SOSYALİST KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

MAY YAYINLARI

SOSYALİST KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

VII

MAY YAYINLARI

YAYIMLAYAN

Mehmet Ali **YALÇIN**

YÖNETEN

Şükran **KURDAKUL**

TEKNİK YÖNETMENLER :

Tomurcuk **ERZİK** — İsfendiyar **ERZİK**

YAZARLAR

S. Günay **AKARSU**, Eleştirmen. (Tiyatro) — Faik **AKÇAY**, Yazar - Öğretmen. (Kent Sorunları) — Dç. Sina **AKŞİN**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi. (Tarih) — Feriha **AKTAN**, Yazar. (Edebiyat) — Dündar **AKÜNAL**, Yazar. (Dergiler) — Erdal **ALOVA**, Şair - Yazar. (Edebiyat) — Muzaffer **ARABUL**, Şair Yazar. (Dergiler) — Prof. Oğuz **ARI**, Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyesi. (Kentleşme) — Osman Saffet **AROLAT**, Yazar. (Kurumlar, Dâvalar) — Hilmi **ARTAN**, Yazar. (Kişiler, Kurumlar) — Dç. Toktamış **ATEŞ**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi. (Kemalizm) — Cengiz **BEKTAŞ**, Yüksek Mimar - Şair. (Mimarî) — Dç. Korkut **BORATAV**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi. (Ekonomi) — Ender Kamil **BOYACI**, Hukukçu - Yazar, (Genel Konular) — Eray **CANBERK**, Şair - Yazar (Edebiyat) — Adnan **CEMGİL** Yazar. (Genel Konular) — Ahmet **CEYHAN**, Yazar, (Genel Konular) — Hasan **ÇAKIR**, Yüksek Mimar. (Kurumlar) — Tevfik **ÇAVDAR**, Yazar, Devlet Planlama Teşkilatı Uzmanı. (Tarih) — Ali **ÇİÇEKLİ**, Yazar, Öğretmen. (Edebiyat) — Nabi **DİNÇER**, Yazar, Devlet Planlama Teşkilâtı Eski Uzmanı. (Kurumlar) — Kamil **ERDEHA**, Yazar Hukukçu. Mülkiyeliler Birliği II. Başkanı. (Kişiler, Kurumlar) — Şakir **EROĞLU**, Araştırmacı. (Türk Sanat Müziği) — Mustafa **GEBZELİ**, Yazar. (Genel Konular) — Alim **GÜNEY**, Yazar. (Bale) — Fulya **GÜRSES**, Yazar. (Gençlik Hareketleri) — Hasan Basri **GÜRSES**, Yazar. (Gençlik Hareketleri) — Cengiz **GÜNDOĞDU**, Yazar. (Genel Konular) — Şükrü **HANİOĞLU**, Yazar. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi. (Tarih) — Aydın **HATİBOĞLU**, Şair - Yazar. (Edebiyat) — Rasih Nuri **İLERİ**, Yazar. (Tarih) — Alpay **KABACALI**, Yazar. (Genel Konular) — Arslan Başer **KAFAOĞLU**, Ekonomist. (Türkiye'de Enflasyon) — Dr. Dora **KALKAN**, (Tıp Konuları) — Serhat **KESTEL**, Yazar - Öğretmen. (Edebiyat) — Hasan **KIYAFET**, Yazar - Öğretmen. (Öğretmen Kuruluşları) — M. Sabri **KOZ**, Yazar Öğretmen. (Edebiyat) — Necdet **KURDAKUL**, Yazar. (Tarih) — Şükran **KURDAKUL**, Yazar, (Edebiyat, Genel Konular) Necati **MERT**, Yazar, Öğretmen. (Edebiyat) — Ziya **METİN**, Eleştirmen. (Sinema) — Prof. Berna **MORAN**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyat Bölümü Öğretim Üyesi. (Edebiyat) — Seyyit **NEZİR**, Yazar - Öğretmen. (Edebiyat, Genel Konular) — Prof. Özdemir **NUTKU**, (Tiyatro, Genel Konular) — İlber **ORTAYLI**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi. (Tarih) — Celal **ÖZCAN**, Yazar - Öğretmen. (Eğitim) — Kemal **ÖZER**, Şair - Yazar. (Edebiyat) — Semih **POROY**, Karikatürcü. (Karikatürcüler) — Tekin **SÖNMEZ**, Şair - Yazar. (Edebiyat) — Faruk **SÖNMEZOĞLU**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Y. Öğretim Üyesi. (Kıbrıs Sorunları) — Kemal **SÜLKER**, Yazar, Disk Eski Genel Sekreteri. (Sendika, Sendikacılar) — Süreyya **ŞAİRGİL**, Yazar, (Tarih) — Ayten **ŞAN**, Kütüphanecilik Uzmanı, (Bibliyografya) — Orhan **TAYLAN**, Yazar - Ressam. (Resim, Yontu) — Rekin **TEKSOY**, Eleştirmen. (Sinema) — Ö.F. **TOPRAK**, Şair - Yazar (Edebiyat) — Dr. Zafer **TOPRAK**, Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyesi. (Siyasal Partiler) — Ali **TURGAN**, Yazar - Hukukçu. (Genel Konular) — İbrahim **TÜRK**, Yazar - Hukukçu. (Yasalar) — Yücel **YAMAN**, Yazar. (Genel Konular) — Cemil **YENER**, Yazar - Araştırmacı. (Tasavvuf) — Dr. Çetin **YETKİN**, Hukukçu. (Tarih) — Prof. Dr. Sait Ali **YÜKSEL**, Ticari İlimler Akademisi Öğretim Üyesi, (Bankacılık).

Fotoğraflarda: May Yayınları, Cumhuriyet, Demokrat, Politika Gazeteleri ile Zihni Anadol, Rasih Nuri İleri ve Asiye Eliçin'in arşivlerinden yararlanılmıştır.

Tomurcuk Matbaasında dizilip basılmıştır.
Yayın hakkı : (Copyright) Mehmet Ali Yalçın, May Yayınları, Babıâli caddesi 19, Cağaloğlu, İstanbul.
Tel. : 27 71 61
Yıl : 1980

SOSYALİST KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

Yedinci cilt

MAY YAYINLARI

GERMANER Ali Teoman (1934). Heykelci. 1949 yılında Güzel Sanatlar Akademisi Heykel bölümüne girdi. Öğrenciliği döneminde heykel çalışmalarının yanısıra desen ve gravür çalışmalarına da önem vererek Beyoğlunda Maya galerisinde baskı sergileri düzenledi. Alman hoca Rudolf Belling ve Mühtü Müridoğlu'nun öğrencisi olarak sürdürdüğü öğrenimi 1957 yılında tamamlayıp Paris'e gitti. Uzmanlık çalışmalarını 1965 yılında tamamlayarak yurda döndü ve Güzel Sanatlar Akademisine öğretim üyesi olarak kabul edildi.

Sanatçı çevrelerinde ve dostları arasında «Aloş» takma adıyla tanınan sanatçı daha çok taş ve ağaç ile yaptığı çalışmalarla seçkinleşmiş, giderek bu iki malzeme üzerinde yoğunlaşmıştır. Paris'ten döndüğü yıllarda belirginleşen eğilimi olan tek parça malzeme ile hacim boşluk sorunlarını biçimsel olarak irdeleme çalışmalarını düzenli olarak sürdürmüştür. Öğretim üyeliği ile ilgili çalışmalarının henüz ağır basmadığı 1970'lere kadar sık sık sergiler açan, Paris'te çeşitli uluslararası sergilere katılan Ali Teoman Germaner'in yaygınlıkla tanınan bir yapıtı, İstanbul Unkapanı Manifaturacılar Çarşısı duvarındaki soyut taş kabartma çalışmasıdır.

Ges - İş Sendikası (2 Şubat 1961). Gaz, elektrik, su işkolunda kurulu bir sendika iken DİSK ilkelerini benimsedi ve genel kurulunda bu konfederasyona katılma kararı aldı (2 Kasım 1975). DİSK Yönetim Kurulu da GES-İŞ'i 3 Aralık 1975'te üye kabul etti. On bin üyeli GES-İŞ'in temsil ettiği işkolunda kurulu Tek-İş Sendikası da DİSK'e katılmış olduğundan DİSK ilkelerine göre birleştirilmesi sağlandı ve Tek-İş, Tek GES-İş adını alarak bu işkolunun DİSK içinde en güçlü sendikası oldu. Birleşme sonunda Tekges-İş'in Yürütme Kurulu şöyle oluştu: Genel Başkan: Salahattin Sayın, Genel Sekreter: Mehmet Yıldız, Mali Daire Başkanı Ömer Keskinli, Örgütlenme Dairesi Başkanı: Doğan Çelik, Eğitim Dairesi Başkanı: Özcan Erdem, Örgütlenme Dairesi Başkanı: Orhan Anlaş.

(K.S.)

GEVGİLİLİ Ali (İzmir - 1938): Yazar, gazeteci. Orta öğrenimini İzmir'de İzmir Özel Türk Koleji'nde tamamladı. Bir süre İstanbul Hukuk Fakültesi'nde okudu. Öğrenciliği sırasında *«Ege Ekspres»*te başladığı gazeteciliğini *«Yeni İstanbul»*'da çevirmenlik, *«Vatan»*da siyasal muhabirlik ve yazı işleri müdürlüğü görevlerini üstlenerek sürdürdü. 1963'ten beri *«Milliyet»* gazetesinde yönetici olarak çalışıyor 1975'ten bu yana İstanbul İktisat Fakültesi Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Enstitüsü lisans üstü bölümünde «Türk Basını ve Sorunları» derslerini veriyor.

Ali Gevgilili

Vatan'da, Tarık Dursun K. ile birlikte çıkardığı *«Yedinci Sanat»* — *«Yeni Sinema»* (1960-1961) dergisinde ve *«Yeni Dergi»* de yayımlanan sinema yazılarıyla da titiz bir eleştirmen olarak dikkati çeken Gevgilili, sonradan özellikle ekonomik ve sosyal konulara yöneldi. 1969 Mayısından beri *«Milliyet»*'te ekonomi sayfası düzenliyor, haftalık «forum»ları yayımlanıyor. «Günlük» başlıklı köşe yazılarında toplumsal - ekonomik konuları toplumcu bir görüş açısıyla çözümleyerek, insanlığı ve Türkiye'yi aydınlık bir geleceğin beklediğine inancını sık sık belirten Gevgilili'nin ilk kitabı Ali Halil adıyla yayımlandı: *NATO ve Türkiye* (1968). 12 Mart dönemindeki köşe yazılarından seçmeleri *Türkiye'de 1971 Rejimi* adlı kitabında topladı (1973). İstanbul İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları dizisinde yayımlanan *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar* adlı araştırması (1973) ise Anadolu'nun son bir yıllık gelişimini genel çizgileriyle değerlendirerek özellikle modern dönemdeki kapitalistleşme sürecinin düzeyini ve temel eğilimlerini ortaya koydu.

(A.K.)

Gevheri (- / ?). XVII., XVIII. yüzyıl halk şairi. Yaşamı üzerindeki bilgiler arasında İstanbul'da Mehmet Bahri Paşa'nın (ölm. 1700) divan kâtipliğini yaptığı (Prof. Köprülü), Kırımlı olduğu, Suriye ve Arabistan'ı gezdiği, askerliğinde Rumeli sınırlarında bulunduğu doğruluk kazanmıştır. Prof. Boratav, Tamaşvarlı İbrahim Naimeddin'in *Hadikat-üş Şühеda* adlı yapıtında Eğre kalesi alaybeyi olan büyük babasına yazdığı ağıtın yayımlandığını açıklanmıştır. Son yıllarda bulunan bir şiirindeki «Sene bin yüz elli yazıldı tarih» mısraından 1150 (1737 de hayatta olduğu anlaşılmaktadır. *Türk Ansiklopedisi*, cilt: 17 sf. 318). Şiirlerinde aruz ölçüsünü başarıyla kullanmasa bile bu ölçüyle yazma alışkanlığından bir söyleyiş ustalığı kazandığı anlaşılan Gevheri'nin koşma ve türkülerinde titizlikle aradığı sözcükleri mısra içinde sağlıyacakları uyum açısından değerlendirdiği görülür. Bu nedenle divan şiirine özgü sözcükleri kullanmayı sakıncalı bulmaz: «Yari benden böyle ayrı düşüren —Âdu mudur, engel midir, el midir» yada «Tuzağım yok avlanacak ağım yok — Kaçma benden ben yâd avcı değilim» mısralarında görüldüğü gibi sesli, sessiz harfler açısından sözcüklerin yapılarına önem verir. Kimi şiirlerinde öz ve kuruluş yönlerinden kendisinden sonra gelen şairlere örnek olacak ustalıklara kavuşur. Saadettin Nüzhet'in, *Gevheri* (1928) adlı kitabında 115 deyiş vardır.

GEVHERİ'nin Şiirinden Örnek

Elâ gözlerini sevdiğim dilber
Salınıp geldiğin yollar öğünsün
Ne güzel yaratmış seni Yaradan
İnce belin saran kollar öğünsün

Aman hey eğlencem gel yine aman
Ydk mudur zerrece göğsünde iman
Soyunup koynuma girdiğin zaman
Göğsünü okşayan eller öğünsün

Bir melek nesli mi vardır soyunda
Hak nazarım kaldı selvi boyunda
Ol günlerde bahar bayram ayında
Üstünde gölge olan dallar öğünsün

Cevheri yârının güller aktır
Var yürü yüzüne perdeler döktür
Bilemem sevdiğim akranın yoktur
Zülfüne dokunan yeller öğünsün

Müjdat Gezen

GEZEN Müjdat (İstanbul 1943). Oyuncu, yazar. Orta öğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul Belediye Konservatuarı Tiyatro Bölümü'ne girdi (,960). Şehir, Ulvi Uraz, Gülriz Sürüri Engin Cezzar v.b. tiyatrolarında sahneye çıktı. Otuza yakın film çevirdi. Özellikle TV programlarında güncel sorunları kendine özgü tekniklerle vermeyi başararak büyük kalabalığın beğenisini kazandı. İlk yazıların: yetiştiği yıllar *«Doğan Kardeş»* çocuk dergisinde yayınlayan Gezen, radyo, TV skeçleri, oyun türlerinde sevilen ürünleri verdi. *«Milliyet - Çocuk»*, *«Milliyet - Mizah»*, *«Fırt»* gazete ve dergilerinde yayımladığı gülmece yazılarının yanı sıra öykü ve senaryolar da yazdı. ***Kuzucuk, Eşeğin Karnındaki Elmas,*** adlı yapıtları var.

GEZER, Hüseyin (1920). Heykelci. Günümüz heykelciliğinin önde gelen otoritesi olarak tanınan Hüseyin Gezer, orta öğrenimini Balıkesir Necatibey Öğretmen okulunda tamamladıktan osnra bir yıl Karakösede öğretmenlik yaptı. Savaş yıllarında üç yıla yakın bir süre askerlik yaptıktan sonra, Hasan Ali Yücelin özel ilgisi üzerine gelen bir emirle izinli sayılarak 1944 yılında Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümüne girdi. Rudolf Belling'in öğrencisi olarak dört yıl çalıştı. Sonra 1948 yılında mezun olarak Paris'e gitti. Orada ünlü hoca Marcel Gimond'un yanında çalıştı. 1950 yılında yurda dönerek Akademi heykel bölümüne öğretim üyesi olarak girdi. Yönetici yetenekleri kısa sürede dikkati çeken Hüseyin Gezer 1955'te müdür yardımcılığına, 1966'da Akademi müdürlüğüne getirildi. Ek görev olarak da Devlet Resim ve Heykel Müzesi Müdürlüğünü uzun yıllar sürdürdü.

Hüseyin Gezer öncelikle Atatürk Anıtlarıyla tanınır. Karabük Demir Çelik Fabrikaları, Geyve, Akhisar, Balıkesir, Antalya ve Polatlı'daki Atatürk Anıtlarının yanısıra Dumlupınar Zafer anıtı ve Hacettepe üniversitesi kampusundaki Atatürk kompozisyonları önde gelen yapıtlarıdır. Hüseyin Gezer, 1981 yılında Büyük Millet Meclisi binası önüne dikilecek Atatürk Anıtı için açılmış olan yarışmanın da birincisi seçilmiştir.

Fransadaki çalışmalarını Gimond'un yanında yapmış, bu dönemde Bourdelle ve özellikle Rodin gibi sanatçılardan etkilendiğini çok kez belirtmiş olan Gezer bu etkilerin tersine anıtlarında, savaş dönemi alman heykelcilerine özgü bir kahramanlılığa ve dramatik anlatıma yönelmiştir. Kendi deyişiyle: «Anıt çalışmalarım yatay ve dikeylerin hakim olduğu statik düzenin zıddına bir kuruluştadır. Bunlarda diyagonallerin ördüğü dinamik bir düzen ağır basar. Çünkü anıtların, prensip olarak heyecan telkin edici, vurucu, etkili ve coşturucu olmaları gereğine inanırım.»

Birbirinden çok farklı biçim denemelerine girdiği küçük heykel çalışmalarında yer yer mahalli süsleme ögelerine yer vermesine rağmen Hüseyin Gezer'in sanatçı kişiliği teatral tavırlı, pelerini rüzgarda uçuşan Atatürkler, ve çevresinde yarı çıplak sembolik Türk Gençliği figürleriyle belirlenir. Bu tutucu eğilimi, Hüseyin Gezer anıt çalışmalarına kaideyi de üzerindeki heykelin hareketine uygun düzenlemek gibi yenilikçi denemelerle aşmağa çalışmıştır. Yönetici yönü de olan bir heykelci olarak Hüseyin Gezer sanat üzerine görüşlerini şöyle açıklıyor: «Sanat fenomeni, kendisini oluşturan faktörlerden insanın doğal yapısı, sanatın değişmez prensipleri ve malzemenin fiziğine bağlı yönleriyle evrenseldir. Sanatçının kişiliğine bağlı yönleriyle de ulusal ve bölgeseldir. Ötedenberi sanatın ifade ve etki gücünden, faydacı bir amaçla fikirlerin veya insanların propogandası yönünde yararlanılır. Bu, sanatın bir davanın ya da bir çıkarın hizmetine girmesi demektir. Buna karşılık bir başka uygulama da, sanatın kendisi dışında herhangi bir müessesenin hizmetine girmeden, görevini kendi soyut sözünü söyleyerek yerine getirmesidir. Ve yaratarak sunduğu ses, söz, renk ve biçimle insanın dünyasını zenginleştirir, güzelleştirir. Ben, daha çok bu ikinci görüşün yanındayım. (...) Sanatın topluma maloluncaya ve kişilerin yaşantısına girinceye kadar geçecek süre içinde mutlaka devlet eliyle yaşatılması ve gelişme tedbirlerinin alınması zorunluğu vardır.»

Orhan Taylan

GEZMİŞ, Deniz (Erzurum - 1947 / Ankara - 1972). Devrimci Öğrenci Birliği Genel başkanlarından. Eylem adamı. Lise öğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girdi. Sekizinci sömestreye değin okudu. İlk fakülte yıllarında Türkiye İşçi Partisi (TİP) İstanbul İl örgütüne üye oldu. Parti içinde Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketinin etkisinde kaldı. Bu akıma bağlı gençlerle birlikte Devrimci Öğrenci Birliği (DÖB)'ni kurdu; örgütün başkanlığına seçildi. F.K.F.'nin Dev Genç'e dönüştürülmesi hareketine katıldı. Yaşamı üzerine yazılan yazılarda Filistin'e gittiği, El - Fetih'te eğitim gördüğü, dört Amerikan çavuşunu kaçırma hareketini, Türkiye İş Bankası Emek şubesi soygununu örgütlediği, belli durumlarda toplum polisi ile çatıştığı ve güvenlik kuvvetlerinden dört görevliyi bir süre gözetim altında tuttuğu belirtilir.

Kırsal kesimde direnç eylemi girişiminde bulunma amaciyle Yusuf Arslan, Hüseyin İnan, Sinan Cemgil'le birlikte yola çıkmışken Şarkışla'da güvenlik kuvvetleriyle çıkan çatışma sonucu yakalanarak Ankara'ya götürüldü. Ankara 1. No.lu Sıkıyönetim Mahkemesi'nce yapılan yargılama sonucu Anayasayı ihlal savı ile Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan ile birlikte ölüm cezasına hüküm giydi (9 kasım 1971). Cezanın uygulanması evresinde çıkarılan yasanın iptali için C.H.P., Anayasa Mahkemesine başvurdu. Yüksek Mahkemenin başvuruyu biçim yönünden bozması üzerine, çıkarılan yeni yasa uyarınca 6 mayıs 1972 günü yaşamına son verildi.

Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan'ın Ölüm Cezalarının Uygulanması Üzerine Görüşler

25 Mart 1972 günlü Resmi Gazetede yayımlanan 17 Mart 1972 günlü 1576 sayılı Deniz Gezmiş Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan'ın ölüm cezalarının yerine getirilmesine dair kanunun yürürlük maddesi şöyle idi:

«Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.»

Ancak, CHP, kanun daha yayımlanmadan ve yürürlüğe girmeden, bu kanunun iptali için Anaya-

Deniz Gezmiş

sa Mahkemesine başvuracağını bildirmiş ve basın da konu ile ilgilenmiş olduğundan ölüm cezalarının yerine getirilmesi geciktirildi. Yayımından sonra hem biçim, hem esas yönünden iptali için Anayasa Mahkemesine başvurulması üzerine, kanun, Anayasa Mahkeme'nin 6 Nisan 1972 günlü, K. 1972/13, Karar: 1972/18 sayılı kararı ile iptal edilip, 7 nisan 1972 günlü Resmi gazetenin mükerrer sayısında yayımlandı.

Anayasa Mahkemesi, kanunu biçim yönünden iptal ettiğinden. «İptal kararına göre öteki aykırılık iddialarının incelenmesine yer olmadığı oybirliğiyle karar» vermişti.

Bu iptal kararı üzerine yeniden kabul edilen 2 Mayıs 1972 günlü (Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan'ın ölüm cezalarının yerine getirilmesine dair) 1586 sayılı kanun 5 mayıs 1972 günü Resmi Gazetede yayımlandı. Bu kanunun da «Yayımı Tarihinde yürürlüğe gireceği» yazılı idi. Bu ikinci kanun yayımlanınca ölüm cezaları hemen yerine getirildi. Böylece Anayasa Mahkemesinin, önce sadece biçim yönünden iptal ettiği kanunun, bu kez, esas yönünden de incelenip Anayasaya uygunluğunun denetlenmesi olanağı ortadan kaldırılmış oldu.»

Faik Muzaffer Amaç

Gıda - İş (İstanbul 21 Eylül 1947): 5018 sayılı sendikalarla ilgili ilk yasa yayınladıktan sonra kurulan İstanbul Gıda Sanayii İşçileri Sendikası, Türkiye'de kurulu aynı işkolu sendikalarını bir araya getirmek ve bir federasyon içinde birleştirmek için 1952'de önemli bir girişimde bulundu, ancak 1953'te böyle bir federasyon kurulmasına şeker fabrikaları işverenleri engel olmayı başardı, sonra Anadolu'daki bazı az üyeli sendikaların yöneticileri kapalı çalışma düzenini sürdürmeyi yeğ gördü ve bir kaç örgütle kurulması kararlaştırılan federasyon girişimi başarısızlığa mahkûm oldu. Ancak 23 Eylül 1962'de yapılan kongrede sendikanın Türkiye ölçüsünde çalışma göstermesi için adındaki İstanbul adı çıkarıldı ve yerine Türkiye konuldu. Bundan sonra sendika 1967'de DİSK'in kurucu üyesi oldu.

Sendikanın kurucuları: Şaban Akdoğan, Zühtü Tetey, İbrahim Atlas, Hüseyin Arslan, İhsan Uyum, Mehmet Perçin, Cemal Barlas, İbrahim Güler, Sabri Kumkala, Hasan Başaka, Hüseyin Altay, Galip Erkal.

Sendikanın ilk başkanı Zühtü Tetey, sendikacılar arasında saygıyla karşılanan deneyli, uzak görüşlü, ilerici bir işçiydi. 1950'de iki İstanbul Sendikalar Birliği'nin birleşmesinden sonra Birlik Başkanlığı'na seçilen Tetey, İşçi Sigortaları Kurumu'nun 1 No. işçisi oldu ve TİP'in Onur Kurulu üyeliğine seçildi. Gıda İş Zühtü Tetey'den sonra Kemal Nebioğlu'nun Genel Başkanlığı döneminde kuruluş yıllarının saygınlığını sürdürdü, etkinliğini geliştirdi. İşçilerin mutlaka bir örgüt içinde işkolu sendikacılığını savunan Zühtü Tetey 72 yaşında hayata gözlerini yumdu (12 Nisan 1974).

Gıda-İş'in 16 Ekim 1978'de yapılan 24. Genel Kurulu yeni bir yönetimi işbaşına getirdi. Genel Başkanlığa Demirhan Tuncay seçildi. Genel başkanlıktan ayrılan Kemal Nebioğlu 27 Eylül 1977'de Gıda-İş'in 30. yıldönümü toplantısında okuduğu mesaj'da şunları belirtti:

«Sendikamız 30 yıllık geçmişi içinde Türkiye işçi sınıfının her ileri savaşımında yerini almıştır. İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin, Türk-İş'in kuruluşlarında görevinin bilinciyle hareket etmiştir. Türk-İş'in işçi sınıfının genel sınıf çıkarı dışına düşmesi üzerine DİSK'i kurma görevini üstlenmiş ve diğer dört kardeş sendika ile DİSK'i kurmuştur. Sendikalar Kanunu ile ilgili antidemokratik yasa tasarısı konusunda Gıda İşçileri demokratik eylemlerde yerini almıştır.

DİSK bayrağı altında sürdürülen bütün demokratik, devrimci girişimlerde görevden geri kalmamış en son olarak Gıda işçileri DGM (Devlet Güvenlik Mahkemeleri) yasasının çıkarılmamasında savaşım vermiştir. Bugün kardeş Besin-İş Sendikası'nın sendikamızla bütünleşmesi ile daha güçlü ve inançlı, işçi sınıfına hizmet savaşımına devam etmektedir.

Hergün biraz daha ağırlaşan sömürü ortamında karanlık günler yaşamaktayız. Yoksul emekçi halkımızın üstüne karabasan gibi çöken faşizmin, parmağı tetiğinde, eli bıçağında, sopasında, zincirinde ve copundadır. Ekonomik, demokratik hak ve özgürlüklerimiz bir bir yok edilmek istenmektedir. İşsizlik, pahalılık ve yoksulluk emekçilerin sırtında yaralar açmakta; düşünen, hak arayan ve haklının yanında olanlar sokaklarda, hatta evlerinde kurşunlanmaktadırlar.

Vurguların, soygunların ve cinayet şebekelerinin vahşet haberlerinin kanıksanır hale getirilmek istendiği ülkemizde, tarihte hiç görülmemiş şekilde Meclisler çalıştırılmamakta, adeta halkımızla alay edilmektedir. En başta gelen ve en kutsal, dokunulmaz hak olan «yaşama hakkı» onlardan yana olmayanlar için yok sayılmaktadır.

Gıda-İş ve üyeleri ve işçiler zorbalığa karşıdırlar. Zorbalık faşistlerin metodudur; zorbalık nerden gelirse gelsin zorbalıktır. Türkiye işçi sınıfı ve demokrasiden yana olan güçler bununla savaşmalıdırlar. İşte yaşadığımız böylesi günlerde, işçi sınıfımız

kendisine düşen görevi çok iyi bilmek ve doğru şekilde değerlendirmek durumundadır. Hergün «özgürlükçü demokrasi» türküleri söyleyip demokrasiyi yok edenlere karşı yasaların ve hele «hukukun üstünlüğü»'nün hâkim kılınacağından dem vurup, hukuku çiğneyenlere karşı, milyonlarca yoksul vatandaşı kapitalizmin ve emperyalizmin sömürüsüne terk edenlere karşı, «barış» çağrılarıyla devrimci avına çıkanlara karşı, «büyük Türkiye», «lider Türkiye» aldatmacalarıyla devletin itibarını içte ve dışta sıfıra indirenlere karşı mücadelede işçi sınıfı ve tüm emekçiler tek yürek, tek yumruk olmalıdırlar.»

Bu mesaj, Gıda-İş'e egemen olan anlayışı ve üyelerinin bilinç düzeyini yansıtıyordu.

Kemal Sülker

GİRAY Fethi (Söğüt - 1918 / Ankara - 1970) Şair. İlk ve ortaokulu Eskişehir'de, liseyi Kastamonu, daha sonra Ankara Erkek Lisesi'nde (1938) tamamladı. Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nde, Ticaret Bakanlığında memurluk yaptı. Tek yayımlanan *«Meydan»* dergisini (1948, sahibi Mehmet Kemal) yönetti. Ardından *«Ankara Ajansı»* ve *«Hürses»* gazetelerinde muhabir olarak (1951 1953) çalıştı. Üç ortakla birlikte *«Ankara Telgraf»* (1953) ve tek başına *«Kudret»* gazetelerini (1960-1966) yayınladı. Gazetenin yayımına son verdikten sonra Ankara Telgraf Basımevi'ni yönetti.

İlk şiiri *«Dikmen»* (1941) dergisinde yayınlanan Fethi Giray daha sonra *«Yeni Edebiyat»*, *«İnkılâpçı Gençlik»*, *«Servet-i Fünun»*, *«Varlık»*, *«Ses»*, *«Yürüyüş»*, *«Yurt ve Dünya»*, *«Harman»*, *«Yaratış»*, *«Gün»*, *«Meydan»*, *«Asır»*, *«Edebiyat Dünyası»* (1941-1950) dergilerinde yazdı. Daha sonra, seyrek olarak *«Yeditepe»*, *«Pazar Postası»*, *«Seçilmiş Hikâyeler»*, *«Dost»* ve *«Yön»* dergilerinde (1950-1960) göründü. *«Hisar»* dergisinde (sayı 21, Eylül 1965) şiir yayınladı.

Fethi Giray daha ilk ürünlerinde, söyleyiş yalınlığıyla yaklaştığı günlük konuları, halktan kaynaklanan anlatım kolaylığını deneyerek şiirleştirmeye çalıştı. İkinci Dünya Savaşının genel etkileriyle oluşan kendi şiirindeki coşkulu çıkışlar bile, o dönemin tüm özelliklerini içinde barındıran ürünler oldu. Toplumcu şiirimizin bu evresinde «savaş», «barış», «işsizlik», «ekmeksizlik» gibi dönemin tüm şairlerine egemen benzerlikler Fethi Giray'da da duyarlık ortaklığıyla şiire yansıdı. Genel olarak kendine özgü lirik bir anlatımla yaklaştığı insan gerçeğinden içtenlik işi şiirlerle şair kişiliğini ve yaratı becerisini kanıtladı.

Yapıtları: Sulha Selam (1941), *1943* (Suat Taşer'le birlikte 1943), *Alaca Karanlık* (1951), *Şiirler* (ölümünden sonra tüm şiirleri bu ad altında bir kitapta toplandı, 1972). **T.S.**

FETHİ GİRAY'ın Şiirinden Örnek

EKMEĞE KASİDE

Ben senin kadrini bilenim,
Ey! kölesi olduğum...
Ben senin kadrini bilenim.
En güzel şiirlerimi senin için yazacağım,
Yemin ederim!
Az mı kahrını çektim?
Kölesi olduğum..
Az mı kahrını çektim?
Gün oldu da;
Seni tuza, bibere banıp yedim.
Gün oldu da
Sevgilimden çok girdin rüyalarıma,
Islık çalarak eve döndüğüm akşamlar
Sen varsın koltuğumun altında.

Merhemisin acısı dinmiyen çürük etin,
Anasından evvel seni tanıdı,
Seni sevdi her yetim.
Alnından boşanan boncuk boncuk ter
Senin uğruna;
Çok günler seni kazanabilmek için küfrettim
Ana, avrat insanoğluna.
Sen yokken neyleyeyim;
Mozart'ın sonatlarını, Beethoven'i,
Dudaklarım en güzel şarkıları söylüyor:
Bağrıma bastığım zaman,
Kara somunu!..
Kara somunu!..

GİRGİNSOY, Naci (Manastır - 1924). Yazar. öykücü. Orta öğrenimini İzmit Ortaokulu ve Ticaret Lisesi'nde tamamladı. Vardiya işçiliği, laborantlık, D.D.Y. memurluğu, istasyon şefliği yaptı. Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi Genel Müdürlüğü'nde (Seka) Kütüphane Memurluğu, Sosyal İşler Şef Yardımcılığı, Yayın ve Kütüphane şefliği görevlerinde bulundu. Basın-Dış Münasebetler Şefliği yaptı.

İzmit'te çıkardığı *«Bizim Şehir»* gazetesi'nde 10 yıl sürekli olarak fıkra yazan Girginsoy, Türk Avrupa Derneği'nin Tek Bir Dünya konulu inceleme, *«Varlık»* dergisinin eleştiri, Türk Hava Kurumu'nun makale, *«Tercüman»* gazetesinin öykü yarışmalarında birincilik kazandı. Öykü ve dünyazılarını genellikle *«Güney»*, *«Tarla»* ve *«Varlık»* dergilerinde yayımladı.

GİRİK, Fatma (İstanbul - 1942). Sinema oyuncusu. Ortaokulda okurken öğrenimini yarıda bırakıp sinema oyunculuğuna başladı. Konusu köy ve kasaba ortamında geçen filmlerde canlandırdığı rollerde başarı sağladı. Feyzi Tuna'nın *Kızgın Toprak* (1974) filmi ile Taşkent Filim Şenliği'nde ödül aldı. Önemli filmleri arasında *Avare Mustafa*, (1962); *Keşanlı Ali Destanı*, (1965), *Boş Beşik*, (1970), *Ağrı Dağı Efsanesi*, (1975) sayılabilir.

GONCA, Adil (İstanbul 1931). Mimar. 1956'da İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nü bitirdi. 1956-58 arası Prof. Emin Onat ile çalıştı. Askerlik görevinden sonra İTÜ'de asistanlık yaptı. 1963 - 65 arası J. Tschumi - P. Bonnard (İsviçre) bürosunda çalıştı. 1965'den beri Türkiye'de çalışıyor.

Başlıca Yapıtları: T. İş Bankası Otomasyon Merkezi (1965-67), *Halk Bankası Genel Müdürlük Yapısı, Ankara* (1965 66), *Şile'de Bir Çiftlik* (1969-71).

GÖĞÜŞ, Ali İhsan (Gaziantep - 1923). Gazeteci, yazar. Turizm ve Tanıtma bakanlarından. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tamamladıktan sonra Gaziantep *«Güney Postası»* gazetesinde basın mesleğine girdi. Uzun yıllar, *«Tan»*, *«Akın»*, *«Dünya»* gazetelerinde sekreterlik, yazı işleri müdürlüğü, yazarlık yaptı. Demokrat Partinin iktidarda bulunduğu dönemde Orhan Birgit'le birlikte çıkardığı *«Kim»* dergisinde, yazdı. Anti - demokratik hukuk dışı baskı yöntemiyle savaştı. 27 mayıs'tan sonra C.H.P.'nden milletvekili seçildi. Bir

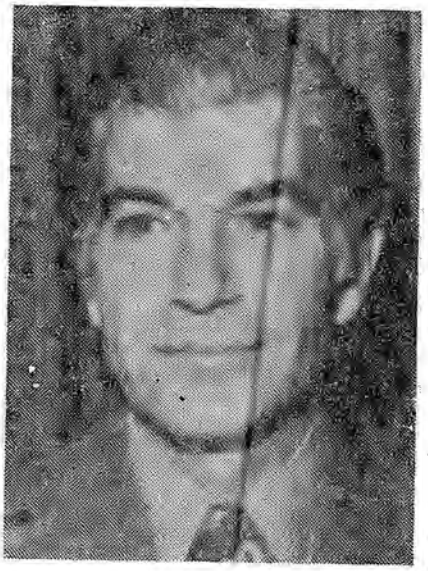

Ali İhsan Göğüş

ara Turizm ve Tanıtma bakanlığı da yaptı. Bu evrede işçi sınıfının ideolojisine ters düşen bir politik çizgiye düşerek basında da etkinliğini yitirdi.

GÖKÇE Enver (Kemah - 1920) Şair. Bilimsel Sosyalist eylem adamı. İlk, orta ve liseyi doğduğu kentte, yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1948). İstanbul Kadırga Öğrenci Yurdu'nda yöneticilik yaparken, ceza yasasının 141. maddesine aykırı eylemde bulunma savı ile tutuklandı, hüküm giydi. Hapis ve sürgün (1951 - 57) cezasını tamamladıktan sonra Ankara'daki gazetelerde düzeltmenlik ve bağımsız yazarlık yaparak geçimini sağladı. Yaklaşık 10 yıl yaşamını doğduğu köyde sürdürdü.

İlk şiirleri «*Ülkü*» dergisinde (1943) yayınlandı. Üniversite öğrenciliği yıllarında, «*Ant*» dergisini (Ankara'da 10 sayı yayınlandı, 1945) yönetenlerden birisi oldu. Şiirleri, imzalı imzasız yazıları, genellikle «*Yurt ve Dünya*», «*Ant*», «*Gün*», «*Söz*», «*Yağmur ve Toprak*», «*Yeryüzü*» (1945-1951) dergilerinde yayınlandı. Uzunca bir aradan sonra, «*Yansıma*», «*Yeni Adımlar*», «*Yarına Doğru*», «*Doğrultu*», «*Halkevi*» (Ankara dergilerinde (1973-1979) yeniden şiirlerini yayınlamaya başladı.

Enver Gökçe, yazdığı ilk evrede (1943 - 1951), kuşağının önde gelen bir kalemi olarak, kendine özgü sözcük birimleriyle kısa sürede tanındı. Geldiği yörenin dil kullanımına, yeni alanlar sunarak, şiirimize açılımlar sağlamaya çalıştı. Tyürkiye'nin bu döneminde genel olarak şiirimize egemen olan resmi devlet ideolojisine kapılanmış şiirin yaygınlığına karşın, öte yandan geçerli sayılan toplumcu gerçekçi şiirdeki Nazım Hikmet olgusunun biçimsel etkilerine kapılmadan, kendi şiirini kurma başarısını gösterdi. Geldiği bölgede geçerli olan, yaşayan anonim sözcük birimleriyle ve anonim deyim öbekleriyle, şiirinin özgün yapısını kurarak, önemin önde gelen adlarından sayıldı. Yaşadığı çetin dönemin tüm acılarını bierysel açıdan da damarlarında duyarak, toplumsal savaşımda bedensel sakatlıklar pahasına, direnç edebiyatımızın usta örneklerini şiirsel düzlemde sergiledi. İkinci yayınlama evresinde (1973-1979) daha da belirginleşen biçimsel ayrımlar, tek tek sözcüklerin alt alta yazılışıyla ortaya çıkan yeni bileşkelerde, yine kendine özgü şiirin Enver Gökçe özellikleriyle görüldü. Pablo Neruda'dan yaptığı çevirilerle, çeviri şiirin yeniden üretimindeki çok başarılı bileşkeyi de kanıtlamış oldu.

Yapıtları: Pablo Neruda (1962-1971). *Dost Dost İlle Kavga* (1973), *Panzerler Üstümüze Kalkar* (1977).

Tekin Sönmez

Soldan sağa: Fahri Erdinç, Enver Gökçe ve Şükran Kurdakul (Sofya / 1977)

ENVER GÖKÇE'nin Şiirinden Örnekler

MÜRETTİP HASAN

Alınmıştır,
Ağzım dilim elimden
Konuşamam yanarım.
Unumu elemişim,
Eleğimi asmışım
Ölüm de ne vız gelir
Ama yanarım.
İnce derde hele bir
Düş te gör
Nicedir
Kardeşim!
Parmaklarım yazı dizer,
Yorulur
Kurşun kasalara,
Dökülür derdim
Bir türkü bilirim
Vargit oğlan vargit
Mekânın ara
Nerde karnını doyarsa
Vatanın ora!
Hey anam hey
Yine de hey hey
Mürettip Hasan deyip te geçme
Ben adamın anasını bellerim
Punto hesabı,
Katrat hesabı.

KÖYLÜLERİME

Anamız birdir, aynı memeden emmişiz dostlar.
Kan kardeşiz, sizlere kanım kaynıyor.
Sizlerle beraber herk ettik toprağa,
Beraber yattık hapiste, beraber teskere aldık
Ve maniler yaktık hasret için;
Gülemediysek te boş verdik beraber...
Halay mı çekmedik kol kola,
Horon mu tepmedik diz dize,
Cepken mi vermedik rüzgâra?
Koyun koyuna yattık toprak duvarlarda
Sıtmayla, sığırla davarlarla..
Daha da yatarız dostlarım daha da..
Gün gelirse eğer
Halay çeker türkü söyler gibi yanyana
Mavzer mavzere verip de
Düşmana kurşun da atarız.
Sizlere kanım kaynıyor yabancı değilsiniz bana...

GÖRÜŞ GÜNÜ

Bugün görüş günümüz
Dost kardeş bir arada
Telden tele
Mendil salla el salla
Merhaba
İzin olsun hapishane içinde
Seni
Senden sormalara doyamam
Yarım döner cıgaranın ateşi
Gitme dayanamam.

GÖKÇE, Tevfik İsmail (1891). Doktor. 1913'te Askeri Tıbbiyeyi bitirmiş, önce Balkan savaşına sonra 1. Dünya Savaşına katılmış ve burada Tifüs mücadelesinde etkin görev görmüştür. Erzurum ve Batum hastanelerinde bakteriolog olarak çalışan Gökçe aynı yıllarda kolera mücadelesinde, Sihhiye dairesi aşı müdürlüğünde bulunmuştur Kurtuluş savaşında Anadolu'da bateriolog olarak çalışmıştır. 1924 yılından itibaren Heybeliada Senatoryumunda çalışan Gökçe, senatoryumun küçük ve az yataklı bir koğuştan bugünkü haline dönüşmesinde büyük rolü olmuştur. Gökçe Tüberküloz Cemiyeti'nde, Veremle Mücadele Cemiyeti'nde çalışmıştır. Birçok Tıbbi dergide tüberküloza ilişkin yazıları vardır. Yaşamı boyunca tüm savaşlara katılmış ve hekim olarak katkıları olmuş olan Gökçe'nin Harp Gümüş ve Hilali Ahmer kırmızı şeritli İstiklâl Madalyaları vardır.

(Dr. D.K.)

GÖKÇE, Metin (İstanbul 1933). Karikatürcü. İlk ve orta öğreniminden sonra, ekonomik nedenlerle okuyamadı. Türlü dergi ve gazetelerde çalışmağa başladı. İlk karikatürü *«Hafta»* dergisinde yayımlandı (1950). *«41 Buçuk»*, *«Dolmuş»*, *«Tef»*, *«Taş»*, *«Karikatür»*, *«Ses»*, *«Akbaba»*, *«Akın»*, *«Tan»* *«Hayat»* dergi ve gazetelerinde göründü.

GÖKÇE, Ramiz (İstanbul - 1900 / 1953) Karikatürcü. Beşiktaş İttihat ve Terakki Okulu'nda, Kabataş Lisesi'nde ve İstanbul Öğretmen Okulu'nda öğrenim gördü. 1919 yılında Ortaköy Darülaytam ve Şişli Terakki Lisesi'nde resim öğretmenliği yapmağa başladı. Karikatür yaşamına ise 1916'da girmişti.

«Akbaba», *«Aydede»*, *«Karikatür»*, *«Yedigün»*, *«Karagöz»*, *«Cumhuriyet»*, *«Tasvir»* dergi ve gazetelerinde uzun süre çalıştı. *«Mizah»*, *«Peri»* ve *«Salon»* dergilerini de çıkaran Ramiz, kendisinden sonraki kuşakları en çok etkileyebilmiş karikatür sanatçılarımızdan birisidir. Çok tanınan «Tombul Teyze» karikatür tipini yaratan sanatçı, II. Dünya Savaşı sırasında da *«Yeni Sabah»* gazetesinde günlük karikatürler çizdi.

Birçok konferans veren ve karikatür sergileri açan Ramiz, *«Tombul Teyze»*, *«Harp Karikatürleri»* ve *«Yeni Zengin»* adları ta-

Ramiz Gökçe

şıyan albümler de yayımladı.

Cemâl Nadir'le birlikte bir döneme imzasını atan Ramiz, Türkiye karikatürünün temel taşlarından biri olarak kabul edlir.

Alman — Benim için (sulhu sevmez!) diyorlar Ağzımla kuş tutsam, yine kimseye yaranamıyorum!..

Ramiz Gökçe'nin bir karikatürü

GÖKÇEN, Enver Naci (İstanbul 1916). Yazar, araştırmacı. Orta öğrenimini İstanbul Öğretmen Okulu'nda (1935), yüksek öğrenimini Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde tamamladı (1937). Adapazarı, Bandırma, Haydarpaşa ortaokul ve liselerinde İstanbul Belediye Konservatuarı'nda İstanbul Eğitim Enstitüsü'nde edebiyat öğretmenliği etti.

«Servet-i Fünun-Uyanış», *«Yarım Ay»* dergilerinde çıkan (1934-1935) yazı ve öy-

külleriyle edebiyat dünyasına giren Gökçen, daha sonra hikâyelerinin yanısıra Türk dili ve edebiyatı alanında çalışmalar yaptı. Bu tür yazılarını özellikle *«Ilgaz»* ve *«Türk Dili»* dergilerinde yayımladı. Öykülerinde geleneksel anlayış içinde sağlam bir kuruluşa, temalarına ve çevrelerine uygun düşen bir ustalığa eriştiği kabul edildi.

Öykü Kitapları: İnan Bana (büyük hikâye, 1939), *Son Çare* (1942), *Durakta Bir Adam* (1949), *Çardak Altı* (1951), *Elebaşı* (1964), *Dördüncü İyilik* (1967), *Ayça* (1970), *Öteki Yapıtları: Çocuklar İçin Edebiyat* (1960), *Mehmet Emin Yurdakul* (1963), *Nasrettin Hoca'dan Fıkralar* (1964), *Örnekleriyle Çocuk Edebiyatımız* (1966), *Yazma Yolu ve Yeni İmlâ Kuralları* (1966), *Kompozisyon İlkeleri ve Antolojisi* (1969), *Behçet Kemal Çağlar* (1970), *Açıklamalar ve Hikâyelerle Atasözleri ve Deyimler* (1974).

Enver Naci Gökçen

GÖKÇER Cüneyt (Malatya 1920). Tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Konya'da başladığı ilkokulu Ankara'da bitirdi. Orta öğrenimini de Ankara'da sürdürdü. O sıralarda tiyatro sevgisi başladığı için, yeni açılan Ankara Devlet Konservatuarı'nın ikinci yılında bu okula girdi (1936). Okulda parlak bir öğrenciydi. 1942-43'de Konservatuar'ın yüksek bölümünü bitirdi. Konservatuar'ın o zaman başında bulunan Carl Ebert, onu asistan olarak al ve mimik derslerini vermekle görevlendirdi. Daha Devlet Tiyatrosu kmadığı için, Konservatuar Tatbikat Sahnesi'nin se ilediği oyunlarda önemli roller

üstlendi. *«Antigone»*, *«Faust»*, *«Gülünç Kibarlar»* v.b. sayılabilir. Bu oyunlarda başarılı bir oyuncu olduğunu kanıtladı. 1947 - 48 döneminde ilk kez *«Şamdancı»* adlı oyunu sahneye koyarak rejisörlüğe de başladı. 1949-50 döneminde Devlet Tiyatrosu yasası çıktı. Devlet Tiyatrosu adı altında oynanan ilk oyun *«Mephisto»* idi. Gökçer bundan sonra Devlet Tiyatroları'nın *«Miras»*, *«Tilki»*, *«Şatoya Davet»*, *«Trafik Cezası»*, *«Keçiler Adası»*, *«Tahta Çanaklar»*, *«Cadı Kazanı»* gibi birçok oyunu sahneye koydu. Bunun yanında *«Cyrano de Bergerac»*, *«Peer Gynit»*, *«Kral Oidipus»*, *«Köşebaşı»* gibi birçok oyunda oynadı.

Devlet Tiyatrosu ilk yıllarını geçirip kendi yapısı içinde tutarlı bir çizgiye ulaşınca yıllar boyu ardarda sıralanan oyunlarda Cüneyt Gökçer'in önemli katkıları oldu. Bu oyunlardan kimindeki oyunuyla, kimindeki rejisiyle büyük tiyatro başarıları kazandı. çeşitli ödüller aldı.

Aynı zamanda sinemayla da ilgilenen Gökçer, ilk olarak 1951 yılında *«Vatan ve Namık Kemal»* adlı filmde rol aldıktan sonra *«Barbaros Hayrettin Paşa»* *«Lale Devri»*, *«Kara Davut»*, *«Kaldırım Çiçeği»*, *«Nilgün»*, *«Büyük Sır»* gibi birçok film çevirdi.

Tiyatro ve film çalışmaları sürerken bir yandan da Konservatuar'daki öğretmenliği götürüyordu. 1952 yılında Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü'ne getirildi. 1979 yılına değin bu görevde kaldı. 1979 ara seçimlerinden sonra, Ergin Orbey'in yerine, yeniden eski görevine atandı.

Devlet Tiyatroları'nın başına getirildiği 1952 yılından ayrıldığı 1979 yılına değin geçen süre Türkiye'nin çok önemli toplumsal değişimler ve gelişmeler geçirdiği, sürekli bir değişim içine girdiği süreçtir. Bu süreçte Cüneyt Gökçer Devlet Tiyatrosu'nu 1950 yıllarının tiyatro anlayışı içinde tutarak, çağdaş ve toplumsal gelişmelere sımsıkı kapayarak yozlaştırmış, kısırlaştırmıştır. Politik iktidarların isteklerine sanat adına fazla ödün vermiş, Devlet Tiyatrosu'nun, dolayısıyla Türkiye tiyatrosunun dar anlamıyla politikacıların doğrudan doğruya denetimine girmesini kolaylaştırmıştır. Yönetimine ve politikacıların isteklerine doğrular adına karşı çıkan sanatçıları çeşitli yollarla bastırarak, yönettiği kurumda olumlu her gelişmeyi önlemeye çalışmıştır Böylece yalnızca yurdumuzdaki değil, bütün dünyadaki tiyatro dinamizmine yabancılaşmış, köhne, seyircisiz, etkisiz bir Devlet Tiyatrosu yaratmıştır. Bu cansız tiyatro kurumunda yaşamayan çağdışı oyunları çağdışı anlayışlarla sahneye koydurarak her türlü tiyatro etkinliğini öldürmüştür Devlet Tiyatrosu'nun devlet bütçesinden ayrılan ödenekle yaşayan ve seyircisinin tiyatro yoluyla aydınlanmasını sağlamakla yükümlü bulunan bir sanat ve kültür merkezi olduğu düşünülecek olursa, bu yönetim anlayışının, Devlet Tiyatrosu yasasına ve kuruluş amacına da aykırı düştüğü kolayca anlaşılır.

S. Günay Akarsu

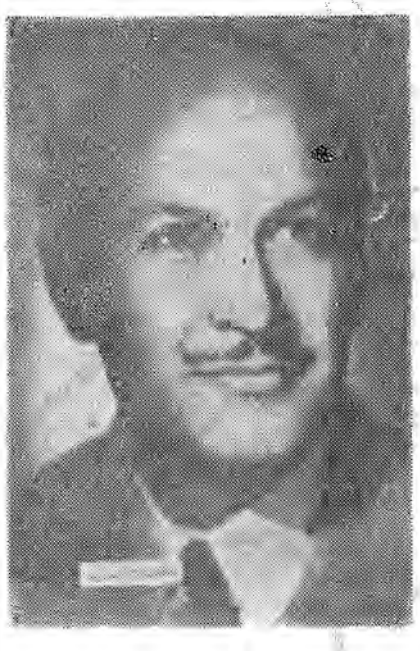

Cüneyt Gökçer

GÖKÇİN, Baysun (Eşkişehir 1949). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini İzmir'de yapp

Yüksek öğrenmini İstanbul'da Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümü'nde tamamladı. İlk karikatürü *«Çarşaf»* gülmece dergisinde yayımlandı (1976) *«Çevre»*, *«Çarşaf»* ve *«Cumhuriyet»*te yapıtları yayımlanan sanatçı, 1978 yılında Nasreddin Hoca uluslararası karikatür yarışması Büyük Ödülü'nü kazandı.

GÖKDERE Turgut (Erzurum 1936). Turizm-İş Sendikası Genel Başkanı, DİSK Yürütme Kurulu üyesi, TİP'in yeniden kuruluşunda kurucu ve Merkez Yönetim Kurulu üyesi idi. Horasan Sarıkamış demiryolu inşaatında çalışarak işçilik yaşamına başladı, Askeri işyerlerinde (Derince, Sirkeci, Büyükdere) çalıştıktan sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girdi, bir yıl sonra İktisat Fakültesi'ne geçti, mezun olduktan sonra Çınar Oteli'nde (1959) İş kanunu kapsamında işçiliğini sürdürdü ve İstanbul Oleyis'te Başkan Mukbil Zırtıloğlu'nun döneminde sendika sekreteri olarak sendikacılık alanında deney kazandı, bir ara *«Gecepostası»* (İstanbul) gazetesinde Kemal Sülker'in yönettiği işçi konuları servisinde çalıştı, Oleyis'ten ayrıldıktan sonra Turizm-İş Sendikası'nı canlandırdı, DİSK'in IV. Genel Kurulu'nda Yürütme Kurulu'na seçildi, az sonra istifa ederek Turizm-İş'teki çalışmalarıyla yetindi. 1 Mayıs 1975'te TİP'in kurucuları arasında yer aldı. Turizm-İş'te Genel Başkanlığa seçilmeyince sendikacılık yaşamını kapattı.

(K.S.)

GÖKTÜRK, Akşit (Van 1934). Yazar, çevirmen. Orta öğrenimini Antakya, Adana ve Van Liselerinde (1955), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1960). Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde iki yıl okutmanlık yaptıktan sonra bitirdiği fakülteye asistan olarak girdi (1963). «The Technical Originality of Lawrence Durrell's Alexandria quariet» konulu tezle doktorasını verdi (1965). Doçentliğe yükseldi (1972).

«a», *«Varlık»*, *«Yelken»*, *«Yeni Ufuklar»*, *«Yeni Edebiyat»*, *«Tercüme»*, *«Yeni Dergi»*, *«Türk Dil»* dergilerinde yayımlanan inceleme yazılarıyle tanınan Göktürk, T.S. Eliot'ın denemelerinden bir seçmeler kitabı olan *«Denemeler»* (1961)'e ve D.H. Lawrence'in *Anka Kuşu* (1966) denemelerine giriş niteliğinde olan tanıtma çalışmaları yaptı. Robinson Crusoe'nun Türkçe'de ilk tam çevirisiyle 1969 Türk Dil Kurumu Çeviri Ödülü kazandı. *Edebiyatta Ada* (1973) adlı yapıtı ise özgün bir inceleme kitabıdır.

GÖKYAY, Orhan Şaik (İneboiu - 1908). Yazar, araştırmacı. Orta öğrenimini Ankara Muallim Mektebi'nde, yüksek öğrenimini, dört yıl ilkokul öğretmenliğinden sonra, Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1930). Kastamonu, Malatya, Ankara, Eskişehir, Bursa lise ve öğretmen okullarında (1931-1939) öğretmenlik ve müdürlük yaptı. Ankara Devlet Konservatuarı'nda müdürken Irkçılık ve Turancılık davasında tutuklandı, (31 mayıs 1944) Sıkı Yönetim Mahkemesindeki yargılanması sonucu beraat etti. Sonra Galatasaray Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği (1945-1951), İngiltere'de öğrenci müfettişliği görevlerinde bulundu. (1951-1954) Dönüşünde İstanbul Eğitim Enstitüsü'nde öğretmenlik yaptı (1962-1967). Son görevinden emekli oldu.

İlk şiirlerini *«Açıksöz»* (Kastamonu) *«15 Mayıs»* (Ankara) gazetelerinde yayımlayan Gökyay, kendi yayını *«Çağlayan»* (Balıkesir, 1924), *«Yarın»*, *«Atsız Mecmua»*, *«Çığır»*, *«Orhun»*, *«Kopuz»*, *«Yücel»*, *«Ülkü»*, *«Çağrı»*, *«Türk Dili»* dergilerinde yazdı (1930-1971). Araştırmacı olarak halk edebiyatımızın kaynaklarına eğildi. Dede Korkut Masallarını başarılı bir dille yaptığı sadeleştirmelerle yayımladı. Zekeriyazade'nin *Ferah Cerbe Fetihnamesi*'ni (1975), Mi-

Mehmet Ağa'nın *Risale-i Mimariye*'sini (1975) basına hazırladı.

Başlıca Yapıtları: Dede Korkut (1938), *Türklerde Karagöz* (1935), *Bugünkü Dille Dede Korkut Masalları* (1938 - 1943), *Kabusname* (1944 1967), *Katip Çelebi* (1957), *Bugünkü Dille Dede Korkut* (1963).

GÖLPINARLI, Abdülbâki (İstanbul 1900). Yazar, edebiyat tarihçisi. Yüksek öğrenimini —uzun yıllar ilk okul öğretmenliğinden sonra— Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde tamamladı (1930). Konya, Kayseri, Kastamonu, Balıkesir, Haydarpaşa liselerinde edebiyat öğretmenliği Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde farsça okutmanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı. Daha sonra atandığı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde İslam Türk Tarihi kürsüsünde görevliyken ceza yasasının 142. maddesine aykırı eylemde bulunduğu saviyle tutuklandı (1945). Beraat etti. Yeniden döndüğü kürsüsünden isteğiyle emekli oldu (1949).

1940-1946 döneminde *«İnsan»*, *«Yığın»*, *«Pınar»* dergilerinde yayımladığı yazılarda divan edebiyatını bilimsel açıdan inceleyen Gölpınarlı, daha sonra *«Vatan»*, *«Tan»*, *«Yeni Gazete»*, *«Tanin»*, *«Milliyet»* gazetelerinde yazdı. Yazılarında bir yandan ileri bir edebiyat anlayışını savunurken, bir yandan da eski kültür kaynaklarını hayata çıkarma çalışmalarını sürdürdü. Pir Sultan Abdal, Mevlânâ, Yunus Emre gibi ölümsüz sanatçıları ve tarikatların yapılarını, dünya görüşlerini çağlarının toplumsal koşulları içinde değerlendirdi.

Yapıtları: Melâmîlik ve Melâmîler (1931), *Kaygusuz Vizeli Alâeddin* (1933), *Yunus Emre* (1936), *Yunus Emre ile Âşık Paşa ve Yunus'un Bâtınîliği* (1941), *Pir Sultan Abdal* (P. Nailî Boratav'la birlikte, 1943), *Yunus Emre Divanı* (Cilt I, 1943, 2,3, 1948), *Divan Edebiyatı Beyanındadır* (1945), *Fuzuli Divanı* (geniş bir inceleme yazısı ile 1950), *Nedim Divânı* (Geniş bir inceleme yazısı ile 1951), *Mevlânâ Celâlettin* (Hayatı, felsefesi, eserlerinden seçmeler 1952), *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik* (1953), *Kaygusuz Abdal-Hatayi-Kul Himmet* (1953), *Nesimi Usuli Ruhi* (1953), *Nail-i Kadim* (1953), *Şeyh Galib* (1953), *Divan Şiiri* (4 Kitap 1954-1955), *Nasrettin Hoca* (1961), *Alevi Bektaş Nefesleri* (1963) *Simavne Kadısı Şeyh Bedrettin* (1966), *100 Soruda Tasavvuf* (1969), *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler* (1969), *Türk Tasavvuf Antolojisi* (1971).

GÖNEL, Seyit Ali (Şarkışla 1951). Karikatürcü. Orta öğrenimini Ankara'da yaptıktan sonra, aynı kentte Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Genel Türk Tarihi okudu. İlk karikatürü Ankara'da *«Yenigün»* gazetesinde yayımlandı (1972) Ankara'daki *«Toplum»*, *«Olay»* ve *«1 Mayıs»* dergileriyle, İstanbul'da *«Kitle»* dergisinde karikatürleri basıldı. Demokratik Kitle Örgütleri yayın organlarında da yapıtları yer alan sanatçı, *«Akbaba»*, *«Vatan»*, *«Politika»* ve *«Cumhuriyet»*te de karikatürler çizdi. Yunan Komünist Partisi yayın organında çizgilerine yer verildi.

Halen grafikerlikle uğraşan ve «Seydali» imzası ile tanınan sanatçı, Karikatürcüler Derneği yönetim kurulunda görev aldı (1979). Salt çizgiyle anlatımı yeğleyen Seydali, yapıtlarında sınıfsal çelşkileri vurgulamakta, toplumcu karikatürler oluşturmaktadır.

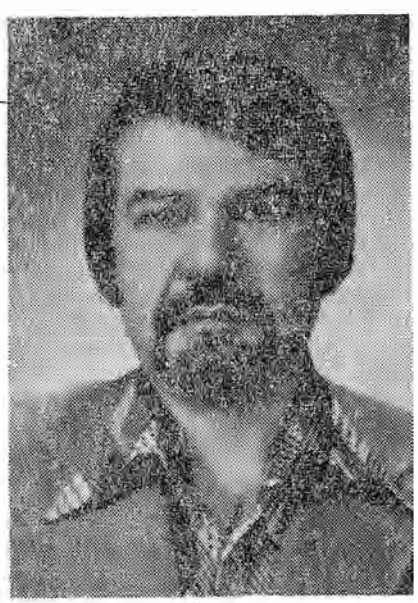

Turgay Gönenç

GÖNENÇ Turgay (Tokat 1939). Şair. Haydarpaşa Lisesi'ni (1959) ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi (1963). Bir süre memurluk yaptıktan sonra serbest çalışmaya başladı. Şimdi özel dersler vererek yaşamını sürdürüyor. *«Yelken»*, *«Dost»* ve *«Pazar Postası»* gibi dergilerde yayımlanan ilk şiirlerinde *İkinci Yeni* etkisi görülür. Bireyselden toplumsala, soyuttan somuta geçişin sınırında kurduğu denge, duyguları ölçülü ve matematiksel doğruları anımsatan bir biçimde aktarması, coşkuyu akılla dizginlemesi en belirgin özelikleridir. 1970 sonrası şiirlerinde İkinci Yeni etkisinden uzaklaşmış gibi görünmesine karşılık bu akımı, bir anlamda, toplumcu gerçekçilikte eritme çabaları içindedir denebilir. Bu yönüyle Gönenç, kaynaklandığı İkinci Yeni şiiriyle bilinçli bir hesaplaşmaya girişmiş özgün şairlerden biridir. Başlıca şiir kitapları şunlardır: *Bozgunda* (1962), *Ben Severek Büyürüm* (1973).

(E.C.)

GÖRELE, Hamit (1900). Ressam. Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümünü bitirdikten sonra Paris'e giderek Andre Lhote atölyesinde uzmanlık eğitimi görmüş olan Hamit Görele, 1928 - 29 yıllarındaki Türk resminde yenilikçilik hareketinin alçakgönüllü temsilcilerindendir Gençlik yıllarında büyük bir coşkunlukla, iri fırça vuruşlarıyla yaptığı doğa betimlemelerini, portreleri gidlerek terketmiş ve 1950'lerden sonra sanat çevrelerinde egemen olan non - figüratif resim yapma modasının etkisine girerek sanatçı ününü büyük ölçüde yitirmiştir.

Türk resminin emektar ustasına olan saygısını, eleştirmen Sezer Tansuğ şöyle dile getiriyor: «Sanatında kararlı bir üslup araştırmaya çalışmış ve bazı yapıtlarında üstün niteliklere ulaşmıştır. Hamit Görelenin *Karadenizde Fırtına* adını taşıyan resmi, amaçladığı ifade gücüne ulaşmış ender yapıtlardan biridir.»

Ressamlığın yanısıra uzun yıllarını da öğretmenliğe adamış olan Görele'nin Devlet Resim ve Heykel Müzesinde ve Milli Kütüphane koleksiyonlarında yapıtları bulunmaktadır.

Görevselcilik (fonksiyonalizm) Bir yapının, her şeyden önce işlevine en iyi biçimde karşılık vermesi gerektiğine inanan öğreti.

GÖREY, Yavuz (Cenevre 1912). Heykelci. İstanbul'da Saint Joseph ve Galatasaray liselerinde, Pariste Yearson de Sally'de orta öğrenimini tamamladıktan sonra Belçikada Van Herch enstitüsünde matematik, Lozan'da mimarlık çalıştı. İkinci dünya savaşının başlaması üzerine, ailesinin bu tür bir öğrenimi sürdürecek olanakları kısıldığından ülkeye dönerek Güzel Sanatlar Akademisinde Prof. Rudolf Belling'in atölyesinde heykel çalışmağa başladı. Zaman zaman Mısır, Irak, İtalya, Fransa ve özellikle Almanya'da inceleme gezileri yapma olanağı buldu. Avrupa'da birçok tanınmış sanatçının atölyesini gezerek çörgüsünü artırdı. 1958 yılından bu yana, o yıllara kadar Prof. Bellingin üstlenmiş olduğu, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi temel tasarı bölümünde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

Birçok büst ve anıt yapmış olan Yavuz Görey, sınıfsal tercihlerini ve özellikle ırkının üstünlüğü düşüncesine bağlılığını gizlemeğe gerek görmeyen açık yürekli bir sanatçıdır. Yaptığı büstler arasında, Irak Kralı Faysal, İran Şahının ikiz kardeşi Prenses Eşref, Prenses Neslişah, Kazım Taşkent, Mukbil Gökçoğan, Mr. Kenny Whital büstleri önde say-

dıkları arasındadır. Anıtları arasında Dumlupınar Atatürk Anıtı, Devrek, Atatürk Heykeli, Bartın Atatürk Heykeli, İstanbul Üniversitesi Atatürk ve Gençlik Anıtı, Mısırda Kavalalı M. Ali Paşa Heykeli ve Profilo Fabrikasındaki Atatürk Heykeli sayılır.

Özellikle İstanbul Üniversitesi bahçesindeki Atatürk ve Gençlik anıtı (1955), sanatçının bağlı olduğu anlayışı yansıtması bakımından önemlidir. Almanyada Hitler dönemi heykelcilerinin sanatlarını eski Roma heykelciliğinin ifade biçimlerine dayandırmak konusundaki titizliğini benimseyen Görey, bu anıtında Atatürk'ü tünik biçimi bir Roma giysisi içinde, omuzdan çıplak kolunu ileriye uzatmış biçimde, ve Atatürkün iki yanındaki kız ve erkek figürlerini ideal alman ölçülerinde yarı çıplak bir gençlik olarak betimler. Sanatçının bu anıtta çıplaklığa başvuruşu, insan vücudunu daha ustalıkla ve ayrıntıyla işleyebilmek için değil, toplumundan soyutlanmış, idealize edilmiş bir gençlik simgesi yaratabilmek içindir.

Sanatçılığının yanısıra toplumsal girişkenliği ile de tanınan Y. Görey, uzun yıllar Heykeltraşlar Derneği başkanlığında bulunmuştur.

Orhan Taylan

Görsel Sanatçılar Derneği: 1975 yılı sonlarında ilk adı «İstanbul Görsel Sanatçılar Derneği» olarak kurulan G.S.D. kurucuları arasında Devrim Erbil, Hüseyin Bilişik, Erdinç Bakla, Ergin İnan, Erol Eti, ve daha birçok tanınmış sanatçının varlığıyla kısa sürede etkinlik kazandı, kuruluşunun ikinci yılında üçyüze yakın ressam, heykelci, grafik ve fotoğraf sanatçısının meslek örgütü haline geldi.

Görsel Sanatçılar Derneği'nin sanatsal etkinlikleri çeşitli ilerici dernek ve sendika ile uyguladığı ortak sergiler ve yarışmalar ile her yıl düzenlenen ödüllü Mayıs Sergisi; toplumsal etkinlikleri sanatın ve sanat alanın sorunları üzerine düzenlenen açık oturumlar ve konferansların yanısıra çeşitli sanat ve kültür kuruluşlarının düzenlediği toplantılara aktif katılımlar biçimindedir.

Görsel Sanatçılar Derneğinin, bir meslek örgütü olarak, sanatçıların ekonomik ve demokratik kazanımları doğrultusunda yaptığı çalışmalar arasında sanatçıların sosyal güvenlikleri sorunu, kamu binalarında sanat yapıtlarının uygulanması sorunu, sanatçıların devlet olanakları önünde eşit haklara kavuşturulması sorunu, bankalar ve tekellerin yarışma adı altında genç sanatçıları sömürmesi sorunu, sayılabilir.

Türkiye'de daha önce kurulmuş dernek ve guruplardan farklı olarak Görsel Sanatçılar derneği herhangi bir sanat anlayışı çerçevesinde ve sanatçılar arasında başarı ölçütüne göre kurulmamış, mesleği sanatçılık olan bütün ressam, heykelci, grafik ve fotoğraf sanatçının ortak ekonomik ve demokratik kazanımlarını sağlamak amacıyla oluşturulmuş ilerici eğilimli bir meslek örgütüdür.

GÖRÜNEY, Ruhi (İstanbul 1942). Karikatürcü. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim gördü. İlk karikatürü *«Ustura»*da (1970) yayımlanan Görüney'in çizgi yaşamı daha önceye dayanır. Sanatçı 1967'de TMTF'nun Evrensel Barış Şenliği'nde karikatür dalı İkincilik Ödülü'nü, AST Asaf Çiyiltepe Tiyatro Karikatürleri Yarışması'nda da Birincilik Ödülü'nü aldı (1969). DGSA'nin düzenlediği karikatür yarışmasında ise Özel Ödül (1973) kazanan Ruhi Görüney bazı karma resim ve karikatür sergilerine de katılmıştır.

Görüşler. Zekeriya Sertel yönetiminde bir sayı çıkan siyasal dergi (1 Aralık 1945). Birinci Dünya Savaşı biter bitmez Türkiye'deki baskı ortamından yakınan aydın ve politikacıların sayısı artmaya başlamıştır. Dört milletvekilinin, Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın baskıların kaldırılmasını hükümeti denetleyecek ikinci bir partinin kurulmasına olanak verilmesini isteyen ve «Dörtlü takrir» diye anılan önergelerinin CHP Grubunda reddedilmesi Türkiye'de geniş yankılar uyandırırken önerge sahipleri partiden çıkarılır yada ayrılırlar. Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1945'te, Meclisi açış konuşmasında ikinci bir partinin kurulmasına olanak verileceğini söyler. Celal Bayar'la Tevfik Rüştü Aras, yeni bir parti kurma hazırlıklarına girişirler. Bu arada *«Tan»* gazetesini çıkaran Zekeriya Sertel ve eşi Sabiha Sertel'le ilişki kurarlar, onların çıkaracakları *«Görüşler»* dergisine yazı yazmayı kabul ederler; bunun bir «cephe dergisi» olması kararlaştırılır. Bu hazırlıklardan sonra çıkan *«Görüşler»*'in kapağında, arkasında «suistimal», «ihtikâr» ve «faşizm» adlı üç kişinin bulunduğu büyük siyah perdeyi kaldıran, üzerinde «Görüşler» yazılı bir el; «Mecmuamıza yazı yardımlarını vaadedenler» duyurusunda adları sayılıp fotoğrafları yayımlananlar arasında «Dörtlü takrir»cilerden üçü ile Tevfik Rüştü Aras da yer alır. İç sayfalarda Zekeriya Sertel, Esat Adil Müstecaplıoğlu, Cami Baykurt, Tevfik Rüştü Aras, Sabiha Sertel, Adnan Cemgil, Behice Boran ve Aziz Nesin'in yazıları, Nail V.'nin şiiri, Sabahattin Ali'nin bir öyküsü bulunmaktadır.

«Görüşler» antidemokratik baskılardan yakınmakta, yürürlükteki rejimin özgürlükleri zincire vurduğunu belirterek yasalarda gereken değişikliklerin yapılmasını ve basın özgürlüğünün sağlanmasını istemekte; faizmle gericiliğin yol açtığı yıkımları ortaya koymaktadır. Dergi çıktığı gün tükenir, ikinci baskı yapar. Ancak, «solcu» olarak tanınan aydınları kadrosunda toplayan *«Görüşler»*, iktidar çevrelerini alabildiğine öfkelendirmiştir. Kimi çevreler de derginin başlığındaki G harfinin orağa benzediğini öne sürerek karşı propagandaya geçmişlerdir. «Yazı yardımı vaadeden» Celal Bayar ise dergiyle herhangi bir ilişkisinin bulunmadığını söylemiştir. Birkaç gün sonra (4 Aralık 1945) iktidar ilerigelenlerinin kışkırttığı üniversiteli gençler derginin basıldığı *«Tan»* gazetesi basımevini ve birkaç solcu basımeviyle kitabevini yıkıp dökerler; *«Görüşler»* bir daha çıkamaz.

(A.K.)

GÖVSA İbrahim Alâettin (İstanbul - 1889 / Ankara 1949): Yazar, şair. İstanbul Hukuk Mektebi'nde, İsviçre'de Jean-Jacques Rousseau Enstitüsü ile Cenevre Üniversitesi Psikoloji Laboratuarında öğrenim gördü. Öğretmenlik, müdürlük, müfettişlik gibi eğitim görevleri aldı. Uzun süre (1927-1934, 1936-1946) milletvekilliği yaptı. ***İnönü Ansiklopedisi*** Genel Sekreterliği, Zirai Donatım

İbrahim Alâettin Gövsa

Kurumu ve Ziraat Bankası Yönetim Kurulu üyeliklerinde bulundu. *«Hürriyet»* gazetesinde köşe yazıları yazdı (1948-1949). Aruzla şiir yazarak yazı yaşamına başlayan *(Güft ü Gû*, 1912) Gövsa, sonradan Milli Edebiyat akımını benimseyerek şiirlerini hece ölçüsüyle kaleme aldı *(Çanakkale İzleri*, 1926; *Acılar*, 1941). Çocuk şiiri alanında öncülük etti *(Çocuk Şiirleri*, 1911). Özellikle ***Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*** (4 cilt, 1937),

Türk Meşhurları Ansiklopedisi (1946), L. harfine kadar yazdığı *Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi* (tamamlanmış 2. basımı 1968) vb. ile tanındı. Ansiklopedi ve sözlük alanındaki çalışmalarıyla küçümsenemeyecek bir yazı emekçisi olan Gövsa, dergi ve gazetelerdeki hemen her konuya değinen yazılarıyla geniş kitleye okuma alışkanlığı kazandırma yolunda hizmette bulundu.

(A.K.)

GRUDA Yılmaz (İstanbul - 1930). Şair, sahne sanatçısı. Ankara Ticaret Lisesi II. sınıfından ayrıldı. Askerlik görevinden sonra bir süre banka ve muhasebe memurluğu yaptı. İlkin Cep Tiyatrosu'nda sahneye çıktı (1956). Daha sonra Küçük Sahne'de Ankara Devlet Tiyatrolarında, Ankara Meydan Sahnesinde (1957 - 1970). İstanbul'da Nisa Serezli Tiyatrosunda oynadı (1971). Reklam filmleri çevirdi.

Yağmur ve Toprak, *Yeryüzü*, *Kaynak*, *Mavi*, *Şairler Yaprağı*, *Varan*, *Şimdilik*, *Yeni Ufuklar*, *Pazar Postası*, *Yelken*, *Dost*, *Yeditepe* (1951 1969) dergilerde çıkan şiirlerle toplumcu gerçekçilik akımına bağlı göründü. Ahmet Arif, A. Kadir, Ö. F. Toprak etkilerini taşıdığı kısa sürede, kendi deyişiyle üç dört yıl toplum ve sorunlarını inceleme kavrama dönemi yaşadı. 1955'ten sonra kendine özgü, vurucu bir ses buldu. Genellikle uzun dizelere eğilim duyarak soluklu şiirler yazdı. *Çarmıhtaki Yeni Mehmet* (Şiir, 1963), *Şu Bizim Tiyatromuz* (deneme, 1970) adlı kitapları var.

GÜLER Mehmet (Sıvas - 1944). Öykücü, yazar. İlkokulu köyünde, orta öğrenimini Pamukpınar İlköğretmen Okulu'nda 1962, Yükseköğrenimini Balıkesir Eğitim Enstitüsü'nde (1964) tamamladı. «*Yansıma*», «*Yeni a*», «*Yeni Ortam*», «*Cumhuriyet*» «*Yeni Asır*», «*İmece*», «*Yeni Adımlar*» dergi ve gazetelerinde (1973 - 1978) yazdı. «*Yeni Adımlar*» dergisinin düzenlediği «Sabahattin Ali Öykü Yarışması»nda (1975) «*Düdük Sesleri*» adlı öyküsüyle, aynı yıl «Antalya Sanat Festivali»nin düzenlediği öykü yarışmasında «*Türkümüz Var Söyleyecek*» adlı öyküsüyle övgüye değer bulundu. İlk öykülerinde toprak insan ilişkilerini yansıtan gözlem dikkatlerinin ürünlerini verdi. 12 Mart döneminin insan bilincine egemen olan sorunları ve durumları, giderek konumuyla öykü alanına girdi. Coşkunun ve içtenliğin istekli girişimleriyle bu dönemdeki acısını ve sıkıntıları içinde duyan insanı öyküleştirmeye çalıştı. Başarılı ilk verimliliğiyle adını duyurdu. *Ak Badanalı Ev* (öyküler, 1977) kitabı yayımlandı.

(T.S.)

GÜLER Cemal Nadir (Bursa - 1902 / İstanbul - 1947): Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Bursa ile Bilecik'te yaptı. Makinistlik, kasnakçılık, tabelacılık, öğretmenlik gibi işlerde çalıştı. İlk karikatürü *Diken* dergisinde yayımlandı. (1920). Sonraki yıllarda çeşitli dergilere karikatür göndermeyi sürdürdü. 1926'da geçimini karikatürcülükle sağlamak amacıyla İstanbul'a geldiyse de iş bulamayınca Bursa'ya, öğretmenliğe döndü. *Akbaba*'daki karikatürleriyle ilgileri çeken sanatçı, *Akşam* gazetesinin çağrısı üzerine 1928'de ikinci kez İstanbul'a giderek burada yerleşti ve ölümüne değin karikatürcülükle geçindi. Yapıtları *Akşam*, *Cumhuriyet* gazeteleriyle

Cemal Nadir'in bir karikatürü

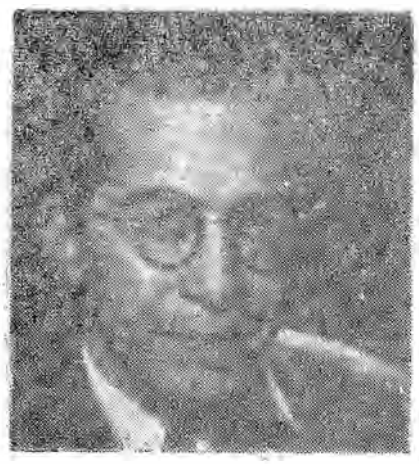

Cemal Nadir Güler

Karikatür, Yücel ve —kendi çıkardığı— *Amcabey* dergilerinde yayımlandı. Soyadı Yasası çıkınca Güler soyadını aldıysa da, karikatürlerini Cemal Nadir imzasıyla yayımladığından, bu imza ile tanındı. Yayımlanan karikatür albümleri *Amcabey'e Göre* (1932), *Karikatür Albümü* (1933), *Karikatür Albümü* (1939), *Ak'la Kara* (1940), *Dalkavuk* (1943), *Seçme Karikatürler Albümü* (1944), *Harp Zenginleri Karikatür Albümü* (1945), *Siyasi Karikatürler Albümü* (1945), *Amcabey Albümü* (1946)'dür.

Türk karikatürünün Cem'den sonraki önderi sayılan Cemal Nadir, geniş halk kitlelerince sevilen, anlaşılan, tutulan bir sanatçıydı. Bunun nedeni, yaşadığı toplumun nabzını ve gerçeklerini iyi gözlemleyip tanıyarak özgün bir gülmece merceği ardından yansıtabilme yeteneğidir. Siyasal eleştiriye hoşgörülü davranmayan CHP'nin tek parti yönetiminde eleştirilerini doğrudan doğruya halka yöneltterek toplumsal yaşamın aksayan yönlerini ortaya koyan bir karikatür yöntemi izleme başarısını göstermiştir. Bu başarısını çoğu kez, pek tutulan Amcabey, Yeni Zengin ve Salamon, Ak'la Kara, Dede ile Torun gibi tiplerin yaşatıldığı birkaç karelik öyküllü karikatürleriyle sağlamıştır. Bunlardan Ak'la Kara, İkinci Dünya Savaşının iki karşıt siyasal «cephe»sinin simgesidir. Sevimli bir zenci olan Kara'nın her zaman baskın çıkması, bir bakıma «mazlum devletlerin zalimleri yeneceğini» ortaya koyar ve savaş yıllarındaki bilinçlenmeye katkıda bulunur. Hitlerciliğin alabildiğine yaygınlaştığı, Hitler ordularının Edirne'ye dayandığı bir dönemde o, faşizme karşı çıkan karikatürler çizer. Ancak, Cemal Nadir'i yaşadığı çağın olaylarına sınıfsal açıdan bakan bir sanatçı olarak nitelemeyiz. O, yalnızca demokrasiye içtenlikle bağlı bir karikatürcüdür. Ülkemizde illüstrasyon (resimleme) tekniğinden gerçek karikatür çizgisine geçişi gerçekleştiren ilk sanatçılardan biri olan Cemal Nadir, bu yönüyle de sonraki kuşaklara öncülük etmiştir. **(A.K.)**

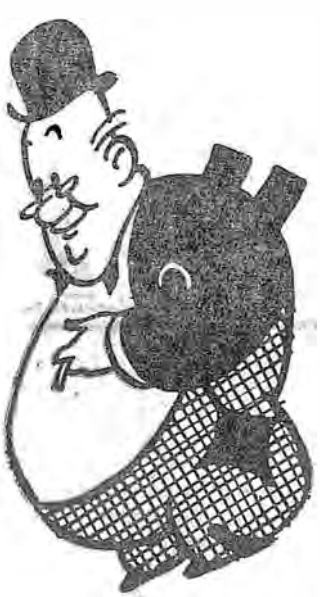

Cemal Nadir'in, «Amcabey» tipi karikatür romanlar çizdi. «Milliyet Çocuk Dergisi»nde «Ormangiller» adlı bir karikatür - bant da hazırlayan Gülgeç, aynı dergide Yaşar Kemal'in «İnce Memed»ini de resimledi (1979).

GÜLERYÜZ, Mehmet (1938) Genç kuşak ressamları arasında seçkin bir yeri olan Mehmet Güleryüz İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümü'nü 1966 yılında bitirdi. 1970 yılında gittiği Fransa'nın Paris kentinde resim dalında uzmanlık öğrenimi yaptı. 1974'de yurda dönerek Akademi'nin resim bölümünde öğretim üyesi olarak görev aldı.

Verimli ve aktif bir sanatçı olan Mehmet Güleryüz 1963 1975 yılları arasında İstanbul'da açtığı yedi kişisel sergisinin yanısıra öğrencilik yıllarında Fransa'da beş kişisel sergi 1978 yılında ise Polonya'da bir kişisel sergi düzenledi. Yurt içinde ve yurt dışında ilerici çevrelerce düzenlenen karma resim sergilerinde düzenli olarak yer alan Güleryüz yağlıboya çalışmalarının yanısıra desenlerinde de geliştirdiği özgün üslupla ayırdedilir.

GÜLGEÇ İsmail (Gaziantep - 1947). Karikatürcü. İlk öğrenimini İzmir'de yaparken hastalandı okuldan ayrılmak zorunda kaldı. Kısıtlı olanaklarıyla kendi kendini yetiştirmeğe çalışan Gülgeç, ilk çizgilerini İzmir *«Yeni asır»* gazetesinde çizdi (1968). *«Demokrat İzmir». «Ege Ekspres»* ve *«Devir»* gazete ve dergilerinde çalıştı. Daha sonra İstanbul'a gelerek *«Milliyet»* gazetesinde çalışmaya başladı. Tek kare ve bant karikatürler ile ka-

Gülhane Hatt-ı Hümayunu Tanzimatı Hayriye adı verilen islahat hareketinin siyasal ve hukikî koşullarını güvence altına alan belge. 3 kasım 1839 (26 şaban 1255) günü padişah Abdülmecit'in sadrazamı Mustafa Reşit paşa tarafından Gülhane parkında yabancı devletler elçileri ve halk topluluğu önünde okunan bu belge, devletle kişi arasındaki ilişkilere hukuk kuralları açısından yenilikler getirmiş, şeriata dayanan eski yasaları değiştirmeyi öngörmüştür Bu yönüyle kimi bilim adamlarına göre Osmanlı imparatorluğunu, eskerî teokratik bir temel üzerine kurulmuş devlet biçiminden, burjuva hukuk devleti anlayışına ulaştırma çabasını amaç bilmiştir.

Endüstri devriminden sonra, üretim için hammedde kaynaklarına ve ürettikleri malların satımı için yeni pazarlara ihtiyaç duyan Batı ülkelerinin, Doğu ülkelerini etki alanlarında tutma politikalarının sonucu, Osmanlı imparatorluğunun özellikle liman şehirlerinde dış alım ve dış satım işleriyle uğraşan yeni bir zümre meydana gelmiştir. Büyük çoğunluğu Hıristiyan olan bu zümre, Batıdaki büyük kurum ve şirketlerle iş ortaklıkları kurduğu gibi, Batı devletlerinin ekonomi politikalarıyle de ilişkilerini genişletmeye başlamıştır. Kendi iç bünyesindeki sarsıntıları bir ölçüde düzelten Rusya'nın da, Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde bulunan Ortodoks Rumları koruma adına geniş propagandalara girişmesi, Avusturya ve özellikle Fransa'nın hoşuna gitmemiştir. Bu devletler, Rusya ile Osmanlı imparatorluğu siyasal ilişkilerinin yakınlık kazanmasının yaratacağı sonuçlardan çekindikleri için, «Osmanlı Hıristiyan Tebaası»nın yönetiminde daha âdil kurallar konmasını istemişlerdir.

Eski Osmanlı kurumlarının (örneğin yeniçeri ocağının, medresenin) yapısındaki çöküntüler nedeniyle, Mahmut II. döneminde başlayan yenilik hareketlerinin, bir ölçüde reform sayılabilecek bir öz kazanması gereksinimi belirmiştir. Sultan Abdülmecit'in tahta çıkar çıkmaz, babasından miras olarak kalan ıslahat hareketlerini sürdürmek amacında olduğunu ifade etmesi de bu gereksinimin kanıtı sayılabilir. Temel ögeleriyle iç ve dış etkenlerin bu özelikleriyle ifade edilebilecek olan bu ortam içinde, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa, Gülhane Hatt-ı Hümayununu Padişah adına kaleme almış devlet ve birey arasındaki ilişkilerde devletin modernleştirilmesi amacına dayanan

temel ilkeler kabul ve ilân edilmiştir. Bu ilkeler şöyle özetlenebilir: 1) Müslüman olsun olmasın, bütün «tebaa»nın yasalar önünde eşitliği, 2) Müslüman olsun olmasın, bütün «tebaa»nın can, ırz ve namus güvenliğinin sağlanması, 3) Muhakemelerin açıklığı ve muhakemesi idam cezalarının yasaklanarak, öldürülenlerin mallarına el konması hükmünün yürürlükten kaldırılması, 4) Vergilerin düzenli bir biçimde ve mükelleflerin malî güçlerine göre belirlenmesi, 5) Bütün memurların maaşa bağlanarak rüşvetin yasaklanması, 6) Askerlikte sıra usulünün konarak askerlik süresinin belirlenmesi.

Padişah, Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile ilân edilen bu kurallara temel olmak üzere çıkarılacak yeni yasaları kabul etmiş ve yasalara aykırı davranışta bulunmayacağına ant içmiştir.

Görüldüğü gibi, bu ana kuralların getirdiği yenilikler, devletle birey (hükümet edenle edilen, yönetenle yönetilen) arasındaki ilişkilerde yalnız Hıristiyan «tebaa»nın değil, Müslüman «tebaa»nın da somut bir değer kazandığını ve onların ana haklarının yasalarla kabul edildiğini ifade etmektedir. Gülhane Hatt-ı Hümayunundan önce, her türlü hukukî dayanaktan yoksun bulunan bireysel hak ve özgürlükler, yasal bir öz kazanmış, cezada keyfîlik kalkarak bireye savunma hakkı tanınmıştır.

(Ş.K.)

Güllü Agop (İstanbul 1840 / İstanbul 1902). Tiyatro oyuncusu. Ermeni asıllıdır. Ermeni okulunda okuduktan sonra çeşitli işler yaparken resim ve heykele de ilgi duymuştur. 1861 yılında ermenice temsiller veren Hasköy amatör tiyatro topluluğunda oyunculuğa başlamıştır. Bu topluluk oyunlarını Şark Tiyatrosu'nda oynardı. İki yıl sonra İzmir'e giden Agop burada gençlerle gene ermenice oyunlar oynayan bir amatör topluluk kurmuştur. İstanbul'a dönünce Şark Tiyatrosu'nda gösteriler yapan Hekimyan topluluğuna girmiştir. Bu topluluk da dağılınca kendi bir topluluk kurarak gösterilere başlamıştır. Bu arada Gedipaşa Tiyatrosu'nda Türkçe oyunlar oynamaları istenince bu işe girişmiş ve böylece ilk kez Türkçe oynayan topluluk ortaya çıkmıştır. Tiyatro tutulunca Üsküdar'la Tophane'de de tiyatrolar açmış ve Türkçe oyun oynama hakkını 10 yıl için padişahtan almıştır. Elde ettiği bu tekele dayanarak işlerini çabuk geliştirmiştir. Ne var ki yönetimde gösterdiği beceriksizlik, arkadaşlarıyle arasının açılmasına neden olmuştur. Topluluktan ayrılanlar başka tyatro toplulukları kurmuşlar, ne var ki yazılı oyunları oynama tekeli Güllü Agop'da olduğundan tekel dışına çıkmak için yollar aramışlar ve yazılı olmayan bir tiyatro türünü (tuluat) geliştirmişlerdir. Gene ondan ayrılan kimi oyuncular da sonradan operet ve opera türüne dönüşecek olan şarkılı oyunlar oynayarak Güllü Agop'un tekel alanı dışında etkinlik göstermeye çalışmışlardır. Güllü Agop bu rekabete dayanamamış, kötü yönetimi, yazar çevirmen vb. gibi sanatçıların emeklerinin karşılığını tam ödememesi yüzünden topluluğu bütünüyle dağılmıştır. O zaman kendi tiyatro yönetmemiş, elinde tuttuğu tekel hakkını gençlerin kurduğu topluluklara satmaya başlamıştır. *«Çerkez Özdenleri»* adlı oyunun doğurduğu olaylar üzerine Gedikpaşa Tiyatrosu kapatılınca saraya alınmış, saray tiyatrosunu düzenlemekle görevlendirilmiştir. O zaman Müslüman olmuş ve Yakup adını almıştır.

Güllü Agop, tiyatroculuğunun yanında asıl, 10 yıl gibi bir süre yazılı tiyatroyu elinde tutması ve kendi alanı dışında tuluat tiyatrosuna, müzikli tiyatroya bilmeden de olsa, olanak hazırlaması bakımından tiyatro tarihimizde özgün bir yer tutar.

S. Günay Akarsu

Gülşehri (? / ?) XIII. XIV. Yüzyıl tasavvuf şairlerinden Farsçadan manzum olarak Türkçeye *Süheyl-ü Nevbahar* adlı yapıtı çeviren Mesut Gülşehri'yle karıştırılmamalıdır.

Yaşamı üzerine kesin bilgi bulunmayan Gülşehri, Divan edebiyatımızın kuruluş dönemi olan XIV yüzyılda Anadolu türkçesi edebiyat dilinin oluşma aşamasında, bilgi ve sanat yönlerinden üzerinde durulan yapıtlar bırakmıştır. Kimi araştırıcılar en önemli yapıtı olan *Mantık-ut Tayr*'ın —aynı konuyu işlemesini göz önünde tutarak— İran şairi Şeyh Attar'dan çeviri olduğunu ileri sürmüşlerse de bu görüş doğrulanmamıştır. Mevlânâ'nın mesnevisinden kimi öyküleri de yapıtına katarak zenginleştiren Gülşehri, konusunu yeniden ve kendine özgü bir anlatımla yazmıştır. Yunus Emre'den sonra çağının en büyük ustalarından sayılan şairin islam felsefesine değgin Farsça bir mesnevisi daha vardır.

Yapıtları: Mantık-ut-Tayr tıpkı basımı (Agah Sırrı Levet'in önsözüyle 1957).

GÜLTEKİN, Vahdet (İstanbul 1913). Yazar, çevirmen. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladıktan sonra gazeteciliğe başladı. *«Mektepli»* (1932), *«Yeni Adam»* (1934-35), *«Vakit»* *«Haber»*, *«Cumhuriyet»* dergi ve gazetelerinde sekreterlik, çevirmenlik yaptı. Türkiye, Güven, Hayat yayınları, *Yeni Hayat Ansiklopedisi*'ni yönetti. Cronin, Steinbeck, Hamingway, Slanpee v.b. gibi yazarları ülkemizde tanıtarak çeviri kitaplığımıza elliyi aşkın yapıt kazandırdı.

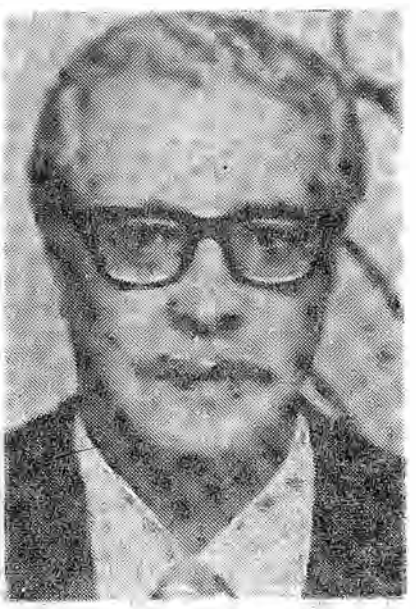

Vahdet Gültekin

GÜMEN Sururi (Bursa - 1920). Karkatürcü. İlk ve orta öğrenimini aynı kentte yaptı. Lise ikinci sınıftan ayrılarak İstanbul'a geldi; bir süre Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne devam etti. İlk karikatürü *«Karikatür»* dergisinde yayımlandı (1939). *«Kırmızı Beyaz»*, *«Çocuk Sesi»*, *«Ajacan»*, *«Tasviri Efkâr»*, *«Cumhuriyet»*, *«Çocuk Haftası»*, *«Yıldız»*, *«1001 Roman»*, *«Ev - İş»*, dergi ve gazetelerinde çalıştı. 1949 yılında *«Hürriyet»* gazetesinde günlük karikatürler de çizen Sururi'nin bir de karikatür albümü vardır. O yılların neredeyse kaçınılmaz bir sonucu olarak Cemal Nadir biçimine uygun karikatürler çizen Sururi oldukça kıvrak bir çizgiye sahipti.

Sanatçı uzun bir süreden beri Amerika'ya yerleşmiştir.

Gümrü antlaşması Gümrü antlaşması, ulusal kurtuluş savaşında TBMM hükümetinin akdettiği ilk antlaşmadır (3 Aralık 1920).

1917 Ekim - Kasım devriminden sonra, emperyalistler Kafkasya'da Erivan, Gümrü, Kars dolaylarında bir Ermenistan devleti kurdular. İtilâf (Antant) devletleri, Osmanlı Devletinin yenilgiye uğratılmasından sonra Trabzon, Erzurum, Gümüşhane, Erzincan, Bitlis, Van illerini kapsayan Doğu Anadolu topraklarının yeni kurulan burjuva - Ermeni devletine vermeyi kabul etmişlerdi. Ermeni hükümeti, kendilerine vaadedilmiş bu toprakları bir an önce ele geçirmek istedi, Mondros mütarekesinden sonra, bölgedeki

Türk ahaliye karşı toplu kırım uygulanmasından geçti. Ermeni burjuva - şoven Taşnak Partisinin iktidarda bulunduğu Ermenistan'ın taşkın hareketlerine karşı TBMM savaş açmaya karar verdi. Burjuva - şoven Ermeni hükümeti, İtilâf devletlerinden destek aldığı gibi, Sovyetler Rusyası ile Türkiye'nin sınırını kapatarak, Türkiye Sovyetler Rusyası arasındaki karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmaya da engel olarak Türkiye'nin ulusal kurtuluş savaşını engellemek ve Sovyet devriminin Kafkasya'da utku kazanmasını önlemek işlevini de üstlenmişti. Bu nedenle, Sovyetler Rusyası ile bir an önce ilişki kurarak, Batı (Yunan) Cephesinde geniş askerî harekata geçmek isteyen TBMM hükümeti, Ermenistan'a savaş açtı (9 Haziran 1920). Doğu illerinde seferberlik ilân edildi. 15. Kolordu komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Ermenistan seferine memur edildi. Ermeniler, bu sırada Oltu'da kurulan yerel Türk yönetimine karşı harekete geçerek bölgeyi istilâ ettiler. TBMM hükümetinin, Ermeni Taşnak hükümetine verdiği ültmatom sonuçsuz kalınca (7 Temmuz 1920), Ermenilerin Bardiz cephesindeki saldırıları (24 Eylül 1920). üzerine Türk ordusu ileri harekâta geçti (28 Eylül 1920). Kars (30 Ekim) ve Gümrü (7 Kasım) Ermenilerden alındı. Ermeniler, bu durum karşısında barış istediler (6 Kasım). 26 Kasım'da başlayan barış görüşmeleri 2-3 Aralık gecesi bitti ve Gümrü antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Ermenistan, Osmanlı devletinin 1877 - 78 yıllarında kaybettiği toprakları Türkiye'ye bıraktı (Kars ve havalisi). İtilâf devletlerinin kuklası Ermeni hükümeti, zararsız hale getirildiği gibi, Anadolu vilâyetlerinde bağımsız bir Ermenistan kurulması hakkındaki emperyalist plânlar da bozuldu. Daha sonra Ermenistan'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulması üzerine, Gümrü antlaşmasının yerine geçmek üzere, Moskova (16 Mart 1921) ve Kars (13 Kasım 1921) antlaşmaları yapılmıştır.

Burjuva - şoven Taşnak Ermenistanı'na karşı kazanılan zafer ve bağlanan Gümrü antlaşması, İstiklâl Savaşının ilk zaferidir. Bu şekilde ülkede varolan ulusal heyecan artmış, ulusal davaya olan inanç güçlenmiştir. Bundan başka Sovyetler Rusyası ile yeni Türkiye devleti arasına emperyalistlern kurmak istedikleri Kafkas seddi yıkılmış, İstiklâl savaşının kazanılmasında çok önemli rolü olan Sovyet ekonomik - askerî yardımının başlaması, Gümrü antlaşmasından sonra mümkün olabilmiştir. **(E.K.B.)**

Kâzım Karabekir Paşa, Savaşı ve Gümrü Antlşmasını anlatıyor

Mütareke şartlarımızı kabul etmeyen Ermeniler ileri kıtalarımıza da taarruz ederek birkaç neferimizi esir almışlardı.

II/Teşrinisanide (kasım) karargâhımı Gümrü'ye naklettim. Ve Gümrü şark sırtlarında mevzi alan Ermenilere karşı **taarruz hazırlığına başladım. Ve Arpa Çayın şarkın da** bazı mevkileri de işgal ettirdim. Ermeniler de 12 Teşrinasini'de Ağdır'ı boşaltarak Aras'ın şimaline çekildiler.

14 Teşrinisani sabahleyin Ermeni mevzilerine karşı taarruza başlattım. Birkaç saatte Ermenileri yine iyi hırpaladık. 7 şehit ve 50 yaralı verdik. Ermeniler şarka doğru çekildiler. 582 maktul bıraktılar. Fakat sağ yanımızdaki Ermeni kıtaları **yerlerinde duruyorlardı. Bunlara da 17 teşrinisanide** taarruz ettik. Öğleye doğru bunları da mağlup ederek cenuba doğru tardettik.

15 Teşrinisanide Ermenilerin Sahtahtı müfrezemize taarruzu zayiatla tartolundu. 3'ü zabit olmak üzere 210 esir alındı. Alınan esirlerin sayısı iki bine vardı. Son darbelerden **sonra Ermeniler mütareke şartlarımızı kabul ettiler.**

17 Teşrinisanide saat 3'de karargahıma gelen bir Ermeni erkânıharp yüzbaşısı Ermeni başkumandanı ve Hariciye nazırının mütareke şartlarını kâmilen kabul ettikleri mektubunu getirdi.

18'de Ermeni dahuliye nazırı bir erkanuharp yüzbaşısı ile karargâhıma geldi. Bolşeviklik ihtilalinden kurtulduklarından sulh muahedesi başlar başlamaz istediğimiz silahları vereceklerini ve hafif makinalı tüfekleri az olduğundan tedrican **vermelerine müsaade rica etti, muvafakat ettim.**

Mütareke şartı olarak Ankara'nın istediği biner mermisi ile iki bin tüfek, üç batarya seri ateşli koşulu dağ topu, yine koşulu kırk makinalı tüfengi Ermenilerden alarak Şark cephe**sinin ilk zafer hediyesi olarak Garp cephemize yola çıkardım.**

25 Teşrinisanide Gümrü'de reisliğim altında Ermeni Hatisyan heyeti ile muahedeyi müzakereye başladık. 27 Teşrinde Ermeni heyetine Sevr muahedesindeki imzalarını geri aldırdık. Bugünü bu maşum muahedenin yırtıldığı bir gün olarak tes'it ettik. Ve Ankara'ya da müjdeledim.

(İstiklâl Harbimiz, s. 901-902, 1960)

GÜMÜŞPALA Ragıp, (Edirne, 1897 - İstanbul, 1964). Asker ve siyaset adamı. Kuleli Askeri Lisesi'nin son sınıfında okurken, ordunun subay ihtiyacı nedeniyle arkadaşlarıyla Maltepe Talimgâhına gönderildi ve Birinci Dünya Savaşı'na teğmen olarak katıldı (1916). Galiçya cephesinde çarpıştı. Filistin cephesinde yaralandı ve İngilizler'e tutsak oldu. İki yıl sonra serbest bırakılınca İstanbul'a döndü ve hemen Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye katıldı (1920). Batı cephesi savaşlarında bulundu; Büyük taarruza katıldı. Cumhuriyet'in ilânından sonra, Şeyh Sait ve Tunceli ayaklanmalarının bastırılmasında görev aldı (1925). Harp Akademisi'ne girdi ve burayı bitirdi (1934). 1948'de generalliğe yükselen Gümüşpala yurdun, çeşitli yerlerinde ordu müfettişliklerinde, tümen ve kolordu komutanlıklarında bulundu. 1960'da orgeneralliğe yükseldi ve 3. Ordu Komutanlığına atandı. Bu görevde iken 27 Mayıs 1960 hareketine katıldığını bildirdi ve hemen sonra Genelkurmay Başkanı oldu (6 Haziran 1960). Ordudaki düzenleme hareketi nedeniyle emekliye ayrıldı. Gümüşpala'nın siyaset yaşamı bundan sonra başlar. Bir süre İzmir'deki Eminsu Derneği'nde çalıştıktan sonra Adalet Partisi'nin kurulması çalışmalarına katıldı ve kurucu organ tarafından genel başkanlığa seçildi.

Ragıp Gümüşpala

1961'de yapılan seçimlerde İzmir milletvekili oldu. Seçimlerden sonra CHP.-AP. koalisyonu önerilerini parti genel başkanı olarak benimsedi fakat kurulan hükümette görev almadı. AP.'nin ilk büyük kongresinde yeniden geenl başkanlığa seçildi ve ö.ümüne

kadar bu görevde kaldı.

Gün «haftalık kültür ve aktüalite dergisi». Türkiye Sosyalist Partisi'nin organı sayılabilir. İlk sayısı Esat Adil Müstecaplıoğlu yönetiminde 3 Kasım 1945'te çıktı. İlk sayısında Cami Baykurt *(Sulh ve Türkiye)* Esat Adil *(Kültür Hürriyeti)*, Sabahattin Ali *(Cigara adlı öyküsü)*, Aziz Nesin, Hasan Tanrıkut, Lütfiye Güçlü v.b. yazıları yer aldı. Sonra Mustafa Börklüce, Hüsamettin Özdoğu, Sait Faik Abasıyanık, Rıfat Ilgaz, Oktay Akbal, Fethi Giray, Asım Sarp (Kemal Sülker'in takma adı), Attila İlhan *(Marianne şiiri, sayı* 24, 1945), Şabahattin Batur, Rauf Mutluay Şerif Hulusi *(Sulh Emrinde Fransız Düşüncesi*, sayı 25), Sabri Soran, Kenan Toksal dergide sık yazan kalemler arasında göründüler. Esat Adil, Mustafa Börklüce yazılarında Türkiye Sosyalist Partisi'nin tüzük ve programı çerçevesinde amaçlarını, örgütlenme yöntem ve biçimlerini belirttiler Dergi 14 aralıkta çıkan sayısını izleyen günlerde İstanbul Sıkı Yönetim Komutanlığınca kapatıldı.

GÜNAL, Neşet (1923) Ressam. Çağdaş Türk resminin önde gelen ustalarından olan Neşet Günal, Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümünü bitirdikten sonra, 1948 yılında uzmanlık öğrenimi görmek üzere Paris'e gitti. Burada ünlü ressam Fernand Leger'nin atölyesinde çalıştı. Yağlıboya resim çalışmalarının yanısıra bu dönemde duvar resmi özellikle fresk tekniği üzerinde incelemeler yaptı. 1954 yılında, sağlam bir resim tekniği edinmiş ilerici eğilimli bir ressam olarak yurda döndü, Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümünde öğretim üyesi olarak görev aldı.

Neşet Günal, yurda döndükten sonra açtığı bir iki sergide hocası Fernand Leger'nin fazlaca etkisi altında olmakla eleştirilmesine karşın, kısa sürede bu eleştirileri boşa çıkardı. Anadolu köylüsünün dramını resimlemeye giriştikten sonra artık Leger'nin renk kullanımından, çizgiye verdiği ağırlıktan, yerleşim anlayışından eser kalmadı. Neşet Günal bozkır toprağının renklerine, kavruk ten renklerine ve bunların kaçınılmaz uyumu doğrultusunda araştırmalara yöneldi. Sağlam deseni ve anlatım gücüyle ele aldığı köylü figürlerinde, suskun bir başkaldırıyı ifade edebilmiş az sayıda ustadan biri kimliği kazandı.

Türk resim sanatında, köylülük üzerine konular işlemiş ressam az değildir. Neşet Günal'ı böyle bir kategori içine sokmaya çalışan eleştirmenler, sanatçının insanı ele alıştaki tavrı ile popülist bir çizgiden tümüyle ayrıldığını görürler. Turgut Zaim ve Bedri Rahmi gibi köy insanını ve çevresindeki süsleri batılı tadlara uyarlama tasasına düşmeden, ya da «efendimiz» köylüyü olmadığı biçimlerde idealize etmeden ona yaklaşmayı başarmış olan Neşet Günal, büyük boyutlu ve büyük nefesli yağlıboyalarıyla ve uzun yıllardır elden bırakmadığı açık ve tok sözlü ardıcıl anlatım biçimiyle yaygın bir ün ve saygınlık kazanmıştır.

Orhan Taylan

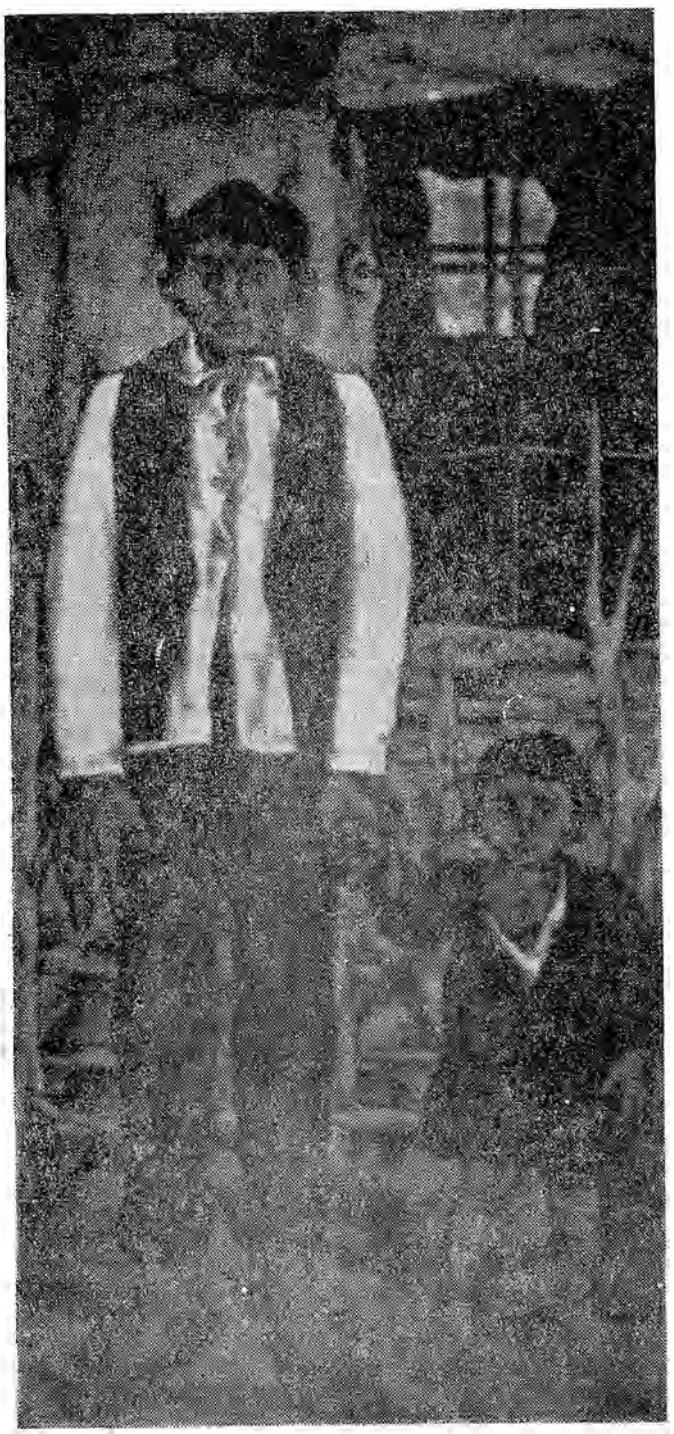

Neşet Günal'ın bir yapıtı

GÜNALTAY Şemsettin (Erzincan 1882 İstanbul - 1961) Siyaset ve bilim adamı. Vefa İdadisini, Darülmuallimîn-i Âliye'yi (Yüksek Öğretmen Okulu) bitirdi, ayrıca Lausanne Üniversitesi Doğa Bilimleri Bölümünde öğrenim gördü. Türkiye'ye dönünce çeşitli liselerde öğretmenlik yaptı. İttihat ve Terakki'ye, bu partinin kültür kolu niteliğindeki Türk Ocağı'na girdi. Ziya Gökalp'in etkisiyle Türk tarihini incelemeye yöneldi. 1914'de Darülfünun (Üniversite) yeniden düzenlenirken Türk Tarihi ve İslam Kavimleri Tarihi müderrisliğine atandı. Bir yandan da Süleymaniye Medresesinde dinler tarihi ve islam felsefesi okuttu. İlahiyat Şubesi kurulunca bu fakülteni müdürlüğü (dekanlığı) ve İslam dini dersi müderrisliğiyle görevlendirildi. Ertuğrul Sancağından milletvekili seçildi (1915); Meclis-i Mebusan dağılana değin milletvekilliğini sürdürdü. Kurtuluş Savaşı yıllarında bir yandan İstanbul Belediye Meclisinde üyelik ve başkan vekilliği yapıyor, bir yandan tarih ve din üzerine yapıtlarla *«Sırat-ı Müstakim»* dergisine yazılar yazıyor, bir yandan da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetinin İstanbul'daki çalışmalarına katılıyordu.

Kurtuluş Savaşından sonra Sıvas milletvekili oldu (1923), birkaç dönem (1954'e değin) milletvekilliği yaptı. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin (Türk Tarih Kurumu) oluşması sırasında görev aldı; uzun süre bu kurumun başkanlığında bulundu (1941 - 1961). Üniversite reformundan sonra ordinaryüs profesörlüğe atandı; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde tarih dersleri verdi. CHP Parti Meclisi üyeliği, Başbakanlık (1949 - 50), CHP İl Başkanlığı (1958 - 1959) görevlerinde bulundu; 27 Mayıs'tan sonra oluşturulan Temsilciler Meclisinde üyelik yaptı. 1961 seçimlerinde CHP'den senatör seçildiyse de bu görevine başlayamadan öldü.

Cumhuriyetten sonra «Atatürk inkılâpları»na bağlı bir CHP parlamenteri ve bilim adamı olarak görülen Günaltay, İkinci Meşrutiyet dönemindeki düşün tartışmalarına «İslamcı - Garpçı» bir bilim adamı kimliğiyle katılarak İslam dünyasının kesin ve köklü bir «fikir ıslahatı»na gereksinimi olduğunu savundu. Ona göre, İslâmlığın gerilemesinin başlıca nedenleri «hurafeler, batıl itikadlar ve dervişlik»tir. İslam'ın nurunu yayabilmesi, yirminci yüzyıl uygarlığına uygun toplumsal kurumlar oluşturulabilmesi için öncelikle «taklit kapısının kapanması, içtihad kapısının açılması» gereklidir. Her zaman yeni «içtihad»lara gidilebilir ve imparatorluğun yükselmesi için tek çıkar yol budur. Bu kurala uyularak bilim ve milli eğitim alanlarında «ıslahat» yapılmalıdır. Batının kültüründen değil, yalnızca fenninden ve bilimlerinden yararlanılmalıdır Ulusal enerji uyandırılmalı, sanayi alanında ilerleme sağlanmalı, çağın gereklerine uygun öğretmen okulları, meslek ve sanat evleri, ticaret ve tarım okulları açılmalıdır.

Başlıca yapıtları Maziden Âtiye (1913), *Zulmetten Nura* (1917), *Hurafattan Hakikate* (1917), *Tarih-i Edyan* (Dinler Tarihi) (1922), *İslâm Tarihi* (1922 - 25), *İslamda Tarih ve Müverrihler* (1923 - 25), *İslam Dini Tarihi* (1924), *Mufassal Türk Tarihi* (5 cilt, 1928 - 33), *Uzak Şark Tarihi* (1937), *Eski Suriye ve İbraniler Tarihi* (1937), *Yakın Şark Tarihi* (4 cilt, 1937 51), *Türk Tarihinin İlk Devirleri* (1937), *İran Tarihi* (1948), *Hürriyet Mücadeleleri* (1958).

Alpay Kabacalı

Günaydın Veb Ofset ortaklığı tarafından çıkarılan günlük gazete (1968) Haldun Simavi tarafından kurulan *«Günaydın»*, birinsayfasında haber başlıklarıyla fotoğraflarına, iç sayfalarında ise asıl haberlere yer ve ofsette dört renkli basılan bir «vitrin gazetesi» olarak çıktı. Kısa sürede tutulması nedeniyle «renkli gazete» olarak adlandırılan ofset basının öncüsü oldu. Tutulmasının nedenlerinden biri de AP Genel Başkanı ve o zamanki Başbakan Süleyman Demirel'i konu alan «sansasyonel» haberleriydi. Bir süre ayrı bir ek gibi **verdiği** Haber - Yorum bölümü de tirajının artmasında etken oldu. Haftada bir verdiği *«Ustura»* adlı mizah eki, Türk gülmecesi için yararlı oldu. Batıda «bulvar gazetesi» denilen bir türün Türkiye'deki ilk örneği olan *«Günaydın»*, önemsiz magazin haberlerini büyütme, okurların siyasal iktidarlara karşı hoşnutsuzluklarından yararlanma vb. yollarıyla tirajını korumaya çalışan liberalist bir gazete olarak yayımlanmakta; Necati Zincirkıran ile Hüsamettin Çelebi'nin köşe yazılarına, Teoman Erel ve Can Pulak'ın *«Ankara Notları»*na yer vermektedir.

(A.K.)

GÜNDOĞDU Cengiz (İstanbul - 1943). Oyun yazarı. Orta öğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girdi. Öğrenimini yarıda kesip çalışmak zorunda kaldı. Şimdi İstanbul'da kendi reklam şirketinde çalışıyor.

Yazın yaşamına 1972 yılında *«Yeni Ufuklar»* dergisinde başladı. İlk oyunu olan *«Kanunlar»* adlı bir skeç Devekuşu Kabare tiyatrosunda çeşitli yazarların skeçlerinden oluşan *Dev Aynası* adlı derlemede 1972 yılında sahnelendi. Bu skeçinde, yasaların ilericilerin başında nasıl Demokles'in kılıcı gibi sallandığını işlemiştir. İkinci oyunu *«Sapak»*

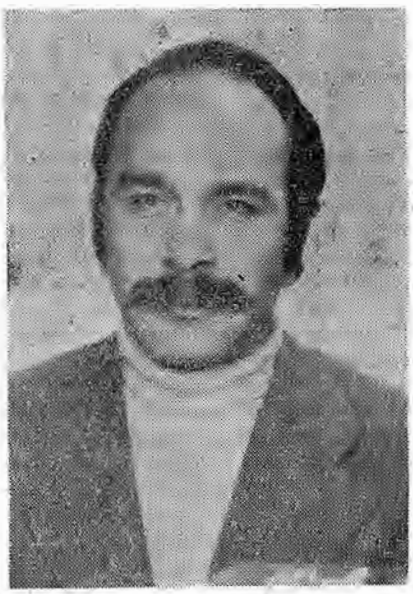

Cengiz Gündoğdu

1977 78 tiyatro döneminde İ. B. Şehir Tiyatrosu'nda sergilendi. 1923'de Türkiye'nin egemen güçlerin elinde kapitalist yola nasıl sokulduğunu belgesel bir oyun yapısı içinde anlatmıştır. Bundan sonra 1969 yılında yeniden yayıma başlayan *«Oyun»* adlı aylık tiyatro dergisinin sürekli yazı ve yönetim kadrosu içinde yer aldı. Bu dergide yazdığı yazılarda tiyatronun, genel olarak da sanatın Türkiye'nin somut gerçeklerinden koparılıp yabancı özentilerine kapılmasına karşı çıktı. Bu düşünceyi savunanlarla ya da uygulayan sanatçılarla sert, ama tutarlı polemiklere girmekten çekinmedi. Vurucu, yalın ve etkili bir yazım biçimiyle kısa zamanda sesini bu alanda da duyurdu. Bilimsel doğrular adına sanat alanında tartışmalara, keskin eleştirilere giren bir yazar olarak belirdi.

İkinci oyunu gene İ. B. Şehir Tiyatrosu'nda sahnelendi. *«Sapak»*ı da aynı reji- sahneledi. *«Karar 71»* adını taşıyan bu oyunda tarihsel bir bakışla yaşadığımız son toplumsal olayları irdeler.

(S.G.A.)

Gündüz, düşün ve sanat dergisi (15 nisan 1936 mart 1938) 24 sayı çıktı. Sahibi Ali Kâmi Akyüz. Yazı İşleri sorumlusu: Hilmi Çandarlı. Aylık. Yazarlar: Prof. Hilmi Ziya Ülken, Prof. Ahmet Caferoğlu, Cemil Sena (Ongun), Elif Naci, Fikret Mualla, Prof. Ragıp Özdem, Sadri Ertem, Peyami Safa, Ali Kâmi Akyüz, Şerif Hulusi, Cahit Sıtkı (Tarancı). Öykücüler: Sait Faik, Umran Nazif, Samim Kocagöz, Şairler: Hüseyin Siret Özsever, Ahmet Kutsi Tecer, Vasfi Mahir Kocatürk, Sabri Esat Siyavuşgil, Baki Sü-

ha Ediboğlu, Salih Zeki Aktay, Ahmet Muhib Dranas, Cahit Sıtkı Tarancı, Cahit Irgat, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Ziya Osman Saba, Melih Cevdet Anday, Oktay Rıfat, Salah Birsel, Rüştü Onur. Birkaç yıl sonra yeni edebiyat akımının belli kişilikleri arasında anılacak olan kalemlerin kişiliklerini kazanma evresindeki olumlu çalışmalarını sergileyen *Gündüz*'de dönemin dil ve sanat hareketleri üzerine inceleme, araştırma yazıları ve çeviriler de yer almıştır.

GÜNEL Burhan (Antakya 1947). Öykücü romancı. Konya Erkek Lisesi'ni ve Hava Harb Okulu'nu bitirdi (1967). Subay olarak görev yapmakta. İlk hikâyesi *«Cumhuriyet»* gazetesinin sanat ekinde yayımlandı (1971). *«Yansıma» «Türk Dili», «Oluşum»* gibi dergilerde hikâye ve yazıları çıktı. Kasabalarda ya da kentlerin kenar ve uzak mahallelerinde yaşayan dar gelirli insanların acılı ve sıkıntılı yaşamlarını yalın bir dille anlatması yönünden Orhan Kemal gerçekçiliği çizgisindedir. *Öksе* (1972), *Umut Zamanı* (1974), *Yağmurla Giden* (1976), *Aksayan* (1979) adlı romanlarında belli bir olaylar örgüsü, gözlemlere dayanan ve anlatımcı bir gerçekçilik vardır. *Sevgi Bağı* (1974) adlı kitapta öykülerini toplayan Günel'in *Evcilik Oyunu* (1973) *Ağlama Bebeğim* (1976) adlı iki de çocuk romanı bulunmaktadır.

(E.C.)

GÜNERİ, Rüştü (Erbaa - 1921). Sendikacı. Eski milletvekili. Orta öğrenimini bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk, Paris Sorbonne Üniversitesi Siyasal Bilimler fakültelerinde okudu. Bitirmeden ayrıldı. İkeye dönünce gemici cüzdanı alarak bir işkolunda sendikacılığa başladı. Gemi Adamları Sendikası'nın kuruluşunda görev aldı. Bu örgütün genel başkanlığına getirildi. Sonra Deniz İşçileri Federasyonu'nun kurucuları arasına katıldı. Bu örgütün de genel başkanlığını yaptı. Ancak gemi adamları ve deniz taşımacılığında değişik adlarla sendikalar kurularak birbirleriyle kıyasıya polemik yapmalarını önleyemedi. Uzun süre Türkiye Gemi Adamları Sendikası'nın yayın organı olan *«Türkiye Deniz»* gazetesinin yazışleri müdürlüğünü yapan Güneri Demokrat Parti'den milletvekili seçildi (1957). Üç yıl kadar parlamentoda çalıştıktan sonra, birçok D.P.'li milletvekiliyle birlikte tutuklanarak Yüksek Adalet Divanın'ca yargılandı. Beraat etti. Bir ara Türkiye İşçi Partisi'ne de girmiş, 1963'ten sonra sağcı partilerden yine adaylığını koymasına karşın seçilme olanağını bulamamıştı.

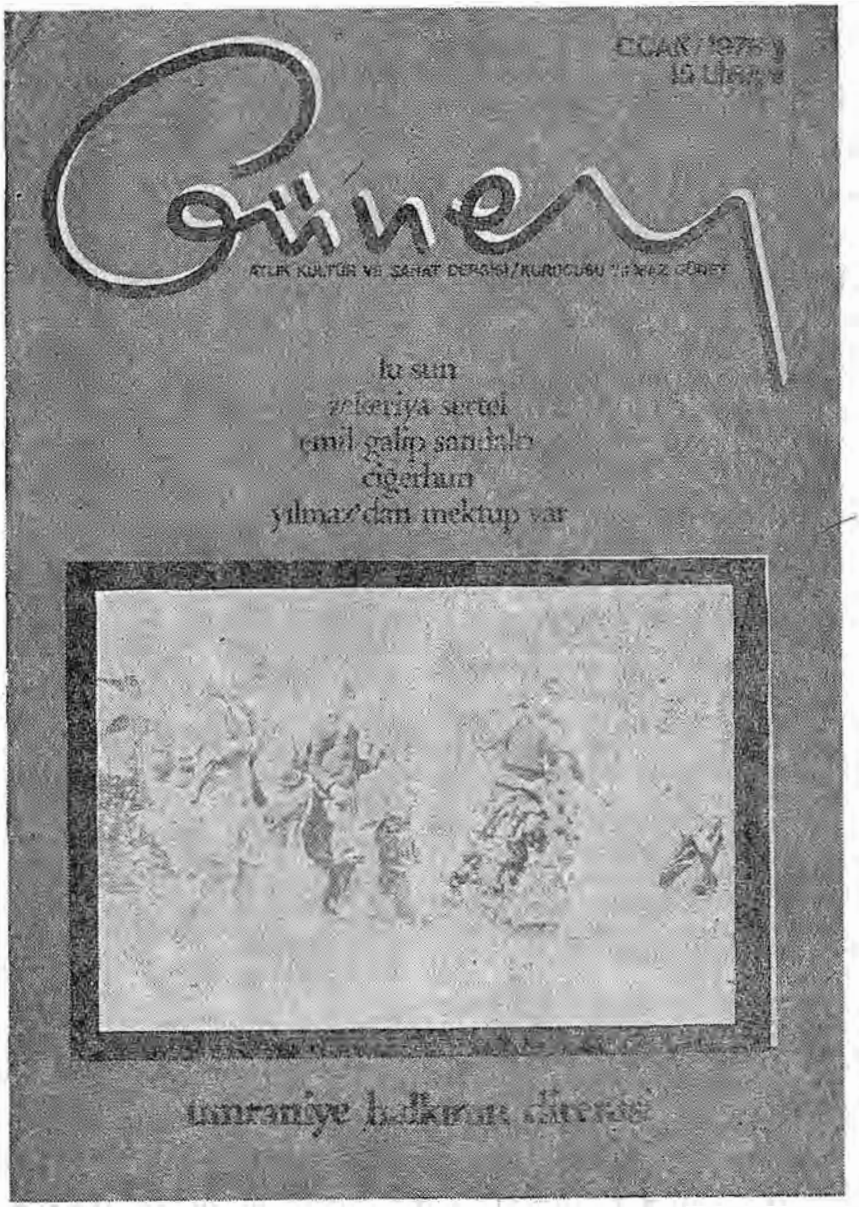

Güney dergisinin 1. sayısı

Güney, Aylık kültür ve sanat dergisi. Kurucusu: Yılmaz Güney. Sahibi: Fatma Pütün. Yazı İşleri müdürü: Erden Kıral. 1 ocak 1978'de yayımlanmaya başladı. *«Çıkarken»* başlıklı sunu yazısında, derginin, «emperyalist ve feodal kültürlerle faşist sanata karşı, devrimci, yurtsever demokrat sanatçı ve yazarların birliğini sağlamlaştırma» amacına yönelddiği belirtildi. Emil Galip Sandalcı, Yılmaz Güney, Ali Yücel, Ciğer Hun, Lu hsun (*Devrimci Bir Dönemin Edebiyatı*) un yazı, şiir, öyküleri Kemal Bilbaşar ve Zekeriya Sertel, Melike Demirağ ile yapılan konuşmaların yer aldığı dergide sinema, tiyatro, edebiyat olayları yansıtıldı. 6. sayısından sonra siyasal konular birinci plana geçti. Yılmaz Güney, Emil Galip Sandalcı, Nihat Behram, Haşmet Zeybek, Tonguç yazı, şiir ve çizgileriyle derginin sürekli yazarları arasında göründüler

GÜNEY Eflâtun Cem (Hekimhan 1896) Masal yazarı, Halk Edebiyatı araştırmacısı. Sivas Sultanisini bitirdi (1918), dışardan sınav vererek, edebiyat öğretmeni oldu (1919). Eskişehir, Kayseri Konya Samsun, Afyon, Kütahya Liselerinde edebiyat öğretmenliği görevlerinde bulundu (1919 1943). Tek parti döneminde, siyasal düşüncelerinden ötürü, bu illerde gözetim altında bulunduruldu. Ancak Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı yaptığı sıralarda, uzun yıllar özlem duyduğu İstanbul'a, Haydarpaşa Lisesi edebiyat öğretmenliğine atanarak kavuştu. Daha sonra İstanbul Milli Eğitim Müdür yardımcılığı ve Halk Eğitimi Başkanlığı (1956 1961) görevlerinde bulundu. 1961'de emekli oldu.

İlk kitabı *Matem Sesleri* adlı şiir kitabıdır (1920). Konya'da *«İrşat»*, Sivas'ta *«Duygu ve Düşünce»*, Samsun'da *«Duygu ve Dilek»* Afyon'da *«Taşpınar»* dergilerini yönetti. Bulunduğu illerin yerel gazetelerine fıkralar yazdı. İstanbul'a geldikten sonra, Halk öyküleri ve Halk ozanları üzerine, daha önceki yıllarda yaptığı araştırma ve derlemeleri yayınlama olanağını buldu. Yıllarca radyoda kendine özgü sesiyle halk masalları anlattı. Öykü ve masallardaki toplumsal taşlamadan gelen gözüpekliği, fazla belirginleştirmeden duygusal yönden geliştirdi. Biraz tekdüze olmakla birlikte bunlarda bir anlatım ustalığına vardı.

Bu çalışmalar, sonunda ödülünü gördü: Danimarka'daki «Hans Christian Andersen Medal Kurumu» çağdaş masal yazarları içinde, Eflâtun Cem Güney'in *Açıl Sofram Açıl* kitabındaki parçaları, 55 ulustan onur listesine aldığı 11 yapıt arasında en güzeli kabul etmiş, ona Andersen onur diploması ve Dünya Çocuk Edebiyatı sertifikası vermiştir (1956). yazarımız *Dedekorkut Masalları* ile aynı armağanı ikinci kez aldı (1960).

Yapıtları: Dertli Kaval (1945), *Halk Şiiri Antolojisi* (1947), *En Güzel Türk Masalları* (1948), *Halk Türküleri* 2 cilt, (1953 / 1956), *Bir Varmış Bir Yokmuş* (1956), *Nasrettin Hoca Fıkraları* (1957), *Evvel Zaman İçinde* (1957), *Dede Korkut Masalları* (1958) *Âşık Garip* (1958), *Kerem ile Aslı* (1959), *Tahir ile Zühre* (1960), *Gökten Üç Elma Düştü* (1960), *Az gittim Uz gittim* (1961), *Foklor ve Eğitim* (inceleme, 1966), *Folklor ve Halk Edebiyatı* (1971).

Bu arada oğlu Çetin Güney'le birlikte, yaşamlarını ve şiirlerini inceleyip derledikleri saz ozanlarından: *Erzurumlu Emrah* (1955) *Ruhsatî* (1958), *Meslekî* (1958), *Kâmilî* (1958), üzerine kitapları yayınlanmıştır.

Ö. F. Toprak

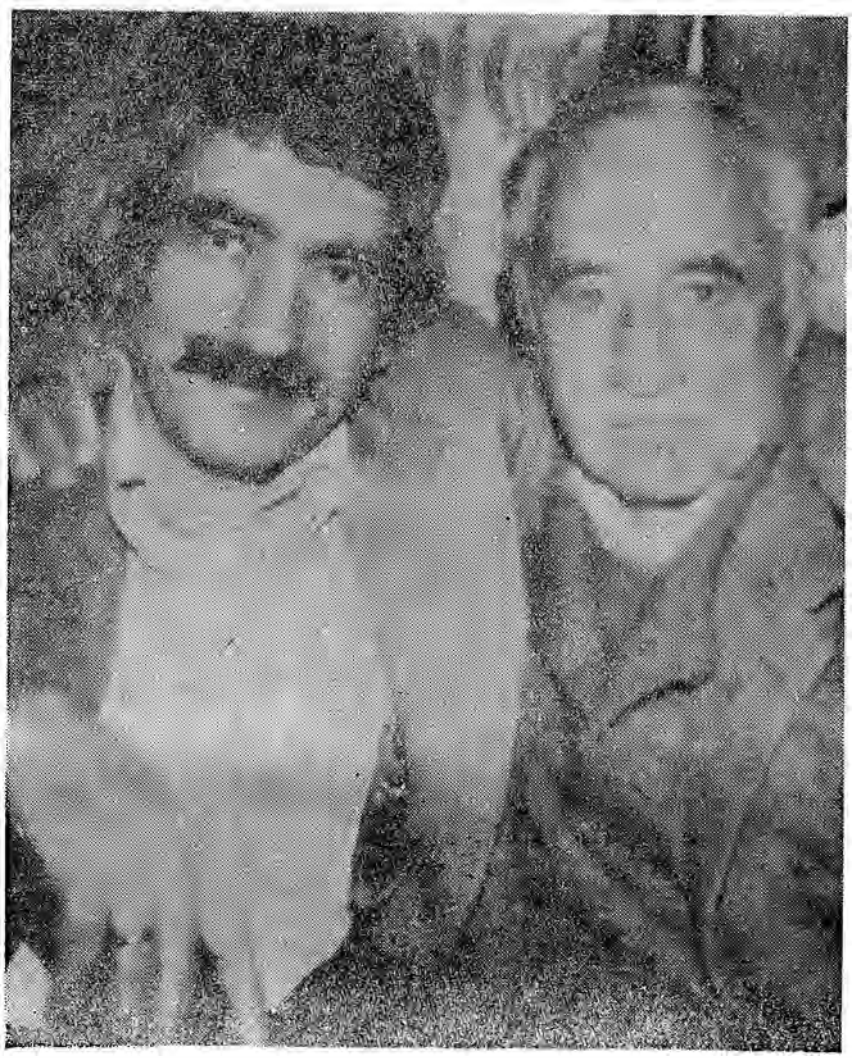

Yılmaz Güney, Elia Kazan ile

GÜNEY Yılmaz (Pütün) (Adana, Yenice Köyü - 1937). Sinemacı, yazar. Doğduğu köyün üç sınıflı okulunda, *«İnönü»* ilkokulunda, *«İnkılap mektebi»*nde okudu. Irgatlara suculuktan, pamuk işçiliğine ve gazoz satıcılığına dek yaptığı işler arasında Adana Erkek Lisesi'ni tamamladı. Lisede öğrenimini sürdürürken, «And Film»in pusantaj memurluğuna geçerek sinema çevreleriyle ilk ilişkisini kurdu. Liseden sonra (1955) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne yazıldı. Sinema çevreleriyle süren ilişkileri nedeniyle Yüksek öğrenimini İstanbul'da yapmayı uygun görerek, bu kez İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne geçti. Bu dönemde sinema yönetmeni Atıf Yılmaz'la tanışarak ilk filmi *«Bu Vatanın Çocukları»*nda oyunculuğa başladı. *«Onüç»* (1958), *Yeni Ufuklar»* (1958 59) dergilerinde yayınladığı öykülerle birlikte, *«Alageyik»*, *«Karacaoğlan'ın Kara Sevdası»*, *«Tütün Zamanı»*, *«Ölüm Perdesi»*, *«Dolandırıcılar Şahı»*, *«Kızal Vazo»* *«Seni Kaybedersem»*, *«Tatlı Bela»* (1958 1961) gibi filmler, Yılmaz Güney'in senaryo, oyunculuk, yönetmen yardımcısı olarak katıldığı ilk evre ürünleri oldu. *«Onüç»* adlı dergide yayımlanan *«Üç Bilinmeyenli Eşitlik Sistemleri»* adlı öyküsü ceza yasasının 142/1. maddesine aykırı görülerek açılan davada (1957 - 1961) temyiz nitelik değiştirmesi yaparak 142/4 ile 24 aylık bir mahkumiyeti ve sürgün dönemini yaşattı. Paşakapısı ve Nevşehir tutukevlerinde 18 ay, Konya'da altı ay sürgün kaldı. İlk hapishane deneyini *«Boynu Bükükler»*, daha sonra *«Boynu*

Bükük Öldüler» adıyla (Orhan Kemal roman ödülü 1972 verildi) romanlaştırdı. Hapishane döneminden sonra, yaşamını sürdürmek ve ayakta kalabilmek için (kendisinin de eleştirisini yaptığı) konularını kabadayılık, soygun, vurgun, kan davası gibi olaylardan alan bakışlarla, sistemin özüne eleştirel açıdan yönelmeyen «Yeşilçam piyasa uyumlu yapımlarla tanındı. Sergilediği sinema yapıtlarındaki olumsuz ögelere karşın, sinemanın teknik özelliklerini özümleme evresi olarak sayılacak bu dönemin ardından, sinema adamı kişiliğini kanıtlayan *«İkisi de Cesurdu»*, *«Mor Defter»*, *«On Korkusuz Adam»*, *«Konyakçı»*, *«Ben Öldükçe Yaşarım»*, *«Çirkin Kral»*, *«Hudutların Kanunu»* adlı yapımlarla bugünkü başarılı yolu açma becerisi gösterdi. Mahir Çayan ve arkadaşlarıyla ilişki kurduğu savı ile 17 Mart 1972'de gözaltına alındı. 28 Mart 1972 günü İstanbul Askeri ceza ve tutuk evine götürülerek daha sonra, «T.C. Anayasasının Tağyir ve tebdil veya ilgaya cebren teşebbüs cebri icra hareketlerinden olan İstanbul'da Türkiye Halk Kurtuluş Cephesine .../.../... müzaheret ve muavenette bulunacağını vadeylemek» savı ile T.C.K.'nun 146/3, 173/3, 31, 33. maddeleri uyarınca yargılandı. Af yasasıyla yeniden özgürlüğüne kavuşan Yılmaz Güney'in tutuklu olduğu sırada yazdığı *«Hücrem»* ve *«Salpa»* adlı yazın ürünleri *«Hürriyet»* Gazetesi'nde yayınlandı. *«Arkadaş»* adlı film çekiminden sonra *«Endişe»* adlı film çekimi yapılırken, yargıç Sefer Mutlu'nun öldürülme olayına adı karışan Yılmaz Güney (15 Ekim 1974) üçüncü kez tutuklandı. Bu davanın sonuçları nedeniyle Şimdi İmralı tutukevinde bulunuyor.

Yılmaz Güney'in askerlik sonrası sanat evresi (1968 - 1979) hem kendi adına hem de devrimci Türk sineması adına zengin ve içerikli ürünlerin kazanımı oldu.

Güneydoğu Anadolu'nun toplumsal, ekonomik yapısına bir masal havası içinde eğilen ***Seyyit Han*** (1968) ile ilk önemli filmini verdi. Ardından, yurt dışında da büyük ilgi uyandıracak olan ***Umut***'u (1970) yönetti. Yoksulluğa mahkûm edilmiş insanların, ilkin gerçekleşmesi olanaksız bir umuda kapılmalarının, ardından umutsuzluğa düşmelerinin ve akıldışı güçlere yönelmelerinin kısır döngüsünü işleyen ***Umut***, Türkiye'de gerçekçi sinemanın o güne değin erişemediği bir doruğa ulaştı. ***Ağıt*** (1971), ***Acı*** (1971) ve ***Umutsuzlar*** (1971) ise, Güney'in gelişen kişiliğinin kanıtları oldular. ***Ağıt***, kendisini kaçakçılığa iten koşulların bilincinde olan, fakat bu koşullara karşı koymanın olanaksızlığını anlayan bir kaçakçının öyküsünü işliyordu. ***Acı***, 12 Mart günlerinde, «her şeye karşın, amaca yönelik çabaları sürdürmenin gerekliliğini» vurgulamaya çalışıyordu. Gözaltına alınmadan (1972) önce tamamladığı ve o yılın Adana Altın Koza Şenliğinde en iyi film ödülünü aldıktan sonra, baskı sonucu jurinin karar değiştirmesiyle bu ödülü yitiren ***Baba*** (1971) da ise Güney, yabancı ülkelere emek göçü sorununa eğildi. Serbest bırakıldıktan sonra çevirdiği ***Arkadaş*** (1974) ise, sınıflı toplum yapısının irdelenmesine yönelik bir çalışmaydı. Güney'in olgunluk döneminin en başarılı ürünü olduğu gibi, Türkiye sinemasının da gerçekçilik yolundaki en uç örneğini oluşturan ***Arkadaş***, ülkenin ekonomik ve toplumsal yapısından, zengin bir gözlem gücüyle, gerçekçi kesitler veren ve Güney'in soylu sinemacı yeteneklerini sergileyen bir filmdi.

Yılmaz Güney

Sinema Yapıtları ve ödüllleri: Ant Film Festivali (1967 - en başarılı erkek oyuncu). Adana Altın Koza Film Festivali (1969 - ***Seyyithan*** en başarılı üç filmden birisi, en başarılı erkek oyuncu), Adana Altın Koza Film Festivali (1970 - ***«Umut»*** en iyi film, senaryo, erkek oyuncu, görüntü ödülleri), Adana Altın Koza Film Festivali (1971 - en iyi üç film ***«Ağıt»***, ***«Acı»***, ***«Umutsuzlar»***, en iyi yönetmen, senarist, oyuncu), Adana Altın Koza Film Festivali (1972 ***«Baba»*** en iyi film, bu karar sonradan iptal edildi), ***«Arkadaş»*** (1974), ***«Endişe»*** (1974, Güney tutuklandı, yarım kalan filmi arkadaşları tamamladı), ***«İzin»*** - ***«Bir Gün Mutlaka»*** (1974, senaryolar), ***«Sürü»*** (1979 S.İ.Y.A.D. Ödülü ve yurtdışında katıldığı «Cocarno Film Festivali»nde Altın Leopar (en büyük ödül), bu filme ayrıca kadın sorununa bakış nedenleriyle «Altın Elma» ödülü verildi. ***«Sürü»***deki senaryo ile geçmişteki tüm deneyimlerini aştı. Uluslararası bir çok yarışmada bir çok ödül (1970 79) aldı.

Yazınsal Yapıtları: Sanık (1975 - roman), ***Salpa*** (1975, roman), ***Boynu Bükül. Öldüler*** (1966'da ***Boynu Bükükler*** adıyl

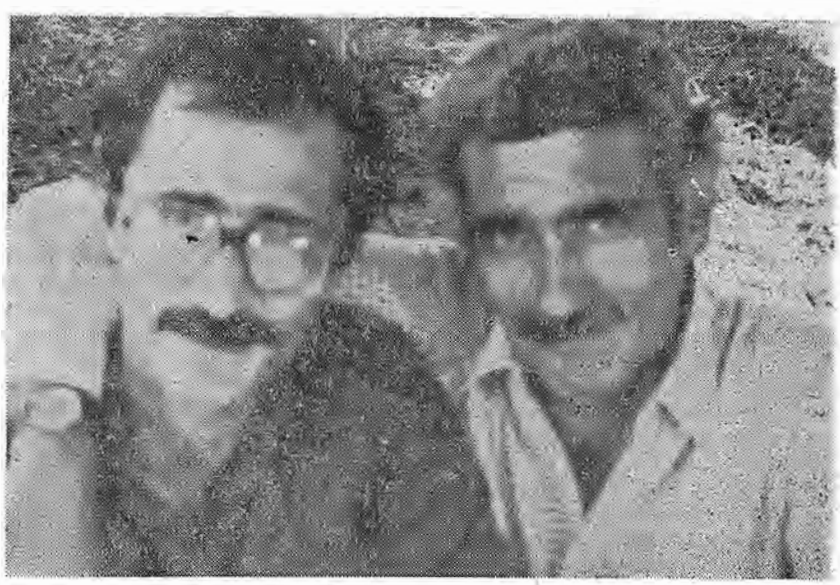

Yılmaz Güney Nihat Behram ile.

genişletilerek 1971'de yeniden yayınlandı Orhan Kemal Roman Ödülü aldı, 1972), *Umut* (Senaryo, 1975), *Seyyitkan* (1976), senayro). Bu senaryonun filminin 1968'de çağrılı olduğu yurtdışı festivallere katılma izni verilmeyişinin belgeleriyle, senaryo birlikte yayınlandı. *Hücrem,* (1975 - düşünce yazıları), *Oğluma Masallar* (1978 - masallar).

Rekin Teksoy — Tekin sönmez

GÜNGÖR İbrahim (İstanbul 1959 1978). Karikatürcü. Devlet Mimarlık Mühendislik Akademisi'nde makine bölümü öğrencisiyken 6 haziran 1978 günü bir faşist grubun saldırısında öldürüldü.

«Politika», *«Gırgır»*, *«Çarşaf»* ve *«Mikrop»* gazete ve dergilerinde karikatürleri yayımlandı. Akşehir Nasreddin Hoca Uluslararası karikatür yarışmasında, anısına saygı olarak *Gırgır* Dergisi Özel Ödülü'ne uygun görüldü (1978).

GÜNGÖR, Necati (Malatya 1949). Öykücü. Orta öğrenimini Malatya Lisesi'nde tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okudu. Reklam yazarlığı, gazetecilik yaptı. *«Oluş»* (Malatya, 1963), *«Yansıma»*, *«Yeni Dergi»*, *«Türkiye Defteri»* dergilerinde çıkan ilk yazı ve öyküleriyle adını duyurdu. *«Politika»* ve *«Aydınlık»* gazetelerinin sanat sayfalarında yazdı. *«Yolun Başı* (1972) adlı ilk yapıtını oluşturan öykülerinde yöresel özellikleri içinde orta tabaka insanı ağır basıyordu. 1978 Türk Dil Kurumu Öykü Ödülü'nü kazanan *Sevgi Ekmektir* (1978)'de topladığı yedi öyküde yakın tarihin belli olaylarından etkilenmiş kişilerin düzenden gelen olumsuzluklar karşısında ezilmişlikleri, ayakta durma çabaları, savruluşları beceriyle işlenmiş göründü.

GÜNSUR, Nedim, (1924). Ressam. 1942 yılında Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümüne giren Günsur, burada altı yıl süreyle Bedri Rahmi atölyesinde öğrenim gördü. 1948 yılında mezun olarak Paris'e gitti, Fernand Leger atölyesinde eğitim gördü. Dört yıl süren Fransa çalışmalarından sonra yurda döndü, Askerlikle geçen iki yıldan sonra, sanat yaşamında derin izler bırakacak olan, Zonguldak Ereğlisine, lise resim öğretmeni olarak gitti. Burada kaldığı yıllar boyunca çalıştığı «Madenciler» konulu desenleri ve yağlıboyaları, 1959 yılında İstanbul'a geldiğinden artık Nedim Günsur'u sanat çevrelerine usta bir ressam olarak tanıtıyordu.

İstanbul'a yerleştikten sonra Nedim Günsur'un üzerine eğildiği konular satıcılar, işçiler, gurbetçiler, gecekondular, çocuklar ve bayram yerleri olarak değişmeğe başladı. Bu dönem çalışmaları üzerine eleştirmen Sezer Tansuğ şöyle diyor: «Geniş mekan boşlukları içinde küçük figürlerin çeşitli toplumsal ilişkiler içinde kompoze edildiği Nedim Günsur'un resimleri ifade ve duyarlık yönü ağır basan yapıtlardır. Bu ifade yoğunlaşması bazı yapıtlarında yer alan büyük tek figürlerde ayrıca belirgindir. *Zonguldak kömür işçileri, Baloncu* gibi resimlerin yanısıra *Cambazhane Palyoçosu* da bu dramatik figür anlayışının bir örneğidir.»

Nedim Günsur'un ilerici kişiliği sanat anlayışına da tutarlı biçimde yansır. Kendi sözleriyle: «Her toplumun kendi yaşantı ve sanat geleneğinin oluşturduğu belirli ayrıntılar var. Değişik kültürlerin birbirlerini etkilemeleri doğal olmakla beraber ulusal karakterler genellikle bozulmuyor. Bu yönü kaybolan toplumlarda yozlaşma başlıyor. (..) Hat, taşbaması ve minyatürlerimizl evrensel resim sanatı geleneğinin bölgesel bir biçimi olarak neden kabul edemiyoruz? Her işimizde batıdan icazet almak durumunda kalışımızın nedenleri üstünde düşünmek gerekmektedir. (...) Sanatlarda ulusal geleneklere eğilmek sorunu sosyal, ekonomik ve politik bilinçlenmeyle yirmi, yirmibeş yıldır kurcalanmakta ve gittikçe açıklık kazanmaktadır.»

Nedim Günsur'un ilerici tutumu önündeki kaygılarını, tutucu bir sanatçı olarak tanınan Nurullah Berk *(50. Yılın Resim ve Heykel Sanatı,* İş Bankası Yayınları) şöyle dile getiriyor: «Kızamıktan ölen çocukların tabutlarını karlarda taşıyan köylü kafilesi, panayır yeri salıncaklar, damlarda antenler, balıkçı kayıkları, kömür işçileri. Nedim Günsur bütün resimlerinde bizim dünyamızdan konular canlandırıyor. Yurt sorunlarını dile getirmek istemekle «sosyal gerçekçilik» uygulamak arasında denebilir ki kıl payı var. Sınır kolayca aşılabilir ama Günsur aşmıyor o sınırı. Çizgi, istif, renk ahengi, «valör» dediğimiz renk değerleri öylesine ustalıkla ayarlanmış ki, konu kolayca unutuluyor...»

Orhan Taylan

GÜNTEKİN, Reşat Nuri (İstanbul 1889 / Londra 1956). Roman, öykü, oyun yazarı. Çanakkale İdadisi'nde, İzmir Frére'ler Okulu'nda okudu; sınavla Darülfünun Edebiyat Fakültesi'ne girdi. Yüksek öğrenimini tamamladıktan sonra (1912) Bursa ve İstanbul liselerinde müdürlük, edebiyat, felsefe, pedagoji öğretmenliği etti (1913 1931). Milli Eğiitm müfetişliği yaptı (1931-39). Çanakkale'den milletvekili seçilerek parlamentoya girdi (1939-43). Milli Eğitim Bakanlığı başmüfetişiyken Paris'te kültür ateşi olarak da çalıştı. Emekliye ayrıldıktan sonra (1954) İstanbul Şehir Tiyatrolarında Edebî Kurul üyeliği yapıyordu. Akciğer kanseri nedeniyle Londra'da öldü (7 aralık 1956).

Reşat Nuri Güntekin

Edebiyat dünyasına *«Zaman»* (1918) gazetesinde tiyatro eleştirmenleriyle giren Reşat Nuri, *«İnci»*, *«Şair»*, *«Nedim»*, *«Büyülü Mecmua»* (1918-19) da yayımladığı küçük öykülerle tanınmaya başlamıştı. Bu evrede ilk romanı *Harabelerin Çiçeği* (Cemil Nimet takma adiyle) *«Zaman»* gazetesinde (1918) *Gizli El, «Dersaadet»* gazetesinde (1920) tefrika edildi. *Hançer* (1920), *Eski Rüya* (1921) gibi ilk oyunları Darülbedayi (İstanbul Şehir Tiyatrosu) de sahneye konuldu. Dönemin edebiyat hareketi sayılan *«Dergâh»* (1921-22) dergisinde de yazdı. Asıl ününü ilkin *«Vakit»* gazetesinde (1922) tefrika edilen *Çalıkuşu* romanı ile sağlayan yazar Mahmut Yesari ile birlikte *«Kelebek»* (1923-24) adlı mizah dergisini yayımlamıştı.

Reşat Nuri'nin romanları, XX. yüzyılın ilk yarısında değişen toplum koşullarının ortaya çıkardığı yeni insanı getirmiştir. İlk döneminde *Çalıkuşu, Dudaktan Kalbe, Akşam Güneşi* gibi serüven yönü ağır basan romanlarında bile kişilerin duygusal yaşamları ülke gerçeklerinden soyutlanmadan verilir. Halka ulaşan ilk önemli eseri *Çalıkuşu*'nda, kişiliğinin bilincine varma aşama-

sındaki kadını köy, kasaba, küçük kent yaşamı içinde görürüz. Romanın başkişisi Feride'nin yaşam serüveniyle birlikte geri bıraktırılmış Anadolu'nun gerçekleri yansıtılmıştır. Bugünün beğeni düzeyinden bakınca kurgusu, yan olayların hazırlanışı, hele ilkellik sınırlarına varan duygusallığı ile hiç kuşkusuz eleştiriye çok açık olan *Çalıkuşu*, romanın konusunu genişleterek değişik sınıf ve tabakalara ulaşma başarısıyle önemlidir. Bir önemi de dialoglarındaki doğallıktır. Reşat Nuri, Mustafa Baydar'la yaptığı konuşmada bu yöndeki becerisine ışık tutacak bilgiler vermiştir:

«..*İstanbul Kızı*» diye dört perdelik bir piyes yazmıştım. Onu bozarak büyücek bir roman yaptım. İlk romanım denilmek lazım gelen bir roman: *Çalıkuşu*. Piveslerde herkes kendi adına konuşur. Romana çevrilinsözün romancıya geçmesi ve şahıslar hesabına onun konuşması lâzım geldi.» *(Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, 1960).

Yazarın öteki romanlarının da dialogları yönünden çağdışı romancıların yapıtlarından üstün oluşu oyun yazarlığından kazandığı deneylere bağlanabilir.

Reşat Nuri'nin 1927'lerden sonraki ürünlerinde toplumsal özün amaç durumuna geldiğini söyleyebiliriz. Bu dönemin örnek yapıtları arasında sayılan *Yeşil Gece*, *Miskinler Tekkesi*, *Yaprak Dökümü*, *Kan Dâvası*'nda yazar anlatımına egemen olan gereksiz duyguluklardan kurtulmuştur.

Nazım Hikmet'in «Türkiye'deki yeni insanın, olumlu cumhuriyet kahramanının üzerinde ilk defa» durulduğunu belirttiği *Yeşil Gece*, köylü kökenli bir öğretmenin 1908-1923 döneminin büyük toplumsal sarsıntılara sahne olan ülke koşulları içinde tutucu güçlerle mücadelesini yansıtır.

Sonradan yazarı tarafından oyunlaştırılan *Yaprak Dökümü*'nde eski görenek ve ahlâk anlayışına bağlı kalan küçük bürokratın değişen sosyo-ekonomik koşulların belirlediği yeni hayat biçimindeki durumu sergilenir. Devlet hizmetinde «mutasarrıflığa» kadar yükselen emekli memur Ali Rıza Beyin kimliğinde, burjuva ahlâkının etkisine kapılan çocuklarını düşüşten kurtarmayı başaramayan yıkılmış «aile reisi» tipini görürüz. *Miskinler Tekkesi*'nde dilencilik, *Kan Dâvası*'nda Anadolu halkının yüzyıllar boyunca sürüp giden kan dâvası sorunları işlenir.

Reşat Nuri'nin yirmiye yakın romanında öğretmen, memur, subay, işçi, köylü, kentli, asker, esnaf, yaşlı genç, kadın erkek ülkemizin insanları bulundukları çevre ve tarih koşulları içinde yaşarlar. *Çalıkuşu*'nda Feride ile birlikte sınıf bilinci aşamasındaki küçük burjuvalarla karşılaşırız. Bir yanı soylu bir Osmanlı ailesine dayanan Feride'nin elinin emeği yaşamayı kutsal sayması toplumun değişen koşullarına uymak isteyen yeni insan tipini gösterir. İlk öğrenimini medresede yaptığı halde, öğretmen okulunda çağdaş eğitim olanaklarından yararlanarak islamcı ideolojinin amaçlarından uzaklaşan Şahin Öğretmen *(Yeşil Gece)* egemen sınıflara yandaş olan tutucular karşısında öğretim sisteminde yapılacak «köklü reformlar»la toplumun değişeceğine inanan bir meşrutiyet aydını kimliği ile tanırız. Reşat Nuri'nin kişileri değişmekte olan toplumu varlıklarında simgeleyen insanlardır. Yazarın, çıkarcılar, sömürücüler düzeninin gerçeklerini ancak puslu camlar arkasından görebilen bu kişilerden sevgisini esirgemediği çok bellidir.

Reşat Nuri, 1919, 1922 yılları arasında *«Büyük Mecmua»*, *«Nedim»*, *«Temaşa»*, *«Zaman»* dergi ve gazetelerinde yayımladığı inceleme yazıları ve eleştirilerle tiyatro sanatına ilişkin görüşlerini açıklamıştı. Bu türden yazılarını Kemal Yavuz basıma hazırlayarak *Reşat Nuri Güntekin'in Tiyatro ile ilgili Makaleleri* (1976) kitapta toplamıştır. Cumhuriyet döneminde sahneye uyguladığı romanlarından *Çalıkuşu* ve *Yaprak Dökümü* değişik zamanlarda Devlet ve İstanbul Şehir tiyatrolarında sahnelenmiş ve ilgiyle karşılanmıştır.

Reşat Nuri, *Recm* (1919), *Roçild Bey* (1919), *Eski Ahbap* (1919) adlarını taşıyan bir kaç uzun öyküden sonra, dört kitapta topladığı, 101 küçük hikâye yazmıştır. Bunların bir bölüğü mizah, bir bölüğü aşk konularını işleyen duygusal öykülerdir.

Kimilerini yazarın «Tekellüm hikâye» olarak sunduğu parçaların oyun kuruluşlarına özgü özellikler taşıdığı görülür. *(Tanrı Misafiri*'nde *Hâtıra Defteri*, *Yanakların Taksimi*, *Gece Ziyaretçileri*, *Şapka Duası)*. Gerçekçi konuların işlendiği öykülerde köyden kentten değişik kişilerin sergilendiği söylenebilir.

Yapıtları: (Roman) Harabelerin Çiçeği (tef. 1913, kitap olarak bas. 1953), *Eski Ahbap ve Boyunduruk* (öyküleriyle bir arada, 1968). *Gizli El* (tef. 1920, kitap olarak bas. 1924), *Çalı Kuşu* (1922, 15. bas. 1969), *Akşam Güneşi* (1926, 7. bas. 1967), *Bir Kadın Düşmanı* (1927, 7. bas. 1968), *Yeşil Gece* (1928, 5. bas. 1968), *Acımak* (1928 7. bas. 1968). *Yaprak Dökümü* (1930 11. bas. 1969) *Kızılcık Dalları* (1932, 6. bas. 1968), *Gökyüzü* (1935, 3. bas. 1964). *Eski Hastalık* (1938 3. bas. 1964), *Ateş Gecesi* (1942, 3. bas. 1963) *Değirmen* (1944, 3. bas. 1962), *Miskinler Tekkesi* (1946, 4. bas 1969), *Kan Dâvası* (1960), *Kavak Yelleri* (1961), *Son Sığınak* (1961), *(Öykü Kitapları) Sönmüş Yıldızlar* (1923, 4. bas. 1967), *Tanrı Misafiri* (1927, 3. bas. 1966), *Leyla ile Mecnun* (1928, bas. 1969), *Olağan İşler* (1930, 3. bas. 1967).

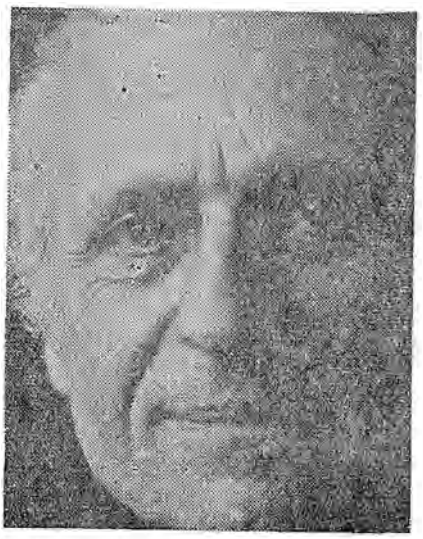

Vedat Günyol

GÜNYOL Vedat (İstanbul 1912). Deneme ve eleştirme yazarı, çevirmen. Saint - Benoit Fransız Lisesi'ni (1934), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni (1937) bitirdi. Paris'te Hukuk doktorası yaptı (1939). Ankara'da Milli Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosu'nda (1942-1948), İstanbul'da *İslâm Ansiklopedisi* yazı kurulunda çalıştı (1949 1959). Yabancı Diller Okulu'nda Fransızca okutmanlığı (1959 - 1962)(Atatürk Erkek Lisesi'nde Fransızca öğretmenliği görevlerinde bulundu (1963-1973).

Vedat Günyol, edebiyat yaşamına *Yücel* dergisinde Fransız romanlarını tanıtan yazılarla girdi (1938-1939). 1952'de Orhan Burian ile birlikte *«Ufuklar»* dergisini kurdu. Burian'ın ölümünden sonra, *«Yeni Ufuklar»* adıyla çıkan bu dergiyi, 25 yıl yönetti. Dergide belli bir kadro oluşturmadan, erişkin yazarlarla, genç yeteneklere aynı ölçüde yer vererek, içtenlik örneği gösterdi. Bütün yazı yaşamında, humanist (insancıl) bir dünya görüşünün ateşli bir savunucusu oldu. Daha çok izlenimci eleştiri ve deneme türünün, en doğru, en seçkin örneklerini verdi. Sait Faik öykü ve Madaralı roman arabeğanları **seçiciler** kurulunda bulundu.

12 Mart 1971 faşizminin tutukladığı yazarlar arasında, Vedat Günyol da vardı. Gizli kurmakla suçlandı. 4 ay tutuklu kaldı. Yargılamadan sonra aklandı. Bu olaydan sonra Günyol'un yazılarında, belirli bir sıçrama, belirgin bir ataklık görülür. Haksız suçlama, onu başkaldıran, hoşgörü sınırlarını aşan bir yazar yaptı. Gelecekte değer

yargılarına varmak istiyen edebiyat tarihçileri, Vedat Günyol'un yapıtlarını incelerken, 12 Mart öncesi ile sonrası arasına, bir çizgi çekecekler ve öylece değerlendirmelere varacaklardır.

Günyol'un en önemli yanlarından birisi de çevirmenliğidir. 25 kadar çeviri kitabının çoğu Sabahattin Eyüboğlu ya da öbür arkadaşlarıyla yaptığı ortak çalışmalarıdır. Bu çevirilerin büyük çoğunluğu, kendisinin kurduğu Can Yayınları arasında çıkmıştır. Çevirilerin hepsi de, humanist ya da sosyalist dünya görüşünü yansıtan ünlü yapıtlardır.

Yapıtları: Dile Gelseler (1966), *Yeni Türkiye Ardında* (1966, genişletilmiş baskısı (1976), *Devlet İnsan mı* (1974, 1975), *Bu Cennet, Bu Cehennem* (1975), *Çalakalem* (1977), *Orman Işırsa* (1979).

Ö. F. Toprak

GÜRAN, Nazmi Ziya (1881 1937). Resim tarihimizde Çallı kuşağı ya da 1914 kuşağı olarak adlandırılan Çallı İbrahimli, Feyhaman Duranlı, Avni Lifij'li, Ruhi Arelli gurubun seçkin bir üyesi de Nazmi Ziyadır. Sanatçı Sanayii Nefise Mektebinde öğrenim gördüğü yıllarda zayıf bir öğrenci olarak tanınmış, hatta avrupaya bursiu öğrenci göndermek üzere açılan yarışmayı bile kazanamamıştı. Ünlü ressam Paul Signac 1911 yılında İstanbul'a geldiğinde onunla tanışmış, neo empresyonist'lerin doğayı ele alış biçimlerine hayran olmuştu. Birkaç yıl sonra, devlet hesabına gönderilmediği Paris'e kendi hesabına giderek Güzel Sanatlar Akademisine girdi. Ancak İstanbul'daki okulundaki gibi bu okulda da hocaların geri kalmış akademizmi onu doyurmadı. Vaktinin çoğunu empresyonist ressamları incelemeye adadı. Yurda döndüğünde Nazmi Ziya artık kişiliğini bulmuş, güçlü bir renk ustasıydı. Yapıtlarının hemen tümü doğa görünümleri üzerine çalışılmış olan Nazmi Ziya, kusağı içinde empresyonizmin ilkelerine, renk ve ışık anlayışına en büyük başarı ile sadık kalabilmiş olanların başında gelir.

GÜRAN, Rasih (İstanbul - 1912 / İstanbul - 1972). Çevirmen. Orta öğrenimini Göztepe Amerikan okulu ile Kadıköy Erkek Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Yüksek Ticaret Mektebi'nde tamamladı (1937). Askerlik görevinden sonra kimi özel şirketlerde çalıştı. Kısa süre ticaret yaptı, başaramadı. Yeniden memurluğa döndü. Çevirmenliği dışında resim çalışmalarını da özenle yürüten Güran değişik dönemlerinde açtığı sergilerle ilgi kazandı. 1940'dan sonra bilimsel sosyalist çevrelerin yayımladığı dergilerde yazıları çevirileriyle görünmüş, *«Nuhun Gemisi»* adlı gülmece dergisinin yönetimine katılmıştı. 1960'dan sonra *Yeni Dergi*'de yazdı ve Bir Yayınevi'nin çıkardığı *Yirminci Yüzyıl Tarihi*'ni yönetti. Belli konuları yazdı ve çevirdi. İlk önemli çeviri yapıtı John Steinbeck'in *Gazap Üzümleri* (1948) adiyle çıkan romanıdır. Çevirdiği yapıtlar arasında *Ses ve Öfke* (1965), *Dünyayı Sarsan 10 Gün* (1967), *Kerenski ve Rus İhtilâli* (1967) *Nazi İmparatorluğu* (1969) anılabilir.

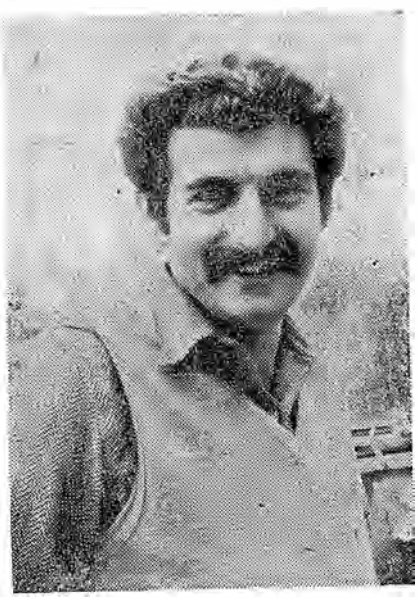

Sadık Gürbüz

GÜRBÜZ, Sadık (Gümüşhacıköy - 1950). Ses sanatçısı. Orta öğrenimini Amasya Lisesi'nde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okudu. Fakülte yıllarında okullarda ve halkevlerinde sahneye çıktı. Oyunlar yönetti. Devlet ve İstanbul Şehir Tiyatrolarında dört yıl kadar figüranlık, oyunculuk yaptı. Müzik çalışmalarına oyun müzikleri ile başladı. İlkin *«Düğün yada Davul»*, sonra, Birlik Sahnesi'nce oynanan *«Kaatilleri Tanıyor Musunuz?»* Taner Barlas'la birlikte hazırladığı *«Sırtımızdakiler»* adlı oyun ve sözsüz oyunların müziğini yaptı. Adını ilk kez, Uluslararası ödül alan *Kara Çarşaflı Gelin* filminin müziği ile duyurdu. İlk plâğı *Kara Çarşaflı Gelin* filminde de okuduğu Ahmet Arif'ten ezgilediği *«Adiloş Bebem»* adlı uzunçalardır. Sonra *«Sevda ve Kavga Türküleri»* uzunçalar dizisini gerçekleştirmiştir. Yunanistan Uluslararası Avgi Festivali'ne (1977) katılmış, 1978 yılında Almanya, Fransa Danimarka'yı kapsayan iki aylık bir gezi yaparak dinletiler vermiştir.

GÜRDAĞCIK, Sinan (Edirne 1953). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Edirne'de yaptı. İstanbul'da Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Heykel bölümünde öğrenim gördü. İlk karikatürü *«Ustura»* gülmece dergisinde yayımlandı (1970).

Daha sonra *«Son»*, *«Akbaba»* ve *«Salata»*da çizgileri çıktı. *«Milliyet»* gazetesi günlük gülmece sayfasında vinyetler çizdi. Ateş Benice ile çizgi film alanında çalıştı. *«Çarşaf»* dergisinin yayına başlamasıyla burada çizmeğe başladı. «Süper Seyfi» adlı bir karikatür tipi yarattı (1979).

GÜREL, Sedat (İstanbul - 1925). Mimar. Galatasaray Lisesi'ni (1945), Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nü (1950) bitirdi. 1951-52 arası bir çok Avrupa ülkesinde özelikle toplu konutlar üzerinde araştırma yaptı. 1953'de İstanbul Teknik Üniversitesi'nde öğretim görevlisi oldu. 1959 - 60 arasında New - York'da I.M. Pei mimarlık bürosunda çalıştı, ABD, Pasifik, Uzakdoğu ve Güney Asya ülkelerinde incelemelerde bulundu. P. Rudolf, Kenzo Tange, Mayekawa, Ashihara gibi ünlü mimarlarla konuşmalar yaptı. 1964-66 arasında Viyana'da Prof. Lippert'le çalıştı. İskandinav ülkelerinde incelemeler yaptı. 1968'de İTÜ'de profesörlüğe atandı. Bu görevini sürdürmektedir. 1971 72 arasında da ABD'de yeni uygulamaları inceleme gezisi yapmıştır.

Mimarlık yarışmalarında yirmiye yakın ödül almıştır. Uygulanmış başlıca yapıtları şunlardır:

İstanbul, Feneryolu, *Arıpek evi* (1950), İstanbul'da, Moda'da *Süalp apartmanı* (1956), Çanakkale Dalyan Köyünde *Tatil Evleri* (1970). İmar planları da yapmış olan Gürel'in yayınlanmış makaleleri ve şu yapıtları vardır:

Konstrüktion ve Çok Katlı Mesken Blokları (1955), *Yapı Endüstrisinde Araştırma* (1962), *Uzay Organizasyonlarında Yeni Gelişmeler* (1968).

Cengiz Bektaş

GÜRLER Faruk (İstanbul 1913 - Ankara 1975). Genel Kurmay başkanlarından. Harp Okulu'nu (1931), Harp Akdamesi'ni (1946) bitirdi. Tuğgeneral oldu (1960). Kara Harp Okulu Komutanlığı, Harp Akademileri Komutanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Kurmay Başkanlığı görevlerinde bulundu, Orgeneralliğe yükseldi. Kara Kuvvetleri Komutanlığı görevindeyken (1971) 12 Mart Muhtırası'nı diğer kuvvet komutanlarıyla birlikte imzaladı. Genel Kurmay Başkanı ken kendi arzusuyla emekliye ayrıldı, kontenjan senatörü olarak Cumhuriyet Senatosu üyeliğine seçildi. Süresi dolduğu için boşalan Cumhurbaşkanlığı'na adaylığını koyan Gürler, T.B.M.M.'de gerekli oyu sağlayamadığından bu göreve seçilemedi.

GÜRPINAR Hüseyin Rahmi (İstanbul - 1864

√ İstanbul 1944). Roman yazarı. Eğitimine Aksaray'da Yakub Ağa mahalle mektebinde başlamış oradan Mahmudiye rüştiyesinin sübyan kısmına, oradan da rüştiyeye geçmiş, daha sonra Mülkiye okuluna girmişse de ikinci yılında hastalanarak ayrılmış, bir daha da herhangi bir okula gitmesine ailesi izin vermemiştir. Fakat Gürpınar evde kendi kendini yetiştirmiş, özellikle Fransızcasını ilerletmeğe çalışmıştır. Memurluk hayatı da kısadır. Bir süre Adliye Nezareti Umur-ı Cezaiye kalemine devam etmiş, bir süre de Nafia Nezareti Tercüme Kalemi'nde görev almış fakat 1908'de Meşrutiyet'in ilânı üzerine istifa ederek hayatını kalemi ile kazanmağa başlamıştır. Zaten daha önce *«Tercüman-ı Hakikat»* ve *«İkdam»* gazetelerinde çalışmış, bir ara *«Boşboğaz ile Güllâbi»* adını taşıyan bir mizah gazetesi çıkarmış, Fransızcadan, Emile Gaboriau, Alfred de Musset, Paul da Kock gibi yazarlardan romanlar çevirmişti. Telif ilk romanı 1889'da basılan *Şık*'dır. 1936 1943 yılları arasında milletvekilliği de yapmış olan Gürpınar 1944 yılında, kimselerle pek görüşmediği Heybeliada'daki evinde ölmüştür.

Sayısı kırka yaklaşan romanlarının ün yapmış olanları arasında şunlar sayılabilir: *Mürebbiye* (1899), *Tesadüf* (1900), *Şıpsevdi* (1911), *Cadı* (1912), *Hakka Sığındık* (1919), *Tebessüm-i Elem* (1923), *Ben Deli miyim?* (1925), *Uyanmaz Adam* (1934).

Öyküleri şu kitaplarda toplanmıştır: *Kadınlar Vaizi* (1920), *İki Hödüğün Seyahati* (1933), *Katil Buse* (1933), *Namusla Açlık Meslesi* (1933), *Tünelden İlk Çıkış* (1934), *Gönül Ticareti* (1939), *Melek Sanmıştım Şeytanı* (1943), *Eti Senin Kemiği Benim* (tarih yok).

Oyun türünü de denemiş olan Gürpınar'ın *Hazan Bülbülü* (1916) ve *Kadın Erkekleşince* (1933) adlı iki de oyunu yayımlanmıştır. (Hayatı hakında daha fazla bilgi ve romanlarının tam bibliyografvası için bk. Agâh Sırrı Levend, *Hüseyin Rahmi Gürpınar* Türk Dil Kurumu Yayınları, 1964)

Gürpınar'ın Türk edebiyatındaki yerini ve romancı olarak amacını anlıyabilmek için, yazmağa başladığı dönemin tarihsel ve toplumsal kosullarını göz önünde tutmamız gerekir. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesini ve çöküşünü durdurmak için basvurulan Batılaşma hareketi yönetici sınıfın, toplumdan kopuk bir girişimi di. Tanzimat hareketinde olsun, Yeni Osmanlılar'da ve onu izleyen Genç Türkler'de olsun, devleti Batılaşma yolu ile kurtarma çabaları halka dayanmadığı için Osmanlı devlet yapısının yaratmış olduğu yönetici sınıf ile yönetilen sınıf arasındaki kopukluk daha da artarak bir kültür ikileşmesi ile sonuçlanmıştı. Bu kopukluğun dilde beliren Osmanlıca - Türkçe ikiliğine karşı ilk tepkiyi gösteren Şinasi olmuştu. Daha sonra Ahmet Mithat'ın, halkın anlıyacağı bir dille ve halkı eğitmek amacı ile yazdığını görürüz. Ahmet Mithat'ı çok seven ve kendine örnek alan Gürpınar da bu kültür ikiliğini gidemek için romanı bir araç olarak kullanmak istemiş ve sanat için sanat görüşünü savunan Edebiyat-ı Cedide gurubuna katılmamıştı. Romanı, halkı eğitmek amacı ile kullanma konusunda Ahmet Mithat'ı izleyen Gürpınar'ın ondan ayrıldığı nokta, getirmek

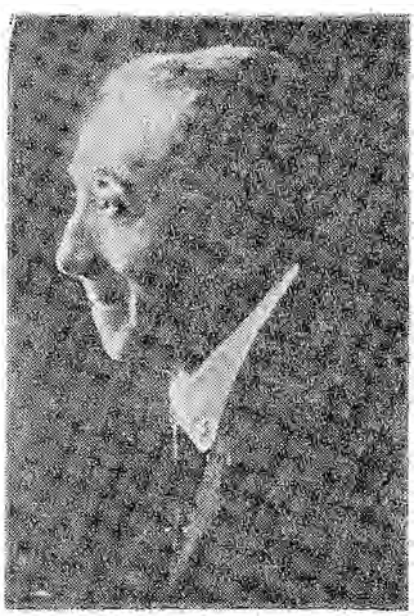

Hüseyin Rahmi Gürpınar

istediği değer değişikliğinin çok daha köklü olmasıdır. Ahmet Mithat temelde, halkın, islâm ideolojisinden kaynaklanan değerlerini yaylaşan bir adamdı. Gürpınar ise politika, ahlâk ve din alanlarında halkın görüşünden çok ayrı fikirler besliyordu. Kendisi *Şekavet-i Edebiye*'de yazar olarak amacını şöyle açıklar: «Ben her eserimde kari'lerimi, avamî şathiyyat (eğlenceli fıkralar) arasında yüksek bir felsefeye doğru çekmeğe çalıştım». Romanlarında dile getirdiği bu «yüksek felsefe»yi biraz aşağıda incelemeden önce, Gürpınar'ın yapmak istediğini kısaca belirtmek gerekirse denebilir ki, Gürpınar halkın geleneksel inançlara, yerleşmiş düşüncelere, göreneklere dayalı zihniyeti yerine, Batı'nın akla, bilime dayalı pozitivist zihniyetini yerleştirmeğe çalışmıştır. Onun içindir ki romanlarında hep, «eski kafa», «yeni kafa» dediği iki zihniyetin çatıştığı görülür. Gerçi «yeni kafa»yı temsil edenler her zaman olaylara akıl yoluyla bakabilen, tarafsız bilimsel bakışı hazmetmiş kişiler değildir, ama Gürpınar bunları yine de yeni fikirleri ortaya sürmek için kullanır.

Gürpınar'ın halkçılığını yalnız Ahmet Mithat'ınkinden değil, Türkçenin sadeleştirilmesini savunan *«Genç Kalemler»* grubunun «halka doğru» akımından da ayırmak gerekir. Çünkü Gürpınar'ın halkçılığının çok daha sınıfsal bir içeriği de vardır. «Halka Doğru» akımı ise soruna sınıf açısından bakmaz ve bir süre sonra ulusçuluğa dönüşür. Gürpınar romanı halkın yararına yazarken güttüğü bir amaç da ona ekonomik bakımdan sömürüldüğünü anlatmak ve bu konuda onun gözünü açmaktır. Şahabettin Süleyman'ın *«Rübap»* dergisinde, halk için edebiyat olamaz diyerek *«Cadı»* romanını eleştirmesi üzerine verdiği cevapda, Batı'da halk için romanlar, oyunlar, dergiler yazıldığını, ve içlerinde bizim vazarlarımıza ders verebilecek sosyalistlerin de bulunduğu amelelerin tiyatroları doldurduğunu belirttikten sonra bizdeki durumu alır ele: «Avam için edebiyat olamaz» düşüncesini benimseyen «bir milletin amelesi de, bizim rençber Haso gibi elifi görse mertek» sanır. «Altı kuruş gündelikle bir deliğin içinde altı ay çalışır; kuru ekmek, beyaz su ile iktifa eder, emeğinin kimlere ne kazandırdığını anlamaz. Hukukunu taleb edemez.» (*Cadı Çarpıyor*, 1919). Halkın niye eğitilmesi gerektiği Gürpınar'ın bu sözlerinden açıkça anlaşılıyor. Halkın cahil kaldığı sürece aldatılacağını sık sık tekrarlar romanlarında. Yalnız bizde değil Batı'da da böyledir durum. Zaten Gürpınar'ı o yılların diğer halkçı yazarlarından ayıran bir nokta da halkçılığının daha evrensel bir boyut taşımasıdır. Şunu da eklemek gerekir ki, Gürpınar, yine kendi dönemindeki Batıcı bir çok aydınların tersine Batı uygarlığını bir cennet sanmaktan çok uzaktı. Batı'da Fransız devrimine rağmen ne işitlik ne de özgürlük olmadığını biliyor; orda da insanları, uygarlık cilası altında, para ve şehvet duygusunun idare ettiğine inanıyordu. Onun Batı'da hayran olduğu, Batı'yı da eleştiren düşünürlerdi.

Denebilir ki Gürpınar'ın aşılamak istediği «yeni felsefe» özellikle üç alanda kendini gösterir: Sosyal adalet, kadın erkek ilişkisi ve din.

Sosyal Adalet. Bu konuya 1911 yılında yayımlanan *Şıpsevdi*'den önceki romanlarında rastlanmaz. Yalnız Gürpınar'ın romanları arasında değil Türk edebiyatında da, bir kaç satırla da olsa ekonomik adaletsizliğe, emek ve sermaye sorununa, sömürü düzenine değinen ilk romandır Şıpsevdi.

Roman'da Meftun Bey alafranga meraklısı züppe bir adamdır. Heveslendiği hayatı

kendisini yaşatacak kadar parası olmadığı için, yobaz fakat zengin ve cimri, ihtiyar komşusu Kasım Efendi'nin kızını almak ister. İlk önce kızkardeşini Kasım Efendi'nin oğlu Mahir ile evlendirir, sonra kendini zengin diye tanıtarak Kasım Efendi'nin kızını alır. Ne var ki Kasım Efendi bir türlü ölmek bilmez. Sabırsızlanan Meftun, onun parasından bir an önce yararlanmak için görümcesi Mahir'i, babasının kasasından bazı senetleri çalmaya teşvik ederken şöyle konuşur:

«Sermaye ve akıl sahibi olmayı bir hak sayarak yüzlerce kişiyi çalıştırıp onların emeklerinin gelirini bir veya birkaç adamın kendi kasalarına indirmeleri gibi adaletsiz bir usul sürüp gittikçe bu dünya düzelmez... Milyonlarca lirası olan bir adam bu zenginliği nereden kazanmış? Dünyada bulunan parayı ve geliri nüfus başına bölersek herkesin payına büyük bir şey düşmüyor. Nasıl olmuş da o milyoner, o bir tek adam binlerce insanı kendi paylarından yoksun bırakarak kasasına, yahut imzası altında o kadar zenginliği koymuş. Bunu, kazanç adı altında insanlardan çalmış. Ama kazancını, herşeyi dıştan görenleri kandıracak şekilde kanunlara uydurmuş. Hele bu kazancı noktası noktasına eşeliyelim. Karşımıza büyük bir hırsızlık yığını çıkar. (...) Vicdan sahibi bir adam hiç bir meslekte milyoner olamaz. (...) Onlar seni, beni çalıştırıyorlar. Bize hiç kabilinden bir ücret vererek çalışmalarımızın gelirini elimizden alıyorlar. Bunlar içinde çalışmaya mahkûm olan insanların bu sermaye sahipleri gözünde boğaz tokluğuna akşamlara kadar dolap çeviren beygirden farkı yok. Bunu bir gün sana, iki kere iki dört eder açıklığiyle ispat ederim. İşte o milyonerler benim gibi sivri akıllıları sevmezler. Çünkü ben kafadakiler rontgen ışığına girmiş gibi onların içini dışını seyrederler, gerçeği bilirler. Senin gibi ahmaklarsa «Tanrı ona vermiş bana vermemiş» gözüyle iki elini böğürlerine sokup otururlar.» Türkiye'de sol fikirlerin 1908 meşrutiyetinden hemen sonra ortaya çıktığı; Türk Sosyalist Fırkası'nın 1910'da kurulduğu ve görüşlerini *İştirak* gazetesinde 1910'dan itibaren yayımladığı; o tarihe kadar bu konuda Türkçe olarak fazla bir şey bulunmadığı düşünülürse, Gürpınar'ın sosyalist fikirleri başında ilk dile getirenlerden olduğu söylenebilir.

Türkiye'de sol fikirlerin çok küçük bir çevrenin sınırlarını aşmadığı bir dönemde, Gürpınar gibi bir yazarın bunlarla ne münasebetle ilgilendiği konusunda olsa olsa tahminler yürütebiliriz. Belki de sosyalist görüşlerin kaynağını, yayımcısı İbrahim Hilmi ile dostluğunda aramak yanlış olmaz. Haydar Rifat (Yorulmaz)'ın George Tournére'den çevirdiği *Sosyalizm* adlı kitabı İbrahim Hilmi, Türkiye'de sosyalizm ile ilgili bir takdim yazısı ekliyerek 1910'da yayımlamıştı. İbrahim Hilmi'nin 1908'de Gürpınar ile birlikte *Boşboğaz ile Güllabi* gazetesini çıkardığını (Gürpınar gazetenin sahibi, İbrahim Hilmi yayımcısı idi); *Şıpsevdi*'yi ve Gürpınar'ın ondan sonraki romanlarını da yayımladığını; aralarında kurulan yakın dostluğu da hatırlarsak, sol fikirlerin romancımıza hangi kanaldan geldiğini tahmin edebiliriz.

Gürpınar'ın sosyalist bir görüşü dile getirmesi *Şıpsevdi*'deki parçadan ibaret kalsaydı, gerçi yine de ilginç olurdu ama üzerinde fazla durulmağa değmezdi. Ne var ki, bu temaya romancı bütün hayatı boyunca bir çok romanlarında değinmiş, üzerinde düşünmüştür.

Sosyalizm konusunda nedir tutumu? Meftun'un yukarıdaki fikirlerini paylaşıyor mu? Bu sorun karşısında okura yol gösteişaretlerden biri, bu sol fikirlerin romanda nasıl bir adam tarafından ortaya atıldığıdır. Meftun sadece alafranga bir züppe değil, ahlâksız bir adamdır aynı zamanda. Kayınbiraderini hırsızlığa zorlamakla kalmaz, karısına, yani kendi kızkardeşine ihanete teşvik eder, sonunda intiharına da neden olur. Kısacası, sol fikirleri savunan Meftun, kendi çıkarından başka bir şey düşünmeyen, yalancı, düzenbaz, olumsuz bir tipdir. Bu durumda okur sol fikirleri böyle bir karakterin ağzından, hem de hırsızlığa özür olarak ileri süren yazarın bu fikirlere hiç katılmadığı kanısına varacaktır. Gelgelelim sonraki romanlarına bakınca Gürpınar'ın sol görüşlere katıldığını saptarız.

Nitekim 1919 yılında yayımlanan *Hakka Sığındık*'da değişir durum. Bu romanda Abdülhamit döneminde mal mülk edinmiş, servete konmuş, komşu iki aile vardır. Halk Birinci Dünya Savaşı sırasında açlıktan kıvranırken bunlar bolluk içinde yaşamaktadırlar. İspanyol nezlesi salgını başlar o sırada. Bu iki aile, evliya gözü ile bakılan Abdül Veli'den mektuplar alır, ve para yollamadıkları takdirde çocuklarının, gelinlerinin ölecekleri tehdidi ile karşılaşırlar.

an gelir, korkudan yollamak zorunda kalırlar parayı. Gerçekte bu ovunu Nüzhet Ulvi adında bir adam, aç kalmış çocuklara para bulmak amacı ile tasarlamış ve uygulamıştır? Sonunda gider komisere teslim olur ve bu işi ne amaçla yaptığını anlatırken şunları söyler:

«İnsan toplulukları, kuruldukları dan beri, bir takım kötülükler altında ezilmektedir. Kanunlar bir azınlığın mutluluğunu sağlamak bakımından düzenleniyor. Çünkü herkesin birden bolluk içersinde yaşamasına ihtimal görülemiyor. İnsanların çoğunluğu, hemen hemen hayvanlara yakın ağır, uzun işler içinde çalıştırılıp bunaltılıyor. Bundan bir avuç seçkine, azınlığa bolluk, rahatlık ve türlü türl sefahatler sağlanıyor. Kanunlar, insanlığın bu bolluklardan nasipsiz kısmının çektiklerini hafifletmek için uğraşır gibi görünür. Bu, ustalıklı bir oyundur. Kötülüklerin en önemli kısımları daima olduğu gibi bırakılmak yoluyla kanun düzenlenmesine çalışılır. Yani egemen sınıflar samimi olmadıkları için sorunlar düzelemiyor. Şimdi gözleri açılmış ezilmişler, ezenlerle, egemenlerle yerlerini değiştirmeğe uğraşıyorlar. Bakalım iş ne korkunç olacak?»

Gerçi bunları söyliyen de, yine para dolandırmış bir adam ama durum *Şıpsevdi*'dekinden çok başka. Çünkü burda okur kesin olarak yazarın görüşleriyle karşılaştığını biliyor. Nüzhet Ulvi iyi kalpli, dürüst bir adamdır, yaptığı bir çeşit hırsızlığı da açları kurtarmak için yapmıştır, kendi çıkarı için değil. Yazar Nüzhet Ulviden yana olduğunu hiç saklamaz. Komiser bile bunun bir hırsızlık sayılmıyacağını, bir günah değil sevap olduğunu söyler ve Nüzhet Ulvi'ye o kadar hak verir ki onu tutuklamak zorunluğundan kurtulmak için görevinden istifa eder.

Can Pazarı'nda (1923) serseri takımından üç fakir genç haydutluk, dolandırıcılık ve şantaj yoluyla para kazanmak için bir çete kurarlar. Romanın başında Maşuk arkadaşlarına bu işi kabul ettirmek için haksız kazançlardan dem vurur ve Bolşevik kitabı okuyan bir arkadaşından öğrendiklerini onlara anlatmağa çalışırken, zenginlerin malında kendi hakları olduğunu söyler: «Şimdi bu camekânlarda gördüğünüz bütün elmaslar senin, benim, bizden daha ziyade açların ihapsedilmiş haklarımız, rızklarımızdır.» Dünyada herkesin birbirini aldatarak işini yürüttüğü, zenginlerin hileyle, hırsızlıkla servet edindiği yollu bir nutuk çektikten sonra da, «Bolşevikler insanlar arasında bütün hile ve hurdaları kaldırıp açık ve dümdüz yaşamak istiyorlarmış. Artık zengin, fakir, aç, tok olmayacakmış» der. Sonunda Maşukun haklı olduğuna ve okumuş adamlar bu ise bir çare bulana kadar, zekâca kendilerinden bir gömlek aşağısını vurmağa karar verirler. Romanın geri kalan kısmı polisiye türünde gelişir; Yavuzlar Çetesi karaborsacıları, vurguncuları zenginleri soyarak bir çok iş başarırlar. Gürpınar «sevimli delikanlılar» dediği bu gençlerden yanadır. Onları savunur, yurt dışına kaçırtır ve çaldıklarını helâl ettirir. İster ki, adâlet, asıl büyük vurgunculardan hesap sorsun.

Yine bir hırsız ve dolandırıcı çetesinin zenginleri soyması konusu üzerine kurulmuş *Utanmaz Adam* (1934)'de, komünist fi-

kirleri, çetenin üyelerinden Şahap'ın ağzından dinleriz. Şahap dünyadaki insanların ancak ondabirinin acıktıkları vakit karın doyurabildiklerini, açlığın çaresini yine açların bulacağını, fakat bu haksız düzene bir çare bulununcaya kadar da, paraları olmayanların paralıları soymak için her türlü yola başvuracaklarını söyliyerek uzun uzun konuşur. Eserin asıl kahramanı, çetenin başı Avnussalâh da toplumda dönen dolapları bilen düzenbaz, utanmaz, kurnaz bir tilkidir. Fakat komünizme güvenmez; onun da «hak yolunda görünüp sonra halkı soymak için meydana» gelmeye çalıştığını iddia eder. «Kabahat her memleketin halkındadır. O güzünü açmadıkça dünya düzelmez».

Gürpınar'ın 1934'de yazdığı bu romanında sosyalizmin uygulanabileceğinden umudunu büsbütün kestiğini görüyoruz. Bu romanda da hayat kavgasına atılan biri kadın, üç kişilik bir çete, komünizm konusunu tartışır, hatta aralarında komünizmi uygulamayı önerirler. Günpınar eserlerinde İstanbul'un sınırları içinde kalmıştır, Anadolu'ya çevirmez hiç gözlerini. Bununla beraber Türk köylüsünün ekonomik bakımdan sömürüldüğüne ilk defa açıkça işaret eden de yine Gürpınar olur. Romanın kahramanı Edip Münirin maskesini kullanarak içini boşaltır bu konuda:

Eğer hayatın çalışma karşılığında kazanılması sosyal bir şartsa bu şartın o tip aileler (şehir ve kasabalardaki zengin aileler) arasında hiç bir hükmü olmadığı görülüyor. Değirmenin suyu nereden geliyor? Çalışan kimdir? Köylü.

Köylü kadını toprak, fışkı içinde hayvanlarla beraber çalışıyor... Zengin şehirliye bu refahı veren, köylüyü o sıkıntılara, o çi-

mahkûm eden Tanrı mı? Kanun mu?

Bir doğuş tesadüfü mü? Bunun üçünden biri değil, yalnız köylünün bilgisizliği.

Dünyanın Mihveri Kadın mı, Para mı? Gürpınar'ın komünizm sorununa eğildiği son romandır. Böyle olduğuna göre kitabın bitişine bakarak yazarın bu konuda vardığı sonucu saptamağa çalışmak belki yanlış olmaz. Yaptığı şantajlar, sayesinde zengin olunca aynı Edip Münir yüzseksen derece fikir değiştirir ve kendisinden yardım isteyen eski arkadaşlarına;

«Gerçekleşmesi imkânsız bir hayalin arkasında koşan komünistler ne derlerse desinler, insanlar sınıf sınıftır(..) Ben açken komünisttim. Şimdi bu mesleğin şiddetle düşmanıyım (...) refah karşılığında her komünistin benim gibi olacağına inanıyorum.

deyince eski arkadaşı Atıf Cemal'den şu cevabı alır:

Aldanıyorsun. Komünist, sırf kendi nefsi için çalışmıyor. Genel, insanca radikal bir değişiklik kanunu kurmaya uğraşıyor. Oluşlarını imkânsız gördüğünüz şeylerden bir çoğunun ortaya çıktığını göreceksiniz. İnsanlar arasındaki eşitsizlik bu derecede kalmayacak.»

İşte Gürpınar'ın komünizmin gerçekleşmesi konusunda vardığı sonuç. İnsanoğlu sonsuz bencil olduğu için ezilenler fırsat bulup devleti ele geçirseler de yine iki sınıf oluşacaktır: Ezen ve ezilen, ya da aldatan ve aldanan. Bazı şeyler düzelecek, eşitsizlik azalacak, ama komünizm tam olarak gerçekleşmesi imkânsız bir hayal olarak kalacaktır.

Gürpınar'ın komünizm hakkındaki bilgisinin yüzevde kaldığını ve çok genel türden olduğunu belirtmeğe gerek yok. Sermaye ve emek sorununda, sosyal adaletsizlikten söz eder; yasaların egemen sınıfların çıkarlarını koruduğunu bilir; yığınların sömürüldüğünü tekrar tekrar söyler, fakat sorunları Marksist temellere oturtamaz. Komünizmin uygulanabilmesini, insanların iyi ahlâklı olmasına bağlı gördüğü için de sonunda umudunu keserek gerçekleşemiyecek bir hayal sayar komünizmi. Gürpınar'ın kitaplarında bu ve benzeri konularda sezilen kararsızlık, aslında, ideolojisindeki bir çalışkiden kaynaklanmaktadır. Zira, Gürpınar aydınlanma felsefesine belbağladığı için hem, toplumsal ve politik sorunların akılla, halk yığınlarının bilgisizlikten kurtulmasıyla çözümlenebileceğine inanır, hem de insanın mayasının bozuk olduğunu ve bundan ötürü kötülüklerin hiç bir zaman düzelemiyeceğine.

Sosyalizm ile bu kadar ilgilenmiş ve sözünü ettiğimiz eserlerinin dışında kalan daha başka bir çok romanında da bu konuya değinmiş olmasına rağmen, Gürpınar'ın bu yönünün dikkat çekmemiş olması ilginçtir. Nedenleri çeşitli. En önemlisi yazarın sol görüşleri kendi düşüncesi gibi dile getirmekten kaçınmasıdır. Gürpınar sakıncalı gördüğü tepki yaratacağını tahmin ettiği fikirleri, genellikle, ya bir hırsızın, dolandırıcının ya da az çok deli diye bilinen bir adamın, yani güvenilmez bir karakterin ağzından verir. *Tebessüm-i Elem (Acı Gülüş)* de açıklar bunun nedenini. «Muharrir, sosyal ve moral bir özre sığınarak kalemini sövüp saymadan kurtarabilmek için, bir akıllı bir uslu, bir edipten umulmayacak bu taşkın sözleri kaçıklara söyletir». Ama şu da bir gerçektir ki, inançlar, moral değerler söz konusu olduğu zaman bu tutumla okuru etkilemek güçleşir. Gürpınar, tehlikeli fikirler romanda söylensin de kimin ağzından söylenirse söylensin düşüncesine göre hareket ettiği için, yüklendiği öğreticilik görevini yine kendi baltalar. Okur, bu tekniğin yarattığı belirsizlik karşısında yazarın gerçek düşüncesini anlıyamaz ve etkilenmez.

İkinci neden de birincinin doğal bir sonucudur. Sosyal adaletsizliğe isyan edenler düzeni değiştirmeğe çalışacak yerde ona uyarlar ve kendi paçalarını kurtarmak için dalavere çarkına kapılıp kanunsuz yollardan geçimlerini sağlamağa bakarlar. Böyle olunca roman sömürü olgusunu somutlaştıracak yerde, sosyalizmle ilgisiz kişilerin yaptığı soygunları anlatan bir polis romanına dönüşür. Sosyal adaletsizlik de hırsızların özrü olarak bir nutuk şeklinde ortaya sürülmekle kalır, hiç bir zaman geliştirilen bir tema halini almaz. Buna karşılık vurgulanan nokta, böyle haksız bir düzende, kölelik ruhunu atıp, hırsızlık yoluyla da olsa zenginleri çarpanların suçlu sayılamıyacağıdır. Dikkat edilirse Gürpınar'ın bu becerikli hırsızları, ne kadar ahlâksız olurlarsa olsunlar *(Utanmaz Adam*'daki gibi Avnüsselah gibi) sonunda cezalandırmadığı bir yana üstelik çaldıklarını helâl ettiği görülür. Gerçek hırsızlar, yazara göre, işini yasalara uydurarak halkın sırtından zengin olanlardır. Hicvin bu yana kayması, Gürpınar'ın sosyalizmle ilgisinin okurun gözünden kaçmasının başka bir nedenidir.

Gürpınar, bugün uygar ülkelerde bile ahlâkın bir aldatmaca olduğunu; kölelik ruhu aşıladığını; «namus», «vicdan» gibi sözcüklerin arkasına saklanılarak gerçeğin gizlendiğini söylerken, kaynağı kuşkusuz, romanlarında adını sık sık andığı, «üstadım» dediği Nietzche'dir. Yetmiş yaşındayken Neitzche'nin yapıtlarını Türkçeye çevirmeğe niyetlendiği de R.A. Sevengilden öğreniyoruz *(Hüseyin Rahmi Gürpınar*, s. 134).

Kadın-Erkek İlişkisi. Gürpınar'ın tarafsız ve akılcı bir tutumla yaklaşılmasını istediği bir konu da kadın-erkek ilişkileridir. Yalnızca yeni ahlâk değerleri getirmek için değil, cinselliğin insan tabiatında çok önemli bir yer tuttuğuna ve insanı mutsuzluğa sürüklediğine inandığı için. Bu konudaki görüşlerinin bir kısmı yine yalnız Türkiye özelinde bir kısmı da dünya genelinde ele alınır.

Türk toplumuna özgü olarak üzerinde durduğu ana sorun, özellikle evlenme ve boşanmada kadın hakları sorunudur. Eski terbiye ve göreneğe göre kızın kendi kocasını seçmeğe hakkı olmaması, ailesinin uygun bulduğu ama kendisinin istemediği bir adama zorla verilmesi, Gürpınar'ın şiddetle karşı çıktığı âdetlerimizden biridir. *Sevda Peşinde* ve *Son Arzu*'da bu temayı işliyerek görücü usulünün büyük acılara neden olabileceğini gösterir. Romanlarda «yeni kafa» kızlar bu âdeti haksız bulur, eleştirir, bazen de ailelerine başkaldırırlar *(Tutuşmuş Gönüller, Bir Muadele-i Sevda)* ve böyle-

likle «yeni kafa» kızlarla «eski kafa» aileler arasındaki anlaşmazlıklar, çatışmalar sahnelenir.

Eski göreneklere göre evlenmeyi eleştiren başka yazarlar da çıkmıştır. İlginç ve yeni olanı, Gürpınar'ın, birbirini istiyerek ve severek evlenenler hakkındaki görüşleri. Mutlu biten aşk öykülernde iki genç romanın sonunda birbirine kavuşur ve evlenirler Gürpınar bu tür roman yazmaz; onda birbirini isteyenler romanın başında evlenirler ve yazar bize durumun bundan sonraki gelişmesini anlatır. ***Tesadüf, Tebssüm-î Elem, Gönül bir Yeldeğirmenidir ve Deli Filozof***, gibi romanlarında iki genç anlaşarak, sevişerek evlenirler fakat bir iki yıl sonra, genellikle erkeğin kadından bıkması ve dışarıda yeni aşk serüvenleri araması sonucu aile düzeni sarsılır, çoğu kez yıkılır ve bazen iş ölüme kadar gider. Gürpınar'a göre mutluluk getiren aşk yok gibidir, çünkü gerçekte, aşk, kısa zamanda doyuma vararak sönen, bir çeşit çılgınlık sayılabilecek korkunç bir cinsel tutkudur. Onun için karşılıklı derin bir sevgiye dayanan ve uzun süre devam eden ilişki ya da evlilik Gülpınar'ın romanlarında yer almaz. Evlilik hakkındaki fikirlerini şöyle açıklıyor kendisi: «Bana göre aşk (...) fizyolojik anlamıyla muhakkak bir cinnettir (...) En şddetli nöbetlerini gençlikte yapar. Evlenmekte aşk lâzım mıdır? Sevmeden evlenmektense aşk ile birbirine bağlanması elbette daha hoştur (...) Şu kadar ki aşk karı koca arasında ilanihaye iyi geçinmeyi temin eden bir efsun değildir. Önceden sevdanın al mantosuyla örtülü kalan kusurlar, gözler gönüller yavaş yavaş sevgiden dönünce sonradan birer birer meydana çıkar. İyi geçinmenin şartları ekseriye tesadüfün hediyesidir *(Yelpaze* 19 Ağustos 1964). Bu sözler Gürpınar'ın romanlarında neyi ortaya koymak istediğini çok iyi açıklıyor.

Karısını, kocasını ya da sevgilisini aldatanlar, Batı'dan gelen yeni fikirleri hazmedememiş züppelerin davranışına olduğu kadar genellikle insan tabiatına da ışık tutmaktadır. Dikkat edersek bu tutkunun rüzgârına kapılıp da azanlar arasında «eski kafa» insanların, yaşlı erkeklerin ve kadınların da bulunduğunu görürüz. Gürpınar'a sorarsanız birbirini aldatmayan karı koca yok gibidir. Aldatmayanlar, ellerine fırsat geçmediği için bu işi beceremezler ve o zaman da aile içinde geçimsizlik, hır gür alır yürür. Hiç bir yazarda bu kadar çok zina olayına rastlanmaz. Hem de zincirleme olarak. Koca karısını aldatırken, karısı da onu aldatır ve beri yandan kocanın metresi, adamın arkadaşıyla ilişkl kurarak onu aldatır vb. Onun için ***Mürebbiye*** gibi bir romanda amaç, alafrangalığa özenip de yabancı mürebbiye tutmanın neden olacağı kötülükleri işaret etmektir türünden yorumlar yanlıştır. ***Mürebbiye***'de evin bütün erkekleri Fransız fahişesinin peşindeyse öteki romanlarda da Türk hizmetçilerin, cariyelerin peşindedirler. Daha kötüsü, ailenin üyeleri arasında bu aşk tutkusu işleri çığrından çıkarır. Örneğin ***Cehennemlik***'de hep birlikte yaşayan kalabalık bir aile ele alınır. Ailenin başı, yaşlı Hasan Ferruh Efendinin genç karısı Cazibe, görümcesi Ferhunde'nin oğlu Muzaffer ile sevişir; Ferhunde Hanımın kendi, yaşlı kocasını beğenmez ve kardeşi Ferruh Efendi'nin evlât edinip büyüttüğü Şemsi'yi baştan çıkarırken kendi kızı Mahmure de aynı Şemsi ile sevişmektedir; oysa Ferruh Efendi'nin kızı Atıfet de Şemsi ile nişanlı gibidir. Aldatmalar, kıskançlıklar gebe kalmalar intiharlar içinde sürüp giden bir rezaletler yumağıdır roman. Yazarın yapıtlarında, aşk konusunda belirtmek istediklerinden biri şudur. Bu tutku insana iyilik, mutluluk getirmez, tersine onu namussuzluğa, aşağılık şeyler yapmağa, hırsızlığa, cinayete iter. Karısına tutkusu yüzünden onu başka bir erkekle paylaşmağa razı olacak kadar aşağılaşan ve onurunu çiğneyen kocalar mı istersiniz; kıskançlık yüzünden kendi kızını ölüme sürükleyen ya da eşlerini zehirleyenler mi istersiniz; sevdiği kadına para yetiştirmek için fakir anasının bir kenarda birikmiş birkaç kuruşunu çalıp onu sefalete ve ölüme yollıyan gençler mi istersiniz, bunların türlüsü ile doludur Gürpınar'ın romanları.

Aşkın her zaman mutsuzlukla sonuçlanmasının nedenine gelince, bunun da açıklaması vardır. Kadınla erkeğin birbirini istemesi, doğanın, türü sürdürme yasasının gereğidir ve cinsel istek doyurulunca sevgi son bulur. Oysa ahlâk anlayışı ve toplum yasaları insanları tek kişi ile yetinmeğe zorluyor. Sonuç yasak aşktır, zinadır. Başka bir deyişle doğa ile toplum yasaları ters düşüyor. ***Deli Filozof***'da kendi görüşlerini dile getirmek için kullandığı karakter Hikmettullah'dan dinleriz bu tezi:

«Tabiatın maksadı döldür (..) Ah, bu insan kanunları, tabiatle bir türlü uygun getirilemiyor. İnsan monogam değildir, yani bir kadınla evlenip kalmak için yaratılmamıştır. Erkek poligamdır, yani çok kadınla evlenmek yaratılışındadır. Kadın da poliandr'dır. Yani çok koca ister.

Tabiat var kuvvetiyle bunu buyurur durarken, kanunun ters hükümle zorlamada bulunması nasıl isabetli olur? Dünyada çektiğimiz sosyal dertlerin çoğu kanunlarımızın bir türlü uyuşamamasından ileri geliyor. Et ile, kan ile beslenen insan meleklestirilemez».

Aynı iddiayı, daha önce ***Kokotlar Mektebi***'ne yazdığı ön sözde de bulablirlz. Gürpınar'ın bu aşk felsefesinin kaynağı Schopenhauer'dır ve bunu saklamaz da. Etkisl altında kaldığı bu filozofu sık sık anar romanlarında.

O halde nedir Gürpınar'ın önerisi? Serbest aşk mı? Romanlarında «yenl kafa»yı temsil eden gençler, «eski kafa»dakilerle tartışıp, serbest ilişkiyi savunurlarken bunun daha namuslu olduğunu iddia ederler. ***Kaderin Cilvesi***'nde, hiç evlenmeden iki erkekle ilişki kurmuş olan Semiha ailesine karşı isyan içinde bağırır:

«Sizin sözlüğünüzde hareketimin adına orospuluk derler. Aklınızca erkekle kadının ilişkisi meşru olabilmek için bir kavuğun sallanmasına ihtiyaç vardır. Ben Fehmi ile seviştim. Onunla birlikte yaşadım. Sonra ondan bıktım. Ferruha gittim. Biz işte iki tarafın isteğiyle meydana gelen bu birleşmelere, bu ayrılmalara namusun asıl gerekleridir diyoruz. Duaya, amine, şerbete lüzum görmüyoruz. (...) pazarlıklara hiç tenezzül etmiyoruz. Asla da etmeyeceğiz, anladınız mı,».

Gürpınar acaba bu sözlere katılıyor mu? Bunu belli etmez, ama aynı romanda, insanları serbest aşka zorlayan başka koşullardan söz eder. Yine «yeni kafa»lardan Semi Efendi, istatistiklere göre bir erkeğe altı kadın düştüğünü, bu durumda bütün kızların koca bulmalarına olanak kalmadığını ve doğanın gereği erkekle birleşmek istiyeceklerini, oysa bunu yapanların orospu damgası yiyeceklerini söyler. Buna karşılık Gürpınar'ın ne önerdiğini öğrenemiyoruz. Kendisi de ***Kokotlar Mektebi***'nin ön sözünde, bu konuda düşündüklerini açıkça yazamamaktan yakınır:

«Bu sosyal hastalıklara açık gözle bakmayı, baktırmayı bile ahlâka aykırı sayıyorlar. İkiyüzlülük, ahlâkın sırmalı mantosuna bürünerek gerçeğin önüne çıkıp yolunu kapıyor. Bütün uyuşuk fikirliler bu yol kesimine taraflı. (...) Kanunuları köstekliyen zincirler benim de kalemime dolandı. Ağzımı dilimi bağladı.»

Bundan ötürü serbest aşkı savunanlar, sosyal adaletsizliği savunanlar gibi, okurun gözünde ahlâk kurallarını çiğneyen olumsuz kişilerdir. Bununla birlikte, öyle anlaşılıyor ki Gürpınar aşk serbest olmalıdır diyerek insanların sınırsız bir özgürlükle hayvanlar gibi çiftleşmesini onaylamıyor; ama insanların poligam yaratılışını göz önünde tutarak cinsel sorunlara, geleneksel değerleri aşarak başka çözüm yolları, yasal başka düzenlemeler getirilmesi gerektiğine inanıyor.

Başka bazı noktalarda ne düşündüğü daha açıktır. En azından evlenmenin kurulmasında da, bozulmasında da kadın ve erkeğin haklarının eşit olmasından yanadır. Aldatılmış bir kocanın namusunu temizlemek için kadını öldürmesi gerektiği inancını,

bu cinsel taasubu ortadan kaldırmak ister ve bu konuya tekrar tekrar döner. Taraflardan birinin sevgisi tükenmişse ve beraberliğe son vermek istiyorsa, öteki taraf beraberliği sürdürmekte direnmemeli, zora başvurulmamalı. «Sevdayı serbest bırakmanın en doğru yol olduğu kanısındayım» diyor bir ankete verdiği cevapla (Muzaffer Gökman, *H. R. Gürpınar: Açıklamalı Bibliyografya* 1966).

Görüldüğü gibi kadın-erkek ilişkileri alanında Gürpınar yalnız kadın haklarını savunmak, kadını erkekten aşağı gören bir anlayışa savaş açmakla yetinmemiş, çok daha radikal değişiklikler gerektiren bir ahlâk anlayışını ve aşk felsefesini romanlarına konu yapmıştır.

Din, Halkı «yüksek bir felsefeye» çekmek isteyen Gürpınarın karşısına çıkan en büyük engel, kuşku yok ki halkın ideolojisinin belirleyici ögesi olan İslâm dini idi. Din, sorunlara akılla yaklaşmağa, geleneklerin oluşturduğu düşünce kalıplarından kurtulmağa meydan vermiyordu. Ne ki, o zamanlarda dine doğrudan doğruya karşı çıkmaya da olanak yoktu. Gürpınar din ve tanrı hakkındaki düşüncelerini ancak Cumhuriyet döneminde, 1931'de tamamladığı *Deli Filozof*'da açıklıyabilmiştir. R. A. Sevengil'e yazdığı 8 Eylül, 1930 tarihli bir mektupta, romanındaki deli filozof karakterinden söz ederken onun her yerde doğruyu söylediğini belirttikten sonra «ona hemen hepsini söyleteceğim» der (R. A. Sevengil, *H. R. Gürpınar*, s. 165). Daha önceki romanlarında *(Tesadüf, Gulyabani, Cadı, Hakka Sığındık, Efsuncu Baba, Mezarından Kalkan Şehit, Dirilen İskelet)* büyücülük, falcılık, bakıcılık gibi şeylerin, cin, peri, hortlak gbi doğa üstü varlıkların ve güçlerin boş inançlar olduğunu anlatmak için bunlarla ilgili olayların akılla ve doğa yasalarına uygun bir şekilde açıklanabileceğini göstermek ister.

Çürütmeğe çalıştığı başka bir şey, dinin aşıladığı, tevekkül, alınyazısı, kısmet, rızk gibi, insanları ekonomik adaletsizlik karşısında boyun bükmeğe iten miskinleştirdi inançlardır. Halk bunlara inandığı sürece sömürülmekten kurtulamıyacaktır. Örneğin *Dünyanın Mihveri Kadın mı, Para mı?* romanında Edip Münir zenginlerin fakir köylünün sırtından haksız kazanç sağladığından söz ederken, «bu güçlüğün çözümü, alın yazısının, kader denilen şeyin laftan ibaret olduğunu anlayacak kadar yurt düzeyinde bilgisizliğin yontulacağı güne bırakılabilir» diyerek dinin bu konudaki olumsuz etkisine işaret eder.

Din ve tanrı hakkındaki düşüncelerini en açık bir şekilde, az önce söylediğimiz gibi *Deli Filozof*'da görürüz. Bu konuda içini uzun uzun dökmek için, bir gazeteci ile deli filozof Hikmetullah arasında bir söyleşi düzenler ve gazetecinin sorularına verdiği cevaplarda dinin ve tanrının insanlar tarafından icad edildiğini kanıtlamağa çalışır. Romanın başında «Filozofun Cenabı Hakka İtirazları» bölümünde Tanrıya söylenenler arasında şu parça Gürpınar'ın alaylı tutumunu en iyi gösteren örneklerden sayılabilir.

«Senin bu akıl almaz mesuliyetsiz fantaziyelerin ekarşı âlimler, şairler: «Hayır ve şer hep sendendir ilâhi» nakariyetle birer maval okuyup geçiyorlar.

Hüseyin Rahmi son dönemlerinde

Hakikat bu ise, iyilere mükâfat, kötülere mücazat neden? Bundan evvelki birçok filozoflar gibi, bu sakızları çiğneye çiğneye benim de ağzım köpürdü.

Senin densizliklerine karşı halkın bir sözü vardır: «Hikmetinden sual olunmaz.» Niçin olmasın? Yarattıklarının içinde akılca sana üstünlük iddiasında bulunanlar ve senden daha gururlu görünenler var.

Yeryüzünde şimdi çok moda olan cumhuriyet idaresi göklere de bulaşırsa, o zaman sen halini görürsün, çünkü seni tekrar seçmek için rey veren bulunmayacaktır.

Sana şerikin, nazirin yoktur diyorlar. İnanıyor musun? Bir Tanrılık yarışması açılırsa o zaman gerçeği anlarsın. Seninkilerden daha iyi dünyalar kurmak iddiasına kalkışan akıllı kulların var».

Görüldüğü gibi Gürpınar'ın sosyal adalet, kadın-erkek ilişkileri ve dinî inançlar gibi önemli konularda halka aşılamak istediği fikirler köklü değer değişiklikleri anlamını taşır, ve felsefesi son derece karamsardır. İnsan doğuştan bencil bir hayvandır ve hayat bu bencil insanlar arasında sonu gelmeyen korkunç ve iğrenç bir didişmedir. Altta kalanın canı çıksın ilkesince sürdürülen bu savaşta hile, kurnazlık, hırsızlık, yalancılık, ikiyüzlülük gibi silahları ustalıkla kullananlar güçlü olur, budala ve ahmakları ezerler. Onun için tüm dünyada insanlar güçlü ve güçsüz, zeki ve ahmak, aldatan ve aldanan olmak üzere iki kısımdır.

Gürpınar'ın roman anlayışını, karakterlerinin psikolojisini, işlevini, sanatçı olarak başarılı ve başarısız yanlarını belirleyen de bu hayat görüşü ve bunu halka anlatmak istemesi olmuştur. Romanda kendine seçtiği yol, hayat felsefesine çok uygun düşen doğalcılık (naturalism)dir.

«Romanın «matière»i başlangıcı ve sonu olmayan herhangi banal bir akıntıdır. Hergün gördüğümüz, işittiğimiz, herkesin başından geçen şeyler. Hergünün basbayağı hayatı, çirkinlikler, alçaklıklar, kıskançlıklar, hileler, hıyanetlerle örülmüş bir dokumadır.

İyilikler, güzellikler, faziletler, hüsn-ü zanlardan doğan muhayyel yahut müstesna mahiyette ankalardır. Roman konusu olamazlar. (...) Roman sosyete (toplum) hayatının avami bayağılıklarını (...) riyakarlıklarını göz önüne sermelidir». («Roman Nasıl Yazılır» *H. R. Gürpınar, Sanat ve Edebiyat*, Derleyen Abdullah Tanrınınkulu, s. 120-121).

Gürpınar'ın da gülmece ile birleştirerek yapmağa çalıştığı budur. Bu kokuşmuş hayatı romanda somutlaştırmak amacı ile toplumumuzdan, yaşanan günlük hayattan insanlar alarak, bunları o günün yaşayış biçimleri içinde, biraz da alay ederek sergilerken, mahalle karıları, serserileri, dadıları, cariyeleri, hizmetçileri, paşa babaları, kalem efendileri, züppeleri, hocaları, falcıları, fahişeleri, ileri fikirli genç kızları, erkekleri ile kaynaşan hayat dolu bir İstanbul'u büyük bir canlılık ve sıcaklıkla yaşatmağı başarmıştır. En çok övülen yanı da o günkü İstanbul'un geleneklerini, göreneklerini, tiplerini saptayan bu tarihçi yönüdür. Gerçekçi bir anlayışla topluma eğilen Gürpınar'ın elli yıllık toplum hayatımızın bir tarihini çizdiği söylenir, ama doğrusu aranırsa, gerçekte, yansıttığı toplum hayatımızdan bir soyutlamadır. Çünkü sergilediği bu hayatı belirleyen tarihsel koşullar ve güçler değil soyut bir insan anlayışıdır. Gürpınar, Abdül-

hamit, Meşrutiyet, Birinci Dünya Savaşı, Mütareke, Bağımsızlık Savaşı ve Cumhuriyet dönemlerini yaşamıştı, ama tarih bilmeyen bir kimse onun bu uzun yaşamı süresince yazdığı romanları okuyacak olsa, Türkiye'de bu büyük olayların yer aldığını bu kitaplardan çıkaramaz. Romanlarındaki kişiler ve sorunları bu tarihsel olayların dışında ele alınır. Gerçi arada Abdülhamid'in istibdadından ya da İttihat ve Terakki döneminin vurgunculardan söz edilir; ne var ki romandaki olaylarda ve çatışmada tarihin bir rolü olmaz. Hangi dönemde geçerse geçsin, o dönemde çatışan güçler ne olursa olsun, romandaki çatışma hep aldatan ve aldanan ikiliği üzerine kurulmuştur. «Aldatmak, anamı, babamı, dostunu, düşmanını aldatmak... İşte hayatın anahtarı» diyen Gürpınar, doğal olarak romanlarında Türkiyenin belli dönemlerdeki toplumsal gerçekliğini değil, her zaman için aynı kalacak insan tabiatının yaratacağı bir ahlâkı yansıtacaktı. Nitekim ***Ben Deli miyim?*** romanından ötürü mahkemede kendini savunurken «roman ahlâkın aynasıdır» der. Bundan ötürü, Gürpınar toplumu yansıtmıştır derken bunun tarihten soyutlanmış bir toplum olduğunu unutmamak gerekir.

Gürpınar'ın görüşlerini aktarabilmek için kendini halka okutabilmek isteği, romanının teknik yönünü, yapısını, karakterleri kullanışını etkiler. Doğalcılığı benimsemişti, ama bu anlayışın yanı sıra, Türk halkının yabancısı olmadığı meddah, karagöz ve orta oyunu ögelerinden de yararlanır ve okurun merakını uyandıracak bir olay örgüsü kurmak için, gerçekçilikle uyuşmayan, içinde tesadüflerin de büyük rol oynadığı, polis romanlarına özgü sürükleyici maceralara başvurur. Bazen okurun ilgisini uyandırmak için romanın konusu ile bağlantısı olmayan güldürücü sahneler yerleştirmekten, bazen felsefesini anlatmak için araya uzun nutuklar ya da mektuplar sıkıştırmaktan çekinmez.

Kişilerine gelince, canlı ikinci derece tipler yaratmada başarılıdır, ama romanın baş kişilerini, bir aldatma entrikasında olayları yürütmek için daha çok bir araç olarak kullandığından, bunlara tek yönden ve dışarıdan bakar, psikolojiye önem veren bir karakter çalışmasına yönelmez. Bundan ötürü tutarsızlığa da düşer. *Şıpsevdi*'nin ünlü Meftun'u, romanın başında çizilen tanıtma portresinde, yazarlığa heveslenen, cahil, budala, tipik bir alafranga züppedir. Fakat daha sonra Meftun'un edebiyatla ilgisini unutur yazar, bir daha sözünü etmez, ve başta çizilen karaktere uymayan bir Meftun çıkar ortaya. Bu kafasız budala, ekonomik sömürüyü farketmiş, aşk konusunda Schopenhauer'ın felsefesini anlamış bir adam olarak, zaman zaman toplumu hicveden zeki bir aydına dönüşür.

Halk için yazayım derken, romanın sanat yönüne, yapısına, tekniğine hiç özen göstermemesi, Gürpınar'ın usta bir yazar olmasını engellemiş, tek kelime ile onu basitliğe sürüklemiştir. Bu yüzden bazı eleştiricilerce küçümsenmiş ve hor görülmüştür. Ama bütün bu kusurlarına karşın, A. H. Tanpınar'ın dediği gibi «Türk romanında hakiki konuşma Hüseyin Rahmi ile başlar (...). Edebiyatımıza sokak onunla girmiştir». Gerçekten de Türk romanına İstanbul'daki günlük yaşamın canlılığını ve sıcaklığını ilk getiren odur.

Haksız düzene başkaldıran, ikiyüzlü bir ahlâka saldıran bu halk romancısı halkı bu konularda istediği gibi etkiliyememiştir belki, ama en azından romanı sevdirmiş ve kendisi de halkın sevgisini kazanmıştır.

Berna Moran

Cemal Gürsel

GÜRSEL Cemal (Erzurum - 1895 / Ankara - 1966) Türkiye'nin dördüncü Cumhurbaşkanı, asker. Harbiye öğrencisiyken topçu subayı rütbesi verilerek Çanakkale savaşlarına gönderildi (1915). Seddülbahir ve Anafartalar savaşlarına katıldı. Daha sonra Suriye'ye atandı (1917) ve Filistin cephesinde Gazze savaşlarına katıldı. Cephe düşünce İngilizler tarafından tutsak alınarak (1918) Mısır'a gönderildi. 1919'da serbest bırakıldı. İstanbul'a, oradan Anadolu'ya giderek Kurtuluş Savaşına katıldı. İnönü, Eskişehir ve Sakarya savaşlarıyla Büyük Taarruzdaki başarılarından dolayı İstiklal Madalyasıyla ödüllendirildi. Kurtuluş Savaşı bitince Harp Okulu'ndaki öğrenimini tamamlayarak Harp Akademisi'ne girip kurmay subay oldu (1929). Çeşitli bölgelerdeki komutanlıklarından sonra 1953'de orgeneralliğe yükseltildi. 1958'de Kara Kuvvetleri Komutanlığına getirildi. Demokrat Partinin orduda hoşnutsuzluk yaratan eylemlerini açıklayan ve alınması gereken önlemleri belirten mektubu yüzünden 1960 Mayısı başında Milli Savunma Bakanlığı tarafından zorunlu izne çıkarılınca Kara Kuvvetlerine bir uyarı buyruğu yayımlayarak İzmir'e gitti. 27 Mayıs hareketini gerçekleştiren subaylar tarafından Ankara'ya çağrıldı ve Milli Birlik Komitesi ile ertesi gün kurulan Milli Birlik Hükümetine başkan seçildi; devlet başkanlığı ve silahlı kuvvetler başkomutanlığı görevlerini de üstlendi. Anayasanın halkoyuna sunulmasının ve seçimlerin ardından genel 26 Ekim 1961 günü yedi yıl için Cumhurbaşkanı seçildiyse de geçirdiği «kısmi felç» nedeniyle 8 Şubat 1966 günü komaya girince görevini sürdüremeyeceği saptanarak cumhurbaşkanlığı sona erdirildi. Yedi ayı aşkın süre komada kaldıktan sonra 14 Eylül 1966'da öldü.

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel

Yeni Anyasanın kısa sürede hazırlanması ve ivedi olarak seçimlere gidilmesi yolunda çaba gösteren Gürsel, Türkiye'de Komünist Partisi'nin kurulmasından yana olduğunu açıklayarak gerçek demokrasiye inandığını ortaya koymuştur. Ancak, bir terör örgütü olma eğilimi gösteren Komünizmle Mücadele Derneği'nin onursal genel başkanlığını —iyiniyetle de olsa— kabul etmiş bulunması yüzünden eleştirilere uğramıştır.

(A.K.)

GÜRSEL, Nedim (Gaziantep - 1951). Yazar, öykücü. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde, yüksek öğrenimini. Fransa'da Sorbonne Üniversitesi Modern Fransız Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. Özellikle *«Yeni Dergi»*, *«Yeni Edebiyat»*, *«Birikim»*, *«Cumhuriyet»*, *«Milliyet Sanat»* dergilerinde çıkan yazılarında çağdaş düşün ve edebiyat akımlarına ilişkin sorunları inceledi. Çoğun, genç küçük burjuvaların değişen yaşam koşulları içindeki tutumlarını olumlu ve olumsuz yanlariyle yansıtan öykülerini *Uzun Sürmüş Bir Yaz* (1975) adlı kitapta toplamış, bu yapıtı ile 1976 Türk Dil Kurumu Öykü Ödülü'nü

kazanmıştı. *Şeyh Bedrettin Destanı Üzerine* (1978) adlı kitabında Nazım Hikmet'in şiirlerinde gelenek sorunu, Bedrettin hareketinin toplumsal ve ideolojik nitelikleri, dil ve şiirsel ögeler incelenmektedir

Nedim Gürsel

GÜRSOYTRAK, Suphi (Alaşehir 1925). Millî Birlik Komitesi üyesi (1960-61), Tabii Senatör (1961), Emekli Kurbay Binbaşı. Harbokulunu bitirdi (1945). Yıldız Harp Akademisinde *«Atatürkçüler Cemiyeti»* diye bilinen, DP'ye karşı ilk ihtilâl komitesi kurucuları içinde yer aldı (1955) «Dokuz Subay Olayı»na adı karıştı (1958). 27 Mayıs 1960'da İstanbul'da görevliyken, harekâtı yönetenler arasında idi. MBK'nin «23'ler» kanadında yer aldı. MBK'nin hukuken sona ermesinden (25.10.1961) sonra, Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik Grubu üyesi olarak yasama çalışmalarını sürdürdü (1961).

GÜRTUNCA, Faruk M. (Edirne 1904 Şair, yazar. Orta öğrenimini Edirne Öğretmen Okulu'nda tamamladı. Bir süre öğretmenlik etti. 1921'de Selanik'te *«Yeni Asır»* gazetesinde çalıştı. *«Çocuk Sesi»*, *«Afacan»* dergilerini çıkardı. Tek parti döneminin eğitim ve çocuk yazını politikasına koşut yayınlar yaptı. *«Her Hafta»*, *«Her Ay»* dergilerinden sonra çıkardığı *«Hergün»* (1947) gazetesinde başyazarlık yaptı. 1957 seçimlerinde Demokrat Partiden milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. 27 mayıs 1960'da tutuklanarak, öteki D.P. milletvekilleriyle birlikte Yüksek Adalet Divanında yargılandı. Serbest bırakıldı.

Başlıca Yapıtları: İlk Menba (şiirler, 1923), *Kanlı Akşam* (manzum oyun, 1927), *Çocuklara Şiir Kitabı* (1928), *Bu Arslana Dokunmayın* (1939), *Dağ Başında Aşk* (roman, 1939), *Oğuz Han* (oyun, 1970), *Büyük Hakan Alpaslan* (oyun, 1971), *Tuna Gülü* (1971).

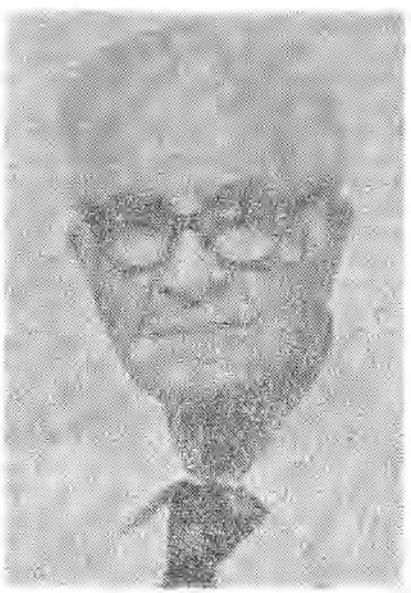

M. Faruk Gürtunca

Suphi Gürsoytrak

GÜVEMLİ, Zahir (Edirne 1913). Karikatürcü. İstanbul Erkek Lisesi'ni ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi. Basın yaşamına *«Yeni Adam»* dergisine çizdiği karikatürlerle başladı (1934). *«Haber»* *«Vakit»* *«Şaka»* *«Akbaba»* ve *«Mizah»* dergi ve gazetelerinde çizgileri yayımlanan sanatçı, 1955'ten başlayarak çizgiciliği bıraktı.

1939 ve 1940 yıllarında *«Başlar ve Anket»*, *«Zahir Güvemli»* karikatür albümlerini çıkarmıştır. Değişik türde yazıları da bulunan sanatçı, 1941'de kişisel bir sergi açmış; İstanbul Radyosu'nda sanat izlenceleri hazırlamıştır.

Araştırma ve derleme türünden kitapları da bulunan Zahir Güvemli, bir kuruluşta sanat danışmanı olarak görev yapmaktadır.

Karikatürcü Zahir Güvemli

GÜVEMLİ, Zahir (Edirne - 1912). Yazar, sanat tarihçisi. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1936). İstanbul Erkek ve Galatasaray İselerinde öğretmenlik yaptı. Son yıllarda Tatbiki Güzel Sanatlar Okulundaki öğretmenliğinin yanısıra *«Yeni Gazete»*de çalışıyor. *Büyük Doğu* dergisinde yayımlanan (1943-1944) öykülerinden sonra hazırladığı antolojiler ve sanat tarihleriyle tanındı.

Yapıtları: Kahramanlık Şiirleri Antolojisi (1943), *Yahya Kemal* (1948 - 1958), *Türk Romancıları* (antoloji, 1954), *Türk Mizah Edebiyatı Antolojisi* (1949), *Başlangıcından Bugüne Türk ve Dünya Sanat Tarihi* (1960), *Büyük Ressam ve Heykeltraşlar* (1964), *Güzel ve Sanat* (1970), *Acı Aşklar* (1972).

GÜVEN Rıza (1925 Malatya). Sendikacı. Tekstil işçisi olan Güven 1947'lerde sendika hareketine katıldı. Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası'nın genel merkez yöneticileri arasında yer aldı. Özellikle örgütlenme alanında başarılı oldu. Teksif'in kuruluşuna katıldı. Çalıştığı bir kordela fabrikasında işçi baştemsilcisiyken işçi hak-

larını koruduğu ve yeni haklar sağlamaya çalıştığı için işten çıkarıldı, İşçi temsilcilerinin işten çıkarılması İl Hakem Kurulu'nun onayına bağlı olduğundan Kurul, bu çıkarmayı haklı bulmadı ve işine dönmesini kararlaştırdı. Ancak işveren Güven'i fabrikaya almadan işçilik ücretini ödemeyi yeğ tuttu.

Tekstil, Örme ve Giyim sanayii İşçileri Sendikası'nda İstanbul Şube başkanvekili iken, federal yapıdan Türkiye sendikası'na dönüşen Teksif'e 1963 Ekim kongresinde İstanbul Şubesi Başkanlığına seçildi. Ancak Teksif genel merkeziyle anlaşmazlığa düşmeleri nedeniyle şube başkanı olarak Güven, 2. başkan Salahattin Yayım, 2. Başkan Hikmet Ulusçu, Sekreter Yunus Kara, Sayman Şükrü Van, üye Sabri Tığlı ve Münevver Dumaner onur kuruluna verildiler (24.3. 1965). Oysa Teksif Genel Merkezi, kongrede aklanan İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası'nın Teksif'e dönüşen Türkiye tipi sendikaya katılma kararı verdiği genel kurul öncesindeki olayları ele alarak İstanbul Şubesi yöneticilerini suçlamada kendi açılarından yarar görmüştü. Bu politik anlaşmazlık sonunda Rıza Güven'in başkanı bulunduğu şube yönetcileri 26.8.1965 günü görev dışı bırakılmışlardır. Ancak Mahkemeye yansıyan anlaşmazlık sonucunda Güven ve arkadaşları beraat etmişler (İst. 9. Asliye Ceza Mahkemesi Hakimliği, Esas, 1969/930, Karar 1970/1005, 18.12.1970) ve Tekstil Sendikası adıyla yeni bir sendika kurmuşlardır.

Mücadeleci, işçi topluluğunun içinde bulunduğu koşulları çok iyi değerlendiren Güven, 1965 Temmuzunda yapılan Şube kongresinde yeniden göreve davet edildi ancak Teksif Genel Merkezi Ağustos'ta yeni ve düzmece bir kongre ile ayrı bir kongreye gittiler. Ancak Mahkeme kararlarıyla Teksif genel kurul kararlarının iptaline karşın yasadışı sendikal tutumları sürüp gidince bu çirkin olumsuzlukları gören İstanbul tekstil işçileri 1965 sonlarında bağımsız İstanbul Tekstil İşçileri Sendikası'nı kurdular ve yeni örgüt kısa sürede Teksif'ten 15.000 işçinin istifası ile güçlü bir taban oluşturdu. 1968'de de Türkiye ölçüsünde örgütlenme kararı alarak sendika adındaki İstanbul sözü kaldırıldı. Tekstil Sendikası işkolunun en etkin sendikası oldu ve Teksif'e karşı toplu sözleşmede yetkili sendikanın saptanması gelişiminde referandumları ve idare beyanlarını kazandı.

Kısa sürede Türkiye ölçüsünde Tekstil işçilerini örgütlemeyi başaran Rıza Güven ve arkadaşları Teksif'in uzlaşmacı sendikacılığını reddederek sınıf ve kitle sendikacılığını benimsediler ve 1975'te Disk'e katılma kararı alınmasına öncülük ettiler. Disk'in V. Genel Kurulu'nda genel başkanvekilliğine seçilen Rıza Güven VI. genel kurul'da da aynı göreve getirildi.

Güven, daha 1975'te geliştirilmek istenen faşizan tutuma karşı sendika kongresinde tepkisini göstermiş, AP Genel Başkanı Demirel'in sağcı partilerle cephe kurma girişimini şöyle eleştirmiştir:

«Bir ulus içinde cephe kurmak isteyenler Mussolini'nin, Hitler'in, Franko'nun, Çan Kay-Şek'in sonlarını da bilmezler mi? Ulusların demokrasi ve barış özlemleri, katliamlarla nerede yok edilebilmiştir. Milliyetçi Cephe girişimleri Türk halkının hergün gelişen ve giderek biçimlenen toplumsal bilinçlenmesine karşıdır. Paniğe kapılan sömürü çevrelerinin faşizme yaktığı yeşil ışıktır bu. Dünyanın her yerinde bozuk düzenden çıkar sağlıyanlar faşist militanlarını yurtsever aydınlara, devrimci gençlere ve İşçilere saldırmışlardır. Böylece yaratılan bulanık ortamdan yararlanarak özledikleri rejimi kurmuşlardır. Türkiye'de de bu çok denenmiştir. Fakat demokrasiye âşık Türk ulusu, Türk gençliği ve Türk işçileri bu oyuna gelmemiş, bundan böyle de gelmiyecektir. Gerçek devrimcilik antifaşist olmaktır. Bunun içindi ki onlar devrimcilerden korkarlar, onun için adam öldürürler öldürtürler. Son günlerde öldürülen gençler, yıkılan yuvalar, yasal grevlere, yurtseverlere, TRT'ye yapılan saldırılar, Milliyetçi Cephe kurmaya çalışanların ürünüdür. Kapitalizmin en son aşaması olan emperyalizm çökmek üzeredir; bunu dünya halklarının gözlerinden saklamak isteyenler ekonomideki bunalımı petrol ambargosuna dayamaktadırlar. Çok uluslu şirketler düzeyinde açılan kampanyalar bile bu gerçekleri perdelemeye yetmiyor artık.

Demokrasi ve barış savaşının vazgeçilmez araçlarından olan TRT ve basına karşı yapılan saldırılar tüm demokrat güçler tarafından göğüslenmelidir. Üzerinde önemle durulması gereken sorun Milliyetçi Cepheye neden dün değil de, bugün başvurulmuştur? Çünkü faşizmin ardında tekelci sermayenin bulunduğunu tüm yoksul halka anlatmalıyız. Günden güne artan faşist yöntemleri durdurmanın, özgürlükçü demokrasiyi yaratmanın tek yolu demokratik kuruluşların işbirliği, güç birliğidir.» (30. 1.1975).

Kemal Sülker

Güzel Sanatlar Birliği: 1908 yılında, meşrutiyetin ilanı ile birlikte, o zamanki adıyla Sanayi-i Nefise Mekteb-i Ali'sinden mezun olan bir gurup ressamın «Osmanlı Ressamlar Cemiyeti» adı ile kurduğu bu örgüt biçim değiştire değiştire günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Kurulduğu yıllarda Sultan Abdülmecid'in yakın ilgi ve desteğinden yararlanan Osmanlı Resamlar Cemiyeti, ilk toplu resim sergisini 1916 yılında Galatasarayda açtı. Kırksekiz ressamın katıldığı bu sergide ünlü adlardan Avni Lifij, Feyhaman Duran, İbrahim Çallı, İsmail Hakkı, Namık İsmail, Nazmi Ziya ve Ruhi Arel'in yanısıra Arslanyan, Acemyan, Elen İlyadis, M Hinkeni, M. Rafael, Mari Bahar, Mari Kıbrıslıyan, Renemak, Samson Azurni, Serupyan ve Zare Kalfayan gibi rum ve ermeni sanatçıların da bulunuşu önemlidir.

1921 yılında Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin adı «Türk Ressamlar Cemiyeti» olarak değiştirilmiş ve 1923 yılında Ankara'da Türk Ocağında yapılan kongresiyle tüzüğü büyük ölçüde yenilenmiştir. Bu dönemden sonra, 1908'den Cumhuriyetin kuruluşuna kadar cemiyette bulunan rum ve ermeni sanatçıların, cemiyet sergilerinde yer aldığına dair kayıt bulunmamaktadır.

1926 Yılında Türk Ressamlar Cemiyeti, resim sanatının yanısıra, heykel, müzik, edebiyat, tiyatro ve mimarlık şubelerini oluşturmuş, ve bu yeni yapının zorlaması ile 1929 yılında kuruluşun adı «Güzel Sanatlar Birliği olarak değiştirilmiştir».

Kuruluşundan günümüze kadar yüzü aşkın sergi düzenlemeyi başarmış olan bu ilginç sanatçı örgütü, giderek ilk onbeş yirmi yılı içinde taşıdığı önemi yitirmiş, geniş bir ressam topluluğunu barındıran, ancak alçakgönüllü ve iddiasız sergileriyle ülkenin sanat yaşamında eski günlere bağlılığı simgeleyen bir çevre görünümü kazanmıştır

(O.T.)

GÜZELCE, İbrahim (İstanbul - 1922 / İstanbul 1976). Sendikacı. Türkiye İşçi Partisinin kurucularından. Öğrenimini Matbaacılık Meslek Okulu'nda tamamladıktan sonra kimi gazete ve basımevlerinde dizgicilik yaparak yaşamını sürdürdü. 1946'da Basın Teknisyenleri Sendikası'na girdi. Örgütün genel sekreterliğine seçildi (1948). Güç yıllarda basın işçilerinin birleşme ve savaşım geleneğini benimseyen Salih Ozkarabay Mehmet Dizman gibi öteki arkadaşlariyle birlikte sendikanın güçlenmesine katkıda bulundu. Dört yıl da genel başkan olarak çalıştı (1963 - 67).

Demokrat Partinin iktidarda olduğu yıllar, Dr. Orhan Arsal'ın kurduğu Demokrat İşçi Partisine (bkn. Demokrat İşçi Partisi) giren Güzelce, bu partinin genel yönetim kuruluna seçilmiş, bir süre de genel sekreterlik görevini yürütmüştü. Sonra Hürriyet Partisi İstanbul adayı olarak 1957 seçimlerine katıldı, Kazanamadı. 27 mayıs hareketinden hemen sonra Kemal Türkler (Maden-İş), Hüseyin Uslubaş (Yaprak Tütün), Ahmet Muşlu (Şekerli Sanayii) ile birlikte, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nde yönetici durumunda olan kimi Demokrat Partili sendi-

kacıları istifaya çağıran başvuru yazısını hazırladı. Bu yazıda «Maziniz ve bugüne kadar işbaşında geçen tutumunuz ile sendikacılık anlayışınız, Türk İşçisinin hayatında başlaması muhtemel gerçek inkılaba ayak uydurabilecek ve istikbal için ufak bir ümit verebilecek vasıfta olmadığı cihetle, Birlik idare heyetinden toptan istifa ederek, yerinizi yedeklere terk etmenizi, aşağıda imzası bulunan biz 9 sendikacı başkanı sizlerden talep ederiz.» (11.6.1967) deniyordu.

Bu dönemde T.İ.P.'nin kurucuları arasında yer alan Güzelce, Partide kısa süre genel sekreterlik, İstanbul il başkanlığı görevlerinde bulunmuş, 1965 seçimlerinden sonra A.B.D. çağrısını kabul ederek bir süre Amerika'ya gitmişti. Sonra Federal Almanya'da çalışma, ve Göthe Enstitüsü'nde almanca öğrenimi yapma olanağı buldu. Alman Sendikalar Birliği (DGB) Yabancılar Bürosu'nde danışmanlık yaptı. Uzun süre ülke dışında çalıştıktan sonra Türkiye'ye dönerek Disk'in genel sekreterliğine seçildi (1975). Bu görevi sürdürürken öldü (14 Nisan 1976).

Güzelce'nin sendikacılık yaşamının yanısıra *«Forum»*, *«Sosyal Adalet»* v.b. dergi ve gazetelerde yayımlanmış yazıları, incelemeleri vardır. **(A.C.)**

İBRAHİM GÜZELCE'NİN «BİR MAYIS» YAZISINDAN

Türkiye'de yıllardır yığınsal olarak kutlanamayan 1 Mayıs, 1976 yılında bir anda yüzbinlerin, milyonların elinde yüreğinde ve kafasında bayraklaşıyor. Alanları dolduran kitleler kendi sınıflarının gücünü, sermayenin güçsüzlüğünü daha iyi kavrıyorlar. 1976'ın 1 Mayıs'ında Türkiye işçi sınıfı, aynı anda, tüm dünya emekçileriyle birlikte haykırıyor. Bu haykırış, emeğin sermayeden kurtuluş mücadelesini dile getiriyor. Türkiye işçi sınıfı hareketinin uzun geçmişine ve dünya işçi sınıfının kazanımlarına sahip çıkan DİSK, 1 Mayıs 1976'da yeni bir güç ve soluk kazanıyor. Bu soluk, Türkiye işçi sınıfının sendikal birliğini DİSK'te gerçekleştirme soluğudur.

Her geçen yılla birlikte 1 Mayıs yeni bir anlam ve daha zengin bir içerik kazanıyor. Uluslararası işçi bayramı, ilk olarak 1890'larda, kutlanmıştı. O yıldan bugüne dünyamızın çehresi değişti. Daha insancıl oldu. Yeryüzünün üçte biri kapitalizmin sömürüsünden, yoksulluk, baskı ve zulmünden kurtularak, özgürlük kazandı. Bu ülkelerde sermayenin diktatörlüğüne sünger çekildi. 1919'da dünya yüzölçümünün yüzde 72'sini ve dünya nüfusunun yüzde 69'dan fazlasını sömürge ve bağımlı ülkeler oluşturuyordu. Bugün ise, son sömürgelerin yüzölçümü yüzde 4'ten, sömürge nüfusu ise yüzde 1,1'den daha azdır. Son olarak Vietnam, Kamboçya, Laos, Mozambik, Gine, Angola halkları emperyalist sömürgeciliğe ülkelerinde son vermişlerdir. Ulusal kurtuluştan sonra halklar ekonomik bağımsızlıkları için mücadele vermektedirler. Toplumsal ilerlemeye set çeken engeller birer birer sökülüp atılmakta ve emekçiler ulusal zenginliklerini ellerine geçirmektedirler. İleri derecede gelişmiş kapitalist - emperyalist ülkelerde de örgütlü işçi ve emekçi kitleler sömürü düzeninin buhranına karşı savaşmakla tekelci sermayenin egemenliğini sarsıyorlar.

1976'nın 1 Mayıs'ı sosyalizmden yana değişen böyle bir dünyada kutlanacak. Türkiye işçi sınıfını 1 Mayıs'tan koparmak, emek düyasından koparmak demektir. Kimsenin gücü yetmez buna.

(Yeni Toplum, Mayıs 1976)

GÜZELOĞLU, Cemalettin (Bafra 1954). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini türlü illerde yaptıktan sonra, Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Coğrafya bölümünü bitirdi. Grafikerlikle uğraşıyor. Birçok yerli ve yabancı yarışmalara katılan Güzeloğlu, İtalya'da Başarı Ödülü, *«Akbaba»* dergisi yarışmasında ikincilik (1975) ve TMMOB İzmir Mimarlar Odası karikatür yarışmasında 1978'de Üçüncülük, 1979'da ise Başarı Ödüllerini aldı.

H

Hacı Musa (XIV. yy. Osmanlı dönemi mimarı). İznik'teki *Yeşil Cami* ve *Külliyesini* yapmıştır. Bu küçücük yapı kendinden sonraki döneme ışık tutmuştur.

Hacı Şaban (XVI yy. sonu XVII yy. başı Osmanlı Dönemi mimarı). Edirneli olduğu biliniyor. Mimar Sedefkar Mehmed Ağa ile birlikte Edirne'deki *Ayşekadın hanını* yapmışlardır.

Muzaffer Hacıhasanoğlu

HACIHASANOĞLU, Muzaffer (Çankırı- 1924). Yazar; öykücü. Orta öğrenimini Ankara Gazi Lisesi'nde (1941), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde tamamladı (1948). Çubuk (1948), Oğuzeli, Kilis (1949-51), Şabanözü (1951-53)'nde sıtma savaş ve hükümet tabibliği etti. İşçi Sigortaları Ankara Hastanesi'nde stajını tamamlayarak iç hastalıkları uzmanı oldu. Tosya (1958-61), Ayvalık (1963-64), Malatya ve Ankara'da değişik kurumlarda çalıştı. İsteğiyle emekliye ayrıldı. Edebiyata şiirle giren Hacıhasanoğlu 1947'den sonra öyküye yönelmiş, *«Varlık»* dergisinde çıkan öyküleriyle dikkati çekmişti. Özellikle kasaba yaşamından aldığı tipleri çevre ilişkilerinden soyutlamadan başarı ile çiziyordu. Sonra romana geçti. *«Vatan»*da *Kasaba Kadınları*, *«Milliyet»*te *Evlerde Sevgi Yoktu*, *tu*, *«Cumhuriyet»*te *Emin Efendi* adlı romanları yayımlandı. *«Vatan»*, *«Varlık»*, *«Dünya»*, *«Akşam»*, *«Yeni Ortam»* *«Cumhuriyet»* gazete ve dergilerinde günün siyasal, toplumsal olaylarına ilişkin konuları işleyen yazılar yazdı Öykülerindeki toplumcu dünya görüşünü bu tür yazılarında da benimsedi. *Bir Tesbih Tanesi* (1951), *Bu Dağın Ardı* (1954) adlı öykü kitapları var.

HAKAN, Fikret (Balıkesir 1934). Sinema oyuncusu. İstanbul'da Taksim Lisesinde okudu. Ses Tiyatrosunda kısa süren bir oyunculuk döneminden sonra sinemaya geçti. Yetenekli oyunculuğunun yanı sıra, konuları genellikle köy ve kasaba ortamında geçen, toplumsal içerikli filimlerde *Beyaz Mendil*, (1955) *Gelinin Muradı*, (1957), *Üç Arkadaş*, (1958); *Yılanların Öcü*, (1962); *Karanlıkta Uyanışlar*, (1965); *Bitmeyen Yol*, (1966); aldığı rollerle dikkati çekti.

Hakimiyet-i Milliye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kararlarını duyurmak amacıyla Ankara'da Mustafa Kemal tarafından kurulan gazete (10 Ocak 1920). «Mlli Mücadele» hareketinin sesini basın yoluyla duyurmaya, kamuoyu yaratmaya özel önem veren Mustafa Kemal, Sıvas Kongresinden sonra Sıvas'ta *«İrade-i Milliye»* adlı bir gazete kurmuştu. Selahattin Beyin «imtiyaz sahibi» göründüğü bu gazetede yer alan yazılardan birçoğunu Mustafa Kemal yazıyordu. «Heyet-i Temsiliye» ile Ankara'ya gelişinden on dört gün sonra da *«Hakimiyet-i Milliye»*nin yayımlanmasını sağladı. Konya'dan getirilip Meclis bahçesindeki bir yapıya yerleştirilen eski baskı makinesinde haftada iki gün basılan gazetenin başlığı altında «Mesleği, millet'in iradesini hâkim kılmaktır» sözü yer alıyordu. *«Hakimiyet-i Milliye»* nin ilk yılındaki başyazılarda kapitalizme ve emperyalizme şiddetle karşı çıkılarak Türkiye Komünist Fırkası'nın düşünleri işleniyordu: «Bir memlekette kapitalizmin zulmü dahilden değil de hariçten gelecek olursa, o memlekette zenginle fakirin aynı zulme karşı birleşmesi kabildir. Anadolu'da Rusya'daki tarzda haşin ve kanlı bir proletarya diktatörlüğü tesisine lüzum kalmaksızın komünizm tahakkuk edecek ve belki de im-

Hakimiyet-i Milliye gazetesinin bir sayısı

ha için sarf olunan kuvvetler ihyaya tahsis edileceği için Anadolu komünizmi daha feyyaz daha müsmir (yararlı) neticelere doğru gidecektir» (21 Teşrinievvel 1336).

6 Şubat 1921'de gündelik olarak yayımlanmaya başlandı ve Büyük Millet Meclisi'nin organı oldu, başyazarlığına Hüseyin Ragıp (Baydur) getirildi. Hüseyin Ragıp, yazılarında bir yandan TBMM hükümetinin görüşlerini yansıtırken bir yandan da tüm dünyada sağla solun savaşım içinde olduğunu anlatıyor; belki yüzyıllarca sürecek bu savaşımı solun kazanacağını ve ortaya eşsiz bir devrim çıkacağını savunuyordu. «İnsanlığın düşünüş tarzı, çok derin ve esaslı bir devrim dönemindedir. Bir yandan krallar, imparatorlar sağ kanatta merkez partileri ve saltçılık parlamentoları güçsüzleşiyor, öte ya dan sosyalistler, hak yanlıları, halkçılar güç kazanıyor.» diyen Hüseyin Ragıp, Türkiye'de devlet sosyalizminin uygulanmasını da öneriyordu. Mahmut Esat (Bozkurt) gibi kimi yazarlar da Türkiye'nin «saî halk devleti» (halkın emeği devleti) olmaya yöneldiğini ifade ediyorlardı.

Hüseyin Ragıp'ın başyazarı, Matbuat Umum Müdürlüğüne atanmasından (12 Mart 1921) sonra da, imzasız olarak yada çift yıldız imzasıyla, 31 Ekim 1921'e değin sürdü. Gazetenin yazı işleri müdürü İstanbul'dan Ankara'ya kaçan genç gazeteci Ziya Gevher (Etili), tek muhabiri İzzet Ulvi (Aykurt) idi. Recep Zühtü de «harp muhabirliği» yapıyordu.

1930'dan sonra yeni getirilen rotatifinde başlayan ve CHP'nin sözcülüğünü üstlenen «*Hakimiyet-i Milliye*»nin adı 1934'de *Ulus* olarak değiştirildi.

Alpay Kabacalı

Hakkı Behiç (Bknz. Bayiç, Hakkı Behiç.)

Halaskar Zabitan Grubu İstanbul'da 1912 yılında kuruldu. Kurucuları arasında Binbaşı Kemal, Kolağası Hilmi, Süvari Kaymakamı Recep, Deniz Binbaşı İbrahim Yüzbaşı Kudret bulunuyordu.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşundan yirmi gün sonra Dışişleri bakanı Rıfat Paşa, Londra'ya elçi olarak atandı. Bu nedenle, boşalan İstanbul milletvekilliği için yapılan ara seçimini, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı kazandı. Bunun üzerine gelişmelerden kaygılanan İttihat ve Terakki, Meclis'i dağıttı. Bu ortamda Trablusgarb'ın elden çıkması, Arnavutluk ayaklanması, ordu içinde kaynaşmalara yol açtı. Halaskar Zabitan Grubu, işte bu ortamda Binbaşı Kemal tarafından kuruldu. Grup, Prens Sabahattin'den de destek gördü.

«Aydın, yurtsever Osmanlı subayına düşen görev» başlıklı bir bildiriyle subaylar arasında örgütlenmeye çalışan Grub, amaçlarını şu şekilde dile getiriyordu. Ülke korkunç bir bunalımla yıkılma ve çökme tehlikesi içinde. İttihat ve Terakki, beklenen özveriyl gösterip, ülkeyi uçurumdan çıkaramadı. Bu durum karşısında içl titreyen Osmanlı subayının harekete geçmesi gerekmektedir.

Grup, İttihat ve Terakki'yi yıkmayı düşünüyordu. İktidar ele geçirildikten sonra ülke sorunları çözümlenecek, bundan sonra iktidar, sivillere bırakılacak. Bu aşamadan sonra ülke yönetimine kesinlikle karışılmayacak.

Bu yolda çalışmalara başlayan Halaskar Zabitan ilk elde, Said Paşa hükümetini düşürdü. Sait Paşa, güven oyu alışından 24 saat sonra, Grubun baskısıyla görevden çekildi. Yeni hükümetin kuruluşunda etkinlik gösteren grup, «Büyük Kabine» denilen Gazi Muhtar Paşa hükümetiyle ülke yönetimine ağırlığını koydu. Meclis dağıtıldı. Halaskar Zazitan Grubu, Said Paşa hükümetinin düşürülmesinden, İttihat ve Terakki'nin düzenlediği Babıali baskınına kadar (23.1.1913) ülke yönetiminde etkili olduysa da başarılı olamadı. Balkan Savaşının yenilgiyle sonuç-

lanması İttihat Terakki'yi harekete geçirdi. Babıali, baskınıyla iktidara el konulması üzerine Halaskar Zabitan Grubunun üyeleri tutuklandı. Binbaşı Kemal, Babıali baskını üstüne bir bildiri hazırladı. Bildiri şöyle diyordu, «Edirne'nin kurtarılması amacıyla yapılan hükümet darbesi, aslında iktidar hırsıyla yapılmış bir harekettir. Ordunun savaş gücü yoktur» Bu bildiriyle İttihat Terakki'ye karşı bir hareketi başlatmak isteyen Kemal Bey, başarılı olamadı. Hareket, daha başlamadan İttihat ve Terakki tarafından bastırıldı. Kemal Bey, önce Mısır'a ordan da Arnavutluğa kaçtı. Böylece Halaskar Zabitan Grubu dağıtıldı.

(C.G.)

Haleti (İstanbul - 1570 / İstanbul 1631) Divan şairi. Çağın bilginlerinden Pir Mehmet Azmi efendinin oğludur. İyi bir öğrenim görme olanağı kazandığından 21 yaşında müderris, 32 yaşında kadı oldu. Şam, Bursa, Edirne ve İstanbul'da kadılık yaptıktan sonra Anadolu (1623) ve Rumeli (1627) kazazkerliklerine atandı. Bir ara Mısır'da kaymakamlık görevinde bulundu. Divan şiirinde rubai ustası olarak tanınan Haleti, kendisinden sonra gelen kuşakları bu yönüyle etkiledi. Rubailerinde kimi zaman mistik bir dünya görüşü çerçevesinde kalarak münacaatlar yazdı, kimi de sevgi temalarını işledi *Divan*, *Sâki-name* ve *Münşeat*'ının yanısıra İslâm Hukuku üzerine yapıtları da vardır.

Halifelik Bu sözün anlamı, herhangi bir işte birinin yerine geçmek, ona vekil, ardıl (halef) olmaktır. Halife de herhangi bir işte birinin yerine geçen, ona ardıl olan anlamına gelir. İslâmlığın ilk döneminde, bu dinin kurucusu ve ilk devlet başkanı olan Hazreti Muhammed'in ölümünden sonraki devlet başkanlarının (Dört Halife) halkın oyuyla seçilip onun yerine devlet yönetimine gelmelerini ifade etmiştir.

Osmanlı padişahı I. Selim (Yavuz Sultan Selim) Mısır'ı ele geçirince (1514), kimi kaynaklara göre halifeliği III. Mütevekil'den devir almıştır. Kimi kaynaklar ise «Dört Halife»den biri olan Hazreti Ali'nin ölümü üzerine Şam Valisi Muaviye'nin silâh zoruyla egemenliği eline geçirerek kendi kendini halife ilân etmesiyle Halifeliğin son bulduğunu öne sürmekte; sonraki dönemlerde Halifeliğin, İslâm geleneğinde olduğu gibi halk yoluyla geçmediğini, dinsel yetkiyi (otoriteyi) de temsil etmek isteyen kılıcı güçlü devlet başkanlarının, kendilerini halife sayma anlayışının gelenekleşerek sürüp gittiğini belirtmektedir.

1514'ten sonra Osmanlı padişahları aynı zamanda halife sayılarak dinsel yetkiyi de temsil etmişler; ancak bunu doğrudan doğruya kullanmayıp din işlerinin yönetimini «Şeyhülislam»a bırakmışlar ve birçok konuda ondan «fetva» almayı uygun bulmuşlardır.

Son Osmanlı padişahı Vahdettin'in «halife» sıfatıyla Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'tan fetva alarak Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'na girişmiş bulunan Kuvayı Milliyecilerin «âsi» olduğunu ve öldürülmeleri gerektiğini ilân etmesi üzerine, 23 Nisan 1920'de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin dikkati bu kuruma yönelir. Meclis'in açılmasıyla saltanat fiilen kalkmış ve milletvekillerinin tümü Vahdettin'den nefret etmeye başlamıştır ama, Meclisin çoğunluğu hâlâ Saltanat ve Halifelik kurumlarına bağlıdır. Mustafa Kemal, İtilaf devletlerinin 28 Ekim 1922'de hem ankara hem İstanbul Hükümetlerini barış konferansına çağırmalarından sonra, konferansa tek hükümet olarak katılma gerekçesiyle, «muhalif» milletvekillerinin de desteğini elde ederek Saltanatın kaldırılmasını öneren bir önergenin Meclise verilmesini sağlar. «Rıza Nur ve 82 arkadaşı»nın verdiği, Mustafa Kemal'in de imzası bulunan bu önerge, 30 Ekim 1922 günlü oturumda gereken çoğunluğu sağlayamaz. Bunun üzerine «kulis» çalışmalarına girişilir. «Osmanlı sarayına ait olan, tutsak edilmiş halifeliğin kurtarılması» yolunda çaba harcandığı öne sürülerek yeterli oy elde edilmeye çalışılır. Mustafa Kemal, 1 Kasım günü Meclis'te bir konuşma yaparak Halifelik kurumunun tarihinden uzun uzun söz ettikten sonra Saltanatla Halifeliğin ayrılması gerektiğini savunur. Bu konuşmadan sonra, verilmiş olan önergeler Anayasa, Adalet ve Şer'iye Komisyonlarından oluşan Karma Komisyon'da görüşülür. Mustafa Kemal, komisyondaki din adamlarının tartışmaları karşısında, «Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse fikrimce uygun olur. Aksi takdirde yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir,» der. Bu konuşmadan sonra Komisyon'da önergeler birleştirilip Meclise gönderilir. Aynı gün Meclis'te, karşı çıkan birkaç kişiye aldırılmadan, tasarının oybirliğiyle yasalaştığı kabul ve ilân edilir. Yasanın ilk maddesinde kişisel egemeniğe dayanan İstanbul'daki hükümet biçiminin 23 Nisan 1920'den başlayarak sonsuza değin tariheg eçtiği ifade edilmekte; ikinci maddesinde ise şöyle denilmektedir: «Halifelik Osmanlı ailesine ait olup, Halifeliğe TBMM tarafından bu hanedanın bilim ve ahlâkça en doğru yolu gösve en yarayışlı olanı seçilir. Türkiye devleti, Halifelik makamının dayanağıdır.» İstanbul hükümeti 4 Kasım 1922'de son toplantısını yaparak çekilir; İstanbul'daki yöneticiler Ankara'nın buyruğuna girdiklerini bildirirler. Padişah ve Halife Vahdettin, daha sözü geçen yasa uygulanmaya başlamadan, 17 Kasım 1922 günü bir İngiliz zırhlısıyla kaçar. 18 Kasım günü TBMM'nin gizli oturumunda Vahdettin'in kaçışı görüşüldükten sonra yeni halifenin Ankara'ya gelmesinin doğru olup olmayacağı uzun süre tartışılır. Vahdettin'in halifelikten ayrılmış sayılacağı; yerine «İslam hak ve menfaatlekorumak için» seçilecek halifeye uyulması (biat edilmesi) gerektiği yolunda bir fetva okunarak oylamaya geçilir: 162 kişinin katıldığı seçimi, 148 oyla hükümetin adayı Abdülmecit kazanmıştır. Karar, yeni halifeye milletvekillerinden oluşan bir kurul tarafından bildirilir. Bu kurul, Topkapı Sarayı ile Fatih Camisinde yapılan gösterişli «Biat töreni»ne de katılır.

Cumhuriyetin ilânını «soğuk bir ifade» ile karşılayan Abdülmecit'in yayımladığı bildirilerde «han» sanını kullanması, ardından da gazetelerde Abdülmecit'in istifa edeceği yeni halifenin tüm İslâm ülkelerinden gelecek delegelerin katılacağı bir kongrede seçileceği yolunda haberler çıkması, basında ve Meclis'te uzun tartışmalara yol açar. Bu sıralarda basında Londra İslâm Cemiyeti Sekreteri Said Muhammedi'nin İçişleri Bakanı Fethi Beye (Okyar) gönderdiği, «Halifenin ruhani imtiyazlarının kesin surette düzenli ve meşruti bir esas üzerine tespit etmek gerektiğini» öne süren mektubu yayımlanır. Ardından, Londra'da bulunan İsmailiye mezhebi lideri Ağa Han ile Hintli Emir Ali'nin Başbakan İsmet Paşa'ya gönderdikleri, «Hilafet ve halifenin Müslüman milletlerin güven ve saygısına yaraşır bir mevkie eriştirilmesini» isteyen ortak mektup İstanbul gazetelerinde yer alır. Kamuoyunda geniş yankılar uyandıran bu mektupları izin almadan yayımladıkları gerekçesiyle Hüseyin Cahit (Yalçın), Velid Ebuzziya, Ahmet Cevdet ve «*Tevhid-i Efkâr*» gazetesi sorumlu müdürü Muhittin, İstiklâl Mahkemesi'nce tutuklanarak (9 Aralık 1923) yargılanırlarsa da bir ay sonra beraat edip salıverilirler. Artık tartışmalar hızlanmıştır. Ankara Hükümetinin görüşlerini yansıtan «*Hakimiyet-i Milliye*» gazetesi, halifeliğin ulusal egemenlik ilkesini zedelediğini belirten başyazılar yayımlarken konu Meclis'te de tartışılmaktadır.

En sonunda Celal Nuri ve 53 arkadaşının imzalarını taşıyan yasa önerisi 2 Mart günü Cumhuriyet Halk Fırkasında görüşülerek kabul edilir; ertesi gün de Meclis'teki uzun tartışmalardan sonra kesinleşir. Yasaya göre halife görevinden uzaklaştırılmakta ve halifelik kaldırılmaktadır. Halife ile dü-

şük Osmanlı saltanatı hanedanının erkek ve kadın tüm üyeleri ve damatları vatandaşlıktan çıkarılarak Türkiye Cumhuriyeti toprakları içinde oturma haklarından süresiz olarak yoksun kılınmakta, mallarına el konulmaktadır. Sözü geçen kişiler, on gün içinde Türkiye'den ayrılmak zorundadırlar.

Yasa ivedilikle uygulanır: Abdülmecit ve ailesi 4 Mart günü Dolmabahçe Sarayından alınarak Çatalca'ya götürülürler, orada bir süre bekletilip İsviçre'ye giden Simplon Ekspresi'ne eklenen özel bir vagona bindirilerek sınır dışı edilirler (5 Mart 1924). Hanedan'ın öteki üyeleri de on gün içerisinde Türkiye'den ayrılırlar. Sağ kalan hanedan üyeleri ancak 1974'de çıkan af yasası ile Türkiye'ye girme ve burada oturma hakkını elde edebileceklerdir.

Halifeliğin kaldırılması, Türkiye'nin çağdaşlaşması açısından önemli bir dönüm noktası olursa da bu kurumun geri getirilmesini savunan Ümmetçi akımlar gizli gizli yayılma alanı bulacak, 1961 Anayasası'nın sağladığı görece özgürlük ortamından yararlanarak ortaya çıkma olanağını elde edeceklerdir.

Alpay Kabacalı

Halikarnas Balıkçısı (İstanbul - 1886 / İzmir - 1973). Romancı. Yazar. Asıl adı Cevat Şakir Kabaağaç'tır. Orta öğrenimini Robert Koleji'de (1904), yüksek öğrenimini Oxford Üniversitesi Yeni Çağlar Tarihi Bölümü'nde tamamladı (1909). Ülkeye dönünce yazarlık, çevirmenlik, ressamlık yaptı. Asker kaçaklariyle ilgili bir yazısı nedeniyle üç yıl Bodrum'da kalebentliğe hüküm giydi. Cezasının bitiminden sonra da uzun süre sürgün yerinde yaşadı (1925-1945). Kentin antik çağdan kalma değerlerinin ortaya çıkarılmasında büyük katkısı oldu. İzmir'e yerleşti. Fuarı çiçeklendirme işlerinde çalıştı. Turist rehberliği ve yazarlık yaparak yaşamını sürdürdü.

Halikarnas Balıkçısı'nın ilk hikâyelerinin yayımlandığı dönemde, Sabahattin Ali ve Sait Faik, kent, kasaba, köy ilişkileri içindeki yeni insanı getirdiler. İkisi de ayrı yollardan değişik işleyiş yöntemlerine bağlı öykülerin oluşum koşullarını araştırıyorlardı. Bu yıllar sürekli olarak öykü yazan ünlü romancı Halit Ziya ile toplumcu gerçekçi sanatın kuramlarını koymaya çalışan Sadri Ertem'in edebiyatımızın bu yeni kan dolaşımı karşısında durağan, eski ve etkisiz kaldığını söyliyebiliriz.

Aynı dönemde Akdeniz Kıyılarının özgür havasiyle çıkıp gelen Halikarnas Balıkçısı'nınsa gücünü özgünlüğünden aldığı genellikle kabul edilmiştir. Yeni serüvenlerin çizgeninde, doğayla kucak kucağa sevişen, çarpışan yeni insanlar Balıkçı hikâyesinin çarpıcı öğeleri olarak görünmektedir. Bilinen kurallara sığmayan anlatımı vardır Balıkçı'nın. Özellikle doğayı yansıtırken bilinçaltından taştığını söyliyebileceğimiz bir çağıltıyla karşılaşırız. Renkten renge somutlanan yanan bir şiir düzeyidir bu. Ekmek kavgasını yaşayan insandan soyutlanmadığı için burgu gibi delici ve yalınlaştırılmış bir felsefenin kanıtlariyle donanmış görünür. Öyküsünün kahramanlariyle birlikte varlığını sezdiğimiz Balıkçı'nın yıllar yılı biriktirdiği herşey izlenim, düşün, şiir olarak kucak kucağadır çünkü. Çoğu zaman tümce, öyküdeki işlevinin ötesine geçmiştir. Belki bu nedenle yer yer bir süngercide, yazarın doğa sevgisi; denize uzaktan bakan bir orman köylüsünde yazarın bilgeliği ağır basar. Emekçi sınıf ve tabakalardan değişik kişiler (tütün işçileri, balıkçılar, tayfalar, dalgıçlar, köylüler, kaçakçılar, yoksul kadınlar ve çocuklar) Halikarnas Balıkçısı'nın öykülerinde temel öğe olarak görünürken varlıklariyle bir dönemin yaşamını yansıtırlar.

Romanları: Halikarnas Balıkçısı'nın romanları da deniz ve insan ilişkilerinden kaynaklanmıştır. *Aganta, Burina, Burinata* da paranın pulun, zengin toprakların kadın tutkusunun yok edemediği deniz devgisi öykülenir. Romanın başkişisi Mahmut geçirdiği deniz kazasından sonra karaya çekilmiş, dünya nimetlerine kavuşmuştur ama içindeki yangından kurtulamamıştır. Deniz yüzü görmeyen bir köyde yaşama zorunluluğu, hangi zenginliklerle donanmış olursa olsun, kandıramaz onu. Karısının kollarındayken bile «çatık suratlı deniz geceleri»ni özlemekte, sömürü düzenindeki yerini yadırgamaktadır. Eli öpülen bir ağa olmaktan utanç duyarak içindeki deniz özleminin gel-git'lerine bırakır kendini. Sonunda dalgaların çağrısına koşar. Bu onun birey olarak kurtuluşu demektir.

Ötelerin Çocuğu'nda kıyı köylerinin insanı vardır. Denizciler, denizdeki serüvenlerinden çok, kişilikleriyle karşımıza çıkarlar. «Öteler»i kentlerin, uygarlıkların ötesi anlamına kullanır Balıkçı. Romanı, erkeksiz köylerin kurumuş kalmış kızlarından biri olmak istemeyen Elif'in doğurma tutkusuna bağlarken Sabahattin Eyüboğlu'nun belirttiği gibi doğa anadan yana çıkar. Elif'in doğurma tutkusunda iyinin güzelin analığı simgelenmiştir. Kızını öldürenlerse güzel yarınları beşiğinde boğan aykırı, kara güçlerdir. *Deniz Gurbetçileri*, sömürü düzenini sürdürmek için, çalışmaktan ve kazandıklarını bölüşmekten başka suçu olmayan denizcileri öldüren Karakulak gibi çıkarcıları sergiler Balıkçı. Bu romanda iyiler iyilliğin, kötüler kötülüğün yarışçıları olarak görünmektedir. Büyük-küçük, usta-çırak denize çıkabilen her insanın varlığında bir para makinası gören Karakulak, Ateşoğlu Kaptan gibi doğa ve insan sevgisinin kimliğinde insanın insana kul olmayacağı bir toplumun yaratıcısını yok etmek ister.

Halikarnas Balıkçısı'nın romanlarında kişiler tanıdığımız kişilere benzemezler pek. Olağanüstü yanları ağır basan, görmüş geçirmiş, anlatacak şeyleri olan insanlardır. Gençler bile ya bir serüvenden geçmişlerdir ya yakınlarından birinin yaşadığı serüven onlara deney kazandırmıştır. Konuştukları zaman genellikle eski ile yeni arasında bağlar kurmaya meraklıdırlar. Kimilerinin en eskiyle coşkunlanarak masalla gerçeği bütünleştirmeye çalıştığı bile görülür. Yiğitler eksiksiz yiğit, tokgözlüler tam insan; bencil-ler noksansız kalleş düzencidirler. *Deniz Gurbetçileri*'nde Karakulak Kaptan, *Aganta*'da Hakkı Reis'i sömürü düzeninin «prototipleri» olarak çizen Balıkçı, bunların özellikle doğaya düşman yanlarını koyar ortaya. Kan, öldürme ve sömürme tutkusu, kendilerine de dış dünyaların güzelliklerine de yabancılaştırmıştır onları. Selim Kaptan *(Ötelerin Çocuğu)*, Ateşoğlu Kaptan *(Deniz Gurbetçileri)* gibi iyiliğin güzelliğin adamları düşünür ve şairdirler. Sanki masalla gerçeği buluşturacak bir dünya vardır kafalarında. Eylemleri, dirençleri bu dünyaya bakarak yolunu yöntemini bulmuş gibidir. Denizler, gökyüzleri, ağaçlar ve renkler sanlar kadar saygındır onlar için.

Balıkçı'nın romanlarında erkeklerini getirecek teknelerin yelkenlerini gözlemekten yorgun düşen sabırlı kadınlar da sonuna kadar yiğit ve kadın saygınlığında görünürler. Aganta'da geçirdiği kazadan sonra sevdiği erkekten kaçan Fatma, Deniz Gurbetçileri'nde Karakulak'ı bıçaklayan Hacer Nine, *Ötelerin Çocuğu*'nun Elif'i aynı erdemlerin yoğurduğu kişilerdir. Kişilerinin fiziksel varlıklarını ayrıntıları ile çizmeye özen gösterir Balıkçı. «Uzun ve çalımlıydı. Salınan güçlü ve geniş kalçaları üzerinde gövdesini ve sert göğüslerini dimdik taşırdı. Benzi u-çuk mu uçuktu. Sıtmayla sapsarıydı sanki. O solukluğun ortasında iki karamı kara gözleri, bir de nemli kırmızı dudakları vardı.» *(Deniz Gurbetçileri*, sf. 31)

Halikarnas Balıkçısı'nın romanlarının geleneksel kuruluşu gereklerine uyduğu söylenemez. Kimi zaman, sayfalar boyunca u-zayıp giden betimlemeler roman yapısına aykırı görülebilir. Nedir ki yeni bir yaratının coşku ürünleri olarak üstün etki düzeyleri meydana getiren, yer yer bir Akdeniz efsanesi, yer yer de şiir dokusunda, daha önce edebiyatımızda benzerine raslamadığımız doğa sergileridir bu betimlemeler. Bu kesim-

Halikarnas Balıkçısı (Cevat Şakir Kabaağaç)

lerde, «keskin mavi kıvılcımlar», «yetiş bir ateş şeridi», «alev parçası» (*Aganta, Burina, Burinata* sf. 89) biçiminde tamlamalar benzetmeler sık kullanılmıştır. Bu Balıkçı'nın üslup özelliğidir.

Denizi ve deniz insanlarını, deniz zenginliği ve yoksunluğunu, deniz güzelliğini ve acımasızlığını, denizden almayı denize vermeyi, denizde yaşayıp denizde mutsuz olmayı, denizde yiterek evrene karışmayı destanlaştıran romanlariyle Halikarnas Balıkçısı, edebiyatımızı gençleştiren ve bizde Ege-Akdeniz bilinci yaratan ilk kalemdir.

Romanları: Aganta, Burina, Burinata (1946), *Ötelerin Çocuğu* (1956), *Uluç Reis* (1962), *Turgut Reis* (1966), *Deniz Gurbetçileri* (1969), *Öykü Kitapları: Ege Kıyılarından* (1939), *Merhaba Akdeniz* (1947), *Egenin Dibi* (1952), *Yaşasın Deniz* (1954), *Gülen Ada* (1957), *Ege'den* (önceki kitaplarından seçilmiş öyküler, 1972), *Gençlik Denizlerinde* (1973).

Şükran Kurdakul

Halil Paşa (1857 - 1939) Ressam. Subaylıktan yetişmiştir. 1873 yılında Mühendishane'den mezun olan Halil Paşa 1874'de yüzbaşı, 1876'da ise kolağalık rütbesi ile Askeri İdadi'ye resim öğretmeni tayin edilmiştir. Bu çevrede sanatçı olarak kendini geliştiremeyeceğini kavrayan Halil Paşa babasının çabalarıyla sarayın kendisini Avrupaya göndermesini sağlamıştır. 1880 yılında Paris'e giderek 8 yıl kadar Güzel Sanatlar Akademisi'nde çalıştı. Bu çalışma yıllarında seçkin bir ressam olarak tanındı. 1888 yılında Paris'teki bir uluslararası resim sergisinde sergilenen bir tablosundan ötürü Güzel Sanatlar Madalyası aldı. Yurda döndükten sonra çeşitli görevlerin yanında resim öğretmenliğini sürdürdü. 1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte çıkarılan tasfiye kanunu gereği rütbesi generallikten kaymakamlığa indirilerek tekaüt edildikten sonra kendisini bütünüyle resim çalışmalarına adamıştır.

Halil Paşa klasik resmi, ressamlığın zanaatçılık yanını iyi tanıyan bir sanatçıdır. Sağlam desen ve renk kullanımıyla yaptığı figür ve portlerde ustalığını kolaylıkla kabul ettirmiştir. İstanbul'da Çengelköy'e yerleştikten sonraki çalışmaları daha çok Boğaz manzaralarına adanmıştır. Hiç bir zaman empresyonist denebilecek etkiler altına girmemesine karşın, İbrahim Çallı kuşağının renk ve biçim anlayışı önünde canlı ve saydam renkçiliğiyle seçkin yerini korumasını bilmiş olan Halil Paşa resim sanatı tarihimizde Boğaz kıyılarıyla martıları, plajları ve feraceli hanımlarıyla önde gelen ustalar arasındadır.

Halkbilimi (Folklor) İngilizce'de «folk» (halk) ve «lore» (bilim) sözcüklerinin bileşiminden oluşan bir sözcük, Folklore, Adından da anlaşılabileceği gibi, «Halk» gerçekliğinin ayrıntılar toplamında belirlenen gelenekleri, inançları, efsane, masal, türkü gibi ortaklaşa ürünleri, sözlü ve yazılı edebiyatları, giyimden kuşama, eğlenmeye, değin her tür ilişkileri ve durumları inceleme konusu olarak ele alan bilime, halkbilimi (folklor) diyoruz.

«Folklor» terimini ilk kez kullanan İngiliz **W. J. Thoms**'tur. (1803-1885) Thoms, *Athenaeum* adlı dergide 1846'da yayımlanan bir mektubunda halk yazını ve bununla ilgili ürünleri ve halk verimi her şeyi inceleyecek bilim dalı için «Folklore» teriminin kullanılması önermiştir.

İngiltere'den sonra öteki Avrupa ülkelerinde de yaygınlaşmaya başlayan «folklor» bizde kültür ve yazında «ulusallaşma» dönemeciyle birlikte ilgi gördü. Başlangıçta halkbilimi çalışmaları dar bir alanı kapsıyordu. Örneğin halk masallarını incelemekle başlanan bu çalışmalar halk türküleri ve destanlarına da yöneldi. Zamanla halkın sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerinde belirlenen çok özel ve kendine özgü ilginç gerçekçiliği halkbiliminin çalışma alanını genişletmesine fırsat yarattı.

Halk kaynağından beslenip gelişen toplum yapısının gereksinmelerine çağdaş ölçülerde destekçi olan halkbilimi, işlevini sürdürürken budunbilim (etnoloji) başta olmak üzere, toplumbilim, ruhbilim, antropoloji, edebiyat, dilbilim, din, tarih, sanat tarihi, tıp, hukuk, coğrafya... vb. bilimlerle doğal ve sağlıklı ilişkiler içindedir.

Halkbilimi İnceleme ve Araştırmalarının Yöneldiği Alanlar: Başlangıçta belli bir disiplini olmayan çalışmalar, her incelemesinin özel ilgi ve mantık boyutuyla belirleniyordu

Çeşitli Batılı bilim adamlarının kendi plânlama ve bölümleme önerileri, sonraları Almanya'da Hoffmann Krayer tarafından daha da ayrıntılanarak kabul edilir bir boyut kazandı. H. Krayer, «*Folklor Bibliyografyası*» adlı yapıtında halkbilimi çalışma alanlarını şu şekilde belirledi: I. Genel Bilgiler (bibliyografya, yöntemler); II. Köy; III. Yapılar (evler, samanlıklar kiliseler); IV. Nesneler; V. İşaretler (mülk, meslek işaretleri) VI. Teknikler ve halk sanatı; VII. Halk Psikolojisi, VIII. Elbise ve unsurları (mücevherler, düğmeler vb.), IX. Yiyecek ve içecekler; X. Âdetler (törenler, dernekler, oyunlar vb.); XI. Halk Hukuku; XII. İnançlar (din, ve mitoslar, azizlere saygı, büyücülük, tılsımlar) XIII. Halk hekimliği; XIV. Halk hekimliği üzerine genel bilgiler; XV. Şiir (şarkılar, halk sözleri, yazıtlar müzik, danslar vb.): XVI. Masallar; XVII. Halk tiyatrosu; XVIII. Takvimler, almanaklar; XIX Halk dili (lehçebilim. bilmeceler, atasözleri, özel diller ve argo) XX. İsimler (yer, halk, aile, insan, tanrı, hayvan, bitki, gök cisimleri vb.)

Bugün, halkbilimi incelemelerinde başvurulan çeşitli yöntemler vardır.

Türk Halkbilimi: Yayın ve kültürde «ulusallaşma» eğilimleriyle birlikte halka yönelen ilgiler «folklor» çalışmalarını da be-

raberinde yeşertmiş oldu. (İlk olarak 1890'da.)

Macar bilgini İgna Kunos 1887'den başlayarak Halk Edebiyatımız'la ilgili derlemelerini bölüm bölüm yayımladı. Ondan sonra da gene yabancılardan Gyula Nemeth, G. Jacop, F. Giese, Theodor Manzel, Otto Spies, V. Ruber, W. Eberhard adlı batılı bilginler de Türk Halkbilimi üzerinde çalışmalar yaptılar.

Dar bir alanı kapsayan bu çalışmalar, birer «derleme» niteliği taşırlar. Sonraki çalışmalara bir temel olmaları yönüyle önem kazanırlar.

Bizde «folklor» terimini ilk kez kullanan Rıza Tevfik'tir. R. Tevfik, 1913'te *«Peyâm»* gazetesinin edebî ilâve'sinde *«Folklor»* başlıklı bir yazı yayımlamıştı. Daha sonra aynı konuyla ciddî olarak ilgilenen Ziya Gökalp'i görüyoruz. Z. Gökalp folklor terimi karşılığı olarak «halkiyyât» terimini kullandı (1923). (Gökalp folklorü, ulusal açıdan aldı. Kültürel araştırmalarda halkıyyât'ın önemli bir bilim dalı olduğunu ileri sürdü (Bak: ***Türkçülüğün Esasları*** 1923); Saadettin Nüzhet ve M. Ferid, Konya Vilâyet Halkıyyâtı ve Harsıyyatı *(Konya,* 1926) adlı incelemelerinde de «halkıyyât» terimini kullandılar. 1927'de kurulan «Halkbilgisi Derneği'nce aynı terime «Halkbilgisi» dendi. 1935'te Hâmut Zübeyir Koşay *«budunbilgisi»* demesini önerdi. 1939'dan sonra bir süre «folklor» ve «halkbilimi» terimleri yanyana kullanıldı. (Pertev Naili Boratav, «1939'da *Folklor ve Edebiyat, I.*, 1945'te *Folklor ve Edebiyat II. Halk Edebiyatı Dersleri* gibi yayınlarında «folklor» terimine yer verdi. Bu çalışmalar, 1924'te Selim Sırrı Tarcan'ın *«Halk İlmi»* «Halkıyyat» ve Rauf Yekta Bevin 1926da yayımladığı Darul Elhan Külliyatı arasında çıkan *Anadolu Halk Şarkıları* adlı çalışmaları da eklenmelidir.)

Fuat Köprülü de, 1914'te *«İkdam»* gazetesinde çıkan «Yeni Bir İlim: Halkıyat - folklor» başlıklı yazısında folklorun toplumsal bilimlerin yeni ve önemli bir dalı olduğunu belirtmişti. Folklorun ulusallığın oluşmasındaki önemine değinen Köprülü **folklor** sözcüğüyle birlikte «halkıyyat» terimini de kullanarak, terimin bizdeki karşılığının ne olması gerektiğini de önermiş oluyordu.

Dernekler: Önceleri halkbilimine ilişkin çalışmalar dağınıklık gösteriyordu. Zamanla işin önemi anlaşılınca bu konudaki çalışmalar kurumlaşma yönelimlerini doğurdu.

1927'de Ankara'da «Anadolu Halk Bilgisi Derneği» kuruldu. (Bir süre sonra bu derneğin adı, «Türk Halk Bilgisi Derneği» oldu). Bu dernek Türk halkbilimi çalışmalarının disiplinli bir şekilde yöntemlenmesinin bir başlangıcını oluşturur. *«Halk Bilgisi Haberleri»* adlı süreli çıkarılan dergi, ilgili derneğin inceleme ve araştırmalarının halka yansıtılmasında etken olmuştur. Buna ek olarak aynı kurumca *«Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber»* adlı bir kılavuzun da yayımlandığını görüyoruz.

1955'de «Türk Halk Sanatlarını ve Ananelerini Tetkik Cemiyeti» adlı bir kurumlaşma, zamanla iki kez ad değiştirerek şimdiki «Folklor Araştırmaları Kurumu» şeklini alıyor. (Bu dernek de, İnceleme, yayın, konferans ve sergiler aracılığıyla Türk Halkbilimi'ne önemli katkılarda bulunmuştur. Bu işlevini sürdürmektedir.)

1964 yılında «Y.T.G. Türk Folklor Enstitüsü Kurma Derneği» kurulmuş, sonra bu dernek (1966'da) «Türk Folklor Kurumu» şeklinde ad değiştirmiştir. Dernek, halkbilimi gereçlerini derleyip *«Folklor»* adlı dergisinde yayımlamıştır. Buna ek olarak da gösteriye dayalı folklor etkinlikleriyle yurt içi ve dışında çalışmalar da yapmıştır.

Günümüzde bunlardan başka, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Boğazici Üniversitesi'nde öğrencilerin girişimleriyle kurulan iki dernek, Türk Halkbilimi alanında etkin çalışmalarını sürdürmektedirler.

Bu çalışmalar üniversiteler boyutunda son zamanlarda ele alınmaya başlanmıştır. Pertev Naili Boratav'ın öncülüğünde 1938 - 1948 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, halkbilimi konularını da programlamıştır. (Bu konuda arşivleme etkinliği de gösterilmiştir.)

Pertev Naili Boratav'la İlhan Başgöz'ün şimdilerde yurt dışındaki üniversitelerde Türk Halkbilimi üzerinde inceleme ve araştırmalarını sürdürdüklerini izliyoruz.

Üniversel ilişkilerde halkbilimi çalışmalarına öğretim üyesi Orhan Acıpayamlı, Nermin Erdentuğ; halk inançları ve ölüm gibi konularda da Sedat Veyis Örnek «monografik» nitelikte yaptıkları araştırmaları yayımlamışlardır. Bunlara, Metin And ve Özdemir Nutku'nun geleneksel Türk tiyatrosu incelemeleri eklenmelidir.

Boğaziçi Üniversitesi'nde Tahir Alangu'nun Türk Halkbiliminin tarihçesi ve yöntem sorunlarıyla ilgili çabaları da önem taşıyor.

Kültür Bakanlığı bünyesinde «Millî Folklor Araştırmaları Dairesi» bulunmaktadır. Bu dairece hazırlanan «Türk Folklor ve Etnoğrafya Bibliyografyası» adlı üç ciltlik önemli yapıt kaynakça açısından önemlidir.

Halkbilimi çalışmalarına, bilerek yada ayrımına varmadan katkıda bulunan birey ve kurumların sayısı aslında az değildir Özellikle Türk Edebiyatının Halk ürünleri üzerine inceleme ve araştırma yapan Hikmet Dizdaroğlu'ndan Eflâtun Cem Güney'e, Cahit Öztelli ve Ahmet Kutsi Tecer'e değin önemli edebiyat adamlarımızın çalışmaları vardır. Halk müziği ve oyunlarında Sadi Yaver Ataman; Veysel Arseven; Muzaffer Sarısözen; Şerif Baykurt: Adnan Saygun, Ruhi Su, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Malik Aksel, A. Süheyl Ünver, Ferruh Dinçer, Abdülkadir İnan, İhsan Hınçer, H. Zübeyir Koşay, Mehmet Önder, Kemal Özbayrı derleme, makale, konferans ve kitaplarıyla önem taşıyorlar. (Kemal Özbayrı'nın Torslardaki *Tahtacı Türkleri* üzerine yaptığı inceleme ve araştırmalar İstanbul Üniversitesi İçtimaiyat Enstitüsü'nde Cavit Orhan Tütengil'in kürsüsünde öğrencilere zaman zaman ders konusu olarak da bizzat Özbayrı tarafından sunulmuştur. Şimdilerde Kemal Özbayrı bu

Denizli (Zeybek)

Kars (Azerbeycan, Bar)

incelemelerini daha da genişletmiş olarak özellikle Fransada Türk Halkbilimi üzerinde konferanslar vermektedir.)

Türk Halkbiliminin Önemli Kaynakları: Ulusumuzun, belli yörelerinin yada etnik bazı gruplarının yaşamlarıyla ilgili yayın, âdet, gelenek ve görenekler, inançlar, beceriler; bunlarla ilgili anı ve gözlemler, izlenimler, halk arasında söylenegelen yazıya geçmiş yada geçmemiş her türlü ürünler birer kaynaktır. Yazarı belli verimlerin dışında kalanları ortaklaşa (anonim) niteilkli olarak değerlendiriyoruz.

Yazılı Kaynaklar: Türk Halkbilimi'nin bilinen ilk yazılı kaynakları Orhun Yazıtlarıdır. Bu yazıtlar Halkbilimi açısından incelendiğinde dil ve anlatım, devlet yapısı ve aile ilişkileri konularında, tören ve bazı âdetlerle ilgili konular da dahil bilgiler edinilmektedir.

Kutadgu Bilig: Öğretici (didaktik) içerikli bu yapıt Yusuf Has Hâcip tarafından yazılmıştır.

Dîvân-ı Lûgat-it Türk: Türk dilinin belki de en eski, (ilk) sözlüğüdür. Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınan bu önemli kitap ilk dönem Türk Edebiyatıyla ilgili önemli bir kaynaktır. Halkbilimi yönünden hemen her konuda yararlanılabilecek bilgiler içeren ***Divan-ı Lûgat-it Türk***, üzerinde pekçok bilim adamı ve edebiyatçının inceleme yaptığı bir yapıt özelliğini de taşımaktadır.

Dede Korkut Kitabı: Destansal halk öyküleri niteliğini taşıyan on iki öyküyü içeren bu kitap da XV. yüzyıl öncesi Oğuz Türkmenlerinin yaşamlarıyla ilgili bilgiler elde etmemize yardımcı olmaktadır.

Bunlardan başka, ***«Baburnâme»; «İbn Batuta Seyahatnamesi»:*** Kâtip Çelebi'nin hemen tüm yapıtları; Evliya Çelebi'nin ünlü ***«Seyehatname»***si ve yerli yabancı daha birçok halkbilimi araştırmacısının oluşturduğu yapıtlar Türk Halkbiliminin önemli kaynaklarıdır.

Kaynak Yapıtlara, çeşitli kurumlarca oluşturulmuş sözlükleri (örneğin, TDK.'nca yayınlanmış ***Derleme Sözlüğü, Tarama Sözlüğü...)***, Derlemeleri, Atasözleri ve Deyimlerle ilgili kitapları; özellikle Türk Dili dergisinde ve öteki bazı Halkbilimine yer veren dergi ve başka yayın araçlarında dile getirilen çalışmaları; Türk köylüsüne ilk olarak eğilen Nabizâde Nazım'dan günümüzün «köy» çevresine, ora yaşamına ilişkin ürünler oluşturan genç yazarlarına değin öykücü, romancı, incelemeci kişilerin yapıtlarını (Mahmut Makal'ın ***Bizim Köy***'ünü, Fakir Baykurt, Dursun Akçam, Talip Alpaydın, Ümit Kaftancıoğlu, Bekir Yıldız, Osman Şahin, Duran Yılmaz'ı) eklemek gerekir.

Fikret Otyam'ın özellikle Güneydoğu Anadolu dolavları üzerinde yaptığı röportajlar, çektiği fotoğraflar, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Halikarnas Balıkçısı, Kerim Yunt'un deneme, yazı ve kitapları; Sedat Veyis Örnek'in **«halkbilimi»** alanında derlitoplu, olasıya sağlıklı, oyumlu yapıtı; Türk Halk Bilimi (İş Bankası Y.), Derlenmiş ortaoyunlarından, Karagözlere; Tanzimattan günümüze gelinceye değin yazılmış, oynanmış tiyatro yapıtlarına (Muhasipzâde Celâl'den - Ömer Polat'a varıncaya) değin nice çalışmalar anımsanabilir.

Kaynaklara, görsel sanatları (Sinema, televizyon, fotoğraf) da ekleyeceğiz. Sinemada Lütfi Akad, Atıf Yılmaz, Yılmaz Güney... gibi yapımcıların ortaya koyduğu birçok ürün halkbilimi açısından önemli kaynaklardır. Fotoğrafta Ara Güler, Fikret Otyam, İsa Çelik.. vb.; Televizyonda yayımlanan ***Dünyadan*** adlı program, halkoyunları vb. Resim'de Bedri Rahmi Eyüboğlu, Turgut Zaim, İbrahim Balaban, Malik Aksel, Nuri İyem, Ramiz Aydın.. vb.

Özelikle «yerel» ve «yöresel» karakterli şenlikler, kutlamalar, özel günler, «düğün» vb. törenler de Halkbilimi çalışmaları için birer kaynak oluştururlar. Bu alanlarda da Türk Halkbilimi dünya geneli içinde çok zengin bir malzemeye sahiptir.

Halkbilimi İçin Çalışma Alanları: Destanlar, masallar, atasözleri, deyimler, türküler, maniler, efsaneler, bilmeceler, halk öyküleri, fıkralar, tekerleme, ninni, oyun, tören, gelenek görenekler; inançlar, eğlenceler halk dansları, halk müziği. müzik aletleri, halk giyim kuşamı, mutfak eşyasından, süs eşyalarına varıncaya değin tüm eşyalar; halı, kilim, cicim, basma, oya. heybe, çorap, çevre, yazma gibi giyim kuşam eyyaları; vb. ayrıntıları bol, zengin birer inceleme ve araştırma alanıdır.

Bu konuda Sedat Veyis Örnek; ***Türk Halkbilimi*** adlı yapıtında sağlıklı bir bölümleme yapmıştır:

I. Köy, kasaba, kent yaşamı (monografiler)

II. Yerleşim - yerleşim türleri

III. Barınak - konut (halk mimarisi)

IV. Aydınlanma, ısınma

V. Taşıtlar - taşıma teknikleri

VI. Ekonomi türleri (A - Hayvancılık; B - Tarım - rençberlik; C - Avcılık; D - Arıcılık vb.)

VII. Halk ekonomisi (Üretim, tüketim, pazarlama)

VIII. Beslenme - mutfak - kiler

IX. Ölçme, tartma, hesaplama birimleri; zaman ve mesafe kavramları

X. Halk sanatları ve zenaatları (İşleme, örme, oyma; ağaç, taş, deri işleri; Halk resmi vb.)

XI. Giyim - Kuşam - Süs

XII. Halk bilgisi (Halk hekimliği - Halk botaniği - Halk takvimi - Halk hukuku vb.)

XIII. Halk inançları; töreler, âdetler, gelenekler, görenekler

XIV. Geçiş dönemleri (Doğum, çocuk, evlenme, ölüm vb.)

XV. Bayramlar, karşılamalar, uğurlamalar

XVI. Kalıp hareketler (tavır jest mimikler)

XVII. Dernekler, kuruluşlar; dayanışma, yardımlaşma

XVIII. Dinsel, büyüsel içerikli inançlar,

işlemler

XIX. Halk edebiyatı (Destanlardan manilere değin tüm verimler)

XX Halk tiyatrosu (geleneksel tiyatro: ortaoyunu, karagöz, kukla, meddahlık..)

XXI. Halk oyunları (danslar)

XXII. Halk müziği ve müzik araçları

XXIII. Çocuk oyunları ve oyuncaklar

XXIV. Halk eğlenceleri; sporlar

XXV. Adlar (A - İnsan adları; B - Yer, su, dağ, köy, alan, ev, eşya adları)

Celal Özcan

Elâzığ (Halay)

Halkçılık Programı Yeni Türkiye'nin ilk anayasasına kaynak olan programı 13 eylül 1920 tarihinde Mustafa Kemal Pasa tarafından TBMM'sine sunuldu. 18 Eylülde TBMM'sinde okunan ve tartışmalara yol açan programda şöyle deniyordu:

«Büyük Millet Meclisi Reisliğine. Vekiller heyetinin siyasi, içtimai, idari askeri görüşlerini hülasa eden ve idari teşkilat hakkındaki kararlarını gösteren programını Büyük Millet Meclisine takdim ediyorum. Bu esaslara dayanarak tanzimi lazım gelen kanun tasarılarının da yakın da takdim olunacağı arz olunur. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal.»

Maksat ve Meslek:

1 — Türkiye Büyük Millet Meclisi, Milli hudut içinde hayat ve bağımsızlığını temin ve Hilafet ve Saltanat makamını kurtarmak andı ile kurulmuştur.

2 — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti hayat ve bağımsızlığını kurtarmayı tek gaye bildiği halkı, emperyalizm ve kapitalizmin tahakküm ve zulmünden kurtararak idare hakimiyetinin sahibi kılmakla gayesine ulaşacağına inanmaktadır.

3 — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, milletin hayat ve bağımsızlığına suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların tecavüzlerine karşı müdafaa ve dış düşmanlarla işbirliği ederek milleti aldatmağa ve karıştırmağa çalışan iç hainleri cezalandırmak için orduyu kuvvetlendirmeği ve onu millet istiklalinin dayanağı bilmeği vazife sayar.

4 — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, halkının maruz kaldığı sefalet sebepleri ile mücadele, saadet ve refah sebep ve vasıtalarını sağlamağı esas prensibi sayar ve bundan dolayı, maarif, adliye, maliye, ekonomi ve umumiyetle sosyal meselelerde çağın gereğine halkın hakiki ihtiyacına göre yenilikleri ve tesisleri oluşturmayı başlıca vazife bilir. Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, gaye ve maksatlarını temin için bütün çalışmalarında millet ve memleketin maruz bulunduğu fiili saldırı ve fesatlıklara karşı milletin birlik beraberliğini bozmaktan ve savunma ve savaş gücünü eksiltmekten önemle kaçınır. Siyasi ve sosyal prensipleri milletin ruhundan almağa önem veren Büyük Millet Meclisi Hükümeti, bu prensiplerin uygulanmasında milletin gerçek eğilim ve ihtiyacını göz önünde bulundurur.

Esaslı Maddeler:

5 — Hilafet ve Saltanat makamının kurtulması başarıldıktan sonra Padişah ve İslamların Halifesi esas kanunlar içinde saygın ve yüksek yerini alır.

6 — Egemenlik kayıtsız sartsız milletindir. İdare usulü, halkın kaderini doğrudan doğruya ve fiili olarak idare etmesi temeline dayanmaktadır.

7 — Yürütme gücü ve kanun yapma yetkisi milletin gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde tecelli eder ve toplanır.

8 — Türkiye halk hükümeti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adını taşır.

9 — Büyük Millet Meclisi, vilayetler halkınca umumun oyu ile seçilmiş üyelerden oluşur.

10 — Büyük Millet Meclisi üyelerinin sayısı, her elli bin nufusta bir üye olmak üzere düzenlenir.

11 — Büyük Millet Meclisinin seçimi iki yılda bir kere yapılır. Secilen üyenin üyelik süresi iki yıl olup, fakat yeniden seçilmek mümkündür. Büyük Millet Meclisi üyesinin her biri kendini seçen vilayetin ayrıca vekili olmayıp bütün milletin vekilidir.

12 — Büyük Millet Meclisi her yıl kasım başında çağrısız olarak toplanır.

13 — Büyük Millet Meclisi üyesi her toplantı başlangıcından dört av sonra Büyük Millet Meclisine ait bütün hak ve vetkileri sahip olmak ve gelecek toplantı devresine kadar toplantı durumunu devam ettirmek üzere her vilayetten en aşağı birer üye bulunacak şekilde içlerinden üçte birini gizli oyla ayırır.

14 — Bütün kanunların yapılması ve değiştirilmesi, kaldırılması ve anlaşma ve barış ve savaş ilanı Büyük Millet Meclisinin temel haklarındandır.

15 — Büyük Millet Meclisi Hükümeti, bölündüğü daireleri özel kanuna göre seçilen bakanlar aracılığıyla başkanın başkanlığında yönetir. Geri kalan üyeler işlerin yapılması için bakanlara yol gösterir ve gereğinde onları değiştirir.

16 — Ordu yalnız Büyük Millet Meclisinin ordusudur. Emir ve kumanda yetkisi Büyük Millet Meclisinin manevi kişiliğinde olup emir ve kumandaya ait işler Genel Kurmay Başkanlığı tarafından görülür.

17 — Büyük Millet Meclisi Başkanı aynı zamanda Bakanlar Kurulunun da başkanıdır. Meclis Başkanı sıfatiyle Meclis adına imza koymaya ve kararları onaylamağa yetkilidir.

Bütün bunların dışında «İdare» «Vilayet» «İlçe» «Nahiye» «Genel Müfettişlik» ara başlıkları ile 31 maddeden oluşan bu program Meclis'te tartışıldı. Bu tartışmalar sırasında Trabzon miletvekili Ali Şükrü Bey, özetle şöyle dedi. «Halk, bize karşı gerektiği biçimde bağlı değil. Bu program halkın ruhunu anlama yönünden eksiktir. On üç yıl önce devrim yapanların anlayışlarına egemen olan düşünce, batının düşüncelerivdi. Tanzimatçılar da böyleydi. İşte bundan dolayı halkın desteğini kazanamadılar halkı, ileri

götüremediler. Ben, bolşevizm akımına karşı değilim. Ancak onları öykünürsek başarılı olamayız. Bu açıdan bir yenilik yapılacaksa, halkı bilenler yapsın bu yeniliği». Bu tür eleştirilere İç işleri Bakanı Refet bey «yabancı akım yoktur, halkın içinden çıkmış akım vardır», şeklinde yanıt verdi. Tartışmalardan sonra, programı incelemek için özel bir komisyon kuruldu. Başkanlığına İzmir milletvekili Yunus Nadi'nin, sözcülüğüne Burdur milletvekili İsmail Suphi'nin seçildiği komisyon, iki ay süren bir inceleme yaptı. 18 Kasım 1920'de TBMM'si, Halkçılık Programı diye bilinen Anayasa tasarısını görüşmeye başladı. İsmail Suphi, konuşmasında özetle şöyle dedi. «Arkadaşlar, hükümetin iki ay önce Halkçılık Programı adıyla gönderdiği Anayasa tasarısını görüşmeye başlıyoruz. Ülkemizin dört bir yanı ateşe verildiği bir sırada Büyük Meclisinizin bu tasarıyı görüşeismnden dolayı, sizlerle birlikte kendimi mutlu sayarım. Bu ülkenin öteden beri bir hastalığı vardır. Bu hastalık yönetim hastalığıdır. Tanzimatın eseri, yüzyıllarca bu ülkede bir memurlar sınıfı yaratıldı. Memur sınıfının halkla hiç bir ilgisi olmadı. Halka tepeden baktı. Halkı, dilediği gibi yönetti. Meşrutiyet yönetimi bile bu hastalığı düzeltemedi. Memurlar, bu ülkede kendilerinin Allahın vekili olduklarına inandılar. Köylü ise kendine söylenene hiç bir şekilde inanmamıştır... Burada toplandıktan sonra gördük ki, bu ülkeyi zaafa sürükleyen yalnız dış etkiler değildir. Ulkenin illetlerinde fena iç yönetimin büyük etkisi vardır... Bundan dolayı, bugün, Büyük Meclisiniz savunma için toplanmakla birlikte, bu milleti yaşatmak için en iyi esas nerede ise onu bulmaya ihtiyaç gördükçe her şeyde devrim yapmağa karar vermiştir.

İşte hükümetin «Halkçılık Programı» adıyla Büyük Meclisinize gönderdiği program bu düşüncelerin ürünüdür. Ben diyemem ki, biz hiç bir taraftan ilham almadık. Belki Doğuda Rusya'da patlayan devrimin bizim üzerimizde etkisi olmuştur. Hükümetin bize gönderdiği «Halkçılık Programı» birisi maksat ve meslek, birisi esas maddeler, diğeri de idare adı altında üç kısma bölünmüştü... Maksat ve meslekte birinci madde efendiler, Büyük Meclisinizin ant içtiği ve esas kuruluşu oluşturan amaçtan söz eder. İkinci madde Türkiye Büyük Millet Meclisi emperyalizm ve kapitalizme düşman olarak ancak bunlarla mücadele sayesinde yönetim ve egemenliğin gerçek sahibi olmak amacına ulaşabileceği kanısını söylüyor. Uçüncü madde de yine orduya dayanaktan, sırf emperyalizm ve kapitalizme mücadele ederek kendisinin sahip olduğu orduyu yaşatmaktan söz eder. Dördüncü madde de yine halkın ekonomik ve bütün maddi hayatında refaha kavuşması için alınacak tedbirlerden söz eder. Bu dört madde amacı gösterir ve kanuna sığar şeyler değildir. Komisyon bu programın Yüce Meclis tarafından onaylamasını uygun gördü. Meclis adına program yapmak doğru olmayacağı için biz bunu kanun seklinde buraya getirdik. Programın girişini Büyük Millet Meclisinin ulaşmak istediği amacı gösterdiği için bildiri şeklinde yayımlanmasına karar verdik. Şu halde ellerinize sunulan özel komisyon raporunda bir bildiri vardır ki, o dört maddeyi gösterir... Bunlar bizim için kutsal bir amaçtır. Bizim bu amaçları, dünyanın gözü önünde bağıra bağıra ilan etmemize hiç bir şey engel değildir».

Sözcü, bundan sonra hükümetin gönderdiği taslakta özel komisyonun yaptığı değişiklikleri anlattı. Bu değişiklikler gerekçede şöyle gösteriliyordu: «Birincisi, Büyük Millet Meclisi üyelerinin her vilayette ve meslekler ce temsil edilmek üzere seçilmesidir... İkincisi, Büyük Millet Meclisi Baskanının, Bakanlar Kurulunun da başkanı olması yolunda altı aydır uygulanan ve zararı görülen yöntemin değiştirilmesidir. Bundan sonra Büyük Millet Meclisi Meclisi Başkanı, yalnızca Meclis Başkanı olacaktır. Bakanlar Kurulu da kendi arasından birini Başkan seçecektir. Iari maddelerde ise komisyonumuz bir kaç önemli maddeyi değiştirmiştir. Birisi vilayette de mesleki temsilin ve doğrudan doğruya seçimin kabul edilmesidir.»

Sonuçta Komisyonun Meclise sunduğu taslağın başlangıç bölümündeki bildiri benimsenerek TBMM adına yayınlandı.

Büyük Millet Meclisinin Bildirisi: Emperyalist devletlerin, Devlet ve milletimize açıkca kast etmeleri sonunda meşru savunma için toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, şimdiye kadar çeşitli yollarla açık ve dolaylı olarak ilan ettiği maksat ve mesleğini bir kere daha bütün dünyaya arz için şu bildiriyi yayımlamayı gerekli görmüştür. Türkiye Büyük Millet Meclisi milll hudutları içinde hayat ve bağımsızlığını sağlamak ve Hilafet ve Saltanat makamını kurtarmak andı ile kurulmuştur. Bundan dolayı, hayat ve bağımsızlığını tek ve kutsal emel bildiği Türkiye halkını emperyalizm ve kapitalizmin baskı ve zulmünden kurtararak irade ve egemenliğinin sahibi kılmakla amacına ulaşacağı kanısındadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin hayat ve bağımsızlığına suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların tecavüzlerine karşı savunma ve bu amaca karşı hareket edenleri tepeleme azmiyle kurulmuş bir orduya sahiptir. Emir ve kumanda yetkisi Büyük Millet Meclisinin manevi kisiliğidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, halkın öteden beri karşı karşıya bulunduğu sefalet sebeplerini yeni araçlar ve örgütlerle kaldırarak yerine refah ve saadeti koymayı başlıca amaç sayar. Bundan dolayı toprak, maarif, adliye, maliye, iktisat ve vakıf işlerinde ve diğer meselelerde sosyal kardeşlik ve yardımı hakim kılarak, halkın ihtiyaçlarına göre yenilikleri ve örgütleri oluşturmaya çalışacaktır. Bunun için de siyasi ve sosyal prensiplerini milletin ruhundan almak ve uygulamada milletin eğilimlerini ve geleneklerini gözetmek düşüncesindedir. Bundan dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi Ülkenin, idari, ekonomik, sosyal bütün ihtiyaçlarına ait hükümleri bölüm bölüm inceleme ve kanun şeklinde uygulamaya başlamıştır.

Cengiz Gündoğdu

Halk Edebiyatı Halk edebiyatı, halkbilgisi (folklor, etnoloji) nin bir dalıdır. Tarih öncesi ve tarih çağlarından süzülüp gelen söze dayalı bütün halk geleneği ürünleri bu dalın kapsamına girer. Bütün bu sözlü ve yazılı ürünlerin bir sanat edebiyat değeri olmayanlarını bu kapsamın dışında tutsak bile bir yandan çağların derinliklerine doğru, öte yandan geniş coğrafya alanlarına yayılmış halk edebiyatı türlerinin çok ve türlü oluşundan, uzandığı alanlar geniş ve derindir. Bu nedenle halk edebiyatı yalnız edebiyat araştırmacılarının değil, halkbilgisi araştırmacılarının dilcilerin, tarihçilerin, toplumbilimcilerin, her daldan sanatçıların vb. ilgilerini sürekli üstüne çeker. Bu özelliği ile halk edebiyatı, değişik yaklaşımlara, eğilimlere, varsayımlara göre karmaşık sorunları içerir. Bu nedenle bütün bir halk edebiyatını her yönü ile bir makale sınırları içine sığdırmanın güçlüğü ortada. Ne denli genel, üzerinde anlaşmaya varılmış, tartışmasız konuları özetlersek özetleyelim gene de bu özetlemenin eksiklikleri olacaktır. Her şeyden önce özet olarak vereceğimiz savların, yargıların ve tanımların örneklerini, bilimsel kanıtlarını ayrıntılıca verme olanağımız yoktur.

Bütün halkbilgisinde olduğu gibi halk edebiyatında da ilk sorun «halk» kavramına açıklık getirmektir. Bugüne değin bu sorun doğru yanlış, ulusal açıdan ele alındı. Fakat soruna sınıfsal açıdan gereğince ve yeterince yaklaşılmadı. Nedir halk? Bir topluma ya da topluluğa dışardan bakanlar için, halk, ülke, mülk ya da il (budun toprakları) sınırları içindeki insanların tümüdür. Oysa köleci toplumdan başlayarak bütün sınıflı toplumlara içeriden baktığımızda o halk dedikleri bütünün birtakım çıkar birliği bölüklerine ayrılmış olduğunu ve bunların kendi aralarında herkese halk demediklerini görüyoruz. İlk örneklerini İlyadada gördüğümüz ve kendileri de eli deynekli birer çoban olan büyüklü - küçüklü krallar bile «halkım, halkımız» derken kendilerini

ayrı tutuyorlar, talanlarda el koydukları köle ve cariyeleri de kendi halklarından saymıyorlardı.

Bizde de «halk - yüksek zümre» ayrılığı İslamlık çağlarında ortaya çıkmadı. İslamlık öncesi sözlü ürünleri derleyen Kaşgarlı Mahmut, alınıp satılan, döğülen, eğlenilen, başkalarına peşkeş çekilen kölelerle cariyelerden sıkça sözeder. Ayrıca han - hakan - kağan - bey, hiyerarşik bir sıra ile bürokrasi, zengin ve yoksul kent ve kır halklarını pek çok örneklerde sergiliyor. (bkz. Ali Çiçekli, *Divan ü Lüga-it Türk*, May Yayınları).

İlk yazılı örneklerimiz Gök Türk yazıtlarında da kağanlardan, buyruk beylerinden, beylerden, bunlardan ayrı olarak da ulus'tan sözedilmekte, hattâ «Türk kara kamığ» (kara kamu: halk) sözü kullanılıyor. (bkz. Ali Çiçekli, *İslamlık Öncesi Türk Edebiyatı ve En Eski Metinler.)* Çok daha ilginçtir, Ergenekon Destanı'nda bir motif olarak halkın kurtuluşunda «emekçinin öncülüğü» vurgulanıyor: Türkleri demirdağı eriterek kurtuluşa ulaştıran, bunun için başbuğ yapılan «Börteçene» (Bozkurt) adlı önder bir demircidir.

Görüldüğü gibi İslamlık öncesi Türk toplumlarında da halktan ayrı, halkın üstünde sınıflar vardı.

Bu egemen sınıfların halktan ayrıcalığı elbet temelde gene ekonomik eşitsizliğe dayanıyordu. Çağların üretim araçlarının özel mülkiyetini ele geçirmekten aldıkları güçle toplumun yönetimini, giderek devleti ele geçiren yönetici sınıflar, hakanlar, tiginler, konçuylar, irili ufaklı beyler, halktan bu katlara doğru derece derece yükselmiş saygınlar, kent ve kır zenginleri üstyapı kurumlarına da egemen oluyorlardı. Kültür, din, dil, yazı vb. değişiklikleri önce bu çevrelerde oluşuyor, sonra da yönetim ve kültür merkezlerinden taşra kent ve kasabalarına, köylerden kırlara ve yaylalara doğru gittikçe azalarak halkı da etkiliyordu.

Bu oluşumda çağ ve coğrafya değişikliklerinden ileri gelen doğal gelişmenin yanında çok önemli bir etkenler akını da dış (yabancı) etkenlerdir. Türk toplumlarının müslüman oluşu ile başlayan Arap ve A. cem etkileri, Türklerin yaşamlarında, dinlerinde, kültür ve edebiyatlarında ilk yabancı etkiler değildir. Ondan çok önce de Ortaasya Türk uygarlıklarının çevrelerindeki yabancı uygarlıkların etkilerinde kaldıklarını biliyoruz.

Gene Gök Türk Yazıtlarında «... Şimdi bozgunculuk yok. Türk kağanı Ötüken'de otururşa ilde sıkıntı yok. / Çin ulusu sözü şiirin çok Türk budunu öldü. / ... Onu görüp bilin. Türk şimdiki ulusu, beğlerl, kağanlığa baş eğen beğler, yanılacaksınız hal / (Bengü taş yaptırmak; Çin) Çin kağan(ın)dan nakışçı getirttim, kazdırdım. Çin kağanı has nakışçılarını gönderdi. Onlara ayrıca «bark» (konut?) yaptırım. İçine dışına ayrı nakış vurdurdum. Taş yontturdum. / ... Türk beğler Türk adını bırakıp Çin beğleri gibi Çin adı tutarak Çin kağanının hizmetine girmiş.» diye açık açık Çin etkisi sergileniyor (bkz. a.g.k.)

Uygurlar ise sık sık ve ardı ardına din değştirmeleri sonucu Budist, Maniheist, Süryani toplumlarının yoğun etkilerinde kalmışlardır. Öylesine ki her değşiklikle birlikte yazıları (alfabeleri) de değişmiştir. Bu gün Uygur yazısı diye bilinen ve İslamlık sonrasında da uzun süre yaşayan yazı bile Uygur Türklerinin kendi vazıları değildir. Bu yüzden kazılarda sandık sandık çıkarılan, şimdi elimizdeki sayısız Uygur metinleri hemen de tümüyle dil incelemecileri için önemleri dışında değersiz metinlerdir.

Yukarıda değindiğimiz gibi baştaki Çin etkisinden sonrakl Batı etkisine değin tarih boyu tanığı olduğumuz bu yabancı etkiler yoğun biçimde yönetici sınıflar ile onlar çevresinde kümelenen aydınlar üzerinde görülüyor. Bu yabancı etkiler kent ve kır halk yığınlarına da ulaşacaktır elbet. Ama bu etkiler hemen tümüyle dinsel nitelikte ya da din aracılığı ile gelen etkilerdir. Türk toplumu çağımızdaki burjuvalaşma sürecine girinceye değin bütün yabancı etkiler, belirttiğimiz nitelikleriyle hem çok sınırlı, hem de çok yavaş yayılma olanağını bulabilmiştir halk içinde. Mahalleler, taşra kentlerinden kırsal alanlar burjuvazinin açık pazarı, kasabalar, köyler, en uzak dağ başlarında ları durumuna dönüşünceye, burjuvazi kendi düşünce ve kültürünü kendi haberleşme, eğitim araçları ve okulları ile bu alanlara da yayıncaya kadar halk, kendi kültür ve geleneğini başlangıcından günümüze değin bir bakıma ulusal, bir bakıma sınıfsal, geniş ölçüde özgün nlteliği ile kendl doğal gelişmesi içinde koruyup yaşatagelmiştir.

Demek oluyor ki başlangıcından (Ortaasya Türk toplumlarından) Çağımız Türkiye toplumuna değin bütün Türk toplumlarında böyle bir ikilik var olagelmiştir. Bir yanda yoğun yabancı etkiler altındaki egemen, yönetici sınıflar ve bunlar çevresinde kümelenen aydınlar. Öte yanda bunların derece derece sömürüsü, zaman zaman zulüm ve baskısı altındaki fakat her zaman horlanan, çoğunluğunu kent ve köy emekçilerinin oluşturduğu geniş halk yığınları. (Yüksek zümre - halk zümresi!..) Bu iki ayrı «zümre»nin iki ayrı edebiyatı olması da doğaldır.

Ne var ki İslamlık öncesi Türk Edebiyatında bu ikiliği belgelliyecek metinler yoktur. Birinci «zümre» edebiyatına «okumuşlar edebiyatı» da diyebiliriz. Bu edebiyat yazılı bir edebiyattır. İslâmlık öncesi yazılı Türk edebiyatı ise Yenisey ve Orhun ırmağı kıyılarında dikili, mezar taşları niteliğinde «bengü taş» denilen yazılı taşlarla yukarıda değindiğimiz değersiz uygur metinlerinden öte geçmiyor. Bu edebiyatın asıl zengin-kolu sözlü gelenek ürünleridir. Bunların da hemen tümü İslamlık sonrasında (XI. yüzyıl) Kaşkarlı Mahmut'un *Divan ü Lügat-it Türk*'te topladığı destan parçaları, koşuk'lar, sagu (ağıt)lar ve savlar (atasözleri)dir. Mahmut bunları halk arasından derlediğini söylüyor. Gerçekten de bu ürünlerin tümü gerek türler, gerek biçimleri, gerek içerikleri yönünden halk edebiyatı geleneklerine uygundur. Bu nedenle halkın ortak malı olan bu yaratmaları halk edebiyatımızın ilk ürünleri sayabiliriz. Demek ki Türk halk edebiyatı İslamlık öncesi çağlardan başlıyor. Fakat okumuşlar edebiyatının ilk ürünlerini İslamlık sonrasında görebiliyoruz.

Türk Halk Edebiyatının öteki konularına geçmeden Ortaasya, ulus, ulusallık, halk kavramlarından çıkılarak düşülen bir yanılgıyı da belirtmeliyiz: Kmi aydınlar halk edebiyatının İslamlık öncesi Ortaasya Türk toplumlarına dayanan bu özgün, ulusal niteliğine bakarak onu ırkçı bir yaklaşımla ele alıp abartıyorlar. Kimi aydınlar da onun belirttiğimiz sınıfsal niteliğinden esinlenerek kendi «popülist» eğilimlerine göre abartıyorlar. Bu edebiyatın tarih içindeki doğal gelişmesine bilimsel yansızlıkla bakınca geçmişe yönelik tutucu, şovenist abartmaların saçmalığı, günümüzde sanki amaç halkı olduğu yerde bırakmak ve onun edebiyatını da dünkü ve bugünkü geleneksel biçim ve özüyle yarınlara yaymakmış gibi onu «halkçılık» adına abartmanın gülünçlüğü ortaya çıkar. Amaç aydın, halk ikiliğini yok eden bir toplumun kendini özgürce anlatabildiği bir ve tek çağdaş edebiyatı yaratmaktır.

Halk Edebiyatının Ayırıcı, Belirleyici Özellikleri: Herhangi bir yazının ya da sözün bir halk edebiyatı ürünü olup olmadığını saptamamıza yarayacak ölçütler nelerdir?

1 — Belirli bir yazarı ya da ozanı olmayan, tüm ülke ya da belirli bir yöre halkı arasında dilden dile anlatılan, ya da bo kaynaktan derlenmiş yaratmalar.

2 — Ozan son dörtlükte belirtilmiş olan halk şirlerl. Bu şiirleri söyleyen ozanlar medreselerden, okullardan değil belirli bir yöre halkının içinden yetişir. Halkın özgün şiir gelenekleri ile sazları ile şiir söylerler. Bunlara çoklukla âşık denir. (Saz şairi, meydan şairi de denir.)

3 — Kimin yazdığı belli olmayan fakat

bir halk yaratması olmadığı, halk dilinden derlenip yazıya geçirilmediği açıkça belli olan daha çok efsane niteliğinde manzum ya da düzyazı kimi yazılı metinlere de raslansa bile (bizce bunlar halk edebiyatının özgün ürünleri değil) halk edebiyatı tümüyle sözlü bir edebiyattır. Bütün yaratmalar önce halk içinde doğup biçimlenir, sonra derlenip yazıya geçirilir.

4 — Bütün halk edebiyatı ürünlerinin dili ari türkçedir. Genelikle de oluştuğu ya da yayıldığı yöre ağzı, yani o yöre halkının günlük, doğal konuşma dilidir. 17. yüzyıldan başlayarak divan edebiyatının halk edebiyatı üzerindeki etkisi sonucu özellikle okumuş, yarı aydın halk ozanlarının şiirlerinde çağın Osmanlıcasını andırır karışık bir dil görülürse de bu, belirleyici bir etken değildir. Halk edebiyatı metinlerinde raslanan Arapça ve Farsça hemen yalnız dinsel terim ve deyimler, biraz da coğrafya çakışması, tarihsel serüven içindeki doğal gelişme sonucu hemen her dilde görülen yabancı söz ve sözcüklerdir. Özgün halk edebiyatı ürünlerinde bu yabancı (Arapça, Farsça) söz ve sözcüklerin sayısı Türkçe'nin arılığını bozacak oranda değildir.

5 — Halk edebiyatı verimlerinin anlatımı da doğal ve yalın bir anlatımdır. Gerçi divan şairinin etkisinde, sözünü ettiğimiz ozanların şiirlerinde divan edebiyatının bir takım mazmunlarına, söz ve anlam sanatlarına çok raslanır. Bunlar halk edebiyatına yabancı öğelerdir. Tekke ve tarikat edebiyatında da bağlı oldukları dinsel öğretilerin gizemliliği gerektirdikçe kapalı anlatımlar, mecazlar, simgeler kullanılır.

Bunun dışında halk edebiyatının özgün ürünlerinde de benzer süslemelere, özellikle benzetmelere raslanabilir. Fakat bunlar anlatımı süslemek, sanat yapmak amacıyla değil, anlatımı kolaylaştırmak, somutlaştırmak için yapılır.

6. Tipik halk ozanları şiirlerini önceden yazmadıkları gibi (Bunların hemen hepsinin okuma yazması olmadıklarını belirtmiştik.) Önceden tasarlamış, ezberlemiş de olmazlar. Şiirlerini çalıp söyledikleri anda içlerine doğduğu gibi (irticalen) söylerler. Dizeleri bulup düzenlemeleri için düşündükleri süre, ezginin uzatılan bölümleri ile ara müziğinin süresi kadardır.

7. Halk şiirlerinin geleneksel kuralları vardır:

a) Hece ölçüsü ve belirli duraklarla söylenir. Başlangıçtan (İslamlık öncesinden) bu güne değişik örneklere raslanabiliyorsa da hemen tümüyle $4+3 = 7$, $4+4 = 8$, $6+5 = 11$, $4+4+3 = 11$ kalıpları ile söylenir.

b) İkilik, üçlük, beşlik ve daha çok dizeli kıtalara raslanırsa da halk şiirinin asıl ve değişmez ölçüsü dörtlüktür. Manilerle türkülerde dörtlüklere değişik sayılarda dizeler eklenmesi doğal sayılır.

c) Aşağıda üzerinde duracağımız çok sayıda şiir türü olmakla birlikte hemen bütün türlerde dörtlükler ya koşma tipi (aaab), ya da mani tipi (aaba) kafiyeli olurlar.

d) Halk ozanları arasında atışma ve yarışmalarda «ayak» denilen dördüncü dizeler arası kafiyelere çok önem verilir. Bunun dışında kafiye yapısının katı kuralları halk şiirinde yoktur. Yarım kafiyeler, kafiye bile sayılamayacak zayıf ses benzerlikleri, yalnızca redifler olağan karşılanır. Öte yandan özellikle cinaslı manilerde cinaslı kafiyeleri çoğaltmaya özen gösterilir.

8. Bütün bu biçim ve anlatım özelliklerinden daha belirleyici, daha ayırıcı özellikler halk edebiyatının özünde, içeriğinde görülür. Aydınlar edebiyatındaki konu sınırlamaları halk edebiyatında yoktur. En açık saçık konulardan en katıksız dinsel konulara, en basit, en küçük konulardan en evrensel konulara, en somut konulardan en soyut konulara değin her konuya halk edebiyatında raslanır. Kişioğlunun doğum, ölüm ve bu ikisi arasındaki bütün yaşam serüvenini bu yaratmalarda buluruz. Yalnız insan yaşamını değil evrenin yaratılışından kıyamet gününe değin dünyayı ve evreni, ölüm ötesi dünyaları, her çağda insanı çevreleyen toplumu, köy - kent - kır - yayla topluluklarını konu edinen sayısız şaşırtıcı yaratmalarla karşılaşıyoruz. Gerek ortak, gerek imzalı halk edebiyatı ürünlerinde hem genel olarak halkın, hem belirli yöreler halklarının, hem halktan kişilerin ya da bunlardan biri olan halk ozanının kendisinin yaşamını, yani toplumsal ve bireysel tüm halk yaşamını bütün gerçekliği ve ayrıntıları ile görebiliyoruz bu edebiyatta. Kısaca yüzyıllar boyu, hattâ bir ölçüde günümüzde aydınlar edebiyatının dönüp bakmadığı, bakmak gereğini ciddiye almadığı konular her çağda halk edebiyatının bilinen bilinmeyen sanatçıları elivle ve büyük bir duyarlılıkla işlenmiştir. Halk edebiyatının bu konu zenginliği doğrusu çarpıcıdır.

Konuların böylesine zenginliği yanında bu konularda dile getirilen duygular, düşünceler, umutlar... Bunlar da öylesine türlü türlü, öylesine zengindir. Halkın estetiği, halk düşüncesi ya da felsefesi, halkın değer yargıları, doğa ve toplum üstüne halkın bilgileri, olaylar karşısında halkın tepkileri... Hep bu edebiyatta dile geliyor. Halk edebiyatının ulusal, özellikle de sınıfsal niteliği en çok bu öz ya da içerikte ortaya çıkıyor.

Buraya kadar halk edebiyatının genel çerçevesini kısaca çizmeye çalıştık. Özetle Türk halk edebiyatı İslamlık öncesi en eski çağlardan günümüze, halk içinde yaygın sözlü geleneği sürdüregeliyor. Özellikle İslamlık sonrası dönemlerde «havas» (yüksek zümre) dünyasına yabancı, bir «avam» (aşağı sınıf ve katmanlar) edebiyatıdır. Onun da kendi başına bir gelişmesi biçimlenmesi geleneksel kuralları ve özgün bir kişiliği vardır.

Şimdi artık konunun bu genel çerçeve içindeki alt bölümlerini, tekniklerini gene çok kısa özetleyerek şimdiye dek söylediklerimizi açmaya çalışalım:

Türk Halk Edebiyatının Dalları: Gördük ki İslamlık öncesi Türk edebiyatında çok kısır bir yazılı edebiyat dışında elimizde olan tüm yaratmalar (destanlar, koşuklar, sagular, savlar) halk edebiyatımızın ilk örnekleridir. İ.S. 9. yüzyıldan başlayarak İslamlığı kabullenen Türk toplum ve topluluklarında büyük değişme ve gelişmeler oldu. Önce din yoluyla Arap İslam - Fars etkileri adım adım Türkler üzerinde görülmeye başladı. (İslamlık öncesi sözlü Türk edebiyatının hemen de tek kaynağı *Divan ü Lügat-it Türk*'ün Arapça ve Araplara Türkçe öğretmek için yazıldığına dikkat etmek gerek.)

Asılları göçebe olan akıncı Türk boylarının Ortaasya'dan batıya doğru akarak kurdukları ilk İslam-Türk devletlerinde (en belirgin ve yoğun biçimde de Selçukoğullarında) ilginç bir durum ortaya çıktı: Ortaasya çadır ve kerpiç uygarlığından gelen bir avuç akıncı, geniş Fars topraklarını aldılar ama hem kendileri azınlıkta kaldılar, hem de mermer saray geleneklerini kabullenmek zorunda kaldılar. Böylece hükümdar soyu (hanedan) Türk, uyruğu Acem bir devlet düzeni doğdu. Böylece bu Türk devletlerinde resmi dil Farsça, kültür Fars kültürü oldu. Bu yolla saray ve çevresine Arap dil ve kültürünün yanında Fars dil ve kültürü egemen oldu. Batı ortaçağında nasıl İncil dili Lâtince, bilim dili idiyse Doğu'da da çağ gereği Kur'an dili Arapça, bilim dili olacaktı. Fakat değindiğimiz ilişki nedeniyle saray çevresi aydınlarının önündeki örnekler gelişmiş Acem edebiyatı örnekleriydi. Bu nedenle de edebiyat dili Farsça oldu. 14. yüzyıl başlarına değin bilimsel yapıtların Arapça, edebiyat yapılarının dili ya Farsça (en tipik örneği Mevlâna), ya da Acem öykünmesi (Kutatgu Bilig, Atabetül Hakayık) Arapça - Farsça Türkçe karması bir dil oldu. Sonraki yüzyıllarda da gerek Anadolu (Osmanlı), gerek Azer, gerek Çağatay alanlarında bu durum süregitti. Divan şairleri için «elsin-i se-

lâse» (Arapça, Farsça, Türkçe)de özenilen bir gelenekti.

Gelgelelim bu çevrenin dışındaki halk ve onun içinden yetişen ozanlar çaresiz Ortaasya'dan getirdikleri özgün halk edebiyatı geleneklerini sürdürüyorlardı. Bugün elimizde bulunan metinlerden, 16. yüzyıla değin, destan *(Manas Destanı, Oğuzname'ler, Battal Gazi Destanı, Danişmentname* vb.), destansal öyküler *(Dede Korkut Kitabı)* ortak halk edebiyatı yaratmaları ile tasavvuf ozanları (Yasevî Ahmet, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal) dışında belirli örnekler yoksa bile halk edebiyatının bütün türlerinde halkın kendi edebiyat geleneklerini sürdürdüğünden edebiyatını horlayan aydın yazar ve ozanlar bu tür ürünleri yazıya geçirmediklerinden halk edebiyatının bu dönemlerinden geniş ölçüde bilgisiz ve habersiz kalmışızdır.

Bugün başlangıcından günümüze değin halk edebiyatımıza topluma baktığımızda asıl üç koldan geliştiğini görüyoruz: 1) Söyleyeni belirsiz, ortak (anonim) halk edebiyatı, 2) Ozanı belli şiirler (dindışı, âşık edebiyatı), 3) Tekke (tasavvuf) edebiyatı.

1. **Ortak halk edebiyatı:** «Halk edebiyatı» terimini yalnızca bu dal için kullanma eğiliminde olanlar (bkz. H. Dizdaroğlu, *Halk Şiirinde Türkler*, TDK y.) hattâ «bireyselliği olmadığı» gibi saçma bir gerekçe ile bu dalı edebiyat dışına itmeye kalkışan, bu yaratmalara «folklor» deyip işi «folklorcu»lara bırakanlar (bkz. A. S. Levent, *Türk Dili* s. 207) yanılıyorlar. Bu, hem «edebiyat»tır, hem de halk edebiyatının bir bölümüdür. Bu dala giren yaratmaları da ilk başta biri söylemiştir. Ne var ki sonradan bu ilk söyleyeni unutulmuş, halka mal olmuştur ve halk içinde çağdan çağa, bölgeden bölgeye, dilden dile aktarılırken değişikliklere uğrayarak ortalama halk beğenisine göre biçimlenmiştir. Ama bu ürünlerin söyleyeni belli ürünlerden ne biçim ve öz yönünden, ne de «bireysellik» açısından hiçbir ayrımı yoktur. Bu dalın kapsamına ilk söyleyeni belli olmayan türler (destanlar, efsaneler, halk öyküleri, masallar, halk fıkraları, türküler, maniler, tekerlemeler,, bilmeceler, atasözleri, izlencelik halk oyunları...) girer.

2. **Âşık edebiyatı:** Bu dal, din dışı halk edebiyatının söyleyeni belli şiirlerini kapsar. Ozanlarına «âşık, saz şairi, halk şairi, meydan şairi» gibi adlar verilir. Bu şiirlerin özellikleri, yukarıda halk edebiyatının belirleyici özelliklerini sayarken madde madde sıraladığımız özelliklerin aynısıdır.

Bu dalın ozanları genellikle okur yazarlığı olmayan, kimisi okur-yazar olsa da okul eğitimi görmemiş, medrese görmüş, mürekkep yalamış olanlardır. Asıl özgün halk ozanları okur yazarlığı olmayan, kırsal çevrelerden hattâ dağlarda, göçebe aşiretler çinden çıkan ozanlardır. Özgün halk ozanlarının temel özelliği şiirlerini hece ölçüsü ile, hazırlıksız (irticalen) ve saz çalarak söylemeleridir. Halk şiiri geleneklerine uygun şiir söyleyebilen fakat saz çalmasını bilmeyen halk ozanları varsa da saz şairlerinin yanında bunlara pek değer verilmez.

«17. yüzyıldan başlıyarak kent ve kültür çevrelerinde yetişmiş okur-yazar halk ozanları üzerinde divan şiirinin etkileri görülmeye başlar. (Gevherî, Erzurumlu Emrah, Dertli, Bayburtlu Zihnî vb.) Bu ozanların halk şiiri geleneklerine uygun şiirlerinde dil Arapça Farsça sözcük ve kurallarla bozulur. Anlatım divan edebiyatına özgü mazmunlar ve söz oyunları ile açıklığını, yalınlığını yitirir. Bu ozanlar ayrıca aruz ölçüsü ile de şiirler yazar, hattâ divan şiiri geleneğine göre divanlar düzenlerler. Hece ölçüsü ile yazdıkları şiirlerini toplayan kitaplarına bile «divan» adını verenler vardır. *(Emrah Divanı, Dertli Divanı* gibi) Okur-yazarlığı olmadığı halde kulak dolgunluğu ile aruzla şiir söyleyenlere bile rastlanır. Bütün bunlar halk şiiri üzerindeki olumsuz etkilerdir ve bu ozanlar bu tür şiirleriyle halk şiirine bir değer katmış değillerdir. Zihnî'nin:

Camlar şikest olmuş meyler dökülmüş
Sakiler meclisten çekmiş ayağı

ya da Dertli'nin:

Sarab-ı lâlinde ne keyfiyet var
Söyletir efsane efsane beni

gibi dizeleri ne denli güzel söylenmiş olurlarsa olsunlar bunları halk şiiri saymak güçtür. Halk şiirleri gibi sazla söylenen aruzlu türküler (divan, selis, semai, kalenderi, satranç vezn-i aher) bu olumsuz akımın ürünleridir.

Saz çalmasını bilmeyen, şiirlerini yazarak hazırlayan veya kâğıttan, defterden okuyan ya da önceden yazdıklarını ezberleyerek söyleyen ozanlara «kalem şuarası» denirdi. Bunların şiirleri genellikle divan şiiri, halk şiiri kırması melez bir şiirdir.. Bu şiirleri ne divan şiirine, ne halk şiirine sokabiliriz. Bunları ayrı bir dal adı altında toplamak belki daha uygun olurdu. Fakat biz öbekteki ozanları ve şiirleri önemsemiyor, üzerinde edebiyat açısından durmayı gerekli görmüyoruz.

Aşık edebiyatının değerli ozanları Köroğlu'ndan Dadaloğlu'na Karacaoğlan'dan Aşık Veysele, halkın özgün şiir gelenekleriyle halkı anlatan ozanlardır.

Halk ozanlarının bir özelliği de gezgin oluşlarıdır. Sazlarını sırtlarına vurdukları gibi gurbet yollarını tutar, kent kent, köy köy, yayla yayla dolaşırlar. Nice gurbet, sıla, ayrılık, özlem şiirleri buradan doğmuştur. Bu gezginci ozanlar, efsaneleşmiş inançlara göre yüreklerindeki ateş bırakmadığı için bir yerde duramazlar, gerçekçi bakışlara göre yoksulluktan, geçim derdinden dolayı çalıp çığırarak para kazanmak için dolaşırlar. Ya da adlarını duyurmak, ünlerini yaymak, gönüllerindekileri aktaracak yeni kişiler ve topluluklar bulmak için gezerlerdi. Nedeni ne olursa olsun aşıkların gezme geleneği olmasaydı kimbilir daha nice ozanlar, nice güzel şiirler geçmişin karanlıklarında yitip gidecekti.

(Bu dalın koşma, destan, semai, varsağı, ağıt, taşlama gibi türleri üzerinde, aşağıda halk edebiyatının türleri bölümünde ayrı ayrı durulacak. Çünkü saz şiirinin türleri ile ortak [anonim] halk şiirinin türleri ya ortak, ya da türler arasında ortak yönler var. Bu nedenle hepsini bir arada düşünmek daha doğrudur.)

3. **Tekke - tasavvuf edebiyatı:** Türk halk edebiyatında dinsel metinlerin kaynağı kuşkusuz yalnızca tekke ve tarikat çevreleri değildir. Aynı zamanda cami ve medrese çevreleridir. Fakat cami ve medreselerde şeriat öğretisi egemendir. Şeriatin katı kuralları, hoca ve molla düşünüşü sanatçının, ozanın sığamayacağı kalıplar, dar sınırlamalar ortamı yaratıyordu. Tekkelerde ise şeriatten öte tarikat, tarikatten öte «marifet», ondan da öte «hakikat» öğretiliyor, tasavvuf felsefesinin büyülü genişliği içerisinde özgür ve şiirli bir ortam yaratılıyordu. Bu nedenle bu dalın hemen bütün ozanları tekke - tasavvuf kaynağından yetişmiştir.

Divan edebiyatının ilk yapıtları gibi tekke tasavvuf edebiyatının ilk ürünleri de birbirine koşut olarak, aynı yüzyıllarda Anadolu dışında Türkistanda oluştu: 12. yüzyılda Yesi kasabasından Ahmet, Ahmet Yesevi tekke geleneğini kurdu, «hikmet» adını verdiği tasavvuf şiirlerini *«Divan-ı Hikmet»* adlı kitabında topladı. Anadolu'da da ilk tarikatle ve tasavvuf öğretileri bundan yüzyıl sonra gene o kaynaktan, Horasan'dan gelen mutasavvıflar eliyle yayılmaya başladı.

13. yüzyılda Horasan'dan gelip Ortaanadolu'ya yerleşen iki büyük kurucu var: Mevlâna Celâlettin ile Hacı Bektaş-ı Velî... Birincisi Selçukluların başkenti Konya'ya, ikincisi küçük bir Ortaanadolu kövüne, Sulucakaraöyük (bugünkü Hacıbektaş ilçesi)ne yerleşip öğretilerini yaymaya başladılar. Mevlâna başkentte oturup şiirlerini farsça yazdığı için öğretisi kentlerde, kültür merkezlerinde, aydınlar arasında yayıldı. Hacı Bektaş ise öğretisini köylüye, halka Türkçe anlatıyordu. Onun için de öğretisi halk arasında yayıldı. Sonraki yüzyıllarda gelişen

tarikatler Mevlevilik ile Bektaşilikten kopma, ya da bu iki tarikatin gelişip değişmesinden oluşmuş tarikatlerdir. Belirttiğimiz nedenle Mevlevilik divan edebiyatını, Bektaşillk ve ondan türeme tarikatler halk edebiyatını etkiledi. Türk halk edebiyatının en zengin kolu Bektaşi - Alevi - Kızılbaş edebiyatıdır.

Bu yolda Türk tasavvuf şiiri en olgun biçimiyle aynı yüzyılda Yunus Emre ile ortaya çıktı, yüzyıllar boyu da bu ozanın etkisinde geliştl. Sonraki yüzyıllarda «devriye», «hurufilik» gibi kuramları da işlemekle birlikte Yunus Emre'den beri bu edebiyatı var eden tasavvuf felsefesinin özü «vahdet-I vücut» (varlığın birliği) kuramıdır.

Bu kuramın en kısa özeti şudur:

«Evrendeki bütün varlıklar Tanrının birer görüntüşü, birer parçasıdır. Her şey kendi zıddı ile vardır, olumsuzlar olmasa olumlular belirmez. Tanrının birer parçası olan bu varlıklar bütünleşmek, bütünü olan Tanrıya kavuşmak için çırpınırlar. Bütünlerinden ayrı, böylece kaldıkları sürece gurbettedirler. Bunun için çile ve acı çekerler. Tanrının kendisine kavuşmadıkça bu çila ve acılar bitmez. Evrende her şey kendi diliyle bunu, Tanrıyı ve ondan ayrı kalmanın acılarını söyler.

Varlıklar içinde en sevgilisi insandır. İnsan, gönlü nedeniyle yücedir. Çünkü «Gönül Çalab'ın tahtı.» İnsanı sevmemek, gönül kırmak, Tanrıca var olan bir şev değil, bütünüyle birlikte vardır, bütününün aynıdır, insan tanrıdır. «Söyler tef ü çeng ü ney enel Hak» (Nesimi). «Engel Hak çağıruban dara varayın Mevlâ» (Yunus). Amma gönülleri bağlı, gözlerinde perde kalmamış ham kişiler, «enel Hak» (Ben Allahım) dedikleri için Hallac-ı Mansur'u asarlar, Seyyit Nesimi'nin dirldiri derisini yüzerler. Tanrı ile böylesine bütünleşmek ancak «aşk» la olasıdır. Onun için bu gizi bilen herkes aşıktır.»

Özgürlük sınırlarını böylesine genişletmiş, insanı böylesine yüceltmiş, insan sevgisini böylesine derinleştirmiş, düşünceyi şeriatin dar kalıplarından çıkarıp eskl Yunan ve Hint felsefesine uzanmış böyle bir felsefenin şiir alanında da bunca doğurgan olmasına şaşmamalı.

Abdülbaki Gölpınarlı Halk tasavvuf edebiyatını 1) Tasavvufî halk edebiyatı, 2) Alevi Bektaşi halk edebiyatı, 3) Melâmi, Hamzavi halk edebiyatı diye üçe ayırıyor. Ne var ki bu üç kümenin üçünde de asıl eksen tasavvuf felsefesi (vahdet-i vücut kuramı) dır. Hemen bütün ozanlar, Yunus ve Hacı Bayram etkisindedir. Alevi ozanların şiirleri daha özgür görüşlü, Aili ve ehlibeyt konularına ağırlık veren, 16. yüzyıl ve sonrasında İran yanlılığı gibl biraz polltik şiirlerdir. Öteki tarikat ozanları daha ağırbaşlı görünümlü şiirler söylüyorlardı. Fakat bu ayrımlara bakarak halk edebiyatının bu dalını üçe beşe ayırmaya bizce gerek yoktur. Ozanlar ayrı ayrı incelenirken bağlı oldukları dinsel öğretiden gelen şiir özellikleri belirtilebilr. Fakat hepsi tasavvuf ozanlarıdır.

Tekke edebyatımızda önemli sayıda manzum bilgi, öğreti, öğüt kitapları da yazılmıştır. Bu kitapların tümü en yetişkin tarikat önderlerince aruz ölçüsü ve divan şiirinin mesnevi biçimi le yazılmış, dilleri çağın yazı diline oranla bir ölçüde arı ve yalın ise de gene de öteki halk ozanlarının diline göre karışık bir dille yazılmış kitaplardır. Bunların ilgili tarikat öğretisinl halka öğretmek, halk içinde yaymak amacından başka halk edebiyatı ile bir ilişkisi yoktur.

Her tekke kendine özgü bir çevresi olduğu için buralardan yetişen halk ozanları bu anlamda eğitim görmüş ozanlardır. Edebiyatın dinsel niteliği nedenlyle de dinsel olmayan halk edebiyatında görülmeyecek ölçülerde Farsça ve özellikle Arapça söz ve sözcükleri çok kullanırlar. Kendi öğretilerinin özel simgeleri, tarikat dışındakilerden gizledikleri kavramlar, tasavvuf felsefesinin kendisi ile ilgili terimler hep Arapça Farsçadır. Bu dalın en büyük ozanı Yunus Emre *Kur'an*'ı, Mevlâna'nın kitaplarını okuyup anlayacak, yorumlayacak kadar Arapça - Farsça bilen, aruzla musammatlar ve mesnevi (Risaletün Nushiyye) yazan aydın bir ozandır. Bununla birlikte söylediklerini halka söylediklerinden halkın dilini ve şiir geleneklerini yeğlemek zorundaydılar.

Bu dal, 15. yüzyılda Hacı Bayramı Veli, Eşrefoğlu, Kaygusuz Abdal gibl ünlü ozanlar yetiştirmişse de en büyük ozanlarını 16. yüzyılda yetştirdi: Pir Sultan Abdal bu kümede bir doruktur. Bu yüzyıla siyasal kişiliği ile de damgasını vuran, Anadolu kızılbaş kitleleri üzerinde olağanüstü etkili, bu etkiyi asıl Türkçe halk şiirleri ile sağlayan Hatayi (Safevi hükümdarı Şah İsmail) güçlü, coşkulu, öğretici şiirleri ile sivrildi. 17. yüzyıl Kul Himmet, Muhyi, Nivazi-i Mısrî gibi ozanlar yetiştirebilse de 16. yüzyılın parlaklığına erişemedi. Tekkeler üzerinde başlayan bozulma ve yıkım hızlanarak sürdü. 18. yüzyılda önemli bir ozan yetişmedi. 19. yüzyılın Dertli, Seyrani gibi ozanları artık tekke dışında yetişiyor, dinsel olmayan alanlara da yöneliyorlardı. Böylece Türk tasavvuf edebiyatı giderek gücünü yitirdi. Ama çağımızın Aşık Veysel, Ali İzzet Özkan gibi büyük halk ozanları da gene Alevi halk arasından yetişti. Hattâ Mahzuni, İhsani gibi aslında alevi olmayan ozanlar bile alevi yolunda şiirler söylüyorlar.

(Bu dalın şiir türleri üzerinde de aşağıda durulacak.)

Asker ozanlar: Halk ozanlarını yetiştiren verimli bir kaynak da Yeniçeri Ocağı'dır. Yeniçeriler geleneksel olarak Bektaşilik yolundadırlar. Şlirlerinde bu öğretinin serpintileri olması doğaldır. Fakat Köroğlu, Kayıkçı Kul Mustafa, vb. bildiğimiz ordu ozanlarının şiirleri, daha çok dinsel olmayan konulardadır. Özellikle de savaş olayları ve yiğitlik üstüne şiirler. Bu ozanların görevleri de savaşlarda saz çalıp böyle şiirler söyleyerek askerleri yüreklendirmekti.

Yeniçeri ozanlarının ayrı bir önemi de şudur: Bunlar ordu ile birlikte savaşlara katıldıklarından tanığı oldukları tarihsel olayları ve kişileri şlirlerine geçiriyorlardı. Böylece de bu tür şiirler tarihsel birtakım olay ve kişilere ışık tutan belgeler oluyorlar.

Türk Halk Edebiyatının Türleri Halk edebiyatımızın söyleyeni belli olmayan türleri hem şiir (türküler, maniler...), hem düz anlatı (yazıya geçirildiğinde düzyazı) türleri (masal, efsane, öykü, fıkra, bilmece, atasözü...), ya da her iki biçimi de görülen türler, (tekerleme, bilmece, atasözleri)dir. Türkülü halk öykülerinde de anlatı bölümlerinin arasına şiirler serpistirilmistir. Her türün kendi içinde de değişik özellikte türleri vardır. Biz burada bu türleri bölümlere ve alt bölümlere ayırmaya girişmeden, her birinin ince ayrıntılarına girmeden topluca gözden geçirebileceğiz:

I. **Destan:** Bu bölümde konumuz olan destanlar tarih öncesi çağların ilkel toplumlarında doğan, zamanla halk dilinde oluşan, sonradan da ya bu çağlara yakın bir halk ozanınca birleştirilip bütünleştirilen, ya da bilinçli bir derleyicinin halk dilinden derlediği doğal destanlardır (Epope'ler). Halk şiirinin bir türü olan destan aşağıda şiir türleri arasında görülecektir. Çağdaş ozanların yazdıkları yapma destan öykünmeleri (Behçet Kemal Çağlar, *Battal Gazi Destanı)* ve çok bölümlü uzun epik şiirler (Nazım Hikmet, *İstiklâl Savaşı Destanı* - Fazıl Hüsnü Dağlarca, *Çakırın Destanı* vb.) konumuz dışıdır. Bu konunun ayrıntıları için; (bkz. Destan, Destanlarımız).

II. **Halk Öyküleri:** İçlerinde olağanüstü olaylar, doğa dışı varlıklar da bulunmakla birlikte asıl konuları gerçek yaşam ya da gerçek yaşama dayalı konular olan sözlü anlatı ürünleridir bu öyküler. Halk arasında bunlara en çok «heykât, heyk» gibi adlar verilir. Uzun kış gecelerinde köy odalarında, kimi kent kahvelerinde ya da evlerde, ocak başlarında daha çok bir tören, sevinçli bir olay nedeniyle toplanmış daha küçük topluluklarda bir kişi bir topluluğa anlatır bu öyküleri. Hemen her yörede adı belli usta öykü anlatıcılar yetişmiştir. Dede Korkut

Boyları'ndan sonra 16. yüzyıldan başlıyarak bu türün değişik özelliklerde zengin örneklerini görmekteyiz.

Bu öyküleri uzunlukları bakımından kiye ayırabiliriz: a) Anlatılması bir iki saatte tamamlanan kısa öyküler (Halk arasında bunlara, özellikle türkülü olmayanlarına «kara hikâye», Doğuanadolu'da «serküşte», «kaside» gibi adlar verilir), b) Anlatımı gecelerce süren uzun öyküler (Bunlara da çok yerde «koca hikâye» denir). Bu öyküler asıl konuları bakımından türlere ayrılır. Fakat biz bunları üçe ayırabiliriz: Öykülerin çoğu bilindiği halde derlenip yazıya geçirilmemiş, gereğince incelenmemiştir.

1. **Aşk Öyküleri:** Bunlar öncelikle aşık edebiyatımızın adı belli ozanlarının aşık olduğu kızla baş kişi olarak yer aldıkları öykülerdir. Ozanın yaşadığı gerçek bir aşk öyküsü, ya da onun şiirlerinden esinlenerek halk arasında düzülüp koşulmuş öykülerdir bunlar. Ozan böyle bir serüveni yaşamış olsun olmasın, bu öykülerde gerçeğe uygun olaylar halkın kattığı yakıştırmalar, efsane ve masal öğeleri ile değişip zenginleşmiştir. (Kerem ile Aslı, Aşık Garip, Karacaoğlan'ın birçok öyküsü, Ercisli Emrah, vb.) Günümüzde de kendi serüvenlerini anlatan, hattâ gerçekte kendi anlattıkları gibi bir serüven yaşamadıkları halde geleneğe uyarak kendilerine böyle birer öykü uyduran halk ozanları vardır. (Ali İzzet, İhsani ile Güllüşah, Mahzuni ile Suna vb.).

Bu tür öykülerin bir bölüğünün başkişileri de gerçekte olmayan fakat yaşadığına inanılan ozan yapılı kişilerle yaşamadıkları kesinlikle bilinen, ozan da olmayan halk tipleridir. (Elif ile Mahmut, Yaralı Mahmut vb.) Kimi aşk öyküleri de hiçbir özelliği olmayan, sıradan bir köylü delikanlısı ile bir genç kız ya da birbirlerine düşmeyen bir erkekle bir kadın arasında yaşanmış meraklı, acıklı aşk serüvenleridir.

2. **Kahramanlık Öyküleri:** Bu öyküler Dede Korkut Boyları ile kurulan geleneği sürdüren ve 16. yüzyılda Köroğlu öyküleri ile başlayıp yüzyıllar boyu serpilerek gelişen savaş, döğüş, yiğitlik öykülerdir. Çevresindeki bir güçlü beye ya da ağaya, devlet güçlerine başkaldırıp dağa çıkmış eşkiyadan İstanbul tulumbacılarına ve semt kabadayılarına kadar, halkın içinden çıkmış, güçlülerle savaşan, güçsüzleri, kadın ve çocukları koruyan, zenginden alıp yoksula veren halk yiğitlerinin öyküleri halkımızın dilinden düşmez. Yazık ki bu ikinci bölüm öyküler asıl konuları bakımından türlere ayrılır. Fakat biz bunları üçe ayırabiliriz:

Bu tür öykülerin en eskileri, en yaygınları, en sevilenleri, en zengin çeşitlemeleri Köroğlu ile yoldaşlarının öyküleridir. Köroğlu öyküleri destan (epope) geleneğindeki gibi 24 koldur. Kolların yöreden yöreye değişik biçimlerini ya da her kol içindeki bir olayı başlı başına anlatan çeşitlemeleri de düşünürsek bu sayı yüzlere ulaşır. Köroğlu öyküleri Türkiye dışındaki Türküler (Azerbaycan, Türkistan, Özbekistan, Tacikistan vb.) hattâ komşu uluslar (Ermeniler, Gürcüler, Kürtler vb.) arasında da yayılmıştır.

Dede Korkut Boyları, Oğuzların destan geleneğini sürdürür. Elimizdeki metinlerde sık sık «Dedem Korkut geldi, bu oğuznameyi düzdü koştu» dendiğine göre de elbet bir *Oğuzname*'dir. (bkz. Destan, Destanlarımız.) Fakat eldeki yapıları ile bütün destan özelliklerine karşın bunları bilinen dünya destanlarının (epopelerin) bilinen özelliklerini taşımadıkları açıktır. Bu boylar, halkımız arasında «heykât» (Bamsı Beyrek ve Tepegöz), aydınlar arasında da masal ve hikâye diye adlandırılıyor. Bunların özgün adı ise her öykünün başında açıkça dendiği gibi «boy»dur. (... boy'ın beyan eder.) Bizim kanımızca bu boylar da destan türünden çok kahramanlık öyküleri kapsamına girer.

Kimi halk öyküleri de bir halk ozanının hem bir aşk serüvenini hem de savaş ve döğüşlerde yiğitliğini anlatır. (Şah İsmail, Köroğlu kollarından Benli Döne, Dede Korkut Boylarından Bamsı Beyrek ya da halk arasındaki Bey Böyrek çeşitlemesi gibi). Bunları da hem aşk öyküleri, hem kahramanlık öyküleri içinde sayabiliriz.

3. **Gerçekçi Öyküler:** Bu öyküler halkın günlük yaşamındaki gerçek olayları, ya da olanağanüstü masal ve efsane öğelerinden arınarak gerçeğe uygun biçime dönüşmüş olayları konu alan öykülerdir. Bir halk türküsünün kim ya da ne üstüne yakıldığını anlatan öykülerin çoğu da böyledir. Bu tür öykülerin kırsal yörelerde oluşanları daha çok acıklıdır. (Yozgat yöresinden Dertli Kaval öyküsü gibi.)

Kentlerde özellikle de İstanbul'da meddah öykücülerinin anlatıkları kimi öykülerin bu türün en güzel örnekleridir. Öyküyü anlatan meddah olayları dramatize etmek, kişileri taklit etmek zorunda olduğundan öykünün gerçeğe uymayan yanlarını ayıklar ya gerçeğe uyan öyküleri seçerdi. İstanbul yaşamından günlük olayları, türlü gerçek tipleri, olağan varlıkları anlatan öyküler sergilerdi. (Hançerli Hanım, Sansar Mustafa, Kanlı Bektaş, vb.) Meddahların anlattıkları bu öyküler türlü kaynaklardan derlendiği, tarihsel olayları canlandırdığı gibi kentin günlük yaşamından alıp meddahın kendisinin yazdığı ya da düzenlediği öyküler de olabiliyordu (IV. Murat'ın meddah'ı Tıflî gibi.) Kırsal alanların acıklı öykülerine göre bu öyküler öğretici, eğlendirici, güldürücü idi.

Gerek aşk öykülerinin gerek kahramanlık öykülerinin başında ve aralarında şiirler, türküler söylenirdi. Özellikle Köroğlu, Kerem gibi adı belli ozanların öyküleri bu ozanların şiirleri ile bezenirdi. Gerçekçi halk öyküleri hem türküsüzdür, hem de anlatı bölümleri günlük konuşmaların gerçekliğine uygun bir düzanlatımdı. Konuşmalardaki taklitler ise öykülerin gerçekçiliğini daha da artırıyordu.

Aşk ve kahramanlık öykülerine oranla, derlenip yazıya geçirilmiş gerçekçi öykülerin sayısı azdır. Bunun nedeni 1940 sonrası gerçekçi aydınlar edebiyatı çevresinde koparılan fırtınaların aynısı olsa gerek.

III. **Efsaneler:** Belirli bir tarihte, belirli bir yerde yaşamış gerçek kişilerin yaptıkları ya da gerçekten olmuş bir olay, sonradan halkın inançları doğrultusunda olağanüstü, doğa dışı nitelikler kazanır ya da bu tür öğeler katılarak öyküleşir. Bir köyün ya da kentin kuruluşu, halkın sevdiği, inandığı kişilerin yaşamları (Köroğlu'nun yaşamöyküsü, Kerem'in cansız varlıklarla söyleşmesi, din büyüklerinin yaptıkları...) ile ilgili öyküler birer efsanedir. Bu özellikleri ile efsaneler destan ve halk öykülerine benzerler. Fakat destanlar gibi toplumların ilkel çağlarında oluşmaması, manzum olmaması, uzun olması gibi özellikleriyle destandan ayrılır. Destan kişileri ve olayları, uzun, karmaşık anlatımından, süslerinden uzak yalnızca olağanüstü yönleriyle kısa, düzanlatı biçiminde anlatılınca efsane olur. Halk öyküleri de hem destandan uzundur, çoğu yer yer şiirlerle bezenmiştir, hem de geleneksel, yer yer kalıplaşmış anlatım biçimleri vardır. Efsane, konusu olan olayı, kişiyi, varlığı yalın, düz, kısa anlatır. Hiçbir olağanüstü yanı bulunmayan, fakat olayı olduğu gibi değil de olabileceği başka bir biçime sokan efsaneler de vardır.

Demek ki bir efsanede iki öğe seçilir: Birincisi gerçek, ikinci sonradan ekleme olağanüstülük ya da değiştirilmiş ama gene de olağan olaylar. Efsaneler masallardan da bu gerçeklik özelliği ve bu anlatımları ile ayrılırlar.

Anadolu ilk çağlardan beri bir efsaneler yurdudur. (Bkz. Halikarnas Balıkçısı'nın *Anadolu Efsaneleri* ile Murat Uraz'ın *Türk Mitolojisi*) Bu çok ve çeşitli efsanelerimizi dört bölüme ayırabiliriz:

1. Evrenin ve varlıkların yaratılışı, sonu, dönüşümler konularında efsaneler: Türk destanlarının başına koyduğumuz (bkz. Destanlarımız) «Yaratılış» efsanesi ve çeşitlemeleri bu türün en güzel örnekleridir. «Güneş Bacı ile Ay Kardeşin» dünyayı aydınlatmak için aralarında gece ile gündüzü paylaşmalarını anlatan öykü pek çok efsane bugün de halk içinde anlatılır. Bir zaman,

lar insan olan kuşlar (Yusufçuk kuşu vb.), sarp kaya yüzlerinde Hazreti Ali'nin ayak izleri, ardında sürüsü ile taş oluvermiş çobanlar taş edilmiş adlı sanlı insanlar... Anadolu'nun bu tür efsaneleri olmayan hiçbir yöresi var mıdır? Mahşer ve Kıyamet gününü konu alan efsaneleri ise bilmeyen yoktur. Bu efsaneler insan beyninin doğa ve doğa olayları üstüne düşünmekte yetkinliğini, gelişmişliğini gösterir.

2. Tarihsel olayları ve kişileri konu alan efsaneler: Bu tür efsanelerin konuları, tarihsel olaylar, (savaşlar, barışlar, göçler vb.), afetler, (deprem, sel, su baskını, salgın hastalık....) bu tür olaylarda sivrilmiş kişiler ya da topluluklar, eşkiyalar, aşıklar evliyalar... gibi pek çok ve değişik konulardır. Yazılı edebiyatta «menkıbe ya da menkabe» denilen öyküler bu tür efsanelerdir.

Gerek destan ve halk öyküleri ile, gerekse öteki efsane türleri ile bu tür efsaneler çok yakın benzerlikler gösterir, yer yer de onlarla iç içedir. Ayırıcı, belirleyici nitelikleri tarihsellik, gerçeklik, düz ve kısa anlatım, konu dinsel olsa bile dinsel olmayan yanının ağır basmasıdır.

3. Olağanüstü varlıklarla ilgili efsaneler: «Alınyazısı, ölüm, tekin olmayan yerler, gizemli orman, gül vb. yerler, geyik, koyun gibi hayvanların gizemli koruyucuları, olağanüstü yaratıklar (Cinler, periler, ejderhalar vb.), çarpan ya da hastalık getiren gizemli varlıklar albastı), Olağanüstü güçleri olan kişiler (büyücüler, afsuncular, üfrükçüler...), gizemli hayvanlar ve bitkiler (yılan, adamotu)... gibi konuları işleyen efsaneler bu öbekte toplanır. Bunlar uzunlu kısalı öyküler biçiminde anlatılır. Bir iki sözle bir inancı belirten minik anlatıların bu türle ilgisi yoktur.

4. Dinsel efsaneler: Menkabelerin doğrudan din ve Tanrı ile ilgili olanlarıdır. Bunlar, peygamberler, mezhep ve tarikat başları, ermişler gibi tanınmış kişiler olabileceği gibi namaz kılmasını bilmeyen tanrının sevgilisi çoban, Musa'nın cennet müjdesi getirdiği sarhoş gibi adı belirsiz halk adamları ile ilgili dinsel öykülerdir. Kimi dinsel efsanelerde tarihsel ögeler ağır bastığı gibi, kimi tarihsel efsanelerde de dinsel ögeler ağır basar. Efsanenin türünü belirleyen ağır basan yanıdır. Bu tür efsaneleri Siret. Vilâyetname ya da menakıpname *(Hacı Bektaş-ı Veli Vilâyetnamesi, Sarı Saltık Menakıpnamesi)*, İslam tarihleri ve dinsel öğretim kitapları gibi yazılı kaynaklarda da çokça buluruz.

Her türden efsane, dıştan akıl ve bilim dışı, bu nedenle de zararlı görülse bile asıl içeriği ile halkın inançlarını. dünya geçiminden yakınmalarını, umut ve özlemlerini, doğru ve yanlışlarını sergilerler. Hattâ bunu, halk edebiyatının öteki türlerinden daha buruk, keskin, yalın ve çarpıcı biçimde anlatırlar. Halkı tanımak, onunla anlaşmak istiyenlerin efsanelerin bu içeriğine dikkat etmeleri gerekir.

IV. Masallar: Halk edebiyatının uzun ya da uzunca anlatı türlerinden destan (epope), öykü ve efsane türlerinin asıl dayanağı gerçeklerdir. Masalın asıl dayanağı ise düş'tür. Gerçekten masallar inandırıcılık savı olmayan, gerçeği hep geri planda tutan düş ürünleridir. Masalları, benzerleri olan efsane ve halk öykülerinden ayıran temel özellik de budur. Anlattıkları olağan üstü olsun olmasın, hattâ gerçeğe çok uygun şeyleri de anlatsa masalın bu düş ürünü niteliği değişmez. Masalı bu türlerden ayıran öteki özellikler ise a latım biçimi, kalıplaşmış bölümleri olması, kısalığı, değişmez bir anlatım planı olmasıdır.

Halk öykülerinde olduğu gibi masal alanında da her köy ve mahallede usta masal anlatıcıları («masal anaları», Eflâtun Cem Güney) yetişmiştir. Halk öyküleri daha çok erkekler arasında söylenip dinlenen bir tür olduğu halde masallar daha çok kadınlara ve çocuklara yetişkin bir kadının anlattığı bir anlatı türüdür. Masallara «koca karı masalları» denmesi boşuna değildir. Destan ozanlarından, usta halk öykücülerinden geçme bir gelenekle usta ve çırak masal anlatıcıların geleneği birleşerek yüzyıllar içinde masal anlatma sanatını kurallaştırmıştır:

Masala bir tekerleme ile başlanır (Halk öykülerindeki «döşeme» denilen başlangıçlarda da benzer deyişler görürüz). Sonra masalın konusu olan olaylar anlatılır (Arada gene tekerleme niteliğinde sözlere raslanır). En sonunda da her masaldaki geleneksel «mutlu son» gene tekerleme benzeri iyi dileklerle bitirilir.

Masallarda yer, zaman ve kişiler belirsizdir. («Zaman zaman içinde, bir yerde, bir padişahın...») Fakat anlatılanlar, masalın anlatıldığı her yere, her zamana ve herkese uyar. Şu anlamda ki kadın, çocuk ve büyük erkek dinleyiciler, anlatılan masalda kendi duygularını, düşüncelerini, düşlerini bulurlar ve masal onları hiç aldatmaz. Böylece herkes gerçek yaşamda bulamadığını masalarda bulur. Karamsar masal olmaz. Bu yönü ile masallar oyalayıcıdır. Fakat öte yandan halkın neyin nasıl olmasını istediğini belgeler, insanlığın evrensel özlemlerini geleceklere taşır. Bu yönü ile masallar, halkın, bütün kötülüklerin yok olduğu, her şeyin insanların gönlünce iyi ve güzel olduğu mutlu bir düzeni düşlediğini kanıtlar.

Evrende var olan ya da varmış gibi tasarlanan hiçbir varlık yok ki masal kişisi olamasın. Olağan insanlar, iriliği ya da ufaklığı olağanüstü abartılmış insanlar (bir keçiyi sapanına koyup taş gibi fırlatan çoban, Mercimek oğlan...), hayvanlar (ayı, maymun, kurt...), bitkiler (kavak, çiçek. çiğdem...), cansız varlıklar (kaya, çay, göl...), doğaüstü varlıklar (Peri, dev...). Fakat hepsinde dile gelen insanın kendisidir, her şey kişileştirilmiştir.

Masal tiplerinin her özelliği abartılmıştır: İyiler olağanüstü iyi, kötüler çok kötü, güzeller aydan - günden güzel, çirkinler eşi görülmedik çirkin... Keloğlan gibi saf, Köse gibi kurnaz, cadı karı gibi kötü yürekli... her tip masallarda yaşar. İnsanın güçlü ve zayıf, olumlu ve olumsuz bütün yanlarını masallarda görürüz. İyi ile kötü çatışmasında ilkin iyi yenilse bile masalın sonu Ille de iyiliğin bütünlüğü ile biter, kötüler cezasını bulur.

Masalları, asıl masallar, hayvan masalları, zincirlemeleli masallar gibi alt kümelere ayırabiliriz. Hayvan masalları kısalığı ve tekerlemesiz anlatılmaları ile asıl masaldan ayrılır. Kimileri de «fabl» gibi ders vericidir. Zincirlemeli masallar kişileri ayrı küçük küçük öykücüklerin ortak bir öğe çevresinde zincirleme sıralanışından oluşur. Bunların da birçoğunun kişileri hayvanlardır. (Bir öküzü yemek isteyen tilki kurda, varır, kurt aslana, aslan öküze, öküz köpeğe, köpek sahibine, sahibi tilkiye varır, herbiri arasında zincirleme olaylar geçer.) Zincirleme masallar daha çok eğlendirici niteliktedir masallardır.

Masal ya da öyküye başlarken söylenen tekerleme ve «döşeme»ler arasında, çok zaman da tek başına bağımsız olarak anlatılan «yalan» (yalanlama)lar da ayrı bir masal kümesi sayılabilir. Anlatanın kendi başından ya da üçüncü kişilerin başından geçmiş gibi dinleyenleri inandırmayı değil de tersine en inanılmaz yalanları bulmayı amaçlayan anlatılardır bunlar. Kimi zaman da bu en inanılmaz yalanı bulma yarışması biçimine dönüşür.

Kısaca masallarımızda düşündürücü, duygulandırıcı, öğretici, eğlendirlci, güldürücü... aradığımız her şeyi buluruz. Bunun için masallar özellikle çocukların eğitiminde vazgeçilmez bir kaynaktır.

En güzel masal örneklerini Prof. Pertev Naili Boratav'ın ve Eflâtun Cem Güney'in derlemelerinde bulabiliriz.

V. Fıkralar: Fıkra'lar, söz arasında yeri geldikçe düşünceyi somutlaştırmak için anlatılan güldürücü, nükteli minik halk öykücükleridir. Fıkranın asıl amacı güldürmek, eğlendirmek değildir. Asıl amaç, birtakım olumsuzlukları yermek, tersini göstererek doğruyu bulmak, karşımıza çıkan doğa ve toplum olayları üzerinde düşündürmek, öğret-

mek ve eğitmektir. Baskı ve yoksulluktan ezilen halkın dünya görüşünü yansıtır. Bu şaka ve gırgırların altında çok ciddi sorunlar yatar. Fıkra anlatmak, hele anlamak gelişmiş bir düzey, zekâ ve incelik gerektirir.

Türk halk fıkraları ya adı belli bir kişiye (Nasrettin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa vb). ya belirli bir niteliği ile ün salmış bir halk kesimini simgeleyen tiplere (dinsel konularda özgür inanç ve davranışlarıyla Bektaşi, ahmaklığıyla Lâz, kof kabadayılığıyla Arnavut, paragözlüğü ile Yahudi vb.) mal edilir. Ya da sıradan insanların gülünç serüvenlerini konu edinirler.

Birinci türün dünyaca tanınmış örneği Nasrettin Hoca'dır. Nasrettin Hoca, 13. yüzyılda Akşehir'de yaşamış gerçek bir kişidir. Fakat bütün Nasrettin Hoca fıkralarında anlatılan serüvenler gerçekten Hoca'nın başından geçmiş değildir. O yüzyılda içinde Hoca'nın da yaşadığı toplumsal bozukluklara, adaletsizliklere, geçim sıkıntılarına, böyle bir ortamda bozulan insan ilişkilerine benzer durumları konu edinen bütün fıkraları ondan sonraki yüzyıllar boyunca da halkımız yaratıp Nasrettin Hoca'ya mal etmiştir. 17. yüzyılda I. Ahmet'in komiği İncili Mustafa Çavuş'un komikliğin arkasına sığınarak yaptığı zehir zıkım eleştirilere benzer konulardaki bütün fıkralar İncili Çavuş'a maledilmiştir. IV. Murat'ın içki yasağına karşın içki içmekten vazgeçemiyen, yakalandıkça şaklabanlıkları ile paçayı kurtarabilen Bekri Mustafa, gülünç sarhoşluk serüvenlerinin ortak simgesi olmuştur. Hattâ seyirlik halk oyunlarına aynı adla bir tip olarak girmiştir.

Dar şeriat kurallarına aldırmayan, oruç yiyen, bekri gibi içmeden edemeyen, Tanrıya bir dost teklifsizliği ve şakacılığı ile yaklaşan, en çetrefilli sorunlara afacan gülücüklerle eğilen bütün fıkralar da ille alevi Bektaşi halk arasında oluşmuş değildir. Her çağda, her yerde, her kesimden halk arasında yaratılmış bütün fıkralar Bektaşi fıkrası diye anlatılır. Bunun gibi Lâzlara, Arnavutlara, Yahudilere, Kürtlere, Tahtacılara, Yörüklere mal edilen fıkralar da gerçekten bu halkların değildir. Öteki halk kesimleri arasında uydurulan fıkralar bu kesimlerden bir tip üstüne yıkılmıştır. Hem de bu fıkraların amacı, mal edildiği halkı aşağılamak değildir. Amaç her yerde, herkeste görülebilen ahmaklık, akılsız kabadayılık, elisıklık gibi kötü huyları eleştirmektir.

Böyle bir kişiye ya da kesime mal edilmemiş sıradan kişileri, köy içinde saflığı ile tanınmış bir kişiyi konu edinen fıkraların çoğu yalnızca güldürücü, eğlendiricidir. Yazıya geçirilemeyecek kadar açık saçık fıkralar da bunlardandır.

Koca Ragıp Paşa, Fıtnat Hanım, Haşmet, Namık Kemal geçen yüzyılın ozanları ile ilgili fıkralar hem İstanbul gibi dar bir çevrede, hem de daha aydınlar arasında yayılmıştır. Gerçek tarihsel olaylar ve kişilerle (Atatürk, Napolyon, Yahya Kemal vb.) ilgili hoş öyküler de «tarihsel fıkralar» kümesini oluştururlar. Fakat bunlar gerek yazılı oluşları, gerek halk yaratmaları olmayışı bakımından halk fıkrası kapsamı dışında kalırlar.

Günümüzde de 12 Mart ve Cevdet Sunay fıkraları zengin bir fıkra kolu oluşturuyor.

VI. Bilmeceler: Bilmeceler halk içinde yaygın belirli biçimleri ve yanıtları olan soru metinleridir. İki sözcükten birkaç cümleye ya da dizeye kadar uzayabilir. Eski çağlarda sınav, sınama, parola gibi ciddi bir işlevi var idiyse de günümüzde bilmece daha çok çocukların bir oyun ve eğlence aracıdır. Halk edebiyatının bir türü oluşu ise söylenişindeki güzellikle içeriğindeki şiirsellikten ötürüdür. Hem düz söz, hem uyaklı, hem de tastamam manzum biçimleri vardır.

Söyleniş özellikleri, konuları bakımından pek çok çeşitlerine raslayabiliriz: Metel metel, bilmece bildirmece, benim bir oğlum (ya da kızım) var, gibi belirli bir kalıpla başlayanlar, ses öykünmeleri, sözcük oyunları, alfabenin harfleri, organlarımız, soyut kavramlar...

Bilmeceler yalnızca söz güzelliğinden dolayı değil, bilgi ve sözcük dağarcığını zenginleştirmesi, düşünme yeteneğini geliştirmesi boş zamanı değerlendirmesi, kişilerin birbirine yaklaştırması gibi eğitsel değerinden dolayı da önemlidirler.

Şiir biçiminde olan bilmeceler, aşağıda göreceğimiz halk şiirleri türlerine girer.

VII. Atasözleri: «Atasözü» deyiminin iki öğesi var: Biri «ata», biri «söz». Söz öğesi üstünde durmaya gerek yok. Fakat kimdir «ata»? Kaşgarlı Mahmut kitabına geçirdiği «sav»ları değişik Türk toplum ya da topluluklarını gezip dolaşarak söylediğine ve o sözlerin halâ dilimizde yaşadığına göre demek «ata»larımız başlangıcını bilmediğimiz bir zamandan günümüze değin gelip geçmiş herkestir. Konumuz «halk» olduğuna göre de bu «herkes» içinde özellikle yönetilen sınıf ve katmanlardır. Bugünün Pamukkale'sinde bir çoban, bilmeden eski hemşerisi Hiyerepolis'li köle feylozof Epiktetos'un bir sözünü «atasözü» diye aktarıyorsa demek «ata» Epiktetos'tur.

İşte ata sözlerimiz Ortaasya'nın bilinmeyen çağlarından, Anadolu'nun Türklerden önceki halklarından günümüze değin halk içinde «atasözü» diye adlandırılan ve üç aşağı beş yukarı aynı sözcüklerle anlatılan bir iki cümlelik söyleyeni belirsiz özdeyişlerdir. Yani bütün bu uzun zaman süreci içinde halkların yaşadığı somut olaylar, bütün bir somut yaşam sonunda edindiği deneyimleri, vardığı sonuçları unutulmaz kalıp sözlerle formülleştirdiği özlü sözlerdir. Bir başka deyişle halkın geçmiş yüzyıllar içinde pişirip kotardığı dünya görüşünün, felsefesinin, değer ölçü ve yargılarının en kısa anlatımıdır. Bir bakıma da eskilerin somut deneyimlerinin sonuçlarını gelecek kuşaklara aktarmasıdır. Halk için bilinen bir atasözü, adı belli herhangi bir büyüğün özdeyişinden daha bağlayıcıdır. Bu nedenle halka ulaşmak isteyenlerin izleyeceği çevre yollarından biri de atasözleridir.

Çok çeşitli atasözleri var: Kimi düz sözdür, kimi uyaklı, ölçülü. (El elin eşeğini ıslık çalarak arar. / Ağlarsa anan ağlar, kalanı yalan ağlar.) Fakat önemli olan atasözünün biçimi değil özüdür. Görülen, bilinen, yaşanan, insan benliğine yansıyan her konuda söylenmiş atasözleri vardır. Kimisi doğa ve toplum olaylarının gözlemi sonucudur. (Kanı kan ile kan ile yumazlar... Dereyi geçerken at değiştirilmez... Mart ayı dert ayı... Kasımpaşa'lı eli masalı...) Kimisi dolaysız yasa koyma biçimindedir. (Alçak yerde yatma sel alır, yüksek yerde yatma el alır. / Gözün ile gördüğünü eteğin ile ört. / Isıramayacağın eli öp...) Kimisi iki kişiyi konuşturur. (Kurda niye boynun kalın demişler kendi işimi kendim yaparım da ondan demiş. / Keklik gibi yürüyeyim demiş, karga kendi yürüyüşünü unutmuş. / Babamın adı Hıdır, elimden gelen budur. / İt ite buyurmuş, it kuyruğuna...) Ve daha niceleri...

Kimi atasözleri de bugün bize ters gelen yargıları deyimler. (Bana değmeyen yılan bin yaşasın. / El öpmekle ağız aşınmaz. / Tat'sız (Acemsiz, yabancı desteği olmadan) Türk bolmas, börksüz baş bolmas...) Bu tür atasözleri yönetici, egemen sınıf ve katmanların şerrinden kendini ve yakınlarını korumak gibi bireysel, insancıl duyguları dile getirdiği gibi gizli, acı bir eleştiri anlamı da taşır. Kişi güçsüzlüğünün, çaresizliğinin de gerçekçi deyimlemesidir. Bunları da zararlı diye bir kıyıya itmemeli.

Atasözlerini çoğu bir benzetmeye dayanır. (Üzüm üzüme baka baka kararır. / Fakirlik ateşten gömlek...) Bu tür atasözlerini anlamak ve yerinde kullanabilmek için neyin neye benzetildiğini çok ivi kavramak gerek. Bu ise atasözü derlenirken, bu sözün kullanılacağı yeri de saptamayı zorunlu kılar.

Kimi «*deyim*»lerin atasözü ile karıştırıldığı çok görülüyor. Gerçekten atasözü değerinde birçok deyimlerimiz vardır ve bunları

atasözlerinden ayırmak çok güçtür. (Öküz altında buzağı aramak, İki ayağını pabuca sokmak, Tut keli perçeminden, Süt dökmüş kedi gibi...) Bu tür deyimlerle atasözünü ayırmak için sözün uzunluğu (atasözü deyimden genellikle uzundur), sözcüklerin kendi sözlük anlamlarında kullanılıp kullanılmadığı (deyimi oluşturan sözcükler kendi sözlük anlamlarından bambaşka bir anlama gelir), sözün kesin bir yargıyı anlatıp anlatmadığı (atasözleri kesin yargıları belirtirler).. gibi özelliklere bakmalı. Fakat asıl ayrım kullananın kavrayış ve ustalığına bağlıdır.

VIII. Tekerleme: Tekerleme, masallarda, çocuk oyunlarında, daha çok çocukların törensel eğlencelerinde ya da bağımsız olarak söylenen, aralarında bir konu ya da anlam birliği olmayan, bu yüzden saçma görünümlü, kimi zaman hiçbir anlamı da bulunmayan sözcüklerin hoş bir uyak ya da ses düzeni içinde sıralanmasından oluşan şaşırtıcı, gülünç, eğlenceli sözlerdir. Çok kısa tekerlemeler de vardır, oldukça uzun olanları da.

P.N. Boratav tekerleme türünü mani ve türkü gibi halk şiirleri arasında sayar. Gerçekten tekerlemelerin çoğu konusuz, soyut şiirler gibidir. Fakat düz söz olanları da çoktur. Ayrıca bu türün masal, öykü, bilmece, şiir, Karagöz ve ortaoyunu türleri ile de yakın ilişki ve benzerlikleri vardır. Fakat hepsinden ayrılan özellikleri de vardır. Bu nedenle tekerlemeyi ayrı bir tür olarak ele almak gerekir. Başlıca türleri masal, oyun, çocuksu tören tekerlemeleriyle şaşırtmacalı söz oyunlarıdır.

Masal tekerlemeleri masalın başında (Bir varmış bir yokmuş.. / Deve tellâl iken, pire berber iken.. / Var varanın, sür sürenin, destursuz bağa girenin...), içinde (Azgitmiş, uz gitmiş... / Derelerden sel gibi, tepelerden yel gibi...) ve sonunda (Gökten üç elma düştü...) söylenir. Kimi tekerlemeler de yukarıda değindiğimiz «yalan» ya da saçma «düş» (rüya) biçiminde asıl anlatının başına eklenir.

Oyun tekerlemeleri çocuk oyunlarında ebeyi belirleme, oyundan çıkarma, yiten ya da gizlenen bir şeyi bulma, kızdırma... gibi nedenlerle söylenen tekerlemelerdir. Oyundan bağımsız bir tür kendisi oyun demek olan tekerlemeler de vardır. İlginç bir tür de ilgilerini doğaya çekerek çocukları eğlendirmek ve oyalamak için söylenen tekerlemelerdir:

Ay dede
Evin nerede
Çamlıdere'de
Çamlıdere'nin neresinde
İki taşın arasında
Senin adın Kambak
Benim adım Tombak
Süt getir, kaymak getir
Ben yeyim, sen bak

Oyun tekerlemeleri masal tekerlemeleri gibi anlatı biçiminde değil basit bir ezgi ile söylenir. Bunun için asıl bu tür tekerlemelerde dizelerin değişik de olsa hece kalıplarına (duraklara) uyduğu görülür.

Belirli zamanlarda çocukların kendi aralarında düzenledikleri törenlerde hep bir ağızdan bu törenlere özgü tekerlemeler söylenir. (Yağmur yağsın diye «Elçömçe ya da Çömçegelin» adlı kuklayı gezdirirlerken ortaklaşa pişirip yemek için evlerde bulgur, yağ vb. toplarken...) Bu tekerlemeler türkülere yaklaşan bir ezgi ile çığrışarak söylenir. Kimi yörelerde büyükler arasında da bu tür törensel gelenekleri ve söylenen tekerlemelere raslanır.

Herhangi bir anlatı, oyun ya da törenden bağımsız olarak söylenen tekerlemeler de çoktur. Bu tekerlemeler, dinleyenleri güldürüp eğlendirmek ya da şaşırtmak için sözcük oyunlarıdır. Bunların günümüzde en yaygın biçimde yaşayanı ardarda söylenmesi en güç sözcükleri söyleme oyunudur. (... mahkemeleşmiş mi, mahkemeleşmemiş mi? vb.) Kimi zaman bu tür sözcükleri çabuk çabuk yineleyerek hünerini ispatlamak için ortaya çıkan kişi şaşırınca kendini küçük düşüren, aşağılayan bir anlam ortaya çıkar. Bu durumda kimi zaman da tekerleme en bayağısından açık saçık bir söze dönüşür. «Değirmende kötü pisik.» gibi. Bu tür şaşırtmaca tekerlemeleri, şaşıranı alaya alarak gülüp eğlenmelere neden olduğundan özellikle kırsal alanlarda oldukça geniş bir yayılma alanı bulmuştur.

Anadolu türkçesi ile Türkçe konuşan başka ulusların, hattâ yabancı dillerin tekerlemeleri arasında şaşırtıcı benzerlikler, aynılıklar görülüyor. (bk. Boratav, Tekerleme).

IX. Halk Şiiri Türleri: Halk şiiri terimini yalnızca türkü ve mani gibi ozanı belli olmayan şiirler için kullanmak, ozanı belli şiirlere ise halk şiiri değil «aşık şiiri» ya da «aşık edebiyatı» demek eğilimi var. Mani ve türkülerde gene temel birim dörtlük olmakla birlikte yerine göre dörtlüğü birkaç dize eklendiği ya da dörtlükten bir iki dize eksildiği görülür. Ozanı belli şiirlerle mani ve türkü arasında bundan başka biçim ve içerik yönünden hiçbir ayrım yoktur. Bunun için ozanı belli şiirlerin yaratıcılarına nasıl «halk şairi diyorsak, onların şiirlerine de «halk şiiri» demezimde bir yanlışlık yoktur. Biz burada «halk şiiri» terimini hepsi için kullanıyoruz.

Halk şiirinin ölçü, kafiye, nazım birimi gibi biçim özelliklerini yukarıda belirtmiştik. Görülüyor ki halk şiirlerinde çok nazım biçimi yoktur. İki temel biçim var: Koşma ve mani. Bütün halk şiirleri aynı biçim özelliklerini gösterir veya koşma, ya mani biçiminde olur. Bunun için halk şiirleri biçimleri bakımından değil, konuları ve içerikleri, ezgileri, kullanıldıkları yerler (iş türküleri, ağlayıcıların ölü başında söyledikleri ağıtlar, ninniler vb.) bakımından kümelere ayrılırlar. Kimileri de adlarını yaygın olarak söylendikleri aşiretlerin adlarından alırlar. (Varsak'lılardan «varsağı», Bayat boyundan «bayatı»). Kimi şiir türleri ise Alevi-kızılbaş ozanlar arasında özel adlarla anılır. (Deme, nefes, şathiye..) Adları ayrı olan bütün bu şiirlerin biçimleri aynıdır.

Türk halk şiirinin İslamlık öncesi Orta-asya'a uzanan kökleri konusunda bilgilerimiz ve bugüne kalabilen örnekler çok sınırlıdır. Bu ilk örneklerle ilgili «koşan, taksut, yır, köğ, şlok, padak, başik vb.» (bk. Hikmet Dizdaroğlu, ***Halk Şiirinde Türler.*** T.D.K. y.) gibi şiir karşılığı ya da şiirle ilgili birtakım sözcükler geçiyorsa da bunların hepsi ne özgün Türk şiirini deyimler, ne de birer şiir türüdür. Kaşgarlı'daki birçok örnek arasında (Bkz. ***Divan-ı Lügat it Türk*** May Yayınları) iki tür belirgindir. Biri ölen yiğitlerin «yuğ» denilen gömme törenlerinde «sagu» (ağıt)lar, biri de savaş, doğa, aşk, eğlence vb. konuları anlatan «koşuk»lar. Hattâ bu «koşuk» terimi bile bir şiir türü olmaktan çok genel olarak şiir anlamı taşıyor. Bu «koşuk» sözcüğünün İslâmlık sonrası Anadolu Türkçesinde «koşma» biçimine dönüştüğünü sanıyorum.

15. yüzyıldan günümüze değin halk şiirinde gelişip belirginleşen şiir türleri şunlardır:

1. Mani: Mani tipi (aaba) kafiyelenmiş dörtlüklerden oluşan başka şiirlere (kimi türküler, ağıtlar, ninniler vb.) ve dize sayısı artmış, ya da eksilmiş manilere raslanırsa da tipik maniler tek dörtlükten ibaret şirlerdir:

Damdan dama lik atar
Kızlara çalım satar
Çalımına yandığım
Gece kılıfta yatar

(Elbistan yöresinde ağırdan şeker gibi kostak kostak yürümeye «lik atmak» denir. «kılık» ise yüzsüz, çarşafsız yorgan, döşek, yastıktır.)

Gerçek maniler 4/3 7'li hece ölçüsü ile söylenir. 8'li, 11'li vb. mani tipi dörtlükler ya başka bir türün bir dörtlüğüdür, ya da geleneği iyi bilmeyen birinin uydurduğu bir manidir.

Mani geleneği ve beğenisi Türkler arasında ötedenberi çok canlı biçimde yaşayagelmiştir. Divan edebiyatında Acem nazım biçimlerinden rubai'nin yanında, özellikle Azer ve Çağatay alanlarında yaşayan «tuyuğ»,

mani beğenisinin divan edebiyatında da sürmesidir.

Maniler de fıkralar, atasözleri vb. gibi durup dururken söylenmez. Doğal olarak kullanıldıkları yerlerde belirli bir görevi üslenmişlerdir. Kızlar arasında niyet tutma, bir gizi, açığa vurma, yarışma.. Kız ile oğlan arasında lâf atma, sevgiyi duyurma, haberleşme.. Askerden gelen yada askere giden mektuplarda açıkça söylenemeyen şeyleri iletme. Fal bakma, bilmece söyleme. Manilerin çok geniş bir kullanma alanı var. Halk öyküleri nasıl daha çok erkekler, bilmece ve tekerlemeler daha çok çocuklar arasında yaygın türlerse maniler de daha çok kadınlar, özellikle de genç kadınlar kızlar arasında yaygın bir şiir türüdür.

Manilerin çok sevilen bir türü cinaslı manilerdir. Yazılış ve söylenişleri aynı, fakat anlamları ayrı sözcük ve sesler demek olan cinaslı kafiye halk şiirinin öteki türlerinde, hattâ divan şiirinde de özenilen bir kafiye türüdür. Fakat manilerde bunun özel bir yeri vardır. Manilerin geleneksel dize sayısının ve kafiye düzeninin değişmesi olayı da daha çok bu tür manilerde görülür. Amaç artık olabildiğince çok sayıda cinas bulabilmektir. Bulunabilen cinas sayısınca dize sayısı da artar ya da eksilir, kafiye düzeni de buna göre değişir:

Çimen yerde
Ot biter çimen yerde
Yare gömlek olaydım
Soyunup çimen yerde

Karadan
Karadan hep karadan
Yarim gider gemiyle
Ben giderim karadan
Ciğerim göz göz oldu
Görünmüyor karadan
Hak beni ayırmasın
Kaşı gözü karadan

«Ayak» sözcüğü, manilerde özellikle bu cinaslı kafiyeler için kullanılır. Yukardaki örneklerde olduğu gibi «ayak» maninin başında söylenir. Bu manilere «avaklı mani» de denir. (Manilere «baba, ele mi, var geç gönül, adam aman...» gibi ünlemlerle başlamak da bir gelenektir.) Birinci ya da hem birinci, hem ikinci dizeleri böylece düşmüş manilere «kesik mani» denir.

Mani aslında ortak (anonim) halk edebiyatının bir ürünüdür. Fakat yaygınlığı, anlam yoğunluğu, cinas tutkunluğu gibi nedenlerle halk ozanları, hattâ kimi divan şairleri kendi adları altında maniler söylemişlerdir. Halk arasında «manıcı» diye tanınan kişiler de ezberlerindeki manilerin yanında kendi uydurdukları manileri de söylerler. Öte yandan halk şiiri geleneğinden habersiz, acemi, fakat ozan geçinen kimileri, kafiye kolaylığından ötürü mani biçimine sarılırlar. Oysa manilerde ilk iki dize doldurma dizelerdir. Asıl anlam son iki dizededir. Mani söyleme ustalığı, güzel söz söyleme yanında yedi heceli iki dize ile yoğun, özlü şiir söyleme ustalığıdır.

2. Türkü: Sazla ya da bir ezgi ile söylendiklerinden halk arasında ozanı belli olsun olmasın bütün halk şiirlerine «türkü» denir. Hattâ çok yörelerimizde şiir söylemek, şiir yazmak yerine «türkü yakmak» derler. Fakat bir şiir terimi olarak «türkü» belirli bir halk şiiri türünün adıdır. Adı belli (Köroğlu, Karacaoğlan, Kerem, Emrah, Veysel gibi) halk ozanlarının birçok şiirleri de türküleşmiştir. Fakat asıl halk türküleri ozanı belli olmayan, ezgili halk şiirleridir. Halk şiirinin bütün türlerinde (7'li, 8'li, 11'li vb. her ölçüde değişik kafiye düzenlerinde..) halk türküsü örneklerine rastlıyoruz. Konuları bakımından da öteki türlerden bir ayrılığı yoktur. Koşuldukları ezgilere göre biçim değişiklikleri gösterirler.

Konularına, söylendikleri yerlere (işlevlerine), kıtaların ve kavuştak (bağıntı)ların dize sayılarına, dizelerin kafiye düzenine vb. göre halk türkülerinin pek çok çeşitleri vardır. Bu kadar çok çeşidi, kendi aralarında kümelere, bölümlere ayırmak çok güçtür. Çünkü hangi ölçütü kullansanız, hangi tanımı yapsanız o kümenin bütün örneklerini kapsamıyor, gene de eksik kalıyor. Böyle bir bölümlemeye girişince çok karmaşık sorunlarla karşılaşıyoruz. Onun için halk türküleri için ayırıc belirleyici kesin kurallar koyma olanağı yoktur.

a) Kişinin doğumundan (ninniler) ölümüne (ağıtlar) kadar yaşamı boyunca acılı ve sevinçli bütün bireysel serüvenler (aşk, ayrılık, askerlik, mapusane...),

b) Doğa ve toplum olayları (efsaneler, tarihsel olaylar, doğal afetler, siyasal olaylar, çevresel konular..), türkülere konu olurlar. Daha doğrusu türkülere konu olamayacak hiçbir konu yoktur.

c) Issız yollarda, kırlarda, dağlarda tek başına olduğu gibi topluca bir iş yaparken, törensel topluluklarda, oyun ve halaylarda... topluca türküler söylenir. Ninni, ağıt, ilahi, oyun havası vb. biçimlerde halk türküsünün girmediği yer yoktur. Bütün bu türler, konular, yerler de birbirine karışır Halay çekerken bir ağıt, iş yaparken bir taşlama, düğünde bir öykülü türkü... söylenebilir.

d) Her türkünün biçimi de aynı değildir. Değişik biçimlerde ve hiçbir biçime uymayan, düzensiz olanları vardır.

Bu nedenle biz türkülerin ayrı ayrı türleri ve biçimleri üzerinde değil en çok raslanan özellikleri üzerinde duracağız.

A. Türkülerde de temel birim dörtlüktür. Fakat kimi türkülerde dize eksilmesi, (üçlük ve ikilik) görülür. Ya da dörtlüğe iki, üç, dört, hattâ altı dizeli kavuştak (nakarat)lar eklenir. Kavuştak, türkülerin belirleyici bir özelliğidir.

B. Türkülerin çoğunun ölçüsü 11'li hece ölçüsüdür. 7'li, 8'li ölçülerde türkülere de çok raslanır. Fakat daha çok İstanbul türkülerinde (Kâtibim türküsü) ve Azer alanlarında «hoyrat»larında olduğu gibi 13'lü, 15'li vb. hece ölçüsü ile söylenmiş türkülere de raslanır. (Aruzlu türküler konusuna yukarıda değinmiştik.) Avnı şiir içinde değişik ölçülü dizelere raslandığı da olur.

C. Türkülerin temel kafiye düzeni koşma tipi kafiyedir. Fakat manilerden oluşmuş türküler de vardır. Türküyü oluşturan maniler ya herhangi başka bir türküde de kullanılacak biçimde bağımsız olur, ya da her dörtlükte geçen ortak bir sözcük ve ortak bir konu çevresinde birbirine bağlanmış olur. 11'li türkü dizelerinin mani tipi kafiyeli olduğu da olur. Hattâ kafiye disiplinine büsbütün boşvermiş türkülerimize de raslanır.

D. Türkülerde dizeleri ve dize kümelerini genişleten bir özellik de «yar, anam, bre beyler, bir danem, of of. ne bilem» gibi ünlemlerin eklenmesidir. Bu da yalnız türküye özgüdür.

Sonuç olarak bu çok değişken teknik özelliklerini mıncıklayıp durarak tadını kaçırmaktansa türkülerimizin özüne kulak vererek tadına varmaya çalışmalı. Özüne sözüne uygun ezgilerinin de yardımı ile halkımızın bütün bir yaşamını ve iç dünyasını en çok türkülermizde bulacağız.

3. Koşma: Prof. Pertev Naili Boratav koşmayı bir şiir türü saymıyor. Hattâ «aşık edebiyatının türleri» başlığı altında yalnızca «destan»ı (o da bir anlatı türü olarak) alıyor. Öteki türleri «Duyguluk şiir türü» (Güzelleme, koçaklama, ağıt, taşlama ve ilenme...), «Yarışmalı şiir türü» (muamma çözme, karşılama), «Öğretilik şiir türü» diye ayırıyor. Aşık edebiyatındaki şiirlerin yaygın adları ile bir türmüş gibi gösterilmesine de karşı çıkıyor. Fakat «Örneğin koşma deyimi Kastamonu bölgesi halk edebiyatı geleneğinde 11 heceli ve belli br ezgiyle söylenen bir şiir çeşidini

gösterir, başka bölgelerde ve çeşitli çağlarda değişik biçim ve ezgilere ad olmuştur.» diyerek (bk. Gerçek Yayınevi. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, sf. 28 - 31) «koşma»nın bir «şiir çeşidi» olduğu geleneği de belirtiliyor.

Gerçekten yukarıda açıkladığımız gibi ozanı belli olsun olmasın bütün halk şiirlerinin mani ve koşmadan başka bir biçimi yoktur. Bu genel biçimleriyle alınca mani dışındaki bütün şiir koşmanın alt türleridir. Bunlar ayrı nazım biçimleri değildir. Halk edebiyatı geleneğinde hepsinin ayrı ayrı adları olan güzelleme, koçaklama, taşlama, ağıt, semai, varsağı, ilahi, nefes... gibi «şiir çeşit»lerine «tür» demiyelim de ne diyelim? Anlamakta, öğretimde kolaylık olsun diye âşık edebiyatının bütün bu türlerini gene de «tür» başlığı altında tıpkı «destan» gibi ayrı ayrı ele alıyoruz.

Aynı adla anılan 8'li şiirlere de raslanmakla birlikte koşmalar hecenin 11'li kalıplarıyla söylenir. Kafiye düzeni ilk dörtlükte abab, abcb, akcb, öteki bütün dörtlüklerde ise dddb, eeeb, fffb.... olur. Yani ilk üç dize kendi arasında bütün dördüncü dizeler de ilk dörtlüğün ikinci ve dördüncü dizeleri ile kafiyeli olur. Kimi zaman da türkülerdeki kavuştak (nakarat) gibi dördüncü dize olduğu gibi yinelenir. Dinsel olmayan konularda söylenir. (Koşma benzeri dinsel şiirler ayrı adlar alır.) Dörtlük sayıları beş kadardır. En önemlisi de koşma türünün özel bir ezgisi vardır. En güzel örneklerini Karacaoğlan'da buluruz. İnsan (aşk) ve doğa güzellikleri üstüne söylenmiş «*güzelleme*»leri koşmalardan ayrı düşünemeyiz.

4. Destan: Biçim özellikleri koşmanın aynıdır. Fakat koşmadan çok daha uzun olur. (8-10 dörtlükten başlar, 100'e yaklaşanları bile görülmüştür.) Belirli bir olay, kişi, yer, varlık... üstüne söylenir. Acıklı ya da ağır - başlı destanlar, söylendikleri zamanlar için belge değeri taşırlar. Kimi destanlar ise abartmalı, güldürücü destanlardır. (Pire destanı, züğürtlük destanı vb).

5. Koçaklama (yiğitleme): Bu tür de biçim yönünden koşmanın aynıdır. Fakat koşmanın «lirik» olmasına karşın bunlar «epik»tirler. Kaldı ki mani düzeninde olanlarına da rastlanır. Koçaklamalar savaş, döğüş, yiğitlik anlatan yiğitçe söylenmiş şiirlerdir. En güzel örneklerini Köroğlu'nda ve Dadaloğlu'nda buluruz.

6. Ağıt: Bir ölünün ardından yakınlarının ya da sevenlerinin ağzından söylenmiş acıklı şiirlerdir. Ozanı belirsiz ağıtlar gibi adı belli ozanların da pek çok ağıtları vardır. En eski örneği yukarıda değindiğimiz «sagu»dur.

7. Taşlama: Bir kişiyi, devlet görevlisini, bir köy halkını, genel gidişatı yermek, (hicvetmek), eleştirmek için söylenen şiirlerdir. Biçimleri bakımından koşma, konuları bakımından destan gibidirler. Ayrım, şakalı ya da ağır bir yergi diliyle olumsuzlukları anlatmasıdır. Ağıt ve koçaklama gibi başka tür şiirler içinde de bu tür dörtlüklere raslanır. «İlenme» *(kargış)* şiirleri ile ortak yanları vardır. Gülgürü (mizah) şiirleridir.

8. Semai: Âşık edebiyatına yukarıda değindiğimiz aruzlu türkülerin «semai»sinden geçmiş olmalıdır. Âşık edebiyatındaki semailerin konu ve biçim yönünden koşmalardan bir ayrımı yoktur. Bu da kesin bir ayrım olmamakla birlikte koşmaların 11'li hece kalıpları ile söylenmesine karşılık *semailer genellikle* hecenin 4+4= 8'li kalıbıyla söylenir. Koşmaya göre daha uçarı bir havası vardır. Fakat asıl ayrım öteki şiir türlerinde de olduğu gibi koşulduğu ezgidedir.

9. Varsağı: Biçim ve konu yönünden semai ile koşma gibidir. Daha çok 8'li hece ölçüsü ile söylenir. Varsağılar konuları bakımında değil ama söylenişleri bakımından koçaklamalara yaklaşırlar. Yiğitçe bir eda ile söylenirler. Dörtlüklerin başında ya da içinde sık sık «bre, hey, bey, behey, heygidi, beyler...» gibi tok söylenişli ünlemlere raslanır. Fakat varsağıyı da öteki türlerden asıl ayıran ezgisidir. Güney Anadolu'da Çukurova ile Maraş/Elbistan dağları arasında konup göçen Varsak (Farsak) aşiretinin özel ezgi ve söyleyiş biçimi üzerine söylendiği için bu adı alır. (Türk söyleyişine «türkü», Türkmen söyleyişine «türkmani», Bayat söyleyişine «bayatı» (mani) dendiği gibi.)

10. İlahi ve öteki dinsel şiirler: Biçimleri ne olursa olsun dinsel bir coşku ile ya da dinsel törenlerde gene özel bir ezgiye koşularak söylenen din ve Tanrı konulu şiirlere genel olarak «ilahi» denir. İlahiler anlam ya da kullanılan sözler bakımından sünni inanışlarla çatışmazlar. Anadolu'nun kimi yörelerinde bunlara «gazel» de denir.

Tasavvufun özgür inançları ve tarikatlerin özel inançları ile söylenmiş öyle şiirler de var ki bunlar gerek anlamları, gerek kullandıkları simge - sözler bakımından dar kalıplı şeriat inançları ile çatışırlar. Bu tür dinsel şiirler özellikle alevî - kızılbaş kesimlerinde ayrı adlarla söylenirler. (Nefes, deme ya da deyiş gibi.) Bu tür şiirlerin en aşırısı «şathiye» (şakalı, alavlı, takılmalı şiirler)dir. İşi Tanrıyı sorguya çekmeye, eleştirmeye vardıran şathiyelere raslanır. Nefes, deme ve özellikle şathiyelerdeki bu tür söyleyişler, katı şeriat inançlarına bağlı olanlar için ilk bakışta ürkütücü olsa da özünde gene tanrısal bir coşku ile söylenmiş tasavvuf şiirleridir.

X. Geleneksel Halk Tiyatrosu: Bu bölüm meddahlık, Karagöz, ortaoyunu, kukla, seyirlik köylü oyunları, bir ölçüde de tulûat tiyatrosunu kapsar. Bu türlerde tiyatro öğeleri, özellikle taklitler ön planda, söz geri plandadır. Bu nedenle hepsi edebiyattan çok tiyatro sanatının birer türüdür. Bu oyunların halk edebiyatını ilgilendiren yanı da yalnızca sözlü metinleridir. Bu metinler ise önceden yazılmış, ezberlenmiş belirli biçimleri saptanmış metinler değildir. Çoğu zaman yalnızca konular bellidir. Konuşmalar ise aynı oyuncuların oynadığı her ovunda bile değişir. Bununla birlikte her türde ortak öyküler, tipler, belirli bir anlatı geleneği da vardır. Buna göre birçok meddah öyküleri, Karagöz ve ortaoyunu metinleri saptanabilmiştir.

1. Meddah öyküleri: Meddahlık sanatı daha çok kentlerde yaygındır. Fakat kimi meddah öyküleri âşık öykücüler eliyle köylere de ulaşmıştır. Kentlerde, özellikle İstanbul'da belirli kahvelerde, özellikle ramazanlarda meddah denilen sanatçılar halk öykülerinden, masallardan, tarihsel olaylardan, divan şairlerinin mesnevilerinden, İstanbul'un gerçek yaşamından alınmış öyküler anlatırlardı. Konaklarda, hattâ sarayda da ünlü meddahlar böyle öykülerini sergilerlerdi.

Meddah, dinleyici ya da izleyicilerin önünde sahne dyebileceğimiz yüksekçe bir yerde bir sandalyeye oturur, elindeki sopasını yere vurarak öyküsüne başlardı. Omuzunda atılı büyük bir mendille ağzını tıkayarak, ağzına soktuğu mendili hareket ettirerek sesini değiştirirdi. Yanında bulundurduğu başlıkları, hattâ hırkayı giyip çıkararak canlandırdığı kişiye göre kılık değiştirdiği de olurdu. Türlü jest ve mimiklerle, konuşma taklitleri ile de olayı dramatize ederdi. Böylece tek başına bir oyun çıkarırdı. Onun için meddahlığa tek aktörlü bir tiyatro diyebiliriz. İran destanı Şehname'den alınma öyküleri çokça anlattıklarından meddahlara «şehnamehan», ya da kıssa (öykü) anlatmalarından ötürü «kıssahan» da denirdi.

Fatih zamanından beri padişahlar katında ve şehir esnafı arasında her yüzyılda adı belli ünlü meddahlar yetişmiştir. IV. Murat dönemi meddahı Tıflî, bu geleneğin en ünlüsüdür. Son büyük ustası ise yüzyılımız başlarında yaşayan Süruri'dir. Gene bu dönemde Borazan Tevfik taklitleriyle ünlü idi. Ünlü Karagöz ve ortaoyunu ustalarının birçoğu aynı zamanda medahlık da yapmışlardır.

2. Karagöz: Karagöz bir gölge ya da hayal oyunudur. 50 - 60 kişilik bir izleyici-kalabalığı önünde beyaz bir bez perdeye arkadan renkli insan, hayvan, ağaç, ev... «suret»lerinin gölgeleri düşürüle-

rek oynatılır. Gölgeler için elektrik yaygınlaşıncaya değin «şem'a» denilen bir tür kandil kullanılırdı. «Suret»ler, özel işlemlerle saydamlaştırılan deve ya da manda derisinden kesilip boyanırdı. Karagözcü sopaların ucuna taktığı bu «suret»lerin gölgelerini perdede hareket ettirir, konuşmaları tek başına kendisi yapar, sesleri kendisi çıkarır. Bu bakımdan Karagöz'cü meddaha benzer.

Karagöz oyunlarının değişmez iki başkişisi Karagöz ile Hacivat'ın ve her oyunun girişinde adı geçen Şeyh Küşteri'nin gerçekten yaşamış oldukları, aralarındaki brtakım ilişkiler bulunduğu üstüne yaygın söylentiler (Karagöz'ün Bursa'da mezarı) varsa da söylentilerin doğruluğunu kanıtlayacak hiçbir belge yoktur. Bu oyun Anadolu'ya çok ilkel biçimiyle Mısır'dan geldi. Anadolu'da gelişip zenginleşerek Anadolu'dan yayıldı. Bunun için Karagöz, hiç kuşkusuz bir Türk gölge oyunudur.

Oyun Hacivatın semai ve gazel okuyasahneye gelip eğlence istemesi, Karagöz'ün de kendisini rahatsız ettiği için «Hacı-Cavcav»ı döğmesi ile başlar. Sonra Karagöz'le Hacivat'ın ikili konuşması (muhavere) gelir. Hacivat bir tekerleme ya da şaşırtıcı bir düşünü anlatır, Karagöz'e bir şeyler söyler Karagöz onu yanlış ya da ters anlar. Sonra «fasıl» denilen asıl oyun başlar. Burada Karagöz'e iş bulunması, onun bu işlerde sakarlığı (Karagöz'ün Bakkallığı, Aşçılığı, Komikliği, Şairliği, Eskici, Yazıcı, Balıkçılar, Cambazlar...), Karagöz'ün olmadık işlere burnunu sokmasından başına gelenler (Hamam, Kanlı Kavak, Çivi Baskını...), içine düştüğü çapraşık işler (Yalova Sefası, Karagöz'ün Esrar İçmesi, Tımarhane...) yada Karagöz'ün de katıldığı bilinen halk öyküleri (Ferhat ile Şirin, Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre...) canlandırılır. Oyunda rolü olan tipler («Zenne», âşık, Bebe Ruhi, Tuzsuz Deli Bekir, Çakıcı, Kastamonulu, Kürt, Yahudi, Frenk, v.b.) perdede görülür. Hayvanlar (deve, yılan, v.b.), korkunç yaratıklar (Ejderha, cin, cadı, insan yutan kavak vb.) da olayına göre perdede gösterilir. En sonunda da Karagöz'ün Hacivat'a dayak atması, Hacivat'ın sızlanmaları, seyircilerden özür dileme ile biter.

Karagöz oyunlarında Hacivat okumuş kentliyi, Karagöz cahil halkı (ya da çingeneyi) simgeler. Böylece Osmanlı toplumunun bu iki kesimin arasındaki çelişkiler sergilenir. Karagöz'ün ağzından halkın sorunları, yakınmaları, istekleri dile getirilir, düzene karşı değişik dozlarda eleştiriler, yergiler yöneltilir, hattâ bunlar oyun aracılığı ile padişahlar katına dek ulaştırılır.

3. Ortaoyunu: Ortaoyunu özel bir sahne gerektirmeyen, açık hattâ kapalı her yerde dekorsuz boş bir alanda oynanan bir oyundur. «Palanka» denilen sahne, bir köşesinde oyuncuların acele kılık değiştirdikleri ve «yeni dünya» denilen basit bir paravana ile bir iskemle duran iple çevrilmiş boş bir alandır. İzleyiciler çepeçevre «palanka»nın çevresine dizilirler. Ortaoyunu kadrosunda oyunculardan başka iki kişilik ya da kalabalık bir çalgıtakımı da yer alır. Oyunun başında ve oyuncular sahneye girdikçe bu çalgıcılar birtakım havalar çalıp söylerler. Oyunlar bol müziklidir. Son dönemlere kadar oyun aralarında raks eden köçeklerle, gürültülü curcuna havaları söyleyen curcunacılar da vardı.

Sahneye önce Pişekâr girer, zurnacı ile konuşmaya başlar. Ardından Kavuklu ile Kavukluarkası gelir. Pişekâr'la Kavuklu'nun hoşbeşinden sonra Kavuklu gördüğü bir düşü tekerleme biçiminde anlatır. Sonra Karagöz fasıllarına benzer fasıl bölümü sergilenir. Oyuncu tipleri de Karagöz'le ortaktır. Orta oyununa Karagöz'ün toprağa inmiş ve kişileştirilmiş biçimi diyebiliriz. Karagöz'de olduğu gibi oyun Pişekârın Kavuklu ile konuşması ve izleyenlerden özür dilemesi ile biter. Oyunda Karagöz'e karşılık Kavuklu, Hacivat'a karşılık Pişekâr bulunur.

Karagöz de aslında tek kişilik bir oyun olduğu için bu tek oyuncunun ustalığı yeterlidir. Ortaoyunu hem çok aktörlü olduğundan, hem de izleyicinin gözü önünde canlı olarak oynandığından daha büyük bir ustalık ister. Özellikle oyunların belkemiği olan Kavuklu'nun çok usta olması gerekir. Ortaoyununda taklit ve konuşmaların yanında asıl mimikler, yüzü gülünç biçimlere sokma önemlidir.

Kökü daha uzaklara giderse de ortaoyununu anlattığımız biçmini ve adını 19. yüzyılda almıştır. Kavuklu Hamdi, Dümbüllü İsmail gibi büyük ustalarını yakın geçmişte yetiştirdi.

4. Kukla: Karagöz'de suretlerin, ortaoyununda canlı oyuncuların yerini Kukla oyunlarında yapma bebekler alır. Ayrıca kukla Tanzimat'la ülkemizde de görülmeye başlayan Batı tiyatrosu tekniklerinden yararlandı. Canlılığını günümüzde de sürdüren bir oyun türüdür. Kuklanın asıl izleyicileri çocuklar olduğundan Karagöz ve ortaoyunu geleneği bu oyunlarda daha bir eğitici, uzdilli biçimde sürmektedir.

Kuklalar ya sahnenin altına gizlenen kuklacının parmaklarına takılarak ya da sahnenin üstünden sarkıtılan iplerle oynatılır. Başı ve dizi ile de kukla oynatanlar görülmüştür.

Eski türklerde ve Anadolu'da kuklanın varlığı biliniyor (Kavurcak, kolkorçak) Fakat bugünkü kukla teknikleri bu gelişmiş biçimleri ile Batıdan alınmıştır. Fakat Karagöz, ortaoyunu ve tulûat geleneği bu teknikler içinde sürüyor. Karagöz ve Kavuklu'ya karşılık kuklada İbiş, Pişekâr ve Hacivat'a karşılık kuklada İhtiyar (İbiş'in efendisi), baş kişilerdir. Öteki kişiler de ortaktır.

5. Tulûat tiyatrosu: Artık vitip giden ortaoyunu geleneği bu tür içinde sürmemiş olsaydı tulûat tiyatrosunu halk tiyatrosu türleri arasında sayamazdık. Çünkü gerek oynanan yapıtlar, gerek sahne ve perde düzeni, gerek oyuncu kadroları bakımından bu tiyatro geçen yüzyıl batıdan aldığımız tiyatrodur. Fakat gerek belirli bir metne bağlı kalınmaması, gerek konuların yerli halk yaşamına uydurulması gerekse oyuncuların geleneksel halk tiyatrosundaki nitelikleri ve kimi tipleri (İbiş) bu tiyatroya aktarmış olmaları bakımından bir halk tiyatrosudur. Aydınların da uzun süre benimsemedikleri, küçümsedikleri bir türdür.

Sonuc olarak bu tiyatro ortaoyunu geleneği ile Batıdan alınma tiyatronun karışmasından oluşan melez bir türdür. Konumuza giren yan, sözlü gelenekle ortaoyunu niteliğidir. Nitekim Naşit gibi büyük tulûatçılar ortaoyununda da, Kavuklu Hamdi, Kel Hasan gibi büyük ortaoyunu sanatçıları tulûat tiyatrolarında da oynamışlardır.

6. Seyirlik köylü oyunları: Köylük yerlerde düğünler ve başka törensel toplantılarda «oyun çıkarmak» deyimi ile anlattıkları seyirlik oyunlar oynanır. Bunlar en ilkel biçimi ile kostümlü, makyajlı, bol taklitli, konuşmalı, üç beş asıl oyuncusu olan oyunlardır. (Arap oyunu, Ölü oyunu, Çingene oyunu vb.) Bu oyunlarda söz öğesi hem çok az, hem de bir geleneğe bağlanmamıştır Zaten saptanmış biçimleri de yoktur.

Ali Çiçekli

Halkevleri 1931 yılında kapanma kararı alan Türk Ocakları, Türk Halk Bilgisi Derneği ve Muallim Birliklerinin yerine 19 Subat 1932'de Cumhuriyet Halk Partisi tarafından açılmaya başlanan, halk eğitimi amacıyla oluşturulmuş kuruluşlardı. Mustafa Kemal, Halkevlerinin şu amaçlara ulaşmasını öngörmüştü: «Gençlik gelişen ve yetişen bir calışma İçinde yaşatılmalıdır. Ulus bilinçli, birbirini anlayan, birbirini seven ve ülkeye bağlı halk kitlesi halinde örgütlendirilmelidir. En güçlü ders araçlarına ve yetişkin öğretmen ordularına sahip olmak yeterli değildir. Halkı yetiştirmek, halkı bir kütle haline getirmek için ayrıca bir ulusal halk çabasının düzenlenmesini ihmal etmemeliyiz.»

İlkin 14 ilde açılan Halkevlerine her yıl yenileri eklendi. Dönemin tek siyasal ve toplumsal derneği niteliğindeki Halkevlerinin açılması kararı şöyle alınıyordu: Yerel CHP örgütleri gereken yapı, kol, bütçe ve üyeleri hazırladıktan sonra CHP İl Yönetim Kurulu aracılığıyla CHP Genel Yönetim Kuru-

luna başvuruyor, Halkevi şubesi açılmasına bu kurul karar veriyordu. Halkevlerini denetleme görevi de CHP İl Yönetim Kurullarına verilmişti. Giderler genel bütçe ile özel idare, belediye ve köy bütçelerinden, kamu tüzel kişilerinden sağlanıyordu. Yönetmelikte «Halkevi şubelerinin bütün çalışmalarında Parti programının gözönünde tutulması, bunların her vesile ile yayılması ve kökleştirilmesi öngörülmüştü. Birçok yönergede de Halkevlerinin CHP'ye bağlı bir kültür ocağı olarak çalışması gerektiği ifade ediliyordu.

1939 sonuna değin il merkezleriyle büyük kasabalarda açılan Halkevi şubelerinin sayısı 373'e ulaştı. Bu tarihten sonra «ev» sayılamayacak küçük yerlerde Halkodaları açılmaya başlandı. Gelişme gösteren odalar Halkevine dönüştürülüyordu. 1946'da Halkevlerinin sayısı 455', Halkodalarının sayısı 4.066'yı buldu. Bu tarihte çok partli yaşama geçilince, Halkevleri üzerinde siyasal tartışmalar başlarken bu kuruluşlara özerklik verilerek «tesis» haline getirilmeleri yolunda çalışmalar da yapıldı. Ancak, her yıl bütçe görüşülürken TBMM'de bu konuda anlaşmazlık çıkmazına karşın, 1951'e değin Halkevlerinin hukuksal konumunu değiştirecek herhangi bir düzenlemeye gidilmedi.

1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra Halkevleri üzerindeki tartışmalar hızlandı. İktidar partisi milletvekilleri, CHP'ye ve Halkevlerine ait malların geri alınmasını öngören yasa önerileri getiriyorlardı. Bir maliye müfettişleri kurulu da «Halkevlerine yapılan yardımların mahalline sarfedilip edilmediğini kontrol»la görevlendirildi. 1951'de Mecliste geceli gündüzlü görüşülen bir yasa önerisi kesinleşti ve 5830 sayılı yasa ile Halkevlerinin ve CHP'nin tüm taşınmaz malları hazineye geç-

(Sonradan Anayasa Mahkemesi, yasanın kurum mallarına ilişkin maddelerini iptal etmiştir). Maddi destekten yoksun kalan Halkevleri, bu tarihten sonra kapanmaya başladı. Kimisi çalışmalarını 1953'e değin sürdürebildi. 1951'de Halkevlerinin sayısı 478, Halkodalarının sayısı 4.327'ydi.

27 Mayıs'tan sonra, Milli Birlik Hükümeti döneminde Bakanlar Kurulunun 12 Nisan 1961 günlü kararnamesiyle kurulan Türk Kültür Dernekleri, iki yıl bu adla çalıştıktan sonra 21 Nisan 1963'te adını değiştirip «Halkevi» adını aldı. Dernekler Yasasına göre çalışan ve siyasetle uğraşmama, hiçbir partiye bağlanmama ilkesini benimseyen, Bakanlar Kurulunca «kamuya yararlı» derneklerden sayılan Halkevleri, yeni dönemde 220 kadar şube ve Halkodası açtı. Çalışmalarını Köycülük ve Halk Eğitimi; Kitaplık ve Yazın; Dil, Tarih ve Edebiyat; Plastik Sanatlar; Müzik; Gösteri; Folklor; Spor; Turizm ve Gezi adlarını taşıyan dokuz kol aracılığıyla sürdürmeye çalıştıysa da kimi iktidarlar döneminde güçlüklerle karşılaştı. Son yıllarda demokratik bir kitle örgütü kimliğiyle tavır alan ve 1979 başından beri *Halkevi* adlı bir yayın organı çıkaran Halkevlerinin son genel başkanı, Milli Birlik Komitesi üyelerinden Ahmet Yıldız'dır.

Alpay Kabacalı

HALKIN SESİ 147

7 ŞUBAT 1978
400 KURUŞ

Bütün ülkelerin işçileri ve ezilen halkları, birleşin!

TİKP BAŞKANI DOĞU PERİNÇEK:
"Partimiz Türkiye'nin bağrından doğuyor. Bütün emekçi halkı birleştirecektir"

Halkın Sesi Dergisinin bir sayısı

Halkın Sesi. Haftalık siyasal gazete. Sahibi: Erhan Ünsal. İlk sayısı 15 nisan 1975'de çıktı.. *«Tek Yumruk Olalım»* başlıklı yazıda

hem gazetenin amacı belirtiliyor, hem «sekiz saatlik işgünü her yerde uygulanmalıdır», «Grev Yasaklarına Son Verilmeli ve Lokavt Yasaklanmalıdır» «Genel Grev Sivasal Grev, dayanışma grevi hakkı kanunlaşmalıdır», «141-142-146-311-312 maddeler iptal edilmelidir», «İdam Cezası kaldırılmalıdır» v.b. belgiler yayımlanarak «faşist diktatörlük özlemi» içinde olanlara karşı «Tek Yumruk olma» gereği vurgulanıyordu. Derginin ilk sayısında «Bugünün Devrimci görevi kitle mücadelesini yükseltmektir» «Lenin ve Köylü Meselesi», «Şefik Hüsnü'nün fikirlebugün de mücadelemize ışık tutuyor», «Hindiçini halkları zafere ilerliyor», «Ho Şi Min Vietnam İşçi Partisinin Otuz yıllık faaliyeti» v.b. yazılar yer aldı. Dergi uzun süren yayım yaşamında «oportünizm», «revizyonizm», «teslimiyetçilik», «sosval emperyalizm», «yeni çarlar» v.b. nitelemelerle ülkede ve dünvada «Mao Zeduna düşüncesi» ve Çin Halk Cumhuriyetinin izlediği politikaya yandaş olmayan görüşlere karşı tavır aldı. Türkive İşçi Köylü Partisi (TİKP)'nin kurulması üzerine bu partinin organı durumuna geldi.

Halkın Yolu. Haftalık siyasal gazete. Sahibi: Sadun Sönmez. Sorumlu Yazı İşleri Müdü-Mehmet Çorik. İlk sayısı 20 aralık 1976'da çıktı «Şimdiki Durum ve Görevlerimiz» başlıklı sunu yazısında «Dünya proleteryası ve ezilen halkların emperyalizme ve sosyal emperyalizme ve her türlü gericiliğe karşı, ulusal kurtuluş mücadeleleri»nin yayıldığı lleri sürülerek, «Proleterya partisinin inşaiçin gurupçu eğilimlerle savaş»ma gereği üzerinde duruldu. «Devrimci Proleteryanın Nihal Amacı», «Ülkemizde Devrimci Proleteryanın Demokratik Devrimde Görevleri», «CHP'nin Sosyalist Enternasyonale Girmesi, Halkın Mücadelesini Geriye Çekme, Sömürme Yönündeki Siyasetinin İspatıdır», «Köylüleri Toprak ve Hürrivete Kavuşturacak Olan Toprak Reformu Değil, Toprak Devrimidir» v.b. yazılarla okur mektuplarına yer verildi. 41. sayısında belirmeye başlayan «Üç dünya» tartışmalarında görüş ayrılığı 51 savıda daha netlesti ve dergi yöneticileri «Tüm devrimcileri TİKP (Türkiye İşçi Kövlü Partisi) saflarına çağırıyoruz.» (1 Mayıs 1978) yazısı ile *«Halkın Yolu»* dergisinin yayımına son verdi.

BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ VE EZİLEN HALKLAR, BİRLEŞİN!

HALKIMIZIN YÜKSELEN MÜCADELESİNİ DEMOKRATİK HALK DEVRİMİ YOLUNDA İLERLETELİM

şimdiki DURUM VE GÖREVLERİMİZ

Son yıllarda, kaynağı kapitalist-revizyonist sistemde olan ekonomik kriz giderek derinleşmekte, siyasi, sosyal, kültürel ve ideolojik alanlara sürekli ve dalga dalga tüm dünyayı sarmış bulunmaktadır.

Tüm ülkeleri derinden etkileyen bu kriz, büyük alt üst olışların ve yeni çatışmaların yolunu açmakta, bütün temel çelişmeleri son derece şiddetlendirmektedir.

Emperyalistlerarası rekabet ve çekişmelerin yükselen bir güç olarak yeni baskılar altında sosyal emperyalizmi ile yarışan yayılmacı politikalarını sürdürmek isteyen ABD emperyalizmi arasında dünyanın bir hegemonya mücadelesi sürmektedir. Azalmakta olduğunu iki süper devlet dünyayı yeni bir paylaşım savaşına sürüklemektedirler.

Bugün, kapitalist ve revizyonist ülkelerde proleteryanın mücadelesinin yükselmesinin yolunu açmaktadır. Aynı zamanda, kapitalist revizyonist ülkelerle üçüncü dünya halkları ve ülkeleriyle birlikte sosyalist ülkeler arasındaki mücadele yükselmektedir.

Dünya proleteryası ve ezilen halkların emperyalizme ve sosyal-emperyalizme ve her türlü gericiliğe karşı ulusal kurtuluş ve devrim mücadeleleri dalga dalga yayılmakta, halklar yeni yeni zaferler kazanmaktadırlar. Avrupa dahil bütün dünya üzerinde hegemonya mücadelesi sürdüren iki süper devlet zecrit olmakta, dünya proleteryası ve ezilen halkların ve üçüncü dünya ülkelerinin mücadeleleri gelişmektedir.

Dünyanın durumu emperyalistler ve sosyal-emperyalistler ve her türlü gericiliğin aleyhine, halkların lehine gelişmektedir. Gelecek dünya proleteryası ve ezilen halklarındır.

ÜLKEMİZ DE BÜYÜK BİR ALTÜST OLUŞ İÇİNDEDİR

Kapitalist-revizyonist dünyanın ekonomik kriz ülkelerin de yansımakta iki süper devletin stratejik bir öneme sahip olan ülkemiz üzerindeki hegemonya mücadelesiyle birleşerek bütün alanlara yayılmakta ülkemizdeki bütün çelişmeleri keskinleştirmektedir.

Dev. sa..3 'de

Halkın Yolu dergisinin birinci sayısı

Halkın Yolu (Devrimci) Haftalık siyasal dergi. Sahibi: Kemal Yalçın. Sorumlu yazı işleri müdürü: Celal Taş. İlk sayısı (Halkın Yolu dergisinin devamı olduğu savıyle 41 numara ile yayımlanarak) 19 Mayıs 1978'de çıktı. «Yıkılan ve Çöken Oportünizm, yenilmeyen ve zafer kazanan Marksizm Leninizmdir» başlıklı sunu yazısında, «her türden revizyonist ve anti - marksist barikatları alteden proleter devrimci hareket»in «üç dünyacı döneklerin barikatlarını da yıkarak», «Arnavutluk Emek Partisinin safında yer almanın» mutluluğu ile ifade edildi. Dergide, «Oportünizm ve Döneklerin Çığlığı, Marksizm ve Leninizmin Kazandığı Zaferi gölgeleyemiyor», «Oportünist Üc Dünya Teorisine Karşı Tüm Yurtta Yükselen Mücadele Bayrakları», «Oportünizm Çürüyen Burjuva İdeolojisidir. Marksizm Leninizm ise Yenilmez, Biricik Öğretidir», «Oportünizm Çürük ve Paslı, Marksizm - Leninizm Güçlü ve Yenilmez Bir Silahtır», «Proleteryanın Yol Arkadaşları» v.b. yazılarla derginin ideolojisi belirlendi. «Halkın Yolu» Yayınının «4. Yılına Girerken» başlıklı yazıdaysa

gazetenin, «özgürlük ve sosyalizmi kazanmak için proleteryanın devrim programının tavizsiz savunulması gerektiğini» ortaya koyduğu belirtilmekte, dünün ve bugünün önemli meselelerinin, «proleterya ve emekçi halk hareketinin özgürlük ve sosyalizm hedefine mi ilerletilecek yoksa devrim adına düzenin zararsız bir muhalefeti olarak eriyip gidecek mi?» olduğu tartışıldı. «Emperyalizme, sosyal empervalizme, işbirlikçi büyük burjuvazi toprak ağalığına, her türden gericiliğe ve kapitalizme karşı bağımsızlık, demokrasi ve sosyalizm için mücadeleyi» amaçladığı belirtildi.

Halkın Dostları aylık düşün ve edebiyat dergisi. İlk sayısı mart 1970'de çıktı. Sahibi ve sorumlu yönetmeni: İsmet Özel. Kurucuları İsmet Özel, Ataol Behramoğlu, Murat Belge, Bedrettin Cömert, Ayhan Gerçeker, Asım Bezirci, Ferit Öngören'in inceleme yazıları, eleştirileri; İsmet Özel, Ataol Behramoğlu, Nihat Behram, Süreyya Berfe v.b.nın şiirlerinin yer aldığı dergide sosyalist gerçekçi akımın üçüncü kuşağı sayılabilecek olan yazarların, şairlerin, öykücülerin ürünleri ağır bastı. *Halkın Dostları*, 12 mart döneminde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatıldı. Derginin yazarlarından çoğu ceza yasasının 141. maddesine aykırı eylemlerde bulundukları savı ile tutuklandılar.

Halkın Gazetesi Demokrat. Günlük siyasal gazete. Sahibi: Bas - San Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş. adına Dursun Akçam. Genel Koordinatör: Arslan Başer Kafaoğlu. Yönetmen: Bülent Özükan. Yazı İşleri müdürü: Işık Yurtçu. 26 aralık 1979'da Ahmet Yıldız, Arslan Başer Kafaoğlu, Fikret Otyam, Dursun Akçam, Muzaffer Erdost, Rıfat Ilgaz, Prof. Türkkaya Ataöv'ün yazı, röportaj ve incelemeleriyle çıkan ilk sayısında gazetenin amacı şöyle belirlendi:

«'*Demokrat*, halka ait olan ne varsa, halkın aydınlık geleceğine, iyiye, güzele, doğruya, kardeşliğe, özgürlüğe ait ne varsa her şeye sahip çıkan ve olayları halkın çıkarları doğrultusunda tüm gerçek yönleriyle yansıtmaya büyük özen gösteren bir kitle gazetesi olacaktır.

Kuşkusuz, eşitsizliğin, haksızlığın sürüp gitmesinden yana olanlar ve halkımızı ortaçağın karanlığında tutmak isteyenler '*Demokrat*'tan rahatsız olacaklardır. Ve belki de susturmak isteyenler çıkacaktır.

İşte bu yüzden tüm ilerici, yurtsever aydınları gerçek demokratları, kendilerini halkın çıkarlarına da adayanları '*Demokrat*, ta gerçek bir imeceye çağırıyoruz.

Tüm işçileri, köylüleri, memurları, öğretmenleri, teknik elemanları ve halkımızın geleceğini temsil eden gençleri kendi gazetelerine sahip çıkmaya, onun noksanlarını tamamlamaya, yanlışlarını düzeltmeye, güçlükleri yenmede destek olmaya çağırıyoruz.»

Emil Galip Sandalcı, Can Yücel, Murat Belge, Demirtaş Ceyhun, Hayati Asılyazıcı S. Günay Akarsu, Gülten Akın gazetenin sürekli yazarları arasında göründüler.

Demokrat

K.Maraş katliamını protesto eden binlerce kişi gözaltında

Tutuklamalar sürdürülüyor

DISK: Gösterilen tepkiler yapılması gereken gösterdi

İran'da neler oluyor

emekçi çocuklarımız

DURSUN AKÇAM

Halkın Gazetesi Demokrat'ın birinci sayısı

Halkın Kurtuluşu. Haftalık siyasal gazete. Sahibi: M. Zeki Gümüşel. Sorumlu yazıişleri müdürü: Osman Arkış. İlk sayısında «Halkın Kurtuluşu» imzalı «Can Düşmanımız Faşizme Karşı Tek Yumruk Olalım» başlıklı sunu yazısında, siyasal iktidarların endüstri ve kırsal kesim işçileri karşısındaki tavırları incelenerek yürürlükteki yasaların egemen sınıflar yararına işletildiği belirtiliyor, Tarım İş yasasının çıkması, Tarım işçilerinin sendika ve grev haklarının önündeki engellerin kaldırılması isteniyordu. Yazının sonunda gazetenin görüşleri, «Emperyalistlerle ikili anlaşmalar iptal edilmelidir. Üslere el konsun. Emperyalizme ve sosyal emperyalizme karşı üçüncü dünya ile birlik.», «Türk Ceza kanunundaki 125, 141, 142, 146 ve 311, 312 maddeler iptal edilmelidir.» «İdam cezası kaldırılmalıdır.» «Siyasi partiler, sendikalar, dernekler, üniversiteler toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanunlarındaki bütün anti - demokratik hükümler kaldırılmalıdır.» v.b. taleplerle vurgulandı. «Faşist diktatörlük tehlikesine karşı, faşizme karşı eylem birliği», «İşçilerin, köylülerin, bütün dünya halklarının büyük önderi

Lenin'i anıyoruz», «Mustafa Suphi'yi anıyoruz», «Madrit'in kahraman ölülerinin Anısı İspanyol halkına ışık tutuyor» v.b. yazılariyle gazetenin ideolojisi ortaya kondu.

Halkın Kurtuluşu Yolunda Gençlik. «Halkın Kurtuluşu Gazetesinin Ücretli Eki» olarak sunulan haftalık dergi. Sahibi: Nevzat Açan. Sorumlu Yazı İşleri müdürü: H. Selim Açan. İlk sayısı 7 mart 1977'de yayımlandı. «Bugünkü Gençlik Hareketleri ve Görevlerimiz», «Gençlik ve Örgütlenmesi» yazılarında, gençliğin mücadelesinden «emekçi, üniversiteli, liseli gençliğin mücadelesi»nin anlaşıldığı ifade ediliyor, örgütlenme zorunluluğu tartışılırken, «Faşizm ve sosyal faşizme, emperyalizm ve sosyal emperyalizme karşı ulusal demokratik halk devrimi volunda gençlik» biçiminde nitelemeler yapılıyordu. «Yurtlar Üzerindeki Faşist Baskıya Son», «Bolu'da Halk Gençliğinin Mücadelesi Yükseliyor», «ODTÜ Öğrencilerinin Kararlı Mücadelesi Faşist Diktatörlüğün Oyunlarını Bozacaktır», «Yasasın Orta Öğretim Gençliğinin Faşist Diktatörlüğe ve Gerici Eğitime Karşı Mücadelesi» v.b. yazıların yayımlandığı dergide, özellikle yüksek öğrenim gençliğinin örgütlerinden en geniş ölçüde haberler yer aldı.

Halk Yapı Sanatı Halkın kendi olanakları, koşulları içinde gerçekleştirilen, anonim yapı sanatı. Yöre mimarlığı, Halk yapıları gibi deyimlerle de anlatılmağa çalışılmıştır.

Halk yapı sanatı, anonim, kollektif, zaman içinde oluşan, katkılardan korkmayan, çeşitlemeye açık, yaşamla birlikte yürüyen bir olgu olarak, halk yaşamının doğrudan, gerçek yansıtıcısıdır.

HALMAN, Talat Sait (İstanbul - 1931). Şair, yazar. Orta öğrenimini Robert Kolej'de (1951) yüksek öğrenimini Amerika'da Columbia Üniversitesinde tamamladı. (1954) Bitirdiği üniversitede türkçe lektörlüğü, Birleşmiş Milletler Radyosu'nda yazarlık ve spikerlik etti. (1953–60) Amerika'da Princeton - New Jersey Üniversitesinde Türk Dili ve Edebiyatı öğretim görevlisiyken Kültür Bakanlığına getirildi. (1971) Bakanlığın kaldırılması üzerine aynı yıl A.B.D.'ndeki görevine döndü.

«Yenilik», «Değişim», «Dönem», «Türk Dili», «Yeditepe», «Şiir Sanatı», «Yeni Edebiyat» özellikle *«Varlık»* dergilerinde çıkan şiir, çeviri ve yazılarıyle tanınan Halman sanat çalışmalarının yanısıra *«Milliyet»* gazetesinde siyasal yazılar da yavımladı. Amerikan dergilerinde, günümüz edebiyatı üzerine tanıtma yazıları yazdı.

Yapıtları: William Faulkner (yazarın hayatı, sanatı, eserleri üzerine inceleme, 1963), *Can Kulağı* (şiirler, 1968), *Binbir* (şiirler, 1976).

Hamdi Bey (Köprülü, Vardar - 1888 / Biga - 1920). Edremit eski kaymakamı. Ayvalık kuvvayı milliye kumandanı, Akbaş kahramanı. Köprülü'de orta, İstanbul - Mercan İdadisi'nde lise öğrenimini yaptı. Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi (1910). Aynı yıl, ülkemizde ilk kez açılan İhtiyat Zabiti (vedek subay) Mektebi'ne gönüllü olarak girdi. Kosava vilâyetinde maiyet memuru olarak görev yaparken çıkan Balkan savaşına yedek subay olarak katıldı. Savaştan sonra Demirköy, Malkara, Keşan, Sındırgı kaymakamlıklarında bulundu. Ocak 1917 de Edremit kaymakamlığına atandı. İki yılı aşkın bir süre bu ilçede kaymakamlık yaptıktan sonra, İttihatçı olduğu gerekçesiyle 1. Damat Ferit hükümeti tarafından görevinden çıkarıldı (9 nisan 1919).

1919 yılı başlarında Yunanlıların Ege bölgesini işgal edecekleri söylenmeye başlamıştı. Savaşlarda ve eşkiya peşinde pişmiş, yüreği yükselme tutkusu ve vatan sevgisiyle dolu, gözü pek Hamdi bey, bu olasılığa karşı yerel direniş örgütleri oluşturmaya çalıştı. Görevden atıldıktan sonra hakkında tutuklama emri çıkarılmıştı. Hamdi bey, bir akrabasının bulunduğu Burhaniye'ye gitti. Arkadaşı Burhaniye kaymakamı Salim Özdemir

Talat Sait Halman

(Günday) tarafından korundu. Burada elli kişilik bir milis gücü oluşturdu. Yunanlılar İzmir'i işgal edip bu işgal alanlarını genişletme çabalarına girince Hamdi bey, 23 mayıs 1919'da Ayvalık'da alay kumandanı olan yarbay Ali (Çetinkaya) bey ile buluşarak direnme konusunu görüştü. Yunan askerine karşı ortak savaşıma giriştiler. Yunan ilerlemesine karşı Ali bey, Dikili - Bergama çizgisini, Hamdi bey de Ayvalık cephesini tuttu. Ancak Ali bey, haklı olarak bütün cephenin kendi buyruğunda olmasını istiyordu. Hamdi bey, bunu kabul etmeyince aralarında ayrılık çıktı. Bunun üzerine Balıkesir'e gelerek 61 inci tümen kumandanı hemşehrisi albay Kâzım (Özalp) beyle birlikte çalışmağa başladı. Birinci Balıkesir (26 - 30 temmuz 1919) ve İkinci Balıkesir (16 - 22 Eylül 1919) kongrelerine delege olarak katıldı. Ulusal direnişi örgütlemek için toplanmış bulunan bu kongrelerde merkez kuruluna üye seçildi. Anzavur ayaklanması başlaması üzerine 5 kasım 1919'da Manyas'a giderek Anzavur'la görüştü ve onu düşüncesinden vazgeçirmeğe çalıştıysa da başarı sağlayamadı. 15 kasım 1919'da yapılan ve Anzavur'un yenilmesiyle son bulan Demirkapı çarpışmasında atından düşerek yaralandı.

Daha sonra Balıkesir'de 61. Tümen komutanı olarak çalışan Kazım (Özalp) Beyle birlikte planladıkları Akbaş baskınını gerçekleştirerek (26 - 27 ocak 1920.) Ulusal güçlere silah sağlamayı başardı.

Bu aşamada askere ve paraya gereksinme vardı. Hamdi bey bir yandan asker toplarken, diğer yandan yöredeki köylerin gücü üstünde salma saldı. Buyruğunu dinlemeyenlere karşı çok sert davrandı. Hamdi beyin bu tutumu fakir halk üzerinde, özellikle Çerkezlerde Pomaklar arasında büyük tepki yarattı. Yeniden bir ayaklanma başlatma üzere yöreye gelen Anzavur bu tepkiyi iyi değerlendirdi. Hamdi bey ve kuvayı milliyeye karşı şiddetli bir propagandaya girişti. İngiliz ajanları ve altınları da devreye girmişti. Pomaklardan Gâvur İmam, Çerkezlerden Şah İsmail adlı iki elebaşı çevresine topladıkları 200 kadar silâhlı ve binden fazla baltalı, bıçaklı ve sopalı köylülerle 16 şubat 1920 günü Biga'yı bastılar. Hamdi bey, eğitim görmemiş yöreden erlerle bunlara karşı koyamayacağını anladı. Tutuklattığı Kara Hasan'ı hapshanede öldürttükten sonra atına atlayarak Yenice kasabasına doğru kaçtı. Akbaş'tan kaçırılan cephaneler, Yenice'de depo edilmişti. Drama'lı Rıza bey, müfrezesiyle birlikte bu depoyu koruyordu. (Drama'lı Rıza, sonradan ayaklanmacıların eline geçmesin diye bu cephaneciliği havaya uçuracak, bu nedenle Kâzım Özalp tarafından cezalandırılacak, kendini bağışlatmak için

Damat Ferit'i öldürmek üzere İstanbul'a gidecek, ancak bu işi başaramadan yakalanacak ve idam edilecektir.) Hamdi bey on saat at koşturduktan sonra Eminoba köyüne vardı. Kendisi ve atı aç ve yorgundu. Köyün okuluna girdi. Burası bir pomak köyüydü. Köylüler Hamdi beyi tanıdılar ve onu yakaladılar. Hamdi beyi izlemeğe çıkmış olan Gâvur İmam'a haber saldılar. Ertesi gün Hamdi beyi döve döve, yerlerde sürükleye sürükleye, dipçik ve bıçak darbeleri altında Biga'ya getirdiler ve orada şehit ettiler (17 şubat 1920).

Ayaklanmacılar, Hamdi beyin yakın çalışma arkadaşları olan Kâni bey ile yüzbaşı İsmail Hakkı ve üsteğmen Rıza beyi de aynı biçimde vahşice şehit ettiler. Cesetler, ertesi gün (18 şubat 1920) Biga'da Belediye bahçesinde halka gösterildi. İki İngiliz subayı bu duruma tanık olduktan sonra, başta Biga'da yönetimi ele almış bulunan Anzavur olmak üzere ayaklanmacıların elebaşlarına yedi torba içinde beş bin İngiliz altını ödül olarak verildi.

Hamdi beyin son sözleri şu olmuştur:

— Kuvayı milliye ölmeyecektir. Kuvayı milliye ben değilim, bütün millettir. Ne zaman olsa benim intikamımı sizden alacaktır.

Hamdi beyin mezarı Biga'dadır. Anısına saygı olarak Koyuneli bucağının adı Hamdibey olarak değiştirilmiştir.

Kâmil Erdeha

Hamdullah Hamdi (Göynük - 1449 / Göynük - 1503). Divan şairi. Dönemin ünlü bilginlerinden Şeyh Akşemsettin'in oğludur. Güçlü bir öğrenim görerek yetiştirildiği halde babasının ölümünden sonra kardeşleri tarafından yoksul bırakıldığı biliniyor.

Çağının başarılı şairlerinden biri sayılan Hamdi Çelebi, mesnevi biçiminin ustalıkları ile bezenmiş, *Hamse*'si *Yusufu Züleyha, Leylâ ve Mecnun Hikâyeleri. Mevlit, Kıyafetname, Tuhfetü'l-uşşak* adlarından meydana gelmiştir. *Yusuf ile Züleyha* hikâyesi bunların en başarılı olanı kabul edilir: Şair bu hikayesinde kardeşlerinden gördüğü eza ve cefayı Yusuf'un kardeşlerinden gördüklerine benzettiği için yazmıştır. Acem şairlerinden Molla Cami'nin aynı adı taşıyan eserinin genişeltilerek çevrisidir. (Agah Sırrı Levent) kaside, gazel, naat ve münacaatlarından oluşan divanı basılmamıştır.

Hamle aylık sanat ve düşün dergisi. Çıkaranlar: Celâlettin Ezine, Hasan Tanrıkut. İlk sayısı 1 ağustos 1940'da yayımlandı. 1940 kuşağının değişik eğilimler-Asaf Halet Çelebi *(Fransa İçin Şiir)*, H. İ. Dinamo, Rıfat Ilgaz, Behçet Necatigil, Sabahattin Kudret Aksal, Suphi Taşan gibi değişik eğilimlerdeki şairleri sayfalarında yer aldı. Derginin düşün yönünü Celalettin Ezine, ile Hasan Tanrıkut'un yazılarının belirlediği söylenebilir.

HANÇERLİOĞLU Orhan (İstanbul - 1916). Romancı, araştırmacı. Ortaöğrenimini Şişli Terakki Lisesinde, yüksek öğrenmini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde tamamladı. Meriç, Keşan, Karaisalı kaymakamlıkları, İstanbul Belediyesi'nde müfettişlik, Emniyet Şube Müdürlüğü, İstanbul Şehir Tiyatroları Müdürlüğü yaptı. Son görevi Elektrik Otobüs ve Tünel İşletmeleri Hukuk İşleri Müdürlüğüdür. Hançerlioğlu, şiir deneyleriyle sanat yaşamına girmiş, roman ve öyküleriyle 1950-60 yıllarının verimli kalemlerinden sayılmıştı. Sonra araştırma alanına yöneldi. *Erdem Açısından Düşünce Tarihi* (1963), *Mutluluk Düşüncesi* (1965) yapıtlarından sonra *ekonomi, inanç ve felsefe sözlükleri* hazırladı. Bu çalışmalarında nesnel kalmayı başardığı kabul edildi.

Yapıtları: Kıvılcım (şiirler, 1936), *Karanlık Dünya* (roman, 1951), *Büyük Baliklar* (roman, 1952), *İnsansız Şehir* (öyküler, 1953), *Oyun* (roman, 1953), *Ekilmemiş Topraklar* (roman, 1954), *Ali* (roman, Türk Dil Kurumu Sanat Ödülü, 1956), *Kutu Kutu İçinde* (roman, 1956), *Yedinci Gün* (roman, 1957), *Bordamıza Vuran Deniz* (roman, 1960), *Başka Dünyalar* (Karanlık Dünya, Oyun, Kutu Kutu İçinde romanlarının birleşik basımı, 1962) *Erdem Açısından Düşünce Tarihi* (inceleme, 1963 - 66), *Başlangıcından Bugüne Kadar Mutluluk Düşüncesi* (1965), *Başlangıcından Bugüne Kadar Özgürlük Düşüncesi* (1966), *Felsefe Sözlüğü* (1967 - 1970), *Düşünce Tarihi* (1970), *Ekonomi Sözlüğü* (1972), *İnanç Sözlüğü* (1975), *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar* (1976).

(F.A.)

Haraç: Sözlük anlamıyla, toprağın ürününden veya üzerinde çalışan kölelerin emeğinden elde edilen gelire denir. Tekâlif-i şer'iye (dini kökenli vergi) sınıfına giren haraç Osmanlı vergi uygulamasında müslüman olmayan Osmanlı uyruğundaki halk'dan alınan vergi türüdür. Haraç genel olarak ikiye ayrılır. Birincisi kişi başına müslüman olmayanlardan alınan «harâc-ı ruûs» baş vergisi veya yaygın ismiyle cizye'dir. Bu vergi, ergin ve vücudu sağlam müslüman olmayan erkeklerden alınırdı. Müslümanlığı kabul edenler cizye vergisinden kurtulurlardı. Bununla beraber araziye uygulanan haraç devam ederdi. Toprak vergisi olarak alınan haraç iki tür olurdu. Birisi yetişen ürünün miktarına göre alınır buna harâc-ı mukasım, diğer geçerli olan adıyla öşür denirdi. Öbürü ise toprağın yüz ölçümü - göz önünde tutulmak suretiyle alınan haraç-ı muvazzaf, diğer adıyla çift vergisiydi. Haraç-ı mukasım (öşür): Bağ, bahçe, tarla gibi ürün yetiştirilen, işlenen toprak parçasından verim ölçüsüne göre alınırdı. Toprak verimi göz önüne alınarak alınan öşür enaz onda bir, en fazla da yarı yarıya alınırdı. Vergiye konu olan toprak parçasında yılda birden fazla ürün alınırsa her sefer için aynı oranda vergi uygulanırdı. Haraç-ı muvazzaf (çift) Toprak'dan dönüm başına alınırdı. Buna bazı yerlerde basma akçesi, kulluk akçesi, boyunduruk hakkı ispençe resmi denirdi. Haraç genellikle iltizam suretiyle alınırdı. Bu konuda eyâletlerdeki Valiler mültezim olarak görevlendirilir veya açık arttırma ile mültezimlere ihale olunurdu.

(S.Ş.)

Hareket Düşün ve sanat dergisi. Şubat 1939'da Nurettin Topçu tarafından kurulan *«Hareket»*, birkaç kez kapanıp uzun yada kısa aralıklardan sonra yayınına yenlden başlayan, her döneminde İslamcı - Anadolucu çizgisine bağlı kalan bir dergidir. İlk döneminde (Şubat - Ağustos 1939) 7 sayı çıkar ve kurucusuna göre şu ilkeleri savunur: «İşe ahlak ve insan kavramı ile başladık. Et ve kemikten ibaret maddenin hâkimi ve velisi olabilecek bir ruh kuvvetinin kaynaklarını araştırdık... Teknik ihtirasının asrın insanını içinde boğduğunu, kurtuluşun kendimize kavuşmaktan başka bir şey olmayacağını anlattık.» İkinci döneminde (Aralık 1942 - Mayıs 1943) 5 sayı yayımlanır Üçüncü dönemindeki (Mart 1947 - Haziran 1949) 28 sayısında, yine kurucusu Topçu'ya göre, şu düşünler ortaya atılır: «İnsan ruhunun pek zemininde yükselmesini istediğimiz milliyetçilik davamızı ortaya koyduk. Batının barbar milliyetçiliğinden ayırdığımız Anadolu Türkünün milliyetçilik davasının bir devrin şaşkınlığı içinde zannedildiği gibi, yirmi otuz yıllık olmayıp bin yıllık tarihi olduğunu gösterdik. Müslüman olan Türk'ün Anadolu'nun doğu kapısından «Malazgirt'ten sonra» girerek mübarek yurdu İslamın ruhuyla doldurduğunu anlattık. Turancıların yaptığı gibi Türklüğü müslümanlıktan ayırmanın insanı ruhundan ayırmaktan başka bir şey olmadığı hakikatini tanıttık.» Dördüncü döneminde (Aralık 1952 - Haziran 1953) 7 sayı çıkan *«Hareket»*, uzun suskunluk yıllarından sonra on yıllık beşinci yayın dönemine girer (Ocak 1966 - 1976). Bu dönemde yine Nurettin Topçu'nun görüşlerinden yola çıkan düşün yazıları ağır basmaktayken 12 Mart rejimi sırasında sanat - edebiyata geniş yer verir; 1972'den sonra uzun «araştırma ve inceleme» yazılarına rastlanır. Bu beşinci döneminin ilk sayısında Topçu, derginin yayın çizgisini şöyle belirler: «Sonsuzluk vardır,

yoktur diye çekişirken sonsuza gidiyoruz... Hareketimizi enginliğe fırlatarak bu enginliğin verdiği cevabı dinlemeliyiz. Hareket, bu enginliği kendinde yaşatan ferdin hem onu çağırışı, hem de enginliğin bu sese cevabıdır... Biz muvaffakiyetin değil hareketin sırrını arıyoruz. Bu sır, hiçbir kuvvetin yok edemediği sonsuz rahmetle beslenen ümittir. «*Hareket*», 1979 Martında düşünsel yazılarla araştırma - incelemelere ağırlık veren, siyasal olaylarla sanat - edebiyat yazılarına da sayfa ayıran aylık bir dergi olarak yeniden yayına girer ve bu döneminde de eski görüşleriyle inançlarına «sağlam bir mücadele zemini hazırlamak» amacıyla çıktığını açıklar.

1939-1953 arasındaki yayın dönemlerinde K. Fikret Arık, Mehmet Kaplan, Cahit Okurer, Hasan Tanrıkut, Remzi Oğuz Arık, Oktay Aslanapa, Tarık Buğra, Ahmet Kabaklı, Hilmi Ziya Ülken, Gökhan Evliyaoğlu gibi yazarlara yer veren «*Hareket*» te 1966'dan sonra Mehmet Kaplan, Cahit Okurer, Ertuğrul Karakoç, Cemil Meriç, Aclan Sayılgan, Ali Nihat Tarlan İ. Hami Denişmend, Orhan Okay, H. Hürsev Hatemi, Ayhan Songer, Mehmet D. Doğan vb. yazdılar.

Alpay Kabacalı

Harf İnkılabı (Dönüşümü). Yazı, düşüncenin anlatımını sağlayan dilin kalıcığı için bulunmuş bir araçtır. Yazının bu niteliğini, Goethe gibi bir çok ünlü yazarlar vurgulamışlardır. Kuşkusuz yazının bulunuşu (icadı), insanlık tarihinin dönüm noktalarından biridir. Fakat tarih boyunca yazıyı bir araç olarak değil, amaç olarak gören, ona olağanüstü kutsal nitelikler yükleyen görüşlere de rastlanmaktadır. İslâmlıktaki «**Hurufilik**» mesleği bunlardan biridir. Hurufiler, varlığın ve oluşan özünü harflerle açıklarlar. Doğaldır ki, söz konusu harfler, Arap Elifbası'dır. Bu inancaya göre, insanın yüzünde Fatiha suresi vardır. «Ayn» harfi ağız, «lâm» harfi burun, «ye» harfi çenedir. Hepsi bir araya gelince «ALİ» olur. Ali, tanrının suretidir. Kuşkusuz, bu inanış, tanrının işini görürken Arap harfleri kullandığı varsayımına dayanır. Buradan da Arap harflerinin kutsal olduğu sonucu çıkar. Bu sav, Arapların çok işine geldiğinden günümüzde de yinelenip durmaktadır.

Kesinlikle söylenebilir ki, soyut olarak kötülenecek veya yüceltilecek bir yazı yoktur. Bir yazının niteliği kullandığı dile göre değişir. Çünkü her dilin kendine özgü özellikleri ve sesleri vardır.

Tarih boyunca yazının, kültür alışverişinin ve kültür emperyalizminin bir aracı olarak kullanıldığını da görüyoruz. Örneğin Hitler, latin harflerinin yaygınlığını dikkate alarak alman dili için çok daha uygun olan gotik harflerini uygulamadan kaldırmıştır. Hitler döneminden bu yana, almanca bütün eserler latin harfleriyle basılmaktadır.

Arap kökenli harflerin yerine latin harflerine dayanarak düzenlenen Türk abecesi, 1 kasım 1928 tarihli ve 1353 sayılı «Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki hakkında Kanun» ile kabul edilmiştir. Anayasa'mızın 153 üncü maddesi uyarınca bu yasa «*Devrim kanunları*» arasında sayılmıştır.

Acaba böyle bir harf değişimi yapılmasına neden gerek görülmüştür, Çok yaygın bir görüşe göre, Arap alfabesi mükemmel bir yazıdır. Ancak öğrenilmesi çok güç ve zaman alıcıdır. Onun için eğitim işleri büyük ölçüde aksamıştır. İşte bu nedenle, Arap elifbası yerine, öğrenilmesi kolay fakat yetersiz, latin alfabesi alındı. Çünkü Cumhuriyet Hükümetleri, eğitimin kolaylaşmasını, okuma - yazma oranının artmasını istiyordu.

Tutucular tarafından, uzun yıllar yapılan propaganda sonucu yaygınlaşmış bulunan bu görüşün gerçeklerle ilgisi yok denecek kadar azdır. Çünkü bir ülkedeki okuma-yazma oranının, o ülkede kullanılan alfabenin kolaylığı veya zorluğu ile bağlantısı çok azdır. Okuma - yazma oranı, doğrudan doğruya, yönetim biçimi, sosyo - ekonomik yapı ile ilgilidir. Örneğin, alfabesi bizimkine göre çok daha zor olan A.B.D., Sovyetler Birliği, Japonya gibi ülkelerde okuma - yazma bilmeyen bulunmadığı halde, çok kolay bir abeceye sahip olan ülkemizde bu oran % 60 dolayındadır.

Yeni Türk abecesinin kabulünün temel gereğini Mustafa Kemal (Atatürk), 8 ağustos 1928 tarihinde Gülhane'de Sarayburnu gazinosunda halka verdiği söylevde şöyle belirtmiştir:

«Bizim ahenkli, zengin dilimiz veni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Yüzyıllardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak zorundasınız.»

Demekki temel gerek, yazı ile dil arasındaki çatışma, başka bir deyimle Arap elifbasının Türk diline uymayışı, Türk dilinin gelişmesini kösteklemesidir.

Arap elifbasının Türk diline uymayışının nedeni, türkçe ile arapça arasındaki yapısal farklılıktan kaynaklanmaktadır. Türkçe, «*eklemeli*» bir dildir. Yani kök, hep aynı kalır. Bu köke, ekler, takılar eklenir. Oysa arapçada çoğunlukla üç sessiz harften oluşan kök, belli ölçeklere göre çekilir. Bu yüzden arapça, örneğin almanca gibi «*çekimli*» bir dildir. Yapısal bakımından türkçe, sesli harflere (ünlülere - vokallere), arapça sessiz harflere (ünsüzlere - konsonantlara) dayanır. Çünkü çekime uğrayan köklerin esas seslerini sessiz harfler oluşturur. Ünlüler, asli ses olabilirse de buna çok az rastlanır. Kökler, genellikle üç sessiz harften oluşur (Sülâsi). Dördüzlü (rübai), beşizli (humâsî) kökler çok az sayıdadır. Arapça dilinin olağanüstü bir çekim gücü vardır. (Tıpkı türkçenin ekleme gücü gibi.) Belli kurallara göre yapılan bu çekim sonunda, bir kökten türeyen sözcükler arasında kökün aslî sesleri (sesiz harfler) ve bu seslerin sırası hep aynı kalır. Örneğin, KEF - TE - BE sessiz harflerinden oluşan YAZMAK kökünden, önceden saptanmış kurallara göre yapılan çekim sonunda türetilen KÂTİB - MEKTUB - KİTAP - MEKTEB - KETEBE - KÜTÜB gibi sözcüklerde (KTB) sessiz harfleri görüldüğü gibi sırası bozulmadan yer almaktadır. Ama (KTB) kökü uğramaktadır. Oysa türkçede kök çekime uğramadan, sözcükler içinde hep aynı kalır. YAZMAK - YAZAR - YAZIN - YAZIM - YAZILI - YAZILAN YAZILMIŞ sözcüklerinde olduğu gibi. İşte semitik bir dil olan arapçanın bu yapısı, onun alfabesini de etkilemiş, türkçenin gereksinimine tam ters biçimde, gerektiğinden bol sessiz harflerden oluşan, buna karşın pek az sesli harfi bulunan bir alfabe oluşmuştur.

Arap alfabesi 28 harften oluşur. Bunun içinde tek bir sesli harf vardır. (Elif). Ayrıca, vav, he, ye sessizleri de sesli görevini yaparlar. Oysa türkçenin sekiz tane sesli harfe gereksinimi vardır. (A,e,ı,i,o,ö,u,ü,). O,Ö,U, Ü sesli harflerine karşılık arap elifbasınında tek bir sesli harf vardır. Buna karşın, türkçenin bir tek (Z) harfine gereksinimi olduğu halde arap elifbasında (Z) sesi veren dört tane harf vardır. (Zehir «ze» ile, zevk «zel» ile, vazife «zı» ile, vaziyet «dat» ile yazılır.) Bunun gibi, (H) sesi veren üç sessiz harf, (S) sesi veren gene üç sessiz harf vardır.

Ancak iyi arapça bilen bir kişi için bunlar noksanlık sayılmaz. Çünkü kökteki harfler belirlendiği zaman, sesli harflere fazla gerek duymadan sözcükleri okuyabilir. Fakat arapça bilmeyen bir kişi, eğer daha önceden kendine klişe biçiminde ezberletilmediyse (mvrh) harf dizisinin «müverrih», (mvfkyt) (mvrh) harf dizisinin «müverrih», (mvfkyt) harf dizisinin «muvaffakiyet» diye okunacağını bilemez.

İşte bu niteliğiyle Arap elifbası, bin yıl boyunca Türk diline vurulan bir pranga olmuştur. Kaldıki bu yapısal farklılığı dışında, nesnel ölçütlere vurulduğu zaman Arap elifbası biçimsel olarak büyük kusurlar taşır:

— Harfler, başta, ortada, sonda ayrı ayrı biçimlerde yazılır. Bu durum, büyük bir işaret kalabalıklığını gerekli kılar.

— Bir çok harflerin, biçimleri, gövdeleri aynı olup noktalarla birbirinden ayrılır.

lar. Onun için yazıda bir noktanın unutulması büyük anlam değişikliklerine yol açar. «Gayıp» sözcüğünün «ayıp» olması gibi.

— Harflerin bazıları sonradan bitişmezler. Bu yüzden sözcükler ortadan bölünür. Biçim bütünlüğü yitirilir. Örneğin «kampanya» sözcüğü «KA - MPA - NYA» biçiminde parçalanarak yazılır.

— Bir yazıda okuma kolaylığı sağlayan büyük harf - küçük harf gibi belirleyici ögeler yoktur.

İşte harf inkılabının yapılmasının temel gereği budur. Bu gerek, özellikle Tanzimat'tan kısa bir süre sonra kendini bütün şiddetiyle duyurmaya başlamıştır. Çünkü batı bilim ve teknolojisinde kullanılan terimler için Arap elifbası tüm yetersiz kalmıştır.

Fakat bu temel gerek yanında işin bir de poltik yanı vardır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulurken, Türk toplumunun Doğu uygarlığı ile ilişkilerini koparıp Batı uygarlığı içinde yerini alması amaç edinilmişti. Bu amaca ulaşmanın yollarından biri olarak Batı uygarlığının ortak yazısı olan Latin alfabesinin alınması da düşünülmüştü. Atatürk, Gülhane söylevinde: ***«Milletimiz yazısıyla, kafasıyla bütün uygarlık dünyasının yanında olduğunu gösterecektir.»*** derken sorunun bu yönünü vurguluyordu. Elimizde yazılı belgeler bulunmamakla birlikte, her türlü olasılığı bir kurmay kafasıyla inceden inceye hesaplayan Atatürk'ün yazı reformuyla, yeniden Osmanlı düzeni getirmek isteyen iç ve dış güçlerin elinden önemli bir silâhı almak istediğine de kuşku yoktur.

Harflerin değiştirilmesi, dönüşümler içinde en zor olanıdır. Türk harf inkılâbının başarıya ulaşması, iç ve dış dinamiklerin çok iyi hesaplanması, zamanlamanın olağanüstü biçimde mükemmel yapılmasından kaynaklanır:

1. Arap elifbası türkçenin yapısına hiç uymadığından, yüzyıllar boyunca Türk halkı zorunlu kalmadıkça bu yazıyı öğrenmek için fazla istek göstermemiştir. (Kuran okuyabilmek, arap elifbasını öğrenmiş olmak anlamına gelmez. Özellikle el yazısıyla Kuran yazısı arasında çok büyük farklılıklar vardır.) Enver Paşa, Balkan savaşından sonra orduda personel düzenlemesine (tensikat) gittiği zaman, okuma - yazma bilmeyen bir yığın subay vardı. Hatta bunların içinde albaylığa kadar yükselenler bulunuyordu. Yedi - Sekiz Hasan Paşa gibi okuma - yazma bilmeyen Osmanlı sadrazamlarının bulunduğunu tarih kitapları yazmaktadır.

Harf inkılâbının yapıldığı 1928 - 1929 yıllarında Türkiye'de okuma - yazma bilenlerin oranı yüzde on dolayındaydı. Bu durum, harf değişimine karşı geniş halk yığınlarından bir tepki gelmeyeceğinin işaretiydi.

2. Yazı değişimi yapmak için içerde ve dışarda yeterli düşün ve deney birikimi olmuştu. Tanzimatla birlikte Batı bilim dünyası ile yüzyüze gelinince Arap elifbasının yetersizliği daha çok gün ışığına çıkmağa ve bir alfebe reformu gereği duyulmağa başladı. 1862 yılında Mehmet Münif Paşa böyle bir öneriyle ortaya çıktı. Bu öneriyi, yurt içinde ve dışında yaşayan diğer Osmanlı aydınlarının önerileri izledi. 1908 Meşrutiyetinin getirdiği düşün özgürlüğü içinde konu çeşitli yönlerden eni konu tartışıldı. Enver Paşa'da bir alfabe reformu gereğini duyarak «**Huruf-u munfasıla**» denilen aralıklı hafler sistemini ordudan başlayarak uygulamaya koydu. Buna göre bitisik olan Arap harfleri ayrı yazılacak ve araya ünlüler konulacaktı. Ancak Birinci Dünya Savaşı bu tasarımı önledi. Zaten uygulamava devam olunsaydı, basarılı bir sonucu ulaşacağına inanan yok gibiydi.

Kurtuluş savaşından sonra, alfabe reformu önerileri yinelendi. İzmir İktisat Kongresine böyle bir öneri yapıldı. Hüsevin Cahit Yalçın ve Abdullah Cevdet'in bu yoldaki çabaları bilinmektedir. Atatürk'ün de gençliğinden beri yazı reformu yanlısı olduğu, ancak bunu gerçeklestirmek için uvgun zaman gelmesini beklediği çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir.

Dış deneyimlere gelince, Türkçe ile aynı dil aliesinden olan Macarca ve Fince, daha çok önceleri Latin harfleri ile yazılmaya başlanmış ve bu konuda hiç bir güçlüğe uğranılmamıştı.

3. Atatürk, vazı reformuna kesin karar verdikten sonra işe fırtına gibi girşti. 8 Ağustos 1928 tarihli Gülhane sövlevindeki şu tümcevle devinimini başlattı:

«Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Vatandasa, kadına, erkeğe hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatan severlik ve ulusseverlik görevi biliniz. Bu görevi yaparken düşününüz ki, bir ulusun, bir sosyal topluluğun yüzde onu okuma-yazma bilir, yüzde sekseni bilmez türündendir; bundan insan olanlar, utanmak gerekir.»

Bunun üzerine bütün kamu ve özel kuruluşlar, birlikler, dernekler, gönüllüler etkinliklerini ortaya koydular. Reform için gerekli coşku ortamı yaratıldı. Halkın desteği sağlandı.

Yeni harfler, yasalaştıktan sonra, uygulamada sakınca görüldü dive surasını, burasını değistirmeğe kalkmak reformu yozlaştırabilirdi. Bu nedenle Atatürk'ün de katılmasıyla halk arasında uygulamalı çalışmalar yapıldı. Dil Encümeni'nin hazırladığı taslağa göre, eski yazıdaki «kef» harfinin karşılığı olarak «kh» harflerl öngörülmüştü. Örneğin, «Khaml» diye yazılacaktı. Sonra fiilleri ve isimleri takılardan ayırmak için (-) bağlama şareti kullanılacaktı. Uygulamada büyük güçlükler doğurduğu için bunlar tasarıdan çıkarıldı. Daha bir çok düzeltmeler yapıldı.

Atatürk, reforma karşı çıkacakların pusuda beklediğini bildiği için şu direktifi verdi:

«En nihayet bir yıl, iki yıl içinde bütün Türk toplumu yeni harfleri öğrenecekler-dir.»

Uygulama daha hızlı oldu. Yasa, 1 Kasım 1928 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edildi. 1 Aralık 1928 tarihinde yürürlüğe girdi. Bir av sonra, 1 Ocak 1929 tarihinden başlayarak, ufak tefek bazı ayrıklar dışında, yeni Türk harfleri kullanılmağa başlandı.

Reform uygulanırken hoşgörü sınırları aşılmadı. Örneğin, öğretmenlere, memurlara yeni yazıyı öğrenmeleri için belli bir süre tanındı. Başarı gösteremeyenlerin işine son verildi. Fakat yüzde doksanbeşi başarı gösterdi.

Reformu tabana yaymak için «Millet Mektepleri» açıldı. İlk yıl 20.000'in üzerinde derhane hizmete girdi. Millet Mekteplerinden 8 yılda 2.546.051 kişi diploma aldı. Sekiz yıllık bir uygulama sonunda yüzde on dolayında olan okur-yazar oranı yüzde otuz dolaylarına yükseltildi.

Yeni Türk Abecesi yürürlüğe konulurken, Arap elifbasına gerek gösterecek koşullar da ortadan kaldırıldı. 10 Kasım 1928'de Meclis'e verilen bir önerge ile orta öğretimdeki Arapça ve Farsça derslerinin öğretimine son verildi. Böylece Arap elifbası, geriye dönemiyecek biçimde, tarih içindeki yerini aldı.

4. Yeni Türk Abecesinin ussallığı ve kolaylığı, reformun başarılı olmasında çok büyük neden olmuştur. Çünkü, yazı bir amaç değil, okumak, öğrenmek, bilgi üretmek, haberleşmek için bir araçtır. Bu araç dilin yapısına uymalı, aynı zamanda öğrenilmesi kolay olmalıdır. Türk Abecesinin böyle olduğu kısa zamanda görüldü. Oysa Arap elifbasını doğru dürüst öğrenebilmek için 8-10 yıl çalışmak gerekiyordu. Bu nedenle Arap elifbasını bilenler toplumda ayrıcalık kazanıyorlardı. Şimdi, yeni Türk Abecesinin yürürlüğe konulmasıyla bu ayrıcalıklar elden gidiyordu. Bunun için karşı saldırıya geçildi. Reforma karşı olanların dayandığı üç sav vardı.

Bu savlardan birincisi, Arap elifbasının kutsal olduğu, onu değiştirmenin dinimize aykırı düşeceğiydir. Bu savı, Avdın milletvekili Dr. Reşit Galip, *Cumhuriyet* Gazetesinin 20 ağustos 1928 tarihli nüshasında şöyle yanıtlıyordu:

«Eski harflerde din bir kıymet ve mahiyet görmek isteyenler acınacak cahil değilseler, mutlaka azılı mürtecilerdir (gericilerdir). Milletin ileri gitmek isteyen ayağına asırlardan beri kâh sülüs, kâh ta'lik ve rik'a «Not: rik'a, ta'lik, sülüs, nesih, divanî, reyhanî, kûfi, siyâkat Arap harfleriyle yazılan yazı çeşitleridir.) Resmin dince yasak sayılması, bu tür yazı sanatlarının doğmasına yol açmıştır.) şeklinde çengeller gibi takılı kalan bu harflerin Mekke'de icat olunmadığını ilk mektep çocukları bile bilir.)

İkinci sav, Arap elifbasının zor olmadığı, bu elifba ile kısa sürede okuma-yazma öğrenilebileceğidir. Bu savı, reformcu cephe adına, Yunus Nadi, *Cumhuriyet* Gazetesinin 10 Ağustos 1928 tarihli nüshasında şöyle karşılıyordu:

«Arap harfleri ile üç ayda kıratı talim etmek (okumayı öğrenmek) iddiasında hocalarımız vardır. Yarım asır evvel nisbetle usulde çok büyük terakkiler husule gelmiş olduğuna şüphe yoktur. Fakat şahsen biz yukarki iddianın en basit kelimelere münhasır kalan bir muvaffakıyet derecesini geçmemiş olduğunu gördük. Çocuk belki üç aylık sıkı bir talimden sonra «dere»yi ve «dede»yi okur, yazar, fakat «dürdane» ile «Darüşşafaka»yı kabil değil yazamaz ve okuyamaz. Meğer ki ayrıca bu şekilleri telâffuz tarzları ile beraber hafızasına nakşetmiş ola.»

İleri sürülen bu iki savın gerçekten ciddiye alınacak yanları yoktur. Fakat reforma karşı cephe tarafından ileri sürülen bir üçüncü sav vardır ki bu sav, günümüzde dahi tartışılmaktadır. O da, Harf İnkılâbı'nın bizi geçmiş kültürümüzden kopardığı savıdır.

Bu sava karşı iki soru sorulmaktadır. Bunlardan birincisi, bizim gerçekten Arap harfleriyle yazılmış büyük bir kültür birikimimiz var mıdır? Eğer varsa, bu kültür birikimi ile bağımızı yeni Türk Abecesinin kabulü mü koparmıştır?

Bilindiği gibi, gerek Selçuklular, gerek Osmanlılar döneminde bir kültür ikiliği vardı. Halk kültürü. saray kültürü. Bugün kütüphanelerimizdeki eski yazı eserlerin büyük kısmını oluşturan ve bu saray kültürünü yansıtan eserlerin hemen hemen Türk halkıyla hiç bir ilişkisi bulunmayan Divan yazınıyla ilgili olduğu konusunda bir çok düşünür, araştırmacı ve yazarlar birleşmektedir.

Türkler, Uygur alfabesini kullanırken dokuzuncu yüzyıldan sonra Arap elifbasını aldılar. Türk tarihinin en talihsiz olaylarından biri budur. Fakat İslâm dinini kabul ettikten sonra, Arap elifbasına karşı direnç göstermek, o dönemler için olanaksızdı. Çünkü din, herşeydi. Arap elifbasının alınmasıyla birlikte dilimizi Arapça ve Farsça sözcükler kaplamağa başladı. Bir dilin, egemen yabancı dilerden etkilenmesi ve kendi dilinde türetemediği bir takım terimleri ve kavramları, hatta bazı sözcükleri bu dillerden alması doğaldır. Fakat Türkçe için böyle bir sınırlama söz konusu olmamıştır. Yüzyıllardır Türkçede kullanılan sözcükler atılmış, yerine aynı anlamda hem Arapçadan, hem de Farsçadan sözcükler alınmıştır. Örneğin, «odun» sözcüğünün türetildiği od, güneş, ay, gece, gündüz, su gibi en ilkel dillerde bile bulunan sözcükler var iken, bunların karşılığında Arapçadan «nar, şems, kamer, leyl, nehar mâ» sözcükleri Farsçadan «ateş, mihr, mah, şeb, rûz. âb» sözcükleri alınmıştır. Bu örnekler binlerce olarak çoğaltılabilir. İşte bu akıl almaz tutum sonunda, Arapça Farsça - Türkçe karışımı olan ve Osmanlıca denilen öyle bir dil doğmuştur ki, bu dil özel olarak öğrenilmediği takdirde bu dille yazılmış ve «geçmiş kültürümüz» denilen binlerce kitabı okuyup anlama olanağı yoktur. Şu halde, bizim geçmiş kültürümüzle olan bağımız, bir yazı sorunu değil, bir «dil» sorunudur. (Oysa, örneğin İngiliz ve Fransızlar için bu bir dil sorunu değil yazı sorunudur. Çünkü, örneğin dörtyüz yıl önce kültür ve bilim dili olarak kullanılan İngilizce ve Fransızca ile bugün kültür ve bilim dili olarak kullanılan İngilizce ve Fransızca arasında fazla fark yoktur.) Şu halde yazı reformu yapmak, bizim geçmiş kültürümüz denen şeyle bağımızın kopmasının tek nedeni değildir. Eğer yazı reformu yapılmasaydı, Osmanlı dili okullarımızda özel olarak öğretilmediği sürece, geçmiş kültürümüzle olan bağımız gene kopacaktı.

Yazı reformu yapıldıktan sonra, onu izleyen yıllar içinde pek çok yararlı sonuçları görülmüştür. Bunların başında Türkçenin bir yazıma (imlâya) kavuşması gelir. Arap elifbası kullanıldığı bin yıllık süreçte Türkçenin hiç bir zaman bir yazımı olmamıştır. Hatta bu konunun üzerinde çok durulduğu ve oransal olarak yazımın sürekliliğe kavuştuğu ondokuzuncu yüzyıl sonunda bile. Örneğin şu basit dört harflik «kara» sözcüğü, üç türlü yazılırdı. (1. KAF-RE E-LİF, 2. KAF-ELİF-RE-ELİF 3. KAF-RE-HE). «Köprü» sözcüğünün de üç türlü yazımı vardı. Kuşkusuz bu kusur Arap elifbasının değildir. Ancak elifbanın yapısı da buna olanak vermektedir. Türk abecesinin yazıldığı gibi okunması, bir çok toplumların gıpta ettikleri büyük bir kolaylık getirmiştir.

Fakat harf inkılâbının asıl etkisi, dilimiz üzerinde olmuştur. Yeni yazımız, Türkçenin büyüyüp serpilmesine, gelişmesine, güzelleşmesine çok uygun bir ortam hazırlamıştır. Eski yazı, nasıl Arapça ve Farsça sözcüklerin Türkçeyi tutsak etmesine yardımcı olmuşsa, yeni yazımız da bunların dilden çıkarılmasını ve yerlerine Türkçe sözcükler kullanılmasını teşvik etmiştir. Çünkü Türk Abecesiyle Türkçe bir sözcüğü yazıp okumak ne kadar kolaysa, yabancı kökenli, özellikle Arapça ve Farsça bir sözcüğü yazmak o kadar zordur. Zira Arap elifbası geleneksel yazın türüne bağlıdır. Yani sözcüğün okunuşu değişebilir, fakat yazım biçimi değişmez. Oysa Türk Abecesi sescil yazım türüne bağlıdır. Bir sözcüğün Türk Abecesiyle doğru yazılabilmesi, herşeyden önce onun doğru okunabilmesine bağlıdır.

Yabancı kökenli sözcükleri, bir Türk olarak, doğru okuma şansımız çok zayıftır. (Ziyad *Ebüzziya, Yeni Osmanlılar Tarihi*'nin III'üncü cildinde, Hicri-Dini ayların altıncısı olan «Cemaziyel-âhır»ın yeni yazıyla basılmış yapıtlarda tam altmışbir türlü yazılmış olduğunu saptamıştır. S. 542-543.)

Türk Abecesi, ileri sürüldüğü gibi, geçmiş kültürümüzle bağımızı koparmamış, tam tersine geçmiş kültürümüzle, özellikle folklorumuzla, halk edebiyatımızla, tarihimizle, sosyo-ekonomik yapımızla ilgili en önemli araştırma yapıtları Cumhuriyet döneminde hazırlanmıştır.

Yeni yazı ile yüzbinin çok üzerinde kitap basılmış, binlerce gazete ve dergi yayımlanmış, Batı ve Doğu uygarlığının baş yapıtları Türkçeye çevrilerek yeni yazı ile halkımızın beğenisine sunulmuştur.

Yeni Türk harflerinin kabulü, Atatürk reformları arasında en görkemli bir anıt olarak kalacaktır. Gerek hazırlanışı, gerekse uygulanması bakımından da, bir reformun nasıl yapılması gerektiği konusunda parlak bir örnek olarak yaşayacaktır.

Kâmil Erdeha

Has: Osmanlı toprak düzeninde timar sisteminin bir bölümü. Genel olarak geliri yıllık yüzbin akçeden fazla olan dirliklerin Harzemşahlardan itibaren ıkta (dirlik) adı altında Osmanlı Devlet örgütüne değin geldiğini izlemekteyiz. Konuyu daha iyi anlayabilmek için Osmanlı ülkesinde var olan toprak düzeninin dağılımına göz atmak zorunludur.

Genel olarak İslâmiyeti kabûl etmiş bulunan ülkelerde toprağın islâmi temellere özgü kurallarla kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlı Devletinin de kendi koşullarına göre geliştirdiği toprak politikasında ülke topraklarının Öşriyye, haraciye ve arz-ı memleket (arz-ı miri) şeklinde üç kategoriye ayrıldığı görülmektedir. Öşri olan yerler zapt edildiğinde müslümanlara temlik edilen (mülk olarak verilen) yada zapt edilmeden

önce müslüman olan halk'a bırakılan toprak türüdür. Bu gibi topraklar sahiplerinin mülkü sayıldığından istedikleri gibi kullanma hakkına sahiptiler. Bu gibi yerleri ekip biçen halk onda bir vergisi denilen öşürlerini hazineye öderlerdi. Haracive olarak tanımlanan topraklar ise bir yerin fethini takiben orada oturan yerli müslüman olmayan halkın eline bırakılan toprak parçasıdır. Bu gibi topraklar üzerinde tarımla uğraşan müslüman olmayan reaya toprağın verimi göz önüne alınarak haraç ve cizye vergisi öderlerdi. Arz-ı memleket veya arz-ı miri doğrudan doğruya Devletin kullanımında bulunan topraklardır. Genel olarak timar sistemi içinde incelenen has denilen dirlikler (belirli bir hizmet ve görev karşılığı devlet tarafından verilen ödenek aslında virmi beş kısma ayrılmış bulunan miri topraklardan bir parçadır.

Osmanlı toprak düzeni içinde timar sisteminin kapsamı içinde bulunan has, öncelikle Devletin gelirleri için ayrılmış bulunan haslar içinden padişahlara ayrılmış bulunan haslara «havass-ı hümâyun» denilirdi. Padişah haslarının gelirleri iç hazineye alınarak padişahın giderleri için kullanılırdı. Bu günkü Kastamonu, Ankara, Afyon, Burdur ve Antalya illeriyle birlikte batı ve güney Anadolu bölgesini kapsayan o dönemdeki «Anadolu eyaletinde» 1520-1535 tahrirleri arasında yapılmış bulunan tapu tahrirlerine (Yazım-sayım) göre var olan 12701 köy, 78 kasaba, 76 kent ve 1969 cemaat'dan 19 kent, 9 kasaba, 615 köy ve 580 cemaat'in bu eyaletdeki Padişah hasına bağlı olduğu saptanmaktadır. Padişah, şehzade, sultan ve vezirlerin hasları serbest timar olarak nitlendirilmekteydi. Bu tür ayrıcalığı olan haslarda rüsûm-ı serbestiye adı altında has dahilindeki reayadan, alınan vergiler doğrudan dirlik sahibinin eline geçmekteydi. Bunun dışında serbest timar olarak nitelendrilen has sahiplerinin ayrıcalığında kalmış bulunan diğer önemli vergi türleri de şunlardır: Suçluların ödemek zorunda oldukları cerime suç'un türüne ve suçlunun mali durumuna göre alınırdı. Cerime ya da kanlık vergileri yoluyla ehl-i örf denilen has sahipleri çok zengin bir gelir kaynağına sahip olmaktaydılar. Bununla beraber serbest has sahibi olanlar suçluları kadı önüne çıkarmak zorundaydılar. Kadı muhakemelerinin kararını aldıktan sonra suçluların cezalarını uygulama yetkisiyle birlikte adı geçen para cezalarını da kendi hesaplarına tahsil etme yetkisi de has sahibinindi. Oysaki serbest olmayan timar sahipleri işlenmiş suçlardan alınacak para cezalarını bağlı bulundukları sancak beyleri veya, subaşılarla bölüşmek durumundaydılar. Hatta bazı yerlerde bu konularda yetki tamamen sancak beylerine aitti.

Padişah hasları dışında kalanlar Vezir, Beylerbeyi, Kazasker, Mirliva, Sancak beyi gibi yüksek derecedeki görevlilerin hasları hizmet karşılığı olduğu için her hangi bir görevi sürdüren kişi o görev için ayrılmış bulunan has'ın yönetimini de üstlenmiş olurdu. Bu has sahibi sefere gittiğinde kaç yüzbin akçelik has'ı varsa her beş bin akakçe için bir cebeli götürmekle yükümlüydü. Cebeliler (has sahibi tarafından savaş için yetiştirilmiş, donatılmış savaşçılar) aynı zamanda has sahibinin hizmetlileri olduklarından çoğu zaman bir Beylerbeyi veya Vezir elindeki has'ı dolayısıyla yetiştirip savaşa hazır bulundurmak zorunda bulunduğu cebeli'nin bir kaç katını yanında bulundururdu. Bu gibilere «kapısı mükemmel» denilmek suretiyle çıkardığı cebeliden ötürü övgüye değer bulunurlardı. Saray ileri gelenleriyle Padisahın merkezi ordusunun Yeniçeri ve Sipahi bölüklerinin yüksek düzeydeki subay ve diğer görevlilerinin yükselebilmeleri, ilerliyebilmeleri böylecene ocağın ve sarayın tabanından yetişerek gelen kadro'ya yer temini amaçıyla sırası gelenin, gerekenin «sancağa çıkma» yönetimine göre görevlendirildikleri bilinmektedir. Bu yönteme göre «tasraya çıkan» görevliler önem sıralarına göre belirli değerlerdeki hasların yönetimini üzerlerine alırlardı. Bu taktirde, Yeniceri ağalarına 500 bin, Emir-i alemlere 450 bin, Kapıcıbaşı, Emir-i ahur, Çeşniğirbaşı gibi saray ağalarına 350-400 bin, Padişahın merkez ordusunda görev alan silahtar, Ulûfeci, Sipahi-oğlanı gibi bölüklerin ağalarına da 200-300 bin akçelik gelirli has'lar verilirdi.

Büyük timar sahiplerinin ölümünden ötürü adamlarına veya ise yarar oğullarına verilecek dirlikler için belirli kuralllar saptanmıştı. Örneğin has sahibi bir Beylerbeyinin ölümünde bir oğlu kalmışsa 40 bin, iki veya üç oğlu kalmışsa 20-25 bin akçelik timarlar her birine verilirdi. Buradan da görülmektedir ki, büyük timar bölümü olan has'lar timar kadrolarının tabanını oluşturan yerli sipahi sınıfının eline geçmemekte, devşirmelikten gelme kapıkulları (ocak ve saray) mensuplarının tekelinde kalmaktadır. Bu yüzden yerli sipahi sınıfının hizmet ve yetenekleri ölçüsünde yükselme olanağı bulamadığı görülmektedir. Saray ve ocak (merkezdeki yeniçeri ve sipahi ocağı) çevresinin ayrıcalığı durumuna gelen bu yöntem yüzünden iktidar nimetlerinden özellikle saray ve ocak çevresi yararlanmakta olduğu gerçeği saptanmaktadır. Tepeden inme atamalar yüzünden yerli sipahi sınıfı saray-ocak ikilisi karşısında güçsüz kaldığından birliğini koruyamıyarak güçlü ve soylu bir sınıf oluşturamamıştır. Has durumundaki timarlardan bazı örnekler vererek bunlar hakkında genel olarak fikir edinmek mümkündür. Defter-i hakâni (Bu günkü topu kadastro karşılığında olmak üzere, arazi kayıtlarıyla ilgili defterlerin saklandığı yer) defterdarı Müezzinzâde Ali Avni efendinin 1018 hicri 1609 milâdi tarihinde kayıt defterlerinden yararlanarak kaleme aldığı *«Kitab-ı Teşrifat»* isimli eseri bu konuda önem taşımaktadır. Osmanlı Devletinde XVII. yüzyılda otuz iki bulunmaktaydı. Bunlardan yirmi üç tanesi has, dokuz adeti ise salyaneliydi (yıllık gelire bağlanmış). Eyaletlerde bulunan hasların geliri üçe ayrılırdı.

1 — Padişaha,

2 — Sadrazam başta olmak üzere Devletin önde gelen yöneticilerine,

3 — Kılıç sahiplerine (askeri sınıfa) verilirdi.

Salyâneli eyaletlerin geliri doğrudan devlet hazinesine girerdi. XVII. yüzyıldaki bazı eyâletlerin akçe olarak has geliri, şu şekildeydi. Rumeli eyaleti has geliri 1 milyon 100 bin akçe, Anadolu eyaleti has geliri 1 milyon 600 bin akçe, Karaman eyaleti has geliri 660 bin akçe, Budin eyaleti 880 bin akçe, Kıbrıs eyalet has geliri 600 bin akçe ve Diyarbakır 1 milyon 200 bin akçe has gelirine sahip bulunmaktaydı. Klâsik Osmanlı toprak düzeninin kurulmasında Kanuni Sultan Süleyman'ın büyük payı vardır. Nasıl ki, Fatih döneminde Devletin yönetim yöntem Kanunâme-i âli Osmanla belirlenmişse, özellikle toprakla ilgili yasalarda Kanuninin yasa koyuculuğu niteliğinden ötürü onun dönemlinde yürürlüğe konulmuştur. Kanuni Sultan Süleyman kırk sekiz yıllık saltanat süresi içinde danışmanlarıyla yaptığı çalışmalar sonucunda eyaletlerdeki has, zeamet, timar miktar belirlenerek çıkaracakları cebalü adeti saptanarak defterlere geçirilmiştir. Her bir toprak biriminin geliri yapılan yazımlarla sağlam esaslara bağlanmıştır.

Has sahiplerinin buralardan gelen gelirlerini ne şekilde kullandıkları hakkında Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Lütfi paşanın kaleme aldığı *«Asafname»* isimli eserinde «Sadrazamlığım sırasında 20 yük (2 milyon) akçelik haslarım olduğundan, on yükü dairem giderlerine yetip, bes vükünü sadaka verir ve beş yeküde hazinemde kalırdı» diye bir yıllık gelir ve giderinin dökümünü yapmaktadır. Kendisinin en az iki bin kişilik adamları olduğu göz önüne alınırsa dairesi halkına ayırdığı has gelirinin yetmiyeceği düşünülebilir. Bununla beraber tahıl gibi zorunlu ihtiyaç maddelerinin dışarıya ihracının yasak olması ayrıcı Osmanlı

ülkesinde kapalı ekonomiye dayanan ve belirli kalem malların ötesine geçmeyen yoğaltım politikasından ötürü genel bir ucuzluk göze çarpmaktaydı. Bir de özellikle vezir-âzamların İstanbul dolaylarında çiftlikleri bulunurdu. Hizmet gören adamların çoğunluğu ve hayvanlar bu çiftliklerde barındıklarından çiftliğin ürünleriyle geçinerek sade bir yaşam sürdürdüklerinden has gelirlerinin vezirlerin daire halkına ayırdığı ödenek bu suretle yeterli olurdu.

Bazı zamanlar gözden düşen bir sadrazamın veya vezirin emrinde bulunan adamlarının hasları ellerinden alınarak Padişah haslarına katılırdı. Koçi bey ünlü risâlesinde Sultan Murad III. son dönemlerinde artık gözden düşen Sokullu Mehmed paşanın or yedi ağasının ellerinde bulunan haslarının ellerinden alındığını işaret etmektedir. Ağaların ellerinden alınan has'ların Padişah haslarına katılarak iç hazinenin güçlenmesi sağlandığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık ellerinden hasları alınan ağalara gelirleri düşük çürük deyimi kullanılan timarlar verildiği belirtilmektedir.

Kanuni döneminde Rüstem paşanın Vezir-i âzamlığına değin gerek havas-ı hümayun (Padişah hasları) gerekse diğer hasların gelirleri görevli Emin ve Voyvodalar eliyle toplattırılırdı. Rüstem paşa yanlış bir uygulama ile Padişah haslarının iltizama verilmesine neden oldu. Bu uygulama giderek yaygınlaşarak diğer has sahibi vezir ve görevlilere de bulaştı. İltizam uygulaması diğer toprak kesimlerine de sıçrayarak timar düzeninin Osmanlı Devletinin en güçlü göründüğü dönemde bozulmağa başladığı bir gerçek olarak belirlenmektedir. Müslüman ülke hükümdarlarından zapt edilen eski hükümdarların kendine ve gerek yüksek yönetici durumundaki kişilere tahsis ettikleri topraklar çoğu kez vakıf olarak bırakılırdı. Zamanla bu konuda'da uygulamalar kötüye kullanılarak vakıf olması gereken topraklar has olarak, dağıtılmağa başlandı. Bu gibi uygulamalar giderek Osmanlı toprak düzeninin bozulmasına neden olmuştur. Oysaki ilk zamanlarda başta Padişahlar olmak üzere büyüz titizlik gösterirlerdi. Örneğin, Yavuz Sultan Selim'den bazı yakınları bir miktar toprağı temlik etmesini istediklerinde «ilk tahta geçtiğimizde bilmemezlikle Ali Paşa'ya bazı köyler temlik etmiştim. Kılıç sahiplerinin hakkını hakkı olmayan başkalarına vermiş olduğumdan ötürü halâ pişmanım» demiştir.

Paşmaklık olarak adlandırılan bir tür has'da Valde sultan başta olmak üzere Padişah kadınları sultanlara, kızlarına ölünceye değin gelirini kullanmak üzere verilirdi. Timar sisteminin 1848 yılında kaldırılması üzerine tarihe karıştı. 1856 ıslâhat fermanını takiben aynı tarih'de 132 madde'den oluşan «Arazi kanunnâmesi» yürürlüğe kondu. Bütün topraklar beş bölüme ayrılmak suretiyle yönetilmeğe başladı.

Süreyya Şairgil

Hasan Ağa, Mimar (XVII. yy. Osmanlı Dönemi mimarı) *Bağdat* ve *Revan Köşkleri*'nin (1638) mimarıdır.

HASAN Fehmi (- ? / İstanbul - 1909). Yazar, gazeteci. Yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebinde tamamladı. Abdülhamid II.'nin baskı rejiminden ötürü ülke dışına çıktı. Fransa'da ve Mısır'da yaşadı. II. Meşrutiyetin ilânı üzerine İstanbul'a döndü. «*Serbesti*» gazetesinde İttihat ve Terakki Fırkası'nın politikasına karşı yazılar yazdı. Bu çevreler tarafından tehdit edilmesine karşın ödün vermeyince 5 Haziran 1909 günü Köprü üstünde, üç arkadaşının arasında öldürüldü.

HASAN FEHMİ'NİN ÖLDÜRÜLDÜĞÜ GÜN

Gençlik Sadaret kapısının merdivenleri önüne dayanmıştı. Buradan arkaya baktığım zaman. bir iki yüz kişiden ibaret ilk kafilenen binlerce kişiye erişmiş olduğunu görmüştüm. Yan sokaklardan muttasıl koşuşanlar, kalabalığa katılıyordu. Çok muazzam ve muhip bir kitle teşkil etmişti. Gelen Saderet yaverine, Darülfünun'un Sadrazamı görmek istediğini söyledik. Yaver gitti, geldi. Paşanın bir murahhas heyeti intihap etmemizi arzu ettiklerini, söyledi. Derhal sert bir lisanla bu teklifi reddetti.

— Fehametmeab unutmasınlar ki kendileri şimdi istibdâl idaresinin değil, Meşrutiyetin Sadrıâzamıdırlar. Buraya gelen bu büyük hey'et memleketin şuur ve vicdanını temsil eden Darülfünundur. Buraya kadar zahmet buyursunlar.

— Rica ediyoruz,

— İstiyoruz. Buna kendini alıştırsın.

— Bekliyoruz.

Yaver bir daha gitti geldi:

— Geliyor, beyler... Dedi. Tekrar içeriye girdi.

Derhal bizde bir telâs belirdi. Tabii koca bir Sadrâzamla konuşmak, kendi aramızda lâf etmek değil ya, bununla doğru dürüst, sıkılmadan konuşacak birisi lâzımdı. Birbirimize sormağa başladık. Bu soruşturma arasında içimizden bi-

— Ben konuşurum, dedi.

Bu genç, bir hukuk talebesi idi. Biraz arkada kalmış hemen önde tam ortada bir yere alındı. Konuşmaya hazırdık.

Bir müddet sonra, yetmişlik ihtiyar vezir, Hüseyin Hilmi Paşa, arkasında birkaç devlet rüknü ve yâver ile sahanlığa doğru ilerledi. Dudaklarından dökülen zoraki bir tebessümle kalabalığı selâmladı.

Doğrusu, vekâleti umumiyemizi deruhte eden genç hukuklu, tam bir ehliyetle konuşuyordu. Evvelâ Hasan Fehmi'nin biyografisini yaptı. Onu Köprü üzerinde öldürenin kim ve ne gibi bir düşman olabileceğini mantıki delillerle tebarüz ettirdi. Köprü'yü iki başı asker ve polis karakolu ile çevrilmiş bir kapan diye târif etti. Burada adam öldürmeyi ancak hükümetten müzaferet uman bir kimsenin tercih edeceğini anlattı. Daha evvelce de vukubulmuş ve katili bulunmamış bir cinayeti hatırlattı. Bu telmihe, asırdide Osmanlı İmparatorluğunu Makedonya dağ kanunlariyle idare mümkün olmıyacağını ilâve etti. Ve nihayet katilin derdestile şiddetle tecziyesini istedi.

Kalabalığın tasvib ve takdirleriyle desteklenen hatibi, sözünü bitirinceye kadar dikkatle dinleyen ihtiyar vezir yerinden bir adım ilerleledi. Zayıf bir sesle konuşmaya başladı: Yarım ağız teessüfler beyan etti. Müteredditve titrek bir sesle matbuat hürriyetinden, vicdan, söz ve yazı hürriyetinden, bunların cemiyet için kıymet ve ehemmiyetinden bahsetti. Katilin derdesti için şiddetli emirler verdiğini söyledi. Ve şöyle ilâve etti:

— Tabii eğer derdest edilirse! Cezaların en şidetlisi ile tecziye edileceğini, söylemeğe kalmadı. kalabalık arasından bir genç, dilc bir ses-

— Buraya edalı şart girmez Paşa! Diye bağırdı. Katil yakalanırsa... İse ne demek? Orada on para vermiyenin yakasını koparıyorlar. İse de lâf mı?

Genç hukuklu muhaverenin kabalığa kaçacağını tahmin etmiş olacak ki, lâfı tekrar aldı.

— Evet! Paşa Hazretleri: Köprü iki başı asker ve polis karakollariyle kapalı... Katil buradan kur-

tulmayı ancak kendini denize atmakla temin edebilir. Tahmin buyurursunuz ki o mel'un ölmek için değil, yaşamak için öldürülmüştür. Dedi.

Hasan Amca
Doğmayan Hürriyet, 1958)

Hasan Tahsin (Selanik - 1888 / İzmir -1919) Gazeteci, Kurtuluş Savaşı kahramanlarından. Asıl adı Osman Nevres'tir. Selanik'te öğrenim görürken İttihat ve Terakki'nin Maliye Nazırlığı'nı yapacak olan öğretmeni Cavit Beyin dikkatini çekti, İkinci Meşrutiyetten sonra İttihatçılar tarafından Paris'e gönderildi. Sorbonne Üniversitesi'nde siyasal bilimler öğrenimi gördü. İstanbul'a dönünce (1914) Teşkilât-ı Mahsusa'ya girdi ve «Silâhçı» sanıyla tanınan gazeteci Hasan Tahsin'in kimliğini kullanarak Romanyaya gitti. Orada Osmanlı devletine karşı propaganda yapan iki İngiliz gazetecisine ateş ederek siyasal eyleme başladı. Hapisten kaçmayı başararak İstanbul'a, daha sonra İsviçre'ye gitti. 1918 yılında İzmir'e yerleşerek *«Hukuk-u Beşer»* gazetesini çıkardı, başyazarlığını üzerine aldı. Yaşamının bu döneminde İttihat ve Terakki karşıtı olarak görüldü, hatta gazetesinin —Damat Ferit kabinesi İçişleri Bakanlarından Ali Kemalin başında bulunduğu — Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin (partisinin) organı olduğunu duyurdu.

Hasan Tahsin, bir yandan *«Hukuk-u Beşer»* gazetesinde Avrupa'nın uygarlık, demokrasi, özgürlük beşiği olduğunu, İngiltere, Fransa ve Amerika'yı darıltmadan Anadolu'yu elde tutma olanağının bulunduğunu yazarken öte yandan da sosyalist olduğunu açıklıyordu. 1919'da düşmana karşı örgütlenmek gerektiğini yazmaya, halkı direnişe çağırmaya başladı. Yunan efzun alayının İzmir'e çıktığı 15 Mayıs 1919 günü birkaç Türkle birlikte düşmana ilk kurşunu sıktı ve açılan makineli tüfek ateşi altında can verdi.

Kendisinden çokça söz edilmesine karşın yaşamının gölgede kalan yönleri hâlâ aydınlatılmayan Hasan Tahsin, *«Hukuk-u Beşer»*'deki yazılarında naiv bir sosyalist olarak görünür. *«Alt Tabaka»* başlıklı yazısında çiftçi, köylü ve küçük esnafın alınının teriyle ekmeğini kazanmasına, vergisini vermesine askerliğini yapmasına karşın kötü koşullar altında yaşadığını, oy verme hakkına bile sahip olmadığını, «muhtekirler, ağalar, müstebitler ve mütegallibe»nin bu alt tabaka üzerinde egemenlik kurduğunu belirttikten sonra şöyle der: «Bütün amaçlarımız iki noktada toplanıyor. Biri egemen sınıfı hakları vermeye zorlamak, öteki ezilen sınıfı uygun yöntemlerle hakkını almaya yöneltmek. Bunların her ikisi de birdir. Alt tabakayı düşünmek, toplumsal mutluluğu sağlar. Hükümet işlemlerinde, yasalar konurken hep bugünkü ezilen sınıfı gözönüne almalı, onların cahilliklerini gidermeye çalışmalı, hakkını hukukunu korumayan bu zavallıları korumalıdır. Alt tabaka, devlet denilen yapının temeli ve özüdür. Onları düşünen bir hükümet, kendini de düşünmüş olur.»

Alpay Kabacalı

HASAN TAHSİN Üzerine Bir Şiir

AĞIT DEĞİL

Gücünüz varsa sizin
Sözcüğü tutuklayın.
Öğrenci; kitap, türkçe
En güzel kavramı dilimin
Özgürlüğü tutuklayın.

Ben ki düşünüyorum
Var olduğumdan beri
Silâhlar bana dönük
Savaşlar sizin için
Gücünüz varsa artık
Usumu tutuklayın.

Açtı kendini, bir bayrak gibi işte
Ölümün üzerinde Hasan Tahsin..
Bu silâh başka silâh
Bu ölüm başka ölüm
Gücünüz varsa sizin
Ölümü tutuklayın.

(Şükran Kurdakul, İzmir'in İçinde Amerikan Neferi, 1966)

Haşmet (İstanbul - ? / Rodos - 1768). Divan şairi. Medrese öğrenimi gördü. Müderrisliği zamanında dönemin ünlü sadrazamı Koca Ragıp Paşanın ilgisini çekti. Yazdığı hicivlerden ötürü şair sadrazamın gözünden düşünce Bursa'ya ve Rodos'a sürgün edildi. Nabi ve Nef'i'nin etkisiyle yazdığı gazetelerin yanısıra Reşat Ekrem Koçu tarafından günümüz türkçesine çevirilerek basılan *Viladetnamesi* (1940) padişah çocuklarının sünnet düğünleri için yazılmış eserlerin en ünlülerinden sayılır. Divanından başka *İrtisabülmülûk* adlı küçük bir eseri daha vardır.

Hatay Sorunu Mondoros silahbırakımı koşullarına uymayarak Suriye'den, Adana ve bölgesine doğru yayılan Fransız ordusunun Hatay'ı da işgal etmesi sonucu ortaya çıkan sorun. Adana'da olduğu gbi Hatay'da da milis güçlerinin Fransız ordusu karşısında direnç hareketlerini sürdürmesi bu bölgenin de Misak-ı Millî sınırları içine alınmasını isteyenleri haklı çıkarıyordu. Fransızlarla yapılan görüşmeler (1921) sırasında direnç hareketinin yöneticilerinden Tayfur Sökmen'in başkanlığında bir kurul Ankara'ya gelmiştl. Kurul üyeleri Mustafa Kemal Paşadan hem bir hak, hem bir zorunluluk olduğu için Hatay'ın ulusal sınırlar içine alınmasını sağlayacak çarelerin bulunmasını istediler. Ne var ki, Fransızlar bu görüşmelerde Hatay üzerindeki niyetlerinde inatçıydılar. Genel olarak Kurtuluş Savaşının kazanılmasında önem taşıyan bir antlaşma görüşmelerinin yapıldığı sırada, özel olarak Hatay'ın Millî Misak sınırları içine alınması konusunda direnmek, antlaşmayı başarısızlığa sürükleyebilirdi. 1921 yılının koşulları içinde bu durumu değerlendiren Mustafa Kemal Paşa yönetimi Fransızlarla olumlu yönde gelişen siyasal ilişkileri bir çıkmaza sokmamak ve geleceğini güvence altına alan temel ilkelerde ödün vermemek için Hatay'ı geçici olarak Fransızlara bıraktı. Ankara antlaşmasının getirdiği bu sonuç 1936 yıllarına kadar sürmüştür, 1936'da Hatay'ın Millî Misak sınırları içine alınmasını gerçekleştirmek için hazırlanan tasarılar uygulanmaya başladı. Önce merkezi İstanbul'da bulunan İskenderun ve Antakya

Yardımlaşma Derneğinin adı «Hatay Hâkimiyeti Cemiyeti» olarak değiştirilerek Dörtyol'da bir şubesi açıldı. Türkiye Büyük Millet Meclisinde bağımsız Antalya milletvekili olarak bulunan Tayfur Sökmen, bu ilçede Hatay'ın bağımsız olmasının tarihsel nedenlerini açıklayan bir konuşma yaptı. Başlatılan bu politik çıkışlara karşın Fransız hükümetiyle ilişkilerin bozulmamasına özen gösterildiği bu dönemde, Fransız Başkanı Leon Blum'un Suriye'ye bağımsızlık tanınacağı kosundaki konuşmaları üzerine Fransa'ya Ankara antlaşmasında (1921) yer alan temel ilkeler hatırlatılarak, Hatay'da özerk bir yönetimin şart olduğu bildirildi ve sorunun Milletler Cemiyetinde görüşülmesi istenildi. Çoğunluğun Türk mü, Arap mı olduğunu saptamak için yapılan halk oylamasında tarafsız hareket edilmediği gerekçesiyle Türkiye, hem yeni bir seçim yapılmasını, hem de seçim tarafsızlığını güvence altına almak üzere bir Türk askerî gücünün Hatay'da bulunmasını istedi. Bir yandan da ordu Güney'de manevralara başlamış, Atatürk ölümünden 5-6 ay önce (10 mayıs 1938) Mersin'e hareket ederek, barış yoluyle olmadığı takdirde, silâh yoluyle Hatay sorununa Misak-ı Millî çerçevesi içinde bir çözüm getirmek karar ve amacında bulunduğunu anlatmak istemişti.

Devlet Başkanının ve hükümetin bu kararlı tutumu karşısında Fransızlar yeni bir anlaşmayla, Türk ordusunun Hatay'a girmesi önkoşulunu kabul ettiler. 5 temmuz 1938'de Albay Şükrü Kanatlı komutasında ordu Hatay'a girdi. Seçimler sonucu Hatay Ulusal Meclisini oluşturan 40 milletvekilliğinden 22 sandalyeyi Türk adayları kazandı (13 ağustos 1938). Sonra hazırlanan Anayasa ile Cumhuriyet yönetimi kabul edilerek Devlet başkanlığına Tayfur Sökmen seçildi. Bir yıla kalmadan da Ulusal Meclisçe Türkiye Cumhuriyetine katılma kararı alındı.

Ahmet Ceyhan

Hatayi, (Erdebil 1486 / Erdebil 1524). Tasavvuf şairi. Asıl adı İsmail Safevi'dir. Erdebil'de doğdu. Anasının babası olan Uzun Hasan'ın ölümünden sonra İran ve Azerbeycan'da başgösteren kargaşalıklardan yararlanarak şii - alevi Türkmen aşiretlerini birleştirmeyi başardı. Şirvan'ı, Azerbeycan'ı ve Irak'ı aldı. Şahlığını ilân etti. Kısa sürede sınırlarını genişletmeye başladı. Horasan, Tebriz ve Musul'a kadar Irak'a egemen oldu. Çaldıran'da (1514) Yavuz Sultan Selim karşısında uğradığı yenilgiden sonra Avrupa devletleriyle antlaşmalar yapmak istediyse de bu amacını gerçekleştiremeden öldü. Türkçe ve

Aydın Hatipoğlu

halk şiir geleneklerine bağlı nefesleriyle XVI. yüzyılın en etkin sanatçılarından biri sayılan Hatayi'nin Anadoludaki kızılbaş zümreler üzerinde yarattığı etki ve bağlar ölümünden sonra da sürdü. (Prof. Boratav) Saadettin Nüzhet Ergun tarafından basılmış divanı vardır.

HATİPOĞLU Aydın (Urfa - 1940). Şair. Haydarpaşa Lisesi'ni bitirdikten sonra (1961) bir süre İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ne ve Hukuk Fakültesine devam etti. Şimdi serbest çalışmakta. İlk şiirleri *«Yelken»* (1958) dergisinde yayımlandı. Daha sonra *«Ataç»*, *«MAY»*, *«Yansıma»* gibi dergilerde gözüktü. *«Yeni Gerçek»* (1967 1968) dergisini (Ömür Candaş ve Afşar Timuçin'le birlikte) çıkardı ve *«Gelecek»* (1971) dergisinin yönetimine katıldı. TİP (İlk dönem), Türkiye Sanatçılar Birliği, Türkiye Yazarlar Sendikası gibi kuruluşlarda üye olarak etkinliklerde bulundu. Hatipoğlu'nun ilk şiirlerinde *İkinci Yeni*'nin etkileri görülür. Toplumcu - gerçekçi bir anlayışın ağır basmaya başladığı ürünlerindeyse biçim yönünden etkisini sürdüren İkinci Yeni daha sonra bütünüyle etkisini yitirir. Halk duyarlığı, toplumsal çelişkiler, beklenmedik yerlerde beliren duygusal ağırlık şiirinin en belirgin yanlarıdır. Bütün şiirlerinde emek için, siyasal özgürlük için, insanca ilişkilerin kurulması için yapılan savaşımın ana tema olarak belirgin ya da örtük bir biçimde ele alındığı sezilir. *Çömçe Gelin* (1966), *Gebe* (1968), *Hoyrat* (1973), *Beynim Yüreğim* (1978), *Ben Size Konuk Gelende* (1979) adlı şiir kitapları ve 1975'de kitap olarak yayımlanan *Hazreti İbrahim* adlı bir de oyunu vardır. Özellikle şiir konusunda yazdığı kuramsal yazılar ve eleştirilerle de dikkati çeken Hatipoğlu'nun güncel edebiyat olaylarına değinen yazıları *«Politika»* v.b. gazetelerde yayımlandı.

(E.C.)

AYDIN HATİPOĞLU'nun Şiirinden Örnek

TÜRKÜLERLE YÜRÜMEK

Coşkunun yağız atları dört nala damarlarımda
Sarışın elleriyle yüzümü okşuyor akşam
Yağmurlu düşlere doğru yürüyoruz
Sırtımda cop böğrümde sevda yarası
Çiğ düşmüş yapraklara sevgiye ve güzel günlere
Karanlık geçiyor yüzümden - açlık
Sevişen kaplumbağaların çığlığını duyuyoruz
Bir türkünün ezgisine uyuyoruz

Evlerinin önü üzüm asması
Yarimin giydiği hürriyet basması

Gözlerimiz gözlerimiz bir çift mavzer namlusu
Yürüyoruz böceklerin karanlığından
Kozasını delen kelebeklerin dünyasına
Ağlamak benim insan yanımdır
Sırtımda cop böğrümde sevda yarası
İnceden ince daha söyliyemediğim bir sızı
Yürüyoruz buğulu bir fotoğrafa ve güzel günlere
Bir motor gürültüsü bir tren sesi - ayrılık
Çatlayan tohumun sesini duyuyoruz
Bir türkünün ezgisine uyuyoruz

Gün olur devran döner
Ben de sararım yari

Gözlerimizde sarı başakları umudun gözlerimizde keder

HAYALİ

Yürüyoruz denizlerin ve bulutların üzerinden
Bütün duvarların tel örgülerin
Doğal ve yapay sınırların üzerinden

Üzerinden bütün ten renklerinin bütün kan renklerinin
Ağlayan bir gelinin rüyasına ve güzel günlere yürüyoruz
Bahçemde bir gül kızarıyor
Sırtımda cop böğrümde sevda yarası
Doğan günün sevincini duyuyoruz

Bir türkünün ezgisine uyuyoruz

Şu karşı yaylada göç katar katar
Bir güzel sevdası serimde tüter

İnsanın insanın yüreği yumruğu kadar

Yürüyoruz
Yürüyoruz
Yürüyoruz.

Hayali (Vardar Yenicesi - ? / Edirne 1557). Divan Şairi. Asıl adı Mehmet'tir. Çocukluğunda düzgün bir medrese öğrenimi gördü, gençliğinde Kalenderi tarikatına girdi. İskender Çelebi ve Mohaç'ı alan ünlü vezir İbrahim Paşa'nın koruduğu kişilerle birlikte İstanbul'a getirilince dönemin padişahı Kanuni Süleyman'ın sevgisini kazandı, saraya alındı. İbrahim Paşanın gözden düşüp idam edilmesinden sonra Sancakbeyliğine atandı.

Gençliğinde katıldığı tarikatın felsefesinden gelen neş'e ve iyimserlik temalarının belirgin ögeler halinde ağır bastığı gazellerinde aşk ve tavavuf geniş bir kaynaşma halinde gözükür. Üstün nitelikli şiirleri arasında günümüze kadar gelerek atasözleri gibi günlük yaşama karışan mısraları vardır: Cihân-âra cihân içindedir arayı bilmezler Ol mâhileı ki deryâ içredir deryâyı bilmezler.».

Prof. Ali Nihat Tarlan tarafından basılmış (1945) divanı vardır.

Hayat, Türkiye evlerinde üstü kapalı, önü avluya bakan, bir ya da birkaç yanı açık, odaların yanında, önünde düzenlenen yer, sofa. Değişik yerlerde değişik adlar aldığı görülür. Ankara'da sergah, seyirgah, İzmir yöresinde hanay, başka yörelerde divanhane, tahtaboş.

Hayat, düşün ve edebiyat dergisi. Çıkaran: Mehmet Emin (Prof. Erişirgil). 2 Aralık 1926'da çıkan ilk sayısında derginin amacı şöyle açıklanıyordu:

«Yeni Türkiye inkılaptan sonra iktsadî ve içtimaî meseleler muvacehesindedir. Bugünün ve yarının münevverleri bu meseleleri ancak ilmî bir zihniyetle hal eyleyebilirler. Her devreden ziyade bugünün gençliği hakikî bir ilimle mücehhez olmak mecburiyetindedir. «*Hayat*» gençliğin ilme karşı muhabbetini arttırmaya çalışacaktır.»

«Sanat hakikî insan hayatını tesbit eder. Sanat eserleri bir millet için kudret menbaidır. Hayat ve tabiat sanat ile güzelleşir. O sayede sevilir. Millî hayatı sanatkâr mefkûreleştirebilir. Önünde yeni bir ufuk açılan Türk milleti ruhî kudretini büyük ediplerin, ressamların eserlerinde, yüksek mimarisinde bulacaktır. «*Hayat*» sanat muhabbet ve zevkinin artmasına ufak bir hizmet yapmağa muvaffak olursa bahtiyardır.»

İlk sayısında Necmettin Sadık (Sadak)'ın «*İlim ve Siyaset*», Ali Canip (Yöntem)'in «*Rönesans ve Türkiye*», Mustafa Şekip (Tunç)'in «*Çağların Tesanüdü ve İçtimai Hayat*», Abdülhak Hamit (Tarlan)'ın «*Temaşa Hakkında*», Köprülüzade Mehmet Fuad'ın «*Hoca Dehhani*», dönemin millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati'nin «*İstiklâl Mücadeleleri Hâtıraları*», Faruk Nafiz (Çamlıbel)'in ünlü «*Çoban Çeşmesi*» şiirinin yer aldığı «*Hayat*» dergisinde Cumhuriyet dönemi düşün ve edebiyat adamlarının çoğu yapıtlarını yayımladılar. Mehmet İzzet gibi, Ziya Gökalp'ten sonra Darülfünun Sosyoloji Bölümü'ne de ders veren ulusçu akıma bağlı bilim adamlarının yanında Zekeriya Sertel gibi, sonradan solcu, sosyalist akımlara bağlı dergiler çıkaran kalemlerin de yazıları göründü. Mehmet Emin (Yurdakul), Fazıl Ahmet (Aykaç), Faruk Nafiz (Çamlıbel), Halit Fahri (Ozansoy) gibi ün yapmış şairlerin yanında Necip Fazıl Kısakürek, Yaşar Nabi Nayır, Sabri Esat Siyavuşgil, Vasfi Mahir Kocatürk, Behçet Kemal Çağlar, Ahmet Muhib Dranas gibi Cumhuriyet döneminin ilk kuşağının şiirleri yer aldı. «*Hayat*» genelde siyasal iktidarın dayandığı Kemalist ideolojiye bağlı dergilerin etkili olanlarından biridir.

Hayat İstanbul'da yayımlanan haftalık aktualite dergisi (1956 - 1978) : Yapı ve Kredi Bankası'nın sahipliği, Vedat Nedim Tör ile Şevket Rado'nun yönetimi altında 1952 - 1955 arasında 39 sayı çıkan «*Resimli Hayat*» adlı dergi, 6 Nisan 1956'da Türkiye için yeni bir baskı tekniği olan «tifdruk»la basılan «*Hayat*»a dönüştü. Şevket Rado yönetiminde yayımlanan, Yahya Kemal'in şiir ve öykülerine, Refik Halit Karay'ın romanlarına, Hikmet Feridun Es'in röportajlarına da yer veren «*Hayat*», ABD'de çıkan *Life* dergisi örnek alınarak hazırlanmış, aktualite olaylarına ağırlık tanıyan, bol fotoğraflı bir yayın organıydı. İlk döneminde 100 bini aşan tirajı, magazin dergileri okuru yetiştirdi. Bir süre çıktıktan sonra baskıya yetecek kağıt bulunmaması nedeniyle 4 ocak 1957'ye değin yayınına ara verdi. 1978 Temmuzunda basımevi çalışanları, işverenle toplu sözleşme görüşmelerinde anlaşmazlığa düştüklerinden, basımevinde greve gidilince derginin yayını da son buldu. «*Hayat*»ın sağladığı magazin dergisi okurlarından yararlanan aynı kuruluşun, yayın süreleri haftada iki ile bir ay arasında değişen «*Ses*», «*Hayat Resimli Roman*», «*Hayat Tarih Mecmuası*», «*Ayna*», «*Hayat Spor*» adlı magazinleri de aynı grev nedeniyle çıkmadı.

(A.K.)

Haydar Bey (Potgortza - Sırbistan - 1873 / ? - 1954). Milli mücadelenin değerli valilerinden ve savaşçılarından. 1899 yılında Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi. Çeşitli yerlerde kaymakamlık ve mutasarrıflık yaptı. Fransızcadan başka Osmanlı Devletinde yaşayan etnik gruplardan hemen hemen hepsinin dilini öğrendi. 1918 yılı aralık ayında Van valisi oldu.

I. Dünya savaşından sonra Amerikan ve İngiliz emperyalizmi doğu illerimiz üzerinde bazı oyunlara giriştiler. Van, bu oyunların sahnelendiği yerlerden biri idi. Amerikalılar Van'ı Ermenilere vermek istiyorlardı. İngilizler ise Van'ı kendi dümen sularında gidecek bir Kürt devleti için düşünüyorlardı. Bunun için Hakkâri'nin yüksek yerlerinde oturan Nasturileri (Hıristiyan Kürtleri) kazanmışlardı. Ayrıca bölgenin iki nufuzlu aşiret reisi olan Seyyit Taha (Sitta) ile İsmail Ağa *(Simko)*'ya bavullar dolusu altın vererek onları kandırmaya çalıştılar. İşte Haydar bey, aldığı önlemlerle emperyalist güçlerin bu oyunlarını bozdu ve Van'ın milli mücadeleye bağlı bir il olarak kalmasını sağladı. Bu tutumu İngilizleri kızdırdığından Van'da sekiz ay valilik yaptıktan sonra görevinden atıldı. Bu nedenle İstanbul hükümeti ile Haydar bey arasındaki ilişkiler tümüyle koptu.

Haydar bey, millî mücadele liderleri tarafından Ali Galip'ten boşalan (Bakınız : Ali Galip Olayı) Elazığ valiliğine getirildi. Elazığ'a yeni bir vali atanmasıyla buradan ayrılarak Sivas'a geldi ve bir süre Heyet-i Temsiliye ile birlikte çalıştı. 12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'a Van mebusu olarak katıldı. Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'un İşgali sonunda dağıtılması üzerine Beyrut'a kaçtı. Orada bazı

Fransız yetkilileri ile Millî Mücadele liderleri arasında görüşme yapılmasını sağladı. 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılan B.M. Meclisine Van milletvekili olarak katıldı.

Konya vilâyeti, güney ve batı Anadolunun cephe gerisi olarak güven içinde bulunmalıydı. Burada bir çöküntü, cephelerin de çökmesine yol açardı. İngilizler bu durumu iyi değerlendirdiklerinden, Konyalılar üzerinde büyük nufuzu bulunan ve kuvayı milliyeye karşı tutumu yüzünden sonradan Yüzellilik listeye girecek olan Zeynelabidin Hoca'yı bir ayaklanma zemini hazırlamak üzere Konya'ya göndermişlerdi. Bu durumlardan haberli olan T.B.M.M. Hükümeti, iç güvenliği sağlamak üzere Haydar beyi Konya valiliğine atadı (12 temmuz 1920). Haydar beyin buyruğunda hiç bir silâhlı güç yoktu. Çünkü hepsi cephelere gönderilmişti. Bu nedenle Haydar bey, tatlı dille, iyi öğütlerle ayaklanmak isteyenleri yola getirmeye çalıştı. Bunda bir süre başarı sağladıysada sonunda İngiliz altınları ağır bastı ve 2 ekim 1920 tarihinde Delibaş Ayaklanması (İkinci Konya Ayaklanması) başladı. Haydar bey, çevresine topladığı yüz kadar kişiyle Konya'nın Alâattin tepesinde ayaklanmacılara karşı bir direniş noktası oluşturdu. Ayaklanmacıların büyük kuvvetlerine karşı kahramanca savaştı. Böylece bastırmacı güçlerin Konya'ya yetişmeleri için zaman sağladı. Ayaklanma kısa sürede bastırıldı.

Haydar bey, bir süre Konya milletvekilliği yapmıştır.

Kâmil Erdeha

Hayreti (Vardar yenicesi ? / 1534). Divan şairi. Yaşadığı dönemin toplumsal koşulları içinde tanınan sanat adamlarına, yöneticilerine hiç benzemeyen bir kişiliği vardı. Bireysel onur ve bağımsızlığını herşeyin üstünde tutan bu başeğmez kişilik, şiirlerine de yansımıştır. «Ne Süleyman'a esiriz, ne Selim'in kuluyuz —Kimse bilmez bizi bir şâh-ı kerimin kuluyuz.— Kul olan aşka cihan beyleri eymedi baş— Başka sultân-ı cihânız göre kimin kuluyuz» dizelerinde görüldüğü gibi hükümdarlara bile kulluğu reddettiğini açıklamaktan çekinmemiştir. Bu kişiliğinden ötürü hakkında jurnallar düzenlenmiş, yaşamını Vardar Yenicesi'nde yoksulluk içinde geçirmiştir. Döneminin toplumsal sınıflarını, adet ve geleneklerini, eğilimlerinin yansıttığı şiirlerinde buluşları içten ve özgün, edası kendi gibi erkekçe ve rindçedir. Necati kadar kişiliği Ahi kadar özgünlüğü olduğu kabul edilir.

Hayrettin mimar (?- / İstanbul - 1512). Osmanlı dönemi mimarı. İkinci Beyazıd döneminin ünlü baş mimarı. Mimar Murat'ın oğlu olduğu söyleniyor. Mimar Hayrettin olmasaydı Sinan olamazdı denebilir. Mimar Hayrettin, klasik biçimi getiren yeni mimarlığın öncüsüdür. Bursa, Edirne, Amasya ve İstanbul'da camiler, medreseler, aşevleri, hanlar hamamlar, çeşmeler yaptı, Edirne, Osmancık, Geyve ve Saruhan'da köprüler yaptı. İstanbul'daki yapıtı Beyazıd camii (1501 1506) Bursa ve Edirne camilerinden ayrı, o çağa dek bilinmeyen bir biçim. uyum gösterir. İlk kez mukarnaslı sütun başlığını o kullanmıştır. Sütunların gövdelerinde uzunlukla kalınlık arasında oran aramıştır. Mimarlıkta ilkeler geliştirmiştir. Özellikle Edirne'deki II. Beyazid Külliyesi günümüzde de önemini koruyan, üstün bir sanat yapıtıdır. Bu külliyedeki yapılardan biri olan Bimarhane (kara sevdalıların müzikle, su sesiyle, çiçekler seyrettirilerek sağlıklaştırılması için) çağımızda bile öykünülmüş (İstanbul Atatürk Kitaplığı), iç-dış oylum uyuşurluguyla, işlevin getirdiği kusursuz biçimiyle, en önemli ekin (kültür) değerlerimizden biridir.

Cengiz Bektaş

Hazine-i Evrak (Devlet Arşivi). Osmanlı Devlet belge ve defterlerinin saklandığı kuruluş. Osmanlı Devletinin resmi yazışma ve kayıtlarının düzenli olarak tutulduğu, Divan-ı hümâyunun çalıştığı zamanlar mühürlü olan Defterhanenin açılarak ilgili belgeler üzerinde çalışıldıktan sonra görevlilerin gözetiminde yerine konulduğu bilinmektedir. Sefer zamanı bile Divan toplantıları sürdüğünden üzerinde çalışılacak belgelerde ordu ile beraber getirilirdi. Hazine-i Evrakla ilgili olarak elimizde bulunan en eski ferman Abdülhamit I. dönemine aittir (1784). Bu ferman resmi belgelerin saklanması ve üzerinde yapılacak diğer işlemler hakkında izlenecek yöntemi belirlemektedir. Hazine-i Evrak önceleri Topkapı sarayı içinde iken Osman Devletinin son dönemlerine doğru ilgisizlikten İstanbul Atmeydanında (Saray-ı atik) denilen mahzenle, Bâb-ı âli civarındaki (Tomruk) idaresinde gelişi güzel bir şekilde saklanmaktaydı. 1846 yılında Sadârete getirilen Mustafa Reşit paşa özellikle İngiltere'deki Devlet Arşivini (Public Record Office) örnek tutarak yeni bir düzenlemeye gidilmesini sağladı. Devlet belgelerinin düzgün bir şekilde bir arada bulunmasını temin edecek bir arşiv binası gereksinmesini gidermek amacıyla İtalyan mimar Fossati'ye bina inşa ettirdi. Dağınık durumdaki belge ve defterler buraya taşınarak tasnif, depolama işlemlerine geçildi. Devlet, kurum ve kişilerin hukuklarının korunmasında önem taşıyan Hazine-i Evrak kurumunun başına Sadâret Mektupcusu Muhsin efendi getirildi. Âli, Said ve Hüseyin Hilmi paşaların döneminde aynı ilgiyi gören Hazine-i evrak, Hazine-i Evrak Nazareti durumuna getirildi. Ayrıca Cevad paşa, bu konuda ek binalar yaptırarak tasnif ve dosyalama metodlarının rasyonel duruma gelmesi için gayret sarf etmiştir. Cumhuriyet döneminde çeşitli evrelerden geçen Arşiv kurumu Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü adı altında görevini sürdürmektedir.

(S.Ş.)

Hazine-i Hassa Padişahın giderlerinin karşılandığı hazineye verilen ad. Osmanlı Devletinin mâli örgütünde özel bir yeri olan iç hazine'ye XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren bu ad verilmiştir. Hazine Padişah'ın özel malıdır. Devlet hazinesinde darlık olduğu zaman yardım alınır, sonra borç olarak verile ı para yerine konurdu. Abdülhamid II. döneminde, mahlûl arazi (boş devlet toprakları), çiftlikler, değerli madenler, Padişah adına tapuya işlenmek suretiyle Padişahın haksız yere çok büyük gelirlere sahip olmasına yol açıldı. 1908 ikinci meşrutiyetinden sonra, bu sömürüye son verilerek haksız kazançlar maliye hazinesine geri verildi. Bundan sonra Padişahlara giderlerini karşılayacak belli bir ödenek verilmeğe başlandı. Hazine-i Hassa'nın başında Padişahın güvenini kazanmış bir nazır bulunurdu. Hazine-i Hassa Nazırı tüm saray giderlerini karşılar ve görevlilerin ücretlerini öderdi.

Hazine-i Hassa Nezâretinde çalışan başlıca görevliler şunlardır. 1 — Hazine kethüdası İç içe üç odada bulunan hazinenin korunmasından sorumluydu. Hazineye giren çıkan demirbaş eşyanın envanterini tutardı. 2 — Hazinedar başı : Hazine için gerekli hil'at, kürk ve kırtasiyenin satın alımı ile uğraşırdı. 3 — Hassa oda başı : Hazinenin korunmasından sorumlu ikinci kişi durumundaydı.

(S.Ş.)

Haziran Hareketi Davası. 12 Mart döneminde, gizli örgüt kurdukları savı ile, Mihri Belli, Şevki Akşit, Rasih Nuri İleri, Süleyman Üstün, Yılmaz Elmas v.b. hakkında açılan dava. Soruşturmayı yürütenlerin öne sürdüklerine göre örgüt, devrimci işçi komitesi, devrimci gençlik ve öğretmen komitelerinden oluşmaktadır. Merkez yürütme kurulu üyesi oldukları savı ile aranan lardan Mihri Belli, Şevki Akşit yakalanamamış, Rasih Nuri İleri ile Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) İstanbul sekreteri Yılmaz

Elmas yasa dışı baskılara uğramalarına karşın yüklenmek istenen suçu kabul etmemişlerdir. Bu nedenle işçi ve öğretmen kesiminden tutuklanma olmamış, sadece gençlik kollarını oluşturdukları savı ile yargılananlar hüküm giymişlerdir. Soruşturmada sözü edilen yayınlar arasında duruşmalarda üzerinde durulan Mihri Belli'nin *«Devrimci Hareketimizin Eleştirisi»* yazısı ile *«Haziran»* adlı dergidir.

Bu dava bir bakıma Ankara'daki *«Aydınlık Sosyalist Dergi»* davasının bir uzantısıdır. Ve Demokratik Devrim Derneği, Devrimci İşçi Birliği ve 12 Mart sıralarında kurulması kararlaştırılan legal partinin devamı olarak görülmektedir. Bu partinin kuruluşu için Ankara'da Ekim 1970'de toplanan kurultayda bölünme olmuş, Dev-Genç grubu (Mahir Çayan ve arkadaşları) az sonra ayrı bir fraksiyon teşkil etmişler, Dr. Hikmet Kıvılcımlı grubu da Kurultaydan az önce *«Devrim Zortlaması»* kitabının yayınlanması ile ayrılmış, geriye kalanlar *«Türkiye Solu»* Dergisini ve dergiye ek olarak bir «program taslağı» yayınlamışlardır. Dava sırasında Ali Kayahan'ın işkencede öldürüldüğü idia edilmişse de Mahkeme bu yönde tahkikatı derinleştirmeyi reddetmiştir. Haziran Hareketi Davasının ilginç yanı, 12 Mart döneminde açılan davalar arasında bütün sanıkların ilk tahkikat ifadelerini kabul etmeyerek mahkemede örgütü tümden reddetmeleri, gizli yayınların ise bir kişi tarafından kendisine yüklenilmesidir, oysa 12 Mart döneminin bütün örgütlerin davalarında, davada örgüt kabul edilmiş ve savunma bu yönde yapılmıştır. Davanın ilginç bir yönü de Kontr-Gerilla örgütünün varlığının maddi kanıtı verildiği ve bu yönde tahkikatın derinleştirilmesi istendiği halde mahkemenin bundan kaçınmasıdır. Tutuklanma tarihi ile 1'inci şubeye giriş arasında bazı sanıklarda 26 günlük bir süre bulunması ve ifade tarihinden sonra Rasih Nuri İleri'nin Emniyete götürülmesi yolundaki isteği reddedilmiştir.

Haziran Haraketi Davasından yargılananlar şunlardır: Mihri Belli (firari), Rasih Nuri İleri, Mustafa İlker Gürkan (firari), Şevki Akşit (firari), Erkut Selçuk, Yılmaz Elmas, Süleyman Üstün, Şükrü Ceyhan, Süleyman Önen, Murat Ceyişakar, Ziya Ülgenciler, Enver Avcı, Baktemur Bıçakçı, Hasan Kıyafet, Yaşar Uzunlar (firari), Kayhan Edip Sakarya (tefrik edildi), Bekir Yıldırım, Fuat Çakmak, Ethem Oğan, Şaduman Taşlı, Hakkı Yükselen, Selahattin Türkokay (firari), Aykut Selçuk, Rıdvan Akdeniz, Ayşan Gündüz, Ayşe Edincik, Faruk Ağca, Ömer Ülgenci, Erdoğan Çolak, Mehmet Gök, Osman Çalışkan, Selahattin Atasever, Mustafa Üstüntaş, Ali Vardal, Kadir Kılıç, Bahattin Yücel, Şefik Çalık, Cüneyt Altunç, Remzi Coşkun, İbrahim Yücel, Selahattin Tanışlar, Ömer Yüksel, Mikail Kayam, Şeref Yalçın, Çağatay Yaylalı, Fatma Oğuz, Abdullah Tozan, İşçi Kadir Kılıç, Kâzım Işık, Muzaffer Dizmen, Koçali Bıçakçı, Suat Kurtuldu. Ve «topluma kazandırmak» gerekçesi ile dava dışı bırakıldığı belirtilen yüzden fazla sanık kl, bunlar amme şahidi olarak dinletilmiş, yalancı şahitlikten tefkif talebi karşısında bile hepsi sanıklar leyhine ifade vermişlerdir. İddianamede ve fezlekede çok sözü edilen Akın Cıtakoğlu ise davaya dahil edilmemiştir.

Kararda Rasih Nuri İleri beraat etmiş, 141/5'den yargılananların davaları afdan düşmüş, Gençlik Komitesi yöneticileri Erkut Selçuk, Şükrü Ceyhan, Süleyman Önen, Murat Ceyişakar, Enver Avcı 141/1'den 8'er yıla mahkûm olmuşlar, cezaları af kapsamına girmiştir.

HEPBİR Ziya (İstanbul - 1924). Petrol - İş Sendikası Genel Başkanı, Türk - İş I. Bölge Temsilcisi olan Hepbir, 1930 da işçiliğe başladı. Kumkapı'da (İstanbul) pres fabrikasında, Ankarada askerlik yaparken Hava Kuvvetleri Kumandanının sonra da eski Millî Eğitim Bakanlarından Cemal Hüsnü Taray'ın özel şöförlüğünü yapan Hepbir, Sokoni Vakum firmasında (1948), tanker şöförü olarak yaşamını sürdürdü. 1950'de Motorlu Taşıt İşçileri Sendikası'na üye oldu, ancak petrol şirketlerinde çalışan şöförlerin sorunlarının ayrı oluşundan yararlanarak Beykoz Akaryakıt İşçileri Sendikası'na girdi, 1952 Kongresinde başkan seçilince Sendikanın İstanbul ölçüsünde örgütlenebilmesi için Beykoz sendikasının adı İstanbul Akaryakıt İşçileri Sendikasına dönüştü ve merkezi Ortaköy (İstanbul) oldu. Kısa sürede kendini kabul ettiren Ziya Hepbir, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Yönetim Kuruluna seçildi, veznedarlık yaptı. Sendikanın gelişmesi üzerine Akaryakıt İşçileri Sendikası'nı Petrol - İş (Türkiye Petrol İşçileri Sendikası)'na dönüştürdü (1957). Sendikanın güçlenmesi üzerine İskenderun ve Kocaelinde aynı amacı güden kuruluşların Petrol - İş'e katılmasını gerçekleştirdi. 1956'da sendikadan başkanlık ücreti almaya başladı. Petrol - İş'in yurd dışındaki işkolu sendikalarıyla bu arada Uluslararası Petrol İşçileri Federasyonu ile ilişki kurdu, bu örgütün 2. Genel Kurulu'nun yapıldığı Roma'da (1957) Türkiye Petrol İşçilerini temsil etti. Böylece Türkiye'de ilk kez bir sendika ülke dışında kardeş sendikalarla ilişki kuruyor, 1960 Şubat ayında da Petrol - İş'in Uluslararası petrol İşçileri Federasyonu'na (İ.F.P.C.W) üyeliği Bakanlar Kurulunca onaylanıyordu. İlk kez bir Türkiye sendikası akanlar Kurulu kararıyla uluslararası ilişkileri yasal olarak sürdürüyordu. Bir ara bu örgütün Başkanvekilliğine de seçildi. Hepbir Türkiye'de yapılan sendikacılık eğitim seminerlerine ve Amerika'da 4 ay ingilizce öğretim kursuna İFPCW'nin isteğiyle katıldı. Sonra bir ay Amerikan sendikacılığını inceledi. Bu örgüt adına Singapur, Japonya temsilcisi olarak incelemeler yaptı, Pakistan ve İsrail'e gönderildi.

Hepbir, 1961'de kurulan TİP'in Çalışanlar Partisi'ne dönüşmesi ve kendini feshetmesi için Türk - İş Başkanı Seyfi Demirsoy'un başlattığı parti kurma çalışmalarında katıldı. Heyecanlı konuşması, özverili çalışmasıyla dikkati çeken Hepbir bir süre Türk - İş I. Bölge Temsilciliği yaptı, sonra Sosyal Demokrat İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun kuruluş hazırlığına katıldı.

Hepbir'in Genel Başkan olarak Türk - İş'in kararına karşın Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nda Kristal - İş Sendikası'nın sürdürdüğü grevi desteklediği için Türk - İş Onur Kurulu kararıyla 15 ay süre ile sendikasının Türk - İş'ten geçici olarak çıkarılması sonucu veren atılımlar da yaptı. Petrol - İş'in XII. Dönem Genel Kurulu'na (1966 - 1968) sunulan Rapor'da Hepbir'in de katıldığı görüşler şunlardı:

«Türkiye için tek çıkar yol; ekonomik ve sosyal bakımdan tam bağımsız bir devlet durumuna gelebilmesidir. Yani en kısa yoldan hızla kalkınmaktır. Türk milleti tarih boyunca sık sık karşılaştığı istibdat ve zulüm tehlikelerine, şiddetle karşı koymuş ve mutlaka hürriyeti arayıp bulmustur. Yani hızlı kalkınma için, bazı çevrelerin tavsiye eder göründüğü sağ veya sol bir diktatörlük Türk toprakları üzerinde hiç bir zaman vücut bulamayacak, kazara bulsa bile en kısa zamanda yok edilmeye mahkum olacaktır.

O halde Türkiye'miz ekonomik bağımsızlık için şiddetle muhtaç olduğu hızlı kalkınmasını, mutlaka hürriyet ve demokrasi içerisinde sağlamak durumundadır. Bu da mevcut Anayasa düzenimizi en iyi şekilde işler hale getirmek ve korumak demektir.

Hür sendikacılık, demokrasinin vazgeçilmez müessesesidir. Başka bir deyimle, hür sendikalar Anayasa rejiminin en güvenilir teminatıdır. Rejimin başarısı, kısa devredeki menfaatleri uğruna yok etmeye çabalayanlar ve ikinci sendikalar kurarak kuvveti parçalamak suretiyle sendikal başarıya set çekmeye yol açanlar, rejim için en büyük tehlikedir. Mevcut ve gelecek bütün hükümetlerin, eğer gerçekten hürriyet ve demokrasiden yanaysalar, güçlü sendikaları yaratma ve yaşatma gayretinde olmaları gerekmektedir.»

Hepbir, Batı modeli bir sendikal demok-

rasiden çok Türk - İş'in sendikacılığa egemenliğini savunmakta ve sola kapalı bir anlayış çizgisinde bulunmaktadır.

Kemal Sülker

HEPER Beytullah (Eskişehir - 1927). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Eskişehir'de yaptı. İlk yapıtları 1947'de yayımlanmağa başladı. *«Dolmuş»*, *«Tef»*, *«Hayat»*, *«Akbaba»*, *«Resimli Hikâyeler»*, *«Hafta»*, *«20. Asır»*, *«Yelpaze»*, *«Yeditepe»* dergilerinde karikatürler çizdi. Sergi ve yarışmalara katılan sanatçının yapıtları, karma albümlerde yer aldı.

Hergün İstanbul'da yayımlanan günlük gazete. 1933'te Vâlâ Nurettin Vâ - Nû ile Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu'nun kurdukları *«Hergün»*ün yaşamı kısa sürdü. Mehmet Faruk Gürtunca'nın 1947'de kurduğu, başyazarlığını yaptığı aynı adı taşıyan gazete, 1950 - 1960 döneminde Demokrat Parti'yi savundu. 1955 - 61'de *«Hergün Ekspres»* adıyla Ankara'da, *«Edirne»* adıyla yerel bir gazete olarak Edirne'de yayımlandı. Murat Sertoğlu, Ümit Deniz, Reşat Ekrem Koçu, Adnan Tahir, Cüneyt Arcayürek, Abbas Parmaksızoğlu, Uğur Gürtunca gibi gazeteci ve yazarlara kadrosunda yer verdi. Tirajını yükseltip etkin bir gezete olamayan, daha çok başyazarı Gürtunca'nın şovenist ulusçuluğunu yansıtan *«Hergün»*, az tirajlı bir akşam gazetesiyken 1975'de bir basın ortaklığına devredildi ve bir süre Tahir Kutsi Makal yönetiminde yayımlandı. Daha sonra ortakları arasında değişiklik oldu ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin görüşlerini yansıtmaya başladı. Bugün MHP yönetiminde görevli kişilerin yazılarına yer veren ve Ülkü - Bir, Ülkücü Gençlik Derneği, MİSK gibi MHP paralelindeki kuruluşları savunan aşırı sağcı bir polemik gazetesi olarak yayımlanmaktadır. MHP'nin yarı resmi organı olduktan sonra kadrosu sık sık değişmiştir. Şimdiki başlıca köşe yazarları Enver Altaylı, Taha Akyol, S. Ahmet Arvasi ve Faik Sezgin'dir.

(A.K.)

Hersek Başkaldırması Osmanlı yönetiminde bulunan Hersek'te, vergilerin yüksekliğinden yakınan bir grup halkın başlattıkları hareket (1875). Başkaldırmaya yol açan nedenlerin başında, imparatorluğun eski siyasal, ekonomik ve askeri, gücünü yitirerek, geçen yüzyıllarda sınırlarına kattığı ülke halklarının bağımsızlık isteklerini gerçekleştirecekleri bir ortamın bulunduğunu görmeleri gelmektedir. Nitekim XIX. yüzyıl başından beri Hersek'te de başlayan kıpırdanmalar 1862'de küçük bir başkaldırma düzeyine ulaşmış, halkın kendi dilleriyle öğretim yapan okulların açılması, üretimden alınan vergilerin dörtte üçünün azaltılması gibi istekleri Babıâlice kabul edilmişti. 1875 hareketi de temel olarak Hersek halkının özerk bir yönetime kavuşmasını sağlayacak olan istekleri taşımaktaydı.

Avusturya, Almanya ve Rusya, Osmanlı sadrazamı Mahmut Nedim Paşanın başkaldırmayı bastırmasına fırsat vermeden duruma müdahale ettiler. Bir yandan da bu devletlerin isteğiyle Karadağ ve Sırbistan'ın başkaldıran Hersek halkına araç - gereç ve silâhla yardımlarda bulunması Babıâli'yi kaygılandırıyordu. Bu nedenlerle hükümet, 12 aralık 1875'te, Hersek halkı tarafından ileri sürülen taleplerin yerine getirileceğini öngören «Ferman-ı adalet» adlı bir bildiri yayımladı. Ne var ki, duruma müdahale eden Avusturya, Almanya ve Rusya bu girişimi de yeterli bulmadıklarını ifade ederek, Avusturya başbakanı Kont Andraşi'nin yazdığı bir notayı Babıâli'ye gönderdiler. Notada, üyelerinin yarısı Hıristiyan olmak üzere bir İl Meclisinin kurulması, vergilerin Hersek ve Bosna için kullanılması Hıristiyanların kendi âyinlerini serbestçe yapma haklarının güvence altına alınması, iltizam usulünün kaldırılması gibi sonradan tam bağımsızlık isteklerine yol açabilecek amaçlar öngörüldüğü halde hükümet, bu talepleri kabul etmek zorunluğunu duydu. Ama yine de hareket durmadı ve başkaldırıcı güçler Sırp ve Karadağ ile Osmanlılar arasında başlayan savaşlarda onlarla birleşerek savaştılar. Daha sonra Bulgaristan'ın da bağımsızlık isteğiyle baş kaldırması sonucu ortaya çıkan sorunlar yeni savaşlara ve gelişmelere yol açacak, öteki Balkan ülkeleriyle birlikte Hersek'in durumu da İstanbul konferansında (12 aralık 1877) özerk yönetim koşulları kabul edilerek çözüme bağlanacaktır.

Ahmet Ceyhan

Hersekli Arif Hikmet (Mostar - 1889 / İstanbul - 1903). Şair. İstanbul'da öğrenim gördükten sonra Sadaret Mektupçuluğu kalemi (1856) ve Adliye Dairesi'nde (1868) çalıştı. Daha sonra Hüdavendigar, Manastır, Kastamonu, Adana Cezair Vilâyetleri Bidayet Mahkemesi reislikleri, İstanbul İstinaf Mahkemesi üyeliği, İstinaf Hukuk reisliği, Temyiz Mahkemesi üyeliği görevlerinde bulundu. Naili ve Fehim'in etkisinde görünen gazellerinden başka bilgece söylenmiş kıtalar ve kasideler de yazdı. İbnül Emin Mahmut Kemal'in önyazısı ile basılan divanından (1918) başka *Levayih-ül Hikem*, *Levami-ül Efkâr*, *Sevanih-ül Beyan* adlarında tasavvuf ve felsefe konularını içeren eserleri de vardır.

Heyet-i Temsiliye Erzurum ve Sivas Kongrelerinde oluşturulan ve «geçici hükümet» niteliğindeki kurullara verilen ad.

Ulusal Kurtuluş Savaşının başlangıcında Erzurum'da Vilâyat-ı Şarkiye, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin, «Müdafaa-i Hukuk-u Milliye» adıyla bir şubesi açıldı (10 Mart 1919). Bu şube, kendi alanı içinde güçlü bir örgüt meydana getirdiği gibi, bu örgütü ve ulusal savunma bilincini komşu illere yaymaya çalıştı. Bunlardan başka ilk kongresini yaparak silâhlı bir savunma örgütünün esaslarını saptadı ve her ne suretle olursa olsun orduyla işbirliği yapılmasının sağlanmasını karar altına aldı. Kongrenin gördüğü en önemli iş, bütün Doğu illerinin katılmasiyle Erzurum'da bir Kongrenin toplanması düşüncesini ortaya atması oldu (17 Haziran 1919). Kâzım Karabekir'in bu düşünceyi desteklemesi, Mustafa Kemal'in de görev ve memuriyetlerinden istifa ederek, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine üye olması, Erzurum kongresinin açılmasını kolaylaştırdı. Erzurum Kongresine Bitlis, Erzurum, Sivas, Trabzon'dan gelen 54 delege katıldı (23 Temmuz 1919). Mardin ve Diyarbakır delegeleri yerel hükümet otoritelerinin engellemeleri nedeniyle gelemediler. Delegeler oybirliği ile kongre başkanlığına Mustafa Kemal'i seçtiler. Bu kongrenin çalışmaları sonunda bir nizamname düzenlendi ve ulusa hitaben bir bildiri yayınlandı. Düzenlenen nizamname (tüzük) gereğince bir Heyet-i Temsiliye oluşturuldu.

Erzurum vilâyeti makamına verilen 24 Ağustos 1919 tarihli bildirimde, Heyet-i Temsiliye üyelerinin isimleri ve kimlikleri şöyle gösterilmiştir : Mustafa Kemal - Sabık 3. Ordu Müfettişi, askerlikten müstafi, Rauf bey - Bahriye Nazırı Esbâkı, Raif Efendi - Sabık Erzurum Mebusu, İzzet Bey - Sabık Trabzon Mebusu, Servet Bey - Sabık Trabzon Mebusu, Şeyhi Fevzi Efendi - Erzincan'da Nakşî Şeyhi, Bekir Sami Bey, Beyrut Vali-i Sabıkı, Sadullah Efendi, Sabık Bitlis Mebusu, Hacı Musa Bey - Mutki Aşiret Reisi... Bu kişiler, Ulusal Kurtuluş Savaşının ilk yürütme komitesini oluşturmak amacıyla seçildiler. Ancak bu kuruldaki kişilerin tamamı, hiçbir zaman bir araya gelerek birlikte çalışmış değillerdir. Bunlardan İzzet, Servet ve Hacı Musa Beyler ve Sadullah Efendi hiç gelmemişler, Raif ve Şeyh Fevzi efendiler Sivas Kongresine katıldıktan sonra, biri Erzurum'a, diğeri Erzincana dönerek, bir daha Heyet-i Temsiliye'ye katılmamışlardır. Rauf Bey (Orbay) ve Sivas Kongresine katılan Bekir Sami Bey, İstanbul'da açılan Meclis-i Mebusan'a gidinceyedek birlikte bulunmuşlardır. Erzurum Kongresi, yabancı devletlerin işgali nedeniyle İstanbul'daki hükümetin görevini yapmaması veya dağılması halinde, ulusun iradesiyle meydana gelen ve Kuvvayı Milliye (Ulusal Kuvvetler) adını taşıyan kuruluşların ulusal iradeyi egemen kılacağını be-

lirtmiş, bunun için de bir temsil heyeti (Heyet-i Temsiliye), ona, gerekirse hükümet olarak iş görmek yetkilerini de vermişti. Alınan kararlar ve meydana getirilen Heyet-i Temsiliye ile Erzurum Kongresi, Anadolu'da ulusal bir devletin yürütme gücü olan ulusal bir hükümet kurmak konusundaki niyet ve azmini anlatmış olmaktadır.

Doğu ve Batı illeri ile Trakya'daki ulusal kurtuluşçu güçleri birleştirmek için toplanan Sivas Kongresi, Erzurum Kongresinde vatanın bütünlüğünü ve istiklâlini sağlamak konusunda verilmiş olan kararları kabul ederek kendisine mâlettiği gibi, Anadolu ve Rumeli'de kurulmuş olan bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» adını taşıyan bir tek dernek haline getirdi (7 Eylül 1919). Bu örgüt adına söz söylemeye ve iş görmeye yetkili olmak üzere bir de Heyet-i Temsiliye seçildi. Sivas Kongresi kararlarının onuncu maddesinde Anadolu ve Rumel Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin 4 Eylül 1335 (1919) tarihinde Sivas şehrinde toplanan Umumî Kongresi tarafından mukaddes maksadı takip ile umumî idare teşkilâtı için bir «Heyet-i Temsiliye» seçtiği belirtilmektedir.

Sivas Kongresi'nin (eskisine-Erzurum Kongresindekine) altı kişi ekleyerek seçtiği Heyet-i Temsiliye, Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey (Orbay), 3. Kolordu Komutanlığından emekli Kurmay Albay Refet (Bele), eski Erzurum Mebusu Raif Efendi, eski Trabzon Mebusu İzzet ve Servet Beyler, Erzincan Nakşîbendî Şeyhi Hacı Fevzi Efendi, eski valilerden Bekir Sami, Mazhar Müfit Beyler, eski Ankara Mebusu Ömer Mümtaz Bey, eski mutasarrıflardan Hakkı Behiç, Hüsrev Sami ve Niğdeli Ratipzade Mustafa Beylerden kuruluydu. Sivas Kongresinde seçilen Heyet-i Temsiliye başkanlığına da Mustafa Kemal getirildi. Sivas Kongresi, Cemiyetler Kanununa aykırı ve İstanbul hükümetinin açık muhalefetine karşın toplanmış ve vazife ve memuriyetlerinden azledilmiş bulunduğu, tutuklanması hakkında Dahiliye Nazırı tarafından emirler verilmiş olduğu halde, Başkanlığına Mustafa Kemal'i seçerek açıkça «ihtilâlci» bir karakter almıştır. Erzurum'da Şarkî Anadolu Vilâyatı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye Reisi ve Sivas'ta da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye reisi seçilerek Mustafa Kemal, liderlik yolunda büyük aşamalar yaptı. Sivas Kongresi, «Heyet-i Temsiliye vatanın heyet-i umumiyesini temsil eder» şeklinde bir tüzük maddesi kabul etti. Ulusal Kurtuluş Savaşının ilk yürütme kurulu olan Heyet-i Temsiliye, Sivas'tan Anadolunun her yerinin yönetilmesine olanak bulunmaması nedeniyle Ankara'ya geldi (27 Aralık 1919). Sivas Kongresi ile varlığını kabul ettiren Ulusal Kurtuluş Savaşı, 1920 yılı başında meşrûluk kazanma çabasına girişti. Her ne kadar Sivas Kongresinden sonra Anadolu'nun İstanbul ile ilişkisi kesilce, Heyet-i Temsiliye'nin ülke yönetiminde «tek merci» olarak kabulü ileri sürülmüşse de, bu meşrûluk kazanma çabalarının ilk işareti oldu. İstanbul'un işgali (16 Mart 1920) üzerine, Mustafa Kemal, İstanbul hükümetini tamamen bertaraf etmek ve Heyet-i Temsiliye'yi «geçici bir hükümet» gibi çalıştırmak ve ihtilâlin meşrûluğunu sağlayacak girişimlere geçmek ve özellikle Ankara'da bir meclis toplamak kararını aldı. İstanbul'un işgal edildiği gün bütün Osmanlı vilâyetlerindeki mülkî memurların, askerî makamların Heyeti Temsiliye ile bağlantı kurmaları, Heyeti Temsiliyenin de mülkî ve askerî makamlarla görüşerek ulusal ve vicdanî görevini yapacağı bildirildi. Çekilen şifreli telgraflara (Sivas Kongresinden sonra Heyet-i Temsiliyenin «merci» ilân edilmesine karşı çıkan) komutanlar bu kez olumlu cevaplar verdiler. Sadece 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir, Heyet-i Temsiliyenin kimlerden ibaret olduğunu öğrenmek istedi. Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına 16 - 17 Mart günlerinde Kolordu Komutanlıklarına ve Valiliklere bir genelge göndererek idarî, malî, askerî önlemler alınmasını istedi. Bu genelge ile Heyet-i Temsiliye, meşrû ve geçici bir hükümet statüsüne dönüşmüş oldu. Hemen sonra Heyeti Temsiliye adına yapılan duyuruda yeni seçimler yapılması ve Meclisin Ankara'da toplanması istendi (12 Mart 1920). Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması (23 Nisan 1920) ile Heyet-i Temsiliye'nin hukukî ve fiilî varlığı sona ermiş, o tarihten itibaren yasama ve yürütme organı TBMM olmuştur.

Ender Kamil Boyacı

Hınçak (Çan Sesi) Komitesi: 1887'de İsviçre'de kuruldu. Avedis Nazarberg, Kan Azad, Megovaryan, Şamovor komitenin önde gelen kişilerdendi. Merkezi daha sonra Londra'ya taşınan Komite, 1890'da İstanbul'da da örgütlendi. Komitenin *«Hınçak»* adlı gazetesi de vardı.

Osmanlı devletine bağlı uluslarda, ulusalcı akımların boy verdiği bir dönemde kurulan Komite, marksizmden esinlendiğini söylemesine karşın, benzeri örgütler gibi aşırı ulusalcı eylemlerden öteye geçemedi. Ermenilerin kurtuluşu için kendine uzak ve yakın olmak üzere iki amaç seçen komite, bu amaçları, programında özetle şöyle belirtiyordu. İnsanlığın büyük bir çoğunluğunu oluşturan işçi ve üretici sınıflar, zengin ve egemen küçük bir azınlık tarafından sömürülmekten ancak üreticilerin bütün üretim araçlarına sahip olmalarıyla kurtulabilirler. Hınçak Partisi de ezilen bütün Ermeni ulusuna, ülkü ve uzak bir amaç olarak bu düşünceyi uygun görür. Ermenilik için sosyalist düzenin kurulması uzak bir amaç olarak gömekte, ve bunların etkinlik ile eğilimleri, yakın bir amacı oluşturmaktadır. Yakın amaç, ihtilal çıkarmak ve Ermeni halkını, kölelik durumundan kurtarmaktır.

Yakın amaç için, propaganda, terör, akıncı alayları, ihtilal örgütü gibi etkinlikleri gerekli gören program, daha sonra şöyle devam etmektedir. Herhangi bir devlet tarafından Türkiye'ye karşı savaş açılması, isyan, yakın amacın gerçekleşmesi için en uygun dakika sayılmalıdır.

Marksist partilere özgü disiplin, toplumsal çözümleme, taktik ve stratejiyi yönlendirecek, işçi sınıfından yoksun olan komite, yakın amacı için şu eylemleri yönlendirdi. Erzurum İsyanı (1890) Muşabey Olayı (1899), Kumkapı Olayı (1890) Merzifon Kayseri - Yozgat Olayları (1892 - 93) Birinci Sasun Ayaklanması (1895) Babiali Gösterisi (1895) Zeytun Ayaklanması (1895).

(C.G.)

HINÇER İhsan (Konya - 1918 / İstanbul - 1979). Folklorcu. Orta öğrenimini İstanbul Kabataş Lisesi'nde tamamladı (1940). İstanbul Belediyesi Hesap işlerine memur olarak girdi. Uzun yıllar Belediye Varidat Tahakkuk müdürü olarak hizmet gördü. Edebiyata şiirle başlamış, ilk ürünlerini *«İnkılapçı Gençlik»* (1941 - 42), *«Yücel»* (1943) dergilerinde yayımlamıştı. Sonra *«Yeni Türk»*, *«Yurt»*, *«Babacan»* (1944 - 48), *«Yeni İstanbul»* (1972), 1 ağustos 1949'dan ölümüne değin çıkardığı *«Türk Folklor Araştırmaları»* dergi ve gazetelerinde sürekli olarak Türk folkloru üzerine tanıtı yazıları, incelemeler yazdı.

Başlıca Yapıtları: Türklük Bir Yanardağdır (şiirler, 1936), *İstiklalimin Menkıbesi* (şiirler, 1937), *Çoban Kızı* (roman, 1946).

HIZLAN Doğan (İstanbul - 1937) Eleştirmeci ve denemeci. Pertevniyal Lisesi'ni (İstanbul) bitirdikten sonra bir Süre İ. Ü. Hukuk Fakültesi'nde okudu. ***Cumhuriyet*** gazetesinde düzeltcilik yaptı. ***ABC*** gazetesinde (haftalık) kitap sayfası düzenledi. ***Yeni Gazete***'de sanat - edebiyat sayfasını yönetti ve tanıtma yazıları yazdı (1969 - 1971). ***Yeni Edebiyat*** dergisini yönetti (1969 - 1971). İlk yazısı 1954'de yayımlanan Hızlan *a, Türk Dili, Dönemeç, Yelken, Pazar Postası, Papirüs* gibi dergilerde gözüktü. Hürriyet Yayınları'nda danışmanlık ve yayın yönetmenliği yaptı. Şimdi Altın Kitaplar Yayınevinde danışmanlığının yanısıra ***Cumhuriyet*** gazetesinde sanat - edebiyat sayfasını düzenlemekte. Yazılarında okuyucuyu okumaya iten ve yönlendiren bir yöntem izler. Bu-

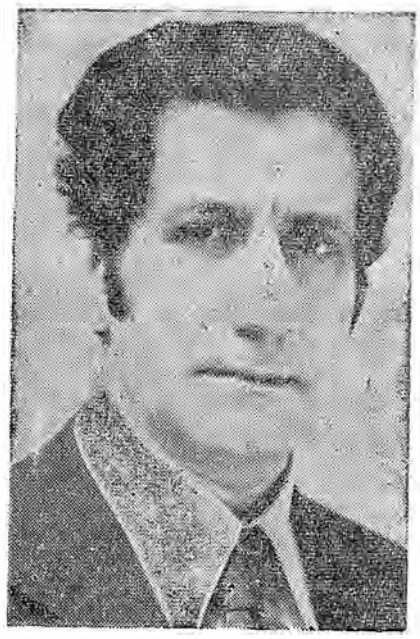

Doğan Hızlan

nu yaparken yapıtın özgün yanlarını iyice ortaya çıkartarak okura yardımcı olur. Gençlik sorunları üzerine *Ne İstiyoruz?* adlı bir derlemesinden başka yayımlanmak üzere olan *Çağdaş Edebiyatımızın Dip Notları, Bir Şiirin Oluşum Serüveni* (Dört inceleme) adlı çalışmaları vardır. Çocuklara hikâyecilerimizi tanıtmak amacıyla düzenlediği *Güldeste, Haydi Anlat Anneciğim* adıyla yayımlandıktan sonra *Bayram Gömleği* adıyla ikinci baskı yaptı.

(E.C.)

Hıyanet-i Vataniye Kanunu Saltanatın kaldırılmasına, egemenliğin TBMM'nin tüzel kişiliğinde bulunduğuna ilişkin 1 Kasım 1922 tarihli karara karşı ya da TBMM'nin meşruluğuna karşı isyanı içeren hareketler, devlet anlayışını dinsel esaslara geri döndürme faaliyetleri, özel bir yasa ile «vatana ihanet» sayılmıştır.

«Hıyanet-i Vataniye Kanunu», TBMM hükümetinin çıkarttığı 2 no.lu yasadır. Tamamı 14 madde olan bu yasa, 29 Nisan 1920'de çıkarılmıştır. Birinci maddesi 15 Nisan 1923 ve 25 Şubat 1925 tarihlerinde iki kez değiştirilerek yukarıda belirtilen biçime dönüştürülmüştür.

«Hıyanet-i Vataniye Kanunu» «sözle, yazı ile ya da eylemli olarak» saltanatı geri getirmek, egemenliği TBMM'nin tüzel kişiliğinden çıkarmak, TBMM'nin meşruluğunu kabul etmemek gibi konularda kasten muhalefet yapanları, kötülük ve yayında bulunanları «vatan hainı» saymaktadır.

1925 yılındaki değişiklikle, maddeye eklenen ikinci fıkrada dinsel ya da dini siyasal amaçlara esas ya da araç yapmak amacıyla dernek ve örgüt kurulması yasaklanmakta, bu tür örgütleri kuranlar ya da bu tür örgütlere girenler de vatan haini sayılmaktadır.

Vatana ihanetin yaptırımı olarak, aynı yasanın ikinci maddesinde aslî failler için idam cezası öngörülmektedir. İkinci derecedeki failler için eski Ceza Yasasının 45. maddesindeki ceza verilecektir.

«Vatan ihaneti» suçunu işletmek için tahrik ve teşvikte bulunanlar «küreğe - konacaktır». Vatan hainliğinden sanık olanlar, yerel «bidayet ceza mahkemesi»nde yargılanırlar. Vatan ihaneti suçunda özel bir yargılama yöntemi getirilmiş, sorgu hâkimliğinin yaptığı ilk soruşturma kaldırılarak, sanığın 24 saat içinde mahkemeye verilmesi kabul edilmiştir. Ayrıca, bu tür sanıkların yargılanmalarının 20 gün içinde bitirilmesi de öngörülmüştür.

Vatan ihaneti suçundan dolayı verilen kararların Temyiz Mahkemesinde öncelikle ele alınması, bozma kararlarına karşı yerel mahkemelerin direnme hakkının bulunmaması da kabul edilmiştir.

Bu yasa, Ulusal Kurtuluş Savaşının olağanüstü koşulları içinde çıkarılmıştır. Bu yasanın tanımladığı bazı eylemleri işleyenlerin vatan haini sayılması kabul edilmişse de, vatana ihanetin bu yasada gösterilen eylemleri kapsamadığı yolunda bir kural konmamıştır. Yasanın Mecliste görüşülmesi sırasında «bu maddeyi kanuniyede haini vatan tarif edilmiştir. Halbuki fail değil, fiil tarif olunmak lâzımdır» denilmisse de, hüküm bu şekilde kalmıştır. Bu kanuna dayanılarak Damat Ferit Paşa vatan haini ilân edilmiş, Anadolu'daki isyanlar bu kanuna göre bastırılıp asiler asılmıştır.

Bundan başka 11 Temmuz 1960 gün ve 15 sayılı yasa, Türk Ceza Yasasının «125, 133, 141, 142, 146, 149, 150 ve 163. maddelerinde yazılı bulunan «vatana hiyanet suçları»ndan söz etmektedir. Vatana hiyanet kavramının kapsamı, Devletin kişiliğine karşı cürümler ve Devlet güçleri aleyhine cürümler kavramlarından daha geniştir. 15 sayılı yasanın uygulanması için önce suçun «Sübutu» üzerinde durulacak, «sübut»un kabulundan sonra «vatana hiyanet saiki» aranacaktır. Vatana hiyanet saiki bulunursa 15 sayılı yasa, bulunmazsa Türk Ceza Yasası hükümleri uygulanacaktır. 15 sayılı yasa, 27 Mayıs askerî darbesi sonrasındaki olağanüstü dönemde çıkarılmıştır.

Gerek Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve gerekse 15 sayılı yasa hâlen yürürlükte bulunmaktadır. Bu yasaların olağanüstü koşullarda ve durumlarda uygulanması olasıdır.

Mustafa Gebzeli

HİLAV Selahattin (İstanbul - 1929) Yazar ve çevirmen. İstanbul Erkek Lisesi'ni (1946) ve İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi (1950). Bir süre Sorbon'da (Paris) felsefe derslerini izledi (1954 - 1957). Yurda dönüşünde gazetelerde çalıştı ve çeviriler yaptı. Şimdi çeviriler yapmakta. İlk çevirileri 1946'da yayımlanan Hilav'ın *«a», «Yelken», «Ataç», «Eylem», «Değişim»* gibi dergilerde yer alan çevirilerinden başka Jean - Paul Sartre'dan, Sigmund Freud'dan, Engels ve Plekhanov'dan kitap çevirileri vardır. *«Diyalektik Düşüncenin Tarihi»* (1966) adıyla hazırladığı bir kitaptan başka *«Felsefe El Kitabı»* (1970) adlı bir çalışması daha vardır. Çeşitli inceleme yazıları arasından *«Tanpınar Üzerine Notlar»* *(Yeni Ortam* / 31 Mart - 9 Nisan 1973) *(Yeni Dergi* / Sayı 106 - Temmuz 1973) adını taşıyan incelemesi edebiyat dünyamızda tartışmalara ve yeni bakış açılarının doğmasına neden oldu. Az yazmasına karşılık Hilav'ın Marks'çı bir dünya görüşüyle edebiyat sorunlarına yaklaşması özellikle eleştiri alanında uyarıcı ve söz konusu olguları gözden geçirmeye zorlayıcı bir etki doğurdu.

(E.C.)

HİSAR Abdülhak Sinasi (İstanbul-1883 / İstanbul - 1963). Romancı. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladı (1905). Paris'te Ecale libre des sciences politique - Siyasal Bilgiler Okulu'nda okudu. Ülkeye dönüşünde (1908) bir Fransız şirketinde memurluk etti. Kozlu, Kilimli madenlerini işleten Stines Şirketi'nde hükümet adına genel sekreterlik yaptı (1913 - 1920). Bir süre Reji İdaresi'nde çalıştı (1924 - 1925). Balkan Birliği Cemiyeti Umumî Kâtipliği (1928-1931) ve Dış İşler Bakanlığı danışmanlığı görevlerinde bulundu (1931 - 1945). Hastalığı nedeniyle İstanbul'a yerleşti. Ölümünden (3 mayıs 1963) önce kimi banka ve şirketlerde yönetim kurulu üyeliği yapıyordu.

Mütareke döneminin *«İleri», «Yarın», «Medeniyet», «Dergah»* (1921 - 22) gibi önemli dergi ve gazetelerinde yayımladığı şiir ve eleştirilerivle tanınan Abdülhak Şinasi, cumhuriyet döneminde *«Türk Yurdu», «Ağaç», «Ülkü»*, özellikle *«Varlık»* (1. ciltte 22 yazı) dergilerinde yazdı. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarına değğin anılarivle, tanıdığı edebiyat adamlarının kisiliklerini, yasam özelliklerini yansıtan yazılardı bunlar. İlk romanı *Fahim Bey ve Biz* (1941)in büyük ilgiyle karşılanmasından sonra da bu tür yazılarını *«İstanbul»* (1953 - 1957) ve *«Varlık»* (1962) dergilerinde sürdürdü.

Abdülhak Şinasi'nin sanatının belirleyici gücü ilkeleri salt kendi bireysellik sınırları içinde oluşan geniş bir özelliğe dayanır.

Abdülhak Şinasi Hisar

Görgüsü, izlenimleri, sınırlı ilişkileri içinde yaşadığı zamanların en etkili kesitleri öznelliğinin başlıca kaynakları olarak görünür. Toplum yok, tek tek insanlar vardır onun için. Tek insanın durumundan çoğula ulaşmak da ne amacı ne sorunudur. Bu nedenle *Fahim Bey ve Biz* in daha ilk satırlarında, kendi kişisel özelliklerini insanlara özgü özellikler sanmanın güveni içinde genellemeler yapar.

«İnsanlar, birbirlerinden uzak mesafelerle ayrılmış yıldızlar gibi, kendi hususi boşlukları içinde dönen, hepsi yalnız, hepsi mahrem ve başkalarına kapalı birer dünyadır. Bir yıldız sönünce ondan uzaktakiler birşey duymaz.» (3. bas. sf. 7 - 8).

Bu yalnız ve uzak dünyaya egemen olan da geçmiş zamandır. Çocukluktur, gençliktir; anneannelere, büyükbabalara kadar uzandıkça genişleyen, gerçek zaman nitelikleri kazanmış gibi, yaşamın o andaki sorunlariyle özdeleştirilmek istenen bireysel bir kavramdır.

Geçmiş zamanı çoğu bir masal dünyası havasında vermeye çalışır Abdülhak Şinasi. Kimi de yaşarlık kazandığına inanmak ya da inandırabilmek için bu soyut dünyayı zenginleştirecek yollara başvurur. Çünkü «mazi», onun için anımsayabildiği oranda tekrar tekrar yaşayabildiği bir hayat biçimidir. İçine kapandıkça anılara gömülmenin, anıları yaşadıkça gününden kopmanın ustası, daha doğru deyimle «profesyoneli» olmuştur. Bu nedenle kapalı bir dünya ve nihayet anne, baba, hala, teyze, enişte gibi yakın çevre insanlarından oluşan romanları çökme halindeki Osmanlı aristokrasisinin kümelendiği Boğaziçi, Çamlıca, Büyükada çevrelerinde geçer.

Yıllar sonra da kendi soyut evreninde yaşarlığını sürdüren öğelerdir onlar. Köşk, yalı, eşya ile koşullanmış olan çocukluğundan kurtulamaz, kurtulmayı istemez gibidir: «Boğaziçinde doğarak ve büyüyerek onun husisî şivesini ruhuyla duymuş olmayı hayat için bir talih biliyorum.» *(Boğaziçi Yalıları*, sf. 24) diye yazarken, ayrılacalık gibi öne sürdüğü doğaya bağlı güzelliklerin bilincine varma alışkanlığını belirtmek olmalıdır.

Geçmiş zaman alışkanlıklarına bağlı beğenilerin yazarı olan Abdülhak Şinasi, teknik yönden de kendisini klâsik roman kurallariyle bağımlı görmemiştir.

«Roman şudur, halbuki bu değildir, yollu izahların hiç biri onu anlatmaya yetmez, zira daima böyle tayin edilen hudutların dışında kalan birçok kıymetli eserler bu sözlerin kâfi bir ihâtası olmadığını gösterecektir.» *(Ulus*, 5 Eylül - 1943).

Bu sözleri, biraz da yapıtlarının tanımlaması olarak kabul edebiliriz. Kendisi'nin «hikâye» olarak sunduğu üç yapıtı da gerçekten klasik roman anlayışının gerekleri dışındadır. *Fahim Bey ve Biz*'in de, *Çamlıca'daki Enistemiz* ve *Ali Nazami Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği*'nin de tek kişileri tipleştirilmesi amacına bağlı olarak yazıldığı söylenebilir. Ne var ki bu üç yapıtın kişileri (hangi sınıfsal kökenden gelmiş olurlarsa olsunlar yereldirler. Birinci özellikleri İstanbul'lu ve çökme evresindeki aristokrasinin bireyleri oluşlarıdır. Değişme halindeki toplumda uygun bir yer bulamamış gibidirler. Hep birşeyler yapmak, hep birşeyler olmak isterler.

Abdülhak Şinasi'nin dil beğenisi eskidir. Uzun tümceler kullanmayı sever. Vedat Günyol'a göre, Barres'ten esinlenerek «Fransızca düşünülüp, Türkçe yazılmış hissini» veren tümcelerdir. Betimlemelerinde Yahya Kemal şiirinde bolca raslanan «rüya, hülya, zaman, aşina, nice.» gibi sözcükler sık geçer. Çağdaşlarının düzyazı dilinde gördüğümüz Türkçe karşılıkları kolay bulunabilecek «alâkalı, lakayt, mütesanit, yekpâre, vasıf» gibi sözcüklerden kopmamıştır. Yer yer fransızca sözcükleri türkçe imlâya uydurarak yazmakta sakınca görmez. Ender olarak da kendi dil beğenisine uymaması gereken sözcüklere raslanır.

Abdülhak Şinasi geçit dönemi edebiyatımızın kurucularından biri olarak kabul edilmiştir.

Yapıtları: Fahim Bey ve Biz (roman, C.H.P. Roman ve Hikâye Armağanında üçüncülük kazandı. 1941, 1942, 3. bas. 1955), *Boğaziçi Mehtapları* (1943, 1956). *Çamlıcadaki Enistemiz* (roman 1944, 1956) *Ali Nazmi Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği* (roman, 1952), *Boğaziçi Yalıları* (hâtıralar, 1954), *Aşk İmiş Her Ne Var Âlemde* (seçilmiş mısra ve beyitler, 1955), *Geçmiş Zaman Köşkleri* (hâtıralar, 1956), *Geçmiş Zaman Fıkraları* (1958), *İstanbul ve Pierre Loti* (hâtıralar, 1958), *Yahya Kemal'e Veda* (hatıralar, 1959), *Ahmet Haşim Şiiri ve Hayatı* (1963).

Şükran Kurdakul

Hitit Mimarlığı (Bkn. Türkiye Mimarlığı)

HOYİ, İbrahim (İstanbul - 1908) Yazar, çevirmen Orta öğrenimini Amerikan Koleji'nde (1928), yüksek öğrenimini İngiltere'de Gazetecilik Enstitüsü'nde tamamladı. *«Son Posta», «Akşam», «Cumhuriyet», «Yeni Sabah», «Hür Vatan»* gazetelerinde çalıştı. Anadolu ajansında çevirmenlik ve 2. Müdürlük yaptı. *«Akşam»* gazetesinin sanat sahifesini yönetti (1970 71).

«Muhit» dergisindeki İngiliz edebiyatı üzerine inceleme ve araştırmalarıyla, yıllarca, çalıştığı gazetelerde döneminin tiyatro hareketlerini izleyen eleştirme yazıları yayımladı. Tagor ve Pearl Bouck çevirileriyle tanındı.

Hukuk Devleti Terimin kökeni Almancadaki «Rechtsstaat» deyimidir. Bu kavram, tam karşıtı olan «polis devleti» (Polizeistaat) kavramı ile karşılaştırılarak incelenebilir. Hukuk devleti, de Devlet faaliyetlerinin takdiri kurallara değil, hukuk kuralarına bağlı olmasıdır. Bireyler etkinliklerini önceden konmuş nesnel birtakım kurallara uydurmak zorunda oldukları gibi, devlet de böyle birtakım kurallara bağlı olacaktır. Demek ki, devletin hukuksal bir durum yaratmak üzere açığa vuracağı irade bildirimleri, yâni hukuksal işlemler özel hukuk alanında bireyin açığa vurduğu; irade bildirimleri gibi ancak üstün hukuk kurallarına uymak şartı ile varlık kazanabilecektir. Polis devlet sisteminde ise, yasalar da, bütün yönetsel işlemler de tamamen takdiri nitelikte olup, yönetenlerden çıkınca veya bunların kabûlü üzerine derhal uyulması zorunlu birer kural durumunu almış olur, bunların ayrıca bir varlık ve sağlık koşulu sözkonusu olmaz.

Hukuk devleti düşüncesinin soyut bir kural, bir ülkü olmaktan çıkarak, bir gerçeklik haline gelmesi için yaptırımlara gerek vardır. Devletin hukuksal işlemlerini sınırlandıracak, ikısıtlayacak üstün kuralların varlığı kabul edilmek gerektiği gibi, bu üstün kurallara devletin hukuksal işlemlerinin aykırılığı ileri sürüldüğü zaman bu savın doğru olup olmadığını yargısal kurallar-

la saptayacak ve sonuçta hukuk kuralına aykırı durumu ortadan kaldırabilecek yargısal bir örgüte ve yargısal bir denetime gereksinme vardır.

Hukuk devleti, «kanun devleti» kavramı ile karıştırılmamak gerekir. Hukuka aykırı kanunlar(yasalar) çıkarılabilir, yapılan devlet faaliyetleri de bu yasalara uygun görünebilir, ancak bu o devletin hukuk devleti olduğunu kanıtlamaz.

Hukuk devleti sistemi 1789 Fransız burjuva devriminden sonra Fransa'da belirmiştir. İnsan Hakları Bildirisi en üstün hukuk kuralını oluşturuyor ve Anayasa ile yasalar da bunu daha çok somutlaştırıyordu. Yasalar artık hükümdarın keyfi ve takdiri bir iradesi değil, yönetimin de üstünde olan ve ulusal egemenliği temsil eden ulus temsilcilerinin iradesi idi. O halde bu kurallar hükümet ve yönetimi de bağlıyordu ve artık memurlar bu iradenin anlatımı olan yasalara da bağlı olacaklardı.

Almanya'nın hukuk devletine geçişi, Fransa'daki volu izlememiştir. Almanya'da eski kurumları tamamiyle yıkarak tamamiyle yeni kurumları yaratacak bir ihtilâl ve devrim gibi geniş bir eylem oluşmamıştır. Almanya'da hukuk devleti, kendi kendini sınırlama «auto limitation» biçiminde gelişmiştir. Hükümdarın verdiği ayrıcalık sonucu olarak uluslar vb. gibi önemli işlemler bu katılma olmadan tamamlanıp oluşmuş sayılmıyordu. Böylece ulus temsilcilerinin (yeni bir yasa ile değiştirilinceye kadar) katılma ile koyduğu kurallar (yasalar), hükümeti ve yönetimi sınırlandırıp kayıtlıyordu. Bu biçimde, yasalar hükümdarın tek iradesinin ürünü olmaktan çıkmış, ulus temsilcilerinin katılımı ile gerçekleşen ortak bir işlem durumuna gelmiştir. Aynı zamanda hükümdar yönetsel işlemleri de sorumlu bakanın katılımiyle yapıyordu. Bakan bu işlemleri yasalara uygun biçimde yapmak zorunda idi. Almanya'da hukuk devletine geçişin tam olmadığı, zaman zaman burjuva demokratik parlamenter hukuk devleti sisteminin, otoriter - totaliter sistemlerce yıkıldığı gerçeğinden anlaşılmaktadır.

İngiltere'de ise ikinci burjuva devriminden sonra hükümdarın güçlünün zayıflamasından yararlanan yargıçlar, «hikmet-i hükümet» (Matter of State) teorisini yıkmışlar ve hukuk devletine geçiş yargıçların katılımı ile gerçeklesmiştir. Hükümetin işlemleri üzerindeki yargısal denetim alanını belirlemek ve sınırlamak hükümete özgü bir hak ve yetki olmaktan çıkarılarak yargıcın güç ve yetki alanına alınmıştır. Yargıç incelemeleri sonucunda, böyle bir «hükümet işlemi» ya da «hikmeti hükûmet» savunmasına hakkı gösterecek işlemi, hükümet işlemi kategorisine sokacak nedenlerin varolduğunu görürse davayı esasına girmeden reddediyor, işlemin yasallığını aramak yetkisini kendinde görmüyordu. İngiltere'de hukuka bağlı devlet görüşünün gelişmesi, hikmeti hükümet gereklerine dayanılarak genişletilen takdirî hareket sahasını daraltmış oldu. Hükümdarın yetkilerine karşı konan «rula of law» ilkesi, «hiç kimsenin hukukun üstünde olamayacağı» sözüne dayanıyordu.

İngiltere'de devletin tüzel kişiliği aleyhinde dava açılamaması, memurların işlemlerinden dolayı devlete sorumluluk düşmemesi ve hükümdarın sorumsuzluğu gibi ayrıcalıklar ve dokunulmazlıklar varlığını koruduğu için, devletin tüzel kişiliğinin hukuk kurallarına tam bir bağlılığı sağlanmış değildir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde ise, devletin hukukun yaratıcısı olması ve bu nedenle hukukun üzerinde bulunduğunun teorik olarak kabulü görüşü, hukuka bağlı devlet görüşü ile bağdaştırılamaz. A.B.D.'de de hukuk devleti düşüncesi, devletin kendi kendini hukuk kurallarıyla sınırlaması (auto limitation) ile açıklanmaktadır.

Osmanlı devletinde padişahla vezirlerini ve dolayısiyle devleti, hukuk kurallariyle bağlamak eğilimi ilk kez II. Mahmut'un tahta çıkışı sırasında görülmüş, 1808 tarihli Sened-i İttifak ile devlet ve padişah, Rumeli ayanına karşı birtakım sınırlamalar altına girmiş ve kabul ettiği koşulların tersine hareket etmemeyi kabul etmiştir. Bu ittifaknamenin önemi, padişahın ve hükümetin iradesi üstünde bir hukuk kuralı yaratmaya çalışmasıdır. Bu bağıtsal anlaşma, hiçbir zaman uygulama alanına çıkamamıştır.

Gülhane Hattı Hümayunu (1839) Hukuk devleti sistemine geçişte önemli bir aşamadır. Padişah Abdülmecid'in tek yanlı iradesiyle can ve mal güvenliğini sağlayan bu belge, padişah için dinsel ve manevî bir yaptırım öngörmüştür. Niteliği bakımından Hattı Hümayun bir tür auto - limitation'dur. Ne var ki, devletin tüzel kişiliğinin sorumluluğu ve yargısal yaptırım güvencesi sağlanmış değildir.

Hukuk devleti hareketinde 1293 (1876) tarihli Kanuni Esasi, temel hak ve özgürlükler saptamak, hükümdarın ve devletin yetkilerini sınırlamak bakımından bir hukuk devleti sistemi kuran önemli bir adımdır. Ancak, yasama organının yetkilerini kötüye kullanması ve Anayasaya aykırı yasalar çıkarılması sorunu o tarihlerde tartışma konusu bile değildir. 19. yüzyılda seçime dayanan demokratik bir hukuk düzeni hukuk devleti ilkesini somutlaştırmak için yeterli görülüyor ve yasaların Anayasaya uygunluğunun denetimi için ikinci bir meclisin (Senatonun, Ayan Meclisinin) bulunması yeterli sayılıyordu.

Ne var ki, 1878 yılında Meclisi Mebusanın dağıtılması ile başlayan 30 yıllık dönemde hukuk devlet ilkesi yürürlükten kaldırılmış ve ancak 1908 II. Meşrutiyet hareketinden sonra pozitif hukuk bakımından bir hukuk devlet kurulmaya çalışılmıştır. Ancak bu dönemde de fiilen polis - devlet sistemi yürürlüktedir.

1921 (1337) Teşkilâtı Esasiye Kanunu ise, hukuk devleti bakımından ulusal egemenlik esasiyle yetinmiştir. 1924 (1340). İkinci Teşkilâti Esasiye Kanunu ise, Anayasanın üstün bir hukuk kuralı oluşturduğunu ve hiç bir yasanın anayasaya aykırı olamayacağını belirterek yasama organını hukuk kuraliyle bağlamış ve ileri hükümler getirmiştir. Uygulamada ise, hiçbir yaptırımın bulunmaması nedeniyle «Anayasaya aykırı yasalar» çıkarılmasının önüne geçilememiştir. Tek partiye dayanan TBMM ve sonraki dönemdeki iktidar çoğunluğunun diktası olgusu, hukuk devletinin Türkiye'de gerçekleşmesini sağlayamamıştır.

1961 Anayasası, hukuk devleti ilkesini somutlaştırmak için, devletin, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olduğunu kabul ettiği gibi, bu ilkenin ve sistemin en önemli ve esaslı yaptırımı olan yargısal denetime de büyük önem vermiştir. Gerek yönetimin ve gerekse yasama organının işlemleri yargısal denetime bağlıdır.

1961 Anayasası hukuk devleti sistemini kurmak için şu noktalara önem vermiştir:

1 — İkinci bir meclisin, (senatonun) Millet Meclisi'nden çıkan yasaları denetlemesi,

2 — Tarafsız (partizan olmayan) bir yönetimin sağlanması, bunun için devlet başkanının tarafsızlığının sağlanması, özerk kurumların kurulması, yönetimin yasallığını sağlayacak güvencelerin konması.

3 — Yargısal denetim sistemi: Bir yandan Anayasa mahkemesi ile yasama organının işlemlerinin Anayasaya uygunluğunun, öte yandan yönetsel yargı denetimi ile yönetimin işlemlerinin yasalara ve Anayasaya uygunluğunun sağlanması.

4 — Siyasal partilerin korunması ve denetimi.

5 — Anayasanın korunması (Anayasa değişikliklerinin belli koşulara bağlanması).

Ne var ki, uygulamada ikinci meclisten beklenen işlev gerçekleşmemiş, tarafsız yönetim sağlanamamış, Anayasa Mahkemesinin yetkileri 1971 Anayasa değişiklikleri ile kısıtlanmış, siyasal partiler için konan güvenceler işletilmemiş, hukukun üstünlüğü

ilkesine ters düşen eylemlere başvurulmuştur.

Ender Kâmil Boyacı

HÜNALP, Ayhan (Bitlis - 1927). Şair, yazar. Yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. Çeşitli gazetelerde muhabirlik, röportaj yazarlığı yaptı. *«Kaynak», «Yeditepe», «Varlık», «Türk Dili», «Tercüman», «Cumhuriyet»* dergi ve gazetelerinde yayımladığı yazı ve şiirleriyle tanındı.

Yapıtları: Üçotuzpara (1950, 3. bas. 1969), *Küçük İstasyonlar* (roman 1954), *Vapur Düdükleri* (roman, 1962), *Bir Martı Öttü* (şiirler, 1964), *Dağlara Giden Yollar* (1974)

Ayhan Hünalp

Hünkâr İskelesi Antlaşması Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa (1769-1848) tarafından girişilen ayaklanma sonucunda Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı arasında yapılan antlaşma. Bu antlaşmaya yol açan Mehmet Ali Paşa ayaklanması 1831 yılında başlamıştı. Mısır'da güçlü bir yönetim kurmuş ve ülkeyi ekonomik yönden oldukça kalkındırıp güçlendirmiş olan Mehmet Ali Paşa, daha önce (1827) Mora ayaklanmasını bastırmış olmasına karşılık kendisine Suriye valiliğinin —vaat edilmiş olmasına karşın— verilmeyişine kızmıştı. Padişah da, Mehmet Ali Paşanın, Mora isyanının bastırılmasından ve Navarin olayı diye bilinen Osmanlı ve Mısır donanmalarının Fransız, İngiliz ve Rus donanmaları tarafından yakılması olayından sonra izin almadan askerlerini geri çekmesini ve Osmanlı - Rus savaşında istenen yardımı vermemesini serkeşlik sayıyordu.

Bu gerginlik ve karşılıklı kuşkulanma sonucunda Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa (1789-1848) komutasındaki Mısır ordusu Suriye'ye saldırdı. Yöreyi egemenliği altına aldı. Torosları aşarak Adana'ya girdi. Sonra, Sadrazam Mehmet Reşit Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu Konya'da yenilgiye uğratıp Reşit Paşayı da esir aldı ve Kütahya'ya kadar ilerledi. Endişelenen Padişah büyük devletlerden yardım istemek zorunda kaldı. Fransa o sırada Mehmet Ali Paşayı tuttuğu İngiltere de Fransa'dan ayrı olarak herhangi bir davranışta bulunmak istemediği için Mahmut II. (1784 - 1839) Rusya'dan yardım istemekten başka çare bulamadı. Yardım isteğini kabul eden Rusya, Mehmet Ali Paşanın kuvvetlerine karşı İstanbul'u ve Padişahı korumak amacıyla donanmasını Büyükdere'ye gönderdi (20 Şubat 1833) ve 6.000 kişilik Rus kuvveti Beykoz sırtlarına çıkıp yerleşti (5 Nisan 1833).

Rusya'nın durumdan yararlanarak Akdenizle inmesinden korkan Fransa ile İngiltere, böyle bir olasılığı önlemek için donanmalarını Çanakkale boğazı önlerine gönderdiler ve elçileri aracılığıyle Padişahı, Mehmet Ali Paşa'nın önerilerini kabul etmeye zorladılar. Sonuçta kütahya anlaşmasiyle silah bırakımı sağlandı (14 Mayıs 1833).

Gerçi bu antlaşma Osmanlı İmparatorluğunu tehlikeden kurtarmıştı; ama Padişah Adana'ya kadar uzanmış bulunan Mehmet Ali Paşanın yönetiminden, imparatorluğun geleceği için endişe duyuyordu. Gelecek için güvence sağlama umudu ile Ruslarla bir antlaşma yapmak zorunda kaldı. Hünkâr İskelesi Antlaşması diye tarihe geçen ve 8 Temmuz 1833 de Hünkâr İskelesi'nde imzalanan bu antlaşma şu maddeleri kapsıyordu:

1 — Osmanlı ve Rusya Devletleri güvenliklerini sağlamak amacıyle birbirlerine yardım edeceklerdi.

2 — Osmanlı Devletine bir düşman saldırırsa Rusya denizden ve karadan yardımda bulunacaktı.

3 — Rusya bir saldırıya uğrarsa Osmanlı Devleti, İstanbul ve Çanakkale boğazlarını Rusya'nın düşmanı olan kuvvetlere kapayacaktı.

4 — Antlaşma sekiz yıl yürürlükte kalacaktı.

Hür, Haftalık siyasal gazete. Sahibi ve yazı işleri müdürü Mehmet Ali Aybar. 1 Şubat 1947'de yayımlanmaya başladı. Derginin başyazarlığını yapan Aybar, özellikle çok partili düzene geçiş döneminde C.H.P. iktidarının anti-demokratik eylemlerine karşı çıktı (*Maksatları Hürriyeti Boğmak, Muhalefeti Ezmektir*, sayı 2) yazısında «Kızıl tehlike denen şeyi» «CHP'nin iktidarı elden kaçırmamak için kullandığı bir silâh» olarak niteliyor «Hürriyeti kurmak için mücadele edenler»in de Halk Partisi'nin oyununa düşmemeleri gerektiğini belirtiyordu. *Hür*'de Cevdet Kudret, Şerif Hulusi (*Sanatçının Hürriyeti Meselesi*, sayı 2), Oktay Rıfat (*Şair de Hürriyet İçin Mücadele Eder, Etmelid'r* sayı 3), Orhan Veli (*Fuat Köprülü'nün Devirdiği Çam* sayı 6) yazdılar. Dergi, İstanbul Sıkı Yönetim Komutanlığınca kapatıldı.

Hür Gençlik, Aylık siyasal dergi. 1 Kasım 1946'da çıktı. İki sayının yönetimini İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği Başkanı Vahdettin Barut üstlendi. Sonra nisan ve mayıs 1947'de Zekai Özgenç yönetiminde iki sayı daha çıktı. 1949 kasımdan itibaren yeni dizi 5/1 numarayla bu kez Nihat Sargın'ın sorumlu müdürlüğünde 10 sayı yayımlanma olanağı buldu. Bu evresinde Dünya Demokrat Gençlik Federasyonu ve Uluslararası Öğrenci Birliği'nin organlarından haberlerin yanısıra üniversite gençliğinin sorunlarına ilişkin yazılar yayımlandı. Soruşturmalara yer verildi. *«Gençliği Barış Mücadelesine Çağırıyoruz», «Barışçı Gençlik Protesto Ediyor»* yazılarıyle Türk birliklerinin Kore'ye gönderilmesine karşı çıkıldı. Bu yazılar nedeniyle derginin yöneticisi Nihat Sargın askeri mahkemece tutuklandı. Yargılama sonucu 3 yıl dokuz aya hüküm giydi. Dergi kapatılmadığı için Faika Sanul yönetiminde aralık 1950'de dinsel ve siyasal anlamda gericiliğe karşu «Kubilay» adına özel sayı çıkararak yayımına son verdi.

Hürriyet (İlk sayı: 29 Haziran 1868). «Yeni Osmanlılar Cemiyetinin» haftalık organı. Londra'da Namık Kemal ve Ziya Bey (Paşa) tarafından yönetildi. Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın parasal desteği ile çıkan *Hürriyet*'in ilk sayısında «Şark memleketleri halkına ücretsiz olarak» verileceği açıklanıyordu. Namık Kemal ve Ziya Paşa, burjuva demokrasisinin ilkelerini işleyen yazıların yanısıra ekonomik sorunlara, devletin işleyiş biçimine, hükümetlere, iktidarda bulunan kişilere ilişkin konulara da değindiler. Jean Jasques Rousseau'nun «Doğal Haklar» ve «Toplumsal Sözleşme» düşünülerini şeriat ilkeleriyle bağdaştırmaya çalışan Namık Kemal «Meşveret Usulü Hakkında Mektuplar» başlıklı süreli yazılarında (12, 13, 14, 16, 17, 18, 20, 22) Gülhane Hattı ve Islahat Fermanı'ndaki güvencelerin Anayasa hükmü olarak ilân edilmesi görüşünü savundu. Devletin özellikle İngiliz Osmanlı

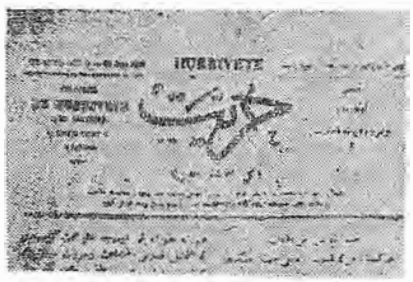

«Yeni Osmanlılar Cemiyeti»nin haftalık yayın organı Hürriyet'in başlığı

Ticaret Antlaşması (1838)ndan sonra batma tehlikesine uğradığını, yerli endüstride çöküş başladığını ileri sürdü (10 Ağustos 1868), 2 Şaban 1285 (26 Kasım 1868) tarihli 21. sayısında «Bâbı-âli'nin istikrazı Ümmet-i Osmaniye'nin kabul etmeyeceğini havi İstanbul'dan yüz iki imza ile aldığımız protestonamedir» başlıklı yazıda dış borçlanmaların Avrupa bankerleri ile İstanbul'daki ortaklarına yarayacağı görüşü vurgulandı.

Gazetede imzalı imzasız yazılarda Bâbıâli'nin batı kapitalizmine tanıdığı veni kapitüler hükümlerle yabancılara ülke topraklarını satın alma hakkı verilmesi de eleştiriliyordu. Bâbıâli birkaç kez İngiliz hükümetine başvurarak Hürriyet'in kapatılmasını sağlamaya çalışmışsa da, sorumluların, insan haklarının ve temel özgürlüklerin tanındığı bir ülkede bu yasağa olanak bulunamayacağını bildirmeleriyle yayımını sürdürdü. Nedir ki 20.12.1969 günlü 78. sayısında çıkan Ali Suavi'nin «Ali Paşanın katli lâzımdır..» biçiminde tümcelerin bulunduğu yazısı dolayısıyle gazete kapatıldı. Namık Kemal ve Ziya Bey, İngiltere'den ayrılmak zorunda kaldılar. Ziya Bey gazetenin yayımını, Cenevre'de 3 Nisan 1870'den —Sadrazam Ali Paşa'nın ölümü üzerine çıkarılan siyasal aftan sonra ülkeye dönene değin— 22 sayı litografla sürdürdü.

Ancak «hükümdarın egemenliğine verilmesi» ilkesinde birleşen Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne bağlı burjuva devrimcilerinin organı olan Hürriyet gazetesi, temelde kaptalistleşme aşamasına girme sancıları çeken bir toplumun batı ülkelerindeki değişimlerin yarattığı düşün düzeyinden esinlenen yazarların saltçı iktidarlara karşı bulundukları aşamanın savaşım organı olarak kabul edilmiştir.

(Ş.K.)

Hürriyet, İstanbul'da çıkan günlük gazete (1 Mayıs 1948). Uzun yıllar gazetecilik ve dergicilikte deneyimler kazanmış olan Sedat Simavi'nin, çıkarmakta olduğu *«Yedigün»* dergisinin 1935 1950 tutulmasından güç alarak yayımladığı *«Hürriyet»*, Demokrat Parti Halk Partisi çekişmelerinin hızla yaygınlaştığı bir dönemde, birinci sayısında hem İnönü'nün hem Celal Bayar'ın yazılarına yer vererek çıktı ve yan tutmayan bir gazete olarak tanıtıldı. Teknik yeniliklerin gazeteye aktarılmasına özen gösterildi. Amerika'dan getirtilmiş beş renk basan bir rotatifte basılan *«Hürriyet»*, fotoğrafa Türkiye basınında alışılmadık ölçüde yer verdi, o dönem için okurun ilgisini çeken röportajlar da yayımladı. Öte yandan, spor sayfasıyla, kadın-moda, sinema köşeleriyle magazine ağırlık verirken «sansasyon»a da yöneldi: Öteki gazeteler 1948 Londra Olimpiyatlarını tek muhabirle izlerken Londra'ya birkaç muhabir göndererek, Kıbrıs sorununun ortaya atıldığı dönemde kamuoyunda duygusal tepkiler yaratarak, Kore Savaşı sırasında coşku uyandıracak yayınlar yaparak tirajını artırmayı sürdürdü. Bu dönemde yazar kadrosunda Hikmet Feridun Es, Tahsin Öztin, Refik Halit Karay, Rakım Çalapala, Hikmet Bil, Vahdet Gültekin vb. gazetecilerle yazarlar yer aldı. Sonraki yıllarda da kupon yayımlama, kaza, cinayet gibi olayları abartma yöntemleri kullanarak seslendiği okurun gazeteden vazgeçmemesini sağladı. Kısacası, büyük

Hürriyet
"Teşekkürler Hürriyet Milletim"
"Teşekkürler Hürriyet Milletim"
"Teşekkürler Hürriyet Milletim"

sermayenin sözcüsü olan «*Hürriyet*» bu konumuna karşın, siyasal bilince tam anlamıyla kavuşmamış kitlelerin gazeteyi satın almalarını sağlayacak yöntemlerden her zaman yararlandığı gibi okuruna yan tutmayan bir gazete olduğu izlenimini vermeyi de başardı. Sedat Simavi'nin ölümünden sonra oğulları Haldun ve Erol Simavi'nin yönetiminde çıkan «*Hürriyet*» Haldun Simavi'nin Veb Ofset grubunu oluşturmasından sonra Erol Simavi yönetiminde yayımlandı. Birçok magazin yayını çıkaran büyük bir basın holdinginin çekirdeği olarak, Türkiye'nin en yüksek tirajlı gazetesi kimliğiyle yayınını sürdüregeldi.

(A.K.)

Hürriyet Partisi, Demokrat Partinin temel hak ve özgürlüklere, Anayasa hükümlerine aykırı davranışlarına kendi saflarında tepki duyanların ayrılarak kurduğu siyasal örgüt. Hürriyet Partisi hareketinde yer alanların muhalefeti 6/7 Eylül olayları ve basına «İspat Hakkı» tanınmaması anlayışından doğdu. Bu konudaki D.P. gurupunda yapılan toplantılarda olumlu sonuç alamayan kimi milletvekilleri ceza yasasının 481. maddesini değiştirme istemiyle bir önerge verdiler. Önerge sahiplerinin aralarında Ekrem Hayri Üstündağ, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, İbrahim Öktem, Prof. Fethi Çelikbaş, Turan Güneş, Ekrem Alican, Ziyad Ebüzziya v.b. gibi «batılı anlamda liberal politika izleyen» kimseler vardı. D.P. yöneticileri İspat Hakkı isteyenlerin tümünü onur kuruluna vererek tasfiyeye yöneldi. Sekizi hakkında ihraç kararı çıkarılması üzerine öteki onbir milletvekili partiden ayrıldı. 20 Aralık 1955 günü D.P. listelerinden parlamentoya girmiş olan ondokuz milletvekili düzenledikleri ortak basın toplantısında Hürriyet Partisi'ni kurduklarını açıkladılar. Hürriyet Partisi'nn genel başkanlığı kısa süre Dr. Ekrem Hayri Üstündağ, sonra Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu yürüttü.

Parti programında bağımsız adliye, özerk üniversite, özgür basın, yan tutmayan yönetim ve radyo öngörülüyordu. Programın «Ağırlık noktasını, klâsik demokrasi ilkelerine bağlılık teşkil ediyor», «Parti bu açıdan da liberal bir merkez partisi niteliği taşıyordu» (D. Dr. Erdoğan Tezic, *100 Soruda Siyasî Partiler*, sf. 279) Hürriyet Partisi bu niteliği ile iktidar partisi ile bütünleşen toprak ağaları ve ticaret burjuvazisi için yeni bir seçenek olamadığı gibi büyük kitlelerin de ilgisini kazanamadı. D.P.'li okumuşlar, yalnız serbest meslek sahipleri, «*Forum*» dergisinde yazan kimi aydınlar, C.H.P. ve D.P. dışında seçenek arayan sendikacıların oluşturduğu bir hareket olarak belirdi. Ve bu niteliklerinden ötürü, gücü kurucuların etki gücüyle sınırlı kaldı.

Bu nedenle çoğunluk sisteminin uygulanacağı bir seçimde başarı şansı görmediğinden C.H.P. ile güçbirliği koşulları aradı. Bu iktidar tarafından engellenince 1957 seçimlerinde oyların yüzde 3,8'ini alarak ancak Prof. Çelikbaş'ın başını çektiği Burdur listesinden dört milletvekili çıkarabildi.

20 Eylül 1958 günü toplanan büyük kongreyi oluşturan delegelerden 175'inin oyu ile Parti mal varlığının C.H.P.'ne devredilmesine karar vererek kendi kendini kapattı. Hürriyet Partisi yöneticilerinden çoğu C.H.P.'ye geçtiler. İl ve ilçelerdeki kimi örgütleri de bu partinin örgütlerine katıldı.

Ahmet Ceyhan

Güçbirliği Üzerine Görüşler

D.P. iktidarına karşı temel hak ve özgürlüklerin savunulması ve tek cephe halinde muhalefet yapılması amacıyla C.H.P. ile özellikle Hürriyet Partisi arasında bir güçbirliğine gidilmek istenmiştir. Anıt muhalefet partisi lideri İ. İnönü'nün belirttiğine göre, bu «güç birliğinin fikri ve manevi yapısını teşkil eden» ve gerçekleşmesi halinde «içinde bulunulan iktisadi ve içtimai buhranların sona erdirilmesine imkân» verecek «temel fikirler» :

1) «Devlet Reisliğinin ve Büyük Millet Meclisi Riyaset Divanının tarafsızlığı» ve «tarafsız, kanuna bağlı, vatandaşlar arasında siyasi kanatlarına göre hiç bir ayırma yapmayan bir idarenin kurulması» ve «B.M.M.'nin icra (yürütme organı) üzerindeki murakabesinin (denetiminin) fiili ve müessir hale getirilmesi»,

2) «Bağımsız mahkeme ve her türlü tesirden azade (sıyrılmış) teminatlı (güvenceli) hakim konusunun gecikmeden halledilmesi»,

3) «Söz ve basın hürriyeti, toplanma hürriyeti, grev hakkı, sendika ve mesleki teşekküller kurma hürriyeti gibi insan haklarının Türk vatandaşlarına sağlanması»

4) «Amme hizmeti gören her şahsın vazifesiyle ilgili bütün hareketlerinin denetlenmesi için ispat hakkının ve mal beyanının (bildiriminin) kabulü»,

5) Seçimlerin mevzuat ve tatbikat olarak eşit ve dürüst şartlar altında icrasının (yapılmasının) sağlam müeyyidelere (yaptırımlara) bağlanması» ve «milli bünyemize uygun bir nisbi temsil usulünün kabulü»,

6) Bu temel fikirlerin ışığı altında Anayasamızın değiştirilmesi» ve «kanunların Anayasaya aykırılığını önleyecek bir Anayasa Mahkemesi, Adalet istiklalinin (bağımsızlığının) korunması için bir Yüksek Hekimlik Şurası'nın kurulması ve iki meclis usulünün kabulü»,

7) Demokratik inkişaf (gelişmeyi) durduran ve gerileten bütün anti-demokratik kanunlar, usuller, zihniyet ve tatbikatın kaldırılması»dır.

Buna karşılık Demokrat Parti ise önce çeşitli engellemelerle muhalefet partilerinin 1957 seçimlerinde gerçekleştirmeye çalıştığı «güçbirliği»ni önlemiş ve «Hürriyet Yok» diyerek hürriyetin suistimalini bir lanet halkası gibi iktidarın boğazına geçirip onu boğmak isteyenler» olarak gördüğü muhalefetin işbirliği kalkışımını «üç partinin bir araya gelerek ehli salip (haçlı) cephesi gibi bir cephe kurması» şeklinde ilân etmiştir.

(Muzaffer Sencer, Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri sf. 251, 252, 1974).

Hürriyet ve İtilâf Fırkası İkinci Meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki'ye karşı muhalif grupların birleşerek oluşturdukları siyasal partidir. (Kuruluşu 21 Kasım 1911) Parti, bir yandan meclis dışında tanınmış kişileri bünyesinde toplarken, Meclis'te de İttihat ve Terakki yönetimine karşı olanları saflarına almıştır. Mutedil Hürriyetperveran ve Ahali Fırkalarının kurucu olarak katıldıkları bu örgüt Mebusan Meclisi'ndeki Rum, Bulgar, Ermeni, Arnavut guruplarını ve Kanun-u Esasi görüşülürken beliren Hizb-i Müstakilin (Bağımsız gurup) kapsayarak etkin, ancak o ölçüde türdeşlikten uzak bir partiye dönüşmüştür. Öte yandan, İttihat ve Terakki'den ayrılanların, eski Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası ve Osmanlı Sosyalist Fır-

kası üyeleriyle Şeriattan yana İslamcıların desteğini kazanmıştır. Hürriyet ve İtilâf bir anlamda İttihat ve Terakki iktidarına karşı her türlü muhalefeti bünyesinde toplamıştır. Partinin kurucuları arasında şu isimler yer almaktadır: Amasya mebusu İsmail Hakkı, ferik mütekaidi Süleyman Paşa, eski Konya valisi Vefik Bey, Ayan meclisi üyesi müşir Fuat Paşa, Sivas mebusu Dr. Daqavaryan, Hama mebusu Abdülhamit Zöhravî, miralay mütekaidi Sadık Bey, Ayan meclisi üyesi Damat Ferit Paşa, Tokat mebusu Mustafa Sabri, Priştine mebusu Volçetrinli Hasan, Doktor Rıza Nur ve yazar Tahir Hayrettin.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası programında Osmanlıcılığı, adem-i merkeziyeti (merkezdışılık), teşebbüs-ü şahsiyi (özel girişim) savunmaktadır. Osmanlıcılıkla ülkedeki değişik ırk, din, dil ve milliyetlere eşitlik tanınması, adem-i merkeziyetle yerel yönetimin kurulmasını, teşebbüs-ü şahsiyle ise sermaye birikimini güvence altına alacak her türlü engelin kaldırılmasını ve yabancı sermayeye kolaylıklar tanınmasını amaçlamaktadır. Bu ilkeler İttihat ve Terakki'nin uluscu, merkezci ve devletçi görüşlerine zıt fikirlerdir. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının programı Prens Sabahattin'in görüşlerini benimsemiştir. Ancak Prens Sabahattin partiye girmeyecek, arka planda kalmayı yeğleyecektir.

Kuruluşu ardından yapılan ara seçiminde Hürriyet ve İtilâfın adayı Tunuslu Hayrettin Paşa'nın oğlu, yazar Tahir Hayrettin Bey'in İttihatçı adayı Dahiliye Nazırı Memduh Bey'e karşı tek oy farkla seçimi kazanması, İttihatçıları şiddet yoluyla iktidarda kalmaya sevketmiştir. Siyasal tarihimize «sopalı» ya da «dayaklı» seçimler diye geçen 1912 seçimleri İttihat ve Terakki'nin baskısıyla sonuçlanmış, muhalefet 284 sandalyeden ancak 6'sını kazanabilmiştir. Nitekim 1912 genel seçimleri Hürriyet ve İtilâfçıların katıldıkları ilk ve son seçimdir. 11 Haziran 1913'de Mahmut Şevket Paşa'nın Babıâli'ye giderken sokakta öldürülmesi sonucu İttihat ve Terakki muhalefete karşı baskıyı yoğunlaştırmış, suçlu olarak gördüklerinin bir kısmını Sinop'a sürmüş, 12 kişiyi de idama mahkum etmiştir. İdam edilenler arasında Hürrivet ve İtilâfçı Tahir Hayrettin'in kardeşi Salih Paşa da vardır. Ülke dışına kaçanlardan Prens Sabahattin ile Hürriyet ve İtilâf'ın kurucularından İsmail Hakkı Bey gıyaben idama mahkum edilmişlerdir.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası resmen kapatılmayacaktır. Ancak Mahmut Sevket Paşa'ya yapılan suikasttan sonra etkisini yitirecek ve 1918 ertesine kadar faaliyet gösteremiyecektir. Ülke dışına kaçan bir kısım muhalif Paris'te Üçüncü Jön Türk hareketini başlattıklarını açıklayarak Milli Muhalefet Fırkası'nı kuracaklardır. Fırka 4 Şubat 1920 tarihli bir beyanname ile yeniden faaliyete geçtiğini kamuoyuna duyuracaktır. Kurucu üyesi ve başkanı Damat Ferit Paşa kabinelerine bakan ve şeyhülislam vererek iktidara fiilen sahip olmuştur. Milli Mücadele yıllarında Müdafaa-i Hukuk hareketine karşı tavır almıştır.

Zafer Toprak

HÜSEYİN Hilmi (İzmir ? / 1923). Osmanlı Sosyalist fırkası başkanı. Yetiştiği yıllar üzerine kesin bilgi yoktur. İzmir'de emniyet örgütüne bağlı olarak çalıştığı bilinmektedir. Çıkardığı ***«Serbest İzmir»*** (1907) gazetesi yolu ile dönemin aydınlarıyla ilişki kurduğu düşünülebilir. II. Meşrutiyetin ilânından bir süre sonra İstanbul'a yerleşti. ***«İştirak»*** gazetesini yayımlamaya başladı (26 Şubat 1910). Bu gazetenin Divan-ı Harbi Örfi (sıkıyönetim) komutanlığınca kapanması üzerine bir süre tutuklandı. Bu evrede ***«İdrak»***, ***«İnsaniyet»***, ***«Sosyalist»*** adlı gazetelerin çı-

Sosyalist Hilmi

karılmasına öncü oldu. Namık Hasan, Pertev Tevfik, İsmail Faik, Baha Tevfik v.b. ile birlikte Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı (Eylül 1910). Partiye genel başkan seçildi. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine Sinop'a sürgün edildi (haziran 1913). Mütarekeye kadar Çorum ve Bala'da gözaltında yaşadı. Serbest bırakılınca yeniden İstanbul'a yerleşerek «*İdrak*» gazetesini yayımladı. Partisini bu kez, Türkiye Sosyalist Fırkası adiyle yeniden örgütledi (Şubat 1919).

«Sosyalist Hilmi», «İştirakçi Hilmi» nitelemeleriyle anılan Hüseyin Hilmi'nin kişiliği, çalışmaları, yaşadığı duyarlı yıllardaki eylemleri, Kurtuluş Savaşı'nı örgütleyen güçlerle isticalarla ilişkileri üzerine değişik yorumlar vardır. Kimi kaynaklar, Hürriyet ve İtilafçılarla işbirliği yaptığını bildirmekte, kimileri İngiliz istihbarat Servislerine bağlı bulunduğunu yazmaktadır, Sosyalist Fırkası'nın 1. döneminde Baha Tevfik, Dr. Refik Nevzat gibi düşün adamı kimlikleri ağır basan kişilerle işbirliği yaparak kendini yetiştirmiş, yazılarında özellikle zengin, yoksul çelişkisi üzerinde durmuştur. Mütareke yıllarında İstanbul Polis Müdürlüğü yapan «İngiliz ajanı Tahsin'in teşvikiyle» öldürüldüğü söylenir.

HÜSEYİN Kâzım Kadri (İstanbul 1870 / İstanbul - 1934). Yazar, dilci. Mülkiye ve İzmir'de İngiliz Ticaret Mekteplerinde okudu. Maliye Mektubi Kalemi, Hariciye Nezareti'ndeki memurluklarından sonra Darüşşafaka Lisesi'nde Kozmoğrafya hocalığı yaptı. II. Meşrutiyetin ilânından sonra Hüseyin Cahit'le birlikte *Tanin* gazetesini kurdu... Samsun, Serez mutasarrıflıkları, Halep ve Selânik valiliklerinden sonra Saruhan Mebusu olarak Mebusan Meclisine katıldı (1912) 1. Dünya Savaşı yıllarını Beyrut'ta geçirdi. Aydın'dan milletvekili seçildi. Kısa sürelerle Ticaret, Ziraat ve Evkaf nazırlıklarında da bulundu (1920). Cumhuriyetten sonra dil, felsefe, din alanlarında çalıştı; özellikle sözlükleriyle tanındı.

Başlıca Yapıtları: Türk Lugati (Türk dillerinin iştikaki ve edebi lugatleri) çift sütun üzerine 3659 sahife olan sözlük 1927 28 yıllarında Millî Eğitim Bakanlığı, Arap harfleriyle, 1943 45 yıllarında yeni Türk harfleriyle Türk Dil Kurumu tarafından basıldı. *Mahdumlulu Divanı ve yedi Asırlık Türkçe bir manzume* (1924).

Hüseyin Zekâi Paşa (1860 1919). Asker ressamlar arasında seçkin bir yeri olan Hüseyin Zekâi Paşa düzenli bir resim eğitimi görmemiş, birçok subay ressamın gönderildiği Paris'e gitmemiş, kendi kendini yetiştirmiş yetenekli bir ressamdır. Kuleli Askeri Lisesi'nde öğrenci olduğu dönemde Hoca Ali Rıza'nın ilgisi üzerine kurulan resim atölyesinde çalışmaya başlamış, Harbiye'ye geçtiği zaman yağlıboya çalışmalarını geliştirmiştir.

Bir donanma gecesi, Boğaziçini tasvir eden bir tablosu II. Abdülhamit'e takdim edilmiş, kendisi de resimle uğraşan sultan tabloyu çok beğenerek Hüseyin Zekâi'nin yaverler sınıfına alınmasını emretmiştir. 1881 yılında Harbiye'yi teğmen olarak bitirdiği zaman ressam Şeker Ahmet Ali Paşa'nın yanına verilmiş, 1906 yılında Paşanın ölümü üzerine mabeyn ressamı olmuştur. 1908 yılında tugay komutanlığından emekliye ayrılarak Sanayii Nefise encümen azalığına verilmiş ve ölümüne kadar kendini resim çalışmalarına adamıştır.

Hüseyin Zekâi Paşa baştan klasik bir doğa ressamı olarak görünmesine karşın geniş kültürü ve çevre ilşkileri nedeniyle Avrupa'daki akımları izleme olanağını bulmuş, giderek empresyonist eğilimli resimlere yönelmiştir. Hüseyin Zekâi Paşa'nın Üsküdar'daki konağında dönemin sanatçılarıyla toplantılar yaptığı, İstanbul'a ziyarete gelen ünlü yabancı sanatçıları mutlaka davet ettiği ve yurtdışındaki sanat hareketlerini izlemeye çalıştığı bilinmektedir.

Figüre ve portreye hemen hiç eğilmemiş olan Hüseyin Zekâi Paşa'nın tüm ünlü eserleri manzaralar ve natürmortlardan oluşur. Sağlam tekniği, bilgili boyakullanımı ve perspektif uygulamasındaki ustalığı ile Hüseyin Zekâi Paşa son Osmanlı ressamları arasında seçkin bir yer edinmiştir.

Orhan Taylan

ILGAZ Âfet (Ezine 1937). Öykücü, romancı. İstanbul Çapa Eğitim Ensttüsü'nü bitirdi, öğrenimini Edebiyat Fakültesi Felsefe ve Klasik Diller Bölümlerinde tamamladı. Öğretmenlik yapmakta. Edebiyata *«İstanbul»* dergisinde çıkan (1956) öyküleriyle başladı. 1968'e, Rıfat Ilgaz'la evlenene kadar «Muhteremoğlu» sonra da «Ilgaz» soyadlarını kullanarak *«Türk Dili»*, *«Varlık»*, *«Gelecek»*, *«Yeni Gazete»* dergi ve gazetelerinde de yazdı. Konularını Ege Bölgesinden, daha çok Çanakkale Ezine'den İstanbul'a göçen orta halli ailelerden, kasabalılardan, küçük burjuvalardan çıkardı. Bunların kentle, birbirleriyle ve değişik kuşaklarla olan ilişki ve çelişkilerini doğru gözlemlerle ve rahat anlattı. Fakat ara tabakaların yaşanan gerçeğini toplumcu gerçekçiliğe dönüştüren bir öykü dünyası kuramadı. Öğretmenlik anılarından, hapishane yaşamından, kadınlar dünyasından yararlanarak yazdıklarında da hep gördüğünü, yaşadığını hatta dinlediğini yazmakla yetindi, gözlemlerini ayıklayarak dönüştürmeyi benimsemedi.

Afet Ilgaz

Yapıtları: Eşiktekiler (*«Yeni İstanbul»* gazetesinin düzenlediği 1959 Töreharı Roman Ödülü'nü kazandı, 1960), *İtalya Mektupları* (gezi notları, 1962). *En Güzel İtalyan Hikâyeleri* (çeviri, 1962), *Bedriye* (roman - öykü, 1963), *Başörtülüler* (Türk Dil Kurumu 1965 Hikâye Ödülü'nü kazandı, 1964), *Toprak* (öyküler, 1968), *Halk Hikâyeleri* (1972), *Annem Annem* (çocuk romanı, 1972), *Çeribaşı Abdullah'la İdamlık İsmail* (hikâyeler, 1974), *Değişen Sevgiler* (çocuk romanı, 1976), *Aşamalar* (roman, 1977).

Necati Mert

ILGAZ Rıfat (Cide - 1911). Şair, yazar. İlk okulu Terme'de Orta Okulu Kastamonu'da okudu. Kastamonu Öğretmen Okulu'nu bitirdi. Gerede Akçakoca ve Düzcede altı yıl öğretmenlik yaptıktan sonra, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümünü bitirdi. Adapazarı, İstanbul Nişantaşı ve Karagümrük Orta Okullarında öğretmenlik yaptı.

1926 ile 1939 yılları arasındaki denemelerinden sonra toplumcu gerçekçi şiir anlayışına bağlandı. Bu türdeki şiirlerini 1943 yılında Yarenlik adlı bir kitapta topladı. Geniş bir ilgi ve olumlu yankılar yarattı. Küçük insanı ve toplumsal acıları konu alan yalın, açık ve akıcı bir şiir dili ve kişiliği oluşturdu. 1944 yılında yayınlanan *Sınıf* adlı kitabından dolayı Türk Ceza Kanununun 141. maddesine karşıt eyleminden dolayı altı ay hüküm giydi. Bir yıl daha öğretmenlik yaptıktan sonra gazeteciliğe başladı. *«Markopaşa»*, *«Malumpaşa»*, *«Merhumpaşa»* dergilerinin yazışleri müdürlüğünü yaptı. 1952 yılında *«Adembaba»* adlı mizah dergisini çıkardı. *«Dolmuş»*, *«Taş»*, *«Karikatür»*, *«Şaka»*, *«Külah»* dergilerinde ve *«Yeni Gazete»*de yazdı. 1947'de *«Yaşadıkça»* ve 1953'de *«Devam»* adlı şiir kitapları yayınlandı. Yazı ve şiirlerinden dolayı yeniden takibata uğradı. 1954'de *Üsküdarda Sabah Oldu* yayınlandı ve Rıfat Ilgaz yeni bir hapislik yaşamına başladı.

İlk ürünleri Kastamonu'da *«Nazikter»*, *«Açıksöz»* ve *«Güneş»*, *«Çığır»* *«Oluş»*, *«Yücel»*, *«Varlık»*, *«Hamle»* dergilerinde eski ölçü ve kalıplara uygun şiirlerdi ve kitaplarında yer almadı. 1940'dan sonra *«Yü-*

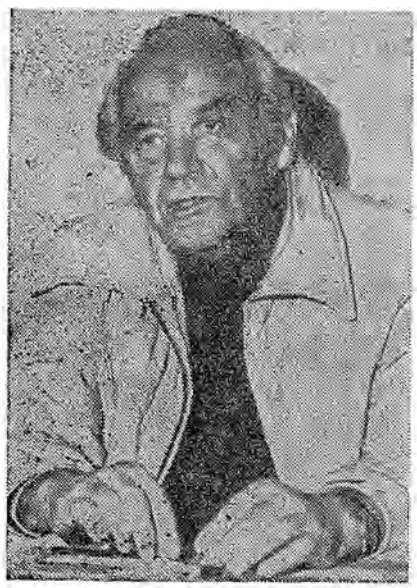

Rıfat Ilgaz

rüyüş», «*Pınar*», «*Yurt ve Dünya*», «*Ant*», «*Gün*», «*Yeryüzü*», «*Beraber*» dergilerinde çıkan yazı ve şiirleriyle edebiyatımızda 1940 kuşağı diye anılan toplumcu gerçekçi akımın önde gelen isimlerinden biri oldu. «*Yelken*», «*Türk Solu*», «*Yeni Dergi*» ve kuruluşuna katıldığı «*Gelecek*» dergilerinde yeni duyarlıklarla şiirini geliştirdi.

1962 yılında önceki kitaplarından seçmelerle yeni şiirlerini *Soluk Soluğa* adlı kitabında topladı.

İkinci hapislik yıllarından sonra Rıfat Ilgaz'ın öykü ve romana yöneldiği görülüyor. *Radarın Anahtarı* (1957), *Don Kişot İstanbul'da* (1957), *Hababam Sınıfı* (1959), *Bizim Koğuş* (1959), *Kesmeli Bunları* (1962), *Nerde O Eski Usturalar* (1962), *Saksağanın Kuyruğu* (1962), *Şevket Ustanın Kedisi* (1965), *Garibin Horozu* (1969) adlı mizah türündeki öykü ve romanları birbirini izledi. 1969 yılında yayınlanan Karakılçık adlı şiir kitabıyla şiir alanındaki tutarlı gelişimini belgeledikten sonra, yine öykü ve roman türünde ama bu kez mizah türünde olmayan *Karadenizin Kıyıcığında* (1969), *Karartma Geceleri* (1974) adlı kitapları yayınlandı. Bu yapıtlarıyla Rıfat Ilgaz bu türlerde de ne denli usta bir yazar olduğunu kanıtladı. Çoğu mizah türünde olan bu yapıtlar ve özellikle *Hababam Sınıfı* kitlelerce sevilerek geniş ilgi gördü. Bir çok kez yeniden basıldı. Oyunlaştırılarak sahnelendi. Filme alındı. Yabancı dilere çevrildi. Ve bu ilgi *Hababam Sınıfı Sınıfta Kaldı*, *Hababam Sınıfı Baskında* vb. yeni oyunların yazılmasını zorladı. Ayrıca *Abbas Yolagiden* (1967), *Çil Horoz* (1970) *Çatam Meddah* oyunu gibi oyunları birbirini izledi. Bu arada Rıfat Ilgaz çeşitli günlük gazetelerde fıkra yazarlığı da yapmaktadır.

1974 yılında *Güvercinim Uyur mu* adlı kitabıyla 12 Mart öncesi ve sonrası izlenimlerini yansıttı.

1940 ile 1971 yılları arasında yayınlanmış şiirlerinden yapılan seçmeleri *Uzak Değil* adlı bir kitapta topladı..

Şiirlerinde olduğu gibi öykü ve romanlarında da yaşadığı çağa dürüstçe tanıklık etmiş, çektiği bütün acılara karşın yaşama sevinci ve yarın umudunu yitirmeyen bir yazar olarak görülür. Özellikle *Karartma Geceleri* ve *Karadenizin Kıyacığında* adlı kitaplarında, hem kişisel dramını, hem de bu dramın kaynaklandığı dünya ve yurt koşullarını bilinçle yansıtmasını bilen bir anlatım ustası olduğunu kanıtlamıştır.

Aydın Hatipoğlu

RIFAT ILGAZ'ın Şiirinden Bir Örnek

ALİŞİM

Kasnağından fırlayan kayışa
kaptırdın mı kolunu, Alişim.,
Daha dün öğle paydosundan önce
Zilelinin gitti ayakları,
Yazıldı onun da raporu:
«İhmalden..»
Gidenler gitti Alişim,,
boş kaldı ceketin sağ kolu...
Hadi köyüne döndün diyelim,
tek elle sabanı kavrasan bile
sarı öküz gün görmüştür,
Anlar işin içyüzünü!.
Üzülme Alişim, sabana geçmezse hükmün
Ağanın davarlarına geçer...
Kim görecek kepenk altında eksiğini,
kapılanırsın boğazı tokluğuna.
Varsın duvarda asılı kalsın bağlaman
beklesin mızrabını.
Sağ yanın yastık ister Alişim,
sol yanın sevdiğini.
Velâkin kızlar emektar sazın gibi
Çifte kol ister saracak.

IRGAT, Cahit (Lüleburgaz 1915 / İstanbul 1971). Şair, sahne sanatçısı. Edirne Öğretmen Okulu son sınıftan ayrıldı; bir süre oyunculuk yaptıktan sonra Ankara Devlet Konservatuvarı'na girdi, dört yıl okudu. Yıllarca İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda, Küçük Sahne'de, Gen-ar, Dormen tiyatrolarında çalıştı. 1940-60 döneminin kalburüstü oyuncularından sayıldı, birçok film de çevirdi. «*Varlık*», «*Serveti Fünun-Uyanış*», «*Gündüz*», «*Yürüyüş*», «*Ant*», «*Yığın*», «*Yaprak*» (1935-1950) dergilerinde yayımladığı şiirlerle yeni edebiyat akımının öncü isimleri arasına katıldı. *Bu Şehrin Çocukları* (1945) ve *Rüzgârlarım Konuşuyor* (1947) kitaplarında topladığı bu şiirlerde,

Cahit Irgat

II. Dünya Savaşı kuşağının hayata ve insanlara değişik açılardan bakmasının yarattığı zenginlikler açık özellik olarak göründü. Asım Bezirci'nin belirttiği gibi, önceleri yeni şiirini kurarken belki bir süre geçiş dönemi kuşağının öteki şairleriyle ortak bir söyleyiş ya da etkilenme çizgisi yaşadı. Ama buruk, okuyanı birdenbire saran bu şiirler biçimsel sınırlarda kalan etkilenmeleri kolayca aşıverdiler. Daha sonraki şiirlerinde ise kendi sesine alışmış bir Cahit Irgat, kimi zaman simgelere başvursa bile, öfkenin, haklı isteklerin şairi oldu. Ceza Yasasının 142. maddesine aykırı görülerek *Rüzgârlarım Konuşuyor, Ortalık* adlı kitapları hakkında dava açıldıysa da hüküm giyme-

di. Bir suskunluk döneminden sonra son yıllarında *«Yeni Dergi»*, *«Yeni Edebiyat»*, *«Yeni Gazete»*, *«Ulus»* gazete ve dergilerinde yayımladığı şiirlerle ilgiyle izlenen şair *«Akşam»* gazetesinde (temmuz ağustos 1968) *Çok Yaşasın Ölüler* adıyle anılarını yayımladı. *Geri Dönemezsin* (1948)'den sonra, *«Milliyet»* gazetesinde tefrika edilen bir roman daha yazdı: *İnsan Kafesi* (1971). *Şiir Kitapları: Bu Şehrin Çocukları* (1945), *Rüzgârlarım Konuşuyor* (1947), *Ortalık* (1952), *Irgatın Türküsü* (1969). **(Ş.K.)**

CAHİT IRGAT'IN Şiirinden Bir Örnek

DERT Mİ ARARSIN

Malûm paradan yana çektiğimiz,
Dert mi ararsn sen bizde,
Dertten yana sakkım saçak yüklüyüz:
Gülümse talihimiz, göster çocuk yüzünü
Hasretiz herşeye, güler yüze, sevince.

Nemiz eksik
Bu gök yüzü altında?

Soyunmuş dökünmüş bizi bekliyor
Bütün nimetlerile, yaşamak.

Sevda mı istiyorsun, komşu kıza sevdalan
Yolculuk mu? İşte vapur, işte tren.
Meyveler dallarında geçen mevsimden güzel,
Ellerini uzatmanı bekliyor.

Irkçılık, İnsan ırklarının eşitsizliği ve Türk ırkının bütün diğer ırklardan üstün olduğu inancında olan Türk ırkçılığı, Osmanlı imparatorluğunun son döneminde «Türk Milliyetçiliği» ve «Pan-Türkizm» akımlariyle birlikte ortaya çıktı. «Türkçülük» ve «Turancılık» akımlariyle «ırkçılık» akımının birleştiği ve ayrıldığı noktalar bulunmaktadır. Türkiye'de ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde ırkçılık, «ırka dayalı bir Türk siyasal ulusçuluğu meydana getirmek» düşüncesinden başlayarak, «bütün ırkların üstünde Türk ırkı» belgisiyle Türk ırkının bütün diğer ırklardan üstün olduğu düşüncesine kadar gelişmiştir.

«Irka dayalı bir Türk siyasal ulusçuluğu» meydana getirmek düşüncesi, ilk olarak Yusuf Akçura (1876 - 1955) tarafından Mısır'da *«Türk»* gazetesinde yayımlanan *«Üç Tarz-ı Siyaset»* başlıklı uzun makalede ileri sürüldü (1904). Yüz yıla yakın dil, edebiyat, filoloji, siyaset alanlarında Türkçülük düşüncesi ve düşünce akımı var olduğu halde, Türk milliyetçiliğinin siyasetteki değer ve önemine ilişkin *Üç Tarz-ı Siyaset*'ten önce bu derece açıklıkla ve kesin olarak sözeden başka bir yapıt da yazılmış görünmüyor. 19. yüzyılın ortalarına kadar Fransa'nın öncülük ettiği «liberal milliyetçilik» akımı, Fransa'nın Prusya'ya yenilmesi (1871) olayından sonra önemini ve gücünü yitirdi, yerini «ırka dayalı milliyetçilik» anlayışına bıraktı. O dönemde İstanbul'da Türk milliyetçiliği davası peşindeki bazı gençler, siyasal olmaktan çok bilimsel bir mahfel oluşturdular. Bu mahfelin oluşumunda Osmanlılarla Almanların ilişkilerinin artmasının; Alman dilinin ve Almanların tarih bilimi hakkındaki incelemelerinin bu gençlerce bilinir olmasının hayli etkisi olduğu sanılmaktadır. O zaman bu çevrede Şemsettin Sami, Veled Çelebi, Mehmet Emin (Yurdakul), Necip Asım, Hasan Tahsin gibi kişiler vardı ve bunların görüşleri kısmen *«İkdam»* gazetesince de destekleniyordu. İşte o dönemde Avrupa'da Gobineau'nun ortaya attığı ırk teorisine dayanan büyük ulusal devletler kurma düşüncesi yayılıyordu (Parcermanizm, Panislâvizm vb. akımlar). Osmanlı Türklüğü ile Kuzey Türkleri arasında duygu ve düşünce köprüsü kurmak isteyen Yusuf Akçura, «Tehvid-i Etrak», «Türklük», «Türk milliyet-i siyasası» gibi adlarla Türk ırkçılığı tezini ortaya attı. Irkçılığın temelinde, çökmekte olan Osmanlı devletini kurtarma kaygısı, Osmanlı devletinde uyanan milliyetçilik bilinci ve büyük bir Türk devleti kurulması tasarıları bulunuyordu.

Yusuf Akçura'ya göre: «Zamanımız tarihinde görülen genel akım ırklardadır, Türk birliği için girişim Osmanlı Türkleri tarafından yapılmalıdır. Osmanlı devletinde Türkler, dünyadaki Türk toplumlarının en güçlü, en ileri ve uygarıdırlar.» Yusuf Akçura, Türk birliğine götürüp Türklük bilincini geliştirmek üzere dört aşama ve iki alanda öneriler getirdi. İlk önce Osmanlı devleti sınırları içindeki Türkler arasındaı rksal bağlar din duyguları gibi kuvvetlendirilecekti. İkinci aşamada Türk olmamakla birlikte bir dereceye kadar Türkleşmiş olan Osmanlı toplulukların Türkleştirilmesine geçilecektir. Üçüncü aşamada Türklükten etkilenmemiş, ulusal bilinçten yoksun topluluklar Türkleştirilecektir. Yusuf Akçura, ikinci alan olarak Asya ve Doğu Avrupa'yı ele alıyor, dördüncü aşamada da kültürel ve siyasal yönden Asyadaki ve Doğu Avrupa'daki Türkler birleştirilip bilinçlendirilecektir. Yusuf Akçura «ne olursa olsun, ırka müstenit siyasî bir millet türetmek fikri pek turfandadır, pek az yaygındır» düşüncesindedir. *Üç Tarz-ı Siyaset* (Üç meslek-i siyasî), osmanlıcılık, islâmcılık ve Türkçülük akımların inceleyen bir makaledir. Yusuf Akçura İslâm devletlerinde bile «ırk tesirleri ve muhtelif vakalar neticesi, dinin teşkil ettiği siyasi birlik kısmen bozuldu» diyordu. Ona göre Türk birliği siyasetindeki «fayda lar» şunlardı: a) Osmanlı ülkesindeki Türkler, hem dinî, hem ırkî bağlar ile pek sıkı, yalnız dinî olmaktan sıkı birleşecek ve esasen Türk olmadığı halde bir dereceye kadar Türkleşmiş sair müslim unsurlar daha ziyade Türklüğü benimseyecek ve henüz hiç benimsememiş unsurlar da Türkleştirilebilecekti b) Asıl büyük fayda, dilleri, ırkları, âdetleri ve hatta ekseriyetinin dinleri bile bir olan ve Asya kıtasının büyük bir kısmiyle Avrupa'nın şarkına yayılmış bulunan Türklerin birleşmesine ve böylece büyük milliyetler arasında varlığını muhafaza edebilecek büyük bir siyasî milliyet teşkil eylemelerine hizmet edilecek ve işbu büyük toplulukta Türk toplumlarının en güçlü ve en modernleşmişi olduğu için Osmanlı devleti en mühim rolü oynayacaktı. Son vakaların fikre getirdiği (Yusuf Akçura, 1904-5 Rus Japon savaşında Japonların üstünlüğünü ve yayılmacı politikasını kastediyor) uzakça bir istikbalde, meydana gelecek beyazlar ve sarılar âlemi arasında bir Türklük cihanı husule gelecek ve bu orta dünyada Osmanlı devleti şimdi (1904) Japonya'nın sarılar âleminde yapmak istediği vazifeyi üzerine alacaktı.

Yusuf Akçura'nın Japonya'yı örnek olarak göstermesi, onun Türk ırkçılığının yayılmacı ve emperyalist bir ırkçılık olduğunun da bir belirtisidir.

«Türk kimdir?». Mısır'da yayımlanan *«Türk»* gazetesine göre, Türk, ancak Osmanlı uyruğu olan bir Garp Türkü'ydü. Yusuf Akçura ise «Türk Hanbalık'tan (Pekin'den), Karadağ'a, Timur yarımadasın-

dan Karalar iline kadar Asya, Avrupa ve Afrika'nın mühim bir kısmını kaplayan büyük ırkın efradındandır» Yusuf Akçura, Türk Büyükleri sorununda Fatih, Selim, İbni Kemal, Nefi, Baki, Evliya Çelebi gibi isimlerle yetinmeyerek Oğuz Han, Cengiz Han, Timur, Uluğ Bey, İbni Sina, Teftazenî ve Nevaî (Ali Şîr Nevaî) gibi kişileri de Türk ırkından sayıyor.

Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset*'i, İstanbul'da Meşrutiyetten sonra basıldı (1912). Meşrutiyet'ten sonra «Türk Derneği»ni de kurdu (1908), Türk Yurdu Derneği'nin (1911) ve Türk Ocağı'nın (1912) kurucuları arasında bulundu, Birinci Türk Tarih Kongresine başkanlık etti (1932) ve Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'nda da bulundu.

Yusuf Akçura'nın öncülüğüyle kurulan «Türk Derneği»nin tüzüğünün ikinci maddesinde derneğin amacı şöyle anlatılıyordu:

«Cemiyetin maksadı, Türk diye anılan bütün Türk kavimlerin mâzi ve haldeki âsâr, ef'al ve mahiyetini öğrenme ve öğretmeye çalışmaktır. Cemiyetin âsârı atikasını, tarihini, lisanlarını, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnolojisini, ahvali içtmaiye ve medeniyet durumlarını, Türk memleketlerin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp tanıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel ve ilim lisanı olabilecek surette elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlâsını tetkik etmektir.»

Bu derneğin kurucuları arasında Ahmet Mithat, Emrullah, Necip Asım, Bursalı Tahir, Korkmazoğlu Celâl, Velet Çelebi, Akçuroğlu Yusuf, Müverrih Arif, Akyiğitoğlu Musa, Ferit (Tek), Fuat Raif ve Rıza Tevfik vardı. Derneğe üye olanlar arasında Mehmet Emin, İsmail Gaspirenski (Yusuf Akçura'nın eniştesi). Hüseyin Cevat, Yusuf Beyzade Nazif, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzade Ali, Köprülüzade Fuat, Sabit ve İspartalı Hakkı Beyler bulunuyordu.

Türk Derneği, «milliyet» esasına dayanan ilk dernektir.

2. Meşrutiyetten önce böyle bir dernek kurulması olanaksızdı. Bu derneğin yöneticilerinin İstanbul'dan uzak yerlere atanmaları nedeniyle, Türk Derneği kısa ömürlü oldu (1908-1911), yerini Türk Yurdu Cemiyeti'ne bıraktı.

Türk Yurdu Cemiyeti'nin kurucuları Akçuraoğlu Yusuf, Ağaoğlu Ahmet, Ahmet Hikmet, Hüseyinzade Ali Bey, Dr. Akil Muhtar, Ahmet Hikmet (Müftüoğlu)dur (18. 8. 1911). Derneğin yayın organı *«Türk Yurdu»* dergisiydi. Derneğin ilk murahhaslığına Yusuf Akçura seçildi. Ahmet Hikmet beyin Peşte başşehbenderliğine atanması ile boşalan yere de Ziya Gökalp getirildi. Yusuf Akçura tarafından hazırlanan *«Türk Yurdu»*nun programında şu maddeler bulunuyordu: 1 — Türk Yurdu, Türk ırkına mensup halkın ekseriyeti tarafından okunup istifade olunacak bir tarzda ve lisanda yazılacaktır. Binaenaleyh lisanı sade olacak, muhteviyatının bu mevzuları Türk ekseriyetinin istifadesine yarayacak şeylerden intihap olunacaktır. 2 — Türk Yurdu, umum Türklerce makbul olabilecek bir mefkûreyi meydana çıkarmağa çalışacaktır. 3 — Türk Yurdu, umum Türklerin kendi aralarında tanışmalarına çalışacak, gerek ahlâkî, gerek iktisadî cihetten yükselmelerine hizmet edecektir, 4 — Türklerin birbirleriyle tanışmalarını kolaylaştırmak için Türk Yurdu Mecmuası Türk dünyasının her tarafında olup biten işlerden ve kardeşler arasında sevinç ve kederi mucip olacak vakıalardan ve muhtelif Türk illerindeki fikir hareketlerinden ve edebî inkisaflardan haberdar edecektir. 5 — Dahilde ancak Türklük ve Türk unsurunun siyasî ve iktisadî menfaatlerini müdafaa edecektir. 6 — Mefkûresizlikden dolayı tembellik ve rehavetin ve ümitsizliğin önüne geçmeğe çalışacaktır, 7 — Türk Yurdu'nun beynelmilel siyasette takip edeceği istikamet Türk âleminin menfaatlerini müdafaa olacaktır.

Türk Derneği ve Türk Yurdu Cemiyeti'nin geliştirdiği «ırka dayalı bir Türk siyasal ulusçuluğu» akımı, Türk Ocağı'nın kurulmasiyle (1912) yaygınlaşıp etkinlik kazanmıştır. Yusuf Akçura, Mehmet Emin, Ahmet Ferit, Ağaoğlu Ahmet, Fuat Sabit vb. tarafından kurulan Türk Ocağı Derneği'nin amacı «Cemiyetin maksadı, İslâm kavimlerinden başlıcası olan Türklerin millî terbiyesinin ve ilmî iktisadî ve içtimaî seviyesinin terakki ve itilâ eylemesine ve Türk dilinin kemal bulmasına çalışacaktır» (md. 2) biçiminde idi. Türk Ocakları, o zamanın gençliğinin düşüncelerine yön veren birinci merkez haline geldi ve Türkçülük akımının güç kaynağı bulduğu bir örgüt olmakla birlikte, ırka dayalı Türk siyasal ulusçuluğunun ve giderek Türk ırkının bütün diğer ırklardan üstün olduğu biçimindeki ırkçı akımların boy attığı bir örgüt niteliği de kazandı.

Ziya Gökalp de başlangıçta «ırk esasına dayanan bir Türk siyasal ulusçuluğu» devasını savunuyordu. Yazdığı *«Turan»* şi-

(1912) Türk milliyetçiliği akımının Turancılık biçiminin başlangıcıdır. *Kızıl Elma* ve *Altın Yurt* şiirlerinde de avrı eğilim vardır *Turan* şiirinde «Damarlarımda yaşar şan ü ihtişamla / Zaferle ırkımı tetviç eden bu nasiyeler» diyerek Türk ırkını taçlandıran alınların (fatihlerin, muzaffer hükümdarların alınları) damarlarındaki kanda yaşadığını belirttiği gibi, «Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan / Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan» mısralariyle de yayılmacı ve emperyalist bir ırkçılık davası peşindedir. Nitekim *Altın Yurt* şiirinde «Ey Türk Hanları: Türkün ayak bastığı / Her yer ana vatandan bir parçadır» deyişiyle Nazi'lerin Lebessraum'una benzeyen bir «hayat sahası» görüşünü de savundu. Daha sonraları Ziya Gökalp, «Türkiye Türkçülüğü» ile «Bağımsiz bir kültüre, ulusal bir ekonomiye dayanan ulusçuluğu» savundu.

İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nde çalışan ve genel merkez üyesi olarak Partinin ideologluğu görevini yürüten Ziya Gökalp'in ırkçı-Türkçülüğü, Alman emperyalizminin bir aracı olan pancermanizmin Orta Asya'ya (Çarlık Rusya'sına ve Hindistan'a) doğru bir uzantısı olarak, «pantürkizm» ya da «Turancılık» biçimine dönüşerek Jön Türk yönetiminin ideolojisi haline geldi. Bir küçük burjuva romantizminin «öze dönme», Orta Asyadaki atalarının bozkırlarına yönelme hayalleriyle dolu bu ideoloji, Alman emperyalistlerince körükleniyordu: Kafkasya'dan Çin sınırına kadar Rus Çarlığının egemenliği'nde bulunan ülkelere sızmaya başlayan böyle bir ideoloji, bütün Rusya'yı ağına aldıktan sonra bir İngiltere sömürgesi olan Hindistan'ı da etkileyebilirdi. Hamburg Bağdat ekseni, Basra körfezinden, biri Hindistan'a, öteki Orta Asya'ya yönelmek üzere ikiye ayrılıyordu. Ziya Gökalp'in hayranı olduğu Enver Paşa ırkçı - Turancı ideolojiyi benimseyerek, Turan'a doğru sefer açtı. İçerde ise ırkçı - Türkçü ideoloji, ulusal bir burjuvazi yaratma girişimlerinde Rum ve Ermenilerin yerini Türk burjuvazisinin alması girişimlerinde kullanıldı. Gökalp'in «Hangi, millet, hangi bey, hangi oymak, hangi boy / Baş eğmezse başını mızrağımız patlatsın» dizeleri Ermeni katliamını haber verir gibidir. Turan seferini de Ziya Gökalp şöyle müjdeledi:

«Eski yolda yaşansın eski sesler dinlensin / Şarka garbe yürüsün Oğuz Hanın ordusu» «Eski yolda fağfurlar, şahlar, çarlar, sultanlar / Vergi versin hanlara, vergi alsın hakanlar». Ziya Gökalp'in dizelerinde «kayzerler» yok. Çin, İran, Rusya gibi ülkeler Türk hanına vergi verecekler, ama Kayzer bundan istisna edilecekti. «Şarka garbe yürüyen Oğuz Hanın ordusu» ise, Enver Paşa'nın komutasında görünen, aslında Alman komuta heyetince yönetilen Osmanlı ordusundan başka bir şey değildir. Gökalp'in ırkçılığı. Kayzer Almanyasının emperyalist emellerine hizmetten başka bir işleve sahip olamadı.

Ziya Gökalp, «ırka dayanan siyasal bir

ulusçuluk» davası güttüğü dönemde, «Türk bir millet, bir ordu, katılmayan kaçaktır / Yasamızda yazılı harpten kaçan alçaktır» dizeleriyle Türkleri sürekli dövüşen, kan döken barbar bir kavim olarak tanımlıyordu. Gökalp, hayalî fetihlerden sonra kurulacak Türk imparatorluğunu da şöyle tanımlıyordu: «Benim köyüm Turan yurdu, Türklük benim ocağım / Yeni Turan Hakanlığı, payitahtı Akkurum.» Buradaki Akkurum, İstanbul kentidir. «Meşhed'e doğru» şiirinde ise, «Anadolu Türk yurdudur, karşı yaka Türk ili / Siz asılsız türediler değilsiniz / Sizdeki kanlar taşır hakanlardan kalma (büyük emel)i» dizeleriyle Yusuf Akçura'nın daha sonraları «Emperyalist Türkçülük» dediği yayılmacı ve saldırgan bir ırkçı - Türkçülük peşinde olduğunu da ortaya koydu. «Balkanlar Destanı» şiirindeki «Nereye girmişse hilâl, orası Turan'dır geri al Kan ile kılıçtır Türke alâmet» dizeleri de bu yayılmacı, saldırgan ve barbar ırkçılığı gösteriyor. Gökalp, daha sonraları tüm uygarlıkları Türk ırkının kurduğu yolundaki ırkçı teoriyi haber veren şu dizeleri de yazdı: «Akordumuz sola gitti / Üç hakanlık tesis etti / Medi, Sümer, Akat, Hitit / Bu üç şanlı oymağımız / Birincisi Azerbaycan / İkincisi Kaldenistan / Üçüncüsü Arz-ı Kenan». Bugünkü ırkçılar ise, Sümer vşe Hitit uygarlıklarının Türklükle ilgisinin bulunmadığını, ancak Sovyetler Birliği'nde bulunan Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetlerinin Türklerle meskûn olduğunu savunuyorlar. Ziya Gökalp, Kurtuluş Savaşı ve Kemalizm ile düşünsel ömrünü tamamladı. Ömrünün sonunda Mustafa Kemal'i desteklediği ve Türkiye Türkçülüğü görüşünü savunduğu halde, ırkçıların, Türk Nazilerinin kendilerine malettikleri bir düşünce adamı olarak kaldı.

Irkçılar, eski Cermen ırkçılığının en aşırı biçimi olan Nazi ırkçılığının Almanya'da etkinliğini arttırmasına paralel olarak, ırkçılığı kan, ırk, pala kılıç ve barbar-histografvası içeriğiyle doldurdular.

Kurtuluş Savaşı sonrasında devletin resmî tarih görüşü içinde «ırkların üstünde Türk ırkı» belgisiyle anılan ırkçılık belirmeye başladı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasiyle birlikte «ırka dayalı bir Türk siyasal ulusçuluğu» davası amacına erişmiş sayılabilirdi, «Türk birliği» Türkiye topraklarında sağlanmıştı. Hıristiyan ve Arap tarihçilerinin Türkleri küçümseyen, onları aşağılayan görüşlerine karşılık olmak üzere, bir başka tür ırkçılık akımı geliştirildi. Bu akımın devlet desteğiyle kabul ettirmek istediği tezlerin başlıcaları şunlardır: «Göçler ve akınlar neticesinde iptidaî ırklar zaman geçtikçe birbirine çok karışarak yeni yeni birtakım ırklar türemiştir. Fakat bu karışmalar ne kadar çok olursa olsun, aynı iklimin daime aynı vasıfları meydana çıkarmaktaki tesiri, ancak bellibaşlı birkaç ırkın vücude gelmesini icap ettirmiştir: a) Baykal gölü yanlarından başlayarak Altaylar ve Ortaasya'dan itibaren Hazar denizi ve Karadeniz çevrelerile, Ege Denizi ve Tuna boylarına kadar olan geniş yerlerde binlerce yıllardanberi beyaz renkli olan Türkler otururlar...» denildikten sonra Kuzey Asya ve Avrupa'nın beyaz insanların yurdu olduğu, Doğu Asya'da Moğol ırkının yaşadığı, bir kısım sarıların Amerika'ya da geçtiği, Afrikada kara derili ırkın yaşadığı ve Amerika'nın asıl halkının kırmızı derili insanlar olduğu belirtiliyor. Resmî tarih görüşüne göre, ırklar, ancak iskeletler arasındaki farklardan belli olmakta, bu farklardan kafatasının ve yüzün şekline göre Türk ırkının kafatasının şeklinin «ekseriyetle» brakisefal olduğu ileri sürülmektedir. Irk da «aynı kandan gelen ve yapılışları birbirine benzeyen insanların meydana getirdiği birlik» olarak tanımlanıyor *(Ortaokul İçin Tarih,* I, İstanbul 1939, s. 11-12). Resmî tarih tezi Türk ırkını dünyaya uygarlık yayan seçkin ve üstün bir ırk olarak tanımlıyordu. Çin'i medenileştiren Türklerdir» (A.g.e. s. 21), Hindistan'a, Sümer devletine, v.b.'ne uygarlık getiren de Türklerdir (a.g.e. 41, 52). Mısır uygarlığını kuranlar da Türklerdir (s. 71), Etiler İmparatorluğu da Hata Türklerinin eseridir (s. 88). (Ortaasyalı Türkler» bu teze göre uygarlık aşısı yapan üstün bir ırktır. Yeryüzünde ne kadar uygarlık varsa bu ırkın eseridir! Bu görüş bir tür «megalomani ulusçuluğu» ve «dünya uygarlığına düşman bir şovenliğe» yol açtı.

Cumhuriyet döneminde resmî tarih görüşünün dışındaki ırkçılık, içeride ulusa bağımsızlık, sosyalizm ve barışa karşı olarak, dışta da SSCB düşmanlığı ve Alman emperyalizmi yanlısı olarak gelişti.

Günümüz ırkçıları, «Sıhhiye Vekili olduğu zaman gayrıtürkleri atarak yerine Türkleri yerleştiren Dr. Rıza Nur»u öncüleri sayıyorlar. Cumhuriyet dönemindeki ırkçıların önderi Rıza Nur'dur. Rıza Nur'un «Türkiye'nin yeni baştan ihyası ve Fırka Programı» (Paris, 1929) adlı yapıtı, Nazilerin Almanyada iktidara tırmandıkları dönemde yazıldı. Rıza Nur, «Fırka Programı»nda «Türkçü Bir Fırka'nın» (Partinin) ideolojisini, temel görüşlerini ve bazı ayrıntıları saptarken, Başbakanlığa bağlı bir ırk müdürlüğü kurulacağını, Rumelilerin Anadolulara oranla nüfuslarına göre memuriyetlere alınacağını ve «Türk olmayan» zabit, memur, muallim vb.nin bir yasa ile devlet hizmetinden çıkarılacağını, Türk uyruğuna geçen yabancıların Türk kanı taşısalar bile vekil, mebus, muallim ve zabit olamayacaklarını, ancak bunların bir kuşak sonraki Türklüğe tamamiyle özümsenmiş, eski dillerini unutmuş çocuklarının bu haklara sahip olabileceklerini hükme bağlıyordu.

Bu dönemde, Türk Tarih Kurumu'nun ilk kongresinde (1932), bazı ırkçılar, Ankara köylerinden getirdikleri bir kadınla erkeği «ideal Türk tip» olarak Kongre üyelerine tanıtmışlardı. Bunların «Türk ırkı» örneği olarak gösterdiği tipler, orta boylu, brakisefal, kumral, buğday tenli, düz saçlıydı. Bu tanıma bakılırsa, Atatürk sarı saçlı, mavi gözlü olduğundan Türk ırkından sayılmayacaktı.

Bu dönemin ırkçıları çeşitli yayın organları çevresinde kümelenmişlerdi: *«Atsız Mecmua», «Orhun», «Bozkurt», «Türk Yurdu», «Tanrıdağ», «Gökbörü», «Kopuz», «Türkçülük», «Altın Işık» «Kürşad», «Kızılelma»* başlıca organlarıydı.

Cumhuriyet döneminde ırkçılık teorisinin önde gelen adı, Hüseyin Nihal Atsız (1905-1975)dır. Nihal Atsız, ırkçı Türkçülük tezini şöyle açıklıyor:

«Türkçülük, bütün Türklerin tek devlet halinde birleşerek her bakımdan bütün milletlerden ileri ve üstün olması ülküsüdür. Bunun değişmez iki ana unsuru vardır: Irkçılık, Turancılık. Irkçılık, ilk önce bir millî savunma vasıtasıdır. Türkeli'ndeki azınlıkların kendi aralarında gizlice yürüttükleri ırk şuuruna karşı bir korunma tedbiridir... Irkçılık aynı zamanda bir hıfzıssıhha meselesidir. Karışmak daima üstün tarafın aleyhine olduğundan üstün bir ırk olan Türk ırkı, aşağı ırklarla karıştığı zaman ortaya çıkan melezlerde Türk'ün bazı üstün vasıfları kaybolmakta, aşağı ırkın iptidaî vasıflarından bazıları onun yerini tutmaktadır. Birer müsbet bilim olan antropoloji ve rasyolojinin ortaya koyduğu bu hakikatlerden siyasî düşüncelerle vazgeçilemez ilim ve hakikat siyasetin oyuncağı olamaz...

«Irkçılık en nihayet bir tarihî şuur meselesidir. En eski Türk devletlerinden başlayarak kısa ömürlü cumhuriyet devrinin sonuna kadar gördüğümüz binlerce örnek, devlette mühim mevkilere geçirilen yabancı kanlıların ihanetlerini göstermektedir. Bütün bunlara bakarak Türkçüler, ırkçılığı değişmez bir prensip olarak kabul etmişlerdir. Fakat bu ırkçılık, ırkçılığın ne olduğu-

nu bilmeyen veya bilmemezlikten gelenlerin ileriye sürdüğü gibi insanları ölçüden ve laboratuar muayenelerinden geçirerek nangi milliyete mensup olduklarını tâyin manasına gelmez. Hemen hemen her ırk başka ırklarla karışmıştır. Bundan bir şey çıkmaz. Çünkü tabiat bir müddet sonra melezliği tasfiye eder. Fakat bir ırk mütemadiyen başka ırklarla karışmakta devam ederse bir süre sonra bir daha düzelmemek üzere bozulur.. «Irkçılık tehlikelidir» diye bağıranlar dünyadan haberi olmayan birtakım zavallılardır. Dünyanın her yerinde, hatta ırkçılık düşmanlığını kısmen bizim gafillere aşılayan İngiltere ve Amerika'da bile mükemmel birer ırkçılık vardır. Amerikalıların ve İngilizlerin ırkçılık düşmanı gözükmeleri İkinci Dünya Harbinde Almanya'nın yaptığı ırkçılık dolayısiyledir. Almanlar kendi ırklarının üstün olduğunu iddia edip bazı haklı neşriyatla Amerkalıların ve ve İngilizlerin karışma yüzünden düştükleri zaafı gösterince Anglosaksonlar siyasî rekabet ve kıskançlık sebebinden ırkçılığa düşman kesilmişlerdi. Fakat onların düşman olduğu ırkçılık, resmî ve alenî Alman ırkçılığı olup gizli ve örfî Anglosakson ırkçılığı değildir.. Kunlar ve Göktürkler çağında saraylarımıza giren Çin prenseslerinin ihanetleri artık bugün popüler bilgi haline gelmiştir. Osmanlı Devletinde Kanuni Sultan Süleyman gibi büyük bir padişahı küçük düşüren haller İslâv asıllı Hürrem Sultan yüzündendir...

«...Irkçılığın aleyhinde bulunanlara şunu sormalı: —Kendinizi bir çingene ile bir tutar mısınız? Bir çingene ile evlenir misiniz? Çingene bir gelin veya damat kabul eder misiniz?..— Evet, derlerse mesele yok Hayır, derlerse ırk tefriki yapıyorlar demektir. Onların yalnız çingenelere karşı yaptığı bu ayırmayı biz başkalarına karşı da yapıyoruz... Irkçılık Anadolu Türklerinin içinde örf olarak yaşamaktadır...

«Türk, Türk soyundan gelen insandır. Türk soyundan gelince de pek nadir ve arizi bazı istisnalardan sarfınazar, o insanın Türkçe konuşması ve Türk kültürünü taşıması lâzımdır. Türk olduğu halde ana dilini kaybetmiş olan Polonya Litvanya Türklerini, Türkçe bilmiyorlar diye Türklük kadrosundan çıkaramayız.

«Türklerin bir millet olmak için mazide mukadderat birliğine, tarih birliğine ihtiyaçları yoktur. Türk birliği gerçekleştiği takdirde şamanî ve hiristiyan Türkler müslüman olacaklardır. Onun için şimdiden onları zorlamaya bir mecburiyet yoktur... Vaktiyle Türkler arasında bir ayrılık konusu olan Sünnîlik - Şiilik meselesi de artık bahse konu sayılamaz. Bunların hepsi Müslüman Türktür ve müslümanlığı anlayıştaki içtihat farkları artık Türkler arasında ikilik doğuramaz.. Bu Türklerin oturduğu yerler, Türk vatanıdır. Türklerin devamlı devlet ve medeniyet kurduğu Türk hatıralarıyla dolu ülkeler yurdumuzdur ve bize aittir... Yahudiler tam bir Arap ülkesi haline gelen Filistin'den nasıl Arapları sürerek orada bir yahudi çoğunluğu yaptılarsa biz de aynı şeyi yaparak bize ait olan toprakları mutlaka Türkleştireceğiz.. Bütün Türkleri kurtarmak millî hakkımızdır... Irkçılık ve Turancılık temelinde bütün Türkler birleşmiştir. Bunun dışında kalan meseleler, meselâ, iktisadî, sosyal ve hukukî görüşler Türkçülerin ileride halledecekleri meselelerdir. Bu meseleler üzerine dahi Türkçü düşünceler değişebilir. Fakat ırkçılık ve Turancılık asla değişmeyecektir.. » *(Orhun*, sayı: 68, 18 Ocak 1952)

1930'larda faşizm dünya ölçüsünde bir tırmanmaya geçtiğinde, Türkiye'de de ırkçılar faliyetlerini artırdılar. Zeki Velidî Togan'ın Türkye'ye dönüşü (1932) bu faaliyetleri hızlandırdı. Nazi Almanyası'nın Propaganda Bakanı Goebbels, Nazi Partisinin Nurnberg'teki kongresinde (1937) «davalarının» birçok ülkede ve bu arada Türkiye'de de emin ve sağlam adımlarla ilerlediğini belirtti. Gençlik çevrelerinde, ordu içinde, devlet katında ırkçılar kendilerine birçok yandaş da buldular. Nazi emperyalistlerinin hedefve çıkarları ile Türkiye'deki, ırkçıların amaçları birbiriyle çakışıyordu. O zamanlarda Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkan'ın çevresinde toplanan ırkçılar, kendilerine birtakım uydurma seçereler düzerek, yedi sekiz göbek yukardan beri öz Türk olduklarını iftiharla yaydılar birbirlerinin öz Türklüklerini bile kıskanarak dava arkadaşlarının Türk kanından olmadığını ileri sürdüler. Birbirlerini Arnavut, Ermeni, Rumelili vb. olmakla, kanı bozuk olmakla suçlayan ırkçılar, ırkçı ideolojlerini ulusallaştıramamışlar, derme-çatma düşüncelerle Nazi Almanyası'nın çıkarlarına uygun bir ırkçılık davası gütmüşlerdir.

Irkçılar, kendilerini o zamanlar «milliyetçi», «Türkçü» vb. adlarla sunuyorlardı. Bunların milliyetçilikleri «kafatası milliyetçiliği» idi. 1940 yıllarında Nihal Atsiz elinde bir araçla herkesin kafatasını ölçerek brakisefallere «öz Türk», dolikosefallere «gayrı-Türk» damgasını vuruyordu. Yapılan ölçümde Nihal Atsız'ın da dolikosefal olduğu anlaşıldı.

Irkçılar, bu dönemde *Nutuk*'taki «Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur» tümcesine dayanarak Atatürk'ün de ırkçı olduğunu ileri sürdüler.

Irkçıların, Anadolu halkını kendi içinde birbirlerine düşürmek için çeşitli etnik unsurları kullanmaya çalıştıkları, gerçek anlamda bölücülük yaptıkları, aslında Anadolu halkına bir değer de vermeyerek düşlerindeki «hayalî bir Türk ırkı» ile uğraştıkları izlendi.

Irkçılar, İkinci Dünya Savaşı içinde, Türkiye'nin Mihver bloku yanında savaşa katılması için savaşın faziletinden söz eden sayısız yazılar yayınlayarak propaganda yaptılar. Bunlara göre «hayat bir mücadeledir; harp canlı mahlûkların en alelâde fonksiyonudur. Biyoloji bakımından hayat bir savaştır. Tarih de hayatın milletler arasındaki çarpışmalardan ibaret olduğunu ve medenyetin ilerlemesine de savaşların sebep olduğunu kati olarak tesbit ediyor» (Nihal Atsız) «Mücadele değişmez bir kanundur, insan ırkları arasındaki mücadele de harptir ve harp en büyük medeniyet nâkilidir (taşıyıcısıdır)» (Altemur Kılıç). Yine ırkçılar, «harp iyi, ırkları fena ırklardan tefrik eder, ırkları tekâmül ettirir, tasfiye eder» düşüncesini yayıyorlardı. Reha Oğuz Türkkan da Türkiye'nin savaşa girmesiyle Kafkasya ve Orta Asya'nın Türklerin eline geçeceğini «Âni bir hâdisenin ufuktaki o dağlara (Kafkas dağları) bizi yıldırım hızıyla (Almanların Blitzkrieg Yıldırım savaşı kast ediliyor) yarın veya öbür gün yanaştırmayacağı ne malûm?» sözleriyle ileri sürüyordu. Irkçılar, her zaman dünya barışı düşüncesinin aleyhtarı oldular, Mustafa Kemal'in «Yurtta sulh - cihanda sulh» ilkesini reddederek bu ilkeyi Türk ırkını miskinleştirici ve uyuşturucu bir ilke olarak niteleidiler.

Irkçılar «Biyoloji bakımından canlıların, yâni hayvanlarla bitkilerin gayesi kendi soyunun bütün dünyayı bürümesidir. Hiçbir hayvan veya bitki cinsi dünyayı kaplamıyorsa, bunun sebebi, aynı gayeyi güden başka cinslerin mukavemetiyle karşılaşmasıdır. Cinslerin aynı gaye için yaptıkları bu tesir ve karşılaştıkları tepkiden «hayat kavgası» doğuyor. Bu arada güçsüzler eziliyor, azalıyor, güçlüler yayılıp çoğalıyor. Bazı soylar ise yeryüzünden büsbütün kalkıyor. Milletler arasında da aynı yasa hüküm sürer.» (Nihat Atsız *Orhun*, 1 Şubat 1944) düşüncesiyle emperyalizmi «doğaya uygun» bir siyaset olarak gösteriyorlardı.

Irkçılar, ulusun tanımında ırk ve kan birliğini vazgeçilmez bir koşul olarak kabul ederler. 1942 yılında zamanın Başbakanı Şükrü Saraçoğlu «Biz Türküz Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız! Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar velâakal (en azından) o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir» demişti (5.8.1942). Saraçoğlu'nun bu sözleri ırkçıları sevindirdi: «Ne ırkımız, ne de devletimizin tarihinde Türk milliyetçiliği resmî bir ağızdan bu kadar kesin sözlerle hiç bir zaman açığa

vurulmamıştı. Bu sözlerin Türkçü çevrelerde nasıl sevinçle karşılandığını anlatmaya lüzum yoktur» (Nihal Atsız, *Orhun* Sayı: 15 Mart 1944). Irkçılar, devlet katında da yandaş bulmuşlardı.

Irkçıların kendi aralarında birlik olamadıkları da görüldü. Reha Oğuz grubu Atsız'ı Çerkezlikle suçlarken, Atsız'cılar da Reha Oğuz'u «Ermeni» ilân ettiler. Kendi aralarında birbirlerini saf kan ve Öz-Türk olmamakla suçlayan ırkçılar, karşıtlarını da Türk ırkından olmamakla suçluyorlardı: Bunlara göre Atatürk bir «Selânik dönmesi», Meclis Reisi Abdülhalik Renda «Arnavut» ve beğenmedikleri diğer devlet adamları da daha başka «ırklardan» ve gayr-Türk idiler. O dönemdeki solcuların tümünü komünist olmakla suçlayan ırkçılar, 183 kişilik bir liste yayımlayarak, listedeki solcuların yarısının melez (Türk Arnavut Çerkez Arap kırması), geri kalanların ise Arnavut, Yahudi, Çerkez, Rum dönmesi, Arap, Boşnak, cinsi belirsiz, Kürt, Ermeni, Pomak, Çingene soyundan geldiklerini belirttiler (Reha Oğuz Türkkan, *Kızıl Faaliyet*, Bozkurtçu Yayın, İstanbul 1943).

1940'ların ırkçılarından Reha Oğuz Türkkan, *«Irk Muhite Tâbi midir?»* (1939), *Türkçülüğe Giriş* (1940), *Dört içtimaî mesele* (1941) *Irka Dair Münakaşalar* (1943) adlı kitaplarında ırkçılık çözümlemeleri yaptı. Kendi aralarındaki tartışmalar ile ilgili olarak Reha Oğuz *«Kuyruk Acısı»* (1943), Nihat Atsız da *«Hesap Böyle Verilir?»* (1943) kitaplarını yayımladı.

Türkye'deki ırkçılar, ülke sınırları içinde yaşayan Lâz, Kürt, Çerkez, Arap, Erme Rum Yahudi asıllı yurtdaşlarımızı ülke sınırları dışına çıkarmak kararındadırlar Bir bölüm ırkçılar ise, günümüz koşullarında bu işlemin gerçekleştirilmesinin yaratacağı tepkiyi düşünerek Lâzların, Kürtlerin aslen Türk ırkından geldiğini savunarak onların assimilasyon (özümseme) yoluyla Türkleştirilmesini istemektedirler. Nihal Atsız, bir yazısında Kürtlerin Doğu Anadolu'dan sürülüp çıkarılmasını, bunların yerine Türklerin yerleştirilmesini savunmuştur (1967). Nihal Atsız'ın yetiştirmesi Alparslan Türkeş de, Orta Asya'daki ırkdaşları dururken, Türkyedeki Lâzlara, Kürtlere, Çerkezlere, Araplara «kardeşim» diyemiyeceğini söylemiştir. Aslen Kıbrıslı olan Türkeş, kendisinin saf kan ve Öz-Türk olduğunu kanıtlamak için, atalarının Kayseri'den Kıbrıs'a göçtüğünü ileri sürmüşse de, Kıbrıs'taki üvey kardeşi bunu doğrulamamıştır.

Irkçılar, Türkiye'yi bölgelere ayırarak, Güney ve Güneydoğu Anadolu halkını Arap; Doğu Anadolu halkını Kürt; Karadeniz bölgesi halkını Rum (Pontus) dönmesi Lâz; Ege bölgesi halkını Yunan kanı karışmış v.b. olarak nitelendiriyorlar. Irkçılara göre saf kan Türklerin oturduğu Anadolu illeri, Orta Anadolu'da bulunan Niğde, Yozgat ve Konya gibi 3-4 ilden ibarettir. Esasen ırkçıların hayallerindeki «asil ve saf kan Türk»ün nasıl bir tip olduğu da tam olarak belirlenmiş değildir.

Irkçılar, «Yetmiş yıldan beri (1870 1940) işlene işlene bugünkü durumuna erişen kuvvetli Türkçülüğün (ırkçılığın) artık tatbikat alanında da kendisini göstermesi zamanı elbette gelmiştir» diyerek, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında eyleme geçtiler. Sabahattin Ali Nihal Atsız davasının duruşması sırasında (3 Mayıs 1944) Ankara'da hükümeti devirmeyi amaçlayan nümayişler yaptılar. İsmet İnönü, «Biz Türk milliyetçisiyiz. Fakat memleketimizde ırkçılık prensibinin düşmanıyız. Memleketimizde politika garezleri için uydurulan ırkçılık önderlerinin çok acıklı facialarî hâtıramızda canlıdır. 1912 yılında Rumeli'de tutunmak için tırnaklariyle kayalara yapışarak son gayretlerini harcayan Türk erlerine Arnavut Priştineli Hasan ve Derviş Hima ile beraber arkadan hücum tertipleyenlerin Türk ırkçı politikacıları Rıza Nur olduğu Büyük Millet Meclisi'nde isbat olunmuştur..» diyerek ırkçıları tutuklattı. Irkçı Turancılar, önce mahkûm oldular, sonra Askerî Yargıtay katındaki Hitlercilerin yardımı ile hüküm bozuldu ve Nazi zihniyetli yargıçlarca yeniden oluşturulan bir başka Sıkıyönetim mahkemesi bunları beraat ettirdi (1945 1947).

Irkçılar, Nazi Almanyası'nın yenilmesinden sonra yeni bir «efendi» buldular: Amerikan emperyalistleri. 1946'dan bîri Türkiye'deki ırkçıları Amerikan emperyalistleri gütmektedir. Esk ırkçılardan Reha Oğuz, «Bize savaşçı ahlâk lâzım... Yasamızda harpten kaçan alçaktır» dediği halde askerlik görevi için çağrılınca Amerika'ya kaçarak Amerikan vatandaşlığına geçmiş, Rumlarla ticarî işbirliği yapmıştır. Reha Oğuz son Af kanunu (1974) üzerine aftan yararlanarak Türkiye'ye dönmüş ve Milliyetçi Cephe'cilerin hizmetine girmiştir.

1945 sonrasında ırkçılar, Türk Kültür Ocağı, Türk Kültür Çalışmaları Derneği, Türk Gençlik Teşkilâtı, Komünizmle Mücadele Derneği, Türkçüler Yardımlaşma Derneği, Türk Miliyetçiler Derneği. vb. örgütlerde toplanmışlardı. Bunlardan Türk Milliyetçiler Derneği, ırk esasları üzerine kurulduğu gerekçesiyle kapatıldı (1953).

Irkçıların günümüzdeki konumu nedir? Eski şamanist ırkçılık yerini İslâmcılarla işbirliğine bırakmıştır. Türkiye ırkçıları, Amerikan emperyalizminin ve CİA'nın güdümünde: A) Türkiye içinde kaptalizmin ve faşizmin savunuculuğunu yürütmekte, her türlü sola karşı silâhlı eylem yürütmektedirler. B) Dış Plânda: «Esir Türkleri Kurtarma» yaygarası ile Sovyetler Birliği ve Çin'deki sözde «Esir Türkleri» kurtarmak amacıyla sosyalist ve komünist rejimler aleyhine Amerikan emperyalistlerinin ve NATO saldırgan blokunun açtığı cihada katılmaktadırlar. Ancak Türkiye ırkçılarının «Turan diyarına» gizlice sokularak Sovyetler Birliği ve Çin'eki esir ırkdaşlarını kurtarmak, onları örgütlemek, isyan çıkartmak vb. fedakarane işlere katlandıkları görülmemiştir. Bunların «Esir Türkleri kurtarmak» kampanyası Türkiye içindeki sınıf mücadelesi eksenini bozarak, sınıf mücadelesi yerine ırk kavgasını koymak amacına yöneliktir.

Irkçılar, Cumhuriyet rejiminin, çok partili burjuva demokratik rejimin. demokratik hak ve özgürlüklerin, Atatürk'ün, demokratik sol ve bilimsel sosyalist partilerin amansız düşmanıdırlar. Türkiye'ye totaliter otoriter, bir faşist dikta yönetimi getirmek çabasındadırlar Nazi ırkçılarının yaptığı sıralamada Türkler, en alt sıralarda tutulup «aşağılık ırk» işlemi gördüğüne ve çeşitli etnik unsurların yüzyıllardır Türkye'de birlikte bulunup yaşadığı bilindiğine göre, Nazileri izleyen Türk ırkçılarının ırkçılık davası ile güttükleri esas amaç nedir? Irkçılar, sınıf ayrılıklarını ırk faktörüne bağlamışlardır. Onlara göre, yoksullar, sömürülenler, emekçiler, doğuştan getirdikleri yetersizliklerin kurbanlarıdır. Irkçılara göre sömürüien sınıflar kanlarında «asillik» bulunmadığından yoksul ve sefildirler. İşçiler ve köylüler, üstün ırk özelliklerine sahip olan sermayeci ve yönetici azınlığa hizmetçilik etsinler diye yaratılmışlardır. Yönetici lik de zenginlik de üstün ırk özelliğinin normal bir sonucudur. O halde ırkçılara göre varolan soygun ve sömürü düzeni, doğaya uygun, adil ve iyi bir düzendir. Çoğunluğun oylarına dayanan ve aşağı ırktan kalabalıklara eşit haklar tanıyan demokrasi, doğaya aykırı ve asil kandan gelenlerin haklarına bir saldırısıdır. Irkçılar, «disiplinli millet» taraftarlarıdır. Onların «disiplinli millet»inde milletin (sömürücü azınlık kastediliyor) ahlâk, gelenek, şeref ve arzularına aykırı hiçbir şey yapılamaz. «Disiplinli millet», hayat telâkkisi, zevki, bayramı, keder, hatta kılığı ve takvimi belli millet demektir (Atsız). Disiplinli milletin tanımı, 1933 1945 Nazi Almanyasını hatırlatıyor. Irkçıların, sermayeciler tarafından desteklenmeleri, ırkçıların da Türkiye gibi bir ülkenin ırkçı teorilerin uygulanmasındaki elverişsizliğine rağmen bu davayı, gütmelerinin nedeni, siyasal ve toplumsal düzen üzerindeki bu tezleri-

Irkçılar, «bütün ırkların üstüne

Türk ırkı» belgisini benimser görünmelerine karşın, hiç:bir zaman Türklerin Alman ırkından ya da Amerikan ulusundan üstün olduğunu savunmuş değillerdir. Onlar, Nazi Almanyasının, Amerikan emperyalizminin uydusu olan bir Türkiye'yi kurmanın peşindedirler.

Türkiye'de ırkçılık, ilk çıkışında, merkezi İstanbul olan büyük bir devlet kurmak, «emperyalist Türkçülük» yapmak siyaseti güderken, bugün emperyalist işbirlikçisi, sermaye düzeni yanlısı gericiliğin somutlaştığı bir teoridir. Bunların en küçük bir «millîlik» (ulusallık) yanı da yoktur. Hiçbir ırkçının Nazi ya da Amerikan emperyalistlerine karşı çıktığı da görülmemiştir.

Anayasa «Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesi» Türk sayıyor (1961 Anayasası, m. 54). Irkçılar ise «Türk, üç batın ilerisine kadar Türk olandır. Devlet teşkilâtının Türk ırkından olanlar tarafından idaresi lâzım ve zarurîdir. Bugün hükümet erkânı arasında karışık ırklar mevcuttur. Türkiye'de bulunan ve Türk tebaası olan gayrıtürkler, Arnavut, Çerkez, Boşnak, Kürt, Lâz ve sair unsurlardır. Bunlar mensup oldukları memleketlere gönderilmelidirler» düşüncesindedirler.

Atatürk, milliyeti, ırk esasına dayanmıyordu. Atatürk, «Ne mutlu Türküm diyene» özdeyişiyle, Türkiye devleti sınırları içinde yaşayıp aynı ülküleri (millet ve memleketin hakikî saadet ve ümranına çalışmak) bağlanan herkesi Türk sayıyordu. Birinci Meclisteki bir konuşmasında da, Mecliste, Türk, Çerkez, Kürt, Lâz unsurların bulunduğunu ve bunların «samimî bir mecmua» oluşturduklarını belirtmişti. Millî Mücadelenin amacı da «Hakimiyet-i milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmek» olarak belirlenmişti. *(Nutuk*, s. 9). Atatürk, milli mücadelenin ilk günlerinden başlayarak kurulacak yeni Türk devletinin sınırlarının ırkçı - Türkçü esaslara göre çizilmesine karşı cephe almıştır. Irkçılar ise «misak-i millî» sınırlarını düşman ellerinin çizdiği uydurma sınırlar, ya da son Osmanlı Meclis-i Mebusanının kabul ettiği geçersiz bir karar olarak gösteriyorlar. Misak-ı Milli sınırları, yalnız Anadolu'da yaşayan Türklerin değil, aynı zamanda «memzuç (karışmış) bir halde yaşayan, bütün maksatlarını bütün manasiyle birleştirmiş olan bütün kardeş milletlerin hududu millîsidir». *(Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. I, s. 28).

«Türkiye'de ırkçılık, «1950'den önce uzun yıllar bu memleketin başında serseriler, hem de yabancı ve hain serseriler hüküm sürdü. Milletin sağlığını, servetini ve ahlâkını o serseriler mahvetti. Bir gece içinde bizi Moskof sömürgesi haline getirecek plânları o serseriler hazırladı» (Nihal Atsız, *Türk Ülküsü*, s. 118) diyerek Türkiye Türkçülerini «yabancı ve hain serseriler» olarak nitelendirdi.

Irkçıların ülküsü şöyle özetleniyor : «Irkımızın bahadırları, yüzlerine büsbütün heybet veren börkleriyle, belde kılıç, sırtta sadak sonsuz bozkırların üstünde kımızla beslenip kartallarla yarışarak düşman sınırlarında gözükürler, kurt ulumasını andıran türkülerle saldırarak önlerine geleni darmadağın eedrlerdi. Orada, o eski ülkede, gidilir, atılınır, saldırılır, fakat geri dönülmezdi...» (Atsız, *Türk ülküsü*, s. 118).

Günümüzde ırkçılık, «milliyetçilik» «Turancılık», «faşizm» ve Pan - Türkizm görüşlerinin bir unsuru olarak belirmektedir. (Bkz. Turancılık ve Türkçülük maddeleri).

Irkçılar, Amerikan emperyalistlerinin ve Türkiye'deki Amerikan işbirlikçilerinin soğuk savaşı ve anti - komünizmi tırmandırma stratejisiyle uyumlu bir biçimde, önce yayın organları, sonra dernekler çevresinde örgütlenmişler, daha sonra A.B.D. emperyalistlerinin Amerikan uyudusu ülkelerde klâsik tipte faşist partiler kurmak girişimi ile birlikte (Johnson Doktrini - 1964), 1944 Turancılık davasının baş sanıklarından Alparslan Türkeş'in önderliğinde CKMP'yi ele geçirerek, bu partiyi klâsik tipte bir faşist partiye dönüştürmüşler ve partive «Milliyetçi Hareket Partisi» adını vermişlerdir. Irkçı - Türkçüler, başlangıçta Osmanlıcılığa ve İslâmcılığa karşı iken, bugün bu karşıtlık ortadan kalkmıştır.

Kapitalizmin hastalıklarını hayvanlar ve bitkiler dünyasının yöntemleriyle gidermeye çalışan ırkçılar, sermayecilerin kurduğu kalenin kapısında bekleyen eli silâhlı, başı külâhlı nöbetçilerdir. Hiçbir sermayeci ve emperyalist çıkarı yoktur ki, ırkçıların desteği dışında kalsın. Emekçi halkın yararına her eylemin, her düşüncenin, her örgütün karşısında ırkçıların saldırıları yer almaktadır.

Ender Kamil Boyacı

Islahat Hareketleri, Osmanlı Devleti'nde girişilen iyileştirme hareketlerine genel olarak verilen isim. Osmanlı Devleti'nin Kanunî döneminde eriştiği güç ve potansiyel bir bakıma sonun başlangıcı olmuştur. Merkezî yönetimin son derece genişleyen ülke sınırları içinde etkisini göreceli olarak yitirdiği görülmekteydi. Sağlam bir sosyo - ekonomik düzenin oluşturulamaması nedeniyle çiftbozan - levent birikimleri celâli hareketlerinin çıkış noktası oldu. Kanunîden sonra gelen hükümdar ve sadrazamlardan bir kısmı Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çökme sürecine girdiğini fark ederek tam anlamıyla köklü olmayan iyileştirme hareketlerine girdiler. Ne varki her şeye rağmen görüntüde'de olsa sermayesini yavaş yavaş yiyip bitiren Osmanlı Devleti'nin daha önce elde ettiği birikimler yüzünden ayakta kaldığı bir gerçek olarak anlaşılmaktaydı. Gerek Osmanlı Devleti, gerekse ıslâhat hareketlerinin geleceği bakımından 1683 İ'kinci Viyana kuşatmasının bozguna dönmesi dönüm noktası olmuştur. 1683-1699 yılları arasında geçen 16 yıl içinde Avusturya ve Rusya'ya karşı alınan ağır yenilgiler Osmanlı Devlet'nin kaçınılmaz kötü yazgısını hazırladı. 26 Ocak 1699 tarihinde yapılan Karlofça barışı Osmanlı yayılmasına set çektiği gibi Osmanlının batı etkisi altına girişinin başlangıç noktası olmustur Mustafa II.'nin Vezir-i âzamı olan Amcazâde Hüseyin Paşa Karlofça barışından sonra ıslâhat hareketlerine başladı. Hüseyin Paşa Osmanlı Devleti'nin özellikle Rumeli kesiminde tutunabilmesi için iyileştirme eylemlerine girişmenin gerekliliğine inanmış durumdaydı. Bu düşünceden yola çıkan Amcazâde öncelikle Osmanlı sınırlarını güven altına almak amacıyla sınır boylarında yeni düzenlemelere gidiyordu. Bunun ardından eyaletlerde görülen ayaklanmaların önüne geçilmesi yönünde önlemler alınarak merkezî yönetimin duruma hakim olması sağlanmıştır. Bu konuda Sultan Mustafa II.'nin kuzey Afrika'daki Cezayir, Tunus ve Trablus (garp ocakları) eyaletleri arasında çıkan çatışmaların önlenmesini isteyen fermanı dikkat çekicidir. Fermanda genel olarak şöyle denilmektedir: «Fermanım ve yasalar doğrultusunda hareket eyleyiniz. Aksini yaparsanız bed-duamı alırsınız. Aranızda düşmanca davranışlarda bulunmak akıllıca bir iş değildir. Sizin düşkünlüğünüz düşmanların güçlenmesine neden olur. Akıllıca hareket ediniz».

Mâlî alanda da iyileştirme hareketlerine girişen Amcazâde savaşın sona ermesi üzerine halkın belini büken bazı vergileri yavaş yavaş kaldırmağa başladı, kapıkulu ocaklarında temizlik yaparak kadro fazlası askerî ortadan temizleyerek Devlet hazinesinin önemli ölçüde rahatlamasını sağladı. Sosyal konularda da atılımlar yapan Amcazâde bir kısım Kürd ve Yörük aşiretlerinin yerleşik düzene geçmesi üzerine bunların tarımsal alanda çalışmalarından yararlanma yoluna gitti. Yeni donanma yasası hazırlandı, kürekli gemilerin donanmadan kaldrlarak yerine kalyon tipi gemilerin konulması kararlaştırıldı. Ahmed III döneminde 1718'de yapılan Pasarofça anlaşmasını izleven on iki yıllık «Lale devri»nde başta matbaa olmak üzere bir takım yenilikler getirildi. 1731 yılında Osmanlı Devleti'ne sığınan Kont Bonneval Müslümanlığı kabul ederek Humbarebaşı Ahmet Paşa ünvanıyla bu ocağın yeniden düzenlenmesini üstlenmiştir. İlmî ve sosyal kurumların gelişmesine Mahmut I dö-

neminde tanık olmaktayız. Mustafa III döneminde ise özellikle askerî alanda Baron dö Tot aracılığı ile atılımlar yapılarak Tophanenin ve topculuğun gelişmesi açısından çaba sarfedilmiştir. Bütün gayretlere rağmen köklü düzenlemelere, değişimlere gidilemediği için Osmanlı Devleti özellikle Avrupa kıtasında toprak kaybına uğrayarak Ruslara karşı art arda yenilgiler aldı. 1774 yılında Rusya ile Kaynarca barışını yapmak zorunda kalan yeni Padişah Mahmud I kendisinden önce başlatılan yenilik ve iyileştirme hareketlerine devam etti. Bu konulara Padişahın güven ve saygınlığını kazanmış bulunan Vezir-i âzam Seyyid Mehmet Paşanın büyük hizmetleri geçti. Seyyid Mehmet Paşadan sonra sedâdete getirilen Halil Hamit Paşa döneminde yönetsel ve askerî alandaki leriye dönük çalışmalar sürdürülerek ilk kez ilmî ağırlığı da bulunan bir mühendishanenin açılması gerçekleştirildi (1776). Fransa'dan getirtilen uzmanlar tarafından kurulan tersâne mühendishanesinin ardından 1784 tarihinde istihkam okulu çalışmalarına başladı. Bütün bu iyi niyetli çalışmalar 1787 yılında çıkan Osmanlı - Rus savaşı yüzünden yarım kaldı. Hazinede yeterince para bulunmadığı gibi Devlet tarafından sürdürülen zoralımlar da sorunun kökten çözümüne yaramıyordu. Serdar-ı ekrek olarak atanarak Rus seferine çıkan Koca Yusuf paşa'nın merkezden para istemine karşı zamanın Padişahı Mahmut I. üzüntü ile şöyle cevap vermekteydi: «Para konusundaki sıkıntınız tarafımdan öğrenilmiştir. Tez elden üç dört bin kese akçe istemişsiniz. Mevcud olsa alimallah (Allahbilir ki kendi harçlığımdan gönderir idim. Böyle zamanda esirgenir mi? Lâkin hazinelerin durumu tarafınızdan da bilinmektedir. Bu akçe işi gece gündüz rahatımı kaçırmıştır...» Devletin bu sıkıntılı zamanında karşılaşılan para darlığına çare aramak bakımından dış borçlanmaya bile gidilmek istenmiş ise de bu durumun düşmanın cüretini artıracağı hesap edilerek sorun bizzat padişaha anlatılmıştır. Bu konudaki düşüncelerini Padişah şu şekilde açıklamıştır «Din ve Devlet'le, ilgili sorunların düzenlenmesi herkesin gücüne göre sorumluluğunda olması gereklidir. Oysaki sorumlu bir çok kişi kendi çıkarlarını gözetmekten başka bir şey yapmamaktadırlar. Bu gibilerin Allah lâyıklarını versin. Her nekadar ülke içinden iç borçlanma mümkün olsa çok iyi olur. Olmazsa gereğini yapmak hepimizin üzerine düşen bir görevdir. Bahar geldi, sefer hazırlıklarının ve masraflarının yapılacağı dönemdir, sonra Allah göstermesin pişmanlık fayda vermez. Allah ve Peygamber aşkına elbirliğiyle giderler için gerekli olan önlemleri beraberce alalım. Ve bu önemli sorunu geri bıraktırmayalım...». Bu hatt-ı hümâyunu alan Sadaret kaymakamı Mustafa paşa, Şeyhülislâm Mehmet Kamil efendiyle görüşerek ülke içinde borçlanma mümkün olmaz ise dışarıdan borç alma yoluna gidilmesini önerdi. Osmanlı mali tarihinde ilk, kez meydana gelmesi muhtemel bu olay için borç alınacak ülke olarak Felemenk (Hollanda) seçilerek durum büyük elçiye bildirildi. Bu ilginç borçlanma girişimi Hollanda'nın olumlu veya olumsuz yanıtına gerek kalmadan Osmanlı Devleti açısından var olan bazı teknik ve siyasi nedenlerden ötürü gerçekleşemedi.

Abdülhamit I. Özi kalesinin Rusların eline geçmesi üzerine duyduğu derin acıdan ötürü ölünce Osmanlı tahtına yeğeni Selim III. geçti. Çağına göre iyi yetişmiş, iyi niyetli, bir insandı. Osmanlı Devleti aleyhine gelişen siyasi olaylar yanında yapılması istenilen yenilikleri sürdürebilecek çapta kadrolarının bulunmaması «Nizâm-ı Cedit» yeni düzen girişiminin başarıya ulaşmasını engelledi. Siyasî alanda özellikle Rusya ve Avusturya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki olumsuz düşünceleri yanında Fransız devrimiyle birlikte Osmanlı egemenliğinde bulunan müslüman, olmayan uyrukların etkisi altında kaldıkları ulusalcılık akımının Osmanlı Devleti'nin kaderi üzerinde önemli rol oynadığı görülmektedir. Osmanlı topraklarını parçalayarak aralarında bölüşmek isteyen düşmanlara karşı Osmanlı Devleti'nin ilk kez yabancı devletlerle siyasî antlaşmalar yaparak ayakta durmaya çalıştığına tanık olmaktayız. Özellikle Fransa ile sıkı bir işbirliği içine girildiği anlaşılmaktadır. Selim III Fransa ile olan ilişkilerden duyduğu hoşnutluğu bir Hatt-ı Hümâyun'unda şöyle belirtmektedir. «Fransa İmpaartoru'nun armağanlarından esvinç duydum. Bana tasvirlerini (resmini) yollamakla büyük dostluk göstermektedirler...». Başarısız geçen savaşlara rağmen yeni padişahın yeni düzeni kurmaktaki kararlılığı sürmekteydi. Ona göre ölümden gayri, herşeye ilaç bulmak mümkündü. Veliahtlığı döneminde söylediği şu sözler onun düşüncelerini açık olarak yansıtmaktadır. «Devlet-i âliyye'ye bu devşeklik nereden geliyor, ben şimdi saltanatta olsam işler başka türlü olurdu.» Bu düşünce, kararlılıkla yola çıkan Selim III Nizâm-ı Cedit'i tam anlamıyla ortamın uygun olmamasına rağmen uygulamaya koymak üzere gündeme getirdi.

Nizâm-ı Cedit terim olarak ilk kez XVII. yüzyılın ikinci yarısında Fazıl Mustafa Paşa tarafından Osmanlı Devleti'ne verilmek istenen iç düzen için kullanılmıştır. Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'dan Selim III gelinceye değgin bu terime Osmanlı tarihlerinde rastlanmamaktadır. Selim III döneminin başlarında Viyana'ya olağanüstü elçi olarak gönderilen Ebubekir Ratıp efendinin yazdığı bir eserinde Avusturya'daki Devlet şiyaseti ve örgütleri için kurulmuş olan düzenden Nizâm-ı Cedit olarak söz ettiği bilinmektedir. Yine Fransa'da ihtilâl sonrası kurulan rejimden Osmanlı Devleti'nde Nizam-ı Cedit olarak söz edilmekteydi. Dar anlamda, Nizâm-ı Cedit: Selim III döneminde Avrupa tarzında yetiştirilmek istenen talimli askeri anlatır. Geniş anlamda Nizâm-ı Cedit ise: Selim III Yeniçerileri kaldırarak, yeni bir askeri güç oluşturmak, ulemanın nüfuzunu kırmak. Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ilim, sanat, ticaret tarım ve uygarlık alanında yaptığı ilerlemelere ortak yapmak için giriştiği yenilik girişimlerinin bütünüdür. Kişisel çıkarlarını bozuk düzenin sürdürülmesinde arayanların yeni düzen girişimlerinin karşısına irtica (gerileme) silâhıyla çıktıklarını görmekteyiz. Din, şeirat elden gidiyor feryatlarıyla hortlatılan irticanın kısa zamanda Selim III'ün başını yediğine tanık olmaktayız. 1807 yılında çıkarılan kabakcı Mustafa isyanıyle Selim III. taht'dan indirilerek yerine gericilerin tahta çıkardığı Mustafa IV getirildi. Gericilerin duruma hakim olması üzerine yenilik taraftarları ayanların özellikle Ruscuk ayanı bulunan, Alemdar Mustafa'nın yanına sığındılar. Alemdar Mustafanın İstanbula yaptığı karşı baskın sonucunda Selim III öldürülmesine rağmen şehzade mahmud sağ kurtularak Mahmud II olarak Osmanlı Devletinin başına geçti. 1808 - 1839 yılları arasında hüküm süren Mahmud II'nin en büyük fonksiyonu Osmanlı Devleti için artık ortadan kaldırılması zorunlu duruma gelmiş bulunan Yeniçeri ocağını 1826 yılında tamamen ortadan kaldırması olmuştur. Özellikle bu dönemde askeri iyileştirme girişimleri ağırlık kazandı. Mahmud II'nin getirmek istediği düzenin karakter ve ortamı hakkında genel hatlarıyla şu şekilde bir değerlendirme yapabiliriz. 1 — Mahmud II'nin getirmek istediği düzen düşünce ve çalışmalar bakımından yeni değildi. Bu döneme gelene değin Osmanlı Devleti batı dünyasının etkilerine karşı kapılarını derece, derece açmıştı. Bununla beraber batı düşüncelerini ve batılı kurumları benimseyenler, çok azdı. Ulema sınıfı, Devlet adamlarının çoğu, askerler genellikle batıdan gelen yeniliklere karşı düşmanlıklarını ortaya koymaktadırlar. Bundan ötürü Mahmud II kurmak istediği düzen büyük zorluklarla karşılaştı. 2. Mahmud II çok önceleri batı ülkelerinde halk sınıfları ayaklanarak hükümdarlarından yeni düzen istemeğe başlamışlardı. Bunun sonucunda hükümdarlar ile halk sınıfları arasında birbirlerine karşı olan durumalrını düzenleyen anlaşmaların düzenlenmesiyle meşrutiyet yöntemiyle yönetilen devletler ortaya çıkmıştı. Mahmud II tarafından oluşturulmak istenen sarsılan otorite-

sini yeni önlemlerle güçlendirmek istedi. Oysaki temelde değişmesi gerekli olan sosyo-ekonomik durum bütünüyle ortada durmaktaydı. 3. Büyük halk kitlelerinin tarım, ticaret, endüstri alanındaki çalışmalarını modern yasalarla, düzenleyecek atılımlar ortaya konulmayarak eski durumunda bırakıldı. 4. Mahmud II giriştiği düzen çalışmalarında batı düşüncesine kendisi kadar açık yardımcılar bulamadığı ve bu iş için gerekli olan kadroları oluşturamadı. Padişahın yeni düzeni emanet ettiği kişilerin çoğu tutucu kimselerdi. Dönemin ünlü sadrazamlarından Hüsrev paşa bunlara iyi bir örnektir. 5. İslâmiyet zihniyetiyleb atılı düşünceyi bağdaştırmak güçlüğü yüzünden Mahmud II yeni düzen çalışmalarında özden çok şekle önem vermek zorunda kaldı. Kendi yapısında tyutarsız olduğundan istenilen başarıya ulaşamadı.

Mahmud II. döneminde düzen çalışmalarını engelliyen önemli etkenlerden hiç kuşkusuz siyasi alanda görülen olumsuz gelişmelerdir. Rusyanın Osmanlı topraklarında gözünün olması hatta bu konuda İngiltere ile bile hasta adam olarak, isimlendirilen Osmanlı Devletini parçalamak istekleri sürmekteydi. Gelişen ulusalcılık hareketlerinin Sırp ve Yunan ayaklanmalarına yol açması yüzünden müslüman olmayan uyrukların özgürlük mücadelelerinin su yüzüne çıkması, Bu etmenlerin yanında isyan eden Mehmet Ali paşanın Osmanlı Devletinin başına Mısır sorunu gibi büyük bir sorun yaratmasıda Osmanlı Devletinin geleceğine yönelik tehlikeleri oluşturmaktaydı.

Mahmud II ölümü üzerine yerine oğlu Abdülmecid geçti (1839 - 1856). Osmanlı tarihinde ayrı bir yeri olan ve değerlendirilirken dikkat edilmesi gereken bir dönem burada başlamış olmaktadır. Mustafa Reşit paşanın önderliğini yaptığı tanzimat hareketi Karlofça barışından bu yana sürdürülen yeni düzen hareketlerinin en önemli aşaması olacaktı. XIX. yüzyılın ilk yarısında Fransa ve İngiltere Avrupa liberal devletler blokunu oluşturuyorlardı. Avusturya ve Prusya ise hâlâ tanrı hakları sistemine bağlı görünüyorlardı. Osmanlı Devleti, temelde değişik ve liberal bir sistem içinde olmakla tanrı hakları içinde sayılıyordu. Oysaki bu sistemin içinde bulunan devletler ilerden beri Osmanlı Devletinin düşmanları durumundaydılar. Osmanlı Devleti kendi varlığını kendi gücüyle koruyamıyacak duruma geldiğinden Avrupa siyasetinde geçer akçe olan siyasi denge öğesinden yararlanması gerekiyordu.

Bu düşünce prensibinden çıkılmak suretiyle yola çıkılan ve sonucunda Osmanlıyı batının uydusu durumuna getiren tanzimat bir hatt-ı hümâyun şeklinde 3 Kasım 1839 tarihinde ilân edildi. Bunda hiç kuşkusuz Fransa ve İngilterenin birinci derecede etkisi vardı. Beş ana bölümden meydana gelen Tanzimat başlıca şu alanları kapsar. 1 — Haklar alanında tanzimat: Şimdiye değin geçerli olan tanrı hakları sistemi yanında batının lâiklik, sistemi de değer kazandı. 2 — Vergi alanında tanzimat: Vergilerin ayarlanarak düzenli bir şekilde toplanmasını öngörüyordu. 3 — Askeri alanda tanzimat: Genel olarak askerliğin herkes için bir vatan görevi olarak düşünülmesi ve ocak zihniyetinden çıkılmasını hedefliyordu. 4 — Milli Eğitim alanında tanzimat: Daha gerçekçi ve çağa uygun bir eğitimin verilmesini öngörmekteydi. Padişah eğitim ve öğretim alanında düşüncelerini şu şekilde belirtmektedir. «Yurttaşlarımın geleceğinin mutluluk içinde olması için gerekenin yapılmasını emrediyorum. Bu yoldaki ilerlemenin din işlerinde olduğu kadar dünya işlerinde de cahilliğin ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşecektir. Bu yüzden ilim, sanat ve fen alanında öğrenim sağlayan okulların biran önce açılmasını ön planda yapılması gereken işlerden sayıyorum». Bunun üzerine eğitim ve öğretimin düzenlenmesi açısından özel bir komisyon kuruldu.

Tanzimat yönetimi bütün, gayretlere rağmen etkinliğini gösteremediğinden ülke üzerine yayılamadı. Tanzimat yönetimi batı devletlerinin Osmanlı Devleti'nin iç ve dış sorunlarına karışabilmeleri bakımından bir araç olmaktan öteye gidemedi.

Tanzimat fermanının tamamlayıcısı durumu görülen islahat fermanı 28 Şubat 1856 tarihinde Kırım savaşı sonrası batılıların empozesiyle gerçekleşti. Kaderini bir bakıma batının siyasî denge politikasına bağlamış bulunan Osmanlı Devleti batıdan aldığı borçlarla da malî bakımdan da onların tutsağı haline geldi. Özellikle bu fermanla müslüman olmayan uyuruklara geniş haklar tanınmaktaydı. İslâmlarla gayr-ı müslimler arasındaki vergi ve askerlik hizmetleri acısından büyük yaklaşımlar sağlanmıştı. Ferman aslında müslüman ve müslüman olmayan uyrukluların kaynaşmasını amaçlamakta ise de bunun istenen ölçüde gerçekleştiği söylenemez. Fermanın en önemli özelliğinin borç vererek kendilerine bağladıkları Osmanlı Devleti'ni batılı emperyalistler tarafından her bakımdan sömürülmesinde bir araç olarak kullanılmasıdır. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti kendi öz yapısına uygun bir yenileşme modeli geliştiremediğinden ötürü yapılan yeni düzen çalışmalarının şekilden öteye gidemediğini ve sanayi devrimiyle beraber kapitalist sürece giren batının etkisi altında kaldığını vurgulayabiliriz.

Süreyya Şairgil

IŞIK, Ayhan (İstanbul 1929 / İstanbul 1979). Sinema oyuncusu. Güzel Sanatlar Akademisi'nde okudu. «*Yıldız*» dergisinin düzenlediği bir yarışmayı kazanarak sinema oyuncusu oldu. Lütfi Akad'ın yönettiği ***Kanun Namına*** ile büyük ün yaptı. Göreç'in ***Otobüs Yolcuları***, Erksan'ın ***Acı Hayat*** gibi filmlerinde oynamakla birlikte, genellikle sıradan filmlerde (***Küçük Hanımefendi***, 1961; ***Kral Arkadaşım***, 1964; ***Küçük Hanımın Şoförü***, 1970; ***Harakiri***, 1975) rol alarak ününü sürdürmeyi yeğledi.

IŞIKLAR, Fehmi (Urfa 1941). Sendikacı. Disk genel sekreterlerinden. Küçük yaşta, Urfa'da Oto Tamirhanesi'nde işçiliğe başladı (1955). Kendi kendini yetistirdi. Metal İş'in Muğla Şubesine başkanlık etti (1966). Federasyon genel sekreterliğine getirildi (1968). Çağdaş Metal İş'in genel başkanlık görevini yürütürken iki örgütün birleşmesi üzerine Disk üyesi, Maden İş'in genel başkan vekilliğine seçildi (1975). Disk'in aynı yıl toplanan V. Genel Kurulu'nde, yürütme kurulunda görev aldı. Bu çalışma dönemi Örgütlenme Dairesini yönetti. Disk'in VI. Genel Kurulu'nda Kemal Türkler arkadaşlarının görüşlerine karsı çıktı. Abdullah Baştürk ve yandaşları ile birlikte hareket ederek genel sekreterliğe seçildi.

Mayıs 1979 törenlerini Taksim Alanı'nda kutlama girişiminde bulunan öteki yürütme kurulu üyeleriyle birlikte, İstanbul Sıkı Yönetim Komutanlığı'nca tutuklandı. Serbest bırakılınca, 15/16 haziran işçi eylemlerinin 9. yıldönümü nedeniyle Diyarbakır'da yapılan Disk Bölge Temsilciler Toplantısı'ndaki konuşması nedeniyle bir kez daha gözetim altına alındı.

CHP ağırlıklı hükümet döneminde, Türk-İş'le imzalanan toplumsal anlaşmayı eleştiren Işıklar, devalüasyon, anti demok-

Fehmi Işıklar

ratik yasalar, SSK, KİT (Kamu İktisadi Teşekkülleri), işçi memur ayrımı gibi temel konularda Disk'in görüşlerini açıklayarak gizli oy açık sayım ilkesine dayanan referandumun yasallaşması isteğini vurguladı. İokavt yasası başta olmak üzere çalışma Sendikalar Yasası, Toplu sözleşme, grev ve lokavt yasası başta olmak üzere çalışma yaşamını ve tüm sendikal çalışmaları ilgilendiren yasa ve yönetmeliklerde yer alan anti demokratik hükümlerin kaldırılmasını istedi. Özel olarak 141, 142 ve 163. maddelerin kaldırılarak kimsenin düşüncelerinden dolayı cezalandırılmayacağı bir güvence ortamının yaratılması yolunda hükümeti göreve çağırdı. Devlet yönetiminde de işçilerin söz ve karar sahibi olmasını gerçekleştirecek yaptırımların konması için uyarıda bulundu.

IŞIKLI, Alpaslan (Amasya 1940). Yazar, öğretim üyesi. Orta öğrenimini Amasya Lisesi'nde (1957), yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı (1961). Fransa'da Nancy Üniversitesi'nde lisans üstü öğrenim gördü. Dönüşünde Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Sosyal Siyaset ve İş Hukuku Kürsüsü'ne asistan oldu (1962). Türkiye'de Toplu İş Sözleşmeleri konulu tezini savunarak doktorasını verdi. Doçentliğe yükseldi. Özellikle *«Özgür İnsan»* dergisinde yayımladığı yazılarla sosyal demokrasi anlayışına yandaş görünen Işıklı'nın *Türkiye'de Sendikacılık Hareketi ve Toplu Sözleşme* (Cahit Talas ve Sait Dirlikle birlikte, 1965), *Toplu İş Sözleşmeleri, Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri* (1967) adlı yapıtları var.

İ

İbrahim Müteferrika (Kolojvar 1674 / Dağıstan İstanbul yolu 1745). Türkiye'de ilk basımevi kurucusu. Kalvanizm mezhebine bağlı, yoksul bir ailenin çocuğuydu. Papaz olmak için ruhban okulunda okurken Türkeli İmre ayaklanması sırasında Türklere tutsak düştü (1692) yoksul olduğu için kurtulmalık veremediğinden İstanbul'da köle diye satıldı. Durumunu düzeltmek amacıyla İslâmlığı benimsedi, İbrahim adını aldı. Bilgili ve akıllı olduğu için islâmlığı benimsedikten kısa süre sonra saraya girdi. Padişahın özel işleri için görevlendirildi. Müteferrika takma adı buradan gelir. *Risâle-i İslâm* adlı bir kitap yazdı, islâmlığı savundu. Bir çok önemli görüşmelerde çevirmenlik de yaptı. İbrahim Müteferrika, sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın sevgisini kazandı. Bu tarihlerde Paris elçiliğinde görevli Yirmisekiz Mehmet Çelebi, oğlu Sait Mehmet Efendi ile İstanbul'a döndü. Sait Mehmet'le tanışan İbrahim Müteferrika, basımevi kurma düşüncesini açtı. Birlikte bir basımevi kurmaya karar verdiler. İki arkadaş bu konuda sadrazamın da desteğini kazandılar. Basımevi kurulacağı haberi, elyazması kitapla ekmeğini kazanan binlerce insanı tedirgin etti. İbrahim Müteferrika, vazdığı *Vesilet-üt Tıbaa* adlı kitabla basımevinin yararlarını anlattıysa da çalkantıyı durduramadı. Sayıları binleri geçen elyazmacıların tepkilerini önlemek amacıyla, Şeyhülislam Abdullah efendiden fetva alındı. Bu fetvada, dinsel konu dışında kitab basılabileceği belirtiliyordu. Fetva alındıktan sonra harekete geçildi. Basımevinin bütün harcamaları, Sadrazamın buyruğuyla karşılandı. Avrupa'dan basımevi için araç ve gereçler getirtildi. Yalova'da kağıt fabrikası kurmak için çalışmalara başlandı. Araç ve gereçler geldikten sonra, ilk basımevi, Sultanahmet'te kuruldu. (1726) İlk kitab olarak da Sahihî Cevheri'nin *Vankulu Sözlüğü* basıldı. Beş on kitap basıldıktan sonra Sait Mehmet Efendi ortaklıktan ayrıldı. Bugün bile pek iyi bilinmeyen nedenlerden ötürü İbrahim Müteferika gözden düştü. Bir kurulla delege diye Polonya'ya gönderildi. 1730 yılında Sadrazam Damat İbrahim Paşa yeniçeriler tarafından öldürülünce basımevi işleri iyice durdu. İbrahim Müteferrika, ilkin basım işlerinden para kazandıysa da, işler durunca yoksullaştı. Görevli olarak Dağıstan'a gönderildi. İstanbul'a dönüşte öldü.

(C.G.)

İBRAHİM Paşa (Nevşehir ? / İstanbul 1730) (Damat İbrahim Paşa): Sultan Ahmet III. vezir-i âzamı ve Lâle devrinin yaratıcısı. Gençliğinde iş bulmak amacıyla İstanbul'a geldi (1689). Akrabası saray masraf kâtibi Mustafa efendinin aracılığıyla ilkin sarayın helvacı ocağına sonra da eski saray baltacıları ocağına kayd oldu. Kısa süre sonra, Dârüssaade ağası yazıcısı olarak o sıralar padişahın bulunduğu Edirne'ye gitti. Burada şehzâde Ahmet III.'ün ilgisini kazandı. Ahmet III. tahta geçince danışmanlığa getirildi. Çorlulu Ali Paşa sadârete geçtikten sonra İbrahim Efendi'yi çekemiyerek

İbrahim Paşa

mallarını elinden alarak sürgüne yolladı. Damat Ali Paşa'nın sadâreti sırasında tekrar saygınlık kazanarak mevkufatcılık (Osmanlı mâliye örgütünde önemli bir görev) göreviyle Mora seferine katıldı. Mora'nın geri alınışından sonra sayım işi İbrahim

efendi tarafından yapıldı. 1716 yılında mevkufatçılık üzerinde kalmak koşuluyla Niş defterdarlığına atandı. Varadin yenilgisinden sonra padişah Ahmed III. güvendiği İbrahim efendiyi yanında alakoyarak önce ruznâmeci ardından birinci mirahur ve 3 Ekim 1716'da sadaret kaymakamlığına getirdi. İbrahim Paşa Şehit Ali Paşa'dan dul kalan Fatma Sultan ile evlenerek saraya damat oldu. İbrahim Paşa'nın etkisiyle Avusturya ile barış anlaşması yapıldı (10 Mayıs 1718). İşbaşına geçen İbrahim Paşa Vedikle'de sulh yaparak Osmanlı ülkesinin sükûnetini sağladı. İbrahim Paşa'nın 13 yıl süren sadâret dönemi tarihte gösterdiği özellikler yüzünden «Lâle Devri» olarak anılır. 1718-1730 yılları arasında süren bu dönem halkın vergilerle ezilmesi sonucu dertli bir şekilde sürerken Patrona isyanı ile 1730 Eylül ayında kanlı bir şekilde sona erdi. Bu kanlı isyanda Nevşehirli İbrahim Paşa ve damadı zamanın kaptan paşası Kaymak Mustafa Paşa boğdurulmak suretiyle öldürüldüler

(S.Ş.)

İBRAHİM Temo (İstruğa, Sırbistan - 1865 / Romanya 1939). Doktor, politikacı ve komitacı. Asıl adı İbrahim Murat'tır. İlk öğrenimini Ohri'de yaptı. Yüksek öğrenimi için ailesinin karşı koymasına rağmen İstanbul'a geldi, Askeri Tıbbiye'ye girdi. Öğrenimini tamamladıktan sonra 1893 yılında Gülhane'de göz üzerine uzmanlık çalışmasına başladı. Bu arada Arapça ve Fransızca'da öğrendi. Makedonya'da yetiştiği için ülkenin diğer kesimlerine göre özgürlük kavramını daha iyi biliyor ve değerlendiriyordu. Bunalımlı Abdülhamit II. döneminin baskılarına karşı mücadeleye karar verdi. 1889'da Sarayburnu Gülhane bahçesinde, arkadaşları Diyarbakırlı İshak Sükûti, Çerkez Mehmet Reşit, Arapgirli Abdullah Cevdet'le birlikte ülkede özgürlüğü sağlamak için uğraş vermeği kararlaştırarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurdular.. Sürdürdükleri siyasal mücadeleleri açığa çıkınca, Romanya'ya kaçmak zorunda kaldı.

Romanya'da bu yoldaki çalışmalarını sürdürerek, cemiyetin Köstencede bir şubesini kurdu. Balkanlardaki siyasi ortamdan yararlanarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genişletilmesini ve etkinliğini arttırmak amacıyla *«Hareket»* gazetesini yayınladı. Cemiyetin, Bulgaristan'da Ruscuk, Dobruca, Şumnu ve Vidin şubelerini kurmayı başardı. Öte yandan Arnavutluğun bağımsızlığı için çalışan komitacılarla ilişki kurarak İşkodra ve Tiran'da cemiyetin güçlenmesini sağladı. Bükreş'te yayınladığı *«Seda-i Millet»* gazetesiyle bu yoldaki çalışmalarını sürdürdü. 1901 ve 1902 yıllarında fikir ve eylem arkadaslarıyla Vivana'da buluşarak etkinliklerini arttırmak kararını aldılar. İkinci Meşrutiyetin ilânından az önce Mısır'a gitti. Meşrutiyetin ilânı üzerine İstanbul'a döndü. İş başında bulunan İttihatcı kadro'dan umduğunu bulamayan İbrahim Temo kısa bir süre bazı görevlerde bulundu isede (Dârülaceze Müdürlüğü ve Beyoğlu Sağlık Müfettişliği gibi) tekrar politika hayatına atıldı. Muhalefet yapmak amacıyla Osmanlı Demokrat Fırkasını 6 Şubat 1909'da kurdu. Geliştirme olanağı bulamadı. Öteki parti yöneticilerinin Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na katılmalarına karşı çıkarak Romanya'ya döndü.

Balkan harbi sırasında Romen Kızıl Haç heyetiyle İstanbul'a geldi. Savaş sonunda Paris'te toplanan müttefikler konferansına Arnavutluk sınırlarının düzenlenmesi amacıyla Romanya'daki Arnavutların temsilcisi olarak katıldı. 1920 yılında Romanya Senatosu'na seçildi. 1936'da İstanbul, Yıldız Sarayı'nda düzenlenen Balkan Birliği Tıp Kongresine Romen heyetiyle birlikte katıldı.

Süreyya Şairgil

İbret. XIX. yüzyılın ikinci yarısında çıkan özel gazetelerden biri. Kurucusu Aleksan Sarrafyan efendidir. Başlangıçta siyasal, ilk kapanışından sonra *«İbretnameyi Âlem»* adı ile gülmece gazetesi olarak çıkarıldı. 1872'de Ahmet Mithat Efendi tarafından kiralanarak 13 Haziran 1872'den itibaren günlük siyasal gazete olarak yayımlandığı evrede Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik sürekli olarak yazdılar. Namık Kemal'in *Sanat ve Ticaretimiz* (sayı, 7), *İttihad-ı İslâm* (sayı, 117), *Şark Meselesi* (sayı. 28), *Aile* (sayı. 56) ve Paris Komünist hareketinden söz açtığı *Reddiye* (sayı. 8) adlı yazıları yayımlandı. 9 Temmuz 1872 ve Şubat 1873'de birer ay, 5 Nisan 1873'te süresiz olarak kapatılan *İbret*, 132 sayı çıkabilmiştir.

İctihad. Sözcük olarak arabca kökenli «Cehid»den gelir; çalışıp çabalama, güç anlamınadır. (Şemseddin Sâmi. *Kamus-ı türki* İkdam Matbaası 1317) Hukuksal yönden en eski târif şudur: «Her hukuksal olay hakkında ya ona göre bir hüküm vardır; veya hak olan hükmün yolunu gösteren bir sistem (Delâlet) vardır. Olayın açık bir hükmü varsa buna uymak gereklidir. Eğer muayyen bir hüküm yoksa, olayın hak olan hükmüne götüren yolun delili ictihad ile aranır; ictihad ise kıyasdan ibarettir.» (İmam Zafi'î, *Er-Risâle.* sahife: 477; zikreden Hayreddin Karataş, *İslâm hukukunda İctihad* sahife. 16) İctihad, büyük fâkihlerin (şer'a âit yeni deliller ve hükümler bulan kimseler) ana meselelerde yeni hükümler ve yeni yorumlar yaparak vardıkları sonuçlara verilen isimdir de denilebilir. İctihad'ın oluşması için başvurulan şer'î deliller Kur'an, hadis ve Hanefî hukukunda olduğu gibi örf ve âdetlerdir. İçtihad müessesesi, «Ehl-i sünnet» ve «Ehl-i bid'ad» (Bunlar için bk. Mezhepler maddesine) sistemlerinde müşterek bir hukuksal kaynaktır. Yalnız ilkinde söylenilen Kur'an adına olduğu için bu sistemde içtihad kesindir, değişmez. İkinci sistemde ise söylenen, ve ondan sonra gelenler ictihadlarını değiştirmek hakkına sahiptirler; İctihad sahiplerine «Müctehid.n» denilmekteydi. Müctehidîn, «Müctehid-i mutlak» ve «Müctehid-i mukayyed» olmak üzere ikiye ayrılırdı. Müctehîd-i mutlak» İmam Hanefî, Mâlikî, İmam Şafiî, İmam Hambelî'den oluşan ve hepsi de Sün'î içtihad sahipleriydi. İkinci Müçtehid-i mukayyed ise, yine Sün'î olup, büyük doktrinler içinde hergün çıkmakta olan yeni hukuksal ihtilâflara cevap veren ictihad sahipleri idi. Bu sonradan çıkan küçük meselelerin tümüne «Fürû» denirdi. Zamanla bunların çoğalması sonucunda herhangi bir hukuksal olayda kolayca bulunabilmesi için bir bilim meydana gelmiştir ki, buna da «Usûl-ü fıkh» denilmiştir. (Bk. Fıkıh maddesine) Ehl-i bid'ed sisteminde ise «Mû'tezile», «Şîa» ve «Haricîler» olmak üzere üç hukuksal ve felsefî düşünce vardı. (Bk. Mezhepler maddesine) Bunlarda müşterek nokta, Kur'an âyetlerinin ne söylediğine değil söylenilenin gerçek anlamının ne olduğuna önem vermiş olmalarıdır.

İctihad kapısının kapanması: Ehl-i sünnet sisteminde «Müctehid-i mutlak denilen dört imamın kurmuş oldukları kendi hukuksal doktrinlerinden başka bir hukuk sisteminin kurulamıyacağı, anlamındadır. Bu şu demektir ki, ehl-i sünnet sisteminde dört büyük mücdehidinin söylediklerinden başka birşey söylenemez. Hukuksal ihtilâflar her devirde ancak onların benzer ictihadlariyle hallolunur. İşte bu noktada iskolastik hukuk sistemi kendini göstermektedir. Yâni hukukta tekâmül (İlericilik) unsuru ortadan kalkar. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan imparatorluğun yıkılışına kadarki devirlerde uygulanan ehl-i sünnet sisteminin yabancı memleketlerden gelen İbn. Arabşah, Fahreddîn-i Acemî gibi «Fâkih»lerin etkisiyle ictihad kapısının kapanması görüşü zaman zaman egemen olmuş ise de, Türk-islâm hukukçularının çoğu buna karşı çıkmışlardır. Hanefî hukuk ekolünün ictihad'da örf ve adetlere de uyulmak gibi telâkkisi Osmanlı Türk hukukçularını daha çok etkilemiştir. Nitekim, Sımavna Kadısıoğlu Bedreddîn Mahmud, iskolastik hukuka karşı ilk çıkan hukukçudur. Meşhur yapıtı olan ve Türkiye'de ilk Medenî Kanun karşılığı sayılan «Camü'l fusûleyn»in baş-

langıcında zamanın yargıçlarına verdiği bildiride, başkalarının ictihadı ile yargıya varmanın haram olduğuna işaret ederek iskolastik hukuku reddetmiştir, (Bk. Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedreddin* 1977, s. 164-165) Mecelle'nin 1869 tarihinden itibaren yürürlüğe girmesiyle artık Osmanlı yargıçları hukuksal anlaşmazlıkları bu kanun ile hallederek, bakılan anlaşmazlığa, uygun ictihad aramak zorunluğundan kurtulmuş iseler de, Mecelle'nin onaltıncı kitabı olan «Kitâb-ül kazâ»nın (1800) üncü maddesi hükmü ile devrin hükümdarına karşı bağımlı bir duruma gelmişlerdir. Yukarıda anılan madde hükmü şudur: «... Ve kezâlik bir müçtehîd'in bir hususta re'y-i nâs'a erfâk (kamuoyuna uygun) ve maslahat-ı asra ufk (dünya görüşüne uygun) olduğuna binaen anın re'yiyle amel olunmak üzere emri sultânî sâdir olsa, ol hususta Hâkim, ol müctehîd'in re'yine münâfî diğer bir müçtehîd'in re'yiyle amel edemez (hüküm veremez) eder ise hükmü nâfiz (geçerli) olmaz.» (Bk. Ayni yapıt s 146-150)

Necdet Kurdakul

İç mimar (Fr. Dékorateur, alm. Innenarchitekt). Bir yapının iç oylumlarının yerleşme, döşem, renk, bezeme, donatı düzenleriyle uğraşan uzman kişi.

İç kale Kale duvarlarıyla korunmuş bir yerin, daha önemli bir bölümünü korumak, ya da birinci kalenin saldırganlarca asılması durumunda ikinci bir sığınma yeri olarak yapılmış kale.

İçtihat. Siyasal dergi. Abdülhamid II. yönetiminde sürgün yerinden kaçarak İsviçre'ye sığınan Dr. Abdullah Cevdet tarafından ilk kez Cenevre'de çıkarıldı (1 Eylül 1904). Kurucusu Mısır'a geçmek zorunda kalınca, Kahire'de yayımını sürdürdü. Bu evresinde Abdullah Cevdet'in (*Düşmanımızın Dostu Düşmanımızdır*, sayı. 7 Kahire, Mayıs 1908), (*Son İnkılap ve Sevakıbı ile Netayici*, sayı. 9) yazıları ön plânda göründü. II. Meşrutiyetin ilânından sonra dergi, İstanbul'da çıkan sayılarında (1911) dönemin düşün ve sanat alanında tanınmış kalemlerine açıldı. Batı edebiyatlarının ünlü yapıtlarından verilen örneklerin yanısıra Ebubekir Hazım, Celal Nuri (İleri), Tokadizade Şekip, Salih Zeki, Kılıçzade Hakkı, Mithat Cemal, Fuat Hulusi, Suphi Nuri (İleri), Burhan Cahit, Nahit Sırrı v.b. yazı ve şiirlerine yer verdi. Derginin 40. sayısında Mustafa Suphi'nin «*İktisada Dair-Tesai Cemiyetleri* (Kooperatif Cemiyeti), 118-120 sayılarında çağdaş batı felsefesi üzerine ilk ciddi araştırma ürünü sayılan (Hilmi Ziya Ülken) makaleleri yayımlandı. «*İçtihat*» Meşrutiyet döneminde, islâm dini üzerine eleştiri yazıları yayınlaması nedeniyle Meşihat kanaliyle kapatıldığından «*İşhad*», «*İştihat*», «*Âlem*» adlariyle çıktı Kurucusu Abdullah Cevdet'in ölümü üzerine hazırlanan 358. sayı ile 28. yılında kapandı.

İdrak. Hüseyin Hilmi (İştirakçi Hilmi) tarafından çıkarılan günlük gazete (28 Nisan 1919 / 22 Temmuz 1919): 1919 şubatında kurulan Türkiye Sosyalist Fırkasının organı olan tek yapraklı «*idrak*», 17-18. sayıları arasında teknik nedenlerle, bir süre yayınını kesmiş, 33. sayısından sonra ise kapanmıştır. Karl Marx'ın uyarısını aktararak işçilere birleşmelerini öğütleyen gazete, güncel politika konularına eğilmiş, Damat Ferit Paşa hükümetlerine karşı çıkmış, Sıkıyönetim Mahkemesi'nde (Divan-ı Harb-i Örfi'de) İttihatçıların yargılanmasına geniş yer ayırmış, işçi haberleri yayımlamıştır. Fırka programında öngörülen Amele ve Mesalih Nezareti'nin (Çalışma Bakanlığı) kurulmasını isteyen «*İdrak*», lonca örgütlenmesine karşı çıkan yazılara ve zaman zaman da kuramsal yazılara yer vermiştir. Bunlardan «Sosyalizm Nedir?» başlıklı yazı dizisinde kapitalizmin gelişme süreci anlatılmış; «Milliyetperver Bir Adam Sosyalist Olabilir mi?» başlıklı yazıda ulusçuların programlarını halkçı anlamıyla uygulamalarının sosyalistlerce uygun karşılanacağı, ancak ulusçulukta sosyalizme karşıt bir şovenizme kayma eğilimi bulunduğu, bu nedenle gerçek çözümyolunun sosyalizm olduğu belirtilmiştir. «*İdrak*»taki yazılar genellikle takma adlarla ya da imzasız yayımlanmıştır.

(A.K.)

İdris Bitlisi. Mevlana Hakim, (Ölümü 1520) Devlet adamı. Tarihçi, Ammar Yasir tarikatına bağlı Sufi Hussam al Dinin oğludur. Akkoyunlu devletinin sultanı Uzun Hasan'ın oğlu Yakup'un yanında bir süre çalıştı. Şah İsmail Safevi devletini kurunca Osmanlı Padişahı II. Beyazıt'a sığındı. Osmanlı devletine yararları dokundu. I. Selim in yanında İran savaşına katıldı. Kürt ordularının başında İran ordusunu yendi. Mardin'i ele geçirdi. Musul'un Osmanlı devletine katılmasına da etkinlik gösterdi. Mısır'ın fethine katıldı. İlk sekiz Osmanlı padişahı hakkında Haşt-behşit (Sekiz cennet) adlı farsça bir tarih yazdı.

İhtisab ağalığı Yerel yönetim örgütü ile ilgili kuruluş. İslâmi niteliklerin ağır bastığı ve bunun yanında oluşturulan ihtisab yasaları ile özellikle belediye işlerini yürüten bu örgüt geniş ve kesin yetkilerle donatılmıştı. Osmanlılara Anadolu Selçuklularından geçmiştir. Özellikle çarşı, pazar ve halkla olan ilişkilerin düzenli olarak sürdürülmesinde önemli rol oynardı. Önceleri muhtesip olarak anılan İhtisab ağası bulunduğu kentin kadısının emrinde bulunurdu. Halkın güven içinde alış veriş yapması, fiatların belli bir düzeyde tutulması, yolların, sokakların temizliğinin denetlenmesi, çeşitli konularda çalışan sanatkârların yaptıkları üretimin yasalarla belirlenmiş ölçüler içinde oluşturulmasından bu örgüt sorumluydu. İhtisab ağalığı örgütü, başta İhtisab Ağası olmak üzere ona yardımcı olarak ehl-i hibre (bilir kişi), Yiğitbaşı, kol oğlanlarından meydana gelirdi. Örgütün loncalarla yakın ilişkisi olduğu bir gerçektir. Özellikle çeşitli mal ve hizmetlerin fiatları saptanırken İhtisab Ağalığı örgütü ile loncalar işbirliği yaparlardı. Örgütün önemli bir görevi de et, ekmek gibi zorunlu ihtiyaç maddelerine konulan narhı kontrol altında tutmasıdır. Diğer bir önemli görevi de, İhtisab rusûmunu toplaması sorunudur. Bu konuda onaltı vergi bölgesine ayrılmış bulunan İstanbul'da hergün düzenli olarak ihtisab rusûmu (vergisi) toplanırdı. Özellikle büyük kentlerin ekonomik yaşantısını sıkı bir şekilde denetleyen bu örgüt ayni zamanda kent'e gelen malların boşaltıldığı kapanları da gözetim altında tutardı. Merkezi Hasköy İhtisab konağında bulunan bu örgüt 1826 yılında Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla İhtisab Nezâretine dönüştürüldü. 1854'de ise Şehremaneti kurularak beledi işlere yeniden yön verildi.

(S.Ş.)

İkdam. Günlük sivasal gazete. 5 Temmuz 1894'de yayımlanmaya başladı. Sahibi ve başyazarı: Ahmet Cevdet. Abdülhamid II. döneminde birkaç kez kapatıldı. Yeniden ç[illegible]. Meşrutiyetin ilk yıllarında dönemin en yüksek tirajlı gazetelerinden biri oldu. Abdullah Zühtü, Hüseyin Cahit (Yalçın), Hüseyin Rahmi (Gürpınar), Dr. Adnan (Adıvar), Ali Kemal, Maliyeci Cavit Bey, Mahmut Sadık, Necip Asım, Teodor Kasap «*İkdam*» kadrosunda yer aldılar. Mütareke döneminde de çeşitli engel ve güçlüklere karşın yayımını sürdürdü. Bu evresinde Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Falih Rıfkı (Atay) gibi edebiyat alanında ün yapmış kimseler yazarları arasına katıldı. Cumhuriyetin ilk yıllarında Ali Naci (Karacan) yönetimindeyken kapandı.

İkili anlaşmalar Türkiye toprakları üzerinde ABD'ye üsler verilmesi ve Amerikan asker ve «uzman» kadrolarının Türkiye'ye girmesi TBMM'de onaylanan (18 Şubat 1952) NATO andlasmasının üstü örtülü anlatımlar yasıyan üçüncü maddesine göre olmuştur: «İşbu andlaşmanın gayelerinin daha müessir bir şekilde tahakkukunu temin için taraflar, kendi hususî vasıtalarını geliştirmek

ve birbirlerine karşılıklı yardımlarda bulunmak suretiyle, münferiden ve müçtemian, devamlı ve fiilî olarak hareket edip bir silâhlı tecavüze karşı münferiden ve müşterek mukavemet kudretlerini idame ve tezyit edeceklerdir..» ABD ile anlaşan DP iktidarı, «andlaşmanın bu maddesinin uygulanmasından ibarettir» gerekçesiyle, Meclis'ten geçirmeye gerek görmediği gizli ikili anlaşmalarla ABD'ye «kapitüler imtiyazlar» vermiştir. Önceleri askerî konularda olan anlaşmalar bir süre sonra Türk toplumsal yapısını çok yanlı olarak sarsacak konularda da yapılmaya başlanmıştır. İkili anlaşmaların yapılması ise, siyasal iktidar kalkınma sorunları karşısında çıkmazlara düşüp dış yardım ihtiyacı arttığı oranda normal diplomatik kanalların dışına taşmaya başlamıştır. Başlıksız bir kâğıt üstüne yazılan kısa bir mektuptan, bir kokteyl partide ABD Büyükelçisinin istediği bir imtiyaza Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun elindeki kadehle «okey» demesine kadar varan bu diplomasi dışı davranış Türkiye'nin başına yıllardır çözülemeyen sorunlar açmıştır Önceleri ABD ile yeni ikili anlaşmalar yapmaya devam eden 27 Mayıs döneminin ve sonraki dönemin hükümetleri, sosyalistlerin ve yurtseverlerin ikili anlaşmalara karşı actığı yoğun kampanyadan sonra soruna eğilmek zorunda kalmışlardır.

İkili anlaşmaların üstündeki ilk incelemeler, Türkiye hükümetinin bunların varlıklarını bile tam olarak bilmediğini ortaya çıkardı. Bazı anlaşmaların metinleri Dışişleri arşivlerinde, bazıları ise Genelkurmayda çıktı. Amerikalıların kendilerine verildiğini öne sürdükleri bazı imtiyazlar hakkında ise, hiçbir belgeye rastlanmadı. Bu durum karşısında DP iktidarının diplomatik alanda yarattığı görülmemiş bozulmayı resmen tanımak zorunda kalan 1960 sonrası iktidarları, doğrudan doğruya Washington'a başvurarak, ikili anlaşmaların metinlerinin kendilerine karşı kanıtlanmasını istediler. ABD, zorlamalar karşısında, sonunda sayıları 54'ü bulan çeşitli ikili anlaşma taslaklarını Türkiye hükümetine vermek zorunda kaldı. Ancak, ABD hükümetinin çeşitli zamanlarda yeni bazı anlaşma metinleri daha keşfetmeye başladığı görülünce, Türkiye, ABD'ne 54 ikili anlaşmadan fazlasını kabul etmeyeceğini bildirdi (1967)

Kamuoyunda görülen antiemperyalist bilinçlenme karşısında Washington hükümeti, Türkiye hükümeti ile ikili anlaşmaları yeni ilkelere bağlamak üzere görüşmelere başlamayı kabul etti. Çeşitli savsaklamalar yüzünden ancak bir yılda tamamlanabilen görüşmlerde ikili anlaşmaları 23 maddelik tek bir anlaşmaya indirgeyen yeni bir metin iki hükümetin yetkili makamlarına verildi (Şubat 1968).

2 yıl dört ay süren görüşmeler sonunda, 3 Temmuz 1969 tarihinde ve Kuzey Atlantik Andlaşmasının 3. maddesi gereğince, iki hükümet arasında, alınacak «müşterek tedbirlerin dayandırılacağı temel ilkelerle ilgili anlaşma»nın imza edildiği basına açıklandı. AP hükümeti, bu anlaşmanın Anayasa'nın 65. maddesi uyarınca TBMM'de bir «uygun bulma kanunu» çıkartılmadan onaylanabileceğini ileri sürdü; muhalefet ise onaylamadan önce bir uygun bulma kanununun çıkartılarak gelecekte ortaya çıkması muhtemel olayların, TBMM'nin onayladığı bir kanunla daha kolay önlenebileceği görüşünü savundu. Bu ikinci görüşün daha isabetli olduğu kuşkusuzdur. Çünkü, ABD hükümeti, bütün ikili anlaşmalarını, dış yardım kanunlarının amaçlarına ve ittifak andlaşmasının esaslarına göre yapılmış olduğundan Türkiye ile ikili anlaşmaların gözden geçirilmesi sorunu ortaya çıkınca Kongre yetkilerinin arkasına çekilmesine karşılık, Türkiye hükümeti kendi kanunlarından güç ve destek alma şıkkını seçmemiş, ABD kongresine karşı TBMM'nin gücünü kullanmamıştır. Bunun yerine Anayasanın milletlerarası andlaşmaları uygun bulma ile ilgili 65. maddesinin fıkralarının yorumlanması ile 244 sayılı yasanın elverişli noktalarından bir çıkış yolu aramıştır. Anayasanın 65. maddesinin üçüncü fıkrası: «Milletlerarası bir andlaşmaya dayanan uygulama andlaşmaları ile kanunun verdiği yetkiye dayanılarak yapı-

"Kara denizin dalgaları içinde en çok mücib-i mahzuziyyetim, kalbi hissim, samimi hâtıram siz olmakta-sınız."

İkdam Gazetesinin 16 Eylül 1928 günlü sayısı.

lan, iktisadî, ticari, teknik veya idarî andlaşmaların Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce uygun bulunması zorunluğu yoktur.» hükmünü içermektedir. Bu hükmün gerkçesinde ise «istisna... exicutive agreements» terimiyle bütün demokratik memleketlerde yer etmiş olan bir istisnaya müteallıktir. Bu istisnalardan biri, hükümetin, evvelce teşrîî organca tasvip edilmiş olan anlaşmaların verdiği yetkiye dayanarak bu anlaşmaların tatbik edilebilmesini sağlamak için tatbikat anlaşmaları yapıp teşrîî organdan geçirmeden yürürlüğe koyabilmesi hususudur. Bu yetkiyi, hükümetin tüzük ve yönetmelikler çıkarma yetkisine benzetmek kabildir. Bu anlaşmaların yayınlanması mecburî değildir. Bu suretle, bağımsız bir millet olarak bekamızı ve bağlı olduğumuz Batı medeniyeti ideallerini, hürriyet ve demokrasi ilkelerini korumak için kendi serbest arzu ve rızamızla girdiğimiz ve içinde çok önemli ve şerefli rol oynadığımız hür dünya savunma sisteminin, behemehal tam bir gizlilik içinde kalması gereken bazı tertiplerinin gereği gibi yürütülmesi kabul olacaktır. Bütün demokratik memleketlerde mevcut mevzuat ve tatbikat, esas itibariyle bu istisnaları kabul etmektedir. Bu istisnaların kabul edilmemesi, hakikatte, hürriyet ve demokrasi prensiplerini korumak değil, bilâkis bu ideallerin savunulmasını güçleştirmek neticesini doğururdu...» denilmektedir. Gerekçeye bakılacak olursa, Anayasanın 65. maddesinin 3. fıkrasındaki istisna, NATO andlaşmasının üçüncü maddesine dayınılarak yapıldığı ileri sürülen ikili anlaşmaların açığa çıkmaması için konmuştur.

3 Temmuz 1969 tarihli temel anlaşmanın yapılmasından sonra geçen 7 yıllık dönem içinde mevcut anlaşmaların teknik yönlerinin protokoller haline getirilme çalışmaları tamamlanamamıştır. Kıbrıs müdahalesi (1974) ve haşhaş ekimi yasağının kaldırılması gibi olaylarla etkilenen ABD Kongresinin Türkye'ye silâh yardımını ve askerî malzeme satışlarını keserek ambargo uygulama kararından sonra (1975), Türk hükümetinin Türkiye'deki ABD üslerinin faaliyetlerini durdurma kararı duruma yeni bir nitelik kazandırdı. ABD, ambargo kararıyle ikili ilişkilerin siyasî ve askeri bağlarını azamî derecede incelttiğinden, Türkiye hükümeti geçmişte çekinerek baktığı ikili anlaşmaları, ikili anlaşmalar yoluyla kurulan üs ve tesisleri başka bir açıdan mütalâa etmeye başladı ve ABD hükümetiyle yeni bir andlaşma imzaladı (26 Mart 1976). Bu andlaşmanın akçalı yönlerini de dikkate alan hükümetler, andlaşmanın tarafların parlamentolarında kanunlaştırılmasını da uygun buldular. Bu suretle ikili anlaşmaların kanunlaştırılması sorunu ancak 1976'da bir kanı haline geldi.

Türkiye hükümeti, ABD Kongresinin onayını beklemektedir. ABD'deki bugünkü yönetim (Carter yönetimi) 1.10.1978 tarihinde yürürlüğe giren dış yardım kanunundan sonra bu konunun ele alınabileceğini ihsas etmiş ise de, Kıbrıs'ta gelişme olmasını bekledikleri, Türkiye'nin bu konuda bir ödün vermesi, Türkiye'deki ABD üslerinin faalyetlerine izin vermesidir. 26 Mart 1976 tarihli «Savunma İşbirliği Andlaşması» aradan dört yıla yakın bir süre geçtiği halde onaylanmamıştır.

5 Mart 1959 tarihli ve 7480 sayılı yasa ile DP'lilerin TBMM'den sıkıyönetim koşullarında çkarttıkları Türkiye ile ABD arasında işbirliği anlaşması, «ABD'nin dolaylı saldırı garantisidir». TBMM'de Dışişleri Komisyonu'nda CHP Ankara Milletvekili Bülent Ecevit «silâhsız dolaylı saldırı» deyiminin belirsiz olduğu üzerinde durdu (*Cumhuriyet* 9.4.1960) ve DP'nin yayın organı olan gazetenin başlığında geçen «gizli ve yıkıcı faaliyetler» deyimini de ele alarak anlaşmanın tereddütler yaratacağını belirtti. Ecevit, o zamanlar, kapalı bir dille CHP muhalefetine karşı DP iktidarının Amerikan garantisi sağlandığını dile getirmek ister. 27 Mayıs hareketini hazırlayanlar da bu ikili anlaşmadan son ana kadar kuşku duymuşlardır. Menderes'in 1958 Irak ihtilâlinden sonra muhaliflerinin de bir ihtilâl yapacakları kuşkusu ile bu ikili anlaşmayı yaptığı anlaşılmaktadır. Menderes, dolaylı saldırıyı açıkça öngören ikili anlaşma garantisine güvenmişse de, bu anlaşma ABD hükümeti uygun görürse işleyecektir.

Bu andlaşmanın birinci maddesi şöyledir: «Ortadoğu'da sulh istikrarı istihdaf eden müşterek karar suretinde derpiş edildiği veçhile, Silâhlı Kuvvetler'in kullanılması da dahil olmak üzere A.B.D.'nin Anayasasına uygun gerekli her türlü harekete geçecektir.»

Burada barıştan kastedilen Türkye'nin ve Ortadoğu halklarının ABD emperyalistlerince sömürülmesi için statükonun devamıdır. Bu maddeye göre ABD silâhlı müdahaleler yapabilecektir.

Bu ikili anlaşmadan başka önemli başka ikili anlaşmalar da vardır. İkili anlaşmalarla ABD'ye «savunmayı geliştirme» gerekçesiyle Türkiye'yi ulusal egemenlik haklarından yoksun kılan kapitülasyon niteliğinde imtiyazlar tanınmıştır. Bunların belli başlıları şöylece özetlenebilir:

1. Birleşik Amerika'ya Türkiye'de bulunan askerî personelinin işledikleri her türlü suçtan ötürü Türk adaletinin önüne çıkarılmasını tümüyle önleyen bir imtiyaz verilmiştir. «Görev sırasında» işlenen suçların yargılanmasının ABD mahkemelerine bırakılacağını öngören bu anlaşmaya dayanarak, jipini Türk çocuklarının üzerine sürerek onları öldüren Yarbay Morrison'dan, sarhoşken Türk Bayrağını yırtan ya da Türk ulusuna hakaret eden çavuşlara kadar bütün Amerikalı askerî sanıklar, doğrudan doğruya ABD yetkilileri tarafından bildirilen bir «görevidir» sözü ile Türk adaletinin önüne çıkmaktan kurtulmuşlardır. Kamuoyunda görülmemiş bir tepkiye yol acan bu adlî kapitülasyon aslında ABD ile Türkiye arasında yüzyıllık bir çatışmanın yenilenmesinden başka bir şey değildir. 7 Mayıs 1830 tarihli ABD - Osmanlı Devleti andlaşmasında İngilizce metne Amerikalılarca eklenmiş «yargılama ve cezalandırma yetkisi Amerikan elçi ve konsoloslarınındır» hükmüne Osmanlı devleti yetkilileri itiraz ederek, Osmanlı ülkesinde suç işleyen Amerikalıların yargılanması ve cezalandırılması yetkisinin Osmanlı makamlarında, infaz yetkisinin ise Amerikan elçi ve konsolosluklarına ait olduğu konusunda anlaştıklarını belirtmişlerdi. ABD, o zaman elde edemediği kapitüler hakkı, 1954 yılında DP iktidarı zamanında alabildi.

2. Türkiye'deki Amerikan personelinin bellibaşlı bütün ihtiyaçlarının gümrüksüz olarak yurdumuza girmesi için verilen imtiyaz ise, Türk hazinesinin önemli bir gelir kaynağından yoksun kalmasına yol açtığı gibi ithal rejiminin Türkiye'ye girmesini yasakladığı bir yığın lüks tüketim maddesinin de Amerikan PX'leri kanaliyle kaçak olarak iç piyasaya sokulmasını sağlamıştır. Bazen döviz sıkıntısı dolayısıyla sanayi hammaddesi, ilâç gibi en zorunlu ihtiyaçları bile tümüyle karşılayamayacak duruma düşen Türkiye, PX'lerden yapılan kaçakçılık sonunda en lüks maddelerin kolaylıkla bulunabildiği bir ülke durumuna sokulmuştur. Washington, bu yoldan Türk egemen sınıflarının yaşama biçimlerini de Amerikanlaştırma siyasetini ustalıkla gerçekleştirmiştir.

3. ABD personeline tanınan özel posta imtiyazı sonucunda Anadolu'da görülmemiş bir tarihî eser kaçakçılığı başlamıştır. Türkiye'nin denetimi dışında olan Amerikan Postası vasıtasiyle binlerce tarihi eser yurtdışına kaçırılmıştır.

4. 1954'de yürürlüğe giren Vergi Muafiyetleri Anlaşmasına göre, Amerikalılardan Türkiye hükümetinin almayacağı vergiler: İthalat Vergisi, resim ve ücretler, muamele vergisi, nakliyat resmi, harçlar ve damga resmi, elektrik ve havagazı vergileri, kazan ve motorlardan belediyece alınan vergiler, akaryakıt vergisi, telgraf, telefon ve Milli Savunma vergisi, gemi ve uçaklar dolayısıyla liman ve meydanlardan

alınan resim ve ücretler, belediyece alınan ilân resmi, şeker istihlâk vergisi, tekel vergisi, müdafaa ve hususi istihlâk vergileri... Bu andlaşma DP'nin ekonomik çıkmaza girdiği ve Amerikan yardımının kısıldığı 1954'de imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Amerikan yardımı miktarının arttırılmasına çalışılmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye devleti, ulusal egemenlik haklarının en önemlilerinden biri olan vergi koyma hakkını kaybetmiş oluyordu.

5. ABD'nin kendi ideolojisini, özeliikle köy ve kasaba halklarına yaymak ve bu bölgelerin içinde olduğu gelişimi anlamak gibi iki yanlı bir amaçla ortaya çıkardığı «Barış Gönüllüleri» düzeni de Türkiye'nin toplumsal yapısını yıkmak için Amerikan emperyalizminin giriştiği bir saldırı yoludur. «Barış Gönüllüsü» denilen Amerikan ajanlarının Türkiye'ye gelmesine 27 Mayıs hareketinden sonra İnönü hükümetleri zamanında izin verilmiştir. İlk 38 barış gönüllüsü 1962 ortalarına doğru geldiler. Anadolu'nun en uzak köşelerine kadar öğretmen ve benzeri sıfatlarla yayılan bu Amerikan ajanları, kapitalizm ve hristiyanlık propagandasından başlayarak tarihî eser kaçakçılığı ve casusluğa kadar varan bir yığın karanlık iş çevirmişlerdir. Esasen Amerikan kiliselerinin Anadolu halkı arasında hristiyanlık propagandası yapmaya yoğunluk verdiği de görüldü. Askerî yasak bölgelere kadar giren ve Kürtlük sorununu kurcalayan Barış Gönüllüleri, Türkiye'nin bütünlüğüne karşı suikast niteliğinde çalışmalar yaptılar. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra Anadolu'da etnik gruplaşmaların ve mezhep tarikat kavgaların körüklenmesi, o zamanlar yapılan çalışmaların ürünüdür.

6. «Türkiye ile ABD arasında askerî kolaylıklar anlaşması» ismini taşıyan askerî ikili anlaşma, en ağır koşuları bulunan ikili anlaşmalardan biridir (23 Haziran 1954) Bu anlaşmayı ABD ile Türk hükümeti adına Fuat Köprülü imzaladı. Bu andlaşmaya göre, Amerikalıların Türkiye'de uygun bulacakları yerlerde kuracakları üs ve tesislerin yerleri, Türk hükümeti tarafından sağlanacaktır. Bunların kamulaştırma bedelleri Türkiye bütçesinden ödenecektir. Bugüne kadar bu maksatla Türkiye toprakları üzerinde Amerikalılara verilen arazi 35 milyon metrekaredir. Üs ve tesislerde bulunan Amerikan kuvvetleri de NATO'ya değil, Amerika'ya bağlıdır ve oradan emir alırlar. Adana'da İncirlik hava üssü gibi «müşterek kullanılacak» denilen bazı tesisler, 2 Ocak 1957 tarihli Türk ve Amerikan Garnizon Komutanları için Müşterek Talimat başlıklı ikili anlaşmaya göre yönetilir, fakat, Türkiye'de mevcut Amerikan askerî birliklerinin andlaşmalar dışı kullanılmasından Türkiye için doğacak tehlikeleri önleyecek hukukî ve fiilî bir güvence yoktur. «Askeri kolaylıklar Anlaşmalarına göre, ABD hava - kara - deniz kuvvetlerinin Türkiye topraklarını kullanmalarına izin verilmiştir. Savunma tesisleri, üs veya mevzi adları altında hangi çeşit askeri tesislerin nerelerde kurulacağı konusu açık bırakılmıştır. ABD hava kuvvetlerine mensup uçakların, Türk Hava Kuvvetleri'ne ait meydanlarda uçuş yapabilecekleri şartsız kabul edilmiştir. Türkiye'de kurulmuş ve kurulacak Amerikan üs, tesis veya mevzilerinin genişletilebilecekleri ve Amerikalıların uygun görecekleri diğer mahallere de teşmili kabul edilmiştir. Kurulacak Amerikan üs ve tesislerine malzeme, teçhizat yerleştirebilecek, akaryakıt, yağ, mühimmat ve ikmal maddeleri stokları yapılabilecek ve bunlar için gerekli güvenlik tedbirlerini ABD alacaktır.

Askeri kolaylıklar programı gereği üs ve tesisler için gerekli araziyi, mevcut tesisler ve geçit hakları ile birlikte Türk hükümeti ABD'ne bedelsiz olarak temin edecektir. Savaş halinde ABD, Türk Hava Meydanlarından bazılariyle, Karadeniz'deki tesisleri de kullanabilecektir.

Anlaşmayla tanınan ve açıkça belirtilen kolaylıklardan bazılarıysa şunlardır: Adana hava meydanında üs destek, haberleşme, meteoroloji ve hava kurtarma birlikleri; Adana civarında açık deniz akaryakıt terminalleri, akaryakıt depoları, pipe - line ve liman nakliye birlikleri; Esenboğa hava alanında hava nakliye, hava muhabere, üs destek ve meteoroloji birlik ve tesisleri; Ankara destek tesisleri için Ankara yakınında Balgatta arsa muhabere birlikleri önceden işgal ettikleri yerlerde kalacakları, kendilerine yeni yerler de bu anlaşmaya göre verilecektir. İzmir, Güneydoğu Müttefik Hava Kuvvetleri için karargâh, meteoroloji, hava ulaştırma ve haberleşme tesisleri; Karamürsel'de dinleme ve Diyarbakır'daki Pirinçlik Radar Mevzileri hep bu «kolaylıklar» adı altında kurularak genişletilmişlerdir.

Hemen hemen tamamı bu anlaşma ile kurulan ve bugün Türkiye'de birer ABD adası gibi Türkiye hükümetini kontrolü dışındaki bu üslerin Amerikan Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tesisleri Rehberine göre Türkiye'deki sayısı ve dağılımı şöyledir: Afyon'da (1), Adana'da (6), Manisa'da (4), Diyarbakır'da (1), İstanbul'da (6), Karamürsel'de (2), Kocaeli'nde (1), Hatay'da (3), Konya'da (6), Trabzon'da (4), Samsunda (4), İzmir'de (32), Erzurum'da (2). Ankara'da (29).

Sayısı 101'i bulan bu üslere Türklerin girmesi yasaktır. 1964 Kıbrıs bunalımı sırasında günün konusu olan bu ikili anlaşmalara karşı kamuoyunda büyük bir tepkinin belirmesi üzerine, ikili anlaşmalar hükümetçe yeniden gözden geçirildiği gibi, Genelkurmay Başkanlığı da NATO ülkeleriyle ABD arasında imzalanan diğer anlaşmaları inceleyerek, ikili anlaşmalarla ABD'ye verilmiş imtiyazların kısıtlanması ve hepsinin bir araya toplanarak ABD'ye ne kadar imtiyaz verildiğini öğrenmeye çalışıyordu. ABD Türkiye Genelkurmayı'nın bu girişimini öğrendikten sonra işe fiilen el koydu. İkili anlaşmalardaki imtiyazların kısılması mümkün olmadı.

1969 tarihli «Temel anlaşma», «Türkiye Cumhuriyeti ve ABD hükümetleri arasında Kuzey Atlantik Andlaşmasının üçüncü maddesi gereğince Kuzey Atlantik Andlaşması bölgesinde silâhlı taarruza karşı koymak üzere müşterek tedbirlerle ilgili andlaşma» başlığını taşıyordu. 23 maddeden ibaret temel anlaşma, 23 Haziran 1954 tarihli Askerî Kolaylıklar Anlaşması'nın yerini alıyordu. Bu anlaşmada getirilen ilkelere göre 23.6.1954 tarihli metne bağlı, 13 uygulama anlaşması ile haritalar, bilimsel teknik konular, atom stoku ve başlık desteği metnine bağlı olmayan öteki anlaşmalar yeniden gözden geçirilecektir. Uygulama anlaşmalarının gözden geçirilmesinde temel yük askerlere düşecekti. Uygulama anlaşmalarında bir yıllık mutabakat süresi tanınmıştı. Ayrıca bu anlaşmaların başarılı olabilmesi için hükümetin askerlerin itirazlarını destekleyecek güçte olmasıydı. Temel anlaşma yenilik getirmeyen bir sürü hüküm içeriyordu. Karşılıklı eşitlik ve işbirliği gibi gerçeği yansıtmayan ibareler, ABD üsleri için Türk hükümetinin müsaadesi gibi malûmu ilân konular, ulusal olağanüstü hallerde Türkiye'nin kısıtlayıcı tedbirler almasının ABD ile danışmaya bağlanması gibi bir ifade tarzı, 10. madde ile ABD'ye Türkiye'de polis gücü bulundurma yetkisinin verilmesi, teamül haline gelen hususların sanki yeni hükümler gibi gösterilmesi, temel anlaşmada görünüyordu. Temel anlaşma ile sağlanan tek avantaj, ABD üslerinin dış güvenliğini sağlayan Türk birliklerinin iaşe ve iskânının ABD tarafından (İncirlik ve Çiğli dışında) yapılmasıdır. Buna karşılık Türkiye, Amerikan üsleri dolayısıyla ağır malî külfetlere katlanmaya devam edecektir. Temel anlaşma, konuyu ABD'nin güvenliği açısından aldığı için ulusal yararlara aykırıydı. Nitekim «tesislerin, amaç, mahiyet, süre ve şümüllerini Türk hükümeti tasvib eder» deyişi de bunun bir anlatımıdır. Temel anlaşmanın sonuna eklenecek «Amaç Türkiye'nin savunmasıdır. Türkiye'nin savunmasında ilk ve son söz Türk hükümetine aittir» gibi bir temel ilke, ikili anlaşmaların ulusal yararlara göre düzeltil-

mesini de sağlayabilirdi. Anlaşmaya göre bir uyuşmazlığın çözümü 4,5 yıl zaman alacaktır ki, bu sürenin seçim dönemini bile aşması dikkat çekicidir.

Bu arada Türkiye'deki ABD üs ve tesislerinin türlerine de bakmak gerekir, bunlar 5 kategori içindedir: a) Hava üsleri (Çiğli İncirlik), b) Stratejik füze üsleri (1963 yılında kaldırıldı Jüpiter füzeleri bulunuyordu). c) Muhabere - elektronik istihbarat tesisleri. Karamürsel, Sinop, Samsun, Diyarbakır, Belbaşı). ç) Muhabere irtibatları ve diğer tesisler (Kargaburun Loran İstasyonu, Natoya ait 14 NADGE istasyonu, Yalova, Elmadağ, Karataş v.b. d) Lojistik Destek Grup Komutanlığı (TUSLOK).

Türkiye hükümeti, ABD'nin ambargo kararına karşılık olarak Türkiye'de ABD üslerinin faaliyetlerini durdurduğunu ilân etti (25.7.1975). Ancak dış kaynaklı haberler, Amerikan basınında çıkan yazılar üslerin faaliyetlerinin durmadığını ortaya koydu. Bu arada Miliyetçi Cephe hükümeti döneminde 22 maddelik Savunma İşbirliği Anlaşması da imzalandı (26.3.1976). Öte yandan 3.7.1969 tarihli temel anlaşma da yürürlükten kalkmış görünmemektedir.

Savunma İşbirliği anlaşmasına göre «Savunma işbirliğinin şümulu Kuzey Atlantik Andlaşmasının yükümlülükleriyle sınırlandırılmıştır. Tesisler (üsler) T.C. hükümetinin vereceği müsaade çerçevesinde faaliyet gösterecektir (m.2).» T.C. hükümetinin ABD hükümetine istihbarat toplama tesisleri, muhabere sistem ve şebekeleri, Kargaburun İstasyonu ve İncirlik tesislerinde savunma tedbirlerine katılma yetkisi verdiği belirtildiğine göre, bunlar dışında kalan üs ve tesislerin statüsünün ayrıca gösterilmesi, bunların NATO andlaşması dışında kaldığını ve ABD'nin NATO andlaşması koşulları dışında da Türkiye'de asker bulundurduğunu göstermektedir. 3. maddenin 2. fıkrası bunu doğruluyor. «Müşterek Savunma Tesisleri» sadece dört grupta sayılanlardır. Bu tesislerin komutanları Türk olacak ve buralara Türk bayrağı çekilecektir. İşletme programlarını da T.C. Hükümeti yapacaktır. Anlaşmanın 5. maddesi komutanlığın yine ABD'kaldığını, Türklerin komutanlığının Türk personel için sözkonusu olduğunu gösteriyor. Teknik çalışmalara katılma, personelin yetiştirilmesi de ABD'ye bırakılmıştır. Türk tesisi diye gösterilen üslerde bile ABD'nin izin verdiği ölçüde Türk personeli görevlendirilecektir. Öteki ABD üslerinde Türk personeli görevlendirilmeyecektir. Tesislerin denetimi de ABD'nin insafına terkedilmiştir. Anlaşmanın «yardım statüsü» de Türkiye'ye askerî yardımı yine ABD kongresinin kararlarına bağlı kılacak şekilde yapılmıştır. (Md. 19). Bu anlaşma, Türk-ABD ilişkilerine ve ABD üs ve tesislerinin kullanımına Türkiye yararından yeni bir statü getirmemiştir.

26 Mart 1976 tarihli Savunma işbirliği anlaşması ile a) Amerikan üs ve tesisleri Türk Silâhlı Kuvvetlerinin öz malı olmamıştır, tesisler ve üsler ABD'ne aittir, b) Üslerin ve tesislerin komutanı ABD'ye aittir, genel karargâh ABD'nin karargâhıdır. Türk komutanın üs ve tesislere komuta etmesi olanağı tanınmış değildir, c) Üs ve tesislerin işlem sorumluluğu da ABD'ye aittir, ç) Tesislerin denetiminden de ABD sorumludur.

ABD Kongresi bu anlaşmayı bile onaylamaktan kaçınmıştır. Kongrenin istediği 20 yıl önceki statünün yinelenmesi değil, Türkiye'nin ABD'ye daha çok bağımlılaştırılmasıdır. Esasen ikili anlaşmaların ve «Amerikan yardımı»nın da amacı budur.

Ender Kâmil Boyacı

İKİLİ ANLAŞMALARIN LİŞTESİ:

1 — 11 Mart 1941 kanununda derpiş edilen yardıma müteallik esaslara dair Türkiye Cumhuriyeti ile ABD hükümetleri arasında anlaşma - 23 Şubat 1945 - Ankara, AÇIK - 2 Temmuz 1945 tarih ve 4780 sayılı kanun - Resmî Gazete: 10 Temmuz 1945 No: 6053, Düstur: III. tertip, Cilt: 26 s. .1285.

2 — TC ile ABD arasında hava ulaştırmalarına dair anlaşma ve eki - 12 Şubat 1946 - Ankara - AÇIK - 13 Mayıs 1946 tarih ve 4885 sayılı kanun -Resmi Gazete: 18 Mayıs 1946, No: 6310 - Düstur III - 38 - 1261.

3 — TC ile ABD arasında ödün verme ve kiralama ve mütalebelere müteallik anlaşma - 7 Mayıs 1946 - Ankara AÇIK - 20 Mayıs 1946 tarih ve 4809 sayılı kanun, Resmi Gazete: 25 Mayıs 1946, No: 6316 - Düstur, III - 27 - 1134

4 — TC ile ABD arasında Türkiye'ye yapılacak yardım hakkında anlaşma 12 Temmuz 1947 - Ankara - ACIK 1 Eylül 1947 tarih ve 5123 sayılı kanun - Resmi Gazete: 25 Mayıs 1947. Düstur: III - 28 - 1485.

5 — ABD Kara Ordusu Harita Servisi ile Harita Genel Müdürlüğü arasında gayrıresmî anlaşma - Ağustos 1948 - GİZLİ.

6 — Harita Genel Müdürlüğü ile ABD Dışişleri Bakanlığı ve Kongre Kütüphanesi arasında gayrıresmî anlaşma Kasım 1950 - GİZLİ.

7 — Amerikan Ordusu ile Harita Genel Müdürlüğü arasında Türkiye birinci D. nirengi şebekesinin muvazenesine ait anlaşma - 20 Şubat 1953 - Ankara, GİZLİ.

8 — TUHUM ile AMS arasında Türkiye'nin 1/250.000 ölçekli kara haritalarının revizyonu için anlaşma 10 Haziran 1953 - GİZLİ.

9 — Harita Genel Müdürlüğü ile Amerikan kara ordusu harita servisi arasında ABD kara ordusundan temin edilecek 1/250.000 mikyaslı Türkiye haritalarının renk provaları ve ABD kara ordusuna verilecek 1/25.000 mikyaslı Türkiye haritaları hakkındaki anlaşma - 23 Şubat 1953 Ankara - GİZLİ.

10 — İki adet ABD denizaltısının Türkiye'ye ödünç verilmesi hakkında nota teatisi - Haziran 1954 - Ankara - GİZLİ.

11 — Türkiye ile ABD deniz kuvvetlerine mahsus müşterek talimat - 12 Haziran 1954 - Ankara - GİZLİ.

12 — Türkiye ile ABD arasında askerî kolaylıklar anlaşması - 23 Haziran 1954 Ankara - GİZLİ.

13 — Türkiye ile ABD arasında vergi muafiyetleri anlaşması ve eki - 3 Haziran 1954 - Ankara - AÇIK - 30 Haziran 1954 tarih ve 6426 sayılı kanun - Resmi Gazete: 6 Temmuz 1954, No: 8747.

14 — Türkiye ile ABD arasında kuvvetler statüsünü tamamlar mahiyetteki nota teatisi - 23 Haziran 1954 Ankara - HİZMETE ÖZEL.

15 — TC ile ABD arasında Kuzey Atlantik andlaşmasına taraf devletler arasında kuvvetlerin statüsüne dair sözleşmenin tatbikatına mütallik anlaşma 23 Haziran 1954 - Ankara - AÇIK - 30 Haziran 1954 tarih ve 6427 sayılı kanun. Resmî gazete 7.7.1954 No: 8748 - Düstur: III 35 - 1980.

16 — Akdeniz ve Ege kıyılarımıza ait hidrografik haritaların yapılmasına dair anlaşma, 29 Kasım 1954 - Ankara - GİZLİ.

17 — Türkiye ile ABD arasında hava teknik anlaşması - 6 Aralık 1954 - Ankara - GİZLİ.

18 — Türkiye Hava Kuvvetleri ile ABD Hava Kuvvetleri

müşterek talimatı (Adına Hava Meydanı hakkında) - 6 Aralık 1954 - GİZLİ.

19 — TUHUM ile AMS arasında Türkiye 1/25.000 ölçekli kara haritalarının hazırlanması için anlaşma - Nisan 1955 GİZLİ.

20 — Türkiye ile ABD arasında ihtiyaç fazlası malzemenin elden çıkarılması hakkında anlaşma - 26 Mayıs 1955 - Ankara - HİZMETE ÖZEL.

21 — TC Hükümeti ile ABD hükümeti arasında atom enerjisinin sivil sahada istimali hususunda işbirliğine dair anlaşma ve eki mektup - 10 Haziran 1955 - Washington - AÇIK - 14 Aralık 1956 tarih ve 6646 sayılı kanun. Resmi Gazete, 24. 12.1956, No: 9491 Düstur: IV - 1 - 3032

22 — ABD askerî kuvvetlerinin Esenboğa milletlerarası hava meydanından havacılık hizmetleri ve tesisleri bakımından istifade etmeleri hususunda teknik anlaşma 2 Temmuz 1955 - Ankara GİZLİ,

23 — TUHUM ile AMS arasında yapılan mebde ve tahvil anlaşması - 6 Ağustos 1955 - Ankara - GİZLİ.

24 — Türk Erkân-ı Harbiye-i Umumiyesi ile Amerikan Yardım Kurulu arasındaki, Amerikan destek eşyasının liman, tahvil ve tahliye işleri, nakli ve masraflarının ödenmesine dair prensip kararı ile uygulama talimatı - 31 Ocak 1956 - GİZLİ.

25 — Türkiye ile ABD arasında NATO kuvvetler statüsünün sözleşmesinin VII inci maddesinin tatbiki ile ilgili nota teatisi - 28 Temmuz 1956 - Ankara - HİZMETE ÖZEL.

26 — Türk ve Amerikan garnizon komutanları için müşterek talimat - 2 Ocak 1957 - GİZLİ.

27 — Askerî kolaylıklar anlaşmasına ek muhabere - elektronik teknik anlaşması ve lâhikaları - 5 Mart 1957 - Ankara - GİZLİ.

28 — Muhabere - elektronik eki ile ilgili anlaşma memorandumu - 27 Mart 1957 - Ankara - GİZLİ.

29 — Nike eğitim ve malzemesinin teklif ve kabulüne müteallik anlaşma - 6 Aralık 1957 - Ankara - GİZLİ.

30 — Honest John eğitim malzemesinin teklif ve kabulüne müteallik anlaşma - 14 Nisan 1958 - Ankara - GİZLİ.

31 — F-100 tayyarelerinden müteşekkil yüz filonun teklif ve kabulüne müteallik anlaşma - 14 Nisan 1958 - GİZLİ.

32 — Türkiye'ye ödünç verilecek gemilerle ilgili nota teatisi - 14 Ekim 1958 - Ankara - GİZLİ.

33 — Türkiye ile ABD arasında Türkiye'de atom silahları stoku tesisine dair anlaşma- 20 Kasım 1958 - Ankara -GİZLİ.

34 — Optik radyo rasathanesi ölçme âleti tekâmül anlaşması - 18 Şubat 1959 - Ankara - GİZLİ.

35 — Türk kara ordusunun atom silâhlarını hedefe ulaştırma birliklerine harp başlığı desteği yapılması hakkında anlaşma, 28 Şubat 1959 - Ankara - GİZLİ.

36 — Türkiye ile ABD arasında işbirliği anlaşması 5 Mart 1959 - AÇIK - 9 Mayıs 1960 tarih ve 7480 sayılı kanun - Resmî Gazete 16.5.1960, No: 10506.

37 — Atom enerjisinin müşterek müdafaa maksatları için kullanılması hususunda işbirliği anlaşması 5 Mayıs 1959 Ankara - GİZLİ.

38 — Türk Hava Kuvvetleri atom silâhlarını hedefe ulaştırma sistemleri ile ilgili tesisler hakkında HEAD DRESS teknik anlaşması - 9 Temmuz 1959 - Ankara - GİZLİ.

39 — Diyarbakır hava alanı anlaşması - 20 Ekim 1959 - GİZLİ.

40 — Türkiye'deki NATO savunma kuvvetine modern silâhların ithali ile ilgili nota teatisi, Kasım 1959 - Ankara - GİZLİ.

41 — Türkiye'deki NATO ENF. torpito tesislerinin kontrol, işletme ve bakımı hususunda Türk ve ABD bahriyeleri arasında anlaşma - 9 Kasım 1959 - Ankara - GİZLİ.

42 — İhtiyaç fazlası Amerikan askerî yardım malzemesinin Türkiye'de satışına ait anlaşma - 13 Kasım 1959 - Ankara - HİZMETE ÖZEL.

43 — Türkiye'deki M-12 mesafe bulucularının onarım ve yeniden inşası için tesislerinin kurulması ile ilgili nota teatisi 13 Kasım 1959 - Ankara - GİZLİ.

44 — Titreşim telli gerilim ölçme aleti tekâmül anlaşması - 24 Aralık 1959 - Ankara - GİZLİ.

45 — Türk kıyı sularında Oşinografik araştırmalar hakkında anlaşma 31 Aralık 1960 - Ankara - GİZLİ.

46 — Türkiye ile ABD arasında tabii uranyum satış anlaşması - 7 Şubat 1961 - Washington - AÇIK - 29 Ağustos 1961 tarih ve 357 sayılı kanun. Resmî Gazete: 5 Eylül 1961, No: 10989, Düstur: IV - I - 3032.

47 — Toprak stabilizasyonu geliştirme anlaşması - 7 Nisan 1961 - Ankara - GİZLİ.

48 — Sigint anlaşması - 20 Şubat 1962 - GİZLİ.

49 — Türkiye'de tesis olunacak ABD FORWARD SCATTER sistemine ait teknik anlaşma - 25 Mayıs 1962 Ankara - GİZLİ.

50 — Çiğli hava üssü hakkında SANCAR - WOOD protokolu - 14 Mart 1963 - Ankara - GİZLİ.

51 — Türkiye'de mevcut Jüpiter füzelerinin sökülerek yerlerine atom denizaltılarında taşınan Polaris füzelerinin ikame edilmesi hususunda nota teatisi - 10 Nisan 1963 Ankara - GİZLİ.

52 — Kaynaklanma konusunda bilgi mübadelesi anlaşması - 11 Ekim 1963 - Ankara - GİZLİ.

53 — İncirlik hava meydanında Türk Hava Kuvvetleri tayyarelerine yapılan P-4 yakıt ikmali protokolü - 30 Ocak 1964 - GİZLİ.

54 — Adana terminal kontrol sahası içinde FR trafik kontrolü protokolü - 15 Haziran 1964 - GİZLİ.

55 — ABD Deniz Kuvvetleri'ne ait RA 3-B tayyarelerinin yapacakları foto görevleriyle ilgili protokol Temmuz 1964 Ankara GİZLİ.

56 — Çiğli üssü Türk - Amerikan Kuvvetleri teknik kullanma statüsü anlaşması- 25 Ağustos 1964 - GİZLİ.

57 — Patolojik bilgi mübadelesi anlaşması - 31 Ağustos 1964 - GİZLİ.

58 — Askerî yiyecek, beslenme tesisleri ve usulleri hakkında anlaşma - 16 Evlül 1964 - GİZLİ.

(Devrim Gazetesi, 28 Ekim 1969, Sayı: 2)

İkinci Meşrutiyet 10 Temmuz 1324 (24 Temmuz 1908) tarihinde 1293 (1876) Kanun-u Esasî'sinin tekrar yürürlüğe konulması ile başlayan ve Mondoros Mütarekesine kadar devam eden döneme «İkinci Meşrutiyet Dönemi» adı verilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî yaşamında önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen İkinci Meşrutiyetin ilânı ile imparatorluk otuz bir yıl süren bir aradan sonra tekrar meşrutî bir monarşiye dönüşmüş oldu. Ancak çok kısa süren birinci meşrutiyet dönemine kıyasla bu dönemde padişâhın yönetimi gerçek anlamda bir denetime tabi tutulmuştur.

İkinci Meşrutiyeti Hazırlayan Nedenler: Çok kısa süren birinci meşrutiyet sonrasında Meclis-i Meb'usanın kapatılması ön-

II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine yapılan şenlikler

celeri büyük tepki ile karşılaşmadıysa da 1889'dan itibaren kuvvetli bir aydın muhalefeti Abdülhamid II.'nin devrilmesi ve Kanun-u Esasî'nin tekrar ilânıyla Meclislerin kurulması için çalışmaya başladı. Gerçi Abdülhamid II'nin meclisi kapatmasından kısa süre sonra kendisini tahttan indirerek yerine Sultan Murad V'i geçirmek için iki teşebbüs olmuşsa da bunlardan gerek eyleme dönüşen Çırağan Vak'asının yaratıcıları Ali Suavi ve Üsküdar Komitesi ve gerekse eylem dönüşmeden bastırılan Kleanti Skalyeri - Aziz Bey Komitesi'nin plânları padişâh değişikliğinin ötesinde bir amaç taşımamaktadır. Ancak 1889'dan itibaren güçlü bir şekilde ortaya çıkan aydın muhalefeti Batılı anlamda meclisler ve anayasa istemiyle ortaya çıkıyordu.

Bu amaçla kurulan başta «Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti» olmak üzere tüm muhalefet örgütlerinin birleştikleri tek ortak nokta ortak eylem kararına varılan 1907 kongresinde açıklandığı gibi «Sultan Hamidi tahttan feragata icbar, İdare-i Hazıranın esasen tebdili ve Usul-ü Meşveret ve Meşrutiyetin tesisi (Âyan ve Meb'usan Meclisleri)» idi. Genellikle Paris, Cenevre, Mısır ve İngiltere'de geniş çapta faaliyette bulunan Jön Türk örgütleri kesin şekilde yasaklanmasına karşılık yabancı postalar aracılığıyla, imparatorluk sınırları içine çok sayıda drgi, risale ve beyanname sokarak halkı mevcut yönetime karşı ayaklanmaya davet ediyorlardı.

Bu muhalefetin yanısıra, imparatorluğun çeşitli sorunları da yönetimin prestijini sarsıcı yönde rol oynamaktaydı. 1897 zaferine rağmen Girid'in kaybedilmenin eşiğine gelmesi, sürekli olarak doğu vilâyetlerinde ve zaman zaman İstanbul'da ortaya çıkan Ermeni olayları, Balkanlardaki çetecilik faaliyetlerinin aldığı büyük boyut, Yemen isyanı gibi olaylar bu alanda önemli rol oynadılar. Dışta ise 1905 Rus İhtilâli, İran'da Meşrutiyetin kuruluşu, bir Asya devleti olan Japonya'nın bir Avrupalı devlet olan Rusya'yı yenmesi meşrutiyetin tekrar ilânı için faaliyet göstermekte olanlar üzerinde derin etki yarattı. Nitekim Meşrutiyet'in ilânından önce Erzurum ve Kastamonu'da yerel nedenlerden kaynaklanan ufak çapta ayaklanma hareketleri olduysa da bunlar yönetim güçlerince bastırıldı.

Halkın yönetimden duyduğu tüm hoşnutsuzlukları ve çeşitli imparatorluk unsurlarının aralarında çatışmalarını Abdülhamid II yönetiminin bir sonucu olarak gören muhalefet örgütlerinin kendilerinin iktidarı ele geçirip Kanun-u Esasî'yi ilân etmeleri durumunda tüm bu sorunların çözümleneceğini ileri sürmeleri de bu düşüncelerin halk katında da yayılmasını temin etti.

İkinci Meşrutiyetin İlânı: Makedonya'daki gergin duruma ilâveten Reval'de Avrupa hükümdarları Osmanlı inkilâpçıları tarafından imparatorluğun paylaşılması yorumunu bulan bir toplantı yapınca mevcut gerginlik kopma noktasına geldi. Bu sırada Makedonya'da cemiyet artık gizli bir örgüt olmaktan çıkmış varlığını ortaya koymuştu. Cemiyetin bu bölgedeki geniş yayılmasında ittifak halinde bulunduğu Mason Localarının da önemini belirtmek gerekmektedir. Mayıs 1908'de Cemiyet Rusya haricinde yabancı konsoloslara bir beyanname göndererek, yabancı devletleri Makedonya konusunda uyardı ve İngiliz Kralı ile Rus Çarının Reval'de buluşmasından dolayı duyulan kaygıları belirterek bölgedeki müslüman ahali ve askerlerin cemiyet çatısı altında toplandıklarını belirtti. Haziran sonlarında başta Resneli Niyazi Bey olmak üzere Binbaşı Enver Bey, Selâhattin ve Hasan Beyler ve onlara bağlı askerler dağlara çıktılar. 23 Haziran'da Manastır'da yayınladığı bir beyanname ile cemiyet mevcut yönetimini gayr-i meşru olarak ilân etti. Bunun üzerine önemli bir kuvvetle yönetim tarafından isyanı bastırmak üzere bölgeye gönderilen Şemsi Paşa, Manastır postahanesinden Saraya telgraf çektikten sonra çıkarken cemiyet üyesi subaylardan mülâzım Atıf Efendi tarafından vurularak öldürüldü. Nihayet 10 Temmuz 1324 (1908) tarihinden bir kaç gün öncesinde Makedonya'daki birçok şehirde toplantılar yapılmaya başlandı. 7 Temmuz 1324 (1980) tarihinde Firzevik halk Kanun-u Esasî için Camide toplanarak yemin ettikten sonra padişâha takdim kılınmak üzere Sadrazamlık ve Meşihat'a yüz seksen imzalı bir telgraf çekti. Telgrafta «... Pek yakın görmekde olduğumuz felâket

ve mahviyyetin esbab-ı man' ve izalesi düşünülmek üzere Kosova Vilâyeti ahalisi kulları namına olarak burada vuku'bulan içtimaatız neticesinde devletimizin muhafaza-i şevket ve mekâneti ve ilâ-yı şân ve ibkâ-yı nâmını ve ahali kullarının refah ve saadetini temin içün senet-i nebeviyyeden bulanan ve fi. 7 Zilhicce sene 1293 tarihli ferman-ı hümayûn-u mes'adet makrun-u cenab-ı pâdişah-ı âzâmilerinde tasdik ve ilân buyurulmuş olan kanun-u esasî vechile meşveret usûl-ü meşruasının yeniden iade ve ikamesinden başka çare olmadığını teyakkun ederek Dersaadet'de bir millet Meclisinin celb-ü-cem'ine müsaade-i seniye-i cenâb-ı şehinşâhinle-

istirham ve istid'aya müttehiden..» karar verildiği bildiriliyordu. Bu telgrafa cevap alınılamayınca 10 Temmuz'da Yıldız'a istekleri yerine getirilmediği halde silâhlanmış durumda olan halkın eyleme geçeceğini bildiren bir telgraf çekildi. Bunun yanısıra pek çok Rumeli vilâyetinden saraya bu yolda 67 telgraf çekildi. Bunun üzerine toplanan Meclies-i Vükelâ, Sait Paşanın teklifi üzerine Abdülhamid II'ye Kanun-u Esasî ilânı, meclislerin kurulmasını ve durumun vilâyetlere bildirilmesini tavsive eden bir *mazbata gönderdi. Bunun sonucunda* Yıldızdan «Meclis-i Vükelâ'nın menzur-u âli buyurulan işbu mazbatası üzerine mucibince

rade-i seniye-i cenab-i hilâfetpenâhîşerefsudur» buyurulduğu ilân edildi. 10 Temmuz 1324 (1908) tarihli bu irade ile Meşrutiyet resmen ilân edilmiş oluyordu. Aynı tarihli bir Meclis-i Vükelâ kararı ile irade vilâyetlere duyuruldu ve 30 Ekim 1918 tarihine kadar sürecek II. Meşrutiyet devri başlamış oldu.

Meşrutiyet Döneminde İç ve Dış Olaylar: Büyük ümitlerle beklenen Meşrutiyetin ilânı imparatorlukta sevinçle karşılandı. Artık herkes tüm sorunların çözümlendiğini, imparatorluk için yeni ve iyi bir dönemin başladığı inancında idi. 14 Temmuz 1324'de Rumeli'deki isyancılar affedildi, gene aynı tarihte sürgünler için af kararı çıktı. Balkanlarda çeşitli unsurlara mensup çeteler şehirlere döndüler ve gerilla faaliyeti durmaya yüz tuttu. 4 Recep 1324 (2 Temmuz 1908) arihinde Kanun-u Esasî'nin yürürlüğe konması hakkında Abdülhamid II tarafından, Sadrazam Said Paşa'ya gönderilen hatt-ı hümayûnda ise, teb'anın tamamının ulus, mezhep ayırımı yapılmaksızın kişisel hürriyete sahip ve hukuk önünde eşit olduğu, Kanun hükmü dışında hiçbir nedenle hiç kimsenin gözaltına alınamayacağı, tutuklanamayacağı, hapis edilemeyeceği veya başka yollarla cezalandırılamayacağı, fevkelâde sıfatlarla mahkeme ve komisyonlar kurulamayacağı, mesken masuniyetinin ihlâl edilemeyeceği, kanun dışı takibat yapılmayacağı, sehayat ve ticaret özgürlüğünün engellenemeyeceği, basın hürriyeti, talim ve tedris serbestliği askerlik dışında kimsenin

radesi ve rızası dışında bir göreve tayin olunamayacağı gibi haklar ve özgürlükler garanti ediliyordu. İmparatorluğun her yerinde toplantılar yapılıyor, çeşitli dillerde yapılan konuşmalarda artık herkesin eşit olduğu, tek ve mukaddes ülkenin yükselmesi için her unsurun bağımsızlık isteğinden vazgeçmesi gerektiği belirtiliyordu.

Ancak bu durum uzun sürmedi Ekim 1908'de Bulgaristan, Bâb-ı Âli'ye telgraf çekerek bağımsızlığını ilân etti. Avusturya tek taraflı olarak Bosna ve Hersek'i ilhak ettiğini açıkladı. Girid de Yunanistan'a katılma kararı aldıysa da Yunanistan dahil hiçbir ülke bu kararı desteklemedi ve kabul etmedi. Bu olaylar meşrutiyetin ilânı ile gerek yabancı büyük devletlerin imparatorluğu parçalama emellerinin ve gerekse imparatorluk içindeki azınlıkların isyânlarının durdurulamayacağını imparatorluk kamuoyuna gösterdi. Nitekim çok geçmeden başta Karadağ ve Sırbistan'da olmak üzere gerillacılık tekrar başladı. Bir sene sonra ise Arnavud Malisörler isyân etti. Bu sırada 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) da ise alaylı subaylar ve bazı ulemanın başlattığı isyanın, Se'lânik'den gelen Hareket Ordusu tarafından bastırılmasından sonra Abdülhamid II hal' edilmiş ve lân edilen idare-i örfî çok kısa bir süre önce ilân edilen hak ve özgürlükleri askıya almıştır. İsyan hareketleri bu defa Yemen gibi imparatorluğun Türk olmayan islâm ahalisi tarafından başlatılmış bu çok zor dönemde İtalya Trablusgarb'ı işgal etmiştir. Bu sorun gündemde iken bu defa birleşik Balkan devletleri Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk ve Karadağ isyan etmişler ve Balkan Savaşı başlamıştır. Savaş umulanın tersine bir gelişme göstermiş ve Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlıların anlaşamamazlığından yararlanarak geri aldığı Edirne ve Kırklareli dışında tüm Rumeli topraklarını Balkan devletleri aleyhine olarak kaybetmiş, Çatalcaya kadar ilerleyen Bulgar orduları pâyitahtı tehdit etmiştir. İşte bu savaşın yıkıntıları devam ederken imparatorluk bu defa I. Dünya Savaşı'na girmiş ve 30 ekim 1918'de imzalanan Mondros mütarekesi imparatorluğun yenilgisi ile birlikte II. Meşrutiyetin de sonunu ilân etmiştir.

İkinci Meşrutiyet Döneminde Siyasî Faaliyet: Meşrutiyetin ilânıyla birlikte, hürriyetle kendini özdeşleştiren İttihad Terakki altı aylık bir süre dışında yönetimi devamlı elinde bulundurmuştur. 1908, 1912, 1914 seçimlerinin üçünü de İttihad ve Terakki kazanmışsa da ilki dışındaki seçimlerde seçim güvenliği, sayım doğruluğu ve seçim niteliği tartışmalıdır. İttihad ve Terakki'nin bu durumu üzerine muhalefet de Hürriyet ve İtilâf Fırkası çatısı altında birleşmiş ve çok sert siyasî muhalefette bulunmuştur. Bu parti yanında bu partiye katılan veya katılmayan pek çok örgüt ve parti de İttihad ve Terakkiye muhalefeti sürdürmüşlerdir. Ancak Bâb-ı âli baskısından sonra pek çok siyasî parti kapanmış ve 1913'ten itibaren İttihad ve Terakki karşısında bir partl muhalefeti kalmadığı gibi basın organları da şiddetli baskıya tabi tutulmuş pek çok yayın organı sık sık görülen kapatılmalar karşısında isim de-iklikleri ile çıkmava mecbur olmuştur.

İkinci Meşrutiyet'te Siyasî Düsünceler: II. Meşrutiyetin ilânını takiben imparatorluk içinde o döneme kadar görülmemiş çapta siyasal tartışmaların başladığı görülmektedir. Ünlü bir araştırıcının da belirttiği gibi bu yönüyle İkinci Meşrutiyet Dönemi «bir *siyaset laboratuvarı» niteliğindedir.*

Meşrutiyetin başlarında en yaygın düşünce imparatorluk içinde yaşayan her vatandaşın mensup olduğu ulusun üstünde bir Osmanlı varlığını kabul ve kendini Osmanlı sayması gerektiğini belirten «Osmanlıcılık» idi. Ancak çeteciliğin yeniden başlaması, Malisör isyanı, Ermeni protestoları, nihayet

'kan Savaşı bu düşüncenin geçersizliğini ortaya koydu.

Diğer bir yaygın tartışma konusu ise imparatorluğun Batılılaşması konusunda idi. Garpçılar adı verilen ve *«İctihad»* Mecmuası çatısı altında toplanan bir grup tek çarenin «Batı bize gelmeden, bizim Batıya

tmemiz» olduğunu belirtiyor ve bu yolda çok çeşitli yayınlarda bulunuyorlardı. Bu konuda Garbçılar, Batının her şeyiyle alınmasını isteyen ve kısmî bir ithalâtı arzulayanlar olmak üzere iki gruba ayrılıyorları. di. Bunlardan birincisini Abdullah Cevdet ve arkadaşları, ikincisini ise Celâl Nuri ve arkadaşları oluşturuyordu.

Batıcı olarak kabul edebileceğimiz diğer ir grup Prens Sab.hatinin etrafında toplaan Meslek-i İctimaî'ciler idi. Bunlar Batısma modeli olarak Anglo-Sakson modelinin alınmasını, imparatorluk sınırları içinde adem-i merkeziyet sisteminin uygulanmasını ve İngiltere ve Amerika'da olduğu gibi özel girişimin teşvikini savunuyorlardı.

Batıcılar ile en sert tartışmalara gi-

ren İslâmcılar adı verilen ve Modern ve Modern olmayan şeklinde olmak üzere ikiye ayrılabilecek olan grup ise çıkardıkları, *«Srat-el-Mustakim»*, *«Beyan-ül-Hak»*, *«Sebil'ür Reşad»*, *«Volkan»* gibi dergilerde imparatorluğun düştüğü kötü durumun nedeni olarak İslâm'ın özünden sapmayı gösteriyorlardı. *«Volkan»* gazetesi ikinci grubun temsilcisi durumundaydı ve bu gazetenin görüşlerini aktardığı İttihad-ı Muhammedî Fırkası 31 Mart Olayında başrolü oynadı. İslâmcı görüşün temsilcileri arasında, Prens Said Halim Paşa, Manastırlı İsmail Hakkı, Ertuğrul İsmail Fennî, Babanzâde Ahmed Naim en önde belirtilmesi gereken isimlerdir.

II. Meşrutiyet'in yaygınlaştırdığı bir siyasal düşünce de «Türkçülük»tür. *«Genç Kalemler»*, *«Türk Yurdu»* gibi dergilerle yayında bulunan bu düşüncenin sahibleri, İmparatorluğun kurtuluşundaki tek çareyi Türk unsurunun ulusal bilincine sahip olup bu bilinci geliştirmesinde buluyorlardı. Üyeleri arasında dış ülkelerdeki Türkleri çine alan bir imparatorluk kurulması için çalışılması, bu faaliyetin amacının —dış ülkelerdeki Türkleri reddetmemekle birlikte— imparatorluk sınırları dahiline münhasır kalması tartışmalarına bakarak bu görüşün sahiplerini uzak Türkçüler ve Yakın Türkçüler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bu düşünce 1911 yılından itibaren İttihad ve Terakki üzerinde geniş etki uyandıracak ve Cemiyetce benimsenecektir. Bu düşüncenin baş temsilcileri arasında Ziza Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Agayef, Hamdullah Suphi, Tekin Alp (M. Kohen) sayılabilinir.

Şimdiye kadar belirttiğimiz siyasal düşünceler özellikle Meşrutiyet öncesi Avrupa'daki Jön Türkler tarafından tartışılan konulardır. Bunların yanısıra Meşrutiyetle birlikte Osmanlı siyasal yaşamında ilk olarak sosyalizm tartışmaları da başladı. 1910 yılında kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası çatısı altında birleşen bu düşünce sahipleri önemli bir etkinlik gösteremediler. *İnsaniyet»* gazetesi bu alandaki düşünceleri yansıtmaktadır. Fırkanın önemli isimleri arasında *İştirak* Gazetesi sahibi Hilmi Bey ve Paris Şubesi Başkanı Dr. Refik Nevzad Bey belirtilebilir. Bu dönemde sosyalistler II. Enternosyal ve Jean Jaurès ile ilişki kurmuşlardır.

1908-1918 tarihleri arasında yer alan Meşrutiyet dönemi ve bu dönemi başlatan Meşrutiyetin ilânı yakın tarihimizin ve siyasal hayatımızın en ilginç dönemlerinden birini oluşturmaktadır. Çeşitli engellerle karşılaşsa da bir süresi çok partili yaşam duyumunu arzeden bu dönemde İmparatorluk büyük toprak kayıplarına uğramış, girdiği savaşlardan yenik çıkmıştır. Bu dönemi takip eden devrede ise Anadolu Hareketi en önemli gelişme olarak ortaya çıkacaktır ki, gerek Anadolu hareketi ve gerekse bu hareketin başarıya ulaşması sonucunda kurulan yeni Cumhuriyetin ideolojisi II. Meşrutiyet döneminde tartışılmaya başlanan düşüncelerin bir kısmının sentezinden oluşacaktır. II. Meşrutiyetin günümüz Türkiye'sine belki de en büyük etkisi bu olgudur.

Şükrü Hanioğlu

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN ÖNEMLİ OLAYLARI

1908
23 Temmuz. Manastır'da II. Meşrutiyet ilan edildi.
24 Temmuz. Basından sansür kaldırıldı.
2 Ağustos. Tanin gazetesi yayımlanmaya başladı.
3 Ağustos. Kanuni Esasinin bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun.
4 Ağustos. Sadrazam Sait Paşa görevinden ayrıldı.
5 Ağustos. Kamil Paşa hükümeti kurmakla görevlendirildi.
13 Ağustos. Başta Bağdat Demiryolları, Şirketi Hayriye, Tramvay İşçileri grevlere başladılar. İşbırakmaları 15 eylül'e kadar sürdü.
1 Eylül. Ahrar Partisi kuruldu.
25 Eylül. «Tadili Eşgal Kanunu Muvakkati» ilan edilerek grev hakkı yasaklandı.
9 Kasım. Volkan gazetesi yayımlanmaya başladı.
6 Aralık. Serbesti gazetesi yayımlanmaya başladı.
17 Aralık. Meclisi Mebusan Abdülhamid II. tarafından açıldı.
1909
13 Ocak. Kamil Paşanın oluşturduğu hükümet güven oyu aldı.
6 Şubat. Osmanlı Demokrat Fırkası kuruldu.
13 Şubat. Kamil Paşa kabinesi görevinden ayrıldı
14 Şubat. Hüseyin Hilmi Paşa'ya hükümeti kurma görevi verildi.
5 Nisan, İttihat-ı Muhammedi Fırkası kuruldu.
6 Nisan. Gazeteci Hasan Fehmi vurularak öldürüldü.
13 Nisan. 31 mart ayaklanması olarak anılan gerici eylem başladı.
14 Nisan. Hüseyin Hilmi Paşa sadrazamlık görevinden ayrıldı. Yerine Tevfik Paşa atandı.
15 Nisan. Meclisi Mebusan toplandı Başkan Ahmet Rıza görevinden çekildi.
22 Nisan. Osmanlı Meb'usan ve Âyan meclisleri Yeşilköy'de tek meclis olarak toplandı.
23 Nisan. Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu İstanbul'a girdi.
26 Nisan. İsyancıların elebaşları, bu arada Prens Sabahattin tutuklandı.
27 Nisan. Meclisler Abdülhamid II.'nin tahtan indirilmesine, yerine Sultan Reşatın getirilmesine kararverdi.
1 Mayıs. Tevfik Paşa'nın sadrazamlık görevine devam etmesi kararlaştırıldı.
8 Mayıs. Tevfik Paşa görevinden ayrıldı. Yerine Hüseyin Hilmi Paşa'nın atandığı bildirildi.
1910
12 Ocak. Hüseyin Hilmi Paşa görevden alındı. Aynı gün sadrazamlığa Hakkı Paşa'nın atandığı bildirildi.
30 Ocak. Ahrar Fırkası kapatıldı.
21 Şubat. Ahali Fırkası kuruldu.
26 Şubat. İştirak gazetesi yayımlanmaya başladı.
9 Haziran. Gazeteci Ahmet Samim öldürüldü.
13 Haziran. İştirak gazetesi kapatıldı.
3 Temmuz. Klise, okul ve kutsal yerlerin sahipliğini bulunduğu bölgede yaşayan öğelere göre belirleyen yasa çıkarıldı. Eylül. Osmanlı Sosyalist Fırkası kuruldu.
24 Kasım. Sosyalist gazetesi yayımlanmaya başladı.
1911
20 Mart. Osmanlı Devleti Deutsche Bank'la imzaladığı yeni sözleşmeyle Bağdat Basra Körfezi arası ayrıcalığını bıraktı.
11 Nisan. Selanik'te Genç Kalemler dergisi yayımlanmaya başladı.
3 Temmuz. Türk Ocağı kuruldu.
11 Temmuz. Gazeteci Zeki Bey vurularak öldürüldü.
31 Ağustos. Türk Yurdu Cemiyeti kuruldu.
23 Eylül. İtalyanlar Babıâli'ye nota verdi.
28 Eylül. İtalyanlar Trablusgarp'a saldırdı.
29 Eylül. Sadrazam Halil Paşa görevinden ayrıldı.
21 Kasım. Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruldu.
1912

9 Ocak. Mustafa Kemal, Trablusgarp'ta Tobruk Savaşına katıldı.
18 Ocak. Meclis-i Mebusan dağıtıldı.
27 Ocak. Ebüzziya Tevfik öldü.
15 Mart. İki uçak satın alınarak İstanbul'a getirildi.
21 Mayıs. Şair Eşref öldü.
Mayıs. Halaskâr Zabitan Grubu kuruldu.
5 Temmuz. Millî Meşrutiyet Fırkası kuruldu.
21 Temmuz. Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hükümeti kuruldu.
25 Temmuz. Halaskâr Zabitan Grubu bildiri yayınladı.
16 Ekim. Balkan Savaşı başladı.
21 Ekim. Taşoz ve Limni Yunanlılar tarafından işgal edildi.
29 Ekim. Kamil Paşa Hükümeti kuruldu.
3 Aralık. Balkan Savaşı'nın ilk ateş-kes kararı alındı.
21 Aralık. Enver Paşa Harbiye Nazırlığına getirildi.
28 Aralık. Ahmet Mithat efendi öldü.

1913

23 Ocak. Bab-ı âlî baskını yapıldı. Mahmud Şevket Paşa Sadrazam oldu.
26 Mart. Edirne Bulgarlar'a teslim oldu.
30 Mayıs. Londra Antlaşması imzalandı.
12 Haziran. Mahmud Şevket Paşa öldürüldü.
Mustafa Suphi ve dönemin, ittihatçılara muhalif yazarları Sinop'a sürüldü.
Sendika ve işçi klüpleri kapatıldı.
13 Haziran. Said Halim Paşa Hükümeti kuruldu.
12 Temmuz. Edirne geri alındı.
21 Temmuz. II. Balkan Savaşı başladı.
Enver Paşa başkomutan vekili oldu.
29 Eylül. Osmanlı - Bulgaristan Savaşı başladı.
14 Kasım. Yunanlılarla Atina antlaşması imzalandı.

1914

31 Ocak. Recaizade Ekrem öldü.
6 Nisan. Askerî Yargıtay kuruldu.
29 Haziran. Fransız Sahne Sanatçısı André Antoin'ın İstanbul'a gelişi dolayısiyle «Darülbedayii Osmanî»nin açılacağı bildirildi.
2 Ağustos. Almanlarla antlaşma imzalandı.
29 Ekim. Osmanlı bayrağı çeken Alman savaş gemileri Rusya'nın Karadeniz kıyı kentlerini bombaladı.
1 Kasım. Kafkas cephesi açıldı. Padişah Mehmet Reşat ile hükümet üyeleri, «Harp Hali beyannamesi resmi»sini yayımladılar.
11 Kasım. Osmanlı devleti İngiltere, Fransa ve Rusya'ya savaş açtı.
21 Kasım. Basra İngilizler tarafından işgal edildi.
12 Aralık. Yenilgiyle sonuçlanan Sarıkamış hareketi başlatıldı.

1915

18 Mart. Müttefik orduları Çanakkale Boğazı'na saldırdı.
25 Emperyalistler Gelibolu Yarımadasına çıkartma yaptılar.
6-7 Mustafa Kemal işgalci orduları durdurmayı başardı.
10 Ağustos. Conkbayır'da ikinci kez saldıran emperyalist ordular yeniden durduruldu.
19 Ağustos. Tevfik Fikret öldü.
14 Ekim. Bulgaristan savaşa katıldı.
21 Kasım. Basra İngilizler tarafından işgal edildi.
31 Aralık. Yüzde 6 faizle 5 milyon borç alınmasını öngören yardım anlaşması imzalandı. (Almanlarla)

1916

21 Nisan. Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti kuruldu.
7-8 Ağustos. Mustafa Kemal, Bitlis ve Muş'u Ruslardan geri aldı.

1917

10 Ocak. Darülelhan (ilk resmî musiki okulu) öğrenime açıldı.
20 Ocak. Darülbedayi, Emile Fabre'ın Çürük Temel oyunu ile ilk temsilini verdi.
4 Şubat. Talat Paşa sadrazamlığa getirildi.
11 Mart. İngilizler Bağdat'ı işgal etti.
26 Mart. Birinci Gazze savaşları başladı.
19 Nisan. İkinci Gazze savaşları başladı.
12 Temmuz. Yeni Mecmua'nın I. sayısı çıktı.
10 Ağustos. Enver Paşa'nın başkomutanlık vekilliği görevi eskân-ı harbiye-i Umumiye reisliğine (genel kurmay başkanlığı) çevrildi.
8 Eylül. Enver Paşa sadrazam vekilliğine atandı.
21 Ekim. Vakit gazetesi yayımlanmaya başladı.

1918

6 Ocak. Sosyal Demokrat Fırkası kuruldu.
18 Ocak. Amerika Başkanı Vilson (Wilson) «Ondört İlke»yi yayınladı.
20 Ocak. Midilli Savaş gemisi battı.
30 Mart. Şeria Savaşları başladı.
3 Temmuz. Sultan Reşad öldü.
4 Temmuz. Vahidettin, Mehmed VI olarak tahta çıktı.
6 Temmuz. Talat Paşa ikinci kabinesini kurdu.
8 Ekim. Talat Paşa hükümeti istifa etti.
14 Ekim. Ahmet İzzet Paşa hükümeti kuruldu.
Fethi (Okyar) Kabinede İçişleri bakanı olarak görevlendirildi.
Ekim. İttihat ve Terakki Partisi'nin son kongresi başladı. (18 Ekimde bitti.)
30 Ekim. Mondros ateş-kes'i imzalandı.
31 Ekim. Mustafa Kemal, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına geçti.
2-3 Kasım. İttihat ve Terakki Partisi liderleri yurt dışına kaçtı.
3 Kasım. İngilizler Musul'a girdiler.
13 Kasım. Yengin devletlerin donanmaları İstanbul'a geldi.
24 Kasım. Teceddüt Fırkası kuruldu.
3 Aralık. Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti kuruldu.
11 Aralık. Millî Kongre çalışmalarına başladı.

«İkinci Yeni» 1950'lerin ikinci yarısında şiirimizde beliren ve ortak özellikler gösteren harekete verilen ad. İlhan Berk, Edip Cansever, Turgut Uyar, Cemal Süreya gibi şairlerin öncülüğünle boygösteren bu şiirsel eğilim için «ikinci yeni» adını ilk kez eleştirmen Muzaffer Erdost kullandı. «İkinci Yeni»nin sanatlı, ölçülü, kafiyeli geleneksel şiirden kopma gösteren «Garip» hareketine bir tepki olarak ortaya çıktığı eleştirmenlerin ortak yargısı oldu. «İkinci Yeni» hareketi Orhan Veli ve arkadaşlarının kurdukları şiirden farklı olarak imgeye, edebi sanatlara, çağrışımlara, özgür anlatıma büyük ölçüde yer verdi. Bu akımla birlikte şiirimize imge geniş boyutlarla yeniden girdi. «İkinci Yeni»ye bağlı şairler özgür anlatımcı tutumun sonucu olarak dilde de yeni olanaklara başvurdular. Şiirlerinde çeşitli dil deneylerine giriştiler. Bu deneylerin başlıca özelliklerini, dili «deforme» ederek yeni sözdizimleri yaratma, klasik sözdizimine fazla önem vermeme, birbirinden uzak sözcükleri bir araya getirme oluşturur.

Arna aslan heykelleri yok var köpek
(Cemal Süreyya)

Bu böyle kimin gittiği? sen dur eyl
(Edip Cansever)

gibi deyişlerle yepyeni bir sözdizimi elde edilmeye çalışıldı. Ancak bu girişimde günlük konuşma dilinden uzaklaşılması, bu tür anlatımın ister istemez anlamsızlığı beraberinde getirmesi, dilin «deforme» edilme

çabasının sonuçsuz bir deney olmasını doğurdu. Bununla birlikte bu çabanın çeşitli söyleme olanaklarını gelecek kuşaklara miras bıraktığını belirtmek aşırı bir yargı sayılmamalıdır. Özellikle 1960 kuşağını oluşturan genç şairler (İsmet Özel, A. Behramoğlu vb.) şiir yaşamlarının ilk dönemlerinde «İkinci Yeni»ci şairlerden etkilendiler, bu şairlerin getirdikleri deneylerden yararlandılar. Ancak bu yararlanma çeşitli anlatım olanaklarının iyi yönlerini benimseme ölçüsünde kaldı. «İkinci Yeni»ci şiirin imgeci tutumundan ötürü, daha önce şiirimizde pek alışık olunmayan dizelerle karşılaşıldı. Daha önce bir araya gelmesi olanaksızmış gibi görünen görüntüler, sözcükler birlikte görüldü:

Akdeniz dudaklı penceresiz sancılı bir çocuk
(Ece Ayhan)

«İkinci Yeni»ci şairlerin toplumsal gelişmelerden uzak kalışları, günlük yaşamdan yalnızca bir deney malzemesi toplamak için yararlanmaya kalkışmaları onları soyutlamacı bir tutuma götürdü. Böylece bu şiir kendine özgü görüntülerin, olayların görüldüğü başlıbaşına soyut bir dünyaya ilişkin bir sanat olayı haline geldi. Edip Cansever 1958 yılında bu konu üstünde dururken şu sözleri söylüyordu: «Sözcüklerin, deyimlerin en soyutuna kadar gitmek bence şairin evreninin zenginliğini gösterir. Gerçeğin anlatımı, gerçeğe çok yanlılık kazandırılması için en doğal yol soyutlamadır.» İlhan Berk de aynı görüşe bir başka açıdan yaklaşıyordu: «Ben soyutu insan usunun büyük bir gelişimi diye kabul ediyorum. Çağımızın soyuta bağlılığı soyutun duyurma gücünü, somutun anlam, söz gücünden daha üstün bulmasındandır.» İlhan Berk'in ve ötekî şairlerin Klee, Kandinski gibi soyut resim ustalarını sevmeleri ya da etkilenmeleri de bu anlayışa bağlanabilir. «İkinci Yeni»nin soyutlamacı şiir tutumuyla Ahmet Haşim'in tutumu arasında çok farklı yerlerden gelseler de kesişmeler görülür. Bu ilişkiye işaret eden Selahattin Hilav şöyle diyordu «..yetersiz de olsa sembolist bir anlayışla yapılmış olan bu şiir denemesi, şiirsel birikime gereğince yararlı olamamış ve aynı sorular yıllarca sonra silbaştan edilerek yeniden ele alınmıştır 1950'lerde görülen şiir akımı Haşim'in *Piyale* önsözünde ileri sürdüğü soru ve düşüncelerin yeni şartlar içinde yeniden ele alınmasından başka bir şey değildir.» Gerçekten de «İkinci Yeni»nin kuramcılarından olan İlhan Berk'in şu düşüncelerini okuduğumuzda aynı yargıya varmak en akla yatkın sonuç olmaktadır: «..ilk anda şiirin ne söylediğine bakmak, şiirin ne olduğunu bilmemek demektir... Çağımızın şiiri bir şey anlatmak için yazılmıyor artık... Şiirin amacı güzellik yaratmaktadır... 'İkinci Yeni' anlatılmayan şiirden yanadır.. Düşünceyi silmek, anlamı elinden geldiğince yok etmek ister.. Bir hiçtir şiirin konusu, bir hiçten doğar. Bu, onun konusuz bir şiir olduğu demektir hemen hemen. Bu şiir ilk bakışta anlaşılmaz. Okuyucu şiiri sevmezse, beğenmez bir kenara atar, o kadar. Anlamak, şiir üstüne söz etmek onun hakkı değildir.» Bunlar Haşim'in bireyci anlayışına çok yakın görüşlerdi. Ne ki, bu görüşler yalnızca bir şair tarafından değil, birçok şair tarafından ortak bir anlayışla işlenince ortaya bir şiir olayı çıktı. Soyutlamaya bağlı olarak «İkinci Yeni» şiirinde doğallıkla idealizasyona gidildi. Örneğin Ülkü Tamer'de *çocukluk çağı* buna örnek olarak gösterilebilir «İkinci Yeni» şiirinin bir özelliği de ortak simgeci olmasıdır. «Kan, gök, hüzün, kuş, şehir, gül, adam, güvercin, yalnızlık» gibi simge ve kavramlara bu akıma bağlı şairlerde sık sık raslamak olasıdır.

«İkinci Yeni»nin etki kaynakları sayılırken Avrupalı ve Amerikalı şairlerin, şairlerimize etkisini küçümsememek gerekir. Özellikle İlhan Berk, Cemal Süreya, Ülkü Tamer gibi şairle-in Avrupalı ve Amerikalı şairlerden çevirdikleri şiirlerin bu akımın yönlendirilmesinde etkisi büyük olmuştur. Bu şairlerin Michaux, Rimbaud, Marx Jacob, E. Cummings, Rene Char, Ezra Pound, Tzara gibi simgeci, gerçeküstücü, deneyci kimlikli sanatçılar olduğunu göz önünde bulundurursak bu etki daha iyi anlaşılır. Kimi «İkinci Yeni»ci şairler ise «Batılı» şairler gibi yazabilmeyi nerdeyse bir şiir kurabilmenin temel ölçütü saymışlardır. İlhan Berk «Bütün iş Batı'nın şiir çizgisine katılabilmekte, o çizgiyi uzatmakta» derken, Oktay Rifat «bence taklit yoluyla batı sanatçılarına erişelim, bize şimdilik yeter. Bu arada yaratıcı taklitçiler de çıkarsa onlara ne mutlu» diyecek yere gelmiştir. «İkinci Yeni»nin etki kaynaklarını gösterirken Asım Bezirci varoluşçu yazarların Türkçeye çevrilmesinin düşünsel planda İkinci Yeni»ci şairlerin yaşadıkları toplumsal dönemle çakıştığını belirtmektedir.

«İkinci Yeni» şiir hareketinin kullandığı sözcükler, mecazlar, simgeler bu akımın boy attığı dönemin sosyo-ekonomik yapısıyla sıkı bir bağlantı içindedir. «İkinci Yeni»nin yeşerdiği dönemi belirleyen siyasal koşul Demokrat Parti iktidarıdır.

Bu dönemde CHP'nin tek yönetime dayanan bürokrasi anlayışı büyük darbeler yemiş, daha çok ABD etkisine bağlı çarpık bir liberalizm ülkeye yerleştirilmeye çalışılmıştır. Öte yandan aydınlar sanatçılar üzerindeki baskı giderek yoğunlaşmış, yaratıcı sanatçı e devlet arasındaki ilişki son derece zayıflamıştır. Bu çarpık liberalizmin uygulanması ABD emperyalizminin azgelişmiş bir tüketim toplumunu büyük bir hızla avucu içine almasını sağladı. Ekonomi gittikçe dışarıya bağlandı. Kapitalist ülkelerin ortak askeri sistemi NATO'ya girildi. Bu sisteme bağlı olarak erce Türk askeri Kore'ye savaşa gönderildi. Türkiye ekonomik, siyasal açıdan ABD'nin güdümüne sokuldu. Toplumun bütün bu özellikleriyle birlikte tüketimin hızla yoğunlaşması eski değerlerin hızla yok olmasına, başkalaşmasına ya da değişmesine yol açtı. Üstyapıda, manevi yaşamda yepyeni değerler hükümsürmeye başladı. Bu değerler değişimiyle şu dizelerin mantığı arasında bir ilişki açıkça göze çarpmaktadır:

Aşkım da değişebilir gerçeklerim de
(Turgut Uyar)

Tüketim mekanizması toplumun tüm katmanlarını sarmaya başladı. O dönemin tipik bir tüketim maddesi olan «naylon»la aşağıdaki satırların doğrudan ilişkisi çok ilginçtir:

Halbuki korkulacak hiç bir şey yoktu ortalıkta.
Her şey naylondandı o kadar.
(Turgut Uyar)

Bir yandan iktidarın yaratıcı sanatçıya karşı ilgisizliği, düşmanca tavrı, öte yandan yarı aydın, küçük burjuva şairin bütün bu tüketim karmaşası içinde türküye kapılması elbette şiirin de deformasyona uğraması sonucunu getirecekti. Şiir «deforme» oluyordu, çünkü değerler «deforme» oluyordu. Bu şiir Asım Bezirci'nin terimiyle «karıştırım»lar kullanacaktı, çünkü değerler giderek girift bir özellik kazanıyordu. Tüketim politikası kuşkusuz, meta'yı birinci plana çıkardı. Bu durum karşısında küçük burjuva şair ister istemez içine kapandı, kendisine soyut dünyalar kurmaya koyuldu. Yabancılaşmayı iliklerinde hissetti. «yalnızlık» edebiyatını güçlendirdi. Yarı-aydın şairin baskı ve tüketim karşısında günlük yaşamdan kaçması, hatta tiksinmesi onu soyutlamaya götürdü.

«İkinci Yeni» şiiri 1960'ların ikinci yarısında sönmeye yüz tuttu. Bazı şairler tutumlarını sürdürmede direndiler. Ancak bütün deneyci eğilimler gibi «İkinci Yeni»nin de ömrü belirli bir döneme bağlı olarak tükendi. 1960'ların sonlarına doğru «İkinci Yeni»den etkilenen kimi genç şairler (İsmet Özel, Ataol Behramoğlu, Süreyya Berfe gibi) önceleri etki alanından geçtikleri bu şiir hareketini şiddetle eleştirdiler. Bu şiiri kamuoyu önünde yargıladılar. Daha önce de belirtildiği gibi, her şeye karşın bu şairler «İkinci Yeni»nin bazı anlatım olanaklarından yararlanmayı bildiler.

«İkinci Yeni» hareketine katılan belli başlı şairler arasında şu adlar sayılabilir: «Oktay Rifat, İlhan Berk, Cemal Süreyya, Turgut Uyar, Edip Cansever, Ece Ayhan, Ülkü

Tamer, Kemal Özer. Tevfik Akdağ.»

Erdal Alova

İktisadi Devlet Teşekkülleri (İDT) : Ekonomik yaşamımızda ve kalkınmamızda çok önemli bir yeri olan İktisadi Devlet Teşekkülleri

a) Sermayelerinin yarısından fazlası tek başına veya birlikte Devlete (Genel ve Katma Bütçeli İdarelere) ve İktisadi Devlet Teşekküllerine ait olan,

b) İktisadi alanda ticari esaslara göre faaliyet göstermek üzere kurulan,

c) Kuruluş kanunlarında 12.3.1964 tarihli ve 440 sayılı «İktisadi Devlet Teşekkülleriyle Müesseseleri ve İştirakler hakkında Kanun»a tâbi olacakları belirtilen Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)'dir.

Amacı, kârlılık ve verimlilik anlayışı içinde çalışmak ve sermaye birikimine yardım etmek suretiyle daha fazla yatırım kaynağı yaratmaktır.

İktisadi Devlet Teşekkülleri, tüzel kişiliğe sahip ve faaliyetlerinde özerktirler. Özel kanunla kurulurlar. Kendi kuruluş kanunları ve anılan 440 sayılı kanunun saklı tuttuğu hususlar dışında özel hukuk hükümleriyle bağlıdırlar. Sorumlulukları sermaye ile sınırlıdır. Genel Muhasebe, Devlet alım - satım ve ihaleleriyle Devlet inşaatının bağlı bulunduğu mevzuat hükümlerine ve Sayıştay'ın denetimine tâbi değillerdir.

İDT, kanun ve tüzük hükümleri ile yönetim kurulları dahilinde Genel Müdür tarafından yönetilir. Yönetim kurulu;

1. Teşekkül bünyesinden, Genel Müdür dahil en çok üç kişi,

2. Maliye Bakanlığının ve ilgili bakanlıkların birer temsilcisi,

3. Sanayi, tarım ve ulaştırma alanlarında çalışan teşekküllerden geniş ölçüde işçi çalıştıranlarda birer işçi üyeden olmak üzere altı üyeden oluşur.

Teşekküller, ilgili bulundukları bakanlıkların gözetimi ve Yüksek Denetleme Kurulu'nun raporlarına göre 468 sayılı yasa gereğince Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin denetimine bağlıdır.

Sermayesinin tamamı Devlete ait olan 17 (DMO, DYB, EBK, Etibank,MKEK, Sümerbank, TMO, DDY, PTT, Ziraat Bankası, Türkiye Demir Çelik İşletmeleri, TKİ. SEKA, TSEK, TZDK, TEK, ÇAY - KUR.); ortaklık şeklinde 12 (Azot Sanayii, Denizcilik Bankası, D. B. Deniz Nakliyatı, Güven Sigorta, T. Çimento Sanayii, T. Emlâk Kredi Bankası, T. Halk Bankası, T. Şeker Fabrikaları, T.C. Turizm Bankası, Türkiye Yapağı ve Tiftik A.Ş., Yem Sanayii A.Ş. TUSAŞ) İktisadi Devlet Teşekkülü mevcuttur. (Bakınız: KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ (KİT) maddesi).

(K.E.)

İLDENİZ Türkan (Düzce - 1938) Şair. Orta öğrenimini Kandilli Lisesi'nde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yüksek öğrenimini yaparken evlendi. İstanbul Belediyesi Basın Müdürlüğü'nde çalışmaya başladı (1965).

«Varlık», *«Pazar Postası»*, *«Dost»*, *«Yelken»* dergilerinde çıkan ilk şiirlerinden sonra bir süre yazmadı. 1966'da yayımladığı ilk kitabı geniş yankı uyandırdı; günümüz kadın şairleri arasında ayrı bir havası ve kişiliği olduğu, ilk gençlik çağını, çılgınlık yaşlarını duyuran şiirler yazdığı belirtildi.

Yapıtları: Taşra Kızının Deliceleri (1966 3. bas. 1968), *Havva Çıkmazı* (1967).

İleri Gazetesi

İleri. Günlük siyasal gazete. Çıkaran: Celal Nuri (İleri). 1918'de yayımlandı. Başyazılarını Celal Nuri, Suphi Nuri (İleri), Süleyman Nazif, 1921'de Yahya Kemal yazdılar. İstanbul hükümetlerile İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerini eleştiren yazıların yer aldığı gazetede, milli mücadele desteklenerek, Anadoluya ilişkin haberlere geniş yer verildi. Gazetenin bu tutumu nedeniyle kurucusunun İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edilmesine karşın niteliği değişmedi. Batıya, burjuva demokrasinin özgürlük anlayışına kadın haklarına, yazı diline, latin harflerine, Osmanlı kurumlarına, hukuk ve yasaların niteliğine ilişkin yazılarla döneminin düşün düzeyini aştı. Celal Nuri, sürgünden dönüşünde Ankara'ya geçince kardeşi Suphi Nuri (İleri)'nin yönetiminde yayımını sürdüren

gazete 1924'te kapandı.

İLERİ, Celal Nuri (Gelibolu 1877 / İstanbul - 1938). Yazar, politikacı. Orta öğrenimini Galatasaray Sultanisi'nde, yüksek öğrenimini Hukuk Mektebi'nde tamamladı. Son Osmanlı Meclisinde ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde birkaç dönem milletvekilliği yaptı. 1924 Anyasasını hazırlayan komisyona başkanlık etti. Toplumsal sorunlar, yasalar, kadın hakları, batılılaşma konularındaki makalelerinin yanısıra Türkçemiz ve Türk İnkı-

Celal Nuri İleri

labı adlı yapıtlarında dilin evrim konularını inceledi, önerilerde bulundu. *«Servet-i Fünun»* anlayışına bağlı yazarları dil açısından eleştiren yazılar yayımladı *(Âti*, 1918). Çıkardığı gazeteler arasında en ünlüsü *İleri*'dir.

Başlıca Yapıtları: «Problémes Sociaux», «Une Année de Liberté», «Le Droit Public de l'İslame» (1909), *«Le Diable Promu Dieux»* (1910), *«Cauchmar?», «İttihat ve Terakki Kongresine Muhtıra»* (1911), *«Tarihi Tedeniyatı Osmaniye», «Mukadderatı Tarihiyemiz», «Şimal Hatıraları», «Hukuku Düvel»* (1914), *«İttihad'ı İslâm», «Türk İnkılabı», «Kadınlarımız», «Kıtup Müsahabeleri», «Havaici Kanuniyemiz», «Mukaderatı Tarihiye», «Tarihi İstikbâl»* (1915), *«Hatıme'i Enbiya», «İlel Ahlakiyemiz», «Perviz», «Müslümanlara, Türklere Hakaret, Düşmana Riayet ve Muhabet»* (1916), *«Kara Tehlike», «İttihad'ı İslâm ve Almanya», «Rum ve Bizans», «Yılmayan», «Türkçemiz», «Harptan Sonra Türkleri Yükseltelim», «İştirak Etmediğimiz Hareket», «Coğrafyayi Tarihiye - Mülkü Rum»* (1917), *«Merhume»* (1918), *«Taç Giyen Millet»* (1923), *«Ahir Zaman», «Ölmeyen», «The Sultan», «Efendi», «Türkçe Alfabe», «İlk Okuma ve Yazma Kitabı»* (1928), *«Gramer»* (1929), *«Devlet ve Meclis»* (1932), *«La Science İmperiale des Songes»* (1935).

İleri Gençlik Birliği Davası. 19 Mayıs 1944 günü Süleymaniye Camii minarelerine «Vurgunculuk ve Savaş Faşizme Karşı Savaş Cephesi» imzası üstünde «Saraçoğlu Faşisttir» yazılı dokuz metre uzunluğundaki afiş asma girişimi nedeniyle açılan dava. İlk olarak 8 Ekim 1946 günü Tahsin Berkem, üç gün sonra da İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi asistanlarından Mihri Belli tutuklandılar. Soruşturma ilerleyince, aralarında Dç. Abdülbaki Gölpınarlı, Ferit Teksoy, Mustafa Arhavi, Bilal Şen, Yusuf Atılgan, Nuri İyem'in de bulunduğu elliyi aşkın öğrenci ve değişik meslekten genç İstanbul emniyet müdürlüğünde göz altına alındı. Uzun süre Sansaryan hanının «hücre»lerinde tutuldular. Davanın ilk duruşmasında yargılananlar, toplu bir dilekçe ile hukuk dışı baskılara maruz kaldıklarını, Hasan Basri Alp'in öldürüldüğünü, Safa Yurdanur'un iki kez intihar etme girişiminde bulunduğunu belirttiler. Keşif istemleri mahkemece kabul edilmediği gibi dava, gençlerin emniyet müdürlüğünde alınan «ilk tahkikat ifadeleri»ne dayanarak hazırlandı. Yargılananların anti-faşist, kemalist ve yasal bir öğrenci örgütü kuracakları yolundaki savunmalarına karşın 25.2.1946 günü verilen kararda Ceza Yasasının 141. madesi uygulandı. Ve Mihri Belli, Tahsin Berkem, Mustafa Göksu, Safa Yurdanur, Ferit Teksoy, Muzaffer Özkolçak, Müeyyet Boratav, Dündar Baştımar iki yıl hapse hüküm giydi. Yirmi sanık da aynı maddenin 3. fıkrası uyarınca altı ay hapis cezası aldılar.

İLERİ Rasih Nuri (Cenevre - 1920). Yazar, çevirmen. Galatasaray, Haydarpaşa liselerinde ve Fen Fakültesi Matematik - Fizik bölümlerinde okudu. 1946 yılında Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ne yandaş sendikalarda çalıştı. Adana Sendikalar Birliği'nin kurucuları arasına katıldı. 1948'de çavuş çıkartılan ve 141'den mahkemeye verilen İleri, 1962 yılında Türkiye İşçi Partisi'ne girdi. İzmir Kongresinde Genel Yönetim Kuruluna seçildi. Teşkilat bürosunu yönetti. Malatya Kongresinden sonra, 13 arkadaşı ile «solculuk» suçlaması ile partiden uzaklaştırıldı. 1968 yılında Demokratik Devrim Derneği Kurucu ve yöneticileri arasında yer aldı. 1970 yılında Devrimci İşçi Birliği'nin genel sekreterliğini yaptı. 1973 yılında Haziran

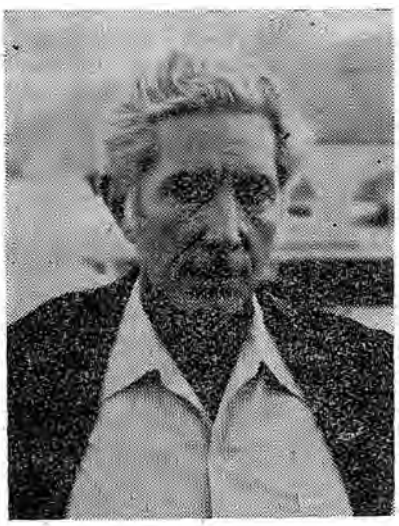

Rasih Nuri İleri

Hareketi gizli örgütü yöneticisi olarak tutuklandı; onyedi ay sonra beraat etti.

Yapıtları: Koperatifler (Suphi Nuri ile birlikte, 1945), *Ekonomik Doktrinler* (1945), *«Kapital Özeti» çevirisi* (1965), *Atatürk ve Komünizm* (1969), *«Kurtuluş»* (1975), *«T.K.P. Gerçeği»* (1976), *«Mihri Belli Olayı»* (üç cilt, 1976), *«Kurtuluş» D.G.M.'de»* (1977).

İLERİ, Sedat Nuri (Sakız - 1888 / Fransa, Royat - 1942). Karikatürcü. Yüksek öğrenimini Belçika Grembloux Yüksek Ziraat Okulu'nda yaptı. Aynı ülkede *«Labarde» (Sakal)* adlı bir mizah dergisi çıkardı (1908). Daha sonra İstanbul'a dönen İleri, kardeşleri Sup-

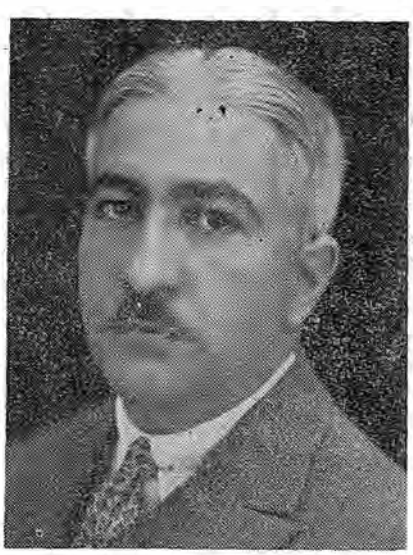

Sedat Nuri İleri

hi Nuri ve Celâl Nuri ile *«İleri»* gazetesini yayımladı (1911). Birinci Dünya Savaşı boyunca Fransa'da kaldı.

İstanbul Radyosu'nun kurulmasında emeği geçen Sedat Nuri, *«Yedigün»*, *«Karikatür»*, *«Akbaba»* ve *«Cumhuriyet»* dergi ve gazetelerinde karikatürler çizdi. Paris'te bir kişisel sergi açtı (1939).

İLERİ Selim (İstanbul - 1949) Hikâyeci ve romancı. İstanbul Atatürk Lisesi'ni bitirdikten sonra (1968) bir süre İ.Ü. Hukuk Fakültesi'nde okudu. Şimdi bağımsız yazar olarak çalışmakta. İlk yazısı *«Yeni Ufuklar»* dergisinde yayımlandıktan sonra (Eylül 1967) öyküleri inceleme yazıları ve eleştirileri yine aynı dergide ve *«Türk Dili,» «Yeni Dergi,» «Papirüs»*, *«Yeni Edebiyat»*, *Türkiye Defteri»*, *«Milliyet Sanat»*, *«Yazı»* gibi dergilerde yayımlandı. «Politika» ve «Cumhuriyet» gazetelerinin sanat sayfalarında da görülen yazar bir süre de Dünya gazetesinin sanat sayfasını yönetti (1979). Düzyazı - şiir türüne yaklaşan ilk öykülerindeki öz ve anlatım tutarlığını daha sonraki hikâyelerinde ve romanlarında geliştirerek ve belirginleştirerek sürdürdü. Değişen toplum içinde yapısını korumaya ve yaşamını sürdürmeye çalışan eski aile (Osmanlı - Saraylı - Kentsoylu) bireylerinin acılarını, ailenin genç bireylerinin aile içi dünya ile dış dünya arasındaki bocalamalarını ve bunların sevgilerini, kırgınlıklarını anlattı. Gittikçe, toplumun güncel çalkantılarını aynı duyarlıkla yansıtan İleri'nin yapıtlarında toplumsal gerçekle bireysel gerçeğin çatışmasından çıkan ağlatısal (trajik) bir gerilim ortaya çıkmaktadır. Öykülerini *Cumartesi Yalnızlığı* (1968), *Pastırma Yazı* (1971), *Dostlukların Son Günü* (1975) (1976 Sait Faik Hikâye Armağanı) adlı kitaplarda, topladı. *Destan Gönüller* (1973) ve *Her Gece Bodrum* (1976) (1977 TDK Roman Ödülü) adını taşıyan romanlarından başka *Çağdaşlık Sorunu* (1978, denemeler) adlı bir yapıtı daha vardır.

(E.C.)

İLERİ Suphi Nuri (Gelibolu - 1887 / İstanbul - 1945). Yazar; öğretim üyesi. İstanbul Hukuk Fakültesi, Paris Siyasî Bilimler Okulu'nu biterek Sorbon Üniversitesi'nde Hukuk Doktorosu veren Suphi Nuri I.'inci Dünya Savaşı'nda Suriye'de IV. Ordu karargâhında şube müdürlükleri yapmış, mütarekede Maltaya sürgün edilen ağabeysi Celal Nuri'nin yerine *«İleri»* gazetesinin başına geçmiştir. Bu dönemde Sosyalist Partisi Genel Sekreterliğine seçilen Suphi Nuri, İstanbul tramvay grevlerini yönetmiştir. Sonra Dr. Şefik Hüsnü'nün çağrısına uyarak Türkiye Sosyalist İşçi ve Çiftçi Partisi saflarında yer almıştır. Bu evrede ihtiyat Zabitleri Derneği genel sekreteri olması nedeniyle Mustafa Kemal Paşa ile yakın ilişki kurmuştur. 1919 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Cami beyle birlikte İtalya'ya oradan da İsviçre'ye gitmiştir, görevi tamamlanınca Bekir Sami bey kurulu ile İkinci İnönü Zaferi'nden sonra Ankara'ya dönmüş ve Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile İstanbul'da gazetecilik ve istihbaratla görevlendirilmiştir. Zaferden sonra İkinci Lozan Konferansı'na katılmış, 1924'de *«Müstakil»* ve *«Son Telegraf»* akşam gazetelerini çıkarmıştır. 1925 yılında başyazarlarla birlikte Elaziz İstiklâl Mahkemesi'-

Suphi Nuri İleri

ne yollanılmış ve berat etmiştir. İki yıl Midilli adasında Türk delegesi olduktan sonra Hukuk fakültesi ve Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi profesörlüğüne atanmıştır (1931). Avukatlık ve yazarlık yapan Suphi Nuri 1945 yılında siyasî yazılar yazdığı gerekçesi ile profesörlükten tard edilmiş, az sonra ölmüştür.

Başlıca yapıtları: le Régime Representatif en Turquei (1914), *Muhami* (1924), *Koperatifcilik* (1931), *Hususi Haklar* (1932). *Sevr ve Lozan* (1934), *Yasaların Çatışması* (1934) *Günün İktisadi İşleri* (1934), *Günün Hukukî ve İçtimai Meseleleri* (1935) *Koperatifler* (1935), *Marx'ın Kapitali* (1936), *İspanyada Sınıf Kavgası* (1936), *Güçler Arası Hukuk* (1940), *Siyasi Tarih* (1941).

İlerici Gençler Derneği Emekçi ve öğrenci gençliği işçi sınıfı bilimi doğrultusunda örgütlenmeyi amaçlayan ilerici gençlik örgütü. 6 Ocak 1976'da kuruldu. «Gençliğin yolu işçi sınıfının yoludur» temel belgisiyle, işçi - köylü öğrenci gençliğin anti-faşist, anti-emperyalist kesimlerinin birliğini savundu. İşçi sınıfının ideolojisine ters düşen akımlara karşı kesin bir tutum takındı. Sendikalarla, demokratik yığın ve meslek örgütleriyle yakın ilişkiler kurdu. 1 Mayıs kutlamalarında, DGM'leri protesto eylemlerinde, «MHP-ÜGD Kapatılsın, Can Güvenliği Sağlansın!» kampanyasında yer aldı. «Ulusal Bağımsızlık ve Demokrasi Gecesi», kuruluş yıldönümü kutlamaları gibi kapalı salon toplantıları, «Ulusal Bağımsızlık Haftası» adıyla bir dizi yığınsal eylemi (Ağustos Eylül 1978) yaşama getirdi. 18 yaşındakilere seçme, 21 yaşındakilere seçilme hakkı, can güvenliği, öğrenim özgürlüğü, ders kitaplarının demokratikleştirilmesi gibi konularda kampanyalar düzenledi. İlerici Liseliler Derneği, Çırak Der ve Amatör Sporcular Derneği ile ortak eylemler gerçekleştirdi. Gençliğin eylem birliği doğrultusundaki yoğun çabaları sonucunda, Genç Öncü, Sosyalist Gençler Birliği ve Devrimci Demokratik Kültür Derneği ile eylem birliği platformuna yönelik adımlar attı.

İGD 10 17 Kasım Dünya Gençlik ve Öğrenci Haftası'nın Türkiye'de kutlanmasına öncülük etti. **Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu (WFDY) ve Uluslararası Öğrenciler Birliği (IUS)**'nin düzenlediği dayanışma eylemlerinin Türkiye'ye yansımasını sağladı. 1978 yılında, WFDY ve IUS'a üye oldu. Aynı yıl Havana'da yapılan II. Dünya Gençlik ve öğrenci Festivali'nde Türkiye gençliğini temsil etti. KNE (Yunanistan) ve EDON (Kıbrıs) vb. çeşitli ülkelerin ilerici gençlik örgütleriyle ilişkiler kurdu.

1979 güzünde «kamu yararına aykırı» çalışmalar yaptığı gerekçesiyle kapatıldı. Kapatıldığı sırada ülkenin bütün bölgelerinde toplam 154 şube ve temsilciliği ve 50 bin kadar üyesi bulunan İGD'nin 100'e yakın üyesi, faşist saldırılar sonucu öldürülmüştü.

17 Kasım 1975'te yayınlanmaya başlayan *İlerici Yurtsever Gençlik* gazetesi, İGD'nin görüş ve çalışmalarını yansıtmaktadır.

15-17 Mayıs 1978'de I. Büyük Kongre'sini yapan İGD'nin, Genel Başkanı Ahmet Muhtar Sökücü, kurucu Genel Sekreteri Baki Temel Saçlı Kongreden sonra göreve gelen Genel Sekreteri ise Alâattin Taş'tır.

İlerici Kadınlar Derneği: Ülkemiz kadınlarına tanınmış sosyal ve ekonomik hak ve özgürlüklerin kağıt üzerinde kalmaması, günlük yaşamda somut olarak uygulanması ve geliştirilmesi için İstanbul'da kuruldu (1975). Derneğin ilk genel başkanı Beria

Onger'dir (1975). Yurdun bir çok yerlerinde şubeleri açıldı. Dernek amacına ulaşmak için özellikle, a) Tüm kadınların, en başta emekçi kadınların, toplum ve aile içinde kanunların kendisine tanıdığı veri alması, b) Mevcut yasalardaki kadın hak ve özgürlüklerini zedeleyici hükümlerin anayasanın eşitlik ilkesine uygun şekilde düzeltilmesi, c) Eşit işe eşit ücret ilkesine uygun olarak, fabrikada, tarlada, büroda kadın emeğinin savunulması, d) Kadının kendi haklarını savunabilmesi, yurt ve dünya sorunları ile ilgilenmesi ve giderek bunların çözümüne katkıda bulunabilmesi için eğitilmesi, yurt ve dünya barışının ve ulusal çıkarlarımızın etkin savunucuları arasına katılması, e) Analığın toplumsal sosyal bir katkı olarak tanınması, için çalıştı. Dernek, amacına erişmek için, a) Yayınlar, Konferanslar, kampanyalar düzenledi, b) Kadınların ve çocukların iş güvenliğine kavuşturulması, her işyerine bir kreş açılması için mücadele verdi, c) Okuma yazma ve eğitim kursları açtı, ç) Barış için mitinglere katıldı, kampanyalar açtı.

İlerici Kadınlar Derneği, egemen güçlere yandaş örgütlere karşı kadın hareketini emekçi sınıflarından yana yürütmektedir. Demokrasi-barış-sosyalizm ve toplumsal ilerleme ilkelerine önemli katkıları bulunan dernek, CHP ağırlıklı hükümet tarafından Dernekler Kanuna göre faaliyetten alakonuldu (1979). Derneğin açılması için yoğun gösteri ve çalışmalar yapıldı.

İlerici Kadınlar Derneğinin kurucuları Beria Onger, Nursel Üstün, Vahide Yılmaz, Fatma Günel, Zühal Meriç, Şeyda Talu, Dora Küçükyalçın, Zülal Kılıç, Gönül Taylan, Saadet Sözel, Hamiyet Akkaya, Güner Dilsizoğlu'dur. Derneğin aylık *Kadınların Sesi* adlı bir yayın organı bulunuyordu.

1979 yılında İKD'nin 32 şubesi, 30 temsilciliği ve 15.000 üyesi vardı.

İlerici Yurtsever Gençlik. Onbeş günlük siyasal gençlik gazetesi. Sahibi: Serter Ersin. Sorumlu Yönetmen: Bahaettin Seven. İlk sayısı 17 Kasım 1975'te çıktı. «İlerici gençliğin birliğini sağlamalıyız» başlıklı sunu yazısında, «gençliğin toplumun sınıfsal farklılaşmasından kaynaklanan ve fakat kendine özgü karakteristikleri alan özgül bir bölüm» nitelikleri gösterdiği belirtilerek bilimin gençliği **işçi, köylü ve öğrenci** biçiminde üç kola ayırdığı vurgulandı. İdeolojik ayrışma platformunda» gençliğin birliğinden anti emperyalist, anti-faşist, yani ilerici olmakla birlikte farklı siyasal eğilimlerin merkezi demokratik kitle örgütünde bir araya gelmesi anlaşıldığı ifade edildi. «Bağımsızlık, Demokrasi ve Özgürlük Mücadelemizde Safları Sıklaştıralım», «Türkiye Gençliğinden Haberler», «Dünya Gençliğinden Haberler»,

İLERİCİ
YURTSEVER
gençlik
«Gençlik, öğrenci gençlik ve özellikle işçi gençlik mücadelenin sonucunu tayin edecektir.»
V.İ.M. LENİN
ANTİ-EMPERYALİST, ANTİ-FAŞİST MÜCADELEDE GÜÇLERİNİZİ BİRLEŞTİRELİM.
onbeş günlük siyasi gençlik gazetesi
GENÇ ARKADAŞLAR!
BAĞIMSIZLIK, DEMOKRASİ VE ÖZGÜRLÜK MÜCADELEMİZDE SAFLARI SIKLAŞTIRALIM!..
İlerici Gençliğin Birliğini Sağlamalıyız
O.D.T.Ü. ÖĞRENCİLERİNİ DESTEKLİYELİM!

İlerici Yurtsever Gençlik der gisinin birinci sayısı

«Gençliğin Örgütlenmesi ve Federasyonlaşma», «Emperyalizme Karşı Dünya Gençliğinin Eylem Birliği» «İşçi Sınıfımızı Göz bebeğimiz gibi korumalıyız» v.b. yazıların yorumların yer aldığı gazetede şiir, öykü, afiş, fotoğraf dallarında yarışmalar düzenlendi. Dünya barış hareketini destekleyen yazılar yayımlandı. Ülkenin siyasal koşulları değişip iktidarların anti-demokratik tutumları ağır bastıkça, faşizm tehlikesi karşısında «Yığınsal Savaşım ve Direniş İçin İleri» belgisi öne sürülerek gençliğin demokrasi cephesinde birliğinin sağlanması istendi. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca çıkışının yasaklanması üzerine (1979) uzun süre yayımını İzmir'de sürdürdü.

İlhakı Red Heyeti Milliyesi. Moncros silahbırakmanın getirdiği olumsuz koşulları kabul etmeyen ulusalcı güçlerin İzmir'de oluşturdukları Müdafai Vatan Heyeti'nin, Yunanlıların çıkmasından bir gün önce örgütlerine

verdikleri ad. Asker, sivil aydınlardan kaymakam Faik, Binbaşı Zekai, Aydın mebusu Cami, İzmir mevki komutanı Mehmet Arif, Saruhan mebusu Mustafa Necatizade Ragıp Nurettin, Moralızade Halid beyler tarafından kuruldu. İşgalden bir gün önce Maşatlık mitingini düzenleyerek halkı Yunan egemenliğine karşı gösteri yapmaya çağırdı. İşgalden sonra kurucu üyeleri ve yöneticileri Denizli'ye geçerek Ege bölgesinde işgalleri protesto eden mitingler düzenlemesine, direnç cepheleri oluşturulmasına yardımcı oldular.

Attila İlhan

İLHAN Attila (Menemen - 1925). Şair ilk ve orta öğrenimini İzmir'de yaptı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki öğrenimini tamamlamadan Paris'e gitti (1949). Orada bir yıl kaldıktan sonra yurda döndü. Çeşitli gazete ve dergilerde çalıştı. *«Demokrat İzmir»* gazetesi'nin yayın müdürlüğünden sonra bir yayınevinin danışmanlığına getirdi. Halen bu görevini sürdürüyor. 1946 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin şiir yarışmasında *«Cabbaroğlu Mehmet»* şiiriyle ikinci oldu. Bu tarihten sonra adını giderek duyurmaya başladı. İlk düz yazıları da bu yıllarda yayımlanmaya başladı. 1948 yılında şiirlerini *Duvar* adı altında bir kitapta topladı. Bu kitabında şair genellikle bir destan havası içinde, uzun şiirlerine yer verdi. Bu dönemde Attila İlhan'ın şiirinde halk şiirinin etkisi çok açık görülüyordu. Şair *Sisler Bulvarı* adını verdiği ikinci kitabından sonra daha değişik bir şiir tarzı tutturdu. Kendisine özgü bir atmosfer içinde çarpıcı görüntülere, imgelere, dayanan lirik bir şiir oluşturdu. Heyecanlı bir ritm sağladı. Redifler yoluyla okurda adeta bir alışkanlık sağlayan bir sürükleyicilik elde etti. Şairde «Aşırı bir içtenliğe dayanan anlatım ahenkli bir deyiş ve işlek bir dille birleşerek belirli bir lirizm doğurdu. Ayrıca askıda yaşamanın yarattığı heyecanlı gerilim, sinema tekniğinden yararlanmanın sağladığı çarpıcı görüntüler ve yabancı ülkelerle ilgili egzotik tasvirler bu lirizmi etkili bir havayla donattı» (Asım Bezirci). Attila İlhan'ın kendi kuşağı ve kendisinden sonra gelen kuşak üstünde etkisi büyük oldu. Attila İlhan gerek *Sisler Bulvarı*'nda gerekse *Yağmur Kaçağı*'nda birey-toplum ilişkisini diyalektik olarak kavramaya çalıştı. Kimi yerlerde eklektizme düştüyse de, bu ilişkiyi başarıyla gözlemlediği şiirlerde yazdı. Yerli imgeler, yerli nesneler bize özgü bir hava şairin şiirlerindeki başlıca özelliklerindendi :

kurulsun sofraların pîri
ısıcak ekmek ve tuluk peyniri
bir baş soğan da kırdım mı yanına
telgrafın teline de kuşlar kondu mu
dokunma keyfine dokunma
bulutlar akıversin

(Yılan Hikâyesi / Sisler Bulvarı)

Daha toplumcu bir anlayışa yöneldiği *Yağmur Kaçağı*'nda ise «soğuk savaş» döneminin birey üzerindeki etkisini kimi zaman trajik, ve mizahi bir üslupla anlatmaya çalıştı. 1954, 1955'de peşpeşe yayımladığı bu iki kitabından sonra 1960'a kadar kitap çıkarmadı. Bu tarihte *Ben Sana Mecburum*, 1962'de *Bela Çiçeği*, 1968'de *Yasak Sevişmeler*, 1973'de *Tutuklunun Günlüğü*, 1977'de *Böyle Bir Sevmek* adını verdiği şiir kitapları yayınlandı. *Tutuklunun Günlüğü* kitabıyla Türk Dil Kurumu 1974 Şiir Ödülü'nü kazandı. Attila İlhan bütün bu yapıtlarında da kendinsine özgü toplumcu şiir anlayışını sürdürdü. 1970 yılında *Yağmur Kaçağı*'nın ikinci baskısına yazdığı önsözde bu anlayışını açıklayan ipuçları vermektedir: «daha Plekhanov'u sökmeye başlar başlamaz, toplumcu bir sanatın hiç de bize öğretildiği gibi olmaması gerektiğini sezmiştim.... gerçek toplumsal şiir birleşimine, doğu ve batı klasiklerine olduğu kadar çağdaşlarına da uzanan köklü bir kültür özümlemeslnden sonra ancak ulaşılabileceğini, büsbütün bulmuş çıkarmıştım.. şiirler daha dergilerde çıkmava başlayınca Garip şiirinin canına ot tıkadılar, hele edebiyat matinelerinde halkla direkt temas sonucu hemen belli etti: yeni, gürültülü, imge krallığı üzerine kurulu bir şiir geliyordu, gerçekçi ve toplumsal.»

Attila İlhan şairliğinin yanısıra romancılığıyla da tanınan bir yazardır. İlk romanı olan *Sokaktaki Adam* 1953'de yayınlandı, daha sonra *«Zenciler Birbirine Benzemez* (1957), *Kurtlar Sofrası* (1963 - 64) yayımlandı Attila İlhan bundan sonra on yıl roman yayımlamadı ve bu tarihten sonra bastırdığı *Bıcağın Ucu* (1973) ve *Sırtlan Payı* (1974) adlı romanları büyük ilgiyle karşılandı *Sırtlan Payı* 1974-75 Yunus Nadi roman ödülünü kazandı. Yazarın bu çalışmalarından başka *Abbas Yolcu* adı altında toplandığı gezi notları. *Hangi Sol* (1970), *Hangi Batı* (1972), *Faşizmin Ayak Sesleri* (1975), *Hangi* Seks (1976) adlı deneme, anı kitapları bulunmaktadır.

Erdal Alova

ATTİLA İLHAN'ın şiirinden örnek

40 KARANLIĞI

ne haydut bir akşamdı ağır nargilelerle
belki bâki'den kopup gelmiş Osmanlı redifler
nasıl sislendirirdi gönlümüzü
yorgun bir kederle

ne haydut bir akşamdı
Nazım hapiste, Dinamo sürgün
bir o şiir kalmıştı hani / gazali'den rubailerle
yalnızlıklar kesince önümüzü
kara zindan ağızları gibi
büsbütün
meyhaneler. gözaltında
rakılar zehirli
kadehler kırılmıştı artık

ne haydut bir akşamdı
haydutlardan da beter
yıldızlar bozmuştu gökyüzünü
yemyeşil gürültülerle
uzakta bir köpek dağılıyordu
toprakta sürgünlerin ürkekliği
bardakta sosyalist karanfiller

ne haydut bir akşamdı
ne kadar da karanlık
kilitlenmişti ellerimiz görünmez kelepçelerle

İlke. Aylık inceleme-yorum-belge dergisi. Kurucuları: Oya Baydar, Aydın Engin, Yusuf Ziya Bahadınlı. Ocak 1974'te yayına başlayan ve Türkiye Sosyalist İşçi Partisi'nin kurulmasından sonra bu partinin ideolojik politik çizgisini izleyen teorik bir yayın organı niteliğindedir. Dergi, ilk sayısında çıkış amacını, «bilimsel teori kılavuzluğunda, ülke gerçeklerine dayanan bir ideoloji ve eylem bütünlüğünü sağlama, sosyalizmi işçi sınıfına mal etme ve sosyalist harketin birliğini gerçekleştirme» olarak belirledi.

«Bilimsel sosyalizmin ve işçi sınıfı enternasyonalizminin temel ve genel doğrultusunu dünya ve Türkiye pratiğinde» savunan dergi, «bilimsel öğretinin birçok önemli temel konusunu, Türkiye solundaki belli başlı» tartışmalarda TSİP'in görüşlerine yer vermiştir. Kuramsal yazılar, Türkiye üzerine incelemeler, güncel politik yorumlar, ideolojik eleştiri ve polemikler, dünya devrimci pratiğine ilişkin çeviriler yayınlayan *İlke*'de çıkan belli başlı yazı konuları şöyle özetlenebilir: Kuramsal açıdan - işçi sınıfı partisi ve ilkeleri, program sorunu, işçi sınıfı enternasyonalizmi, şovenizm, ulus, ulusal sorun, köylülük, kadın ve gençlik sorunları, sosyal demokrasi «sağ» ve «sol» kanat revizyonizmi, maoizm, troçkizm, reformizm, radikalizm, emperyalizm, barış sorunu.. Türkiye özelinde - 12 Mart döneminin sınıfsal analizi, 1960-70 döneminde Türkiye solu içinde görünen çeşitli akımların irdelenmesi; Yön, TİP, MDD, PDA, THKP-C, Kıvılcımlı hareketlerinin ve DİSK'in değerlendirilmesi, Türkiye'de tekelci sermayenin yapısının belirlenmesi ulusal sorunun ulusların kendi kaderlerini tâyin hakkı ilkesi temelinde ele alınması, Kıbrıs sorunu... Uluslararası planla dünya sosyalist sistemi, ulusal kurtuluş hareketleri, kapitalist olmayan vol konusu, dünya komünist hareketi stratejisinin süreç içinde özetlenmesi, anti-faşist mücadele stratejisinin süreç içinde özetlenmesi, anti-faşist mücadele stratejisinin evrimi, Kominterin'in dünya dvrimci sürcindeki yeri, çeşitli ülkelerin işçi sınıfı partilerinden haberler, yazı ve çeviriler, Latin Amerika ve Karaibler Komünist ve İşçi Partileri Konferansı Deklerasyonu, Avrupa Komünist ve İşçi Partileri Konferansı Deklerasyonu. Avrupa Komünist ve İşçi Partileri Konferansı Sonuç Belgesi, Helsinki Konferansı Sonuç Senedi, ulusal kurtuluş hareketlerinin tanıtılması, Maoizmin ve Pekin politikasının güncel olaylar içinde sergilenmesi..

Derginin kurucularından Oya Baydar ile Aydın Engin'in TSİP yöntiminden çekilmesi, Yusuf Ziya Bahadınlı'nın TİP kurucuları arasında yer alması üzerine TSİP'in basın organlarınca çıkarıldı.

(S.N.)

İLKİN, Metin (Zonguldak 1932). Öykücü. Düzgün bir öğrenim yapamadı. Çeşitli işlerden sonra «*İşçi*» gazetesinde (1953) ilk yazılarını yayımlayarak basın dünyasına girdi. Özellikle «*Yeditepe*» dergisinde çıkan yazı ve öyküleriyle adını duyurdu. Bir süre kurduğu Yücel yayınevini yönetti (1970-76). «*Yeni Adımlar*» dergisini çıkardı (1973 - 75).

Kasaba ve büyük şehir gecekondu mahallelerinde yaşıyan emekçi sınıftan ilplerl güçlü gözlem yeteneğiyle getirdiği hikâyelerinde küçük adamların gündelik hayatlarını, çatışmalarını, eski gerçekçi anlatıma bağlı kalarak betimledi; Orhan Kemal'in açtığı yolda yürümek isteyen bir öykücü olarak kabul edildi.

Yapıtları: Mescit Çıkmazı (1966), *Konuşmak* (1966), *Yarın İçin* (1970), *Zor Zaman* (uzun öykü, 1971).

İmaret (Bkz. Aşevi.)

İmece. Aylık düşün, meslek, sanat dergisi. Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Hamza Soydaş. Aylık, İlk sayısı 1 Mart 1961'de çıktı. «Ömrünü kövün c nlandırılmasına vermiş İsmail Hakkı Tonguç'a» sunulan ilk sayısında, İsmet İnönü *(İmeceye Başlarken)*, Sabahattin Eyüboğlu *(İmece)*, Hasan Ali Yücel *(Hümanizma)*, Azra Erhat *(Efsaneler Anadolusu)*, Yaşar, Kemal, Engin Tonguç, M. Başaran, Fakir Baykurt, Mahmut Makal, Talip Apaydın v.b. yazıları, öykü ve şiirleriyle çıktı. Sonra çıkan sayılarında edebiyata geniş ölçüde yer verildi. Kırsal kesim ve eğitim sorunlarına, ilişkin konularda yazılar yayımlandı. *İmece*'ye Ceyhun Atuf Kansu, Fakir Baykurt, Samim Kocagöz, Talip Apaydın, Mahmut Makal, Berin Taşan, Başaran, Dursun Akçam, İsmail Gençtürk, Behzat Ay, Ahmet Köklügiller, Mehmet Karabulut, Şevket Yücel, Remzi İnanç, yazı, öykü ve şiirleriyle katıldılar. Dergi yayımını 112 sayı sürdürdü.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal (İstanbul - 1870 / İstanbul 1957)..Edebiyat tarihçisi. Özel öğrenim görerek yetiştirildi. Teftiş-i Islahat Komisyonu kalemi memurluğu, Divan-ı Humayun Büyük Elçiliği görevlerinden sonra Türk ve İslam Eserleri Müzesi Müdürlüğü yaptı. Son görevinden emekli oldu.

«*Terciiman-ı Hakikat*» arkadaşlarıyla birlikte çıkardığı «*Resimli Gazete*» Selanik'te yayımlanan «*Asır*» ve «*Mütalea*» dergi ve gazetelerindeki araştırma yazılarıyla tanınan İnal, biyografi ve monografi türlerinde yaşadığı dönemin verimli araştırmacılarından biri oldu.

Başlıca Yapıtları: Son Asır Türk Şairleri (12 fasikül, 1931-1942), *Osmanlı*

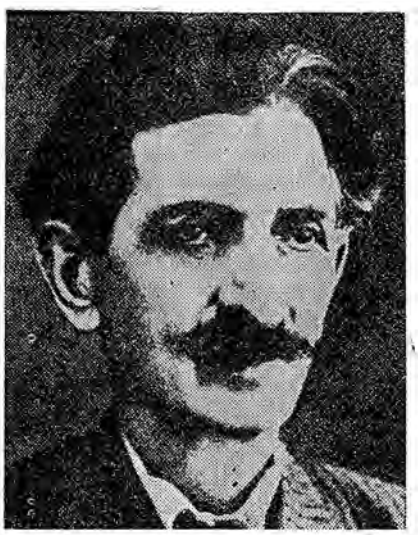

M. Kemal İnal

Devrinde Son Sadrazamlar (14 fasikül, 1940-1953, 4. Bas. 1969), *Son Hattatlar* (1955) *Hoş Sada* (XIX. yüzyıl musiki ustalarının hayat hikâyeleri, 1958). Ayrıca Şeyhülislam Yahya Hersekli Arif Hikmet, Leskofçalı Galib divanlarını bastırdı, şairlerin hayat hikâyeleri ve kişilikleri üzerine önyazılar yazdı.

İNAN Afet (Selanik 1908): Tarihçi. Bursa Kız Öğretmen Okulu'nu bitirdi (1925). İzmir'de öğretmenlik yaparken Mustafa Kemal tarafından Fransızca öğrenmesi için Cenevre'ye gönderildi. Musiki Muallim Mektebinde, Ankara Kız Lisesi'nde öğretmenlik yaptı. Lausanne Üniversitesi Sosyal ve Ekono-

Afet İnan

mik Bilimler Fakültesi'nin Tarih Bölümünü bitirdi, doktora verdi (1939). Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin (Türk Tarih Kurumu) kuruluş hazırlıklarına katıldı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde doçent (1942) ve profesör (1950) oldu. Türk Tarih Kurumu'nda ikinci başkanlık ve Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde müdürlük görevlerinde bulundu. Hacettepe Üniversitesi'nde Devrim Tarihi dersleri verdi.

Uzun süre Mustafa Kemal'in yanında bulunan Afet İnan, Atatürk'ü ve reform hareketlerini, kadın haklarını, Türklerin uygarlık tarihindeki yerini konu alan incelemeler yayımladı, anılarını yazdı. Türk Tarih Kurumu'nun yayın organı *Belleten*'deki birçok makalesinin yanı sıra *Mimar Sinan* (1937), *Atatürk'ten Hâtıralar* (1950), *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti* (1956), *Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler* (1958), *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri* (1964) vb. adlarını taşıyan kitaplarını yayımladı.

İNAN, Ergin (1943) Ressam. Özgün baskı sanatçısı olmanın yanısıra ressam olarak da tanınan Ergin İnan günümüz genç sanatçıları arasında ilgiye değer bir yer alır. 1964 yılında Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'na girdi. 1968 yılında dekoratif resim bölümünü bitirerek aynı yıl bu bölümde asistan oldu. Sanatçı 1969 yılında Avusturya hükümetinin çağrılı konuk sanatçısı olarak Salzburg Uluslararası Yaz Akademisi'nde Prof. Emilio Vedova'nın yanında resim çalışmaları yaptı. 1971-73 yılları arasındaysa Münich Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim gördü. «Resim Baskı Teknikleri» üzerine hazırladığı tezi tamamlayarak Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu Dekoratif Resim Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev aldı. Genç kuşak sanatçıları arasında aktif çalışmasıyla yurtiçinde ve dışında çeşitli karma sergilerde ve yarışmalarda kazandığı ödüllerle dikkati çeken Ergin İnan özgün baskı alanında resimsel değerlere verdiği önemle ayırdedilir.

İNAN Hüseyin (Kayseri 1949 / Ankara 6 Mayıs - 1972) Eylem adamı. Orta öğrenimini tamamladıktan sonra Ortadoğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Bölümü'nde okudu. Dönemin gençlik hareketlerine ve anti emperyalist mitinglere katıldı. Filistin'de El-Fetih'de eğitim gördükten sonra ülkeye dönüşünde arkadaşlarıyla birlikte yakalanarak Diyarbakır cezaevinde 8 ay tutuklu kaldı. Bu davadan ötürü serbest bırakıldıktan bir süre sonra Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu adlı örgütü oluşturduğu savı ile Pınarbaşı'nda yakalanarak yeniden tutuklandı (24.3.1971). Arkadaşları Deniz Gezmiş ve Yusuf Arslan ile birlikte Ankara 1. No.lu Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'nce yapılan yargılama sonucu ölüm cezasına hüküm giydi.

(Bkz. Gezmiş Deniz).

Hüseyin İnan

İNAN İsmail (Of - 1918) Sendikacı. Orta öğrenimini bitirdikten sonra İstanbul'a gelerek restoranlarda işçilik yaptı, CHP'lilerin etkisiyle Demokrat Parti'nin kuruluşundan sonra bu partinin izlediği politikayı eleştiren sendikacılar arasında yer aldı ve kısa sürede ön plana geçti. 1950 Milletvekili seçimlerine CHP-DP kıran kırana bir savaşımla hazırlanırken İnan, İstanbul'dan bağımsız olarak adaylığını koydu ve bildiriler dağıtarak «Garsonlar Sendikası Başkanı» sıfatıyle seçmenleri işçi adaylara oy vermeye davet etti. İnan, Türk-İş'in kuruluşu çalışmalarına katıldı ve İzmir'deki ilk Türk-İş Kongresinde (6 Eylül 1952) başkanlığa seçildi. Ancak Sayman İsmail Aras ve Genel Sekreter Muammer Özerkan ile Genel Başkan'dan oluşan üçlü İcra Heyeti kısa sürede anlaşmazlığa düşünce Türk-İş İstanbul'da olağanüstü Genel Kurul'a gitmek zorunda kaldı. Bu Kongre'de de Başkanlığını koruyan İnan'ı DP'li çalışma Bakanı ve ona bağlı olarak Çalışma Genel Müdürü Çalışma Bakanlığı'na bırakmama ilke kararını alınca Türk İş çok müşkül durumlarla karşılaştı ve yıpranmasına yol açtı. İnan'a karşı takınılan DP'li Bakanların olumsuz tavrı, onun İktisat Fakültesi'ne bağlı İçtimaiyat Enstitüsü'nün düzenlediği Sosyal Siyaset Konferanslarından birini Üniversite'de vermesi kararı İstanbul Üniversitesi ile Çalışma Bakanlığı'nı karşı karşıya getirdi ve konferansa izin verilmedi. Fakat bu tutumlar CHP'nin İsmail İnan'ı koruması ve XI. dönemde Milletvekili olarak CHP listesinden Meclis'e girmesi sonucunu sağladı.

(K.S.)

İNANÇ, Remzi (Diyarbakır - 1935). Yazar, öykücü. Orta öğrenimini Diyarbakır Lisesi'nde tamamladı. Ankara Hukuk Fakültesi'ndeki yüksek öğrenimini yarıda bırakarak basın hayatına atıldı, dergi ve gazete yöneticiliği yaptı. Toplum Yayınevi'ni kurdu (1964). Yayımladığı Ho Şi Minh'in *Milli Kurtuluş* adlı kitabından ötürü 1,5 yıl hüküm giydi (1971). *«Hisar»*, *«Yelken»*, *«Kitap Belleten»*, *«Dönem»*, *«Sosyal Adalet»*, *«Varlık»* ve kendi yayımı *«Toplum»* dergilerinde çıkan yazı ve hikâyeleriyle tanındı. *Adle* (1965) adlı kitabı var.

İNCEDAYI, Timur Kerim (1943) Ressam. 1966 yılında Roma Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nü bitiren Timur Kerim İncedayı, Roma'ya yerleşerek resim çalışmalarını orada sürdürmeye baslamıştır. İtalya'nın ve Fransa'nın önde gelen kültür merkezlerinde sergiler açan sanatçı kısa zamanda yaygın bir üne kavuşmuştur. Gelişkin bir gerçekçi anlatım diline ulaşmayı başarmış olan İncedayı gerek yağlıboyalarında, gerekse büyük boyutlu kâğıt üzerine kurşun kalem, çini ve guaşla yaptığı çalışmalarında gelişmiş kapitalist ülkelerin mekanik yaşamını, makina insan ilişkisini «Dortmund E.H.Y. 56» «Metro kontrol», «Casslus Clay» «Süpermarket» «Yürüyen Merdiven» gibi tablolarında ele almıştır. Timur Kerim İncedayı yapıtlarını sergileme anlayışına da ilginç yenilikler getirmiş, metal

kaynakla oluşturduğu büyük çerçevelerini resimlerinin içeriği ile bağdaştırarak özgün ve günümüz çağdaş resminin ilginç sanatçılarından biri olarak tanınmıştır.

Özdemir İnce

İNCE Özdemir (Mersin - 1936). Şair ve çevirmen. Mersin Lisesi'ni (1956) ve Gazi Eğitim Enstitüsü Fransızca Bölümü'nü bitirdi (1960). Çeşitli ortaokul ve liselerde Fransızca öğretmenliği yaptıktan sonra 1970'de TRT'ye geçti. Şimdi bu kurumda görevli. İlk şiiri *«Kaynak»* dergisinde 1954'de yayımlandı. *«Türk Sanatı»*, *«Pazar Postası»*, *«Türk Dili»*, *«a»*, *«Değişim»* *«Dost»*, *«Şiir Sanatı»*. *«Soyut»*, *«Türkiye Yazıları»*, *«Milliyet Sanat»*, *«Yusufçuk»* gibi dergilerde şiir çeviri şiir, yazıları yayımlandı. Başlangıçta *İkinci Yeni* etkisinde kalarak soyut şiirler yazdı. Dili kullanmakta ustalaşmaya götüren bu dönemin ürünlerini *Kargı* (1963) adlı kitapta topladı. Şiiri «somut bir umut tarzı» olarak değerlendirmeye ve şiire bir tanıklık, bir sorumluluk yüklemeye başladığı dönemin şiirleri *Tutanaklar* (1967) ve *Kiraz Zamanı* (1969) (1969 MAY Şiir Ödülü Mehmet Karabulutla birlikte) adlı kitaplarda bir araya geldi. Toplumcu - gerçekçi bir dünya görüşünün iyice belirginleştiği son dönem şiirlerinde sınırsız bir insan sevgisi ve konu zenginliği egemendir. *Karşı Yazgı* (1974) ve *Rüzgâra Yazılıdır* (1979) adlı şiir kitaplarından başka *Bulgar Şiiri Antolojisi* (1971), Nicolas Guillen'den *Küba Şarkıları* (1976), Yannis Ritsos'dan *Taşlar, Yinelemeler, Parmaklıklar* (1978) (1979 TDK Çeviri Ödülü), Alain Bosquet'den *Evren İçinde Evren* (1979) ve yine Y. Ritsos'dan *Boyun Eğmeyen Ülke* (1979) (Herkül Millas'la birlikte) adlı çeviri şiir kitapları da vardır. İnce'nin şiirleri Yunancaya (Yannis Ritsos İçin Oniki Şiir) ve Fransızcaya da çevrilmiştir.

(E.C.)

İNCE Refik Şevket (Midilli - 1885 / İzmir - 1956) Hukukçu, siyaset adamı. Yüksek öğrenimini Selanik Hukuk Mektebinde tamamladı. Beylerbeyi «İhtiyat Zabit Mektebi»ni bitirdikten sonra teğmen rütbesiyle orduya katıldı. 1. Dünya Savaşı'nda kolordu danışmanlığı yaptı. Mütareke yıllarında, kardeşi Hamit Şevket'le birlikte Ödemiş'te ve İzmir'de «redd-i ilhak» cemiyetlerinin örgütlenmesinde çalıştı. Manisa'dan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. Tek parti döneminde Kastamonu İstiklal Mahkemesi'ne başkanlık etti. İlk kuruluş evresinden itibaren Demokrat Parti'ye katıldı. 1950 seçimlerinde bu partiden milletvekili seçildi. 1952'de Yönetim Kurulu'na, daha sonra Meclis Grupu başkan vekilliğine getirildi. Konuşmaları ve yazılarıyle burjuva demokrasisine inanmış bir hukuk adamı kimliği gösteren İnce, D.P.'nin özellikle anti-demokratik yasaların kaldırılması yolundaki vaatlerinin gerçekleştirilmemesi nedeniyle Celal Bayar ve Adnan Menderes'le görüş ayrılığına düşmüş, temel hakların güvence altına alınması için parti içinde savaşım vermeye çalışmıştır.

Refik Şevket İnce

İngiliz Muhipleri Cemiyeti: Türkiye'deki İngiliz yandaşı işbirlikçilerin 1919'da İstanbulda kurdukları dernek. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin, başta Anadolu olmak üzere, bütün toprakları emperyalistler tarafından paylaşıldı. Çöken Osmanlı devletinden en azından Anadolu'yu kurtarmak amacıyla aydınlar çeşitli çözüm yolları önerdiler. Önerilerini gerçekleştirmek için de harekete geçtiler. Bu aşamada başlıca üç hareket çıktı. Birincisi ABD boyunduruğuna girmek. İkincisi, İngiliz boyunduruğuna girmek. Üçüncüsü, ulusal kurtuluş savaşı vermek. Ulusal kurtuluş hareketini savunanlar örgütlenirken, yabancı devletlerin boyunduruğunu savunanlar kimi derneklerde toplandılar. İşte bu ortamda İngiliz Muhipleri Cemiyeti, 1919'da İngiliz boyunduruğuna girmeyi amaçlayan bir dernek olarak çalışmalarına başladı. Rıza Tevfik (Bölükbaşı) Sait Molla, Miralay Sadık, Şeyhülislam Mustafa Sabri, Gümülcineli İsmail gibi devrin ileri gelen kişilerinin kurduğu bu derneğin, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile yakın ilişkisi vardı.

Dernek, kamuoyu karşısına bir bildiri ve programla çıktı. Bildiride, özetle şu noktalara değiniliyordu. İngiltere'nin yönetiminde milyonlarca müslüman bulunmaktadır. Bu soylu ulusla Osmanlı Devleti arasında yüzyıllardır süren barışı devam ettirmek islam dini için çok önemlidir. Bu böyle olmasına karşın, geleneklere ve islam dininin çıkarlarını düşünmeyen serseriler, sakat yol izlediler. En başta Yüce İngiltere devletiyle olduğu gibi eski dostlarımız olan başka ülkelerle de aramızı bozdular. Bozmakta da devam ediyorlar. Bunu önlemek amacıyla bir dernek kurulmuştur. Dernek, bildirinin yanı sıra, amacını, yöntemini açıklayan bir program yayımladı.

1 — Yöntiminde milyonlarca müslüman bulunan yüce İngiltere devletiyle Hilafet ve Saltanı yapısında toplayan Osmanlı Devleti arasında eskiden beri var olan bağları ve barışı korumak ve pekiştirmek için merkezi İstanbul'da olmak üzere İngiliz Muhipleri Cemiyeti kurulmuştur.

2 — Bu amaca ulaşmak için Cemiyet, iki ulusun karşılıklı çıkarlarını bağdaştırıp düzenlemeye çalışacaktır.

3 — Uygar ulusların, özellikle yüce İngiliz ırkının bilim, sanat, toplumsal, ekonomik ilerlemesinden Osmanlıları yararlandıracak ve Osmanlıları İngilizlerle öteki uluslara tanıtmak için yayın yapacaktır.

4 — İnsanlığın sevgili esirgeyeni, gerçek uygarlığın samimi koruyucusu ve Osmanlıların iyiliğini isteyen bütün ulusların Osmanlılar hakkındaki bilgisini genişletmek ve Osmanlıları yanlış tanımaktan ve yanlış kanıları açıklama ve kanıtlarla düzeltmek için gereken girişimde bulunulcaktır.

5 — Cemiyetin amacını onaylayanlar, cemiyete girebilirler. Savaşa ve savaş yıkımına yol açanlar kabul olunmaz.

Cemiyetin kurulduğu gün, *«Alemdar»* gazetesinde Refi Cevat (Ulunav) «İngilizleri İstiyoruz» başlıklı bir yazı yayınladı. Cemiyetin kurucularından Sait Molla da belediye başkanlarına birer yazı göndererek

cemiyetin kurulduğunu bildirdi. Sait Molla, cemiyet adına gönderdiği bu yazıda ayrıca şöyle diyordu «İtilaf temsilcilerine İngilizlerin istediğini telle bildirin» Belediye başkanlarından İngiliz boyunduruğu için İtilaf temsilcilerine başvurmaları istenirken, «*Alemdar*» gazetesinde de halk için bir andaç imzaya açıldı. İngiliz boyunduruğu için bu andaçın halk tarafından imzalanması istendi. Amerikan boyunduruğu isteyenleri susturmak ve desteksiz bırakmak isteyen bu dernek kadınların da katıldığı bir kampanya İstanbul'da 20'den fazla şube açtı. İstanbul dışında da İstanbul hükümetinin etkili olduğu bölgelerde örgütlendi. Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkan işbirlikçi dernekte kısa bir süre sonra yöntem açısından anlaşmazlık çıktı. Miralay Sadık ile Gümülcineli İsmail'in yandaşları Said Molla'yı yönetimden düşürdüler. Said Molla'yı destekleyen Mustafa Sabri yandaşları bu harekete karşı çıktılar. Noter önünde yaptıkları bir toplantıda yeni yönetim kurulu seçtiler.

Yabancı bir devletin boyunduruğunu isteyen bu işbirlikçi dernek, benzerleri gibi Anadolu ayaklanması karşısında tutunamadı. Kısa bir süre sonra dağıldı.

Cengiz Gündoğdu

İNHANLI, Mehmet (Eğridere 1906) Sendikacı. İstanbul Motorlu Taşıt İşçileri Sendikası ve Taşıt İşçileri Federasyonu (TİF), (Tümtis) Genel Başkanı, Türk-İş Yönetim Kurulu üyesi İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Başkanı oldu. 1946 yılına kadar CHP İstanbul İli ile ve Sendika Bürosu ile yakın ilişkisi varken sonra Demokrat Parti saflarına geçti. Çevresinde etkin olmayı, örgütlemede başarı sağlamayı bildi. İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmesi'nde işçi olarak çalıştı (1931-1960), arkadaşları arasında «I Mehmet» diye tanındı. 27 Mayıs 1960 eyleminden sonra Yassıada'ya hapsedilen Demokrat Partili milletvekili ve yöneticilerini kaçırmak için «Tünel açma» iddiasıyla tutuklandı, bu ihbarın gerçek olmadığı anlaşılarak beraet etti.

1963'te Cenevre'de toplanan Uluslararası Çalışma Teşkilâtı (İLO)'nun kongresinde Çalışma Bakanı Ecevit hükümeti, İnhanlı da işçileri temsil etti.

İnhanlı, Genel Başkanı olduğu Motorlu Taşıt İşçileri Sendikası'nın organı «*İşçi Gücü*» gazetesinde, gazetede çalışan bir memurun yayınlamak için verdiği grevle ilgili bir şiirin yer aldığını duyunca (*İşçi Gücü*, sayı 79) hemen harekete geçti, şiiri kendi imzasıyla yayınlayan görevliyi evinden alarak ifadesini tutanağa geçirdi ve ve ertesi gün (1955) Emniyet Müdürlüğü'ne bir yazı ile ihbar etti (Sıkıyönetim Komutanlığı, na verdiği ifade - Temmuz 1960).

Emekli olan ve sendika hayatını sona erdiren İnhanlı, ilkokulu bitirmiştir.

(K.S.)

İNÖNÜ İsmet (İzmir - 1884 / Ankara - 1973). (Türkiye Cumhuriyeti'nin 2. Cumhurbaşkanı, Başbakan, Kurtuluş Savaşı'nda Genel Kurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı, CHP Genel Başkanı).

İsmet İnönü muhalefet yıllarında (1958)

Babası, Bitlisli Kürümoğulları ailesinin sorgu yargıcı Mehmet Reşit Bey, annesi Bulgaristan'ın Daliorman bölgesine düşen Razgard kasabasından Cevriye Hanım'dı. Beş yaşındayken, babasının atandığı Sivas'ta ilköğrenimine başladı. 1882'de Sivas Askeri Rüştiyesi'ne (ortaokuluna) girdi. Burada kendi kendine Fransızca öğrenmeye başladı. 1895'te rüştiyeyi bitirdi. Yaşı çok küçük olduğundan Askeri İdadi'ye (liseye) giremeyince, bir yıl Sivas Mülkiye İdadisi'nin beşinci sınıfına devam etti. 1897'de, henüz 13 yaşındayken, buradan İstanbul'da, Halıcıoğlu'ndeki (Mühendishanei Serri Hümayun denen) Topçu Harp Okulu'nun idadi bölümüne geçti. Burada kendi çalışmasıyla Fransızcasını ilerletti. Topçu Harp Okulu'nu 1 Eylül 1903'te teğmen olarak birincilikle bitiren İsmet, aynı yıl, Pangaltıdaki Erkan-ı Harbiye (Harp Akademisi) okuluna girdi. Bu okulda, kendinden iki üst sınıfta okuyan Mustafa Kemal, Ali Fuat (Cebesoy), Kâzım (Karabekir), Fethi (Okyar) da öğrenciydiler. İsmet, burada Almanca öğrenmeye başladı.

1906'da, Harp Akademisini birincilikle ve kurmay yüzbaşı olarak bitirdikten sonra, 22 yaşındayken, İkinci Ordu kadrosuna 8. Topçu Alayı 3. Bölük Komutanı olarak atandı. İki yıl bu görevi yaptıktan sonra 1908'de ordu kurmay heyetine alındı ve Edirne'deki 2. Süvari Tümeni'ne atandı. İsmet, Edirne'de bulunduğu dönemde, yeni askersel bilgileri konu alan, generallerin ve üst rütbeli subayların da izlediği dersler, konferanslar vermeye başladı.

Aynı yılarda, gizli İttihat ve Terakki Derneği ile ilişki kurdu. Merkezi Selanik'te bulunan İttihat ve Terakki Derneği'nin Edirne'de şubesi vardı. Bu derneğin üyelerinden olan, Harp Akademisi'nden tanıdığı Yüzbaşı Fethi Bey'den jandarma yüzbaşısı Refet Bey aracılığıyla aldığı bir mektupta, örgüte katılması önerildi. Bu derneğin çalışmaları içindeyken Selanik'te Mustafa Kemal'le buluştu ve onu daha yakından tanımak fırsatını buldu.

23 Temmuz 1908'de Hürriyet ilân edilirken Edirne'de de Yüzbaşı İsmet İttihat ve Terakki adına yönetime el koyuyor, ertesi yıl, 31 Mart 1909 gerici ayaklanmasını bastırmak üzere İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'nda görev alıyordu. İsmet, 1909 yılında katıldığı İttihat ve Terakki'nin kongresinde Mustafa Kemal'in savunduğu ordunun siyasetten ayrılması görüşüne katılarak örgütle ilgisini fiilen kesti.

Daha sonra kolağası olan İsmet Bey, Yemen'deki kuvvetlerin komutanı Ahmet İzzet Paşa'dan, kendi kurmay heyetine katılmak üzere öneri aldı. İsmet Bey, Ahmet İzzet Paşa'nın, daha önce Kırklareli manevralarında kendisine verilen harekâtı eleştirme görevini yaparken ileri sürdüğü görüşlerle dikkatini çekmişti. İsmet Bey, Balkanlar'ın o günkü durumu nedeniyle ayrılmaması gerektiği kanısında olmakla beraber, benimsediği askerlik terbiyesi gereği, üstünün önerisini reddetmeyi ve özür dilemeyi uygun bulmayarak öneriyi kabul ettiğini bildirdi ve Yemen'e gitti. 1910 Yemen isyanı bastırıldı. Ne var ki, hem isyanların bundan böyle sürüp gitmesini önleyecek, hem de devletin onurunu koruyacak ve egemenliğini sürdürecek bir çözüm yolu bulmak gerekiyordu. Ahmet İzzet Paşa böyle bir çözüm yolu arıyordu. Bunun için, Yemen İmamı Yahya ile İsmet Bey görüştü. Bir haftalık çetin görüşmelerden sonra anlaşmaya varıldı. İmparatorluk tarihinde ilk kez, devletin topraklarında, fakat Türk olmayan halkla, önemli bir anlaşma imzalanıyordu. Yemen isyanları son buldu. Bu, İsmet Bey'in ilk diplomatik başarısı oldu.

İsmet Bey 1912'den 1915'e kadar Harbiye nezaretinde, çoğunlukla Harbiye Nazı-

rı ve Başkomutan vekili Enver'in emrinde görev yaptı. Bu arada, rütbesi yarbaylığa yükseldi. 1915 yılında cephe görevi istediğinden Diyarbakır, Muş, Bitlis cephesindeki İkinci Ordu'nun kurmay başkanlığına atandı. Aynı yıl sonunda albaylığa yükseldi. Albay İsmet Bey'in İkinci Ordu Kurmay Başkanı olmasından az sonra Mustafa Kemal de aynı cephede görev aldı. İlişkileri, bu cephede durmadan gelişti. 3 Ekim 1916'da İkinci Ordu Komutan Vekiliğine atanan Mustafa Kemal, Albay İsmet Bey'i de kendi emrindeki IV. Kolordu Komutanlığı'na atadı. Bir süre sonra Sina Cephesi'ndeki XX. Kolordu ve III. Kolordu Komutanlıklarına atanan Albay İsmet, Alman Mareşal Falkenhayn yönetiminde İngilizlerle yapılan savaşlara katıldı.

31 Ekim 1918'de Osmanlı iktidarının mütareke koşullarına boyun eğmesiyle yeni kâbineyi kuran Ahmet İzzet Paşa, aynı zamanda Harbiye bakanlığını da üstüne almış ve Müsteşarlığa İsmet Bey'i getirmişti. Bu görevde 24 Ekim - 22 Kasım 1918 tarihleri arasında kalan İsmet Bey, Ahmet İzzet Paşa Sadrazamlıktan ayrıldıktan sonra başka görevlere verildi. İstanbul, işgal altındaydı. İmparatorluk dağılmıştı. İsmet Bey evine kapanmış, bir yandan İngilizce çalışıyor, bir yandan da Kurtuluş Savaşı'na katılma hazırlıkları içinde bulunuyordu. Bu arada Mustafa Kemal'le buluşuyorlardı.

İsmet Bey, Yemen'den arkadaşı Saffet (Arıkan) ile birlikte er kıyafetinde İstanbul'dan ayrıldı ve 9 Nisan 1920'de Ankara'ya vardı. Edirne milletvekili olarak girdiği Büyük Millet Meclisi açılınca ilk kabineye «Erkân-ı Harbiye Vekili» (Genel Kurmay Başkanı) olarak seçildi, 6 Haziran 1920'de öteki Ulusal Kurtuluş Savaşçıları gibi, onun hakkında da Kürt Mustafa Divan-ı Harbi tarafından yakalandığı zaman muhkeme edilmek üzere idam hükmü verildi. İsmet İnönü, B.M.M.'nin henüz maddi bir güç olarak belirmesi olanağı bulunmadığı bu günlerde, ordunun yeniden sevk ve komuta zincirine bağlanarak savaşa hazırlanmasında en etkin görev alan yöneticilerden biridir. Öte yandan, kimi padişaha bağlı göründükleri için, kimi devlet gücünün bulunmadığı bölgelerde doğrudan doğruya halkı soymak amacıyla meydana çıkan çetelerin yarattığı başkaldırma olaylarının bastırılmasına uğraşıldığı bu dönemde Batı Cephesi Komutanlığı'na atanarak (25 Ekim 1920) Kurtuluş Savaşı'nın en sorumlu görevlerinden biriyle yükümlenmiştir. Çerkez Etem başkaldırmasının bastırılmasından sonra Birinci ve İkinci İnönü savaşları, çok güç koşullar altında kazanılan zaferlerdi. Sakarya Meydan Savaşı, Dumlupınar Savaşı, Büyük Taarruz'dan sonra, işgalci Yunan ordusunun İzmir'de denize dökülmesi üzerine Batı cephesi komutanı İsmet Paşa, 3 Ekim 1922'de, İngiliz, Fransız, İtalyan generalleriyle Mudanya'da toplanan ateşkes görüşmelerinde Türkiye'yi temsil etti ve Türkiye'nin önerilerini kabul ettirdi.

İsmet İnönü, Kocatepe'de harekâtı izlerken

Mustafa Kemal, 1922 kasımında Lozan'da başlayacak olan barış görüşmelerinde Türkiye'yi İsmet Paşa'nın temsil etmesini istediğinden, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'den istifa ederek yerine İsmet Paşa'nın getirilmesinin sağlanmasını rica etti. Yusuf Kemal'in istifasıyla Büyük Millet Meclisi'nin 26 Ekim 1922'de oybirliğiyle verdiği kararla Dışişleri Bakanlığı'na getirilen İsmet Paşa, Büyük Millet Meclisi'nin 2 Kasım 1922'de yine oybirliğiyle verdiği kararla Barış görüşmeleri delegeleri başkanlığına seçildi. (Geniş bilgi için bak. Lozan).

Lozan görüşmeleri 4 Şubat 1923'te, anlaşma olmadan kesildi. 23 Nisan'da yeniden başlayarak 24 Temmuz 1923'te imza töreniyle sonuçlandı. İsmet Paşa, Lozan'da özellikle İngiliz ve Fransız delegeleriyle çetin bir savaşım içindeyken bir yandan da Türkiye'de Başbakan Rauf Orbay'la nedeni açığa çıkmayan bir anlaşmazlık içindeydi. O kadar ki, antlaşma imza evresine geldiği sırada Türk Hükümetinin ve Başbakan Rauf Bey'in hiçbir neden göstermeden imza emrini geciktirmeleri karşısında Mustafa Kemal'in desteğiyle sonuç alınabildi. İsmet Paşa'nın Lozan'dan başarıyla döndüğü gün, 11 Ağustos 1923'de ikinci dönem çalışmalarına başlayan Büyük Millet Meclisi, Gazi Mustafa Kemali yeniden başkanlığa seçmiş 14 Ağustos'ta da başbakanlığa Fethi Bey getirilmişti. İsmet Paşa bu hükümete de Dışişleri Bakanı olmuştu.

9 Eylül 1923'te Halk Fırkası'nın (sonradan Cumhuriyet Halk Partisi adını alacaktır) kurulmasıyla Mustafa Kemal fırkanın Genel Başkanı oldu. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilânı üzerine Cumhurbaşkanlığına

seçilen Mustafa Kemal, 30 Ekim 1923'te İsmet Paşa'yı Başbakanlık görevine getirdi. Mustafa Kemal, 19 Kasım 1923'te de, Halk Fırkası genel başkanlığını, Genel Başkan Vekili İsmet Paşa'ya devretti. İsmet Paşa, Rauf Orbay ve arkadaşlarının yol açtığı bir siyasal bunalım sonucu, güvenoyu aldığı halde çekildiyse de 3 Mart 1925'te hükümeti yeniden kurmakla görevlendirildi ve 20 Eylül 1937'ye kadar sürekli başbakanlık yaptı.

Bu dönemde, CHP'nin sınıfsal yapısı nedeni ile özellikle 1923'ten 1930'a kadar, 1923 İzmir İktisat Kongresi kararları doğrultusunda liberal bir ekonomi politikası izlenmesine çalışıldığından, gerçek bir kalkınmaya geçilemedi; köylü, eşraf ve tefeci egemenliğinden kurtulamadı. Yalnız demiryolu politikasında başarılı sonuçlar alındı.

Yeni demiryolları yapılırken bir yandan da yabancı şirketler elindeki demiryolları satın alındı. İsmet Paşa'nın para politikası da, «para istikrarı ve bütçede denklik» ilkesine dayanıyordu. Bu politika dengeli fakat yetersiz bir bütçenin ulusal enerjiyi köstekleyeceği eleştirisine karşılık, başka türlü bir politikanın. topyekûn bir iş ve plân seferberliğinin müdahaleci ve güdümlü bir düzen gerektirdiği, anayasanın liberal yapısınınsa buna engel olduğu ileri sürülmüştür. (Şevket S. Aydemir, *İkinci Adam*, cilt 2, s. 363, Remzi Kitabevi 1966).

Bununla beraber. İsmet Paşa hükümetinin dış ticarette (Lozan'da kabul edilen son kısıtlama kayıtları kalkar kalkmaz) serbest ticaret sisteminden kurtulmayı amaçladığı bir gerçekti. Ne var ki, bu uygulamalara geçilebileceği sırada 1929 dünya ekonomi bunalımının patlaması yeni önlemleri gerektiriyordu. 10 Mayıs 1931'de toplanan CHP'nin 3. olağan kurultayında, CHP tüzüğüne Devletçilik ve Devrimcilik ilkeleri eklendi. Bu kurultayda Devletçilik, «Dünyanın şimdiki gidişi içinde milli iktisadiyatımızı koruyup yükseltecek bir prensip» diye nitelendiriliyordu. Bu ilkeler, 5 Şubat 1937'de de Anayasa'ya geçirildi.

1932-1939 yılları arasında, kapitalist dünya büyük bir bunalım içinde kıvranırken, Türkiye bu bunalımdan daha az etkilenmeyi ve sanayileşme yolunda ilk ciddi adımları atmayı başardı. Sümerbank, Etibank, Denizcilik Bankası kuruldu; dokuma, demir çelik, kâğıt üretiminde ileri teknolojiye geçildi, maden üretimi gelişmeye başladı. (Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, 1974).

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü üzerine 11 Kasım 1938'de, İsmet İnönü, Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanlığı'na seçildi. 26 Aralık 1938'de toplanan CHP Olağanüstü kurultayı, tüzük değişikliği yaparak Kemal Atatürk'ü partinin kurucusu ve ebedi başkanı İsmet İnönü'yü partinin değişmez Genel Başkanı olarak kabul etti. Böylece Atatürk Ebedi Şef, İnönü de Milli Şef oluyordu.

Bu günlerde, İkinci Dünya Savaşı patlak vermek üzereydi. İnönü önce İngiltere ve Fransa'yla askersel ittifak yaptı. Bu sırada Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki saldırmazlık anlaşması üzerine Sovyetlerle, Alman saldırısına karşı ittifak aradı. 1941'de Almanlarla saldırmazlık paktı yaptı. Fakat İngiltere ve Fransa ile yaptığı anlaşma geçerli olmak koşuluyla İnönü, İkinci Dünya Savaşı sırasında, müttefiklerin ısrarlarına karşın savaşa girmedi. 1943'de Sovyetler Birliği, Türkiye'nin savaşa girmesini istiyordu. Aynı yıl, İnönü Churchill'le Adana'da, yine Churchill ve Roosvelt'le Kahire'de yaptığı görüşmelerde kendi görüşünü benimsetti. 1945 Ocak ayında Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etti.

Savaş sonrası Sovyetler Birliği Türkiye'ye Montreux antlaşmasının değiştirilmesi, boğazların ortaklaşa savunulması önerilerinin ardından, 1925 Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık antlaşmasının feshedileceğini bildirdi. Türkiye, boğazların ortak savunmasının egemenlik haklarına aykırı olacağını, Montreux sözleşmesinin de sözleşmedeki usullere göre değiştirilebileceğini bildirdi.

1947 Mart ayında A.B.D. Başkanı Truman kongreye Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardım yapılmasını önermiş ve Amerikan kongresi yardım yasasını kabul etmişti. Bunun üzerine 23 Mayıs 1947'de Amerikan milletine bir mesaj gönderen İsmet İnönü yardımın «Birleşik Amerika'nın cihan sulhunun devam ve tezyidi uğrunda kendine düşen azim rolü tamamiyle benimsediğini gösteren parlak ve ümitlerle dolu bir işaret» olduğunu söyledi. Ancak Amerikan Askeri yardımı başladıktan sonra, bu yardımın Türk ekonomisi üstünde umulan ferahlatıcı etkisi görülmedi.

İnönü, Atatürk'ten sonra Milli Şef'lik sistemini kurmakla beraber devrimci atılımlara girişemedi. İlk öğretim seferberliği, Teknik öğretim alanında gelişmeler ve köy enstitülerinin kurulması ile Çiftçiyi Topraklandırma yasası, sonuçları alınamamış önemli girişimler olarak kaldı. (Bak. Köy Enstitüleri ve Toprak yasası maddeleri).

İnönü, CHP Genel Başkanı olduktan sonra çeşitli konuşmalarında «Halkçı bir idarenin bütün ileri ve yüksek tekamülleri, siyasi haytımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir. Milletin murakabesi idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat getirilmedikçe, Halk idaresi vardır denilemez» (2 Mart 1939'da İstanbul Üniversitesi'ndeki konuşmasından) görüşünü açıkladı. Nihayet 19 Mayıs 1945 söylevinde çok partili düzene geçileceğini açıkça bellrtti. İnönü'ye göre batılı anlamda parlamento rejimi Atatürk'ün özlemi idi. «Demokratik rejim, Atatürk idaresinin amacı olmuştur. Atatürk idaresi Demokratik rejimi hazırlama devridir» görüşünde olan İnönü 10 Mayıs 1946'da toplanan CHP kurultayında yaptığı konuşmada, kurultayın tek dereceli seçim üstünde karar vermesini ve kendisinin «değişmez genel başkan»lık sıfatını kaldırmasını istedi ve «seçimi kaybedersek, kazanan partinin başkanının devlet başı olmasını tabii göreceğiz ve onu samimi bir hürmetle karşılıyacağız» dedi.

21 Temmuz 1946'da yapılan ilk genel seçimlerde CHP 400, Demokrat Parti 40, Millet Partisi 7 milletvekili çıkardılar. İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığına seçildi. Muhalefet seçimlerde yolsuzluk olduğunu, oy vermenin açık, tasnifinse gizli olduğunu, baskılar yapıldığını ileri sürdü. İnönü'nün Başbakanlığa getirdiği Recep Peker hükümeti ile Muhalefet arasındaki tartışmaların şiddetlenmesi karşısında Cumhurbaşkanı İnönü 12 Temmuz 1947'de bir beyanname yayınlıyarak, kendisinin hakem olarak anlaşmazlığı gidermiye çalışacağını ve «Muhalefetin emniyet içinde yaşıyacağını ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacağını, iktidarın da, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih olacağını» bildiriyordu. Bir süre sonra Recep Peker başbakanlıktan ayrıldı. Bu arada İnönü'nün desteklediği, partide «35» ler denen genç politikacıların oluşturduğu hizip ön plana geçti. CHP'nin iktidardan düştüğü 1950 yılına kadar kurulan hükümetlere bu hizip ağırlığını koydu. Ne var ki bu genç ve ilerici gözüken kadroya rağmen İnönü'nün bu son Cumhurbaşkanlığı dönemindeki CHP hükümetleri tutucu bir kimlik gösterdiler. CHP ilkelerinden ödünler verildi, plan ve program fikrinden uzaklaşıldı, köy enstitüsü atılımı yozlaştırıldı. 1946 öncesinin başarılı Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Muhalefetin hücumları karşısında yalnız bırakıldı. Hükûmetlerin en büyük başarısı, Muhalefete karşı hoşgörülü olmak ve güvenilir bir seçim yasası çıkararak, iktidarı 14 Mayıs 1950'de Demokrat Parti'ye devretmek oldu. İnönü, CHP'nin iktidardan düşmesini bir demokrasi zaferi olarak karşıladı ve Muhalefet Partisi önderi olarak yeni görevine başladı.

Demokrat Parti'nin savunduğu demokrasi görüşünün tersine eksik olan hak ve özgürlükleri büsbütün kısmaya kalkışması 1950-60 yılları arasında şiddetli siyasal çatışmaya neden oldu. İnönü'nün Cumhuriyet döneminin doğal bir evrimi saydığı

çok partili düzene geçişte düşünce özgürlüğünü sola kapalı tutması, ekonomik ve toplumsal düzeni eleştirecek sol partilerin kurulamaması, siyasal tartışmayı iki partinin gittikçe şiddetlenen kavgası biçimine dönüştürdü. Demokrat Parti, 1952 yılında Halkevleri binalarını hazineye veren yasayı, 1953'de ise Cumhuriyet Halk Partisi'ni borçlandırma yasasını çıkardı. CHP'nin bütün malları elinden alındı. Bu CHP Muhalefetinin hızını eksiltmedi, daha sertleştirdi. 1954'de Demokrat Parti çoğunluğu Yabancı Sermayeyi teşvik yasası ile Petrol yasasını çıkartırken, İnönü, bu yasalarla vatanın satıldığını söylüyordu.

CHP 1957 seçimlerinde oyların % 48'ini alarak güçlü bir muhalefet partisi durumuna geldi. Ekonomik sıkıntılarla baş edemiyen Menderes'in Muhalefete tahammülsüzlüğü büsbütün arttı, hükümet ve D.P. çoğunluğun keyfi uygulamaları sağlıyacak çıkarmaları Demokrat Partinin yıpranmasını ve çöküşünü çabuklaştırdı. 1960 Nisan'ında, Büyük Millet Meclisi'nde hükümeti eleştiren İnönü, bir süre önce başındaki diktatörü uzaklaştıran Güney Kore'yi ima ederek «Türk Milleti Kore Milletinden daha az haysiyetli değildir» dedikten sonra hükümetin yanlış yoldan dönmesi gerektiğini belirterek «aksi halde ben bile kurtaramam» dedi. İnönü'ye, bu konuşması üzerine, Demokrat Parti çoğunluğunun oylarıyla, meclise 16 oturum katılmama cezası verildi. İnönü'nün yayını yasaklanan konuşmaları, halka ve orduya çoğaltılarak dağıtıldı.

27 Mayıs 1960 devrimi üzerine İnönü seçimlerin bir an önce yapılmasını istedi. Bu isteği Milli Birlik Komitesi'nden sert tepki gördü. 1961'de Kurucu Meclis üyeliği yapan İnönü, 1961 Anayasası'na göre ilk yapılan seçimlerden sonra Cumhurbaşkanı olan Cemal Gürsel tarafından Başbakanlıkla görevlendirildi. İsmet İnönü 1961 - 65 yılları arasında CHP - AP, CHP - YTP - CKMP ve CHP (bağımsızlar desteğinde) hükümetlerine başkanlık etti.

İnönü 1965 seçimleri öncesi, partisinin programı ve savunduğu ilkeler bakımından siyasal yelpazede ortanın solunda bulunduğunu açıkladı. Seçimlerin CHP aleyhine sonuçlanması üzerine, seçim kaybının bu sloganda ileri geldiğini savunan Turhan Feyzioğlu ve arkadaşlarına karşı Ortanın Solu görüşüne sahip çıkan Bülent Ecevit ve arkadaşlarını destekledi. 18. kurultaydan sonra Ecevit Genel Sekreter oldu. Turhan Feyzioğlu ve arkadaşları partiden ayrıldılar. İnönü 1969-70'lerde Ecevit'e ve parti genel merkezine karşı çıkan Nihat Erim ve arkadaşlarına karşı Ecevit'i savundu. 1970 Kurultayından sonra, halkçı devrimcisi değil, devlet devrimcisi olduğunu ileri sürerek parti içi muhalefet yapmak istiyen Kemal Satır'ı kınadı. İnönü, 12 Mart muhtırası üzerine, önce muhtıraya karşı çıktı. Bir kaç gün «sonra fikrini değiştirdi ve daha sonra Başbakan olmak için partiden istifa etmek istiyen Nihat Erim'e izin verdiği gibi, kurulacak hükümete partinin bakan vermesini de kabul etti. Bunun üzerine Genel Sekreter Bülent Ecevit, muhtıranın ortanın soluna karşı verilmiş olduğunu ve Genel Başkanın tutumu ile ters düştüğünü belirterek Genel Sekreterlikten istifa etti. Parti meclisini de karşısında gören İnönü, durumu çözüme kavuşturmak için 1972 Mayısında kurultayı olağanüstü toplantıya çağırarak parti meclisi için güvenoyu istedi. Kurultayda parti meclisinin güvenoyu alması üzerine Genel Başkanlıktan istifa etti. Bir süre sonra CHP'den de istifa eden İsmet İnönü, daha sonra milletvekilliğinden de ayrılarak eski Cumhurbaşkanı sıfatıyla C. Senatosu üyesi oldu. 25 Aralık 1973'de öldü.

Ali Turgan

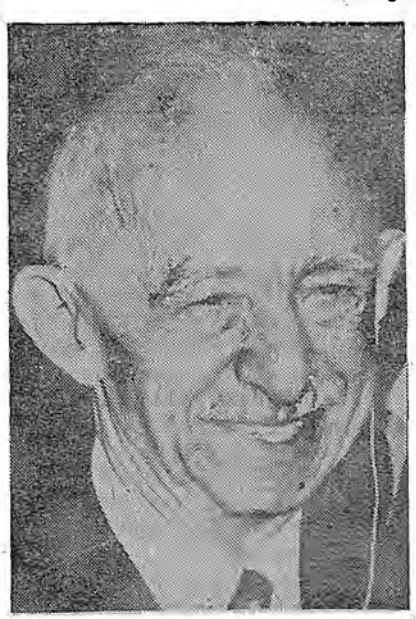

İnönü son dönemlerinde

İnönü Savaşları: 1921 yılının ilk aylarında Eskişehir'in batısındaki İnönü mevkiinde yapılan savaşlara verilen ad.

Birinci İnönü Savaşı Çerkez Ethem kuvvetlerinin kendi taraflarına geçmesi (5 Ocak 1921) üzerine Yunan ordusu Türk cephesini çökertmek için taarruza geçti (6 Ocak 1921). Bursa bölgesindeki üç Yunan tümeninin ikisi taarruza geçtiği gibi, Uşak bölgesinde de şaşırtma hareketlerine giriştiler. Yunanlıların bu harekâtına karşı, Gediz'de bulunan 11. tümen ve 4. tümenin 58. alayı İnönü mevkiinde mevzi aldı. Birliklere komuta eden Miralay İsmet Bey idi. Savaş, 10 Ocak'ta başladı. Günün ilk saatlerinde Yunanlılar bazı ilerlemeler kaydetmekle birlikte, Türk kuvvetlerinin şiddetle karşı koyması üzerine aynı günün gecesi geri çekildiler. Yunanlılar Anadolu'ya çıktıktan sonra ilk kez milis kuvvetleriyle değil, düzenli bir orduyla çarpışmış ve savaşı yitirmişlerdi. Birinci İnönü Savaşının Türk Ordusunun zaferiyle sonuçlanması tüm dünyada önemli yankılara neden oldu. İnönü zaferinden sonra İtilâf Devletleri yeni Türk devletinin tanımadığı Sevr andlaşmasında değişiklik yapmak üzere 2 Şubat 1921'de Londra'da bir konferans toplanmasını ve bu konferansa Mustafa Kemal'in veya onun görevlendireceği bir delegenin de katılmasını kararlaştırdılar. Ancak, TBMM hükümeti konferansa doğrudan çarılmayarak, çağrı İstanbul hükümeti aracılığı ile yapıldığından bu çağrı kabul edilmedi. Bunun üzerine İtilâf devletleri, İtalya hükümeti aracılığı ile TBMM hükümetini d ayrıca çağırmak zorunluğunu duydular. 21 Şubat / 12 Mart 1921 tarihlerinde Londra'da toplanan konferansta olumlu bir sonuç alınamadı.

İkinci İnönü Savaşı İtilâf Devletleri Londra konferansı görüşmelerini etkilemek, TBMM hükümetini yeni barış koşullarını kabule zorlamak için Yunan ordularını Anadolu'da yeniden ileri harekâta geçirdiler. Yunan ordusu bütün Batı cephesi boyunca genel bir saldırıya geçti. O dönemde Yunan ordusunun Bursa'nın doğusunda önemli bir grubu, Uşak'ın doğusunda da bir diğer grubu vardı. Türk ordusunun bir bölümü Eskişehir'in kuzeybatısında, bir bölümü de Dumlupınar'ın doğusunda bulunuyordu. Bunlardan başka Yunanlıların İzmit'te bir tümenleri ve buna karşılık Türk kuvvetlerinin de Kocaeli grubu vardı.

Yunan ordusunun Bursa ve Uşak grupları 23 Mart 1921'de Batı cephesine saldırmaya başladılar. Bunların kuvvetleri 40 bin tüfek, 3.700'ün üzerinde ağır ve hafif makineli tüfek, 114 top 1200 kılıç (süvari) idi. Türk ordusu ise, 24 bin tüfek, 214 ağır ve hafif makineli tüfek, 4.900 kılıç ve 107 top kuvvetinde idi. Bursa yönünden ilerleyen Yunan kuvvetleri 27 Mart'ta İsmet Paşa komutasında İnönü'nünde yer almış bulunan Batı cephesi birliklerine saldırdılar. Önceleri Türk ordusunun merkez ve sol kanadında gerilemeler olduysa da, saldırı çetin bir direnişle karşılaştı. Düşman taze kuvvetlerle ikinci kez 30 Mart günü şiddetli bir saldırıya geçti. Bu saldırı da aynı derecede çetin bir savunma ile karşılandı. Bu kez Türk ordusunun sağ kanadı karşı-saldırıya geçti ve düşmanı geri attı. Bu sırada Ankara'dan yeni kuvvetler geldi ve bunların ka-

tılmasıyla güçlenen sol kanat da karşı saldırıya geçti. En sonunda 31 Mart / 1 Nisan gecesi düşman savaş alanını bırakarak Bursa yönünde geri çekildi. Bu olay «İkinci İnönü Zaferi» olarak tarihe geçti. Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Matristepe'den 1 Nisan 1921 tarihinde şu telgrafı çekti: «Saat 6.30 Matristepe'den gördüğüm vaziyet: Gündüzbey şimalinde sabahtan beri sebat eden ve dümdar (artçı) olması muhtemel bulunan bir düşman müfrezesi sağ cenah grubunun taarruzuyla gayrımuntazaman çekiliyor. Yakından takibediliyor. Hamidiye istikametinde temas ve faaliyet yok. Bozüyük yanıyor. Düşman, binlerce maktuelleriyle doldurduğu muharebe meydanını silâhlarımıza terk etmiştir...»

Mustafa Gebzeli

İnönü Zaferi Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın Kutlama Telgrafı

«İnönü Muharebe Meydanında, Matris Tepe'de Garp Cephesi Kumandanı ve Erkanıharbiyei Umumiye Reisi İsmet Paşa'ya»

Ankara: 1.4.1921

Bütün tarih-i âlemde, sizin İnönü Meydan Muharebelerinde deruhte ettiğiniz kadar ağır bir vazife deruhte etmiş kumandanlar enderdir. Milletimizin istiklâl ve hayatı, dâhiyane idareniz altında şerefle vazifelerini görev kumanda ve silah arkadaşlarınızın kalp ve hamiyetine büyük emniyetle istinat ediyordu.

Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz. İstila altındaki bedbaht topraklarımızla beraber bütün vatan, bu gün en uzak noktalarına kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın hırs-ı istilası azm ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak hurdahaş oldu.

Namınızı tarihin mefahir kitabesine kaydaden ve bütün milleti hakkınızda ebedi minnet ve şükrana sevkeden büyük gaza ve zaferinizi tebrik ederken, üstünde durduğunuz tepenin size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar, milletimiz ve kendiniz için yükseliş şaşaaları ile dolu bir istikbal ufkuna da nâzır ve hakim olduğunu söylemek isterim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

İnsan Aylık düşün dergisi. Sahibi ve yazı işleri müdürü: Hilmi Ziya Ülken. Kurucuları: Nurullah Ataç, Hilmi Ziya Ülken, Sabahattin Eyüboğlu, Muzaffer Şerif Başoğlu, Aylık. İlk sayısı 15 Nisan 1938'de çıktı. İlk sayısında derginin amacı, «Bugünkü ilmin temelleri Sümmer'de atıldı. Yunan ilmini islam aleminde genişlettik. Ve garbe naklettik. Piri Reis *Esfari Bahriye*'yi yazdığı zaman bütün dünya ile temas halindeydik. Fakat içimize kapanarak insani medeniyetin inkişafı ile bağlarımızı kestiğimiz bir devirde boş kelimecilik ve mücerret mechumculuk bizi öldürdü. Bugünkü hakiki manası ile bir Rönesans yapıyoruz. Dünya kervanına yeniden katılıyoruz. Bu yolda kendimizi tekrar bulmak için garp metotları bize rehberlik edecektir» biçiminde belirtiliyor, toplumbilim, felsefe ve edebiyat dallarında geniş inceleme yazılarına yer veriliyordu. Alman faşizmine koşut yayın yapan dergilerin suçlamalarına karşın antimilitarist ve hümanist niteliğinden sapmayan *«İnsan»* dergisinde Sabahattin Eyüboğlu *(Namık Kemal ve Manzum Nesir*, sayı. 8) Pertev Boratav *«Bizim Edebiyatımızda Halk Edebiyatının Tesirleri»* (sayı. 9), *«Türk Destanlarının Tetkiki ve Bugünkü Vaziyeti* (sayı. 12), Abidin Dino *«Harp ve Sanata Dair»* (sayı. 13). Sait Faik, Nurullah Ataç, Mustafa Şekip Tunç, Suut Kemal Yetkin, Behçet Necatigil, İlhan Berk, Cahit Külebi, Arif Barikat v.b. yazdılar.

İnsaniyet. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın organı *«İştirak»*in kapatıldığı evrede yerine Hüseyin Hilmi ve çevresi tarafından birkaç sayı çıkarılabilen gazetelerden biridir. 1 Aralık 1910'da ilk sayısı yayımlanmış, üçüncü sayısında süresiz olarak kapatılmıştır. Sorumlusu İsmail Faik'tir.

İnşaat İşçileri Sendikası (İstanbul 1946). Ekim ayı başında kurulan bu sendika Dr. Şefik Hüsnü Deymer'in yönetimindeki TSEKP'nin sendikal politikasını izledi. 16 Aralık 1946 yasaklama ve tutuklamasından sonra beraat eden yöneticiler 1947'de yayımlanan Sendikalar Yasasının geçici bir hükmüne dayanarak sendika Anatüzüğünü yasa ilkelerine göre yeniden düzenleyerek İ.İ.S.'nı canlandırdılar. Ancak sosyalist kurucuların 1952'de gizli komünist partisi kurma iddiasıyle tutuklanmaları ve 15 Ekim 1953'de 1. Ordu'nun Harbiye'deki Ordu Garnizon Mahkemesi'nde yargılanmaları nedeniyle İ.İ.S.'nin sürekliliği sağlanamadı. Yeni yöneticiler başka bir anlayışla bu sendikayı sürdürmeye çalıştılar. Sendikanın 1946 kurucuları şunlardı: Zihni Anadol, Hamdi Çapa, Yakup Irgat, Süleyman İlkadım. Bu kurucudan Yakup Irgat 2 yıl hapis, 8 ay da İznik'te polis gözetiminde bulunmaya mahkûm edilmiş, öteki kurucular'ın tutuklanmaları 1950'den önceye rastladığı için bunlar 5677 sayılı af kanunundan yararlanarak tahliye edilmişler ve duruşma dışı bırakılmışlardır.

(K.S.)

İPEKÇİ Abdi (İstanbul 1929 / İstanbul 1 Şubat 1979) Gazeteci, yazar. Galatasaray Lisesi'ni bitirdi (1968). Öğrenciyken karikatür çizerek, spor dergilerinde yazılar yayımlatarak girdiği basın yaşamına bağlılığı nedeniyle İstanbul Hukuk Fakültesi'nde sürdürdüğü yüksek öğrenimini yarıda bıraktı. *«Yeni Sabah»*, *«Yeni İstanbul»*, *«İstanbul Ekspres»* vb. gazetelerde yazarlık, muhabirlik, sekreterlik, yazı işleri müdürlüğü yaptı. 1954'te *«Milliyet»* gazetesinin yazı işleri müdürlüğüne getirildi. Kısa bir süre sonra aynı gazetenin genel yayın müdürü oldu. 1961 yılında başlaclığı başyazıları ölümüne değin düzenli olarak yazdı; «Her hafta bir sohbet» genel başlığıyla çeşitli konulardaki söyleşilerini yayımladı. Gazete yönetmenliğindeki başarılı çabaları ile *«Milliyet»*in biçim ve içerik yönünden yetkinleşip tirajını artırmasını sağladı. Türkiye Gazeteciler Sendikası Başkanlığı, Basın Ahlâk Yasasını hazırlayan komisyonda üyelik, Basın Şeref Divanı Genel Sekreterliği, Türkiye Basın Enstitüsü Başkanlığı, İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü'nde öğretim ü-

yeliği, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti İkinci Başkanlığı yaptı. Uluslararası Basın Enstitüsü'nün (IPI) yönetim kurulu üyeliğine ve ikinci başkanlığına seçildi. Faşistler tarafından silâhlı bir saldırı sonucu öldürülmesi Türkiye'de ve yurt dışında büyük yankılar uyandırdı.

Röportajlarını *Afrika* (1955) ve - bu kitabı da içine alan - *Dünyanın Dört Bucağından* (1971), *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor* (1968) adlı kitaplarında topladı. Ömer Sami Coşar'la birlikte 27 Mayıs eyleminin perde arkasını yansıtan *İhtilâlin İçyüzü* adlı araştırmayı yayımladı (1965).

İpekçi, Türkiye'de çok partili rejimin yerleşip kökleşmesini içtenlik ve dirençle savunanların başında yer aldı. Toplumsal çalkantıların hoşgörülü yönetimle, klasik demokratik hak ve özgürlüklerin özünü zedelemeden ortadan kaldırılabileceğine; «bazı arındırmalar ve reformlarla günümüz demokrasisinin elverir bir noktaya geleceğine» inandı. Bu amaçla toprak reformunun ve öteki reformların gerçekleştirilmesi, ulusal gelir dağılımının yapısının değiştirilmesi gerektiğini savundu ve «İsveç sosyalizmi» örneğini benimsediğini belirtti. **(A.K.)**

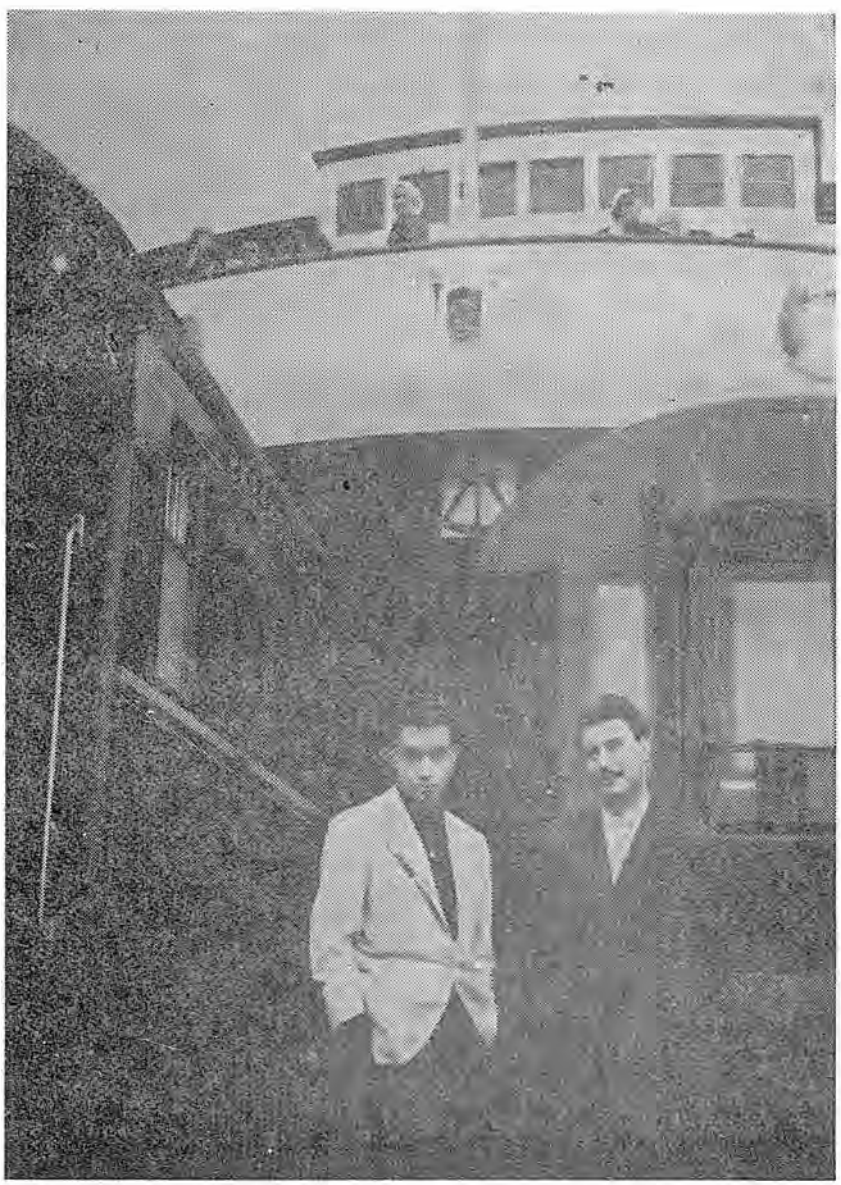

(Solda); Abdi İpekçi ve Mehmet Ali Yalçın 1952'de Danimarka'dan İsveç'e geçerken feribotda

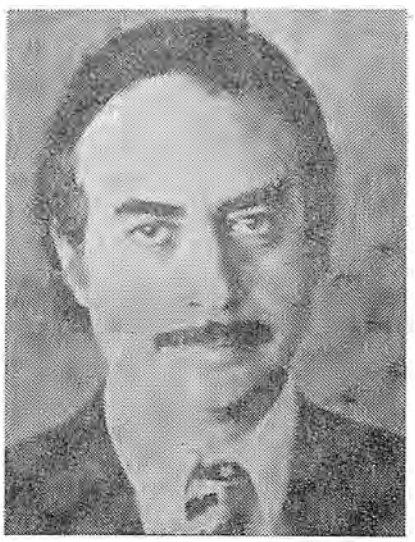

Abdi İpekçi son dönemlerinde

İPEKÇİ, İsmail Cem (İstanbul 1940). Yazar. Araştırmacı. TRT Genel Müdürlerinden. Orta öğrenimini Robert Kolej'de, yüksek öğrenimini Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1962). Ülkeye dönüşünde *«Milliyet»* ve *«Cumhuriyet»* gazetelerinde yazarlık, yazı işleri müdürlüğü yaptı. C.H.P. il M.S.P.'nin ortak hükümet kurduğu evrede TRT Genel Müdürlüğü görevinde bulundu. Bu görevden alınması üzerine, kurup yönettiği *«Politika»* gazetesinde başyazarlık yaptı.

İsmail Cem, ilk kez *Türkiye'de Geri*

İsmail Cem İpekçi

Kalmışlığın Tarihi (1970) adlı yapıtında Osmanlı toplumunun toprak düzeni, ekonomik yapısı, devlet mülkiyeti, toprak mülkiyeti rejiminin bozulması konularına eğilerek toplumsal ve ekonomik yapının çöküş nedenlerini araştırmıştır. Yarı sömürge sürecine özgü özellikleri sergileyerek Cumhuriyet dönemi ile ilişkiler kurmuştur. *Tarih Açısından 12 Mart* (1977)'de ise, 1960'dan sonraki gelişmelerde kendi yerlerini belirleyen orta tabakanın devrimci kesimiyle köy ve kent emekçilerinin, bürokrasi sermaye yaklaşması karşısında sınıfsal çıkar açısından seçenekler aradığı dönem belirli nitelikleriyle vurgulanır. Amerika Birleşik Devletleri ile içli dışlı siyasal ilişkiler değerlendirilerek CİA'nın 12 Mart oluşumundaki işlevi konusunda açıklamalar getirilir. İsmail Cem *Türkiye Üzerine Araştırmalar* ve *TPT'de 500 Gün* adlarını taşıyan iki yapıt daha yayınlamıştır.

(A.C.)

İPŞİROĞLU, Mazhar Şevket (İstanbul 1908). Sanat tarihçisi. Yüksek öğrenimini Almanya'da Hamburg, Berlin ve Bonn Üniversitelerinde tamamladı. Ülkeye dönünce İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'ne girdi. Doçent (1934) ve profesör oldu (1943). Kürsü başkanlığına getirildi (1949).. 1948 49 ve 1958 59 dönemlerinde Edebiyat Fakültesi dekanlığı yaptı. Özellikle Sabahattin Eyüboğlu ile birlikte çevirdiği belgesel filmler ve hazırladığı sanat tarihleri ile tanındı. Sanat tarihinin geçmişi bugüne ve yarınlara bağlayan bir oluşum süreci olarak algılanması görüşünü savunmuş, tarih bilincinin uyanmaması durumunda sanat yapıtlarının anlaşılmayacağını ileri sürmüştür.

Başlıca Yapıtları: Avrupa Sanatı ve Problemleri (1946), *Avrupa Sanatında Gerçekçilik Duygusu* (S. Eyüboğlu ile birlikte, 1950). *Fatih Albümüne Bir Bakış* (S. Eyüboğlu ile birlikte 1956), *Saklı Kilise* (S. Eyüboğlu ile birlikte, 1958); *İslamda Resim Yasağı ve Sonuçları* (1973).

İradei Milliye. Siyasal gazete. Sahibi. Öğretmen Selahattin ((Ulusaerk). Yazı İşleri müdürü: Mazhar Müfit (Kansu), Mustafa Kemal (Atatürk)'in kararı ile Sivas Kongresi'nin açılacağı gün, 14 Eylül 1919'da «Heyeti Temsiliye» adına çıkmaya başladı. Haftada bir ve iki, olanak bulunduğu zaman günlük olarak yayımını sürdürdü. Tirajı beş binin üzerine çıktı. Gazetenin başında «âmal ve metalibi milliyenin müdafiidir» yazısı ile çıkış amacı belirtilmişti. Başyazılarını Mustafa Kemal Paşa yazdırıyordu. Gazetenin yönetmeni Selahattin Ulusaerk'in anılarında belirttiğine göre, Sivas vilayet matbaasının elverişsiz koşuları içinde, el ile çevrilen bir baskı makinasında basılmış, ancak iki kasa hurufattan yararlanılarak dizilmişti. «Heyeti Temsiliye»nin Sivas'ta kaldığı süre 19 sayı çıktı. Mus afa Kemal ve arkadaşlarının Ankara'ya geçmeleri üzerine Sivas'lı kurtuluş savaşçıları tarafından üç yıl sürdürüldü.

İRDELP, Neşet Ömer (İstanbul 1882) 1902 yılında Mülkiye Tıbbiyesinden diplomasını aldıktan sonra Fransa'da 8 yıl kalarak iç hastalıkları uzmanı olmuştur. 1. Dünya Savaşı'nda hekim olarak cephede bulunmuş döndükten sonra da Tıp Fakültesi profesörlüğü yapmıştır. 1933 yılında Darülfunun reformuna aktif olarak katılmış ve aynı yıl Üniversite rektörü olmuştur. 40 yılı aşkın bir süre hocalık yapmış olan İrdelp'in ilk çalışmaları bulaşıcı hastalıklar

Neşet Ömer İrdelp

(şark çıbanı, mantarlar ve parazitler) üzerine olmakla birlikte 1920'lerden sonra kalp hastalıkları, mide hastalıkları, üzerine kitaplar yazmıştır. Tıbbı Semioloji ve Elektrokardiografi kitap çevirileri iç hastalıkları bilimine katkıda bulunmuştur. Atatürk'ün özel hekimliğini yapmıştır.

(Dr. D.K.)

İsbat Hakkı Basın özgürlüğünün ve basına tanınan toplumsal işlevlerin tam anlamiyle gerçekleşip yerine getirilebilmesi için, hakaret suçlarında sanığa, suçlamasını kanıtlaması ve bu şekilde cezai sorumluluktan korunabilmesi olanağı tanınmaktadır ki, buna isbat hakkı adı verilmektedir.

Türk Ceza Yasasının 481. maddesi bu konuyu düzenlemiştir. Buna göre, hakaret eyleminde bulunan, diğer bir kişi hakkında bir madde-i mahsusa yükleyerek onu halkın hakaret ve düşmanlığına maruz bırakacak veya namus ve haysiyetine dokunacak bir fiil isnat eden kişi, isnat ettiği fiilin gerçek olduğunu belirli koşularda kanıtlayarak beraat edebilir. Bu koşular şunlardır:

1. Kişisel hakları saldırıya uğrayan kişi, bir memur ya da kamu hizmeti gören bir kimse olup da, yüklenen eylem, o kişinin yürüttüğü memurluk ya da gördüğü kamu hizmetine ilişkin ise,

2. Yüklenen eylemden dolayı saldırıya uğrayan kişi hakkında koğuşturma yapılmasına başlanmışsa,

3. Yüklenen eylemin kanıtlanmasında kamu yararı bulunduğuna mahkemece karar verilirse,

4. Şikayetçi, açtığı davadan dolayı yürütülen yargılamayı kendisine yüklenen eylemin doğru olup olmadığına da kapsatmayı açık olarak bizzat kendisi isterse,

Bu dört durumdan herhangi birinin gerçekleşmesi durumunda sanığa isbat hakkı tanınır. Sanık, yüklediği eylemin doğruluğunu kanıtlarsa ya da bu eylemden dolayı kendisine dava açılan kişi mahkûm olursa sanık hakkındaki dava ve ceza düşer. İsnadını kanıtlayamayan sanık hakkında cezasına yarıya kadar arttırma yapılarak hüküm verilir.

İsbat hakkı, ülkemizin siyasal yönden gelişmesinde etken olan bir aşamanın göstergesi olmuştur. İsbat hakkı, özellikle yüksak devlet görevlilerinin görevlerini kötüye kullandıkları, kişisel çıkar sağladıkları 1950 -1960 döneminde önem kazanmıştır. 1955 yılında zamanın iktidar partisi DP'den istifa ederek HP'sini kuranlar, «isbat hakkı» sorununu ileri sürmüşler, zamanın muhalefet partisi CHP'de bu hakkın sağlanması için çaba harcamıştır. DP döneminde suçlandırılan gazetecilere iddialarını ispat etme hakkı tanınmıyordu. 1954 yılında TBMM Adalet Komisyonu bir ara ispat hakkını tanımak yanlısı olmuşsa da, hükümetin baskısıyla ispat hakkının tanınmasından vazgeçilmiştir.

CHP'nin 1959 yılında toplanan 14. kurultayında kabul edilen «İlk Hedefler Beyannamesinde» ispat hakkının tanınması da hüküm altına alınmış, 1960 ihtilâlinden sonra MBK 144 sayılı kanunla Türk Ceza Kanununun 481. mddesini değiştirdiği gibi, Anayasa'nın 34. maddesine de «İsbat hakkı» hükmü konularak bu hak Anayasal güvence altına alınmıştır. 1961 Anayasasının 34. maddesi şöyledir:

«Kamu görev ve hizmetind bulunanlara karşı, bu görev ve hizmetin yerine getirilmesiyle ilgili olarak yapılan isnatlardan dolayı açılan hakaret davalarında, sanık, isnadın doğruluğunu ispat hakkına sahiptir.

Bunun dışındaki hallerde ispat isteminin kabulü, ancak isnat edilen fiilin doğru olup olmadığının anlaşılmasında kamu yararı bulunmasına veya şikâyetçinin ispata razı olmasına bağlıdır.»

Bu maddenin gerekçesi ise şöyledir: «Basın hürriyetinin olduğu gibi, dürüst bir idarenin de şartı olan ispat hakkının memleketimizde mâruz kaldığı âkıbet gözönünde bulundurulursa, bu hakkın Anayasa teminatına kavuşturulması lüzumu kolayca teslim edilir. Madeddeki formül ise, genel olarak kabul edilen ve bu alandaki mütehassıslarımız ve ilgililerimiz tarafından da bugüne kadar ısrarla istenen bir formüldür..»

Ender Kâmil Boyacı

İsidor. Milet'li ünlü mimar. Ayasofya'nın (532 - 537) iki mimarından biri.

İskelet Yapı Yöntemi (Karkas yapı yöntemi, çatkı yöntemi).

Bütün yüklerin kirişler, kolonlar aracılığıyla yere iletildiği yapı yöntemi. Böyle yapılmış bir yapının taşıyıcı ögelerinin (kolon + kiriş) tümüne birden iskelet ya da karkas denir. İskelet yapıda duvarlar yalnızca bölücü, ayırıcı ödev görürler, yük taşımazlar.

Servet İskit

İSKİT Servet Rifat, İstanbul 1894) Gazeteci, basın tarihçisi. Birinci Dünya Savaşı'na ve Millî Mücadele'ye katıldı. Konya'da gazeteciliğe başladı (1921). *«Ankara»* Gazetesini çıkardı (1927). Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nde çalışırken (1934-1943) gazete ve dergilerde yazılar yazdı. Genel Müdürlük adına *«Radyo Dergisi»*ni çıkardı. İskit Yayınevi'ni kurdu (1944). Genel, tarihî, teknik ansiklopediler ve altı ciltlik *Mufassal Osmanlı Tarihi*'ni yayımladı. İstanbul Gazetecilik Enstitüsü'nde öğretim üyeliği yaptı (1951).

Başlıca Yapıtları: Dünya Matbuatına Bir Bakış (Bir kurula, 1935), *Birinci Basın Kongresi* (1936); *Hususi İlk Türkçe Gazetemiz, Tercüman-i Ahval ve Agâh Efendi* (1937), *Türkiye'de Matbuat Rejimleri* (1939), *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış* (1939); *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları* (1943); *Âmme Efkârı ve İlk Gazetelerimiz* (1959); *Dünkü Mizahımızdan Yazı ve Çizgiler* (1964); *Dünya Tarihinden Garip ve İbret Verici Fıkralar* (1964).

İslamcılık. İslam dini, yüzyıllar boyunca Osmanlı devletinin yönetiminde önlmli ölçüde etkin olmuş düzen içinde kurumlaşmıştı. Imparatorluğun —özellikle III. Selim'den sonra— batılaşmaya yönelmesiyle birlikte yenilikleri «gâvur icadı» olarak niteleyen dinci çevrelerin baskısı ve tepkisi de başladı. Tanzimat ise, toplumun tüm alanlarında eski ile yeniyi karşı karşıya getirdiği gibi, İmparatorluğun Türk olmayan öğeleri arasında ulusçuluk düşünlerini de uyandırdı. İmparatorluğun dağılmaya yüztuttuğu bu dönemde Osmanlı aydınları ile siyaset adamları «devletin nasıl kurtulacağı»nın tartışmasına giriştiler. Köklü düşünsel ve yönetsel temelleri olan İslamcılık, böylece bir düşün akımı kimliğiyle ortaya çıktı. Âli Paşa, Fuat Paşa ve Cevdet Paşa gibi devlet adamları, siyasal birliği sarsan olayları İslâm birliği yoluyla önlemek gerektiğini öne sürüyorlardı. Ancak bu dönemde, Jön Türklerin çabalarıyla, Batıcılık, Türkçülük gibi akımların temelleri atılmaktaysa da, henüz siyasal anlamda İslam birliğini ülkü edinme düşüncesi yoktur. İslâmcılık, bir akım olarak, İkinci Meşrutiyetten (1908) sonra etkinlik ve güç kazanacaktır.

Meşrutiyet döneminde İslamcılık akımı içinde yer alan yazar ve düşünürlerin başlıca görüşleri şöyle özetlenebilir: Osmanlı toplumu İslamlığa dönmeli, İslamlaşmalıdır. İslamlaşmak bireylerin ve devletin doğu, batı, İngiliz, Fransız hayranlıkları içinde aşağılık duygusuna kapılmalarını, bocalamalarını önleyebilecektir. Siyasal ve toplumsal tüm hak ve ödevler, rejim, özgürlük ve adalet islami kurallardan kaynaklanacaktır. Bu kurallar ilerlemeye engel değildir. İslamlığın «derin bir tevekkül, kadere iman» sonucu hareketsizlik içinde kaldığı yolundaki görüşler artık bırakılmalıdır. Osmanlı Devletine egemen olan gereksiz alışkanlıklar, boş inançlar, sapkınlıklar sona ermeli. İslamlığın ilkeleri ön plana alınmalıdır. İslam yenilikçidir, batıda yeni yeni benimsenen baskıya karşı ayaklanma, halkoyuna başvurma, özgürlük, adalet, kardeşlik gibi birçok temel ilkeyi yüzyıllarca önce öngörmüştür. Günün felaketlerine yol açan, İslam dünyasının uzun süreden beri pençesine düştüğü baskıcı rejimlerdir. Bu yüzden sanayisiz ve bilimden yoksun kalan Osmanlı devleti, Kur'an, Sünnet gibi İslami temellere dayanmakla birlikte, bunların yorumlanmasında, birey ve toplum yaşamını düzenleyecek kuralların «saflık ve sadeliğiyle» ortaya çıkarılıp uygulanmasında aklı ve bilimi gözönünde bulundurmalıdır.

Bunların devletler için bir yaşama ilkesi niteliği, ideolojik değer taşıdığı kabul edilmelidir.

Bu temel görüşlerden yola çıkan Meşrutiyet dönemi İslamcıları, İslam uygarlığı alanına giren ilkelerin araştırılmasıyla uğraşmışlar. bir Doğu Uygarlığının varlığını kanıtlamaya çalışarak bunun maddi (teknik) ve manevi (etnik) öğelerini araştırmışlar, daha sonra Doğu Batı uygarlıklarının karşılaştırılmasına yönelmişlerdir. Prof. Dr. Tunaya'ya göre, «İslamcıların modernizmi, XX. yüzyıla uymaları, İslamcı esasları donmuş kalıplar olmaktan kurtararak çağdaş ihtiyaçlara göre yorumlamak isteğinde birleşmektedir. İslamcılar, dini bir kadro çinde kalmak şartıyla, serbesttirler. Rasyonalizmleri, İslamın sosyal ve siyaset prensipleriyle sınırlıdır.» Bu nitelikleriyle de laikliğin karşısında yer almaktadırlar.

Bu genel düşünsel çerçevede birleşen İkinci Meşrutiyet dönemi İslamcıları, hukuk, siyaset, toplumsal yaşam, ekonomi vb. üzerine görüşlerini *«Sebilürreşat»*, *«Sırat-ı Mustakim»*, *«Beyan-ül Hak»*, *«Alemdar»* gibi gazete ve dergilerle kitaplarında açıklamışlar; kimi zaman batıcılarla düşünsel çatışmalara girmişler, kimi konuları değiş bakış açılarıyla ele alarak birbirlerinden farklı sonuçlara varmışlardır. Akımın başlıca temsilcileri Mehmet Akif (Ersoy), Musa Kâzım (Şeyhülislam), Mustafa Sabri (Şeyhülislam), Derviş Vahdeti M. Şemsettin (Günaltay), Ahmet Naim (Babanzade) ve Sait Halim Paşadır.

İkinci Meşrutiyetin iki önemli partisi, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf, programlarında, eylemlerinde İslamcı görüş ve etkinliklere yer vermişler; İslamcılık akımı içinde yer alanlar tarafından övülmüşler ya da yerilmişlerdir: İkinci Meşrutiyetin başlarında İslamcılar, İttihat ve Terakki'yi desteklemişlerse de sonradan bu partinin Türkçü ve batıcı görüşlere ağırlık vermesi nedeniyle İttihatçılara sert eleştiriler yöneltmişlerdir. Partideki Türkçüler, bunların eleştirilerine yanıt vermek ve kendi görüşleriyle İslam dini ilkelerini birleştirmek amacıyla *İslam Mecmuası*'nı yayımlamışlardır.

İslamcılar, Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye,

Cemiyet-i Sûfiye vb. gibi dernekler çevresinde örgütlenmişlerdir. 16 Mart 1909'da kurulan İttihad-ı Muhammedi Fırkası ise, yayımladığı bildiride partinin İslam uluslarını tutsaklıktan kurtarmak amacıyla oluşturulduğunu, muhalefetinin salt siyasal planda kalmayacağını, şeriat kuralarına ve hukuka aykırı her çeşit eyleme karşı koyacağını açıklamıştır. Teokratik devlet yapısını güçlendirmek amacını taşıyan partinin asıl başkanı, İslam peygamberi Hazreti Muhammed'dir. Partinin sözcülüğünü Derviş Vahdeti'nin İttihat ve Terakki'ye sert eleştiriler yönelten, halkı ayaklanmaya kışkırtan *«Volkan»* gazetesi yapmış ve bu kışkırtmalar sonucunda 31 Mart Olayı patlak vermiştir (31 Mart Olayı maddesine bakınız). Ancak bu «irtica» gösterisi İslamcı cephenin öteki kesimlerince çeşitli biçimlerde yorumlanmış, Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye tarafından kınanmıştır.

Osmanlı devleti Birinci Dünya Savaşı'na katılırken yayımlanan «Cihad-ı Ekber Fetvası» da İslamcı cephede görüş ayrılıklarına yol açmış, yine bunun gibi Anadolu'da başlayan Ulusal Kurtuluş Savaşı da çeşitli açılardan yorumlanmıştır. Kimi İslamcılar Kuvayı Milliyeyi desteklerken Şeyhülislam Dürrizade Abdullah, eylemin önderlerini Anayasayı çiğneyerek fitne ve fesat çıkaran eşkiya olarak niteleyip idam edilmeleri gerektiğini bildirmektedir.

Kurtuluş Savaşından Sonra: Kurtuluş Savaşından sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi 1921 Anayasasını görüşürken İslamcı milletvekileri «ulusal egemenlik» ilkesinin şeriata aykırı olduğu görüşünü savunmuşlardır. Anayasa, «halifelik» kurumuna dokunmamıştır. 1922'de, Sultanlığın kaldırılışı sırasında (Halifelik maddesine bakınız), tutucu çevrelerin görüşlerini dile getiren Mehmet Şükrü Hoca, Lütfi Fikri Bey gibi miletvekillerinin «muhalefet»leri etkili olamamış; Sultanlığın kaldırılması gerektiği yolunda İslamcı kanıt ve açıklamalar kolayca bulunabilmiştir. Ancak bu olaydan sonra İslâmcı cephe ve tüm tutucular Halifelik Kurumunu ortaya atarak polemiklere yönelmişlerdir. Bu kurum, yeni rejimin karşıtları için de bir tutanak olmuştur. İsmailiye mezhebi önderi Ağa Han ile Hintli Emir Ali'nin Başbakan İsmet Paşa'ya gönderdikleri, «Hilafet ve halifenin Müslüman milletlerin güven ve saygısına yaraşır bir mevkie eriştirilmesi»ni isteyen ortak mektuba *«Tevhid-i Efkâr»*, *«İkdam»* ve *«Tanin»* gazetelerinin yer vermesi sonucu Lütfi Fikri Beyle kimi gazeteciler İstiklâl Mahkemesince tutuklanarak (9 Aralık 1923) yargılanmışlarsa da bir ay sonra beraat ettirilerek salıverilmişlerdir. İslamcıların yarattığı, Meclise de yansıyan ve yeni rejimi zedeleyebilecek nitelikte görülen tartışma ortamının sona erdirilmesi amacıyla hazırlanan yeni yasa önerisi Meclisteki uzun tartışmalardan sonra kesinleşmiş (3 Mart 1924) ve Halifelik kaldırılmıştır.

İslamcı çevreler, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının «itikad-ı diniyeye hizmetkârlık»ı ilke edinmesinden ve hoşgörüsünden yararlanarak, çok partili rejimin denemesi sırasında görüşlerini açıklama fırsatı bulmuşlarsa da Nakşibendi tarikatından Şeyh Sait'in başlattığı ayaklanmanın (13 / 14 Şubat 1925) bastırılmasından ve İstiklâl Mahkemelerinin yeniden kurulmasından sonra seslerini eskisi denli yükseltememişlerdir. Ancak Şapka Yasası (28 Kasım 1925) da, İslamcılık perdesi altında birtakım gericilik olaylarına yol açmıştır: Mustafa Kemal'in 1925 Ağustosunda İnebolu, Kastamonu ve Çankırı konuşmalarında «medeni ve milletlerarası kıyafet» için şapkanın alınacağını açıklamasından sonra Nakşibendi tarikatı, hükümetin zorla şapka giydireceği, kadınların çarşaflarını kaldıracağı, Kur'an'ı yasaklayacağı yolunda söylentiler yaymıştır. Bunun üzerine Rize'de silahlı bir ayaklanma girişimi olmuş, (25 Kasım 1925), Erzurum, Maraş ve Çerkeş'te şapkaya karşı yürüyüşler düzenlenmiş, bildirler dağıtılmıştır. Ankara'da kurulan İstiklâl Mahkemesi böylesi olaylar içinde yer alanları yargılayarak ağır cezalara çarptırdığı gibi *Frenk Mukallitliği ve Şapka, Tesettür-ü Şer'i* adlı kitapların yazarı İskilipli Atıf Hoca için idam cezası vermiş; İstanbul'daki kimi kitapçılarla Ömer Rıza (Doğrul), Tahir-ül Mevlevi (Tahir Olgun) gibi İslamcı yazarları da yargılamıştır.

1928'de Anayasa'dan «Türkiye devletinin dini, İslam dinidir» sözü çıkarılmış, 1931'de laiklik ilkesi CHP'nin «altı ok»u arasına girmiştir. Buna karşın İslamcı akımların etkileri 1930'larda da sürmüş; 22 Aralık 1930'da yer alan Menemen Olayı (Menemen Olayı maddesine bakınız) başta olmak üzere Bursa (1933), Siirt (1935) ve İskilip'te (1936) Nakşibendilerin etkisiyle birtakım «irtica» olayları patlak vermiştir.

«Devletle aynı seviyede, hükümet ve idare mekanizması ile kaynaşmış» tek parti CHP'nin bu gericilik olaylarından tedirgin olarak ibadet özgürlüğünü de belirli ölçülerde kısıtlamasının kimi çevrelerde yarattığı tepki 1945'den sonraki çok partili dönemde siyasetçiler tarafından din sömürüsü yoluyla oya dönüştürülmek istenmiştir: Milli Kalkınma Partisi, Sosyal Adalet Partisi, Arıtma - Koruma Partisi, Türk Muhafazakâr Partisi, Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi gibi siyasal kuruluşların tüzük ve programlarında din kurumuna verdikleri önemi belirten deyişler yer almıştır. Bu dönemin en güçlü partisi olan Demokrat Parti ise, 1949'da toplanan ikinci kurultaynda «laiklik ve din hürriyeti» ilkelerini birleştirmiştir. 1945 1950 döneminde CHP'li parlamenterler tarafından da laikliğin yanlış anlaşıldığı ve yanlış uygulandığı görüşü benimsenmeye başlanmış; partinin tutumunda da birtakım değişiklikler görülmüştür. Özellikle 1948'de Hacca gideceklere döviz ve vize verilmesi, 1949 yılı başında —sonradan İmam Hatip Okullarına dönüşecek olan— İmam Hatip Kursları açılması, ilkokul programlarına isteğe bağlı din dersleri konulması, Meşrutiyet döneminin tanınmış İslamcılarından Şemsettin Günaltay'ın bunalımlı bir dönemde Başbakanlığa getirilmesi gibi gelişmeler yer almıştır.

Dönemin başlıca İslamcı yayın organları 1948'de yeniden çıkan *«Sebilürreşat»* ile *«Selamet»* dergisi; başlıca İslamcıları ise Eşref Edip, Ömer Rıza Doğrul, Ali Fuat Başgil, Ahmet Hamdi Akseki, Cevat Rıfat Atilhan v.b.'dir. Aynı dönemde Ticani tarikatı yaygınlık göstermiş; din temeline ve tarikata dayanan bir devlet sistemini öngören bu tarikata girenler Cumhuriyetten sonraki tüm yeniliklere karşı çıktıkları gibi «put» olarak nitelendikleri heykellere saldırmışlardır.

1950'lerden Günümüze: Demokrat Parti, on yılık iktidarı süresince (1950-1960) Arapça ezan, Kur'an diliyle ibadet, din eğitimi vb. özgürlükleri tanıdığını öne sürerek «irtica»nın gelişip güçlenmesine olanak vermiştir. Dinsel duyguları oya dönüştürme yolundaki bu ödünler sonucu Nurculuk yaygınlaşmıştır (Nurculuk maddesine bakınız). İslamcılar *«Sebilürreşat»*, *«Hür Adam»*, *«İslam»*, *«Fetih»* gibi dergilerde görüşlerini savunmuslar, kimi zaman şovenist ulusçular ve ırkçı - Turancılarla işbirliği yapmışlardır.

İslamcı cephe 27 Mayıs 1960 evleminden sonra bir süre için sessiz kalmayı yeğlemişse de «Demokrat Parti'nin devamı» olduğunu ilân eden Adalet Partisi ile Yeni Türkiye Partisi vb. tutucu partilerin kurulmasının hemen ardından mezhep ve tarikatlar çevresindeki örgütlenmelerle yasa dışı din eğitimi ve dinsel yayınlar sürdürülmüştür.

Dinci çevreler, 1961 Anayasasının getirdiği görece özgürlük ortamından alabildiğine yararlanarak etkinliklerini aşama aşama artırmışlardır. Bu dönemde çıkan yayınları üç kümeye ayırabiliriz. İslam klasikleri, Muhammed Kutb gibi yenilikçilerin yapıtları, İslam dini kurallarını öğret-

mek yada çeşitli İslamcı görüşleri açıklamak üzere kaleme alınmış kitaplar. Din ve dinbilim konulu kitaplar sayısal olarak 1961'deki (toplam 4.357 kitap içinde) 150'den 1976'da (toplam 6.320 kitap içinde) 337'ye ulaşmıştır. 1959'da 19 İmam Hatip Okulu'nda 4.233 öğrenci okurken okul sayısı 1973 74'te 143'e öğrenci sayısı 34.580'e 1977 - 78'de ise okul sayısı 437'ye, öğrenci sayısı 134.514'e çıkmıştır.

1966'dan başlayarak kimi İslamcılar siyasal yaşama etkin olarak katılmaya yönelmişler; bir yandan sosyalizme saldırır ve Endonezya'daki «komünist katliamı»nın Türkiye'de de gerçekleştirilebileceğini öne sürerek kışkırtıcılık yapacak ve şeriat devleti kurulmasını açıkça savunacak denli cesaret gösterirken (*Bugün, Babıâlide Sabah* gazeteleri), bir yandan da ABD'nin Altıncı Filosu'nu protesto eden sosyalistlere saldırarak Kanlı Pazar'ı yaratacak, Konya Kayseri vb. gibi illerde ayaklanma denemeleri yaparak parti binasını basıp öğretmenlere saldıracak, kıble yerine Altıncı Filo'ya dönerek ya da büyük camilerde toplanarak «cihad namazları» kılacak denli eyleme geçmişlerdir. Kimi İslamcılar ise Türkçülerle işbirliği yaparak «Türk-İslam sentezi» görüşünü savunmuşlardır. Bir başka kesim ise Mücadele Birliği adı altında örgütlenerek eylemlere yönelmiş, *«Yeniden Milli Mücadele»* adlı bir yayın organı çıkarmıştır. İslamcı eylemlere katılan öteki başlıca örgütler Türkiye Kuran Kursları Kurma Koruma ve İdame Ettirme Dernekleri, Türkiye Din Adamları Yardımlaşma Federasyonu, İlim Yayma Cemiyeti'dir. Kimi İslamcı çevrelerin ise Türkiye dışındaki örgütlerle, özellikle merkezi Beyrut'ta bulunan Hizb-üt Tahrir'le Suudi Arabistan'daki Rabıtatü'l Âlem-i İslam ile ilişkiler kurdukları saptanmıştır. En yaygın tarikatlar ise Nurculuk ve Süleymancılıktır. Nurcular Meclise temsilci göndermeyi de başarmışlar; Adalet Partisi ile (*Yeni Asya* adlı Nurcu gazete bu partiyi desteklemektedir) Milli Selamet Partisi çevresinde kümelenmişlerdir. Süleymancılar ise son yıllarda (mezheplerinin adını açıkça anmamakla birlikte) bir gazete ile bir dergi yayımlayarak teokratik bir devlet kurmayı amaçlayan görüşlerini üstü kapalı savunmuşlardır.

Siyasal Örgütlenme: 26 Ocak 1970'te Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın önderliğinde kurulan Milli Nizam Partisi, çatısı altında tüm İslamcıları birleştirmeyi amaçlamıştır. Açıkça teokratik devleti savunamamakla birlikte programı, yasalar elverdiğince partiye İslamcı nitelik kazandırmış; «ahlâk ve fazilet»i egemen kılmayı ve maddi kalkınmaya «manevi kalkınma»dan başlamayı öngörmüştür. MNP, Anadolu'daki tutucu çevreler tarafından desteklenmiştir. 12 Mart döneminde din devleti kurma amacı güttüğü gerekçesiyle kapatılan MNP'nin yerine 1973 yılında Milli Selâmet Partisi kurulmuştur. Kurulduğu tarihten beri tüm seçimlere katılan ve 1974'te CHP ile, 1975 ve 1977'de AP-MHP ile iktidar ortaklığı yapan MSP, Akıncılar Derneği adlı gençlik örgütü, Hak - İş adlı işçi sendikaları konfederasyonu, Hak Bir adlı memur derneği v.b. gibi kimi yan kuruluşlar da oluşturmuş ve doktriner bir parti olma çabası harcamıştır. Yayın organları *«Milli Gazete»* ve *«Yeni Devir»* gazeteleridir. *«Şûra»*, *«Sebil»*, *«Tevhid»*, *«Hicret»* vb. gibi haftalık dergiler tarafından da desteklenmiştir.

İslamcılar, günümüzde birçok konuda uzlaşmaz görüş ayrılıklarına düşmüş bulunmakta ve tutarlı bir düşünsel birlik oluşturamamaktadırlar.

Alpay Kabacalı

İslâm Demokrat Partisi 1951'de İstanbul'da kuruldu. 10 ilde 150 kadar şube açtı. 2.000 kadar üyesi vardı. Tüzüğünde, amacını, «Türk milletini medeni alemde mümtaz ve tarihi ile şerefli mazisine layık bir refah seviyesine çıkarmak ve Türk vatanını baştan başa imar etmek», dayandığı ilkeleri «ahlâk, gelenek, adalet, çalışma, iş, hürriyet» olarak açıklamıştı. Eylem programında ise «Türk ulusunu tarihe bağlamak, CHP'nin altı ilkesi olarak anayasaya girmiş olan demokrasiye karşıt bütün yasaları bir anda kaldırmak, vicdan özgürlüğünü sağlamak, komünizm ve farmasonluk gibi gizli ve ihtilâlci güçlerin çalışmalarını kesinlikle yasaklamak, kuvvetler ayrılığı ilkesini getirmek, evlenmeyi teşvik etmek, ticarette bütün sınırları kaldırmak, tekel idarelerini kaldırmak» yeralıyordu.

Partinin Başkanı Cevat Rifat Atilhan, İkinci Başkanı Zühtü Bilimer'di. Parti, Cemiyetler Kanunu gereğince, «gayesine aykırı faaliyette bulunduğu» iddiasıyla açılan dava sonucu kapatıldı.

(A.T.)

İSLİMYELİ, Balkan Naci (1947) Ressam. Günümüz genç kuşak sanatçıları arasında özgün çalışmalarıyla tanınan Balkan Naci İslamiyeli 1968 yılında Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu Dekoratif Resim Bölümü'ne girdi. 1972 yılında mezun olduğu okulunda temel sanat eğitimi grubuna asistan olarak katıldı. 1977 yılında burslu olarak gittiği Avusturya'nın Salzburg kentinde taşbaskı çalışmaları yaptı. Yurda döndükten sonra çalışkan ve üretken sanatçı tutumuyla kısa zamanda tanındı.

Gerek taşbaskılarında, gerekse karışık malzemeyle geliştirdiği içten ve özgün anlatım diliyle çağdaş yaşamın gerektirdiği çok çeşitli konulara eğilebilen sanatçı halk sanatları geleneğinden ve tekniklerinden büyük ölçüde yararlanabilmesiyle ayırdedilmektedir. Resim çalışmalarının yanısıra sinema ile de ilgilenen sanatçı Türk sinemasında sanat yönetmeni olarak da çalışmalar yapmıştır.

İSLİMYELİ, Orhan (Bandırma 1917) Karikatürcü. İlk öğrenimini Bandırma'da yaptı. Bursa'da orta öğrenimini sürdürürken İstanbul'a geldi (1934) ve çocuk dergilerine karikatür ve vinyetler yapmağa başladı.

İslimyeli'nin ilk karikatürleri Mardin'deki *«Ulus Sesi»* gazetesinde yayımlandı (1935). Daha sonra Edirne'de *«Edirne Postası»* gazetesine karikatür çizen (1938) sanatçı, İstanbul'a gelerek Cemal Nadir'in *«Amcabey»*inde çalışmağa başladı. *«Akbaba»* dergisinin karikatür yarışmasında Birincilik Ödülü kazandıktan (1944) sonra, bu dergiye çizmeğe başlayan sanatçı, *«Karikatür»* ve *«Papağan»* dergilerinde de çalıştı; Adapazarı'nda *«Zurna»* (1950), Aydın'da *«Kervan»* (1963) mizah dergilerini çıkardı. Uluslararası birçok sergi ve yarışmaya katıldı; memur olması nedeniyle dolaştığı Anadolu'nun türlü yörelerinde kişisel sergiler açtı.

İsmail Gaspıralı (Kırım 1851 / Kırım 1914). Eğitimci, gazeteci. Babası Gaspıra köyünde (Yalta yakınlarında) doğduğu için Gaspıralı takma adını aldı. Akmescit Jimnazını, Voronej'deki Rus askeri okulunu bitirdi. Moskova'da askeri lisede okurken Girit savaşına katılmak için okuldan kaçtı. Yolda yakalandı. Bu durum karşısında okulu bırakmak zorunda kaldı. Bahçesaray'da bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra Paris'e gitti. (1872). Orada iki yıl kaldı. İstanbul'a geldi. Bir yıl gazetecilik yaptı yine Kırım'a döndü. 27 yaşındayken Bahçesaray Belediye Başkanlığı'na seçildi (1878). *«Tunguç»* adlı haftalık gazeteden sonra, ünlü *«Tercüman»* gazetesini çıkardı. Devrine göre yeni eğitim yöntemlerini savundu. Türk lehçelerinin birleştirilmesi için uğraş verdi. İslam ülkeleri arasında kongre yapmak için de çalışan Gaspıralı, Kırım'da öldü.

İSMAİL Sefa (Mekke - 1867 / Sivas - 1901). Şair. Babasının ölümü üzerine kardeşleriyle birlikte İstanbul'a gelerek Darüşşafaka'ya girdi; orta öğrenimini bu okulda tamamladı. (1886) Bir süre Evkaf ve Telgraf Nezareti'nde memurluk yaptıktan sonra Mülkiye Mektebi'nin İdadi bölümüne edebiyat öğretmeni atandı. (1890) İlk şiirlerini «Kâmil imzasiyle *«Mirsat»* mecmuasında yayım-

ladı, daha sonra derginin başyazarı oldu. Abdülhamid II. tarafından Sürgün gönderildiği Sivas'ta öldü. Kısa yaşamında yazdığı şiirler, dönemin ünlü kalemeri tarafından «Dehâyı şairane» olarak karşılanan (Cenab Şehabettin), İsmail Sefa'nın yalın bir dil kurma çabası gösterdiği, Ekrem'le, Hamid'e yen duygu ufukları açtığı, Tevfik Fikret'in manzum hikâyeciliğine seçkin bir yoğunluk kazandırdığı söylendi. Ölümünün 53. yıldönümünde *«Türk Düşüncesi»* dergisi adına özel sayı düzenlemiştir.

Yapıtları: Huzma Safa (Babası Behçet efendi ile kendi şiirleri, 1892), *Mevlidi Peder Ziyaret* (1896), *Mensiyat* (Kişiliğini bulduğu dönemdeki şiirleri, 1898, 2. bas. 1912), *Mulühazat-ı Edebiye* (1898), *Muhakemat-ı Edebiye* (1913) *Hissiyat* (1896 1900 yılları arasında yazdığı şiirler, ölümünden sonra basıldı, 1912).

İstanbul dergisi

İstanbul. Düşün ve sanat dergisi. Onbeş günlük, Sahibi: Hamit Ongunsu. Genel Yayın Müdürü: Beşet Halil Atay, 46 sayı İstanbul Halkevleri dergisi olarak çıktığı belirtildi. C.H.P.'nin tek başına iktidarda bulunduğu bu evresinde resmi idolojiye yandaş yazılar, incelemelerin ağır bastığı göründü. Genellikle başyazıları Falih Rıfkı Atay yazdı. Toplumbilim, tarih, felsefe konularında inceleme yazılarının yanısıra Prof. Ali Nihat Tarlan, Prof. İsmail Hikmet Ertaylan, Ali Canip Yöntem, Dr. Mehmet Kaplan'ın eski ve yeni edebiyat konularında yazıları yer aldı. Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar bu dönemlerinin ürünlerini *«İstanbul»* dergisinde yayımladılar. Ceyhun Atuf Kansu, İbrahim Zeki Burdurlu, Adnan Benk, Atilla İlhan, Şükran Kurdakul, Çetin Altan Berin Taşan, Edip Cansever, Adnan Ardağı, Mustafa Şarir Onaran v.b.'nin şiir, öykü ve yazıları çıktı. Hilmi Ziya Ülken'in, Neşet Halil Atay'ın yakın tarihimiz üzerine incelemeleri, Hatemi Senih Sarp'ın Felsefe Tarihi Sözlüğü K. Domaniç'in (Mehmet Kaplan) Fransız düşünürü Alaine'den çevirdiği Güzel Sanatlar Üzerine Dersler derginin ilgiyle izlenen yazıları arasında belirdi. 1946'ya doğru politik tartışmalar ve değerlendirmelerde CHP yanlısı yazıların ağır basması üzerine *İstanbul* eski niteliğini yitirmeye başladı. Derginin genel yayım müdürü Neşet Halil Atay bir süre kendi girişimiyle aylık inceleme dergisi olarak yayımladığı evrede de bu kimliği pek değişmedi.

İstanbul. Düşün ve edebiyat dergisi. Sahibi Turgut Atasoy. Aylık. İlk sayısında Cahit Okurer, Cahit Külebi, Mehmet Kaplan, Mehmet Deligönül, Faruk K. Timurtaş, Tarık Buğra v.b. yazar, öykücü ve şairlerin yer aldığı dergide Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Kutsi Tecer, Abdülhak Şinasi Hisar, Ruşen Eşref Ünaydın gibi eski kuşağın ünlü kalemleri sürekli olarak yazdılar. Dergi Ali Püsküllüoğlu Erdal Öz, Gülten Akın, Sait Maden, Afet Muhteremoğlu (Ilgaz) gibi dönemin genç değerlerinin ilk ürünleri yayımlandı. Mümtaz Turhan, Cahit Okurer, İbrahim Kafesoğlu, Faruk Timurtaş, Mehmet Kaplan'ın tutucu dünya görüşleri derginin ideolojisini belirledi.

İstihlâk-i Milli Cemiyeti 1912'de İstanbul'da kuruldu. Milliyetçilik akımının etkisi altında, Milli Meşrutiyet Fırkası'na bağlı olarak kurulan bu dernek, yerli malı kullanılmasını, üretilmesini ve tüketilmesini özendirmek amacı taşıyordu. Kurucuları arasında Milli Meşrutiyet Fırkası kuruculları ile çeşitli yüksek okul ve liselerin ekonomi öğretmenleri, gazetelerin ekonomi yazarları ve ekonomi uzmanı yüksek memurlar bulunuyordu. İlk Yönetim Kurulu Başkanı, Mahmut Esat Efendi idi. Dernek İstanbul'da, Bab-ı Ali'de, Sultanhamam'da Sirkeci'de otuz kadar, yerli malı tanıtan mağaza açtırmıştı. Kuruluşundan beş ay sonra *«Jeune Turc»* gazetesinin derneği bir boykot ce-

miyeti olarak suçlaması üzerine Sadrazam Sait Halim Paşa, dernek Genel Sekreteri Zühtü Bey'i yanına alarak birlikte çeşitli yerli malı mağazalarını dolaşmış ve derneğe üye olmak istediğini bildirmişti. Dernek bir kadınlar kısmı açmış, terzilik okulları açılmasına da ön ayak olmuştu.

İstiklâl Mahkemeleri. Bir yandan düşmanla savaşırken bir yandan da içteki çeşitli karışıklıklarla uğraşmak, özellikle İstanbul hükümetine bağlı olanların «ihanet»lerini ortadan kaldırmak gereksinimini duyan Türkiye Büyük Millet Meclisi, açılışından iki gün sonra, 25 Nisan 1920'de verilen iki maddelik bir yasa önerisini ivedilikle görüştü: Öneri üzerinde birtakım değişiklikler, ekler ve düzeltmeler yapıldıktan sonra 29 Nisan günü yasalaşan Hiyanet-i Vataniye Kanunu, aynı zamanda ülkemizde ilk «ihtilâl yasası»ydı. Yasanın birinci maddesinde TBMM'nin hilafeti, saltanatı ve Osmanlı ülkesini düşman elinden kurtarmak için oluştuğu; Meclisin yasallığına (meşrutiyetine) karşı ayaklanmaya yol açacak nitelikte eylemli, sözlü ya da yazılı kışkırtmalarda bulunan kişilerin «vatan haini» sayılacağı belirtiliyor; öteki maddelerde ise bu yasaya aykırı eylemlerin hangi mahkemelerde yargılanacağı, verilecek cezalar ve cezaların nasıl uygulanacağı belirleniyordu.

«Hiyanet-i Vataniye» Yasasının dört aylık uygulaması sırasında karşılaşılan birtakım sorunlar, özellikle yargılama yönteminin yol açtığı gecikmeler, bu yasadan beklenen sonucun elde edilemediğini ortaya koydu. En büyük sorun, asker kaçaklarıydı. Otorite sağlanması, padişah yanlılarının eylemleri, ekonomik bozukluklar vb. sorunların ikinci planda kaldığına inanılıyordu. Bu nedenle, hükümetçe 1920 Eylül'ünde dört maddelik Firariler Hakkında Kanun Tasarısı hazırlandı. Tasarının gerekçesinde «askerden kaçma olaylarının sıklığı vatanın selâmet ve bağımsızlığını tehlikeye düşürecek bir şekil almıştır», deniliyor; asker kaçakları hakkındaki cezaların azlığından söz edilerek kaçma olaylarının önü alınmadıkça başarı sağlanamayacağı belirtiliyordu. Tasarıda hükümetçe belirlenen süre içerisinde teslim olmayan kaçakların evlerinin yakılıp yıkılması, mallarına el konulması, silâh, cephane ve hayvanları ile askerden kaçanlarla soygunculuk yapanların ve kendisini yakalamakla görevlendirilenlere silahla karşı koyanların ağır cezalara çarptırılması öngörülüyordu. Tasarıya göre, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının çıkardığı Hiyanet-i Harbiye Yasası da, asker kaçaklarının izlenmesi ya da birliklerine gönderilmesiyle görevlendirilmiş olup da bu görevlerini savsaklayan ya da kötüye kullanan görevliler için uygulanacaktı. Milli Müdafaa Encümeni, bu tasarıyı asker kaçaklarının ölüm cezasına çarptırılması, bunları yargılamak üzere üç üyeli özel mahkemeler kurulması; kaçakların ailelerinin bulundukları yerlerden başka yerlere sürülmesi ve evlerinin yakılıp yıkılması yerine bunlara el konularak buralara göçmenlerin yerleştirilmesi gibi birtakım değişiklikler yaparak Meclise sundu.

Tasarının Mecliste görüşülmesi sırasında sert davranılmasından yana milletvekilleriyle ılımlı davranılması gerektiğini öne sürenler arasında birtakım tartışmalar oldu. Sonunda, büyük bir tehlike içinde bulunulduğunu ve ivedilikle sonuç verecek önlemler alınması gerektiğini savunanların ağır basmasıyla, 9 maddelik «Firariler Hakkında Kanun», 11 Eylül 1920 günü kabul edildi.

Yasanın 1. maddesinde asker kaçakları ile bunları saklayıp koruyanların, kaçakların yakalanması ya da gönderilmesiyle görevlendirilenlerin Büyük Millet Meclisi üyelerinden oluşacak İstiklâl Mahkemelerinde yargılanmaları öngörülüyordu. 2. maddeye göre bu mahkemeler, TBMM'nin üçte iki çoğunlukla seçtiği üç üyeden oluşacaktı. 3. madde, İstiklâl Mahkemelerinin sayısını ve yasama bölgelerini Bakanlar Kurulu'nun önerisi üzerine TBMM'nin belirlemesini; 4. madde mahkemelerin kararlarının kesin olduğunu ve silâhlı kuvvetlerle öteki devlet görevlilerinin bu kararları yerine getirmekle yükümlü bulunduklarını; 5. madde İstiklâl Mahkemelerinin buyruk ve kararlarını yerine getirmekte gecikenlerin de bu mahkemelerde yargılanmalarını öngörüyordu.

Meclisin 18 Eylül günlü oturumunda Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'nın imzaladığı, Mustafa Kemal tarafından Başkanlığa verilen önergede 14 bölgede İstiklâl Mahkemesi kurulması, bunlardan «altı kırmızı kalemle çizili olan» yedisinin ivedilikle oluşturulması isteniyordu. İstiklâl Mahkemelerinin kurulmasına karşı çıkan milletvekillerinin mahkeme sayısının azaltılmasını isteyen karşın, görüşmeler sırasında öncelikle kurulacak mahkeme sayısı sekiz olarak belirlendi.

20 Eylül günlü oturumda yeterli oyu ancak 6 milletvekili sağlayabildiğinden, 22 Eylül günü ikinci ve üçüncü tur oylamalar yapıldı. Bunlarda da üçte iki çoğunluğu hiç bir aday alamadı. 144 üyenin katıldığı oylamada ise 67 çekimser oy kullanıldı. Meclis Tüzüğü gereğince üçüncü turda en çok oy alanların seçilmiş sayılması gerektiği halde, kimi üyeler —mahkemelerin kurulmasını engellemek isteyen üyelerin de etkisiyle—, aldıkları oyların çekimser oy sayısının yarısını bile bulmadığı gerekçesiyle istifa etmeye başladılar. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu'nun isteğiyle görüşmeler 23 Eylül'e ertelendi. 25 Eylül oturumunda ise Firariler Hakkında Kanun'un 1. maddesine ek yapılması yolunda bir önerge verildi. Mustafa Kemal'in de katıldığı 26 Eylül günlü oturumda bu önerge görüşülerek yasanın birinci maddesi şu biçimi aldı:

«Komutanların askeri hiyerarşi arasında itaat ve disiplin sağlamaya yönelik hak ve yetkileri saklı kalmak üzere, kurtuluş ve vatanın bağımsızlığı ve hilafet için savaşımı veren Büyük Millet Meclisinin amaç ve hedeflerine aykırı olarak düşman amaç ve çıkarlarını destekleme yolu isteklendirme ve örtmalarda bulunanlar ve kargaşalık yaratanlar ve ülkenin maddi ve manevi gücünü her ne biçimde olursa olsun eksiltmeye çalışanlar ve düşman hesabına askeri ve siyasi casusluk edenlerle 29 Nisan 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanununun kapsadığı suçlardan dolayı sanık bulunanların yargılanmaları ve verilen kararların uygulanması yetkisi İstiklâl Mahkemeleri kurulan bölgelerde bu mahkemelere verilmiştir. Şu anda bidayet mahkemelerinde görülen davalar İstiklâl Mahkemelerine verilmeyip bidayet mahkemeleri tarafından yürütülecektir.»

Mahkemelerin yetkilerini önemli ölçüde genişleten bu ekten sonra seçimlere geçildi ve sekiz İstiklâl Mahkemesi (Ankara, Eskişehir, Konya, İsparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı, Diyarbakır) ile 33 üye seçildi. Üyeler 27 Eylül günü toplanarak bir çalışma programı ile halka seslenen bir bildiri hazırladılar. Bildiride vatanın tehlikede olduğu belirtilerek herkes göreve çağrılıyor; teslim olan asker kaçaklarının affedilecekleri, mahkemelerin herkes için hiçbir yasa maddesine bağlı kalmadan ceza verme yetkisiyle donanmış olduğu açıklanıyor; Hıyanet-i Vataniye Kanununun kapsamına ilişkin ayrıntılı bilgi veriliyordu.

Birinci Dönem İstiklâl Mahkemeleri: 1920 Ekiminde yargılamalara başlayan birinci dönem İstiklal Mahkemeleri, hükümetçe gönderilen soruşturma dosyalarındaki suçlara baktığı gibi çoğu kez herhangi bir soruşturma yapılmadan gönderilen sanıklar hakkında da doğrudan doğruya karar verdi. Duruşmalar en kısa sürede, çoğu kez tek oturumda sonuçlandırılıyordu. Mahkeme üyelerinin sonradan yayımlanan anılarında da belirtildiği gibi, bunlar «sert» mahkemelerdi; birçok suçlu için İdam cezası vermişler ve bu cezalar genelliğle kararın verilişi üzerinden yirmi dört saat geçmeden yerine getirilmiştir. Mahkemeler ayrıca, cepheye asker gönderme görevini yükümlenmişler ve bunda başarılı olmuşlardır.

Bu mahkemelerin en önemlisi, Ankara İstiklal Mahkemesidir. İhsan Beyin başkanlığında Kılıç Ali (Ali Kılıç) ve Cevdet bey-

lerden oluşmuştu. İki yıllık çalışması süresince 13.096 kişiyi yargıladı; bunlardan 470'ini akladı. 108 kişiye idam, 279 kişiye «müeccelen» (koşullu: askerde bir daha kaçtıkları takdirde yerine getirilmek üzere) idam, 48 kişiye gıyaben (yokluğunda) idam, 54 kişiye kalebentlik ve kürek cezaları, 12.137 kişiye değnek ve para cezaları verdi. Yargıladığı başlıca suçlar vatana ihanet, askerlikten kaçma, kaçanlara yataklık etme, isyan, adam öldürme, hırsızlık, rüşvet, eşkiyalık, casusluk, düşmana katılma ve düşman amaçlarına hizmet etme suçlarıydı. Ankara İstiklâl Mahkemesi, siyasal davalara da baktı. Bunların başlıcaları şunlardı:

Mecliste verilen bir önerge üzerine vatandaşlıktan çıkarılan Damat Ferit ile Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşat Halis Beyleri TBMM'nin amaçlarına aykırı olan Sevr Barış Antlaşmasını imzaladıkları gerekçesiyle Ceza Yasası ve Hıyanet-i Vataniye Yasası'na göre yargılacı ve oybirliğiyle «gıyaben» idam kararı verdi.

Bir başka önemli siyasal davada Kuva-yı Seyyare (Yeşilordu) Komutanı Çerkes Ethem ile kardeslerini, bu kuruluşa yardım ettikleri ve katıldıkları ileri sürülen kimi asker ve sivil kişileri, ayrıca gizli Komünist Partisi kurup hükümeti devirme suçu işledikleri öne sürülen 46 kişiyi yargıladı. Bunlar çeşitli cezalara çarptırıldılar. Kimisi «gıyaben», yakalandıklarında yeniden yargılanmak üzere idama mahkûm edildiler. Kimi sanıklar için verilen idam cezaları yerine getirildi. Yargılananlar arasında dokunulmazlığı kaldırılan milletvekileri de vardı

Casusluk davalarının en ilginci ise İngilizler hesabına çalışan Hintli casus Mustafa Sagir'in yargılanması oldu. Sagir idama mahkûm edildi, ona yardım edenler çeşitli cezalara çarptırıldılar.

Mahkemelere daha göreve başladıkları günlerde yöneltilen eleştiriler, kimi mahkemelerin adaletle bağdaşmayan sert kararları da örnek gösterilerek, zamanla şiddetlendi. Kastamonu İstiklâl Mahkemesinin asker kaçakları hakkındaki kararlarından biri bu konudaki başlıca örneklerdendi: Karara göre, yakalanmayan kaçaklar yerine yakınları askere gönderiliyor, yakınları voksa köy ya da mahallesinden iki yüz lira para cezası alınıyor, ayrıca kaçağın malları yakılıp yıkılıyor ya da elinden alınıyordu. Mahkemeler Meclise karşı sorumlu olduklarından, 15 günde bir çalışma raporu göndermekle yükümlüydüler. Ancak, ya hiç rapor göndermiyor ya da çok geç gönderiyorlardı.

Bu gelişmelerden sonra Mahkemelerin kaldırılması yolundaki öneriler Mecliste görüşülmeye başlandı. Görüşmeler sürerken, beş ay kadar görev yapan İstiklâl Mahkemeleri 17 Şubat 1921 günlü Bakanlar kurulu kararıyla kaldırıldı. Kararın gerekçesinde mahkemelerin güvenliği sağladığı, asker kaçaklarını ve casusları yıldırdığı, ahlâkça düşük çıkarcı kişileri de ahlâk ve edebe» yönelttiği; olağanüstü mahkemelerin çalışmalarını sürdürmesinin bu kuruluşların değer ve önemini azaltacağı belirtilerek 1 Numaralı Ankara İstiklâl Mahkemesi dışındaki mahkemelerin görevlerini bırakıp Ankara'yta dönmeleri istendi.

İkinci Dönem İstiklâl Mahkemeleri: İstiklâl Mahkemeleri, birçok asker kaçağı çin, «tekrar firar ettiği takdirde» yerine getirilmek üzere «müeccel idam» kararları vermişti. Mahkemelerin kaldırılmasından sonra bu cezalar uygulanamadığı gibi, askerden kaçma olayları da yeniden arttı. Kaçakların ve özellikle Konya ayaklanmasına katılan sanıkların davalarına olağan mahkemelerde bakılıyordu. Bu ise kısa sürede sonuç alınmasını engelliyordu. Çok geçmeden İstiklâl Mahkemeleri konusu yeniden gündeme geldi. Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi Paşa'nın (Çakmak) 23 Temmuz 1921'de askeri durum üzerine bilgi vererek İstiklal Mahkemelerinin yeniden kurulmasını istemesi üzerine Kastamonu, Samsun ve Konya'da üç İstiklal Mahkemesi kurulması kararlaştırıldı. 24 Temmuz günlü oturumda bu mahkemelerin üyeleri seçildi. 5 Ağustosta Mustafa Kema'in üç ay süreyle Meclis'in sahip olduğu yetkilerle donanmasını öngören yasanın kabulü üzerine, İstiklal Mahkemeleri Başkomutan'a bağlandı. Mustafa Kemal'in yetkileri 5 Temmuz 1922'ye değin bu yolla her üç ayda bir uzatıldı. Başkomutanın isteği üzerine 8 Eylülde yeni bir mahkeme, Yozgat İstiklal Mahkemesi kuruldu. Başkomutanın halkı Kurtuluş Savaşına maddi ve manevi kaynaklarıyla katılmaya çağıran «Tekâlif-i Milliye» buyruklarının yerine getirilmesinde en büyük yardımcı, bu mahkemeler oldu: Mahkemeler, yiyecek, cephane, ulaşım aracı sağlanması vb. konularındaki buyrukları ve bunların nasıl yürütüleceğini duvuruyor, yerine getirmeyenleri yargılayıp cezalandırıyordu.

İstiklal Mahkemeleri, bu dönemde de zaman zaman Mecliste tartışıldı. Mustafa Kemal'in başkomutanlık yetkilerinin sona ermesinden sonra atadığı mahkeme üyeleri geri çağrıldı ve yasayı değiştirmek amacıyla bir komisyon kuruldu. Hazırlanan tasarı Mecliste ivedilikle görüşülerek 31 Temmuz 1922 günü yasalaştı. 11 Evlül 1922 tarihli yasayı, bunun 1. maddesine ekler getiren 26 Evlül 1926 tarihli yasayı ve Asker Kaçakları Hakkındaki yasayı kaldıran bu yeni yasavla mahkemelerin yetkileri kısıtlanıyor, buna karşılık savcılarına daha geniş yetkiler veriliyordu. İdam kararlarının Meclis onayından geçmesi, mahkeme üyelerinin altı ayda bir seçilmesi de öngörülmekteydi. Mahkemelere karşı çıkanların Mecliste bir ölçüde etkin olabildiklerini ortaya koyan bu yeni yasadan sonra ya kimi «kurtarılmış» bölgelerde İstiklâl Mahkemeleri kurulması yolundaki öneriler Mecliste görüşülemedi, ya da kurulan mahkemelere üye seçilemedi. Seçilen üyeler de çoğunca istifa ettiler. Bu dönemde kurularak çalışma yapabilen tek mahkeme, Elcezire İstiklal Mahkemesi oldu. Ankara İstiklal Mahkemesi ise, kimi İstanbul gazetelerinin yazar ve yazı işleri müdürlerini hilafet konusu dolayısıyla yargıladı (Hilâfet maddesine bakınız.)

İstiklâl Mahkemelerine konu olan suçların başlıcaları askerden kaçma; vatana ihanet, ayaklanma; casusluk; bozguncu ve aleyhte propaganda; soygunculuk; görevi kötüye kullanma; halka eziyet ve baskı; asker ailesine saldırı; tekâlif-i milliye'dn mal kaçırma; adam öldürme; düşman işgalinden yararlanıp yasa dışı eylemlerde bulunma-düşmana yardım ve işbirliği; düşman ordusuna katılma idi. Çeşitli suçlara verilen cezalar ise şöyle sıralanıyor: 1) Asılarak ya dak urşuna dizilerek idam, 2) Kalebentlik, kürek ve ağır hapis, 3) Sürgün, 4) Dayak değnek vurarak, 40-100 adet). 5) Tazmin (zararı ödetme) 6) Görevden uzaklaştırma, 7) Halk ve asker önünde teşhir, 8) Milli Mücadele'nin sonuna kadar gözaltına alma, 9) Mal ve mülke el koymak, yıkmak ve yakmak (hukuk dışı bulundu ve çok sert tepkilere yol açtı), 10) Asker kaçağının yerine en yakınını askere almak, köy ve mahallesinden ağır para cezası (200 TL.) almak. Bu ceza da hukuk dışı bulunmuş ve sert tepkilere yol açmıştır. (Ergun Aybars *İstiklâl Mahkemeleri* Bilgi Yay., Ankara 1975).

Bu cezalardan bir bölümü, çeşitli tarihlerde çıkan af yasalarıyla ya büsbütün yâ da bir bölümüyle affedildi. Lozan Andlaşmasından sonra da kapsamına yalnızca «150'likler»i almayan bir genel af yasası çıktı.

Üçüncü Dönem İstiklâl Mahkemeleri: Üçüncü dönem İstiklâl Mahkemeleri, Doğu Anadolu'da Şeyh Sait Ayaklanmasının başlaması (13 Şubat 1925) üzerine kuruldu. Ayaklanmayı bastıramayan Fethi Bey (Okyar) hükümetinin istifasından sonra işbaşına gelen İsmet Paşa hükümeti, bir yandan meclisten Takrir-i Sükûn yasasının geçmesini, bir yandan da ayaklanma bölgesi (Diyarbakır) ile Ankara'da birer İstiklâl Mahkemesi kurulmasını sağladı. Ayaklanmayı destekleyen Kürt Teali Cemiveti Başkanı Seyit Abdülkadir ile on iki arkadaşı İstanbul'da yakalanarak Diyarbakır'a gönderil-

diler ve oradaki İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandılar. Altı kişi için verilen idam kararı yerine getirildi. (27 Mayıs). Şeyh Sait ile ayaklanmaya katılan 47 kişi de aynı mahkemenin kararıyla asıldılar (29 Haziran).

Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde ise siyasal davalara bakıldı. İstanbul *«Aydınlık»* dergisini çıkaran çevre, 1 Mayıs 1925'te yayımladıkları bir bildiri (?) bahane edilerek aynı ay tutuklanıp Ankara'ya gönderilerek «komünistlik teşkilât ve propagandası yapmak suretiyle emniyet-i dahiliyeyi ihlâl ve binnetice şekl-i hükümeti tağyire matuf ef'al ve harekâtta bulunma» suçunu işledikleri gerekçesiyle yargılandı. «Üç Ali'ler Mahkemesi» diye de anılan Ankara İstiklâl Mahkemesi, 12 Ağustos 1925 günlü kararında 38 sanığı 7, 10 ve 15 yılık üç kesime ayırarak kürek cezasına mahkûm etti.

Ankara İstiklâl Mahkemesi, 17 Haziran 1926'da ortaya çıkarılan «İzmir Suikastı» girişimi üzerine ivedilikle İzmir'e hareket etti ve yalnız suikastçılar için değil, birçok milletvekiliyle İstiklal Savaşı'na katılmış kimi komutanlar için de tutuklama kararı çıkardı. 26 Haziran 12 Temmuz arasındaki duruşmalar sonucu, eski İttihatçılardan Ankara Valisi, Abdülkadir'le «İaşeci» Kara Kemal'i «giyaplarında» aralarında miletvekillerinin de bulunduğu on üç kişiyi ise yüzlerine karşı idama mahkûm etti. İdam kararları aynı gece verine getirildi. Bir kişi de on yıl sürgüne hüküm giydi.

İzmir Suikastı davasını sonuçlandırdıktan sonra Ankara'ya dönen Ankara İstiklâl Mahkemesi, İzmir'deki yargılamada dosyaları ayrılan İttihat ve Terakki ileri gelenleri ile Halk Partisi dışında kalmış ittihatçıların çoğunlukta olduğu sanıkları Birinci Dünya Savaşı'ndaki yolsuzluklar ile gizli örgüt kurma suçundan yargıladı. Eski Maliye Nazırı Cavit Bey, Dr. Nazım, eski Ardahan Milletvekili Hilmi Bey, İttihatçılardan Nall Bey İdama mahkûm edildiler ve 26/27 Ağustos 1926 gecesi asıldılar. Kimi sanıklar onar yıl sürgün cezasına çarptırıldı, 37 sanık aklandı.

İstiklâl Mahkemeleri Yasası, 4 Mayıs 1949'da 5384 sayılı yasa çıkıncaya değin yürürlükte kaldıysa da uygulanmadı.

İstiklâl Marşı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal marşı. Sözleri Mehmet Akif (Ersoy)'in bestesi Osman Zeki Üngör'ündür. Şair Mehmet Akif, Kurtuluş Savaşı yıllarında, Millî Eğitim Bakanlığı'nca düzenlenen yarışmaya, dönemin bakanı Hamdulah Suphi (Tanrıöver)'nin ısrarı üzerine katıldı. Aruz ölçüsü ile yazılan ve 41 dizeden oluşan şiir, yarışmaya gelen 724 yapıtın amaca en uygun olanı kabul edildi. Ve Meclis'in 1 Mart 1921 günlü oturumunda Hamdulah Suphi tarafından okundu. Üyelerin üç kez ayakta dinlediği İstiklâl Marşı şiiri 12 Mart 1921 oturumunda resmen kabul edilerek bu kez bestelenmesi için yarışma düzenlendi. Bu yarışmaya da dönemin ünlü bestecileri katıldılar, Milli Eğitim Bakanlığı'nca oluşturulan seçiciler kurulu ilkin Ali Rıfat (Çağatay)'ın betesini seçti. Şiir, 1930'lara kadar bu besteye uyularak söylendi. Sonra, Cumhurbaşkanlığı Orkestrası Şefi Osman Zeki Üngör (İstanbul 1880/1958)'ün bestesi kabul edildi. Günümüzde de çalınan Üngör'ün yapıtıdır. *«İstiklâl Marşı»*, Mehmet Akif'in *«Çanakkale Şehitleri»*, *«Bülbül»* gibi yoğun coşku ve duyarlık öğeleriyle donanmış şiirlerinden biridir. Yazıldığı dönemin gerçeklerini yansıtması, anlam ve ses birlikteliği yönlerinden canlılığını koruduğu kabul edilmektedir.

İşçi Hakkı, Siyasal gazete. Başyazarı: Kemal Sülker, Yazı İşleri Müdürü M. Kantürk, Teknik sekreter: Zihni Ildız. Haftalık. İlk sayısı 5 Temmuz 1951'de çıktı. *«İşçi Hakkının İlk Sözü»* adlı başyazıda gazetenin bağımsızlık ilkesine özen gösterileceği belirtilerek, «Ne bir sendikanın, ne bir sendikalar birliğinin, ne de herhangi bir siyasi partinin organıdır. Sadece işçinin malıdır. Ve hakkını arayan işçinin malıdır.» deniyordu. İlk sayısında, *«Türk İşçisinin Tarih Boyunca Teşkilâtlanma Gayretleri»* (Tarihçi takma adiyle Kemal Sülker), *«Değiştirilmesi Gereken Bir Nizamname»* (Av. Halûk Barutçuoğlu), *«Harman Sonu»* (Rüştü Ceyhan takma adiyle Orhan Kemal'in öyküsü) v.b. yazıların yanısıra işçi sorunlarına ilişkin haberler, «İşçi Mümessili Seçiminde Görülen Büyük Aksaklıklar» türünden yorum-haberler yer aldı. *«İşçi Hakkı»* yayımını sürdürebildiği 30 sayıda (15 Mayıs 1952) işçi - işveren ilişkilerinde nesnel ölçütlere bağlı kalarak, sendikal hareketin iktidar ve ana muhalefet partilerinin güdümünde tutulmak istendiği dönemde, sınıf savaşımı ilkelerine ters düşmeyen bir yayın programı izledi.

İşçi Klübü (İstanbul 1946): Ekim ayının ilk yarısında kurulan Klüp, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin koruyuculuğunda kuruldu. Amacı, işçiler arasındaki dayanışmayı, deneylerden ortaklaşa yararlanmayı sağlamaktı. İşçi sınıfını kültürlü ve meslek bilgileri yüksek, iş gücünün hak ve özgürlüğünü korumaya yeterli güçlü örgütlü bir duruma yükseltmek ve böylece «medenî dünyada lâyık olduğu mevkii işgal etmesi için icab eden maddî şartları olgunlaştırmak» idi. Klüpte memleket ve dünya sorunlarıyla ilgili konferanslar düzenlenecek, inceleme gezileri yapılmasını sağlıyacak komite kurulacak, gezilerle geniş ölçüde karşılıklı yardımlaşma sağlanacaktı.

İşçi Klübü'nün kurucuları şunlardı: İbrahim Atılal, Emin Atıl, Recep Berkus (Üçü de tütün işçisi), Ziya Tüzmen, İsmail Marçak (ikisi de tabelacı), Nişan Torhunoğlu (kâtip), Talât Ölçin (Tasviyeci), Hakkı Taşöz (Şapkacı), Necdet Demiray (Matbaa İşçisi), Fikret Bozyar (Şoför).

Klüp, İstanbul İşçi Sendikaları Birliğinin koruyuculuğu altında olduğundan, Birliğin başkanı, klübün de başkanı oluyordu. Başkan olmayınca Klübün yönetimi Birlik Genel Sekreterince üstleniliyordu. Ankara Caddesi'nde İzzettin Han'ın İkinci Katında 10 numaralı odada çalışmalarını sürdüren Klüp, Ekim ortalarında kurulduğundan yaşamı ancak iki ay sürdü.

(K.S.)

İşçi Kültür Derneği. Merkezi Ankara'da bulunan İşçi Kültür Derneği, 1976 yılında içlerinde Sevgi Soysal, Vecdi Sayar, Ömer Polat, Mahmut T. Öngören, Nezih Danyal'ın da bulunduğu bir grup tarafından kurulmuştur.

Derneğin tüzüğünde amacı şöyle belirlenir: «İşçi Kültür Derneği, işçi ve diğer emekçilerle çağdaş işçi kültürünün ilişkisini sağlamayı amaçlar.»

İkinci Kongresinde alınan kararlarda kuruluş amacı daha açık olarak şöyle belgelendi: «Burjuvazinin, emperyalizmle işbirliği içinde, ülkemizde işçi sınıfı ve tüm demokratik sınıf ve tabakalar üzerindeki egemenliğini sürdürebilmek adına, kültür ve sanat alanında da, tekelinde bulundurduğu maddi olanakları en kaba ve yoz kozmopolitizm saldırganlarından en gerici ve en baskıcı yöntemlerden, estetik görünümlü en ince burjuva saptırma, uyutma ve aldatmacılarına kadar her yola başvurmasına karşı; aynı alanda, işçilerin ve emekçilerin, sınıf bilinciyle yükselen sesi; işçilerin ve emekçilerin, burjuvziye karşı, kültür ve sanat alanında tek bağımsız örgütlü gücüdür.»

Gene İkinci Kongresinde, «sınıflar üstü, sınıflar dışı kültür», «tarih ve zaman dışı, değişmez mutlak estetik», «politikadan arınmış sanat» vb. yalanların, kültür ve sanatın sınıfsal ve politik özünü, kendi sınıf çıkarları adına ne pahasına olursa olsun gizlemeye çabalayan burjuva ideolojisinden kaynaklandığı belirlenerek;

«Toplumun temelindeki sınıfsal çelişkiler, kültür - sanat alanında da yansır. Bu nedenle o alan da bir sınıf mücadelesi alanıdır.

«Kültür ve sanat da sınıfsaldır ve bu alandaki görüş ve etkinliklerde sınıfsal tah-

lile dayalı olmalıdır.

«Kültür ve sanatın da sınıfsal belirleyicisi, sınıf mücadelesinin somut tarihsel sürecidir» gerçekleri ortaya konmuştur.

Koyduğu doğru hedef ve ilkeleri eşiğinde, sınıf mücadelesini en sıcak ve en yoğun alanlarında üzerine düşen görevi yerine getirmek için, İşçi Kültür Derneği tüm yurt ölçeğinde örgütlenmeyi amaçlamaktadır. Halen 10 il'de şubesi bulunmaktadır.

Kültür ve sanat alanının şu kollarında çalışmalarda bulunmaktadır: Tiyatro, Müzik, Plastik saantlar-grafik, Halkbilimi - Halk Oyunları, Foto / Film ve Edebiyat.

Derneğin Genel Başkanı eleştirmen ve Tiyatro yönetmeni Yılmaz Onay'dır. Şubat 1979 yılında yapılan 2. Olağan kongresi sonunda derneğin genel yönetim Kuruluna tanınmış kültür ve sanat adamlarından Onat Kutlar, Aziz Çalışlar, Mehmet Akan, Nezih Danyal, Mükremin Mungan, O. Saffet Arolat, Yavuz Pağda gibi isimler seçilmiştir.

İşçi Sendikaları (Türkiye 1947): İkinci Dünya Savaşı'nda demokrasi cephesinin üstün gelmesi, faşizmin ve nazizmin üstün sayılan askerî, siyasî, sosyal gücü kesin yenilgiye uğradıktan sonra yeni kurulacak dünya örgütü ve anlayışı içinde yer alabilmek ancak demokratik haklara ve hürriyetlere bağlı devletlerin katılması olasıydı. Bu nedenle tek partili Cumhuriyet yönetiminde önemli değişikliklere gidilince işçi ve işveren sendikalarının da kurulması zorunlu oldu. Özgürce kurulan 1946 sendikaları (Bk. 1946 sendikaları) 1946 Aralık'ında Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatılınca bu sendikaların yerine yeni bir anlayışla sendikaların kurulması için 5018 savısını alan İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendikalar Birlikleri hakkında kanun adıyla bir yasa Mecliste kabul edildi (20 Şubat 1947).

Buna göre «aynı işkolunda veya bu işkolu ile ilgili işlerde çalışanlar» sendikalar kurulabilecekti. Böylece üretim türü temel ilke oluyor ve bir işletme tüm çalışanlarıyla ana üretim dalının işçileri olarak aynı sendika içinde birleşmeye yönlendiriliyordu. Örneğin bir dokuma fabrikasında çalışan elektrikçi, sandıkçı, kaynakçı, işçilere yemek yapan aşçı ve hizmet işlerinde çalışanlar dokumacıların birer yardımcısı olarak tekstil sendikasında birleşiyorlardı. Yasada şöyle bir hüküm de ver aldı: «Türlü işlerde çalışan işçiler, bu işlere aid sendikalardan birine veya bir kaçına üye olabilirler.» Ve «Aynı işkolunda birden fazla sendika kurulabilir.» Avrıca «sendikaların kurulması ihtiyarî»ydi, «hiç bir kimse herhangi bir sendikaya üye olmaya veya olmamaya, veyahut üyelikten çekilmeye veya çekilmeye zorlanamaz»dı. Ayrıca «işçi sıfatı ile çalışamayan kimseler işçi sendikalarına ve işveren sıfatında bulunmayanlar işveren sendikalarına üye olamazlar»dı. 1946'da kurulan sendikalar ise belli bir süre içinde yaşamlarını sürdürebilmek için 5018 sayılı yasa hükmüne uymak zorundaydı.

Sendikalar yasası, işçilerin politika dışı kalmalarına büyük özen gösterdi. Sendikaları «millî teşekkül» olarak kabul etti, «miliyetçiliğe ve millî menfaatlere aykırı hareket edemeyecekleri hükme bağlandı. İşçiler açısından bu yasanın önemli beş sakıncası olduğu Uluslararası Sendikalar Federasyonu (USF, sonradan Türkiye'de DSF olarak tanımlandı) bu yasayı Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (İLO'ya) şikâyet ederek şunları belirtti (1951):

1) 5018 sayılı Sendikalar Yasasının 1. maddesine göre fikir işçilerine ve esnaf yanında çalışanlara sendika ve 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu'nun 9. ve 12. maddeleri gereğince cemiyet kurma yasağı mevcuttur. Bu durum İLO'nun 87 sayılı sözleşmesine aykırıdır.

2) Sendikalar, federasyon vücuda getirmek konusunda, gerek üye ödentisi ve gerekse katılma kararı oranı bakımından sınırlanmıştır.

3) Sendikaların uluslararası işçi kuruluşlarına katılmaları hususunda Bakanlar Kurulu'nun onayının alınması koşulu yer almış ve bu suretle de çalışma ve özgürlükleri sınırlandırılmıştır. Bu durum 87 sayılı sözleşmenin 5. maddesine aykırıdır.

4) Hükümetin sendikalar üzerindeki denetim ve gözetimi, sendika özgürlüğünü sınırlamaktadır. Bu denetim 87 sayılı sözleşmenin 3. maddesine aykırıdır.

5) İlke olarak serbestçe düzenlenmesi gerkirken Sendikalar, tüzüklerini Sendikalar Yasasına uydurmak zorunda bırakılmıştır. Üstelik Türkiye'de grev hakkı bulunmamaktadır.

Bu nitelikte olan Sendikalar Yasasına göre çeşitli illerde göreve başlıyan Bölge Çalışma Müdürlüklerine ağlı illlerde şu işçi sendikaları kuruldu:

Ankara'da:

Matbuat Teknisiyenleri Sendikası (15. 5. 1947).

Motorlu Taşıt ve Garaj İşçileri Sendikası (3.11.1947).

Lokanta, Otel ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası (10.2.1949).

Ekmek Simit ve Unlu maddeler İşçileri Sendikası (10.2.1949).

Kundura İşçileri Sendikası (23.2.1950)

İnşaat ve İnşaat malzemesi usta ve işçileri sendikası (20.3.1950)

Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Kırıkkale Fabrikaları İşçileri Sendikası (12. 7.1950)

Tezgâhtarlar Sendikası (25.7.1950)

Devlet Demiryolları İşçileri Genel Sendikası (31.8.1950)

Noter ve Büro İşçileri Sendikası (17.11. 1950).

Mihanikî Kimya Sanayii İşçileri Sendikası (20.11. 1950).

Yataklı Vagonlar İşçileri Sendikası (28. 12.1950)

Elektrik, Havagazı ve Otobüs İşçileri Sendikası (22.1.1951)

Mensucat Dikim ve Kesim İşçileri Sendikası (21.7.1951).

Elmadağ Barut ve Patlayıcı Maddeler İşçileri Sendikası (29.7.1951)

İçki Sanayii İşçileri Sendikası (25.3. 1952)

Petrol, Maden ve Yeraltı Faaliyeti ile ilgili Bilumum İşçileri Sendikası (25.4. 1952)

Gazeteciler Sendikası (2.6.1952)

Savunma Bakanlığı İşçileri Sendikası (1.12.1952)

Antalya:

Keçiborlu Kükürt Havzası Maden İşçileri Sendikası (24.10.1951)

Aydın:

Sümerbank, Nazilli Basma Fabrikası Mensucat İşçileri Sendikası (29.5.1948)

Balıkesir:

Umumî Şoför ve İşçileri Sendikası (28. 1.1948)

Ayvalık Zeytinyağı Sanayii İşçileri Senleri İşçileri Sendikası (14.3.1951)

Ayvalık Zeytinyağı Sanayii İşçileri Sendikası (14.3.1951)

Yapıcı, Badanacı ve Betoncu İşçiler Sendikası (28.7.1951).

Ayvalık Tahmil, Tahliye İşçileri Sendikası (21. 7.1951).

Bandırma Tekel Yaprak Tütün ve İşlemevi İşçileri Sendikası (12.11.1951)

Hür Maden İşçileri Sendikası (27.8. 1951)

Bandırma Rıhtım Liman Yükleme ve Boşaltma Kara ve Deniz İşçileri Sendikası (34.12.1951)

Ayvalık Sabun İşçileri Sendikası (24. 12.1951)

Ekmek, Simit, Un ve Unlu Maddeler İşçileri Sendikası (1.12.1952).

Bursa:

Tütün İşçileri Sendikası (28.12.1946)

Gıda Maddeleri Sanayii İşçileri Sendikası (19.3.1947)

Gemlik Viskoz Sanayii İşçileri Sendikası (7.9.1949)

Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası (23.7.1950)

Lokanta, Otel, Pastahane, Kıraathane ve Emsali İşçileri Sendikası (5.2.1951)

Deri Sanayii İşçileri Sendikası (6.3. 1951)

Harmancık Maden İşçileri Sendikası (4.4.1951)

Motorlü Taşıt ve Tamir İşçileri Sendikası (6.7.1951)

Diyarbakır:

Ergani Bakır Madeni Maden İşçileri Sendikası (10.4.1949)

Tekel İşçi Fabrikası İşçileri Sendikası (10.5.1950)

Karayolları İşçileri Sendikası (8.7.1950)

Elazığ Motorlu Taşıt ve her nevi yol. yapı Ziraat Makinaları İşçileri Sendikası (27. 12.1950)

Raman Batman Akaryakıt İşçileri Sendikası (18.9.1951) İnşaat ve İnşaat Malzemesi Usta ve İşçileri Sendikası (5.10. 1951)

Şark Kromları İşçi Sendikası (1.6.1952)

Lokanta, Gazino, Kahvehane ve Eğlence Yerleri Garson ve İşçileri Sendikası (3. 7.1952)

Edirne:

Alpullu Şeker Fabrikası Sanayii İşçileri Sendikası (Mart 1948)

Eskişehir:

Uşak Mensucat İşçileri Sendikası (30. 9.1947)

Şeker Fabrikası Sanayii İşçileri Sendikası (10.6.1948)

Devlet Demiryoları Sanayii İşçileri Sendikası (26.7.1948)

Ekmek, Simit ve Unlu Maddeler İşçileri Sendikası (8.12.1948)

Uşak Şeker Sanayii İşçileri Sendikası (16.9.1951)

Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası (26.5.1951)

Uşak Tabak İşçileri Sendikası (20.3. 1951)

İkmal Merkezi Tayyare Sanayii İşçileri Sendikası (24.3.1951)

Toprak Sanayii İşçileri Sendikası (10.4. 1951)

Değirmisaz İşçileri Sendikası (1.6.1951)

Gaziantep:

Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası (7. 4.1950)

Lokanta, Otel ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası (14.4.1952)

Tekel İçki Fabrikası İşçileri Sendikası (10.5.1952)

Un ve Unlu Maddeler Sanayii İşçileri Sendikası (7.7.1952).

İstanbul:

Demir ve Madenî Eşya İşçileri Sendikası (27.7.1947)

Tekel Likör, Kanyak Fabrikası İşçileri Sendikası (18.2.1947).

Paşabahçe İspirto Fabrikası İşçileri Sendikası (17.2.1947)

Tekel Yaprak Tütün Bakım ve İşçileri Sendikası (13.4.1947)

Tekel Bira Fabrikası İşçileri Sendikası (28.4.1947)

Cibali Tütün ve Sigara Sanayii İşçileri Sendikası (26.5.1947)

Tekel Kutu Fabrikası İşçileri Sendikası (2.5.1947)

Halk Kömürleri Yükleme ve Boşaltma İşçileri Sendikası (22.6.1948)

Beykoz Deri ve Kundura İşçileri Sendikası (7.7.1947)

Şişe ve Cam Fabrikaları İşçileri Sendikası (20.6.1947)

Fatih Eminönü Mensucat Fabrikaları İşçileri Sendikası (15.8.1947)

Basın Teknisiyenleri Sendikası (22.5. 1947)

Bakırköv Mensucat İşçileri Sendikası (19.9.1947)

Gıda Maddeleri İşçileri Sendikası (21 9.1947)

Dabak ve Deri İşçileri Sendikası (29.9. 1947)

Lokanta, Otel ve Eğlence Yerleri İşçile- Sendikası (13.4.1948)

Tütün İşçileri Sendikası (5.2.1949)

İnşaat İşçileri Sendikası (4.3.1949)

Ekmek Simit İşçileri Sendikası (3.5. 1949)

Tekel Kibrit ve Ağaç Sanayii İşçileri Sendikası (6.4.1949).

Lâstik ve Kauçuk Sanayii İşçileri Sendikası (4.4.1949)

Yunus Çimento Fabrikası İşçileri Sendikası (18.4.1949).

Tekirdağ Şarap Fabrikası İşçileri Sendikası (21.1.1948).

Tekel Çay ve Malzeme İşçileri Sendikası (12.1.1950).

Aydınlatma ve Isıtma İşçileri Sendikası (7.6.1950)

Liman Tahmil, Tahliye İşçileri Sendikası (13.6.1950)

Ayakkabı İşçileri Sendikası (20.7.1950)

Haydarpaşa I. İşletme İşçileri Sendikası (4.7.1950)

Akaryakıt İşçileri Sendikası (11.9 1950)

Gemi Sanayii İşçileri Sendikası (22.5 1950)

Türk Yapı İşçileri Sendikası (13.6. 1950)

Su İşçileri Sendikası (17.7.1950)

Çimento Endüstrisi İşçileri Sendikası (20.8.1950)

Hafif Batı Musikisi Mensupları Sendikası (14.11.1951)

Ağır Saanyi İşçileri Sendikası (9.1 1951)

Türkiye Gemi Adamları İşçileri Sendikası (14.3.1951)

Yaprak Tütün El İşçileri Sendikası (20. 4.1951)

Çikolata ve Şekerli Sanayii İşçileri Sendikası (30.5.1950)

Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası (5.11.1950)

Yedikule D.D.Y. Sanayii İşçileri Sendikası (7.1.1951)

Nakliyat İşçileri Sendikası (6.2.1951)

Haydarpaşa Tesellüm İşçileri Sendikası (7.11.1951)

Karaağaç Kurumları Et Nakliyat ve Emtia İşçileri Sendikası (21.11.1951)

Haller Sebze ve Meyve Taşıma İşçileri Sendikası (24.12.1951)

Silahtarağa Av Fişeği İşçileri Sendikası (5.2.1952)

Elektrik. Gaz ve Motorlu Taşıt İşçileri Sendikası (14 Temmuz 1949)

Bakırköy Çimento Sanayii İşçileri Sendikası (4.6.1952)

Bağırsak İşçileri Sendikası (6.6.1952)

Matbaa ve Kutu İşçileri Sendikası (11. 6.1952)

Gazeteciler Sendikası (9.7.1952)

Devlet Demir Yolları Bölge Atölyesi, Şube ve Kısım Taşıt İşçileri Sendikası (15. 8.1952)

Sinema Makinistleri Sendikası (21.9. 1952)

İzmir:

(Çalışma Bakanlığı'nda çoğunun kuruluş tarihi yalnız yıl olarak bulunmaktadır):

Tütün İşçileri Sendikası (1947)

Mensucat İşçileri Sendikası (1947)

Garsonlar Sendikası (1948)

Ekmek, Simit, Un ve Unlu Maddeler İşçileri Sendikası (1948)

Geri Tütün İşçileri Sendikası (1948)

Pamuklu Mensucat İşçileri Sendikası (1948)

Soma Garp Linyitleri İşletmesi İşçileri Sendikası (1950)

Matbuat Teknisiyenleri Sendikası (1950)

Tekel Yaprak Tütün İşçileri Sendikası (1950)

Ege Bölgesi İnşaat İşçileri Sendikası (1950)

Un İşçileri Sendikası (1950)

Yağ Sanayii İşçileri Sendikası (1950)

Sürücüler Sendikası (1950)

İspirto ve Şarap Fabrikası İşçileri Sendikası (1950)

Tekel Çamaltı Tuzlası İşçileri Sendikası (1951)

Puvantörler Sendikası (1951)

Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası (1951)

Müstahdem ve Tezgâhtarlar Sendikası

(1951)

Turgutlu Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası (1951)

Tekel İspirtolu İçkiler Sanayii İşçiler Sendikası (1951)

Hamam İşçileri Sendikası (1951)

İncir, Üzüm ve Kutu İşçileri Sendikası (1951)

Elektrik, Su, Havagazı, Otobüs, Troleybüs ve Tramvay ve Tramvay İşçileri Sendikası (1951)

Turgutlu Un Maddeleri İşçileri Sendikası (1952)

Alsancak İskelesi Maden Kömür ve Hububat Yükleme, Boşaltma İşçileri Sendikası (1952)

Salihli Palamut İşçileri Sendikası (1953)

Ağaç Sanayii İşçileri Sendikası (1953)

Ege Bölgesi Belediye ve Kurumları İşçileri Sendikası (1953)

Taş İşçileri Sendikası (1953)

Kasap, Deri, Tabak ve Bağırsak Sanayii İşçileri Sendikası (1953)

Devlet Karayolları Sanayii İşçileri Sendikası (1953)

Gazeteciler Sendikası (1953)

Çimento Sanayii İşçileri Sendikası (1953)

İzmir Körfezi Deniz İşçileri Sendikası (1953)

Gazete Müvezzileri Sendikası (1953)

Akdeniz Bölgesi Yapı İşçileri Sendikası (1954)

Şekerli Sanayii İşçileri Sendikası (1954)

Tire Diren İşçileri Sendikası (1954)

Ege Tütün, Müskirat ve Müteferrik İşçileri Sendikası (1954)

Manisa Garsonlar Sendikası (1954)

Manisa Bölgesi Yapı İşçileri Sendikası (1954)

Ödemiş Fırın İşçileri Sendikası (1954)

Şarap ve İspirtolu İçkiler İşçileri Sendikası (1954)

Ödemiş Tütün İşçileri Sendikası (1954)

Kayseri:

Tekstil Sanayii İşçileri Sendikası (30 8.1947)

Mevsimlik İşçiler İşçi Sendikası (4.8. 1951)

Askeri İşyerleri İşçileri Sendikası (1953)

Tekstil Sanayii Teknik Ustalar Sendikası (1954)

Kocaeli:

Selüloz Sanayii Müessesesi İşçi Sendikası (1947)

Tekel Tütün İşçileri Sendikası (1950)

Hereke Yünlü ve Halı Dokuma Sanayii İşçileri Sendikası (1950)

Adapazarı Donatım İşçileri Sendikası (1951)

İzmit Makine ve Teknik İşçileri Sendikası (1952)

Tütün İşçileri Sendikası (1952)

Hendek Tütün İşçileri Sendikası (1952)

Adapazarı Devlet Demiryolları Sanayi İşçileri Sendikası (1952)

İzmit Selüloz Sanayii Müessesesi Elektroşimi İşçileri Sendikası (1952)

Gölcük Deniz Fabrikaları İşçileri Sendikası (1952)

Adapazarı Yaprak Tütün ve Bakım İşleme İşçileri Sendikası (1953)

Adapazarı Askerî Ağır Bakım Fabrikası İşçileri Sendikası (1953)

Taşliman Aslan Çimento Sanayii Fabrikası İşçileri Sendikası (1954)

Konya:

Ereğli Erbez Mensucat İşçileri Sendikası (1948)

Ekmek, Simit, Un ve Unlu Maddeler İşçileri Sendikası (1950).

Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçile- Sendikası (1951).

Afyon İstihkam Anatamir Fabrikası İstihkâm Motorlu İş Makinaları İşçileri Sendikası (1953)

Ereğli İnşaat İşçileri Sendikası (1954).

Samsun:

Tekel Tütün İşçileri Sendikası (1947)

Tütün ve Sigara Sanayii İşçileri Sendikası (1947)

Ayancık Orman ve Orman Sanayii İşçileri Sendikası (1950)

Turhal Şeker Sanayii İşçileri Sendikası (1950)

Tahmil Tahliye İşçileri Sendikası (1950)

Hür Tütün İşçileri Sendikası (1951)

Hür Tahmil Tahliye İşçileri Sendikası (1951)

Bafra Kereste Fabrikası İşçileri Sendikası (1951)

Bafra Tütün İşçileri Sendikası (1951)

Ayancık Madeni İşçiler ve Ağaç Sanayii İşçileri Sendikası (1951).

Ayancık Teknik İşçilik ve Kereste İmalatı İşçileri Sendikası (1953)

Karayolları Yedinci Bölge İşçileri Sendikası (1953)

Çeltek Maden ve Maden Sanayii İşçileri Sendikası (1953)

İnşaat İşçileri Sendikası (1953)

Erbaa Tütün İşçileri Genel Sendikası (1953)

Bafra İnşaat Usta ve İşçileri Sendikası (1954)

Amasya İnşaat İşçileri Sendikası (1954)

Alaçam Tütün İşçileri Sendikası (1954)

Samsun İnhisarlar İşçileri Sendikası (1954)

Bafra Kundura İşçileri Sendikası (1954)

Sayhan:

Adana İnşaat İşçileri Sendikası (1947)

İskenderun Tahmil Tahliye İşçileri Sendikası (1947)

Adana Çukurova Çırçır Fabrikası İşçileri Sendikası (1949)

Adana Tütün ve İspirtolu İçki Sanayii İşçileri Sendikası (1950)

Mersin Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası (1950)

Adana Lokanta, Otel ve Eğlence Yerle- İşçileri Sendikası (1950)

Adana Çukurova Matbuat Teknisiyenleri Sendikası (1951)

İskenderun Lokanta, Otel ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası (1951)

Çukurova Tarım İşçileri Sendikası (1951)

Çukurova Nebati Yağlar Sanayii İşçileri Sendikası (1951 - Adana)

Kırıkhan, Hatay Tarım Teknisiyenleri Sendikası (1951)

Antakya Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası (1951)

Hatay Bölgesi Cırcır Fabrikaları İşçileri Sendikası (1951)

Adana Çukurova Un ve Unlu Maddeler İşçileri Sendikası (1952)

İçel Tarım İşçileri Sendikası (1952)

İskenderun İnşaat İşçileri Sendikası (1952)

Çukurova Makina Sanayii İşçileri Sendikası (1952 - Adana)

Ceyhan Tarım İşçileri Sendikası (1952)

Antakya Hatay Tarım İşçileri Sendikası (1952)

Çırçır Fabrikaları İşçileri Sendikası (1952 - Ceyhan)

Tarsus Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası (1952)

İçel Ekmek, Simit, Un ve Unlu Maddeler İşçileri Sendikası (1952 Mersin)

İskenderun Un ve Unlu Maddeler İşçileri Sendikası (1952)

Adana Türk Nebatî Yağ Fabrikası İşçileri Sendikası (1952)

Seyhan Demiryolu İşçileri Sendikası (1952 Adana)

Çukurova Tesktil Sanayii İşçileri Sendikası (1952 - Adana)

Seyhan Çırçır Sanayii İşçileri Sendikası (1952 - Adana)

Ceyhan İnşaat İşçileri Sendikası (1952)

Osmaniye İnşaat İşçileri Sendikası (1952)

Çukurova Elektrik İşçileri Sendikası (1952)

İçel Çırçır Fabrikası İşçileri Sendikası

(1952)

Çukurova Gıda Sanayii İşçileri Sendikası (1952 - Adana)

Sümerbank ve Millî Mensucat Fabrikaları İşçileri Sendikası (1952 - Adana).

Hatay Samandağı Tarım İşçileri Sendikası (1952)

Mersin Liman Atölyesi İşçileri Genel Sendikası (1952)

Ceyhan Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası (1953)

İskenderun Akaryakıt İşçileri Sendikası (1953)

Mersin Tahmil Tahliye Liman ve Demiryolu İşçileri Sendikası (1953)

İskenderun Çırçır ve Pamuklu Sanayii İşçileri Sendikası (1953)

Ceyhan Un ve Unlu Maddeler İşçileri Sendikası (1954)

Adana Kasap ve Belediye Mezbahası İşçileri Sendikası (1954)

Ceyhan Tahmil Tahliye ve Ağır İşçiler Sendikası (1954)

Ceyhan Aşçı. Kebapçı ve İstirahat Yerleri İşçileri Sendikası (1954)

Mersin Bölgesi Nafia ve Karayolları İşçileri Sendikası (1954)

Seyhan Bölgesi Çırçır Fabrikası İşçileri Sendikası (1954)

İçel İnşaat ve Yağlıboya İşçileri Sendikası (1954-Mersin)

Tarsus Pamuklu Mensucat ve Sanayii İşçileri Sendikası (1954)

Ceyhan Motor ve Motorlu Vasıtalar İşçileri Sendikası (1954)

Sivas:

Sümerbank Malatya Pamuklu Sanayii Dokuma İşçileri Sendikası (1947)

Malatya Tekel Tütün ve Sigara Sanayii İşçileri Sendikası (1948)

Bakır Madeni Maden İşçileri Sendikası (1950)

Motorlu Taşıt ve Hernevi Yol, Yapı, Ziraat Makineleri İşçileri Sendikası (1950)

Malatya Tekel Başmüdürlüğü Basımevleri İşçileri Sendikası (1950)

Şark Kromları İşçileri Sendikası (1951-Guleman)

Divriği Maden İşçileri Sendikası (1952)

Nafıa İşçileri Sendikası (1953 Elazığ)

Elazığ Bölgesi İnşaat İşçileri Sendikası (1954)

Keban Simli Kurşun İşçileri Sendikası (1954)

Malatya İnhisarlar Tütün Fabrikası İşçileri Sendikası (1954)

Malatya İnşaat İşçileri Sendikası (1954)

Malatya Gazino, Otel ve Emsali işyerleri İşçileri Sendikası (1954)

Eti Demir Cevheri ve Teknik İşçileri Kalkınma Sendikası Birliği (1954 - Divriği)

Karayolları Onuncu Bölge İşçileri Sendikası (1954)

Trabzon:

Murgul Bakır İşçileri Sendikası (1950)

Akçaabat Tütün İşçileri Sendikası (1951)

Rize Tekel Çat Fabrikası İşçileri Sendikası (1952)

Çimento Sanayii Müessesesi İşçileri Sendikası (1953)

Tütün İşçileri Sendikası (1953)

Zonguldak:

Tütün İşçileri Sendikası (1953)

Maden İşçileri Sendikası (1947)

Karabük Demirçelik Ağır Sanayi İşçileri Sendikası (1948)

Filyos Ateş Tuğlası Sanayii İşçileri Sendikası (1948)

Karabük Demir Çelik İşçileri Sendikası (1951)

Çatalağzı Enerji İşçileri Sendikası (1952)

Taşköprü Kendir Sanayii İşçileri Sendikası (1953)

Türk Maden Başçavuşları Sendikası (1954).

1947'de başlıyan yeni sendikalaşma hareketi böylece çok dağınık, aynı işkolunda birden çok, kent ve hatta kasaba sendikası yanında işyerine özgü sendikalar şeklinde örgütlenmeye girişti. Ancak bu örgütlenme aşamasında CHP, DP eğilimi de zaman zaman görüldü ve bu durum 1950'de Demokrat Partinin iktidara gelmesinden sonra yeni bir anlayışa yöneldi: Parti ayrımı gözetmeden sendikaları federatif yapıya kavusturma.. Bu akımı Kent Sendika Birliklerinin yöneticileri de destekleyince 1954'e kadar kurulmuş birlikler ve kent birliği türündeki federasyonlar, işkolu feedrasyonları kurma görüşüne ortak bir yaklaşım gösterdiler. Böylece şu 12 Birlik, işkollarının saptanması ve bu işkollarında federasyon oluşturulması görüşünü paylaştılar:

Ankara İşçi Sendikaları Birliği, Bursa İşçi Sendikaları Birliği, Diyarbakır İşçi Sendikaları Birliği Güney İşçi Sendikaları Birliği, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, İstanbul Müstakil İşçi Sendikaları Birliği, Hatay İşçileri Sendikaları Birliği, İzmir İşçi Sendikaları Birliği, Ege İşçi Sendikaları Federasyonu, Karadeniz Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu, Sakarya Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu, Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği.

Gerekli yasal girişimler sonunda dokuz federasyon gerçekleşebildi. Bunları sıralayalım:

1 — Toleyis (Türkiye Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası Federasyonu): 16 Mart 1951

2 — T.İ.F. (Türkiye Taşıt İşçileri Federasyonu): 3 Aralık 1951

3 — Teksif (Türkiye Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikaları Federasyonu): 2 Aralık 1951

4 — Deniz - İş (Türkiye Deniş İşçileri Sendikaları Federasyonu): 7 Ağustos 1952

5 — Türkiye Tütün, Müskirat ve Yardımcı İşçiler Federasyonu: 13 Nisan 1952

6 — Genel Sendika (Türkiye Demiryolları İşletmesi Genel Sendikası): 1 Eylül 1950

7 — TÜDES (Türkiye Demiryolları İşçileri Federasyonu): 15 Aralık 1952

8 — Şeker Sanayii İşçileri Sendikala. Federasyonu: 1954

9 — Türkiye Yapı-İş Federasyonu: Ekim 1954

Ancak, sendikaların yalnız birlik ve federasyon türünde örgütlenmesi yeterli görülmediğinden konfederasyon fikri 1948'de belirmeye başladı ve sonunda 31 Temmuz 1952 günü Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Kısaca: Türk-İş) Ankara kuruldu.

Türk-İş'in etkisini duyurması, az sendika çok üye ilkesinin hemen herkesce kabul edilmesi sonucunu verdi. Böylece sendikaların birleştirilmelerine gidildi. 1960'da gerçekleştirilen 27 Mayıs hareketinden sonra Anayasa'da yer alan grev ve toplu sözleşme hakları ile özgür sendikacılık ilkesi yeni bir Sendikalar Yasası'nın yürürlüğe konulması ürününü verdi ve böylece 274 sayılı Sendikalar Yasası, işkolarını 34'e indirgeyen bir İşkolları Yönetmeliği'nin hazırlanıp yürürlüğe konmasını sağladı.

Ancak Sendikaların her işkolunda bir sendika olması ilkesine göre tekleşmesi uluslararası sendikal hak ve özgürlüklere aykırı düştüğünden dileyen yine sendika kuruyordu. Fakat 1952'de kurulan Türk-İş, 1967'de kurulan DİSK, kendi anlayışlarına göre sendika sayısını azaltıcı bir yol izlediler. Türk-İş Sendika işkolunu 34, DİSK ise Uluslararası Çalışma Örgütü İLO'nun saptadığı 16 işkolunu temel alarak örgütlenmesini sürdürünce Türk-İş'te ve DİSK'te toplanan sendikalar kendi alanlarında etkin çalışmaları sürdürdüler.

Türk-İş'in üyeleri sendika ve federasyonlardır:

1 — Ağaç-İş, 2 — Ar-İş, 3 — Basın-İş, 4 — Besin-İş, 5 — Çimse-İş, 6 — Deri-İş, 7 — Dok Gemi-İş 8 — Türkiye Genel İş, 9 — Ges-İş, 10 — Hava-İş, 11 — Türk Harb-İş, 12 — Haber-İş, 13 — Kauçuk-İş, 14 — Koop-İş, 15 — Kristal-İş, 16 — Likat-İş, 17 — Petrol-İş, 18 — Sağlık-İş, 19 — Sellüloz-İş, 20 — Su-İş, 21 — Şeker - iş, 22 — Tarım - iş, 23 — Teksif, 24 — Tek Gıda-İş, 25 — Tez Büro-İş, 26 — TGS, 27 — Tümtim, 28 —

Yapı-İş, 29 — DYF-İş Fad., 30 — Maden Federasyonu, 31 — Metal-İş Federasyonu, 32 — Tes-İş Federasyonu, 33 — Arel-İş, 34 — Ulaş-İş Federasyonu, 35 — Yol-İş Federasyonu.

Buna karşılık DİSK, işkollarını 16 olarak saptamış ve üye olan sendikaları 16 işkolu ilkesine göre örgütleme ve birleştirme çalışmalarını sürdürmüştür. Bunun sonucu olarak mevcud 29 sendika, birleşme ortamı doğar doğmaz 16 sendikaya dönüştürülecektir. DİSK'e üye sendikalar şunlardır:

1 — Asis, 2 — Aster-İş, 3 — Basın - İş, 4 — Baysen, 5 — Bank-Sen, 6 — Dev Maden-Sen, 7 — Devrimci Sağlık-İş, 8 — Devrimci Toprak-İş, 9 — Devrimci Yapı-İş, 10 — Fındık-İş, 11 — Genel-İş, 12 — Gıda-İş, 13 — Hür Cam-İş, 14 — İlerici Deri-İş, 15 — Keramik-İş, 16 — Lastik-İş, 17 — Limter-İş, 18 — Maden-İş, 19 — Nakliyat-İş, 20 — Oleyis, 21 — Sine-Sen, 22 — Sosyal-İş, 23 — Türkiye Petrol ve Kimya Sanayii İşçileri Sendikası, 24 — T.İ.S. 25 — Tekges-İş, 26 — Tekstil İşçileri Sendikası, 27 — Tümka-İş, 28 — Yeni Haber-İş, 29 — Yeraltı Maden-İş.

Böyle olduğu halde 1970'den sonra bazı politik örgütler kendilerine yandaş konfederasyonlar kurmak için yapay sendikaları oluşturmuşlar ve sonunda MİSK ile Hak-İş kurulmuştur. 1978 sonunda Türkiye'deki İşçi Sendikalarının sayısı işkollarına göre şöyleydi:

Tarım, Orman-Hayvancılık: 21 sendika (Türkiye çapında) 7 sendika (yerel olmak üzere 28 sendika),

Madencilik: 15'i Türkiye çapında, 62'si yerel olmak üzere 77 sendika,

Petrol-Kimya işkolunda: Türkiye çapında 11, yerel 4 olmak üzere 15 sendika

Gıda Sanayii işkolunda: Türkiye çapında 27, yerel 25 olmak üzere 52 sendika,

Şeker işkolunda Türkiye çapında 1, yerel olmak üzere 2 sendika,

Dokuma işkolunda: Türkiye çapında 16, yerel olmak üzere 27 sendika,

Deri işkolunda: Türkiye çapında 6, yerel olmak üzere 9 sendika,

Ağaç işkolunda: Türkiye çapında 10, yerel 12 olmak üzere 22 sendika,

Kâğıt işkolunda: Türkiye çapında 6, yerle 1 olmak üzere 7 sendika,

Basın, yayın ve gazetecilik işkolunda: Türkiye çapında 2, yerel 6 olmak üzere 13 sendika,

Lâstik işkolunda: Türkiye çapında 8, yerel 3 olmak üzere 11 sendika,

Toprak ve çimento işkolunda: Türkiye çapında 17, yerel 9 olmak üzere 26 sendika,

Cam işkolunda: Türkiye çapında 3, yerel 3 olmak üzere 6 sendika,

Metal işkolunda: Türkiye çapında 57, yerel 34 olmak üzere 91 sendika,

Gemi işkolunda: Türkiye çapında 2, yerel olmak üzere 3 sendika,

Yapı işkolunda: Türkiye çapında 51, yerel 69 olmak üzere 120 sendika,

Enerji işkolunda: Türkiye çapında 23, yerel 44 olmak üzere 67 sendika.

Ticaret, büro ve eğitim, banka ve sigorta İşkolunda: Türkiye Çapında 44, yerel 48 olmak üzere 92 sendika,

Kara, demiryolu, deniz ve hava taşımacılığı işkolunda: Türkiye çapında 32, yerel 58 olmak üzere 90 sendika,

Ardiye ve antrepoculuk işkolunda: Türkiye çapında 5, yerel 2 olmak üzere 7 sendika,

Haberleşme işkolunda: Türkiye çapında 7, yerel 1 olmak üzere 8 sendika,

Sağlık işkolunda: Türkiye çapında 8, yerel 1 olmak üzere 9 sendika,

Konaklama ve eğlence yerleri işkolunda: Türkiye çapında 19, yerel 18 olmak üzere 37 sendika,

Güzel Sanatlar İşkolunda: Türkiye çapında 15, yerel 4 olmak üzere 19 sendika,

Millî Savunma İşkolunda: Türkiye çapında 3, yerel 1 olmak üzere 4 sendika,

Genel işler işkolunda: Türkiye çapında 22, yerel 31 olmak üzere 53 sendika bulunmaktadır. Böylece 1978 sonunda Türkiye'deki sendikalar sayı olarak:

Türkiye çapında 421 ve yerel 445 olmak üzere 866'yı bulmuştur.

Kemal Sülker

İşçi Sendikaları Birliği (İstanbul - 1946) Haziran başında Hakkı Demiray (Tesviyeci), Ferit Kalmuk (Telefoncu), Hulusi Algan (Modelci), Mithat Akkanat (Ressam), İbrahim Atılal (Tütün işçisi), Kemal Tezcan (Duvarcı), Vedat Arcalı (Elektrikçi), Kasım Pektaş (Kundura işçisi), Yusuf Sarımustafaoğlu (Kundura işçisi), Onnik Saryan (Müstahdem), Vartan Balık (Müstahdem) Necati Ozan (tesviyeci), Salahattin Çatalay (Tesviyeci), Refika Kızılırmak (Tütün işçisi), Ziya Tüzmen (Tabelacı) tarafından kuruldu.

Birlik, İstanbul ili içinde örgütlenmemiş işçileri birer «işletme sendikası»nda toplamayı amaçlamıştı. Aynı işkolunda değişik sendikalar kurulacak, ancak bunların birbirleriyle dayanışması, yardımlaşması ve ortak etkinlikleri, eylemleri İ.İ.S.B.'nce düzenlenecekti. Yerel işçi eylemlerini başarıya götürmede sendikalara öncülük edecek, girişimin sonuçsuz kalmamasına çalışılacaktı. Beşiktaştaki Birlik binasında işçilerin sorularını yanıtlayacak deneyli sendika yöneticileri bulundurulacak ve hazırlanan tek tip tüzük, sendika kurmak isteyenlerin meslekleriine göre adlandırılacaktı.

İlk olarak Tütün işçileri sendikası, sonra sırasıyla Maden Sanayi İşçileri Sendikası Şoförler Sendikası, Ayakkabı İşçileri Sendikası, İnşaat İşçileri Sendikası, İşçi klübü ve Bakırköy Bez Fabrikası İşçileri Sendikası çalışmalara başlatıldı. Bunu Basın-yayın, Kafa Kol İşçileri'nin sendikacılık akımına katılması izledi.

Birlik Genel Sekreteri Ferit Kalmuk, işçi sınıfının içinde bulunduğu durumu şöyle özetledi:

«18 yıldanberi her türlü teşkilat ve neşir vasıtalarından mahrum olarak yaşadık Dünyanın bugünkü demokratik akışı karşısında artık bizim de varlığımız kabul edilmiş ve bizim de sözümüzün işitilmesi zarureti ve imkân hasıl olmuştur. Ürkecek, çekinecek günler çoktan geçti. Bir sınıf olarak yaşamak ve daha iyi bir hayat seviyesi sağlamak istiyor isek, sendikalarımız etrafında toplanalım ve teşkilâtlarımızın kuvvetleşmesi için var gayretimizle çalışalım.

İşçi Sendikaları Birliği işçi sınıfının daima önünde giderek rehberlik vazifesinden bir an geri kalmayacak ve prensip istismarcılarına meydanı boş bırakmıyacaktır. «*Bize Göre Görüşler*, İstanbul - 1946»

İşçi Sendikaları Birliği'nin ilk broşürü olan *Bize Göre Görüşler*, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin sendika işçileri bölümünde çalışan Hadi Malkoç tarafından hazırlandı ve yazarı belirtilmeden yayınlandı.

Sendikalar Birliği'nin görevi şöyle belirtildi:

«Sendikalar Birliği, sendikalar arasındaki sempatik münasebetleri fiilî iş beraberliğine çıkarabilir ve bütün sendikaların pazarlık kudretlerini en ileri ve en yüksek seviyede tutabilmek kabiliyetini gösterebilir ve ancak Sendikalar Birliğidir ki, sendikaların hususi münasebet ve mücadelelerini işçi sınıfının umumî mücadele prensipleri haline getirebilir.

İşçi Sendikaları işçi sınıfının öz varlığı ise, Sendikalar Birliği bu varlığın kalbi ve gözüdür. Orada işçi sınıfının, kol ve kafa emekçilerinin her istihsal şubesine mensup en ileri, inkılâpçı ve tecrübeli bir kadrosu vardır. İşçi sınıfı mücadelesini en kestirme yollardan toplu olarak yürütülebilecek bu şuurlu kabiliyetler alacakları vazifelerin bütün tarihî mesuliyetlerini idrak edebilecek seviyededir.»

Sendikal gelişimi önlemeyi amaçlıyan dernek yollu örgütlemeler karşısında İstanbul İ.S.B.'nin işçi sınıfına güveni vardı.

Nitekim şu kanısını da duyurmaya önem verdi:

«Artık Türkiye işçi sınıfı basma kalıp kandırma yıldırma edebiyatına, yaldızlı vaadlere, kendinden olmayanların yanlış ve düşmanca hesaplarına alet olmayacak kadar kendini bilmiş ve tanımıştır. Kendi öz mücadelelerini başkalarının dilinde, başkalarının elinde iğreti ve hainee maksatların istismarına bırakmayacak kadar olgundur.»

Gerçekten de sendikalaşma akımı 1946'da Haziran'dan Kasım sonuna kadar altı aylık sürede başarılı bir dönem yaşadı.

Sendikalar Birliği kadroları hem Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun, hem Dr. Şefik Hüsnü Deymer'in önderliğindeki sosyalist parti çekişmesi karşısında üyelere kesin bir tavır aldırmayı doğru bulmadı. Birliğe göre; işçi sınıfının menfaatlerini korumak veya tamamiyle işçi sınıfının sınıf mücadelesini ele almak iddiasıyle ortaya çıkan çeşitli sosyalist partiler kurulmuş ise da bunlar henüz iddalarını hayata geçirmiş sayılmazlar. Bu bakımdan işçi sınıfı haklı olarak endişe etmekte ve şimdilik beklemeyi düşünmektedir.» *(Bize Göre Görüşler*, Sf, 13)

Sendikalar Birliği'nin kurulup, İşçi Klübüyle bütünleşerek sınıf bilinci verme yolundaki çalışmaları bazı idarî ve adlî makamlarca çok yanlış değerlendirmelere yol açıyordu. Bunun üzerine Millet Meclisi Başkanlığına gönderilen bir dilekçede işçi sınıfı adına şu istek, o günün koşullarındaki idarî ve adlî tavrı da eleştirerek duyuruldu. Deniyordu ki:

«İşçi sınıfı, sınıf mücadelesini yaparken bilhassa idarî mekanizmanın bir kısmında bazı gayretkeslerin daima kötü niyet ve lekeleyici isnatlarıyla karşılaşmaktadır. Yurdumuzun ihtiyaç ve şartlarından doğmuş bu çeşit meşru mücadeleleri hıyanet, alçaklık ve yabancı menfaatlere hizmet gibi ağır ve köklü niyetlere atfetmek gayretinde o kadar ileri gitmişlerdir ki, işçi sınıfı bundan derin üzüntü ve esef duymaktadır. Gerek idare ve gerekse adli cihazlarda bu çesit kötü isnatlara ve temayüllere yer verilmemesini dileriz.» Birlik, çok geniş bir etkinlik ve eylem programını 16 Aralık 1946 kapatılmasıyla uygulamaya koyamadı.

Kemal Sülker

İşçi Sendikaları Birliği (Kocaeli 1936) Eylül başlarında kurulan Birliğin amacı şöyle açıklanmıştır: «Kocaeli Vilaveti sınırları içindeki işletme ve müeseselerde mevcud ve ilerida kurulacak işçi sendikalarını ve cemiyetlerini etrafında toplamak ve onların müşterek hareket ve faaliyetlerini sevk ve idare etmek ve bütün Kocaeli işçi ve küçük müstahdemin tabakaları adına teşebbüslerde bulunmak üzere Kocaeli işletme ve müesseseleri işçi sendikaları Birliği adı altında bir merkezi cemiyet teşkilatı kurulmuştur.»

Çalışma düzeni şöyle olmuştur:

Sendika kurmamış işletme ve müesseselerdeki işçileri bilinçlendirecek ve onları sendika kurmalarını öğretecek ve yardım edecekti. Ayrı ayrı sendikalar arasında bağlılık, yardımlaşma ve ortak eylem ruhu yaratılacaktı. Yerel işçi eylemlerini dağınıklıktan kurtaracak, her birinin deneylerinden öteki sendikaların dersler çıkarmasına çalışılacak, ayrı ayrı hareketlerin birbirlerini tamamlaması ve birbirlerini desteklemesi onmakları hazırlanacaktı. İşçiler arasındaki dayanışma geliştirilecekti.

Amaçlar arasında örgütlü kitlelerin derli toplu hreketlerine ve etkinliklerine önem verilecek, iş gücünü yabancı ve yerli kapitalistler tarafından alabildiğine sömürülmesinin önüne geçmek, iş hakkını her alanda gerektiği gibi koruyacak yasa ve yönetmelikler çıkarılmasına ön ayak olacaktı. Her türlü sosyal güvenlik sigortalarının kurulmasına çalışacak, öteki sanayi merkezlerinde işçi hareketi örgütlenince bütün memleket emekçileri adına söz söylemek ve dünyanın her tarafında Türkiye İşçi Sendikalarını temsil etmeğe yetkili bir ulusal işçi sendikaları federasyonu kurulmasına girişecekti. Ancak bu amaçların gerçekleşmesi, 3.5 ay süren yaşamı içinde gerçekleştirilemedi ve Birlik İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığınca 16 Aralık 1946'da kapatılmış oldu. KİSB'in kurucuları şunlardı:

İdris Erdinç (Şoför ve tesvlyeci), Mehmet Ayla (Tesviyeci), Yaşar Yel (Tütün İşçisi), Ali Kırsever (Terzi), Hüseyin Yalınkaya (Singer Makina tamircisi), Osman Esen (Elektrikçi), Fethi Çeti (Tesviyeci).

Kemal Sülker

İşlevselcilik (fonksiyonalizm) Bir mimarlık konusuna önce işlev açısından bakmak akımı. Bir yapıda baş kaygının, kullanılacağı işe tümüyle uygunluğu oluşu. Birinci yeryüzü savaşından sonra geçerlik kazanan Uluslararası biçemin baş özelliğidir. Bu özelliğe verilen önem, tüm akımın işlevselcilik olarak adlandırılmasına dek vardırılmıştır. «Biçim işlevi izler» şavı bu yolun en yoğun anlatımıdır.

Gerçekte, işlevsellik eski taş döneminin mağara yerleşmelerinden beri geçerli olan bir kavramdır. İşlevine uygun olmayan gerçek bir mimarlık ürünü düşünülemez. Çağdaş mimarlığın savunusunda bu konunun öne alınışı, özellikle 19 yy batı mimarlığının, kültür temeli arayışı içinde düştüğü açmazlar nedeniyledir. Dıştan yunan tapınağı görünümündeki yapıların içlerine birbirine en zıt (müze, parlamento, klise vb.) işlevleri yerleştiren; kültürü biçimde arayan çarpıklığa karşı koyuştur.

Ancak, yanlış kullanıldığı, dördüncü boyutun —zamanın— verileri unutularak ters sonuçlara düşüldüğü de olmuştur. İşleve belli bir süre kesitinde körü körüne bağlı olan, zaman içinde işlevin gelişmesini göz önüne almayan bir davranış, başlangıçta islevselcilik gibiyken, çok kısa sürede işleve ters düşmeyi getirebilir. Çoğu kez de böyle olmuştur.

Cengiz Bektaş

İştirak, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yayın organı. Çıkaran: Hüseyin Hilmi. 26 Şubat 1910'da haftalık olarak yayımlanmaya başladı. 17 sayı çıktı. Bu evresinde özellikle Fransız kuram adamlarının yazılarına yer verildi: *(Sosyalizm ve Köylüler*, Eme Bartu, Sayı. 1,2). Sosyalist lider Jean Jaures'in gazetenin sahibine yazdığı mektup yayımlandı. (sayı: 6). Önemli ülke içi siyasal olaylar ayrıntıları ile sergilendi: *Meclis-i Meb'usanda Sosyalizm Münakaşaları* sayı: 9). 13 Haziran 1910'da, Ahmet Samim'in öldürülmesi üzerine hazırlanan özel sayı nedeniyle Divan-ı Harbi Örfi (sıkıyönetim)'de kapatıldı.

1 Eylül 1910'da yayın yasağı kadlırıldığı için yeniden çıkma olanağı buldu. Bu kez de üç sayı yayınlandıktan sonra, ameleyi başkaldırmaya teşvik ettiği savı ile sahibi tutuklana-ak, kapatıldı. Yeniden çıkma olanağı bulması iki yıl sonradır. Cumartesi ve Çarşamba günleri yayımlanan bu evresinde *(ilk sayı* 14 Temmuz 1912) gazetenin başlığı altında Tevfik Fikret'in «Milletim nev'i beşerdir, vatanım rûy-i zemin» dizesi yer alıyor, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın «naşiri efkârı» olduğu belirtiliyordu. Bu kez 13 sayı yayımlanabilen «*iştirak*» gazetesinde İtihat ve Terakki Partisi'ne sert muhalefet yazıları yer almış, özelikle sosyalist aydınların, satın alınmış sabıkalılarca dövülmelerine karşın hükümetin sessiz kalışı protesto edilmişti.

(A.C.)

Fransız Sosyalist Fırkası Reisi ve İnsaniyet (L'Humanité) Gazetesi Sermuharriri Paris Meclisi Meb'usan Azasından M. Jaurés'in Mektubu

Serbest İzmir ve İştirak gazeteleri müdürü Hüseyin Hilmi Beye,

Sizi en samimülkalp tebrik ederek devamı muvaffakiyetlerinizi temenni eylerim. Her nevi muayenet ve müzaharete hazır ve âmade olduğuma emin olunuz. İstediğiniz malûmatın itası ve lazım gelen kütüp ve risalin irsali için cevabınıza muntazırım. Arzunuz veçhile Fırkamızın programını gönderdik. Bu posta ile alacaksınız. Metin gayyur ve sabitkadem olunuz. Bu meslek daima metanet, daima ciddiyet kabul ve tavsiye eder. Türkiyeli biraderlerimize selamlarımın arzını rica ederim.

Jean Jaurés
İştirak, sayı, 6., Tarık Zafer Tunaya
Türkiye'de Siyasal Partiler, 1. bas. sf. 311

İş Yasası Belli topluluk, ya da devlette, toplumsal alanda doğup bir gelişme ile kendine özgü kuralları olan, iş ve yaşam ilişkilerini düzenleyen kurallar topluluğuna iş yasası denir. İş yasası bağımsız olmayan işçilerin iş ve yaşamlarını düzenleyen, özel kuralları içeren bir yasadır. İşleri bakımından başkalarına bağlı olanların çalışma biçimlerini, üretimdeki yerlerini belirleyen, iş ve yaşam koşulları koyan yasaya iş yasası denir.

İş yasası, hem işçinin hem de kapitalistin (işveren) hukuklarını düzenleyen bir yasa değildir. Kapitalistin özel bir uğraşı, mesleği yoktur. Onun işçi çalıştırması da amaç değildir. Kapitalistin biricik amacı kârdır. İnsanı da kâr sağlamak amacı ile çalıştırır. Kapitalistin girişimci olarak bağlı olduğu yasa Türk Ticaret Kanunu (TTK)'dur. Onun ağırlığının İş Kanunu (İK) fazla görünmesi gerçeği değiştirmez.

İş Yasasının Nitelikleri: İş yasasının bazı ortak nitelikleri vardır. Bu nitelikleri şöyle sıralayabiliriz:

a — İş Yasasının Ekonomik Niteliği.
b — İş Yasasının Sosyal Niteliği.
c — İş Yasasının Politik ve Hukuksal Niteliği.

a — İş Yasasının Ekonomik Niteliği: İş yasası üretim ilişkilerini düzenleyen, ücret ve ücret biçimlerini, fazla çalışmaları, hafta dinlenmesi, genel dinlenme, hafta arasında dinlenme, yıllık dinlenme haklarını kurallara bağlayan bir yasadır. İş yasası bölüşüm ilişkileri ile ilgilenmez ve işçinin emeğinden alacağını ücret biçiminde değerlendirir, ücrete de bir iş karşısında ödenen para olarak bakar. İş yasası, üretim araçlarının özel mülkiyetinin kime ait olduğu, üretimin kimin adına yapıldığı üstünde açık kurallar koymazsada, tüm yasanın ağırlığı özel mülkiyet ve üretim araçlarının mülkiyeti üstünedir.

İş yasası ücretlerin nasıl ödeneceği üstüne bir dizi kuralı içerir. İş yasasının en acımasız yaptırımı; ücretsiz ve tazminatsız olarak iş sözleşmesi bozma yetkisini kapitaliste veren yaptırımıdır.

b — İş Yasasının Sosyal Niteliği: İş yasası toplumun sınıflı bir toplum olduğunu en iyi belirleyen bir yasadır.

Toplum yaşamında bir çok ayrılıklar vardır. Bu ayırımlara ve ayrılıklara toplumsal ayrılıklar denir. Aynı ayrılıkları ve aynı farkları birlikte yaşayan kimselerin oluşturduğu topluma dar anlamda sosyal sınıf denir. Aynı sınıfa bağlı olan insanlar çıkarları nedeniyle birleşebilirler, örgütlenebilirler, böylece de öteki sınıflara karşı varlıklarını korumak için savaşıma girebilirler. İnsanların varlıklarını sınıf olarak koruyabilmek için girdikleri ve basarmak zorunda oldukları savaşa da sınıf savası denir. Bu savaşım insanlık tarihi kadar eskidir. Dünyanın hiç bir yerinde ve hiç bir zaman, hiç bir insana karşı sınıf savaşı yaratılmamıştır. Sınıf savaşı yaşamın kendinden doğmuştur.

İnsanlar arasında çalışmalar büyüdükçe, toplum rahatsız olmaya başlar. Daha çok insanların ekonomik ilişkilerinden, üretim ve bölüşüm ölüzeninden doğan çelişmelerin bir bölümü yatıştırılabilir. Ama işçi ile kapitalist arasındaki bu çelişmeler, yapısal nedenleri gereği, hiç bir zaman sürekli olarak çözülemez, uzlaşmaz bir niteliğe sahiptir. Sınıf savaşları bazılarının sandığı gibi yıkıcı bir nitelik taşımaz. Sınıf savaşı olmadan gelişme ve ilerleme olanağı yoktur. Sınıf savaşları tarihin motorudurlar.

Tarihteki hiç bir ayırım ve sosyal sorun çağımızın başındaki, sanayi işçileri ile kapitalistler arasındaki gibi önem kazanmamıştır. Sorun kendini ele almaya zorlamış, görmezlikten gelinmesine izin vermemiş en güçlü biçimde ortaya çıkmıştır. Bu durum karşısında Devlete dar anlamda bu sorunu çözmeyi kendine görev edinmiştir.

Sınıf savaşının ivedeliğini artırmasında doğa bilimlerinin, teknik devrimin büyük katkısı olmuştur. Buharın, elektriğin sanayiye uygulanması sınıf savaşını gittikçe hızlandırıyordu. Elektirik ve buhar, çalışma yöntemlerini değiştiriyor, el işinin yerini makinalar almaya başlıyordu. Böylece küçük sanayi ve el işleri yerlerini makinalara ve makinalı sanayiye terk etmek zorunda kalıyordu. Zanatçılar, küçük üreticiler, ustalar hep birer sanayi işçisi oldular, dün bağımsız olan bu kişiler, bağımlı birer sanayi işçisi haline geldiler. Böylece yeni mesleki bir sınıf doğuyordu. Bu yeni sınıfın fabrika ile sıkı bir ilişkisi vardı. Bundan böyle usta-çırak ilişkisi yitiyor, içtenlikler kesinlikle kalmıyordu. Artık çırağın usta olma, üretim araçları edinme umudu da silinmişti. İşçiler ortada kalmış durumdaydılar. İşçiler fabrika sahipleri ile baş edebilmek için bir iş sözleşmesi yapmayı kendileri için zorunlu sayıyorlardı. İşin yitirilme korkusu işçilerin kapitalistlerle bir iş sözleşmesi yapılmasını zorunlu hale getiriyordu. İşin yitirilmesi, İşçinin ac kalması, işsiz kalması anlamına geliyordu. Sözleşme dayatmasına karşın, uygulamadan sözleşme biçimsel olmaktan öteye gidemedi. İşçi ekonomik ve örgüt yönünden çok zayıf olduğu için, kapitaliste karşı dayatması uygulamada bir sonuç vermiyordu.

Kapitalistler, işçinin ekonomik zorluklar altında yaşama savaşı verdiklerini, örgütlerinin, sendikalarının olmadığını ya da yetersizliğini (İngiltere)de bildikleri için meydanın kendilerine kaldığını görmekte gecikmediler. Bu durum onlara çok ucuz işçi sağlama (kadın ve çocuk emeği) olanağını verdi. İnsanın çalışma gücünü yitirmesi, insanlığın da hızlı aşınması kapitalist üretim ilişkisi içinde kaçınılmaz hale gelmişti.

Sınıf savaşı örgütlü olarak çok geç başlamıştı. Ustelik yöneticilerin satınalınması nedeniyle de uzunca bir süre savaşım başarıya ulaşamadı. En haklı direnmeler, grevler, genel grevler başlamadan kısa zaman sonra kapitalistin yararına sonuçlandılar. İşçilerin yaşama koşulları çok ağırdı, direnmenin kırılması kolaylıkla sağlanabiliyordu. Yapılan kişisel yardımlar ya yetmi-

yor ya da onur kırıcı oluyordu.

İşçiler ekonomik ve sosyal bakımdan bu durumda iken, kapitalistlerde «Mançester» kuramı peşindeydiler. Bırak yapsınlar, bırak geçsinler düşünüsünü savunuyorlardı. Maden ocaklarının ağızlarında, fabrika çevrelerinde, kedi ve köpek ölüsü kadar bol çocuk ölüsüne rastlanıyordu. Kadınlar, her türlü iffet değerlerini yitiriyorlar, erkek işçiler de yorgunluktan güçsüz kalıyorlardı. Bu durumda burjuva devleti, kendini olaya uzanmak zorunda saydı. Ayrıca büyük iş kazaları, kopan parmaklar, eller, kollar, ayaklar, kırılan başlar, sakatlanan kulaklar, kör olan gözler işçiler için bir kırım halini almıştı. Bu kazaların tepkileri de gittikçe yükseliyordu. İşçiler sadece maddi varlıkları ile tehlike içinde değil, manevi değerlerini de yitiriyorlardı.

İşçilerin içinde bulundukları bu öldürücü koşullar da soruna, bir çözüm bulmalarını gerektiriyordu. Toplumsal bir kırım haline gelmiş olan açlık, iş kazaları, işçileri kendi hukuklarını aramaya bulmaya zorladı. Böylecede işçi sınıfının acılı bir savaşımı sonunda, işçi hukuku ve iş hukuku doğmaya başladı.

İlk önce fabrikalarda başlayan sınıf savaşımı, giderek ticaret, tarım, ulaştırma, ve hizmetlerde çalışanlarıda yanlarına aldı. Böylece iş sözleşmesinin kapsamı genişledi. Artık tüm işçileri içine alan bir işçi ve iş hukuku oluşuyordu. Biçimsel de olsa, kapitalistlerin sorumlu oldukları iş yasaları kuralları vardı.

İşçilerin yetersiz ücrete, işsizliğe, iş kazalarına, ağır ve uzun çalışma koşullarına karşı verdikleri sınıf savaşımı sorunu çözemiyor, ücret köleliğini de sona erdiremiyordu. Özellikle işsizliğe bir önlem getiremiyor, ara ara büyük işsizlik bunalımı oluyordu. Kapitalist üretim biçimi geçerli oldukça da kesin çözüm bulunamayacaktı. Bütün iş sosyalist düzeni kurabilmedeydi. İşçilerin yüzlerce yıllık acıları ve sancıları ancak sosyalizm ile sona erecekti.

Üretim araçlarının özel mülkiyeti ekonomik yönden güçlü bir azınlığın elinde oldukça, işyerine bağımlı olan ve bir ücret karşılığında çalışanların sayıları gittikçe artacaktır. Böylece de giderek iş yasası ve işçi hukuku, tüm çalışanların değil, işleri bakımından başkalarına bağlı olanların hukuku olacaktır. İş yasaları emeği, işçinin kişiliğine bağlı bir öge, üretim ögesi olarak sayar.

c — İş Yasasının Hukuki Niteliği. İş Yasasının hukuksal niteliği üstüne hukukçular birlik değildirler. Aslında bu hukuksal ayrılık ideolojik bir ayrılığa değin uzanmaz. Son çözümde tartışma konusu edilen hukuk, burjuva demokrasisinin anladığı hukuk, onların korunmasını öngören hukuktur. Felsefesi yönünden idealist nitelikte, materyalist hukuka karşıdır. Bu nedenle de koruduğu çıkar kapitalist sınıfın, çıkarıdır.

İş yasalarının kuralları konurken, işçinin ağırlığının yetişmediği yerlerde, geçerli hukuk kuralı burjuva sınıfının hukukudur. Bu hukukun niteliği gerçeği yansıtması, tüm çalışanları koruması, emekçi halktan yana gerçekçi ve gerçek olması değildir. Biricik özelliği, üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olanlara kâr'ı en çok kâr'ı sağlamaktır.

Başka bir anlatımla iş yasası egemen sınıfların çıkarlarını koruyan ve işçi hukukunun da filizlerini birlikte taşıyan bir yasadır. Bu filizlerin varlığı ile işyasası ve iş hukuku içinde gelişmekte olan bir karşı hukukun varlığını kabul etmek zorundayız. Karşı hukuk ve bu hukukun yasa kuralı haline gelmesi her zaman işçi sınıfının savaşımları sonunda oluşur, gelişir. Karşı hukukun doğmasında, sınıflar arası denge önemlidir. Eğer güç dengesi işçi sınıfının tarafındaysa, işçinin yararına olmayan hiç bir olay yasallık kazanamaz, yasa kuralı olamaz. Örneğin: DGM yasa tasarısı MC. hükümetince yasallaştırılmak istendi. İşçiler bu tasarıya karşı direndiler, bu konuda güç dengesi işçi sınıfından yana olduğu için tasarı yasallık kazanamadı. 14.10.1979 ara seçimlerinden sonra burjuva hükümet tasarıyı yasallaştırma çabası içine yeniden girdi. Bu kez, işçilerin sayıları ve bilinç düzeyleri dahada yükseldiği için tasarının yaşalaşamayacağına kesin gözü ile bakılabilir.

Burjuva hukukçularının çoğu, İK'na borçlar hukukuna özgü bir yasa olarak bakmaktadırlar. Borçlar hukuku iş yasasına göre genel, iş hukukuda daha özel bir hukuktur. Yargıtayın da düşüncesi ve yorumu böyledir. Bu düşünce ve yorum kesinlikle yanlıştır. Bir kere bu iki hukukun tarihi gelişim çizgileri ayrıdır. Çözmeye çalıştıkları sorunlar başkadır. Aralarında hukuksal çelişme olan sınıflarda başkadırlar. Anlaşmazlığa taraf olan sınıflar Borçlar hukukunda, daha çok küçük burjuva sınıfı iken, iş hukukunda işçi ve büyük burjuva orta burjuva sınıflarıdır. Başka deyimle ekonomik ilişkide bulunan sınıflar aynı değildirler. Tarafların birinin ötekinden istekleri de değişiktir. Borçlar hukukunda malı teslim etmek ya da sözleşileri yerine getirmek borcu varken iş hukukunda kapitalistin, üretim dışında bazı güvenceleri de işçiye sağlama yükümlülüğü vardır. Yeterli ücret iyi çalışma koşulları ve sosyal güvenlik için önlemler alma gibi...

İş yasaları ile işçilerin korunmaları sağlanacaktır. İş hukukunun tarihi gelişimi de bunu göstermektedir. YHGK, «yasa koyucuya iş yasalarını kabul ettiren tarihi nedenler ve bunların arasında iktisadi durumca zayıf olan işçiyi iktisadi durumu daha güçlü olan işverene karşı özel biçimde koruyarak toplumsal dengeyi ve toplumun sukutunu sağlamak amacı» içinde hukuk kurallarının yorumlanmasını istemektedir. (18.6.1958. 20. E. 9K. RG. 30.9.1958 G.)

Yargıtayın yukarıya alınan kararları, yasa gücünü taşımaktadır, yargıçları bağlayıcıdır. Ne var ki; bu düşünü ve yorum işçi sınıfının yararına değildir. Önce dengeci bir görüş olması nedeniyle ileriye dönük değildir. İkincisi kapitalizme soluk veren, sosyal bir patlamayı da önlemeye çalışan bir yorumdur. Ayrıca, işçi sınıfını kendi dışında hiç bir sınıf ezilmekten, kurtaramaz. En son olarakta bu yorum sınıf savaşımına, sınıfsal bilinçlenmeye çelme atan bir yorumdur. Ayrıca bu yorumun uygulamada da hemen hiç bir değeri yoktur.

d — İş Yasası ve Sınıf Savaşımı: İş Yasası sınıflı bir toplumun yasasıdır. Toplumda ağırlığı olan ve sınıf savaşımı içinde bulunan belli başlı iki sınıf vardır. Bu sınıflardan birisi burjuva sınıfı, ötekisi de işçi sınıfıdır.

İşçi sınıfına karşı, burjuva sınıfı savaşımı dayatmıştır. Gücü yettiğince ve olanak buldukça, burjuva sınıfı, iş yasaları ile işyasalarına koydurttuğu yaptırımlarla işçi sınıfı üstündeki egemenliğini, baskıyı sürdürmektedir.

Burjuva sınıfının işçi sınıfı üzerindekl sınıfsal baskılarını:

1 — Çalışma koşullarını değiştirmek ve ağırlaştırmak.

2 — Ölmeyecek kadar az bir ödemek.

3 — Zorunlu çalışma yaptırmak.

4 — Küçük çocukları çalıştırmak.

5 — İşten atmak.
a — Tazminatlı olarak,
b — Tazminatsız olarak

6 — Zarar karşılığı kesinti yapmak

7 — Yetersiz dinlenme vermek

8 — Gebe kadınları çalıştırmak

9 — İş kazalarına karşı önlem almamak.

10 — İş yaşamının denetiminin yapılmaması.

11 — Yaptırım yetersizliği:

12 — Haftalık Çalışma:

İş yasasının yukarıya aldığımız konuları sınıf savaşımının en güçlü biçimde sürdüğünü ve burjuva sınıfının yararına sonuçlandığını açık ve seçik olarak görme olanağı verir.

1 — Çalışma koşullarını değiştirmek

ve ağırlaştırmak, işçi için acılı bir olayken kapitalist için, genelde bir kârlılık işlemidir. İşçi aylarca, yıllarca çalıştığı ve uyum sağladığı işinden, kapitalistlerce uzaklaştırılabilir. İş koşullarını değiştirmenin tek yanlı olanağı yoksa da, ekonomik gücü olmayan işçi, ben bu işte ve işyerinde çalışmam diyemez.

Çalışma koşullarını ağırlaştırmanın en hukuka uymayan yanı, kapitalist istedikçe zorunlu çalışma ve fazla çalışma yapılmasıdır. Her ne kadar fazla çalışma yasaca işçinin isteğine bırakılmış görünüyorsada, kapitalistin; memleketin genel yararları, üretimin artırılması gibi nedenler ileri sürmesi halinde bu genel yararları değerlendirecek bir kurum yoktur. İşçiye düşen iş, istemiyorsa işten ayrılmaktır.

2 — Ölmeyecek kadar az bir ücret ödemek: Türkiye İstatistik Yıllığının verilerine bakılırsa, ücretlerin büyük bir bölümünün en az ücret olduğu görülür. Bunun dışında, çalıştığı yerden ücret alanları % 3-5'i ancak yaşamını sürdürecek kadar ücret alabilmektedirler. Yetersiz ücretleri daha da aza indiren, adil, insancıl, eşit olmayan birde çalışanların vergilenmeleri vardır. İşçilerin büyük çoğunluğuna en az ücret 5.000 TL. ödenmekte bunun 2.000 TL.'ye yakınıda vergi olarak kaynakta, elinden geri alınmaktadır. Böylece işçi bir gün akşama değin 13 ekmeğe, kuru, zeytinsiz, peynirsiz, bir bardak çaysız ekmeğe çalıştırılmaktadır.

150 yıl önce, kapitalizmin en acımasız olmaya başladığı dönemde, İrlanda'lı işçileri Britanya adasında, gündelik 1-2 kilo patatese çalıştırırlardı. İşin özü bakımından 13 ekmeğe çalışan işçi ile 2 kilo patatese çalışan işçi arasında bir ayırım var mıdır? Bir tek ayırım, araya 150 - 200 yıla yakın zaman girmesidir. Bu da gösteriyor ki; kapitalizmde bekleme mutluluk getirmez. Her geçen gün işçinin sömürülerek ekmeği küçülerek geçer.

3 — Zorunlu çalışma yaptırmak. İş yasası, zorunlu nedenlerle fazla çalışmaya zorluyor. Buna göre işçinin yorgun olması, sağlık durumunun bozukluğu, moral yetersizliği, acısı, sancısı kapitalisti ilgilendirmemektedir. Eğer alet ve makinalardan birisi bozulmuş ya da bozulma olanağı varsa ve bu işler de kapialiste göre, hemen yapılması gerekse, ya da üretimde zorlayıcı bir neden varsa, işçilerin bir kesimi ya da tümü fazla çalıştırılabilirler. Eğer işçi çalışmak istemezse, tazminatsız olarak işten kovulur.

«Zorlayıcı», «acele» gibi nedenlerin değerlendirilmesini, yasa kapitaliste vermiştir, işçinin kendi vücudu üzerinde bir kullanma hakkı kalmamıştır. Bu hallerde işçi kendisi için değil, onu çalıştıranın tatlı kârları, yağı balı, eti ekmeği için çalışmaktadır.

4 — Küçük çocukları çalıştırmak. İş yasası, açıkça hangi yaşlardaki çocuklar çalıştırılmazlar onu yaptırıma bağlamamış, gündüz 16, gece de 18 yaşını doldurmamış olan işçilerin günde 8 saatten fazla çalıştırılmasını yasaklamıştır. (Çalıştırılmaları halinde, verilecek ceza 1.500 liradan az olmayacak ağır para cezasıdır.)

Gerçekte İş yasası her yaştaki, ayakta durabilecek ve yürüyecek güçte olan çocukların emeklerini kapitaliste satabileceklerini yasaklamıyor. İş yasası insana önce bir insan ola ak bakmayı düşünmemektedir. Onun bir tek amacı kapitaliste en çok karı sağlayacak ucuz emeği iletmektir.

5 — İşten kovmak: İş yasası Anayasanın koyduğu temel haklara karşıdır. Anayasa çalışmak herkesin hakkıdır, demekle çalışmanın bir hak olduğunu bu hakkın da işçinin elinden alınamayacağını yaptırıma bağlamıştır. Üstelik çalışma hakkı temel haklardandır, hiç bir nedenlede kişinin elinden alınamaz.

Kapitalist, İş yasasına dayanarak işçileri istediği zamanda işten atabilir, bu ona bir hak olarak verilmiştir. Bir insanı yargıç kararı olmadan işinden atmak onu son çözümde, açlığa ve ölüme mahkum etmek demektir. İşten atma hakkı ile kapitalist, işçinin yaşamı üzerinde korkunç bir hak! kullanmaktadır. Ayrıca işçi iş alet ve makinalarını bozmuyor, onları zarara sokmuyor, çalmıyor ve üretimi de gereği gibi yürütüyorsa, işçinin işten atılması ile doğacak sonuçlara katlanma zoru altında neden kalınsın.

Atılan işçilere, bir tazminat ödenmesi sorunu hiç de çözmez. Gerçekte işçiye ödenen tazminatı gene işçi ödemektedir. Örneğin: 250 TL. olan bir işçi tazminatlı olarak işten atılsa yerine alınacak ve aynı işi yapacak işçiye 180 lira ödeyecektir. Kapitalist bu kez, 70 lira daha az ödeyecek bu parada yeni işçinin ödemeleri arasına girecektir.

6 — Zarar karşılığı kesinti: Kapitalist, çalıştırdığı işçi ücretlerinden on günlük parayı işçinin verdiği zarar karşılığı olarak keser ve bu parayı ulusal bir bankaya yatırır. İşçi işten ayrılırken tekrar bu paralar kendine geri ödenir. Görünüşte normal bir davranış, gerçekte bu işletmede olan zararları işçiye yükleme anlamına gelir. Yararı kapitaliste, zararı da işçiye yükleme hiç bir zaman işletmede eşitliği sağlayacak bir uygulama değildir. Çağdaş üretim anlayışı içinde, işletme risklerinin tümünü işletmeci ödemek zorundadır.

Ayrıca 100 işçi çalıştıran birinin işçiden keseceği ücret tutarı 1000 gündelik eder. Bu da gündelik 300 lira ücretten 300.000 lira tutarında bir parayı, geliri, kendine ait olmak üzere kapitaliste bırakmak demektir.

7 — Yetersiz dinlenme vermek: İş yasasının verdiği yıllık dinlenme süresi hem çok az hemde adaletli değildir. Yasaya göre işçiler 12 - 24 iş günü dinlenme hakkı kullanırlar. Bu süre önce sanayinin yarattığı yorgunluğu giderecek yeterlikte değildir. Üstelik, dinlenmeler yorgunluk ölçüsüne göre ayarlanmamıştır. Bir işçi 20 yıl çalışsa sonunda da işten atılsa ve başka bir işyerinde yeniden işbularak çalışması halinde dinlenme süresi yorulduğu 20 yıllık süreye göre değil, yeni işe girmiş olan işçiye göre, yıllık 12 gündür. Yurdumuzda yasalar, çok çalışana az, az çalışana da çok dinlenme sağlıyor.

Bununla da kalmamakta yıllık ücretli izinler 12 günden fazla ise, işçinin isteği alınarak, dinlenmeler 12'şer gün olarak verilirler. Kolaylıkla anlaşılacağı gibi, işçinin isteğine bağlı olmak bir göstermelik, gönül alma ve yasak savma anlamına gelir.

8 — Gebe kadınları çalıştırmak: İş yasası, gebe kadınların çalıştırılma süresinde de cimri davranmıştır. Ayrıca doğumdan sonraki kadın işçinin durumunu hiç hesaba katmamış, doğumdan 6 hafta sonra çocuğun kadın işçiye getirdiği sorunlar üstüne eğilmemiştir bile. Doğan çocuğa bakacak kimsesi olmayan işçi kadınlar 6 hafta sonra çocuğu yalnızlığa bırakarak işe gelmektedirler, ya da işten ayrılmak zorunda kalıyorlar. Her işyerinin kreşleri olmadığı düşünülürse işçi kadının ne büyük zorluklar altında yeni işçileri büyüttüğü anlaşılır.

9 — İş kazalarına karşı önlem almak: «Her işveren, işyerinde işçilerin sağlığını ve iş güvenliğini sağlamak için gerekli olanı yapmak ve bu hususdaki şartları araçları noksansız bulundurmakla yükümlüdür», diyor yasa. Görünüşte iyi bir yaptırım. Ama hemen hemen hiç de uygulama olanağı yoktur. İşyerleri gereği gibi denetlenmemekte, kusurlu bulunan kapitalistlere de gerekli ceza verilmemektedir. İşçinin, yapma ve yararma organlarının yitirilmesine karşılık kapitaliste verilecek cezalar basit para cezasıdır.

İş kazalarına karşı önlem alınmaması nedeniyle yıllık iş kazası sayısı 250 - 300 bin civarındadır. Dünyada iş kazasına uğrayan ve sakatlanan işçileri sayılarında 2. sırayı almaktayız.

10 — İş yaşamının denetiminin yapılmaması: İstense de işyerlerinin gerekli önlemi alıp almadıklarını denetleme olanağı yoktur. Türkiye'de işyerlerinin denetlenmesi bir yasak savma gereği yapılmaktadır. Ciddi denetleme yapmak isteyen denetçiler üzerinde büyük baskı vardır. Bunun dışında, denetçilerin sayıları da çok yetersizdir. Büyük bir kısmı denetçilik yaptığı işi bil-

memektedir. Ekip halinde denetlenmesi yapılan işyerlerinin sayıları yok denecek kadar azdır. Bu nedenlerle denetlenemeyen işyerleri, işçiler için ölüm kusmatadır.

11— Yaptırım yetersizliği: İş yasası kusurlu ve sorumlu kapitalistler için komik denecek kadar az para cezası koymuştur. Hiç bir eylem ve işleme, hapis cezası konmamıştır. Uygulamada cezaların da çoğu ertelenmektedir.

12— Haftalık Çalışma: İş yasasındaki haftalık çalışma süresi uzundur. Dünyanın bir çok ülkelerinde, kapitalist olsun sosyalist olsun, haftada 6 iş günü çalışılan ülkeler kalmamıştır. Yurdumuzda kamu görevlileri cumartesi günü çalışmadıkları halde işçiler çalışmaktadırlar. Bu uygulama Anayasanın eşitlik ilkesine karşı bir uygulamadır.

Memurlar cumartesi günü ise gelmezlerken işçinin işe gelmesi göstermelik bir uygulama olmaktadır. Bir köprü yapımında ambar memuru, mühendis işe gelmediği halde işçiler gelip bekleşmektedirler.

İş yasasının; işçiye karşı, Anayasanın temel haklar ve özgürlükler ilkesine karşı, insan ve yurttaş haklarına karsı olan yaptırımlarına, uygulamasına kısaca değinmiş bulunuyoruz. Yarattığı keskin çelişkiler nedeniyle sınıfsal savaşımı en nesnel olarak iş yasası hızlandırıyor.

İbrahim Türk

İttifak-ı Hamiyet Osmanlı devleti döneminde, Kuleli Vakası'ndan sonra, Meşrutiyet rejimini kurmak yolunda hükümet darbesi girişiminde bulunan örgütün adı (1865). Bu örgütün giriştiği eylem, burjuva demokratik anlamda ikinci devrim girişimi sayılır. Adındaki «hamiyyet» sözcüğü Fransızca «Patriotizm» anlamında kullanıldığı için bu örgüt «Yurtseverler Birliği» adıyla anılabilir.

İttifak-ı Hamiyet, temel eylem biçimi olarak tedhişçilik yöntemini benimsemişti. Bunların amacı, Sadrazam Ali Paşa'yı öldürüp yerine Mahmut Şevket Paşa'yı geçirmektir. Yâni padişahlığa karşı değil, Ali Paşa'ya karşıdırlar. Ali Paşa'nın ölümüyle Meşrutiyet rejiminin kurulması yolundaki başlıca engelin kalkacağı inancındadırlar. Bu örgütte önderlik gençlerdedir. Ordu mensupları ikinci plânda kalmakla birlikte, hazırlanacak darbenin örgütlenmesi amacıyla Zaptiye Nâzırı Muavini ve İstanbul Karakolları Feriki gibi önemli mevkilerdeki görevliler örgüte alınmıştır. Örgütün arkasında en büyük isim olarak Şehzade Murat (Padişah Murat V. 1840-1904) vardır.

«İttifak-ı Hamiyet» esinlendiği Karbolenmişti. İttifak-ı Hamiyet, karbonari örgülenmişti. İttifak-ı Hamiyet, Karborari örgütüyle İstanbul'a kaçan Mazzini ve Garibaldi yanlısı Cumhuriyetciler aracılığı ile ilişkilidirler. Örgütte Ebüzziya ve Süleyman Paşa gibi önemli kişiler de vardır. Örgüt, darbe girişiminde bulunacağı sırada Ayetullah Bey (Hamdullah Suphi Tanrıöver'in büyük amcası) tarafından ihbar edilir, darbe girişimi etkisiz kalır ve örgüt üyelerinden ele geçenler tutuklanırlar. Darbe ile ilgili diğer kişiler, Ali Paşa'nın atamaları ile etkisizleştirilir.

«İttifak-ı Hamiyet», ordunun yardımı ile Abdülaziz'i tahta çıkarmak isteyen Kuleli Vakası faillerinin örgütünden nicelik ve nitelik olarak farklıdır. Üyelerinin içinden tutuklananlar arasında Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın vekilharcı Azmi Bey'in bulunuşu, suikasti Mustafa Fazıl Paşa'nın düzenlediği fikrini vermektedir. Üyelerinden bir kısmı Avrupa'ya kaçtı. Bunlar Avrupa'da faaliyetlerine Mustafa Fazıl Paşa'nın himayesinde devam ettiler. Şinasi, Namık Kemal gibi ileri gelen Meşrutiyetcilerle «İttifak-ı Hamiyet» örgütü birleşememiştir.

«İttifak-ı Hamiyet örgütünün başarısızlığının temel nedeni, uluslararası dengedir. O yıllarda III. Napoléan Fransa'sı, Osmanlı devletine bir reform projesi dayatmıştı. Bu projede Meşrutiyet ve Anayasalı bir rejim kurulması istemi yoktur. Bu nedenle İttifak-ı Hamiyet, dış destek sağlayamamıştır

Yankıları: İttifak-ı Hamiyet örgütünün dağıtılmasından sonra, bu örgütteki gençler, Avrupa'ya kaçmışlar, burada Polonyalı, Romanyalı, İtalyan ulusal devrimcileri ve Marksist devrimcilerle tanışmışlardır. Avrupa'da toplanan ve Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa'nın da katılması ile güçlenen gençler, mutlakiyet yönetimi aleyhindeki çalışmalara hız vermişlerdir. Bu gençlere Jön Türk (Jeunes Turcs) denilmiştir. «İttifak-ı Hamiyet» içinde yer alan kişilere «Yeni Osmanlılar»da denilmektedir. Osmanlı ülkesinde ise, Halil Şerif Paşa, Anayasal bir rejim kurulması için bir «muhtıra» hazırlamış, bu konuda Fransa'nın desteğini beklemiştir. Mustafa Fazıl Paşa, Yeni Osmanlılara gençlik ve düşün akımı olarak, kendi amaçlarına hizmet ettirmek için önderlik etmiştir. Yayılan düşüncelerle, Osmanlı toplumunda mutlakiyet rejimi aleyhinde gittikçe kuvvetlenen bir gelişme başlamış ve bu gelişme giderek yönetenler arasında da yandaşlar bulmuştur: Örneğin Şûrayı Devlet Başkanı Mithat Paşa, meşrutî bir düzenin kurulmasını istiyor, kendisini aydınlar da destekliyordu. İttifak-ı Hamiyet, Meşrutî bir düzenin kurulması yolunda katkıda bulunmuştur.

(E.K.B.)

İttihad-ı Muhammedi Fırkası (Fırka-i Muhammediye). 5 Nisan 1909'da İstanbul'da kuruldu. Kurucuları arasında Saidi Kürdi, Muhammed Efgani, Derviş Vahdeti gibi islamcılığın önde gelen kişileri vardı. Kuruluştan on gün önce, partinin organı olan «*Volkan*» gazetesinde, bütün müslümanları Ayasofya Camisine çağıran bir duyuru yayınlandı. Bu duyuruda, partinin, dinsel bir törenle kurulacağı belirtiliyordu. Sözü edilen gün (5 Nisan) Ayasofya meydanında toplanan binlerce kişiye, Derviş Vahdeti, özetle şöyle konuştu. **Ey ümmeti Muhammed.** Allah'ı tanımayanlar ya son derece bilgisizdir, ya da bilgili geçinip dinden tad alamayanlardır. Evrene bakılırsa, Allah'ın tek ve bir olduğunu kabul etmemek elde değiidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında bugün konuşmak gün değildir. Bu gün birlik olma düşüncesi her yerde uyanmıştır. Bunun için herkes bir derneğe girebilir. Ülkemizde çeşitli ırklar vardır. Bunların hukuk açısından bizden hiç bir ayrımı yoktur. Biz dinsel birlik meydana getirince aramızda ayrılık çıkacak sananlar pek çoktur. Biz bu düşünceyi kesinlikle kabul etmiyoruz. Bu toplantımız nedeniyle fırıldak çevirmek isteyenleri daha sonra *Volkan*'da bildireceğim. Herkes inansın ki, iyi niyetten başka bir amacımız yoktur. Kalblerinde hıyanet olanları Allah kahretsin.

Okunan mevliten sonra, sayısı yüzbini bulan kalabalık tekbir getirerek, Yerebatan' daki parti merkezine kadar yürüdü.

41 maddeden oluşan parti tüzüğünde, partinin başkanı olarak, «Hazreti Muhammed Mustafa» (Madde 1) gösteriliyordu. Üçüncü maddede partinin amacı şöyle açıklanıyordu. «Cemiyetin amacı, hilafet ve diğer ülkelerde oturan müslüman unsurların ahlak açısından iyi olmasına ve toplumsal açıdan ilerlemesine tek ve biricik neden Kuranı Kerim'in, kutsal şeriatın kıyamete kadar devamı için çaba göstermek, yüce şeri şerif ve anayasa ile hilafet merkezinde sağlaştırılan bu yönetimi canı gibi koruyarak bütün islam dünyasını saldırıdan korumaktır.» «Cemiyet, bütün islam ülkelerini çalışma alanı olarak kabul etmektedir» (Madde 4).

İhtilalci niteliği ağır basan parti, batı-aşma hareketlerinden hiç bir yarar görmeyen halkın tepkisini dinsel açıdan belli bir noktaya toplamak istiyordu. Özellikle ittihat ve Terakki'ye karşı bir muhalefet cephesi oluşturmak amacıyla derhal harekete geçildi. «*Volkan*» gazetesinde şu tür yazılar çıkmaya başladı. «Acele et Mizan. Arş ileri Serbesti. İmdat Osmanlı. Sebat et İkdam. Haktan yana olan basın, hep toplanalım. İşte istibdat kalesi! İşte hürriyet şehidi, zincirlere bağlanıyor. Bize imdat diye kollarını uzatıyor. Kale ise zavıftır. Sihir ile dir ki kuvvetli görünüyor. Kale koruyucuları da sihirle bağlı. İşte *Volkan* Sancaktarlık göreviyle ilerliyor. Çünkü zafer bizdedir. Emin olunuz ki, Hak bizimledir.» İttihad-ı Muhammediye partisinin de kışkırtmalarıy-

la, kısa bir süre sonra 31 Mart olayı patlak verdi. Bu olaydan sonra şeriata bağlı bir düzen kurmayı tasarlayan parti, Hareket Ordusu, olayları bastırdıktan sonra kapatıldı. Derviş Vahdeti ile yandaşlarının bir kaçı idam edildi. Bir çok kişi de hapis cezasına çarptırıldı.

Cengiz Gündoğdu

Nuri İyem'in bir yapıtı

İYEM, Nuri (1915). Ressam. Günümüz gerçekçi resminin önde gelen ustalarından olan Nuri İyem 1944 yılında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nü birincilikle bitirdi. Öğrencilik yıllarında Nazmi Ziya Güran, Hikmet Onat, İbrahim Çallı ve Leopold Levy gibi ustaların yanında çalışan sanatçı atölye arkadaşlarından Avni Arbaş, Turgut Atalay, Selim Turan, Ferruh Başağa, Fethi Karakaş gibi sanatçılarla birlikte «Yeniler» grubunu oluşturdu. İlerici bir girişim olan «Yeniler» hareketinin ilk sergisi 1940 yılında açıldığında Nuri İyem grubun en etkin ressamlarından biri olarak belirdi.

Nuri İyem üzerine Celal Esad Arseven şu bilgileri veriyor: «1946 yılından 1962 yılına kadar gerek İstanbul'ad ve gerek Ankara'da yirmiden fazla kişisel sergi açan Nuri İyem yurtdışında da Paris'te, Hollanda'da, Venedik'te ve Sao Paolo'da resimlerini teşhir etmiştir. 1946'dan 1961'e kadar da tanınmış Türk sanat kritikleri tarafından eserleri hakkında yirmiyi mütecaviz yazı intişar etmistir. Tablolarından başka İzmir Alsancak Emlak Kredi Bankası'nın duvarına bir dekoratif pano, İstanbul yeni Belediye Sarayı'na üç pano yapmıştır. İstanbul Resim Müzesi'nde Hoşkadem Camisi, Kendi Portresi, bir natürmort ve Ankara Meclisi'ne seramik masa dekorları ve abstre kompozisyonu isimli eserleri vardır. Bunlardan başka Ankara Milli Kütüphane'da bir abstre kompozisyonu ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde üç eseri vardır. Hisli bir realizm ile başlayan Nuri İyem, kübizm, abstre geometrik tarzlardan takip ederek tekstral değerlere ehemmiyet veren bir ressamdır.»

Sezer Tansuğ ise Nuri İyem ve «Yeniler» hareketini şöyle değerlendiriyor: «Türk resminde toplumcu gerçekçilik İkinci Dünya Savaşı sonlarında Yeniler adını alan bir grup sanatçıyla başlamış ve Nuri İyem bu grupta yer alan en etkin birkaç ressamdan biri olarak önemli yapıtlar ortaya koymuştur. Yeniler olayı D grubu sanatçılarına karşı bir tepki olarak değerlendirilebilir. Çünkü D grubu sanatçıları Türkiye'nin toplumsal gerçekleşine fazla eğilmiyor, ancak çağdaş resim sorununun bir görsel anlatım olarak etkinleşmesine çalışıyorlardı.»

1940 - 50 yılları arasında gelişen sosyalist hareketin etkisiyle Nuri İyem ilerici çevrelerle ilişkiler kurmuş, hatta bu nedenle baskılara da uğramıştır. 1950'den sonra gerek baskıların yoğunlaşması, gerekse resim alanında soyut resim akımının geçerli akım haline gelmesi birçok ressam gibi Nuri İyem'i de etkilemiş bu dönemden sonra sanatçı abstre kompozisyonlara yönelmiştir. 1960'larda nisbi bir demokrasi ortamının dirilmesinden sonra Nuri İyem yeniden figürlü resme dönmüş, bu kez köylü portreleri üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bu portre çeşitlemelerinde abstre çalışmalarının büyük etkisi olduğu ve resimsel değerleri büyük bir ustalıkla kullandığı görülmektedir. Nuri İyem de seramik sanatçısı olan Nasip İyem'le evlidir.

İzdüşüm (projeksiyon) Bir cismin bir düzlemde gösterilmesi. Bunun için, cismin her noktasından birbirine koşut olarak geçirilen doğruların izdüşüm düzlemiyle kesistikleri noktalar saptanır. «Dik İzdüşüm» de, doğrularla düzlem arasındaki acı 90 derecedir «Eğik İzdüşüm» de genellikle bu açı 45 derecedir.

İZ, Fahir (İstanbul 1911). Edebiyat tarihçisi. Orta öğrenimin Galatasaray Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1938). Aynı fakültede asistanlık, Londra ve Oxford Üniversiteleri'nde doçentlik yaptıktan sonra son görevl Edebiyat Fakültesi Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü'ne profesör oldu.

Başlıca Yapıtları: Eski Türk Edebiyatında Nesir (1964), *Eski Türk Edebiyatı'nda Nazım* (1966, 1967). Ayrıca XIX. yüzyılda yaşadığı ileri sürüleri bir yazarın *Pabuççu Ahmed'in Garip Maceraları* adlı oyununu bularak baskıya hazırladı (1961),

İZBERK, Tuncay (İstanbul - 1942). Karikatürcü. Orta öğrenimini Kabataş Lisesi'nde yüksek öğrenimini Gazetecilik Enstitüsü'nde tamamladı. İlk karikatürleri *«Hayat»* dergisi'nde yayımlandı (1963). *«Akşam»*, *«Haber»*, *«Pardon»*, *«Hürriyet»*, *«Yelpaze»*, *«Zübük»*, *«Papağan»*, *«Sosyal Adalet»* dergi ve gazetelerinde çalıştı. Karikatür roman ve çizgi film çalışmaları da yapan Tuncay İzberk, Nasredin Hoca çizgi film yarışmasında Birincilik Ödülü kazandı (1979).

İZER, Zeki Faik (1909). Ressam. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde Çallı'nın öğrencisi olarak çalışan Zeki Faik İzer 1928 yılında Avrupa sınavını kazanarak Paris'e gitmiş, Andre Lhot Atölyesinde uzmanlık eğitimi görmüş 1932 yılında ise İstanbul'a dönerek Gazi Terbiye Enstitüsü'nde öğretmen olarak çalışmaya başlamıştır. 1933 yılında «D» Grubunun kuruluşunda aktif olarak yer alan Zeki Faik İzer bir yıl kadar bu grup ile yapıtlarını sergiledikten sonra 1934 yılında tekrar Paris'e gitmiş, büyük ustalardan kopya çalışmaları yapmış, 1936'da yurda dönerek Güzel Sanatlar Akademisi öğretim üyeliğine atanmıştır. 1950 yılından itibaren Akademi içinde ve yönetici çevrelerde etkinliğini arttıran Zeki Faik İzer soyut resim anlayışının önde gelen temsilcilerinden ve Türk resim sanatını Batı'lı bir düzeye ulaştırma savı içinde çalışmalar yapmış sanatçılarımızdandır.

1948 yılında Fransız Konsolosluğu'nda açtığı resim sergisi nedeniyle Ahmet Hamdi Tanpınar sanatçı üstüne görüşlerini belirtirken «bugünün sanatkarı gözün küçük tatminleri ve tatlı hayretler için değil, zekanın en imkansız iddialarını yerine getirmek için çalışıyor. Göz terbiyemizi altüst eden, ona hiç alışmadığı bir istiklali veren bu ihtilal ressamın paletini ve şekiller dünyasına tasarrufunu kökünden değiştirdi. Bir uçurum kenarında güneşe bakarak yapılan bir raksa çok benzeyen bu cesarete düşmemek için insanın baştan aşağı muvazene, bilge olması lazım gelir. Zeki'yi çok defa ayrı ayrı teknikleri olmakla, şahsiyetini bölmüş bulunmakla ittiham ettim. Fakat eserleriyle başbaşa geçirdiğim şu son altı ay yirmi senelik dostumun bana tek bir şahsiyet, tek bir palet, tek bir görüş ve son tablolarının vardığı merhaleye doğru tek bir gelişme olduğunu gösterdi» demiştir. 1948 - 52 yılları arasında Güzel Sanatlar Akademisi müdürlüğü görevini sürdürürken de, daha sonra da resmi çevrelerin ilerici sanatçılar üzerine yaptığı yoğun baskılara yardımcı olmakla çok kez eleştirilmiş olan Zeki Faik İzer 1955 yılında Akademi'nin resim bölümüne geçmiş, ve devlet sergilerinde kendisine çeşitli birincilikler ve ödüller verilmiştir.

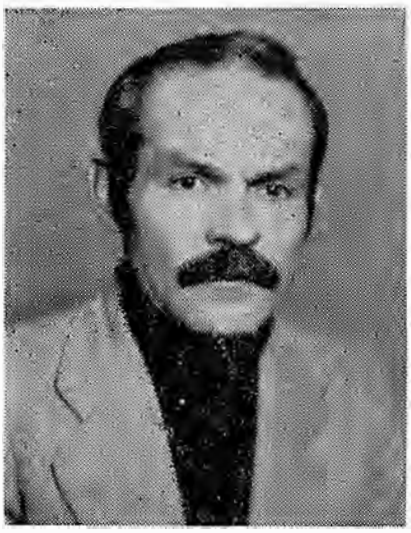

Muzaffer İzgü

İZGÜ, Muzaffer (Adana 1933). Öykücü. Orta öğrenimini Diyarbakır İlk Öğretmen Okulu'nda tamamladı. İlkokul ve orta okul Türkçe öğretmenliği yaptı. 1979 yılında isteğiyle emekliye ayrıldı. Gülmece türündeki ilk yazılarını *«Akbaba»* dergisinde yayımlamıştı. Sonra, *«Milliyet»*, *«Cumhuriyet»* gazetelerinin gülmece sayfalarında yazdı. ***Gecekondu*** (1970), ***İlyas Efendi*** (1971), ***Halo Dayı*** (1973) adlı romanlarının yanısıra özel tiyatrolarda sahneye konulan ***İnsaniyettin*** (1972), ***Karadüzen*** (1974) v.b. oyunlariyle tanındı. ***Bando Takımı*** (1975), ***Donumdaki Para*** (1977) kitaplarında öykülerini birleştirdi. ***Hıdır Baba*** adlı öyküsüyle Akşehir Nasrettin Hoca ve Turizm Derneği'nin açtığı Ulusal Gülmece Öyküsü Yarışması'nda üçüncü ödülü kazandı (1977).

İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat - 4 Mart 1923): Kurtuluş Savaşından sonra, İstanbul tüccarlarının Avrupalılarla Rum ve Ermenilerin yerini almak amacıyla İstanbul'da kongre düzenleme girişiminde bulunmaları üzerine, Ankara Hükümeti İstanbul yerine İzmir'de, kendi denetimi altında bir kongre toplanmasını uygun buldu. Kongre, 1921 Anayasasının hazırlanışı sırasında Mecliste «mesleki temsil sistemi»ni savunmuş bulunan ilk İktisat Vekili (1922-1923) Mahmut Esat Bozkurt'un öncülüğünde düzenlendi. Tüm illerden gelen tüccar, sanayici, çiftçi, işçi vb. temsilcileri, kongrede kendi «zümre» ve «grup»larının isteklerini dile getirdiler ve savundular. İstanbul'da «gerek ithalat ve ihracat ticaretinde ve gerekse toptancı ve yarı toptancı ticarette Türk tüccarının hâkim olması» amacıyla kurulmuş olan Milli Türk Ticaret Birliği, İzmir'e hazırlıklı gelmişti ve kolayca kongreye egemen olabildi.

Milli Türk Ticaret Birliği, esnafı ve işçileri de kendisine bağımlı örgütler çevresinde tomlamaya çalışmış; İstanbul Esnaf Birliği ile Türkiye Umum Amele Birliği'ni kurdurmuştu. Milli Türk Ticaret Birliği'nin kurucularından Ahmet Hamdi Başar'a göre bu esnaf ve işçi örgütlerinin oluşturulmasının nedeni, Bırakışma (Mütareke) yıllarında kurulan işçi parti ve derneklerinin Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, Türk-Sovyet dostluğundan da yararlanarak, işçilerde sınıf bilincini uyandırmaya, işçileri örgütlemeye girişmeleri karşısında, sosyal sınıfların yaratılmasına ve bunların birbirine (tüccar sınıfına) düşman olmamalarına çalışmaktı. Bu nedenle sözü geçen örgütlerin üçü de aynı amaç çerçevesinde çalıştıklarını açıklamaktan kaçınmamışlardı. İzmir'deki kongreye «ihtisas komisyonları» oluşturarak ön hazırlıklar yaptıktan sonra gelmişler ve çeşitli illerin delegeleriyle ilişki kurarak kimin başkan seçileceğini, başkanlık divanının kimlerden oluşacağını önceden belirlemişlerdi. Milli Türk Ticaret Birliği'nin kongreden istekleri şunlardı:

1. Gümrük koruması ve gümrüklerdeki egemenliğimizin kayıtsız koşulsuz olması.

2. Yabancı sermayeye, devletle ortak bile olsa, hiçbir yoldan herhangi bir biçimde tekel ve ayrıcalık verilmemesi, varolan tütün tekelinin (Rejisinin) kaldırılması,

3. Kıyılarımızda kabotaj hakkının kullanılmasında ne devlete ne de kişilere ayrıcalık tanınmaması (gemi işletmeciliğinin Türk armatörlere açılması),

4. Ulusal bir emisyon bankası kurulması (bu banka tüccarın da katılacağı bir anonim şirket statüsünde olmalı, devlet ancak sermayesinin yarısı kadarına katılabilmelidir),

5. Yabancı sermayenin zararlı olmayacak sermayesinin yarısı kadarına katılabilsi,

6. Dış ticaretin devletin de sermayesine katılacağı büyük Türk anonim şirketlerinde örgütlendirilmesi ve ulusallaştırılması,

7. Vergilerin yeniden düzenlenmesi,

8. Ekonomik ve mali kararlar alınırken meslek ve uzmanlık kuruluşlarının görüşlerine başvurulması,

9. İş adamı ve iş yaşamında çalışacak personel yetiştirmek amacıyla, çeşitli düzeylerde okular ve kurslar açılması.

Türkiye solu da İzmir İktisat Kongresine geniş ilgi göstermekteydi. Milli Ticaret Birliği'nin güdümündeki Amele Birliği'ne sert eleştiriler yönelten *«Aydınlık»* dergisi, çeşitli sayılarında, işçi ve köylü delegelerin kongrede nasıl bir tutum takınmaları gerektiğini ortaya koyan yazılar yayımladı. Dergide devlet çiftlikleri, koperatif çiftlikler ve tarım komunaları, —küçük ve orta sınıf köylüye yardım olmak üzere— köy bankaları kurulması, köylüye toprak dağıtılması gibi istekler dile getiriliyor; endüstri işçilerinin hangi isteklerde bulunmaları gerektiğini belirten ayrıntılı bir liste yer alıyordu.

Çeşitli illerden gelen 1135 delegenin katılmasıyla 17 Şubat 1923'de açılan kongrede Milli Türk Ticaret Birliği'nin adayı Kâzım (Karabekir) Paşa, Mustafa Kemal'in izniyle başkanlığa seçildi. Mustafa Kemal, açılış söylevinde kongrenin amacını şöyle belirliyordu: «Uzun gafletlerle ve derin ilgisizlikle geçen yüzyılların ekonomik yapımızda açtığı yaraları tedavi etmek ve çârelerini aramak, memleketi bayındırlığa, milleti refaha ve saadete ulaştırma yollarını bulmak için yapılacak çalışmaların başarıyla sonuçlanmasını dilerim.» Mustafa Kemal, delegeleri de şöyle niteliyordu: «Sizler doğrudan doğruya milletimizi temsil eden halk sınıflarının içinden ve onlar tarafından seçilmiş olarak geliyorsunuz. Bu bakımdan memleketimizin halini, ihtiyacını, milletimizin elemlerini ve emellerini yakından ve herkesten daha iyi biliyorsunuz. Sizin söyleyeceğiniz sözler, alınması gereğini belirteceğiniz tedbirler halkın dilinden söylenmiş sayılır. Ve bunun için en yerinde olanlardır. Çünkü halkın sesi, hakkın sesidir.» İktisat Vekili Mahmut Esat (Bzkurt) ise açılış konuşmasında örgütlenmenin önemini vurguladı.

Kongrede her «zümre» ya da «grup» için bir arma (amblem) saptanmıştı: İşçi grubununki çekiç tutan bir işçi eli; çiftçilerinki bir buğday başağı ile pulluk; tüccarlarınki bir gemi, vinç ve demiryolu; sanayicilerinki birer bacalı iki fabrika, vb.

Delegelerin niteliği nedeniyle katılan «zümre» ve «grup»lar arasında önemli çatışmalar olmadı. Başlıca tartışmalar, âşar (tarım ürünlerinden alınan gelir vergisi) ve Türkiye'den çıkarılan kömürün koruma altına alınması istekleriyle kimi işçi istekleri üzerinde oldu. Çiftçiler âşarın kaldırılmasını, bunun devlet bütçesinde yaratacağı boşluğun tüm sınıflara paylaştırılmasını istediler. Tüccar ve sanaviciler ise vürürlükteki yöntemin adaletli bir âşar yöntemiyle değiştirilmesini savundular. Sonunda işçi grubunun görüşü, küçük bir oy farkıyla benimsendi. Öte yandan, sanayicilerin dıştan alınan kömürün daha ucuz olacağını öne sürerek dışalımının serbest bırakılmasını istemelerine karşılık, tüccarların görüşü benimsenerek yerli kömürün yüksek gümrük vergileriyle korunması kararlaştırıldı. İşçi grubunun ayrıcalıklı yabancı kurumların devletleştirilmesi, 10 bin liravı asan sermayenin «müteraki» vergiye bağımlı tutulması, büyük çiftliklerin bölünmesi, işçilere

kârdan pay dağıtılması, hafta ve bayram tatillerinde işçilere tam gün ücreti verilmesi, aylık ücretli izin vb. istemleri öteki grup ve zümrelerin sert tepkileriyle karşılandı ve reddedildi. İşçi grubunun herbiri ayrı ayrı oylanarak —kimi oybirliği, kimi oyçokluğu ile— kabul edilen «iktisat esasları (bugünkü dille) şunlardı:

İşçi Grubunun İktisat Esasları:

1. Amele denilmekte olan kadın ve erkek çalışanlara bundan böyle işçi denilme-

2. Bulaşıcı hastalıklar ve özellikle verem son zamanlarda işçiler ve yoksullarla ailelerinde pek aşırı etkiler yaparak ırkın özünü zedelediğinden, geliri kurulacak verem tecridhaneleri, senatoryum, emzikhaneler ve hastanelerin masraflarına karşılık tutulmak üzere «sıhhat vergisi» adıyla bir verginin gelir vergisine bir ölçüde eklenmesi,

3. Milletvekili ve belediye seçimlerinde mesleki temsil yönteminin kabulü,

4. Sendika hakkının tanınması. Tatil-i Eşgal (grev) Kanununun yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere incelenip düzenlenmesi,

5. Tarım dışındaki sanayi işçileri ile tüm işçiler için, bir saat dinlenme süresi dışında olmak üzere, çalışma süresinin sekiz saat olarak kabulü,

6. Sekiz saat çalışan bir işçinin gece de çalıştırılması zorunluğu doğduğu takdirde yalnız dört saat çalıştırılacak ve günde ik alacak. Yalnız gece çalıştırılan işçiler gündüz işçisi gibi sekiz saat çalışır. Ancak iki kat gündelik alır.

7. Maden ocaklarında çalışan işçilerin altı saatlik çalışmalarının bir gündelik sayılması ve maden ocaklarında on sekiz yaşından aşağı olanlarla kadınların çalıştırılmaması,

8. Tüm Sanat (zenat) kurumlarında ve gümrüklerde on iki yaşını tamamlayan çocukların çalıştırılması için yatılı ve parasız kurumlar açılması ya da en çok dört saat çalışma ile hafif işlerde çalıştırılmalarına izin verilmesi, (İşçi Grubu, oylamada on iki yaşını bitirmemiş çocukların çalıştırılmamasında ısrar ediyor.)

9. Sanat (zenaat) kuruluşlarında, basımevlerinde ve gümrüklerde üç ay çalışan bir işçiye «sabit işçi» denilmesi,

10. Tüm kurumlarda sabit işçi olarak çalıştırılan kadınlara doğurmazdan önce ve sonraya ait olmak üzere sekiz hafta ve her ay üç gün izin verilmesi ve gündelikleriyle aylıklarının tamam verilmesi,

11. Tüm işçi gündeliklerinin ülkenin geçim düzeyiyle orantılı olarak her üç ayda bir kez dernekler (sendikalar) kurulunca ya değin işçi temsilcileri hazır olduğu halde Belediye Meclislerince belirlenerek kurumlar tarafından uyulması zorunlu olmak üzere yayımlanıp ilân edilmesi,

12. İşçi gündelik ve aylıklarının tüm kurumlarda nakden ve düzenli olarak verilmesi,

13. İşçilere haftada bir gün dinlenme süresi verilmesi ve hafta tatilinin cuma günü kabulü,

14. Bir Mayıs gününün Türkiye işçileri bayramı olarak kanunen kabulü,

15. Sabit işçilerin hafta tatilleri ile resmi günlerde ve işçi bayramı gününde gündeliklerinin tam verilmesi; Genel tatil günlerinde işçileri çalıştırma zorunluğu doğduğu takdirde iki kat gündelik verilmesi,

16. Tüm sanat (zenaat) kurumlarında, gümrüklerde, basımevlerinde ve şirketlerde çalıştırılan işçilere hastalandıkları takdirde üç aya kadar gündeliklerinin tam verilmesi; Üç ay hastalanan ve iyileşmeyen bir hastalığa tutulduğu anlaşılan işçiler işten çıkarıldıkları takdirde, çalıştıkları kurumların mali durumlarıyla orantılı ikramiye verilmesi,

17. Evlenecek işçilere gündelikleri verilmek koşuluyla bir hafta izin verilmesi,

18. Bir yıl işbaşında bulunan işçilere yılda bir ay izin verilmesi ve gündeliklerinin tam ödenmesi,

19. Büyük sanat (zenaat) kurumlarında, gümrüklerde, şimendifer, elektrik ve tramvay gibi şirketlerde, maden ocaklarında sürekli çalıştırılan işçilerin kaza ve yaşlılık da içinde olmak üzere hayat sigortasına bağlanmaları ve sigorta ücretinin kurum sahipleriyle işçiler tarafından yarı yarıya verilmesi. Ve derneklerin (sendikaların) koyacağı emeklilik hakkının kurumlarca tanınması,

20. İş başında sakatlanan tüm işçilerin sermayeciler ve kurumlar tarafından yaşamlarının güvence altında alınması,

21. İki yüz elli işçi kullanan fabrikalar, şirketler ve kurumlar içinde ya da yakınında bir dispanser, maden ocaklarıyla büyük ölçüde orman işleten ve ormanlarda fabrika yapan sermaye sahiplerinin ya da şirketlerin ve tuzlaların çevresinde birer hastane ve maden ocaklarında işçiler için mutlaka birer parasız hamam yapmakta zorunlu tutulmaları,

22. Sanayi ve Mesai Müdüriyet-i Umumiyesinde (Sanayi Bakanlığında, ya da Çalışma Genel Müdürlüğünde) bir çalışma müfettişleri kurulunun oluşturulması ve bu kurula Birlikler İttihadından (feedrasyonundan) danışman alınması,

23. Sanat (zenaat) kurumlarından ve işçi çalıştan öteki kurumların varolan sağlık kuralları çerçevesinde sürekli olarak sağlık memurları tarafından denetlenmesi ve bu konuda bir kanun yapılması,

24. Büyük Sanat (zenaat) kurumlarıyla şirketler, madenler, tuzlalar ve büyük ölçüde orman işletenler ve bu ormanlar çevresinde fabrika yapanların kurumları yakınında işçileri için sağlık kurallarına uygun evler yapmalarına zorunlu tutulması, ya da ev kirası zammı vermeleri,

25. İşçi çocuklarını şehir çocuklarından sonra tercihli olarak yatılı sanat okullarına ücretsiz kabulü,

26. Ülkede açılacak bütün işlerin Türk çalışanlarına ve işlemine tahsisi.

27. Ülke içinde ticaretin tümüyle serbest bulunması ve tekel şeklinde ayrıcalık verilmemesi,

28. Tekel yoluyla ülkemizde ticaret yapmakta olan Tütün Rejisi tekelinin hemen kaldırılması (İşçiler, bu maddeye ayrıcalıklı yabancı kurumların devletleştirilmesi maddesinin eklenmesini istiyorlar; öteki grupların tümü bunu kabul etmiyor),

29. Hammadde ve ülkemizde bol miktarda yetişen ve birinci derecede dışsatım maddeleri arasında bulunan tütün, pamuk, palamut, üzüm, incir ve ikinci derecedeki yün, tiftik, deri gibi maddelerin işlenmedikçe dışsatımının kesinlikle yasaklanması. Dışsatımı halinde ağır dışsatım resmine (vergisine) bağlı tutulması,

30. Gelir Vergisi Kanununun servet ve kazanç yönünden her bireye gelir üzerinden vergi alınmasını sağlayan bir yasayla düzenlenmesi (İşçilerin gelir vergisinden kesinlikle bağışık tutulması ve on bin lirayı aşkın sermaye üzerinden «müterakki» (artan oranda) vergi ve miras vergisi alınması yolundaki önerisi öteki gruplarca reddediliyor, işçiler ısrar ediyorlar).

31. Hiçbir çağdaş düşünüşe uymayan Esnaf Yöntmeliğinin değiştirilmesiyle dernek kurulması hakkını her sınıf halka yasa uyarınca tanınması,

32. Gediklerin (bir çeşit vakıf), kabzımallığın, sırık hamallığının kesinlikle kaldırılması; limanlarda, gümrüklerde kâhya vb. gibi sıfatlarla işçinin haklarını yitirten ve ülkede işçiyi baskı kurarak kullanan kimselerin çalışmalarının önlenmesi,

33. Kurumlar tarafından her yıl işçilere verilecek ikramiyenin adaletli dağıtılma-

34. Tarım işlerinde kulanılan işçiler vukardaki maddeler hükümlerinden ayrı tutulmuştur.

Kongre ne getirdi? Öteki «grup» ve «Zümre»lerin «iktisat esasları» da aynı yöntemlerle oylanarak kabul edildi. SSCB Bilimler Akademisi'nce hazırlanan *«Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi»*ndeki «Türkiye ulusal burjuvazisinin ekonomi poli-

tikasının hedeflerini karakterize eden ilk belgelerden biri» olarak nitelenen İzmir İktisat Kongresi'nin başlıca kararları, sosyalist açıdan şöyle değerlendirilmektedir: Kongre iç pazarın genişletilmesi ve bu pazarın ulusal sermayenin eline geçmesi yolunda engelleri kaldırmak, yerel burjuvazisinin girişimciliğinin geliştirilmesi ve ülke ekonomisindeki yerinin güçlenmesi için gerekli koşulları yaratmak, emperyalist tekellerin faaliyetlerini sınırlandırmak ve ticareti geliştirmek amacıyla bir dizi önlemler saptadı. Türkiye'de mal-para ilişkilerinin gelişmesini engelleyen âşarın kaldırılmasını ve Fransız tütün tekeli «Reji»nin kapatılmasını gerekli gördü. Ziraat Bankası'nın, köyde kredi işini ve yardımlaşma birliklerini örgütlemekle görevlendirilmesi önerildi. Kabul edilen sanayi kuruluş programı, yerli sanayi ve ulaştırmanın geliştirilmesini öngörüyordu. Bunun yanı sıra, yerli hammadde sağlayan ve sağlayabilecek olan sanayi dallarının, özellikle tekstil ve gıda sanayiinin geliştirilmesine üstünlük tanıma zorunluluğu da ayrıca belirtilmişti. Bununla birlikte kongre, küçük zanaatçı üretiminden büyük fabrika sanayiine geçiş gereğine dikkati çekti Çünkü büyük fabrika sanayii, yabancı şirketlerle rekabet savaşında daha uygun koşullar sağlayabilecek güçteydi. Ülke sanayiine kredi sağlayabilecek bir devlet bankasının kurulması, ulusal sanavinin yabancı sermayenin rekabetinden kurtarılması amacıyla koruma sisteminin kullanılması, doğal kaynakların belirlenmesi ve işlenmesi, ulaşım ve haberleşmenin geliştirilmesi kongre tarafından saptanan diğer önlemler arasında bulunuyordu. Türkiye hükümetinin devletçi politikasının taslağı şeklindeki özel bir maddede ise büyük sanayi işletmelerinin ve genel ulusal önem taşıyan diğer ekonomi kuruluşlarının özel sermaye tarafından kurulamadığı takdirde devletin iştirakine ve doğrudan yardımına başvurmak gerektiği bildiriliyordu. Kongrenin kararları, Türkiye hükümetinin 1920'lerde izlediği ekonomi politikasının temelini oluşturdu.

SSCB Bilimler Akademisi'nin bu görüşünü benimsemeyen kimi sosyalistlere göre ise kongrede «kapitalizme özenti» havası ağır basmış ve boş sözlerle yetinilmiştir. Bu arada toprak reformunun kabul edilmediği, grev hakkının geçiştirildiği, kongrede güç dengesinin (ya da dengesizliğinin) tüccar ve büyük çiftçiler yana ağır bastığı yolunda eleştiriler de yöneltilmiştir.

«Misak-ı İktisadi» İzmir İktisat Kongresinde, «Karabekir Paşayı hoşnut etmek için», oybirliğiyle 12 madelik bir «Misak-ı İktisadi» de kabul edilmiştir. O dönemin «imtiyazsız sınıfsız» toplum yaratma düşüncesini ve iktidara ilk adımı atmış olan yeni kadronun düşünce düzeyini yansıtması açısından tarihsel önem yaşıyan «Misak-ı iktisadi» günümüz Türkçesiyle şöyledir:

1. Türkiye, ulusal sınırları içerisinde, lekesiz bir bağımsızlıkla, dünyanın barış ve gelişme unsurlarından biridir.

2. Türkiye halkı ulusal egemenliğini, kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiçbir şey feda etmez ve ulusal egemenliğe dayalı olan Meclis ve hükümetine her zaman yardımcıdır.

3. Türkiye halkı, yıkım yapmaz, bayındır eder. Bütün çalışması iktisaden ülkeyi yükseltmek amacına yönelmiştir.

4. Türkiye halkı, kullandığı eşyayı elden geldiğince kendi yetiştirir. Çok çalışır: Zamanda, servette ve dışalımda savurganlıktan kaçar. Ulusal üretimi sağlamak için gereğinde geceli gündüzlü çalışmak, ilkesidir.

5. Türkiye halkı, servet yönünden bir altın hazinesi üzerinde oturduğunu bilir. Ormanları evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar; yeniden orman yetiştirir. Madenlerini kendi ulusal üretimi için işletir ve zenginliklerini herkesten fazla tanımağa çalışır.

6. Hırsızlık, yalancılık, ikiyüzlülük ve tembellik en büyük düşmanımız, bağnazlıktan uzak dindarca bir güçlülük her şeyde temelimizdir. Her zaman yararlı yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı kutsal varlıklarına, topraklarına, kişilerine, ve mallarına karşı yapılan düşman bozgunculuk ve propagandalarından nefret eder ve her zaman bunlara karşı savaşım vermeyi bir görev bilir.

7. Türkler, kültür ve bilgi âsıkıdır. Türk her yerde yaşamını kazanabilcek şekilde yetişir, ancak her şeyden önce ülkesinin malıdır. Ulusal eğitime verdiği kutsallık dolayısıyla «Mevlid-i Şerif» Kandil gününü, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak kutlar.

8. Birçok savaş ve zorunluklardan dolayı eksilen nüfusumuzun artması ile birlikte sağlıklarımızın, yaşamlarımızın korunması en birinci amacımızdır. Türk, mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir; bol ve saf hava, bol güneş ve temizliği sever. Ata mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık, denizcilik gibi bedensel eğitimin yapılmasını çalışır Hayvanlarına da avdikkat ve yardımı göstermekle birlikte cinslerini düzeltir ve sayılarını çoğaltır.

9. Türk, dinine, millivetine, toprağına, vasamına ve kurumlarına düşman olmayan unsurlara her zaman dosttur; yabancı sermavesine karsı değildir. Ancak kendi yurdunda kendi diline ve yasalarına uymayan kurumlarla ilişkide bulunmaz. Türk, bilim ve sanat yeniliklerini nereden olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü ilişkide fazla aracı istemez.

10. Türk, açık alın ile serbestce çalışmayı sever; işlerde tekel istemez.

11. Türkler, hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler. Meslek grup yönünden el ele vererek birlikler, ülkesini ve birbirini tanımak, anlaşmak için yolculuklar ve birleşmeler yaparlar.

12. Türk kadını ve öğretmeni, çocukları İktisadi Misaka göre yetiştirir.

Alpay Kabacalı

İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti. Mondros silahbırakımını izleyen günlerde devletin boyun eğdiği anlaşmaları kabul etmeyen ulusalcı güçlerin oluşturduğu örgütlerden biri. Kurucuları arasında adliye nazırlarından İsmail Sıtkı, şair Tokadizade Şekip, eski dahiliye müsteşarı Cami (Baykurt), İzmir mektupcularından Hasan Vasfi, Dr. Ethem v. b. yer aldı. 4 aralık 1918'de kuruluş bildirisi verilerek resmen çalışmaya geçti. 19 mart 1919'da İzmir'de toplanmayı başardığı kongrede, ülke topraklarına yabancılar tarafından yapılacak silahlı saldırılara karşı ayni biçimde silahla karşı koyma kararı alınmış, belediye başkanlarıyle müftüleri cemiyetin yönetim kurulu ile bölgeler arasında ilişki kurulmasında doğal görevli olarak kabul edilmişti. Örgüt İzmir'in işgalinden sonra, Ege bölgesinde Türklerin vazgeçilmez hakları bulunduğunu anlatan kitapcıklar yayımlamış, işgal dışındaki örgütlerle somut bağlar kurulmasına çalışılmıştır.

İzmir Suikastı (1926). Mustafa Kemal'e karşı suikast düzenlendiği İzmir'de motorculuk yapan Giritli Şevki'nin 16 Haziran 1926 günlü «İhbar»ından öğrenildi. İzmir'in en işlek caddesinde, ertesi gün kente gelecek olan Mustafa Kemal'e Çopur Hilmi, Gürcü Yusuf ve Laz İsmail ateş edeceklerdi. Eski Lazistan milletvekili Ziya Hurşit de olay yerinde bulunarak çevreyi inceleyecek, gerekirse ateş ederek panik yaratacak ve karşaşalıktan yararlanan suikastciler yan sokakta bekleyecek bir otomobille rıhtıma ulaşıp Giritli Şevki'nin motoruna binerek Sisam'a ya da Sakız adasına gideceklerdi. Suikastcılardan «Sarı Efe» diye anılan Edip, sakınqan davranmış, olayla ilişkisinin anlaşılmaması için İstanbul'a gitmişti. Olay öğrenilince İzmir valisi Kâzım Bey (Dirik), Başbakan İsmet Paşaya bir telgraf çekerek durumu bildirdi. Güvenlik kuvvetleri de suikastcıları yakalamakla görevlendirildi. Ziya Hurşit, kaldığı otel odasında bombaları ve silahlarıyla yakalandı. Başka bir otelde de Çopur Hilmi, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf ele ge-

çirildiler.

Olay bir hükümet bildirisiyle kamuoyuna açıklandı ve Başbakan İsmet Paşa, Ali (Çetinkaya) başkanlığındaki, «Üç Aliler mahkemesi» diye tanınan Ankara İstiklal Mahkemesini hemen İzmir'e gönderdi. Bu mahkemenin öteki üyeleri Kılıç Ali (Ali Kılıç,), Laz Ali ve Reşit Galip, savcısı Necip Ali (Küçüka) idi. Mahkeme, suikastı «devleti yıkmayı amaçlayan bir girişim» olarak niteleyen bir bildiri yayımladı. Olayla ilişkileri bulunduğu gerekçesiyle eski Erzurum milletvekili Hüsyin Avni, Trabzon milletvekili ve eski Adalet Bakanlarından Hafız Mehmet, Ordu milletvekili Faik, Saruhan milletvekili Âbidin, Eskişehir milletvekili Arif, İstanbul milletvekileri İsmail Canbolat ve Şükrü, Mersin milletvekili Çolak Selahattin, eski Mersin milletvekili Cemal Paşa, emekli baytar albayı Rasim, İttihat ve Terakki yönetiminin Maliye Bakanı Cavit Bey, Sivas milletvekili Halis Turgut, Erzincan milletvekili Sabit, eski Milli Eğitim Bakanlarından Necati, Ergani milletvekili İhsan, Erzurum milletvekili Münir Hüsrev, Ardahan milletvekili Hilmi ile Kurtuluş Savaşı komutanlarından Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar, Rüştü ve Refet paşalar, emekli albay Amasya milletvekili Bekir Sami, ayrıca kimi eski İttihatçılar Ankara ve İstanbul'da tutuklanarak İzmir'e gönderildiler. Bunların dışında birtakım tanınmamış kişiler de tutuklanmıştı. Avrupa'da bulunan Dr. Adnan (Adıvar) ile eski başbakanlardan Rauf (Orbay) beyler de tutuklanması istenenler arasındaydı.

Kurtuluş Savaşı komutanlarının da tutuklanması kamuoyunda geniş yankılar uyandırmış; Ankara'da tutuklanan Kâzım Karabekir, İsmet Paşa'nın buyruğuyla serbest bırakılmışsa da, Mustafa Kemal'in mahkemenin görevine karışılmamasını istemesi üzerine yeniden tutuklanmıştı.

İstiklal Mahkemesi, 26 Haziran günü sanıkları yargılamaya başladı. Ziya Hurşit, suikastın çok önceden planlandığını açıkladı: Mustafa Kemal'in Mecliste, locasındayken vurularak öldürülmesi planlanmışsa da sonradan bundan vazgeçilmişti. Bir ara da suikastın Mustafa Kemal'in arkadaşlarından, Eskişehir milletvekili (Ayıcı) Arif'in evinde gerçekleştirilmesi tasarlanmış, sonradan bu tasarı da uygulamaya geçirilmemişti. Suikastı CHP'den ayrılarak Terakkiperver Fırkaya giren İzmit Milletvekili Şükrü ile İttihat ve Terakki ilerigelenlerinden Maliye Bakanı Cavit Bey'in de yöneticileri arasında yer aldıkları bir örgütün düzenlediği öne sürülmekteydi. Öteki İttihatçı sanıkların da içinde bulunduğu bu gizli örgüt, öne sürüldüğüne göre, Doğu Anadolu halkını ayaklandırmayı ve bu yolla iktidarı ele geçirmeyi planlamıştı. Kimi çevreler ise olayın, siyasi «muhalif»leri ortadan kaldırmak için gereğinden fazla büyütüldüğü kanısındaydı. Bunlar, Kurtuluş Savaşı'nda etkin görevler yüklenmiş eski komutanların da tutuklanmasını örnek göstererek kimi çevrelere gözdağı verilmek istendiğini öne sürüyorlardı.

Ziya Hurşit mahkemede suçunu itiraf ettiyse de, suikastın elebaşlarından olduğu bildirilen Şükrü Bey suçsuz olduğunu ifade ederek avukat tutmak istedi. Ancak bu isteği mahkemece uygun karşılanmadı. Öteki sanıkların birçoğu da suçsuz olduklarını söylediler.

Mahkeme, 13 Temmuz 1926'da kararını açıkladı: İzmir milletvekili Şükrü, Saruhan milletvekili Halis Turgut, İstanbul milletvekili İsmail Canbolat, Erzurum milletvekili Rüştü, eski Lazistan milletvekili Ziya Hurşit, eski Trabzon milletvekili Hafız Mehmet, «Sarı Efe» Edip, emekli teğmen Çopur Hilmi, baytar albaylığından emekli Rasim, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, İttihatçılardan eski Ankara Valisi Abdülkadir, ve «İaşeci» Kara Kemal, Ceza Yasasının Anavasayı değiştirmeye ya da kaldırmaya, TBMM'ni dağıtıp görevden alakoymaya yönelenleri kapsamına alan 55. ve 57 maddelerine göre idam cezasına çarptırıldılar. Sürmeneli Vahap ise on yıl sürgüne mahkûm edildi. Abdülkadir ile Kara Kemal bulunup tutuklanamamıştı. (Sonradan Abdülkadir sınırı geçerken yakalanıp Ankara'da asıldı, Kara Kemal ise İstanbul'daki evine yapılan baskında canına kıydı.) On üç sanık için verilen idam cezaları aynı gece yerine getirildi. Basta Kâzım Karabekir olmak üzere Ali Fuat, Cafer Tayyar vb. Kurtuluş Savaşı'na katılan paşalar beraat ettirildi. Erzincan milletvekili İhsan, eski Ardahan milletvekili Hilmi, eski Maliye Bakanı Cavit, eski Sivas milletvekili Selahattin, eski İzmir Valisi Rahmi, İstanbul milletvekili Rauf, eski İstanbul milletvekili Dr. Adnan beylerin ayrıca yargılanmaları öngörüldü.

Ankara'daki dava: İzmir Suikastı davasını sonuçlandırdıktan sonra Ankara'ya dönen İstklâl Mahkemesi, İzmir'deki yargılamada dosyaları ayrılan söz konusu kişiler başta olmak üzere, İttihat ve Terakki'nin —Halk Partisi dışında kalan— ilerigelenlerini yargıladı. Bu dava, tümüyle siyasal nedenlere dayanıyordu. İzmir Sukastının ortaya çıkmasından sonra Halk Partisi'nin organı ***Hakimiyet-i Milliye*** gazetesindeki başyazılarında Falih Rıfkı, tüm İttihatçılardan hesap sorulması gerektiğini öne sürüyor; buna karşı çıkan ***Cumhuriyet*** başyazarı Yunus Nadi ise Halk Fırkasına katılmış olan İttihatçıların dava dışında bırakılmasını savunuyordu. Sonunda Yunus Nadi Beyin görüşü ağır bastı. Bunda, Başbakan İsmet Paşanın girişimi de etken oldu.

2 Ağustos 1926 günü başlayan duruşmanın başlıca sanıkları, yukarıda adı geçenlerin yanı sıra Mithat Şükrü, Doktor Nazım, İzzet, Rifat Cevat, Kara Vasıf, Salâh (Cimcoz), Salim, Hüsnü, Ahmet Nesimi, Eyüp Sabri. Doktor Rusuhi, Doktor Hüseyinzade Ali, Gaziantepli Ahmet Muhtar, Hüseyin Avni, Azmi, Ali İhsan beylerdi. Hüseyin Cahit (Yalçın) de sanıklar arasında olmakla birlikte sürgünde bulunduğundan mahkemeye getirilmemişti.

Sanıklar, Birinci Dünya Savaşına giriş, sırasında iaşe (yiyecek maddeleri) işlerinde yapılan yolsuzluklar, ülkeyi savaşa sokanların kaçtıkları yerlerdeki eylemleri ve daha sonra iktidarı ele geçirmek için gizli örgüt kurma gibi konularda suçlandılar. 26 Ağustos günlü duruşmada, daha önceki davada olduğu gibi, Anayasayı değiştirme, TBMM'ni görev yapmaktan alakoymaya yönelme suçunu işledikleri gerekçesiyle eski Maliye Bakanı Cavit, Doktor Nazım, İttihatçılardan Nail, eski Ardahan milletvekili Hilmi beyler idama mahkûm edildiler. Kararlar 26/27 Ağustos gecesi yerine getirildi. Eski Başbakanlardan Rauf Bey (Orbay, gıyaben), Vehbi, Hüsnü, İbrahim, Ethem ve Rahmi beylerle Al Osman ve Salih kâhyalar onar yıl sürgün cezasına çarptırıldılar. 37 sanık eklandı.

İzzet Bey (Ahmet, Kanbur, İstanbul - 1871 / 1919). Üsküdar Rüştiye mektebine ve iki yıl kadar da yabancı dil öğreten bir okula devam etti. 2 Eylül 1885 tarihinde Babıâli Tercüme Odası'nda göreve basladı. 24 yıl aralıksız burada çalıştı. 1909 yılında Hariciye Nezareti Kalemi Müdürlüğüne atandı. Üç yıl burada görev yaptı. 26 Ağustos 1912 yılında Van valiliğine atandı. Ancak «caiz-i istihdam görülmediğinden» 11 mart 1913 tarihinde görevine son verildi ve 12 Nisan 1913 tarihinde Van valiliğinden ayrıldı. İttihatçılar zamanında açıkta kaldı, bu nedenle İttihatçılara cephe aldı, İtilâf ve Hürriyet Partisi'ne kaydoldu. 11 Kasım 1918 tarihinde kurulan Birinci Tevfik Paşa kabinesinde Evkaf-ı Hümayun Nazırı oldu. 14 Ocak 1919 tarihinde kurulan İkinci Tevfik Paşa kabinesinde sandalyasını koruduğu gibi Dahilive Nazırlığını da vekâleten üzerine aldı. 3 Mart 1919 tarihinde kabinenin çekilmesi üzerine açıkta kaldı.

Birinci Dünya Savaşı içinde yapılan gizli antlaşmalarla Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya arasında paylaşılmıştı. Bu paylaşmada İzmir, İtalyanların payına düşmüştü. Ancak savaş sonrasında bu antlaşmanın uygulanması iki noktadan İngiliz çı-

karlarına ters düşüyordu. Birincisi, Çarlık Rusya yıkılıp savaştan çekilince onun payını İngiltere almış ve böylece boğazlara egemen olmuştu. Bu egemenliği rahat sürdürebilmek için İtalya gibi diğer emperyalist bir devletle sınırdaş olmak istemiyor, araya tampon bir devletin girmesini arzuluyordu. İkincisi, İngilizlerin Ege bölgesinde demiryolu, madenler gibi önemli ekonomik çıkarları vardı. Bu ekonomik çıkarların gerektiği gibi korunabilmesi ve artırılabilmesi «**Anadolu'nun ağzı burnu ve gözleri**» olan İzmir liman ve şehri ile yakından ilgili idi. Doğaldır ki İzmir'e sahip olacak olan İtalyanlar bu ekonomik çıkarları kösteklerlerdi. İzmir'in kendisi tarafından işgaline Fransa ve İtalya razı olmayacağına göre, en iyisi İzmir'i her zaman söz geçirebileceği bir devlete, Yunanistan'a vermekti. O tarihte dünyanın patronu durumunda bulunan İngiltere, Paris Sulh Konferansında Fransa ve İtalya'yı böyle bir işgale razı etti.

Ancak savaştan yeni çıkmış bulunan devletlerin, hatta saldırgan devletlerin kamu oyları yeni bir çıbanbaşı çıkmasını istemiyor, hükümetler üzerinde bu yolda baskı yapıyorlardı. İşte bu kamuyunu dindirmek için, İzmir ve yöresinde büyük bir rum ve hıristiyan çoğunluğun bulunduğu, müslüman Türklerin bunları kıyıma uğrattıkları, bir Yunan işgalinin yörede sevinç yaratacağı yalan ve propagandasını yayıyorlardı. Yapılan propagandaya göre, böyle bir işgalde bir damla kan bile dökülmeyecekti.

Oysa İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline karar verildiği günlerde, İzmir'de vali ve kolordu kumandanı Nurettin Paşa idi. (İbrahim, Sakallı, 1873-1932). Savaş içinde İngilizlerle Irak cephesinde çarpışmış ve onlara üstünlük sağlamış bulunan Nurettin Paşa, bir işgale karşı silâhla karşı koyacağını herkese söylüyor, yerel direniş örgütlerine moral veriyordu. O tarihteki mülki bölünmeye göre, Denizli Aydın, Manisa sancakları merkezi İzmir olan Aydın vilâyetini oluşturuyordu. Bu nedenle Aydın, (İzmir) valiliği, çok önemli bir görev idi.

İngilizler, planlarını uygulamak için önce İngiliz yanlısı bir kabineyi (**Birinci Damat Ferit Kabinesi**) iş başına getirdiler. (4. Mart 1919). Sonra düzmece bir takım belgeler ortaya çıkartarak Nurettin Paşa'yı görevinden aldırttılar (13 Mart 1919).

İzzet Bey, makam ve mevki hırsıyla her şeyi yapabilecek karakterde bir insandı. İzmir'deki İtilâfçılar da onu istiyorlardı. Kurtuluşu, İngilizlerin her istediğini verine getirmekte bulan bir politika izlediği biliniyordu. O yüzden adaylığı İngilizlerce de onandı ve 11 Mart 1919 tarihinde Aydın (İzmir) valiliğine atandı. Merkezi İzmir'de bulunan 17'nci kolordu kumandanlığına da, İzzet bey gibi düşünen Ali Nadir Paşa atandı. Böylece bir işgal sırasında askeri ve mülki güvenlik güçlerinin silâhlı karşı koymaları önlendiği gibi, kalabalıklar da lidersiz bırakılmış oldu.

İzzet Bey, 27 Mart 1919 tarihinde İzmir valiliği görevine başladı. İlk iş olarak, direniş yanlısı İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin yöneticileri üzerine yürüdü. Onları sindirdi. İzmir'deki Kosmos gibi azınlık basınını koruması altına aldı Bir işgalin söz konusu olmadığı havasını yaydı. İzmir'in ertesi günü işgal edileceğine ilişkin İngilizler tarafından kendisine verilen notayı çevresinden gizledi. Durumu hemen İstanbul hükümetine iletti ise de bir yanıt alamadı.

15 Mayıs 1919 sabahı yayımlanan «*Köylü*» adlı gazetede vali İzzet Bey'in. «**Bazı kötü niyetliler, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğine iliskin söylentiler çıkarmışlardır. Yalandır. Tekzip olunur**» biçiminde yalanlaması yer alırken, bir grup Yunan askeri vilâyet konağından içeri giriyor, başta vali olmak üzere bütün il memurlarını süngüyle dışarı çıkartıyordu. Sonra bunlardan bir konvoy oluşturdular. Başlarına valiyi geçirttiler. İzmir sokaklarında başı açık olarak dolaştırdılar ve **Zito Venizoles!**» diye bağırttılar.

Ancak, İzzet beyin işlevi daha bitmemişti. İzmir, beklenilenden daha az bir patırdıyla işgal edilmişti Şimdi bu işgalin antlaşmalara uygun olduğunun, bu nedenle karşı çıkılmamasının gerektiğinin çevredeki mülki örgütlere yayılması gerekiyordu. İzzet bey bu iş için biçilmiş kaftandı. Onun için İngilizler tarafından konvoydan alınarak yeniden valilik makamına oturtuldu. O da İngilizlerin bu istekleri doğrultusunda buyruklar, genelgeler yayımladı.

Kâmil Erdeha

İzzet Molla (İstanbul - 1785 / Sivas - 1829) Divan şairi. Medrese öğrenimi gördükten sonra ilmiyye sınıfına geçti, Galata Kadılığına kadar yükseldi. Yetiştiği yıllarda dönemin devlet adamlarından Halet efendnin ilgisini gördü. Koruyucusunun Konya'da idam edilmesinden sonra Keşan'a sürgün edildi. Bir yıl süren bu cezadan sonra İstanbul'a dönmesine izin verilerek yeniden devlet hizmetine alındı. Ancak kısa süre sonra Osmanlı Rus savaşına karşı düşüncelerini yazıyla açıkladığı için bu kez de Sivas'a sürgün edildi (1827). Af fermanı çıkarıldığı sırada sürgünde öldü

Mevlana'ya ve Nakşibendilerin piri olan Şah Muhammed Nakşibend'e karşı beslediği saygıyı gazellerinde belirten İzzet Molla Şeyh Galib ve Nabi'nin etkileri sezilen şiirlerinde tasavvuf felsefesini işledi. Teknik yönden eriştiği ustalık, saygı duyduğu şairlerin eserlerine nazireler yaptığı zaman bile onlardan bağımsız bir kişilik ortaya koymasına yol açtı. Doğrucu kişiliğinden gelen bir özellikle çoğun eleştirici ve hırpalayıcı yönleri ağır basan yergiler yazdı. ***Hazan-ı Âsar*** adını taşıyan divanı (1841) ***Gülşen-i Âşk'ı*** (1848), Keşan'da sürgün yıllarını anlatan ***Mihnet Keşan***'ı (1852) basılmıştır. Mahmut II. ye yazdığı ***Layiba*** adlı yapıtı basılmadı.

(Ş.K.)

İZZET Paşa (Ahmet İzzet Paşa, Manastır 1864 / İstanbul 1937). Son dönem Osmanlı Sadrazamlarından ve komutanlarından. İlk öğretimini memleketinde yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek askeri rüştiye'ye girdi 1881 yılında Harp okuluna geçti. 1884'de süvari teğmeni olarak mezun oldu. 1887'de kurmay (erkân-ı harp) yüzbaşı olarak ordaya katıldı. 1890 yılında görgü ve bilgisini arttırmak amacıyla Almanya'ya gönderildi. Dönüşünde Genel Kurmay Başkanlığı şube müdürlüğüne atandı. 1897 Osmanlı Yunan savaşına Tesalya ordusunun kurmay kurulunda görev yaptı. Suriye'de bazı görevlerde bulunduktan sonra 1901'de miralaylığa (albay) yükseldi. 1903'de Yemen ayaklanmasını bastırma görevini yükümlendi ve Ferikliğe (tümgeneral) yükseldi. Meşrutiyetin ilânından sonra erkân-ı harbiye reisliğine (Genel Kurmay Başkanlığı) getirildi. 1911'de tekrar Yemen isyanıyle ilgilenmek için Hudeyde'ye gitti. Bundan sonra Âyan meclisi üyeliğine atandı. Balkan savaşı patlak verince tekrar askeri görevinin başına çağrıldı Bâb-ı âli baskını sonrasında kendisine Başkumanadn vekili ünvanı verildi. Aynı zamanda 12 Haziran 1913'de Sait Halim Paşa kabinesinde Harbiye nazırlığı görevini üstlendi. Edirne'nin geri alınışı üzerine yâver-i ekremlik ünvanı verildi. Asker olarak ordudaki genç subayların politikaya alet edilmelerine karşıydı. Bu yüzden İttihatçılarla anlaşamadığından Harbiye nazırlığından ayrıldı. Mustafa Kemal'in güvenini kazanmış olan Ahmet İzzet Paşa değerli bir askerdi. İleri görüşlü ve fazla ihtiras sahibi olmadığı söylenebilir. Osmanlı Devletinin birinci dünya savaşına girmesine karşı çıkması bunu kanıtlayan bir durumdur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Erzurum'un düşmesi üzerine 1916'da doğu cephesi komutanlığına getirildi. Brest Litovsk ve Bükreş anlaşmalarında askeri danışman olarak bulundu.

14 Ekim 1918'de Tevfik Paşa hükümetinin çekilmesi üzerine Sadâret makâmına getirildi. Baskılar sonucu sadâret'de fazla kalamadı. Ali Rıza Paşa hükümeti döneminde Anadolu ve İstanbul hükümetlerinin anlaşmalarını sağlamak amacıyla girişimlerde bulunduysa da başarılı olamadı. İyi niyet ve niteliklerine karşın Kurtuluş Savaşı kavramını algılayamadı. Ulusal mücadele sırasında söz verdiği halde İstanbul hükümetlerinde görev aldığı için güç duruma düştü. Genel olarak Fransız politikası'na taraftardı, Lozan anlaşmasından sonra emekliye ayrıldı.

Süreyya Şairgil

J

Jön Türkler Meclis-i Mebusanın kapatılmasından sonraki on yıl süresince Abdülhamit'in yönetimine karşı, etkileri pek fazla olmayan, Ali Süavi ve Kleantin Skalyeri darbe girişimleri dışında herhangi bir fiili direnmeye rastlanmamaktadır. Yalnız eylem alanındaki bu suskunluk düşün alanına bütünüyle yansımamıştır. Tanzimattan itibaren, ağır da olsa gelişen, 1850'lerden sonra yoğunluk ve etkinliğini arttıran burjuva demokratik düşünce yönündeki gelişim Abdülhamit'in yönetiminde de aydınlar arasında serpilmeye devam etmiştir.

Burjuva demokratik düşüncelerin yayılmasında Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa ve diğer Yeni Osmanlıların yazıları önemli bir rol oynamıştır. Bu yazılar özellikle okullarda genç aydınlar arasında elden ele dolaşıyordu. Harbiye, Mülkiye gibi çoğunlukla bürokrat ve küçük bürokrat çocuklarının okudukları yüksek okullarda bu tip özgürlükçü ve dönüşüme yönelik hareketler daha da etkindi. Bugünün liselerine eşdeğer olan idadilerde de avni nitelikteki kıpırdanışlara rastlanmaktaydı. Özellikle Askeri İdadiler bu konuda başı çekiyorlardı. Namık Kemal başta olmak üzere Yine Osmanlılar grubundaki yazarların eski yapıtları elden ele dolaşıyor, el yazısıyla defterlere çoğaltılıyordu. Bütün bunlar Abdülhamit yönetimine karşı burjuva demokratik hak ve özgürlükler doğrultusunda ağırlığını koyan Jön Türkler hareketinin çekirdeğini oluşturmuştur.

Önce düşün düzeyinde kalan bu kıpırdanışlar 1889'dan sonra eyleme dönüşmeye başladı. Bu dönüşümde ilk adım gizli örgütlerin kurulmasıdır. Bilinen gizli örgütlerden ilki Askeri Tıbbiye'de öğrenciler arasında kurulmuştur. Örgütün kurucusu İbrahim Temo'dur. Temo bugünkü Arnavutluk sınırları içinde kalan Istruga kasabasında doğmuştur. İdadi öğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra Askeri Tıb Okulu'na girmişti, bu okulda bir kaç arkadaşıyla Namık Kemal'in *Rüya* adlı yapıtını el yazması kopyasından gizlice okumuştu. Bunu diğer özgürlükçü doğrultudaki yapıtlar izledi. Bu arada, o günlerde sık kulanılan bir yöntemle, yabancı posta kurumlarını kullanarak Avrupa'dan gelen gazete ve dergileri de okuyorlardı. Özellikle Londra'da İranlı burjuva liberalleri tarafından çıkarılan *«Kanun»* adlı gazete okudukları yabancı yayın organlarını başında gelmekteidr. 1889 Mayıs ayında İ. Temo, İshak Sükûti, Abdullah Cevdet, Mehmet Raşit ilk gizli Jön Türk örgütünü oluşturdular. Örgüt Carbonari ve farmason örgütleri yapısında biçimlenmişti. Örgüt üyeleri küçük hücreler meydana getirmekteydi. Her hücrenin kendine özgü numarası vardı. Hücre üyeleri ayrıca numara olmaktaydı Bu numaralar adi kesir biçimindeydi. Payda bulunan sayı hücre numarasını, paydada bulunan sayıda hücre içinde üyenin numarasını göstermekteydi. Hücreler beşli düzene göre oluşturulduğu için her üye yalnızca kendi hücresindeki beş kişiyi tanıyabilmektevdi. Kısa zamanda örgüt büyüdü, Harbiye, Mühendishane gibi yüksek okullarda da benzer hücreler örgütlendi. Zamanla örgüte, sayıca az da olsa, üst düzeydeki bürokratlardan da katılanlar görülmüştür.

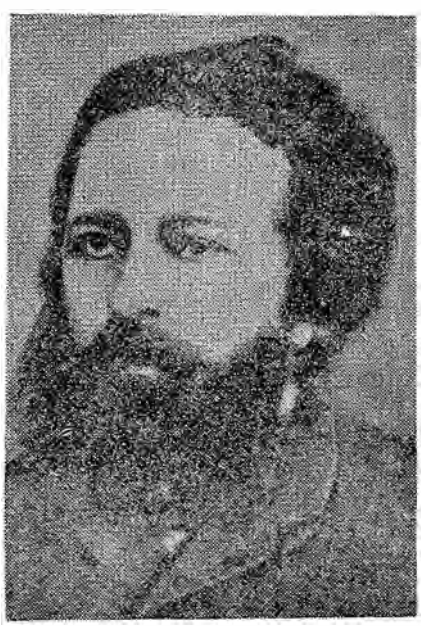

Namık Kemal

İllegal, Burjuva demokrat doğrultudaki örgütlerin bu okullarda çekirdeklenmesinin nedeni öğrencilerin diğer okullara oranla çağdaş bir eğitim görmeleri, yabancı dil (özel-

likle Fransızca) öğrenmeleridir.

Abdülhamit bu gizli örgütü, bir kaç öğrenci tarafından Saraya verilen Jurnalle 1892'de öğrendi. Bunun üzerine okul kumandanları ve sorumlu bürokratlar görevden alındı. Örgütün ileri gelenleri tutuklandı. Fakat aradan iki üç ay geçmeden bütün tutuklananlar Padişah tarafından affedildi. Tekrar okullarına dönmelerine izin verildi. Abdülhamit'in kendisine karşı olan böyle bir örgütü affetmesi, olayın üstüne sünger çekmesi bugüne kadar anlaşılamamıştır.

Aftan sonra örgüt çalışmalarına devam etti. İdadi, hatta Medrese öğrencilerine kadar uzanan «Ajitasyonlara» bile girişti. Her geçen gün aydınlar, özellikle öğrenciler arasında burjuva demokrat düşünceler yaygınlaşıyor ve eylemler yeni boyutlara ulaşıyordu. 1894'te, Ermeni bağımsızlık örgütleri tarafından Osmanlı Bankası'nın basılması ve bu eylemin amaçlarını yaymak ve anlatmak konusunda bir araç gibi kullanılmak istenmesi, İstanbul'da sorumsuz bir Ermeni kıyımını başlatmıştı. İşte bu olaylar sırasında gizli örgüt ilk bildirisini yayınladı.

Bildiride Ermenilerin tek başına düzenledikleri hareket yadsınarak kınanmakta, buna karşın Osmanlı sınırları içersinde tüm halkların ortak eylemi öne çıkarılmaktadır. Halklar ayırımının üstünde etnik, din ve dil farklarını ortadan kaldıran tek bir Osmanlı Ulusu kavramı Jön Türk hareketinin amacı olarak belirmektedir.

İbrahim Temo'nun bildirisi bin nüsha basılmıştı. Öğrenciler, asker, sivil tüm yurtseverler arasında büyük bir ilgiyle karşılanmıştı. Ne var ki Abdülhamit'te olumsuz yönden ayni ilgiyi göstermişti. Nitekim geniş bir tutuklama işlemine girişildi. Örgütün bir çok üyesi tutuklandı, ülkenin değişik yörelerine sürgün edildi. Bunların önemli bölümü bir yolunu bularak dış ülkelere kaçtılar ve Paris'te bulunan Ahmet Rıza ile ilişki kurdular. Böylece iç ve dış Jön Türk hareketi arasında o güne değin görülmeyen bir bağ kurulmuş oluyordu.

Örgütün bir çok üyesinin tutuklanması ya da yurt dışına çıkmasından sonra örgüt yeni bir Merkez Komitesi oluşturdu. Bu Merkez Komitesi'nin başkanı Harbiye Nezareti Dördüncü Şube Muhasebe Şefi Hacı Ahmet Efendi'ydi. Komite, Yıldız Sarayı'nı koruyan askeri birlikler arasında bile örgütlenmeye çalışıyordu.

1895-96 yılları arasında gizli örgütün bir tüzüğü de yayınlandı. Bu tüzüğün örgütün ilk merkez komitesinin kurulduğu dönemde biçimlendiği olasıdır. Tüzüğün içerdiği ana ilkeleri şöyle sıralamamız mümkündür:

— Örgüt (Burada Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti adı açıkça yer almaktadır) adalet, eşitlik, özgürlük gibi insan haklarını çiğnemeyen tüm Osmanlıların ilerleme ve gelişmelerine engel olan ve vatanı yabancıların ellerine bırakan şimdiki hükümetin hareket şeklini değiştirmek üzere kadın erkek tüm Osmanlı Yurttaşlarına açıktır.

— Örgüt'ün amacı toplumun çıkarlarını sağlamaktır. Arada mülkiyet, kavmiyet, cinsiyet, mezhep, taraftarlık yoktur. Üye oyunda özgür ve bağımsızdır. Toplumun genel çıkarlarından başka hiçbir şeye bağlı değildir.

— Örgütün görevleri şimdiki hükümetin yerine insan haklarının koruyucusu ve uygarlık yolunda ilerlemenin kaynağı olan meşrutiyet yönetimini, geri getirmek ve korumak, genel eğitimin ilerlemesine, tüm insanlık ve uygarlığa ihzmet etmektir. Bu hayırlı amaçlara varılmasına engel olanlara ve örgütü ne türden olursa olsun zarar ve tehlikeye uğratanlara vatan düşmanı gözüyle bakılacaktır.

— Örgüt, Osmanlı sülalesinin saltanat ve hilafet haklarını kabul etmektedir. Ne kı hanedanın şeriata ve yasalara aykırı hareketle bulunması, meşrutiyeti kabul etmemesi ve medeni haklarla insan haklarını korumaması durumunda, şeriata ve yasalara uygun olarak, gereken önlemler alınacaktır.

— Osmanlı Hükümeti bağımsızlıktan ve ilericilikten yana eşitlikçi bir hükümet halini aldıktan sonra, örgüt, devletin politik bütünlük ve bağımsızlığı, eğitminin yayılması, ahlâkın yükseltilmesi, zenginliğin artırılması, ticaretin çoğalması ve bayındırlık gibi, vatan ve millete ruhça ve maddeten yararlı her türlü girişimde hükümete yardım etmesi ve onu arkalamayı kutsal bir görev sayar.

Bu tüzük «Yeni Osmanlı» düşünüşü açısından önemli bazı yenilikler getirmektedir. Bir kere devrim hak olarak kabul edilmiştir. Yani burjuva liberal çizgi burjuva - devrimci doğrultuda değişmeye başlamıştır. Diğer yandan üyelik için kadınlara da erkeklere benzer eş haklar tanınmaktadır. Kadın, erkek, Osmanlı vatandaşlarının eşitliği o günün koşulları içersinde yeni bir yaklaşım olarak kabul edilmelidir. Örgüt, amaçları arasında ekonomik kalkınmayı da saymaktadır. Tüzükte yer alan «zenginliğin artırılması« deyimini milli gelirin büyütülmesi biçiminde yorumlayabiliriz. Bu kavramın tüzüğe girmesi Jön Türklerin ekonomik sorunlara ve çözümlerine de belirli bir ağırlık tanımağa başladıklarının kanıtıdır.

Bir önce değinilen tüzük yurt içi örgütle yurt dışındaki örgütün ilişkilerini de kurmaktadır (Madde 13). Nitekim bu madde uyarınca «*Meşveret*» Gazetesi İttihat ve Terakki Cemiyetinin yayın organı olarak kabul edilmiştir. Böylece, Paris grubunun örgütle ilişkileri pekiştirilmiştir.

1890'lı yıllardan sonra Jön Türk hareketinde yurt dışındaki eylemlerin önemli bir yeri ve ağırlığı bulunmaktadır. Özellikle bu ağırlık düşün ve yayın alanında kendisini göstermektedir.

1895'den sonra Jön Türk örgütlerinin yurtdışı faaliyetleri daha da ağırlık kazanmıştır. Bu faaliyetlere egemen olan akımları şu gruplar içersinde ele alabiliriz:

a) Ahmet Rıza ve «*Meşveret*» Gazetesi,

b) Murat ve «*Mizan*» Gazetesi,

c) Abdullah Cevdet ve «*İçtihad*» Dergisi

d) «*Osmanlı*» Gazetesi çevresi

e) Prens Sabahattin'in öncülük ettiği düşün akımı,

f) «*Şûrayı Ümmet*» çevresi...

a) Ahmet Rıza ve «Meşveret» Gazetesi: Ahmet Rıza Bey soğuk kanlı yapısı, nandığı doğrultudan kolaylıkla sapmayan düşünce ahlâkı ile Jön Türk grubu içersinde kısa zamanda parlamış ve liderler arasında sözü edilir olmuştur. Ahmet Rıza batılı bir yaşam tarzını benimsemiş olan İngiliz Ali beyin oğludur. Babasına İngiliz adının verilmesi İngiltere yanlısı ya da İngiliz özentisi olmasından değil kumaşın iyi kalitesine dendiği gibi «İnsanı Kâmil»in özelliklerine sahip olmasından ötürüdür. Ahmet Rıza Beyin annesi Avusturyalıydı. Bu da onun batı yaşamıyla yakından ilgilenmesi bu yaşam tarzını özümlemesine sebeb olan etkenlerden biridir.

Babası o küçükken Konya'ya sürüldüğü için sık sık bu kente, babasının yanına gitmek zorunda kalmıştır. Bu gezileri sırasında yakından tanımak olanağı bulduğu Anadolu köylüsü ve köyleri onun derin düşüncelere sevketmiştir. Ziraat eğitimini seçmesine de Anadolu köylerinin geriliği sebeb olmuştur.

Ziraat eğitimini Fransa'da tamamladı. Ne var ki elinde yeterince sermaye olmadığından yeni tarım tekniklerini uygulama olanağına sahip olamayacağı kanısına vardığı için milli eğitim ordusuna katılma ya karar verdi. Önce Bursa'da İdadi-i Mülki müdürü oldu, sonra aynı yerin Millî Eğitim Müdürlüğüne atandı. Eğitim düzenine getirmek istediği yeniliklerden ötürü çevresi tarafından kuşkuyla karşılandı. İl içersindeki memurlar ve halkın kendisine yönelik eleştirileri ve direnişleri karşısında yeniden Fransa'ya gitmek istedi. Bu isteği uygula-

ma alanında karşılaştığı sorunlara geçerli çözümler bulmayı yönelik bir istekti. Fransız devriminin yüzüncü yıldönümü dolayısıyla açılan Paris sergisine katılacak Osmanlı Heyetine girmeyi başardı. Yeniden Paris'e gitti..

Paris'te Auguste Comte'un pozitivist okulunun etkisi altında kaldı. Bu arada padişaha layihalar (bir nev'i önerge) göndererek, özellikle eğitim alanında yapılması gereken dönüşümleri öneriyordu.

Başlangıçta Padişahtan birkaç arkalayıcı cevap aldığını biliyoruz. Fakat bir süre sonra Padişah yurda dönmesini istedi. Ahmet Rıza dışarda ülkesine daha yararlı olduğu konusundaki inancını kendisine bildirince durum tamamiyle değişti. Ahmet Rıza'nın anlattıklarına göre Abdülhamit dışarda bastırdığı lay ihalara bir miktar para vermeyi teklif ederek yayınlarını kesmesini istemişti. Bu teklif Ahmet Rıza tarafından reddedildikten sonra Ahmet Rıza Bey 1895 yılının Aralık ayının başından itibaren *«Meşveret»i* yayınlamaya başladı. Gazete'ye pozivist'lerin ünlü belgisi «Düzen ve İlerleme» bir amaç gibi yer alıyordu.

Ahmet Rıza toplum ve doğa yasalarını ancak uzmanların inceleyebileceğini ileri sürerek politikanın da uzmanlara bırakılmasını savunuyordu. Ahmet Rıza Bey'in bu pozitivist materyalist dünya görüşünün bir başka sonucu da kişilerin gereksinimlerinin madde dünya ile sınırlandırıldığı düşüncesiydi. İnsanların içinde bulunduğu koşullar hangi yönde ilerlemeleri gerektiğini tayin ediyordu. Bu düşüncelerin geldiği kaçınılmaz nokta ekonominin toplumasl yaşamdaki baskın niteliğidir. Nitekim Ahmet Rıza'da Osmanlılar açısından yapılması gerekenin tarım ve endüstrinin geliştirilmesi olduğunu altını çizerek ifade etmiştir. Ne var ki Ahmet Rıza bey kamunun bu ekonomik kalkınma düşüncesini beinmseyebilmesi için eğitimin gerekli olduğunu belirterek eğitimdeki dönüşümleri ekonomik gelişmeden daha önemli saymıştır. Bu düşünce günümüze kadar Türk aydınlarının itibar ettiği bir yaklaşımdır. Öte yandan halkın birtakım geri kafalı din adamlarınca karanlığa itildiği düşüncesi Ahmet Rıza Bey'de ciddi bir ağırlığa sahiptir. Bu geri kafalı, tutucu kişileri şöyle tanımlamaktadır:

«Zühd-ü takva perdesiyle fikir ve niyetini örten ve halkın cehlinden ve zaafı kalbinden istifadeye çalışan mürailer ve münafıklar»...

Ahmet Rıza bey pozitivizme bir din inancı ile bağlanmıştı. Bu yönden bakıldığında laik sayılabilirdi. Ne var ki bazı yapıtlarında, tartışmalarında müslümanlığın «pozitivist» görüşe hristiyanlıktan daha yakın ve uyumlu olduğunu iddia etmiştir. Ahmet Rıza'ya göre, islâmın hoşgörüsü Osmanlı İmparatorluğunun, bir anlama zaafını teşkil etmiştir. «İmparatorluğun terekküp ettiği unsurlara böylesine gerçek bağların tevessülüne müsaade edilmiş olması sonradan milliyetçilik cereyanının bu unsurlar arasında bir zemin bulmalarıyla neticelenmiştir».

Mithat Paşa

Paris'e ilk gittiğinde ileri Avrupa ülkelerinin içtenlikle Osmanlı Reformlarına inandıklarına, öncülük ettiklerine yönelik bir düşünceye sahip olan Ahmet Rıza Bey daha sonra bu düşüncesini değiştirmiştir. *«Meşveret»*teki yazılarında batıya karşı kuşkulu ve güvensizlik izlerini taşıyan tavrını görmek mümkündür. *«Meşveret»* zamanla bir yakınmalar gazetesi halini aldı. *«Meşveret»*in bu kötümser, karanlıkçı görüşünü *«Şurayı Ümmet»* 24 Nisan 1902 tarihli sayısında şöyle eleştirmektedir: «Ölüyoruz, ölüme yuvarlanıyoruz, bunun esbabını araştırmadık. Yalnız mersiyelerle vakit geçirdik. İhvan-ı hamiyet ve Hürriyeti vatan için acı, müessir bendler yazıldı, fakat bunların hepsi, sekiz senelik emeğimizin hülâsası bir müstebidin seyf-i zulmüyle vatanın battığını anlatmaktan ibaret oldu.» Bu yakarış, olumlu bir çözüm yolunu söylemeden sadece eleştiri ve kötümserlik, düşünsel boyutta çıkış yollarının önemli tutarsızlıkları içermesindendir. (Çoğu kere) Ahmet Rıza'nın pozitivist belginin yani «ilerleme ve düzen»in yerine niçin Marksist öğretinin etkisi altında kalmamış olduğu tartışılır. Bu konuda Şerif Mardin, Ahmet Rıza'nın tüm batılı ve burjuva davranışlarının yanı sıra herşeye rağmen din kavramına bağlılığının önemli bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Bu doğru bir yargıdır. Ama gene de olayı tek vanlı ele almaktadır. Kuşkusuz Ahmet Rıza'nın uzaktan da olsa dinle olan ilişkisi Marksist öğretiden esinlenmemesi için bir neden olabilir. Ama emperyalist aşamaya gelmiş olan kapitalizmin Osmanlı İmparatorluğunu gelecekte de kontrol altında tutabilmek için Jön Türkler üzerindeki dolaylı dolaysız etkilerini de bir kenara atmamamız gerekir. Pozitivist öğreti de bu bakımdan burjuvazinin en büyük yardımcısıdır. Jön Türklerin kendilerine maddi ve manevi destek sağlayan burjuvazi ve onun öğretilerinin etkisinde kalmamaları için hiç bir neden yoktur.

«Meşveret», bütün eleştirisel kötümserliğine ve de kendi içersinde tutarlı olmamasına rağmen, bazı temel düşünlerin savunmasını yapmış, bunların aydınlar arasında yayılmasını sağlamıştır. Bunları şöyle sıralamamız mümkündür.

— Osmanlılık kavramının geliştirilmesi,

— Eğitime öncelik verilmesi,

— Nizamiye ve şer'i mahkemelerin birlikte varolmasının ortaya çıkardığı karmaşıklığın sergilenmesi.

«Meşveret» zaman zaman Batı Avrupa Kapitalist ülkelerinin emperyalist emellerine dikkati çekmiştir. Örneğin, batılı gelişmiş ülkelerin Sultana baskı yaparak Anayasayı niçin yürürlüğe sokmadıkları, buna karşın yerel bağımsızlık eylemlerini ve bu yörelerdeki reform hareketlerini niçin destekledikleri *«Meşveret»*in ikinci sayısından itibaren sık sık gündeme getirilen bir sorudur. Bu soruyla emperyalizmin içten olmayan niyetleri, özellikle ermeni sorununu yaratmadaki amaçları bir oranda ortaya konulmak istenmiştir.

«Meşveret» Türkçe ve Fransızca yayınlarında sokaktaki adam diye niteleyebileceğimiz emekçi halkın sorunlarına değinmemiştir. Aydınların ve onların öncülüğündeki bir eğitim seferberliğinin tüm sorunları çözeceğine yönelik inanç bunun nedenidir. Bilindiği gibi pozitivist görüşe göre toplumsal yasaların varlığı siyasetinde bir uzmanlar grubunun tekeline itmiştir. Yani siyaset bir bilim işiydi ve onu da ancak uzmanları bilebilirdi. İşte bu pozitivist yaklaşımlar uzun bir dönem süresince Türk Aydınının yönünü belirlemiştir.

Yirminci yüzyıla girerken ve bu yüz yı-

lın ilk yıllarından itibaren Ahmet Rıza ve *«Meşveret»* çevresinde toplananlar (ağır da olsa) anti-emperyalist bir çizgiye girmeye başlamışlardır. Ahmet Rıza Bey'in anti-emperyalist çizgideki yazılarından bazı alıntıları aşağıda sergiledik:

— «Ecnebi şirketleri giriştikleri işlerden —ki bunların hemen hemen hepsinin memleketin sosyal ve iktisadi menfaatlarına zararlı oldukları ve onlardan yalnız bazı finans sendikalarının faydalanladıkları söylenebilir— Padişaha ne gibi bir onur payı düşebileceğini anlamıyorum.»

— «Padişah demiryolu hatları döşemiş ve rejiler tesis etmişse, bu şekilde hareket etmekten bir menfaat gördüğündendir. Bu menfaat Türkiye'nin menfaatı değil, halkı ve memleketi sıra ile istismar etmek amacıyla kendini tahtta muhafaza eden kozmopolit kliğin menfaatıdır».

Bu alıntılarında vurguladığı 1900'lerden sonra her geçen gün batılı kapitalist ülkelerle onların emperyalist doğrultudaki girişimlerine daha bir güçle yüklenmektedir. Bir ara «..Avrupa'nın siyasi fikirlerinin ekseriyetinin menfaatın üvey çocukları olduklarını ve tıpkı elbise, şapka gibi modaya göre değişen dekoratif inanç ve mütalealardan ibaret bulunabileceğini idrak ettiğini» söyleyecek kadar anti-emperyalist düşünün etkisi altına girmiştir.

Ne var ki bir zamanlar bağlandığı burjuva demokratik düşüncesine olan bu güvensizliği onu bir yerde aşırı yılgınlığa, hatta totaliter diyebileceğimiz siyasal akımlara yaklaştırmıştır. Seçkinlere aşırı önem veren bir düşünü geliştirmeye çalıştı. Ona göre Türkiye'ye «Büyük halk kütlelerini (Grande Masse deyimini kullanmaktadır) kazanma çok zor, bir yerde olanaksızdır. Bu nedenle herşeyi bir avuç seçkin aydın yapacaktır. «Varolabilmek için seçkin (Elit deyimini kullanmaktadır) in istila edici ve fethedici olması lâzımdır.» Osmanlılarda söz konusu seçkinlerin kaynağı ordudur. Ahmet Rıza Bey «subaylara politikaya karışmayı, iktidarın ehliyetsizlerin eline geçmesine müncer olan vetireye mani olmalarını» tavsiye ediyordu. Askeri seçkinler sivil hayatta da önderlik yapmak zorundaydı. Çünkü «yılan oynatan falcı bir şeyhin umur-u mühimmeyi devlete karıştığı yerde namuslu vehamiyetli zabitanın malumat ve iktidarından vatanı mahrum kılmak» onulmaz bir hataydı.

İzlendiği gibi Ahmet Rıza ve *«Meşveret»*in çizgisi Osmanlı Türk aydınlarındaki, halka rağmen halk için, belgisini açıkça sergileyen bir görünümdedir. Bu belginin etkilerine ve örneklerine günümüzde de rastlanmaktadır.

L) Murat Bey ve «Mizan» Gazetesi: Mizancı diye nitelenen Murat Bey göçmendir. 1855 yılında Dağıstanın Darkızkiy köyünde doğmuştur. Asıl adı Urahi - Amirov Hacı Murat'tır. Liseyi Sivastopal'da Stavropolskaya lisesinde okudu. Genç yaşından itibaren halk bilim (Folklor) konusunda araştırmalar yaptı. Bunlardan «Kuzey Kafkas dağlıları arasında bir liselinin günlüğü» adlı roportajı yayınlandı. 1872 yılında öğrenimini tamamlama amacıyla Zürih'e gitti ve bir yıl sonra da İstanbul'a geldi. Murat Beyin Rusya'dan ayrılması konusunda İ. Abdullayev *«Sovetsky Dagstcen»* dergisinin 1969 tarihli ilk sayısında yayınlanan «Hayret verici yazgısı olan bir insan» adlı incelemesinde şunları ileri sürmektedir: «Onun göçüne çarizmin sömürücü bir politikayla Dağıstan dağlılarının özgürlükçü girişimlerini acımasız bir biçimde bastırması neden olmuştur.»

Murat Bey 1873'de İstanbul'a gelince o zamanlar Adliye Nazırı Olan Mithat Paşa'nın aracılığıyla Maliye Bakanı Şirvanizade Rüştü Paşa'nın yanında iş buldu. Rüştü Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Dış İşleri Bakanlığı basın bürosuna atandı. Sonra Rüştü Paşa'nın Suriye Valiliğine tayin olmasından ötürü onu yalnız bırakmadı, onun yanında Suriye'ye gitti. İstanbul'a ancak Rüştü Paşa'nın ölümünden sonra döndü.

Murat Beyin asıl ününü «Mektebi Mülkiye'deki» tarih öğretmenliği sağlamıştır. Öğrencilerinden olan Rıza Tevfik, onun ders verişini şöyle anlatmaktadır:

«Gençliğim büyük bir heyecan ve uyanıklık devrine tesadüf etti. Ben Mektebi Mülkiye'de iken, yani 1888 ve 1890 senelerinde Ziya Paşaların, Namık Kemal'lerin, Abdülhak Hamitlerin bir kıt'ası hatta bir beyiti bizim vicdanımızda kıyametler koparırdı. Bize Murat Bey tarih dersi verir ve hiç kimseden sakınmayarak Fransız İhtilalini dahi kemali belagatle takrir eder, anlatırdı.» Anlatılanlara göre bu derslerin etkisi o kadar büyüktür ki teneffüslerde öğrenciler Fransız devrim liderlerinin rollerini oynayarak devrim sahneleri bile sergiliyorlardı.

Bu sıralarda *«Tarihi Umumi»* adlı altı ciltlik ünlü yapıtı yayınlandı. Bu kitap o güne kadar alışılmış tarih anlatımını alt üst eden bir yaklaşımla kaleme alınmıştı. Tarihi yalnız olaylar zincirinin hikâye edilmesi biçiminde ele alanlar için sarsıcı bir yorum getiriyordu. Tüm insanlık tarihini bir «Özgürlük savaşımı» tarihi biçiminde alıyor. böylece tarihin bir yönü, bir tezi olabileceğini ortaya çıkartıyordu.

Murat Bey 1886'dan sonra haftalık *Mizan* gazetesini yayımlamaya başladı. Mizan'da uygulanan genel yayın stratejisini şöyle özetlememiz mümkündür. Padişahı bütün diğer gazeteler kadar hatta onlardan da ötede övmek, buna karşın padişahın sağladığı olanakları iyi kullanmadığı, onun gösterdiği mükemmel devlet adamlığı ilkelerine ters düştüğü için hükümeti eleştirmek. Murat Beyin Padişaha yönelik tüm ihtiyatlı davranışlarına rağmen 1890'da *«Mizan»* kapatıldı. Gazetenin kapatılması karşısındaki düş kırıklığını *«Turfanda mı Turfa mı»* adlı romanında anlatır. Bu romanından sonra Padişaha hizmet edebilme fırsatının kendisine verilmesini bir süre sabırla bekledi. Bu arada diğer Jön Türklerin yaptığı gibi bir iki ıslahat layihasını Padişaha sundu. Sonunda yıldı, ve kendisini «İttihad ve Terakki» örgütüne davet eden kişilerin önerilerini kabul ederek, Avrupa'ya gitmeye karar verdi.

Avrupa'ya gitme nedenlerini şöyle açıklıyordu.

«1 — Avrupa erbabı iktidarı ile efkârı umumiyesine Türkiye'nin ahvali hazırayı dahiliyesi hakında malûmatı aşhihe vermek...

2 — Ermeni meselesinin illet-ü hikmetini yâr ve ağyara iyice bildirmek,

3 — Gençlerin ilân ve terviçlerine lâyık ve ihtiyarların mizacına muvafık ve makul bir ıslahat programı tanzimi,

4 — Mahiyeti müstakileyi Şahaneden bad ile makamı sadaretten ve nezaretlerden geçerek kaza kaymakamlığına yarıncaya kadar bilcümle bendegan ve memurini devlet «ifa-i vazife» etmek yolunu bulmayı akıl edemiyordu..»

Murat Bey, Paris'te Ahmet Rıza ile buluştu. Ne var ki Fransa'da fazla kalmadı. Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın davetini kabul ederek Mısır'a gitti. 1896 yılının 4 Ocağında da Mısır'da *«Mizan»*ı yeniden çıkarmağa başladı.

Murat Beyin Mısır'daki çalışmaları Jön Türkler tarafından ağır diyebileceğimiz eleştirilere uğradı. Bu eleştirilerin ağırlık noktaları şunlardı.

— Murat Beyin önerdiği reformları gerçekleştirmek için Avrupa ülkelerinin yardımlarından yararlanmayı düşünmesi,

— Anayasa'nın tekrar yürürlüğe girmesinin tek başına yeterli olmayacağını savunması,

— Halkın ilkelliği nedeniyle bir devrimci eyleme katılamayacağına inanmış olması.

Murat Bey'in Mısır döneminde, onun burjuva demokrasisinin en önemli organı olan Parlamento'ya olan inancının da sarsıldığını görmekteyiz. Bu konuda gazetesinde şunları yazabilmiştir: «Zaten parlamento usulünün şekli hazırda Avrupa'da bile

istikbali olmadığına şüphe-i âbidanem yoktur. Fransa'da «Boulangisme» meselesi parlamento usulüne karş ifiilen ilk protesto demek olduğu gibi, sosyalizmin mihcihetin vücudu bile parlamento usulü aleyhinedir..» Bu noktada, cahil olan halkın seçimlerde atlatılabileceğini, işin ehli olan kişiler yerine şarlatanları seçebileceğine değindikten sonra şöyle devam etmektedir: «Bu hal, erbabı Hükümeti Avrupa'da ziyadesiyle düşündürmekte olduğu gibi, esnab-ı fikri malûmatı dahi işgal etmekte, parlamento usulünün yerine ikame edilecek başka bir usulü taharri eylemektedirler. Avrupa'nın müntehip Meclis ve müessesatı içersinde asırlardan beri mevcut olduğu halde henüz ehemmiyeti asliyelerini kaybetmemiş olan (Akademiyeler) ve sair ilmiye encümenleri nazar-ı dikkate alınarak bunların şu hal-i imtiyazlarını mahza intihap edenlerin iş erbabı bulunmasıyla tefsir ediyorlar...

Bu itibarla; az çok devlet umuruna aşina adamlardan mürekkep mahdut bir Meclis-i Meşveret daha ziyade iş görebilir.» Görüldüğü gibi Ahmet Rıza Bey'de izlediğimiz seçkinler yaklaşımı ve bunlara ağırlık verme eğilimi Murat Bey'de de görülmektedir. Bu yaklaşımı uzlaşmacı bir tavır olarak a- r bir biçimde eleştirenlere de o dönemde rastlanmaktadır.

Murat Bey Mısır'da çok kalmadı İngiliz işgal yönetimi Osmanlı hükümetinin baskılarını öne sürerek Mısır'ı terketmesini sağladı. Tekrar Paris'e dönünce «İttihad ve Terakki» cemiyetinin Paris şubesi reisliğine, Ahmet Rıza Bey'in yerine getirildi. Ama bu durum uzun sürmedi. Abdülhamid'in Paris'e gönderdiği Baş Hafiye Ahmet Celalettin Paşa ile yapılan uzun pazarlıklardan sonra İstanbul'a dönmeyi ve «Affı Şahane»yi kabul etti. Bundan sonra 1909 karşı devrimi sırasında Murat Bey'i tekrar sahnede görüyoruz. Kısa süren bu başarısız dönüşten sonra 1914'de öldü.

Murat Bey'in çok çalkantılı ve tek doğrultuda olmayan bu düşün ve eylem çizgisinde önemli olan bir kaç noktanın altını çizmekte.

Öncelikle «*Mizan*»ın Anadolu'ya ve halka dönük yapısına değinmekte fayda vardır. «*Mizan*»ın bu eğiliminin Rusya'daki Narodnik akımlardan esinlendiğini kolaylıkla söyleyebiliriz. Murat Beyin bu konuda çok şey bildiği ve Narodnik'lerin etkisi altında kaldığı bir gerçektir. «*Mizan*»ın bu köye ve halka yönelişi kendisine olan ilgiyi arttırmıştır. «*Mizan*» açısından ikinci önemli nokta «Türkçülüğü»dür. Bu da Murat Bey'in Dağıstan'daki özgürlükçü hareketlerin etkisinde kalmasından ileri gelen bir tutumdur. Bu davranışını politik çizgide değil de, özellikle, dildeki arınmada görmekteyiz. Çünkü 1880'lerde Türkçülük yapmanın tehlikeleri bu akımı dil bilim biçiminde yoğunlaşmasını doğurmuştu.

«*Mizan*» dilde Türkçeleşmeye yönelik eğilimini o zamana dek pek görülmeyen «Milli Kültür» kavramı ile pekiştiriyordu. Ne var ki «*Mizan*»da savunulan «Milli Kültür» ya da «Kültürel bütünlük» yaşanılan dönemin gereği uyarınca teolojik unsurları da içermekteydi. Görülen odur ki Yeni Osmanlılardan bu yana islami düşün ile yenilikçi düşünü birleştirme, bir orta yol bulma çabası Murat Bey'de de vardır.

Yeni Osmanlılarda da izlerine rastladığımız Rousseau'nun «Toplumsal Andlaşma» yaklaşımı Murat Bey'de daha gerçekçi bir zemine oturmuştur. Yeni Osmanlılar «Toplumsal Andlaşma»nın temelini islâmi «Biat» kavramına dayandırırken, Murat Bey olayı bir şirketleşme biçiminde ele almaktaydı. «Devlet bir şirkettir. Kavaid-i Nakliye ve usûl-ü akliye bu babta müttefiktir..» Bun-

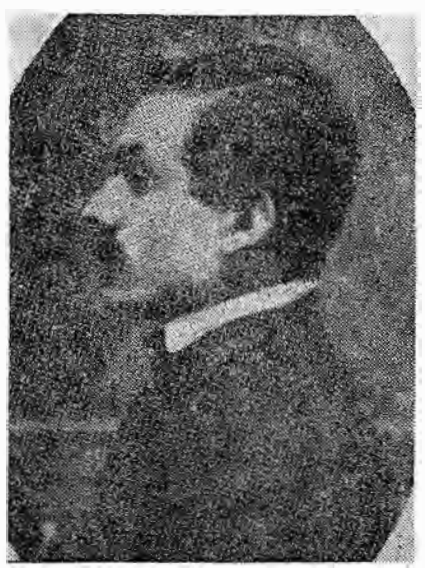

Şinasi

dan ötürü «Söğüt civarına konan dörtyüz çadırlık halk için (tabi) ve (metbu) usulü mevcut değildi. İhtiyari bir şirketti...» «Orhan Gazi zamanında ise yeni teessüs eden heyet, Süleyman Şah evladına mahsus bir irad değildi. Heyet-i Umumiyeyi teşkil eden bilcümle efradın mazarrat ve menfaatta müştereken alâkadar oldukları bir (Şirket-i Osmaniye) idi». Devletin, «Şirketi Osmaniye» biçiminde tanımlanması materyalist bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Şöyle ki, bu şirketin devamlılığı ancak «genel refah» düzeyini sağlamasına ve arttırmasına bağlıdır. Ahmet Rıza'daki «Tarımsal ve Endüstriyel» gelişme temeli ile Murat Beyin bu düşünsel yaklaşımının arkasında ortak bir temelin varlığı da açıktır.

«*Mizan*»ın köye ve halka yönelik Narodnik vari tutumuna rağmen, Murat Bey'de egemen olan seçkinlere inançtır. Halkın cehaleti, kandırılmaya müsait oluşu gibi önyargılar Jön Türklerin, genellikle, halktan gelecek bir eylemi kuşkuyla karşılamalarına neden olmuştur. Bu kuşkuyu Murat Bey şöyle açıklamaktadır: «Garpta olduğu gibi, aşağıdan tazyik icrası bizde caiz değil itikadındayım. Çünkü bunca esbabı inkiraza rağmen, devletin yarım asırdan beri payidar olması halkımızın hükümetlerine karşı olan bir rabıta-i maneviye semeresidir». Bu noksadan hareket eden Murat Bey, Osmanlı ülkesinde parlamenter düzenin ancak halkın eğitim düzeyinin yükseltilmesiyle kurulup, işleyebileceğini ileri sürüyordu. Meclis-i Mebusanı ve anayasayı getiren Yeni Osmanlılar da şöyle suçlanıyordu Murat Bey tarafından: «Hiçbiri durumun hakiki mahiyetini anlayabilecek bilgilere sahip değildi. Hiç biri Avrupa'da muhtelif istikametlerde bir kaç asırdan beri sarfedilmekte olan enerjilerin mahsulü olan terakkinin münhasıran parlamento usulünün neticesi olduğunu düşünme hatasına düşmeden kendini alamamıştı. Bu yanlış düşünceler dolayısıyladır ki şirketler kurmaya, halkı kendi kendine eğitmeye ve çalışmaya ve devleti okul gibi amme menfaatine hizmet eden diğer teşekküller kurmaya teşvik edeceklerine, ne özünü anladıkları ve ne de şumulünü idrâk ettikleri bir hürriyetin faydalarını övmekle iktifa ettiler.»

Bu düşüncelere çok sonra, çoğulcu demokratik yaşamda bile rastlanmıştı. Halkın eğitilinceye kadar yönetime etkin bir biçimde katılamayacağı yargısı da bu düşüncelerin doğal bir sonucu olmaktaydı.

Mizancı Murat'ta kendisinden önceki Yeni Osmanlılar gibi soyut bir halk kavramına dayanmaktadır. Halkın toplumsal sınıflarda somutlaştığı olgusunu görmemektedir. Egemenlikle sınıf ilişkisini de kavrayamamaktadır. Sonuçta da «Halkın modern müesseeslere intibakını saklamak, onları içerde kurulacak bir parlamentoya iştirak etmeye hazırlamak için, üst düzeydeki asker - sivil bürokrat aydınlardan seçilecek bir meclisin kurulmasını» öneriyordu.

Murat Beyin 1876 Anayasası'na olan güvensizliği, «İttihat ve Terakki» cemiyetinin Paris Şubesi Başkanlığı'na gelişine kadar sürdü. O kısa süre içinde 1876 anayasının yürürlüğe girmesini isteyen bir kaç yazı yazdı.

Mizancı Murat, döneminin Osmanlı aydının dramatik yaşantısını yansıtan bir

yaşam, düşün ve eylem çizgisine sahiptir. Özgürlükçü mücadelenin devrimci doğrultuya aştığı bir ortamda büyüdü, gelişti. Osmanlı ülkesine geldiğinde, kendisinde bileşkelendirdiği çizgiyi sürdürmek istedi. Taşıdığı Narodnik izlerle, Osmanlı toplum yapısı arasında sağlıklı bir ilişkiyi hiç bir zaman kuramadı. Sınıf kavramından yoksundu. Osmanlı bürokratı ile toplumun halk diye adlandırılan diğer katmanları arasındaki çelişki temel çelişki imişçesine, onu yanılttı. kin eğitim düzeyindeki gerilikten ürktü.. ve zaman zaman oportunizme varan gelgitlerle salınıp durdu.

d) Abdullah Cevdet ve «İçtihad» Abdullah Cevdet Jön Türk hareketine İbrahim Temo'nun öncülüğündeki gizli örgüte girerek katılmıştır. 1869 yılında, bazı kaynakların Kürt olduğunu söylediği bir aileden doğmuştur. Gençliğe dindar olduğu söylenmektedir. 1893-94'lerde yazdığı bir şiirde günün yönetimini eleştirdiği için bir ara tutuklandı. Okulu bitirdikten sonra tekrar tutuklanarak Fizan'a sürüldü. Burada pratisyen hekimlik yaptı. Biriktirdiği paralarla Paris'e gitti. İlk aylarda Ahmet Celalettin Paşa'nın ve sefaret kâtiplerinden Ali Kemal'in etkisiyle devrimciliğe bulaşmadı. Bu çekimserliği kısa sürdü ve Jön Türklerin Cenevra grubu ile birlikte *«Osmanlı»* adlı yayın organını çıkartmaya başladı. 1899 yılı sonbaharına kadar yazıları *«Osmanlı»*ca çıktı. Aynı dönemde *«Meşrutiyet»*, *«Kanun-i Esasi»* ve *«Sada-yı Millet»* gibi Jön Türk organlarında da yazıyordu. Bu yoğun yazı faaliyetine rağmen, Abdullah Cevdet, sınırlı sayıda basılan dergi veya gazetelerle etkin bir mücadele verilemeyeceğine inanmıştı Bu inancını ve onu izleyen davranışını «Hadd-ı Te'dip» şöyle açıklamaktadır. «Anlamıştım ki, karileri yüz adedi geçmeyen kuru sözlerle, kuru kafalara ab-ü tab vermek muhal-i ender muhaldir. O kadar güzide mahkumin-i siyasiyenin tahlivesine ve bir dereceye kadar terfikine muvaffak da olunca hükümeti seniyenin bir memuriyeti kabulü hakkındaki teklifini kabul ettim». Abdullah Cevdet burada değindiği affı (Fizan'daki arkadaşları için elde etmişti) 1898'de sağladı.

A. Cevdet tayin edildiği Vivana sefareti tabibliğinde üç yıl kaldı. Bu üç yıl onun düşünsel gelişimini sağlayan dönemdir. 1903 de Viyana Sefirinin kışkırtıcı hareketlerine tahammül edemeyerek onu düeloya davet etti. Avusturya Polisi de bunun üzerine A Cevdet'i sınır dışı etti.

Abdulah Cevdet, Viyana'da bulunduğu üç yıl süresince batı kültürünün derinliğini ve etkinliğini görmüş, bu kültürün ürünlerini Osmanlı ülkesine de yansıtacak bir dergi çıkartmayı planlamıştı. Dergide batının ünlü klasiklerinin çevirileri yer alacaktı. Viyana'daki olaydan sonra, baş hafiyelikten vaz geçerek Jön Türklere katılmış olan Ahmet Celalettin Paşa'nın yardımıyla matbaasını Cenevre'de kurdu.

«İçtihad» dergisinin ilk sayısı 1904 yılında çıktı. Fakat, Abdullah Cevdet Padişahı küçük düşürücü bir şiiri yayınladığı gerekçesiyle İsviçre polisi tarafından İsviçre'den çıkarıldı. O da matbaasıyle birlikte Mısır'a gitti ve *«İctihat»*ı oraya çıkartmaya başladı. *«İçtihad»* batı düşün ve sanat akımlarını Türk okuyucularına tanıtma yönünde yayın yapıyordu. Bu arada Jön Türk

Celâleddin Paşa

leri de düzeyde kalan düşüncelerinden ötürü eleştiren yazıları da dergide yer almaktaydı *«İçtihad»*daki eleştiriler Abdullah Cevdet'le Ahmet Rıza, Bahattin Şakir gibi Jön Türk önderlerinin aralarını açmaktaydı. Nitekim bu nedenlerle Abdulah Cevdet 1908'den sonra hemen yurda dönemedi. Ancak 1911'de matbaasını kurarak İstanbul'da dergisini yayınlamaya başladı. *«İçtihad»* sonuna kadar batı kültürüne bağlı bir dergi olmaya devam etti. Lâik tutumu aleyhine çeşitli davalar açılmasına neden olmaktaydı. Abdulah Cevdet, Cumhuriyetten sonra da dergisini yayınlamayı sürdürdü. Ölümüne kadar *«İçtihad»* aksamadan çıktı. Sonradan Atatürk devrimleri diye nitelenen yenilikçi hareket, düşünsel kökleri itibarıyla A. Cevdet'e ve *«İçtihad»*a dayanır. Örneğin Latin harflerinin kabul edilmesi yolunda ilk ciddi yazı Cumhuriyetin ilanından çok önceleri *«İçtihad»*da çıkmıştır. Laisizm yönünden A. Cevdet'in savları ile Mustafa Kemal'in düşünceleri arasında büyük benzerlikler vardır.

Abdullah Cevdet'te ekonomi zayıf, belirsiz bir etkiye sahiptir. Ahmet Rıza'da ilerlemenin belirleyici nedenleri arasında sayılan «tarımsal ve endüstriyel gelişme» gereğine karşılık, A. Cevdet çok soyut düzeyde para kavramına değinir. Şu noktanın altını çizmede yarar vardır: A. Cevdet'te dahil olmak üzere, Jön Türklerin hemen tümü ekonomi konularına hiç önem vermemişler, daha doğru bir deyimle «ekonomik konuları anlamakta güçlük çekmişlerdir.» *«İçtihad»* ve Abdullah Cevdet'in düşün çizgisindeki en önemli nokta «anti-monarşist» tavırdır. Daha 1905 yılında saltanat sorunu *«İçtihat»*ta açık bir biçimde tartışılmıştır. Konu (yani saltanat ve devredilmesi sorunu) Abdülhamit'in kendinden sonra, dördüncü oğlu olan Burhanettin efendinin tahta geçmesini istemesi üzerine ortaya çıktı A. Cevdet çok açık bir biçimde şunları yazdı: «Vatanın selameti usulü veraseti değiştirmekte değildir. Vatanın selameti herşeyden önce milletin uyanmasında ve âkil, münsif, kanun-u şer'i ümmete tabi olmayacak hiç bir hükümdarı metbu tanımayacak bir derecei kuvvete vusulündedir.»

Anti-monarşist tutumunu her geçen gün şiddetlendiren A. Cevdet ve *«İçtihad»*, Osmanlı deyiminin devlet adı olarak kullanılmasına bile karşı çıkıyordu: «Benim fikir ve nazarımca (milleti Osmaniye) demekle (ibadı Osmaniye) demek müsavidir.. Dünyada hangi millet, hangi devlet vardır ki hanedanı hükümdarisinin ismiyle tanınsın. Almanya'ya Hohenzolern milleti veya devleti deniliyor mu? Emin olun ki sizin taşıdığınız isim esaret ufuneti neşrediyor. Hanedanı Osmaninin, Türkiye'ye «memaliki osmaniye» ahalisine «milleti Osmani» namı vermesi bu hanedan efradının kendilerini rab ve ahaliyi hiç addetmekte olduklarına bir delildir.»

Bu düşüncelerle açıkça monarşinin varlığı tartışılmaktaydı A. Cevdet batılı, radikal bir aydın olma çabasını her yapıtıyla ortaya koymustur. Bu konuda zaman zaman zaman «Batı Avrupa'dan damızlık insan itsalini» düşünecek kadar ileri gittiği de olmuştur. Ne var ki genel çizgileriyle A. Cevdet ve *İçtihad*'ı incelenecek olursa laik, radikal ve batıcı düşünün bir iz bıraktığını kolaylıkla söyleyebiliriz.

d) «Osmanlı» Gazetesi ve çevresi : Murat Bey'in bir anlama Abdülhamit'e teslim olmasından sonra Jön Türklerle padişah arasında büyük bir pazarlık dönemine rastlıyoruz. Kişiliği ne olursa olsun, bir çok Jön Türk yapıtlarını Abdülhamit'e satma, memuriyet elde etme yarışına girmiştir.

Murat Bey'in ayrılmasına rağmen Cenevre grubu Ahmet Rıza ile birleşmemiş kendi grupları adına bir gazete çıkarmağa karar vermişlerdir. Grubun liderliğini yapan Çürüksulu Ahmet Bey, bu gazete işinde Ali Kemal'e güveniyordu. Ne var ki Ali Kemal önce Celalettin Paşa ile vardığı andlaşmayı bahane etti, sonra da gazeteyi çıkarmak için para istedi. Bu durum karşısında Ali Kemal cemiyetten kovuldu, o da Padişahlığın önerdiği memuriyeti kabul ederek Brüksel'deki elçiliğe ikinci kâtip oldu.

Ali Kemal'in devreden çıkmasından sonra İshak Sükuti, Tunalı Hilmi, Abdulah Cevdet, Nuri Ahmet, Halil Muvaffak, Akil ve Refik Beyler «*Osmanlı*»yı çıkardılar. Bu grupta kendinden öncekiler gibi Padişaha bir ıslahat önergesi gönderdi, sonra da o döneme kadar alışılmamış sertlikte bir muhalefete başladı.

«*Osmanlı*»nın kurucuları genç ve çoğunluğuyla asker kökenliydi. Bu olgu yurt dışındaki Jön Türkler arasında etkinliğin gençlere doğru kaydığının bir göstergesidir. Öte yandan askerlerin de cemiyet içinde görev almaya başlamaları bir başka özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Tunalı Hilmi 1896'da «Osmanlı İhtilal Partisi»ni kurmuş, devrimci «hutbe»ler yazmış biriydi. Bu hutbelerde şunları açıkça haykırıyordu: «Ey Gaziler, bilirsiniz ki bu millet asker oğlu asker bir millettir. Bu millet askerlik sayesinde büyümüştür» diyerek ordu motifini ön plana getirdikten sonra «Askerler... Ey Gaziler.. Arş... Hükümet konaklarına dolunuz, Yıldız'ın altını üstüne getiriniz. Ondan yana çıkan yürekleri öldürünüz. Münafıkları, casusları, rüşvetçi memurları hep gebertiniz.»

Devrim düşüncesi ilk defa yaygın bir biçimde «*Osmanlı*»da ele alınmıştır. «*Osmanlı*»nın savunduğu devrim düşüncesi askerler kadar halkı da etkilemeyi amaçlamaktaydı. Gerçi bu halk gene soyut bir kavramdı, tüm toplum katmanlarını kapsıyordu. ama devrime yönelik bir eylem içinde düşünülmesi o dönem açısından ileri sayılabilecek önemli bir aşamaydı. «*Osmanlı*» gazetesi çevresinde toplananlar halkı aydınlatmaya yönelik bir propaganda faaliyetini de planlamışlardı.

«*Osmanlı*» ve çevresindekilerin soyut ta olsa, bir halk kavramına sarılmaları üst düzeyde bürokratlardan umudu kesmelerinden ötürüydü. Onlara göre bürokratlar bir «sınıfı erazil ve esafil»dir. Ne var ki bu yargılarına rağmen diğer Jön Türkler gibi (Prens Sabahattin dışındakiler kastedilmektedir burada) bir seçkin aydınlar çıkmazına onlarda girecektir. Şöyle ki, hitap ettikleri, halk diye nitelendirdikleri gerçekte Rumeli'deki orta sınıflardı. Bir yandan soyut halk imajı çevresindeki sevgi ve saygı duyguları, diğer yandan da halkın devrimci çabaları takdir etmemesi, onları arkalamamasından gelen yılgınlık «*Osmanlı*» gazetesi çevresindekilerin içinde bulunduğu ikilemi vurgulamaktadır. Bu ikilem ve onun yarattığı yılgınlık şu satırlarda açık bir biçimde ifade edilmektedir: «Feda etmek mecburiyetinde olduğunuz enerji ve kabiliyetlerin halk bu fedakârlığın manasını idrak edecek duruma gelinceye ve hiç olmazsa (şu veya bu gaye için kendini feda etti) deyinceye kadar pek az faydası olacaktır». Halkı devrimden yana çekmek, ona bazı değer yargılarını kabul ettirebilmek sorunu her Osmanlı aydını gibi

Ziya Paşa

Jön Türkleri de uzun süre işgal etti. Bu nedenle propaganda yöntemleri üzerine eğildiler, kendilerine göre bazı teknikler geliştirdiler, özellikle Le Bon'un yazılarının etkisi, bu konuda büyük oldu. Ne var ki toplumun sınıfsal içeriği hakkında yeterli bilgileri olmadığı, hatta böyle bir konudan yeterince haberli olmadıkları için çalışmalarında elle tutulur bir başarı elde edemediler. Sonunda, Prens Sabahattin'in dışında, seçkinlere dayanan düşüncenin ve bir yerde de pozitivizmin tuzağına düştüler.

Bununla beraber «*Osmanlı*» ve çevresindekiler emperyalizm, Türkçülük ve işçi sorunu üzerinde, diğer Jön Türklere oranla daha bir açık ve kesin tavır alabilmişlerdir. «*Osmanlı*», Girit sorununun da etkisiyle, açık bir anti-emperyalist çizgidedir. Bu çizgideki düşüncelerini sergilerken bilinçsiz de olsa sınıf konusuna değinmektedir. Örneğin Padişahın batı ülkelerince arkalanmaolayını şöyle açıklamaktadırlar: «Sultan, barbar karakteri dolayısıyla, zengin sınıfların, yani bir ekalliyetin aleti olarak kullanmak isteyen hükümetler tarafından beğenilmektedir.» Bu yazının yanı sıra daha önce yayınlanmış bir yazıya da değinmekte yarar vardır. «*Osmanlı*»nın 10 Mart 1898 tarihli sayısında yayınlanan bu yazıda «iktisadi bir konuya değinmemizin sebebi, şark meselesinde «müslüman fatalizmi» nakaratının, Avrupa'nın, Osmanlıların, Türklerin, Araplar, Ermenilerin, Yunanlıların haysiyetleriyle oynamak ve mahvetmek şeklindeki canıyane gayretlerini saklamak için kullandığı bir maske olduğunu bilmemizden ileri gelmektedir denerek, emperyalizmin kullandığı aldatmaca (yapay da denilebilir) sorunlara değinilmektedir.

Dikkat edilirse yukardaki alıntılarda Emperyalizmin sınıfsal niteliği üzerinde durulmaktadır. «Zengin sınıflar», «bir ekalliyetin aleti olma» gibi belirlemeler sözünü ettiğimiz sınıfsal içeriği bir ölçüde yansıtmaktadır. «*Osmanlı*»da görülen anti-emperyalist temanın bir özelliği de o günlerin deyimiyle «amele meselesi» ile birlikte ele alınmasıdır. «*Osmanlı*» bu konuya yaklaşan ilk Jön Türk gazetesidir. «*Osmanlı*»nın 15 Mayıs 1898 tarihli sayısında şunları okumaktayız: «Avrupa akvamı tarih-i terakkide müntehayı kemale takarrup ettikçe insanlar, insaniyet, heyet-i içtimaiye başka bir devre, yeni bir çağa giriyor. Mektepler, Darülfünûn'lar, kemalat-ı beşeriyeyi umuma bahs-ü infaz ediyor... Hürriyetin kemali, nüfusun tezayüdü, fabrikaların, makinaların artması da işin azalmasına mucip olduğundan hal-i hazırda Avrupa'yı müşkülata düşüren, istikbalde ise maişeti insaniyeyi bir hal-ı diğere kalp etmek istidadını haiz olan ve ciddien erbabı siyasete düşündüren Amele meselesi namıyla meşhur mesail-i muğlike-i içtimaiyenin halli yaklaşıyor».

«*Osmanlı*» gazetesi Anti-emperyalist çizgideki en tutarlı muhalefetini Bağdat Demiryolu imtiyazının verilmesi sırasında yapmıştır. 1 Şubat 1898'de yayınlanan «Tabaka-i Bâlâdan» adlı yazıda, Alman kapitalistlerinin demiryolu ve sulama işlerini örgütleme amacıyla Anadolu'daki faaliyetlerine, bu arada Bağdat demiryolu nedeniyle verilen kilometre garantilerine, Almanya'dan alınan borçlara ve nihayet Alman subaylarının Osmanlı ordusunda uzmanlık yapmalarına karşı çıkılıyordu. Bu çıkış Jön Türklerin o güne kadar izledikleri politika açısından beklenmeyen bir muhalefettir.

«*Osmanlı*»yı çıkaran grup arasında «ihtilâl» diyenlerin başında Tunalı Hilmi gelmekteydi. Tunalı Hilmi'nin «hutbe»lerinde

devrimci çağrıların ne denli bir yoğunluğa sahip olduğunu daha önceki bir alıntıda sergilemiştik. Tunalı Hilmi'de pratik ifadesini bulan devrimin öğretisini 1 Şubat 1898 tarihinde yayınlanan *«Kıyam»* adlı yazıda görmekteyiz.

Bu yazıda bir «Heyet-i İçtimaiye» kavramı geliştirilmektedir. Bu «Heyet-i İçtimaiye»nin yönetimi, gelişimi vb. gibi konularda yasa koyucunun «Erbabı hal ve akıl» ve «Ehl-i Siyaset» denilen uzmanlara ihtiyacı vardır. «Toplum işlerinin idaresi böyle bir mütehassıslar zümresinin eline teslim edilmediği takdirde (Taksim-i Mesai) ve (Tervic-i amali umumiye) kanunlarına tecavüz edilmiş olunurdu. Halka tanınan kıyam hakkı toplum yönetiminin böyle bir seçkin uzmanlar grubuna verilmesi için kullanılabilirdi. Yani halk, «Büyük kütle» ancak seçkin uzmanlar lehine kıyam etme hakkına sahipti. Kıyam'ın niçin bir çözüm olduğu ve nasıl tanımlandığını adı geçen makaleden alıntılarla göstermeğe çalışalım:

Bir milleti akıbeti vahim olan bu maramuhlikeden tahlise çare, hukukuna tecavüz edilenlerin mütegallibeler aleyhine kıyamıdır.» «Kıyam, zayıf ve hasta bir millete hayatı taze iktisap ettirir deva-yı yegânedir. Bir defa fenn-i tarihe müracaat edelim. O zaman görürüz ki bir müstebidin, bir zalim'in desti idaresinde oyuncak ola ola insanlığı unutmuş, cehalete batmış, adeta hayvaniyete takarrup eden bir millet ancak Kıyam'ın nefaha-i hayat bahşasiyle düştüğü dereki-i sefileden kalkabilir.»

«Kıyam» makalesi *«Osmanlı»* gazetesi ve çevresindekilerin halkın katılımı ile bir ihtilali düşündüklerini göstermektedir. Ne var ki bu ihtilal bir seçkin uzmanlar grubunun iktidarı için olacaktır. 19'uncu yüzyılın sonunda toplumun antagonist sınıfsal içeriğini farketmeden, sınıf iktidar ilişkisini bilmeden ya da bilinçli bir şekilde gözler önüne sermeden oluşturulabilecek bir ihtilal modeli ancak bu nitelikleri kapsayabilir. Buna rağmen, yanlış, sapmalı ihtilal modelini kurmaları bir yana, *«Osmanlı»* ekibi, Jön Türk hareketine «ahlakı içtimaiye» gibi laik bir toplum anlayışına dayanan kavramları getirmiştir. Bunun da ötesinde burjuva demokratik tutumu liberal protesto çizgisinden burjuva devrimci yöne yöneltecek ilk girişimleri de yapmışlardır. Monarşiye kesin ve sert bir biçimde karşı koyarlarken gene ilk defa olarak «idare-i Cumhuriy-ye» deyimini kullanmışlardır. Gerçi bu deyimin içeriğini doğrudan doğruya savunmamışlardır ama, «İdare-i müstebide»nin zıddı olduğunu belirleyerek adeta olmayana ergi yöntemiyle arkalamışlardır.

*«Osmanlı»*nın Abdülhamit'e karşı sürdürmeye çalıştığı sert eleştiri düzeyi, laik tutumu, dayanmayı amaçladığı orta sınıfların tepkisini çekmişti. Örneğin, Tunalı Hilmi Mısır'da *«Hak»* adlı yeni bir yayın organı örgütlemeye gittiğinde *«Hak»* gazetesine dini yazınız, Kanun-u Esasiden daha güzel olmasına gayret ediniz, Abdülhamit'e çok sövüp saymayınız, öyle olursa mahbûle geçer, hariç memalikte rağbet bulur... Böyle şeyler ahaliye bizden nefret ettirmeye sebeb oluyormuş gibi öğütlerle karşılanmıştır. Bu örgütlere ve tepkilere rağmen *«Osmanlı»* doğru bulduğu çizgiyi bir süre daha sürdürmüştür.

M Fazıl Paşa

Cenevre Jön Türkleri dağıldığında *«Osmanlı»*nın sahipliği Prens Sabahattin'in babası Mahmut Celalettin Paşa'ya devrildi. Bundan sonra Osmanlı'nın İngiltere'de yayınlandığını görüyoruz. 1902 kongresinden sonra gazete Jön Türklerin «Osmanlı Hürriyetperver Cemiyeti» adıyla anılan grubun yayın organı haline geldi. Yaklaşık bir buçuk yıl sonra da kapandı.

b) Prens Sabahattin'in öncülük ettiği düşün akımı : Pren Sabahattin'in Jön Türk hareketi içerisinde görülmesi, bu hareketi olduğu kadar, değişik ölçülerde günümüze kadar uzanan düşün akımlarını ve eylemlerini etkilememiştir. Osmanlı Meclisi Mebusanından Birinci Büyük Millet Meclisi'ne, ondan da çok partili yaşamın meclislerine kadar uzanan siyasal kutuplaşmanın kökeni, ve de en azından bu kutuplaşmanın doğması nedenlerinden biri olmuştur.

Prens Sabahattin, Abdülhamit'in kız kardeşiyle evli olan damat Mahmut Paşa'nın oğludur, yani Abdülhamit'in yeğenidir. Mahmut Paşa Anayasanın tekrar yürürlüğe konmasından yanaydı. Fakat çabaları saray ve çevresince iyi karşılanmadı, tüm görevlerinden soyutlandı. Bu durumda iki oğlunu, Prens Sabahattin ve Lütfullah'ı yanına alarak kaçtı. Abdülhamit Saraya mensup üst düzeyde bir paşanın yurt dışında sürdüreceği muhalefetten ürkerek kendisine çeşitli aracılarla geri dönmeyi teklif etti. Bunların hepsini reddeden Mahmut Paşa, Ahmet Rıza Bey'e mektup yazarak işbirliği önerisinde bulundu.

Prens Sabahattin bir yandan F. Le Play ve E. Desmouline'nin toplum bilim öğretilerine merak sarıp bunlar üzerinde çalışırken bir yandan da Jön Türk eylemlerine aktif olarak katılıyordu. 1901 yılında Prens Sabahattin ve kardeşi Lütfullah bir genel çağrı yayınladılar. Bu çağrıda ülkenin içinde bulunduğu genel durumun sergilenmesinden ve despotizmin yerilmesinden sonra tüm Osmanlı'ların bu despot düzene karşı savaşmaları isteniyordu. Çağrıda «Amacımız Türk, Arap, Arnavut, Ermeni, Makedonyalı, Yunan, Kürt, Yahudi ve bütün yurttaşların güçbirliğini sağlama uğruna çalışmak ve böylece bugünkü kötü gidişe son vererek yarınki hak bilir yönetimin ilk temel taşlarını koymaktır» biçiminde bir hedef belirlenerek bütün etnik grupların bu hedef çevresinde toplanmaları arzulanıyordu.

Genel çağrının yayınlanmasından sonra, tüm özgürlük savaşçılarının etnik kökenlerine bakılmaksızın katılacakları bir Jön Türk kongresinin toplanması için girişimlerde bulunuldu. Jön Türk'leri kendi içlerinde bölünmüş olmaları, kongrenin toplanmasında bir çok zorlukları ortaya çıkardı. Nihayet uzun uğraşlardan sonra 4-9 Şubat 1902'de ilk Jön Türk kongresi toplandı. İlk oturum, Jön Türk hareketine sempati duyan, Fransız akademisi üyelerinden M. Lefevre Pountalis'in evinde yapıldı. Sonraki oturumlara Prens Sabahattin'in evinde devam edildi. Kongreye 60-70 dolaylarında delege katıldı. İmparatorluğa bağlı türlü etnik grupların yanısıra, Prens Sabahattin, İsmail Kemal, Halil Ganem, Ali Haydar Mithat, İbrahim Temo, Nazım Bey gibi Jön Türk hareketinin ileri gelenleri de bu kurultaya gelmişlerdi. İlk oturumdan itibaren delegeler iki gruba ayrıldı: Müdahale ve ademi müdahaleciler. Prens Sabahattin ve kongrenin çoğunluğu müdahaleciler grubunu oluşturuyorlardı. Nitekim bu grubun etkisiyle kongre şu noktaları içeren bir karar suretini kabul etti.

1 — Yirmibeş yıldır egemenliği altında bulunduğumuz ve imparatorluğun başına gelen tüm felâketlerin tek kaynağı ve tüm insanlığın utanç vesilesi olan bu baskı rejimiyle Osmanlı halkları arasındaki her türlü ilişkiyi reddediyoruz.

2 — İmparatorluğun çeşitli halkları arasında Hatt-ı Hümayûn ve uluslararası andlaşmalarla sağlanacak haklardan ayrılık

gözetilmeksizin eşit olarak yararlanmalarını sağlayacak bir birlik yaratmak amacındayız. Bu birlikledir ki, yönetime katılma gibi haklı ve yasal istekleri yerine getirilecek, tüm yurttaşlara eşit hak ve görevler tanınacak, ve bu birliğin sürebilmesi için biricik koşul olan Osmanlı tahtına ve Hanedanına karşı bağlılık duygusunun uyanması sağlanacaktır.

3 — Koşullar ne olursa olsun, ülkenin tüm halklarının çıkarlarını korumak için, tüm gücümüzü aşağıdaki üç amaca yönelteceğiz

a) Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünün ve bölünmezliğinin sürdürülmesi,

b) İlerleyebilmenin gereği olan ülke içi barış ve düzenin yeniden kurulması,

c) İmparatorluğun temel yasalarına ve özellikle de, İmparatorluğumuz halklarının siyasal hak ve özgürlüğünün ve genel reformlarının yasa dışı yönetime karşı sağlam ve gerçek koruyucusu olan 1876 Anayasası'na saygı duyulması.

4 — Uluslararası andlaşmalara özellikle Berlin andlaşmasına duyduğumuz kesin ve sarsılmaz saygımızı bir kez daha belirtiriz. Bu andlaşmanın Türkiye'yi ilgilendiren görüşleri, imparatorluğun tüm eyaletlerine yılacak ve buraları da kapsar duruma getirilecektir.

Karar sureti çeşitli etnik grupları «fraksiyon»ların sürdürdükleri özgürlükçü eylemleri uzlaştırmaya ve ortak bir bileşke bulmaya çalışan bir metindir. Ne var ki grupları tam anlamıyla tatmin etmekten uzaktır. Nitekim Ermeniler çoğunlukta oldukları yörelerde reformları sağlayıncaya kadar bağımsız eylemlere devam edeceklerini bildirirken; Ahmet Rıza'nın liderliğini yaptığı bir başka Jön Türk grubu da şu bildiriyi yayınlıyordu: «Kongreye katılmakla tüm Osmanlıların bir birlik oluşturacağını ve bu birlikten güç bulacağımızı umud ediyorduk, son derece haklı umudlarımızda düş kırıklığına uğradığımızı üzülerek bildiririz».

Bu kongre Jön Türk gruplarıyla İmparatorluğun diğer halklarının özgürlükçü örgütleri arasında ortak bir program oluşturma amacıyla toplanmıştı. Bu sonuca erişilmedi, aksine Jön Türk hareketi, iki düşün akımına bölündü. Bu akımlar içersinde daha bir kristalleşti. Jön Türkler Tarık Z. Tunaya'nın belirttiği gibi: «Bu kez de yıkıcı olmaları gereken yerde müttefik, yapıcı olmaları gereken yerde tam anlamıyla birbirlerinden ayrıldılar.»

Ortaya çıkan iki gruptan birincisi Ahmet Rıza'nın grubuydu ve bu grup «İttihad ve Teraki Cemiyeti» adlı örgütü oluşturdu. Prens Sabahattin'in önderliğindeki ikinci grup ise «Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti» diye nitelenen örgütü kurdu.

İttihad ve Teraki Cemiyeti güçlü bir merkeziyetçi yönetime inanıyordu. Örgüt, hem dernek olarak, hem de içerdiği düşünsel ilkeler açısından eski İttihad ve Terakki'nin devamı sayılabilir. Ahmet Rıza'nın yanısıra Sami Paşazade Sezai, Prens Mehmet Ali Paşa, Ahmet Saip, Sait Mahir, Dr. Nazım, ve Bahattin Şakir yeni örgütün çekirdeğini teşkil ediyorlardı. Grup yurt içindeki küçük komitelerle sıkı bir ilişki içinde çalışıyordu. İki yayın organı vardı. *Meşveret* ve *Şûrâyı Ümmet*. *Şûrâyı Ümmet* 1902'deki kongreden sonra aynı yılın nisanında yayınlanmaya başladı.

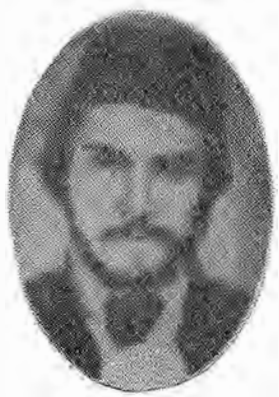

Agâh Efendi

Prens Sabahatin'in önderliğindeki ikinci grupta Ahmet Fazıl, İsmail Kemal, Dr. Rıfat, Dr. Nihat Reşat, Dr. Sabri, Albay Zeki, Milaslı Murat bulunmaktaydı. Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet cemiyeti düşünsel temel açısından Prens Sabahattin'e bağlıydı, onun düşününü benimsemişti. Prens Sabahattin'in düşüncesi 1908 devriminden sonraki bazı siyasal akımların ideolojik temelinin hazırlanmasında ağırlıklı bir paya sahiptir.

Şerif Mardin, Prens Sabahattin'in düşüncesini oluşturan ögeleri temelden başlayarak şöyle sıralamaktadır:

a) Bir insanın ideali,

b) Bu insanın idealini gerçekleştirecek bir eğitim teorisi,

c) Bu insanın idealine uygun bir toplum tasavvuru,

d) Mevcut toplumların yapısını tahlil etmeye yarayacak bir *toplum tahlil* yöntemi.

Prens Sabahattin'in bu sıralama uyarınca oluşturduğu düşününde ağırlığı olan nokta «Merkeziyetçi yanı ile bürokratlar» arasındaki ilişkiye, o döneme kadar hiç kimsenin bakmadığı, bakamadığı bir açıdan yaklaşma cesaretini göstermesidir.

Prens Sabahattin güçlü bir merkezi yönetimin, bireye önem vermeyen bir toplumu oluşturmada en büyük etken olduğunu söyledikten sonra, bu tip toplumlarda merkezi otoritenin ajanları durumunda olan memurların ceberrutluğuna, Osmanlı örneğine atıf yapmak suretiyle şöyle değinmektedir: Kuvvei icraiyeye temellük eden o arsızlar kafilesi şahsın her tecelli-i ulviyesine hayvanca saldırıyorlar, ta ki darabat-ı istibdat altında hiç bir baş kalkmasın, seviye-i millette herkes hemayar olsun.»

O dönemde bürokrasi ve bürokratlara yönelik böylesine sert ve acı bir eleştirinin yükseltilmesi alışılmamış bir olaydı. Büyük çoğunluğu asker-sivil bürokratlardan oluşan Jön Türkler yönünden de durum sarsıcıydı. Cerçi daha önce de bürokrasiye hücumlar olmuşsa da bu hücumlar sadece bir bölük, üst düzeydeki bürokratlara yönelikti. Prens Sabahattin ise şikâyet edilen saltçılığın bürokrasi, ve merkeziyetçi yapıdan ileri geldiğini söyleyerek bütün Osmanlı bürokrasisini suçluyordu: «Mevakii Aliye kuvvei icraiye tarafına yani memurlara, onların maişeti ise aldıkları maaşa ve bittabi o maaşın geldiği tarafa bağlı. Nasıl olmasın ki, hükümet kapısından çıkar çıkmaz sokakta kalacaklarına hepsi iman getirmiş. O halde, servet, ikbal, iktidar herşey hükümdardan geleceği için bütün gözler onun gözüne girmeye, onun gözü ise tahakkümü arttırmaya dikiliyor.»

Kuşkusuz Prens Sabahattin'in düşününde bugün de önemini koruyan konu demokrasi anlayışıdır. Parlamento ona göre, «müphem, kendisince tayin edilecek bir milli iradenin bulucusu değil, bir kontroller sisteminin üst keamesidir.»

Bu yaklaşımı açık bir şekilde *Terakki*'nin nisan 1906'da çıkan sayısında yer alan «Gençlerimize Mektup» adlı makalesinden yapılan şu alıntıdan saptayabiliriz: «Merkeziyete inhisar ve istinad eden meşrutiyette teftiş memleketin bir noktasından başlayarak cihad-ı sairesine intişar eder. Memurinin kısmı azamını merkez tayin ettiği için Vilayetlerin masalih-ı umumiyesi onlardan müteessir olmayan efradı ile idare olunur. Bu idare ister bir kişi tarafından gelsin (Hükümdar), ister beşyüz kişi (Parlamento) neticelerin her ikiside aynı kapıya çıkar: İstibdat. Değişen keyfiyet değil kemiyet. Ademi merkeziyete istinad eden meşrutiyette ise teftiş, memleketin eczasından, nahiyelerden başlayarak tedricen büyüye büyüye merkeze müntehi olur. Tabiidir ki nahiye, kaza, vilayet mecalisi, memurlarını en basit menfaatları mütezası namuslu ve muktedir zattan intihap eder.»

Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet cemiyeti 1902 kongresinde meydana çıkan ayrımından sonra yurt içinde de örgütlenmeye başladı. İzmir, Erzurum, Trabzon, Şam şubeleri kuruldu. 1906'da da ***Terakki*** adlı dergi çıkarıldı.

«Şura-yı Ümmet» ve Düşünsel Çizgisi. «***Şûra-yı Ümmet***», 15 Nisan 1902'de çıktı. Başında Samipaşazade Sezai bulunuyordu. Samipaşazade Sezai, Türk edebiyatında ilk gerçekçi yazar olarak da bilinmektedir. 1901 yılında yurttan kaçmış ve Jön Türk hareketinin militanlarından biri olmuştur. Bu arada bir çok yabancı siyaset adamıyla tanışmış, belli düzeylerde ilişki kurmuştur. Tanıştıkları arasında V. İ. Lenin de vardır.

Derginin ilk sayısında izlenecek yayın ilkeleri bir program dahilinde şöyle açıklanıyordu:

«— Devlet-i Aliyeyi Osmaniyenin istiklâl-i siyasi tamami-i mülkiyesini her türlü müdahaleyl ecnebiyeden masum bulundurmak ve iradei şevketine çalışmak.

— İdare-i keyfiye ve müstebitenin bir hümumeti meşrutaya inkılabına ve kanuni esas-i ahkâmının tatbik ve icrasına çalışmak.

— Ümmetin hukukunu müdafaa ve temin ve hükümetin ahvalini ıslah etmek gibi vazifeler hep Osmanlıların hamiyet ve gayretinden beklendiği ve necat ve saadet yalnız Osmanlılıkta arandığı cihetle efkârı umumiyeyi bu yolda tenvire çalışmak.

— Osmanlı anasırı muhtelifesi ihtisasatı vatanperveraneden mütevellit bir ittihadı samimi vücuda getirmek, müslim ve gayri müslim teb'ayı Osmaniyenin siyasetten tevnid-i efkârına çalışmak.

— Bir taraftan memalik-i Osmaniyeden her ferdin ve kavmin refah ve saadeti islahat-ı umumiye ile kaim ve kabul olunacağını ahaliye anlatmak ve diğer taraftan ümmeti Osmaniyenin asrımızda en müterakki milletlerle hem mertebe olmak istidadından mahrum bulunmadığını enzar-ı ecanip ve ağyarda ispata çalışmak.

— Saray zindanlarından hapse mahkûm ve her türlü niamı maarif ve medeniyetten mahrum olan aileyi saltanat efradını bu hal-i esaretten kurtulmaya, müktesabatı ilmiyeden hissedar etmeye Ve Hanedan-ı Osmaninin makam-ı hilafet ve saltanatta mülk ve millete nafi olacak surette bakasını takviyeye çalışmak.»

1902 kongresinde «Adem-i müdahaleci» diye adlandırılan bu grubun programında Osmanlılık, yabancı müdahalelerden Osmanlı ülkesini korumak, ülkedeki değişik ik gruplar arasındaki dayanışmayı geliştirme, muasır toplumlara yetişme gibi, daha önce üzerinde durulan noktaların yanında Hanedanın eğitilmesi gibi ilginç sayılabilecek bir nokta üzerinde de duruluyordu. Derinliğine incelendiğinde, bu programın burjuva - liberal çizgide bile sayılamayacağı görülür. Örneğin anti-emperyalist tutum, emperyalizmin bütün ağırlığına rağmen, açıkça ortaya konulamamıştır. Osmanlılık kavramı ise bütün çabalara rağmen soyutluğunu korumaktadır. Bu arada Osmanlılığı bazı «pragmatik» temellere oturtma gayreti yaklaşımın daha da az inandırıcı olmasını sağlamıştır. Şöyleki Jön Türk grubundaki bazı kişiler Osmanlılık duygusunun sınır illerinin bir saldırı karşısında daha güçlü

Sadullah Paşa

biçimde savunulmasına yardımcı olacağını açıkça söylemişlerdir. Bu ve buna benzer iddialar «Osmanlılık» düşüncesini sarsmıştır. Anti-emperyalist tutumda, bir önce altını çizdiğimiz gibi, açık değildi. «***Şûra-yı Ümmet***»te yayınlanan bu program çerçevesinde ileri sürülecek bütün iddiaların zayıflığının temel nedeni, «Nasıl gerçekleşecekler» sorusuna ayağı yere basan bir yanıtın verilmemiş olmasından ileri gelmektedir. Gerçekten de «***Şûra-yı Ümmet***»i çıkaran grup, bir ihtilâli bir darbe-i hükümeti baştan reddetmişlerdi.

Batı ülkelerinin Osmanlı ülkesindeki azınlıklar lehine müdahaleleri, bunlara yönelik reform istekleri şu soruyu akla getirmekteydi. «Peki Türkler ne olacak?» Onlar bu despotik yönetimde daha mı az eziliyorlar, daha üst düzeyde bir refaha mı sahiptirler?.» Bu sorulara verilen cevap ise kesin bir hayır olmaktaydı. İşte bu konum Türklerin sorunları üzerine daha bir ağırlıkla eğilme zorunluluğunu ortava çıkarmaktaydı. Bu arada bir halkın ezilmeden, tarih doğrultusu içersinde yasayabilmesinin kendine özgü bir kültüre sahip olmasıyla mümkün olabileceği de tartışılıyordu: «Anlaşılıyor ki ilmi, edebiyatı, lisanı olan bir millet mahvolmuyor. Öyle bir anasır-ı zi-i hayatı zekâyı cihanın bütün kuvvay-ı maddiyesi ezemiyor. Bize ise mevcudiyeti siyasinin nihayet bulduğu yerlerde millet bir eser-i mevcudiyet gösteremiyor. Çıktığımız memâlikte kışlalarla istihkâmlar bırakıyoruz. Görülüyor ki baka-yı millet için en vasi kışlalar mektepler, en zaptolunmaz istihkâmlar Dar-ül-fünunlar imiş.»

Bu yakarışlar, eleştiriler, milli kültür sorununu gündeme getiriyordu. Ne var ki, bir yandan milli kültür sorununa eğilinirken ve bu sorunun çözümü için halkın anlayabileceği ari bir konuşma dilinin gereği vurgulanırken diğer yandan da «geniş halk kitlelerinin anlayışsızlığı» teması işleniyordu. Doğunun dağınıklığı, pisliği, halkının geriliği sık sık ele alınan konulardandı. «İnkilab-ı zamandan azâde, medeniyetin her an tezyid ettiği dağdağayı zamandan asude, cihanın terakkisine karşı bigâne olan bu avam arasında mesela bazı dervişler vardır ki, elbiseleri tamamiyle kurun-u ulâm edasına muvaffıktır. Bir nev'i entarili yahudilere tesadüf edilirdi ki, kurunu vüsta dürzilerinden zannolunur. Bu halin esvaptan cisme, cisimden ruha kadar tesiri görülür. Anadolu'da bazı yerler vardır ki, zuk ve pazarından Hazret-i Adem guzar edecek zehabına düşer.»

Anadolu «***Şûra-yı Ümmet***»te özel bir yere sahiptir. Bunda Rumelinin nasıl olsa elden çıktığı yargısının rol oynadığı anlaşılmaktadır. Örneğin Samipaşazade Sezai şunları yazmaktadır: «Evet, âkibet Rumeli elden, Osmanlılar Avrupa'dan çıkıyor. İstihkâr-ı hayat, metanet-i ahlâk, uluvv-u cenap mücehhez olarak riyaseti idarelerinde evsâf-ı cihangiraneye malik padişahlarıyla avaraünnehirden zühur ederek Viyana'ya kadar giden Osmanlılar, bu gün başlarında Abdülhamit olarak perişan ve nalân Asya'ya dönüyor. Meş'um ve müthiş bir akibet.»

«***Şûra-yı Ümmet***», daha önceki Jön Türk yayınlarında sergilenen sorunları tekrar tartışan bir dergidir. 1902 kongresinden sonra Jön Türk hareketi burjuva-devrimci bir çizgiye girmeye çalıştığı için yayın organla- düşünsel içeriklerinden çok, devrimci içeriği daha bir öneme sahiptir. Bunun da ötesinde, Jön Türklerin ortaya atacakları, özellikle bu azınlık kanadının derinliğine üzerinde duracakları kavramlar tüketilmişti. Hele Osmanlılık kavramı alabildiğine soyut bir kavram haline gelmişti. Ağırlığın politik protestodan, politik evleme başka bir deyimle burjuva - devrimciliğe dönüştüğü bir ortamda bu sonuç doğaldır.

Jön Türkler'de Politik Eylem Dönemi : Yirminci yüzyılın başlarında iki önemli olay, Jön Türkleri de tüm geri kalmış ulusların aydınları gibi etkilemişti. Bu iki o-

lay Rus-Japon savaşı ve 1905 Rus Devrimidir. Kitle iletişim araçlarının daha önceki dönemlere göre gelişmiş olmasının da etkisiyle, Rus-Japon savaşı Türk halkı tarafından ilgiyle izlendi. Sokaktaki adam Rusya'nın yenilmesinden duygusal bir haz duyarken, aydınlarda daha yarım yüzyıl önce Asya'nın geri ve sanayileşmemiş bir ülkesi olan Japonyanın kısa sürede Rusyayı yenecek düzeye erişmesini heyecanla karşılıyorlar, nedenlerini araştırmaya çalışıyorlardı. Büyük bir Japon hayranlığı başlamıştı. Örneğin bir çok aile çocuklarına Rus donanmasını hezimete uğratan Japon kumandanı Togonun adını veriyorlardı. O kuşakta Togo adlı bir çok kişiye rastlanır.

Türk aydınları ve Jön Türkler üzerinde etkisi görülen ikinci olay 1905 Rus Devrimidi. Lenin'in altını çizdiği gibi «Dünya kapitalizmi ve 1905 devrimi Asya'yı kesinlikle uykusundan uyandırdılar. Ortaçağ durgunluğu içindeki yüzlerce milyon ezilen, horlanan insan, demokrasi için, en insanca hakları için savaşa ve yeni bir yaşama doğru uyandılar.»

«Kanlı Pazar» Osmanlı İmparatorluğunda geniş bir yankı bulmuştu. Kanlı Pazar'a ilişkin haberler halk ve aydınlar arasında heyecanla karşılanıyordu. Rusya'yı sarsan olayı halk ve aydınlar duygusallıkla ele almaktaydılar. Çünkü bu olaylar «ezeli düşman Rusya'yı» sarsmakta, zayıf düşürmekteydi. Ne var ki Padişah ayni duygusallığı başka açıdan gösterdi. Bir hükümdara karşı yapılan bir hareket, ülkesi neresi olursa olsun, aydınlara ve halka duyurulmamalıydı. Bu nedenle Kanlı Pazar ve 1905 devrimine ilişkin haberlerin yayınlanması yasaklandı. Bu yasaklamaya rağmen olaylar duyuldu, ve derin bir etki meydana getirdi.

Ağır sansür önlemlerine rağmen, Başkent dışındaki basında 1905 devrimine ilişkin haberler çıkmaktaydı. Örneğin Sofya'da yayınlanan *Feryad* gazetesinin 2 Kasım 1905 tarihli sayısında, «kendi halkının da bu örneği izleyeceğinden ve askerlerin silahları kendisine çevireceğinden korkan» Abdülhamit'in sansürü sertleştirdiği yazılmaktaydı.

«Potemkin» olayı da Başkent'te, özellikle saray çevresinde korkuyla karşılanmıştı. Geminin boğazlardan geçmemesi için her ürlü tedbir alınmıştı. Çarlık Rusyasının geminin tevkifi ve iadesine ilişkin Romanya ve Osmanlı hükümetleri nezdinde yaptığı girişimlere, yukarda değindiğimiz tedbirleri alarak ilk olumlu cevabı Osmanlı Hükümeti vermişti.

Abdülhamitin aldığı sert önlemlere karşın, Karadeniz'deki Rus donanmasındaki denizcilerin devrimci eylemleri genç Türk subayları arasında geniş bir ilgi uyandırmıştı. Çar tarafından idam ettirilen teğmen P. P. Smidt'in ailesine 28 Türk kara ve deniz subayının yazmış olduğu mektup ilginçtir. Bu mektupta «Yiğit teğmen Piyotr Piyotroviç Smidt öldürüldü.. Teğmen Smidt'in Sivastapol savaşlarının ölüleri üzerine söylediği sözler onun her sözü gibi imparatorluğumuzun en uzak köşelerine değin yayılmış bulunmaktadır. Yüce Yurttaş Smidt'in, onun bizim için son derece aziz ölüsünü, Rusya halkı ile birlikte biz de selamlıyoruz. Hep birlikte insanca yaşama hakkımızı elde etmek için Rusya'da olan olayları Türk halkına tanıtmak, anlatmak için tüm gücümüzle yapacağımız savaşa selam olsun.. Teğmen Smidt yüreklerimizde hiçbir zaman

Ali Süavi

ölmeyecek. Halk için canını veren Smidt'in şanlı adı kuşaktan kuşağa söylenecek... Soluğumuzu, Rus halkının soluğuna katarak haykırıyoruz: Kahrolsun ölüm cezası, yaşasın yurttaşlık özgürlükleri.» Mektup, 1906'da Çar polisinin eline geçtiği için yerine ulaşamadı. Ne var ki kendilerine «Devrimci kara ve deniz subayları birliği» adını veren bir başka Jön Türk hücresinin verdiği görev üzerine Muhtar Bey'in yazdığı mektup Teğmen Smidt'in kız kardeşi A. P. İzbaş'a ulaşmıştır. 1905 devriminin Türk subayları üzerindeki olumlu etkisi, onların daha hızlı ve yoğun biçimde Jön Türk hücrelerine katılmalarını sağlayan bir itici güç olmasıdır. Kuşkusuz bu kütlesel katılımları, yığınsal diyebileceğimiz tutuklamalar izledi. Örneğin mart 1906'da içlerinde beş de paşa olmak üzere 200'den fazla kara subayı bir operasyon sonucu tutuklanmışlardı.

Türk ordusundaki yaygın silahlı kalkışma eylemlerine 1906-7 yıllarında rastlamaktayız. Bu hareketlerin büyük bir bölümü yerel nitelikte ve ordu yönetimindeki belirli aksaklıklara yönelikti. Özellikle Yemen'e gönderilen birliklerde görülen bu eylemlerin en geniş türü görevden kaçma niteliğindedir. Bütün bu silahlı ya da silahsız kalkışma eylemlerindeki ortak nokta «Osmanlılık anlamından yoksun bölgesel ve örgütsüz» hareketler olmalarıdır.

Yirminci yüzyılın ilk on yılında Anadolu Türk Burjuvazisi de önemli bir değişim geçirdi. Bu değişimi şu iki aşamada açıklamak durumundayız. 1890'lara kadar özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da ticaret büyük bir ağırlıkla Ermenilerin elindeydi. 1894-95 Ermeni olaylarından sonra Anadolu'nun bir çok yerinde ticaret ve ekonomi alanında etkinlik Türklerin eline geçti. Ama Türk patronlar çok çabuk tehlikeli bir rakiple karşılaştılar: Kendilerine her türlü imtiyazı kolaylıkla sağlayabilen yabancı kapitalistler. Bu durumda, Sultanın başında bulunduğu merkezi hükümetin de baskısı sonucu, Anadolu'daki Türk burjuvazisi Jön Türk hareketinin yanında yer aldı. Anadolu burjuvazisinin bu direnme eyleminin doğmasına, ülkenin çeşitli yerlerine sürgüne gönderilmiş Jön Türklerin ve bu Jön Türklere bağlı ya da bağlı olmayarak çeşitli illere yayılmış yerel gizli örgütlerin rolü büyük olmuştur. Bütün Anadolu'ya yayılmış bulunan bu gizli örgütlere merkez örgütlerden emirler yağmaktaydı.

Anadolu burjuvazisinin ön ayak olduğu direnişlerin en somut örneği Erzurum Ayaklanmasıdır. Erzurum olayları 1906-7 yıllarında oldu.

Erzurum burjuvazisi kendi aralarında «Can-verir» adlı bir örgüt kurmuştu. Bu örgütün fiilen katıldığı bir dizi gösteri 5-22 Mart arasında Erzurum'da yer aldı. Göstericiler gittikçe ağırlaşan vergilerin yanısıra, Erzurumda rüşvet almakla ün salmış memurların, başta Vali olmak üzere görevden alınmalarını istiyorlardı. Can-verir örgütü 8-11 Martta Vali Nazım Pasa'nın görevden alınması için iki telgraf çekti. Bu müracaatların hiçbirine cevap alınmadı. Bunun üzerine kent halkından yirmi bin kişi, 15 Mart'ta, telgrafhaneyi kusattı. Göstericiler arasından secilen bir heyet telgraf başında Sultanla görüşmek istediler. Tüm isteklerini doğrudan padişaha bildirdiler. Bir hafta boyunca Erzurumda merkezi yönetimin hiç bir etkinliği kalmadı. Nitekim 22 Mart'ta örgütün ve Erzurumluların bütün istekleri yerine getirildi. Yeni Vali atandı. Valinin atanmasını yeterli görmeyerek Erzurum halkı adına yeni bir dilekler listesi hazırlayarak, bir önerge halinde merkeze (İstanbul'a) iletti. Söz konusu önergedeki istekleri şöyle sıralayabiliriz:

— Bazı vergilerden muaf tutulmak,
— Yöre halkının il yönetimi ve defterdarlık üzerinde etkin bir denetiminin sağlanması,

— Asker ücretlerinin düzenli bir hale getirilmesi,
— Kent ve çevre halkı üzerinde bir baskı kaynağı olan «Hamidiye» süvari birliğinin kaldırılması.

Yerli burjuvazinin ayaklanması niçin doğudan başlamıştır? Bunu Kafkasya'da meydana gelen, Kars'a kadar uzanan 1905 devrimi olaylarına bağlamak hatalı olmaz. Nitekim İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Zinovyev'in Moskova'ya gönderdiği raporlarda bu konuda şöyle denilmekteydi: «Kafkasya'da doğup başlayan ihtilalci hareketler, geçen yıl Erzurum ilinde etkisini gösterdi.» Elçiliğin raporunda şunlar da söylenilmekteydi: «Halkın çeşitli tabakalarının oluşturduğu Can-verir adlı örgüt yönetim yetkilerinin kötüye kullanılmasını önleme ve batmış durumdaki halkın ödediği çok ağır vergilerin kaldırılmasını sağlama amacıyla gerek bölge yönetimine, gerekse Osmanlı Hükümetine karşı giriştiği savaşı yavaşlatmadı. Bu örgütün yanısıra, halkın çoğunluğunca çeşitli gruplar kuruldu ve bu grupların propagandaları ordu içinde bile sızıp, yayıldı.»

Erzurum halkının ve Can-verir örgütünün eylemleri 1907 yılında da sürdü. 1907 ilkbaharında kentte düzenlenen bir dizi gösteriyi acımasız bir şekilde bastıran hükümet birlikleri gösteri liderlerini tutuklayarak kent dışına götürdü. Bu hareket gösterileri daha da yoğunlaştırdı. Halk valiyi, emniyet amirini makamlarında tutukladı, olaylar sırasında bir polis memuru öldürüldü. Bu eylemler karşısında önceden tutuklananlar serbest bırakıldı. Liderlerin ya da tutuklananların kente dönüşü halk tarafından coşkun gösterilerle karşılandı. Halkın ve kurdukları örgütlerin baskısı karşısında, bir sınır kenti olan Erzurum'daki askeri birliklerin pasif durması, hiç bir ciddi önlem almaması şaşırtıcıdır. Bu tutumun birliklerdeki askerlerin de göstericilere katılabileceği korkusundan ileri geldiğini söyleyebiliriz. Halktan önde gelenlerin, örgüt üyelerinin askeri garnizonlara girerek erata şöyle seslendikleri eldeki belge ve raporlardan anlaşılmaktadır: «Biz sizin rahatınızı nasıl düşünüyorsak siz de, subay ve komutanlarınız «vur» emri verirlerse dinlemeyin, onları, vatanınızın kurtuluşunu, inançlarını, onurunuzu düşünen, bunlara özen gösteren, bunların üzerine titreyen insanlarız biz. Sizde yardımlarınızı esirgemeyin bizden. Hakkımızı size helal etmeyiz yoksa. Giriştiğimiz işin, tanrının buyruğuna, peygamber efendimizin sözlerine aykırı olmadığına dair müftülerimizden fetva aldık.»

Erzurum'daki gösteriler vb. eylemler, Hayvan vergisinin kaldırılmasından sonra hafifledi. Ne var ki Anadolu'nun diğer kentlerinde de benzeri olaylar başgösterdi. Örneğin 1906 martında Kastamonu'da halk mahalli seçimleri boykot etti. Vali vb. gibi yerel yöneticilerin kent gelirinden pay almaları halk tarafından büyük gösterilerle protesto edildi. Postahane'yi işgal eden göstericiler dileklerini telgrafla saraya bildirdiler. Vergilerin yüksekliğinden, yerel yöneticilerin aşırı sert hareketleri ve kurdukları baskı düzeninden yakınan halk Trabzon, Diyarbakır, Sinop'ta da benzeri eylemlere girişti. Abdullah Cevdet 1908'e «Övününüz, övününüz» adlı broşüründe bu eylemlere şöyle değinmektedir: «Birleşin, yoksul, varsıl, güçlü güçsüz, kadın - erkek. genç - yaşlı hepiniz birleşin. Trabzon halkı, Erzurum, Kastamonu halkları bu illerin kahraman yiğit halkları, bizim yiğit kardeşlerimiz ilk adımları atmış bulunuyorlar. Rusya'ya, İran'a bir göz atın.»

Fuad Paşa

1907 yılında olaylar daha da hızlandı, Can-verir örgütü Erzurum'da bir bildiri dağıttı, bildiride şu noktalar ağırlıklı bir biçimde yer alıyordu:

— Sultanın her gün artan ceberrutluğu,
— Bürokrasinin üst kademelerindeki yozluğu,
— Ceberrut'la işbirliği yapmanın halk açısından ortaya çıkardığı olumsuz durumlar,
— Emperyalizm'in artan etkisi,
— Halk üzerindeki ekonomik baskılar.

Bunlar üzerinde duran bildiri, İran ve Rus devrim girişimlerine de değinerek «Müslüman Hıristiyan» bütün yurtseverleri eyleme çağırıyordu. Bu bildiri barcağı taşıran son damla oldu. Hükümet güçleri sert bir bastırma hareketine girdiler. Geniş çapta tutuklamalar oldu. Örgütün ileri gelenleri, kentin burjuva ve din önderlerinin büyük bir bölümü tutuklandı. Eldeki bilgilere göre tutuklananların % 85'i tüccar ve eşraftan oluşmaktaydı. Yöreye büyük yankılar uyandıran yargılamalar sonunda sekiz kişi ölüm, 18 kişi müebbet hapis cezasına çarptırıldı. Diğerlerinin cezaları ise hafif hapis, sürgün vb. gibi cezalardı.

Erzurum'da somutlaşan bu direnişin nedenleri konusunda çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. İleri sürülen nedenlerin bir çoğunun değişik ölçülerde söz konusu eylemlerin doğması ve gelişimi üzerinde etkisi vardır. Belirli ölçüde etkili olduğuna inandığımız nedenleri şöyle sıralayabiliriz:

I — Ekonomik nedenler: Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki milli diyebileceğimiz yerli burjuvazinin merkezi ve yerel yönetim kararları sonucu ekonomik faaliyetlerinin sınırlanması, sermaye birikimini geniş ölçüde etkileyen, aşırı derecede yüksek oranlara ulaşan vergiler, bürokratik kademelerin engellemeleri, ya da rüşvetçiliği, kıyam'ın ekonomik nedenleri arasında sayabiliriz..

II — Emperyalizmin etkisi: Bu da ekonomik nedenler arasında sayılabilir. Dış kapitalist güçlerin merkezi ve yerel yönetim üzerindeki baskılarının sonucu ortaya çıkan ekonomik ve yasal ayrıcalıkların yerli burjuvazi üzerindeki olumsuz etkisi.

III — Bu baskılar sonucu yerli burjuvazi elindeki pazarı kaybetmekte, ihraç olanaklarını yitirmekte, ucuza ham madde bulamamaktadır. Bu ekonomik olgular, bilinsiz de olsa yerli burjuvazinin emperyalist batı ülkelerine ve onların yerli işbirlikçilerine (Başta hükümet olmak üzere) karşı tavır almasına neden olmaktaydı. Özellikle Erzurum'da yerli burjuvazinin 1895'lerden sonra Ermeni burjuvazisinin bıraktığı işleri devir alması, böylece etki alanlarını genişletmesi söz konusu tavrı daha keskin bir biçimde almasını doğurmuştur. Çünkü batı emperyalizmi sürekli bir şekilde Ermenileri arkalamıştır.

IV — Jön Türk yayın ve eylemlerinin etkisi: Erzurum, Kastamonu, Diyarbakır kentlerinde yoğunlaşan, diğer Anadolu kentlerinde de gizli ya da açık bir şekilde görünen yığınsal direnmelerden Jön Türk hareketinin etkisi önde gelen bir yere sahiptir. Erzurum'daki direnmeye Prens Sabahattin'in önderliğini yaptığı «Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet» cemiyetinin ileri gelen üyelerinden Hüseyin Tosun bey fiilen katılmıştır. Bu arada, Hüseyin Tosun Bey'in söz konusu cemiyet tarafından gizlice Anadolu'ya gönderildiğini söyleyen kaynaklar da vardır. Bu iki olay birbirini yalanlamamaktadır. Şöyle ki H. Tosun Bey «Erzurum halkının hükümete karşı hareketlerini yöneterek gizli askeri ayaklanma hazırlamış olabilir.» Tarık Zafer Tunaya da Erzurum olaylarında «Teşebbüsü Şahsi...» cemiyetinin önderlik yap-

tığını, olayların cemiyetin Erzurum şubesince yöneltilip düzenlendiğini belirtmektedir. Olayların nedenleri yönünden ortaya atılan bu yaklaşımlar temelde ortak bir yana sahiptir. Cemiyet Doğu'da başlatılacak bir hareketle askeri de yanına çekerek meşrutiyeti yeniden ilân etme yolunu seçebilir. Cemiyetin yerel yönetime ağırlık veren düşünsel yapısı da böyle bir taktik için uygundur.

Ayrıca komşu Rusya'daki 1905 devrimi ve ona bağlı oluşan bir dizi olayla İran'daki meşrutiyet hareketinin Erzurum halkı üzerinde yaratacağı düşünülen olumlu izlenimlerden de yararlanma isteği de harekete başlama yeri olarak Erzurum'un seçilmiş olmasında rol oynamış olabilir. Elde yeterli belgenin bulunmamasından ötürü, bu tip düşünsel «spekülasyon»lara müsait Erzurum hareketinin önemli olan yanı kent burjuvazisinin ve halkın eylemlere katılışıdır. Burjuvaziyi ve küçük üreticiyi halk yığınlarının yanına alarak yapılmak istenen özgürlükçü devrim, o güne kadar uygulanmaya çalışılan hiç bir harekette (A. Süavi'nin eylemi bir ölçüde bu yargının dışında bırakılabilir) görülmemişti. Hareketin bu niteliği, Prens Sabahattin'in düşünsel ve taktik çizgisi de gözönünde tutulursa «Teşebbüsü Şahsi...» cemiyetinin hareketin doğmasına neden olan etmenlerden biri olduğunu ileri sürmemiz için yeterli inancı veriyor.

Kanımızca burada önemli olan nokta evlemlere bilfiil katılmak ya da önderlik etmiş olmaktan daha çok, burjuva demoktik düşüncenin ve buna dayanan devrimci eylemlerin Doğu Anadolu burjuvazisi üzerindeki olumlu etkisidir. Jön Türk düşünüsünün başlangıcından beri Anadolu burjuvazisi ve halkı ile ilk anlamlı dirsek temasıdır bu olaylar.

Ahmet Rıza'nın yönetiminde «İttihad ve Terakki» cemiyeti de yayın ve eylemlerine devam ediyordu. Yayın organı olarak *Meşveret* ve *Şûra-yı Ümmet* gösterilmekteyse de, yoğunluk ve etkinlik Şûra-yı Ümmet'e aittir. 1907'de Cemiyet yeni bir tüzük yayınladı. Bu tüzüğün temel ilkeleri şöyle özetlenebilir:

— Tüm başarıların kökeni olan ulusal töreleri sağlamlaştırmak için, ulusal alışkanlıkları ve bölgesel ihtiyaç ve istekleri gözönüne alarak, eğitim ve kültürün yayılmasına ve Osmanlı İmparatorluğu'nu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmaya yönelik çaba göstermek.

— İnsani ve yurtseverlik duygularına dayanarak, değişik Osmanlı halklarının birliğini sağlamak, ülkenin ilerlemesi için tam Osmanlılarda «ortak çalışmaya» istek ve özeni uyandırmak.

— Hukuk ve serveti milliyenin korunması, anayasanın yeniden yürürlüğe konması, genel reformların yapılması, despotizm ve keyfi yönetim yerine eşitlikçi ve meşrutiyetçi bir yönetimin kurulması için çaba göstermek.

— Örgüt üyeleri maddi ve manevi tüm olanakları ile «İnkılabın zaferi» için çalışacaklardır.

Örgütleşmeye ilişkin diğer ilkeler ilk tüzüğe benzemektedir. 1907 tüzüğünün getirdiği en önemli değişiklik «İnkılap» deyiminin kullanılmasıdır.

Bilindiği gibi Ahmet Rıza grubu 1902 kongresinde müdahaleye karşı çıkmıştı. Bu nedenle «İnkılap» deyiminin kullanılması grup açısından önemli sayılması gereken bir adımdır. Ne var ki tüzük'te «İnkılap» deyiminin yer almasına rağmen «İnkılabın zaferi» için hangi yolun izleneceği konusunda bir açıklık yoktur.

Mehmet Bey

«Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti» programı da 1906 yılında *«Terakki»* gazetesinde yayınlandı. Bu program 10 maddeden oluşmaktaydı. Bu maddelerin çoğunluğu yerel yönetim sorunlarına yönelikti. Daha birinci madde de: «Osmanlı ülkesinde uygulanacak siyasal reformlar tüm sınıf ve ayrılıkların ayrıcasız bütününü kapsamak üzere mevcut illerin yerinden yönetimi ve yetkilerinin genişletilmesi ilkesine göre uygulanacaktır» denmektedir. Program, illerin siyasal, idari ve mali özerkliklerinin sınırını çizmeye çalışmakta, bu konularda yerel yönetime gerekli ağırlığı getirmektedir. Örneğin söz konusu programa göre «üst yönetici ve yargı organlarının» dışındaki kamu görevlilerinin yerel halk tarafından seçimle atanacakları gibi bu güne göre bile ileri düzeyde bir ilke ortaya konulmaktadır. Ayrıca, polis ve jandarma gibi görevlilerin yerel halkın dinsel ve etnik bileşimine göre oluşturulması da programda yer almaktadır. Böylece «Teşebbüsü Şahsi» grubunun düşün ve program yönünden «İttihad ve Terakki»ye oranla önemli denebilecek ölçüde farklı görüşlere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. «İttihad ve Terakki» cemiyeti, Sultanın yönetimine bir yandan karşı çıkarken, diğer yandan da padişahın tüm Osmanlı halkları üzerindeki egemenliğinin korunmasını istiyordu. Bu program Türk kökenli milli burjuvazinin de işine gelmekteydi. Oysa yerel yöre yönetime öncelik veren «Teşebbüsü Şahsi» programı ise azınlık ve dışa bağlı burjuvazinin çıkarları paralelinde de sayılabilirdi. Bu nitelik, açık bir biçimde Emperyalist güçlerin ayrılıkçı politikalarının işine geliyordu. Prens Sabahattin'in programının daha demokratik ve katılımcı ögeleri bir önce altını çizdiğimiz niteliğinden ötürü daima geri planda kalmıştır.

1906-7 yıllarından sonra Jön Türklerin, Rumeli'deki örgütlenmeleri hızlandı. Bu örgütlenmede Rumelideki subaylar ve bir kısım sivil bürokrat çekirdeği oluşturmuştur. Aynı dönemde Bulgar bağımsızlık hareketini meydana getiren komiteler ve diğer Balkan uluslarının benzer örgütleri de genç Türk subaylarına örnek olmuştur. Gizli örgütler ilk Selanik'te kuruldu. İlerinin Sadrazamı ve Dahiliye Nazırı Talat Bey'de bu gizli örgütün önde gelen üyelerindendi. Bu örgüt «Osmanlı Hürriyet Cemiyeti» adını aldı. Diğer yandan Suriye'de de Vatan adlı bir baska örgüt 1906 yılı sonlarında faaliyete başladı. Sonraları bu örgütün çekirdeği üzerine Mustafa Kemal'in üyesi bulunduğu «Vatan ve Hürriyet» cemiyeti kuruldu. Örgütün Yafa ve Kudüs'te kurulan kollarından sonra Mustafa Kemal gizlice Rumeli'ye giderek orada da cemiyetin şubelerini kurmaya çalıştı. Sonuçta, 1908 yılı olaylarından önce, «Vatan ve Hürriyet Cemiyeti» Rumeli'deki örgütleri tek çatı altında birleştiren Osmanlı «İttihat ve Terakki Cemiyeti» ile bütünleşti. Bundan önce Dr. Bahaattin Şakir'in öncülüğü ile Paris'te bulunan «İttihad ve Teraki Cemiyeti» ile Selanik'teki «Hürriyet» grubu birlesmisti. Böylece 1908 devriminde büyük payı olan ve «İttihad ve Terakki» adı ile bilinen cemiyet son şeklini almış bulunuyordu. Bu birlesme Rumeli'deki evlemlerin boyutlarını ve siddetini arttırdı. Özellikle Selanik grubu ordu icersinde etkin bir propaganda ve örgütlenme işlemine giristi.

Cemiyetin Paris merkezi de aynı dönemde diğer Jön Türk gruplarını da kapsayacak bir geniş cephenin oluşturulmasına çalışmaktaydı. Sonunda Ahmet Rıza, Samipaşazâde Sezai, Prens Sabahattin, Fazıl Bey, Dr. Nihat Bey ile Taşnaksuyun örgütünden Malumyan Efendi'den oluşan bir komisyon 27 Aralık 1907'de, Paris'te bir kongre toplanmasına karar verdiler. Kongreyi örgütleyen bu komisyon raporunu *Meşveret*'de ya-

yınlandı.

Kongre yirmi oturum sürdü. Sonuçta şu üç noktada andlaşma sağlandı:

1 — Tüm örgüt üyeleri, oy birliği ile, Sultanı tahtan feragate zorlamaya ve ancak ondan sonra silahlarını bırakmaya karar vermişlerdir.

2 — Örgüt üyeleri tüm Osmanlılar için eşitlik ve özgürlük temeline dayanan bir temsili yani parlamentonun kurulmasına karar vermişlerdir.

3 — Bu amaçlara ulaşmak için barışçı ve devrimci yolların araştırılmasına yönelik sürekli bir komitenin kurulması onaylanmıştır.

Bu son noktaya ilişkin çeşitli eylem önerileri tartışılarak bunlar arasında dördü üzerinde düşün birliğine varılmıştır. Bu dört öneri kurulan devamlı komiteye tavsiye kararı biçiminde iletilmiştir. Söz konusu dört eylem önerisi şunlardı:

a) Genel ayaklanma,

b) Hükümete karşı silahlı ve genel grevle oluşturulacak silahsız karşı koyma eylemleri,

c) Vergi ödememe gibi pasif direnme yöntemlerinin uygulanması,

d) Ordu içinde örgütlenerek devrim sırasında ordu gücünü yanına alma...

Kongrenin sonunda yayınlanan bildiri, Osmanlı ülkesinde çeşitli eylemlerde bulunan bütün özgürlükçü grupların kongreye katıldığı ve Osmanlı halklarının birliğinin sağlandığı noktasının altını çizerek başlıyordu. Sonra da şunlara değiniliyordu:

«... O halklar ki, ülkeye acı çektiren ve onu tüm dünya gözünde alçaltıcı durumlara sürükleyen Abdülhamit II'nin boyunduruğu altında acı çekmektedirler. Bu despotik yönetim yalnızca hristiyan halklar için değil, ama, bizzat yıkılmış, köleleştirilmiş, sürülmüş, öldürülmüş, ve son olarak uygar halkların gözönünde haksız yere suçlanmış müslümanlar için de kahredici olmuştur.»

«... Ülke ekonomik yıkım, yoksulluk ve açlığın yaygınlaşmasına her gün daha geniş ölçüde tanık olmaktadır. Vergilendirme yöntemleri, kırsal alanda dirlik ve düzen yokluğu, tahıla el koyma, tefecilik, etkin bir ulaşım ve haberleşmenin yokluğu tarım kesimini ekonomik alanda fakirleştirmektedir. Bunun yanısıra toprak altı servetleri ve ormanlar yararlanılamaz durumdadır. İmparatorluğa hırsla dadanan uluslararası bankerlere sağlanan imtiyazlar, bir kaç kişinin aşırı kazanç sağlamasından başka ülkeye bir yarar getirmemiştir.»

«Bunca yıkıma neden olan düzeni, mümkün olan ve erken sürede ve hangi araçla olursa olsun devirmek zorunludur. Bunun için şunları önermekteyiz:

a — Sultan Abdülhamit'in reddedilme-

b — Bugünkü düzenin yerine daha radikal bir düzenin kurulması,

c — Ülkenin tüm halklarını temsil edecek bir parlamentonun kurulması...» ve bildirge bu amaçları gerçekleştirmek için

İttihad ve Terakki'ye muhalefet olarak doğan Ahrar Fırkası kurucularından Prens Sabahattin ve Dr. Nihad Reşad

tüm Osmanlıları mücadele etmeye çağırarak şöyle diyordu: «Herkesi çağırıyoruz; özgür araştırma olanağından yoksun bilim adamları, toprak ve emekten yoksun, yasal olmayan vergilerle ezilmiş, hazine memurlarınca soyulup yağmalanmış köy ve kent emekçileri, malını güvenlik içinde taşıyamayan tüccarlar, başlarındaki efendiler tarafından kendi vatandaşları üzerine yürümeye zorlanan aç, çıplak, aylıklarını alamayan askerler, sözün kısası korkunç boyunduruk altında ezilen tüm imparatorluk uluslarına sesleniyoruz : Gelin, bu herşeyi ile onlar için uygun olan yüz karası ceberrut düzeni devirmek için bu kutsal savaşta birleşin. Gelin, özgürlük, reform, devrim düşüncesiyle bizimle beraber sizde coşun.» Bu kongre birçok araştırmacı ve yazar tarafından kabul edildiği gibi, Jön Türk özgürlükçü hareketinin burjuva liberal niteliğinin, burjuva devrimci doğrultuya dönüşümünü belirleyen bir tarihi dönemeç noktasıdır.

Kongrede gerçekleştirilen bu geniş cephe ve alınan kararlar ağırlığı Osmanlı ülkesine. Rumeli'ye aktarmıştır. Sonuçta Abdülhamit'in yönetimini yıkan, burjuva devrimi için ilk adımı atan Makedonya'daki eylemler olmuştur.

1890'lardan beri gelişen Jön Türk hareketinin temel nitelikleri olarak şu noktaları sıralayabiliriz:

a) Düşün alanında burjuva demokratik çizgi,

b) Hareket hiç bir biçimde sınıfsal çeriğe sahip olamamıştır, dayanması gereken Türk milli burjuvazisi ile yeterli bağları da kuramamıştır,

c) Bir önce değinilen özellikten ötürü Asker-sivil bürokratların hareket içindeki ağırlığı büyük olmuştur.

d) Yapay tutarsız bir anti - emperyalist görünüme sahip olması,

e) 1905 Rus devrimi ve İran meşrutiyet hareketi gibi dış devrim hareketlerine yeterince yaklaşmamaları,

f) Osmanlı vatandaşlığı kavramını, ülkenin birliği açısından sürekli bir biçimde savunmaları,

g) Birliğin korunmasını sağlama yönünden Osmanlı Hanedanı aracılığı ile müslüman Türk egemenliğini sürdürmeyi istemeleri.

Yukarda saydığımız nitelikler Jön Türk hareketinin kendi iç çelişkisini de oluşturmuştur. Şöyle ki: tüm Osmanlı halklarının birliği, eşitliği ve özgürlüğünden söz ederken aynı zamanda Osmanlı hanedanından ülke yönetimindeki müslüman Türk egemenliğinden vazgeçemiyorlardı. Yabancı ülkelerin Osmanlı imparatorluğuna yaptıkları siyasal ekonomik tüm baskıları reddederken, devrim için dış ülkelerin desteğini arıyorlardı. Halk için özgürlük, ekonomik ve sosyal ilerleme vaadederken, iktidara halk adına gelmeyi, onu eğittikten sonra egemenliği devretmeyi düşünüyorlardı, Burjuva liberal ve burjuva - devrimci çizgilerine rağmen Türk milli burjuvazisi ile gerekli bağları kuramamışlardı. Devleti halkların birliği ve ülkenin bütünlüğü içinde kurtarmaya çalışırken, parçalanmanın ön koşullarını da hazırlıyorlardı.

24 Temmuz 1908'de, Jön Türkler burjuva sınıfı adına, burjuva devriminin ilk adımını attı ve bunu yaparken de burjuva sınıfı adına çizme giyip, kılıç kuşandıklarının farkında değillerdi.

Tevfik Çavdar

K

K, Tarık Dursun (İzmir 1931). Öykücü, romancı. Ortaokul'dan sonra çalışmak zorunda kaldı (1950). «Her boyaya girip çıktığı aylaklık günlerinin» ardından gazeteciliğe başladı. Ankara'da *«Son Havadis»*, *«Pazar Postası»*, *«Yenigün»*, *«Ulus»*, İstanbul'da *«Son Posta»*, *«Vatan»* ve *«Milliyet»* gazetelerinde sekreter yardımcılığı yaptı, röportajlar hazırladı ve kitap tanıtma yazıları yazdı. Bir ara rejisörlük ve senaryo yazarlığı da yaptı. *«Cumhuriyet Ansiklopedisi»*nde çalıştı. *«Günümüzde Kitaplar»* (on sayı, 1973-74 ve ikinci kez, ocak 1980) adlı aylık derginin, Kurul Kitabevi'nin (1969), Milliyet Yayınları'nın ve şimdi de Koza Yayınevi'nin yöneticiliğini yüklenerek sürekli sanat ve yazı dünyasının içinde oldu. Tarık Dursun K. (Kakınç) edebiyata *«Kaynak»* ve *«Varlık»* dergilerinde (1949-54) çıkan şiirleriyle başladı, *(Devrialem* 1951). Şiirin «sıkıntılı» gelmesinden sonra, hırsız-polis üstüne kurulan ve *«1001 Roman»* dergisinde de yayımlanan ama yazarına da «kelem bileme» fırsatı veren ilk çalışmaların türünde, öyküde karar kıldı. 1951'den sonra *«Yeditepe»*, *«Seçilmiş Hikâyeler»*, *«Mavi»*, *«Yenilik»*, *«Dost»*, *«Yelken»*, *«Ataç»*, *«Varlık»*, *«Türk Dili»* dergilerinde yayımlanan öyküleriyle de ünlendi. Röportajdan *(Haritada Beş Nokta* ile 1960 Gazetecilik Röportaj Başarı Armağanı'nı kazandı) senaryoya, senaryo tekniğine, kitap tanıtma yazılarına, çeviriye, antolojiye kadar uzanan emeğe, hatta epey romana karşın hep öykücü olarak

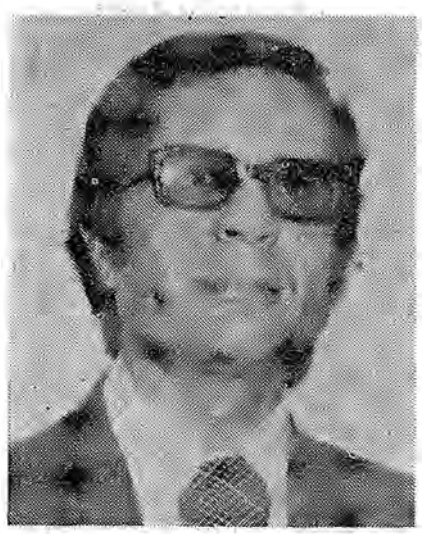

Tarık Dursun K.

kaldı. Öykülerinde kenar mahalle insanlarının sorunlarını çözümlemek yerine, onların sorunlarla dolu yaşamlarından «kesit»ler sunmayı yeğledi. Köylülerin, kasabalıların, küçük esnafın, memurun, avare delikanlıların, çırak ve işçilerin, çapkınların umarsız, ezik, yitik, gözüpek, küfürlü, fitneli, şansa dayalı yaşamlarını anlattı. Mahalle, aile evleri, çarşı imalathane, bekâr odaları, meyhane, genelev ortamını ekonomik ilişkileri ön plâna almadan ama bu ilişkilere de ters düşmeden çizdi. Gazeteciliğinden gelen gözlem keskinliği öykü ortamının toplumsal yapıya uygunluğunu sağladığı gibi şiirden ve sinemadan gelen iki ayrı dil de bu ortamın insanî yapısını yarattı. Zaten Tarık Dursun öyküsü de dramı, gerilimi zengin, duyarlılığa açık duygusallığa kapalı, canlı dilin, yaşanan argonun yoğun şiirini söyleyen, böylece eski gerçekçileri dille boyutlandıran öykü olarak tanındı. Romandaha önce vazdığı öykülerin devamı ya da genişletilmişi olmakla ve roman bölümleri bağımsız öyküler biçiminde kurulmakla öykü türüne doğrudan bağlıdır. Ayrıca roman toplumsal yapıyı, ekonomik lişkileri ön plana aldığından Tarık Dursun'un sanatçı kişiliğine tür olarak da uygun değildir. Bu yüzden türünde dışa açık karakteri Tarık Dursun romanlarında özü. derinliği, hatta zaman zaman dramı, gerilimi bile olmayan dış aksiyonla sağlanmak istenmiştir. Çarpıcı anları görüntülemede sinema Tarık Dursun öyküsü için nasıl yararlı olmuşsa, senaryo omurgası vermekle de Tarık Dursun romanına öyle zararlı olmuştur. Bunun giderilmesi maddeci tarih açısı ile olası iken Tarık Dursun 12 Mart'a bile bu açıyla yaklaşmamış, onu *Gün Döndü* romanında güncelin boyutsuzluğuyla vermiştir.

Yapıtları: Hasangiller (öyküler, 1955), *Rıza Bey Aile Evi* (roman, 1957), *Vezir Düşü* (öyküler, 1957), *İnsan Kurdu* (roman, 1959), *Güzel Avret Otu* (Türk Dil Kurumu 1961) Öykü Ödülü'nü kazandı,

1960), *Ünlü Sinema Rejisörleri* (inceleme, 1963), *Sevmek Diye Bir Şey* (öyküler, 1965), *Bir Damla Kan Bir Damla Petrol* (inceleme, 1965), *Ezop Masalları* (çeviri, 1966), *Aşkın Dünü Bugünü Yarını* (senaryo, 1966), *Yabanın Adamları* (Sait Faik 1967 Hikâye Armağanı'nı kazandı, 1966), *Raşomon* (Akutagava'dan çeviri, 1966), *Sabah Olmasın* (roman, 1967), *Denizin Kanı* (roman, 1968), *Kopuk Takımı* (roman, 1969), *Molla Kendini Kolla* (müzikli güldürü, 1969), *36 Kısım Tekmili Birden* (öyküler, 1970), *Deve Tellal Pire Berber İken* (masallar, 1970), *Taşbasması* (halk öyküleri, 1972), *Bağrıyanık Ömer'le Güzel Zeynep* (öyküler, 1972), *Gün Döndü* (roman, 1974), *Gözucuyla Sovyetler Birliği* (gezi notları, 1974), *Bir Küçük Aslancık* (masallar, 1975), *Bahriyeli Çocuk* (öyküler, 1976), *Hoşça Kal Küçük* (çocuk romanı, 1979), *Alçaktan Uçan Güvercin* (roman, 1980).

Necati Mert

KABACALI Alpay (Antalya 1942). Yazar, gazeteci. Orta öğrenimini Antalya Lisesi'nde tamamladı. Bir süre İstanbul Hukuk Fakültesi'nde öğrenim gördü. Çıkardığı *«Gerçekler Postası»* adlı siyaset ve düşün dergisinde (1966 1968, 14 sayı) sosyalizmi savundu. Aynı doğrultuda yayın yapan *«Ant»* dergisinin yazı işleri müdürlüğüne getirildi (1968 - 1969). Bu dergideki yazılardan dolayı açılan otuz dolayında davada 125 yıla kadar hapis cezası istemiyle yargılandı. Anayasanın sosyalizme kapalı olduğunu öne süren Cumhurbaşkanı Sunay'ı aşağıladığı gerekçesiyle mahkûm edildi ve 12 Mart döneminde on bir ay cezaevinde kaldı. Çeşitli gazete, yayınevi ve ajanslarda redaktörlük yaptı. Şimdi *«Milliyet Sanat Dergisi»*nin yazı işleri müdürü.

Yazı yaşamına *«Varlık»* dergisinde yayımlanan bir eleştirisi ile giren (Ağustos 1959) Kabacalı, siyasal yazılar ve kültür sorunlarını, yayın dünyasına konu alan deneme, eleştiri ve incelemeler yayımladı. *1977 Yılında Sağcı Basın Ne Dedi* (1977) ve *Türkiye'de Yazar Ne İle Yaşar* (1980) adlı inceleme kitapları basıldı.

KABAKÇIOĞLU Güngör (Serik - 1933). Karikatürçü. Yüksek öğrenimini İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nde yaptı. İlk karikatürü İzmir *«Anadolu»* gazetesinde yayımlandı (1949). Mimarlıkla birlikte karikatürcülüğü de sürdüren Kabakçıoğlu; *«Dolmuş»*, *«Kırkbir Buçuk»*, *«Tercüman»*, *«Ulus»*, *«Mizah»*, *«Cumhuriyet»* dergi ve gazetelerinde de karikatürler çizdi. *«Varlık»* ve *«Dost»* Yayınevleri'nde çizgileme çalışmaları yaptı.

Sanat yaşamının ilk yıllarında Demokrat Parti İktidarı'na karşı karikatürler çizen Güngör Kabakçıoğlu, sınıfsal savaşımın gerçek ölçüleriyle açığa çıktığı 1970'li dönemlerde baskı öğelerini destekleyen yayınlarda karikatürler çizmiştir.

KABAKLI Ahmet (Elazığ 1924). Yazar, edebiyat tarihçisi. Orta öğrenimini Elâzığ Lisesinde, yüksek öğrenimini, İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde (1948) ve —Diyarbakır, Aydın liselerindeki edebiyat öğretmenliğinden sonra— Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1959). Şiir ve yazıları *«Hareket»*, *«Bizim Türkiye»*, *«Hisar»*, *«İstanbul»* (1948 1956) dergilerinde çıktı. *Tercüman*'ın açtığı fıkra yarışmasında birincilik kazandıktan sonra (1956) bu gazetenin fıkra yazarları arasına katıldı.

Edebiyat tarihi araştırmalarında nesnel ölçülere bağlanmayan Kabaklı, Doğan Hızlan'ın deyişiyle, herşeyden önce ortamdaki yönselemeleri sadakatle tarihine geçirme zorunluğunu duymayan haksız ve yanlı ölçüler, kimi de yanlış bilgilerden kurtulamayan bir araştırmacı kimliği gösterdi. Köşe yazarı olarak dönemin anti-kapitalist, anti-emperyalist savaşım güçlerinin karşısında yer almayı bir görev bildi.

Başlıca Yapıtları: Türk Edebiyatı (3 cilt, 1965-1967 2. bas. 1967-1969), *Müslüman Türkiye* (1970), *Mabed ve Millet* (1970), *Yunus Emre* (1971).

KABİBAY Orhan (Üsküdar 1918). Millî Birlik Komitesi üyesi, 14'lerden, orta öğrenimini Kuleli askeri lisesinde tamamladı. Harb Okulu'nda ve Harp Akademisi'nde öğrenim gördü. «Atatürkçüler Cemiyeti» adıyla tanınan ilk ihtilâl komitesini Dündar Seyhan'la birlikte Yıldız Harp Akademisi'nde kurdu (1955). 27 Mayıs'tan önce İstanbul Yüksek Kumanda Kursu'nda bulundu. 27 Mayıs hareketine İstanbul'da katıldı M.B.K. üyesi olduktan sonra, oluşturulan «Emniyet Grubu» başkanlığında: Komite adına Türkiye'deki bütün aktif kuvvetlerin denetlenmesi görevini yürüttü. İttilâlin bir numaralı yapıcısı, motoru, belkemiği ve koordinatörü» olarak nitelendirildi (*Gölgedeki Adam*, s. 89-115). MBK'de, Türkeş ve Erkanlı'nın başı çektiği grup her türlü olanağı kullanarak Komiteyi, 27 Mayıs hükümetine verilen direktifteki amaç ve hedeflerin elde edilmesine kadar iktidarda kalmaya inandırmaya çalışıyordu. Temel düşünceleri: Komitenin iktidarından yararlanarak devlet mekanizmasını revize etmek, bu «yeni düzen» içerisinde ekonomik, sosyal kültürel reformlara girişerek memleket «gerilik çukurundan» çekip çıkarmaktı (*Gölgedeki Adam*, s. 113). Kabibay, ihtilâlin hedeflerini gerçekleştirecek yolun bulunması için dört şıklı bir öneri getirdi: (a) Bir şefin başkanlığında diktatoryal bir düzen, (b) Bir kollektif diktatörlük düzeni, (c) Bir siyasal parti kurarak seçimlere girmek ve yönetimi ele almak, (ç) MBK, en yüksek organ olmak üzere, büyük bir bölümü illerden seçilerek gelen, bir bölümü de MBK'ce atanacak üyelerden kurulu, beş yıl süreli bir Milli Meclis kurulması. MBK'nin 23'ler kanadı ise «Kurucu Meclis» tezini benimsemiş, en kısa bir sürede Anayasanın hazırlanması ve seçimlerin yapılması yolunu kabul ettirmek çabasına girişmişti.

Kabibay, yarbay olarak katıldığı komitede, yükselerek albay oldu (30.8.1960). 14'ler grubunda Türkeş'le birlikte yer aldı. 14'lerin, MBK feshedilerek yurtdışına sürülmesinden sonra Brüksel büyükelçiliği müşavirliği görevine gönderildi (17.11. 1960). Ülkeye dönüşünden (1962) bir süre sonra CHP'ye katıldı (12 Mayıs 1965). Bu arada, 14'lerin yurtdışındaki toplantılarında Türkeş'e karşı kendi grubunu oluşturmuştu. Kabibay yanlılarından Erkanlı ve Solmazer de CHP'ye katıldılar. Kabibay önce Sivas (1965) ve sonra İstanbul (1969) milletvekili seçildi. CHP, 19. Kurultayında Parti Meclisi üyeliğine getirildi (1968). Ecevit Satır mücadelesinde Ecevit'e karşı tavır aldı ve Satırcı gruba katıldı. Bu arada gerçekleşmeyen 9 Mart 1971 hareketine karıştı, bu harekete karışan bazı kişiler aleyhinde açılan davada Sıkıyönetim mahkemesinde tanıklık yaptı (1973). CHP Millet Meclisi Grup Başkanvekiliği'ne seçildi (1.6. 1972). CHP 21. kurultayından (1972) sonra, partinin yeni yönetimine karşı çıktı. Kesin ihraç istemiyle parti Yüksek Disiplin Kurulu'na verilince CHP'den istifa etti (9.7. 1972). Kemal Satır'la birlikte Cumhuriyetçi Partiyi kurdu (1972), daha sonra CP'nin feshi ve Güven Partisi'ne katılması üzerine oluşturan Cumhuriyetçi Güven Partisi'ne geçti (1973). Milletvekili genel seçimlerinde CGP'den İstanbul adayı olarak altıncı sırada seçime katıldı, kazanamadı (14.10.1973). Sonra aktif politikayı bıraktı, ticaretle uğraştı.

Mustafa Gebzeli

Kabotaj. Bir devletin kendi karasuları içindeki deniz ticaretini, kendi vatandaşlarının, kendi bayrağını taşıyan gemilerin tekeline vermek hakkı. Devletler genel kurulunda, devletlerin aslî hakları arasında ticaret hakkı da sayılmaktadır. Devletlerin her türlü ticarete kapalı kalmaları bugün kabul edilemeyecek bir hak niteliğinde görülmektedir. Dünyanın hemen her yerinde serbest ticaret hakkı tanınmış bulunmaktadır. Bu du-

rum bir devleti bazı sınırlamalar koymasına engel oluşturmaz. Kabotaj, serbest ticaret hakkının sınırlamaları arasında yer alan bir haktır. Kabotaj hakkının tanındığı ülkelerde, yabancı bir devletin bayrağını taşıyan gemiler, o ülkenin karasularına dahil limanlar arasında ticaretle ilgili taşıma yapmak hakkına sahip değildirler.

Osmanlı devleti döneminde kapitülasyonların bir sonucu olarak, Osmanlı ülkesindeki kıyılarda kabotaj hakkı yabancı gemilere tanınmıştı. Ancak 1923 Lozan andlaşmasından sonradır ki, Türk gemileri kabotaj hakkına sahip olabilmişlerdir. Lozan andlaşmasiyle yabancı devlet gemilerine ait kabotaj hakkı kaldırılmış ve 1 Temmuz 1926'dan itibaren de bu hakkın sadece Türk bayrağı taşıyan gemilere ait olduğu kabul edilmiştir.

«Türkiye sahillerinde nakliyatı bahriye (kabotaj) ve limanlarla kara suları dahilinde icrayı sanat ve ticaret hakında kanun» başlığını taşıyan 815 sayılı yasa (kabulü: 19 Nisan 1926) Türkiye kıyılarının bir noktasından diğerine emtia ve yolcu alıp taşımak ve kıyılarla limanlarda kılavuzluk ve çekme ve her türlü liman hizmetlerinin yerine getirilmesini yalnız Türk sancağını taşıyan gemi teknelerin tekeline vermektedir. Yabancı gemiler ancak yabancı ülkelerden almış oldukları yolcu ve yükü, Türk limalnarına çıkarabilirler ve Türk limanlarından yabancı limanlara gidecek yolcu ve yük alabilirler.

Nehirler, göller ve Marmara havzasiyle Boğalarda; bütün kara suları ve kara suları içindeki körfez, liman, koy vb. de vapur, romörkör, istimbot, motorbot, mavna, salapurya, sandal, kayık, kısaca makine, yelken ve kürek ile hareket eden büyük ve küçük tekneler; tarak, prizma, macına, algarina, şat ve her türlü nakliye ve su dubaları; limbo, kurtarma gemileri ve benzerleri ile samandıra, sal gibi yüzen ve duran deniz taşıtı bulundurmak ve bunlarla ulaştırma ve ticaret yapmak hakkı Türkiye vatandaşlarının tekelindedir. Buna göre, Türkiye deniz ve sularında ulaştırma ve ticaret yapacak gemilerin yalnız sancaklarının Türk sancağı olması yeterli bulunmayıp, gemi ve deniz taşıtının sahibinin de Türk vatandaşı olmasgerekmektedir.

Türkiye karasuları içinde balık, istiridye, midye, sünger, inci, mercan, sedef ve benzerlerinin avlanması; kum, çakıl v.b.'nin çıkarılması; gerek deniz yüzünde ve gerek deniz dibinde bulunan kazazede gemi ve teknelerle, enkazın çıkarılması ve kurtarılması; dalgıçlık, arayıcılık, kılavuzluk, deniz bakkallığı ve bütün Türk taşıt ve tekneleri içinde kaptanlık, çarkçılık, kâtiplik, tayfalık ve işçilik ile benzeri mesleklerin yürütülmesi de iskele ve rıhtım hammallığı ile bütün deniz esnaflığının yürütülmesi Türkiye vatandaşlarının tekeline verilmiştir.

Hükümet, geçici olarak ve hiçbir hak sağlamamak koşuluyla, yabancı kurtarma gemilerinin Türkiye karasularında çalışmalarına ve Türk kurtarma gemilerine yabancı uzman ve kaptan ve de tayfa alınmasına *izin verebilir*.

Kabotaj yasası, emredici hükümlerine uymayanlar hakkında yasanın 5. maddesi, çeşitli cezalar ve yaptırımlar öngörmektedir Kabotaj yasasının yürürlüğe girdiği 1 Temmuz 1926 tarihi «Denizcilik Bayramı» olarak kabul edilmiştir.

Kabotaj yasası, yarı - sömürge bir devlet statüsünden, ulusal egemenliğe sahip bir devlet statüsüne geçişte, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk ulusuna verilişinde önemli ve ileri bir adım oluşturmaktadır.

(E.K.B.)

Kabuk konstruksiyon. Yumurta kabuğunda olduğu gibi, kendi kendini taşıyan, kalınlığı çok az yüzeylerle oluşturulan yapı. Kabuklar çoğunlukla betonarmedir. Ahşap da olabilirler. Büyük açıklıklar aşabilen kabukların kalınlığı 7-8 cm.'dir.

Kaburga. Bir tonozu taşıyan kemerlerin üzerinde çıkıntılı silme. Yüklerin ayaklara iletilmesi görevini üstlenirler. Çapraz tonozların, kubbelerin ağırlıkları da böyle taşınabilir. Özellikle gotik dönemi yapıtlarında kaburgalar mimarlık öğesi olarak çok önemsenmişlerdir. Kaburganın bugünkü teknik dilde kulanılan karşılığı «nervür»dür

Kaburgalı haç tonoz. Haç tonozun kaburgalarla taşınanı (mimarlık deyimi).

KAÇMAZ Ahmet (İstanbul - 1938). Türkiye Sosyalist İşçi Partisi genel baskanlarından. 1960'ta İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesini bitirdi. Meslekî inceleme ve araştırmalar yapma amacıyla bir süre Amerika'da bulundu. Meslekî konularda yazı ve kitapları da yayınlanmış bulunan Ahmet Kaçmaz, kapatılan Türkiye İşçi Partisi'nde Altındağ İlçe Savmanlığı görevi ile sosyalist mücadele içindeki yerini aldı. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi'nin kurucularından oldu ve Parti'nin genel başkanlığına getirildi. TSPİ'in kuruluş sürecinde ve daha sonrasında, Parti politikasının oluşmasında çaba yürüttü. «*İlke*» dergisinde, haftalık «*Kitle*» ve «*Birlik*» gazetelerindeki yazılarında, başlıca «Türkiye'de sosyalist hareketin temel sorunları, sosyalist hareketin birliği, halk cephesi ve sosyal demokrasinin ikili niteliği, açmazı» konularını işledi ve sosyalist mücadelenin gündemindeki pek çok temel soruna eğildi. Kısa adı «*Yaşasın Sosyalizm*» olan «*Anti - faşist ve Anti - emperyalist Mücadelenin Perspektifleri*» adlı kitabında, emperyalizme ve faşizme karşı mücadelede başını işçi sınıfının çektiği halk güçlerinin örgütlü birliğinin sağlanması yönünde sosyalistlere düşen baslıca görevleri tartışma gündemine getirdi. «Demokratik halk iktidarına giden yolda anti - fasist, anti emperyalist güçbirliğinin zorunluluğu, ancak bu birliğin ve bunun kalıcı biçimi olan halk cephesinin gerçekleşme ve başarı temelinin sosyalist hareketin birliğinden, işçi sınıfının cepheye öncülük edebilmesinden geçtiği» görüşünü savundu. 1979 1 Mayısında, gösterilerin yasaklanmasını kınayan yazılı açıklamaları üzerine tutuklanmıştı.

Kadı Burhanettin (Kayseri 1345 / Sivas - 1398). Divan şairi. Küçük yaşta Kayseri kadısı olan babasından gördüğü özel eğitim sonucu Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenme olanağını buldu. Daha sonra Mısır, Hicaz ve Halep'te çağının tanınmış bilim adamlarından ders gördü. Babasının ölümü üzerine (1364) Kayseri'ye dönerek önce kadı, daha sonra da (1365) Eretnaoğulları yönetimine vezir oldu. Şiire düşkünlüğü kadar siyasal eylemlere de bağlı bulunan Kadı Burhanettin 1381'de Sivas'ta Emirliğini ilân etti; adına hutbe okutarak 18 yıl süre egemenliğini kabul ettirdi. Akoyunlu'larla yaptığı bir savaş sonucunda yenik düşmesi üzerine şehrin surlarında idam edilerek öldürüldü.

Hareketli yaşamı içinde iki bine yakın şiir yazan Kadı, ömrünü Anadolu'da geçirdiği halde Türkçe şirlerinde Azeri lehçesi kullandı. Çoğunu aruz pek azını hece ölçüsüyle yazdı. Türkçe şirlerinin icinde 1500 gazel, 119 tuyuğ 20 kadar rubaisi vardır. Cenab Şehabettin'in *Divan-ı Kadı Burhanettin* adlı (1922) derlemesinden sonra Türkçe divanı, Türk Dil Kurumu tarafından yayımlandı, (1944).

KADI BURHANETTİN'den Dörtlükler

1.

Hakka şükür koçlarun devranıdur
Cümle âlem bu dönemin hayranıdur
Gün batarken gün doğan yire değin
Aşk erinin bir nefes seyranıdur

2.

Cana can vermeyenin ne canı var
Can verenin adiyle sanı var
Er kişinin metaı erlik olur
Cevherinin lâl ile mercanı var

3.

Dilberin işi itab ü naz olur
Çeşmi cadu gamzesi gammaz olur
Ey gönül sabret tahamül kıl ana
Yere irişmek işi az az olur

Kadro Hareketi. «Kemalist devrim ideolojisi»nin ilkelerini belirlemeye çalışan ve bu ilkeler ışığında kurumlaşma çabası gösteren «*Kadro*» dergisinin yarattığı hareket. «*Kadro*», 1932 - 1935 yılları arasında yayınlanmıştır. Bu yıllar 1929 ekonomik bunalımının etkilerinin dünyada ve Türkiye'de doruğa ulaştığı yıllardır. 1922 Yılında, büyük zaferden sonra, yeni devletin kuruluş aşamasında ve kuruluşun ilk yıllarında müdahaleci bir ekonomi politikasının izlenmesi güncleme getirilmemişti. Bunun temel nedeni, yeni liderlerin, eski İttihad'çılara ve yandaşlarına karşı bir iktidar savaşı vermeleridir. Bu iktidar savaşımının kökleri I. Büyük Millet Meclisine kadar uzanır. Kuşkusuz iktidar savaşımında ilk Meclisin «İkinci Grup» diye adlandırılan unsurları da kendi paylarına düşen rolü oynamışlardır. Terakki Perver Fırka ve ondan sonraki örtülü muhalefet dönemini anımsatmak yeterlidir. İçerde iktidar savaşımının yoğunlaştığı dönemde, 1920'li yıllarda, Musul sorunu başta olmak üzere bir dizi dış sorunda, gene bu iktidar savaşımının bir başka boyutu olarak, lider kadroyu uğraştırmaktaydı. Bu koşullar altında o günlerin iktidarı ekonomiyi liberal ilkeler doğrultusunda, kendi doğal gelişimine bıraktı.

Lozan Konferansına ara verildiği dönemde yapılan İzmir iktisat kongresinde alınan kararlar bu doğrultudadır. Bu kararlarla hükûmet açık bir biçimde yerli burjuvaziye ödün verdiği gibi yabancı sermayeye de «göz kırpma» politikasına girmiştir. Ekonominin burjuvazinin istediği doğrultudaki liberalizasyonu, yeni Borçlar ve Ticaret yasaları ile de pekiştirilmiştir. 1927 Yılında kabul edilen «Teşvik-i Sanayi» yasası da gene bu doğrultuda alınan kararlardan biridir. Bu arada İş Bankasının kurulması ve bu Banka çevresinde oluşan ve özel girişimden yana olan ortam da liberal ekonomi politikasını destekleyen, o yönde girişimlerde bulunan bir güç olarak dikkati çekmekteydi. 1929 Dünya Ekonomik bunalımına kadar mevcut iktidar ekonomiye müdahale bir yana özel kesim girişimlerini teşvik için elinden geleni yapmaktaydı. Ne var ki tüm bu desteklere karşın ne sanayi, ne de ona bağlı dağıtım ve bankacılık alanlarında istenen gelişme sağlanamamıştı. Ticaret büyük çapta ithalâta dayanıyor, sanayi ise sadece dışardan alınan nihai ürünlerin paketlenmesi, ya da parçalanması gibi küçük ölçekli ve basit teknolojili işyerleri halinde ortaya çıkabiliyordu. 1930'lu yıllara girerken «Laissez Faire»ci bir ekonominin kırıntılarından ibaret ekonomi politika çöktü. Yurt içinde sınai ürünlerle tarım ürünleri arasında tarım ürünleri aleyhine büyük bir fiyat makası meydana geldi. Zaten geçimini zar zor sağlayabilen geçimlik çiftçiler daha da yoksullaştı. Devletin destekleme alım politikasına rağmen emekçi halk kütleleri arasında mutlak yoksullaşma büyük bir hızla yaygınlaşmağa başladı.

Ekonomik bunalımın böylesine yaygın ve etkin olduğu dönemlerde yapılageldiği gibi, mevcut CHP iktidarı, önce demokratikleşme yolunda önemli bir adım attı. İkinci bir partinin «Serbest Fırka»nın kurulmasına izin verdi. Yeni muhalefet Partisinin başına Gazi'nin (M. Kemal Atatürk) Fethi Okyar gibi güvendiği arkadaşları geldi. Ne yanından bakılırsa bakılsın yapılan danışıklı bir döğüşün tüm ögelerini içeriyordu. Temelde istenen ekonomik baskılar altında ezilen emekçi halk yığınlarının, özgürlük oyunu içerisinde biraz olsun soluk almalarını sağlamaktı. Ne var ki muvazaalı bir parti olmasına rağmen Serbest Fırkaya övgüsüne yığınsal katılmalar ve destekler ortaya çıktı ki iktidar partisi işkillendi. Fethi Bey'in İzmir'e gidişi ve seçimler dolayısıyla meydana gelen olaylar bardağı taşıran son damla oldu. Serbest Fırka kendini feshetti. Ekonomik ezikliğin doruğa dönüştüğü günlerde demokrasi deneyinin ters tepkisi iktidardaki CHP liderlerini, halka yeni hedefler gösteren, bir devrim ideolojisi aramaya en azından bunun ateşini yakmaya zorladı. Halkevlerinin açılışı böyle bir zorunluluğun somut sonucudur. Anti - emperyalist savaşın heyecanını diriltmek, ekonomide kaçınılmaz hale gelen devletin müdahaleci davranışlarına ideolojik bir temel arama... İşte «*Kadro*» o günlerin bu arayışları içersinde ortaya çıkmış bir ergidir. Üç yıllık yayın yaşamı süresince zaman zaman iktidardaki liderlerle en yakın ilişkiler kurmuş, ekonomik bunalımdan çıkma yollarını «Yeni bir devrim ideolojisi» yaratarak aramaya çalışmıştır. Derginin kurucuları aynı zamanda yazarlarını oluşturmuştur. Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Şevket, Süreyya (Aydemir), Vedat Nedim (Tör), İsmail Hüsrev (Tökin) M. Şevki (Yazman) Burhan Asaf (Belge) 35 sayıda imzaları hemen hemen sürekli olarak bulunan bişilerdir.

«*Kadro*» Dergisinin, ideolojisini belirleyen kişi olarak Şevket Süreyya'nın gözükmesine karşın derginin imtiyaz sahibi Yakup Kadri, yayın müdürü de Dr. Vedat Nedim (Tör)dür. Dergi yazarlarından Şevket Süreyya ve Vedat Nedim 1927 tutuklamasına kadar Türkiye Komünist Partisi üyesidirler. İsmail Hüsrev (Tökin) «Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası» adına IV. Komintern Kongresine katılmıştır. Burhan Asaf (Belge) imzasına ise «*Aydınlık*» Dergisinin 1925'deki sayılarında rastlamak mümkündür.

Kökenlerinde Marksist öğretinin varlığına karşın «*Kadro*» Dergisi yazarları bu öğretinin temel yasalarının tersine bir dizi düşünceyi savunmuşlar, kendine özge, ve bugün düşünüldüğünde bilimsellikten bir hayli uzak «Devrim İdeolojisi» kurmaya çalışmışlardır. «İnkılâpın ideolojisi»nin ana çizgileri Şevket Süreya'nın 1932'de yayınlanan «*İnkılâp ve Kadro*» adlı kitabında bulunabilir. Zaten bu kitap, ve «*Kadro*»da savunulan ilkeler ilk defa, 5 Ocak 1931 tarihinde Türk Ocağında verilen bir konferansta açıklanmıştır. Konferansın konusu «İnkılâbın İdeolojisi»ydi. Konuşmacı da Şevket Süreyya ey... Kendisi bu konferansın gerekçesini ve «*Kadro*» hareketiyle amaçladıklarını şöyle açıklamaktadır: «Öyle görünüyor ki, biz, Türkiye'de bir İnkılâp gerçeği ile karşı karşıyayız ama, bir inkılâp nazariyesi ve felsefesi ile karşıkarşıya değiliz... Madem ki, bir İnkılâp vardır, o halde bu inkılabın bir de izahı olmalıdır. İnkılâbın izahı ise o inkılâbı tarih içinde doğuran objektif şartların araştırılması, orijinal prensiplerin, örgüsünün, bilimsel bir açıdan değerlenmesi, sentezleştirilmesi demek olduğuna ve ortada bir Türk İnkılâbı da bulunduğuna göre bu kendi kendine benzeyen çağdaş hareketin izahı, Mustafa Kemal'in yukarda verilen (Biz, benzememekle ve benzetmemekle iftihar ederiz, çünkü biz bize benzeriz.) görüşlerine de her halde aykırı olamazdı. Nitekim bir avdın kadro, hem de Mustafa Kemal'in hayatında ve onun gözleri önünde, genède Türk İnkılâbının ideolojisini kendi açısından derlemek, aydınlatmak ve terkip etmek çabasına girmiştir. Bu hareket «*Kadro*» hareketidir».

Kadrocuların çıkış noktası, Türk bağımsızlık savaşının ve onun ışığında tüm bağımsızlık hareketlerinin açıklanmasıdır. Bu açıklamayı yaparken önemli bir çelişkiyi de taşımaktadırlar. Şöyleki toplumların ta-

rih doğrultusu içersindeki gelişimlerini açıklama yönünden «Tarihi Maddeciliği» tek bilimsel yöntem olarak kabul ettiklerini savlamalarına karşın, Marksist kuramın ulusal bağımsızlık savaşlarını açıklamada yetersiz olduğunu öne sürmektedirler. Kadro hareketi üzerine bir araştırma yapan Dr. Ömür Sezgin'in altını çizdiği gibi, «Tarih ei maddecilik, marksist teoriden bağımsız bir yön olarak ele alınmaktadır. «*Kadro*»nun başta ulusal bağımsızlık savaşı olmak üzere otuzlu yılların bazı temel sorunlarına bakış açıları şöyle saptanabilir

Ulusal bağımsızlık savaşlarına bakış açısı: Ulusal bağımsızlık kavramı, Kadrocuların yazılarında sınıfsal içerikten soyutlanarak alınmıştır. Şevket Süreyya, «Millî Kurtuluş Hareketlerinin Ana Prensipleri» adlı yazısında, «Müstemlekeci memleketlerin, müstemlekeler ve yarı müstemlekeler arasındaki iktisadi ve siyasi tezadın birer neticesidir.» Derken ulusal bağımsızlık hareketinin çıkış noktasını ulusların gelişme düzeyleri arasındaki eşitsizliğe bağlar. Ama aynı yazıda, «sınıf mücadelesi» olgusunu, «cemiyetin mahiyetini tayin eden ve istihsal vasıtalarına sahip olanlarla bu istihsal vasıtalarından mahrum olanların kavgası» biçiminde niteleyerek, «ancak büyük istihsal vasıtalarının inkişaf e tekâsüf etmiş olduğu memleketlere» özgü saymaktadır. «Büyük istihsal tekniği muayyen bir zümrenin elinde tekâsüf etmiş bulunmayan ve cemiyetin planlı bir mürakabesi altına girince bu nevi tezatların inkişaf edemiyeceği memleketlerde sınıf tezadının cemiyetin bünyesini değiştirecek ve bütün tezatları bir sınıf lehine halledecek kadar keskin ve hakim bir mahiyeti yoktur.» Biçiminde bir yaklaşımla emperyalizmin temel öğelerinin en önemli noktasını, uluslararası sınıfsal niteliğini gözden kaçırma durumuna düşer.

Derginin Türkiye'deki sınıflara yönelik anlayışı. Önce, Kadroların, sınıf mücadelesine bakış açısını saptamada varar vardır. Şevket Süreyya «*İnkılâp ve Kadro*»da bu konuyu şöyle sergilemektedir: «Cihandaki bütün tezatların münhasıran sınıf mücadelesi bakımından yani sadece teknik üstündeki mülkiyet şeklini değiştirmek suretiyle halledilebilmesi için bizzat sınıf cidalinin cihanşümulleşmesi ve bu mücadelenin cihanın her noktasında ayni şiddetle inkişaf etmesi lâzımdır». Sömürge ve yarı sömürge toplumların sınıf çelişkisine sahip olmadıkları gibi ters ve bilim dışı mantık böyle bir iddiayı ortaya atma sonucunu vermektedir. Nitekim «Cihanın yeni muvazenesi, ancak cihan üstünde tekniğin yeniden rasyonel bir tevazünü güden milli kurtuluş hareketlerinin zaferiyle teessüs edecektir. Bu veni müzazenin ise bizim görüş zaviyemizden halledici faktörü sınıf değil sınıfsız ve tezatsız millettir» biçimindeki düşünce, temelde yanlış olan ilk varsayımın doğal sonucudur.

Vedat Nedim (Tör)de «Sınıflaşmamak ve iktisat siyaseti» (sayı, 11) adlı yazısına «Sınıfsız ve tezadsız millet olmak gayemizdir. Fakat henüz, sınıfsız ve tezatsız bir millet değiliz. Yalnız bizde sınıf avrılıkları, siyaset hayatımızda hakim bir rol oynayacak kadar açılmamıştır. Yani, Türkiye Devleti, bir sınıf devleti değildir. Türk devleti, Avrupa ve Amerika devletlerinin tersine, ne bir finans oligarşisinin, ne bir sanayi sermayesinin, ne bir büyük toprak mülkiyetinin, ne de bir işçi zümresinin menfaatları için işleyen bir icra makinası olmaktan uzaktır.

Türk Devleti, Türk milletinin ileri menfaatlerini temsilen bir millet müessesesidir şeklinde başlamaktadır. Sınıf kavgalarının ulusları nasıl «liyme liyme» hale getirdiği vurgulandıktan sonra «Türk İnkılâbı ise hem Fransız, inkılâbına, hem de Rus İnkılâbına bir reaksiyondur» denmektedir

Kadrocular Türkiye'de sınıfların, (kapitalist toplumlar anlamında) tam olarak teşekkül etmediğini ve bunun (sınıfsız-tezatsız) bir ulus yaratmada ele gecen en büyük fırsat olduğunu vurgulayarak ekonomi politikada devletçiliği ve planı savunmaktadırlar.

Bu nedenle denilebilir ki, günümüze kadar etkisini sürdüren (Bakınız: Yön Dergisi) düşünceleri; devletçilik ve plan yaklaşımlarıdır.

Devletçilik ve Plan kavramı. Ulusal bağımsızlık hareketlerine egemen olan düşüncelerinin sonucunda sömürge ya da yarı sömürge toplumlarda sınıf çelişkisinin var olmadığı noktasına gelindiğine işaret etmiştik. Kadrocular devletçiliği ve planlı ekonomiyi, toplumda varolmadığını varsaydıkları sınıf çelişkisini yaratmamanın aracı olarak ele almaktadırlar. «Planlı iktisat nizamı ancak bir milli iktisat nizamıdır. Fakat bu nizam millet içindeki bütün iktisadi unsurları ve bütün iktisadi faaliyetleri tamamiyle içine almaz. Milli iktisat sistemi içinde tanzimden bir faide memul olmayan küçük sanayinin, perakende zrai teşebbüslerin, dağınık esnafın ve el işçisinin, hatta mevcudiyeti milli iktisadiyatın gidişiyle tearüz etmeyen diğer daha geniş ticaret ve sanayi teşebbüslerinin milli iktisat planı içine alınmalarını hatta manasız bulur. Bu itibarla milli iktisat rejiminde plan dahiline alınmış büyük istihsal ve mübadele branşlarının yanında serbest köylü, ticaret ve sanat erbabında mevcudiyetlerini koruyabilir» (Kadro No: 5, sayfa 9). «Türkiye'nin içinde bulunduğu milli kurtuluş hareketi noktayı nazarından plan ancak, memleketin başlıca iktisat mıntıkalarında faaliyette bulunan ve milli iktisadıyatın mukadderatına hakim olup onun vasfını ve mahivetini tayin eden başlıca iktisat branşlarının tanzimi veya kuruluşu şeklinde ifade edilebilir» (Kadro No: 5, sayfa: 9).

Bu konuda Kadro'nun en açık tavrı Vedat Nedim (Tör)'in derginin ilk sayısındaki yazısında görünmektedir. Bu yazıda «İnkılabımızın diğer unsurları gibi iktisadi inkılabımız da orijinal bir eser olacaktır» denilmekte.

Zaten harp sonu iktisadiyatının 1 — Kapitalist iktisat sistemi yerine komünist iktisat sistemini kurmak... Bunu Rusya halle çalışıyor. 2 — Kapitalist iktisat sistemini kurtarmak. Bu işle Akvam Cemiyeti uğraşıyor. 3 — Müstemleke iktisadıyatı verine müstakil millet iktisadıyatı yaratmak. Bu da Türkiye Cumhuriyetine düşüyor.» Biçiminde üç temel sorunu olduğu vurgulanmaktadır. Yazıda «Devletin, bir millet iktisadıyatı yaratma cehdini, bir millet işi haline sokmadık. Bütün dünya anarşik iktisattan planlı iktisada doğru yürüyor. Belli başlı sanayi şubelerinde gördüğümüz tröstler, karteller, konsernler, sonra konjonktür tetkikat müesseseleri kooperatifleşme teşebbüsleri vesaire hep bu hareketin neticeleridir. Biz böyle bir planlı faaliyete her milletten daha ziyade muhtacız. Çünkü iktisadi bünyemizi değiştiriyoruz. Şuursuz iktisat siyasetinden şuurlu iktisat siyasetine geçiyoruz. Şuurun en canlı nişanesi ise program ve plandır» denilerek yeni iktisadi nizamın amaçladığı ekonomi politikanın özelliği belirtilmektedir Şevket Süreyya'da 5. sayıdaki «Plan Mefhumu hakkında» adlı yazısıyla konuyu şöyle vurgulamaktadır: «Ne tezadın, ne reaksiyonun ne millet bünyesinde bir inhilâlin ifadesi olmayan, siyasetten müstakil ve iktisaden cüzütam, tezatsız ve reaksiyonsuz bir yeni millet tipinde tam manasını alacak olan yeni bir nizam-ı alem, ilk defa Türk Milli Kurtuluş hareketinde kemalini bulacaktır.

Bir yabani ottan ilk defa bir altın başak yapan, ilk hayvanı ehlileştiren, kara yerin bağrından ilk parça cevheri alıp ilk madeni eriten insanların çocukları şimdi yeni bir medeniyet misyonunun önünde vürüvorlar.

Hem müstakil, hem tezatsız milleti, bütün fonksiyonları nizam altına alınmış, bütün mekanizması idrak edilmis hem kendi cemiyeti içindeki kanuniyetleri, hem üstünde yaşadığı tabiatın bütün kör ve asi kuvvetlerini tahakkümü altına almış, fakat bütün milli bünyesi ve milli hususiyetleri masun yeni bir millet tipini cihana ilk defa Türk milleti veriyor.

Türk Milletinin bu yeni misyonunu duyuyoruz ve milletimizin bu taliile mağruruz. «*Kadro*»da makro yani ülkenin ve ekonomik faaliyetlerin tümünü ele alan plan düşüncesi öylesine geliştirildiki 15. savıda «Rayonlaştırma» başlığı altında bölge planlaması

kavramı da gündeme getirildi.

*«Kadro»*nun devletçilik üzerindeki düşüncelerine en büyük katkıyı Başbakan İsmet Paşa yapmıştır. İsmet Paşa'nın «Fırkamızın Devletçilik Vasfı» (sayı 22) başlıklı yazılarından önemli bir kaç noktayı aşağıda sergiliyoruz: «İktisadi devletçilik siyaseti, bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi.»

«En kuvvetli, en zengin devletler, tasavvur olunmayacak devlet tedbirleri ile iktisatlarını müdafaaya ve kurtarmaya çalışıyorlar. Demek ki bizim devletçilik'te müdafaa kuvvetini görmüş olmamız, Fırkamız, Cumhuriyet Halk Fırkası için ancak övünülecek bir isabet ve doğru bir karar cümlesinden sayılmak icap eder.»

«Devlet, elbette serbest bir bezirgân gibi, bir çok ahvalde kâr etmeyecektir.»

«Maahaza, benim kanaatımca, bir işin efrada veya devlete ait olması, o işin talep ettiği vesaitle ölçülemez. Meselenin bütün memlekete alâkası veya hususi menfaatlara terkedilebilmesi ihtimalidir ki, bu hususta karar vermeğe esas olacaktır.»

Bu yazı Kadro hareketine büyük güç kattığı gibi belkide derginin sonunun başlangıcı olmuştur. Örneğin Vedat Nedim, İsmet Paşa'nın yazısının çıktığı sayıda «İşte devletçilik, milleti sınıflara bölmeden, bir zümrenin diğer bir zümre hesabına istismarına meydan vermeden, bütün milli kuvvetlerin bir plan dairesinde iktisadi istiklale doğru en kısa ve en kolay bir yoldan sevk ve idaresi demektir ki bu ancak bize benzeyen milletler için bir siyaset prensibi olabilir» diyebilmektedir.

Ne var ki *«Kadro»*da, o günlerin deyimiyle, Başvekil İsmet Paşa'nın yazısı yayınlandığı günlerde Celal Bayar'ın lideri olduğu grupla, İsmet Paşa grubu arasında devletin ekonomik yaşama müdahalesi konusunda su yüzüne pek çıkmasa da bir mücadele başlamıştı (Bakınız: Türkiye'de Devletçilik). İsmet Paşa'nın yazısı üzerine İş Bankası grubu içinde sayılan Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan) Bey, *«Kadro»*yu hedef alan sert bir yazı yayınlandı. Böylece *«Kadro»*nun, özellikle devletçilik ve plan kavramları açık bir yazı saldırısına uğramaya başladı. Gazinin Celal Bayar'ı İktisat Vekili yapması *«Kadro»*nun da sonunun gelmekte olduğunu vurguladı.

*«Kadro»*nun Burjuva Demokratik haklara ve Devlet Kavramına yönelik tutumu: Burjuva demokratik haklar, özellikle, özgürlük açısından Kadro'nun kesin bir tutumu vardır: Toplumun, inkılâbın çıkarları bireysel özgürlüklerin ve bu yöndeki hakların üstündedir. Örneğin Burhan Asaf (Belge) «Hürriyet Mefhumu etrafında» başlıklı yazısında (sayı 21) şu görüşleri ileri sürebilmektedir:

«...Hürriyetin tarifini ferde göre değil ete göre biçmektir. Milletin hürriyeti yerine geldikçe ve milletin hürriyeti her türlü tecavüzden masun kaldıkça, o millete mensup olan fertlerin hürriyeti artacaktır.»

«...Milletin hürriyet ve istiklâli her bakıma göre tamam oluncaya kadar, fertler için hak yok vazife vardır.»

Öte yandan derginin bir çok yazısında şef konusu ustalıkla işlenmektedir. Özellikle Şevket Süreyya'nın «Ergenekon Efsanesi» adını taşıyan yazısında şef'in toplum için gerekirliliği hiçbir yanlış anlamaya fırsat vermeyecek biçimde ortaya konulmaktadır. Bu yazıda şöyle bir benzetmeye yer verilmektedir: «Ergenekon efsanesinin beş unsuru vardır: 1 — Asi tabiat, 2 — İnsan Kudreti, 3 — Teknik yahut tabiatla mücadele vasıtaları, 4 — Şef yahut milli irade, 5 — Rehber fikri... Şimdi Türk İnkılâbının da beş unsuru vardır: 1 — Asi tabiat, 2 — İnsan kudreti, 3 — Teknik, 4 — Kahraman şahut milli irade, 5 — Rehber fikri.»

«Ergenekon efsanesinde bir demircinin hısında şekilleşen milli irade şimdi de esir kavmi kurtaran, azlık kavmi çoğaltan bir kahramanın şahsında şekilleşmiştir.»

*«Kadro»*da zaman zaman, İnkılap adına, düşünce ve bilim özgürlüğüne de cephe alınmıştır. Kuşkusuz, tezatsız ve sınıfsız bir toplum özlemi ya da hedefi, daha doğrusu «İnkılabın İdeolojisi»ni bu temele oturtma çabaları adeta mekanik bir biçimde bireysel demokratik hakları geri plana aktarma sonucunu verecekti...

Başından beri Kadro'nun düşün çizgisi her iki dünya düzenine de karşıydı. Yani kapitalizme de sosyalizme de büyük eleştiriler yönelttikten sonra Türk İnkılabının bunların dışında üçüncü bir sistemi yaratacağını ileri sürüyorlardı. Dergide bir dizi yayın olarak çıkan Yakup Kadri'nin «Moskova Roma» yazılarının altında bu iddia yer almaktaydı. Kadrocuların bu eğilimi «Devlet» anlayışlarına da yansımıştır. Vedat Nedim derginin 15'inci sayısında inkılâbın ideolojisine uyumlu yeni devlet tipine değinerek «Cihanda müstemlekeci ve müstemleke milletler tezadının tasfiyesi tarihini, Türk İnkılâbı açmıştır... O halde, İnkılâp Türkiyesinin devleti, ne Fransız inkılâbının doğurduğu bir burjuva devleti, ne de komünist inkılabının doğurduğu bir proleterya devleti olabilir... Yeni Türk devleti, geri teknikli bir yarı müstemeleke milletinin, millet olarak hem iktisaden, hem de siyaseten kurtuluşu davasının tarihte tek mümessilidir.» demektedir.

Köylü ve İşçi Sorunları: *«Kadro»*da İsmail Hüsrev (Tökin)'in Türk köylü ve köylüsü üzerine yazdıkları, Türkiye'de bu alanda yazılan ilk ciddi araştırma yazılarıdır. Tökin bu yazılarını daha sonra «Türkiye Köy iktisadiyatı» adlı yapıtında toplamıştır. Anadolu kırsal alanındaki üretim ilişkilerinin noksansız bir tahlilini bu yapıtta bulmaktayız. Örneğin «Ziraat mahsüllerimizin kıymeti bir kaç sene içinde vasati % 70 düşmüştür ve bu kıymet düşkünlüğünde dünya buhranının hissesi bu nisbetin ancak yarısı kadardır. Türk ziraat mahsüllerini kıymetlendirelim ve bu kıymet hisselerini köyün müstahsiline bırakalım» gibi bilgilerle köy ve çiftçi sorununa eğilmiştir. İsmail Hüsrev'in 20. sayıdaki «Türk Köylüsü bir Toprak Reformu bekliyor» adlı yazısındaki satırlar ilginçtir. Sovyet örneğini hem yadsıma, hem de istenenin bu olmadığını vurgulama arzusunun yarattığı karmaşıklığa rağmen 1933 yılında, bu yazıyla, toprak reformu olgusu en azından aydınların tartışmasına açılmıştır.

«Kadro», köy ve köylü sorunlarındaki ve doğru tutumuna rağmen aynı düzeyde işçi sorunları konusuna eğilmemiştir. «Tezatsız ve sınıfsız» toplum yaratma temeline oturtulan İnkılâp İdeolojisi nasıl burjuvaziye karşı ise, işçi sınıfına da o oranda yandaş değildi. Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu düzene yönelik tanımlamalar ve belirlemelerdeki derginin tutum ve eğilimi de bu kanıtlar örneklerle doludur. 31. sayıda, Şevket Süreyya'nın «İş Kanunu Cemiyetin Temel Kanunlarından Biridir» başlıklı yazısı, üç yıl süresince doğrudan doğruya işçilere yönelik tek yazıdır. Ne var bu yazıda ücret, hayat pahalılığı vb. gibi konuları tamamen teknik yönden yüzeysel olarak ele almıştır.

Şevket Süreyya (Aydemir)'in «Beynelmilel fikir hareketleri arasında Türk Nasyonalizmi» adlı yazısını «Türk Nasyonalizmi»ne ilişkin son bölümü Kadro hareketine egemen olan düşünce yapısını yansıtmada en iyi örnektir. Ulusal bağımsızlık hareketlerinin temel nitelikleri,

«1 — Sanayiin ve yüksek tekniğin bugün tekâsüf ettiği memleketlerden çıkarak tabii ve coğrafi şartların müsaadesine göre cihanın her tarafına dağılması, (yani bütün memleketlerin kendilerine göre sanayileşmesi),

2 — Yüksek teknik ve yeni doğacak sanayi üstünde kapitalizmde olduğu gibi hâkim bir sınıfın tahakkümüne meydan verilmemesi,

3 — Müstemleke kârlarının reddi ve büyük temettülerin bütün milletin menfaatı umumiyesine yarayacak şekilde devlet elinde toplanması,

4 — Sınıf mücadelesini ve sınıfı par-

çalamak yerine, tek, tezadsız ve müstakil ileri bir millet nizamının ikâmesi, şeklinde hülasa edilebilir», biçiminde tanımladıktan sonra devleti «...uzun asırlardan beri yağmaya ve istismara maruz kalmış, sanayisizleştirmiş olan milleti, kül halinde ve milletin umumi menfaatlerini şahsi menfaatlere hakim kılarak ilerletmek için kurulmuştur. Burada devlet, harice karşı siyasi ve iktisadi istiklâli korumanın ve dahile karşı tezatlara ve sınıf mücadelelerine meydan vermemenin doğurduğu bir zarurettir. O, milletin faaliyetini tanzim eder, istikametlendirir. Emperyalist memleketlerin teknik tahakkümü karşısında fertlerin başaramayacağı kuruculuk işlerini bizzat başarır» şeklinde gündeme getirir. «Bütün enerjilerini, müstakil milli cemiyetler içinde, plânlı bir tabiat mücadelesine vakfetmiş olan insanoğullarının iş, fikir ve ruh birliği doğacak ve yükselecektir. Sınıflar veya milletler mücadelesi yerine sınıfsız ve tezatsız milletlerin tabiatla mücadelesi davası milli kurtuluş nasyonalizminin canlı ve ayırdedici vasıflarından biridir» cümleleriyle de sınıf mücadelesini reddeden sonuca varılır.

«Kadro» gerek çıktığı dönemde, gerekse günümüze kadar uzanan düşün akımları içersinde yankı uyandırmış bir dergidir. Üzerine araştırmalar, hatta doktora tezleri yapılmıştır. Dergi çıkarken CHP'nin tek partili iktidarı vardı. Bu iktidarın liderleri arasında bile Kadro'ya karşı ya da onun yanında olma gibi değişik düşünce ve tutumlara rastlamak mümkündür. Örneğin partide önemli bir yeri olan Recep Peker'in *«Kadro»*'nun çıkışına karşı olduğu bilinmektedir. Ama bunun yanısıra Çankaya Köşkü (Cumhurbaşkanlığı)nın on abone kaydettiğini ve Başbakan İsmet Paşa'nın da dergiye yazı verdiğini anımsarsak *«Kadro»* üzerindeki tartışmaların boyutunu çizmiş oluruz.

O dönemin basını da *«Kadro»* karşısında ikiye ayrılmıştı. *«Hakimiyeti Milliye»*den başka *«Kadro»*yu açıkça savunan yayın organları pek azdı. Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Cahit (Yalçın), Peyami Safa, Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan) *«Kadro»*ya karşı olan yazarların başını çekiyorlardı. İşin ilginç yanı *«Kadro»*ya karşı olan bu grup içinde bir düşün birliğinin var olmayışıydı. Kimisi *«Kadro»*yu faşist, kimisi de Marksist olmakla suçluyordu. Hüseyin Cahit (Yalçın), *«Kadro»*nun «devrimin bitmediği» iddiasını Troçky'nin «sürekli devrim» kuramı ile bir tutacak kadar ileri gidebiliyordu. Bu arada yalnız A. Hamdi Başar aralarında görüş ayrılıkları olmasına rağmen *«Kooperatif»* dergisinde *«Kadro»*yu savundu. Düşün ayrılığına rağmen yayınlandıkları sürece *«Kadro»* ve *«Kooperatif»* dergileri arasındaki dayanışma sürdü.

«Kadro», İsmet Paşa ile Celal Bayar arasında iktisadi politikaya yönelik ayrılık ve iç çekişme sürecince yaşadı. Ne var ki Mustafa Kemal'in iş çevreleri lehine ağırlığını koyması onun sonu oldu. Yakup Kadri Tiran'a elçi olarak atanınca üçüncü cildinin son iki sayısını (35-36) birlikte çıkaran *«Kadro»* yayınına son verdi.

Tevfik Çavdar

KAFAOĞLU, Arslan Başer (Yozgat - 1928). Ekonomist, araştırmacı. İlk ve orta öğrenimini Yozgat Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı (1949). Maliye bakanlığı hesap uzman muavini, 1954'te hesap uzmanı oldu. Askerliğinden sonra A.B.D.'ne giderek bir yıl vergicilik ve ekonometri okudu. Dönüşünde Bütçe ve Mali Kontrol genel müdürlüğü yardımcılığı, Devlet Planlama Teşkilatı uzmanlığı, Yıllık Program Dairesi müdürlüğü görevlerinde bulundu. 1963'te Devlet Planlama Teşkilatı'ndan ayrıldı. OYAK örgütüne uzman olarak girdi. Bu görevindeyken Türkiye İşçi Partisi'ne girdiği gerekçesiyle bir süre göz altına alındı. Bu olay ileri sürülerek istifa zorunda bırakıldı. Bir süre işsiz kaldı. 1964'te TPAO'na girdi. A.P.'nin iktidara gelmesi üzerine sözleşmesi feshedildi. Bu evreden sonra serbest hesap uzmanlığına başladı. Türkiye İşçi Partisi'nde genel yönetim kurulu yd. üyeliği, bilim ve araştırma kurulu üyeliği yapan Kafaoğlu, *«Vatan»*, *«Yön»*, *«Sosyal Adalet»*, *«Eylem»*, *«Cumhuriyet»* genel koordinatörü bulunduğu *«Demokrat»* gazetelerinde yayımladığı ekonomik ve mali konulardaki yazıları, araştırmalariyle tanındı. 1960'dan sonra kapitalist olmayan yolla kalkınma tezine bağlı olarak siyasal partilerin egemen sınıflara koşut ekonomi politikalarını eleştirdi. Ülke yararına alınacak önlemleri göstermeye çalıştı. *Enflasyon* (1979) adlı yapıtı var.

Hava Kuvvetleri Konferans salonu (İzmir 1959). Güngör Kaftancı

KAFTANCI Güngör (Uşak - 1931). Mimar. 1953'de İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesini bitirdi. Askerlik görevi ardından iki yıl İzmir Belediyesi Proje Bürosunda çalıştı. 1958 denberi bağımsız çalışmaktadır. Gerek İzmir Mimarlar Odası'ndakl çalışmalarıyla, gerek özü gözden hiç kaçırmayan, süsleme oyunlarına düşmeyen yalın yapıtlarıyla kendinden gençlere örnek olmayı bilmiştir. *Yapıtlarından, Hava Kuvvetleri Konferans Salonu* (İzmir, 1959), *Restoran Mehmetali* (İzmir, 1961), *SSK Bursa Hastahanesi* (1966), *Çeşme'de Yalay ailesi için iki yazlık ev* (1967), *Ege Üniversitesi Göğüs Hastalıkları Hastahanesi* (1971) sayılabilir.

KALAY Necdet (1932). Ressam. Günümüz resim çevrelerinin bilinen adlarından olan Necdet Kalay İstanbul Ticari İlimler Akademisi'nden mezun olmuş ve 1954 - 57 yılları arasında Güzel Sanatlar Akademisi'ne devam etmiştir. Dekoratif özelliklerin ağır bastığı resimlerinde doğal ve geleneksel değerlere yer yer soyut resim tadı taşıyan figüratif konularla çalışan sanatçı yurtiçinde ve dışında birçok kişisel sergi açmış, çeşitli ödüller kazanmıştır. Cumhuriyet'in 50. yılında Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı tarafından verilen Cumhuriyet ödülünü kazanan Necdet Kalay sergilerini daha çok Amerikan Kültür Derneği Alman Kültür Derneği vb. çevrelerde yoğunlaştırmaktadır. Ressamlığı kadar girişken kişiliğiyle de tanınan Necdet Kalay halen Güzel Sanatlar Birliği Resim Derneği adlı bir kuruluşun da kuruculuğunu ve başkanlığını yapmaktadır.

(O.T.)

KALAYCI Yurdaer (Bolu - 1940). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Bolu'da yaptı. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdi (1962). İlk karikatürü *«Zübük»* dergisinde yayımlandı (1960). Bu dergide ve *«Akbaba»* dergisinde uzun süre karikatür çizdi. Özgün çizgileriyle «köy» sorunlarını irdeleyen karikatürleriyle tanındı.

Kale Eski çağlarda insanların, içine sığınıp kendilerini saldırganlardan koruyabilmek için yaptıkları, yüksek, kalın duvarlı, gözleme kuleleri, burçları ve mazgalları olan yapı.

Kale bedeni Kalenin dışa bakan duvar bölümü. (Mimarlık)

Kale korkuluğu (barbata) Kale duvarlarında, üstteki, mazgal ve mazgal korunakları olan duvar parçalarının oluşturdukları dişli bölüm.

KALELİ, Lütfi (Malatya - 1939). Öykücü, romancı. Yoksul bir ailenin çocuğu olarak ancak orta ikiye kadar okuyabildi. Okuldan ayrılınca (1952) matbaa çıraklığına başladı. Askerlik dönüşü (1961) Malatya'da kurduğu matbaasında *«Sebat»* gazetesini çıkardı (1962). Bu gazetedeki yazılarından dolayı sık sık (özellikle 1968 - 71 dönemi) kovuş-

turuldu. 12 Mart döneminde Diyarbakır'da gözaltına alındı. Serbest bırakıldıktan sonra İstanbul'a yerleşip matbaacılığını sürdürdü. Lütfi Kaleli'nin ilk yazısı 1962 yılında kendi gazetesi «*Sebat*»ta çıktı. Daha sonra (1966 - 1971) aynı gazetede günlük yazılar yazmaya başladı. Bu arada «*İmece*», «*Oluş*», «*TÖS*», «*Birlik*» dergi ve gazetelerinde de yazdı. Kaleli Alevî öge ve inançların ağır bastığı bir başlangıçtan toplumcu gerçekçiliğe doğru ağır ama tutarlı gelişen bir yol izledi. Siyasî tansiyonun sürekli yüksek bulunduğu Malatya'daki gazeteciliği ona olaylar içinde gelişme fırsatı verdi. Yapıtlarında gazetecilik - matbaacılık anılarının, yaşadığı olayların izleri görülmekle birlikte üretim başındaki insanların direnci, sınıflaşmanın getirdiği yeni ilişkiler de anlatıldı. Özellikle romanlarında yaşadığımız büyük olaylardan (haşhaş ekiminin yasaklanması, alevî - sünnî düşmanlığı gibi) yola çıkarak bunların ardındaki gerçek nedenleri araştırdı ve sömürünün, sınıf kavgasının altını çizdi. Ancak Kaleli'nin yapıtları bütün toplumsal gerçekliğine ve doğru yargılarına karşın kompleks ilişkilere uzanmayan, tek boyutlu ve klasik anlatımlı ürünler olarak izlendi.

Yapıtları: Isdanbıllı Gardaşım (mektup - öykü, 1972), *Görgü* (roman, 1972), *Dişliler Arasında* (öyküler, 1973), *Haşhaş* (roman, 1974), *Kardeşlerin Kini* (roman, 1976), *Dönek* (öyküler, 1978).

(N.M.)

KALENDER, Öznur (Tokat - 1951). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Tokat'ta tamamladı. İlk karikatürü «*Bonbon*»da yayımlandı (1972). Kısa bir süre sonra «*Hürriyet*»te çalışmağa başladı. Askerliğini yaptıktan sonra «*Çarşaf*»ta (1976) ve «*Çivi*» de (1979) karikatürleri yayımlandı. Almanya'nın tanınmış gülmece dergisi «*Pardon*»da da düzenli olarak çizgileri yayımlanan Kalender, özellikle bu dergide uygulamayı amaçladığı yeni bir çizgi anlayışının aranımı içerisindedir.

KALEŞİ, Ömer (Üsküp - 1932). Ressam. Fransa'da yaşayan Türk ressamları arasında seçkin bir yeri olan Ömer Kaleşi aslen Makedonyalı olup ortaöğrenimini Üsküp'te tamamlamış, 1956 yılında Türkiye'ye göç etmiştir. 1965 yılında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümü'nden Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun öğrencisi olarak mezun olmuş ve aynı yıl Paris'e yerleşerek çalışmalarını orada sürdürmüştür. Ömer Kaleşi'nin sanatı üzerine Devrim Erbil şu değerlendirmeyi yapıyor: «Kaleşi'nin gelişiminde ve kişiliğinde bu değişik kültür ortamlarının etkisinin varolduğunu düşünmek doğaldır. Ne var ki, onun resimlerini ve dünyasını etkileyen büyük olay çocukluk anıları arasında yer eden İkinci Dünya Savaşı'nın silinmez acılarıdır. Bombaların yıkıntıları, yangınlar ve ölüm. Var olmakla olmamak arasındaki bir anlık ayırım, karanlıklar. Kapkara yeryüzü ve gökyüzü. İnsan başları, ayakları, çocuk yüzleri: üstüste yığılmış, ezilmiş. Tek umut: simgesi yıldızların belirsiz ışıkları. İnsanca yaşama direnci, gücü. Kaleşi bu acı duyguları, çocukluk anılarının bellekte yer eden derin izlerini biçimlendirivor resimlerinde. Bir yerde Goya'nın kara resimlerindeki kişilerin yakınları bunlar.

Kaleşi onbeş yılı aşan sanat geçmişi süresince konu, teknik. öz, biçim ilişkileri yönünden sürekli ve güvenilir bir gelişim gösterir. Bazan konuları arasına girer bir mezbahada kesilen hayvanların kokusu ve kırmızısı yine aynı acımsı - anlatımcı çizginin benzer bir noktası olur.»

(O.T.)

KALMIK, Ercüment (1908 - 1971). Güzel Sanatlar Akademisi'nden Çallı atölyesinden mezun olan Ercüment Kalmık uzun yıllar İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde resim tekniği dersleri vermiş, gravürleri ve yağlıboyalarıyla ilgi çeken ressamlararasında yer almıştır. Çevresindeki doğal malzemeyi ve görüntüleri soyut renk ve leke düzenlemeleri için bir çıkış olarak değerlendiren sanatçı resmi iç dünyasını yansıtan bir araç olarak görmüş ve kullanmıştır.

Nurullah Berk sanatçıyı şöyle tanımlıyor: «değişik türlerde denemeleri son yılların renkçiliğiyle tanınan bu ressam en parlak renkleri ahenkle birleştirip gerçeği izlemekle beraber bir çeşit lekeciliğe yöneldi. Ele aldığı konuların çoğu denizle ilgili. Sandallar, yelkenliler, balıkçılar, kıyılar, balıkçı gemileri arasında gerili ağlar, İstanbul limanı, balık natürmortları. Paleti gitgide zenginleşen Ercüment Kalmık müzedeki «*İstanbul Limanı*»nda görüldüğü gibi en keskin kırmızıları, turuncuları ve sarıları çelik fırça vuruşlarıyla barıştırabiliyor.»

(O.T.)

KAMÇIL Demirtaş (İstanbul - 1916). Mimar. 1942'de İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümünü bitirdi. 1943'de Prof. Sedat H. Eldem'le çalıştı. O yıldan 1946'ya dek Milli Eğitim Bakanlığında, 1951'e dek RAR şirketinde, 1953'de Emlak Bankasında çalıştı. 1953'de Rahmi Bediz'le birlikte kurdukları mimarlık ortaklığı bugün de sürmektedir. Ortaklığın yaptığı işler için, (Bkz. Bediz Rahmi).

Kameriye Bahçelerde, yeşillik içinde yapılan, üstüne sarmaşıklar sardırılan çardak.

Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) Kısaca «KİT» denilen Kamu İktisadi Teşebbüslerinin tanımı «Kamu İktisadi Teşebbüslerinin T.B.M.M.'nce denetlenmesinin düzenlenmesi hakkında» 12.5.1964 tarihli ve 468 sayılı kanunun 4'üncü maddesinde yapılmıştır. Buna göre:

— Sermayesinin yarısından fazlası kamu tüzel kişilerince sağlanmış kurumlar ile,

— Bu kurumların, sermayesinin yarısından fazlasını sağladıkları diğer kurumlar,

— Yukarıda sayılanlardan olmamakla beraber kendilerine bazı kamu yetki ve görevleri verilmiş olup galip özellikleri bu kamu hizmetlerini yürütmek olan ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarından olmayan özel kurumlara tâbi kurumlar ile İller Bankası, birer Kamu İktisadi Teşebbüsü olarak belirlenmiştir.

Bu tanıma göre bütün İktisadi Devlet Tesekkülleri (İDT) birer Kamu İktisadi Teşebbüsüdür. (Bakınız: İKTİSADİ DEVLET TEŞEKKÜLLERİ maddesi). Fakat bütün Kamu İktisadi Teşebbüsleri birer İktisadi Devlet Teşekkülü değildir. Denetimleri, Yüksek Denetim Kurulu raporları esas alınarak 468 sayılı yasa gereğince Türkiye Büyük Millet Meclisince yapılmaktadır. Anılan 468 sayılı yasaya göre denetimleri yapılan Kamu İktisadi Teşebbüslerinin adları ve nominal sermayeleri aşağıda gösterilmiştir

A) İmalât ve Sanayi Kurumları: (Milyon TL.)

1. Makina ve Kimya Endüstri Kurumu (MKEK)	1.750
2. Sümerbank	2.250
3. Çimento Sanayii	1.000
4. Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri	3.250
5. Türkiye Sellüloz ve Kağıt Fabrikaları İşletmesi (SEKA)	1.500
6. Türk Uçak Sanayii A.O. (TUSAŞ)	1.500
B) Maden ve Enerji Kurumları	
7. Etibank	3.250
8. Türkiye Elektrik Kurumu (TEK)	20.000
9. PETKİM Petrol Kimya A.Ş.	2500
10. Petrol Ofisi	2.500
11. Türkiye Petrolleri A.O. (TPAO)	2.000
12. Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ)	2.500
13. Karadeniz Bakırları A.Ş.	1.000

C) Tarım Kurumları:	
14. Azot Sanayii A.Ş.	1.500
15. Et ve Balık Kurumu (EBK)	700
16. Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)	1.400
17. Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu	400
18. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.	1.000
19. Türkiye Yapağ ve Tiftik A.Ş.	60
20. Yem Sanayii T.A.Ş.	400
21. Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK)	500
22. Çay Kurumu (ÇAY - KUR)	2.750
D) Ulaştırma ve Haberleşme Kurumları:	
23. D.B. Deniz Nakliyatı T.A.Ş.	1.800
24. Denizçilik Bankası	2.000
25 Posta, Telefon, Telgraf İşletmesi (PTT)	2100
26. T.C. Devlet Demiryolları (TCDD)	8.000
27. Türk Hava Yolları A.O. (THY)	1.000
28. Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT)	1.000
E) Mali Kurumlar:	
29. Devlet Malzeme Ofisi (DMO)	300
30. T.C. Turizm Bankası A.Ş.	1000
31. Devlet Yatırım Bankası (DYB)	2.000
32. T.C. Emekli Sandığı	—
33. Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK)	—
34. T. Emlâk Kredi Bankası A.O.	1.000
35. T. Halk Bankası A.Ş.	1.000
36. T.C. Ziraat Bankası (ZER-BANK)	1.500
37. Güven Türk Anonim Sigorta Şirketi	1
38. İller Bankası	—
Genel toplam	76.411

KİT'lerde 1977 sonu itibariyle 225.441 memur teknik personel, 410.758 sürekli işçi çalıştırılmıştır. 1974 yılında 57,3 milyar TL. olan KİT üretim değerleri toplamı 1975 de 72,7; 1976 da 97,7; 1977 de 132,6 milyar TL. ye yükselmiş, 1978 yılında 194,4 milyar TL. üretim değerleri toplamı planlanmıştır. Kuşkusuz bu miktar KİT'lerin kapasitelerinin çok altındadır. Bunun nedeni bir çoğunun dışa bağımlı olarak çalışmaları, enerji ve döviz darboğazı, kuruluş yeri hatası, işletmecilik hataları gibi teknik ve yönetsel hatalar yanında, yöneticilerin büyük çapta politize edilmeleri, partiler arası bir çekişme konusu olmaları, çarpık kapitalist düzenin birer aracı durumuna sokulmalarıdır.

Kamil Erdeha

KAMU Kemalettin (Bayburt - 1901 / Ankara 1948). Şair Orta öğrenimini Kurtuluş Savaşından sonra tamamladı. Anadolu Ajansı temsilcisi olarak Fransa'ya gönderildi (1933). Görevinin yanısıra Paris'te Siyasal Bilgiler Okulu'nda yüksek öğrenimini tamamladı (1938) Rize'den milletvekili seçilerek parlamentoya katıldı (1939). Ölümünden önce Erzurum milletvekili ve Türk Dil Kurumu Terim Kolu Başkanıydı.

Şiirlerinde hece ölçüsünü kullanan Kemalettin Kamu, mütareke yıllarında geniş etkinlik kazanan Ulusal edebiyat akımının getirdiği ilkelere bağlı kalan bir şairdir. *«Büyük Mecmua»* (1919), *Dergah* (1921) sonra *«Varlık»*, *«Kalem»*, *«Oluş»* (1933 1939) dergilerinde yayımladığı şiirlerinde işlediği konuları alçak gönüllü ama çok duygulu ve işten bir hava içinde vermeyi başarmıştır. Hece ölçüsü kalıplarının tekdüzeliğine düşmeden oldukça sağlam uyumlar yaratarak Anadolu kokulu bir şiir havasını sürdürmüştür.

Bu nitelikleriyle yaşadığı dönemde gösterdiği varlığın, daha sonraki gelişmelere ve yetişen kuşaklara önemli bir katkısı olmamışsa da, bıraktığı şiirler kendisine yeni edebiyatımıza geçiş döneminin dikkate değer sanatçılarından biri olma özelliğini kazandırmıştır. Şiirleri ölümünden sonra *Kemalettin Kamu hayatı şahsiyeti ve şiirleri* (Rıfat Necdet Evrimer, 1949) adlı kitapta toplandı.

(Ş.K.)

KEMALETTİN KAMU'nun Şiirinden Örnek

GURBET

Gurbet o kadar acı
Ki ne varsa içimde,
Hepsi bana yabancı,
Hepsi başka biçimde!

Eriyorum gitgide
Elveda her ümide
Gurbet benliğimi de
Bitirdi bir içimde.

Ne arzum, ne emelim...
Yaralanmış bir elim...
Ben gurbette değilim
Gurbet benim içimde.

KANBİR, Atillâ (Ardahan 1955). Karikatürcü Ankara basınında karikatürleri yayımlandı. Köy Koop'ta çalışmakta olan Kanbir, bu örgütün yayın organlarında çizdi ve mizah sayfalarını yönetti. *«Şakrak Musa»* adlı bir bant - karikatür tipi vardır (1978). Yalın bir çizgi anlatımına sahiptir. Sergi ve yarışmalara katıldı; Akşehir Nasreddin Hoca uluslararası kariktür yarışmasında DİSK Özel Ödülünü kazandı (1977).

KANIK, Adnan Veli (İstanbul 1916 İstanbul 1972). gülmece yazarı. Orta öğrenimini Boğaziçi ve Galatasaray liselerinde tamamladı. Bir süre Hukuk Fakültesi'nde okudu. Ankara Cezaevindeki mahpusluğu sırasında *«Vatan»* gazetesinde Bir Hukukçu imzalı makaleler yayımladı. Daha sonra gülmece yazarlığına döndü. Bu türdeki yapıtlariyle ün yaptı.

Yapıtları: Mahpushane Çeşmesi (1952-2 Bs. 1968), *Sosyete* (1956), *Uçan Daireler* (1957), *Seçim Konuşmaları* (1957), *Kaynana* (1957) *Orhan Veli İçin* (Ağabeyinin ölümünden sonra yaşamı ve sanatı üzerine yazılanlardan derleme, 1952).

KANIK, Orhan Veli (İstanbul - 1914 / 1950) Şair, yazar. Orta öğrenimini Ankara Gazi Lisesi'nde tamamladı (1932). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde okudu. Memurluk, çevirmenlik yaptı. Ölümünden önce *«Yaprak»* dergisini çıkarıyordu. İlk şiirlerini *«Varlık»* dergisinde yayımladığı zaman «Olgun bir sanat sahibi olarak tanıtılan Orhan Veli acemiliklerden kurtulmuş bir şair kimliğinde göründü. Hece ölçüsünü kullanmada beceri kazanmış,

Orhan Veli Kanık

sözcük beğenisi ve dili oluşmuştu. Yıpranmamış uyaklar kullanmaya özen gösteriyordu. Kimi ürünlerinde Ahmet Hamdi Tanpınar'ı, kimilerindeyse Necip Fazıl Kısakürek'i severek okuduğunu düşündürüyor, ikinci hececi kuşağın kendisinden önce ulaştığı biçimsel inceliklerden yararlanmış görünüyordu. Giderek, *Gün Doğuyor (Varlık*, 15 Mart 1937) gibi geleneksel kuruluşlardan sıkıldığı sezilen şiirlerde dizelerin alışılmış düzenini değiştirerek belirli yinelemelerle bütün gü-

zelliği araması bu evresindedir.

Aynı yıl *Pazar Akşamları, Deniz, Yokuş, Hoy Lu-Lu (Varlık*, 15 temmuz 1937) adlarındaki şiirlerle geleneksel kuruluşların dışına çıkan Orhan Veli dilini son derecede yalınlaştırarak kaynağını güncelden alan temalar işlemeye başlar.

«Şimdi kılıksızım, fakat
Borçlarımı ödedikten sonra
İhtimal bir kat da yeni esvabım olacak.»
(Pazar Akşamları)

«Öteki dünyada akşam vakitleri
Fabrikamızın paydos saatinde
Bizi evlerimize götürecek yol
Böyle yokuş değilse eğer
Ölüm hiç de fena birşey değil.»
(Yokuş)

Kendi deyişiyle, gerçeküstücüleri okuduğu bu evrede şiirleri işlediği temalar bakımından iki yönde gelişmiştir. Bir yandan gerçeküstü olarak görünmesine yol açabilecek kuruluşlar oluştururken, öte yandan Ali Rıza Ahmed'in Hikâyesi (*İnsan*, ekim 1938) gibi halkın beğenisini arayan bir şiirin temellerini kurmaya çalışır. Orhan Veli bu evresinde yer yer erotizm heveslerine düşmesine karşın, toplumu algılayan bireyin iç ve dış etkenler karşısındaki tepkilerini yansıtma becerisiyle önemlidir. Yer yer «ben»in simgesel bir nitelik kazanarak başka insanların yerini alması yolu ile, kimi kez de dolaysız olarak verilen duygusallıklarla toplum ve toplumsallık ağır basar. Abidin Dino'nun belirttiği gibi, keskin bir sınır çizmek mümkün olmasa bile, Orhan Veli'nin şiirlerinde avarelerin şehir artıklarının yerini sıkıntı içinde bulunan halkın duygularının daha önemli bir yer tutması II. Dünya Savaşı sonrasındadır. *Vazgeçemediğim*'e aldığı şiirlerden *Giderayak*'ta *«ben» «biz»*e dönüşmüştür.

«Handan hamamdan geçtik
Günışığında hissemize rağzıydık
Saadetinden geçtik
Ümidine razıydık
Hiçbirini bulamadık.»

Altındağ, Sucunun Türküsü, Sizin İçin, Galata Köprüsü, Karşı, Pireli şiir gibi yapıtlarına da egemen olan toplumsal duyarlıktır. Kimilerinde ince yergi, taşlama öğelerinin ağır bastığı bu şiirlerde geleneksel halk şiirlerinin kuruluş biçimlerinden yararlanmış, kimilerindeyse çelişkileri vurgulama becerisinden yararlanarak birkaç dizeyle toplumsal sorunları ortaya koymuştur.

«Neler yapmadık şu vatan için
Kimimiz öldük
Kimimiz nutuk söyledik.»
(Vatan İçin)

Nedir ki bu sorunlara eğilme aşamasında bile söz konusu olan, Selâhattin Hilav'ın belirttiği gibi, toplumculuk değil, duygusal bir halkçılık eğilimiidr. Orhan Veli, şiirlerinde toplumsallıkla toplumculuğun kavuşma çizgisine gelmekten çekinir gibidir. Bu nedenle gerçeküstücüler gibi ince yergiye başvurur, bozuk düzenin dıştan eleştirisini yapar. İncedir, zekidir. Buluşlariyle sokulgandır ama insanı bulduğu aşamadan daha ileriye götürebilecek öğelere sahip çıktığı söylenemez. Ancak doğa, özellikle deniz, düşünüsü ile heves canlılık, hız, umud kazanır ve evrene karışma duygusu özgürlük istemiyle birleştiği zaman duygularını başıboş bırakır.

«Hey
Ne duruyorsun be, at kendini denize
Geride bekleyenin varmış aldırma
Görmüyor musun her yanda hürriyet
Yelken ol, dümen ol, kürek ol, dümen ol
balık ol, su ol,
Git gidebildiğin yere.»

Şiir Kitapları Garip (Oktay Rıfat ve Melih Cevdet'le birlikte, 1941, kendi şiirleriyle genişletilmiş basım, 1945), *Vazgeçemediğim* (1945), *Destan Gibi* (1946). *Yenisi* (1947), *Nasrettin Hoca Hikâyeleri* (1949), *Karşı* (1949), Ölümünden sonra bu kitaplarına almadığı şiirleriyle bütün kitapları bir arada basıldı: *Orhan Veli Bütün Şiirleri* (1951. 12 bas. 1973).

(Ş.K.)

ORHAN VELİ'nin Şiirinden Örnekler

DENİZİ ÖZLEYENLER İÇİN

Gemiler geçer rüyalarımda,
Allı pullu gemiler, damların üzerinden,
Ben zavallı,
Ben yıllardır denize hasret,
«Bakar bakar ağlarım.»
Hatırlarım ilk görüşümü dünyayı,
Bir midye kabuğunun aralığından;
Suların yeşili; göklerin mavisi,
Lâpaların en harelisi...
Hâlâ tuzlu akar kanım
İstiridyelerin kestiği yerden.
Neydi o deli gibi gidişimiz,
Bembeyaz köpüklerle açıklara!
Köpükler ki fena kalpli değil,
Köpükler ki dudaklara benzer;
Köpükler ki insanlarla
Zinaları ayıp değil.

Gemiler geçer rüyalarımda,
Allı pullu gemiler damların üzerinden;
Ben zavallı,
Ben yıllardır denize hasret.

İSTANBUL'U DİNLİYORUM

İstanbulu dinliyorum, gözlerim kapalı;
Hafiften bir rüzgâr esiyor;
Yavaş yavaş sallanıyor
Yapraklar ağaçlarda;
Uzaklarda çok uzaklarda
Sucuların hiç durmıyan çıngırakları;
İstanbulu dinliyorum, gözlerim kapalı.
İstanbulu dinliyorum, gözlerim kapalı.
Kuşlar geçiyor derken
Yükseklerden sürü sürü, çığlık çığlık;
Ağlar çekiliyor dalyanlarda;
Bir kadının suya değiyor ayakları;
İstanbulu dinliyorum, gözlerim kapalı.

İstanbulu dinliyorum, gözlerim kapalı.
Serin serin Kapalıçarşı,
Cıvıl Cıvıl Mahmutpaşa,
Güvercin dolu avlular,
Çekiç sesleri geliyor doklardan
Güzelim bahar rüzgârında ter kokuları;
İstanbulu dinliyorum, gözlerim kapalı.

İstanbulu dinliyorum, gözlerim kapalı.
Başında eski âlemlerin sarhoşluğu,
Loş kayıkhaneleriyle bir yalı.
Dinmiş lodosların uğultusu içinde.
İstanbulu dinliyorum, gözlerim kapalı.

İstanbulu dinliyorum, gözlerim kapalı.
Bir yosma geçiyor kaldırımdan,
Küfürler, şarkılar, türküler, lâf atmalar.
Bir şey düşüyor elinden yere;
Bir gül olmalı.
İstanbulu dinliyorum, gözlerim kapalı.

İstanbulu dinliyorum, gözlerim kapalı;
Bir kuş çırpınıyor eteklerinde.
Alnın sıcak mı değil mi, biliyorum;
Dudakların ıslak mı değil mi biliyorum;
Beyaz bir ay doğuyor fıstıkların arkasından
Kalbinin vuruşundan anlıyorum;
İstabulu dinliyorum.

Kâni (Tokat - 1712 / İstanbul - 1791) Divan şairi. Asıl adı Ebubekir Kani'dir. Tokat Mevlevihanesinde yetişti. Kırk yaşından sonra Divân-ı Hümâyun Kaleminde Silitsre ve Bükreş valilerinin divan katipliğinde çalıştı. Devlet adamlarının özelliklerini öğrendi. Divan şiir okulunun en parlak temsilcilerinin yaşadığı XVIII. yüzyılda divanındaki şiirlerin sönük kalmasına karşılık mizah havası içinde yazdığı 120 kadar mektubuyla önem kazandı. Bunlar arasında Sadrazam Yeğen Mehmet Paşa'ya yazılmış olanları, güldürü edebiyatının ilk örnekleri olarak nitelendirilir. Bir kedinin ağzından yazdığı *Hirre-name*'de aynı türden çalışmaların ilki olarak anılır. Divanı ve mektupları yayımlanmamıştır.

Ceyhun Atuf Kansu

KANSU Ceyhun Atuf (İstanbul - 1919 / Ankara - 1978). Şair, yazar. İlköğreniminl Necatibey ilkokulunda, ortaöğrenimini Ankara Gazi Lisesi'nde (1938). Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde (1944) tamamladı. Çocuk hastalıkları için uzmanlık eğitiminden sonra, Ankara'da Turhal Şeker Fabrikası'nda (1948 - 1959), Ankara'da Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü'nde çocuk hekimliği yaptı. Turhal Şeker Fabrikası hastahanesinin kurulmasında emeği geçti. Etimesgut Şeker Fabrikası'nda (1923 1978) çalıştı.

İlk şiirlerini (1938 1945) yıllarında *«İnkılapçı Gençlik»*, *«Yücel»*, *«Ülkü»* *«Milliyet»*, *«İstanbul»*, dergilerinde yayınladı. Bu dönem *«Çocuk»* adlı dergide masallar yazdı. Daha sonra *«Varlık»* (1950 - 1978), *«Yön»* (1963 1966), *«Ataç»* (1962 1963), *«Papirüs»* (1966 1969), *«Türk Dili»* (1952 1978), *«Yansıma»* (1972 1975), *«Milliyet Sanat»*, *«Politika»*, *«Cumhuriyet»*, *«Barış»*, *«Ulus»*, (1973 1978) dergi ve gazetelerinde, şiir, deneme ve kitap eleştirisi yazılarıyla yoğun - üretken bir yazarlık başarısını gösterdi.

Ceyhun Atuf Kansu (1938 1945) yayınladığı ilk dönem şiirlerinde, yaygın Yahya Kemal Beyatlı şiirinin sözcük birimleri ve biçim içerik etkileri altında kaldı. Bu dönemin ardından şiirine mayaladığı toplumsal içerik, parlak bileşkelerle sonuca ulaşmadan önce, oldukça çetin yollardan ve dönemeçlerden geçti. Çocuk uzmanlığı için eğitim gördüğü süre içinde yazdığı tüm şiirlerde, çocuk konumu, dönemin yaygın etkileriyle içli dışlı oldu. Daha sonra bu bağlarını gevşeterek, Anadolu insan gerçeğindeki çocuk olgusunu, şiirinin başat öğesi edinerek, uyaklı heceli ikili dizelerdeki (*Çocuklar Gemisi*, 1948) Yahya Kemal etkilerinden sıyrıldı. *«Yanık Hava»*, Anadolu'ya açılma ve Anadolu gerçeğini tanıma bedeli olarak, Kansu'nun şiirindeki gelişime kaynaklık yaptı. Bu evreyle başlayan özgür koşuk biçimi, giderek *«Kızamık Ağıtı»* adıyla unutulmaz ürünler yaratısını da getirdi. Anadolu'yu nesnel ölçüler içinde tanıyışının ardından, dönemin siyasal basıncını yüreğinde duyarak, geleneksel halk ezgileriyle köprüler kurma sürecini yaşadı yer yer acılı, ağıtsı deyiş özelliklerini de kullanarak, yozlaşan CHP devlet bürokrasini de ince yergilerle irdeleıken, Kurtuluş Savaşı Devrimi'nin, halkçı aşamasında kalmış bir duyarlığı, bir saptamayı şiirinin dokusu yaptı. Bu dönemi (Bağımsızlık Gülü - Sakarya Meydan Savaşı) tek parti yönetimine yönelik eleştirilerle geliştikçe daha sonra (1950 1960) yazacağı şiirsel - düşünsel birikimini de hazırlayarak, 1960 sonrası ürünleriyle, halkçılık - ulusçuluk kavramlarını geliştirme becerisiyle şiirini donattı. Bu evre içinde, anti-emperyalist, anti - faşist insan direnişinin, yetkin duyarlıklarla donanımlı toplumcu gerçekçi ürünlerini söyleyiş zenginliğiyle yaygınlaştırdı. Evrensel boyutlarla yaklaştığı konularda, kendine özgü bir şiirin dolaşım damarlarıyla sermaye yararına kullanılan teknolojiyi de şiirimizde usta anlatımlarla tanımladı. Bu tanımlama düzeminde, evrensel olan insan direncini *(Lumumba, Lyon Garında Askerler, Franco'nun Adamı, Baba İshak, Üç Köpük, Hiroşima 8, 15, Mekong Deltası)* ölümsüz insan sevgisini, kendi sözcük birimlerine bağlı kalarak sanatsal gösteriyle sunma başarısını gösterdi. Anadolu Halk Tarihine (*Yansıma*, 1972 - 1975) güncel örneklerle yaklaşarak şiirinin usta verimliliğini yaşadı. 1970 sonrası şiir evresinde şiirsel örgüyü dengede tutarak, maddeci doğa diyalektiğini başarıyla kullandı.

Yapıtları: Bir Çocuk Bahçesinde (1941), *Bağbozumu Sofrası* (1944), *Çocuklar Gemisi* (şiirler, 1946), *Yanık Hava* (şiirler, 1951), *Haziran Defteri* (şiirler, 1955), *Yurdumdan* (şiirler, 1960), *Devrimcinin Takvimi* (makale ve denemeler, 1962), *Ya Bağımsızlık Ya Ölüm* (1964), *Köy Öğretmenine Mektuplar* (Türk Dil Kurumu 1965 Deneme Ödülü), *Bağımsızlık Gülü* (şiirler, 1965) *Atatürkçü Olmak* (denemeler, 1966), *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı* (radyo konuşmaları, 1969) *Sakarya Meydan Savaşı* (şiirler, Behçet Kemal Çağlar ödülü, 1970) *Buğday Kadın Gül ve Gökyüzü* (şiirler, 1970), *Halk Önderi Atatürk* (1972), *Balım Kız Dalım Oğul* (yurt yazıları, 1971), *Cumhuriyet Ağacı* (1973), *Sevgi Elması* (Tahir ile Zühre halk hikayesini yeniden yazdı, 1972). Öldükten sonra, tüm ürünleri İş Bankası yayınları dizisinde toplandı.

Tekin Sönmez

CEYHUN ATUF KANSU'nun Şiirinden Örnek

SEVGİ'YE AĞIT

Ölüm hiç gelmiyor aklıma
Şarkıyı gezdiren Şilili Kardeşler
Ve sevgi geliyor sevincin ezgisi
Kasım gazetesinden bir yaprak düşünce.
Yağmur geliyor ince bir buluttan
Yenişehirde bir öğle vakti
Gül satıcıları menekşeli gök
Bir ağaç gölgesi geliyor güneşle yürüyerek.
Kimi kent adları geliyor
Görmeden sevdiğimiz, olsun
İzmir orada duruyor ya
Deniz geliyor sabah akşam.
Irmaklar akıyorlar ya
Yaz sularında kar örtülerinde
Bir göğü sürükleyip söğüt dallarıyla
Saklanmış çocukluk geliyor yanıma.
Şöyle bir gördüğümüz. Belki el sıkıştığımız
Hani biliriz yaşarlar çınılar yürekleri
Uzak bir bahçede nar ağaçları gibi
Bir yazı korurlar beslerler bir güzü
Hep yeşerik tutarak umudu
Kurarlar çiçek vakitlerine saatlerimizi
Biliriz ışırlar yurdumuzun bir yerinde
Ağıp giden yıldızlar geliyor geceme.
Arınık adını giydirirken çağına
Bir güzel bahçeyi sularken o
Ağıdı geçersiz ve gereksiz kılan
Yaşamak geliyor kapıma.
Ölümü şanlı bir bitki gibi
Büyüttüler bir dönem, karanlığın toprağında
Gül dokuması seherler geliyor da bu yüzden
Ölüm hiç gelmiyor aklıma.

KANSU, Nafi Atuf (Mekke 1890 / Ankara 1949). Eğitimci, CHP genel sekreterlerinden. Yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1910). Edirne İttihat ve Terakki Mektebi müdürlüğü göreviyle devlet hizmetine girdi. Bursa ve İstanbul'da öğretmen okullarında çalıştı. Darülfünun Terbiye Müzesi müdür muavinliği yaptı (1918). Yaşamının bu evresinde *«Kurtuluş»* ve *«Aydınlık»* dergilerinde yazan sosyalist aydınlar çevresinde bulunan Kansu, Mehmet Vehbi (Sarıdal), Sadık Ahi (Prof. Mehmet Eti) ile birlikte Anadoluya geçti. Matbuat Umum Müdürlüğü'nde baş mütercimlik, *«Hakimiyet-i Milliye»* gazetesinin yazı işleri müdürlüğü, Milli Eğitim bakanlığı müsteşarlığı görevlerinde bulundu (1921 - 26). Erzurum'dan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi (1927). C.H.P. genel sekreterliği de görevleri arasındadır.

Başlıca Yapıtları: Vatanımın Coğrafyası (1914), *Fenn-i Terbiye* (eğitbilim) *tarihi* (1916), *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme* (1930), *Türklerin Terbiyeye Hizmetleri* (1934), *İlk Kültür İzleri ve Nakil Vasıtaları* (tarihsiz).

Kanunî Sultan Süleyman

Kanunî Sultan Süleyman (Trabzon 1494 / Zigetvar 1566): Onuncu Osmanlı padişahı. İyi bir eğitim gördü, özellikle devlet yönetimi konusunda pratik içinde yetişti. Kefe ve Manisa'da sancak beyliklerinde bulundu. 1520'de babası I. Selim'in (Yavuz) ölümü üzerine tahta oturdu. Osmanlı devletinin yayılma politikası izlediği bir dönemde padişah olan I. Süleyman, saltanatının ilk döneminde Avrupa'nın ele geçirilmesini amaçlayan birçok sefere katıldı: İlk olarak Macaristan üzerine yürüdü; Sava ırmağı üzerine kurulan köprüyü aşarak Belgrad'a vardı ve kentin kalesini sıkı bir kuşatmadan sonra teslim aldı (1521). Ertesi yıl Saint Jean şövalyeleri elinde bulunan Rodos adasını kuşattı. Batı devletlerinin Akdeniz'deki en güvenilir kalelerinden biri ve Hıristiyan korsanlarının önemli bir üssü olan Rodos, hem Osmanlı devletinin Akdeniz'deki ticaret serbestliği yönünden, hem de —Mısır ve Suriye'nin ele geçirilmiş olması nedeniyle— stratejik açıdan önem taşımaktaydı. Üç yüz kalyondan oluşan Osmanlı donanmasının kuşattığı adadaki tüm kalelerin düşmesinden sonra I. Süleyman Marmaris'ten Rodos'a çıktı (1522).

Üçüncü büyük seferi yine Macaristan üzerine oldu. Birçok kale ve kent ele geçirerek Tuna'nın batısındaki Mohaç kasabasına ulaşan Osmanlı ordusu, uzun süren kanlı çarpışmalardan sonra Mohaç Meydan Muharebesini kazandı ve Macaristan'ın başkenti Budin'e girdi (1526). I. Süleyman, bir süre Anadolu'da çıkan iç ayaklanmaları bastırmakla uğraştıktan sonra Budin'i ikinci kez kuşattı. Kentin teslim olması üzerine Janos Szapolya «Osmanlılara bağımlı Macar kralı» ilan edildi (1529). Buradan batıya ilerlemesini sürdürerek Alman sınırını aşıp Alman İmparatorluğunun Merkezi Viyana'yı kuşattı. Ancak Kutsal Roma Germen İmparatoru Charles Quint'in (V. Charles, Şarlken) Avrupa'nın her yanından devşirilmiş ordularla savunduğu Viyana düşmedi; 14 bin kişilik kayıp veren Osmanlı ordusu geri döndü (1529). Batıya dört büyük sefer daha düzenleyen I. Süleyman, devletin doğudaki topraklarını genişletmek amacıyla çıktığı İran seferinde de Gürcistan, Tebriz ve Bağdat'ı ele geçirdi. Mora ve Venedik'i işgal etikten sonra Zigetvar seferinde öldü.

Osmanlı donanmasını da gücünün en üst sınırına ulaştıran I. Süleyman, kaptan-ı deryalığa (deniz kuvvetleri komutanlığı) atadığı, klasik anlatımla «Akdeniz'i bir Türk gölüne dönüştüren» Barbaros Hayrettin Paşa'nın ve Cerbe adası yakınında büyük bir Haçlı armadasını bozguna uğratan (1560) Piyale Paşa, Malta seferini (1565) düzenleyen Turgut Reis, Hint Okyanusunda Portekizlilerle birçok savaşa giren Seferan, Pirî, Murat ve Seydi Ali Reislerle Süleyman Paşa'nın yardımlarıyla, karada gerçekleştirdiği güç üstünlüğünü denizlerde de sürdürdü. Böylece Osmanlı devletl sınırlarının en geniş olduğu dönemi yaşıyor; Sultan I. Süleyman

büyük bir «cihan imparatorluğu»nu yönetiyordu. Osmanlı devletinin sınırları batıda Viyana kapılarına, kuzeyde Kırım ve Kazan'a, Atlas Okyanusu dolaylarından Umman Denizine ve Habeşistan'a açılan kıtalar arası bir genişliğe ulaşmış bulunuyordu.

İmparatorluğu en parlak dönemine ulaştırması nedeniyle batılılarca «Muhteşem», «Büyük» gibi sıfatlarla anılan I. Süleyman, ülkesinde «Kanuni» sanıyla anılmıştır. Bunun nedeni, süregelen yolsuzlukları önleme yolunda çabalar harcamış bulunmasıdır. Özellikle iç yönetimdeki aksaklıkların düzeltilmesine ve haksızlıkların giderilmesine, «rüşvet», «nüfus ticareti» gibi bozuklukların kökünden kazınmasına çalışmıştır. Bir yandan siyasal ve askeri başarılar kazanırken bir yandan da imparatorluğun ekonomik gücünü yükseltmeyi ön plana almış, bayındırlık yapılarının kurulmasına önem vermiştir. Bu yapıların en görkemlileri Mimar Sinan'a yaptırdığı, Osmanlı mimarisinin doruğu sayılan cami, han, köprü vb'dir. Bugünkü tıp ve matematik bilimlerini öğreten Sahn-ı Süleymaniye Medresesini kurduması ise, Kanuni'nin bilime verdiği önemin belgesi sayılmaktadır.

Muhibbî mahlasıyla şiirler yazan Kanuni'nin bir divanı vardır. Şairlere özel ilgi göstermiş ve kendi döneminde Divan Şiirinin doruğuna ulaşmasından gurur duyduğunu söylemiştir. Baki, Taşlıcalı Yahya, Zati, Lamii gibi ünlü Divan şairleri onun çağında yetişmiştir.

Tarihçilere göre Kanuni'nin en büyük kusuru, yaşlılık yıllarında, karısı Hürrem Sultan'ın kışkırtması ile, yerini tutacak değerde olan oğullarını öldürtmesidir.

Kapıkule Kale, saray vb. yapıların kapılarının genellikle iki yanına da yapılan kuleler. Kapının savunması ve gözlenmesi için yapılır.

Kapıkulu ve Kapıkulluğu Osmanlı imparatorluğunun doruk çağında (15. yüzyılın ikinci yarısı ile 16. yüzyılın tamamında) yönetici sınıfın üçüncü kuşağı tarih sahnesine çıkar. Kabile yapısına dayalı ilk yönetici sınıf «gaziler»den, ve Selçuklu modelleri üzerinde temellendirilmiş bir Devlet ülemasından sonra, saray köleleri grubu «kapıkulları» oluşmuştur. Daha önceleri «Nöker ve kullar» yada Moğolların Anadoluyu istilâlarından önceki «Hadem ve haşem» deyimleri hep «kapı halkı» anlamındadır. «Kapu», devlet ve Selçukî emîrleri anlamına geliyordu. Osmanlı devlet örgütünde ümerânın kendi kişisel giderleriyle besledikleri askerî kuvvete ve daire halkına «kapu» adı verilmektedir. Selçukîlerin son zamanlarında ümerânın köleden çıkma daire halkına «kul» ve ücretle Türklerden tuttukları kişisel askerlerine «nöker» deniyordu. Osmanlılarda ise kullara «İç Kapu Halkı» ve nökerlere de «Dış Kapu Halkı» denilmiştir.

Ulemânın askerî şeflerle savaşımında vurucu güç olarak kullanmak üzere yarattığı, ama sonradan yaratıcısının aleyhine dönen bu devasa mekanizma, kendi öz dinanizmi kadar ulemânın gücünü kırmak amacında olan padişahların da iradesiyle harekete geçip yönetime el koymaya kadar varmıştır.

Kapıkullarının bugünkü terimle anlatımı «bürokrasi»dir. Bunlar da askerî ve idarî bürokrasi olarak iki kategoride ele alınabilir.

Askerî bürokrasinin temeli, «devşirme» esasına dayanır. Gayrımüslim tebanın çocuklarının toplanarak yetiştirilmesi ve bunların müslüman yapılması işlemine «devşirme» denir. Devşirmeler ilk olarak «Acemi Ocağı»na verilirlerdi. Acemi oğlanları önceleri savaş tutsaklarından toplanırdı. I. Murat (1360 1389) döneminde çıkartılan bir yasa ile savaşta alınan erkek tutsakların beşte biri ocağa devşirildi. Tutsakların kaçmaları nedeniyle bu yöntem değiştirildi. Yeni sisteme göre, tutsak edilen hristiyan gençler. Anadolu Türk köylülerin yanına veriliyor, bunlar müslüman gelenek ve göreneklerini öğrenip, yeni yaşam biçimine alıştıktan sonra gündelikle acemi ocağına yazılıyorlardı.

Ankara Savaşı (1402) sonrasında, savaş tutsakları alınmaması nedeniyle Osmanlı devleti, içteki hristiyan tebanın çocuklarından yararlanma yolunu tuttu. Her aileden bir tek erkek çocuk askere alınıyordu ve 8-20 yaş arasındaki sağlam hritiyan çocukları arasından Acemi ocağı için 3-5 yılda bir adam toplanıyordu. Taban olarak bayındırlık işlerine işçi, kadırgalara kürekçi devşirilmesi gibi diğer angaryalardaki aynı hane sayısı alınıyordu. Yahudiler, devşirme işlerinden muaf tutulmuşlardı. Devşirmeler İstanbul'a getirildikten sonra Saray, Bostancı Ocağı ve Türk köylülerine kiralık olmak üzere ayrılıyorlardı. Devşirme işlemi, kır ekonomisinin ve reaya ailelerinin yararına olduğu belirtilmiştir. Taşradaki çalışma süreleri dolan devşirmeler, 7-8 yıllık bir dönem için acemi ocağına alınırlardı. Acemi oğlanlar, kapıkulu askerî mekanizmasının bakımı ve işleyişi, ordunun iaşesi ve ibatesi gibi işlerin yanısıra, bayındırlık hizmetlerinde de çalıştırılırlardı. Acemi ocağı kuruluş çağında mevcudu 400, daha sonra 500 kişiyken 1566 yılında 7745'e ulaşmıştı. Acemiler, piyade ve süvari sınıflarına ayrılan kapıkulu askerî sistemin hazırlayıcı çekirdeği diler.

Yeniçeri ocağı, acemiler dahil altı piyade ocağının sadece biriydi, sonraki dönemlerde bunların en önemlisi ve bütün sistemin temel taşı haline geldi ve diğer ocaklar yardımcı ve tamalayıcı güçlere dönüştü.

Ocağa giren yeniçeri günde 2 akçe ücret alırdı. Bu ücretin tavanı 5 akçeydi. 1595 yılına kadar Yeniçeri Ocağı mevcudu 12 bin çevresinde kaldı. Yeniçerilerin sayılarının çok üzerinde etkinliği olduğu görülen Yeniçeriliğin kuruluşunda Ahiliğin ve Bektaşîliğin izleri vardır. Yeniçeri Ocağı «Orta» denilen 196 bölükten oluşuyordu. Bir «Orta» 60 kişi kadardı. Bunlar birer özerk birimdi. Yeniçeriler için önceleri evlenme yasağı da vardı. Yeniçerilerden başka, kapıkulu piyade güçlerinin tamamlayıcısı olarak cebeciler, topcu ocağı, top arabacıları ocağı, humbaracı ocağı olmak üzere dört ocak daha vardı.

Kapıkulu süvarileri ise hiyerarşide piyadelerden daha yüksek bir mevkideydiler. 5-8 bin mevcutlu kapıkulu süvarileri 6 birliğe ayrılmışlardı. Bunlar sipahiler, silâhtarlar, sağ ulufeciler, sol ulufeciler, sağ garipler ve sol gariplerden ibaretti.

Kapıkullarının ikinci kategorisinde «idarî bürokrasi» yer almaktadır. Devşirme işlemine bağımlı kılınan hıristiyan çocuklarının bir bölümünün Saraya ayrılması işleminden sonra, bunlar burada eğitilirler ve diğer saraylarda hizmet gördükten sonra ikinci bir seçme yapılırdı: Bir bölümü eğitim ve hizmetlerine devam etmek üzere Topkapı Sarayı'na alınır, geri kalanlar Kapıkulu süvariliği saflarına geçerlerdi. İçoğlan denilen saray kulları, hiyerarşik sıraya bağımlı oda ya da koğuş denilen bir dizi kuruluş meydana getirirlerdi. (has, odabaşı, çeşnigir v.b.). Bundan başka Saray'da hadımlar (karaağalar ve akağalar) köleler hiyerarşisi vardı. Beyaz hadımların başı «kapı ağası» adını taşırdı. Kapı ağası, saray içi yönetiminin en yüksek kadamesindedir.

En yüksek yönetim kademesi, «Divan» denilen «Bakanlar» kuruludur. Divandaki en kıdemli kul, «veziriazam», kapıkulları içinde yetişirdi. Divan önce padişahın, sonra da veziriazamların başkanlığında calışmıştır. Kalem örgütleriyle birlikte divan üyeleri, Osmanlı devlet yönetiminin üst kademesini oluştururdu. Yönetimin başında, sivil ve askerî mekanizmanın başı sıfatıyle Padişahı temsil eden ve her an bütün sistemin işleyişinden ona karşı sorumlu bulunan Vezir-i âzam vardı. Veziriazam, sıradan bir Yeniçeri neferi gibi padişahın kapıkuludur. Vezir-i âzam, Divanın baskanı sıfatiyle idarî işlerden ve örfî hukukun uygulanmasından sorumluydu. 4-7 sayıdaki vezirler, görevinde

ona yardım ederlerdi. Topraklarının dağıtımı ve tasarrufu sorunlarını Nişancı, malî işleriyse Defterdar yönetirdi. 15. yüzyıl sonlarından itibaren kapıkulu saflarından seçilen bu yüksek görevliler, haslarla ödüllendirilmişlerdi. Divan, Anadolu ve Rumeli Kazaskeri (iki kazasker) ile tamamlanırdı. Kazaskerler ulema sınıfından gelirdi. kadılardan oluşan idarî hiyerarşinin başlarıydı.

Kapıkulları, ulemayla ümeranın ellerindeki servet kaynaklarına el atarak bir idarî sınıf haline gelmenin mücadelesi vermiştir. 1550 yılından sonra yeniçerilerin evlenme yasağının kaldırılması, bunların mal-mülk sahibi olmalarına da göz yumulması sonucunu getirdi. 16. yüzyıl başlarından itibaren timarlar yeniçerilere ihsan edildi ve sarayın yüksek memurları ümeranın elinde bulunan mevkileri ele geçirdi. 16. yüzyıl ortalarında yeniçeri ve kapıkulu sipahileri, Devlet için ayakbağı haline gelen sipahilerin verini de aldılar. Bunlar tefecilik ve ticaretle uğraştıkları gibi, arazi sahibi de oldular. Kapıkulluğuna yazılmak biricik servet edinme yolu haline geldiğinde ocaklara yazılma için başvurma arttı, kapıkullarının reaya üzerindeki baskısı da ağırlaştı. Ocak kuralları 16. yüzyıl sonlarında bozuldu. Yeniçerilerin sayısı arttıkça siyasal rolleri ile devlet cihazı üzerine yaptıkları baskı da arttı, Yeniçeri isyanları da başladı. Ocaklardaki bozulma, ocaklardan en yüksek idarî görevlere giden hiyerarşik yolu da kapadı. Kapıkulu ordusu, iktidarın dışına itildi ve halkın aşağı katmanlarına yakın bir katman haline dönüştü (eli silahlı bir orta katman). Yeniçerilerin ortadan kaldırıldığı 1826 kapıkulluğunun da sonunun getirildiği, bir tarih oldu.

Kapıkullarını tasfiye etmeyi düşünen ilk padişah II. Osman'dır (1618-1622). II. Osman bu girişimini hayatıyla ödedi. Kapıkullarının % 80'e yakın bölümü şehirlerde, gerisi köylerde bulunuyordu. Bunlar, her türlü evrime ket vuran gerici bir katman niteliğindeydi.

Ender Kâmil Boyacı

Kapı Sundurması Genellikle bahçe duvarı üzerindeki kapıların üstünü örtmek için yapılan saçak. Kapı önünde bekleyeni yağmurdan, güneşten korumak işlevi vardır.

Kapı tacı. Önemli olan kapının üzerine bir taç gibi oturtulan, süsleme, belirtme görevini yapan bölüm. Üzerinde tacı olan kapılara taç kapı denir.

KAPLAN, Kadri (İstanbul - 1922). Millî Birlik Komitesi üyesi, Emekli Kurmay Binbaşı Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik Grubu üyesi. Harbokulu'nu bitirdi (1940). Çeşitli kıta

Kadri Kaplan

ve kurumlarda görevde bulundu. Harb Akademisi'nden mezun olarak Kurmay sınıfına geçti. 27 Mayıs'tan önce İskenderun'dan Ankara'ya atandı. Ankara'da iken 27 Mayıs hareketine katıldı ve Millî Birlik Komitesi üyesi oldu. MBK'de Güvenlik Komitesi üyesi olarak çalıştı. Millî Birlik Komitesi'nin hukukî varlığının sona ermesinden sonra Anayasa gereğince Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik Grubu üyesi oldu (1961). Uzun yıllar Halkevleri Genel Başkanlığı görevinde bulundu.

KAPLAN, Mehmet (Sivrihisar 1915). Edebiyat tarihçisi. İlköğrenimini Sivrihisar'da, ortaöğrenimini ailesiyle göç ettiği Eskişehir'de (1953), yükseköğrenimini de İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1939). İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nde asistan, Yeni Türk Edebiyatı doçenti (1943) ve profesörü oldu (1952). Erzurum Atatürk Üniversitesi'ndeki dekanlık ve rektör vekilliği görevi (1958-59) dışında sürekli İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'ndeki görevinde bulundu. Mehmet Kaplan *«Gençlik»* (1939), *«İnkılapçı Gençlik»* (1939 43) dergilerindeki ilk yazılarından sonra *«İstanbul»* (1943-46) dergisindeki inceleme ve eleştirileriyle tanındı. 1947'lerden sonra, değişen dünya görüşüne koşut olarak tutucu dergilerde yazmaya başladı: *«Hareket»* (1947-49), *«Sadırvan»* (1949), *«İstanbul»* (1953-57), *«Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı»*, *«Çağrı»*, *«Hisar»*, *«Pınar»*, *«Türk Edebiyatı»*. Mehmet Kaplan dinî kitaplarla halk hikâyelerini okuyan bir aile ortamı ile sözlü halk kültürünü (Yunus Emre, Nasreddin Hoca) sürekli yaşatan Sivrihisar'da yetişmesi sonucu kendiliğinden oluşan edebiyata ilgiyi öğrenimini de bu dalda seçerek sürdürdü. Daha sonra bu ilgiyi bilimsel disiplin altına aldı ve Köprülü, Ali Nihat, Rahmi Arat, Tanpınar gibi profesörlerin tarih metotlarından, Divan edebiyatı kültürlerinden, dilin yapısına dikkat çeken bakışlarından ve zevklerinden yararlandı. Bu bileşke doğrultusunda metne yönelik eleştiri anlayışını geliştirdi ve her yapıtın karmaşık yapısı yanında genel Türk Edebiyatının «dinamik süreç»i içindeki yerini araştırmayı da ihmal etmedi. Önceleri metne üslup açısından yaklaşırken giderek sanatçının psikolojisi ve biyografisi ile metin arasında ilişkiler arayan bir dikkati benimsedi. Sonraları ise bu tür yaklaşım ürünlerini Türk Edebiyatı genelinde değerlendirerek monografiden edebiyat tarihine açıldı. Fakat Mehmet Kaplan bilim adamı tutarlılığını yakın yılların şair ve yazarları ile yaşayan sanatçıları değerlendirirken koruyamadı. Çünkü başlangıçta hoşgörülü, özgür düşünceli değerlendirmeler yaparken 1947'lerden sonra dil özleşmesini benimsemeyen, özleştirme çalışmalarını «sistematik» ve «zorla güzellik» bulan, ayrıca toplumculuğu reddeden bir hoşgörüsüzlükle değerlendirmeler yaptı. Bu yüzden son dönem sanatçıları genellikle öznel, bağnaz ve tek yanlı övgü ya da yergilere uğradı.

Yapıtları: Tevfik Fikret ve Şiiri (monografi, 1946. 1971), *Namık Kemal* (doktora tezi, 1948, 4. bas. 1969), *Şiir Tahlilleri* (1. cilt, Akif Paşa'dan Yahya Kemal'e kadar, 1954), *Tanpınar'ın Şiir Dünyası* (inceleme, 1964), *Şiir Tahlilleri* (II. cilt. Cumhuriyet Devri Türk Şiiri, 1965), *Nesillerin Ruhu* (makale ve denemeler, 1967, 1970), *Büyük Türkiye Rüyası* (Makale ve denemeler, 1969), *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I / 1839 1865* (İnci Enginün ve Birol Emil'le, 1974), *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I* (incelemeler, 1976,) *Edebiyatımızın İçinden* (makale ve denemeler, 1978), *Hikâye Tahlilleri* (inceleme, 1979).

Necati Mert

KAPLAN, Mustafa (Drama - 1923). Millî Birlik Komitesi üyesi, Emekli Kurmay Yarbay, 14'lerden. Kulelî Askerî Lisesini ve Harbokulu'nu bitirdi (1942). Harp Akademisi'nden mezun olarak kurmay sınıfına geçti. Çeşitli kıta ve kurumlarda görev yaptı. Ankara'da görevli iken 27 Mayıs hareketine katıldı ve MBK üyesi oldu. MBK içinde beliren uyuşmazlıkta Turkeş'in yandaşı olduğu için 13 Kasım 1960'da Komite'nin feshinden sonra emekliye sevk edildi ve Lizbon'a Büyükelçilik müşaviri olarak gönderildi. Müşavirlik görevinin sona ermesinden sonra Türki-

ye'ye döndü ve Türkeş'i izleyerek CKMP'ye girdi (9.6.1965). CKMP Genel İdare Kurulu'na seçildi (31.7.1965). Milletvekili Genel seçimlerinde CKMP'den İstanbul adayı olduysa da seçimi kazanamadı (10.10.1965). Bir süre CKMP Genel Sekreterliği görevinde de bulunduktan sonra, «Bugün takip ve devam ettirilen parti politikası, programımızı ve kişiliğimizi red ve inkâr eden bir mahiyet almıştır. Kongre'ce tasvip ve tescil edilen radikal hamleci programımıza rağmen, Parti (CKMP), yetkisiz kişilerin sorumsuz beyanları ile gün geçtikçe sağa doğru itilmekte, tutucu ve gerici bir hüviyete sokulmaktadır. Bu hareketlere karşı giriştiğimiz mücadelelerde başkanlık ya tarafsız kalmış veya tâvizkâr tutumu ile durumu idare yoluna gitmiştir» biçiminde bir demeç vererek, CKMP'nin faşist bir partiye dönüştürülmesine karşı çıktı ve Parti'den istifa etti (19.10.1968). Bu tarihten sonra da aktif politikadan uzak kaldı.

KAPTAN, Arif (1905) Ressam. Önceleri amatör resim çalışmaları yapan Arif Kaptan daha sonra Paris'e gitti. Burada uzun yıllar kalan sanatçı 1940'dan sonra Ankara'ya yerleşti. Devlet Tiyatrosu'nun kurulmasından önce Devlet Konservatuvarı'nın Uygulama Sahnesi dekoratörü olarak çalıştı. Öğretmenlik de yaptı. Sanatçı Devlet Resim ve Heykel sergilerinde çeşitli ödüller kazandı. Soyut resim yapan sanatçılar arasında adı geçen Arif Kaptan aynı zamanda, «harika çocuk» sıfatıyla devlet eliyle uzun yıllar Paris'te eğitim gördürülen Hasan Kaptan'ın da babasıdır.

KAPTAN Paşa (Kaptan-ı Derya) Osmanlı Devleti'nin deniz gücünün en büyük askeri ve mülki yöneticisi. Osmanlı denizcilik örgütünün temellerinin atıldığı Yıldırım Bayezid döneminden itibaren Osmanlıların ilk tersanesinin kurulduğu Gelibolu sancağındaki, sancak beyinin «Derya beyi» olarak donanmaya komuta ettiği görülmektedir. Önceleri bazı sürgün olarak Vezir-i âzamların ve diğer vezirlerinde Kaptan paşalığa atandıkları anlaşılmaktadır. Barbaros Hayreddin Paşa'nın devlet hizmetine girmesivle donanmanın gücü arttığı gibi Kaptan paşalık görevi de önem ve saygınlık kazandı. Özelikle Osmanlı Devletinin genişleme evresinde üç kıtava yayılması sonuç olarak da denizlerde de güç olmayı gerektirmiştir. Osmanlı Devleti, kendisini güvenceye almak için Akdeniz egemenliğini ön plânda tutmak gereksinmesini duyduğundan Osmanlı Donanmasıyla beraber Kaptan Paşalık'da güç kazanmış oldu. Kısa zamanda Gelibolu sancağına ilâveler yapılarak Kaptan paşa eyaleti oluşturuldu. Kaptan paşalık en az Beylerbeyi derecesinde olanlara verilmiş, XVI. vüzyılın sonlarına doğru ise Vezirlik derecesine çıkarılmıştır. Kaptan paşalar vezir olduktan sonra Divan-ı hümayânunun doğal üyeleri durumuna geldiler. Seferde olmadıkları zamanlar Divan'a katılarak ülkenin sorunlarında söz sahibi oldular. Kaptan paşaların cuma günleri Sadrazamı ziyaret ederek konuşması gelenek gereğiydi. Kaptan paşaların denizci olmaları zorunlu değildi. Bununla beraber meslekten yetişenler çoğunluktaydı.

Donanma ile ilgili bütün sorun ve sorumlulukları yüklenen Kaptan Paşa'nın yetkileri çerçevesinde hüküm yazmağa ve tuğra çekmeğe izinleri vardı. Kaptan Paşa'nın haslarından ve Kaptan Paşa eyaletinden aldığı gelirler yıllık altı milyon akçe civarındaydı. Kaptan Paşalık 1867 yılına değin devam etmiş ve bu tarihten sonra Bahriye nezâreti kurulmuştur.

(S.Ş.)

KARAALİOĞLU Seyit Kemal (Bafra - 1925). Yazar, araştırmacı. Orta öğrenimini Haydarpaşa Lisesi'nde (1943), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1950). Bir süre gazetecilik yaptı; şimdi eedbiyat öğretmeni.

Başlıca Yapıtları: Tutuşan Mısralar (şiirler, Seyit Güleç imzasiyle, 1945), *Türkçe ve Edebiyat Sözlüğü* (1962, 2. bas 1967), *Kompozisyon Sanatı* (1963. 4. bas. 1967), *Edebiyat Sanatı* (1964), *Edebiyat Akımları* (1965), *Türk Şiir Sanatı* (1966), *Edebiyatımızda Şairler ve Yazarlar* (1968), *Türk Edebiyat Tarihi* (1973), *Cebrail Buzağı* (roman, 1975).

KARABAŞ Cemal (Malatya - 1953). Karikatürcü. Orta öğreniminden sonra İstanbul'a gelerek Hukuk Fakültesi'nde öğrenim gördü. Demokratik kitle örgütleri yayın organlarında ve *«Cumhuriyet»* gazetesi haftalık mizah sayfasında karikatür çizdi. Sergi ve yarışmalara katıldı; «Sanayi 76» konulu karikatür yarışmasında Başarı Ödülü ve Özel Ödül (1976), Boğaziçi Üniversitesi Karikatür Kulübü'nün «Üniversite Sorunları» yarışmasında Büyük Ödül kazandı (1978). 1970 sonrası kuşağın, sağlam deseni ve toplumcu yapıtlarıyla önemli adlarındandır.

KARABEKİR Kâzım (İstanbul 1882 / Ankara - 1948). Kurtuluş Savaşı Doğu Cephesi Komutanı. TBMM Başkanlarından. Fatih Askeri Rüştiyesi'ni, Kuleli Askeri İdadisi'ni, Harbiye ve Erkanı Harp Okulu'nu bitirdi. Kurmay Yüzbaşı olarak Manastıra atandı (1905). Burada Enver Paşa ile birlikte İttihat ve Terakki'nin Manastır Şubesi'ni kurdu. Bu sırada Rum, Bulgar ve Sırp çeteci-

Kazım Karabekir Harbakademisinde

leri ile çarpıştı. Kolağası rütbesi ile Harp Okulu'na öğretmen olarak atandı. Daha sonra Edirne'de 2'nci orduda tümen komutanı olarak görev yaptı. İstanbul'da 31 Mart olayı patlak verdiğinde bu görevde idi. Hareket Ordusu'na İkinci Kafkas Tümeni kurmay başkanı olarak katıldı. 1910 yılında Arnavutluk ayaklanmasında Harekât Şubesi başkanlığı yaptı. 1911 yılında Harbiye'ye başvurarak Karabekir soyadını aldı. Aynı yıl binbaşı rütbesi ile Balkan Savaşı'na ve Edirne Savunması'na katıldı. Savaş sonunda Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Şube Müdürlüğü'ne atandı. 1914 yılında Yarbay olarak Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. İran ve Çanakkale cephelerinde savaştı. 1915'de Çanakkale'de Kereviz Savunmasındaki başarısı üzerine Albaylığa yükseldi ve Alman Maraşalı Graf Von der Goltz'un kurmay başkanı olarak Irak cephesine gitti ve burada 18. Ordu Komutanlığı'na atandı. Bu görevde İngilizlere karşı başarılı savaşlar verdi. 1917'de Diyarbakır'a İkinci Kolordu Komutanlığı'na naklolundu. Burada Ruslara karşı savaştı, bir süre de İkinci Ordu Komutanlığı'na vekalet etti. Daha sonra Ermenistan'ı ve İran Azerbaycan'ı işgaleden Karabekir komutan merkezini Tebriz'e kurarak İngilizleri buradan sürdü.

Erkanı Harbiye Reisliği için Sadrazam Müşir İzzet Paşa tarafından İstanbul'a çağırıldı. Ancak İstanbul'da itilaf devletlerinin yerleşmeğe başladığını gören Karabekir bu görevi kabul etmedi. Önce Tekirdağ'da 14. Ordu Komutanlığı'na, sonra da Doğu'-

daki 9. ordu birlikleri komutanlığına atandı (1919). Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başlarında siyasi ve askeri hareketin planlanması ve Erzurum Kongresi'nin toplanması sıralarında Doğu Cephesi Kumandanlığı ve Edirne Milletvekilliği yaptı. Doğuda giriştiği askeri harekâtla Sarıkamış, Kars, Gümülcüne kentlerini ele geçirdi ve Ermeni ordusunu yendi. Ermeni Taşnak Hükümeti ile yapılan barış görüşmesinde Ermenilerin Sevr antlaşmasındaki imzalarının geri alınmasını Ankara Hükümeti Grubu'nun başkanı olarak başardı. Bu arada Ermeni ordusunun çok sayıdaki araç gereç ve silahının da Türk ordusuna geçmesini sağladı. Bu silahların batıya aktarılması ile Batı Cephesi önemli ölçüde takviye edilmiş oldu. 1920'de Tümgeneralliğe yükseldi. Ankara Hükümeti'nin Temsilcisi olarak Kars anlaşması görüşmelerinin başarı ile sonuçlanmasını sağladı.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın zaferle

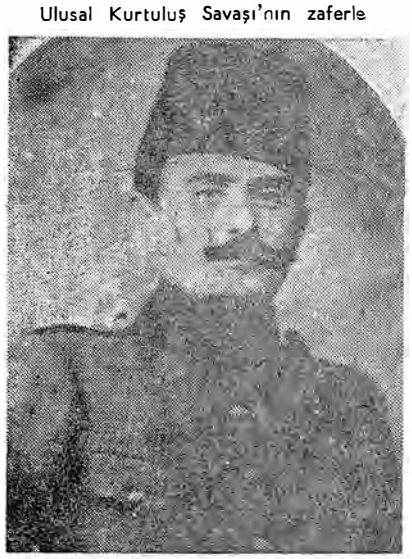

Kazım Karabekir Selânik'te

bulmasından sonra Ankara'da bulunan Birinci Ordu Müfettişliğine atandı. Aynı zamanda Edirne Milletvekili olan Karabekir, bundan sonraki seçim devresinde Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bale, Cafer Tayyar Eğilmez ile birlikte «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası»nı kurdu. 1924 yılında kurulan bu ilk muhalefet partisinin de liderliğine seçildi. Cumhuriyetten sonra yapılan değişimlerden rahatsız gözüken bu partinin tüzüğünde: «Parti düşünce ve din inanışına saygılıdır» tümcesi yer alıyordu. Bu durum Halk Partisi'nin dinsizlikle suçlanması olarak yorumlandı ve parti 3 Mayıs 1925'de Bakanlar Kurulu kararı ile kapatıldı. 1926 yılında İzmir Suikastı ile ilgili olarak tutuklandı ve İzmir İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı. Yargılanma sonunda beraat etti. Ancak bu olaydan sonra 5 Aralık 1927'de emekliye ayrıldı. Emekliye ayrıldıktan sonra siyasete atılan Karabekir 1938'den 1946 yılına kadar Mecliste İstanbul Milletvekili olarak bulundu. 1946 yılında Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na seçildi ve ölümüne kadar bu görevde kaldı.

General Kâzım Karabekir özellikle Doğu Cephesi'ndeki başarısı ile harp tarihinde önemli bir yere sahiptir ve bu konuda yazılmış yapıtları vardır. Kitaplarının başlıcaları: *İstiklâl Harbimizin Esasları* (1933), *Cihan Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik* (1937), *İstiklâl Harbimiz* (1960), Karabekir'in güftelerini kendisinin yazdığı iki de çok sesli marşı vardır; Mâhûr Türk Yılmaz Marşı, Çârgâh İstiklâl Marşı.

Ethem Alkan

KARABULUT Mehmet (Muğla 1925). Şair. Orta öğrenimini Antalya Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu Felsefe Bölümü'nde tamaladı (1950). Kırklareli, Develi, İstanbul Besiktaş Kız Lisesi'nde felsefe öğretmenliği yaptı.

«Yelken», *«Ataç»*, *«Varlık»*, *«Yön»*, *«İmece»* *«May»* dergilerinde çıkan şiirleriyle tanındı. Özelliklè ikinci kitabından sonra toplumcu gerçekçi akıma bağlı bir şair kimliğinde göründü. 1968'de Şiir dalında May Edebiyat Ödülü'nü (1968) *Gün Kapısı* adlı kitabiyle TRT 1970 Şiir Kitapları Başarı Ödülünü kazandı.

Şiir Kitapları: Marçal Akşamları (1956), *Güney Çocuk Değil* (1959), *Şimdi Haberleri Veriyoruz* (1969), *Gün Kapısı* (1974).

KARABULUT, İzzet (İstanbul 1916). Sendikacı Türkiye Motorlu Kara Taşıt İşçileri Sendikası Başkanı ve 1960 da kurulan Türkiye Şoförler Sendikası kurucusudur. Şöför olarak bu meslekte çalışanları ayrı bir örgütte toplamaya çalıştı. Ancak şoförlerin bir bölümünün aynı zamanda otomobil sahibi olmakta bulunması, yalnız şoförleri kapsayan bir sendikanın gelişmesini önledi. Böylece şoförler daha çok Dernek statüsü içinde toplanmaya çalıştı. Ancak Karabulut sendikal haklar için uzun erimli bir mücadele verdi.

KARABURÇAK, İhsan Cemal (1895). Ressam. Düzenli bir resim eğitimi görmeksizin kendi kendini yetiştiren ressamlar arasında önemli bir yer alan İhsan Cemal Karaburçak kendine özgü duygulu bir anlatım dili geliştirmiş ve fantastik, düşsel biçimlerle geleneksel, görsel beğenileri bağdaştıran yapıtlar vermiştir.

Yaşamının büyük bir bölümünü Ankara'da çalışarak geçiren sanatçı Akademi çevreleriyle yakın ilişkiler kurmaktan ödüllerden, yurtdışı sergilerinden uzak kendine özgü bir resim dünyası oluşturarak yaşadığı kentte geniş bir sanatçı çevresine hocalık etmiş, sanat çevrelerinde seçkin bir değer olarak tanınmıştır.

KARACA, Cahit Yılmaz (Çanakkale - 1943). Karikatürcü. İlk, orta ve yüksek öğrenimlerini İstanbul'da yaptı. Asıl mesleği yargıçlıktır. İlk karikatürü *«Aydede»* dergisinde yayımlandı (1949). Sonra *«Hafta»*, *«41 Buçuk»*, *«20. Asır»*, *«Tef»*, *«Gölge»*, *«Ustura»*, *«Gün»*, *«Toplum»*, *«Halk»* dergi ve gazetelerinde karikatürler çizdi. Bir çocuk dergisinde karikatür roman hazırladı. Bazı sergi ve yarışmalara katılan sanatçı, yalın bir çizgi anlatımına sahiptir.

KARACA, Muammer (İstanbul - 1906). Sahne sanatçısı. Orta öğrenimini «Menbaı İr-

Muammer Karaca

fan İdadisi» (lise)'nde tamamladıktan sonra Darülbedayi Topluluğu'na girdi (1924). Hazım, Vasfi Rıza v.b. güldürü ustalarına karşın genç yaşta yeteneğini ortaya koydu. 1942 yılına kadar —sonra Şehir Tiyatrosu adını alan— bu kurumda sahneye çıktı. Bir süre Sadi Tek ve Ses tiyatrolarında çalıştı. Safiye Ayla ile *«Alabanda»* revüsünde oynadıktan sonra, kendi adına oluşturduğu toplulukla Beyoğlu'nda Mulenruj, Maksim Kristal gibi salonlarda temsiller verdi. Müzikli güldürülerle halkın beğenisini kazandı. *Lüküs Hayat*, *Cibali Karakolu*. *Etnan Bey Duymasın*, *Senatör ,Sabık Bakan*. Muammer Karaca'nın sahneye koyarak başrollerini oynadığı ünlü oyunlar arasındadır.

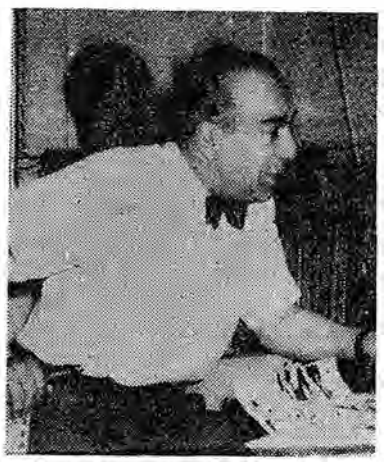

Ali Naci Karacan

KARACAN Ali Naci (İstanbul 1896 / İstanbul - 1955): Gazeteci, yazar. Galatasaray Lisesi'ni bitirdi. *«Servetifünûn»*, *«Rübab»* gibi edebiyat dergilerinde Hemedanî Zade Ali Naci imzasıyla şiirleri, düzyazıları yayımlandı. *«Tasvir-i Efkâr»*, *«İkdam»*, *«Vakit»* gazetelerinde çalıştı. Birinci Dünya Savaşı'na Bağdat'taki Osmanlı kuvvetleri komutanı Von Der Goltz Paşa'nın tercümanı olarak katıldı. Ateşkes döneminde Necmettin Sadık (Sadak) ve Kâzım Şinasi (Dersan) ile birlikte kurduğu *«Akşam»* gazetesinde (1918) Kurtuluş Savaşı'nı destekledi. İsviçre'de Lozan Konferansı'nı izledikten sonra, yurda dönüşünde hepsi de kısa ömürlü olan *«İkdam»* (1926), *«Politika»* ve *«İnkılâp»* gazetelerini kurdu. Daha sonra *«Tan»* gazetesinin (1935) kurucuları arasına katıldı. Ertesi yıl *«Tan»*dan ayrılarak Anadolu Ajansı temsilcisi sıfatıyla Bulgaristan'a gitti (1936), ardından İsviçre'ye basın ateşesi olarak atandı. Türkiye'ye dönünce (1948) *«Bugün»* ve *«Politika»* gazetelerini çıkardı. Bunları, basın yaşamına yenilik getiren *«Milliyet»* gazetesi (1950) izledi.

Yazı yaşamına şiir yazarak atılan, kimi ünlü yazarlarla edebiyat konularında polemiklere giren Karacan, sonradan ılımlı bir gazeteci olarak tanınmıştır. *Lozan Konferansı ve İsmet İnönü* (1943, 2. basımı *Lozan* adıyla, 1971), *Ya Hürriyet Ya Ölüm* (1934) adlı kitapları, Hermann Rausching'den *(Hitler Bana Dedi ki*, 1940), Harold Lamb'den *(Cengiz Han*, 1931) çevirileri vardır.

(A.K.)

Karacaoğlan. Halk şairi, 1606 yıllarında doğduğu sanılıyor. Doğduğu yer konusu da doğum tarihi gibi kesin olmamakla beraber Adana'nın Bahçe ilçesine bağlı Farsak köyünde doğduğu sanılıyor. Şiirlerinin dilinden ve yaşadığını yazdığı çevrelerden Türkmen olduğu anlaşılıyor. Toroslar ve Gâvurdağı bölgelerinde yetişmiş Adana, Ankara, Konya, Kayseri, Karaman, Aydın, Niğde, Bor, Tokat Diyarbakır, Mardin, Halep, Trablus, Mısır, Suriye, Rumeli bölgelerinde geleneğe uygun olarak dolaşmış ve yaşamış olduğu anlaşılmaktadır.

Başlangıçta Kâtibi, Kuloğlu, Öksüz Dede, Kayıkçı Kul Mustafa gibi ozanları kendisine usta seçmiş giderek edindiği sağlam kişiliğiyle büyük bir üne kavuşmuştur. Bütün Anadolu'dan başka, Rumeli, Azerbaycan ve Kırım'a kadar tanınmış ve yaşamı üzerine menkıbeler anlatılır olmuştur. Bu ünü ve kişiliğiyle çağdaşı ozanlardan günümüz ozanlarına kadar etkisini sürdürdüğünü söyliyebiliriz.

Karacaoğlan divan ve tekke şiiri etkilerine hiç kapılmamış, medrese ve tekke şairleri gibi yazmaya hiç özenmemiştir. Gerçek bir halk ozanı olarak hayata, halk beğenisine bağlı, aşk, gurbet, doğa temalarının şairi olmuştur. Beş yüzden fazla şiiri bilinmektedir. En çok semai, koşma ve destan türünde şiirleri vardır ve hepsi 6x5 veya 4x4 ölçüsüyle söylenmiştir.

Karacaoğlan halk şiiri geleneğimizin en büyük ustalarından biri olarak bilinmekte günümüzde de şiirleri sevilerek okunduğu gibi halk ozanları olsun yenilikci ozanlarımız olsun bu gün de onun ustalığından yararlanmaktadırlar.

Karacaoğlan, Saadettin Nüzhet Ergun, Fuat Köprülü, Cahit Öztelli, Ahmet Kutsi Tecer gibi araştırmacılardan başka Yaşar Kemal'in Üç Anadolu Efsanesi adlı kitabının da konusu olmuş büyüklüğü tartışılmaz bir ozanımızdır. Doğumu gibi ölümü de tarih ve yer açısından tartışmalı olmakla beraber 1679 veya 1689 tarihlerinde öldüğü ve mezarının Mut ilçesinin Çukur köyünde bulunduğu sanılmaktadır.

Aydın Hatipoğlu

KARACAOĞLAN'ın Şiirinden Örnek

Şu yalan dünya'ya geldim geleli
Taş taş üstüm ağuları sağ iken
Kalıpe felek vermez benim muradım
Viran oldum mor sümbüllü bağ iken

Aradılar bir tenhada buldular
Yaslandılar sıvgalarım kırdılar
Yaz bahar ayında bir od verdiler
Yandım gittim ala karlı dağ iken

Farımaz da deli gönül farımaz
Akar gözlerimin yaşı kurumaz
Şimdiden kelli benim hükmüm yürümez
Azîl oldum güzelere beğ iken

Karac'oğlan der ki bakın geline
Ömrümün yarısı gitti talana
Sual eylen bizden evvel gelene
Kim var imiş biz burada yoğ iken

Çukurova bayramlığın giyerken
Çıplaklığın üzerinden soyarken
Şubat ayı kış yelini kovarken
Cennet dense sana yakışır dağlar

Ağacınız yapraklarla donanır
Taşlarınız bir birliğe inanır
Hep çiçekler bağrınızda gönenir
Pınarınız çağlar akışır dağlar

Rüzgâr eser dallarınız atışır
Kuşlarınız birbiriyle ötüşür
Ören yerler bu bayramdan pek üşür
Sümbül niçin yaslı bakışır dağlar

Karac'oğlan size bakar sevinir
Sevinirken kalbi yanar öğünür
Kımıldanır hep dertlerim devinir
Yas ile sevincim yıkışır dağlar

KARADAYI, İsmet Kemal (Pülümür - 1927). Şair, yazar. Orta öğrenimini Erzurum Lisesi'nde (1947), yüksek öğrenimini Ankara Üniversiteşi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1951). Son görevi Niğde Savcı yardımcısıyken Türk Hukuk Kurumu tarafından 1970 yılının en iyi hukukçuları arasına seçildi. *«Yelken»*, *«Ilgaz»*, *«Türk Dili»* arkadaşlarıyle birlikte yayımladığı *«Otağ»*, *«Yön»*, *«Devrim»*, *«Akşam»*. *«Cumhuriyet»* dergi ve gazetelerindeki şiirleri ve yazılarıyle tanındı.

Yapıtları: Bahar, Deniz ve Kadın (şiirler, özdeyişler, 1959), *Gezi ve Dostluk Uzerine Düşünceler* (denemler, 1960), *Cam Parçası* (şiirler, 1961), *Düşünce Özgürlüğü, Düşünce Suçları* (1969). *Denemeler Antolojisi* (1970).

KARADENİZ Harün (Alucra 1942 / İstanbul - 1975) İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği başkanlarından. Yazar, Eylem adamı. Orta öğrenimini Bulancak ortaokulu ve Samsun 19 Mayıs Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Teknik Üniversitesi'nde tamamladı. 1964 65 öğrenim yılında okuduğu fakültenin öğrenci derneğine girdi ve kısa sürede başkanlık görevine getirildi. Derneğin organı *«Yeni Kovan»* dergisinde ilk yazıları çıktı. Sonra Teknik Üniversite Öğrenci Birliği başkanlığına seçildi. Yaşamının bu evresinde gençliğin anti emperyalist eylemlerine öncülük edenler arasında

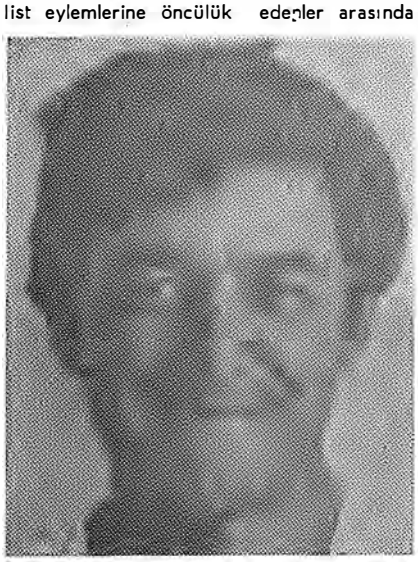

Harun Karadeniz

yer aldı. Özellikle mitinglerdeki konuşmalariyle dikkati çekti. «Milli Demokratik Devrim» tezine bağlı öğelerin öğrenci örgütlerinde güç kazanması üzerine veniden başkanlığa adaylığını koymadı. Kartal'da işçi derneği oluşturdu. *«Ant»* dergisinde yazmağa başladı. 12 mart döneminde Türkiye Komünist Partisi (TKP)'ni yönettiği savı ile tutuklandı. Beraat etti. Kanser hastalığına yakalanmasına karşın vaktinde ülke dışına çıkma izni verilmediğinden, tedavide geç kalındığı için kurtulma olanağı bulamadı. *Olaylı Yıllar ve Gençlik* (I. ve II. bas. 1975), *Yaşamımdan Acı Dilimler* (1976), ve *Kapitalsiz Kapitalistler* adlı yapıtları var.

KARAFAKİOĞLU, Bedri (Çorum - 1915 / İstanbul 1978). İ. T. Üniversitesi Rektörlerinden, Ord. Profesör. Orta öğrenimini Adana Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Yüksek Mühendis Mektebi ile Paris Ecole Normale Suparieur des Telecomunication'da tamamladı. Ülkeye dönüşünde Yüksek Mühendis Mektebi'nde başladığı öğretim üyeliğine İstanbul Teknik Üniversitesi'nde devam etti. 1939'da doçent, 1948'de profesör, 1960'da ord. profesörlüğe yükseldi. 1964 65 yıllarında Elektrik Fakültesi dekanlığı, 1965 - 69'da Teknik Üniversite rektörlüğü yapan Karafakioğlu faşistler tarafından öldürülmesine kadar fakültedeki öğretim üyeliği görevini sürdürdü. Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin kuruluş yıllarında bu kurumda da çalıştı. 27 Mayıs 1960'dan sonra oluşturulan Kurucu Meclis'e İ. T Üniversitesi temsilcisi olarak katılmış, 1963 - 68 yıllarında TRT yönetim Kurulu üyeliği yapmıştı. OECD Bilimsel Araştırma Türkiye temsilciliğinde de bulunan (1963 - 65) Karafakioğlu'nun başlıca yapıtları şunlardır: *Kristalli Elektrik Filitreleri* (1949), *Telefon Telgraf Ölçme Dersleri* (1954), *Santrallar Arası Trafik Hesapları* (1961), *Telefon Santrallarına Konulması Gereldi Alet Sayısı Hesapları* (1964), *Arabağlantılı Sistemlerde Tıkanma Hesapları* (1971), *Komiitasyon Dersleri Kısım I., Kısım II.* (1975).

Karagöz Oyunu. Başkişilerinden biri olan Karagöz'ün adı ile anılan gölge oyunu. XVI. yüzyılın ilk yarısında Mısır'lı sanatçılar tarafından getirildiği kabul edilmiştir. XVII. yüzyıl boyunca oyunun biçimi, yöntemi, başkişileri Karagöz ve Hacivat'ın kişilikleri yerlileştirilerek geliştirildi. Karagöz oyunu beyaz bir perdeyle dik açı yapan çubuklarla oynatılır. Gölge kişiler, çoğun, deve derisinden, değişik renklerle boyanarak, yapılmıştır. Perdenin arkasında destgah ya da peç tahtası denilen kesime bir meş'ale konur. Peç tahtası üzerindeki deliklerin içine hayal ağacı denilen ve görüntülere yardımcı işlevleri olan sopalar yerleştirilmiştir.

Karagöz oyununu oynatan kişilere Hayali ya da Hayalbaz, şarkı ve türkülerle katılanlara yardak, ritmsaz çalanlara deyrezen denilir. Hayalbaz, perde arkasında bir yandan görüntüleri hareket ettirirken, bir yandan se-

Üçüncü Sultan Selim ile İkinci Mahmut dönemlerinde sarayda Karagöz oynatan Musahipzade Sait Efendi ile Abdullah Efendi

sini değiştirerek gösterilen kişinin şivesine uyarak, özelliklerine koşut özellikleri kazanmaya çalışarak oyunun kişilerini konuşturur. Oyun belli bir metne bağlı değildir. Özellikle başkişileri Karagöz'le Hacivat'ın söyleşmelerindeki karşıtlıklardan yararlanılarak geliştirilir. Bu nedenle doğrudan doğruya hayalbazın ustalığına dayanır. Hayalbaz isterse,

Beberuhi

mahallenin güncel yaşamından yararlanarak güldürü öğeleri bulur çıkarır. İsterse toplumsal taşlama yönü ağır basan öğelerle dönemin fısıltı gazetelerine geçmiş kaynaklara başvurur. Halide Edip Adıvar, *Sinekli Bakkal* romanında, mahallede Karagöz oynatırken Abdülhamid II.'nin baskı dönemini alaya aldığı

için sürgüne gönderilen bir hayalbazı başarıyla tipleştirmiştir. II. Meşrutiyetin ilk yıllarında oynatılan Karagöz oyunlarında söylenen perde gazellerinden birinde şu dizeler vardır:

«Çok zamandır hükm-i istibdatta olmuştuk esir
Geçti ol zulm-ü cefalar naîl-i hürriyetteyiz.»

Karagöz oyunu, mukaddime (giriş), muhavere (söyleşme), fasıl (oyunun özü) ve bitiş olmak üzere dört bölümden oluşur. Girişte müzikle birlikte boş perdede göstermelik olarak adlandırılan bir görüntü yer alır. Oyunda Karagöz Hacivat'la birlikte çelebi, beberuhi, tiryaki gibi İstanbul'u; laz, Kastamonulu, Kayserili gibi Anadoluyu; arnavut, acem vb. gibi muhacirleri temsil eden kişilerin yanısıra hımhım, kekeme, vb. kusurlular; kabadayı, tulumbacı, büyücü, çengi, sarhoş, bön vb. özellikleri olan kişiler gösterilmektedir.

Bol Ahenk Rakım Efendi, Dalgın Seyafim Hayal Küpü Emin Ağa, Papel Ahmet, Çilingir Ohannes, Hayali Küçük Ali havalbaz olarak ün yapmış ustalar arasında sayılırlar.

(A.C.)

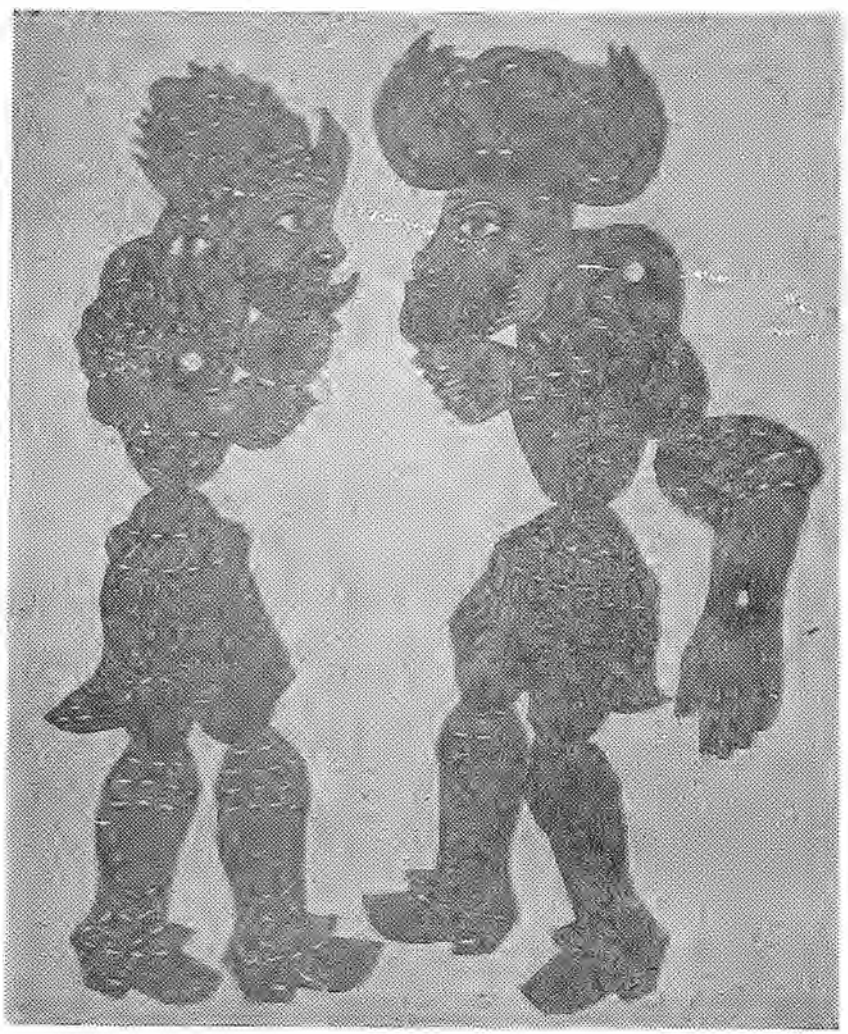

Hacivat ve Karagöz

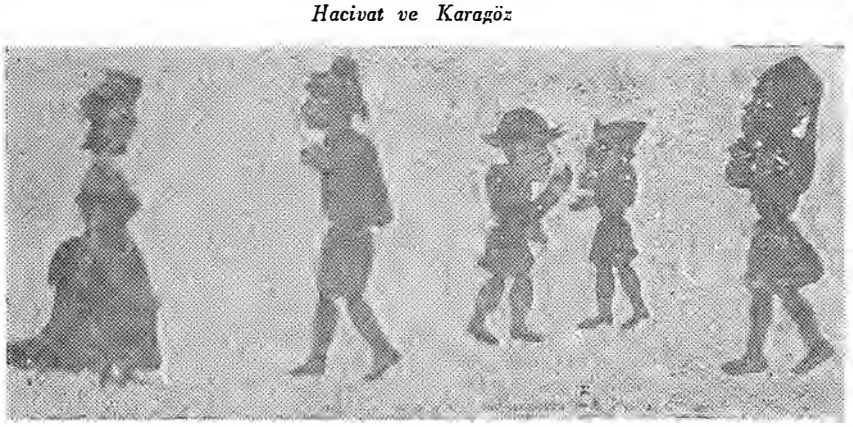

Zenne, Tulumbacı, Karagöz ve Hacivat'ın oğulları, Arap

Tuzsuz Deli Bekir

KARAGÖZ, Hikmet (Vezirköprü - 1946). Karikatürcü, tiyatro oyuncusu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaptı. Sanat yaşamına Küçük Sahne Ulvi Uraz Tiyatrosu'nda başladı (1964). Lâle Oraloğlu, Muzaffer Hepgüler, Altan Erbulak Metin Serezli, Mete İnselel ve Levent Kırca topluluklarında çalıştı. Arena Halk Oyuncuları, Türkiye Öğretmenler Sendikası Tiyatrosu, Ankara Oyun Sahnesi ve Şehir Tiyatroları'nda oyuncu olarak görev aldı. TRT Televizyonu'nda bazı skeçlerde de yer alan sanatçı, 1970'de sokak karikatürcülüğüne başladı. Uzun süre tabelacılık yaptı. Bazı karikatür sergi ve

yarışmalarına katıldı. İnşaat Mühendisleri Odası'nın «Çevre Sorunları» yarışmasında 2.'lik ödülü kazandı (1979).

KARAHAN, Abdülkadir (Siverek - 1913). Edebiyat tarihçisi. Orta öğrenimini İzmir İlköğretmen Okulu'nda yüksek öğrenimini, —bir yıl öğretmenlikten sonra— İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1939). Samsun ve İzmir (İnönü) liselerinde edebiyat öğretmenliği yaptı. *«Yeni Asır»*, *«Kovan»*, *«Fikirler»* gazete ve dergilerinde eski ve yeni edebiyat üzerine makaleler yayımladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde asistan, doçent ve profesör oldu.

Yapıtları: Fuzuli'nin Mektupları (1948), *Fuzuli, Muhiti, Hayatı, Şahsiyeti* (Doktora tezi, 1949), *Nabi* (1953), *Nef'i* (1954), *İslâm Türk Edebiyatı'nda Kırk Hadis* (1954), *Figani ve Divancesi* (1966).

KARAHASAN, Ömer (Hopa - 1907). Sendikacı. 27 Mayıs 1960'dan sonra kurulan Kurucu Meclis'te (Temsilciler Meclisi) sendikalar kontenjanından seçilerek yer aldı. Uzun yıllar Zonguldak Maden İşçileri Sendikası Başkanlığını yaptı ve Ereğli Kömür İşletmesinin Gelik Bölgesinde Atölye Şefi olarak işçiliğini sürdürdü. Karahasan, sendikacılık yaşamında ileri hareketlerden yana ve özellikle grizu ve göçüklere karşı önlem alınması konularındaki atılımlarıyla ün yaptı.

KARAKOÇ, Sezai (1933) Şair. Ergani'de doğdu. Orta öğrenimini Gaziantep Lisesi'nde (1950), yüksek öğrenimini SBF.'inde tamamladı (1954). Maliye Müfettişliği, (1956), Gelirler Genel Müdürlüğü Kontrolörlüğü (1959 1965) görevlerinde bulundu. İsteğiyle mesleğinden ayrılarak *«Yeni İstanbul»* (1965) ve *«Sabah»* gazetesinde fıkra yazarlığı yaptı. *«Hisar»*, *«Mülkiye»*, *«İstanbul»*, *«Pazar Postası»*, kendi yayımı *«Şiir Sanatı»*, *«Diriliş»*, *«Soyut»* dergilerinde yayımladığı şiirlerle tanındı. İslamcı düşünceyi ve mistik eğilimleri yeni söyleyiş olanakları ile veren bir şair kimliğinde göründü.

Başlıca Yapıtları: Körfez (şiirler, 1959), *Şahdamar* (şiirler, 1962), *Yunus Emre* (1965), *Yazılar* (1967), *İslamın Dirilişi* (1967), *Kırk Saat* (şiirler, 1967 - 1969) *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü* (1967), *Sesler* (şiirler, 1968), *Taha'nın Kitabı* (şiirler, 1968), *Kıyamet Aşısı* (şiirler, 1968), *Mehmet Akif* (1968), *Mağara ve Işık* (düzyazı şiirler, 1969), *Gül Muştusu* (şiirler, 1969), *Ölümden Sonra Kalkış* (şiirler, 1970).

Karakol Cemiyeti, Mondros silahbırakımı anlaşmasının getirdiği hükümlere karşı İstanbul'da oluşturulan gizli direnç örgütlerinden ilki. Prof. Tarık Zafer Tunaya'nın saptamalarına göre, Miralay (Albay) Kara Vasıf, Dr. Abdülhak Adnan (Adıvar), Kaymakam Hüsamettin (Ertürk), X. Kafkas Fırkası Komutanı Kemalettin Sami v.b. asker - sivil öğelerden kuruldu. «Müdafaai Hukuk» ilkelerine koşut olarak hazırlanan programında «istiklal ve hukuku milliyeyi istihsal» amacı öngörülüyor. bu amaçları yaşama geçirmek için «milli ordu ve savaş çeteleri» örgütlenmesine çalışılacağı belirtiliyordu Örgütün bu yoldaki çabaları, özellikle esnaf ve hamal derneklerince desteklendi. Sivas Kongresinin toplandığı evrede «Heyeti Temsiliye» başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Karakol Cemiyeti ve bağlı örgütler Mim Mim Grupları'na dönüştürüldü.

KARAL, Enver Ziya (Kosova 1906). Tarihçi. Ord. Profesör. Yüksek öğrenimini 1933'de Lyon Üniversitesi'nde tamamladı. 1935 1941 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Harp Akademilerinde öğretim üyeliği yaptı. 1941'de Ankara Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanlığı'na getirildi. 1942 1944 yıllarında Siyasal Bilgiler Fakültesinde Yeni Çağ Tarihi Profesörü olarak görev yaptı. 1944'de Dil Tarih Coğrafya Fakültesi dekanı, 1949'da da Ankara Üniversitesi Rektörü oldu. 1942'de Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nü kurdu. 1960 yılında ordinaryus profesör ünvanını aldı. 27 Mayıs'tan sonra CHP temsilcisi olarak Kurucu Meclis'e girdi ve Anayasa Komisyonu Başkanlığı yaptı. Türk tarihinin inceleme ve öğrenimini yabancı kaynaklardan kurtarma yolunda önemli çabaları olan Karal'ın başlıca kitapları: *Türk Tarihi* (1942), *Osmanlı Tarihi* (4 cilt, 1941 1961), *Atatürk Düşünceleri* (1956) adlarını taşır.

Enver Ziya Karal

Suphi Karaman

KARAMAN, Suphi (Bayburt 1922 Millî Birlik Komitesi üyesi, Emekli Kurmay Yarbay, Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik Grubu üyesi. Erzincan Askerî Ortaokulu'nu, Bursa Askerî Lisesi'ni ve Ankara Harbokulu'nu bitirdi. Daha sonra Harb Akademisinden de mezun olarak kurmay sınıfına geçti (1950). 27 Mayıs'tan önce Diyarbakır'dan Ankara'ya atandı ve Genelkurmay Personel (Erkân) Şubesi Müdürü iken daha sonra Millî Birlik Komitesi'ni oluşturan subayları kilit noktalara getirtti. 27 Mayıs'tan sonra MBK üyesi oldu ve Komite Güvenlik Komitesi Başkan Yardımcılığı görevinde bulundu. 1960 Silâhlı Kuvvetler tensikâtını plânlayan kurulda da çalıştı. Millî Birlik Komitesi'nin hukukî varlığının sona ermesinden sonra, Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik Grubu üyesi olarak yasama çalışmalarını sürdürdü (1961). *Yön* Bildiri'sine imza koyan üç MBK üyesinden biri oldu (20.12. 1961). Millî Demokratik Devrim hareketine katıldı. *«Türk Solu»*, *«Cumhuriyet»* dergi ve gazetelerinde yayımladığı sürekli yazılarla (1967-69) anti-emperyalist savaşım yöntemleri üzerinde durdu. Özelikle A.P. çevrelerinin saldırısına uğradı. Ataklı, Acuner, Okan ve Özkaya ile birlikte «hükümeti devirmeyi amaçlayan ihtilâlci bir gizli örgüt kurmakla» suçlanarak AP'lilerin oylarıyla dokunulmazlığı kaldırıldı (12.12. 1968). Anayasa Mahkemesi'ne yapılan başvuru üzerine bu karar iptal edildi (21.

1969). Senato üyesi olarak demokrasi ve bağımsızlık savaşımında önemli çalışmalara katkısı oldu.

KARAMUSTAFA, Sadık (Fatsa 1946). Karikatürcü. Devlet Güzel Sanatlar Akademisinde grafik öğrenimi yaptı. Asıl uğraşı olan grafikerlik yanında, basım işleri ile de ilgilenmektedir. Karikatürlerini çoğunlukla yarışmalar ve sergiler için hazırlar. Yapıtlarında özenli bir tarama tekniği kullanan sanatçı, Akşehir Nasreddin Hoca ve «Çocuk Sağlığı ve Çocuk Hakları» konulu uluslararası karikatür yarışmalarında Özel Ödül'ler kazandı (1979).

KARAN, Muzaffer (İstanbul 1917). Millî Birlik Komitesi üyelerinden, 14'ler grubundan, Emekli Tank Binbaşı Harbokulu'nu bitirdi (1938). 27 Mayıs hareketine Ankara Zırhlı Birlikler Okulunda görevliyken katıldı ve MBK üyesi oldu. Komite içinde beliren görüş ayrılığında Türkiş yandaşı olduğu için 14'lerin tasfiyesi sırasında emekliye sevk edilerek Oslo Büyükelçiliği müşaviri olarak yurtdışına gönderildi. Müşavirlik görevi sona erdikten sonra Türkiye'ye döndü. 14'ler içinde beliren bölünme sırasında Türkeş grubundan ayrıldı. Türkiye'ye döndükten sonra, Türkiye İşçi Partisi'ne katıldı (27.5.1965). Bu konuda TİP Genel Başkanı Aybar basına «TİP ile 27 Mayıs'ın arasında bir bağlantı kuruldu. Bu evvelce de vardı. Şimdi daha kuvvetlendi» dedi. 1965 milletvekili genel seçimlerinde TİP'ten Denizli Milletvekili seçildi. Daha sonra Partinin amacından saptırıldığını iddia etmesi nedeniyle onur kuruluna verildiğinden TİP'ten istifa etti (1966). Bağımsız milletvekili olarak 1965-69 yasama dönemini bitirdikten sonra, 1969 milletvekili genel seçimlerinde CHP'den Denizli Milletvekili adayı oldu, seçimi kazanamadı. *«Yön» «Devrim»* dergileriyle, *«Cumhuriyet»* gazetesinde çeşitli yazıları yayımlandı. Bugün aktif politik yaşamdan uzaktadır.

KARAOSMANOĞLU, Feyzi Lütfi (Manisa 1900). Yazar. Hürriyet Partisi genel başkanlarından. Orta öğrenimini Halkalı Ziraat Mektebi'nde tamamladı. Genç yaşta, Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Mustafa Sekip (Tunç) v.b. ünlü yazarların sayfalarında birleştikleri *«Dergah»* dergisinde (1921 - 22) çıkan yazılarıyle tanındı. Sonra *«Son Telgraf»* (1924) gazetesinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hareketini destekleyen yazılar yazdı. Bu nedenle Elazığ İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı. Beraat edince uzun süre siyasal yaşamdan uzak durdu. Demokrat Parti'nin kuruluşunda, öteki büyük toprak sahipleriyle birlikte aktif görev aldı. Genel yönetim kurulu üyeliğine seçildi. Parti iktidara geçince Devlet ve iç işleri bakanlığı yaptı

Feyzi Lütfi Karaosmanoğlu.

(1952). Kısa sürede Bayar - Menderes ikilisiyle özellikle anti - demokratik yasalar konusunda anlaşmazlığa düşerek D.P.'den ayrıldı. Hürriyet Partisi hareketine katıldı (1955) Partinin genel başkanlığına getirildi. 1957 seçimlerinden sonra, Hürriyet Partisi'nin kapanması üzerine CHP'ye geçti (1958). Bu partinin kontenjanından kurucu meclise üye seçildi. Ortanın solu hareketine ters düşerek, yazılarıyle A.P.'yi destekledi. Özellikle Ecevit'in genel başkan seçilmesi üzerine *«Yeni Asır»* gazetesinde tüm anayasacı güçleri karşısına alan, anti - komünist nitelikte yazılar yayımladı.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (Kahire 1889 / Ankara - 1974). Altı yaşlarındayken ailesiyle birlikte Manisa'ya geldi. İlk öğrenimini bu kentteki Feyziye Mektebi'nde tamamladı. Rüştiye (ortaokul)nin ikinci yılında İzmir İdadisi'ne geçti (1903). Çocukluğunda, eğitim görmüş bir kişi olan annesinin kitap sevgisinden yararlanarak Ekmekçi Kadın, Monte Kristo gibi romanları okuma olanağı bulmuştu. Yıllar sonra özellikle Monte Kristo'nun, kişiliği üzerinde yarattığı etkiyi anlatacak, «Belki bugünkü mevcudiyetimde M. Kristo kahramanlarının bazıları hâlâ yaşamaktadır. İhtimal on bir, on iki yaşımda iken bu kitap elime geçmemiş olsaydı, ben şimdi büsbütün başka bir adam olacaktım» diye yazacaktır.

İzmir'de «İdadi» yıllarında (1903 1905) «Edebiyat-ı Cedide» şair ve romancılarını okuyarak, gençliğinin ilk evresinde edebiyatçı kimliği duymaya başlayan Yakup Kadri, Ömer Seyfetin, Baha Tevfik, Şehabettin Süleyman gibi genç yazarlarla tanıştı; onların küçük edebiyat çevrelerine katılma fırsatı buldu. 1905 sanlarında annesiyle birlikte Mısır'a gittiler Üç yıl kadar, İskenderiye'de bir Frerler Okulu'nda Fransızca öğrenim gördü. Meşrutiyetin ilânından birkaç ay önce İstanbul'a yerleşti. Hukuk Fakültesi'nin son sınıfına kadar okudu (1908 1910).

Bu yıllarda «Fecr-i Âti» topluluğuna katılarak *«Muhit»* (1909), *«Şiir ve Tefekkür»* (1909) dergilerinde görünmeğe başladı. *«Servet-i fünun»* (1910 1911), *«Rübap»* (1912), *«İkdam»* (1913) dergi ve gazetelerinde, *Bir Serencam* (1914) adlı kitabında topladığı hikâyelerle, mensur şiirlerini (1910'da *«Servet-ifünun»*da dört şiir) yayımladı. Kısa bir süre Üsküdar İdadisi'nde edebiyat ve felsefe öğretmenliği etti (1916-1917). *«Türk Yurdu». «Yeni Mecmua», «İkdam», «Dergâh», «Akşam»* dergi ve gazetelerinde çıkan öykü, yazı ve romanlariyle dönemin ünlü yazarları arasına katıldı. Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'ya geçti (1921). Mardin (1923-1931) ve Manisa'dan (1931-1934) milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. Tiran, Prag, Lahey, Tahran, Bern'de elçilik, Kurucu Mecliste üyelik yaptı (1961). Manisa'dan milletvekili seçildi (1961-1965). Cumhuriyet döneminde *«Kadro», «Varlık», «Hayat», «Meydan»* dergileriyle, *«Cumhuriyet», «Hakimiyet-i Milliye», «Ulus», «Milliyet» «Yeni İstan-*

Yakup Kadri yazmaya başladığı dönemlerinde

bul», «Tercüman» gazetelerinde roman, makale ve anıları yayımlandı.

Yakup Kadri'nin öykü anlayışının iki dönemde geliştiği söylenebilir. Gençlik yıllarında (1909-1918) dili ve konularını işleyiş yönlerinden Edebiyat-ı Cedide beğenisi; yaşama bakışı seçtiği olaylar ve kişiler yönünden Mauppasant etkisinde görünür.

Ancak 1916'lardan sonra «Milli edebiyat» akımının ilkelerini benimseyerek dilini ikili üçlü tamlamalardan ayıklayan Yakup Kadri'nin, «isterik kadın hikâyeleri ve zendostluk mâceraları»ndan meydana geldiğini söylediği «Edebiyat-ı Cedide» anlayışını yerdiği görülür. Artık, «bir takım ferdî elemeleri, üzüntüleri veya ailevî sıkıntıları değil, insanî ve millî ihtiyaçları» yansıtacak bir gerçekçilik anlayışına inandığını yazar. Osmanlılıktan kurtularak, «eski Osmanlıcanın Yeni Türkiye'nin dili» olamayacağı görüşlerini paylaşmaya başlar.

Bu anlayışın ilk ürünleri, 1916-22 yıllarında dergi ve gazetelerde (özelikle *İkdam* ve *Dergâh)* yayımlanan *Milli Savaş Hikâyeleri* (1947) ndeki öykülerdir. İmparatorluğu, eski toplum koşullarını çökerten savaşın yarattığı, yangından, kıyımdan, yitiklerden, yenilginin acılarından kurtulamayan savaş sonrası insanının, kısa bir süre sonra, bu kez yeni bir kavganın içinde istem gücünü ortaya koymasına tanık oluruz bu öykülerde. İnsanlar, arayışları dirençleri, inançlar, zayıf ve güçlü yanlariyle (kadın erkek, genç, yaşlı, çocuk) kişiliklerine önem verme aşamasında görünürler. Yaşam değişme zorunluğunu, doğum sancılarını çeken yeni bir toplumun irısanı olmayı öğretmiş gibidir onlara. Babaları, askerdir; öyleyse ölüm olasıdır. Öyleyse çocuklar babayla değil, baba kavramına tutnarak büyüyecekler, kendilerine inanmayı öğreneceklerdir. Herşeyin çatırdadığı bir ortamda aile yitmiş, ev ocak yitmiş, köy bucak yitmiş bireyler kalmıştır. Bu gerçek kadınları bile başkaldırır duruma getirmiştir.

Yakup Kadri 1. Dünya Savaşı'nın sonlarına değin, mensur şiir, makale, öykü türlerinde çalışırken, «yaşam deneylerinin çoğalması nedeniyle» öykü sınırlarına sığmadığı düşüncesine vararak romana geçmiştir. İlk romanı *Kiralık Konak* (1922)'tan itibaren bütün yaptlarında bu dönemin özelliklerini, kendi tarih anlayışı içinde değerlendirerek yansıtmayı amaçlarığı görülür. Abdülaziz dönemini (1861-1876) anlatan *Hep O Şarkı*'dan itibaren Abdülhamid dönemi *(Kiralık Konak, Bir Sürgün)*, II. Meşrutiyet *(Nur Baba, Hüküm Gecesi)*, Mütareke yılları *(Sodom ve Gomorre)* Kurtuluş Savaşı *(Yaban)*, Cumhuriyetin ilk yılları *(Ankara)* sergilenir.

Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak* romanında Osmanlı İmparatorluğunun yarı sömürge olma döneminde, eski bir aile ve çevresi sergilenmektedir. Ailenin yaşlı bireyi Naim efendi, Tanzimat'tan sonra değişen yaşama biçimleri karşısında çevresine ve yakınlarına yabancılaşırken, ailenin genç bireyleri bu değişmelerin etkisinde kalırlar. Böylece eski kuşakla XX. yüzyılın ilk evresindeki çocuklar arasında çelişkiler ortaya çıkar. Eski ailenin —aslında egemen kesimin— simgesi olan konakda yeni ailenin (aslında oluşmaya başlayan burjuvazinin) simgesi olan apartmanla çelişki halindedir. Sonunda konak da, konağa bağlı eski aile de tarih sahnesinden silinirler.

Romanın girişinde kişilerin iç ve dış yapıları çizildikten sonra, ailenin bozulmaya başlayan ekonomik durumu belirtilmiş, duygusal ilişkiler içinde kadın ve erkek kişilerin tavırları gösterilerek, eski kuşakla yeni kuşak arasındaki görüş ayrımları ortaya konmuştur.

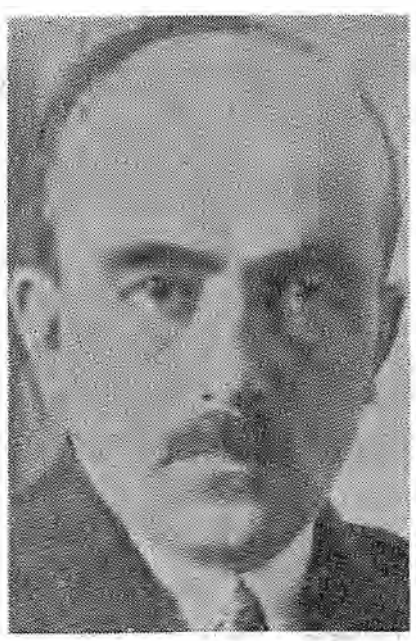

Yakup Kadri gençlik yıllarında

Yazarının «siyasal roman» olarak nitelediği *Hüküm Gecesi*'nde Meşrutiyet döneminin iktidardaki «İttihat Terakki» ile muhalefetteki «Hürriyet ve İtilaf» partileri arasındaki çekişmeler yansıtılırken, Bâbıâli baskını, gazeteci Ahmet'i, Samim'in, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi gibi olaylar anlatılır iktidara yandaş olmamasına karşın etkin bir kişilik sahibi izlenimi uyandırmayan romanın kahramanı (gazeteci Ahmet Kerim) olayların akışı içinde yuvarlanıyor gibidir. Roman, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi nedeniyle başlatılan tutuklamalardan sonra Ahmet Kerim'in sürgüne gönderilenler arasına katılmasiyle sonuçlanır.

Hüküm Gecesi, ayrı ayrı başlıklarla sunulan XIV. bölümle (sayı konmamış) son bir bölümden oluşur. Roman, serim - düğüm - çözüm gibi bilinen aşamalara dayanılarak kurulmamıştır. Her bölümün, Ahmet Kerim'in aracılığı ile birbirine bağlanması gözetilerek, tarih sırası içinde yazarın önemli gördüğü olaylar yansıtılır. Özellikle IV. bölüm (gazeteci Ahmet Samim'in öldürülüşü), IX. bölüm (Halâskâr Zabitan Gurubunun ortaya çıkışı nedeniyle muhalefetin güçlenmesi). XII. bölüm (İttihatçıların Bâbıâli baskınını düzenleyerek iktidara el koymaları). X. bölüm (İtilâfçıların anlatılması), XIV. bölüm (Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi) gibi olaylarla örülmüştür.

Sodom ve Gomore: Mütareke yıllarında işgal altındaki İstanbul'un daha çok işbirlikçi kesimini yansıtan bu romanda, cömertçe açılan «salon»lardaki içki âlemleri, gönül ilişkileri ve hovardalıklar sergilenir. Tanzimattan sonra gelişen «işbirlikçi burjuvazi»nin kimi bireyle (Leylâ) karşılaşırız. Bu gibiler işgalci subaylarla içli-dışlı olmuşlar, bireysel ahlâk ilkelerinin bile dışına çıkmışlardır. Yazar, düşün yönünden ulusal değerlere bağlı olduğu halde, düşüncelerinin eylem adamı olamayan bir kişilikle (Necdet) bu dönemin acılı yaşamına ışık tutar. Romanın son bölümlerinde (2. bas. sf. 326) Ankara'dan İstanbul'a gelen bir savaşçı (Dr. Cemil Kâmi) ise direncin simgesi durumundadır. Roman, 30 ağustos 1922'den sonraki atılımların İstanbul'da yarattığı coşku ve değişme havasını yansıtarak sona erer.

Yaban: Yedek subay olarak katıldığı 1. Dünya Savaşında kolunu yitiren bir paşa oğlunun (Ahmet Celâl) anı defteri olarak sunulan bu roman bir orta Anadolu köyünde geçer. Ahmet Celâl, İstanbul'un işgali üzerine, emirerinin Porsuk Çayı dolaylarındaki köyüne yerleşmiştir. Çok geçmeden köy halkının kendisine uzak durduğunu «Yaban» gözüyle baktığını anlar. Yalnız bırakılmışlığın getirdiği bunalımlara düşer. Tek başına dolaştığı günlerden birinde gördüğü bir kıza (Emine) tutulur. Evlenme olanağı bulamaz. Yunanlıların köyü işgal ettiği günlerde, yaralı olarak unutamadığı Emine ile birlikte kaçmaya çalışır. Emine'nin yarası ağır olduğu için kaçacak durumda değildir. Ahmet Celâl, tek başına bilmediği yollara, bilmediği bir geleceğe doğru köyden uzaklaşır.

Yakup Kadri yazarlığının başlangıç evresinde dünyadan ve insandan umudu kesmiş

bir kişiliğin kendisini fazla kurcalama eğilimleri içinde görünür. Kötümserlik onu yaşam ve ölüm temalarını işlerken sürekli bir boşlukta kalmanın sarsıntısı içinde yuvarlamıştır. XIX. yüzyıl batı romanını okuduğu halde, düşün hareketlerinin uzağında kaldığı anlaşılan yazar, çağının toplumsal dönüşümlerini de değerlendiremez. Bu nedenle yaşanan gerçekten kaçarak, kurtuluşu geçmişte arama eğilimleri belirir. Giderek Yunan - Latin uygarlığının dışında herşeyi yadsıma havasına girerek ilerleme bilincini bile yok sayar. Aslında İmparatorluğun yıkılışına tanık olan bir Osmanlının kaçışıdır bu. «Fecr-i Ati» topluluğundan tanıdığı Ahmet Haşim'le birlikte kocaman bahçelerin yüzyıllık ağaçları arasına gizlenecek hizmetçili uşaklı masal evleri kurma hayallerine düşmesi bundandır. (Yakup Kadri, Ahmet Haşim, 1934)

Meşrutiyetin döneminin tarihsel aşamadaki yerini belirleyemediği için, uzun süre gelişmekte olan ulusçuluk akımının dışında kalmış belli ilkelerine karşı bile çıkmıştır.

1916'lardan sonra, önce dil beğenisindeki değişme, sonra ergin yaşlarında batı ülkelerinden birine yaptığı uzun bir gezi, Fransız ulusçularını okuması, Ziya Gökalp, özellikle Yunus Emre etkileri insan ve toplum sorunlarına değişik açılardan bakma yeteneği kazandırır. Bir anlamda, yasayabilmek için, çağı ile uzlaşma yollarını aramak sorumluğunu duyar. Kimi yazılarında belirttiği «nihilist» eğilimlerden de, geçmiş özleminden de kurtularak yaşanan gerçeğin adamı olmayı kabul etmektir bu.

Romancı Yakup Kadri, bu evrelerden geçmiş bir kişiliğin son aşaması değil, belki ilk aşamasıdır. Yıllar sonra Vedat Nedim Tör'le yaptığı bir konuşmada belirteceği gibi, roman yazmak için ister istemez batıdan öğrendiği yöntemler vardır önünde. Hayat, toplum ve insanlar üzerinde uzun gözlemlere gereksinme duyacak, «Romanı bir insan ve hayat görüşünün felsefesi» (*Yücel* dergisi, sayı: 77, 1933) kabul ettiği için de tarih ve toplumbilim öğrenecektir.

Bu evre Yakup Kadri'nin kendisini kurcalamağı bir yana bırakıp toplumsal sorunlara açılma, onlara çözüm yolları arama adına eylem - adamı olma evresidir. Ulus ve vatan kavramlarına inanmakla birlikte insana inanmayı da kurtararak çıktığı bu yıllarda sanatını da toplumdan uzaklaştıran ilk gençlik engellerini kendi içinde «tasfiye»ye uğratma başarısı gösterir.

Artık yıkılmakta olan bir imparatorluğun son enkazı üzerinde birevsel hüzünlere yenilmiş bir geçmişsever, bir kaçak değil, yaşadığı toplumun yerini belirlemeye çalışan bir kişiliktir o. Çağrılı olarak gittiği Moskova Edebiyat Kongresi'nde ülkesini tanıtırken, «Avrupa kapitalistlerinin en az bir asırdan beri bir açık pazar olarak kanını emdiği, Avrupa emperyalizminin bir asırdanberi istila ve taksim cidalleriyle parçalayıp hırpaladığı Türk milleti»nin bir üyesi olduğunu bilir. Bu bilince Kurtuluş savaşı yıllarında varmıştır. (*Varlık* sayı: 31, 15 ekim 1934)

Yakup Kadri Karaosmanoğlu son dönemlerinde

Bu nedenle çağının sanatını, toplumsal gelişmelerden, sınıf mücadelelerinden ayırmadan değerlendirmeyi de öğrenmiştir. 1. Dünya Savaşı ve onu izleyen ihtilâller içinde duyarlık sınırlarının çok genişlediği görüşünden hareket ederek eski epopé'lerin, eski tragédie'lerin, eski saantın çağdaş insanın gereksinmelerini karşılamaya yetmediğini savunur. Ona göre XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonraki eserlere artık siyasal, toplumsal, düşünsel yönden çeşitli buhranlara düşmüş toplumların çöküşüne birer belge gözüyle bakılmaktadır.

Artık hangi ülke ve hangi toplumsal sınıftan olursa olsun yeni çağın insanı bir Werther'in bir Adolphe'un, bir Madam Bovary'nin, Anna Karenin'in acılarını paylaşacak durumda değildir. Romanda «Bourget» ve sahnede «Dumas fils»le başlayan orta burjuva edebiyatının «zina temrinleri»nin XX. yüzyıl insanı önünde güldürmekten başka işlevi kalmamıştır. Demek ki herkesin ruhunda bir devrim olmuş ve sanatçıdan yeni şeyler beklenmeye başlanmıştır. Oysa ki, savaş sonrasının devrim yapmış ülkelerinde (Rusya'da ve Türkiye'de) devrim emrine alınan sanatçıdan yeni birşey çıktığına da tanık olunmamaktadır. Sanatçılar, yeni toplumu, yeni hayatı görüş ve anlayış biçimini eski sanatın yöntemleriyle yapmaktadırlar. «Kuru bir realizm veya dar ve individuel bir psikolojik tahlil bütün romanlara hâkim olmakta» devam etmektedir. Kimi romanlarda ise, «yeni insan tipleri eski örnekler üzerine biçilmiş gibidir.»

Bu durum toplumca bir değişim evresi geçirilmesinden doğmaktadır. Her büyük kültür döneminde «bir beşeri inşa hamlesi» gelmiş, bu atılımları da bir ihtilâl dönemi izlemiştir. Sanatın verimli olabilmesi için önce başarıyle sonuçlanmış bir devrimin eski çözülmüş değerlerin işini bitirerek, kendi değerlerine «maddî hayatın» bütün alanlarında geçerlilik kazandırması gerekir. Ancak bundan sonra temellerine sağlam oturan yeni toplum üzerinde yeni bir kültürün verimleri cömertçe açabilecektir.

«Sosyalist ihtilal ve sosyalist inşa bakı-

mından Sovyet Rusya ile millî kurtuluş inşası bakımından Kemalist Türkiye'de» toplumsal sorunların henüz tamamlanmadığını belirten Yakup Kadri, yeni değer ölçüleri günlük yaşamdan kültüre «intikal etmediği» için büyük sanat döneminin başlama olanağı olmadığını yazar. Bu nedenle büyük sanatı ancak, —Sovyetlerde ve Türkiye'de görünen— yeni epique dönemin hazırlayacağı kanısındadır. «Er ya da geç sanatçı Homeros'un yüksek ve geniş lirizmiyle» yaşadığı toplumun destanını yaşamından kendi destanını yaratma coşkusunu duyacağını umar. Dört bin yıldır insanlığın gözlerini kamaştıran ve sırayla çeşitli kültürlerin oluşumuna olanak kazandıran Greko - Latin kültürün temeli, bir büyük klasik döneme, bir halk edebiyatı folklor dönemine dayandığına göre bu yeni aşamanın da kaynağını halktan alması doğaldır. Bu inançla sosyalist gerçekçilerin görüşlerini onaylamaktan kendini alamaz.

«Maxim Gorki'nin bir yerde söylediği gibi, yarınki kültürün de bugünkü işçi rençber sınıfının, şimdilik bize çok iptidai ve kaba saba gelen yazılarından, nutuklarından, şarkılarından husule gelebileceğine neden inanmayalım. Bunlar henüz dilimizden anlamadıkları gibi, biz de onların dilinden anlıyamıyoruz. Fakat birgün birleşme ve anlaşma olacaktır. Ve her iki taraf ta geniş adımlarla bu mülakata doğru ilerliyor» *(Varlık* dergisi, 15 ekim 1934).

Uzun yazarlık yaşamında Türkçenin gelişme evriminl bir adım arkadan izlediği için, Yakup Kadri'yi dil yönünden, çağdaş romancılardan daha ileri sayma olanağı yoktur. O da, kimi çağdaşları gibi, dil değişmesini zorunlu olarak kabul etmiş, çeşitli evrelerde kitaplarının yeni basımlarında dilini sadeleştirme gereğini duyduğu halde, yabancı sözcüklerden arınmış bir türkçeye ulaşamamıştır. Bu nedenle her dönem yazılarında, romanlarında yabancı sözcük kullanma merakının sonucu Türkçe, Osmanlıca ve Fransızca sözcüklerden oluşan paçal bir dil görünür.

Yapıtları: (Öykü) *Bir serencam* (1914, sade dille 1943), *Rahmet* (1928), *Bir Serencam*'la birlikte (1943). *Milli Savaş Hikâyeleri* (1947, 1963). (Roman): *Kiralık Konak* (1922, 4. bas. 1966), *Nur Baba* (1922. 3. bas. 1948), *Hüküm Gecesi* (1928, sade dille 1968), *Sodom ve Gomore* (1928, sade dille 1966), *Yaban* (1932, 9. bas. 1970), *Ankara* (1934, 1964), *Bir Sürgün* (1937, 1945), *Panaroma* (2 cilt, 1953 - 1954), *Hep O Şarkı* (1956, 1965).

Şükran Kurdakul

KARATOPRAK, Mahmut (Kayseri - 1953). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Kayseri'de, yüksek öğrenimini İstanbul Tatbikî Güzel Sanatlar Yüksek Okulu Grafik bölümünde tamamladı (1979). İlk karikatürü *«Hürriyet»* gazetesinin mizah eki *«Bonbon»*da yayımlandı (1973). *«Kelebek»*, *«Çarşaf»*, *«Hürriyet»*, *«Akbaba»*, *«Sanatın Gücü»* ve *«Çivi»* gazete ve dergilerinde karikatürler çizdi. Karatoprak İtalya Marostica'da başarı ödülü (1974), Yakacık Şenliği karikatür yarışmasında 1.'lik ödülü (1978) ve 1979'da Yugoslavya Üsküp'te 2.'lik, Akşehir Nasreddin Hoca uluslararası karikatür yarışmasında özel ödüller kazandı. Özgün bir çizgi anlatımına sahip olan sanatçı, çoğunlukla yazıyla desteklenen karikatürlerin yer aldığı dergilerde çizmesine karşın; bu kalıbın dışına çıkabilmiş, salt çizgiyle yorumun elit örneklerini vermiştir.

Kâmil Karavelioğlu

KARAVELİOĞLU, Kâmil (Akseki - 1927). Millî Birlik Komitesi üyelerinden, Emekli Yüzbaşı, Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik gurubu üyesi. Harbokulunu bitirdi (1949). Harp Akademisi ikinci sınıf öğrencisiyken 27 Mayıs hareketine katıldı ve MBK üyesi oldu. *«Cumhuriyet»* gazetesindeki açıklamalarına göre, ihtilâli asıl plânlayan grup içinde görev aldı. MBK içindeki bölünmede 23'ler kanadında yer aldı. MBK'nin hukukî varlığının sona ermesinden sonra Cumhuriyet Senatosunda tabiî senatör olarak yasama görevini sürdürdü.

KARAY Refik Halit (İstanbul - 1888 / İstanbul - 1965). Romancı, öykücü. İlk öğrenimini Vezneciler ve Göztepe'de tamamladıktan sonra altı yıl Galatasaray Sultanisi'nde, bir yıl da Hukuk Mektebi'nde okudu. Kısa süre Maliye Nezareti'nde çalıştı. Basın hayatına girdi. *«Tercüman-ı Hakikat»* gazetesinde yazarlık ve çevirmenlik yaptı. (1908 - 1913) Bu arada *Kalem* dergisinde *«Kirpi»* imzasıyla mizah, *«Eşref»* dergisine Yeniler başlığı altında tanıtma yazıları yazdı. Yakup Kadri, Ahmet Haşim, Mehmet Fuat, Emin Bülent, Ali Canip v.b. ile birlikte Fecr-i Âti topluluğuna katıldı. İlk öykülerini toplayan *inhizam* adlı kitabının bu topluluğun kurduğu yayımlar arasında çıkacağı bildirildi. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürmesinden sonra Sinop, Çorum, Ankara ve Bilecik'te sürgün kaldı (1913 - 1918). İstanbul'a dönüşünde (1918) Robert Kolej'de Türkçe öğretmenliğine atandı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın genel merkezinde görev aldı. Bir süre de Posta Telgraf Umum Müdürlüğü yaptı.

Anadolu gözlemlerinden yararlanarak kaleme aldığı «Memleket Hikâyeleri»nin *«Yeni Mecmua»*da ve kitap halinde yayımlanması bu dönemdedir. Kurtuluş Savaşına karşı olan yazıları da yine bu dönemde yayımladığı *«Aydede»* adlı dergide çıkmıştır. Bu nedenle kurtuluştan sonra, «yüzellilikler» listesine alınmış. 9 kasım 1922'de sınırdışı edildiğinden, 1938'de af kanunu çıkıncaya değin 15 - 16 yılı Beyrut ve Halep'te geçirmek zorunda kalmıştır. Yurda dönüşünden hemen sonra sürgünde bulunduğu yıllarda yazdığı 19 ciltlik külliyatı yayımlanmış (1939 - 1944), bu eserler eski ve yeni kuşaklar tarafından ilgiyle karşılanmıştır. İlk yazarlığa başladığı yıllarda Guy de Maupassantın etkisinde kaldığı halde, sürgün yıllarında kendine özgü bir mizah havasını zengin gözlemlerle birleştirerek usta bir romancı kimliği kazanmayı başarmıştır.

Başlıca Yapıtları: Sakın Aldanma, İnanma, Kanma (mizah, 1915), *Kirpinin Dedikleri* (mizah, 1916), *Ago Paşa'nın Hâtıratı* (mizah, 1918), *Ay Peşinde* (kronik, 1918), *İstanbul'un İçyüzü* (roman, 1920), *Guguklu Saat* (hiciv, 1922), *Tanıdıklarım* hiciv, 1922), *Yezidin'in Kızı* (roman, 1939). *Bir Avuç Saçma* (kronik, 2. baskı 1939), *Bir İçim Su* (kronik, 2. baskı 1939), *Memleket Hikâyeleri* (1939), *Çete* (roman, 1939), *Deli* (oyun, 1939), *Gurbet Hikâyeleri* (1940), *Sürgün* (roman, 1941), *İlk Adım* (kronik, 1941), *Üç Nesil - Üç Hayat* (kronik, 1943), *Makiyajlı Kadın* (kronik, 1941), *Tanrıya Şikâyet* (kronik, 1944), *Anahtar* (roman, 1947), *Bu Bizim Hayatı-*

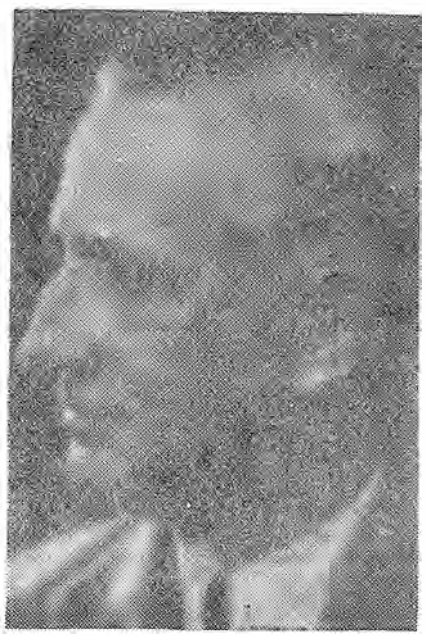

Refik Halit Karay

mız (roman, 1950), *Nilgün* (roman, 3 cilt, 1950), *Yer Altında Dünya Var* (roman, 3. baskı 1953), *Dişi Örümcek* (roman, 1953), *Bugünün Saraylısı* (roman, 1954), *2000 Yılın Sevgilisi* (roman, 1954), *İlki Cisimli Kadın* (roman, 1955), *Kadınlar Tekkesi* (roman, 1955), *Karlı Dağdaki Ateş* (roman, 1956), *Dört Yapraklı Yonca* (roman, 1957), *Minelbab İlel Mihrab* (anı, 1964), *Sonuncu Kadeh* (roman, 1965).

(Ş.K.)

KARAYİĞİTOĞLU Hakkı (1926). Heykelci. Gazi Eğitim Enstitüsü Resim İş bölümünü bitirdikten sonra Güzel Sanatlar Akademisi'ne girdi, 2 yıl burada, 1961 - 62 yılları arasında da 1 yıl Floransa Güzel Sanatlar Akademisi'nde çalıştı. Diyarbakır, Kandilli ve Kadıköy liselerinde resim ve sanat tarihi öğretmenliği yaptı. 1959 yılında İstanbul Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu seramik bölümüne öğretmen olarak atandı.

Heykel sanatını iyi tanıyan bir sanatçı olarak seramik çalışmalarında ilgiye değer biçim denemeleri yapan Hakkı Karayiğitoğlu heykellerinde de malzeme olarak betonu kullanmasındaki başarıyla tanınmıştır.

KARA Yunus (Artvin - 1926) sendikacı Tekstil Sendikası Genel Sekreteri olan Kara, görevini sendikanın 1969 kongresine kadar sürdürdü. Sendika başkanlığına aday iken seçimi kazanamayarak aktif sendikacılığı bıraktı. Uzun süre Malatya Mensucat İşçileri Sendikası Genel sekreterliğini yapan, sonra başkan olan ve Teksif'in kuruluşunda çalışan bu federasyonun Yönetim ve Yürütme Kurallarına seçilen Yunus Kara tornacı ve tevsiyecidir. CHP li olarak bilinen ancak sosyal demokrat kişiliğiyle Tekstil Sendikası'nın DİSK'e katılmasında çaba harcayan Kara, Tekstil Sendikasının kuruluşunda da yer almıştır. Mücadeleci, atılgan ve sola açık niteliğiyle tanınmıştır.

Karma başlık İyon ve korent gibi düzenlerin karışımıyla oluşturulmuş düzende (kompozit) yapılmış başlık.

KARSAN, Hüseyin Ali (1903). Ressam. Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirdikten sonra Münich'te Hayman Atölyesinde ve Paris'te Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim çalışan Ali Karsan yurda döndükten sonra çeşitli sanat okullarında resim öğrenmenliği yaptı. Daha sonra memuriyetten ayrılarak serbest ressam olarak çalışmaya başladı. Duyarlı ve ustalıklı üslubuyla tanınan sanatçı Güzel Sanatlar Bir

Üyeleri arasında yer almış ve bu çevrede düzenlenen sergilere katılmıştır.

Karteller Karteller, pazara etki yoluyla aralarındaki rekabetin kaldırılması veya sınırlandırılmasını amaç edinen aynı iş kolunun bağımsız işletmeleri arasında kurulan birliklerdir. Karteller bakımından özel bir hukuk yapısı öngörülmüş değildir. Batı ülkelerinde karteller, ortaklık anlaşmaları ile kurulabildikleri gibi, ticaret amaçlı dernekler biçiminde de oluşmaktadırlar. Bir kartel kuruluşunda Batı uygulamasında uygulanan yol genellikle, önce kartel koşullarını belirten bir âdi ortaklık kurulmakta ve ortak görevleri üstlenecek bir organ oluşturmak amacıyla da ,ikinci bir ticaret ortaklığı anlaşması yapılmaktadır.

Batı ekonomilerinde karteller, yöneldikleri pazarlara göre ulusal ya da uluslararası olarak nitelendirilmektedirler; etkilerinin sadece bir ülke sınırları içinde kalması düşünülen kartellere ulusal karteller denilmektedir. Bu kartellerin, başlıca türleri şunlardır:

1) Koşul kartelleri: Bu kartellerde, üye olan işletmelerin mallarını müşterilerine gönderme ve ödeme koşulları (yapılacak iskonto, ambalâj ve benzeri giderler için düşülecek miktar, taşıma ücretleri gibi konular) dikte edilmekte, ancak fiatların saptanması üye işletmelere bırakılmaktadır.

2) Kota kartelleri: Fazla üretimin elde kalmasını ve dolayısıyle fiatlarda düşüşleri önlemek üzere her işletmenin üretimine sınırlar konur ve öngörülenden fazla üretimde bulunulmaması için satış, kartel satış organınca denet altına alınır.

3) Müşteri bölge kartelleri: Konulacak belirli bir ölçüye göre, pazar yerleri kartel üyeleri arasında bölüştürülür ve her üye, ancak kendisine bırakılan pazarla yetinir.

4) Fiat kartelleri: Bu tür kartellerde, ham maddenin alış fiatı ve üretilen malın satış fiatı saptanır. Bu saptamada, ya mâliyet unsurları göz önünde tutulur, ya da tavan ve taban fiatları saptanır. Bu durumda rekabetin sadece üretimin kalitesinde bırakıldığı belirtilir.

Kartelin saptayacağı fiat; ya en pahalı üretimi yapan işletmenin mâliyetinin kurtarılabildiği bir miktardır, ya da saptanan kartel fiatının üstünde maliyetle çalışan üye işletmenin zararı, kartelin toplam kârından kapatılır. Böylelikle eski üretim tekniği ile çalışan ve normal rekabette piyasadan çekilmesi gereken işletmeler bile, böyle bir kartele üye olmakla, varlıklarını bu çerçevede sürdürme olanağını elde etmektedirler. Bu durumda kartelin saptayacağı fiat, kural olarak serbest rekabetle ortaya çıkabilecek fiatın üstündedir. Ancak bu tür kartellerin üyelerinin aşırı kapasite ve üretimlerini önlemek üzere, üye işletmelerin üretim kota ve payları saptanır ve üye işletmeler, üretimlerini öngörülen sınırlarda tutarlar. Böylece fiatı ve üretim hacimleri belirlenen işletmeler, mâliyeti düşürücü rasyonelleşme önlemlerine başvurma gereksinimini duymazlar, teknik yeniliklere yanaşmazlar. Kartel fiatının yüksek olması durumunda, kartel dışı yeni işletmelerin piyasaya atılmaları ve rasyonel üretim yoluyla fiat düşürmesi sağlayabilirlerse, karteller piyasaya yeni giren işletme arasında kıyasıya bir rekabet başlayabilir. Ancak çoğu kez sonuçta, dışardaki işletme de —görüşme sonucu— eski kartele katılarak rekabet ve fiat düşürme önlenir. İşletmenin kartele alınması halinde, fiatın düşürülmemesi için, üretim hacminin arttırılmaması gerektiğinden, yeni kartel üyesine de —eski kartel üyelerinin paylarından kırpılarak derlenen— yeni üretim payı ayrılır.

Fiat kartelinin, özel bir türü de «öneri kartelleri»dir. Bu karteller, resmi açık arttırma ve eksiltmelere katılan işletmeler arasında kurulur ve artırma - eksiltmeye katılan üyenin fiatları kırmamaları, artırma eksiltmelerin belirli sıra içinde üyeler arasında pay edilmesi amacını taşırlar.

5) Satış kartelleri: Üye işletmelerin üretimlerine pazar yeri bulma amacıyla bu kartellerde ortak satış organları oluşturulur. Bu, kartelleşmenin son aşamasıdır ve bu türün batılı ekonomilerde «sendika» olarak adlandırıldığı da olur. Böylelikle işin ta başından fiatların birleştirilmesi sağlanmış olur.

Fiat kartellerinde, üye işletmelerin kendilerine ayrılan üretim kotasını taşıp taşmadıklarının denetlenmesi kolay olmadığı

için, satış kartelleri yoluyla sürüm bir merkeze bağlanmış olur. Satış için çoğu kez limited ortaklık biçiminde bağımsız bir birim oluşturulur. Böylelikle üye işletmeler, piyasa ile dolaysız bağlarını koparmış olurlar ve satışlarını, sadece bu merkez aracılığı ile yürütürler. Bu tür karteller, daha çok üretimin geniş çapta standardize edildiği demir, çelik, kömür gibi sanayi dallarında görülmektedir.

Kartellerin asıl önemli olanları, etkileri uluslararası pazarlara dönük olan «uluslararası karteller»dir. Bu karteller, eylemlerini anlaşmazlık konusu olan uluslararası pazarlardaki rekabetin sınırlandırılmasına yöneltirler. Bu anlamda bir kartelin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için ya etki edilmek istenen pazarların çeşitli hukuk düzenlerini kapsaması, ya da kartel üyesi işletmelerin aynı hukuka tâbi olmamaları gerekmektedir.

Az gelişmiş ülkeler, tipik dışsatım pazarları oldukları için, uluslararası karteller, eylem alanı olarak az gelişmiş ekonomileri seçme eğilimindedirler. Uluslararası karteller, dış satım ülkelerinin özel koruma ve özendirmelerinden yararlanırlar. Çünkü kendi işletmelerinin uluslararası piyasalarda tutunmaları, dış satım ülkesine sadece ekonomik yararlar sağlamakla kalmaz, o ülkenin kuşkusuz siyasal gücünü de arttırırlar. Bunun için de ülkelerinde sınırlı anti-kartel kuralları düzenlemiş ülkeler bile, dış satım kartellerini her zaman korumuşlardır.

Dışsatım kartellerinde, kartel ülkesi dışsatımcıları, alacakları kararlarla malların yabancı pazarlarda daha ucuz ve daha elverişli koşullarla satılması amacını güderler ve böylece dışsatımcılar özendirilmiş olurlar. Bunlar iç pazar için koyacakları özel koruyucu hükümlerle, üye kartellerin bulunduğu ülkeleri uluslararası rekabeti geniş oranda sınırlandırırlar ya da ortadan kaldırırlar. Dışsatım kartellerinin başarı sağlayabilmelerinin koşulu, kuşkusuz ulusal üretimleri yetişmeyen geri kalmış ülke pazarlarının bulunmasıdır. Bu nedenle uluslararası kartellerin az gelişmiş ülke pazarlarına yöneliş-leri önem kazanmaktadır.

Dışalım kartellerinin yaptıkları da, aynı tutumun dış alıma uygulanmasından ibarettir. Bu karteller de, üye işletmelere dış alımın belirli ülkelerden yapılmasını, öteki kimi ülkelerden mal alınmamasını dikte edebilirler.

Bu nedenlerle serbest ticaret ve bu yoldan sağlanması düşünülen serbest rekabet, sadece resmi organ ya da ülkelerin gümrük duvarları çekmeleri yada dışalıma kota ve miktar sınırlamaları ve benzeri önlemlerle değil, büyük işletmeler arasındaki uluslararası karteller yoluyla da etki altına alınmaktadırlar. Örnekleri görüldüğü gibi, ülkeler arasında gümrük birlikleri kuruluşunda da, söz gelimi Avrupa Ekonomik Topluluğu üyesi olan ülkelerden birinin piyasasına egemen olan bir dışalım karteli, yerli üretimin gümrük sınırlarının kaldırılmasıyla fiatının düşmesini önlemek için, dışarda.ı satın alınan malları yerli üretim fiatına satın alabilmekte ve böylece gümrüklerin kaldırılmasıyla umulan fiat ucuzluğunu önleyebilmektedir. Bunun gibi, bir dış satım karteli de, dış satım fiatını düşürmeyerek, kaldırılmış olan dışsatım gümrüğünün farkını üyelerine mal edebilmektedir.

Prof. Ali Sait Yüksel

KART, Musa (Konya 1954). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da yaptı. Aynı kentte Devlet Mühendislik Mimarlık Akademisi'nde yüksek öğrenim gördü. Öğrencilik yıllarında Ankara'da yayınlanan basın organlarında karikatüre başladı (1975). *«Milliyet»* gazetesinin günlük mizah sayfasında uzun süre karikatür ve vinyetler çizdi. *«Sanayi 76»* konulu karikatür yarışmasında Başarı Ödülü ve Özel Ödül kazandı (1976).

KARTOĞLU, Ümit (Zonguldak - 1956). Karikatürcü. Trabzon Tıp Fakültesi'nde öğrenim görmekte olan sanatçı, ilk karikatürünü *«Girgir»* dergisinde çizdi (1976). Ankara'da bir kişisel sergi açtı (1978). Bir süre Amerika'da bulunan Kartoğlu, *«Direniş»*, *«Doğuş»*, *«Yeni Tandırbaşı»*, *«Sanat ve İnsan»* dergilerinde karikatürler çizdi. İzmir Tabib Odası'nın *«Sağlık Sorunları»* karikakatür yarışmasında Başarı Ödülü kazandı (1977).

KASAP Teodor (Kayseri. 1835 İstanbul. 1905). Karikatürcü, gazeteci. 1846'da İstanbul'a geldi. Kırım Savaşı sırasında gittiği Fransa'da ünlü romancı Aleksandr Dumas'nın yazmanlığında bulundu. İstanbul'a döndüğünde daha önceleri Rumca, Ermenice ve Fransızca yayımlanan *«Diyojen»*i çıkardı (24 kasım 1870). *«Diyojen»* Türkçe yayımlanan ilk mizah gazetesidir ve basılı mizahımızın ilk basamağını oluşturur. Gazete 184 sayı yayımlanabilmiş, bu süre içerisinde dört kez kapatılmış (14 aralık 1870, 4. sayı ilk kapanış; 6 nisan 1871, 14. sayı ikinci kapanış; 25 mayıs 1872, 123. sayı - üçüncü kapanış; 12 mart 1876, 184. sayı tümüyle kapanış). *«Diyojen»*de çalışanlar; 4 ve 14. sayılardaki kapanışlar karşısında, 24. sayıyı mizahsal bir yaklaşımla «23+ 1» biçiminde numaralandırdılar.

Gazeteyi kapatan devrin sadrazamı Şirvanîzade Rüştü Paşa ise, ilk kez bir mizah gazetesi kapattıran kişi olarak tarihe geçecektir. *«Diyojen»*in yazı kadrosunda Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik ve Molière'in «Les Fourberies de Scapin» (Ayyar Hamza)-ini çeviren Ali Bey de yer almışlardı. Teodor Kasap Efendi *«Diyojen»* dışında; *Hayâl»* (1871) ve *«Çıngıraklı Tatar»* (1872) adlı dergiler de çıkardı *«Hayâl»* dergisinde çıkan bir karikatüründen dolayı üç yıl hapis cezasna çarptırılan (1877) Teodor Kasap, Abdülhamid'in izniyle hapisten çıkınca İstanbul'dan kaçar. Birkaç yıl sonra İstanbul'a dönmesine izin verilir ve yaşamının sonuna değin sürdüreceği *«Mabeyn Kütüphaneciliği»*ne atanır. *«İstikbâl»* adlı bir de gazete çıkaran Teodor Kasap Efendi, baskıcı yönetimlere karşı soylu direnişler gösteren ve savaşım veren tüm mizahçılar için bir yol gösterici sayılmalıdır.

Semih Poroy

Kasır Savunmalı olarak yapılmış saray. Derebeylerin şatoları da bir anlamda kasır'dır.

Kasnak Enli Çember, Mimarlıkta, bir kubbenin üzerine oturtulduğu çember, kare ya da çokgen planlı bölüme kasnak denir.

Kaşane Osmanlıcada sözlük anlamı yuva-ev demektir. Büyük, süslü, harcamdan kaçınılmamış yapıların (genelde evlerin) tanımlanmasında kullanılır.

Kaşgarlı Mahmut, Kaşgarlı Mahmut'un kimliği konusunda elimizdeki tek yapıtı Divan-ü Lügat-it Türk'te kendi söylediklerinden başka bir bilgi yok. Yapıtının gerek önsözünde, gerek, «Kaşgar, Barsgan» gibi konulardan sözederken kendisi hakkında verdiği bilgileri toplayınca ortaya çıkan kimliği şu oluyor:

— «Muhammet oğlu Hüseyin, Hüseyin oğlu Mahmut»...

— «Abul: Bizim ilde (Kaşgar'da) bir köy edı.»..

— «Bu şehir (Barsgan) Mahmut'un babasının şehridir»...

Açıkça anlaşılıyor ki Mahmut'un babası Hüseyin ve dedesi Muhammet Barsgan'lıdır. Aile sonradan Kaşgar'a göçmüş, Mahmut orada doğup büyümüştür.

— «Ben onların (Türklerin) en uz dillisi, en açık anlatanı, soyca en soylusu, en iyi kargı kullananarı, akılca en incesi...» diyor. Karahanlı hanlarından sözederken de «Bizim atalarımız olan beyler» diyor. Belli ki Karahanlılar hanedanından imiş. (Belki de Tavgaç Uluğ Hasan Buğra Karahan'ın yeğeni.) Bununla birlikte:

— «Onların (Türklerin) kentlerini, çöllerini baştanbaşa dolaştım. Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız (...) boylarının dillerini, kafiyelerini belleyerek yararlandım. Öyle ki bende onlardan her boyun di-

li, en iyi yolda yerleşmiştir. Ben onları en iyi biçimde sıralamış, en iyi düzende düzenlemişimdir.» gibi dediklerinden anlıyoruz ki yalnız kendi soyunu değil bütün çevre Türklerini de çok iyi tanıyor. Nitekim çağının Türk illeri ile komşularının coğrafyasını gösteren bir haritayı da kendine göre çizip yapıtına eklemiştir. Burada bir yanlışlığı düzeltelim: İlk Türk Haritası Piri Reis'in değil Mahmut'un bu ilkel haritasıdır. Ve bu haritadaki dünya yuvarlaktır.)

Doğum ve ölüm yıllarını bilmiyorsak da yaşadığı yılları kendisinden öğrenmekteyiz:

— «Şu kitabı yazdığımız 466 yılı «Timsah Yılı»dır. Kitaba 464 yılının Cemaziyelevvel başlarında başlandı, dört kez yazıldıktan ve düzenlendikten sonra 466 yılının Cemaziyelahir'inin 12. günü bitmiştir»

— «Şu kitabımı kutsal peygamber postunda oturan Haşim soyundan. Abbasilerden imam bulunan ulumuz, efendimiz Ebül Kasım Abdullah (müminlerin emrini ve Tanrının halifesi Muhammed-ül Muktedi biemrillah'ın oğludur) katına armağan ettim.»

Görüldüğü gibi bir Karahanlı soylusunun görebileceği en süt öğrenimi tamamladıktan ve onca Türk illerini bir araştırmacı titizliğiyle gezdikten sonra Bağdat'a göçüp yapıtını 10 Şubat 1072/74 yılında Halifeye sunmuştur. O yıllarda olgun, yaşını başını almış bir bilgin olduğu besbelli. Nerede ve ne zaman öldüğünü ise elbet kendisi yazamazdı. Fakat bu yüzyılın sonlarına doğru ölmüş olmasından daha doğal ne olabilirdi. Demekki Kaşgarlı Mahmut II. yüzyıl da yaşamış bir Türk bilginidir.

Araştırma daha geniş tutulsa da Mahmut'un kimliği konusunda bu özete eklenebilecek çok bir şey yok. Fakat pek önemli olmasa da kimi yabancı yayımların bu konudaki bir yanlışlığını da düzeltmeden geçmeyelim:

Kaşgarlı Mahmut asla Uygur Türklerinden değildi. Gerçi yazdığı öteki Türk uluslar, gibi, hattâ onlardan çok Uygurları da yurtları, gelenek ve kültürleriyle yakından tanır. Fakat kitabının başından sonuna dek Uygurları aşağıladığı ölçüde yabancı ulusları bile aşağılamaz. Gerçi aşağılamasının nedeni Uygurların «kâfir» oluşudur. Fakat açık ya da örtülü olarak karşı herhangi bir yakınlığını gösterecek tek bir sözüne raslayamayız. Tersini kanıtlayacak örnekler ise pek çok. Bir örnek:

Kelngizleyü aktımız

(Sellerleyin aktık)

Kendler üze çıktımız

(Kentler üstüne çıktık)

Furkan evin yıktımız

(Taşınakların yıktık)

Burkan üze sıçtımız

(Putlar üstüne sıçtık)

Bir başka ilginç sorun da şu: Kutatgu Bilig'i yazan Yusuf da Mahmut'la aynı yıllarda, aynı yörede (Balasagun) ve aynı çevrede (Karahanlılar sarayında Hashacip) yaşadığı halde bu iki bilgin arasında hiçbir ilişki yok muydu? Yazık ki bu sorunun da hiçbir yanıtı yok.

Bilimsel Kişiliği: Çok daha önemsiz konularda bir alay ayrıntılı bilgiler veren Arap, Acam, Osmanlı Kaynakları Mahmut'la ilgili hiçbir bilgi vermiyor. Kendisi de bu bilgileri vermeseydi bile bıraktığı yapıt, kişiliği konusunda yeterli ve güçlü bir tanıktır:

Mahmut'un ataları Karahanlılar, onun bir bilgin kişiliği ile ortaya çıkışından yüz yıl kadar önce —en azından geleneğin savlarına göre— İslamlığı Araplardan değil İranlılardan almışlardı. Kaldı ki 11. yüzyıl müslüman Türklerinin din yoluyla gelen Arap kültüründen belki daha çok İran kültürüne bağlanmaktan başka yolları yoktu. Mahmut da Türk, Fars ve Arap dil ve kültürleri ile en üst düzeyde yetişmişti. Fakat bu yabancı etkilerin altında ezilmedi, Türklük onurunu ve benliğini eritmedi. Arap ve Acem asimilasyonu karşısına hazırlıklı ve bilinçli olarak dikildi. Kendinden dört yüzyıl sonra gelecek olan Ali Şir Nevai'den daha bilinçli ve kapsamlı olarak.. Yalnız dili değil ulusallığı, yurdu, kültürü ve edebiyatı ile Türk'ü Arap'a ve Acem'e karşı öne geçirdi, başa aldı:

On birinci yüzyılda böyle yazıyor bir adam ve bunu çağının Arap halifesine sunuyor. Gerçi o yüzyılda bütün islam ordularının komutasında egemen olanlar genellikle Türk komutanları idi. Fakat bir bilgin'in görüşlerini yalnızca bu askeri görüntüye bağlayamayız. Bu önemli bir etken olsaydı Selçuklu ve Osmanlı Türk padişahlarına bunları söylemek daha kolay olurdu. Bu yüreklice bir direniştir.

Kaldı ki Mahmut'u Mahmut eden yalnızca bu Türklüğü değildir. Dediklerini lafta komamış, bilgisi ve belgeleriyle kanıtlamıştır. El attığı alanlarda Türk dilinin, edebiyatının, kültürünün ilk otoritesi olmuştur.

Mahmut, Türkçeden Arapçaya bir sözlük yazdı. Buna Türkçenin bir sözlüğü denebilir mi? Denir. Çünkü madde başı sözcüklerle sözler Türkçedir, açıklamaları Arapçadır. Kaldı ki her madde açıklanırken verilen örnekler de Türkçedir. Ve gerçi sözlük Arap alfabesinin harf sırasına göre düzenlenmiştir. Bütün bunlarla birlikte Türkçenin sözcükleri birer birer bu biçimde açıklayan ilk kitap budur. Türkçenin bir sözlüğünün yazılması gereksinmesini bundan sekiz yüzyıl sonra Tanzimat yazarları belirteceklerdir. Bunun için Kaşgarlı Mahmut, Türkçenin ilk sözlüğünü yazan bilgindir.

Türkçe sözcükleri Arapça kurallara göre düzenlerken bu sözlük bilgini, Türkçe'nin kurallarını da saptayıp uzun açıklamalarla kitabına geçirmiştir. Böylece Türkçenin ilk dilbilgisi (gramer) kitabını da yazmıştır. (Bu dalda Kitab ü Cevahir -in Nahvî fi Lügat-it Türk) adlı ayrı bir kitap da yazdı.) Bunun için Türk dilinin ilk dilbilgisi (gramer) kitabını da Mahmut yazmıştır.

Kaşgarlı Mahmut, benzer çabalardan sekiz yüzyıl önce Türkçenin ilk sözlüğü ile dilbilgisi kurallarını yazıya geçirmekle kalmadı. Her sözü açıklarken gerektikçe tarih, coğrafya, mitoloji, folklor, din vb. konularda zengin bilgiler de aktarıyor. Yapıtı bu tür ansiklopedik bilgilerle dopdoludur. Bunun için o, ilk ansiklopedi yazarımızdır.

Bir çok sözcükleri açıklarken «şu örnekte de gelmiştir» diyerek hemen her konuda sayısız şiir örnekleri ve üç yüze yakın «sav» (atasözü) örneğini yazıya geçirmiştir Bunların hemen hepsi İslamlık öncesi Türk edebiyatının sözlü ürünleridir. Mahmut bunları il il kendisi gezerek Türk ağızlarından derlemiştir. Bu nedenle Türk edebiyatının ilk antolojisini de o yazdı. Bu ürünlerin dışında İslamlık öncesi Türk edebiyatı hakkında, özellikle yazıya geçmemiş sözlü ürünler hakkında pek öyle bilimsel bilgilerimiz olmadığını düşünebilirsek Türk'ler hakkında ilk derlitoplu ve sağlam kaynağımızın Kaşgarlı Mahmut olduğunu anlayabiliriz.

Mahmut, bütün bu bilgileri bize verirken alabildiğine gerçekçidir. Öylesine ki günümüzde «müstehcen» sayılan konuları bile adlı adınca söylemekten, çağının ahlâk ölçülerini en açık örnekleri ile sergilemekten çekinmez. Bu nedenle de bilgilerini bir feylesof gibi eğip büğmez.

Mahmut'un iki yapıtı var: 1) Buraya kadar verdiğimiz bütün bilgilerin kaynağı olan ***«Divan ü Lügat-it Türk,»*** 2) ***«Kitab ü Cevahir-in Nahvî fi Lügat-it Türk»***

İkinci kitap bugün elimizde yok. Bu yitik kitap konusunda öğrenebildiğimiz bilgileri de elimizdeki kitabından alıyoruz: (Nahivle ilgili kurallar) için ayrıca bir kitap yazarak adını ***«Kitab ü Cevahir-in Nahvi fi Lügat-it Türkî»*** koydum diyor. Demek ki biri daha çok sözlük, ikincisi dilbilgisi olmak üzere, Mahmut Türkçe ile ilgili iki kitap yazmış.

Divan ü lügat-it Türk: Mahmut'un elimizde bulunan tek yapıtı Divan ü Lügat it Türk'tür. Onun da yazık ki kendi el yazısı ile olan özgün yazması değil, ace-

mi bir yazıcının (Save'li Mehmet'in) çektiği bir kopyasıdır elimizdeki. Şöyle bir yazı var kitabın sonunda: «Sav'lı, sonra da Şam'lı Mehmet bin Ebi Bekir İbni Ebil Feth, bu kitabı asıl nüshasından çektiği gün 664 yılı Şevvalinin 27. pazar günü idi. Kaşgarlı'nın el yazısı ile özgün yazmanın son parçasının suretini alıyorum» Mahmut'un kendi yazması elde yok.

Fakat bizim bu Save'li Mehmet'e teşekkür borcumuz var. Mahmut'un bu Türkçenin ilk sözlüğü, ilk dilbilgisi, ilk ansiklopedisi, ilk edebiyat antolojisini bize ulaştırdığı için.

Antepli Ayni'nin gördüğü, Kaşgar'dan Mısır'a göç eden Alim ibni Muhammed gibi, bu Hayyan gibi bilginlerin okuduğu, Kâtip Çelebi'nin Keşvizzünun'una yazdığı kitap işte bu yazmadır. Sonra unutulup gitmiş. Fakat İkinci Meşrutiyet, kitapları ortaya çıkarmaya başlayınca Sahaflar Çarşısı'nda Kitapçı Bürhan Efendi, Maarif Nazırı Emrullah Efendi, bir kitabı otuz altına satmak istemiş. Devlet bu kitabı almamış, Ali Emiri Efendi otuz altın ve üç altın (komüsyon) vererek satın almış.

Demek o zamanların başbakanları böyle işlerle uğraşırlarmış, Talât Paşa, Kilisli Rifat'ın gözetiminde basılması için Ali Emîrî Efendinin onayını aldırmış. Böylece ***Divan ü Lügat-it Türk*** 1915-17 arasında üç cilt olarak basılmış. Bu tarihten sonra Batıda - Doğuda, yerli yabancı araştırmacılar arasında bu kitap bir olay oldu. Sonunda Türkiye'de Türk Dil Kurumu'nun Besim Atalay'ı ***Divan ü Lügat-it Türk***'ün tıpkı basımını, bir dizin (indeks)ini ve tam çevirisini bize ulaştırdı. (Biz de bu çeviriyi temel aldık.)

Bu kitabın önemi şu: Bugünkü Türkiye'de tarihsel birikim üstüne düşünenler için Orhun Yazıtları ve Uygur Metinleri'nden daha önce ve daha önemli bir belgesel yapıttır. Sözlü Türk edebiyatının ilk ve en eski tek kaynağıdır. Türklerin İslamlık öncesi konularında sözü olacaklar, bu yapıtı ve onun yazarı Kaşgarlı Mahmut'u incelemeden işe başlayamazlar.

Ali Çiçekli

Kâtip Çelebi (İstanbul 1609 / İstanbul 1657) : Bilgin. Asıl adı Mustafa'dır. Hacı Halife diye de anılır. Medrese öğrenimini tamamlamadan 1623'de divan kalemlerinden birine kâtip oldu. Orada hesap kurallarını ve siyakat yazısını öğrendi. Silâhtar olan babası ile Bağdat seferine katıldı. Dönerlerken babası Musul'da öldü (1626). 1628'de İstanbul'a gelen Kâtip Çelebi, tanınmış bilginlerin derslerine devam etmeye başladı. Arada gene seferlere katılıyor ve ordunun defterlerini tutuyordu. On yıl süren ordu hizmetinden ayrıldıktan sonra Hicaz'a giderek hacı oldu (1633-1634). Yakın akrabalarından birinin ölümüyle mirasa konan Kâtip Çelebi eline geçen parayla büyük bir kitaplık kurdu. Yine medrese derslerine devam ederek bilgisini ilerletti ve eserlerini yazmaya koyuldu. Arapça ve Farsça'dan başka, Batı kaynaklarından yararlanabilmek için Fransızca ve Lâtince öğrenmişti.

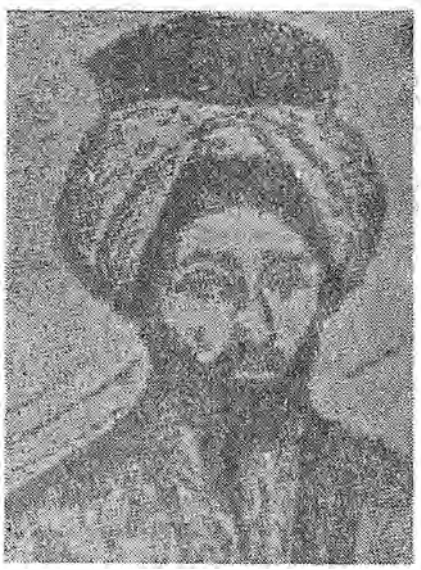

Katip Çelebi

Tarih, coğrafya, bibliografya, toplumbilim, denizcilik alanlarında ve daha başka çeşitli konular üzerinde batılı bir anlayışla değerli eserler yazdı. Otuza yakın eserleri arasında en ünlüsü yirmi yılda tamamladığı, islâm yazarlarının on beş bine yakın eserini incelediği, «şüpheleri gideren kitap» anlamındaki ***Keşfü-z-Zünun*** adlı Arapça bibliografya sözlüğüdür. Tanınmış eserleri arasında, dünyanın yuvarlaklığı üzerine kanıtlar sunan, Japonya adalarından Irak sınırına kadar olan ülkelerin coğrafyasını, bitki ve hayvanlarını anlatan ***Cihan-nümâ*** (cihanı gösteren), 1592-1654 arası Osmanlı olaylarını inceleyen Fezleke (özetleme) Türk - Osmanlı denizcilik tarihini, eski kaptanları, korsanları, deniz savaşlarını konu alan ***Tuhfetü'l-Kibar fî Esfâri'l Bihâr*** (deniz seferleri hakkında büyüklerin armağanı), zamanında tartışma konusu olan din, ahlâk, toplum ve töre sorunlarını ele alan ***Mizanü'l-Hâk fi İhtiyari'l Ahakk*** (en doğruyu seçmek için Hak terazisi) adlı kitapları bulunmaktadır. Bunlar birçok Batı dillerine çevrilmiştir.

Kâtip Çelebi, Batı'ya ilk pencereyi açan kişidir. Devrinin çok ilerisine gidebilmiş uyanık bir ülkü adamıdır. Bilimsel bir metodla objektif çalışmıştır. Kendisinden önce, edebiyatı ve üslûbu ön plana alan tarih anlayışından ayrılmıştır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda klasik Türk nesrinin ortak özelliği olan süslü, sanatlı, secili ağır yazılara hemen hemen hiç yer vermemekle de dil anlayışının bilinçli örneklerini göstermiştir.

Kâtip Çelebi hakkında 1957'de Türk Tarih Kurumu tarafından ayrıntılı ve geniş bir inceleme yayımlanmıştır.

Serhat Kestel

Katma Protokol: Yaptığı anlaşmalarla Türkiye, AET ile giderek bir gümrük birliğine varma yükümü altına girmiştir.

Kurulacak bir gümrük birliğinde yalnızca gümrük ve benzeri eş etkili vergilerin değil, serbest ticareti sınırlandırma etkisi gösterebilen bütün engellerin (bu arada dış alım kotaları ve miktar kısıtlamalarının da) kaldırılması ve sonunda ortak bir gümrük tarifesine ulaşma amaç edilmektedir. Katma protokolle de Türkiye - AET arasında kurulacak gümrük birliğinin bunlara paralel temel öğlerinin gelişimi, belirli bir otomatizme (takvime) bağlanmış bulunmaktadır. Bu bağlantı, AET yetkililerinden Emil Noel'in bir konuşmasında da açıkça kurulmuştur: «Türk endüstrisinin temsilcileri... plânın uygulanabilmesi için, gerektiğinde Türkiye'nin tek yönlü olarak gümrük vergileri veya kotalara gitmesi gerekebileceğini söylemişlerdir. Böyle formül kabul edilemez. Birliğimizin temellerine aykırıdır»

Gümrük birliğinden söz edebilmek için, üyelerin öncelikle aralarındaki gümrük ve benzeri eş etkili vergilerini kaldırmaları gerekmektedir. Türkiye ile AET arasındaki gümrük birliği uygulaması geçici bir anlaşma ile daha 1.9.1971'de (ve hukuken 1.1.1973'ten itibaren) başlatılmış bulunmaktadır. Tarım ürünleri ile AKÇT (Avrupa Kömür Çelik Topluluğu) ürünleri birlik kapsamı dışında bırakılmıştır.

Gümrük vergilerinin kaldırılması yükümünün AET ve Türkiye açılarından görünümleri şöyle özetlenebilir:

a) AET yönünden: Kural olarak AET, katma protokolün yürürlüğe girişi ile birlikte Türkiye'den ithal edeceği bütün sınai ürünlerin gümrük vergi ve eş etkili resimlerini kaldırmaktadır (Kt. P. 9); ancak belirli tekstil ürünleri (pamuk iplik ve dokumaları ile belirli halılar) bu kuralın dışında bırakılmıştır.

Tekstil ürünleri için gümrük indirimlerine 1973'te (Kt. P.un yürürlüğe girişinde % 25 oranla başlanmış ve bunlarla ilgili gümrüklerin aynı oranlarla 1977, 1981 ve

sonuncusu 1985'te kaldırılması öngörülmüştür. Ancak topluluk bu istisnalar için sembolik kotalar açmış ve sözü edilen gümrük indirim planının da kota dışı ithalata uygulanmasını kararlaştırmıştır. Petrol ürünleri için de benzer kota yönetimi konulmuştur. Bunlara göre, (sonraki artırımlarla) pamuk ipliğine 500 t., pamuklu dokumaya 1000 t. ve dokumaya 2190 t., petrol ürünlerine 340.000 t.luk yıllık kotalar açılmıştır.

Basit tekniği gerektirdiği için elemeği ucuz olan kalkınma çabasındaki ülkeler, ilk sınai ihraç ürünü olarak hararetle tekstil dalına sarılırlar. Bu günün hatırı sayılır tekstil ihracatçısı ülkeler arasında Hindistan, Pakistan, Güney Kore, Çin, Mısır, Sudan, Taiwan gibi ülkeler de vardır.

Türkiye'de Dünyada en çok pamuk üreten 5 ülkeden biri olarak, AET ülkelerinin bilinçli biçimde iş gücü ve sermavelerini giderek daha produktif dallara kaydırdıkları, katma değeri düşük bu sanayi dalının gelişimini II. ve III. plan dönemlerinde aşırı derecede teşvik etmiştir. Türkiye'nin tekstil konusunda, özellikle AET'ye yönelteceği ihracat umutlarının bu güne kadar geçirdiği serüven ve AET yanının bunu engelleyici önlemlerinin öyküsü ayrı bir alt başlığı oluşturacak kadar ibret vericidir

Türkiye tekstil ürününü genellikle pamuk ipliği olarak ihraç ettiğinden bu daldan en az döviz sağlayan ülkeler arasındadır. 1976 yılında yapılan tekstil ihracatının % 60'ını oluşturan pamuk ipliği yerine Türkiye ham bez ihraç edebilseydi iki kat, mamül bez ihraç edebilse, 5 ve konfeksiyondn 10 kat daha fazla döviz kazanabilecekti.

Türkiye'nin yıllık tekstil ihracat potansiyeli, AET'nin Türkiye'den yaptığı ithalata zaman zaman kısıtlamalar koymasının gerekçesini oluşturacak önemde değildir. Türkiye'nin (1976) 5,9 bin/tonluk pamuklu dokuma ihracatının 2,7 bin tonu (% 46'sı) AET ülkelerine yapılmıştır; bu miktar AET'nin toplam ithalatının sadece % 0.6'sının karşılığıdır. Türkiye'nin pamuk ipliği ihracatının % 94'ü olan 78 bin tonu AET'ye yapılmıştır ki, bu da toplam AET ithalatının % 24'ünden ibarettir.

Dışa bağımlılığın hiç olmayacağı ya da en az düzeyde bulunacağı umulan bir sanayi dalının bile böylesine dövize bağımlı olması gerçeği karşısında, kurulu sanayii düşündürücü ve böyle bir sanayi yapısını pekiştirmeye yönelen katma protokolun mekanizması tedirgin edici olmaktadır

Ankara anlaşması ile kurulun, ekonomik işbirliğimizin güçlü partneri AET'nin ithalat ve ihracatı bile ucu ucuna basa baş gelebilen bir sanayi dalı ürünlerinin ihracatına karşı periyodik biçimde yinelediği engelleyici önlemler, güçlü yan'ın «nalıncı keseri politikası»nı nasıl şaşmaz araç ettiğini ortaya koymaktadır. Üstalık tekstil AET'nin ihraç şansına eren mala kısıtlama getirme eğiliminin tek somut örneği de değildir. İngiltere'nin Türkiye'den iplik ithalatını durdurmak için kullandığı gerekçeyi bir başka dönemde bir başka ürün için söz gelimi Almanya'da bir «makarna» ihracatı ya da «salça» ihracatı için kullanabilmektedir. O «salça»yı ki, Yunanistan AET'ye gümrüksüz, Portekiz % 12.6 gümrükle sokabilirken, Türkiye ancak % 18 gümrük duvarını aşarak ihraç edebilmektedir.

Öte yandan Türkiye'nin asıl ihraç potansiyeline sahip bulunduğu ve (AET'ye yapılan ihracatın da % 55-60'ını oluşturan) tarım ürünleri, tamamen gümrük birliği dışında tutulmuştur (Katma protokol m. 34. 22 yıllık geçiş dönemi sonunda, yani ertelemeler olmassa ancak 1995'te Türk tarım ürünlerinin AET içinde serbest dolaşımını yeni kurala bağlanabileceğini öngörmektedir).

Katma protokode, Türk ekonomisinde böylesine yer alan tarım ürünlerinden bir bölümü için, gümrük indirimlerini öngören bazı kotaların saptanmasıyla yetinilmiştir. AET ile ticarete konu klasik 4 üründen tütün ve kuru üzüme gümrük muaflığı tanınmış, kuru incire sadece % 3 oranında (ad-kolorem) vergi konulması bu verginin de yıllık % 1'lik oranlarla 3 yıl sonunda kaldırılması, fındıkta da 21. 700 t.luk kota açılması öngörülmüştür. Ötünleri saptayan (ve listedeki 83 alt pozisyon üründen 33'üne % 100, 13'üne % 60 ve ötekilere % 50 gümrük indirimi tanınmış bulunmaktadır. Bu listede ihraç ürünü olarak ilk sıralarda yer alanları da genellikle tütün, kuru incir çay ve bağırsak olmaktadır. Tanınan ödünlerden 30 pozisvonda hemen hemen hiç bir ihracat olmamıştır; başka deyişle bu ürünler aslında Türkiye için ihraç potansiyeli bulunmayan ürünlerden oluşmakta idi. (söz gelimi Fıskan cevizi, kakao, Vanilya, Brezilya Cevizi, Avakado armudu gibi).

Türkiye'nin asıl ihraç potansiyeline sahip bulunduğu meyve sebze, konserve, şeker surup ve melas, zeytinyağı, şarap ve alkollü içkiler, dokuma için bitkisel lifler, kağıt hamurları gibi (Türkiye'de sanayi ürünü sayılmasına karşılık, AET tasnifinde tarım ürünü sayıları) bir dizi ürün tarım alanının gümrük birliği dışında bırakılması sonucu ödün konusu yapılmamışlardır.

Gümrük indirimi yönünden Türkiye'nin yükümleri: Türkiye AET ile ticaretine konu olan malların yarısını kapsayan (% 50'si) listedeki malların gümrük ve eş etkili resimlerini % 10'arlık indirim lerle 12 yıl sonunda (1985'te) tamamen kaldırmayı kabul etmiştir. Bu mallarla ilgili olarak bu güne kadar yapılan indirim (1973 ve 1976'da) % 20 oranını bulmuş ve 1978'de yapılması gereken üçüncü % 10-luk indirim (Kt. P. m. 60'a göre) ertelenmiştir.

Aslında bu listeler ciddi inceleme fırsatı verilmeden, üç aşağı beş yukarı pazarlıkla saptanmış ve kural olarak ya «kendini kurtaracağı» umulan, ya da «feda edilmiş» sanayi dallarından oluşmuştur.

Kendini «kurtarabilecek olanlar» bir yana, bu anlamda feda edilmiş sanayi dalları arasında «optik alet ve cihazlar», «madeni müstahsalar ve mühimmat»ın tamamına yakın bölümü. Kimya sanayi ve petro kimya ürünleri ile kağıt ve kağıt ürünleri ve kağıt üretimine yarayan maddelerin 3/4'e yakın bölümleri, gemi yapımı makine üretim, elektronik ve elektrik sanayilerinin (yani «makine yapan makine sanayii» dallarının) yarıya yakın bölümleri de vardır.

İthalat konusu malların daha az bölümünü (% 45'ini) içeren ikinci bir listedeki mallarla ilgili sanayiin koruma süresi (ilk üç kez % 5'lik sonraları % 10'arlık indirimlerle) yirmi iki yıla kadar uzatılmış ve böylelikle bunlara ait gümrüklerin 1995'te tamamen kaldırılması planlanmış bulunmaktadır. Bu listenin mallarının gümrükleri halen % 5'erden (1973 ve 1976'de) % 10 oranında indirilmiş bulunmaktadır.

Liberasyon Kotaların kaldırılması): Gümrük birliğinin ikinci önemli koşulu üye ülkeler arasındaki dış alıma uygulanan kota ve benzeri miktar kısıtlamalarının kaldırılmasıdır. Ödemeler dengesini sağlamada güçlük çeken hemen bütün kalkınmakta olan ülkeler için önemli bir sorun olan «liberasyon» yükümü (yani dışsatımı kota, hatta müsaadesi gibi her türlü idari kısıtlamalardan arındırma yükümü), böylelikle gümrük birliğinin temel unsur olmaktadır.

Katma protokole göre (m.24) AET yürürlüğe girişle birlikte Türkiye'den yapacağı dış satıma uygulamakta olduğu bütün miktar kısıtlamalarını kaldıracaktır. (ancak AET ham ipek ve ipek böceği kozaları dışsatıma, gereğinde kota uygulama hakkını saklı tutmuştur. Görüldüğü gibi bu istisnalar içinde aslında tekstile yer verilmemişti. Oysa AET-Türkiye ilişkilerinde dönem dönem karşıya çıkan başlıca sorun Türkiye'nin şu sırada tek ciddi ihraç ürünü olan tekstile AET tarafından konulan kısıtlamalar olmaktadır).

Türkiye ise, protokol yürürlüğe girince (1967 dışsatım veri'leri temel alınarak)

dışsatımın %35 lik liberasyon oranını konleri halen % 5'erden (1973 ve 1976'da daha liberasyon listesinden çıkarmayacak) ve bu oran üç yıl sonra %40'a (ki 1976'da yapılmıştır), sonra da kademeli olarak (1981 de %45'e 1986'da %60'a ve 1991'de de) %80'e kadar arttırılarak, dışalımı AET'ye karşı serbestleştirilecektir. (Bu gün konsolide listeden dışalımı yapılan mallar bir milyar liraya aşmıştır).

OGT (ortak Gümrük Tarifesine) uyum: Gümrük birliğinin üçüncü temel unsuru birliğe katılan ülkelerin tümü icin —üçüncü ülkelerden yapılacak dış alıma uygulayacakları— Ortak bir gümrük tarifesinin oluşturulmasıdır.

Türkiye, kendi gümrük tarifesiyle AET-nin ki arasındaki farkları belirli bir takvime göre (kural olarak 12 yılda, istisnai listedeki mallar için 22 yılda) AET tarifesi doğrultusunda kaldırarak, son aşamada AET gümrük tarifesini kabullenmek yükümü altına girmiştir. Ancak bu hüküm çerçevesinde olarak 1977'de yapılması gereken % 20'lik uyum 1977'de de —yine Kl. Plm. 60'a göre— ertelenmiştir.

OGT'ye uyum, Türkiye açısından yalnızca AET'ye karşı değil, (bir süre sonra AET'nin sanayi ülkelerini yapılarına uygun olarak nispeten düşük tarifesini aynen benimseme durumunda kalacağı için) aynı zamanda üçüncü ülkelere karşı da bir açılmayı ifade edecektir. Özellikle üçüncü ülkelere karşı açılmanın oranın göstermek bakımından belirtelim ki; aritmetik ortalama yönünden Türk gümrük tarifesi, AET'ninkinden 5 kattan daha yüksek durumdadır (OGT % 9,9 iken Türkiye gümrük tarifesi ortalama % 49,7'dir).

Katma protokol aslında iş gücü sorunları konusunda Türkiye işçilerinin AET ülkelerindeki dolaşımının serbestlestirilmesi dışında etkili bir olanak sağlamamaktaydı. Nitekim Katma protokolün;

— Toplulukta çalışan Türk işçilerine ücret vb. konularda uyrukluktan ötürü ayırım yapılmayacağı (m. 37).

— Sosyal güvenlik yönünden hizmetlerin birleştirilmesine olanak verileceği (m. 39) oturma ve çalışma izinlerinin uzatılmasına —belirli koşullarla— olanak tanınacağı (m. 38) gibi hükümler aslında Topluluk ülkelerindeki fiili durumu, bazı ikili anlaşmaları teyit'ten öte bir anlam taşımıyordu.

Türk işçileri yönünden bunlar içinde asıl önemli olanı, 1.1.1976'dan başlayarak 1986'ya kadar otomatik bir takvim içinde tanınacak serbest dolaşım hakkıydı. Ankara anlaşmasının açık hükümlerine göre, iş gücünün serbest dolaşım hakkının gerçekleştirilmesi sürecinin (Ankara anlaşmasının yürürlük yılından itibaren) 12 yıl içinde tamamlanması gerekiyordu. Ankara anlaşmasından da ciddi bir geri adım olarak, anlaşılmaz bir gerekçe ile Katma Protokol (m. 36) bu serbestliğin ancak 12'nci yılın sonunda başlayabileceğini öngörüyordu. Konu ile ilgili olarak Ankara anlaşmasına ayrı bir ekle konulan «Teati edilen» mektuplarda 12. yılın sonu sayılan 1976 yılının bu sürecini başlangıç değil bitim yılı olarak düşünüldüğü açıkça görülebilmektedir. Katma protokolle işlenen bu olumsuz gelişime rağmen Türkiye 1976 yılını sabırsızlıkla bekleye dursun (ve bu arada, Katma Protokolün Türkiye'nin sanayileşme yapısındaki çarpıklıkları dondurucu etkileri belirli ve takvim çerçevesinde gittikçe yoğunlaşa dursun). AET yanından, benzer gelişimin sosyal alanda da sağlanması istendiğinde durum (ve yorum) birden bire değişiveriyordu. Türkiye'nin serbest dolaşımın gelişmesinde de otomatizmi sağlama çabaları, sosyal gerekçeler ileri sürülerek AET yanınca —tıpkı tarım ödünleri çeşitlendirme görüşmelerinde olduğu gibi— ısrarla reddediliyordu. Sonuçta AET ülkeleri 1976 yılı sonunda, mekanizması açıklanmayan, uygulanılması fiilen olanak dışı bir yönetmeliği ilk dört yılın düzenlenmesi diye kabul ediyordu.

Böylesine oyalayıcı bir sözde «ikinci öncelik» kararını bile uygulamayacağını Federal Almanya, 28.9.1977 günlü bir bildiriyle kendi «İş ve İşçi Bulma Kurumu» merkezlerine duyurmuştur.

Sonuç olarak belirtilebilir ki; Katma Protokolün bu konudaki hükümleri, çeşitli ikili anlaşmalardan ve hele —karşılığında hiç bir ekonomik yüküm öngörülmemiş bulunan— Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesi'nden de geridir.

Katma Protokol (m. 39/1) öngördüğü «aileler yararına hükümleri» Topluluk içinde oturan aile bireyleriyle sınırlandırmıştır. Böylelikle Türkiye'de ayrı oturan aile bireylerine sağlık yardımları ngellendiği gibi, iş kazaları, meslek hastalıkları ve sosyal güvenlik konularında da bunlara olumlu bir katkı sağlanmamıştır.

Öte yandan Katma Protokol (m. 29/2) sigortalılık sürelerinin birleştirilmelerinde Türkiye'de geçen dönemin de hesaba katılmasını üye ülke makamları takdire bırakıyordu; ancak daha —engeç— 1973 yılı sonunda yürürlüğe konulması gereken konu ile ilgili kurallar bile (m. 39), bu güne kadar karara bağlanmış değildir.

Katma protokolün öngördüğü gümrük birliği, Türkiye'nin amaçlanan ana ve ara malları sanayilerinin gelişmesini önleyecektir. Söz konusu olan sadece; İthalât gerek-sinimi girdilerinin % 50'sinin üstüne çıkan döviz kaynakları sınırlanıverince, çarkları da duruveren ve temeli de tüketim malları üretimine dayanan bu günkü sanayiinin korunması değildir. Önemli olan; Katma Protokolun genel yapısı ile belirlediği —birtakım ayıklamalarla— bugünkü sanayi yapısının dondurulmasının önlenmesi ve plânın öngördüğü sanayileşmenin gerçekleştirilmesidir.

Bütün eksik ve sağlıksız koşullarına rağmen Türkiye'de demir-çelik, petrol-kimya, bakır-aleminyum kompleksleri, rafineriler cam, kâğıt, çimento gibi ana ve ara malı üreten, bu nedenle sanayileşmenin somut örneklerini oluşturan sanayiler, Kamu kesimi öncülüğü ile kurulmuşlardır. Bu öncülük ve deneyimden yararlanarak aynı dallara ağırlık veren özel kesim yatırımları da kuşkusuz vardır. Ancak belirtmek gerektir ki; serbest piyasa verileri ve tahrik edilen tüketim eğilimlerine uygun olarak uygulamada asıl yayılma sağlayan sanayi dalları, otomotiv, buzdolabı, çamaşır makinesi, televizyon, radyo gibi ithal girdileri yüksek —gereğinde, korumanın verdiği rahatlıkla iç piyasada tekel fiyatları uygulayabilen— dayanıklı tüketim malları sanayileri olmuştur. Bunların gelişimleri plân hedeflerini de taşmış ve bu açıdan Türkiye'nin sanayileşme yapısını ve öncelikler sıralamasını çarpıklaştırmıştır. Öyle ki plân hedefleri yatırım malları sanayilerinde % 30, ara mallarında da ancak % 60 oranında gerçekleştirilebilirken; tüketim mallarındaki gerçekleştirme % 170 olmuştur. Böylelikle son yılların plân hedeflerinde % 70'lik bir gerileme görülmüştür.

Bilindiği gibi Türkiye, AET ilişkileri çerçevesinde örgütün finansal kurumu olan Avrupa Yatırım Bankası (AYB)'ndan —çoğu kez mali protokolle düzenlenen— krediler de almaktadır. Bunların iki 1964-1969 dönemi için Türkiye'ye 175 milyon hesap birimlik (h.b.: 1,25 dolar) kredi öngörmüş ve kullanmıştır. Toplam 220 milyon h.b.'lik (195'i AET ülkeleri bütçelerinden ve 25'i AYB kaynaklarından) II. Mali Protokol de 1973-11.5. 1976 döneminde uygulanmıştır.

Engeç 1978'de kullanımına başlanması gereken ve 31.10.1981'e kadar yürürlükte kalacak olan III. Mali protokole göre de Türkiye AET'den 310 milyon h.b.'lik (220 milyonu üye ülke bütçelerinden ve 90 milyonu AYB kaynaklardan) kredi alacaktır. Kredinin üye ülke bütçelerinden alınan bölümü 40 yıl süreli (10 yılı ödemesiz) ve % 2,5 faizlidir.

Türkiye'nin 800 milyon dolarlık isteğine karşılık 300 küsur milyonla bağlanan III. Mali protokolün görüşmeleri sırasında,

kredinin 600 milyondan ibaret kalabileceği olasılığının ortaya atılması üzerine AET yetkilileri ile yapılan ortak toplantıda bir Türk sanayici tepki olarak «600 milyon dolar, Türkiye'nin yardımın süresi olan 5 yılda AET ülkelerinden yapacağı dış alımın banka komisyonu bile değildir» demişti.

Prof. Ali Şait Yüksel

Oya Katoğlu'nun bir yapıtı

KATOĞLU, Oya (1940) Ressam. Günümüz Türk resminin ilginç isimlerinden biri olan Oya Katoğlu tanınmış ressam Turgut Zaim'in kızıdır. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin Sanat Tarihi bölümünden mezun olan sanatçı kendi kendini yetiştirmiş ressamlar arasında en başarılılardan sayılmaktadır. Figüratif ve nakışçı resim anlayışıyla büyük ölçüde babası Turgut Zaim'in izinde olmakla eleştirilen Oya Katoğlu ona kıyasla daha gelişkin bir renk ve kompozisyon anlayışına sahiptir. Konularını büyük ölçüde kentlerin kenar mahalle yaşamından ve bu çevre insanlarının günlük yaşam içindeki görüntülerinden alan Oya Katoğlu sabırlı ve titiz çalışmasıyla ve özellikle resminde nakışçı karakterin gerektirdiği titiz işçilikle dikkati çekmektedir.

Kaval, Kaval silme Yarım ya da çeyrek daire kesitli silme. Yarım daire kesitlisine Tam Kaval, çeyrek daire kesitlisine Yarım Kaval denir.

Kavea Antik çağ tiyatrosunda seyircilerin oturma bölümü olan basamaklı bölüme deni

KAVRUK Hasan (1919) Ressam. Resim öğrenimini Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim Bölümü'nde yapan Hasan Kavruk uz-

Hasan Kavruk'un bir yapıtı

manlık eğitimini Paris'te sürdürmüş, yurda döndükten sonra çeşitli eğilimlerde resimler yapmış bir sanatçıdır. Zaman zaman gerçekçi, zaman zaman kübist çalışmalar denemeyen Hasan Kavruk giderek soyut resim çalışmalarına yönelmiştir. Hasan Kavruk'un sanatı üzerine Nurullah Berk şu değerlendirmeyi yapıyor: «Tabiat görüntülerini re- 'en dağları, kirları, çayırları ve kayalıkları hatırlatmakla beraber jeolojik yapıları soyut çizgi ve renk kombinezonları biçimine sokabiliyor. Geometrik, düzenli, simetrik bir soyutluktan çok arızalı, aksamalı, renk bakımından da gitgide yüksek bir klaviyeye çıkabilen bir sanat.

Kavuklu Hamdi (1841 / İstanbul 1911). Tiyatro oyuncusu. Hayalhanei Osmani Kum-

Kavuklu Hamdi

panyası'nı kurarak Şehzadebaşında ve Aksaray'da temsiller verdi. *Çalma Kapıyı Çalarlar Kapıyı, Fettan Çelebi, Talihsiz Delikanlı*, özellikle *İşkilli Memo* oyunlarında güldürü ustalığını ortaya koydu. Ortaoyunu alanında döneminin tanınmış pişekarları Tosun Efendi ve Baba Asım ile oynadı. Özgün tekerlemeler yarattı. Metin And tarafından basıma hazırlanan *Kavuklu Hamdi'den Üç Ortaoyunu* (1962) adlı yapıtta oyunlarından üç tanesi örneklenmiştir.

KAYA, Hasan Cemal (İstanbul - 1944). Ya-

Hasan Cemal Kaya

zar, gazeteci. Yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı. Haftalık *«Devrim»* gazetesinde gazeteciliğe başladı (1969). Bir süre ANKA Ajansı'nda çalıştı. Sonra *«Cumhuriyet»*e geçti. Yazarlık, sekreterlik yaptı. Gazetenin Ankara temsilciliği görevinde bulundu. İç ve dış politika konularında yorum yazılariyle tanındı.

KAYAALP Fethi (1923) İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü hocalarından olan Fethi kayaalp de Ressam çalışmalarındaki ustalığının yanısıra önde gelen bir gravürcü olarak da tanınmıştır. Tahta ve taş baskılarla usta bir teknik uygulayıcı olduğunu kanıtlayan sanatçı büyük boyutlu yağlıboya çalışmalarında da gelişkin bir renkçillk anlayışına sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Günümüz Türk baskı sanatının önde gelen ustalarından olan Fethi Kayaalp, Nurullah Berk'in değerlendirdiği üzere «klasik bir eğitimin sağlamlığıyla, köklü çalışmaların süzgecinden geçmişliğiyle sessiz ve alçakgönüllü araştırmalarıyla kuşkusuz kalıcı ressamlarımızın başında gelmektedir.»

KAYACAN Feyyaz (İstanbul 1919). Öykücü. Orta öğrenimini Saint Joseph Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Paris Ecole Libre des Sciences'da ve İngiltere Durham Üniversitesi ekonomi kurslarında tamamladı. B.B.C. Türkçe yayın servisinde çalıştı.

«Yeditepe», *«Yenilik»*, *«Türk Dili»* dergilerinde yayımladığı ilk hikâyelerinde «İkinci Dünya savaşı Londrasındaki savaş psikozunun insanları şartlayan, yeni davranışlar getiren bütün dolaşık ayrıntılarını, batılı yeni sanat akımlarından aldığı etkiler ve anlatımlarla» (Tahir Alangu) yansıttı. Birbiri ardından çıkardığı dört hikâye kitabında kişiliğini ortaya koydu.

Yapıtları: Şişedeki Adam (1958), *Sığınak Hikâyeleri* (1963 Türk Dil Kurumu Hikâye Ödülü, bas. 1962), *Cehennemde Bir Yusuf* (1964), *Gibiciler* (1967), *Hiçoğlunun Serüvenleri* (ilk kitabındaki öykülere yenileri eklenerek, 1969), *Mutlu Azınlık* (dört kısa oyunu, **1968**).

Kaya mezarı Kayalara oyulmuş mezar. Özellikle Likya'lılar bu yöntemi çok kullanmışlardır. Mısır'da ve Hindistan'da da vardır.

KAYA Şükrü (İstanköy - 1882 / İstanbul - 1959). Devlet Adamı. İlk ve orta öğrenimini İstanköy'de yaptıktan sonra Galatasaray Lisesi'nde okudu. İstanbul Hukuk (1908) ve Paris Hukuk Fakültesi'ni bitirdi (1912). Devlet hizmetine Dışişleri Bakanlığı'nda kâtip olarak başladı. Bir süre mülkiye müfettişliği yaptı. Daha sonra Aşair ve Muhacirin Genel Müdürü oldu (1916). Yargıçlık ve öğretmenlik de yapan Şükrü Kaya, İttihat ve Terakki'nin etkin üyelerinden olduğu için Malta'ya sürüldü (1920). Malta'dan Paris'e kaçtı, ordan İstanbul'a geldi. Anadolu'ya geçti, ulusal kurtuluş savasına katıldı. Lozan konferansının birinci bölümünde danışman olarak bulundu. Bir süre İzmir Belediye Başkanlığı yaptıktan sonra, CHP'den Muğla milletvekili oldu (1923). Sırasıvle Ziraat, Dışişleri, İçişleri Bakanı oldu. CHP Genel Sekreterliği yaptı. Atatürk'ün ölümünden sonra siyaseti bıraktı. İstanbul'da öldü.

KAYGILI, Osman Cemal (İstanbul - 1890 / İstanbul 1945). Öykücü, romancı. Eğrikapı Merkez Rüşdiyesi'ndeki ortaöğreniminden sonra Menşe-i Küttâb-ı Askeriye'yi de bitirdi ve genç yaşında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye dairesinde kâtip oldu (1906). 1909 yılında terfi ile Kıtaat-ı Fenniye Müfettişliği kaleminde çalışmaya başladı. Mahmut Şevket Paşa suikastıyla ilgili görülerek İttihatçılar tarafından Sinop'a sürülen muhalifler arasında Osman Cemal de vardı (1913-1915). Seferberlikte, bir süre gezici tümenlerde kâtiplikle dolaştı, hastalığı nedeniyle emekliye ayrıldı (1918).

Emekli olunca sur dışındaki baba evine yerleşti, halktan gelme kalender mizacıyla her işi yapmaya böylece emekli aylığını arttırmaya çalıştı. Kısa sürelerle inek besleyip sütçülük, meyvacılık, Haliç vapurlarında biletçilik ve pazarlarda manifaturacılık yaptı. Cumhuriyet'ten sonra İstanbul İmam - Hatip Okulu'nda (1925), Çemberlitaş Erkek Ortaokulu'nda (1931), ölümüne kadar da Fener Rum Kız Lisesi'nde (1932) Türkçe öğretmenliği yaptı. İstanbul'da öldü. Osman Cemal'in ilk yazısı Baha Tevfik'in *«Eşek»* adlı mizah dergisinde çıktı (1913). Daha sonra *«Alay»*, *«Şebab»*, *«Şeytan»*, *«Aydede»*, *«Ayine»*, *«Akbaba»*, *«Güleryüz»*, dergileriyle *«Sabah»*, *«İkdam»*, *«Alemdar»*, *«Cumhuriyet»*, *«Yenigün»*, *«Vakit»*, *«Son Posta»*, *«Son Saat»*, *«Son Telgraf»* gazetelerinde çıkan mizahî şiirleri, öykü, fıkra ve makaleleriyle de adı yayıldı. Ayrıca tiyatroya düşkün oluşu ve ortaoyunda kavuklu, pişekâr, zerne rollerinde taklide çıkışı oyun yazmasına yol açtı: *İstanbul Revüsü* (1925), *Üfürükçü* (1940), *İstanbul Argosu Lugati* adındaki sözlük çalışmasıyla *İstanbul'da Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri* (1937) adlı incelemesi de onun halk diliyle halk yaşamına verdiği önemin ürünleridir. Osman Cemal bürokrasinin asker kanadından gelmesine karşın İttihatçıların denetimine girmemekte direnmiş, sürgün arkadaşları Ulunay ile Refik Halit'in yönlendirmesiyle mizahı seçmiş ve halk yaşamının renkli görüntülerini yine halk zevk ve kültürü ile anlatmasını bilmiş, Ahmet Mithat okulundan bir yazardır. İstanbul'un Kâğıthane, Haliç, Fatih, Aksaray, Topçular, Lonca, Kasımpaşa gibi kenar semtleri ve sur dışı mahalleleri onun eserlerinde tefrika romanlarındaki gibi eğlenceli, gülünçlü başlayıp öyle süren ama acıklı sonuçlanan yaşam dilimleri olarak verildi. Gezi yerleri, Kâğıthane âlemleri, çalgılı içkili eğlentiler, Şehzadebaşı tiyatroları, çingene kavgaları, mirasyedi savrukluğu gibi yerli sahneler canlı gözlemle, ansiklopedik bilgilerle, İstanbul deyimleriyle, mizah, nükte, cinasla, yer yer şive taklitleriyle yüklü diyaloglarla anlatılınca geleneksel temaşa sanatına alışık okuyucunun yoğun ama geçici ilgisini kazandı. İlginin geçiciliği, Osman Cemal'in anlatmada ve roman kurmada Hüseyin Rahmi kadar güçlü, —yer yer, özellikle diyaloglarda çok başarılı olmasına karşın— dilde de Ahmet Rasim kadar kıvrak olamamasından ve elindeki yerli malzemeyi ilerlyle dönük

bir düşünce uğruna kullanmamasındandır. Halk yaşamına eğilmesi nedeniyle, kendinden sonra yetişen her kuşak tarafından yeniden değerlendirilmesine, kendisinde hep yeni, özgün nitelikler görülmek istenmesine karşın edebiyat için değil folklor için önemli ad olarak yaşamakta.

Yapıtları: Eşkiya Güzeli (öyküler 1925), *Sandalım Geliyor Varda* (öyküler, 1938), *Çingeneler* (1942 CHP Roman Yarışması'nda derece aldı, 1939, 1943, 1973), *Bekri Mustafa* (roman, 1944), *Aygır Fatma* (roman, 1944), *Kovuk Palas* (roman, «Son Telgraf» gazetesinde tefrika), *Akşamcılar* (anılar, «Açıksöz» gazetesinde tefrika).

Necati Mert

KAYGUSUZ Abdal (? - ?) XV. yüzyıl tasavvuf şairi. Asıl adı Gaybi'dir. Alaiye beyinin oğlu olduğu Murat II. döneminde (1421 1451) yaşadığı söylenmektedir. Bektaşi şeyhi Abdal Musa'nın Elmalı'daki tekkesinde 40 yıl kulluk ettikten sonra Mısır'a gönderilmiştir. Kimi şiirlerinden 1398'de doğduğu, Edirne ve Filibe gibi Rumeli şehirlerini gezdiği anlaşılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi'nde Levni'nin çizdiği bir minyatürü vardır. Mısır'da ölmüş, Kahire'deki Bektaşi Tekkesine gömülmüştür.

İnanış ve felsefesini halkın anlayacağı bir dille yansıtırken coşkusunu yitirmeyen Kaygusuz Alevi-Bektaşi edebiyatının kurucusu sayılır. Kimi şiirlerinde: «Kelebek buğday ekmiş Manisa ovasına - Sivrisinek derilmiş buğday olup biçmeğe», «Ergenenin köprüsü susuzluktan bunalmış Edirne minaresi eğilmiş su içmeğe» örneklerindeki gibi, «olmayacak şeyler» üzerinde zıtlıklar yaratarak gerçeküstü denilebilecek yönelmelerle hiciv öğeleri kullandığı görülür. *Dilgüşa, Maglatname, Esrar-ı Huruf* adlı kitapçıklarında «mensur şiir»i denemiştir. Aruz ölçüsüyle yazdığı şiirler de vardır.

KAYGUSUZ ABDAL'dan Şiir

Âdemi balçıktan yuğurdun yaptın
Yapıp da n'eylersin bundan sana ne
Halk ettin insanı cihana saldın
Katran kazanını döküver gitsin
Mü'min olan kullar didara yetsin
Emreyle yılana tamuyu yutsun
Söndürsün tamuyu bundan sana ne

Bakkal mısın terazuyu n'eylersin
İşin gücün yoktur gönül eğlersin
Kulum günahını tartıp n'eylersin
Geçiver suçudan bundan sana ne
Kaygusuz Abdal'ım sözümüz budur
Her yerde çağırsam Hak anda hazır
Hep duzaha bastırırsın kim ne der
Yakma kullarını bundan sana ne

Kayıkçı, Kul Mustafa (? / 1658 ?). Saz şairi. Yaşamı şiirlerinde söz konusu ettiği olaylardan çıkarılmıştır. Gazi Murat Reis'in ölümü (1610), Osman II. nin öldürülmesi (1620), İran Şahı Abbas I.'nin Bağdat'ı alması, Osmanlı Padişahı Murat IV.'ün Bağdat seferi ve şehri kuşatması gibi olayları işleyen şiirleri XVII. yüzyılda yaşadığına kanıt olarak gösterilmiştir. Çeşitli savaşlara katıldığı ve gençliğinde Murat Reis'le birlikte Cezayir'e de gittiği anlaşılan şairin Yeniçeri ocağında yetiştiği, kayıkçı adını Cezayir'de aldığı ileri sürülmektedir. Şiirleri coşkunluk, içtenlik ve halkın benimsediği deyişleri yansıtması nedenleriyle uzun yıllar söylenmiş, kuşaktan kuşağa etkilerini sürdürmüştür. Murat IV.'ün Bağdat seferinde vuruşan Genç Osman adlı savaşçının ölümünü anlatan destanı halk türküsü haline gelmiştir.

Kaynak. Aylık sanat dergisi. Sahibi: Avni Dökmeci. Yazı İşleri müdürü: Turhan Dökmeci. 1 Ocak 1948'de yayımlanan ilk sayısında Behçet Necatigil, Nahit Ulvi Akgün, Ceyhun Atuf Kansu, İsmail Ali Sarar'ın yaşam öyküleri ve şiirlerinden örnekler verildi. Vehbi Cem Aşkun, Osman Attila, İbrahim Zeki Burdurlu, Özdemir Asaf, Ayhan Hünalp, Ümit Yaşar Oğuzcan, Ercüment Uçarı gibi değişik eğilimlerdeki şairlerin ürünleri yayımlandı. Birinci yılından sonra çıkan sayılarında Attila İlhan, Ömer Faruk Toprak, Şükran Kurdakul, Berin Taşan, Nevzat Üstün, Mehmet Kemal, Suat Taşer şiirleriyle, Attila İlhan, Fethi Naci, Ö. F. Toprak yazıları, İlhan Tarus, Fakir Baykurt, Halil Aytekin öyküleriyle derginin yönelişlerine egemen oldular.

Kazaskerlik (Kadıasker): Askeri ve sivil kesimin yasal sorunlarıyla uğraşan kurum. Osmanlı Devleti'nde kadılık, her biri yasa ile saptanmış bulunan askeri sınıfların ve halk kesiminin hukuki işlerine bakmak üzere iki ayrı bölümden oluşur. Terimin aslı Kadıaskerliktir. Zamanla Kazaskerlik şekline dönüşmüştür. Kazaskerlik ilk olarak, askeri sınıfın şer'i ve hukuki işlerine bakmak amacıyla Murad 1. döneminde kurulmuştur. Bu göreve ilkin Bursa kadısı Çandarlı Halil Hayreddin efendi atanmıştır (1363). Kazaskerlik 1480 tarihine değin tek bir kuruluş iken ülkenin sınırlarının genişlemesi üzerine ikiye ayrıldı. Osmanlı Devletinin doğal konumuna göre 1 — Rumeli Kazaskerliği, 2 — Anadolu Kazaskerliği İstanbul Kadısı yükseldiğinde Anadolu Kazaskeri olurdu. Anadolu Kazaskeri terfi ederek Rumeli Kazaskerliği görevine gelirdi. Rumeli Kazaskerinin aşaması Şeyhülislâmlık makamıydı.

Kazaskerler XVIII. yüzyıl ortalarına değin Divân-ı hümâyunun doğal üyesi durumundaydılar. Divân'daki görevleri gereği şer'i sorunlar hakkında karar verirlerdi. 1516 tarihinden sonra Mezapotamya ve Mısır'ın da Osmanlı egemenliğine geçmesi üzerine Arap ve Acem Kazaskerliği adı altında merkezi Diyarbakır'da olan üçüncü bir Kazaskerlik daha kurulmuş oldu. Kazaskerliğe mevleviyet denilen beş yüz akçe gündelikli büyük Kadılıklardan gelinirdi. Kazaskerlik diğer büyük mevleviyetler gibi bir yıllık görev süresi ile sınırlandırılmıştı. Bu süreden sonra bir başkası bu göreve atanırdı. Kazaskerler Divân-ı hümâyundaki görevleri dışında kendi konaklarında da yasama görevlerini sürdürürlerdi.

KAZGAN, Gülten (İstanbul 1927). İktisat profesörü. Orta öğrenimini Amerikan Kız Lisesi'nde (1946), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde tamamladı (1950). Bitirdiği fakültede doktora tezini verdi (1957). A.B.D. Chicago Üniversitesi'nde doçentlik tezine hazırlandı. Ülkeye dönüşünde doçent (1960), profesör oldu (1968). *«Yön»*, *«Cumhuriyet»*, *«İktisat ve Maliye Mecmuası»*, *«Toplum ve Bilim»* dergi ve gazetelerinde yayımladığı yazılarla da tanınan Kazgan, *İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi* (1969 1974) adlı yapıtında, çağımıza kadar, gelişen iktisat teorilerini incelerken okurun dikkatini «nicel analiz teknikleri üzerine çekmeye» özen gösterir. İncelediği doktrinlerin oluşum koşulları üzerinde durur ve felsefî içeriklerini araştırır. *Tarım Ekono-*

misi ve İktisadi Gelişme (1966), *Ortak Pazar ve Türkiye* (1970) adlı yapıtlarının yanısıra Türkçe ve İngilizce çok sayıda inceleme, araştırma yazısı vardır.

Kel Hasan (İstanbul 1874 / İstanbul 1929). Tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Kadıköy Kuşdili Tiyatrosu'nda sahneye çıktı (1893). İkinci komik olarak ovnadı. Sonra ayrı bir topluluk kurdu. Kendine özgü esprileri ve hareketleri ile seyirci tarafından sevildi. Özellikle «aptal uşak» kişiliği ile, çağdaş tiyatro çalışmalarının vaygınlık kazandığı, II. Meşrutiyet dönemine kadar etkisini sürdürdü. Kendisinden sonra yetişenlerden Naşit ve Burhanettin Tepsi ile de çalıştı. Tuluat tiyatrosu alanında İsmail Dümbüllü'yü yetiştiren Kel Hasan'dır.

Kel Hasan

KEMAL Bekir (Çivril 1924). Öykücü, romancı. Orta ve Yüksek öğrenimini Ankara Devlet Konservatuvarı Tiyatro Bölümü'nde tamamlad (1949). Devlet Tiyatrosu oyunlarıyla sahne hayatına atıldı. Ceza yasasının 141. maddesine aykırı eylemden ötürü uzun süre tutuklu kaldı. Cezaevi'nden çıkınca bir süre muhasebecilik yaptı. Sonra İstanbul Şehir Tiyatrosu'na girdi. Oyuncu, yönetici ve oyun yazarı olarak çalıştı. Edebiyata, *«İstanbul»* dergisinde (1944 46) çıkan şiirleriyle başamıştı. Sonra *«Fikir»*, *«Seçilmiş Hikâyeler»* *«Yeni Edebiyat»*, *«Yeni Gazete»*de kişiliğini ortaya koyan öyküler yayımladı. Nahit Sırrı'nın *Sultan Hamid*

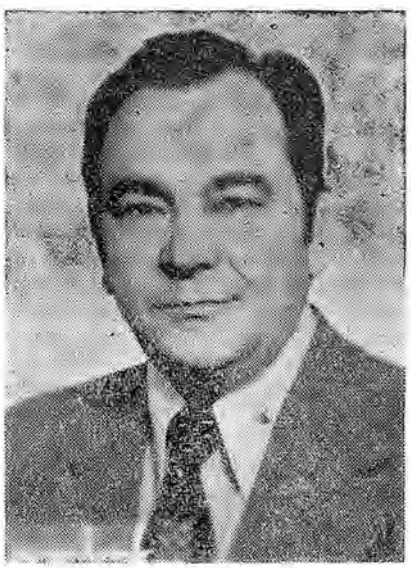

Kemal Bekir

Düşerken adlı romanından oyunlaştırdığı *Düşüş*'le Ankara Sanat Severler Derneği'nce 1975-76 yılının en iyi oyun yazarı seçildi.

Yapıtları: Yabancılar (roman, 1958), *Kaçaklar* (roman, 1961), *Fatma Hanımın Erik Ağacı* (öyküler, 1970), *Bayrama Yalın* (öyküler, 1975).

Kemaleddin (mimar Kemaleddin), (İstanbul 1870 Ankara 1927) Türkiyeli mimar. 1891'de «Mühendis Mektebi»ni bitirmiştir. Bir süre bu okuldaki Alman öğretmeninin yardımcılığını yaptı, ardından Almanya'ya öğrenime gitti. Dönüşünde gene Mühendis Mektebi'ne öğretmen oldu. Eski Seraskerlik Dairesi baş mimarı, 1908 Meşrutiyetinden sonra da Evkaf Nezareti Yapı ve Onarım Müdürü oldu. Mescid-i Aksa (Kudüs) nın onarımındaki başarısından ötürü İngiliz Kraliık Mimarlar Enstitüsü üyeliğine seçildi. Mimarlığımızın batılaşma süreci içinde gene batıdan gelen mimarların Türkiye'de yaptıklarının etkisiyle kimi yapı öğelerinde kendimize dönüş akımını başlatan iki mimardan (öteki Mimar Vedat) biridir. Çoğu yapılarında bizim mimarlığımızı simgelemek için kullandığı ögeler eklektik ögelerdir. Hiç gereksiz kubbeler, kemerli pencereler, süslemelerle bir biçem oluşturmaya çalışmıştır. Gene de yetiştiği çağda yok denecek denli az olan bir kaç mimardan biri olarak, kendimize dönüşü aramış olmasıyla önemlidir.

Önemli yapıtları: Bostancı camii ve okulu, Çamlıca kız lisesi, Bakırköy'de Kutlutepe, Bebek, Yeşilköy camileri, Eyüp'te Reşadiye mektebi ve Sultan Reşat Türbesi, Gazi Osman, Mahmut Şevket, Cevat, Ali Rıza ve Hüsnü Paşa türbeleri, İstanbul'da 1., 2., 3., ve 4. vakıf hanları, Laleli'de Harikzadegâh (Tayyare) Apartımanları, Medreset-üt Kurat (bu günkü Üniversite Kitaplığı), Ankara'da Gazi Eğitim Enstitüsü, Ankara garı yanındaki Demiryolları Müdürlüğü Yapısı.

Cengiz Bektaş

KEMAL Sülker (Antakya 1919). Yazar. Orta öğrenimini Antakya Lisesi'nde tamamladı. Bir yıl Hukuk Fakültesi'nde okudu, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne geçti. 7-8 sömestr öğrencisiyken Sıkı Yönetim Mahkemesi kararıyla İstanbul dışına sürgün edildi (1943). Hatay'da, ceza yasasının 142. maddesine aykırı eylmlerde bulunduğu savıyle tutuklandı. Beraat etti. Bu kez Tokat'a sürgün edildi. İstanbul'a döndü (1947). *Gece Postası* gazetesinde işçi konuları sayfasını yönetti. *Tan*'da yazı işleri müdürlüğü (1956-57), sendikalarda sekreterlik, danışmanlık yaptı. *İşçi hakkı* (35 sayı, 1953), *Türkiye Birlik* (K. Ilıcak'la 1961) gazetelerini çıkardı. Kuruluş günlerinde Türkiye İşçi Partisi'ne üye oldu. Çeşitli kademelerinde görev aldı. Genel yönetim ve merkez yönetim kurullarında çalıştı. DİSK'in kuruluş ve gelişme evrelerinde genel sekreterliğini yaptı.

«Yürüyüş», *«Yeni Edebiyat»*, *«Yurt ve Dünya»*, *«Gün»*, *«Barış»*, *«Yeryüzü»* (1943-1951). *«Forum»*, *«Sosyal Adalet»*, *«Eylem»*, *«Ant»*, *«Emek»*, *«Ortam»* (1962-71) (Asım Sarp, Okur imzalarıyla da) araştırma ve incelemeler yayınlandı. *«Yeni Ortam»*, *«Vatan»* gazetelerinde köşe yazarlığı yaptı (1973-77).

Yapıtları: Türkiye'de Sendikacılık (1955), *Dünyada ve Türkiye'de İşçi Sınıfı*

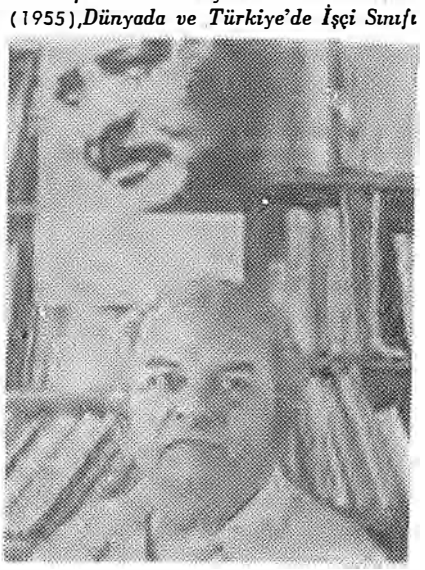

Kemal Sülker

(1966), *Dünyada ve Bizde Sendikacılık* (1966), *Nâzım Hikmet'in Polemikleri* (1968), *Sabahattin Ali Dosyası* (1968), *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri* (1968), *Nazım Hikmet'in Gerçek Yaşamı* (2 cilt 1977), *Nazım Hikmet'in Sahte Dostları* (1979).

KEMAL Tahir (İstanbul 1910 / İstanbul 1973). Romancı. Galatasaray Lisesi'nin II. sınıfından ayrılarak Zonguldak Kömür İşletmeleri'nde ambar memurluğu yaptı. 1932'de gazeteciliğe başları. «*Vakit*», «*Haber*», «*Son Posta*», «*Yedigün*», «*Karagöz*», «*Tan*» dergi ve gazetelerinde çalıştı. Çevirmenlik, sekreterlik, yazı işleri müdürlüğü yaptı (1932-38). Donanma Komutanlığı askeri mahkemesince Nazım Hikmet'le birlikte tutuklanarak, «askeri isyana teşvik sevi ile» 15 yıla hüküm giydi. Çankırı, Çorum, Kırşehir, Malatya, Nevşehir cezaevlerinde yattı (1942-50). Genel af yasası ile kalan cezası bağışlanarak serbest bırakıldı. İstanbul'a yerleşti, Bedri Eser, Nurettin Demir v.b. takma adlarla romanlarını, çeviri romanlarını gazetelerde yayımlamaya başladı. «*Tan*» gazetesinin ekonomi sayfasını düzenledi. 6-7 eylül olayları nedeniyle gözaltına alınarak 6 ay Harbiye askeri cezaevinde tutuklu kaldı. Serbest bırakıldıktan bir süre sonra Aziz Nesin'le birlikte Düşün Yayınevi'ni kurdu, yönetiminde çalıştı (1957-59). 1960'dan sonra kendini tamamen romanlarının yazımına verdi.

Kemal Tahir yazın dünyasına şiirle girmişti, «*İçtihat*» (1931), «*Geçit*» (1933), «*Varlık*» (1935) dergilerinde yayımlanan şiirlerinde hece ölçüsünü kullanıyor, Ahmet Hamdi, Ahmet Kutsi beğenisi içinde görünüyordu. Sonra «*Yedigün*» dergisinde «otobiografik» öğelerin ağır bastığı kabul edilen öyküleri yayımlandı. Yayımı 1955 yılını bulan *Göl İnsanları* adlı kitabını oluşturan dört öyküsü 1941'de Cemalettin Mahir takma adı ile «*Tan*» gazetesinde çıktığı zaman edebiyat çevrelerinde ilgi uyandırmıştı. Kitaba adı verilen *Göl İnsanları* öyküsünde Kurtuluş Savaşında kuvvayı milliye yanlısı çetelerden birinde çarpışan Şerif Kaptan'ın eşcinsel eğilimleri vurgulanmış, Çoban Ali'de kız kaçırma olayı, Gelin - Kadın Oyunu'nda çirkin ve yaşlı kocanın aldatılması işlenmişti. Arabacı öyküsü ise gücünü küçük umutların işlenişinden alıyordu.

Kemal Tahir'in *Sağırdere Körduman*, *Rahmet Yolları Kesti*, *Yediçınar Yaylası*, *Köyün Kamburu*, *Kelleci Memet*, *Büyük Mal* romanlarında kırsal kesim insanlarının yaşamına bağlı olaylar işlenmiştir. Düğün ve Gurbet başlıklı iki bölümden oluşan *Sağırdere*'de romanın başkişisi Mustafa'nın köydeki ve kentteki yaşamı öykülenir. Birinci bölümde Çorum'un 50 - 60 hanelik köylerinden biri olan Yamören inasnları, yaşanan tarih kesiti içinde sergilenirken, birbirleriyle ilişkilerini belirleyen geleneksel bağlamlar ortaya konmuştur. İkinci bölümde ağırlık, sevdiği kızla evlenemediği için köyden kente göçen Mustafa'nın gurbetçilik yıllarındaki, iş ve çalışma saatleri dışındaki, yaşam koşullarının yansıtılmasına kayar. Köyünde geleneksel kuralların biçimlediği duruk toplumun insanı, başkentte iş, barınak, güvence gibi sorunlarla tek başına savaşım zorunda kalan yeni bir kişilik olarak görünür. *Kör Duman* sıla özlemine dayanamayan *Sağırdere*'nin başkişisi Mustafa'nın köye dönüşünün romanıdır. Eşkiyalık sorununun işlendiği *Rahmet Yolları Kesti*'de, Yaşar Kemal'in *İnce Memet* romanında zorbalık düzenine karşı direnç adamı kimliğinde konan eşkiya, karşı açıdan değerlendirilerek öykülenmektedir. Eşkiya kimdir, ne yapar, kendini nasıl gösterir? biçiminde soruları romanın başkişisi Uzun İskender ile

Kemal Tahir gençlik yıllarında

arkadaşlarının eylemlerine ve uzun uzun konuşmalarına dayanarak yanıtlamak istenir.

Yediçınar Yaylası, *Köyün Kamburu*, *Büyük Mal*'da XIX. yüzyılın ikinci yarısından Tek Parti döneminin son yıllarına değin, toplumumuzun en hareketli dönemi, Orta Anadolunun kuzey kesimi merkez alınarak yansıtılmak istenir. Romancının «gerek soyluluk, gerekse zenginlik bakımından nüfuzlu kişi haline gelmenin bizdeki, batıya benzemez özellikleri»nin anlatıldığını söylediği *Yediçınar Yaylası* Meşrutiyet öncesinin; *Köyün Kamburu* Mütareke yıllarının; *Büyük Mal* Cumhuriyet döneminin siyasal , toplumsal olaylarını içerir. Köy Enstitülerinin CHP'ce gösterilen gerekçeler dışında amaçlarla kurulduğu düşünüsünden kaynaklanan *Bozkırdaki Çekirdek*'te yine tek parti döneminin politikacıları, yöneticileri, kimi yerde kendi adları ve görevleriyle tipleştirilmeye çalışılmıştır.

Esir Şehrin İnsanları, *Esir Şehrin Mahpusu*, *Yorgun Savaşçı*, *Kurt Kanunu*, *Yol Ayrımı*, II. Meşrutiyet, Mütareke, Kurtuluş Savaşı ve Tek Parti döneminin siyasal-toplumsal sorunları temel alınarak, kendilerini olağanüstü koşulların sorumluları olarak kabul eden asker - sivil orta tabakadan kişilerin savaş ve savaş sonrası yıllardaki yaşamlarına yönelik romanlarıdır. I. Dünya Savaşından yenilgiyle çıkan Osmanlı İmparatorluğunun Mondros silahbırakımına boyun eğişi ile Kurtuluş Savaşının kuvayı milliye evresinin işlendiği *Yorgun Savaşçı*'da İttihat ve Terakki fırkası'nın tabanını oluşturan yengin ordunun subayları bu tarih kesitinin birincil kahramanları olarak görünür. *Esir Şehrin İnsanları*'nda Kurtuluş savaşı yanlısı vatanseverlerin gizli örgütlenmeleri, dirençleri öykülenmiş, yapıtın devamı olan *Esir Şehrin Mahpusu*'nda ise Osmanlı soylularından «Selim Paşa oğlu Kamil Bey»in öteki kurtuluş savaşçılarıyle birlikte mahpusluk yaşamı anlatılmıştır. Birbirini izleyen dönemlerin olağanüstü olaylarından kaynaklanan öteki iki roman, Mustafa Kemal Paşa'yı öldürme girişiminde bulunanlarla eski İttihatçıların sergilendiği *Kurt Kanunu*, ve Serbest Fırka'nın kuruluş günlerinde (1930) iktidardan uzak kalan Kuvvayı Milliyecilerin ülke geleceği adına duydukları acıları işleyen *Yol Ayrımı*'dır. Yayımlandığı zaman değişik yorumlara yol açan *Devlet Ana*'davsa, Anadolu Selçuk Devleti'nin gücünü yitirdiği çökme evresinde Ertuğrul, Osman, Orhan beylerin Osmanlı Devletini kurmaya yönelik savaşımları anlatılmıştır.

Kemal Tahir romanlarında XIII. yüzyıldan 1950'lere değin, başat saydığı toplumsal sorunları işlerken, Osmanlı toprak düzeninin batıdaki feodalizmden farklılığı görüşünden hareket ederek, bu benzemezliği insansallık yönünden değerlendirmeye çalıştı. Konuşmalarında yer yer Doğu toplumlarında sömürünün olmadığını vurguluvor, yer yer de Doğu'da devletin kişi özgürlüğünün güvencesi olduğunu ifade ediyordu. Ovsa, daha XV. ve XVI. yüzyıllarda Akdeniz ticaret yollarının önemini yitirmesi bir yandan Osmanlı İmparatorluğunun gelir düşmesine yol açarken, öte yandan mali sıkıntı nedeniyle Timar

düzeninde bozulmalar meydana getiriyordu. Sarsılan mali denge dolayısiyle devlet iki ana önleme başvurmaktaydı. Birincisi halktan zorla vergi almak demek olan altın ve özellikle gümüş paraların karıştırılarak (tağşiş edilerek) değerden düşürülmesi yolu.. İkincisi timar gelirinin toplanma hakkının devletçe alınan bir para karşılığında kişilere devredilmesi. Birinci yol, halkın gittikçe artan ölçülerde fiyat dalgalanmaları karşısında kalarak yoksullaşmasına, ikincisiyse reaya ve devlet aleyhine sömürücülüğe dayanan bir sınıflaşma sürecinin başlamasına yol açtı. Toprak düzeninde özel mülkiyetin doğuşunu yaratan gelişmeler sonucu kırsal kesim insanları, eski yapısı farklılaşarak, ticaretin merkezileştiği, kentlere göçmek zorunda kaldılar. Büyük liman kentleri ticaret evlerinin örgütleriyle doldu. Buna koşut olarak da kırsal alanda pazar ekonomisiyle bütünleşmeler başladı.

Kemal Tahir, belirgin özelliklerini vurguladığımız bu değişme döneminin romanlarını yazmayı amaçlarken, Osmanlı toplumunda Batıdakine benzer bir feodalite bulunmadığını, devletin kişi özgürlüklerinin güvencesi olduğunu savunarak sınıfsal farklılaşma ve sömürü olgularını da yadsımaktaydı. Buysa özgürlükler ve giderek sınıf savaşımları adına verilen savaşları da yadsımak anlamına geliyordu. Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren okumuş birikiminin yarattığı iç dinamiğin Abdülhamid II.'nin zorbalık rejimine yönelmesi Kemal Tahir'in romanlarında batı kopyacılığı, ihanet; Kurtuluş savaşı İngiliz oyunu; Kurtuluş savaşçıları «Hürriyet denilen cenabetin ne olduğunu bilmeyen» serüvenciler olarak tanımlanır. Abdülhamid II. ise, «Yedi kralı parmağında oynatan Peygamber Halifesi»dir.

Roman kişilerinin bu türden savlara geçerlilik kazandırma çabasiyle sayfalar boyu konuşmaları, Kemal Tahir romanının en belirgin kusurları arasında sayılmıştır. Çoğun kişilerin görüşlerinde çatışkı olmadığı için diyalektik bir verimlilik de söz konusu değildir. Fethi Naci'nin belirttiği gibi konuşmalar kişilerin iç dünyasını aydınlığa çıkarma görevini yüklenmemiştir. Bu nedenle romancının siyasal görüşlerini yadsıtma işleviyle yükümlediği kuklalar görünümünde kalırlar.

Yapıtları: Göl İnsanları (öyküler, 1955. ***Dört*** (öykü ek, 2. bas. 1969), ***Esir Şehrin İnsanları*** (roman, 1956, 1969), ***Sağırdere*** (roman, 1955, 3. bas. 1969). ***Körduman*** (1957, 1970), ***Rahmet Yolları Kesti*** (roman, 1957, 1970), ***Yediçınar Yaylası*** (roman, 1958, 1970), ***Köyün Kamburu*** (roman, 1959, 1970), ***Esir Şehrin Mahbusu*** (roman, 1962, 1970), ***Kelleci Memet*** (roman, 1962, 1972), ***Yorgun Savaşçı*** (roman, 1967 - 68 Yunus Nadi Armağanı, bas. 1965, 4. bas. 1971), ***Bozkırdaki Çekirdek*** (roman, 1967, 1972), ***Devlet Ana*** (roman, 1968 Türk Dil Kurumu Roman Armağanı, bas. 1967 - 1971), ***Kurt Kanunu*** (roman, 1969, 1972), ***Büyük Mal*** (roman, 1970), ***Yol Ayrımı*** (roman, 1971), ***Namusçular*** (roman, 1974), ***Karılar Koğuşu*** (roman, 1974), ***Hür Şehrin İnsanları*** (roman, II. cilt. 1976), ***Damağası*** (roman, 1977), ***Bir Mülkiyet Kalesi*** (roman, II. cilt. 1977).

Şükran Kurdakul

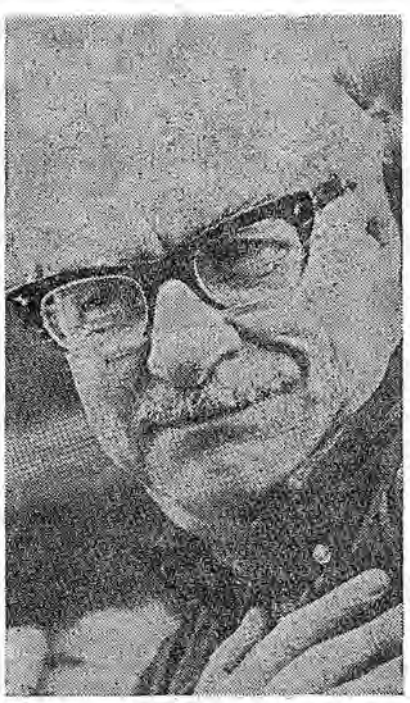

Kemal Tahir

Kemalizm. «Kemalizm» adını Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın Başkumandanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu Mustafa Kemal'den alan bir ideoloji ve doktrindir. Eğer ideoloji «bir kişinin kafasında sistemleşmiş dünya görüşü» olarak tanımlanırsa, Kemalizm'de fazla bir sistemleşme olmamakla birlikte, ortamına göre farklı bir dünya görüşü getirdiği kesindir. Eğer doktrin, «dar kapsamlı ve eyleme dönük bir ideoloji» olarak tanımlanırsa ki; tanımlanması gerekir, Kemalizmin aynı zamanda bir doktrin olduğuna kuşku yoktur.

Kemalizm genelikle 20. Yüzyılın sömürge yönetiminden yeni kurtulan ya da, kurtulma aşamasında olan ülkelerinde «Batı'ya dönük aydınlarının, asker- sivil bürokratlarının» bazen de adını koymadan benimsedikleri bir ideolojidir. Kemalizm özde «halka rağmen halkçı; yarı totaliter» bir rejim ortaya çıkartır. Daha sonraları Orta Doğu ve Afrika'da kimi zaman «Nasırizm» adıyla ortaya çıkan «ilerici askeri yönetimler» aslında Kemalizmin derin izlerini taşırlar.

Yüzeysel bir bakış Kemalizmi «tutucu» bir ideoloji olarak değerlendirir. Oysa ki içinde oluştuğu ortam gözönüne alınırsa, özelikle Türkiye örneğinde Kemalizmin «devrimci - ilerici» bir ideoloji olduğu kolayca anlaşılabilir.

Kemalizm her şeyden önce Tanrısal kökenli «monarşik iktidara» karşı, halk egemenliği kökenine dayanan ya da en azından bunu savunan «temsili» bir iktidardır. Unutmamak gerekir ki; Kemalizmin uygulanmasının yapıldığı ülkeler, kentsoylusu (burjuvazi) ve proleteryası oluşmamış, çoğunlukla az gelişmiş tarım ülkeleridir. Bu ülkelerde, tam anlamıyla bir «sınıf» sayılması da «asker sivil bürokrat»tan daha devrimci hiç bir sınıf yoktur. Kaldı ki; sınıf, «aralarında çıkar birliği ve ortak beklentiler olan; benzer yaşam koşullarını paylaşan ve yaklaşık gelire sahip insanların oluşturdukları grup» olarak tanımlandığı zaman asker-sivil bürokrasi», pekalâ sınıf olarak da ele alınabilir.

Kemalizmi sağlıklı bir şekilde anlayabilmek için, «Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimatla birlikte başlayan «Batılaşma» çabalarını ve bunun ardındaki sınıfsal dürtüleri iyi anlamak gerekir. Bunu anlamak için de Osmanlı Toplumunun sınıf yapısı başlangıcından itibaren ele alınmalıdır.

Biz burada önce Osmanlı İmparatorluğu'nu sınıf yapısını, özelikle «kapıkulu» açısından inceledikten sonra, «meşru iktidarın kaynağı» konusundaki görüşleri anahatları ile inceleyeceğiz. Daha sonra Türk Ulusal Kurtuluş Savaşının gerçekleştiği ortamı ve aşamalarını ve son olarak da Kemalizmin uygulama ilkelerini ve uygulamasını ele alacağız.

«Kapıkulu» Ortaçağ'dan bu yana Türk İslâm devletlerinin kuruluş, gelişme, çöküş ve yeniden örgütlenme süreçlerini incelediğimiz zaman ortak bir olgu olarak karşımıza çıkar. Başlangıçta halk, yani çoğu kez göçebe olan aşiretler bir devlet kurmakta ve daha sonra çevre ulusları egemenlikleri altına alarak büyümektedir. Kurulan bu devlette zaman içinde «merkez», yani bey ya da sultan, ya da imparator; devletin yönetim görevleri için bir «kapıkulu yaratma» işlemine başlamaktadırlar. Tüm Ortaçağ Türk İslâm devletlerinde gördüğümüz ortak olgu şudur ki; kapıkulu yaratılmasının ana nedeni merkezin iç ve dış düşmanlarına

karşı koyabilmek için elinin altında kendisine sıkı bir şekilde bağlı, düzenli bir kadro bulundurulması dileğidir.

Kapıkulu genellikle yeni fethedilen ya da eskiden fethedilmiş olan topraklarda yaşayan «gayrımüslimlerin», ya da farklı etnik grupların üyelerinin çocuklarının alınarak, küçük yaşta bir tür beyin yıkama ve eğitilme programının uygulanmasıyla yaratılmaktaydı. «Merkez»e körükörüne bağlı olacak bir şekilde yetiştirilen bu «kullar», askeri ve yönetimsel kadroları oluştururlardı. Köksüz bir sınıf olan, dahası özellikle köksüz bir sınıf olmasına çabalanan kapıkulunun tek yaşama şansı ve alanı, «merkez»in emirlerine böyle körükörüne başeğmesine bağlıydı; ya da buna inandırılmış durumdaydılar.

Tüm bu söz konusu imparatorluklarda halk, yani çoğu kez göçebe aşiretler; tek merkeze bağlı düzenli askerleri olan kapıkulu karşısında yenilmeye mahkûmdu. Zira toplumda kapıkulu dışındaki unsurlar arasında bir iletişim olanağı yoktu.

Halkla kapıkulu arasında diğer tüm Ortaçağ Türk İslam devletlerinde görülen bu çatışma, Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Sultan Sencer zamanında en üst düzeyine çıkmış ve devletin kurucusu durumunda olan Türkmen kabilelerinin kimi başarıları ve dahası bir ara Selçuklu İmparatoru Sultan Sencer'i tutsak almalarına karşın, sonunda yenilmeleriyle sonuçlanmıştı. İşte bu yenilgi çoğunlukla Oğuz boylarından oluşan Türkmen kabilelerin Irak üzerinden Anadolu'ya doğru ilerlemeleri ile sonuçlanmış ve bu ilerleme Anadolu Selçukluları güçlü bir imparatorluk olarak doğuran tarihsel nedenlerin en önemlilerinden biri olmuştur.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu bünyesinde ortaya çıkan «kapıkulu halk» çatışmasının bir benzeri Anadolu Selçuklu Sultanlığı bünyesinde de ortaya çıkmış ve bu çatışma sonucu Türkmen kabileleri, Anadolu'nun batısına, «uç»lara doğru ilerlemeye başlamışlardır. Konya Selçuklu Sultanlığı, Moğolların Anadolu'yu istila etmelerinden sonra iyice zayıflayınca; uç'lara doğru ilerleyen kabilelerin kurmuş oldukları beylikler ve bu arada Osmanlı Beyliği bağımsızlıklarını ilân etmişlerdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda «kapıkulu yaratma» işlemi, daha Sultan 1. Murad zamanında başlamıştı. Ancak bu «kapıkulu»nun gelişmesi ve iktidara tek başına hakim olması, Sultan II. Mehmed (Fatih) zamanında mümkün olmuş ve İstanbul'un fethedilmesinden sonra merkez yönetiminde Türkmen Kabilelerinin ve Ahi'lerin son temsilcisi Başvezir Çandarlı Halil'in asılmasıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nda dörtyüz senededen fazla sürecek olan, kapıkulunun mutlak egemenliği başlamıştır.

Aslında «kapıkulu» ile göçebe Türkmen aşiretlerinin Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki en önemli çatışması Yıldırım Beyazıt'ın amcasının oğlu Mustafa Çelebi ile II. Murad'ın yapmış olduğu Ulubat Savaşıdır. Bu savaş dış görünüşte olduğu gibi şehzadeler arasında bir taht kavgası değil, Mustafa Çelebi ordusunda yer almış bulunan «kurucu unsurlarla», yani Türkmenler ve Ahi'lerle; II. Murad ordusunu oluşturan «kapıkulu» arasındaki «varlık ya da yokluk» kavgasıdır. Savaşı kazanan taraf egemenliği kesinlikle ele geçirmiş olacaktı ki, bu savaşı o günlerin sosyo-ekonomik koşullarının kaçınılmaz bir sonucu olarak II. Murad ordusu, yani kapıkulu kazanmıştır.

Kemalizm ideolojisine yol açacak olan bünye değişimini ve bununla ilgili kimi olguları görmeden önce, şimdi Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk biçimiyle kapıkulunun nasıl oluştuğunu ana çizgileri ile saptaramız gerekir.

Kapıkulu önceleri savaşlarda tutsak edilen küçük yaştaki Hristiyan çocuklardan oluşturulurdu. Bu tutsak çocuklar önce Rumeli Müslüman Türk köylü ailelerinin yanına verilerek az bir ücretle hizmet ettirilir, İslam gelenek ve davranış kalıplarını öğrendikten sonra; ilk kez Gelibolu'da açılmış olan Acemi Ocağı'na bir akçe gündelikle gönderilirdi. Bu çocuklar daha da sonra iki akçe gündelikle Yeniçeri Ocağına alınırlardı.

Daha sonraları ise savaşlarda tutsak edilen çocuklarla yetinilmediğini, İmparatorluğun «Gayrimüslim» tebası arasından bu tür çocukların toplandıklarını görüyoruz. «Devşirme Yöntem» adı verilen bu yöntemi de anahatlarıyla görmemiz gerekir.

Devşirme işi, «yayacıbaşı» ya da «turnacıbaşı» adı verilen özel görevlilerle yapılırdı. Bunlar belirli zamanlarda Hıristiyan tebanın yaşadığı köyleri tarar ve uygun durumdaki Hristiyan köylü çocuklarını toplarlardı. Bu devşirme sırasında göz önüne alınan koşullar arasında çocuğun sağlıklı görünmesi, akıllı olması, kent ya da kasabalarda yaşayarak gözünün açılmamış olması, herhangi bir sanat sahibi olmamış olması, ailesinin tek erkek çocuğu olmaması gibi noktalar sayılabilir.

Devşirilen bu çocuklar da Müslüman Türk köylü ailelerin yanına verilir ve burada Türk İslam geleneklerini öğrendikten sonra Acemi Ocağına gönderilirlerdi. Bunlar arasında yetenekli görülenlerinden bir kısmı «iç oğlanı» olarak Saray'a alınır ve geriye kalanlar Acemi Ocağından sonra Yeniçeri Ocağına kaydolurlardı. Saraya iç oğlanı olarak alınanlar ise, «Enderun» adı verilen saray okulunda ondört sene sürecek olan yoğun bir eğitimle yetiştirilirler ve imparatorluğun yönetimine hazırlanırlardı.

Böylesi bir «kapıkulu» yaratmanın mantığında yatan husus, «merkez»in kendisine körü - körüne bağlı bir güç ve yönetim aygıtı yaratma dilek ve çabasıydı. Eski ilişkilerinden ve kökeninden kesin olarak koparılan kapıkulunun «nefes alabileceği» ya da böyle sandığı tek alan İmparatorluğun yönetim felsefesiyle sınırlandırılmış ve kuralları saptanmış bir alandı. Kapıkulunun zaten bu kurallara uyacak bir şekilde seçilmiş olması bir yana, kesin bir koşullandırma söz konusuydu. Bu sınırların dışında hiç bir yaşama umudu olamıyacağına inandırılmışlardı.

Gene bu arada birkaç satırla «ilmiye» sınıfının durumunu da ortaya koymak gerekir. Ortaçağ'dan beri Türk - İslam Medresesi her zaman halka açık ve halka dönük nitelik göstermiştir. Hiç kuşkusuz «ilmiye»yi bir bütün olarak ele almak mümkün değildir ve bunun türlü sakıncaları olabilir. Ancak tümünde ortak olan bir nokta vardır ki; bu ortak nokta, az yukarıda değindiğimiz gibi «ilmiyenin» toplumun alt kesimlerine açık olması ve ilmiye üyelerinin halkla doğrudan ilişkilerinin kesilmemesidir. Geçmişi ile tüm bağları kopartılan ve bir imparatorluk anlayışıyla yoğrulan «kapıkulu»nun aksine, «ilmiye»nin geçmişi ile bağları tüm canlılığı ile sürmüştür. Kaldı ki; bu konuya biraz aşağıda gene değineceğiz. Ancak şimdiden ileri sürebileceğimiz şekilde, Osmanlı İmparatorluğunda sık sık görülen «kapıkulu halk» çatışmasında, ilmiye halkın yanında yer almış ve özellikle hakimiyetin tümüyle kapıkuluna geçtiği bir ortamda «kadı silsilesi» ve bunun yönetim merkezi olan «kazaskerlik» ile, halkın sözcüsü durumuna girmiş ve bu sözcülük ve temsilcilik işlevini yüzyıllarca sürdürmeyi başarmıştır.

Aslında bu konuyu biraz daha açmak gerekir. Zira Kemalizmin özünü anlayabilmemiz için, kesinlikle doğru yorumlamamız gereken Osmanlı toplum yapısının çözümlenmesinin başka yolu yoktur.

Medreselerde de yenileşme çabalarına ve bu konuda 29 Eylül 1914'de çıkartılan «Medreseleri Düzeltme Yönetmeliğine (Islah-i Medaris Nizamnamesi) biraz aşağıda değineceğiz. Fakat burada vurgulamamız gereken tüm sözkonusu çağlar boyunca Osmanlı medreselerinden çıkanların durumu ve toplum içerisindeki yer ve işlevleri olacak.

Osmanlı medresesinin üç türlü ürünü

vardır: Kadılar, imamlar ve müderris adayları. Kadılar, merkezde kazaskere bağlı gibi görünmekteyseler de aslında bağımsız ve yöre halkının istemine bağlı durumdaydılar. İmamlar ise merkezdeki şeyhülislamın denetimin tümüyle dışındaydılar. Medreselerin genellikle vakıflara bağlı olduğu ve bu vakıflara devletin el atmaktan şiddetle kaçındığı da düşünülürse, bu grubun merkez denetiminden ne denli uzak olduğu kolayca anlaşılır. Gerçekten kapıkulu medreseye sızamamış vezirler, defterdar, nişancı ve kazaskerden oluşan Osmanlı Divanında kazaskeri saf dış edememiş, daha doğrusu kazaskerlik makamını ele geçirememiştir. Halkın temsilcisi ve sözcüsü durumuna giren «kadı» ile, bir noktada kapıkulunun temsilcisi olan «subaşı» arasındaki bölgesel düzeydeki çatışmaların belgeleri, karşılıklı «şikâyetnameler» olarak arşivlerimizde bulunmakta ve yukarda belirttiğimiz noktaları doğrulamaktadır.

Burada Osmanlı İmparatorluğu'nun din anlayışı üzerinde de bir parça durmamızda yarar vardır. Yaygın bir anlayışa göre Osmanlı İmparatorluğu katı bir şeriat devletidir ve bu anlayış tartışma dışıdır. Oysa bu anlayış oldukça hatalıdır. Özellikle kuruluş döneminde Osmanlı İmparatorluğunda bir «şeriat devleti»nin özellikleri pek görülmemektedir. Yeni fethedilen topraklarda «gayrimüslimler» için din değiştirme (ihtida) zorlanmamakta geniş bir din özgürlüğü tanınmaktadır ki; bu nokta aslında Osmanlı başarısının temel nedenlerinden biridir. Hele «kamu sorunları» söz konusu olduğunda, şeriat kuralları adamakıllı zorlanabilmektedir. Sultan 1. Selim'in (Yavuz) hilafeti alması ve hilafet makamını İstanbul'a taşıması da bu olguyu uzun süre değiştirmemiştir.

İşte bu yapı içinde Osmanlı İmparatorluğu genişler ve büyürken, tüm siyasal güç kapıkulu ve bu kapıkulunun başı olan «sultan»ın elinde toplanmış durumdaydı. Halkın bu birleşim ve yönetim karşısındaki tutumu genel bir biçimde «ilgisizlik» olarak adlandırılabilir. Bu dönemde halkın dayanağı durumunda, zaten köken olarak kendinden olan «ilmiye»yi görüyoruz. Burada ayrıntılarına girmemiz mümkün olmayan, «timar sistemi» adını verdiğimiz Osmanlı toprak düzeni, sermaye birikimine olanak vermediği için, kentsoylu (burjuvazi) oluşmamış ve «merkez»in gücüne ortak olma, ya da bu gücü kısıtlama dilekleri ortaya çıkmamıştı.

18. Yüzyılın sonlarına dek süren bu durum, İmparatorluğun gerileme devrine girmesiyle değişmeye başlamıştır. Avrupa'da yeni gelişen bir sınıf, kentsoylu, «sanayi devrimi» adı verilen bir devrimin öncülüğünü yaparken Batı'nın «altyapı»sı hızla değişmeye başlamış, oysaki Osmanlı İmparatorluğu bu gelişmenin dışında kalmıştı. Bu olgu bir yandan teknik ordular karşısında, Osmanlı ordularının başarısızlığına yol açarken, bir yandan da çok önemli bir başka gelişmeye yol açmıştır. Bu gelişme Osmanlı İmparatorluğu'nun çoğunlukla «gayrimüslim» tebasının yaşadığı Avrupa topraklarında önemli ölçüde toprak kayıplarının olmasıydı. Oysaki bu bölgelerdeki toprak kayıpları aynı zamanda, söz konusu topraklardan kaynaklanan kapıkulunun kaynağının kurutması demekti.

Bir yandan kapıkulu kaynağının kurutması, öte yandan Batı'nın teknik gelişmelerine ayak uydurulamaması, İmparatorluk merkezini» yeni önlemlere itti. «Devşirme olanakları ortadan kalkmakta olduğuna göre, yeni bir kapıkulu türü oluşturmak zorunluluğu vardı. İşte bu anlayış çerçevesinde, bir yandan Avrupa'nın değişik ülkelerine öğrenciler gönderilirken, bir yandan da İmparatorluk içindeki sivil ve askeri görevleri üstlenmek üzere yeni bir kapıkulu yetiştirecek okullar açıldı. Hiç kuşkusuz bu okullar da «Batı modeli»ne göre açılmıştı ve dahası kimi öğreticileri Batı'dan getirilmişti. Ayrıca bu okullar kapıları Müslüman Türk unsurlara da açtılar.

O döneme dek sarsılmaz bir «saray-kapıkulu» birliği varken ve bu birlik tüm siyasal güce tartışmasız bir biçimde sahipken, artık yeni bir kapıkulu türü ortaya çıkıyordu ki; buna «kapıkulunun bünye değiştirmesi» adını vereceğiz. Kemalizm işte bünyesi değişen bu yeni kapıkulunun ideolojisi ve uygulaması olarak karşımıza çıkacaktır.

Batı tipi öğretim kurumları açmanın ve Avrupa'ya öğrenci göndermenin mantığında yatan «Batı'nın teknik biliminin» öğrenilmesi ve bu tekniğin İmparatorluk içinde de uygulanarak, geri kalmışlıktan kurtulunması idi. Oysaki gelişmeler beklenenlerin oldukça dışında oldu.

Önce, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler Batı'nın tekniği yerine sosyal ve siyasal kurumlarını öğrendiler ve benimsediler. Bu kurumları ortaya çıkartan altyapıyı, yani ekonomik yapıyı hiç göz önüne almadan, Batı'nın sosyal kurum ve davranışları benimsenir ve Padişah'ın mutlak otoritesinin kısıtlandığı meşruti bir siyasal sisteme geçilirse, sorunların çözümlenebileceğini sandılar. Batı'ya gönderilen bunca öğrenci arasında, çağın yaygın düşüncesi Marksizm'le ilgilenenlerin azlığı şaşırtıcıdır. Ancak gönderilen öğrencilerin sınıfsal konumları düşünülürse, sanıyoruz bu sonuç olağan karşılansa gerekir.

İmparatorluk içinde açılan «askeri ve sivil» okullarda okuyanların durumları da pek farklı değildi. Bu okullardan çıkan «yeni kapıkulu» ya da, «asker-sivil bürokrat» da sorunun çözümünü, Batı'nın sosyo-kültürel ve siyasal kurumlarının benimsenmesinde görüyordu.

Her iki grup için ortak olan bir başka olgu da, yepyeni bir düşünce akımının etkisiydi: ulusçuluk. Gerçekten Fransız Devrimi'ni izleyen yıllarda, tüm Avrupa'yı bir fırtına gibi saran ve «ulusal devletlere» temel olan bu görüşün ardındaki ekonomik ilişkiler ve sınıf yapısı Osmanlı İmparatorluğunda olmamakla birlikte, bu «yeni kapıkulu» ulusçu düşüncelere yatkın bulunuyor, fakat ne tür bir ulusçuluk yapacağını bilemiyordu. Bu duygu, özellikle İmparatorluğun Rumeli topraklarında etkin ve yaygındı. Zira Batı'yla çok yaygın bir iletişim içindeydiler.

Gene bu arada, tarihin akışı içinde «medrese» de nitelik değiştirmeye başlamıştı. Geniş halk kitleleriyle arasındaki bağ ve yakınlığın süregelmesine karşın, kendini yenileyememiş ve bir noktada zamana ayak uyduramamıştı. Kendi önermek zorunda kaldığı «durağan dünya» yerine, yaşamın zorladığı «hızla değişen dünya» önerisinin ardında Batı'nın ekonomik ilişkilerini değil; Batı'nın sosyo-kültürel ve siyasal kurumlarını gördü ve onlara düşman oldu.

19. yüzyılın ürünü olan «Osmanlı aydını» ve yeni oluşan «sivil - asker bürokratı», Batı'yı model almıştı. Ancak Batı'ya dönük olan yüzünü sınıfsal köken olarak içinden geldiği «halk»a çevirememiş, kendi halkına yabancılaşmıştı. «Merkez» ya da «saray», İmparatorluğu devşirme kapıkuluyla yönetirken, halkın gündelik yaşamından pek etkilenmiyor ve karışmıyor, buna karşılık Celali Ayaklanmaları vb. gibi bir takım olaylar ayrı tutulursa halktan da yoğun bir tepki görmüyordu. Oysaki yeni oluşan kapıkulu, yani «asker sivil bürokrat» halkın yaşantısını değiştirmek istiyor, kendini bu yolda görevlendirmiş sayıyordu.

19. yüzyıl, bir yandan kapıkulunun bünyesinin değişimine sahne olurken, bir yandan da Osmanlı toprak düzeninin hızlı ve köklü bir biçimde değişimine sahne oluyordu. Gerçekten, kişilerin toprak sahibi olmalarına olanak tanımayan Timar sistemi, merkezin zayıflamasına bağlı olarak çözülme sürecine girmiş ve topraklar üzerinde hızlı bir «mülkleşme» başlamıştı. Gene aynı şekilde; «merkez otorite»nin zayıflaması, bölgesel otoritelerin ortaya çıkmasına yol açmıştı.

1. Meşrutiyet öncesinde Osmanlı İmparatorluğu içindeki sınıfları ya da katman-

ları şu şekilde gruplandırmamız mümkündü:

— «Saray»a pek çok bakımlardan ters düşmüş, «halk»tan gelme ve fakat bu halktan kopmuş; «Batı»ya dönük, yeni oluşmaya başlamış «sivil - asker bürokrat» kadro ve bunların değişik okul ve kurumları.

— Çağın çok gerisinde kalmış ve kendini yenileyememiş olmasına karşın, halkın gündelik yaşamındaki önemli etkisini sürdüren «medrese».

— Genellikle toprakların mülkleşmesine bağlı olarak ve merkezin zayıflamasına koşut ortaya çıkan ve dileklerini «saray»a sırasında zorla onaylatacak derecede güçlenmiş bir toprak ağaları grubu, «ayan» ve bölgesel otoriteler, «eşraf».

— Güç kaynaklarını ve toplum içinde otoritesini önemli ölçüde yitirmiş bir merkez ya da «saray».

Sultan 2. Abdülhamid kurnaz bir padişahtı. Osmanlı - Rus Savaşını bahane ederek 1. Meşrutiyet'in ortaya çıkardığı Meclisi kapattıktan ve Osmanlı Anayasasını yürürlükten kaldırdıktan sonra, «saray»ı yalnızlıktan kurtarma çabasına girişti. Batı'nın etkisindeki «asker - sivil» bürokrattan birşey bekleyemiyeceğinin bilincindeydi. Ve bu durumda Abdülhamid «din» ve «medrese»ye ağırlık verdi. Böylece hem bir anlamda kendisini ortadan kaldırmak isteyen ya da en azından yetkilerini sınırlandırmak çabasında olan «asker - sivil bürokrasiye» karşı «halkın desteğini» sağlamak, hem de «panislamizm» ile İmparatorluğu bir süre daha yaşatmak amacındaydı.

Gerçekten Batı'nın «ulusçu» düşüncele-

İmparatorluğun Rumeli topraklarında ortaya çıkardığı yıkıcı ve parçalayıcı etkiyi, İmparatorluğun Müslüman halkları, özellikle Araplar üzerinde de duyuruyordu. Batılı emperyalist devletlerce de özendirilen bu akımları, «halifeliğini» de kullanarak engeleyebileceğini umuyordu. Ancak gene değinilmesi gereken ilginç bir nokta, Sultan Abdülhamit'in bu çabalarının yanısıra «medreseyi» de düzenlemek için çabalaması ve Batıcı düşüncelere kaynaklık eden laik «askeri sivil okulların» sayısını artırma çabasında olmasıydı. Tüm bunların yanısıra Osmanlı İmparatorluğu'nda imalat sanayine geçilmesi konusunda ilk ciddi girişimler gene Abdülhamid döneminde olmuştu. Fakat kapitülasyonların etkisiyle, fabrika üretimi karşısında tutunamayan Osmanlı el imalatının, şimdi bir sanayi imalâtı biçiminde canlandırılması son derece zordu.

Tüm bu gelişmelerin sonucunda 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda sınıfların, ya da katmanların gruplaşması iki cephe biçiminde kesin durumunu aldı:

— Bir yanda «saray», «eşraf» bunların destekledikleri «medrese» ve düzenin «meşruiyet kaynağı» olarak «din» ve tarihsel olarak bunlara bağlı olan «halk».

— Öte yanda kendinde toplumu değiştirme görev ve yetkisini gören «asker sivil bürokrat».

«Asker - sivil bürokrasi» özellikle «İttihat ve Terekki» çevresinde örgütlendikten sonra, tekrar anayasal bir düzene dönülmesi konusunda büyük bir savaşıma girişti. Toplum içinde bir «azınlık» olmalarına karşın, toplum içindeki hemen tüm dinamik kesimlerin desteğini taşıyorlardı.

İşte bu koşullar altında 2. Meşrutiyete gelindi. Sultan 2. Abdülhamit artan baskılar ve ayaklanma olasılıkları karşısında Anayasayı yeniden yürürlüğe sokmak zorunda kaldı.

Bu arada dünya emperyalist güçleri, sürekli bir paylaşım savaşımı içindeydiler. İngiltere Rus Çarlığı karşısında Osmanlı İmparatorluğunu ayakta tutmak ve böylece Hindistan yolunu Rusya'nın etkisinden korumak amacındayken, yeni oluşan emperyalist bir güç, Almanya; İngiltere'yi egemenliğinin simgesi olan açık denizlerde zorlamaya başlamıştı. İşte bu gelişmeler kaçınılmaz bir biçimde 1. Dünya Savaşına yol açacak ve Osmanlı İmparatorluğu Almanya'nın yanında bu savaşa katılacaktır. Bu savaşa katılma Osmanlı İmparatorluğu için «sonun başlangıcıdır.»

Osmanlı İmparatorluğu 1. Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile çıkınca, İmparatorluk parçalanmaya başlandı. Zaten daha savaş sürerken kâğıd üzerinde paylaşım yapılmış ve uzlaşmaya varılmıştı. Ancak İttalya'nın Batı Anadolu üzerindeki emelleri İngiltere'nin fazla işine gelmediğinden, buralarda güçlü bir İtalya'yı görmektense, kendi denetimindeki bir Yunanistan'ı yeğledi ve Yunanistan'ı Batı Anadolu'yu işgal konusunda destekleyerek bir oldu - bitti yapmaya çabala-

bu davranış Balkan Savaşlarından beri dövüşmüş ve yorulmuş olan bir ulusun yaralanan onuru ile yeniden silaha sarılmasına ve savaşacacak güç bulmasına yol açacaktır.

İttihadçılar, yeni «asker sivil bürokrasi» gene Batı'da gördükleri modele uygun olarak halkı «politize etmeye» çabalamışlardı. Bunda oldukça başarılı da sayılabilirler. Ancak gene Batı'da gördükleri üzere bir «kapitalist sınıf» yaratma konusunda başarısız kalmışlardı. Gerçekten sanayileşmiş Batı toplumu, bu kalkınmışlığını kapitalizme borçluydu ve bunu gözleyen «asker - sivil bürokrasi» de, Osmanlı İmparatorluğu'nda kentsoylunun olmayışının nedenleri üzerinde fazla düşünmeden, kentsoyluyu devlet eliyle yaratmaya uğraşmıştı ki; aynı çabayı Cumhuriyet döneminde de göreceğiz.

Savaştan yenilgiyle çıkılması «asker sivil bürokrasi»nin siyasal örgütü olan İttihad ve Terakki Partisi'nin lider kadrosunun ülke dışına kaçmasına neden oldu. Gerçekten bu lider kadrosu kendi bilgi, inanç ve görüşlerinin doğrultusunda özveri ile çabalamışlar, ancak tarihsel koşullar karşısında kaçınılmaz bir biçimde yenilmişlerdi. Artık meydandan çekilmeleri gerekiyordu.

Eğer savaştan yengi ile çıkan emperyalist devletler; yani İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve İtalya, Osmanlı İmparatorluğu'na, Almanya ve Avusturya Macaristan İmparatorluğuna besledikleri kadar «sempati» duysalardı ve küçük de olsa bağımsız meşruti bir monarşi olarak yaşama fırsat ve olanağını verselerdi, belki de tarih çok başka bir biçimde yazılırdı. Fakat hiç kuşkusuz gene tarihsel bir dizi nedenden ötürü, «müttefiklerin» böyle bir düşünceleri olması mümkün değildi. Ve biraz yukarda belirtmiş olduğumuz gibi; Yunanistan'ın Batı Anadolu'ya çıkartılması Anadolu halkının yeniden silaha sarılmasına yol açtı. Kaldı ki; Doğu Anadolu'da Ermeni'lerle çatışma durumunda olan ordular da zaten silahlarını bırakacak fırsat bulamamışlardı.

Osmanlı toplumunun tüm «zinde güçleri», İttihad ve Terakki içinde örgütlenmişlerdi. Yenilgiyle biten savaş ve lider kadrosunun kaçması üzerine bir dağınıklık ortaya çıktı. İşte bu dağınık güçleri toparlayacak ve halkı yeniden silahlı bir savaşım için örgütleyecek, yeni ve yıpranmamış bir isim ortaya çıktı: Mustafa Kemal.

Aslında Mustafa Kemal yeni bir isim değildi. Tüm askerlik yaşamı sürecince çok başarılı bir kumandan olarak görülmüş; daha veliahtken Vahdettin'le birlikte Almanya'ya gitmiş ve Başkomutanlık dışında, orduda en yüksek düzeyde, «ordular grubu» düzeyinde komutanlık yapmıştı. Mustafa Kemal'in lider kişiliği, ikinci düzeyde kalacağı bir İttihad ve Terakki içinde yer almasını engellemiş ve bu yüzden de ismi yıpranmamıştı. Ayrıca İttihad ve Terakki'nin asker kanadının tartışılmaz lideri olan Enver Paşa ile kişisel anlaşmazlığı ve sürtüşmesi vardı ki; bu sürtüşme de hiç kuşkusuz her

kisinde de bulunan lider kişiliklerinden kaynaklanıyordu.

Mustafa Kemal'in askerlik yaşamı da sürekli başarılarla doluydu ve özellikle Çanakkale savaşlarındaki başarıları hafızalardan silinmemişti. İşte bu koşullar altında yenilmiş bir ordunun «ordular komutanı» sıfatıyla İstanbul'a döndüğü gün, resmen işgal edilmemiş olmasına karşın, emperyalist devletlerin savaş gemileri İstanbul'a gelmişlerdi.

Mustafa Kemal, İstanbul'da hiçbir eyleme girişilemiyeceğinin bilincindeydi. Bu arada Sultan Vahdettin'in «ordu müfettişi» sıfatı ve kendini valilere emir verecek yetkiyle donatacak, olağanüstü izinle Anadolu'ya göndermesi tam aradığı fırsattı. Mustafa Kemal Anadolu'ya geçerken Yunanistan, İzmir'e asker çıkartıyor; Anadolu ve Rumeli'nin değişik yerlerinde «Müdafai Hukuk Cemiyetleri» oluşturuluyordu. Bu cemiyetlerin kurucuları, aslında «İttihadçı»lardan başkası değildi. Önceleri «İttihat ve Terakki» içinde örgütlenmiş bulunan Osmanlı Aydını, ya da «asker - sivil bürokratı» bu kez de «Müdafai Hukuk Cemiyetleri» içinde örgütleniyorlardı.

Sultan Vahdettin'in Mustafa Kemal'i böyle «olağanüstü yetkilerle» donatarak Anadolu'ya gönderirken, ulusal bir direniş örgütleyeceğini bilip bilmediğini tartışmak anlamsızdır. Ancak İngilizlerin ağır baskılarıyla, Mustafa Kemal'e geri dönmesini bildirdiği açıktır. Mustafa Kemal'in buna yanıtı ordudan ayrılmak ve sivil bir kişi olarak, «ulusunun sinesinde» savaşımı sürdürmek kararıdır.

Mustafa Kemal Anadolu'da kurulmuş bulunan direniş örgütlerini «Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti» adında bir tek örgüt içinde toplayarak, Erzurum ve Sivas Kongrelerini yaptıktan sonra, Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiveti «Heyeti Temsiliye Başkanı» olarak Ankara'ya geldi. Bu arada İstanbul'la yapılan görüşmeler sonucunda tüm İmparatorluk içinde seçimlere gidilmesine karar verilmişti.

Yapılan seçimlerden sonra oluşacak Meclis'in İstanbul dışında toplanmasını isteyen, ancak bu konuda İstanbul'u ikna edemiyen Mustafa Kemal bu seçimlerde Erzurum Milletvekili seçilmişti. Zaten seçimleri çoğunlukla «Müdafai Hukuk Cemiyeti» adayları kazanmışlardı ve bunun aksi beklenemezdi.

Mustafa Kemal, İstanbul'a gitmeyi sakıncalı buldu. Müttefiklerin bu meclisi uzun süre yaşatmıyacağına inanıyordu. Ancak arkadaşlarından Meclis içinde bir «Müdafai Hukuk Grubu» oluşturmalarını istedi, fakat bu grubun kurulması basarılamadı.

Meclisin toplanmasından bir süre sonra müttefiklerin İstanbul'daki «fiili» işgalleri 16 Mart 1920'de «resmi» bir işgale dönüştü. Daha önce «Misak-ı Milli» adıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun ödün vermesinin mümkün olmadığı sınırları belirleyen Osmanlı Mebusan Meclisi, başkentin işgali ve kimi milletvekillerin Meclis'ten zorla alınarak tutuklanması üzerine, Meclis işgal kuvvetlerince kapatılmadan, toplantılarına «ara verme» kararını alarak dağıldı.

Zaten bundan bir gün sonra Mustafa Kemal, Meclis'i yeni seçilecek üyeleriyle birlikte Ankara'da toplantıya çağırmıştı. Bu yeni meclis 23 Nisan 1920'de açılacak ve çalışmalarını sürdürecektir.

Kemalizme olanak hazırlayan, ya da Kemalizmi zorunlu kılan tarihsel gelişmeleri böylece ana hatlarıyla belirledikten sonra, şimdi Kemalizmin ilkelerine geçebiliriz. Kemalizmin Ulusal Savaşım süreken üç temel ilkesi vardı. Bunlar, tam bağımsızlık, halkçılık ve halk egemenliği idi. Cumhuriyet kurulduktan sonra yeni bir dizi düzenleme çabalarından sonra Kemalizmin ilkeleri, Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı okunda dile geleceği üzere; laiklik, cumhuriyetçilik, devrimcilik, devletçilik, ulusçuluk ve halkçılık olarak belirlenecektir. Ancak bunlara geçmeden önce Mustafa Kemal'in «meşrutiyetçi» yönü üzerinde bir parça durmakta yarar vardır.

Gerçekten Mustafa Kemal, yaşamının hemen hiçbir döneminde «meşrutiyet sınıfları» dışına çıkmamış; ancak bunu zaman, zaman zorlamıştır. Anadolu'ya çıkarken, meşru iktidar olan Sultan Vahdettin'in tanrısal meşrutiyetinden kaynaklanan bir yetki ile donanmıştı. Ordudan ayrıldığı zaman ise tüm halkı temsil ettiği savunulabilcek olan «Müdafai Hukuk Cemiyetinin» temsil kurulunun başkanı sıfatını taşıyordu. Hele Ankara Büyük Millet Meclisi açıldıktan ve Mustafa Kemal'i başkanlığa seçtikten sonra, tümüyle halktan kaynaklanan meşru bir iradeye dayanmış oluyordu. Bu Meclisin başkanının aynı zamanda «devlet başkanı» işlevini de üstlenmiş olmasını anımsatmakta yarar vardır.

Birinci Büyük Millet Meclisi içinde iki grup vardı. Daha sonraları «Müdafai Hukuk Grubu» adını alacak olan Mustafa Kemal'in liderliğindeki 1. Grub, yapılan savaşımın, halk iradesine dayanan yeni bir devletin de savaşımı olduğunun tam bilincinde olmasalar bile farkındaydılar. Aynı olgunun farkında olan «2. Grub» ise bu savaşımı, tutsak bulunan halifenin kurtarılması savaşımı olarak değerlendirmek eğilimindeydi. Gene anımsamakta yarar vardır ki, Müdafai Hukuk Grubu daha sonraları, «Halk Fırkası», «Cumhuriyet Halk Fırkası» aşamalarından geçerek «Cumhuriyet Halk Partisi» adını alacaktır. Çoğunlunkla «asker - sivil bürokratlardan» oluşan bu grubun karşısındaki 2. Grub ise çoğunlukla «ilmiye mensuplarından» oluşuyordu. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte İstanbul'un kozmopolit çevrelerinin de desteğiyle önce «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası» adıyla ortaya çıkan bu grup, Şeyh Sait İsyanı nedeniyle bu partinin kapatılması üzerine uzun bir süre örgütlenemiyecek; daha sonra «Serbest Fırka» adıyla ve bu kez Mustafa Kemal'in denetimiyle yeniden ortaya çıkacaktır. Fakat Serbest Fırka'nın gördüğü olağanüstü ilgi, bu partinin de kapatılmasına yol açacaktır.

Birinci Büyük Millet Meclisi içindeki iki grup, kurtuluştan sonraki düzen konusunda köklü ve temelli bir anlaşmazlık içindeydiler ama, «bağımsızlık» konusunda tam bir anlaşma içindeydiler.

«Tam bağımsızlık» (istiklali tam) diyordu Mustafa Kemal, «bizim bugün üstümüze aldığımız görevin temel ruhudur. Bu görev tüm ulusa ve tarihe karşı üstlenilmiştir. Bu görevi üzerimize alırken, uygulanabilirliği konusunda kuşkusuz çok düşündük. Fakat sonunda vardığımız kanı ve iman, bunda başarılı olabileceğimiz şeklinde oldu... Biz yaşamak isteyen, onur ve şerefiyle yaşamak isteyen bir ulusuz. Bir hataya bağlı olarak bu nitelikten yoksun kalmaya tahammül edemeyiz. Bilge, cahil, ayrıcalıksız ulusumuzun tüm ögeleri, beldi içinde bulunan koşulların zorluğunun tümüyle bilincinde olmadan, bugün salt bir nokta çevresinde toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta; tam bağımsızlığımızın sağlanması ve sürdürülmesidir.

Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasal, parasal, iktisadi, adli, askeri, kültürel vb. her konuda tam bağımsızlık ve tam bağlantısızlık (serbesti tam) söz konusudur. Bu saydıklarımızın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, ulus ve ülkenin gerçek anlamıyla tüm bağımsızlığından yoksunluğu demektir.»

Biraz yukarda, Kemalizmin Ulusal Savaşım içinde üç temel ilkesinden söz edilebileceğini belirtmiş ve bunların; «tam bağımsızlık», «halk egemenliği» ve «halkcılık» olduğunu vurgulamıştık. Mustafa Kemalin tam

bağımsızlıkla ilgili görüşlerini özetle gördükten sonra şimdi de «halk egemenliği» ilkesine geçebiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu daha yukarda belirttiğimiz gibi, başlangıç dönemlerinde tam bir şeriat devleti sayılamamakla birlikte sonuç olarak İmparatorluğun Tanrı egemenliğine dayanan bir monarşi olduğuna kuşku yoktur. Egemenlikle ilgili temel görüşleri daha geniş bir biçimde laiklikle ilgili açıklamalarımız sırasında ele alacağımız için burada ayrıntıya girmek istemiyoruz.

Ankarda Büyük Millet Meclisi toplandığında, üyelerin bir kısmı bu meclisin işlevinin salt tutsak bulunan Halifenin ve Hilafet makamının kurtarılması olduğunu düşünüyorlardı. Diğer bir kısım üyeler ise artık yeni bir devletin kuruluşunun başladığının bilincindeydiler. Zaten Mustafa Kemal, daha sonraları Cumhuriyet'in ilanı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'un işgal edildiği gün tarihten silinmiş olduğunu savunacaktır.

Halk egemenliği ilkesi 1921 Anayasasının 1. Maddesinde en açık bir biçimde görülmektedir: Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur. İdare yöntemi halkın geleceğini doğrudan doğruya ve gerçekten (fiili) yönetmesi temeline dayanmaktadır.

Gene aynı Anayasanın iki ve üçüncü maddeleriyle «halk egemenliği» anlayışı belki de biraz aşırı biçimde yorumlanarak, tüm yetkileri Büyük Millet Meclisinde toplamaktadır: «Yürütme gücü ve yasama yetkisi ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinde gerçekleşir ve toplanır.» (Madde 2).

«Türkiye Halk Hükümeti Büvük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve 'Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti' adına taşır» (Madde 3).

Burada çok ilginç olan nokta, Anayasa görüşmeleri sırasında, Büyük Millet Meclisi Hükümetini hilafetin kurtarılmasına kadar yaşayacak bir kurum olarak değerlendiren İkinci Grup üyelerinin, tüm yetkilerin halk egemenliğini temsil eden Büyük Millet Melcisi'nde toplanması konusunda çabalamalarıdır.

Bu konudaki tartışmalar yürütmenin nasıl belirleneceğinin saptanması sırasında, anların seçimi söz konusu olduğunda yoğunlaşmıştı. Bu grup bakanların Millet Meclisi üyeleri arasından ve tek tek seçilmelerini istiyor ve seçilen bakanların da gene Millet Meclisine karşı tek, tek sorumlu olmalarını savunuyordu. Sanıyoruz buradaki temel kuşkuları, «yürütmenin başı» olacacak kimsenin yetki ve sorumlulukları artırılırsa, bir devlet başkanı niteliğine ulaşacağı ve bundan kolay kolay vazgeçmeyeceği idi. Fakat ne tür endişe ve kuşkularla yola çıkılmış olunursa olunsun, sonuçta halk egemenliğinin gerçekleşmiş olduğu Büyük Millet Meclisi tüm yetkileri kendine toplamış «diktatör bir meclis» olarak ortaya çıkmıştır.

«Halkçılık» ilkesi ise Ulusal Savaşım Dönemi ile Cumhuriyet dönemi arasında açık farklılıklar gösteren ve oldukça belirsiz bir kavramdır.

1921 Anayasasının Mustafa Kemal tarafından Büyük Millet Meclisi'ne sunulan ilk taslağında iki ve üçüncü maddeler şu biçimdeydi:

«Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, yaşam ve bağımsızlığını kurtarmayı tek amaç bildiği halkı emperyalizmin ve kapitalizmin baskı (tahakküm ve zulmünden kurtararak, yönetim egemenliğinin sahibi kılmakla amacına ulaşacağına inanmaktadır.» (Madde 2)

«Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ulusun yaşam ve bağımsızlığına yönelen (suikast eden) emperyalist ve kapitalist düşmanların saldırılarına karşı korunma ve dış düşmanlarla işbirliği ederek ulusu aldatmaya ve karıştırmaya çalışan iç hainleri cezalandırmak için orduyu kuvvetlendirmeyi ve onu ulus bağımsızlığının dayanağı bilmeyi görev sayar.» (Madde 3)

Bir noktada «Halkçılık Programı» olarak sunulan bu tasarının bu maddeleri kimi milletvekillerince «Bolşeviklik» olarak yorumlanmış ve Büyük Millet Meclisi'nde oluşturulan bir komisyon bu tasarı üzerinda bir süre çalıştıktan sonra, bu kez Anayasa Tasarısı olarak Meclise sunulmuştu. Daha sonra Meclis'ten geçerek yürürlüğe girecek ve 1921 Anayasası adını alacak olan bu tasarının dördüncü maddesi de «mesleksel temsil» ilkesini getirmekteydi. Bu ilke Mustafa Kemal'in o dönemdeki «halkçılık» anlayışının dile gelmesiydi.

«Büyük Millet Meclisi iller halkı tarafından meslekler mensupları temsil edilmek üzere doğrudan doğruya seçilmiş üyelerden oluşur» (Md. 4)

Mesleksel temsil Büyük Millet Meclisinde tartışılırken Kemalizmin önde gelen düşünür ve sözcülerinden İzmir Milletvekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, bu konuda şöyle diyordu: «..Parlamento yöntemi bir ulusu doğrudan doğruya işbaşına getirecek yollardan değildir.. (bunu vermekle) ulusa özgürlüğünü vermiş olmuyoruz... (bu yöntem) halkı memnun edememiştir ve zaman zaman dünyayı sarsan büyük devrimlere yol açmıştır.. Bir tabaka vardır ki, memleketi omuzlarında taşıyan bir tabaka vardır ki, o hep esirlik altında inlemiştir... ve o sefalet içinde inlerken burjuva tabakası onun önüne çıkmış, elindeki anayasa ile o zavallı tabakanın önünde alay etmiştir... Bendeniz ancak çiftçi tabakasının çarıkları ile, demirci tabakasının çarıkları ile ve derici tabakasının önlükleri ile bu meclise girdiği zaman ülkenin kurtulduğuna inanabilirim.»

Her ne kadar taslak yasalaşırken 3. maddedeki «Türkiye Halk Hükümeti», «Türk Devleti» olarak değiştirilmiş ve mesleksel temsil kabul edilmemişse de, yukardaki örnekler Mustafa Kemal'in Ulusal Savaşım dönemindeki «halkçılık» anlayışını göstermesi açısından ilginçtir.

Cumhuriyetten sonra «halkçılık« ayrıcalıksız ve sınıfsız bir toplum yapısının özlemini dile getiren bir ilke olmustur. Aslında Kemalizmin sınıfları yadsıması, var olan bir gerçeğin saptırılması değil, varılmak istenen bir ilke olarak vurgulanmasıdır.

«Halkçılık», biraz sonra değineceğimiz Kemalizmin diğer beş ilkesiyle birlikte 1937 senesinde yapılan bir Anayasa değişikliği ile 1924 Anayasasının ikinci maddesinde yer almıştır. Fakat bundan önce de halkçılık bu anayasanın ruhuna «halk egemenliği» anlayışı ile tümüyle egemendi.

Gerçekten 1924 Anayasası son derece titiz bir biçimde «halk egemenliğine» dayanmakta ve Büyük Millet Meclisi'nin işlevini bu egemenliğin kullanılmasıyla sınırlandırmakta ve bu konuda halka hiç bir ortak tanımamaktaydı. Oysaki 1961 Anayasası 4. Maddesi, «Egemenlik kayıtsız şartsız Türk Ulusunundur. Ulus egemenliğini Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır» diyerek, halkın egemenliğini bir ölçüde sınırlamaktadır.

Kemalizmin «halkçılık» ilkesini böylece ortaya koyduktan sonra, şimdi «laiklik» ilkesine geçebiliriz.

Laiklik en genel biçimiyle din ve devlet işlerinin biribirinden ayrılması olarak tanımlanır. Ancak konumuz bakımından böylesine önemli olan bu kavramın hem biraz genişliğine ele alınması ve hem de oluştuğu, ya da oluşmak zorunda kaldığı tarihsel sürecin genişliğine incelenmesi gereklidir.

Hiç kuşkusuz İnsanların toplum halinde yaşamaya başladıkları ilk günden itibaren aralarında «yöneten - yönetilen» ayrımı belirlemiştir. Yöneten - yönetilen ayrımının başlamasıyla da «itaat» sorunu ortaya çıkmaktadır. Yani yönetenlerin «iktidarlarının» kaynağı nedir; yönetilenler neden «itaat» edeceklerdir? Daha sonraları «devlet» adını verdiğimiz «örgüt ve aygıt» oluştuktan sonra anlamını korumakla birlikte bu sorular biçim değiştirecek ve «devletin egemenliğinin kaynağı nedir?» şekline dönüşecektir.

İnsanlık tarihinde ilk yöneticilerin çoğunlukla «zorlama gücü» ile, yani «kaba kuvvetle» itaati sağladıklarını ileri sürmek, fazla abartılmış bir görüş olmaz. Ancak «zorlama» ve «kaba kuvvet» hiçbir zaman sürekli ve kalıcı bir itaati sağlayamadığı gibi, sağladığı itaat de yöneten'e güven verecek gönüllü bir itaat değildir. Bu bakımdan her iktidar bir inanca, bir «ikna» temeline oturmak zorundadır. Bir başka deyişle; her iktidar bir inaçlar dizisine dayanmak durumundadır.

İlkel topluluklarda «şef»le «büyücü»nün çoğu kez aynı kişi olması raslantı değildir. Kaldı ki; ayrı kişiler oldukları durumlarda da aralarında bir anlaşma, «ruhani» ve «cismani» güçlerin birleşme ve karşılıklı desteklemeleri söz konusudur.

Eski çağların köleci imparatorluklarında krallarla Tanrıların içli dışlı yaşantılarını yansıtan destanlar da elbette raslantı değildi. Örneğin Homeros'un ölümsüz İlyada'sında da, Odyse'sinde de efsane nerede biter, gerçek nerede başlar belli değildir. Daha sonraları Hristiyanlığın yayılmasıyla, o çağların siyasal iktidarları yeni bir destek bulmuşlardı: Kilise.

Önceleri çağın egemen iktidarlarına, «putperest yöneticilerine» karşı devrimci bir düşünce olarak ortaya çıkan kilisenin; «Tanrının hakkını Tanrı'ya. Kayzer'in hakkını Kayzer'e vermesiyle» başlayan düzen, Tanrı adına ve o'nun buyrukları doğrultusunda hüküm süren monarşi biçiminde yüzyıllarca sürdü.

İmparator; Kilisenin, yani Tanrı'nın emrinde ve manevi koruması altında idi. Bu koruma imparatora iktidarının meşruiyetini sağlıyordu. Kilise de imparatorun maddi korunması altında idi. Ve İmparatorun bu koruması Kilise'ye, kendine aykırı inançların cezalandırılmasını ve «dünya nimetlerinden» de istediği gibi yararlanmasını sağlıyordu. Bu tür devlet yapısına, «din temeline dayanan devlet» anlamında «teokratik» adı verildi.

Bu siyasal yapı, toplumlarda feodal bir sosyo ekonomik yapı olduğu sürece; sırasında zorla, sırasında ikna yoluyla varlığını sürdürebildi. Feodal toplum yapısının genel anlayışı içinde «atomize iktidar», bunu destekleyen «ataerkil (pederşahi) aile düzeni» ve geleneksel tutucu dünya görüşü kilisenin tam ve kesin desteği altında ve kesinlikle kiliseye bağımlı bir biçimde yüzyıllarca sürdü.

Fakat bilim ve teknik alanındaki gelişmelere bağımlı olarak toplumun altyapısında gerçekleşen değişmeler; zaman içinde büyük bünyesel değişimler ortaya çıkardı. Ekonominin «kapalı» yapısı sarsılmaya başlayınca, ilk göze çarpan değişme «iktidarın merkezileşmesi» oldu. İktidarın merkezileşmesiyle birlikte ortaya çıkan bir anlayış da «ulusal devlet» anlayışı oldu.

Gene aynı dönemde, yani «kapalı ekonomi» yerini «piyasa ekonomisine» bırakırken, uzun dönemden beri etkinliğini yitirmiş bir sınıf, büyük bir güç ve dinamizmle dünya sahnesine çıktı. Soylu olmayan, toprağı bulunmayan, el sanatlarından da birşey anlamayan bu sınıf, salt alım - satımla, yani ticaretle geçiniyordu. Bunlara, kentlerde oturanlar anlamında «kentsoylu - burjuva» adı verildi.

Yeni ticaret yollarından ve teknik gelişmelerden de yararlanarak kısa zamanda büyük parasal servetler oluşturan burjuvalar da «ulusal devlet» anlayışına yatkındılar. Ancak teokratik devlette o güne dek olduğu gibi, yönetimin alacağı kararların tümüyle dışında kalmak istemiyorlar; bu ulusal devlet içinde yönetimde pay sahibi olmak istiyorlardı. Oysaki «teokratik devlet felsefesi» içinde tüm işlevler ve bu işlevlerle görevli güçlerce belirlenmişti. Bu yapı içinde kentsoyluya yer yoktu.

«Teokratik monarşi» anlayışına göre siyasal iktidarın kaynağı Tanrı idi. Bir başka deyişle «egemenlik Tanrı'nın»dı. İmparator Onun vekili durumundaydı ve bu «vekalet» gene Tanrı tarafından verilmişti. Bu bakımdan imparator «Tanrısal» bir düzeni bozarak, iktidarı kensoylu ile paylaşamazdı. Merkezi iktidarın bu görüşünü hiç kuşkusuz kilise de destekliyordu.

İşte bu koşullar altında kentsoylu dünyayı yeniden yorumlama çabasına girişti, zira elinde bulundurduğu «ekonomik güç»ü, «siyasal güç»le desteklemek zorunluluğundaydı. *Herşeyden önce yeni bir yönetim felsefesi* oluşturarak; «egemenlik Tanrı'nın değil halkındır» ilkesini ortaya attı. Bu yeni anlayışa göre, meşru bir siyasal iktidarın kaynağını Tanrı değil, «halkın istemi (iradesi)» oluyordu. İnsanların toplu olarak yaşamalarının nedeni de, Tanrının insanları bu şekilde yaratmış olması *değil; insanların* bir arada yaşamaktan pek çok çıkarları olmasıydı. Bu anlayışa göre insanlar işte bu nedenden ötürü kendi aralarında «Zımni (üstü kapalı) bir sözleşme» yapıyorlardı. Topluluk içinde yaşama uğruna bir takım özgürlüklerinden vazgeçiyor, fakat buna karşılık toplu halde yaşamanın yararlarından bir pay alıyorlardı. Bu sözleşmeye «toplum sözleşmesi» adı verildi.

Laiklik, yani din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması bu evrensel gelişmelerin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıktı. Tanrı egemenliğine dayanan monarşik yapı yıkılarak yerine halk egemenliğine dayanan demokratik bir yapı geçirildiği andan başlamak üzere «laiklik» kaçınılmaz bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Dahası, bu yapı değişikliğinin gerçekleştirilmesi de laik bir siyasal felsefe gerektirir.

Yukarda ana hatlarını ortaya koyduğumuz gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşmemişti. Zira feodal birikime yol açmayan toprak düzeni, kentsoylunun oluşmasına olanak vermemiş ve buna bağlı olarak kapitalizme geçilememişti. Osmanlı «asker sivil bürokratı», Batı'nın sosyo - kültürel kurum ve davranış kalıplarının yanısıra bunların getirdiği ve getirebileceği tüm farklı anlayışları da içtenlikle benimsemeye hazır durumdaydılar.

Kemalizm işte bu nedenlerin ışığı altında, teokratik mutlak monarşiyi yıkarak yerine halk egemenliğine dayanan bir devlet yapısı kurduğundan dolayı ve dahası bu devlet yapısını kurabilmek için «laik» olmak zorundaydı.

Kemalizmin laiklik ilkesi salt halk egemenliğine dayanan devlet yapısını meşru kılmak amacına yönelik olmakla kalmamış; sosyal alanda ve özellikle eğitim alanında köklü değişimlerin yapılmasına yol açmıştır. Bunlar arasında en önemlisi; tekke, zaviye vb. gibi halkın gündelik yasamını olumsuz yönde etkileyen dinsel görünüşlü tüm kurumların kapatılması ve «eğitimin birliği» yasasının çıkartılmasıdır.

Kemalizmin kendi denetiminin dışında, laik olmayan bir eğitime izin vermesi beklenemezdi. Kaldı ki; bu tür bir eğitim kendi meşruluğu ile de çatışmalar yaratabilirdi. Bu anlayış çerçevesinde Türkiye'deki salt İslamiyet'le ilgili eğitim yapan kurumlar kapatılmadı, aynı zamanda Türkiye'deki yabancı okullar da Milli Eğitimin ilke ve amaçları doğrultusunda denetim altına alındı.

«Halk egemenliğine» dayanan, «laik» bir devletin «cumhuriyet» olması kaçınılmazdır. Kemalizmin «cumhuriyetçilik» ilkesini bu düşünce ile değerlendirmek gerekir. Zaten Kemalizmin ilkelerini bir bütünün değişik *görüntüleri olarak değil; birbirine* bağlı kaçınılmaz olgular olarak değerlendirmek gerekir.

Teokratik bir monarşiyi ortadan kaldırarak bunun yerine «halk egemenliğine» dayanan «laik» bir «cumhuriyet» kurulması, hiç kuşkusuz bir «devrimdir.» Zira en genel anlamıyla ele alınsa bile toplumdaki egemen sınıf yapısı oldukça köklü bir biçimde değişmiş olmaktadır.

Kemalizm «devrimcidir», zira toplumda o anda var olan «en ilerici» güçleri örgütleyerek; kemikleşmiş «tutucu» iktidar yapısını değiştirmiş ve «tutucu teokratik monarşiyi» yıkarak yerine «halkçı laik cumhuriyeti» kur-

muştur.

Bir imparatorluk içinde, Padişaha körü körüne bağlı «teba»yı, padişahın «kullarını», bir Cumhuriyetin onurlu ve eşit «vatandaşları» durumuna sokan eylemlerin ideolojisinin «devrimci» olmadığını söylemek mümkün değildir.

Kemalizm «devletçi»dir. Ancak bu devletçilik sosyalist anlamda, emekçi sınıfların denetledikleri ve karar aldıkları bir devletçilik değil, özel girişimin ilgi duymadığı ya da gücünün yetmediği alanlarda, belki de özel sektörü desteklemek işlevini de üstlenmiş bir tür devlet kapitalizmidir.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi; Batı'nın kalkınmasını kendine amaç edinen Osmanlı «asker - sivil bürokratı», bu kalkınmanın ardından kapitalizmi ve kapitalisti görmüşlerdi. Ve daha 2. Meşrutiyet döneminde devlet eliyle kapitalist yaratma çabasına girişilmişti. Eğer kapitalist yaratılabilirse, kapitalizme de geçilebileceği ve sanayi devriminin başarılacağı umuluyordu. Kemalizmi de bu düşünce yapısından soyutlamamız için bir neden yoktur.

Osmanlı aydının sosyalizme karşı ilgisiz tutumunu açıklamak oldukça zordur. Öncelikle belirtilebilecek bir nokta, bu aydınların emekçi kesimlerle pek ilgilerinin olmamasıdır. Kendinde «cahil halkı kurtarma» ve «adam etme» görevini ve yetkisini bulan «asker - sivil bürokratın», işçi sınıfının ideolojisine ilgi duyması ve benimsemesi beklenemezdi.

Bu konuda belirtilebilecek bir başka nokta, Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayinin oluşmasına koşut olarak yaygın ve örgütlü bir işçi sınıfının bulunmamasıydı. Her ne kadar Cumhuriyetin kurulduğu senelerde Türkiye İşçi Sınıfının örgütlenme çabaları ve bu örgütlerin belirli bir ağırlığı var idiyse de, bu eylemler sınıfsal bir zorlamadan çok, bireysel çabalar olarak değerlendirilmelidir. Zaten etkisiz ve güçsüz kalması da bu savımızı doğrular niteliktedir.

Bir başka nokta da; yoğun bir «hiyerarşi anlayışı» ile eğitilen Osmanlı «asker - sivil bürokratı»nın sosyalizmin temel mantığına pek yatkın olmamalarıdır.

Ancak yukarda belirttiğimiz tüm noktalara karşın Kemalizm, Sovyetler Birliğiyle olan ilişkilerinde karşılıklı bir yakınlık ve işbirliği içinde olmaya özen göstermiştir. Hele İzmir Kongresinde alınan kararlar doğrultusunda, özel girişime dayanan kapitalist bir kalkınma modelinin geçersizliği anlaşıldıktan sonra, 1929 Büyük Buhranının da etkisiyle, «planlı kalkınma yöntemleri zorlanmaya başlanmıştır. Ve Kemalist Cumhuriyet ekonomik alandaki ilk başarılarını bu dönemde elde etmiştir.

Kemalizmin son ilkesi «ulusçuluk» da, tüm diğer ilkeler gibi, Osmanlı «asker - sivil bürokratı»nın Batı'yı görüp benimsedikten ve bu yönde bir özlem duyduktan sonra geçirmeye başladığı «maceranın» kaçınılmaz bir sonucuydu.

İmparatorluğun «Ümmet» anlayışı içindeki «kullarından», bir ulusal devlet çıkartmak için Kemalizm «uluscu» olmak zorundaydı ve bunda haklıydı. Ancak Kemalist ulusçuluk anlayışı «şoven» bir ulusçuluk olmadığı gibi, dil, ırk ya da din temellerine dayanan bir ulusçuluk da değildir.

Kemalist ulusçuluk anlayışı toprak temeline dayanan bir ulusçuluktur. «Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yaşayan, ve kendini Türk sayan tüm vatandaşların dili, dini, ırkı ne olursa olsun sarmalar ve aynı kültür potası içinde eritmeye çabalar.

Dilin arapça ve acemce sözcüklerin egemenliğinden kurtarılması çabaları ve bu konuda çalışmalar yapması için Türk Dilini Tetkik Cemiyetinin (Türk Dil Kurumu) kurulması; islam tarihinden bağımsız bir Türk tarihinin yazılması çabaları ve Türk Tarih Kurumu'nun kurulması; Etiler, Sümerler vb. gibi Anadolu'da yaşamış olan tüm uygarlıklara sahip çıkma çabaları vs., hep bu «ulusçuluk» anlayışı çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Kemalizm; «halkçılık», «laiklik», «cumhuriyetçilik», «devrimcilik», «devletçilik» ve «ulusçuluk» olmanın ötesinde; değişen nesnel koşullar karşısında, bu ilkeler çerçevesinde sürekli tutumlar takınmaktır. Kemalizm kesinlikle salt ileriye acık bir ideolojidir. Kemalizm'de olmayan şey, «tutuculuk» ve «statükoculuk»tur.

Doç. Dr. Toktamış Ateş

Kemer, Kapı, pencere, geçit, köprü gözü gibi açıklıkları açmak, örtmek üzere, oyuğu aşağıya bakan yay biçiminde yapılan üst yapı parçası. Biçimlerine göre pek çok kemer türü vardır: Düz, sivri, basık, şişkin, beşik, sepet kulpu, abanık, mızrak ucu, üçgen, at nalı, armudi, ters eğmecli, kaş, yıldız, ojival vb gibi.

Kemer alnı (lat. archivoltum alm. archivolte, fr. archivolte, ing. archivol) Silmeli kemer yüzü, kemerin eğrisini izleyerek giden sürekli silme.

Kemer ayağı Kemerin iki yanda üzerlerine oturduğu ayak ya da kolonlardan her biri.

Kemer gözü Kemerle, ayakları arasındaki boşluk.

Kemer içi Kemer karnı, kemer lengesi de denir. Kemerin iç yanında kemer taşlarının oluşturduğu iç bükey bölüm.

Kemer kaburgası Kemerin karnına (içine) gelen bölümdeki silmeler.

Kemer kovanı Ana kapı kemerinin ice doğru derinliği.

Kemer taşı Kemer yapımında kullanılan konik taş.

Yıldız Kenter

KENTER, Yıldız (İstanbul 1928). Tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Ortaokulu bitirdikten sonra Ankara Devlet Konservatuarı Tiyatro Bölümü'ne girdi (1944). Yürksek kısmı bitirerek (1948). Devlet Tivatrosu sahnelerinde görünmeğe başladı. Bu evrede oynadığı *Peer Gynt, Olü Kraliçe. Gelin, Yağmurcu, Çöl Faresi, Cyrano de Bergerac* vb. oyunlarla sanat çevrelerinin ilgisini çekerek 50'li yılların beğenilen sanatçıları arasına girdi. İngiltere'ye ve Rockefeller bursu ile A.B.D.'ne giderek bilgi ve görgü eğitimi gördü (1957). Dönüşünde Devlet Konservatuarı Tiyatro Bölümü'ne öğretmen olarak atandı. Demokrat Parti iktidarınca Muhsin Ertuğrul'un bu kurumun genel müdürlüğünden ayrılmak zorunda bırakılması üzerine olaya karşı çıkarak kardeşi Müşfik Kenter (İstanbul 1932) ile birlikte İstanbul'a yerleşti. Karaca tiyatro'da sergiledikleri *Salıncakta İki Kişi, Çöl Faresi* ve *Öfke*'de oynadı. Sonra Müşfik Kenter, eşi Şükran Güngör, Kamran Yüce vb. ile birlikte oluşturdukları Kent Oyuncuları ile Site, Dormen (ve Harbiye'de kurdukları) kendi tiyatrolarında sahneledikleri oyunlarda oynadı. 1959 ve 1961 yıllarında İlhan İskender Armağanı kazanan Yıldız Kenter, 1962 yılında Türk Kadınlar

Birliği tarafından yılın kadını seçildi. *Öfke, Salıncakta İki Kişi, Pembe Kadın, Nalınlar, Martı* başta olmak üzere 30'u aşkın oyunun başkişisi olarak sahneye çıkmış, son çeyrek yüzyılın en etkili kişileri arasına girmişti. Özellikle 1970'den sonra değişen toplumsal koşulların yaratığı çağdaş istekleri ve tiyatronun toplumcu gerçekçi akım doğrultusundaki yerini iyi değerlendiremeyen Kent Oyuncuları'nın öteki yönetmenleri gibi orta tabakanın tutucu kesiminin beğenisine fazla özen gösterme nedeniyle sınıf savaşımı içindeki yeni seyircinin ilgisini kazanamadı.

(A.C.)

Kentleşme. Sanayileşmiş ülkelerde kentler gelişen sanayiden ve onun oluşturduğu fabrika sisteminden doğrudan doğruya etkilenmiş, tarihi süreç içinde, daha sonra sanayi bölgeleri kentlerin dışına taşınmakla beraber, önceleri, bir iç içelik söz konusu olmuştur. Kentte sanayi bölgelerinin ve iş alanlarının dağılımının dışında iskân bölgelerinin dağılımı, genellikle gelir bölüşümü ile paralellik göstermiş, daha varlıklı kişiler kentin tercih edilen bölgelerine yerleşmişlerdir. Kentlerin gelişmesini, tarım sektöründe elde edilen artı ürün desteklemiştir. Gelişmiş ülkeler sanayileşirken, ticaret yolu ile, kentin tercih edilen bölgelerine yerleşmişler, az gelişmiş ülkelerin tarım ürünlerinden yararlanmışlardır. Günümüzde, gelişmiş ülkelerde, kentlerin alt yapıları ve hizmetlerin dağılımı için yatırım kaynakları oluşmuştur.

Sanayileşme sürecine girmiş az gelişmiş ülkelerde, alt yapı yatırımları, ağır, hafif ve yan endüstri, küçük sanayi ve hizmetler, bölgeler ve kentler arasında dengeli olarak dağılmamıştır. Bazı bölgeler, özellikle ulaşım ve ticaret merkezlerine, başlıca su yollarına yakın olanlar, öteki bölge ve kentlere kıyasla daha hızlı gelişmiştir. Ekonomik gelişmeye paralel olarak tarım, imalât ve endüstri ve hizmetlerde istihdam, tarım dışı sektörler lehine bir gelişme izlemeye başlamıştır. Kentler, gerek imalât ve endüstrinin kurulduğu başlıca merkezler olarak, gerek sanayi temelinden yoksun hizmet sektörünün hızlı gelişmesi bakımından önem kazanmıştır. Bu arada, gerek istihdam edilen işçiler bakımından gerek yatırım ve enerjinin bölgeler ve kentler arasında dağılımı bakımından dengesizlik ortaya çıkmıştır. Tarımda teknolojik gelişme ve makineleşme, dış pazarlarla ilişki kurmaya yol açmış, elverişli sahaların sınırına varılmış olması gizli işsizliğe yol açmış, bu arada çoğunlukla kentlerde kurulan endüstrinin etkisi ile, kırsal bölgelerden kentlere akın hızlanmıştır. Ayrıca, az gelişmiş ülkelerde şişkin hizmet sektörü, kentlerde alt yapı yatırımlarının gerçekleşmesini sanayinin kurulmasını gerektirmiştir. Kişi başına düşen milli gelir payı düşük olmakta, kentlerde yaşayanların gelir düzeyleri arasında önemli bir çoğunluğu, kentlerde belediye hizmet sektöründe işsizliğe yakın olan eksik istihdam problemi belirmekte, kentlerde yaşayanların ve kırsal bölgelerden göç ederek hızla kentlerin büyümesini etkileyenlerin önemli bir çoğunluğu, kentlerde belediye hizmetleri ödemekten yoksun kalmaktadır. Bu durumda, belediye hizmetlerinin karşılanmaması, bütün kent halkını etkilemektedir. İktisadi ve sosyal faaliyetlerin yerleşme düzeyinde farklılaşamaması, fizikî bakımdan düzenli yerleşme alanlarının olusması güçleşmektedir. Ayrıca, kentlerde hizmetlerin maliyeti, sanayileşmenin maliyetini aşmaktadır. Hizmetler sektöründe hızlı gelişme, ticareti içine almakta, ancak başlangıçta üretim artışları sınırlı olduğu için ticaretin gelişmeye katkısı sınırlı kalmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde, kentlerde hizmetler sektörünün gelişmesi ve bu sektörde istihdam artışları, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi üretim artışları ile yakından ilgili olmamakta; genellikle endüstrinin massedemediği kimseler eksik istihdam şeklinde de olsa, hizmetler sektöründe iş bulabilmektedir. Gizli işsizliğin etkisi ile kırsal bölgelerden kentlere akın eden nüfus, kentlerde emek arzı, talebin üstünde olduğu için, işsizlik tehdidi ile karşılaşmakta, hizmetlerde istihdam ise bazı hallerde bir nevi işsizliğin maskeleyici tampon fonksiyonunu yerine getirmektedir. Bu sektörün bu fonksiyonu sanayi geliştikçe önemini yitirecektir.

Ayrıca, az gelişmiş ülkelerde kırsal bölgelerden büyük kentlere, sanayi merkezlerine göç ile baska kasaba ve kentlere göç arasında farklar ortaya çıkmaktadır. İşveren, istihdam için seçme olanağını nisbeten büyük kentlerde bulmakta, kırsal bölgelerden kentlere göç daha ziyade alt yapı yatırımlarının gerçekleştirilmiş, hizmetlerin götürülmüş olduğu büyük kentler doğrultusunda olmakta, o bakımdan büyük kentler önem kazanmaktadır. Bu arada, kırsal bölgeler ve kentler arasındaki mobilite, imâlat ve sanayi ile hizmetlerde, deniz yolları, demir yolları ve özellikle kara yolları çevresinden başlayarak gelişen yeni iş ve istihdam olanaklarının yaygınlasmasına yol açmaktadır.

Bunlar, az gelişmiş ülkelerde dengesiz kentleşmenin belirtileridir. Gelişmiş ülkelerde kentleşme ile kıyaslanırsa günümüzde az gelişmiş ülkelerde alt yapı yatırımlarının gerçekleştirilmesinin, hizmetlerin götürülmesinin ülke sathını dengesiz biçimde kapsadığı ölmekte, bu bakımdan gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında kentleşmede gecikme unsuru ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, kentlerin gelişmesi bakımından, giderek kapalı ekonomiden açık ekonomiye bütün ülke sathında geçmek olanağı belirmektedir. Bu sırada, tarım dışı sektörlerin gelişmesi, gecikmeli olmaktadır. Gecikme, kentlerin gelişmesini etkilemektedir Söz konusu gecikme aşağıdaki nedenlerden ileri gelmektedir:

Önce, burjuvazinin ortaya çıkışını ele alalım: Burjuvazinin bütünlesmesi olasıdır. Ancak, bu kesimde, tarımda elde ettikleri artı değerle ticaret ve endüstri alanında yatırım yapanlar, kasaba ve kentlerdeki küçük esnaf ve küçük sanayiciler, tüccarlar, aracılar ve önce devlet memuru olarak çalışırken sonradan devletten kredi alarak ticaret ve sanayiye atılan girişimciler yer almaktadır. Esnaf ve küçük sanatkârlar, olanakları ölçüsünde mevcut sermayedarlarla bütünleşeceklerdir. Gelir düzeyleri düşük kaldığı takdirde işçileşeceklerdir. Bu arada, kentlerde nüfus yığılmasından ötürü, başka iş bulmak olanakları çok sınırlı kalan bazı esnaf ve küçük san'atkârların sanayi işçisi olmak olanakları da kalmayacaktır. Ayrıca, bazı devlet memurlarının girişimci olmak olanakları üzerinde durulmuştur. Sanayi yatırımlarında çeşitli politik rejimlerde devletin payı vardır. Bu arada yetişkin elemanların çoğu devlet sektöründe çalışmakta, sonra rejim el verirse, özel sektöre geçmektedir. Bir ticaret ve sanayi burjuvazisi bu kanaldan oluşmaktadır. Bu durumda girişimcinin yatırım yaptıkça ve yatırımlarını değerlendirdikçe, kredi bakımından devlete bağımlılığı sürecektir. Sosyalist rejimlerde yönetimi ele alan zümre, burjuvazi olmadan, sisteme bağlı kalarak, kaynak tahsisleri ile gelişmeyi gerçekleştirmeye çalışır. Liberal rejimde de gelisme sağlanmaktadır; ancak endüstri yatırımlarında az gelişmiş ülkelerde, devletin yanı sıra burjuvazi, yer almaktadır. Az gelismis ülkelerde, devletcilik ve karma ekonomi bu durumda bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca, dış finansman ve dış kredi sorunu her rejimde ortaya çıkmaktadır. Bu arada yöneticiler, dış yardım temin etmek konusunda, burjuvazi ile iş birliği yapmak ya da yatırımları devlet eli ile gerçekleştirmek alternatifi ile karsılaşmaktadırlar.

Tarım dışı sektörlerin gelismesinde gecikmenin başka bir nedeni, önceki üretim tarzına bağlılıkta ötürü ortaya çıkan durum ve yetenekli endüstri işçilerinin ortaya çıkışından karşılaşılan engellerdir. Az gelişmiş ülkelerde, endüstri kuruluşları ge-

lişmeden önce, küçük sanayi ve el san'atları, toplam üretime büyük bir katkıda bulunmamakla beraber, yaygındır. Usta - çırak ilişkileri egemendir. İş bölümü sınırlıdır; işçi yabancılaşmamıştır. İşçi devri, imalât ve sanayi sektöründe genellikle yüksektir. Bu durumda, devamlı ve yetenekli sanayi işçilerinin ortaya çıkışında gecikme söz konusu olmaktadır. Özellikle gıda endüstrisinin bazı dallarında olduğu gibi, yetenekli ve sürekli işçiye gereksinme duyulmayan iş kollarında, böyle bir zümrenin yetişmesi güçtür. Ayrıca, büyük sanayi iş yerleri sınırlıdır. Sanayii geliştirecek nitelikte işçilerin yetişmesi önemli bir sorun ortaya çıkarmaktadır. Gerçi yetenekli işçilerin, tekniker, ustabaşı ve posta başı gibi fonksiyonları, sanayileşme ile daha açık olarak ortaya çıkacaktır. Ancak, kurulacak saniyiye işçilerin uyum sorunu gözönüne alındığı takdirde, yetişme ve meslekte kalmalarına önem vermek gerekmektedir. **Üretim ilişkilerinin** gelişmesi, işçiler yetişirken gecikmelere yol açacaktır. Yetenekli işçilerin yetişmesi. endüstrileşmenin başarısı bakımından önem kazanmaktadır. Ayrıca kurulacak işçi örgütleri de bu uyumu gerçekleştirecek, onları endüstri işçisi haline getirecektir. Sorun, bir süre içinde tarımdan kopup, küçük sanayiden aktarılıp, bir üretim artışına bağlı kalmadan büyüyen hizmetler sektöründen de aktarılıp, sanayi işçisi olmak biçiminde açıklanabilir. Sanayi kurulmadığı takdirde, artan nüfus ölçüsünde işçi arzı, talebinin üstünde kalmakta devam edecektir. Kentleşme, bir yığınak olma fonksiyonunun ötesine gitmeyecektir. Bu durumda iç göçler, işçilerin, bu arada yetenekli işçilerin, dış ülkelere göçü ile desteklenecektir. Bu da, ülke gereksinmelerine kıyasla yetenekli işçilerin azalmasına yol açacaktır. Bu arada «yığınak» şeklinde kentlere göç, imalât ve sanayi ve hizmetler sektörlerinde istihdam olanaklarını zorlayacaktır. Kentlere göç sorunu, Türkiye'yi de benzeri biçimde etkileyecektir.

Nüfus hareketleri olarak ele alındığı takdirde göçlerin, köy, kasaba ve kentlerden büyük kentler doğrultusunda olduğu bilinmektedir. Büyük kentleri 100.000'den fazla nüfuslu kentler olarak tanımlarsak Türkiye'de yıllar itibariyle sayılarında ve nufuslarının çoğalmasında artış vardır. Ayrıca, bazı bölgeler nufus göndermekte, bazı bölgeler nufus çekmektedir. Türkiye'de illerin üçte ikisinden fazlası dışarıya nüfus göndermektedir. Bu iller daha çok Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde ve Zonguldak ve Samsun hariç, Karadeniz Bölgesinde toplanmış durumdadır. Doğuda üç il, nüfus alan İller arasındadır. Diyarbakır, Muş ve Bitlis. Batıda ise, İstanbul, İzmir. Zonguldak, Bursa, Samsun; Güneyde, Adana, Mersin, Hatay; İç Anadolu'da, Ankara, Türkiye'de iç göçlerin yönelmiş olduğu kentlerdir. Sosyal ekonomik etkenler olarak hizmetlerin götürülmüş olması, kentlerde iş olanaklarının bulunması ve sanayileşme, iç göçlerde, kırsal bölgelerin göçe itişini ve kentlerin göç çekişini desteklemektedir.

Kırsal bölgelerin itişini etkileyen faktörler olarak, ekilebilir sahaların sınırına varılmış olması, tarımın, yeni teknolojinin ve makineleşmenin girişi ve bunun neden olduğu gizli işsizlik, bir bakıma, üretim hacmine sığmayan nüfus taşmasına neden olmakta, göç eden nüfus, kasaba ve kentlerden başlayarak büyük kentlerde toplanmaktadır. Bu arada, köy ve kentler arasındaki ücret farkları da itici bir rol oynamakta, ayrıca kente göç edenler, çocukları için eğitim olanaklarından yararlanmak istemektedir. Bu durum, kentlerin göçleri çekişini etkilemekte, alt yapı yatırımlarının ve hizmetlerin yoğun olduğu, endüstrinin kurulmuş bulunduğu büyük kentler, bu olanakların bulunmadığı kentlerden daha çok nüfus çekmektedir. Ancak, özellikle sanayide istihdam olanakları sınırlı olduğu için, eksik istihdam ve işsizlik sorunu ortaya çıkmakta, bu durum, kentlerde imalât ve sanayi ile hizmetler sektöründe çalışmak üzere emek arzedenleri ters yönde etkilemektedir. Gerçi mevsimlere göre eksik istihdam ve gizli işsizlik tarım sektöründe de vardır. Ancak göçlerle birlikte işsizlik ve eksik istihdam, öteki sektörlere kaymaktadır. İmalât ve sanayi ile hizmetlerde istihdâm olanakları, her yıl artan nüfusun ve emek arzının altında kalmaktadır. Gelişme bakımından bölgeler ve kentler arasındaki farklar, dengesizlik unsuru, artan nüfusa kıyasla imalât sanayide ve hizmetlerde yatırımların aynı ölçüde gerçekleşmemesi de, sanayileşme ve kentleşmenin gecikmeli oluşu unsurunu ortaya çıkarmaktadır. İmalât ve sanayi ve hizmetler sektörleri ele alındığı bu söktörlerin kentlerde, özellikle büyük kentlerde gelisme olanaklarına sahip olduğu görüşünden hareket edildiği zaman, temel sanayi dallarında yatırımlar gerçekleşinceye kadar istihdam olanaklarının sınırlı kalacağı ve göçleri izleyen issizliğin ortadan kalkmayacağı ileri sürülebilir. Ayrıca, bugünkü teknolojik gelişme düzeyine göre, inşaat sektörü, kentlerde mevsimlere göre dalgalanmalar göstermektedir. Bu durumda, eksik istihdam işsizlik, sanayileşme gelişinceye kadar bir sorun olarak belirecek, kentlerin bir yığınak olmasına yol açacaktır. Türkiye'de iktisaden faal olmayan, 15 yaşından küçük yastakilerin teşkil ettiği yaş grubunun yüzdesi, iktisaden faal olanlara kıyasla % 39 gibi önemli bir oranı oluşturduğu için, problem gelecekte de önemini koruyacak ve küçük yaş grubunun emek piyasasına baskısını sürdürecektir.

Prof. Oğuz Arı

Kerim Sadi (İstanbul 1900 / 1977). Yazar, araştırmacı. Asıl adı Ahmet Nevzat Cerrahoğlu'dur. Lise öğrenimini tamamladıktan sonra Tıp Fakültesi'ne girdi. Bitirmeden ayrıldı. Kendisini okumaya yazmaya verdi. İlk yazısı İzmir'de çıkan *«Ahenk»* dergisinde (1918) yayımlanmıştı. Sonra *«Aydınlık»* dergisinin «Fevkalade Gençlik Sayısı»nda iki yazı ile göründü. 1929'da Ücretli Esirler ve Ansiklopedideki Vahşi küçük kitaplarını çıkardı. *«Resimli Ay»*, *«Resimli Cumartesi»*, *«Yeni Adam»*, *«Baştan»*, *«Kadkı»* dergilerinde inceleme araştırma yazıları yayımlandı. Tek Parti döneminde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kimi ilerici düşün ve sanat adamları gibi İstanbul dışında yaşamak zorunda bırakıldı. Asıl çalışmalarını 1960'dan sonra gün yüzüne çıkarma olanağı bulan Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizm Tarihine Katkı* (1975)'da XIX. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet dönemine kadar kitap, dergi, gazete ve meclis zabıtlarını tarayarak yakın tarihimizin bilim, sanat, politika alanlarında ün yapmış kişilerinin sosyalizme ilişkin görüşlerini derlemiştir. Sosyalist öğretiye bağlı bir çok yayın organının tanıtıldığı, sosyalist evlemin sergilendiği kitapta 1925'e kadarki örgütler üzerinde de bilgi verilir. *Bir İslâm Reformatörü - Mehmet Akif* (1964)'te şairin yaşamı, çevre ilişkileri, şiirlerinin çözümü yapılır. Plehanov, Cario Caflero, Max Beer, Paul Louis vb. çevirilerinin yanısıra beş küçük kitap halinde yayımladığı *Sosyalizm Tarihinde Ünlü Düşünürler Ansiklopedisi ile Osmanlı İmparatorluğu ve Dağılma Devri*'nin, Kerim Sadi'nin çalışmaları arasında önemli yeri vardır. *Nazım Hikmet'in İlk Şiirleri* (1969) adlı derlemesi ise büyük şairin hece dönemindeki ürünlerini eksiksiz sergileyen ilk derlemedir.

Kervansaray, Eskiden, kentler arası yollarda genellikle birbirlerinden bir devenin birgünde yapabileceği (~ 40 km) uzaklıkta yapılmış, kervanların geceleme yeri olan yapılar. Çevre duvarları, kale duvarı gibi yüksek tutularak korunmayı ve savunmayı da sağlayacak biçimde yapılmışlardır. Büyük, orta, küçük boyları vardır. Genelde, hayvanlara (deve, at) arabalara, tecim mallarına, insanlara (yatma, dinlenme) ayrılan bölümlerden oluşur. Büyüklüğüne göre hamam, mescit, fırın bölümleri olanlar, doktoru, baytarı bulunan kervansaraylar vardır. Özellikle Selçuklular, Anadolu'yu bir ker-

vansaray ağı ile donatmışlardır. Bunlar bir bakıma çağdaş motellerdir. Vakıflarla yaşarlardı. İşlemeleri çok düzenli kurallara bağlanmıştı. Çoğu bu günde yapı olarak sapasağlam ayaktadır. Benzer çağdaş işlevle kullanılmaları da olasıdır.

(C.B.)

KESGEÇ Özcan (Dinar 1945). Sendikacı. Sosyal - İş Sendikası Genel Başkanı ve TİP Merkez Yönetim Kurulu ve TİP kurucularındandır. İlk ve orta öğrenimini Konya'ya bağlı Sarayönü'nde yaptı, Kuleli Askerî Lisesine girdi, yüksek öğrenimini Harbokulu'nda yaparken 21 Mayıs 1963'de Okul Komutanı Talat Aydemir'in giriştiği darbe eylemi üzerine Harbokulu'ndan çıkarıldı, Edebiyat Fakültesi'nin Türkoloji bölümüne girdi ve bitirdi. Fakültedeyken çalışmaya başladı. Öğrenimini tamamlayınca (1969) Sosyal Sigortalar Kurumu'na girdi. SSK'da çalışanları örgütleyen ve kamu görevlilerinin kurduğu ilk sendika olan şimdiki Sosyal İş'e girdi, ilk kongrede sendika Genel Sekreterliğine getirildi, 1972 Genel Kurulunda da Genel Başkan oldu. Yasa gereği uygulanmasına çalıştığı SSK temsilcilerinin SSK Genel Müdürlüğü Müdürler Kurulu'nda temsil edilmesi ilkesi için mücadele verdi ve yasal zorunluk böylece ilk kez uygulandı ve Özcan Kesgeç Kurum'un Müdürler Kuruluna seçildi. Bu göreve seçildiği vakit, DİSK Genel Başkanvekili bulunuyordu.

1 Mayıs 1975'te yeniden kurulan TİP'e kurucu olarak girdi, Merkez Yönetim Kuruluna seçildi. Hem sendika'da, hem partide aynı görevlerini sürdürdü. Sendikal ve politik açıdan görüşlerini çeşitli toplantılarda açıklayan Kesgeç'e göre; «işçi sınıfının dünya ölçüsündeki tarihsel misyonunu yerine getirip sosyalizmi gerçekleştirebilmesi için olduğu kadar, kapitalist sömürüye karşı yürüttüğü günlük mücadelenin başarısı için de birliğe ihtiyacı vardır. Bir başka deyişle işçi sınıfının acil ve hayati ihtiyaçları kalıcı bir biçimde karşılayabilmesi için en güvenilir, sağlam yol birlikten geçer.»

Kemal Sülker

KESKİN Yıldırım (Erzincan - 1932). Yazar. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde, yüksek öğrenimini de Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1957). Dışişlerinde çalışmaya başladı.

«Yeditepe», *«Yenilik»*, *«Seçilmiş Hikâyeler»*, *«Varlık»* dergilerinde 1950 yılından başlayarak çeviriler, kitap tanıtma yazıları, hikâyeler yayınladı. Öğrenimini bitirip yurda dönünce edebiyat alanında eski verimini koruyamadı. Tiyatroya yöneldi. Oyunlar, tiyatro eleştirileri yazdı. Devlet Tiyatrosu'nda oynanan iki oyunu tiyatromuza önemli bir atılım kazandırmadı.

Yapıtları: «Bir Gecenin Beyliği» (roman 1957), *«İnsansızlar»* (oyun 1962), *«Soruşturma»* (oyun 1964).

(S.G.A.)

KETENCİ Şükran (Priştina - 1945). Yazar, gazeteci. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü'nde tamamladı. Uzun yıllar çalıştığı *«Cumhuriyet»* gazetesinde çıkan incelemeleri, eğitim ve sendika hareketleri konularındaki yazılarıyle tanındı. İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nin düzenlediği yarışmalarda haber ve inceleme dallarında ödül kazandı.

Şükran Ketenci

Kıbrıs Olayı. Kıbrıs Doğu Akdeniz'de, Türkiye'nin 6 km. Güneyinde, Sardunya ve Sicilya'dan sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan, 9. 215 km yüzölçümde bir toprak parçasıdır. 639.000 (1971 rakkamlarına göre) olan nüfusunun % 78'i Kıbrıslı Yunanlılardan, % 18'i de Kıbrıslı Türklerden oluşmaktadır. Başlıca şehirleri Lefkoşe, Limasol, Magosa, Larnaka, Baf ve Girne'dir 1971 yılı rakkamlarına göre kişi başına Milli Gelir (405. 3 KL) 1. 053.8 dir. Sektörlerin Gayri Safi Milli Gelir içindeki payları ise Tarım için % 20, Ticaret için % 14.7, İmalat için % 12, İnşaat için % 5,2, diğer % 9 şeklindedir. Adada çıkarılan başlıca madenler prit, krom ve alçıtaşıdır.

XX.Yüzyıl başında 1960 yılına kadar İngilizler sömürgesi durumunda olan Kıbrıs adasının geleceği, özellikle II. Dünya Savaşını takibeden yıllardan itibaren Türkiye'nin de yakından ilgilendiği önemli bir sorun olmuştur. İki komşu ülke olan Türkiye ve Yunanistan bu sorun nedeniyle birkaç defa savaşın eşiğine gelmişlerdir. Son otuz yıl içersinde Türkiye kamu oyunu en fazla meşgul eden konulardan birisi olan Kıbrıs sorunu özellikle 1960'lardan sonra Türkiye kamu oyunda dış politikaya ilişkin önemli tartışmalarda kalkış noktalarından birini oluşturmuştur. 1974 olaylarından sonra yeniden Türkiye'de birincil tartışma konusu haline gelen bu sorunun her iki tarafın da kabul edebileceği bir çözüme ulaştırılması oldukça zor bir görünüm arzetmektedir. Tüm bu durumları daha iyi irdeliyebilmek, şu andaki duruma nasıl, hangi aşamalardan geçilerek gelindiğini görebilmek için sorunun süreç içindeki gelişimine bakmak gerekmektedir.

Sorunun Tarihçesi : Osmanlı-Türk toplumunun ada ile olan ilişkisi 1571 yılında adanın Osmanlı İmparatorluğu'na katılmasıyle başlamaktadır. Böylece adada, ortadoks -hıristiyanlardan oluşan ve Elen ırkı ile bağlantıları olduğu kabul edilen bir toplumun yanında müslüman ve de köken olarak Osmanlı-Türk ögesine dayanan başka bir toplum ortaya çıkmıştır. Adanın bu iki toplumlu yapısı, yaklaşık üçyüz yıl süren Osmanlı yönetimi döneminde millet sistemi çerçevesinde korunmuştur. Bu dönemde adadaki toplumlararası ilişkilerin oldukça yeknesak bir seyir izlemesi sözkonusudur. Toplumlararası evlenme yolu ile kaynaşma çok yaygın olmamakla birlikte adadaki yerleşim biçimi oldukça iç-içe geçmiş bir görünüm arzetmektedir. Buna pararel olarak çeşitli geleneksel törenlerin, şenliklerin ortak kutlanışı, karşılıklı isim alışverişi veya merkezi Osmanlı yönetiminin fazla vergi toplama taleplerine karşı ortak direniş hareketleri gibi toplumlararası ilişkileri yatayına kesen durumlarla da karşılaşılmaktadır. Yaklaşık üçyüz yıl süren bu Osmanlı yönetimi döneminde bölge açısında insan grupları arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde temel belirleyici etken din olmuştur. Dönemin ortalarından itibaren Batı Avrupa'da gelişen ve dinin verini hakim ideoloji durumuna geçen milliyetcilik akımının bu bölgeye girişi XIX. yüzyıldan itibaren sözkonusu olmaya başlamaktadır. Adadaki toplumlardan ortodoks hıristiyan unsuru bu akıma sahip çıkma ve benimseme bakımından baştan itibaren inisiyatifi ele almış görünmektedir. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Herşeyden önce Osmanlı İmparatorluğu etnik ve dini özelikleri bakımından çoğulcu bir yapı göstermekteydi. Bu anlamda Batı Avrupa'da burjuvazinin önderliğinde gelişen milliyetçilik ideolojisi doğrudan kendisinin bu çoğulcu yapısını tehdit eder nitelikteydi. Buna paralel olarak Osmanlı - Türk top-

lumunda ve de bu toplumun Kıbrıs adasındaki uzantısında milliyetçilik ideolojisinin gelişmesi için İmparatorluğun çoğulcu yapısının maddeten ortadan kalkmaya yönelmesi, yaklaşık olarak günümüzdeki sınırlara ulaşılması gerekmiştir. Osmanlıda Türkçülük akımının Balkanların kaybedilmesinden (yani Osmanlıcılık ideolojisinin maddi temelinin ortadan kalkmasından) ve de Ortadoğu'nun elden çıkmasından (yani İslamcılık ideolojisinin maddî temelinin zayıflamasından) sonra ortaya çıkması sadece bir tesadüf değildir. Ovsa bu sürecin başlamasında, yani İmparatorluğun çoğulcu yapısının milliyetçilik ideolojisinin yaygınlaşması ile ortadan kaldırılmasında, diğer bir deyişle parçalanmasında önemli köşetaşlarından birisi olan Yunan bağımsızlık mücadelesi ve de sonucunda bağımsız bir Yunan devletinin kurulması olgusu, adadaki ortadoks hıristiyan toplumun milliyetçilik ideolojisi ile tanışmasını da beraberinde getirmiştir. Bu, adadaki ortodoks - hıristiyan toplumun milliyetçilik ideolojisinin etkisi ile kendisini Yunanlı olarak görmeye başlaması olgusunun tarihsel olarak müslüman - Osmanlı toplumunda Türklüğe ilişkin olarak belirginleşen benzer gelişmelerden daha önce ortaya çıkması olayı, birinci kesimin adada bir çoğunluk toplumu olamaması durumu ile de birleşince yukarıda sözü edilen inisiyatifi ele alma sorunu anlaşılabilir hale gelmektedir. Burada, 1878 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan bir anlaşma sonucunda Kıbrıs'ın yönetimini —en azından fiilen— devralan İngiliz Sömürge İmparatorluğu'nun izlediği sömürge politikasının bu süreci ne oranda uyardığı veya yönlendirdiği konusunda çok detaylı bir açıklama yapmak mümkün olmamakla beraber belirli noktalara değinmek gerekmektedir. Genel olarak İngiliz Sömürge Yönetimi, örneğin — sömürgelerini kendi kültürü ile yoğurarak bir tek — kültür yaratmak eğiliminde olan Fransa'nın aksine sömürgesi durumundaki yerlerde etnik, dinsel, kültürel vb. farklılıkların aynen muhafazasına — hatta bazen daha da pekiştirilmesine — yönelik bir politikaya dayanmaktaydı. Bilindiği gibi bu eğilim klasik «böl ve hükmet» politikasının bir uzantısıydı. Böylece İngiliz Sömürge İmparatorluğu «Üzerinde Güneşin Batmadığı» alanları, buralardaki yerel güç odaklarını aynen muhafaza ederek ve de gerektiğinde bunları birbirlerine karşı kullanarak uzun yıllar, en az askerî ve malî külfetle yönetmeyi basarmışlardır. Bunun en güzel örneği İngilizlerin uzun yıllar süren Hindistan yönetiminde görülebilir. Yarımadadaki sömürge yönetimi uzun yıllar kendilerine sürekli güçlük çıkaran müslümanlara karşı Hinduları desteklemiştir. Ne zaman ki XX. yüzyılın başlarında Hindular Ulusal Kongre Partisi'ni kurarak sömürge yönetimine karşı bağımsızlık taleplerini gündeme getirmeye başladıkları andan itibaren İngilizler genellikle —Hinduların egemenliğinde bir bağımsızlığı istemeyen— müslümanları desteklemeye başlamışlar, bu tutumlarını ayrı bir müslüman devletinin (Pakistan) yaratılmasıyle doruğa ulaştırmışlardır. İngiliz Sömürge yönetiminin bu genel taktiğini, aynı yönetimin Kıbrıs adasındaki iki toplum açısından uyguladığı politikada tarihin tekerrür ettiğini izlercesine görmek mümkündür.

XIX. Yüzyılda bağımsız bir Yunan devletinin kurulmasından itibaren İngilizler genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Yunanistan'ı desteklemişlerdir. 1878 tarihinden sonra bu durum İngilizlerin adadaki iki etnik gruba karşı takındıkları tavırlarda da yansımıştır. Ayrıca adadaki müslüman Osmanlı Türk toplumunun eski merkezi Osmanlı yönetiminin mirasçısı olması da bu eğilimi uyarmıştır. Gerçekten de bu yıllarda, özellikle adadaki Yunan toplumu Yunanistan ile olan ilişkilerini geliştirmiş, adadaki Yunan - Ortodoks toplumunun eğitimi bu ülkeden gelen öğretmenlerle sağlanmaya başlamıştır Özellikle kilisenin öncülüğünde gelişen ve güçlenen bu eğilim İngilizlerin bazı taktikleri ile de beslenerek Enosis (Yunanistan ile birleşme) sloganı haline dönüşmüştür. Gerçekten de İngilizler XX. Yüzyılın başlarında Balkanlardaki bazı savaşlarda Yunanistan'ın kendi istedikleri safta savaşmasını sağlamak amacıyle, adayı bu ülkeye bırakmayı bir pazarlık konusu olarak kullanmak istemişlerdir.

Yunanlıların 1922 yılında Anadolu'da uğradıkları yenilgi ve de sonrasında Kıbrıs'ın İngiltere'ye bırakıldığı Lozan Andlaşması'nın imzalanması Enosis sorununun bir süre için de olsa gündemden kalkması sonucunu doğurmuştur. Buna ilâveten o dönemlerde Yunanistan'da iktidarda bulunan E. Venizelos'un İngilizlere çok yakın bir kişi olması da Lozan Andlaşması ile açıkça İngiltere'nin egemenliğine bırakılan Kıbrıs adası ile ilgili sorunların Yunanistan tarafından gündeme getirilmesini engelleyici bir etken olmuştur. Buna karşılık aynı andlaşmaya imza koyan ve de bu andlasma ile tesbit edilen siyasal sınırları dışında kalan (örneğin Kıbrıs) tüm topraklar ile ilişkin tüm haklarından vazgeçtiğini bu andlaşma çerçevesinde kabul eden Türkiye'nin de bu dönemde ada ile ilgilenmesi pek sözkonusu değildi.

Kıbrıs'ın tarihini doğrudan günümüze bağlayan olayların gelişimi II. Dünya Savaşı yıllarından başlamaktadır. Nazi ordularına karşı bir süre direnclikten sonra bu ordular tarafından işgal edilen Yunanistan II. Dünya Savaşı'nda doğrudan yer almış, hemen bunu takiben bir de içsavaş yaşamıştır. Özellikle İngiltere'nin yardımı ile sağ iç savaştan galip çıkmış ve Yunanistan, Türkiye ile birlikte iki-kutuplu dünya içinde yerini alarak NATO'ya girmiştir. Bu dönemlerde Enosis sorununun yeniden ve de vine kısmen İngilizlerin uyarıcılığı ile gündeme gelmeye başladığını görmekteyiz. Gerçekten de İngilizler II. Dünya Savaşı sırasında «Yunan halkının moralini yükseltmek amacıyle» adanın Yunanistan'a bırakılabileceğini işlemişler, bu nedenle birçok Kıbrıslı Yunanlı, Yunanistan cephesinde Nazi ordularına karşı gönüllü olarak savaşmıştır. Savaş sonrasında adanın durumunda bir değişiklik meydana gelmemesi üzerine kilise Enosis sorununa el atmış, 1950 başlarında Kıbrıs'ta yapılan bir plebisitte ada halkının büyük bir çoğunluğunun Enosis'i istediği sonucuna varılarak konuya ilişkin propaganda yoğunlaştırılmaya başlanmıştır. Makarios'un Kıbrıs'ta Başpiskopos seçildiği bu dönemde Yunanistanın artan kamu oyu baskısının da etkisiyle giderek sorunla daha yakından ilgilenmeye başladığını görmekteyiz. Bununla birlikte özellikle iç savaş döneminde artan İngiliz etkisi, Yunanistanın, bu ülkenin sömürgesi durumunda bulunan Kıbrıs adası ile doğrudan ilgilenmesini engelliyordu. Bu anlamda Yunanistan, «bu tür bir sorunun olmadığı»ndan ibaret olan Türk tezine karşılık sorunu İngiliz Yunan dostluğu çerçevesinde halletmeye çalışıyordu. Bu bağlamda Yunan Kralı II. Paul, Amerikalı gazeteci Cyrus Sulzberger'e yaptığı bir açıklamada soruna değinerek adanın Yunanistan'a verilmesi halinde buradaki İngiliz üslerinde bir değişiklik olmayacağını, aksine bu durumda Yunanistan'ın İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ne anavatan toprakları üzerinde başka üsler de sağlamaya hazır olduğunu belirtiyordu. Bunun ardından Sophocles Venizelos Yunanistan'ın Enosis talebini parlamentoda resmen açıkladı.

Buna paralel olarak Albay Grivas Kıbrıs'a giderek Makarios ile görüsüvor, İngilizlere karşı girişilecek silahlı mücadelenin örgütlenmesine başlıyordu. 1952 yılı sonlarında iç savaş sırasında sağ güçlere komuta etmiş olan Mareşal Papagos'un Greek Rally partisi iktidara geliyor, böylece Yunanistan'da İngilizlerden çok Amerika Birleşik Devletleri'ne bel bağlayan bir iktidar işbaşına gelmiş oluyordu. Yeni Yunan Hükümeti de 1953 yılı boyunca sorunu İngiltere ile iyi ilişkiler çerçevesinde çözmeye çalışmış, bu-

nunla beraber Papagos'un Anthony Eden ile Atina'da yaptığı bir görüşmede bu konuda hayal kırıklığına uğraması üzerine Yunan Hükümeti, Makarios'un baştan beri savunduğu teze yaklaşarak sorunu Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na getirmeyi kararlaştırmıştır. Bu durumda sorunun uluslararası bir boyut kazanacağının anlaşılması üzerine Türk Hükümeti de konuyla ilgilenmeye başlamış, Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Yunan hükümetine Türkiye'nin adadaki statükonun korunmasından yana olduğunu, eğer adanın geleceğine ilişkin herhangi bir çaba göstereceklerse bu konuda Türkiye'nin de bir taraf olarak görülmesi gerektiğini ve sorunu Birleşmiş Milletlere götürmenin Türk - Yunan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyeceğini belirtmiştir.

Sorun, Yunanistan'ın başvurusu üzerine 1954 yılının sonlarında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda görüşülmüş, yapılan görüşmeler sonucunda konunun daha fazla ele alınması kararlaştırılmıştır. Bundan sonra Yunanistan 1958'e kadar her yıl sorunu Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na getirdiyse de sorunun halline yönelik hiçbir karar aldırmamıştır. Sorun bazen Genel Kurul gündemine alınmamış, bazen alınan kararlar tarafların sorunu aralarında iyi niyetle sürdürecekleri görüşmeler yolu ile çözmelerini önermekten ibaret olmuş, bazen de sorunun özüne ilişkin bazı müdahaleleri içeren karar tasarıları kurulda salt çoğunluğu sağlamalarına rağmen kararlaşabilmeleri için gerekli olan 2/3 çoğunluğu sağlayamadıklarından kararlaşamamışlardır. Sonradan Genel Kurul'da yerini alacak olan birçok Asya Afrika ülkesinin henüz bağımsızlığa kavuşmadığı bu dönemde sömürgeci batılı ülkeler Kuruldaki üyelerin çoğunu az - çok denetliyebiliyorlardı. Bu durumda İngiltere sorunu «iç meselesi» olarak ortava koymuş, bundan dolayı da Birleşmiş Milletler Örgütünün soruna ilişkin bir karar almasının iç işlerine müdahale anlamını taşıyacağını, bunun ise Antlaşma hükümlerine aykırı olduğunu savunmuş ve de bu yolla aynı konularda benzer sorunları bulunan diğer batılı sömürgeci ülkelerin de desteğini sağlıyarak Genel Kurul'dan aleyhine bir karar çıkmasını önleyebilmiştir.

1954 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda alınan karar adada EOKA (Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Örgütü) tarafından 1 Nisan 1955'te İngilizlere karşı silahlı mücadelenin başlatılmasıyle cevaplandırılıyordu. Bu dönemden itibaren adadaki Türk ve Yunan toplumları arasındaki ilişki giderek bozulmuş ve 1958 yılında kanlı bir çatışmaya dönüşmüştür. Adadaki sömürge yönetimini temsil eden İngilizlere karşı silahlı mücadeleyi aşırı sağ unsurlardan oluşan ve başlarında fanatik bir Yunan milliyetçisi olan Grivas'ın bulunduğu EOKA yürütüyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra eski Kıbrıs Komünist Partisi'nin yerini alan AKEL ise İngilizlere karşı yürütülen mücadeleyi desteklemekle birlikte Grivas'ın yanında savaşmıyordu. Niteliği ne olursa olsun EOKA'nın İngilizlere karşı yürüttüğü bu mücadele tarihe bir «ulusal kurtuluş savaşı» olarak geçmiştir. Bu anlamda da, Kıbrıslı Yunanlıların adayı Yunanistan'a bağlama arzularına karşı olduklarından dolayı bu mücadeleyi desteklemeyen, hatta adadaki İngiliz yönetiminin sürmesini istediklerini açıkça ifade eden Kıbrıs Türk toplumu ister istemez sömürge yönetimi ile işbirliği yapan bir azınlık durumuna düşmüştür. Örneğin, özellikle 1955 yılından itibaren Kıbrıslı Yunanlılar İngiliz sömürge yönetiminin polis kadrolarında görev almayı reddetmişlerdir. İngilizler de bu boşluğu Türklerle doldurma yoluna gitmişlerdir. Aralarında hiçbir sürtüşme bulunmayan iki toplum açısından bile muhtemel bir çatışmanın temellerini oluşturabilecek bu uygulama Türk tarafını «İngiliz yönetiminin bekçisi» durumuna sokmuştur. 1958 yılında başgösteren toplumlararası çatışmada İngiliz yönetiminin polis kadrolarında görev yapan bir Türkün öldürülmesi olayının büyük rol oynadığı hatırlanırsa bu uygulamanın çatışmaları körükleyici yanı daha iyi anlaşılabilir.

1956 yılından itibaren Türkiye ve Kıb-

Türk toplumu, adanın taksimi tezini savunmaya başlamıştır. Bu teze karşı savunulan kanıtların en önemlisi, iki toplumun iç içe yaşadığı bölgelerin fazlalılığından dolayı taksimi gerçekleştirmek için yapılacak bir zorunlu mübadelenin doğuracağı olumsuz etkilerdi. Hatta bazı değerlndirmelere göre, bu sebepten dolayı Kıbrıslı Türklerin bir kısmının da bu tezin uygulanması konusunda ciddi tereddütleri vardı. İşte bu dönemlerde Kıbrıs Türk Toplumu liderliği, taksim tezi karşısındaki bu türden engelleri ortadan kaldırmak için bazı çabalara girişmiştir.

Bu dönemlerde giderek artan «Türklerin kendilerinin çoğunluk oldukları yerlere göçmesi» olayı sadece «Rumların baskısından kaçma» olarak açıklanamaz. Gerçekten de, özellikle İngiltere'nin adanın statüsündeki bir değişikliği kabul edeceğinin anlaşılmasından sonra Türk tarafının yeraltı örgütü durumunda olan ve de birincil olarak EOKA ile mücadeleyi amaçlıyan VOLKAN adlı kuruluş taksim tezini destekleme açısından yoğun bir faaliyete girişmiştir. İşte bu bağlamda ortaya atılan «Rumlarla ilişkiler kesilmeli» tezi, Kıbrıslı Yunanlıların çoğunluk oldukları yerlerde yaşayan veya genel olarak Kıbrıslı Yunanlılarla iyi ilişkiler içinde bulunan veya bunun böyle olmasını savunan Türklere de çeşitli yöntemlerle empoze edilmeye çalışıldı. Nitekim bu dönemlerde gerek EOKA gerekse sonradan Türk Mukavemet Teşkilatı adını alacak olan VOLKAN, kendi toplumları içerisinde kendi görüşlerini kabul etmiyenleri sindirme, ortadan kaldırma hareketlerine başlamışlardı. Bu konuda ilk yolgöstericilik EOKA'dan gelmiştir. 1957 Martında İngilizlere karşı ateşkes ilan eden EOKA saldırılarını, özellikle Türklerle barış içinde yaşayan veya bunu savunan ilerici Yunanlılara yöneltmeve başlamıştır. Türk toplumu içindeki benzer olaylar ise 1958'de Lefkoşe'de yapılan 1 Mayıs gösterilerinden sonra başlamıştır. Bazı Türklerin Kıbrıslı Yunanlılarla birlikte anti-emperyalist, anti-şövenist sloganlar atarak bu gösteride yer alması, adadaki sol eğilimli ve Yunanlılar ile barış içinde birada yaşanabileceğini savunan Türklere karşı yoğun bir yıldırma ve yoketme kampanyasının başlamasını da beraberinde getirmiştir. Nitekim 1 Mayıs törenlerini takiben Kıbrıslı Yunanlılarla birlikte yaşanabileceğini savunan ve sol eğilimli kişilerin de üyesi bulunduğu Lefkoşe Türk Eğitim-Spor Kulübü basılıyor, 22 Mayıs 1958 tarihinde Kıbrıs İşçi Federasyonu Türk Şubesi Başkanı Ahmet Sadi ve karısı yaylım ateşine tutularak ağır yaralanıyor ve de sonuçta Kıbrıs'tan göçmek zorunda kalıyordu. Bu olaydan iki gün sonra İngilizlere karşı Kıbrıslı Türk ve Yunanlıların birleşerek beraber mücadele etmelerini savunan *«İnkılapçı»* gazetesinin sahibi ve yazı işleri müdürü Fazıl Önder Lefkoşe'nin Türk kesiminde güpegündüz vurularak öldürüldü. Bunun ardından 29 Mayıs 1958 tarihinde, 1 Mayıs gösterilerinden sonra tahrip edilen Lefkoşe Türk Eğitim-Spor Kulübü yöneticilerinden sol eğilimli Ahmet Yahya adlı genç bir berber evinde uyurken kurşunlanarak öldürüldü. 5 Haziran'da İnşaat İşçileri Sendikası Yönetim Kurulu üyelerinden Hasan Ali kurşun yağmuruna tutulmuştur. Limasollu bir berber olan Ahmet İbrahim de yine Kıbrıslı Türk ve Yunanlıların birarada yaşayabileceğini savunduğu için 30 Haziran 1958 tarihinde öldürülmüştür. Öldürülen veya saldırıya uğrayan kişilerin kimlikleri, bu türden olayların Kıbrıs Türk Toplumu içinde liderlik ile benzer görüşlere sahip olmayan, onlardan farklı şeyler söyleyen, özellikle de Kıbrıslı Türklerin Yunanlılar ile birlikte yaşayabileceğini savunan liberal, demokrat ve ilerici kişilerin akibetinin ne olacağını göstermek amacıyle

düzenlendiğini göstermektedir. Gerçekten de bu tür yıldırma hareketleri ve baskılar sonucunda benzer görüşlere sahip olan birçok Türk ya adayı terketmiş ya da Kıbrıslı Yunanlılarla ilişkiyi keserek kuzeye göçetmek zorunda kalmıştır.

Tüm bu olaylardan bağımsız olarak adadaki sömürge yönetimi İngilizlere giderek pahalıya malolmaya başlamaktaydı. Bir yandan adada asayişin sağlanması için her geçen gün daha fazla asker gerekmekte, buna karşılık adadaki direnişin önü alınmamakta, buna ilaveten her iki toplumda da farklı nedenlerle yaygın bir İngiliz aleyhtarlığı oluşmaya başlamaktaydı. İngilizlerin adadaki durumu düzeltmek için ortaya attıkları, temelde ada halkına kendi kendini yönetim (self-governmet) imkanını tanıyan reform önerileri de her iki toplum temsilcileri tarafından da farklı gerekçelerle red ediliyordu. Diğer taraftan İngiltere Ortadoğu bölgesindeki jand-rmalık görevini yavaş yavaş Amerika Birleşik Devletleri'ne devretmekteydi. Buna paralel olarak «bir üs olarak Kıbrıs» yaklaşımının yerine «Kıbrıs'ta bir üs» stratejisi almaktaydı. Artık sorun. bu türden bir çözümün nasıl sağlanabileceğiydi. Bu yeni İngiliz tezinin, tarafların tezleri olan Enosis ve Taksim arsında kayıtsız olduğu söylenebilir. Gerçekten de ne Türkiye ne de Yunanistan adadaki İngiliz üslerini tartışma konusu yapıyorlardı. Bu durumda sahip olduğu bu adanın eğemenliğini iki NATO üyesi ülkeden birisine bırakmak veya paylaştırmak bu ülkelerin stratejisi açısından pek farklı olmayabilirdi. İngilizlerin adadaki egemenliklerinden feragat etmeye karar verdiklerinde bu iki tezden birisini uygulamaya geçmemelerinin, başka bir çözüm yolu aramalarının bazı sebepleri vardır. İlkin bu tezlerden birisini uygulamak tarafından birisi nezdinde İngiltere'nin bir prestij kaybına uğraması sonucunu doguracağı gibi, ikisi de NATO üyesi olan bu ülkeleri bir çatışmaya sürükleyebilirdi. Bunun yanında bu tezlerden herhangi birinin uygulanması halinde İngiltere'nin adının tümüne ilişkin hiçbir hukuki bağlantısı kallmayacaktı. Oysa daha önceki İngiliz reform tekliflerinde önerilen «ortaklık» statüsü bu konuda İngiltere açısından daha kazançlı bir çözüm yolu için bir hareket noktası oluşturabilirdi. Diğer bir alternatif de Enosis ve Taksime karşı Birleşmiş Milletler garantisi altında konulacak bağımsız bir Kıbrıs statüsüydü. Fakat bu şekildeki bir formülasyonun, Kıbrıs'taki solun gücü düşünüldüğünde Doğu Akdeniz'deki NATO stratejisi açısından pek kabul edilebilir bir çözüm şekli olmadığı ortadaydı. Sonuç olarak İngiltere ve müttefiklerinin fayda-maliyet analizinde en karlı çözüm, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü (gerek Enosis gerekse Taksime karsı, yani Yunanistan ve Türkiye'nin ortak fedakarlıkları ile) ve Anayasal düzeni (toplumlararası ilişki yolu ile adadaki toplumun iç ve dış siyasal yönelimleri) üç NATO üyesi ülke tarafından garanti altına alınmış (İngilizler'in adadaki çıkarları da dahil olmak üzere) «Bağımsız» bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması idi ve de öyle oldu. Bu anlamda 1958-59 yılları içinde İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında NATO çerçevesi içinde sürdürülen yoğun diplomatik temaslar sonucunda Zürih ve Londra Andlaşmaları olarak bilinen metinler ortaya çıkmış, 1959 yılının Nisan ayından 1960 yılının Temmuz ayına kadar süren bir çalışma sonucunda hazırlanan çok uzun ve kapsamlı bir Anayasa ve imzalanan bir dizi andlaşma ile 16 Ağustos günü Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğu açıklanmıştır. Bilindiği gibi Cumhuriyet'in kuruluş statüsünün temeli 1959 Zürih ve Londra Andlaşmalarından kaynaklanmaktaydı. «İlgili taraflar»ın çıkarları uzlaşma sonucu hazırlanan Anayasa ile doğrudan ,cumhuriyetin varoluş ile kaim olamak üzere korunuyordu.

Olayların süreç içersindeki gelişimine baktığımızda 1963 yılında toplumlararası çatışmanın yeniden ortaya çıktığını görmekteyiz. Türk kesimi 1960 Andlaşmaları ve Anayasa çerçevesinde elde ettiği, nisbi olarak avantajlı konumunu sürdürmevi başlıca amaç edinerek bu konudaki tüm hukuki haklarını, ortaya çıkartacağı sonuçları dikkate almadan sonuna kadar savunurken Makarios'un liderliğindeki Kıbrıslı Yunanlılar da bu Andlaşmalar ile sağlanan düzenin kendi çıkarları açısından değişmesini istedikleri, «çalışması imkansız» yanlarını değiştirme taleplerini sürekli olarak gündeme getirmeye başlamışlardır. Buna paralel olarak Türk Belediyeleri'nin sınırlarının tesbiti Türklerin kamu hizmetlerine ve orduya katılma oranları, vergi toplama biçimi, silahlı kuvvetlerin oluşturulma biçimi gibi konularda derin anlaşmazlıklara yolaçmıştır. Bu türden tartışmalar sürerken 1963 yılının Aralık ayında Makarios 1960 Anayasasında bazı değişiklikleri öneren 13 maddelik bir memorandumu Türk kesimi liderliğine ve ilgili taraflara gönderdi. Bu durum üzerine adada durum giderek gerginleşmiş, 23 Aralık'ta da kanlı bir çatışmaya dönüşmüstür. Gelişen olaylar karşısında Türkiye üç garantör devletin duruma müdahale etmesini istemiş, ilk önce cevap bulamıyan bu istek 25 Aralık'ta Türk jetlerinin ada üzerinde ihtar uçuşu yapmalarından sonra gerek diğer iki garantör devlet tarafından, gerekse Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti tarafından kabul edilmiştir. Sonuçta bir İngiliz generalinin yönetimindeki barış gücü göreve başlamış ve taraflar Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine başvurarak adaya bir gözlemci göndermesini istemişlerdir. Bu arada İngiltere adada barışın korunması için NATO üyesi ülkelere öncelik verilmesini, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ne ait güçlerin de bu konuda görev almasını savunuyordu. Amerika Birleşik Devletleri bazı şartlarla bu çağrıyı kabul etti. Türkiye ve Yunanistan tarafından da kabul dilen bu teklif Makarios tarafından reddedildi. Sonuçta sorun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde ele alınmış, 4 Mart 1964 tarihinde alınan bir kararla adada emniyet ve asayişin sağlanması görevi, Birleşmiş Milltler'e sorumlu olacak bir Barış Gücü'ne devredilmiştir.

Diğer taraftan 1965 yılı içersinde Yunan Kralı'nın sorunu Acheson Planı çerçevesinde çözmeye yatkın olduğuna ilişkin söylentiler dolaşırken George Papandreou Hükümeti'nin istifasından sonra Kral tarafından Hükümeti kurmakla görevlendirilen Stefanos Stefanopulos'un da aynı görüşü paylaşması, bu teklife kesinlikle karşı çıkan Makarios yönetimi ile Atina'ın ilişkilerinin giderek bozulacağının bir göstergesiydi. Acheson Planına göre ada Yunanistan'a bırakılacak, Karpas yarımadası üzerinde Türkiye'ye askeri üs olarak kullanılacak bir toprak parçası verilecek ve adanın Yunanistan'a ait bölgelerinde kalacak Türkler için mahalli otonomi sağlanacaktı.

Bu gelişmeler sürerken Türk kesimi, Taksim tezinin 1960 Andlaşmaları sonrası dönemindeki bir uzantısı olarak gördüğü Federal Devlet tezini israrla savunmaya başlamış, hatta bu konuda Sovyetler Birliği'nin desteğini sağlamayı bile başarmıştı. Bu sıralarda Birleşmiş Milltler arabulucusu Galo Plaza Makarios yönetiminin tezlerine yakınlığı ile bilinen raporunu hazırlamış, Türk tarafının savunduğu federal yapı için gerekli olan bölgesel ayrılık temelinin adada bulunmadığını, bu açıdan bu türden bir uygulamanın ancak zorunlu göçle sağlanabileceğini, bunun da insan haklarına aykırı bir durum yaratacağını açıklamıştır. Üzerinde birçok tartışmanın yapıldığı bu rapor Makarios'a Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kendi tezlerini kabul ettirebilmek açısından ne derece uygun bir platform olduğunu göstermiştir. Ve de Kıbrıs Cumhuriyeti bu fırsatı kaçırmamış, sorunun XX. Genel Kurul gündemine alınması için Birleşmiş Milletler'e başvurmuştur. Sonuçta alınan, ve de Türk tarafının tezlerine oldukça ters düşen 2077 (XX) sayılı karar Makarios için siyasi anlamda bir «zafer»idi.

1967 yılının sonlarında adadaki top-

lumlararası çatışmanın yeniden şiddetlendiğini görüyoruz. Kıbrıslı Yunanlıların Türk köylerini işgal etmeleri üzerine Türkiye'nin aldığı adaya askeri müdahale kararı, Amerika Birleşik Devletleri'nin araya girerek Atina'nın adada bulunan bir kısım Yunan askerini ve Grivası geriye çekmeye ikna edilmesiyle durdurulabilmiştir. Bu olay Yunanistanın adadaki askeri etkinliğinin azalmasının yanında Cuntanın büyük ölçüde prestij kaybetmesine sebep olmuştur.

1967 bunalımından sonra Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U'Thant'ın aracılığı ile adada bir «toplumlararası görüşmeler dönemi» başlamıştır. İlk temaslar 1968 Haziran'ında, Beyrut'ta başlamış, sonradan Kıbrıs'ta sürdürülmüştür. 1971 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 308 sayılı kararına parale olarak görüşmeler, bir Türk bir de Yunanlı Anayasa uzmanının katılmasıyle genişletilmiştir Kendi içinde birçok aşamadan geçen bu görüşmeler sırasında taraflar Kıbrıs'ın «egemenliği», «bağımsızlığı» ve «toprak bütünlüğü» konularında anlaşma yollarını aramışlardır. Adanın «bağımsızlığı» konusunda taraflar hemen hemen tamamen hemfikirdiler. Buna karşılık Kıbrıs'ın «egmenliği» yani Anayasal düzen için sağlanacak uluslararası garanti ve Kıbrıs Devleti'nin «bütünlüğü» yani mahalli yönetimler ve bunlara sağlanacak özerkliğin derecesi konularında aralarında derin görüş ayrılıkları vardı ve de bu sebepten görüşmeler giderek çıkmaza girdi.

Diğer taraftan belirtilmesi gereken bir nokta da, 1967 yılının Nisan ayında Yunanistan'da iktidarı ele geçiren Cunta ile Makarios'un liderliğindeki Lefkoşe yönetimi arasında giderek artan bir sürtüşmenin varlığıdır. Aslında Atina ile Lefkoşe arasındaki bazı anlaşmazlıkların daha Papandreou döneminde ortaya çıktığı, 1965 yılı ortalarında Stefanos Stefanopulos Hükümti'nin işbaşına gelmesiyle giderek ivme kazandığı söylenebilir. Sorunu NATO çerçevesi içinde çözme isteğinden dolayı yeni Başbakan Amerika Birleşik Devletleri'nin aracılığı ile, Türkiye'nin de katılacağı gizli görüşmleri kabul etmişti. Buna paralel olarak Grivas adada Makarios'a karşı muhalefet örgütlüyor, kendisinin sadece Yunan Hükümeti'nin emirlerine uyacağını ilân ediyordu. Durumdan oldukça tedirgin olan Makarios konuya ilişkin olarak uluslararası alanda destek sağlamak amacıyle, bir yandan Kıbrıs'taki İngiliz üslerinin Arap İsrail savaşında Araplara karşı kullanılması halinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin buna seyirci kalmayacağını açıklarken aynı zamanda Moskova'yı ziyaret ediyor, diğer taraftan içeride Ulusal Muhafızlar'ın gücünü azaltmaya çalışıyor, kendisine sadık polis güçlerini takviye ediyordu. Nihayet 1967'de Atina'da Cunta'nın iktidara gelmesiyle ilişkiler daha da bozuldu. Amerika Birleşik Devletleri'ne yakınlığı ile bilinen Cunta'nın sorunu içinde çözme eğiliminin daha da fazla olması, buna ısrarla karşı koyan Makarios yönetimine karşı müdahale planları yapmaya başlaması, Kıbrıs yöneticilerinin Atina'dan daha bağımsız bir politika izlemelerine ve gerektiğinde bu tür bir müdahaleye karşı hazırlanmalarına sebep oldu. Örneğin Kıbrıs'ta yapılan Cunta aleyhtarı bir mitigte söz alan Milletvekili Dr. V. Lyssarides «Makarios'u devirmeye ya da Yunanistan'dakine benzer bir durumu burada yaratmaya çalışırlarsa silaha sarılacağız. O vakit Kıbrıs yeni bir Vietnam olacaktır» diyordu. Bunun paralelinde Makaraios yönetimi haziran ayında «Derhal Enosis» isteyenlere karşı geniş bir kovuşturma başlattı.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da Türk toplumu içindeki demokratikleşme arzuları liderlik tarafından tepki ile karşılanmaktaydı. 1960 yılındaki ilk genel seçimlerde «toplumun bölünmemesi» gerekçesiyle Dr. Küçük rakipsiz bırakılmış, bir bakıma plebisit uygulanmıştır. Liderliğin belirli konularda farklı düşünen kesim ve kişilere baskısı bundan sonra da devam etmiştir. Eski *«İnkılap»* gazetesi paralelinde yayına başlayan *«Cumhuriyet»* adlı gazete ve bu gazeteyi çıkaran Muzaffer Gürkan ve Ayhan Hikmet adlı iki avukata karşı çeşitli baskı ve tehdit yöntemleri uygulanmıştır. Gazete genel olarak Kıbrıs'taki iki toplumun arasında barışın korunmasını, Türk toplumunun demokratikleşmesini savunuyordu. Aynı dönemde bu gazete çerçevesinde benzer görüşleri savunan bir Kıbrıs Türk Halk Partisi de kurulmuş, demokrasinin vazgeçilmez bir unsuru olan muhalefet görevini yerine getirmeye başlamıştı. Sonuçta, yaptıkları muhalefetten dolayı Türk liderlerince uyarılan iki avukat, gazeteci bir gece evlerinde öldürüldüler. Muzaffer Gürkan ve Ayhan Hikmet'in öldürülmelerinden kısa bir süre önce *«Cumhuriyet»* gazetesinde, iki Türk camiinde meydana gelen ve Türk liderlerinin Kıbrıslı Yunanlıların yaptığını iddia ettikleri bombalama olayları ile ilgili olarak bazı açıklamalarda bulunacaklarını belirttikleri bir yazının yer almış olması, kendilerini öldürenlerin amaç ve kimlikleri hakkında bir ipucu vermektedir. Bundan sonra. 1965 yılı Nisan ayında sendikacı bir Türk olan Derviş Ali Kavazoğlu yaylım ateşine tutularak öldürülmüştür. Kavazoğlu daha önceleri *«İnkılapçı»* gazetesinin basyazarlığını yapmış, sonradan da *«Cumhuriyet»* gazetesi etrafında toplanan Türkler ile birlikte hareket etmiş olan sol eğilimli bir Türk sendikacısı ve iki toplumun birarada yaşayabileceği tezinin ateşli bir savunucusu olarak tanınıyordu.

Cumhurbaşkanlığı yardımcılığı için 1968 yılında yapılan seçimlerde diğer adayın geri çekilmesi ile Dr. Küçük seçimsiz olarak göreve devam etmek hakkını kazanmış, 1973 Şubatında yapılan seçimlerde ise aynı göreve Rauf Denktaş ile birlikte, birkaç yıl önce kurulan Cumhuriyetçi Türk Partisi lideri Mithat Berberoğlu da adaylığını koymuştu. Fakat ardından, daha önceki dönemlerde de görülen türden baskılar sonucunda Berberoğlu adaylığını geri çekmek zorunda kalmış, bu dönemde uğradığı baskıları sonradan çeşitli basın organlarında detaylı bir şekilde yayınlamıştır.

1968 yılında Kıbrıs'ın diğer kesiminde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde rakibi, aşırı sağcı Dr. Takim Evdoks'ı, oyların % 95'ini alarak ağır bir yenilgiye uğratan Makarios 1970 yılının Temmuz ayında yapılan genel seçimlerde tüm partilere belirli kontenjanlar teklif etmiş, bu konuda sadece AKEL'den olumlu cevap almıştır. Seçim sonuçları Makarios iktidarının dayandığı kesimlerin üstünlüğünü açıkça ortaya koymuştur. Bu arada adada en genel ayırım ile Makarios taraftarları ve karşıtları arasındaki mücadele giderek kızışıyor, Cunta'nın desteği ile 1971 yılının Eylül ayında adaya dönen Grivas Ulusal Muhafızlar ile işbirliği yaparak EOKA-B adlı örgütü kurarak Makarios taraftarı kesimlere karşı tedhiş hareketlerine başlıyordu. Bu arada Cunta 1972 yılı başlarında çok yönlü bir saldırıya geçiyor, bu kanalla uyarılan bazı din adamları Makarios'un Cumhurbaşkanlığı ve Başpiskoposluk mevkileri arasında bir tercih yapması gerektiği yolunda açıklamalarda bulunarak iktidarını zayıflatmaya çalışıyorlardı. EOKA-B'nin eylemlerinin giderek artmasından endişelenen Makarios 1971 yılında yaptığı Moskova ziyareti sırasında alınması konusunda prensip anlaşmasına varılan silahları adaya getirerek büyük bir kısmını kendisine sadık polis gücüne dağıtıyordu.

1973 Kasımında, Atina'da meydana gelen «Cunta içi darbe»den sonra Yunanistan ile Makarios arasındaki ilişkiler daha da gerginleşmiştir. Bu türden etkenlerin dışında 1960 yılından itibaren ada halkının refah düzeyindeki gelişmeler, adadaki vergi oranlarının Yunanistan'a oranla oldukça düşük oluşu, adanın Sterlin Bölgesi'nde olmasından dolayı iç ve dış piyasalar arasındaki para akımının son derece kolay oluşu, sermayeden hemen hemen hiç vergi alınmayışı, turizm sektörünün oldukça gelişerek

adanın dış ödemeler dengesinin bir «fazla» vermesi, işçiler ve tüm emekçiler için yaygın bir sendikalaşma imkânının olması gibi, toplumun hemen her kesimi açısından Yunanistan'a bağlanmayı rasyonel olmaktan çıkaran gelişmeler sözkonusuydu. İşte bu türden olguların etkisiyle Makarios ve Makarios'u destekleyen kesimlerin Enosisi sadece bir moral öğe olarak kullanma eğilimi güçlenir gibi gözükmekte, Cunta'nın uzantısı durumunda bulunan Grivas ile aralarındaki mücadele giderek şiddetlenirken dönemin Türk Dış Politikası ısrarla sorunu cunta ile anlaşarak çözme yollarını denemekteydi. 1967 yılında Atina'da Amerika Birleşik Devletleri'ne yakınlığı ile bilinen Cuntanın iktidara gelmesi Türkiyenin sorunu NATO çerçevesinde, ikili görüşmeler yolu ile yani Cunta - Grivas kanadı ile anlaşarak çözme girişimlerine ağırlık kazandırmıştır. Bunun sebebi Cunta'nın «güçlü», seçim endişesi olmayan ve dolayısıyle —ikna edilebildiği takdirde— Kıbrıs sorununa ilişkin olarak Yunan kamu oyunun karşı çıkabileceği bir çözüme «evet» diyebilecek bir yönetim olarak değerlendirilmesi olabilir. Bu anlamda Türkiye sürekli olarak hiçbirisinin temelden Enosis'e karşı olmadığı, olması da gerekmediği bir NATO ülkeleri grubu içinde Enosis'e karşı tedbirler alma cabalarına girişmiştir. Bu anlamda «Çifte Enosis - Taksim» çözümünün Türkiye tarafından istendiği öne sürülebilir. Oysa adanın Türkiye ve Yunanistan arasında taksimi demek olan bu durum askeri - stratejik açıdan oldukça Türkiye'nin aleyhine bir durum yaratacaktır. Çünkü bu durumda bir yandan Güney limanları Yunan Deniz Kuvvetleri'nin kontrolü altına girerken, diğer yandan da ülkenin «yumuşak karnı» olarak nitelenen iç bölgeleri Yunan uçaklarının tek bir ikmal ile ulaşabilecekleri hedefler gelecektir.

Diğer taraftan Yunanistanda halkın desteğini yitiren Cunta Kıbrıs'ta herhangi bir prestij kaybına tahammül edemiyecek duruma gelmişti. Enosis yolunda atılabilecek ileri bir adım Cunta'ya oldukça itibar kazandırabilirdi. Bunun parallinde 1974 yılı başlarından itibaren EOKA-B Atina'dan daha fazla moral ve maddi destek almaya başlamış, Makarios yönetimi de buna karşı olarak örgütü «kanunduşu» ilân etmiştir. Kendi istihbarat kaynaklarından Cunta'nın ada ile ilgili plan ve faaliyetlerini öğrenen Makarios Yunanistan Cumhurbaşkanı'na hitaben yayınladığı açık mektupta Atina'dan Ulusal Muhafızlar'ın başında bulunan Yunanlı subayları geri çekmesini istiyor, kendisinin seçimle işbaşına gelmiş bir cumhurbaşkanı olup Atina Hükümeti tarafından atanmış bir görevli olmadığını belirtiyordu. Cunta'nın bu mektuba cevabı 15 Temmuz 1974 darbesi oldu.

Darbenin başarı kazanarak eski EOKA-cılardan Nikos Sampson'un Cumhurbaşkanı ilan edilmesi üzerine Türkiye'nin dikkati yeniden ada üzerine çevrilmiştir. Türkiye Hükümeti gelişen olaylar 1960 yılında kurulan statükonun değiştirilmesine yönelik girişimler olarak değerlendirmiş, bu açıdan adanın bağımsızlığını, toprak bütünlüğü ve güvenliğini sağlamaya, ayrıca adadaki Türk toplumunu korumaya ilişkin olarak Garanti Andlaşmasından doğan imkânları kullanmaya yönelmiştir. Bu açıdan garantör devletlerden biri olan İngiltere'nin de katılımını sağlamaya çalışan Türk Hükümeti, bunu başaramayınca 20 Temuz 1974 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri adanın Kuzey bölgesine çıkarma işlemine başlamıştır. Birinci çıkarma sonrasındaki Türk tezi «eski durumun yeniden tesisi için Garanti Andlaşması'nın kendisine tanıdığı hakları kullanma» temeline dayanmıştır. Buna dayanılarak gerçekleştirilen fiili durum sonucunda Cenevre görüşmelerine katılan Türkiye iki toplumun ayrı birer gerçeklik olduğunu, bu temel üzerinde bir federal devlet şeklinde anlaşılabileceğini savunmuştur. Bu ilk aşamada Türkiye federal devlet şeklinin iki bölgeli veya kantonal olabileceğini kabul ediyordu. Sonuçta Cenevre görüşmleri çıkmaza girmiş ve Türkiye ikinci bir operasyonla adanın 1/3'lük bir bölümünü denetimi altına almış, savunduğu tezlerden «iki bölgeli federasyon» için gerekli şekil şartını sağlamıştır. Bu dönemden itibaren Türk tezi, hareket öncesindeki hukuki yapının değiştirilmesi üzerine kurulmaya başlamıştır. Bu olaylar sonucunda kesilen toplumlararası görüşmeler Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 12 Mart 1975 tarihinde aldığı 367 sayılı karara uygun olarak 28 Nisan'da Viyana'da başlamıştır Taraflardan birinin ilk önce toprak ve göçmen sorunlarının hallini istemesi, diğerinin ise ilk önce yeni devlet şeklinin görüşülmesinde ısrar etmesi sonucunda günümüze kadar çeşitli aksama ve kesintilerle birlikte süren bu görüşmelerden kayda değer bir sonuç alınamamıştır. Olaylar sırasında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin gündeminde oldukça yer işgal eden sorun 1974 yılından beri her yıl Genel Kurul'a getirilmiş ve de genellikle Türk tarafının tezlerine pek uygun olmayan bazı kararlar alınmış, buna karşılık Türkiye ve bu dönemde kurulan Kıbrıs Türk Federe Devleti sorunun uluslararası platformlarda alınan bu türden tek yanlı kararlarla çözülemiyeceğini savunmuştur.

Kıbrıs Sol'u ve Sovyetler Birliği'nin Tutumu: Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak adadaki Sol güçlerin ve Sovyetler Birliği'nin tavrı ilk bakışta —yani sadece bu somut olay düzeyinde ele alındığında— oldukça karmaşık bir nitelik göstermekte, gerek zaman süreci içerisinde gerekse belirli bir zaman kesitindeki farklı düzeylerde çelişkili denebilecek bir görünüm arzetmektedir. Bunun çeşitli sebepleri vardır. İlkin şunu söyleyebiliriz ki Kıbrıs'taki Sol, III. Enternasyonal dönemi de dahil olmak üzere ve özellikle de son otuz yıldır «Uluslararası Sosyalist Hareket» içinde Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmuş, dünyada farklı bazı odakların ortaya çıkmasından sonra da tavrını aynen sürdürmüştür. Bu durum Kıbrıs Solu'nun özellikle Enosis konusundaki tavrını etkilemiş, bu kesimi uluslararası düzeyde işbirliği yaptığı çevrelerin konuya ilişkin tavrı ile bizzat içinde yaşadıkları ada halkının —bir ölçüde de Yunan halkının— eğilimini bağdaştırmak gibi her zaman pek de kolay olmayan bir görevle karşı karşıya bırakmıştır. Kıbrıs Solu'nun ada halkı, özellikle de kendisini destekleyen kesim açısından Enosis sorununa ilişkin olarak ne gibi bir durumla karşı karşıya kaldığı, soruna ilişkin olarak önceki kısımlarda vermeye çalıştığımız bilgiler çerçevesinde bir genel değerlendirmeye tabi tutulabilir. Kıbrıs Solu'nun Enosis'e karşı takınacağı tavır konusunda dikkate alması gereken diğer bir unsur «Uluslararası Sosyalist Hareket»in temsilcisi olarak gördüğü Sovyetler Birliği'nin soruna yaklaşımı ise karmaşık bir nitelik taşımaktadır. Marxist dünya görüşünün «ulusal sorun» açısından geliştirdiği genel ilkeler, bir uluslar topluluğu, bir devlet olarak Sovyetler Birliği'nin dış politikası ile giderek iç-içe geçmiş dolayısıyle kısa vadeli, sadece bu ülkenin çıkarlarını yansıtan politikalara karşı oldukça hassas bir duruma girmiş, bu oran da «Uluslararası Sosyalist Hareket» ile dayanışma içinde bulunan çeşitli sol güçleri bazı noktalarda güç durumlara sokmuştur. Kıbrıs'taki Sol uzun süredir bu kesimin örgütlü temsilcisi AKEL'in konuya ilişkin tutumunu da bu bağlamda ele almakta yarar vardır.

Sovyetler Birliği'nin adaya ilişkin politikası Doğu Akdeniz, dolayısıyle Ortadoğu'daki İngiliz —sonraları Amerikan— etkisini zayıflatacak her hareketi desteklemek temel ilkesi üzerine kurulmuş, Enosis'e karşı tavrı da bu anlamda şekillenmiştir. 1931 yılında adada İngiliz yönetimine karşı girişilen ayaklanmayı genelde destekleyen Komintern Kıbrıs Komünist Partisi'ni Enosis'ci güçlerle işbirliği yapmaması konusunda da uyarmaktaydı. II. Dünya Savaşı sırasında Yunanistan'da Almanlar'a karşı ve

rilen mücadele içinde Sol'un aktif bir biçimde yer alarak güçlenmesi, adadaki Sol güçleri temsil eden AKEL için Yunanistan ile birleşmeyi savunulabilir bir duruma sokmuştu. Fakat bu belirsizlik yılları içinde AKEL tam anlamıyla Enosis'ten ziyade Kendi Kendini Yönetim ile ilgiliydi. İşin en ilginç yanı 1949 yılında Yunan İç Savaşı'nın sağ güçlerin lehin sonuçlanmasından sonra AKEL'in Enosis sloganı ile yakından ilgilenmesidir. Bu şaşırtıcı durum bir çok yazar tarafından AKEL ve Sovyetler Birliği'nin Enosis taraftarlığı şeklinde yorumlanmıştır Diğer bazı görüşlere göre ise 1949 yılından itibaren— özellikle 1951 de Yunanistan'ın NATO'ya girmesinden sonra— Sovvetler Birliği adanın Yunanistan'a ilhakını desteklememiş, AKEL' de özde «Monarko Faşist» olarak nitelendirdiği Yunanistan'a bağlı bir Kıbrıs arzulamazken gerek İngilizler'e karşı mücadelede etkin bir silah olması, gerekse —özellikle o dönemlerde— geniş kitleler üzerindeki yaygın etkisi bakımından açıkça karşı çıkılması pek kolay olmayan bu slogana «taktik açıdan» sahip çıkmıştı.

Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmesinden sonra Sovyetler Birliği adaya ilişkin olarak bu örgüt çerçevesinde üretilen Enosis veya «Çifte Enosis» türü çözüm yollarına karşı çıkmış, genellikle adanın geleceğininin bu yapı dışında belirlenmesi görüşünü savunmuştur. AKEL ise 1955 yılında EOKA'nın öncülüğündeki Enosis kampanyasının başlamasından ve aynı yılın Kasım ayında, Parti'nin kanun dışı ilan edilmesinden sonra Enosis hareketini pek destekler görünmemiş, giderek ada halkının kendi kaderini tayin etmesi ve bağımsız Kıbrıs tezlerini desteklemeye başlamıştır. 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması ile Sovyetlerin ada ile olan ilişkisi giderek artma eğilimi göstermiştir. Bunda Makarios'un başından beri Bağlantısızlık politikasına yönelen, dolayısıyle Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurmayı amaçlayan dış politikasının rolü büyüktür. Makarios bu sayede adanın iç politikasında önemli bir konuma sahip olan AKEL'in de adeta tam desteğini almıştır.

1963 yılında meydana gelen cemaatler arası çatışma ve olayın uluslararası bir boyut kazanması Sovyetler Birliği'nin adaya olan ilgisinin artmasına sebep olmuştur. 1963 yılının Aralık ayı sonundan itibaren adada meydana gelen olaylar sonucunda Türkiye Hava Kuvvtlerine ait uçakların Kıbrıs üzerinde «ihtar uçuşu» yapmaları üzerine Sovyetler Birliği 31 Aralık 1963 tarihinde Türkiye Hükümeti'ne bu harketini protesto eden, fakat çok sert olmayan bir nota vermiştir. Diğer yandan Sovyet basını da konuyla ilgilenmeye başlıyor, 28 Aralık 1963 tarihli *Pravda*'da yayınlanan bir yazıda bunalımın «1959'da emperyalist NATO'nun yöneticileri tarafından Kıbrıslılar'a empoze edilen ...Londra ve Zürih Andlaşmaların'dan kaynaklandığına işaret edilerek» ...bu andlaşmalar(ın) bir siyasi saatli bomba olduğu görüşüne yer veriliyordu.

Bu arada Londra'da İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın katıldığı ve Amerika Birleşik Devletleri'nin devreye girdiği konferansta adada düzeni korumak amacıyla bir NATO kuvvetinin Kıbrıs'a gönderilmesi kararının alınması Sovyetler Birliği'nin tepkisini çekmiştir. Makarios teklifi reddetmiş, Kruşçef ise 7 Şubat 1964 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Türkiye ve Yunanistan'a, girişimlerini kınıyarak Sovyetler'in duruma kayıtsız kalamıyacağını bildiren bir nota göndermiştir. Buna cevap olarak Türkiye Başbakanı İnönü, Londra Andlaşması'ndaki maddeleri savunmuş, bu Andlaşmalar'ın geçerliliği üzerinde durmuştur. Yunan Hükümeti notayı olumlu karşılarken Makarios da diplomatik ve askeri destek sağlamak amacıyle V. Lyssarides'i Moskova'ya gönderiyor, Kruşçef'e ilettiği mesajda Kıbrıs'ın «ulusal egemenlik ve bütünlük» mücadelesinde Sovyet Hükümetinin destek ve yardımlarından dolayı teşekkürlerini bildiriyordu.

1964 yılı ortalarından itibaren Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs ile ilgili tutumlarında yavaş da olsa bazı farklılıklar sezilmeye başlanmıştır. Aslında başından beri Sovyetler Birliği'nin Türk tezlerine karşı tavır almasının bir anlamı da Türkiyeyi kendileri ile bir anlaşmaya varılmadan sorunun çözülemiyeceğine inandırmaktı. Bu sıralarda Türkiye'nin ada ile ilgili girişimlerinde doğrudan Batılı müttefikleriyle çatışması, Başkan Jchnson'ın mektubu vb. olavlar Türk yöneticileri ve kamu oyu nezdinde bir yakınlaşma için gerekli ortamı yaratmıştı. Nitekim Türkiye Hava Kuvvetlerine bağlı uçakların 8 Ağustos günü Rum mevzilerine karşı giriştiği bombardımanından bir gün sonra Kruşçef'in İnönü'ye gönderdiği mektubun oldukça yumuşak bir uslupla kaleme alınmış oluşu dikkat çekicidir. Yine bu olayın akabinde Sovyetler Birliği'nin Lefkoşe Büyükelçisinin olayların patlak vermesinden bu yana ilk defa olarak Türk Cemaati lideri Fazıl Küçük ile bir görüşme yapması da yorumumuzu destekler niteliktedir. Fakat bütün bu olaylar Sovyetler Birliğinin Makarios'u desteklemekten vazgeçtiği yönünde yorumlanmamalıdır. Aksine bu sıralarda Kıbrıs yönetiminin Sovyetler Birliği'ne adanın bağımsızlığı konusunda garantl vermesi üzerine bu ülkeden silah yardımı almasına ilişkin bir andlaşma imzalanmıştır.

Diğer taraftan Kıbrıs olgusundan daha genel düzeyde Türk - Sovyet ilişkileri düzelmektedir. 1964 Mart'ında yapılması gerekirken ertelenen Dışişleri Bakanı F.C. Erkin'in Moskova'yı ziyareti 30 Ekimde gerçekleşmiştir. Kasım ayına kadar süren görüşmeler sonucunda yayınlanan ortak bildiri gözden geçirildiğinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı —özellikle Kıbrıs'a ilişkin olarak— izlediği politikadaki değişiklik açıkça görülebiliyordu. Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü, her iki Cemaat'in hukuki haklarını desteklediğini açıkladığı bu ortak bildiriden sonra Gromiko'nun Birleşmiş Milletlerde yaptığı bir konuşmada benzer görüşler tekrarlanıyordu. Bunu takiben 1965 yılının Ocak ayı içinde Türkiye'yi ziyaret eden N. Podgorni'nin «Kıbrıs meselesinin... her iki milli cemaatin barış içinde yaşamasını temin edebilecek bir şekilde kanunî haklarına riayet edilmesi ve adada iki milli cemaatin mevcudiyetini tanıma esasında barış yolu ile halledilmesine» taraftar olduğunu belirtmesi, Dışişleri Bakanı Gromiko'nun 22 Ocak 1965 tarihli *İzvestia*'da çıkan bir beyanatında Kıbrıslıların devlet biçimi olarak «federal bir şekli de» seçebileceklerini ifade etmesi Türk - Sovyet yakınlaşmasının açık göstergeleriydi. Bu dönemden itibaren Sovyetler Birliği Kıbrıs'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü üzerinde ısrar etmesine, adaya yapılacak her türlü müdahaleye karşı olduğunu tekrarlamasına rağmen en azından adada iki ayrı toplumun var olduğu yolundaki Türk tezini açıkça kabul etmiştir. Bu yeni olgu AKEL'i zaman zaman güç durumlarda bırakmış, örneğin Merkez Komitesi «federasyon» tezine karşı olduğunu açıklamak durumunda kalmıştır.

1967 yılında Yunanistan'da Cunta'nın işbaşına gelmesinden sonra bir yandan gerek Kıbrıs Solu, gerekse Sovyetler Birliği'nin nezdinde Makarios'un önemi artarken diğer yandan da Makarios Cunta ile arası bozuldukça iç politikada AKEL'e daha yakınlaşıyor, dış politika açısından ise Sovyetler Birliği ile daha yakın ilişkiler içine giriyordu. Nitekim 1971 Haziran'ında Makarios Moskova'yı ziyaret ediyor, sonuçta yayınlanan ortak bildiride «Kıbrıs'ın her ne şekilde olursa olsun hiçbir yabancı müdahaleye maruz kalmaksızın, tam bağımsızlık ve mutlak egemenlik haklarına sahip olduğu» her iki tarafça da önemle belirtiliyordu. Bununla beraber dönem içinde Türkiye ile yakın ilişkiler içine giren Sovyet yöneticileri bu gelişmeye paralel olarak adada iki toplumun varlığını açıkça kabul etmişler, ayrıca hem kendi politikalarına uygun olması,

hem de konuya ilişkin olarak Türkiye ile ortak bir görüşe sahip olmaları açısından açıkça Enosis'e ve bu amaçla kullanılacak bir «ulusların kendi kaderlerini tayin etmesi» ilkesi uygulamasına karşı olduklarını ifade etmişlerdir. Nitekim Sovyetler Birliği 1974 yazında adada meydana gelen darbeyi adayı Yunanistan'a bağlama muhtemel amacına yönelik bir hareket olarak değerlendirilmiş, bu açıdan Türkiye'nin müdahale kararını olumlu karşılamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Sovyetler Birliği'nin bu desteğinin 20 Haziran 1974 tarihli 353 sayılı Güvenlik Konseyi kararında da belirtildiği üzere «Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Anayasal düzeninin yeniden sağlanması», yani Makarios yönetiminin yeniden işlerlik kazanması amacı ile sınırlı oluşudur. Nitekim ikinci harekattan sonra Türkiyenin Makarios yönetiminin yeniden kurulması konusundaki isteksiz veya kayıtsız tavrının ortaya çıkmasıyle Sovyet desteği ortadan kalkmış, hatta giderek karşı bir tutuma dönüşmüştür. Diğer taraftan Sovyetler sorunun ilgili taraflar —yani NATO üyesi ülkeler— arasında ikili görüşmeler yoluyla çözülmeye çalışılmasına karşı çıkmış, «Kıbrıs sorununun görüşülmesi işinin bugünkü dünyanın siyasi görüntüsünü yansıtacak temsili bir forum tarafından üstlenilmesini» önermiştir.

Sonuç: «İki fil döğüştüğünde zarar gören çimenler olur —Afrika Atasözü». Kıbrıs açısından da durum böyle olmuştur.

Faruk Sönmezoğlu

Kınalızade Hasan Çelebi (Bursa 1546 / Mısır 1607). Tezkire yazarı. Kınalızade Ali Çelebi'nin oğludur. Öğrenimini tamamladıktan sonra babası gibi ilmiyye sınıfına geçerek Anadolu ve Rumeli şehirlerinde, Halep, Kahire'de kadılıklarda bulundu. Murat II. ye sunduğu şairler tezkiresinde ağdalı bir dil kullandı. Divan edebiyatının başlangıcından kendi dönemine kadar gelen şairlerden 576 sının yaşam öyküsünü yazdı. Tezkiresinde şairlerin nitelikleri üzerine yargı vermediği için çağdaşı Âşık Çelebi'nin tezkiresinden üstün sayılmadı. (Agah Sırrı Levent).

KIRIMLI, Affan (Edirne 1920). Mimar. 1946'da Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümünü bitirdi. 1950'ye dek bu okulda öğretim görevi sürdürdü. 1950'den bu yana bağımsız çalışıyor. «Mimarlık yaşantımın ilk yıllarından beri yeni gelenekçiliğe karşıyım. Gerek toplumsal koşullar, gerekse malzeme ve teknik çok değiştiği için yöresel renk kavramına yeni bir anlam gerektiği kanısındayım. Benim için bu, tarihsel determinizmin gereğidir.» demektedir.

Başlıca yapıtları: *Antalya Vakıf Oteli* (1950), *Ankara Türk - Amerikan Derneği yapısı* (1962-64), *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğretim Hastahanesi* (yapımı bitmek üzere).

(C.B.)

KISAKÜREK, Necip Fazıl (İstanbul - 1905). Şair, yazar. Orta öğrenimini Bahriye Mektebinde yaptı (1922). Darülfünun Felsefe Bölümü'nde (1922-25), Milli Eğitim Bakanlığı bursuyle bir yıl Paris'te okudu. (1926) dönüşünde, Hollanda, Osmanlı ve İş Bankalarında memurluk, müfettişlik (1926 1939), Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Devlet Konservatuarı, Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretim üyeliği yaptı. (1939 - 1943). İlk dizisi düşün ve sanat dergisi niteliğinde olan «*Büyük Doğu*» (1943 1945)yu çıkarmaya başladıktan sonra resmi göreve girmedi. «*Son Posta*», «*Yeni İstanbul*» vb. gazetelerde fıkra yazarlığı yaptı «*Büyük Doğu*» yu ikinci kez siyasal gazete olarak çıkardı. 1945'ten sonra örgütlenme yolunda önemli gelişmeler gösteren gelenekçi, tutucu züm-

Necip Fazıl Kısakürek

relerin değer saydığı konuları işleyerek, tarihsel ilerleme bilincine aykırı doğrultuda yazıları, kitaplarıyle çağdaş düşünce verilerinin dışında kalan yazarlar arasına katıldı.

«*Yeni Mecmua*»'deki (1923) ilk deneylerinden sonra «*Milli Mecmua*» (1924-28), «*Hayat*» (1928-29), «*Varlık*» (1933-36), kendi yayımı «*Ağaç*» (1936) dergilerinde çıkan şiirleriyle Cumhuriyet döneminde yetişen şair kuşağının en ünlülerinden biri durumuna gelen Necip Fazıl, yaşıtları Ahmet Kutsi, Ahmet Hamdi gibi halk şiirinin kuruluş özellikleriyle, XIX. yüzyıl Fransız şiirinin getirdiği değişik olanakları kaynaştırmaya çalıştı. Hece ölçüsünü, kendinden önceki kullanış biçimlerine kapılmayarak, ölçünün bir örnekliğini aşan, söyleyiş ustalıkları içinde yaşama bağlı çeşitli izlenimleri, çağdaş insana ters düşmeyen duyarlıklarla işledi. Giderek, dönemin kimi edebiyat tarihçilerinin de belirtikleri gibi, Nazım Hikmet şiirinin dışa yönelen, insanı doğa ve toplum yasaları önünde tüm gerçekliğiyle kavrama özelliğine karşılık, başkaldırısında bile yenik düştüğünü kabul eden, yenildikçe de mistik umarlara başvuran içe dönük bir özellik gösterdi. «*Yeni Mecmua*»da yayınlanan Senfoni'lerinden sonra bu eğilimi gitikçe ağır bastı. Kalıplaşmış bir dünya görüşünün kaçınılmaz sonucu olarak kendi kendini tekrarlamaktan kurtulamadı. Çalıştığı gazetelerde yayımladığı fıkralarda, din ve anti komünizm tacirliği belirgin nitelik olarak göründü.

(Şiir Kitapları): Örümcek Ağı (1925). *Kaldırımlar* (1928), *Ben ve Ötesi* (1932), *Sonsuzluk Kervanı* (1955), *Şiirlerim* (1969), *Öykü Kitapları: Birkaç Hikâye, Birkaç Tahlil* (1933), *Ruh Burkuntularından Hikâyeler* (1965), *(Oyunları): Tohum* (1935, - 1971), *Bir Adam Yaratmak* (1938, 59), *Künye* (1940), *Sabırtaşı* (1940, C.H.P. Piyes Yarışması'nda birincilik kazandı. 1947), *Para* (1942. 71), *Nam-ı Diğer Parmaksız Salih* (1949), *Reis Bey* (1964), *Siyah Pelerinli Adam* (1964), *Ahşap Konak* (1964), *(Çeşitli Yapıtları): Namık Kemal* (1940), *Çerçeve* (fıkralar, 1940), *Çöle İnen Nur* (1950), *At'a Senfoni* (1950), *Peygamberler Halkası* (1968), *Yılanlı Kuyudan* (cezaevi anıları, 1971). *Hutbe* (1975), *İhtilal* (1976).

(Ş.K.)

KIŞLALI, Ahmet Taner (Zile - 1939). Öğretim üyesi. Kültür bakanlarından. Orta öğrenimini Kabataş Lisesi'nde (1957), yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı. Paris Hukuk Fakültesi'nde Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Bölümü'nde, «Türkiye'de Siyasi Parti ve Siyasi Kuvvetler» adlı doktora tezini vererek hukuk doktoru oldu. Ülkeye dönünce bitirdiği fakültede asistanlık yaptı, doçentliğe yükseldi. CHP'sine yandaş dergi ve gazetelerde yazdı. İzmir'den milletvekili seçilerek parlamentova girdi (1977). CHP ağırlıklı hükümette kültür bakanlığına getirildi. «*Özgür İnsan*». «*Cumhuriyet*», «*Yankı*», «*Ulusal Kültür*» dergi ve gazetelerinde çıkan yazılarında sınıf savaşımına karşı görüşlerden kaynaklanarak partisinin uzlaşımcı kültür ve sanat politikasını destekledi.

Başlıca Yapıtları: *Forces Politiques dans la Turquie Modern* (modern Türkiye'de Politik Kuvvetler, 1968), *Öğrenci Ayaklanmaları* (1974).

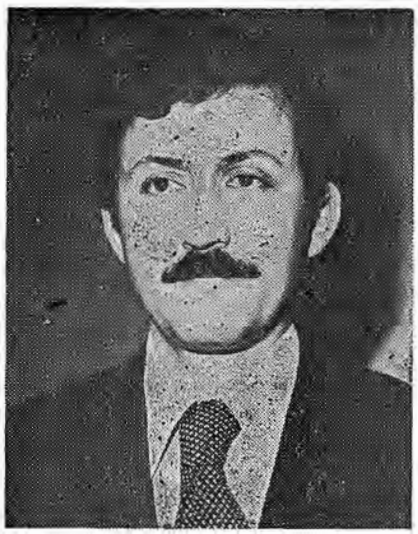

Ahmet Taner Kışlalı

KIVANÇ, Halit (İstanbul - 1926). Yazar, gazeteci. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Gazeteciliğe öğrencilik yıllarında başladı. (1944). *«İstanbul Ekespres»*, *«Son Saat»*, *«Tan»*, *«Milliyet»*, *«Yeni İstanbul»*, *«Tercüman»* v.b. gazetelerde yazarlık, sekreterlik yaptı. Gazeteciler Cemiyetinin düzenlediği yarışmalarda fıkra, haber, gülmece dallarında ödül aldı. TRT'de sunucu olarak düzenlediği proğramlarda geniş ün kazandı.

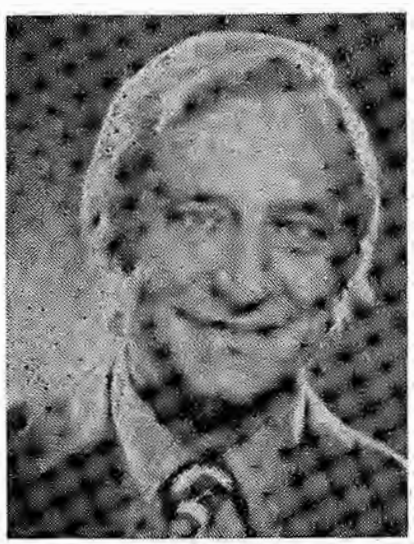

Halit Kıvanç

KIVILCIMLI, Hikmet (İştip, Yugoslavya 1902 / Belgrat - 1971). Doktor. Vatan Partisi genel başkanlarından. Orta öğrenimini Vefa Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Askeri Tıbbiye'de tamamladı (1925). *«Aydınlık»* dergisi çevresine girdi. Gençlik ekinde yazıları çıktı. Dr. Şefik Hüsnü ve arkadaslarının koğuşturmaya uğradığı evrede, tutuklanarak 10 yıl kürek cezasına hüküm giydi (1926). Af yasası ile serbest bırakıldığı dönemde, yazıları, çevirileri ile düşün yaşamının tanınan kişileri arasına katıldı. «Marksizm Bibliyoteği» adlı yayın dizisini kurdu, yönetti. 1938'de gizli örgüt oluşturduğu savıyle yeniden tutuklanarak 15 yıla mahkum edildi. 1950'de af yasası uyarınca serbest bırakıldı. Demokrat Partinin iktidar döneminde Kerim Korcan, Zihni Anadol, Süleyman Şahin Tar v.b. ile birlikte Vatan Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı, genel başkan seçildi. 1957'de ceza yasasının 141. maddesine aykırı eylemde bulunduğu savıyle öteki parti yöneticileri ile birlikte tutuklandı.

1960'dan sonra haftalık *«Sosyalist»* gazetesini çıkardı (1967). İşsizlikle Mücadele Derneği'ni kurdu. Yazılarıyle *«Türk Solu»* hareketine katıldı. Gazetesinde, Tağmaç ve öteki komutanların yayımladıkları «bildiri»yi desteklemesine karsın. 12 mart döneminde ülke dışına çıktı. Artan hastalığı nedeniyle Belgrat'ta öldü.

Hikmet Kıvılcımlı'nın ilk kitaplarından *Marksizmin Kalpazanları*, *Edebiyatı Cedidenin Otopsisi* düşün ve sanat çevrelerinde tartışmalara yol açmıştır. Uzun süren zorunlu suskunluk döneminden sonra kurup yönettiği «Tarihsel Maddecilik Yayınları» dizisinde yayımladığı yapıtlar teorik sorunların analizi amacını taşır. *İkinci Kuvayı Milliyeciliğimiz* (1965) Milli Birlik Komitesi üyelerine yazdığı mektuplardan oluşur. *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme* (1965) adlı yapıtında doğuda ve batıda kapitalizme geçiş süreçlerine özgü özellikler incelenmiştir. *Türkiye'de Kapitalizm* (1965) ise özellikle «Abdülhamid'in Derebeyi Devleti» olarak tanımladığı istipdat, meşrutiyet ve cumhuriyet dönemlerinde iç ve dış kapitalin gelisme evreleri yansıtılır. *27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi* (1970) adlı yapıtı bir tür özeleştiri sayılabilir. *«Gündelikçi İş ile Sermaye»*, *«Türkiye İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı»*, *«Edebiyatı Cedidenin Otopsisi»*, *«İnkılapçı Münevver Nedir?»* *«Karl Marks'in Hayatı, Felsefesi, Sosyolojisi»*, *«Marks Engels'in Hayatları»* küçük kitaplarından oluşan *«Marksizmin Bibliyoteği Serisi I»* ölümünden sonra yeniden basılmıştır.

Tarih Tezi (1974), *Tarih Öncesi, Tarih, Devrim, Sosyalizm* (1976), *Proleterya Partisi ve Halk Cephesi* (1977), *Oportünizm Nedir* (1977), *Diyalektik Materyalizm* (1978), *Finans Kapital ve Türkiye* (1978), *T.K.P.'nin Eleştirel Tarihi* (1978), *Marksizmin Düşünüşü* (1978), *Üretim Nedir* (1978), *Genel Olarak Sosyal Sınıflar ve Partiler* (1978) yine ölümünden sonra yayımlanan başlıca yapıtları arasındadır.

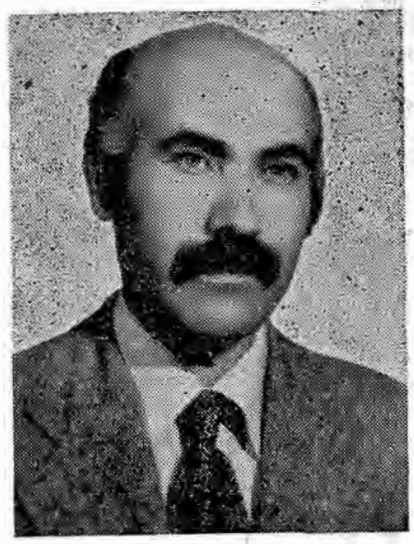

Hasan Kıyafet

KIYAFET Hasan (Kırşehir - 1937). Öykücü, romancı. Orta öğrenimini Pazaören (Kayseri) Köy Enstitüsü'nde, yüksek öğrenimini Gazi Eğitim Enstitüsü İngilizce Bölümü'nde tamamladı (1962). Bingöl, Eskişehir, Tekirdağ, Niğde, İstanbul'da öğretmenlik etti. *«Çaltı»* ve *«Yön»* dergilerinde ilk yazılarını yayımladı. Sonra *«İmece»*, *«Yeni Toplum»*, *«Politika»*, *«Vatan»* dergi ve gazetelerinde yazdı. 12 Mart döneminde Haziran Hareketi davasında yargılanmış bir yıl tutuklu kalmıştı.

Başlıca Yapıtları: Komünist İmam (roman, 1969), *Baraj* (öyküler, 1974), *Başlayan Kavga* (roman, 1975), *Radar* (öyküler, 1976), *Oy Pazarı* (inceleme, 1977), *12 Mart Fıkraları* (fıkralar, 1980).

KIYAT, Mehmet (Malatya 1940.) Şair. Yüksek öğrenimini İzmir Hava Harp Okulu'nda tamamladıktan sonra Hava Kuvvetlerine katıldı *«Çağrı»*, *«Evrim»*, *«Yelken»*, *«Ataç»*, dergilerinde yayımladığı şiirleriyle adını duyurdu. Son şiirlerinde toplumcu duyarlıklar ağır bastı.

Şiir Kitapları: Ak Özlem (1962), *Çoklu Kentler Gerçeği* (1963), *Sürelerin Sözü* (1964), *Doğu* (1965), *Türkiye Bizi Dinliyor* (1967), *Yeniden* (1970), *Kolkola* (1977).

Kilit taşı Kemer, kubbe ve tonozların en tepe noktalarına konan, üzerine gelen yükü iki yana aktaran taş.

Kim. Haftalık siyasal dergi. Yazı İşleri Müdürü: Şahap Balcıoğlu. Umumi Neşriyat Mü-

dürü: Ali İhsan Göğüş. Başyazar: Özcan Ergüder. İlk sayısı 30 Mayıs 1958'de çıktı. İsmet İnönü'nün *«Demokrasi Yolunda»*, Özcan Ergüder'in *«Felsefesiz İktidar»*, Bülent Ecevit'in, *«Erginlik Rejimi»*, Sadun Tanju'nun *«Basını Tehdit Eden Tehlike»*, Orhan Birgit'in *«Çare»* başlıklı yazılarının yer aldığı ilk sayıda anayasa dışına çıkmış olan Demokrat Parti iktidarına karşı sert bir muhalefet yapılacağı belirtildi. Dergide «Çalışma», «İç Olaylar», «Dış Politika», «Sanat», «Tıp», «Ekonomi», «Sahne» v.b. bölüm başlıkları altında güncel olaylara geniş ölçüde yer verilirken her alanda iktidarın tutum ve davranışları eleştiriliyor, özellikle Turhan Feyzioğlu, Cihat Baban, Refik Erduran. Kemal Zeki Gençosman, Selahattin Hakkı Esatoğlu v.b. C.H.P.'li ya da C.H.P. ilkelerine yandaş düşün adamlarının yazıları yayımlanıyordu. 27 Mayıs 1960 hareketinden sonra da uzun süre etkinliğini sürdüren *«Kim»* dergisi yayımına 31 aralık 1965'te son verildi.

Kiriş Boyuna eksenine dik gelen yükleri taşıyan yatay çubuk. Genelde üstüne gelen yükleri düşey taşıyıcılara (kolona, perdeye) aktaran yapı ögesi. Ahşap, çelik, betonarme olabilir.

Kitle. Haftalık siyasal gazete. Mart 1974'te yayımlanmaya başladı. Yayınlandığı beş yıl boyunca Türkiye Sosyalist İşçi Partisi'ni destekledi. Partinin temel ve güncel politikalarına yer verdi. Ekonomi politik. tarihsel maddecilik, diyalektik, Parti sorunu, devlet kuramı, devrim sorunu, ulusal sorun, işçi sınıfının üçlü mücadelesi, işçi sınıfı enternasyonalizminin temelleri ve ilkeleri, sağ ve sol revizyonizm troçkizm, maoizm, reformizm vb. gibi akımların bilimsel analizi, dünya devrimci süreci v.b. konuları işledi. Kuramsal ve stratejik açıklamaların yanısıra, haftalık aralıklarla güncel yorum, polemik, inceleme, değerlendirme yazıları ve haberleri yayınladı. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatıldı (Şubat 1979).

(S.N.)

Klasik (Fr. Classique, ing. classic, classical, alm. Klassich) Latince, mükemmel, olgun demek olan bu sözcükle her çağda beğenilen, geçerli olan, örnek tutulan yapıtlar tanımlanır. Sanatta ve mimarlıkta, her çığırın, akımın en olgun çağı demektir. Eskiden yalnızca M.Ö. 5 yy- MS 3.yy arasındaki yunan ve roma dönemi yapıtlarına bu ad verilirdi. Oysa her akımın ya da dönemin başlangıç (arkaik) döneminden sonra klasik dönemi vardır. Bu dönemde o çığırın en olgun en uygun en dengeli ölçülerine varılmış olur. Klasik dönemi Barok dönem izler.

Klasisizm, Klasikçilik Sanatta, klasik davranma yolu. Yeni klasikçilikle karıştırılmamalıdır.

KOCAGÖZ, Samim (Söke - 1918). Öykücü, romancı. Orta öğrenimini İzmir Erkek Lisesi'nde (1937), yüksek öğrenimini İstanbul Universitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1942). Üç yıl kadar İsviçre'de Lozan Üniversitesinde sanat tarihi kursları izledi. Savaş nedeniyle ülkeye dönüşünde askerlik görevini yaptı. Bir süre Söke'de pamuk üretimi ile uğraştı. Özellikle 1950'den sonra edebiyatı birinci meslek durumuna getirdi. *«Servet-i fünun»*, *«Ses»*, *«Yürüyüş»* dergilerinde çıkan ilk öykülerinde (1941 - 43) kasaba ve köy birimlerine özgü konuları işlerken Tek Parti döneminin yaşam koşullarını beceriyle yansıtan Kocagöz, sonra *«Yeditepe»*, *«Yenilik»*, *«Türk Dili»*, *«Varlık»* dergilerinde yazdı. Büyük köylülüğün dış kapitalizmle bütünleş-

Samim Kocagöz

tiği 1950'li yıllar kırsal kesimindeki büyük değişimi, küçük üreticinin proleterleşmesi olgusunu yansıttı. Üretim ilişkileri içindeki Ege bölgesi insanının değişim karşısındaki şaşkınlığını, geleneklerinden kopma zorunluluğunu işledi.

Kocagöz, roman türündeki ilk önemli ürünü *Bir Şehrin İki Kapısı* (1948)'nda kasaba eşrafı ile okumuş gençler arasındaki çelişkileri işlemekte, eskinin çıkar dolaplarını işletmekteki becerisiyle, yeninin halktan kopuk eylem çabalarını sergilemektedir. *Yılan Hikâyesi* (1954) Söke yöresinde Bafa Gölünde dalyan kurma tekeline sahip olan ağalarla topraksız köylülerin gizli mücadelelerinin öyküsüdür. Çok partili düzene geçiş yıllarında köylünün yaşamını değiştirecek seçenekler araması, ekonomik koşulların yarattığı sorunlar karşısındaki yalnızlığı tutarlı yan olayların aracılığı ile sunulur. *Onbinlerin Dönüşü* (1957), büyük kentte ayrı dünya görüşlerine bağlı üniversiteli gençlerin II. Dünya Savaşı yıllarındaki çatışmaları çerçevesinde gelişmektedir. Romanda nazizmin çığırtkanlığını yapan ırkçı, turancılarla, antifaşist güçleri temsil eden kişiler, kendi özellikleri içinde verilirken uzlaşımcı ve dönek tipler de sergilenir.

Kalpaklılar - Doludizgin, Kurtuluş savaşımızın romanıdır. Yazar, belgelere ve yaşamış kişilerin anılarına dayanarak kurduğu, büyük boyutlu yapıtın birinci cildinde *(Kalpaklılar)* savaşın örgütlenme evresini işler. Reddi İlhak Cemiyeti'nin İzmir Yahudi mezarlığında düzenlediği toplantıyla ve İzmir'in işgal günü gazeteci Hasan Tahsin Recep'in direnişi ile başlayan roman, bastırılan iç isyanlar, ordunun örgütlenmesi, mütareke İstanbulundaki vatanseverlerin gizli eylemleriyle gelişir. *Doludizgin*'deyse İnönü, Sakarya ve başkomutanlık savaşları verilmiştir. *Bir Karış Toprak*, geleneklerinin dışına çıkarak, Söke dolaylasında Subaşı köyüne yerleşip çiftçilik yapmaya karar veren yörüklerin aykırı doğa güçleri karşısındaki umarsız savaşımlarını sergilemektedir. *Bir Çift Öküz*'de, D.P. yönetiminin köydeki etkileri işlenmiş, toprak düzenine birşey getirmeyen biçimsel demokrasinin köyde soyut bir kavram olarak kalışı gösterilmiştir. *İzmir'in İçinde*, de, D.P. iktidarının son yıllarında burjuva ve küçük burjuva çevrelerinden kisilerin rahatsızlığı, *Tartışma*'da sosyalist birikimin, 1965-70 evresinde kendi içindeki sorunları, arayışları sergilenmektedir.

Samim Kocagöz'ün romanlarında köy, kasaba, kent kapitalistleşme aşamasına özgü tüm değişme özellikleriyle yansıtılırken değişik insan kişilikleri ortaya konmustur. Ağa, küçük üretici, teknisyen, toprak işçileri, ortakçı olarak çalışan aileler, köylüye yabancı kalan okumuş eşraf çocukları, siyasal yaşam içinde yer alanlar, bilinçli işçiler, genç eylem adamları öykü ve romanların birinci ve ikinci kişileri olarak görünürler. Yazar, geleneksel kuruluş tekniklerine bağlı olarak geçiş dönemi insanlarını genellikle yaşatmayı başarmıştır.

Yapıtları: İkinci Dünya (roman, 1938), *Telli Kavak* (öyküler, 1941), *Sığınak* (öyküler, 1946), *Bir Şehrin İki Kapısı* (roman, 1948), *Sam Amca* (kitaba adını veren öykü 1950 yılında Newyork Herald Tribune gazetesinin düzenlediği yarışmada birinci ödülü kazandı 1951, 1965), *Cihan*

Şoförü (öyküler, 1954), *Yılan Hikâyesi* (roman, 1954), *Onbinlerin Dönüşü* (roman, 1957), *Ahmet'in Kuzuları* (öyküler, 1958), *Kalpaklılar* (roman, 1962), *Doludizgin* (Kalpaklılar romanının devamı, 1963), *Yolun Üstündeki Kaya* (öyküler, 1964), *Bir Karış Toprak* (roman, 1964), *Yağmurdaki Kız* (öyküler, 1968 Türk Dil Kurumu Ödülü, bas. 1967), *Bir Çift Öküz* (roman, 1970), *Nasrettin Hoca Fıkraları* (1972), *İzmir'in İçinde* (roman, 1973), *Tartışma* (roman, 1976), *Alandaki Delikanlı* (öyküler, 1979 Lions Klübu armağanı).

Sükran Kurdakul

KOCAGÖZ, Canol (Çal - 1949). Karikatürcü. Yüksek öğrenimini İstanbul İktisadî Ticarî İlimler Yüksek Okulu'nda yaptı. Demokratik örgütlerin yayın organlarında karikatür çizmeğe başlayan Kocagöz, *«Yeni Ortam»*, *«Politika»* gazetelerinde ve sendika dergilerinde karikatürler çizdi. *«Politika»* gazetesinin mizah sayfasını yönetti; Karikatürcüler Derneği yönetim kurulunda görev aldı. Sağlık Sorunları konulu karikatür yarışmasında 2.'lik ödülü kazandı (1977). Canol Kocagöz'ün karikatürleri, işçi sınıfı savaşımına slogancı bir yaklaşım gösterir. Bu durum, sanatçının yapıtlarında sanatsal nitelikleri azaltıcı sonuçlar doğurmaktadır.

KOCAGÖZ Halil (Söke 1930). Şair. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesinde, yüksek öğrenimini yıllarca ara verdikten sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1970). Yaşamını Söke'de çiftçilik yaparak sürdürüyor.

«Yeryüzü», *«Şairler Yaprağı»* *«Yeditepe»*, *«Ataç»* *«Türk Dili»*, *«Güney»* dergilerinde yayımladığı (1951 1971) şiirlerle tanındı. «...memleket gerçeklerini başarılı bir şiir içinde» verdiği kabul edildi.

Şiir Kitapları: Bulutlar (1944), *Adamlar* (1952), *Yaşamak Türküsü* (1959) *Yitik Duman* (1961), *Geyik Düşmesi* (1965), *Atatürk Işığı* (1965), *Uzay Duvarları* (1971), Birde oyun yazdı: *Yaşayanlar İçinde* (1957),

Koca Ragıp Paşa (İstanbul - 1699 / İstanbul 1763). Divan şairi. Babası tarafından iyi öğrenim görerek yetiştirildi, küçük yaşta doğu dillerini öğrendi. Bağdat defterdarlığı, Sadaret mektupçuluğu, reisülküttaplık (1740), Mısır valiliği (1743), Osman III. ve Mustafa III. dönemlerinde, sadrazamlık yaptı. Ölümünden sonra Müstakimzade'nin yardımıyla divanında (1837) toplanan şiirlerinde bilgece söylenmiş dizeler dikkati çeker. «Şecaat arzederken merd-i kıpti sirkatin söyler» gibi günümüze kadar darbımesel olarak kullanılagelmiş dizeleri çoktur.

KOCAMANOĞLU Tuncer (Midyat 1938). Sendikacı. 1977 Aralık'ında yapılan DİSK'in VI. Genel Kurulunda Yürütme Kuruluna seçildi, Örgütlenme Dairesini yönetti. İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi'nden mezun oldu (1965). İşçiliğe DSİ'nin Pozantı ovası harita planlamasında çalışırken (1958) başladı, sonra Kayseri Şeker Fabrikasına girdi (1958), Yapı Kredi Bankası'nın Yenişehir (Ankara) Şubesinde şef olarak çalışan Kocamanoğlu 1962 - 64 arasında Karayolları Merkez atölyesinde, 1964'de Toprak Su 4. Bölge atölyesinde formenlik yaptı.

Sendikacılığa 1962'de Yol - İs sendikasında başlıyan Kocamanoğlu, Karayolları Merkez atölyesinde sendika temsilciliğini yaptı, 1964'de Tarım İşçileri Sendikasının kurucuları arasında yer aldı. Önceleri işyeri sendikası niteliğinde olan TİS, sonradan ulusal tip sendikaya dönüştü ve sendikanın Genel Başkanlığına seçildi. 1972 - 75 Döneminde Tarım - İş Federasyonu'nun Genel Başkanlığını yaptı. Federasyon Genel Kurulunda adını Devrimci Toprak - İş'e dönüstürdü ve Tuncer Kocamanoğlu bu yeni anlayışı temsil eden örgütün de Genel Başkanlığını yaptı, DİSK'e katılma kararı alındıktan sonra 1975 - 1977 döneminde DİSK Genel Yönetim Kurulunda görev aldı.

DİSK'in kuruluş çalışmaları 1967'de yapılırken hazırlık çalışmalarına da katılan Kocamanoğlu, Türk - İş'in işçi sınıfının haklarını ve çıkarlarını savunamayacak duruma düştüğünden DİSK'in kurulması konusunda olumlu oy verenler arasında ver almıştı.

Kocamanoğlu, zaman zaman DİSK'in görüşlerini basına açıkladı. Nitekim MC döneminin kalıntısı bazı Genel Müdürlerin, DİSK'in örgütlü bulunduğu kamu işverlerinde saldırıya geçtiğini açıkladığı demecinde (1 Ocak 1978), politik iktidarın bu tür girişimleri engellememesi halinde doğacak sonuçtan sorumlu olunamayacağını belirtti. Kocamanoğlu, DİSK düşmanlığını her fırsatta yineleyen bu yöneticilerin, DİSK üyesi işçileri bölmek, onları DİSK'ten koparmak için ellerinden geleni yaptıklarını, devletin bütün olanaklarını kullandıklarını söyledi.

Bir başka demecinde de ekonomik, politik, ideolojik olarak emperyalizme bağımlı olan Türkiye'de emperyalist kapitalist sistemin bunalımını etkin biçimde yaşadığını vurgulayarak şu görüşleri belirtti:

«Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bunalım bir kaç yılın ürünü değildir. Bunalım yıllardır sürdürülen bağımlılık iliskilerinin sonucudur. Bunalım her geçen gün biraz daha yoğunlaşarak bugüne ulaştı (24.2.1979)» Kocamanoğlu, DİSK'in işçi sınıfının ekonomik - demokratik haklarının korunması ve geliştirilmesi için yaptığı mücadelenin köylülüğün sorunları ile de çok yakından ilgili olduğunu açıkladı. İşçi sınıfının doğal müttefiki olan köylülerin karşı karşıya bulunduğu sorunları DİSK'in kendi sorunları olarak gördüğünü de söyleyerek, karşılasılan güçlüklerin nedeninin emperyalist kapitalist sistem olarak belirtti. Sorunların aşılmasında örgütlü mücadelenin önemine değindi ve aşılması gerekli engeller bulunduğunu hatırlattı. Kocamanoğlu, örgütlemede DİSK'in kazanımlarına önemli katkılarda bulundu.

Kemal Sülker

KOCAMEMİ, Zeki (1900 - 1959) İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nin Resim Bölümü'nü bitirdikten sonra Türk Ocağı tarafından 1923 yılında uzmanlık eğitimi için Almanya'ya gönderilen Zeki Kocamemi burada ünlü hoca Hoffman ile çalışma olanağı buldu. Yurda döndükten sonra bir süre öğretmenlik yaptı. 1936'da da Akademi Resim Bölümü Öğretim üyeliğine atandı. Türk resim tarihinde modrnist hareketin başlangıcı sayılan *1928-29 kuşağı* diye tanınan Ali Çelebi, Refik Fazil Epikman, Cevat Dereli, Hale Asaf gibi sanatçılarla birlikte Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği çevresinde yer alan Zeki Kocamemi kübizm ve konstrüktivizmden büyük ölçüde etkilenmiş bir sanatçıdır. Kendilerinden önceki Çallı kuşağının daha çok empresyonist etkiler altındaki çalışmaları karşısında Alman ekolünden gelme Ali Çelebi ve Zeki Kocamemi'nin resimleri sağlam desenleri ve kompozisyon anlayışlarıyla yeni sayılan bir dönemin başlangıcıdır.

Sanatçı üstüne Nurullah Berk şöyle diyor: «Zeki Kocamemi Ali Çelebi'ye kıyasla daha kuru, daha teorik bir kişiliğe sahiptir. O sağlam bir resim işçisi, sanatının bütün sırlarını bilen bir zanaat adamı, bir teknisyen sayılabilirdi. Ne yazık ki kendisinden çok şey beklenilen Kocamemi genç sayılabilecek bir yaşta 1959'da öldü.»

Orhan Taylan

KOCATÜRK, Vasfi Mahir (Gümüşhane 1907 / Ankara - 1961). Şair. Edebiyat tarihçisi. Orta öğrenimini Darüşşefaka Lisesi'nde (1927), Ankara Erkek Lisesi'nde muallim muavinliği, İstanbul Kabataş, Edirne, Bilecik, Eskişehir Darüşşefaka ortaokul ve liselerinde öğretmenlik, müdürlük yaptı. (1931 1946). Millî Eğitim Bakanlığı müfettişiyken Gümüşhane'den milletvekili se-

çildi. Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat grupu öğretmenliğine atandı (1954). Son görevindeyken öldü.

Yedi Meş'ale'cilerden biri olarak tanınan Vasfi Mahir, genellikle heçe ölçüsünü kullandığı şiirlerinde biçim kaygısının dış ögelerine bağlı, ölçüye yaslanan, kimi halk şiir geleneğinden esinlenerek duygusal doğa şiirleri, kimi «milli edbiyat» anlayışını geliştirme çabasiyle epik şiirler yazdı. Yoğun ve etkileyici bir dil kurmayı başararak kalıcı bir şiir düzeyine ulaşamadı. Manzum oyunlarının yanısıra çocuk öyküleri, ders kitapları tarih ve edebiyat araştırmaları ile yaşadığı dönemin verimli kalemlerinden biri olarak tanındı.

Başlıca Yapıtları: Dağların Derdi (Yedi Meş'ale'de ortak baskı, 1928), *Tunç Sesleri* (şiirler, 1935), *Bizim Türküler* (şiirler, 1937), *Ergenekon* (şiirler, 1941), *Geçmiş Geceler* (şiirler, 1936). *Türk Edebiyatı Şaheserleri* (1955). *Batı Edebiyatı Şaheserleri* (1955) - *Şaheserler Antolojisi* (2 cilt bir arada, 1958), *Türk Edebiyatı Tarihi* (ölümünden sonra basıldı, 1964).

KOÇAN, Hüsamettin (1946). Ressam. Günümüz ressamları arasında özellikle dekoratif resim ve duvar resmi alanında başarılı yapıtlar vermiş olan Hüsamettin Koçan 1970 yılında Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu Dekoratif Resim Bölümü'nü bitirdi. Aynı okulda öğretim üyeliği görevi aldı. Çeşitli kamu ve özel yapılarda büyük boyutlu dekoratif panoları başarılı teknik uygulamalarla oluşturmuş olan Hüsamettin Koçan malzeme ile uygulanmış çalışmaların yanısıra tuval üzerine yağlıboya resim çalışmalarıyla da seçkinleşmiştir. 1979 Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde resim dalında başarı ödülü kazanmış olan sanatçı figürü soyutlayarak ele aldığı resimlerinde duyarlı renkçiliği ve olgun kompozisyon anlayışıla günümüz sanatçıları arasında seçkin bir yer alır.

(O.T.)

KOÇAŞ, Sadi (Ermeek - 1919). 12 Mart dönemi devlet bakanlarından. Yüksek öğrenimini Harp Okulu'nda ve Harp Akademisi'nde tamamladı. İngiltere'de Kara - Hava İşbirliği Okulu'nda eğitim gördü. Askeri ataşelik, Milli Savunma Bakanlığı protokol şubesi müdürlüğü görevlerinde bulundu. D.P. döneminde dokuz subay olayında adı geçmesine karşın tutuklanmadı. 27 Mayıs hareketinden sonra emekliye ayrılarak C.H.P. listesinden milletvekili seçildi. 12 Mart döneminde kurulan Erim hükümetinde devlet bakanlığına getirildi. Bu dönemle ilgili görgü ve anılarını yansıtan iki yapıtı var: *Atatürk'ten 12 Mart'a* (4 cilt, 1977), *12 Mart Anılar* ve bunlardan başka ermeni sorunu ile ilgili bir yapıtı daha vardır.

Koçi Bey Risale yazarı, padişah musahibi. (?—?) Yaşamı üzerinde ayrıntılı bilgi yoktur. Göriceli olduğu, çocukken saraya alınarak Enderun'da yetiştirildiği bilinmektedir. Murat IV.'ün padişahlığı döneminde (1623 - 1640) güvenini kazanmış, onunla birlikte Bağdat seferine katılmıştır. Daha sonra tahta geçen İbrahim I.'e de hizmet etmiştir. Kültür tarihimizdeki önemli yeri, yaşadığı dönemin sosyal sorunlarına eğilerek, bu sorunlara teşhis koyması ve olumsuzlukları ortadan kaldıracak çareler ileri sürmesidir. Bu çabaları, Murat IV.'e sunduğu 22 arz tezkeresinde göstermiş, bu tezkirelerde kullandığı ölçülü ve sade dil özelliğinden ötürü edebiyat tarihlerimize de geçmiştir.

XVII. yüzyılda toprak düzeninde başlayan aykırı hareketlerin zamanla devletin çeşitli görev kademelerini sardığı ifade edilen bu risalelerde, bir sonraki yüzyılda başlayacak olan çöküntü haber verilmektedir. Devleti ayakta tutacak olan halk gücünün, askeri besleme olanağından yoksun bırakılması üzerinde durularak reayanın (devlete ait topraklarda belli yasalara göre çalışarak üründen pay alan ve vergi ödeyen halk) perişan duruma düşürüldüğü belirtilmektedir. Sonradan, Osmanlı devlet düzeni üzerinde incelemeler yapan bilim adamlarına kaynak olan bu risalelerden kimilerini Padişah İbrahim I.'e de sunmuştur. *Koçi Bey Risâlesi*, Ali Kemalî Aksüt tarafından basılmıştır (1939).

(Ş.K.)

KOÇTÜRK, Osman Nuri (İzmir - 1918). Beslenme Uzmanı. Yüksek öğrenimini Veteriner

Sadi Koçaş

Fakültesinde tamamladıktan sonra Askeri Veteriner Akademisi'ne asistan olarak girdi. Uzmanlık eğitimini tamamlayarak biyoanalitik kimya uzmanı oldu. Missouri Üniversitesi'nde beslenme üzerine çalışarak vitamin ve proteinler üzerine ilk araştırmalarını yayımladı. Ülkeye dönüşünde Askeri Veterinerlik Akademisinde başasistanlık, Et ve Balık Kurumu'nda laboratuar müdürlüğü, Tarım Bakanlığı'nda besin, beslenme ve teknoloji grubu başkanlığı görevlerinde bulundu. Ankara Tıp Fakültesi Biyokimya kürsüsünde uzman, besin kontrolü ve hijyen doçenti oldu (1961). Beslenme konusundaki sürekli yayınları nedeniyle görevinden ayrılmak zorunda bırakıldı. Özellikle *«Vatan»* gazetesinde yayımladığı yazılarla beslenme sorunlarını kalabalıklara mal etmesi nedeniyle Türkiye Milli Talebe Federasyonu (T.M.T.F.)'nin Turhan Emeksiz Armağanını kazanan Koçtürk *Çağımızın Beslenme Sorunları* adlı kitabında beslenme koşullarını tüm toplumsal koşulların belirlediği özel durumlar içinde inceledi. Kapitalizmle besleme politikasını sergiledi. *Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi* (1966) adlı yapıtında ise özellikle geri bıraktırılmış ülkelerde açlığa mahkûm edilen milyonların bulundukları durumda kalmaları için emperyalizmin uyguladığı yöntemleri gün ışığına çıkarmaya çalıştı

KOÇU, Reşat Ekrem (İstanbul - 1905 / İstanbul 1975). Araştırmacı Orta öğrenimini Bursa Lisesi'nde (1927), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde tamamladıktan (1930) sonra, uzun yıllar İstanbul liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. Öğretmenliği sırasında özellikle tarih konularında araştırma ve inceleme yazılarını çeşitli gazete ve dergilerde yayımladı. 1944'ten beri yayımladığı İstanbul Ansiklopedisi'nin çalışmalarını emekli olduktan sonra da sürdürmüştü.

Yapıtları: Çocuklar (1938), *Eski İstanbul Meyhaneleri ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Forsa Halil* (roman, 1962), *Erkek Kızlar* (hikâyeler, 1962), *Dağ Padişahları* (inceleme, 1962), *Haşmetli Yasmalar* (hikâyeler, 1962), *Yeniçeriler* (inceleme, 1964), *Patrona Halil* (roman, 1968). *Türk Giyim, Kuşam ve Süsleme Sözlüğü* (1969), *Fatih Sultan Mehmet* (1975).

KODALLI, Nüvit (Mersin 1924). Besteci. Orta öğrenimini Mersin'de, yüksek öğrenimini Ankara Devlet Konservatuarı Bestecilik ve Orkestra Yöneticiliği Bölümü'nde tamamladı (1947). Milli Eğitim Bakanlığınca gönderildiği Paris'te, Ecole Normale de Musique'de öğrenimini sürdürdü (1948 53). Ülkeye

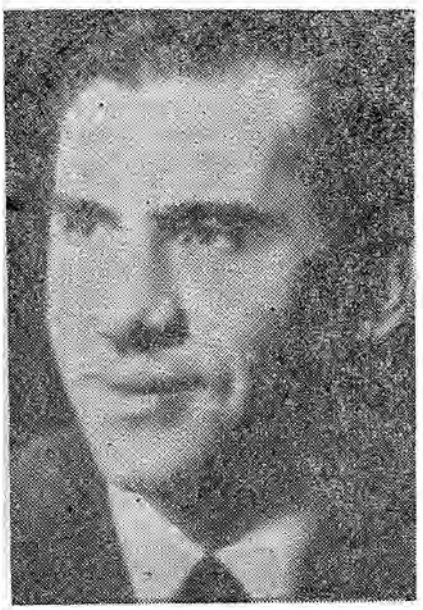

Nüvit Kodallı

dönünce Devlet Konservatuarı'nda öğretim üyeliği, Devlet Operası müdür yardımcılığı görevlerinde bulundu. *Başlıca Yapıtları: Siiit* (1946 - 47), *Piyano Sonatı* (1950), *Atatürk Oratoryosu* (1950), *Van Gogh* (opera, beş tablo, 1955), *Gılgamış* (opera, dört perde, 1963).

KOHEN, Sami (İstanbul 1928). Yazar, gazetci. Orta öğrenimini Fransız Lisesi'nde tamamladı. *«Yeni İstanbul»* da gazeteciliğe başladı (1950). İstanbul *«Ekspres»*te çalıştı. Uzun yıllar *«Milliyet»* gazetesinde dış

Sami Kohen

politika yazarlığı yaptı. Röportajları, inceleme yazıları ile tanındı.

Kolon (sütun) uzunluğuna eksenin koşut yüklerin altındaki taşıyıcı çubuk.

KOMAN, İlhan (1921) Heykelci. Çalışmalarına 1941 yılında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'ne girerek başladı. 1942 yılında heykel bölümüne geçerek profesör Rudolf Belling'in öğrencisi oldu. 1946 yılında heykel bölümünü bitirdikten sonra açılan Avrupa sınavını kazanarak Paris'e gitti. Uzmanlık çalışmalarını 1950'ye kadar sürdürdükten sonra yurda dönerek Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'ne öğretim üyesi olarak girdi. 1959 yılındaysa Akademi'den ve Türkiye'den daha elverişli çalışma koşulları bulduğu İsveç'e gitti ve yerleşti. 1967 yılında uzun yıllar sürdüreceği Stockholm Uygulamalı Sanatlar Yüksek Okulu öğretim üyeliğine alındı.

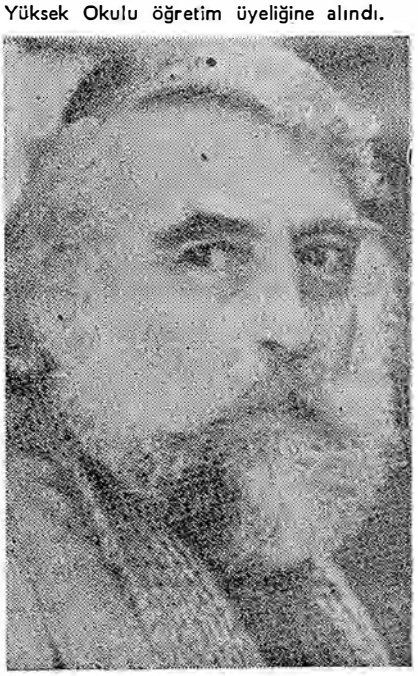

İlhan Koman

Hocalarından Hadi Baran'ın açık fikirli ve deneyci tavrını çalışmalarına sindirmiş olan İlhan Koman çok çeşitli malzemeyle ve çok çeşitli teknikle ilgilenmiş ve yapıt vermiş güçlü bir sanatçıdır. Stockholm'de yaptığı çalışmalarla Avrupalı sanat çevrelerinde ününü hızla yaygınlaştıran Koman'ın New York, Washington, Montevideo, Brüksel ve Stockholm'da önde gelen modern sanat müzelerinde yapıtları bulunmaktadır. Heykelciliğin mimarlık çalışmalarında kullanımı yolunda önemli başarılar elde eden İlhan Koman uluslararası yarışmalarda önemli ödüller almış ve uygulamalar yapmış seçkin birkaç yükselcimizdir.

Orhan Tayfan

«Komünist Manifesto» Davası Marx Engels'in ünlü yapıtları *«Komünist Manifesto»*nun 1968 yılında *Bilim ve Sosyalizm Yayınları* tarafından yayınlanmasının ardından Türk Ceza yasasının 142/1 maddesine aykırılığı öne sürülerek açılan dava. *«Komünist Partisi Manifestosu»* adlı yapıt 1968'in Kasım ayında *Bilim ve Sosyalizm Yayınları*'nın kitabı olarak yayınlandı. Ancak savcılık kitabın 142/1'in kapsamına girdiğini öne sürmüş Ankara İkinci Ağırceza Mahkemesi'nde açılan dava beraatle sonuçlanmıştı. 12 Mart döneminde kitabın yayımcısı ve sorumlusu olan Süleyman Ege aynı kitaptan 7,5 yıl ağır hapis ve 5 yıl gözetim altında tutulma cezalarına çarptırıldı. Beraat kararı veren Ankara 2. Ağırceza Mahkemesi'nin bilirkişi raporunda kitabın bilimsel olduğu belirtiliyor ve yayınlamanın suç oluşturmayacağı açıklanıyordu. Süleyman Ege ise 16 Şubat 1970 tarihli savunmasında davanın «politik» nitelikte olduğunu vurguluyor ve şöyle diyordu: «Bu dava tamamen politik bir amaç güdülerek, gerici bir iktidarın, bu iktidarların dayandığı Amerikan emperyalizminin ve gerici egemen sınıfların hesaplarına eğilimlerine ve niyetlerine uygun olarak önümüze getirilmiş politik bir davadır.» Beraatini isteyen Ege savunmasını şöyle bitiriyordu. «Hiç şüphesiz ki *Komünist Manifesto* gibi tarihi bir belgenin yargılandığı bu davada vereceğiniz beraat kararı uygar dünya önünde Türkiye'nin onurunu kurtaran bir karar olacaktı, bilime, düşünceye, sanata musallat olmuş kuvvetlere karşı adalet mekanizmasını kendi anaforunda döndürmek isteyen kuvvetlere karşı, yargı organlarının bağımsızlığını yücelten bir karar olacaktır.» Ege 9 Nisan 1970 günü son savunmasını yaptı ve mahkeme oybirliğiyle beraat kararı verdi. Kararda şu görüşlere yer veriliyordu. «Türk yurdunda, öğrenme, açıklama yapma ve araştırma bazı kişilerin imtiyazında olmaktan artık çıkmıştır. Komünizmin ne olduğunu ya da ne olmadığını öğrenebilmek için kaynak kitaplar yerine bunlardan yapılmış aktarmalarla yetinmeyi istemeye kimsenin hakkı yoktur. Anayasanın hükümleri, Anayasa Mahkemesi'nin kararı, Türk vatandaşının öğrenmek isteyen insan olma haysiyeti içinde her şevi rahatça öz kaynağından öğrenme ve öğretme çabası artık Türkiye'de çok küçük bir azınlığın imtiyazına verilemez.»

Ancak tıpkı *Devlet ve İhtilal* davasında olduğu gibi bu dava sırasında 12 Mart döneminin temel haklara aykırı uygulamaları

başladı. Bu koşullar altında Yargıtaya giden davada Süleyman Ege'nin beraati l'e karşı 4 oyla bozuldu. Dava yeniden başladı. Süleyman Ege dönemin baskılarını mahkemede dile getirirken şöyle diyordu: «Bu davaya bakan yargıçlar olarak ne büyük baskılar altında bulunduğunuzu biliyorum. Henüz dava sonuçlanmamış olduğu halde sıkıyönetim savcılarından Meclis ve Senato kürsülerinde boy gösterenlere varıncaya kadar, bu davayla ilgili olarak ileri sürülen beyanlar kurulunuz üzerinde ağır bir baskı teşkil etmiştir... Kitap ve fikir düşmanlığının kolgezdiği bir ortamda, baskılara şerefle karşı durarak verdiğiniz beraat kararında diretmenizi ve gelecek kuşaklar önünde bu tarihi kararla çıkmanızı isterim.» Süleyman Ege 17 Haziran 1971 tarihinde bir başka davadan tutuklanmış olduğundan savunmasını hapisanede hazırladı ve 28 Eylül 1971 günü kelepçeye vurularak Ankara İkinci Ağırceza mahkemesinin önüne çıkarıldı. 19 Ekim 1971 günü yapılan karar duruşmasındaki mahkeme kurulu daha önce beraat kararı vermiş olan kuruldan farklıydı. Mahkeme kurulunda bir başkan ve bir üye bulunuyordu. Mahkeme mahkumiyet kararını açıkladı. Buna göre Süleyman Ege 142/1'den 7 yıl 6 ay hapis, TCK'nın 173/2 maddesinden de 5 yıl Denizli'de gözetim altında bulundurulma cezalarına çarptırıldı.

Mahkumiyet kararının temyiz edilmesi nedeniyle 8 Aralık 1972'de Yargıtay Birinci Ceza Dairesi'nde açılan duruşmada Süleyman Ege'nin vekili Halit Çelenk bir savunma yaptı. Kurul 14 Aralık 1972'de yeniden toplandı ve mahkemenin kararını kesinleştirdi. Mahkemeye gönderilen karar örneğinde yargıçların adları yer almıyordu. Böylece Süleyman Ege yayımladığı öteki kitaplarından açılan dava sonuçlarıyla birlikte toplam 30 yıl ağır hapis ve 16 yıl gözetim altında bulundurulma cezalarına çarptırılmış oluyordu.

(E.A.)

Konak Beylerin, paşaların, ağaların büyük ve görkemli evlerine verilen ad.

KONDUK Kandemir (İstanbul 1945). Oyun yazarı. Edirne Lisesi'nin birinci sınıfından ayrıldı. İstanbul'a gelip çeşitli işlerde çalıştı; sonra İstinye tersanesine memur olarak girdi. Bir yandan da dergi ve gazetelere yazılar yazdı. 1970 Yıllarında Mehmet Ulusoy'un yönettiği sokak tiyatrosunda (İşçinin Tiyatrosu) amatör olarak çalıştı. İlk oyunu *«Yüzsüz Zühtü»* 1971 ve 1972 yıllarında Altan Erbulak ile Metin Serezli'nin yönettiği Çevre Tiyatrosu'nda oynandı. Bu oyunla adını duyurdu. İkinci oyunu *«Işıklar Neden Kararır»* da Devekuşu Kabare Tiyatrosu tarafından sakıncalı bulunarak geri çevrilince gene Çevre Tiyatrosu'nda sahneye kondu. *«Deliler»* ve *«Yerli Film»* adlı iki oyunu henüz bir tiyatroda sahnelenmedi.

Kandemir Konduk özellikle mizahla eleştiri yapmaya yönelişiyle dikkati çeker. *«Yüzsüz Zühtü»* de öteki oyunları da güldürü içinde toplum eleştirisine yönelmiştir.

(S.G.A.)

Emre Kongar

KONGAR, Emre (İstanbul - 1941). Araştırmacı. Yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı (1963). A.B.D. Michigan Üniversitesi'nde Sosyal Çalışma Yüksek Okulu'nu «bilim uzmanlığı» derecesiyle bitirdi. Ülkeye dönünce Ankara Hacettepe Üniversitesi'nde öğretim üyeliği, bu üniversitede açılan Sosyal Çalışma Yüksek Okulu'nun müdürlüğünü yaptı.

İlk önemli yapıtı *Toplumsal Değişme* (1972)'de Toynbee'den Durkheim'e, Gökalp'ten Mübeccel Kıray'a kadar klasik ve çağdaş düşün adamlarının toplumsal değişme konusundaki görüşlerine yer verilmiş sonra, toplumsal değişme kavramı incelenerek toplumsal sınıflar, modernleşme ve devrim konuları işlenmiştir. *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (1976)nda ise İmparatorluktan günümüze kadar ülkenin geçirdiği dönüşümler sergilenirken, özellikle Osmanlı toprak sisteminin bozulma evreleri üzerinde durulur. Cumhuriyet dönemindeki kapitalist gelişme esas alınarak İç dış ve dış ilişkilerin belirlenmeleri göz önünde tutularak verilir. Bir ara Kültür Bakanlığı Yüksek Danışma Kurulu'nda görev alan Kongar, *«Milliyet»*, *«Milliyet Sanat»* gazete ve dergilerinde toplumbilim ve sanat konularına ilişkin yazılar yayımlamıştır.

Kontenjan Senatörlüğü. 1961 Anayasası'nın 70. maddesine göre, Cumhuriyet Senatosu, genel oyla seçilen 150 üye ile Cumhurbaşkanınca seçilen 15 üyeden kuruludur. Cumhurbaşkanınca seçilecek üyeler Anayasa'nın 72. maddesine göre «çeşitli alanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış ve kırk yaşını bitirmiş kimselerden» olur. Bunlardan en az onu bağımsızlar arasından seçilir.» 70. maddenin gerekçesinde, «Meclisin uzmanlık bakımından zenginleşmesini sağlamak bakımından Cumhurbaşkanına Meclisin teşekkülünü değiştirmeyecek bir ölçüde üye ataması hakkı sağlanmıştır. Ancak, uzmanlık zarurî olarak diplomaya bağlı olamayacağına göre bu şart konulmamıştır..» denilmiştir. Cumhurbaşkanınca atanan senato üyelerine «kontenjan senatörü» denilmektedir. Anayasanın hazırlanması sırasında kontenjan senatörlerinin sayısının 25 olarak belirlenmesi zamanın Devlet Başkanı Gürsel tarafından istenmiş, Gürsel'in bu kanalla 14'ler grubunu (Türkeş ve arkadaşlarını) Senatoya sokmak istediği belirtilmiştir (S. Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a*, C. 2. s. 802 - 803). Kurucu Meclis'te, 70. madde, MBK'de kontenjan senatörlerinin sayısı 10 olarak sınırlandırılmış biçimde hazırlanmış, Temsilciler Meclisi sayısı 15'e çıkartmıştır.

İstanbul tasarısı adiyle bilinen «Yüksek Öğretim üyelerinden kurulu Anayasa Komisyonu'nca hazırlanan Anayasa öntasarısı»nın 71. maddesine «Cumhurbaşkanı, bilim, fikir, sanat, eğitim ve öğretim, askerlik, idare, diplomasi, maliye, iktisat, ticaret, teknik ve sosyal hizmetler alanlarında tanınmış Türk vatandaşları arasından, her alanda ikiyi aştamak üzere on kişiyi ve yüksek dereceli Devlet memurları arasından beş kişiyi, bir dönem için Cumhuriyet Senatosu üyesi tâyin eder» hükmü vardı. 27 Aralık 1947 tarihli İtalyan Cumhuriyeti Anayasası'nın 59. maddesinin ikinci fıkrasında ise «Cumhurbaşkanı sosyal, bilimsel, sanatsal ve edebî alanlarda pek yüksek meziyetleri ile Vatana şeref kazandırmış olan beş yurtdışı, kaydı hayat şartı ile Senatör tâyin edilebilir» hükmü bulunmaktadır.

Konenjan senatörlüğü kurumunun 1961 Anayasası ile siyasal yaşamımıza sokulması, «genel oya güvensizlik», «azınlığın öncülüğü», «parti allerjisi», «denge tutkusu» gibi terimlerle eleştirilmiştir. Cumhurbaşkanınca seçilen üyelerde, diğer senato üyeleri için aranan yüksek öğrenim yapma koşulu aranmamaktadır. Cumhurbaşkanına tanınan bu yetki, monarşilerde krala İkinci Meclisin üyelerini atama yetkisi veren siste-

mi anımsatmıştır. 1876 tarihli Kanun-I Esasî'nin 60. maddesi Ayan Meclisi'nin üyelerinin seçimini Padişaha bırakıyordu. Öte yandan 1961 Anayasasının 70. maddesiyle Cumhurbaşkanına tanınan bu yetkinin, seçim faaliyetlerine katılmaktan çekinen, fakat yasama organında yararlı olabileceği düşünülen kişilerin, senato üyesi olmalarına olanak verilmesiyle olumlu sonuçlar sağlanması ile açıklandığı da görülmektedir.

Bu güne kadar atanan kontenjan senatörleri şunlardır:

a — Cemal Gürsel tarafından 1961 yılında atanan ilk üyeler:

1 — Kâzım Orbay (Em. Org. Kurucu Meclis ve Genelkurmay eski başkanı), 2 — Enver Akoğlu, 3 — Cevat Açıkalın, 4 — Amil Artus (eski Bakanlardan), 5 — Enver Kök, 6 — Hasan Kangal, 7 — Sahir Kurutluoğlu, 8 — Adil Ünlü, 9 — Esat Çağa, 10 — Burhanettin Uluç (Em. Gnl.), 11 — Necati Özdeniz, 12 — Nevzat Sengel, 13 — Hidayet Aydıner, 14 — Ragıp Üner, 15 — Ömer Ergün.

Bunlardan Enver Akoğlu'nun ölümü üzerine yerine Sadi Koçaş seçildi (4.9.1962). Burhanettin Uluç'un ölümü üzerine de yerine Em. Org. Hasan Atakan secildi (23.1. 1964). Kâzım Orbay'ın ölümü üzerine de yerine Em. Org. Muzaffer Alankuş seçildi (16.6.1964). Anayasanın 73. maddesi ikinci fıkrası uyarınca bu üvelerin 1/3'ü 2 yılda bir yenilenmekte olduğundan, kura çekimi sonucunda, Adil Ünlü, Esat Çağa Nevzat Sengel, Hidayet Aydıner ve Sadi Koçaş'ın görev sürelerinin sona erdiği saptandı (30.3. 1964). Bunların yerine Osman Köksal, Sadi Koçaş, Adil Ünlü, Zerrin Tüzün ve Nadir Nadi seçildiler (7.6.1964).

b — Cevdet Sunay tarafından atanan kontenjan senatörleri:

C. Gürel'in hastalığı nedeniyle yeni bir Cumhurbaşkanı seçilmesi amacıyla kontenjan senatörü Ragıp Üner istifa etti (15.2.1966), Yerine Cevdet Sunay atandı (15.3.1966). Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesi (28.3.1966) üzerine, boşalan üyeliğe yeniden Ragıp Üner atandı (19.4.1966). Senato genel kurulunun özel birleşiminde kura çekimi sonucunda, Muzaffer Alankuş, Hasan Atakan, Necati Özdeniz, Sahir Kurutluoğlu ve boş bir üyeliğin üyelik sıfatlarının sona erdiği saptandı (30.3.1966). Bunların yerine Prof. İlhan Arsel, Hidayet Aydıner, Cemal Madanoğlu, Suat Hayri Ürgüplü, Ragıp Üner atandılar (5.6.1966). İlhan Arsel'in üyelikten istifası üzerine (7.7.1966), yerine Lütfi Akadlı atandı (12.7.1966). Cumhuriyet Senatosu 1968 yılı üçte bir yenileme seçimleri dolayısıyla 5 yeni senatör Cevdet Sunay tarafından seçildi: Hayri Dener, Vahap Güvenç, Mehmet İzmen, Fahri Korutürk, Tayfur Sökmen (10.E.1968). Bunlardan Hayri Dener, adı-sanı duyulmamış bir fizik profesörü, Vahap Güvenç Türk-İş'e bağlı Tekstil Sendikası başkanı sarı bir sendikacı, Mehmet İzmen, MBK döneminde bakanlık yapmış bir kişi, Korutürk ise 27 Mayıs hareketi ile görevi sona eren Deniz Kuvvetleri eski komutanı, Tayfur Sökmen de 1938-39 yıllarının Hatay Cumhurbaşkanı bir toprak ağasıydı.

Kontenjan senatörlerinden Koçaş, 12 Ekim 1969 seçimlerinde Konya Milletvekili seçilince yerine Kasım Gülek (4.11.1969); Nadir Nadi'nin üyelikten istifası üzerine (5.5.1970), yerine Feridun Cemal Erkin (9.6.1970) seçildiler.

Kontnjan senatörlüğünün, Cumhurbaşkanlığı makamına tırmanmak için bir basamak olarak kullanıldığı görüldü. 6.3.1973 tarihli birleşimde üyelikten istifa eden Mehmet İzmen'in yerine Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler atandı (7.3.1973). Gürler, Cumhurbaşkanı seçimini kazanamadı. Korutürk'ün TBMM'in ortak toplantısında Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine (6.4.1973) boşalan üyeliğe yeniden Mehmet İzmen atandı (19.4.1973).

1254 sayılı yasa ile görev süreleri uzatılan Köksal, Gülek, Ünlü, Tüzün ve Erkin'in yerine, Nihat Erim, Özer Derbil, Selâhattin Babüroğlu, Bahriye Üçok, Sait Naci Ergin atandılar (14.10.1971). Bunlar 12 Mart faşizminin sivil kadrolarından toparlanmış kişilerdi. Sunayın seçtiği son kontenjan senatörleri ise Naim Talû, Sabahattin Özbek, Cihat Alpan, Halil Tunç, Fethi Çelikbaş'tır (4.7.1972).

c — Fahri Korutürk'ün seçtiği kontenjan senatörleri:

Korutürk'ün ilk atadığı senatör, yerini Faruk Gürler'e ikram etmiş bulunan Mehmet İzmen'di (19.4.1973). 1968'de Sunay'ın seçtiği senatörlerin yerine Korutürk, Muhsin Batur, Zeyyat Baykara, Hüsamettin Çelebi, Ecvet Güresin ve Sadi Irmak'ı atadı (8.6.1974).

Ecvet Güresin'in ölümü üzerine Ankara Valisi Şerif Tüten kontenjan senatörü seçildi (30.5.1975).

1971 yılında seçilen üyelerin yerine, 1977 yılında Fahri Çoker (Em. Hâkim Tümamiral, Askerî Yargıtay eski Başsavcısı ve eski Başkanı, Cumhurbaşkanlığı Hukuk Danışmanı), Namık Kemal Şentürk (İstanbul Valisi), Sefa Reisoğlu (SBF öğretim üyesi, profesör), Hilmi Fırat (Emekli Oramiral, Deniz Kuvvetleri Eski Komutanı), Adnan Başer Kafaoğlu (İktisatçı) seçildiler.

1971 yılında seçilmiş olan Naim Talû'nun Meclise devamsızlığı nedeniyle üyeliği düşmüş, yerine Ortaelçi Adile Ayda atanmıştır (1976-77). Korutürk'ün son olarak atadığı kontenjan senatörleri Kemal Cantürk (DPT eski müstesarlarından), Hüseyin Nail Kubalı (Anayasa Hukuku eski profsörü), Metin Toker (Yazar, İnönü'nün damadı), Nermin Abadan - Unat (SBF profesörlerinden), Halil Tunç (Türk-İş Başkanı, sendikacı)'tur (1978).

1979 yılı itibariyle Senato kontenjan grubu üyeleri şunlardır:

1 — Zeyyat Baykara (Grup Başkanı), 2 — Hüsamettin Çelebi, 3 — Sadi Irmak, 4 — Şerif Tüten, 5 — Muhsin Batur, 6 — Fahri Çoker, 7 — Namık Kemal Şentürk, 8 — Nermin Abadan-Unat, 9 — Hilmi Fırat, 10 — Adnan Başer Kafaoğlu, 11 — Kemal Cantürk, 12 — Hüseyin Nail Kubalı, 13 — Metin Toker, 14 — Sefa Reisoğlu, 15 — Halil Tunç.

Kontenjan grubunun bazı üyelerinin «Ara rejim» adı verilen ve fasizme geçiş dönemi olarak görülen rejimler için görev almakla kendilerini görevli saydıkları, partilerüstü hükümet modelleri ve olağanüstü rejim deneyleri için yedekte tutuldukları gözlenmiştir.

Kontenjan senatörü seçilenler arasında, Anayasa'nın aradığı «çeşitli alanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış olma» koşuluna sahip bulunan pek az üyenin bulunduğu görülmektedir. Cumhurbaşkanları, kendi siyasal eğilimlerine yakın kişileri kontenjan senatörü yapmışlar, bu kişilerin kendilerine «yakın olması»nı, «seçkin hizmet» saymışlardır. Bugüne kadar bilim, düşün, sanat, eğitim ve öğretim, yönetim, diplomasi, maliye, iktisat, ticaret, teknik ve toplumsal hizmetler alanlarında Türkiye'nin adını dünyaya duyuran kişilerin kontenjan senatörü atandığı görülmemiştir.

1980 yılında yeni seçilecek Cumhurbaşkanı, 1980 Haziranında 1974'de seçilen 5 üyenin, 1983 Ekiminde 1977'de seçilen 5 üyenin ve 1984 Temmuz'unda da 1978 yılında seçilen 5 üyenin yerine yeni üyeler atayacaktır.

Mustafa Gebzeli

Konukluk (misafirhane) Köylerde, külliyelerde, konuk gelen yabancıların ağırlanabilmesi için yapılan yapı.

Kooperatifçilik. Latince co-operare, birlikte iş görmek anlamına gelen ve bu sözcükten türetilen kooperatifçilik önce kapitalist toplumlarda, bunu izleyen aşamada sosyalist toplumlarda önemli bir sosyal ve ekonomik politika aracı olmuştur.

Bazı düşünürler kooperatifçiliğe eski toplumlardan bir destek aramaya meraklıdırlar. Onlara göre kooperatif, işbirlikçi

davranış, insan toplumlarının her döneminde bulunmuştur. Örneğin Türk toplumunu alırsak imece geleneği koperatif davranışları, bu davranışların doğal bir kurum olarak yaşadığını gösterir. Köylüler imeceye topraklarını ekerler, imece ile ürünleri toparlar, imece ile evlerini yaparlar, imece ile balıklarını sudan çekerler. O halde imece çağdaş kooperatiften başka bir şey değildir. Bazı yazarlar böyle düşünürler. Oysa yardımlaşma gelenekleri teknolojinin pek ilkel olduğu dönemlerde, üretim güçlerinin hiç gelişmemiş olduğu koşullarda bir önem ve anlam kazanmış bulunmaktadır. Toplumlar, özellikle kırsal topluluklar meta ekonomisine, küçük nükleer aileye geçtikçe, üretim küçük aile tarafından, gittikçe artan tarımsal makinelerin yardımıyla yapılmaya başlandıkça imece geleneği geçmiş dönemlerin tatlı bir anısı olmaya doğru yol almıştır. İmece kurallarına göre komşularına yardım eden kimseler yerlerini ücretli tarım işçilerine, traktörlere, biçer döverlere bırakmışlardır. Yani geleneksel dayanışma biçimleri ilerleyen kapitalizm tarafından yok edilmiştir.

Bu gerçeği saptadıktan sonra kooperatifin bir kurum olarak nasıl ortaya çıktığını inceleyebiliriz. Bunun için bir iki yüz yıl geriye kapitalizmin büyük bir acımasızlık, fakat büyük bir rasyonellikle küçük işletmeleri kırda ve kentte yok ettiği yıllara bir göz atmamız gerekir. Kapitalizmin, özellikle ilk olarak İngiltere'de çiçek açan sanayi devriminden beslenen sanayi kapitalizminin gelişmesi, ilkel sermaye birikimini de zorlayarak birbirleriyle öldürücü bir rekabet savaşına giren bir dizi modern, büyük sanayi girişimini ortaya çıkardı. Bu girişimler ve bunların başında bulunan kapitalistler daha, daha çok büyümek, rakiplerini ezmek zorundaydılar. Ancak bu koşullara uydukça yaşamlarını sürdürebileceklerdi. Bunun için mülksüzleşen iş gücünü erkekleri, kadınları çocukları öldüresiye çalıştırıyorlar, onları acımasız bir sömürü mengenesi altında tutuyorlardı. Bu durum İngiltere, Fransa, daha sonraları Almanya'da kendini gösterdi. Bu olayları yakından yaşayanlar, deneyenler arasında bazı düşünürler boy gösterdi. Bunlar çoğunlukla kapitalizmin bu hızlı gelişmesi ve sanayiin tüm eski güzel ilişkileri, bağımsız üreticileri, yesil tarımsal bölgeleri yoketmesini kaygıyla karşılıyorlar ve «insan doğasına» daha uygun düşsel toplumlar öneriyorlardı. Bunlar kapitalizme karşı idiler. Belli bir ölçüde eski güzel günlerin özlemini çekiyorlardı. Bu ütopyalar temelinde gerici bir nitelik gösteriyordu. Bu düşünürler arasında iki isim özellikle dikkati çekicidir: Robert Owen ve Fourier. Bunların düşüncelerini sırasıyla görelim.

Robert Owen: 14 Mayıs 1771'de İngiltere'de Newtown kasabasında doğmuş olan Owen çekirdekten yetişen biridir. Tezgâhtarlıktan fabrika yöneticiliğine yükselmiştir. Çalışması sırasında iş hayatının kötülüğünü, çocuk işinin ağırlığını görüyor ve bunun üzerine koperatif ilkelerine dayalı olarak kurulmuş sınıfsız ve kişisel mülkiyetin kaldırıldığı bir toplum düşünüyordu; bu düşüncesini Amerika'da 30.000 dönümlük bir arazi üzerinde kurduğu New Harmony adını verdiği (Yeni Ahenk) bir kolonide gerçekleştirmek istedi Bu koloni 900 kişiden oluşuyordu. Owen bu iş için 150.000 dolar harcadı, fakat yatırdığı sermaye bitince topluluk dağıldı. Owen üzgün bir biçimde İngiltere'ye döndü ve 17 Kasım 1858'de öldü.

Fourier: Fourier 1772 yılında Fransa'da Besançon'da doğdu. Ticaret burjuvazisine mensup bir aileden geliyordu. Babası ticaretle uğraşmasını istiyordu. O bu işi sevmedi. Nefret etti. Fourier kapitalist toplumun pisliklerinden arınmış yeni bir toplum düşlüyordu. Bu toplum falanj adını verdiği tarımsal kolonilerden oluşacaktı. Falanjların nüfusu 1600 - 1800 arasında olacak, 400 hektarlık bir alan üzerinde kurulacaktı. Alanın ortasında herkesin yaşadığı bir saray bulunacaktı. Falanjlar tüm dünyayı kapsayacak, merkezleri İstanbul olacaktı. Falanj gerçekte bir ortaklık, bir kooperatifti. Bu kooperatif hisse sahibi ortaklardan vücuda gelmiş, bizzat üretim yapan, tüketim gereksinmelerini karşılayan bir örgüttü.

Fourier bu düşüncelerini uygulamak için bir kapitalistin kendisine yardım etmesini bekledi durdu. Gazetelere ilanlar verdi ve bekledi. Fourier bu bekleyiş içinde 1837'de öldü.

Bu ütopyalar daha sonra bilimsel sosyalistler tarafından eleştirilmiş, bu kimselerin hayalci olduğu belirtilmiştir. Bilimsel sosyalizmin kurucuları ütopyacıların toplumu, sınıf mücadelesi olmaksızın siyasal iktidarın işçi ve köylüler tarafından ele geçirilmeksizin değiştireceklerini sandıklarını ileri sürerek kınamışlar ve onları çok safdil bulmuslardır. Bu nedenle bu tip bir «kooperatif sosyalizminin» romantik olduğunu söylemişlerdir.

Gerçekten de bu kimseler kapitalist topumu, onun yasalarının gerektirdiği biçimde ve onun içinden çıkan eğilimleri değerlendirerek değil, kendi fantezilerine ve düş alemlerine göre değiştirmek istiyorlardı. Oysa sosyalist bir toplumu kurmanın ilk koşulu devletin işçi sınıfı tarafından ele geçirilmesiydi.

Kooperatifçiliği kapitalizme karşı gelmeksizin ve adeta onun dümen suyunda giderek uygulamaya çalışanlar.

Rochdale Denemesi: İngiltere'nin Manchester kentinde küçük fakat hızla sanayileşen bir kasaba olan Rochdale'de ilk olarak biri kadın 28 İngiliz işçisi gayet ağır olan yaşam koşullarını biraz olsun ferahlatmak için küçük bir tüketim kooperatifi kuruyorlar, kendilerine «Rochdale Haksever Öncüleri» unvanını veren bu 28 kişi 28 sterlin sermaye ile işe başladılar. Bunun 10 sterlinini de «Kurbağalı» sokakta kiraladıkları dükkâna yatırdılar. Deneyim tutmuştu, tüketim kooperatifçiliği kısa bir süre sonra İngiltere sınırlarını aşıp dünyaya yayıldı. Rochdale Haksever öncüleri uygulamalarını bir takım ilkelere dayandırdılar. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

a) Kooperatif özel sektörün sattığı fiyata, fakat daha iyi cins mal satar;

b) Kooperatifin elde ettiği olumlu fiyat farkı (kâr) bu fiyat farkının meydana gelmesi için alış veriş yapan ortaklara alış veriş tutarlarıyla oranlı olarak dağıtılır (risturn);

c) Kooperatif üyelerine iştirak paylarının fazla yada az oluşunu düşünmeden ayni haklar verilir;

d) Kooperatif üyeleri arasında dinsel ya da siyasal fikirler bakımından bir ayırım yapmaz.

Esnaf ve sanatkârlar için kredide kooperasyon: Büyük sanayiin ve ticaret burjuvazisinin rekabetinden zarar gören esnaf ve sanatkâr kendisi için Hermann Schulze'nin kişiliğinde bir temsilci ve bir savunucu buldu. 1807'de Delitczh kasabasında doğan Hermann Schulze milletvekili oldu. bu sıralarda 1849 yılında ham madde tedariki kooperatifini kuruyordu. Bunu ertesi yıl bir esnaf kredi kooperatifi izledi. Bu tür kooperatifler 1850'den sonra ağır ağır, fakat sürekli bir biçimde gelişti. 1883 yılında Schulze öldüğü zaman kooperatiflerin sayısı 922, ortak sayısı 470.000, sermaye ise 122 milyon marktı.

Tarımsal kredi kooperatifleri: Tarımda kapitalizmin, tarım teknolojisinin ilerlemesi tarımda kredi sorununu ilk plana çıkarmıştı. Almanya'da çiftçi nüfus arasında büyük bir kredi sıkıntısı kendini hissettiriyordu. Bu sorunla uğraşan Friedrich Wilhelm Raiffeisen 1818 yılında Güney Almanya'da Hamm kasabasında doğdu. Subay olarak hayata atıldı. Sonra sivil hayata geçti. Belediye başkanlıkları yaptı. Ticaretle uğraştı. Tasarımındaki köylülere kredi olanaklarını sağlıyan bir kurum geliştirme düşüncesini «Muhtaç Köylüleri Koruma Derneği»ni kurarak gerçekleştirdi. Kurduğu dernekler artınca bir kredi kurumuna gerek-

sinme duyuldu. 1872'de ayrı ayrı kooperatif bankaları kurdu. 1877'de Ren bölgesinde Neuwied'de merkezi bir banka tesisine girişti. Bu banka Raiffeisen'in ölümünden sonra Berlin'e nakledildi. Ölümünden (1888) on yıl sonra kurduğu kooperatiflerin sayısı 400'ü aştı. Kurduğu kooperatif birliği yanında kooperatiflerin gereksinme duyduğu girdiler için bir Alım Merkezi meydana getirdi.

Üretim Kooperatifçiliği: Tüketim, pazarlama, kredi gibi «ilkel kooperatifler»in yanında üretim kooperatifçiliği sosyalist toplum için bir prova niteliğindedir. Kapitalist toplumda ferdi mülkiyetin yanında kollektif mülkiyetin yaşayacağını ve başarılı olacağını gösteren ve büyük bir eğitsel niteliğe sahip olan kooperatif türü tarım ve sanayideki üretim kooperatifleridir. Bununla beraber emeklerini, topraklarını, tarım makinelerini kendi özgür iradeleriyle birleştiren tarımsal üretim koperatifleri kollektif mülkiyeti, bir arada çalışmayı simgeleyen en açık bir örnektir. Bu bakımdan bu tür kooperatiflerin ilkelerini kısaca belirtmek yerinde olur:

a) Serbest giriş, serbest çıkış
b) Çıkışta toprağın çiftçiye iade edilmesi,
c) Toprağa rant,
d) Emeğe ücret.

Bu tür kooperatif çeşitli nüanslarıyla Fransa ve İtalya'da çok yaygındır. Fransa'da son zamanlarda toprağın toplu ekim biçimi için bir çok kooperatif örgütü kuruldu. Tarım makinalarını ortak kullanan girişimler (CUMA) özellikle rağbet gördü. Bu kooperatiflerin sayısı 1966 yılında 12.000 dolaylarında bulunmaktaydı. İtalya'da toplu ekim işiyle uğraşan 400 kooperatif bulunmaktadır. Burada toprak ve makinelerin toplumsallaştırıldığını görmekteyiz. Bununla beraber bu tür kooperatifler kapitalist ülkelerde genellikle seyrektir.

Marx ve Engels'in kooperatifler hakkındaki düşünceleri: Marx ve Engels tüm yaşamları boyunca emekçiler için kooperatiflerin yararlığını sürekli olarak ileri sürdüler. Bu ustalar kooperatifleri reformcu burjuvaların ellerinden alarak işçi sınıfına ve proleter devrimine kazandırılması için savaşım verdiler. Marx büyük çapta üretim yapan kooperatiflerin bir yöneticiler, sömürücüler sınıfı olmaksızın bizzat emekçiler tarafından üretimde bulunulabileceğini kanıtladığını kaydetti. Bu tür üretimin özel kapitalist mülkiyetin dışında, başka bir mülkiyet şeklinin olabileceğini gösterdiğini belirtti. Bununla beraber Marx kooperatif sisteminin kapitalist toplumu değiştiremiyeceğini ve böyle bir dönüşümün ancak devlet gücünün kapitalistlerden ve arazi sahiplerinden üreticilere geçmesiyle mümkün olabileceğini gösterdi. Marx küçük burjuva sosyalisti F. Lassalle'in geliştirdiği ve sosyalizmin devlet yardımıyla kurulmuş olan üretim kooperatifleriyle kurulabileceği tezini acımasızca eleştirdi.

Uluslararası Kooperatif Birliği (ICA): 1895 yılında İngiliz Kooperatifler Birliği kongresinde uluslararası bir kooperatifler birliği kurulması öneriliyor. Öneriyi İtalya ve Fransız temsilcileri olumlu karşılıyor. Fakat on yıl süreyle öneri yerinde sayıyor. Nihayet ilk kongresi Londra'da dokuz ülkenin katılımıyla yapılıyor. 1913 yılında toplanan kongre 23 ülkeyi biraraya getiriyor. Bugün Uluslararası Kooperatif Birliği dünyada ağırlığını duyuran bir kuruluştur. Birlik 24, 25, 26 ve 27'inci kongrelerinde tekeller, uluslararası şirketlerin oluşturduğu tehlikeye dikkati çekmekte, bunlarla savaşım için gerekli önlemleri getirmekte, bu savaşıma kooperatiflerin uluslararası düzeyde karşı çıkmalarını karar altına almaktadır. Bunun yollarından biri de neratiften kooperatife ticarettir.

Türkiye'de Kooperatifçilik: Türkiye tarihinde emperyalizme bağımlı çarpık kapitalistleşme süreci içinde hammaddeler ve tarım ürünleri büyük bir yer tutmaktadır. Yüz yıl kadar geriye giderek, Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryolları yapımından sonra Batı'ya daha büyük ölçüde açılan Osmanlı pazarı lüks yiyecek ve tarımsal sanayi hammaddelerini daha büyük ölçüde ihraç edebilmek için örgütlenmeye başlamıştı. Ancak tarımsal kredi sorunu tarımın özellikle kıyılarda yetiştirilen tarım ürünlerinin gelişmesi yolunda büyük bir engel oluşturmaktaydı.

Bu gereksinmeyi yakından görmüş bulunan Mithat Paşa «Memleket Sandıkları» adını verdiği kredi örgütünü kurdu. Bu örgütün sermayesini sağlamak için imece geleneklerinden yararlanılması düşünülmüştür. Bu usule göre köylüler kendi mülkiyetleri altındaki araziyi işledikten sonra, boş zamanlarında orta malı arazinin bir bölümünü ekecekler, ürünün satılmasıyla elde edilen gelir ilçe sandığına yatırılacaktı. Bu imece çalışmaları başarılı olamamıştır, çünkü çalışmaktan kaçınan varlıklı köylüler adam tutrak kendi yerlerine çalıştırmışlar, bu durum karşısında öteki köylüler çalışmak istememislerdir. Bunu izleyen dönemde esasen yüksek oranlara varan aşara % 1'lik bir ek yapılarak gelir sağlanılmaya çalısılmıştır. Bu paya «menafi hissesi» denilmiştir. Sonunda «Menafi Sandıkları» 1880 tarihinde tüm sermayesi ile Ziraat Bankası'na devredilmiştir. Bu girişim, Türkiye'de kooperatifçiliğin başlangıcı olarak kabul edilir. Bununla beraber ekonomisi empeyalist devletlerin vesayeti altında bulunan bir ülkede iliklerine kadar sömürülen yoksul ve orta köylü yığınlarının yararına bir girişimde bulunmak gerçekleştirilmesi çok güç bir girişimdi. Öte yandan bürokratik ve tepeden inmeci bir davranışla kurulan bu sandıkların bir kooperatif hareketine dönüşmesi olanaksız görülmektedir. Memleket sandıklarının ilçe örgütleri başına «Sandık Eminleri» adı altında zengin kasaba beylerinin getirilmesi de bu hareketin daha çok zengin köylülük ve büyük toprak sahiplerinin yararına olduğunu göstermektedir. Söz konusu hareket yoksul ve orta köylülükten o kadar kopuktu ki sona erdirildiği zaman emekçi köylülerden herhangi bir tepki gelmemiştir.

Bu tarihten II. Meşrutiyet'e kadar Türkiye'de ne düşün, nede uygulama alanında herhangi bir harekete rastlanmamaktadır. II. Meşrutiyet'te tüketim koperatifleri düşüncesini yaymaya çalışan Ahmet Cevad'ı görüyoruz. 1913 yılında yayınladığı *İktisatta İnkılap: İstihlak ve Teavün Sirketleri* başlıklı bir yapıt yayınlayarak tüketim alanında kooperatifçiliğin propagandasını yapmıştır. Kapitalizmin Türk halkını ezmeye başladığını gözlemleyen bu yazar kurtuluş çaresi olarak «teavün»ü (kooperasyonu) gösteriyordu.

Kooperatifçilik alanında bir başka adım olarak «Kooperati-f Aydın İncid Müstahsilleri Şirketi»ni gösterebiliriz. Bu kooperatif bir pazarlama kooperatifidir.

Cumhuriyet döneminde kooperatifçilik hareketleri özel yasalarla kurulan merkezi bürokratik kooperatif benzeri kuruluslar eliyle devlet vesayeti altında sürdürülmek istenmiştir. Bu durum özellikle kendisini tarımsal kredi ve pazarlama alanında gösterir. Bunun dışında esnaf ve küçük sanatkârın kredi gereksinmesini, sigortalı işçilerin konut gereksinmelerini karşılamak üzere kooperatifler kurulmustur

Tarım alanında kooperatifçilik: Bu alanda ilk yasa yapma eylemi tarımsal pazarlama ve tarım ürünlerini değerlendirme alanında görülmüştür. Bu amaçla 1935 yılında 2834 savılı yasa ile Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri'nin kurulması yoluna gidilmistir. Bu birliklerin amacları özet olarak sövlece belirtilebilir: a) Ortak ürünlerine devamlı sürüm ve alıcılar bulmak, b) Gerektiğinde bu ürünleri işlemek ve piyasaya sürmek, c) İç ve dıştaki aracılara giden kazancı üreticilere mal ederek. bunların durumlarını yabancı ülkelerdeki üreticiler karşısında güçlendirmek. d) Ürünlerin tüketim piyasasında en iyi fiyatla satışını sağlamak. Bu tür kooperatifler ve bunları birlikleri pazar için üretimin egemen olduğu ve tarımda kapitalizmin gelişmiş bulundu-

ğu bölgelerde yaygınlaşmıştır. Bu tür kooperatiflere geçim ekonomisinin ağır bastığı ve feodal artıkların güçlü bulunduğu Doğu Anadolu'da rastlamak olanağı yoktur. Kooperatifler başlıca pamuk, fındık, üzüm, zeytin, zeytinyağı alanlarında gelişmiştir. 1977 yılında bağımsız 179, birliklere bağlı 524 kooperatif vardı. Kaynak geliştiremeyen, başlıca kaynaklarını destekleme satışlarından sağlayan bu kooperatifler büyük bir borç yükü altına girmekte, sonra bu borçlar bir kalemde silinmektedir. Bu durumuyla TSK Birlikleri yoksul ve orta köylüler üzerinde büyük bir yüktür.

Tarım Kredi Kooperatifleri: 2836 sayılı yasa ile 1935 yılında kurulan bu kooperatifler yeni yasa çıkmadan önce (1581 sayılı yasa) Ziraat Bankası'nın sıkı bir vesayeti altında bulunan, son derece merkezi ve bürokratik bir yönetime bağlı kopeartiflerdi. 1581 yasa ile sözde özerkliğe kavuşan bu kooperatifler bugün ikili bir yapıya sahiptirler. Seçilen ve atanan organlar arasında sürekli bir çekişme ve rekabet mevcuttur. Koperatifler, birim, bölge birliği (16 bölge birliği vardır) ve merkez birliği olarak örgütlenmişlerdir. En üst kademe olan Merkez Birliği'nin genel müdürü hükümet tarafından atanır ve azledilir. Bu durum söz konusu kooperatiflerin özerkliğine bir gölge düsürmektedir. Kredi alan toplam çiftçilerin % 4'ünden azı, toplam kredinin % 20'sine el koymaktadır. Bugün Türkive vüzevine vayılmış olan sayısı 2350, kapsadığı ortağın sayısı 1 buçuk milyon olan bu kooperatifler işlevlerini yerine getirememektedirler. İşletme büyüklüğü üzerine kurulmuş olan koperatif ekonomisi krediden naylon sera örtüsü tahsisine kadar zengin köylünün işine yaramaktadır. Buna göre küçük işletme çıkmazına bir çözüm getiremeyen tarım kredi kooperatifleri bürokratik, merkeziyetçi yapısı ile Türkiye'nin çarpık kapitalizminin tarıma yansımasıdır.

Köy Kalkınma Kooperatifleri: (Köy Koop). 1961 Anayasası sonucu olarak toplumda tüm katman ve sınıfların bir örgütlenme çabası içinde oldukları gözlenmektedir. Emekçi Türkiye köylüsü de köy kalkınma kooperatifleri ile bu çabaya katılmış bulunmaktadır. Tarım alanında bir sınıf savaşımı aracı olan bu kooperatifler 1960'ların özgürlük ortamında doğdu ve gelişti. Bugün 2000 birim kooperatif, 56 il birliği ve bir merkez birliğinden oluşan bu kooperatifler bir milyondan fazla emekçi köylüyü kapsamaktadırlar. Köy-Koop burjuvazirin onayı ve icazeti ile kurulup gelismemiştir. Bununla birlikte KöyKoop'un sağlam ilkelere göre yönetildiğini söylemek güçtür. Özellikle bazı kariyerist ve bencil ihtirasların meydanı boş bulduğu yönetim kademelerinde Köy-Koop'u kendi bencil çıkarları için kullanma hevesleri geçmişte görülmüştür, bugün de izlenmektedir. Başlangıçta üretici köylülerin ürünlerini değerlendiren tarım sanayii kuruluşlarını gerçekleştirme amacına yönelmiş olan bu koperatifler arasında çok sayıda başarılı girişim bulunmaktadır. Bunun yanında tekelci sermayeye yem olan sanayi girişimleri bulunduğu da gözlenmektedir.

Tarım alanında bu büyük kooperatif kümeleşmelerinin yanında pancar kooperatifleri, çay kooperatifleri, balıkçılık, toprak su kooperatifleri gibi ihtisas kooperatifleri de bulunmaktadır. Bunlar da TSK ve TKK'ler gibi koyu bir vesayet altında bulunmaktadırlar.

Tarım Dışı Kooperatifler: Tarım dışında faaliyet gösteren kooperatifler görece daha yenidirler.

Küçük sanat kooperatifleri: Çoğu zaman yalnızca temin, tedarik ve satış üzerinde kooperasyon yapmakla yetinen bu kooperatiflerin bugün 500 kadar olduğu tahmin edilmektedir. Küçük sanatkarı küçük işletme çıkmazından kurtarma hususunda hemen hiç bir faaliyetleri görülmemektedir. Büyük bir bölümü dokumacılık alanında kurulmuştur.

Esnaf Kefalet Kooperatifleri: Son zamanlarda süratle Türkiye üzerine yayılan, birim, bölge birliği (23 bölge birliği var) ve merkez birliği kademesinde örgütlenen bu kooperatifler üretim mi yoksa tüketim mi için alındığı denetlenemeyen banka kredileri üzerinde kefaletten ileri gidemeyen heterojen bir türü oluşturmaktadırlar. Üyeleri arasında hiçbir kooperasyon ilişkisi yoktur. Alınan kredilerin çoğunluğu bu kesimin tüketim gereksinmelerine gitmektedir.

Tüketim kooperatifleri: Bu tür kooperatifler son yıllarda büyük bir gelisme göstermişlerdir. Önceleri burjuvazinin icazeti ve onun adeta teşvikiyle kurulan bu kooperatifler özellikle son yıllarda toplanır ve birlikler etrafında örgütlenir olmuslardır Halk Koop bu tür bir çaba içerisindedir. İzmir, İstanbul, Ankara, Adana gibi büvük kentlerde kurulan halk koop birlikleri en az yedi birlik koşulunu tamamlamak ve merkez birliğine gitmek yolunda yoğun bir çaba içerisinde bulunmaktadırlar. Yolis'e bağlı yerel sendikalar tarafından kurulan yol-kooplar son zamanlarda bir araya gelerek Yolkooo Birliği'ni kurmuslardır. Birlige simdiden 15 yerel koooeratif katılmış bulunmaktadır.

Konut kooperatifleri: Türkive'de devletin bir konut kooperatifçiliği politikası yoktur. Sosyal Sigortalar Kurumu ihtiyarlık fonlarını nemalandırmak için belli oranlarda konut kooperatiflerini finanse etmektedir. Bununla beraber 1975 yılında 100 sigortalıdan ancak 4'ü kooperatiften konut sahibi olabilmişti. Öte yandan kooperatif konutlarının sahiplerinden bir çoğu konutlarını kiraya vermekte yada satmaktadırlar.

Görüldüğü üzere Türkiye kooperatifçilik hareketinde iyi ve kötü yönler bir arada gelişmektedir. Ancak tekellere karşı mücadelede kooperatifler daha ilk aşamada bulunmaktadırlar, çoğunlukla işçi - köylü işbirliğini temsil eden kırsal ve kentsel koperatif ilişkisi henüz kurulamamıştır. Öte yandan ülkenin en büyük sorunu olan küçük üreticilik darboğazını aşacak üretim kooperatifçiliği Türkiye'de emekleme aşamasında bulunmaktadır.

Nabi Dinçer

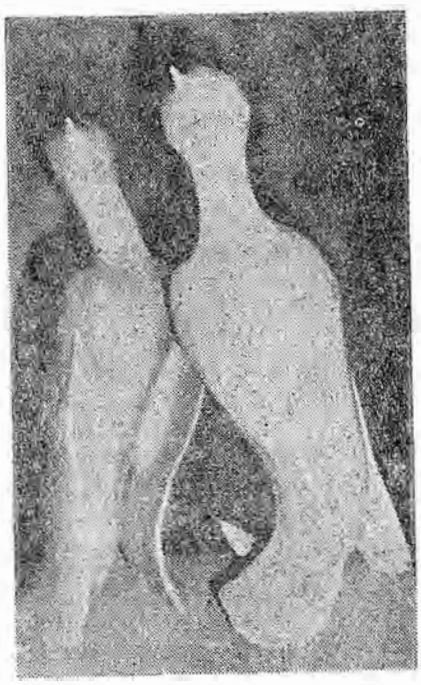

Füreya Koral'ın bir yapıtı

KORAL Füreya (İstanbul - 1910). Seramikçi, Orta öğrenimini Notre Dame de Sion Fransız Lisesi'nde tamamladı. Edebiyat Fakültesi'nde okudu. Uzun süre Fransa ve İsviçre'de yaşadı. Resim, heykel ve seramik çalıştı. İlk seramik sergisini Paris'te açtı (1951). Ülkeye dönüşünde kimi ünlü otel ve çarşılara yaptığı panolar a seramik sanatının yaygınlık kazanmasına katkıda bulundu. Paris, Mexico City, F ap, Cannes sergilerine katıldı. Prag Uluslararası Çağdaş Seramik Sergisi'nde (1955) altın madalya ka-

zandı. Cannes ve İstanbul sergilerinde gümüş madalya ile ödüllendirildi.

Füreya Koral

KORALTAN Refik (Divriği - 1891 / - 1974). Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanlarından. İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten (1914) sonra devlet hizmetinde çalıştı. Savcılık ve milli emniyet müfettişliği yaptı. Daha sonra Konya'dan milletvekili oldu (1920). Bir süre sonra yeniden devlet hizmetine girdi. Çeşitli illerde valilik yaptı, Son valilik yaptığı Bursa'dan milletvekili seçildi (1942). Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuad Köprülü ile birlikte DP'nin kuruluşuna katıldı. DP'den milletvekili oldu ve Meclis Başkanlığı'na seçildi (1950). On yıl Meclis Başkanlığı yaptı. Önemli ve etkili bir yerde olmasına karşın, DP'nin anti - demokratik gidişine karşı çıkmadı. Meclis çalışmalarında partizanlık yaptı. Bu yüzden yansız ve dengeli bir yönetim kuramadı. 27 Mayıs İhtilalinden sonra yargılandı. İdama mahkûm edildi. Yaş gerekçesiyle cezası hapse çevrildi. Daha sonra çıkarılan af yasası uyarınca serbest bırakıldı.

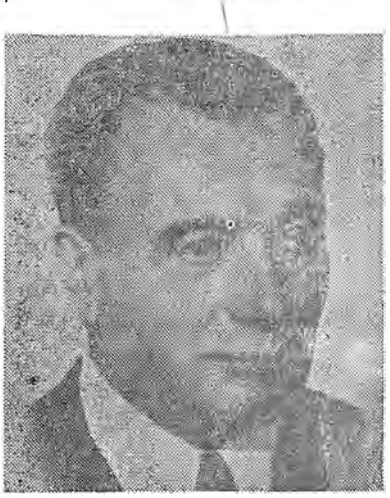

Refik Koraltan

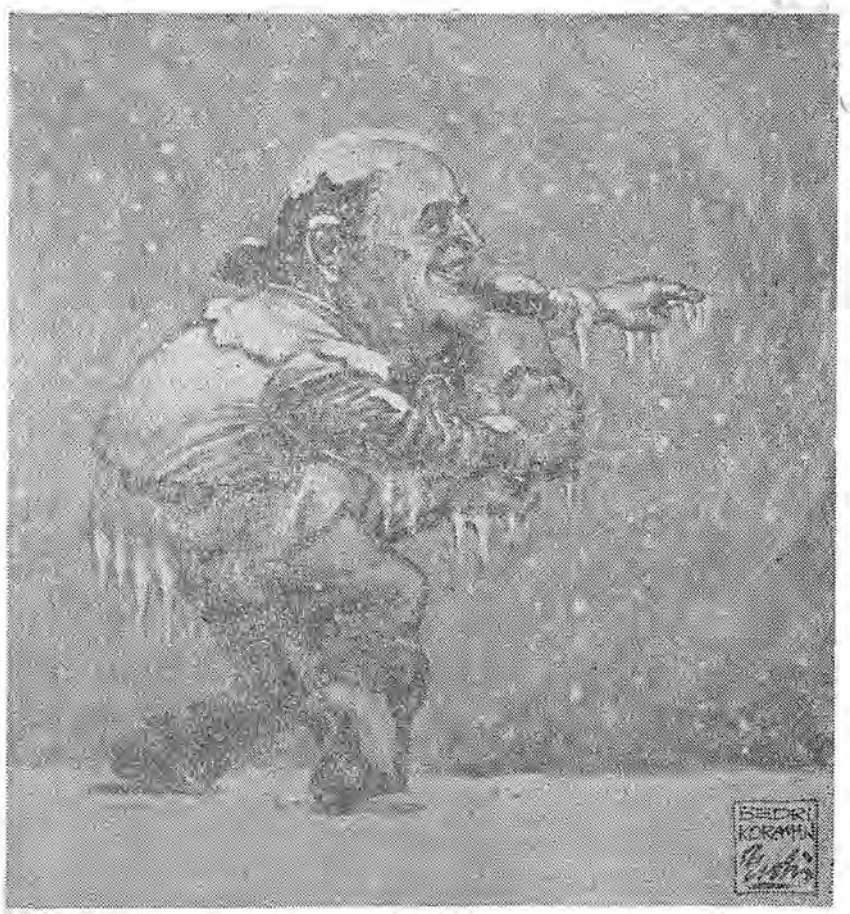

Bedri Koraman'ın bir yapıtı

KORAMAN, Bedri (Bafra - 1928). Karikatürcü. İlk öğrenimini aynı ilçede yaptı. 1945'te İstanbul'a gelerek bir süre Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne devam etti. Aynı yıl dergi ressamlığı ve karikatürcülüğe başladı. *«Hafta»*, *«Tef»*, *«Vatan»*, *«Taş»*, *«Dolmuş»*, *«Al Bayrak»* dergi ve gazetelerinde karikatürleri yayımlandı. *«Tef»* mizah dergisinin kapaklarına çizdiği *«Kadın»* karikatürleri ve *«Taş»* mizah dergisi kapaklarına hazırladığı «siyasal» karikatürleri ile tanındı. Kısa bir süre yayın yapan *«Deve»* adlı bir dergi çıkardı (1951). Çizgi ayrıntılarına değin özenle ve renkli olarak hazırladığı siyasal karikatürleri uzun süredir *«Milliyet»* gazetesinde yayımlanan Koraman, yurt içi ve yurt dışındaki sergi ve yarışmalara da katıldı. İtalya Marostica ve Yugoslavya Üsküp'te ve Sarajevo'da Özel Ödül'ler kazandı. 1960'lı yıllarda *«Milliyet»* gazetesinde başarılı spor karikatürleri de çizen sanatçı Türkiye Spor Yazarları Derneğinin «Başarı Yarışmaları»nda, bu dalda ödüller de aldı. Bir süre bazı arkadaşlarıyla kurdukları bir reklâm ortaklığında çizgi film çalışmaları da yaptı. *«Cici Can»* adlı bir bant-karikatür tipi yarattı. Faşist terörün son yıllarda yoğunlaştırılan saldırılarından birine hedef oldu

(1978) ve yaralandı.

Bedri Koraman

KORAY Kenan Hulûsi (İstanbul 1906 / Adapazarı 1943). Öykücü. İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdikten sonra bir süre İstanbul Edebiyat Fakültesi'ne devam etti. *«Vakit»* gazetesinde gazeteciliğe başladı (1934). Tifüse yakalanarak öldü. İlk öyküleri *«Servetifünun - Uyanış»* dergisinde yayımlandı (1928). Yedi Meşaleciler'den biri olarak *«Meşale»* dergisinde yer aldı ve bu topluluğun tek düzyazı sanatçısı olarak kaldı. *«Muhit»*, *«Mektep»*, *«Yıldız»*, *«Yeni Mecmua»* gibi dergilerde öyküleri çıktı. İlk öykülerinde düşle gerçeğin birbirine karıştığı, insan yaşamında yazgının önemli bir yer tuttuğu, masalsı bir evrenin kurulduğu görülür. Daha sonraki öykülerinde gerçekçilik ağır basar. Ne var ki bu gerçekçilik gözlem ve yaşantılardan çok bir «gazete» gerçekçiliğine dayanır. Köy gerçekleriyle ilgili öykülerindeki yapaylığa karşılık kent ve kentle ilgili insan ve çevreleri anlatan öykülerinde doğallık ve ustalık sezilir. Kenan Hulûsi'nin öyküleri bir yanıyla Sait Faik öykülerini, bir yanıyla da Ahmet Hamdi Tanpınar öykülerini çağrıştırır. *Bir Yudum Su* (1929), *Bahar Hikâyeleri* (1939), *Son Öpüş* (1939), *Bir Otelde Yedi Kişi* (1940) başlıca öykü kitaplarıdır. Ölümünden sonra yayımlanan *Bir Yudum Su* (1944) adlı kitaptaysa ilk baskıda yer alan öyküden başka son öyküleri de vardır. Öyküler adını taşıyan ve Dr. İnci Enginün'ün hazırladığı kitapta da bütün yapıtlarından seçmeler yer almaktadır. Başka romanları da olduğu ileri sürülen yazarın yayımlanmış tek romanı *Osmanoğlar* adını taşır ve 1938'de *«Vakit»* gazetesinde tefrika edilmiştir.

(E.C.)

KORAY, Yaman (İstanbul - 1934). Romancı. İstanbul'da Saint Joseph Fransız Lisesi'ni bitirdi (1954). Yaman Koray *«Cumhuriyet»* ve *«Akşam»* gazetelerinde çıkan hikâyeleriyle yazarlığa başladı, daha sonra romana geçti. Romanları Kapıdağ ve Marmara ada ve köylerindeki insanların yaşamını dile getirdi. Önceleri balıkçıların yaşamına katılarak yerinde gözlemle malzeme topladı ve bunları balıkçıların doğayla çatışması biçiminde romanlaştırdıysa da sonraları realist tutumu ve roman çatısını ihmal ederek Erdek ve dolaylarının pitoreski zengin görünümünü ve renkli yaşayışını tefrika roman kolaycılığında anlatmayı yeğledi ve bunu sürdürdü. İşçi, patron gibi sınıf ilişkileri içindeki insanlardan karakter olarak yararlanmasına karşın bunları toplumcu açıdan değerlendirmeyen aşk, cinsiyet ve cinayet ilişki ve sonuçlarını bol tasvirlerle dağınık anlatan bir romancı olarak tanındı.

Yapıtları: Deniz Ağacı (1962), *Gelin Taşı* (1963), *Sığırcıklar* (1967), *Molo* (1970), *Büyük Orfoz* (1979).

(N.M.)

KORCAN Kerim (Adapazarı - 1918). Romancı. İlkokul 4. sınıfta öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kaldı. Küçük yaşta berber, marangoz çıraklığı yaparak hem geçimini sağladı hem de kendisini yetiştirmek için olanaklar araştırdı. Askerliğinden önce tutuklanarak «Yavuz» savaş gemisine götürüldü, Donanma Kor Askeri Mahkemesi tarafından Askeri Ceza Yasası'nın 94. maddesine aykırı eylem («Birden ziyade askeri şahısları amire veya üsse karşı itaatsizliğe veya hep birlikte fiilen tecavüze sevk eden isyana muharriktir») savı ile yargılandı. 12 yıl hapislik hükmü, yaşının küçüklüğü nedeniyle 10 yıla (1938) indirildi. Mahpusluğu ve askerliği tamamladıktan sonra (1952 - 1957) İstanbul'da marangozluk yaparak geçimini sağladı. Bu sırada Vatan Partisi'nin yönetimine katıldığı için, TCK 141-142. maddelerine aykırı eylemler savı ile (1957-1959) iki yılını tutuklu geçirdi, sonunda beraat etti. Son yıllarda İstanbul'da yazarlıkla geçimini sağlama uğraşısı veriyor.

İlk öyküsünü *«Hizmet»* (1951, *İstanbul)* gazetesinde «Salahattin» başlığıyla yayınlayan Kerim Korcan, daha sonra *Devrek»* adlı bir şiirini de İstanbul'da bir sanat dergisinde (1955) yayınladı. *«Milliyet»* gazetesinin düzenlediği Memleket Gerçeği konulu Karacan Armağanı yarışmasında (1962) *«Köse»* adlı röportajına ikincilik ödülü verildi. *«Yansıma»* (1972-1975) *«Günaydın»*, *«Milliyet»*, *«Cumhuriyet»*, *«Soyut»*, *«Somut»*, *«Türkiye Yazıları»*, *«Politika»* dergi ve gazetelerinde, gazete eklerinde (1960-1979) yayınladığı öykü, şiir, gezi notları türündeki çalışmalarıyla tanındı. Daha önce yayınlamış öykü ve romanlarından *«Linç»*, *«İdamlıklar»*, *«Tatar Ramazan»*, *«Kanlı Ayandon»* adlı yapıtlarını sahne uyarlamalarına dönüştürdü. *«Linç»* Ankara Sanat Tiyatrosu'nda (1970), *«Tatar Ramazan»* İstanbul Şehir Tiyatroları'nda (1976) sahnelendi. *«Linç»* (Mete Film) Bilge Olgaç tarafından beyaz perdeye (1970), Demir Karahan'ın başoyunculuğuyla aktarıldı.

Kerim Korcan özellikle hapishane gerçeğine, gözlemci dikkatlerle yaklaşarak, özgün ürünlerle yazın dünyasında adını duyurdu. Yaşadığı ve yaşadığından yola çıktığı konulardaki çarpıcı olaylar örgütlemesi, Türkiye'nin hapishanelerden görünen yapısını da sergileme görevini yüklenirken, Kerim Korcan'ın kendine özgü anlatım yöntemleri, konuyla sıkı bir bütünlük başarısını da getirdi. Hapishane gerçekleri, öykü ve roman türünde, ilk kez böylesine verimliliklerle girdi yazın dünyamıza. Kerim Korcan'ın toplumcu gerçekçi yaklaşımı, dirençli ürünler vermesinde en büyük etken oldu.

Yapıtları: Linç (roman, 1967), *Tatar Ramazan* (öyküler, 1969 SSCB'de yayınlandı, 1978), *İdamlıklar* (roman, 1970), *Ter Adamları* (roman, 1974), *Dimitrof Geçiyor* (otobiyografik bir çalışma, 1978)

(T.S.)

Kore Savaşı ve Türkiye 25 Haziran 1950 sabahı Amerikalı subayların güdümündeki Güney Kore birlikleri, bu ülkeyi Kuzey Kore (Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti) 38. paraleli geçerek ilerledi.

Kore Savaşı Amerikan emperyalizminin «sınırlı savaş» stratejisinin uygulamasıydı. ABD'yi bu savaşı çıkartmaya zorlayan iç ve dış etkenler vardı. II. dünya savaşı sırasında Amerikan tekellerinin ekonomik atılımları, savaş sonrası döneminde azalmış, finans kapitalin kârları azalırken işsizlik artmıştı. Bu yüzden Amerikan dev tröstlerinin devlet siparişleriyle beslenmesi gerekiyordu. Gittikçe daralan dünya pazarlarında öteki batı kapitalist ülkelerinin, Japonya'nın bir ölçüde Sovyetler Birliği'nin ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin yarışması karşısında, ABD amacına barış ekonomisi yoluyla ulaşamayacaktı. Nitekim «1949'da Amerikan hükümetinin askerlik harcamaları 12 milyon dolarken, Kore savaşı patlak verdiği 1950'de 50 milyar dolara yükselmişti» (Eric Ga-

uyment, le mythe Americain. Ed. Socailes, Paris 1970 s. 181).

«1950 yılı Amerika'nın uzak doğu politikası için kötü bir yıl olmuştu. Amerikan emperyalizmini büyük ölçüde para ve silahla desteklediği Çan Kay Şek'in kuvvetleri Çin'den kovularak Hainan adasına sığınmıştı. Buradan da 1950 yılının ortalarına doğru Çin Halk Cumhuriyeti birlikleri tarafından Formoza'ya sürüldü» (Wilfred Burchett, *à nouveau la corèe*, fransızcaya çevrilen J. P. Rospars, Maspero éd. Paris 1968 s 123)

Bütün bu iç ve dış etkenlerle Washington ve Pentagon «sınırlı savaş» startejisinin uygulanmasına karar verdi. 1947'de adını verdiği doktrinle «soğuk savaşı» başlatmış olan o dönem ABD Başkanı Truman, Kore Savaşı başlamadan bir süre önce Amerika ve dünya kamuoyunu hazırlamak için durmadan demeçler veriyordu. Bunlardan birinde: «Amerika'nın kötü ve saldırgan bir düşmana karşı uluslararası bir Haçlı seferinin önder olması gerektiğini» ileri sürdü. (Glen D. Paige, *The korean decision juna 1950* The Free Press, 1968, New York, s. 52).

ABD hükümeti, Güney Kore'nin başına geçirdiği kuklası Singman Ree ile, Savaşın başlamasından tam beş ay önce bir «Savunma işbirliği anlaşması» (SİA) imzaladı. 1950 yılında Dışişleri Bakanlığı danışmanlığına atanan J. Foster Dulles 17 Haziran 1950'de Güney Kore'ye geldi. Ertesi gün Seul basınında şu sözleri yayınlandı: «Ne kadar güçlü olursa olsun hiç bir düşman karşı koyamaz size» ve ilk hattaki bir Güney Kore birliğine gönderdiği mesajda şöyle diyordu: «Yiğitliğinizi göstereceğiniz an yakındır» (W. Burchett, age, s. 127).

Daha 25 Haziran sabahı ABD'nin hesapları boşa çıktı 38. paraleli geçen Güney Kore birlikleri ters yüz ederek kendi topraklarına çekilmek zorunda kaldılar, Kuzey Kore kuvvetleri bozguna uğrayan güneylileri izleyerek ilerledi. 28 Temmuz günü Güney Kore'nin başkenti Seul'ü alarak güneye sarktı.

ABD planladığı bu savaşa aldatıcı bir görünüm vermek için Birleşmiş Milletleri de alet etmeği başardı. Daha savaşın başladığı 25 Haziran günü Güvenlik Konseyi'nin toplantıya çağırılması için başvurdu. BM'nin o zamanki Genel Sekreteri Norveçli Trygve Liee, G. Konseyi'ni toplantıya çağırdı. «Güvenlik Konseyi»nin toplantısına Sovyetler Birliği katılmamıştı. Güvenlik Konseyi'nde Çin'e ait olan yerin, küçük Formoza'dan alınıp Çin'e verilmesi için açtığı kampanya, ABD emperyalizmini sürekli oyunlarıyla etkisiz hale düşünce Sovyetler Birliğinin protesto anlamında Konseyden ayrılmasından yararlanan Washington, hazırlıkları çoktan yapılmış olan bir savaşa Birleşmiş Milletlerin de katılmasını sağlamıştır. (Ali Halil, *Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye*, Gerçek Yayınevi, 1968, s. 120 - 121).

BM Genel Sekreteri, sözde saldırıya uğrayan Güney Kore Cumhuriyeti'ne yardım etmeleri için üye devletlere çağrı mektupları gönderdi.

Türkiye Kore Savaşı'na nasıl sokuldu?

BM Genel Sekreteri 28.6.1950'de Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne de baş vurarak Güney Kore'ye yardım istedi. 14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanarak iktidara gelen Celal Bayar - Adnan Menderes yönetimindeki Demokrat Parti hükümeti, Genel sekreterin mektuplarına olumlu yanıt vermekle birlikte ne biçim ve ölçüde yardım yapacağını açık seçik bildirmedi. Bu konudaki yazışmalar sürerken, 23 Temmuz 1950 günü Washington'dan, özel uçakla Mr. Cain adlı bir senatör Türkiye'ye geldi. O sırada Türkiye Büyük Millet Meclisi tatildeydi. Bakanlar da Ankara'dan ayrılmışlardı. Mr. Cain, Ankara'da bulunan Dış İşleri Bakanı Fuad Köprülü, Milli Savunma Bakanı Refik İnce ve Genel Kurmay Başkanı Nuri Yamut'la görüştü. Amerikalı senatör 25 Temmuz günü basına verdiği demeçte şöyle diyordu: «General Mac Arthur'un karargâhında BM bayrağının yanında dalgalanmakta olan Amerikan bayrağı ile birlikte Türk sancağının da dalgalanması, Türkiye'nin Kore Harbine fiili surette yardımı Atlantik Paktı'na girmesini sağlayacaktır.» *(Cumhuriyet* gazetesi, 26.7.1950, sayı, 9327.) Senatör Cain, bir gazetecinin sorusuna karşılık Türk hükümetinin Kore'ye göndereceği birliğin bir tümen hatta bir alay olabileceğini söyledi. Görülüyor ki Kore Savaşı'na katılma kararı böylece bir oldu bitti olarak Amerika tarafından Türkiye'ye kabul ettirilmişti. Nitekim, o gün — 25 temmuz 1950 — bütün bakanlar askeri uçaklarla Ankara'ya getirildiler. Kabine saat 21.00'de Celâl Bayar'ın başkanlığında toplandı. 26.7.1950 günü radyo ve basın aracılığıyla Türkiye'nin Kore'de Mac Arthur'un komutasında savaşmak üzere 4500 kişilik bir tugav gönderme kararı verildiği duyuruldu. Bu birliğin oluşmasında da Amerikanın etkisi olduğu şu satırlardan anlaşılmaktadır: «Türk hükümetince bidayette bir piyade alayı ile bir topçu taburundan mürekkep 4500 kişilik bir kuvvet gönderilmesine karar verilmişken sonradan Amerikalı uzmanların da iştirakiyle Genel Kurmay Başkanlığı'nca yapılan tugaya benzer hususi bir teşkilâtla ve tugay selahiyetinde bir kuvvetin gönderilmesi kararlaştırılmış ve adına Kore Türk Silahlı Kuvvetleri denmişti.» (Em. Albay Celâl Dora, *Kore Savaşında Türkler*, İstanbul, 1963, s. 7).

Demokrat Parti hükümetinin kararı geniş bir tepkiye yol açtı. Parti liderleri, hukukçular, yazarlar hükümetin bu kararının Anayasa'ya aykırı olduğu, Anayasa gereğince böyle bir savaşa katılma kararının yalnız TBMM'nin yetkisinde olduğunu ileri sürerek eleştirdiler. Ama bu eleştirilerin hiç birinde Demokrat Parti hükümetinin bu kararını ABD'nin baskısıyla verdiğine değinilmiyordu. Yalnız bir Baş yazar, üstü kapalı olarak bunu söz konusu ediyordu: «Sayın Amerikan senatörü Cain, yurdumuza gelir gelmez 24 saat içinde Ankara'da toplanıp bu kararı vermek için hükümet ne gibi bir gerekçeye dayanıyordu? O ziyaretle bu karar arasında bir münasebet var mıdır? Varsa da yoksa da hükümeti gördüğümüz şekil ve harekete zorlayan sebepler nelerdir» (Nadir Nadi, *Cumhuriyet*, gazetesi, 29.7.1950). Hükümetin bu kararını Türk Barışseverler Cemiyeti de bir bildiri yayınlayarak eleştirdi.

«T. Barışseverleri Cemiyeti»nin yöneticileri ve üyeleri eliyle 27.7.1950 günü halka dağıttığı bildirinin başlangıç bölümünde şöyle deniliyordu:

«Aziz Türk halkına,

Adnan Menderes hükümeti, Kore'de harp etsin diye 4500 Türk çocuğunu general Mac Arthur'un emrine veriyor.

Adnan Menderes hükümetinin bu kararı Türk Milletine nasıl gösterilirse gösterilsin Amerikan menfaatleri uğruna harbe katılmamız demektir. Hükümet bu kararı Amerikan zoru ile vermiştir..» ve şu satırlarla sona eriyordu: «... Biz, bunları halk efkârına bildirirken onun en samimi düşüncelerini belirttiğimize ve gerçek her Türk vatanseverinin bizimle aynı fikirde olduğuna inanıyoruz. Adı söylenmeden bir harp ilânı demeğe gelen Adnan Menderes hükümetinin bu kararını TBMM'nin red edeceğini umuyoruz. Çünkü Anayasamıza göre, gereğince harp ilân etmek yetkisi sadece TBMM'ne aittir. Milli menfaatlerimize ve dünya barışının korunmasına aykırı olan bu kararı şiddetle protesto ederiz.»

Türk Barışseverler Cemiyeti, yine o gün Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanlığına bir telgraf çekti. Bu kararın bozulmasını istedi. Telgraf o gece devlet radyosunun haber bülteninde yayınladı. Böyle olduğu halde TBC'nin yönetici ve bildiri dağıtan üyeleri (Behice Boran, Adnan Cemgil, Muvakkar Güra, Osman Fuat Toprakoğlu, Nevzat Kemal Özmeriç, Vahdettin Barut, Reşat Sevinçsoy, Naci Ormanlar) tutuklanarak Ankara'ya gönderildiler.

Ankara Garnizonu 2 numaralı Askeri Mahkemesi'nde iki yıl süren vargılamaları sonunda T. Ceza Yasanın 161'nci maddesi uygulanarak 5 yıl ağır hapis cezasına, suç barış zamanında işlenmiş olduğu gerekçesiyle bir yıl üç ay ağır hapis cezasına çarptırıldılar. (T.C. Ankara Garnizon Komutanlığı 2 No'lu Askeri Mahkemesi. Esas: 951/14, Karar: 951/16 Ankara 13 Haziran 1951 s. 11).

Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı ile Mardin Milletvekili Kemal Türkoğlu'nun gensoru önergesi kabul edilerek Meclis'te Aralık ayında Kore'ye asker gönderilmesi konusunda görüşme açıldı. Başbakan Adnan Menderes konuşmasında: «Anayasamızın 26. maddesi Büyük Meclisin selahiyetlerini tadât ederek, harb ilanı ve sulh akdi Yetkilerinin bu meyanda bulunduğunu kaydeder..» dedikten sonra Hükümetin Meclis'e danışmamakla bu maddeyi çiğnemis olmadığını ispatlamak için şu düşünceleri ileri sürer: ...Kaldı ki arkadaşlarım Kore meselesinde bir harb hali değil, bir tedip ve tecziye durumu vardır. Harbin mevcudiyeti hukuken tanınmış müstakil bir varlığın mevcudiyetini istilzam eder. Kore'deki durum ise bundan külliyen farklıdır.» (TBMM Zabıt ceridesi (tutanak dergisi) B: 11.12.1950. O: 1, S. 138 ve 139). Adnan Menderes, Kuzey Kore'deki Kore Demokratik Halk Cumhuriyetinin varlığını yadsıyarak Kore'de Harp olmadığını ispatlamak istemiştir.

Balıkesir Milletvekili hukuk doktoru Sıtkı Yırcalı da, Anyara'nın geçerliliğini tartışarak DP hükümetinin kararını savunmaya çalıştı: «Ben evvela Anavasa'dan başlayacağım. Anayasa 1340 (1924) tarihinde yapılmıştır. Aradan bu kadar zaman geçmiştir. Anayasa'da değil bugün bize Kore'ye böyle bir yardım yapmamız hususunda bir hüküm istihsal etmek, o günkü vazılı kanun böyle bir polis ve miletlerarası zabıtla kuvvetinin bulunması düşüncesinden bile o günkü şartlar içinde mutlak surette uzaktı arkadaşlarım.

Şu halde biz bu Anayasa hükümlerini mütalâa ederken ancak bugün atom devrini, radyosuyla, münakalasıyla, her türlü vasıtalarıyla dünyanın bir olduğu ve onun içinde milletler kuvvetleriyle birbirine bağlı olarak korunmak mecburiyetinde olduğu bir devrin zihniyetiyle mütâlaa etmek mecburiyetindeyiz.» (Zabıt ceridesi B: 17 11.12. 1950 O: 1, s. 148).

Katılan ulusların tümüne 500.000 ölüye ve o kadar da yaralıya malolan Kore Savaşı 1953 yılında sona erdi.

Adnan Cemgil

Hasan Hüseyin Korkmazgil

KORKMAZGİL, Hasan Hüseyin (Gürün 1927). Şair, yazar. Orta öğrenimini Adana Erkek Lisesi'nde (1948), yüksek öğrenimini Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nde (1950) tamamladı. Göksun ilçesindeki öğretmenliğinin ilk yılında politik eylem yaptığı savıyla Ceza Yasası'nın 142. maddesine uyularak tutuklandı. Mesleğinden ayrılmak zorunda bırakılması nedeniyle arzühalcilik, tabela resamlığı, gazetelerde düzatecilik yaparak geçimini sağladı. Uzun yıllar *«Akis»* dergisinde çalıştı. *«Forum»* dergisini (1968-70) yönetti. *«Karikatür»*, *«Taş»*, *«Akbaba»*, *«Yön»* dergilerinde Hüseyin Korkmazgil ya da salt Korkmazgil soyadını kulanarak, gülmece yayınladı. *«Dost»*, *«Yelken»*, *«Ataç»*, *«Varlık»* (1952 1960) dergilerinden sonra kurucularından arasında bulunduğu *«Gelecek»*, *«Yansıma»*, *«Soyut»*, *«Özgür İnsan»*. *«Yapıt»*, *«Barış»*, *«Milliyet Sanat»*, *«Politika»*, *«Cumhuriyet»* (Kültür Bakanlığı'nın yayınladığı *«Ulusal Kültür»* dergi ve gazetelerinde (1972 - 1979) şiir, öykü, makale çalışkanlıklarıyla göründü. *«Kızılırmak»* adlı yapıtı ile (1966) 142. maddeye aykırı eylem savıyle yargılandı, ağır cezada beraat etti. *«Kızıl Kuğu»* adlı yapıtına, TRT Bilim ve Sanat Ödülleri (1971), şiir yapıtları başarı ödülü verildi. *«Kavel»* adlı yapıtı (1964) Yeditepe Şair Armağanı'nı aldı.

İlk şiirleriyle birlikte, kendine özgü bir şiir örgüsü kurma çalışmaları içinde görünen Hasan Hüseyin, yergi ögeslının ağır bastığı anonim halk söyleyişlerini yeni biçimlerle denedi. Kendinden önce etkinleşen toplumcu gerçekçi şiirimizin genel yaygınlığından ve biçim benzerliklerinden şiirini arındırma yöntemleriyle, hızlı atak ve kalabalıklara coşkular veren söyleyiş becerilerini gösterdi. Şiirini besleyen geleneksel kaynaklardan yaptığı bileşkelerle, toplumun tüm sorunlarını kapsayan güncel olan tüm temalarla yakınlıklar kurdu. İç ve dış güç olgusuyla birlikte, toplumcu savaşımın acılarını, toplumcu düşünceyi savunanların kıyımını konu edinen gözlemci dikkatlerle dirençli ürünler vermesini bildi. Geleneksel anonim halk söyleyişlerindeki yergi ögeleri, Hasan Hüseyin şiirini öteki şairlerden ayıran en belirgin özellik olarak, coşkulu şiirler yaratısına dönüştü. Geniş üretkenliği, uzun söyleyişlerle geliştirdiği şiir yapısıyla, sayan şairlerin çok okunanlarından biri oldu.

Yapıtları: Kavel (1964), *Tenimaz Bildirisi* (1965), *Kızılırmak* (1966), *Made in Turkey* (1970), *Öhhööö* (1970), *Kızıl Kuğu* (1971), *Bıyıklar Konuşuyor* (1971), *Ağlasun Ayşafağı* (1972), *Acıyı Bal Eyledik* (1973), *Gülelim de Bilelim* (1973), *Oğlak* (1972), *Kelepçemin Karasında Bir Ak Güvercin* (1974). *Koçera Vatan Şiiri* (1976), *Haziranda Ölmek Zor* (1977), *Bağdat Basra Yollarında* (gezi notları, 1974).

Tekin Sönmez

HASAN HÜSEYİN'in Şiirinden Örnek

KOCABEBEK

bu demir divriği dağlarından
ben söktüm ulan ben söktüm
bu namlu divriği demirinden
ben döktüm ulan ben döktüm
bu ak bileklerde bu kapkara kelepçe
ben dövdüm ulan ben dövdüm

şimdi kayısı çiçekleri tozutur geçer
şimdi şarap düşer kızgın bağlara
şimdi sevdiğimi alır giderler
güz oturur gözlerime dağlar uy!

varalım diyelim ki hey diyelim

bakışsana duralım korolarla diyelim
her diyelim hey
yıkılır bu düzmeceler yıkılır
köprüler kurulur aydınlıklara
gelir birgün kaşla göz arasında
en gizli tomurcukların ucuda gelir
ekmeksiz evin yalnızlığında
kınasız parmakların bakışlarında
uykusuz gecelerin ardında gelir
gelir ulan gelir işte bal gibi gelir

halaylarla çıkalım korularla duralım
hey diyelim hey

bu namlu divriği dağlarından
bu candarma benim kapıbir komşum
bu türkü benim türküm çoğalır kanayarak
kelepçenin karasında bir ak güvercin
ustam kessin ellerimi benim çocuk ellerimi
dağlar uy!
uy dağlar!

Korkuluk Köprü, merdiven, balkon, çatı katı gibi düşme olasılıklı yerlerin kıyılarında yapılan alçak duvar ya da parmaklık.

KORTAN, Enis (Vidin 1932). Mimar. 1953'de İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi. 1954'de arkadaşlarıyla İstanbul'da bir mimarlık işliği açtılar. Bir çok mimarlık yarışmasında ödüller aldılar. Bunlardan özellikle Sakarya Hükümet Konağı, Adliye ve Maliye Binaları topluluğu (1. ödül, Nişan Yaubyan, Harutyun Vaporcıyan, Ayveri Andonyadis ile birlikte) önemli bir yarışmaydı. 1957de A.B.D.'ne gitti. Marcel Breuer'in ve Skidmore, Ownings and Merril ortaklığının yanında çalıştı. 1959'da yurda döndü. Nişan Yaubyan ile birlikte, üç yıl Sakarya Hükümet Konağı Yapıları topluluğunun uygulamasının denetiminde bulundu. Bu yapı o çağda çevresine iyi örnek olmuş az sayıdaki başarılı örneklerden biridir. 1964'de O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi'ne öğretim görevlisi oldu. Bu görevini bu gün de sürdürmektedir. Mimarlık konularında yazıları yayınlandı. *Türkiye'de Mimarlık Hareketleri ve Eleştirisi* (1950 - 1960), *Türkiye'de Mimarlık Hareketleri ve Eleştirisi* (1960-70) adlı iki yapıtı kitap olarak yayımlandı.

Cengiz Bektaş

KORUTÜRK Fahri (İstanbul - 1903). Türkiye Cumhuriyeti'nin altıncı Cumhurbaşkanı. Deniz Harb Okulu'nu bitirdi, teğmen olarak Deniz Kuvvetleri'nde göreve başladı (1923). Yavuz savaş gemisinde bulundu. Astsubay Hazırlama Okulu'nda sınıf subaylığı, ve matematik öğretmenliğinden sonra, Hamidiye (1927) ile Mecidiye (1928) kruvazörlerinde bölük komutanlığı yaptı. Deniz Harb Akademisi'nde kurmaylık öğreniminden sonra Genel Kurmay İstihbarat Başkanlığı'nda çalıştı (1934). Dış göreve atandı, Roma deniz ateşesi vekilliği (1934) Berlin deniz ateşeliği yaptı (1936). Boğazlar Konferansı'nda uzman olarak görevlendirildi. Sonra, Denizaltı Gemileri Kurmay Başkanlığı (1938) Dumlupınar denizaltı gemisi Komutanlığı (1940) 1. Denizaltı Filotillası Komodor vekilliği görevlerinde bulundu. Yeniden yurt dışına ateşe olarak atandı (1942). Bir

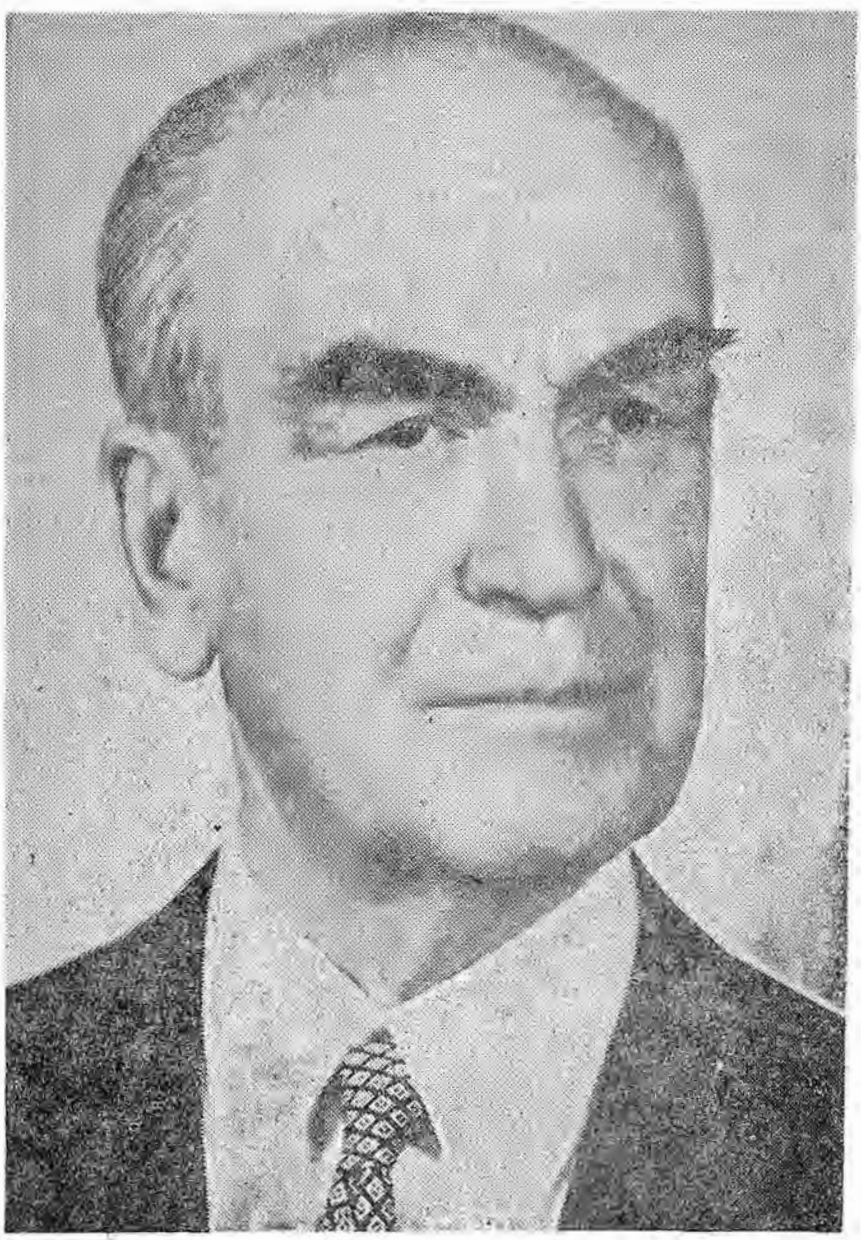

Cumhurbaşkanı Fahri Korütürk (1973 - 1980) (Demokrat Gazetesi arşivinden)

süre sonra 2. Denizaltı Filotillası Komodoru oldu (1943). Deniz Harb Okulu'nda öğretmenlik de yapan Korutürk, Deniz Harb Akademisi'ne Komutan olarak atandı (1945). Tuğamiralliğe yükseldiği yıl, Denizaltı Filo komutanı, tüm amiraliğe yükselince de Harb Filosu Komutanı oldu (1953). Deniz Eğitim Komutanlığı (1954) Genel Kurmay Haber Alma Başkanlığı (1955) Donanma Komutanlığı yaptı (1955). Boğazlar ve Marmara Deniz Kolordu Komutanlığı görevinden sonra Deniz Kuvvetleri komutanlığına getirildi (1957). Oramiral olarak emekliye ayrıldı ve o yıl Moskova'ya büyükelçi olarak atandı (1960). Madrid'de büyükelçi iken, meslekten elçi olmadığını söyleyerek kendi isteğiyle görevden ayrıldı (1965). Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından kontenjan senatörü seçildi. Kontenjan Grubu Başkanı oldu. Cumhurbaşkanı'nın görev süresi dolunca TBMM'de 365 oy olarak Cumhurbaşkanı seçildi (1973).

(C.G.)

KORYÜREK, Enis Behiç (İstanbul 1891 / Ankara - 1949) Şair. Yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1913). Hariciye Nezareti Ticaret İşleri Şubesi ve Bükreş konsolos kâtipliği görevlerinden sonra (1914-15), Budapeşte konsolos muavinliği, başkonsolosluğu görevlerinde bulundu (1918-1921). İstanbul Hükümetinin dış işleri bakanlığında çalışırken T.B.M.M.'ne resmen bağlı ulusal kurtuluş örgütlerinden Müdafai Milliye (MM) örgütüne katıldı. Büyük zaferden sonra, Edirne Vilayet Hukuk İşleri Müdürlüğü (1922), Ticaret Vekaleti Baştercümanlığı, Başvekalet Yüksek İktisat Meclisi genel sekreterliği, iktisat Vekaleti İş dairesi reisliği, Çalışma Bakanlığı müsteşarlığı görevlerinde bulundu (1925-1945). Son görevinden emekliye ayrıldı.

Aruz ölçüsüyle yazdığı ilk şiirlerini *«Şehbal»*, *«Hürriyet-i Fikriye»*, *«Donanma»* (1912-1915) dergilerinde yayımlayan Koryürek, Vatan Mersiyesi şiiriyle dönemin ünlü şairleri arasına katıldı. Daha sonra kendi deyişiyle türkçü Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun mürşitliğini kabul ederek ulusal edebiyat akımına katıldı, hece ölçüsüyle yazmaya başladı. Ölümüne yakın aruz ölçüsüyle tasavvuf şiirler'i yazdı.

Yapıtları: Miras (şiirler 1927), *Varidat-ı Süleyman, Çedikçi Süleyman Çelebi'den İlhamlar* (1949), *Miras ve Güneşin Ölümü* (F. Tevetoğlunun Yaşamı ve Sanatı üzerindeki yazısı ile iki kitabının yeniden basımı, 1951).

KÖKLÜGİLLER, Ahmet (Bahçe - 1936). Şair, yazar. Orta öğretimini Düziçi İlköğretmen Okulu'nda, yüksek öğrenimini Balıkesir Necatibey Eğitim Enstitüsü'nde tamamladı. Çeşitli il ve ilçelerde Türkçe, edebiyat öğretmenliği yaptı.

«Çağrı», *«Damla»*, *«İmece»*, *«Forum»*, *«Ilgaz»*, *«Yeni Ufuklar»*, *«Varlık»*, *«Türk Dili»* dergilerinde (1961-1979) yayımladığı yazı ve şiirleriyle tanınan Köklügiller, kişiliğini bulma yolundaki engelleri kolayca aşarak yeteneklerini en verimli olduğu alanlara kaydırmasını bildi. Toprağa ve Anadolu insanına bağlı sanat anlayışının çalışkan kalemlerinden biri olarak kabul edildi. *Ağrılı Üçgen* (1960) adlı şiir kitabından sonra bir derleme yayımladı: *Şair ve yazarlarımız Nasıl yazıyorlar.*

Kovan. Düşün ve sanat dergisi. Sahibi: Besim Akımsar «Neşriyat Müdürü»: Rıza Hi-

Aylık. İzmir. 36 sayı çıktı (10 Ağustos 1943 - 1 Ekim 1947). Ord. Prof. Vasfi Reşit Seviğ, Nahit Ulvi Akgün, Ahmet Turgut (Etingü), Enver Naci Gökşen, Kemal Sadık Göğçeli (Yaşar Kemal), Kemal Bilbaşar, Çetin Altan, Abdülkadir Karahan, Behçet Necatigil, Necati Cumalı, Orhan Arburnu. Naim Tirali, Mehmet Kemal, Özdemir Asaf, Besim Akımsar, Şükran Kurdakul, Halil Dumanoğlu, Mustafa Şerif Onaran v.b.'nin vazı ve şiirleriyle çıkan *Kovan* Dergisi yeni edebiyat akımı doğrltusunda yayın yapan ilk İzmir dergisidir.

KÖKDEN Uğur (Çorum - 1934). Yazar. Yüksek öğrenimini İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'nde tamamladı. Bir süre bitirdiği fakültede asistanlık yaptı. Sonra Fransa'ya gitti. Paris'te mühendis olarak çalıştı. Ülkeye dönüşünde ilk yazılarını *«Soyut»* dergisinde yayımlamağa başladı. Özellikle 1975'ten sonra *«Politika»* ve *«Cumhuriyet»* gazetelerinde çıkan dış politika yorumlariyle tanındı. *XX. Yüzyıl Kapitalizmi, İşçi - Köylü - İttifakı* adlı çeviri kitabı var.

KÖKSAL, Ahmet (Çanakkale 1920). Şair, yazar. Orta öğrenimini Edirne Erkek Öğretmen Okulu'nda yüksek öğrenimini —Ayvalık'ta iki yıl ilkokul öğretmenliği ve askerlik görevinden sonra— Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim - İş Bölümü'nde tamamladı (1946). Silifke, Aydın, Zara Bayramiç, Lapseki, Çanakkale ortaokul ve liselerinden sonra İstanbul Ümraniye Lisesi'nde (1969) öğretmenlik etti.

«Servet-i Fünun - Uyanış» dergisinde çıkan (1940) ilk şiiriyle edebiyata giren Köksal, daha sonra *«Ülkü»*, *«Yirminci Asır»*, *«Edebiyat Dünyası»*, *«Kaynak»*, *«Seçilmiş Hikâyeler»*, *«Dost»* özellikle *Yeditepe*'de yayımladığı şiir ve yazılariyle tanındı (1946-1969). *«Papirüs»*, *«Yeni Edebiyat»*, *«Yeni Gazete»*de kitap tanıtma yazıları, *Milliyet Sanat*'ta resim eleştirileri yayımlandı.

Yapıtları: Yanık Sarı (1958), *Sonsuz Haziran* (1963), *Atatürk İçin ve Aşk Şiirleri* adlı iki antoloji.

Osman Köksal

KÖKSAL, Osman (Selânik 1916). Millî Birlik Komitesi üyelerinden, Emekli Kurmay Albay, Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Grubu eski üyelerinden. Harbokulu'nu bitirdi (1938). Harb Akademisi'nden mezun olarak kurmay oldu. Çeşitli kıta ve kurumlarda görev yaptı, Kore'de de bulundu. Okan, Yıldız, Aksoylu ve Türkeş'le birlikte ikinci ihtilâl komitesinde çalıştı (Mart 1956 Ağustos 1957). Dokuz Subay olayına (Aralık 1957 - Ocak 1958) adı karıştı. 27 Mayıs'tan önce Genelkurmay Erkân Şubesi Müdürü ve Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanlığı görevlerinde bulundu. 27 Mayıs hareketinde Cumhurbaşkanlığı köşkü harekâtını yönetti. 27 Mayıs'tan sonra MBK üyesi oldu ve bir yandan da Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı komutanlığı görevini sürdürdü. Komite içinde bölünmede 23'ler kanadının önderleri arasında yer aldı. Silâhlı Kuvvetler Birliği adlı bir cuntanın zorlaması ile Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanlığı'ndan ayrıldı (11.8.1961). Orduda komutanlık görevini sürdürerek son MBK üyesiydi. MBK'nin hukuki varlığının sona ermesinden sonra bir süre tabiî senatör olarak Cumhuriyet Senatosu'nda görev yaptı, bu görevden istifa eden ilk MBK üyesi oldu. Cemal Gürsel tarafından Cumhurbaşkanlığı kontenjan senatörü seçildi (7.6. 1964). Kontenjan senatörü olarak yasama çalışmalarını sürdürdü (1964-10.10.1971). Madanoğlu grubu ile birlikte Türk Ceza Ka-

nununun 141. ve 146. maddelerini ihlâl ettiği iddiasiyle, dokunulmazlığı kaldırıldı (1971). Sıkıyönetim Mahkemesi'nde tutuklanarak yargılanmak istendi ise de, Anayasa Mahkemesi'nce dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin karar iptal edildi (1972). Sıkıyönetim Mahkemesi iddianamesinde bir ihtilâl örgütünün Ankara kolu üyesi olarak gösterildi, iddianameye göre gizli «Ulusal Devrim Partisi»nin «Devrim Genel Kurulu üyelerinden» biri idi. *Devrim* (1969-1971) gazetesinde anıları *(Celal Bayar* ile *Çankaya'da Altı Ay)* yayınlanan Köksal'ın, aynı gazetede çeşitli yazıları da yayımlandı. Kontenjan Senatörlüğü görevinin sona ermesinden sonra politik yaşamdan tamamiyle çekildi.

KÖKSAL Ülker A. (Ankara 1931) Oyun yazarı. A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni ve Fransa'da yüksek idarecilik okulunu bitirdi. Radyo oyunlarıyla yazmaya başladı. TRT 1970 sanat ödülleri yarışmasında radyo oyunları dalında iki, TV çocuk oyunları dalında bir başarı ödülü kazandı. Türk Ticaret Bankası'nın düzenlediği çocuk oyunu yarışmasında *«Dağ Denize Kavuştu»* adlı oyunuyla ikincilik aldı (1974). Aynı yıl *«Pınar'ın Başına Gelenler»* adını taşıyan çocuk oyunuyla da Arkın çocuk edebiyatı yarışmasında üçüncülük kazandı. Sahnelenmiş oyunları da vardır: *«Sacide»* (1972), *«Yollar Tükendi* (1973), *«Beslenme»* (1975). Büyükler için yazdığı bu oyunlarda toplumsal sorunları, genel yapı içinde kadının yerini tutarlı bir dünya görüşüne dayamaksızın yüzeysel değinmelerle inceler, eleştirir.

Kömür Madenciliğimiz ve Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ). Kömür, madenler içinde bilinen en yaygın, fakat o derece önemli ve yararlı bir maddedir. Bitkisel artıkların milyonlarca yıl çeşitli etkiler altında değişiminden oluşur. Bu oluşum kaba çizgileriyle turp - linyit - taş kömürü - antrasit evrelerinden geçer. Elmas, saf karbondur.

Kömür maadini birincil (primler) enerji kaynağıdır. Koklaşma hassası bulunan kömür, koklaştırılırken bir yandan ksileol, tuluol, benzol, naftalin gibi yan ürünler, diğer yandan havagazı elde edilir. Kok ve havagazı ikincil enerji kaynağıdır. Kok kömürü olmasaydı, demir çelik endüstrisi olmazdı. Antrasit durumuna gelmiş kömür, kimya sanayii için pek değerli bir hammaddedir. İşte bu yararlı niteliklerinden dolayı kömüre «kara elmas» denilmektedir. Ve bu nedenle de kömür, emperyalizminin gündeminde baş sıraları almaktadır.

1900 yılında tüketilen enerjinin % 94,2'si maden kömüründen üretiliyordu. 1967'de bu oran toplam enerji tüketimi çinde % 37,2'ye düşmüştür. Çünkü petrol, doğal gaz, nükleer enerji tüketimi ön plâna çıkmıştır. Bu nedenle bir ara kömürün değerini gitgide yitireceği, 1980'lerde toplam enerji tüketimi içinde yerinin % 25'den aşağıya düşeceği sanılmıştı. Oysa petrole yapılan aşırı zamlar, petrol ve nükleer enerji kaynaklarının çok sınırlı oluşu, kömüre yeniedn değer kazandırmıştır. Bugün dünyada bilinen kömür rezervleri, dünya tüketimini daha 1200 yıl karşılayacak durumdadır. Oysa petrolün, iyimser bir olasılıkla daha 30 yıllık rezervi mevcut olduğu sanılmaktadır.

Türkiye, kömür madeni bakımından şanslı bir ülke değildir. Zonguldak havzasındaki görünür ve muhtemel taskömürü rezervi toplamı 500 milyon ton dolayındadır. Oysa Ruhr havzasında bu rezerv 140 milyar tona ulaşmaktadır. Amerika'daki kömür rezervleri ise tirilyonlarla dile getirilmektedir. Bizim şu anda bilinen taşkömürü rezervimizi A.B.D. ve Sovyetler Birliği bir yılda tüketmektedir. Fakat ülkemiz fakir madenler yani linyit bakımından oldukça zengindir. M.T.A. Enstitüsünün son araştırmalarına göre 56 ilimizde küçüklü büyüklü *linyit yatakları vardır. Ayrıca şunu belirtmek* gerekir ki, ülkemizin maden kaynakları henüz daha tam olarak saptanmış değildir.

Ülkemizde kömür madenciliği incelenirken taş kömürü ile linyiti birbirinden ayırmak gerekmektedir.

1800 başlarında Osmanlı donanmasının yelkenden buhara geçmesi, Tophane, Tersane gibi bazı gerekli askeri tesislerin kurulması taş kömürü gereksinimini artırmıştı. Dışalım yoluyla ve binbir güçlükle sağlanan bu madenin yurt içinde bulunup bulunmadığı o zamanki asker yöneticileri düşündürmüştü. Bu nedenle terhis olan bahriye erlerine «bu gibi siyah taşlar»dan buldukları takdirde hemen haber vermeleri ve bulanların ödüllendirileceği duyurulmuştu.

Kömürü ilk kez 1822 yılında Hacı İsmail bulmuşsa da bu buluşun üstünde durulmamıştır. Bundan yedi yıl sonra eski deniz erlerinden Uzun Mehmet, Ereğli'de bu «siyah taşlar»dan bulmuş, İstanbul'a getirerek padişah II. Mahmut'dan değerli bir ödül almıştır. (Bundan dolayı cevresinde büyük kıskançlık uyandırmış, köyüne döndüğü zaman öldürülmüştür.) Uzun Mehmet'in bu keşfi üzerine, Ereğli'ye bir fen kurulu gönderilmiş, bu yörede zengin kömür yatakları olduğu anlaşılmış ve 1848 yılında işletilmeye başlanmıştır.

Zonguldak kömür havzasının tarihi, bizim ekonomik gelişmemizin aşamalarını da simgeler:

1. Hazine-i Hassa Dönemi (1848 1865) : Ereğli havzasında bulunan kömür madenini Sultan I. Abdülmecit «emlâk-ı Şahane meyanına» geçirmiş ve mukataa (kesim) usulüyle bu madenleri işletmeye vermiştir (1848). Elde edilen gelir hayır işlerine ayrılmıştır.

1854 1855 yıllarında Kırım Savaşı sırasında havzada kurulan İngiliz yönetimi ayrık tutulursa, bu dönem içinde ocaklar en ilkel biçimde çalıştırılmıştır. Üretim yıllık 30-40 bin ton dolaylarında olmuştur. Çıkarılan kömürleri Bahriye İdaresi'ne satmak zorunlu idi.

2. Bahriye İdaresi Dönemi (1865 1909) Bu dönemi ikiye ayırarak incelemek gerekir. Birinci evre 1865 1882 tarihleri arasını kapsar. «Bahriye Nezareti»nin günden güne artan kömür gereksinimini Hazine-i Hassa yönetiminin karşılıyamaması dolayısıyla, havza üzerindeki yönetim ve denetim hakkı Bahriye Nezareti'ne devredilmiştir. Bunun sonucunda merkezi Ereğli'de bulunan bir Maden Nazırlığı kurulmuş ve bu göreve «Ereğli Livası Kaymakamı ve Maden-i Hümayun Nazırı» sıfatıyla dönemin değerli ve yetenekli deniz subaylarından Dilâver Paşa getirilmiştir. Dilâver Paşa, ileride daha genişçe söz edilecek olan «Maden-i Hümayun Nizamnamesi»ni hazırlayarak çalışmaları disiplin altına almış, havzada teknik, ekonomik ve sosyal bir takım yenilikleri başarmıştır. Böylece üretim ilk kez bu dönemde yıllık 50 bin tonun üzerine çıkarılmış, 1870'de 65 bin ton, 1875'de 142 bin tona ulaşmıştır.

Bu evrede de çıkarılan kömürlerin tümünü Bahriye Nezareti'ne satmak zorunluluğu vardı. Ancak 1877 1878 Osmanlı - Rus savaşı sonunda hazine iflâs edince Nezaretçe satın alınan kömürlerin bedeli ödenememiş, bunun sonucunda havzada çalışan madencilerden bir kısmı iflâs ederek işi bırakmış, bir kısmı da üretimini iyice kısıtlamıştır. Sonuçta havzada üretim çok düşmüştür. (1880'de 55 bin ton).

İkinci evre, 1883 yılından başlar. Aldığı maden bedelini ödeyemeyen hükümet, üretimi yeniden canlandırmak için madencilere ödün vermek zorunda kalmış ve çıkardıkları madenin yarısına yakın bir bölümünü serbest piyasa'ya satma hakkını tanımıştır. İşte bu olanak ve Dilâver Paşa nizamnamesiyle getirilen ucuz işgücü sağlama kolaylığı, yeniden bazı maceracıların ve yabancı sermayenin havzaya göz dikmesine yol açmıştır.

Yabancı sermayenin katkısıyla havzaya ilk giren kuruluşlar, Gürcü ve Karamayan kumpanyalarıdır. Fakat havzaya asıl damgasını vuran 1892'de kurulan

Ereğli Şirket-i Osmaniyesi (Société d'Héraclé Ottomane)dır. Bu şirketin havzadaki faaliyetlerinin incelenmesi, emparyalizmin acımasızlığının somut bir örneğini oluşturur.

II. Abdülhamit dönemi, ferman ticaretinin alabildiğine yayıldığı bir dönemdir. Fakat padişah mülkünden sayılan kömür madeninin yabancı sermayenin eline teslim edilmesine rıza gösterilmemiştir. Bu nedenle Fransız sermayesiyle kurulan ve amacı havzadaki kömürleri işletmek olan Ereğli Şirket-i Osmaniyesi, bir inşaat kuruluşu kimliği altında havzaya girmiş, Zonguldak limanı, Zonguldak hükümet binası, Maden İdaresi binası, bazı yol, demiryolu ve tünellerin yapımının imtiyazını üzerine almıştır. Ancak Osmanlı Hükümeti ile yaptığı anlaşmaya, üzerine aldığı bayındırlık ve inşaat çalışmaları sırasında «.. tesadüf edilebilecek ve bu işlerin intacı için istimaline ihtiyaç hasıl olabilecek kömür damarlarının..» işletilmesi hususunda yetki veren bir maddeyi de sıkıştırmayı unutmamıştır. Şirket, bu maddeye dayanarak terkedilmiş ocakları aldığı gibi, Üzülmez Çatalağzı bölgesinde bir çok kömür ocaklarına el koymuştur. Havzada çalışan küçük işletme sahiplerinin veya mali durumu bozulmuş şirketlerin elindeki ocakları da devralarak, kısa zamanda havzanın yarısından fazlasının sahibi durumuna geçmiştir.

Şirket, havzaya bazı teknik, ekonomik ve sosyal olanaklar getirmekle birlikte, tipik bir sömürü düzeni kurmuş, gerek kömür damarlarını, gerekse işgücünü alabildiğine sömürmüştür. Bu sömürünün örnekleri kısa zaman öncesine kadar havzada gözlenmekte idi.

Bu şirket dışında havzada çalışan ikinci önemli yabancı şirket, İtalyan sermayesiyle kurulan ve Kozlu ile Kandilli bölgesindeki ocakları çalıştıran «Türk Kömür Madenleri A.Ş.»dir.

Bu ikinci evrede üretim, 1882 yılında 64.600 ton iken, 1886'da 100 bin, 1898'de 200 bin, 1900'de 400 bin, 1904'de yarım milyon tonun üzerine çıkmıştır.

3. Meşrutiyet Dönemi (1908 - 1920): Meşrutiyetin ilânı ile birlikte havzanın yönetim ve denetimi önce Nafia Nezaretine, sonra 1909'da kurulan Ticaret, Ziraat ve Maadin Nezaretine devredildi. Bu işleri yürütmek üzereZonguldak'ta «Havza-i Fahmiye Müdüriyeti Teşkilâtı» kuruldu. Ancak bu yüzeysel değişiklik, havzadaki sömürü düzenini etkilemedi. Rus sermayesiyle kurulan «Maadin Osmanlı A.Ş.», Yunan ve Rum sermayesiyle kurulan «Kozlu Kömür Madenleri Osmanlı A.Ş.» 1913-1914 yıllarında havzada çalışmaya başladı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Zonguldak'ta bir «Harp Kömür Merkezi» kuruldu ve başına bir Alman albayı getirildi.

Savaştan sonra Ereğli Şirket-i Osmaniyesi havza üzerinde tam bir egemenlik kurdu. Kurtuluş Savaşı başlarında Fransızlar, güney cephesinde kuvayı milliye karşısında yenilince, havzadaki ekonomik çıkarlarından vaz geçmiyeceklerini göstermek üzere Zonguldak'ı işgal ettiler (8 Haziran 1920).

Bu dönemde üretim, başlangıçta artar gibi olduysa da, savaş yıllarında emperyalizmin iç kavgası dolayısıyla iyice düştü.

Yıllar	Üretim (Tuvenan/Ton)
1909	793.600
1910	764.400
1911	904.400
1912	810.000
1913	826.800
1914	651.200
1915	420.300
1916	208.200
1917	158.200
1918	186.000
1919	390.900
1920	569.400

4. Ulusal Sermayenin Havzaya Girme Dönemi (1920 1940) Ankara da 23 Nisan 1920'de kurulan ulusal hükümet, Zonguldak havzasına karşı ilgisiz olmadığını çeşitli örneklerle gösterdi. 1924 - 1926 yılları arasında İş Bankası'nın öncülüğünde Türkiş, Kömüriş gibi adlarla ulusal maden şirketleri kurularak havzada faaliyete geçtiler. Cumhuriyet hükümetlerinin, ulusal bağımsızlık savaşının doğal sonucu olarak, yabancı sermayeye karşı duyarlı olması, bu şirketlerin kolayca gelişmesine ve havzada varlıklarını duyurmalarına yol açtı.

1923 yılında ülkemizde 8 maden mühendisi vardı. Doğal kaynaklara egemen olabilmek bir bakıma yetişmiş teknik iş gücüne bağlı olduğundan, 1924 yılında Zonguldak'ta «Yüksek Maadin ve Sanayi Mühendis Mektebi» açıldı.

1926 yılında havzaya giren İş Bankası müesesesleri, kömür çıkarmada modern teknik yöntemleri uygulamaya başlamışlar, elektrik santralleri, lavuarlar (kömür yıkama tesisleri) ve fabrikalar kurarak havzanın fizyonomisini etkilemişlerdir.

Günlerinin sayılı olduğunu gören yabancı sermayenin son sömürü olanaklarını kullanması, diğer yandan ulusal şirketlerin havzadaki çalışmaları, üretimi beklenilenin üstüne çıkarmıştır:

Yıllar	Üretim (Tuvenan/ton)
1923	597.499
1924	994.020
1925	957.625
1926	1.216.008
1927	1.323.833
1928	1.250.639
1929	1.421.008
1930	1.595.359
1931	1.574.091
1932	1.593.579
1933	1.852.107
1934	2.288.269
1935	2.340.491
1936	2.298.649

Ancak, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra alınan bütün teşvik önlemlerine karşın özel sektörün başarısız olması, 1929 - 1930 dünya ekonomik bunalımı Türkiye'yi yeni bir ekonomik düzen aramaya itti. 1933 yılına hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, daha çok Sümerbank ve İş Bankası'na görevler yüklüyordu. Maden işletmelerinde ise bir Devlet organizasyonundan söz ediliyordu. Ancak madencilik sektörü devletçiliği, az bulunurluk ve tükenebilirlik nitelikleri dolayısıyla daha gerekli kılıyordu. Çünkü kömür madenciliğinde de sömürüye ve maden yataklarının savrulmasına gidilmediği takdirde, yapılan yatırım oranında kâr artmıyor, üstelik büyük yatırımları gerekli kılıyordu. Bu durum da özel sektöre çekici gelmiyordu.

Onun için uygulamada daha hızlı adımlar atıldı. 1935 yılında 2804 sayılı yasa ile Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, 2805 sayılı yasa ile Etibank kuruldu. (Bakınız: Etibank ve Madenciliğimiz)

Taş kömürü konusunda Cumhuriyet hükümetinin ilk aşamada verdiği karar, yabancı sermayeyi havzadan söküp atmak, tasfiye etmekti. Ancak bu yabancı sermayenin yerini kim alacaktı? Bu konuda iki görüş vardı. İş Bankası çevresinin temsil ettiği görüşe göre, kendi şirketleri havzada başarılı bir çalışma yapmışlardı. Onun için yabancılardan alınan ocaklar İş Bankası'na devredilmeliydi. İkinci görüşe göre, bir Devlet işletmesi kurulmalı, havzadaki bütün işletmeler bu kuruluşa devredilmeliydi. Bu görüşü savunanların gerekçeleri şöyleydi. 1848 yılından başlayarak, havzanın hiç bir jeolojik ve teknik araştırması yapılmadan verilen gelişigüzel yüzlerce imtiyaz, jeolojik çatışmalar dolayısıyla verimi önemli ölçüde etkiliyor ve yatırımları engelliyordu. Kömür madenciliğinin gerektirdiği arama (prospection)

ve değerlendirme (exploration) çalışmaları, hem yüksek risk taşıyor, hem büyük yatırımları gerektiriyordu. Eskimiş tesislerin yenilenmesi, mekanizasyon ve modern tekniklerin uygulanması ancak havza tek elden yürütüldüğü takdirde başarılı olabilirdi. İşte bu gibi teknik, ekonomik ve hukuksal nedenlerle havzada tek bir Devlet kuruluşunun işletmeciliği üstlenmesi görüşü yengi kazandı. 1935 1940 yılları arasında yapılan çalışmalarla bu düşüncenin uygulanması gerçekleştirildi.

Önce, «4.6.1935 gün ve 2818 sayılı kanunla Ereğli havzasında ilk kömür ocaklarının kiraya verilmesi önlendi. Aynı tarihte çıkan 2805 sayılı kanun ile de havzadaki bazı ocaklar Etibank'a devredilerek havzadaki Devlet işletmeciliğinin ilk adımları atıldı. İktisat vekâleti ile Ereğli Şirket-i Osmaniyesi arasında yapılan bir anlaşmaya göre, Şirketin elindeki bütün ocaklar ile ocak hisseleri önce Hükümete, sonra 15.6.1937 tarihli ve 3241 kanun ile Etibank'a devredildi. Nihayet 31.5.1940 tarihli ve 3867 sayılı: «Ereğli Havzasındaki Kömür Ocaklarının Devletçe İşletilmesi Hakkında Kanun»un Bakanlar Kurulu'na verdiği yetkiye dayanılarak çıkarılan 15.10.1940 tarihli ve 2/14547 sayılı Kararname ile:

«Ereğli Kömür Havzası adıyla anılan saha, bütün ocakların — kiraya verilmiş olsun veya verilmemiş bulunsun — gerek imal ruhsatiyeli, gerek imtiyazlı, faal ve gayrı faal, metruk veya imtiyazı feshedilmiş bütün ocakların Devletçe işletilmesine karar verildiği»

İlân edildi. Böylece havzadaki madencilikte ilgili bütün ekonomik varlıklar, 1.12. 1940 tarihinde faaliyete geçen Etibank'a bağlı Ereğli Kömürleri İşletmesi Müessesesi'ne (E.K.İ.) devredildi. Bu olaya «füzyon» denilmektedir.

5. Etibank Devlet İşletmeciliği Dönemi (1940 - 1956): Etibank Ereğli Kömürleri İşletmesi Müesesesi (E.K.İ.), 1 Aralık 1940 tarihinde, havzanın tek sahip ve İşletmecisi olarak faaliyete başlamıştır. İlk yıllarda savaşın getirdiği güç koşullar, eleman sıkıntısı, füzyonun doğurduğu sorunlar, maden direği, araç ve gereç yokluğu, Devlet işletmeciliği konusunda deneyimsizlik büyük bunalımlar ortaya çıkarmışsa da, yürütülen kararlı politika sonunda bu çok güç durumlar aşılmıştır.

Zonguldak Kömür Havzasının sınırları 1326 (1910) tarihli Tezkere-i Samiye ile saptanmıştı. 3867 sayılı yasaya dayanarak 1953 yılında çıkarılan 4/1922 sayılı Kararname, Tezkere-i Samiye ile saptanan sınırları saklı tutarak, E.K.İ.'nin maden sahasını belirlemiştir. Bu saha, Karadeniz Ereğlisi Yeni Mendireğinden başlayarak Amasra mendireğine kadar uzanan 100 kilometre uzunluğunda, 7-10 kilometre eninde 73 bin hektar büyüklüğündedir. E.K.İ. 1945 yılında, bu havzanın «Genel Amenajman Projesi»ni hazırlatmıştır. Böylece 40-50 bin işçi çalıştıran, varlığı mülti milyarlarla ölçülebilen Türkiye'nin en büyük Devlet işletmesi meydana gelmiştir.

Bu dönemde üretim şu seyri göstermiştir:

Yıllar	Tuvenan/Ton	Satılabilir/Ton
1941	3.019.626	2.124.995
1942	2.509.614	1.813.734
1943	3.162.605	2.211.905
1944	3.554.279	2.493.034
1945	3.718.772	2.524.056
1946	3.830.245	2.525.581
1947	3.945.119	2.623.315
1948	4.021.797	2.668.985
1949	4.181.375	2.705.941
1950	4.360.598	2.832.243
1951	4.729.589	2.987.846
1952	4.846.342	3.010.312
1953	5.654.326	3.664.314
1954	5.711.253	3.690.125
1955	5.495.697	3.500.219
1956	5.588.308	3.717.718

Zonguldak kömür havzasının optimal üretim kapasitesi, yılık 5 milyon ton satılabilir kömür olup bu rakama 1967 yılında ulaşılmıştır.

Ülkemizin düşük kaliteli linyit yataklarına emperyalistler fazla ilgi duymamışlardır. Bu nedenle linyitin taş kömürü gibi kesin bir tarihçesi yoktur. Bazı linyit yataklarının yüzeye çok yakın bulunması, çok eski zamanlardan beri bunların ısınma amacıyla işletilmesi olasılığını akla getirmektedir. Ne var ki gerçek anlamda linyit işletmeleri Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulmuştur. Taş kömürü üretiminin yetersizliğinden dolayı savaş sırasında «Harp Kömür Merkezi» linyitten yararlanmayı düşünmüş, pek çok yerde linyit işletmesi açılmıştır. Savaş sonrasında gereksinme ortadan kalkınca, linyit işletmelerinin hepsi kapanmıştır.

Linyit işletmeciliği esaslı olarak Cumhuriyet döneminde ele alınmıştır. İlk önce Soma, 1927 yılında Çeltek, daha sonra birer ikişer yıl aralıkla Degirmisaz, Yerköy ve Gerenez ocakları özel sektör tarafından işletilmeye başlanmıştır.

1935 yılından başlayarak madencilikte Devlet işletmeciliği düşüncesi egemenlik kazanınca, 16 Şubat 1938 tarihinde Değirmisaz linyit ocakları Etibank tarafından işletilmeye başlanmıştır. (Değirmisaz, Kütahya Balıkesir demiryolu üzerinde bir havza olup, kömür rezervinin tükenmesi dolayısıyla 1965 yılında kapanmıştır.) Daha sonra 18 Mayıs 1939 tarihinde Tunçbilek, 23 Eylül 1939 tarihinde Soma ocakları Etibank'ça Devlet işletmesi durumuna getirilmiştir. Birbirinden uzak olan bu üç bölge (Soma Değirmisaz Tunçbilek, 1 Ocak 1940 tarihinde kurulan ve halen merkezi Tavşanlı'da bulunan Etibank Garp Linyitleri İşletmesi Müesessesi'ne bağlanmıştır.

G.L.İ. Müessesesi'ne bağlı işletmelerin 1940-1956 yılları arasındaki üretimi şöyledir:

Yıllar	Tuvenan/Ton
1940	181.838
1941	199.332
1942	296.362
1943	460.755
1944	595.463
1945	586.615
1946	508.823
1947	702.318
1948	828.930
1949	957.495
1950	980.226
1951	934.294
1952	1.081.497
1953	1.314.083
1954	1.656.932
1955	1.805.381
1956	2.070.937

Gerek E.K.İ., gerek G.L.İ. Müesesesleşinde üretilen taş kömürü ve linyit kömürlerinin satış dağıtımını tek elden yürütmek üzere 1 Haziran 1941 tarihinde Etibank'a bağlı Kömür Satış ve Tevzi Müessesesi (K.S.T.) kurulmuştur.

Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ): Kömür üretiminin kamu işletmeleri eliyle yapılması hemen hemen her ülkede kabul edilmiş bir ilkedir. Hatta ileri kapitalist ülkeler bile bunu benimsemiş gözükmektedirler. (Örneğin, Fransa'da Charbonnerie de France, İngiltere'de National Coalboard)

Bizde de 1950'lerde madenciliğin uz-

·man kamu işletmeleri elinde toplanması düşüncesi ortaya atıldı. Bunun uygulamalarından biri olarak, Etibank bünyesinde bulunan:

1. Ereğli Kömürleri İşletmesi Müesessesi,

2. Garp Linyitleri İşletmesi Müessesesi,

3. Kömür Satış ve Tevzi Müessesesi.

22.5.1957 gün ve 6974 sayılı yasa ile kurulan Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ) adlı bir Devlet kuruluşunun bünyesinde toplandı.

TKİ, İktisadi Devlet Teşekküleriyle Müesseseleri ve İştirakler hakkındaki 440 sayılı yasaya bağlı bir iktisadi devlet teşekkülüdür. Sermayesi, başlangıçta 750 milyon lira iken sonra kuruluş yasasının verdiği yetkiye dayanılarak iki misline çıkarılmıştır. Halen sermayesi 2 milyar 500 milyon liradır. Bu sermayenin tümü devlete aittir.

Tüzel kişiliğe sahip ve özel hukuk hükümlerine bağlı olan TKİ, yasalar uyarınca, Teşekkül Genel Müdürü ve yardımcılarıyla, Maliye ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın temsilcileri ve işçi temsilcilerinden oluşan bir «Yönetim Kurulu» tarafından yönetilir.

TKİ, taşkömürü, linyit, turp gibi kömür maddelerini aramak ve işletmek, bunlarla ilgili yan ürünleri üretmek, ürettiği bu ürünlerin satış ve dağıtımını yapmakla görevlidir. TKİ, bu görevlerini, 440 sayılı yasada yazılı olduğu biçimde tüzel kişiliği olan sınırlı sorumlu müesseesler kurarak veya doğrudan doğruya kendine bağlı işletmeler veya tesisler eliyle yahut sermayesine katıldığı kuruluşlar (iştirakler) aracılığıyla yerine getirir.

TKİ'ye bağlı müeseseler şunlardır:

1. Ereğli Kömürleri İşletmesi Müessesesi,

2. Garp Linyitleri İşletmesi Müessesesi,

3. Kömür Satış ve Tevzi Müessesesi,

4. Doğu Linyitleri İşletmesi Müesessesi,

5. Orta Anadolu Linyitleri İşletmesi Müessesesi,

6. Afşin - Elbistan Linyitleri İşletmesi Müessesesi,

7. Alpagut - Dodurga Linyitleri İşletmesi Müessesesi,

8. Ege Linyitleri İşletmesi Müessesesi,

TKİ'nin ayrıca Kömür İşletmeleri A.Ş.'nde % 27, Sanayi Nakliyet A.Ş.'nde % 2.40 iştiraki bulunmaktadır.

Kurumun 1977 yılında programlanan yatırım tutarı 2 milyar 800 milyon lira, gerçekleşme ise 2 milyar 4 milyon lira ve % 71,6 oranında olmuştur. Kurumun yatırım harcamalarını sürdüreceği en önemli projeler, Zonguldak Taşkömürü Havzası, Tunçbilek, Sivas - Kangal, Bursa - Orhaneli, Çanakkale - Çan, Afşin - Elbistan ve Yatağan linyit havzaları projeleridir.

1977 yılında 5 milyar 943 milyon lira olarak programlanan **üretim 8 milyar 29** milyon lira olarak **% 135** oranında gerçekleşmiştir. **1978 yılında 7 milyar 127** milyon lira değerinde **4 milyon 800 bin** ton satılabilir taşkömürü, **2 milyar 349** milyon lira değerinde **10 milyon 697 bin** ton linyit kömürü ve **34** milyon lira değerinde **34 bin** ton briket üretimi programlaştırılmıştır.

Kurum topluluğunda 1977 yılında 4404 adet memur ve teknik personel çalışmış, bunlara 382 milyon lira ödeme yapılmıştır. Aynı yıl 56.976 işçi çalıştırılmıştır. Bunlara yapılan ödeme tutarı 7 milyar 165 milyon liradır. 1978 yılında 4536 memur, 1541 teknik personel ve 58.717 işçi çalıştırılması programlanmıştır. Bunlara yapılacak ödeme tutarı 10 milyar 426 milyon liradır.

Kömür Madeni Hukukumuz: Osmanlılar döneminde ülkemizde uygulanan şer'i (dinsel) hukuk, madenleri bulundukları arzın mütemmim cüzü (tamamlayıcı parçası) saymaktaydı. Arazinin sahibi, bulunan madenin de sahibi sayılırdı. 1274 (1858) tarihli Arazi Kanunu, Maden huhukumuzu düzenlerken, şer'i hukukun bu temel ilkesini bazı ayrıklarıyla korumuştur. (Bakınız: Etibank ve Madenciliğimiz Maddesi).

Arazi Kanunu'nun yürürlüğe girdiği tarihten 9 yıl önce Ereğli havzasında taşkömürü çıkarılmaya başlanmıştı. II. Abdülmecit, 1848 tarihli bir fermanla taşkömürünü padişahın mülkünden saydığından, taşkömürü iltizam usulüyle çalıştırılıyordu. Yıllık mukataa bedeli 30.000 kuruş (1979 rayiciyle 150 bin lira) idi. Taşkömürü alım satımı da serbest değildi. Çıkarılan kömürleri Bahriye Nezaretine satmak zorunluluğu vardı. Böylece taşkömürü hukuku, genel maden hukukunun dışında kalmıştı.

Ancak bu yöntemle ne Bahriye Nezaretinin gereksinmesi karşılanıyor, ne de havzanın gelişmesi sağlanıyordu. Onun için taşkömürünü satınalma durumunda olan Bahriye Nezaretinin, havzanın yönetim ve denetim işlerini de üzerine alması kararlaştırıldı (1864). «Ereğli Livası Kaymakamı ve Maden-i Hümayun Nazırı» olan Dilâver Paşa, havzanın yönetim ve denetimini disiplin altına almak için bir tüzük hazırlattı. «Ereğli Kömür Madeni Hümayun İdaresi hakında Nizamname», padişah onayından geçmediği için «Teamülname», «Dilâver Paşa Nizamnamesi» diye adlandırılan bu tüzük, 7 fasıla bölünmüş 100 maddeden oluşmaktadır:

1. Fasıl: Numune taharri ve ruhsat tezkeresi nizamı

2. Fasıl: Ocaklardan harmanlara veya iskelelere olan turuk nizamı

3. Fasıl: İnşaat-ı ebniye nizamı

4. Fasıl: Ocaklara icabeden sütun ve sütunkesanın nizamı

5. Fasıl: Tertip ve istihdam nizamı

6. Fasıl: Vezaif-i yazıcı ve kantarcı ve kabule şayan kömürün cesameti

7. Fasıl: Ocaklar ile hukuk ve vezaif-i madenciyan nizamı

Bu fasıl başlıklarından da anlaşılacağı üzere nizamname, kömür numunesi araştırmaktan ruhsat tezkeresine, maden ocaklarından iskelelere ve harman yerlerine giden yollara, bina yapım düzenine, ocaklar için gerekli maden direklerine ve bunların taşıyıcılarına, işçi sağlanmasına ve çalıştırılmasına, yazıcı ve kantarcıların görevlerine, kömür cinslerine, ocaklara, madencilerin hak ve görevlerine ilişkin çeşitli hükümleri kapsamaktadır.

Bu tüzük ile kabul edilen temel rejime göre, taşkömürü «maden-i hümayun» yani kamu mülküdür. Hiç bir biçimde özel mülkiyete konu olamaz. Madencilere sadece «imal hakkı» yani maden çıkarma hakkı verilir. Madencinin yaptığı masraflar ödenmek koşuluyla bu hak istenildiği zaman geri alınabilir. Gerçi «imal hakkı» veraset yoluyla erkek ve kız çocuklara intikal eder. Fakat çocuk yoksa, veya ocaklar üç aydan fazla süre terkedilip çalıştırılmazsa, bu hak Devlete geri döner.

Görüldüğü gibi Dilâver Paşa nizamnamesiyle getirilen maden hukuku rejimi ile 1961 Anayasa'sının 130 uncu maddesiyle madenler için saptanan rejim arasında büyük bir koşutluk bulunmaktadır.

Kömür madeninin, genel maden hukukundan farklı hükümlere bağlı olması 1954 yılına kadar sürmüştür. Bu yıl kapitalist emperyalizminin istekleri doğrultusunda çıkarılmış bulunan 6309 sayılı Maden Kanunu'nun 1 inci maddesi turptan antrasite kadar bütün kömür madenlerini bu kanunun kapsamı içine almış, böylece kömür madeni ile diğer madenlerin bağlı olduğu rejim arasında bir fark kalmamıştır.

1940 yılında, bir yandan Ereğli kömür havzasında yapılan «füzyon» ile, diğer yandan merkezi Tavşanlı'da olan Garp Linyitleri İşletmesi Müessesesi'nin kurulmasıyla ülkemizdeki taşkömürü ve linyit madenlerinin hemen hemen tümünün Devlet eliyle işletilmesi sağlanmıştı. Ancak 1950 yılından sonra

değişen koşullar, linyit kömürüne karşı istemin artması, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünce Sivas, Çorum, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Muğla illerinde zengin linyit yataklarının bulunması, 6309 sayılı Maden Kanunu ile getirilen hukuki rejim özel ve özel hukuk tüzel kişilerinin iştihasını kabartmış, linyit kömürlerinde tam bir sömürü ve savurganlık dönemi açılmıştır.

Ülkemizde günden güne artan enerji sıkıntısı, linyit kömürlerinden de elektrik enerjisi üretimi için yararlanılması düşüncesini ön plana çıkarmıştır. Ancak büyük linyit yatakları özel sektörün elinde bulunduğundan ve bizdeki özel sektör işletmeciliği, bir elektrik santralının gerektirdiği düzeyde kömür üretimini sağlama olanağından yoksun olduğundan, linyit kömürlerinin yeniden Devlet eliyle işletilmesinin kaçınılmaz olduğu ortaya çıkmıştır. 1971 yılından başlayarak linyitlerin devlet eliyle işletilmesi yolunda sürdürülen yoğun çabalar, çıkarcı çevrelerin karşı direnişi sonunda uzun yıllar sürüncemede kalmış, sonunda 4.10.1978 gün ve 2172 sayılı «Devletçe işletilecek madenler hakkında kanun» kabul edilmiş, bu yasanın 1 inci maddesinin verdiği yetkiye dayanarak çıkarılan çeşitli Bakanlar Kurulu kararıyla özel sektör elindeki Kangal, Çorum, Soma, Orhaneli, Çan, Yatağan gibi büyük linyit yatakları Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu tarafından işletilmek üzere geri alınmıştır.

Kömür hukukumuzun işçilerle ilgili olarak getirdiği özel düzenlemeler, aşağıda «Kömür İşçiliği» bölümünde açıklanmıştır.

Kömür Madeni İşçiliği: Özellikle teknolojinin bu kadar gelişmediği dönemlerde yeraltı maden işçisi olup da doğal ecelle ölmek az rastlanılır bir şeydi. Grizu patlaması, yangınlar, su baskını, çökme gibi her an oluşabilen tehlikeler, yeraltının havasız, karalık, sıcak ortamı, kömür tozlarının ciğerlerde birikmesinden oluşan hastalıklar, işçinin canını genç yaşta alır götürürdü. Kömür çıkarmak için işçinin yeryüzünün yüzlerce metre altında doğa ile verdiği savaş, bir çok sanatçıyı da etkilemiş, kömür işçiliği ile ilgili *«Jerminal», «Vadim o kadar yeşildi ki!..»* gibi dünyaca ünlü pek çok sanat yapıtları meydana getirilmiştir.

Kömür madenciliği emek-yoğun bir işkoludur. Özellikle yeraltı işletmeciliğinde işçi üretimin her şeyidir. Ancak bir yandan yeraltının tehlikelerle dolu oluşu, diğer yandan yeraltında çalışabilmenin belli bir bilgi ve beceri, ayrıca çok sağlıklı bir vücut yapısı istemesi, dünyada maden işçisini az bulunur bir işgücü durumuna getirmiştir. İşte bu az bulunurluk, her ülkeyi maden işçisi sağlama konusunda zorbalığa ve vahşete kadar uzanan çeşitli yöntemler kullanmaya itmiştir.

1848 yılında Zonguldak'ta kömür üretimini üzerine alan mültezimler, o tarihte Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan Karadağ ve Hırvatistan «(Yugoslavya)»dan işçi getirerek çalışmaya başlamışlardır.

Ancak bu yolla ucuz ve bol işgücü sağlamak olanak dışıydı. Onun için Dilâver Paşa nizamnamesinin 5 inci faslına işçi sağlanması ile ilgili hükümler konmuştur. Bu nizamnameye göre, Zonguldak yöresindeki kasaba ve köylerde oturan halk, ücretli olmak kaydıyla maden ocaklarında çalışmak zorundadırlar. Münavebe (değişim) süresi 15 gündür. Yani ücretli iş yükümlülüğüne bağlı olanlar, 15 gün ocaklarda çalışacaklar, 15 gün de kasaba ve köylerinde oturacaklardır. İşte Zonguldak havzasında zengin kömür yatakları olmamasına karşın, nakliye kolaylığı gibi olanaklar yanında bu işgücü sağlama konusunda alınan önlemler de havzayı emperyalistlerin gözünde çekici kılmıştır.

19 uncu yüzyılın sonundan başlayarak 1937 yılına değin havzanın yazgısına egemen olan Fransız Ereğli Şirketi, başlıca politikasını emeğin sümürüsü üzerine kurmuştu. 1900 başlarında havzadaki işçi ücretleri

kazmacılar için günlük 10 - 20 kuruş
diğerleri » » 6 - 7 »

idi. (1 kuruş, 1979 rayicine göre 5 lira değerindedir. 1979 yılında asgari ücret günde 180 liradır.)

Zonguldak maden ocaklarında çalışan işçilerin acıklı durumu o kadar göze batar duruma gelmiştir ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, bir yandan cephelerde emperyalistlere karşı ölüm kalım savaşı verirken, diğer yandan bu zavallı insanların dertlerine bir nebze olsun eğilmekten kendini alamamıştır. 28 Nisan 1337 (1921) tarih ve 114 sayılı «Zonguldak ve Ereğli Havzai Fahmiyesinde (kömür havzasında) Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafi-i Umumiyesine Olarak Furuhtuna, (işçi genel yararına satışına) dair Kanun»un hemen arkasından, ordumuz Sakarya savaşı yaptığı sırada 10 eylül 1921 tarihinde 151 nolu «Ereğli Havza-i Fahmiyesinde mevcut maden ocaklarında çalışan amelenin hukuk-u mütekabilelerinin temini hakkında Kanun» B.M. Meclisince kabul edilerek yürürlüğe konmuştur. 15 maddeden oluşan bu yasa, kömür ocaklarında çalıştırılacak işçilerin yaş sınırına, çalışma saatlerine, ücretlere, maden kazalarına, işçilerin sağlık durumlarına, işçi koğuşlarına ve hastanelerine ilişkin hükümler getirmiş, bu arada ulusal devletin ilk sosyal güvence kurumu olan Amele Birliği'nin kurulmasını öngörmüştür.

Üç çeyrek yüzyıllık bir uygulama Zonguldak havzasında az çok deneyim kazanmış, madenciliği kendine meslek edinmiş bir işgücünün oluşumuna yol açmıştı. Bu arada, asgari sosyal gereksinimini sağlamak, vergi borcunu ödemek gibi nedenlerle başka illerden gönüllü işçi de gelmeğe başlamıştı. (Özellikle o tarihlerde hemen hemen hiç geliri bulunmayan Karadeniz bölgesinden.) Ancak, 1936 yılında tarım ürününün çok iyi olması işçi kaynağını azaltmış, Birinci Dünya Savaşından önceki yıllarda, havza için işçi sağlamak ve bunları bir süre işte tutabilmek baş sorun olmuştu. Bu nedenle olağanüstü durumlar için çıkarılmış bulunan 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu, 9 uncu maddesiyle «iş mükellefiyeti» getirmişti. İşte yasanın bu maddesine dayanılarak çıkarılan 26 şubat 1940 tarihli ve 2/12899 sayılı kararnamenin 1'inci maddesiyle de Ereğli Kömür Havzasında ücretli iş mükellefiyeti (yükümlülüğü) kondu. Yükümlülük «Zonguldak vilâyeti ahalisinden kömür işlerinde az çok çalışmayı âdet edinmiş ailelere mensup çalışma yaşına gelmiş bulunan veya hiç işi olmayanlara» uygulanacaktı. Ayrıca diğer vilâyetler halkından maden işlerinde mesai ve bilgilerinden istifade edilebilecek ihtisas erbabı, sanatkâr ve işçi bulumum vatandaşlar»da bu kararnamenin kapsamı içine alınarak iş yükümlülüğü altına sokulmuştu. Yükümlü işçilere «İktisat Vekâletinde emsaline göre tesbit edilen normal ücretler verileceği ve nâbetlese çalışan amele gruplarından istirahat halinde bulunanlara yevmiye verilmeyeceği» gene kararname hükümleri arasında yer alıyordu.

Ancak havzaya getirilen işçilerin çalışma ve barındırılma koşulları anlatılamayacak kadar kötü idi. Bu durum, iş yükümlülüğüne rağmen bu yükümlülüğe uymayanların ve işyerinden kaçanların sayısının günden güne artmasına neden oldu. Bunun üzerine bir tür askeri yükümlülük getiren, ağır yaptırımlarla donatılmış, 25 mayıs 1942 tarihli ek bir «mükellefiyet» kararnamesi daha çıkarıldı. Olağanüstü dönemlerde, böyle olağanüstü önlemlerin varlığı savunulabilir. Ancak yabancı şirketlerden yadigâr kalan ve işçiyi hayvandan da aşağı gören bir zihniyetin yaptığı uygulama, savaşta düşmana bile yapılmayacak boyutlara ulaşmış, «mükellefiyet dönemi» Zonguldak halkının bir karabasanı olarak bugüne dek belleklerde yaşayıp gelmiştir.

Savaştan sonra işçilerin sosyal ve ekonomik durumlarında belli bir iyileştirilmeye gidilmişse de, bu konuda büyük dönüşüm 1964 yılında yürürlüğe giren «Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt» hakkını tanıyan ya-

sanın çıkmasıyla oldu. Elli bin dolayındaki üyesiyle, Zonguldak Maden İşçileri Sendikası, Türkiye'nin en güçlü sendikaları arasına geçti.

Zonguldak kömür havzasında çalışan ortalama 50 bin dolayında işçinin 40 bini münavebeli (diğişmeli) işçidir. Bu işçiler, 1-1,5 aylık sürelerle ocaklarda çalıştıktan sonra kasaba ve köylerine gönderilirler, bu süre zarfında kasaba ve köylerinde bulunan işçiler bu kez ocağa giderler. İnsanı yarı köylü, yarı işçi durumunda tutan bu sistem, artık dünyanın hiç bir [illegible] ülkesinde uygulanmamaktadır. Çünkü bir kömür madeni işletmesinin sorunları sürekli çalışma olanakları sağlanmış, bilgili, deneyimli, yerleşmiş işgücü ile çözümlenebilmektedir. Ancak bizde kömür işçisinin tam bir sanayi işçisi bilincine varmasından korkan egemen sınıflar, çok büyük sakıncaları olan bu değişmeli işçi sistemini sürdürmede kararlı gözükmektedir.

Garp Linyitleri İşletmesi Müessesesine bağlı işletmelerde 6 bin dolaylarında işçi çalışması, bu işletmelerde olanaklar ölçüsünde açık işletme yöntemlerinin uygulaması, bu bölgede işçi sorununun büyük boyutlara ulaşmasını engellemiştir.

Zonguldak kömür havzasında yıllık ortalama 10 bin dolayında işkazası olmakta, bunun yüz dolayında olanı ölümle sonuçlanmaktadır. Yaşamlarını ortaya koyarak sanayiin en önemli maddesi olan kömürü çıkarmak için çalışan işçilerin gerek iş güvenliği, gerekse sosyal ve ekonomik sorunları ile daha fazla ilgilenmek gerekmektedir.

Kâmil Erdeha

Köprü gözü Köprünün iki ayağı arasındaki boşluk.

KÖPRÜLÜ, Fuat (İstanbul 1890 / İstanbul 1966). Edebiyat tarihçisi. Orta öğrenimini Mercan İdadisi'nde tamamladı. Hukuk Fakültesi'ndeki yüksek öğrenimini yarıda bıraktı. Bir süre İstanbul'da lise öğretmenliğinden sonra Darülfunun Edebiyat Fakültesi'ne Türk Edebiyatı Müderrisliğine atandı (1913). Mülkiye ve Sanayi-i Nefise (Güzel Sanatlar) mekteplerinde ilahiyat Fakültesi'nde tarih öğretmenliği yaptı. Kars'tan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi (1934). Bu görevinin yanısıra İstanbul Edebiyat Fakültesin'de ve Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki profesörlüklerine devam etti. Ayrıca Siyasal Bilgiler Okulu'nda Türk Müesseleri Tarihi dersi verdi. Emekliye ayrıldıktan (1943) bir süre sonra DP. kurucuları arasına katılarak İstanbul'dan milletvekili seçildi (1946). Dışişleri Bakanlığı yaptı. 1957 seçimlerinden sonra DP. den istifa etti.

İlkin katıldığı Fecr-i Âti edebiyat topluluğunun beğeni ölçülerine bağlı kalarak yeni dil hareketinin karşısına çıkan Kâprülü, sonra Ziya Gökalp'in yönettiği *«Yeni Mecmua»*da hece ölçüsüyle sade dille manzumeler yazdı, ulusçuluk akımının amaçladığı doğrultuda çalışmalara başladı. Süleyman Saib'le birlikte *«Türk Dilinin Sarf ve Nahvi»*, *«Türk Lisanı ve Taksimatı»* gibi eserler yazdı. *«Türkiyat Mecmuası»* ve Türkiye Enstitüsü'nü kurarak, ulusal kültürümüzün çağdaş bilimsel yöntemlerle gün ışığına çıkarılmasına yol açan girişimlerde bulundu. Çalışmalarıyle edebiyat tarihi alanına bilimsel bir kimlik kazandırdı.

Yapıtları: Hayat-ı Fikriye, (makaleler

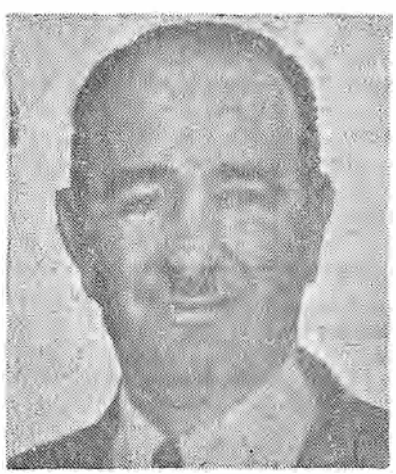

Fuat Köprülü

1909), *Mektep Şiirleri* (antoloji, 1918), *Tevfik Fikret ve Ahlâkı* (inceleme, 1918), *Nasreddin Hoca* (manzum öyküler 1919), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (1919, 1966), *Türk Edebiyatı Tarihi* (1920 1921), *Millî Tarih* (1921), *Türkiye Tarihi I.* (1923), *Bugünkü Edebiyat* (1926). *Millî Edebiyat Cereyanının ilk Mübeşşirleri ve Divan'ı Türkî-i Basit* (1928), *Erzurumlu Emrah* (1929), *Onyedinci Asır Saz Şairlerinden Gevherî* (1929), *Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi* (1930), *Türk Saz Şairleri Antolojisi* (1930 1939, 1940), *Eski Şairlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi* (1931), *Sâmân Oğulları* (1933), *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar* (1934), *Eski Şairlerimiz* (1934), *Fuzuli* (1934), *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi I* (1935), *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında* (1937), *Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri* (1937 - 1938), *Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti* (1938), *Gevherî* (1939), *Türk Şairleri, İndeksler ve Sözlükler* (1939), *Âşık Dertli* (1940), *Âşık Ömer* (1940), *Karacaoğlan* (1940), *Türk Saz Şairleri I-IV; İslâm Medeniyeti Tarihi* (çeviri, 1940), *Altın Ordu'ya Ait Yeni Araştırmalar* (1941), *Ortazaman Türk İslâm Feodalizmi* (1941), *Ali Şîr Nevaî* (1941), *Yeni Farisîde Türk unsurları* (1942), XIII. *Asırda Maraga Rasathanesi Hakkında Bazı Notlar* (1942), *Uran Kabinesi* (1943), *Osmanlı İmparatorluğu Etnik Menşei Meseleleri* (1943), *Türk Kabilesi Hakkında Yeni Notlar* (1944), *Demokrasi Yolunda* (1964), *Edebiyat Araştırmaları* (1966).

(Ş.K.)

Köprü Mahmuzu Köprü ayaklarına suyun basıncını azaltmak için akış yönünde yapılan gemi burnu gibi sivri çıkıntılı yapı bölümleri.

Köpürge Halk ağzında tonoza verilen ad.

Kör kemer İçi, taş tuğla vb. gereçle doldurulmuş süsleme kemeri ya da yalancı kemer.

KÖRMÜKÇÜ, Hazım (İstanbul 1898 / İstanbul 1944). Aka Gündüz'ün Ahmet Fehim'den sonra en büyük halk sanatçısı olarak tanıttığı Hazım Körmükçü, güldürülerde, ciddi oyunlarda, müzikli tiyatroda ve sinemada büyük oyunçu kavramına uygun bir sanatçıdır. Kısa yaşamı içinde gösteri sanatları alanında büyük bir usta olarak bilinen Hazım Körmükçü'nün asıl adı Kâzım'dır. Büyük annesinin çok sevdiği Hazım adlı bir akrabasının ölümü üzerine kimlik belgesinde Kâzım olan sanatçı Hazım olmuştur. «Onparmağında on marifet» olan Hazım Körmükçü 1898 yılında Beyoğlu'nun Ayaspaşa semtinde Ebe Sokağı'ndaki bir evde doğdu. Babası Cazım bey «Mabeyni Hümayun Muzikası»nda flüt ve solfej öğretmeniydi. Büyükbabası Çakır Hakkı bey de Kolağası rütbesiyle Sultan Abdülaziz'e «Ekmekçibaşılık» yapıyordu. Ancak «Müzakai Hümayun» içinde kurulan tiyatro kolunun başındaydı. Büyükbabadan oyunculuk, babadan müzik yeteneğini alan Hazım ufak yaşlarda Karagöz oynatmaya başladı. Nazif bey, Mevlevi Kadri Dede gibi Karagözcüleri gören Hazım, bu işe merak sarmıştır. Daha sonra deve derisinden tasvir kesip boyayan Hazım, arsalarda mahalle halkına Karagöz oynatırdı.

Hazım Körmükçü'nün tiyatroya girişi 1917 yılındadır. Sanatçı, Beyoğlu «Ekler Sineması»nda gösteriler düzenleyen «Benliyan Operet»ine girmeye karar vermiş ve topluluğa figuran olarak alınmıştır. Sahne-

ye ilk çıktığı yapıt *Claret'in Yirmisekiz Günlük Askerliği* adını taşıyordu. Bu toplulukta beş altı ay kalan sanatçı kendi yeteneğini gösterme olanağını elde edemedi. Onun bir başka topluluktaki ilk oyunu, 26 Şubat 1918'de ilk gösterisi düzenlenen *Kayseri Gülleri* oldu. Sanatçının kendini tanıtması ertesi yıl oynanan *Uçurum*'la gerçekleşti. Bundan sonra da sanatçının çok hızlı bir gelişim göstererek Darülbedayi baş oyuncularının arasında yer aldığı izlenir. Sesinin güzel oluşundan ötürü, operetlerde ve müzikli oyunlarda vazgeçilemiyecek bir sanatçı durumuna gelmiştir. Özellikle, Vasfi Riza Zobu ile birlikte Musahipzade Celâl'in oyunları ile parlayan ve genç yaşta gelen ölümüne değin bu yazarın oyunlarında ustalığını gösteren Körmükçü'nün 1944'te son oynadığı oyun da *Mum Söndü*'dür.

Her çeşit rolü en etkin ve ayrıntılı bir biçimde getiren sanatçı, halk tarafından çok sevilen bir oyuncuydu. Darülbedayi sanatçıları içinde sinemada en çok rol alan sanatçı yine Hazım Körmükçü'dür; çünkü onun sinema afişlerindeki adı da o filmi geniş halk yığınlarına kabul etirmeye yeterliydi. Tiyatro yönetmenliğiyle ilgilenmeyen Hazım'ın yirmiyedi yıllık sanat yaşamı içinde çok sayıda komedya, operet, ciddi oyunda başrolü vardır. Onun oluşunlaşmasını getiren dönemi de, 1924/5'te Şehzadebaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu'ndaki çalışmasıdır. Hazım Körmükçü, 16 Ocak 1944 gecesi *Mum Söndü*'yü oynarken bir bunalım geçirdi. Ama oynamayı sürdürdü. Bundan sonra bir süre oyunu bırakmadı. Sonra birden sağlığı iyice bozuldu ve sahneyi bıraktı. 1 Nisan 1944 sabahı gazeteler büyük halk sanatçısı Hazım Körmükçü'nün öldüğünü yazıyordu.

Özdemir Nutku

Köroğlu (?- / ?-). XVI. yüzyıl saz şairlerinden. Yaşamı üzerine kesin bilgi yoktur. Bir şiirinden Padişah Murat III. döneminde (1574 - 1595) yaşadığı öğrenilmektedir. Şiirlerinde Osmanlı - İran savaşının (1577 1590) işlenerek, bu savaşta Ordu komutanı olan Özdemiroğlu Osman Paşanın Tebriz'de öldürülmesinin söz konusu edilmesi, İran seferine asker olarak katıldığı yolundaki görüşleri doğrulamaktadır. Yalın bir dille, genellikle konusu içinde dağılmayan gerçekçi bir şiir kurmayı başaran Köroğlu'nun, halk destanlarının en ünlülerinden birinin kahramanı olan Köroğlu ile ilgisi yoktur.

KÖRÜKÇÜ, Muhtar (Gaziantep - 1915). Yazar. Orta öğrenimini İstanbul Feyziâti Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. (1936) Orta Doğu Amme Enstitüsü'nü de bitirdi (1953). Bir süre Türk Hava Kurumu Hukuk İşleri Bürosunda çalıştıktan sonra iç işlerine geçti; Ergani Karlıova, Devrakani, Mut kaymakamlıklarında bulundu. Emniyet Umum Müdürlüğü Matbuat ve Film Şubesi Müdürlüğü, P.T.T. Genel Müdürlüğü'nde hukuk müşavirliği yaptı. TRT'de çalıştı.

«Yücel» ve *«Varlık»* dergilerindeki köy notları, kitap tanıtma yazılarıyle tanınan yazar daha sonra öyküye geçtl. Kitap tanıtma yazıları da yayımladı.

Yapıtları: Köyden Haber (1950), *Anadolu Hikâyeleri* (1954), *Doğudan Hikâyeler* (1968).

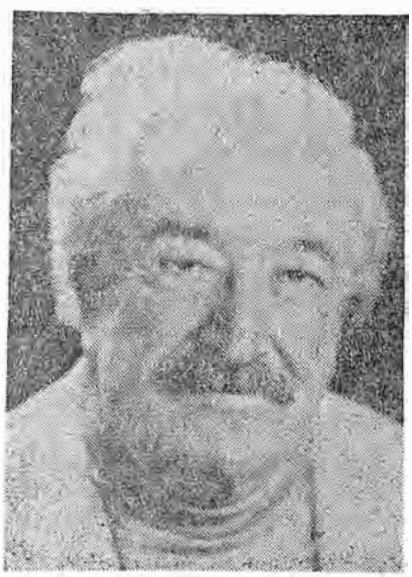

Edip Hakkı Köseoğlu

KÖSEOĞLU, Edip Hakkı (1904) Ressam. Güzel Sanatlar Akademisi'nde Çallı'nın Atölyesinde öğrenim gördükten sonra 1927'de Avrupa sınavını kazanan sanatçı Fransa'da **uzmanlık** eğitimi yapmıştır. Yurda dönüşünden sonra Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretim üyeliğine getirilen sanatçı Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği'ne katılmış, çalışmalarını bu grupla birlikte sergilemiştir. Köseoğlu 1940'da Cumhuriyet Halk Partisi tarafından ressamların Anadolu'da çalıştırılmaları programı çerçevesinde Seyhan'a gönderilerek, bu çalışmadan bir dizi Seyhan ve Toros manzarası ile dönmüştür. Edip Hakkı Köseoğlu'nun resimleri kendi kuşağının atılımcı karakteriyle bağdaşmamış, doğalcı bir çerçevede kalmıştır Sanatçı hakkında Sezer Tansuğ'un görüşleri şöyledir: «Devlet Güzel Sanatlar Akademisi hocalığından emekli olan Edip Hakkı, kişisel sergileri 1975 yılı ve sonrasında açılmaya başladıktan sonra üslup etkinliği çok daha iyi farkedilebilen usta bir kişiliktir. Kentin gündelik yaşam kesitleri, kent insanları arasındaki çeşitli ilişkileri belirleyen temalar Edip Hakkı'da çok yer bulur ve sanatçı, kırsal kesimlere yönelen temalarından daha ileri düzeyde, kent yaşamının bir gözlemcisi olarak karşımıza çıkar. Edip Hakkı alt ve orta tabaka gelir düzeyinden kişilerin ilişkilerini resimlerinde serbest bir üslupçu olarak kompoze etmiştir.»

(O.T.)

KÖSEOĞLU, Münir (Sakarya 1923). Millî Birlik Komitesi üyelerinden, 14'ler grubundan, Emekli Deniz Yüzbaşı. Harbokulunu bitirdi (1943). 27 Mayıs hareketine katılarak MBK üyesi oldu. MBK içinde beliren bölünmede Türkeş grubuna katıldı. 14'lerin Komiteden çıkarılmalarından sonra emekliye sevk edilerek Stockholm büyükelçiliği müşavirliğine atanarak yurt dışına gönderildi. Müşavirlik görevi sona erdikten sonra Türkiye'ye döndü ve bir süre sonra Türkeş'i izleyerek CKMP'ye katıldı (23.6.1965). 1965 Milletvekili genel seçimlerinde Sakarya'dan CKMP adayı oldu, seçimi kazanamadı. CKMP içinde Türkeş'e karşı çıkanların partiden istifaları sırasında CKMP'den istifa etti (19.10.1968). Daha sonra tekrar Türkeş'in saflarına katılarak MHP'ye girdi. 1977 Milletvekili genel seçimlerinde MHP'den İstanbul adayı olarak ikinci sırada yer aldı ve seçimi kazanamadı. Hâlen MHP sözcüsü olarak genel merkezde çalışıyor.

Köşk çoğunlukla bahçe içinde, daha çok yazın kullanılmak üzere yapılmış ev.

Köşk oda Doğu Karadeniz'de doğuya bakan, yazın serin olan ocaksız oda.

Köy Enstitüleri köyleri ilköğretime kavuşturmak ve köye yarayan meslek uzmanlarını yetiştirmek amacıyla köy kökenli çocuklara **işe dayalı öğretim** ilkesine göre eğitim veren kurumlardı. 1940'ta kurulmuş, 1947'de kuruluş amacından saptırılmış ve 1954'te tamamen kaldırılmıştı.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra okuma yazma oranındaki düşüklüğün giderilememesi ve nüfusun % 80'inden fazlasını oluşturan köylülerin büyük çoğunluğunun okuldan ve okuma olanağından yoksun bulunmaları, çözüm bekleyen bir sorundu. 1935 yıllarında ekonomik ve toplumsal sorunların da bütün önemiyle çözüm beklediği Türkiye'de köylünün çok büyük bölümü topraksızdı ve toprak dağılımı alabildiğine dengesiz ve adaletsizdi. Tarımsal üretim çok düşüktü. 1938 yılında 500 dönümden küçük işletmelerde tarım yapan aile sayısı 2.492.000 iken, 500 dönümden büyük işlet-

melerde tarım yapan aile sayısının yalnız 6.182 olması ve hükümetin hazine arazisinden toprak dağıtmasına ve olabildiği kadar tarım kredisi vermeye çalışmasına karşın bu toprakların ve kredilerin eninde sonunda büyük toprak sahiplerine gitmesi, yöneticileri düşündürüyordu. Yönetimdeki küçük burjuva aydın bürokrat kadrolar, yurdu çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmaktan alakoyan bu durumun köklü dönüşümlerle düzeltilmesini istiyorlar, Başbakan İsmet İnönü, 1937'de, «Batakçı toprak ağasının kökünü kazıyacağım!» diyor, 1924 Anayasası'nın kamulaştırmaya ilişkin maddesi, toprak ağalarının aleyhine değiştiriliyordu. Ne var ki, iktidara burjuvaziyle birlikte ortak olan büyük toprak sahiplerinin gücünü kırmak olanaksızdı. 1923 İzmir İktisat Kongresi'nden beri liberal kapitalist sistemin benimsenmesine ve devlet desteğiyle özel girişimi geliştirmeye çalışan bir ekonomik politika uygulanmasına karşın, burjuvazi beklendiği kadar güçlenememişti. Burjuvazinin devrimciliğini ve serbest rekabet çağını geride bıraktığı, tekelcileştiği emperyalizm çağında, Türkiye'de burjuva demokratik devriminin gerçekleşme olanağı yoktu ve Türk burjuvazisi büyük toprak sahipleriyle uzlaşır bir nitelikteydi. Çağdaşlaşmayı Batılılaşma anlamında anlayan ve gelişmiş kapitalist ülkeleri örnek alan Türk küçük burjuvazisi, Türkiye'nin gerilikten kurtulmasını büyük çoğunluğu köylü olan Türk halkının hızlı bir eğitimden geçmesi koşuluna bağlıyordu. Bu arada, tarımsal üretimde gerilikten kurtulma ve Türk köyünün kalkınması çağdaşlaşmanın zorunlu bir gereği sayılıyordu. Öylevse, tarımda üretimi çoğaltacak adaletli bir toprak dağıtımı ve köylüyü gerekli bilgilerle donatacak bir eğitim hızla gerçekleştirilmeliydi. Bu bakımdan, sonuçları bir an önce alınacak bir ilköğretim seferberliğine girişilmesini Cumhurbaşkanı Atatürk ve devletin yöneticileri, zorunlu görüyorlardı. 1935 yılında, Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan, bu girişime geçilmesi için ilköğretim Genel Müdürlüğü'ne İsmail Hakkı Tonguç'u atadı. Aynı yıl köyün öğretmen gereksinimini bir an önce karşılamak için orduda çavuş ya da onbaşı olmuş okur yazar köylüleri altı aylık bir kurstan geçirerek köylülere eğitmen yetiştirilmesi kararlaştırıldı. Bunun için ilk olarak Eskişehir Çifteler bucağı merkezi olan Mahmudiye köyünde eğitmen kursu açıldı. Bu kursu bitirenler, köylerde görevlerine başladılar. Ertesi yıl, Mahmudiye ve Hamidiye'de iki kurs birden açıldı. Alınan sonuçlar üzerine 1937'de Köy Eğitmenleri Yasası çıkarıldı. Bu yasaya göre, «Nüfusları öğretmen gönderilmesine elverişli olmayan köylerin eğitim ve öğretim işlerini görmek, tarım işlerinin teknik bir biçimde yapılması için köylere rehberlik etmek üzere köy eğitmenleri görevlendirilecek ve bu köy eğitmenleri Milli Eğitim ve Tarım Bakanlıklarınca, tarım yapmava elverişli okul, ya da çiftliklerden açılacak kurslarda yetiştirileceklerdi.» Ancak eğitmen yetiştirmenin köylerde eğitim ve öğretimi sağlamak için temelli bir çözüm olmaması nedeniyle köy öğretmen okulları açılması gerekli görülerek 1937 yılında «Kızılçullu Köy Öğretmen Okulu» açıldı. Bundan sonra ÇİFTELER, GÖLKÖY ve KEPİRTEPE Köy Öğretmen Okulları kuruldu. Her birinde bir eğitmen kursu yürütülüyordu. 28.12.1938'de Saffet Arıkan bakanlıktan ayrılınca yerine Hasan Ali Yücel atandı.

Hem kısa zamanda çok öğretmen yetiştirmek, hem de bu öğretmenlere maaş vermek olanağı bulunmadığından, devletin yükünü arttırmamak için, öğretmene az ücret vermek ve buna karşılık ev, geçimine yetecek kadar toprak, tohum, tarım aleti, koşum ve gelir hayvanı sağlamak ve öğretmeni tıpkı köyden biri gibi üretici yapmak ve köyden çıkmış öğretmenlerle köylüyü okur yazar ve teknik tarıma yatkın duruma getirerek uyanışını hızlandırmak zorunluluğu, köy enstitülerini kurma düşüncesini oluşturmuştu. 17 Nisan 1940'ta, 3803 sayılı Köy Enstitüleri Yasası, Meclis'te kabul edildi. Gerek eğitmen kursu uygulamalarında, gerekse köy enstitülerinin kuruluş ve uygulanışlarının düşünülüp geliştirilmesinde katkısı olanların başında gelen İsmail Hakkı Tonguç, ülkenin kalkınmasının köylünün kalkınmasına bağlı olduğuna, köylünün kalkınmasınınsa tarımın gelişmesiyle gerçekleşeceğine inanıyordu. O, kalkınma için tarım tekniğinin yetkinleştirilmesini, üretimin artırılmasını yeterli saymıyor, asıl köyün «kendi öğeleri ile içinden canlandırılması ve bilinçlendirilmesi»ni gerekli görüyordu. Bunun anlamı, ekonomik gelişmeye koşut olarak köydeki sınıfsal ayrışmanın hızlanması, anti feodal güçlerin gelişmesi, köy insanının feodal sömürüye karşı bilinçlenmesi, burjuvazinin devrimci olduğu çağdaki özelliklerini gösteren «girişimci» insanların yetişmesiydi. Tonguç'a göre, Osmanlı İmparatorluğu döneminde «mütegallibe ile devlet adamı, devlet memuru ile olumsuz aydın ve hoca elele vererek en küçük olanakları bile kaçırmaksızın boyuna Türk köylülerinin kanlarını emiyorlardı. Devlet makinası emellerine hizmet ettikleri yabancı sermayeyi işletenlerle onların ellerinde bir kan emme aracı durumuna gelmişti.» Cumhuriyet döneminde ise, «İmparatorluk devrinde olduğu gibi ezen ve ezilen, sömüren ve sömürülen sınıflar bulunmayacaktı. Her işte halktan ve köylüden güç alınacaktı. Bu güçlere devletin bünyesinde yer verilecekti. İmparatorluğun yıkılmış olan hayat ve devlet düzeni yerine yeni bir düzen konacaktı. Cumhuriyet bu demekti. Bunların hepsini kısa bir zaman icinde başarabilmek toplumun bünyesinde yeni değerler bulup çıkarmaya bağlı idi.» Tonguç, Cumhuriyet'ten beklenenlerin gerçekleşmesini, yeni bir düzenin kurulması ve yeni bir insan tipinin yaratılmasıyla olanaklı görüyordu. Anadolu'yu ve Anadolu köylüsünü iyi tanımış bir aydın olan Tonguç, köyde yeni tip insanı yetiştirmenin iş içinde ve demokratik bir eğitimle olanaklı olduğunu düşünüyordu. Böylece kuruluşundan yozlaştırılmasına dek köy enstitüsü öğrencileri, yaşayarak ve iş yaparak öğrenme yöntemiyle yetiştirilmişlerdi.

Açıldığı yıllarda yeterli binası olmayan hatta çalışmalarına çadırlarda başlayan enstitüler, öğrencilerin ve öğretmenlerin imecesiyle birkaç yıl içinde 15 000 yatılı öğrenciye yetecek 700'e yakın yapıya kavuştu. Enstitü dolayları geniş sebze ve meyve bahçeleri, bağ, koruluk, spor ve oyun alanlarıyla donatıldı; yollar yapıldı; su ve elektrik getirildi. Okullarda hademe ve görevli sayısı çok azdı. Bütün işleri öğrenciler nöbetleşe yapıyorlardı. Öğrencinin okul yönetimine katıldığı demokratik bir düzen vardı. Her hafta sonu, öğrenciler, öğretmenler, görevliler toplanırlar, bir haftalık işlerin eleştirisini özgürce yaparlardı.

Öğrenim süresi 5 yıl olan köy enstitülerine, 5 yıllık köy okulunu bitiren kız ve erkek çocuklar alınırdı. Okularda günde sekiz saat, haftada 44 saat eğitim yapılırdı. 22 saat kültür derslerine, 11 saat tarım ders ve işlerine, 11 saat marangozluk, yapıcılık, demircilik gibi teknik ders ve islerine ayrılmıştı. Öğrenciler yılda 45 gün nöbetleşe tatil yaparlardı. Ülkenin belli özelliklerine göre beşer altışar illik kesimlere ayrılan enstitülerin, bu kesimlerin inceleme, araştırma, yönaltme merkezleri olarak köylerin yanıbaşında kurulmaları öngörülmüştü. Ayrıca, enstitü kesimlerinin elverisli yerlerinde beş ile on köyün ortasında bölge okulları açılması ve bunların ilkokul sonrası eğitim veren birer küçük enstitü olmaları, böylece, kendilerine bağlı köylerin merkezi olarak traktör ve başka çağdaş tarım araçları edinmeleri, kullanmaları ve köylerin kooperatiflesmesine, iyi cins tohum, fidan, damızlık hayvan sağlanmasına öncülük ve kaynaklık etmeleri düşünülmüştü. Bölge okullarına bağlı olarak köy okullarında tarım, marangozluk, demircilik, yapıcılık araçla-

rıyla, dokuma tezgâhlarıyla donatılmış işliği, dersliği, uygulama alanı evi ve öğretmene ayrılan «geçim toprağı» ile küçük bir bölge okulu niteliğinde olacaktı. Böylece, köy okulları bölge okullarına, bölge okulları da enstitülere bağlı oluyordu. Enstitüler de, Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde kurulan Yüksek Köy Enstitüsü'ne bağlanmıştı. Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'nün, enstitülere ve bölge okullarına öğretmen ve uzman yetiştirmesi ve köy eğitim ve öğretimiyle ilgili inceleme ve araştırmalar yapması amaçlanmıştı.

Enstitülerin ilk mezunlarını verdiği 1945 yılı, Çiftçiyi Topraklandırma Yasası da çıkarılmıştı. Köy enstitüleri uğraşlarında Millî Eğgitim Bakanı Hasan Ali Yücel'i ve Tonguç'u destekleyen Cumhurbaşkanı İnönü, Tonguç'tan enstitü sayısının 40'a, yetiştirilecek tarımcı sayısının 200 bine çıkarılmasını istemişti. 1956 yılına kadar çağdaş anlamda eğitimden geçmemiş hiçbir yurttaşın kalmayacağı 10 yıllık bir plan düzenlenmişti. Nitekim 1946'ya kadar olan gelişma umut vericiydi. Çok kısa sürede ilkokul sayısında da, öğretmen sayısında da, öğrenci sayısında da, eğitmen sayısında da büyük artışlar olmuştu. Hasan Ali Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığına atandığı 1938 sonunda 6700 ilkokul, 13.502 öğretmen, 546 eğitmen, 264.591 öğrenci varken bu sayılar, bakanlıktan ayrıldığı 1946 yılında 13.655 ilkokul, 19.658 öğretmen, 8751 eğitmen ve 1.359.264 öğrenciye yükselmisti. Daha ilk mezunlarını verdikten sonra görüldü ki, enstitüler köy çocukları için fırsat eşitliği sağlamış, eğitimin yüksek maliyetini büyük ölçüde düşürmüş; köy gerçeklerini bilen köyü seven ve köyden yetişmiş olan yeni bir aydın tipinin yetişmesine yol açmıştı. Köyden çıkan ve köyle ilişkisi kesilmeden eğitilip köye gönderilen, dolayısıyla köyü iyi tanıyan önderler yanında köyün kalkınması için yararlı beceriler kazanmış olan yersel önderler de yetişmesini sağlamıştı. Köy enstitülerinin ulusal kültürün yaratılmasında, halk biliminin ortaya çıkarılmasında büyük katkıları olmuş, çevre ve köy araştırmalarıyle köy hakkındaki bilgilerin genişlemesi sağlanmıştı. Enstitüler çevrenin ekonomik ve kültürel yaşamını etkileyen kalkınma merkezleri durumuna girmişler ve çevreye örneklik edecek ekonomik girişimlerde bulunmuşlardı.

Tonguç'un «iş içinde, iş aracıyla, iş için eğitim» biçiminde sloganlaştırdığı, «üretimin bulunmadığı yerde eğitim de yoktur.» bilimsel anlayışına uygun bir işleyiş ve ayrıntılarına kadar eşit yaşam koşulları içinde herkes görevine, yapı ve yeteneğine göre üretime katkıda bulunmakta ve gereksinmesi oranında tüketimden yararlanmaktaydı. Devlet bütçesinden verilen ödenekler ve döner sermayeyle işletilen işliklerden ve yapımdan elde edilen ranttan herkes yararlanmakta, her tür tarım ve deniz ürünleri üretiminden sağlanan artı - değer, bunu yaratanlara giysi, ek besin, sağlık ve ders araçları olarak dağıtılmaktaydı. Enstitülerde bürokrasi ve buna bağlı hiyerarşi yok edilmiş, arttırma eksiltme yasasına bağlı olmadıkları için her tür alım ve yapımda müteahhit yoluna gidilmemişti. (Hürrem Arman, *Köy Enstitüleri ve Getirdikleri*, yeni Toplum, sayı 5, nisan 1976). Böylece, görülüyordu ki, enstitüler, «genel düzene rağmen ve onunla her yönden çelişen özel yasalarla da belirlenmiş kuruluş ve amaca uygun ayrı bir üstyapıya göre, kendi içlerinde ayrıntılarına kadar çelişkisiz toplumcu bir düzen kurmuşlar ve geliştirecek işletmişlerdi.» (Hürrem Arman).

Toplumsal değişmeyi ve kalkınmayı sağlama bakımından getirdiği sonuçlar sınırlı olmakla beraber, köy enstitüleri hareketi yine de köyün toplumsal yapısının değişmesi, köylünün uyanması, sorunlarına sahip çıkması için yerel önderler yetiştirdikleri ve çevreye dönük okul kavramını uygulamaya koydukları için egemen güçleri tedirgin etmişlerdi. 1946 yılında çok partili düzene geçilirken bir yıl önce çıkarılmış olan Toprak Yasası'na muhalefet edenlerce kurulan Demokrat Parti'nin köy enstitülerini ahlâksızlık ve komünistlik yuvaları olarak göstermeye çalışan propagandası Cumhuriyet Halk Partisi içinde de etkili olmustu. Cumhurbaskanı İsmet İnönü, başından beri desteklediği bu hareketi ve Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'e yapılan hücumlar karsısında sessiz kaldı. 21 Temmuz 1946'da Türkiye'de ilk kez yapılan tek dereceli ve çok partili seçimlerden sonra kurulan Recep Peker başkanlığındaki CHP hükümetinde Milli Eğitim Bakanlığına Reşat Şemsettin Sirer getirildi. Yeni Milli Eğitim Bakanı, önce İsmail Hakkı Tonguç'u görevinden uzaklaştırdı, sonra da bütün enstitülerin yöneticilerini ve öğretim üyelerini başka görevlere verdi. Enstitülerde uygulanan öğretim yöntemini büyük ölçüde değiştirtti. Köy öğretmenlerine yeniden maaş bağlanarak üretici öğretmen ilkesinden vazgeçildi. Enstitülere şehir ve kasabalardan öğrenci alınmaya başlandı. Bu arada Yüksek Köyü Enstitüsü kapatıldı. Reşat Şemsettin Sirer'den sonra Milli Eğitim Bakanlığı'na getirilen Tahsin Banzuoğlu aynı yıkıcı tutumu sürdürdü.

İsmet İnönü, büyük toprak sahipleri, ağalar ve egemen güçlerin Cumhuriyet Halk Partisi içindeki temsilcileri olan siyaset adamları karşısında «Milli Şef»lik dönemindeki gücünü yitirmiş bulunuyordu. Bu yüzden, parti içindeki konumunu sürdürebilmek için, eskiden kararlılıkla savunduğu ilkelerden ödün verme gereğini duymuştu. Böylece, egemen güçlerin parti politikasındaki ağırlıklarını daha da artırmaları, köy enstitülerinin yozlaştırılmalarını da kapsayan uygulamalara neden olmuştu.

14 Mayıs 1950 seçimlerini büyük çoğunlukla kazanan Demokrat Parti, gerçek yapısına uygun bir tutumla köy enstitülerini ortadan kaldırdı. Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri eliyle, enstitüleri tüm ilkelerinden saptırarak öğretmen okullarına dönüştüren Demokrat Parti, böylelikle, bu eğitim kurumunu tamamen yok etmiş oluyordu. Tevfik İleri, enstitü çıkışlı öğretmenler üzerinde, **«köy enstitüleri ideolojik tahkikatı»** adı altında baskılar uyguladı. Buna karşın, hiçbir öğretmen suçlanamadı. 1954'te çıkarılan yasa ile köy enstitülerinin adı da yapısı gibi değiştirilmiş ve ilköğretime dayalı ilköğretmen okulları olmuştu.

1947'den, köy enstitülerinin ortadan kaldırıldığı 1954 yılına dek geçen yozlaştırılma döneminde, enstitülü öğretmen ve öğrencilere akla gelmedik baskılar yapıldı, iftiralar edildi. Ismarlama sınavlar yaptırılarak sınıfta bırakılan 2 000 öğrenci iki yıllık durumuna düşürülerek enstitülerden uzaklaştırıldı, babalarına karşı komünist davası açıldı. «Komünistlik» ve «Türklüğe hakaret» suçlamaları için tertipler yapıldı. Enstitü kitaplıklarından birçok kitap çıkarıldı. Milli Eğitim Bakanlığı klasiklerinden bazı kitaplar zararlı sayılarak yakıldı. Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmenler toptan askere alındı ve bir kısmı yedeksubay okulundan çavuş çıkarıldı. Enstitülerden yetişen öğretmenlerin, genellikle, köyler dışında görevlendirilmelerine özen gösterildi.

Kısa sürmesine ve amaçlanan toplumsal sonuçlara ulaşamamasına karşın, köy enstitüleri uygulaması, yurtta ve yurt dışında, deneyimlerinden her zaman yararlanılacak kurumlar olarak eğitim tarihindeki yerini almıştır.

Ali Turgan

KÖY ENSTİTÜLERİ ÜZERİNE

İsmail Hakkı Tonguç tarafından düşünülen ve bir 1940 yasasında yer alan Köy Estitüsü yalnız bir okul değil aynı zamanda modern bir çiftlik ve öğrencilerin kendi binalarını bizzat kendileri yap-

mayı, toprağı işlemeyi öğrendikleri başlagıçta lise derslerinden çok farklı olmıyan derslerini bir yandan izlerken, bir yandan da yaşantılarını düzenledikleri bir yatılı kurumdur. Öğretim elden geldiğince yeni bir dünyanın kuruluşuna yardım etmeliydi. Ortak ve üretici çalışma bu yetiştirmenin temel ilkesiydi ve Anadolu köylüsü bunu binlerce yıldan beri imece adı altında bildiği için bu çalışmaya çok kolay ayak uyduruyordu. Frigya'da doğmuş klâsik ozan Ezop da masallarında bu tür ortak çalışmadan söz eder.

Geleceğin öncüsü, köyünde yolunu şaşırmasın diye her enstitünün belirli bir bölgenin koşullarına uyması, özel kolaylıkları olmayan bir yere kurulması, önceden dikkatle hazırlanmış bir tasarıya göre yapılması pahalı ve bakımı güç tesislerden kaçınması, acil ihtiyaçlarını bir an önce hazırlayacak duruma gelmesi gerekiyordu.

Tutucu pedagogların karamsarlık ve bozgunculuğuna karşın, atölyeleri, meyva bahçeleri, ekin tarlaları, kooperatifleri, kendilerinin üretikleri elektrik enerjisiyle yirmi Enstitünün tam bir üretici etkinlik içinde bulunduğu 1946'ya kadar herşey çok iyi yürüdü. Birbirlerine yardım ekipleri gönderen bu enstitülerin hepsinde öğrenci sayısı maksimum olan 1000'e erişecekti. Ankara yakınında 1943'te kurulan Yüksek Köy Enstitüsü, Köy Enstitüleri için yeni tipte öğretmenler yetiştirmişti bile, yine öğretmenlerin köylere yerleştirilmelerini kolaylaştırmak amacını güden araştırma merkezleri hemen hemen kendiliklerinden doğmuştu. İlk yetişen köy öğretmenleri enstitü tarafından sağlanan hayvan, araç ve gereçleriyle okul - çiftliklerine yerleşmişlerdi. Köy öğretmeni ayda yalnız 20 lira alıyordu. (O zamanın parasiyle aşağı yukarı 4 dolar) ama işlenmemiş tarlaları ekebilirdi, kendisinin ilişkilerini sürdürmek zorunluğunda bulunduğu enstitüsünün gözetimi altıda bu tarlaları işleme olanağı vardı.

Ne var ki bu deneme ilk meyvalarını vermeye başlamışken bir gericilik hareketi hortlayıp birdenbire bu atılımı durdurdu. Ama fikir yine bütün canlılığıyla ayakta durmaktadır, ve denilebilir ki Türkiye öğretmen yetiştirme ve kullanmada şimdiye dek böylesine özgün, böylesine etkili bir yol bulamamıştır henüz. Bir kişiyi ancak doğup büyüdüğü bir köye yerleştirmek amacıyla okuyup yetiştirdiğimiz tek kurumumuz bu Köy Enstitüleridir. Burada kültürle teknik, ülküyle gerçek bilinci aynı amaçta birleşiyordu: halkın seviyesini yükseltmek.

Sabahattin Eyüboğlu

□

Bizce, Köy Enstitülerinin köyü bir ölçüde «canlandırması» mümkün olsa bile, ömürlü ve gerçek bir çözüm olması, o toplum yapısında ve o sınıfsal konumda mümkün değildi. Hattâ kırsal kesimlerde sınıfsal farklılaşmanın hızlanmasında genel olarak kapitalizmin kırsal alanlarda gelişmesi doğrultusunda bile bir çözüm olamazdı.

Bunun başlıca iki nedeni vardır ve bu iki neden ilk bakışta çelişik görünmekle birlikte, aynı bütünlüğün iki yüzüdür.

Birincisi ve Köy Enstitüleri'nin tarihinin defalarca doğruladığı neden şudur: Toplumsal bütünlükten soyutlanmış, büyük ölçüde küçük burjuva ilericiliğinin damgasını taşıyan, Kurtuluş Savaşı kadrolarının «halkçılığını» yansıtan bu türden kuruluşlar, köy topraklarına kök salarken, Türkiye'nin koşulları hesaba katılırsa, kendilerine çizilmiş olan sınırların ötesine taşacaklardır. Açıkçası, köy toprağında, Köy Enstitüleri'nin ilkeleri ve çalışma biçimleri, kapitalizmin yolunu açmanın, köyü canlandırma ötesine giderek sadece feodal değil her türlü sömürüye karşı bilinçlenmeyi de ister istemez birlikte getireceklerdir. Nitekim gerçekleşen ve asıl korkutan da bu olmuştur zaten. Çünkü, gerçek bir burjuva demokrasisinin tarihsel ve sosyo ekonomik yapı gereği yerleşemediği bir ortamda, bunun yerine işçi ve emekçi sınıflara karşı en sert baskıların yürütüldüğü bir burjuva diktatörlüğü ortamında, «serbest rekabetçi kapitalizmi» insanı yetiştirilemezdi. İnsanı, sadece kırlardaki sömürüye karşı bilinçlendirmekle yetinilemezdi. Yetinilse dahi, onun bilinci, sadece prekapitalist değil, her çeşit baskı ve sömürüyü, her çeşit köleliği reddetmenin tohumlarını taşıyacaktı. Böylece yetiştirilmek istenen kadrolar burjuva devriminin kapitalist çarkın parçası olan kadrolarını aşacaktı. Nitekim genel çizgileriyle böyle oldu. Köy Enstitüleri'nin artık devrim sürecinde çok ilerde olunduğu 1976'larda bile sembol değerini koruyan yönleri de zaten bu yönleridir.

Öte yandan ve ikinci temel neden şudur: Türkiye'de sermayenin tarihsel yapısı ve en önemlisi milli burjuvazinin böylesine güçsüz olduğu bir ortamda ve burjuvazinin devrimci barutunu çoktan tükettiği rekabetçi çağını aştığı artık tekelcileştiği ve asalaklaştığı emperyalizm çağıda burjuvazinin ve onun adına hareket eden kadroların burjuva demokratik devrimi, asla sonuna kadar götüremeyecekleri 1917 Ekim devriminin de kanıtladığı bilimsel bir gerçekti. Böyle bir yapı ve ortamda gelişecek kapitalizm, emperyalizme bağımlı, asalak, en geri sınıf ittifakları içindeki bir kapitalizm olabilirdi. Ancak ve o zaman da kapitalizmi Batı'lı çağdaş anlamda gelistirme teşebbüsleri bizzat bu nitelikteki bir sermaye kesiminin ve onun ortakları olan toprak sahipleri ve.in tepkisiyle karşılaşıyordu.

Oya BAYDAR

KÖY KOP. (Bkz. Kooperatlfçllik).

KUAS Niyazi (Hendek 1937) Sendikacı. Lastik-İş Sendikası İstanbul Şubesi Başkanı, Sendikanın Genel Yönetim Kurulu üyesi ve DİSK Yönetim Kurulu üyesidir. 1955'de amatör olarak sendikacılığa başladı, Derby Lastik Fabrikası'nda işçiliğe girdiği (1952) tarihten bu yana işyerinde işçi haklarını koruduğu için sık sık işverenin baskılarıyla karşılaştı, 1956'da profesyonel olarak sendikacılığa devam etti. Lâstik-İş'in İstanbul Şubesi Başkanı olarak çok çok grevi organize etti ve başarısı mücadele verdi

Ortaokul'dan ayrılarak sendikacılığı öğrenmek için yoğun bir çalışmaya yöneldi ve başarıları görülünce sendikanın Genel Yönetim Kurulu'nda yer aldı, DİSK'in gelişmesi ve eylem kararlarının başarısı için çalışmalarıyla dikkati çekti.

Niyazi Kuas, Lastik-İş'in işkolunda en

güçlü sendika olması ve işkolunda toplu sözleşme yapmasının sağlanması mücadelesinde İstanbul'da işkolundaki işverlerinin örgütlenmesinde önemli görevler üstlendi. Daha 1976'da faşizmin büyük bir tehlike olduğunu vurgulayan konuşmalar yaptı. Şube Kongresi'nde yaptığı açış konuşmasında işçi sınıfının saflarını bilinçli bir uyanıklıkla birleştirmeyi ne kadar güçlü yaparlarsa faşizmin, sömürü ve terörün demokrasiyi kasıp kavurmak için estirilmek istenen yangın rüzgârının yerinde sayacağını belirtti. DİSK'in safları içinde daha kararlı ve daha büyük kitleler halinde devrimci mücadelenin yürütülmesi için Lastik-İş'in İstanbul Şubesini her zaman hazır bulunduracaklarını açıkladı.

(K.S.)

KUAS Rıza (Kocaeli - 1926). Sendikacı. Türkiye İşçi Partisi kurucusu ve bu partiden 1965'te İstanbul, 1969'da Ankara milletvekili seçildi, Lâstik-İş Sendikası Genel Başkanı, DİSK Genel Başkanvekili oldu.

Kuas, 1950'de sendikacılığa başladı, çalışmakta olduğu Derby Lâstik Fabrikası'nda sendika temsilcisi, sonra Kazlıçeşme Şubesi başkanı ve Türkiye ölçüsünde sendikaya dönüşen örgütün genel başkanlığına (1953) seçildi, bu görevini sürdürdü. Bu arada İstanbul, İşçi Sendikaları Birliğine katılan sendika, Birlik içinde saygın bir yer aldı ve Kuas Birlik Saymanı, sonra veznedarı seçildi. Sendikacılık alanında ilerici harekette önemli katkıları bulunan Kuas, Lâstik İş'in Türkiye ölçüsünde bütün işçilerin tek sınıf ve kitle sendikası olması mücadelesini başarıyla yürüttü ve arkadaşlarıyla uyum içinde DİSK'in kuruluşunda önemli katkılarda bulundu. TİP Genel Sekreteri olarak uzun süre particilik yaşamında da başarı gösterdi ve miletvekilliği döneminde DİSK'in görüşlerini Meclis'te dile getirdi.

DİSK kurulmadan önce Türk-İş Konfederasyonu Yönetim Kurulu üyesi bulunan Kuas, TİP'in baltalanması için ısrarlı uğraş veren Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç'a karşı ciddî bir mücadele vererek TİP'ni savundu ve bu sosyalist partiye karşı yapılan saldırılara karşı koydu.

Sendikacılık alanında uluslararası işçi dayanışmasına önem veren Kuas, Lâstik-İş'in Uluslararası Kimya İşçileri ve Genel İşçiler Sendikası Federasyonu'na (İ.F.F.) üye olmasını sağladı (1961). 24 Temmuz 1963'de Sendikalar aKnunu ile Toplu İş Sözleşmesi, grev ve lokavt yasalarının çıkarılmasını Türk-İş «İşçi Bayramı» olarak kabul edince Kuas, bugünün lokavtı yasallaştırdığı için «Matem Günü» olmasını önerdi ve DİSK bugünü bayram olarak kullanmayı reddetti.

Rıza Kuas Ekonomik alanda başarı sağlayabilmek için en yüce değeri yaratan emeğiyle geçinenlerin sağlanmasıyla mümkün olacağı, görüşünü savundu ve lâstik iş kolunda işverenlerin yıllardır uyguladığı «sezon nedeniyle işçi çıkarılmasında işçilere hiç bir ödeme yapılmaması ve veniden işe alınırken işçilerin eski kıdemlerinin hesaba katılmaması» yolundaki uygulamalara karşı ciddî bir mücadele verdi ve bunu başardı (10.10.1962). Sendikal çalışmalara bütün gününü verme zorunluğu doğunca çalıştığı işyerinden (10 Kasım 1960) ayrılmış olmanın ilk başarısını böyle verdiği için işçiler yanında gücünü ve güvenini arttıran Kuas, bu işkolunda olduğu kadar devrimci işçi hareketi içinde çok saygın bir yer kazandı. Gittikçe bilinç düzeyini de arttıran Kuas «bilimi en güçlü mücadele aracı» saydığını açıklayan konuşmaları ve sosyalizmi savunan görüşleriyle halk yığınlarınca da tanındı. İşkolunda ilk grevi başlatınca (Kasım 1963) İşveren kesimince düzenlenen bir tertiple tutuklandı (13.11. 1963) 9 gün sonra serbest bırakıldı.

Kuas, yıpratıcı ve yorucu bir çalışmayı sürdürürken bir böbreğinin çalışamaması nedeniyle ağır hastalık geçirdi ve bu nedenle aktif sendikacılıktan ayrılmak zorunda kaldı, fakat Lâstik-İş Sendikası, başarılı mücadeleleri sürdüren Kuas'ı hep Genel Başkan seçme kadirbilirliğini gösterdi.

Kuas, milletvekili olarak Meclis'te etkin bir çalışma yaptı, işçiler yararına pek çok yasa tasarısı önerdi. Çalışma Bakanlığı bütçeleri görüşürken eleştirilerinde işçi sınıfının çıkarlarını dile getirdi. Örneğin 1968 devlet bütçesi görüşülürken Rıza Kuas, Çalışma Bakanlığı ve İktidar politikasını şöyle belirtti.

«Çalışma Bakanı, bütün gücü ve faaliyetiyle açıktan açığa Türkiye'nin fukara çalışanlarına cephe almıştır. Sömürtenlerle çalışanlar arasında ellerini ovuşturarak ne yapacağını düşünen bakan hiç tereddüt etmeden işverenler yanına geçmiştir. Daha doğrusu böylece AP'nin genel hedeflerine sadakat göstererek yerinde kalmış, hiç kıpırdamamıştır.

İş Kanunu'nun kapsamına alınmamış yüzbinlerce tarım işçisi perişandır. Her türlü himayeden yoksundur. Tarım işçileri gün doğumundan gün batışına kadar çok düşük ücretle, insanlık dışı şartlar içinde çalıştırılmaktadır. AP iktidarı tarım işçileri için ayrıca bir kanun getirmeyi vaadettiği halde şimdiye kadar ortada hiç bir tasarı yoktur. Kaldı ki, yeni çıkan İş Kanunu esas itibariyle yetersizdir. Yeni Anayasamızın öngördüğü iş emniyeti ve insanlık haysiyetine yaraşır iş şartlarını sağlamaktan çok uzaktır. Nitekim bugün işçiler her işverlerine giderlerken hangisinin işten atılacağı korkusu içindedirler. Çünkü bu kanun işverenlere her zaman tek tek veya topluca işçiyi sokağa atma hakkını vermistir. Yine bu kanun patronlara iş kazalarını önleyici tedbirleri almağı zorlamaktadır.»

Kemal Sülker

KUBALI, Hüseyin Nail (Niğde - 1903). Anayasa Hukuku Profesörü. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Paris Hukuk Fakültesi'nde Amme Hukuku dalında doktora yaptı (1935). Ülkeye dönünce bitirdiği fakültede doçent ve profesör oldu (1943). Bir süre İstanbul İktisadi ve Ticari Bilimler Akadembisi'nde devrim tarihi dersi verdi. Hukuk Fakültesi dekanlığı yaptı. Uzun süre İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Enstitüsü müdürlüğü görevinde bulundu (1949-73). Emekliye ayrıldığı evrede Cumhurbaşkanlığınca kontenjan senatörlüğüne getirildi.

Başlıca Yapıtları: Esas Teşkilât Hukuku Dersleri (1943 - 45), *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri* (1960), *Anayasa Hukuku Genel Esaslar ve Siyasî Rejimler* (1965), *Demokrasinin Ana Yurdunda* (1966), *Devrim Tarihi Dersleri* (1973).

KUBAN Doğan (Paris - 1926). Mimar, mimarlık tarihçisi. 1949'da İstanbul Teknik Üniversitesi'ni bitirdi. 1951'e dek Tekel Genel Müdürlüğü Proje bürosunda çalıştı. Askerlik görevinden sonra 1952'de İTÜ Mimarlık Fakültesi'ne asistan oldu. 1954'de «Türk Barok Mimarisi Hakında Bir Deneme» adındaki yeterlik çalışmasını bitirdi. 1955'de bir yıl, İtalya'da Rönesans ve Barok dönemleri üzerine çalıştı. 1957'de «Osmanlı Dini Mimarisinde İç Mekan Teşekkülü, Rönesansla Bir Mukayese» adlı doçentlik tezini verdi. 1958'de doçent oldu. 1962'ye dek İTÜ'de ve İTÜTO'da Mimarlık Tarihi ve Bina Bilgisi öğretmenliği yaptı. 1962'de Fulbright doktora üstü bursu ile Michigan Üniversitesi'nde konuk öğretim üyeliği yaptı. 1963 64'de Washington'da Dumbarton Oaks Bizans Etüdleri Merkezinde araştırma yaptı. 1965'de Suriye'de Kasr-el-Hayr kazısında mimar olarak bulundu. 1965'de «Anadolu - Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları» çalışmasıyla profesör oldu. 1967 yılında Michigan Üniversitesi'nde konuk profesör, 1970 kış yarıyılında Minnesota Üniversitesi'nde konuk profesör olarak ders verdi.

Doğan Kuban, 1968'denberi Anıtlar Yüksek Kurulu'nun ve Uluslararası Anıtlar ve Siteler Konseyi'nin üyesidir. 1960'a dek girdiği mimarlık yarışmalarında da ödüller alan Kuban'ın kendisinin önemsemediği kü-

çük uygulamaları da vardır. Ancak daha çok, Mimarlık Tarihi, Restorasyon, Öğretim. Eleştiri alanlarındaki çalışmalarıyla ün kazanmıştır. Yurt dışında pek çok üniversitede konferanslar vermiştir. Sayısız makale ve değerli kitapları olan Kuban'ın, Mimarlık Tarihi'nin Türkiye'deki en yetkin kişilerinden biri belki de birincisi olduğu kuşkusuzdur.

Cengiz Bektaş

Kubbe Yarım küre, ya da küre takkesi biçimli yapı örtüsü. Büyük açıklıkları aşmak için çelik ve betonarme yapı yöntemlerinden önce kulanılan yapısal öge.

KUDRET Cevdet (İstanbul 1907): Şair ve edebiyat tarihçisi. 1933'de İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Kayseri ve Ankara liselerinde, Ankara Devlet Konservatuarı'nda edebiyat öğretmeni olarak çalıştı. Türkiye Ansiklopedisi Bürosunda edebiyat sekreterliği görevinde bulundu. Bir süre avukatlık yaptı. Türk Dil Kurumu'nda görev aldı. Basın Yayın Yüksek Okulu'nda öğretim görevlisi oldu.

Cevdet Kudret sanat yaşantısına 1927'de Servet-i Fünun dergisinde başladı. Yedi Meş'ale şairlerindendir. Meş'aleciler topluluğu çok kısa bir süre sonra, başka alanlara dağılmış adlar olarak tanınırlar. O toplulukta şiire en çok bağlı kalan Ziya Osman'dan sonra Cevdet Kudret'tir. Daha sonra roman, hikâye, tiyatro türünde eserler verdi. Türk edebiyatı üstüne çeşitli incelemeleri, liseler için yazdığı edebiyat kitapları vardır. Çok tutulan bir edebiyat kitabında ve bazı eserlerinde Abdurrahman Nisarî adını kulanmıştır.

İlk şiirleri Yedi Meş'alecilerin ortak kitabı olan Yedi Meş'ale'de çıktı. 1929'da *Birinci Perde* adlı şiir kitabını yayınladı. Şiirlerinde bireysel duygularını değişik biçimlerde anlatır. Yer yer egzotizme rastlanır. Şehir Tiyatrosu'nda oynanmış *Tersine Akan Nehir* (1929), *Rüya İçinde Rüya* (1930), *Kurtlar* (1933), piyesleri vardır. 1933 - 1937 yılları arasında *«Gündüz»* ve *«Varlık»* dergilerinde toplumsal konuları içeren yazılar ve şiirler yazdı. *Sınıf Arkadaşları* (1943), *Havada Bulut Var* (1956) adlı romanlarını, *Karıncayı Tanırsınız* ile birlikte 1976'da *Süleyman'ın Dünyası* genel başlığı ile yeniden topluca bastırdı. Hikâyelerini derleyen *Sokak* adlı kitabı 1974'de çıkmıştır.

Cevdet Kudret'in çok önemli bir yanı edebiyat üstüne yazdığı kitap ve incelemeleridir. Başlıcaları: *Türk Edebiyatı Hikâye ve Roman Antolojisi* (1945), *Tevfik Fikret: Son Şiirler* (1952), *Ahmet Mithat* (1962), *Ziya Gökalp* (1963), *Pir Sultan Abdal* (1965), *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman* (2 cilt, 1965. 1967), *Karagöz* (3 cilt, 1968, 1970). 1973'te yayınladığı Ortaoyunu monografisi ile Türk Dil Kurumu 1974 Bilim Ödülü'nü kazandı. Bu kitabın ikinci cildi 1975'te çıktı. Ayrıca, 1966'da yayımladığı: *Diller Var Bizim Dile Benzemez* adlı kitabında dil üzerine denemeleri ve 1977'de çıkardığı *Abdülhamit Devrinde Sansür* adlı belgesel bir incelemevardır.

Serhat Kestel

KULAKSIZ, Selçuk (İstanbul 1955). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladı. İşletmecilik öğrenimi gördü. İlk karikatürü *«Akbaba»*da yayımlandı (1972). *«Girgir»*, *«Çarşaf»*, *«Fırt»* dergilerinde ve *«Cumhuriyet»* gazetesi mizah sayfası «Cidciyet»te karikatürler çizdi. Mesleğinin getirdiği bir yatkınlıkla daha çok «ekonomi» konulu karikatürler çizdi. Karikatürcüler Derneği Yönetim Kurulu'nda da görev almıştır.

Kuleli Vakası Sultan Abdülmecit döneminde, Tanzimat uygulamasına karşı çıkarak, bu padişahı tahttan indirip yerine Abdülaziz'i geçirmeyi amaçlayan islâmcı nitelikli bir darbe girişimine verilen addır. Giderek örgütsüz, yılgın ve daha önemlisi ardarda giriştiği isyanları zalimce bastırılmış olan ve direnme gücü kırılmış bulunan Anadolu halkı, batının ve onun hıristiyan, musevî ve yerli işbirlikçilerinin etkinliğini daha da arttırmayı amaçlayan Tanzimat'a karşı gerekli eylemsel tepkiyi gösterememiş, halkın tepkisi küskünlük biçiminde belirmiş, Tanzimatçı anlayış halkın kendi içine kapanmasına koşut olarak reddedilmiştir. Tanzimat'ın Avrupacılığı, Osmanlı hıristiyanlarını yüceltip daha da güçlendirmesi, geniş kitlelerin Tanzimat karşısındaki düşüncelerinin «islâmcı» bir nitelik kazanması sonucunu doğurmuştur. Lâle Devri'nin sömürüsü karşısında tepkisel olarak gelişmeye başlayan bu islâmcı akım, Tanzimat uygulaması karşısında daha da yoğunlaşmıştır. Bu yoğunlaşmanın temelinde vatan ana etken gerçekte Tanzimat ideolojisinin batı kapitalizminin ve onun Osmanlı işbirlikçilerinin ideolojisi olmasına karşılık, islâmcı düşüncenin zorunlu olarak ve bir tepki niteliğinde olmak üzere el sanatları ile uğraşanların, zenaatkârın ve yoksul halkın ideolojisi durumunu kazanmasıdır.

Uygulamadaki yönleriyle ele alındığında Tanzimat yönetimine karşı başlıca üç tepki vardır. Bu tepkiler, «Fedaîler Cemiyeti», «Yeni Osmanlılar» ve «Talebe-i Ulûm» topluluklarından gelmiştir. Fedaîler Cemiyeti olayına genellikle «Kuleli Vakası» denilmektedir. Böyle adlandırılmasının nedeni, Fedaîler Cemiyeti üyelerinin yakalanmaları üzerine onların Kuleli Kışlasına hapsedilmiş olmalarıdır. Bu üç olayın da ortak yönü, tümününde islâmcı nitelik taşımalarıdır.

Gerçekte, Tanzimat'a karşı çıkmak i- soyut bir istekten çok daha önce, halın somutlaşmış eleştirilerini benimsemek gerekmiş ve böylece de halka karşı olan bir yönetime gösterilen tepki islâmcılıkta anlatımını bulmuştur. Geniş halk kitlelerinde tarih boyunca bazan aşırı bir ölçüye vardığını gördüğümüz dinciliğin bu yaygınlığının nedenini işte burada aramak gerekmektedir. Olayın bu yönde gelişiminin bir başka nedeni de, Osmanlı Devleti'nde Türklük duygusunun, Türk «milliyetçiliğinin» başka bir deyişle de bir ulus olma bilincinin, bu dönemde bile daha henüz gelişmemiş, daha doğrusu gelişmesinin Osmanlı Devleti'nce engellenmiş olmasıdır. Bu duygu gelişmeyince, Tanzimatın batıcılığı ve onun Osmanlı hıristiyanlarını kayırması karşısında, islâmcılık âdeta «miliyetçilik»in yerine geçmiştir. Nitekim Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında da çoğu kez müslümanlığın ve Türklüğün yanyana kullanılıp değerlendirildiği görülmektedir. Kuşkusuz bu yargıya varılırken islâm dinin «millet» yerine «ümmet» kavramına dayandığı da gözden uzak tutulmamalıdır.

1. Olayın nedeni : «Fedaîler Cemiyeti», Tanzimatçı gidişe karşı çıkan siyasal amaçlı ilk topluluktur. Başka bir deyişle de, Tanzimat'ın varlık nedeni ve Tanzimatçı uygulama, Kuleli Olayının oluşumuna yol açan temel nedendir. Şu halde, Kuleli Olayının ne olduğunu ve gerçek niteliğini kavrayabilmek için Tanzimat'ın Türk toplumu bakımından ne anlam taşıdığına en kaba çizgileriyle de olsa kısaca değinmek gerekmektedir.

Kuruluşundan kısa bir süre sonra âdeta bir sömürü «şirketi» niteliğini almış olan Osmanlı Devleti'nin egemen sınıfı, başka bir deyişle de devletin ortakları, ya da Sultan III. Selim'in sözleriyle «hissemend»leri arasındaki bağlar ya zayıflamış, ya da ortaklardan bazıları paylarına düşenle yetinmez olmuşlardır. Bu nedenle, devletin varlığının sürdürülmesi için, yeni bir düzenleme yapılması gerekmiştir. Öte yandan, aynı süreç içinde, emperyalist güçler, ekonomik alanda olduğu ölçüde, kültürel alanda da Osmanlı Devleti'ni tümüyle ele geçirerek, kendileri için daha elverişli bir sömürü ortamının oluşturulmasını gerekli bulmuşlardır. Ayrıca, bu sıralarda, Osmanlı yöneticileri, Mehmet Ali Paşa (Mısırlı) ve Rusya'ya karşı, başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinin işbirliğini sağ-

lamaktan başka çıkar yol bulamamışlardır. Şurası bir gerçektir ki, Tanzimat'da dış etkilerin rolü son derece büyüktür. Bu nedenle de Tanzimat reformlarının halkın gereksinmelerinden kaynaklanması ile hiçbir ilgisi yoktur. Tanzimat, Türk halkının özgürlüğü ve mutluluğu düşünülerek ilân edilmiş değildir. Tanzimat, en başta, Avrupalılar'ın Türkiye'yi sömürmelerini kolaylaştıracağı için batıdan destek görmüş ve Osmanlı Devleti'ni Avrupa Devletlerinin ortak vesayeti altına sokmuştur.

Tanzimat'ın ilânını gerektiren bir başka önemli neden, «Bilâ tefrik-i cins ü mezhep» eşitliğin sağlanması, yani müslüman olmayan Osmanlı uyruklarının güya müslümanlarla eşit duruma getirilmesidir. Oysa, müslüman olmayan Osmanlılar'ın Türkler'den daha güç toplumsal ve ekonomik koşullar içinde bulunmaları şöyle dursun, Tanzimat öncesinde asıl onlar servet sahibidirler, refah içindedirler. Buna karşılık bu dönemde Anadolu halkı, içinde bulunduğu yoksulluğa karşı yaşam savaşı vermistir. Osmanlı «gayrimüslim» unsurların eşitlik istemeleri bir azınlık hukukunun kendilerine tanınmasını amaçlamaktan ileri gelmemiştir. Bunlar, ulaştıkları siyasal ve ekonomik güçlü statü nedeniyle, isterse sözde geçerliliği bulunsun, islâmî devlet ilkelerini bir yana itmeyi amaçlamışlardır. Devşirmeler ve onların çocukları, hıristiyanlar, lövantenler Tanzimat öncesinde fiilen egemen sınıf durumuna çoktan ulaşmışlardır, fakat bu fiilî egemenlik hukukî terimlerle de açıkça ifade edilmek istenmiştir. Kaldı ki batılı kapitalist çevrelerin ortakları da bunlar olmuşlar ve bu ortaklık aracılığı ile Avrupa Devletlerinin bu konuda kendilerine yardımcı olmalarını da sağlamışlardır.

Tanzimat dönemi fermanlarında da Türk halkı ile ilgili bir tek söz yoktur. Fermanlarda söz konusu edilen en önemli sorun, «teba'a-i gayrimüslimenin imtiyazatı meselesi»dir. Tanzimat'ın en başta gelen amacı, Osmanlı Devletinin müslüman olmayan uyruklarının devlete daha fazla sahip çıkmalarının sağlanmasıdır. Gerek 1839 ve gerekse 1856 fermanları, çoğu kez gerçekler bir yana itilerek, bunlar sanki Türkler'in uygarlık ve özgürlük yarışındaki en büyük atılımı gibi gösterilmiştir. Bu fermanlarda, Türkler için vicdan özgürlüğü diye bir özgürlük yoktur. Müslüman olmayan Osmanlılar istedikleri dine ve mezhebe girebilirlerken, Türkler'e böyle bir hak tanınmamıştır. Müslüman olmayan etnik gruplara örgütlenmek ve kendi işlerini bu örgütler içinde çözümlemek olanağı verilmiş, Türkler'e ise bu hak tanınmamıştır. Rumlar, Ermeniler gibi etnik gruplar, birer «ulus» olarak Osmanlı Devletince tanınmışlardır. Buna karşılık Türkler'in bir ulus olarak Osmanlı devletine karşı ileri sürebilecekleri hiçbir hakları yoktur. Öte yandan, fermanlarda yapılacağı bildirilen ıslâhatın hemen tümü hıristiyan ve musevîler ile ilgilidir. Fermanlar'ın Türkler'e bu konuda getirdiği hiçbir şey bulunmamaktadır.

Islâhat Fermanlarında XVIII. yüzyıl Avrupası'nın liberal düşünce ve felsefesinin etkileri yer yer görülmektedir. Çoğu zaman bu noktadan kalkılarak fermanların Türkler bakımından burjuva hak ve özgürlükleri yolunda kazanılmış bir adım olduğu ileri sürülmektedir. Ancak, Tanzimat Fermanını etkileyen siyasal felsefe, Avrupa'da gelişen burjuvazinin feodal aristokrat devlet anlayışına karşı önce kendi sınıfsal varlığını korumak, daha sonra da burjuva ekonomik düzeninin üstünlüğünü güvenceli kılmak için geliştirdiği bir düşüncedir. Osmanlı Devleti'nde ise Türk halkının onu burjuvalaşmaya götürecek ekonomik gelişime ulaşmak şöyle dursun, ancak boğaz tokluğuna yaşayabildiğini —ya da kıtlık yıllarında olduğu gibi açlıktan öldüğünü— biliyoruz. Buna karşılık, Osmanlı Devleti ülkesinde gerek ekonomik durumları ve gerekse günlük yaşantıları yönünden burjuvaziye yaklaşanlar, hıristiyanlar, musevîler ve lövantenlardır. Şu halde, fermanlarda etkilerini duyuran devlet felsefesi yalnızca bunlar için bir anlam taşımıştır. Öte yandan, burjuvazinin liberal ekonomik düzenin felsefesi olan bu düşünce, felsefe plânında da, bu liberal ekonomik düzen son çözümlemede bir azınlık için geniş halk kitlelerinin zamanla işleyen bir sistem olduğuna göre, halk ile çıkarları çatışan bir sınıfın ideolojisidir. Bu bakımdan fermanların Türk halk kitlesine hiçbir şey getirmemiş olmasını doğal karşılamak gerekir. Fermanlar, ancak bir Türk burjuvazisi gelişme yolunda olsa idi Türkler açısından bir anlam taşıyabilirdi. Şu halde fermanlarda etkisinin duyuran bu ideoloji, hıristiyan - musevî Osmanlı uyruğu kapitalistlerin ve tacirlerin, Avrupalı kapitalistler ve tacirlerle birlikte, devlete ideolojik plânda da kesin olarak egemen olmaları demektir.

Tanzimat döneminde, Osmanlı Devleti geçekten de tümüyle batılı devletlerin ve onların Osmanlı uyruğunda bulunan hıristiyan ve musevî işbirlikçilerinin denetimine geçmiş, hattâ bunlar Osmanlı devlet adamlarını göreve getirebilmişler ya da görevden atılmalarını sağlayabilmişlerdir. Bir Fransız maliyecisinin, Fransız kapitali için Beyoğlu'nun Fransa'nın kendi sömürgelerinden daha güvenceli bir yer olduğunu söylediğini belirtmek yeterince aydınlatıcı olacaktır.

Bu arada Tanzimat, Osmanlı'nın Lâle Devri ile başlayan batıcı tüketimsel yaşantısını daha bir gelişmesi sonucunu da birlikte getirmiştir. Gene Lâle Devri'nde olduğu gibi, bu yaşantının kaçınılmaz sonucu ve o günkü Türk halkının toplumsal değerlerinde yeri bulunmayan bir ahlâk düşüklüğü de Tanzimat ile biraz daha belirgin leşmiştir. Tanzimatın batıcılığı, kendisini tüketimsel taklitçilikte göstermiş ve her şeyde bir alafangalık modası başlamıştır. Türk halkının Batılı devletlerce sömürülmesi sürecinde yabancılarla bütünleşen Osmanlıların beyleri, paşaları, nazırları da böyle bir yaşam biçiminin yılmaz sözcüleri olmuşlardır. Örneğin, Sami Paşazade Sezai, «Sergüzeşt» de bir Tanzimat dönemi köşkünü şöyle anlatmaktadır: «...Moda burnu taraflarında bezli nutuk ile inşa ettirdiği Avrupavârî binasının.. Bahçeye nazır cihetin alt katında bir salon, salonda mermerden bir ocak, ocağın kenarları mermer üzerine işlenmiş tesaviri esatirden bellerinden aşağısı balık şeklinde iki çıplak kız. ocağın üstünde büyük bir ayna, önünde beyaz ayı pöstekisi, ortada Louis XIV. zamanına mahsus olan asarı sınaie ve zarifeden bir masa, etrafında ayakları ve arkaları yaldızlı iskemleler... yaldızlı kovu kırmızı kağıtlı duvarlarında Fatih'in İstanbul'a duhulü muzafferanesini kemali muhabbet ve azametle arzeder bir mükemmel levha, diğer tarafında Saint Helen'in sisler, dumanlar içinde kalmış kayalıklarının üzerinde şahane bakışlı kartal gibi nazarı istilâkaranesini Avrupa cihetindeki ufuklara dikmiş düşünen biri, Napolyon'un tasviri mehibi... Bu yolda döşenmiş salondaki ocağın sağ tarafındaki köşesinde büyük bir piyano... Akşam taamından sonra salona girdikleri zaman efradı aile lâmbaların renkli karpuzlarından akseden gayet açık mavi bir ziyanın altında toplanarak gazetelerini, kitaplarını okurlar. Sonra pederi aile olan Asaf Paşa haremiyle bazan kâğıt oynar, yukarıda dediğimiz gibi kerimesi piyano çalar, Celâl Bey bir kaç tiyar Fransız mürebbiyesi ile beraber resimli gazeteleri karıştırır, bir taraftan da piyanoyu dinlerdi...» Buna karşılık, Tanzimat döneminin gelişme aşamasında Anadolu halkının yaşantısına bir göz atılacak olursa, Tanzimat'a bir tepki olarak gelişen Kuleli Vakası'nın gerçek niteliği daha iyi anlaşılabilecektir. Bu dönemde, bir keresinde açlıktan kıvranan halk, çürümeye başlamış bir deve leşini yemeğe kalkışmış, halkın elinden alınan leş gizlice gömdürtülmüş ise de, halk leşin gömülü olduğu yeri bularak buradan çıkarıp gene yemiştir 29 Şubat 1875 günlü *Levant Herald*

gazetesi bize şu bilgiyi vermektedir: Kıtlık nedeniyle, 1873 yılında Keskin ilçesinde yaşayan 52.000 kişiden 20.000 kişi, bir başka yerde de 17.000 kişiden 5.000 kişi açlıktan ölmüştür. 9 Mayıs 1874 günlü *Basiret* gazetesinin verdiği bir habere göre ise Ankara yöresinde günde ortalama 1.500 2.000 kişi ölmektedir. Aynı gazetede 24 Mayıs 1874'de yayınlanan bir başka haberden de Kırşehir'de halkın açlıktan hayvan leşlerini, ağaç kabuklarını ve ayrık otlarını yediklerini öğreniyoruz. Öte yandan, bu dönemde, Tanzimat fermanları kişi özgürlüğünden söz ederlerken, Osmanlı hükümetlerinin kendileri için zararlı gördüğü kişileri gizlice idam ettirmeleri, bu gibi kişilerin işkenceye uğratılmaları az rastlanan olaylardan da değildir. Ne var ki, imparatorluğun Türkler dışındaki etnik grupları için ne açlık, ne de işkence söz konusu olmuştur.

II. Olayın Gelişimi : *«Kuleli Vakası Hakkında Bir Araştırma»* adlı incelemenin yazarı Uluğ İğdemir'e göre «küçük bir isyana ve suikasta teşebbüs vakası» (Türk Tarih Kurumu Yyn., Ankara, 1937, s. 9) olan bu eylem, Abdülmecit'in saltanatının son yıllarında ortaya çıkarılmıştır. 1859'da bir ihbar üzerine «Fedaîler Cemiyeti»nin varlığı anlaşılmış ve üyeleri yakalanmışlardır. Böylece yakalanan ve tutuklanan, sonradan da çeşitli cezalara çarptırılanların başında Şeyh Ahmet, Ferik Çerkes Hüseyin Paşa, Caferdem Paşa, Binbaşı Rasim Bey, Arif Bey gelmektedirler. Resmî metinlerden ve olayın gelişiminden bu örgütün önderinin Şeyh Ahmet olduğu anlaşılmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa, örgütün varlığının öğrenilmesi üzerine askere silâh ve cephane verildiğini, gizlilik kurallarına dikkat edilerek bir günde üç yüzden fazla kişinin tutuklandığını, Kuleli kışlasında bunların sorgularına başlanıldığını ve fedaîlerin and içip bunu yazılı bir metin biçiminde mühürleyerek Şeyh Ahmed'e vermiş olduklarının anlaşıldığını belirtmektedir. Tezakir Tezkire no. 15). Örgüt üyelerinden Hüseyin Daim Paşa ise Rumeli'den getirtilmiştir. Kuleli kışlasına götürülenlerden Caferdem Paşa, kışlaya getirilirken kendisini denize atmış ve boğularak ölmüştür. Öteki dört önder ise, önce ölüm cezasına mahkûm edilmişler, daha sonra cezaları kalebentliğe çevrilmiştir. Ancak, bu örgütün yakalanan üyelerinin dışında da daha bazı üyeleri ve taraftarları olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bazı medreselere ve İstanbul'un çeşitli yerlerine asılan bir bildiride şöyle deniliyordu: «Hasmın kadı olursa yardımcın Allah olsun. Ey Ümmet-i Muhammed, sizin din ve şeriatinizi meydana çıkarmak için uğraşan din karındaşlarınız Kuleli'de mahpus olup kimisini katil kimisini de kanunen ceza edecekler. Din ve hamiyet kalmadı mı? Niçin gidip anları tahlis etmiyorsunuz.» (Ahmed Cevdet Paşa, aynı yerde).

III. Olayın Değerlendirilişi : İşte bu olay, Osmanlı tarihçilerince genellikle bir gericilik olayı olarak gösterilegelmiştir. Bu konudaki en önemli araştırma olduğu belirtilen Uluğ İğdemir'in sözü geçen incelemesinde de varılan sonuç aynıdır. İğdemir'e göre bu olay «...ilerl bir hareket olmaktan ziyade o zaman bilhassa hıristiyanlar lehine yapılan bazı ıslahatı hazmedemeyenlerin, belki de Abdülmecit'in ısrafından mütevellit hoşnutsuzluklardan cesaret alarak, sırf Abdülmecit'in şahsını istihdaf eden bir hareket olduğunu kabul etmek icabetmektedir.» (s. 38). İğdemir bu yargıya varırken aynı zamanda topluluk üyelerinin şeyh, hoca, medrese öğrencisi ve «alelâde halktan insanlar» olmalarını da bir kanıt olarak vermekte ve «içlerinde münevver denilebileeck, hürriyetten meşrutiyetten, bunların mâna ve mahiyetinden anlayabilecek bir tek adam olmayan bu küçük zümrenin» devrimci bir girişimde bulunamayacağını öne sürmektedir. Ono göre, «...Bilâkis irticaî şekil ve mahiyet taşıyan bir teşebbüs olduğunu gösterecek bazı doneler» vardır. (s. 37, 35). Buna karşılık olayı devrimci bir girişim olarak değerlendirenler de bulunmaktadır. Örneğin *«Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri»* adlı yapıtında Ahmet Bedevî Kuran, daha gerçekçi bir görüşle, «...bu teşebbüste takibedilen gayenin meşrutiyet olduğunu iddia etmek hakikaten güçtür. Ancak muhakkak olan bir nokta varsa o da memleketin idaresini beğenmeyen bazı hamiyetli zevatın inkılâp yapılmasını ve Sultan Abdülmecit'in yerine Veliaht Abdülaziz Efendi'nin tahta çıkarılmasını zaruri gördükleridir: Yani kevfi hareketleri kaldırmak ve millet namına bazı haklar koparmak... cemiyet rüesası mutassıb ve görgüsüz insanlar değildi ve bu zevatın hareketlerine yalnız din mefhumu âmil olmamıştır. Cemiyete intisabın çok sıkı merasime tabi tutulmasından da anlaşılabileceği üzere, rüesanın gayesinde memleket ricalinin hoşuna gitmeyecek değişiklikler, hürriyet, ıslahat tasavvurları vardı... bence, Kuleli Vakası yalnız memlekette umumi Islahat yapılmasını isteyen şuurlu bir ihtilâl teşebüsü olmakla kalmıyor, Jön Türk harekâtına da başlangıç ve Tanzimattan sonra yükselen bir inkılâp abidesi gibi duruyor.» (İstanbul, 1959, s. 61 - 62). demektedir. Şu halde, olay, çeşitli eğilimlere göre, birbirine karşıt iki biçimde yorumlanmakta, bazılarınca devrimci, bazılarınca da gerici bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Şurası bir gerçektir ki, Tanzimatı ilerici bir atılım olarak gördükçe ona karşı girişilen eylemleri ve geliştirilen düşünceleri «gerici» olarak nitelendirmek kaçınılmaz olacaktır.

Tanzimat; batılılaşmak ve dolayısı ile «çağdaşlaşmak», insan hak ve özgürlüklerlnin tanınması yolunda atılmış bir adım ve yasalar önünde herkesin eşitliğinin sağlanması olarak algılandığı sürece, Şeyh Ahmet ve arkadaşlarını yargılayan Osmanlı mahkemesi gibi, Osmanlı Devletinin «hakkaniyet» ve çağın gereği olarak gördüğü ıslahatı ve uyruklarının eşitliği konusunu dile aykırı bularak böyle bir örgütlenmeye gittikleri sonucuna varılacaktır. Uluğ İğdemir'in Şeyh Ahmet'e ilişkin yargısı da, olayı yorumlayış biçimine koşut olarak şöyledir: «Şeyh Ahmet... Beyazit Medresesinin bir odasında rüya tabiriyle ve şuna buna ders vermekle geçinen birisidir.» İşte, bu da, ona göre, bu eylemin «irticaî» olduğunu gösteren bir kanıttır. Oysa Tanzimat'ı gerçeğe oldukça yakın olarak görüp değerlendirmiş olan Namık Kemal'in aynı şeyh hakkındaki düşüncesi tümüyle değişiktir. Namık Kemal, Şeyh Ahmet Efendi'nin islâmî konuların tümü üzerindeki bilgisinin eşine rastlanmayacak ölçüde olduğu kanısındadır. (İğdemir, U. a.g.e., s. 36'da).

Tanzimat, gerçekte, Osmanlı egemen sınıfının sömürüsünü sürdürmek için düzenlediği bir oyundan başka bir şey değildir. Kuşku yok ki, Osmanlı egemen sınıfının ideolojisi, Tanzimat'a karşı girişilen her eylemi ve ona karşı çıkan her düşünceyi, kendisine en kolay gelen biçimiyle «gericilik», «yobazlık» olarak değerlendirecektir. Tanzimatçılar, kozmopolit Osmanlı egemen sınıfının halka karşı olan çıkarlarını ve onun Türk halkı üzerindeki baskı ve sömürüsünü yoğunlaştırmak ve çağa uydurmak için geliştirdikleri Tanzimatı, bir ilericilik; kendilerine karşı çıkan girişimi ise bir gericilik olayı olarak sunmakta büyük yarar görmüşlerdir Ama asıl önemli olanı, Tanzimatı karşısında yer alan «muhalefet»in, «islâmcı» olmasıdır. Su halde; konuya halk çoğunluğu açısından bakıldığında, batıcı görüşün halkın karşısında yer almasına karşılık, İslâmcı görüşün onun yanında yer almış olduğu görülmektedir. Bu gelişim karşısında da, batıcılığa karşı Patrona Halil olayı ile başlayan, Kabakçı Mustafa isyanı ile gelişen tepkinin Tanzimat döneminde hangi noktaya ulaşmış olduğu önemlidir. Günümüz olaylarını değerlendirmekte en az bunun kadar önemli olan bir başka olgu da, Tanzimat dönemlnin sömü-

rüsüne karşı ilk tepkinin islâmcı cepheden gelmiş olmasıdır.

Dr. Çetin Yetkin

KUM, Burhan (İstanbul - 1962). Karikatürcü. Lise öğrenimini yine İstanbul'da Darüşşafaka'da tamamladı. İlk karikatürü *«Mikrop»* dergisinde yayımlandı (1978). *«Gerçek»*, *«Çivi»*, *«Demokrat»* ve *«Cumhuriyet»* gazeteleri mizah sayfasında karikatürleri yer aldı.

Hacettepe Üniversitesi'nin «Diş ve Ağız Sağlığı» konulu ve Boğaziçi Üniversitesi Karikatür Kulübü'nün ise «Üniversite Sorunları» konulu karikatür yarışmalarında Başarı Ödülleri kazandı (1979). Yakacık Şenliği karikatür yarışmasında da Başarı Ödülü aldı (1978). Türkiye karikatürünün en genç sanatçılarından biridir.

KUNT, Bekir Sıtkı (Antakya - 1905 / İstanbul - 1959). Öykücü. İlk ve orta öğrenimini Antakya'da yaptı (1923). Bir süre Edebiyat Fakültesi'ne devam ettiyse de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi (1928). Yükseköğrenimi sırasında başladığı (1925) gazeteciliği 1930 yılına kadar sürdürdü, daha sonra adliyeye geçip Düzce, Uşak ve Aydın'da yargıçlık yaptı. Temyiz Mahkemesi Başsavcı yardımcılığında bulundu (1934 1938). Hatay sorununun gündeme getirilmesi üzerine oraya gitti, Hatay meclisine milletvekili olarak girdi (1938). Hatay'ın anavatana katılmasından sonra da TBMM'ne iki dönem Hatay milletvekili seçildi (1939 1946). 1947'de yine adliyeye döndü ve ölene değin İstanbul'da Asliye Ceza yargıçlığında bulundu. Bekir Sıtkı Kunt edebiyata *«Vakit»* ve *«Son Saat»* gazetelerinde çıkan mensur şiirleriyle başladı (1925 1928). Ününü sağlayan öyküleri de 1930'dan sonra yine *«Vakit»* gazetesi eklerinde aralıksız yayımlandı ve böylece Kunt, hikâyeciliğimizin gelişiminde önemli rolü olan *«Vakit* gazetesi hikâyecileri» arasına girdi. Daha sonra *«Uyanış»*, *«Varlık»*, *«Adımlar»*, *«Yurt ve Dünya»* ve *«Yeditepe»* dergilerinde de öyküleri görüldü. Bekir Sıtkı Kunt, uğraşını öykü ile sınırlamasına karşın öykücülüğümüzde büyük ad olamadı. Önceleri sınıfsal karşıtlıkları sergileyen tiplerin karşılaştırılmasıyle oluşan Sadrî Ertem gerçekçiliğinin kalıplaşmış öyküsünü benimsediyse de sonraları mahkeme(devlet dairesi, vol gibi yerlerde rastlanan köylülerin ve kasabalıların ve İstanbul'un sıradan insanlarının olağan yaşantılarını F. Celâlettin ve giderek M.Ş.E. yolunda ayrıntılı gözlemlerle ve şakacı dille vermeyi yeğledi. Her geçen gün sosyalliği ve demokratlığı gelişen edebiyatımızda Bekir Sıtkı Kunt'un sosyal sorunlardan yorumsuz gözlemlere doğru izlediği aykırı süreç adı için iyi olmadı. Oysa gözlem kudreti, hicivci yaklaşımı, yaşayan dili özentisiz kullanma yeteneği ve olayları, amaca en uygun biçimde örgüleyen mantığı ile iyi öykücü özelliklerinin hepsini kendinde topluyordu. Fakat bir dünya görüşüne bağlanmayan tutumu —ve belki de edebiyatı ikinci iş edinmiş pek çok sanatçıda izlenen yetersizliği— yüzünden kendi hikâyesini kuramadı, her biri kendi öykülerini kurmuş sanatçıların etkisinde geçici ürünlerin imzası oldu.

Yapıtları: Memleket Hikâyeleri (1933), *Talkınla Salkım* (1937), *Arzu ile Kanber* (1940), *Herkes Kendi Hayatını Yaşar* (1941), *Yataklı Vagon Yolcusu* (1948), *Ayrı Dünya* (1952).

KUNTAY, Mithat Cemal (İstanbul 1885 / İstanbul - 1956). Şair, romancı. Orta öğrenimini Vefa İdadisi'nde, yüksek öğrenimini Hukuk Mektebi'nde tamamladı. Adliye Bakanlığı'nda devlet hizmeti gördü. Cumhuriyet döneminde, İstanbul IV. Noterliği yaptı. Aruz ölçüsü ile yazdığı şiirlerinde yer yer Mehmet Akif'in etkisi görüldü. Genellikle kahramanlık duygularını işlediği bu türdeki ürünlerini *Türkün Şehnamesinden* (1945) adlı kitabında topladı. Şiirlerindeki ırkçı eğilimlere karşılık Mehmet Akif, Namık Kemal, Ali Suavi üzerine hazırladığı inceleme kitapları yakın tarihimize nesnel ölçülere bağlı olarak bakabilen bir kafanın ürünüdür. Abdülhamid II, Meşrutiyet ve mütareke dönemindeki kimi kalburüstü kişilerin yaşamlarını yansıtan *Üç İstanbul* (1938) adlı romanı ise İmparatorluğun çöküş yıllarını işleyen başarılı yapıtlardan biri niteliğindedir.

KURAN, Abdullah (İzmir - 1927). Mimar. 1954'de Yale Üniversitesi (A.B.D.) Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi. 1969'da Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde doktora yaptı. Mimarlık yapıtları arasında, Karabük Demir Çelik İşletmeleri Haddeha-

Yönetim Binası (Proje 1955, yapı bitişi 1958), Ögelman evi (İstanbul, Dragos 1956-58) Robert Kolej Mühendislik Bölümü Yapısı (1958-61) sayılabilir. Bunlarda, özellikle başlangıçta yalın, çağdaş davranışlı, yetkin örnekler vermiştir. Öğretim görevliliğini ve yönetîciliğini de başarıyla yürütmüştür. Mimarlık Tarihi alanında da pek çok çalışmaları yanında yayınlanmış kitapları şunlardır: *İlk Devir Osmanlı Mimarlığında Cami* (1964) (Bu yapıtı İngilizce olarak da yayınlanmıştır 1968). *Anadolu Medreseleri I* (1968), *Modern Mimarlığa Giriş* (İngilizceden çeviri, 1966).

(C.B.)

KURAN Ahmet Bedevi (1884 - 1966) Trabzon'da doğdu. Harbiye'de okudu. Harbiye'de öğrenci iken, «Askeri İhtilal Cemiyeti» adlı bir örgüt oluşturdu (1903). Abdülhamid'i devirmek amacıyla, yüksek okul öğrencilerinin oluşturduğu, «Cemiyet-i İnkılabiye» adlı örgütle ilişki kurdu. Gizli çalışmaları sürdürürken bir ihbar sonucu, arkadaşlarıyla birlikte tutuklandı. İdama mahkûm edildiyde de, Hürriyetin ilânıyla özgürlüğüne kavuştu (1908). Harbiye'de öğrenimini sürdürürken, yeniden ihtilâl amacıyla gizli çalışmalara başladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile sürtüşmeye girdi. 31 Mart olayları yüzünden tutuklandı. Tutukluyken Mısır'a kaçtı. Mısır hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın isteğiyle Fas ordusunda düzeltim yapmak için Fas'a gitti. Bu hareket Fransızları rahatsız etti. Fas'tan ayrılmak zorunda kalan Kuran, Paris'e geçti. Prens Sabahattin'le ilişki kurdu. İttihat ve Terakki'nin iktidarda olmayışından yararlanarak İstanbul'a döndü. İttihat Terakki, Babıâli baskınıyla iktidara geçince tutuklandı. Süresiz hapisle cezalandırıldı. Sinop hapishanesindeyken kaçtı. Sivastopal üstünden Paris'e gitti. Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra yurda döndü. Mütareke döneminde bir ara Gebze kaymakamlığı yapan Kuran, görevi sırasında ulusal kurtuluş savaşını destekledi. Bir çok subayları Anadolu'ya geçirdi. Bu nedenle İstanbul hükümeti tarafından görevden alındı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra siyasal yaşamdan çekildi. İstanbul'da öldü.

Yapıtları: İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler (1945) *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki* (1948), *Din Nedir ve İtikatlar Nasıl Gelişmiştir* (1952), *Hüseyin Cahit Beye Açık Mektup* (1955), *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele* (1956), *Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi* (1957).

(C.B.)

KURAN Alp (İstanbul - 1929) Hukukçu. Galatasaray Lisesi'ni ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1955-1956 yılları arasında aynı Fakültede Anayasa Hukuku Kürsüsü'nde asistanlık yaptı. 27 Mayıs 1960 hareketinden sonra Kurucu Meclis üyeliğinde bulundu. Demokratik gençlik hareketi içinde yer aldı. 1965-1968 yılları arasında Türkiye Milli Gençlik Teşkilâtı (TMGT) Genel Başkanlığı ve Dünya Gençlik Kurulu üyeliği yaptı. 1975 1978 yılları arasında *«Vatan»* gazetesi Genel Yayın Müdürlüğü'nde bulunan *Mutlu Dünya, Burada Atatürk Yargılanıyor.*

KURAN Üzeyir (Kosova - 1891 / İstanbul - ?). Sendikacı. Maden İş Sendikası Başkan-

lığı'nı yapan (1951) Üzeyir Kuran, Demokrat İşçi Partisi'nin (1950) 2 numaralı kurucusu ve Genel Başkanvekili idi. 1951 Ara seçimlerinde partisinin İstanbul Milletvekili adayı olan Kuran, seçim konuşmalarında büyük ilgi gören konuşması ve fikirleriyle sendikacılar topluluğunda çok saygın bir yer kazandı. İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Yönetim Kurulu üyesi olarak (1951) her konuda işçi haklarını ve ileri amaçları savundu, özellikle D.P.'li sendikacılarla çetin polemikler yaptı ve hemen hepsinde geniş yankılar uyandırdı.

Tekstil İşçileri Sendikası'nın pahalılığı, işsizliği ve kumaş dışalımını protesto mitinginin yasaklanması ve Başbakan Yardımcısı Samed Ağaoğlu'nun bu mitingle ilgili Meclis konuşmasına yanıtlarıyla de sendikal ve politik alanda gerçek bir lider durumuna gelen Kuran bu çıkışları yüzünden DP iktidarınca çalışmakta olduğu Belediye Fen İşleri Müdürlüğü Galata Köprü altı onarım atölyesindeki Başmakinistlik görevinden çıkarıldı. Maden-İş Sendikası Kuran'ı derhal danışman olarak sendikada görevlendirdi, bir süre sonra da Gıda-İş'e Başdanışman olarak atandı ve sendikacılık alanında ömrünün sonuna kadar görev yaptı. Üzeyir Kuran, Selânik Sanat Okulu'nu bitirmiş, okul adına daha da gelişmesi için Budapeşte'ye gönderilmişti. 1910'da Şark Dilleri Akademisi'nde gece derslerine de katılan Kuran Macarcayı öğrendi ve Makine Teknisiyeni olarak 1913'te İstanbul'a döndü ve Zeytinburnu Mermi Fabrikası'na girdi (9 Haziran 1913). Bir yl sonra Birinci Dünya Paylaşım savaşı patlak verince Mütareke'nin ağır koşullar içinde örgütlü mücadele gerektiğine inandı ve Zeytinburnu Mermi Fabrikası işçileriyle gizli bir örgüt kurarak işgalci askerlere karşı baskınlar düzenledi. Bir baskın sonunda bir hafta kadar gizlendiği için fabrikaya gitmeyince işten çıkarıldı, bu kez Şark Şömendöferleri Yedikule Atölyesine tesviyeci ustası olarak girmeyi başardı. 1919'da düzenli bir halk hareketi olarak Millî Mücadele başlayınca Anadolu'ya silah ve mühimmat kaçırılması için eski iş arkadaşlarıyla ilişki kurdu, bu arada 18 Kasım 1923 günü Şark Şömendöferleri işçilerinin greve gitmesi toplantısında grev kararının alınmasında etken oldu. Grev 28 Kasım'da başarıya ulaştı.' Üzeyir Kuran da grevciler adına «İşçi Murahhası» olarak görüşmelerde işçi isteklerini duyarlıkla savundu. Grev sırasında Şark Şömendöferleri Müstahdemini Cemiyeti'nin murahhası (delege) olarak ün yapınca görevi değiştirildi. Üzeyir Usta Balya Karaaydın Kurşun Madenleri İşletmesinde dekovil makinelerinin değiştirilmesi teknik işleriyle görevli olarak çalışmalarını (1926) sürdürdü. Aynı yıl İstanbul'a dönünce Tramvay İdaresi'ne girdi ve adı dillerden düşmeyen Üzeyir Usta bu kez İstanbul Tramvay İşçileri Cemiyeti'ne başkan seçildi. Aynı yıl Tramvay işçilerinin grevini organize edenlere öncülük etti, 9 gün süren grevden sonra işten çıkarıldı. Kuran İstanbul Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü'ne girdi ve Köprüaltı atölyesinde çalışırken DP iktidarınca karalisteye alınarak işten çıkarıldı (20 Kasım 1952).

1960'dan sonra Türkiye İşçi Partisi hareketine katılan Üzeyir Kuran ölümüne değin partisinin Merkez onur kurulu başkanlığ görevinde bulundu.

Kemal Sülker

KURBANOĞLU, Şerif Hulusi (Manisa - 1910 / İstanbul - 1971). Yazar, çevirmen. Orta öğrenimini İstanbul İstiklâl Lisesi'nde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okudu. *«Aydabir»* (1937), *«Kültür Haftası»*, *«İnsan»* (1940-41), *«Yeditepe»*, *«Dost»*, *«Eylem»* (1953-1967) dergilerinde çıkan inceleme ve araştırma yazılarıyle tanındı. Kuruluş yıllarında Türkiye İşçi Partisi'ne girdi. Genel Yönetim Kurulu'nda görev aldı. V. İ. Lenin, G. V. Plehanof, Mao Çe Toung'un çeşitli kitaplarını dilimize çevirdi. Nazım Hikmet'in *Kurtuluş Savaşı Destanı*'nın ilk basımındaki yanlışlar üzerine *«Eylem»* dergisinde yayımladığı inceleme yazısından ötürü (1966) ceza kanununun 312. maddesine aykırılık saviyle açılan davada beraat etti. Çevirilerinden ötürü, ölümünden önce, 7,5 yıl hapse mahkûm edilmişti.

Yapıtları: Namık Kemal'in Eserleri, (Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin şairin 100. doğum yıldönümünde yayımladığı kitabın 303-421 sayfaları 1942), *Ahmet Haşim* (hayatı, eserlerinin incelenmesi, şiirleri, 1947, 1946), *İktisadi Buhran ve Monopoller»* (inceleme, 1966).

KURDAKUL, Necdet (İstanbul - 1916). Yazar, araştırmacı. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde (1936), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1940). Ticaret Bakanlığı Milli Korunma kontrolörlüğü, Tariş'te İşletmeler Müdürlüğü görevlerinde bulundu. Sonra avukatlık mesleğini seçti. İlk yazılarını *«İktisadi Yürüyüş»*, *«Yeni Asır»*, *«Kovan»* yönetimine katıldığı *«Toprak»* dergilerinde yayımlamıştı (1942-44). Yıllar sonra *«Dünya»* gazetesinde haftalık yazılarla göründü. İlk yapıtı *Haşiyeli Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu* (1944) hukukçular için bir başvuru kitabı niteliği taşır. Yakup Kadri Yazman'la birlikte hazırladığı *«Kanun Önünde Haklı mıyım, Haksız mıyım?»* adlı dizide küçük kitaplarla yasa-

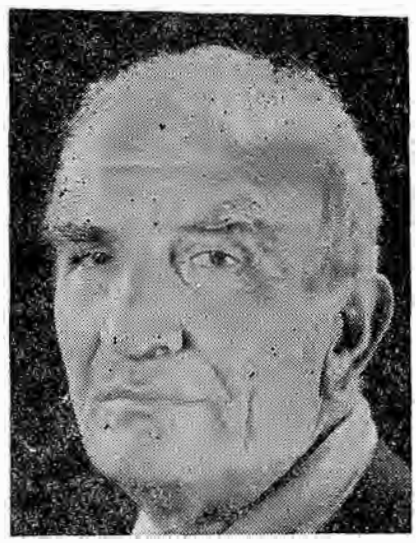

Necdet Kurdakul

ların geniş kitlelerce bilinmesi için yalınlaştırıcı yöntemler izlemiştir. Son yıllarda yayımladığı *Kıbrıs* (1969) ve *Osmanlı İmparatorluğundan Orta Doğuya* (1976) adlı incelemeleriyle Osmanlı tarihine eğilir. Bu alanda geniş yankı uyandıran yapıtı *Bütün Yönleriyle Bedreddin* (1977) adını taşımaktadır.

KURDAKUL Şükran (İstanbul 1927). Şair ve öykücü. Karşıyaka Lisesi'nde (İzmir) okurken TCK'nın 142. maddesine avkırı eylemde bulunma savıyla bir süre tutuklu kaldı ve okuldan çıkarıldı (1946). Çeşitli işlerde çalıştı. TCK'nın 14. maddesine aykırı eylemde bulunmaktan iki yıl tutuklu kaldıktan sonra Askeri Yargıtay'da beraat etti (1955). *Tan, Yeni Gazete* ve *Varlık Yayınevi*'nde düzeltici olarak çalıştı. Atag Kitabevi Yayınları'nı kurdu ve yönetti (1958 1975). 1960'dan sonraki toplumcu - gerçekçi kuşağın ürünlerinin yer aldığı *«Yeniken»* dergisini bir süre yönettikten sonra (1958-1962) yerli ve çeviri ürünlere yer veren *«Ataç»* (1962-1964) ve siyasal yazılara ağırlık veren *«Eylem»* (1964-1966) dergilerini çıkardı. 1963'de üye olarak girdiği TİP'de genel yönetim kurulu yedek üyeliği (1966-68), Balıkesir il başkanlığı (1967-69), genel yönetim kurulu ve merkez yürütme kurulu üyeliğinde bulundu ve kendi isteğiyle çekildi (1968). Hece Vezniyle yazılmış ve duygusallık dolu ilk şiirlerini *Tomurcuk* (1943) ve *Zevklerin ve Hülyaların Şiirleri* (1944) adlı kitaplarda topladı. İşçi hareketleriyle yakınlık kurduktan sonra oluşan toplumcu - gerçekçi dünya görüşünün yansıdığı şiirlerinde toplumsal acılar karşısındaki bireyin duygusal-

lık dolu tepkileri ve baş kaldırmaları vardır. *Gideraya*k (1956) adını taşıyan şiir kitabında yalnızlığa karşı birlikte olmanın, tekliğe karşı ka'abalığın, sevgisizliğe karşı sevginin üstün gelmesi için yapılan savaşımın getirdiği «karanlıkta aydınlık düşünceler»i şiiri egemendir. Duygu yanı ağır basan *Nice Kaygılardan Sonra* (1963) adını taşıyan şiir kitabından sonra güncel siyasal olayların izlerini taşıyan *İzmir'in İçinde Amerikan Neferi* (1966) ve *Halk Orduları* (1969) adlı şiir kitaplarında yüksek sesle ve kalabalıklara okunmaya elverişli «eylemci» bir şiir vardır. Bu siirlerde çağdaş emperyalizm, baskıcı ve özgürlükleri kısıtlayıcı siyasal yönetim, emek sömürüsü gibi ana temalar duygu ve düşünce dengesi içinde işlenir. Söyleyişteki yalınlık, dünyayı sevecenlikle kavrama, bilinçli bir insancılık gibi ögeler, konuların yapısından doğan katılığı ve kuruluğu şiirlerden silmeyi başarır. Kurdakul'un son şiirlerini topladığı *Acılar Dönemi*'ndeyse (1977) siyasal deneyimlerinin birikimlerini kendi şiir anlayışı içinde biçimlendiren bir şairin duygusal yanı ağır basan şiirleri yer alır. Çoğunlukla yaşantı ve gözlemlere dayanan olayları konu edindiği öykülerinde de yalın, betimlemelerden kaçınan ve hareketli bir anlatımı vardır. Siyasal ve toplumsal değişmeler içinde kendini korumaya çabalayan orta halli ve belirli bir namus anlayışı olan kimseleri, siyasal bilinçlenme evresinde ya da bu evreyi aşıp siyasal savaşıma girmiş olan emekçileri anlattı. Öykü kitapları *Tanığın Biri* (1970), *Beyaz Yakalılar* (1972), *Kurtuluştan Sonra* (1973), *Onların Çocukları* (1975) adlarını taşır. *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü* (1971), *Çağdaş Türk Edebiyatı* (Meşrutiyet Dönemi) (1976), *Namık Kemal* (1977) öteki başlıca çalışmalarıdır. Kurdakul'un şiir, edebiyat ve siyasal yazıları «*Fikirler*», «*Zonguldak Doğu*», «*Çığır*», «*Kovan*», «*Genç Nesil*», «*Kaynak*», «*İstanbul*», «*Yeryüzü*» (Yönetimine katıldı), «*Beraber*», «*Yelken*», «*Ataç*», «*Eylem*», «*Yön*», «*Ant*», «*Vatan*», «*Yürüyüş*», «*Akşam*», «*Yeni Edebiyat*», «*Yeni Ufuklar*», «*Yansıma*», «*Sanat ve Toplum*» gibi dergi ve gazetelerde yayımlandı.

Eray Canberk

ŞÜKRAN KURDAKUL'un Şiirinden Örnekler

Bunca yıl çok ışıktı birikti avuçlarımda
Senin olsun
Esinlen sevgi dokuyan ellerimden
Bunca yıl şiirin kardeşliğin, kavganın
Has bahçelerinde yarattım bu gerçeği
Sabrım senin olsun
Aşkım senin olsun.

Acıların sütüyle büyüttüğüm umutlar
Mahpushane avlularında boy verdi
Dolunay menekşelendi kirli kara camlarda
Her görüşte yeniden vurulduğumuz baba evren
Özgürlüğe boyadı saksımdaki çiçeği
Senin olsun.

Biz ki acılar döneminden
Ellerimizi kirletmeden geçtik.
Direncim senin olsun,
Sevgim senin olsun.

ÖLÜMÜ YENSİN DİYE BEKLENEN

Soluk bir bayram yaşamış gibi hüzünlü
Daha dün yürüyen, koşuşan düşünen.
Sessiz bir sitemle bakıyor resimlerden
İnsan gözlerinin en mahzun gülü.

Karanlığın aydınlığı kuşattığı bu yerde,
Daha dün ölümü yensin diye beklenen..
Kitaplarını koparmışlar elinden.
İnsan güzelliği kanlı çarşaflarla örtülü.

Şükran Kurdakul

Kurgan Kale, türbe, arkeolojide tepe biçiminde türbe.

KURŞUNLU Nazım (İstanbul - 1911). Oyun yazarı. İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'ni bitirdikten sonra bir süre mühendislik yaptı. Sonra Devlet Tiyatrosu'nda çalışmaya başladı. Oyunlar ve radyo oyunları yazmıştır. Bir de hikaye kitabı vardır. Oyunları Devlet Tiyatrosu'nda ya da İ.B. Şehir Tiyatrosu'nda oynanmıştır. «*Melekler ve İnsanlar*» (1950 - 51), «*Branda Bezi*» (1952), «*Fatih*», «*Çığ*» (1953), «*İpler Elimizde*

Değil», «Çivi Çiviyi Söker» (1962), *«Dumanlıda Telaki Var»* (1964), *«Merdiven»* (1966), *«Analar Babalar Okulu»* (1967), *«Gecikenler»* (1968), *«Kör Kadı»* (1970). Oyunları biçim bakımından alışılmış kalıpların içinde kalmış, ağır ve ilginç olmayan oyunlardır. Öz bakımından da olaylara aynı koşullanmışlığın içinde hiçbir özgün bakış açısı getirmez.

(S.G.A.)

Kurşunluoğlu Mehmet Kemal (Bkz. Mehmet Kemal).

Oktay Kurtböke

KURTBÖKE Oktay (İstanbul - 4 Ocak 1936). Gazeteci. İskenderun'daki Ilk, Galatasaray Lisesindeki orta öğreniminden sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesine bağlı Gazetecilik Enstitüsünü bitirdi. 1960'da *«Yeni Gün»*de (Ankara) başladığı gazeteciliğini *«Öncü», «Kudret», «Ankara», «Ekspres», «Haber»*de sürdürdü. 1967 yılında *«Cumhuriyet»*e girdi. Sekreterlik, yazı işleri müdürlüğü görevlerinde bulundu. 1972'de Genel Yayın Müdürlüğüne getirildi. Şimdi bu görevde.

Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın genel sekreterliğini ve İstanbul Şubesi Sekreterliğini yapmış bulunan Kurtböke, 1978'de bu sendikanın Genel Başkanlığına seçildi. Aynı zamanda İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Enstitüsünde öğretim görevlisi.

*«Cumhuriyet»*in ilerici çizgisini sürdürmesini titizlikle gözeten Kurtböke, 12 Mart 1971'de verilen muhtıranın hemen ardından sıkıyönetimin ilanı ile İlhan Selçuk'un *«İsa Musa Cart Curt»* ve *«Hoş Geldin Tanzimat Kafası»* başlıklı yazılarında Ceza Yasasının 159. maddesinin ihlâl edildiği gerekçesiyle Selçuk'la birlikte tutuklandı; dört ay cezaevinde kaldı.

KURTCEBE, Nuri (Yatağan - 1949). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini türlü yerlerde ve İstanbul'da tamamladı. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde üç yıl okudu. İlk karikatürü *«Gün»* gazetesinde yayımlandı (1972). *«Gaddar Davut»* adlı bir tarihsel karikatür - roman tipi yaratmış, *«Girgir»* dergisi'nde de çizmiştir (1974). 1979'dan sonra *«Politika»* gazetesinde spor karikatürleri çizmektedir.

Kurt Naci (Midyat 1920). Sendikacı. Bir dönem Türk - İş başkanlığı yapan Naci Kurt (1953) Demokrat Parti listesinden milletvekili seçildi (1954). 1957'de aday olamayınca ticaret hayatına atıldı. Orta öğrenimini Ankara Sanat Enstitüsünde tamamlamış (1939) marangoz olarak değişik işverlerinde çalışmıştı. Askerlik görevinden sonra (1944) Sümerbank Bakırköy Bez Fabrikasında inşaat servisinde işçilik yaptı, sonra Tekel Genel Müdürlüğüne bağlı bir fabrikaya geçti (Ocak 1945), 1947'de sendikaların yeni yasaya göre kuruluşu olanaklaşınca Makine Teknik İşçileri Sendikaşı'na girdi (1948), bir yıl sonra bu örgütün Yönetim Kuruluna seçildi.

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin üyesi olan sendikanın delegesi olarak Birlik Kongresine katıldığı yıl (1950) Birlik Yönetim Kuruluna seçildi. Bu sırada Ağaç Sanayii İşçiler Sendikasını Tekel topluluğu içinde kurdu, tekel işçileri sendikalarının federasyon halinde birleşmesi çalışmalarına katılarak kendini gösterdi ve Müskirat Tütün ve Yardımcı İşçi Sendikaları Federasyonu Başkanı seçildi (1952). Türk İş Konfederasyonu'nda başlıyan yönetici bunalımı döneminde Demokrat Parti'nin, CHP'li Başkan İsmail İnan'ı Bakanlığa sokmama kararıyla beliren tutum üzerine Türk İ'in 1953 Ağustos Kongresinde Türk - İş'in iktidarla uzlaşması amacını güden delegelerin oylarıyla Türk - İş Başkanı oldu. Kısa süren başkanlığı sırasında DP adayı olarak millet vekili seçildi ve işçilik hayatıyla birlikte sendikacılığa veda etti.

(K.S.)

Kurtuluş. Bilim ve sanat dergisi. İlk kez Berlin'de (1 mayıs 1919) yayımlandı. «Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisinin organı» olduğu belirtilen bu sayıda *İlk Adım, Cihan Proletaryasına* (Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi), *Cemiyeti Geliri ve Siyasi Partiler* (Vedat Nedim «Tör»), *Jaures'ten Ayrılış*, Dünya Haberleri yazıları yer aldı. 20 evlül 1919'da İstanbul'da yeniden «I. sayı» olarak çıkan dergide Ethem Nejat'ın *«Proleterya Kimdir?»* Namık İsmail'in *«Sosyalizm ve Sanat»* adlı yazılarının yanısıra haberler, haber yorumlar, çeviriler verildi. «H.S.» imzalı *«Kurtuluş Yolu»* adlı başyazıda ülkenin içine düştüğü bunalım söz konusu edilerek savaş sonrası yıllarda «aydın sınıfla memurların proleterleştiği» savı öne sürüldü. «Sosyalizmin yalnız nazari olarak incelenmesinin bir anlam ifade etmeyeceği sosyal yapıda uygulama hususunda bir takım ictihat ve kanaatlerin gelişmesine ihtiyaç» duvulduğu vurgulandı. Yüzyılın başında okumuşları etkileyen çağdaşçılık ve Türkçülük akımlarının eleştirisi yapılarak «Kurtuluş hareketi için sosyalizme doğru bir yön» gösterilmesinden başka çıkar bulunmadığı yinelendi. *Kurtuluş*'un öteki sayılarında Dr. Sefik Hüsnü (*«Yarınki Proleterya* sayı. 2», *«Bugünkü Proleterya ve Sınıf Şuuru*, sayı. 3») Ethem Nejat (*«Bugünkü İlk okullarımız* sayı. 2,» *«Sosyalizm ve Ferdiyetçiler* sayı. 3», *«Serseriler, Eğitim, Sermaye*, sayı. 5»), Sadrettin Celal, Hamit Sadi, Mehmet Vehbi, Reşat Nuri (Drago) v.b. yazdılar.

Kurtuluş dergisinin çıkmış tüm sayılarını yeni harflerle baskıya hazırlayan Rasih Nuri İleri (Anadolu Yayınları 1971) ceza yasasının 142, maddesine aykırı eylemde bulunduğu saviyle yargılandı.

Kurtuluş. Aylık siyasal dergi. Sahibi: Salih Sayın. Sorumlu yazı işleri müdürü: Mustafa Eker. İlk sayısı 1 haziran 1976'da çıktı. «Çıkarken» başlıklı sunu yazısında «proleter enternasyonalizmi ilkesi üzerinde hareket etmekte olduklarını iddia eden çizgiler»in inandıkları tezleri, «Türkiye'ye hazır elbise gibi giydirmek» istedikleri belirtilerek demokrasi ve faşizmin de doğru kavranmadığı öne sürüldü. Yazıda, egemen sınıfların iktidarlarını sürdürme yöntemlerinden biri olarak tanımlanan demokrasinin gerçekte oligarşik bir dikta niteliğinde olduğu savlanarak oligarşik diktanın faşist diktatörlüğe de, klasik burjuva demokrasisine de benzemediği vurgulandı. Birinci sayısında *«Kemalizm Üzerine»* (Stalin), *«İngiltere'de Faşizm»* (Colin Sparks), *«Bulgaristan Halk Ordusu Kuruluşu»* (Tsola Dragoicheva) adlı yazıların yer aldığı dergide, *«Türkiye'de Ulusal Sorun Üzerine Yakın Geçmişin Tarihsel Önemi»* (sayı: 2),*«Devrimci Gençlik ve Gençliğin Devrimci Eyleminin Birliği»* (sayı: 3), *«Öncü Savaşı»* (sayı: 7), *«Demokratik Merkeziyetçilik»* (sayı: 36), gibi sorunlar üzerine genellikle büyük boyutlu incelemeler yer aldı.

Cepheye mermi taşıyan bir kağnı kolu

Kurtuluş Savaşı. Mudanya silahbırakımı koşullarına boyun eğerek İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan'la işbirliği yapan son Osmanlı hükümetlerine karşın Türkiye halkının, asker - sivil okumuşların öncülüğünde yürüttüğü bağımsızlık savaşı. Kurtuluş savaşı, büyük cephe savaşlarından önce, emperyalizmin uç bölüğü durumundaki Yunan silahlı kuvvetlerinin topraklarımızı işgale yeltenmeleriyle doğrudan doğruya Türk halkı tarafından başlatılmıştır.

1. Dünya Savaşı, İngiliz ve Fransız kapitalizminin Alman sermayesiyle ona bağımlı olanların yenilgisiyle bitmiştir. Suriye, Galiçya, Sarıkamış cephelerinde serüvenci komutanlar elinde eritilen Osmanlı Devletinin ordularını savaşa sürükleyen İttihat ve Terakki yöneticileri yenilgiden sonra ülkeyi terk etmiş, tahtından başka kaygısı olmayan Padişah Mehmet Vahdettin. Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Wilson'un ileri sürdüğü ilkelere cankurtaran simidine sarılır gibi sarılmıştır. Bu ilkelerin, Osmanlı İmparatorluğunun geleceğini belirleme savı taşıyan 12. maddesi şövledir:

«Bugünkü Osmanlı İmparatorluğunun Türk olan kısımlarına itirazsız bir egemenlik sağlanmalıdır. Fakat bugün Türk boyunduruğu altında bulunan diğer milletlerin de, mutlak güvenlik içinde varlıklarının ve zahmetsizce gelişmelerinin kefalet altına alınması gerekir. Çanakkale boğazı uluslararası garanti altında bütün milletlerin ticaret gemilerinin serbestçe geçmelerine açık olmalıdır.»

Doğuda Ermeni, Karadeniz ve Ege'de Rum azınlıklarının varlıklarından büyük sav ve isteklerle ortaya çıkmalarına yol açan bu madde daha sonra yengin devletlerin Osmanlı Devletine kabul ettirdiği Mondros silahbırakımı koşulları arasına «emniyet ve selametlerini tehdit eden bir vaziyet karşısında, herhangi bir sevkülceyş (strateji) noktasını işgal hakkına malik olmalarını» sağlayan 7. fırkanın konmasını önleyememiştir.

Mondros silahbırakımı sonucu (aralık 1918) İngiliz, Fransız ve İtalyan silahlı güçleri Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirilmişti. Öte yandan İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon başbakanlarından oluşan «yüksek meclis»in 14 mayıs 1919'da, Yunanlılara İzmir'e asker çıkarması izni vermesi üzerine, limandaki İngiliz, Amerikan, Yunan donanma komutanlarının XVII. Kolordu komutanına verdikleri ortak notada, «silah bırakımı antlaşmasının 7. maddesi gereğince İzmir istihkâmları ile yöresinin ve bütün savunma tertip ve araçlarını içine alan arazinin devletler adına Yunanlılar tarafından işgal edileceği nedeniyle karşı konulmaması» bildirilirken, aydınlatıcı bilgi isteyen kolordu komutanına Osmanlı iktidarı notanın gereğinin yapılmasını öğütledi. İşbirlikçi Osmanlı hükümetinin bu tutumu Yunanlılar daha İzmir'e çıkmadan «Reddi İlhak cemiyetleri» kurarak işgali tanımayan vatanseverlerin tutuklanmaları yolunda genelgelere kadar gidecektir.

Bu durum, Kurtuluş Savaşının daha ilk aşamadan itibaren hem son Osmanlı hükümetlerine, hem onu kendisiyle işbirliği yapma durumunda bırakan emperyalizme karşı bir hareket olduğunu gösterir.

İlk Halk Eylemleri: İlk halk hareketleri özellikle Ege bölgesinde, birbiri ardından kurulan «Reddi İlhak» cemiyetlerinin işgale karşı koyma yolunda aldıkları kararlarla koşut olarak giriştikleri eylemlerle doğmuştur. Dirençleri oluşturan tarihsel zorunluk «tebaa» olmaktan çıkma bilincine dayanır. Örgütlenmelerle halk hareketlerini doğuran bu bilinç, İzmir'in işgal edilmesinden bir gün önce kaynağından taşmış, ilk büyük cepheyi meydana getirmiştir. İzmir Reddi-İlhak Cemiyetinin yayımladığı bildiri ulusal onurunu yüzyıllar boyunca ayakta tutacak meşalelerden biri olarak, çökmüş Osmanlı kurumları ile emperyalizme karşı savaşımın ilk belgelerinden biridir:

«Ey bedbaht Türk, Wilson prensipleri ünvanı altında senin hakkın gasp ve namusun hetk ediliyor (yırtılıyor). Buralarda Rumların çok olduğu ve Türklerin Yunan iltihakını memnuniyetle kabul edeceği söylendi. Ve bunun neticesi olarak güzel memleketin Yunan'a verildi. Şimdi sana soruyoruz: Rum senden daha mı çoktur? Yunan hâkimiyetini kabule taraftar mısın? Artık kendini göster. Bütün kardeşlerin Maşatlık'tadır. Oraya yüzbinlerle toplan ve büyük çoğunluğunu orada bütün dünyaya göster. İlân ve ispat et.

Burada zengin, fakir, âlim cahil yok... Fakat Yunan hâkimiyetini istemeyen bir büyük kitle vardır. Bu sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma, hüsran ve nikbet fayda vermez. Binlerle, yüzbinlerle Maşatlık'a koş, Millî heyetin emrine itaat et.»

İşgale direniş, Yunan ordusunun Ege bölgesini işgaliyle «Milis Kuvvetleri» biçiminde birikmelere ve savunma sahnelerine dönüşmüş ve kısa zamanda Denizli, Balıkesir, Aydın, İzmir, Manisa illerinin ilçelerinde kurulan Reddi İlhak Cemiyetleri ancak hükümetlerin alabilecekleri kararları almışlardır. En önemli örgütlerden biri olan Balıkesir Reddi İlhak Cemiyetinin düzenlediği kongre «Heyeti Temsiliye» ve asker toplama yetkisini verdiği gibi, iktidara ve işgal komutanlıklarına gönderdiği bildirilerle bölge halkının ölünceye kadar çarpışmaya azimli bulunduğunu açıklamıştır. Bu çalışmalar sonunda Ayvalık, Burhaniye, Sındırgı, Kırkağaç bölgesinde uzun süre başarılı savaşlar veren bir savunma cephesinin kurulması sağlanmıştır. Güneyde ise Mersin, Tarsus, Osmaniye kesiminde Adana: Islahiye, Maraş, Pazarcık kesiminde Maraş; Urfa ve Antep cepheleri doğrudan doğruya sı-

il asker aydınların kendi irade ve girişimleriyle halkla birlikte hareket etmelerinden meydana gelmiştir. Ayrıca Erzurum kongresinden önce, «Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti», «Trakya Paşaeli Cemiyeti», «Felahi Vatan Grubu», «Karakol Cemiyeti», «Mudafai Milliye Cemiyeti», «İstanbul Müdafai Hukuk Cemiyeti» gibi örgütler kurulmuştur. Bu örgütler kuruldukları bölgelerin özellik ve koşullarına göre ayrı ayrı çalışma yöntemleri izlemekle birlikte, temelde «Müdafai Hukuk» amacına bağlı mukavemet komiteleridir.

Mustafa Kemal ve yakın silâh arkadaşları Ali Fuad ve Kâzım Karabekir Paşalar, halkın bağımsız yaşama adına gösterdiği bu direnç hareketini çok iyi değerlendirerek örgütleri birleştirip, onlara ulusal irade kavramı ölçüsünde ağırlık kazandırmak istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, IX. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a ayak basar basmaz (19 mayıs 1919) emrinde bulunan ve bulunmayan Kolordu komutanlıklarına ve valiliklerine gönderdiği telgraflarda bu konuyu işlemiş ve ulusal irade kavramının hukuksal nitelik kazanmasına yol açacak girişimlerin bir merkezde toplanmasını hedef göstermiştir. 18 Haziran 1919'da Edirne'de bulunan I. Kolordu komutanına yazdığı telgrafta, Trakya ve Anadolu illerinde kurulmuş olan örgütlerin birleştirilmesinin gerektiğini bildirmiştir. 22 Haziran Amasya'da toplanarak hazırladıkları bildiride, Kurtuluş savaşçıları, bütün il ve ilçelerden seçilip gönderilecek delegelerle ulusal bir kongre toplanmasını öngördüler, «milleti ancak milletin azim ve kararının kurtaracağını» belirttiler.

Kongreler ve B.M.M.'nin açılması: 23 temmuz 1919'da açılan Erzurum kongresi, 14 gün süren çalışmalardan gerek Mondros mütarekesi koşulları, gerekse Wilson prensipleri açısından ülkenin içine düşürüldüğü durumu değerlendirerek **himaye ve manda** gibi ulusun bağımsızlığıyla bağdaşması mümkün olmayan yolları kesinlikle reddetmiştir. Ulusal sınırlar içinde, vatanın bölünüp parçalanmayan bir bütün olduğu gerçeğinden hareket edilerek, Osmanlı iktidarı vatanın bağımsızlığını koruma gücünü gösteremediği takdirde, bölünüp parçalanmayı önlemek için «geçici bir hükümet» kurulması yolunda karar alınmış ve ulusal iradeyi egemen kılma kuralında birleşilmiştir.

Erzurum (4 - 11 eylül 1919), ve sıvas kongreleri halk hareketlerini bir merkezde toplama yolunda gerçekleştirilen ve Kurtuluş Savaşının eyleme dönüşmesine yol açan iki büyük gelişimdir. Nitekim, 11 eylül 1919'da toplanan Alaşehir Kongresi başkanlığınca, doğudaki bu çabalarla batıdaki cabaların birleştirildiği gün, vatanın kurtarılması yolundaki

Büyük taaruza hazırlanan kuvvetlerden bir grup

girişimlerin başarı kazanacağı ifade edilerek, Erzurum Kongresi kararlarının sonuna kadar destekleneceğinin bildirilmesi, atılan adımın sağlamlığını göstermiştir.

İşbirliçi İstanbul hükümeti, merkez Erzurum ve Sıvas olmak üzere doğuda, merkez Balıkesir olmak üzere batıda eyleme geçen Kurtuluş Savaşı öncülerini halkın gözünde küçük düşürmek ve yalnız bırakmak için her çareyi denenmiş, dinsizlik, bolşeviklik, ittihatçılık gibi suçlamalara başvurmuştur. Harput valisi Ali Galip'e, Mustafa Kemal'in; Anzavur'a Kâzım (Özalp) ve Hacim Muhittin beylerin öldürülmesi görevleri verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa 11 eylül 1919'da Dahiliye nazırına çektiği telgrafta iktidarın vicdanını yabancılara satıldığını bildirmekten çekinmemişti: «**Alçaklar, caniler, Düşmanlarla millet aleyhine hain tertipler kuruyorsunuz. Milletin kudret ve iradesini takdirden âciz bulunduğunuza şüphe etmiyorum. Fakat vatana ve millete karşı hainane ve mezbuhane harekette bulunacağınıza inanmak istemiyorum, Aklınızı başınıza toplayın.**»

İktidarda bulunan Damat Ferit Paşa, ulusal hareketin gösterdiği kararlılık karşısında tutunamamış, işgalci devletlerin de gözünden düşmüş ve padişah daha ılımlı bir politika izlemek üzere Ali Rıza Paşayı kabineyi kurmakla görevlendirmiştir. Ne var ki, ayrılık temel ilkelerde, Türkiye'nin bağımsızlığı ilkesinde olduğu için, ulusal hareket Ali Rıza Paşa kabinesiyle de anlaşamamış, kabine adına Amasya'ya gelen Bahriye Nazırı Salih Paşaya (20-22 ekim 1919) Erzurum ve Sıvas kongrelerinde alınan kararlar anlatılarak şu beş maddede ileri sürülen hususlarda görüş birliğine varılması istenmiştir:

Büyük taaruzdan önce bir piyade fırkasının kumandanı tarafından denetlenişi

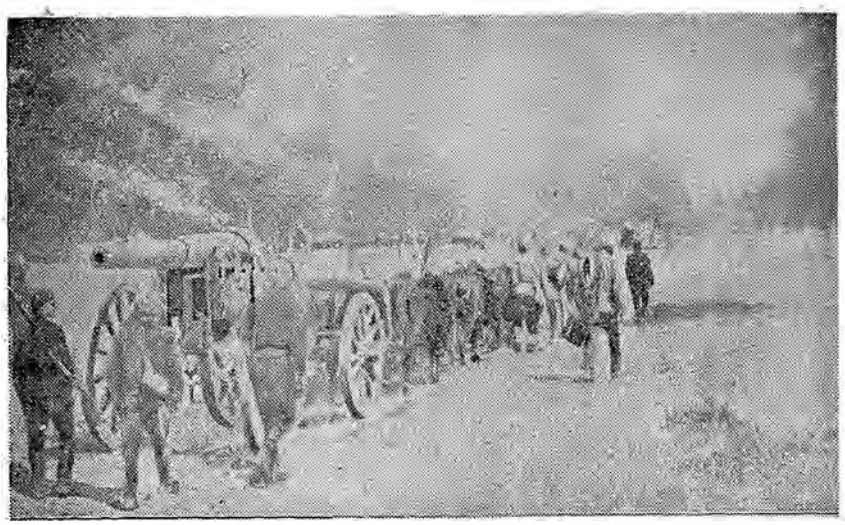

Batı Cephesine öküzler tarafından çekilerek getirilen ağır toplar

1 — Himaye ve mandanın kabul edilmemesi, Türk vatanının bütünlük ve bağımsızlığının tanınması, 2 — Müslüman olmayan unsurlara ayrıcalıklar tanınmaması, 3 — Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul hükümetince tanınması, 4 — Osmanlı devleti ile yenen devletler arasında toplanacak barış konferansına «Temsil Heyeti»nin kabul edeceği delegelerin gönderilmesi, 5 — Osmanlı Mebusan Meclisinin İstanbul'da toplanmasının yerinde görülmediği hususunda görüş birliğine varılması.

Bu öneriler karşısında Ali Rıza Paşa kabinesinin olumlu hiç bir gelişme sağlayamaması üzerine Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, ocak ayında toplanacak Mebusan Meclisi üyeleriyle ilişki aramışlardır. 27 aralık 1919'da Sıvas'tan Ankara'ya gelinmiş, Ankara, Temsil Heyetinin genel karargahı haline getirilmiştir. Burada yapılan toplantılarda, Anadolu illerinden İstanbul'a gidecek milletvekillerine, Sıvas ve Erzurum kongrelerinde alınan kararlara uygun bir bildiri yayımlanması için telkinlerde bulunulmuştur. Son Osmanlı Meclisi, Mondros mütarekesi koşulları ile Wilson prensiplerinin 12. maddesine karşı sayılabilecek bir bildiriyi (Milli Misak) yayımlayarak, tarihsel görevini yerine getirmiştir. Ne var ki, bu gelişmeler İtilaf devletlerini yeni askerî tedbirler almaya sevk etmiş, Ege'ye çıkarılan Yunan ordusu yeni birliklerle güçlendirildiği gibi (şubat 1920) İstanbul İngilizler tarafından işgal edilmiştir (16 mart 1920). Sıkıyönetim ilân eden İngiliz ordusu komutanlığı, yayımladığı bildiride: «genel asayişin bozulmasına yol açacak her türlü hareket ve girişimin divan-ı harp tarafından cezalandırılacağını» açıklarken, Mebusan Meclisini basarak kimi milletvekillerini tutuklamıştır.

Bu gelişmeler karşısında, Ankara'ya yerleşmiş bulunan «Temsil Heyeti» adına Mustafa Kemal Paşa, kolordu komutanlıkları ile valiliklere gönderdiği bir genelgede (19 mart 1920) Osmanlı Mebusan Meclisinin hukuksal kimliği kalmadığı gerekçesiyle yeni bir seçim yapılarak, seçilecek milletvekillerinin düşman işgali bulunmayan vatan topraklarında çalışması gerektiğini ifade etmiştir.

Kurtuluş Savaşının ikinci büyük aşaması, 23 nisan 1920'de Büyük Millet Meclisinin açılması olayıdır. Bu başarı, Türk halkının kendi kendine kurduğu örgütlerin aynı amaç ve ülküyle bir merkezde birleşmede gösterdiği inançla temellendiği gibi, yöneticilerin izlediği doğru taktikle sağlanmıştır. 23 Nisan 1920'de açılan bağımsız meclis, varlığını doğrudan doğruya halkın iradesinden alan ve kendisini yaratan halka inanan bir kuruluş olarak maddî gücünün ötesinde başarılar kazanmıştır.

Kurtuluş Savaşı Cepheleri: B.M.M'nin ilk önemli davranışı, 30 nisan 1920'de meclis başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Avrupa devletleri dışişleri bakanlıklarına yeni Türk devletinin kurulduğunun bildirilmesi olmuştur. İtilâf devletlerinin hazırladıkları barış tasarısında öngördükleri isteklerin kabul edilmesi için, yeniden Damat Ferit Paşayı sadrazamlığa getirdikleri bu dönemde (22 nisan 1920), Osmanlı devleti Paris'te toplanacak konferansa çağrılmıştı. İşgalcilerin öngördükleri istekleri bilen B.M.M. 18 haziran birleşiminde «Milli Misak» kararı alarak Türkiye'nin parçalanmasına yol açacak her türlü antlaşmayı tanımayacağını dünyaya ilân etmiştir Bu karar, Osmanlı devletinin daha sonra imzalamaktan çekinmediği Sevr antlaşmasının (10 ağustos 1920) önceden reddedilmesi olarak düşünülmelidir. Türk ulusunu tam sömürge durumuna getirecek olan bu antlaşmanın uygulanması için işgalci devletlerin Yunanlılara yeniden saldırı emri vermeleri bu günlere rastlar. İç ve dış düşmanın siyasal ve askeri baskılarının yarattığı bu güç koşullar altında 1. Dünya savaşında yenik düşen bir ordunun kalan güçlerini —Padişaha ve ona bağlı hükümete karşın— yeniden emir komuta zincirine bağlamak zorunda olan T.B.M.M. Kurtuluş Savaşının en önemli çarpışmalarını bu dönemde kabul etmek zorunda kalmıştır. Padişah Vahdettin adına hazırlanan Hilafet (kuvvayı inzibatiye) ordusunun saldırısını göğüsleyen Ali Fuat (Cebesoy) Paşanın Geyve savunması «millî mücadelenin» ilk büyük başarısıdır. 1. İnönü Savaşı yine bu evrede tüm silahlı kuvvetlerin olağan üstü çabasıyle kazanılmıştır. T.B.M.M.'nin açılışından 8 ay sonra (9 ocak 1921) başlayan Yunan saldırısına karşı koyan silahlı gücün sadece 6 bin kişiden

Büyük taarruza hazırlanan bir topçu bataryası

oluşması başarıda asıl etkenin ulusal bilinç olduğunu göstermektedir. Daha önce Doğu Cephesinde verilen savaşlarda Sarıkamış (30 eylül 1920) ve Kars (30 ekim 1920)'ın Ermenilerden geri alınmasıyla başlayan bu büyük direnç hareketleri emperyalizmi Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetini «fiilen» kabul etmek zorunda bırakmıştır.

Emperyalizmin Yunan ordusunu bu aylarda yeniden hazırlayarak Batı Cephesinin iki kesiminden birden harekete geçirmesi bu direnci kırma amacına yöneliktir. Yunan ordusu üç ay içinde 40 bin kişiye yükseltilmiş ve geniş olanaklarla donatılmıştır. II. İnönü savaşı, yine düşman silahlı gücünün ancak yarısı kadar bir güçle verilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Batı cephesi komutanı İsmet Paşaya çektiği telgrafta belirttiği gibi, orada yalnız düşman değil «milletin makûs talihi de yenilmistir». Daha sonra devam eden saldırılar sonucu Yunan ordusunun özellikle Batı cephesinin güney kesiminde başarı göstererek Afyon, Kütahya ve Eskişehir'i işgal etmesini Batılılar yanlış değerlendirmişlerdir. İngiliz Parlamentosunda Yunanlıları kutlayan Başbakan Lloyd George'un «Yunanistan artık, kazandığı zaferden dolayı Sevr antlaşmasıyle yetinemez. Daha geniş ölçüde tatmin edilmelidir.» biçiminde konuşması, bu yanlış değerlendirmenin yanılgılarından biridir. 5 ağustos 1921'de Başkomutanlığa getirilen Mustafa Kemal Paşa, Eskişehir ve Kütahya savaşlarından sonra, orduya Sakarya'nın gerisine çekilmesi emrini vermiş. düşmanı ters bir cephe içinde sıkıştırma taktiği uygulamıştır. Bu kez 100 bin kişilik bir Yunan ordusu karşısında ancak 40 bin kişilik silâhlı bir güçle çıkabilen Türk ordusu, 22 gün 22 gece süren kanlı bir savaş sonucunda (23 ağustos - 13 eylül 1921) düşmanı Sakarya ötesine atmayı başarmıştır.

Bu savaş sonunda Mustafa Kemal Paşa ulusa yayımladığı bildiride şu gerçekler üzerine dikati çekmiştir: «Savaş demek, yalnız iki ordunun değil, iki ulusun bütün varlıkları ile karşı karşıya gelmesi ve birbiriyle vuruşması demektir. Bundan ötürü bütün Türk ulusunu, cephede bulunan ordu kadar fikren, ve fiilen alâkadar etmeliydim Ulus fertlerinin yalnız düşman karşısında bulunanları değil,köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silâhla vuruşan savaşçı gibi kendini görevli hissederek, bütün varlığını mücadeleye verecektir.» Yunanlıların Sakarya savaşı yenilgisi B.M.M.'nin uluslararası ilişkilerde yeni siyasal başarılar kazanmasına yol açmış, Ermenistan, Azerbeycan ve Gürcistan'la Kars antlaşması (13 ekim 1921), Fransa ile Ankara antlaşması (20 ekim 1921) imzalanmıştır. İtilâf devletleri dışişleri bakanlarının kendi aralarında düzenledikleri konferans sonunda Türkiye ve Yunanistan'a mütareke önerisinde bulunmaları da Sakarya zaferinden 6 ay sonradır (22 mart 1922). Bu öneriyi B.M.M. hükümeti «ordunun içine yabancı denetleme kurulları sokulmaması», silahbırakımı antlaşmasiyle birlikte «tahliyenin icrası esaslarının kabul edilmesi» koşularıyle cevaplandırırken, dışişleri bakanları yeni bir notayla (26 mart 1922) öngördükleri barış koşullarını aşağıdaki biçimde saptadıklarını bildirmişlerdir.

«1 — Türkiye ve Yunanistan'da azınlıklar hukukunun savunulması ve bu hususta konulacak kuralların uygulanmasına Milletler Cemiyetinin iştirak etirilmesi. 2 — Doğu'da bir «Ermeni Yurdu»nun teşkili ve bu işe de Milletler Cemiyetinin iştirak ettirilmesi. 3 — Boğazların serbestliğini sağlamak için Gelibolu yarımadasında ve Boğazlar yöresinde askerî olmayan bir bölge teşkili. 4 — Trakya sınırının Tekirdağ Türklere, Kırkkilise, Babaeski ve Edirne Yunanlıları kalacak şekilde tespiti. 5 — Türkiye'de kalacak İzmir'in Rumlarına ve Yunanlılarda kalacak Edirne'nin Türklerine bu şehirlerin yönetimine eşit bir surette katılma imkânını verecek bir usulün kararlaştırılması. 6 — Barıştan sonra İstanbul'un işgal devletleri tarafından tahliyesi. 7 — Sevr antlaşmasıyle 55 bin kişiye indirilmesi öngörülen Türk silâhlı kuvvetlerinin 85 bine çıkarılması; fakat Sevr antlaşmasında olduğu gibi Türk ordusunun ücretli askerlerden meydana getirilmesi. 8 — Sevr antlaşmasındaki malî komisyonun kaldırılmasıyle birlikte İtilâf devletlerinin ekonomik çıkarlarının korunmasını, Düyun-u Umumiye'nin ve Türklere yüklenecek savaş ödeneklerinin ödenmesini temin etmek için Türk egemenliğiyle bağdaştırılması mümkün bir usulün belirlenmesi. 9 — Adlî ve ekonomik kapitülasyonlarda değişiklikler yapılabilmesine ilişkin birer komisyon kurulması...»

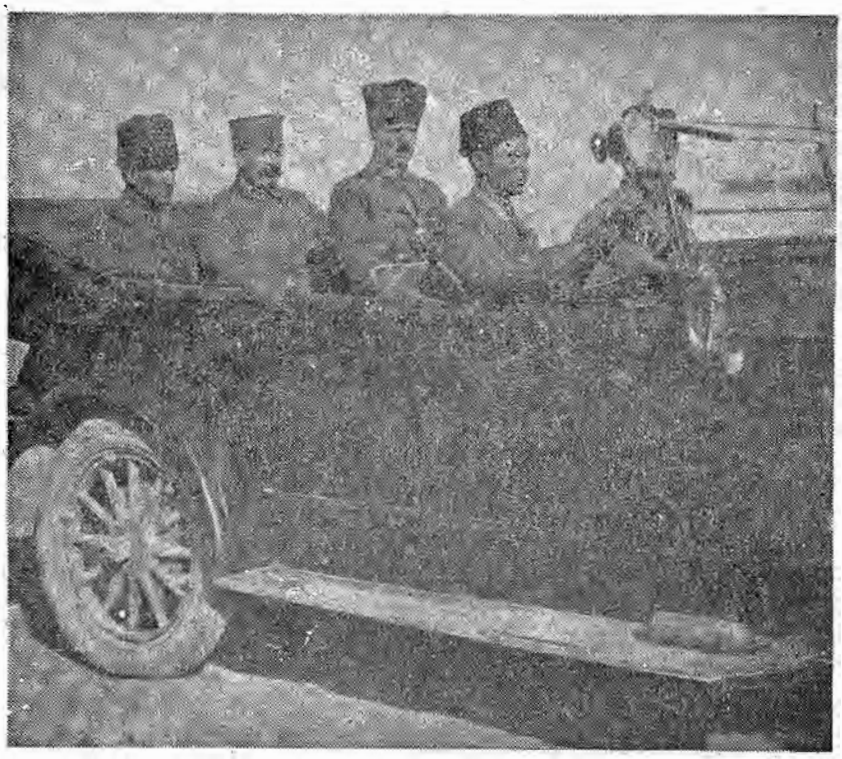

Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa zaferden sonra İzmir Kordonunda

Genel olarak Sevr antlaşmasının temel hükümleriyle ayrı nitelikte görülmeyen bu önerileri B.M.M. hükümeti kabul etmedi. Mustafa Kemal Paşa Büyük Nutuk'ta Batılı devletlerin barış saldırısını nasıl yorumladığını şöyle belirtmiştir: «Notaların ihtiva ettiği şartlar görüldükten sonra, İtilâf devletlerinin İstanbul hükümeti de beraber olduğu halde aleyhimizde yok edici girişim ve çalışmalarıyle yeni bir safha açtıkları sonucuna varmak tabiiydi. Buna karşı durumu çok ciddiye almak ve esaslı, büyük bir mücadeleye hazırlanmak gerekivordu...»

Sözkonusu hazırlık ve mücadele, Kurtuluş Savaşında son sözü söyleyecek olan Büyük Taarruz hazırlığıydı. Sakarya yenilgisinden sonra, yeni bir saldırıyı göze alamayan Yunan ordusu, Batılı devletlerin düzenledikleri barış saldırısından çıkacak sonuçları bekliyordu. Türk orduları 4-5 ay süren bir hazırlıktan sonra, 26 ağustos 1922'de aldıkları hücum emriyle sabah 5.30'da Yunan siperlerini dövmeye başladılar. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Yunan ordusunu ilkin güney kesiminden vurarak bir kıskaca almak ve kabule zorunlu bırakacağı meydan savaşında yok etmek biçiminde tasarladığı taktik, 27-30 ağustos günleri verilen savaşlarda, doğudan ve güneyden I. ve II. orduların; kuzeyden ve batıdan Süvari kolordusunun Yunanlıları bastırmasıyla uygulandı. Aslıhanlar bölgesinde çevrilen Yunan ordusunun büyük çoğunluğu yok edildi (30 ağustos 1922).

Başkomutanlık meydan savaşı sonucunda kesin yenilgiye uğrayan emperyalizmin uç bölüğü dağılmış, 2 eylül günü Yunan başkomutanı Trikopis esir edilmişti. Bu aşamada Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Türk ordularına «Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!» emrini vererek, Eskişehir Afyon kesiminden Uşak doğrultusuna çekilen düşman kuvvetlerine toparlanma olanağı bırakmadı. Büyük Taarruzun başladığı 26 ağustos sabahından sadece 15 gün sonra Türk ordusu İzmir'e girmiş ve 18 evlüle kadar Batı Anadolu'nun il ve ilçeleri düşman işgalinden tamamen kurtarılmıştır.

Batı Anadolu'daki kesin zaferden sonra Türk ordusunun İzmit üzerinden İstanbul; Balıkesir üzerinden Çanakkale boğazları doğrultusunda harekete geçmesiyle Batı devletleri silahbırakımı koşullarını görüşmek üzere Mudanya'da bir konferans toplanmasını önerdiler. Bir hafta süren bu konferans (4 - 11 ekim 1922) sonucunda 1. Dünya Savaşının yengin devletlerinin askeri delegeleri, tüm koşullara boyun eğdi. Silahbırakımı anlaşması imzalanır imzalanmaz İstanbul ve Çanakkale boğazlarının T.B.M.M. yönetimine bırakılmasını ve tüm yabancı askeri güçlerin Batı Trakya'dan çekilmesini kabul ettiler. Bu sonuç, 1. Dünya Savaşı yenginleri tarafından kağşamış Osmanlı devletine kabul ettirilen Şevr antlaşmasının tamamen yok sayılması demekti. Mondros'tan Mudanya silahbırakımı anlaşmasına kadar 4 yıl boyunca amansız koşullar içinde yürütülen Kurtulus Savaşı ile Türkiye halkı, bağımsızlığını tanımak istemeyen kapitalizme ve empervalizme karşı ulusal bilincini kabul ettirmiştir.

Ahmet Ceyhan

Kurtuluş Savaşında Ayaklanmalar. Emperyalizme karşı ulusal direniş güçlerinin birleştirilmesi ve etkin bir savaşım vermesi doğrultusundaki çabalar sürdürülürken İstanbul Hükümetinin açık ya da kapalı kışkırtmaları sonucu bir dizi iç isyanda baş göstermişti. Bunların başlıcalarının gelişimi ve izlediği süreç şöyledir:

a) **Birinci Düzce Ayaklanması:** İsyan 13 Nisan 1920'de başlamıştır. Halifeci Çerkezlerden oluşan isyancılar önce Düzce kentini işgal etmişler, burada kendilerini bastırmaya gelen Kuvayı Milliyeci Mahmut Bey'in kumandasındaki 24'ncü tümeni bozguna uğratarak Mahmut Bey'i şehit etmişlerdir. Sonra Bolu, Gerede, Mudurnu, Nallıhan ve Beypazarını ele geçirerek Ankara üzerine yürümeye hazırlanmışlardı. Bunlara karşı Ankara'da Meclisin savunmasını sağlama amacıyla bir «Milli Muhafız Müfrezesi» kuruluyor, bunun yanısıra da değişik yörelerdeki Kuvai Milliye gruplarından bir bölümü isyan mıntıkasına sevkediliyordu. İsyan Mayıs ayının başından itibaren düzenli ordu birliklerinin ve Kuvayı Milliye gruplarının üstün gayretleri ile bastırılmaya başlandı. 2 Mayıs 1920'de Kuscubaşı Eşref Bey'in kuvvetleri Göynüğe girerek isyanın bütünüyle bastırılmasını sağladılar. Daha sonra Nazım Bey müfrezesi 27 mayısta Bolu'ya, 31 Mayıs'ta da Gerede'ye girdi. Bu ayaklanmalarda, İstanbul Hükümetinin oluşturduğu Anzavur'un kumandasındaki Kuvayı İnzibatiye'nin önemli etkileri olmuştur. Anzavur, çevresine topladığı İstanbul Hükümeti yanlıları ile 1920 yılı ortalarına kadar Ankara Hükümetini ciddi boyutlarda uğraştırmıştır.

b) **Zile Ayaklanması:** Bu isyanında Kuvayı İnzibatiye'nin İzmit, Bolu ve Kastamonu dolaylarındaki faaliyetleriyle yakın ilişkisi vardır. Zile ayaklanmasını Avukat Ali Bey başlattı. İsyancılar üzerlerine gönderilen Çorum müfrezesini mağlup ettikten sonra ilçedeki tüm kuvayı Milliyecilerin evlerini yağmaladılar. Müftüyü ilçe kavmakamı yaptılar. Tümen Kumandanı Cemil Cahit Bey çevredeki Kuvayı Milliye müfrezelerinin katkısıyla Deveci dağındaki çarpışmalardan sonra isyancıları dağıtı ve 12 Haziran 1920 de ilçeyi kurtardı. Zile ayaklanmasıda dahil olmak üzere 22 Haziran'da Gebze ve Darıcaya kadar kuvvayı İnzibatiyeciler temizlendi.

c) **Birinci Yozgat Ayaklanması.** Yozgat'taki isyanı, o yörelerin derebeylerinden ve Hürriyet İtilâf Partisi önde gelenlerinden Çapanoğulları başlattı. Aynı günlerde Sulusarayda da ayaklanma başlayınca çevredeki düzenli ordunun tek tümeni ikiye bölünmek zorunda kaldı. Üstelik Çamlıbelde bir baskın sonucu Tümenin bir taburunun dağıtılması isyancıların moralini yükseltmişti. İsyanı bastırmak için Gaziantep Bölgesi Kuvayı Milliye kumandanı Kılıç Ali Bey'de etkin bir girişimde bulunamayınca, o sırada Eskişehir'de bulunan Çerkez Ethem 70 subay, 2100 er, 1300 hayvan, 4 dağ topu, bir sahra topu ve sekiz makinalı tüfekten olusan kuvvetiyle Ankaraya gelmiş, 21 Haziran 1920'de ayaklananlarla çarpışmaya başlamıştır. Bölgedeki diğer Kuvvayı Milliye ve düzenli ordu gruplarınında desteğiyle isvan bastırılmıştır. Çerkez Ethem'in bu başarısı Ankara'da özellikle halk arasındaki ününün iyice yayılmasına neden olmuştur.

d) **İkinci Düzce Ayaklanması:** Ayaklanma Düzce'deki Abaza ve Çerkez'lerin bir önceki isyan'dan ötürü yargılanacakları ve cezalandırılacakları söylentisi üzerine çıkmıştır. Ayaklanma bir iki yöresel başarı kazanmışsada liderlerin 2 Eylül 1920'de Ali Fuat (Cebesoy) Paşanın gönderdiği arabulucularla anlaşarak Ankara Hükümetine bağlılıklarını bildirdiler ve bu olay bir önceki kadar genişlemeden kapandı.

e) **İkinci Yozgat Ayaklanması:** Birinci Yozgat ayaklanmasında bağışlananlardan bir grup cepheye gönderilmek için sevkedilmelerini beklerken isyan ederek 6 Eylül de Erbaayı, ve 9 Eylül'de de Ortaköy bucağını bastılar. Bu kere Çolak İbrahim Bey'in emrindeki bir güç Eskişehir'den Yozgat'a sevkedilerek isyan kolaylıkla bastırıldı.

f) **Konya Ayaklanması:** Yozgat ayaklanmasının artıklarını temizlenmeye çalışırken Çumra'da Delibaş Mehmet'in liderliğinde bir grup «Padişahım çok Yaşa» sesleriyle gerici bir ayaklanmayı başlattılar. Çumra'da başlayan bu isyan girişimi kısa bir süre içersinde Koçhisar, Beyşehir, Akseki, Karapınar, Karaman, Ilgın, Akşehir dolaylarına yayıldı. 4 Ekim 1920 günü de Konya ayaklananların eline geçti. Afyon ve Uşak'tan gönderilen düzenli ordu birlikleri Refet Bey'in kumandasında harekete geçtiler. İstancıların Meydan istasyonunda toplanan ordu birliklerine karşı vaotıkları baskın başarıyla püskürtüldü. Refet Bey'in kuvvetleri 7 Ekim'de Konya'ya girdiler. Ama bölgenin diğer yerlerinde isyancılar hala etkindi. Demirci Mehmet Efe kuvvetlerininde yardıma gönderilmesi suretiyle bölgenin isyancılardan temizlenmesine başlandı. 22 Kasım'da ayaklanmanın tümü bastırıldı.

Tevfik Çavdar

Kurucu Meclis Türkiye siyasal yaşamında 1961 yılında görülen «aslî kurucu iktidar» türünden bir siyasal kurumdur. Aslî kurucu

iktidar, devleti kuran, onun ilk hukukî ve siyasal statüsünü meydana getiren ya da Anayasasını yeni baştan yapan, hiçbir iç pozitif hukuk kuralı ile sınırlı olmayan, özerk, bağımsız kurucu iktidardır. 27 Mayıs hareketinden sonra, 13 Aralık 1960 gün ve 157 sayılı kanun, «Kurucu Meclis teşkili» hakkında hükümler getiriyordu.

157 sayılı kanun, yasama organı biçiminde iki meclisli bir Kurucu Meclis modeli getirmiştir. Bu meclislerden birincisi 14 Kasım 1960 günü yeniden kurulan ve 23 üyeden oluşan Millî Birlik Komitesi, ikinci ise seçimle kurulan ve kanunun deyişiyle «mevcut şartlara uygun olarak milletin en geniş manasiyle temsili gayesini gözeten» Temsilciler Meclisidir.

Temsilciler Meclisi, saptanan sisteme göre, Milli Birlik Komitesi üyesi olmayan bakanları ve seçim yolu ile gelen üyeleri kapsıyordu. Seçimi yapacak organlar ve kurullar çeşitlidir. Devlet Başkanı 10, Millî Birlik Komitesi 18 üyeyi bilim, sanat, eğitim, asker-lik, diplomasi, siyaset, iktisat ve ticaret gibi alanlarda başarı göstermiş kimseler arasından seçeceklerdir. İllerden 75 temsilci seçilecektir; siyasal partilerin merkez organları parti temsilcilerini atayacaklardır (CHP 49, CKPM 25 üye seçmişlerdir); Barolar 6, Basın 12, Eski Muharipler 2, Esnaf kuruluşları 6, Gençlik 1, İşçi Sendikaları 6, Odalar 10, Öğretmen Kuruluşları 6, tarımsal kuruluşlar 6, üniversite 12, yargı organları 12 temsilci seçerek Temsilciler Meclisinin kuruluşunu tamamlayacaklardı. Temsilciler Meclisi üyeliği için (tarım, İşçi ve esnaf kuruluşlarınca seçilen temsilciler dışından) en az lise mezunu olmak koşulu da genel seçilme yeterliğinin yanısıra aranmaktaydı. Bu suretle Anayasayı ve seçim kanunlarını yapmakla görevlendirilen kurulu Meclisin bir aydınlar meclisi olması sağlanmak istenmiştir.

Temsilciler Meclisi üyeleri için yasama dokunulmazlığına benzer bir statü sağlanmış, üyelerin görevlerine son verilmeyeceği ve meclisin kapatılamayacağı kanunla sağlandığı gibi, meclis çalışmalarında üyelerin serbestliğini sağlamak amacıyla temsilcinin kendisini seçen kurum ve makamlar dahil kimseden emir ve talimat alamayacağı belirtilmiştir.

Kurucu Meclisin amacı, yeni Anayasa ile Seçim kanununu 29 Ekim 1961'de, iktidarın yeni seçilecek Türkiye Büyük Millet Meclisine devrini sağlayacak bir süre içinde, fakat en geç 27 Mayıs 1961 tarihine kadar hazırlamaktır. Bu sürenin bir defaya mahsus olmak üzere 15 gün uzatılabileceği de kanunda kabul edilmiştir. Bu uzatma ya da yürürlüğe girmesi referanduma bağlanan Anayasa, referandum sonucunda yetiştirilemez ya da reddedilirse yeni bir Temsilciler Meclisi kurulması da öngörülmüştür.

Anayasa ve kanunların yapılmasında Kurucu Meclis iki ayrı meclis halinde MBK ve temsilciler meclisi olarak çalışacaktır. Anayasa ve kanunların kabulü bu iki meclisce kabulüne bağlıdır. Her iki meclise eşitlik tanınmıştır. MBK'sine önerilecek kanunların önceden incelenmesi olanağı sağlanarak hafif bir üstünlük sağlanmıştır. Temsilciler Meclisi, Bakanlar Kurulunun kurulması, bakanların değiştirilmesi, bakanlar kurulunun düşürülmesi yetkileri yoktur, bu yetkiler Millî Birlik Komitesinde bırakılmıştır.

Kurucu Meclis oluşturulmasına ilişkin kanun 27 Mayıs hareketinden sonra normal burjuva parlemeter demokratik düzene geçilmesi yolunun açıldığını göstermiştir. Bu (157) sayılı yasanın çıkarılması ve Kurucu Meclisin 6 Ocak 1961'de açılması, ancak MBK içindeki radikal-aşırı sağcı kanadın (Türkeş ve arkadaşlarının) tasfiyesinden sonra mümkün olabilmiştir. Kurucu Meclis, uzun çalışmalar sonucunda seçim kanunlarını ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının hazırlayarak 27 Mayıs 1961'de kabul ederek amacına ulaşmış, 25 Ekim 1961'de yeni TBMM'nin açılmasıyla hukuki varlığı sona ermiştir.

(E.K.B.)

KUT, Muhsin (İstanbul 1938). Karikatürcü, ressam. İstanbul'da ilk ve orta öğrenimini yaptıktan sonra aynı kentte Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde seramik bölümünü bitirdi (1969). İlk karikatürleri *«Tef»* ve *«Dolmuş»* mizah dergilerinde yayımlandı (1956). Bir süre hava trafik kontrol memurluğu, tezgâhtarlık ve çevirmenlik yaptı. Avustralya'ya işçi olarak gitti. Dönüşünde gazetelerde resamlık yaptı; sergi ve yarışmalara katıldı. «Uluslararası kültür şenliği» resim dalı ve «Ahmet Andiçen» yarışması seramik dalı Birincilikleri kazandı (1967). «Hasan Tahsin» yarışmasında resim dalı 1.si oldu (1977). Yapıtları katıldığı uluslararası bazı karikatür yarışmaları albümlerinde yer aldı.

Kutak. Tapınaklarda ya da kiliselerde ana sunağın bulunduğu bölüm. Kutsal yer.

KUTLAR, Onat (Alanya - 1936). Yazar, öykücü. Orta öğrenimini Gaziantep Lisesi'nde tamamladı (1954). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki yüksek öğrenimini yarıda bırakarak Doğan Kardeş dergisinde sekreterlik ve sinema yazarlığına başladı. Uzun süre Sinematek derneği'ni yönetti.

Edebiyata *«Hisar»*, *«Küçük Dergi»*, *«İlke»* (Gaziantep) dergilerinde (1952 - 54) çıkan şiirleriyle başlayan Kutlar, daha sonra *«Seçilmiş Hikâyeler»* ve *«a»* dergilerinde yayımladığı öykülerle tanındı. Genellikle masalcılığa yaklaşan, gizemleştirme eğilimleri ağır basan bu öykülerinden oluşan tek kitabı *İsak* (1959) 1960 Türk Dil Kurumu Hikâye Ödülü'nü kazandı.

KUTLU, Şemsettin (Göksun - 1918). Yazar. Orta öğrenimini Gaziantep Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1961), Elâzığ, Ankara liselerinde edebiyat öğretmenliği, Milli Eğitim Bakanlığı müfettişliği yaptı. Bir süre İstanbul İmam - Hatip Okulundaki öğretmenliğinden sonra İstanbul Eğitim Enstitüsü'ne atandı. (1961) Aynı görevde, İlkin *«Çınaraltı»*, *«Yedigün»*, *«Cumhuriyet»* dergi ve gazetelerinde (1942 - 44) kan öykületeriyle tanındı. Sonra bu tür çalışmaları sürdürmeyerek tarih, dil ve edebiyat üzerine araştırma ve inceleme yazıları yazmıladı.

Yapıtları: Eski Türk Hayatı (1958), *Türk Romanları* (Namık Kemal'den Fakir Baykurt'a kadar inceleme, 1970).

KUTLUĞ, Selçuk (Kütahya - 1946). Karikatürcü. 1958'den beri işçilik yapan Kutluğ, bir fabrikada teknik ressam olarak çalışmaktadır. İlk karikatürleri *«Ustura»* ve *«Bonbon»*da yayımlandı (1970). «Nasreddin Hoca» desenleri, Karikatürcüler Derneği'nin bazı yayınlarında kullanıldı. Fazlalıklardan arınmış, grafize bir çizgi anlatımı olan sanatçı, Kütahya ve İstanbul'da kişisel sergiler açtı.

Kuvayı Milliye. Emperyalizmin güdümündeki Yunan orduları, İzmir'e girdikten sonra (15/5/1919) Anadolu'ya doğru yürüyüşe geçti. Orduları dağıtıldığı için korunmasız kalan Anadolu halkı, sayısız acılara yol açan işgaller karşısında korku içinde derin bir sessizliğe gömüldü. Mustafa Kemal, ulusal kurtuluş savaşını başlatmak için Samsun yolundayken, 27 subayla 68 er, İzmir'in ele geçirilmesinden bir gün sonra Tire'ye geldi. Dağıtılan 56. Tümen'den arta kalan bu yurtseverlerin amacı, emperyalist yayılmaya karşı halkı örgütlemekti. Ancak bu girişim, Tire Ödemiş Başkan vekili Abdülkadir bey tarafından önlendi. Başkan vekili, Aydın'da bulunan 57. Tümen Komutanlığına şöyle bir tel çekti: «İzmir yöresinden geri çekilen Binbaşı Aziz bey komutasında yirmibeş kadar subayla elli kadar er vardır. Ülkeyi ayaklandırmak için buradan hareket etmiyorlar. Müslüman ve gayri müslim, bütün halk heyecan içindedir. Bunlar hakkında acele işlem yapılması halk adına rica olunur». Tire şube başkan vekili de bu yolda tel çekince, Tümen komutanı, Binbaşı Aziz beyin Aydın'a gönderilmesini istedi. Yüzbaşı Aziz Aydın'a gitti. Birlik dağıldı. Bu tarihlerde Ödemiş şube

başkanı Ali Rıza bey, depodaki silahların ne yapılması gerektiğini, 57. Tümen'e sordu. Gelen yanıtta şöyle deniyordu: «Köylüler silah isteğinde bulunacak olursa, konu, ilçe kaymakamı ile gizlice görüşülerek, gizli tutulmak şartıyla silahların köylüye dağıtılması, buna olanak yoksa kapakları çıkartılarak izden başka kimsenin bilemeyeceği bir yere gizlemek uygundur». Bu arada Ödemiş kaymakamı Bekir Sami Bey Dahiliye Nazırına şöyle bir tel çekti: «Yunanlılar güzel İzmir'i ele geçirdiler. Yeterli kudret ve kuvvet ve imanımız vardır. Buyruğunuzu makina başında bekliyorum». Gelen yanıtta valiye danışınız dendi. Oysa İzmir'le bütün ilişki kesilmişti. Emperyalist yayılmaya karşı çıkmaya kararlı üç yurtsever ilçenin jandarma komutanı yüzbaşı Tahir Fethi, şube başkanı Ali Rıza, kaymakam Bekir Sami, ne yapmaları gerektiğini tartışırlarken, 17. Kolordu komutan vekili Albay Bekir Sami beyin yanı, yüzbaşı Rasim'le, Avukat Hamit Şevket Ödemiş'e geldiler. İşte Kuvvayı Milliye adını taşıyan ilk örgüt bu beş yurtseverin girişimiyle kuruldu. Yunan orduları, 25 mayısta Bayındır'ı, 28 mayısta Tire'yi, tek bir kurşun sıkmadan ele geçirmişti. Sıra Ödemiş'teydi. Bu arada alınan karar gereğince Ödemiş'te kuvayı milliye çalışması başladı. Yüzbaşı Tahir Fethi, 1.600 silahı halka dağıttı. Ancak silahı alanların çoğu kaçtı. Ortada 120 kişi kaldı. 120 kişinin oluşturduğu bu küçük birliğe Kuvayı Milliye dendi. Ödemiş'te kurulan ilk Kuvayi Milli'yenin komutanı olan yüzbaşı Tahir Fethi, Albay Bekir Sami'ye şu teli çekti:

«1 — Şimdiye kadar düşman karşısına çıkamamaklığımızı gerektiren engel, emir subayınız yüzbaşı Rasim bey gelince ortadan kalktı. Bu gün oluşturduğum kuvvetle, Kabaköy - Hacılyas - Faka cephe olmak üzere, Tire - Bayındır yönünü ele geçiren düşmana karşı ileri karakollar kuracağım. Yarından başlayarak kuvveti arttıkça örgütümü tamamlayacağım, cephemi ileri süreceğim. 2 — Yedek subayları silah altına çağırdım. 3 — Bu gece, örnekleri ilişikte sunulan tel vazılar, hükümet makamına ve İstanbul'daki İtilaf temsilcilerine çekildikten sonra İzmir'le aramızdaki telleri keseceğim. Trenle de Yunan askerleri taşındığından bunları da sabaha karşı bozacağım. Kuvvetimin günden güne artacağı ve yakın ilçelerle ilişki kurulması için gerekli önlemler alındı. Mümkünse bize bir makineli tüfek bölüğünün gönderilmesi.

— Cenabı hakkın inayeti ve peygamberi zişanın ruhaniyesi ile sizin yardımınızla Yunan kuvvetlerini tepeleyeceğimizi bildiririm. Sizinle Kelas tarafından ilişki kuracağım. Ödemiş Kuvayı Milliye Komutanı Tahir Fethi» Kaymakam Bekir Sami imzasıyla İzmir valisine çekilen telde İzmir'in Yunan orduları tarafında ele geçirilmesine karşı çıkıldığı belirtildikten sonra şöyle deniyordu: «Bayındır ve Tire'nin Yunanlılar tarafından ele geçirilmesinin bu ilçeyi, ateş ve kan içinde bırakacağını daha önce bildirmiştim. Ödemiş Kuvayi Milliye komutanının buyruğuyle yeni görevime başladım. Müslümanlık dünyasına son görevimi yapıyorum. Değerli ülkem, ulu ulusum, bizleri değil, bahtsız Türk ulusunu Yunanlılara feda edenleri lanetlesin». İtilaf temsilcilerine çekilen telde ise, İzmir'in boşaltılması isteniyor, daha sonra şöyle deniyordu. «Artık biliniz ki, kalem değil, silah dönüyor». Yunan orduları. bu örgütlenmeyi bastırmak amacıyla hızla Ödemiş'e yöneldi. Kuvayı Milliye, Yunanlıları Hacılyas sırtlarında karşıladı. Beş saat süren şiddetli bir çatışmadan sonra düşmana ağır kayıplar verdiren Kuvayi Milliye, Alaşehir'e doğru çekildi. Yunan orduları Ödemiş'e girdi. (1/6/1919) Bu yenilgiye karşı, Milliye örgütlenmesi Batı Anadolu'da hızla yayıldı. Alaşehir'de, Aydın'da, Denizli'de Balıkesir'de, emperyalist yayılmayı önlemek amacıyla Kuvayı Milliye birlikleri kuruldu.

Kuvayi Milliye'nin ünlü komutanlarından biri de Çerkez Ethem'dir. Çerkez Ethem, ilk örgütlenmeyi Bandırma'da başlattı. Daha sonra Alaşehir, Akhisar, Uşak Kuvayi Milliye birlikleri komutanı oldu. Kuvayi Milliye komutanı Çerkez Ethem, buyruğundaki altı bin kişilik kuvvetle. kurtuluş savaşı sırasında baş gösteren iç ayaklanmaları bastırdı.

Ayrıca Yörük Ali Efe, Demirci Mehmet Kuşçubaşı Eşref, Parti Pehlivan, Bulgar Ardık gibi Kuvayi Milliye komutanları, Yunan ordularına etkili kayıplar verdirdiler.

Kurtuluş Savaşını ateşleyen Kuvayi Milliye, yapısı gereği, belli bir disiplin ve eş güdümden yoksundu. Bu nedenle, ister istemez ortaya bazı sorunlar çıktı. Örneğin, Kuvayi Milliye komutanları, bölgelerinde halka vergi saldılar. Kendilerince düzen sağlamak için mahkemeler bile kurdular. Kuvayı Milliye birliklerinin yapısından gelen bu aksaklıklara Birinci Balıkesir Kongresinde dikkat çekildi. Bu konu Erzurum ve Sivas Kongrelerinde de konuşuldu. Sivas Kongresinden sonra Mustafa Kemal, Kuvayı Milliye birliklerini denetim altına almak için bu birliklerin başına komutan olarak subayları atamayı kararlaştırdı. Ali Fuad Paşa, Kuvayı Milliye Cepheleri Komutanı oldu. Bu cephenin adı sonra Batı Cephesi komutanlığı olarak değiştirildi. Ancak bu önlemler de yeterli olmadı. 1920 yılının haziran ayında başlayan Yunan saldırısı karşısında Kuvayi Milliye birlikleri bozguna uğradı. Bozgunu izleyen günlerde patlak veren Konya ayaklanması karşısında TBMM'since Kuvayi Milliye'nin ordu içinde eritilmesine kesin olarak karar verildi. İlk olarak Batı Cephesi Komutanlığına albay İsmet bey (İnönü) atandı. Mustafa Kemal, cephe komutanlarına Kuvayi Milliye birliklerinin kurulmakta olan düzenli ordu içinde eritilmesi buyruğunu verdi. Çünkü Yunan saldırısı karşısında dağılan Kuvayi Milliye birlikleri arasında çapulculuğa başlayanlar oluyor, öte yandan Çerkez Ethem'le Demirci Efe, kendi birliklerini kuvvetlendirmek için var güçleriyle çalışıyorlardı. Bu koşullar düzenli ordu oluşturulması yolundaki girişimlere ivedilik kazandırdı. Önce, Batı Cephesinde Etem'e bağlı güçler emir komuta zincirine alındı. Daha sonra öteki Kuvayi Milliye örgütleri ordu içinde eritildiler.

Cengiz Gündoğdu

Kuvayı Seyyare Çerkez Ethem'in kumandanlığını yaptığı «Kuvayı Milliye» grubuna Kuvayı Seyyare adı verilmektedir. Kuvayı seyyare o günlerde «Muhtelif ve mütenevvi müfreze ve çetelerden mürekkep» bir kuvvet olarak tanımlanmaktaydı. Başlangıçta bu ad, Anadolunun değişik yörelerinde çıkan isyanlara karşı gezici bir bastırma (tedip) kuvveti olarak görev yapmasından ötürü verilmiştir. Fakat sonraları, özellikle Yozgattaki Çapanoğlu ayaklanmasından dönüşte, Çerkez Ethem'in Yeşil ordu örgütüne girmesiyle «Kuvvayı Seyyare»nin bağımsızlık savaşı içersindeki yeri yeni bir görünüm almıştır. Yeşil ordu gizli bir örgüttü ama Mustafa Kemal'in bilgisi dışında kurulmamıştı. Hatta Niyazi Berkes'e göre Mustafa Kemal bu örgüte yarı feodal gerici (irticai) isyanlarla mücadele edebilmek için gözyummaktaydı (Bakınız: Yeşil Ordu). Fakat Çerkez Ethem'in bu örgüte girmesi işin rengini değiştirdi. Çünkü örgütün eline Ethem'in kuvvetlerinin geçmesi Mustafa Kemal'in iktidarını ve liderliğini sarsacak sonuçlara ulasabilirdi. Ne var ki 1920 yazında, örgütün etkinliğini ortadan kaldırmaya yönelik girişimler başarılı olamadı, aksine, örgütün ağırlık merkezi Ethem'in egemen olduğu Eskişehir Kütahya yöresine kaydı.

1920 yılı sonbaharında Mustafa Kemal'in Ethem'e karşı tutumu açığa çıkmava başlayınca, Kuvayı Seyyare'de gücünü pekiştirme yoluna gitti. Ankaraya haber vermeden yeni gruplar oluşturdu. Mustafa Kemal bunu şöyle açıklamaktadır: «Kuvayı Seyvare kumandanlığı, Karacaşehit'te kendine merbut olmak üzere gizlice Karakeçili namında bir müfreze teşkil etmişti. Bundan Garp cephesi kumandanlığının malumatı yoktu. Bu müfrezenin mevcudiyeti 17 Teşrinisani 1920'de tesadüfen öğrenildi. Cephe kumandanlığının

bu müfrezenin mevcudiyeti hakkında malumat talebi ve kıt'anın teftişe arzedilmesi emri yine Ethem Bey tarafından isaf olunmadı. «Çerkez Ethem ise anılarında aynı olayı şöyle açıklamaktadır:» 700 mevcutlu bu milis kıtasını ekseriyetle Karakeçili efradından mürekkep olarak Eskişehir Mudafaai Milliye teşkilata kurmuş emrimize göndermişti. Taburun kumandanı Yüzbaşı İsmail Hakkı efendi harpçi olmaktan ziyade hakikaten Bolşevik ruhlu, karşısındaki düşman ordusunu harp aleyhine teşvik kabiliyetinde birisi idi. Son zamanlarda muharebeden bıkmış askerlerini hükümetleri aleyhine isyana teşvik ediyordu Kendisine bu yüzden fevkalade tahsisat vermekte idim. Tabura nam (Bolşevik Taburu) bu kumandan yüzünden verilmişti.» Bolşevik Taburuna bu adı veren Yüzbaşı İsmail Hakkı Beyin Kızılordu'nun yetiştirdiği eski harp esirlerinden olduğu ileri sürülmektedir.

İttihad ve Terakki'nin Teşkilâtı Mahsusasında bir militan olan Ethem'in Bolşevikliği konusunda bugüne kadar çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bir Sovyet yazarına göre Ethem *«Yeni Dünya»* gazetesine verdiği demeçte: «Bolşeviklik bütün dünyaya hakim olacak. Eğer biz ona münasip duygularla hüsn-ü kabul gösterirsek, millet her halükârda saadete ulaşır. Sükun sağlandığı takdirde, Bolşevizm istikbalimiz için çok faydalı ve verimli olacaktır. Şimdi Bolşeviklik memleketi kurtarıyor, gelecekte halkımızın hayat ve saadetini de koruyacaktır» demiştir. Ethem ise anılarında Bolşevikliğe karşı tutumunu «... Moskova yoldaşları Türk ihtilâl ileri gelenleri arasında daha ziyade beni emin buluyorlardı, ve bu kanaatlarını açıkça ortaya koymuştular. Lenin'in ilk ilan ettiği milletler hakkında hürriyet ve serbestiye ait yüksek ve çekici prensipler, yine onlar tarafından cerhedilinceye kadar ben Sovyet dostluğunun hararetli ve samimi taraftarlarından bulunuyordum», biçiminde açıklamaktadır. Ne var ki bu anıların savaşım günlerinden çok sonra, yanan ve yenilenlerin belli olduğu bir dönemde yazıldığını da unutmamak gerekir.

Kuvayı Seyyareden destek aldığı söylenen ve onun sözcülüğünü yapan *«Seyyare Yeni Dünya»* adlı gazetede 1920'den itibaren Eskişehirde çıkmaya başlamıştır. Gazete de Arif Oruç Başyazar ve yayıncı olarak görülmektedir. Arif Oruç'un Ethem Bey'e bir gazete çıkartarak Kuvayı Seyyare'nin amaçlarını kamu oyuna anlatmanın mümkün olacağını açıklaması, Ethem Bey'inde ona destek olmasıyla çıktığı bilinmektedir.

Mete Tuncaya göre gazetenin başındaki Seyyare sözcüğü iki anlama gelmekteydi: Hem Kuvayı Seyyare'ye bağlılığı anlatmaktaydı, hem de Yeni Dünyaya (Sovyet Dünyasına) bağlılığı simgelemekteydi. Nitekim Yeni Dünya, Mustafa Suphi'nin çıkarttığı gazeteninde adıydı. Oysa, bir kısım düşünür de Seyyare sözcüğünün doğrudan doğruya Kuvayı Seyyare'yi simgelediğini, ve gazetenin adının «Seyyare'nin Yeni Dünya»sı biçiminde ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Gazetenin başlığının altında ver alan «Dünyanın Fukara-i Kâsibesi Birleşiniz» belgisinde ki «Fükara-i Kasibe» devimi o günlerde Azerbeycanda proletarya karşılığı olarak kullanılmaktaydı. Gazetenin Eskişehirde basılan kopyalarını bugün bulmak mümkün olmamıştır.

Ethem'in katılmasından sonra Yeşil Ordu örgütü üzerindeki baskı artmış, 1920 sonbaharında örgüt ikiye bölünmüştür. Hakkı Behiç grubu Atatürk'ün kurdurduğu resmi TKP'ye girmiş, Tokat Milletvekili Nâzım ise «Halk İştirakiyûn Fırkası»na katılmıştır.

Resmi TKP kurulunca Mustafa Kemal Ethem Beye «Muhterem Ethem Bevefendi... Üçüncü Enternasyonale bağlı olarak Ankara'da bir umumi merkez kuruldu. Bu cemiyet merkeziyeye, ben, sen ve Refet Bey'de alındık *Yeni Dünya* gazetesi işte bu cemiyetin fikirlerini yayacaktır... Hazırlanmakta olan program tamamlandığı anda size de gönderilecektir. O zaman okur ve derhal icap eden merkez ve mevkilerde şubeler acılmasına lütfen himmet ve delâlet buyurursunuz... Sıhhat ve afiyet muhterem Yoldaş», şeklinde bir mektup yazarak durumu acıklar ve onunda katkılarını ister. Ethem'de kabul ederek, *«Seyyare Yeni Dünya»*nın Ankara'da basımı gerçekleşir.

Ankara'da yayınlanan *«Yeni Dünya»*nın geçirdiği aşamalarda Kuvayı Seyyare çizgisinden Mustafa Kemal çizgisine nasıl geldiğini gösterecek niteliktedir. Örneğin 85 inci sayısından itibaren başlığındaki Seyyare deyimini atmıştır. Oysa gazete, o sayısına kadar Ethem bey ve Kuvayı Seyyare'ye ilişkin haberleri önemle vermekteydi. Bunları bir kaç örnekle sergilevebiliriz:

22 Kasım 1920 sayısında, iri puntolarla (Mücahidi Muhterem Ethem Yoldaş gece şehrimizi teşrif etmişlerdir) biciminde bir habere özel yer verilmiştir. Diğer yandan Kuvayı Seyyare'nin bildirisi aynen şu şekilde yer almaktadır «... Ethem Yoldaş kuvvetlerinin karşısında bulunan Yunanlıların mağlup ve münhezim olarak bütün hatt-ı rap üzerinde ric'at eylemekte olduklarını nâtık bulunmaktadır. Dünkü hususi haberlerimiz mevanında dahi derc eylemiş olduğumuz vechile, Kuvayı Seyyaremiz Uşak'a iki saat mesafeye kadar tekarrup eylemiş ve diğer koldan bir Yunan fırkai hususiyesini tarümar eden Ethem Yoldaş kuvvetleri Simav, Demirci üzerinden ve Hisarköyü vadisindende Kula, Sındırgı, Borlu istikametlerine sarkmışlardır....»

Gene aynı gün kurtarılan Gördes'tekl asayiş hakkında da şu habere rastlanmaktadır: «Kuvvay-i Seyyare karargâhı: 21 Teşrinisâni - Gördes kasabasının işgali üzerine her tarafta firar eden Yunanlıları Kuvvay-i Seyyare fırkaları takip eylemektedir. Vesaiki resmiyede olan raporlarda, kuvvetli keşif kolu müfrezelerinin (Kula) (Borlu) ve (Sındırgı) üzerinde bulundukları zikredilmektedir. Gördes'in zaptını müteakip Kuvvay-i Seyyare'ye mensup müfrezeler tarafından tedâbiri lâzime ittihazı ile asayiş ve inzibat mahalli derhal tesis edilmiş ve firar ederek kasabayı terkeden Yunanlıların arkasından kaçmak isteyen yerli Rum ve Ermeni'lere nesâyih-i lâzimede bulunularak bermutad memlekette iskânları taht-ı temine alınmıştır...»

28 Aralık 1920'de çıkan 82 nolu sayısında «Kuvvay-i Seyyare müfrezeleri Akhisar'ın onbeş kilometre şimal-i şarkiyesindeki (Tahtacı) kariyesini işgal eylediler» diye bir haber yer almaktadır.

29 Aralık 1920'de yayınlanan 83 üncü sayısında ise Mustafa Kemal'in imzasıyla yayınlanan bir «Beyanname-I Resmi» yer almaktadır. Bu resmi bildiri de aynen şöyle denmektedir:

«Hiç bir kimse hiç bir sebeb ve surette Hükümeti Merkeziyenin malumâtı olmaksızın kuvvet toplamaya mezun değildir. Bu beyannamenin tebliği tarihinden evvel bu yolda teşebbüste bulunmuş olanlar varsa derhal kendilerini ve maksadı teşebbüslerini doğrudan doğruya bana bildireceklerdir. Aksi takdirde bu gibi müteşebbislerin asayiş-i dahil-i memleketi ihlâl ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini izrâr ve ahal-i masume-i memleketi iğfal tehmetleriyle itham olunacaklarını beyan ve ilan eylerim». Bu resmi bildiri ile Mustafa Kemal'in acıkça Ethem'i hedef aldığı ortadadır. Nitekim gazetenin aynı sayısında, Bir İzah başlığı ile yer alan «Gazetemiz hesabına öteberide fuzuli bazı hareketler mevcut olduğunu teessüfle haber aldık. Gazetemiz namına Antalya havalisinde Memduh Süleyman Yoldaş, Eskişehir ve Konya cihetlerinde Niyazi yoldaş, Karadenlz sevahilinde Faik Yoldaş abone kaydı ve *«Yeni Dünya»*ya ait hususatla iştigal etmekte olup bundan başka hiç kimsenin gazetemiz namına harekete selahiyettar olmadığını izah etmek mecburiyetini hisseyledik» biçimindeki açıklamada *«Yeni Dünya»*nın Kuvayı Seyyare ile ilişkisinin kesildiğini göstermektedir. Nitekim 85 inci sayıda gazetenin başlığında kl «Seyyare» sözcüğü kaldırılmıştır. *Yeni Dünya* bir süre daha «Türkiye Komünist gazetesidir» ibaresini kullanarak yayınlanmış sonra kapanmıştır. Sonraları Arif Oruç tek başına ga-

zeteyi tekrar canlandırmak istemiş bir kaç ayda çıkarmayı başarmıştır.

«*Yeni Dünya*»nın Ankara'ya gelişi, Ethem'in Resmi TPK'ye girmesinden sonra da (ya da girmiş kabul edilmesi de diyebiliriz buna) «Kuvayı Seyyare»ye yönelik baskılar devam etmiş ve Aralık 1920'de Ankara ile Ethem'in arasındaki gerginlik doruk noktasına ulaşmıştır.

Çatışmanın su yüzüne çıkması İzzet ve Salih Paşa'larla Mustafa Kemal arasında yapılacak Bilecik buluşması öncesi ortaya çıktı. Başlangıçta bu buluşmaya Mustafa Kemal, Ethem Bey'in de katılmasını isteyerek birlikte Ankara'dan yola çıkmışlardır. Ethem Bey bu arada rahatsızdır. M. Kemal Dr. Adnan Adıvar'a hemen bir şeyler yapmasını, Ethem Beyin kendileriyle Bileciğe gideceğini bildirir. Ama Eskişehir'de Ethem Beyle, Celal (Bayar), Eyüp Sabri, Hakkı Behiç, ve Hacı Şükrü Bey treni kaçırıyorlar, daha doğrusu tren kalkış saatinden üç saat önce aniden Eskişehirden hareket ediyor. Bu arada Ethem'in anılarında adını vermediği iki subay gelerek Eskişehir'de kalmasının tehlikeli olacağını söylüyorlar. O da Kütahyaya gidiyor.

Ethem Kütahya'ya gidince Mustafa Kemal aralarındaki sorunları çözüme kavuşturma amacıyla Kütahya'ya bir heyet gönderiyor. Heyette Kılıç Ali, Vehbi Bey, Eyüp Sabri, Celal (Bayar) ve Ethem'in milletvekili olan kardeşi Reşit Bey bulunuyor. Ethem isteklerini gelen heyete anlatıyor. Heyette Ethem Beyin isteklerini 26'yı 27 Aralığa bağlayan gece telgrafla Mustafa Kemal'e bildiriyor. Bu telgrafın metni hem Nutuk'ta, hem de Harp Tarihi arşivlerinde yer almaktadır. Ne var ki Telgrafın tam metnini Yunus Nadi'nin anılarında bulabiliyoruz. Her üç metnin karşılaştırılması sonucu telgrafın içeriği açısından şu noktaya varılabilmektedir.

1 — Ethem Bey cephede orduyu güç durumda bırakan Fahrettin (Altay) ve Refet (Bele) Beylerin hemen değiştirilmesini istemektedir. Özellikle Fahrettin (Altay)ın cephede ganimet bırakarak askerin güvenini sarstığını söylemektedir.

2 — Kazım Beyin Fahrettin Bey yerine getirilmesi, 12 inci kolorduya da tarafsız bir kumandanın tayinini arzu etmektedir.

3 — Telgraf aynen şöyle bitiyor. «Hissettiğimiz ve kanaatımıza göre, meselenin hal noktası buradadır. Bu noktai nazardan meselenin yüksek ve müdebbir tedbirlerinizle hal buyurulmasını vatanın selameti namına bilhassa istirham ederiz efendim». Mustafa Kemal heyete verdiği cevapta alınan telin ertesi günü Bakanlar Kuruluna sunulacağını bildiriyor. Oysa söz konusu tel BMM'de bile görüşülmeden İsmet Paşa'ya şu emri gönderiyor: (Emrin tarihi 27 aralık 1920'dir). «Kütahya'daki heyetin cevabı Kuvayı Seyyare işinin barış yoluyla halli olasılığını ortadan kaldırmıştır. Bunun son aşamasını şimdiden Meclise bildirmeye gerek yoktur. Elimizde yapacağımız eylemin haklılığını gösterecek yeteri kadar belge bulunmaktadır».. Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Meclise dahi haber vermeden Ethem'e ve Kuvayı Seyyare'ye yönelik saldırıyı başlatmıştı. Kütahya'daki heyette bulunan milletvekilleri bile bu gelişimi şaşkınlıkla karşılamıştı. M. Kemal'in yapmak istediği Ethemi kışkırtmaktı. Nitekim Ethem M. Kemal'in bu kışkırtmasını cevapsız bırakmadı. Yanındakilerden gizlice Meclis Riyasetine şu ağır telgrafı çekti: «Bu israf ve ihtirasla dolu şartlar altında millet ve devletin artık harbe tahammülü kalmamıştır. İstanbul'dan gelen ve tevkif edilen sulh tavassut heyetinin muvafık ve müsait şartlar altında geldikleri muhakkak olduğuna göre, bu heyetin serbest bırakılarak sulh konuşmalarının çabuklaştırılmasını bütün asker ve millet efradına tercüman olarak bildiririm», bunları bitirdikten sonra şu ağır ithamlarla telgrafını bitiriyordu. «Ankara'da toplanan meclisin ne şekilde toplandığını tabii hepimiz biliyoruz. İlk icraatıda bu fakir milletin sırtından kendilerine senede üç yüz bin küsür lira tahsisat vaomaları olmuştur ki, senede elerinde yüz lirayı bir arada gören pek azdır. Gelen yüksek heyetin hemen İstanbul'a iadesi maruzdur».. Bu telgrafı alan Mustafa Kemal olayı Meclise götürdü. Bövlece Meclis-te Ethem lehine olan havayı tersine çevirmiş oluyordu.

İsmet Paşa kumandasındaki kuvvetler 29 aralıkta Kütahya'ya girdi. Eldeki resmi belgelere göre Çerkez Ethem ayaklanması 4 şubat 1921'de bitiyor. Tüm harekât bovunca 2 subay ve 12 er şehit oluvor. Bu sayı da Ethem'in hiç bir şekilde direnmediğini göstermektedir. Direnme bir vana Ethem yanındaki zinde grupların düzenli orduva katılmasını öğütlemis, bu öğütü tutan başta bolsevik taburu olmak üzere bir çok müfreza orduya iltihak etmistir. Ethem'in bu kararına yalnız Parti Pehlivan uymadı. Yunan cephesinin arkasına geçerek, Yunan ordusuna sürekli ve rahatsız edici saldırılar düzenledi, sonunda da Yunanlıların bir baskını sonucu öldürüldü.

Tevfik Çavdar

KUYTAK, Fikret (Ankara - 1915 / Ankara - 1962). Millî Birlik Komitesi üyelerinden, Emekli Kurmay Albay, Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik grubu eski üyelerinden. Harbokulunu bitirdi (1936). 27 Mayıs'tan önce Genelkurmayda görevliydi. 27 Mayıs hareketine katılarak MBK üyesi oldu. Komitenin İktisat Komitesi üyeliği görevinde bulundu

Fikret Kuytak

ve Ticaret Bakanlığı ile ilgili işleri yürüttü. MBK'nin bölünmesinde 23'ler grubu içinde yer aldı. MBK'nin hukukî varlığının sona ermesinden sonra Anayasanın 70. maddesi uyarınca Senato tabiî üyesi oldu. Bu görevdeyken Ankara'da öldü (8.8.1962).

Küçük Celâl (Zonguldak - 1933). Sendikacı. Lâstik - İş Genel Sekreteri ve DİSK'in 5. Genel Kurulunda Disk Yürütme Kurulu üyesi olan Küçük, işçilik yaşamına Zonguldak'ta Tekel işyerinde, yardımcı işçi olarak başladı (1945). Çelik - El Lisesinde okurken çalışma zorunluğu nedeniyle 2. sınıftan ayrılarak iş yaşamına atıldı. 1956'da Askere alınıp, iki yıl sonra terhis olunca (1958) İstanbul'a gelerek Derby Lâstik Fabrikasına girdi, Lâstik - İş'e üye yazıldı. 1967'de Sendikanın İstanbul şubesinin profesyonel kadrosuna alındı ve işyerinden ayrıldı. 1970 yılında Lâstik - İş Genel Kurulunda Genel Sekreter seçildi. Bu görevini 1979'a kadar sürdürmüş bulunuyor.

Rıza Kuas'ın Genel Başkanlığı döneminde gösterdiği başarı ile dikkatleri çeken Küçük, sendikanın işverenler örgütü ile ve özellikle büyük işverenlerle, otomobil lâstiği üreten firmalarla sürdürmek zorunda kaldığı mücadelede yerinde kararları ve greve vol açan kesin mücadelelerde grevin başarıya ulaşması için arkadaşlarıyla fikir birliği sağlamada, grev politikası çizmede isabetli görüşlerivle hem Lâstik - İş içinde, hem DİSK topluluğunda saygınlığını arttırdı. Özellikle Rıza Kuas'ın hastalandığı ve sendikal politikayı sürdüremediği dönemde, Baskanvekili olan Kenan Akman'la birlikte sendikayı ve izlediği mücadele programını gerçekleştirmede üstün başarılar sağladı.

DİSK Yürütme Kurulu üyesiyken 1976'da Genel Başkan Kemal Türkler yönetimine cephe alan Celâl Küçük, Kemal Nebioğlu ve Rıza Güven'le birlikte hareket etti. 1977 Yılında Türkler ve arkadaşları DİSK yönetiminde seçimi kaybettikten sonra Celâl Küçük daha çok sendikasının çalışmalarına vakit verebilmek için Yürütme Kurulunda görev almadı, DİSK Yönetim Kuruluna seçildi.

Antifaşist mücadelde yazılarıyla da savaşım veren Küçük şu görüşlerini savundu:

«Demokrat, ilerici her kişi ve kuruluşun önünde açık tavır alma görevi duruyor. CHP ağırlıklı hükümet ve örgüt olarak CHP'de faşist terör odakları üzerine kararlılıkla yürümek zorundadır. Bu noktada, dialog adına faşist parti ve yan örgütleri, bunlara bağlı olarak cinayet çeteleri aklanamaz. Demokrasi aşkıyla (!) demokrasinin düşmanları korunmamalıdır. Faşist hareket doğrudan demokrasiyi hedef alıyor. Bir yandan da demokrasi erdesi arkasına gizlenmeye çabalıyor. Bu gerçek iyi gözlenmelidir.»

Küçük, faşist güçler karşısında kararsız geçirilen her günün onlara yeni manevra olanakları sağladığını vurgulayarak «karşı karşıya kaldığı güç durumda faşist güçlerin ehlileşeceğini, terörden vaz geçeceğini umanları yanılgıdan kurtarıcı» görüşler sergilemiştir: «Faşist partinin kapatılarak, sorumlularının tutuklanması istemine işçi sınıfımız ve halk yığınları sahip çıkmaktadır. Demokrasiden yana güçlerin en geniş birliği ile faşist çeteleri dağıtmanın, katili inine sokmanın somut koşulları vardır. Bu yolda üzerine düşen görevden kaçınanlar, suskunluğu, yansızlığı seçenler, suç ortağı olmaktan farklı bir konumda olmayacaklardır. (*Lâstik - İş* Dergisi, Temmuz 1979).

Kemal Sülker

Küçük Köylülük. Türkiye'de köylü ailelerinin büyük çoğunluğu hâlen küçük tarım üreticilerinden meydana gelmektedir. Kendi toprağı üzerinde esas itibariyle aile mensupların emeği ile çiftçilik yapan küçük ve orta toprak sahiplerine «küçük üreticiler» denir. Belli aylarda aile emeğinin az sayıda ücretli tarım işçisi ile güçlendirilmesi köylüyü küçük üretici olmaktan çıkarmayacağı gibi, zaman zaman küçük toprak sahiplerinin de ücretli işçilik yaptığı görülmektedir. Burada önemli olan, gelirin büyük bölümünün hangi tür emeğin harcanması ile elde edildiğidir.

Küçük üretici esas itibariyle kendi tüketimi için üretim yapar. Şeker, çay gibi sınırlı birkaç öge dışında yiyecek tüketiminin büyük bölümünü kendi üretiminden karşılayan; geri kalan ürününü ise köy dışında üretilen sigara, kumaş, gazyağı gibi tüketim mallarını sağlamak amacıyla piyasaya süren köylü ailesi bunun tipik örneğidir. Ancak küçük üreticilik piyasa için üretimle de bağdaşabilir. Tütün, fındık ve pamuk tarımında küçük üretici ürününün hepsini piyasaya sürer; ancak üretim giderleri çıktıktan sonra elinde kalan geliri yıllık tüketim gereksinmesine ayırır; sermaye birikimine ayrılacak bir kaynak kural olarak elinde kalmaz.

Tarımdaki küçük üreticilikte bölüşüm ilişkileri (az sayıda işçi istihdamı ayrık tutulursa) köylü, piyasa ile ilişki kurduğu anda ortaya çıkar. Bütün gereksinmesini bizzat ekip biçtiği toprak parçasından sağlayan ve piyasa ile hiç bir ilişkisi olmayan köylü toplumsal üretim yapıyor sayılmaz; herhangi bir bölüşüm ilişkisi içinde olduğu da söylenemez. Devletle de anlamlı ekonomik ilişkiler içinde değilse, ürününün hepsini elinde tutan ve tüketen, bu yüzden de ne sömüren ve ne sömürülen bir üreticidir.

Buna karşılık küçük üretici piyasa ile ilişkiye girdiği anda bölüşüm ilişkileri ağına da girer ve sömürülmeye başlanır. Yalnızca piyasadan sağlanabilen kişisel tüketim mallarını ve üretim giderlerini bir önceki yıldan elinde kalan parasal gelirden tamamen karşılayamadığı sürece, Türkiye tarımında büyük bir önem taşıyan «tefeciler»e ve pek az da bankalara borçlanır. Tefeci faizleri her yerde aşırı derecede yüksek orandadır. Genel olarak çevredeki zengin çiftçilerden ve tüccarlardan oluşan tefeciler birçok hallerde ipotek karşılığı borç verirler ve böylece küçük letmelerin tasfiyesine, toprağın tek elde toplanmasına doğrudan doğruya aracı olurlar. Piyasa için üretim yapan fındık, tütün, zeytin ve pamuk gibi ürünlerde küçük üretici yıllık aile içi tüketimini de geniş ölçüde borçlanarak karşılamaya zorunludur; nitekim tefeciliğin de en çok piyasaya dönük küçük üreticilerin yaygın olduğu yerlerde önem kazandığı görülmektedir. Tefeci sermayesi, taşra zenginlerinin birikmiş varlıklarına dayandığı halde, kendi kendini besleyerek büyümüş ve üstelik devletin kredi kaynaklarınca da desteklenmiştir. Küçük üretici ürününün satışından elde ettiği tutarın üretim giderleri çıktıktan sonra önemli bir bölümünü (örneğin. % 75'ini) faiz yükü olarak öder. Üreticinin, yarattığı değerin bir bölümünü, üretken olmayan asalak bir toplumsal katmana kaptırması tipik bir sömürme olayıdır.

Piyasa ilişkileri içinde küçük üretici, bir de, ürününü sattığı tüccar, ihracatçı ve yabancı firma tarafından; tüketici veya nihaî kullanıcı ile kendisi arasına giren ve üretken olmayan çeşitli aracı unsurlar tarafından sömürülür. Üreticinin eline geçen satış fiatı ile ürünün nihaî fiatı arasındaki fark, ürüne; işlenme; depolanma, ambalaj, taşıma gibi faaliyetlerle eklenen değer düşüldükten sonra, üreticinin tüccar ve diğer aracı unsurlar tarafından sömürülme derecesini gösterir. Tütün üretiminden bir örnek verilecek olursa: 1 kg. tütün üretiminde tütün üreticisinin yarattığı yeni değer 312 kuruştu (1964). 1. kg. tütünde yaratılan değerin 56 kuruşluk bölümü ekicide kalmış, 256 kuruşluk bir bölümü (değer fazlası) ise ihracatçı tüccara gitmiştir. Sömürme oranı % 450'yi aşmıştır. Tütün ekicisi, çalıştığı her ayın 5 - 6 günü kendisi için, kalan 24 - 25 günü ise ihracatçı için çalışmaktadır. Bu biçiminde bir değer farkının sadece küçük üretici için değil, büyük çiftçiler için de varolduğu söylenebilir. Kural olarak bu doğrudur, ancak büyük çiftçi bizzat yaratmadığı, sadece el koymuş olduğu değer fazlasını tüccar ve ihracatçı gibi diğer unsurlarla paylaşmış olur; bir sömürme ilişkisi değil, ürün fazlasını paylaşma olgusu vardır. Küçük üretici ise bizzat yarattığı değerin hepsini kavrayamamış; bir bölümünü kaptırmış, yâni sömürülmüştür. Ayrıca, aynı piyasaya ürünlerini satsalar bile, küçük üretici ile büyük çiftçi eşit koşullar altında değildirler. Daha düşük maliyetle üretim yapması, tefeci baskısından uzakta olması bir yana, büyük çiftçi maddî olanakları ve etkinliği sayesinde aracı unsurlardan bir bölümünü atlatmak olanağına da sahiptir. Birçok durumlarda, ürününü pazara taşıyabilecek maddî araçlardan ve olanaklardan da yoksun olan küçük üretici, ürün henüz toplanmadan tarlada veya ağaç üzerinde iken düşük fiala ve belli bir avans karşılığında tüccara satış yapar. Eline geçen fiat, daha sonra oluşacak piyasa fiatının genellikle altındadır ve bu fark küçük üreticinin (avanstan doğan bir faiz yükü şeklinde de yorumlanabilecek) bir ek sömürülme payıdır. Aynı şekilde, üretimde kullanılan çeşitli araç, gereç, gübre vs. satın alırken de, küçük üretici büyük çiftçiden çok daha elverişli koşullar altında alış - veriş yapar.

Böylece küçük üretici, üretimde kullandığı unsurları kendisine satan tüccar, tefeci ve kendisi ile nihaî tüketici arasına giren bütün aracı unsurlar tarafından ağır bir şekilde sömürülür; yarattığı değerin pek azını elinde tutabilir. Tütün örneğinde açıkça görüldüğü gibi ve zeytin, fındık ve pamukla ilgili bilgilerin de doğruladığı üzere küçük köylü yıllık emeğinin büyük bölümünü sözü edilen sömürücü unsurları beslemek için harcamaktadır. (Korkut Boratav, *100 Soruda Gelir Dağılımı*, s. 130 - 134).

Küçük mülkiyete dayalı, yâni fiilen herkesin mülkiyet sahibi olduğu ve köy topluluğu içinde hiç kimsenin egemen ekonomik bir durum kazanamadığı köylerin çeşitli kökenleri vardır: Bunlar yavaş yavaş yerleşik

düzene geçmiş göçebelerin köyleri, devletin göçmen yerleştirdiği köyler, sarp ve çorak dağlık bölgelerde büyük kaçgun (17. Yüzyıl) ve eşkiyalık dönemlerinden arda kalmış köylerdir. Bu tip köylerde, ekilip biçilebilir topraklar, topluluk üyeleri arasında bölüştürülmüştür. Kent merkezlerinden uzaklık ve bu merkezlerle sürekli ilişki olanakları dış pazara açılışın koşullarını belirler. İhracata elverişli bir üretim fazlasının yaratılma olanağı ise, köydeki ekilebilir toprakların niteliğine ve niceliğine bağlıdır.

Küçük tarım üreticisi köylüler, tarım üreticileri içinde en yaygın kesimi oluşturmakadırlar. Bunlar, bir sosyal katman olarak, davranış ve düşüncelerinde çevrelerine güvensiz ve bireycidirler, merkezî otoritenin baskınından yakınmaları, bu katmanı, bugüne kadar tarım ürünlerini vergi dışı tutan ve ulusal iradeci program ve sloganları savunan burjuva partilerine yöneltmektedir. Yeni tarım yöntem ve türlerinin yayılması, bunların gelirlerini arttırmış, kasaba ve kent dünyasıyla ilişkilerini çoğaltmıştır. Küçük köylülük, dış politikada ulusalcı yanı varlıklı köylülerden daha ağır basan, tarım gereçlerinin daha ucuza sağlanması konusuyla, tarım ürünlerine konulan taban ve ihraç fiatlariyle yakından ilgilenen bir katmandır. 1970'li yıllarda CHP'nin Ecevitci siyasetiyle bağdaşır görünmektedirler. Eğitim yaygınlaştırılmasından yana olan küçük köylülük, tarım ürünlerinin fiatlarının düşürülmesini kendi çıkarları bakımından önemli bulan sanayi burjuvazisi ve bürokrasinin egemenliği karşısında, orta köylülerin durumu kendi başına bir ikbal vaad etmemektedir. Bunlar olsa olsa, ekonomik ve politik bunalımları izleyen dönemlerde, başını orta tabakaların çektiği anti-emperyalist, anti-monopolist, anti- militarist nitelikler taşıyan popülist hareketler içinde geçici rahatlıklar bulurlar.

Ender Kamil Boyacı

Küçük Said Paşa. (Mehmet Said Paşa) (Erzurum - 1838 / İstanbul - 1914). Abdülhamit II. dönemi Sadrazamlarından. İlk öğrenimini Erzurum medresesinde gördü. Sonra İstanbula gelerek Ayasofya medresesini yedi yılda bitirdi. Bir yandanda fransızca, matématik, tarih, hukuk ve farsca okudu. Babası ölünce Erzuruma geri döndü. Vilâyet tahrirat kalemine memur oldu. 1856 Kırım seferi sırasında, ordu tahrirat kalemine geçti. 1856 yılında tekrar İstanbula döndü. Önce Maliye komisyonu tahrirat katibi, 1863 yılında Meclisi Vâlâ mazbata odası hülafası görevine getirildi. Müfettiş katipliği göreviyle özellikle Rumeli bölgesini dolaştı. Yanya tahrirat ve vilâyet baş katipliğine atandı ise de kısa zamanda ayrılarak İstanbul'a döndü. 1867 yılında matbai âmire ve ardından Takvim-i Vekâyi müdürü oldu. 1868 yılında Devlet şurası yardımcılığına, başyardımcılığına getirildi. 1873 yılında Ticaret nezareti mektupçusu, 25 mart 1874'de ise sadâret mektupçusu görevlerini yüklendi. Abdülhamed'in tahta geçmesiyle Mabeyn baş katipliğine getirildi. 1877'de vezâret rütbesiyle Âyân üyeliğine seçildi. Hamdi paşa hükümeti döneminde Dahiliye nazırı olarak atandı. 4 şubat 1878'de ikinci kez Hazine-i Hassa nazırlığına getirildi. Sadık paşanın Başvekilliği döneminde Âyan meclisi başkanı görevine getirildi. Ali Suavi olayından sonra Bursa valiliğine gönderildi. 28 kasım 1878'de üçüncü kez Hazine-i Hassa nazırlığına getirildi. Tunuslu Hayrettin paşanın sadâretinde ise Adliye nezaretine getirildi. 19 Ekim 1879'da ilk kez sadâret makamına tayin oldu isede kısa süre sonra görevden alındı. Bir süre boşta kaldı. 12 eylül 1880'de tekrar sadâret makamına getirildi. Mısır olaylarından ötürü görevinden uzaklaştırıldı. Dördüncü kez sadarete atanması 2 aralık 1882 azlolunması ise 25 Eylül 1885 tarihindedir. Bunu izleyen on yıl içinde hiç bir görev almıyarak boşta kaldı. II haziran 1895 tarihinde beşinci kez sadaret'e geldi. Bazı konularda Padişahla anlaşamadıklarından kısa zamanda görevden alındı. Yeniden göreve çağrıldıysada kabul etmedi. Tehditler sonucu İngiliz elçiliğine sığınmak zorunda kaldı. Sadrazam Rıfat paşanın ölümü üzerine istediği düzenlemeleri yapmak koşuluyla altıncı kez sadarete geldi (18 kasım 1901). Bu kez de iki yıl görevde kaldı.

İttihacıların döneminde'de iki kez sadaret makamına geçen küçük Said paşa dokuz kez sadrazamlık yaparak Osmanlı tarihinde rekor kırdı. Bir aralık Şûra-i devlet ve Âyan meclisi reisliği yapmış, İttihatçıları desteklemişti.

(S.Ş.)

KÜÇÜK, Sami (Drama - 1916). Millî Birlik Komitesi üyelerinden, Emekli Kurmay Albay, Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik grubu üyesi (Tabiî Senatör). Mübadil göçmen olarak ailesiyle birlikte Türkiye'ye geldi (1924). Konya Askerî Ortaokulunu, Kuleli Askerî Lisesini bitirdiken sonra, Harbokulundan mezun oldu (1938). Harb Akademisini bitirerek Kurmay sınıfına geçti (1948). İngiltere Harp Akademisinde de öğrenim gördü (1949). Japonya Birleşmiş Milletler Komutanlığı irtibat subaylığı (1951 1954), Milli Savunma Bakanlığı Protokol Şubesi Müdürlüğü, Madrit Ataşemiliterliği (1958 1959) görevlerinde de bulundu. Ankara'da MBK'nin ilk çekirdeğini oluşturma çalışmalarını yönetti (1959 1960). 27 Mayıs hareketinde akif görevler aldı ve MBK üyesi oldu. Komite içinde Sosyal İşler Komitesinde çalıştı ve Dışişleri Bakanlığı ile ilgili işleri yürüttü. MBK'deki 14'ler (Türkeş) grubunun tasfiyesinde de etkin rol oynadı. MBK'nin hukukî varlığının sona ermesinden sonra Anayasa nın 70. maddesi uyarınca Cumhuriyet Senatosu Tabiî üyesi oldu (1961). YÖN bildirisine imza koyan üç MBK üyesinden biriydi (20.12.1961). «Neo - Kemalist» olarak tanınan Küçük, çeşitli qazete ve dergilerde 27 Mayıs hareketini savundu.

Sami Küçük

KÜÇÜK Yalçın (İskenderun 1938). Ekonomist. Orta öğrenimini Kabataş Lisesi'nde (1955), yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı. 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilâtı uzman yardımcılığına atandı. 1962'de A.B.D. Yale Üniversitesi'nde iki sömestr lisansüstü öğrenimi gördü. 1963'te ülkeye dönünce D.P.T.'nda Uzun Vadeli Plânlar Şube Müdürlüğü'nü yürüttü (1963-65). Orta Doğu Teknik Üniversitesi (O.D.T.Ü.) öğretim üyeliği yaparken 12 Mart döneminde bu görevinden uzaklaştırıldı. *«Emek», «Cumhuriyet», «Yankı», «Edebiyat Cephesi»* yönetimine katıldığı, *«Sosyalist İktidar»* dergi ve qazetelerinde genel ve güncel ekonomik konulara ilişkin yazılariyle tanınan Küçük, Türkiye İşçi Partisi'nden ayrılıncaya kadar *«Yürüyüş»* dergisinde başyazarlık yapmıştı.

Başlıca Yapıtları : Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları —Sovyet Deneyimi— 1925, 1940 (1975), *Türkiye Üzerine Tezler* (cilt I, 1978, cilt 2, 1979), *Plânlama Kalkınma ve Türkiye* (1978).

KÜÇÜMEN Zihni (İstanbul 1929) Tiyatro,

Zihni Küçümen

oyuncusu, yönetmeni ve çevirmen. Ortaköy'de liseyi okuduktan sonra bir süre çeşitli işlerde çalışmak zorunda kaldı. Eczacı çıraklığı. fabrika işçiliği, odacılık, park temizliyiciliği gibi işler yaptı. 1946 yılında Kabataş Lisesi'ni bitirip İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili bölümüne girdi. 1950 yılında serbest lisanstan yüksek öğrenimini tamamladı. Bu arada 1946 yılında stajyer olarak girdiği İ.B. Şehir Tiyatrosu'ndaki çalışmaları sürüyordu. Askerlikten ve bir süre edebiyat öğretmenliğinden sonra Şehir Tiyatrosu'na döndü (1953). Bir yandan da *Yeni İstanbul* ve *Dünya* gazetelerinde çalıştı. Çeşitli gazetelerde, dergilerde yazılar yazdı, çeviriler yaptı. Radyofonik oyunları ve çevirileri Türkiye radyolarında oynandı. Romanlardan yaptığı uyarlamalar da çeşitli sahnelerde oynandı. Bunlardan Orhan Kemal'in *«İspinozlar»*ı özellikle önemlidir. 1960-65 yılları arasında İ.B. Şehir Tiyatrosu'nda dramaturg olarak çalışıyordu. Bu süre içinde Orhan Kemal'in tiyatrocu yönünü ilk kez ortaya çıkarmış, onun *«Devlet Kuşu»* adlı romanından yaptığı sahne uyarlamasını *«İspinozlar»* adıyla sahneye koymuştur.

1965 yılında Şehir Tiyatrosu üzerindeki politik baskılar iyice artı. Bunun sonucu Muhsin Ertuğrul ile onunla çalışan ilerici tiyatrocular Şehir Tiyatrosu'ndan ayrıldı. Zihni Küçümen de bu tiyatrocuların arasında yer aldı. Ulvi Uraz, Gönül Ülkü - Gazenfer Özcan ve Dostlar tiyarolarında çalıştı. 1974 yılında tekrar Şehir Tiyatrosu'na döndü.

1963 yılında Fransız hükümetinden aldığı bursla Paris ve Lyon'da tiyatro çalışmaları yaptı. 1967 yılında Romanya'da, 1968. 1971, 1973, 1977 yıllarında Fransa'da çeşitli bölgelerin tiyatro etkinliklerini inceledi.

Bugüne değin ikiyüzü aşkın oyunda rol almış, altmış kadar oyunu sahneye koymuş, 18 roman ve kırk kadar oyun çevirmiş olan Zihni Küçümen çağdaş bir tiyatro anlayışının bilincini taşır. Bu bilgi ve bilinciyle yazdığı tiyatro yazıları ayrıca önemlidir. Günümüzde tiyatromuza işlevsellik kazandırmak yolundaki cabaları anılmaya değer.

S. Günay Akarsu

KÜÇÜKÖMER, İdris (Giresun 1925). Ekonomi profesörü. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde tamamladı. Bitirdiği fakültede asistanlık etti. Doçent, profesör oldu. 27 mayıs 1960'dan sonra özellikle *«Yön»* dergisindeki yazılariyle tanınan küçükömer, 1965 seçimlerini izleyen günlerde Türkiye İşçi Partisi'ne üye olmuş, genel yönetim kurulu üyeliğine seçilmişti (1966). Bu evrede *«Ant»* dergisinda sürekli olarak güncel ve genel siyasal konulara ilişkin yazılar yayımladı. *Düzenin Yabancılaşması* (1969) adlı yapıtında, XIX. yüzyıldan itibaren imparatorluğun yapısındaki değişmeleri, batı ile ilişkileri üst yapı kurumlarında uygulanan yenilikleri değerlendirerek kapitalizmin günümüz Türkiye'sindeki etki alanlarının kaynağını göstermeye çalıştı. Öteki yapıtları *Gelişmiş ve Az Gelişmiş Ülkelerin İliskileri Üzerine* (1966), *İktisat İlkeleri Üzerine* (1967), *İktisat İlkelerine Yeniden Bakış* (1972) adlarını taşır.

Külah silindir ya da çokgen prizma planlı kulelerin, örneğin minarelerin tepesini örten konik biçimli çatı.

KÜLEBİ Cahit (Zile - 1917) Şair. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi ve Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1940). Çeşitli liselerde edebiyat öğretmenliği, Millî Eğitim müfettişliği (1956 1960), kültür ataşeliği ve öğrenci müfettişliği (İsviçre) (1960 - 1964). Kültür müsteşar yardımcılığı yaptı (1970 1971). Emekli olduktan sonra (1972) TDK'nda görev aldı, genel yazman ve Türk Dili dergisi sorumlu yöneticisi olarak çalıştı. Külebi'nin ilk şiirleri Nazmi Cahit imzasıyla *«Genç-*

Cahit Külebi

lik» dergisinde yayımlandı (1938). Daha sonra *«Varlık»*, *«Sokak»*, *«Söz»*. *«İnsan»*, *«Yaratış»* dergilerinde gözüktü (1938 - 1948). *Birinci Yeni* akımının etkisinden oldukça uzak kalarak, halk şiiri geleneği içinde ve yalın bir toplumcu - gerçekçilikle kendini belirledi. İlk şiir kitabı *Adamın Biri*'nde (1946) kent düzenine uymaya çalışan kırsal kesim insanının karmaşık duyguları (özlem, alay, öfke, hoşgörü, hayranlık) vardır. *Rüzgâr*'da (1949) kentin doğası ve hoyrat yasaları karsısında özünü korumaya çabalayan ve sessizce diklenen aynı insan söz konusudur. Kelimeden çok anlatıma önem veren Külebi, anlatımda da yalınlığa önem verdi. *Atatürk Kurtuluş Savaşında* (1952), *Yeşeren Otlar* (1954) (1955 TDK Edebiyat Ödülü), *Süt* (1965), *Şiirler* (1969), *Türk Mavisi* (Seçmeler) (1977), *Sıkıntı ve Umut* (1977) adlı şiir kitaplarında da yalın anlatımını sürdürdü. Birinci ve İkinci Yeni anlayışının uzağında kaldığı kadar siyasal yanı ağır basan toplumcu gerçekçi şiir anlayışlarının da uzağında kalan Külebi dünyaya bakış biçimiyle ve halk şiirinden kaynaklanmasıyla toplumcu - gerçekçi şiirimizin yaşamasında destek olmuştur. Son şiirleri çoğunlukla *«Oluşum»* dergisinde yer almaktadır. Besteci Nevit Kodallı *Atatürk Kurtuluş Savaşı*'ndan yararlanarak bir *Atatürk Oratoryosu* bestelemiştir (1953).

(E.C.)

CAHİT KÜLEBİ'nin Şiirinden Bir Örnek

SIVAS YOLLARINDA

Sıvas yollarında geceleri
Katar ka ar kağnılar gider
Tekerleri meşeden
Ağız dil vermeyen köylüler
Odun mu, tuz mu, hasta mı götürürler?
Ağır ağır kağnılar gider
Sıvas yollarında geceleri.

Ne yıldızlar kaynaşır gökyüzünde
Ne sevdayla dolar taşan gönüller,
Bir rüzgâr eser ki bıçak gibi
El ayak şişer.
Sıvas yollarında geceler:
Ağır ağır kağnılar gider.

Kamyonlar gelir geçer, kamyonlar gider
Toz duman içinde,
Şavkı vurur yollara,
Arabalar dağılır, şoförler söver,
Sıvas yollarında geceleri
Katar katar kağnılar gider.

Külhan hamamların içini ve suyunu ısıtan fırın gibi kapalı, geniş ocak.

Külliye Selçuklar ve Osmanlılar döneminde çok yapılan, değişik kamu hizmetleri için kurulmuş yapıların birarada oluşturdukları bütün. Bir külliyede cami, muvakkithane, türbe, aşhane, darüşşifa, hamam, sebil, çarşı vb. yapıları bulunur.

Kültür Haftası. Düşün ve sanat dergisi. Haftalık. Sahibi ve yazı işleri müdürü: İlhami Safa 21 sayı çıktı (16 Ocak 1936 - 3 Haziran 1936). Dergiyi yöneten Peyami Safa'nın *«Resimli Ay»* hareketinden uzaklaşarak idealizme bağlandığı evrede Mustafa Şekip (Tunç), Yahya Kemal, Ahmet Hamdi (Tanpınar) gibi Berkson hayranlarının desteği ile yayımladığı *Kültür Haftası*'nda Suut Kemal Yetkin, Ahmet Ağaoğlu, Hilmi Ziya Ülken, Faruk Nafiz Çamlıbel, Cahit Sıtkı Tarancı, Fazıl Hüsnü Dağlarca sık yazan kalemler arasında göründüler. Dergide, Nazım Hikmet'in öncü olduğu toplumcu gerçekçi edebiyat akımına karşı mistik eğilimlerin ağır bastığı idealist sanat anlayışının güçlendirilmesine çaba gösterildiği söylenebilir.

Kümbet Selçuk mimarlığında eski kurganların taştan yapılmış bir türü olan pramit çatılı türbe; bu türbenin çatısı. Eskiden kubbe anlamına da kullanılırdı.

KÜNTAY İsmet (Artvin 1923 İstanbul 1974). Oyun yazarı. Liseden sonra okumadı. Memur olarak çalışmaya başladı. 1967 yılında malulen emekli olduktan sonra kısa bir süre çeşitli işlerde çalıştıysa da hepsini bırakarak kendini bütünüyle yazarlığa verdi. Mizah öyküleriyle yazmaya başlamıştı. 1968 yılında Haldun Taner'in yönettiği Devekuşu Kabare Tiyatrosu için hazırlanan skeçlerden oluşan bir oyuna *«Pompa»* adlı skeciyle katkıda bulundu. Ankara Sanat Tiyatrosu çalışmalarının gerçekleştirdiği AST grevinden sonra 1970 yılında Kerim Korcan'ın *«Linç»* adlı oyunuyla birlikte Küntay'in *«Tozlu Çizmeler»* adlı oyunu da AST'da oynandı. (1970-71) Sonra Ankara Sanat Tiyatrosu'nun grup yazarı oldu. 1971'de qene Devekuşu Kabare Tiyatrosu'nda oynanan *«Ha Bu Diyar»* adlı oyuna *«Osman Kongo'da»* adlı skecl yazdı. Ankara Sanat Tiyatrosu'nda 1972'de *«Evler Evler»* 1973'de *«403. Kilometre»* adlı oyunları sahnelendi.

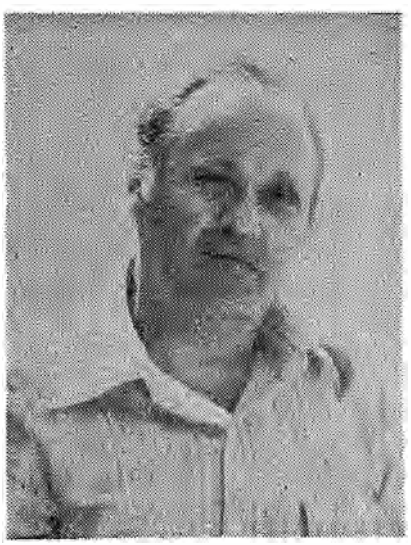

İsmet Küntay

Özellikle *«403. Kilometre»* ile İsmet Küntay 12 Mart sonrası ortamında sağlam ve tutarlı bir oyun kazandırarak tiyatro hareketimizin o zamanın koşulları yüzünden önlemiştir.

Bu oyun gerek o zaman gerekse günümüze değin uzanan süreç içinde birçok kez sahnelenmiş, amatör toplulukların değişmez oyunlarından biri olmuştur. Sağlam kurgusu doğru bir özü güçlü tiyatro yapısı içinde aktarması bakımından gerçekten başarılıdır.

Ölümünden sonra eşi Nadide Küntay, İsmet Küntay adını yılın en iyi oyun yazarına verilmek üzere bir ödür koymuştur. İsmet Küntay'ın «Ben 403. kilometreye kadar getirdim, benden sonrakiler de daha ileri kilometrelere götüreceklerdir» dediğini belirterek ödülü tiyatromuzu ileri götüren yazarlara vermek amacıyla önce Özdemir Nutku, Seçkin Cılızoğlu ve Doğan Kologlu'ndan oluşan bir seçiciler kurulu oluşturmuştur. Bu kurul ödülü *«Şili'de Av»* oyunuyla Orhan Asena'ya (1973-74), *«Ferhat ile Şirin»* oyunuyla Ümit Denizer'e (1974 - 75), *«Aladağı, Miho»* adlı oyunuyla Ömer Polat'a (1975-76) vermiştir. Özdemir Nutku'nun Ege Üniversitesi'ne gitmesi üzerine yerine İzmir'den dönen S. Günay Akarsu geçmiş ve bu seçiciler kurulu ödü- *«Zengin Mutfağı»* adlı oyunuyla Vasıf Öngören'e vermiştir. (1976 77). Sonra seçiciler kuruluna Hayati Asılyazı'da katılmış ve ödül, *«Ölü Kentin Nabzı»* adlı oyunuyla Orhan Asena'ya verilmiştir (1977-78).

S. Günay Akarsu

Küpeşte korkulukların en üstüne konan, silmeli ahşap, maden ya da plastikten yapılan bölüm. Tutunmayı ve elin rahat kaymasını sağlar.

KÜR Pınar (Bursa - 1943). Romancı. İlk ve orta okulu doğduğu kentte, liseyi New York'ta okudu. Yüksek öğrenimini New York ve İstanbul'da tamamladı. Fransa'da Sorbon Üniversitesi'nde «Yirminci Yüzyıl Tiyatrosu'nda Gerçeklik ve Yanılsama» konusunda doktora verdi. Bir süre Ankara Devlet Tiyatrosu'nda dramaturg olarak (1971-1973) çalıştı. Önceleri yazar ve oyuncu olarak tiyatro ile uğraştı, sonra öykü dalında ürünler verdi (*Dost* Dergisi, 1971 1973).

Pınar Kür, «*Yarın Yarın*» adlı ilk romanıyla, ilk olma özelliklerinin çok ötesinde, anlatım ve kurgulama becerileriyle kendisine güven besleme duyguları yarattı. Yıllarca ve bir çok roman yazmış yazarların ancak edinebilecekleri teknik beceriyle birlikte, yaşayan kişiler getirmeşini bildi. Bu nitelikteki roman kişilerinin bulunduğu olaylar örgülemesinde son çözümde, bir sınıfın, toplumsal bir katmanın yüreğinde dolaşan kirli kanı verme becerisiyle dikkati çekti.

Pınar Kür

Yapıtları : Yarın Yarın (roman, 1975), *Küçük Oyuncu* (roman, 1977), *Aşılacak Kadın* (roman, 1979).

(T.S.)

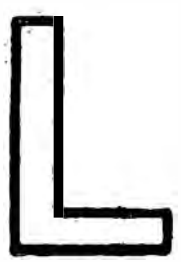

LAGA, Mehmet Ali (Trablusgarp 1878 / İstanbul 1947). Ressam. Orta öğrenimini Kuleli Askerî Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Harbiye Mektebi'nde tamamladı (1898). Hoca Ali Rıza'dan aldığı dersler yetişmesinde etken oldu. Meşrutiyetin ilânından sonra Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Cumhuriyet döneminde resimleri genellikle Güzel Sanatlar Birliği'nin sergilerinde sunuldu. Sami Yetik, Nazmi Ziya kuşağının izlenimci resamlarından biri olarak tanınmıştır.

Lâle Devri ve Patrona Halil İhtilâli, Osmanlı İmparatorluğunda, zaman bakımından III. Ahmet'in saltanatı sırasında 21 Temmuz 1718'de yapılan Pasarofça antlaşmasından 1730 yılında gerçekleştiren Patrona Halil İhtilâli arasında kalan döneme *«Lâle Devri»* denilmiştir. Bu dönemde, Osmanlı Devleti, Avrupa Devletleri ile genel bir barış içinde bulunmuştur. Devletin egemen çevrelerinin toplumsal yaşantısında *«Lâle»* özel bir yer kaplamış bulunduğu için de bu döneme bu çiçeğin adı verilmiştir. Ancak. Lâle Devri, aynı zamanda, Osmanlı Devletinin batıya açılma sürecine girdiği bir dönem olduğu gibi, bu yıllarda toplumsal yapıda da köklü değişim ve gelişimler olmuş, bunların sonucunda da «Patrona Halil İhtilali» olarak adlandırılan bir halk eylemi gerçekleştirilmiştir.

Lâle Devri, gelenekçi yazarlarca bir yenilikler ve roformlar dönemi olarak nitelendirilmekte ve bu döneme son veren Patrona Halil İhtilâli ise «ayak takımı»nın giriştiği bir gericilik olayı biçiminde tanımlanmaktadır. Oysa, dönemin ve Patrona Halil İhtilâlinin gerçek niteliğini kavrayabilmek için, Lâle Devri'nin Türk halkı için ne anlam taşıdığı somut olarak belirtilmelidir.

1 — Lâle Devri yenilik girişimlerinin gerçek niteliği: Avrupa'da kapitalist gelişim XVIII. yüzyılın başlarında büyük ölçüde tamamlanmış, buna karşılık Osmanlı Devletinde ise endüstri kapitalizmine geçilmekte çeşitli nedenlerle başarısız olunmuştur. Üstelik, Avrupa devletleri için zaman la bir açık pazar durumuna gelen Osmanlı üleksinde küçük mal üretimi de, batının endüstri malları karşısında korunmadığı için hızla geriler bir duruma gelmiştir. Buna karşılık Osmanlı taciri, kendi ülkesinde elde edilen hammadenin batıya gönderilip oradan bu malların işlenmiş olarak geri satın alınmasında ve birtakım tüketim mallarının dışalımında batılı kapitalist çevreler ile bütünleşmiştir. Bu gelişimin doğal sonucu da ülkeye bir tüketim ekonomisinin yerleşmeye başlamış olmasıdır. Öte yandan, Osmanlı Devletinin sömürgeleşmesi sürecini bütün güçleriyle hızlandırmaya çalışan batılı devletler, bu tüketim ekonomisinin kökleşmesi için ellerinden geleni yapmağa başlamışlardır.

Kanunî Sultan Süleyman döneminde Fransızlar ile kurulan ticarî ilişki, kendi ülkelerini de bir sömürge toprağı olarak gören Osmanlı egemen çevrelerinin de katkısıyla güçlenerek, ülkenin gitgide artan bir *biçimde sömürgeleşmesi* sonucunu doğurmuştur. Nitekim, 1783 yılında Fransa'nın en çok mal dışsatımı yaptığı ülke 3,884,576 sterlin ile Osmanlı Devleti olacaktır.

Bu gelişime koşut olarak, batının Osmanlı Devletini sömürgeleştirme emellerinin gerçekleştirilmesinde elverişli koşulları yaratmanın en başta gelen yöntemi, birtakım batı-tipi kurumların Osmanlı ülkesinde kurulmaya başlanması olmuştur. Çıkarları batılı sömürücü çevreler ile bütünleşmiş olan Osmanlı egemen sınıfı, bu alanda da batı ile özdeşleşmek isterken, bu kurumlar aynı zamanda düzenin ayakta kalmasını sağlayarak, sömürgeleşmenin sürdürülmesini olanaklı kılmıştır. Bu kez de, Osmanlı egemen sınıfı, halka karşı olmak üzere batılı kapitalist çevrelerle bütünleşmeye ve batıya hizmet etmeye başlamıştır. İşte, batılılaşmanın temelinde bulunan olgu budur. Batılılaşmanın başlangıç noktası ise Lâle Devri'dir. Tevfik Çavdar'ın deyişiyle, «Batı kurumlarının taklidi, Osmanlı ekonomik yapısına uygun olmayan bir tüketim ve yaşam taklitçiliği doğurmuştur.» Tevfik Çavdar: *Osmanlıların Yarı - Sömürge Oluşu;* Ant Yyn; İst. 1979, s. 33).

Bu bakımdan 1730 Patrona Halil İhtilâli, daha önceki ayaklanmalardan kesin çizgilerle ayrılır. Gerçekten, Lâle Devri aynı zamanda bir «yenileşme» (=tecedd üt) ve birtakım girişimler dönemidir. Örneğin matbaa bu dönemde kurulmuş, çinicilik, dericilik, kumaşçılık alanında bazı girişimler-

de bulunulmuş ve eğitim alanında bazı atılımlar yapılmak istenmiştir. Fakat, ilk bakışta ileri bazı girişimler gibi görünse de, bu «yenileşme» halkın çıkarları ile genellikle ters düşmüştür. Mabtaayı ele alalım. Batıda bulunuşu ile birlikte matbaa bu ülkelerde aşamalı bir gelişim geçirmiş, üstelik, ilk belirdiği anda basılı kitaplara az olan gereksinme, matbaanın gelişimine uygun bir biçimde artmış ve bu nedenle de batıda ekonomik bir sorun durumuna gelmemiştir. Bununla birlikte gene de yazı sanatı ile geçinenlerin yer yer tepkilerine yol açmış ve hattâ İngiltere parlâmentosunda yasaklanması bile istenmiştir. Buna karşılık, Osmanlılar'a gelince, matbaanın bu çağa kadar kurulmamış olması, kitaba olan gereksinmeyi sınırlandırmamış, bu gereksinme ise el yazması kitaplarla giderilmiştir. Bu durumda şurası bir gerçektir ki, matbaanın batıda çalışmaya başladığı andaki ile Osmanlı Devletinde kurulduğu zamanki hattat sayısı bir hayli farklı olmuştur. Üstelik, İstanbul'un Ortadoğu'nun bir kültür merkezi olması nedeni ile de hattatlık bu kentte yaygın bir meslek durumunu almıştı. Marsilli, 1700'lerde İstanbul'da 90.000 hattat olduğundan söz eder. Gerçi bu sayının abartılmış olduğu söylenmelidir, ancak abartılmış da olsa gene de bir gerçeği yansıttığı kuşkusuzdur. Burada, bir yenilik girişiminin, batıdan getirilen bir kurumun, nasıl bir işsizlik tehlikesini de birlikte getirdiği kendiliğinden anlaşılır. Bu tehlike karşısında geniş yazıcı kitlesini yalnız bırakmayan, biraz olsun onun iş alanını koruyan din olmuştur. Nitekim, yazıcılar, vezir-i âzam Damat İbrahim Paşaya bu nedenle tepki gösterip cephe alırlarken, Abdullah Efendi verdiği fetva ile dinsel kitapların matbaada basımına engel olmuştur. Lâle Devri ve Patrona Halil İhtilâli'ni değerlendirenlerin çoğu bu olayı, bir gericilik olayı olarak yorumlamaktadırlar. Ne varki, bu engelleme gerçekte geniş bir kitleyi işsizlikten koruma amacına dönüktür. Hiç değilse, o dönemde halkın değerlendirmesi böyle olmuştur. Unutmamak da gerekir ki, batıda kapitalist gelişim sürecinde makinalaşmaya karşı çıkan işçi sınıfı nasıl «gerici» değilse Türk yazı işçilerine de salt bu nedenle gerici denilemez.

Öte yandan, bir tüketim ekonomisi çerçevesinde batıyı taklide kalkışan Osmanlı egemen çevrelerinin bugün bile bazılarınca bir yenilik girişimi olarak nitelindirilen bir başka önemli batıcılığı da, Fransız saray ve bahçelerinin İstanbul'da kopyalarının yapılmış olmasıdır. Fransa'dan 1721 yılının Ekiminde İstanbul'a dönen Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin raporunun en önemli ve en geniş bölümü Fransız soylularının yaşantı biçimine, saraylarının yapımına ve bu sarayların bahçelerinin düzenlenmesine ilişkindir. Nitekim, Sadâbâd, XIV. Louis Versailles'ının bir kopyası olarak yapılmıştır. Ayrıca, bu saray Fransa elçisinde padişaha armağan ettiği portakal ağaçları ile süslenmiştir. Paris'de yayınlanan «*Mercure*» gazetesi, Sadâbâd'ın yapılışına büyük yer vermiştir. Ne var ki, batı kopyacılığı içinde gelişen bu tür bayındırlık işlerinin faturasını doğal olarak halk ödemiştir. Bunun dışında da, batı kopyacılığı içindeki bayındırlık işleri halka dönük değil fakat egemen sınıfın kendi çıkarları için yapılmıştır. Dr. Münir Aktepe, «*Patrona İsyanı - 1730*» (İ.Ü. Ed. F. Yyn. İst, 1958)'de kamu için yapılan yapıların bile gerçekte gene kişiler için yapılmış olduğunu örneklerle kanıtlamaktadır. 1721 1722 yılarında yapılan Ortaköy Camii, Vezir-i âzam Damat İbrahim Paşanın yalısının ve bahçesinin çevresinin düzenlenmesi ve 1722 - 1723 yıllarında yapılan Sadâbâd Camii de bu semtteki kasırlar dolayısı ile; Bebek Camii ise Hümâyun-u âbad kasrının bulunduğu bu bölgeyi değerlendirmek amacı ile; gene bunu gibi Hocapaşa'daki sebil, muallimhane, çeşme, hamam ve Süleyman Sübaşı Mescidi İbrahim Paşanın oğlu vezir Mehmet Paşanın konağının bulunduğu bu bölgeyi değerlendirmek için onarılmış ya da yapılmış; 1727 1728'de Fatma Sultan Camiinin yapımına, Fatma Sultan'ın burada bulunan sarayının çevresini güzelleştirmek için başlanılmıştır. (s. 48). Fakat asıl yapı işleri saray, köşk, konak ve kasırlarda kendisini göstermiştir

II — Toplumsal Yaşantı: Bu yapı ve bahçelerdeki yaşantıya gelince, işte asıl bu alanda egemen sınıfın halktan nasıl koptuğu, batılılaşma esintileri ile birlikte gelen yaşayış biçiminin sömürüvü nasıl yoğunlaştırdığı bütüp çıplaklığı ile görülmektedir. Osmanlı reformcusunun, halkın sırtından onu sömürerek sürdüğü yaşantı, halkın bu reformculardan nefret etmesi sonucunu doğurmuştur. *Abdi Tarihi*'nde bu sınıfın yaşantısı anlatılırken, halkın bunlara bakıp hayretler içinde kaldığı, kamu görevlilerinin hemen hemen tümünün gece - gündüz zevk ve safa içinde eğlenip durdukları, ülkenin harab olması ile ilgilenmek bir yana, düşman yurdun dört bir köşesini eline geçirecek olsa bunların gene kendi zevklerinden başka bir şey düşünemeyecek oldukları belirtilmektedir. (Abdi Efendi: 1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser - «*Abdi Tarihi*»: Türk Tarih Kurumu Yyn, Ankara, 1943, s. 26).

Tarih kitaplarında, ilk yenileşme girişimlerinin yapıldığı bu dönemin bir «ıslâhat» ya da «roform» dönemi olarak değil de, sonradan, bir çiçek adıyla «Lâle Devri» olarak anılması bile, egemen çevrelerin ne denli bir düzenden yana olmuş olduklarını yeterince belirler. Bu çevrelerin toplumsal sapıklığı «Lâle» ile o dönemde gerçekten de simgeleşmiştir. Aslında, halktan kopuk ve bir de üstelik ona karşı girisilen yenileşme eylemlerinin böylece soysuzlaşmaları doğal bir gelişimdir. Bu gelişim için toplumsallığından soyutlanan yenilikçiler, bu soyutluk ölçüsünde us - dışı davranışlar içinde bocalamaya ve sonunda da padişahın imzası ile «şükûfeperverlik» konusunda fermanlar yayınlamaya başlamışlardır. Halk açlıktan kıvranırken 839 çeşit lâle yetiştirilmiş lâle karaborsacılığı başlamış, en önemli devlet görevlerinden biri «serşükûfecilik» olmuş, bu göreve de Şeyh Mehmed-i Lâlezârî getirilmiştir. Bu dönemin gözde kişisi, Damat İbrahim Paşa ise «halkı aldatacak şey lâzımdır deyu» her olanakta İstanbul'un çeşitli semtlerine dolaplar, beşikler, atlı karıncalar ve salıncaklar kurdurtmuş ve yetişkin insanlar buralarda vakit öldürmeye başlamışlardır. Bu soysuzlaşma doğal olarak aynı zamanda bir ahlâk düşüklüğünü de birlikte getirmiştir. Nitekim, Sem-Dânizâde Süleyman Efendi, «*Müriyü't-tevarih*» de, kadınlar salıncaklara inip binerlerken yabancı erkeklerin onları kucaklarına aldıklarını, salıncaklarda sallanan kadınların uçkurlarının gözükûp durduğunu, bu arada şarkılar söylenip öğrenildiğini kocaları izin vermese bile kadınların toplumun buna izin vermiş olduğu düşüncesiyle gene de eğlencelere gitiklerini, eğlenceler için kocalarından zorla para aldıklarını, alamazlarsa boşanmava kalkıştıklarını, her mahallede «eh-i ırz» denebilecek beş kadın bile kalmadığını anlatmaktadır. (Münir Aktepe: a.g.e. s. 24).

Bu duruma koşut olarak kadınların bir de açık bir biçimde ve batılılara özenerek giyinmeye başladıkları görülmektedir. Burada dikkat edilecek nokta, kadınların bu biçimde giyinmelerinin çağa ayak uydurma kaygusundan değil, fakat bir toplumsal bozukluğun sonucundan ileri geldiğidir. Üstelik bu giyiniş biçimi, halka değil, fakat egemen çevrelere özgüdür. Ne var ki, halkın bu duruma karşı gösterdiği tepki üzerine «zarafeti arttırarak güzelliği parlak bir şekilde ortaya koymak isteyen» (Ahmet Refik: *Lâle Devri:* Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yyn. Ankara, 1973, s. 79-80) kadınların sorumsuz davranışlarının kısıtlanması yoluna gidilmesi de kaçınılmaz olmuş ve «kefere avretlerine taklit» giysi giymeleri engellenmek istenmiştir. Buna ilişkin padişah buyruğunda ayrıca giyim ku-

şam için harcanan paraların tam bir savurganlığa dönüştüğü, batılı kadınlarınkine benzer giysiler edinmek için Osmanlılar'ın ev ve barklarını satmaya başladıkları, ailelerin dağılmakta olduğu yazılıdır ki, bu sözlerden nasıl bir tüketim toplumunun ortaya çıktığı hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak bir biçimde kendiliğinden anlaşılmaktadır.

Ne var ki batıyı her alanda kopya etmek isteyen de gene III. Ahmet'in kendisidir. Fransız saraylarındaki yaşantı biçimini Osmanlı saraylarında da elden geldiğince geçerli kılmaya çalışan bu padişah, bu amaçla Flandır'lı ressam Van Mour'u getirterek ona bir saray ressamı olarak kendisinin ve öteki saraylıların portrelerini yaptırmıştır.

Lâle Devri egemen çevrelerinin eğlenceli yaşantısı, helva sohbetleri, üzerlerine mum dikilmiş kaplumbağaların lâleler arasında dolaşmaları, çıragan âlemleri v.b. olaylar herkesçe biline gelmiştir. Dönemi kavrayabilmek için bunları yeniden anlatmak gereği bulunmamaktadır. Buna karşılık, çılgın bir tüketim içinde çığrından çıkmış bu yaşantının, halkın yoksulluğu ile birleşince, geniş kitleleri tutunacak, sağlam, kararlı ve güvenceli saydıkları, uzun süredir de kaynaştıkları için yabancılık duymadıkları dine karşı nasıl iteklediğini bilmek gerekir. Bu gelişim içinde, halkın tepkisel bir davranış göstermiş olması en doğal sonuçtur. Halk kitleleri için bu soysuzlaşmış yaşantı, bir dinden çıkma olarak görülüp değerlendirilmiştir. Egemen çevrelerin yoksul insanı hiçe sayan bu yaşayışı karşısında, halk, ideolojik plânda onların yaptıklarına karşı çıkarak kendi «klşiliğini» korumak istemiştir. Yoksul halk böyle bir düşünceye sarılmaya zorlanmasaydı, hiçbir yola ve ne yaparsa yapsın erişemeyeceği bu yaşantı düzeyinin doğruluğunu ya da gerçekliğini kabul etseydi, içinde bulunduğu koşullar nedeniyle, bu kez kişisel gerçekliğini yadsımış olacaktı. Bu nedenle, «teceddüt» yani yenileşme sözcüğü onda yalnızca bir nefretin simgesi olmuştur. Böylece «teceddüt» gerçekte bir sömürünün, buna karşılık, bu yenileşmeden yana olanların «irtica» olarak nitelendirdikleri halkın toplumsal davranışları, onun son sığınağı olmuştur. Şunu da unutmamak gerekir kl, bu kavram karışıklığını ortaya çıkaranlar, niteliği belirtilen bu «teceddüt»çülerdir. Nitekim, bu dönemin maskotu olan Şair Nedim Efendi'nin şiirlerinde Ramazan ayı çaresi bulunmayan bir dert olarak tanıtılmakta Ramazan'da alışılmış eğlenceelerini sürdüremeyecekleri için bu ayın gelişi isyan duygusu ile karşılanmaktadır.

Bu çılgın soysuzlaşma karşısında yoksul halk, *Abdi Tarihi*'ne göre «zulm-ü cevrinden perişan olmuştur» (s. 26). Yazarı bilinmeyen ancak bu dönemde yazılmış olan *«İstanbul'da 1730 ve 1731 Senelerinde Vukuubulan Kıyamlara Dair Malûmat»* adlı bir yabancı kaynağın belirttiğine göre de Lâle Devrinde yiyecek sıkıntısı ülkeyi kaplamış, herşeyin fiyatı olağanüstü artarak yaşam pahalılığı alıp yürümüştür. İstanbul'daki Venedik balyosu Francesco Gritti 25 Mart 1726 ve 16 Haziran 1726 tarihli raporlarında halkın işsizlikten ve pahalılıktan yakınmakta olduğunu bildirmektedir. Odun ve kömür darlığı başlamış, kahve hiç bulunamaz olmuştur. 1725 yılında açıkça beliren enflâsyonla birlikte ekonomik durum halk için daha da ağırlaşmıştır. Buna karşılık, vergiler arttırılmaya başlanmıştır. İstanbul'da ise bazı vergi bağışıklıkları bulunduğu için halk İstanbul'a göçmeye başlamış, bunun sonucunda da işsizlik bu kentte daha da artmıştır. Bu dönemde, imparatorluğun çeşitli yerlerinden başkente yapılan göçler, toplumsal yapıyı etkileyen önemli bir olgu olarak belirmektedir. Damat İbrahim Paşa vergi kaybını önlemek amacı ile, bu gelişim karşısında, İstanbul esnafını da vergilendirmeye kalkışmıştır. Oysa küçük mal üretimi aşamasını geçememiş bulunan esnaf, batılı kapitalist ülkelerin rekabeti karşısında zaten yaşamını sürdürmekte her zamankinden daha çok güç koşullar altında bulunmuştur. Öte yandan ekonomik yaşantıda aracı zümrenin artık iyice kök salıp budaklanmış olması da bu döneme rastlamaktadır. Bu zümrenin devreye girmesinin pahalılığı bir kat daha arttırılmış bulunduğu bir yoruma gerek göstermeyecek ölçüde açıktır.

Halkın içinde bulunduğu bu güç koşullar, 1730 yılında İran üzerine sefer düzenlenmesine karar verilip bunun hazırlıklarına başlanması ile daha da ağırlaşmıştır. Üstelik ordunun bütün hazırlıkları bitirildiği halde, bir türlü harekete geçilememesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Çünkü, sefere katılacak olanlar, bunun uzun süreceğini düşünerek dükkânlarını kapatıp eşyalarını satarak silâh ve benzeri şeyler almışlar, bu nedenle de günlük kazançlarından olmuşlardır. Öte yandan ordu sefere çkacağı sırada devlet tarafından her esnaf birliğine ordugâhta ayrı bir yer kiralanıp, o birliğin bu yerde askere mallarını sattığı, ancak bunun için önce devlete bir para ödendiği de düşünülürse harekete geçilememesinin nasıl bir sonuç doğurduğu açıkça ortaya çıkar. Gerçekten de, bu kez bu yolla devletin esnaftan aldığı para 3,168,800 akçeyi bulmuştur. Bu para ise şunun bunun elinde kalmıştır. Bütün bunlara ek olarak sırf bu sefer için halktan ayrıca bir de vergi alınmış, ancak sefere çıkılmamış ve toplanan bütün para Lâle Devri'nin yaşantısının savurganlığı içinde eriyip gitmiştir.

III — Lâle Devrinin sona ermesi

Patrona Halil İhtilâli: En genel tanımı ile Patrona Halil İhtilâli, bu sosyo - ekonomik koşullara karşı beliren toplumsal eylemli bir tepkiden başka bir şey değildir. Patrona Halil'in adıyla anılan bu ihtilâlin hangi sınıfa karşı yapılmış olduğu yukarıda yeterince açıklanmış bulunuluyor. Öte yandan, İhtilâli gerçekleştirenlerin, yönetenlerin ve katılanların kimlikleri de gene aynı biçimde bu eylemlerin sınıfsal yapılarını belirler. Bu açıdan bakılınca, Lâle Devri düzenine karşı ilk direnme Patrona Halil olayından tam dört yıl önce kendiliğinden oluşan bir tepki olarak görülmektedir. Nitekim, 1726 yılının Ağustos ayında İstanbul halkı padişahın, vezir-i âzamın ve öteki ileri gelenlerin saraylarını birkaç kere taşa tutmuştur. Böylece halk, bu asalak sınıfın sömürüsüne karşı nefretini artık saklamayacak bir duruma geldiğini, bıçağın kemiğe dayandığını açıkça göstermiş olmaktadır. Bu olay dahi, gereken uyarıyı yapamamış, düşünülen şey yalnızca sorumluların yakalanmalarının sağlanması olmuştur.

İlk tepkileri böylece kendiliğinden gelişen bu ihtilâl karşısında, Osmanlı tarihcileri için ihtilâlciler «ipten kazıktan hâlâs olmuş» kişilerdir. Lâle Devrinin egemen çevreleri ile ideolojik yakınlık içinde bulunan yabancı yazarlar da aynı kanıdadırlar. Örneğin, yukarıda sözünü ettiğimiz*«İstanbul'da 1730 ve 1731 Senelerinde Vukuu bulan Kıyamlara Dair Malumat»* da şöyle denilmektedir: «Bu ihtilâle sebep olanlar her türlü hakaret ve sövülmeye lâyık idiler»

Daha önce «Patrona» adlı bir gemide çalıştığı için kendisine «Patrona» denilen ve bu ihtilâle adını vermiş olan Halil'e gelince, onun Arnavutluk'un Horpeşte kasabasından İstanbul'a geldiğini ve yeniçeriliğe girdiğini biliyoruz. İlginçtir ki, Halil, Patrona gemisinde de bir ayaklanmaya önderlik etmiş ve daha sonra Vidin'de bulunduğu bir sırada ise buradaki bir ayaklanmanın da yöneticileri arasında bulunmuştur. 1730 yıllarına doğru ise İstanbul'da geçimini, seyyar satıcılık, eski elbise alımsatımı yaparak sağlamıştır. İhtilâlin öteki ileri gelenleri de

yoksul sınıftan ve özellikle küçük esnaf ve zenaatkâr zümresindendir. Bunlar arasında bazıları yaptıkları ve uğraştıkları işlerle anılagelmişlerdir: Oduncu Ahmet, Kutucu Hacı Hüseyin, Manav İsmail, Canbaz Emir Musa, Turşucu İsmail gibi...

Şu duruma göre, ihtilâle katılanlar da, ihtilâlin yönetici kadrosu da tümüyle halktandır. Ancak, olayların gelişimi içinde ulemanın bir bölümünün de ihtilâlcileri sonradan desteklemeye başladıkları görülmektedir.

İhtilâl için oluşmuş bulunan koşulları ihtilâlcilerin değerlendirerek eylemi başlattıkları 28 Eylül 1730 Perşembe, tatil gününe rastlamıştır. İhtilâli henüz başlangıç aşamasında iken bastırabilecek yetkililerin her biri İstanbul'un bir köşesinde bulunduğundan padişah ve adamları ilk önlemleri almakta gecikmişlerdir. Padişah o sırada Üsküdar'da bulunduğu için İstanbul'da kaymakam olarak görev yapan Mustafa Paşa ise, padişahtan herhangi bir buyruk almadan harekete geçmekten yana olmamış, bu nedenle de Üsküdar'a geçerek padişaha bilgi vermekle yetinmiştir. Üsküdar'da buna karşılık, toplantı üstüne toplantı yapılarak vakit geçirilmiş ve ne gibi bir yöntem izlenmesi konusunda kesin bir karara varılamamıştır. Bu sırada başlangıçta yalnız halkın katıldığı eyleme, yavaş yavaş yeniçeriler de katılmaya başlamışlardır. Sonunda Sancak-ı şerif çıkarıldığı, bütün müslümanların Patrona Halil ve adamlarına karşı harekete geçmeye çağrıldığı ve üstelik bu çağrıya uyanlara para verileceği de bildirildiği halde, halktan hiç kimse, bu çağrıya uymamıştır. Böylece hemen hemen hiçbir direnme görmeyen ihtilâlciler, 30 Eylül günü başarıya ulaşmışlardır.

İhtilâlin bu döneminde başta Damat İbrahim Paşa olmak üzere bazı vezirler öldürülmüş ve 3. Ahmet tahttan indirilmiştir. Bu arada Lâle Devrinin en önde gelen kişisi Damat İbrahim Paşa'nın mallarına el konulmuştur. ***Destarî Salih Tarihi***'ne göre Damat İbrahim Paşa, «...henüz teslim'i can etmezden evvel malına sual eylediklerinde (Hazinedarımda on iki bin keselik Zolota ve iki sandık altın ve yalıda dahi iki sandık altın ve derun-i hazinemde mazmûn olan taş odada bakırdan mebnî on iki sandık altın vardır.)» Destarî Salih Efendi: ***Destarî Salih Tarihi*** - Patrona Halil Ayaklanması Hakkında bir Kaynak (Yayınlayan Bekir Sıtkı Baykal, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yyn., Ankara, 1962, s. 16) diyerek servetini gizlediği yeri söylemiş ve buralardan bu para elde edilmiştir. Bu paraların hazineye teslim edildiği ruznâmecibaşının bir defter halinde düzenlediği makbuzlardan anlaşılmaktadır. İhtilâlcilerin böyle büyük bir servete hiç el sürmeyerek bunu devlet hazinesine almaları, buna benzer öteki olaylarla birlikte düşünülürse, bu ihtilâlin, yeniçeriler de buna katılmış olmakla birlikte, çoğu kez öne sürüldüğü gibi bir yeniçeri ayaklanması olarak başlayıp gelişmediği apaçık görülür.

Herşeyden önce, ne olursa olsun bir ihtilâl süresinde olması olağan karşılanabilecek birtakım çapulculuk ya da buna benzer olayların oluşmasına bile ihtilâlciler kesin olarak karşı çıkmışlar ve kamu düzeninini hiç bir aksamaya yer vermeksizin sağlamaya çalışmışlardır. İhtilâlin önderlerinden Musa'nın halka hitaben söylediği şu sözler, Patrona Halil İhtilâlinin bir yeniçeri ayaklanmasından ne ölçüde farklı olduğunu açıkça belirtmektedir: «Sizlere izin, gece ve gündüz her kim gerek bayrak ile ve gerek bayraksız yağma için her kimin mahallesine varup bir zarar eylemek isterse, hemen varup helâk edesiz, anlar bizden değildir.» (***Abdi Tarihi***, s. 33). Nitekim, halka zarar vermeğe kalkışan bir kaç ihtilâlci yakalanarak derhal asılmışlardır. ***Abdi Tarihi***'nde belirtildiğine göre, «...çarşularda ve sokaklarda ve pazarlarda ve mahalle aralarında münadiler nida ederdi, kim, (=bağırırlardı ki) her dellâl yanında bir serdengeçti ağası, yanında beş on nefer bile (=ile) münadiler böyle nida ederler kim, (Serdengeçti ağaları tarafından kimse nâ-hak (=haksız) yere döğerse, cebren ve kahren dükkândan ve evden ve elinden birşey alursa, zinhar ve zinhar vermeyesiz. Eğer alur ise alsun.) deyü ol gün akşama dek sokak sokak feryad ü figan ederlerdi.» (s. 50).

Gene bu aşamada, ihtilâlcilerin İstanbul'daki yiyecek sıkıntısına ve açlığa bir son vermek için çaba gösterdikleri görülmektedir.

III. Ahmet'i tahttan indiren, yerine I. Mahmut'u geçiren Patrona Halil ve arkadaşları, gerçi kamu yönetimini doğrudan doğruya ellerine almışlardır ama resmen bir görev kabul etmemişlerdir. Sonradan ne ölçüde çarpıtılarak yansıtılmış ve aktarılmış olursa olsun, Osmanlı hanedanının savunucularınca ve Osmanlı egemen sınıf yazarlarınca ne denli kötüye yorumlanmış olursa olsun, ihtilâlin başarıya ulaştığı ilk aşamada yönetici kadronun bu eylemin bir halk hareketi olduğunu kesin olarak kavramış oldukları ve ancak halka dayanarak başarılarını sürdürebileceklerinin bilincinde bulundukları bir gerçektir. Nitekim, I. Mahmut Patrona Halil'i çağırtıp dileklerini öğrenmek istediğinde, Halil kendisi için önerilen görev ve ödülleri hiç söz konusu etmeyerek, yükü altında halkın ezildiği vergilerin kaldırılmasını ve kamu topraklarının özel kişilere devredilmesine bir son verilmesini istemiş ve bu arada eninde sonunda nasıl olsa öldürüleceğini bildiğini sözlerine eklemiştir. Bundan başka, Patrona Halil, yeniçeri ağası aracılığı ile kendisine yapılan ve 100.000 altın karşılığında herhangi bir yere gitmesi yolundaki öneriyi de geri çevirmiş ve halk adına davrandığını her hareketi ile kanıtlamak çabasında bulunmuştur. Örneğin, 6 Ekim 1730'daki kılıç alayı töreninde padişahın önünde sürdüğü atına ayakları çıplak olarak binmiştir.

Osmanlı devletinin başkentinde oluşan ayaklanmaları padişah ve vezir değişiklikleri sağlayan ve onların kişiliklerine bağlı birer basit olay olarak değerlendirmeye alışık olanlar, bu durumu yadırgamakta ve Patrona Halil ile arkadaşlarının devlet yönetimine karışmalarını «şımarıklık», «haddini bilmezlik» v.b. gibi kavramlarla adlandırmaya çalışmaktadırlar. Ancak, bu arada ihtilâlin hangi nedenlere bağlı olarak başarıya ulaştığı unutulmaktadır I. Mahmut ve adamları, ihtilâlcileri kendilerini işbaşına getirdikleri için ödüllendirmeyi istemelerine karşılık, ihtilâlcilere, onların savundukları fikirler yönünden düşmanlık beslemişlerdir. Oysa, ortada bir gerçek varsa o da bir halk hareketinin gerçekleştirilmiş olduğudur. Bununla birlikte yönetim halkın eline geçmemiş, saltanat değişikliği ile ihtilâlci kadronun birtakım işlere karışabilmesi ilk ağızda yeterli bir sonuç olarak görülmüştür.

Bu gelişimin kaçınılmaz bir sonucu olarak, divanın Kasım ayı içinde yaptığı bir toplantıda ihtilâlcilerin ortadan kaldırılmasına karar verilmiştir. Ancak, bu karar öğrenilmiş, bunun üzerine ihtilâlciler devlet yönetimindeki paylarını arttırmaya karar vermişlerdir. Fakat artık geç kalınmış ve koşullar değişmiş, ihtilâlin patlak vermesine yol açan toplumsal birikim küllenmiş bulunuyordu. Buna karşılık, Osmanlı sarayı, ihtilâlcileri birtakım vaadlerle oyalamasını sürdürmüştür. İşte bu ortamda, Patrona Halil ve arkadaşları ülke sorunlarının tartışılacağı bildirilen bir divan toplantısına çağrılmışlar, daha önceden toplantının yapılacağı yerde dolaplara, ocak içlerine, kapı aralarına silâhlı adamlar yerleştirilmiş bulunan padişah ve adamlarınca 25 Kasım 1730'da öldürtülmüşlerdir. Böylece de yalnızca sömürüye son vermek için eylemde bulunmanın yeterli olmadığının, fakat aynı zamanda yeni bir yönetimin, halkın yararına bir ihtilâl yönetiminin geçirilmesi gerektiğinin bilincine varamamış olan ihtilâlciler,

bu yanılgıların bedelini canları ile ödemiş olmaktadırlar

Ne var ki, ihtilâl, bu sırada ilk günkü coşkunluğunu yitirmiş olmakla birlikte, önderlerinin öldürülmesi için herşey birden çözülmemiştir. 1731 yılının Mart ve Eylül aylarında iki kalkışma daha olduğu görülmektedir. Ancak, bunlar hiçbir sonuç doğurmayan girişimlerden öteye geçememişlerdir.

Patrona Halil İhtilâlini değerlendirir ve Türk tarihinin gelişim çizgisi içindeki yerini saptarken bu eylemin kime karşı ve ne için yapılmış olduğunu gözden uzak tutmak gerekir. Bu yapılmazsa, bizi tarihsel bir yanılgı bekleyecek ve bu toplumsal gelişmeyi bir gericilik olayı olarak düşünmek olasılığı belirecektir. Oysa, 1730 olayları halkımızın devrimci mücadelesinde önemli bir adımdır.

Dr. Çetin Yetkin

Lâle Devri Mimarlığı: (Bkz. Türkiye Mimarlığı).

LAV, Ercüment Behzat (İstanbul 1903). Şair. Orta öğrenimini İstanbul Sultanisi'nde tamamladı. Berlin Stern Müzik Konservatuarı ve Reinhart Tiyatro Akademisi'nde okudu (1921 - 25). Gazetecilik, spikerlik, oyunculuk ve rejisörlük yaptı.

Ercüment Behzat'ın 1931 tarihini taşıyan ilk kitabı *S.O.S.*'te topladığı şiirler, gerçeküstücü akıma duyduğu eğilime yerlilik katmak isteyen bir şairin döneminin toplumsal koşullarına başkaldırısı olarak tanımlanabilir. Öfkenin alaya, acımanın küfüre, gözlemlerin iğrenmeye dönüştüğü açıkça görülür bu şiirde. Rahat edemediği kurulu düzende soluk alamaz duruma geldiğinden, geleneksel kurumlarla birlikte geleneksel nazım biçimlerinin dar kalıplarına da sığamayan şair, tepkilerini ifade için yeni yollar arama gereğini duyar. İçeriğin zorlaması karşısında eski dize anlayışından sıyrılmağa bakar önce. Sonra şiir dilini değiştirmek zorunda kalır. Bilidrisini görüntülerle kaynaştırmak ister. Kurduğu dünyada ne acayipleşmektir amacı, ne de züppeliktir. Yaşamı, doğayı, dünya işlerini, sağır kulakların bile duymaya başladığı faşizmin ayak seslerini algılamaktan doğar sıkıntısı.

«Faşist bezirgânlara gün doğarsa ne çıkar» derken duyarlığını saklar ama, kendini gerçekten soyutlamayarak, «Saçından çengele asılmak değil ölümü kılıçla ayakta karşılamak güzel» (Sirano) aşamasına gelmiştir. İstadiği zaman şaşırtıcı ve yenidir.

«Otları şakıyor tren
Geceyi şakıyor böcek
Kalk hazırlan bakalım
Kapıda anahtar dönecek.»

biçiminde dizelerle Nazım Hikmet'in coşkusu, lirizmi, yüksek sesine karşın bağımsız ve yenidir. Tiyatro, Timarhanede Balo gibi yergi ve alay öğelerinin ağır bastığı parçalarda katılaştığı halde, yer yer çizim güzelliği aradığı, görülür.

«Bir kuduz kedi kurmuş sokakta aya pusu
Sarkıyor damlara şaşı yıldızlar
Çapaklı göz kapaklarında zindan uykusu.»
(Laçka)

Kaos (1934)'ta çağ dışı kurumlarla birlikte, çağdaş kalıplaşmalar karşısında da alay belirgin tavır olarak ortaya çıkmış, «Gökalp'le Dürkhaym'ın hapları artık yutulmuyor —Sayfalarda yarasalar— Tutulmuyor—» (İsporta) örneğinde görüldüğü gibi bir öğretiye bağlanmıştır. Şair, günün siyasal sorunlarını, dengesizliklerini, kapitalizmin savaş isterilerini de bu açıdan değerlendirir. «Yuvarlak masa konferansı Yuvarlak masada - Harp - Kafada - Harp - Kasada Harp Dolar, frank, sterling, Panik.» (1931 1934) değişik, çok yönlü şiirler arasında gelecek daima —emekçi sınıfların gücüne bağlı olarak— umut kapısı olarak görünür:

«Irgat sıvandı Taş çakıl ayıklandı
Atıldı toprağa verimli tohum Fışkırıp yeşerdi yemyeşil hayat.»

«Azat var - azat yok - ırgada azat. - Pişiyor tohumda beklenen doğum -» (Tohum)

Bu dönem şiirlerinin akıl dışı (irrationnel) bir hava içinde oluşmadığını belirten E. Behzat, sözcükte ses uyumu aradığını, kalın - ince harflerin sessizlerle olan (phonique) ilişkilerini göz önünde tuttuğunu yazar. Şiirlerin «çoğu senbolik giysilere bürünmüştür. Özde yarım bıraktıklarını okurun kafası tamamlar. Çağrışım kapıları açıktır. Gerçekte fütürizme çalarlar ama asıl hızlarını, ana materyalizmden aldıkları için doğa, mantık ve mekân dışı atlayışlar bunlarda yer almaz.» (Kaos önyazısı) düşünüsündedir.

Açıl Kilidim Açıl'daki 1934 - 1940 yıllarının ürünleriyse bu anlayışın dışında görünürler. Şair, «Biçim dikenli geometri Kurtul - Düzgünlü mısra çakıl taşı - Kalıp kafiye akla köstek - Yalnız gözle okunması için şiirin - Buğulu aynadan ahengi sil-» (Prologia) dizesindeki aradığını belirttiği yapıya kavuşmak için uyuma, şairaneliğe, lirizme uzak durmaya çalışır. *Böcek Zamanı, Çiçek Saksı Badem, Misafir, Mektup, Babaevi, Benden Sonrakiler, Deli Dünya, Ballade*'lar, *Serenad*'lar gibi parçalarda bilincin baskısından iyice kurtulmak istediği bellidir. Şiirlerin boyutları küçülmüş -ifade yalınlaşmış, imgeden kaçılmış, genellikle uyağa başvurma gereği de duyulmamıştır.

«Kalburla güneş taşıyor bebek - Şeytan minaresi evine yazı geçirmek için.» (Ballade'lar).

«Seni Saksımda yetiştirdim Vaktin gelince koparıp yemek için Saksımı çaldılar.» (Çiçek Saksı Badem).

«Herşey güzel şu dünyada Şu eşek, şu öbür serçe Şu kadın Şu hiç yerini değiştirmeyen ağaç.» (Deli Dünya)

«Kalbim Top Bu topu - Yıldızlara mı atsam Sana mı atsam - Sana atsam Tutabilir misin.» (Serenad'lar).

S.O.S. ve *KAOS*'ta şiirini bir işlevle yükümlü gören E. Behzat'ın *Açıl Kilidim Açıl* evresinde toplumsal temalardan uzaklaştığını gösteren bu örnekler, şairin masalsı bir dünyaya —demek ki bir kaçışa— eğilim duyduğunu da vurgularlar.

Özellikle *Yeditepe* dergisinde çıkan parçalarına bakarak 1950-60 evresinin ürünü olduğunu söyleyebileceğimiz *Üç Anadolu* (1964)yu ise toplumsal içeriği destansı boyutlar içinde verme girişimi sayabiliriz. Kitabın, *Öl Yiğidim* bölümünde Selçuk ve Osmanlı İmparatorlukları, *Hasta Adam*'da yarı sömürge oluş dönemi, *Ağamıza Devlet*'te çağdaş topluma değgin sorunlar işlenir. Şair, yer yer halk şiirimizin geleneksel biçimlerinden yararlanmakta bile sakınca görmez. (Sınır Boyu Kan İster). Sözcüğün dize içindeki ses uyumuna özen gösterir. En önemlisi dilin, şiirlerin yansıtmayı amaçladığı zaman ve çevre koşullarına uygunluğunu gözeterek yerel olmaya çalışır. En belirgin amacı da kuşku yok ki yergidir. Bu nedenle duyarlık söz konusu olamaz.

«Tuna boyu düz gitti uz gitmedi işimiz - Bizi bir hanedana «zebun etti felek.» «Bir yanda satır bir yanda cellat - Korundu satırla cellatla saltanat.» (Öl Yiğidim) dizelerindeki gibi şiirlere toplumsal gerçeğin ağırlığı egemendir.

Yine 1950-60 yılları arasında kimi parçaları dergilerde çıkan *Mau Mau* (1962) ise Afrika Kurtuluş hareketlerini yansıtmayı amaçlar. Bu kitaptaki şiirlerin belirgin özellikleri Afrika folklorundan ögeler taşımasıdır.

Verdiği şiir savaşına bakarak Ercüment Behzat'ın, yeni şiirimizin oluşum süreci içindeki yerini saptamak kolaylaşmakta, 1930-40 döneminde *S.O.S, Kaos, Açıl Kilidim Açıl* kitapları ile yol açıcı niteliği ve etki ortaya çıkmaktadır.

Şiir Kitapları: S.O.S (1931, 1965), *Kaos* (1934, 1965), *Açıl Kilidim Açıl* (1940, 1965), *Mau Mau* (1962, 1970),

Üç Anadolu (1964).

Şükran Kurdakul

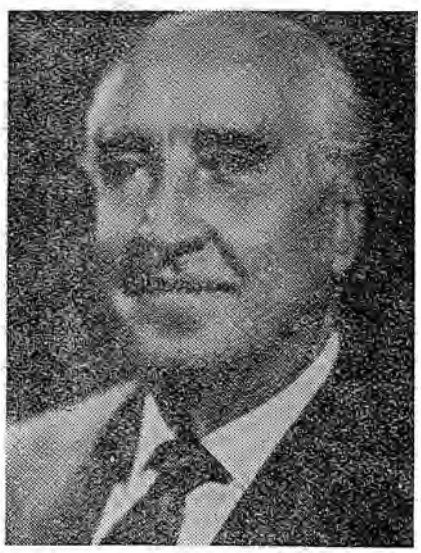

Ağah Sırrı Levend

LEVEND Agâh Sırrı (Rodos, 1894 / 1978) Edebiyat Tarihçisi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi (1919). Kurucusu olduğu İstiklâl ve İstanbul Erkek Liselerinde öğretmenlik ve müdürlük yaptı. Aydın milletvekili, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü edebiyat öğretmeni, Türk Dil Kurumu Genel Yazmanı ve Başkanı oldu. Edebiyata, *Acılar* (1928) adlı romanla giren Levend'in yapıtlarını lise öğretim betikleri, genel yazınlar, bilimsel çalışmalar olarak üçe ayırmak yerinde olur. Altmış yıllık sürekli, verimli ve bir emek verişin karşılığı olarak önemli betikler bırakmıştır.

Yapıtları: Acılar (roman, 1928), *Edebiyat Tarihi Dersleri* (1932), *Eserler ve Şahsiyetler* (1940), *Divan Edebiyatı* (1941), *Prof. Ferit Kam* (hayatı ve eserleri, 1946), *Nabi'nin Surnamesi* (inceleme ve metin, 1949), *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (1949), *Gazavat-nameler ve Mihaloğlu Ali Beyin Gazavat-namesi* (1956), *Türk Edebiyatında Sehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul* (inceleme, 1958), *Arap, Kars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ile Mecnun Hikâyesi* (1959), *Tarih Boyunca Türk Dili* (1961), *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı* (1962), *Türk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Deyimler* (1962), *Hüseyin Rahmi Gürpınar* (1964), *Ali Şir Nevâ'î* (hayatı, sanatı, kişiliği, 1965 1968), *Ahmet Rasim* (1967), *Şemsettin Sami* (1969), *Türk Edebiyatı Tarihi* (1973 - tamamlanmadı).

(F.A.)

Levni (? / 1732). Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Levni 18. yüzyılın ilk yarısında çok seçkin ürünler vermiş bir minyatür ve tesbih (süsleme) üstadıdır. Asıl adı Abdülcelil'dir. Genç yaşta saraya alındıktan ve sarayın nakkaşhanesinde çalışmaya başladıktan sonra «renkçi» anlamına gelen Levni imzasını kullanmıştır. Sanat tarihinde Levni olarak anılması bu nedenledir. Saraya girdikten sonra sanatın çeşitli dallarıyla da ilgilenen Levni müzik ve şiirle de uğraşmış, başarılı şiirler de yazmıştır. Ancak resim çalışmalarında rakipsiz bir üstünlüğe ulaştığından sarayın nakkaşbaşılığına atanmıştır. Lale Devri ortamının elverişli koşullarının da sanatını yetkinleştirmesine büyük katkıda bulunduğu Levni minyatür sanatının o günlere kadar uygulanagelen kalıplarını aşarak yeni anlatım biçimlerine ulaşmış, minyatür sanatında bir çığır açmış bir ustadır. O zamana dek minyatürde kulanılmamış olan derinlik ögesini de sanatına katmayı başarmış olan Levni'nin Avrupa resmini yakından tanıdığı kolaylıkla tahmin edilebilir. Minyatür alanına getirdiği ilginç katkılardan biri de o yıllara dek sadece kitap süslemesi olarak işlev görmüş olan minyatürü büyük boyutta tablo anlamında ele almış, ve uygulamıştır. Şair Vehbi'nin «*Surname*» adlı eseri için yaptığı minyatürlerde kalabalık kompozisyonlarda gösterdiği üstün başarının yanısıra Levni'ye büyük ün kazandırmış olan tek figürlü çalışmalarında sanatçının usta desenciliği ve olgun renkçiliği öne çıkmaktadır. Padişah III. Ahmed döneminin zenginlik ve sefahatla dolu yılları Patrona ayaklanmasıyla sona ererken, (1730) bu sefahat döneminin ürünü olan, pekçok sanat eserinin de yakılıp yıkılmasıyla Levni de saraydan ayrılmış, biraz da bunun üzüntüsüyle ayaklanmadan iki yıl sonra 1732 yılında ölmüştür.

Topkapı Sarayı Müzesi'nde çok sayıda önemli yapıtı bulunan Levni'nin imzalarındaki değişiklikler çok kez başkalarına ait minyatürlerin ona ait sanılmasına yol açmıştır. Nakkaşhane'deki çıraklarının ustanın izinde yaptıkları minyatürlere ustanın imzasını attıkları düşünülebileceği gibi, Levni tarafından yapıldığı bilinen bir minyatüre sonradan başkası tarafından adı yazılmış olması da olasıdır. Levni kuşkusuz Osmanlı tarihinin Abdullah Buhari ve Matrakçı Nasuh gibi en ünlü birkaç resim ustası arasında sayılır.

Orhan Taylan

Liberal Köylü Partisi 1950'de İstanbul'da Toprak Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi ve Müstakiller Birliği kurucuları tarafından kuruldu. Programında, «Cumhuriyetçi, İslâm geleneklerini korumakla birlikte laik, şoven milliyetçiliğe ve ırkçılığa karşı, ne sağcı, ne solcu, doğru yolcu» olduğu yazılıydı. 1924 Anayasası yerine kuvvetler ayrılığını, iki meclisi ve kanunların Anayasa'ya aykırı olup olmadığını denetleyecek «Yüksek Adalet Şûrası»nı getirecek yeni bir anayasanın yapılması için kurucu meclis kurulmasını isteyen parti, basın yasasını kaldıracağını, radyoyu iktidarın emrinden çıkaracağını, illerin yönetiminin «Adem-i merkeziyet» esasına bağlanacağını bildiriyordu. Ülkenin bünyesine en uygun iktisat sistemi «İçtimaî Liberalizm»di. Parti, Türkiye Köylü Partisi'ne katılma kararı alarak dağıldı.

Lifij, Hüseyin Avni (1886 - 1927). Ressam. Türk resim tarihinin empersyonist resim dönemi olarak tanınan 1914 1928 yılları arasında en önemli eserleri vermiş olan İbrahim Çallı, Nazmi Ziya Güran, Hikmet Onat gibi ressamlar arasında seçkin bir yeri de Hüseyin Avni Lifij alır. O zamanki adı Sanayii Nefise Mektebi olan Güzel Sanatlar Akademisi'nde yalnızca bir yıl öğrenim gören sanatçı bu kısa süre içinde müdür Osman Hamdi'nin dikkatini çekmiş ve Abdülmecid'e tavsiye edilerek Paris'e gönderilmiştir. Paris'teki resim çalışmaları sırasında gününün birçok ressamı gibi Akademimizin etkisine kapılmamış ilerici bir konum taşıyan empresyonist resasmlarla, bu arada fresk ve duvar resmiyle de yakından ilgilenmiştir. 1912 yılında memleketine dönen Hüseyin Avni Lifij iki yıl İstanbul lisesinde öğretmenlik yapmış, sonra Güzel Sanatlar Akademisi'nde dekoratif sanatlar bölümü hocalığına getirilmiştir. Savaş yılları sırasında zamanın Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından resamlar için Şişli'de açılan resim atölyesinde de çalışmalar yapan sanatçı herhalde en olgun yapıtlarını vermeye hazırlandığı bu dönemde çok genç denilecek yaşta, 38 yaşında ölmüştür.

Yaşadığı dönemin sanatçıları arasında entellektüel yapılı, kültürlü kisiliğiyle ayırdedilen Avni Lifij resmin yanısıra öteki sanat dallarıyla da yakından ilgileniyor ve zaman zaman sanat sorunları üstüne yazılar da yazıyordu. «... Ve şimdi bütün memleketler yirminci asrın sanatını aramakla meşguldür. Bugün milletlerarası bir şekle girmiş bulunan bütün bu incelik asrı, incelik mücadeleleri arasında Türkiye'nin durumu nedir, ne olmalıdır ve bu gidişle ne olacaktır?», doğrultusunda tutkuları olan Hüseyin Avni çirkinliklere karşı savaşmak yolunda, *Vakit* gazetesinin 22 Nisan 1926 tarihli sayısında Sarayburnu'na dikilecek Atatürk anıtı üzerine şu eleştiriyi getirmişti:

«Gittim, Gülhane Parkı'nı ikiye ayıran

demiryolunun üzerinden geçen taşköprünün öbür yanına varınca, heykel yeni tunç rengiyle göründü. Meğer bu taraf en iyi ' cihati imiş. Kollar ve bacaklar ve vücut arasındaki nisbetler son derece uygunsuzdur. Halbuki Gazi Paşa'nın vücudu pek mütenasip ve hareketleri yumuşak ve ahenklidir. Eserin orijinalini, yani Gazi Paşa'yı gözümün önüne getirdim. Heykelin bütün kitlesini etrafında dolaşa dolaşa kıyasladım. O kadar güzel bir modelden o derece güzel olmayan bir eser meydana getirişe hayret ettim. Binaenaleyh bu defaki eserin dikilmemesi en uygun bir harekettir...» Gerçek soyadı Lifij olmayan, soyadı yasasının çıkmasından önce ölmüş olduğundan Lifij soyadını kendi beğenisiyle seçip kullanmış olan Hüseyin Avni'nin ressam olarak özellikleri üzerine Nurullah Berk şu görüşleri savunuyor: «Avni Lifij'de Nazmi Ziya gibi özellikle akşam güneşini sevmiş, empersyonist prensiplerine uyarak sıcak ve soğuk renklerle ustaca oynamıştır. Ne var ki Lifij Nazmi Ziya'nın pek yanaşmadığı figür ve kompozisvon türlerini büyük bir başarıyla işledi (...) Bu ustalığını, gücünü desendeki başarılarına verebilirlz. Lifij empersyonist ressamların tersine bir yandan renk parlaklığını ve şeffaflığını gözetirken bir yandan sağlam, strüktürel bir çizgi yapısına önem verirdi.»

Paris'teki çalışmaları sırasında Sorbonne Üniversitesi'ndeki ve Pantheon'daki anıtsal fresklerin etkisinde kalmış, bunları yapan ustaların tekniklerini incelemis olan Avni Lifij belkl de Türk resminde anıtsal resim türünün önemli bir öncüsü olabilecekti. 38 yaşında ölmüş olması bu alanda tek ve çok önemli bir örnek olan «Belediye çalışmaları» panosunun ötesinde yapıt vermesini önlemiştir. 1914 yıllarında önemli kültür adamı Celal Esat Arseven'in Kadıköy Belediye Başkanı olduğu dönemde yapılmakta olan yeni belediye binası için Avni Lifij'e ısmarlanan bu pano tuval üzerlne yağlıboya olarak, 1,72X505 cm. boyutlarında hazırlanmış ve sanatçı tarafından «kalkınma» diye adlandırılmış görkemli bir çalısmadır. Sonradan resim - hevkel Müzesi'ne alınan bu yapıtta Hüsevin Avnl Lifij mimari çizime olan yatkınlığı, kompozisyon kurmaklaki hünerinin yanısıra hem devinimli insan gruplarını oluşturmada, hem de tek figür çizimindeki ustalığını gözler önüne sermektedir.

Renkli ve coşkun kişiliğiyle Hüseyin Avni Lifij çağdaş Türk resminin savılı ustalarından biri olarak anılmaya hak kazanmıştır.

Orhan Tayfun

Limon kirişi Bir merdiven kolunun iki yanındaki, basamakların tutturulduğu taşıyıcı kirişlerden her biri

Limonluk (sera) Sıcak iklim bitkilerinin ya da yaz bitkilerinin saksılar içinde kışın barındırıldıkları camlı yapı.

Limter-İş (İstanbul 1976): 17 Eylül'de «Liman, Tersane, Gemi Yapım ve Onarım İşçileri Sendikası» kısa adı Limter-İş kuruldu. Kurucuları şunlardır:

Şerif Kaya (Sivas - 1948), Nurettin Çoker (Ağrı - 1945), Şükrü Değerli (Sivas 1950), Hıdır Şahin (Sivas 1952), Fuat Ateş (Adana - 1950), Emir Babakuş (Sakarya 1951), Yuraeş Ataklı (İstanbul 1943).

Sendika Genel Başkanlığı'na 20 Ocak 1979'da Emir Babakuş, Genel Sekreterliğe Kâmil Okan Süleymanoğlu seçildi.

Atılım Tersanesi'nde 35 kişi ile greve giden sendika bunda başarılı olamadıysa da, altı ay süren grevden dersler çıkaran Limter-İş yöneticileri İzmir Marmara Tersanesinde 85 gün süren grevde başarılı sonuçlar aldı.

Sendika yöneticilerinden Genel Başkan Emir Babakuş, Anadolu Deniz İnşaat Kızakları Tersanesinde çalışanları örgütleyince işten çıkarıldı (2 Mayıs 1977). Sendika başkanlığını amatör olarak üstlendi. Genel Sekreter Süleymanoğlu ise Haydarpaşa Sanat Okulu'ndan ayrılarak kavnakçılık yaparak yaşamını sürdürdü ise de PTT araştırma laboratuvarında çalışırken sendikal düşünceleri yüzünden 1. Milliyetci Cephe iktidarınca sürgün edildi, değişik işyerlerinde çalışırken Maden-İş'e üye oldu, yine sendikacılık nedeniyle işten çıkarılınca Halıcıoğlu Çelik Tekne tersanesine girdi ve Limter İş'e üve oldu. 1979 Genel Kurulunda Genel Sekreterliğe getirildi.

Limter-İş, 16.4.1978'de DİSK'e üye kabul edildi.

LIVANELİ, Zülfü (Ilgın 1946). Ses sanatçısı. Orta öğrenimini Ankara Cumhuriyet Lisesi'nde tamamladı. Bir süre, arkadaşlarıyle birlikte kurduğu Ekin Yayınevi'nde çalıştı. 12 mart döneminde iki kez aralıklarla tutuklandı, serbest bırakılınca İsvec'e gitti. Beş yıl kendini müzik çalışmalarına verdi (1972-77). Ülkeve dönünce *Eskiva Dünvaya Hükiimdar Olmaz* (1977), *Merhaba* (1977) adlı ilk yapıtları çıktı. İsveç, Almanya, Fransa'da konserler verdi. Türkiye'de Balkan Festivali'nin açılış aecesinde konsere katıldı. *Nazım Türküsü* (1978), *Atlının Türküsü* (1979) adlı plakları ile ilerici çevrelerden kalabalığa açılan Livaneli'nin Ahmet Arif'le birlikte hazırladığı *Anadoluyum Ben* (1980) adlı kaseti vardır. Öykülerinden oluşan kitabı *Arafatta Bir Çocuk* (1979) adını taşır.

Zülfü Livaneli

Lonca Eskiden her esnaf bölümünün (yapı işçileri, nakkaşlar, taşçılar vb) kurdukları birliğe, bu birliğin toplandıkları yere verilen ad.

Londra Konferansı. I. İnönü savaşından sonra, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan'ın İstanbul hükümetiyle birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin de temsil edilmesini kabul ettikleri konferans. 27 Şubat 1921 12 Mart 1921 tarihleri arasında Londra'da toplanmıştır.

I. Dünya Savaşı yenenlerinin, İstanbul hükümetine yaptıkları çağrıda (26 Ocak 1921) resmen T.B.M. Meclisi temsilcilerinin de bulunmalarını istemeleri üzerine doğan yeni siyasal koşulların yarattığı önemli sonuçlar şöyle saptanaoilir: 1 — 10 ağustos 1920'de Osmanlı devletinin parçalanmasını hedef alan Sevr antlaşmasının yeniden gözden geçirilmesini gerektiren koşulların doğması, 2 — Sevr antlaşmasını imzalayan Osmanlı devletinin, hukuksal varlığını tanımadığını dünyaya ilân eden T.B.M.M. hükümetinin yenen devletler tarafından tanınması, 3 — Emperyalist devletlerin, Türk ordusunun vereceği kurtuluş savaşını değerlendirerek bu savaştan çekinmeleri.

Sevr antlaşmasından sadece 14-15 ay sonra ortaya çıkan bu yeni durumun özelliklerini çok iyi değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, konferans çağrısının İstanbul hükümetine yapılmasını Meclisin egemenlik hakkı açısından yerinde görememişti. Bu nedenle Sadrazam Tevfik Paşa'ya gönderdiği karşılıkta egemenliğin, yalnızca ulusal iradeye dayanarak oluşturulan T.B.M.M.'nde

bulunduğunu; Türkiye topraklarında bağımsız tek gücün Meclis olması dolayısıyle iç ve dış sorunların çözümü alanındaki yetki ve sorumlulukları da Meclisin tasdığını belirtmiş ve çağrının doğrudan doğruya Ankara'ya yapılmaması halinde konferansa katılma olanağı bulunmadığını ifade etmiştir.

İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında birkaç gün süren yazışmalar sonucu bu kararı değiştiren bir yenilik olmamış ve T.B.M.M. konferansa, Büyük Britanya imparatorluğu başbakanı Lloyd George'un, İtalya hükümeti aracılığıyle yaptığı çağrı sonucu katılmıştır.

Osmanlı delegasyonu konferansta hiç bir iddia taşımamak durumundaydı. Ancak, Sadrazam Tevfik Paşa, gerçekten sağduyu sahibi, güçsüz; fakat vatansever bir devlet adamının yapabileceği bir davranış göstererek, kendisine söz sırası gelince «sözü Türk milletinin gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi başdelegesine bırakıyorum.» dedi ve görüşmelerde bir çeşit görevsizlik kararı verdi. İstanbul hükümeti delegelerinden Mustafa Reşit Paşa da «Bekir Sami Bey, bütün Türk milleti adına konuşuyor...» diyerek aynı karara uydu.

Londra konferansında, 13 gün boyunca görüşülen temel konular, İtilâf Devletlerince, Sevr antlaşması üzerine yapmayı düşündükleri kimi değişikliklere dayanıyordu. Türkiye halkının bağımsız yasama istemini anlamak istemeyen emperyalist devletlerin temsilcileri, verilecek bir iki ödünle Türkiye'yi bölüsme planlarının T.B.M. Meclisi tarafından da kabul edileceğini düsünecek kadar iyimserdiler. Hazırladıkları tasarı genel çizgileriyle şu esasları taşıyordu: Trakya sınırının Sevr'de olduğu gibi bırakılmasına karşılık, İzmir bölgesinde Türk egemenliği kabul edilecek, ancak yönetim Milletler Cemiyetinin görevlendireceği bir valinin yetkisinde bulunacak; Suriye sınırında Fransızlarla yapılan Ankara antlaşmasının gerekleri uygulanacak, Irak sınırı Sevr'deki koşullara göre düzenlenecek; Doğu'da bağımsız Ermenistan hükümeti sorununun çözümü sonradan olusacak bir komisyona bırakılacak. Sevr'de Boğazlar bölgesinde egemenliğin tüm olarak 1. Dünya savası venenlerine tanınmasına karşılık bu kez İstanbul'da Türk askeri bulundurulması kabul edilecek ve Canakkale Türkiye'ye bırakılacak; kapitülasyonlar Sevr antlasmasındaki gibi kalacak. Ve 50.700 kisiden ibaret olarak kabul edilen asker gücünün 75 bine çıkarılması hakkı tanınacaktı. Bu değisiklik önerileri tam bağımsız bir Türkiye ilkesinin dısında bir tasarıydı. Bu nedenle emperyalist devletlerin Londra Konferansı'nda denedikleri barış saldırısı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilmedi.

Ahmet Ceyhan

Lozan Barış Antlaşması: Büyük zaferi izleyen Mudanya mütarekesinden sonra İngiltere'de Orta Doğu politikasındaki yanlış tutumundan ötürü ağır eleştirilere hedef olan Lloyd George Hükümeti istifa etmiş, yerine Bonar Law kabinesi kurulmuştu. Bu yeni kabinede Dış İşleri Bakanlığı'na Lord Curzon of Keddelston getirilmişti. İngiltere'deki bu hükümet değişikliğinden sonra İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetleri ortak bir nota ile, 27 Ekim 1922'de Ankara Hükümetinin İstanbul'daki temsilcisine, Barış Konferansı'nın 13 Kasım 1922'de İsviçre'nin Lozan kentinde toplanmasını önerdiler. Bu öneriyi içeren nota sözlü olarak verilmişti. Notanın tam metni şöyleydi: «İngiltere, Fransa ve İtalya Hükümetleri, Ankara hükümetine gönderdikleri 23 Eylül tarihli notalarına zeyil ve bu hükümetin 4 Ekim 1922 tarihli notasına cevap olarak, şarktaki harbe nihayet verecek bir sulh muahedesi akdi maksadıyla 13 İkinci Teşrinde müzakereye başlamak üzere Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümetini. Lozan'a murahhaslarını göndermeğe davet etmekle şereflenirler. Murahhasların tamam salahiyetli olması, fakat miktarca ikiyi geçmemesi, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında kararlaştırılmıştır.»

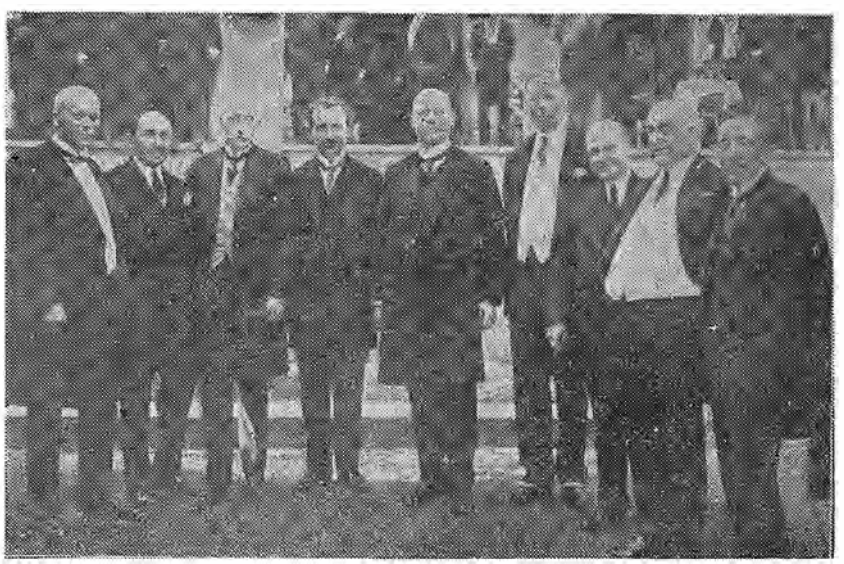

Lozan Konferansına katılanlar soldan sağa: İsviçre, Yugoslavya, Fransa Türkiye (İsmet İnönü), İsviçre (Cum hurbaşkanı), İngiltere, Romanya, İtalya, Japonya

Müttefikler Lozan'daki Barış Konferansı'na Ankara Hükümetiyle birlikte İstanbul'daki hükümeti de davet etmişlerdi. Zafere karşın İstanbul Hükümetinin Lozan'a çağrılması Ankara'nın tepkisini çekmişti. Konferansta çeşitli sorunlar varatabilecek olan bu ikiliğe son vermek için 1 Kasım 1922'de Büyük Millet Meclisi'nde alınan bir kararla Sultanlık kaldırılmış, Veliaht Abdülmecit'te gene Meclis'te alınan kararla tüm Müslümanların Halifesi olarak ilân edilmişti. Bu karar'ın doğal sonucu olarak artık Konferansa yalnız TBMM hükümeti gidecekti.

Yurt içinde bu işlemler yapılırken Türk delegasyonuna kimin Başkanlık edeceği de çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Lozan'a o zamanın Başbakanı Rauf Beyin, ya da Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşek) Beyin başkanlık etmesi beklenivordu. Fakat Mustafa Kemal, Başbakanın, İsmet Paşa olması doğrultusunda karar verdi. Kendisi bu kararını şöyle açıklamaktadır: «Bursa'da kaldığım günler zarfında, Refet Paşa'yı malum olduğu veçhile İstanbul'a gönderdim. İsmet Paşa'nın Heyeti Murahhasa riyaseti vazifesini ifa edebilip edemeyeceğini, mevcut bunca malumata rağmen bir daha tetkik ettim. Mudanya Konferansı'nı nasıl dare ettiğini teferruatıyla anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın Heyeti Murahasa Reisi olması için daha evvel Haricive vekili olmasını münasip gördüm. Bunu temin için doğrudan doğruya Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e hususi ve mahrem olarak yazdığım bir şifre telgrafnamede kendisinin

Hariciye Vekâletinden istifa etmesini ve yerine İsmet Paşa'nın intihabına bizzat delâlet etmesini rica ettim.»

Nitekim Mustafa Kemal'in isteği doğrultusunda Yusuf Kemal Bey istifa etmiş, yerine İsmet Paşa Hariciye Vekili seçilmiştir. İsmet Paşa'nın Bursa'dan Ankara'ya gelmesinden sonra 30 Ekim'de müttefiklerin notasına olumlu yanıt verildi. 2 Kasım'da TBMM İsmet Paşa'nın Delegasyon Başkanı olmasını kabul etti. İsmet Paşa bu seçimden sonra Meclise delegasyonun genel politikasını şöyle özetlemiştir: «... Milli istiklâlimiz meşru ve cihanca malûmdur. Konferansta murahhaslarımızın hattı hareketi Meclisi Âlinince şimdiye kadar kabul edilen muahedelerle «Misakı Milli»den mülhem olacaktır.» Delegler kurulunda İsmet Paşa'nın yanında Rıza Nur ve Hasan (Saka) Bey'de bulunuyordu. Delegasyona danışman ve tercümanlardan oluşan bir heyette eklenmişti. Bu heyette Celal (Bayar), Münir (Ertegün), Hikmet (Bayur), Fuat (Ağralı). Cavit (Eski Maliye Bakanı), Ruşen Eşref (Ünaydın), Yahya Kemal (Beyatlı), Cevat (Açıkalın), Dr. Nihat Reşat (Belger) yer almıştı. 8 Kasım 1922'de Doğu Ekspresivle Sirkeci'den Lozan'a hareket eden Türk delegeleri kararlaştırılan günde Lozan'a ulaştı. Ne var ki müttefiklerin kendi aralarında konferansı 20 Kasım'a ertelemeleri üzerine İsmet Paşa Paris'e geçmiş, bu kentte Başbakan Poincaré ile görüşmüştür. Aradaki yedi günlük boşluğu böyle değerlendirirken, Konferansın tehirinden ötürü müttefiklere eseflerini bildiren bir telgraf da çekmiştir. Aynı gün Lozan'da yaptığı basın toplantısında Türkiye'nin yıllardır barışı beklediğini, Türk Heyetinin vaktinde Lozan'da bulunmasının da Türkiye'nin barışa olan samimi özleminin bir göstergesi olduğunu vurgulamıştır.

Türk Heyetine Lozan'a gitmeden verilen talimat kesin sınırlamaları içermekteydi. Bu talimatın ana noktaları şunlardır:

1 — Doğu Anadolu'da bir Ermeni yurdu kurulması kesinlikle kabul edilemez

2 — Irak sınırında, Kerkük, Süleymaniye, Musul sancakları istenecektir. Bunlardan vazgeçilemez, yalnız petrol çıkarları açısından İngilizlerle bazı imtiyazlar konusunda görüşülebilir.

3 — Suriye sınırının; Reisibnihayn, Harm - Müslimiye - Meskene - Fırat yolu Deyrizor - Çöl - Musul ilinin güney sınırı olarak kabul edilmesine çalışılacaktır.

4 — Trakya'da 1913 sınırının elde edilmesine çalışılacaktır.

5 — Adalar konusunda duruma göre hareket edilecek ve herhalde kıyıya yakın adalar anavatana katılacak, başarı elde edilemezse Ankara'dan sorulacaktır.

6 — Batı Trakya için plebisit istenecektir.

7 — Boğazlarda ve Gelibolu'da yabancı askerlerin bulundurulması isteği kabul edilmeyecektir.

8 — Kapitülasyonlar kabul edilmeyecek, gerekirse görüşmeler kesilecektir.

9 — Azınlıklar konusunda temel yaklaşım karşılıklı değiştirmedir.

10 — Borçların eski Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerindeki yeni Devletlere nüfuslarıyla oranlı olarak dağıtılması genel ilkedir.

11 — Ordu ve Donanmanın sınırlandırılması diye bir şey olmayacaktır

12 — Türkiye'deki yabancı kurumlar Türk yasalarına uyacaklardır.

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de Lozan'daki Mont Benon gazinosunda İsviçre Konfederasyonu Başkanı Haab'ın bir konuşmasıyla açıldı. Sonra delegasyon başkanları da birer konuşma yaptılar.

Konferansa, müttefikler tarafından hazırlanan iç tüzük tartışmalarıyla, 12 Kasım 1922 günü Ouchy şatosunda başladı. Konferans başkanlığının daveti yapan müttefik delegasyon başkanlarınca sırayla üstlenilmesine İsmet Paşa karşı çıktıysa da bir sonuç alamadı. Konferans çalışmalarına üç komisyon ve onlara bağlı alt komisyonlarda devam edildi. Sözünü etiğimiz üç temel komisyon şunlardı:

1 — Lord Curzon'un Başkanlık ettiği arazi ve askerlik komisyonu,

2 — Yabancılar ve azınlıklar komisyonu,

3 — Maliye ve iktisat komisyonu.

Lozan Konferansı iki dönemde tamamlanmıştır. Birinci dönemde üzerinde konuşulan konuların büyük bir çoğunluğunda ortak bir noktaya ulaşılamamıştır. Türk Heyetinin tüm iyiniyetine rağmen müttefikler, özellikle kapitülasyonlar ve Musul yüresi açısından en küçük bir tavize yanaşmıyorlardı. İsmet Paşa, Ankara'ya gönderdiği bir raporda «Temel sorunların hemen hepsinde dayanıp kaldık» demektedir. Nitekim 20 Aralık 1923'de Ankara'ya gönderdiği bir başka raporda da Konferansın kesilmesi olasılığına karşı hazır olunmasını istedi. Başbakan Rauf Bey durumu Fevzi Paşa'ya nakletti, ve askeri bir harekâta hazır olunması doğrultusunda bir karara varıldı. Mustafa Kemal Paşa'da Çankaya'da Le Journal adlı yayın organının muhabirine verdiği bir demeçte konferansın beklendiğinden de uzun sürdüğünü, bunun sorumlusunun müttefik delegelerin Türkiye'nin haklı istekleri karşısındaki anlamsız direnci olduğunu söyleyerek Yeni Türkiye'nin bağımsızlık ve Ulusal And açısından kararlılığına değindi. 1922 Aralık ayı sonlarına doğru TBMM'de üyeler arasında «Eski düşmanların anlayışında köklü bir değişme olmamıştır, bu nedenden ötürü Ulusal And'dan bazı tavizlerin verilmemesinin zorunlu hale geldiği» kanısı iyice yaygınlaşmıştı. Kuşkusuz bu tehlikeli bir eğilimdi.

Lozan'dan gelen Hasan (Saka) Bey, 1 Ocak 1923'de, TBMM'de yaptığı konuşmada Lozan'daki tüm andlaşmazlıkları gözler önüne serdi. Bu konuşmadan sonra Mecliste sert tartışmalar oldu. Üyelerden bir bölümü Hükümeti ve Delegasyonu ağır biçimde eleştirdiler. Ankara'dan alınan yeni öneriler ışığında Türk delegasyonu bazı uzlaştırıcı teklifleri getirdi. Fakat kapitülasyonlar konusunda müttefiklerin direncini kıramadı. Birinci Lozan konferansı böylece 4 Şubat 1923'de sona erdi.

Müttefikler görüşmeler kesilmeden önce 31 Ocak 1923'de üzerinde her hangi bir andlaşmaya varılmamış konuları da içeren 161 madde ve 7 ek'den oluşan bir nihai andlaşma taslağını Türk delegasyonuna vererek bunun kabul ya da reddi için 4 şubata kadar da bir süre tanımışlardı. Bunun üzerine görüşmeler kesilmiş, İsmet Paşa ve Türk delegeleri de Ankara'ya dönmüşlerdi. Yalnız Türkiye verilen 161 maddelik barış önerisi açısından bir görüşü de hazırlamış bulunmaktaydı. Delegelerin Ankara'ya gelişinden sonra TBMM'nin gizli oturumlarında sorun uzun bir biçimde tartışıldı. Tartışmalar özellikle birinci ve ikinci grup arasındaydı. Hükümetin görüşü Edirne'nin istasyonu olan Karağaç'tan vazgeçilmesi, Musul sorununun ise Barış Konferansı gündeminden çıkarılarak İngiltere ile ikili görüşmelerde çözümlenmesi doğrultusundaydı. İkinci grup milletvekillerinin tümü ve birinci gruba mensup bir kısım milletvekili bu tavizlerin temelde ulusal And'dan verilen tavizler olduğunu, böyle bir davranışa ise ne hükümetin ne de delegasyonun yetkili olamayacağını ısrarla savunuyorlardı. Musul için silaha başvurulması da açıkça istenmekteydi. Mustafa Kemal'in de katıldığı son gün görüşmeleri sırasında iki grup milletvekilleri arasındaki tartışma silahlı bir çatışma haline gelmek üzere iken oturumu yönetmekte olan Ali Fuat Paşa oturuma ara vererek vahim bir gelişmeyi kılpayı önleyebilmişti. Görüşmelerin sonunda Hükümete politikasından ötürü 20'ye karşı 170 oyla güvenoyu verildi. Bu güven oylamasına ikinci grup mensup milletvekilleri katılmamıştı.

Güvenoyundan sonra Müttefiklerin önerisine karşı hazırlanan Türk önerisi İstanbul'daki İngiliz temsilciliğine verildi. Bu karşı öneride Türkiye'nin verdiği [illegible] öyle

özetleniyordu:

a) Boğazların savaşta ve barışta bütün ulusların gemilerine açık tutulması ve bazı bölgelerin askersizleştirilmesi,

b) Ege kıyılarında bulunan ve Anadolu'nun savunması açısından önemli olan bir çok ada üzerindeki haklardan vazgeçilmesi,

c) Edirne'nin ekonomik yaşamına zarar verecek biçimde Karaağaç'ın bırakılması,

d) Müttefiklerin savaş ölüleri için Gelibolu'da belli mezarlık arsalarından yararlanmalarına rıza gösterilmesi,

e) Müslüman olmayan azınlıklar için tanınmak istenen hakların kabul edilmesi,

f) Berlin andlaşması günündeki borçların, bu kez paylaştırılacak Osmanlı borçlarına dahil edilmemesi,

g) İç borçlanmalarında adı geçen listeye konulmaması,

i) Türkiye'den ayrılan arazilerdeki devlet özel mülkleri üzerindeki haklardan vazgeçilmesi,

h) Uluslararası sağlık ve adalet danışmanlarının beş yıl süreyle Türkiye'de görevlendirilmesinin kabul edilmesi.

Görüldüğü gibi bu yeni öneri paketinde başta Musul, Karaağaç ve Batı Trakya için istenen plebisit olmak üzere bir çok istekten vazgeçiliyordu. Özellikle borçlar için ileri sürülen öneriler, Türkiye'nin ödeyeceği borç yükünü artıracak nitelikteydi.

19 Mart'ta müttefikler, Londra'da yeni Türk önerilerini görüşmeye basladılar. Ne var ki alınan haberler iyi değildi. Türkiye'nin yeni ödünler vererek kendi çizgilerine gelmesini isteyen bir tavır müttefiklerin genel politikasına egemendi.

Barış görüşmelerinin olumsuz yönde gelişmesi hükümeti Meclis karşısında zor duruma bırakacak görünüme bürünmüştü. İşte tam bu sırada İkinci Grubun liderlerinden Trabzon Milletvekili Ali Sükrü Beyin öldürülmesi olayı patlak verdi. Bu olay Meclisteki iki grup arasındaki derin ayrılıklarını ve hatta çatışmayı daha da belirginleştirdi. Meclisteki muhalefetin sesi yükselirken, dışarda da barışa yönelik gelişmeler olumlu görünmüyordu. Mustafa Kemal gelecekte kesin ve kararlı bir takım adımların atılabilmesi için Meclis'in yenilenmesini uygun görmekteydi. Çıktığı İkinci yurt gezisinde, kamu oyunu bu yönde oluşturduktan sonra Meclisin 1 Nisan 1923 günü yaptığı toplantıya 120 imzalı bir önerge verilerek seçimlerin yenilenmesi gündeme getirildi ve seçim yasasının değiştirilmesini de içerecek bir biçimde oybirliği ile kabul edildi.

Seçim kararının alınmasından sonra Mustafa Kemal gelecekteki Halk Fırkasının programını oluşturacak olan «Umdeler» adıyla anılan seçim beyannamesini yayınladı. Beyanname Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti Başkanı adıyla yayınlanmıştı. Seçimleri Mustafa Kemal'in ve Müdafai Hukuk'un desteklediği adaylar büyük bir çoğunlukla kazandılar.

Bu arada, Türkiye ile müttefikler arasında karşılıklı verilen notalardan sonra, Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi 23 Nisan 1923'de başladı ve 24 Temmuz'a kadar sürdü.

Bu dönemde de müttefiklerle Türkiye arasında çeşitli görüş ayrılıkları çıktı, bunlar arasında bazıları öyle boyutlara ulaştı ki Konferansın yeniden kesilmesi olasılığı ortaya çıktı. Bu arada Yunanlılardan alınacak onarım parasına karşılık Karaağaçın Türkiye'ye bırakılması olayı Rauf Bey'le İsmet Paşa'nın arasını açtı. Mustafa Kemal bu ve benzeri konularda İsmet Paşa'nın kendi insiyatifini kullanarak hareket etmesini emrettiği halde, Rauf Bey, İsmet Paşa'nın onarım parasına karşılık Karaağaç'ı kabul etmesini eleştirdi. Rauf Bey'in eleştirisi onarım sorununun diğer sorunlardan ayrılarak karara bağlanmasının sakıncalı olduğu noktasına dayanmaktaydı. Mustafa Kemal de Hükümetin bu görüşüne katıldı. İsmet Paşa eleştirilere verdiği cevapta, onarım konusunda varılan andlaşmayı bir koz olarak kullanacağını bildiriyordu.

İstanbul basınının konferansın uzamasından ve bazı noktalarda ödün verildiği ya da hiç ilerlenilmediği kuşkularından kaynaklanan ve delegasyonu hedef tutan yazıları İsmet Paşa'yı güç durumda bırakıyordu. Hele Mustafa Kemal'in de daha enerjik davranılmasını öneren uyarı telgrafı İsmet Paşa'nın Lozan'daki Türk basın temsilcileri ve özellikle *«Tanin»* aleyhine uzun bir telgraf çekerek kendini savunmasına neden oldu. Bu telgrafın sonu şöyleydi: «.. Eğer isteklerimizdeki direnme, durumu bu derece gerginliğe getirmişse, bu bizim kesinlik ve dinamikliğimizi değilde neyi gösterir. Yazdıklarınız gereğinden fazla derinlere işleyecek kadar ağırdır. Davayı kazanmak için azmimizi muhafaza ettiren tek dayanağımız bir gün yüzyüze hesap vermek imkânı olursa, hak kazanacağımız ümididir. Bir kaç gün içinde açılacak oturumda görevimizi yapacağız..»

Nitekim İsmet Paşa'nın telfrafından sonra sorunların çözümü hızlanmıştır. Paşa 16/17 günlü raporunda «Sorunlar tamamiyle lehimize çözülmüştür. Alınan kararlar yarın komitelerden geçecektir. Artık oturum yoktur. Bir kaç gün içinde imza ihtimali vardır» demektedir. Bundan sonra tüm sorunların çözüldüğünü ve andlaşmanın 24 Temmuz'da imzalanacağını Ankara'

İtilaf Kuvvetleri çekildikten sonra Türk ordusunun İstanbul'a girişi

ya bildiren İsmet Paşa, bu haberine olumlu bir yanıt alamayınca kuşkuya düştü ve yaptıklarının Ankara'da olumlu karşılanmadığı kanısıyla tüm endişelerini bildirir ve imza yetkisi isteyen bir telgraf daha çekti. Mustafa Kemal'in bu telgrafa verdiği cevap aynen şöyleydi: «Hiç kimsede tereddüt yoktur. Kazandığınız başarıyı en sıcak ve içten duygularımızla tebrik için usulen imza olunduğunun bildirilmesini beklemekteyiz kardeşim. Mustafa Kemal». M. Kemal'in bu telgrafı İsmet Paşa'yı öylesine sevindirmişti ki hemen şu cevabı gönderdi: «Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim üzüntüyü tasarla. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim sevgili kardeşim, aziz şefim. İsmet.»

İmza töreni Lozan'da Rumini Sarayı'nın büyük salonunda yapıldı. İlk imzayı saat 15.09'da Türk Başdelegesi İsmet Paşa attı. Onu Rıza Nur ve Hasan (Saka) beylerle diğer delegasyon üyeleri izledi. Tüm delegelerin imza işlemi 45 dakika sürdü.

Lozan'da imzalanan belgeler şunlardı:

1 — Türkiye ile İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunaistan, Romanya ve Yugoslavya arasında barış andlaşması.

2 — Türkiye ile İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya, Yugoslavya arasında boğazların kullanımına ilişkin sözleşme.

3 — Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya arasında Trakya sınırına ilişkin sözleşme.

4 — Türkiye ile İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya arasında yerleşme ve vargı yetkisine ilişkin sözleşme.

5 — Türkiye ile İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya arasında Ticaret Sözleşmesi,

6 — Türkiye ile İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Yunanistan arasında genel af'la ilgil beyanname ve protokol.

7 — Yunanistan'daki müslümanların malları hakkındaki Yunan beyannemesi.

8 — Sağlık sorunlarına ait Türk Beyannamesi.

9 — Adalet işlerinin idaresine ait Türk Beyannamesi.

10 — Türkiye, İngiltere, Fransa, İtal-

Yunanistan, Romanya, Yugoslavya arasında Osmanlı İmparatorluğu'nca verilmiş olan bazı imtiyazlara ait protokol ve bu konudaki Türk Bildirisi.

11 — Türkiye, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında işgal edilen Türk arazisinin boşaltılmasına ilişkin protokol.

12 — Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan arasında Karaağaç arazisiyle Bozcaada ve İmroz adalarına ilişkin protokol.

13 — Lozan Konferansı'nın bitimine ilişkin nihai belge.

Bu belge, bildiri, protokol ve andlaşmaların dışında söz konusu andlaşmanın bazı maddelerine katılımlarına ilişkin Portekiz ve Belçika protokolları gibi ek belgeler de yer almaktadır.

Andlaşmanın imzalanmasından sonra Mustafa Kemal'den tüm delegasyona içten duyguları yansıtan bir teşekkür ve kutlama mesajı geldiği halde, Başbakan Rauf (Orbay) bey soğuk bir kutlama telgrafı ile yetinmişti. Böylece Rauf Bey ile İsmet Paşa arasındaki tüm anlaşmazlıklar su yüzüne çıkmış oluyordu.

Seçimlerden sonra İkinci Büyük Millet Meclisi 11 Ağustos 1923 cumartesi saat 13.30'da ilk toplantısını yaptı. 287 milletvekilinin seçildiği tutanaklardan anlaşılıyordu. Başkanlık seçimini bir Oy eksiği ile Mustafa Kemal Paşa kazandı. Başkan yardımcılığına ise Ali Fuat Paşa seçildi. Sonra Bakanlar Kurulu'nun seçimine geçildi ve Ali Fethi (Okyar) Bey Başbakan olarak atandı. Dışişleri Bakanlığı'na İsmet Bey yeniden seçilmişti.

Lozan Barış andlaşmasının onaylanması ise 23 Ağustos 1923'deki gündemde yer aldı. Özellikle sınır illerinde oturan milletvekillerinin eleştirilerine İsmet Paşa uzun ve açıklayıcı bir konuşma ile cevap verdi. Andlaşma oturuma katılan 227 milletvekilinden 213'nün olumlu oyları ile onaylandı.

Diğer ülkelerden Lozan Andlaşmasını ilk tasdik eden İtalya olmuştur. İtalya andlaşmayı 11 Ocak 1924'de onaylamakla beraber Türk Hükümetini resmen 12 Mart 1924'de haberdar etmiştir. İngiltere'de andlaşmanın onaylama işlemi 10 Nisan 1924'de, Fransa'da da 27 Ağustos 1924'de sona ermiştir. ABD ise Lozan andlaşmasını hiçbir zaman onaylamamıştır.

Andlaşmada ülke sınırları konusunda Musul dışında belirlenen hedeflere ulaşılmıştır. Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi içeren bölge konusunda, yani Irak Hududu açısından tarafların en kısa sürede kendi aralarında andlaşmaları ilke olarak kabul edilmiştir. Bilindiği üzere bu konuda taraflar Irak Mandater'i olarak İngiltere ve Türkiye'dir. Batı Trakya'da ise Meclisin ısrarla istediği Halk oyuna başvurma isteği müttefiklerin ısrarlı tutumu karşısında terkedilmiştir.

Andlaşmanın 37-45 maddeleri Türkiye'deki müslüman olmayan azınlıkların din, mezhep ve dil açısından korunmalarına ilişkin hükümleri içermektedir. Özellikle vakıf kurma, okul açma gibi temel özgürlükler bu azınlıklara verilmiştir. Aynı şekilde Eski Osmanlı toprakları içinde olup da Türkiye sınırları dışında kalan müslüman azınlıklara da benzer hakların aynen tanınacağı andlaşmada yer almıştır.

Madde «46-57», Osmanlı borçlarının yeni durumunu oluşturmaktadır. Borçlar açısından, Osmanlı arazisi üzerinde veni kurulan ülkelere dağılımı ilkesi kabul edilmiştir. 53. madde borçların bu paylaşımına ilişkin ilkeyi getirmektedir. Ne var ki daha da önceden sözünü ettiğimiz gibi bazı borçlar bu bölüşüme katılmamıştır.

Andlaşmanın ilginç madedlerinden biri de 59. maddedir. Maddenin birinci fıkrasında Yunanistan Yunan ordusunun ve Yunan yönetiminin eylemlerinden doğan zararları onarma yükümlülüğünü kabul etmektedir. Ne var ki ikinci fıkrada Türk hükümeti savaşın uzamasını gözönünde tutarak Yunanistan'ın mali durumunun bozulmasından ötürü her türlü zarar - giderim isteminden kesinlikle vazgeçer denmektedir. Bu ilginç durum Yunanistan'ın onarım karşılığı olarak Edirne'nin istasyonu olan Karaağaç arazisini Türkiye'ye bırakmasından doğmuştur.

64-83. maddeler arasında kalan bölüm ekonomik sorunları çözümleyen bölümlerdir. İsmet Paşa bu bölümdeki hükümleri Andlaşmanın Mecliste tartışıldığı sırada yaptığı konuşmada şöyle özetlemiştir: «Ahkâmı iktisadiyede başlıca Istihdaf edilen nokta, harbi umumide intika eden münasebatı iktisadiyeyi tasfiyeden ibarettir. Münasebet inkıta ettikten sonra tarafeyin tebaaları memleketten ayrılmışlar veyahut memlekette kalmışlardır.. Elbette bunların malları iade olunacaktır » Bu arada ekonomik açıdan önemli olan bir noktaya da temas etmek gerekir. Andlaşmaya göre 1914'deki ithâl gümrük hadleri 1939 yılı 1 Ocak'ına kadar dondurulmuştur. Kapitülasyonlar tamamiyle kaldırılmıştır. Bu arada ekonomik sorunların çözümlenmesine ilişkin karma hakem komiteleri kurulmuştur. Bunlar geçici nitelikte olup, sorunların çözümlenmesiyle tasviye olacaklardı. Ekonomik yönden Türkiye lehine alınan bir kararda Türk karasuları içinde taşımanın sadece Türk gemileri ile yapılması ilkesidir, yani Türkiye Kabotaj hakkını elde etmiştir.

Madde 124-136 arasındakl bölümde, savaşta Türk toprakları içinde ölen yabancı askerlere ait mezarlıklara ilişkin sorunlar

düzenlemiştir. Bunlar arasında özellikle Arıburnu dolaylarında Anzac adıyla anılan arazi hem büyüklüğü, hem de Türk hükümetinin kullanımına getirdiği tahditler açısından önemlidir. Bu arazinin kıyı bölgesine Türkiye hiçbir şekilde yükleme veya boşaltma iskelesi yapmamayı, araziyi başka amaçla kullanmamayı taahhüt etmiştir. Bu araziye ziyarete gelen topluluklara ya da bireylere ayrıcalı bir kabul işleminin yapılması da bu taahüt'ün içinde yer almaktadır

Lozan'da imzalanan ticaret sözleşmesi başta gümrük resimleri olmak üzere, Türk parasının kıymeti konusunda da önemli hükümleri getiren ve beş yıllık bir süreyi içeren niteliktedir.

Diğer, yandan 30 Ocak 1923 tarihli sözleşmede Türk Yunan halklarının karşılıklı mübadelesini belirli ilkelere bağlamıştır. Bu sözleşmenin temeli Lozan'a dayandığı için, burada Lozan andlaşması çerçevesi içersinde değinilmesi gerekir. Sözleşmenin getirdiği ana ilke İstanbul Belediye sınırları içinde yaşayan Rumlarla, Batı Trakya'daki Türklerin dışında kalan yörelerdeki Rum ve Türk halklarının karşılıklı değiştirilmesi biçiminde özetlenebilir. Bu sorunun çözümü 10 yıla yakın bir süreyi kapsamış ve böyle bir andlaşma çerçevesi icersinde tarihin en büyük göçlerinden biri gerçekleştirilmiştir.

Lozan andlaşmasının diğer maddeleri ve ekleriyle ilgili olarak bir çok ayrıntıya girilebilir. Ne var ki andlaşmanın temel ilkeleri bu yansıtılanlar boyutundadır.

Geride kalan yıllar süresince andlaşmanın çeşitli maddelerine yönelik tartışmalar yapılmıştır. Fakat bir nokta hiç bir zaman inkâr edilmemiştir. O da, bu andlaşmayla Türkiye'nin siyasal ve ekonomik bağımsızlığına yönelik önemli bir adımı atmış olduğudur.

Tevfik Çavdar

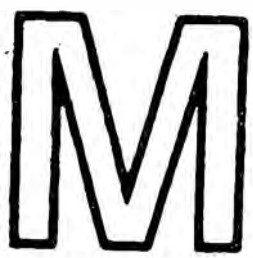

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi. Ulusal eğitimde reform yapmak amacıyla düzenlenen tüzük. Abdülaziz döneminin başlarında (1861-1876) Osmanlı Devletinde eğitim sistemi karakter ve yönetim yönünden birlik, beraberlik ve uyum göstermiyordu. Eğitim kurumları aralarındaki farklılaşmaya göre dört ana gruba ayrılmaktaydı. 1 — Devlet eğitim kuruluşları; 2 — Medreseler. 3 — Azınlıklarla ilgili cemaat eğitim kurumları; 4 — Osmanlı Devleti'nde, yabancı uyruklu kişi toplulukların kurdukları eğitim kurumları. Devlet eğitim kurumları Mahmud *II. döneminden beri Osmanlı toplumunun ve* Devletin gereksinmelerini karşılamak amacıyla kurulmuş olan okullar durumundaydılar. Özelikle Tanzimatı izleyen 1856 Islahat fermanıyla Osmanlı Devletinde eğitim alanında çağdaşlaşmanın zorunluluk olduğu vurgulanmaktaydı. Devlet eğitim örgütünün olsun, medreselerin olsun çağdaşlatırabilmesi için bu fikrin kamuoyu tarafından benimsenmesi gerekliydi. Oysaki bu konuda oluşturulacak düzeyde bir kamuoyu yoktu. Bundan ötürü yapılan eğitimde *yeni düzen* çalışmaları gerekli alt yapı olmadığından boşlukta kaldı. Bu tür çalışmalardan birisi de hiç kuşkusuz «Maarif-i Umumiye Nizamnamesidir». İlk öğretim hakkında iyileştirme prensiplerinin konularak bu temel eğitimin üst eğitim kurumlarıyla ilişkili kılınması 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle sağlanmıştır. Adı geçen nizamname bu tarihe değin perakende bir şekilde kurulmuş olan ve kurulması tasarlanan okulları, bir eğitim sistemi çerçevesi içinde örgütlemeyi amaçladığından üzerinde önemle durulması gerekmektedir.

İlgili nizamname, Şûrayı Devletin Maarif Dairesi tarafından hazırlanmıştı. Şûra genel kurulunda incelenerek eksiklikleri tamamlandıktan sonra Bakanlar Kurulu içinden oluşturulan özel bir komisyonunda incelenmesinden geçerek son şeklini almıştı. Bu nizamnamenin başlıca hükümleri şunlardı: 1 — İlk öğretim zorunludur. 2 — Okulların sınıf ve dereceleri şu şekilde saptanmıştır: *Sıbyan okulları (ana okulu veya* ilk öğretimin birinci kademesi) mahalle ve köy okullarıdır. Rüştiye okuları: (ilk öğretimin ikinci kademesi) beş yüz haneli kasabalarda açılacaktır. İdadi okulları (orta okullar) beş yüz haneli kasabalarda açılacaktır. Sultaniye okulları (lise) İl merkezlerinde açılacaktır. Dârülfünun (Üniversite) İstanbul'da kurulacaktır. Bundan başka yine İstanbul'da olmak üzere bir Dârülmuallimin (öğretmen okulu) ile bir Dârülmuallimat (kız öğretmen okulu) açılması karar altına alınmıştı. 3 — Öğretim ve eğitim yöntemlerinin saptanması. 4 — Her düzeydeki öğretim üyelerinin bilgi saygınlık ve gelirinin artmasını sağlayacak önlemlerin alınması. 5 — Eğitim merkez yönetiminin düzenlenerek illerde şubeler kurulması 6 — Genel eğitim giderlerinin karşılanmasına katkıda bulunulması amacıyla halk'dan bağış toplanması.

Bu nizamname derli toplu bir eğitim programı içeriğini taşımaktaysada, nizamnamenin öngördüğü maddelerin uygulanabilmesi için herşeyden önce paraya ve elemana gereksinme vardı. Oysaki bu sırada Devletin hazinesi bomboştu. Devlet yabancılardan aldığı borç para ile günlük yaşamını sağlamaya çalışmaktaydı. Eleman yetiştirmek ise öncelikle zamana ve bilgiye bağlı bir durumdu. Bütün bu olumsuz koşullara rağmen Abdülaziz döneminde olanaklar oranında bu programın gerçekleştirilmesine çalışılarak bu konuda bazı atılımlar, gelişmeler elde edilmiştir.

Süreyya Şairgil

MADANOĞLU Cemal (Eşme, Uşak 1907) Millî Birlik Komitesi üyelerinden, 27 Mayıs hareketinin önderlerinden, Emekli Korgeneral. Orta öğrenimini Kuleli Askeri Lisesi'nde (1924), yüksek öğrenimini Harbokulunda tamamladı (1926). Çeşitli kıta ve kurumlarda çalıştı. Harp Akademisine girdi (1939) ve bu okulu da bitirdi (1941). Bundan önce Doğu illeri Askeri Harekâtına katılmıştı (1937-38). Orduda zırhlı tümenlerde Kurmay Başkanlığı, Piyade'de Zırhlı Tugay Komutanlığı gibi görevlerde bulundu. Kore Türk Tugayı Komutan yardımcılığı (1953 1954), 12. Tümen Komutanlığı (1954-1957), Erzurum'daki 3. Ordunun Kurmay Başkanlığı (1957), Ankara Zırhlı Eğitim Tümen Komutanlığı (1958), Elâzığ 10. Tümen Komutanlığı (1958-59) ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı Lojistik Daire Başkanlığı (1959-60) gö-

Cemal Madanoğlu

revlerinde çalıştı. ABD'de «müşahade eğitimi» de gördü. 27 Mayıs'tan önce KKK Lojistik Daire Başkanı idi. 27 Mayıs öncesi «ihtilâl karargah heyeti komutanlığına seçildi ve 27 Mayıs harekâtını yönetti. Darbenin sabahında Ankara Garnizon Komutanı oldu. Gürsel'in İzmir'den alınarak Ankara'ya getirilerek Komitenin başına geçirilmesinden sonra, Ankara Sıkıyönetim ve Garnizon (Kolordu) Komutanı olarak görevini sürdürdü. MBK içinde beliren uyuşmazlıkta Türkeş ve arkadaşlarına cephe alarak, bunların 14'ler grubu olarak Komite'den çıkarılmalarında ve yurtdışına gönderilmelerinde baş rolü oynadı. MBK'nin etkinliğini yitirmesi süreci içinde, MBK dışında oluşan Silâhlı Kuvvetler Birliği'ni tasfiye etmek istemesi üzerine, verilen bir «muhtıra» üzerine (6.6.1961) Sıkıyönetim ve Garnizon Komutanlığı görevlerinden ayrıldı. Komite'den de istifa ederek İstanbul'a gitti (8.6.1961). MBK, Madanoğlu'nun ayrılmasiyle gücünü yitirdi. 30.8.1960'da Tümgenerallikten Korgeneraliğe yükselen Madanoğlu, Korgeneral iken emekliye ayrıldı (1961). Bir süre İstanbul'da politika dışı yaşadı (1961-65). 1965 Milletvekilliği genel seçimlerinde bağımsız milletvekili adayı olarak İstanbul'dan seçime katıldı, kazanamadı. Cevdet Sunay tarafından kontenjan senatörü seçildi (5.6.1966). «*Devrim*» gazetesinde yazılar yazdı (1969-71). Bu dönemde Senato'da demokrasi ve bağımsızlık için yapılan çıkışların ve bazı düşüncelerin öncülüğünü yaptı. 12 Mart muhtırasından sonraki dönemde, Ceza Kanununun 146. maddesini ihlâl ettiği iddiasiyle tutuklandı (6.9.1971), Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılandı. Dava sırasında tahliye edildi (26. 1.1972). Öteki sanıklarla birlikte beraat etti (1974).

MADEN, Sait (Çorum 1932). Grafikçi şair. Orta ve yüksek öğrenimini İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nde tamamladı (1954). Öğrencilik yıllarında özellikle Fransız şiirinden yaptığı çevirilerle edebiyat çevrelerinde ilgiyle izlendi. Bir süre «*Vatan*» gazetesinde çalıştı. Uzun yıllar kitap kapağı düzenlemeleri yaptı. Bu alana yenilikler getirdi. Afiş, amblem alanında da başarılı yapıtlar verdi. Almanya, İsviçre, İngiltere ve Çekoslovakya'da çıkan grafik dergilerinde yapıtları yayımlandı. «*İstanbul*», «*Varlık*», «*Yeditepe*», «*Türkçe*», sürekli olarak da «*Soyut*» dergisinde yayımladığı şiir ve şiir çevirileriyle de tanınan Maden bu türdeki çalışmalarında dilin yenileşme olanaklarını kullanarak kendine özgü yapılar kurmayı başardı. Fransız şairi Louis Aragon'un *Elsa'ya Şiirler* (1975) adlı kitabının çevirisiyle Türk Dil Kurumu Ödülü kazandı (1976).

Madenî İşçiler ve Makine İşçileri Sendikası (Ankara - 1946). Kasım ayı başında kurulan sendika, kısa ad olarak MİMİS diye anılıyordu. Üye yapacağı işçileri şöyle belirtti: «Ankara dahilinde fabrika, imalathane, atölye, dükkân vesair müesseselerde veya tek başına makine ve maden işlerinde çalışan bilumum kadın ve erkek kol ve kafa işçilerini sinesinde toplar.»

Salahattin Özkan (Kaynakçı), Abdullah Çatkı (Makinist), Behçet Yıldız (Tornacı), Mahir Kızılırmak (Ziraat makineleri teknisiyeni), Orhan Ertem, Mustafa Salih Sayın, (Saatçi)'ın kurdukları sendikanın amacı da şöyle saptandı. «Madenî işler ve makine işçilerinin ekonomik ve sosyal menfaatlerini müdafaaya kadir toplu bir kitle halinde birleştirmek, işverenler ve iş alanların mümessilleri nezdinde onları temsil etmek ve haklarını korumaktır.»

(K.S.)

Mahmud Sadık (İstanbul 1864 / İstanbul 1930). Yazar. Yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladıktan (1885) sonra Bâbıâli Tercüme Odasına girdi. Bir süre sonra da gazeteciliğe başladı. Kendi yayını «*Mir'at-ı Âlem*», «*Saadet*», «*Tercüman-ı Hakikat*», «*Sabah*» gazetelerinde yazarlık, «*Tarik*» gazetesinde başyazarlık yaptı. (1886 1892), II. Meşrutiyetten sonra «*Servet-i Fünun*» başyazarlığının yanısıra Mülkiye Mektebi'nde Usul-i Malive muallimliği görevinde bulundu. İstanbul Matbuat Cemiyeti'ne ilk kurulduğu yıl (1916) başkan seçildi.

Yapıtları: Takvimden Yapraklar (m kaleler, 1912), *Tekâmül* (roman, 1913

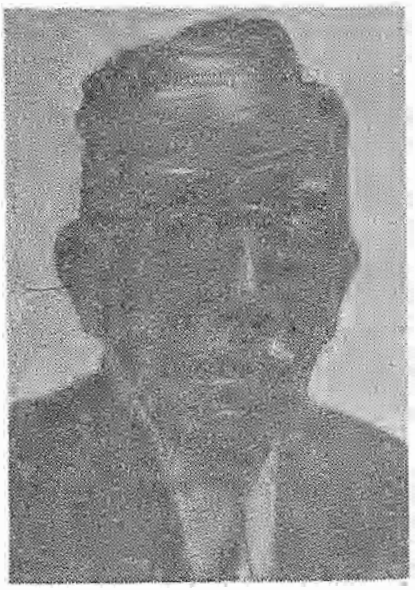

Mahmut Sadık

Mahmut Şevket Paşa (Bağdat 1856 İstanbul - 1913). Hareket ordusu komutan Sadrazam. Yüksek öğrenimini Erkanı Harbiye (Harb Akademisi)'de tamamlayarak yüzbaşı rütbesiyle orduya katıldı. 1901 yılınd

Mahmut Şevket Paşa

ferik (korgeneral), 1905 yılında birinci ferik (orgeneral) rütbesine yükseltildi. Kosova genel valiliği ve Selanik'teki III. Ordunun komutanlığı görevlerinde bulundu. 31 Mart olayı üzerine hazırlanan hareket ordusunun komutanı olarak İstanbul'a girdi ve ayaklanmayı bastırdı. Bir süre Harbiye nazırlığı görevinde de bulunan Mahmut Şevket Paşa, Babıâli baskını sonucunda ilk İttihatçı hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. Sadrazam olarak göreve başlar başlamaz yaptığı basın toplantısında batılı gazetecilerle «Memleketimizin iyi idaresi için bilcümle nezaretler için ecnebi müşavirler getireceğiz, Memleketi büyük idari mıntıkalara ayıracağım ve herbiri için ayrıca ecnebi müfettiş getireceğim. / Biz Avrupa'ya meydan okurak ve Avrupalıların tavsiyelerine kafa tutmak için iktidara gelmedik.» biçiminde konuştu. Ve kayıtsız kosulsuz Alman sermayedarlarının dümensuyunda bir politika izledi. 14 haziran 1913 günü makam arabası ile Babıâli'ye gelirken vurularak öldürüldü.

MAKAL Mahmut (Aksaray, Niğde 1933). Yazar. İlköğrenimini köyünde (1940), ortaöğrenimini Konya Ereğlisi İvriz Köy Enstitüsü'nde yaptı (1947). Uzun süre köy öğretmenliğinden sonra Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nü bitirdi (1955). İlköğretim müfettişliğinde, İstanbul Sağırlar Okulu öğretmenliğinde, Venedik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı okutmanlığında, Karadeniz Bakır İşletmeleri Sosyal İlişkiler Müdürlüğünde bulundu, 1976 yılında emekli oldu. Makal, edebiyata 1945 yılında *«Türke Doğru»* (Eskişehir) dergisinde yazarak başladı. Aynı yıllarda *«Varlık»*, *«İvriz Dergisi»*, *«Köy Enstitüleri Dergisi»*, *«Tanin»* gibi dergi ve gazetelerde de şiirleri ve yazıları çıktı. İvriz Köy Enstitüsü'nü bitirdikten sonra «Varlık»la olan ilişkisini kesmedi, daha da sürekli kıldı. Fakat şiirden ayrılıp Yaşar Nabi'nin isteğine uyarak öğretmenlik yaptığı Nurgöz köyünden «Bir Köy Öğretmeninin Notları» başlığıyla köy yaşamını ve öğretmenlik çilesini anlatan yazılarını göndermeye başladı (mayıs 1948). Köyün ve köylülerin çıplak gerçeğini anlatan bu yazıların *Bizim Köy* adıyla kitaplaşması (1950) CHP iktidarının hoşuna gitmediyse de DP muhalefetince övgüyle karşılandı, hatta 1950 seçimleri öncesinde propaganda konuşmalarında bu kitaptan yararlanıldı. Ancak köylünün itilmişliğini, yönetimin pişkinliğini dile getirdiğinden hiç bir iktdarca tutulmadı. Bu nedenle bir dönemin övgücüleri bir başka dönemde suçlayıcı olarak çıktılar ve Mahmut Makal'la *Bizim Köy* Tevfik İleriler, Turan Feyzioğlular, Nihat Erimler, Süleyman Demireller tarafından yirmi kez «komünistlik» suçlamasıyla yargı önüne çıkartıldı, kiminde de tutukladılar. Mahmut Makal köy enstitülerinin açtığı olanakla yoksul ve bilgisiz köylü çocukluğundan kurtulmuş fakat köy ve köylü gerçeğini aydın köylü, kent - köy, yöneten yönetilen, akıllı cahil, varsıl - yoksul, rahat çileli karşıtlığında işleyerek sınıfının sorumluluğunu yüklenmiş bir yazardır. Bu yüzden deneme, makale, inceleme, fıkra, öykü gibi çeşitli türlere yakınlık gösteren yazıları yönetim tarafından çeşitli kovuşturmalara uğrarken aydınlarca da saygıyla karşılanmış, Makal'ın adını yurt dışına kadar yaymıştır.

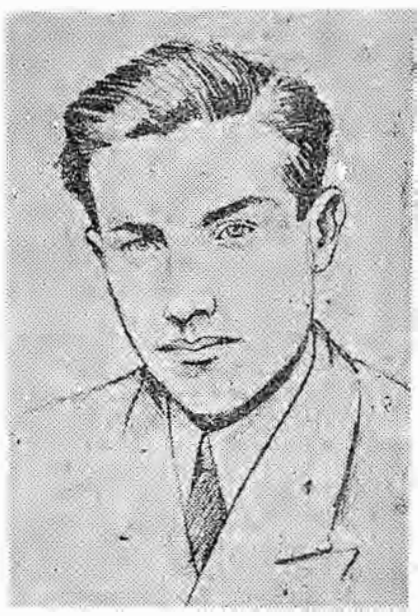

Mahmut Makal

«Sanat anlayışım, sanatın güdümlü olmasıdır. Yani Türk toplumu aç ve çıplak ve de bilgisizlikten tam anlamıyla inlerken Osmanlıcılık, Amerikancılık, sözcük oyunları yaparak burjuva evlerine şenlik getiren yapıtların oluşturulmamasından yanayım.» anlayışıyla yazılan yazılar enstitülü öteki yazarlarda da görüldüğü gibi açık, duru, dolaysızdır, belgesel gerçeğe olabildiğince bağlı ama edebiyat gerçeğinden uzaktır. Makal, *Kara Bibik* (Nâbizâde Nâzım), *Küçük Paşa* (Ebubekir Hazım Tepeyran) ve *Yaban*'da (Yakup Kadri Karaosmanoğlu) görülen köy gerçeğinin çok partili dönemde değişmeden sürdüğünü göstermekle bu sosyal yaraya dikkat çekmiş, bakışlarını köy, dolayısıyle toplum üstünde yoğunlaştırmış, fakat değişen Türkiye koşularında oluşan yeni yaralara, yeni çelişkilere karşın köy gerçeğini folklorik ve etnolojik malzeme zenginliğinde işlemekte ısrar etmiştir.

Yapıtları: Bizim Köy (1950, 11. bas. 1978), *Köyümden* (1952, *Hayal ve Gerçek* adıyla, 1957, 1965) *Memleketin Sahipleri* (1954, 1958), *Kuru Sevda* (1957, 1964), *17 Nisan* (1959), *Köye Gidenler* (1959), *Kalkınma Masalı* (1960, 1970), *Eğitimde Yolumuz Nereye* (1960), *İplik Pazarı* (1964), *Kamçı Teslimi* (1965), *Yeraltında Bir Anadolu* (1968), *Bu Ne Biçim Ülke* (1968), *Zulüm Makinesi Öğretmen Kıyımı* (1969), *Kokmuş Bir Düzende* (1970), *Açlık Pınarı* (1974), *Bizim Köy - 1975* (Türk Dil Kurumu 1977 Gezi Ödülü'nü kazandı, 1976), *Karanlığı Zorlayanlar* (1976), *Köy Enstitüleri ve Ötesi* (1979).

Necati Mert

MAKAL Oğuz (Denizli - 1950). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini İzmir'de tamamladı. Yüksek öğrenimini Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Enstitüsü, Radyo Televizyon bölümünde yaptı. Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde Sinema - TV bölümü asistanlığı yapmaktadır. Dört kişisel sergi açtı. *«Yansıma»* ve *«Gerçek Sinema»* dergilerinde karikatürler çizdi. İtalya Vercelli uluslararası karikatür yarışmasında Başarı Ödülü kazandı (1975). Karikatürcüler Derneği yönetim kurulunda görev aldı.

MAKAL, Tahir Kutsi (Acıpayam - 1937). Yazar. Orta öğrenimini Denizli Lisesi'nde ve İstanbul Gazetecilik Okulu'nda tamamladı. Okuldayken *«Tan»* ve *«Yeni Gazete»*,de çalışmaya başladı. Bir ara *«Yelken»* dergisini yönetti (1958). *«Tarla»* dergisini çıkardı. (1965). *«Son Havadis»* gazetesinde çalıştı.

Yazın alanına şiirle giren Makal, gazeteciliğe başlayınca kendini röportaj, inceleme, gezi yazılarına verdi. Bu türdeki başarılı çalışmalarıyle 1960 İstanbul Gazeteciler Cemiyeti, 1961 Türkiye Gazeteciler Sendikası ve 1963 BM Basın armağanlarını kazandı.

Yapıtları: İç Göç (1964, 1966), *Acı Yol* (1964), *Köylü Gözüyle Avrupa* (1965), *Sahte Ozanlar* (1969), *Âşık Veysel* (1969).

Malikâne Sistemi. (Bervech-i malikâne). Osmanlı mâli örgütünde XVII. yüzyıl sonunda uygulanmaya başlanan yönteme verilen ad. Osmanlı belgelerinde bervech-i mâlikâne olarak geçer (malikâne olarak) anlamına gelmektedir. Devlete ait bir gelir kaynağının müzayede yolu ile ve belirli bir bedel karşılığı olarak ölene dek bir mültezime verilmesi malikâne yöntemini oluşturmuştur. Malikâne sistemi Osmanlı Devletinin nakit para sıkıntısı çekmeğe başladığı

XVII. yüz yılın sonunda uygulamaya konulmuştur. Osmanlı vergilendirme, toprak politikası görevlendirme konularında geçerli olan timar ve iltizam yöntemlerine göre köklü değişiklikler gösterir.

Bu sistem Mustafa II.'nin Başdefterdarı olan dönemin ünlü maliyecilerinden köse Halil efendi tarafından ortaya konmuştur. 1695 yılında Başdefterdar Halil efendinin hazırladığı esaslar içersinde Malikâne sistemi hakkında yayınlanan ferman, savaşlar sonucu hazinenin hazır paraya olan gereksinmesinden doğmuştur. Gerçekten, mukataaların içinde bulunan reayanının daha iyi korunacağı düşüncesiyle özellikle askeri zümreden olanlara kayd-ı hayat koşuluyla ve maaşları karşılığında kiraya verilmesi Osmanlı Devlet örgütünde orjinal bir uygulama olarak göze çarpmaktadır. Sistemin amacı: ilgili fermanda öngörüldüğü gibi sık değişen mültezimlerin fazla kâr sağlamak amacıyla tahrip ettikleri vergi kaynaklarını koruyarak değişmez bir mültezimin denetimine sokarak Devlete düzenli gelir sağlamaktır. Bu yönüyle Mâlikane sistemi, parasal ekonominin yeni koşullara uygunluğunu sağlamak suretiyle timar ve iltizam usullerinin bir bakıma sentezini içermektedir. Genel olarak açıklanacak olursa: Malikâne sistemi ömür boyu kullanılacak vergi kaynağının gelecek yıllardaki verim yeteneğinin devamını sağlaması bakımından timar sisteminin, düzenli bir şekilde her yıl hazineye vergi ödemeyi gerektirdiği bakımından da iltizam usûlüyle ilgili öğeleri yapısında, işleyişinde topladığı görülmektedir. Bu sistemin getirdiği diğer bir konu da, gerileyen timar sistemi yüzünden ezilen, ödeme gücü azalarak gitikçe fakirleşen reayanın bir ölçüde korunmasıdır. Bundan başka bu sistem sayesinde Devlet, yalnız gelecek yılların gelirlerini sağlama almakla kalmayarak yeni bir gelir kaynağı daha elde etmiş oluyordu. Malikâne olarak müzâyede yoluyla satışa çıkartılan mukataalardan muaccele adı altında peşin satış bedeli alınmaktaydı.

Malikâne olarak satılan gelir kaynakları Osmanlı Devlet bütçesinde maktuat ve mukataat genel başlığı altında toplanan gelirlerdi. Bunlar, avarız, nüzül bedelleri ile zimmilerden (gayr-i müslim) alınan cizye hariç akla gelebilecek bütün vergi ve gelir getiren tüm konuları kapsamaktaydı. Memlâha (tuzla) işletmesinden, maden çıkartılması, damga resmi, gümrük rusûmu, İhtisab görevi, esnaf kethüdalığı gibi gelir kaynakları malikâne sisteminin konusu içine girebiliyordu.

Malikâne satışlarında, Devletin saptadığı en az muaccele miktarı öncelikle açıklanırdı. Satışa katılacak olanlar görevli memurun karşısında muaccele için önerilerini bildirirlerdi. Sonuçta en yüksek peşin (muaccele) ücretini verene malikâne devredilirdi. Öneriler saptanan ücretin altında kaldığında, satış yapılmayarak ertelenirdi. Serbest arttırma kurallarına uyulmadan yapılan satışlarda geçersiz sayılırdı. Malikâne satışları sırasında muaccele ücretinin yanında alınan diğer bir ücret de önemli olmamakla beraber tellâliye ücretidir. Malikâne sisteminin uygulanmasına geçilmesi üzerine satılması uygun görülen mukataaların açık artırılmasına öncelikle İstanbulda başlanmıştır. Belirli bir süre içinde satılamayan malikâne mukataaları ilgili eyâletin diğer zengin ve kalabalık kentlerinde'de satışa çıkarılırdı. Başlangıçta genellikle yıllık geliri düşük olan küçük mukataalar satışa çıkarıldı. Bu tür mukataaların geliri az olmakla beraber sekiz veya oniki yıl arasında peşin olarak alınan muaccele ücreti de düşük olurdu. Bundan amaç geniş bir alıcı kitlesinin ilgisini çekmekti. Bu yüzden, bir kişinin tek başına muaccelesini ödeyemeyeceği derecedeki büyük mukataaların satışı söz konusu olduğunda hisselere bölünmek suretiyle birkaç kişiyede satış yapılabilirdi. Başlangıçta asker veya reaya ayırımı yapmaksızın reaya'yada malikâne satışı yapılabiliyordu. Reaya birleşerek malikâne sahibi olabiliyordu. Ne varki yirmi yıllık bir uygulamadan sonra 1714 tarihinde yayınlanan bir fermanla reayanın malikâne sahibi olması yasaklandı.

Açık arttırmada en yüksek muaceleyi önererek ödeme yapan kişiye malikâne sahibi olduğunu gösteren beratı verilirdi. Berat'da örnek olarak «İzmir alay beyi Mehmet ağa'ya muaccele, tellâliye ve diğer yasal rusûmları ödediğinden berveçhi malikâne olarak Çamaltı tuzlasının beratı verilmiştir» denilindi. Gelirin kaydı Baş muhasebe kalemince yapılır ve bu suretle satıştan elde edilen gelir hazineye girmiş olurdu. Devlet bu beratla malikâneye konu olan vergi kaynağının kullanma yetkisiyle birlikte bir kısım yönetim ve disiplinle ilgili haklarıda malikâne sahibine devretmiş oluyordu. Bu durumda mukellef olan reayanın haklı şikayetleri dışında kadı hariç hiçbir Devlet memurunun malikâne sahibine karışamayacağı verilen berat'da kesin olarak belirtilirdi. Malikâne sahibi öldüğü zaman mahlûl (boşta) kalan malikâne yeniden satışa çıkarıldı. Ölen malikâne sahibinin ilgili mukataa'yı yönetecek yetenekte oğlu varsa babasından kalan mukataa'yı yine satışta en yüksek muacceleyi vermek koşuluyla tercihli olarak alabilirdi. Mal verâsetinin 1852 yılına değin geçerli olmadığı Osmanlı kamu hukukunda bu durum ayrıcalık taşımaktadır.

Malikâne sahibi aynı zamanda kullanımında bulunan mukataasını serbestçe satmak hakkına da sahipti. Malikânesini satmak isteyenler Defterdarın karşısına çıkmakla yükümlü bulunurlardı. Bu suretle suistimalin önlenmesine çalışılırdı. Kişiler arasında yapılan malikâne satışlarından hazine adına yüzde on oranında bir vergi alınmaktaydı. Malikâne sahibi satın almış olduğu mukataanın hazine defterlerinde mal adı altında geçen yıllık vergisiyle harçlarını her yıl aksatmadan üç taksitle ödemekle yükümlüydü. Yıllık vergileri düzgün ödenmeyen malikâne sahibinin elinden alınarak tekrardan satışa konulurdu. Buna karşılık olarak Devlet de vergi miktarını malikâne sahibinin rızası olmadan arttırmayacağını garanti altına almaktaydı. Bununla beraber Devlet mukataa'ya yeni gelir kaynaklarının eklenmesi veya vergi oranının değişmesi gibi özel durumlarda malikâne sahibinin isteği altında belirli ölçüde zam yapardı. Vergi kalemine ait gelirde herhangi bir nedenden ötürü düşme olursa malikâne sahibinin başvurusu üzerine ödemek zorunda olduğu yıllık taksitlerde erteleme yapılabilirdi. Malikâne sahibi aslında Devlet tarafından reaya'yı korumak ve gözetmekle görevlendirilmiş görünümündeydi. Sözü edilen hak ve yetkiler ona bunun için verilmişti. Yatırdığı muacele ücreti ise bu konuda bir çeşit teminat sayılmaktaydı. Nitekim, yasaların öngördüğü ölçülerin üstünde vergi toplayarak reaya'ya zulm edenlerin malikâneleri kaldırılarak yatırdıkları muaccele ücretleride geri verilmezdi. Malikâne sistemiyle ilgili konuların tümüyle iyi işlemesi için kuruluş fermanında belirtildiği gibi Şeyhülislâm, Nakibüleşraf, Kazaskerlerden oluşan bir kurulun bu sistemi denetlediği bilinmektedir. Bu sistemde zamanla bozulmaya yüz tutarak malikâne sahipleri genellikle İstanbulda veya diğer büyük kentlerde oturan ve mukataalarını mütezimlere yönettiren saray ve hükümet çevrelerinden kimseler durumuna gelmişlerdir. Bu yüzden mültezimlerin elinde kalan reaya güç durumlara düşmüştür. Bu koşullar altında gittikce bozulan malikâne düzeninde malikâne sahibinin yetkisini kullanarak mukataasını ve reayasını emrin de olması gereken mültezimlere karşı koruyamaz duruma düştüğü görülmektedir. Bu karmaşık ilişki ve mücadelelerin içinden mültezimlerden türeyen ayan sınıfı meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti mâli, ekonomik ve sosyal fonksiyonunu yitiren bu sistemi Anadolu eyaletindeki bazı örnekleri dışında 1715 yılında ortadan kaldırdı.

Süreyya Şairgil

Malûmat. Haftalık düşün ve sanat dergisi. Sahibi: Baba Tahir. İlk sayısı 23 mayıs 1895'te çıktı Abdülhamid II. döneminin saraya yakın kişilerinden olan Baba Tahir'in biçim yönünden «*Servet-i fünun*»'a benze-

terek çıkardığı dergide Edebiyat-ı Cedide'nin getirmeye çalıştığı yeniliklere karşı, bu akıma bağlı kalemleri siyasal iktidar önünde güç duruma düşüren yazılar yer aldı.

MARDİN Ebül'ula (İşkodra - 1880 / İstanbul -1957). Medenî Hukuk profesörü, hukuk bilgini. İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi (1903). İlk adlî görevi İstanbul Bidayet mahkemesi tutanak kâtipliğidir. Fakülteyi bitirince İstanbul Ticaret Mahkemesi üyeliğine atandı, daha sonra Hukuk Mahkemesi üyeliğine nakledildi. Bu görevinden sonra Şûrayı Evkaf üyeliği, Meşihat Mektupçuluğu, Meşihat Müsteşarlığı görevlerinde de bulundu. II. Meşrutiyetten sonra İstanbul Hukuk mektebi Medenî Hukuk Müderrisliğine atandı (1909). Mülkiye Mektebinde de aynı dersi okutmakla görevlendirildi (1910). Daha sonraları «Medrese - tül Kuzad» da da öğretim üyesi oldu. Meclis-i Mebusan'a önce Niğde (1914) sonra Mardin'den mebus seçildi. 1922 yılına kadar siyasal ve yasama alanlarında kalan Mardin, o yıl kendi isteğiyle mebusluktan ayrılarak kürsüsüne döndü. Emekliye ayrılanadek aralıksız olarak Medenî Hukuk ve Toprak Hukuku derslerini okuttu. Medenî Kanunun hazırlanması için kurulan komisyona üye olarak katıldı (1926).

Bu arada avukatlık yapmaya da başladı, İstanbul Barosuna yazıldı (1925). Avukat, hukuk profesörü, uzman danışman olarak Türk hukuk ve adaletine hizmetlerde bulundu.

Yayın alanında da çalışmaları bulunan

Ebül'ula Mardin

Mardin, Meşrutiyetten sonra dinî, edebî felsefi, hukukî haftalık bir dergi olan *«Sırat-ı Müstakim»*i yayınladı (1908). Daha sonraları da kendi başına *«Kelime-i Tayyibe»* adlı başka bir dergiyi çıkarttı.

Aynı zamanda bir fıkıh bilgini olan E. Mardin, İslâm hukukunun son bilginlerinden biriydi. Kat Mülkiyeti konusunu Türk hukukuna getiren E. Mardin olmuştur. Bugünkü hukuk profesörlerinden bir çoğunu yetiştirdi.

Başlıca Yapıtları: Hukuk-u Tasarrufiye, Arazi Hukuku, Ahkâm-ı Arazi, Kitabül Buyü, Kitab-ür rehin, Ahkâm-ı Evkaf, Arazi-i Metruke, Teminat Akdi, Kavanin-i Tasarrufiye Notları, Umumî Zabıtlar, Şahsın Hukuku, Nesep, Miras, Aslî Aynî Haklar, Borçlar Hukuku, Miras Hukuku, Aile Hukuku ve Nişanlanma, Ölünceye Kadar Bakma Mukavelesi, Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa, Toprak Hukuku Dersleri, Kat Mülkiyeti, Huzur Dersleri.

(E.K.B.)

Markopaşa. Haftalık siyasal gülmece gazetesi. Sahibi ve yönetmeni: Sabahattin Ali. «İlk sayısı 25 kasım 1946'da çıktı.*«Markopaşa»* başlıklı sunu yazısında «alışılmış olandan ayrı bir mizah» verileceği belirtilerek, gazetenin, sadece gülmek için değil gülerek düşündürmek ve faydalı olmak amacıyle çıkarıldığı ifade edildi. Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Rıfat Ilgaz, Mim Uykusuz'un fıkra, yazı, şiir, çizgilerinin yer aldığı gazete, çok partili yaşama geçiş evresinde özellikle Amerika Birleşik Devletleriyle ilişkiler, anti demokratik yasalar, enflasyon konularında siyasal iktidarın tutumuna karşı çıktı. Dönemin başbakanı Recep Peker tarafından özel olarak izlendi. Yazarları çizerleri hakkında sık sık koğuşturmalar açıldı. Basımevlerine yasa dışı baskılar yapılarak basımı önlenmek istendi. Gerçekten, alışılmış gülmece anlayışının dışında, yenilikler getiren *«Markopaşa»*da dilimizin inceliklerinden yararlanılarak toplumsal çelişkiler yer yer ince yergi havasında veriliyor, yer yer de sözcüklerin çok yerinde değiştirilmeleri sonucu büyük çoğunluğu çekici gelen öğelere başvuruluyordu. Tek, çift, yada üç sütun başlıklarla genellikle harf değiştirimi yolu ile dönemin ya sosyalizme karşı olması, ya beceriksiz devlet adamlığı, ya da becerikli iş adamı kişilikleriyle dönemin ünlüleri sergileniyordu. «Dünya işlerinde politikamız şunun bunun kölece peşinden gitmek değil, bu milletin selametini en iyi sağlayacak yolları müstakil olarak seçmek»tir (sayı 10) diye sık sık Kurtuluş savaşımızın temel ilkelerini anımsatan *«Markopaşa»* yasaklanınca, *«Merhumpaşa»*, *«Malumpaşa»*, *«Hür Markopaşa»* vb. adlarla yayımını sürdürmeye çalıştı.

(A.C.)

Markopaşa gülmece gazetesi

Marshall Yardımı. İkinci Dünya Savaşını kazanan devletlerden biri olan Sovyetler Birliği, Boğazların hukuki statüsünü düzenleyen Montreux sözleşmesinin (1936) değiştirilmesini isteyince (Haziran 1945), telaşa kapılan Türkiye hükümeti İngiltere ile ABD'den destek aramaya başlar. İngiltere, Orta Doğu'daki petrol çıkarları nedeniyle Türkiye'yle arasının açılmasını istememektedir; savaştan yeni çıktığı için Türkiye'yi herhangi bir biçimde destekleyemeyeceğini bildirmiştir. ABD ise savaştaki müttefiki Sovyetler Birliği ile arasını bozmamak istediğini açıklamıştır. Aynı yıl, Türkiye'nin katılmadığı Potsdam Konferansında, Boğazlar rejiminin değiştirilmesi isteği Sovyetler Birliği devlet başkanı Stalin tarafından açıklanır ve bu istek ABD tarafından da kabul edilerek Türkiye ile ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin ayrı ayrı görüşmelerde bulunmaları kararlaştırılır. ABD, konferans kararları uyarınca Türkiye'ye gönderdiği notada Boğazların statüsünün Stalin'in istekleri doğrultusunda değiştirilmesini ister. Türkiye ise bu isteği reddeder.

1946 Nisanında ABD donanmasına bağlı Missouri zırhlısının İstanbul'a gelmesini Türkiye hükümeti sevinçle karşılamıştır. Bu ziyaret, ABD dış politikasının değiştiğini or-

taya koyan bir «dostluk gösterisi»dir. Ziyarete. dolayısıyla Amerikan emperyalizmine karşı çıkan solcular, o dönemin koşulları içinde etkili olamamışlardır.

ABD Cumhurbaşkanı Harry S. Truman, 12 Mart 1947'de Amerikan Kongre'sinde verdiği uzun söylevde şöyle demiştir: «Silahlı azınlıklar ya da dış baskılarla fetih çabalarına karşı koyan halkları desteklemenin ABD'nin dış siyaseti olması gerektiğine inanıyorum. Kendi geleceklerini kendilerine göre belirlemede özgür insanlara yardım etmemiz gerektiğine inanıyorum.» Böylece Truman, beşinci ABD cumhurbaşkanı James Monroe'nun «Amerika kıtasının sömürgeci Avrupalıların saldırılarından korunmasını, Amerika'nın Amerikalıların, Avrupa'nın Avrupalıların olmasını ve bu kıtalar hükümetlerinin birbirlerinin işlerine karışmamalarını» öngören «Monroe Doktrini»ne son vermekte; ABD'yi «dünya jandarmalığı» ile görevlendiren ve Amerikan emperyalizmine yeşil ışık yakan «Truman Doktrini»ni ortaya atmaktadır.

«Truman Doktrini»nin tarihi olarak 12 Mart 1947 gösterilmekteyse de Truman, ABD'nin savaş sonrası dış politikasını 1946 Ocağında belirlemiş ve Kongre'ye yolladığı mesajda, dünyanın en kuvvetli devleti olarak olanca güçlerini ve tüm olanaklarını «bir tek ödevin gerçekleştirilmesi» yolunda harcamasını istemişti: «Bu ödev, uluslararası olayların gelişmesine ABD'nin en büyük ölçüde etki yapmasını sağlamaktır.» (*Department of State Bulletin*, 3.2.1946).

Marshall Planı'na ve NATO'ya... Truman, Kongre'deki konuşmasında «inancım odur ki, kendi kaderlerini kendi isteklerine göre çizmek isteyen özgür ululara yardım etmeliyiz Eğer bu tarihsel anda Yunanistan'a ve Türkiye'ye yardım etmezsek bunun etkilerini yalnızca Doğu değil, Batı da şiddetle hissedecektir. Bu yüzden ivedi ve kesin harekete geçmeliyiz.» demekte; 30 Haziran 1948'e değin Türkiye ve Yunanistan'a yardım olarak harcanmak üzere 400 milyon dolarlık ödenek ile bu ülkelere istemlerine bağlı olarak sivil ve asker personel gönderme, Türk ve Yunan sivil ve asker personelini günün standartlarına göre eğitme yetkilerini de istemektedir.

ABD Kongre'inden 22 Mayıs 1947'de geçen «Türkiye ile Yunanistan'a Yardım sağlamak İçin Kanun» ve 12 Temmuz 1947'de Türkiye ile ABD arasında imzalanan yardım antlaşması, sonucu Truman Doktrini «Marshall Plan»na daha sonra da NATO'ya dönüşecektir.

Sözü geçen 22 Mayıs 1947 tarihli yasa, günümüze değin Türkiye ABD'den askeri ve ekonomik yardım alırken, bu yardımları kullanırken uygulanagelmiş; 1974'deki Kıbrıs olaylarından sonra konulan ambargo ve bunun kaldırılarak yardımın başlaması için ABD Cumhurbaşkanının Kongre'ye verdiği raporlar, yasanın 7. maddesine dayandırılmıştır.. Yasanın en önemli maddeleri şunlardır:

«Madde 1. Amerika Birleşik Devletleri Kongresinin Senatosu ve Temsilciler Meclisi tarafından kanunlaştırılmıştır ki, bir başka kanun hükümleriyle çatışamdıkça, Cumhurbaşkanı, Birleşik Devletler'in çıkarlarına uygun mütalâa zamanlarda Yunanistan ve Türkiye'ye bu hükümetlerin talebi üzerine ve kendisinin tayin edeceği kayıt ve şartlarla yardımda bulunabilecektir. (...) Birleşik Devletler hükümetinde görev alan şahısları bu memleketlere yardımla görevlendirilen personele uygulanacak (...) kanunun hükümleri, değişik şekliyle, bu paragrafta tayin edilen ilgili personele de uygulanabilecektir. Şu şartla ki, Federal Tahkikat Bürosunca (FBI) hakkında tahkikat yapılmamış hiçbir sivil personel bu kanunun gayelerini tahakuk ettirmek üzere Yunanistan ve Türkiye'de görevlendirilemez. (...)

Madde 3. İşbu kanun uyarınca yardım alınmasına takaddüm eden bir şart olarak, yardım talebeden hükümet (a) yardımın etkili şekilde ve yardım alan ülkelerin taahhütlerine uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını izlemek amacı ile Amerika Birleşik Devletleri memurlarının ülkeye serbestçe girişlerini, (b) Birleşmiş Devletler basın ve radyo temsilcilerinin bu tip yardımların kullanılması ile ilgili olarak serbestçe müşahedelerde bulunmasına ve kapsamlı malûmat vermesine müsaade etmeyi, (c) Birleşik Devletler Cumhurbaşkanının rızası olmaksızın işbu kanun uyarınca devredilen herhangi madde veya malûmatın mülkiyet veya zilyedliğini devretmemeyi ne de böyle bir müsaade olmaksızın yardım alan hükümetin subayı, memuru veya görevlisi olmayan bir kimse tarafından, böyle herhangi maddeden faydalanmasına veya böyle bir kimse tarafından durumların açıklanmasına müsaade etmemeyi, (d) Birleşik Devletler Cumhurbaşkanı tarafından talep edileceği üzere, işbu kanun uyarınca alınan herhangi mal, senet veya malûmatın güvenliği için gerekli hükümleri koymayı, (e) işbu kanun uyarınca borç, kredi, hibe veya başka şekilde herhangi bir yardım faslından alınan parayı, başka bir yabancı hükümet tarafından kendisine verilmiş bulunan herhangi bir borcun ara parasını veya faizini ödemek için kullanmamayı. (f) işbu kanun uyarınca yardım alan ülkede, Birleşik Devletlerin iktisadi yardımının amacı, kaynağı, karakteri kapsamı, miktarı ve gelişmeleri hakkında ayrıca tam ve devamlı olarak bilgi vermeyi kabul edecektir.»

12 Temmuz 1947 tarihli «Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma» ile Türkiye, ABD emperyalizminin propagandasını yapmayı yükümlendiği gibi (madde 3/2), yardımın verildiği amaç dışında kullanılmamasını öngören 4. madde, 1964'te ABD Cumhurbaşkanı Johnson'un Türkiye Başbakanı İnönü'ye gönderdiği ve Kıbrıs'a çıkarma yapılmasını önleyen mektubu yazmasına olanak vermiştir.

Marshall Yardımını uygulamakla, 1943-1945 yıllarında Moskova Büyükelçiliği, 1946 sonunda Ticaret Bakanlığı yapan Averelle Hariman görevlendirilir. Babası birçok tren işletmesinin sahibi olan Hariman, aynı zamanda Pasific Union şirketinin yöneticisi, armatör, banker ve pek çok şirkette yönetim kurulu üyesidir.

Antlaşmanın imzalanmasından sonra Ankara'da oluşturulan Amerikan Askeri Yardım Kuruluna (JAMMAT) bağlı olarak. tümenlere kadar her büyük karargâha birer askeri ekip (field team) verilir. Kısa sürede ordu kuruluşları, personel ve malzeme kadroları değiştirilerek Amerika'dakine benzetilir; Amerikan silah ve gereçlerinin kullanılmasını öğretmek için orduya ait çeşitli okullar açılır; birçok subay ve assubay aynı amaçla ABD'ne, Batı Almanya'ya gönderilir.

Marshall Yardımı yalnız askeri alanda değil, çeşitli sivil sektörler için de verilir. Yardım mekanizması şöyle işler: «Yardım alan ülke, toprakları üzerinde yerleşmiş Amerikan Yardım Heyeti'ne isteklerini bildirmektedir. İstekler Washington'daki Ekonomik İşbirliği İdaresi'ne iletilmektedir. Bu idare, uygun gördüğü istekleri Amerikan piyasasından satın alarak yerine getirmekte ve özellikle Amerikan gemileriyle bunları yardım gören ülkeye sevk etmektedir. Yardım miktarı ve yardımın hangi alanlara yöneltileceği konusundaki tartışmalar, ABD'ye, söz konusu ülkenin ekonomik politikasını etkileme olanağını getirmektedir. Üstelik, verilen yardımların, Türk parası karşılığı, Merkez Bankası'nda ABD adına bir hesaba yatırılmaktadır. Karşılık paralar denen bu fonun kullanılışı, Amerika'nın müsaadesiyle mümkün olduğu için, ABD'ye ikinci bir müdahale olanağı sağlamaktadır. ABD, bu olanaklardan, bir yandan Amerikan sermayesinin çıkarlarını gözetmek, öte yandan büyük toprak ve ticaret çıkarlarını geliştirmek, onları birçok halde yabancı sermaye ile işbirliği halinde ve genellikle hafif tüketim sanayiine yöneltmek için yararlanmıştır.» (Doğan Avcıoğlu: ***Türkiye'nin Düzeni II***, s. 592). Bu arada ABD kuruluşlarına tanınan çeşitli ayrıcalıklar ve en sonunda Amerikalı «uzman»lara hazırlatılan Petrol Yasası, Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası gibi yasalar,

Türkiye'nin sömürgeleştirilmesi yolundaki gidişi hızlandırır.

Amerikan emperyalizminin Türkiye'ye girmesine yol açan Marshall Yardımının amacı, M. Farhi'nin *Amerikan Harp Doktrinleri* adlı yapıtına göre, şöyledir: «Türkiye ile Yunanistan'a yaptığımız yardım ve destekleme, dünyanın çeşitli kara parçaları ve ülkeleriyle ilgili çok daha önemli ekonomik ve politik hedef ve planlarımızın ilk denemesinden ibarettir.» *(The Forrestal Diaries'* den alıntı, New York, 1951). Amerikan savaş uzmanlarından W. Reitzel, A. Kaplan ve C. Coblenz ise, *United States Foreign Policy 1945 - 1955* adlı yapıtın 104. sayfasında «Orta ve Yakın Doğu petrol, insan gücü ve Sovyet topraklarını gözetleme olanaklarını, Asya ülkeleri ise yığınla insan gücü hammadde kaynaklarını önümüze açtı,» demektedirler.

Alpay Kabacalı

MASARACI, Kâmil (Antakya - 1950). Karikatürcü. Yüksek öğrenimini İstanbul'da Orman Fakültesi'nde yaptı. *«Orman Mühendisliği Dergisi», «7 Gün», «Halkoyu», «Çivi»* gibi yayın organlarında karikatürleri yayımlandı. 1970 sonrası karikatürcü kuşağının salt çizgi anlatımını yeğleyen bir sanatçısıdır. Birçok yerli ve uluslararası sergiye, yarışmaya katıldı. Çizgi - film ile uğraştı. Bu konuda çalışmalarda bulunmak üzere Almanya'ya gitti (1979). Akşehir Nasreddin Hoca uluslararası karikatür yarışmasında Özel Ödül (1977), İzmir Mimarlar Odası'nın doğa'nın korunması ile ilgili yarışmasında Başarı Ödülü (1978) ve 3.'lük Ödülleri (1979) aldı. Üçüncü Balkan Kısa Film Şenliği'nde çizgi film dalında, Mehmet Altuğ ve Nezih Danyal ile birlikte hazırladıkları «jenerik» çalışmasıyla Başarı Ödülü kazandı (1979).

Masonluk Modern masonluk, burjuvazinin yükselişi ile birlikte görülmektedir. Bilmekte olduğumuz masonluk 1717'de İngiltere Büyük Locası ile doğmuştur. 1723'de bu loca eski yasalarını derleyip bir araya getirmiş ve bunlara Anderson yasaları denilmiştir.

Mason, fransızcada (maçon) biçiminde yazılır ve anlamı «duvarcıdır». Franc - mason (farmason) deyimi ise masonlar için Osmanlılar döneminde kullanılmıştır.

Masonluk, burjuvazinin yüksek örgütlerinden biridir. Bunlar din ve ulus ayrımı gözetmeden, insanlar arasında sevgiyi geliştirmek erekini güttüklerini söylerler, üyeleri birbirlerine «kardeş» ya da «birader» diye hitab eder, duvarcılık zenaatinin düşünce ve sembollerini kullanırlar. Hemen hemen dünyanın her yanına yayılmışlardır. Mason örgütleri kısmen ya da tamamen gizli dernekler durumundadırlar. Üyeleri birbirlerini işaret ve amblemlerle tanırlar. Temel örgütlenme birimi «loca»dır. Masonluk, modern siyasal partiler oluşanadek burjuvazinin siyasal - ekonomik - toplumsal iktidar aracı durumunda idi. Burjuvazinin yükselişi ve feodaliteyi yıkış çağında masonluk, uluslararası ve evrensel bir birlik durumunda idi. 17. - 18. yüzyıllarda masonluk, burjuvazinin yetkin bir örgütü durumuna geldi. Feodalitenin tasfiyesi sürecinde yapısı içinde bütün parlak düşünceleri, en ateşli kişileri, en güçlü irade sahiplerini ve en cüretli karakterleri toplayan, güçlü, ilerici kimlikli bir kurum olarak örgütlenen masonluk, burjuvazinin devrimci niteliğini yitirmesinden ve proletaryanın «kendisi için sınıf» olma yolunda ilerlemeye başlamasından sonra, gerici, entrikacı, ahlâk ve düşünce çöküntüsü içinde, çağın gerisinde kalan bir kuruma dönüşmüştür. Kapitalizmin emperyalizm aşamasına girdiği 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında, emperyalist ülkeler, sömürülen - mazlum ülkeleri boyunduruk altına almak için mason localarını kullanmışlar, metropol ülkelerde de ekonomik - toplumsal - siyasal karar merkezlerini mason locaları yoluyla etkilemişlerdir. Bugün masonluk büyük burjuvazinin, tekelci sermayenin diktatörlüğünü sürdürmek için kullandığı araçlardan biridir. Çoğulcu demokrasi denilen burjuva parlamenter demokratik rejimlerde mason locaları, hükümetler üstü iktidar, perde arkası iktidar rolünü oynarlar. Bu rejimlerde devlet başkanlarından başlayarak aşağıya doğru asker - sivil yöneticilerin en önemlileri mutlaka masonlardandır. Faşizm, tekelci burjuvazinin en gerici, en şoven, en emperyalist öğelerinin mutlak diktatörlüğü olarak iktidarda belirince, mason locaları tipinde örgütlenmelere gerek kalmadığından, mason locaları kapatılmıştır. (Almanya - 1933, Fransa - 1940 gibi). Masonluk burjuvazinin yüksek tabakasının bir örgütü olduğundan, sosyalistlik ile bağdaşmaz. Bugünkü halk cumhuriyetlerinde ve Sovyetler Birliği'nde proletaryanın iktidarı söz konusu olduğundan, masonluk, emperyalist metropol ülkeler ile bunların uyduları olan ülkelerde faaliyet göstermekte, faaliyet alanı günden güne daralmaktadır.

Masonluğun düşünsel kaynakları olarak johanist ezoterizm (bir bilgi'nin bir teorinin belirli bir insan topluluğundan başkasına bildirilmemesi), hermetizm (gizli törenlerle, sır verip üye kabul etme) ve hümanizm gösterilmektedir. Kadınlar, masonluğa kabul edilmezler.

Masonlar, localar biçiminde örgütlenirler ve localar da büyük localar (Maşrıkı Azamlar, Süprem Konseyler) biçiminde federasyonlarda birleşirler. Geleneksel masonlukta 33 derece olup, 33. derecede olanlar örgütü yönetenlerdir. Masonluğun kökleri, ortaçağ loncalarındadır. Burjuvazinin yükselmesi ile birlikte yükselen masonluk, burjuvazinin çürümesi ile birlikte çürümeye başlamıştır.

E. Kamil Boyacı

Masonlar. İngiltere'de 1717'de açılan mason locası «Büyük Loca» adıyla bilinir. Masonluk bir zengin «mesleği» olarak tanınır, yoksullar mason olamazlar. İngiltere'deki modern mason locası da bu koşula uymuş, İngiltere'nin varlık sınıflarından üyeler almıştır. Bugün İngiltere'de 8000 locaya kayıtla 700 bin mason bulunmaktadır. 1721'de büyük üstadlığa seçilen Montagu dükü İngiliz masonluğuna aristokratların da büyük ölçüde girmesini sağlamıştır. İngiltere kralı VII. Edward (1842 - 1910) başta olmak üzere pek çok İngiliz soylusu bu localarda görev almıştır.

Almanya'da ilk mason locaları çalışma izinlerini İngiltere'den alarak 1738'de (Hamburg'da) açılmışlardır: O zaman veliaht olan Büyük Frederik (Friedrich: 1740 - 1786) bu locaya yazılmış, ondan sonraki Alman kral ve imparatorlarının hemen hepsi mason olmuştur. Fichte, Lessing, Herder, Goethe, General Von Blucher, Mozart, Beethoven, Liszt, Dr. Schacht da birer masondu. Hitler devrinde yasaklanan masonluk, Federal Almanya'da tekrar etkinlik kazanmış, Birleşik Almanya Büyük Locasına bağlı 350 locada 25.000 üye kayıtlanmıştır.

Fransa'da ilk mason locası 1729'da Paris'te kuruldu. Bu locaya ve sonrakilere, Fransız soyluları yazıldılar. Montesquieu, Helvetius, Lalande, Condorcet, Benjamin Franklin, La Rochefoucauld, Voltaire, Lafayette, Mirabeau, Beaumarchais ünlü masonlar arasındadır. Fransız ihtilâli (1789) tüm örgütleri dağıtığı zaman, locaları da kapattı. İhtilâlcilerin içinde birkaç mason vardı, ancak büyük üstad Orleans dükü Philippe ve Andre Chenier gibi masonlar giyotinde ölmekten kurtulamadılar. İhtilâlin sona ermesinden sonra Fransa'da geleneksel masonluktan giderek ayrılan yeni bir örgütlenme modeli gelişti. 1877 yılında üye olmak isteyenlerin Allaha inanma şartının kaldırılması ve yeminlerin kutsal kitaplar yerine namus üzerine olması esasının kabulü üzerine, Fansız Büyük Locası, öteki localar tarafından «masonluk dışı» ilân edildi. Bu

dönemde Fransız masonları koyu cumhuriyetçi ve lâik bir nitelik taşırlar. Bugünkü Fransa'da üç büyük loca (Süprem Konsey) olup, bunlardan Fransız Millî Locası dünya masonlarınca kabul edilmektedir.

Amerika'da mason locaları daha çok bağımsızlık savaşında etkin olan kişileri bünyesinde toplamıştır. 1760 yılında ilk büyük milli loca Boston'da kuruldu. Washington, Adams, Hamilton, Monroe, Lafayette, Gnl. Jackson, Harrison, Tyler, Polk, Taylor, Buchanan, Lincoln, Johnson, Garfield, Mc. Kinley, Roosevelt'ler, Harding, Truman, Lyndon Johnson ünlü Amerikan masonları arasındadır. Günümüzde A.B.D.'de 3 milyondan fazla mason bulunmaktadır. Masonluğun toplum içine sızma gücü ABD'de daha fazladır. ABD, masonluğun en yaygın ve en etkin olduğu ülkedir.

Çarlık Rusyasında, Çar Büyük (Deli) Petro 1717'de bir loca kurmuş, Rus soyluları bu locaya girmiştir. Rusyada burjuvazinin yıkılmasından sonra bu örgütler de o.. tadan kalkmıştır.

Türkiye'de masonluk Osmanlı devleti zamanında 1723 yılında ortaya çıkmıştır. 1738'de Halep ve İzmir'de localar görülmektedir. Daha sonra İskenderun, Hama, Humus ve İstanbul kentlerinde localar açılmıştır. Bunlarda gayrımüslimler çoğunluktadır. Kırım Savaşından sonra İstanbul'da İngiltere büyük locasına bağlı olarak 1856, 1860, 1861 yıllarında localar açılmış, buralara Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa, Prens Halim Paşa, Mahmut Paşa, mevlevi şeyhi Ataullah efendi, polis müdürü Sait Mehmed, çeşitli askeri ve dini liderler katılmışlardır. Fransa büyük locasının İstanbul ve İzmir'de açtığı localarda da zamanın ünlü devlet adamları bulunuyordu. 1861'de Mısırlı Prens Halim Paşa, Osmanlı Şurayı Âlisini kurdu. Bu sırada şehzade Murat (Padişah V. Murat), kardeşleri Nurettin ve Kemalettin, Reşit Paşa, Fuat Paşa, Süleyman Paşa gibi kimseler de masonluğa girdiler. İkinci Abdülhamit masonluk aleyhtarı olduğu için II. Meşrutiyet dönemine kadar masonlar hızlı bir gelişme gösteremediler.

Abdülhamid'in anti - masonik tutumuna karşılık damadı Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa, Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Hakkı Paşa gibi ileri gelen devlet adamları mason localarına girmişlerdir.

2. Meşrutiyetin arifesinde Selânik, masonluğun yoğunlaştığı bir kent olmuştur. II. Meşrutiyetten sonra Selânik'te mason Jön - Türkler, 31 Mart olayından sonra Hareket Ordusu ile birlikte İstanbul'a girip iktidarı ele alınca, Türkiye'de masonluk için yeni bir dönem başladı. Osmanlılarda burjuvazinin yükselmesine paralel olarak masonluk da yükselmiştir. Mason gelenek ve anayasasına aykırı olarak önce İstanbul'da bir yüksek şûra kuruldu. Bunun başında mirliva Mısırlı Prens Aziz Hasan Paşa vardı. Daha sonra yine mason anayasasına aykırı olarak bu yüksek şuranın koruması altında Türkiye Maşrık-ı Azamı (Büyük Locası) kuruldu: 25 Haziran 1909.

Büyük Locaya Bizansio Rizorta, Rönesans, Macedonia Rizorta, Constitution (Anayasa), Vatan, Muhibbani Hürriyet, Vefa, Şafak ve Resne locaları katılmıştır. Yapılan seçimlerde Talat bey (Paşa) büyük üstadlığa, Filozof Rıza Tevfik katipliğine, sonraları Jandarma Genel komutanı olan Galip Paşa da büyük üstad yardımcılığına getirildiler. Tüm Osmanlı ülkesinde loca sayısı 32'ye kadar varmıştır. Balkan Savaşından sonra Yüksek Şuranın başına Dr. Mehmet Ali (baba) geçmiş, Talat Paşa'nın yerini de Süleyman Faik Paşa almıştır. Birinci Dünya Savaşı masonik çalışmaları yavaşlatmıştır.

1916'da büyük üstad seçilen Süleyman Faik Paşa'nın ölümüyle Maliye Nazırı Cavit Bey yerine geçmiş, bu sıralarda bahriye nazırı Cemal Paşa, şeyhülislam Musa Kazım, Evkaf Nazırı Urgüplü Hayri Efendi, Polis müdürü Bedri bey, Ziya Gökalp gibi kişiler de masonluğa girmişlerdir.

Bu dönemde anti - masonik olarak tanınan en ünlü kişi Enver Paşa'dır. Aynı dönemde Türk masonları Kızılay (Hilaliahmer) yardım derneğini kurdular. Derneğin genel başkanı Dr. Besim Ömer paşa, 1921 - 23 yıllarında büyük üstaddı.

Birinci Dünya savaşı sonunda İtilaf fırkası üyesi masonlar, İttihatçı masonları masonluktan çıkardılar. Bu dönemde Rıza Tevfik büyük üstad, Fuat Süleyman Paşa da yardımcısıydı. 30 Ağustos 1922'den sonra ise büyük üstadlığa Fuat Hulusi (Demirelli) geçti. Atatürk'ün devlet başkanlığı döneminde Türkiye'de sayısı 29'a kadar varan mason locaları varken, Türkiye Büyük Locası, dünya masonluğuna kendisini onaylatamadığı ve etkin olamadığı için, 1935 yılında localar kapatıldı. Ancak yabancı büyük localara bağlı bazı localar gizli olarak çalışmalarını sürdürdüler. Atatürk'ün kapattığı locaları İsmet İnönü açtırdı. 1948'de Prof. Mim Kemal Öke başkanlığında Türkiye Yüksek Şurası çalışmaya başladı, Türkiye Mason Derneği kuruldu. Mason anayasasına aykırı olarak Yüksek Şura ilk üç derecedeki locaları faaliyete geçirdi. Seçimle gelmemiş bir kuruluş olan Yüksek Şura, 1954'de local.ra özerklik vermek zorunda kaldı. 1956'da «ünite» denilen birimlerin federasyon olarak örgütlenmesiyle yeni bir sisteme geçildi. Türkiye masonları bir büyük milli loca örgütlenmesini istiyorlardı. 1957'de Ankara'da Türkiye Büyük Locası kuruldu ve Yüksek Şura ile ilişkilerini bir konkordato ile saptadı. Türkiye Büyük Locası (Türk Yükselme Cemiyeti) İskoçya Büyük Locasınca ve 1970'de de İngiltere Büyük Locasınca da tanınmıştır. Bugün Türkiye'de İstanbul'da 26, Ankara'da 14, İzmir'de de 18 loca vardır. Bunlardan başka Lions ve Rotary Klüp gibi masonik kuruluşlar da etkinlik göstermektedirler.

Cumhuriyet dönemindc Türkiye'de etkin noktalardaki kişilerin çoğunun mason olduğu görülmektedir. Başbakanlar, devlet başkanları, bakanlar, genel müdür ve müsteşarlar, kimi yüksek rütbeli subaylar büyük kentlerin belediye başkanları çoğunlukla masondurlar.

Enver Kamil Boyacı

May dergisinin bir sayısı

May. Düşün ve sanat dergisi. Aynı adı taşıyan yayınevinin organı olarak çıktı. (1 ekim 1967 nisan 1970). Sahibi: Mehmet Ali Yalçın. Sorumlu yazı işleri müdürü: Babür Kuzucu. İlk sayısı Özdemir Asaf, H.İ. Dinamo, Mustafa Baydar, Muzaffer Buyrukçu, Aziz Nesin, Necati Cumalı, Tahir Alangu, Konur Ertop, Muzaffer Arabul, Metin Eloğlu Hayati Asılyazıcı'nın yazıları, öyküleri, şiirleriyle yayımlandı. Sonraki sayılarında Orhan Kemal, Rıfat Ilgaz, Mahmut Makal, Bekir Yıldız, Asım Bezirci, Aydın Hatipoğlu, Sennur Sezer, Arif Damar gibi sosyalist gerçekçi edebiyatın tanınmış kalemleri sayfalarında göründüler. Dergide geri bırakılmış ülkelerin edebiyatlarına eğilen araştırma yazılarına, tanıtılarına önem verildi. 60 kuşağının

şair ve yazarlarına geniş olanak tanıyan «*May*» 31. sayıda yayımına son verdi.

Mecelle (Mecelle-i ahkâm-ı adliye) sözcüğünün kökeni arapçadır; kitap, mecmua, risâle anlamına gelir. (Şemseddin Sâmi, *Kamus-u Türkî* İkdam Matbaası 1317). Bu tanıma göre «Mecelle-i ahkâm-ı adliye» adalet işlerine dair hükümler mecmuasıdır, denebilir.

Mecelle'nin hazırlanışı: Osmanlı İmparatorluğunda, şahıslar arasındaki hukukî münasebetleri tanzim eden bir «Medeni Kanun» yoktu. Devletin kuruluşundan beri bu konuda uygulanan hukuksal temel, İslâm hukuku idi ki, «Fıkh»ın dünya işlerine taallûk eden kısmı oluşturur idi. (Bak. Fıkh maddesi). Ancak, uygulanan «Hanefî» fıkhı, üzerinde birçok müctehidler gelip aralarında büyük ihtilâflar vukubulmuş ve «Şâfî» fıkhı gibi ayıklanamayıp pek dağınık bir hâle gelmişti. İşte bu nedenlerle hukuksal ihtilâfların hallinde büyük bir güçlük baş-göstermiş olduğundan (Mecelle cemiyetinin 1868 tarihli takdîm mazbatasından) bir kanun gereksinmesi daha 1855 yılında duyulmuştu. Âli Paşa, bu konuda, Fransız Medeni Kanununu Türkiye için aynen kabulünü Sultan Abdülaziz'e teklif etmiş, fakat bu önerisine muhafazakar bir karaktere sahip olan Ahmet Cevdet Paşa, karşı çıkmıştı. (Türk medeni kanunu esbâb-ı mûcibe layihasından.) Cevdet Paşa, gerek yeni bir kanuna olan gereksinme, ve gerekse Âli Paşa'nın önerisine karşı çıkış nedenlerini şöyle açıklar: «Günden güne Avrupalıların memâlik-i mahruseye tevarüdü ziyadeleşüp alelhusus Kırım muharebesi münasebetiyle fevkalâde çoğaldı ve bu cihetle daire-i ahz-ü îta vüs'at buldu. Ruzmerre zuhûra gelen deâvi-i ticareti bir mahkeme-i ticaret idare etmez oldu. Ecnebiler mehâkim-i şer'iyate gitmek istemez, müslim alehine gayrımüslimin ve zımmî aleyhine müsteminin şahadeti şer'an istimâ olumak meselesi ise Avrupalıların nazarına pek ziyade çarpar olduğundan hristiyanların mehâkim-i şer'iyede muhakemelerine itiraz eder oldular. Bundan dolayı bâzı zevât Fransa kanunlarından türkçeye tercüme olunup da mehâkim-i nizâmiyede anlar ile hükmolunmak fikrina zâhip oldular. Halbuki bir milletin kavanini esasiyesini böyle kalp ve tahvil etmek ol milleti imha hükmünde olacağından bu yola gitmek câiz olmayıp ulemâ güruhu ise o makule alafranga efkâra sapanları tekfir ederdi. Frenkler dahî kanununuz ne ise meydana koyunuz biz de görelim, tebaamıza bildirelim derlerdi. «Cevdet Paşa'dan vak'anüvis Lütfü Efendi'ye devredilen evrak arasından) Bu suretle 1855 yılında bir «Mecelle cemiyeti» kuruldu. Cemiyetin *ilk başkanı «Meclisi Âli-I tanzimat»* dairesi üyelerinden Rüştü Molla'dır. Cemiyetin üyeleri ise Ahmet Cevdet Paşa, İstanbul Kaadısı Tâhir Efendi, «Meclis-i maarif» üyelerinden Hüsam Efendi ve Ali Ratıp Bey idi. Mecelle bu cemiyet tarafından ondört yıl içinde hazırlanabildi; ve 1869 ile 1876 tarihleri arasında takriyben sekiz yıl içinde de (16) kitabdan oluşarak yayınlanması tamamlandı: Her kitap hazırlandıkça ayrı bir «İrade-i seniye» ile yayınlanarak yürürlüğe girdi.

Mecelle'nin mahiyeti: Mecelle'nin temelini, «Hanefî fıkhı (Bk. mezhebler maddesine) oluşturmaktadır. 1868 tarihli mazbatadan) Başta iki «Makale» ile (16) kitabı kapsar. Her kitabın baş tarafında «Fıkh» terimlerini açıklayan bir «Mukaddeme» vardır. Onaltı kitap sırasıyle: «Alımsatım, kira, kafâlet, havâle, rehin, emanet, hibe, gasp ve itlâf; hacir, ikrah, şüf'a; şirket; vekâlet; sulh ve ibrâ; ikrar, dava, beyyinat ve tahlif; yargılama usulüne dair Kitâbül-kaza»dan ibaretti. Mecelle'nin tamamı 1851 madeden oluşmaktaydı. Baş tarafındaki iki «Makale»den birincisi, fıkh ilminin târih taksimine dairdir. Diğeri ise, «Fıkh, kurallarına âittir.» Fıkh kurallarına dair ikinci makalede (100) madde hükmü saptanmıştır ki, bunların hepsi Türk hukuk tarihinde birer «Atalar sözü» hâline girmiştir. Örneğin; » Bir işden maksat ne ise hüküm ana göredir.» (Madde:3,) «Birşeyin bulunduğu hâl üzre kalması asıldır.» (Madde: 5), «Beraât-i zımmet asıldır.» (Madde:8), «Bir zamanda sâbit olan şeyin hilâfına delil olmadıkça bekasiyle hükmolunur.» (Madde:10), «Kelâmda aslolan manâyi hakikîdir.» (Madde:12), «Zarûretler memnu olan şeyleri mübah kılar». (Madde:21), «Bir özr için câiz olan şey ol özrün zelâliyle bâtıl olur.» (Madde:23) «Mâni zâil oldukda memnu avdet eder.» (Madde:24), «Zarar-ı âmı def için zarar-ı hâs ihtiyârolunur» (Madde:26), «Def'i mefâsiid celb-i menâfiden evlâdır.» (Madde: 30) «Izdırar gayrin hakkını ibtâl etmez.» (Madde:33), «Alması memnu olan şeyin vermesi dahî memnu olur.» (Madde:34), «Mâni ve muktazi taaruz ettikde mâni takdîm olunur.» (Madde:46), «Sâkite bir söz isnât olu maz, lâkin maarı hâcatte-söyleyecek yerde- sükut beyanıdır.» (Madde:67), «Tevehhüme i'tibâr yoktur.» (Madde:74), «Kişi ikrariyle muhaheze olunur» (Madde:79), «Külfet nîmete ve nîmet külfete göredir.» (Madde:88), «Gayrın mülkünde tasarufla emretmek bâtıdır.» (Madde: 95), gibi...

«Mecele-i ahkâm-ı adliye» ilk kitabının yürürlüğe girdiği 1869 dan itibaren elliyedi yıl süreyle uygulanmış ve nihayet cumhuriyet devrinde 864 numara ve 29 Mayıs 1926 tarihli Medeni kanunun mer'iyet ve şûret-i tatbik ve-şekli hakındaki kanunun 43'ncü maddesinde saptanan «Kanunu medeni, Borçlar kanununa ve bu tatbik kanununa muhalif olan hükümlerle mecelle mülgadır.» hükmü ile yürürlükten kaldırılmıştır.

Necdet Kurdakul

Meclis-i Âli Tanzimat. Yasaların hazırlanmasında görev alan kurul. Bu meclis 1854 yılında kuruldu. Temel ilkeleri hazırlanmakta olan ıslâhat fermanına göre Osmanlı Devletinin ıslâhat (iyileştirme) işlerini düzenlemek ve denetlemek başlıca göreviydi. Kendinden önce kurulmuş bulunan Meclis-i ahkâm-ı Adliyenin bu işlerle ilgili olan tüm organ ve yetkileri bu kurula geçmiş bulunuyordu. İşleyişi ve fonsiyonu bakımından Meclis-i ahkâm-ı Adliye ile aynıklık göstermekteydi. Meclis-i tanzimatda incelenen ve kabul edilen yasa tasarıları Meclis-i vükâla (Bakanlar Kurulu yollanarak onun oluru alındıktan sonra Padişahın iradesine sunulacaktı. Yasalar Padişah iradesi çıkdıktan sonra yürürlüğe girecekti. Görevini kötüye kullanan vükelânın (Bakanların) yargılanması Meclis-i Âli Tanzimat'da yapılacaktı. Bu meclis 1861 yılına kadar devam ederek yerini Meclis-i Vâlâ'ya bıraktı. Bu meclis'te biri mülki, diğeri yasa ve nizamlar üçüncüsü ise yargı işleri olmak üzere üç önemli daireye bölünmüştü.

(S. Ş.)

Meclis-i Mebusan. Osmanlı Devletinde kurulan ilk anayasal ve ulusal meclis. Abdülhamit II. Tahta çıktıktan sonra Mithat paşa nın önerilerine rağmen Kanun-u Esasinin ilan edileceğini belirtmekten kaçınmıştı. Bununla beraber yasaları yürütme yetkili halkın güvenini kazanmış bir genel meclis kurulacağını söz vermişti. Saltanatının ilk dönemlerinde Abdülhamit'i meşrutiyet yanlısı olmaya zorlayan bir çok neden vardı. Özellikle Balkanlar ayaklanmışlardı. Avrupadaki kamu oyu Türklerin kendi kendilerini yönetmek yeteneğinden yoksun oldukları inancı içindeydiler. Büyük devletler hıristiyan uyrukluların lehine bir yönetim biçiminin oluşturulması açısından Osmanlı Devletinin iç işlerine karışmaya hazırlanıyorlardı. Zaten tanzimatdan bu yana Osmanlı Devleti Düvel-i muazzamanın (Şiltere, Fransa, Prusya, Rusya ve Avusturya) gözetim ve denetim altına girmiş bulunmaktaydı. Dış baskılardan başka «Genç Osmanlılar» da meşrutiyeti yönetimin kurulmasını Osmanlı Devletinin yuvarlanmakta olduğu uçurumdan kurtaracak tek sağlam çare olarak görmekteydiler. Abdülhamit II. olumsuz yönde oluşan bu koşullar altında meclisin önünde yönetimden sorumlu bir hükümet prensibine dayanacak yeni bir sistemin oluşturulmasına razı olmak zorunda kaldı.

Bu aşamadan sonra Kanun-u Esasinin

hazırlanması sorunu ortaya çıktı. Bu sırada Genç Osmanlıların lideri sayılan Mithat paşa bile böyle bir hayati önem taşıyan temel yasanın yetkili bir kurul tarafından hazırlanması gerektiğinin bilincinde değildi. Tek alternatif olarak bu konuda Kanun-u Esasi-nin Padişah tarafından hazırlanması veya hazırlatılması düşüncesi ağırlık kazanmaktaydı. En ileri fikirli Osmanlı aydınları Anayasayı ve bununla ilgili hakları devlet vermez, ulus gücüyle alır düşüncesini aşırı bir görüş olarak değerlendirmekteydiler. Onların yorumuna göre Abdülhamit II Kanun-u Esasi'yi hem istemekte, hem de emir buyurmaktaydı. O sırada Padişahın elinde Mithat paşanın hazırladığı ve kendisine resmi olmayarak sunduğu Anayasa tasladığı vardı. Padişah meşrutiyet hazırlıklarını yalnız Mithat paşa'ya maletmek istemiyordu. Bakanlar kurulunu hazırlık çalışmalarına katkıda bulunmaları amaciyle Said paşa'ya çevirttiği Fransız anayasasını dağıtırdı. Maddeler hakkında yorum ve açıklamalarda bulunmalarını emretti.

Bu girişimlerden sonra Server paşanın başkanlığında Kanun-u Esasının temel maddelerini saptamakla görevli bir kurul oluşturuldu. Görevli kurul Mithat paşanın yasa tasarısıyla Said paşanın Türkçe'ye çevirdiği Fransız anayasası dikkate alınarak incelendi. Her iki tasarıda bir sentez olarak değerlendirilerek kanun-u Esasi'nin metni adı geçen özel kurul tarafından belirlendi. Hazırlanan yeni Osmanlı Devleti anayasası Sadrazamlığa getirilmiş bulunan Mithat paşanın başkanlığında toplanmış bulunan Bakanlar Kuruluna sunuldu. Kanun-u Esasi üzerinde yapılan çalışmalar meşrutiyeti kendi çıkarlarına ters düştüğü için istemeyen tutucular, çıkarcı çevreler ve olumsuz bir tutum içine girmiş bulunan bazı siyaset adamlarınca engellenmek istendi. Meşritiyet'e karşı olanların direnişleri, Kanun-u Esasi üzerinde yapılan çalışmaların son aşamasına değin sürdü. Anayasa tasarısının Meclis-i Vükelâ kısıtlanmasına şiddetli karşı çıktılar. Bütün direnmelerine rağmen Kanun-u Esasi yürürlüğe girdi. Ne varki, yaratılan olumsuz ortam ve meşruti yönetime karşı koyanların Padişah'ın üzerindeki kuşku yaratan etkileri sonucunda Padişah'a hükümet üzerinde keyfi değerlendirme sağlayan ünlü 113. madde'de Kanun-u Esasi metninin içine girmiş oldu. İlk kez Mithat paşa üzerinde uygulanan ve hayatına malolan 113. madde'nin içeriği şu şekildeydi: «Hükümetin güvenliğini bozdukları, kolluk kuvvetleri tarafından yapılan inceleme araştırma üzerine kesinlikle anlaşılanları, Osmanlı Devletinden çıkarıp uzaklaştırmak Padişahın elindedir». Mithat paşanın o dönemdeki bir ortamda, bütün olumsuz koşullara karşın Kanun-u Esasi'yi çıkartabilmesini başarı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Yeni Osmanlı Devleti Anayasası başlıca şu ana bölümlerden oluşmaktaydı. 1.- Padişahın sahip olduğu haklar 2- Osmanlı Devleti uğruğunda bulunanların genel hakları. 3- Yürütme erk'inin durumu. 4- Devlet memurların yetki ve sorumlulukları. 5- Genel Meclis. 6- Âyan Meclisi. 7- Seçme ve Seçilme Hakkı. 8- Mahkemelerin İşleyişi. 9- Divan-ı Âli (Yüca Divan) 10- Mali sorunlar. 11- Ülkenin Yönetimi. Kanun-u Esasi'nin geniş bir yorumuna girmeksizin, Sosyo-ekonomik anlamda bir alt yapıya sahip olmayan, yönetim vöntemlerini yenilmekde geç kalmış, batının özellikle siyasi ve mâli baskısı altında bunalmış bulunan Osmanlı ülkesinde ortaya konan Anayasanın bir atılım olduğu vurgulanabilir Yine Kanun-u Esasi özellikle 113. maddenin sakıncalarına siyasi bir doktrin getirmemesine rağmen; yalnız geri yasaların etkin olduğu özgürlük, yasalar, yönetim üzerinde konuşmanın yazmanın suç sayıldığı bir ülkede böyle bir Anayasa'nın hazırlanarak ilân edilmiş olmasını hukuki ve siyasi acıdan bir ileri hareket olarak nitelendirmek gerekmektedir.

Meclislerin çalışması: Genel meclis, Kanun-u Esasi de belirtildiği üzere biri Âyan diğeri Mebusan olmak üzere iki ayrı meclisten oluşmaktaydı. Meclis-i Mebusan üyeleri halk tarafından seçilirken, Âyan Meclisi Padişah tarafından atanan üyelerden oluşmaktaydı. Genel Meclis 20 Mart 1877 tarihinde Dolmabahçe sarayında törenle açıldı. Törenden sonra Âyan ve Mebusan Meclisi Ayasofya civarında eski Dârulfünun (Üniversite) binasında kendilerine ayrılan yerlerde ayrı ayrı çalışmaya başladılar. Âyan toplantıları gizli, mebuslar Meclisinin toplantıları ise halka açık olarak yapılmaktaydı. Mebuslar genellikle geldikleri illerin, il meclis üyeleri arasından seçilmişlerdi. Bundan ötürü ülkenin genellikle eşrafını temsil ediyorlardı. Varlıklı ve kültürlüydüler. Meclis çalışmaları hakkında deneyimleri olduğundan tartışma yöntemlerini bilmekteydiler. Geldikleri bölgelerin yerel problemlerini olduğu kadar, Osmanlı Devletinin karşı, karşıya bulunduğu sorunları da kavramış bulunuyorlardı. Hepside Kanun-u Esasiye içten bağlı ve inanmış kimselerdi. Osmanlı Devletinin yönetiminde söz sahibi olduklarını biliyorlardı. Gerçekte de oluşturdukları meclis tarihin en büyük demokratik deneyimini sergilemekteydi. Bu tarihe değin dünyada belirli dar sınırlar içinde ulusal bir yapıya sahip ülkelerde bu tür meclislerin kurulduğu çok görülmüştü. Fakat ilk kez, üç kıta üzerinde yaşayan çeşitli ırklara, dinlere ve mesheplere bağlı toplulukların yöneticileri bir araya gelmiş bulunuyordu. Bunlar aslında o zamana değin milliyetcilik fikrini bünyesinde barındırmayan Osmanlı Devleti yönetiminde birleşik Osmanlı milletlerini (millel-i müttehide-i Osmaniye) temsil edeceklerdi. Meclis başkanlığına Ahmet Vefik Paşa getirildi Mebuslar sıra ile and içerek görevlerine başladılar. Mebuslar Meclisi gerçekten ilginç bir mozayık görüşü vermekteydi. Üyelerin çoğu o zamanın deyimiyle kaba Türkçe (halk Türkçesi) konuşuyo lardı. Bu Türkçe özellikle İstanbul mebuslarının konuştukları süslü, ağır Osmanlıca ile bir tezat oluşturmaktaydı. Mebuslar genellikle boş edebiyatdan sakınarak kısa tümcelerle doğrudan konuya girmek suretiyle amaçlarını açıklamaktaydılar. Savundukları fikirleri güçlendirmek için bağlı bulundukları kültüre göre kaynak gösteriyorlardı. Müslüman mebuslar kaynak olarak Kur'an ve İslâm tarihinden yararlanmakta, Rumlar, eski Yunan filozoflarını örnek göstermekte, Yahudiler ve Maruniler ise XVIII. yüzyıl bilginlerinin yazmış oldukları modern hukukla devlet yönetimiyle ilgili kitaplardan edindikleri bilgileri ileri sürmekteydiler. Bütün bu fikirlerin yöneldiği amaç, Osmanlı Devletini doğru yoldan düzlüğe çıkarmaktı. Bununla beraber amaca ulaşmak için önerdikleri yollar çeşitlilik göstermekteydi. Yaşlı mebuslar, deneyime, gençler ise bilgiye önem verilmesini istiyorlardı. Meclisin ilk çalışma dönemi 20 Mart 1877'den - 28 Haziran 1877 tarihine değin sürdü. Bu çalışma dönemi içinde hükümet tarafından Meclis-i Mebusana getirilen öneriler ve yasa tasarıları incelenerek karara bağlandı. Bu dönemde tartışılan öneri ve yasa tasarılarının başlıcaları: Karadağın toprak istekleri, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açma durumunun değerlendirilmesi, Meclisin iç tüzüğü, İllerin yeniden örgütlenme yasası, İstanbul Belediye yasası, Basın yasası, Sıkıyönetim yasası ve Bütçe yasasından oluşmaktaydı. Her konuda şiddetli tartışmalar yapılarak sorunlar incelenmekteydi. Seçim yasası hakkında yapılan konuşmalarda, Hükümet tasarısında kullanılan «Müslüman olan» ve «Müslüman olmayan halk» deyimi büyük ölçüde eleştirilere uğradı. Mebuslar yapılan bu ayrıma şiddetle karşı koyarak Kanun-u Esasinin böyle ikilik gözetmediğini, herkesin eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğunu vurguladılar. Osmanlı Devleti halkına ancak Osmanlı denilebileceğini kesinlikle belirttiler. Bundan başka iki dereceli seçim yöntemi yerine tek dereceli sistemin uygulanmasına karar verdiler Özellikle tek dereceli seçim sisteminin ileri bir aşama olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Basın Yasası da çok hareketli tartışma-

lara sahne oldu. Mebuslardan bir kısmı Hükümet tasarısını destekleyerek basın özgürlüğünün kısıtlanmasını savunuyorlardı. Basın özgürlüğünden yana olan grup ise basının uygar dünyada ilerlemenin başlıca nedenlerinden biri olduğunu ileri sürerek, basın ne kadar serbest bırakılırsa o denli yararlı olur tezini ileri sürmekteydiler. Sonuç olarak Hükümet tasarısı yumuşatılmak suretiyle kabul edildi.

Birinci Meclis-i Mebusanın çalışmaları dünya kamu oyu tarafından ilgi ile izlenmekteydi. Osmanlıların çok geri olduğu, bu yüzden parlâmenter rejime uyum sağlayamayacakları yolundaki genel kanı sarsıldı. Bununla beraber bazı yabancı basın, meclisi uysal bulduklarını ve Meclis-i Mebusanın, başkanlık görevinde bulunan Ahmet Vefik Paşa'nın etkisi altında kaldığını yazıyorlardı. Bunak arşın ünlü «*Times*» gazetesi 14 Nisan 1877 tarihli sayısında bu düşüncelere katılmayarak «Mebuslar genellikle görüşülen konularda tam bilgiye sahip görünmekte onurlu bir şekilde iş görmektedir» demek suretiyle Meclis-i Mebusan'ı övmekteydi. Meclis gerçekten birinci dönem çalışmalarında görevini gereği gibi kavrayarak yerine getirmeğe çalıştı. Hükümet onu değil o hükümeti denetim altına aldı.

Genel Meclisin ikinci dönem çalışmaları 13 Aralık 1877 - 16 Şubat 1878 tarihleri arasında sürdürüldü. Âyan Meclisi 38 üyeden, Meclis-i Mebusan ise 56 Müslüman ve 40'ı Hıristiyan olmak üzere 96 üyeden meydana geliyordu. Meclis çalışmalarının ikinci dönemi başladığı sırada Osmanlı Rus savaşı (1877 1878) Osmanlı Devleti açısından zor bir evreye girmişti. Meclis bu koşullar altında vasa tasarılarının incelenmesi işini bir yana bırakarak Hükümetin bu konudaki yaptığı işleri savaşın yönetimi sorunlarını konuşmağa başladılar. Halk ve mebuslar arasında savaşın iyi yönetilmediği konusunda sarsılmaz bir kanı vardı. Mebuslar açığa vurmamakla beraber Abdülhamid II. de durumdan sorumlu tutmaktaydılar. Çünkü, savaşın Yıldız Sarayı'ndan birkaç danışman aracılığı ile yönetilmekte olduğunu ve her işe karışıldığını biliyorlardı. Abdülhamid II.'de kendisinin sorumlu tutulmakta olduğunu hissetmekteydi. Bu sorumluluk korkusuyla ki, Sadaret makamını Başvekâlete çevirerek buraya Ahmet Vefik Paşa'yı atadı. Meclisin çoğunluğu bu atamayı kabûl etmedikleri gibi, Abdülhamid I.'nin bu davranışını Kanun-u Esasi'ye aykırı bulduklar. Bu durumda Ahmet Vefik Paşa hükümeti gayrı meşru duruma düşmüş oldu. Abdülhamid II. meclisin böylesine sıkı denetiminden ve sorumlulukdan korkarak Osmanlı ülkesinin geleceğine ışık tutar durumu gelmekte olan meclisten kurtulmak amacıyla 14 Şubat 1878 tarihinde çıkartığı bir iradeyle meclisi kapattı. Meclisin kapandığı günü izleyen günlerde bir çok mebus İstanbul'dan sürüldü. Geri kalanlar ise sessizce dağıldılar bundan sonra 1908 ikinci meşrutiyetine değin baskı rejimi hüküm sürdü.

Süreyya Şairgil

Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye Tanzimat öncesi kurulan önemli yargı organlarından. Bu meclis 23 Mart 1837 yılında kuruldu. Fonksiyonu itibariyle bugünkü yargıtay ve Danıştayın karşılığıdır. Batı etkisiyle özellikle yönetim alanında yenileşmeye giden Devletin gereksinme duyduğu yasa tasarılarıyla, tüzük ve genelgeleri hazırlamak önde gelen görevlerindendi. Bunun dışında Devlet memurlarının davalarıyla Devletle vurttaşlar arasında doğan anlaşmazlıklara çözüm getirmekle yükümlüydü. Başlangıçta bir başkan, beş üye ve iki kâtipten oluşmaktaydı. Toplantıları Topkapı Sarayı'nda yapılmaktaydı. Başkan ve üyeler vezir düzeyinde bulunanlar arasından seçilmekteydi. Tanzimat fermanının açıklanması üzerine (3 Kasım 1839) yeni yasa ve nizamlar hazırlanarak düzenlemeye gidilmesi gerektiğinden bu kurulun işi çoğaldı. Görevi dolayısıyla önemi artan bu meclis üzerine düşeni eksizsiz yapabilmesi amacıyla kendisine yeni bir nizâmnameyle çalışma yöntemi saptadı. Bu duruma göre söz konusu olan yasa tasarıları önceden incelenmek amacıyla bütün üyelere dağıtılacaktı. Tartışmalar sırasında konuyla ilgili olan Bakan bu yargı kuruluşuna karşı gerekli açıklama ve bilgileri vermek zorunda olacaktı. Görüşmelerin tutanakları tutularak oylama yapılacaktı. Oylamada eşitlik bozulmaz ise son söz Padişahın olacaktı. Kesinlik kazanan kararların eleştirisi yapılmayacaktı. Bu yargı organının görevleri 1854 yılında Meclis-i Âli Tanzimat'a devredildi.

(S.Ş.)

Meclis-i Vükelâ (Meclis-i has) Bu günkü deyimiyle Kabine veya Bakanlar Kurulu. Mahmud II. döneminde Nezaretlerin (Bakanlıkların) oluşturulmasıyla modern anlamda bir hükümet şekline doğru bir adım atılmış oldu 1826. Selim III. döneminde kurulmuş bulunan Meclis-i Meşveret ve Meclis-i Şûra, yerini nazırların (Bakan) oluşturduğu Meclis-i Vükelâ veya diğer ismiyle Meclisi Has'a bıraktı. Abdülmecid'in saltanatında bakanlıkların sayısı çoğaldığı için Meclis-i Vükelâ'nın önemi arttı. Bu meclis Sadrazamın yönetiminde olmak üzere belirli zamanlarda toplanarak gündeminde bulunan sorunları tartışır ve karara bağlardı. Bakan düzeyindeki çeşitli ünvanlar taşıyan görevlilerden oluşan bu meclisin kadrosu şu sekilde oluşuyordu: Adliye Reisi, Hariciye Nazırı, Maliye Nazırı, Hazine-i Hassa Nazırı, Evkaf-ı Hümâyun Nazırı, Ticaret Nazırı, Zaptiye Müşiri, Müsteşar-ı Sadr-ı Âli ve Valide (Sultan) Kethüdası.

Padişah, Bakanlar Kurulu'na girenleri Sadrazama yazdığı bir Hatt-ı Hümâyunla tayin ederdi. Gerektiğinde bu atamalarla ilgili olarak Sadrazamın ve atanması söz konusu olan görevlinin olurunu da alırdı. Padişahın atama konusunda keyfi davrandığı da görülebilirdi. Sadrazamın görevden alınması durumunda ise onunla aynı fikirde olan veya Sadrazama yakınlığı bilinen Meclis-i Vükelâ üyesinin de görevden çekilmesi söz konusu olurdu. Sadrazam, Serasker, Tophane Müşiri, Kaptan-ı Derya, Zaptiye Müşiri daima Vezirler arasından seçilirdi. Diğer meclis üyeleri ise genellikle Balâ rütbesindeki devlet adamları içinden göreve getirilirdi. Meclis-i Vükelâ'da görev alan devlet adamlarının maddi durumları çok iyi olduğu görülmektedir. Örneğin, Vezir rütbesindeki bakanların maaşları altmış bin kuruş ile yüz bin kuruş arasında değişirdi. Balâ rütbesindeki üyelerin ise ödenekleri otuz ila elli bin kuruş arasında olurdu. Padişahın güven ve memnuniyetini kazanmış Bakanlar kurulu üyelerine açıktan verilen armağanlar bunun dışında tutulurdu. Abdülmecid döneminde (1839-1861), özellikle Kırım savaşı çıktıkdan sonra (1853 - 1856) Osmanlı Devletinin yabancı Devletlerle geliştirmeğe başladığı sıkı siyasi ilişkiler yüzünden Meclis-i Vükelâ'da Sadrazamdan sonra Hariciye Nazırının öneminin giderek arttığı görülmektedir. Padişah dış siyasi olayların önem ve yoğunluk kazandığı bu dönemlerde Hariciye Nezaretine getirilecek kimsenin yabancı dil bilmesine ve cerbezeli (girgin, inandırıcı, iyi konuşan) olmasına özen gösterirdi. Abdülmecid döneminde Meclis-i Vükelâ'ya giren üyelere Kur'ana el bastırılmak suretiyle «Padişaha, Osmanlı Devleti'ne bağlılıktan ayrılmayacağına, rüşvet almayacağına ve görevini kötüye kullanmayacağına» dair törenle yemin ettirilirdi.

Meclis-i Vükelâ haftada iki kez Bâb-ı Âli'de Sadrazamın yönetiminde toplanarak ülkeyi ilgilendiren önemli işler üzerinde görüşürdü. Meclis'de görüşülen konular üzerindeki kararlar oy çokluğu ile alınarak bir tutanak halinde Padişaha sunulurdu. Meclisde alınan kararlardan din dışı konular uygun görüldüğü takdirde Padişah'ın bir Hatt-ı Hümâyunu ile yasa niteliği kazanarak yürürlüğe girerdi. Dini karakteri bulunan kararlar ise Şeyhülislâmın fet-

vasıyla işlerlik kazanırdı. Özellikle Tanzimatın etkisiyle Abdülmecit'in saltanat döneminde önem kazanan Meclis-i Vükelâ fonksiyon bakımından Bâb-ı Âli olarak isimlendirdiğimiz merkezi otoritenin Padişaha rağmen güç kazanmasında etken oldu. Abdülmecid, gerek gördüğü zamanlar Meclis-i Vükelâ'nın toplantılarına katılarak çalışmaları izlerdi.

Abdülmecid bir dereceye kadar önem verdiği Meclis-i Vükelânın yetkilerini aşmamasına da kendi otoritesi açısından dikkat gösterirdi. 1845 yılında, Meclis-i Vükelâ'da yapılan toplantıda özetle şöyle bir konuşma yapmıştır: «Sarf edilen gayretlere rağmen askeri alandaki iyileştirmeler dışında başarı sağlanamamıştır. Ülkenin genel kalkınması için gerekli bütün önlemlerin alınmasını emrediyorum. Özelikle öğrenime önem verilmesi gerekmektedir.»

(S.Ş.)

Mecmua-i fünun Münif Paşa'nın başkanı bulunduğu «Cemiyet-i ilmiye-i osmaniye»nin bir yayın organı olarak Hicrî 1279 yılının Muharrem ayında Milâdî olarak 1862 Mayısı'ndan itibaren her ayın başında, dört yıl süreyle çıkarılmıştır. Birinci ve ikinci yıllarda sürekli yayınlanan dergi, üçüncü yılında (3) sayı eksik olarak; dördüncü yılında ise ancak (7) sayı olmak üzere (40)'ıncı sayısından sonra kapanmıştır. Aradan onyedi yıl geçtikten sonra, Hicrî 1300 Milâdî 1882 yılının Orak ayında, Münif Paşa aynı dergiyi kendi adına çıkarmıştır. Ancak bir sayı olarak çıkarılan derginin önsözünde Münif Paşa, Cemiyet-i ilmiye-i osmaniye'nin 1279 yılından itibaren dört yıl süre ile bir yayın organı olarak çıkartılan derginin, bu cemiyetin dağılmasiyle kapanmış olduğunu haber vermektedir. *«Mecmua-i fünun»*, Osmanlı Türkiye'sinde çıkarılan ilk dergidir. İsminden de anlaşılacağı gibi, derginin sahifeleri tüm bilimsel yazılara açıktı. Nitekim, ilk sayından itibaren dönemin çeşitli düşünürlerinin araştırma, inceleme ve makalelerine rastlanır. Konular, çeşitlidir. Örneğin Ethem Paşa'nın «Jeoloji» ve «Maden»lere âit serî araştırması; Münif (Paşa)nın eski Yunan felsefesi ve filozoflarını tanıtan dizi araştırması; tıp ve sağlık, ekonomi üzerinde çeşitli araştırı ve yazılar ile coğrafya, tarih üzerine incelemelere rastlanmaktadır.

(N.K.)

Medeni Kanun Türkiye, Kurtuluş savaşından sonra Batının yaşam biçimini ve toplumsal kurumlarını almayı amaçlamış ve Lozan antlaşmasıyla da Batılı devletlere karşı çağdaş, laik yasalar hazırlamak yükümlülüğü altına girmiş bulunuyordu. Bunun için, Medeni hukuk alanında yürürlükte olan dinsel nitelikteki Mecelle'nin yerine (Bakınız: Mecelle), İsviçre Medeni Kanununun Borçlar Kanunu ile birlikte Türkçeye çevrilmesi ve aktarılması (iktibası) uygun görülmüştü. Gerek Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) ile devlet yönetimindeki görevlilerden bir çoğunun yüksek öğrenimlerini İsviçre'de yapmış olmaları ve ülkemizde Fransızcayı bilenlerin de çoğunlukta olması, gerekse bu yasanın yalın ve açık bir dille yazılmış olup, yargıca geniş takdir yetkisi tanımak gibi başka bir ülkenin özelliklerine uydurulmasını sağlıyan hükümlerinin bulunması, öteki batı ülkelerinin Medeni kanunlarına yeğlenmesini sağlamıştı. Yeni yasa 17 Şubat 1926'da «Türk kanun-u Medenisi» adı altında Büyük Millet Meclisi'nce kabul edildi. Bu yasanın tamamlayıcısı olan Borçlar Kanunu da 22 Nisan 1926'da kabul edildi. Her iki yasa 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girdi. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları ve yöneticileri bu yasa ile Türk toplumunun sosyal yapısını değiştirecek önemli bir adım atıldığına inanıyorlardı. Nitekim, Medeni kanunun ivedilikle ve madde madde görüşülmeden tümüyle kabul edildiği Büyük Millet Meclisi oluşturumunu, daha sonraları Mahmut Esat Bozkurt şöyle anlatmıştı:

«17 Şubat 1926'da saat 2'de Türkiye Büyük Millet Meclisi bütün üyelerinin huzuruyla tarihi celselerinden birini daha açmış bulunuyordu. İsmet İnönü hükümeti bütün erkanıyla mecliste hazır bulunuyordu. Türk Cumhurreisi Kemal Atatürk, locasından bu büvük günün görüşmelerini takip ediyordu. Bir ses yükseldi. Bu, Meclis reisi Kâzım Özalp'ın sesi idi. Ve şu cümle işitildi: 'Medeni Kanun'u kabul edenler, lütfen ellerini kaldırsınlar!' Eller bir orman gibi kaltı. Medeni Kanun meclis üyelerinin oybirliğiyle kabul edildi. Bin yıllık tarih yürüyüşünü değiştirmişti.»

İsviçre Medeni Kanunu'ndan çok az değişiklikle aktarılan Türk Medeni Kanunu 7 maddelik bir başlangıç bölümü ile Şahsın Hukuku (m. 8-81), Aile Hukuku (m. 82-438), Miras Hukuku (m. 439-617), Eşya Hukuku (m. 618 935) ndan oluşmuştu. Borçlar Kanunu da borçlarla ilgili genel hükümleri içeren 181 madde ile çeşitli sözleşme türlerini içeren 359 maddelik bölümlerden oluşmuştu. Genel Hükümler bölümünde borçların oluşumu, borçların hükümleri, borçların sona ermesi, borçların türleri, alacağın temliki, borcun nakli «Akdin Muhtelif nevileri» adı altındaki ikinci bölümde ise satım, trampa, bağışlama, kira, ariyet, ödünç verme, hizmet sözleşmesi, istisna sözleşmesi, neşir mukavelesi, vekalet, komisyon, nakliye mukavelesi, havale, vedia, kefalet, kumar ve bahis, adi şirket, ölünceye kadar bakma sözleşmesi gibi konular yer almaktadır. Türk Borçlar kanununda, İsviçre Borçlar Kanunundan farklı hükümler daha çok bulunmaktadır. Özellikle İsviçre Borçlar Kanunu'nun üçüncü bölümünü oluşturan Ticaret hukukuna ilişkin hükümler Türk Borçlar Kanunu'na alınmıyarak ayrı bir Ticaret kanunu çıkarılmıştı. Öte yandan Türk Borçlar Kanunu'nun yürürlüğe girmesi sırasında ve sonrasında İsviçre Borçlar Kanunu'nda önemli değişiklikler yapılmıştı.

Medeni Kanunun başlangıç hükümleri, Borçlar Kanunu için de geçerli olduğu gibi; bu ilkeler, Medeni kanun ve Borçlar Kanunu dışında hukukun genel ilkeleri olarak da uygulanır.

Medeni kanunun bazı hükümleri hemen hiç uygulanmadı. Özellikle karı koca mal rejimleri, aile şirketi emvali, aile yurdu, İpotekli borç senedi, irat senedi gayrimenkul karşılık gösterilerek senet ihracı, rehinli tahvilat bunlar arasındadır. Aile Hukuku alanındaki uygulama da tam olmadı. Özellikle medeni nikâh ve tek karı ile evlenme kuralı uygulamada büyük ölçüde geçersiz kaldı. Bu yüzden, resmi nikâhsız evlenmelerden ve birden çok eşten doğma çocukların, yani evlilik dışı çocukların durumu her zaman önemli bir sorun oldu. Bu «nesebi sahih olmayan» cocukların durumlarını düzeltmek için 1933, 1945, 1950, 1956, 1965 ve 1974 yıllarında özel af yasaları çıkarılarak evlenmelerinde yasal engel bulunmayanlardan doğan çocukların tescili sağlandı.

Kadın - erkek eşitliğini getiren Medenî Kanunun bu ilkesine istisna olan (kadının çalışabilmesi için kocasından izin alması gibi) bazı hükümler varsa da önemli olan kadına eşit haklarını kullanabileceği bir düzeni gerçekleştirmektir. O zaman istisnaların kaldırılması isteği toplumdan gelecektir.

Yayımlandığı tarihteki başka ülkelerin yasalarına oranla bazı sosyal adaletçi hükümleri bulunan Medeni kanun, ana çizgisiyle Liberal bireyci eğilimin ağır bastığı bir yasadır. Bu özelliği Borçlar kanununda daha da çok görürüz. Bu yüzden zamanla, toplumsal zorunluklar gereği bazı düzenlemelere gidilmiş ve sosyal denge sağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle Kira Konusunda önce Milli Korunma Kanunu ve daha sonra da 6570 sayılı kira kanunu ile Borçlar Kanununun liberal düzenlemesi epey sınırlandı. Medeni Kanununun özellikle taşınmazlarla ilgili hükümlerinde toplum yararı-

na yapılmak istenen değişiklikler ise bir türlü gerçekleşmedi. Bu yoldan yapılan girişimler hep sonuçsuz kaldı.

Medeni Kanunun, bazı hükümleriyle ters düştüğü toplumsal yapıyı değiştirmesi söz konusu olmamakla beraber, çıkarıldığı dönemde bir devrim yasası olduğu ve yarım yüzyıllık uygulamada getirdiği kurumların bir çoğunun toplumca benimsendiği kuşkusuzdur. Medeni kanununun insan haklarına dayalı, çağdaş ilke ve hükümlerinin tamamen uygulanamaması ise bunların değiştirilmesini değil, toplumsal yapının değiştirilerek çağdaşlaştırılmasını gerektirir. Bugün, devrimci nitelikteki kurallardan dönüş gericilik olur. Buna karşılık, toplumsal gelişmenin gerisinde kalan hükümlerin ileriye doğru değiştirilmesi zorunludur.

Ali Turgan

Mehmet Kemal

MEHMET Kemal (Ankara 1920) Şair, yazar. Ortaöğrenimini Ankara Lisesi'nde tamamladı (1940). Ticaret Vekaleti Dış Ticaret Dairesi'nde çalışırken üç yıl, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde okudu. *«Kuvvet»*, *«Kudret»* ve ar. kadaşlarıyla çıkardığı *«Batıval Gazi»* gazetelerinden yazarlığa başladı (1945 1948). Askerlikten sonra T. H. Ajansı'nda *«Demokrat Ankara»* gazetesinde çalıştı. (1950 1953). *«Yeni İstanbul»* (1953-1960), *«Vatan»*, *«Ant»* (1961-67) gazete ve dergilerinin Ankara temsilciliğini yaptı. Bir süre Ankara'da kalem meyhanesini işletti (1967 69). İstanbul'da *«Yeni Gazete»*, *«Akşam»* (1971), *«Günaydın»* (1974), *«Cumhuriyet»* gazetelerinde röportaj fıkra yazarlığı yaptı.

«Gençlik» dergisinde (İstanbul, Ocak 1942) çıkan ilk şiiriyle yazın dünyasına girdi. *«Kaynak»*, *«Seçilmiş Hikâyeler»*, sahibi olduğu *«Meydan»*, *«Yeryüzü»*, *«Yeditepe»*, *«Yön»*, *«Dost»*, *«Türk Dili»*, *«Yansıma»* dergilerinde (1948-72) yazdı. İlk şiir yapıtı *«Birinci Kilometre»* (1945) hakkında toplatılma kararı alınmış, sonradan serbest bırakılmıştı. 1943'de bir ay, 1947'de 4,5 ay tutuklu bulunduğundan Yedek Subay Okulu'ndan çavuşa çıkarıldı. *«Vatan»*, *«Yeni Adana»*, *«Yön»*, *«Ant»*, *«Akşam»*, *«Barış»*, *«Günaydın»*, *«Cumhuriyet»* (1962 - 1979) gazetelerindeki fıkralarıyla aranan yazarlardan birisi oldu. *«Söz Gibi»* adlı şiir yapıtıyla, «Lions Ödülü»nü (1978) aldı.

Mehmet Kemal ilk şiirleriyle başlattığı toplumcu yaklaşımını kendine özgü ses dokusuyla geliştirdi. Kendinden yola çıkışlarda, «hüzün» ögesine gösterdiği lirik bağlılıkla ve yalın anlatımlı iç sesiyle tanınan şairlerden birisi oldu. Sözcük birimlerindeki kümelerin, genel insancıl duyarlıklar kavşağında sıcaklığı yansıtması sesinin ve coşkusunun ürünleri oldu. Şiirine yer yer aldığı yergi ögesini, toplumsal bozuklukları sergilemede yerinde çıkışlarla kullandı. Yazıncılığının belli bir döneminden sonra, gazete yazarlığı şairliğinden önce anılmaya başlarken, bu evrede, fıkra yazarlığıyla geniş yağınlara yayılma ve ulaşma olanakları ve başarıları kazandı.

Yapıtları: Birinci Kilometre (şiirler, 1945), *Dünya Güzel Olmalı* (şiirler, 1954), *Acılı Kuşak* (anılar, 1968) *Politika ve Ötesi* (yazılar, 1970), *12 Mart Öfkeli Generaller ve İşkence* (1974), *Sol Kavgası* (yazılar, 1975), *Sürgün Alayı* (roman, 1974), *Pulsuz Tavla* (roman, 1976), *Söz Gibi* (şiirler; Lions Şiir Ödülü; 1977), *Ara Rejim - Kara Rejim* (yazılar, 1979).

Tekin Sönmez

MEHMET KEMAL'in Şiirinden Örnek

PERVANE

Seni bir görüp bir yitirmek seni,
Seni bir görüp bir yitirmek,
Gür bir ormanda ayrı türden bir ağaç gibi,
Hedefine varmıyan bir serseri kurşun,
Ya da bir büyük kavganın dışında kalmak,
Yatağını şaşırmış bir nehir olmak,
Bilmediği denizlere akmak ya da,
Ihlamurlar kokan bir parkın içinde,
Ünlü heykeller ortasında,
Ünsüz dolaşmak ya da;
Hiç biri bu duygusal kederin benzeri değil,
Benzeri değil hiç biri.
Bir roketten uzaya atılmak,
Kocaman şaşkın adımlarla yürümek,
Adını bilmediğin gezegenlerin üstünde.
Dağların, ovaların, akarsuların üstünde,
Aklı karalı bulutların üstünde
Egemeni olmak evrenin.
Bir de seni bir görüp bir yitirmenin yalnızlığı.

Seni bir görüp bir yitirmek seni,
Seni bir görüp bir yitirmek,
Benzemiyor bunların hiç birine;
Bir bulup,
Bir yitirmiye,
Benziyor,
Sadece.

Mehmet Murat (Tiflis ? / İstanbul 1917). Yazar, tarihçi. Yüksek öğrenimini Rusya'da yaptı. İstanbul'a geldikten sonra Darülmualiminde müdürlük (1880), Mülkiye Mektebi'nde tarih öğretmenliği (1884), II. Meşrutiyetin ilânından sonra Devlet Şurası Üyeliği görevlerinde bulundu. İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'nin önayak olduğu ileri sürülen 31 mart olayını düzenleyenler arasında bulunduğu iddiasıyla Rodos'a sürgün gönderildi.

Önce Türkiye'de (1885) sonra, Paris'te

yayımladığı *«Mizan»* adlı haftalık dergiden ötürü «Mizancı Murat» olarak anılan yazarın (bkn. Jön Türkler) *Tarih-i Umumi, Tarih-i Ebülfaruk* adlı eserlerinden başka *Turfanda mı, yoksa Turfa mı?* adlı bir de romanı vardır. *Tarihi Umumi*'si Fransız Tarihçisi Duruy'nin ortaokul ve liseler için hazırladığı tarih gözönünde tutularak yazılmış zamanlara göre ayrılan bölümlerinde olayların çözümlemeleri ve sentezleri yapılmıştır. İslam Tarihi bölümlerindeyse Sedillot'un Arap tarihinden yararlanılmıştır. *Tarih-i Ebultarık*, sadece Naime ve Hammer tarihine dayanılarak hazırlanmış, olayların Roma ahlâk kuralları açısından değerlendirildiği iddiasıyle Müsclümanlığın ilk yıllarında konan kurallarla ters orantılı bir eser olarak kabul edilmiştir.

Mehmet Rauf

MEHMET Rauf (İstanbul 1875 / İstanbul 1931). Öykücü, romancı. Yüksek öğrenimini Bahriye Mektebi'nde tamamladı (1893). Deniz subayı olarak bahriyeye katıldı. Girit'e (1894), Almanya'ya (1895) gönderildi. Elçilik gemilerinin irtibat subaylığı görevlerinde bulundu. II. Meşrutiyetten sonra mesleğinden ayrılarak yaşamını kitaplarının geliriyle sürdürmeye çalıştı. Birkaç kadın dergisi çıkardı, bir ara İzmir'de ticaret de yaptı.

Deniz Okulu'nda öğrenciyken Halit Ziya'nın yönettiği *«Hizmet»* gazetesinde sonra *«Mekteb»* ve *«Servet-i fünun»* dergilerinde yazdı. Özellikle *Eylül* (1900) romanıyla tanındı. Halit Ziya'nın bir yazısında belirttiği gibi «büyük ve küçük hikâyelerinin hemen hepsinde kendi şahsiyetinden» geçemediği için küçük çevresini ve kendi bireysel sorunlarını anlatarak ruhsal çözümlemelerden güç almayı amaçladı. «Hayatın anlamını» kalabalıktan kaçmak, kalabalık içinde gezip bir köşeye sığınmakta aradı.

Yapıtları: (Romanlar) *Evlûl* (1900, sade dille son basım 1962), *Ferda-yi Garam* (1913), *Genç Kız Kalbi* (1911, 1925, 1946), *Karanfil ve Yasemin* (1924), *Böğürtlen* (1926), *Define* (1927), *Son Yıldız* (1927), *Ceriha* (1927), *Kan Damlası* (1928), *Halâs* (1929), *Yara* (Ölümünden sonra basıldı, 1935) (Küçük öyküler) *İhtizar* (1909), *Âşıkane* (1909), *Son Emel* (1913), *Hanımlar Arasında* (1914), *Menekşe* (1915), *Bir Aşkın Tarihi* (1915), *Üç Hikâye* (1919), *Pervaneler Gibi* (1920) *Kadın İsterse* (1923), *İlk Temas, İlk Zevk* (1923), *Aşk Kadını* (1923), *Gözlerin Aşkı* (1924), *Eski Aşk Geceleri* (1927), *Pençe, Cidal, İki Kuvvet, Ceriha, Diken* adlı oyunları da vardır.

MEHMET, Seyda (İstanbul - 1919). Öykücü, romancı. İlkokulu —aile göçleri nedeniyle— yurdun çeşitli il ve ilçelerinde okudu. Aynı nedenle ortaokulu da değişik yerlerde okuyarak İstanbul'da bitirdi. Pertevniyal Lisesi'ne devam ederken bir yandan da geçim için çalıştı. Yaşam savaşı, çeşitli işlere girip çıkmalarla sürdü. Katran işçiliğinden gazete işçiliğine varan çalışmalar, sonraları kitaplaşacak birikimlere fırsat yaratan, Zonguldak - Ereğli Kömür İşletmesi'ndeki 'Muhaberat Şefliği'yle sürdü. Dünya Savaşı yılları ve üç yılı aşkın askerlik hizmeti, kömür bölgesi gözlemlerine, veni gözlem ve izlenimler ekledi. Sonr gene kömür bölgesinde çalıştı. Sondaj ekiplerinde puantörlük yaptı. Divriği madenleri ve ardından Merzifon Halk Sandığında şef muavinliği, Belediye görevlisi olarak İstanbul'da eğlence yerleri kontrolörlüğü yaptı. Basın İlân Kurumu'ndaki son işinden emekli oldu. (1.1. 1975).

Mehmet Seyda'nın dağılan bir büyük ilçelerine gidiş - gelişleri ve yukarda belirtilen iş yerlerindeki çalışmaları ondaki toplumsal yönlü duygu ve düşünce gelişimine ve yazıya zorlayan birikimlere olanak sağladı.

Bu yaşam, izlenim ve etkilerden derlediği malzemeleri, esinlerinin güdümünde sanatsal anlatı yolları arayarak kullanmaya başladığında, daha çok şiirler yazmıştı. Gene bu etkiler içinde Nâzım'ı ve öteki ileri-

Mehmet Seyda

ci değerleri tanıdı. Cemil Meriç, Kemal Sülker, Turgut Etingü, Suat Dervis'le yakınlık kurdu. *«Tan»* gazetesine gidişlerdeki fırsatla Kemal Tahir'le tanıştı.

İlk evliliğini izleyen yıllarda İstanbul Komutanlığı'nın emriyle Tophane Merkez Cezaevi'nde tutuklandı. (1938). 1946 yılında bir kez daha tutuklanarak 141. madde'ye aykırı eylemde bulunduğu saviyle hüküm giydi.

Yazmaya 1933'te başladı. *Ses* (1938 1941) şiirlerinin, *Yeni Adam, Yedigün,* (1937) *Yeni Edebiyat* (1940 - 1941) öykülerinin çokça yayımlandığı dergilerdir.

Necdet Asa, Ömer Sâkıp, Özcan Çeliker, Mim Sin takma adlarıyla günlük gazetelerde, edebiyat ve magazin dergilerinde öyküleri yayımlandı. *Tan*'da yazdı. *Gece Postası, Akşam, Zafer* gazetelerinde otuza yakın romanı tefrika edildi.

Son yıllarda kendi adıyla daha cok *«Yelken»*, *«Varlık»*, *«Dost»*, *«Türk Dili»*, *«Güney»*, *«Yeditepe»*, *«Yeni Dergi»*, *«Yeni Ufuklar»*, *«Oluşum»* dergilerinde öykü, deneme, günlükler yazdı.

Ömer Sâkıp adıyla katıldığı *«Cumhuriyet»* Gazetesi'nin 1957 - 1958 Yunus Nadi Roman Yarışması'nda *Ne Ekersen* romanı üçüncülük aldı. Bu ödül onu, bir ara uzak durduğu —sanat çevrelerine iyiden iyiye karışmaya zorladı. Ardından yayımladığı pekçok roman ve öykü kitaplarıyla— edebiyatımızda en çok ödül alan sanatçıların başında yer aldı.

İlk ürünleriyle başlayan toplumcu gerçekçi tavrına sürekli bağlı kalan Mehmet Seyda, Zonguldak kömür bölgesi insanları-

nın ilginç ve acı gerçekliğini edebiyatımızda hemen ilk kez işleyen sanatçı oluyor. *Zonguldak Hikâyeler, Yanartaş* (roman).

Yapıtlarının genelinde dikkati çeken ve onun kendi özgün sanatçı kişiliğini belirleyen en önemli yönü **bilinç - akımı**'na ağırlık vermesidir. Sosyal yapıda etkin ve edilgin gerçekliğiyle rol almaya başlayan küçük çocukları, ergenlik çağı insanını, gençleri, yetişkinleri 'karakterize' ederken hiç de yanlışa ve yapaylığa düşmedi. Özellikle kocakentli aileyi ve insanı, her sınıf karakteri yaşam gerçekliğinin somutu içinde grafiklenen ruh yapısıyla verirken doğaldır.

Mehmet Seyda'nın özellikle 'çocuk' ve 'kadın' gerçekliğine eğildiği de dikkatten kaçmaz. Bu konuda şöyle der: «Kadınlar erkeklerin egemen oldukları; çocuklarsa büyüklerin çanlarına ot tıkadığı bozuk bir düzende çift katlı eziliyorlar. Bu yüzdendir onlara eğilişim.»

Seyda'nın bir önemli özelliği de dil ve anlatımdaki ustalığıdır. Canlı, betimlemeler ve bayağılığa kaçmayan ironilerle bezenmiş anlatımında ustalıklı 'diyalog' tekniği dikkati çeker.

Yapıtları: Yaş Ağaç (roman 1958), *Ne Ekersen* (Yunus Nâdi Roman Ödülü, 1958), *Beyaz Duvar* (öyküler, 1962), *Zonguldak Hikâyeleri* (1962), *Başgöz Etme Zamanı* (1963, Sait Faik Hikâye Armağanı - 1964), *Bir Açıdan* (denemeler, 1963), *Oyuncakçı Dükkânı* (öyküler, 1964), *Cinsel Oyun* (Roman, 1966), *Bir Gün Büyüyeceksin* (Doğan Kardeş Çocuk Romanı Armağanı, 1968), *Garnizonda Bir Olay* (öyküler, 1968), *İhtiyar Gençlik* (May Edebiyat Ödülü - roman, 1968), *Köroğlu* (Destan - roman, 1969), *Sultan Döşeği* (Tarihî roman, 1969), *Anahtarcı Salih* (öyküler, 1969), *Nemrut Mustafa* (Tarihî roman, 1970), *Yanartaş* (TRT 1970 roman başarı armağanı), *İçe Dönük ve Atak* (1973, Türk Dil Kurumu Roman Armağanı 1974), *Kör Şeytan* (öyküler, 1974), *Bana Karşı Ben* (gülmece öyküleri, 1976), *Gerçek Dışı* (roman, 1976) ve sanatçılarla ilgili biyografik - otobiyografik derlemeler (*Edebiyat Dostları*, 1970 *Çocukluk Yılları*, 1980).

Celal Özcan

Mehmed Vahideddin (Sultan Mehmed VI.) (İstanbul - 1861 / San Remo - 1926). Otuzaltıncı ve son Osmanlı Padişahı. Sultan Abdülmecid ile Gülistü kadınefendinin oğludur. Osmanlı devleti dört yıl yokluklar içinde kahramanca savaştığı, bir çok cephede mücadele verdiği I. dünya savaşını yenik bitirmişti. 4 Temmuz 1918'de saltanata geçen Vahideddin'in devlet başkanlığı bu koşullar altında zaten bir şekilden öteye gitmemekteydi. Vahideddin tahta geçene değin Çengelköy'deki köşkünde gözden uzak bir yaşantı içinde ömür geçirmişti. Oldukça iyi öğrenim görmüş olmasına karşın evhamlı, kararsız bir yaradılıştaydı. Bu yüzden ağır koşulları içeren Mondros müterakesini imzaladığı gibi düşmanların İstanbul'u ve İzmir'i işgal etmelerine seyirci kaldı. En büyük kötülüğü ulus için hayati önem taşıyan böyle bir dönemde kız kardeşi Suphiye sultanın kocası Ferit Paşayı sadârete getirmesi olmuştur. Dejenere bir kişilikte ve aynı zamanda İngiliz yanlısı olan ulus düşmanı Ferit Paşa Padişahı etkisi altına aldı. Sultan Vahideddin'in hernekadar «Dünyada üç melun vardır, biri bizim hemşire, biri kocası Ferit paşa diğeri de oğulları Sami...» şeklinde düşüncesini açıklamasına karşın Ferit Paşa'yı Sadârete getirmekle Ferit Paşa'nın İngilizlere olan yakınlığından yararlanmak istemiştir.

Mehmet Vahidettin, Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması üzerine, İngiliz başkomutanı general Harington'a başvurarak Malaya zırhlısı ile ülkeyi terketmiş, 1926'da kalp hastalığından ölmüştür.

(Ş.Ş.)

Mektep. Haftalık düşün ve edebiyat dergisi. 26 Temmuz 1891'den 1894'e kadar çocuklara okul programları doğrultusunda bilgi verme amaciyle İsmail Hakkı (Alişan) tarafından çıkarılan dergide Salih Zeki fizik, İbrahim Akşi matematik, Mehmet Halit fransızca, Ahmet Rasim ahlak üzerinde sürekli olarak yazdılar. Edebiyat dergisine dönüştüğü dönemde, önceleri çevresine eski edebiyat anlayışına bağlı kalemlerin toplanmasına karşın sonra Tevfik Fikret, Faik Ali (Ozansoy), Hüseyin Siret (Özsever), Hüseyin Cahit (Yalçın), Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Mehmet Rauf, Hüseyin Suat (Yalçın), Halit Ziya (Uşaklıgil), Cenab Şehabettin (1895 - 96'da 42 şiir) yazıları, öyküleri, şiirleri çıktı vb. genç kalemlerin «*Serveti fünun*»dan önceki evrelerinin ürünleri olan yazıları, öyküleri, şiirleri çıktı.

MELEN Ferit (Van 1906). Eski başbakanlardan. 1931 Yılında Mülkiye'yi bitirerek 1932 yılında Maliye Bakanlığında müfettiş yardımcısı olarak göreve başladı. Staj için Paris'e gönderildi. Döndüğünde Vasıtalı Vergiler Genel Müdürü oldu (1944). 1946 Yılında Gelirler Genel Müdürlüğüne atandı. 1950'de CHP'den Van Milletvekili seçilerek Siyasi Yaşama atıldı. 1954 Seçimlerini kazanamadı. 1957 Seçimleri sonunda Meclise girdiyse de 27 Mayıs 1960'da Milletvekilliği son

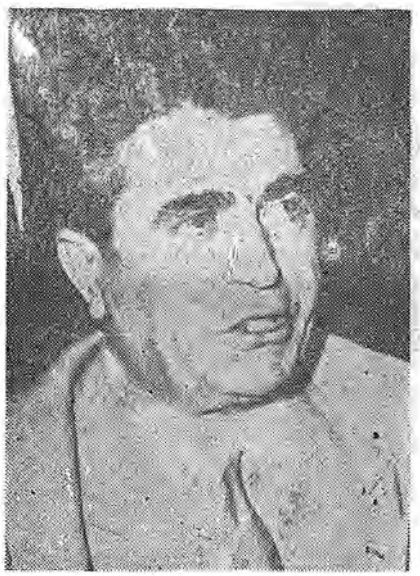

Ferit Melen

buldu. Aynı yıl Kurucu Meclis üyesi oldu. 1961 ve 1962 Yıllarında İsmet İnönünün kurduğu koalisyon hükümetlerinde Parlemento dışından Maliye Bakanlığı yaptı. Bu görevi sürdürürken yapılan Senato yenileme seçimlerinde CHP adayı olarak Van'dan senatoya girdi. 1965'de Maliye Bakanlığı görevi son buldu.

1965 yıllarında CHP içinde gelişmeye başlıyan «Orta Sol» harekete başlangıçta İsmet İnönü'den geldiği için karşı çıkmadıysa da daha sonra bu görüşe karşı çıkarak Turhan Feyzioğlu önderliğindeki bir gurupla birlikte CHP'den ayrıldı. 1967 yılında «Güven Partisi»nin kurucuları arasında yer aldı.

12 Mart Muhtırasından sonra kurulan Nihat Erim Hükümetlerinde Milli Savunma Bakanlığı yapan Melen, 17 Nisan 1972'de Nihat Erim Başbakanlık görevinden istifa edince bir süre vekaleten bu görevde bulundu. Hükümeti kurmakla görevlendirilen Suat Hayri Ürgüplü'nün oluşturduğu Bakanlar Kurulunun Sunay tarafından onanmaması üzerine 22 Mayıs 1972'de Hükümeti kurmakla görevlendirildi ve bu görevi 1973 Nisanına dek sürdü. Başbakanlığı sırasında ülkedeki yasa dışı baskıları önleyemediği için eleştirilen Melen, 1975 yılında iş başına gelen «Milliyetçi Cephe» koalisyonunda yeniden Milli Savunma Bakanı oldu. 1979 Yılında yapılan Senato seçimlerini kaybeden Melen bir Mali Danışmanlık Bürosu açtı.

MEMECAN, Salih (Giresun - 1952). Karikatürcü. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde yüksek mimarlık bölümünü bitirdi. Mesleğiyle ilgili olarak Pennsylvania Üniversitesi'nde

doktora yapmak üzere Amerika'ya gitti (1978).

Karikatürleri 1968'den başlayarak *«Umut»*, *«Barış»*, *«Özgür İnsan»* gazete ve dergilerinde yayımlandı. Ayrıca Amerika'da *«The Bulletin»* ve *«Phiadelphia Inquirer»* gazetelerinde de çizgileri yayımlanmaktadır. Yurt içi sergileri yanında, Pennsylvania Üniversitesi Sanat Galerisi'nde ve New York Türk Evi'nde kişisel sergiler açtı (1979).

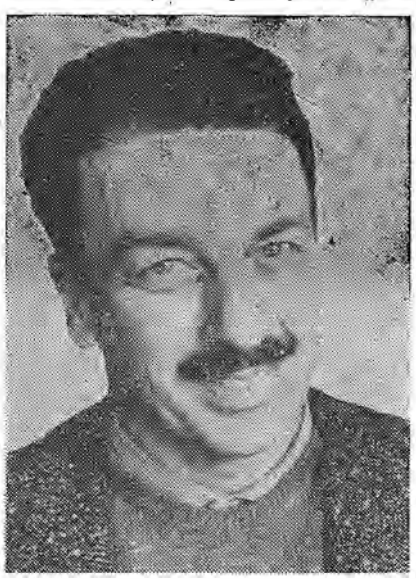

Memet Fuat

Memet Fuat (İstanbul 1926). Yazar, eleştirmen. Orta öğrenimini Haydarpaşa Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyat Bölümü'nde tamamladı (1951). Kurucusu olduğu *«de»* yayınevini ve uzun yıllar çıkarmayı başardığı *«Yeni Dergi»*yi yönetti. İlk yazıları *«Aylık Ansiklopedi»*de yönetimine katıldığı *«Kitaplar»* (1950) dergisinde çıktı. Sonra *«Yeditepe»*, *«Yeni Ufuklar»*, *«Varlık»*, *«Yön»*, *«Yeni Dergi»*, *«Cumhuriyet»*, *«Politika»* dergi ve gazetelerinde edebiyat ve tiyatro eleştirileri yayımladı. Yazdığı evrelerde eedbiyat çevrelerinin ilgisini çeken, tartışmalara yol açan sorunlara eğildi. İlk yapıtı ***Aşk ve Sümüklüböcek*** Tuna Baltacıoğlu ile birlikte yayımladığı bir öykü kitabıdır. Bu türdeki ikinci kitabı ***Yaşadığımız*** (1951) adını taşır. Deneme ve eleştiri yazılarından oluşan ***Düşünceye Saygı*** (1960) Türk Dil Kurumu Ödülü kazanmıştır (1961). ***Başlangıcından Bugüne Türk ve Dünya Tiyatro Tarihi*** (1961) adlı derlemesinin yanısıra on yıl (1963 - 1972) edebiyat yıllıkları yayımlamıştır. Ayrıca ilk gençlik yıllarını birlikte geçirdiği annesi Piraye Altuncu'nun eşi Nazım Hikmet'in birçok yapıtını geniş ve yararlı açıklamalarla basıma hazırlamış, ***Saat 21-22 Şiirleri*** (1966) ile ***Dört Hapishaneden*** (1966)'in ceza yasasının 142. maddesine aykırı görülmesi nedeniyle yargılanmış, beraat etmiştir. Nazım Hikmet'in kendisine yazdığı edebiyat sorunlarına da ilişkin mektupları ***Oğlum, Canım Evladım Memedim*** (1968) adını taşır.

MEMETOĞLU, Avni (Aşkale - 1926). Ressam. Ortaokulu Erzurum'da bitirdi. Lisenin ikinci sınıfından ayrılarak Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin Resim Bölümü'ne girdi. Altı yıl Cemal Tollu atölyesinde öğrenim gördü. 1950 Yılında Ceza Yasasının 142. maddesine aykırı eylemde bulunduğu savı ile tutuklandı. Beraat etti. Yaşamını sürdürmek için mesleği ile ilgili işlerde çalıştı. 1959'da arkadaşlarıyle birlikte oluşturduğu Yeni Dal Gurupu adına açılan ilk sergide yapıtları görüldü. Gurupun 1963 yılında açtığı üçüncü sergide yer alan yapıtlarından ***Kıraçları Biçerken, Çelişik Sokak, Barış Meleği, Kelepçe. Taşlıtarlada Orak, Baba Oğul, Pencere*** adlı tabloları ceza yasasının 142. maddesine aykırı görülerek koğuşturma açıldı (bkn. Yeni Dal Gurupu). Yargılama sonunda beraat etti. Toplumcu gerçekçi resim anlayışına bağlı kişiliğiyle son çeyrek yüzyılın ileriye dönük gelişmelerinde ayrı yeri olan sanatçılardan biridir.

(A.C.)

MENDERES Adnan (Aydın 1899 / İmralı 1961) İzmir İttihat ve Terakki Okulu'nu ve Kızılçullu Amerikan Koleji'ni bitirdi. 20 yaşlarında Dünya Savaşı'na katılmak üzere Yedek Subay olarak askere alındı. Suriye Cephesine giderken yolda, Adana'da rahatsızlanınca İzmir'de geri hizmete atandı. Savaştan sonra Aydın'da sahipsiz kalan binlerce dönüm toprağını işletmeye başladı. İzmir'in Yunan Kuvvetlerince işgalinden sonra arkadaşları ile Ay Yıldız çetesini kurdu. Kurtuluş Savaşı sırasında Söke'de Piyade Alayı Yaverliği Sandıklı'da Süvari Bölük Subaylığı yaptı ve Kırmızı Şeritli İstiklâl Madalyası aldı.

Siyasal yaşama girişi, Fethi Okyar'ın kurduğu Serbest Cumhuriyet Fırkasına katılması ile başladı. Ancak bu partinin ömrü, dört ay kadar sürdü. Menderes bu partinin, Aydın Teşkilâtını kurdu ve İl Başkanlığı yaptı. Parti kapatılınca CHP'ye katıldı. Partinin Aydın il teşkilâtını yeniledi. 1931'de Aydın'dan milletvekili seçildi. TBMM'de 1945'e kadar komisyon raportörlüğü ve parti müfetişliği yaptı. Aileden kalan geniş toprakların bir kısmını, onu işleyen köylüye bırakıp üç bin dönüm toprakla büyük çiftçiler arasında yer aldı. «toprak köylü verim» konusunda deneyim ve bilgiye sahipti. «Teknik Tarım Merkezlerinin kurulması, 1000 tarım kombinası ile işe girişilmesi, koperatifler yolu ile emek ve gelir kaybının önlenmesi» gibi tasarıları vardı. Bu düşünce İnönü iktidarlarının 1930'larda kullandığı «toprak işleyenin olmalıdır topraksız köylü olmaz» gibi sloganlarla da çakışıyordu. Menderes'in adı, 1945 yılında Saraçoğlu hükümetinin getirdiği Toprak reformu kanununun görüşmeleri sırasında duyulmaya başladı. Menderes Toprak Mülkiyetini sınırlayan bu tasarıya karşı sert bir muhalefete girişti Tasarıyı görüşen komisyonun raportörüydü. Emin Sazak, Cavit Oral gibi büyük toprak sahipleri ile ayni düşünceyi paylaşıyordu. Toprakta mülkiyeti sınırlayan ve çoğaltan bir görüşe yaklaşmıyor, Büyük Mülkiyet, büyük çiflik işletmelerini savunuyor, köylüyü toprak sahibi değil, bağımsız toprak işçisi yapmak istiyordu. Tasarıyı toprak ağaları çerçevesi içinde oluşturmaya çalışan hükümet karşısında Menderes'in önerileri gelişmekte olan kapitalizme koşut olarak tarımda kapitalistleşme sürecine dayanıyor ve kendi içinde de tutarlı görülüyordu. İlerde bu uygulamaya geçen Menderes, işsizlik çeken köylüleri bu yolla etkileyebilme başarısını da gösterecekti. Menderes Komisyondan istifa etti. Bayar, Koraltan, Köprülü ile beraber «Dörtlü Takrir»i imzaladı Takrir CHP grubunda red edildi. Bunun üzerine Menderes, görüşünü basında savunmaya başladı. Bu kez de disiplinsiz davranışta bulunmaktan partiden atıldı (12.6.1945). 7 Ocak 1946 yılında kurulan Demokrat

Adnan Menderes

Adnan Menderes Yassıadaya götürülürken

Parti'nin kurucuları arasında görev aldı. 1946 seçimlerinde DP'nin meclise soktuğu 62 milletvekili arasında Kütahya Milletvekili olarak yer aldı. Demokrat Partinin Muhalefet döneminde konuşmacı niteliği ile dikkati çekti. Halk kitlelerinin geniş ilgi ve desteğini topladı ve yıpranan CHP iktidarı karşısında «Umut» niteliği kazandı. 14 Mayıs 1950 seçimlerini D.P. kazanınca, 22 Mayıs 1950'de kurulan hükümette Başbakanlık görevini yüklendi ve aralıksız 27 Mayıs 1960'a kadar beş hükümette bu görevini yürüttü.

Menderes Hükümetleri, gelişmekte olan kapitalist üretim ilişkilerine koşut olarak, büyük toprak ağaları ve burjuvazinin temsilcileri konumuna sahiptiler. Bu nedenle siyasaları bu çevrelerin çıkarları doğrultusunda oluştu. Dış siyasette; Emperyalist ülkelerle ilişkiler, ulusal çıkarların dışında çizildi. Kore Savaşı'na katılma, NATO'ya girme Balkan antlaşması ve Bağdat Paktı Menderes döneminde gerçekleşti. Menderes Hükümetlerinin bu Amerikancı siyasası Orta Doğu politikası, üçüncü dünya ülkelerinin özellikle Arap ülkelerinin tepkisini çekti.

Menderes ülke içinde de demokrasinin temel niteliklerinden olan kuvvetlerin ayrılığı ilkesini devamlı yadsıdı, yargı, yasama erkleri, Üniversite ve Radyo gibi kurumların yürütmenin yönetimi altında kalması istemini savundu ve sürdürdü, Halk Evlerinin kapatılması ve malvarlığının hazineye intikali, Sosyalist partilerin kapatılması, öğretim üyelerinin partilerde etkin görev almalarını önleyen yasa, CHP'nin mallarını hazineye intikal ettiren yasa 141. ve 142. maddelerin öngördüğü cezaların beş katına çıkarılması, onun döneminden çıktı. Doğal olarak Menderes'in bu siyasası aydın çevrelerde geniş bir tepki doğurdu. Hızlı kalkınma, Yabancı sermayenin kontrolsuz çalışması, aşırı borçlanma, alınan kredilerin üretime dönük yatırımlar yerine, tüketimde kullanılması ülkede enflasyonun boyutlarını alabildiğine büyüttüğünden, geçim sıkıntısına düşen geniş halk kitleleri de Menderes Hükümetlerinden desteğini çekti. Hatta, 1955 yılında DP grubu Menderes dışında Hükümeti istifaya zorladı. Gelişen halk hareketi Menderes'in tutumunu daha da hırçınlaştırdı. Kurduğu kişisel yönetim ve ekonomik tıkanıklıklar Menderes'in yakın çevresince de eleştiri konusu oldu.. Gelişen muhalefeti bastırmak için Menderes, yeni baskı önlemlerine başvurdu Basın yolu ile işlenen suçların kapsamı genişletildi (8.6. 1958). Meclis iç Tüzüğünde Milletvekili konuşmalarının, sakıncalı durumlarda tutanaklara geçirilmemesi yasası kabul edildi. Bu arada Londra'ya Kıbrıs görüsmeleri için gidecek olan Menderes'in uçağı düştü. Menderes sağ ve sağlıklı olarak kurtuldu (17.2. 1959).

18 Nisan 1960 bir tahkikat komisyonu kurduran Menderes Muhaliflerini yargılama yetkisini de verdiği bu komisyonca gazete, parti kapama tutuklama girişimlerinde de bulundu. Komisyonu protesto için öğrenciler geniş kitle eylemleri düzenlediler. 27 Mayıs 1960 darbesi ile iktidardan düşürülen Menderes, Eskişehir Kütahya yolunda tutuklandı ve Yassıada'ya götürüldü burada 16 ay Milli Birlik Komitesi'nce kurulan Adalet Divanı tarafından yargılandı ve suçlu görülerek idam cezasına çarptırıldı. Cezası 17 Eylül 1961'de İmralı'da infaz oldu.

Ethem Alkan

Menemen Olayı (22 Aralık 1930). Cumhuriyet dönemindeki toplumsal yeniliklere karsı çıkan dinci çevrelerin Şapka Yasası'nın kabulünden sonra başlattıkları Rize, Erzurum, Maraş ve Çerkeş olayları kuvvet kullanılarak bastırılmış, olaylara karışan kişiler İstiklâl Mahkemelerinde vargılanarak birçoğu için idam cezası verilmişti. Serbest Fırka'nın kurulmasını izleyen günlerde kimi çevrelerin rejime karşı hoşnutsuzluklarını açığa vurmalarından yararlanan Nakşibendi tarikatı mensupları Manisa'da ayaklandılar. Derviş Mehmet, «mürit»leri Samdan Mehmet, Sütçü Mehmet, Mehmet Emin, Nalıncı Hasan, Küçük Hasan ve Ramazan'la birlikte Menemen'in birçok köyünde dinin elden gittiğini öne sürerek köylüleri kışkırttı, kendini de «Mehdi» olarak tanıttı. Kimi köylülerden silahlı köylüler derledikten sonra Kese köyüne uğradı; burada 770 bin kişilik kuvvetleri olduğunu, İstanbul'u sardıklarını söyledi. Oradan isvancıları Menmen'e götüren Dervis Mehmet, sabah namazından sonra halka Ankara Hükümetini düşürüp II. Abdülhamit'in oğlu Selim'i halifeliğe getireceğini bildirdi. Camide toplanan kalabalık, üzerinde «İnnafetahnake...» yazılı yeşil bir bayrak altında hükümet konağı önüne vürüdü. Derviş Mehmet oradaki konuşmasında herkesin şapkalarını çıkarıp kendisiyle birlikte zikretmesini buyurdu.

Jandarma Alay Komutanlığı olayı haber alınca, yedek subay olarak askerliğini yapmakta bulunan öğretmen okulu çıkışlı Mustafa Fehmi Kubilay (1906 - 1930) komutasındaki bir müfrezeyi ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi. Kubilay, Derviş Mehmet'ten teslim olmasını isteyince Derviş de Samdan Mehmet'ten Kubilay'ın öldürülmesini istedi. Ateş açılması yolunda buyruk veren Kubilay, bin kişiyi aşkın kalabalığın tekbir sesleri arasında öldürüldü. başı testereyle kesilerek yeşil bayrağın ucuna takılıp Menemen sokaklarında dolaştırıldı. Halk

Gericilerce katledilen Kubilay

da isyancıları desteklediğinden, komutansız kalan askerler kaçıştılar. Kubilay'ın kanını içen Derviş Mehmet, «ya eheyyül müslimin, Halife hudutta bekliyor, kalkınız müslümanlığı kurtaralım», diye bağırıyordu. Bu arada bir bekçi de öldürüldü. Olay yerine gelen Jandarma kıtası yeniden ateş açınca, ayaklananlar kendilerine kurşun işlemeyeceğini öne sürdüler. Derviş Mehmet ile iki kişi öldürüldü.

Olayın duyulmasından sonra olağanüstü toplantıya çağrılan Bakanlar Kurulu, Menemen, Manisa ve Balıkesir'de sıkıyönetim ilan etti; suçluların yargılanması için Korgeneral Mustafa Muğlalı başkanlığında bir askeri mahkeme kuruldu (31 Aralık). Sıkıyönetim ilân edilen illerle Antalya'da 2.200 kişi tutuklandı.

Başbakan İsmet Paşa, Meclisin 1 Ocak 1931 günlü oturumunda olayı «yüzlerce seneden beri dini siyasete alet ittihaz eden bütün hareketlerin bir tekerrürü» olarak niteleyip, «bu zavallılar laikliğe karşı gelerek şeriat istemektedirler. Gerçekte ise menfaatlerini kaybetmişlerdir, onu istiyorlar», dedi. Mustafa Kemal ise olayı rejime yönelmiş bir eylem olarak görüyor ve siyasal nedenlerini araştırıyor; kısa bir süre önce kapatılmış olan Serbest Fırka ilerigelenlerinin göz altında tutulmasını istiyor, fırkayı destekleyen *«Yarın»* ve *«Son Posta»* gibi gazetelerle olay arasında bir ilişki bulunup bulunmadığını öğrenmeye çalışıyordu. Bu arada, olaya katılanların tümüyle cezalandırılması amacıyla, Menemen ile çevredeki köylerin dağıtılıp oturulamaz duruma getirilmesini öngören bir yasa önerisi de hazırlanmıştı.

Araştırmalar, olayın tarikat şeyhlerinden, «Nekşibendi Halifesi» sayılan Esat Efendi ile Şeyh Halit ve Hoca Saffet'in yönetiminde, Nakşibendiler tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu, bu kişilerin dış ülkelerle de ilişkileri bulunduğunu ortaya koydu. 15 Aralık 1931'de başlayan duruşmalar sonucu 28 kişi idam edildi, birçok kişi ağır cezalara çarptırıldı. Nakşibendiler ileriki yıllarda da Bursa'da Arapça ezan olayını (1933), İskilip olayını (1936) vb.ni çıkartarak «irtica» girişimlerini sürdürmüşlerdir.

Alpay Kabacalı

MENEMENCİOĞLU, Muazzez (Ereğli, Konya - 1929) Şair. Orta öğrenimini Aksaray Kız Enstitüsü'nde tamamladı. İstanbul Sanayi Odası'nda memurluk yaptı. *«Çağrı»*, *«Türk Dili»*, *«Yeditepe»* özellikle *«Varlık»* dergilerinde yayımladığı şiirler ve sanatçılarla yaptığı konuşmalarla tanınan Menemencioğlu, kadın kişiliğine özgü duyarlıkları ince bir dille anlatan bir şair olarak göründü.

Yapıtları: Emi (1963), *Sen Kraldın Taçsız* (1971).

MENEMENCİOĞLU, Nermin (İstanbul 1910). Yazar. Orta öğrenimini Amerikan Kız Koleji'nde (1927), yüksek öğrenimini Amerika'da Brown ve Columbia üniversitelerî siyasal bilgiler bölümlerinde tamamladı (1936). Londra'da toplanan Dünya Ekonomi Konferansı'nda (1938) New York'ta açılan Uluslararası serginin Türkiye Bürosunda (1939) kısa süren görevlerden sonra Ankara'ya döndü. Bir İngiliz şirketinin Türkiye temsilciliğini yapan eşinin Londra'ya atanması üzerine, oraya yerleşti. *«Yurt ve Dünya»*, *«Adımlar»*, *«Forum»*, *«Yeditepe»*, *«Dost»*, *«Yeni Ufuklar»*, *«Değişim»*, *«Varlık»*, *«Yön»*, *«Yeni Dergi»*, *«Türk Dili»*, *«İmece»* dergilerinde çeviri, inceleme ve araştırma yazıları, eleştirmeleri çıktı. Türk yazarlarının yapıtlarından çevirdiği örnekler ve genellikle Türk şiiri üzerine yazıları İngiliz dergilerinde yayımlandı.

MERAY, Seha (İstanbul - 1921 / Ankara 1978). Yazar. Hukukçu. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni (1944) bitirdi, 1945'de aynı fakültede amme hukuku asistanı 1948'de devletler umumi hukuku doçenti oldu. 1949'da Fransa'ya gitti. 1952'de Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) kuruluş çalışmalarına katıldı. 1956'da Süveyş kanalı uyuşmazlığı ile ilgili Londra konferansında Türk heyeti hukuk danışmanlığını yaptı, aynı yıl devletler hukuku profesörü oldu. 1961'de Ankara Üniversitesi rektörlüğüne seçildi. 1962 - 1963 arasında Montreal McGil Üniversitesi'nde konuk profesör olarak hava ve uzay hukuku çalışmalarına katıldı, 1963'de «Carneige tesisi» ile Singapur Üniversitesi'nin düzenlediği Güneydoğu Asya için devletler hukuku ve uluslararası öğretimi yuvarlak masa toplantısına katıldı. 1965'de Birleşmiş Milletler Türk heyeti özel danışmanlığı, 1969'da UNESCO Türkiye Milli Komitesi yönetim kurulu üyeliği yaptı. Hügo Grotius'tan *«Savaş ve Barış»* çevirisiyle 1968 Türk Dil Kurumu çeviri ödülünü kazandı.

Yapıtları: Ceza Hukukunda Af Konusu Üzerine Bir Deneme (1944), *Devletler Hukukunda Birleşmiş Milletler Anlaşması ve Tatbikatına Göre Milli Yetki Meselesi* (1952), *Devletler Hukukuna Giriş* (2 cilt 1959) *Uzay ve Milletlerarası Hukuk* (1964), *Üniversite Sorunları* (1969), *Lozan Barış Konferansı* (6 cilt 1969-1973), *İnsanca Yaşamak* (ülke sorunları üzerine yazılar, 1975), *Su Başlarını Devler Tutmuş* (ülke sorunları üzerine yazılar, 1978).

Seha Meray

Mercimek Ahmet (? — ?). XV. yüzyıl yazarlarından Yaşamı üzerine bilgi yoktur. Ünlü eseri *Kabusname*'nin önyazısından Murat II. (1421 1451) döneminde yaşadığı anlaşılıyor.

Padişahın dileği üzerine, Kuhistan hükümdarı Keykavus'un oğlu Giylanşah adına yazdığı *Nasihatname*'yi Farsçadan Türkçeye çevirmiştir. Günlük yaşamı ilgilendiren çeşitli konuların yanında tıp, astronomi gibi bilimsel, şiir ve musiki gibi sanat sorunlarının da işlendiği *Kabusname* çevirisinin

özelliği yalın bir anlatıma büyük özen gösterilmesidir. Süslü edebiyat diline sözcük oyunlarına kapılmayan Mercimek Ahmet, «XV. yüzyılın artistik Osmanlı mesrinin karşısına, konuşma diline çok yakın canlı, açık, sade, kısa cümleli neşir yapısını çıkararak» (Seyit Kemal) dilimizin canlılığını göstermiştir.

Meşihat Osmanlı Devlet örgütündeki en yüksek dinsel kuruluş. Bu kurumda her tür şer'i ve hukuki işlerin dini kurallara olan uygunluğu denetlenerek gereğinde fetva (yapılan eylemin veya dava konusunun dinsel kurallara uygun olup, olmadığının gerekçeli bir şekilde açıklanması) verilirdi. Osmanlı Devletinin kendinden önceki müslüman devletlerden alarak devlet örgütüne uyarladığı bu kuruluşun başında Şeyhülislâm denilen bütün dini bürokrasinin başı olan yetkili kişi bulunurdu.

Diğer müslüman devletlerde Kadıkuzzat, kadıleşker, ismiyle anılan şer'i ve hukuki görev Osmanlılarda Fatih Sultan Mehmed'in koyduğu yasa (Kanunnâmei Âli Osman) ile kadılık görevi olarak geçmeğe başladı. Meşihat dairesine fetva verdiğinden ötürü Bâb-ı fetva'da denilirdi. Osmanlıların ilk dönemlerinde en yüksek ilmiye pâyesi Kazaskerlikti Kadı diye anılan, Şeyhülislâm ise bütün ulemanın başı ve müderrisler arasında en üst derecede olandı. Gündelikleri yüz akçe iken Kanunî dönemin de beşyüz ve altı yüz akçe'ye çıkarıldı. XVII. yüz yıldan itibaren kendilerine Şeyhülislâm denilen Kadıların yargı hakkı yoktu. Bu görevi Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri yüklenmişlerdi. Şeyhülislâmların asıl görevi özellikle dini konularda fetva vererek halkın bu alandaki sorularını yanıtlamaktı. Şeyhülislâmların divân-ı hümâyunda görevleri yoktu. Buna karşılık Kanuni'nin ünlü Şeyhülislâmı Ebussuud efendiden itibaren eyalet kadılarıyla müderrislerin atanması işlerini üzerlerine aldılar. Şeyhülislâmlar, XIX. yüzyıl ortalarından sonra bakanlar kuruluna girerek hükümetlerin yürütme görevlerinde bulundular.

Meşihat makâmının diğer adı da Şeyhülislâmlık kapısıydı. Yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasına değin böyle bir makam yoktu. Şeyhülislâmlar kendi konaklarının selamlık kısmını bu iş için ayırırlardı. 1826 yılından sonra Yeniçerilerin Ağakapısı, Şeyhülislâm kapısı (Meşihat) olarak anılmağa başlamıştır

Meşihat kurumunda, Şeyhülislâm adına sorulan şer'i soruları inceleyerek yanıtını hazırlayan ve yine meşihat makâmı adına şer'i mahkemelerce verilmiş kararları irdeleyen fetva emini denilen önemli bir görevlide görev yapardı. Fetva eminlerinin Şeyhülislâm kapısında bulunan dairesinde ona yardımcı olarak bir yardımcı, ilâmat müdürü, müsevvid (müsvede yapan), mübeyyiz (müsveddeleri, temize çeken) gibi ilgili görevliler çalışırlardı.

(S.Ş.)

MERT Necati (Adapazarı 1945). Öykücü, Yazar. Orta öğrenimini Adapazarı'nda, yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde (1968) tamamladı. Adapazarı'nda Lise öğretmenliği yaptığı sırada 12 (Mart 1971) tutuklandı ve TCK 141. ve 312. maddelerine aykırı eylemler yaptığı savıyla yargılandı. Maltepe Askeri tutuk ve ceza evinden üç ay kalarak, ilkin Sıkıyönetim mahkemelerinde, dosyanın sivil mahkemelere gönderilmesi aşamasında çıkan af (1973) yasasıyla dava düştü. Bu nedenlerle mesleğinden ayrıldığı için Adapazarı'nda açtığı kitapvinde geçimini sağladı. 1978'de yeniden öğretmenliğe döndü. *«Yansıma»* dergisinin (ilk öyküsü Temmuz 1972, sayı 7) yayın süresince (1972 1975) öykü, deneme, inceleme yazılarıyla tanındı. Öykülerinde değişen koşulları ve bu koşulları örgüsünde oluşan yeni insanı, yeni ilişkiler yumağını (yer yer gülmece ögesini de kendine özgü bir üslupla kullanarak) konu edindi. Teknolojinin küçük kentlere - kasabalara ulaşımıyla çıkmaz sokaktaki zanaatkârlık gerektiren mesleklerin insanlarını ve bunlara bağlı tüm ilişkilerin çözülüşünün bireylerde yarattığı basıncı iç betimlemelerle de sergilemeye özen gösterdi. Değişen gerçeği, insanları ve değişmeyle oluşan yeni yeni sorunların ipuçlarını da sanatsal beceriyle ve o güne dek ele alınmamış tiplerin meslek seçimleriyle donanmış öyküler yazdı. Masal türünde, yeni bir anlatımın ve konu seçiminin gelişmelere açılımlı ilk habercileri olan ürünler verdi.

Yapıtları: Bir Bir Değilken (masallar, 1979), *Gramofonlar, Radyolar, Teypler* (öyküler, 1979).

(T.S.)

MERT Özkan (Erzurum - 1944) Şair. İzmir «Namık Kemal Lisesi»nde okudu. Orta öğrenimini askerlik yaparken dışardan sınavlara girerek tamamladı. Bir süre Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sinoloji Bölümü'nde okudu. Türkiye Elektrik Kurumu'nda topografiik yaptı. Şimdi İsveç'te bulunuyor.

«Evrim», *«Devinim»* (1961) dergilerinde çıkan ilk deneyimlerinden sonra *«Dönem»*, *«Ant»*, *«Türk Solu»*, *«Halkın Dostları»* dergilerinde şiirlerini yayınladı.

İlk ürünlerinde toplumcu çağrışımlar yaratan, yüksek sesli anlık coşkulu sözcükleri

Özkan Mert

lerin öbekleşmesiyle şiirini kurmaya çalıştı. Günlük hızlı geçişlerin kısa parlayışlarıyla ele aldığı konularda, kısa dizeler egemen oldu. İlk yapıtındaki *(Kuracağız Her Şeyi Yeniden*, 1970) şiirlerin çoğunluğu yeniden gözden geçirilerek daha sonra yeni şiirleriyle birarada yayınlandı (1978). Kısa dize kuruluşlarının egemen olduğu son şiir çalışmalarıyla da Özkan Mert kendi şiirinin arayışları içinde görüldü.

Yapıtları: «Kırlangıçlar Kırlangıçlar (ilk yapıtındaki şiirlerle birlikte, 1970 1978).

T.S.)

MERİÇ Nezihe (Gemlik - 1925) Öykücü, romancı. Eskişehir Lisesi'ni (1942) bitirdikten sonra bir süre İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne devam etti ve öğrenimini yarım bıraktı (1945). İlkokul öğretmenliği yaptı. Eşi Salim Şengil'in kurduğu Dost Yayınevi'nde çalıştı ve *Dost* dergisini yönetti. İlk öyküleri *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*'nde çıktı (1950 - 1952). Çoğunlukla gözlem ve yaşantılarına dayanarak sıradan küçük insanı anlattığı öykülerinde kadınca bir duyarlılık sezilir. Sait Faik anlayışının etkisinde kalmakla birlikte biçim ve anlatım yönünden değişik ve öncü sayılabilecek yanlarıyla özgün kaldı. İç konuşmalar, anılara baş vurma, anlık olaylarla geçmiş arasında kısa bağlantılar Meriç'in anlatımına yenilik veren yanlardır. Kahramanları genellikle kadındır (özellikle öğretmen). Kahramanlarının iç dünyalarını yansıtmaktaki ustalığı kendi deneyimlerine dayanmasındandır. Toplumumuzdaki kadının

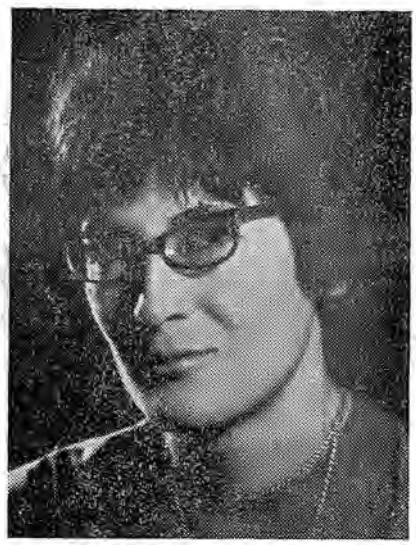

Nezihe Meriç

sorunlarına hem sezgiyle, hem de aynı toplumda yaşayan aydın bir kadın tavrıyla yaklaşır. Dil konusunda dikkatli ve özenlidir. Bu dikkat ve özen olaylara ve kişilere uygun dil kullanma, halk dilini öykünün akışı içinde yerine oturtma konularında kendini belli eder. ***Bozbulanık*** (1953), ***Topal Koşma*** (1956), ***Menekşeli Bilinç*** (1965) başlıca öykü kitaplarıdır. ***Korsan Çıkmazı*** (1961) adlı romanıyla 1962 TDK Roman Ödülü'nü alan Meriç'in ***Sular Aydınlanıyordu*** (1970) adlı bir de oyunu vardır.

(E.C.)

Mevlânâ Celaleddin Rumî (Belh 1207 / Konya 1273). XIII. yüzyılın yetiştirdiği dünyaca ünlü şair. Mevlâna Celâleddin Rumî'nin yaygın etkisi günümüze kadar sürmüştür. Mevlâna'nın babası «bilginler sultanı» diye anılan Bahaeddin Veled'di. Bahaeddin Veled Mevlânâ henüz 5 yaşlarındayken çeşitli nedenlerden ötürü ailesini alıp Belh'den göç etti. Hicaz'a, Şam'a ordan da Anadolu'ya geçti. 1228'de Konya'ya yerleşti. Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad kendisine saygı gösterdi. 1230'da babası ölünce Celaleddin onun yerini aldı. 1244'de Konya'ya gelen derviş Tebriz'li Şems'le karşılaşması Mevlânânın yaşamında başlıbaşına ver tutar. Şems, Konya'da kaldı. Aralarında çok yakın bir dostluk doğdu. Mevlâna bu olayın da etkisiyle tümüyle tasavvufla uğraşmaya koyuldu. Şems-i Tebrizi 1247'de sesiszce oradan ayrılınca Mevlânâ büyük bir düş kırıklığına uğradı. 1254'de Selahaddin Zerkub'u halife yaptı. Zerkub 1263'de ölünce Çelebi Hüsameddin halifeliğe getirildi. Mevlevilik tarikatının ilkelerini Mevlânâ öldükten sonra oğlu Sultan Veled sistemleştirdi. Mevlevilik günümüzde de dünya çapında etkisini sürdüren bir inanç yolu olarak kalmıştır. Her yıl Konya'da yapılan törenlerle Mevlânâ anılmakta, Mevlânâ'nın düşüncesi tartışılmaktadır.

Mevlânâ'nın şiiriyle düşüncesi birbirinden ayrılmaz. Mevlâna şiirini dünya görüşünü açıklamada bir araç olarak sayar. Ancak çok güçlü bir şair olması, derin insanlık ve doğa şevgisi onu kuru bir propagandacı değil, büyük bir lirik şair yapmıştır.

Mevlânâ'nın şiirlerini genellikle doğaçtan «sema» ederken söylediği bilinir. Kendisi sema ederken, başka biri de söylediği doğaçtan şirleri kâğıda geçirirdi. Bu yazıcıya «kâtib-al-esrar» denilirdi. Bu açıdan, bir Divan şairi olmasına karşın, Mevlâna'nın şiirleri uyak ölçü kalıplarını aşıyordu.

Doğaçtan söylenen dizeler kalıpların ötesinde tazeliğini yitirmeyen duygu ve düşünce ürünleri olarak değerini koruyordu. Mevlânâ çağının en geniş bilgisine sahip büyük

Mevlânâ Celaleddin Rumî

bir bilgindi. Özellikle doğu islam kültürünü çok iyi bilmekteydi. Arap, Fars edebiyatlarını çok iyi bilmesinin yanında, Yunan şiirini, ve mitolojisini, Hind - İran mitolojisini, de özümlemişti. Rumca şiirlerinin olduğu bilinmektedir. Bütün bu bilgisi şiirlerinde yansımış, mazmunlar yoluyla Mevlânâ bilgisini insanlara aktarmıştır. Mevlânâ'nın şiirlerinin dil açısından en önemli yanı halk dilini kullanmış olmasıdır. Klasik Farsça'ya itibar etmeyen şair böylece şiirlerinin yaygınlaşmasında büyük bir engeli ortadan kaldırmış oluyordu. Abdülbaki Gölpınarlı bu konuya değinirken şöyle diyor:

«Mevlana'nın şiirlerindeki ikinci unsur halk unsurudur. Zaten onun dili halk dilidir, halk Farsçasıdır..

Mevlânâ ne ***Mesnevi***'sinde ne ***Divan***'ında, ne de *nesirlerinde zamanın* klasik Farsçasını kullanmamıştır. Mektuplarında bile meramını anlatırken halk dilini kullanmıştır. Burda şunu da bilhassa kaydedelim Mevlânâ'nın, ***Mesnevi***'deki üslubuyla ***Divan***'ındaki üslubunun ayrı olduğu hakkındaki kanaat tamamiyle yanlıştır. Nitekim Mevlânâ'nın ***Mesnevi***'de didaktik, ***Divan***'da lirik bir hüviyet taşıdığı hakındaki söylentiler de böyledir. Mevlânâ ***Mesnevi***'de neyse, ***Divan***'da da odur.»

Mevlânâ'nın şiirinin getirdiği önemli yeniliklerden birisi de kendisinden önceki cansız tasavvuf düşüncesini hayatla doldurması, bu düşünceyi ahlakçı açıdan yeniden yorumlayıp sistemleştirmesidir. Mevlâna'nın tüm şiiri de bu görüşü yaygınlaştırmak için yapılan bir çalışmadır. Bu açıdan Mevlânâ tasavvufî düşünce ve şiirde önemli bir reformcudur. Mevlânâ'nın şiiri bir yandan «yıpranmış konularla şairler tarafından gevelenmiş mazmunları söylemeyip yepyeni şeyler söylemeyi» (A. Gölpınarlı) isterken, aynı zamanda sürekli değişen, kendisini yenileyen, oluşum içindeki evreni de yorumlamaya çalışır. Mevlânâ'nın şiirlerinde diyalektiğin bir çekirdek halinde varolduğunu söyleyenler de olmuştur.

Her gün bir yerden göçmek ne iyi
Her gün bir yere konmak ne güzel.
Bulanmadan, donmadan akmak ne hoş.

Dünle beraber gitti cancağızım,
Ne kadar söz varsa düne ait.
Şimdi yeni şeyler söylemek lâzım.

(A. Kadir,
Bugünün Diliyle Mevlânâ)

Mevlânâ'nın şiirlerinde önemli yer tutan özelliklerden birisi de doğa sevgisi ve yaşamdır. Doğadaki çeşitli olaylar, şairin gözlemleri, küçük ayrıntılar öğretilmeler yoluyla Mevlânâ'nın şiirlerine girer. Şair doğa betimlemeleri yaparak felsefesini açıklamak için fırsatlar bulur.

Mevlânâ çağının olaylarını izlemekten, onları şiirlerinde yansıtmaktan da geri kalmaz. Onun şiirlerinde «Beyler azametle bıyık burmadadır, padişahlar rüşvet almada. Belli olsunlar diye kölelerin yüzleri dağlanmada. Askerler, savaş, savaş aletleri, Moğol akını, yıkılan şehirler, yanan köyler, divan, kâtipler, kadı, vali, muhtesîp, kale dizdarı, kale köprüsünden geçerken alınan ayak bastı parası, haraç, herhangi bir babayiğit yüzünden haraç alınmayan köy. Şehirlerde kurulan pazarlar, noksan teraziler, hırsızlar, kale duvarlarındaki resimler, kesik başlar. Kafes arkasındaki kadınlar..» (A.

Gölpınarlı) yer alan olay ve görüntülerdendir. Böylece Mevlânâ'nın yapıtları çağının gelenekleri, olayları, adetleri, toplumsal ilişkileri açısından önemli bir yansıtıcı işlevini de görmektedirler.

Mevlânâ'nın sınırsız hümanizmi onun şiirinin büyük ölçüde yaygınlaşmasını sağlayan etkenlerdendir. Ancak Mevlâna'nın hümanizmi tüm insanlara seslenen bir çağrıdır. Mevlânâ şiirlerinde bir kişiyle konuşur gibidir, ancak tüm insanlıkla konuşur.

Kendine gel, benlikten çık, uzak dur,
insanlara karıl, insanlara,
insanlarla bir ol.
İnsanlarla bir oldun mu bir madensin,
bir ulu deniz.
Kendinde kaldın mı bir damlasın, bir dane.
(A. Kadir)

Mevlânâ'nın elyazısı

Her türlü ön yargı, kuruntu, dinsel sınırlama kalıplarını aşan, insan tekine bir umut kapısının her zaman açık olduğunu anlatmaya çalışan şu rübai dünya çapında tanınmıştır:

Gene gel, gene.
Ne olursan ol,
İster kâfir ol, ister ateşe tap, ister puta,
ister yüz kere tövbe etmiş ol,
ister yüz kere bozmuş ol tövbeni.

Umutsuzluk kapısı değil bu kapı;
nasılsan öyle gel.
(A. Kadir)

Mevlâna'nın ünlü mesnevisi yirmi beş bin altı yüz on sekiz beyittir. Yirmi divan ve rübailerden oluşan divanına *«Divan-ı Kebir»* denir. Divanında 2000'den fazla gazel ve 1750'den fazla rübai yer almaktadır. Rübailerin bir bölümü Hasan Ali Yücel, Asaf Halet Çelebi ve Abdülbaki Gölpınarlı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. A. Kadir ise Mevlânâ'nın bir bölük şiiriyle birlikte birkaç rübaisini günümüz Türkçesiyle söylemiştir. ***Fihi Mâ Fih***'in baş tarafı arapça gerisi farsça yazılmıştır. Yapıt Mevlânâ'nın sözlerinden oluşmaktadır. ***Mektubât*** adıyla toplanan kitapta Mevlânâ'nın 147 mektubu yer almaktadır. ***Mecalis'i Seb'a*** Mevlâna'nın yedi v'azından oluşmuştur. Mevlâna'nın yapıtlarının hepsi Abdülbaki Gölpınarlı tarafından türkçeye çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Aynı yazarın ***Mevlânâ Celaleddin*** (1951) ve ***Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*** (1953) adlı iki incelemesi de yayınlanmıştır. Mevlâna'nın yapıtlarının tümü farsçadır. Ancak gerek ***Mesnevi***'de, gerekse ***Divan-ı Kebir***'de Türkçe sözcüklere; türkçe, farsça karışımı şiirlere ender de olsa raslanır. Mevlana'nın oğlu Sultan Veled de Türkçe şiirler yazmıştır.

Erdal Alova

Mezhep(ler) Gidilen yol anlamına gelen arapça «Mezhep» sözcüğü, Türkiye'de yakın zamana kadar, «Doktrin» karşılığı olarak da kullanıldı. Örneğin, «iktisadî doktrinler tarihi»ne «İktisadî mezhepler tarihi» denildiği gibi.. İslâm tarihinde mezhepler; felsefî, hukukî, siyasî olmak üzere üç kısma ayrılır. Ancak her üç akımın da temelini «Kur'ân» ve «Hadîs»ten hareket eden «İslâm düşüncesi» oluşturmuştu. «İslâm düşüncesi» ise, önceleri yalnız «Fıkh» üzerinde toplanmıştı ki, hukuk felsefesi mahiyetindeydi. (Bk. Fıkh maddesine) Oysa, islâmiyetin ilk çağında din üzerinde felsefî düşünce, «Kur'an» âyet'lerini yorumlamaktan öteye gitmedi ki, bilime «Kelâm» denildi. Arap İmparatorluğu'nun İran içlerine kadar, kısa zamanda yayılması sonucunda, bir yandan «Hind», «İran»; öte yandan «Yunan» felsefesi ile tanışan islâm düşüncesi; «şüpheci» görüşü benimsedikten sonra çeşitli felsefî mezhepler kendini gösterdi. Bu suretle, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra meydana gelen «Siyasî ayrılıklar» da, giderek fikir yapısı kazanmaya başladılar. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra islâm'da başgösteren siyasal ayrılıklar peygamber'in yerine geçirilecek kimse üzerinde anlaşmaya varılamamasından kaynaklandı. O da, siyasal yönden bir «Hilâfet» makamı; dinsel yönden ise bir «İmamet» olarak kabul edilen peygamber'in yerine oturtulacak şahsın atanması sorunuydu. Bu şahsın atanması, ancak iki şekilde düşünülebildi: Birinci yol, Hz. Muhammed'e hısımlık yönünden yakın olanı halife yapmaktı, ki, Ali'yi, imamet'e getirmek isteyenlerin savundukları sistemdi. İkinci yol ise; Ebûbekir'i başa geçirmek isteyenlerin ileri sürdükleri çare idi ki, onlar da, seçim ile halifenin atanmasını istediler. Aradaki anlaşmazlık, çok şiddetli olarak, islâm tarihine baştan başa egemen oldu ise de, anlaşmazlığın ilk çıktığı sırada, Ali, mücadeleden uzak kalmış ve bu suretle Ebûbekir, hilâfet ve imamete getirilmiş idi. İşte bu olay'dan sonra, Ali'nin halifeliği ve imametini güdenlere, «Erbâb-ı bid'âd ve dalâlet» denildi; Sonradan «Şiâ'ı Ali» =Ali taraftarları, ismini aldı. Ebûbekir tarafını tutanlara da, «Ehl-i sünnet ve cemaat» denildi, «Sünnîlik» bu suretle meydana geldi. Bu iki siyasî ayrılık (Sonradan felsefî zemin kazanarak mezhep) dışında bir de, «Havâriç» denilen «Haricîler» vardı. «Haricîler», Halife Osman'ın öldürülmesinden sonra, Ali'nin, sırası gelerek halife olması üzerine Şam Vâlisi «Muaviye» ile «Sıffıyn» bölgesinde her iki taraf silâhlı kuvvetlerinin verdikleri savaşlar sonucunda kendini gösterdi, yenilgive uğramak üzere olan Muaviye'nin, ihtilâfın hakem yoluyla haleldilmesi teklifine karşı koyanlara verilen isimdi «Havâriç». Tâyin edilen iki tarafın hakemlerinden Muaviye'ninki, daha sür'atli bir zekâ eseri göstererek, Ali'yi hilâfetten uzaklaştırdığını bildiren hakeme karşılık «Amr ibn'ül Âs»; «Ben de Muaviye'yi halife yaptım» diyerek, sorunu kendi çıkarlarınca halletmiş oldular. Bu sonucu kabul etmiyen Ali taraftarı komutanlarla onları tutanlar, Ali'den de ayrılarak «Haricîler»i oluşturdular ve Irak'a gitiler.

Felsefî mezhep(ler) «Kur'ân»ın Mekke'de nâzil olan seksendört sûre'si, dünya işlerinden çok «Ahret»i ilgilendirir. Metafizik evren hakkında haberler veren bu «Âyet»lerin tanım ve yorumlanmalarında çeşitli görüşler zamanla ortaya atıldı ve bu suretle birtakım mezhepler meydana geldi. Ancak meydana gelen bu felsefî akımlar, Peygamber'in ölümünden sonraki siyasal ayrılışlar bakımından yön almakta gecikmedi. Bu nedenle, hareket kaabiliyetini fikirden alan felsefî mezhepler, «Ehl-i sünnet» ve «Ehl-i bid'âd» olmak üzere, iki esaslı kısımda toplandı.

Herikî yöndeki felsefî mezhepler arasındaki benzerlikler ve ayrılıklar, «Kur'ân»ı kabul ediş tarzından doğdu. Ehl-i sünnet; Kur'ân'ı ve hâdisleri kayıtsız şartsız kabûl eder, imân eder, üzerlerinde tartışmaya girişmez. Demek ki, bunları Tanrı ve onun peygamberi söylemiştir; o halde insanların bunların üzerinde düşünceye varması yersizdir. Çünkü Tanrı, hertürlü beşerî ve doğal olayların tek hâkimidir. Ehl-i bid'âd ise, şöyle der: İmanın esası doğmatik değildir.

Dinsel kurallar insan aklının süzgecinden geçmelidir. Tanrı kaadir-i mutlaktır kuşkusuz. Ancak, insanlar da eylem ve düşüncelerinde özgürdürler. Bu nedenle insanların işledikleri suçlar, kendi iradeleriyle meydana gelmiş olduğu için «Ceza»yı dâvet eder. Tanrı, iyi olanla iyi olmıyanı işaret etmiştir. İnsanın bunlardan hangisini seçecek ise, bu onun kişiliğine kalmış birşeydir. Heriki taraf arasındaki benzerlikler: Tanrı'nın ilâhî kudretini kabûl ederler. Hz. Muhammed'in peygamberliğini ayni şekilde teslim etmişlerdir. Kur'ân ve Hâdis (Peygamberin yargıları) heriki taraf için de, dîn'in temelini oluşturur. **Heriki taraf arasında görüş farkları:** Ehl-i sünnet, Kur'ân hükümlerini ve hadisleri münakaşasız ve eleştirmeden kabûl eder. Ehl-i bid'âd ise, bu hükümleri şüphe ile karşılar, üzerlerinde tartışma açar, eleştiride bulunur ve bu suretle gerçeği elde etmeye çalışır. Din sorunları; ilkinde, Kur'ân'ın diliyle ifade edildiği gibi kabul olunur; yâni Kur'ân'ın «Zahirî» görünür anlamiyle yetinilir. İkincisinde ise, Kur'ân'ın görünür anlamiyle değil, sözcüklerin gerçekte ifade etmek istediği gizli kalmış anlamiyle din sorunlarının halli istenir. Yâna, Kur'ân'da «Batınî» bir anlam aranır. Ehl-i sünnet'de «İman»ın tartışmasız mevcûdiyeti kabul olunur; tamamiyle doğmatik bir inancın ürünüdür. Diğerinde ise, gözü kapalı olarak «İmân»ın kabulüne yer verilmemiştir. Dinsel kuralların akıl ile eleştirilerek gerçekliliği ve geçerliliği kabul edilmek suretiyle «İman» yoluna gidilmesi, düşünülür!

Bu nedenle, ilkinde hurafelere inanma kaabiliyeti daha fazladır. İkincisinde ise, mantık kurallarına vurulduğu taktirde aklı iknâ edemiyen hurafelere inanma kaabiliyeti yok gibidir. Ehl-i sünnet, «Fıkh» gibi «Naklî» bilimlere; diğeri ise «Aklî» bilimlere itibar ederlerdi. Nihayet «Felsefî mezhep»ler, ilk olarak «Ehl-i bid'âd» tarafında görüldü; «Ehl-i sünet» de ise, ilk «Felsefî mezhep»ler, ancak «Ehl-i bid'âd»a âit mezheplerin meydana çıkışında bunlara karşı koyma çaba ve düşüncesinden doğdu. Bu nedenle meydana gelişleri bakımından «Ehl-i bid'âd» içindeki felsefî mezhepler şunlardı: Kaderiyye, Cebriyye, Cehmiyye, Mu'tezîle. **Kaderiyye:** Milâdi 699 yılında öldüğü bilinen «Ma'bed ibn. Cühenî» ismindeki bir arap âlimi tarafından kuruldu. Bu felsefî sisteme göre Tanrı, Kur'ân'da gösterildiği gibi, varlığın yaratıcısıdır. Ve Tanrı tarafından yaratılan insanlar, maddî ve manevî varlığının da sahibidirler. Bu nedenlerle her insanın yapmak istediği ve yaptığı şey önceden Tanrı tarafından kararlaştırılmış ve tanzîm edilmiş değildir. İnsanın eylemleri, düşünceleri önceden Tanrı tarafından taktir ve tesbit edilmemiştir. Bütün bunlar, insanın kendi isteklerine, iradelerine bağlı şeylerdir. Tanrı, ancak, iyi ile kötüyü işaret etmiştir. Bu ikisi arasındaki farkı görerek tercihde bulunacak olan, insandır. Bu, ilâhî bir cebir ile mümkün olamaz. İnsanın, bu yollardan hangisini seçecek ise bu, onun kendi iradesi altında ve özgürlüğü ile olacaktır.

Kaderiyye'nin bu esas kuralları, ceza hukukunda şu esası meydana getirmişti: Bir suç işlemede sanığın kendi iradesi ve özgürlüğü rol oynar. O, iyi olan yerine kötü planı tercih etmiş ise, iradesi dışında bir kudret ile bu işe sürüklenmiş değildir. Bu nedenle işlemek istediği ve işlediği suçun cezasını da çekmelidir. Bu felsefî mezhep, Basra'dan Medine'ye ve Şam'a kadar yayıldı. Zamanın düşünürlerini etkiledi ve «Ehl-i sünnet inançlarını şiddetle sarstı. Kurucusu, Emevîlerden Mervan tarafından öldürüldü.

Cebriyye: Milâdi 745 yılında öldürülen «Cehm bin. Safvân» tarafından kurulmuştu. Bu felsefî mezhebin kuruluş zamanı, Kaderiyye felsefesini kuran «Cühenî»nin ölümünden on yıl kadar sonrasıdır. Bu felsefenin, mahiyeti itibariyle, «Kaderîyye»den tamamiyle ayrı olduğu ve aksi bulunduğu görülür. Bu sisteme göre; insanlar özgür ve bağımsız değillerdir. Tamamiyle «Taktîr-i ilâhî»nin baskısı altındadırlar. Yaptıkları her iş, Tanrı'nın önceden çizdiği plân dahilinde olur. İyilik ve kötülük, yalnız Tanrı'dan gelir. İnsanların «Alın yazısı» diye birşey vardır. Ve bu alın yazısının dışına çıkmak özgürlüğü, insanlara verilmemiştir. Tanrı, herşeyde ve her eylemde «Kaadir-i mutlak»tır. Tanrı'nın sıfatları, diye birşey düşünülemez; çünkü Tanrı, insan değildir.

Cehmiyye: Tanrı, herşeyden sıyrılmış manevî bir varlıktır. Cisim olmadığı için görülmesine olanak yoktur ve birtakım sıfatlara sahip değildir. Olayların varlığı ise ancak «Cisim» ile mümkün olabilir. «Söz» ise, sözcüklerden oluşur. Sözcüklerin varlığı «Cism»in «Şey»in ifadesidir. Oysa, Tanrı bir «Cisim» olmadığına göre, sözcüklerden oluşan ifadeler de Tanrı'ya yakıştırılamaz. Bu nedenle, «Kur'ân», sonradan yazılmıştır.

Mu'tezile: Hicret'in birinci yüzyılında, aşağı yukarı milâdi 710 - 720 yıllarında meydana gelmiştir. Bu felsefî mezhebin doğumunda şöyle bir söylenti vardı: Basra'da «Hasan'ül Basrî» ismindeki bilginin medresesine devam eden «Vâsıl bin Atâ» ile arkadaşı «Amr bin Ubeyd», bir fikir anlaşmazlığı nedeniyle taraftarlariyle birlikte medrese'den ayrılırlar. Bu medrese, nev'i itibariyle «Ehl-i sünnet»tir. Arada çıkan anlaşmazlık, «Cüz'î irâde» meselesi üzerindedir. Ve bu ayrılanlara «İ'tizal» yâni «Ayrılmak» sözcüğünden yararlanılarak «Mu'tezile», denilmiştir.

Mu'tezile'nin ilkeleri: İslâm düşüncesinde, kayıtsız şartsız «İman»a karşı gelen akımların en önemlisi, mu'teziledir. Kaderiyye, Cebriyye ve Cehmiyye felsefî akımları sonradan Mu'tezile içinde erimiştir. İlk zamanlarda bu felsefî mezhep, Ehl-i sünnet'in müteassıp görüşlerden kurtulmak için, başvurulmuş bir hamle idi; ve Prof. Mehmet Ali Aynî'ye göre; «Kelâm ilmi»nden meydana gelen mezheplerin ilkidir. Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülgen'e göre ise; «Ehl-i sünnet'in doğmatik ve müteassıp telâkkiyelerinden kurtulmak için yapılan dinî bir hamleden ibarettir.»

Zamanla bu mezhebin birçok düşünürleri yetişti; ve bunlar «Mu'tezile»ye kuvvetli bir temel verdiler. Esas ilkelerini bütün ayrıntılarıyle izah ettiler. «Mu'tezile» filozoflarının (Uleması) düşüncelerinde ana temel, İslâm düşüncesine ilk olarak «Şüphcilik»i getirmiş olmalarındadır.

Ehl-i sünnet felsefî mezhepleri gibi, kayıtsız şartsız îman ve «irâde-i külliye ve cüz'iye»ye körükörüne inancı reddettiler. Tüm dinsel kurallar üzerinde «Acaba?» sorusunu sordular; ve sonra tartışmalara geçtiler. Bu surtle «Din»de «Kat'î» ve «Nassî» ifadeler kuşku ile karşılandı. Bu şüphecilik, «Âyet»ler üzerinde düşünmeyi; ve düşünce de, ilâhiyat ile aklın te'lifi sonucunu meydana getirdi. İşte, «Mu'tezile» böyle bir akımın kurucusu olmuştu! «Mutezile»nin ilkelerini şöyle sıralayabiliriz: Tanrı'dan başka ezelî olan yoktur. Tanrı'nın sıfatı olamaz. İnsan eylem ve düşüncelerinde özgürdür; iyilik ve kötülüğü istediği ile yapar. Atom evrimin asıdır. «Akıl» bütün olay ve eylemlerin izah aracıdır. Eğer «vahiy»den söz edilmekte ise, bu, akla uygun bulunduğu oranda var demektir. «Akıl»ın kabul etmediği birşeyin varlığına inanmak olanaksızdır. Hürriyet ve ferdiyetçilik, mezhebin temel ilkesidir.

«Mu'tezile»nin tarihsel inkişafı ve sonu: Abbasiler devrinin ilk zamanlarında, 861 milâdî yıllarına kadar «Mu'tezile» gözde bir mezhep idi. Ehl-i sünnet taraftarları şiddetle izlenmekte ve cezalandırılmaktaydılar. İslâm tarihinde buna «Mihnet-i cehmiyye» denildi. Özellikle Abbasî Halifesi «Memun» zamanın da «Mu'tezile» en parlak devrini yaşadı. Abbasîler tarafından ilk zamanlarda *«Mu'tezile»nin tutunması*, bilim ve felsefenin İslâm dünyasında serbestçe inkişafını sağladı. Bu suretle felsefî düşünce, «Kurân» ve «Hadis»lerin görünürdeki anlamlarına İnananların din telâkkisine egemen oldu. «Memun», Bağdad'da, «Beyt-

ül hikme»yi tesis etti. Burada, eski yunan felsefesinin ve bilim kitablarının arabçaya çevrilmelerini ve okutulmalarını emretti. Bu suretle islâm düşüncesine, yavaş yavaş, eski yunan felsefesi girmeğe başladı. Ancak 861 yıllarına doğru ve «Memun»un ikinci halefi ve yeğeni «Elmütevekkil» zamanında artık «Mu'tezile»nin yıldızı sönmeğe başladı. «Mihnet-i cehmiyye» reddolundu ve ehl-i sünnet taraftarı felsefî mezhepler doğmaya başladı. Ehl-i sünnet'in tekrar başa geçişinde, bu yön filozoflarının da, dinsel kuralları izahta felsefeye başvurmaları rol ovnamıştı.

Ehl-i sünnet içindeki mezhep(ler) şunlardı: Selefiyye, Külabiyye, Eş'ariyye, ve Mâtüridîlük.

Selefiyye: İlk ehl-i sünnet felsefî mezhebidir. Bu mezhep, «Tariyk-i kur'ân»dır. Yâni, îmanı meydana getiren kuralları, Kur'ân'ın açıkladığı şekilde naklen ve aklen isbatlamak yoludur. (İzmirli İsmail Hakkı, ***İlm-i kelâm tarihi***, c. I. s. 102) Kur'ân'ın hem görünürdeki anlamı ile ve hem de saklı kalan «Batınî» anlamiyle bağlı kalınır. Bu mezhepte en önemli taraf, dinsel kuralların açıklanmasında esas kur'ân'dır. Kur'ân'dan başka bilimlerden istifade edilmez. Bu nedenle «Selefiyye» felsefesi tamamiyle îmancı, kaderci olup irâde-i külliye ve cüz'iyeyi tartışmasız kabul eder.

Külabiyye: Ehl-I sünnet ve ehl-i bid'âd arasındaki mücadeleler devrinde yetişmiş olan «İbn. Külab'ul Basrî» yazmış olduğu yapıtlariyle «Cehime» ve «Mu'tezile»yi şiddetle eleştirdi. Ayni zamanda «Selefiyye»yi de eleştirmekteydi. İbn. Külab'ın her iki felsefî akım karşısında yeralması sonucunda, adeta ortalama bir sistemin kurucusu oldu; ve şu iki ilkeyi benimsedi: Ehl-i sünnet gibi Kur'ân'a dayanmak. Bunun için Tanrı'ya akıl, irâde kudret gibi sıfatları teşbih yoluyla ve mefhûm olarak yakıştırmak. Ehl-i bid'âd filozofları gibi rasyonalist olmak. (Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülgen, ***İslâm düşüncesi 1948***, s. 29) Bu suretle «Külabiyye» felsefî mezhebi kurulmuş oldu; ve ilk defa olarak da, İbn. Külab'dan itibaren «Ehl-i sünnet kelâmı» meydana gelmiş oluyordu. (İzmirli İsmail Hakkı, ***İlm-i kelâm tarihi***, c. I. s. 102) Yâni, İbn. Külab, ehl-i sünnet'e, dinsel kuralların akıl yoluyla da isbatlanması usûlünü getiriyordu.

Eş'ariyye: Basralı «Ebul Hasan-ı Eş'ari» 873 yılında doğmuştur. İran ve İsfahan'ın arablar tarafından fethinde bulunan «Ebu Musa-ül Aş'ari»nin torunlarındandır. Eş'ari, kırk yaşlarına kadar «Mu'tezile» felsefecileri arasındaydı. Fakat sonradan bu felsefî akımdan ayrıldı.

Felsefesinin ilkeleri: Akıl, metafizik evrenin izahında bir vasıta olamaz. Çünkü vereceği yargılar daima hatalıdır. Bu nedenle îman bu noktada söz konusudur. İnsanların irâdesi, Tanrı tarafından tâyin edilmiş herhangi bir olaya iştirakte rol oynar. Aslında o olayın var olması insan iradesine değil. Tanrı'nın kudret-i ilâhiyesine bağlıdır. Bu nedenle «Eş'arilik», irâde-i külliyecidir. Ancak, insan, irâde-i külliye'nin eseri olan bir olaya iştirâk; veya iştirâk etmemekte akılcıdır. İştirâk edip etmemekte özgürdür. Kişisel isteğe bağlıdır. Eş'ari felsefesi Irak'ta yayıldı. Oradan Şam'a geçti, Selahaddîn-i Eyyûbi'nin yardımı ile Mısır'da da taraftar buldu. Horasan taraflarına kadar bu felsefe etkisini gösterdi. İslâm dünyasında kısa zamanda tanınan bu felsefî akım, sonradan «Gazalî» ile en kuvvetli devrini yaşamıştır.

Mâtüridîlik: Semerkant'da Milâdi 944 yılında ölen «Ebu Mansur Maturidî» tarafından meydana getirilen felsefî mezhebe verilen isimdir. Bu mezhep de, «Eş'arilik» gibi, Türklerin yaşadığı Asya ülkelerinde kolayca yayılmış ve «Eş'arilik»le rekabete girmişti. **Mezheb'in ilkeleri:** İmancılık esastır, ancak metafizik olaylarının izahında «Akıl» bir vasıtadır. «Eş'arilik»de ise aksidir. İrâde-i cüz'iye, insanların varlığında mevcut bir kuvvettir. İnsanların irâdesi, insanın varlığında mevcut bir kudret olunca, hareket özgürlüğü esastır Hukukta, «İmam-ı Hanefî» hukuk mezhebine dahildir.

Hukukî mezheb(ler): Kur'ân-ı oluşturan Âyetler'den Medine'de nâzil olanları ile «Şeriyat» kuruldu. Yâni, bu âyetlerin taşıdığı yargılar dünya işlerine âit idi. Bu dünya işleri hukuksal birtakım kurallara bağlanmış bulunmaktaydı. İşte bu kuralları ortaya çıkararak toplumda etkili bir hâle getirmek gerekirdi. Hz. Muhammed'in sağlığında bu iş, bizzat Peygamber tarafından söylenilen «Hadis»lerle uygulanmak suretiyle yapılırdı. Fakat Peygamber'in ölümünden sonra hukuksal âyetlerin yorumlanması, meydana gelen hukuksal anlaşmazlıklarda uygulanması işleri birtakım karışıklıklara uğramış idi. Özellikle, Peygamber'in «Hadis»leri tasnif edilmediği için karışık bir hal almış ve hatta bazı kişiler, kendi görüşlerini kabul ettirmek için sanki Hz. Muhammed tarafından söylenmiş gibi, «Hadis»ler bile uydurmuşlardı İslâm hukuk alanındaki bu başıbozukluk, nihayet, felsefî mezhep akımlarının da düşüncelere açıklık getirmeye başladığı sıralarda, yavaş yavaş bir sisteme bağlandı ve bu suretle hukukta da mezhepler meydana geldi. Bu mezhepleri, hukuksal yönden ikiye ayrılır: 1 — Ehl-i bid'âd'a dahil rafizî hukuk mezhebi. 2 — Ehl-i sünnet'e dahil hukuk mezhebleri.

1 — Ehl-i bid'âd'a dahil hukuk mezhebi: Bu alandaki felsefî mezheblerin parelelinde bir hukuk sistemi doğdu. «Mu'tezile»nin akılcı, özgürlükçü ve cüz'î irâde ilkeleri ışığında hukuk serbest anlaşma ve mukavleye müstenid bir müessese olarak kabul edildi. Bu hukuk sistemi, Abbasiler'in ilk yirmibeş yıllık devirlerinde uygulama alanı buldu. Ancak sonradan, Ehl-i sünnet hukuk sistemlerinin meydana gelişi ile ömini kaybetti. Daha sonraları Mısır'da «Fatimîler» devrinde ve İran'da Âli Büvey ve nihayet Şah İsmail zamanında resmî mahiyet aldı. Rafizî hukuku da denilen bu sistemleri gibi yaygınlık kazanarak hukuksal meseleler üzerinde bol ve kuvvetli yapıtlara rastlanmıyor. Bu hukuk sisteminin ilk kurucusu olan «İmam Cafer Sadık»dan hiç bir yapıt kalmamıştır Sonradan yetişen Şeyh Müfid (Milâdi: 949 1022), Şeyh Tûsî (M. 995 1067), Şeyh Saîd Murtaza (M. 965 1044) ve Mehmed bin Yakub-ür Râzî (Ölümü: 939) gibi rafizî hukukçularının nakilleriyle tanındı. İslâm'da hukukî mezheb(ler) literatüründe Ehl-i bid'âd hukuk sistemlerine pek temas edilmiştir. «Şiî hukuk» ve Şiî mezhebler» adı altında literatürde gayet geniş olarak temas edilen konu, daha ziyade «Siyasî mezhep(ler)»dir

2.Ehl-i sünnet'e dahil hukukî mezheb(ler): Hilâfet müesesesi telâkisi üzerine kurulmuş olan Ehl-i sünnet hukuk mezheplerinde müşterek temel ilke, kanun kaynağının Kur'ân ve Hadîs olmasıdır. Kur'ân âyetlerinin dünya işlerine müteallik hükümleri Medine'de nâzil olanlarıdır ki, yalnız yirmisekiz sûre'den ibarettir. Ehl-i sünnet taraflarına göre, dünya işlerini tanzim eden ve şeriat'ın kurulmasını sağlıyan bu hükümler, görünürdeki sözleriyle bağlayıcıdır ve bu alandaki mezhep (ler) arasında mevcut başlıca müşterek nokta buradadır. Hukukî mezhep(ler), şunlardır:

Hanefî mezhebi: Bu mezhebe göre Kur'ân'ın Medeni'de gelen âyetleri kanun hükümleridir. Herhangi bir hukusal anlaşmazlığın hallinde, önce bu kur'ân hükümlerine ve «Hadis»lere bakılır Anlaşmazlığın halli için bunlarda hüküm bulunmaz ise o zaman, «Örf» ve «Âdet» denilen toplumsal geleneklere bakılır. Meydana gelen anlaşmazlığın hallinde bu anlaşmazlığın başgöstermiş olduğu memleket veya bölgenin geleneklerine başvurmak,

hukuka bir genişlik getirdi. Bu nedenle bu mezheb, fıkhı, dar bir çerçeve içerisinde kabul etmiş değildir. Hanefî mezhebinde hukukun temel ilkesi, «Özgürlük»tür. Zulüm, Tanrı'ya itaatsizliktir; zulmün olduğu yerde ödev kabulü, o zulme iştiraktir. Sırf bu temel görüşle mezhebin kurucus İmâmı Âzam Abbasî Halifesi Mansûr tarafından teklif edilmiş olan Bağdad Kaadılığını reddetmişti. İmam Âzam'a göre gelenekler de, hukuksal bir çözüm vermiyor ise, o zaman «Kıyas» yolu ile yeni hükümler koymalıdır. Bu hal yolunun anlamı ise, hukuk sisteminin dışına çıkılmaması koşuluyle anlaşmazlıkların hallinde «İçtihad» da bulunmak demektir. (Bk. İçtihat maddesine) Hanefî mezhebinin en kuvvetli ilkesi bu «İctihad» dır. İctihad'da bulunabilmek için özgürlük; ve idare karşısında tarafsızlık şarttır. Özgür ve tarafsız olmıyan hukuk adamlarının verecekleri ictihadlarda isabet olamaz. Bu nedenle, ictihadda bulunacak olan hukuk bilginlerinin devlet kapusunda aylıklı olmamalarına dikkat edilirdi. Kendi özel işleriyle yaşantılarını sağlamalı idiler. Hanefî mezhebinde bilgin, ya kendisine başvurulduğunda, veyahut da hukuk düzeninde bir bozukluk gördüğünde bizzat kendisinin müdahalesiyle durumu eleştiren olur idi. İşte bu mezhebin özgürlük ve tarafsızlık ilkeleri, hukukun idare karşısında bağımsızlığını sağlamıştı.

İmam Âzam'ın yaşantısı: Asıl ismi Numan bin Sabit'dir. Kâbil'de Milâdi 699 yılında doğdu ve 768 yılında da Bağdad'da öldü. Esas işi, ticareti. Kumaş alım - satımı üzerinde çalışırdı. Eğitimini yaptıktan sonra özellikle islâm dini ve hukuku üzerinde çok geniş incelemelerde bulundu. Birçok yapıtlar verdi ve içtihadlariyle yüz yıllar boyunca İslâm yargıçlarına örnek oldu. Bir söylentiye göre, halife tarafından verilen Bağdad Kadılığını kabul etmediğinden zindana atılarak kırbaç altında ve yetmiş yaşında öldürüldü. Bir başka söylentiye göre de, siyasal mezhebi bakımından Ali Evlâdları taraftarı olduğundan, Abbasî halifesi Mansûr'a isyan eden «Mehmed»in tarafını tuttuğundan zindana atılarak dayaktan öldürüldü. İmam Âzam'ın hukuk mezhebini Kûfeli İmam Yusuf izlemiş ve mezhebin eksik taraflarını da tamamlamıştı. Mezheb Irak, Şam, Hicaz, Mısır, Yemen, Hindistan, Çin, İran'ın bazı bölgeleriyle Osmanlı memleketlerinde çok tutunmuştu.

Maliki mezhebi İlkeleri: Kur'an ve Hadis'e dayanan yargı kayıtsız şartsız kabul edilir. Ancak bu iki kaynakta açıkça bildirilmemiş bir yargı kabul edilemez. Kabul edilecek hüküm akıl yoluyla değil, nakil yoluyla bilinmelidir. Mezheb, şekilci ve prensibcidir. Ancak ilkeler dışında teferruatta içtihad yoluna başvurulurdu.

İmam Malikînin Yaşamı: 708'de Yemen'de doğdu. Asıl ismi Malik Bin Üns'tür. Medine'de 795'de öldü. Hadis ilminde zamanının bir otoritesi idi. Özellikle, Hz. Muhammede ait olan ve olmıyan hadisleri ayırd etmekte kuvvetli bir sistem sahibi idi. Bu nedenle kurmuş olduğu hukuk mezhebinin temelini Hadis, oluşturdu. Evinden dışarı çıkmaz, ancak ders vereceği saatlerde öğrencileriyle temas ederek münzevî bir yaşantıyı yeğlemişti. Haksızlığa karşı olan İmam, kendisinden hukuksal tarafı olmıyan bir fetvâ istenildiğinde red edince kırbaçlanmıştır. Mezhebi Endülüs, Kuzey Afrika ve Arabistan'ın bazı kabilelerinde tutunmuştur.

Şafiî mezhebi İlkeleri Hanefi ve Malikî mezheblerinde olduğu gibi, kendine mahsus ilkelere rastlanmaz. Daha çok, bu iki mezhebin ilkelerini yumuşatarak bir noktada birleştirmeğe çalışmıştır; ve bir «Usûl ilmi» meydana getirmiştir. İmam Âzam'ın, kıyas yoluyla «Rey» nazariyesinin ifrat dereceye vardırılmasını red etmiştir. İmam Malikî'nin hadis yoluyla sonuca varması fikrini de, kayıtsız şartsız kabul etmemiştir. Her iki görüşü hafifleterek birleştirmek suretiyle mezhebinin esasını kurdu. Bu esasa göre, Kur'ân ve hadis ile kıyâs ancak büyük hukuk bilginlerine özgü bir usûldür. Mezheb, bu karakteri ile aşiyret ve şehir sistemi arasında inkişaf etmeğe çalışan ülkelerde yayıldı. Bu arada Türkistan, Horasan ve Irak'ta çok taraftar buldu.

İmam Şafii'nin yaşamı: Gazze'de 764 yılında doğmuştur, Kureyş kabilesine mensubtur. Çocukluğunda serbest bir yaşantı geçirmiş sonra Medine'ye gelmiş ve İmam Malikî'den ders almıştır. Malikî'nin ölümünden sonra, Ali taraftarlığı ile suçlandı. Halife Harunreşit'in huzurunda kendisini savundu. Bundan sonra Hanefî mezhebini, bu mezhebin ileri gelen bilginlerinden Mehmed İbn. Hasan'dan öğrendi. Bu suretle, yakînen bildiği her iki meshebin ilkelerini aynen benimsemediği için, kendi mezhebini kurdu. Mısır'da uzun zaman kalan Şafiî, 811 yılında Kahire'de öldü.

Hanbelî mezhebi İlkeleri: Hadis taraftarıdır. Kıyas ve içtihada yer verilmez. Müteassıp bir hukuk sistemi görünürdedir. Prof. Mehmed Ali Aynî, İmam Hanbelî ve mezhebi hakkında şöyle demektedir: «Mezhebleri meydana getirenler, çok defa tariyk-ı nazarî ve istidlâl-i aklînin aksine girerek taassub derecesine kadar çıkmışlardır.» Bu demektirki, hukukta ilkeler ve mantık kuralları ihmal edildiği taktirde ortada hukuk felsefesi diye birşey kalmaz. Hukuk felsefesinden yoksun sistemler ise katı, müteassıp ve toplumların tekâmülüne ayak uydurulmasına imkân olmıyan kabiyle hukukundan öteye gidemez. Nitekim, İmam Hanbelî'nin mezhebi de, bu vasfı haiz olduğu için, yayılma imkânını bulamamış; ancak Arabistan ve Afrika'nın bazı aşiyretleri arasında taraftar bulabilmiştir.

İmam Hanbelînin yaşamı: Hanbelî, 780 de Bağdad'da doğmuştur. Fıkıh ve hadis üzerinde eğitim gördü. Kırk yaşlarındayken evlendi ve bu sıralarda da mezhebini kurdu. Fıkıh, hadis ve tarih üzerinde dersler verdi. Kur'ân'ın «Ezeliyeti» ilkesini savunduğu için Halife Mutesem zamanında habse atılarak kırbaçlandı. 811 yılında Bağdad'da öldü.

Ehl-i bid'âd ve Ehl-i sünnet hukuk sistemleri arasındaki temel ilke farkı şudur: ilkinde hukuk nazariyesinin temel ilkesi serbest mukaveledir ki, bu «Tabiî hukuk nazariyesi»ni andırmaktadır. İkincisinde ise, hukuk nazariyesinin, hilâfet kurumu görüşü üzerine kurulmuş olmasıdır. Ve her iki sistem arasındaki bu fark nedeniledir ki, Ehl-i bid'âd'da içtihad kapısının kapanmasına olanak yoktur; çünkü içtihad yapmak hakkı bu sistemde bir kişi veya bir zümreye verilmiş değildir. Oysa diğer sistemde içtihad yapma hakkı, büyük Mücdehidinlerden başkasına tanınmamıştı. (Bk. içtihad maddesine)

Siyasî mezheb(ler): İslâm dünyasında, yüzyıllar boyunca etkisini göstermiş olan siyasî mezheblerin kuruluşlarında, iki ortak neden vardır. Bunlardan birisi; her mezhebin, Ehl-i sünnet dışında olmasıdır. Ehl-i bid'âd, kayıtsız şartsız itaat ve imanın karşısında olmakla özgürlükçü bir karakter taşıdığı gibi, siyasal iktidar bakımından, Ali taraftarlığı güdülmesile de, bir mücadele zemini esasında hazırlanmış olmaktaydı. İkinci müşterek taraf da; «İmamet» meselesi idi. İmamet, hilâfetin Ali'ye ve ondan da ahfadına veraset olarak geçişini kabul etmekdi. Bu ilke, sünnîlerin dışında bütün Ehl-i bid'âd sistemine egemen idi. İşte bu imamet meselesi, islâmiyeti kılınç kuvvetiyle kabul etmiş olan milletlerin arablara karşı bağımsızlık ve özgürlük savaşlarında kullandıkları en etkili bir silâh olmuştu. İmamet'de, hilâfetin, yâni iktidarın babadan oğula intikali ilkesi, özellikle İranlılar için çok önem kazandı. İranlılar, islâm dinini, zor karşısında kabul etmişler ve arab boyunduruğu altına girmişlerdi. Bu nedenle İranlılar, arablara düşmandılar. kaybetmiş oldukları bağımsızlıklarını tekrar elde etmeğe çalışmışlardı ve bir kaç bin yıllık uygarlıklarını gömüldüğü karanlıklardan çekip çıkarmanın yollarını aramaktaydılar. İranlılar, müslüman olmakla beraber, kendi millî geleneklerine şid-

detle bağlı bulunmaktaydılar. İran sosyal ve siyasal hayatında egemen olan sistem, din ile iktidarın ayni temeller üzerinde kurulmuş olması idi. Ayni zamanda, iktidar, İran geleneklerine göre babadan oğula intikal etmekteydi. Bir «Verâset-i saltanat» usûlu devam edegelmiş idi. Oysa, Ehl-i sünnet'de hilâfet, yâni iktidar, seçim ile meydana gelmekteydi. Ve sünnîlerin bu seçime müstenid sistemlerinden İranlılar etkilenmemişlerdi. Ayni zamanda, Ehl-i bid'âd'da kendini gösteren «Oniki imam» ilkesi de, İran geleneklerine uymaktaydı. İslâm dinini kabul etmeden önceki devirlerde İran'a egemen olan «**Hürmüz**» inancını ile «**Oniki imam**» inancı arasında kuvvetli benzerlikler vardı. İmameyn inancına göre, Ali ahfadından oniki imama, ancak imamet münhasır idi. Bu imamlardan onbiri gelmiş ve fakat onikinci imam mevcût ise de, henüz zuhûr etmemiş idi. «Zülme» cihana egemen olunca, bu onikinci imam meydana çıkarak dünyayı özgürlüğe ve mutluluğa kavuşturacaktı. İşte, her iki inanç arasındaki bu benzerlik, İranlıları Ali taraftarlığına çekmişti. Bu nedenlerle hareket haline geçmiş olan siyasî mezheb(ler)'in hepsi de, İran'da ve İran'a yakın ülkelerde meydana gelerek, islâm dünyasına atlamıştı. Gittikleri yabancı yerlerde bu siyasî mezheb(ler), daima iktidarlara karşı mücadele bayrağını açmıştı. Çünkü bunların karakteristik vasfı, iktidar için çarpışmaktan ibaretti. Ve hemen hemen bütün siyasî mezheb(ler)de bu karakter, müşterek bir ilke hâlindeydi.

Aksiyon hâlindeki siyasî mezheb(ler) in muhtelif şekilleri: Aksiyon hâlindeki siyasî mezheb(ler)in müşterek kökeni, Ehl-i bid'âd'dır. Ehl-i bid'âd sistemi içinde ve literatürde «Şiî» mezheb, denilen bu teşekküller, sekizinci yüz yıldan önceleri iki yönde toplanmış olan ve siyasî aksiyon hali görülmeyen akımların etkisi altındadır. Bu akımlarından biri «Galiye», diğeri de «İmamiye» gurublarıdır. «Galiye», veyahut (Gulat-ı şiâ), Ali'nin halife olmasını kabul edip de, buna karşı çıkanlarla birlikte hilâfeti kabul etmiyen Ali'ye de düşmandırlar. (Şemseddin Günaltay, *Hürafattan hakiykata*, s. 110). «İmamiye» gurubu ise, daha mûtedildir; Ali'nin halifeliğini kabul edenlerin gurubudur. İşte, aksiyon halindeki siyasî mezheblerin tümü bu iki akımın; ve «Batınî»likle ifade edilen mezhebler daha ziyade ilk grubun etkisi altındadır. Diğerleri ise, Ali taraftarlarının birlikte kabul ettikleri «Oniki imam» inancına bağlıdırlar. İmamiye mezhebine göre «Oniki imam» şunlardı: Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelâbidin, Mehmed Bakır, Cafer-ül Sadık, Musa Kâzım, Ali Rıza, Mehmed Teki, Ali Naki, Hascan-ül Askerî, Muhammed-ül Mehdî.

Siyasî mezheplerin çıkış tarihleri sırasına göre en önemlileri şunlardır: Doğu İsmailiye, Mukanna, Babekiyye, Kramita, Afrika İsmailiyeleri, Haşşaşiye... Bu siyasî mezheb(ler)in hepsi «Batnîlik» ile ifade olunmaktadır. Bu mezheb(ler)den başka her mezhebin sayısız «Fırka»ları da mevcut idi. Yâni, bir mezhebin müşterek ilkelerine inanılmakla beraber, o mezhebin başındaki şahsın ölümüyle her mezhebde bir takım ayrılıklar meydana gelmekte ve bu suretle bir mezhebden ayrılan kollar birer «Fırka» hâlinde faaliyetlerine devam etmekteydiler.

Doğu İsmailiye mezhebi: Hareket haline geçen ilk siyasî mezhebdir. Ali sülâlesinden «İmam Cafer Sadık»ın oğlu «İmam İsmail»in adına nisbet edilmişti. «İmam Cafer Sadık» Milâdi 759 yılında öldü. Ölümünden önce büyük oğlu İsmail'i imamete halef olarak atadı. İmam Cafer'in ölümünden sonra beş oğlu arasında imamet muhtelif kollara ayrıldı. Ancak «İsmailiye mezhebi» diğerlerinden daha köklü oldu ve İran ve Arab dünyasına sür'atle yayılmak olanaklarını buldu. Bu mezhebin kolayca yayılmasında rol oynayan iki kuvvet vardı: Birincisi, mezhebin ilkeleri idi. Yedi noktada toplanabilen mezhebin ilkeleri, diğer siyasî mezheb(ler)ide şiddetle etkilemişti. Bu ilkeler, şunlardı: 1 — Tanrı, erişilmiyecek kadar yüksekte ve uzaktadır. Tanrı'nın mevcut veya ma'dûm (yok) olduğuna; âlim veya câhil bulunduğuna dair bir yargı yapılamaz. O, ancak sıfatları aracılığıyle bu âleme egemendir. 2 — Tanrı'nın dünyada has tecellisi «Ruh-i âlem» yahut «Akl-i âlem»dir. Bundan da yani akıl vasıtasıyla tam olmayan «nefs-i âlem» ve «Madde» zuhûr eder. Bundan sonra da, zaman ve mekân vücude gelir. 3 — Bilâahere bitkiler, mâdenler ve hayvanlar meydana gelir. Hayvanın ilerisi insandır. Çünkü, yalnız insandır ki, ulvî âlem ile bağlantı hâlindedir. 4 — Âlem, denilen varlık iki şekilde düşünülür. Bunun biri; «Ulvî âlem» diğeri de «Süflî âlem»dir. İlkinin karakteristik vasfı, «Üstün akıl»a sahip olmasıdır. İkincisinde ise, insanları kurtuluşa kavuşturacak bir «Üstün akıl»a ihtiyaç vardır. İşte «Süflî âlem» denilen dünyadaki üstün akıl, «Resül-ü nâtık»; ve «Nefs-i nâkısa» da «Resül»ün «Nakibi» =vekili olan «İmam»dır. 5- «Resül-ü Nâtık»lar yedi kişidir: Bunlar; Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed, İsmail. Bu yedi kimse ulvî veya aklî âlemi temsil ederler: ve hepsinin «Nefs-i âlem»i, yâni dünyayı temsil eden bir vasisi vardır. Örneğin, Musa'nın Harunu; İsa'nın Petro'su Hz. Muhammed'in Alisi vardır. 6 — Yedi peygamberin bu suretle yedi imamı var demektir. Ve İsmailiye mezhebinin temel ilkesi de, budur. Bu imamlar, tüm gelecek kuşaklara din'i öğretirler. Yedi imam devri geçince yeni bir peygamber zuhûr edecek, yeni bir dini eski dinin yerine koyacaktır. Fakat, zarûret ve zülüm zamanlarında bu imamlardan biri gizlenerek, ancak kendisine en yakın olan «Bab» yahut «Hüccetler» tarafından ve «Dâî»ler aracılığıyle yeni din yayınlanacaktır. 7 — Kur'ân'ın görünürdeki anlamı insanlara birtakım dinî, ahlâkî ve sosyal ödevler yükler. Oysa, Kur'ân'ın gizli ve gerçek anlamı, bu ağır ödevleri ortadan kaldırır. Bu nedenle, Kur'ân'ın gizli anlamı kabuğuna tercih edilmelidir.

Mezhebin ikinci kuvvetli tarafı, örgütü idi. Örgütün başında «İmam» gelir. «Hüccet», imamın vekilidir. «Zû-massa», Hüccet'in yardımcısıdır. «Bâb», mezhebe başkalarını çekebilmek için iş görenlerin yâni «Dâî»lerin başıdır. Bâb'lar bir kaç tanedir; en büyüklerine «Dâî-i ekber» denilir. Bunun ödevi, mezhebe yeni girenlerin derecelerini tâyin etmektir. «Dâî-i mezun», mezhebe yeni girmek isteyenlerle yazılı mukavele yaparak onları imam'a tanıtandır. «Mükelleb» halk arasında propaganda yaparak mezhebe girmek isteyenleri bulup «Dâî-i mezun»a götüren kimsedir. «Mü'min» mezhebe inanmış, mukavelesini yapmış olan yeni adaydır. **Halkı mezhebe dâvette usûl:** Genellikle gizli kalan «İmam»ın en yakınları olan Huccet ve Bab'lar tarafından ve «Dâî»ler aracılığı ile mezhebin ilkeleri yayınlanır. Dâî'ler, mezhebe girecek olanları önce din kurallarına âid bir takım batıl inançlardan kurtarmaya çalışır. Felsefî, nazarî ve remzî usûle aşina kılarlar. Bu adaylar zamanla birtakım mevcut ilimleri öğrenmeğe başlayabilirler. Ancak, bütün bu öğrenilen ilimler, gizli kalmaktadır. Bu nedenle «Mükelleb» ve «Dâî»ler, seçecekleri adaylarda özellikle gizliliğe uyabilecek kaabiliyetler ararlar. Bu istenilen vasıfta halktan kişileri seçmek ve onları mezhebe dâvet etmek için uygulanan bir sistem vardı. Bu sistemin kuralları şöyle sıralanır: «Zevk var». Bu deyim, mezhebe alınmaya lâyik olanlara verilir. Mezhebe girmeye uygun veya istidatlı olmıyanlarla boşuna uğraşmak yasaktır. «Ot bitmeyen yerde çalışmak boşuna ve yasaktır.» **Te'nis** Dâî, mezhebe girecek olan aday'ın fikir ve inançlarına göre hareket eder; yani onunla uzlaşma halindedir. Aday şiî ise, Dâî'de şiî'dir; sünnî ise o da sünnîdir. Aday paraya, içkiye, kadına düşkün ise Dâî de, düşkün görünür; ve bu suretle adayı kazanmak olanaklarına sahip olur. **Teşkik.** Bu devrede Dâî, adayın itimadını kazanarak mezheb il-

keleri açısından yavaş yavaş telkinlere başlar. Önce dinsel inançlar üzerinde durur; mantık oyunlariyle adayı inanmakta olduğu dinsel kurallara karşı şüpheye düşürür; tartışmalara girişir; ancak mezheb hakkında daha hiçbir şey söylemez. **Rabt.** aday mezhep hakkında bilgi istediği zaman, yazılı bağlantı teklifinde bulunulur. Aday bu teklifi kabul ettiği taktirde, mezheb hakkında yavaş yavaş bilgi verilmeve başlanır. **Tedlis.** Bu evrede adaya, mezhebe dahil büyük sayılan kişiler hakkında bilgi verilir. **Te'sis.** Bu devre, adaya mezhep ilkeleri bakımından telkînat devresidir. Özellikle İlâhî gerçeklere yalnız «İmam»ların sahip olabilecekleri hususu aday üzerinde dikkatle işlenir. *Dünya da gerçeği ancak vedi imamın* bileceği, onlardan başka hiç kimsenin buna vâkıf olamıyacağı kabul ettirilir. **Hal.** dinlerdeki birtakım ibâdet şekillerinin cahil halkı bir noktava bağlamak için başvurulan çâreler olduğu üzerinde durulur. Mezhebde ibâdet diye bir ödevin olmadığı açıklanır. **Selh.** Bu devre artık, adayın hertürlü eski inanç ve fikirlerinden temizlenmiş olduğu devirdir. Yani aday eskiden edinmiş olduğu birtakım köhne bilgi ve inançlarından «Soyulmuş»tur. Bu hale gelen aday, «Dâî-i Ekber»e götürülür. Baş dâî, mü'minin yani adayın istidadına göre kendisini derecelendirir ve «İmam»ın huzûruna çıkarır. Bu suretle Aday, mezhebe girmiş ve örgütün bir üyesi olmuştur.

Doğu İsmailiye mezhebi kurulduğu tarih 759 yılından sonra üçyüz yıl süreyle başka başka isimler ve ilkeler alarak İran'dan Kuzey Afrika'ya kadarki geniş sahada birçok kanlı ihtilâllere neden oldu. Kûfe'de «Dâî-i Ekber» adına meşhur «Da'rü lacre» kal'ası inşaa edildiği zaman, mezhebe «Mecûsî»ler, klise tarafından afaroz edilmiş hristiyanlar, «Mani»ler ve yahudiler dahil olmuşlardı.

Mukanna mezhebi: Horasan'lı Abdullah isminde bir bilim adamının Milâdi 767 yılında kurmuş olduğu bir mezhebdir. Abdullah «Zerdüşt» dinine mensub bir «Mecûsi» iken, sonradan müslümanlığı kabul etmişti. Özellikle felsefede büyük bir âlim idi. Kısa boylu, çok çirkin suratlı bir adamdı. Yüzünün çirkinliğini göstermemek için daima renkli bir örtü ile kapadığı için, kendisine «Mukanna» denilmiştir. Abdullah'ın yaşadığı devir, Abbas halifelerinden «Mehdî» zamanına rastlar. Halkı mezhebine çekebilmek için başvurduğu çâre, su idi: Emevîler saltanatını yıkarak Abbasîleri hilâfete geçiren «Horasanlı Ebû Müslim» sonradan Halife «Mansur» tarafından öldürtülmüştü. Halk, bu cinayet karşısında çok elem duydu. İşte Abdullah, «Ebû Müslim»de bulunan «Ulûhiyet» ruhunun kendisine intikal ettiğini ileri sürdü ve halkı kendi tarafına bu suretle kolayca çekebildi.

Mezhebin ilkeleri: İran'lılar müslüman olmadan üçyüzyıl önce İran'da kendini göstermiş olan «Mazdek mezhebi»nin bazı ilkeleri, bu mezhebi oluşturdu. «**Mazdek mezhebi**», Nûişâburda dünyaya gelmiş olan Mazdek tarafından tesis edilmişti. Bu mezhebin esas ilkeleri şunlardı. İnsanlar için özgürlük sonsuzdur. İnsanlar arasında eşitlik esastır. Eşitlik yalnız siyasal haklarda değil, aynı zamanda mülkiyette de esastı. Bu nedenle, mülkiyet hakkı tanınmamıştı. Mal'da, kadın'da iştirakçilik mezhebin ana ilkeleriydi. Mezhebe göre âlem, iki nevîdir: *Biri*, «Âlem-i ulvî»dir; diğeri de «Âlem-i süflî». Ulvî âleme yükselen insanlar, âlem-i süflî ile ifade olunan toplum hayatını tanzimde yöneticidirler. Bu yöneticiler halk arasında eşitliği sağlar; haksızlığa karşı halkı korurlar. Eğer halk, totaliter sistemlerle idare olunuyorlar ise, mezhebin ilkelerini sağlamak için, eski idareye karşı isyan gerekir. İhtilâlleri idare eden kuvvet, âlem-i ulvî'ye yükselmiş olan kişilere âittir.

«Mukanna» mezhebinin kurucusu Abdullah, mezhebinin esasını bu «Mazdesizm»den aldı. «Ebû Müslim»in intikamını almak isteyen ve mezhebinde «iştirakçi» ilkelerinden hoşlanan bir kısım halk, Mukanna'nın çevresinde toplandı. Mürîd'ler, beyaz maşlah giyerlerdi. Bu gelenek Abbasîlerin siyah giysilerine karşı idi. Bellerine de kırmızı kemer takarlardı. Beyaz giyindikleri için bu mezheb taraftarlarına «Mübeyyize»; kırmızı kemer kullandıkları için de, «Muhammere» denilmişti. Kısa zamanda kuvvetlenen mezheb, nihayet Abbasîlere karşı «Ebû Müslim»in intikamını almak sloganiyle isyan ettiler ise de, tutunamıvarak bertaraf edildiler; Abdullah yakalanarak öldürüldü. Mukanna mezhebinin, «Mazdek»den alınmış ilkeleri, sonradan kurulan diğer siyasî mezheblere intikal etti. Bu suretle Horasanlı Bilgin Abdullah, diğer mezheblerin kuruluşunda etkili bir kuvvet oldu.

Babekiyye mezhebi: Hurrem kasabında doğmuş olan İranlı Babek, «Mukanna» mezhebi ile tekrar canlanmış olan «Mazdek» mezhebinin esas ilkelerini tamamen benimsedi. Milâdi 830'da kendi ismine izâfetle «Babekiyye» siyasî mezhebini kurdu. Abbas Halifesi «Me'mun» zamanında Abbasîlerin iç mücadelelerinden de yararlanan Babek, kısa zamanda mezhebi'ni yaymakta başarılı oldu. Taraftarları, özellikle topraksız köylülerdi. Azerbeycan'da «Büzür» veya «Bedir» ismiyle anılan kal'ayı zabdettiler. Burasını tamamiyle müstahkem bir şekle soktular. Kısa aralarla civar köy ve kentleri yağmaladılar ve topladıklarını kendi aralarında eşit olarak bölüştürerek malda iştirakçiliği sağlamış oluyorlardı. Mezhebin kısa zamanda pek büyümüş olan ordusu tüm Azerbeycan'a ve sonra da İran'a egemen oldu. Abbasî halifesi «Me'mun» un, Babekiyye ordularına karşı verdiği savaşlar lehine sonuçlanmadı. Ancak, «Harunu Reşid» 'in Türk eşinden olma halife «Mu'tasim Billah», 833 yılında, Türk beylerinden meşhur komutan «Afşin»i bu işe memur etti. «Afşin», büyük bir ordu ile Azerbeycana hareket etti. Babekiyye kuvvetleriyle savaş dört yıl sürdü, sonunda Babek ordusu yenildi, kendisi Kürdistan'a Kaçmış ise de, Ermeniler tarafından yakalanarak «Afşin»e teslim edildi. Babekiyye mezhebinin kurucusu «Mukanna» mezhebinden esinlendiği **Mazdek ilkelerini kendi**disinden sonra ki uzun yıllara intikal ettiren «Babek» oğlu ile birlikte Bağdat'da asılarak öldürüldüler. Bu suretle Doğu İsmailiye mezhebinin dairesi içerisinde yeralmış olan bu mezheb, mukanna mezhebi ile birlikte tarih yüzünden el çekerken, kırk yıl kadar sonra, «Kûfe» civarında yeni bir siyasî mezheb meydana geliyordu.

Kramita mezhebi: Milâdi 877 yılında Kâfe civarında, Doğu İsmailiye mezhebi «Dâî»lerinden «Hüseyinel Ehvazî»nin yetiştirmesi olan «Hemedan-ı Krematî» tarafından kuruldu. Temel ilkeleri; Doğu İsmailiye mezhebinin ilkeleriyle «Mukanna» mezhebinden naklen «Mazdek» dininin bâzı ilkelerinin birleştirilmesiyle meydana gelmişti. Bu esaslara göre; malda iştirakçilik, zenginlerin servetini fukara arasında dağıtmak gibi sloganların savunucusu olundu. İsmailiye mezhebinin bütün ilkeleri bu mezhebe alınmamıştı. Özellikle, teşkilâtlanma ve mezhebin yayılmasında kullanılan İsmailiye usulleri Kremita mezhebinde de uygulandı. İsmailiye mezhebinin, ibâdeti ortadan kaldıran ilkelerine yer verilmişti. Yalnız Hz. Muhammed ve Ali'ye karşı sevgi beslemekle namaz, oruç ve zekât gibi dinsel kuralları uygulamaktan kurtulunurdu. Mezhebe aday olan, bütün mertebeleri aştığı takdirde, son gece bir «Mum söndü» âyiniyle mezhebe girmiş ve bütün mezheb esrarını öğrenmiş demekti. Bu mezhebe göre «Cennet», bu dünya içinde ve bir zevk âlemi hâlindedir. Bu âleme kavuşabilmek için ihtilâlci olmak şarttır. Bu nedenle Kramite mezhebine dahil olanların tümü birer fedaî idiler. Lider'i öl, dediği yerde seve seve ölen mezhep taraftarları idiler. Mezhebin bu karakteri, ilerîde meydana gelecek olan ve İsmailiye mezhebi dairesinde yeralan «Hasan Sabbah»ın «Haşşaşiye» mezhebinin esasını teşkil edecektir. Kramita mezhebi yandaşları, Milâdi 929 yılına kadar muhtelif liderlerin idaresi altında, Kremita ihtilâl ordusu haline girerek, Hicaz'a kadar

her tarafı istilâ ettiler; kâbeyi yağmaladılar ve «Hacer-i esved» taşını alıp birlikte götürdüler, daha sonra bu mukaddes taşı para mukabilinde iade ettiler. Kremitaların bu saldırıları, islâm tarihinin en kanlı bir devresini oluşturur. Mezhebe karşı her tarafta ordular kurularak onbeş yıl süren savaşlardan sonra Kremitalar tamamiyle ezildi, sağ kalıp kaçabilenler, özellikle Suriye ve Anadolu'ya geçerek, sahip oldukları ilkelerin gizli propogandalarını yapmakta devam ettiler.

Afrika İsmailiyeleri mezhebi: Doğu İsmailiye mezhebinin, özellikle Kremita siyasî hareketiyle batı'ya doğru yayılması sonucunda, Kuzey Afrika'yı da etkisi altına aldığı görülür. Bunun başlangıcı, Milâdi 955 yılıdır. «Hams» civarında «İslâmiye»de oturmakta olan «Cafer Sadık» evlâdından «İsmailiye» fırkası başkanı «Mehmed-el Ceyb», Afrika'ya bir «Dâî» gönderdi. «Ebû Abdullah» ismindeki bu dâî, vaktiyle Basra muhtesebliğinde bulunmuş, becerikli bir adamdı. 955 yılında Kuzey Afrika'ya geçerek, mezhebin neşrine başladı. Kendisini çevreye çabucak kabul ettirdi. Cezâir taraflarındaki «Ktama» kabinesinin imametini elde etti. Kendisini, birgün meydana çıkacak olan «Mehdî»nin habercisi olarak ilân etti. Zamanın hükümdarı olan Aglebî'leri yenilgiye uğratarak hükûmet merkezi olan «Rikade»yi elde ettiler. Aglebî hükümdarı memleketinden kaçtı. Bu sırada halk artık Mehdî'nin meydana çıkmasını beklemekteydi. Bu mehdî, Abdullah'ı Afrikaya gönderen Mehmed-el Ceyb'in oğlu «Abidullah» oldu. Abdullah, yeni mehdî'yi Afrika'ya davet etti, onu halka mehdî olarak tanıttı Bu suretle Mehdînin nüfuzundan yararlanmıya kalkışan Abdullah ve kardesi, Mehdî tarafından öldürtülerek bertaraf edildi ve sonra Mehdî, Mısır'da «Fatimive» devletinin kurucusu oldu. Tarihte Mısır Fatımîleri namiyle anılan devlet Mehdi «Abidullah»ın kurmuş olduğu devletti ki, o zamana kadar siyasî mezhep akımlarından ilk olarak bir devlet meydana çıkmış oluyordu. Afrika İsmailiyeleri, Kremita'lar gibi anarşist bir topluluk olarak görünmüyor. Bunun için bir devlet ve uygarlık kurabilme başarısını göstermişlerdir. Yalnız, Fatımî hükümdarlarının altıncısı olan «Hakim-bi-Mrillah», batınîlik fikirlerini ihyaya kalkıştı ise de, bunda başarılı olamadı. Ancak Mısır'da kabul edilmeyen bu teşebbüs, özellikle «Cebel-i Lübnan»da birçok taraftar kazandı ve bu suretle buralarda «Dürzilik» meydana gelmis oldu. **Afrika İsmailiyelerinin temel ilkeleri:** Mezheb, gizliliğe çok önem vermiştir. Doğu İsmailiyelerinin ilkelerini benimsemiş olmalarına rağmen, Fatimî devletinin kurulmasından sonra da, birçok «Dâi»ler doğu illerine gönderilerek İsmailiye mezhebinin canlı tutulmasına yardımcı olunmuştur. Nitekim, Fatımî devleti'nin Osmanlılar tarafından yıkılmasından sonra, bu mezhebin halâ Hindistan, Afganistan, Yemen, Türkistan ve Afrika'nın bazı kabilelerinde yaygın hale getirilmiştir. Fatımîler, devlet haline geldikten sonra, özellikle bilim bakımından parlak devirlerin açılmasına neden olmuşlardı. Örneğin, Fatimîlerden Elhakîm tarafından Kahire'de Milâdi 995 tarihinde «Da'rülulûm» tesis edilmişti. Burada bilim eğitimine serbestçe devam edebilinivordu. «Ebû Ali Hasan İbn'ül Heysem», Fatımîler devrinde yetişmiş olan büyük metamatikçi idi; ve Avrupalılar kendisini «Alhazen» namiyle tanımışlardı. Bu şahsın fizik alanında «Işın»ların adeseler üzerindeki akislerine dair yaptığı tecrübeler ve bu konuda yazmış olduğu *«Kitab-ül manazir»* adlı yapıtı «Roger Bacon» ve «Kepler»in de dikkatini çekmişti. (Adnan Adıvar, *Tarih boyunca ilim ve din*, Remzi Kitabevi 1944, Cild: 1, s. 96). Görülüyor ki, Afrika İsmailiye mezhebi esasta gizli bir siyasî topluluk olduğu halde, Afrika'da bir devlet hâline girerek dünya uygarlığına bir hayli hizmeti dokunmuştur. Afrika İsmailiye mezhebinin bu merhalesine gelince; «Basra»da meydana getirilmiş olan bir gizli «Cemiyet»in varlığı gözden kaçmaz. Bu gizli cemiyetin ismi «**İhvan-ül safâ**»dır. Bu cemiyet, bir mezheb hâline giremeмiştir. Fakat İsmailiye mezhebine bağlı idi. Üyeleri, zamanın bilim adamlarından seçilmişti. Bu cemiyet, 52 risaleden oluşan bir ansiklopedi meydana getirmişti. Bu elliiki risaleden onyedisi tabiî bilimlerden (Madenlerin teşekkülü, zelzele, med ve cezir) bahseder. Cemiyetin felsefesi, hind ve yunan felsefelerinden seçilerek oluşturulmuştur. Özellikle «Fisagor» ve «Platon»dan ilham almışlardır. Örneğin, «Aded»lere «Sırrî» anlamlar vermek ve «Tam adedler» ve «Dost adedler»i aramak gibi. Cemiyetin yayınlamış olduğu risaleler, Bağdat'da, «Mu'tezile»ye karşı meydana gelen hareket sırasında yakılmış idi. Ancak, İspanya'ya kadar yayılan birçok risaleleriyle bilim dünyası üzerinde etkili olmuşlardır.

Sabbâhiyye mezhebi: Batılılarca, kan dökme anlamına gelen «Haşşaşiye» mezhebinin kurucusu Hasan Sabbah'tır. Hasan Sabbah, eski Batınî düşüncelerini yeniden canlandırmış olduğu için, onun kurduğu Batınîliğe «ad-Da'vet al-Cedîde» de denmiştir. (Prof. Dr. Neşet Çağatay, Prof Dr. İbrahim Agâh Çubukçu; *İslâm mezhepleri tarihi* 1976, s. 84) 1048 Tarihinde İran'ın «Rey» kasabasında dünyaya gelen Hasan Sabbah, mezhebini 1090 yıllarına doğru kurdu. Mezhebin temel ilkeleri, felsefî yönden, «Kur'ân'ın «Görünür» anlamiyle hareket etmenin tamamiyle yanlış olduğu şeklindedir. Asıl, Kur'ân'ın gizli anlamlariyle insanların hareket etmeleri gerekir. Nasıl, bâdemin kabuğu hiçbir işe yaramaz ama içindeki bâdem yararlı ise, Kur'ân'ın da zahirî anlamı insanlara yararlı değildir. Asıl iç, «Batınî» anlamı tıpkı bâdem gibi insanlara yararlı olmaktadır Bu nedenle, Kur'ân'ın «Görünür»deki birtakım emirleri, hükümleri ve «nehiy»leri (Yasakları) lüzumsuz şeylerdir. Kur'an'ın gerçek anlamı, kitaba ve hadislere bakarak anlaşılamaz. Bunu insanlara anlatacak bir kuvvetin varlığı şarttır. Bu kuvvet de, bir «İmam»ın varlığı ile meydana çıkar. «İmam»ın söyleyeceği, bildireceği herşey, Kur'an'ın «Batınî» anlamının dile getirilmesidir; ve onun bu gerçek sözlerine, itirazsız inanmak gerekir. Mezhebin siyasî düşüncesi ise şöyleydi: Batınîlikin felsefî düşüncesi, asıl Hasan Sabbah ile siyasal bir mahiyet almıştır. Onunla tam olarak teşkilâtlanmıştır. Ve kendisinden önceki Doğu İsmailiye, Mukanna, Babekîlik Kramatîlik gibi hepsi de batınî olan mezheplerden geniş mikyasta yararlanılmıştır. Bu akımın siyasal ilkeleri şunlardı: İslâmiyet'in meydana getirdiği düzeni yıkarak, yerine «İmam»a tâbi bir düzen kurmak. Hilâfeti kaldırıp, yalnız «İmamet»i alıkoymak Bu amaçları elde edebilmek için, teşkilâtlanarak mevcut düzeni yıkacak şekilde hareket etmek. Siyasal amaca erişebilmek için başvurulan çâreler: Bir adamın kalbi Tanrı'ya bağlı olduktan sonra, her ne günah işler ise işlesin muazzeb olmaz. Bu, «Kıyamet» yoludur. «Kıyamet» bu mezhebe dahil olanların «Vâsıl-i illallah» sırrına erişmiş olarak, «Tekâlif-i şer'iye»den, bugünkü deyimiyle yasal vecîbelerden kurtulmaları demektir. Bunun için de, şer'îmükellefiyetlerin insanlar için ortadan kaldırılması özel merasimle icra edilir. Mezhebin lideri «İmam», yeryüzünde «Tanrı»nın ruhuna mazhar olmuş bir mâbud gibidir. Emirlerine itirazsız riayet şarttır. Çünkü, «İmam»ın emirlerine körükörüne uyarak «Cennet»e erişilecektir. Mezhebe dahil olanların «Cennet»e girme hayalleri «İmam»a riayetle mümkün olabilirdi.

Mezhebin cennet yolu: Hasan Sabbah'ın «Alamud» kal'asında kurdurmuş olduğu saray iki yönden tarihte isim yapmıştır. Birincisi; bu saraya ilâve edilmiş olan kütüphanesidir. Zamanın, hatta birçok yüzyılların en kıymetli yapıtlarıyle tanzim edilmiş olan bu kitablık için, 1256 yılında kal'ayi zabdederek mezhebe son veren «Hulâgu»nun ordusuyla birlikte kal'aya giren ve askerî kâtib olan «Mehmed Bahaeddin Cuveynî»nin kaleme almış olduğu «Cihângušây-i fi eltarlh» adlı yapıtının sonunda ve geniş bilgi vermektedir ki, bu konuda en

kuvvetli kaynak belgeyi oluşturur. Sarayın ikinci önemli tarafı ise, «Cennet yolu»nun havasını teneffüs eden fedâîlerin bizzat yaşayıp gördükleri gerçek cennete kavuşabilmek için, «İmam» tarafından verilen her emri yerine getirmelerinde etken olmasıdır. Cennet yolu, ebedî cennete açılan bir yoldu. Mezhebe girmeyen veya karşı çıkanların ise öldürülmeleri kendileri için bir kuraldı. Ve bu kuralın ilk kurbanı da, Ömer Hayyam ile birlikte Hasan'ın da medrese arkadaşı olan, Büyük Selçuklu Devleti'nin veziri «Abdül Kasım Nizâmülmülk» oldu. Hasan Sabbah, 1124 yılında yetmişaltı yaşında öldükten sonra, mezhebi kendisinden sonra gelen evlâdları tarafından yüzotuziki yıl daha ayni ilke ve kurallariyle birlikte sürdürülerek nihayet «Hulâgu» kuvvetleri tarafından dağıtıldı. İstilâ kuvvetlerinden Kaçabilen bir çok fedâîler, Ortadoğu ve Anadolu taraflarına yayılarak buralarda bu mezhebin ilkelerinin propogandalarını yapmaktan vaz geçmediler. Ancak, Hasan Sabbah'ın dağılan siyasî mezhebinden sonra. islâm dünyasında, aynı ilkeleri ve kuralları alarak bir başka yeni mezhep kurulmuş değildir. Bu nedenle bu mezheb ile birlikte Doğu İsmailiye ve Mukanna mezheblerinin etki alanı da, ortadan kalktı. Ancak, münferit olaylarda bu mezheplerin ilkeleri sloganlar halinde göründüler.

Vehhabî mezhebi: İslam dünyasında devlet hâline gelebilen bir siyasî mezhep akımı, Osmanlı İmparatorluğunun Arabistan kesiminde görülmüştür. «Vehhabîlik» ismiyle anılan bu mezhebin ilk kurucusu, «Necid» bölgesinde «Uyeyne» kasabasında 1703 yılında doğan Abdülvehhab Muhammed Tamî»dir. Eğitimini Medine ve Şam'da yapan Abdülvahhab, hukuksal mezheblerden «Hanbelî» mezhebine dahildir. «Hanbelî» mezhebi kıyas ve ictihada yer vermez. Tamamiyle müteassıp ve tekâmülü kabul etmeyen bir hukuk sistemidir. «Abdülvahhab»ın, bu katı ve tekâmüle yer vermez hukuk sistemini kabul etmesindeki neden, şudur: Mezhebin bu karakteri, onun ileride tutacağı siyasal rejimin sertliğini destekleyecek mahiyette olmasıdır. Nitekim, eğitimini tamamlayan «Abdülvahhab», dolaştığı yerlerde arabların sefaletini görmüş ve bu ekonomik sefaleti, Osmanlı idaresi altında millî duygularını kaybetmiş bulunması ile izah edebilmişti. Arabların siyasal haklarına sahip bulunmamaları ve sefalet içinde bunalmalarında rol oynayan bir diğer âmilin, islâm dinine verilen yanlış anlamlar olduğu kanısına vardı. «Abdülvahhab»ın bu kanısı sonucunda mezhebin şu ilkeleri saptandı: 1 — Müslümanlar bir tek cemaattir. Aralarında aykırılık olamaz; bu nedenle kendilerini tek cemaatten saymayanların can ve malları cemaat için helâldir. (Bu ilke, zamanımızın «İslâm kardeşleri», «İslâm ittihat» fikirlerinin esasını oluşturur.) 2 — İbâdet Tanrı'ya karşıdır. Tanrı ile kul arasında Peygamber, halife, imam giremez. (Bu ilke ile Vahhabîlik, Ehl-i sünnet ve Ehli bid'âd sistemleri dışında kaldığı gibi İslâm âleminde gördüğümüz siyasal mezheplerden de ayrılır) 3 — Hukuk meseleleri akıl ile değil, Kur'ân ve hadis ile halledilir; kıyas ve ictihad geçerli değildir. 4 — «Hareket», îman gereğidir. Bu nedenle, «Hareket» de düzene aykırılık, îmansızlığın bir sonucudur. Suç, îmansızlıktan doğduğuna göre cezası da «Şer'î»dir. 5 — Kabirlere kubbe yapmak, türbe kurmak ve bunlara adak adamak, evliyaların varlığına inanmak, tanınmış kişiler için görkemli mezarlar, mozeleler ve heykeller dikmek dinsizliktir. Bu, olsa olsa putperestliktir.

Mezhebin Gelişmesi: Mezhebin, özellikle müslümanların tek cemata olması ve bu cemaate dahil olmayan müslümanların gasbedilmesinin helâl bulunduğu yolundaki ilkesi, aç ve yoksul bedevîleri tahrik etti. Bu ilke sayesinde mezhep sür'atle yayıldı ve Irak taraflarına kadar inkişaf etti. Irak'ın ileri gelenlerinden «Şuûd bin Mehmed» vehhabiliği benimsedi; kurucusunun kızı ile evlendi. Kayınbaba damadını yerine halef bıraktı; 1791 yılında seksensekiz yaşındayken öldü. Abdülvahhab'ın yerine geçen damadı, mezhep hareketini daha da sür'atlendirdi. Irak kabilelerinin tamamını mezhebine dahil etti. Ancak, Osmanlı İmparatorluğuna karşı ihtilâl düzeyine giremeden öldü. Yerine oğlu «Abdülâziz» geçti Abdülâziz'in, mezhebin başına geçmesiyle silâhlı Vehhabî eylemleri de arabistan da başladı. 1796 yılında bir taraftan «Hicaz»a taarruz edilirken diğer yönden de, oğlu «Suûd»u kuvvetleriyle birlikte Irak ve Basra yörelerine gönderdi. Bu ordu, Basra'ya kadar o bölgeleri elde etti. Öbür taraftan, Mekke önlerine gelen Vehhabî kuvvetlerinin 1802'de Kâbe'ye hücum edecekleri haberleri, Osmanlı saltanatı üzerinde gizli isteklerin sahibi olan Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından yalan yanlış, İstanbul'a iletildi. Bu sıralarda İstanbul'da toplanan din adamları, vehhabilik hakkında araştırma ve tartışmalara girişmiş olmalarına rağmen mezhep hakkında kesin bir görüşe sahip olamadılar. Osmanlı Padişahı Selim III. devrinden Mahmut II.'ye kadar Vehhabîler bâzen galebe calarak bâzen yenilerek silâhlı savaşlarını sürdürdüler. Nihayet Memed Ali Paşa'nın kuvvetleri, mezhep taraftarlarını bozguna uğrattı. «Suûd»un oğlu Abdullah ile onun dört oğlu yakalanarak, diğer âileden kimselerle birlikte İstanbul'a gönderildiler, Sultan Ahmet meydanındaki yalı köşkü önünde idam edildiler. Bütün liderlerinin Mahmut II. devrinde, Mısır nındaki yalı köşkü önünde idam edildiler. öldürülmüş olmalarına rağmen, Vehhabilik akımı sönmedi. Özellikle Birinci dünya savaşı sırasında, tekrar canlandı. Arap milliyetçiliğini ön plânda tutan yeni hareket, vehhabilerden «Faysal»ın emrinde; ve savaştan sonra Arap devletini kurdu. Faysal'ın ölümünden sonra çocukları «Reşit», «Suûd» ve «Abdullah» birbirleriyle anlaşamadılar. Suûd, diğerlerini devreden çıkardı. Vehhabilik mezhebine bağlı devletini Hicaz'da yeni baştan kurdu. O'nun oğlu «İbn. Suûd», babasının yerine kral oldu. Zamanımızın «Suûdu Arabistan» devleti, vehhabî mezhebine ve bu mezhebin ilkelerine taassubla bağlı bir krallıktır.

Anadolu'da mezhep akımları: 1071 Malazgirt meydan savaşiyle birlikte Anadolu'ya ayak basan Türklerin açtığı yeni Anadolu devrinde, ayni zamanda islâm dininin de hızla yayıldığı görülüyor. Gerek Konya Selçukluları zamanında, gerekse bu devletin çöküşünden sonra İlhanlılar ve muhtelif Türk beyliklerinde, nihayet Osmanlılar devrinde Anadolu'da islâm dini egemen duruma geçmişti. Buna rağmen, arab ve İran dünyasında başgösteren - Hanefî hukuksal mezhebi dışında - felsefî, hukuksal ve siyasî mezhep akımlarının Anadolu'yu etkileri altına alamadıkları görülmektedir. Özellikle Anadolu'da ne Ehl-i sünnet ve ne de Ehl-i bid'âd sistemlerine dahil felsefî akımların kesin egemenliğine tanık olunmuyor. Siyasî mezheplerin ise örgütlenerek Anadolu'ya yerleştiği de söylenemez. Ancak, Hasan Sabbah'ın Batınî mezhebinin çöküşünden sonra, Hülâgu'nun kılıncından arta kalan bir kısım mezhep fedâîlerinin Anadolu'ya gelerek, batınîlik propogandası yaptıkları da tarihsel bir gerçektir. Bu fedâîlerin propogandaları etkisiyle «Doğu İsmailiye», «Mukanna» ve «Kramiti» mezheplerinin birtakım ilkelerinin Anadolu'da yayıldığı inkâr edilemez. (M. Şemsettin - Günaltay) Fakat bu yaygınlık, Anadolu'da, Konya Selçuklularına karşı eyleme geçen «Babâî» isyanı; Çelebi Mehmet zamanında Osmanlı Devleti ile çatışan «Börklüce Mustafa» eylemi; ve nihayet Osmanlı Anadolusunda uzun yüz yıllar kendini zaman zaman gösteren ve tümüne «Celâlî» isyanları adı verilen hareketlerin bir kısmında rastlanmakla beraber, bu ilkelerin ilk çıktığı siyasî mezhebler gibi, örgütlenme olanakları bulunamamıştır. Anadolu'da çeşitli siyasî ve felsefî mezheplerin tutunamamasında rol oynayan etkenin; gerek kentlerde ve gerekse kırsal bölgelerde yerleşmeye başlayan ve göçer yaşantı süren çeşitli Türk aşiretlerinin ve bunlardan oluşan beylik ve devlet kuruluşlarının her türlü fikir ve düşünceye karşı özgürlükçü bir tutum almış olmaları-

dır. Bunun içindir ki, Osmanlı devleti'nin kuruluşundan önce ve kuruluşu sıralarında, islâm dünyasının her tarafından bilim adamlarının Anadolu'ya akın akın gelerek sürekli ya da geçici olmak üzere yerleştikleri görülmektedir. Bunlardan özellikle «İştirakîyun» felsefesinin kurucusu Azerbeyacanlı «Şahabeddin Sühreverdi» (Bk. Anadolu Selçukluları maddesine), «Vahdet-i vücûd» felsefesinin savunucusu «Muhyiddîn-i Arabî», «Türkmen babaları» gibi «Alevî» dervişleri (Bk. Türkmen babaları maddesine), Heratlı metamatikçi «Fethullâh Şirvanî» ve «Ali Kuşçı» anımsanır. Birçok bilim adamları ve mutasavvıfların, müdahelesiz bir özgürlük içinde fikirlerini söyledikleri ve verdikleri yapıtlarının medreselerde okutulduğu bilinmektedir. Anadolu'da yaşayan insanların her dönemde din ve mezheplerinde özgür oluşları geleneği, nihayet T.C. Devleti'nin önce 20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı «Teşkilâtı Esasiye Kanunu»nun 75. maddesinde; ve sonra 9.7.1961 tarih ve 334 sayılı «Türkiye Cumhuriyeti Anayasası»nın 12. maddesinde en son şeklini almıştır: «Herkes dil, ırk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din ve mezhep ayırımı gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye, âileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz.»

Anadolu'da Alevîlik, Şiîlik: Orta - Asya içerilerine kadar yayılan islâm dininin, *Ehl-i bid'âd* sistemine dahil Ali taraftarlığı (Şiâ-i Ali), Türk aşiretleri arasında sağlam taraftarlar bulmuştu. Bunun önemli nedenlerinden birinin, imameyn ilkelerinin Orta - Asya Türklerinin daha önceki devirlerin inançlariyle, özellikle «Şaman» dini ile, az da olsa, bağdaşır olmasıdır. Bir diğer etkenin de, Orta - Asyalı Türklerin çok hareketli, özgürlükçü ve mücadeleci bir karaktere sahip olmalarıdır. Sırf bu karakterleri gereğidir ki, yerleşik oldukları yurdlarında yaşam olanaklarını kaybedince, «Batı»ya, yüzyıllar boyunca ve iki koldan akmışlar; kendilerine yeni ufuklar, yeni yurdlar aramışlardır. Anadolu'ya gelen Türkmenlere «Alevî» denilmesindeki nedenin; kendilerinin «Galiye» değil, «İmamiye» mezhebinin etkisi altında kalmış olmalarıdır. Yani Türk alevîleri, «Ali»nin halifeliğini kabul ederek 12 imam ilkesine bağlıdırlar; ancak «Galiye» mezhebinin etkisi altındaki siyasî mezheplerle hiçbir ilgileri görülmemiştir. Alevîlik, Türkler arasında ve özellikle Anadolu'da, daha çok «Bektaşilîk» ile birlikte «Tasavvuf»un eylem halinde örgütlenmesinin bir sonucu olan «Tariykatçılıkta kendini göstermektedir. (Bk. Tariykat maddesine) Oysa, özellikle Padişah Yavuz Selim zamanında, Osmanlı imparatorluğunun doğu illerinde görülen «Şiîlik» hareketinin, alevîlik ile hiçbir ilgisi yoktu. Şiîlik, İran'da Türk asıllı Şah İsmail'in iktidara getirmiş olduğu siyasî mezhebinin adıdır. Esasen siyasî mezhepler tarihinde, Fatımîler'den sonra devlet hâline girebilen ikinci mezhep olarak görünmektedir. Bununla beraber «Enver Behnan Şapolyo» gibi bazı düşünürler, Şah İsmail'in kuvvetlendirdiği ve devlet hâline getirdiği mezhebini, bir mezhep tariykat olarak görmemektedirler. (*Mezhepler ve tarikatlar tarihi*, Türkiye yayınevi 1964, s. 355). Şah İsmail'in amacı hiç değilse Doğu Anadolu'yu da egemenliği altına alarak büyük bir devlet kurmaktı. Bunun için, daha Osmanlı Padişahı Bayazid II. devrinde ve özellikle Yavuz zamanında Doğu Anadolu'da Şiîlik propogandasına girişti. Şiîliğin de Oniki imam ilkesine inanmış olmasından yararlanarak, doğu anadolu alevîleri üzerinde çalışmaktaydı. «Hatai» mahlasiyle yazdığı hâlis türkçe şiir ve nefesleriyle bu propogandalarına renk katmaktaydı. Şah İsmail'in bu şekilde ortaya çıktığı sıralarda, Osmanlı imparatorluğunda doğulu türk halkının sosyal ve ekonomik yaşantısının çok kötü olduğu; Osmanlı idaresinin kendileriyle ilgilenmediği tarihsel bir gerçektir. Nitekim, Ziya Gökalp, «*Türkçülüğün esasları*» adlı yapıtında bu konu için şöyle diyordu: Şah İsmail'in dedesi olan Şeyh Cüneyd, Oğuz boyları arasında oğul mu önce gelir, yoksa sahâbeler mi diyerek propoganda yapıyordu. Oğuz boyları, Oğuz Han'ın çocukları ve Kayı'ların amca oğulları değil miydiler? Nasıl oluyordu da, padişahın enderundan çıkan devşirmelerden mürekkep olan sahâbeleri (Yakın adamları) bunlara tercih ediliyordu. O tarihteki halk sevhleri, Türklerin o zamanki zulme maruz kalışlarını vaktivle Ehl-i Beyt'in (Peygamber soyu) uğramış olduğu eziyete benzetiyorlardı. O zaman, Türkmenlerin büyük bir kısmı, bu benzevise aldanarak, baba ocağından ayrıldılar; kendi kendilerine avrı bir edebiyat, ayrı bir felsefe, ayrı bir mâbed yaptılar.» (*Türkçülüğün esasları*. hazırlayan Mehmet Kaplan, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 38 - 39) Şah İsmail, bu durumlardan yararlanarak, Doğu Anadolu alevîlerinin bir kısmını şiîliğe kazandı. Bu suretle Doğu Anadolu'nun geleceği gerçeğini gören Yavuz Selim, Şah'ı, Çaldıran meydan savaşında yenmeden önce, şiîlesmiş Türkmen alevîlerine karşı yine Bektaşî ve Alevî olan yeniçeri ordusuyle çok sert müdahelelerde bulunarak, Şah İsmail'in amacına engel oldu. (Bk. Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedreddin, kaynaklar kısmı madde:* 46, s. 256 - 263). Yavuz Selim, Şah İsmail'in siyasal amaçlarını kırmakta başarılı olduktan sonra, «Ümera-yı kerakese» idaresindeki Mısır'ı fetederek «Halife»liği de, Osmanlı türkiyesine, kılınç kuvvetiyle getiriyordu.

Anadolu'da hilâfet meselesi: Yavuz'un, hilâfeti İstanbul'a getirmiş olmasının bilimsel bir yönü olamıyacağı, hilâfet meselesi üzerindeki gerek felsefi ve gerekse siyasi düşüncelerden anlaşılmaktadır. Fakat bu konuda, Cumhuriyet Türkiyesinin Büyük Millet Meclisi'nde «Hilâfetin ilgası»na dair teklif konuşulurken, dönemin Adliye vekili (Adalet Bakanı) «Usûl-ü fıkıh» müderrisi (Profesör) ve İzmir milletvekili Seyyit Bey'in hilâfet müessesesi üzerinde vermiş olduğu geniş bilgi bu meseleyi aydınlığa kavuşturmuştur.

Adalet Bakanı Seyyit Bey'in bu konudaki açıklamasının önemli paraqrafları şöyle idi: «... Evvelemirde şu ciheti arzedeyim ki hilâfet meselesi dinî olmaktan ziyade dünyevî bir meseledir ve i'tikat (İnanç) meselelerinden değil, millete âit hukuk ve mesalih-i amme (Kamu düzeni) cümlesindendir, i'tikata taallüku yoktur. Vakıa itikadiyata dair telif (yazılar) olunan asâr-ı islâmiyede dahî bu meseleden uzun uzadıya bahsolunur. Fakat bu, hilâfet meselesinin akâid-i islâmiyeden (İslâm inançları) mâdut olduğu için değil, belki bu mesele etrafında sonradan hasıl olan bir takım hürafat ve efkâr-ı bâtılayı (Gerçeğe uymayan düşünceler) ibtal içindir. Bu noktayı Ulemâ-i islâm kitablarında serahaten beyan ederler. Bilirsiniz ki asr-ı saadetten sonra âlem-i islâmda muhtelif fırkalar ve i'tikat mezhepleri zuhûr etmiştir. Onlardan biri de şiî fırkasıdır. Bu şiî fırkası bilâahere muhtelif kollara, şübelere ayrılmıştır. Bunların bir kısmına «İsmailiye» fırkası denir ve ayni zamanda bu fırkaya «Batınîye» ve «Talimiye» ve «Sebbiye» namları dahî verilir. Bunlar kendi halifelerine imam namı verirler ve kendi imamlarının ulûhiyetine kail olurlar. İmam ulûm ve maarifi doğrudan doğruya Allah'dan alır derler. İmamdan sonra da «Höcce» denilen zât gelir. Ondan sonra «Bab», sonra da «Mümin» gelir. Allah imama, imam da hüccet'e, hüccet bab'a, bab da mümine tâlim eder derler. Onun için bunlara «Tâlimiye» fırkası namı verilir. Bunlarca Kur'ân - kerîm'in hem zâhir, hem de bâtın manâsı vardır. Maksût olan manâ-i batınisidir dedikleri için bunlara «Batıniye» dahî denilir Bunların itikatları serapa hürafattan ibarettir. «..... Ulemâ-i ehl-i sünnet hilâfeti iki kısma ayırıyorlar. Birine hilâfet-i hakikiye, diğerine hilâfet-i suriye diyorlar. (Gerçek olmıyan) Şimdi bu iki nevî hilâfeti ayrı ayrı izah edeyim. Şöyleki, hilâfet-i hakikiye şerâit-i lâzımesini cami ve milletin intihab (Seçim) ve biatiyle hasıl olan hilâfettir. İşte asıl hakikaten ve şer'en hilâfet diye bu birinci nevî hilâfete denir. İşte temin söylediğim «Benden sonra hilâfet otuz senedir ancak sonra ısırıcı saltanata münkalip olur. (Döner) mealindeki hadis-i şerifte (Hz. Muham-

med'e âit) zikrolunan hilâfetten maksat da bu hilâfet-i hakikiyyedir.»..... İkinci nevî hilâfete gelince: Buna hilâfet-i suriye demiştik. Bu sûreten ve zâhiren hilâfet şeklinde ise de hakiykatta hilâfet değildir. Belki mülk ve saltanattan, tegallûb ve tasallütten ibarettir, padişahlıktır. Bu, ya şerâit-i hilâfeti câmi olmamak veyahut kahr ve istila, cebir ve tegallûb tarikiyle istihsal olunmakla olur. Bütün muhakkikîyn-i ehl-i sünnet'in müttefiken beyan ettikleri bir hakiykatdir ki hülâfa-i Emeviyye ve Abbasîye (Emevi ve Abbasî halifeleri)nin hilâfeti bu kabildendir. Çünkü bunların hilâfetleri milletin kendi arzu ve intihabiyle husûle gelmemiştir, kahr ve istilâ, cebir ve tegallûb tarikiyle hasıl olmuştur.

Tarih-i islâma âşinâ olanlarca malûmdur ki hülefâ-i Emeviyye'nin irtikâb etmedikleri zulüm ve sefahet, evlâd-ı peygamberiye revâ görmedikleri cevr ve şenaât kalmamıştır. Devlet-i Abbasiye ise bütün zulüm ve l'tisâf (yolsuzluk), kahr ve tegallûb üzerine teessüs etmiştir. Yalnız meşhur «Ebû müslim Horosanî»nin hükûmet-i Emeviye taraftarlarından katil ve itlâf ettikleri nufusun adedi 600 bine bâliğ olmuştur. Hülefâ-i Abbasiye'nin birincisi olan (Sefah)ın amcası Abdullah bin Ali Şam'ı istilâ ettiği zaman ahaliyi katl-i âm etmiş idi.» «Osmanlı hanedanının ise saltanata olan hırs ve tamahlarından nice masûm ve bîgunah şehzâde kanı döktüleri mâlûmdur. Hülefâ-i râşidîn hazeratı, beytülmâle (Devlet hazinesi) âit olan emvâl devlet ve millete (Malallah) ve hukuk-u âmme'ye (Hakkullah) tesmiye ederler ve binaenaleyh alelumum hukukun hüsn-ü muhafazasına son dereceye kadar bezl-i makaderet eylerlerdi. (Güçlerini göstermek) Bunlar ise hukuk-u müslimini müsadere ederler emvâl-i devleti şuna buna peşkeş çekerlerdi. Şimdi insaf edelim; böyle bir zulüm ve tegallûbe hilâfet denebilir mi? İslâmiyet gibi âlî bir din, böyle bir saltanat-ı kahîreyi kabul eder mi? Bu nevî hükûmetler hilâfet değil Peygamber efendimizin buyurdukları gibi ısırıcı saltanattan ibarettir. Anın içindir ki, Peygamber efendimizin gaipten haber vermek suretiyle bir mûcize kabilinden olarak (Ber.den sonra hilâfet otuz senedir, andan sonra hilâfet ısırıcı bir saltanata dönecektir) buyurmuşlardır. Hakavik-i tarihiye de bunu müeyyeddir. Tarih tedkik ve tetebbû edilirse görülür ki hakikî hilâfet Hülefâ-i râşîdin'in sonuncusu olan Hz. Ali'nin vefetiyle veyahut Hz Hasan'ın altı aydan ibaret bulunan bu müddet imametiyle hitam buluyor. Andan sonra artık söz kılınca, kuvvete intikal ediyor. Bu suretle hz. Peygamber'in (..) ifade buyurdukları hakikaten ısırıcı saltanat kaidesi teessüs eyliyor.» «..... zan olunuyor ki biz hilâfeti lâğv edersek Mısır'da, Hindistan'da ve diğer islâm memleketlerinde pek fena tesir yapacak. Bu bence pek boş bir fikirdir.» (Meclis zabıtlarından ayrı basım).

Bu izahattan ve zamanın başbakanı İsmet Paşa'nın (İnönü) hilâfetin ilgası ile Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti'nin dahilî ve haricî siyaseti üzerinde hiçbir fena tesiri olamıyacağına dair vermiş olduğu beyanatından sonra ayni meclis genel birleşiminde kabul edilen 3 Mart 1340 tarihli kanun ile hilâfet ilga edildi

Necdet Kurdakul

MİSIRLIOĞLU, Halit (İstanbul - 1924). Sendikacı. Yol - İş Sendikasının Genel Başkanı ve Türk - İş Yönetim Kurulu üyesidir. Sendikacılığa Mersin'de Tahmil Tahliye İşçileri Sendikası'nın genel kurulunu izleyerek ilgi duydu ve Mersin'de «Nafıa ve Karayolları İşçileri Sendikası»nı kurdu (23 Nisan 1954). Kısa süre sonra sendikanın Türkiye'deki işkolu sendikası olmasına çalıştı ve «Türkiye Bayındırlık İşyerleri İşçileri Sendikası» «Yol-İş»in doğuşunu hazırladı. Sendika Genel Başkanlığına getirildikten sonra (23 Nisan 1954) örgütün Türk - İş'e katılması sağlandı ve Yol - İş federal bir yapıya dönüştürüldü.

Türk - İş içinde Sosyal Demokrat çizgiyi izleyen Mısırlıoğlu, Türk - İş'in Yönetim Kurulu toplantısına (14.1.1971)de Dörtlü Rapor adında bir öneri sunanlar arasında yer aldı Türk - İş'in, Kongresinde kabul ettiği 24 ilkesine ihanetle suçlayanlara katıldı, Türk - İş'in izlediği sendikal politika nedeniyle darboğazlara girdiğini ileri sürdü ve politik hareket gerekliliğini vurguladı. Mısırlıoğlu'na göre; çalışan kitlenin ağırlığının duyulmadığı parlamenter sistemde, çalışan kitlenin sosyal ve ekonomik refahını tüm olarak sağlamaya yetmemektedir. Özellikle sanayileşmekte ağırlığın özel kesime bırakıldığı ekonomilerde bu sektörün devlet olanaklarıyla desteklenme zorunluğu, devlet maliyesine ağır külfetler yüklemektedir. Vergi ve gümrük bağışıklığı, geniş kredi uygulamaları devlet gelirlerini büyük ölçüde azaltmakta ve önlemektedir. Tarım işçileri gibi dağınık, mevsimlik işlerde çalışanların sendikasını devletin sosyal politikasına ve bir takım reformların yapılmasına bağlı kalmaktadır. Hükümetler güç malî durumlarını düzeltmek için bütün halka yönelik vergileri arttırmak zorunda kalmaktadır. Yapılamayan reformlar geniş kitlelerin refaha ulaşmasını önlemektedir.

Mısırlıoğlu, bu görüşlerini savunmuş ve Türk - İş'e yeni bir dinamizm getirmesini, işçilerin DİSK'te örgütlenmesinin Türk - İş için büyük sakıncalar doğuracağını iddia ederek sosyal demokrat sendikacılığın benimsenmesini isteyenler arasındaki yerini korumuştur.

Yol - İş, geniş bir topluluğu üye yapmış, bu arada sendika içinde görüş birliğini kuramamıştır.

Kemal Sülker

Mihri Müşvik (İstanbul - 1887 / Amerika -?). Ressam. Son dönem Osmanlı ressamları arasında ilk kadın ressamımız sayılan Mihri Müşfik'in de aktif bir yeri vardır. Öğrenimini İtalya'da görmüş, yurda döndükten sonra Kız Sanayii Nefise Mektebi'ni kurmuş, burada müdürlük ve öğretmenlik yapmış olan Mihri Müşvik empresyonist eğilimlere bağlı bir ressamımızdır. Yağlıboya çalışmalarının yanısıra pastel tekniğinde de önemli portre ve figürleri çalışmış olan sanatçı 1919 yılından başlayarak Galatasaray'da düzenlenen resim sergilerinin devamlı sanatçılarındandır.

Bu sergilerde Mehmet Ali Laga, Sami Yetik, Şevket Dağ, Hasan Vecihi Bereketoğlu, gibi devrin tanınmış ressamları ile birlikte yer alan sanatçı daha sonra Amerika'ya giderek oraya yerleşmiş ve ülkeslyle bağlantılarını yitirmiştir.

Millet Partisi. 20 Temmuz 1948'de Ankara'da kuruldu. Kurucuları Mareşal Fevzi Çakmak, İstanbul Milletvekili, eski büyükelçilerden Enis Akaygen, tarih profesörü Hikmet Bayur, Av. Prof. Kenan Öner, Dr. Mustafa Kentli, İstanbul Milletvekili Osman Nuri Köni, Afyon Milletvekili General Sadık Aldoğan ve Osman Bölükbaşı'ydı. Partinin onursal başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, ilk Genel Başkanı Hikmet Bayur olmuştu.

CHP iktidarına karşı ilk büyük muhalefet partisi olan Demokrat Parti'nin, gerektiği gibi muhalefet yapamadığını ileri süren politikacılar, Demokrat Parti'den ayrılarak Meclis'te Müstakil Demokratlar Grubu'nu oluşturan milletvekilleri ile genel merkezi Afyonkarahisar'da bulunan Demokratlar Partisi'nin katılmasıyla kurulan partinin tüzüğünde «cumhuriyet», «adalet», «liberallik» ülkülerine ve «milliyetçilik» ilkesine, dine ve ulusal geleneklere bağlı olduğu açıklandı. Ekonomik alanda devletçiliğe cephe alındığı gibi sermayenin aşırı kâr tutkusuna ve haksız sömürüyü devlete ve bireylere ilişkin her türlü tekele de karşı çıkacağı belirtildi.

1950 öncesi Demokrat Parti'yi CHP ile danışıklı bir politika izlemekle suçlayan MP, bu parti iktidara geldikten sonra şiddetli muhalefetini sürdürdü. 1953 yılı haziran ayında toplanan MP IV. Büyük Kongresi'nde Genel Başkan Hikmet Bayur'un da içinde bulunduğu 40 kadar üye, partinin Atatürk'e ve devrimlere karşı olduğunu ileri sürerek istifa ettiler. Savcılık, bu açıklamayı ihbar saydı. Soruşturma sonucu, M.P., 27 Ocak 1954'te, mahkeme kararıyla temelli kapatıldı. 9 Şu-

bat 1954'te, Partinin eski yöneticileri, Enis Akaygen, Osman Bölükbaşı, Ahmet Tahtakılıç ve Suphi Batur, Cumhuriyetçi Millet partisi adında yeni bir parti kurdular.

M.P. olsun, C.M.P. olsun ekonomi açısından özel girişimi savunmalarına karşın yeni ticaret burjuvazisinin serbestçe gelişmesini engelleyen ilkelere de yer verdiklerinden DP tabanını kendilerine çekmeyi başaramadılar.

CMP, 1954 seçiminde 1, 1957 seçiminde 4 milletvekili çıkarabildi. Daha sonra, Türkiye köylü Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını aldı. 1961'de Kurucu Meclis'te temsil edilen CKMP daha sonra Alpaslan Türkeş'in liderliğinde,MHP'ye dönüştü. Daha önce 14 Aralık 1961'de CKMP'nin Genel Başkanlığından ayrılmış olan Osman Bölükbaşı, beraberinde 7-8 parlementerle birlikte 3 Haziran 1962'de CKMP'den ayrıldı ve 15 Haziran 1962'de Ankara da Millet Partisi kuruldu. Ertesi gün partinin genel başkanlığına seçilen Osman Bölükbaşı, partiye kişiliğini verdi ve MP bir «önder partisi» özel'liği taşıdı. «MP'nin kitleler üzerinde yaratmış olduğu çekicilik, program ve ilkelerinden çok, bütün rakiplerine meydan okuyan tek bir adamın şöhreti üzerine bina edilmişti. Bu kimliğiyle Millet Partisi, demagojik sloganlara kolaylıkla yapabilen, çoğunlukla öğrenimli, hatta okur-yazar olmayan seçmenlerce desteklenmekteydi. (Nermin Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, SBF Yayın, 1966)»

1965 seçimlerinde Millet Meclisi'nde yarım milyon kadar oy ile 31 sandalye kazanan parti, 1969'da oylarının % 50'sini yitirdi. 1972'de Osman Bölükbaşı Genel Başkanlı'tan ayrıldı. Yerine eski Genel Kurmay Başkan Cemal Tural getirildi. 1973 seçiminde parlamentoya hiçbir temsilci sokamadı. 21 Nisan 1975'te yapılan VI. Büyük Kongresi-de genel baskanlığına eski bağımsız İçel Milletvekili Celal Kargılı'nın getirildiği parti daha sonraki dönemlerde sesini duyuramadı.

(A.T.)

Milli Birlik Komitesi: 27 Mayıs 1960 hareketinden sonra yasama organı görev ve işlevini (5.1.1961'e kadar) yerine getiren askerî yöneticilerden oluşan kurulun adı.

Millî Birlik Komitesi'nin oluşumu 1954-55 yıllarında başladı. Özellikle İstanbul Yıldız Harp Akademisi'nde 10-15 kadar subay, «Atatürkçüler Cemiyeti» adında bir grup kurmuş, başkanlığa Yarbay Faruk Güventürk, sekreterliğine de Binbası Dündar Seyhan seçilmişti. Bu örgütte Suphi Gürsoytrak ve Orhan Erkanlı da bulunuyordu. Bu örgüt, 27 Mayıs 1960 hareketini plânlayan ve yürüten grubun öncüsü oldu (1955). Bu örgüt tam anlamiyle gelişemedi. Nurettin Bransel'in Genelkurmay Başkanı olmasından sonraki devrede atama ve yükselmeler denetim altına alındı. Bu örgütün amacı, D.P. iktidarının giderek burjuva demokratik hak ve özgürlükleri yokederek tam bir baskı rejimini kurma girişimine son vermekti. Ankara'da da Osman Köksal, Sezai Okan ve Talât Aydemir gibi subaylar, bir başka grup kurdular. Amerika'ya Command School of the Staff College'e gönderilen (1957) Okan ve Aydemir, oradaki DP muhalifi subaylarla ilişki kurdular ve böylece 22 kurmay subay Güventürk'ün başkanlığında birleşme kararı aldılar (Temmuz 1957). Ankara'da kurulan bir başka önemli grup Sadi Koçaş'ınkiydi. 1957'de Yarbay Suphi Karaman bu gruba kazanıldı. Aynı yıl O. Köksal ile ilişki kuran Koçaş İstanbul grubunun varlığını öğrendi, fakat grupların birleşmesi mümkün olmadı. Askerî gruplaşmalar için dönüm yılı olan 1957'deki seçim olayları ve ekonomiyi felce uğratan bunalım, ilerici subaylara sadece orduda yapılacak askerî reformlarla yetinilemeyeceğini gösterdi. 1957 seçimlerinden önceki darbe girişimi, İnönü'nün CHP'nin secimi mutlaka kazanacağı varsayımı ile İnönü'ce engellendi. 1957 seçimlerinden sonra muhalif subayların faaliyetlerini genişletmesi nedeniyle DP, bunların varlığını öğrendi ve plânlarından haberdar olmaya başladı. İstanbul grubunun varlığını öğrenen Binbaşı Samet Kuşçu, gruba sızmak istedi, isteği reddedildi. Bunun üzerine Kuşçu, plâncıları ele verdi, darbe girişimini ihbar etti. Kuşçu'nun açıklamaları DP yönetiminde büyük tepkilere yol açtı. Samet Kuşçu, Faruk Güventürk, Cemal Yıldırım, Atatürkçü Cemiyet'in iki üyesi dahil dokuz subay görevlendirildi. Sanıklar sıkı biçimde tecrit edilip sorgulandılar. Yeterli delil bulunamadı, sanıklar beraat ederken, muhbir S. Kuşçu iftira nedeniyle mahkûm oldu. Ancak bu tutuklamalar nedeniyle Atatürkçü Cemiyet de dağıldı.

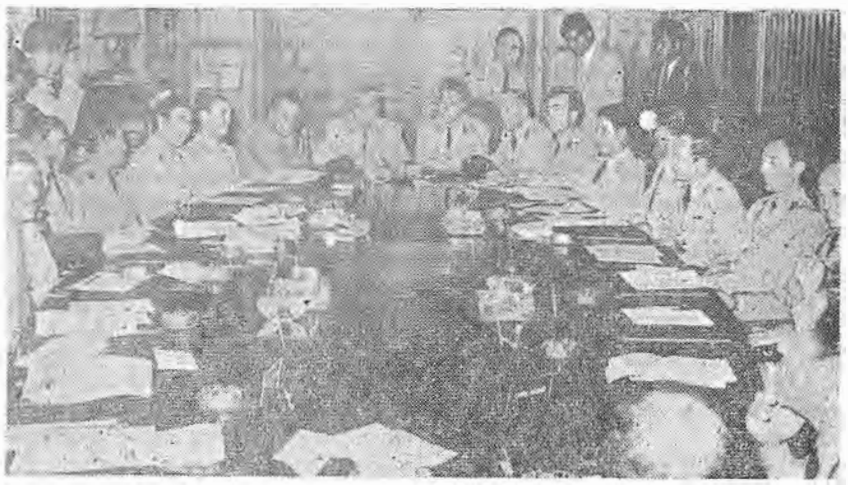

Milli Birlik Komitesi bir çalışmada

Sadi Koçaş'a göre, askeri birliği ve komuta zincirini korumak için grubun başına yüksek rütbeli bir generalin geçmesi gerekliydi, bu nedenle «sivil lider» düşüncesi kabul edilmedi, çabalar yalnızca askerî alanda toplandı. Aranan kişi olduğuna kanaat getirilen Org. Necati Tacan öneriyi kabul etti, ancak Tacan'ın tam Kara Kuvvetleri Komutanı olacağı sırada ölmesi (15.8.1958) üzerine bir başka lider bulundu: Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanan (22.8.1958) Cemal Gürsel, Koçaş'la birlikte Almanya'ya yaptıkları bir gezide harekete kazanıldı (1959). 27 Mayıs'ta Türk Silâhlı Kuvvetleri adına yönetime el koyan örgütün temeli, 1959 yılı ortalarında Org. Gürsel başkanlığında kurulan, yeni ve birleşmiş bir örgüttür. Eski örgütler, 9 Subay olayı ile dağılmışlardı.

Millî Birlik Komitesi 27 Mayıs 1960'dan 25 Ekim 1961'e kadar varlığını sürdürdü. Komite, ilk açıkladığında 38 subaydan kurulu iken, İrfan Baştuğ'un ölümü ile sayısı 37'ye indi, 13 Kasım olayı ile Komite'nin 14'ler kanadının tasfiyesi ile üye sayısı 23'e indi. Bu 23 üyeden Köksal, Madanoğlu, Ulay sonradan TBMM'de Cumhuriyet Senatosu'nda Millî Birlik Grubu denilen gruptan ayrıldıkları gibi, Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi ve Fikret Kuytak'ın da ölümü ile mevcut üye sayısı 18'e

indi.

Millî Birlik Komitesi ilk açıklandığında şu üyelerden kuruluydu:

Başkan: Cemal Gürsel (Org.) Üyeler: Fahri Özdilek, Tümg. Cemal Madanoğlu Tuğg. İrfan Baştuğ, Tuğg. Sıtkı Ulay, Alb. Ekrem Acuner, Alb. Mucip Ataklı, Alb. Osman Köksal, Alb.Fikret Kuytak, Alb. Sami Küçük, Alb. Haydar Tunçkanat, Alb. .Aplaslan Türkeş, Alb. Muzaffer Yurdakuler, Yb. Refet Aksoylu, Yb. Fazıl Akkoyunlu, Yb. Orhan Kabibay, Yb. Mustafa Kaplan, Yb. Suphi Karaman, Yb. Sezai Okan, Yb. Ahmet Yıldız, Bnb. Emanullah Çelebi, Bnb. Orhan Erkanlı, Bnb. Vehbi Ersü, Bnb. Suphi Gürsovtrak, Bnb. Kadri Kaplan, Bnb. Muzaffer Karan, Yzb. Münir Köseoğlu, Bnb. Mehmet Özgüneş, Yzb. Selâhattin Özgür, Bnb. Şükran Özkaya, Bnb. Şefik Soyuyüce, Bnb. Dündar Taşer, Yzb. Rıfat Baykal, Yzb. Ahmet Er, Yzb. Numan Esin, Yzb. Kâmil Karavelioğlu, Yzb. Muzaffer Özdağ, Yzb. İrfan Solmazer.

Komite, geçici Anayasaya göre ülkenin en yüksek yasama organ oldu. Yürütme yetkisi geçici hükümette, yargılama yetkisi de bağımsız mahkemelerde bırakıldı. MBK, görünüşü bakımından ne bir askeri cunta ne de bir «İhtilâl Meclisi»dir. Cunta olmak niteliği bakımından sayıca fazla, Meclis olmak için de sayıca azdır. 1 sayılı geçici kanunla, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yerine Millî Birlik Komitesi geçmiştir. Komite, suigeneris (türü kendine özgü) bir yasama organı, 27 Mayıs'ı izleyen dönemde devlet faaliyetinin merkezidir.

C. Gürsel başkanlığındaki geçici hükümet ihtilâlin ertesi günü açıklandı (28 Mayıs). Hükümette ikisi MBK üyesi üç generalle (Gürsel, Ulay, Kızıloğlu) ile hiçbir partiye üye olmayan 15 sivil bakan yer aldılar. Hükümetin resmî bildirisinde ilân edilen eylem programı özetle: 1) Yurtdaşların haklarını ve özgürlüklerini korumak, 2) Anti-demokratik yasaları kaldırmak, 3) Devlet önlemlerini yeni bir temel düzen üzerinde gerçekleştirmek, 4) Çağdaş hukuk düzenine dayalı yeni demokratik kuruluşlar meydana getirmek, 5) Ekonomik savurganlığa son vermek, Devlet Plânlama Teşkilâtını kurmak, 6) Ülkenin ekonomik ve malî durumunu iyileştirici önlemler almak, komşu ülkelerle ve tüm dünya ülkeleriyle dostluk ilişkilerini sürdürme ilkesini izlemek.

MBK, devrik Demokrat Partili eski bakanların, milletvekillerinin, görevlilerin suçlarının araştırılması ve yargılanmaları için Yüksek Soruşturma Kurulu ve Yüksek Adalet Divanı'nı kurdu. Komite, DP iktidarı döneminindeki hükümet aleyhtarı eylem ve gösterilere katılanları affederek hapisten çıkardı. Siyasal Partilerin faaliyetlerini geçici olarak yasakladı. «İnkılâbın Korunmasına Dair geçici kanunu» kabul ederek 27 Mayıs hareketine karşı direnmek isteyenlere karşı önlem alındı. Dernekler ve Basın Yasaları değiştirilip, siyasal partilerin partilerin ocak-bucak örgütleri kapatıldığı gibi, İçişleri Bakanlığı'na yargı mercii kararı olmadan yayınları toplama yetkisi verildi..

Bu önlemlerin alınmasında Komitede uyuşmazlık çıkmadı. Toplumsal ekonomik sorunların çözümünün görüşülmeye başlamasiyle birlikte Komitede iki yarı grup belirdi. Bunlardan Gürsel Madanoğlu Köksal grubu, bir Kurucu Meclisin Anayasayı ve seçim kanunlarını hazırlamasını ve iktidarın seçimler sonunda seçimi kazanan partiye devredilmesini önerirlerken, Türkeş ve arkadaşları (14'ler) en az dört yıl süreyle iktidarda kalınmasını, toplumsal ekonomik reformların bu zamanda yapılmasını, danışma meclisi niteliğinde bir İnkılâp Meclisi kurulmasını (giderek iktidarda temelli kalınmasını) istiyorlardı.

MBK, DP.'yi devirdiği gün, en kısa zamanda seçimlere gidileceğini açıklamıştı. Seçim gecikmeli olarak yapılabilecekti. MBK, dış politikada DP'nın izlediği politikanın dışına çıkmayacağını harekât sabahı açıkladı. İç politikada ise Komitenin bölünmesi nedeniyle kararsızlık vardı. Başbakanlık müsteşarı olarak rejimin güçlü adamı olarak görünen Türkeş ve ekibi, temelli iktidarda kalmak üzere bazı girişimlere geçtiler.

MBK, 13 Kasım 1960'a kadar, orduda kadro azaltımı, DPT'nın kurulması, ağaların sürülmesi, 147 üniversite öğretim üyesinin görevden alınması gibi uygulamalar yaptı. Kalkınmanın parlamenter demokrasi sistemi içinde mi, yoksa askerî bir diktatorya ile gerçekleşeceği konusunda Komitede beliren ayrılık, 14 kişinin Komiteden çıkarılarak yurtdışına sürülmeleri ile sonuçlandı (13 Kasım 1960).

MBK içindeki ayrılık Ağustos 1960 ayında geçici hükümette 10 bakanın değiştirilmesinden, olağanüstü mahkemeler niteliğindeki İnkılâp Mahkemeleri Kanunu'nun çıkarılmasından (16.8.1960), bir süper-bakanlık niteliğinde olan Ülkü-Kültür Birliği tasarısının Komiteye getirilmesinden de anlaşılıyordu.

13 Kasım 1960 Pazar günü Komite'nin feshedilmesinden sonra Komite üyelerinden Albay Türkeş. Alb. Kabiyay, Yb. Erkanlı, Dz. Önyüzbaşı Münir Köseoğlu, Yarbay Mustafa Kaplan, Bnb. Muzaffer Karan, Bnb. Şefik Soyuyüce, Yb. Fazıl Akkoyunlu, Yzb. Rıfat Baykal, Bnb. Dündar Taşer, Yzb. Numan Esin, Yzb. Muzaffer Özdağ, Yzb. Ahmet Er, emekliye sevkedilerek dışişleri bakanlığı dış örgütünde elçilik müşavirliklerine atanarak yurtdışına gönderildiler. Komitenin 23'ler kanadı da birlik içinde değildi. 14'lerin tasfiyesinden sonra Türk Silâhlı Kuvvetler Birliği isimli bir askerî cuntanın Millî Birlik Komitesinin ordu üzerindeki denetimine son verdiği ve bu cuntanın fiilen orduyu ve ülkeyi yönetmeye başladığı söylendi. 23 Komite üyesinin bir bölümünün CHP ile birlik olduğu, bir bölümünün iktidarı bir an önce sivillere devretmek niyetinde olduğu da görülüyordu. MBK, 13 Kasım olayından sonra zayıfladı ve yönetimde etkinliğini yitirdi.

MBK, Kurucu Meclis statüsüne ve bu meclisteki temsil oranına ilişkin yasaları kabul etti (7.12.1960). Milli Birlik Komitesi ile Temsilciler Meclisi adı verilen (çoğunluğu CHP'li üyelerden oluşan) iki meclisli bir Kurucu Meclis açıldı (6.1.1961). Bu arada Gürsel yeni bir hükümet de kurdu. 14'lerin tasfiyesinden sonra siyasal faaliyetler de başladı ve siyasal partilerin kurulmasına da izin verildi (Şubat 1961). Kurucu Meclis, bu dönemde yasama organı olarak önemli yasaları kabul etti. Vergi Yasası, Vergi Usul Yasası, Seçim Yasaları, Anayasa'nın kabulü bunların başlıcalarıdır. Kabul edilen Anayasa, halkoyu tarafından da onandı (9.7.1961). İleri haklar geti-

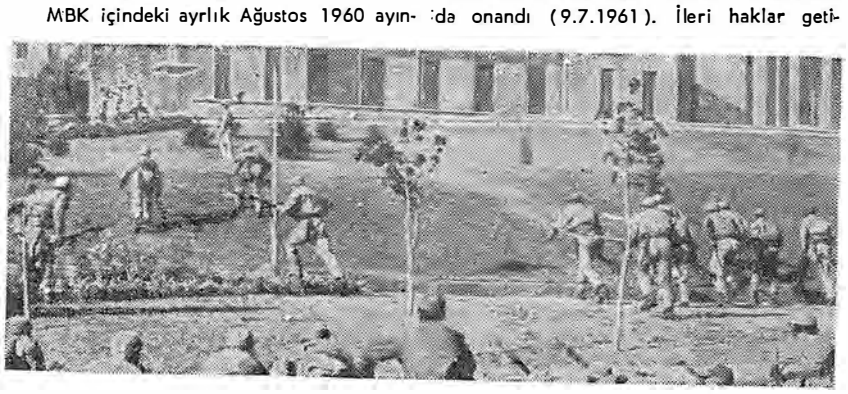

20 - 21 Mayıs olaylarından bir görünüm

ren Anayasa, MBK'nin 23'ler kanadının ve CHP'nin 14. Kurultay kararlarının esprisine uygun hükümler içeriyordu.

MBK, köylüleri büyük toprak ağalarının sömürüsünden kurtaracak bir toprak reformu yasası hazırlatıp Kurucu Meclise getirmek istediyse de bir sonuç alınamadı (1.6.1961). MBK yönetimi köylü kitlelerini kazanamadı. İşçi sınıfı, MBK yönetimini genel olarak destekledi. 1957'den beri dondurulmuş olan işçi ücretleri, MBK yönetimi zamanında incelemeye alındı (20.5.1961). MBK, işçilerin sendika - grev v.b. haklarını da tanıdı. Büyük sermayenin gücünü sınırlamak için gerekli önlemler ise Komitenin gücünü yitirmesi nedeniyle alınamadı. Büyük sermaye MBK zayıfladığı oranla ülkede yeniden ağırlığını duyurmaya başladı. MBK'sine küçük burjuva aydın kesimler de destek verdiler.

MBK, hareketin başında hiçbir siyasal partiyi tutmayacağını belirttiği halde, 14'lerin tasfiyesinden sonra yapılan yasal ve eylemli düzenlemeler genellikle CHP'nin yararına uygun düştü.

MBK, yapısı itibariyle küçük burjuva radikal ve ılımlı öğeleri bir arada bulunduran ve türdeş olmayan bir yapıdaydı. Bu nedenle tutarlı, kararlı ve programlı atılımları gerçekleştiremeden siyasal yaşamdan çekildi. Yassıada Yüksek Adalet Divanı kararlarının infazından sonra seçimleri (15 Ekim 1961) yaptıran MBK, TBMM'nin açıldığı gün (25 Ekim 1961) siyasal ve hukuki varlığını yitirdi. Yeni Anayasanın 70. maddesine göre partisiz MBK üveleri, Senatonun yaşam boyu doğal üyeleri oldular.

Ender Kâmil Boyacı

Milli Edebiyat. Türkçenin Osmanlı beğenisinden kurtulmasına çalışanların dil, tarih, edebiyat alanlarında verdikleri ürünlere koşut olarak oluşan akım. II. Meşrutiyetin ilk yıllarında *«Genç Kalemler»* dergisinde Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Mehmet Emin (Yurdakul), Ali Canip (Yöntem) gibi düşün ve edebiyat adamlarının konuşulan Türkçenin edebiyat dili olması yolundaki yayımları ile dönemin başlıca sorunu durumuna gelmişti. Osmanlı - Türk, eski edebiyat - yeni edebiyat, aruz - hece, mutlu azınlık - halk vb. çelişkileri de içine alan tartışmalarda ulusçular yeni ve ulusal bir beğeni ülküsünü savunuyorlar, Osmanlıcılar ise ikili üçlü tamlamalarla donanmış eski edebiyat dili anlayışının geçerliğini korumak istiyorlardı. Milli edebiyat akımına yandaş kalemler giderek özellikle şiir ve öykü türlerinde başarılı ürünler vermeye başladılar. Ömer Seyfettin, Halide Edip, Refik Halit, sonra Yakup Kadri halkın dilini arama kaygısı ile orta tabaka bireylerini, tabana yakın kesimin in-

Kemaletlin Kamu

sanlarını tipleştirirken, kişiliklerine egemen olan yaşam özelliklerini yansıtma gereğini duydular. Hüseyin Rahmi milli edebiyat akımı doğrultusunda kalem savaşı verenleri yazılarıyle desteklediği gibi, halkçı niteliği öne gelen roman ve öyküleriyle temelde bu akımın ilkelerine bağlı göründü.

Mehmet Emin (Yurdakul) ve Rıza Tevfik (Bölükbaşı) gibi Servet-i fününcularla yaşıt şairlerden sonra Faruk Nafiz (Çamlıbel),

Halide Nusret Zorlutuna

Yusuf Ziya (Ortaç), Orhan Sevfi (Orhon), vb. gençler ürünlerini hem öz hem biçim yönünden değiştirerek dilde sadelik ilkesini ve hece ölçüsünü benimsediler. Edebiyat yaşamı Fecr-i Ati Topluluğu'nda başlayan bir süre eski beğeniyi sürdüren Mehmet Fuat (Köprülü) ile Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gökalp, Necip Türkçü vb. kuramcılar, tarihçiler de hareketi dil ve tarih bilinci açısından değerlendiriyorlar, Osmanlı öncesi Türk toplumlarının gelenekleriyle koşutluk aramanın yanısıra halk ozanlarının ürünlerini tanıtarak yeni edebiyatla eski kültür kalıtları arasında yaklaşma sağlamaya çalışıyorlardı. *«Turan»* adlı yazı dizisinde Mehmet Fuat, «Milli cereyanın üç dört senelik hayatı bile aruzun üstatlarının susmasına Fikret-Halid Ziya neslinin süslü yapmacıklı dilinin bırakılmasına yetmişti» diye yazıyordu.

Süküfe Nihal Başar

1908 - 1922 yılları arasında *«Genç Kalemler»*, *«Türk Derneği»*, *«Türk Yurdu»*, *«Halka Doğru»*, *«Türk Sözü»*, *«Şair»*, *«Nedim»*, *«İleri»* vb. dergilerde de «milli edebiyat» akımının ilkelerini benimseyen ürünler yer aldı. Yetişen asker sivil orta tabaka değişen edebiyat beğenisine uzak durmamış, özgürlükçü, ulusçu, halkçı temalarda biraz da kendi yaşam özelliklerini bulmuştu. Nedir ki, ulusçuluğu ırkçı turancı öğelerle saptırarak Alman sanayicilerinin yayılma politikaları doğrultusunda savaşa girme güdümlerine kılıf arayan İttihat ve Terakki ideologları milli edebiyat akımına bağlı kimi kalemleri dümen suyuna alarak savaş çığırtkanlığı yapan ürünlerin ortalığı sarmasını sağladılar.

Hüseyin Siret Özsever

«Milli edebiyat» akımı 1 - Kullanılmasına çok alışılmış sözcükler dışında arapça ve farsça kurallara dayanılarak yapılan tamlamaların atılmasını, 2 — Türkçe cemi edatından başka yabancı edatların kullanılmamasını, 3 — Yazı diliyle konuşma dilinin birleştirilmesini amaçlamıştı. Özündeki halkçı nitelik halkın dil beğenisiyle birlikte dili belirleyen yaşam koşullarından geliyordu. Siyasal iktidarın etkisiyle bir süre bu niteliği

Celal Sahir Erozan

yitirdi. Mütareke evresinde yeniden rayına oturdu. Emperyalizmin ışığını kırmaya çabaladığı ulusal bilinçle okumuşlar arasında uyum öğesi oldu. Kurtuluş Savaşının direnç örgütlerini oluşturanlar bu bilinçle güçlendiler. Kurtuluştan sonra ise bu kez yeni siyasal iktidar akıma bağlı sanatçıları kendi ideolojisi içinde eritti.

Şükran Kurdakul

Milli Kalkınma Partisi. 18 Temmuz 1945'de İstanbul'da kuruldu. Kurucuları, Genel Başkan Nuri Demirağ, Cevat Rıfat Atılhan ve (İkinci Müdafai Hukuk grubu önderlerinden Hüseyin Avni Ulaş)tı. Kurulduğu yıl parti-içi uyuşmazlıklar, kurucular arasında anlaşmazlıklar başgösterdi. 21 Temmuz 1946 seçimlerinden sonra partiden çıkarılan Nuri Demirağ mahkeme kararı ile 1947'de yeniden partiye döndü. Cevat Rıfat Atılhan partiden ayrılarak «Türkiye Muhafazakar Partisi»ni kurdu.

Çok partili düzene geçilirken ilk kurulan parti olan M.K.P. bürokrasiye karşı örgütlenmiye başlıyan burjuvazinin —özellikle ulusal sanayi burjuvazisinin— islamcı-milliyetçi ögelerle birlikte oluşturduğu tutucu bir partiydi. Kurucularından Cevat Rıfat Atılhan aşırı islamcı ve özellikle musevi ticaret burjuvazisinin düşmanıydı. (Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, 1971).

Parti, sanayi burjuvazisinin çıkarlarını savunmakla birlikte, «sınırsız» servete engel olmak amacıyla, girişimcinin özel yaşamına yetecek oranda bir gelir bırakılmasını, geri kalan safi kâr üstünden vergi alınmasını öneriyordu. Dış politikada «İslam Birliği - Şark federasyonu»nun gerçekleşmesi savunuluyor, Eğitimin ahlak ve ulusal geleneklere dayandırılması isteniyor, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, kırk kişilik ikinci meclis (Ayan) kurulması benimseniyordu.

Parti programına göre, Türk gençliği küçük yaştan başlıyarak yurt savunması için gerekli askerlik sporları ile uğraştırılacak, son sistem, motorize tekniğin yapısına uygun talimlerle yetiştirilecekti.

Sanayide ve ekonomide serbest rekabet ilkesini savunan parti, büyük toprak sahipleriyle Ticaret ve aracı sermayesinin desteğinden yoksun bulunduğundan burjuvaziyi temsil edememişti. Parti, 1946 Belediye seçimlerinden çekilmiş, çoğunluk usulüne göre yapılan 1950 milletvekili seçimlerine on ilde katılmış, İstanbul'da 121353 oy almıştı. (Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, 1952). Nuri Demirağ 1954 seçimlerinde Demokrat Parti'den bağımsız aday olarak milletvekili seçilmiş, onun 1957'de ölümü üzerine, parti, genel kurul toplantısını yapmamış olması nedeniyle, 22 Mayıs 1958'de dağılmıştı.

Partinin kuruluş yıllarında «*Tez Kalkınma*» adl bir yayın organı vardı.

(A.T.)

Milli Kongre. 11 Aralık 1918'de, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin girişimiyle, «ulusal sorunlar üzerinde görüş birliği ve dayanışma» sağlamak üzere çok sayıda parti, dernek ve kuruluşça oluşturuldu. Bunlar arasında Teceddüt Fırkası, Hürriyetperveran Avam Fırkası, Radikal Avam Fırkası, Ahali İktisat Fırkası, Müdafaai Milliye Cemiyeti, Muallimler Cemiyeti, Mehaniler Cemiyeti (Baro), Vilâyeti Şarkiye Cemiyeti, İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti. Adanalılar Cemiyeti, Trakya (Paşaeli) Cemiyeti, Edebiyat Fakültesi, Tıp Fakültesi, Fünün Fakültesi, Himayei Etfal Cemiyeti ve Hilâli Ahmer Kadınlar Merkezi bulunuyordu.

Milli Kongre, örgütlü olmamakla beraber, ulusal kurtuluş savaşımına yardım etmeyl amaçlayan yayınlar ve çalışmalar yaptı. 1919 Seçimlerinde, çeşitli partilerin aynı adaylar üstünde birleşmelerini sağlama girişimlerinde bulundu. Milli Kongre Mondros uygulaması ve Sevr hükümlerinin belirmesi karşısında Batı'ya etkili olmaya çalışmış, bir kısım üyeleri Anadolu meclisine geçmiş, 1919 seçiminden ve meclisin dağılmasından sonra da çalışmaları kesildi.

(A.T.)

Milli Korunma Kanunu: Savaş yıllarının olağanüstü koşullarına karşı önlemler alınması amaciyle, Anayasa'nın 74. maddesinin 3. fıkrasına dayanarak TBMM'nin 18 Ocak 1940 günlü oturumunda çıkarılan yasa.

Anayasa'nın 74. maddesinin 3. fıkrası «Fevkalâde hallerde kanuna göre tahmil olunacak para ve mal ve çalışmava dair mükellefiyetler müstesna olmak üzere hiçbir kimse hiçbir fedekârlık yapmağa zorlanamaz» şeklinde idi. Millî Korunma Kanununun 1. maddesinde «fevkalâde hallerde devletin bünyesini iktisat ve millî müdafaa bakımından takviye maksadiyle İcra Vekilleri Heyetine, bu kanunda gösterilen şekil ve şartlar dairesinde vazife ve selâhiyetler verilmiştir» denildikten sonra «fevkalâde haller»in a) umumî veya kısmî bir seferberlik, b) Devletin bir harbe girmesi ihtimali, c) Türkiye Cumhuriyeti'ni de alâkalandıran yabancı devletler arasındaki harp hali, olduğu gösterilmiştir. Kanuna göre, Bakanlar Kurulu, olağanüstü durumun belirmesine dayanarak, bu kanunla kendisine verilen görev ve yetkilerin yerine getirilip kullanılmasına gerek bulunduğu görünce derhal yasanın uygulanmasına başlayarak du-

rumu ilan ve Büyük Millet Meclisi'ne arzeder. Olağanüstü durumun son bulduğu ve bu kanun hükümlerinin uygulanmasına gerek kalmadığı, hükümetçe kararlaştırılarak ilân ve Büyük Millet Meclisi'ne arzedilir. Bakanlar Kurulu'nca 19 Şubat 1940'da ilân edilen olağanüstü durum, İkinci Dünya Savaşı sona erdikten 15 yıl sonra 16 Eylül 1960'da Millî Birlik Komitesi yönetimi hükümetinin yayınladığı bir kararname ile sona erdirilebilmiştir.

Millî Korunma Kanunu, 72 esas, 2 geçici maddeden ibaret olup, 3954, 4180, 4648, 4945, 6570, 6731, 6751 sayılı yasalarla 1940, 1942, 1944, 1946, 1955 ve 1956 yıllarında yedi kere değiştirilmiştir.

Kanunda, olağanüstü koşullarda hükümetin kullanacağı yetkiler «İktisadî hükümler» bölümünde tek tek sayılıyordu. Bu yetkiler kullanan hükümet, sanayi, tarım, ulaştırma, ticaret ve kredi kuruluşlarının (özel ve resmî kuruluşların) faaliyetlerini düzenleme, stratejik hammadde ve yiyecek rezervleri yaratma, mal fiatları mekanizmasını ve ücretlerin düzeyini etkileme hakkına sahipti. Kanunun uygulanmasını sağlamak ve bakanlıklar arasında işbirliğini sağlamak için de bir Koordinasyon Heyeti oluşturuldu. Bu heyet, Başbakanın önerisi üzerine ilgili Bakanlardan (İktisat, Maliye ve Milli Savunma vb) kurulmak üzere Bakanlar Kurulu'nda ayrılıyordu. Ayrıca Başbakanlığa bağlı bir koordinasyon bürosu ile buna bağlı kadrolar da kuruldu.

Kanun hükümleriyle ekonominin denetlenme olanaklarının gayet sınırlı olduğu bilindiğine göre, sadece ekonomi yönetici - egemen sınıfların yararına düzenlenebilirdi. «Denetim» sorunu aslında hangi sınıfın denetleyen, hangisinin denetlenen olduğu noktasında toplanıyordu. Millî Korunma Kanunu ile hükümet, Türkiye vatandaşları için tüm ekonomik alanlarda ve ülkenin bütün bölgelerinde çalışma yükümüne ilişkin rejimi koyma, iş gününü uzatma, kadın ve çocuk emeğinden yararlanma konusundaki sınırlamaları kaldırma ve yurttaşları seyahat özgürlüğünden, iş yeri seçimi hakkından yoksun bırakma ve benzeri yetkileri aldı. Zamanın tek şef - tek parti yönetimi bu yasanın verdiği yetkilerden en geniş biçimde yararlandı. Milyonluk bir ordunun seferber edilmesi nedeniyle tarım kesiminde ortaya çıkan iş gücü eksikliği sorunu, ekonomi dışı zorlama yöntemleriyle çözüldü: Köylülerin toprak ağalarına ve zengin köylülere ait topraklarda ve aynı zamanda devlet çiftliklerinde zorunlu olarak çalıştırılmasına karar verildi. Ekonominin militarize edilmesi münasebetiyle, tarımın ortaya çıkan istemleri karşılayacak hale getirilmesi, köylülerin elindeki ürünlerin vergi olarak alınması ve ürünün önceden belirlenen bir bölümünün sabit devlet fiatlariyle alımı, ekilen ürün oranının zorunlu olarak düzenlenmesi, işlenmemiş alanlarda devlet eliyle ekimlerin genişletilmesi, büyük toprak ağalarının ve zengin köylülerin topraklarında tarımsal üretimin özendirilmesi v.b. yollarla gerçekleştirildi.

Ordunun donatımı, binlerce tonluk yiyecek, hayvan yemi ve diğer iç üretim mallarına gerek gösteriyordu. Hükümet, yiyecek stoku oluşturabilmek için 1941 yılı Haziran ayından itibaren köylülerden düşük fiatlarla tüm mal fazlalıklarının toplatılması işine girişti. Çoğunlukla köylünün elindeki son buğday da alındı.

1943 Haziranında çiftçileri tüm tarım üretiminin % 8-12'sini aynî olarak devlete teslim etmekle yükümlü kılan ve feodal aşar vergisini dirilten yeni bir vergi kondu. Hükümet, tarımsal üretimin özendirilmesi için de büyük toprak ağalarına ve zengin köylülere kredi, iyi cins tohumluk, makine, araç ve gübre sağladı.

Hükümetin sanayi üretim alanındaki «düzenleyici» çalışmaları da kapitalistlerin vurgunlarını önlemeye yetmedi. Silah ve askeri donatım üreten özel işletmeler üzerinde denetim kurulmasına ilişkin başka bir yasa da çıkarıldı. 1943 yılında «faaliyetlerini savunma ve halkın gereksinimlerinin karşılanmasına yöneltme» gerekçesiyle ülkedeki tüm sanayi işletmeleri üzerinde denetim kurulmasına ilişkin kararname yayınlandı. Hükümetin özel sanayi işletmeleri konusunda alacağı önlemlerin bu işletmelerin sahiplerine zarar vermeyeceği de belirtiliyordu. Her ne olursa olsun verilen zarar devlet tarafından ödenecek ve gerekli kazanç yüzdesi sağlanacaktı. Hükümet, işletmelere az bulunan hammaddelerin verilmesi işini de denetim altına aldı ve mal stokları aracılığıyla özel girişimcilerin faaliyetlerini etkilemeye çalıştı. 1940 Mart'ında Etibank krom çıkarma ve ihracını denetim altına almakla görevlendirildi. Koordinasyon komitesinin 30.1.1941 tarihli kararıyle de pamuk ipliği ve dokuma üreten devlet fabrikalarının ve özel fabrikaların tüm ürününün Sümerbank'a teslim edileceği belirtildi. İplik ithalini de bu banka yürütecekti. Sonraları, çimento ve kâğıt fabrikalarının tüm ürünü devletin denetimi altına alındı. Mamul madde alan hükümet, aynı zamanda isletmelere ihracat kontenjanları, lisans, döviz sınırlamaları vb. yollardan dış ticarete devletin müdahalesi de arttırıldı. Hükümet, ithalât - ihracat birlikleri de kurarak, büyük tüccarların tekelci örgütlerine büyük olanaklar sağladı.

İç pazarda da önlemler alındı: Yiyecek, hammedde ve yardımcı malzeme stokları oluşturuldu, saklanan malların toplatılması için arama emirleri verildi, azamî fiatları ve kâr oranını da hükümet belirledi, halkın gereksinimleri ve ulusal savunma için hayatî bakımdan gerekli olan malların tüketimini de düzenledi. Bütün bunlar artan hayat pahalılığını, spekülasyonu durdurmadı, emekçileri giderek artan yoksulluk ve açlıktan kurtarmadı.

Hükümet, kamuoyunu yatıştırmak için spekülasyonların ve devlet örgütündeki rüşvetçiliğin kökünü kazımayı amaçlayan bazı yasalar çıkarttı, 1942 yılında, Millî Korunma Yasasının çiğnenmesi ile ilgili davaları inceleyecek özel mahkemeler oluşturuldu. Ceza olarak da ağır para cezaları ve kasıtlı yapılan spekülasyon için de ölüm cezası kondu. Mart 1944'de Koordinasyon Komitesi, «ticaretin düzenlenmesi ve spekülasyonla savaşım» konusunda özel bir karar aldı. Bu karar uyarınca spekülatörlerle savaşım için özel denetleme komisyonları kuruldu, azamî mal fiatları saptandı, tüccarların ve sanayicilerin kazanç ölçüleri düzene sokuldu.

Hükümet, yasa çıkarmak ve idarî kararlar vermek dışında, çok sayıda da denetleme kurulu oluşturdu. Bunlar bürokratik örgütlerdi ve fonksiyonlarını verine getiremediler. Yöneticiler ise, kendi başarısızlıklarını bu kurulların üzerine yıktılar.

Ulaştırma araçlarının yetersizliği, hükümeti bu araçların kullanımını da denetim altına almaya zorladı, ekmek ve diğer besin maddeleri yetersizliği de hükümeti «vesika sistemi»ne itti.

Milli korunma yasası, hükümete, ücret düzeyini, tüccarların ve sanayicilerin kazanç oranlarını düzenleme, kısacası ekonomik yaşamın akışını belirleme ve düzenli bir askerî ekonomi kurma olanağı veriyordu. Ancak, kapitalist ekonominin gelişimi, rekabet ve üretim anarşisi koşullarında olduğundan, sonuçta ekonominin bütün ülke çapında örgütlenmesi son derece ağır ve çözümlenemez bir sorun haline geldi. Özel sermayenin girişimleri, ülke ekonomisini istikrarsızlığa ve iflâsa mahkûm etti. Bu yasa ile olağanüstü yetkiler elde etmiş olan hükümet, ekonomiyi düzenleme adı altında ulusal geliri tüm savaş yılları boyunca yaptığı gibi sadece egemen sınıflar yararına yeniden bölüştürmeyi başarabildi.

Millî Korunma Kanunu uygulaması, İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinden uzakta olan Türkiye'yi savaş sonrası döneme esenlikle çıkaramadı. Tarımda ekili alanlar azalırken, tarımsal ürün rekoltesi yarı yarıya azaldı, hayvan sayısında 1/10

azalma olduğu saptandı, tarımdaki teknik donanım iyice azaldı.

Sanayide ise üretilen ürün hacmi biraz arttı. Ancak bu artış, çalışma saatlerinin 11-13 saate kadar arttırılması, tatil günlerinin kaldırılması, emeğin yoğunlaştırılması, kadın ve çocukların çalıştırılması gibi işçi sınıfını daha fazla sömürme yoluyla olabildi.

Millî Korunma Kanunu, Adnan Menderes döneminde de uygulanmaya devam edilmiş, 11.6.1956'da çıkarılan bir kanunla ceza hükümleri iyice ağırlaştırılmış, DP'nin iflâs eden ekonomik politikası, bu kanunun uygulanmasiyle düzeltilmeye çalışılmıştır. Barış döneminde ekonomide savaş hali hükümlerinin uygulanması geniş tepkiler yaratmıştır. Ayrıca bu kanuna göre verilen cezaların ertelenemeyeceği yolunda bir hükmün de bulunması toplumsal huzursuzluğu arttırmıştır. Ancak 27 Mayıs hareketinden sonra 10 Eylül 1960 tarihli ve 79 sayılı kanunla Millî Korunma suçları affedilmiş, millî korunma teşkilât, sermaye, fon hesapları tasfiye edilerek kanun yürürlükten kaldırılmıştır.

Ender Kâmil Boyacı

Millî Meşrutiyet Fıkrası, 5 Temmuz 1912'de İstanbul'da kuruldu. Kurucuları arasında Akçuraoğlu Yusuf Bey, Zühdü (İNHAN, Prof.) Bey, Belediye Meclisi Başkanı Mehmet Ali Bey, eski Fizan mebusu Câmi Bey bulunuyordu. Fırkanın Başkanı, eski Kütahya mebusu, *İfham* Gazetesi Başyazarı Ferik (TEK) Bey'di.

Kuruluşundan, elemansızlık ve parasal sıkıntılar yüzünden dağılmasına dek geçen süre boyunca Meclis-i Mebusan dağıtılmış, seçimler ertelenmiş olduğundan, varlığını daha çok yayın alanında duyurmuş olan ve *«İfham»* adlı bir gazete çıkaran fırka, İstihlâk-i Milli Cemiyeti'nin kurulmasını sağlamış, Türk Ocağı ile ilişkiler kurmuş, üyeleri, *«Türk Yurdu»* dergisinin kurulmasında etkin olarak yer almıştır. Üye sayısı üç dört yüzü geçmemiş, şube açamamıştır.

Milliyetçi bir parti olan Milli Meşrutiyet Fırkası, Osmanlı ülkesi üzerinde, Osmanlı saltanatını ve hilafeti koruyarak, Türklüğün güçlendirilmesini savunmuş, ancak İttihad ve Terakki'nin Türk olmayan öğeleri sindirme ve zorla Türkleştirme politikasına karşı çıkmıştır.

Milli Meşrutiyet Fırkası'nın izlencesinde, halka ucuz sermaye sağlanıp sunulması için bankalar kurulması, yabancı sermaye girişinin kolaylaştırılması, özellikle Ziraat Bankası'nın geliriyle Hazine'den isteklerinin karşılık tutulması ve gerekli borçlanmayla sermayesinin artırılması, yönetmeliğinin, uzun erimli borçlanmalara da elverişli olacak biçimde değiştirilmesi, dışsatımın artırılması, yerli malı kullanımının özendirilmesi; küçük çiftçiliğin gelişmesi için Ziraat Bankası'nın düşük faizle borç vermesi; çiftçilerin uygun ederle temel maddeler ve araç gereç sağlaması ve zanaatlarını geliştirmeleri amacıyla çiftçi ortaklıkları oluşturulmasının gözetilmesi; küçük zanaatçılara borç vermek üzere merkezi bir Zanaat Bankası ve Zanaat Sandıkları kurulması gibi istemler yer alıyordu.

1919'da, İstanbul'da, yine *«İfdam»* Gazetesi çevresinde kurulan ve Anadolu hareketini ve onun yöneticisi olarak Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen Milli Türk Fırkası, Milli Meşrutiyet Fırkası'nın süreği olarak değerlendirilmektedir.

(A.T.)

Millî Nizam Partisi. 26 Ocak 1970'de Necmettin Erbakan ve 17 arkadaşı tarafından Ankara'da kuruldu. Parti Genel Başkanı Erbakan, 1969 seçimlerinde Konya'dan bağımsız olarak milletvekili seçilmişti, Kuruluktan sonra, Adalet Partisi gurubundan Hüsamettin Akmumcu ve Hüseyin Abbas'ın katılmalarıyla, Millet Meclisinde üç sandalyeye sahip olan parti, Cumhuriyet Baş Savcılığının açtığı dava üzerine, Anayasanın başlangıç bölümü ile 2, 19, 57. maddelerindeki ilkelere ve Siyasi Partiler Kanununun 92, 93, 94. maddelerine aykırılık nedeniyle Anayasa Mahkemesince 20 Mayıs 1971'de temelli kapatıldı.

Bir yılı aşkın yaşamında Anadolu'da oldukça yaygın olarak örgütlenebilen M.N.P. Adalet Partisinin kent kesiminde büyük endüstri ve ticaret, kır kesiminde tarım burjuvazisini destekleyen ve güçlendiren ekonomi politikasına, taşra burjuvazisinin, küçük imalâtçı ve esnafın tepkisinden doğmuştu. (Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, 1971). Her şeyden önce manevi kalkınmayı gerekli gören, bunun için uygulanacak «Maarif Kalkınması Planı» ile ahlaki nizamın sağlanacağı, «sıhhatli ve normal bir cemiyette aslolan içtimai adalet ve huzurun fertlerin içten gelerek hakka riayet etmesi ile kendiliğinden doğacağı (madde 5) belirtilen M.N.P. programında, rejimlerin ve iktisadi sistemlerin rolünün ikinci planda kaldığı ve bir yandan sosyalist ve komünist felsefeye yandan materyalist —Kapitalist görüşlere— karşı olunduğu; «Mülkiyet hakkına saygılı ve helal kazancın teşvikçisi olan partinin özel girişimi geliştirmek amacında olduğu, ancak işbirlikçi ve çıkarcı özel girişimciliğe olanak tanınmıyacağı, «ticari ahlak»ın korunması için gerekli önlemlerin alınacağı, aracılığın ve kökü dışarda olan yabancı ideolojilerin hizmetindeki ticari faaliyetin önleneceği, kredilerin yurt düzeyinde adilce dağıtılacağı» açıklanmıştı.

(A.T.)

Millî Selâmet Partisi: 1972 yılında kurulan Millî Selâmet Partisi'nin ortaya çıkışının kökleri, 1968-69 yıllarına dayanır. Bu tarihte Odalar Birliği genel sekreterliğine getirilen Prof. Necmettin Erbakan (1926), «Odalar birliğinin, tümüyle, komprador mason bir azınlığın vasıtası olarak çalıştığını» bildirdi ve Anadolu tüccarının, küçük imalatçının ve müteahhidlerin sıkıntılarını belirterek ekonomik çarkın büyük şehirli sanayici tüccarlardan yana döndüğünü anlattı. Görevinden alınan Erbakan, 1968 üçte bir Senato yenileme seçimlerine A.P.'den ka-

Necmettin Erbakan

tılmak için başvurduysa da, veto edildi. Bu arada tekrar Odalar Birliği başkanlığına seçildi (Mayıs 1969). AP Hükümeti bu seçimi iptal etti ve Erbakan'ı görevinden polis zoru ile uzaklaştırdı. Erbakan, 1969 milletvekilliği genel seçimlerinde Konya'dan adaylığını bağımsız olarak koydu ve kazandı. Birkaç ay sonra da AP'nin yabancı sermaye ile işbirliği yapan ve millî olmayan bir parti olduğunu belirterek 17 arkadaşı ile birlikte Millî Nizam Partisi'ni kurdu (26 Ocak 1970). AP'den katılan iki milletvekili ile birlikte Millet Meclisinde üç üyeye sa-

hip olan MNP, lâikliği ihlâl ettiği gerekçesiyle Anayasa mahkemesince kapatıldı. (20 Mayıs 1971). 12 Mart döneminde koğuşturmaya uğramayan MNP yöneticilerinden Erbakan, 12 Mart dönemini İsviçre'de geçirdi.

Eski MNP'liler bu kez Millî Selâmet Partisi adiyle yeniden, Süleyman Arif Emre genel başkanlığında örgütlendiler (12 Ekim 1972). MSP, tüm illerde örgütlenerek 14 Ekim 1973 genel seçimlerine katıldı ve % 11,8 oranında 1.265.771 oy toplayarak 48 milletvekilliği kazandı ve Mecliste üçüncü parti oldu. Seçimden sonra MSP'liler Erbakan'ı genel başkanlığa getirdiler (21 Ekim 1973). MSP, 1974 başında CHP ile hükümet ortaklığı kurdu ve bu hükümet pek uzun ömürlü olmadı (26 Ocak 18 Eylül 1974). Hükümet içinde genel af ve Kıbrıs ve diğer konularda çıkan uyuşmazlıklar CHP kanadının istifasına yol açtı. Daha sonra MSP, Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe hükümetlerine de katıldı. (31 Mart 1975-21 Haziran 1977) - (21 Temmuz 1977 5 Ocak 1978). MSP, Süleyman Demirel tarafından kurulan (12.11.1979) «örtülü Milliyetçi Cephe» hükümetini «kerhen» destekleyerek güvenoyu verdi (25.11.1979).

MSP'ye göre Türk siyasal yaşamında üç temel görüş vardır. Bunlar CHP'nin sol görüşü, AP'nin liberal (renksiz) görüşü ve MSP'nin «millî» görüşü. Millî görüş dışındaki sol ve liberal görüşlerin materyalist olduğunu savunan MSP, her şeyin başının «ahlâk» olduğunu ve bunun da «din eğitimine önem vermekle» mümkün olacağını savunuyor. MSP'nin «millî» dediği görüşün aslında «millî»likle bir ilgisinin olmadığı, «İslâmî» görüş olduğu görülüyor. MSP, devlet yönetiminde tek meclis ve başkanlık sistemini savunurken, ekonomik konularda Ortak Pazara karşı çıkmakta, buna karşı İslâm Ortak Pazarı ve dolar yerine de İslâm dinarı diye bir döviz önermektedir. MSP'nin genellikle küçük burjuva islâmcılarından, büyük sermaye karşısında yitirdikleri mevzilerini tekrar kazanmak isteyen küçük tacir ve sanayicilerle, esnafın ve zenaatkârların sözcülüğünü üstlendiği belirtilmekle birlikte Parti içinde büyük sermaye ile göbekbağı bulunan çevreler de vardır. MSP, türdeş bir yapıda değildir: CHP ile de AP ve MHP ile de ortaklık kurabilmektedir. Kapitalist düzende tek taraflı işleyen kredileri ve bankacılığı faizi yasaklayarak sınırlayacağını iddia eden MSP, kapitalizmin bunalımlarını din devleti ile gidermeyi önermektedir. Uygulamada bir ciddiyet gösteremeyen MSP, bir «İslâm Demokrat Partisi» kimliğini kazanamamış, AP'den aldığı oyları da büyük ölçüde kaptırmıştır. Kapitalizm öncesi bir ideolojiyi kullanan MSP hem tekelci sermayeyle birlikte olmak ve hem de yoksul köylüler ile kasaba esnafının sözcülüğünü yapmak gibi çelişik bir politika izlemektedir.

MSP'nin seçimlerde aldığı sonuçlar

Seçim Yılı	Seçimin türü	MSP'nin aldığı oy ve yüzdesi	Kazandığı Parlamenterlik sayısı
1973	M.V. genel seçimi	1.265.771 (% 11,8)	48 milletvekilliği
1973	Senato 1/3 seçimi	516.822 (% 12,3)	3 senatör
1973	İl genel meclisi	620.140 (% 6,2)	
1975	Senato 1/3 seçimi	465.731 (% 8,9)	2 senatör
1977	M.V. genel seçimi	1.269.918 (% 8,6)	24 milletvekilliği
1977	Senato 1/3 seçimi	402.702 (% 8,4)	Senatör çıkaramadı
1977	İl genel meclisi	843.597 (% 6,9)	
1979	Senato 1/3 seçimi	455.058 (% 9,6)	4 senatör

(E.K.B.)

M.S.P. Üzerine

1971'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan Millî Nizam partisinin de başkanı olan MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın 1969 Odalar Birliği seçimlerindeki tutumu, partinin sınıfsal yapısına ışık tutmak bakımından ilgi çekicidir. 1969'da Erbakan, Odalar Birliğinde, «komprador - mason azınlık, büyük şehir tüccar ve sanayicisi» adını verdiği, uluslararası finans kapitalle bütünleşmiş büyük tekelci sermayeye karşı mücadele ediyordu. Kimler adınaydı bu mücadele? «Anadolu tüccar ve sanayicisi adına» cevabını veriyordu Erbakan.

Zamanın AP'li ticaret bakanı, Erbakanın Odalar Birliği başkanlığını onaylamadı ve açıkça tekelci sermaye kesiminden yana taraf tuttu. Erbakan, tekelci sermayenin desteklediği Medenî Berk'e yenildi.

1973 yılında MNP'nin devamı olan MSP, ana çizgileriyle pek farklılaşmamış da olsa, bugün Erbakan'ın partisini, sadece Anadolu burjuvazisinin siyasal örgütü olarak görmek mümkün değil. Bu kesimin tarımcıları ve tüccarları, daha çok DP'yi destekliyorlar, sanayicilerin bir kısmı ise CHP'nin destekçisi.

MSP'nin seçim propagandalarında ve Erbakan'ın konuşmalarındaydı, dinci tema, ve bir çeşit temelsiz İslam sosyalizmi teması ağır bastı. MSP'yi destekleyen seçmen kitlesi ise kırsal bölgelerin, küçük üreticiliğin yaygın olduğu bölgelerin küçük köylüsü, küçük üreticisi, şehir küçük burjuvazisinin en geri ve dinsel ideolojinin etkisi altındaki kesimleri oldu.

MSP hangi toplum kesimlerinin partisidir şu halde? MSP'nin yönetici kadrolarının yapısı, tefeci - tüccarlıktan kasaba müteahhitliğine, imalatçılığa, küçük sanayie kayan, anti - tekel sermaye kesimlerinin ağırlığını gösteriyor. Tekelcilerin hakimiyeti yüzünden yeteri kadar güçlenme ve gelişme imkânı bulamayan, dinci ideolojinin etkisinden henüz sıyrılmamış küçük sermaye sahipleri MSP'ye eğimli görüyorlar. Bunlarla birlikte, tefeci - tüccar kesiminin bir kısmı da MSP'yi destekliyor. MSP yöneticileri çoğunlukla tefecilikle bağları henüz tam kopmamış küçük sermayedarlardan, Anadolu sermayedarları ile bir kısım tefeci - tüccardan meydana geliyor.

MSP'yi destekleyenler, yani partinin tabanı ise, kır küçük burjuvazisinin bir bölümü ve yoksul köylülükten oluşuyor.

Araya giren ve halâ etkili olan dinsel motif; en az uyanık ve en az bilinçli kesimlerin anti tekel duygularına ve tepkilerine tercüman olan islam sosyalizmi teması, servet düşmanlığı, Batı düşmanlığı gibi etkenler yüzünden, MSP'nin sınıfsal yapısının diğer bütün partilerden daha heterojen ve daha kaygan olduğu, henüz belli bir kesimlik kazanmadığı söylenebilir.

(Oyo Baydar, İlke, sayı 1, Ocak 1974)

Milli Türk Talebe Birliği Milli Türk Talebe Birliği (M.T.T.B.) 1929 yılında İstanbul'da,

yüksek öğrenim gençliğinin milliyetçi bir görüş etrafında birleştirilmesi amacıyla kuruldu. Kurtuluşun öncülüğünü Tevfik İleri ve Rüknettin Fethi Olcaytuğ yaptılar. Kuruldukları yıllarda azınlıkların türkçe konuşması için kampanya açılması, Bulgaristan'da Razgrad'daki Türk mezarlığının kaldırılmasına toplu halde tepki gösterilmesi, Yataklı Vagon şirketinden bir memurun Türklere hakaret etmesinin protesto edilmesi (Vagonli olayı) gibi olaylara öncülük eden kuruluşun ilk kongresi 1933 yılında toplandı. Bu kongrede örgütün simgesinin ay içinde bozkurt olarak belirlenmesi ve üniversite öğrencilerinin bu simgeyi taşıyan şapka giymeleri kararlaştırıldı. Kuruluşundan beri şoven ve ırkçı bir kimlik gösteren ve içinde Nihal Atsız gibi tanınmış ırkçıların barındığı örgütün çalışmaları (bu kişilerin yönetimde bulundukları sırada) durduruldu. 1950'de Demokrat Parti döneminde yeniden gelişmeye başlıyan örgüt, bu yıllarda eski kadrolardan epey arınmış olduğundan, özellikle 27 Mayıs 1960 öncesi yıllardan başlıyarak eski ye oranla ilerici çalışmalar yaptı. Bu arada Türkiye Milli Talebe Federasyonu ile birleşme çabalarına girişildiyse de sonuç alınamadı. M.T.T.B.'nin bu dönemdeki Genel Başkanları arasında Dr. Suphi Baykam, Kâmuran Evliyaoğlu, Yüksel Çengel, Rasim Cinisli vardı. Adalet Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra yeniden sağcıların eline geçen M.T.T.B. Amerikan ve A.P. yanlısı tutumlar takındı. 1970'lerde kuruluş, islamcı görüşte olanların yönetimine girdi. 1976'da derneğin bozkurt simgesi, bu simge Ülkü Ocakları tarafından benimsenmiş olduğundan, armadan çıkarıldı.

(A.T.)

Milliyet İstanbul'da çıkan günlük siyasal gazete (3 Mayıs 1950). Zengin gazetecilik deneyimleri edinmiş bulunan Ali Naci Karacan (1896 - 1955) tarafından kuruldu. İlk yıllarında Demokrat Parti'yi destekliyor ve yazı kadrosunda İsmail Hami Danişmend, Refik Halit Karay, Badii Faik, Tarık Buğra, Ümit Deniz vb. yer alıyordu. Sonradan Refi Cevad Ulunay ile Peyami Safa da *«Milliyet»* yazarları arasına katıldılar. 1954'te gerçekleştirilen birtakım yenilikler, gazetenin tirajının önemli ölçüde artmasını sağladı. Bu yeniliklerin başlıcaları özenli ve temiz baskı, tam sayfa spor ve toplumun çeşitli kesimlerini ilgilendirecek nitelikte birtakım köşelerdi. Bu tarihte yazı işleri müdürlüğüne Abdi İpekçi getirildi.

Sonraki yıllarda siyasal tutumunu değiştiren *«Milliyet»*te Peyami Safa'nın yerine Çetin Altan köşe yazarlığına başladı. Gazete, Ali Naci Karacan'ın ölümünden sonra oğlu Ercüment Karacan'a geçti. Abdi İpekçi genel yayın müdürlüğüne getirildi. Gazetenin özenle hazırlanması, birtakım kampanyalar (Keban Barajı altında kalacak tarihsel yapıtları kurtarma kampanyası, Çanakkale'de anıt yaptırma kampanyası v.b.) ve belirli bir siyasal çizgi izlenmesi ,okurları siyasal olayların «yansız» bir tutumla izlenildiğine inandıran haberlere ver verilmesi vb. gibi etkenler, *«Milliyet»*in çok satışlı bir gazete olmasını sağladı. 1970'te yeni binasına taşınan *«Milliyet»*, 1972'de ofset tekniğiyle basılmaya başladı. Bu dönemde haftada bir çocuk, sanat, magazin, dış politika vb. ekleri verdi; tutulan ekler sonradan dergi olarak yayımlandı.

Milliyet
Halk Gazetesi
Hasköy'de silahlı 2 anarşisti halk linç etmek istedi
Hükümet THY grevini 2 ay erteledi

Milliyet gazetesinin bir sayısı

Abdi İpekçi'nin ölümünden sonra Turhan Aytul yazı işleri yönetmenliğine getirildi; Ali Gevgilili «Görünüş» genel başlığı altında başyazılar yazdı.

1960'lardan sonra çeşitli dönemlerde Talat S. Halman, Kemal Bisalman, Metin Toker, Hasan Pulur, Bülent Ecevit ve İsmail Cem'in köşe yazılarına yer veren *«Milliyet»*in günümüzdeki başlıca yazarları Ali Gevgilili, Çetin Altan, Mümtaz Soysal, Burhan Felek, Örsan Öymen, Refik Erduran, Haldun Taner, Sami Kohen ve Mete Akyol'dur.

(A.K.)

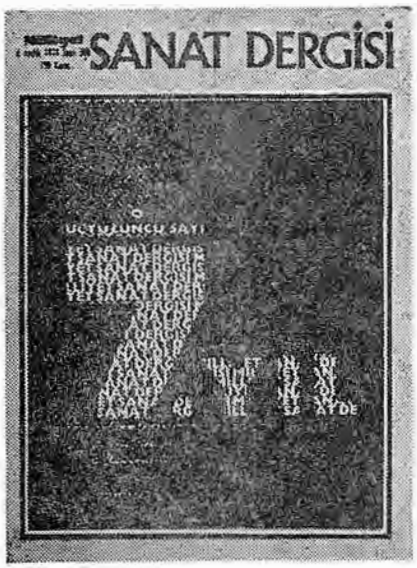

Milliyet Sanat Dergisinin bir sayısı

Milliyet Sanat. Haftalık düşün ve sanat dergisi. İlk sayısı 29 eylül 1972'de çıktı. Sahibi: Ercüment Karacan. Genel Yayın müdürü: Abdi İpekçi. Sorumlu yazı işleri müdürü: Akal Attila. Bir süre «*Milliyet*» gazetesine ek olarak verildi. Bu evresinde de dergi boyutlarında yayımlanıyor, edebiyat, tiyatro, müzik, resim, yontu ve yayın dünyasına ilişkin haber, haber yorum, değerlendirme yazıları ile güncel sanat olaylarını yansıtıyordu. Sonra gazeteden bağımsız olarak çıkmaya başladı. Derginin tiyatro bölümünde Zeynep Oral, Prof. Özdemir Nutku, Ömer Attila Sav; yayın bölümünde Hilmi Yavuz, Mete Tuncay, Mehmet Doğan, Alpay Kabacalı; resim bölümünde Ahmet Köksal, Kaya Özsezgin, Ferid Edgü; Radyo televizyon bölümünde Mahmut Tali Öngören; müzik bölümünde Faruk Yener, Daniyel Eriç; sinema bölümünde Onat Kutlar, Tuncan Okan, Aydın Sayman yazdılar. Edebiyat ve toplumsal sorunlara ilişkin konularda Cavit Orhan Tütengil, Emre Kongar, Aziz Nesin, Vedat Günyol, Konur Ertop, Hilmi Yavuz, Demiz Özlü, Şükran Kurdakul, Attila Özkırımlı, Orhan Duru, Ferid Edgü, Nedim Gürsel, Alpay Kabacalı, Afşar Timuçin sık yazan kalemler arasında göründü.

Deneme, şiir, senaryo, röportaj, çocuk oyunu vb. türlerde yarışmalar açan dergi Nazım Hikmet, Orhan Kemal, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Kemal Tahir, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Yaşar Kemal, Sabahattin Eyüboğlu, Abdi İpekçi, Cavit Orhan Tütengil, Tevfik Fikret vb. sanatçılar, yazarlar, düşün adamları için adanmış sayılar düzenledi. Cevat Çapan, Cemal Süreya, Ataol Behramoğlu, Yüksel Pazarkaya, Ülkü Tamer, Eray Canberk vb.'nin hazırladığı dünya şiiri şairler, yazarlar sözlüğü ekleri verildi.

Haftalık «*Milliyet Sanat*» sekizinci yılında kapandı. (31 aralık 1979, sayı. 350). Ülkü Tamer yönetiminde aylık olarak yayıma başladı (ocak 1980).

Milliyetçi Hareket Partisi: 27 Mayıs'tan sonra CHP ile birlikte ikinci parti olarak varlığını sürdüren Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, 1960 sonrasında değişimler geçirdi. Bölükbaşı'nın MP'yi kurup partiden ayrılmasından (1962) sonra, bünyesinde değişiklikler oldu. 14'lerin CKMP'ye girip (1965) partiyi ele geçirmelerinden sonra, partiye «Nasyonal sosyalist bir kimlik kazandırılmak istenildiği» söylendi ve birçok CKMP'li partiden ayrıldı. Alparslan Türkeş CKMP Olağanüstü Kongresinde genel başkan seçildi (31. 7. 1965) ve 14'lerden Muzaffer Özdağ, Ahmet Er, Dündar Taşer, Rıfat Baykal, Mustafa Kaplan, Numan Esin, Fazıl Akkovunlu, Şefik Soyuyüce de parti genel idare kuruluna girdiler. Zamanın Adalet Bakanı İrfan Baran, Türkeş için «yeni bir Führer» suçlamasında bulunarak, Seyfi Öztürk ve Hasan Dinçer'le birlikte Partiden istifa ettiler. Suat Hayri Ürgüplü kabinesine bunların yerine Türkeşçi üç bakan (Mehmet Altınsoy, Hâzım Dağlı ve Mustafa Kepir) girdi. 1965 milletvekili genel seçimlerine yeni bir proğram ve değişikliklerle giren Türkeş'in CKMP'si, eski CKMP'nin oylarını toplayamadı. Geçerli oyların ancak % 2,2'sini kazanan Türkeş'in CKMP'si, hiçbir ilden doğrudan milletvekili çıkaramadı, millî bakiyeden 11 milletvekilliği kazandı. 1965 - 1969 döneminde Parti'nin yeni ideolojisinin yerleştirilmesi, örgütünün daha da yaygınlaştırılması çabaları görüldü. Bu arada Türkeş'in yöntemleriyle uyuşamayan 14'lerden N. Ersin, M. Kaplan, Ş. Soyuyüce, M. Köseoğlu Partiden istifa ettiler (19.10.1968). CKMP, «komando birlikleri» oluşturmak üzere 1968 yazında D. Taşer ve R. Baykal'ın denetiminde 34 kamp açtı. Türkeş, komandoları desteklediklerini ve onları kendilerinin yetiştirdiklerini açıkları (10.Ocak 1969). CKMP adını da beğenmeyen Türkeş, 1969 Adana Parti Büyük kongresinde partinin adını Milliyetçi Hareket Partisi'ne çevirtti. MHP, 1969 milletvekilliği genel seçiminde oylarını arttıran tek parti oldu ve Türkeş, Adana'dan seçildi. 1969-73 yasama döneminde MHP, Millet Meclisinde tek üyeye sahip olarak kaldı. 12 Mart dönemi öncesindeki sokak çatışmalarının, cinayetlerin ve okul baskınlarının ardında MHP militanları ve MHP'nin yan kuruluşları olan örgütlerin (Ülkü Ocakları,) yer aldığı söylendi. 12 Mart döneminin sonuna doğru yeniden eyleme geçen MHP, 1973 seçiminde bir atılım yaparak Millet Meclisine üç milletvekili soktu. CHP - MSP ve Sadi Irmak Partilerüstü hükümetlerinin dağılmasından sonra kurulan Milliyetçi Cephe hükümetlerine giren MHP, 1975-77 döneminde devlet gücünü kullanarak bütün Türkiye'de terör yarattı ve oy tabanını da genişletti. 1977 genel seçimlerinde 16 milletvekili çıkararak ilk defa mecliste bir grup oluşturarak II. M.C.'nin düşürülmesinden sonra kurulan CHP ağırlıklı hükümet döneminde (5.1.1978 12.11.1979) hükümeti devirmek için terör ve tedhiş olaylarına karıştıkları sayı ile birçok MHP üyesi mahkemelerde mahkûm edilmesine rağmen, Siyasal Partiler Kanunu gereğince MHP hakkında yasal bir işlem yapılmadı. MHP, AP genel başkanı Demirel'in kurduğu AP azınlık hükümetini dıştan destekledi ve güvenoyu verdi (25.11.1979).

CKMP'deki yönetim değişikliğinden sonra, ortaya konan yeni programda, partinin amacı «yeni bir devlet düzeni» kurmak olarak saptandı. Buna ulaşmak için de «Dokuz Işık» adı verilen ilkeler belirlendi. 1965 sonrasında CKMP - MHP'nin yolu, «Dokuz Işık Yolu» ya da «Ülkücülük» olarak adlandırıldı.

MHP'ye göre, kalkınmayı sağlamak için İslâv marksizmine ya da Anglo Sakson kapitalizmine gerek olmaksızın üçüncü yol olarak «millî ülkü» yolu vardır. Doktrinin ruhu «Her şey Türk milleti için, Türk'e doğru ve Türk'e göre» ilkesidir.

MHP, kompleks bir anti - komünist tutum içinde olmakla birlikte görüşte anti kapitalist tutum içinde de bulunduğunu savunmaktadır. Üçüncü yol'un gerçekleşmesinde esas alınacak 9 IŞIK'ın ana hatları ise şöyledir: 1. Milliyetçilik, 2. Ülkücülük, 3. Ahlâkçılık, 4. İlimcilik, 5. Toplumculuk, 6. Köycülük, 7. Hürriyetçilik ve Şahsiyetçilik, 8. Gelişmecilik ve Halkçılık, 9. Endüstricilik ve Teknikçilik. MHP'nin demokrasi anlayışı «milli demokrasi» olarak sunulmakta ve bunun gerçekleştirilmesi için de 1961 Anayasanın baştan aşağı değiştirilip «milliyetçi Anayasa» yapılması ve parlamenter sistemin yerine başkanlık sisteminin getirilmesi istenmektedir.

CKMP (MHP)'nin aldığı seçim sonuçları

Seçim yılı	Seçimin türü	Aldığı oy sayısı ve yüzdesi	Kazandığı parlamento üyelikleri
1965	Milletvekili genel s.	208.696 (% 2,2)	11 milletvekili
1966	1/3 Senato yenileme s.	57.367 (% 1,9)	1 senatör
1968	1/3 Senato yenileme s.	66.232 (% 2,0)	—
1968	İl genel meclisi seçimi	90.816 (% 1,1)	
1969	Milletvekili genel s.	275.091 (% 3.0)	1 milletvekili
1973	1/3 Senato yenileme s.	114.662 (% 2,7)	—
1973	Milletvekili genel s.	362.208 (% 3,4)	3 milletvekili
1973	İl genel meclisi seçimi	133.089 (% 1,3)	
1975	1/3 Senato yenileme s.	170.357 (% 3,2)	
1977	Milletvekili genel s.	951.544 (% 6,4)	16 milletvekili
1977	1/3 Senato yenileme s.	326.967 (% 6,8)	
1977	İl genel meclisi seçimi	820.212 (% 6,7)	
1979	1/3 Senato yenileme s.	311.272 (% 6,06)	1 senatör

(E.K.B.)

Militan. Aylık düşün ve sanat dergisi. Kurucuları: Ataol Behramoğlu, Nihat Behram. Sahibi ve yazı işleri sorumlusu: Nihat Behramoğlu, İlk sayısı 1 Ocak 1975'te çıktı. «Çıkarken» başlıklı sunu yazısında derginin *«Halkın Dostları»*'nın yürüttüğü kavgayı «bu kez gücünün çok daha bilincinde sürdürmek üzere» yayımladığı belirtilerek, «İlk hedefinin sanat - kültür ortamında çeşitli görünüşlerde yaygınlığını sürdüren küçük burjuva kökenli tutumlar ve yönelişlere karşı toplumcu sanat kültür anlayışının kavgasını vermek» olduğu ifade edildi. İlk sayıda Ataol, Behramoğlu, Nihat Behram, Bekir Yıldız,

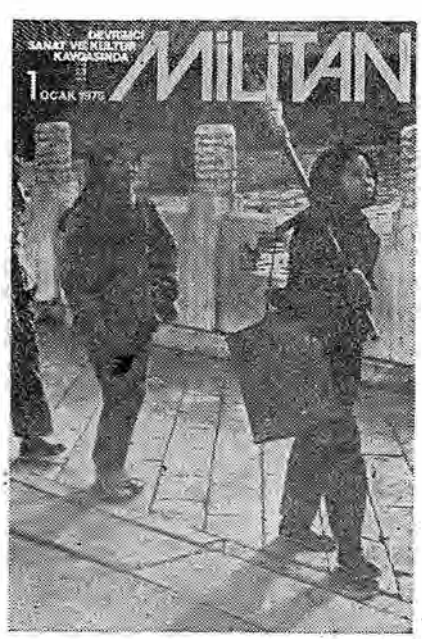

Militan'ın 1. sayısı

İsa Çelik, Metin Demirtaş, Füsun Altıok, Mehmet Sönmez, Can Yücel, Onat Kutlar, Erdal Alova, Haşmet Zeybek vb. yazı, şiir, öykü, fotoğraf, çizgileri yer aldı. *«Militan»* yayımını sürdürdüğü 18 sayıda kültür ve sanat açışından ülke ve dünya sorunlarına yaklaşırken, *«İşçi Sınıfı ve Kültür»* (Marks / Engels, sayı 4), *«Marksist Eleştirinin Ödevleri Üstüne Tezler»* (Lunaçarski, sayı 12) vb. kuramsal yazılara yer verdi. Yazınımızın önemli kişileri, (Nazım Hikmet, Orhan Kemal, Tevfik Fikret, Kemal Tahir) sorunları, yapıtları üzerinde araştırma değerlendirme ve eleştirmeler yayımladı. Aziz Nesin, Yaşar Kemal, A. Kadir, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Bekir Yıldız, Kemal Sülker, Ataol Behramoğlu, Nihat Behram, Defne Behramoğlu, Ö. F. Toprak, Mehmet Ergün, Can Yücel, Cihat Özaydın dergide sık yazan kalemler arasında göründüler.

MİMAROĞLU İlhan (İstanbul 1926). Besteci, müzik eleştirmeni. Yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1945). Bir süre Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü'nde çalıştı. *«Ulus»*, *«Akis»*, *«Forum»* dergi ve gazetelerinde müzik eleştirileri yayımladı. Rockefeller Vakfı çağrılısı olarak A.B.D. Columbia Üniversitesi'nde görgü eğitimi yaptı (1965). New York'ta bir plak firmasında seçicilik yaptı. *Piyano İçin Pièces sentimentales* (1957), *Conjectus* (1964) adlı yapıtları var.

Mimar Sinan (Kayseri - 1490 / İstanbul - 1588). Kayseri'nin, sonradan İslâm dinini kabul eden bir Ermeni köyünde Ağırnas'ta doğdu. Dedesi neccardi (dülger). Yavuz Sultan Selim'in yayabaşıları tarafından köyünden «devşirilerek» İstanbul'a getirildi (1512) ve Atmeydanı'ndaki Yeniçeri Acemi Oğlanları Okuluna alındı. Acemi oğlan neferi olarak orduya katıldığında (1514) okuma yazma öğrenmiş, dede mesleği dülgerlik üzerine bilgi sahibi bir gençti. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran (1514) ve Mısır (1516 - 1520) seferlerine katıldı. Dönüşünde Yeniçeri Ocağına alındı (çağının terimi ile, acemilik dönemini tamamlayıp «kapıya çıktı». Yavuz Sultan Selim'in ölümünden sonra tahta geçen Kanuni Sultan Süleyman döneminde Belgrad (1521) ve Rodos (1522) seferlerine katıldı, subaylığa (atlı sekbanlığa) yükseltildi. Bu görevleri sırasında ordunun geçeceği köprülerin yapımına, cami, han, hamam, çeşme gibi bayındırlık yapıtlarının kurulmasına katkıda bulunarak mimarlık mesleğindeki deneyimini ilerleten Sinan, 1526'da katıldığı Mohaç seferinden sonra zemberekçibaşılığa yükseltildi. Sonraki yıllarda sırasıyla Viyana (1529), Alman (1529 - 1532), Irakeyn, Bağdat ve Tebriz (1532 1535) seferlerinde görev aldı. Kanuni'nin Bağdat seferi sırasında yeteneğini ortaya koyma onağını elde etti: Sonradan sadrazam olan Damat Lütfi Paşa Van gölünün karşı kıyısına geçip düşmanı gözetlemek isteyince Sinan'a gemi yapması buyuruldu. Yaptığı üç kadırga ile, yine Sinan'ın yönetiminde karşıya geçildi. Bu başarısından sonra Sinan'a «hasekilik» sanı verildi. Korfu (1536) ve Buğdan (1538) seferlerine de katılan Sinan, Kanuni ordularının Prut ırmağını yapması için yaptığı dayanıklı köprü ile tüm dikkatleri çekti. Ertesi yıl «Ser Mimaran-ı Hassa) (mimar başı, bayındırlık bakanı) Acem Ali'nin ölümü üzerine aynı göreve getirildi. Yıllarca bu görevde kalan Sinan, yaşlılık döneminde sanatına ve yaşına duyulan saygıdan dolayı «Koca Sinan sanıyla anıldı. Süleymaniye'nin yanındaki evinde öldü ve evinin bahçesine gömüldü.

Sinan, mimar başılığa getirildikten sonra Osmanlı devletinin en güçlü olduğu bir çağda, büyük sanatçıların yetişmesini sağlayan ortamda yaşamasının getirdiği olanaklardan da yararlanarak, birbiri ardı sıra görkemli yapıtlarını verdi. Başarısını sağlayan etmenlerden biri de, hem imparatorluğun tüm mimarlık hizmetlerinin hem de bu alanda çalışan tüm personelin (mimarlar, kalfalar, nakkaşlar, hattatlar, oymacılar, camcılar...) kendisine bağlı bulunmasıydı.

Sinan, yaşlılık döneminde yaşamını ve yapıtlarını dostu şair Sai'ye anlatmış; Sai de bu bilgileri *Risale-i Tuhfetü'l Mimariyye, Tezkiretü'l Ebniye, Tezkiretü'l Bünyan* adlı yapıtlarına aktarmıştır. Bunlarda Sinan'ın çeşitli yapıtlarının adı geçmekteyse de tümünün değil, yalnızca kendisinin önemli bulduğu yapıtların adları yer almıştır. Sinan'ın

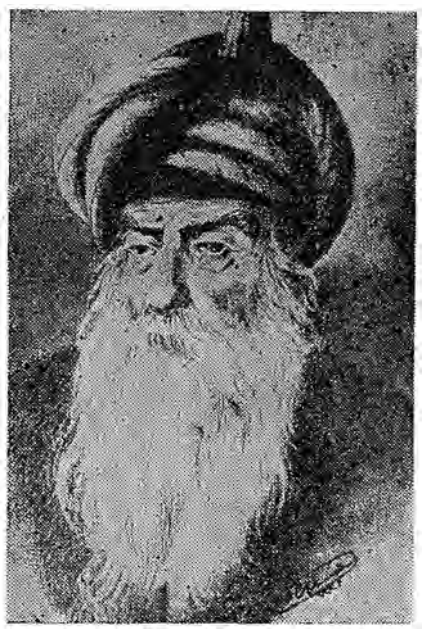

Mimar Sinan

yapıtlarının sayısı aşağı yukarı şöyledir: 84 cami, 52 mescit, 57 medrese, 7 su kemeri, 8 köprü, 20 kervansaray, 7 darülkura, 17 imaret, 3 darüşşifa (hastane), 8 mahzen, 35 saray, 41 hamam, 17 türbe ve birçok çeşme, sebil... En çok yapıtı bulunan kent, İstanbul'dur. Osmanlı İmparatorluğunun —bir bölüğü bugün Türkiye sınırları içinde bulunmayan— pek çok yerinde bayındırlık yapıtları kurmuştur.

Sinan'ın ilk büyük yapıtı Şehzade Camisidir (1543 - 1588). Kare plana göre düzenlenen bu camide büyük kubbenin ön ve ardına iki yarım kubbe oturtma geleneğinden kaçınmış, büyük kubbenin dört yanına dört yarım kubbe koyarak daha geniş bir oylum elde etmiştir.

İki görkemli başyapıtından ilki, Süleymaniye Camisidir (1549 1556). Temelleri Haliç'e inecek biçimde geniş bir mekân üzerine oturttuğu bu camiyi hem İstanbul'un her yerinden aynı ululukta görünebilecek hem de —içine alınan boşlukla ve pencerelerle kubbeden gelen ışıkla— manevi etki gücü sağlayacak biçimde yaparak kendine İslâm Mimarisi tarihinde özgün bir yer sağlamayı başarmıştır. Süleymaniye yalnızca cami olarak değil, imareti, medreseleri ve «taphane»siyle bir «site» olarak kurulmuştur.

Sinan'ın ikinci başyapıtı ise Edirne'deki Selimiye Camisi'dir (1568-1574). Sultan II. Selim adına yaptığı bu cami, kendisinin «nazik ve yollu» diye nitelediği, herbiri üçer şerefeli, her şerefeye bu incecik yapıların içini dolaşan ayrı ayrı merdivenlerle çıkılan dört minaresi, sekiz ayağa oturtulmuş 31.8 metre çapındaki kubbesi ile olağanüstü güzellikteki mimberleri ile dikkati çeker.

Sinan'ın yapıtları, klasik Osmanlı mimarlığı döneminin en üstün, düzeyine ulaşılamayan, benzeri yapılamayan örnekleri sayılmaktadır. Planlama alanındaki ustalığı ve sağlam yapı tekniğiyle bunların amaca en uygun hizmeti vermesini de sağlayan Sinan, toplumun gereksinmelerini karşılayacak çok sayıda yapıt vermesi açısından da önem taşıyan bir sanatçıdır.

MİNNETOĞLU İbrahim (Malatya 1920). Şair, yazar. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamladı (1941). *«Yeni Sabah», «Hergün», «Dünya»* gazetelerinde ve Yataklı Vagonlar Şirketi'nde çalıştı. Minnetoğlu kitab ve yayınevini kurdu, yönetti. *«Uyanış», «İstanbul», «Türk Dili»* dergilerinde yayımladığı şiirlerin yanısıra *Dünya* ve *Tercüman* gazetelerinde çıkan yazılarıyle tanındı.

Yapıtları: İstanbul'un Methi (1953), *Kıbrıs Destanı* (1959), *Vagon Penceresinden* (1959), *Ağvan* (1960).

Mithat Paşa (İstanbul - 1822 / Taif - 1884). Sadrazam. Bir süre Divan-ı Hümayun Kalemi'ne devam ettikten sonra Sadaret Kalemi'ne alındı (1840). Uzun süren devlet hizmetinde valilik, divan kâtipliği, müfettişlik yaptı. Mustafa Reşit Paşa'nın güvenini kazanarak Paris, Londra, Brüksel, Viyana elçiliklerinde çalışma olanağı buldu. Fransızca öğrendi. Niş, Tuna, Bağdat, Edirne, Selânik valiliklerinde bulundu. Abdülaziz döneminde Adliye nazırlığı, iki kez Şûrayı Devlet reisliği görevlerine getirildi. Şûrayı Devlet reisiyken Serasker Hüseyin Avni ve Sadrazam Rüştü Paşalarla birlikte İngiliz Elçisi Sir Henry Elliot'ın desteğini alarak meşrutiyet ilanı için çalıştı. (bkn. Birinci Meşrutiyet). Kanuni Esasi taslağının hazırlanmasına öncülük etti. Abdülhamit II.'nin tahta çıkmasına yol açan girişimlerde bulundu. Bu padişah tarafından sadrazamlığa getirildi; göreve atandığının beşinci günü Babıâli meydanında Padişah Hattı Hümayunu ile birlikte Meşrutiyeti ilan etti (23 aralık 1876).

Mithat Paşa din-dil-milliyet ayrımı yapılmadan vatandaşların eşitliğini gözeten ve taşranın özerk bölgeler halinde yönetilmesini sağlayacak Alman Birliği'ne benzer bir yönetim biçimi düşünüyordu. Osmanlı devlet geleneğine ters düşen bu düşünü yolundaki girişimleri Abdülhamid II 'ile olduğu kadar, devlet ve din adamlarıyle de çelişkiler yarattı. Halk, özellikle Medrese öğrencileri arasında, «gavur yanlısı olduğu, Cumhur usûlü istediği meclise hıristiyanlar sokarak şeriata aykırı yasalar çıkartacağı yolunda bildiriler dağıtıldı. Ulemanın boy hedefi durumuna geldi. (Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 1973).

Daha Anayasanın hazırlanma evresinde Abdülhamid II Mithat Paşa'nın karşısına Şeyhülislam, Saray müşaviri Damat Mahmut Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Cevdet Paşa gibi dönemin ünlü din ve devlet adamlarını çıkartmış, toplantılarda kendisine bağlı öğeleri ustaca kullanmasını bilmişti. Kuşkusuz en büyük ustalığı, Damat Mahmut Paşa'yı görevlendirerek, Anayasaya, —Padişaha, polisçe kuşku duyulan kimselerin yargılanmaksızın başkent ve ülke dışına sürülmesi yetkisi veren— 113. maddenin konulmasını sağlamak oldu. Padişaha böyle olağanüstü yetkiler tanıyan bir yaptırımın Anayasada yer alması düşünüsü hazırlayıcı komisyonlarda uzun tartışmalara neden oldu. Bir aşamada Mithat Paşa, Namık Kemal vb. 113. maddenin Anayasa düşmanlarına karşı kullanılabileceği düşünüsü ile «devletin hukukunu korumak» g b. gerekçelerle, geçmesi isteğini suskunlukla karşıladılar. Bu gerçekte gücün, hukuksal olarak Abdülhamid II.'nin eline geçmesi demekti. Nitekim yeni Padişah daha Meb'uslar Meclisi'nin açıldığı gün bu gücü kullanmaktan çekinmedi ve Mithat Paşa'yı tutuklatarak gelenekçiliğin ağırlığını ortaya koydu.

Mithat Paşa, Niş, Tuna, Bağdat, Edirne

Mithat Paşa

valiliklerinde çalıştığı dönemde yetkilerini kullanmaktan çekinmeyen bir yönetici kişiliği göstermiştir. Niş valiliği sırasında Niş - Sofya yolunu imece usulü ile yaptırmış, günümüzde sanat okulu adiyle bilinen kurumları ilk kez Niş'te sonra Rusçuk'ta *Islahhane* adıyla kurmuştur. Üç buçuk yıl süren Tuna valiliği evresinde, *Menafi Sandıkları*'nın oluşturulmasına öncülük, ederek kırsal kesimde kredi kurumuna kamusal nitelik kazandırmaya çalışmıştır. Bağdat valiliği evresinde ise, 6000 hisseden oluşan bir şirket örgütlemiş ve bu şirkete Bağdat - Kazimiye kasabasının 7 km.'lik yoluna tramvay hattı yaptırmıştır. İstanbul Emniyet Sandığı da, Şûrayı Devlet reisiyken kurulması için büyük çaba gösterdiği kurumlar arasındadır.

Araştırmacıların çağdaşlaşmanın ilk aşamalarındaki bir toplumun kapitalistleşme sürecine özgü gizli güçlerini harekete getirmek olarak değerlendirdikleri bu tür çalışmaların bir ideoloji görünümü almasiyle, feodalizmin temsilcisi durumundaki kurumlar Mithat Paşa'nın önüne çıkmıştır. Abdülhamid II.'ye bu evrede İngiliz desteğini de yitiren sadrazamı üç buçuk yıl hapiste tutma, sonra da öldürtme gücü veren bu kurumlardır.

Ahmet Ceylan

Mithat Paşa Üzerine

MİTHATPAŞA VE KARŞISINDAKİLER..

İngiltere'de iç parti politikalarının son durumundan habersiz olduğu için Mithat Paşayı boyuna teşvik eden elçi Henry Elliot'ın başına büyük bir felaket gelmişti. İngiltere'de Disraeli Hükümetine karşı büyük bir seçim kampanyası açan Gladstone Balkanlar'daki, özellikle Bulgaristan'daki olayları ele alarak iktidardaki hükümetin Osmanlı devletini tutma politikasına karşı tutumuyle Disraeli'yi çok güç bir duruma sokmuştu. Partisini ve Başbakanlığını kaybetmek istemeyen Disraeli, Rusya'ya karşı ılımlı davranma zorunluğunu anlayarak, Tersane Konferansına kabinesinde Rusya yanlısı ve Osmanlı devletine karşı olan Lord Salisbury'nin baş delege olarak seçilmesine ses çıkarmamıştı.

Lord Salisbury İstanbul'a gelir gelmez ilk iş olarak İgnatyef ile görüşmeye koştu ve İngiltere elçiliğine geldiğinde, Kanun-u Esasi ve Mithat Paşa'da söz etmeye başlayan Elliot'u bir iyice haşladı «Bunların hepsi yalancıdır; bunlara nasıl inanıyorsun?» sözleriyle elçiyi beyninden vurulmuşa döndürdü.

Kanun-u Esasî bir an önce bitirilmeli, ilân edilmeli; Tersane Konferansı anlamsızlaştırılmalıydı. Osmanlı devletinden «ya otonomi, ya da otopsi» isteyen İgnatyef'in devletinde ne anayasa vardı, ne de parlamento. Onun için Mithat Paşa'ya göre, Konferansın karşısına Kanun-u Esasiyle çıkılmalı, İgnatyef'in ağzını tıkamalıydı.

İşte bu sıkışık durum gelip çatınca Abdülhamit elindeki kartları oynamaya başladı. 19 aralıkta, şimdiye dek hep yaltaklanma ile muamele ederek şişirdiği Mithat Paşa'nın kafasını daha çok döndürmek için onu Sadrazam yaptı. Bakanlar kuruluna da, çıkmaza bir an önce son verilmesi emrini verdi. durumun son bir Meclis-i Has toplantısında gözden geçirilmesini istedi. Bu kurulun, 22 aralıkda, Damat Mahmut'un karısının sarayında yapılan toplantısında Mithat Paşa ile Cevdet Paşa arasında birinciyi deli edecek, ikinciyi de asla unutmayacağı ve bir gün tatmin edeceği bir kine bürüyecek bir çatışma oldu. Kanun-u Esasî çalışmalarının tam sonuna gelindiği bir zamanda, Cevdet Paşa söz alarak Kanun-u Esasî isteklerinin bütün nedeninin müstebit ve deli hükümdarlardan çekilen kötülüklerden olduğunu, oysa şimdi tahta akıllı bir Padişah geldiği için şeriata göre bile bir Kanun-u Esasîye gerek olmadığını ileri sürdü. Saf, patavatsız, sert bir adam olan Mithat Paşa, öteden beri hiç sevmediği Cevdet Paşanın bu sıcak aşa soğuk su katışı karşısında kendinden geçti «Senin aklın Avrupa kanunlarına ermez, sus!» diye bağırınca öteki, «Birkaç kelimelik Frenkçenle sen mi bilirsin; senin bildiğin kadarlık Fransızcayı kunduracılar bile bilir!» karşılığını verince birbirlerine girdiler. Osmanlı devletinin umudunu bağlayacağı, ikisi de ellisini aşmış bu iki büyük paşanın sakallarına bakmadan çocuklar gibi kavga edişi gerçekten hazin bir manzaraydı. Bu çekişmenin kişisel olmadığını altında iki adamın çatışık görüşü ve yaratılışı olduğu bellidir.

(Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, 1973)

Mizah Divan edebiyatında mizah, hayvan öyküleri, cinsellikle ilgili şakalar ya da kişilere yönelmiş yergiler biçimindedir. Doğrudan doğruya mizah amacıyla oluşturulmuş yapıt sayısı azdır. Bu tür yapıtların başlıcaları Şeyhî'nin *Harname*'si, Fuzulî'nin *Şikâyetname*'si, Tiflî'nin *Sansar Mustafa*'sı Ebubekir Kâni'nin mektupları ve *Hırrename*'si, Baki'nin yergi şiirlerini kapsayan *Siham-ı Kaza*'sıdır. Halk edebiyatında ise köklü bir mizah geleneği vardır. Bunun en zengin örnekleri sözlü edebiyattaki fıkralardır. Nasrettin Hoca, Bektaşi, İncili Çavuş Bekri Mustafa gibi kişilere mal edilen fıkraların yanı sıra çeşitli toplum kesimleri arasındaki ilişkileri konu alanlara da rastlanmaktadır. Halk fıkralarının büyük bir bölümünde yönetici kesimle halk arasında geçen olaylar canlandırılarak zorbalıklar, baskılar, adaletsizlikler, «iltimas» ve «rüşvet» gibi toplumsal sorunlar eleştirilir ya da alay konusu edilir. Halk şiirimizde de egemen çevreleri ve onların baskılarını konu alan yüzlerce koşmaya rastlanır. Kaygusuz Abdal, Dertli, Ruhsatî, Serdarî, Seyranî, Sümmanî gibi şairler bunların başlıcalarıdır. Alevi-Bektaşi şairleri de kaba sofunun dogmacılığını ve boş inançlarını taşlayan, giderek toplumun çeşitli kurumlarına, günlük yaşamın çeşitli alanlarına yönelen yergiler yazarlar. Karagöz Orta Oyunu gibi seyirlik oyunlar da geniş ölçüde mizaha yaslanır.

Tanzimattan sonra mizah gazete ve dergileri yayımlanmaya başlanır. Bunların ilki Filip Efendinin çıkardığı *Terakki* gazetesinin haftalık mizah eski *Letaif-i Âsar*'dır. İlk bağımsız mizah gazetesi ise Teodor Kasap'ın yayımladığı *Diyojen*'dir. 120. sayısından sonra karikatür de basan bu gazete, 184 sayı çıkar ve birkaç kez kapatılır. Son olarak 12 Mart 1876'da kapatılınca Teodor Kasap, onun yerine *Çıngıraklı Tatar*'ı, o da kapatılınca *Hayal*'i (1873-1877) çıkarır. Başlangıçta bir süre bocalayan ve batıdaki örneklerine öykünen mizah dergileri, halkın beğeni ve gereksinimlerine yatkın bir üslup tutturmayı başarınca, baskılara göğüs gererek, birbiri ardı sıra yayımlanır: *Lâtife* (1873), *Şafak* (1874), *Kahkaha* (1874), *Gezeve* (1875), *Meddah* (1875), *Çaylak* (1876)... Yine Tanzimat dönemlnde batıyı örnek alan mizah edebiyatı yolunda ilk adım atılır: Ziya Paşa'nın *Zaferna-*

me'si, Divan edebiyatının kalıplarını kullanmakla birlikte, Girit sorununu çıkmaza sokan Sadrazam Âli Paşa'nın bu yoldaki «icraat»ını bir zafer gibi göstererek Paşayı alaya almaktadır. Namık Kemal'e göre Ziya Paşa bu yapıtlarıyla «şark hicvinin çemberinden çıkmış»tır. Ancak siyasal iktidar mizah gazetelerinin kendisi için tehlikeli bir araç olduğunu kavradığından, Birinci Meşrutiyetin (1876) ilânını izleyen yıllarda Meclis-i Mebusan «Matbuat Kanunu» tasarısını görüşürken mizah gazeteleri sert saldırılara uğramaktadır.

II. Abdülhamit'in 33 yıl süren saltçı monarşisi ve sansürü, mizahın gelişmesine olanak vermeyecektir ama, Jön Türklerin Avrupa'da çıkardıkları yayınlar arasında mizah gazete ve dergileri de yer almaktadır: *Dolap* (Folkestone, 1890). *Hamidiye* (Londra, 1896), *Tokmak* (Cenevre, 1901), *Lâklak* (Kahire) vb. Dönemin en önemli yergi şairi Eşref, «her türlü ilerleme isteklerine set çekilmesi, ordunun ve donanmanın bakımsız halde bırakılması yönetim düzeninin bozukluğu yüzünden memlekette can ve mal güvenliği kalmaması, padişah başta olmak üzere vükelâ (bakanlar) ve öteki yöneticilerin ve bütün memurların halkı soymaya çalışması, rüşvetin alıp yürümesi, hafiyelik ve jurnalcılığın alabildiğine yaygınlaşması, ülkenin bakımsız ve harap halde bırakılması ve servetlerin işletilmemesi gibi toplum davaları» (Cevdet Kudret) başta olmak üzere pek çok konuda taşlama yazacak, bu nedenle Mısır, Kıbrıs, Fransa ve İsviçre'de yaşamak zorunda kalacaktır.

İkinci Meşrutiyetin ilânından (1908) sonraki kısa süreli basın özgürlüğü döneminde, gazete sayısındaki artışa paralel olarak, birçok mizah dergisi yayımlanır: *Davul, Dalkavuk, Çekirge, Falaka, Boşboğaz, Eşref, Züğürt, Cadaloz, Adam Sen de, Eşşek, Kibar, Malûm, El Üfürük, Karagöz, İleri, Püsküllü Bela, Curcuna, Coskun Kalemler Yuha, Laklak, Kalem, Güllabi, İncili Çavuş, Yeniçeri, Hacivat, Kalender, Geveze* vb. Bunlardan en etkilisi, karikatürcü Cem'in karikatürlerini yayımlayan *Kalem*'dir. Sonradan adı *Cem*'e dönüştürülür. İttihat ve Terakki, karikatürcü Cem'in yapıtlarını bir propaganda aracı olarak ülkenin her yanına yaymaktadır. Derginin başlıca yazarları Salâh (Cimcoz), Celal Esat (Arseven) ve Refik Halit (Karay)'tir. Sedat Nuri (İleri) de *İleri* gazetesindeki karikatürleriyle dönemin ünlü karikatürcülerindendir. Her çeşit düşün akımını savunma olanağını veren özgürlük dönemi kısa sürecek ve —başta mizah gazeteleri olmak üzere— basın susturulmaya çalışılacaktır.

Birinci Dünya Savaşı ve Ateşkes (Mütareke) döneminde etkili mizah dergileri çıkar. Sedat Simavi'nin *Hande* (1916), *Diken* (1918) ve *Güleryüz*'ü (1921), Refik Halit'in *Aydede*'si (1922). Hüseyin Rahmi, Ahmet Rasim, Ömer Seyfettin gibi yazarlar da mizah öğelerine yer veren öykü ve romanlar kaleme almaktadırlar. Bunların yapıtlarında geçmişin eleştirisine, boş inanların yerilmesine ağırlık verilmektedir. Ömer Seyfettin'in toplumsal eleştiriye daha yatkın olduğu görülmektedir *(Efruz Bey* vb.).

Cumhuriyetten günümüze: Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkan Refik Halit'in *Aydede*'yi kapatıp Türkiye'den ayrılmasından sonra onun boşluğunu doldurmak üzere Yusuf Ziya Ortaç'la Orhan Seyfi Orhon'un çıkardıkları *Akbaba* uzun süre yaşar, mizah yazarı ve karikatürcü yetiştiren bir okul niteliği kazanır (Akbaba maddesine bakınız). Dönemin bir başka önemli dergisi *Papağan*'dır (1927). Ancak, Cumhuriyetin ilk yıllarında mizah alanında önemli bir gelişme olmaz. Latin harflerinin alınmasından (1928) sonra kısa süre yayımlanabilen *Kahkaha, Babacan, Ali Ağa, Kalem* dergileri çıkar. Bunları *Bravo, Alay, Kambur Felek, Ayvaz, Yeni Nasreddin Hoca* vb. izler. Sonraki yıllarda Sedat Simavi yönetiminde çıkan *Karikatür* (1936-1948), karikatürcü Cemal Nadir yönetimindeki *Amcabey*, karikatürcü Ramiz yönetimindeki *Saka* dergileri daha geniş okur kitleleri bulabileceklerdir. Bu dönemin başlıca mizah yazarları Osman Cemal Kaygılı, Ercüment Ekrem Talu, Sermet Muhtar Alus, Orhan Seyfi Orhon, Yusuf Ziya Ortaç, Refik Halit Karay, Selami İzzet Sedes, Cemil Cahit Cem, Namdar R. Karatay vb.'dir. Rejime ya da yönetime yönelik siyasal eleştiriler yapılamamakta, ya rejime karşı çıkanlara eleştirirler yöneltmekte, ya da kadın - erkek ilişkileri gibi konuları ele alan «salon mizahı»na ağırlık verilmektedir. Bu dönemin başlıca «istisna»ları Neyzen Tevfik'in taşlamaları ile Nâzım Hikmet'in kimi şiirleridir. Dönemin başlıca karikatürcüleri ise Abidin Dino, Ratip Tahir, Orhan Ural, Ramiz, Münif Fehim, Zahir Sıtkı (Güvemli)dir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından çok partili rejime geçilince, Sabahattin Ali ile Aziz Nesin *Markopaşa*'yı çıkarırlar (1946). *Markopaşa* iç ve dış politikayı, toplumsal bozuklukların tümünü sol açıdan eleştiren, alışılmadık bir mizah dergisidir. İlk kez tek parti iktidarına sert eleştiriler yöneltmekle, ilk kez sömürüye açıkça karşı çıkan mizah yazılarına yer vermekte, Amerikan filosunun Türkiye'yi ziyareti, düşünce özgürlüğü ve solcular üzerindeki ağır baskılar gibi konuları mizah açısından ele almaktadır. Dergiyi çıkaran Sabahattin Ali ile Aziz Nesin birçok kez tutuklanırlar, çeşitli gerekçelerle *Markopaşa* toplatılır. Bu nedenle derginin sahipliğini ve sorumlu müdürlüğünü yazarlarından Mücap Ofluoğlu'nun, Rıfat Ilgaz'ın, karikatürcülerinden Mim Uykusuz'un üstlendiği dönemler olur. Derginin kapatılması üzerine *Hür Markopaşa, Malûmpaşa, Yedi - Sekiz Hasanpaşa, Öküzpaşa* dergileri çıkarırlar. Son olarak Aziz Nesin *Medet* adlı dergiyi yayımlar. Bu yeni tür mizahın tutulması, daha sonra aynı türde ama kısa ömürlü *Nuhun Gemisi* dergisinin yayımlanmasına yol açacaktır.

Sabahattin Ali'nin öldürülmesi ve Aziz Nesin'in çeşitli baskılar altına alınması, solcu mizah dergilerinin yayımlanmasını önler. 1950 - 1960 döneminin *41 Buçuk, Tef, Dolmuş, Taş, Karikatür, Taş - Karikatür* gibi mizah dergileri de toplum sorunlarından soyutlanmış değildir. Demokrat Parti iktidarının çeşitli yolsuzluklarına ve tehlikeli gidişine «muhalefet» eden bu dergiler de çeşitli baskılarla karşılaşırlar, sorumluları çeşitli gerekçelerle mahkemeye verilir. İlhan Selçuk, Aziz Nesin, Rıfat Ilgaz, Adnan Veli gibi yazarlar; Turhan Selçuk, Ali Ulvi, Ferruh Doğan, Mıstık, Eflatun Nuri, Oğuz Aral, Yalçın Çetin, Nehar Tüblek, Bedri Koraman, Tonguç Yaşar, Zeki Beyner, Semih Balcıoğlu gibi karikatürcüler bu dönemde yetişirler. Mizah yazıları, özellikle karikatür, günlük basına da girmiştir.

1960'dan günümüze değin çıkan başlıca mizah dergileri *Zübük, Pardon, Papağan, Kirpi, Salata, Gırgır, Çivi, Çarşaf vb.*'dir. *Zübük* ve *Kirpi* gibi sol eğilimli dergilerle *Pardon* gibi *Akbaba* çizgisindeki dergiler uzun süre yaşayamaz. Bu arada uzun bir geçmişi olan *Akbaba* da kapanır. Toplumsal sorunları işleyen birçok yazar (Muzaffer İzgü, Vedat Saygel, Oktay Verel, Hasan Hüseyin Korkmazgil vb.) ve karikatürcü (Tan Oral, Nezih Danyal, İsmail Biret, Erdoğan Bozok, Seyit Ali Gönel, Haslet Soyöz vb.) yetişmesine karşın, «mizahın yozlaştırılmasına» yol açan ya da «sulu mizah» yapan dergilerin büyük sermaye desteğiyle tutulması, bu alanda beklenen gelişmeyi sağlayamamıştır. Ancak, son yıllarda açılan yarışmalarla Karikatürcüler Derneği çalışmaları mizahımıza yeni karikatürcü ve yazar imzaları kazandırmaktadır.

Alpay Kabacalı

MİZAN. Tarihçi Mehmet Murat tarafından çıkarılan siyasal gazete (21 Ekim 1885): Mülkiye Mektebinde tarih öğretmenliği yapmış bulunan ve gazetesinden dolayı Mizancı Murat adıyla tanınan Mehmet Murat, *Mizan*'da Osmanlı İmparatorluğundaki tüm

aksaklıkların devlet işlerinin bozukluğundan ileri geldiğini, 1876'da ilan edilen Kanun-u Esasi'deki (Anayasa) hakların daha genişletilmesi gerektiğini savundu. II. Abdülhamit'in baskı döneminde, 44. sayısında kapatılan *Mizan*'ı önce Kahire'de (1897), daha sonra Paris'te çıkardı. İkinci Meşrutiyetin ilânından kısa bir süre sonra (30 Temmuz 1908) İstanbul'da günlük olarak yayımlanan *Mizan*, İttihat ve Terakki yönetimine karşı çıktı. 31 Mart Olayından (13 Nisan 1909) sonra gazete son kez kapatıldı, Murat Bey doğum yeri olan Tiflis'e sürüldü.

Mondros Mütarekesi. Birinci Dünya Savaşı sonunda İtilâf Devletleriyle Osmanlı Devleti arasında yapılan silâh bırakışma anlaşması (30 Ekim 1918). Savaşın sonunda Bulgar Cephesi çökünce, General Milne ordusu Trakya'ya doğru ilerledi ve Osmanlı hükümeti bunun üzerine mütareke yapmaya karar verdi. Önce İspanya hükümeti aracılığıyla Wilson ilkelerine göre barış isteğinde bulundu (5 Ekim 1918). Bu istek yanıtsız kaldı. Bunun başlıca nedeni, İngiliz Milne ordusunun baskısını arttıracak duruma gelmesiyle İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı önünde toplanmasını sağlamaktan başka bir şey değildi. İsviçre hükümeti aracılığı ile tekrarlanan mütareke isteği yine yanıtsız kaldı (12 Ekim 1918). İzmirde Fransız tüccarlarından Edmond Giraud barış için İngiltere'nin Atina Büyükelçisinin yanına gönderildi. Büyükelçi, Osmanlı Devletinin barış isteğinde geç kaldığını bildirdi. Osmanlı hükümeti daha önce de barış yapmaya hazırdı. Hariciye Nâzırı Halil Bey, LLoyd George ve Wilson'un demeçleri (Ocak 1918) üzerine bazı açıklamalarda bulunmuş ve açıklamalarında ulusların anayasalarına uygun kurumlara kavuşmaları, Boğazların uluslararası geçişlere açık kalması gibi düşünceler ileri sürmüştü.

Siyasal istemlerle stratejik hareketler birbirine uymadılar. Halil Bey'in açıklamasından sonra Kafkasya ve Kuzey İran'ın istilâsına girişildi, Irak savunmasız bir halde idi. Bir ucu Yafa'nın kuzeyinde, bir ucu Medine'de bulunan ordunun artık tutunamayacağı görüldü. Osmanlı Halifeliğinin Hicaz'a bağımsızlık vermesi, Suriye'nin de bağımsızlığını tanıması, Kafkasya'nın istilâsından vazgeçilmesi, Irak ve Suriye'de askerî durumun düzeltilmesi mümkündü. Bu gerek yerine getirilmedi ve Filistin ve Irak bozgunları oldu. Bu bozgunlar üzerine çok ağır mütareke koşulları kabul edildi. Filistin'deki Yıldırım Orduları Grubunun imha edilmesi, bu ordu grubu artıklarının Halep'e doğru geri çekilmesi; daha sonra Halep'in de boşaltılması (23/24 Ekim 1918), İngiliz Irak ordusunun Musul'a doğru ilerlemesi, iki tümenlik Dicle grubunun tutsak edilmesi (30 Ekim 1918) ve Musul yolunun İngilizlere açılması üzerine Osmanlı devletinin savaşı yitirdiği görüldü.

Talat Paşa'nın çekilmesi (8 Ekim 1918) üzerine sadrazamlığa atanan (14 Ekim 1918) Ahmet İzzet Paşa, o sırada Büyükada'da tutsak bulunan General Townshend'in mütareke için aracılık yapmasını sağladı. Townshend, Çanakkale Boğazı önünde bulunan İngiltere'nin Akdeniz filosu komutanının yanına gönderildi (18 Ekim 1918). Yeni Osmanlı hükümeti, aynı zamanda Bern ataşemiliteri Miralay Halil (General Halil Sedes) aracılığı ile de mütareke istediği gibi, Hahambaşı Naum ile banka müdürü Marcel Savoie'yı da Paris'e gönderdi.

Ahmet İzzet Paşa Meclis-i Mebusan'da, Arap illerine özerklik verilerek, Wilson ilkelerine uygun bir barışı hoşnutlukla karşılayacağını bildirerek güvenoyu almıştı. İngiltere'nin Akdeniz filosu komutanı Amiral Calthrope, Osmanlı devletiyle mütarekenin imzalanması için kendisinin görevlendirildiğini bildirdi (23 Ekim). «Mütareke Kurulu» olarak Osmanlı hükümeti, İzmir 17. Kolordu Komutanı Nuretin Paşa, 8. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Sadullah ve Hariciye Nezâreti Müsteşarı Reşat Hikmet Bey'i düşünmüştü. Padişah Vahdettin mütareke kuruluna enişte si Damat Ferit Paşa'nın başkanlık etmesini istedi. Ferit Paşa, devletin ve ülkenin bütünlüğünü isteyeceğini, Amiral Calthrope bu öneriyi kabul etmezse, bir kruvazörle Londra'ya gideceğini bildirdi. Ferit Paşa'ya göre, İngiltere Kralına babasının bir dostu olduğu söylenirse, memleket felâketten kurtulacaktı.

Ahmet İzzet Paşa, mütareke kurulu başkanı olarak Damat Ferit Paşa'nın gönderilmesini kabinenin istifası tehdidini Vahdettin'e dayatarak önledi. Bundan sonra, mütareke delegasyonu, Bahriye Nâzırı Albay Hüseyin Rauf Bey (Rauf Orbay) başkanlığında, Reşat Hikmet ve Yarbay Sadullah Beylerden oluşturuldu. Delegeler 24 Ekim'de yola çıktılar. Padişah Vahdettin, hilâfetin, saltanat ve hanedan haklarının korunmasını isteklerinin başına koymuştu.

Hükümet verdiği yönergede Boğazların açık olmasını, savaş gemilerinin Marmara'da iki günden fazla kalmaması koşullarını ileri sürdü. Ahmet İzzet Paşa hükümetine göre, Osmanlı ordusu barış mevcuduna indirilecek, yabancı subay ve askerler ülkelerine yollanacak, mütarekenin imzalandığı gündeki savaş cepheleri geçilmeyecek ve hiç bir yere yabancı asker çıkarılmayacak; ayrıca ticaret serbestliği ve hatta parasal yardım istenecekti.

Mütareke konuşmaları Limni adasının Mondros limanında Agamemnun savaş gemisinde başladı (27 Ekim 1918). Amiral Calthrope, İtilâf Devletlerinin hazırladıkları mütareke koşullarının ana çizgilerinden ayrılmamakla birlikte, esaları bozmayan bazı önermeleri kabul ediyordu. Osmanlı delegasyonu mütareke koşullarını kabul edilemeyecek derecede ağır olduğunu ileri sürerek, koşullar Hükümetce de kabul edilmezse dönmek için izin istedi. Fakat Hükümete yazılan raporun sonunda öneriler kabul edilmezse, İtilâf Devletleri orduları İstanbul'a girerlerse devletin varlığının tehlikeye düşeceği de belirtildi.

Osmanlı hükümeti 29 Ekim'de şunların sağlanmasını bildirdi: Boğazlar'ı işgal edecek kuvvetler arasında İtalyan ve Yunan birlikleri bulunmayacak, Türk limanlarından Yunan gemileri yararlanamayacaklar, İstanbul işgal edilmeyecek, üç sancak barış andlaşmasına kadar Türklerde bırakılacak, Batum petrollerinden bir pay istenilecek, Arap ülkelerinde savaşmakta olan birlikler silahlarıyle Türkiye'ye teslim edilecek... Bununla birlikte elde edilebilecek değişikliklere göre mütarekenin imza edilmesine izin verildi.

Mütarekenamede İstanbul'un işgaline ilişkin bir kayıt yoksa da İtilâf Devletleri herhangi bir stratejik yeri işgal edebileceklerdi. Önce, Boğazlar İngiliz, Fransız kuvvetleri tarafından işgal edildiler. Boğazlardan İtalyan ve Yunan gemileri de geçtiler, İtalyan ve Yunan askerleri daha sonra, Boğazlara da çıktılar, Arap ülkelerindeki Türk askerlerinin geri gönderilmeleri koşulu ise kabul edilmedi.

Sonunda mütarekename aşağıdaki biçimi aldı:

«İngiltere hükümetinin müttefikleri ile anlaşarak yetkili kaldığı İngiltere'nin Akdeniz donanması başkomutanı Amiral Sir Sommerst Arthur Gog Calthrope hazretleri ile Osmanlı hükümeti tarafından salâhiyeti haiz Bahriye Nazırı Devletlû Rauf Beyefendi hazretleri, Kurmay Yarbay Sadullah Beyefendi arasında kararlaştırılıp aktedilen mütareke sureti:

1'inci madde: Karadeniz'e geçmek için Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılması ve Karadeniz'e geçmenin sağlanması, Çanakkale ve Karadeniz istihkâmlarının müttefikler (İtilâf devletleri) tarafından işgali.

2'nci madde: Osmanlı sularındaki bütün torpil tarlaları, torpido ve kovan yerleri ve diğer engellerin yerleri gösterilecek ve bunları taramak veya kaldırmak için istenildiği zaman yardım edilecektir.

3'üncü madde: Karadeniz'deki torpil

mevkileri hakkındaki mevcut malûmat verilecektir.

4'üncü madde: İtilâf hükümetlerine ait savaş esirleri ile Ermeni esir ve mevkufları İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız şartsız İtilâf hükümetlerine teslim olunacaktır.

5'inci madde: Hudutların muhafazası ve iç güvenliğin devam etmesi için lüzum görülecek askerî kuvvetlerden maadasının derhal terhisi; işbu askerî kuvvetlerin miktar ve durumları, Osmanlı Devleti ile müzakere edildikten sonra müttefikler tarafından kararlaştırılacaktır.

6'ıncı madde: Osmanlı karasularında zabıta ve bunun benzeri hususlar için kullanılacak küçük gemiler müstesna olmak üzere, Osmanlı sularında veya Osmanlı Devleti tarafından işgal edilen sularda bulunan bütün harp gemileri teslim olunup, gösterilecek Osmanlı liman veya limanlarında mevkuf bulundurulacaktır.

7'inci madde: Müttefikler, emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda, herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkını haiz olacaklardır.

8'inci madde: Elyevm Osmanlı işgali altında bulunan bütün liman ve demiryollarından İtilâf gemileri tarafından istifade edilmesi ve bunların İtilâf devletleri ile harp halinde bulunan devletlere karşı kapalı bulundurulması, Osmanlı gemileri de ticaret ve ordunun terhisi hususlarında benzer şartlar içinde istifade edeceklerdir.

9'uncu madde: İtilâf devletlerine Osmanlı tersane ve limanlarında umum gemilerinin tamirleri için kolaylık gösterilecektir.

10'uncu madde: Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali.

11'inci madde: İran'ın kuzey batısındaki ve Güney Kafkasya'daki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harpten evvelki hudut gerisine alınması hususunda evvelce verilen emir icra edilecektir. Güney Kafkas'ın evvelce Osmanlı kuvvetleri tarafından kısmen boşaltılması emredildiğinden, kalan kısmı, müttefikler tarafından mahallî durum tetkik edilerek talep olunursa boşaltılacaktır.

12'inci madde: Hükümet muhabereleri müstesna olmak üzere, telsiz telgraf ve kabloların İtilâf memurları tarafından murakabesi.

13'üncü madde: Bahrî, askerî ve ticarî madde ve malzemenin tahrip edilmemesi.

14'üncü madde: Memleketin ihtiyacı temin edildikten sonra mütebaki kömür, akaryakıt ve deniz levazımının Türkiye kaynaklarından satın alınması için kolaylık gösterilmesi (mezkûr maddelerin hiç biri ihraç olunmayacaktır).

15'inci madde: Bütün demiryollarına İtilâf murakabe subayları memur edilecektir. Bunlar arasında bugün Osmanlı hükümetinin murakabesi altında bulunan Güney Kafkasya demiryolları serbest ve tam olarak İtilâf memurlarının idaresi altına konacaktır. Ahalinin ihtiyacının temini dikkate alınacaktır. İşbu maddeye Batum'un işgali dahildir. Osmanlı hükümeti Bakû'nun işgaline itiraz etmeyecektir.

16'ıncı madde: Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de, Irak'ta bulunan muhafız birlikler en yakın İtilâf komutanına teslim olunacaktır. Ve Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için lüzumlu miktardan maadası 5'inci maddedeki şartlara göre kararlaştırılacak surette geri çekileceklerdir.

17'inci madde: Trablus'ta ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subayları en yakın İtalyan muhafaza birliklerine teslim olunacaktır. Teslim olmadıkları takdirde Osmanlı hükümeti muhabere ve yardımını kesmeyi taahhüt eder.

18'inci madde: Mısratta da dahil olduğu halde Trablus ve Bingazide işgal edilen limanların en yakın İtilâf muhafaza birliğine teslimi.

19'uncu madde: Alman - Avusturya deniz, kara ve sivil memurları ve tebasının bir ay içinde, uzak olanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda Osmanlı memleketini terk etmeleri, (bu maddenin son kısmı İngiliz ve müttefik (İtilâf) komutanlarına teslimi şeklinde idi).

20'nci madde: 5'inci maddeye göre terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerine ait teçhizat, silâh, cephane ve nakil vasıtalarının kullanma tarzına dair verilecek talimata riayet olunacaktır (Verilecek emirlere itaat olunacaktır şeklinde idi).

21'inci madde: Müttefiklerin menfaatlerini korumak için İaşe Nezareti yanında İtilâf mümessilleri mevcut bulunacak ve kendilerine bu bapta lüzum görülecek bütün bilgiler verilecektir.

22'inci madde: Osmanlı harp esirleri ile askerlik çağı dışında olanların terhisleri dikkate alınacaktır.

23'üncü madde: Osmanlı Devleti, merkezî hükümetlerle bütün münasebetlerini kesecektir.

24'üncü madde: Altı vilâyette (aslında: Altı Ermeni vilâyetinde) karışıklık zuhurunda mezkûr vilâyetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilâf devletleri muhafaza ederler.

25'inci madde: İtilâf devletleriyle Osmanlı hükümeti arasında muhasamat (çarpışmalar), 1918 yılı Ekim ayının 31'inci günü vasatî mahallî saat ile öğle vakti tatil edilecektir.

Mütarekenin tepkileri: Padişah, kendi kişiliğine ve saltanat makamına dokunulmamasından ötürü büyük sevinç ve ferahlık duydu. Padişah, koşulları ağır bulmakla birlikte, ileride İngilizlerin kendilerine yardım edeceklerine inanıyordu. Afrika müslümanları ve Hindistan, Osmanlı devletinin toprak bütünlüğüne dokunulmamasını, İstanbul'un Osmanlı devleti egemenliğinde kalmasını tiyorlardı.

Meclis-i Mebusan'daki gizli bir oturumda sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın «başka türlü hareket mümkün değildi» biçimindeki açıklaması üzerine, mütarekeyi imzalamak için yetki verildi (30 Ekim 1918). Ahmet İzzet Paşa, Amiral Sir Calthrope'a «teşekkür mektubu» göndererek, mütarekenin iki devlet arasında «dostça bir barışın» başlangıcı olmasını diledi.

Mondros'taki Osmanlı başdlegesi Rauf Bey, İstanbul basınına «devletin istiklâli, saltanatın hukuku kurtarılmıştır; İstanbul'a tek yabancı asker ayak basmayacaktır» dedi.

Mütarekeden önce İttihatçı önderler ülke dışına kaçmışlardı. Mütarekeyi imzalayan hükümetin İttihatçı görünümü nedeniyle ülkede İttihatçı düşmanlığı had safhaya vardı. Batılı devletler, mütareke ile Osmanlı devletinin sonunun geldiğini kabul ediyorlardı, ancak Avrupa devletleri kamuoyları silâhlı çatışmadan yana değillerdi. Mondros mütareke protokolü tam bir tutsaklık belgesiydi. Bunu ilkönce o sırada Adana'da bulunan Yıldırım Orduları Komutanı Mustafa Kemal Paşa hissetti. Toros tünellerinin İtilâf kuvvetlerince işgali Yıldırım Ordularının ülkeyle bağlantısını kesmek olduğu açıktı. M. Kemal, İskenderun'un İngiliz askerlerince işgaline karşı koymak istemişti.

Mütarekenin Uygulanma Biçimi: a - Boğazlar Bölgesi: İlk olarak Çanakkaleye bir İngiliz kurulu gelerek teslim işini başlattı (6 Kasım 1918). Çanakkale Komutanı Albay Selâhattin Bey'le, İngiliz generali Fuller arasında yapılan anlaşmaya göre, tabyalarda % 10 oranında Türk subay ve eri bırakıldı. Boğaz'da 7 Kasım'a kadar süren ortak arama - tarama işleminden sonra 9 - 12 Kasım günlerinde İtilâf devletlerinin 61 savaş gemisi Boğaz'dan geçerek İstanbul önünde demirlediler (13 Kasım 1918). Bunların aralarında Yunan gemileri de vardı. Boğaz önce yalnız İngilizler tarafından tutulmuştu. 20 Kasım'da Gelibolu yarımadası Fransızlara bırakıldı. Türk birlikleri Trakya'ya çekildiler.

İstanbul Boğazının işgali İtilâf donanması İstanbul'a geldikten sonra başladı. Boğaz'ın Anadolu yakasını Fransız; Rumeli yakasındaki tabyaları da İngiliz birlikleri işgal ettiler.

8 Kasım'da 122. Fransız Tümeni Doğu Trakya'yı işgale başladı. Bir Fransız alayı 16 Kasım günü trenle Bakırköy'e çıkarıldı.

Mütareke şartlarına aykırı olan bu hareket üzerindeki yazışmalardan da hükümet bir sonuç elde edemedi. Filolardan çıkarılan 3.500 kişilik bir kuvvet Beyoğlu ile Boğaz'ın Rumeli kıyısına yerleşti. Yüksek komiserler (amiral Calthrope - İngiliz, General Amade - Fransız - ve Kont Sforza - İtalya - ve komutanlar (Fransız Doğu Orduları Başkomutanı Franchet D'Esperey, İngiliz Selânik Ordusu Komutanı General Milne) İstanbul'da karargâhlarını kurdular.

İtilâf kuvvetlerinin İstanbul'a yerleşmeleri sırasında birçok yolsuzluklar oldu. Konut dokunulmazlığı ve aile gizliliği saldırılara uğradı. Rumlar ve Ermeniler gösteriler ve taşkınlıklar yaptılar. İstanbul'un asayişi bozuldu, Türk güvenlik kuvvetlerinin etkisi kalmadı. Hükümetin yaptığı protestolara İtilâf orduları komutanlıkları sudan cevaplar vererek İstanbul'a asker çıkarmanın işgal amacına yönelik olmadığını ileri sürdüler. İtilâf devletlerinin İstanbul'a asker çıkarmaları Meclis-i Mebusan'da ateşli ve sert görüşmelere konu oldu. Bir mebus (Divaniye Mebusu Fuat Bey): «Bu mütareke bizimle istihza ediyor. Fakat İtilâf Devletleri emin olsunlar ki, kendi imzalariyle istihza ediyorlar. Bugün hakkımızı işittiremiyorsak, elbette bir gün işittireceğiz...» dedi. Hariciye Nâzırının «Hüküm galibindir» sözleri üzerine de Fuat Bey, Mütarekenin uygulanmasında hükümetin gevşek davrandığını belirtti ve «müdafaa neticesinde bir millet ölse bile şerefi ile ölür» dedi. Düşman, protestolara kulak asmıyor, Türk ulusunu bitmiş, tükenmiş sayıyordu. Mustafa Kemal'in İstanbul'daki çalışmaları da bugünlerde başladı (13 Kasım 1918).

b — İzmir: İzmir'e İtilâf devletleri savaş gemilerinin gelmelerini yerli Rumlar Yunan bayraklariyle karşıladılar. İzmir, «Üçlü İtilâf» gereğince İtalya'ya vaad edilmişti. İngiltere ise İzmir'i Yunanistan'a vaad etmişti. İtalya ile yapılan anlaşmada, Çarlık Rusya'nın oluru koşulu konmuştu. Çarlık Rusyası'nın yıkılmasiyle bu koşul İtalya aleyhine kullandı. Bu nedenle İzmir'de İtalyanlar ve Yunanlılar yoğun bir faaliyet göstermeye başladılar.

17. Kolordu Komutanı ve İzmir Vali Vekili Nurettin Paşa, yabancı karışmalarını önlemeye ve asayişi korumaya çalışıyordu. Mütarekenin başlangıcında İzmir'de İtilâf temsilcilerinden başka Yunan temsilcisi, limanda bir Yunan savaş gemisi ve bir Kızılhaç gemisi de vardı.

Yunan sivasal temsilcisi Mavridis, Rumların ve Rum basınının yönetimini eline aldı. Yunan Kızılhaç gemileri ilâç ve doktor yerine silâh, subay ve çeteci getiriyorlardı. Bu faaliyete karşılık, «İzmir Müdafaa-i Osmaniye Cemiyeti» kuruldu (1 Aralık 1918) ve sonra da Kongre toplanmıştı. Nurettin Paşa'nın Valilik görevinden alınmasından sonra ise İzmir'in savunulmasına yönelik örgütlenmelerin etkili olmadığı görüldü. Yunanlılar İzmir'i işgal etmek için her türlü hazırlığı yaptılar. Rum çetelerinin azgınlıklarına karşı asayişi korumak için bölgeye kuvvet getirilmesini İngilizler önlediler. Harbiye Nâzırı'nın ve zamanın Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'nın (Fevzi Çakmak) İzmir'e bir Yunan çıkarması yapılacağına ilişkin raporu da hükümeti uyaramadı.

c — Diğer bölgeler: İtalyanlar Antalya'ya asker çıkardılar (28 Mart 1919). Paris Barış Konferansı İzmir'in Yunanistan'a verilmesi esasını kabul etti (30 Mart 1919). Bunu protesto eden İtalya hükümeti Ege ve Akdeniz kıyılarında harekâta başladı. Bazı belgeleri imzalattırarak İtalyanlar, işgallerin yerli halkın isteğiyle yapıldığını göstermeye çalıştılar.

İtalyanlar Marmarisi işgal ettiler (23 Nisan 1919), ertesi gün de Haydarpaşa'dan Konya'ya bir tabur asker yolladılar. İtalyanlar Fethiye, Bodrum ve Kuşadası'nı (11 Mayıs), daha sonra da Selçuk ve Akşehir'i (14 Mayıs) işgal ettiler.

Mütarekevi imzalayan Ahmet İzzet Paşa hükümetinin 8 Kasım'da çekilmesinden sonra Ahmet Tevfik Paşa hükümeti kuruldu (11 Kasım 1918). Bu hükümet zamanında da üç sancak boşaltıldı, Adana'yı Fransızlar, Antep'i İngilizler işgal ettiler. Müttefiklerin mütareke kosullarına aykırı bu hareketlerine karşı İstanbul hükümeti direnme gösteremedi.

Güneydoğu Anadolu'da, önceleri Halep'e kadar ilerlemis bulunan İngiliz kuvvetleri İskenderun'u işgal ettiler, Adana ilini boşaltırıp buraya genel vali olarak bir Fransız Albayını getirdiler. Antep, Cerablus ve Urfa'yı İngilizler; Musul bölgesinin İngiltere'ye bırakılmasına karşılık da Urfa, Antep ve Maraş'ı Fransızlar işgal ettiler. Musul'a giren İngilizler burayı 8 Kasım'da işgal ettiler.

Mütareke hükümlerine göre İran ve Azerbaycan'dan geri çekilen Osmanlı ordusu, Brest - Litovsk andlaşmasındaki sınırın gerisine alındı. İtilâf devletleri, Sovvetler Rusyası ile Osmanlı hükümeti arasında yapılan Brest - Litovsk andlaşmasını tanımayarak, üç sancağın (Kars, Ardahan ve Batum'un) boşaltılmasını istediler. Bu üç sancakta kurulan «Şûra Hükümetleri» İngilizler tarafından dağıtıldı. İngilizlerin himayesindeki Ermeni Tasnak hükümeti, Osmanlı ülkesine girerek katliama giriştiler. Karadeniz kıyılarına çıkarılan Rum çeteleri de buralarda Pontosculuk hareketine giriştiler.

50.000 mevcudu kalan Osmanlı ordusunun tümen kadroları 2.000 kişiye indirildi. Mart 1919 sonuna kadar İtilâf devletlerine 48 bin tüfek, 186 bin sürgü kolu, 294 top teslim edildi, 268 topun da kamaları alındı. Silâh toplanmasına devam ediliyordu.

Ordu silâhsızlandırılarak âciz bir duruma getirildi, ülkenin stratejik noktaları tutuldu. Artık Anadolu'nun İtilâf devletleri arasında bölüşülmesi hakkında önceden hazırlanmış olan plânlar (1915 Sykes - Picot anlaşması) kolayca uygulanabilecekti. İşte Mustafa Kemal böyle bir durumda Samsun'a çıktı.

Mondros mütarekesi sonrasındaki durum Mustafa Kemal'in sözleriyle «cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köseşi bilfiil işgal edilmiş... memleketin dahilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hatta hiyanet içinde, (bulundukları gibi) iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlilerin siyasî emelleriyle tevhid etmişler... millet, fakrü zaruret içinde harap ve bitap düşmüş...» bir durumdu.

Yine Mustafa Kemal'in deyişiyle «vaziyetin dehşet ve vahameti karşısında her yerde, her mıntıkada bir takım zevat tarafından mukabil halâs (kurtuluş) çareleri düşünülmeye başlanmış idi...».

Türk Kurtuluş Savaşı, Mondros ve Sevr koşullarını tamamiyle ortadan kaldırdı.

Ender Kamil Boyacı

Montreux Boğazlar Sözleşmesi (21 Temmuz 1936). Lozan. Barış Konferansının gündemindeki en önemli sorunlardan biri de İstanbul ve Çanakkale boğazlarının rejimiydi. Türkiye, barışın gerçekleşebilmesi için, Boğazlardan geçişin bir uluslararası komisyonun denetimine bırakılmasını ve bölgenin askerden arındırılmasını kabul etmişti: Konferansta Sovyetler Birliği Boğazları Türkiye'nin dilediği gibi silâhsızlandırabilmesini öngörmüş; İngiltere Başbakanı Lord Curzon ise Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin arasını açmayı denemişti. 24 Temmuz 1923'te Lozan'da dokuz devlet (Türkiye, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa, Bulgaristan, Yunanistan, İtalya, Japonya, Sırp - Hırvat - Sloven devleti) arasında imzalanan Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme'de, yabancı devletlerin savaş ve ticaret gemilerine Boğazlardan sonsuz denilebilecek geçiş hakkı tanınıyor, buna karşılık Türkiye'nin bölgeyi askerden arındırması öngörülüyordu. Türkiye burada, ancak güvenliğin korunması için polis ve jandarma ile 12 bin kişilik askeri kuvvet bulundurabilecekti. Savaş çıkması, bölgenin saldırıya uğraması, güvenliğinin tehlikeye düşmesi durumlarında sözleşmeyi imzalayan devletler Milletler Cemiyeti'ne başvuracak-

lar ve cemiyetin öngöreceği yollarla saldı. Boğazlar Komi ysndeıavuoyh fof boma dırı ya da tehlikeyi ortadan kaldıracaklardı. Boğazlar Komsiyonu adı verilen uluslararası bir kuruluş da sözleşmedeki askeri uçakların ve savaş gemilerinin geçisine ilişkin maddelere uyulup uyulmadığını denetlemekle görevlendirilmişti.

Türkiye, 1933'den başlayarak konuyu Milletler Cemiyeti'ne getirdi. 1936'da ise, Avrupa'nın yeni bir dünya savası eşiğinde bulunduğunu belirterek, Lozan sözleşmesine taraf olan ülkeleri uluslararası bir konferansa çağırdı. Hitler'in uluslararası anlaşmaları hiçe sayarak Almanya'nın Ren bölgesini silahlandırdığı, Mussolini'nin Habeşistan'ı işgal ettiği bir dönemde iletilen bu çağrı, olumlu karşılandı. İngiltere ile Fransa da, Almanya ve İtalya'nın savaşa yol açacak davranışlarda bulunduklarını gözlemlediklerinden, Türkiye'nin girişimine karşı çıkmadılar.

22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montreux kentinde toplanan konferansa Türkiye, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa, Japonya, Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan, Romanya katıldılar. İtalya, konferans çağrılarına uymadı. Türkiye delegasyonuna İçişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başkanlık ediyordu. Aras, konferansta, Milletler Cemiyeti'nin 1923'de küçük devletlerin haklarının korunmasını öngörmesine karşın içinde bulunulan dönemde ortak güvenliğin bir hayalden başka bir şey olmadığını, hiçbir ülkenin başka bir ülkeyi savunmak için çaba harcamayacağını söylüyor; Türkiye'nin kendi kendisini savunması gerektiğini, bunun için de Boğazların ve İstanbul'un güvenliğinin önem taşıdığını belirtiyordu. Bir hafta süren görüşmelerden sonra çalışmalara ara verildi. Temmuz başlarında yeniden açılan konferans, İngiltere ile Fransa'nın Türkiye tarafından getirilen önerilere kimi açılardan karşı çıkmaları nedeniyle, bir süre çıkmaza girer gibi olduysa da, bu iki devletin eski «nüfuz»larını koruyamamaları, Belçika'yla birlikte Almanya ve İtalya'ya karşı güçbirliği oluşturmak amacıyla Brüksel konferansına hazırlanmaları sonucun çabuk alınmasını sağladı ve Montreux Sözleşmesi 21 Temmuz 1936'da imzalandı.

Sözleşme, Boğazların yeniden askerileştirmesini ve Lozan Sözleşmesine göre kurulan Boğazlar Komisyonu'nun ortadan kaldırılmasını (Komisyonun yetkilerinin Türkiye hükümetine geçmesini) öngörüyordu. Buna göre Türkiye, savaş gemilerinin Boğazlardan geçişlerine ilişkin istatistikleri tutmak ve gereken bilgileri her yıl bir raporla Milletler Cemiyeti'ne iletmekle yükümlü kılınıyordu. Sözleşmenin Boğazlardan geçişle ilgili kuralları şunlardı:

Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletler: Barış zamanında:

— Her türlü savaş gemisi Boğazlardan geçemez. Geçiş hakkından ancak hafif su üstü gemileri, küçük muharebe gemileri ve yardımcı gemiler yararlanabilir. Savaş gemileri, 15 bin tonu aşmamak ve sayıları 9'dan fazla olmamak koşuluyla geçebilir.

— Bu savaş gemileri için, Türkiye hükümetine 15 gün önceden bildirimde bulunulacaktır.

— Yukarıdaki kayıt ve sınırlamalar, Türkiye hükümetinin çağrısı üzerine belirli bir süre için Boğazlardaki bir limana «nezaket ziyareti»nde bulunan savaş gemileri için söz konusu değildir.

— Söz konusu savaş gemileri Karadeniz'de en çok 20 gün kalabileceklerdir.

Karadeniz'de kıyısı bulunan devletler: Barış zamanında: — Kıyısı bulunmayan devletler için öngörülen tonaj ve sınıflama koşulları bu ülkelerin gemileri için söz konusu edilmez. Bu devletler, dışarda yaptırdıkları, satın aldıkları, onarttıkları her türden gemilerini gündüz, su üstünden ve birer birer seyretmek koşuluyla, Boğazlardan geçirebilirler.

Savaş zamanında: — Türkiye savaşın dışında kalmışsa, savaşa katılan devletlerin savaş gemileri Boğazlardan geçemez. Tarafsız devletlerin savaş gemileri ise barış zamanındaki koşullara uyarak geçebilir.

— Türkiye savaşa katılmışsa, hangi devletlerin ne tür gemilerinin geçebileceğini belirleme yetkisi yalnızca Türkiye hükümetinindir.

Konferansa katılmayan İtalya, sonradan, 2 Mayıs 1938'de sözleşmeye katıldı.

Türkiye İkinci Dünya Savaşında tarafsız kaldığından, Boğazlardan savaşan devletlerin savaş gemileri geçemedi ve bu uygulama Müttefik devletlerin Boğazlar ve Karadeniz yoluyla birbirleriyle ilişki kurmalarını engelledi. Bu yüzden, Sovyetler Birliği, ABD ve İngiltere'nin katıldıkları Potsdam Konferansında (17 Temmuz - 2 Ağustos 1945) Boğazlar sorunu üzerinde önemle durulduysa da ortak bir karara varılamadı; «bu sorunun, üç hükümetten herbiri ile Türkiye arasında yapılacak görüşmelerde ele alınması» yolunda bir protokol imzalandı. Sonraki günlerde her üç devlet de Türkiye'ye Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesine ilişkin protesto notaları gönderdiler.

Yirmi yıl süreli olarak imzalanan Montreux Sözleşmesi sonradan yenilenmedi ve günümüze değin yürürlükte kaldı.

Alpay Kabacalı

Mordmann Aidi (Hamburg - 1811 / İstanbul 1879). Türkiye'de uzun süre görev yapmış Sâsânî nümismatiği kurucusu, doğu bilimcisi, diplomat. Kiel Üniversitesinde felsefe doktorası yaptı. 1846'da İstanbul'a geldi. Çeşitli dillerdeki derin bilgisi ile kısa zamanda İstanbul kültür çevreleri ile kaynaştı. 1860 da, yeni kurulan Ticaret Mahkemesi yargıçlığına atandı. 1871'de bu görevden ayrıldı. Gazetecilik yaptı. Tahran elçiliğinden dönen Münif Paşa Milli Eğitim Bakanı olunca Mordmann'ı Mülkiye'nin Osmanlı coğrafyası, etnoğrafya ve istatistik dersleri profesörlüğüne atadı. Tanzimat sonrası Osmanlı kültür hareketleri ve yenileşme tarihi hakkında önemli eserleri vardır. *(Stambul und das Moderne Türkhentum*, 2 c., Leipzig, 1877). *(Anatolien, Skizzen und Reisebriefe* - 1850 - 1859 -, Franz Babinger tarafından, Hanover, 1925).

(D.A.)

MORKAYA, Burhan Cahit (İstanbul - 1892 / İstanbul - 1949). Romancı. Orta öğrenimini Mercan İdadisi'nde, yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1912). *«Yeni Gazete»*de, Osmanlı Milli Ajansında başladığı gazeteciliğini kurduğu *«Karagöz»* (aralık 1918 Ekim 1928). *«Köroğlu»* (1928 - 1949) gazetelerinde sürdürdü. Aşk romanlarının dışında Ulusal Kurtuluş savaşı ve 1. Dünya savaşına ilişkin kahramanlık öykülerini işledi.

Başlıca Yapıtları: Bizans Akşamları (İlk kitabı, Hasbıhaller, öyküler, *Fantaziler* 1922), *Coşkun Gönül* (ilk romanı, 1925), *Aşk Bahçesi* (roman 1925, 3 Bas. 1937), *Harb Dönüşü* (roman 1928). *İzmir'in Romanı* (1931), *Gazi'nin Dört Süvarisi* (roman, 1932), *İhtiyat Zabiti* (roman, 1933), *Yüzbaşı Celâl* (roman, 1933). *Cephe Gerisi* (roman, 1934), *Dünkülerin Romanı* (1934), *Kır Çiçeği* (roman, 1934), *Atatürk'ün İki Cephesi* (inceleme, 1939).

Moskova Antlaşması (16 Mart 1921): Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından (23 Nisan 1920) üç gün sonra Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşına para, silah ve malzeme yardımında bulunmuş olan Sovyetler Birliği'nin Dışişleri Komiseri Çiçerin'e bir mektup göndererek iki ülke arasında siyasal ve askeri bağlaşıklık kurulması dileğini iletmişti. Çiçerin de bu isteği ilgiyle karşıladıklarını bildirerek Moskova'ya bir kurul gönderilmesini istedi. Dışişleri Bakanı Bekir Sami Beyin başkanlığındaki kurulun 1920 yazında Moskova'da sürdürdüğü görüşmeler çok geçmeden kesildi. İki ülke arasında elçilik düzeyinde diplomatik ilişki, 1920 sonlarında kurulacaktı: Ali Fuat Paşa (Cebesoy) Moskova'ya gitti, Midivani Ankara'ya geldi.

Her iki ülke de dostluk gereksinmesi

duymaktaydı: Ortak düşmanları Avrupa'nın emperyalist devletleri olduğu gibi, coğrafî konumları nedeniyle sınırlarını güvence altına almaları, yüzyıllar boyunca süregelmiş tartışmalara son vermeleri gerekiyordu. Kurulacak dostluk, Türkiye'ye Sovyet yardımlarının artarak süreceği umudunu da veriyordu. Öte yandan, böyle bir dostluk hem devrimi yeni başarmış olan Sovyetler Birliği, hem de yeni bir devlet kurulduğunu açıklamış bulunan TBMM Hükümeti için önem taşıyor; her iki yanı da ulslararası yalnızlıktan kurtaracak bir ilk adım niteliği taşıyordu.

İki ülkenin devlet başkanlarının görüşleri ise şu yoldaydı: Mustafa Kemal, emperyalist hükümetlere karşı çıkmayı, bunların boyunduruk ve tutsaklığı altında bulunan insanların kurtarılması amacını güden Bolşevik Ruslarla hareket ve çalışma işbirliğini kabul ettiklerini belirtiyor; «halen emperyalist ve kapitalist devletlerin ortaya attıkları yeni yöntemler karşısında ülkelerimizin her zamankinden daha sıkı bir blok oluşturmak zorunda bulunduklarına inanıyorum. Rusya'nın birçok defalar bize vaptığı yardım bizce özel bir önem taşımaktadır,» diyordu. Lenin ise emperyalizme karşı savaş veren Türkiye'ye yardım edilmesinden yana olduğunu bildirerek, «Mustafa Kemal, elbetteki sosyalist değildir. Ama iyi bir örgütçü, yetenekli bir önder olduğu görülüyor. Ulusal burjuva devrimini başarıyla yürütmektedir. İlerici, akıllı bir devlet adamıdır,» diyordu.

Moskova'da sürdürülen ikinci tur görüşmelerden sonra antlaşmayı Türkiye adına Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk), Rıza Nur ve Ali Fuat (Cebesoy); Sovyetler Birliği adına Çiçerin ve Celal Korkmazov imzaladılar (16 Mart 1921).

O dönemin diline «Türkiye - Rusya Muahedet Ahitnamesi» adıyla çevrilmiş olan antlaşma, önsözünde tarafların ulusların kardeşliği ilkesini ve kendi geleceklerini özgürce belirleme hakkını tanımakta görüş birliği içinde olduklarını, emperyalizme karşı savaşlarında dayanıştıklarını belirttikten sonra şu önemli hükümleri öngörüyordu.

— Sovyetler Birliği, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından temsil edilmekte bulunan Türkiye Milli Hükümetinin tanımadığı Türkiye'ye ilişkin hiçbir uluslararası belgeyi tanımamayı kabul etmekte; buna karşılık «Misak-ı Milli» ile belirlenen sınırları tanımaktadır.

— Taraflardan birine zorla kabul ettirilecek bir barış antlaşmasını ya da uluslararası sözleşmeyi öteki taraf tanımayacaktır.

— Batum'u Gürcistan'a bırakan Türkiye'nin Batum limanından yararlanma hakkı vardır. Nahcıvan bölgesi ise özerk bir bölge olarak Azerbaycan'ın korumasına bırakılmıştır.

— Boğazlar, Türkiye'nin güvenliği zedelenmemek koşuluyla, tüm ülkelerin ticaret gemilerinin geçişine açıktır. Karadeniz ve Boğazların hukuki durumu, kıyısı olan devletlerin temsilcilerinden oluşacak ve ilerde toplanacak bir konferansta belirlenecektir.

— İki ülke arasında daha önce imzalanmış antlaşmalar, tarafların çıkarlarına aykırı olduğundan, geçersiz sayılmaktadır. Türkiye, Çar hükümetleri ile arasında yapılmış anlaşmalardan doğan mali yükümlülüklerden de kurtulmaktadır.

— Sovyetler Birliği, Türkiye'de uygulanan kapitülasyonları geçersiz saymaktadır.

— Taraflar, kendi ülkeleri içinde, öteki ülkenin hükümetini devirme amacı güden örgütlere ve toplantılara izin vermezler.

Yukarıdaki madde ile Türkiye, Sovyetler Birliği'nde bulunan İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin eylemlerini önlemiş oluyor Sovyetler Birliği ise rejimine yönelebilecek girişimlerin önlenmesi konusunda güvence almış bulunuyordu.

Antlaşma, TBMM'nin 21 Temmuz 1921 günlü oturumunda, kısa bir görüşmeden sonra, 5 karşıt, 1 çekimser oya karşılık 201 oyla onaylandı.

Alpay Kabacalı

Muallim Naci (İstanbul - 1893). Şair, yazar. Asıl adı Ömer'dir. Küçük yaşta babası ölünce (1857) annesiyle birlikte Varna'daki dayısını yanına gitti. İstanbul'da iken başladığı ilköğrenimini Varna'da düzenli olarak sürdüremedi. Özel dersler yoluyla bilgisini geliştirmeye çalıştıysa da değişmelere kapalı kişilerin katkıları yanlış ve eksik oldu. Dayısının ölümünden sonra çalışmak zorunda kaldı ve genç yaşına karşın Varna Rüştiyesi'ne muallim-i sanî atandı (1867). Sonra Varna Mutasarrıfı Süleymaniyeli Sait Paşa'nın sevgisini kazanarak Paşa ile Rumeli'de, Anadolu'da Suriye'de ve Adalar'da bulundu, memurluk yaptı. Naci, bu gezilerin ondaki eğitim açığını gidermekte yardımcı olduğunu bilmesine karşın, Paşa Berlin Sefareti'ne atandığında onunla birlikte gitmeyi istemedi ve Batı ile doğrudan yüz yüze gelme dolayısıyle kendini yenileme fırsatını kullanmadı (1883). İstanbul'da kalıp gazeteciliğe başladı, Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) ve Mekteb-i Hukuk'ta edebiyat öğretmenliği yaptı. Aldığı arapça, farsça, yazı ve edebî bilgiler derslerinin etkisiyle küçük yaşta şiirle uğraşmaya başladı. Önceleri «Naci»yi takma ad olarak kullanırken gazeteciliğe başladıktan sonra «Mes'ûd-i Harâbâtî»yi de kullandı. Kayıpederi Ahmet Mithat'ın gazetesi *«Tercüman-ı Hakikat»*in edebiyat sayfasını yönetirken (1883 - 1885) bu gösterişli imza ile yeni - eski edebiyat

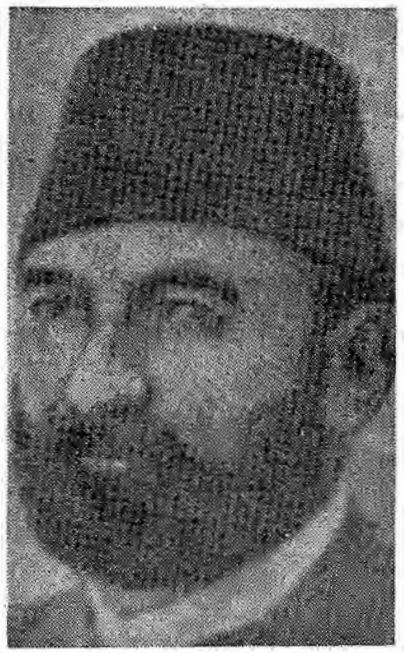

Muallim Naci

kavgasının içine girdi ve yeninin sözcüleri Recaizade Ekrem ile Abdülhak Hamid'e, sonraları da *«Mecmua-i Muallim»*, *«Tarîk»*, *Midâd'ül İmdâd»* dergi ve gazetelerinde Namık Kemal ve Ziya Paşa'ya karşı çıktı. Bir ara *«Sâdet»* ve *«Mürüvvet»* gazeteleriyle *«Mirsâd»* dergisinin de yazı işleri müdürlüğünü yapan Naci, yeniliğe düşman olmayan kişiliğine karşın çevresini kuşatan bağnazlığın, fransızca ve Batı edebiyatıyla geç karşılaşmanın, daha önemlisi yakınlarından da gördüğü (Ahmet Mithat da dahil) anlayışsızlık ve kabalığın kurbanı olarak kendini eski'nin lideri buldu. Kutuplaşmanın yüklediği bu misyonla bile Naci, —Divan şiirinin yoğun anlatım ve musiki gibi bugün Atilla İlhan'ca da benimsenen yanı dışında— en az öteki Tanzimatçılar kadar, şiirini yeni'ye açtı. Hatta halktan insanların duygularını anlatmada, diyaloglu şiirlerde, kompozisyonda ve Türkçe'nin aruza uygulanmasında kendinden sonrakileri de etkiledi. Fakat imge kıtlığı, çözük anlatım, özelliksiz düzyazı tümceleri gibi şiirin bağışlamadığı kusurları, yalnızlık - özlem - küskünlük gibi toplum - dışı konuları ve şiirine de yansıyan huzursuz kişiliği yüzünden etkisi sürekli olmadı. Öyleki «Türkçe'yi doğru yazmak için yalnız Türkçe'yi mükemmel bilmek lazımdır» ilkesiyle arapça farsça bilmenin gereksizliğine, buna karşın Türkçe dilbilgisi ile Türkçe sözlük hazırlanması gerekliliğine dikkat çekip Divan'ın ölü dilini yadsırken, Tanzimat yeniciliğinin ilerisinde

olan olumlu yanıyle bile unutuldu.

Başlıca yapıtları: Yazmış Bulundum (makaleler, 1884), *Âteşpâre* (şiirler, 1884, 1886) *Şerâre* (şiirler, 1885), *Füruzan* (şiirler, 1886), *Muallim* (eleştirme. 1886), *Demdeme* (eleştirme. 1886), *Istılâhat-ı Edebiyye* (edebiyat terimleri, 1889), *Ömer'in Çocukluğu* (anılar, 1889), *Sünbüle* (şiirler, 1. kısım, 1890), *Lugat-ı Naci* (sözlük, 1890), *Osmanlı Şairleri* (biyografi, 1890), *Esâmi* (biyografi, 1891), *Yâdigâr-ı Naci* (şiirler, 1896), *Heder* (oyun, ölümünden sonra basıldı, 1910).

Necati Mert

MUALLİM NACİ'den Bir Gazel

Nedir o nevha şu virânenin civârında
Dokundu hâtırıma hâl-i inkisârında

Değil garib bulunsam müdam mest-i harab
Müsâfirim vatanın bir harâbezârında

Havâda yaprağa döndürdüğü rüzgâr beni
Hazâna muntazırım ömrümün bahârında

Ederse dil yeri vardır vedâ-i mülk-i vücûd
Garibe yer bulunurmuş adem diyârında

Karâr-yâb olamam gerçi mest-i şerşârım
Hased o rinde ki âsûdedir mezârında

Gönül o nevsefer-i nûr-tal'atin Naci
Yanar kıyametedek nâr-i intizârında

Müdafai Hukuk Dernekleri. Mondros Mütarekesi ve bunu izleyen işgallere karşı çeşitli yörelerde, o yörelerde yaşayan halkın değişik direnme örgütleri. Bu dernekler çeşitli adlarla anılmalarına karşın hepsini tek bir isim altında, «Müdafai Hukuk Dernekleri» diye ele almak gerekir. Küçük ve sınırlı etkiye sahip olanları bir yana bırakırsak, en önemlileri: Vilayat-ı Şarkiye Müdafai Hukuk-u Milliye Cemiyeti», «Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti» ile «Trakya Paşaeli Müdafai Hukuk Cemiyeti»dir.

«Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuk-u Milliye» Doğu Anadoluda bir bağımsızlık hareketini başlatmak isteyen, en azından o günlerde moda olan Wilson'un ilkelerine göre Doğu Anadolu yöresinde Türklerin ve müslümanların çoğunlukta bulunduğunu kanıtlayarak buradaki halkların haklarını korumayı amaçlıyan kişilerin kurduğu bir dernekti. Ermenilerin Doğu'da bir yurt istemleri bu derneğin kurulmasında önde gelen etkenlerden biri olmuştu. Sülevman Nazif'in başında bulunduğu bu kuruluş yaptığı ilk toplantılardan sonra şu ilke kararlarını almıştı.

«1 — Doğu illeri tarih itibarıyla bir müslüman Türk memleketidir. Bu bölgede Ermeniler öteden beri küçük bir azınlıktır.

2 — Elli yıldan beri Ermeniler bu bölgede çeşitli siyasal öldürmeler ve komitecilikle Müslümanları kendilerini müdafaa zorunda bırakmışlardır. İlk hareket ve teşebbüs daima onlardan gelmiştir.»

Bu ilkeler doğrultusunda haklarını savunmak için bir Fransızca gazete ile ülke içinde de *«Hâdisat»* adlı bir yayın organının çıkarılmasına da karar verildi. Sonradan derneğin doğu illerinde şubeler açarak faaliyetlerini yöreye yansıtması uygun görüldü. Derneğin Doğu illerindeki örgütlenmesi sırasında Cevat Dursunoğlunun büyük katkıları vardır. Mart 1919'dan itibaren derneğin Doğu'daki etkinliği daha da artmağa başladı. Erzurum ve diğer doğu illerinin aydınları, ileri gelen eşrafı derneğe katıldığı gibi Kâzım Karabekir Paşa gibi ordu kumandanları da derneğe katılarak faaliyetlerine yön vermişlerdir. O tarihlerde derneğin Süleyman Necati tarafından çıkarılan *«Albayrak»* adlı bir yayın organıda bulunmaktaydı.

«Trakya Paşaeli Müdafai Hukuk Cemiyeti» Kasım 1918'de Edirne Milletvekili Faik Kaltakkıran, Belediye Reisi Şevket ve Avukat Şeref Beylerin girişimi sonucu kuruldu. Dernek yayınladığı bildiride «Trakya'nın Osmanlı devleti içindeki rabıtanı ve mülki tamamlığını temin etmek istediği milletler cemiyeti nazariyesinin kurususu olan Wilson prensiplerine riayetle memleketin hakimiyet ve tamamiyet hakkını kanun dairesinde müdafaa istihsal edeceğini» açıklıyordu. Daha sonra Edirne'de Batı Trakya Komitesi adıyla bir kuruluş daha oluşturulmuştu, bu kuruluş ilerde «Batı Trakya Müdafai Hukuk Cemiyeti» adını almıştır.

Rumların bağımsız Pontos hareketinin güçlenmeğe başladığı Mart 1919 da Trabzon'da «Muhafaza-i Hukuku Milliye» adıyla bir dernek kuruldu. Derneğin amacı şöyle anlatılmaktaydı:

«1- Vilayetin Osmanlı Devletine bağlılığını muhafaza için ilmi vesikalarla icabeden müdaffalarda, bulunmak, milli haklarımızı koruyacak vasıtaların teminine çalışmak.

2- Bu gayeyi temin edecek tarihi, sosyal ve ekonomik vesika ve delillerin toplanması, istatistikler tanzimi ile İtilâf devletleri mümessillerine muhtıralar verilmesi ve Wilson prensiplerine göre milli haklarımızı sulh konferansında müdafaa etmek üzere icabında muhabir ve vekiller gönderilmesi ve bu kadim milli haklarımızın, milletlerin kendi mukadderatlarına sâhip olmak hususundaki hak ve yetkilerine dayanarak, ihlal edilmemesi hususunda müessir teşebbüslerde bulunulması»

Trabzon'da bu gelişmeler olurken Rize'de de «Muhafazai Hukuk-u Milliye Heyeti» adlı bir başka örgüt daha kurulmuştu. Sonra Trabzon ve Rize'deki bu çeşitli dernekler tek çatı altında, «Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti» olarak toplandılar ve Haziran 1919'da olağanüstü bir kongre sonucu tüm yörenin hakları doğrultusunda önemli kararlar aldılar. Aralarında seçtikleri delegeleri Erzurum'da toplanacak bütün Doğu illeri Müdafai Hukuk Dernekleri genel kurultayına gönderdiler.

Yöresel Mudafai Hukuk Dernekleri faaliyetlerine belirli bir eşgüdümden yoksun olarak devam ederlerken, Mustafa Kemal'in Amasya tamimi ile bunların hepsini tek bir dernekte örgütleyecek bir kongrenin Sivas'ta toplanmasına yönelik öneri geliştı. Erzurum Kongresinden sonra toplanan Sivas Kongresinde Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti adı altında bütün yöresel dernekler bir örgüt içinde toplanmış oldular. Örgütün merkezi Ankara'daydı.

Rumeli ve Anadolu'daki direnmeye yönelik tüm örgütlerin, Amasya tamimi ile başlayan birleşme işlemi tarihimizin önemli bir olgusunu ortaya çıkarmıştır. Şöyleki; ulusal bağımsızlık savaşının örgütlenip başlamasında, bugünkü adıyla kitle demokratik örgütlerinin oynadığı olumlu rolü «Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyetinde» görmekteyiz. Cemiyet 1919 seçimlerine adeta bir partiymişçesine girmiş ve seçimleri kazanarak, önce son Osmanlı Meclisi Mebusanında çoğunluğu, onunda arkasından TBMM'nin oluşumunu sağlamıştır. Müdafai Hukuk Derneği bir yerde geniş ta-

banlı bir ulusal halk cephesi görünümündedir. İkinci Meclise kadar da, TBMM'ye kendinde bulunan bu içeriği yansıtmış ulusal bağımsızlık savaşı stratejisi açısından önemli bir ilkeyi oluşturmuştur.

Tevfik Çavdar

Mudanya Silâhbırakımı Ulusal Kurtuluş Savaşı sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Anlaşma Devletleri. (İngiltere, Fransa, İtalya) arasında imzalanan ve Türk - Yunan savaşına son veren antlaşma (11 Ekim 1922).

Türk Ordusunun İzmir Kapılarına dayanması üzerine Anlaşma Devletleri, Çanakkale Boğazı'nın doğu yakasına asker çıkararak önlem almak istediler. Bu yüzden 12 Eylül'den 23 Eylül 1922'ye kadar süren görüşmelerden bir sonuç alınamadı. Özellikle İngiltere, İstanbul'un Türklere bırakılmasına karşı çıkmamakla beraber Trakya'nın Yunanistan egemenliğinde kalmasında direniyor ve Türkiye'ye Anlaşma Devletleri'nin ortaklaşa müdahalesini istiyordu. Ancak Türkiye'yi bir azınlık egemenliği ile fiilen yönetimleri altında tutmak istiyen Anlaşma Devletlerinden Fransa ve İtalya bu isteklerinin gerçekleşemeyeceklerini gördüklerinden Türkiye ile iyi ilişkiler kurarak ülkedeki çıkarlarını sürdürmek ve İngiltere'yi bu konuda çıkmaza sokmak için İngiltere'nin istemini desteklemediler. İngiltere'nin bu tutumunu, Lloyd George tarafından dile getirmesi ülkesindeki karşıtlarının da tepkisine yol açmıştı. Bu arada Fransa ve İtalya, Çanakkale'deki Kuvvetleri'ni geri çekti. Türk hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında imza edilen dostluk antlaşması ile daha güçlü bir hale gelen TBMM Hükümeti ile Fransız ve İtalyan yetkilileri arasındaki görüşmeler, İngiltere'nin Doğu Trakya konusundaki tutumunun yumuşamasına ve bir Silâh bırakımı antlaşması için uygun bir ortam doğmasına yol açtı.

3 Ekim 1922'de TBMM hükümeti adına İsmet Paşa, İngiltere adına General Harington, Fransa adına general Charpy, İtalya adına general Mombelli'nin katılmasıyla başlıyan görüşmeler 11 Ekim 1922'de Edirne dahil olmak üzere tüm Doğu Trakya'nın TBMM hükümetine teslimine ilişkin kararla Türkiye Yunanistan arasında Mudanya Silahbırakımı imzalandı. Antlaşmanın başlıca koşulları şunlardır:

1 — Silâhbırakımının imza tarihinden başlamak üzere Türkiye ile Yunan kuvvetleri arasında fiili savaş durumuna son verilecektir. 2 — Yunan Kuvvetleri, Trakya'yı derhal boşaltmaya başlıyacak ve bu işlem 15 gün içinde tamamlanacaktır: 3 — Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin jandarma kuvvetleri Trakya'ya geçerek bölgenin düzenini sağlıyacak, bu kuvvet subaylar dahil 8000 kişiyi geçmeyecektir. 4 — Trakya'nın Yunanlılar tarafından boşaltılması ve Türk Jandarması ile devlet yönetiminin yerleşmesi sırasında gelişecek olayları önlemek için müttefik heyetleri ve yedi taburdan oluşacak bir işgal kıtası bulunacaktır. 5 — Barış anlaşmasının imzalanmasına kadar Türk hükümeti Trakya'ya askeri birlik sokmayacaktır. 6 — Barış Antlaşması görüşmelerine en geç bir ay sonra başlancaktır.

Mudanya Silahbırakımı taraflar arasında uzlaştırıcı bir antlaşma oldu: Türkiye askeri eyleme girişmeden Trakya'yı kurtardı. Anlaşma Devletleri barış antlaşmasına kadar İstanbul ve boğazlar bölgesini ellerinde bulundurma hakkını elde ettiler ve bu kazanımları, Lozan'daki barış görüşmelerinin gelişimini olumsuz yönde etkiledi.

Muhbir. Siyasal gazete. 1 ocak 1866'da yayımlanmaya başladı. Sahibi: Filip Efendi. Yönetmen: Ali Suavi. Ahmet Rasim'in belirttiğine göre 32. sayıya kadar tüm yazı ve çeviriler Ali Suavi'nin kaleminden çıkmıştı. Dönemin iç ve dış politikasına ilişkin sorunlarına değinildiği gazetede, özellikle «Okur Mektupları» başlığı altında Babıâliyi kızdıracak yayın yapılıyordu. Bu nedenle «Âli Kararname»nin uygulaması ile bir ay süre ile kapatıldı. Yayımına izin verildiği evrede ise Ali Suavi'nin ülke dışına kaçmasına kadar çıkabildi (27 mayıs 1867).

Ali Suavi, yerleştiği Londra'da Yeni Osmanlılar adına yayımladıkları gazetenin de adını *«Muhbir»* koymuştu. Bu gazete de de 31 ağustos 1867 ile 3 kasım 1868 arasında 50 sayı çıkmıştır.

Muhit. Aylık dergi. Çıkaran: Ahmet Cevat (Emre). Yönetmen: Mehmet Şükrü. 1 Kasım 1928'de çıkan ilk sayısında Ahmet Cevat, Falit Rıfkı (Atay), Orhan Seyfi (Orhon), Nezihe Şükrü, Belkıs Sami, Nevzat Mahmut'un yazıları, şiirleri yer aldı. *«Memlekette Olup Bitenler»*, *«İçtimai Hayat Meseleleri»*, *«Fen, Hareket Yenilikleri»*, *«Hikâyeler»* başlıkları ile bölümlere ayrılan dergide güncel siyasal, toplumsal haber ve yazıların yanısıra Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ercüment Ekrem (Talu), Celâl Sahir (Erozan), Reşat Nuri (Güntekin), Yaşar Nabi (Nayır) vb. ünlü kalemlerin ürünleri çıktı. 1930'lardan sonra edebiyat yanı ağır basan *«Muhit»*in yayımı 1933'e kadar sürdü.

MUHİTTİN, Sebati (1901 - 1934) Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği sergilerinde seçkin ressamlardan biri olarak göze çarpan Muhittin Sebati güç koşullarda acılı bir yaşam geçirmiş yetenekli bir sanatçıdır. İlk ve orta öğrenimini Darüşşafaka'da bitirdikten osnra Sanayii Nefise'ye kaydolmuştur. 1924 yılında Devlet eliyle Paris'e gönderilen ressamlar arasında yer almış, Julian Akademisi'nde dört yıl çalışmıştır. Yurda dönüşünde kendisiyle Fransa'da okumuş olan ressam arkadaşlarıyla birlikte Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği'nin kuruluşuna katılmış ve ölümüne kadar geçen kısa süre içinde çalışmalarını bu çerçevede sergilemiştir. Az sayıda bıraktığı manzara ve natürmortlarında çok duygulu ve güçlü bir sanatçı olabileceğini kanıtlamıştır.

Mukataalar Osmanlı Devletinin gelir kesimini oluşturan değişik türde kaynaklara verilen ad. Sözlük tanımı olarak kesişmek, anlamına gelmekle beraber Osmanlı Devletinin örgütsel yapısında terim olarak anlamı «Devlet'e ait bir gelir kaynağının belirli bir bedel karşılığında belli süreler için kiralanmasıdır. Mukataa'ya konu olan gelir kaynakları madenler, tuzlalar, göl ve denizlerde avlanma, enfiye, tütün gibi nesneler olduğu gibi, İntisap, gümrük, menzil, konak işletilmesi gibi görevlerin yanında bazı arazinin de bu kapsam içine girdiğini görmekteyiz.

Batı feodalitesiyle ilgili olmayan bu mali yöntemin ilk uygulamaları İslâmiyetin erken dönemlerine değin uzanmaktadır. Daha sonraları Emevi ve Abbasilerde'de görülen mukataa uygulamasında kesime (mukataa'ya) verilen topraktan yararlanmak için yöntemine çeki - düzen vererek bunları devletin önemli gelir kaynakları arasına soktu. Osmanlılar'da ise Devlet arazisinin bir kısmının timar'a ayrıldığı bilinmektedir. Özellikle has olarak isimlendirilen büyük gelir sağlayan toprakların ve gelir kaynaklarının yıllık gelirleri önceleri görevli memurlar tarafından toplanırken XVII. yüzyıldan sonra kurulu düzen bozulmağa başladığından önemli gelir kaynaklarının kesime verildiği görülmektedir. Özellikle Devlet gelirlerinin azalmağa başladığı XVII. yüzyılda Devlet gelirlerini arttırmak amacıyla başvurulan mukataa uygulamasında üç yılı geçmemek koşuluyla gelir kaynakları işletilmek üzere kime verilmisse kira bedeli pesin olarak alınırdı. Mukataa'yı işleten mültezim ise kira süresi içinde ödediği mukataa ücretini çıkartmak için reaya'ya baskı yapardı. Bazı maddeler'de Devlet tarafından esham çıkartılmak suretiyle özellikle Devlet görevlilerine bu eshamlar dağıtılarak işletilmek istenirdi. Örneğin XVII. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul enfiye mukataası Numan ağa aracılığı ile Devlet tarafından esham çıkartılarak yönetilmek istenmiştir. Nevarki gelir kaynağının çok üstünde çıkarılan eshamların (hisse seneti) faizleri zamanında öde-

nemediğinden İstanbul enfiye mukataasının iflâsın eşiğine geldiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden yapılan yeni düzenlemeyle İstanbul enfiye mukataasından hissesi olanların faizleri kendi istekleriyle indirime uğratılarak geliri yüksek görülen İstanbul emtia gümrüğünden ödenmeğe başlanmıştı. Her hangi bir mukataa karşılığı götürü usûlle vergi toplayan mültezimin yasal olarak belirlenmiş vergi miktarından fazlasını toplamaması gerekirken uygulamada bu kurala ilgililerin denetimine rağmen uyulmazdı.

Mukataa gelirlerinin durumu hakkında genel bir fikir vermesi bakımından 1682 1684 yılları arasındaki İstanbul ihtisap mukatasıyla ilgili olarak bazı verilere göz atmakta yarar vardır. 1682 - 1684 tarihleri arasında on beş vergi bölgesine ayrılan İstanbul İhtisabı mukataasında günlük gelir gider hesabı şöyledir. Mukataa defterine kayıtlı 3170 dükkândan günlük toplanan gelir: 8087 akçe. İhtisap vergisini toplayan görevlilerin ve emeklilerin giderleri: 2057 akçe. Hazineye kalan günlük gelir: 6030 akçe. Sandık eminine teslim edilen mukataa geliri onun aracılığı ile Devlet hazinesine gelir kayıt edilirdi. Ayrıca mukataa'ların işleyişini sağlamak ve denetlemek için kalem denilen başlıca resmi daireler şunlardı: 1 — Maden mukataası kalemi, 2 — Salyane mukatası kalemi, 3 — Haslar mukatası kalemi, 4 — Beş mukataa kalemi, 5 — Bursa mukatası kalemi, 6 — Kefe mukatası kalemi. Mukataa Yönteml Tanzimat döneminde kaldırılmıştır.

Süreyya Şairgil

Hüseyin Mumcu

Köylü alnının teriyle kazanır, yumruğunun kuvvetiyle doyar...

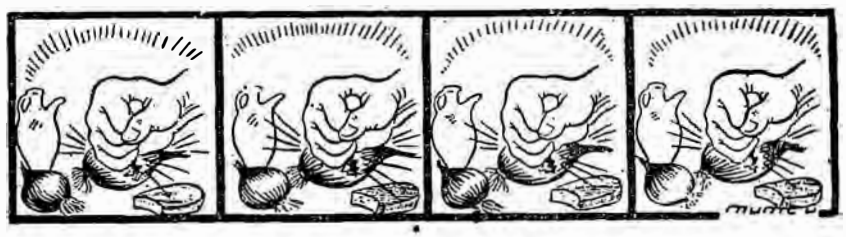

Sabah Öğle Kuşluk Akşam

Hüseyin Mumcu'dan bir karikatür

MUMCU, Hüseyin (Bursa, Yenişehir - 1924). Karikatürcü. İlk ve orta öğreniminden sonra, Bursa köylerinde ilkokul öğretmenliği yaptı (1941). İstanbul'a gelerek üç yıl Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim gördü (1950). Bu süre içinde karikatüre de başladı. Ramiz Gökçe'nin yayınladığı *«Mizah»* dergisinde çalıştı (1947-52). Köy kökenli bir sanatçı olarak «köy sorunları» konusunda yetkin karikatürler verdi. Bu karikatürleri, günlük olarak Ankara'da *«Kudret»* gazetesinde yayımlandı (1949 - 1952).

Daha sonra karikatürcülüğü bırakarak Devlet Tiyatrolarında Dekoratör - Realizatör olarak görev aldı. Oyunlar için kostüm eskizleri hazırladı; sayısız opera, bale ve tiyatro dekorları gerçekleştirdi.

MUMCU, Uğur (Kırşehir 1942). Yazar. Yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1966). Bitirdiği Fakültede asistan oldu (1968). *«Emek»*, özellikle *«Devrim»* dergilerinde ilk yazılarını yayımladı (1968-69). 12 mart döneminde birkaç kez tutuklanarak yargılandı. 1974'de fakültedeki görevinden ayrılarak *«Cumhuriyet»* gazetesinde fıkra yazarlığına başladı. Güncel sorunlara gülmece öğelerinden yararlanarak yaklaşımı ile 1975-80 yıllarının etkili yazarlarından biri kimliğini kazanan Mumcu Ankara Sanat Tiyatrosu çalışanlarınca sahnelenen *Sakıncalı Piyade* oyunu ile de büyük başarı kazandı. *Suçlular ve Güçlüler, Mobilya Dosyası, Bir Pulsuz Dilekçe, Sakıncalı Piyade* adlı yapıtları var.

MUNZUR, Sait (Kemaliye - 1957). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da yaptı. Aynı kentte Gazi Eğitim Enstitüsü resim bölümünde öğrenim gördü. İlk karikatürü *«Hey»* dergisinde yayımlandı (1975). *«Karaoğlan»*, *«Çivi»* ve *«Cumhuriyet»* gazetesi haftalık mizah sayfasında karikatürler çizdi. Birçok sergi ve yarışmaya katıldı. Yakacık Şenliği karikatür yarışmasında İkincilik ödülü kazandı (1978).

Murat IV. (İstanbul 1612 / 1640). Onsekizinci Osmanlı padişahı. Ahmet I. ve Mahpeyker (Kösem) sultanın oğlu. Amcası Mustafa II.'nin tahttan indirilmesi üzerine onbir yaşında tahta geçti (1623). Saltanatının dokuz yılı çocukluk ve acemilik dönemine rastlar. Bu yüzden devlet ve memleket işlerini annesi Mahpeyker Sultan yürüttü. Bu dönemde memleketin ağır sorunlar içinde bulunması Yeniçeri ve Sipahilerin devamlı ayaklanmaları, Anadolu'nun perişanlığı sürmekteydi. Özellikle devlete bağlı Hafız paşa gibi değerli devlet adamlarının çocuk yaştaki padişahın gözünün önünde

Uğur Mumcu

öldürülmesi kötü etkiler yapmaktaydı. Yirmi bir yaşından itibaren yönetimi kendi tekeline alan genç padişah ilk iş olarak annesinin devlet işlerine karışmasını önledi.

İstanbul'daki kapıkulu'nu düzene sokmak için onları azdıran sadrazam topal Recep paşa'yı öldürterek zorbaların başını temizledi. Başkent İstanbul'un asayişini sağlamak amacıyla kıyafet değiştirerek özellikle akşamları denetime çıktı. İçki ve tütün yasağı koydurtarak bu işin sıkı izleyici oldu. Meyhaneleri, kahveleri kapatarak kentte düzeni zorla sağlamak yoluna gitti. İsmi halk arasında korku ile anılır oldu.

IV. Murat

Sosyal ve ekonomik düzeni bozulmuş, asayişi kalmamış Anadolu'ya yönelmek amacıyla ilkin Revan seferine çıktı. Sefer esnasında halka kötü davranan yerel yöneticileri iş başından uzaklaştırdı. Bu arada Celâli başkaldırmalarını bastırdı. 1635'de Revanı İranlılardan aldı. Ondan sonra Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlıların egemenliğine geçmiş (1535) olan ve uzun bir kuşatmadan sonra Bağdat'ı İranlılardan geri aldı. Murat IV. bu yüzden tarihte Bağdat fatihi olarak anılır. Doğudaki bu başarılarından sonra İranla Osmanlı devleti arasında Kasr-ı Şirin anlaşması yapıldı (1639). Bu anlaşma kimi ufak değişiklikler haricinde doğudaki İranla olan sınırımızı bu güne değin saptamış durumdadır. Padişah bu başarılarından ötürü Topkapı Sarayı'nda Bağdat Kasrını ve Revan Köşkünü yaptırdı. Çok içki içmesi yüzünden siroza tutularak 28 yaşında öldü. Babasının kardeş öldürmeyi önleyen yasasına rağmen Sultan İbrahim'in dışındaki bütün kardeşlerini öldürttü.

(S.Ş.)

MUSAHİPZADE Celal (İstanbul 1876 - İstanbul - 1959). Oyun yazarı. Nümune-i Terakki İdadisini bitirdikten sonra Tercüme odasında çalışmaya başladı. Çocukluğundan beri Karagöz ve Orta oyununa meraklı vardı. Ahmet Vefik Paşa'nın Molière uyarlamaları tiyatroya ilgisini daha da arttırdı. İlk oyunlarını bu etkiyle yazmıştır. Ama asıl önemli olan ve ona ün kazandıran oyunlarını Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında vermiştir. Hemen hemen her yazdığı oyun sahnelenmiştir. Genellikle hepsi İ.B. Şehir Tiyatrosu'nun repertuarına alınmıştır. Kendi de bu kurumda çalışmıştır. Devlet Tiyatrosu da sık sık Musahipzade Celal'in oyunlarına yer vermektedir. Bir çok yapıtı filme de alınmıştır.

Yaşadığı dönemin sevilmiş, her zaman seyirci bulmuş oyun yazarıdır. Tiyatro tarihimizde önemli bir yer almış, bir dönüm noktası oluşturmuştur.

Genel olarak oyunlarını İstanbulda geçirmiş olmakla birlikte, yaptığı toplumsal taşlama onlara genel bir etkinlik kazandırmıştır. Gördüğü, karşı olduğu aksaklıkları, yanlışlıkları ve çirkinlikleri çekici, eğlendirici bir güldürü içinde aktarmıştır. Ne var ki yüzeysel bir gözlemci olmaktan öteye geçemez. Gördüklerini kalın çizgilerle anlatmakla yetinmiştir. Genel bir bakış açısından, hele hele temel bir dünya görüşünden yoksundur. Toplumun aksamasına kötü kişiler neden olmaktadır ona göre. Gene de toplum bir oranda ayakta duruyorsa, kötü kişilerle çekişen, erdemli, çalışkan, dürüst halktan kişilerin yüzü suyuna dürmaktadır.

Oyunlarında 17. ve 18. yüzyılın İstanbul'unu ve elbette bu İstanbul'da yer alan sarayı tanımlar. Saray entrikaları, zengin konaklar, mahalle yaşamı, İstanbul'un her meslekten, her azınlıktan insanları sıcak bir ortam oluşturur. Bu ortamda küçük, yüzeysel taşlamalarını sürdürüp geliştirir. Musahipzade Genellikle ak ve kara tiplerinin çatışmasıyla oyunun gerilimini sağlar.

Batı tiyatrosuna benzemeye çalışmamış, tersine kendi seyirlik oyunlarımızdan, Karagöz'den, Ortaoyunu'ndan, Meddah'tan vb. bol bol yararlanmıştır. Oyunlarını geleneksel gösterilerimiz gibi açık biçimde yazmış, böylece büyük bir seyretme kolaylığı sağlamıştır. Konuları, oyun yapısı gibi dili de hem aslına uygun, hem de kendine özgüdür. İstanbul dilini büyük bir ustalıkla ve özgün bir oyun dili yaratarak kullanmıştır. Aynı oranda, oyunlarının dekoruna, giysilerine de önem vermiş, birçok oyunun dekoruyla, giysileriyle kendi ilgilenmiştir. O-

Müsahipzade Celal

yunlarının başında ayrıntılı bilgi vermiştir.

Oyunları: Türk Kızı (1910), *Köprülüler* (1912), *İstanbul Efendisi* (1913), *Lâle Devri* (1914), *Macun Hokkası* (1916), *Yedekçi* (1918), *Kaşıkçılar* (1920), *Atlı Aseş* (1921), *Demirbaş Şarı* (1921), *İtaat İlami* (1923), *Moda Çılgınları* (1923), *Fermanlı Deli Hazretleri* (1924), *Aynaroz Kadısı* (1927), *Kafes Arkasında* (1928), *Bir Kavuk Devrildi* (1930), *Mum Söndü* (1930), *Pazartesi - Perşembe* (1931), *Gül ve Gönül* (1932), *Balaban Ağa* (1933), *Selma* (1934), *Gülsüm* (1937), *Genç Osman* (1937).

S. Günay Akarsu

Musavver Muhit. Haftalık düşün ve sanat dergisi. Yönetmeni: Abdullah Esat. Başyazarı Faik Sabri (Duran). ekim 1908'de yayımlanmaya başladı. Perşembe günleri çıkan dergide Ali Kemal (mütarekede içişleri bakanlığına getirilen yazar), Ahmet Rasim, Hüseyin Cahit (Yalçın), Mehmet Cavit (İttihat ve Terakki'nin ünlü maliye na-ı) vb. düşün adamlarının yanısıra Ahmet Haşim, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Mehmet Rauf, İzzet Melih (Devrim), Müfit Ragıp, Tahsin Nahit, Raif Necdet, İbrahim Alaeddin (Gövsa), vb. ünlü edebiyatçılar yazdılar. Ahmet Haşim'in *Yollar*, *Zulmet*,

Kış şiirleri bu dergide yayımlandı.

(M.A.)

Mustafa Necati

Mustafa Necati (İzmir 1891 / Ankara - 1929). Eğitim bakanlarından. İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi. İzmir Öğretmen Okulunda öğretmenlik yaptı. 1915 1918 yılları arasında Vasıf Çınar'la birlikte «Şark Okulu'nda» yöneticilik görevinde bulundu. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden önce bir süre de Avukatlık yaptı. İşgalden sonra (15 Mayıs 1919) Balıkesir cephesinde kurulan Ulusal Kuvvetlere katıldı. Kuvayı Milliye kumandanı olarak Anzavur ve Yunan kuvvetlerine karşı girişilen savaşlarca bulundu. Balıkesir'de yine Vasıf Çınar ile çıkardığı *«İzmir'e Doğru»* adlı gazetede, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen yazılar yazdı. 1920'de Saruhan Milletvekili olarak meclise girdi. Aynı yıl Samsun İstiklâl Mahkemesi'nde ve Büyük Millet Meclisi'nde kurulan Müdafai Hukuk Grubu'nda yazman olarak görev aldı. Daha sonra Kastamonu ve Havalisi Başkanlığına getirildi. Meclisin ikinci devresinde İzmir Milletvekili olarak girdi. 1923'de Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığı, 1924'de Adalet Bakanlığı yaptı. Kabinenin istifası ile bu görevden ayrıldı. Şeyh Sait isyanı üzerine kurulan İstiklâl Mahkemesi'nde bir hafta kadar savcılık yaptı. 1923 1925 yılları arasında «Muallimler Birliği» Başkanlığı yaptı. 1925'de Millî Eğitim vekili oldu ve ölümüne kadar bu görevde kaldı. Çalışkan ve Örgütçü olarak tanınan Necati'nin, Milli Eğitim Bakanlığı sırasında «Harf Devrimi» ve «Tehvidi Tedrisat» gibi önemli yasalar uygulamaya kondu.

MUSTAFA Niyazi (İspartalı) (Balıkesir - 1912 / İstanbul - 1977). Öykücü, gazeteci. Orta öğrenimini İstiklâl Lisesi'nde (1935 - 36) tamamladı. Bir süre Edebiyat Fakültesinde okudu; yüksek öğrenimini tamamlayamadan Devlet Demir Yolları'nda memurluğa başladı. Sonra *«Türk Dili»* gazetesinde muhabir olarak basın mesleğine geçti (1946). Uzun yıllar *«Yeni Sabah»*, *«Vatan»*, *«Yeni Gazete»*, *«Tercüman»*da muhabirlik, istihbarat şefliği etti. Son görevi Anadolu Ajansı muhabirliğinden emekli oldu. *«Yarımay»* (1934), *«Haber»* (1940) dergi ve gazetelerinde çıkan ilk hikâyelerinden önce Mümtaz Zeki ile birlikte yayımladı *Alo Alo 1934* adlı şiir kitabıyle tanınmıştı. Son yıllarda iki kitapta topladığı öyküleri, değişik çevrelerin insanlarını gözlemci ve tasvirci bir gerçekçilik anlayışına bağlayan güçlü bir soluğun ürünleri olarak kabul edildi. Tahir Alangu).

Öykü Kitapları : Pazar Ekmeği (1966, 1969), *Mavi Bluzlu Kadın* (1968).

Mustafa Reşit Paşa (İstanbul 1800 / İstanbul 1858). Sadrazam. Çocukluğunda, çeşitli yerlerde valilik ve seraskerlik yapan Seyit Ali Paşa ile birlikte imparatorluğun değişik yerlerinde bulunduktan sonra İstanbul'a gelerek önce «Sadâret mektubî kalemi»ne girmiş, kısa sürede «Amedî Odası Hurefalığı»na getirilmiştir. 1828 seferi sırasına kâtip olarak atanmış, savaşın bitiminde görevdeki başarıları nedeniyle II. Mahmut tarafından İstanbul'da ödüllendirilmiştir. Bu tarihten sonra devlet katlarında hızla ilerleyen Mustafa Reşit Paşa 1834'de Paris'e, oradan 1836'da Londra'ya Osmanlı Devletinin elçisi olarak atanmış, aynı yıl Hariciye Nezareti müsteşarlığına getirilmiş, 1837 Haziran ayında da «müşir» rütbesiyle Hariciye Nâzırı olmuştur. Sonra yeniden bir süre için Paris elçiliğine atanan ve bir ara da kendisine Edirne Valiliği de verilen, ancak yeniden Hariciye Nâzırlığına getirilen Mustafa Reşit Paşa 28 Eylül 1846da Sadarete getirilmiş ve beş kez daha değişik aralıklarla bu görevde bulunmuştur. Son sadareti sırasında ölmüştür.

Mustafa Reşit Paşa'nın gerçekleştirdiği en önemli işler, ilk kez Hariciye Nezaretine getirildiğinde tarım, ticaret ve sanayinin geliştirilmesi ile uğraşmak üzere bir meclis oluşturması, 1838 tarihli Ticaret Antlaşması'nın hazırlanıp imzalanması. Tanzimat'ın 1839'da ilânı ve Mısır sorunun çözümüdür. Abdurrahman Şeref'in «Tarih Konuşmaları»da bildirdiğine göre, koyu bir İngiliz yanlısı olan Mustafa Reşit Paşa. çok çalışkan ve görevine bağlı olmakla birlikte, kuruntulu, kıskanç, rütbe ve mevki düşkünü, kendini beğenmiş bir kişiliğe sahiptir. Tanzimat ile ilgili her türlü eleştiriye kapalı olduğunu da Cavit Baysun «Mustafa Reşit Paşa» konulu ve Tanzimat'ın yüzüncü yıldönümü nedeniyle yazdığı yazıda belirtmektedir. (Tanzimat, Yüzüncü yıldönümü münasebetiy-

Mustafa Reşit Paşa

le, M.E.B., İstanbul, 1940, s. 735). Bununla birlikte, Mustafa Reşit Paşa'nın «büyük» Türk devlet adamı olduğu, devrimci bir kişiliği bulunduğu ve Türkiye'nin batılılaşmasında en gözde yeri kapladığı da genellikle öne sürülmektedir. Bu kanılarına bir örnek olarak Cavit Baysun'un şu yargısını gösterebiliriz: «Türk milletinin yetiştirdiği büyük devlet adamları içinde adı unutulmayacak ve hürmetle anılacak şahsiyetlerden biri hiç şüphesiz Mustafa Reşit Paşadır. XIX. asrın en müşkülâtlı devirlerinde elçilik, hariciye nâzırlığı, sadrâzamlık gibi devletin pek mühim mevkilerini işgal etmiş olan bu zat siyasî sahada yaptığı büyük hizmetlerden başka Tanzimat denilen inkılâp hareketinin de banisi olmak itibarı ile şöhretini ebedileştirmiştir.» (aynı yerde, s. 723). Ne var ki, Mustafa Reşit Paşa'nın Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yaşamındaki ve tarihindeki yerini saptarken onun gerçekleştirdiği en büyük işi sayılan Tanzimat'ın gerçek yüzünün gözönünde tutulması gerekmektedir. (Bakınız: «Tanzimat»). Gene bunun gibi, İngiltere ile imzalanan ve daha sonra öteki bazı Avrupa devletlerinin de katıldığı 1838 Ticaret Antlaşması'nın ülkeyi ne duruma düşürdüğü anımsanmalıdır. Prof. Dr. Niyazi Berkes'e göre bu antlaşma «ta-

rihimizdeki ilk satılık memleket vesikası»dır. (Niyazi Berkes: *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler;* Yön, 5 Mart 1965). Prof. Dr. Yusuf Kemal Tengirşek ise II. Mahmut, Mustafa Reşit Paşa ve arkadaşlarının «...bu muahedenin neticede memleketin sanayiini belini doğrultamaz hale getireceğini devletin başına Düyûn-u Umûmiye idaresi gibi bir belâ musallat edeceğini» sezememiş olduklarını belirtmektedir. (Yusuf Kemal Tengirşek: Haricî Ticaret Siyaseti; *Yüzüncü yıldönümü münasebetiyle Tanzimat*, s. 319). Bunlara karşılık, Mustafa Reşit Paşa, kendisini suçlayanlara karşı şu savunmayı yapmıştır: «Yed-i vâhid usulünü vaktiyle bazı adamlar hazine-i devlete menfaatli zannedüb bazıları dahi bunden zaten istifadeye alışmış oldukları cihetle (Antlaşma ile Osmanlı Devletindeki «Tekeller» kaldırılarak yabancıların da iç ticaret yapmaları ve önceleri bu tekellere bağlı olan iş kollarında çalışabilmeleri olanağı tanınmıştır. Ç.Y.). ol usul-ı muzırranın beka ve muhafazasına bütün eshab-ı nüfuz sa'y etmekde iken bu takım adamlarla uğraşarak devr-i Mahmûd Hanî'de İngiltere ile tanzim olunan ticaret muahedesini imza eden dahi bu âcizdir ve yed-i vahid ulusünün esasını hedm eden ancak bu muahede olup iptida huşema kazanmağa başladığım tarih dahi bu muahedenin imzası günüdür; elhasıl mukataât-ı mîriyeden olan memlehalar ve sülük saydiyesinden mâada seylerde hükümet yed-i vâhid usûlı kerîhesinden mâada şeylerde hükümet yed-i vahid us»l-ı kerîhesinden tamamı ile beriyyü'z-zimmet olup ba'zı erbab-ı intikâr hiylekârâne tarikle ve hususiyle şu vakt-i buhrandan istifade ederek kendulerine hasr-ı ticaret etmekde ise bunda benim bir gûna medhal ve menfaatim olmadığını her vechile İsbata muktedir olduğumu ve o makule gaddarları la'net ile yad eylediğimi ilân ederim.» (Reşat Kaynar: *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, C. I, s. 129). Buna karşılık, *Lütfi Tarihi*'nde şöyle denilmektedir: «Yed-i vahid usulü kalktıysa da yerine ecnebi inhisarı geldi ki Memalik-i Mahrusede hurdefürusluğa kadar ecnebiler iştirak eyledi. Tebaanın edeceği esnaflığı ve ticareti refte refte çekip aldılar. Sanayii dahiliye bütün bütün muattal oldu. Ve emtai ecnebiye revaç bularak naktî mevcudumuz Avrupa'ya çekilip gitmeye başladı.» (C.V, s. 112). Gerçekten de, gerek 1838 antlaşması yüzünden ve gerekse bunu tamamlayan Tanzimatçı uygulama nedeniyle Osmanlı Devletinin nasıl sömürgeleştiği ve Avrupa devletlerinin bir açık pazarı durumuna geldiği gerçeği apaçık ortadadır.

Mustafa Reşit Paşayı gerçekçi bir gözle tanıyıp değerlendirebilmek, öncülüğünde Osmanlı Devleti'nin sömürgeleşmesi sürecinin nazil hızlandığını ve kendisinin ister bilinçli, isterse bilinçsiz olsun neden kapitalist Avrupa devletlerinin çıkarlarına hizmet ettiğinin anlaşılabilmesi için Tanzimat'ın hangi nedenlerle ilân edildiğinin, Tanzimat dönemindeki uygulamanın hangi yönde olduğunun ve özellikle 1838 antlaşmasının ülkeyi ekonomik ve sivasal açıdan ne duruma getirmiş bulunduğunun iyi bilinmesi gerekmektedir. Kaldı ki, yabancı devletlerin, Osmanlı Devletinin içişlerine karışmasında Mustafa Reşit Paşa'nın kendisinin de katkısı bulunduğu ve tekrar tekrar hariciye nâzırlığına ve sadr-ı âzamlığa getirilişinde yabancı devlet elçilerinden nasıl yararlanmış olduğu da unutulmaması gereken olaylardandır. (Bakınız: «Tanzimat» maddesi).

Dr. Çetin Yetkin

Mustafa Suphi (Giresun 1883 / Karadeniz 1921). Bilimsel sosyalist kuram ve eylem adamı. Türkiye Komünist Partisi'nin kurucularından. İlk ve orta öğrenimini Erzurum'da, yüksek öğrenimini İstanbul Hukuk Mektebi'nde tamamladı. İki yıl Paris'te

Mustafa Suphi

«L'Ecole Libre des Sciences Politique»de toplumbilim ve ekonomi okudu. Ziraat Bankası üzerine hazırladığı tezle bitirme sınavlarını verdi. Paris'teki öğrenim yıllarında *«Tanin»* gazetesi muhabirliği yapan Mustafa Suphi ülkeye dönünce İstanbul Yüksek Ticaret Mektebi'nde hukuk, Yüksek Öğretmen Okulu'nda iktisat derslerini okuttu. *«İtham»* gazetesi ve yayımlarını yönetti. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi olayını kendilerine muhalif yazar, sanatçı ve düşün adamlarını susturma vesilesi olarak kullanılan İttihat ve Terakki hükümetince 15 yıl mahkumiyetle Sinop'a sürüldü (1913).

Yaşamının bu evresinde *«Tanin»*, *«Serveti fünun»*, *«İçtihat»*, *«Hak»* dergi ve gazetelerinde yazan Mustafa Suphi, yazılarında Türkiye'de toplumbilimin yokluğu üzerinde durur. Durkheimci bir sosyolog olarak tanınan Celestin Bougle (1870 - 1940)dan çevirdiği *«İlm-i İçtimaî Nedir - Toplumbilim Nedir?»* bu alandaki ilk yapıtlardan biridir. Toplumbilimin işlevlerini belirttiği bu kitabın önyazısı, *«İçtihat»*, *«Vazifei Temdin»* dergilerinde yayımladığı —çağdaş batı felsefesi üzerine ilk ciddi çalışma ürünü sayılan— makaleleri (Hilmi Ziya Ülken) Mustafa Suphi'nin sosyalist öğreti aşamasına varmadığı 1908 - 1913 yıllarında da öncü düşün adamlarından biri olduğunu göstermektedir.

«Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi» adlı yapıtında Ord. Prof. Ülken, yaşamının bu evresindeki çalışmalarını söz konusu ederken şöyle yazar:

*«İçtihat»*ta yayımladığı Descartes, Harvey gibi makaleler çağdaş batı felsefesine ait ilk ciddî çalışma mahsulü idi. Darvinizm ve Lamarkizm adlı küçük kitapları bu iki fikir akımına dair sağlam bilgi veriyor. *«Sosyoloji»* adlı kitabında içtimaî şekillerin doğuş sebeplerinden, evriminden, sosyolojinin başka ilimlerle farkından, metotlarından bahsediyor. Dikkate değer nokta, bu küçük kitapta yazarın Fransız Sosyoloji Okulu'nu pek açık bir dille vazih olarak anlattığı gibi, ilk defa «ilm-i içtimaî» terimini bırakarak «sosyoloji» kelimesini kullanmasıdır.» (sf. 490).

Yine aynı yıllarda, «Türklük», «milletin birliği», «sınıflar», «tarım endüstri, ticaret» sorunlarını araştırdığı yazılarında Mustafa Suphi'nin I. Dünya Savaşından önce Turan'cı düşünürlerin karşısında olduğu görülür. Asyadaki Türklerin Türklüklerinin ulusal değil, irksal olduğunu ileri sürerek dil, dilek, sancak birliğinden yoksul olduklarını belirtir. Osmanlılıkta ise Türklük, «o görkemli fetihler içinde acı yorgunluklara uğramıştır.» O halde ki, Türklük, şimdiki Osmanlı ortamından tam anlamıyle kişiliği farkedilmiş değildir. Bu nedenle, «Türklük, Türkün doğal kişiliğini duymasiyle başlayarak, yaşam ve çevredeki eylemleri o yüce duygu ile ilgili bir öze indirgemeye çalışmasıdır ki, bu durum, Türk milliyetinin yeni bir gelişme dönemine girmesi demek» olacaktır.

Mustafa Suphi, «milletin birliği» sorununa ilişkin görüşlerini açıklarken, geleneklerin, duyguları, edebiyatın Osmanlı Türklerinde, «milliyetten çok, milletlerarası ve Osmanlılık hesabına işlediği kanısını ileri sürer ve şöyle yazar:

Mustafa Suphi, 1915'de RSDİP'nin Bolşevik kanadına girip gizli harekete katılmıştı.

«Gelenekler, duygu ve edebiyatımız Rum'dan, Acem'den, Arap'tan, şüphesiz verdiğimüş ve kısmen yüzyılların saldırılarına karşı yeşil yosunlar ve kara paslarla örtünen mezar taşlarında, çeşme, tekke ve cami kitabelerinde saklı duruyor. Millî duygu ve edebiyat ise, altın renkli dağlarda, değerli madenlerin yüzyıllık hayatından haber veren parlak damarlar ve bazı taşlar gibi esrarlıdır. Namık Kemal'in diliyle söyleyelim: «Edebiyatın millî bağlılığa ait hizmetinden o kadar yoksunuz ki, Arap dilinin yaygın olduğu yerlerde, Yunanca gibi zamanın bütün bilimiyle güç bulmuş bir dili açıkça yok etmişken Türkçemiz henüz alfabesi bile olmayan Arnavut ve Laz dillerini bile unutturamamıştır. Edebî ilişkilerin yokluğu dolayısiyle, örneğin, bir Buharalı Türkçe söylediği halde, buradaki Türkler içinde, bir Fransız kadar dilinden anlayacak âşina bulunmaz.»

Mustafa Suphi sürgün yeri olan Sinop'tan Rusya'ya kaçtı (1914). Ve Çar hükümetince önce Kaluga vilayetine savaş içinde de Ural'a sürgün edildi. Çetin yaşama koşullarına dayandığı bu yıllarında savaş tutuklularını sosyalist amaçlar doğrultusunda eğitip örgütlemeye çalıştı. 1915 yılında Rus Sosyal Demokrat Partisi'nin Bolşevik kanadına girerek gizli harekete katıldı.

Büyük Ekim Devrimi'ni izleyen günlerde Moskova'ya giderek «*Yeni Dünya*»'nın yayımını üstlendi. Araştırmacıların bu gazete çevresinde «Türk Marksistlerinin oluşturduğunu belirttikleri bu evresinde Türk Komünist Partisi'ni örgütlemeye yönelik çalışmalara giriştiği, III. Komünist Enternasyonalin I. Kongresine katıldığı ve söz aldığı belirtilir. Y.N. Rozaliyev, bu yıllardaki eylemlerini şöyle anlatır:

«Suphi, 1918 Temmuzunda Moskova'da toplanan Türk Sol sosyalistleri Kurultayının örgütçüsü ve yöneticisiydi. Bu kurultaydaki tek bir örgüt olarak birleşen guruplar gelecekteki Türk Komünist Partisi'nin kurucuları arasında yer alacaktı. Bu birleşik sosyalist örgütün başkanı seçilen Mustafa Suphi aynı zamanda, Astrahan, Saratov, Kazan, Samara ve Riyazan'da oluşan Türk savaş tutsakları birliklerini de yönetmekteydi. «*Yeni Dünya*»nın yürüttüğü güçlü propaganda ve Rusya'daki Türk sosyalistlerinin eylemleri, Sultan hükümetini son derece tedirgin ediyordu. Bu hükümet, Sovyet Rusya'ya protesto üstüne protesto göndererek Suphi ve eylem arkadaşlarının Türkiye'ye geri verilmesini istiyordu.

Suphi aynı yoğun eylemi Doğu Halkları Komünist örgütleri Merkez Bürosu'nda da göstermekten geri kalmadı. Marksist kuramı

derinliğine kavrayan, uluslararası hukuk, Doğu ve Batı felsefe öğretileri alanlarında muazzam bilgi sahibi olan birkaç yabancı dili mükemmelen bilen, çeşitli Asya halkları geniş emekçi yığınlarının düşünce, özlem ve umutlarını tanıyan Suphi, kısa sürede çok güç koşullarına rağmen doğu dillerinde birçok yayın çalışmasını gerçekleştirdi. Sayısız bildiriler, gazete ve dergiler için makaleler yazdı. Önemli siyasal metinlerin ve marksizm-leninizmin temel yapıtlarının türkçeye çevrilmesini sağladı.» *(Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, sf. 146 - 147).

«*Yeni Dünya*'daki yazılarında genellikle, Kurtuluş Savaşının amacı, utopizm dönemini atlatıp» «bir devri hakikiye girme istidadındaki sosyalizmin» savaş karşısındaki tutumu ve örgütlenme sorunlarına değinen Mustafa Suphi, «Saltanattan Sonra» adlı makalesinde Anadoluda Türk Sultanlığının, yada herhangi bir ülkede herhangi bir imparatorluğun yeniden kurulması olanağı olmadığını belirtir. Çünkü I. Dünya Savaşından sonra padişah ve imparatorların kan deryasına yuvarlanan taçlarını yerden kaldırıp başlarına takacak cüretli madrabazlar meydana çıkamamakta, koşullar bir vakitler Avrupa ve Asyayı parmaklarında halka gibi çeviren mareşalları ve kahraman paşaları toplum dışına itmektedir. Yıkılan zalim saltanatların harabeleri üstünde emperyalizme karşı dövüşen «amele, rençber ve askerlerden mürekkep milyonluk kitleler» kişiliklerini bulmuşlar, ayaklanıp kendilerini göstermişlerdir:

Türkiye'de de halk, yalnız İngiliz, Fransız, Yunan yağmacılarına değil, âşara, haksız vergiye, zulme, faiz ve temettü diye köylünün ocağına el uzatan hırsızlığa da karşıdır. Bu nedenle Anadolu'da Avrupa ve İstanbul haydutlariyle çarpışan halk, savaş sonunda hükümetlerin eski müstebit ağa ve paşalardan oluşmasını hoş karşılamayacaktır.

Kurtuluş Savaşını ölüm kalım savaşı olarak niteleyen Mustafa Suphi, halkı, yerli yabancı, müslüman, hristiyan ayırımı yapmadan sömürgecilerle ve onların yerli ortaklariyle mücadeleye çağırırken öğretinin temel amaçlarını kitlelere yaymaya çalışır. Hayata geçmesi için savaştığı bu temel düşün ve amaç, egemenliğin dövüşen emekçi halkın katılması ile sağlanacağıdır.

1921 yılı ocak ayında, aralarında TKP genel sekreteri Ethem Nejat ve Merkez komitesi üyelerinin de bulunduğu 14 arkadaşı ile birlikte, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine, Ankara'da görüşmeler yapma amaciyle Türkiye'ye geldi. Erzurum'da bulundukları sırada —Vali Hamit Kapanlı'nın teşviki ile— Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti üyelerinin gösterileriyle karşılaştılar. Mustafa Suphi Ordu komutanı Kazım Karabkir Paşa ile görüştü. Bu görüşmede kendisi ve arkadaşlarına güven verildiğinden Trabzon'a hareket ettiler (Kazım Karabekir, *İstiklal Savaşımız*, sf. 910). Trabzon'da da benzeri bir durumla karşılaşmaları üzerine Vali tarafından temin edilen bir tekneyle, denize açılmak zorunda bırakıldılar. Arkalarından gönderilen başka bir teknede hazırlanmış silahlı kişiler vardı. Bunlar Sürmene açıklarında, partili arkadaşlariyle birlikte, Mustafa Suphi'yi de öldürdüler.

Şükran Kurdakul

MUSTAFA SUPHİ DESTANI'ndan

Gitme kal sevdiğim bu gece
Dışarda hain bir karanlık
Dışarda Taşnaksiyun çeteleri
Casuslar var içimizde

Durmak olmaz ki bir kez
Halk için çıktın mı yola
Demiri tavında dövmek gerek
Ucunda ölüm de olsa

Gitme kal yiğidim bu gece
Erzurum'da Karabekir paşa
Erzurum valisi deli Hamit
yatmış beklerler pusuda

Durmak olmaz ki bir kez
Halk için çıktın mı yola
Demiri tavında dövmek gerek
Ucunda ölüm de olsa

Gitme kal kardeşim bu gece
Trabzon'da Barutçuzade
Kayıkçılar Kâhyası Yahya
Yatmış beklerler pusuda

Durmak olmaz ki bir kez
Halk için çıktın mı yola
Demiri tavında dövmek gerek
Ucunda ölüm de olsa...

Ataol Behramoğlu

MUTLUAY, Rauf (Eskişehir - 1925). Eleştirmen. İlköğrenimini Kütahya'da, ortaöğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde (1942), yükseköğrenimini de Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1947). Antalya, Kastamonu liselerinde yaptığı edebiyat öğretmenliğine, bir süre İstanbul Arkeoloji Müzesi Kitaplığı'ndaki çalışmasıyla ara verdikten sonra yeniden döndü. İstanbul Fatih Kız Lisesi ve Atatürk Lisesi öğretmenliklerinde bulundu (1959 - 72). Yeni Levent Lisesi öğretmeni iken emekli oldu (1974). Rauf Mutluay *Bir Selâm* adlı hikâyesiyle Aldous Huxley'in *Yeni Dünya*'sı için yazdığı bir eleştirinin aynı yıl «*Gün* dergisinde yayımlanmasıyla yazarlığa başladı (1946). «*İstanbul*» (1955), «*Yordam*» (1958), «*Dünya*» (1958) dergi ve gazetelerinde zaman zaman öykü, deneme ve eleştirileri ile görüldüyse de tek partili dönemden çok partili döneme geçişin baskılı, kısıtlı, sancılı yıllarında ve sonrasında genellikle aile sorumluluğu ve Anadolu liselerinde öğretmenlik yükleneerek ama yine de «dar çevrede solcu diye damgalanmanın tedirginliği»ni ... ak yazıdan uzak yaşadı (1947 - 1958). «Sürekli okumalarla» değerlendirilen bu yılların ardından İstanbul'a geldikten sonra gazete ve dergilerde sık sık görüldü ve «*Dost*», «*Kitap Belleten*», «*Yeditepe*». «*Kim*», «*Hür Vatan*», «*Yön*», «*Papirüs*». «*Yeni Ufuklar*», «*Cumhuriyet*», «*Türk Dili*», «*Varlık*», «*Milliyet*» dergi ve gazetelerinde yazdı. Gerektiğinde çocuklarından ikisinin adını (Salih Tepe, Samih Emre) takma ad olarak da kullanan Mutluay edebiyatımızın güncelle birlikte ortaya çıkan sorunlarını edebiyatla yüklü belleğinden, edebiyatımızı değerlendiren temel kitaplardan, ayrıca toplum yapımız, tarihimiz üstüne giderek sayıları artan inceleme kitaplarından yararlanarak çağrışımlar, alıntılar, örnekler verimliliğinde işledi. Okura açık öykücülüğü bıraktıysa da izlenimlere dayalı öznel eleştirisi ve sıfat tamlamalarına kesik, devrik ve isim tümcelerine dayalı anlatımı, ayrıntıyı özetleme ve uzaklar arasında ilgi kur-

ma gücü ile akademik eleştirinin nesnelliğinden uzak, öykü ve deneme tadında yeni bir eleştiri oluşturdu, gazete okurunun edebiyata yönelmesinde büyük katkısı oldu. Toplumca güç günlerden geçildiği dönemlerde bazı yapıtlara karşı —belki devlet memurluğunun kendiliğinden getirdiği sansürle— ilgisiz, kimi zamanda gelecekte utandırabilecek kitaplara karşı çok ilgili olması dışında genellikle, barışık bir eleştiri yarattı.

Yapıtları: Türk Edebiyatı (1969), *XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı* (1970), *Edebiyat Bilgileri* (1970), *Türk Halk Şiiri Antolojisi* (1972), *Çağdaş Türk Edebiyatı 1908 1972* (1973), *50 Yılın Türk Edebiyatı* (1973), *Tanzimattan Günümüze Kadar Türk Şiiri* (1973), *Pas Demiri Yiyor* (1974), *Bende Yaşayanlar* (1977).

Necati Mert

Müessese, Ticarethane ve Esnafı Müstahdemin Sendikası (İzmir - 1946). Kasım ayı sonunda kurulan bu sendikanın kurucuları şunlardır: Reşat Kamlık (İkbal Mağazasında Tezgahtar), Mehmet Zeytin (Aynı yerde), Ali Leskay (Aynı yerde), Remzi Koşucu (Paykoç Bisküvi Fabrikasında), Esat Çınar (Bornovalı Tuhafiye Mağazasında tezgahtar), Roko Filidis (Aynı yerde), Melek Leskay (Yol Bedesten No. 54'deki tuhafiye tezgahtarı).

Bu sendikanın Anatüzüğü, İstanbul'da yayınlanan *«Sendika»* Gazetesinin 30 Kasım 1946 günlü 14 ve 15, 16. sayılarında yayınlanmaya başlamıştı. Ancak gazetenin 14 Aralık 1946'da çıkarılan 16. sayısından iki gün sonra sosyalist siyasî partiler ve tüm sendikalarla birlikte İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca yayımdan alıkonulması üzerine Müessese, Ticarethane ve Esnafı Müstahdemin Sendikası da kurulmadan dağıldı.

(K.S.)

MÜFİT Ratip (İstanbul 1887 / İstanbul 1917). Yazar. Orta öğrenimini Galatasaray Sultanisi'nde tamamladıktan sonra (1908) Evkaf Nezaretinde müstecirlik ve Evkaf Müzesinde başkâtiplik gibi görevlerde bulunmuştur. Edebiyata ilkin mensur şiirle girmiş; daha sonra Refik Halit (Karay) ile birlikte yazdıkları *Tiryaki Hasan Paşa, Kanije Müdafaası* gibi onandığı dönemin sınırları içinde kalan piyeslerin yanı sıra çeviriler de yapmıştır. Asıl çalışmaları, Fecr-i Âti hareketinin ilk çıkışlarını yaptığı günlerde yazdığı makale ve eleştirilerle olmuş; söz gelişi Servet-i Fünun dergisinde yayımladığı uzun bir yazıyla hareketin sözcülüğünü yapmıştır. «Fecr-i Ati Ercümeni-i Edebîsi»nde de onun imzası bulunmaktadır. Çevirileri arasında *Namus, Büyük Gece, Hücum* gibi oyunlarla, Guy de Maupassant'ın ünlü romanı *Güzel Dost* (1910) da vardır.

MÜLAYİM, Ziya Gökalp (Ceyhan 1932). Politikacı. Öğretim üyesi. 1950 yılında Kabataş Lisesi'ni ve İtalya'ya giderek Floransa Ziraat Fakültesi'ni bitirdi. Doktorasını Tarımsal Kooperatifçilik konusunda yaptı. 1957 yılında Türkiye'ye dönerek Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'ne asistan olarak girdi. 1961 yılında bir yıl süre ile Amerika'da Harvard Üniversitesi'nde Tarımsal vergilendirme ve ekonomik kalkınma konularında incelemeler yaptı. 1964 yılında «Türkiye'de Zirai Kazançların vergilendirilmesi» konulu tezi ile Ankara Ziraat Fakültesi Ekonomi ve İşletmecilik kürsüsünde doçent oldu. 1972 yılında Profesör olan Mülayim 1970 yılında CHP Yüksek Danışma Kurulu Başkanlığı'na, 1974 yılında da yine CHP'den Cumhuriyet Senatosu üyeliğine seçildi.

Türkiye'de toprak düzeninin bozukluğu, toprak reformu ve tarımda üretim ilişkileri konularını «Ortanın solu» açısından irdeleyen Mülayim'in kitapları: *Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik, Türkiye'de Zirai kazançların vergilendirilmesi, Zirai Kıymet takdiri ve Tarımda Düzen Değişikliği* olup, ayrıca *«Milliyet»*, *«Cumhuriyet»* ve *«Ulus»* gazetelerinde yayınlanmış çok sayıda makaleleri vardır.

Mülkiyeliler Birliği Mülkiye Mektebi (sonradan Siyasal Bilgiler Okulu, Siyasal Bilgiler Fakültesi) mezunlarının ilk örgütlenmesi 1908 yılında «Mekteb-i Mülkiye Mezunları İttihat ve Teavün Cemiyeti» adıyla olmuştur. Sonradan «Mezunin-i Mülkiye Kulübü» adını alan bu kuruluş, olağanüstü durum dolasıyla 1915 yılında kapanmıştır. 1921 yılında «Mülkiye Mezunları Cemiyeti» adıyla yeniden faaliyete geçmiş, ancak 1930 yılında diğer derneklerle birlikte kapatılmıştır. siyasal ve toplumsal ortamın değişmesi üzerine 1946 yılında bugünkü «Mülkiyeler Birliği» kurulmuştur. Birliğin 6 bin dolaylarında tabii, 3 bin aslî üyesi vardır. Genel merkezi Ankara'dadır. Beş ilde şubesi vardır. 1966 yılında «Kamu Yararına Calısan Dernekler»den sayılmıştır. Dernek, tüzüğünde yazılı mesleki, sosyal ve kültürel amaçları daha çabuk uygulama alanına kovabilmek için 1971 yılında «Mülkiyeliler Birliği Vakfı»nı kurmuştur.

Mülkiyeliler Birliği, iki yılda bir genel kurulca seçilen yedi kişilik bir «Yönetim Kurulu»; Mülkiyeliler Birliği Vakfı, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yüksek Danışma Kurulu, Birlik Genel Kurulu ile Birlik ve Vakıf Yönetim kurullarının 4 yıl için seçtiği 7 üyeden oluşan bir kurul tarafından yönetilmektedir.

Birlik'in ve Vakıf'ın çalışmaları şöyle özetlenebilir:

1. Kamu yönetimi alanlarında çalışanların sorunlarını çözecek incelemeler yapılmakta, bunlara dayanılarak vasa tasarı önerileri hazırlanmakta, bunların uygulanmaya konulması için girişimlerde bulunulmaktadır.

2. Her yıl konferans, açık oturum ve sempozyumlar düzenlenerek çeşitli yurt sorunlarına ışık tutulmağa çalışılmaktadır.

3. Sosyal bliimler dallarında uygulamaya da ışık tutacak biçimde çeşitli yazıları içeren üç aylık *«Mülkiyeliler Birliği Dergisi»* çıkarılmaktadır. Ayrıca çeşitli yurt sorunları hakkında kitap yayımı yapılmaktadır.

4. Türk sanat yaşamına katkıda bulunmak için yurt içinde ve dışında her yıl görsel sanat dallarında sergiler açmakta, konserler düzenlemektedir.

5. Mali ve ekoonmik konularda araştırma yapmayı teşvik etmek için Maliye Teftiş Kurulu eski Başkanı merhum **Rüştü Koray** adına düzenlenen yarışmayı yürütmektedir. 'Yarışma her yıl yapılmaktadır ve üçüncü yılını doldurmuş bulunmaktadır.)

6. Maddi olanaktan yoksun ve çalışkan üniversite öğrencilerine burs vermektedir.

7. Çatısında 800 kadar amatör sporcuyu barındıran Mülkiye Spor Kulübü'nü her bakımdan desteklemektedir.

Ayrıca kendi mensupları için Ankara'da bir misafirhanesi, Sosyal Grup Sigortası, herkese açık bir kütüphanesi bulunmaktadır.

Mültezim, Osmanlı döneminde, Devletin gelir kaynaklarını belirli bir ücret karşılığı işleten kişi. Devlete ait gelirin götürü yöntemle kişilerin eline ve yönetimine bırakılması durumuna da iltizam denilir. İltizamı üzerine alan kimseler mültezim olarak adlandırılırdı. Mültezimler, iltizama verilen ve üzerlerinde bulunan devlet gelirlerini verdikleri peşin ücretin karşılığı olarak yine Devletin gücüne dayanarak halktan toplarlardı. Tarımsal bir ekonomiye dayanan Devleti ayakta tutabilmenin başarılı ve orijinal yöntemi olarak beliren timar sistemi Osmanlı mali yöntemleriyle ilgili aşamaların ilki ve en önemlisi olmuştur. Bu sistem sayesinde türlü kamu görevlerinin aksamadan yürütülmesi ve var olan mâli, iktisadi olanaklara uyum sağlanması olanağı yaratılıyordu. Yaşadığı ve görevi sürdüğü sürece bu görev karşılığında kendisine tahsis edilen vergi kaynağını da elinde bulunduracak olan timar sahibinin normal olarak kendisini doğrudan ilgilendiren bu vergi kaynağının gelişmesini sağlaması yararı ge-

reği bir durumdu. Reayayı korumasının timarının ve vergi toplama hizmetinin geleceği bakımından da önem taşımaktaydı. Bu uygun koşullar içinde vergilerin kolay ve masrafsız olarak toplanmasının yanında parazit bir zümrenin oluşmasını önlemesi sistemin ana özellikleri arasında ver almaktaydı. Bu mekanizma önceleri timar sisteminde örneğini bulan Devlet görevi ile vergi tahsildarlığının aynı kişilerin üzerinde birleşmesiyle timarlı sipahinin ön plâna çıkmasını sağladı. Ne varki Devlet organizasyonunun zamanla çıkarcı çevrelerin eline geçmesiyle başlangıç noktasını Fatih dönemindeki Rum Mehmed Paşa'nın Sadâreti zamanına değin uzanan mültezimlik kurumu Osmanlı mâli örgütünde verini aldı. Özellikle çıkar ve rüşvetin giderek yoğunlaşması, vergi toplama işinin özel girişim olarak nitelendirebileceğimiz bir aracı kesim tarafından yürütülmesini gerektirmiştir. Bu aracı kesimin fonksiyonu, vergi yükümlüleri ve toplumun zararına olmak üzere, elindeki yetkiye dayanarak toplanmasını üzerine aldığı vergileri yükümlülerden toplayarak piyasada nakit haline getirdikten sonra Devlete ödediği iltizam bedelini elinden geldiğince fazlasıyla çıkarmaktı. İltizam yöntemi olarak bilinen bu özel girişim örneğin vergi toplama eylemi, özellikle XVII. yüzyıldan sonra maliye örgütü nazarında bir kaç vergi kaynağının birleşmesinden oluşan mukataa'ların sömürülmesine neden oldu. Yıllık gelirinin en aşağı değeri genellikle maliye tarafından saptanmış olarak yer alan mukataaların belirli bir yıl için sağlayabileceği en yüksek değeri de kâr amacıyla hareket eden mültezimlerin müzayede sırasında yaptıklar rekâbetin sonucu belirlerdi. Mültezimler, arttırma yoluyla satış konusu olan mukataa'yı getireceği gelir, bu konuda yapılacak harcama ve bırakacağı kâr oranına göre değerlendirdikten sonra, Devlete istekli oldukları mukataa'nın iltizamı için öneride bulunurlardı. Hazine bunlar arasında en yüksek öneride bulunan mültezime tahvil adı verilen ve genellikle bir ile üç yıl arasında değişen bir dönem için olmak üzere ilgili mukataa'yı vergilendirme hakkını devrederdi. Bu belirli süre, bir mültezim aynı mukataa'yı isletmek için bir kaç kez alabileceğinden gerektiğinde on iki yıla değin uzayabilirdi. Belirli bir mukataa'yı verigilendirme yönünden hak ve yetkisini belirli bir süre için almış olan mültezim Devletin sağladığı destek ve olanakları da yanında bulurdu. Özellikle Devletin sağladığı mâli yönetsel, ve yargısal kolaylıklardan yararlanarak yasaların çizdiği sınırlar içinde tam bir özel girişimci olarak hareket ederek, işlettiği mukataa'nın getirdiği vergi gelirinden muzâyede'de saptanmış bulunan miktar hazineye ödedikten sonra kalan kısmını kendi kişisel kârı olarak kazanırdı. Bütün sakıncalarına ve özellikle yükümlülük altında bulunan reayanın ezilmesine rağmen, Devlet çağının koşullarına göre çok masraflı, külfelti ve daha az rantabl olacağı söylenebilen muazzam bir mâliye örgütüne gerek kalmadan dötürü yöntemle vergi toplamış olurdu. İltizâm yöntemi 18 Şubat 1856 tarihinde ortadan kaldırılmıştır. Bununla beraber, yalnız, toprak üzerinde hiç bir kullanım hakkı olmaksızın âşar iltizamının devamına müsaade olunmuşsa da Cumhuriyetle beraber âşar mültezimliği de tarihe karışmıştır. Karşıladığı mâli gereksinmeler bakımından vazgeçilmez bir metod olarak benzeri iktisadi koşullar altındaki bütün devletlerde az veya çok değişik şekilleriyle uygulanmış görünen iltizâm usulü, timar sistemiyle beraber mâli alanda bir bütünü meydana getirmek üzere birbirini tamamlayan, ama aynı zamanda çatışan iki temel öğe olarak varyana var olmuşlardır. XVI. yüz yılda gelişen ve bir yüz yıl sonra ise, Devlete ait vergi haklarını yarıya yakın timar sistemivle bölüştüğü görülen iltizâm usulü tarımsal ekonomiye karşı parasal ekonominin gittikce önem kazanması üzerine mâli uygulamada daha geniş uygulama alanı bulmuştur.

Süreyya Şairgil

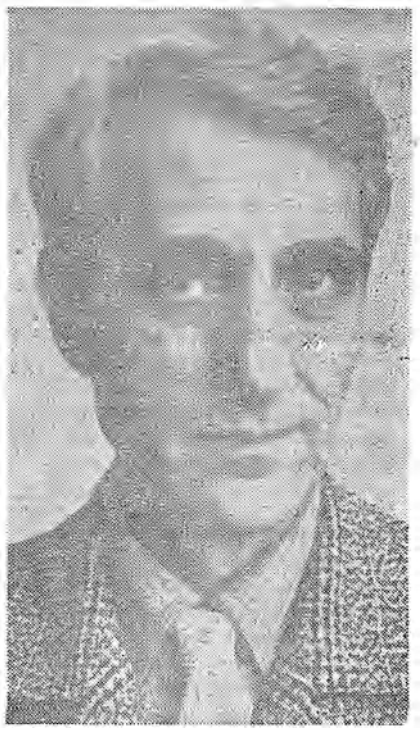

Zühtü Müridoğlu

MÜRİDOĞLU Zühtü (1906) 1924 yılında Sanayii Nefise Mektebi Ali'sine heykel bölümü öğrencisi olarak giren Zühtü Müridoğlu İhsan Özsoy'un atölyesinde dört yıl çalıştıktan sonra 1928 yılında Avrupa bursunu kazanarak Paris'e gitti. 1932'ye kadar burada ünlü sanatçıların atölyesinde çalıştı. 1932'de yurda dönerek ilkin Samsun Lisesi resim öğretmenliğine daha sonra da İstanbul Arkeoloji Müzesi heykeltraşlığına atandı Zühtü Müridoğlu 1933 yılında kurulan D grubu adlı topluluğun tek heykelci üyesidir.

1932 yılı sonbaharında Alayköşkü'nde açtığı ilk kişisel heykel sergisinden sonra D grubunun düzenlediği sergilerde desenleri ve büstleriyle yer aldı. 1941-43 yılları arasında Hadi Bara ile birlikte Besiktaş Barbaros anıtını yaptı. 1945-46 yıllarında ise yine Hadi Barayla birlikte bir dizi Atatürk ve İnönü heykeleri yapımı üstlendi. Zühtü Müridoğlu 1947'de Akademi'ye nakledildi. Hemen peşinden de iki yıl süreyle Paris'e gönderildi. Sanatçı Paris'te geçen iki yıldan sonra o yıllarda Avrupada uzmanlık eğitimine giden pekçok sanatçımız gibi sovut çalışmalara yöneldi. Ağaç dallarını ve köklerini temizleyip cilalayarak, oldukları gibi kullandığı bu çalışmaları sanatçının veni anlayışını belirliyordu. Daha sonra ağaçla yaptığı çalışmalara bakır ve benzeri malzeme eklemeleriyle bu anlayışın sürdürdü. 1969 yılında Güzel Sanatlar Akademisi öğretim üyeleriyle ilgili olarak çıkartılan bir kararname ile profesör titrini aldı. 1971 yılında ise emekli oldu. Zühtü Müridoğlu içinden geçtiği çeşitli dönemlerde değişik etkiler altında kalmış, soyut heykelden at üstünde Atatürk anıtlarına klasik üslupta çalışılmış büstlerden ağaç buluntularına kadar kişiliğini çeşitli biçimlerde yansıtan çalışmalarıyla heykelcilik sanatımızda emektar bir sanatçı olarak yer alır.

Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği Genç Türkiye Cumhuriyet'inin 1923 - 24 yıllarında Avrupa'ya eğitime gönderdiği ve 1928'de dönerek bu birliği oluşturan sanatçılar şunlardır: Muhittin Sebati, Cevat, Hale Asaf, Nurullah Cemal, Mahmut Cemalettin, Ali Avni (Çelebi), Ahmet Zeki. Seref Kâmil. Refik Fazıl (Epikman), Mahmut Cemalettin (Cuda). Birlik ilk sergisini 1928 yılında Ankarada Etnografya Müzesi'nde açtı. İkinci sergi ise İstanbul'da, Cağoğlu Türkocağı'nda düzenlendi. Sergiyi düzenleyen sanatçılar yayınladıkları ortak açıklamada amaçlarını şu cümleyle belirtiyorlardı: «Memlekette sanat cereyanı ve meşherlerinin coğalmasıyle halkın davateni celbetmek ve sanat meraklılarına bir mukayese sahası hazırlamak.»

Batılı bir sanat anlayışının ülkemizde

geniş çevrelere benimsetilmesi adına resim sanatı alanında yer alan ilk girişim resmi çevrelerde büyük ilgi ve destekle karşılandı. Seksen dolayında yapıtla açılan ilk sergiler devletin önde gelen kültür adamları tarafından ziyaret edildi, övgülerle karşılandı. Gerçekte Avrupadan eğitimden dönmüş olan bu ressamlar biraz realist, biraz ekspresyonist, biraz natüralist, biraz da kübist eğilimlerin etkileri altında kalmış, bir çeşitliliği sunuyorlardı. Sergilerinin aldığı en önemli eleştiri bu çeşitliliğinin yanısıra sergilenen eserlerin hemen tümünde Paris'e ya da öteki kentlere ait manzaraların yer almasıdır. Bu nedenle devrin iktidardaki partisi olan CHP genç bir Türk resmi yaratma endişesiyle giriştiği bu denevden başarısız çıkmış, bir dizi Avrupa sanatının tanıtıcısı bir ressam kadrosu yaratılmıştır. Halk Partisi ileriki yıllarda bu eksiği gidermek amacıyla ressamları maaşlı olarak Anadolu'ya gönderecek ve onları belirli kentlerde bir süre kalıp resim yapmaya teşvik edecekti.

Nurullah Berk Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği'nin öncekl Çallı kuşağı ve sonraki D grubu çizgilerivle ilişkili konumunu şöyle değerlendiriyor: «Eski ustaların sergileri her yılın Ağustos ayında Galatasaray Lisesi salonlarında devam ededursun, Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği İstanbul'un çeşitli vadilerinde sergiler açmaya başlamıştı. Kâh İstanbul Halkkâh İstanbul'un boş bir birahanesi bu sergileri zorlukla barındırırdı. Resim alıcısı yoktu, basın plastik sanatların yabancısı idi. Üstelik Çallı kuşağının yumuşak göze hoş görünen kolay anlaşılan tablolarına alışık olan halk, gençlerin arastırmalarını yadırgıyordu. Müstakil Ressamlar Birliği üyeleri her ne kadar D grubunun birkaç yıl sonra göstereceği ilericilikten, modernizminden kaçınıyorlar ise de yine Galatasaray Lisesi'nde sergilenen hoda eserlerine kıyasla çağa daha uygun bir sanat anlayışını yürütmeye başlamışlardı.»

Sergilerinin resmi çevreler dışında umduklar ilgiyi görmemesi, sanatcıların bu deneyden vazgeçmesine yol acmış ve Müstakil Ressamlar ve Heykeltraslar Birliği kuruluşundan iki yıl sonra dağılmıştır.

Orhan Taylan

Müstakil Sosyalist Fırkası. Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan ayrılmış Tramvay işçilerince 1922'de Türkiye Büyük Millet meclisi hükümetinin yengisinden sonra, İstanbul'da kuruldu. Amacı, tüzüğünde, «üye işçilerin haklarını yasalara uygun biçimde savunmak» olarak belirtiliyordu. Müstakil Sosyalist Fırkası izlencesinde, her türlü sansürün kaldırılması, mebuslar aracılığıyla saldırgan savaşlara engel olunması, toplantı özgürlüğünün sağlanması, öğretimin parasız, ilköğretimin zorunlu olması, yargılamanın parasız olması, genel oya dayalı seçimler, zorunlu insan gereksinimlerinden alınan vergilerin kaldırılması, kalıtın vergilendirilmesi, Darüleceze ve sanatoryumlar açılması, çalışma süresinin günde 8 saat, gece de 5 saate indirilmesi, reşit olmayan çocukların çalışmasının yasaklanması, hapishanelerin durumunun iyileştirilmesi ve iyi ahlâk gösteren hükümlülerin salıverilmesi istemleri yer alıyordu.

Müstakil Türk Sosyalist Partisi İstanbul'da 1948 yılında Halk iştirakiyun Fırkası yöneticilerinden, *«Yeni Dünya»* (1920) Gazetesi başyazar Arif Oruç ile üç arkadaşı tarafından kuruldu. İzlencesinin önsözünde, içinde bulunulan düzenin ulusal bünyeyi sarsmadan düzeltilerek insanflı, adaletli bir toplumsal-ekonomik gelişmenin sağlanması, büyük sermaye ve iş adamlarının suçlanmayacağı, her türlü üretimi arttırarak çalışma alanlarının genişletilmesi geretiği belirtiliyor ve partinin milliyetçi olduğu, mülkiyet ve ailenin kutsal, miras hakkının yasal olduğu açıklanıyordu. Parti, 1949 kış aylarında ücretlerle ilgili bildiriler basmış ve bunları İstanbul, Ankara, İzmir ve Eskişehir'de dağıtmıştı. 1950 seçimlerinin sonucununu aldıktan sonra bazı illerde şubeler açması kararlaştırılan parti, Arif Oçur'un ölümü üzerine dağıldı.

MÜSTECAPLIOĞLU, Esat Adil (Balya - 1904 / İstanbul - 1958). Hukukçu. Türkiye Sosyalist Partisi'nin genel başkanı. Çocukluğu Balya'nın Müstecaplı köyünde geçti. Balıkesir'de okudu. Kurtuluş Savaşı yıllarında Vasıf Çınar'ın çıkardığı *«İzmire Doğru»* gazetesinde yazdı Yüksek öğrenimini, zaferden sonra, Ankara Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Sonra Brüksel'e gitti. Ülkeve dönünce Balıkesir'e yerleşti. Günlük *«Savaş»* gazetesinl çıkardı ve Halkevi başkanlığına seçildi. Bu evrede yabancı şirketlerin işlettiği Balya madenlerinde çalışan işçilerin grev ve yürüyüşlerinin düzenlenmesine öncülük etti. Adliye örgütünde Temyiz Başsavcı yardımcılığı, Cezaevi müdürlüğü, cezaevleri müfettişliği gibi önemli görevlerde bulundu. *«Tan»* gazetesinde Adiloğlu takma adiyle yayımladığı yazıların CHP çevrelerinde yarattığı tepkiler nedeniyle görevinden uzaklaştırılacağını öğrenince devlet hizmetinden ayrıldı (1944). İstanbul'da avukatlık yapmaya başladı. *«Yeni Dünya»*, *«Görüşler»* dergi ve gazetelerinde yazdı. Cemiyetler Kanununda sınıf esasına dayalı dernek ve partilerin kurulması yasağı kaldırılınca Macit Güçlü, İlhsan Kabalıoğlu, Aziz Uçtay ile birlikte Türkiye Sosyalist Partisi (TSP)'ni kurdu (14. 5. 1946). Partinin organları haftalık *«Gün»* ve *«Gerçek»* gazetelerinde yazdı. TSP'nin İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığınca kapatılması üzerine ceza yasasının 141. maddesine aykırı eylemde bulunduğu savı ile tutuklandı. Yargılama sonucu beraat etti. 1950'de Reşit Menteşeoğlu ile birlikte *«Gerçek»* gazetesini yeniden çıkararak TSP'nin kurulmasına öncülük ettl. (20 temmuz 1950). Partinin ikinci kez kapatılması üzerine, öteki yöneticilerle birlikte tutuklandı. (Haziran 1952 Aralık 1952). Yargılama sonucu yine beraat etti.

Esat Adil, özellikle *«Gün»* ve *«Gerçek»* te yayımladığı yazılarda Türkiye halkının sosyalist harekete nasıl sahip çıkacağı, işçi sınıfının sosyalist öğreti doğrultusunda örgütlenmesi koşullarının nasıl yaratılacağı sorularına yanıt aramış, ulus, ulusçuluk, demokrasi, anti demokratik yasalar, sendikal hareket konularında görüşler ileri sürmüştür. Özellikle Dr. Şefik Hüsnü Deymer ve arkadaşlarının temsil ettiği Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi çevrelerince tepkiyle karşılanan yazıları zaman zaman Moskova Radyosunun yayımlarında da eleştiriye uğramıştır. *(Gerçek* gazetesi, 16 ekim 1950). *Esat Adil Müstecapoğlu'nun Balıkeşir'de «Savaş»* gazetesini çıkardığı dönemden itibaren hazırladığı, çevirdiği ve yazdığı küçük kitapların adları şunlardır: ***Medeni ve Siyasî Hürriyetler, Bolşeviklik, Faşistlik ve Demokrasi, Bütün İctimai Mezhepler, İçtimai Mezhepler Karşısında Kamalizm, Siyasî Mücadele ve Marksizm (Etienne Fajon'dan) Demokrasi ve Sosyalizm (Etienne Fajon'dan)***

(A.C.)

Mütareke hükümleri ve Millî Mücadele. Ahmet İzzet Paşa hükümetinin kurulmasiyle (14 Ekim 1918 başlayıp saltanatın kaldırılmasına kadar 14 Kasım 1922) geçen 4 yıl 21 aylık döneme «mütareke hükümetleri dönemi» denilmektedir. Bu süre içinde 11 hükümet kurulmuştur. Bu hükümetlerin hem Osmanlı devletinin sonu ve hem de yeni Türkiye'nin doğusu bakımından olumlu ve olumsuz birçok etkileri olmuştur. Millî Mücadelenin dışından ve karşısında görünen İstanbul hükümetleri, aslında bütün olayların içindedir. Sadrazamların kişilikleri, Millî Mücadelevi yürüten kadrolar için «barometre» işlevi görmüştür.

Ahmet İzzet Paşa hükümeti (14 Ekim 1918 8 Kasım 1918) içinde İttihatçı bakanların bulunduğu bir hükümetti. Mondros mütarekesini imzalayan bu hükümet, İttihat - Terakki döneminin bir uzantısıdır. Kabineye iki İttihatçının (Cavit ve Fethi Bey-

ler) sokulmasını da Talat Paşa sağlamıştır. Ahmte İzzet Paşa (1864 - 1937) daha önceleri de Erkân-ı Harb reisliği ve Harbiye Nazırlığı yapmıştı. Politik formasyonu Babıalî ekolüne uygundu. Daha sonraki mütareke hükümetlerinde de görev alarak, Millî Mücadelenin karşısında görünmüş ve Ankara'ya gittiği halde TBMM hükümeti saflarına katılmamıştır.

Ahmet İzzet Paşa hükümetini Ahmet Tevfik Paşa (1835 1936) hükümeti izledi (11 Kasım 1918 - 3 Mart 1919). 3 ay 22 gün süren bu devrede Tevfik Paşa iki kez hükümet kurdu. Bu zamanda Kars, Ardahan, Batum sancakları boşaltıldı, Adana bölgesine Fransızlar ve Antep bölgesine İngilizler girdi. Mütareke hükümlerine aykırı olan bu işgal eylemlerine Tevfik Paşa hükümeti ses çıkarmadı. «İhtiyarlar Kabinesi» olarak tarihe geçen ve 12 Ocak 1919'a kadar görevde kalan birinci Tevfik Paşa mütareke hükümeti, yerine Vahdettin'in çizgisine daha yakın ikinci Tevfik Paşa mütareke hükümetine bıraktı. Bu dönemde Anadolu'da Kuvvayı Milliyecilik iyice yayılmıştır.

Tevfik Paşa yerini Damat Ferit Paşa'ya (1853 1923) bıraktı. Ferit Paşa ilk sadaretinde 6 ay 26 gün görevde kaldı (4 Mart 1919 30 Eylül 1919). Birinci Damat Ferit Paşa hükümeti (4 Mart - 15/16 Mayıs 1919) tamamiyle Hürriyet ve İtilâf Partisi mensuplarından oluşmuştu. Bu hükümet, a) İttihatçıları koğuşturmak ve onları ağır cezalara çarptırmak, b) İngiliziere daha yakın bir politika izlemek, c) Anadolu'ya nasihat heyetleri göndermek gibi işlerle uğraşmıştır. Bu dönemde Kuvvayı Milliye hareketi «silâhlı bir halk hareketi» olarak mütarekeyi tanımamak anlamında büyüdü. Doğu illerinde ve Samsun bölgesinde asayişi sağlamak üzere Mirliva Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a gönderildi. Bu hükümetin son gününde Yunanlılar İzmir'i işgale başladılar.

Galeyan içindeki kamuoyunu yatıştırmak için «millîci» tanınan bazı devlet adamlarının da içinde bulunduğu İkinci Damat Ferit Paşa hükümeti kuruldu (19 Mayıs 1919). 20 Temmuz gününe kadar süren bu hükümet zamanında «millî hareket» bir «Anadolu meselesi» olarak hükümet programının ilk maddesi haline geldi. Bundan sonraki mütareke hükümetleri için de millî mücadele birinci madde halinde kalacaktır. Damat Ferit, üyesi bulunduğu «İngiliz Muhipleri Cemiyeti» aracılığıyla İngiltere'nin himayesi altına girmeye çalışıyordu. Hükümet, Mustafa Kemal'i İstanbul'a geri çağırdı (8.6.1919). Mustafa Kemal de Müfettişlik görevinden ve resmî sıfat ve rütbelerinden istifa etti.

Anadolu'nun İstanbul hükümetlerine karşı açıkça ilk taarruzu Üçüncü Damat Ferit kabinesi zamanında oldu. Damat Ferit üçüncü sadaretinde (20.7.1919 30.9.1919) Millî cemiyetlerin yasak edilmesini istedi, Mustafa Kemal Paşa'yı görev ve ödevlerinden azletti, tutuklattırmaya kalkıştı, her ne suretle olursa olsun Sivas kongresinin toplanmasına engel olmak istedi. Bu konuda verilen emirler, mülkî ve askerî âmirler tarafından yerine getirilmedi. Bunun üzerine Ali Galip adında biri Harput Valiliğine atanarak Sivas Kongresini basmak ve üyelerini tutuklamakla görevlendirildi. Ali Galip, Noel adlı bir İngiliz binbaşının ve kandırılmış birkaç kişinin yardımıyla kuvvet toplamayı başardı. Malatya'dan Sivas üzerine yürüyerek Kongreyi dağıtmak konusundaki plânı, Mustiafa Kemal ve arkadaşlarının zamanında aldığı önlemlerle başarıya ulaşamadı. Dahiliye Nazırı Adil bey ve Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın bu marifetleri üzerine Mustafa Kemal, «Milleti padişahına mâruzatta bulunmaktan menediyorsunuz. Alçaklar, caniler! Düşmanlarla millet aleyhinde tertibat-ı hainanede bulunuyorsunuz...» şeklinde bir telgraf çekti. (11.9.1919). Ali Galip olayı, Damat Ferit hükümetinin Kuvvayı Milliye'vi yok etme konusundaki hainane niyetlerinin açığa çıkmasına neden oldu. Mustafa Kemal, hükümete karşı, karşı bir saldırıya geçilmesi için Sivas Kongresinin onayını aldı. Mustafa Kemal, pâdişaha, Sadrazam Damat Ferit'e milletin güveni kalmadığını bildirmek istedi, Sadrazam buna engel oldu. Bunun üzerine milletin kendiisne güveni kalmadığını ve Saray'la haberleşmede bulunmasına olanak verilmesi için Damat Ferit'e bir saatlik ültimatom verildi. Sadrazamın buna aldırış etmemesi üzerine de Mustafa Kemal, Sivas Kongresi ve Heyeti Temsiliye adına meşrû ve kendilerinin kabul edebileceği bir hükümetin kurulmasına dek Anadolu ile İstanbul arasında her türlü posta ve telgraf haberleşmesinin kesilmesini, bu sürede Sivas'ta Heyeti Temsiliyenin hükümet işleri için haberleşme yeri olacağını bildirdi (12 Eylül 1919). Bu emir yerine getirildi emre itaat etmek isteyen bazı memurlar İstanbul'a kaçtılar. Anadolu'da bulunan İtilâf devletleri subayları da millî hareket karşısında tarafsız kalacaklarını ve kalacaklarını ilân ettiler. Bunun üzerine Ferit Paşa «ahvali sıhhiyesine binaen» istifa etti (30 Eylül / 1 Ekim 1919).

Yeni kabineyi kurmakla Âvandan Birinci Ferik Ali Rıza Paşa görevlendirildi. Birkaç kez Harbiye Nazırı olan ve Müşir rütbesindeki Ali Rıza Paşa (1860 1933)'nın hükümeti kurması Millî Mücadele yararına bir işaret olarak görüldü. Nitekim, Ali Rıza Paşa, Heyeti Temsiliye ile temasa geçti ve millî hareketin İstanbul tarafından tanınmasına vesile oldu. Vatansever bir insan olarak tanınan Ali Rıza Paşa, sadarete gelir gelmez Anadolu ile anlaşma zemini aramış ve Amasya görüşmesini hazırlamıştır. Bu temasın olumlu bir sonucu olarak da son Osmanlı Meclis-i Mebusanının toplanması sağlandı. Ali Rıza Paşa hükümetinin millî harekete karşı gösterdiği anlayış belli bir sınırı aşamadı.

Ali Rıza Paşa döneminde İstanbul hükümeti ile Heyeti Temsiliye Amasya'da bir görüşme yaptılar (20 / 22 Ekim 1919). Bu görüşme sonunda Türk vatanının bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunması, gayrimüslim azınlıklara ayrıcalıklar tanınmaması, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin hukuki bir kuruluş olarak İstanbul hükümetince tanınması, İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında barışın kurulması için toplanacak konferansa Heyet-i Temsiliye delegelerinin de katılması ve Osmanlı Meclis-i Mebusanının İstanbul'da toplanmasının doğru olmadığı konularında bir bildiri yayınlandı. Ayrıca gizli bir protokol yapılarak İzmir'deki Yunan işgalinin kaldırılması için hükümetçe girişimlerde bulunulması, gerekirse halka mitingler yaptırılması, İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin çalışmalarının kısıtlanması, yabancı parasiyle satın alınmış cemiyetlerin çalışmalarına ve zararlı gazetelerin yayımına son verilmesi gibi konular da kabul edildi.

«Amasya görüşmesi» İstanbul hükümetinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin varlığını tanıması bakımından önemli olduğu gibi, İtilâf Devletleri de artık İstanbul hükümetini kukla gibi oynatarak Türkiye halkının geleceği konusunda diledikleri gibi işlemler yapamayacaklarını gördüler. Bu arada ulusal davaya karşı çekingen görünen birçok kişiler de, İstanbul hükümetinin Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı Kuvvayı Milliye temsilcilerinin (M. Kemal, Rauf ve Bekir Sami) yanına gönderdiğini görünce, bu davaya katılmakta artık çekingen davranmadılar.

Salih Paşa, Amasya'da alınan kararların Ali Rıza Paşa kabinesince kabul edilmediği takdirde istifa edeceği konusunda söz verdiği halde bu sözünü tutmadı. Kabine üyeleri içinde Şerif Paşa gibi millî harekete açıkça düşman olanlar da vardı. Amasya'da alınan kararlar uygulanmadı. Ali Rıza Paşa hükümetinin başlıca amacı İtilâf devletlerini gücendirmekten ibaretti. Mustafa Kemal, Damat Ferit'in tekrar sadaret mevkiine gelmemesi için yumuşak ilişkileri sürdürmeyi tercih etti.

Son Osmanlı Mebuslar Meclisi, Ali Rıza

Paşa hükümeti zamanında toplandı (12 Ocak 1920). Kuvvayı Milliyeciler Meclisin İstanbul'da toplanmasına engel olamayınca, bu kez çözüm olarak Meclis içinde bir grup kurdular: Felâh-ı Vatan grubu adiyle tanınan bu grup, Misak-ı Milli'yi hazırladı ve Meclise kabul ettirdi (29 Ocak 1920).

Bu arada İtilâf Devletleri temsilcileri Harbiye Nazırı Cemal Paşa'va doğrudan doğruya emir ve talimat verdiler, Harbiye Nazırı Cemal ile Cevat Paşa'nın hükümetten çekilmesini istediler. (22 Ocak 1920). M. Kemal bu isteğin yerine getirilmemesini istedi. İtilâf devletlerinin ültimatomu üzerine Ali Rıza Paşa Cemal ve Cevat Paşaları görevden aldı. M. Kemal, Ali Rıza Paşa kabinesinin düşürülmesini istedi (7.2. 1920). Meclis-i Mebusan (muaddel) Ali Rıza Paşa hükümetine güvenoyu verdi.

Sadrazam, Kuvvayı Millive'nin ikinci bir hükümet şeklinde görünmemesi, hükümet işlerine karışmaması isteğinde bulunuyordu (19.2.1920). Bu sırada millî hareketi bastırmak için Yunanlılar saldırıva hazırlanıyordu ve Ali Rıza Paşa kabinesi «Yunanlılar karşısında bulunan Kuvvavı Milliyeyi 3 kilometre geri aldırmak» önerisi ile karşılaştı. Ali Rıza Paşa'nın gücünün buna yetmeyeceği açıktı. Yunanlılar en sonunda saldırıya geçtiler ve Gölcük yaylasivle Bozdağı'nı işgal ettiler (3.3.1920). Bunun üzerine Ali Rıza Paşa kabinenin istifasını vererek, İtilâf Devletleri tarafından sorumlu tutulmaktan kurtulmuştur.

Ali Rıza Paşa'nın yerine Bahrive Nâzırı Salih Paşa sadrazamlığa atandı (6 Mart 1920). Salih Paşa'nın kurduğu hükümet Ahmet İzzet Paşa'nınki gibi kısa ömürlü oldu (25 gün). İstanbul'un işgali olayı onun Sadrazamlık dönemine rastlar (16 Mart 1920). Salih Paşa, İtilâf Devletlerinin Anadolu harekâtı aleyhindeki önerilerini kabul etmeyerek istifa etti (2 Nisan 1920).

Salih Paşa'nın istifası ile Damat Ferit Paşa derhal yeniden iktidar mevkiine getirildi (5 Nisan 1920). Damat Ferit'in 4. kabinesi, ilk iş olarak milli harekete karşı bir hilâfet ordusu kurmak, millî mücadele aleyhine iç isyanlar hazırlatmak oldu. Şeyhülislâm Dürrîzade Abdullah'tan bir fetva alan Damat Ferit, bu fetva ile millî mücadeleyi yürütenlerin katlinin vacip ve farz olduğunu ilân ettirdi (11 Nisan 1920). Ayrıca Damat Ferit, İstanbul ve İzmir işgallerinin Kuvvayı Milliyeciler yüzünden olduğunu, bu hareketin devamı halinde Anadolu'nun baştan başa işgal edileceğini, bu nedenle bu «anarşiye» sebep olanların idam olunacağını ve bir hafta içinde millî davadan dönenlerin affedileceğini ayrı bir bildiri ile duyurdu. Bu fetva ve bildiri Anadolu'nun her yanına dağıtıldı. Mustafa Kemal ve arkadaşları, İstanbul'da Divan-ı Harbe verilerek gıyaben idama mahkûm ettirildiler. Padişah, Mustafa Kemal'in idamını onayladı. Böylece millî mücadeleyi bassız bırakacaklarını sanıyorlardı. Ankara'da yeni kurulan TBMM hükümeti de karşı önlem olarak Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi)den millî mücadelenin dinî bir görev olduğuna ve Dürrizade fetvasının hükümsüz bulunduğuna dair bir karşı - fetva aldı. (Bkn. Fetvalar). Ayrıca Hıyanet-i Vataniye Kanunu kabul edildi ve Damat Ferit vatan haini ilân edildiği gibi (19 Mayıs 1920), Türk vatandaşlığından da çıkarıldı. Damat Ferit hükümetinin düzenleriyle çıkarılan isyanlar da TBMM hükümetine bağlı kuvvetlerce bastırıldı.

Damat Ferit Paşa 6 ay 12 gün süyren (5 Nisan 17 Ekim 1920) ikinci dönem sadrazamlığında iki kabine kurdu. Bu dönemde İstanbul hükümeti, Sevr andlaşmasını imzalayarak İtilâf devletlerinin bütün koşullarını kabul etti (10 Ağustos 1920). TBMM hükümeti, andlaşmanın imzalanmasından önce Misak-ı Millî'ye yemin ederek Türkiye topraklarının emperyalistlerce paylaşılmasına izin vermeyeceğini bütün dünyaya ilân etmişti (18 Haziran 1920).

Damat Ferit'in her türlü düşmanla ortak olarak «silâhla sonuç almak plânı»nın uygulamada başarıyla ulaşamaması, iç isyanların bastırılması, Yunan ordusunun ilerlemesinin durdurulması, İstanbul'un silâhlı saldırı politikasının iflâs ettiğini gösterdi. Bunu değiştirmek, yeniden görünüşte millî hareketle uyuşma ve anlaşma politikasına geçerek, millî mücadeleyi içten çökertmek politikasının daha yararlı olacağına kanaat getirildiğinden, Damat Ferit istifa etti (17 Ekim 1920). Damat Ferit'in yerine yeniden Tevfik Paşa sadrazam oldu (21 Ekim 1920). Dahiliye Nazırı olarak Ahmet İzzet ve Bahriye Nazırı olarak da Salih Paşalar kabinede bulunuyordu. Tevfik Paşa kabinesi derhal Ankara hükümeti ile ilişki kurmak istedi. Bu görevi Ahmet İzzet Paşa üstlendi. Ancak, Ahmet İzzet Paşa'nın ve Tevfik Paşa hükümetinin, TBMM hükümetinin niteliğinden ve yetkisinden haberdar olmadığı anlaşılıyordu, bunlar hâlâ İstanbul'daki hükümetlerle halkın ve ülkenin geleceği konusunda kararlar alarak sorunların çözüleceğini sanıyorlardı.

Damat Ferit çekilip de yerine Tevfik Paşa gelince kamuoyunda türlü ümitler uyandı, bunu hayırlı bir işaret saydılar. İstanbul hükümetinin gönderdiği Ahmet İzzet, Salih Paşalarla sefirlerden Cevat, Ziraat Nazırı Hüseyin Kâzım, Hukuk Müşaviri Münir ve Hoca Fatih'den kurulu «İzzet Paşa Heyeti» ile Mustafa ve İsmet Paşalar Bilecik İstasyonunda görüştüler (5 Aralık 1920). Mustafa Kemal İstanbul hükümeti heyetini tevkif ederek Ankara'ya götürdü (5 Aralık 1920). M. Kemal'in niyeti İzzet ve Salih Paşaların millî mücadeleye katılarak destek olmalarını sağlamaktı. Ankara'da aylarca kalan Paşalar, Ankara'dan memnun görünmedikleri gibi, mutlaka İstanbul'a dönmek istiyorlardı.

Bu sırada Birinci İnönü zaferinin kazanılması üzerine, Sevr andlaşmasını yeniden değerlendirmek üzere İtilâf Devletlerinin çağrısı ile Londra konferansının toplanması kararlaştırılmıştı. Sadrazam Tevfik Paşa'ya göre Osmanlı delegeleri arasında Mustafa Kemal'in kendisi, ya da yetkili bir delegesi bulunacaktı (27 Ocak 1921 tarihli telgraf). M. Kemal, İtilâf devletlerinin Londra Konferansına çağrılarını TBMM hükümetine doğrudan doğruya yapmalarını istedi, bu yapılmazsa konferansta TBMM hükümetinin temsil edilmeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine İtilâf Devletleri İtalya aracılığıyla TBMM hükümetini Londra Konferansı'na çağırdılar. Londra Konferansı (21 Şubat 11 Mart 1921) TBMM ve İstanbul hükümeti delegelerinin birlikte katılması ile toplandı. Ankara hükümetini Bekir Sami Bey, İstanbul hükümetini Tevfik Paşa temsil ettiler. Tevfik Paşa, söz sırası kendisine geldiğinde «Türk milletinin hakikî mümessili, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin baş temsilcisidir» diyerek sözü Bekir Sami Beye bıraktı. Londra Konferansı olumlu bir sonuç alınamadan dağıldı.

Bundan sonra Türkiye halkının gerçek temsilcisi olarak TBMM hükümeti tanındı: Gümrü andlaşması ile başlayan bu süreç. Moskova andlaşması (16 Mart 1921), Kars andlaşması (13 Ekim 1921), Fransa ile Ankara andlaşması (20 Ekim 1921) ile devam etti. Tevfik Paşa hükümeti ise Mustafa Kemal'in deyişiyle «Anaodlu'yu kemafissabık İstanbul'a rapt ve esir etmek istiyordu.»

Mütareke hükümetleri hakkında Mustafa Kemal şunları söylüyordu: «İstanbul'da mütarekeden beri iki nevi hükümet birbirini takib etmiştir. Biri Damat Ferit'in riyaseti altında, muhtelif zevatın iştirakiyle teşekkül eden hükümetler ki, her ne pahasına olursa olsun, İtilâf devletlerine karşı mutavaati mutlaka fikrini temsil etmiş ve memleketin kendi hukuku hâkimiyetini idame için bezlettiği fedakârlıkları, düşmanlarla beraber çalışmak suyretivle takim etmeyi bir mesleki mahsus edinmişti... İkinci nevi hükümet, Tevfik Paşa'nın riyaset ettikleri heyettir ki, maksat itibariyle Anadolu müdafaasına taraftar olduğunu söylemekle beraber, icraat itibariyle memleketin samimiyetle istihsal etmek istediği sulha nakabili tecviz bir gaflet ve inat ile mâni olmakta devam ediyor... Anadolu ile İstanbul, istiklâl

ile esaretin, hürriyetle mahkûmiyetin taaruz ve tehalüf ettiği iki ayrı parça halinde kalmıştır...» (*Nutuk*, C. II, s. 575 - 576).

Bu arada Mustafa Kemal, Ankara'da tuttuğu İzzet ve Salih Paşaları İstanbul hükümetlerinde görev almayacakları yolunda bir söz alarak İstanbul'a geri gönderdi. İzzet ve Salih Paşalar, İstanbul'a döndükten sonra nezaret görevlerinden istifa ettiler ise de, aynı kabinede bir süre sonra başka nezaretlerde görev aldılar. Mustafa Kemal, «Ahmet İzzet Paşa Türk milletine Vahdettin'in hâdimi olmağa tercih edemedi» notunu verdi.

Büyük Zafer'den sonra Tevfik Paşa kazanılan zaferin bundan böyle İstanbul ve Ankara arasındaki ayrılığı ve ikiliği kaldırdığını ve ulusal birliği sağladığını bildirdi (17 Ekim 1922). Lausane Barış Konferansına Tevfik Paşa ve arkadaşları da katılmak istediler. İtilâf Devletleri de hâlâ İstanbul'da bir hükümet tanımak istiyorlar ve bu hükümeti de Ankara hükümeti ile birlikte konferansa çağırıyorlardı. Mustafa Kemal durumu şöyle anlatıyor: «Bütün menfaatlerini mülevves bir tahtın, çürümüş, çökmüş ayaklarına sarılmakta, yalnız bunda gören Tevfik Paşa ve emsali paşalardan mürekkep Vahdettin heyetinin gizli maksatlarını, behemehal terviç ettirmek yolundan başka hiçbir şeyle iştigal etmedikleri anlaşılıyordu. Tevfik Paşa... doğrudan doğruya 29 Teşrinievvel (Ekim) 1922 tarihli telgrafnamesiyle ve sadrazam ünvaniyle Meclis riyasetine müracaat etti...» Bu olay üzerine Büyük Millet Meclisi saltanat ile halifeliği ayırdı ve saltanatın kaldırılmasına ilişkin yasayı kabul etti (1 Kasım 1922). Refet Paşa'nın Ankara hükümeti adına İstanbul'a egemen olması üzerine de Tevfik Paşa yerini yeni devletin mümessiline bıraktı (4 Kasım 1922). Böylece «mütareke ve İstanbul hükümetleri» dönemi sona erdi.

Mustafa Gebzeli

Mütercim Asım (G. Antep - 1755 / İstanbul 1819). Tarihçi. Memleketinde güçlü bir eğitim görerek bir süre mahkeme ve divan kâtipliğinde bulunmuştur. Devrin Antep Valisi Nuri Paşa'nın öldürülmesi girişiminde çıkan kargaşalıklarda evinin yağma edilmesi üzerine bir süre Kilis'te gizlendikten sonra İstanbul'a gelmiş (1790), kazasker Tatarcık Abdullah Efendinin güven ve ilgisini kazanmıştır. Altı yıl çalışarak Hüseyin Tebrizinin *Burhân-ı Kaatı* adlı Farsçadan Farsçaya sözlüğünü Türkçeye çevirmiş (1796) ve Padişah Selim III.'e sunmuştur. Bir süre Pravadi kazasının geliriyle ve padişah tarafından bağlanan maaşla geçinerek kendini ünlü *Kamus*'un çevirisi çalışmalarına vermiş (1805); daha sonra, şeyhülislâm Şerifzade Ataullah Efendinin engellemelerine rağmen devletin resmî tarihçiliği görevine (vekanüvisliğe) atanmış (1807); bu görevde bulunduğu dönemde *Kamus*'u tamamlamıştır (1810).

Dilimizin gelişmesine çok yararlı olan bu girişimleriyle, kendisinden sonra gelen kuşağın yeni yeni değerler kazanmasına yol açan güçlü bir bilim adamıdır. Arapça, Farsça ve Türkçe'deki bilgisinin yanı sıra Fransızcayı da çeviri yapabilecek kadar öğrenmiş; yazı diline temel olarak konuşma dilini almıştır. Bu niteliklerinden ötürü çevirilerinin, halk inançlarını, geleneklerini, folklorunu ortaya çıkarmada değerli bir kaynak olduğu kabul edilmiştir. Batı kültürünün gösterdiği gelişmeler karşısında, doğunun dayandığı tasavvuf ahlâkını veren eserlere de eğilmiş; söz gelişi, Gazali'nin *İhya-i Ulûm*'unu da çevirmiştir. Bilimsel çalışmalarının yanı sıra kimi edebiyat tarih ve antolojilerine alınan gazeller de yazmıştır.

Yapıtları: Burhân-ı Kaatı (Tebrizli Hüseyin bin Halef'ten, 1799), *Kamus* (İran asıllı Arap dil bilgini Fîrûzâbâdî'den, üç cilt. 1815 - 1818), *Tarih* (II. cilt, 1791-1808 yıllarında geçen olayları anlatır).

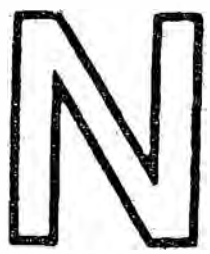

Nabî (Urfa 1642 / İstanbul 1712). Divan şairi. Asıl adı Yusuf'tur. İyi bir öğrenim gördü. 24 yaşlarında İstanbul'a geldi (1665) ve Musahip Mustafa Paşa'nın divan kâtibi oldu. Hacca gidip (1678) dönüşünde de kethüdası oldu. Mustafa Paşa ölünce Haleb'e yerleşti. Uzun süre orada kaldı. *Hayriyye* ve *Hayrâbâd* adlı mesnevilerini orada yazdı. Halep valisi Baltacı Mehmet Paşa sadrazam olunca yaşlı şairi beraberinde İstanbul'a götürdü. Nabi İstanbul'da üstad olarak tanındı. Darphane başmuhasebecisi oldu. 70 yaşında öldü. Gömütü Karacaahmet'tedir.

Nabi, en güçlü eserlerini gazel türünde vermiştir. Aynı zamanda rubaî kıt'a, kaside, mesnevi ve nesirler yazmıştır. Eserlerinden en ünlüleri şunlardır. Türkçe, Farsça şiirlerinin yer aldığı Divan'ı, oğlu Ebulhayr Mehmet için yazdığı, yaşam ve ahlâk ile ilgili nelerin yapılması ya da yapılmamasını açıklayan ve öğütleyen *Hayriyye*, *Hayrâbâd*, Hicaz yolculuğunu anlatan nesri: *Tuhfet-ül Haremeyn*, IV. Mehmet'in şehzadelerinin sünnet şenliklerini anlatan *Surnâme*, mektuplarını topladığı *Münşeât*. Bunlardan *Hayriyye*, çağının ahlâk anlayışını, yaşam deneylerine dayanan hayat görüşlerini yansıtması bakımından en önemli eseridir.

Nabi, didaktik bir olarak tanınır. Şiirlerinde atasözlerinden, hikmetlerden, düşüncelerden yararlanmış ve çağının düzensizliklerini, halkın yoksulluğunu dile getirerek divan edebiyatında bir çığır açmıştır. Toplumcu bir niteliği vardır. Duygudan çok düşünceye yer vermiştir. Bu yüzden bazı divan şairlerince eleştiriye uğramış, duygu ve hayalden yoksundur diye şairliğini yokumsamaya kadar varılmıştır. Ama, büyük bir anlatım gücü, kusursuz bir nazım tekniği sade bir dile sahip oluşu ile kendinden sonraki birçok ünlü şairi etkilemiştir.

S. Kortel

NABİ'den Gazel

Bir devlet için çerha temennâdan usandık
Bir vasl için agyâra müdârâdan usandık

Hicran çekerek zevk-ı mülâkaatı unuttuk
Mahmûr olarak lezzet-i sahbâdan usandık

Düştük kati çoktan heves-i devlete ammâ
Ol dâiye-i dağdağa-fermâdan usandık

Dil gamla dahi dest ü girîbandan usanmaz
Bir yâr için agyâr le gavgaadan usandık

Nâbi ile ol âfetin ahvâlini naklet
Efsâne-i Mecnûn ile Leylâ'dan usandık

Nâbizâde Nazım (İstanbul - 1862 / İstanbul 1893). Öykücü, romancı. Beşiktaş Askerî Rüşdiyesi'nde ve Mühendishane-i Berrî-i Hümâyûn İdadîsi'nde okuyarak topçu teğmeni (1884); yükseköğrenimini Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde yaptıktan sonra da kurmay yüzbaşı (1886) oldu. Önceleri askerî okullarda matematik ve askerî dersler öğretmenliği yaptı, sonra genelkurmayda görevlendirildi. İki yıl da Suriye'de çalıştı. Fakat İstanbul'a döndükten sonra kemik veremine tutuldu, genç yaşta öldü. Nâbizâde Nâzım henüz Mühendishane öğrencisi iken şiirle ilgilenmiş, hatta şiirlerini iki küçük kitapta toplamıştır: *Heves Ettim* (1885), *Mini Mini Yahut Yine Heves* (1886). 1886'dan sonra ise bilimsel yazı ve kitaplarının yanı sıra sürekli hikâye yazmış ve 1891'de yayına giren *«Servet-i Fünun»*un ilk yazarları arasına katılmıştır. Nâbizâde Nâzım realist ve natüralist akımlara ilgi duyup onları örnekleyen ilk sanatçımızdır. Gerçi Ahmet Mithat'ın «halk tipi», Namık Kemal'in de «üslupçu» tutumu sürdürdük-

leri Tanzimat koşullarında Nâbizâde Nâzım'ın, eğilimini eksiksiz ve çelişkisiz gerçekleştirdiği düşünülemez. Bu yüzden *Kara Bibik* öyküsünde köy ve köy insanını edebiyatımızda ilk kez anlatmak gibi yeni ve cesur bir işi köy diyalektiği ile ve öznel duygularını katmadan yapmışken, *Zehra* romanında ise hem Namık Kemal'in üslûpçü tutumunu benimsemiş hem de karakterlere öznel açılardan yaklaşmıştır. Ayrıca «olayların olağanüstü olmayıp akla uygun olması» gibi realizme ve natüralizme uygun görüşleri benimsediği halde yine döneminin roman anlayışının getirdiği alışkanlıkla entrikaya, rastlantıya ve trajik sonuca oldukça yer vermiştir. Bunlara karşın Nâbizâde Nâzım —sorun çözmese de— *Kara Bibik*, realizmi, davranışları fizyolojik, kalıtımsal ve sosyal etkiler altında geliştiren *Zehra* natüralizmi ve roman çevrelerini inceleyen, oralardan notlar toplayan, konuşma dilinin derlenmesini isteyen, öykü roman üstüne kuramsal yaklaşımlardan çekinmeyen tutumu ile gelişmeye açık fakat erken ölümü ile çağdaş ve psikolojik romana soyluca uzanan birikimini yeterince dışlavamamış bir kişilik izlenimi bırakır.

Yapıtları: Yâdigârlarım (1886), *Zavallı Kız* (1889), *Bir Hatıra* (1889), *Kara Bibik* (1890 ,1944), *Sevda* (1891), *Hâlâ Güzel* (1891), *Haspa* (1891), *Seyyie-i Tesâmüh* (1892), *Bahtiyar mıdırlar* (?), *Zehra* (roman, önce *Servet-i Fünun*'da tefrika edildi, 1895. Sonra da kitap olarak çıktı, 1896, 1954, 1960).

Necati Mert

Nahiri (İstanbul / İstanbul – 1738). Divan şairi. Elçi kâtibi olarak gittiği İran'da Farsçasını ilerletti. Daha sonra maliye işlerinde çalıştı; maliye bakanlığı sayılan şıkk-ı sânî defterdarlığı'na kadar yükseldi. Hz. Muhammed'e yazdığı kaside ve gazellerle rubailerden meydana gelen büyük ve âşıkane gazellerinin yer aldığı küçük divanındaki şiirleriyle üstün bir şair sayıldı. Özgün buluşları, hayallerindeki incelikler, söyleyiş ve dil yönlerinden Nedim ve Şeyh Galib'le kıyaslanacak değerde görüldü. (Abdülbaki Gölpınarlı) *Hilyetül envar, Risalei Hızriyye* adlı yapıtlarından başka Mevlânâ'nın 6 ciltlik mesnevisini, mesnevi ölçüsüyle Türkçeye çevirdi. Döneminde büyük övgüyle karşılanan bu eseri Kahire'de yapılan (1851) basımından yıllar sonra, Âmil Çelebioğlu tarafından yayımlandı (1969).

Naili (İstanbul - 1600 / ? 1666). Divan şairi. Asıl adı Mustafa Çelebi'dir. İstanbul'da doğmuştur. Yaşamı üzerine fazla bilgi yoktur. Maden Kalemi Halifeliği'nde bulunduğu bilinmektedir. Hayatının sonuna doğru sürgün gönderildiği yerde ölmüştür. Kimi gazellerinde Gülşeni tarikatına girdiğini belirten dizelere raslanmışsa da genel olarak tasavvufa bağlı temalara az eğilim duydu. Nef'inin, Şeyhülislam Yahya'nın, Bahayi'nin mazmunlarını kullanır: özellikle Nef'înin gazellerine yaptığı nazirelerde söyleyiş yönünden de onun etkisinde kaldı. Dünyaya yukardan bakabilen bir rintlik havasına girdiği zaman yazdığı gazellerde kendine özgü söyleyiş ustalıkları kazandı. Bu tür gazelleriyle Nedim'in ve Seyh Galib'in önünde yeni ufuklar açtığı kabul edildi. (Abdülbaki Gölpınarlı). Kasideleriyle teknik yönden, Tanzimat dönemi şairlerinden Yenişehirli Avni, Leskofçalı Galib ve Hersekli Arif Hikmet'i, ilk çalışmalarında Namık Kemal'i etkilemiştir. Basılmış divanı (1873) vardır.

Naima (Halep - 1655 / Palyo Patros - 1716). Tarihçi. Saraya teberdar (baltacı) olarak girdi (1688). Ahmet II.'nin sadrazamlarından Hüseyin Paşa'nın ilgisini çekerek Divan ve Sadaret kâtipliği görevlerine getirildi. Anadolu muhasebeciliği (1704) tesrifat nazırlığı, defthereminliği, başmuhasebecilik gibi önemli görevlerde bulundu. XVI. yüzyıl başlarından itibaren genellikle nakil, hikâye etme ve betimleme biçimlerine dayanan tarih anlayışı içinde Âli Çelebi, Kâtip Çelebi ve Müneccimbaşı gibi tarihciler gerçekçi yönteme bağlı belli gelişmeler göstermişlerdir. Naima'nın da, dilde sadeleşme çabaları, olayların neden ve sonuçlarını araştırma, onlara çözüm yolları arama eğilimleriyle bu gelişim içinde tarihçiliğin evrimine katkıda bulunduğu söylenebilir. Saraya bağlı vakanüvis olduğu halde, bütün çıplaklıklarıyle anlattığı olaylar arasında ilişkiler kurarak nesnel değerlendirmeler yapması ve gerektiği zaman eleştirmeden çekinmemesi başlıca özelliklerindendir.

Naima

1591-1659 yılları arasındaki olayları anlatan *Ravzatül - Hüseyn fi Hulasatı Ahbari-l Hafikayn* adlı kitabını sadrazam Amcazade Hüseyin Paşaya adamıştır. Murat III. ve Mehmet IV. dönemlerini yansıttığı bu kitapta yalın dil anlayışı ve anlatım çabası dikkati çeker. *Naima Tarihi*'nin XVII. ve XVIII. yüzyıllarda çeşitli baskıları yapılmıştır. Sadeleştirilmiş yeni basımı Zuhuri Danışman yayınevi tarafından yapıldı (1967–1971).

NAMIK İsmail (1890 - 1935) «Türk empresyonistleri» diye anılan Çallı kuşağının en genç ressamıdır. Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra Sanayii Nefise Mektebi Alisi'ne girmiş, sonra Fransa'ya gönderilmiştir. Burada dekoratif sanatlar okulunda çalıştıktan sonra Almanya'ya geçmiş Leipzig Güzel Sanatlar Akademisinde bir süre çalışıp diploma aldıktan sonra yurda dönmüştür. 1929 yılından sonra toplu sergilerde dikkati çeken sanatçı kısa sürede güzel sanatlar müfettişliğine sonra da Akademi müdürlüğüne tayin olmuştur. Müdürlüğünden sonra resim çalışmalarını oldukça azaltmış olan Namık İsmail az sayıda resim bırakmış bir sanatçı olarak bilinir. Sanatı üzerine Nurullah Berk'in değerlendirmeleri şöyledir: «Namık İsmail'in Resim ve Heykel Müzesi'ndeki tabloları incelenirse bu ressamın belli bir görüş ve teknik çizgisi izlemediği, değişik bir bakıma zıt tarzlara başvurduğu görülür. Galatasaray sergilerinde 1929'dan sonra gösterdiği eserler, özellikle *«Lale Devri»*, *«Uzanmış Kadın»* ve çeşitli kadın portreleri *«monden»* bir sanatçının yapmacıklı karakterini taşıyordu. Bir ara savaş düzenlemelerine koyuldu. Mehtapta Boğaz yalılarında, camilerde şiiri resime aktarmak istedi. En başarılı eseri olan *«Harman»* düzenlemesinde bir açık hava ressamı da olabileceğini gösterdi. Bütün bu değişik türlerde Namık İsmail, resim tekniğini adamakıllı kavramış hayli güçlü bir işçi olduğunu gösteriyordu. Belki en zayıf yönü denediği tür ve tekniklerin hiç birine gereği gibi inanmamış ya da bağlanmamış olması idi.»

(O.T.)

Namık Kemal (Tekirdağ 1840 / Sakız - 1888). Şair, yazar, düşün adamı. Bir yıl İstanbul'da Bayezit ve Valide rüştiyelerinde okudu (1849). Kars 'ta bulunduğu yıllar (1851-1854) müderris ve şair Seyyit Mehmet Hamit Efendi tarafından yetiştirildi. İstanbul'a döndükten sonra özel olarak Arap-

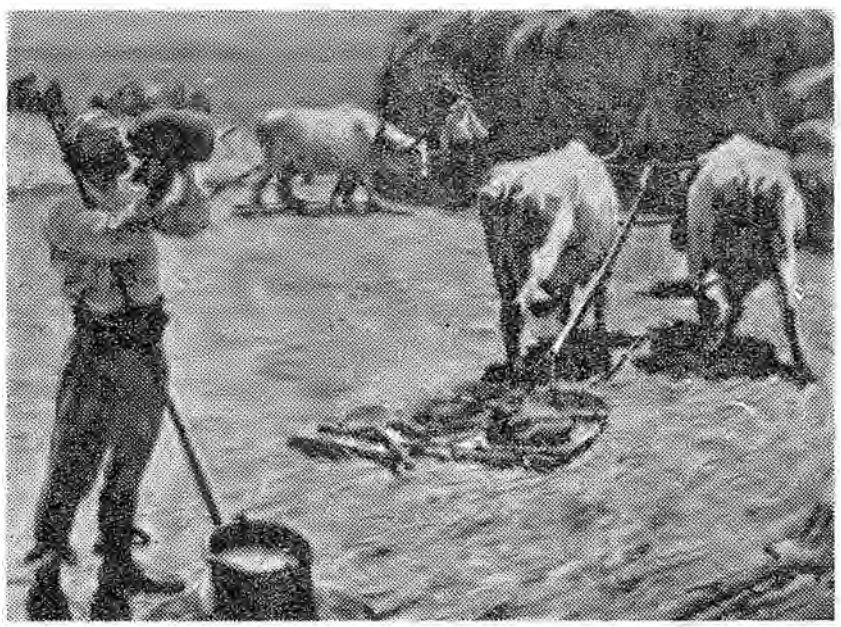

«Harman» Namık İsmail

Maddesi bir önceki sayfada

ça ve Farsça öğrenimi gördü. İlk gençlik yıllarını geçirdiği Sofya'da (1855-1857) yeni öğrenim olanakları kazandı; Fransızca'ya ve ilk şiir denemelerine burada başladı.

1857'de İstanbul'a geldi. Edebiyat ve düşün adamı olarak kişiliğinin kurulmasında önemli etken olan bir ortama kavuşmasını sağlayan Tercüme Odası'nda çalıştı (1863-67). «Encümen-i Şura» üstadı Loskofçalı Galip, Hersekli Arif Hikmet, Şeyh Osman Şems gibi ünlü şairlerle tanıştı. Namık Kemal'in çocukluğu ve ilk gençliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı-sömürge durumuna getirildiği dönemde geçti. Namık Kemal kuşağının yetiştiği toplumsal ortam, Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra —yabancı sermaye ile birlikte— XIX. yüzyıl Batı (özellikle Fransız) kültürünün de ülkeye gelmesiyle yeni olanaklar oluşturan bir nitelik kazanmıştı. Okumuşlar Batı kültürünün getirdiği devlet, reform, rejim, insan hakları konularıyla ilk kez karşılaşmışlardı.

Gazeteler toplum yaşamına karışmış, dinsel eğitim dışında öğrenim kurumları açılmış, asker-sivil okumuşların sayıları artmıştı. Bu gelişimler oluşum durumundaki burjuvazinin ilk sözcüleri olan aydınların, saltçı iktidarın karşısında yer almasına yol açmıştı.

Namık Kemal 1862'de Şinasi ile tanıştı ve *«Tasvir-i Efkâr»*da yazma olanağı buldu. «Yeni Osmanlılar» adlı gizli örgütün toplantılarına katıldı (1865). Bu toplantılarda alınan kararlar doğrultusunda yazılarını *«Muhbir»* (1866)'de yazdı. Bâb-ı Âli'de tepki uyandıran yazıları sonucu Erzurum Vali muavinliğine atanarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısı üzerine (Ziya Paşa ile) Paris'e kaçtı (17 Mayıs 1867). Paşa'nın başkanlığında oluşturulan «Yeni Osmanlılar Cemiyeti»nin ilk yönetim kurulunda yer aldı. Orada çıkarılan ilk Türkçe özel gazete *«Tercüman-ı Ahval»* yazarlarından oldu. Ali Suavi ile görüş ayrılığına düşünce Ziya Paşa ile birlikte Londra'ya geçti. Orada 64. sayıya dek süren *«Hürriyet»* gazetesini çıkardı (29 Haziran 1868).

İstanbul'a döndükten sonra uzun süre Sadrazam Âli Paşa'nın ölümüne kadar (1871) yazı hayatına katılmadı. Sonra *«Hadika»* ve Teodor Kasap'ın yayımladığı Türkçe ilk güldürü gazetesi olan *«Diyojen»*e yazdı. Derginin kapatılması üzerine *«İbret»* gazetesini kiraladılar. (Namık Kemal, üvey dayısı Mahir, Menapirzade Reşat, Kayazade Nuri ve Ebüziya Tevfik beylerle), (13 Haziran 1872 — 9 Temmuz 1872). Gazete hükümetçe kapatıldı. N. Kemal, Gelibolu mutasarrıflığına atanarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Aynı yılın aralık ayında görevinden «azledilerek» dönüşü serbest bırakıldı. Gene *«İbret»* gazetesinde «B.M.» ve «Kemal» imzalarıyla yazılar yazdı. «...Hükümetin tutumuyla bağdaşamayacak küstahça yorumları kapsayan düşünceler yayımladığı..» gerekçesiyle gazete yasaklandı.

İlk kez Güllü Agop Tiyatrosu'nda sahneye konan *«Vatan yahut Silistre»* oyunu da halk arasında uyandırdığı coşku ile olay yaratmıştı. N. Kemal'in cesareti, kılınç gibi kullandığı kalemi sarayı şaşkına döndürmüş, dahası ürkütmüştü. «Magosa Kalesi'ne kalebent olmak üzere Kıbrıs'a...» sürgün edildi. İki yıl kaldığı Magosa'da *«Zavallı Çocuk»*, *«Akif Bey»*, *«Gülnihal»*, *«Kara Bela»* gibi yapıtlarını yazdı. Abdülaziz'in tahttan düşürülüp yerine V. Murat'ın padişah ilân edilmesiyle çıkarılan af sonucu ötekı sürgünlerle birlikte İstanbul'a döndü (7 Haziran 1876). Şûrayı Devlet'te ve Kanun-u Esasi'yi hazırlayacak kurulda görev verildi.

«Meşrutiyetin ilânına engel olmayacağına dair söz alınarak» tahta çıkarılan II. Abdülhamit döneminde de Anayasa (Kanun-u Esasi) çalışmalarını sürdürdü. Mebuslar Meclisi'nin açıldığı gün N. Kemal tutuklandı. Cezaevi, soruşturmalar ve düzmece raporlarla işlemediği suçlardan ötürü mahkûm edildi. İlkin mutasarrıf olarak Midilli adasına (1879-1884) sürgün olarak yollandı. Burada geçirdiği beş yıl içinde kendini Osmanlı tarihini yazmaya verdi. Sonra Midilli'den Rodos'a (1884), sonra Sakız'a atandı. Orada öldü (1888). Ölümünden Bolayır'daki mezarına taşındı.

Bir düşün adamı olarak N. Kemal, değişik evrelerde «ıslahatçılıktan devrimciliğe kadar uzanan» çizgilerde değişik kimlikler göstermiştir.

Prof. Niyazi Berkes onun bu evrelerini

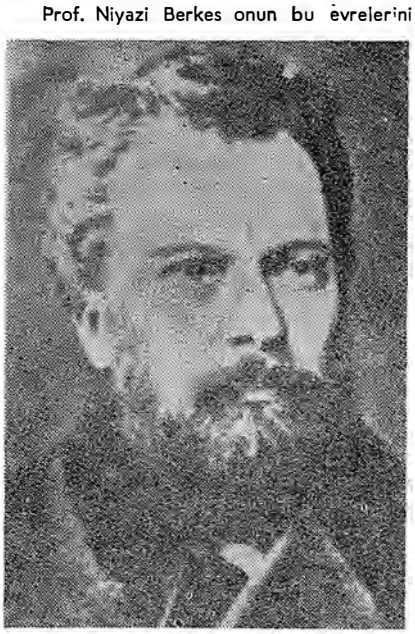

Namık Kemal

Namık Kemal

saptarken «Yeni Osmanlılar Cemiyeti»nin çalışmalarından umudu keserek İstanbul'a döndüğü zaman şu amaçlara bağlandığını anlatır:

1 — Avrupa'da gördüklerini anlatmak,

2 — Ülkesinde ilerlemeye engel gördüğü noktaları saptamak,

3 — İlerleme hedeflerini göstermek,

4 — Bunun için nelerin düzeltilmesi gerektiğini ve reformun hangi araçlarla yapılacağını araştırmak.

Bu evresinde yaşama gören gözlerle bakabildiği için, Batı kapitalizmi karşısında alınması gereken tavrı da saptamaya çalışmıştır. «*İctiklâl*» adlı makalesinde, «Maziye dönmek veya halde durmak artık mümkün değildir.» tümcesinden yola çıkarak, imparatorluğun Avrupa ülkeleri gibi ilerleyememesini ekonomik geriliğe ve özellikle zengin doğal kaynakların işletilmemesine bağlar. «*İdarece Muhtaç Olduğumuz Islahat*» adlı makalede, bir adım daha ileri giderek, «Yabancıların elinde bulunan kapitülasyonlar belasından» kurtulma gereğini öne sürer ve ülkenin Avrupa endüstrisi için tüketici durumda olmasından yakınır. Ziraat, ticaret ve endüstrinin ilerlemesi yabancı firmalara rekabet edebilecek fabrikaların ve deniz işletmeciliğinin kurulması gibi öneriler ileri sürer:

«İstanbul'da hazinenin daima Galata bankerleriyle muamele halinde olması yüzünden mevcut ticaret şehrin büyüklüğüne nisbetle hiç düzeyindedir. Ve mevcut olan ticaretin de belki yüzde doksan dokuzu yabancıların elindedir. Taşrada ise yolların yokluğu yüzünden ticaret adeta yok denecek düzeye inmiştir ve yalnız sahillerde birkaç yer, birkaç yüz ecnebi tacirine bir kazanç definesi olmuştur.»

Düzenin siyasal ve ekonomik plânda eleştirisini yapmak.. Burjuvalaşma sürecinin ilk aşamalarında, özgürlük şairinin, yeni sınıfın ideologlarından biri olarak düşün tarihimize katkısı böyle özetlenebilir.

Namık Kemal şiirinde, ağır basan düşüncedir. Düşüncenin doğruluğu gözümüzü alır, öz şiir gereklerinin varlığını tartışma olanağı vermez. Sabahattin Eyüboğlu'nun belirttiği gibi, bir çeşit «Manzum nesir» havası içindeki ölçülü, uyaklı dizelerde coşku, düşünce, düşüncenin doğruluğundan, yüceliğinden gelir:

«Mahveder kendini bülbül bile hürriyet için
Çekilir mi bu belâ âlemi pür mihnet için
Din için devlet için can çekişen millet için
Azme hâil mi olurmuş bu çürük ten kafesi»

Namık Kemal'in şiirimize açtığı pencereden bakınca kendisinden önce kullanılmayan kavramları çekinmeden bir içtenlikle sergilediği görülür.

Vatan Şarkısı, *Vatan Türküsü*, *Vaveylâ*, (Deli Hikmet'le birlikte yazdığı) *Vatan Manzumesi* bu gibi çağı içinde yeni olan deyişleri içeren parçalardır.

Namık Kemal'in şiirlerinde özellikle vatan, hürriyet, esaret, kavga, mücadele, zulüm, vb. sözcüklerine yer verilmesi edebiyat tarihçilerinin üzerinde durdukları yönüdür. Bu kavramlar bir bakıma onun şiirinin temeli sayılabilir.

Namık Kemal'in Şinasi ile tanıştığı yıllara kadarki evrede divan şiir anlayışı doğrultusunda yazdığı gazeller öz ve biçim yönünden bu şiir geleneği içinde bir aşama sayılacak düzeye ulaşmış değillerdir. Bu evrede o öğrendiklerini uygulamada orta derecede başarı gösteren bir izlevici kimliği gösterir. Bireysel duyarlıkları işlerken aruz ölçüsünü ustaca kullanarak, ölçünün bir örnekliğini aşarak yeni ses uyumları yarattığı enderdir.

Kısa süren bu evresinde çok yazması, doğurgan kimliği, yoğunlaşmasına, kendi sesini ve rengini bulmasına engel olur. Edebiyat tarihçileri, eski biçimler içinde eski sanat anlayışına bağlı olarak yazdığı manzumelerin «edebi hüviyetine bir kıymet ekleyen ve onun yenilik bahsindeki hizmetinde yer tutan eserler» olmadığı (Agâh Sırrı Levent) kanısını paylaşmışlardır. *Vatan Kasidesi*, *Lâzımsa*, *Murabba* vb. şiirlerindeyse şair —önce de belirttiğimiz gibi— yeni kavramlar açılmış, ne var ki, eski nazım biçimlerini aşarak yeni söyleyiş gereksinmelerine bağlı değişik nazım biçimlerine gidememiştir. Bütün şiirlerinde yeni kavramlar, sık sık, konuşma dili de söylendiğine yakın olarak verilirler.

Hakir olduysa millet şânına noksan gelir sanma
Köpektir zevk alan sayyad-ı bîinsafa hizmetten
Utanmaz kendi nefsinden de âreyler nedametten
Felekten intikam almak demektir, eh-li idrâke
Fütur etme sakın devletteki za'f ü betaetten
Kaçar mı merd olan bir can için meydân-ı gayretten
Dönersem kanbeyim millet yolunda bir azimetten
Çalış idrâkı kaldır müktedirsen adamiyetten

Bu dizeler çağı içinde düşünülürse, «Havassa ait bir edebiyat istemiyoruz» sözlerinin uygulaması olarak düşünülebilir.

Namık Kemal'in roman türündeki verimleri arasında gerçek yaşama bakılması, kişilerin ruhsal çözümlerine özen gösterilmesi, çevre betimleri yapılması gibi niteliklerıyle en başarılı yapıtının *İntibah*» olduğu kabul edilmiştir.

Yapıtları: Romanları: İntibah-Sergüzeşt-i Ali Bey: 1876, 1911, Mustafa Nihat Özön tar, 1944, Fazıl Yenisey tar. 1963), *Cezmi* (1880, 1887, 1888, 1917; Fazıl Yenisey tar. 1963), *Oyunları: Vatan-Yahut-Silistre* (1873, 1890, Mustafa Nihat Özön tar. 1940, 1947. Prof. Kenan Akyüz tar. 1960, 1969), *Zavallı Çocuk* (1873, 1874, Mustafa Nihat Özön tar. 1940, 1947. Prof. Kenan Akyüz tar. 1960), *Akif Bey* (1874, aynı yılda 2. bas., 1878, 1902, 1908, Reşat Nuri Güntekin tar. 1958), *Gülnihal* (1875, 1909, Prof. Akyüz tar. 1960, 1969), *Celalettin Harzemşah* (1875, 1898, Hüseyin Ayan tar. 1969), *Karabela* (1908) *Tarih Alanındaki Yapıtları: Bârika-i Zafer* (İstanbul'un Fethi üzerine, 1872, 3. bas. 1897), *Devr-i İstila* (1873, 4 .bas. 1887), *Kanije* (1874, Hakkı Tarık Us tar. 6. bas. 1941), *Silistre Muhasarası* (1874, Hakkı Tarık Us tar. 1946). *Osmanlı Tarihi Mukaddimesi* (1889, Abdülhamid II. nin zorbalık rejiminde toplatıldı), *Osmanlı Tarihi* (I. cilt, 1908, 2, 3, 4. ciltler 1909) *Yavuz Sultan Selim* (yeni bas. 1968). *Eleştirileri: Tahrib-i Harâbât* (1886, 1894), *Takip* (1886, 1962), *Tâlim-i Edebiyat Üzerine Bir Risale* (Necmettin Halil Onan tar. 1950), *Mektupları: Namık Kemal'in Mektupları* Feyziye Abdullah Tansel tarafından baskıya hazırlanan bu dizinin ilk cildinde İstanbul ve Magosa'dan yazılmış 213 mektup (1967), ikinci cildinde İstanbul ve Midilli'den yazılmış 213 mektup yer alıyor (1969). Şiirleri yeni harflerle ilk kez Saadettin Nüzhet Ergun tarafından basıldı (1933).

Şükran Kurdakul

NAMIK KEMAL'in Şiirinden Örnek

VATAN KASİDESİ

Görüp hükkâm-ı asrı münharif sıdk ü selâmetten
Çıkildik izzet ü ikbâl ile bâb-ı hükûmetten
Usanmaz kendini insân bilenler halka hizmetten
Mürüvvetmend olan mazlûma el çekmez iânetten
Hakir olduysa millet şânına noksan gelir sanma
Yere düşmekle cevher sakit olmaz kadr ü kıymetten
Vücudun kimi hamir-i mâyesi hâk-i vatandandır
Ne gam râh-i vatanda çâk olursa cevr ü mihnetten
Muini zâlimin dünyâda erbâb-ı denâettir
Köpektir zevk alan seyyâd-i bîinsâfa hizmetten
Heman bir feyz-i bakî terkeder bir zevk-i fâniye
Hayatın kadrini âli bilenler hüsn-i şöhretten
Nedendir halkta-tûl-i hayata bunca rağbetler
Nedir insana bilmem menfaat hız-i emânetten
Cihanda kendini her fertten alçak görür ol kim
Utanmaz kendi nefsinden de âr eyler melâmetten
Felekten intikam almak demektir ehl-i idrâke
Edip tezyid-i gayret müstefid olmak nedâmetten
Durur ahkâm-i nusret ittihâd-i kalb-i millette
Çıkar asâr-i rahmet ihtilâf-i re'y-i ümmetten
Eder tedvir-i âlem bir mekinin kuvve-i azmi
Cihan titrer sebât-i pay-i erbâb-ı metânetten
Kazâ her feyzini her lûtfunu bir vakt için saklar
Fütûr etme sakın milletteki za'f ü betaetten
Değildir şir-i derzencire töhmet acz-i akdâmı
Felekte baht utansın binasîb erbâb-i himmetten
Ziya dûr ise eve-i rif'atinden ıztarârîdir
Hicab etsin tabiat yerde kalmış kabiliyetten
Biz ol nesl-i kerim-i dûde-i Osmaniyânız kim
Cihangirâne bir devlet çıkardık bir aşiretten
Biz ol ulvinihadanız ki meydân-i hamiyette
Bize hâk-i mezâr ehven gelir hâk-i mezelletten
Ne gam pür-ateş-i hevl olsa da gavga-yi hürriyet
Kaçar mı merd olan bir cân için meydân-i gayretten
Kemend-i cangüdâzı ejder-i kahır olsa cellâdın
Müreccahtır yine bin kerre zincir-i esâretten
Felek her türlü esbâb-i cefâsın toplansın gelsin
Dönersem kahbeyim millet yolunda bir azimetten
Anılsın mesleğimde çektiğim cevr ü meşakkatler
Ki edna zevki âlâdır vezâretten sadâretten
Vatan bir bivefa nazende-i tannaze dönmüş kim
Ayırmaz sâdıkan-i aşkını âlâm-i gurbetten
Müberrâyım rica vü hayften indimde âlidir
Vazifem menfaatten hakkım ağraz-i hükûmetten
Civânmerdân-i milletle hazer gavgadan ey bidad
Erir şemşir-i zulmün âteş-i hûn-i hamiyetten
Ne mümkün zulm ile bidâd ile imhâ-yı hürriyet
Çalış idrâki kıldır muktedirsen âdemiyetten
Gönülde cevher-i elmasa benzer cevher-i gayret
Ezilmez şiddet-i tazyîkten tesir-i sıkletten
Ne efsunkâr imişsin ah ey didâr-i hürriyet
Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten
Senindir şimdi cezb-i kalbe kudret setr-i hüsn etme
Cihânı sensin âzad eyliyen bin ye's ü mihnetten
Ne yâr-i can imişsin ah ey ümmid-i istikbâl
Cihânı sensin âzad eyliyen bin ye's ü mihnetten
Senindir devr-i devlet hükmünü dünyâya infâz et
Huda ikbâlini hıfzeylesin her türlü âfetten
Kilâb-i zulme kaldı gezdiğin nâzende sahralar
Uyan ey yareli şir-i jiyân bu hâb-i gafletten

NAHABAŞ, Polat (Sivas 1936). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. İlk karikatürü *«Ustura»* gülmece dergisinde yayımlandı (1970). 1973'ten başlayarak Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)'nun ve diğer sendikal kuruluşların dergilerinde karikatürler çizdi. *«Cumhuriyet»* gazetesi haftalık mizah sayfası *«Ciddiyet»*te ve *«Yürüyüş»* dergisinde de karikatürleri yayımlandı. Sergi ve yarışmalara katıldı. Akşehir Nasreddin Hoca uluslararası karikatür yarışmasında Özel Ödül kazandı (1974). Alper Uygur'la birlikte *«İşçiler Nasıl Ve Neden Sömürülüyor?»* adlı bir albüm hazırladı (1977).

NAİF Resim. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru resim sanatında naturalizm ve romantizm gibi akımların akademikleşmesi ve tutucu akımlar haline gelmesine koşut olarak modern resim kavrayışı çeşitli biçimler altında yaygınlaşmaya başladı. Resim sanatı akademilerin dışına taştı. Empresyonist ve kübist akımlar aydın çevrelere egemen oldu. Yirminci yüzyılın başlarında Resim Sanatında akademilerin kurumsal egemenliği tamamen aşılmış, seçkin yeteneklerin en öznel anlatımlarına olanaklar tanıyan modern sanatın türleri yaygınlaşmıştı. Avrupa'nın büyük başkentlerinde hızlı sanayileşme olgusu önünde bunalan entellektüellerin doğaya dönme, ilkel toplumların ve halk sanatlarının saf biçimlerine başvurma eğilimleri resim çevrelerini de etkiliyor, empresyonistler ve onu izleyen türev akımlara katılan ressamlar toplumsal ve entellektüel sorumluluklardan uzak kaynaklar aramaya yöneliyorlardı.

Naif Resim, böylesi koşullarda, Paris'te Henri Rousseau adlı bir gümrük memurunun resimlerinin keşfedilmesiyle ortaya çıktı. Akademik bir eğitim görmekden, resim sanatının çağdaş ve karmaşık sorunlarıyla ilgilenmeden bir halk sanatçısı tavrı içinde resimler yapan Rousseau, ilk ağızda acemice görünen bir üslupla öznel ve rengârenk bir fantazi dünyası yaratıyordu. 1906 yılında Alman eleştirmen Wilhelm Uhde, 1908'de ise Gourmont ve Apollinaire gibi ünlü yazarlar ve Pablo Picasso, Naif Resim olgusunun önemine dikkatleri çektiler. Henri Rousseau'nun 1910 yılında ölümünden sonra, 1912 yılında Uhde'nin düzenlediği ünlü Rousseau sergisi ile Naif Resim, modern akımlar arasında geçerli bir konum kazandı.

Roussaeu'dan sonra Louis Vivin, Camille Bombois, Andre Bauchant gibi adlar Naif Resim alanında ün kazandı. Bunların ilginç özellikleri, meslekten ressam olmayıp metro işçiliği, çiftçilik kâhyalığı, postacılık vb. mesleklerinin yanısıra resimle uğraşan kişiler olmalarıydı. Naif'lere bu nedenle «pazar günü ressamları» adı yakıştırıldı. Bu akımı daha ciddiye almaktan yana olanlar ise bu ada «yedi pazarın ressamları» adıyla karşılık verdiler. Naif resim artık sanat dünyasında ilgi ile izlenen bir akım haline gelmişti. Boyutları Fransa'yı aşarak yaygınlaştı. İtalya'da Metrelli, İsviçre'de Dietrion, Finlandiya'da Sipilar ve Wright, Rusya'da Pirosmani ve Amerika'da Robertson'un yapıtları tanınmış ressamların tabloları arasında yer almağa başladı.

1910'larda gelişip yaygınlaşan Naif Resim, Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı yılları arasında uzunca bir durgunluk dönemi yaşadı. 1945 yılından sonra resim tüccarları ve koleksiyoncuların gayretleri ile, sanat pazarında entellektüel akımlara kıyasla daha kolay alıcı bulabilen Naif Resim hareketi yeniden canlandı. 1948 yılında Paris'te Modern Sanatlar Müzesi'nde W. Uhde salonunda Naifler «Yirminci Yüzyılın Primitifleri» adıyla görkemli biçimde sergilendi. Müzeler yeniden alım yapmağa başladı. 1958 yılında Brüksel'de düzenlenen *Uluslararası Naif Sanat Sergisi* ve 1967'de Fransa'nın Laval kentinde bir Naif Sanat Müzesi kurulması Naif resmin gücünü ve etkisini arttırdı, yaygınlaştırdı. Dünya'nın çeşitli ülkelerinden yeni adlar duyulmağa başladı. Latin Amerika, İskandinav ülkeleri, Bulgaristan ve özellikle Yugoslavya'da Naif Resim ilgi gördü. Bu dönemde, F. Desnos (Fransız), İvan Rabuzin (Yugoslav), S. Carter (İngiliz) ve D. Lagru (Fransız) ün kazandılar. Naif resmin yarattığı düşsel ve fantastik dünya giderek, zaten yakın ilişkiler içinde olduğu gerçeküstücü akımla içiçe geçti. Gerek resim piyasasını yönlendiren galeri sahipleri ve müzelerin Naif Resim üzerine oynadıkları borsa oyunları, gerekse bu hareket içinde yer alan ressamların piyasaya göre resim üretme endişeleri, Naif resime ortaya çıktığı yıllardaki saflık, içtenlik gibi özelliklerini kaybettirdi.

Günümüzde Naif Resim, sanatsal çalışmaların bir borsanın egemenliğine girmediği azgelişmiş kapitalist ülkelerde ve halk içindeki yeteneklerin olanaklar bulabildiği sosyalist ülkelerde varlığını sürdürebiliyor.

Günümüz Türkiye'sinde de Fahir Aksoy'la Hüseyin Yüce (Kütahya 1928)'nin yaratılarının bu türe girdiği kabul edilmiştir. Sanat yaşamına öykü ve eleştiri yazılariyle giren Fahir Aksoy (İstanbul - 1916) *«Vakit»*, *«Akşam»*, *«Tan»*, *«Ulus»*, *«Vatan»*, *«Seçilmiş Hikâyeler»*, *«Dost»*, *«Yeditepe»*, *«Papiriis»* gazete ve dergilerindeki yazılariyle tanınmıştı. Resim yapmaya başlayınca kendine özgü havasiyle çabuk dikkati çekti. Uluslararası resim sergilerine katıldı. Ülke içinde ve dışında sergilerini açtı. Çocukluk dünyasına dönük yaratılarında o dünyaya değgin öğeleri beceriyle kullanmasını bilir.

Orhan Taylan

Nasrettin Hoca (XIII yüzyıl): Halk bilgesi. Doğum ve ölüm tarihleri ile yaşamı üzerine yeterli bilgi yoktur. Bu konudaki araştırmaların sonuçları şöyle özetlenebilir: XV. yüzyılda yazılmış *Saltuknâme*'ye göre Sivrihisarlılar, tuhaflık ve saflıklarıyla ün salmış kişiler olup nükteli sözleri, garip davranışlarıyla tanınmışlardır. Bu kasabada bulunan «Hoca Nasrettin kızı Fâtımâ»nın mezartaşı yazıtında, Fâtımâ'nın 1326 - 27'de öldüğü yazılıdır. Fransız Ulusal Kitaplığındaki (Biblioteque National) tarihsiz bir elyazmasında da Sivrihisarlıların tuhaflıkları anlatılmaktadır. Bu belgeler Hoca'nın Sivrihisar'da doğduğunu ya da Sivrihisarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, Hoca'nın Timurlenk'le hamamda konuşması üzerine kurulan ünlü fıkra, Fatih Millet Kitaplığında Ali Emirî kitapları arasında bulunan *Letaif-i Lâmii* adlı elyazmasıyla yalanlanmaktadır: Bu yapıtta, Hoca ile Timurlenk arasında geçtiği öne sürülen konuşmaların XIV. yüzyıl Divan şairlerinden Ahmedî ile Timurlenk arasında geçtiği belirtildiği gibi, Ahmedî üzerindeki incelemeler de onun Timurlenk çağında yaşadığını kanıtlamaktadır. Sözü geçen mezartaşındaki tarih de bu görüşü doğrulamaktadır. Bu nedenlerle Evliya Çelebi *Seyehatname*'sindeki Hoca'yla ilgili bölümün gerçeğe uymadığı görüşüne varılmaktadır. Akşehir'deki Nasrettin Hoca türbesinde bulunan mezartaşının yazıtına göre, Hoca'nın ölüm tarihi 386'dır (987 88). Kimi fıkralarda onun Selçuklular döneminde yaşadığını ifade eden sözler bulunması dolayısıyla bu tarihin tersinden okunarak 683'de (1484-85) öldüğü ifade edilmiştir. Sivrihisar Müftüsü Hasan Efendinin eski sicillerden yararlanarak oluşturduğu *Mecmua-i Maarif* adlı yapıtta ise, Hoca'nın Sivrihisar'a bağlı Horto köyünde doğup 78 yaşında Akşehir'de öldüğü, köy imamı olan babası Abdullah Efendi'nin, çağının ünlü kişilerinden Seyyid Mahmud Havranî ile Maarif köyünde türbesi bulunan Seyyid Hacı, İbrahim Sultan'a «mürit» olmak amacıyla 645'te (1246-47) Akşehir'e gittiği yazılmaktadır. Fuat Köprülü'nün araştırmaları da, —biri 655, öteki 665 tarihlerini taşıyan— Mahmut Hayranî ve İbrahim Sultan Vakıfnamelerinden, Hoca'nın bu yıllarda tanık sıfatıyla kadı önüne çıktığını saptamaktadır. Bu tarihler ise ölüm tarihi olarak kabul edilen 683'ü doğrulamaktadır.

Nasrettin Hoca'nın yaşamı üzerindeki doğrulanamayan bilgiler ise medrese öğrenimi gördüğü, bir ara müderrislik ve kadılık ettiği yolundadır ki, kimi fıkraları da kadılık görevinde bulunduğuna tanıklık etmektedir.

Hoca'nın «fıkra kahramanı» kimliği, XV. yüzyıldan sonra ortaya çıkmaktadır. Giderek Hoca'nın fıkraları çeşitli ülkelerde yaygınlık kazanmış, hatta kimi ülkeler halkalarınca kendi kahramanlarına mal edilmiş ya da kahramanlarla Hoca karıştırılmıştır. Örneğin Arapların Cuhâ adlı halk tipi ile Hoca birbirine karıştırılarak *Hoca Nasrettin Efendi Cuhâ'nın Lâtifeleri* adlı bir fıkra kitabı yazılmış; Azerbaycan'da «Molla Nasreddin», Kazaklar arasında «Hoja Nasr» olmuştur. Öte yandan, başka kişilere ya da olaylara ilişkin fıkralar Hoca'ya mal edilerek Nasrettin Hoca fıkralarının sayısı alabildiğine artırılmış, özgün fıkralarla ona yakıştırılanları birbirinden ayırmak alabildiğine güçleşmiştir.

Nasrettin Hoca fıkralarını oluşturan ögelerin başında hazırcevaplık nükte ve sağduyu gelmektedir. Hoca insanların «zaaf»larını ortaya koymakta ve gülünç yönlerini açığa vurmaktadır. Ama sevecendir, yufka yüreklidir. Toplumda gördüğü her çeşit aksaklığı, gerekirse din ve devlet düzenini eleştirir. Ancak, işi her zaman tatlıya bağlayan bir halk bilgesidir. «Yergi»den kaçınır, amacını sevimli ve özgün bir mizahla anlatır. Gerek bu özellikleri, gerekse kendini halktan soyutlamayışı, yüksek sınıflardan saymayışı nedeniyle benimsenmiştir. Kuşaklardan kuşaklara aktarılan fıkraları da egemen sınıfları pek tedirgin etmemiştir. Bu fıkraların başka bir özelliği de Bektaşi fıkraları gibi kalıplaşmış konular üzerine kurulmaması, Ezop masalları ya da Fontaine'in fabl'ları örneği «kıssadan hisse» verme amacı taşımamasıdır.

Türkiye'de Nasrettin Hoca'yı konu alan ilk kitap 1253de (1837-38) taşbasması ile basılmış; 1885'de Çaylak Tevfik tarafından yapılan derlemenin yayımlanmasından sonra ise pek çok basımı yapılmıştır. Cumhuriyet döneminde de Hoca'yı konu alan ve fıkralarını derleyen birçok kitap yayımlanmış; çağdaş sanatçılar da (Orhan Veli Kanık, Kemal Özer, Ömür Candaş, Ali Püsküllüoğlu vb.) fıkraları şiir diline aktarma denemelerine girişmişlerdir.

Alpay Kabacalı

NASRETTİN HOCA ÜZERİNE

Nasrettin Hoca, gerçekten Türk halkının esprisinin sembolik, efsaneleşmiş bir kahramanıdır. Ama yaşadığı günlerin Onüçüncü Yüzyıla rastladığını bütün araştırmacılar kabul etmektedir. Bu yüzden onu, Fransızların Marius'ünden, İsviçrelilerin Wang Wang'ından ve başka ulusların her uydurdukları fıkrayı adına yükledikleri kişilerinden ayırmak gerekmektedir. Üstelik yüzyıllar boyunca söylenegelmiş Anadolu'da Bektaşi fıkraları, İncili Çavuş fıkraları, Bekri Mustafa fıkraları vardır. Bu fıkraların anlamı ve toplumu, toplumun içindeki kişileri görüş açısı ayrı ayrı özellik taşır. Denecek ki, Nasrettin Hoca'mızın gerçekten kendisinin olan fıkraları nasıl bileceğiz? Nasıl ötekilerden ayıracağız? a) Onüçüncü Yüzyılın tarihsel ve toplumsal yapısına uygun düşmeli fıkralar, b) Nasrettin Hoca espri ya da şaklabanlık yapmak için hiç bir zaman ne olay hazırlar, ne de düşünür. c) Hoca'nın dehası, ulusumuzun zekâsının, esprisinin, hayatı görüş yeteniğinin —bu yetenek bütün halk edebiyatımızda vardır— bir sembolüdür. Onun fıkralarını bayağılaştırmayalım. d) En önemlisi, Nasrettin Hoca'nın yaşamış kişiliğinden, yaşayan kişiliğini ayırmak taraflısıyım.

Şimdi Nasrettin Hoca'yı niçin yukarıda belirttiğim açıdan görmek istediğimi açıklayayım: Nasrettin Hoca'nın ünü, yaşadığı yüzyıldan başlayarak günümüze değin Anadolu'da, Asya'da, Avrupa'da oturan Türkler arasında yayılmış; en küçük köylere, bir yerden kalkıp başka bir yere konup göçen çadır hallarına değin duyulmuştur. Onun fıkralarının esprisine, yabancı ulusların esprilerinin kuruluşunda rastlaması, benzerlik bulunması, bunların Türkler ya da Hoca tarafından benimsendiğini ya da aktarıldığını gösteremez. Çünkü Anadolu Türk toplumu, 1071'den ta Onsekizinci Yüzyıla değin Batılı ülkelerin kültürüne kapalı bir toplumdu. Tersine, Anadolu'dan geçen ticaret yolu, Onaltıncı Yüzyılda Osmanlıların sanayi mallarını Avrupa'ya yollama olanağı ve daha daha Osmanlı akıncıları ile Anadolu Türkleri, dış ülkelere açık bir toplumdu. Osmanlı İmparatorluğunun Karadeniz'in kuzeyinden, Viyana'ya, İran'dan Kuzey Afrika'ya yayılması, Onüçüncü Yüzyılda yaşamış Nasrettin Hoca'yı bütün bu gittiği, ilişki kurduğu yerlere, toplumlara götürdüğü gerçeğini kendiliğinden ortaya koyar. Doğu, İslâm kültürü ve toplumları içinden gelen, Hoca'yı gölgeleyebilecek bir kişi yoktur. Hint, Fars, Arap kültürünün getirdiği, Arapların Çuhâ'sının bile Nasrettin Hoca'nın kişiliğinde eridiğini Sayın Prof. Boratav belirtiyor; Nasrettin Hoca'nın fıkralarının ayrı bir karakter taşıdığını ortaya koyuyor.

Samim Kocagöz

NASRETTİN HOCA'dan Fıkralar

SIKINTI

Bir gün, Nasrettin Hoca, eve döndüğünde; bir de bakar ki karısında bir karış surat. Aşağıdan alır:

«Hayırdır karıcığım, bir şeye mi canın sıkıldı?»

Hanım terslenir:

«Ölü evinden yeni döndüm.»

Hoca içini çeker:

«Haklısın,» karşılığını verir, «ben, senin düğün evinden dönüşünü de bilirim...»

KONUK

Bir gün, Nasrettin Hoca'nın bir komşusu ölür. Yakınları ağlaşır, bağırışırlar:

«Ah bizi bıraktın da nerelere gidiyorsun! Odsuz, ocaksız karanlık bir dünyaya göçüyorsun!»

Hoca'nın karısı da üzüntülü üzüntülü kapı aralığından komşu avluya bakmaktaymış. Hoca, içerden seslenir:

«Hatun, kapa şu kapıyı! Ağlaşanların dediğine bakarsan, rahmetli bizim eve geleceğe benzer...»

NASUH

ÇORBA

Bir gün, Nasrettin Hoca'nın evine köyden iki tanıdığı gelir. Bir de avlanmış tavşan getirirler.

«Akşehir'e alışverişe geldik Hocam, şu tavşanı pişirt de öğleye birlikte yiyelim; suyuna bir de çorba yaptırırsan iyi olur...» derler. Nasrettin Hoca, hem dostlarını gördüğüne, hem de tavşan eti yeyip çorba içeceklerine sevinir.

Ertesi hafta, tam yemek zamanı, tanımadığı iki köylü çıkagelir:

«Biz,» derler, «geçen hafta sana tavşan getiren köylülerin komşusuyuz. Elbette geçen haftaki tavşanın suyunun çorbasından iki kaşık kalmıştır..»

Nasrettin Hoca, Tanrı konuğu diyerekten, gelenleri ağırlar, evinde ne varsa, yedirir, içirir yolcu eder.

Aradan bir hafta daha geçer, iki köylü daha Hoca'nın kapısına dayanır:

«Hocam, hani sana önceki hafta tavşan getiren dostların vardı ya... Biz, onların komşusunun komşusuyuz; elbette tavşanın suyunun çorbasından bize de iki kaşık kalmıştır.»

Nasrettin Hoca, bunları da içeriye buyur eder. Önlerine sofra serer, sini koyar ellerine birer kaşık verir.. Elde kaşık adamlar çorba beklerlerken, kuyudan yeni çektiği soğuk bir tas suyu, önlerine, sinînin ortasına koyar:

«Bu,» der, «tavşanın suyunun suyu.. Buyurun!»

BORÇ

Bir gün, Nasrettin Hoca'dan alacaklı bir komşusu, kapıya dayandı:

«Hocam şu borcunu öde, çok dardayım.»

Hoca, çaresiz işi şakaya döktü:

«Şu karşıdaki çalıları görüyor musun?»

«Görüyorum.»

«Ben diktim yetiştirdim.»

«İyi etmişsin!»

«Her gün buradan bir sürü koyun geçiyor biliyorsun. Çalılara sürtünüyorlar; yünleri çalılarda kalıyor. İşte o yünleri toplayıp eğireceğim. İplik yapıp pazarda satacağım. Parayı cebinde bil.»

Bütün öfkesine karşın komşusu kendisini tutamadı, gülmeye başladı. Hoca Nasrettin, renk vermeden sözüne devam etti:

«Bak, peşin parayı görünce, nasıl da gülersin..»

Nasuh, Matrakçı (XVI. yüzyıl) Önemli Osmanlı minyatürcülerinden olan Nasuh aynı zamanda tanınmış tarihçi ve matematikçidir. Matrakçı adını almasının nedeni Nasuh'un çok iyi silah kullanması, ata binmesi ve Osmanlılar arasında çok yaygın olan matrak oyununun bulucusu olmasıdır. Nasuh'un önemli bir suluboya ustası olduğu Kanuni ile Bağdat seferine katıldığı sırada yaptığı albümden anlaşılmaktadır. Albümdeki resimlerin çoğunu Bağdat seferi sırasında, bir kısmını da sonradan çalışan sanatçı İstanbul'dan Tebriz'e ve Irak'a kadar birçok şehirlerin, geçitlerin çizimlerini ve boya çalışmalarını yapmış olmasının yanısıra, minyatürlerinde XVI. yüzyılın yaşamı üzerine de ilginç ipuçları vermiş olmasıyla tanınır.

NATO: (North Atlantic Treaty Organisation) sözcüklerin başharflerinden kurulan bu sözcük «Kuzey Atlantik Andlaşması» askerî örgütünü belirtmektedir.

NATO, 12 ülkenin (ABD, aKnada, İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, İtalya, Danimarka, Norveç, Portekiz ve İzlandanın) Washington'da Kuzey Atlantik Andlaşmasını imzalaması ile kurulmuştur (4 Nisan 1949). Andlaşma, imza koyan ülkelerin yasama organlarında onaylandıktan sonra yürürlüğe girdi (24.8.1949). Kapitalist dünyanın ve özellikle Amerikan emperyalizminin dünya egemenliği politikasının bir kaldıracı olan NATO, ABD'nin Truman doktrini ile başlattığı dünya ölçüsünde yayılma siyasetinin son asaması olup, iki temel hedefi gerçekleştirmeye yöneliktir: a) Batılı (Avrupalı ve Kuzey Amerikalı) kapitalist ülkeleri kaçınılmaz bir biçimde bloklaşmaya sürükleyerek bu ülkeler üzerinde askerî, ekonomik, politik ve ideolojik cephelerde ABD emperyalizminin hegemonyasını kurmak, b) Dünya devrimci ve sosyalist hareketinin önüne setler çekerek, dünya statükosunun kapitalizm ve emperyalizm zararına değişmesini önlemek.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra dünya devrimci ve sosvalist hareketinin o tarihe kadar görülmemiş büyük boyutlara ulaşması, Doğu Avrupa ve Doğu Asya ülkelerinde birbiri peşisıra sosyalist rejimlerin kurulması, ulusal kurtuluş savaşlarının sömürgecilik sisteminin temellerini sarsması, ABD'de ve büyük kapitalist ülkelerde adetâ bir panik yarattı. İkinci Dünya Savaşı ertesinin tek güçlü ülkesi ABD, Amerikan halkının barış istemleri ile kendi büyük sanayiinin savaş ekonomisine göre ayarlanmış çelişen amaçları arasında belirli bir durgunlukla geçen 1945-46 yıllarını atlattıktan sonra, fanatik sağcıların ve tekellerin elindeki büyük basının da yardımiyle kamuoyunda bir «Sovyet tehdidi heyulâsı» yarattı, 1947'den itibaren de veniden dış dünyaya yöneldi. Zamanın ABD Savunma Bakanı, Truman Doktrininin ardında yatan uzun süreli hegemonya plânlarını «Türkiye ve Yunanistan'a yaptığımız yardım ve desteklerne, dünyanın çeşitli kara parçaları ve ülkeleriyle ilgili çok daha önemli ekonomik ve politik hedef ve plânlarımızın ilk denemesinden ibaretti» sözleriyle açıkladı. ABD, böylece askerî savaş blokları, üsler, ikili anlaşmalar ve kendisi için gerekli gördüğü ülkelerde kuracağı uzmanlar çemberi ile yeni bir dünya gerginliği dönemini (soğuk savaş) açmıştır. Bu siyasetin ardında ise, savaşın yaralarını henüz sarmak durumunda olan Batı Avrupa ülkelerinde, bu ülkeler eski sömürgelerine bağımsızlık vermek zorluğu ile karşı karşıya kaldıkları bir sırada ABD lehine bir dünya hegemonyası yaratmak için, sol güçler arasındaki ulusal işbirliğini (birleşik sol cepheleri, halk cephelerini) önlemek, öte yandan da çok yanlı olarak ortaya koyduğu «komünizm» korkusu ile burjuvaziyi barış özleminden yeni bir savaş histerisine döndürmek amaçları gizleniyordu. Yığınsal iletişim araçlarının yarattığı kargaşalık ve bulanıklık arasında, kendi geleceğinden kuskuya düşürülen Avrupa küçük burjuvaları da, bir süre sonra ABD çevresinde örgütlenmeyi ister olmuşlardır. Böylece dünya ölçüsünde bir «bloklaşma ortamı» yaratılmıştır.

Bu ortamda ABD, Sovyetler Birliği'ni askerî üslerle çepeçevre sarmak ve o zaman yalnız kendi elinde bulunan nükleer silâhlarla sosyalizmi geriletme politikasını tezgâhlarken, Batı Avrupa'da çok önemli bir üretim potansiyeli ile sömürgelerden sağlanan hammaddeleri ABD tekellerinin istediği yönde kullanmak, Orta ve Yakındoğu'da petrol, insan gücü ve SSCB topraklarını denetleme ve gözetme, Asya kıtasında yığınlarla insan gücü ve geniş hammadde kaynaklarını elde etmek olanaklarına kavuşmuştur.

SSCB ile Batı Avrupa - ABD arasındaki görüş ayrılıkları, özellikle yenilmiş Almanya'nın geleceğinin belirlenmesi konusunda belirli bir gerilim noktasına ulaştı (1946). Batı Avrupa devletleri ve ABD, yeryüzünde iki dünya savaşının başlatıcısı olan Almanya'yı, kendileri için uygun gördükleri ko-

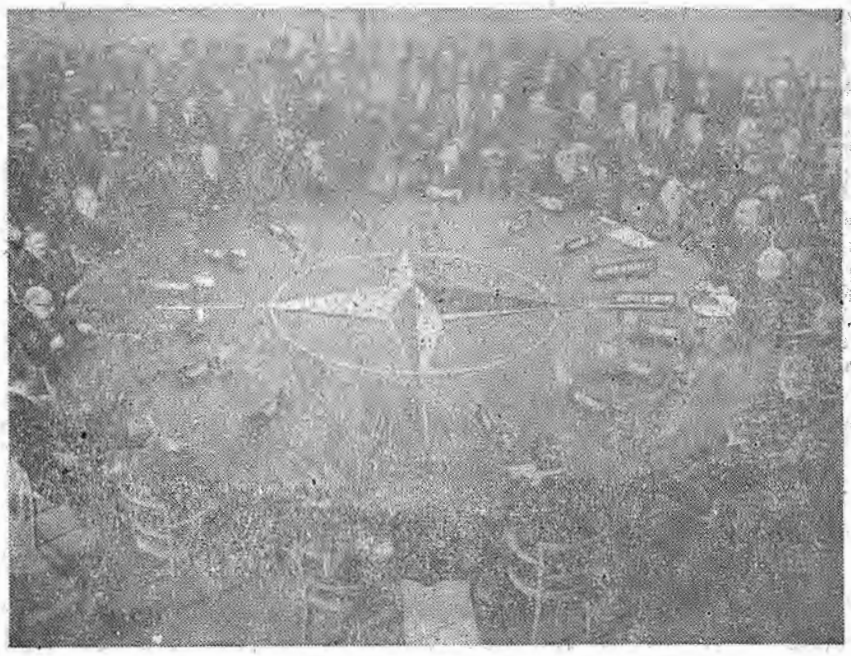

Başkan P. H. Spaak, Eisenhower, Mac Millian, Menderes ve Karamanlis (Aralık 1957 / Paris)

şullar altında ekonomik bakımdan canlandırma (Alman tekellerini diriltme) siyasetini geliştirmeye yönelirlerken, 2. Dünya Savaşı'nda Nazi Almanyası'nın büyük bir zarara uğrattığı SSCB, dörde bölünmüş Almanya'nın «merkezî, fakat dörtlerin —ABD, SSCB, Fransa ve İngiltere— denetimi altındaki bir yönetime» kavuşturulmasını istedi. Federal ve Nazizme kaynaklık etmiş tekellerin diriltildiği bir Almanyayı savunan Batı ile faşizmin kalıntılarının temizlendiği ve savaş tazminatlarını ödeyecek demokratik ve kontrollü bir Almanya isteyen SSCB arasında (Kasım-Aralık 1947) yapılan Londra Dışişleri Bakanları Konferansı hiçbir olumlu sonuç alınamadan dağıldı. İngiltere bu aşamada «dünyanın jandarmalığı» görevini ABD'ye devretmeye hazırlandı. Zamanla «Batı ittifakı» denilen bu tasarı resmen İngiltere Avam Kamarasında İngiliz İşçi Partisi'nin Dışişleri Bakanı Ernest Bevin tarafından açıklandı (Ocak 1948). Bevin, Fransa ve ABD'nin yanısıra Benelüks ülkelerini de içine alan bir birliğe doğru ilk adımların atılmasını önerdi.

Bu çağrıya uyan Batı Avrupa ülkelerinin Dışişleri Bakanları Brüksel Andlaşmasını imzaladılar (17.3.1948). Bu andlaşma, Avrupa'da «saldırıya karşı olarak ortak savunmayı, ekonomik, sosyal ve kültürel işbirliğini ve devamlı bir danışma mekanizmasının kurulmasını» öngörüyordu. Andlaşmanın imzalandığı gün ABD ve Kanada, çok önceden yapılmış gizli anlaşmalara uygun olarak «Batı İttifakı»nı tamamen desteklediklerini ilân ettiler.

Daha sonra ABD'de Marshall başkanlığında bir kurul Kuzey Atlantik Bölgesi ile ilgili askerî sorunları incelemeye başlarken, Brüksel Andlaşması'nı da içine alan çok daha geniş bir askerî sistem kurulması tezi Kanada Avam Kamarası'nda ileri sürüldü (Nisan 1948). Bir hafta sonra da (5.5.1948) Bevin, İngiltere'nin böyle bir askerî örgütten yana olduğunu bildirdi. «Vandenberg Tasarısı» adiyle bilinen bir tasarı ile ABD'nin «Anayasa'ya uygun olarak fiilî ve devamlı surette tek yanlı veya karşılıklı yardıma dayanan bölgesel ya da kolfektif andlaşmalara» katılması sağlandı: ABD'nin dünya çapında girişmeye hazırlandığı siyasal, askerî, ideolojik harekât için gerekli bütün kanunî yetkiler verildi.

50 yıl süreyle imzalanmış bulunan Brüksel Andlaşması'na göre kurulan Danışma Meclisi, Paris'te yaptığı ilk toplantıda özellikle askerî örgütlenme ile ilgili işleri düzenlemek üzere Sürekli Askerî Komite'yi kurdu (11.4.1948). Almanya'nın denetimini öngören andlaşmanın Batılı ülkelerce çiğnenmesi üzerine gelişen Batı Berlin Ablukası olayı, SSCB'nin emperyalistlerin oluşturdukları yeni ittifakı önleme girişmelerinin ilkidir (18.6.1948 — 10.7.1948). 1948 yazında «Batı İttifakı'nı askerî örgüte dönüştürme plânları Brüksel andlaşmasını imzalayan ülkeler ile ABD ve Kanada arasında ele alındı. Görüşmelerin sonunda ABD ve Kanada Sürekli Askerî Komiteye gözlemci göndermeyi kabul ettikleri gibi Paris'te toplanan beş ülkenin Savunma Bakanları ile Genelkurmay Başkanları askerî plânları hazırlamakla görevli bir grup ile bir üretim ikmal grubu kurdular (28.9.1948). Ayrıca Uni-Force (Birleşik Güç) adında bir askerî örgüt de kurularak komutanlığına İngiliz Mareşali Montgomery atandı. Batılı yedi ülke, aynı yılın Aralık ayında Washington'da toplanarak görüşmeleri sürdürdüler. SSCB, Brüksel andlaşmasına siddetle hücum ederek bir Kuzey Atlantik İttifakı'nın sadece Anglo-Sakson emperyalizminin bir aracı olacağını Avrupa halklarına ilân etti (29.1.1949). Batılı yedi ülke Atlantik Paktı'na İtalya, Danimarka, Norvec, Portekiz ve Izlanda'yı da çağırdılar (15.3.1949). SSCB, bu kez son bir çabayla andlaşmayı imzalamaya hazırlanan 12 ülkeye birden verdiği memorandumlar ile, yapılacak andlaşmanın Birleşmiş Milletler Andlaşmasına ve Dışişleri Bakanları Konseyi'nin kararlarına aykırı olacağını belirtti (31.3.1949). Batılı ülkeler ise, Atlantik ittifakının ne bir millete, ne de bir milletler topluluğuna karşı olduğu yolunda bir cevap verdiler (2.4.1949). Bundan iki gün sonra ise 12 ülke, Washington'da 14 maddelik Kuzey Atlantik Andlaşmasını imzaladılar (4.4.1949).

NATO andlaşmasının üçüncü maddesine göre, «NATO üyeleri, silahlı saldırıya karşı koymak için münferit ve kollektif olarak güçlerini ortaya koyacak ve geliştireceklerdi». 5. maddeye göre ise, Avrupa ya da Kuzey Amerika'da içlerinden birine veya daha fazlasına karşı girişilen silâhlı bir saldırıyı taraflar hepsine birden yapılmış bir saldırı sayacaklardı. Böyle bir durumda taraflar, Kuzey Atlantik bölgesinde güvenliği yeniden kurmak ve sağlamak için, silâhlı kuvvet kullanılması da dahil olmak üzere gerekli göreceği harekete tek veya toplu olarak diğer taraflarla uyuşarak hemen girişmek suretiyle, saldırıya uğrayan taraf ya da taraflara yardım etmek konusunda mutabık kalmışlardı. 20 yıl süreli andlaşma, bütün üyelerin temsil edilecekleri bir ana-organın da kurulmasını öngörüyordu.

Andlaşmanın 2. maddesi, NATO üyesi ülkeleri ABD emperyalizminin ekonomik ve

ideolojik hegemonyası altına girmeyi özendiriyordu. Madde: «Taraflar, kendi özgür kuruluşlarını güçlendirmek, bu kuruluşların dayandığı ilkelerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve istikrar ve refahı sağlamaya özgü koşulları geliştirmek suretiyle uluslararası barışçı ve dostça ilişkilerin geliştirilmesine yardım edeceklerdir. Taraflar uluslararası ekonomik politikalarında büyük ayrılıkları gidermeye çalışacaklar ve içlerinden ikisi ya da hepsi arasında ekonomik işbirliğini özendireceklerdir.»

Andlaşmanın terminolojisinde, «savunma» terimi ile, karşı tarafı istenenleri zorla kabul etmekten başka yol bırakmayan dev bir «kuvvet pozisyonu» karşısında bırakmak, «bütünüyle çevirip sarma stratejisinin geliştirilmesi» kastedilmektedir.

NATO'nun askerî bakımdan asıl amacı, a) ABD'nin elinde tuttuğu (o tarihte) nükleer silâh tekeli ile Batı dünyasının asıl söz sahibi gücü kılmak, b) Üyeleri (ABD dışındakileri) ulusal gereklerinin ötesinde bir askerî bütünleşmeye mahkûm kılmaktı. İttifakın modern silâh, araç ve gereçlerinin büyük bölümünü ABD üye ülkelere satacak, hukuk bakımından öteki üyeler sözde ABD ile eşit oya sahip oldukları halde askerî güç bakımından taşıdıkları ağırlığa göre kendiliklerinden ikinci ya da üçüncü sınıf ortak durumuna düşeceklerdi.

SSCB'nin ilk atom bombası deneyi üzerine (1949), ABD'nin nükleer silâh tekeli sona erdi. Bu olayın yarattığı olağanüstü koşullardan yararlanan ABD, NATO üyesi ülkeler içinde geniş bir kara, deniz, hava üsleri şebekesi yaydı ve bu ülkeleri yeni bir silâhlanma kampanyası ve de savaş hazırlığı dönemine soktu.

ABD'nin bu yeni yayılma stratejisinde esas nokta, kıtalararası balistik füzelerin son derece geliştirildiği 1960'lara kadar, üsler şebekesi oluşturmaktadır. ABD'nin kurduğu «Üsler», savaşta ABD'yi SSCB ile kalmaktan kurtarmış, savaşın ABD toprakları dışında başlayarak, Batı Avrupa kıtasında yıkım meydana getirmesi hesaplanmıştır. Bu üsler SSCB'ne en yakın yerlerdedir. ABD'nin 1949 yılındaki Genelkurmay Başkanı Omar Bradley «Denizaşırı ülkelerde üsler kurmak zorundayız. Düşmanı (SSCB'ni) kendi öz güvenlik sınırlarımızın ötesinde karşılamak ve ilk darbeyi elde edebilecek üsler yardımıyla vurmak zorunluğunu bütün Amerikan yurtdaşlarının anlamları gerekir. Silâhlı Kuvvetlerimizin ve Amerikan topraklarının yeni bir savaştan en az kayıpla çıkması başka türlü olamaz. Düşmanı canevinden vuracak bu üsler, düşman topraklarına en yakın olan bölgelerde kurulmalıdır..» diyordu. ABD Başkanı Truman (1945 - 1953) üsler politikasının bir aracı olarak ortaya koyacağı «savunma yardımları programı» ile son adımını attı (Ekim 1949). Bu yardımlar, ABD'nin müttefiki olan ülkelerin ekonomik ve siyasal güvenliklerini sağlamaktan daha çok, doğrudan doğruya ABD'nin güvenliği için yapılmış «yatırımlardı». Fransa ve İngiltere gibi eski sömürge imparatorluklarının gerilediği her alana hızla girip kendi hemegonyasını sağlayan ABD, Batı'nın öteki kapitalist ülkelerini de içine kattığı NATO'ya güvenerek, Dean Acheson'un deyimiyle «Rusya'dan çok daha üstün olan askerî gücü ile Kremlin'i statükovu, kendi dilediği biçimde kabullenmeye zorlayacaktır...» Bu noktada «özgürlüklerin savunucusu NATO» söylencesi biter, ABD emperyalizmi ile onun saldırgan ve barış düşmanı politikası başlar.

Türkiye'nin NATO üyeliği: ABD, belirli ön-koşullar gerçekleşmeden, Türkiye egemen sınıfları için en tehlikeli savılan günlerde (1945) bile, yardım elini uzatmamıştı. Türkiye'nin NATO'ya kuruluş günlerinde alınmaması, doğrudan doğruya ABD'nin ve müttefiklerinin çıkarlarının gösterdiği gelişimin bir sonucudur. ABD, Truman Doktrini aracılığıyla Türkiyeye ilk adımlarını atarken (12.7.1947), CHP ile ana muhalefet partisi DP, ABD emperyalizminin saflarında, Türkiye egemen sınıflarının işbirlikçilik özelliğine uygun olarak yerlerini aldılar. «Türk ordusunun *modernleştirilmesi*» ABD'ne bırakıldı. Verilen silâhların amaç dışında kullanılmayacağı ve ABD yardımının propagandasının yapılacağı da taahhüt edildi. O tarihteki CHP İktidarının amacı sözde Türkiye'yi «Rus tehdidi»ne karşı korumaktı. Oysa ABD, toptan bir savaşı ancak Batı Avrupa için göze alacağını açıkladı. Türkiye, Irak ve İran, ABD'ye göre «bölgesel savaş alanları»ydı. CHP iktidarının yerini DP iktidarının almasından sonra da, Ankara hükümetlerinin Türkiye'nin dış güvenliği sorununu Batı'ya bağlanarak çözme çabaları giderek sürdü. CHP ile DP arasında NATO'ya bir an önce girmek konusunda bir ayrılık yoktu. Zamanın Dışişleri Bakanlarından Necmettin Sadak «Türk halkı Batı Kollektif sistemine katılmadığı için hoşnutsuzluk içindeydi» diyordu (6.4.1949). Truman'da Sadak'ın Türkiye'nin üyeliğe alınması önerisini reddetmişti (13.4.1959). 1939 andlaşmasiyle Türkiyenin bağlandığı İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin NATO ve Avrupa Konseyi üyeliğini desteklemiyorlardı. CHP'nin yayın organı «*Ulus*» Avrupa Konseyi üyeliğine Türkiye'nin alınmaması karşısında «Memleketimize karsı bir ihmal ve küçük görmek anlamına gelen bu unutkanlıktan duyduğumuz güncinikliği açıkça belirtmekten kendimizi alamıyoruz» (8 Mayıs 1949) diye yazmıştı. NATO'ya alınmayan Türkiye, uzun uğraşlardan sonra Avrupa Konseyi'ne çağrılınca (8.8.1949) CHP'nin Dışişleri Bakanı Sadak, «Avrupa Konseyi'ne katılmamız sonucu, Anadolu'nun Avrupa'nın siyasal ve ekonomik birlik sınırları içine girmesi, bizim için başlıbaşına bir olaydır» sözleriyle bunu kutsar. Necmettin Sadak, Türkiyenin NATO dışında bırakılmasına rağmen, Türkiye'nin kendişini Atlantik aktı üyelerinin siyasetine mânen sıkı sıkıya bağlı saydığını, ABD ile olan maddî ve manevî bağlarının NATO camiasının bir üyederecesinde sıkı olduğunu söyleyerek Türkiye egemen sınıflarının ABD emperyalizminin işbirlikçisi olduğunu vurgular. Sadak, 1950 yılı Mart'ında, İtalya'yı Türkiye'nin NATO'ya alınmasına ikna etmişse de, Mayıs 1950'de yapılan ilk resmî başvuru yalnızca İtalya'nın desteği ile kalır, ABD, İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin NATO üyeliğini reddeder.

Türkiye'yi içine almak istemeyen bir emperyalist sisteme, emperyalistlere rağmen Türkiye'yi sokmak için savaşmayı seçim malzemesi olarak kulanan DP, iktidara gelince NATO'ya girme sorunu alevlendi. Yeni hükümetin ilk işi NATO'ya girme sorununu ele almak oldu. Bayar'ın İnönü'ye «NATO'ya niçin girmediniz» sorusunu, İnönü «Onlar istediler de biz mi girmedik» diye yanıtladığını Celâl Bayar yazmıştır. DP'nin 1.8.1950 tarihli NATO'ya alınma başvurusu da, bir ay sonra reddedilir. Bundan önce bir ABD senatörü, «Kore'ye asker yollarsanız, NATO'ya girersiniz» demiş, Türkiye hükümeti Kore'ye bir tugay asker gönderip bunları orada kırdırmasına karşın, NATO'ya vine alınmamıştır.

Kore Savaşı döneminde (1950-53), a) Batı Avrupa burjuvazisinde belirmiş bulunan «NATO kuruldüktan sonra artık savaş çıkmayacağı» inancı çöktü. ABD emperyalistleri bu çöküşten yararlanarak kapitalist Batı'yı kendi çevresinde yeni bir toplanmaya zorladı. Dulles'ın «Savaşın eşiğinde dolaşma stratejisi» formüle edildi, b) ABD «total-topyekûn savaş» doktrininden vazgeçip «sınırlı savaş» düşüncesini benimsedi, korkunç bir silahlanma yarışı başlattı, c) ABD, NATO ülkelerinin askerî kuvvetlerini doğrudan doğruya Washington'a bağladı. NATO müttefik kuvvetleri ABD merkezî komutası altında kuruldu. NATO ülkelerinin ulusal orduları tek bir plâna göre kullanılacakti. Yeni strateji, sınırlı savaşlar için Birleşik Amerika yararına özellikle SSCB'e yakın ülkelerin de çepeçevre askerî üslerle donatılmasına yol açtı, ç) ABD, Batı Almanya'nın Avrupa'nin savunmasına katılması gerekçesiyle, SSCB'ne karşı yeniden silâhlandırılması ve 1947'den beri barış görüşmeleri uzatılan Japonya ile bu kez Çin Halk Cum-

(huriyeti'ne karşı kullanılmak üzere bir barış andlaşması işlemleri yapıldı. Japonya ve Almanya gibi iki eski faşist ülkenin ABD hegemonyasına alınması, Kore Savaşı günlerinde oldu. Türkiye ile Yunanistan'ın ve daha sonra da Batı Almanya'nın NATO'ya alınmaları ABD'nin çok yanlı çıkarlarının bir sonucu oldu.

İşbirlikçi iktidarın ABD'nin, 1939'da yapılmış İngiltere ve Fransa ile Türkiye arasındaki andlaşmaya katılması önerisinin reddinden sonra, ünlü Mc. Carthy'nin ABD senatosunda Franco'nun İspanya'sı ile Türkiye'nin Batı Avrupa savunmasına katılması istemi de reddedildi (1951). ABD'de generallerden gelen, Türkiye'de ve On-Asya'da düşman topraklarını bombalamak için gerektiğinde üslerin kullanılması isteklerinin yoğunlaşması üzerinedir ki, ABD'nin tutumu giderek değişti. ABD hava generalleri, Türkiye NATO'ya alındığı takdirde üslerden kalkacak Amerikan uçaklarının Kafkaslardaki petrol ve Urallardaki sanayi bölgelerini bombalayabileceklerini belirtmeleri üzerine ABD, Türkiye hükümetinden üs istedi. DP iktidarı ise «Önce NATO, sonra üsler» formülünü ileri sürdü. En sonunda ABD, Türkiye'nin NATO'ya alınmasını öbür üyelere önerdi (15.5.1951). Öneri, Norveç, Danimarka, Belçika ve İngiltere'nin itirazlarıyle karşılaştı. Norveç, Danimarka ve Belçika NATO'nun yalnızca savunma ittifakı olmayıp «Atlantik uygarlığına sahip bir birleşmenin çekirdeğini oluşturacak bir bel'ge» olduğunu, Türkiye'nin bu uygarlığın dışında kaldığını ve NATO'nun çıkarı dışında kalan Akdeniz bölgesinde savaşa sürüklenmekten kaygı duyduklarını belirtirken, İngiltere, NATO dışında İngiliz Ortadoğu Komutanlığı'na bağlı ve Türkiye'nin de katıldığı ayrı bir Ortadoğu Kamutanlığı kurmak ve Türkiye'yi NATO dışında tutmak niyetindeydi. Ancak Ortadoğu'da ulusalcılık akımlarının yayılması ve İran'daki Musaddık ve petrollerin millileştirilmesi olayı üzerine İngiltere de NATO'ya girişi kabul etti (18.7.1951). Türkiye, İngiltere'nin Orta Doğu politikasına uygun istemleri kabul edince, Ottawa'da toplanan NATO Bakanlar Konseyi, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olarak çağrılmasını kararlaştırdı (16/20.9.1951). NATO ülkeleri ile Türkiye arasında yapılan Londra toplantısında (17.10.1951) örgüte katılmak için gerekli protokol imzalandı. Bundan hemen önce İngiliz, Fransız ve Amerikan generalleri Türkiye'ye gelerek Türk yetkililerle yaptıkları görüşmeler sonunda Ortadoğu Komutanlığı kurma kararı aldılar (15.10.1951). Bu kararın açıklanması üzerine de NATO merkezi, Türkiye'nin NATO'ya katılmasını sağlayacak bildiriyi yayımladı DP iktidarı «NATO zaferi»ni coşku ile ilân ederken. CHP lideri İnönü NATO'ya girişi «dünyada barış ihtimalini arttıracak değerli bir unsur olabilir» diye övdü (23.9.1951). Menderes bu övgüyü şüpheyle karşılayıp İnönü'nün demecini eleştirdi.

Türkiye hükümetine SSCB'nin verdiği notada ise, Türkiye'nin NATO'ya katılmakla, topraklarının NATO üyesi devletlerin saldırma politikasının uygulanmasında kullanılacağı belirtildi (3.11.1951). Notada «Elde mevcut bilgilere göre, ABD askerî komutanlığının ve uzmanlarının sevk ve yönetimi ile Türkiye topraklarında askerî hava ve deniz üsleri kurulmaktadır ve aynı zamanda Sovyet sınırına pek yakın yerlerde geniş ölçüde askerî hava alanları inşa olunmaktadır. Bu koşullar çerçevesinde, zaten Atlantik'le hiçbir ilgisi bulunmayan Türkiye'nin Atlantik Paktı'na çağrılmasının, emperyalist devletlerin Türk topraklarının Sovyetler Birliği sınırları yakınında saldırgan emellerle askerî üsler meydana getirmek için kullanmak isteğinde olduklarından başka bir anlam taşımayacağı apaçıktır.. Sovyet hükümeti, Türkiye hükümetinin saldırgan Atlantik topluluğuna girmekle ve Sovyetler Birliği sınırları yakınında yabancı üslerin kurulması için Türk topraklarından yararlanılmasına izin vermekle yüklendiği sorumluluğa, Türk hükümetinin dikkatini çekmeyi de gerekli saymaktadır...» denildi.

Türkiye'nin NATO'ya üye olması sorunu, NATO'da hangi komutanlığa bağlanacağının saptanamaması nedeniyle hemen çözümlenemedi. NATO'nun Kasım 1951 toplantısında Türkiye'nin ve Yunanistan'ın Konsey toplantılarına «gözlemci» olarak alınmaları kararlaştırıldı. Birinci (1950) ve ikinci (1951) Menderes Hükümetlerinin programında Türkiye - SSCB ilişkilerine hiç yer verilmeyişi, hükümetin Türkiye topraklarını Atlantik bloku silâhlı kuvvetleri için askerî üs haline dönüştürmesi çabalarıyle paraleldir. Nihayet, Kara Kuvvetlerinin Güney Avrupa Kuvvetleri Komutanlığı'na ve Deniz Kuvvetleri'nin de kurulacak Orta Doğu Komutanlığı'na bağlanmasına karar alındı ve Türk Kara Kuvvetleri, Hava Kuvvetleri'nin harekât denetimi bakımından bağlı olan kısmıyla birlikte bir Amerikalı Korgeneral komutasındaki Güneydoğu Avrupa Kara Kuvvetleri Komutanlığına bağlandı! Bundan sonra Türkiye NATO'ya girdi (18.2.1952) ve NATO Bakanlar Konseyinin Lizbon toplantısına katıldı. Hariciye Bakanı «Büyük harekette ve kayıtsız şartsız işbirliği zihniyetiyle hareket etmeyi ilke edinen bir müttefik bulacaksınız» sözleriyle DP'nin teslimiyetçi politikasını kanıtladı.

1856 Paris Kongresi'nden bu yana ikinci kez olmak üzere ve organik bağlarla Batılılar arasına alınan Türkiye, kendisini ikinci bir yarı sömürgeleşme ve uyduluğa götürecek bu yeni tutumu için emperyalistlere çok önemli iki ödün verdi:

1 — Türkiye'yi NATO'ya sokabilmek için DP iktidarı, ABD'ye önemli üsler ve ayrıcalıklar verdi.

2 — Türkiye'yi NATO içinde değil, fakat bölgedeki İngiliz emperyalist çıkarlarını koruyacak bir Ortadoğu paktı içinde görmek istediği için NATO'ya alınmamıza uzun süre itiraz eden İngiltere'ye de «rüşvet» olarak bir Ortadoğu paktına öncülük etmek sözü verildi. Bu söz üzerinedir ki, Türkiye bütün Arap - İslâm alemiyle arasını açan Bağdat Paktı (1955) ve CENTO (1959) paktlarının kurucuları arasında yer aldı.

Soğuk Savaş Silâhı Olarak NATO: NATO'nun 1952 Lizbon Bakanlar Kurulu toplantısında ABD'nin NATO askerî örgütünü ideolojik, ekonomik ve siyasal hegemonyası altında, üyelerin ulusal düzeyde karar alma yetkisini kaldıracak yeni bir düzene soktuğu görüldü (20/25.2.1952). Buna göre, NATO üyeleri «Avrupa Savunma Birliği» projesini kabul ettiler ve o güne kadar üye yelerin ayrı ayrı yürüttükleri savunma çalışmaları NATO ortak plânına bağlandı. Askerî hedefleri gerçekleştirmek için de üyeler 1952 sonuna kadar NATO'ya 50 tümen asker, 4 bin uçak ve büyük ölçüde deniz gücü sağlamayı üstlendiler. Batı Almanya'nın da NATO'ya katılması için ilk adım atıldı. ABD, NATO'ya üye ülkeleri ekonomik disiplin altına almak için ABD hegemonyası altındaki Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtı (OECE)nın ekonomik alandaki tavsiyelerine uymaya zorunlu tuttu. Ayrıca bir de Kuzey Atlantik Konseyi daimî organ haline getirilerek NATO genel sekreterliği kuruldu. İlk NATO genel sekreteri Lord İsmay'dır (12.3.1952). Paris'te yerleşen genel sekreterlik, NATO daimî delegelerinin de katılmalariyle, Batı kapitalizminin (emperyalizmin) evrensel amaçlarını gerçekleştirme yolunda çalışmalarına başladı.

ABD'nin Virginia eyaletinin Norfolk kentinde karargâhı kurulan Atlantik Komutanlığı (30.1.1952) ile gelişmeye başlayan askerî bütünleşme, Manş ve Kuzey Denizi bölgesi komutanlıklarının da kurulmasiyle yeni bir aşamaya girdi (Şubat.1952).

Batı Almanya'nın ABD hegemonyasına gittikçe daha çok girmesinden, Avrupa kıtası üzerindeki çıkarları açısından kaygı duyan Fransa, Millî Meclisinde Avrupa Savunma Birliği'ni reddetti (29.8 1954). 1952-54 döneminde NATO'nun biricik uğraşısı, ABD emperyalizmini düzenlemek olmuştu. Fransa'nın red kararı üzerine Batı Almanya'nın NATO üyeliği askıda kalır. Bu olay NATO

içinde kapitalist ülkelerin kendi iç çekişmelerinin ilk açığa çıkışıdır. İngiltere'nin öncülüğüyle Almanya için bulunan yeni bir formül «Paris anlaşmaları» adiyle açıklandı (23.10.1954): NATO üyeleri ulusal kuvvetlerini tamamiyle NATO yüksek komutanı emrine verdiler. Yüksek komutanlık bu kuvvetleri ortak bir askerî örgüte dayanarak ulusal komutaya bağlı olmaksızın, kendi plânları çerçevesinde kullanmaya başlayacaktı. Bu birlik içinde her üyenin sahip olacağı kuvvetlerin en üst düzeyi, kuvveti ve silâhlarının denetimi konularında yetkili bir sistem kurulacaktı. Batı Almanya'daki ABD - İngiltere ve Fransa işgali kaldırılarak F. Almanya NATO'ya katıldı, işgal askerleri yine de yerlerinde kaldılar (ABD'nin 150 000 askeri vardır). Almanya ile İtalya Brüksel andlaşmasına katıldılar. İngiltere NATO yüksek komutanlığına ayırdığı 4 Avrupa tümenini ve 2. Taktik Hava Kuvvetini yine Avrupa'da tutmağa devam etti. Batı Almanya NATO'ya fiilen katıldı (5.5.1955). Bunun üzerine sosyalist ülkeler de NATO'ya karşı bir önlem olarak Varşova Paktı'nı kurdular (14 Mayıs 1955). Bundan sonra Batı Avrupa, ABD emperyalizminin soğuk savaşta NATO kanaliyle kullandığı korkunç bir araç *haline* geldi. Karadeniz - hava üsleri, radar istasyonları, sosyalist ülkeler halklarına kışkırtıcı yayınlar yapan radyo şebekeleri, ikili anlaşmalar ve çeşitli ayrıcalıklarla donatılan ABD emperyalizmi, detant döneminin başlamasına değin kapitalist ülkeler üzerinde demir bir disiplin kurdu.

Siyasal iktidarlar Türkiye'nin güvenliğini NATO'ya sımsıkı bağlamışlardı NATO'da geliştirilen «bölgesel savaş», «sınırlı savaş» «kanat» gibi deyimler, Türkiye'nin kanatta olduğunu, ve NATO'nun Türkiye'den beklediğinin Ortadoğudaki hayalî Sovyet ilerlemesini savaşta birkaç gün durdurmaktan ibaret olduğunu ortaya koydu. Türkiye, tek yanlı olarak NATO'ya askerî bakımdan kendi olanaklarını bile aşan özveride bulundu. Silâhlı Kuvvetlerinin hemen hemen tamamını NATO emrine veren Türkiye, ABD ve müttefiklerine 50 milyon m2 yurt toprağını, üs, gözetleme istasyonu ve tesis olarak verdi. NATO'ya ulusal gelirinin % 5'ini ayırdı.

ABD, NATO paktı içinde Türkiye'den zamana göre değişik işlevler bekledi: a) ABD nükleer silahlarla yürüteceği bir hava savaşına karşılık, Avrupa'da SSCB topraklarına yakın yerlerdeki NATO üyelerinin konvansiyonel bir savaş yürütmesini: en büyük kara ordularını kurma ve donatma işini yapmasını istemiştir. Türkiye'ye cephede kırdırılacak 15 - 20 tümen asker sağlama işi bırakılmıştır. Yarım milyonluk bir ordu NATO'daki ABD stratejisi için beslenmekte, askerî harcamaların büyüklüğü Türkiye'nin kalkınmasını olumsuz yönde etkilemektedir.

b) ABD'nin SSCB'ne nükleer üstünlük sağladığı dönemde, Türkiye'den uzun menzilli bombardıman uçaklarının kalkışı için üsler Anadolu topraklarında kurulmuştur.

c) SSCB'nin uzaya Sputnik yapma uydusunu göndermesi (1957) üzerine, ABD stratejisini değiştirmiş, nükleer dengeyi yeniden kurmak gerekçesiyle, Türkiye'den orta menzilli Jüpiter füzeleri için üsler istemiş, Türkiye'deki dinleme ve gözetleme istasyonlarını son haddine kadar artırmıştır.

ç) Uzun menzilli füzelerin geliştirilmesinden sonra ABD için NATO paktında Türkiye'nin değeri azalmaya başlamıştır (1960) Nitekim Jüpiter füzeleri, 1962 Küba bunalımından sonra Türkiye'den sökülmüştür. d) Bugün ise ABD için Türkiye, SSCB'ni radar üsleriyle en etkili biçimde dinleyip gözetleyebileceği bir ülke durumundadır.

NATO içinde ABD - Türkiye ilişkileri: Soğuk savaş döneminde geliştirilen Eisenhower doktrini, Türk Amerikan ilişkilerine «Türk Amerikan İşbirliği Andlaşması» ile yansıdı (5 Mart 1959). Eisenhower doktrini, ABD uydusu bir ülkede, uluslararası komünizmin (!) silâh kullanmadan, dolaylı olarak da saldırıya geçebileceği tezini benimsiyor ve ortada «komünizm» görülmese bile, o ülkede işbaşındaki iktidarın çağrısı üzerine ABD derhal o ülkenin içişlerine müdahle edebiliyordu. ABD emperyalistleri bu doktrini Lübnan harekâtı (1958) sırasında geliştirdiler. DP iktidarı da NATO andlaşmasının 3. maddesine göre üyelerin karşılıklı ikili anlaşmalar yapması olanağını kullanarak ABD ile Ankara'da «dolaylı saldırı andlaşması»nı imzaladı (5.3.1959). Ortadoğu ülkelerinde devrimci dalganın kabardığı o dönemde, DP'nin elebaşlarının Irak tipi bir ihtilâlle devrilmek korkuvusla ABD'yi Türkiye'ye müdahale etmeye çağırmaya hazırlandıkları anlaşılıyordu. Andlaşma, DP gibi teslimiyetçi bir iktidara karşı çıkan her türlü iç kuvvetin ABD müdahalesi ile ezilmesi olanağını getiriyordu. O zamanlar CHP, bu andlaşmanın kendisine karşı kullanılması olasılığı bulunduğundan bu andlaşmaya karşı çıktı. Andlaşma ancak sıkıyönetim döneminde DP'nin meclis çoğunluğunda onaylanabildi (9 Mayıs 1960). 27 Mayıs hareketini düzenleyenler en çok bu andlaşmaya dayanarak Menderes iktidarının kendilerine karşı ABD'den yardım istemesinden çekinmişlerdir. Buna rağmen ne MBK ve ne de ondan sonra gelen CHP ağırlıklı hükümetler (1961-65) döneminde bu andlaşma yürürlükten kaldırılmamıştır. Hâlen, yürürlükte bulunan 1959 andlaşması, ilerici bir hareketin oluşmasıyla Türkiye'de o anda iktidarda bulunan iktidarın çağrısı üzerine ABD'nin Türkiye'yi işgal etmesi olanağını vermektedir.

NATO içinde ABD'nin Türkiye ile ilişkilerinin gerçek yüzünü açığa vuran ve Türkiye'yi her an savaşa sokabilecek tehlikelerle dolu üslerin içyüzünü gösteren bazı olaylar da olmuştur. Bunlardan biri U-2 casus uçağı olayıdır (1 Mayıs 1960). Öbürü, Karadeniz'e düşen Amerikan B-52 bombardıman uçağıdır (Aralık 1965). Bundan başka ABD'nin verdiği ve Türkiye'nin parasıyla satın aldığı silâhların ABD'in istediği yer ve zamanda kullanılabileceği de Türkiye'ye ABD başkanı Johnson (1963-69) tarafından ihtar edilmişti. Türk Amerikan Askerî Yardım Anlaşması (Temmuz 1947) Washington'un verdiği askerî malzemelerin Türkiye'nin ulusal yararına kullanılmasını yasaklamaktadır. Bu anlaşma ile Türkiye'nin ulusal savaş sanayi de yokedilmiş, Türkiye ABD yardımı kesildiği anda ulusal gereksinmeleri karşılayamayacak bir duruma sokmuştur. Amerikan ambargosu döneminde (1975-79) bu durum açıkça görülmüştür. ABD, Türk ordusuna Ortadoğuda ABD emperyalizminin çıkarlarını savunmaktan ötede bir görev vermek istememektedir.

NATO'da son gelişmeler: Detant süreci içinde NATO giderek etkinliğini ve gücünü yitirmektedir. Fransa ve Yunanistan paktın askerî kanadından çekilmişlerdir (1966 1974). Yunanistan'ın çekilmesinden sonra Nato'nun Güneydoğu kanadında doğan boşluğu Türkiye'nin gidermeye istekli olduğu o zamanki CHP - MSP hükümet ortaklığının başı tarafından açıklanmıştır.

NATO'nun üyeleri arasında bile gerginliği gidermekten uzak bulunduğu Kıbrıs sorununun boyutlarının büyüdüğü dönemlerde, Türkiye ile Yunanistan'ı savaş durumuna sokmasından da anlaşılmaktadır.

NATO, SSCB'nin Varşova ve Nato paktlarının karşılıklı olarak lağvedilmesi önerisi karşısında giderek «gereksiz» ve «lüks» bir örgüt olduğu kanısını üye ülkeler ve dünya halklarında yaygınlaştırmaktadır. Ayrıca SALT görüşmeleri de bu paktın saldırgan yüzünü açığa vurmaktadır. SSCB'nin ve Varşova Paktı üyelerinin kuvvet indirimi önerileri, NATO generallerince daima reddedilmiştir.

NATO'nun askerî kanadından Fransa'nın çekilmesi üzerine NATO merkezi Brüksel'e taşınmıştır. NATO'nun askerî kanadından Yunanistan'ın çekilmesi üzerine de İzmir'deki NATO Güneydoğu Avrupa Kuvvetleri Komutanlığı da Türkiye'ye geçmiş ve burada bir Türk orgenerali görevi devralmıştır.

Son dönemde dünyadaki devrimci hare-

ketin ileri adımlar atması. ABD-saldırgan çevrelerinin ve NATO yönetiminin Avrupa ülkelerine ve üye devletler halklarına, gerginliğin yeniden artması ve yumuşamanın yok edilmesi, 1975 Helsinki nihaî senedinin hükümlerinin kaldırılması anlamına gelen silâhlanma yarışının tırmandırılması ve Cruise - Pershing II füzelerinin (nükleer silâh taşıyıcılarının) NATO üyesi ülkelere yerleştirilmesini dayattığı görülüyor (1979).

Son 10 yılda NATO devletleri, Avrupa'daki silahlarının, özellikle SSCB topraklarına ulaşabilecek silâhlarının sayısını artırmak bu silâhları geliştirmek için pek çok şey yapmışlardır. Bu süre içinde Batı Avrupa'daki nükleer mermilerin sayısı iki kat artırılmış, bu mermileri SSCB topraklarındaki hedeflere eriştirebilecek ABD uçakları modernleştirilmiş, Avrupa'daki Amerikan askerlerinin sayısı da artırılmıştır. ABD en son olarak 6 yeni Amerikan tümeni için yedek oluşturmak üzere Avrupa ülkelerine ek olarak silâh ve cephane sokmaktadır. NATO'nun son planı, NATO ülkelerinin topraklarına 600 yeni ABD nükleer roketinin eklenmesidir.

ABD emperyalistlerinin NATO'daki son *girişimleri*, NATO Bakanlar konseyince de onaylanmıştır (Aralık 1979). Buna göre 1983'e kadar 572 yeni Amerikan füzesi NATO üyelerinin topraklarına yerleştirilecektir. Bu plân, NATO üyesi ülkelerinin parlamentolarında büyük tepki yaratmış ve Hollanda parlamentosunda rededilmiş ise de, son aşamada kabul ettirilmiştir. NATO örgütü içindeki derin çatlakların açığa çıkması üzerine, Amerikan Savunma Bakanlığı ve NATO yönetici çevreleri, Brüksel Nato bakanlar konseyi toplantısı öncesinde üye ülkeler üzerindeki baskıyı arttırdılar. Belçika ve Hollanda, ABD'nin ölüm füzelerine ilişkin kararını onaylarken, Varşova Paktı ve NATO arasındaki silahsızlanma görüşmelerinin ivedilikle sonuçlandırılması istemiyle bir çekindirici kayıt koymuşlardır. Pershing - 2 ve Cruise füzelerinin Avrupa'ya yerleştirilmesine ilişkin kararın ancak NATO içindeki derin çatlakları açığa vurarak alınabilmesi, Avrupa barış güçlerinin yığınsal direnişinin gelecek için de büyük bir potansiyel taşıdığını ortaya koymustur. Avrupa halklarının Amerikan saldırganlığının tırmanma stratejisine karsı mücadelesinin süreği, bu direnişin NATO saflarında çatlamalara, çözülmelere yol açabilemeğini, emperyalizmin bu saldırgan blokunu sarsabileceği görülmektedir.

NATO'nun Avrupa ülkelerindeki nükleer silâhları: I — 3000 nükleer başlık (1-2 kiloton gücünde)

a) 16 km. menzilli 155 mm.lik 300 400 tank başlığında,

b) 18 km. menzilli 1020 1400, 203 mm.lik tank başlığında,

c) 52 km. menzilli 150 - 250, 175 cm. lik tank başlığında, kullanılıyor.

II — 1000 adet 40-400 kiloton gücünde nükleer başlık:

a) 600 adedi 135 km. menzilli Sergeant roketinde kulanılıyordu. Sergeant ve Honest John füze sistemleri, bugün Lance füzeleri yerlerine konularak kaldırılmıştır.

b) 200 adedi 900 km. menzilli Pershing 1 roketinde kullanılıyor.

III — Değişken etkili 2250 nükleer başlık: Yer ve hava silâhlariyle donatılmış 1000 bombardıman uçağında kullanılıyor.

IV — Toplam 60 depoda 7000 10.000 adet nükleer başlık bulunmaktadır, bunlardan 5000 adedi Federal Almanya'dadır.

Fransa ve Büyük Britanya'daki nükleer başlıklarla roket silâh sistemleri ve NİKE - Hercules sistemlerindeki nükleer başlıklar hesaba katılmamıştır. Varşova paktı üyesi ülkelerdeki hedeflere karşı, ABD Atlantik ve Akdeniz filolarındaki nükleer taşıyıcılarda 2500 nükleer başlık bulunmaktadır.

Ender Kamil Böyacı

Yaşar Nabi Nayır

NAYIR, Yaşar Nabi (Üsküp - 1908). Şair, yazar. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladı (1929). Banka memurluğu, gazetecilik yaptı (1940-43), T. Dil Kurumu'nda (1940-43), M.E. Bakanlığı Tercüme Bürosu'nda (1943-46) çalıştı. Cevdet Kudret, Vasfi Mahir, Sabri Esat, Kenan Hulusi, Ziya Osman, Muammer Lütfi ile Yedi Meş'ale hareketine katıldı. *«Servet-i Fünun»*, *«Yeni Kitap»*, *«Hayat»*, *«Muhit»*, *«Çığır»* (1926 1933) kendi yayını *Varlık* (15 Temmuz 1933) dergilerinde çıkan şiir ve yazılarıyle tanındı. M.E. Bakanlığı klasikler dizisinde, kurduğu Varlık Yayınevi'nin çeşitli dizilerinde çevirileri, antolojileri, edebiyat ve toplum sorunlarına değinen yazılarını bir araya getiren kitapları çıktı. Şiir, hikâye, roman ve oyun türlerindeki çalışmalarıyle büyük bir güç gösterdiği söylenemez.

Yapıtları: Kahramanlar (şiirler, 1929), *Bir Kadın Söylüyor* (roman, 1931), *Onar Mısra* (şiirler, 1932), *Mete* (manzum oyun, 1933), *Âdem ve Havva* (roman, 1932), *İnkılâp Çocukları* (manzum oyun, 1933), *Beş Devir*, (manzum oyun, 1933), *Köyün Namusu* (oyun, 1935), *Bu da Bir Hikâyedir* (öyküler, 1935), *Edebiyatımızın Bugünkü Meseleleri* (İnceleme 1937), *Nereye gidiyoruz* (toplumsal yazılar, 1946), *Yıllar Boyunca* (edebiyat yazıları, 1959), *Atatürk Yolu* (1966 - 67), *Edebiyat Dünyamız* (1971), *Dost Mektuplar* (1972), *Değişen Dünyamız* (1973), *Çağımıza Ters Düşenler* (1975), *Sevi Çıkmazı* (1979).

F. Aktan

Nâzım Hikmet (Selanik - 15 Ocak 1902 / Moskova - 3 Haziran 1963). Şair, oyun yazarı. Bilimsel sosyalist eylem ve kuram adamı. İlk öğrenimini İstanbul Göztepe Taşmektep, Galatasaray Lisesi ilk Bölümü, Nişantaşı Nümune Mektebi'nde tamamladı. 5 yıl okuduğu Bahriye Mektebi'nden sağlık nedeniyle ayrılmak zorunda kaldı. Milli mücadeleye katılma amacıyla Anadolu'ya geçti (Ocak 1921). Bolu Lisesi'nde kısa süre öğretmenlik yaptı. 1921 yılı Ağustos ayında arkadaşı Vala Nurettin ile birlikte Bolu'dan ayrıldılar. Bir süre Batum'da kaldıktan sonra Rusya'ya giderek Moskova Doğu Üniversitesi (Kutv)'nde ekonomi ve toplumbilim okudu (1923-24). Ülkeye dönünce *«Aydınlık»* dergisinde yazmaya başladı. Takrir-i Sükun Kanununun çıkması üzerine (4 Mart 1925) yeniden Sovyetler Birliği'ne geçti (Mart 1925). «İstiklâl Mahkemeleri»nin görevleri sona erince anavatana dönmek için Moskova'daki Türkiye Cumhuriyeti Büyük Elçiliğinden pasaport istedi. Uzun süre beklетildi. Pasaport verilmeyince yasa dış yoldan Türkiye'ye geçmek zorunda kaldı. Sınırı aşınca Hopa'da yakalanarak Rize Mahkemesi'ne sevkedildi, pasaport yasasına aykırı eylemden ötürü üç gün hapis cezası aldı. Bu cezanın bitiminde yine tutuklu olarak sevkedildiği Ankara'da serbest bırakıldı (Ekim 1928).»

Bu evrede İstanbul'da *«Resimli Ay»*

dergisinde çalışan Nazım Hikmet hakkında 1931 yılında o tarihe kadar yayımlanmış kitapları nedeniyle kovuşturma açıldı, yargılama sonunda beraat etti. O yıllarda *«Yeni Gün»*, *«Akşam»*, *«Tan»* ve *«Milliyet»* gazetelerinde imzalı imzasız, sürekli olarak kullandığı Orhan Selim takma adiyle, yazılar yazdı. Babasının ölümü ile ilgili bir şiirin yayımlandığı kitap nedeniyle açılan koğuşturma, kimi gençlerin toplantılarında okunduğu için Bursa'da idam isteğiyle mahkemeye verildi. Serbest bırakılınca uzun süredir tanıştığı Piraye hanımla evlendi. (Bkn. Kemal Sülker, *Şair Nazım Hikmet*, May Yayınevi 1976).

1936 yılı sonunda Nazım ve 12 kişi yeni bir suçlamayla koğuşturmaya uğrayarak 1937 Nisan ayına değin tutuklu kaldı. Cezaevinden çıkınca yine Babıâli'ye döndü. *Sovyet Demokrasisi, Alman Faşizmi ve Irkçılığı, Simavne Kadısı Şeyh Bedrettin Destanı* adlı yapıtları yayımladı. *Deniz Şarkıları* adlı şiir kitabını hazırladığı sırada gözaltına alınarak (17 Ocak 1938) Ankara'ya gönderildi.

29 Mart 1938'de Harpokulu Komutanlık Askeri Mahkemesi kararıyle Askeri Ceza Kanunun 94. maddesi gereğince 15 yıl, Donanma Komutanlığı Askeri Mahkemesi'nin 29 Ağustos 1938 günlü kararıyle 20 yıl hapse mahkûm edildi. T.C. kanununun 77 ve 68. maddeleri uyarınca cezası 28 yıl 4 aya indirildi. Temmuz 1950'de çıkarılan af yasası kapsamına alınması için adına dergi çıkarıldı. Çeşitli anlayıştaki düşün, sanat, bilim adamları, hukukçular sorumlu makamlara başvurdular. Geri kalan cezası affedilerek «tahliye edildi.» Bir süre sonra Siyasal iktidarın yasa dışı baskılarına uğrayınca Türkiye'den ayrıldı. Ölümüne değin Sovyetler Birliği'nde yaşadı.

Hece ölçüsüyle yazdığı ilk şiirleri Celal Sahir (Erozan)in yayımladığı *«Birinci Kitap..»*, *«İkinci Kitap»* (1919-1920) dergilerinde çıktı. Daha sonra *«Aydınlık»*, *«Resimli Ay»*, *«Hareket»*, *«Resimli Herşey»*, *«Her Ay»* v.b. bulunduğu yıllar şiirleri İbrahim Sabri, Mazhar Lütfi takma adlarıyla, ya da imzasız olarak, *«Yeni Edebiyat»*, *«Ses»*, *«Yürüyüş»*, *«Gün»*, *«Yığın»*, *«Baştan»*, *«Barış»*, *«Nazım Hikmet»* dergilerinde (1940-1950) yayımlanıyordu. Kuvvayı Milliye Destanı, *«Havadis»* gazetesi (İzmir, 1946)nde tefrika edildi. İlk yenilikçi girişimlerini birleştiren kitapları dönemin edebiyat çevrelerinde geniş yankı uyandırdı. Ahmet Haşim, Peyami Safa, Refik Ahmet (Sevengil), Şevket Süreyya, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Nurullah Ata (Ataç), şiirde yarattığı dönüşümleri övgüyle karşıladılar. Yakup Kadri «O yalnız Türk şiirinde yeni bir çığır açmış, bir edebiyat inkılapçısı değil, hiç görmeğe alışmadığımız yeni bir şair tipidir.» diye yazdı.

Nâzım'ın «Bir Aşk Masalı»nın prömiyerinde: Baş koriyograf Yuri Grigoryeviç, bestekâr Arif Melikof, ressam Suliko Virsaladze, Nâzım ve Orkestra Şefi Niyazi (23 Mart / 1961).

Nazım Hikmet'in ölümünden sonra Türkiye'de yeniden *«Yön»*, *«Yeni Dergi»*, *«Papirüs»*, *«Sosyal Adalet»*, *«Türk Solu»*, *«Forum»*, *«Militan»*, *«Yansıma»* v.b. dergilerde şiirleri ve yapıtları üzerinde çeşitli kalemlerin eleştirme, değerlendirme inceleme yazıları yayımlandı. Mitinglerde, sosyalist partilerin ve örgütlerin toplantılarında, 1 Mayıs törenlerinde şiirleri okundu. Bestelendi. Kendi sesiyle okunmuş şiirlerinden oluşan plaklar, kasetler hazırlandı. Oyunları yeniden sahnelendi. Mektupları basıldı. Kendisiyle dostluk yapma olanağı bulan kişiler, yazarlar, anılarını yayımladılar. Ölüm ve doğum günlerinde Türkiye Yazarlar Sendikası, Barış Derneği, Töb-Der v.b. kuruluşlar tarafından büyük anma toplantıları düzenledi. Türkiye Yazarlar Sendikası, DİSK ve Barış Derneği'nce bir *Nazım Hikmet Enstitüsü* kurulması kararlaştırıldı.

Nazım Hikmet'in hece ölçüsü ile yazdığı ilk şiirlerinde, «Milli Edebiyat akımı»nın genel ilkelerine bağlı özellikler görünür. Yalın ve konuşma diline koşut dil beğenisi içinde Nazım 17-20 yaş evresinin yaratılarında bile dize kurmada beceriler kazanmış, kendi sesini yaratmıştır. Kimi şiirlerindeki mistik eğilimlerden çabuk sıyrılmış, özellikle *«Yaralı Hayalet»*, *«Kırk Haramilerin Esiri»*, *«Yolcu Yolun Şarkısı»* adlı yapıtları mütareke koşullarının yarattığı bunguluğa karşın, halk, özgürlük, direnç kavramlarının yanısıra, dönemin ortak şiir ögelerinden apayrı buluşlarla donanmıştır.

İkinci dönem ürünleri ölçüden ve geleneksel şiirin uyak kurallarından bağımsız kuruluşlardır. *«Orkestra»* (*Aydınlık*'ta Yeni Sanat adiyle, Nisan 1923), *«Grev»* (*Aydınlık*, 1 Mays 1923) gibi *«Aydınlık»* dergisinde yayımlanan verimlerine toplumsal temalar egemendir. Dizelerin ölçüden bağımsız olmalarına karşın, çarpıcı uyakların kullanıldığı görülür. Yer yer bu kez toplumsal öğelere bağlı yeni kavramlar şiirin amaciyle çelişmeyen doğasal öğelerle birlikte verilirken coşku sese dönüşür:

«Akıyordu su
gösterip aynasında söğüt ağaçlarını
Salkımsöğütler yıkıyordu suda saçlarını
yana kılıçlar çarparak söğütlere
koşuyordu kızıl atlılar güneşin battığı yere»

örneğinde kolaylıkla saptanacağı gibi a-s-u harflerinin yarattığı iç uyum nedeniyle Nazım, Tevfik Fikret ve Ahmet Haşim'de örneklerini gördüğümüz «serbest müstezat» havasını yineleyen Enis Behiç v.b. şairlerin şiir düzeyinden çok yüksek düzeylere ulaş-

ma olanağını bulur. Grev, toprak sorunları, açlık, aykırı toplum güçleriyle savaşım, endüstrileşme gereksinimi, Berkley, Pierre Loti, Ahmet Haşim, Peyami Safa v.b. tutucular, idealist felsefeye bağlılıkları ile emperyalizmin dümen suyuna girenler, hapisliğe neden olan toplumsal baskı, direnç, kapitalizmin sömürdüğü mazlum halklar, faşizm, savaş çığırtkanlıkları, barış özlemi, hapisteki adamın duyarlıkları. işlenirken Nazım Hikmet sesinde kalabalığı bir oyuşta etkileyecek öğeleri özümsemenin ustalığına erişir. İşten, inanmışlığı sözcüklere yansıyan, pratiği felsefeyle besleyerek, çoğun düşünce birlikteliğini kendisine koşut olarak götürebilen bir şiirdir bu. Ve yer yer güncel olayların tüm gerçekliğini kapsamasına karşın dünyaya açılmadaki doğallığı; yanık havasına karşın boyuneğmezliği; dışa açık öğelerin ağır basmasına karşın yer yer içe dönük duyarlığı ile kalıcı nitelikler taşımaktadır.

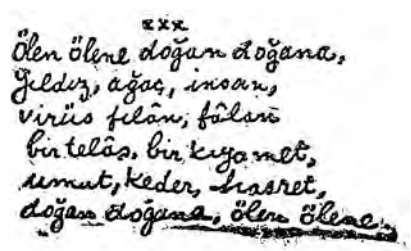

Nâzım'ın el yazısı

O duvarın bir ucu:
tahta sapanlı sarı Çin'de;
öbür ucu:
çelikleri elektrikle New-York'un içinde.
Her bankada hisse senetleri var
onun.

O duvar
Lortlar kamarasından lord Gürzon'un
noktaları imparator armalı bir nutku gibi geçiyor.
Eyfel'in tepesinden avlarını seçiyor,
dayanarak Hindenburg'un altın çivili heykeline
topluyor Berlin sokaklarını eline.

O duvarın taşlarına sürterek dilini
kara gömlekli Mussolini.
bekliyor nöbet
İtalya'nın çizmesi
yüzüyor kanda!!
O duvar
İkinci bir Balkan gibi yükseliyor Balkan'da!

O duvar
O duvar, o duvar...
O duvarın dibinde
bizimkiler kurşunlanıyorlar!..
(1+1=)

Nazım Hikmet'in bu dönem şiirlerinde ünlü Sovyet şairi Mayakovski'nin etkisi olduğu yolunda değişik kalemlerce yorumlar yapılmıştır. Kendisi, 1937'de *«Her Ay»* dergisine verdiği konuşmada bu konuya şöyle değinmektedir:

«Mayakovski bir nevi Rus aruzunun bir çeşit, son haddine vardırılmış, müstezatlı tarziyle yazar. Hani Hâmid'in —mevkii Viyana— diye başlayan bir yazısı vardır, işte aşağı yukarı onun gibi... Halbuki benim yazılarımda böyle muayyen bir veznin son haddine vardırılmış müstezatlı tekniği yoktur. Ahengi ve —vezni— anlayış bakımından aramızda hiç bir benzerlik olmıyan Mayakovski'yle muhteva bakımından da ayrılırız.. O, her şeyden önce ve her şeye rağmen ferdiyetçidir. Ben, değilim...

«Rusça öğrendikten ve Mayakovski'nin eserleri ve şahsiyle tanıştıktan sonra ondan birçok şey öğrendim. Fransızcayı öğrendikten sonra birçok Fransız şairinden ve Rusçayı öğrendikten sonra birçok Rus şairinden birçok şey öğrendim. Bunların arasında Mayakovski de vardır. Harp sonrası edebiyatında dil bakımından hâkim olan cereyanın en güzel örneklerini Mayakovski'de okudum. Bir aralık bir iki yazımda Mayakovski'nin değil, umumiyetle —futurisme—in tesiri altına düştüm. Fakat bu (fütüristlik) devrim çok çabuk geçti.

«Bugün beni verim bakımından Mayakovski'yi taklit etmekle itham edenler Mayakovski'yi aslından okumamış, onu tetkik etmemiş olanlardır. Çünkü Mayakovski'yi aslında okumuş olsalardı —müstezatlı— —Rus aruzunu— görürlerdi ve bu büyük şairi tetkik etselerdi onun —ferdiyetçiliğini— anlarlardı.»

Nâzım Hikmet

1923-1937 yıllarını Nazım Hikmet'in bilimsel sosyalist dünya görüşünü benimseyerek, öğretinin temel ilkeleri doğrultusunda bir şiir evreni kurmada ilk önemli kazanımları elde ettiği dönem sayabiliriz. Şair salt ürün vermekle yetinmez o yıllarda. Şiirleriyle öğreti ve sanatsal sorunlar üzerinde düşünür. Araştırmalar yapar. Kendi kendisiyle düşünsel bir yarışmaya girmiş gibidir. Yine *«Her Ay»* dergisine verdiği konuşmada şiirinin gelişim çizgisi üzerindeki düşüncelerini şöyle özetler:

«Ben şiirde realiteyi bütün mürekkepliği: mazi, hal, istikbal unsurlarıyle ve hareket halinde veren bir realizme ulaşmak istiyorum. Fakat, hâlâ ulaşamadım. Birçok yazılarımın realizmi tek taraflıdır. Bundan dolayı da çok defa fazla haykıran bir «propaganda» edası taşıyorlar. Bu hatamı anladım. Yeni verimlerimde bu hataya bir daha düşmeyeceğim. Cihanı görüş, anlayış bakımından değil, bu cihanı görüş ve anlayışın sanattaki tezahürü bakımından telâkkilerim bir hayli değişti.» *(«Her Ay»* dergisi 20 nisan 1937).

Bu değişim Nazım Hikmet şiirinin üçüncü dönemi sayılacak aşamanın yeniliklerini içinde taşımıştır. Özellikle son ve uzun hapisliğini kapsayan 1938-50 yıllarında düşün adamı, bilge kimliği kazanan Şair Türkçe'nin tüm olanaklarını sesinde birleştirme gücüne erişirken, geleneksel halk ve divan şiirlerinin; Tanzimat, Edebiyat-ı Cedide, Milli Edebiyat akımlarının; Şeyh Galip'-

lerin, Fikret'lerin, Muallim Naci'lerin, Mehmet Akif'lerin tüm yaratılarından çağımıza ne kalmışsa onların tümüne birden sevecenlikle bakma ve özümseme bilincine de ulaşır.

İçerik giderek, konuşmasında vurgulandığı gibi güncelden tarihsele kaydıkça yer yer kalıplaşma tehlikesi gösteren eski biçimden kurtulmaya başlar. Bu aşama bir sıçramadır. «Ben» «biz» kavramları bu aşamada toplumsallığı içerir. Toplumsal olguların Nazım Hikmet'in yaşam serüveninde simgelermiş gerçekliğini içerir. Bu şiir ortamında artık emeğin sömürülmesi olgusu da değişik çizgelerde somutlanmaktadır. Şiirle öykü, şiirle felsefe, tarih, resim, ezgi iç içe girmiş yapısal güzelliklerini beraberinde getirmiştir.

«— Yanarak,
yanarak parmakları şerrâelerden
insan yüreklerine dokundu bu elleri
yirmi beş senedir
yani bir rubu asır
hapisane kaleminde mukayyit kulunuzun...
İnsanoğlunun ömrü
belki lüzumundan fazla kısa
belki lüzumundan fazla uzun...
Bir tek daha içelim...
«Ağlamaktan,
ağlamaktan yine zehroldu şarabım bu gece...»

Kalktı Bebek tramvayı Eminönü'nden.
Zifiri karanlık Balıkpazarı.
Meyhanenin camlarına yağmur yağıyor...

«— Ruhum,
«havâda yaprağa döndürdü rûzigâar beni...»
Muallim Naci merhum...
Bu hâyı huy
bu hâyı huy neden?
Ve insanlar neden dolayı
şu tabakta yatan uşkumru gibi mahzun?
Kıyamet günü
bir suali Var Ezraile
hapishane kaleminde mukayyit kulunuzun..
Bir tek daha içelim...
Hiç adam asılırken gördünüz mü?
Yarın bir tane asacağız,
şafakla
şafakla beraber..
Abdülhamid
akardı Tıbbiye talebesini
Sarayburnu'ndan.
Akıntı götürmüş çuvalları
bulamadılar...
Çok adam
çok adam asıldı Hürriyet'te...
Eskiden köprü başında asarlardı,
bunu Sultanahmet'te...
Yağmur dinmezse rslanacak...
Bir tek daha içelim...

İstanbul şehrinin yoktur menendi
«Âdemin
Âdemin canlar katar âbuhâvâsı cânına...»
demiş,
demiş Şair Nedim efendi..»

(Şabanoğlu Selim ile kitabı)

Nazım Hikmet'in üçüncü dönemi olarak niteliyebileceğimiz 1938-50 yıllarında Türkiye ve dünya yeni, büyük ve kanlı olaylar yaşadı. Alman faşizminin insan onurunu hiçe sayarak köleleştirmek için yürüttüğü savaşlarda özgürlüklerini kurtarma amacıyla direnen milyonlarca kadın ve erkek alman sanayicilerinin ölüm saçan silahlarına hedef oldular. Avrupa ülkelerinin, Sovyetler Birliği'nin halkları bu yıllarda ölüme karşı durmayı, yanan kentlerini yeniden yapmayı öğrendiler. Faşizmin silmeye çalıştığı sevgiyi yeniden kazanmasını öğrendiler. Bu yıllarda *Kuvvayı Milliye* ile *Memleketimden İnsan Manzaraları*'nda savaşları yazdı Nazım. *Kuvvayı Milliye*'ye, 1920'lerin mazlum Anadolu insanı, yalnızlığı, sessizliği, ezilmişliği, köylülüğü içinde, sakladığı tüm değerlerle birlikte yansıdı. Mütareke İstanbul'u gizli direnç örgütlerinde Anadolu'ya silah kaçıran vatanseverlerin şiiriyle, umarsızlığın üstüne yürüyen Şoför Ahmet'lerin şiiri Ulusal Kurtuluş Savaşını simgeledi. Kurtuluş Savaşının Halkçılık bildirgesi aşamasında, kapitalizme ve emperyalizme karşı savaşmayı gerekli gören herkesin ve herşeyin şiirinden kaynaklanan Nazım Hikmet, savaş tarihini gerçeğinden soyutlamamaya özen gösterirken her bölümde başka yapısal değişiklikler ortaya koymayı başardı.

«Memleketimden İnsan Manzaraları» ise, ne şiir, ne roman, ne tarih olan, öte yandan hem şiir, hem roman, hem tarih nitelikleri açıkça görülen yeni bir tür sayılmıştır. Eşi Piraye Alruncu'nun oğlu Mehmet Fuat'ın ilk kez basıma hazırladığı destan tarihsel ve güncel olgular bilinen ya da bilinmeyen kişilerin yaşam özellikleri içinde verilir. Okur, Mehmetçik, hapisteki köylü ressam, Galip Usta vb.'larının yükümlendiği hiçbir görevle karşılaşmaz destanda, herkes, yaşamının doğal akışına bağlıdır. Zamanla, değişen koşullarla, kendi bireysel tarihiyle iç içe girmiş olan toplumun tarihiyle bağımlıdır. Tarihsel olgunun kesinliği yer yer kimliği bilinen kişilere bağlanarak, Kurtuluş Savaşının toplumun belirleyici sorunları arasında yeri olan olay, neden-sonuç bağlamları içinde verilmiştir.

«— Kaynıyor karınca gibi İzmit halkı,
Fakat öfkeli
fakat merhametsiz.
çoğu da gülüyor
bayram yeri gibi İzmit şehri.

Hava da sıcak,
gök de bulutsuz.

Ali Kemal 20 dakka kaldı kalınadı konakta
dışarı çıkardılar.

Attı bir adım.
Etrafını zabitlerle polisler almış.
Kireç gibi yüzü.
Sarışın.
Birden ahali başladı bağırmaya:

«Kahrol Artin Kemal...»

Durdu.
Arkasına baktı
konağın kapısından tarafa,
belki de geri dönüp içeri girmek için.
Fakat yüzüne karşı kapıyı ağır ağır kapadılar.
Yürüdü sallanarak on adım kadar.
Ahali boyuna bağırıyor.
Bir taş geldi arkadan
başına çarptı.
Bir taş daha
bu sefer yüzüne.
Kırıldı gözlükleri,
bıyıklarına doğru kanın aktığını gördüm.
Birisi, «Vurun,» diye haykırdı.
Taş
odun
çürük sebze yağıyor.
Muhafızları bıraktı Ali Kemal'i.
Ahali kara kara bulut gibi çullandı üzerine
alaşağı ettiler.
Orda yerde yaptılar ne yaptılarsa.
Sonra açıldı bir parça ortalık.
Bakıyım ki yatıyor yüzükoyun.
Ayağında bir donu kalmış
kısa bir don.
Çıplak eti pelte gibi tombul, beyaz.
Bana hâlâ nefes alıyor gibi geldi.
Bir ip bağladılar sol ayağına.
Hiç unutmam
sol ayağında kundura, çorap filân yoktu
fakat sağ bacağında çorap bağı kalmış.
Başladılar ölüyü bacağından sürümeye.
Yokuş aşağı, başı taşlara çarpıp gidiyor.
Millet peşinde.
Bir aralık ipi koptu.
Bağlandı yenisi.
İbret alınacak hal.
Halkı kızdırmaya gelmez.
Bir sabreder iki sabreder,
her ne ise...
Böylece dolaştı İzmit şehrini Ali Kemal.

Nâzım, İsmail Bilen ile birlikte

Yer yer de güncel olanın acısı, umudu silah gibi kuşananlarda görülebilen ince yergi öğeleriyle yansıtılır. Özellikle II. bölümde evrensel olan, evrensel gerçeklerin örnekleriyle güçlenmiştir.

Nazım Hikmet'in 1937-50 yılları arasında *Ölüme Dair*, *Çankırı Hapishanesinden Mektuplar* gibi şiirlerinde diyalektik materyalizmin kimi ilkeleri özşiir duyarlığında dizelere dökülür. Hapisteki adam, özlemleri yoksunlukları, istekleri içinde kendi gerçeğini yaşarken yaşamın gerçeğinde ölümsüz olanı vurgular.

Türkiye'den ayrı yaşadığı dönemde —ellı yaşını bitirmesine karşın— Nazım Hikmet, şiiriyle yatağını alışmış bir ırmağın rahatlığına sığınmaz. Aksine daha dünyalı, daha iyimser, daha genç ve yeni yapılar içinde, yer yer özeleştiri aşamalarına da yükselen, savaşkan bir şiirle karşılaşırız. Bu dönemde özellikle barış teması unutulmaz örneklerle işlenmiştir. Değişen Avrupa haritasında yeni kan dolaşımı ile ayağa kalkan kentler, Prag, Sofya, Varna ve Paris, yüreği İstanbul'un, ülkesinin özlemiyle yanan şairin yeni konuları arasına girmiştir.

Şükran Kurdakul

Nazım Hikmet'in Oyun Yazarlığı: Nazım Hikmet oyunlarında da şiirlerinde olduğu gibi dünya görüşünü sağlam temellere oturtarak yansıtmayı başarmış bir yazardır. Zamanına değin yeterince geliştirilmemiş ve genellikle yüzeyde kalan toplum eleştirisini bilimsel verilere dayanarak diyalektik bir yöntemle gerçekleştirmiştir. İlk oyunlarında bizim çevremizi sonra yaşadığı çevreleri incelediğini görürüz. Ne var ki nerede geçerse geçsin oyunları öz bakımından her zaman tutarlı ve çağdaş olmuştur. Toplum eleştirisinde de yalnızca eleştirmekle kalmamış, eskinin yerine geçecek olan yeninin ne ve nasıl olacağını bildiğinden bu geleceği çağrışımlarla da olsa ışık tutmuştur. Bu da dünya görüşünü özümsemiş olmasının doğal sonucudur.

Yanlış ortamda kişilerin nasıl yanlışa itildiğini, egemen çevrelerin insanları kendi çıkarları için nasıl kullandıklarını, dahası bu amaçla koşullamayı becerdiklerini sergilemiş, bu mekanizmanın düzene yabancılaştırdığı bireyin ezilip yokoluşunu acımasızca vurgulamıştır. Yargı ve gözlemlerini tiyatro biçiminde yansıtmak için çok çeşitli anlatım yolları denemiştir. Bu çabalarında halkı çok güçlü bilgilerle donatılmış olarak ve sanatçı, giderek şair duyar-

lığıyla gözlemlemiş olmasının yardımı büyük olmuştur. Bu özellikleriyle oyun kişilerini tek boyutlu olmaktan kurtarmış hem de onları idealize ederek gerçeklikten uzaklaştırmamıştır. Bütün oyunlarında özen gösterdiği gerçeklikten ayrılmama isteğiyle böylece yaşayan ve inandırıcı oyun kişileri yaratmıştır. Destansı, masalsı oyunlarında bile bunu başarabilmiştir.

Tiyatroya ilk gidişini kendi şöyle anlatır:

«..... İlk tiyatroyu nerde,ne zaman gördüm? Karagöz de tiyatrodan sayılırsa İstanbul'da gördüm, sünnet düğünümde, sekiz yaşımda..... Meddahı da ilk önce sünnet düğünümde dinledim..... Karagöz'le Meddah belki de tiyatrodan sayılmaz ama ilk operet tiyatrodur. İlk opereti yine İstanbul'da Birinci Dünya Savaşı içinde, 1915'de sanırsam, seyrettim..... Darülbedayi'de ilk önce hangi piyeste Eliza'yı seyrettiğim aklımda değil. Ama Eliza'yı görür görmez birden vuruldum, bunu çok iyi biliyorum..... Piyes yazmalıyım dedim, başka çaresi yok, bir piyes yazmalıyım, ancak bu yolla onu biraz daha yakından görebilirim, belki de elimi sıkar. Ama piyes yazmak bana yeryüzünün en zor işi gibi geliyordu..... Piyesi şiirle yazacaktım. Ama konu ne olacak? Elbet te sevda. İlk piyesim Ocakbaşı böyle doğdu... On sekiz yaşımdayım o zaman.»

Nazım Hikmet bundan sonra da şiirleri yanında oyun yazdı. Bunların arasında *Kafatası* Türkiye'de sahnelenen ilk oyunu oldu. 1928 yılında Muhsin Ertuğrul İ. B. Şehir Tiyatrosu'nda oyunu sahneledi. Nazım'ın iki oyununu, *Bir Ölü Evi* ile *Unutulan Adam*'ı da Muhsin Ertuğrul sahneye koydu. Ondan sonra uzun bir süre şiirlerinin basılamaması gibi Nazım Hikmet'in oyunları da Türkiye'de sahnelenemedi. 1960 Anayasası ile kazanılan ortamda şiirleri basılınca oyunlar da tekrar gündeme geldi. Güriz Sururi - Engin Cezzar Tiyatrosu *Ferhad İle Şirin*'i oyun dağarcığına alıp sahneledi. *İnek*, *Sabahat*, *Kafatası*, gene *Ferhad İle Şirin* çeşitli tiyatrolarda seyirci önüne çıkarıldı.

Nazım Hikmet oyun yazarlığında Meyerhold'un ve onun zamanındaki Sovyet tiyatrosundan etkilendiğini anlatır. Ama zamanla bu etkilenmeyi aşıp özgün tiyatro anlayışına kavuştuğunu da belirtir:

«Birçok şey borçluyum demek her şeyi borçluyum demek değil. Tekrar edeyim, tiyatro sanatının başka alanlarında Stanislavski'ye, Vahtangof'a ve hatta Tairof'a da birçok şey borçluyum. Bugünkü tiyatro anlayışımın tümüne gelince, o, kimseye yüzde yüz bağlı değil, ne Stanislavski'ye, ne Meyerhold'a, ne Vahtangof'a ne Tairof'a. Onlar ne kadar birbirine bağlıysa, ki, elbette birbirine bağlı, hatta birbirlerinin içindeyseler, benim bugünkü tiyatro anlayışım da onlarınkine öyle bağlı. Ama öte yandan Sovyet tiyatrosu hele Yirminci Kongreden sonra büyük bir sıçrama yaptı; üniversal ve ulusal gelenekleriyle bağını koparmadan bir sıçrama daha yaptı. Ve ben bugün bu sıçramanın da yalnız büyük rejisörleriyle değil, dram yazarlığıyla bağlıyım.»

Nâzım Hikmet

S. Günay Akarsu

Yapıtları: Şiir Kitapları: 835 satır (1929), *Jokond ile Si-Ya-U* (1929), *Varan 3* (1930), *1+1=Bir* (1930), *Sesini Kaybeden Şehir* (1931), *Gece Gelen Telgraf* (1932), *Benerci Kendini Niçin Öldürdü* (1932), *Taranta Babu'ya Mektuplar* (1935), *Portreler* (1935), *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı* (1936). *Kurtuluş Savaşı Destanı* (1965), *Saat 21-22 Şiirleri* (1965), *Dört Hapishaneden* (1966). *Rubailer* (1966), *Yeni Şiirleri* (1966). *Memleketimden İnsan Manzaraları* (beş cilt, 1966/67), *Kuvayı Milliye* (1968, Kurtuluş Destanı'nın başka yayımı), *Son Şiirleri* (1970).

Oyunları: Kafatası (1932), *Bir Ölü Evi yahut Merhûmun Hânesi* (1932), *Unutulan Adam* (1935), *Ferhad ile Şirin* (1965), *Sabahat* (1965), *İnek* (1965), *Ocak Başında / Yolcu* (iki oyun. 1966), *Yusuf ile Menofis* (1967), *Demoklesin Kılıcı* (1974), *Her Şey Mal* (V. Tulyakova ile), *İki İnatçı* (V. Komisarjevski ile), *Kadınların İsyanı.*

Romanları: Kan Konuşmaz (1965). *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim* (1967).

Fıkraları: İt Ürür, Kervan Yürür (1965).

Masalları: Sevdalı Bulut (1968).

Mektupları: Kemal Tahir'e Mahpusaneden Mektuplar (1968), *Oğlum, Canım Evlâdım, Memedim* (1968), *Vâ-Nû'lara Mektuplar* (1970) *Nâzım ile Piraye* (karısına mektupları, 1976).

NÂZIM HİKMET'in Şiirlerinden Örnekler:

DAVET

Dörtnala gelip Uzak Asya'dan
Akdeniz'e bir kısrak başı gibi uzanan
Bu memleket bizim!
Bilekler kan içinde, dişler kenetli, ayaklar çıpla
Ve ipek bir halıya benzeyen toprak
Bu cehennem, bu cennet bizim!
Kapansın el kapıları bir daha açılmasın
Yok edin insanın insana kulluğunu
Bu dâvet bizim!
Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür
Ve bir orman gibi kardeşçesine
Bu hasret bizim!

KARA HABER

Erzincan'da bir kuş var
Kanadında gümüş yok.
Gitti yarim gelmedi
Gayrı bunda bir iş yok.

Oy dağlar, dağlar, dağlar!
Aldı ellerine kanlı bışını
Karın ortasında Erzincan ağlar,
O ağlamasın da kimler ağlasın?..

Kar yağar lapa lapa
Tipidir gelir geçer
Yanyana, sırtüstü yatan ölüler,
Akşam olur tandıramaz
Ateşini yandıramaz...

Gün ağarır, şafak söker,
Kimsecikler gitmez suya.
Ezilmiş başlarıyla ölüler
Vardılar uyanılmaz uykuya...

Ses gelip geceye beyaz taşından
Kışlanın saati çaldı ikiyi.
Ne çabuk, lâhzada bitti yaşamak...
Kimisi altı aylık,
Kimisin altı aylık,
Kimi on üç on dört yaşında.
Kimi yola gidecek,
Kimisi mektup bekler,
Yanyana, sırtüstü yatan ölüler...

Yayıkta yağ vardı, döğülemedi,
Ak peynir torbaya koyulamadı.
Hasret gitti ölüler,
Dünyaya doyulamadı...

Uyanıp kaçamadılar,
Kuş olup uçamadılar.
Açıldı kuyular kimse inemez.
Erzincan beygiri rahvandır ama
Ölüler atla binemez.
Yanyana, sırtüstü yatan ölüler

JAPON BALIKÇISI

Denizde bir bulutun öldürdüğü
Japon balıkçısı genç bir adamdı.
Dostlarımdan dinledim bu türküyü
Pasifikte sapsarı bir akşamdı.

Balık tuttuk yiyen ölür
Elimize değen ölür.
Bu gemi bir kara tabut
Lumbarından giren ölür.

Balık tuttuk yiyen ölür
Birden değil, ağır ağır,
Etleri çürür dağılır
Balık tuttuk yiyen ölür.

Elimize değen ölür,
Tuzla, güneşle yıkanan
On kafalı, on çalışkan
Elimize değen ölür.
Birden değil, ağır ağır
Etleri çürür, dağılır,
Elimize değen ölür...

Badem gözlüm beni unut,
Bu gemi bir kara tabut,
Lumbarından giren ölür
Üstümüzden geçer bulut.

Badem gözlüm beni unut
Boynuma sarılma gülüm,
Benden sana geçer ölüm
Badem gözlüm beni unut.

Bu gemi bir kara tabut
Badem gözlüm beni unut.
Çürük yumurtadan çürük
Benden yapacağın çocuk
Bu gemi bir kara tabut
Bu deniz bir ölü deniz
İnsanlar ey, nerdesiniz?
Nerdesiniz?

SON OTOBÜS

Gece yarısı. Son otobüs.
Biletçi kesti bileti.
Beni ne bir kara haber bekliyor evde,
ne rakı ziyafeti.
Beni ayrılık bekliyor.
Yürüyorum ayrılığa korkusuz
ve kedersiz.
İyice yaklaştı bana büyük karanlık.
Dünyayı telâşsız, rahat
seyredebiliyorum artık.
Artık şaşırtmıyor beni dostun kahpeliği,
elini sıkarken sapladığı bıçak.
Nâfile, artık kışkırtamıyor beni düşman.
Geçtim putların ormanından
baltalıyarak
ne de kolay yıkılıyorlardı.
Yeniden vurdum mihenge inandığım şeyleri,
çoğu katkısız çıktı çok şükür,
Ne böylesine pırıl pırıl olmuşluğum vardı,
ne böylesine hür.
İyice yaklaştı bana büyük karanlık.
Dünyayı telâşsız, rahat
seyredebiliyorum artık.
Bakınıyorum başımı kaldırıp işten,
karşıma çıkıveriyor geçmişten
bir söz
bir koku
bir el işareti.
Söz dostça,
koku güzel,
el eden sevgilim.
Kederlendirmiyor artık beni hâtıraların dâveti.
Hâtıralardan şikâyetçi değilim.
Hiçbir şeyden şikâyetim yok zaten,
yüreğimin durup dinlenmeden
kocaman bir diş gibi ağrımasından bile.
İyice yaklaştı bana büyük karanlık.
Artık ne kibri nâzın, ne kâtibin şakşağı.
Tas tas ışık dökünüyorum başımdan aşağı,
güneşe bakabiliyorum gözüm kamaşmadan.

NEB'OĞLU

Ve belki, ne yazık,
hattâ en güzel yalan
beni kandıramıyor artık.
Artık söz sarhoş edemiyor beni,
ne başkasınınki, ne kendiminki.
İşte böyle gülüm,
iyice yaklaştı bana ölüm.
Dünya, her zamankinden güzel, dünya.
Dünya, iç çamaşırlarım, elbisemdi,
başladım soyunmağa.
Bir tren penceresiydim,
bir istasyonum şimdi.
Evin içerisiydim,
şimdi kapısıyım kilitsiz.
Bir kat daha seviyorum konukları,
Ve sıcak her zamankinden sarı,
kar her zamankinden temiz.

(21 Temmuz 1957)

NEBİOĞLU Kemal (Rize - 1926.). DİSK Genel başkanvekili ve TİP'in 1965'de Tekirdağı milletvekili olan Nebioğlu, Rize'ye bağlı Ardeşen'de doğdu, işçiliğe 1947'de başladı. Diyarbakır Belediye otobüslerinde biletçilik yaptı, 1950'de ise presçi olarak metalurji işkolunda çalıştı. 1951'de Oleyis sendikasına sekreter seçildi, 1953'de de İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne sekreter olarak atandı. Birlikten ayrılınca Petrol İş Sendikası'na girdi, Genel Sekreter Yardımcısı olarak görev yaptı. Bu görevinden ayrıldıktan sonra Nişantaş'ında bir pastahanede işçi olarak çalıştı ve Oleyis Sendikasının üyesi olarak yönetimden memnun olmayanların desteğiyle bağımsız bir işkolu sendikasını kurdu, Genel Sekreteri olarak görev yaptı, ancak aynı işkolunda çalışanların bir tek sendikada birleşmesi ilkesine bağlı olduğundan Oleyis'le birleşmeyi gerçekleştirdi ve bu aşamada Gıda - İş Sendikası'nın yönetimine karşı çıkan geniş bir kitle, aynı işkolunda fakat başka bir sendikada görevi olan Kemal Nebioğlu'nu Gıda - İş'e üye yazdılar ve Genel Kurulda bulunmasını sağladılar. ve Genel Başkan seçtiler (1964).

Nebioğlu, 1962'de TİP'in kurucuları arasında yer aldı, Merkez Yürütme Kurulunda bulundu ve 1965 Milletvekili seçimlerinde Tekirdağ Milletvekili olarak Meclise girdi. TİP'te Mehmet Ali Aybar'a karşı Çetin Altan, Sadun Aren ve Behice Boran'ın karşı çıkışında Aybar'la birlikte hareket etti ve Genel Sekreterliğe seçildi.

DİSK'in kurucuları arasında (1967) bulunan, Yürütme Kurulunda Başkanvekili olarak görev alan Nebioğlu, DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler'e karşı Rıza Güven, Celal Küçük, Mehmet Kılıç ile birlikte hareket etti. 1977 aralık ayında yapılan erken kongrede Genel İş Genel Başkanı Abdullah Baştürk'ün DİSK genel başkanlığına getirilmesinden sonra genel başkan vekili olarak yürütme kuruluna seçildi.

1979 genel kurulunda Gıda İş genel başkanlığına seçilemeyince çalışmalarını Disk'te yoğunlaştıran Nebioğlu, «her demokratik ülkede kullanılan sempati, destek ve dayanışma grevleri» haklarının elde edilmesi yolunda savaşım ilkesini benimsemiş, milletvekili bulunduğu dönemde, özellikle İş Yasası'nın görüşüldüğü oturumlardaki eleştiri ve önerileriyle işçi sınıfının yasal haklarının savunusunu yapmıştır. Mehmet Ali Aybar, Cenan Bıçakçı, Ayata Beğensel vb. ile birlikte kurucuları arasında yer aldığı (1975) Sosyalist Devrim Partisi'nde siyasal savaşımını yürütmektedir.

Kemal Sülker

Necati (Edirne ? / İstanbul 1509). Divan şairi. Asıl adı İsa'dır. Latifî tezkiresinde verilen bilgiye göre, köle olarak büyüdü; daha sonra Kastamonu'ya yerleşerek hattatlık yaptı. Fatih Sultan Mehmet'in ve Karaman valiliği sırasında, Bayezit III.'nin Şehzadesi Abdullah'ın ve Manisa valiliği yıllarında Şehzade Mahmud'un divan katiplikleri görevinde bulundu. İran şiirinin etkisinden sıyrılarak «Osmanlı ülkesinde şiirin yaşayış maddesi» (Âşık Çelebi) haline gelen Necati, gazellerinde öz ve biçim yönlerinden çağının en önemli girişimlerini başarıyle uyguladı. Divan teknik ve estetiği içinde güzel ve içli buluşlarıyle Fuzuli tarafından bile beğenilerek, mazmunları kulaçıldı; gazellerine nazireler yazıldı. Prof. Ali Nihat Tarlan tarafından bastırılan divanı vardır. *Necati Beg Divanı* (1963).

NECATİGİL Behçet (İstanbul 1916 / İstanbul 1979). Şair ve çevirmen. Kabataş Lisesi'ni (1936), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi ve Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1940). Kars'da (1940-41), Zonguldak'da (1941-43), İstanbul'da (Kabataş Lisesi) (1945-60) edebiyat öğretmenliği yaptı. İstanbul Eğitim Enstitüsü'nde görev yaptı (1960 - 1972) ve buradan emekli oldu. İlk şiiri *Varlık* dergisinde yayımlandı (1935). Daha sonra yine *Varlık* ve *Yedıtepe*, *Yeni ik*, *Yeni Dergi*, *Türk Di i* gibi derglerde görüldü. Hececiler'in etkileri sezilen ilk şiirlerinden başlayarak toplumun karmaşası, çevrenin ve kurulu düzenin eziciliği karşısında kendi yerini saptamaya, bulunduğu kesimin bilincine varmaya çalışan bireyin buruk, acı ve kırgınlıklar dolu savaşımını anlattı. Özellikle dar gelirli, ortalama yaşayabilen bir vatandaşın kısa ve uzun zaman dilimleri içindeki yaşantısını yansıtan şiirlerinde kendi kişiliği yansır ve belirginleşir. *Kapalı Çarşı* (1945), *Çevre* (1951), *Evler* (1953) adlı ilk kitaplarında çok az da olsa *Birinci Yeni* şiirinin etkileri ve *İkinci Yeni* şiir akımının örneklerine yaklaşan şiirler görülür. Tekil yaşayan bireyden ve bu bireyin sorumsuzluklarından aile kurmaya, sorumluluk almaya yönelen, kendini yükümlü sayan bireyin yaşantısına geçiş vardır bu şiirlerde. Necatigil'e özgü, kırık ve yarım kalmış izlenimi uyandıran dizeler geniş çağrışımlar yaratan tek sözcüklerle yeni bir söyleyiş dikkati çeker. Bu söyleyiş biçimi son şiirlere kadar sürerek şiirinin en belirgin yanlarından biri olacaktır. *Eski Toprak* (1956), (1957 Yeditepe Şiir Armağanı) *Arada* (1958), *Dar Çağ* (1960) adlı şiir kitaplarında özün aynı kaldığı, biçimde ve özellikle söyleyişte yeni denemelere girişildiği görülür. Necatigil şiirinde uzun dizeler ve «konulu» şiirler dönemi diye adlandırılabilecek bu dönemde toplumsal çalkantıların çok özele indirgenmiş izleri ve bozuk düzene dolaylı bir başkaldırma sezilir. *Yaz Dönemi* (1963) (1964 TDK Şiir Ödülü), *Divançe* (1965), *İki Başına Yürümek* (1968) adlı kitaplardaki şiirlerde kelimeleri tutumlu kullanma, anlam genişliğine özen gösterme gibi özellikler iyice belirginleşerek yeni bir döneme geçileceği belirtileri vardır. Şiirlerin özünde dünyaya yer yer bilgece ve yer yer ermişçe bakışın, sessizce kafa tutuşun ve derin bir öfkenin belirdiği de görülür. *En/Cam* (1970), *Zebra* (1973), *Karaler Aklar* (1975) adlı kitaplarda şiir geleneğimizin (özellikle Divan şiiri) biriktirdiği olanaklardan yararlanma kaygıları göze çarpar. Bu şiirler ilk bakışta bir biçim denemesi gibi gözükmekle birlikte öz olarak Necatigil şiir anlayışını zedelemezler. *Sevgilerde* (Şiirlerden Seçmeler) (1976) ve *Beyler* (1978) öteki şiir kitaplarıdır. Genel olarak söylemek gerekirse Necatigil'in şiirinde toplumsal gerçeklerin bireysel bir açıdan dile getirildiği, dünyaya gizemci bir açıdan bakılmakla birlikte yaşanan gerçeklerden uzak durulmadığı görülür. Olup bitenin bilincinde olan, bo-

zuk düzenle kendi olanakları ölçüsünde hesaplaşan onurlu bir «vatandaş»ın yaşam serüveni anlatılırken bilinçaltı çağrışımlara, anlık izlenimlere fazlaca yer verilmesi Necatigil'in kişilği, yaşantısı ve şiiri arasındaki özdeşliğin bir belirtisidir. Bu özdeşlik de Necatigil şiirinin en belirgin ve en önemli özelliğidir. Radyo oyunlarında da şiirlerindeki öz ve biçim egemendir. Kısa ve özlü konuşmalar, dinleyiciyi imgelemeye ve kendi yaşantısıyla bağ kurmaya zorlayan temalar ağır basar. *Yıldızlara Bakmak* (İki oyun) (1965), *Gece Aşevi* (Beş oyun) (1967), *Üç Turunçlar* (Altı oyun) (1970), *Pencere* (Dört oyun) (1975) başlıca radyo oyunlarıdır. Başlangıcından günümüze kadarki edebiyat adamlarımızı konu alan *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü* (1960) ve yazarlarımızın hikâye kitaplarının, romanlarının ve oyunlarının özetini içeren *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü* (1971) öteki çalışmalarıdır. Dil anlayışı, şiir anlayışı ve dünyaya bakışı gibi konuları içeren aforizmalarını *Bile/Yazdı* (1979) adlı kitapta topladı. Unamuno, Rilke, Hamsun, Borchert gibi yazar ve şairlerden çevirileri de vardır.

Eray Canberk

BEHÇET NECATİGİL'in Şiirinden Örnek

SOLGUN BİR GÜL DOKUNUNCA

Çoklarından düşüyor da bunca
Görmüyor gelip geçenler
Eğilip alıyorum
Solgun bir gül oluyor dokununca

Ya büyük şehirlerin birinde
Geziniyor kalabalık duraklarda
Ya yurdun uzak bir yerinde
Kahve, otel köşesinde
Nereye gitse bu akşam vakti
Ellerini ceplerine sokuyor
Sigaralar, kâğıtlar
Arasından kayıyor usulca
Eğilip alıyorum, kimse olmuyor
Solgun bir gün oluyor dokununca.

Ya da yalnız bir kızın
Sildiği dudak boyasında
Eşiğinde yine yorgun gecenin
Başını yastıklara koyunca.

Kimi de güz ortası yanıma sokuluyor
En çok güz ayları ve yağmur yağınca
Alçalır ya bir bulut, o hüzün bulutunda.
Uzanıp alıyorum, kimse olmuyor
Solgun bir gül oluyor dokununca.

Ellerde, dudaklarda, ıssız yazılarda
Akşamlara gerili ağlara takılıyor
Yaralı hayvanlar gibi soluyor
Bunalıyor, kaçıp gitmek istiyor
Yollar, ya da anılar boyunca.

Alıp alıp geliyorum, uyumuyor bütün gece
Kımıldıyor karanlıkta ne zaman dokunsam
Solgun bir gül oluyor dokununca.

Nedim (İstanbul -? / İstanbul - 1730). Divan şairi. Asıl adı Ahmet'tir. Çocukluğunda medrese öğrenimi görerek Arapça öğrenmiş; müderrislik, mahkeme naipliği görevlerinde bulundu. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşanın güvenini hazandı. Münecimbaşı Ahmet Efendinin Sahâifül Ahbar'ı ile, Gaziantepli Aynî'nin Arapça tarihini Türkçeye çeviren kurulda görev aldı. Bir aralık sadrazamın özel kütüphanesinde hafız-ı kütüplük de yaptı. 1730'da Patrona Halil ayaklanması sırasında ölmüştür.

Nedim, Lâle devri (1718 - 1730) şairidir. Devrin aşk, şarap, zevk ve şefa âlemlerinin getirdiği bir ortamda kıvrak ve neşeli şarkılar, gazeller yazmış; divan edebiyatına coşkunluğun şiirini getirmiştir. Saraya yakın olmanın sağladığı refah içindeki yaşamı, şiirinin öz ve biçim niteliklerini etkilemiş; onun dizeleriyle içe kapanık divan edebiyatında doğaya ve insana doğru açılmanın ilk ışınları belirmiştir. Bu açılma, şiirlerinde daha kıvrak ve yalın bir dil kurulmasına yol açmıştır.

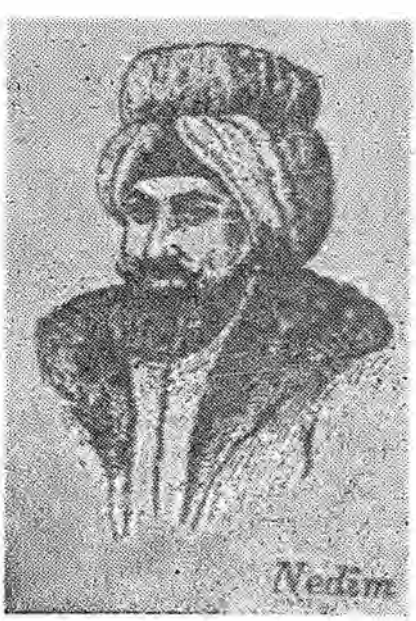

Aruz ölçüsünü kullanırken kalıplara boyun eğmez, aksine sözcüklerin dizimlerinde çeşitli ustalıklar göstererek söz ve ses uyumlarını birleştirmede başarı kazanır. Doymak, esenleşmek, uyarmak, buyrultu vb. sözcüklerle, keskin soğuk, gömgök kesildi, kılıç gibi esiyor, atar kapağı, kırdı geçirdi vb. gibi halk deyimlerini kullanarak dilin özelliklerinden faydalanmasını bilir. (Hasibe Mazıoğlu) Nedim'den önceki şairlerde, eski yaşamın şiire sızabilen yankılarının kimi bir minyatürde, çoğun bir halı deseninde seyreder gibi beğenildiğini belirten Ahmet Hamdi Tanpınar, Nedim'in öz yönünden ulaştığı aşamada, «birden geniş tabiata bir pencere açılmış gibi, kısa bir an için dahi yer yer büyük resmin özelliklerini veren şeylere, mesafeye, genişlik hissine, üç buud vehmine» çıkıldığını söyler.

158 gazel, 29 rubai, 37 kaside 27 kıt'a, hece ölçüsüyle yazılmış bir de türküsü vardır. *Divan* ilkin A. Refik'in önyazısıyla Halil Nihat (1922), daha sonra Abdülbaki Gölpınarlı (1951) tarafından basılmıştır.

(Ş.K.)

NEDİM'in Şiirinden Örnek

Çoktan ey sakî sinemde mihmân olmadın
Derdime destindeki sağerle derman olmadın

Mâhsın mehden güzelsin belki ammâ neyleyim
Âh bir şeb bürc-i aguşümde tâbân olmadın

Geldi mülk-i hüzüne hatt-ı siyah mushaf bâdest
Sen dahi ey kâfir-i nahvet müsülman olmadın

Hayli demdir kim belin kuçmağa kasd ettikçe ben
Nâz ile benden yine bâna girizân olmadın

Kande buldun böyle dilkeş nazmı hayrânım Nedim
Câm-i mey nûşetmedin hembezm-i cânan olmadın

Nef'i (Hasankale - 1972 / İstanbul - 1635): Divan şairi. Asıl adı Ömer'dir. İyi bir medrese öğrenimi gördü. I. Ahmet'in tahta çıkmasından sonra İstanbul'a geldi. I. Mustafa, II. Osman, IV. Murat'ın padişahlık devirlerini yaşadı. Bu padişahlara, onların vezirlerine ve devletin birçok ileri gelenlerine kasideler, ayrıca hicivler yazdı. Bazı memurluklarda bulundu ve birçok kere azledildi. Son görevi haraç saymanlığı idi. Vezir Bayram Paşa'yı hicvetmesi ölümüne neden oldu. Kementle boğdurularak cesedi denize atıldı.

Nef'înin tanınmış eserleri arasında Türkçe ve Farsça birer divanı, *Sihâm-ı Kazâ* (kader okları) adlı bir hiciv kitabı vardır. Devrin devlet adamlarına ve ünlü şairlerine yöneltilen hicivlerinin çoğu beyitleri hakaret ve sövmelerle doludur.

Nef'î, kasideleriyle tanınır. Gazelleri de başarılıdır. Divan şiirinin kurallarını ustaca uygulamıştır. Tasvirleri güçlü, anlatımı akıcıdır. Genellikle dini dışı konuları işleyen şairin dili ağırdır.

Farsça *Divan-ı*, Prof. Ali Nihat Tarlan tarafından 1943'te Türkçeye çevrilmiştir.

(Ş.K.)

NEF'î'den Gazel

Bahar irse yine seyr-i gülistân olduğun görsem
Güzel seyreylemek uşşaka âsan olduğun görsem

Letâfetten görünse asümânın aksi her yerde
Çemende başka bir âlem nümâyan olduğun görsem

Yine rez duhterin peyda edüb azm-i kenâr etsem
Gamın batırda napeyda vü pinhân olduğun görsem

Kızarsa gül gül olsa tab-ı meyden ruy-i hûbanın
Ruh-ı cânânı hem gül hem gülistân olduğun görsem

Bakub geh sine-i canânâ geh câm-ı mey-i nâbâ
Dil-i dîvâne berr ü bahre sultân olduğun görsem

Muhassal böyle bir gün görmeden ölürsem ey Nef'i
Felek ben ölmeden hâk ile yeksan olduğun görsem

Nemrut Mustafa Divan-ı Harbi Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul'da çalışmalarını yürüten, ulusal bağımsızlığımızı yoketmek için emperyalist devletlerle işbirliği yapan, verdiği hukuk dışı kararlarla en katı vicdanları bile isyana götüren olağanüstü bir askeri yargı kuruluşudur. Resmi adı «Dersaadet Birinci İdare-i Örfiye Divan-ı Harbi» ise de halk arasında «Nemrut Mustafa Divan-ı Harbi» olarak tanınmaktadır.

Hainliği ve acımasızlığı yüzünden «Nemrut» adı takılan Mustafa Paşa kürttür. Osmanlı ordusunda mirlivalığa (tuggeneralliğe) kadar yükselmiştir. Yaşamında iki büyük özellik vardır. Birincisi azılı bir Türk düşmanı oluşu, ikincisi resmi görevlerini kişisel intikam duyguları için kullanışıdır.

Divan-ı Harb-i Örfiler (Sıkıyönetim mahkemeleri) II.'nci Meşruttiyet'ten beri çalışmaya başlamışlar, Mütareke (bırakışma) döneminde de bu çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu dönemde üzerinde durdukları konular, savaşa girmemize ve yenilmemize neden olan kişilerle (İttihatçılarla) Ermeni tehcirinde (göçettirilmesinde) görev almış kişilere ilişkin suçlardır. Emperyalist devletler de bu suçlarla ilgilenmektedir. Bu siyasal işlere bakan Birinci İdare-i Örfiye Divan-ı Harbi'nin başkanı Hayret Paşa'dır. II.'nci Tevfik Paşa hükümeti, İngilizlere yaranmak için bir tutuklama furyasına girmiştir. İttihatçı dönemin ileri gelen politikacılarından, yöneticilerinden, gazeteci ve yazarlarından, iş sahiplerinden, hatta memurlardan yakalanabilenler, «Bekirağa Bölüğü» denen Harbiye Nezaretindeki tutukevinde gözaltına alınırlar. 4 Mart 1919'da Tevfik Paşa kabinesi düşer. Damat Ferit, İtilâf ve Hürriyet Partisi'ne dayalı yeni kabineyi kurar.

Tevfik Paşa kabinesinde 14 ocak - 23 şubat 1919 tarihleri arasında Dahiliye Nazırı vekilliği yapmış olan Kambur İzzet (Bakınız: İzzet Bey i mad. enistesi olan Nemrut Mustafa'yı Birinci Divan-ı Harbe üye yapmıştır. Divan başkanı Hayret Paşa'nın yumuşak tutumundan yeni sadrazam Damat Ferit memnun değildir. Sert ve çabuk kararlar alınmasını ister. Bunun için 19 mart 1919'da Mustafa Nâzım Paşa'yı bu divan-ı harbe başkan olarak atar.

Mustafa Nâzım Paşa harp divanının verdiği en önemli karar, Boğazlayan eski kaymakamı Kemal beyin Ermeni tehcirinden suçlu görülerek idama mahkûm edilmesidir. (8 nisan 1919). Kemal bey, 1884 doğumludur. 1908 yılında Mülkiye mektebini bitirmiştir. Boğazlayan kaymakamı ve Yozgat mutasarrıf vekili bulunduğu sırada, 1915 mayısında hükümetin çıkardığı tehcir (zorunlu göçe bağlı tutma) kararnamesine uyarak, Yozgat'taki ermenileri tehcir ettirmiştir. Başka bir deyimle suçu, hükümetin buyruğuna uymuş olmaktır. Çalışkan ve dürüst bir memurdur. Ne var ki mahkemece emperyalistler ve onların yardakçıları olan Ermeniler için adanmış bir kurban olarak seçilmiştir. İdam hükmü 10 nisan 1919 günü Beyazıt meydanında yerine getirilir. O tarihe kadar Bırakışma hükümlerine sessizce boyun eğen İstanbul aydınları, bu haksız idam kararı karşısında baş kaldırırlar. Kemal beyin cenazesi Anadolu yakasına geçirilerek İngilizlere ve Damat Ferit hükümetine karşı büyük gösterilerin yapılmasına vesile olur. Onun ölümü ulusal şahlanışa yol açmıştır. Bu durum hem İngilizleri, hem de Damat Ferit hükümetini ürkütür.

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali, kimin dost kimin düşman olduğunu açıklıkla gözler önüne serer. Kamu oyunun baskısı sonucu Divan-i Harp üyeleri değiştirilirler. Nemrut Mustafa emekli olur. «Mütekaidin-i Askeriye Cemiyeti»ne girer. 24 Eylül 1919 da kuvâyı milliye aleyhine bir bildiri yayımlar. 25 Eylülde Bursa vali vekilliğine atanır. Ancak Damat Ferit hükümetinin düşmesi

ve 2 ekimde kuvayı milliye yanlısı Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulması üzerine, Kurtuluş Savaşımızın ünlü kumandanlarından albay Bekir Sami Bey tarafından valilik görevinden alınarak İstanbul'a gönderilir. Nemrut Mustafa, doğru durmaz. Kasım 1919 başında Ermeni dilinde çıkan *Jamenak* gazetesine verdiği iç güvenliği bozucu bir demecinden dolayı tutuklanır.

16 Mart 1920'de İngilizler İstanbul'u işgal ederler. Yeniden bir tutuklama kampanyasına girilir. Damat Ferit, 5 nisan 1920 de yine sadrazam olur. Padişah Vahidettin, Damat Ferit ve yandaşları ulusal direnişe inanmamaktadırlar. Kurtuluş yolunu emperyalist devletlere, kendilerini sevdirmekte, acındırmakta, onların lutfuna sığınmakta görürler. Böylece tarihin akışından ne kadar habersiz olduklarını bir kez daha kanıtlarlar. Kuvayı milliyeyi ezerlerse, bu amaçlarına ulaşacaklarını sanırlar. Bunun için üç girişimde bulunurlar:

1. Şeyhülislam Dürrizade'den kuvayı milliyecilerin öldürülmesi için fetva alırlar.

2. Kuvayı milliyecilerle savaşmak üzere Kuvay-ı İnzibatiye ordusunu kurarlar.

3. «Örfi Divan-ı Harplerin teşkilât ve usul-ü muhakemeleri» hakkında 28 nisan 1920 tarihli geçici yasayı (kararnameyi) çıkartırlar.

Bu yasanın 3'üncü maddesine göre:

«Divan-ı Harb-i Örfiler (Sıkıyönetim mahkemeleri: tehcir (zorla göçettirme), taktil (adam öldürme), ihtikâr, isyan, alenen gasp ve garet (zorla alma ve yağma), tahrib-i bilâd (ülkenin yıkımı), cürümlerini irtikâp etmiş (işlemiş) ve Devlet-i Osmaniye'nin emniyet-i dahiliye ve hariciyesini ihlâl eylemiş (Osmanlı Devletinin iç dış güvenliğini bozmuş), bulunan bilcümle ceraim erbabını (tüm suç işleyenleri), muhakeme eyleyerek kabil-i temyiz olmamak üzere ita-yı hükmeyler (yargılayarak kesin olarak hüküm verir).» Yasanın diğer maddelerine göre, divan-ı harplerde duruşma gizlidir. Savunma avukatı bulundurulamaz. İdam cezaları oybirliğiyle veya üyelerin üçte iki çoğunluğuyla, diğer cezalar çoğunlukla verilir. Görevi ve sıfatı ne olursa olsun herkes bu mahkemelerde yargılanabilir.

Damat Ferit, Birinci Divan-ı Harb-i Örfi'nin başına Nemrut Mustafa'yı atar. İşte adalet tarihimizde kara bir leke olarak kalan, işgal kuvveti mahkemesinin dahi yapamıyacağı kadar zalim hükümler veren «Nemrut Mustafa Divanı Harbi» böyle oluşmuştur. Mahkeme, Bab-ı Serasker'de (bugünkü İstanbul Üniversitesinde) çalışmaya başlar. Kapısında bir İngiliz askeri nöbet tutmaktadır.

Bu mahkeme öncelikle Mustafa Kemal ve arkadaşları hakkında idam kararı verdi.

1. Mustafa Kemal

2. Kara Vasıf (kurmay albay, ittihatçı, 27 nci tümen eski kumandanı)

3. Ali Fuat Paşa (Cebesoy, 20 inci Kolordu Kumandanı)

4 Alfred Rüstem Waşington eski Büyükelçisi)

5. Adnan (Adıvar, Doktor)

6. Halide Edip (Adıvar) hakkında verilen idam kararları, 24 mayıs 1920 tarihli İrade-i Seniye (Padişah buyruğu) ile;

7. Fevzi Paşa (Çakmak) hakkında verilen idam kararı 25 mayıs 1920 tarihli İrade-i Seniye ile;

8. İsmet (İnönü)

9. Bekir Sami (Kunduh, Hariciye vekili)

10. Celâlettin Arif (Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı)

11. Dr. Rıza Nur

12. Yusuf Kemal (Tengirşenk)

13. Mehmet Rıfat (Börekçi, Ankara Müftüsü, Diyanet İşleri Başkanı) hakkında verilen idam kararları 6 haziran 1920 tarihli İrade-i Seniye ile onaylandı. Ne var ki, İstanbul Hükümeti'nin sözü Çamlıca sırtlarından ileriye geçmiyordu. Bu hususta emperyalist devletlerden istenen yardım gülümseme ile karşılandı. Sonuçta bu idam kararları lâfta kaldı.

Anadolu'da milli mücadele başında bulunanlar için durum böyleydi. Fakat İstanbul'da oturanlar veya herhangi bir nedenle bu mahkemenin eline düşmüş bulunanlar her an işlemedikleri bir suçtan dolayı yaşamlarını yitirme tehlikesi içinde yaşıyorlardı. Gerçekten Nemrut Mustafa Divan-ı Harbi verdiği kararlarla sayısız masumun kanına girdi, ocağını söndürdü.

Bunlardan en acımasızı Urfa eski mutasarrıfı Nusret beyin idamıdır. 1875 doğumlu olan Nusret bey, 1899'da Mülkiye Mektebini bitirdi. Mayıs 1915'de Ermeni tehciri kararnamesi çıktığı zaman Bayburt kaymakamı idi. Hükümetin buyruğuna uyarak görevini yaptı. Suçu bu idi. Fakat Nemrut Mustafa vaktiyle aralarında Kürtlerle ilgili olarak geçmiş bir meseleden dolayı ona kin duyuyordu. Onu idama kararlıydı. Bu yüzden İngilizlerin onu Malta'ya sürmesini rica, yalvarma yoluyla engelledi. 20 Temmuz 1920 de Nusret beyin idamına karar verildi ve 5 ağustosta hapishanede hüküm yerine getirildi.

Nemrut Mustafa, astığı astık, kestiği kestik bir kimliğe bürünmüş, karakuşi hükümler yağdırıyordu. Bu arada Mütareke hükümetlerinde Dahiliye Nazırlığı (İçişleri Bakanlığı) yapmış olan ünlü vallilerimizden ve yazarlarımızdan Ebubekir Hâzım (Tepeyran, 1864-1937) Yıldız meselesinden ve kuvayı milliyeye yardım etmek suçundan idama mahkûm edildi (Ağustos - 1920). Yıldız sorunu, Abdülhamit II.'nin tahtan indirilmesi sırasında Yıldız sarayında mevcut bulunan mücevher ve eşyaların sayımı yapılırken bazı eşyaların çalındığı yolundaki savdı. Ortada bir suç olsa bile bu suçun üzerinden onbir yıl geçmişti. Zamanaşımı vardı. Sonra bu süre zarfında çeşitli af yasaları çıkmıştı. Buna rağmen Nemrut Mustafa bu konuya el atabiliyor, ortada kanıt yokken sanıkları idama mahkûm edebiliyordu. Oysa bu sayım ve nakil işlemlerinde görev almış bir çok kişi henüz daha sağdı. Üstelik çok yüksek makamlarda bulunuyorlardı. Sıra onlara da gelebilirdi. İşte bu tehlikeyi kısmen olsun savuşturmak için, yüksek görevde bulunmuş veya bulunan kişilerin tutuklanmalarının ancak İrade-i Seniye ile olabileceğini içeren 2 eylül 1920 tarihli kararname çıkarıldı. 11 Ekim 1920 de çıkarılan diğer geçici bir yasa ile Divan-ı Harb kararlarının temyiz edilebileceği hükmü getirildi. 17 ekimde Damat Ferit sadaretten ayrıldı. Yeni kabineyi Tevfik Paşa kurdu.

Bu hükümet ilk iş olarak 1 nisan 1920 tarihinden başlayarak Divan-ı harplerin verdiği bütün kararların Temyiz mahkemesince gözden geçirilmesini sağlayan yeni bir geçici yasa çıkardı. Bunun üzerine Nemrut Mustafa Divan-ı Harbindeki bütün dosyalar da temyize intikal etti.

Temyizce yapılan inceleme sırasında şehit Nusret bey hakkında önce 15 yıl kürek cezası verildiği ve bu kararın imzalandığı, aradan bir hafta geçtikten sonra idamı gerektiren ikinci bir karar yazıldığı, her iki kararın da dosyada bulunduğu, bu durumda ilk kararın geçerli olması gerekirken Nusret beyin idam edilmesinin suç işlemek olduğu belirtildiğinden, Nemrut Mustafa ve divan üyeleri tutuklandılar (11 Kasım 1920). Nemrut Mustafa yedi ay hapse mahkûm oldu. Ancak İngiliz Yüksek Komiserliği araya girdi. Üç ay yattıktan sonra 7 şubat 1921'de Padişah Vahidettin tarafından affedildi. Nemrut Mustafa hapisten çıktıktan sonra, 28 haziran 1921 tarihinde kürtleri örgütlemek üzere Şam'a gitti.

Nemrut Mustafa ve divan üyelerinden yarbay Fettah, Yüzellilik Liste'nin 23 ve 31 inci sıralarında yer almışlardır. (Bakınız: Yüzellilikler maddesi)

Kâmil Erdeha

Nene Hatun (Erzurum 1857 / Erzurum - 1955). Ulusal kahraman. Tarihimize 93 Harbi olarak geçen 1877 - 1878 Osmanlı - Rus savaşı sırasında gösterdiği başarılarla tanınan ulusal kahramanımızdır. 1877 de Çarlık Rusyası ile başlıyan savaş iki cephede birden sürmekteydi. Kafkas cephesindeki üstün Rus

kuvvetleri Gazi Muhtar Ahmet Paşa komutasındaki Türk Kuvvetlerini sıkıştırınca, geri çekilen Türk Kuvvetleri, Rus Kuvvetlerini Halkın da yardımı ile Erzurum önlerinde durdurmuştur. Bu arada Rus kuvvetlerinin eline geçen Aziziye tabyasının geri alınması için Erzurum halkı, kazma, kürek gibi silahlarla savaşa katıldılar. Bu tarihte 20 yaşlarında yeni evli, genç bir kadın olan Nene Hatun, kızını ve oğlunu evde bırakarak bu savaşa katılmış, tabyanın geri alınması için canla başla çalışmış ve cesareti ile ulusal bir kahraman niteliği kazanmıştır. Bu niteliği ile Nene Hatun, 1955 yılı Anneler gününde «Anneler anesi» ünvanını da kazanmıştır.

Nergisi (Bosna 1592 / Gebze - 1635). Yazar. Asıl adı Mehmet'tir. Medrese öğrenimi gördü, ilmiye sınıfına girdi. Uzun süre Rumeli şehirlerinde (Gabela, Mostar, Yenipazar) müderrislik ve kadılık görevlerinde bulundu; daha sonra vakanüvislik yaptı. Murat IV.'ün padişahlığı döneminde Revan seferine çıkarken Gebze dolaylarında atından düşerek öldü

Koçi Bey ve Kâtip Çelebi'nin düzyazısındaki yalın anlatımı benimseyip Veysi, Okçuzade gibi münşilerin süslü anlatım merakına düştüğünden, Nergisî günlük konuşma dilinde bol bol karşılığı olan durumları birtakım sıfatlar ve tamlamalarla birlikte yazarak acayip bir yapı biçimi kurmuştur. Ünlü eseri *«Hamse» Nihalistan, İksir-i Saadet-Meşakul'uşşak, Kanun-u Reşat* ve *Gazevat-ı Mesleme* adlı beş kitaptan meydana gelmiştir. İlk kitap *Nihalistan* hikâyeler dizisidir. O da cömertlik, aşk, ders alınacak durumları, misafirseverlik, tövbekârlık konularında yazılmış hikâyelerle beş bölüme ayrılmıştır. Münşeat'ında ise sadrazam, şeyhülislâm, kubbe vezirleri, müderris, beylerbeyi gibi devlet adamlarına yazılacak mektupları klişeleştiren 50 kadar örnek vardır.

Neriman Hikmet (İstanbul - 1912). Yazar, gazeteci, Orta öğrenimini İstiklal Lisesi'nde tamamladı. İstanbul Üniversitesi'nde okurken *«Vakit»*te gazeteciliğe başladı (1936). *«İnsan»*, yakın arkadaşı Suat Derviş'le birlikte hazırlanmasına katkıda bulunduğu, *«Yeni Edebiyat»* dergilerinde yayımladığı konuşma ve yazılarla tanındı. *«Tanin»*, *«Vatan»*, *«Medeniyet»* gazetelerinde çalıştı. Çoğu dergi sayfalarında kalan öykülerinde özellikle taşrada yaşayan kadın tiplerini işleyerek başarılı düzeye ulaştığı kabul edilir.

Nesimi (? / Halep - 1404). Şair. Yaşamı, yetişme koşulları üzerine geniş bilgi yoktur. Hurufî mezhebinden olduğu, konuşmaları ve yazıları «şeriat ilkeleri» ne aykırı görüldüğünden Halep'te derisi yüzülerek öldürüldüğü biliniyor. Azerî lehçesiyle yazılan şiirleri, yalın dili, anlatım özellikleriyle felsefesini yaymış, getirdiği teknikler kendisinden sonra gelen şairlere örneklik etmiştir. Tasavvufa bağlı en yoğun düşünceleri coşkun bir lirizm içinde vermesi, Azerî lehçesinin sınırlarını aşarak geniş etkinlik kazanmasına yol açmıştır. Düşüncelerinden ödün vermeyen inanç adamı kişiliği halk arasında destan kahramanları gibi yaşatılmıştır. Basılmış divanı vardır (1845).

NESİN Aziz (İstanbul 1915). Öykücü, romancı, oyun yazarı. Orta öğrenimini Kuleli Askeri lisesi'nde, yüksek öğrenimini Harp okulu (1937) ile Fen Tatbikat Okulu'nda tamamladı. (1939). İki yıl kadar Güzel Sanatlar Akademisi'nde okudu. Yazın alanına şiirle girmiş, ilk deneylerini Vedia Nesin takma adiyle *«Yedigün»* dergisinde yayımlamıştı. Ordudan ayrılınca (1944) *«Karagöz»* *«Tan»* gazetelerinde çalıştı. Basımevi'nin yıkımından sonra *«Tan»* gazetesi'nin kapanması üzerine bakkalık, muhasebecilik, fotoğrafçılık, kitapçılık yaptı. Sabahattin Ali ile birlikte *«Markopaşa»* (sonra *Malumpaşa, Merhumpaşa)* mizah dergisini çıkardı (1946). Bu dergide yayımlanmak üzere hazırladığı bir yazı nedeniyle 10 ay hapis, on üç ay sürgün (1947), Politizer'in *Marksist Felsefe Dersleri* aldı kitabından çevirdiği bir bölüm nedeniyle de 16 ay hapis cezası giydi (1950). Sonra *«Akbaba»* *«Dolmuş»* *«Yeni Gazete»* (1955), *«Akşam»* (1958), *«Tanin»* (1960), *«Günaydın»* (1969), *«Vatan»* (1976 - 78) dergi ve gazetelerinde mizah öyküleri yayımladı, fıkra yazarlığı yaptı. Düşün Yayınevi'ni kurdu (1956). *«Zübük»* adlı mizah dergisini çıkardı (1962). 66 kitabından 55'inin geliriyle, «kimsesiz çocukları barındırmak, eğitmek, devlet okullarında eğitimlerini yaptırarak yaşamlarını kazanabilir» «duruma getirmek» amacıyle kurulan «Nesin Vakfı» adına, her yıl *Nesi Vakfı Edebiyat Yıllığı*'nı çıkarmaya başladı (1976 80). Kurucuları arasında yer aldığı Türkiye Yazarlar Sendikası'nın genel başkanlığını yaptı (1976 - 80).

Neriman Hikmet

Aziz Nesin fıkra, öykü, roman ve oyun türlerindeki çalışmalarının tümünde gülmece yazarıdır. (1945 - 52) yıllarında fıkra ağır basmış, 1952'den sonra öykü birinci alana çıkmıştır. Öykülerinde ya halkın günlük yaşamında görmeye alışık olduğu (berber, vatman, biletçi, bekçi komisyoncu, dolmuş şöförü, nüfus memuru, polis vb) gibi kişilere bağlı olaylar sergilenir. Ya da toplumun o evrede dikkatini çeken (seçim, yağ, kahve, yokluğu, dış yardım, polis ceza ve selahiyleri kanunu, törenler) türünden önemleriyle günlük gazetelerin birinci sayfalarında sık sık görünen konu ve olaylar, bu konu ve olaylara özne olan kişiler işlenmiştir.

Çoğun birinci kişi anlatısı ile kurulan bu öykülerde, kimi eleştirmenler Aziz Nesin'in «edebiyat dilinin bağlayıcı çürümüşlüğünü çok iyi anladığından halk dilinin zengin kaynaklarına yöneldiğini yazmışlardır. (Tahir Alangu). Kuşkusuz yalın, çarpıcı, tamlamadan bilerek uzaklaşan dil örgüsü öykülerin etkisini güldürü öğelerine, kişilerin dış özelliklerine kaydırır. Bu yönelişteki başarı Aziz Nesin öyküsünün de başarısıdır.

Öykülerinde belirleyici nitelik olan bu durum, *Gol Kralı Sait Hop Sait, Erkek Sabahat, Şimdiki Çocuklar Harika, Zübük, Tatlı Betüş* gibi tutulmuş romanlarına da ancak okunabilme olanağı sağlamıştır. «Yapı bütünlüğünü bulamamış, romandan çok hikâye» (Tahir Alangu) özelliği taşıyan bu yapıtlarda konuya egemen olan serüvenleri sürükleyen kişilerin bile tipleşme aşamasına ulaşmadıkları genellikle kabul edilmiştir.

Aziz Nesin'in oyunlarını genel bir sınıflamayla iki ana bölüğe ayırmak aykırı düşmez. Bir öykülerinde olduğu gibi yalın bir anlatımla, basit gerçekleri aktaran, buradan eleştiriye yönelen güldürüleridir diyebiliriz. Bunlarda öykülerindeki gibi halkın gündelik dilini kullanır. Sorunlar, halktan kişilerin her gün karşılaştıkları güçlüklerdir. Genel bir güldürü ortamının içinde bu yalın gerçeklikten daha derinlere uzanarak toplumun aksak yanlarını, giderek toplumun temel yapısını eleştirir. Seyirci gündelik olayların ardında yatan

toplumsal yergiyi kavramakta güçlük çekmez.

Bu tür oyunlarından ilki *Toros Canavarı*'dır. Bu oyun ilk kez İstanbul'da Halk Tiyatrosu'nda sahneye konmuştur (1965). Yazarı bu yapıtı önce oyun olarak düşündüğünü, ancak 1953'de öykü olarak yazdığını anlatır. Burada halkın yakından bildiği bir öykü içine kişinin bu toplumdaki çözümsüzlüğü ustalıkla yerleştirilmiştir. Nesin'in başka oyunlarında da bu yöntemi uyguladığını görürüz. *Düdükçülerle Fırçacıların Savaşı* soyut bir güldürü ortamında savaşın perde gerisindeki sınıfsal ekonomik istekleri eleştirir. Halkın düzmece değerlerle nasıl uyutulup savaşa hazırlandığı anlatılır. Bu oyun ilk kez 1958 tarihinde *«Pazar Postası»* dergisinde, *Savaş ve Barış* adıyle tefrika edilmiş sonra düzeltilip bu adı alarak 1968'de kitap haline getirilmiştir. Ankara'da özel bir tiyatroda oynanmıştır. Bu tür oyunları arasında Aziz Nesin Karagöz yapısını günümüze aktararak oyunlar da yazmıştır. *Karagöz'ün Kaptanlığı, Karagöz'ün Berberliği, Karagöz'ün Antrenörlüğü* çeşitli tiyatrolarda, çeşitli değişikliklerle oynanmıştır. Bu tür güldürülerden biri olan *Hadi Öldürsene Canikom* (1970), yalnız insanların dramını saçmalığa varan bir aykırılıkla güldürerek anlatır. Ulvi Uraz, Devlet İ. B. Şehir tiyatrolarında çeşitli zamanlarda sahnelenmiştir. *Hakkımı Ver Hakkı* (1970) bireylerin karşılaştığı güçlükleri cinsiyet değiştirme gibi gerçek dışı bir yolla incelemeye yönelmiş güldürüdür. Nesin'in öteki oyunlarında olduğu gibi güldürerek, eğlendirerek düşündürmek başarısına ulaşır.

Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz (1972) gene halktan birinin bürokrasi ve devlet karşısında neler çekebileceğini, ne saçmalıklarla karşılaşabileceğini şaşırtıcı olmayan, güncel olaylarla aktarır. Bu sergilemede yaratılan acı yergi ve taşlamayla genel ve temelden eleştiriye yöneliriz. Bu oyun da çeşitli tiyatrolarda, televizyonda oynanmıştır.

Aziz Nesin'in daha değişik bir anlatımla derinleşmek istediği oyunları da vardı. Bunlarda olaylar somut ortamdan koparılmış bir ortamda gelişir. Oyun kişilerinin adları bile bu evrensel kılma amacına yardımcı olacak biçimde uydurulmuştur. *Biraz Gelir misiniz* (1958) yazarın yayımlanan ve oynanan ilk oyunudur. Bireyin topluma yararlı olduğu zaman asıl özgürlüğe ve ölümsüzlüğe kavuşacağını anlatan değişik ve çarpıcı bir oyundur. 1962'de İ. B. Şehir Tiyatrosu'nda, ve Almanya'da, 1965'de Romanya'da, 1969'da Bakû'da sahnelenmiştir. *Bir Şey Yap Met*, 1959'da kitap olarak basılmış Amerika'da ve Fransa'da sahnelenmiştir. Kişinin varoluşunun başkaları ya da genelinde toplum için yararlı olmasına, emek vermesine bağlı olduğunu, ancak bu çabayla özgürlüğe kavuşulabileceğini savunur. Yazarın 1950'de cezaevinde yazıp 1963'de değiştirerek 1969 yılında yayımladığı *Çiçu* ise gene bireyi ele alan bir oyundur. Bu tek kişilik oyunda insanın toplumdan, çevresinden, herşeyden koptuktan sonra kendi kendiyle bile uzlaşamaz duruma düşmesiyle yaşadığı yabancılaşmanın korkunçluğunu izleriz. 1968'de yazdığı *Tut Elimden Rovni*'de bu kez karı - koca ikilisinden her birinin ötekinden kaynaklanan çelişmelerini irdeler. Aziz Nesin'in *Ah Biz Eşekler, Gol Kralı Hopsait, Sen Adamı Deli Edersin*, müzikli oyun *Aziziname* gibi öykülerinden yararlanılarak sahnelenmiş oyunları da vardır.

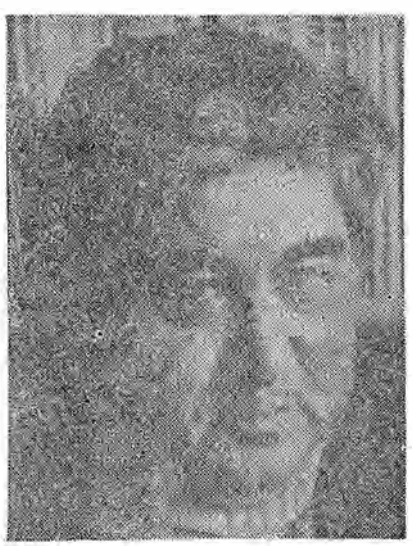

Aziz Nesin

Aziz Nesin'in *Üç Karagöz Oyunu* (bas. 1968) *«Milliyet»* gazetesinin Karacan Armağanı birinciliği (1969), *Çiçu* adlı oyunu Türk Dil Kurumu 1970 Tiyatro Ödülünü, *Pırtlatan Bal* adlı çocuk oyunu Arkın Çocuk Edebiyatı ikincilik Ödülü'nü kazandı (1974). Ülke dışında aldığı ödüllerse şunlardır. Altın Palmiye (İtalya, 1966, 1967), Altın Kirpi (Bulgaristan, 1966), Krokodil (Sovyetler Birliği 1969), Lotüs (Asya-Afrika Yazarlar Birliği, 1975), Bulgaristan'ın Gabrova Kentinde iki yılda bir düzenlenen gülmece ve Yergi Şenliği'nde, Uluslararası Gülmece Kitapları Yarışması'nda Hitar Petar Ödülü (1977).

Yapıtları: (öykü kitapları): Geriye Kalan (1948), *İt Kuyruğu* (1955), *Yedek Parça* (1955), *Fil Hamdi* (1955), *Damda Deli Var* (1956), *Koltuk* (1957), *Kazan Töreni* (1957), *Toros Canavarı* (1957), *Deliler Boşandı* (1957), *Mahallenin Kısmeti* (1957), *Ölmüş Eşek* (1957), *Hangi Parti Kazanacak* (1957), *Havadan Sudan* (1958), *Bay Düdük* (1958), *Nazik Alet* (1958), *Gıdıgıdı* (1959), *Aferin* (1959), *Kördöğüşü* (1959), *Mahmut ile Nigâr* (1959), *Gözüne Gözlük* (1960), *Ah Biz Eşekler* (1960), *Yüz Liraya Bir Deli* (1961), *Bir Koltuk Nasıl Devrilir* (1961), *Biz Adam Olmayız* (1962), *Sosyalizm Geliyor Savulun* (1965), *İhtilâli Nasıl Yaptık* (1965), *Rıfat Bey Neden Kaşınıyor* (1965), *Yeşil Renkli Namus Gazı* (1965), *Bülbül Yuvası Evler* (1968), *Vatan Sağolsun* (1968), *Yaşasın Memleket* (1969), *Büyük Grev* (1978), — *Romanları: Kadın Olan Erkek* (1955), *Gol Kralı Sait Hopsait* (1957), *Erkek Sabahat* (1957), *Saçkıran* (1959), *Zübük* (1961), *Şimdiki Çocuklar Harika* (1967), *Tatlı Betüş* (1974), *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz* (1972), *Sürnâme* (1976), — *Anılar: Bir Sürgünün Hâtıraları* (1957), *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez* (I. bölüm 1966, 2. bölüm 1976), Poliste (1967) — *Masallar: Memleketin Birinde* (1958), *Hoptrinam* (1960), *Uyusana Tosunum* (1971) — *Taşlama: Aziznâme* (1970) — *Fıkralar: Nutuk Makinası* (1958), *Az Gittik Uz Gittik* (1959), *Merhaba* (1971) — *Gezi: Duyduk Duymadık Demeyin* (1976), *Dünya Kazan Ben Kepçe* (1977) — *Oyunları: Biraz Gelir misiniz* (1958), *Bir Şey Yap Met* (1959), *Toros Canavarı* (1963), *Düdükçülerle Fırçacıların Savaşı* (1968), *Çiçu* (1970), *Tut Elimden Rovni* (1970), *Hadi Öldürsene Canikom* (1970), *Pırtlatan Bal* (1976).

(Ş.K. — S.G.A.)

AZİZ NESİN'den Bir Öykü

DAMDA DELİ VAR!

Bütün mahalle ayağa kalktı:

— Damda deli var!

Sokak, bir baştan bir başa, deliyi seyre gelenlerle dolmuştu.

Önce karakoldan, sonra Müdüriyetten araba ile polisler geldi. Arkadan itfaiye yetişti. Delinin annesi,

— Yavrum, oğlum, in aşağı!.. Hadi çocuğum!.. diye yalvarıyordu.

Deli,

— Muhtar yapmazsanız, kendimi aşağı atarım! diyordu.

İtfaiye erleri, deli aşağı atlarsa tutabilmek için branda bezini açtılar. Dokuz itfaiyeci, uçlarından tuttukları branda bezini apartımanın çevresinde dolaştırmak ter içinde kalmışlardı.

Komiser,

— Rica ederim, in kardeşim aşağı! diye yarı korkutmak istercesine, yarı da yumuşak bir sesle deliyi kandırmaya çalışıyordu.

— Muhtar yapın ineyim! Yoksa kendimi aşağı atarım.

Yalvarmak, yakarmak, korkutmak hiç biri para etmedi.

— Kardeşim yahu. İn be aşağı!

— Şunlara bak!... Beni aşağı indireceğinize siz yukarı çıksanıza...

Kalabalıktan biri,

— Muhtar yaptık diyelim, dedi.

Başka biri,

— Olmaz yahu, dedi, deliden muhtar olur mu hiç?..

— Allah Allah... Sahiden muhtar yapacak değiliz ya...

Bastonuna dayanmış bir ihtiyar,

— Olmaz, dedi, sahiden de, şakadan da yapsanız olmaz.

— Belki iner...

— İnmez. Ben bunları bilirim. Bir kere yukarı çıktılar mı, artık inmezler.

— Hele bir kere aşağı insin, kolay!

— İnmez!

Aşağıdan birisi,

— Seni muhtar yaptık! diye bağırdı, haydi in aşağı!..

Deli, oynamaya başladı:

— İnmem! Şehir Meclisine üye yapmazsanız, kendimi aşağı atarım.

İhtiyar etrafındakilere,

— Nasıl, dedi, ben size demedim mi?

— İstediğini yapalım.

— Ne yapsanız inmez. İnsan bir kere dama çıkacak kadar delirdi mi, artık aşağı inmez.

Komiser,

— Yaptık, dedi, seni Şehir Meclisine üye yaptık. Hadi kardeşim in aşağı da arkadaşlarını bekleme!...

— İnmem! Belediye Başkanı yapın ineyim!

İhtiyar,

— Gördünüz mü, dedi, vaktiyle gerekti. Şimdi hiç inmez.

Ter içinde kalan itfaiye komutanı,

— Yani belediye başkanı yapsak ne olur, dedi, yapalım. Sonra iki elini ağzına boru yapıp yukarıya seslendi:

— İn kardeşim!... Seni belediye başkanı yaptık, in de vazifene başla!

Deli göbek atarak,

— İnmem, dedi, bir deliyi belediye başkanı yapanların arasında benim ne işim var? İnmem!

— Peki, ne istiyorsun?

— Bakan yaparsanız inerim!

Aşağıdakiler kısa bir tartışmadan sonra,

— Pekiy, dediler, seni Bakan da yaptık!... Haydi artık in aşağı!... İn... Bak herkes seni bekliyor.

Deli, elini burnuna götürüp nanik yaptı:

— İnmem! Bir deliyi bakan yapanların arasına iner miyim ben!...

— Haydi kardeşim, seni bakan da yaptık, öbür bakanlar seni bekliyor. Haydi in!...

— Yağma mı var, ineyim de beni timarhaneye kapatın! İnmem!...

İhtiyar adam,

— Boşuna uğraşmayın, inmez! dedi. Ben bu delileri gayet iyi bilirim. Sizi de bakan yapsınlar, siz de inmek istemezsiniz.

Deli, barbar bağırıyordu:

— Başbakan yapmazsanız, karışmam, kendimi aşağı atarım.

— Yaptık!.. diye bağırdılar, seni Başbakan yaptık.

İhtiyar adam,

— İnmez! dedi.

Deli tekrar oynamağa başladı. Sonra da,

— Kral yapın, ineyim! dedi, kral yapmazsanız kendimi aşağı atarım.

İhtiyarın dedikleri doğru çıkıyordu. Ona danıştılar:

— Ne dersiniz? Kral yapalım mı?

İhtiyar,

— İş işten geçti, dedi, artık ne derse yapmak zorundasınız. Bir kere nasıl olsa Başbakan oldu.

— Seni kral yaptık birader! diye bağırdılar, haydi bakalım, artık in!...

Damda göbek atan deli,

— İnmem! dedi.

— Ne istiyorsun? Kral da yaptık işte!

— Yaaa... İnmem. İmparator yapın ineyim. yoksa kendimi aşağı atarım.

İhtiyar,

— Atar, dedi.

— Yaptık! diye bağırdılar. Seni imparator yaptık. Haydi gel aşağı!...

Deli,

— Sizin gibi sersemlerin arasında benim gibi imparatorun ne işi var? dedi.

— Peki, ne istiyorsun? Söyle de onu yapalım. İn be kardeşim!...

Damdaki deli,

— Ben imparator muyum? diye sordu.

Aşağıdan bağırdılar:

— İmparatorsun!

— Mademki imparatorum, canım isterse inerim, istemezse inmem!... İnmiyorum işte!

Komiser kızdı:

— Atlarsa atlasın be!.. Bir deli eksik olur dünyadan!.. diye düşündü. Düşündü ama, başına bir iş çıkabilirdi. İtfaiye komutam ihtiyara,

— Şimdi ne yapacağız? diye sordu, bu deli hiç aşağı inmez mi?

— İner.

— Nasıl?.

— Bırakın da ben indireyim!...

Herkes ihtiyarın deliyi nasıl aşağı indireceğini merak ediyordu. İhtiyar, damdaki deliye,

— İmparator hazretleri!... diye bağırdı, acaba altıncı kata çıkmak arzu buyurulur mu?

Deli gayet ciddi,

— Pekâlâ, dedi.

Dama açılan delikten içeri girdi. Merdivenleri indi. Altıncı kat penceresinden kalabalığa bakıyordu. İhtiyar,

— Haşmetpenah!... Beşinci kata çıkmak istemezler mi? diye sordu.

Deli,

— Çıkarım! dedi.

Herkes şaşkınlık içindeydi. Dördüncü kat penceresinden kalabalığı seyreden deliye ihtiyar,

— Saygı değer imparatorum, acaba üçüncü kata çıkmak arzu buyururlar mı? dedi.

Deli,

— Elbette!... diye cevap verdi.

Deli üçüncü kat penceresiydeydi. Artık damdaki gibi göbek atmıyor, oynamıyordu. Üzerine sahici bir kral ciddiliği gelmişti.

— Muhterem imparatorumuz, ikinci kata çıkmak istemezler mi?

— İsterim.

İkinci kata da inmişti.

—Zâtı haşmetpenahîleri birinci kata çıkmak arzu ederler mi?

Deli sokağa gelmişti, kalabalığın arasındaydı. Doğruca ihtiyarın yanına gitti. Elini ihtiyarın omuzuna koydu,

— Ulan, dedi, senin de deli olduğun nasıl belli... Deli, delinin halinden anlar.

Sonra komisere,

— Haydi bakalım, şimdi beni bağla da tımarhaneye gönder, dedi. Deliye nasıl muamele edilir, öğrendin mi?...

Deliyi götürürlerken, meraklı kalabalık ihtiyarın etrafını aldı

— Bey baba, nasıl yaptın bu işi yahu?...

İhtiyar,

— Eeee... dedi, kolay değil, kırk sene politika içinde yuğrulduk.

Sonra bir göğüs geçirerek,

— Ah, ah!... dedi, şimdi bacaklarımda derman olsa, ben de dama çıkardım, kimse de aşağı indiremezdi.

Neşati (Edirne - ? / İstanbul - 1674). Divan şairi. Gelibolu Mevlevihanesi'nde yetişti. Şeyhi Ağazade Mehmet Dede'nin ölümünden sonra Edirne Muradiye Mevlevihanesine şeyh oldu. Yaşamının sonuna kadar orada kaldı. Mazmun oyunları ve sözcüklerin kullanılışından giderek bir takım yeni hayaller yaratan (Hasibe Mazıoğlu) Neşati Ahmet Dede, çoğun sesli-sessiz harflerin uyuşmasına özen göstererek kendisinden sonraki şairleri etkiledi, onlara yeni girişimlerinde örneklik etti. Nailî ve Nedim gibi divan şiirinin büyük isimleri gazellerini tahmis ettiler. nazireler yazdılar. Saadettin Nüzhet (Ergun) yaşamı ve sanatı üzerine bir inceleme yazısıyle şiirlerinin bir bölüğünü yayımladı. *Hilye-i Enbiya*'sı (bas, 1894 - 95) da biliniyor.

Nev'izade Atayî (İstanbul - 1583 / İstanbul - 1635) Divan şairi. Asıl adı Ataullah'tır. Babası şair Nevi'î'nin çevresinde yetiştirildi. İlmiyye sınıfına girerek müderris oldu. Lofça, Varna, Rusçuk, Silistre, Tekirdağ ve Tırhala kadılıklarında bulundu. Son görevi Üsküp kadılığından azledilerek ayrıldı. Düzyazıları, tarih ve İslâm hukuku üzerindeki eserleriyle de tanınan Atayi, *Nefhatül-Ezhâr*, *Sohbetül-Ekber*, *Heft-hân*, *Sâki-name*, *Hilyetül-Efkâr* adlarında beş mesnevisinin bulunduğu *Hamse*'siyle kabul edildi. Bunlarda devrini, devrinin özelliklerini, düşüncelerini, anlayışlarını, inançlarını belirtmesi dolayısiyle bilimsel çalışmalar için olumlu araçlar sundu. (Abdülbaki Gölpınarlı) Ayrıca Taşköprülü-zade'nin (Ölm. 1561) *Şakayik-i Nu'mâniye* adlı Arapça eserine 1557 - 1635 yıllarında yaşayan bilgin ve şeyhlerin hayat hikâyelerini ekleyerek, *«Hadâyık-al hakayık fi tekmiletal-Şakayık* adlı iki ciltlik bir zeyil yazdı. İki mesnevisi, *Heft-Hân* ve *Hilyetü'l-Efkâr*, Agâh Sırrı Levent tarafından yayımlandı (1948).

NEYZEN Tevfik (Bodrum - 1879 / İstanbul - 1953). XX. yüzyıl şairlerinden. Soyadı Kolaylı'dır İzmir İdadisinden öğrenimini yarıda bırakarak ayrıldı. Ney çalmaktaki ustalığı ile ünlüdür. Şair Eşref ve Tokadîzade Şekip ile tanıştıktan sonra şiir yazmağa başladı. İstanbul'da Mehmet Akif'ten yararlandı. 1908' de Mısır'a gitti, beş yıl kaldı. Döndükten sonra düzensiz bir yaşam sürdürdü. Kartal aile mezarlığında gömülüdür.

Hicivleriyle tanınmış olan Neyzen Tevfik'in şiirleri iki kitapta toplanmıştır: *Hiç* (1819) ve *Azab-ı Mukaddes* (1949). Ney üzerine besteleri de vardır.

Belli bir görüşü savunmavan Neyzen Tevfik'in şiirlerinde kişisel kırgınlıklara, öfkelere rastlanmaz. Bu yanı ile Nef'î ve Eşref'ten ayrılır. Çoğunlukla günlük olayları konu etmiştir Bazı şiirlerinde acılarını, başından geçen üzücü olayları, çağının bozukluklarını ve ulusal yıkımları dile getirmiştir. Tasavvuf konularını da işleyen Neyzen Tevfik'in anlatımı bazen coşkun ve derin, bazen de yavandır. Aruzla yazdığı şiirlerinde vezin ve kafiye düşüklükleri görülür.

(S.K.)

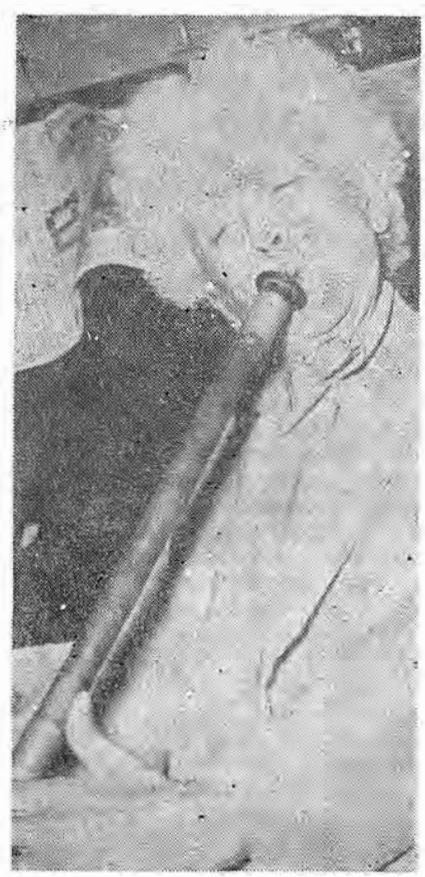

Neyzen Tevfik

NEYZEN'den Dörtlükler

Düşeli derd-i firakın ile sevdâya meye
Mübtelâyım deliyim sinmişim esrâr-ı neye
Feleğin kahpe başında paralansın parası
Ben güzel sevmiye geldim değil ekmek yemiye

Başı yoktur sonu yoktur şu kitâb-ı dehrin
Ortasından elimizde iki üç yaprak var

Bir belâdır çekeriz küfr ile din gayretine
Akıl idrâk edemez hangi tarafta hak var

Sıkboğaz etti yine halkı susuzluk derdi
Biliriz yaz ayının şehri bunaltan huyunu
Boğar İstanbul'u toplarsa eğer vâlimiz
Belediyye kapısında dökülen yüzsuyunu

(Sağda); Neyzen Tevfik Naşit'le birlikte

Nigâr Hanım (İstanbul - 1862 / İstanbul - 1918). Şair. Kadıköy Fransız Mektebi'ndeki öğreniminden sonra dönemin ünlü hocalarından edebiyat, Arapça ve Farsça dersleri alarak yetiştirildi. Mutsuz bir kaç yıldan sonra küçük yaşta evlendirildiği kocasından ayrılarak kendisini edebiyata verdi. Hamid ve Recaizade etkisinde görünen şiir, düzyazı ve çeviriler yayımladı. Yaşadığı dönem ilk örnekleri verilen ulusal edebiyatı benimsemedi. Hece ölçüsüne ve dilde sadeleşmeye karşı düşünceler ileri sürerek, «Terkiplerin muhafazası taraftarıyım. Havası avama indirmesinler, avamı havasa çıkarsınlar. Yok eğer bunu yapamıyorlarsa avam için bir edebiyat olsun. Fakat havasınkine dokunmamak, ona taarruz etmemek şartiyle» biçiminde görüşlerle çağın gelişmelerinin uzağında kaldı.

Yapıtları : Efsus (şiirler, 1. Cilt 1886 - 2. Cilt, 1890) *Niran* (şiirler, 1896), *Aks-i Seda* (şiirler, 1900), *Safahat-i Kalp* (aşk mektupları 1901), *Elhan-ı Vatan* (düzyazılar, 1916), *Girive* (Oyun, 1912 de oynandı), *Hayatım.n Hikâyesi* (Vasiyeti gereğince ölümünden elli yıl sonra oğlu tarafından yayımlanan anıları, 1959).

N'gari, Reis Haydar (1494 - 1572). Kanuni zamanında ihtiyat donanmasının amiralliğini yapmış olan Nigari bu yüzden Reis Haydar olarak da bilinmektedir. Nigari döneminde aynı zamanda şair olarak da tanınmıştır. Nigari'nin ressam olduğunu öğrenen Şehzade Selim onu hizmetine almış ve sanatçı hayatının sonuna kadar onun yanında çalışmıştır. Bir ünvanı da Kalem-i Nigari olan sanatçı minyatür sanatının İran minyatürünün etkisinden kurtulması için çaba gösteren devrin minyatürcüleri arasında önde gelmektedir. Nigari bu yüzden Türk minyatürünün ilk ustaları arasında anılmaktadır Barbaros, Yavuz Sultan Selim, Kanuni gibi padişahların ve yabancı devlet adamlarının portreleriyle de ün kazanmış olan Nigari teshib ve hattatlık sanatlarında da ün kazanmıştır.

(O.T.)

Nişancı, Nişancılık (Tevki'î, Tuğrai, Muvakki) Divân-ı Hümayun üyelerinden olan, makâmından çok görev, yetki ve işleyi yönünden birinci derecede önem tasıyan görevli. Bu memuriyet Osmanlılara kendilerinden önce tarih sahnesinde bulunmuş olan diğer müslüman devletlerden geçmiştir. Onceki islâm devletlerinde «sahib-i kalem-i alâ», «sahib-i divan-ül-inşa» gibi değişik isimler alan nişancının baş görevi hükümdarın bir tür tanıtımı olan turayı ferman ve beratların üzerine çekmektir. Bu önemli görev, Selçuklularda ve Anadolu Beyliklerinde olduğu gibi Osmanlı Devletinin erken çağlarında devlet örgütünün içinde yer almıştır. Nişancıların belli başlı görevleri özellikle devlet yasalarını çok iyi bilmek ve ser'i hükümlerle diğer yasaların hükümlerini doğru bir şekilde yorumlayarak bağdaştırmaktır. Ferman, Berat, Nişan-ı Hümâyun gibi yasal sonuçlar doğuracak resmi belgelerin yasa ve yöntemlere uygunluğunun saptanmasında düzenleyici bir rol oynayarak gerektiğinde Divânda bu konularda açıklamalarda bulunmak en önemli görevleri arasındaydı. Nişancı Osmanlı Devletinin erken çağlarında Devletin yabancı devletlere karşı hukukunu gözeten ve devletin dış siyasetine yön veren dış işleri bakanı işlevini yürütürdü. Bu koşullarda nişancıların çağına göre diplomatik yeteneklerinin de bulunması gerekli olduğu ortaya çıkmal tadır. Bu yüzden yabancı hükümdarlara yazılacak mektup ve resmi yazışmaları yöneten yine nişancı idi. Devletin önemli resmi belgelerinin müsvettelerini yasalar doğrultusunda hazırlayarak menşur, ahitname, ferman, berat gibi birinci derecede önem taşıyan bu belgelere hükümdarın tuğrasını çekerdi.

Nişancılar, XVI. yüzyılın başlarına değin ilmiye sınıfından seçilerek bu göreve getirilmişlerdir. Sonraları Devlet bürokrasinin merkezi durumunda bulunan Divân-ı Hümâyun kaleminden yetişerek bu göreve atanmışlardır. Genellikle Reis-ül-küttablar (Divân-ı Hümâyun kalemlerinin şefi) terfi etmek suretiyle Nişancılık görevine atanırlardı. Fatih kanunnâmesine göre dahil ve sahn madreselerinin müderrisleri yanında, Mal defterdarlarıyla Reis-ül-Küttablar'da

Nişancılık görevine getirilebilirlerdi. Fatih kanunnamesinde müderrislerin ve ulemanın bu göreve getirme nedeni şu şekilde açıklanmaktadır: «Nişancılığın temel görevinin tuğra çekmek olduğu açıkça belirtildiği gibi ulemanında bu işin başına getirilmesinde amaç müderrisliğin bu tür görevlere atanmak bakımından çıkış noktası olması yanında Nâme-i hümâyunları yazma işinin Nişancılara verilmesinden kayanklanmaktadır. Özellikle bilginler arasında edebi sanatlara ve yazı yazma tekniğine yatkınlığı olanlar arasından Nişancılık görevi için eleman seçilirdi.» Zamanla Reis-ül-kittablar ön plâna çıkarak Nişancılık görevi açısından ulemanın önüne geçtiler. Yine Fatih kanunnâmesinde açıklandığına göre, Nişancılar yükselerek Vezir de olabilirlerdi. Tevkiî Abdurrahman paşanın bu konuda derlediği kanunnâmeye göre Nişancılar Vezir. Kazasker, Beylerbeyi, Defterdarla birlikte Divan-ı Hümâyuna katılırdı. Eğer Nişancı görevinde bulunan kişinin vezâret pâyesi varsa, Beylerbeyi ve Kazaskerlerden teşrifat bakımından üstün tutularak diğer Vezirlerle beraber otururdu. Divan günlerinde ve diğer resmi günlerde Divân-ı Hümâyunda yemek yenilirken, Nişancılar vezir ve defterdarlarla beraber hazırlanan sofrada yemek yerlerdi. Yine tevkiî Abdurrahman Paşa tarafından derlenen yasaya göre sonraları Nişancıların saygınlıkları arttığından Sadrazam masasında yemek yemeğe başlamışlardır. Vezirlik pâyesi olanlar vezir giysisi olmayanlar ise diğer divan hocaları gibi mücaveze, sof'dan üslük ve lokmalı iç kaftan giyerlerdi. Yine Fatih kanunnâmesi gereğince Nişancı oğulları, kırk beş akçe ile müteferrikalık görevine getirilirlerdi. Bayramlaşmalarda Vezir ve Kazaskerlere yaptığı gibi Padişah Nişancıları ayakta kabûl ederdi. Nişancılara ayrıca bir rütbe verilmeyip sancak beyi pâyesinde sayılırlardı. Kendilerine Beylerbeyliği, vezâret verildiği Nişancılığın kubbealtı vezirliğiyle birleştirildiği de görülürdü. Osmanlı Devletinin arazi yazım işlerine de bakan Nişancılık kurumu 1836 yılında kaldırıldı.

Süreyya Şairgil

Nişan-ı Hümâyun (Ferman-ı Hümâyun, Menşur, Yarlığ, Biti, Tevki) Padişahın herhangi bir sorunla ilgili olarak verdiği yazılı emir. Genellikle bir yetki, hak, ayrıcalık, görev ve benzeri konularda verilirdi. Nişan-ı hümâyunlar sırasıyla birkaç bölümden oluşurdu. Öncelikle en üst kısmında «Hüve» şeklinde Allah'ın adı anılır, altına Padişahın tuğrası önceleri Tevkiî sonraları Nişancı denilen yüksek dereceli bir memur tarafından çekilirdi. Bazı Padişahlar tuğralarına lâkaplarını da yazdırırlardı. Mahmud II. «adlî» Abdülhamid «elgazi» gibi. Fermanlar, ait oldukları sorununun türüne göre Divan-ı hümâyun kalemlerinin birinde yazılarak özeti divan sicillerine geçirilirdi. Ferman gönderildiği yerde öncelikle o yerin kadısı tarafından sahte olup olmadığı incelenerek sahte olmadığı anlaşıldıktan sonra şer'i mahkeme siciline kayıt olunur ve bu kayıt fermanın, üzerine işaret edildikten sonra yürürlüğe girerdi. Hatt-ı hümayunlarda fermanlarla eş değerdeydi. Tanzimat'dan sonra bunların yerini iradeler almıştır. Osmanlı tarihinde dönüm noktası teşkil eden fermanlar vardır. Yeniçeri ocağını ortadan kaldıran ferman-ı hümâyun, Tanzimat ve İslâhat fermanları gibi. Anadolu'daki iç isyanların sürüp gitiği sıralarda da çeşitli nişan-ı hümayunlar yayınlanarak kargaşanın önüne geçilmek istenmiştir. Bu konudaki önemli bazı fermanlar suhte çiftbozan, levendat gibi grupların ayaklanmaları dolayısıyla Anadolu'daki dirlik - düzenlik sorunları yüzünden çıkarılmıştır. 1582 yılında suhte (medrese öğrencisi)lerin bağışlanarak yola getirilmesi için yayınlanan nişan-ı hümâyunda suhtelerin işledikleri suçların bağışlandığı, Ehl-i örf'ün (Anadolu'daki şer'i görevlilerin dışında kalan hükümet'e bağlı görevli topluluğu) ve kadınların suhtelere doğrudan karışmayacakları, suhtelerle ilgili sorunların görevli Nâibler tarafından denetleneceği hükme bağlanıyordu. Bu nişan-ı hümâyunun en önemli yönü ilk kez suhtelerin medrese bitirdikten sonra devlet tarafından kendilerine görev (dirlik anlamına) verilmesidir. Bununla beraber suhteler bundan da hoşnut olmayarak isyan hareketlerine devam ettiler. Suhte isyanları o denli genişledi ki, reayadan bir çokları suhte kılığında dolaşarak yer, yer kargaşa çıkartmağa devam ettiler. Osmanlı Devleti 1584 yılında yeni bir nişan-ı hümâyun yayınlayarak devam eden suhte sorununa yeni çözüm yolları getirmek istemiştir. Bunun bir nedeni de doğuda sürüp giden İran savaşları yüzünden suhtelerle gereği gibi uğraşamadığından ileri gelmekteydi. Yayınlanan yeni nişan-ı hümâyun şu hükümleri içermektevdi. Suhtelerle ilgili bütün sorunların İstanbul'daki Kemerbaşılar (medrese öğrencilerinin ileri gelenleri) tarafından halledilecekti. Bu tür nişan-ı hümâyunların yaptırım yeteneğinin bulunmadığı dönemlerde hiç bir işe yaramadığı anlaşılmaktadır.

(S.Ş.)

Niyazi-i Mısrî (Malatya - 1618 / Limni adası 1694). Tasavvuf şairi. Genç yaşlarında Mardin, Kerbala ve Mısır'da güçlü bir tasavvuf öğrenimi yaparak İstanbul'a geldi. Daha sonra bir süre Anadolu'da dolaştı, Bursa'ya yerleşti. Halveti tarikatının Mısriyye şubesini kurarak açtığı dergâha şeyh oldu. Ümmi Sinan'ın halifelerinden olan Niyazi şeyhliğinde kaba sofulara karşı davranışlarından ötürü Rodos ve Limni adalarına sürüldü. Tasavvuf öğretisine bağlı öteki şairleri gibi, aruz ve hece ölçüleriyle yazdığı şiirlerde Fuzuli ve Yunus Emre etkileri taşımakla birlikte duygu coşkunluğunun ağır bastığı her iki türde de kişiliğini ortaya koyan söyleyişleriyle sevgi çağrılarında bulundu. Çağının kaba sofularıyla kavgasını yürüttü. Tasavvufla ilgili kitaplarının yanısıra birkaç kez basılan divanı (son bas. 1955) vardır.

Nizam-ı Cedit ve Kabakçı Mustafa Olayı Osmanlı Devleti'nde padişah III. Selim'in öncülüğünde geliştirilen «Nizam-ı Cedit», yani «Yeni Düzen» dönemi, devlet açısından bazı batıcı yenilik girişimlerinin yapıldığı ve Mayıs 1807 tarihine değin süren döneme verilen addır. Bununla birlikte, «Nizam-ı Cedit»in dar ve geniş kapsamlı olmak üzere iki ayrı anlamı vardır. Dar anlamda Nizam-ı Cedit, askerî alanda da batı yöntemlerinin uygulanması, geniş anlamda ise toplumsal alanda batılılaşmak olarak anlaşılmaktadır. Ne var ki, ister dar alnamda, isterse geniş anlamda *olsun, Nizam-ı Cedit'in bir tek* amacı vardır: O da, çökmekte olan Osmanlı Devleti'ni bundan kurtarmaktır. Bu nedenle de, daha başlangıçta bu dönem yenileşme girişimleri de halka dönük değildir. Bu girişimler, halkı kalkındırmayı amaçlayan kaygılardan doğmamıştır. Başka bir deyişle yenileşme, ya da batılılaşma, devletin «İnsan» unsuru ile ilgili değil, fakat devletin «devlet» olarak yaşatılması ile ilgilidir. III. Selim'in tahta çıktığı ilk günlerde Osmanlı terî gelenlerine yazıp gönderdiği, «Bana beyan edin Allahaşkına. devlet elden gidiyor. sonra faide vermez. ben bildiğimi sizlere ifade ettim, siz de devlette hissemensiniz.» Resat Kaynar: *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat* C. I, s. 21) sözleri, Nizamı Cedit'in başlangıç noktasının «halk» değil, «devlet» olduğunu kanıtlayıcı niteliktedir.

Nizam-ı Cedit'in gerçekleştirilmesi ve uygulama: Osmanlı Devletinin bir çöküş dönemine girmesi, bir tarihsel gelişimin doğal sonucudur. Ancak, Osmanlı yöneticileri bu sonucu doğuran nedenleri anlayamamışlar, yalnızca çöküşün dış belirtilerini görebilmişlerdir. III. Selim ve onun gibi düşünenler için ortada elle tutulur, gözle görülür bir tek gerçek bulunmustur: Avrupa devletleri Osmanlı devletini çok gerilerde bırakmışlardır. Onlara göre. o halde yapılacak iş batıyı kopya etmektir. Batılı devletlerin ulaştıkları bu aşamalara nasıl geldikleri, bu aşamanın ne gibi ekonomik

koşulların sonucu olduğu hiç düşünülmemiştir. Önce batının askerî yöntem ve teknikleri, sonra da birtakım toplumsal ve yönetimsel kurumları olduğu gibi alındığında Osmanlı devlet düzeninin varlığını sürdürmüş olacağı sanılmıştır.

Batının ne olduğunu bilmeyen, yalnızca üstünlüğünün etkisinde kalmış olan III. Selim, daha şehzâdeliğinde Fransa kıralı ile gizlice mektuplaşmış ve ondan Fransa'nın Türkler'in bu «kara günler»inde yardıma koşmasını istemiştir. Kısa bir süre sonra, tarihin en kapsamlı burjuva devrimini yapacak bir ülkeden böyle bir yardım isteyen III. Selim'in batının ne olduğunu gerçekten hiç bilmediği hiçbir kuskuya yer bırakmayacak bir biçimde anlaşılmaktadır. Nitekim, Napoleon orduları Mısır'da Osmanlı topraklarına saldırdığı zamana değin de III. Selim ve çevresi Fransa'yı Türk dostu sanacaklardır.

Bu inançla, 1791'de III. Selim, Ebubekir Ratip Efendi'yi, Avrupa'daki bu üstünlüğün ne olduğunu yerinde görüp saptaması için elçilik görevi ile Viyana'ya göndermiştir. Bir yandan da, bazı üst düzey bürokratlardan da bu konuda görüş bildirmeleri istenmiştir. Avrupa'da elçilik yapmış olan Rasih Efendi, Defterdar Serif Efendi, Reisülküttap Abdullah Efendi, Kethüdayı sadrıâli Mustafa Reşit Efendi, Veli Efendizâde, Tatarcık Abdullah Efendi gibi kişilerin önerdikleri çözüm ve bunun yönetimi, ordunun giyim kuşamından başlayarak araç gereç, eğitimine kadar herşeyi ile batılılaştırılması olmuştur. Onlara göre, Avrupa ordularında yararlanılan kitaplar Osmanlıcaya çevrilmeli, bunları okutacak ve askeri eğitecek «üstad ofiçiyaller», yani uzman subaylar getirtilmeli, ordu batılı devletlerin ordularına benzetilmelidir.

III. Selim'in kendi düşüncelerine uygun olan bu öneriler benimsenmiş ve bu amaçla orduda birtakım yenilikler yapılmaya başlanılmıştır. Ne var ki, Avrupa'dakine benzer yeni bir askerî örgüt kurmak herşeyden önce para işiydi. Bu nedenle Nizam-ı Cedit için birtakım yeni malî kaynaklar bulmak gerekmiştir. Bu amaçla da yeni bazı vergiler konularak, bunlar için «İrad-ı cedit hazinesi adı altında bir hazine kurulmuştur. Bu vergilerin halkta teşkilere yolaçacağını kavrayan Nizam-ı Ceditçiler, İrad-ı Cedid hazinesi ile ilgili kanunnâmeye, «halkta geçinecek hal kalmadı» gibi eleştirilerde bulunacak olanların, devletin «izmihlâl»ini isteyen kişiler sayılacaklarını eklemeyi de unutmamışlardır.

Tek başlarına bu vergiler dahi halkın yaşam koşullarını daha da ağırlaştırmış ve tepkiyle karşılanmışken bu vergilerin toplanmasındaki ve harcanmasındaki yolsuzluklar, irad-ı cedit'i bir zulüm kaynağı durumuna getirmekte gecikmemiştir. Öyle ki, III. Selim bile yazdığı bir hatta: «İrad-ı Cedit kanununa İbrahim Efendi hiç dikkat eylemezmiş. Mukataat iltizamından çok akçeler kazandığını tahkik eyledim. Zabt fermanları bir iki sene evvel çıkarup sarraflar elinde dolaşıp her fermana yapışan birer miktar akçe kaparak irad-ı cedit'in senevî bin kesesi telef oluyor. Bu lâyık-ı insaf mıdır; biz ise devlete irad deyu ibadullahın mekûlatına bidat ihtası ve fukaraya zulm irtikâp ediyoruz. Devletin iradını halk ekliyor. Şu irad-ı cedit'in fimabat bir akçesini kimesneye kaptırmayasın...» demek zorunluğunu duymuştur. Öte yandan, Nizam-ı Cedit için toplanan bu paraların şunun bunun eline geçtiği söylentileri halk arasında her geçen gün daha da yaygınlaşmıştır Nizam-ı Cedit işine girişenler ve yöneticiler, gerçekten de, yolsuzluk üstüne yolsuzlukla irad-ı cedit'i kişisel bir gelir durumuna dönüştürmeyi başarmışlardır. Örneğin, Nizam-ı Ceditçilerden İbrahim Kethüda, bu sayede, evinde yalnız mutfak masrafı olarak ayda yüzbinlerce lira harcayabilmiş ve ahırında altmış at besleyebilmiştir. Servetini yirmi yedi demir kasada sakladığı söylenen Hüsevin Paşa ise Bohemya'dan getirttiği kristal kadehlerde, Fransa ve Macaristan'dan getirttiği şarabı içebilmiştir.

Günlük yaşantıda da varlıklı sınıflar, Lâle Devrini andıran bir biçimde gösteriş merakına düşmüşler ve bunun için gerekli olan parayı da irad-ı cedit'den sağlamaya başlamışlardır. Halktan vergilendirme yolu ile alınan paranın büyük bir bölümü bu aşırı tüketim ve Avrupa'dan getirtilen süs eşyası için sanki bir ödenek durumuna dönüştürülmüştür. III. Selim döneminde Paris'de elçi olarak bulunan Halet Efendi'ye İstanbul'dan gönderilen bir mektup bu batıcı tüketimsel yaşantının ne boyutlara vardığını açıkça belirtmektedir.

Mektupta şöyle deniliyor

«Canım Efendim,

Paris'de abur cubur ufak tefek şeyler buldukça bendenize gönderin, kimi hediye olur, kimi bahasiyle alınıp sarrafa havale buyurulur. Ezcümle kerametpenah hoca efendiniz yeşil taşlıgözlük ister... Evvelki tahriratta bir kutu yazmıştım, bir kıdem akdem irsaline himmet buyurun... Göndereceğiniz şeyleri ben sayamıyorum. Siz irsal buyurmalısınız. Bahaları pahası peşin sarrafa teslim olunur. İki yüzlü çuha dahi matlubumuzdur. Bizim bir dede vardır. O da saniyeli saat ister...» (Enver Ziya Karal: *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları — Nizam-ı Cedit*, 1789-1807, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1946, s. 136).

Oysa Osmanlı Devleti birkaç cephede birden savaş durumundaydı ve bu savaşların da malî yükünü gene halk çekiyordu. Halkın doğrudan doğruya uğradıkları haksızlar karşısındaki yakınmaları ise Nizam-ı Cedit gereğince yapılan işlerde itiraz yeri yoktur gerekçesiyle dinlenmiyordu. Buna karşılık, Boğaziçi'nde Avrupa tipi yalı ve köşklerde savurganlık alıp yürümüştü. Özellikle, III. Selim'in kızkardeşlerinin bu gibi yalı ve köşklerde «zevk ü sefa» içinde yaşamaları halkın tepkisini topluyordu. Halk ekonomik sıkıntı içinde kıvranırken hıristiyan ve musevî bazı Osmanlı tacirleri Avrupa devletlerinin himayesine girerek vergi yükümlülüğünden kurtuluyorlardı.

Nizam-ı Cedit Karşısında Toplumsal Sınıflar Bu dönemde, Lâle Devri'nde olduğu gibi, batılılaşma girişimleri, halkın gözünde sefahat, sömürü ve yolsuzluk kavramları ile özdeş bir anlam kazanmıştır. Kaldı ki, Nizam-ı Cedit düzgün bir biçimde işletilebilmiş olsa idi bile bunun yükünü gene de halkın çekecek olduğu açıktır. Öte yandan, bu sömürünün en göze çarpan yönü, sömürücülerin batılılaşmış, ya da daha doğrusu batılılaşmak çabasında olan kişiler daha başka bir deyişle ve halkın deyimiyle «gâvurlaşmış» kimseler olmalarıdır. Yenilikçilerin bazıları Kabakçı Mustafa isyanı sırasında bu yargıyı haklı çıkarırcasına hıristiyanların ve musevîlerin yanına kaçıp saklanmışlardır. Örneğin İbrahim Kethüda, bir kasa mücevher ile birlikte bir yahudinin, bir başka İbrahim Efendi ise bir hıristiyanın evinde gizlenmiştir. (A. de Juchereau: Revolutions de Constantinople en 1807 et 1808 Precedees d'Observations Generales sur l'Etat Actuel de l'Empire Ottoman, C. II, Paris, 1819, s. 124 125).

Olayların bu gelişimi bize bir gerçeği kesin olarak kanıtlamaktadır: halkın Nizam-ı Cedit'e karşı çıkışının nedeni, onun askerî ve toplumsal alanda reform yapılmasını şu veya bu nedenle istememesinden değil, fakat bu yeni düzenin, Osmanlı egemen çevrelerinin sömürüleri için yeni bir ortam oluşturmuş olmasından ileri gelmiştir. Ahmed Cevdet Paşa bu duruma değinirken, halk kendisini geçindiremezken. Nizam-ı Ceditçilerin «...servet ve ihtişamı halkın diken gibi gözlerine batıyordu» dedikten sonra, alınan vergilerin ağırlığı altında ezildiğini belirtmektedir. (*Tarih-i Cevdet*, C. VIII, s. 143).

Halk kitleleri ile Nizam-ı Ceditçiler arasındaki bu çelişkiden başka, yeni düzenin genel anlamda batıcı yönünü değilse bile, Avrupa biçimi askerî örgüt kurmasını çıkarlarına uygun bulmayan bir sınıf da

«âyân», ya da «derebeyler» olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda, merkezî devlet otoritesinin güçsüzleşme sürecine koşut olarak, geniş imparatorluk toprakları üzerinde bir takım yerel, fiilî otoriteler oluşmuş ve bu otoriteyi elinde bulunduran kişilere genellikle «âyân» denilmiştir. Âyânlar, merkezî otoritenin eksikliği ile ters orantılı olarak güçlenmişler ve devlet ile halk arasında bir yer tutar duruma gelmişlerdir. Çapanoğulları, Karaosmanoğulları, Tirsiniklioğlu, Pazvantoğlu, Âlemdar Mustafa Paşa, bu gibi âyânların Nizam-ı Cedit yıllarındaki ünlülerindedir. Daha çok Rumeli'de güçlü bir durum kazanan bu âyânlar sözde Osmanlı Devleti'ne bağlı, fakat gerçekte yarı - bağımsız, ya da en azından özerk bir siyasal otoriteye sahip bulunmuşlardır. Yeni düzen girişiminin amacı, Osmanlı Devlet düzenini canlandırmak, ona yeni bir güç kazandırmak olduğuna ve işe öncelikle askerî alanda başlanması da bu amacı gerçekleştirmeye yönelik bulunduğuna göre, bu «mütegallibe»nin yeni düzeni başından beri kaygı ile izlediği kuşkusuzdur. Osmanlı Devletinin merkezî otoritesinin güçlendirilmesinin, yerel otoriteleri kendiliğinden ortadan kaldıracak olduğu açıktır. Kaldı ki, III. Selim ve çevresinin Nizam-ı Cedit'i geliştirmekte izledikleri tutum da, devletin öncelikle bu amaca yönelmiş olduğunu göstermiştir. Nitekim, Nizam-ı Cedit askerinin Anadolu'da çoğaltılması yoluna gidilerek, Karaman Valisi Kadı Abdurrahman Paşa bu işle görevlendirilmiş, Abdurrahman Paşa bu işte başarılı olmuş ve kısa sürede 20.000 kişiye varan oldukça büyük bir ordu oluşturmuştur. Rumeli âyânı böyle bir ordunun Rumeli'nde kurulması halinde durumlarının tehlikeye gireceğini düşünürlerken, Abdurrahman Paşa ordusu ile birlikte İstanbul'a çağrılmış ve kendisine Rumeli'nde aynı yöntemle bir ordu daha derlemesi bildirilmiştir. Bu arada Edirne'deki Bostancıların Nizam-ı Cedit askeri için bir başlangıç olmak üzere yeniden örgütlenmeleri yoluna da gidilmiş ve ayrıca Tekirdağ'da Nizam-ı Cedit biçimi ordu düzenlenmesi istenmiştir. Abdurrahman Paşa'nın Rumeli'ye geçmesindeki gerçek amacı gizlemek için ise, bu ordunun Sırp ayaklanmasını önlemek için hareket ettiği öne sürülmüştür. Şurası ilginçtir ki, bin atlı, bir miktar topçu ve çoğunlukla yaya askerden oluşan bu orduya âyânlardan önce, Silivri'de halka karşı çıkmış ve direnişe geçmiştir.

Bu direniş bastırılıp ordu ilerlemeye başlayınca bu kez Çorlu halkı aynı biçimde ayaklanmıştır. Tarihçi Asım Efendi, bu durum karşısında gerek Anadolu'da ve gerekse Rumeli'de olsun devletin zulmünden bıkan halkın bu orduya karşı direndiğini ve «ehl-i cemiyeti ile manevi müttefik» olduğunu belirtmektedir.

İstanbul'da ise ayrıca ulema da, kişisel çıkarları tehlikeye girdiği ve etkinliği azaldığı için Nizam-ı Cedit'in karşısında yer almıştır. Nizam-ı Cedit konusunda kendilerine danışılmaması ve düşüncelerine değer verilmemesinden, varlıklarına son verileceği kanısına kapılan ulema, öte yandan, bir batı tipi aydın - bürokrat kesiminin oluşmaya başlamasını doğal olarak kendisi için sakıncalı görmüştür.

Nizam-ı Cedit dönemi bu toplumsal sınıfların birlikte davranmaları sonucunda sona ermiş ve Kabakçı Mustafa isyanı bu sınıfların bu karşılıklı konumları arasında patlak vermiştir. Bu nedenle de, hangi sınıfın görüş açısı benimsenir ve bu görüşle durum değerlendirilirse, «devrimcilik» ya da «ilericilik - gericilik» sorununda değişik sonuçlara ulaşılır. Ne var ki, halkın Nizam-ı Cedit'e gösterdiği tepkiyi, bir gericilik olayı olarak sergilemek olanaksızdır. Âyân, ulema ve merkezî devlet otoritesinin kendi aralarındaki çekişme, egemen sınıfların bir iç çelişkisidir. Bu alanda halk açısından tek bir değerlendirme kıstası vardır: egemen sınıfların kendi içlerindeki bu çelişkiden halk yararlanabilmiş midir yoksa yararlanamamış mıdır? Bunun dışında Osmanlı egemen çevrelerinin bir bölümünün batılılaşmak isteyip istememesinin halk için onun sırtına yeni yükler yükleyip yüklememesinden başka bir anlamı yoktur.

Kabakçı Mustafa Olayı : Nizam-ı Cedit'e son veren olayların başlaması, daha doğrusu ilk kıvılcım da, bu ihtilâlin ne gibi bir birikimin sonucunda belirdiğini göstermesi bakımından açıklayıcıdır. Şamlı olan Ragıp Paşa III. Selim'e ve çevresine yaranmak için adamlarından bazılarına Nizam-ı Cedit giysileri giydirmek istemiş, adamları ise «gâvur elbisesi»ni giymemekte direnerek, Boğaziçi'nde kalelere gidip oradaki askerleri kışkırtmışlar, topçu yamakları arasında kendilerine de bu giysilerden giydirileceği söylentileri üzerine ayaklanma başlamıştır. Yamaklar, başlarında Oduncu Süleyman, Bekir, Ali, İbiş, Kabakçı Mustafa adlı kişiler olduğu halde İstanbul'a doğru 13 Mayıs 1807 tarihinde yürümeye başlamışlar, Rumeli Hisarı, Ortaköy ve Beşiktaş üzerinden kente yaklaşıldıkça halkın da katılması ile kalabalık büyümüştür. İsyancılar, öncüler göndererek ve halkın arasına adamlar salarak amaçlarının yalnızca Nizam-ı Cedit zulmüne son vermek olduğunu, yoksa başkaca hiçbir kimseyle bir sorunlarının bulunmadığını bildirerek Et Meydanı'na gelmişlerdir. Burada on bir Nizam-ı Ceditçinin adı bir liste halinde Şeyhülislâm ve ulema aracılığı ile III. Selim'e gönderilmiş ve idam edilmeleri istenmiştir. Bu listenin III. Selim'e verilmesinden sonra Şeyhülislâm Ataullah Efendi, yanında Rumeli ve Anadolu kazaskerleri olduğu halde ihtilâlcilerle buluşmuş, öteki ulema da bu toplantıya katılmışlardır. Böylece, ulema resmen ihtilâle katılmış olmaktadır. Sonunda, şeyhülislâmdan alınan fetva üzerine III. Selim tahttan indirilerek, yerine IV. Mustafa geçirilmiştir.

İhtilâlin başarıya ulaşması ile Nizam-ı Cedit kaldırılmıştır. Buna ilişkin fermanda şöyle denilmektedir: «...Nizam-ı Cedid askeri Der-i saadetten külliyen kaldırıldığı ve bad-el-yevm olmaması matlûb-ı hümayunum olmağla haklarında lânet olduğu cümlenizin malûmu oldukta dehil-i hükümet ve idarenizde Nizam-ı Cedid askeri var ise bil-ittifak kaldırılması...» (Talât Mümtaz Yaman: Nizam-ı Cedit'in Lağvına Dair bir Vesika; *Tarih Vesikaları*, C. II, sayı 12, Nisan 1943, s. 433). Bundan sonra ulemanın hazırladığı bir hüccet padişaha imzalattırılmıştır. Bu hüccette, Nizam-ı Cedit'in bir zulüm aracı olduğu, halkın yoksullaşmasına yol açtığı ve ayrıca devlet yönetiminin hıristiyan yönetimlerine göre biçimlendirilmek istendiği, bunun ise şeriata aykırı olduğu belirtilmiş bulunmaktadır.

Bu iki belge de, yoksul sınıflar ile ulema ve yeniçeri zümrelerinin bir uzlaşma içinde bulunduklarını göstermektedir. Ulema ve kapıkulları varlıklarını korumakta, buna karşılık da halkın yoksullığunu arttırmış ve yeni bir zulüm ve sömürü kaynağı olmuş bulunan Nizam-ı Cedit için konulan vergiler kaldırılmakta ve batıcı tüketimsel toplumsal yaşantıya son verilmektedir. Ancak, işte gene bu uzlaşma nedeniyledir ki, bu andan başlayarak Kabakçı Mustafa ihtilâli, bir halk eylemi olmak niteliğini de tümüyle yitirmekte ve egemen çevrelerin bir iç çatışması durumuna dönüşmektedir. Bu olayın bir devamı olarak yer alacak olan «Sened-i İttifak» «Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesi» ve «Yeniçeri Ocağının kaldırılması» olayları, bu çevrelerin kendi iç çekişmeleri, sömürüden daha fazla pay alma kavgalarıdır. Kabakçı Mustafa isyanının başarıya ulaşması ile Nizam-ı Cedit vergileri kaldırılmış fakat halkın durumunda bir değişiklik olmamıştır. O, gene toplumsal yaşamdaki eski yerine konulmuştur. İhtilâlin başarıya ulaşmasından bir yıl sonra, 1 Mayıs 1808'de bir Cuma günü İstanbul'daki görünüm şudur: açlık ve sefaletten bunalan Türk kadınları kitle halinde ve ellerinde sırıklarla «İstanbul Efendisi»nin konağını basmakta ve ona şöyle demektedirler: «Papaz herif, sen böyle sey-

rekler taam eyle, biz ise açlıktan ölelim ve bir ciğeri yirmibeş paraya alalım.» Bundan sonra bu kalabalık, o gün Cuma olduğu için Beyazid camiine selâmlığa giden IV. Mustafa'nın yolunu kesmekte ve uçlarına mum ve ciğer parçaları takılmış sırıklarla gösteride bulunarak, «Efendimiz, uyan ve bizi düşün, pahalılığa dayanamıyoruz, aç kaldık» diye bağırmaktadırlar. (H. D. Andreasyan Selim III ve Mustafa IV Devirlerine Dair Georg Oğulukyan Ruznâmesi, *İ.U. Ed. F. Tarih Dergisi*, C. XII, sayı 16, Eylül 1961, s. 68).

Sınıflararası güç dengesi, yoksul halkı, sayılan öteki güçlerle işbirliği yapmağa zorlamıştır. Ne var ki, bu işbirliğinden halk değil, fakat gene Osmanlı egemen çevreleri kazançlı çıkmıştır. Bunun da nedeni, halkın objektif ve ekonomik açıdan sınıfsal bir bütünlük göstermesine karşılık, sınıfsal bilincin gelişmemiş bulunması, ekonomik ve siyasal plânda değerlendirme yapacak bir duruma erişmemiş olmasıdır. Kabakçı Mustafa olayı, temelinde, halkın sömürüye karşı gösterdiği kendiliğinden bir tepkidir. Olaylar önceden tasarlanmamış örgütsüz bir halk eylemi olarak gelişmiş, bu eksiklikleri nedeniyle bu eylem amacından saptırılmıştır.

Şu halde, Kabakçı Mustafa olayını ve Nizam-ı Cedit'i değerlendirirken, önce Nizam-ı Cedit'in nasıl bir amaca yönelik olduğunu, geniş ve yoksul halk kitleleri için bu yeni düzeninin ne anlam taşıdığını ve halkın bu düzene neden karşı çıktığını düşünmek gerekmektedir.

Dr. Çetin Yetkin

NUR, Rıza (Sinop - 1879 / İstanbul - 1942). Siyaset adamı. Askeri Tıbbiyeyi bitirdi (1901). Gülhane Hastanesi'nde (Askeri Tıp Akademisi) asistanlık, yardımcı öğretmenlik (1905), Askeri Tıbbiyede cerrahi öğretmenliği (1907) yaptı. İkinci Meşrutiyetin ilânından (1908) sonra İttihat ve Terakki Fırkası listesinden Sinop milletvekilliğine seçildi. Ancak bu partiden ayrılarak Ahrar, daha sonra Hürriyet ve İtilaf fırkalarına girdi. İktidardaki İttihatçıların baskıları altında yapılan 1912 seçimlerinde Meclise girmeyi başaran altı milletvekilinden biri oldu. Osmanlı devletinin Birinci Balkan Savaşı'nda yenilgiye uğraması üzerine oluşan Halaskâr Zabitan Grubu'na katıldıysa da Babıâli Baskını (1913) ile İttihatçıların yeniden iktidara gelmelerinden sonra tutuklandı, sürgün gönderildi. İsviçre, Fransa ve Mısır'da yaşadı (1913-1919). Mondros Bırakısmasının imzalanması üzerine İstanbul'a dönerek yeniden milletvekili oldu. Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasıyla bu meclis dağılınca Ankara'ya gidip Türkiye Büyük

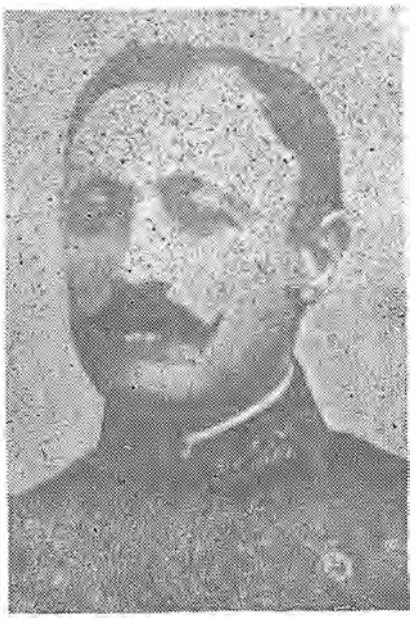

Rıza Nur

Millet Meclisi'ne katıldı.

TBMM Hükümeti adını alan yeni devletin ilk kabinesinde Maarif Vekilliği yaptı (1920); Sovyetler Birliği'yle dostluk ve yardım antlaşması imzalamak üzere Moskova'ya giden kurulda yer aldı. Orada Afganistan temsilcileriyle görüşen kurul, Rıza Nur'un hazırladığı öntasarı üzerine Türkiye Afganistan dostluk antlaşmasını imzaladı.

Sonraki kabinelerde Sağlık Bakanlığıyla görevlendirilen Rıza Nur, Lozan Konferansı'na Türkiye delegesi olarak katıldı. Cumhuriyet'in ilânından sonra Sinop'tan milletvekili seçildiyse de bu kez görev üstlenmeyip 14 ciltlik *Türk Tarihi*'ni yazdı (1924 1926'da 12 cildi yayımlandı), Sinop'ta bir genel kitaplık kurdu. İzmir Suikastından sonra Türkiye'den ayrıldı (1926). Paris'te (1926 - 1933) ve Mısır'ın İskenderiye kentinde (1933 - 1938) yaşadı, birtakım kitaplar yazdı. *Namık Kemal* adlı monografisi İskenderiye'de basıldı (1936). Mustafa Kemal'in ölümünden sonra Türkiye'ye dönerek *Kopuz*, —kendi çıkardığı— *Tanrıdağı* gibi dergilerde ırkçı, turancı yazılar yayımladı.

Irkçılık akımının yaygınlaşması yolunda çaba harcayan Rıza Nur, bir ara Nihal Atsız'ı da evlat edinmiştir. 1964'te Londra'da British Museum'da bulunan *Hayat ve Hatıratım* adlı kitabı 1968'de İstanbul'da basıldıysa da mahkeme kararıyla toplatıldı. Ancak, satışı el altından sürdürüldü. Bu kitabında kendisinin ve ailesinin ahlâk düşüklüğünü gösteren olguları da sergileyerek «açık kalpli» olduğunu kanıtlamaya çalışan Rıza Nur, Mustafa Kemal'e, çevresindekilere ve gerçekleştirilen reformlara ağır bir dille saldırdığı gibi «Atatürk'ün bir İngiliz casusu, 30 Ağustos Meydan Muharebesinin bir İngiliz oyunu» olduğunu öne sürecek denli çelişkilere düşmektedir.

Alpay Kabacalı

Nurculuk, Nurculuğun kurucusu ve önderi Said-I Kürdî (1875-1960), Kürt asıllıdır. Nurs (ya da Nuris) köyünde doğması nedeniyle Said-i Nursî adıyla da anılmıştır. Medrese öğrenimi görmüş, İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra 31 Mart Olayını (13 Nisan 1909) körükleyen Derviş Vahdetî'nin *Volkan* gazetesinde yazılarını yayımlatmış ve İttihad-ı Muhammecî Fırkasının kurucuları arasında yer almıştır. *Volkan*'daki yazılarında kültürünü Kürdistan'ın yüksek dağlarına borçlu olduğunu söyleyen Nursî, kusurlarının «ümmilik ve acemiliğine» bağışlanmasını istemektedir. Çeşitli kaynaklara göre okumayı bildiği halde yazmayı bilmemekte, «Nur risaleleri»ni yardımcılarına (Nur şakirtlerine) yazdırmaktadır. 31 Mart Olayından sonra Kürt Teali ve Kürdistan Azm-i Kavî Cemiyetlerine girmiş; İstanbul'a gelerek padişaha Kürtçe öğretim yapacak okullar açılmasını isteyen bir dilekçe vermesi nedeniyle bir süre akıl hastanesine konulmuştur. Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara Hükümetinin Halifeyi kurtaracağı inancıyla Ankara'ya gelmiş, daha sonra «Batılılaşmak bahanesi altında İslam şeriatına karşıt bir akım hissettiğinden» Van'a gitmiştir. Şeyh Sait isyanıyla (1928) ilgili bulunduğu gerekçesiyle İsparta'ya sürülmüş; oradaki laikliğe aykırı eylemlerinden ve iç güvenliği bozma suçundan dolayı Eskişehir'de yargılanmış, bir yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Cezasını çektikten sonra Kastamonu'da «ikamete memur» edilen Said-i Nursî, Demokrat Parti döneminde oy kaygısıyla eylemlerine göz yumulmasından yararlanarak ülkeyi dolaşıp vaazlar vermeye, birbiri ardı sıra risaleler yayımlayarak Nurculuğu yaymaya yönelmiştir. Başbakan Menderes Emirdağ'da Nursî'yi ziyaret ettiğinde Nurcular tarafından minareye hilafet ve saltanatı simgeleyen bir yeşil bayrak çekilerek karşılanmıştır.

Nursî'nin —herbiri ayrı bir başlık taşımakla birlikte— *Risale-i Nur Külliyatı* adı altında toplanan birçok kitapçığı vardır. Bunlarda Kur'an'ın ve İslamlığın temel ilkeleri pek garip bir mantıkla açıklanarak din devleti propagandası yapılmakta; çeşitli konulara bilim, mantık ve İslamlık dışı açıklamalar getirilmekte; Nurculuğun yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla örgütler ve-

rilmektedir. Nurculuk, Said-i Nursî'nin yaşamını inceleyen kimi yazarlara göre bir tarikat ya da mezhep değil, «ekol»dür. Nurcular da bu görüşü savunarak Risale-i Nur'ları Kur'an'ın yirminci yüzyıla uygun bir yorumu olarak nitelemektedirler. Bu risalelere bağlı kalarak Nurcuların temel görüşleri şöyle özetlenebilir:

Nurcuların Temel Görüşleri : Devlet, İslamlığın siyasal ilkelerine göre oluşmalıdır. Hükümetin manevi kişiliğinin de Müslüman olması, İslamlık ve din için hizmet etmesi gerekir. Kur'an dışında bir Anayasaya gerek yoktur... Ulusçuluk. İslam birliğine engeldir; komünizme, sosyalizme, anarşizme karşı savaşım verecek, bunları önleyecek güçte değildir.. İslam devleti, sonunda tüm dünyayı eğemenliği altına alacak ve Müslüman yapacaktır.. Gerçek mutluluk, ancak toplumsal yaşamın şeriat kuralları çerçevesinde düzenlenmesiyle sağlanabilir. Örneğin, hırsızların ellerinin kesilmesinin «hikmet» ve yararları vardır... İslam dininde «İnkılâp» yapmak, şeriata karşı çıkmaktır... Çok kadınla evlenmek İslâmi olduğu gibi doğaya, akla da uygundur. Kadının örtünmesi gerekir; erkeğinden boşanabilmesi ise İslami kurallara aykırıdır. Şeri evlenme bu olanağı ortadan kaldıracaktır... Faiz yasak edilmeli, sınıf kavgalarının ortadan kaldırılması için bankalar kapatılmalıdır.. Kur'an kadına mirasta üçte bir hisse verdiğinden, daha fazla verilmesi adaletsizliktir... Eğer insanlık aklını başına alıp ilahi adalet namına İslam kuralları çerçevesinde mahkemeler açmazsa maddi manevi kıyametler başlarına kopacak, anarşilere, yecüc ve mecüclere teslim olacaklardır... Tüm bunlardan dolayı da Laik Cumhuriyetçi Düzen, dine büyük bir darbe indirmiştir; «Hadislerde gösterilmiş bulunan dehşetli âhir zamandır. Dinsizlik, komünistlik, ifsat komitelerinin faaliyet yıllarıdır», «askeri istibdat ve sapıklık»tır...

Nursî, doğuda Nur risaleleri öğretimi yapacak bir medrese kurmayı planlamıştır. Bunun adı Medresetüz'z-Zehra olacaktır. Öğretim dili bakımından «Arapça vacip, Kürtçe caiz, Türkçe lâzım»dır. Bu doğu üniversitesinde batılaşmaya ve uygarlığa ilişkin herhangi bir tez yer almayacaktır. İstanbul Üniversitesinde de bir Nur Medresesi (Medresetü'z-Zehra) kurulmalıdır. Eski medreselerde 5-10 yılda verilen öğretim Nur medreeslerinde 5-10 haftada verilebilecektir.

Nursî, «keramet sahibi» olduğunu da öne sürmektedir. Kur'an'daki Nur Suresi kendisi için inmiştir ve o kapalı kapılardan kimseye görünmeden çıkmakta, hapishanedeyken camiye gidip namaz kılmakta, hiçbir şey yemeden ve içmeden yaşayabilmektedir. Hayvanlar bile Nur risalelerine hayran kalmaktadırlar...

Said-i Nursî pozitif bilimlere de karşı çıkmıştır. Örneğin elektrik kontağı, radyo vb. gibi olayların tekniğe ve fizik bilimine uygun açıklanması dine aykırıdır. dinsizliktir. Böyle olaylar ilahi kudretin varlığının delilidir ve onun belirtisidir. Bu nedenle her şey, her zerre Tanrıya tapınmaktadır. Örneğin pusulanın Kâbe'deki Hacer-i Esved'i işaret ederek titremesi, namaz kılmasıdır.. Nurculuk bilime karşı çıktığı gibi dünyanın geçiciliği düşüncesini savunarak ölümü bir «mekân değiştirme» olarak nitelemekte; dünyanın ahrete göre bir zindan, «huzur-u Rahmana gitmenin ise bin can ile arzu edilen» bir yolculuk olduğunu öne sürmektedir.

Nur şakirtleri ya da Nur talebeleri, büyüklere bağlılık, bulundukları yerlerdeki Nur'la ilgili olayları onlara bildirmek vb. gibi kimi yükümlülükleri üstlendikten sonra Nurculuğa alınmaktadırlar. Nurcuların önemli bir görevleri de Nur risalelerini yazmak, yazdırtmak ve yayılmasına yardım etmektir. Nurculuğu bırakmak ise günahtır. Ayrıca, Nurculara ilişenlerin vatan ve millet haini oldukları ilân edilmeli, tehditler savurulmalı ve gizli örgüt taktiklerine başvurulmalıdır.

1960'tan sonra ve 12 Mart döneminde Nurculuk öğretimi yapan okullar ile Nurcuların toplantıları birçok kez basılmış, Nur yayınlarına el konulmuştur. Kimi mahkemeler bunlar için aklama kararları verirlerken kimi mahkemeler de mahkûmiyet kararı vermişlerdir. Yargıtay kararları da birbiriyle çelişmiştir. Nurcuların eylem plânındaki girişimleri «pasif direniş»ten ve —Nursî'nin öğütlerine uyularak— «tehdit»ten öteye gitmemiştir.

Demokrat Parti döneminden başlayarak Nurcu kesimin temsilcileri Meclise girmişlerdir. Günümüzde Nur risaleleri gösterişsiz bir yöntemle, ama açıkca satılmaktadır. Nurcuların bir bölüğü Adalet Partisi'ni (bu kesim *Yeni Asya* adlı günlük gazete çevresinde kümelenmiştir), bir bölüğü ise Millî Selâmet Partisi'ni desteklemektedir.

Alpay Kabacalı

NUTKU Özdemir (İstanbul 1931). Tiyatro yazarı. Orta öğrenimini İstanbul Amerikan Koleji'nde tamamladı (1950). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin İngiliz dili bölümünü bitirdikten sonra (1956) Almanya'da Göttingen Üniversitesi Tiyatro Bölümü'nü de bitirdi (1959). Yurda dönünce bitirdiği fakültede yeni açılan Tiyatro Enstitüsü'ne asistan olarak girdi. 1961 yılında tiyatro doktoru, 1967'de doçent sonra da profesör oldu. 1976 yılında Ege Üniversitesi'nde yeni kurulan Güzel Sanatlar Fakültesi Tiyatro Bölümü'nün başına geçti. Kurduğu kadro ile burada çalışıyor.

Orta öğreniminde tiyatroya ilgi duymaya başlamış, Kadıköy Halkevi'nde ve Amerikan Koleji'nde amatör olarak sahneye çıkmıştır. Almanya'daki tiyatro öğrenimi sırasında Avrupa'nın ünlü yönetmenlerinden biri olan Heinz Hilpert'in asistanlığını da yaptı. Ayrıca bazı oyunlarda rol aldı, bazı oyunları yönetti. Ankara'da öğretim görevi-

Özdemir Nutku

ni sürdürürken yaptığı sahne-laboratuvar çalışmaları dikkat çekicidir. Bunlardan biri olan *Pabuççu Ahmed'in Maceraları* Fransa'nın Nancy kentinde yapılan Uluslararası Üniversiteler Tiyatro Şenliği'nde ikincilik (1965); Sermet Çağan'la birlikte hazırladıkları *Savaş Oyunu* ise Erlangen Şenliği'nde metin olarak üçüncülük, Özdemir Nutku'nun rejisi ise birincilik kazanmıştır (1965). Bunun gibi kürsüsüne bağlı elemanların hazırladığı Güngör Dilmen'in *Midas'ın Kulakları* çalışması Nancy'de özel bir böreve ile ödüllendirilmiştir (1967). Bundan sonra öğrencileri hazırladıkları Sermet Çağan'ın *Ayak Bacak Fabrikası* ile İngiltere'nin York kentinde yapılan şenliğe katıldılar.

Özdemir Nutku bu çalışmaları yanında önemli tiyatro kitapları hazırlamış, oyunlar yazmış, çeviriler yapmıştır. Çeşitli dergi ve gazetelerde sürekli yazmaktadır. Buna karşılık ilk yazın denemelerini şiir alanında yapmıştır. *Eller* (1952), *Üç Nokta* (1953), *Bölük Yaşantı* (1957) adlı kitapları çıkmıştır. Arkadaşlarıyla *Değişim* adlı bir dergi çıkarmıştır. Sonra tiyatro yapıtlarını yayımlamıştır: *Tiyatro ve Yazar* (1960), *Oyun Yazarı* (1966), *Stanislavski'nin Sah-*

neye Koyduğu Martı (1968), *Darülbedayi'in Elli Yılı* (1969), *Dünya Tiyatrosu Tarihi* (2 cilt - 1971 - 72), *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği* (1972), *Tiyatro Yönetmeninin Çalışması* (1973), *Yaşayan Tiyatro* (1976), *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri* (1977), *Türkiye'de Brecht* (1977).

Özdemir Nutku gerek öğretim çalışmalarında gerekse kitap ve yazılarında çağdaş ve ileriye dönük bir anlayış sürdürmüştür. Tiyatronun toplum sorunlarından soyutlanamıyacağını kesinlikle vurgulamak, bu yolda yapılacak tiyatroya katkıda bulunmak amacını taşımıştır. Tiyatronun her alanına ilgi göstermiş, bu konuda gerek uygulama gerekse kuram alanında etkin olarak çaba göstermiştir. Tiyatroda çağdaş bir ulusallık anlayışının da savunucusu olmuştur.

S. Günay Akarsu

Nüzhet Sabit (1883 1919). Yazar. Düşün ve eylem adamı Tuğgeneral olan babasının görevde bulunduğu San'a'da doğdu. Orta öğrenimini Sana Rüştiyesi (ortaokulu) ile İstanbul Mercan İdadisi (lise)nde, yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1915). Rodos Valiliği emrinde «maiyyet memurluğu», öğretmenlik etti (*1905-1909*). Bir süre kendi olanaklarıyle Paris Hukuk Fakültesi'nde ve *«Ecole Libre des Sciences Politiques»*de okudu. Hastalanınca İstanbul'a döndü. Erkek Öğretmen Okulu, Darüşşafaka ve Erenköy Kız liselerinde eğitbilim, psikoloji dersleri okuttu. Bir ara İaşe müdürlüğü yaptı. Genç yaşta veremden öldü.

Yorulmaz bir düşün ve evlem adamı olan Nüzhet Sabit, II. Meşrutiyetten önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş, Paris dönüşünde partiden de yan kuruluşlarından da ayrılmıştır (1909). Çıkardığı *«Vazife»* dergisinin ilk sayısında (27 Kasım 1909) İttihat ve Terakki kadrosundaki gençleri «saltçı iktidar döneminde özgürlük için herşeylerini feda etmelerine karşın, yönetime geçince özgürlüğün en büyük düşmanı durumuna düşmelerini» eleştirdi. Gazetesi kapatıldı. Bir süre sıkıyönetimce tutuklandı. Serbest bırakılınca bu kez bir yayınevi kurarak kitapçıklar çıkarmaya başladı. İç ve dış kapitalin dümen suyuna giren İttihat ve Terakki Partisi yöneticilerini eleştirmeye devam etti. Görüşlerini yaşama geçirme umuduyla «Teavünü İçtimaî-Toplumsal Yardımlaşma» (1909) derneğini kurdu. *«Siyaset Yolları»* adlı kitapcığında (1913) İmparatorluğun I. Dünya Savaşı'na sokulmasının büyük sakıncalar doğuracağını belirterek, siyasal iktidarı uyarmaya çalıştı. Yeniden yayımlamaya başladığı *«Vazife»*, *«Fağfur»*, *«Takip ve Tenkit»* dergilerinde yazdı. *«Vazife-i İsyan»* (1919) adlı kitapçığında militarizmi şiddetle yererek halkı bir miting yapmaya çağırıyor, Anadolu'daki örgütlenme girişimlerini destekliyordu.

«Fağfur» dergisindeki yazılarında Ziya Gökalp'in Durkheim'ci anlayışını eleştiren Nüzhet Sabit kısa süren yaşamı boyunca aralıksız sürdürdüğü savaşımını şöyle anlatır:

«14 yıldır iktisatla uğraşırım. Londra Paris'te belediyeciliği tetkik ettim. Memlekette ilk defa Teavün-i İçtimâî'yi kurdum. Hemen serbest iktisat ekolüne karşıyım. İktisatda devletçiyim. *«Takip ve Tenkid»* dergisinde ziraat olayları adlı dört makalede hep bu ilkeleri savundum. Üretici devlet tezini meydana çıkardım. Önce garip karşılandım. Ama Dünya Savaşı beni destekledi. Hemen her hükümet tamamen üretici olmaya mecbur oldu. Bu hal devam edecektir. Çünkü fakir halkı korumak, açları susturmak gerekir. Bunun için devletin üretim ve tüketim işleriyle doğrudan doğruya meşgul olunması ve özel kanunlar yapması gerekir.»

«Biz Şarklılar, Avrupa'da sosyalistliğin hızla ilerlemesini iyi karşılamalıyız. Çünkü Avrupa'nın bütün Şark'a ve geri kalmış milletlere reva gördüğü haksız saldırmanın önü ancak sosyalist fikirlerin yayılmasiyle alınacaktır.»

Başlıca Yapıtları: Siyaset Yolları (1911), *Kelime Usulü ile Elifba* (1917 1918), *Tonguz'un Rüyası* (oyun, 1918), *Ana dil* (1918), *Vazife-i İsyan* (1919), *Hâtıralar* (1919).

(Ş.K.)

Nüzül. Sözlük anlamı olarak inme, konaklama anlamına gelmekle beraber Osmanlı Devleti'nin mâli örgütünde özellikle savaş zamanlarında askerin iaşesiyle ilgili olarak ordunun konaklayacağı yerlerde zahire, ot, saman, yem ve diğer bu tür gereksinmelerinin karşılanması demektir. Osmanlı ordusu sefere çıkarken ordunun konaklayacağı yerler çok önceden hazırlanırdı. Buna paralel olarak gerek askerlerin, gerekse hayvanların viyecek ve içeceğinin düzenli bir durumda ilgili konaklarda olmasına özen gösterilirdi. Bu konularda görevli kılınan kişiye Nüzül Emini denilirdi. Avârız ve nüzül akçesi olarak anılan vergi türü özellikle savaş ve olağanüstü durumlarda toplanırdı. Nüzül emirleri işin öneminden ötürü Divân-ı hümâyun mühimme kaleminde yazılarak ilgili yerlerin kadılarına gönderilirdi. Kadılar durumu nüzül ve avârız ödemekle yükümlü olan kişilere bildirerek belirli bir zaman içinde istenen verginin (zahire, ot, yem ve benzeri yiyecek maddeleri de olabilir) ödenmesini emrederdi. Bu konuda gerektiğinde işlerin aksamaması için yazışmalar yapılırdı. Örneğin 1793 tarihli bir kadı ilâmında bu konuda şöyle denilmektedir. «Sefer gereksinmesinin karşılanması amacıyla Tekfurdağı (Tekirdağ) yöresinden toplanması gereken zahirenin yükümlü bulunan ahali tarafından peyderpey (yavaş yavaş) gönderileceği Hayrabolu muhakemesi kadısı tarafından açıklanmaktadır.» Tahıl ve ilgili diğer gereksinim maddelerinin toplanması, ulaştırılması, bu konuyla ilgili ücretlerin ödenmesi Mevkufat kaleminden verilen emirlerle Nüzül Emini tarafından yerine getirilirdi. Bu konuda yine 1793 tarihli bir yazışmada özet olarak şöyle denilmektedir: «Yıllık nüzül gereksinmesiyle ilgili olarak Hasan ağa'nın (reis veya kaptan olması gerekir) gemisiyle Varna limanından İstanbul'a zahire taşımak için taşıma ücretinin 2/3'ünün peşin olarak geri kalan 1/3'ünün ise zahirenin Tersâne-i âmire anbarlarına tesliminden sonra ödeneceği bildirilmektedir.» Bazı yerlerin nüzül ve avârız vergisinden bağışık tutulduğu anlaşılmaktadır. Ordunun taşıma işlerine yardımcı olanların veya nüzül avârız vergisini ödeyemeyecek durumda bulunan kişi ve yerlerin bazı Devlet görevlerinde çalıştırılmak suretiyle bu vergiden kurtuldukları bilinmektedir. Bunun dışında savaştan zarar gören yerlerin halkının da vergi dışı bırakılması yasa gereğiydi. Bu konudaki resmi bir yazışmada şöyle denilmektedir. «Savaş'dan çok zarar gören Babadağı, Hırşova, Maçin ahalisinin avârız ve nüzül vergisi dışında kalması uygun görülmüştür.» Avârız ve nüzül vergisinin uzun süren savaş yıllarında halkı perişen ettiği bir gerçektir.

(S.Ş.)

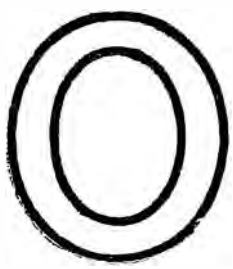

OFLAZOĞLU, A. Turhan (Adana 1932) Oyun yazarı. Vefa Lisesi'nden sonra (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe ve İngiliz Edebiyatı bölümlerini bitirdi (1960). Askerliğini tamamlayıp Amerika'ya gitti. Washington Üniversitesi'nde tiyatro öğrenimi yaptı. Dönünce İstanbul Radyosu Tiyatro bölümünde dramaturg olarak çalışmaya başladı. Kafka, Nietzche, R.M. Rilke, Bergman, Lorca, Shakespeare'den çeviriler yaptı. Shakespeare üstüne bir tanıtma kitabı da hazırladı (1977). Asıl çalışmaları yoğunlaştırdığı oyunlarında genellikle derinlemesine irdelediği baş oyun kişisinin iç evrenini bireysel bir merkezleşme ile yansıtarak o kişinin trajedisini ortaya çıkarmaya çalışır. Ne var ki gerçeklerden de yola çıksa sonunda bireyin bilinçaltı evrenine yönelir. Anadolu geleneklerinden kan davasını işleyen *«Keziban»* (1967) dışında hemen bütün oyunlarını tarihten almıştır. Ama bunlara birer tarihsel oyun gibi bakmak doğru olmaz. Amacı tarihi aktarmak değil, tarihin o sürecinde yaşamış kişilerin iç ve dış çelişmelerini irdelemektir. Oyunlarının çoğu ödenekli tiyatrolarda, *«Deli İbrahim»* ise Kent Oyuncuları'nda sahnelenmiştir *«Deli İbrahim»* (1967 Türk Dil Kurumu 1968 Tiyatro Ödülü), *«IV. Murat»* (1970 TRT 1970 Sanat Ödülleri Yarışmasında başarı ödülü), *«Sokrates Savunuyor»* (1971), önemli oyunları arasında sayılabilir.

(S.G.A.)

OĞUZCAN, Ümit Yaşar (Tarsus 1926). Şair. Orta öğrenimini Eskişehir Ticaret Lisesi'nde tamamladı (1946). Türkiye İş Bankası'nda memurluğa başladı. Adana, Ankara, İstanbul şubelerinde çeşitli görevlerde bulundu. Halkla İlişkiler Şubesi müdürüyken isteğiyle emekliye ayrıldı. Bir süre *«Hürriyet»*, *«Çarşaf»* dergi ve gazetelerinde bağımsız yazar olarak çalıştı. İstanbul'da bir sanat galerisi kurdu, yönetti. Hece ve aruz ölçüleriyle de yazdığı şiirlerden bir çoğu bestelenmiştir. Yaşamı, yapıtları ve şiirleri üzerine değerlendirme yazılarından oluşan kitap *«Ümit Yaşar — 25. Sanat Yılı»* adını taşıyor.

Başlıca Şiir Kitapları: İnsanoğlu (1947), *Deniz Musikisi* (1949), *Dillere Destan* (1954), *Dolmuş* (1955), *Aşkımızın Son Çarşambası* (1955). *Bir Daha Ölmek* (1956), *Kör Ayna* (1957), *İki Kişiye Bir Dünya* (1957, 5. b. 1967), *Beni Unutma* (ilk yedi kitabından seçmeler, 1959, 5. b. 1968), *Karanlığın Gözleri* (1960, 4. b. 1968), *Akıllı Maymunlar* (1960), *Seninle Ölmek İstiyorum* (1960 4. b. 1966), *Üstüme Varma İstanbul* (1961, 3. b. 1966), *Sahibini Arayan Mektuplar* (1961, 3. b. 1966), *Yeni Dünya Rekoru* (1961), *Sevenler Ölmez* (1962), *Çiğan Gözler* (1962, 4. b. 1968), *Ötesi Yok* (1963), *Hüzün Şarkıları* (1964), *Bir Gün Anlarsın* (1965, 3. b. 1967), *Sadrazamın Sol Kulağı* (1965), *Mihribana Mektuplar Mihribana Şiirler* (1965, 1967), *Taşlar ve Başlar* (taşlama ve aşk şiirleri, 1966), *Biraz Kül Biraz Duman* (notalarıyla birlikte on şarkı, 1966), *Seni Sevmek* (rübailer, 1966), *İnşallahla Maşallah* (1966), *Avrupa Görmüş Adam* (gezi anıları şiirler, 1967), *Toprak Olana Kadar* (1968), *Göbek Dâvâsı* (yergiler, 1968), *Ben Seni Sevdim mi* (1968), *Halktan Yana* (1969), *Aşk mıydı O* (1969), *Önce Sen, Sonra Ben* (1971), *Rubailer* (1972), *Yalan Bitti* (1975), *Acılar Denizi* (bütün şiirlerinden seçmeler, 1977).

OKAN Sezai (İstanbul 1917). Millî Birlik Komitesi üyelerinden, Emekli Kurmay Albay, Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik grubu üyesi (Tabiî Senatör). Harbokulunu bitirdi (1939). Çeşitli kıta ve kurumlarda görev yaptı. 30 üyeli ikinci ihtilâl komitesinde Yıldız, Aksoylu, Türkeş ve Köksal'la birlikte çalıştı (Mart 1956 Ağustos 1957). Ankara'da Tank Taburu Komutanı (Kurmay Yarbay) iken 27 Mayıs hareketine katıldı ve Harbokulu'nda Madanoğlu başkanlığında oluşturulan «İhtilâl Karargâhı Heyeti»nde bulundu. MBK üyesi olarak Komite genel sekreter yardımcılığı ve plânlama grubundaki üyelik görevlerini yürüttü. MBK üyesiyken albaylığa yükseldi (30.8.1960). MBK'nin hukuki varlığını yitirmesinden sonra Cumhuriyet Senatosu doğal üyesi oldu (1961). Hükümeti devirmeyi amaçlayan ihtilâlci bir gizli örgüt kurmakla suçlanarak dokunulmazlığı TBMM'deki AP'liler tarafından kaldırıldı (12.12.1968). Anayasa Mahkemesi bu kararı iptal etti (2.1.1969). Cum-

Sezai Okan

huriyet Senatosu'nda çeşitli komisyonlarda, bu arada malî ve iktisadî işler komisyonunda yasama görevini sürdürdü.

OKAY, Haşim Nezihi (Amasya - 1904). Şair, yazar. Orta öğrenimini Trabzon Öğretmen Okulu'nda (1924) tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde sınavlara girerek edebiyat öğretmeni oldu (1930). Sinop, Zile, Develi, Bursa, Bandırma ortaokul ve liselerinde Türkçe, edebiyat öğretmenliği etti. Son görevi İstanbul Atatürk Kız Lisesi öğretmenliğinden emekliye ayrıldı. (1970)

Yapıtları: Akşam Şarkıları (şiirler, 1935), *Sümmani* (1940), *Seyrani* (1945), *Dertli* (1951), *Dadaloğlu* (1958), *Köroğlu ve Dadaloğlu* (1970).

OKTAY Ahmet (Ankara 1933). Şair ve yazar. Ankara Atatürk Lisesi'nde okudu. Memurluk ve gazetecilik yaptı. TRT Haber Merkezi'nde, İstanbul Radyosu'nda çalıştı. İlk şiiri *«Gerçek»* dergisinde (1948) çıktıktan sonra *«Beraber»*, *«Kaynak»*, *«Seçilmiş Hikâyeler»*, *«Mavi»*, *«Pınar Postası»*, *«Yelken»*, *«Ataç»*, *«Dönem»*, *«Papirüs»*, *«Yeni Dergi»* gibi dergilerde şiir ve yazıları yer aldı. İlk şiirlerinde Birinci Yeni'nin ve daha sonraki şiirlerinde İkinci Yeni'nin etkileri görülmekle birlikte *Gölgeleri Kullanmak* (1963) adlı kitabındaki şiirlerindeki ana etkinin Ahmet Arif'den kaynaklandığı görülür. Toplumcu - gerçekçi bir dünya görüşünün yalın bir söyleşi ve belirgin temalarla işlendiği bu dönemden sonra karmaşık bir anlatımla yeni denemelere girişti. Destansı bir söyleyiş, güncelden ve yerelden temelsel ve evrensel geçiş, kelime zenginliği *Her Yüz Bir Öykü Yazar* (1964) (1965 Yeditepe Şiir Armağanı) adını taşıyan şiir kitabının başlıca özellikleridir. Bu özellikler gitikçe daha belirginleşecek ve Ahmet Oktay'a, toplumcu - gerçekçi dünya görüşünü benimsemiş şairler arasında özgün bir yer kazandıracaktır. *Dr. Kaligari'nin Dönüşü* (1966) yer yer ilk dönemin izlerini taşıyan bir şiirle birlikte veni bir gelişmenin habercisi olan şiirl de içerir. Şair, dünya görüşünden kaynaklanan süreklilik anlayışını biçim açısından da sürdürerek tek ve uzun şiire yönelir. Son kitabı *Sürgün*'de (1979) düzyazıya yaklaşan bir anlatım egemendir. Toplumcu - gerçekçi dünya görüşünün dayandığı temel iyice belirginleşir. Aynı dünya görüşünün felsefe sorunları gündeme gelir. Varoluşçuluğun etkileriyle bulanıklaşan yaşam sorunlarına açıklık kazandırma çabaları su yüzüne çıkar. Bu açıdan Ahmet Oktay şiirinin genel anlamda bir «düşünce şiiri» olduğu da söylenebilir.

(E.C.)

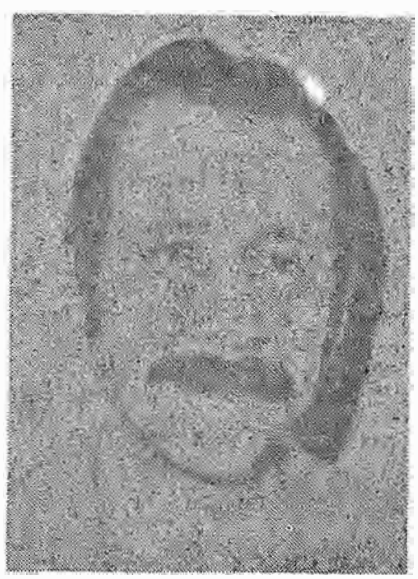

Ahmet Oktay

OKTAY Rıfat (Trabzon - 1914). Şair, Orta öğrenimini Ankara Gazi Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Paris Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı (1942). Memurluk, avukatlık yaptı.

Çoğun *«Varlık»* dergisinde yayımladığı ilk şiirlerinde kurulu düzenle sorunları olmayan şairlerin alışılmış duyarlıklarından kaynaklandığı sezilen temalar işler. Bu evresinde Ahmet Haşim, Ahmet Hamdi gibi çıkından izlediğini belirten dizelerden kurtulamamıştır. 1937 yılında aynı dergide yayımlanan *«Yıldızlar»*, *«Karga»*, *«Karaca Ahmet»* gibi parçalarında ölçü ve uyak dışına çıkmış, gülmece öğelerinden yararlanmaya başlamıştır. Oktay Rıfat'ın *«Garip»* Evresine özgü atılımlarını yaparken bile geleneksel çizgiden uzaklaşmama özelliği, şiirinin sonraki aşamalarında da görüldüğü için, değişik sayılabilecek dönemleri kesin çizgilerle ayrılmaz. Bu nedenle, çeşitli olanaklardan sonuç çıkarmak isteyen bir deneyci gibi görünür. 1937 41 yıllarında şaşırtıcı buluşlara, ince yergiye, gülmeceye dayanan parçaların yanısıra toplumsal sorunların (Şehitlik) ve değişik insansal durumların (Bir otelin iki Odası) işlendiği şiirler yazar. Ölçü dışına kaymasına karşın yer yer uyaklardan yararlandığı olur. Dili yalınlaşmış, benzetilerden arınmıştır ama geleneksel şiir öğelerinin tutulup kaldığı bir yanı vardır.

1944'lerde Halk Şiiri'nin biçimlerine öykünerek, ölçüyü uyağı kullanırken kendisini, tamamen duygularına bırakır.

«Defler vuruldu önceden
Sazlar çalındı inceden
Döşek sermişler yoncadan
Bir nur doluyor cismime.

Tepsilerde vişne kiraz
Şerbet içtim kandım biraz
Dedim gayrı durmak olmaz
Remil atılsın ismime.»

Aynı evrenin öteki kitabı, *«Yaşayıp Ölmek ve Avarelik Üstüne Şiirler»* (1945)'e ölçülü uyaklı şiirlerini alarak, eski-yeni kavramlarını biçim kurallarının dışında gördüğünü belirtmek ister gibidir.

1947 1955 yıllarında Oktav Rıfat'ın, yapısal açıdan iki tür kuruluşla toplumsal sorunlara açıldığını söyliyebiliriz. Genellikle kabul edildiği gibi, Prévert'in çıkışından yararlandığı belli olan parçalarda halk şiirinin öğelerini kullanmada veni yollar ararken *Güzelleme*'deki gibi övkünme düzeyine varmaktan çekinmediği bellidir. Belki Bedri Rahmi'nin 1940'lardaki girişimlerinden de cesaret ve deneyler bularak güncelle sarmas dolaş olur. *«Yaprak»* (1947 - 49) ve *«Yeditepe»* (1951 - 54) dergilerinde yayımlanan bu şiirlerde toplumcu öğretiye inanışın yansımaları vardır.

«Hepimizin ağzımız burnumuz var
Hepimizin aklı.
Apaçık ortada işte
O haksız bu haklı.»

İstanbul Şiiri, Fadik ile Kuş, Çocuğun Dileri, Ağa Tekerlemesi *(Aşağı Yukarı)*, Hürriyet, Karga ile Tilki *(Karga ile Tilki)* gibi bu evrenin bilinen parçalarının aynı kuruluş özelliklerini göstermelerine karşılık

Oktay Rıfat şiirinin önemli aşamalarından biri olan Telefon *(Karga ile Tilki)* içeriği ve yapısı ile öteki ürünlerinden ayrılır. 1953'lerde Amerika'da yargılanan karı koca Rozenberg'lerin ölüm cezası karşısında bile onurlarından birşey yitirmeyen kişilikllerinin uyandırdığı sevgi, hayranlık duygularının işlendiği bu şiir dokuz dizeden kurulu dört bölümde geliştirilmiştir.

Oktay Rıfat'ın *Perçemli Sokak* ve *Âşık Merdiveni* adlı kitaplarında, «gerçeğin gündelik düzenini değiştirme» ya da «gerçeğe başka bir açıdan bakabilme olanaklarını araştırmaya bağlı yönelişlerle sözcüklerin yarattığı görüntülerin peşine düştüğü söylenmiştir. İlk gençlik ürünlerinde bilinen durumlariyle rastladığımız eşya, bu şiirlerinde temel öğe durumuna getirilirken alışılmışın ötesinde boyutlarla yansıtılmak istenir. Bu istekle şair, «güneşin kanatları», «papatyaların renkli camları», «evlerin başakları» biçiminde söyleyişlerle donanmış bir şiir düzeyinde sözcüklerin özerk olarak işlevlerini göz önünde tutmanın hesabı içindedir.

Son yapıtlarındaysa, çeşitli deney evrelerinden geçmiş, toplumu ve insanları tanımış, öğretilerden öğreti beğenmiş bir kişiliğin olgunluğunu yaşar gibidir. Şiirlere, geçmiş deneylerinden girişimlerinden elde ettiği olanaklar sanki kendiliğinden ağırlıklarını koyarlar. Ahmet Hamdi'nin bir dizesinde söylediği gibi «herşey yerli yerinde»dir. Kendi uzağında, kalabalığı yaşarken, «ev-

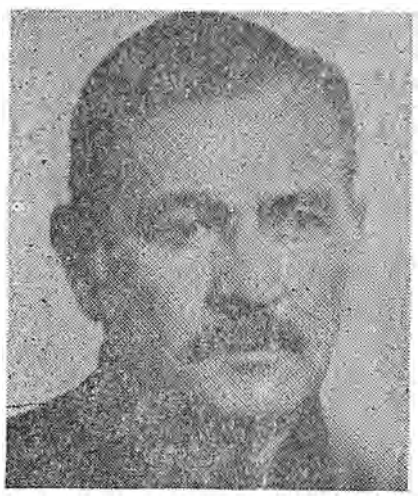

Oktay Rıfat

ren kovanının arıları, tarihsel akışın yiğit sürücüleri olarak» niteliediği işçilere seslenir.. Dünle, yaşananla, gelecekle hesaplaşarak gerçek özgürlüğün ilkelerini koymaya çalışır.

«Bir kara somunun çevresinde döndükçe
Dünyamıza özgürlük getiren kardeşler
O somunla doğrulur uykusundan akıl
Ağarır o somunla bitmeyen gecemiz.
O güneşle bağımsızlığa erer kişi.»

Azgelişmişliğin acısı, İstanbul, deniz, yağmur, değişen mevsimler, eskidikçe büyüyen ve vazgeçilmez olan sevgi, sabır ve sabırsızlık, anlayış ve öfke herşey şiirde güngörmüşlüğün, yıllar yılı düşünüp aramışlığın simgeleri olarak ateş böcekleri gibi parıldar durur.

Çağdaş sanatın gelişmelerini yansıtan yazılarının yanısıra şiir çevirileri de yapan Oktay Rıfat oyun türünde verdiği eserlerde büyük başarı çizgisine ulaşamadı. İlk oyunu *Kadınlar Arasında* 1948'de Ankara Devlet Tiyatrosunca sahneye konulmuştu. Daha sonra, *Oyun İçinde Oyun* (1940 / 50'de oyn.) *Birtakım İnsanlar* (1961'de oyn.) *Atlar ve Filler* (1962'de oyn.), *Çilli Horoz* (1964'de oyn.) *Zabit Fatma'nın Kuzusu* (1965'de oyn.), *Yağmur Sıkıntısı* oyunuyle TRT 1970 Tiyatro Sahne Eserleri Yarışması'nda başarı ödülü kazandı.

Şiir Kitapları: Garip (Orhan Veli, Melih Cevdet'le birlikte 1941), *Yaşayıp Ölmek, Aşk ve Avarelik Üstüne Şiirler* (1945, 3. bas. 1962), *Güzelleme* (1945), *Aşağı Yukarı* (1952), *Karga İle Tilki* (1955 Yeditepe Şiir Armağanı, bas. 1954), *Perçemli Sokak* (1956), *Âşık Merdiveni* (1958), *İkilik (Aşağı Yukarı* ve *Karga İle Tilki* kitaplarının 2. bas., 1963), *Elleri Var Özgürlüğün* (1966), *Şiirler* (1970 Türk Dil Kurumu Şiir Armağanı, bas. 1969), *Yeni Şiirler* (1973), *Çobanıl Şiirler* (1976), *Çeviri Şiir Kitapları: Latin Ozanlarından Çeviriler* (1963), *Yunan Antologyası* (1964), *Basılan Oyunları: Birtakım İnsanlar* (1961), *Kadınlar Arasında* (1966). *Romanları: Bir Kadının Penceresinden* (1976).

OKTAY RIFAT'ın Şiirinden Örnek

TELEFON

Gözlerin var ya çekik kara kara
Önce gözlerindi en güzel ışık
Beyaz dişlerindi bacakların omuzun
Damalı örtüde bir kâse çorba gibi
Buğulu bir lezzetti karıkocalık
Şimdi bir çınar yeşeriyor içimde
Bir şarkı söyleniyor uzun uzun
Hürriyetin rüzgârlı bayrağı oldu
Bize yeten aydınlığı sevdamızın

Aman dayanamazsam ne etmeli
Bütün pencereler üstlerine açık
Kimler soyar çocukları kimler örter
Biri onbir yaşında öteki küçük
Ya anne diye bağırırsa uykusunda
Belki korkmuş belki de susamıştır
Geceleri su içmiye alışık
Çorap öyle mi giydirilir don öyle mi bağlanır
Gömleği bir tuhaf sarkıyor arkasında

Çocuklara bakma dayanırım
Gide gide çoğaldım halkım ben artık
Dağ taş kalabalık kalabalık
Satar mıyım onları onlar da çocuklarım
Ben kadınım çocuklarımla varım
Telefon açmam seni nafile
Söylemez dillerim yarınla bağlı
Tutmaz parmaklarım kocamdan belli
Telefon benimki de analık

Çocuklara bakma dayanırım
Sevgiydim önce bir çeşit incelik
Şimdi işe yarıyorum kaba saba
Tuzlu bir deniz kokusu havada
Benimle başladı bu mütliş tazelik
Benimle yaklaştı güzel günler
Hatırlayın onların vahşetini
O günlerin eşiğinde beni hatırlayan
Her telefon çalışta kesik kesik

Fethi Okyar

OKYAR, Ali Fethi (Pirlepe 1880) İstanbul - 1943). Eski başbakanlardan. Harpokulu'nu, erkanıharp kolağası rütbesi ile 1903 yılında bitirdi III. Orduda görev aldı. 1908'de Paris'e Ateşemiliter olarak atandı. 1910'da Binbaşılığa yükseldi. Ertesi yıl İşkodra Osmanlı Askeri Kuvvetleri Erkanıharbiyesinde görev aldı. İtalyanların Trablusgarp'ı işgali sırasında Trablusgarp savunmasında bulundu. 10 Ocak 1912'de Manastır'dan Milletvekili seçilerek Meclis'e girdi, «Meclisi Mebusa'nın» feshi üzerine ordudaki görevine döndü. 1912'de tekrar ordudan ayrılarak Sofya elçisi, 1913'de İstanbul Milletvekili oldu. 1917'de İçişleri Bakanlığı'na atandı. Birinci Büyük Millet Meclisi'ne İstanbul Milletvekili olarak katıldı. 1924 yılında dört ay kadar Başbakanlık görevinde bulundu. 1925'de Paris Büyük Elçiliği görevine atandı.

Beş yıl kadar kaldığı Paris'teki görevinden 1930'da yurda dönen Okyar 12 Ağustos 1930 tarihinde **Serbest Cumhuriyet Fırkası**'nı kurdu. Genel olarak bu partinin kuruluşu, resmi bir muhalefetin oluşturulması olarak yorumlanmış ve bunun 1930'larda ülkenin içinde bulunduğu bunalımı aşmak, emekçi katmanları oyalamak ve durumdan hoşnutsuz olan burjuvazinin bir kesimini denetim altında tutmak amacına yönelik olduğu düşünülmüştür.

Serbest Fırka kısa sürede gelişme gösterdi. Ali Fethi Okyar'ın 1930 yılı Eylül ayında partinin yerel örgütlerinin açılışı, nedeni ile gittiği İzmir'de 40.000 kişi tarafından karşılandı ve aynı günlerde 60.000 kişinin katıldığı toplantılar düzenlendi. Yine aynı günlerde İzmir Liman İşçilerinin grevi başlamış ve parti hareketinin emekçilerin politik etkinliklerinin de artmasına yol açtığı görülmüştür. Ancak partiden en çok yararlanmak istiyenler, partinin liberal çizgisinin arkasına sığınan tutucular olmuş. Okyar'ın İzmir gezisinde devrimler eleştirilmiş ve CHP binası taşlanmıştır. Bu tutum Partinin ve gezi dönüşü Fethi Okyar'ın Türkiye Büyük Millet Meclisinde ağır eleştirilere uğramasına yol açmıştır. Bu nedenle Mecliste bir konuşma yapan Okyar, 17 Kasım 1930 yılında; «Partimizin gelecekte siyaset alanında Gazi ile karşı karşıya geleceği anlaşılmaktadır. Bu nedenle kurucusu olarak böyle bir örgütü yaşatmayı saçma görüyor ve Partinin dağıtılmasına karar veriyorum.» diyerek Serbest Fırka'yı kapatmıştır.

1934'de Londra Büyük Elçiliği'ne atanan Okyar, 1939'da yeniden milletvekili seçilerek parlamentoya girdi ve 1942 yılına kadar bu görevini sürdürdü. Bir süre Adalet Bakanlığı yaptıktan sonra siyasetten çekildi.

ONAN Necmettin Halil (Çatalca 1902 / İstanbul 1968): Şair, yazar ve edebiyat tarihçisi. Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi (1925). İzmir, Adana ve Ankara'da edebiyat öğretmenliği, lise müdürlüğü yaptı. 1939 1942 yılları arasında Milli Eğitim müfettişliği görevinde bulundu. Son olarak Türk Dili ve Edebiyatı profesörlüğü yaptı.

Şiire, mütareke yıllarında aruz ile başlayan N.H. Onan hece ölçüsüne dönerek bireysel duyguları dile getiren ve ulusal temaları işleyen toplumsal şiirleriyle tanınmıştı. Edebiyat tarihi üzerine kitaplarını çıkardıktan sonra şiirle pek uğraşmamıştır.

Yapıtları : Çakıl Taşları, (1927), *Bir Yudum Daha* (1933). *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi* (1940), *Namık Kemal'in Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi* (1950), *Leylâ ile Mecnun'un Tenkitli Basımı* (1956), *Yara* (roman, 1973).

ONARAN, Hulki (İstanbul 1906). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Üsküdar'da yaptıktan sonra, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirdi (1927). İlk karikatürü *«Akbaba»*da yayımlandı (1927). Cemal Nadir'in *«Akşam»*da çalışmağa başlamasından bir süre önce bu gazetede karikatürleri yayımlanan sanatçı; *«Aydede»*, *«Resimli Ay»*, *«Yarın»*, *«Son Posta»*, *«Hareket»*, *«Kalem»*, *«Cem»*, *«Voy-vo»*, *«Yedigün»*, *«Karikatür»*, *«Pardon»*, *«Papağan»* gazete ve dergilerinde de çalıştı. *«Vakit»*, *«Servet-i Fünun»* ve *«Tasvir-i Efkâr»* gazetelerinde mizah öyküleri ve sanat konulu yazılar yazdı.

Hulki Onaran

Hulki Onaran çoğunlukla kadın karikatürleri ile tanınır. Halen Türkiye'de en uzun süredir karikatür çizen sanatçı olarak bilinmektedir. Son olarak *«Gırgır»* dergisinde karikatürleri yayımlanmıştır.

ONAR, Sıddık Sami (İstanbul 1897 / 1972). Hukuk profesörü. Orta öğrenimini Vefa Sultanisi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1923). Üç yıl Paris Üniversitesi'ne devam etti. Ülkeye dönüşünde İstanbul Ticaret Mahkemesi'nde yargıçlık, Mülkiye Mektebi'nde devletler hukuku ve medeni hukuk dersleri verdi (1926). İstanbul Üniversitesi'nde yapılan yenileştirmelerde İdare Hukuku profesörlüğüne atanan Onar, bir yıl sonra ordinaryüs profesörlüğe yükseltilerek fakültenin dekanlığına getirildi (1934). Bu görevlerinin yanısıra Yüksek Ticaret Mektebi'nde iflas hukuku okuttu. 1942'de ikinci kez dekan, 1946 yılında rektör seçildi. 1949 yılında Hukuk Fakültesi İdare Hukuku ve İdari İlimler Enstitüsü'nü kurdu ve ölümüne değin enstitünün müdürlüğünü yaptı. 1948'de Fransa'nın Toulouse Üniversitesi'nce kendisine hukuk doktorluğu ünvanı verildi. 1972'de İtalya Cumhurbaşkanı'nca Cumhuriyet liyakat nişanı ile ödüllendirildi. Ceza Mahkemeleri Usulü Kanunu, Üniversiteler Kanunu, Seçim Kanunu ve Maden Kanunu gibi önemli yasaların hazırlanmasında görev almış, 27 Mayıs 1960'dan sonra yeni Anayasa'yı hazırlayan kurula başkanlık etmişti.

Başlıca Yapıtları: Hukuku Umumiyeyi Düvel (1926), *Hukuku Medeniyye* (1926), *İdare Hukuku* (1925), *Adliye Hukukunun Umumi Esasları* (Mustafa Reşit Belgesay ile birlikte 1944), *İdare Hukukunun Umumi Esasları* (1952), *Türk İdare Mevzuatı* (önsöz Dr. Lütfi Duran ile birlikte, 1954), *Türkiye'de Hukuk Devleti Kurma Yolunda Hareketler* (1960).

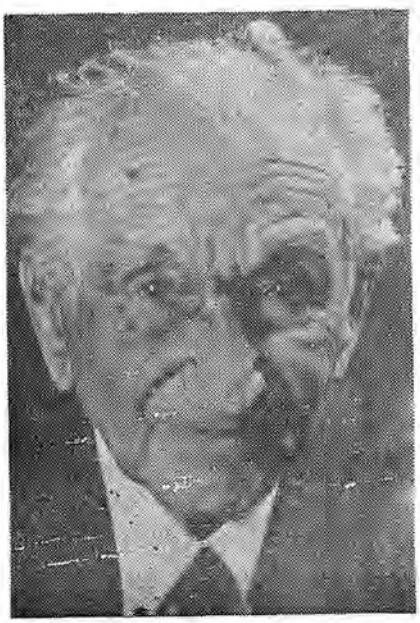

Hikmet Onat

ONAT, Hikmet (1882 1977). Ressam. Resim tarihimizde empresyonist hareket olarak tanımlanan Çallı kuşağının önde gelen ressamlarından birisi de Hikmet Onat'tır. Gününün birçok ressamı gibi asker olarak eğitim görmüş olan Onat Deniz Harbokulu'nu bitirdikten sonra Sanayii Nefise Mektebi'nde de okudu. 1910 yılında açılan bir sınavı kazanarak uzmanlık öğrenimi görmek üzere Paris'e gönderildi. Burada Cormon atölyesinde dört yıl resim çalıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine 1914 yılında Paris'teki öteki ressam arkadaşlarıyla birlikte yurda döndü. Avni Lifij, Nazmi Ziya Güran, Sami Yetik, Ruhi Arel, İbrahim Çallı, Namık İsmail, Mehmet Ali Laga ve Feyhaman Duran gibi tanınmış sanatçılarla birlikte Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'ne katılarak bu Cemiyet'in toplu sergilerinde yapıtlarını sergilemeye başladı. Avni yıllarda Paris'te öğrenim görmüş ressamların hemen hepsi gibi Hikmet Onat da empresyonist akımın etkisine girdi. Bu akımın renk ve ışık kullanımında getirdiği yenilikler Hikmet Onat'ı bu yolda İstanbul manzaraları çalışmaya götürdü. Birkaç resmi dışında yapıtlarının tümü İstanbul manzaralarına adandığında manzara ressamı olarak tanındı. Uzun yıllar bu tür çalışmalarını Galatasaray sergileri, Güzel Sanatlar Birliği sergileri, Devlet Resim ve Heykel sergileri gibi karma sergilerde kamuoyuna sunan Onat ilk kişisel sergisini 1969 yılında Ankara'da düzenlendi. Uzun sanat yaşamında coşkulu, ustalıklı ve verimli çalışmalarıyla sayılı ressamlarımız arasında yer aldı. Bir İstanbul ressamı olarak değerlendirdiği bir yazısında Nurullah Berk Hikmet Onat üstüne şöyle diyor: «İstanbul, hele 1914 kuşağının yerleşmesinden sonra, ressamların başlıca konu kaynağı oldu. İstanbul'dan başka yurd şehirlerinin sanatçıyı besleyecek bir kültür seviyesine ulaşmamış olmaları, başta Sanayii Nefise olmak üzere en önemli okulların eski başkentte toplanmış olmaları İstanbul'u Türkiye'nin tek kültür merkezi haline getirmişti. Şunu da unutmamalı ki İstanbul, eski eserleri, jeografik özelliği, hele güneşli berrak havası bakımından ressamları çeken eşsiz bir bölge idi. Bunu 1870'lerden sonra eski ressamlarımız da sezmişlerdi ama, çeşitli nedenlerle açık havaya bir türlü çıkamamış, İstanbul'un kıyısı köşesi ile yetinmek zorunda kalmışlardır.»

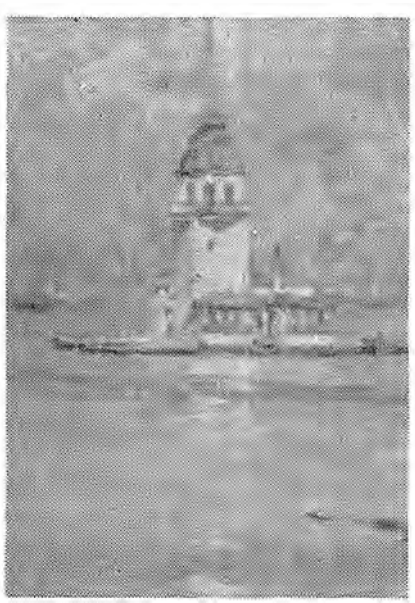

«Kızkulesi» Hikmet Onat

ONGER, Fahir (İstanbul 1920 / İstanbul 1974). Eleştirmen. Orta öğrenimini Isparta Lisesi'nde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde, Yüksek Ticaret ve İktisat Okulu'nda okudu. Bankalarda, ilâç şirketlerinde çalıştı. Fahir Onger Yayınevi'ni kurdu (1965). *«Meydan Larousse»* Ansiklopedisi'nde çalıştı. Kanserden öldü.

«Sokak» ve *«Servetifünun-Uyanış»* dergilerinde çıkan ilk yazılarıyle yeni edebiyat hareketine katılan Onger *«Yaratış»*, *«Yenilikler»*, *«Sanat ve Edebiyat»*, *«Fikirler»*, *«Edebiyat Dünyası»*, *«Genç Nesil»*, *«Kaynak»*, *«Beraber»*, *«Yenilik»* dergilerinde yazdı (1945 55). Bu dönem yazılarında 1940 kuşağının sosyalist gerçekçiliğe yönelik çalışmalarını değerlendirmeye çalıştı. İncelemelerinde sanat olaylarını sınıf savaşımından soyutlamadı. On yıl kadar süren bir suskunluk evresinden sonra *«Eylem»* (1966), *«Yeni Edebiyat»*, yönetimine katıldığı *«Gelecek»*, *«Türk Dili»*, *«Cumhuriyet»* dergi ve gazetelerinde eleştiri ve inceleme yazılarıyle göründü. Ölümün 6. yılı nedeniyle *«Sanat ve Toplum»* dergisinde (1978) yaşamı, sanatı ve kişiliği üzerinde durulan bir özel bölümde Nazım Hikmet üzerine bir incelemesi yayımlanmıştı. Onger'in 1946 yılında hazırladığı *Bugünkü Şiirimiz* adlı antolojisi vardır.

ONGUN, Cemil Sena (Seydişehir. 1894) Yazar, Felsefeci. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Felsefe Bölümü (1916) ve Sorbon Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde tamamladı (1927). Uzun yıllar Anadolu ve İstanbul liselerinde felsefe öğretmenliği yaptı Emekli oldu. Edebiyat, tarih, felsefe alanlarında yaptığı araştırmalarla tanındı.

Başlıca Yapıtları: Estetik (1931), *Allah Fikrinin Tekâmülü* (1934). *Büyük Adam Olmak* (1940), *Saadet Yolları* (denemeler, 1948), *Yahya Kemal* (1947), *Sanat Sistemleri ve Ahmet Haşim'in Senbolizmi* (1947), *Mehmet Akif* (1947), *Hazreti Muhammedin Felsefesi* (1967, 1971), *Büyük Filozoflar Ansiklopedisi* (4 Cilt, 1957 - 1966 - 1970), *İnsanlar ve Ahlâklar* (denemeler, 1970).

ONUR, Füsun (1937). Heykelci Günümüz heykelcileri arasında önemli yeri olan Füsun Onur 1956'da Amerikan Kız Koleji'ni bitirerek İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'ne girdi. Hadi Bara'nın öğrencisi olarak dört yıl çalıştıktan sonra 1960 yılında mezun oldu. Fulbright bursuyla gittiği Amerika'da master çalışması yaptı burada çeşitli karma sergilerde yapıtlarını sergiledi. 1967'de yurda döndükten sonra serbest sanatçı olarak çalışmalarını sürdürdü. Füsun Onur malzeme olarak çoğunu tahtayla yaptığı soyut çalışmalarında soyut mekan düzenlemelerine yönelir. Minimal sanat olarak adlandırılan yenilikçi anlayışında cesur ve deneycl çalışmalarıyla tanınır.

Necmi Onur

ONUR, Necmi (Elazığ - 1925). Yazar. Gazeteci. Orta öğrenimini Haydarpaşa Lisesi'nde (1944) tamamladı. Bir süre Hukuk Fakültesinde okudu. «*Zaman*» gazetesinde basın mesleğine girdi. (1948). «*Ekonomi*», «*Dünya*», «*Yeni Sabah*», «*Tercüman*», «*Ulus*», «*Milliyet*», «*Yeni Gazete*», «*Hürriyet*»te muhabirlik, yazı işleri müdürlüğü yaptı.

Başlıca Yapıtları: Herşey Olduğu Gibi (roman, 1958), *Çanakkale Savaşları ve Şehitler Abidesi* (1959), *Mezarlarında Yaşayanlar* (1963 1965), *Asker Cigarası* (öyküler, 1964), *Telsiz Duvaksız Anadolu* (1965), *Çadır Tiyatrosu* (1966), *Vicdansız Kadın* (roman, 1967), *İnsan Emeği Bekliyen Ülke, Avustralya* (1968), *Deli Fato* (öyküler, 1968), *Kadınlar Daha Çok Sever* (roman, 1974).

Orak Çekiç İstanbul'da Hüseyin Vasıf'ın sorumluluğu altında haftalık olarak yayımlanan «siyasî amele ve köylü gazetesi» (21 Ocak 1925 / 5 Mart 1925). Avdınlara seslenen bir dergi olan «*Aydınlık*»ı çıkaran çevre tarafından yayımlanan, «*Aydınlık*»ın kaynundan doğduğu» ve «emekçi sınıfının gören gözü, işiten kulağı, bağıran ağzı» olduğu ifade edilen «*Orak Çekiç*», işçilere yönelerek onları bilinçlendirme amacı gütmüş, içteki ve dıştaki İşçi olaylarına yer vermiştir.

Gazetenin ilk sayısındaki giriş yazısında «Amele Fırkası» kurulacağı yolundaki haber ele alınarak bunun egemen sınıflarca ortaya atıldığı bildirilmekte, işçilerin bu tür oyunlara aldırmayarak sendikal çalışmalarını yürütmeleri istenmekte ve bir partiye gerek varsa İşçi ve Çiftçi Fırkasının canlandırılmasının doğru olacağı ifade edilmektedir. Sık sık hükümetin «amele siyaseti»ni eleştiren gazeteye göre, burjuvalaşma süreci içinde bulunan Halk Fırkası hükümetinin izlediği işçi politikası bir diplomatlık, daha doğrusu bozgunculuktur. Hükümet ile çevresini alan Anadolu burjuvazisi, Kurtuluş Savaşını ve onun ayağa kaldırdığı ulusseverlik duygularını paraya çevirme, büyük sermayeci olma amacı gütmektedir. Bu amaçla, köylü ve işçi kitlelerini «istismar» hakkını elinde bulundurmak istediğinden, bu sınıfların bilinçlenerek kendilerini savunmaları gerekmektedir. TBMM'ne getirilen «Mesai Kanunu» tasarısına karşı gösterilerin önlenmek istenmesini eleştiren gazete, gösterilere engel olunmasını Anayasaya aykırı bulmaktadır. Tek dereceli seçimi ve nispî temsil sistemini savunan «*Orak Çekiç*», İstanbul'dan bir işçi milletvekili çıkarılmasını istemekte, işçi örgütleri arasındaki birleşme girişimlerini desteklemektedir.

Doğu Anadolu'da Şeyh Sait ayaklanması başlayınca hükümetin yanında yer alan «*Orak Çekiç*», «irtica»nın başında Şeyh Sait'in değil derebeyliğin bulunduğunu ve «irtica kuklası»nı İngilizlerin oynattığını yazmış; «kara kuvvet»in hem sosyalistlerin hem de burjuvazinin düşmanı olduğunu, öncelikle bu düşmanın yenilmesi ve derebeylik düzeninin ortadan kaldırılması gerektiğini belirterek «burjuvazi ile de ayrıca kozumuzu paylaşırız,» demiştir.

Bu isyandan sonra 7. sayısı yayımlanmış olan «*Orak Çekiç*», gazete ve dergi kapatılmasına olanak veren, basın suçlarının İstiklâl Mahkemelerinde yargılanmasını öngören Takrir-i Sükun Yasasından yararlanan Bakanlar Kurulunun kararıyla 12 Mart 1925'te kapatılmıştır. Bunun üzerine gazetenin kimi yazarları (Dr. Sefik Hüsnü, Nâzım Hikmet, Hasan Ali [Ediz]) yurt dışına gitmiştir, geri kalanlar ise «1925 Tevkifatı»nda tutuklanarak çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Gazetedeki yazılar genellikle imzasız çıkmış, kimi kez «Kızıl Diplomat» «Elif» gibi takma adlar kullanılmıştır.

ORAL, Tan (Merzifon 1937). Karikatürcü. İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde yüksek mimarlık öğrenimi gördü (1963). Aynı okulun «Yapı ve Meslek Bilgisi» kürsüsünde üç yıl asistanlık yaptı. İlk yapıtı; yolcu olarak bulunduğu İzmir vapurunun bir şileple çarpışması anına tanıklık eden çizgiler biçiminde «*Demokrat İzmir*» gazetesinde yayımlandı (1957). Daha sonra «*Dolmuş*», «*Gençlik*», «*Taş Karikatür*» ve «*Ant*» dergilerinde karikatürler çizmiş; İzmir'de «*Sabah Postası*» gazetesinde «*Tosuncuk*» adlı bir bant-karikatür hazırlamıştır (1961). İstanbul, Ankara, Konya ve Zonguldak'ta pek çok kişisel sergiler açan Oral'ın Erdek'te açtığı, «yürüyenler» adıyla ve bir bildiri ile sunulan sergisi karikatür yaşamında önemli bir gelişim sayılır. Bu sergideki bazı yapıtlar, Paris'teki «La Caricature Turque» sergisinde de yer aldı (1966). «Yürüyenler» 27 Mayıs devriminin getirdiği özgürlük ortamında yapılan kitle devinimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktı ve büyük ilgi çekti.

1968-1970 yılları arasında demokratik kitle devinimlerini destekleyen afişler hazırlamasında çalıştı. 1971'den başlayarak meslek, sendika ve sanat dergileri, «*Politika*» ve «*Vatan*» gazetelerinde karikatürler çizdi. «*Milliyet*» gazetesinde vinyet ve karikatür yaptı. «*Milliyet Çocuk Dergisi*»nde

Tan Oral

«çocuk» konulu yazı ve çizgiler hazırladı. Halen «*Cumhuriyet*» gazetesinde çalışan Tan Oral, bu gazetenin haftalık mizah sayfası «*Ciddiyet*»in hazırlanmasında görev aldı (1977); karikatürler ve vinyetler çizdi.

Karikatür uğraşı yanında, kısa film ve çizgi film alanında da çalıştı. «*Cumartesi Pazarı*» adlı kısa filmi «Hisar Kısa Film Yarışması»nda (1969); 12 Mart döneminde sansür edilen «*Sansür*» adlı çizgi filmi ise «TRT Kültür, Sanat, Bilim Ödülleri Yarışması»nda (1970) Büyük Ödül kazandı. Yıllar sonra kitap olarak yayımlandı (1977). Dostlar Tiyatrosu'nun bazı oyunlarına kısa fon filmleri hazırladı (1971).

Türkiye Millî Talebe Federasyonu'nun «Evrensel Barış Şenliği» çerçevesindeki karikatür yarışmasında 3. lük Ödülü (1967), Yugoslavya Üsküp'te Başarı Ödülü aldı (1978). Tan Oral; Sanatçılar Birliği ve Karikatürcüler Derneği yönetim kurulların-

da uzun süre görev aldı, başkanlıklarda bulundu «*Böyük Türkiye*» adlı bir karikatür albümü yayımlanan (1978) Oral'ın, yazı ve çizgiyle anlatılan ve kent sorunlarını işleyen, çocuklara yönelik «İki Minik Kentli» (1979) adında bir kitabı da vardır.

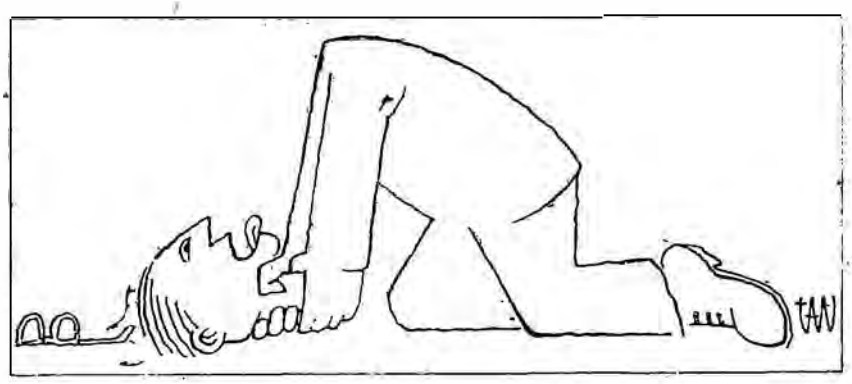

Tan Oral'ın bir yapıtı

ORBAY, Rauf (İstanbul 1881 / İstanbul 1964). Eski başbakanlardan. Öğrenimini Bahriye Mektebi'nde tamamladı. Balkan Savaşı'nda Hamidiye Zırhlısı komutanıyken kazandığı başarılardan ötürü «Hamidiye kahramanı» olarak ün yaptı. İttihat ve Terakki yöneticilerinin ülke dışına çıktığı evrede kurulan İzzet Paşa kabinesinde Bahriye nazırlığına getirildi ve bu görevdeyken Mondros silahbırakımı anlaşmasını imzaladı (30 Ekim 1918). Mütarekenin ilk yıllarında yenilgiyi tanımak istemeyen güçlerle ilişki kurdu. Bu nedenle İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. Serbest bırakılınca Anadolu'ya geçti. Amasya'da Mustafa Kemal ve Ali Fuat paşalarla görüşerek alınan kararlarda olumlu oy kullandı. Erzurum ve Sivas kongrelerine katıldı. Milletvekili seçilerek Nafia Vekilliği, Meclis II. Reisliği, Heyeti vekile reisliği (başbakanlık) görevlerinde bulundu. Cumhuriyetin ilânından sonra Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının temsil ettiği görüşleri benimseyerek liberal bir politika yanlısı olduğunu belirten Orbay, Kâzım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Dr. Adnan (Adıvar) vb. ile birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu. Partinin genel başkanlığa getirildi. Bu evresinde son Osmanlı halifesi Abdülmecit Efendi ile ilişki kurmakla suçlandı. Mustafa Kemal Paşa'yı öldürme girişimine (İzmir suikastı) adı karıştığı savı ile on yıl süreyle ülke dışına çıkarıldı. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduğu yıllar, dönme olanağı bulunca, Londra Büyük Elçiliğine atandı.

Rauf Orbay

ORBAY, Kâzım (İzmir 1887 / Ankara 1964). Genel Kurmay Başkanlarından. Öğrenimini Mühendishanei Berri Hümayun (1904) ile Kurmay Okulu'nda tamamladı. (1907). Balkan ve 1. Dünya Savaşlarına katıldı. Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Cephesi kurmay başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı Ordu Dairesi müfettişliği, Kafkas tümeni komutanlığı görevlerinde bulundu. 1935'te orgeneralliğe yükseldi. Uzun süre Genel Kurmay İkinci başkanlığı yaptı. Mareşal Çakmak'ın emekliye ayrılması üzerine Genel Kurmay Başkanlığı'na getirildi (1944-46). Kurucu Meclis'e başkanlık etti. Anayasanın ilânından sonra Cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatör seçildi.

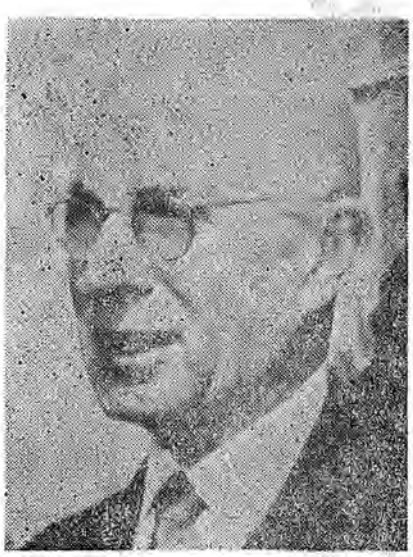

Kâzım Orbay

ORBEY Ergin Tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Devlet Konservatuarı'nı bitirdikten sonra (1951) Devlet Tiyatrosu'na girdi. Burada «*Dünyanın Düzeni*» (1954), «*Buzlar Çözülmeden*» (1965), «*Yatık Emine*» (1965) v.b. oyunda rol aldı ve yönetmenlik yaptı. Eskişehir'de ödenekli bir tiyatro kurulmasında Devlet Tiyatrosu tarafından görevlendirildi. Devlet Konservatuarı'nda öğretmenlik yaptı. Daha sonra Devlet Tiyatrosu'ndan ayrıldı. Bir ara Ankara Sanat Tiyatrosu'nda «*İkinci Kurtuluştan Resimli Belgeler*» adı altında belgesel bir oyun hazırladı. İstanbul'a yerleşip sinema alanında çalıştı. İBŞT'de yerinde yönetim uygulaması başlayınca, ekip sanat yönetmeni olarak İBŞT Üsküdar Bölümü'nün başına geçti. Burada sahneye koyduğu Turgut Özakman'ın Reşat Nuri Güntekin'in «*Değirmen*» adlı romanından uyarladığı «*Sarıpınar 1914*» ile Ulvi Uraz en iyi yönetmen ödülünü aldı (1970). Cüneyt Gökçer yerine Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü'ne atandı. 1979 ara seçimle-

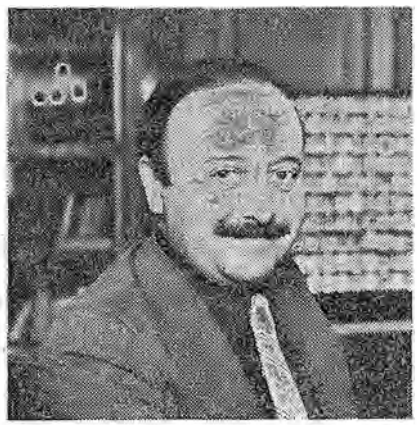

Ergin Orbey

rinden sonra AP azınlık hükümeti kurulunca bu görevden alındı. Devlet Tiyatroları'nda oyunculuğa ve yönetmenliğe getirildi.

Ergin Orbey başarılı yönetmenliği ve ileriye açık tiyatro anlayışı ile kendini kanıtlamış bir tiyatrocudur. Bu çalışmaları yanında Fakir Baykurt'tan tiyatro ve Sinema için hazırladığı *«Yılanların Öcü»* de önemli bir etkinliktir. Devlet Tiyatrosu Genel Müdürü olduğu kısa süre içinde değişik ve halka dönük bir uygulama ile yurdun dört bir yanına tiyatro turneleri düzenlemiş, tiyatrodan yoksun bölgelerin gereksinimini olanaklar ölçüsünde karşılamaya çalışmıştır.

(S.G.A.)

ORHAN Kemal (Ceyhan 1914 / Sofya 1970) Öykücü, romancı, oyun yazarı. Asıl adı Mehmet Raşit Öğütçü'dür. Kastamonu milletvekili ve Ahali Fırkası kurucusu olan babası Abdülkadir Kemali'nin siyasal nedenlerle Suriye'ye kaçması üzerine öğrenimini tamamlama olanağı bulamadı. Antakya, Hama, Beyrut'ta iki yıl babasıyla birlikte yaşadı. Beyrut'ta bir basımevinde mücellit çırağı olarak çalıştı. Ülkeye dönüşlerinde (haziran 1932) pamuk fabrikalarında işçilik, dokumacılık, kâtiplik yaptı (1932 37). Askerlik görevinin bitimine yakın ceza yasasının 94. maddesine aykırı hareketten beş yıla hüküm giydi (27 Ocak 1939). Kayseri, Adana, Bursa cezaevlerinde yattı. Bursa'da Nazım Hikmet ile tanıştı, onun sevgisini kazandı. Böylece hem kişiliğini ortaya çıkaracak yapıtları okuma, hem de şairin edebiyat, dil, düşün alanlarındaki bilgi ve deneylerinden yararlanma olanağı buldu.

Cezasını bitirip çıkınca (1945) Adana'da fabrika işçiliği, sebze nakliyatçılığı, Verem Savaş Derneği'nde kâtiplik yaparak geçimini sağlamaya çalıştı. Karısı ve çocuklarıyla birlikte İstanbul'a göçtü (Nisan 1950). Öykü, roman, oyun, senaryo türlerinde yapıtlar veriyor, gene de yaşamını sürdürmekte güçlük çekiyordu. ***Grev*** adlı kitabında yer alan ***Grev*** öyküsü nedeniyle 142. maddeden (1956), hücre çalışması yaptığı savıyla (1966), —1.5 ay tutuklu kalarak— yargılanmış, beraat etmişti.

1967'de önemli bir kalp hastalığı geçirdi. Aynı hastalık nedeniyle çağrılı olarak gittiği Bulgaristan'da öldü (2 Haziran 1970).

Orhan Kemal edebiyata Kayseri Cezaevi'nde yatarken hece ölçüsüyle yazdığı şiirlerle başlamıştı. Bu ilk kalem denemelerini Raşit Kemal adıyla ***Yedigün*** dergisinde yayımlama olanağı buldu (1939-41). Nazım Hikmet'le arkadaşlığından sonra hece ölçüsünü bıraktı. ***«Yeni Edebiyat»***,***«Yeni Ses»*** (1942-43) dergilerinde çıkan ölçüsüz şiirlerinde gerçekçi temaları işliyor, adı dönemin toplumcu gerçekçi genç şairleriyle birlikte anılıyordu. Aynı evrede öyküye de başlamış, özellikle ***«Yeni Edebiyat»***, ***«Yürüyüş»***, ***«İkdam»***, ***«Yurt ve Dünya»***, ***«Adımlar»*** (1940-44) dergilerinde ilk ürünleri yayınlanmıştır.

Cezaevinden çıkınca ***«Varlık»***, ***«Yığın»***, ***«Genç Nesil»***, ***«Seçilmiş Hikâyeler»***, ***«Yaprak»*** (1944-49) dergilerinde yayımladığı öykülerle tanındı. Bu türdeki başarısı çabuk kabul edildi. ***«Varlık»*** dergisinin açtığı bir soruşturmada 1945 yılının en beğenilen öykücüsü seçilmişti; ***«Seçilmiş Hikâyeler»*** dergisi, onun adına özel sayı düzenledi.

1950'den ölümüne değin ***«Yeryüzü»***, ***«Beraber»***, ***«Varlık»***, ***«Yelken»***, ***«Ataç»***, ***«Yeni Edebiyat»***, vb. dergilerde yazdı. Romanları, ***«Vatan»***, ***«Dünya»***, ***«Cumhuriyet»***, ***«Milliyet»***, vb. gazetelerde «tefrika» edildi. Ulvi Uraz Tiyatrosu'nda ***Yalova Kaymakamı***, Ankara Sanat Tiyatrosu'nda ***72. Koğuş*** oyunları sahnelendi. Elliyi aşkın kitabının değişik basımları yapıldı. Ölümünden sonra «Orhan Kemal Roman Ödülü» konuldu.

Orhan Kemal, ilk kitabı ***«Ekmek Kavgası»*** (1949)'nın çıkışından önce dergilerde yayımlanan öyküleriyle dönemin edebiyat yaşamında yeni bir ses olarak kabul edilmişti. Genç öykücü bu yıllarda Adana'da yaşıyordu. Savaş sonrası koşuları, tarımda endüstrileşme, özellikle Çukurova'da kapitalizmi itici güç durumuna getirmişti. Pamuk üretiminin makinalaşması bir yandan toprak sahiplerinin fazla ürün almasını sağlıyor, öte yandan ortakçı durumundaki köylüleri işçilik yapmaya zorluyordu. Kırsal bölgelerden büyük kentlere işçi akını başlayınca, eski gelenekler, yaşam ve çalışma koşulları değişmeye başlamıştı.

Orhan Kemal, kendini hızlı gelişme süreci içine giren kapitalizmin yarattığı bu gelgit akışında bulmuştu. Tabandaki insanların yaşadığı ortamda onlarla aynı iş ve yaşam koşullarını paylaşırken emek sermaye çelişkisinin somut sonuçlarını görmüştü. Bu gerçekler, sanatının ilk evresi sayabileceğimiz, **1942-46** yıllarında kimi öykülerine saptama, sergileme olarak yansıdığı için doğalcılığa yaklaştığı söylenebilir. Çocukluk ve hapisane anılarından kaynaklanan öykülerinde de sınıflı toplumun ekmek kavgası «mahşer»ine ittiği insanları işlemesine karşın yine sergileme yönü ağır basmaktadır. Bu dönemin ürünlerinden belki yalnız ***«Uyku»*** (***Adımlar***, nisan 1944) öyküsünde sorun olay bağlamının vurgulandığını görürüz. Kişilerin yaşadıkları durumun özellikleriyle somutlandığı bu öyküde çocuk yaştaki işçiler, 18 saat çalışma zorunluluğunun yarattığı çöküntüyle boğuşurlar. Kapitalistin yandaşı ustabaşı, kapitalist; bir durumda başkaldırıcı, bir durumda yenik Celal Usta, amansız çalışma koşulları içinde sergilenirken sorunlar hem belirginlik kazanmış hem de karakterlerin belirlenmesine yardım etmiştir.

Orhan Kemal

Özellikle 1946'lardan sonra Orhan Kemal öyküsü, sermayenin büyüme oranının hızlanmasına koşut olarak emekçinin bilinçlenme sürecinin ilk aşamalarına girdiği dönemin özellikleriyle bütünleşmiştir. Bu nedenle bir eli tarımda, bir eli endüstride olan kapitalizmin dişli çarklarına egemen kişilerle (patron, patron çocukları, yandaşları, beyaz yakalılar, tutucu, sınıf değiştirme tutkusuna kapılmış orta tabaka adamları) tarım ve endüstri işçileri —işyerlerini özellikleri içinde ve yaşamlarının öbür kesimlerinde, evlerinde, kahvede, meyhanede— karşımıza çıkarlar. Çocuklar, kadınlar, yaşlılar, satılmışlar yiğitler, namuslular, sarı işçiler, hastalar Orhan Kemal öy-

küsünün yaşayan kişileridir. Kişilerin durumunu toplumsal koşulların yol açtığı olgular belirler. Doğrudan işçi sınıfından kişilerin özne durumunda oldukları olaylara dayanan öykülerde çoğunluk bu olguların açmazına düşmüştür.

«Bir Ölüye Dair» (Ekmek Kavgası')-de Zehra kendini asarak bu açmazdan kurtulur. *«Celfin»* öyküsü *(Yeni Hikâyeler,* 1950)'ndeki veremli işçinin başkaldırısı ancak «Ulan Allah, ulan ne kötülük ettim sana? Yol mu kastim cana mı kıydım.... ne tükenmez gazabın varmış. Al canımı, diyorum almıyorsun...» biçiminde sözcüklerle dışa vurur. «Dert Dinleme Günü» *(Grev)*'nde Topal Salih ile Hüseyin Yorulmaz, gerçeğe gözlerini kapamayı ilke olarak bellemişlerdir. İşsiz kalma korkusunun ağır baskısı nedeniyle içlerinden konuşurlar. Emeklerinin hesabını sormak yerine patronun çıkarına aykırı düşmeyecek edimleri benimsemek «siyaset»lerine uygun gelir. Bu öykünün kişilerinden dokumacı Kemal Dokuzcanlı'nın «büyük tüccar, büyük çiftçi, büyük fabrikatör benim küçük derdimi ne bilecek? Onlar kendi dalgalarında, ben kendi dalgamdayım...» biçimirde konuşmasından *(Grev* sf. 50, ilk bas. 1954) sınıf ayrımı bilincine ulaştığı sezinlenebilir.

Çocuk kahramanların işlendiği öykülerde de toplumsal koşulların yabancılaştırdığı büyüklerle küçükler vardır. O. Kemal, büyük kentin çirkinliği içinde direnen ve teslim olan çocukları yansıtırken sefaleti (Çikolata, *Dünyada Harp Vardı)*, direnci (Fırlama, *Dünyada Harp Vardı)*, sınıf ayrımının küçükler üstündeki etkilerini (Büyükler ve Küçükler, *Sarhoşlar)* ortaya koymaya özen gösterir. Bu özen hapisane öykülerinde de ihmal edilmemiştir.

Orhan Kemal'in öyküleri olaylara dayanır. Kişileri çoğunlukla hareket halindedirler. Öykünün omurgasına egemen olan olay —Sabahattin Ali'nin öykülerinde olduğu gibi— birçok yan olayla örgülenmiştir. Bu nedenle kişilerin bu yan olaylar içinde somutlandığını söyleyebiliriz. Bunu yaparken çoğun, «şive» uyarlığına özen göstererek «diyalog»lardan yararlanır. Kişilerinin ruhsal durumlarının uzak gerçeklerini bile bir konuşmayla yansıtma becerisini noksansız bir düzeye erişmiştir. Ortam çizimi, zaman belirtme ve betimleme yönlerinden alıştığı bir ölçülülük içindedir. Bu nedenle çağrışım, anımsama, bilinçaltının dışa açılmaları gibi 1960 sonrası öyküsünde karşılaştığımız değişikliklere ender olarak bile başvurduğu söylenemez. Anlatımı yalındır. Yer yer üç beş sözcükle kurulmuş tümcelerde imgeye hemen hiç rastlanmaz. Konuşmaları belirleyici tümceler yerli yerindedir. Genellikle konuşan kişinin amacını vurgulamakta büyük işlevleri vardır.

Orhan Kemal 27 roman yazdı. Bu türdeki çalışmaları öykücülüğünden kazandığı deneyleri kullanma evresinin ürünleri olarak düşünebiliriz. 1949 tarihini taşıyan *«Baba Evi»*nde Lübnan'a kaçan babası Abdülkadir Kemali'nin yanında geçen yıllar, öykülenmiştir. Yer yer bağımsız öykü parçaları izlenimini veren 24 küçük bölümden oluşmaktadır. Birinci kişinin anlatışıyla kurulmuştur. Birinci kişi iç düzeni sarsıldığı için yoksullaşan ailenin çocuklarından biri olan yazarın kendisidir.

«Avare Yıllar» (1950) da doğrudan anılardan kaynaklanmıştır. Yazarın Adana'ya dönüşünden sonraki birey olma sancılarını içinde taşıyan delikanlı çağının romanıdır. «Otobiyografik» nitelik ağırbasar. Bu nedenle O. Kemal'in romancılığı *Murtaza, Cemil, Bereketli Topraklar Üzerinde* gibi yapıtları da asıl düzeyini bulmuştur, denilebilir. Yapıtları «anı dökümü» havasından kurtulmuştur. Yazarın anılarında yaşayan kimi kişiler konumlarıyla, kişiliklerini bulmuş görünürler. Özellikle, yaşamın geniş kesitlerle verildiğini söyleyebileceğimiz *Dünyaevi*'nde «genç adam» olarak anılan «küçük adam» aydınlığa çıkmıştır. Onunla birlikte iyi niyet ve bağlılık simgesi olarak görülen karısı, «teşebbüsü şahsi» kavramıyla bireysel çıkar ahlâkını bilinçle birbirine karıştıran baba dostu Hilmi Efendi (sf. 125 - 128), fabrika sahibini tokatladığı için övünen arkadaş Şaban (148-152), gizli korkutma mektupları yazan Camgöz varoluşlarına sahip kişilerdir. Olaylar yaşamın yorumu olarak karşımıza çıkarlar

İnönü, Orhan Kemal, Necati Cumalı (Orhan Kemal'in 1969 T. Dil Kurumu Armağanı aldığı tören)

Dünyaevi'nde. Bu nedenle bireysel gerçekler toplumsal gerçeklerle bütünleşmiştir.

Orhan Kemal'in konuları toprak ve fabrika işçilerinin yaşamlarına bağlı olan romanları *«Bereketli Topraklar Üzerinde»* (1954), *«Vukuat Var»* (1958), *«Hanımın*

Çiftçiliği» (1961), *«Kanlı Topraklar»* (1963)'dır. *Bereketli Topraklar*'da sömürünün odağı olan üretim merkezlerinde anamalın yaşam gücünü aldığı insanların kavgası öykülenmiştir. Topraksız İç Anadolu köylerinden yorganlarını sırtlarına vurup Çukurova'ya inen üç adam (İflahsızın Yusuf, Köse Hasan, Pehlivan Ali) emeklerini «piyasaya arz etmek», düşleyen yığınların simgesi olarak görünür. Roman birbirini doğal biçimde tamamlayan yirmisekiz bölümden oluşmuştur. İlk üç bölümde şaşkınlığı, acısı, korkusu, çekingenliği, kendine dönük karakteri, saplantılarıyla köy insanı vardır. Sonra amansız çalışma koşullarıyla karşımıza fabrika çıkar. Bu bölümlerde daha çok üretim, daha az ücret ilkesinin yarattığı acımasız ortamda ırgatbaşı, kapıcı kâtip gibi patrona yakın kişiler tipleştirilerek kapitalizmin bozduğu insansal ilişkiler somutlanır. İkinci aşama yedinci bölümden sonra Pehlivan Ali'nin «Çukurova'nın kızgın güneşi altında» çalışmaya başlamasıyla gelişir. Kapitalistleşen tarım işletmelerinde tekil olaylardan yaşamın genel koşullarını usta'ca çekimlerle sergiler. Eski yeni toprak işçileri, olaylara görerek bakan teknisyenler, doğanın ve iş koşullarının belirlediği olumsuzluklar ortamında yalnız kalmışlardır. Esrarın, kumarın, fuhşun ortadan kaldıramadığı bir yalnızlığı yaşarlar. Ve insansal olan her şey buram buram yabancılaşma kokmaktadır. Ancak Pehlivan Ali'nin patoza yakalanıp parçalanmasıyla «emekçiyim ben köle değil...» diyebilen insanoğlu çıkar karşımıza.

*«Bereketli Topraklar»*dan sonra, köy kent emekçisinin yaşamını konu alan romanlarında insansal gerçekleri hepsinde aynı güçle özümsediği söylenemez. *«Vukuat Var»*da çıkara dayanan bir evlendirme olayı temel alınarak çeşitli yörelerden gelen etnik grupların oluşturduğu emekçi sınıfın sergilenişi dışta kalır. Evlendirme olayının kahramanlarından genç kız (Güllü) ve sevgilisi, toprak ağasının yeğeni (Ramazan) koşulların çıkmaza soktuğu kişilerden çok yazgılarını yaşayan insanlar olarak belirginleşirler.

Sınıf değiştirme tutkusu yaşamına egemen olan sakat ama çok kurnaz bir adamın (Topal Nuri) romanı sayabileceğimiz *«Kanlı Topraklar»* da ise hem eylemlerinin adamı olarak görülen hem iç dünyalarıyla bizi etkileyen kişiler vardır. Bu nedenle roman toplumsal gerçeklerin sergilenmesini aşmıştır. Düzenin belirlediği görünmez yasalarla, (vurgunla, kapkaçla, hileyle) bağdaşan kimi insanlar her yönleriyle hareket halindedirler. Anamalın, daha fazla üretim için insanlara en doğal hakları olan uyku bile çok gördüğü ortamda işgücünün mala dönüşmesine nöbetçilik eden *«Murtaza»*, kendi adıyla anılan romanın yükünü omuzlarında taşımaktadır.

O. Kemal'in değişik sınıf ve tabakalardan gelen kişilerin yaşam serüvenlerini işlediği romanlarından *«Eskici ve Oğulları»* yazarın kendi tanımıyla «eski yeni, ileri geri düşünce ve davranışların çarpıştığı bir yaşam kesiti»dir. Tarım kesiminde endüstrileşme başlamış, kentte el tezgahına dayanan küçük işletmeler yerini dev araçların işlediği fabrikalara bırakmıştır. Bu gelişmenin sonucu küçük üretici toprak, küçük esnaf ve zanaatçı fabrika işçisi durumuna gelmiştir. *«Eskici ve Oğulları»* her iki kesimdeki hızlı değişmenin yarattığı çözülüşün içinde yaşayan bireyler olarak romana ağırlıklarını koyarlar. *«Müfettişler Müfettişi»* ile (devamı olan) *«Üçkâğıtçı»*'da bir sahteci (Kudret Yanardağ)'nin devlet korkusundan yararlanarak İstanbul dışında küçük bir kentte esnafından küçüklü büyüklü bürokratına kadar her kesimden insanı dolandırması öykülenmiştir, *«Devlet Kuşu»*, İstanbul'a yerleşen dört çocuklu bir göçmen ailesinin romandır. Yazarın *«İspinozlar»* adıyla oyunlaştırdığı bu roman filme de alınmıştır. *«Serseri Milyoner»*, *«Devlet Kuşu»*, *«Gavurun Kızı»*, *«Yalancı Dünya»*, *«El Kızı»* orta tabakadan kişilerin değişen toplum koşulları, kadın erkek, ana baba ilişkileri içinde eridiği romanları arasında anılabilir.

O. Kemal'in romancı olarak yaratılarını ortaya koyduğu yıllar, kapitalizmin gelişmeye yolunda engel tanımadığı dönemdir. Özellikle Ege ve Çukurova'da değişen tarımsal ilişkiler sonucu «köylünün bir yandan kent ve köy proletaryasını, öte yandan geçimlik tarımı aşıp ücretli emek kullanan kapitalist işletmeleri dolayısıyla kırsal burjuvaziyi ürettiği» (Arslan Galip, *Taban Fiyat Uygulamalarının Ekonomik Etkileri, Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, sayı 49) kabul edilmiştir. Farklılaşma belirginleştikçe küçük ve orta üreticinin temsil ettiği geleneksel köylü ailesinin yapısında değişmeler de belirginleşir. Bu değişme, çözülme dönemine özgü yeni insanlar ortaya çıkarır. Orhan Kemal'in konularına bu insanlarla toplum arasındaki uyuşmazlık ve çatışma egemen olur, kaynaklık eder.

Orhan Kemal'in ölümünden sonra Nurer Uğurlu, yaşamına, sanatına ışık tutan anılarını *İkbal Kahvesi* (1973) adlı kitabında yayınlamıştır. Yakın dostu Fikret Otyam, *Arkadaşım Orhan Kemal ve Mektupları* (1975) adlı kitabı değişik evrelerde yazdığı mektuplardan oluşur. Asım Bezirci ile Hikmet Altınkaynak'ın birlikte hazırladıkları yapıtta öykü ve romanları tanıtılmaktadır: *Orhan Kemal (1977)*

Yapıtları: (Öykü kitapları). Ekmek Kavgası (1949), *Sarhoşlar* (1951), *Çamaşırcının Kızı* (1952), *72. Koğuş* (1954), *Grev* (1954), *Arka Sokak* (1956), *Kardeş Payı* (1957), *Babil Kulesi* (1957), *Dünyada Harb Vardı* (1963), *İşsiz* (1966), *Önce Ekmek* (1968), *Romanları: Baba Evi* (1949), *Avare Yıllar* (1950), *Murtaza* (1952), *Cemile* (1952), *Bereketli Topraklar Üzerinde* (1954), *Suçlu* (1957), *Devlet Kuşu* (1958), *Vukuat Var* (1959), *Gâvurun Kızı* (1959), *Küçücük* (1960), *Dünya Evi* (1960), *El Kızı* (1960), *Hanımın Çiftliği* (1961), *Eskici ve Oğulları* (1962, sonraki b. *Eskici Dükkânı* adıyla), *Gurbet Kuşları* (1962), *Sokakların Çocuğu* (1963), *Mahalle Kavgası* (1963), *Kanlı Topraklar* (1963), *Bir Filiz Vardı* (1965), *Müfettişler Müfettişi* (1966), *Yalancı Dünya* (1966), *Evlerden Biri* (1966), *Arkadaş Islıkları* (1968), *Sokaklardan Bir Kız* (1968). *Üç Kâğıtçı* (1969), *Kötü Yol* (1969) *Oyunları: İspinozlar* ilk kez 1964'te oynanmış, 1965'te basılmış, daha sonra *Yalova Kaymakamı* adıyla da sahneye konmuştu. öykü ve romanlarından uyarlama dört oyunu *(72. Koğuş, Bekçi Murtaza, Eskici Dükkânı, Kardeş Payı)* da 1967 - 1971 yılları arasında önce Ankara sahnelerinde oynandı. *(Kardeş payı* kitabıyla 1958'de, *Önce Ekmek* kitabıyla 1969'da) Sait Faik, *Önce Ekmek* kitabıyla Türk Dil Kurumu 1969 Hikâye armağanlarını kazanmış, *72. Koğuş* adlı oyunu ile de 1967'de Ankara Sanatseverler Derneği'nce yılın en iyi oyun yazarı seçilmişti. Ölümünden sonra *Kaçak* (roman, 1970), *Küçükler ve Büyükler* (hikâyeler, 1971), *İstanbul'dan Çizgiler* (öyküler, 1971) adlı kitapları çıkmış, yapıtları değişik yayınevlerince yeniden basılmıştır

Şükran Kurdakul

ORHAN KEMAL'in Bir Öyküsü

GREV

Fabrika sahibinin oğlu, saçları dökülmüş iri başı, yuvarlak göbeğiyle tombalak bir patatesi hatırlatır. Bu bol bol uyumak canlı kahkahalar salıvermek, çevresini alanlar mükellef ziyafetler çekmek için dünyaya gelmiş gibidir.

Fabrikanın memurlar lokantasına girdi. Müessese müdürüyle birkaç garson her zamanki gibi koşuştular. Sandalyeler ikram edildi, masalar çekildi itildi, kuvvetli güneşin vurduğu penceredeki muşamba perde indirildi... O, yani fabrika sahibinin oğlu, ikram edilen dört beş sandalyeden yalnız birisine yan geldi, dirseğini masaya dayadı, tombul yüzünü etli avucu içine aldı...

Şeyy... dedi, neblim ben? Birşey ama, ne?

Ağız dolusu esnedi. Karşısında hazırolda bekleyen müessese müdürünün yüzüne, ağır göz kapaklarının altından yorgun yorgun baktı.

Canımın ne istediğini bil bakalım!

Müessese müdürü resmî bir gülüşten sonra, ciddileşti.

«Bil, diye tekrarladı fabrika sahibinin oğlu canımın ne istediğini bil, sana on lira!»

Sandalyesinde doğruldu, sonra, bir kaplumbağanınkini hatırlatan sırtiyle, masaya abandı.

«Hadi... Bilsene!»

Lokanta müdürü gerdan kırdı, gözlerini kırpıştırdı, kuru yüzünü kaşıdı. Sevmiyordu, garsonların filân önünde piyesasını düşürmekten başka bir şeye yaramıyan bu şakaları sevmiyordu ama...

Bu sırada cebinden bloknotunu çıkaran fabrika sahibinin büyük oğlu altın istilosiyle çok bozuk bir yazı yazdı:

«Müessese müdürü, canımın ne istediğini bildiği takdirde, kendisine on bin lira vermeyi taahhüt ediyorum.»

Müessese müdürü dede olmuş, ağır başlı bir adamdı ama, çaresiz kâğıdı aldı, uzaklaştı.

Fabrika sahibinin oğlu sandalyesine gene yangeldi. Gittikçe ağırlaşan göz kapakları nerdeyse büsbütün kapanacaktı. Bu sırada karşıda, kuvvetle vuran güneş sütununun yanında, çatal, kaşıkları parlatmakta olan bir garson gördü. Eliyle masaya vurarak çağırdı. Dirseklerine kadar sıvalı kolları, yer yer kararmış paçavrasıyla garson, koşarak geldi.

Fabrika sahibinin oğlu:

«Napıyorsun orda?» diye sordu.

Kulaklarına kadar kızaran garson

«Çatalları, dedi, çatalları parlatıyorum efendim!»

«Niye parlatıyorsun?»

«Usta öyle emretti efendim!»

«Usta öyle emretti demek? Sen emir kulu musun?»

Garson gülmeğe çalışarak

«Sayenizde efendim..» dedi.

«Sayemizde mi? Ben ağaç mıyım ulan?»

«Estağfurulah efendim...»

«Saye gölge demek, ağacın gölgesi olur. Benim sayemdeyse... Ben ağaç oluyorum bu hesapça, sen de benim gölgemde... Ha?»

«Estağfurullah efendim... Hâşâ».

«Senin okumuşluğun falan var mı?»

«Yok efendim.»

«Hiç mi?»

«Var ama, az.»

«Ne kadar?»

«Beşi bitirdim, hepsi bu.»

«Gerisini niye getirmedin?»

«Tecelli beyim.»

«Nasıl tecelli? Tecelli ne demek?»

«Ben esas Karadenizliyim. Babam postahanede odacıydı. Beş Kardeştik, aldığı para yetmiyordu zati, boğazımıza.»

«Peki, şimdi on bin liran olsa... Meselâ tayyare piyangosu aldın, onbin lira vurdu! Naparsın?»

Garson gülmeğe çalışarak önüne bakıyordu.

«Söyle, napardın on binin olsa?»

«.....?»

«Cevap ver be! Hiç düşünmedin mi? Meselâ çıkarıp on bin lira versem sana şimdi... Naparsın?»

«.....?»

«Hiç fikrin yok mu be? Düşünmedin mi şimdiye kadar?»

«Düşünmedim efendim.»

«On bin lira çok mu mühim?»

«Çok...»

«Çok demek? Demek on bin liram olsa ne yapardım diye hiç düşünmedin?»

«.....?»

«Sende iş yok. Git işine hadi!»

Garson kirli beziyle çekildi.

Fabrika sahibinin oğlu gine ağız dolusu esnedikten sonra, yaşaran gözlerini tombul ellerinin tüylü sırtiyle sildi. Hava adamakıllı sıcaktı, terliyordu. Tiril tiril sadakor ceketini çıkarıp yanıbaşındaki iskemleye bıraktı. Sonra, önündeki masanın üzerine çaprazlama koyduğu ellerine başını dayadı, uykuya tam geçecekti, lokanta kapısı hızla açıldı, Dokumane şefi içeri girdi:

«Ahmet bey, dedi, koşun! Dokumacılar grev yapıyor, ağa sizi bekliyor!»

Kara kuru bir Arabuşağıydı.

Fabrika sahibinin oğlu, ondan beklenilmiyen bir çeviklikle sıçradı, sadakor ceketini aldı. Dokumane şefiyle lokantadan çıktılar.

Hiç bir zaman düzelmiyen bir mide bozukluğundan şikâyetçi ağa —fabrika sahibi— ağır tül perdelerin serin bir nemlilik verdiği odasında, köşeleme gidip geliyor, huysuzlanıyordu. İçeri giren oğluna:

«İş dayresine, emniyete, cendermeye telefon et çabuk!» dedi.

«Ne var? Noluyor?»

«Ne mı var? Ne mi oluyor? Ben mi senden soracağım, sen mi benden?»

«Benim bildiğim, mesainin sekiz saata inmesini, fakat on iki saatte kazandıkları parayı vermemizi istiyorlardı.»

«Her neyse.. evvelâ telefon et, sonra git, gör. İcabederse atelyeyi bağla, koğ gitsinler! Amele mamele... Aç itleri başımıza çıkardılar bire herif... Hökümet hökümet değil ki.. Sallandırıver bir ikisini..»

Fabrika sahibinin oğlu odadan fırladı. İplik ambarlarını bir hamlede geçti. Dokumaneye koşarak girdi. Üç yüz dokuma tezgâhının müthiş bir şakırtiyle çalıştığı atelyenin havasında pamuk tozları uçuşuyordu.

Kapıda durdu. İçeriyi hırslı hırslı gözden geçirdi. Yanıbaşında dikilen dokuma ustasına:

«Hani? Grev yaptılar diyordun? dedi. Herkes tezgâhının başında!»

«Tezgâhlarının başındalar ama, iş görmüyorlar. Masra tükeniyor dolusunu koymuyorlar, bez top oluyor kesmiyorlar, iplik kopuyor bağlayıp çekmiyorlar.»

«Kapalı grev yani? Kim elebaşıları?»

«Sarı Memet. O yok mu o...»

«Çağır şunu bana!»

Dokumane şefi düdüğünü kuvvetle öttürdü. Bütün başlar kapıya çevrildi, iki muavin koşarak geldiler:

«Sarı Memet'i çağırın bana!»

Az sonra, zayıf kolları dirseklerine kadar çemirli, duru beyaz yüzlü tepe saçları çökük, gaga burunlu bir dokuma işçisi dokuma ustasının yanına geldi. Üstü, başı, kaşları toz içindeydi.

«Buyur!» dedi.

Fabrika sahibinin oğlunu işaret eden şef:

«Küçük ağa seninle konuşmak istiyor!» dedi.

Sarı Memet küçük ağaya baktı, bakıştılar.

«Sarı Memet sen misin?»

«Benim!»

«Bu ameleye sen mi önayak oluyorsun?»

«Ne gibi?»

«Tezgâh başında dikiliyor, iş yapmıyorlarmış. Böyle hareket etmelerini sen tavsiye ediyormuşsun.»

«Ne münasebet? Onu sana söyleyen halt etmiş!»

«Ne biçim konuşmak bu? Bir âmirin, bir büyüğün önünde böyle mi konuşulur?»

«Büyüğün önünde böyle konuşulmaz, biliyorum.»

«Konuşuyorsun işte!»

«Konuşmuyorum, terbiyemi bilirim ben!»

«Konuşuyorsun işte be!»

«Ben senin önünde konuşuyorum!»

«Ben senin büyüğün değil miyim? Ekmek veriyorum sana!»

«Sen? Bana ekmek veriyorsun ha? Sen kimsin de bana ekmek vereceksin? Çalışıyorum ben, alnımın teriyle kazanıyorum onu... Bana ekmek veriyormuş... Ben çalışmayım da sen bana ekmek ver... Ulan siz değil ekmek, günahınızı bile vermezsiniz bedavadan!»

«Terbiyesizlik etme, fena olur sonra!»

«Nolur? Bilmem neyimden tutup tavana mı astırırsın be-

Araya dokuma ustası girdi, Sarı Memet'i kenara çekti. Çevresini hemen dokuma işçileri, arkadaşları almıştı.

«..Fiyakasına bak gebeşin.. dedi, bir dene patlatsam yarısı boşa gider.»

Aptesane aralığında cigara içerken «manzara»yı uzaktan görüp koşarak gelen dokumacı Bilâl, Gaffar, Kürt Resul de kalabalığa karıştılar. Gaffar:

«Nolmuş lan Memet? diye sordu, kimkime nâpmış?»

«Hiç yahu... dedi Sarı Memet, bize ekmek veriyormuş. Lan sen kimsin ki bize ekmek veriyorsun? Allahsız oğlu Allahsız. Çamurda görsen bir tekme de sen atarsın.»

«Boş ver... dedi Gaffar, sekiz saate indiriyorlar mı indirmiyorlar mı?»

«İndirir mi bunlar yahu... Avanta işçi var. En zoruna giden, bize terbiyesiz diyor... Lan senin de sana terbiye verenin de...»

«Kim diyor? Koca göbek mi?»

«Heye».

«Terbiyesiz ebu ceddi onun, sülâlei tahiresi!»

Fabrika sahibinin oğlu yanlarına geliyordu. Gaffar:

«Ihı ıhı... dedi, geliyor, bu tarafa geliyor... Göbeğe bak lan...»

«Bellersin dokuz aylık gebe!»

«Gebe değil de nedir!» dedi Kürt Resul.

Fabrika sahibinin oğlu:

«Haydi bakalım, iş başına!» diye emretti. Bir an hiç kimseden ses çıkmadı, bakışıldı. Sonra Sarı Mehmet:

«Harb biteli beş sene oluyor! dedi, İş Kanununun hükümlerini yerine getirmenizi istiyoruz!»

«O sizin bileceğiniz iş değil, diye küçük ağa nefretle cevap verdi, fabrikanın menfaati nasıl icap ettirirse...»

«Biz kendi menfaatimizi biliriz. Fabrikanın menfaati bizi alâkadar etmez!»

«Siz de fabrikayı alâkadar etmezsiniz!»

«Arkadaşlar duydunuz mu? Biz fabrikayı alâkadar etmezmişiz. Madem biz fabrikayı alâkadar etmeyiz, o halde bul işçi de çalıştır!»

Küçük ağa telâşlandı. Dokumane şefi, yardımcıları, yağcılar, fabrika başmakinisti, iki kâtip başbaşa verip fiskos geçtiler. Sonra içlerinden iki kâtip gereken yerlere telefon etmek üzere, koştular.

Sapsarı yüzüyle fabrika sahibinin oğlu

«Dikkat edin, diye bağırdı, grev yapıyorsunuz, grev kanunen yasak, karışmam sonra!»

Sarı Memet hemen kendini topladı:

«Hayır dedi, katiyen. Geçiyoruz işimizin başına... Arkadaşlar herkes işinin başına geçsin!»

Herkes tezgâhının başına geçti. Geçti ya, tezgâhlar boşuna işliyor, üç yüz tezgâhta kilovatlar boşuboşuna, su gibi harcanıyor, bir tek santimlik iş görülmüyordu.

Dokumane şefi:

«Nafile... dedi, iş görmiyecekler.»

Fabrika sahibinin oğlu hırsından kuduruyordu. Yere tükürdü, olduğu yerde döndü. Hırsına yenilerek gitti dokumane kapısının ordaki mermerde şarteli çekti. Atelye istop edince:

«Haydi, paydos! diye bağırdı, basın fabrikamdan, çıkın dışarı!»

Yer yer kımıltılar, homurtular oldu. Sarı Memet:

«Grevi sen yaptın! dedi, kanuna sen karşı geldin asıl. Şahit olun arkadaşlar, patron grev yapıyor!»

«Evet, grev, lokavt yapıyorum... Size bundan sonra değil ekmek, zırnık vermiyecem, takacam kilidi... Haydi, basın dışarı, yallah!»

Sarı Memetle arkadaşları kafa kafaya verdiler. Bir süre usul usul konuştuktan sonra, Sarı Memet:

«Kımıldamıyalım, dedi, nasıl olsa polise telefon ettiler

şimdiye kadar, gelsin polis, işimizin başında görsün bizi! Nasıl?»

«Kıyak. Haydi gidelim.»

«Arkadaşlar, geçin işinizin başına... Varsa bir kuvvet attırsın bizi dışarı!»

Gaffar:

«Kışınki vergi kaçakçılığını unutma! diye bağırdı, tezgahların hanklarını çıkarıp... Çakarsın ya?»

«Çakar ya, ateş almaz enayi!»

«.....!»

Dokumacılardan bir kısmı tezgâhlarının başına geçti, bir kısmıysa küçük ağanın hâlâ basbas bağıran sesinden ürkerek fabrika kapısına doğru ağır ağır yürüdüler.

Az sonra, serkomserle birlikte yirmi kadar bekçi, polis fabrikadan içeri telâşla girdiler. Coplar çekilmiş kaşlar çatılmış, suratlar asılmıştı. Dokumaneyi kordon altına aldılar. Sarı Memet'le arkadaşları ileri atılıp:

«Komser bey dediler, fabrika sahibi lokavt yaptı, ifadelerimiz alınsın!»

Her kafadan bir ses çıkıyordu, Serkomser şaşırmıştı.

«Lokavt ne demek?»

«Patronun grevi, patronun ameleyi kovması, işinden atması!»

«Yalan, diye fabrika sahibinin oğlu ortaya atıldı, yalan söylüyorlar, yalan söylüyor namussuzlar!»

«Namussuz sensin, namussuz senin...»

«Namussuz, namussuz, namussuz!!!»

Ortalık karıştı. Fabrika kapısındaki işçiler de içeri girmeğe zorluyorlardı. Serkomser, bekçi ve polisler de ne yapacaklarını, nasıl davranmaları gerektiğini bilmedikleri için, kararsızdılar...

Fabrika sahibinin odacısı koşarak geldi:

«Vali muavini bey geldi, komser beyi istiyor!»

Serkomiser belindeki tabancasını tutarak koştu.

Vali muavini hafif kara bıyıklı, akça pakça bir zattı. Divan edebiyatına meraklı, Nedim hayranıydı. Fabrika sahibinin masasına kurulmuş, elindeki kurşun kalemi cama hafif hafif vuruyordu.

Büyük ağa:

«Şirnedirler beyefendi, dedi, nirden icadoldu bu demirkırası? Irgat maraba güruhuna müttehem olduk bayağı. Paramızla irezil oluyok!»

Vali muavini gülümsüyordu:

«Olur efendim, dedi, ufak tefek mesail bunlar. Ya maazallah Evropadaki gibi olsalar?»

«Olmasın efendim, bura Türkiye! Elinizde birşey. Askeriniz, polisiniz var şükür... Nelerinden korkuyorsunuz? Ah ben hökümet olmalıyım ki».

«Napardınız?»

«Sallandırıver bir, ikisini...»

«Ooo... Bizim hükümetimiz işverenle işçi arasında tam bir hakem rolünü oynamak için... Yani demek istiyorum ki...»

Fabrika sahibi bu sözleri beğenmedi. Yöneticiler içinde en gevşek onu bulduğu için oldu bitti sevmezdi. Zaten bu «işverenle işçi arasındaki hakemlik»ten, «hukuk devleti» deyiminden de bir şey anlamıyor, içerleyip duruyordu.

Bu sırada odaya Serkomiser girdi, vali muavininin karşısında esas vaziyet aldı. Vali muavini:

«Noluyor?» diye sordu.

Beriki hep hazırolda tabiî fabrika sahibinin etkisi altında, bir çırpıda anlattı:

Amele işi bırakmış efendim, malûmu âliniz, grev yapmış... Telefonla haber verildi bize, vaziyet ettik.»

«Elebaşıları olmak lâzım... Muhafaza altına alcanız mı?»

Henüz böyle bir şey yapmamışlardı ama, lâzımdı.

Kafadan attı:

«Aldık efendim!»

«Peki. Getirin bakalım.»

Serkomiser çıktı, dokumaneye geldi. Telâşlı telâşlı:

«Baksanıza bana dedi, Hasan efendi, Süleyman efendi, Ramazan bey... Vali muavininin yanından geliyorum, elebaşıları olmak lâzım, muhafaza altına alıp almadığımızı sordu, aldık diye attım... Şu hani sarı biri vardı, ukalâ bir şey... Yakalayın şunu, muhafaza altına alalım.»

Bir komserle üç polis, birkaç bekçi. Sarı Memet'le iki arkadaşını muhafaza altına aldılar. Berikiler:

«Niye yahu niye? diyorlardı, lokavtı yapan, suçu işliyen orda, elini kolunu sallıya sallıya dolaşıyor, siz bizi tevkif ediyorsunuz?»

«Kimden bahşediyorsun? Suç işliyen kim? Fabrika sahibinin oğlu mu?»

«Tabii ya... Şarteli indirdi, milleti işten kovdu. Bizim değil, onun tevkif edilmesi lâzım!»

«Onun? Maşallah. Koskoca mal sahibi. Nankörlüğün âlemi var mı? Sayesinde sebepleniyorsunuz, karnınız doyuyor.»

Üç arkadaş bağırdı, çağırdı. Hak, adalet ve daha bir sürü şeyden dillerinin döndüğünce söz ettiler. Berikiler yanlış yola saptıklarını anlamışlardı ama, vali muavini «elebaşının muhaza altına alınmasından» bahsetmişti. Binaenaleyh, muhafaza altına alınması icap edenler vardı.

«Sizi tevkif etmiyoruz, dediler, muhafaza altına aldık sadece... Bizim tevkif selahiyemiz yok ki... Mesele bundan ibaret...»

Fabrika sahibinin oğlu babasının odasına öfkeyle girdi:

«Rahatsız oldunuz beyefendi, dedi, gene sizi buraya kadar yordu bu âsi herifler...»

Vali muaviniyle el sıkıştılar.

«Yani beyefendi, biliyor musun, anamızdan emdiğimiz süt burnumuzdan geliyor! Makine beğenmezler, iplik beğenmezler çalışmazlar... Şimdi de bir sekiz saat meselesi tutturdular... Geçende arzetmiştik, işçiye zam, az mesai, şu, bu bizim de arzuladığımız şeyler... Biz de işçimizin refahını isteriz şüphesiz... Fakat bir de ortada realite var... Daha çok mesaiyle daha az ücretle çalışacak, hattâ buna can atan işsizler var ortada. Haber haber üstüne geliyor. Sonra maliyet meselesi... Karşımızda Avrupa, Amerika malı var. Rekabet, malûm... Serbest pazar rejimi devrine giriyoruz. Nasıl rekabet edeceğiz sonra? Fabrikalarımızı kapamak icap edecek aksi halde. Mamafih, biz umumiyetle işçilerimizden memnunuz. Aralarında bazı uygunsuzlar olmasa... Ekseriyet iyi, halden anlıyor... Gel gelelim o birkaç sütsüz.. Demin ne yaptılar biliyor musunuz? O Sarı Memet var, çıktı makinenin üstüne, arkadaşlar işi bırakalım, ya dediğimizi yaparlar, ya da çalışmayız, diye basbas bağırdı. İşçiler kütle halinde atelyeyi terkettiler... Bunun üzerine zâtıâlinize haber vermek zarureti hasıl oldu.»

Vali muavini sakin sakin dinledikten sonra:

«Devletimizin rolü, bu türlü zorlukları hallü fasletmek. Onlar da vatandaş... Onları da dinlemek lâzım... Değil mi efendim,»

«Hakkı âliniz var şüphesiz ama... Bilseniz ki...»

«Düşününüz... Ya maazallah Evropadakiler gibi olsalardı?»

«Burası Avrupa değil beyefendi!»

«Olabilirdi. Aralarında yüz, yüz elli senelik bir fark var Lerckct versin ama asrımız uçak asrı, atom asrı... Bu yol belki de hızla kapanacak... Bilinmez ki... Atatürk inkılâplarını düşünün! O ne baş, döndürücü hamleydi o! Binaenaleyh, asil milletimiz, bu farkı da kapayabilir. Onun için, böyle ihtilâflarda devletin hakem rolüne alışmak lâzım!..»

Fabrika sahibiyle oğlu bakıştılar. Vali muavini bu bakışmayı gördü:

«Bu demek değildir ki, onların nahoş hareketleri hoşgörülecek, göz yumulacak... Asla ve kat'â! Memleketimiz bir hukuk ve adalet memleketidir. Hak sahiplerinin hakkı haksızlara katiyen çiğnetilmiyecektir! Çünkü efendim, memleketimiz bir hak ve adalet memleketi olmak haysiyetivle, devletimizin rolü vatandaşlar arasındaki muvazenenin teessüsünde bir hakem...»

Kapı vuruldu. Deminki serkomser girdi:

«Sanıkları getirdim beyefendi!»

«Nerdeler?»

«Burda, kapı önünde, muhafaza altındalar efendim!»

«Âlâ. Ben şimdi savcılığa telefon ederim. Siz adliyeye sevkedin onları... İçerde âsayiş teessüs etti mi?»

«Etti efendim.»

«Ötekiler işlerinin başına döndüler mi?»

«Dön dön döndüler efendim, evet döndüler... İsterseniz.»

«İstemez. Siz şimdi sevkedin bakim onları...»

Kulaklığı eline aldı.

Saçları briyantinden ışıl ışıl savcı, ufak tefek, ama sert bakışlı biriydi. Az önce ikibuçuk liraya satın aldığı otomatik çakmağını deniyor, hafifçe gülümsüyordu. Telefon çalınca, kulaklığı aldı:

«Aloo... Evet Başsavcı yardımcısı... Buyurun beyefendi. Ha, evet efendim, haberdar etmişlerdi... Gönderdiler mi? Grev mi dediniz? Dehşet! Başüstüne beyefendi...»

Telefonu kapadı. Yanıbaşındaki masada başını evraklara indirmiş, hanl hanl çalışmakta olan arkadaşına:

«Burayı İtalya, yahut Fransa sanmış köpoolları!» dedi.

«Nolmuş?» diye başını kaldıran beriki, iri yarı, ama yumuşak bakışlı biriydi.

«Fabrika ameleleri... Grev yapmış!»

«Nasıl olur?»

«Basbayağı... Grev yapmışlar... Tezgâhları bırakıp... Patron da zabıtayı haberdar etmiş. Elebaşılar muhafaza altına alınmış, nerdeyse gelirler .

«Tevkif edecek misin?»

«Zannederim... Çünkü, grev... Vali muavini telefon etti. Kafa kaldırtmağa gelmez, derhal ezmek lâzım... Fransayı içinden çökertenlerin kimler olduğunu biliyoruz artık!»

Öbür savcı başını gene evraklara eğmişti. Susuşundan anlam çıkarılır korkusuyle

«Şüphesiz, dedi, yalnız, şaştığım bir nokta var: bu işe cesaretin nelere mal olacağını hâlâ anlamamışlar mı?»

«Öyle görünüyor... Mamafih anlatacağız elbette...»

Duvardaki büyük saat öğleden sonranın çördünü ağır ağır vurmağa başladı.

O. S. Orhon

ORHON, Orhan Seyfi (İstanbul 1890 / İstanbul 1972). Şair, yazar. Orta öğrenimini Mercan İdadisi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Uzun yıllar İstanbul liselerinde edebiyat öğretmenliği yaptı. *«Hıyaban»* (1911), *«Papağan»* (1924 1927), *«Güneş»* (1927), *«Edebiyat Gazetesi»* (1932). *«Aydabir»* (1933 - 1937), *«Çınaraltı»* (1941 1944) dergilerini çıkardı. Zonguldak (1946) ve İstanbul'dan (1965) milletvekili seçirerek iki kez parlamentoya girdi. *«Ulus»*, *«Zafer»*, *«Havadis»*, *«Son Havadis»* gazetelerinde fıkra yazarlığı yaptı.

1. Dünya savaşı kuşağının tanınmış kalemlerinden biri olan Orhon hece ölçüsünü benimsedikten sonraki şiirlerini *«Yeni Mecmua»*, *«Şair»*, *«Büyük Mecmua»*, *«Yarın»* (1917 1922) dergilerinde yayımladı. Bir ölçüde yalın anlatım biçimleriyle kurulan şiirlerinde, hecenin öteki şairlerinden Çamlıbel'in değişik sayılabilecek şiir dünyasının aksine, dar bir duygu dünyasına kapandığı, tekrarlara, klişelere düştüğü görüldü. II. Dünya Savaşı yıllarında çıkardığı *«Çınaraltı»* dergisinde Alman faşizmine vandaş bir politika izledi Sonra A.B.D. emperyalizmini destekleyen günlük yazılariyle gazete yazarı olarak tanındı.

Yapıtları: Fırtına ve Kar (şiirler, 1919), *Peri Kızı ile Çoban Hikâyesi* (şiirler, 1919), *Gönülden Sesler* (şiirler 1922), *O Beyaz Bir Kuştu* (şiirler 1941), *Çocuk Adam* (roman, 1941), *Asi Kerem* (destan, 1942), *Dün, Bugün, Yarın* (yazılar, 1943); *Kulaktan Kulağa* (fıkralar, 1943), *Hiciv-ler*, (1950), *Düğün Gecesi* (öyküler, 1957), *Kervan* (şiirler, 1964). *İşte Sevdiğim Dünya* (şiirler, 1965). *Sürler*, (bütün şiir kitaplarının ortak baskısı, 1970).

ORMANCI, Zekai (1949). Ressam. Genç kuşak sanatçıları arasında ilginç bir veri olan Zekai Ormancı 1973 yılında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümü'nü bitirdi 1976 yılında Resim Bölümü halı atölyesinde öğretim görevlisi oldu. 1974 yılında ilk kişisel resim sergisini düzenledi. Kısa sürede yurt içinde ve dışında karma sergilerde yer aldı. Fantastik bir kurgu yöntemine dayanan ustalıklı ve hünerli çalışmasıyla günümüz genç kusak sanatçıları arasında kendine özgü kisiliğiyle tanınmaktadır.

Şaban Ormanlar

ORMANLAR, Şaban (Üsküp 1927). Türkiye Emekçi Partisi genel sekreterlerinden. Orta öğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölü-

müne girdi. Üyesi bulunduğu Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'nde ceza yasasının 141. maddesine aykırı eylemde bulundukları savı ile, arkadaşlariyle birlikte, koğuşturmaya uğradı. Bir süre tutuklu kaldı (Nisan mayıs 1951). Serbest olarak mahkemesi devam ederken Dr. Şefik Hüsnü Deymer, Reşat Fuat Baraner, Zeki Baştımar, ve arkadaşlarının yönettikleri ileri sürülen Türkiye Komünist Partisi (TKP)'ne üye olduğu savı ile tutuklanarak (14 şubat 1952) Askeri Mahkemece yargılandı. İki yıla hüküm giydi. Cezanın bitiminden sonra öğrenimini tamamladı. Serbest mimar olarak yaşamını sürdürdü. 1972-73 yıllarında Mimarlar Odası Başkanlığına seçildi. 1976 yılında Mihri Belli, Şevki Akşit, Baha İnalkut, Vecdi Özgüner, Nuran Akşit vb. ile birlikte Türkiye Emekçi Partisi'nin kurucuları arasına katıldı, Partinin genel yönetim kuruluna ve genel sekreterliğine seçildi.

ORTAÇ, Yusuf Ziya (İstanbul 1895 / İstanbul - 1967). Şair, yazar. Orta öğrenimini Vefa İdadisinde tamamladıktan sonra sınavlarda başarı kazanarak öğretmenlik mesleğine geçti İzmit Sultanîsinde. İstanbul'da çeşitli özel okullarda edebiyat öğretmenliğinde bulundu. 1923'ten sonra «*Akbaba*» dergisini yayımladı. 1946'da 1950'ye kadar Ordu milletvekili olarak Büyük Millet Mec-

Yusuf Ziya Ortaç

lisinde bulunduğu 4 yıl dışında ölünceye kadar bu derginin yayımını sürdürdü.

1. Dünya Savaşı kuşağının şiir, roman, oyun, fıkra alanlarındaki çalışmaları ile ün yapan kalemlerinden biri olan Yusuf Ziya'nın ilk şiiri «*Kehkeşan*» dergisinde yayımlandı (1914). Sonra «*Türk Yurdu*», «*Servet-i fünun*», kendi yayını «*Şair*» ve «*İnci*» dergilerinde yazdı. 1919 yılında hece ölçüsü ile yazdığı Binnaz adlı manzum oyunu Darülbedayide sahneye konularak başarı kazandı. Düzyazı dilinin akıcı, sağlam ve Türkçenin bütün inceliklerini kendine özgü bir hava içinde oluşturmasına karşılık, şiir dilinin büyük bir özellik tasımadığı görülür. Özellikle Orhan Seyfi ile birlikte yayımladığı «*Çınaraltı*» dergisinde faşizm yanlısı yazı ve manzumeleriyle savaş kışkırtıcılığı yapmıştır.

Yapıtları: Akından Akına (şiirler, 1916), *Cenk Ufukları* (şiirler, 1917), *Binnaz* (manzum oyun, 1919). *Âşıklar Yolu* (şiirler, 1919), *Nikâhta Keramet* (manzum oyun ve hikâyeler, 1923) *Kuş Cıvıltıları* (çocuk şiirleri, 1938). *Göç* (roman, 1943), *Beşik* (fıkralar, 1943 3. bas. 1948), *Ocak* (fıkralar, 1943) *İki Katlı Ev* (roman, 1953), *Sarı Çizmeli Mehmet Ağa* (fıkralar, 1956), *Göz Uçuklu Avrupa* (gezi notları, 1958), *Portreler* (anılar, 1960, 1963), *Gün Doğmadan* (fıkralar, 1960), *İsmet İnönü* (biyografik roman, 1946, 4. bas. 1962). *Bir Rüzgâr Esti* (şiirler ve Binnaz oyunu, 1962), *Bizim Yokuş* (anılar, 1966).

Ortakçılık. Sahibi olmadığı bir toprak üzerinde çalışan üretici (ortakcı köylü) ile toprağın sahibi arasında üründen pay almaya dayanan anlaşma; işletme biçimi. Üretim araçlarının sağlanması, tohumluk ve diğer üretim giderlerinin karşılanması, bazan ortakçının, bazan toprak sahibinin yükümlülüğüdür; bazı durumlarda da giderler paylaşılır; örf, âdet ve anlaşma iki tarafın karşılıklı görevlerini düzenler. Ortakçılık, Türkiye'de bölgelere göre «varıcılık», «marabacılık» adlarını da almaktadır.

Ortakçılıkla doğan bölüşüm ilişkisi üretici köylünün ürünün bir bölümünü toprak sahibine doğrudan doğruya teslimini gerektirmekte ve böylece feodal iliskilerde görüleni andırır bir şekilde açık seçik, gizlisiz saklısız bir sömürmeyi olası kılmaktadır. Toprak sahibinin payını bir nevi «aynî (ürün şeklinde) toprak kirası» olarak yorumlamak akla gelebilir; bu yorum, arazilerini ortağa veren küçük toprak sahipleri açısından doğru sayılabilir. Ancak toprak sahibinin «ağa», ortakçının «yoksul köylü» olduğu hallerde ortakçılığı kiracılıktan kesinlikle ayırmak gerekir; «Toprak kirası», görünüş olarak veya dönüm başına hesaplanarak saptanır; elde edilen ürüne bağlı değildir. Ortakçılıkta ise, toprak sahibinin payı ürüne göre değişir. Bu yüzden toprak sahibi (ağa), ortakçıyı kişisel olarak ya da adamlariyle denetim altında tutar; sömürmenin etkili olabilmesi için işlenen araziden, en uzakta oturmaması ya da güvenilir adamlariyle köylünün üzerinde varlığını duyurabilmesi gerekir. Ortakçılıkla ağalığın böylece birleşmesi, bu işletme biçimine «yarı feodal» bir görüntü vermektedir.

Ortakçılığın en çok yarı feodal özellikler taşıdığı bölgeler Güneydoğu ve Doğu Anadolu'dur. Buralarda bir veya birkaç köyün bütün arazisine sahip ve bütün köylüyü ortakçı olarak çalıştıran ağa ailelerinin, yerleşik aşiret başkanları veya daha eski feodal unsurların kalıntıları oldukları söylenebilir. Bu bölgelerde, ortakçılık ilişkilerine ek olarak, fakat ikinci derecede eski feodal yükümlülüklerin, örneğin angaryanın yaşamakta olduğunu da görüyoruz. «*Güneydoğu Anadolu'da Arazi Mülkiyeti ve İşletme Şekilleri*» adlı yapıtında (1953), Ali Aras, Güneydoğu Anadolu'da ortakçıların mülk sahiplerinin bazı kisisel hizmetlerini gördüklerini ve ayrıca yılda 20 gün ağanın işletmesinde ücretsiz olarak çalıştıklarını anlatır. Bu şekliyle, ortakçılığın feodal bir kökene dayandığı apaçıktır. Ancak bazı durumlarda, feodal bir kökene dayanmadan da, mülk sahiplerinin çeşitli yollarla ellerine geçirdikleri toprakları, tarımın modernleşmesinden önce ortakcılıkla işletikleri görülmüştür. Birinci Dünya Savaşından itibaren köy hayatını allak bullak eden olaylar (seferberlik, Ermeni kırımı İstiklâl Savaşı, Rumların Anadolu'dan çıkarılmaları) sonunda türeyen köy zenginleri devlet gücünden yararlanarak el koyuverdikleri, sahip çıktıkları toprakların üzerinde ötedenberi yaşayan köylüleri ortakçı yapmışlardır.

Ortakçılıkla ağalığın birlikte olmadığı birçok hal de vardır. Sahipleri köy dışında yerleşmiş olmakla birlikte, henüz mülkiyeti korunan küçük topraklar, toprak sahibinin akraba ve yakınları tarafından ortakçılıkla işletiliyor olabilmektedir. Küçük toprak sahibi köylü, arazisini bizzat işletemiyorsa nakdî kiraya değil de ortakçıya vermeyi tercih edebilir ve bu durumlar ortakçılığın büyük bir olasılıkla en yaygın biçimleridir. Bunların dışında Hatay'da ve Amasya'da geçimini ortakçılıkla sağlayan ve belli bir ürün üzerinde uzmanlaşmış topraksız köylülerin varlığından söz edilmektedir. Nitelikli bir tarım emekçisi şeklini alan bu tür ortakçılığın, yarı feodal ortakçılık ilişkileriyle gerçek bir benzerliği yoktur.

Toprağın verimini yükselten gelişmeler (sulama, gübreleme, tohumluğun düzeltilmesi), buğdaydan pamuğa geçilmesi ya da ürün fiatlarının artması gibi üretimi daha kazançlı duruma getiren gelişmeler, ortakçılık koşulları değişmeden kalırsa, hem ortakçı-

nın ve hem de toprak sahibinin gelirlerini aşağı yukarı aynı oranlarda arttırır. sömürme derecesini değiştirmez. Çukurova, Hatay, Antakya ve Güneydoğu Anadolu illerinde yapılan saptamalar, tarımsal üretimdeki olumlu gelişmelerden doğacak kazançları toprak sahibinin kural olarak ortakçıya bırakmadığını, ortakçılık koşullarını ağırlaştırarak sömürmeyi daha yoğun bir hale getirdiğini ortaya koymuştur. Toprak sahibi bunu genel olarak iki şekilde gerçekleştirmektedir: Ya ortakçı ile kendisi arasındaki ürünü paylaşma oranlarını ortakçı aleyhine değiştirir; örneğin ortakçı payını 1/2'den 1/3'e düşürür; ya da önceden kendisinin üstlenmiş olduğu üretim giderlerini; tohumluk, pamukta çapa ve toplama giderlerini; üretim araçlarını sağlama yükümlülüğünü giderek ortakçıya yükler; hatta bazı hallerde dönüm başına belli bir kira bedelini de nakden almaya başlar. Ortakçılığın dayandığı bölüşüm ilişkileri içinde toprak sahibi ortakçıyı gittikçe daha ağır bir şekilde sömürmeyi, tarımsal gelişmenin nimetlerinden gerçek üreticiyi yoksun bırakmayı başarabilmektedir.

Ağalık, ortakçılık denilen bu işletme tarzı ve bölüşüm ilişkisi ile birlikte varsa, gerçekten bir feodal kalıntı görünüşü alabilir. Esasen ortakçılığın feodalizmle ilgisi Avrupa ülkelerinde tarihsel olarak da saptanmıştır; Batı Avrupa'da feodal mülkiyetin çözülme döneminde, feodal beyin arazisinin angarya şeklinde işlenmesi, verimi ortakçılığa bırakmıştır. Türkiye'de, ortakçılığın göründüğü her hal, bir feodal kalıntı diye yorumlanamaz; ancak ağalıkla birleştiği takdirde bir yarı - feodal ilişkiler sistemi doğar. Ağa ile toprağını ortakçılıkla işleyen köylüler arasında kişisel bağlılık ilişkileri vardır; köyün toplumsal yaşamı üzerinde ağanın egemenliğinden, siyasal ve hukuksal etkinliğinden söz edilebilir. Ağanın bütün köye sahip olduğu hallerde bu ilişkiler daha da güçlüdür.

Ortakçılık tarzındaki işletmelerde çalışanlar, politik düşün ve davranış yönünden, köy dünyası üzerinde etkinlik sahibi grupların eğilimlerine bağlıdırlar.

Mustafa Gebzeli

Ortam. Haftalık siyasal dergi. Sahibi: Kemal Bisalman. Yazı işleri müdürleri: Osman Arolat, Hayati Asılyazıcı. İlk sayısı 19 nisan 1971'de yayımlandı. 12 sayıya kadar derginin başyazılarını Mümtaz Soysal ve Prof. Muammer Aksoy yazdılar. «İç siyasal ortam», «İşçi ve Sendikalar», «Üniversite», «Ekonomik ortam», «Dış siyasal ortam», «Sanat» bölümlerinde Kemal Bisalman, Uğur Mumcu, Ali Sirmen, Kemal Sülker, Hayati Asılyazıcı, Mehmetcan Köksal, Nimet Arzık, Ali Nejat Ölçen, Arslan Başer Kafaoğlu vb.'nın yazıları, incelemeleri çıktı. 12 mart döneminin yasa dışı baskılarının geniş ölçüde yansıtıldığı dergide, demokrasiye yandaş güçler birleşerek hukuk savaşımı verdiler. Haberler ve haberyorum yazılarıyle kamuoyunun dikkati çekiliyor Nihat Erim kabinesinin anti - demokratik uygulamalar karşısındaki tavrı, iç ve dış ilişkileri günyüzüne çıkarılıyordu. Özellikle 12 mart mahkemelerindeki duruşmaları yansıtması, savunmaları geniş ölçüde vermesiyle de belge niteliği taşıyan *Ortam*, ekim 1971'de yayımını sürdürme olanağı bulamayınca *«Yeni Ortam»* adiyle yine haftalık dergi olarak çıkmaya başladı. (Bkn. *Yeni Ortam*).

OSKAN, Yervant (1855 1914). Heykelci. Ülkemizde heykel sanatının ilk temsilcilerinden olan Yervant Oskan heykelcilik eğitimini İtalya'da Roma'da yaptı. 1882'de İstanbula döndü. Resim sanatının çok daha erkenden gelişmeye ve yaygınlaşmaya başlamasına karşın, Osmanlılarda heykeltraslık aynı olanağı bulamadı. Bu dönemde Batı kültürünü yakından tanıyan ve çağdaş anlamda bir heykelciliğin gelişmesine katkıda bulunan Ermeni sanatçılardan sanat tarihimizde yer alan tek isim Yervant Oskandır. Bugün Devlet Resim Heykel Müzesi'nde iki yapıtı bulunan ve hakkında yazılmış iki üç satırlık bilgiden başka hiçbir kaynakta ver verilmeyen bu sanatçının Ermeni oluşu, öteki Ermeni ressamlar gibi Yervant Oskan'ın da Türk sanatına yaptıkları katkının vadsınmasına neden olmuştur. Sanayii Nefise Mektebi'nin kurulduğu yıllarda Osman Hamdi Bey tarafından okulun heykel öğretmenliğine atanan Yervant Oskan üzerine Cumhurivet döneminden sonra yapılan Türk sanatı derlemelerinde artık bu heykeltraşa ver verilmemiştir.

(O.T.)

Osman Gazi (Söğüt - 1258 / Yenişehir 1324). İlk Osmanlı padişahı. Konya Selçuklu Devletinin uç beyi Ertuğrul'un oğludur. Selçuklu Sultanı Alaattin Keykubat, Kayı adlı Oğuz boyunun önderi Ertuğrul Beye, katıldığı savaşlarda başarı kazanmasından sonra Karahisar ile Bilecik arasında bulunan Saraycık kışlağını, Domaniç ve Ermeni yaylalarını «yurtluk» olarak vermişti. Ertuğrul Beyin ölümü üzerine kabile başkanı olan Osman Bey (I. Osman, Osman Gazi)de Selçuklu devletince uc beyi olarak tanındı (1282). Kuzeyindeki Bizans sınırından sorumlu bulunan bu uc bevliği, güneyden Germiyanoğulları, batıdan Karesioğulları, doğudan Candaroğulları ile çevrilidir. Bu çağlarda Bizans toprakları, merkezle bağlantısı büsbütün kopmuş, kendi aralarında çatışmaya başlamış derebeyleri (tekfur'lar) yönetimindedir.

Birinci Osman

Osman Bey, ilk olarak İnegöl'ü elinde bulunduran Ancelokuma (Aya Nikola) ile çarpıştı ve Kolaca'yı (Kızılca) elde etti. Eğrice'deki savaşta tekfur İnemoaula (Kalpanos) öldürüldü (1287). Germiyanoğulları, artık güçlenmeye başlamış bulunan Osmanlı Beyliğinin tedirgin edilmesi için tekfurla işbirliği yapmışlardı. 1288'de Karacahisar'ı (Karahisar) alıp tekfurunu tutsak eden ve kardeşinin oğlu Ak Timur'la Selçuklu sultanına sunan Osman Gazi'ye, töreye göre, egemenliği simgeleyen tuğ, beyaz sancak, kös vb. ile bir menşur (ferman) gönderilmiş, «Bey» unvanı verilmiştir.

1290'da Yenişehir, Bilecik, Köprühisar, İnegöl, Yurdhisar, Eminönü ve Yarhisar'ı ele geçiren Osman Bey, ilk başkenti Karacahisar'da kendi adına «hutbe» okutarak egemenliğini ilan etti. 1292'de Sakarya ırmağını geçerek Göynük ve Taraklı Yenicesi'ni beyliğinin topraklarına kattı. Ardından Akça Koca adlı komutanı öncülüğünde İzmit ve çevresi, Kara Mürsel ve Gazi Mihal adlı komutanlar tarafından da bugünkü Karamürsel ve Mihaliç yöresi alındı.

Kendisine bağımlı olduklarını bildiren tekfurları yerlerinde bırakan Osman Bey, çok kan dökmeme ve tutsak almama siyasası da izleyerek yayılmayı sürdürdü. Koyul-

hisar önünde Kitre, Atranos ve Kestel tekfurlarının ordularını yenilgiye uğrattıktan sonra İznik'i kuşattı. Bizans imparatoru II. Andronikos, doğu sınırlarındaki bu tehlikeyi ortadan kaldırmak amacıyla, kızı Mari'yi İlhanlı Sultanı Gazan Han'a nişanlamış ve Osmanlılara karşı İlhanlılardan destek almayı planlamıştı. Gelin yoldayken Gazan Han'ın ölmesi üzerine Mari bu kez onun yerine geçen Hüdabende'ye sunuldu ve ondan yardım beklendi. Ancak Osman Gazi topraklarını genişletmeyi sürdürdü: Koçhisar'ı ele geçirdiği gibi, Saltuk Alp ve Mihal Bey komutasındaki ordusu da Oynaş Hisarı çevresinde Moğol asıllı Tatarları büyük bir bozguna uğrattı. İznik'in yardımına gelen Bizans ordusu ile Yalakâbâd (Yalova) yöresinde dağıtıldı. Osman Bey, bu tarihlerde, yaşlılığı nedeniyle devlet yönetimini oğlu Orhan Beye bıraktı. Bursa'nın fethini (1326) göremedi. Orhan Bey, cesedini Bursa'ya taşıttırarak orada yaptırdığı türbeye gömdürdü.

Tarihler, 300 bin nüfuslu bir beyliği kendini devlet işlerine adayarak yöneten Osman Beyin alçakgönüllü bir yaşam sürdürdüğünü ve adaletli bir sultan olduğunu belirtmekte; başarılarındaki en büyük etkenin «planlı hareket etmesi» olduğunu yazmaktadır.

Alpay Kabacalı

Osman Hamdi (1842 - 1910). Ressam. Dönemi içinde önemli bir ressam ve arkeolog olan Osman Hamdi Bey İstanbul Arkeoloji Müzesi'ni, Güzel Sanatlar Akademisi'ni kurmuş, bir müzesinin oluşturulmasına çalışmış, bu nitelikleriyle seçkin bir kültür adamı olarak da tanınmıştır. Babası sadrazam Müşir Ethem Paşa'nın dileği üzerine Hukuk öğrenimi görmek için Paris'e gönderilen Osman Hamdi o tarihte Paris'te kurulmuş olan Mekteo-i Osmani'de Şeker Ahmet Ali ve Süleyman Seyyit gibi ressamlarla tanışarak resimle ilgilenmeye başladı, onlarla birlikte Gerone ve Boulanger'in atölyelerine devam etti. 1857 - 1869 yılları arasında 12 yıl süreyle kaldığı Paris'te düzenli olarak resim çalıştı. Yurda döndükten sonra idari görevlere verildi. İki yıl Mithat Paşa'nın mahiyetinde bulunduğu Bağdat'da yağlıboya çalışmalarına yoğun zaman ayırma olanağını buldu. İstanbul'a döndükten sonra saray çevresinde çeşitli görevlere verildi. 1881 yılında müze müdürlüğüne atandı. Bir kültür adamı olarak aktif çalışmalarına bu dönemde başlayan Osman Hamdi müzeyi geliştirmekle kalmadı, yaptığı başarılı kazılarla müzenin dünyanın önemli müzeleri arasında yer almasını sağladı.

Bu dönemde sanatsal değerlerin yurt dışına kaçırılmasını önleyen «eski eserler yönetmeliği»nin çıkarılmasını sağladı. Sürekli çabaların sonunda İstanbul'da bir Sanayii Nefise Mektebi kurulmasını II. Abdülhamid'e onaylatan Osman Hamdi 1883 yılında açılan bu okula müdür olarak atandı. 28 yıl süreyle Sanayii Nefise Mektebi Ali'si müdürü olan Osman Hamdi Bey'in ressamlığı üzerine Sezer Tansuğ şöyle diyor:

«Osman Hamdi Bey Türk resim tarihinde bir dönüm noktası sayılabilir. Ulusal Türk müzeleri ile Sanayii Nefise adını taşıyan ilk Türk sanat eğitimi kurumunun birer yapıya kavuşarak, bu alanlardaki çalışmaların yoğunlaşması ve sistemleşmesini sağlayan önemli bir kişiliktir. Osman Hamdi Bey'in tarihsel kişiliği ile Türk resim sanatının Batı sanat dünyasına yönelişi arasında da belli bir bağlantı vardır. En azından Osman Hamdi Bey resimlerinde insan figürüne eğilmiştir. Osman Hamdi Beyin resimlerinde fotoğrafik bir kesinlik vardır. Zaten resimlerinin birçoğu için önce fotoğraf çektirerek gerekli bir duruş, oturuş ve yatış pozlarını sağlar, sonradan bu hazırlığı bazan ölçekli bir biçimde büyüterek yağlıboya tuvaller haline getirirdi. Günümüzde de Avrupa ve Amerika'da bu usule başvuran, ancak tuval resmini fotoğrafa aktarırken yorumu çok ince ve keskin boyutlara ulaştıran sanatçılar vardır (bu akıma fotografik realizm hiperrealizm gibi isimler verilmektedir). Osman Hamdi Bey'in figüratif yorumları ise bu ölçüde keskin duyarlı görüş açısı boyutlarına ulaşmaz.»

Resim tarihimizde minyatürün kayboluşu Batılı anlayışlı resmin başlangıcı döneminde yer alan Osman Hamdi'nin en önemli özelliği, ilk büyük boyutlu ve figürlü kompozisyonlara yönelen ressamımız olusudur.

Orhan Taylan

Osman II. (İstanbul 1604 / İstanbul 1622). (Genç Osman) Onaltıncı Osmanlı padişahı. Saltanat süresi 1618 1622. Babası Ahmet I. annesi ise Mâhirûz sultandır. Amcası Mustafa I.'nin tahtan indirilmesi üzerine ondört yaşında Padişah oldu. Küçük yaşına karşın iyi yetiştirildiğinden kısa zamanda devlet işlerine yatkınlık gösterdi. Bunda sonradan meşihat pâyesi verdiği baş hocası ve devrine göre sarıklı bir devrimci sayılan Ömer efendinin payı büyüktür. Osman II. babası ve kardeşi Murat IV. gibi sportmen, güçlü bir kişiydi. iyi eğitimde gördü. Arapçayı ve Farsçayı iyi bilir Fârisi takma adıyle şiirler yazardı. Batı kültürüyle de teması olduğu, Yunanca ve Lâtince bildiği söylenir. Çağına göre reform niteliğinde düşünce ve davranışlara sahip olması özellikle ulâma ve yeniçerilerin işine gelmemiştir. Geleneğin dışına çıkarak Şeyhülislâm Esad efendinin kızıyla evlendi. Giderek düzeni bozulan orduyu yeniden kurmak istek ve düşüncesindeydi. Yaradılış olarak hırçın, aceleci ve yapmak istediği icraatlarda acımasızdı. Askerin üç ay içinde iki kez cülûs bahşişi aldığını ileri sürerek orduyu gücendirdi yasal olan zamlarını bile vermek istememesi yüzünden ocaklının nefretini kazandı. Bu yüzden büyük ümitlerle çıktığı Lehistan seferinde başarı kazanamadı (1621) Bundan ötürü yeniçerilere kızdı. İstanbul'a döndüğünde hocasıyla kızlarağasının sözlerine kapılarak orduda yenilik yapmak amacıyla Suriye ve Anadolu'dan asker getirtmek istedi. Bunun içinde hacca gideceğini ilân etti. Bu haber İstanbul'da büyük şaşkınlık yarattı. Yeniçeriler ayaklanarak Topkapı sarayını bastılar. Bazı kimseleri ortadan kaldırmak için kendisinden istediler. Bu istekleri yerine getirilmeyen kapıkulu, Sultan Mustafa I'i yeniden Padişah yaptı. Yeniçeri ağasına sığınmış olan Genç Osmanı oradan alarak orta camide yaraladılar. Hayatının bağışlanmasını isteyen Genç Osman Sadrazam kara Davut paşanın adamları tarafından alınarak Yedikule zindanına götürüldü. Orada boğularak öldürüldü.

II. Osman (Genç Osman)

(S.Ş.)

Osmanlı Bankası. Osmanlı İmparatorluğunun yarı sömürge olma döneminde İngiliz - Fransız sermayesi ve devlet bankası ayrıcalıklarıyle kurulan banka. XIX. yüzyılın ilk yarısın-

da sarraflık büyük ölçüde gelişmiş, çalışma alanı genişleyerek para ile ilgili tüm işleri izleyen kurumlar haline gelmişti. Aralarında devletin bile borç isteklerini karşılayacak düzeyde sermaye güçleri olanlar vardı. Genellikle «Galata Bankerleri» olarak adlandırılan sarraflardan ikisi Alleon ve Ballazzi 1847'de hükümetin de desteği ile İstanbul Bankası (Banque de Constantinople) adlı ilk bankayı kurdular. Bu evrede banka, meskûkât (sikkehaline getirilmiş maden para) gereksinmesi oldukça piyasaya kaime (kağıt lira) sürüyor, sonra bunları düşük fiyatla toplayarak büyük kar sağlıyordu. Hükümet kendi para gereksinimini karşıladığı için bankanın spekülasyon yapması karşısında önlem alacak durumda değildi.

Namık Kemal, «İdarece Muhtaç Olduğumuz Tadilat» başlıklı yazısında devlet hazinesinin Galata Bankerleriyle çalışması nedeniyle, ticaretin yüzde doksan dokuzunun yabancıların elinde olmasını eleştirmiş, ulusal banka düşünüsünü savunmuştu. Oysa İslahat Hattı Hümayunu'nda Avrupa sermayesinden yararlanılarak bu gereksinimin karşılanacağı belirtildi. Mustafa Reşit Paşa'nın sadrazamlık döneminde İngilizler 500 bin sterlin sermaye ile merkezi Londra'da bulunan Banka Osmani'yi kurdular (1856). Daha sonra, İngiliz bankacıları, Fransızları da yanlarına alarak hükümetten yeni bir devlet bankası kurma ayrıcalığı istediler. 4 Şubat 1863'te yayımlanan fermanla Bank-ı Osmanii Şahane adiyle «Deviet-i Aliyye Bankası» kurulmasına izin verildi. 67.500.000 frank olarak saptanan sermayeyi 500 franklık 135.000 hisse temsil ediyordu. Hisselerin 80 bini İngiliz; 50 bini Fransız bankerler tarafından satın alındı. 5 biniyse Osmanlı sermayedarlarına ayrıldı.

Yapılan sözleşmeye göre banknot çıkarma ayrıcalığı ve tekeli, devletin gelirlerini toplama yetkisi, iç ve dış borçların faiz ve anaparalarının ödenme işleri bu bankaya veriliyordu. Yine sözleşmeye göre banka (birisi genel müdür) üç üyeden oluşan müdürler kurulu ve üç üyeden oluşan meclis tarafından yönetilecekti. Üyeleri seçme yetkisi Londra ve Paris'teki banka kurucularının seçecekleri bir kurula tanınmıştı. Banka işlemlerini denetleme görevi de bu kurulun yetkileri arasındaydı. Devlet —müdahale hakkı olmaksızın— bir nazır aracılığı ile bankanın işlerini yalnızca gözleme hakkını saklı tutmasına karşılık, merkez ve şubeleri için istenen arsaları ücretsiz sağlamayı, hisse senetleri ve havale çekleri vb. belgelerden vergi almamayı, güvenliğini üstlenmeyi kabul etmişti.

Sonraki sözleşmelerde bankanın yetkisi daha da genişleyerek, yabancı sermayedarlar tütün ve tuz tekelinin yönetimini; pul, içki, ipek öşürü ile toplama hakkını; demiryolları inşa ve işletme amaciyle şirket kurma ayrıcalığını elde etmişti. Ayrıca devletin bütçesini de denetleme yetkisi tanınıyordu.

Bu tür yetkilerin yanısıra kısa süre içinde Osmanlı Bankası, İzmir gibi üretimin değişik üretim alanlarının merkezleştiği kentlerde şube açtı. Küçük üreticilere uzun süreli krediler verdi. Böylece yerli toprak ağalarının ve tefeci sermayenin «alivre» (elde edildiği zaman teslim edilmek üzere, belli kredi karşılığında yüksek faiz tanınarak, bir ürün üzerinden önceden yapılan satış) alım olanaklarını daraltarak yabancı tacirlerin üstünlük kurmalarını sağladı. (Orhan Kumaş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, 1974).

1875, 1911, 1924, 1933 yıllarında yenilenen sözleşmelerle cumhuriyet döneminde de çalışma süresi uzatılan Osmanlı Bankası, günümüzde «ticarî bankacılık yapma hakkı» tanınan bir kuruluş durumundadır.

(A.C.)

EMPERYALİZMİN İMPARATORLUK İÇİNDEKİ İKİNCİ TEMEL DİREĞİ OSMANLI BANKASI

Emperyalizmin Osmanlı İmparatorluğu içindeki ikinci temel direği Bank-ı Osmani-i şahane'dir. Bu banka «Devleti Aliye Bankası» sıfatiyle Osmanlı İmparatorluğunun bütün malî siyasetini denetim altında bulundurur. Öte yandan devletin genel veznedarı sıfatıyla da, doğrudan veya dolaylı yoldan, devlet gelirlerinin büyük bir kısmını kendi kasasına toplamakta, böylece de Devlet Hazinesi'yle Osmanlı Düyun-u Umumiye İdaresi arasında doğal aracı durumuna girmektedir. Banka, Osmanlı para borsasının da hakimi durumundadır ve kurları o belirler. Çeşitli paralar üzerinde Osmanlı İmparatorluğu'nda cereyan eden işlemler Osmanlı Bankası'na büyük kârlar bırakır. Bankanın yerli para ihracıyla ilgili işlemlerden sağladığı kârlar da gitgide artar.

1901	13.456 O. Lirası
1902	14.612
1903	13.052
1904	18.509

Osmanlı Bankası, doğrudan veya dolaylı yoldan demiryolu işlerine de katılmaktaydı; Şam Hama, İzmir - Kasaba (Turgutlu, Selanik İstanbul hatları' onun denetimi altındaydı. Bankanın Beyrut ve İstanbul liman inşaat ve işletmelerinde de iştirakleri vardı; Müşterek-ül Menfaa İnhisarı Duhan-ı Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin kurucularından biriydi (Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni) Ama Bank-ı Osmani-i Şahane'nin en büyük faaliyeti, Devlet Hazinesi'yle olan doğrudan doğruya ilişkilerinde; öncelik hakkına sahip olduğu istikraz mukaveleleri ve hemen hemen tamamen bu bankanın tekelinde bulunan, Osmanlı Devletine avans verme işlerinde ortaya çıkar.

Muharrem Kararnamesinden sonra Bab-ı Âli uzun bir zaman için, yeni istikrazlara girişmeye cesaret edemedi. Bunun sonucu olarak Osmanlı Hükümeti 1886 yılında Osmanlı Bankası'na aldığı avanslar sonucu 7 milyon 500 bin Osmanlı lirası borçlandı. 1886 yılında «Gümrükler İstikrazı» denen istikrazın asıl gerekçesi işte bu avans borçlarını düzenli borç haline sokmaktı. 29 Mayıs 1886 günü Bab-ı Âli ile Osmanlı Bankası arasında aktolunan istikrazın resulmali 6 milyon 500 bin Osmanlı lirası idi. Bunun 4 milyon 500 bin Osmanlı liralık kısmına ait bulunan tahviller, alınan avanslar tutarına karşılık Osmanlı Bankası'na verildi. Avanslar bu şekilde tasfiye olununca, Devlet Hazinesine 750 bin Osmanlı liralık yeni bir kredi açıldı. Bu kredi, Bank-ı Osmani-i Şahane'nin kasasında bulunan Osmanlı Devleti'ne ait 3 milyon 500 bin Osmanlı liralık konsoli de tahvilatla teminat altına alınmıştı.

Osmanlı Hükümeti Deutsche Bank'la ilk istikraz sözleşmesini yaptığı zaman Bank-ı Osmani-i Şahane, «uhdesindeki imtiyaza bu aleni tecavüze» (Biliotti *«La banque imperiale..»*, karşı çıkmıştı. Ama aynı yılın sonunda yaptığı bilançoda Osmanlı Hükümetinden nizamnameye uygun avanslar dışında 1 milyon 258 bin Osmalı liralık bir alacak gözüktüğüne bakılırsa banka eski durumuna çabucak gelmiştir. Bu borcun da düzenli bir borç haline sokulması için, ertesi yıl yeni bir düzenleme daha yapılması gerekecektir.

1890 yılında Osmanlı Bankası, «Tahvilat-ı Mümtaze»yi değiştirmeyi üstlenir. Bu, içteki dalgalı borçları konsolide etmek ve Devlet Hazinesine verilen avansları düzene sokulmak için yapılmıştır. Yeni tahvillerin büyük bir kısmını Osmanlı Bankası satın alır. Bunların geri kalan kısmı da, Devlet Hazinesinin hesabına gene aynı bankada alıkonur. (Biliotti, A. *«La*

banque imperiale...»). Banka hazineye ait olan ve yüzde iki faizle kasasında tuttuğu gelirleri çok daha büyük faizlerle genellikle genç hazineye vermektedir. (Avcıoğlu, D. *«Türkiye'nin Düzeni)*

1891 yılında Osmanlı Bankası, Rothschild müessesesiyle 1877 yılı «Muhafazai Hukuku Osmaniye» istikrazını tahvil etti. Yeni tahviller % 90'la 6 miyon 948 Osmanlı lirasına, toptan kendi satın aldı. 20 mayıs 1893 günü Osmanlı hükümetiyle banka arasında yapılan yeni bir sözleşme. nizami avansı 750 bin Osmanlı lirasından 1 milyon Osmanlı lirasına çıkardı. 28 Mayıs 1893 günü ise, birikmiş borçları karşılayabilmek için % 4 faizli yeni bir istikraz yapıldı. Bu istikraza ait işlemler Osmanlı Bankası yüklendi.

1894 yılında Deutsche Bank ikinci istikrazını elde eder ve Bank-ı Osmani-i Şahane, Mısır vergisiyle teminat altına alınmış 1854 ve 1871 istikrazlarının tahviline girişerek, derhal karşı saldırıya geçer. Yeni tahvilleri % 91'le, 9.033.574 Osmanlı lirasına kapatır. 12 Mart 1896'da yeni bir istikraz sözleşmesi yapılır ve istikraz tahvillerini gene banka toptan satın alır.1898 yılında Rusya'ya ödenecek savaş teminatını yüklenir. Daha sonra 1902 yılında ise, 1886 yılı istikrazını tahvil eder.

1. tertip «Bağdat» istikrazının imzalanmasıyla, Alman sermayesi Osmanlı İmparatorluğu içine adımını sıkı bir şekilde atmış olur. O zaman Bank-ı Osmani-i Şahane onunla elbirliği yolunu seçer. Bu istikrazın işleme konulması Osmanlı Düyun-u Umumiye İdaresi eliyle olur; Paris'deki işlemleri Osmanlı Bankası yükümlülüğüne alır. Ertesi yıl sıra Osmanlı Bankası aracılığıyla yapılan «% 4 faizli 1904 istikrazı» ndadır. 1905 yılında ise, Banka tarafından verilmiş avansların ödenmesi amacıyla akti 1901 yılında yapılmış, ama o güne kadar ihraç edilmemiş istikraz işleme konur.

Jön Türkler iktidara gelir gelmez, yeni bir istikrazın yapılması için, 19 Eylül 1908'de Bank-ı Osmani-i Şahane'yle bir sözleşme imzalar. Satışa çıkarılacak tanesi 22 Osmanlı liralık 214.142 tahvilden 50 binini hükümet, cari hesabına teminat olarak Osmanlı Bankasına geri verir. Kalan tahviller de % 85 fiyatla tercihli olarak bankaya bırakılır. Osmanlı Benkası ise bunları % 89.5'la Londra'da, % 90'la da Paris'te satışa çıkarır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna doğru geldikçe, faiz hadleri yeniden yükselmeye başlar. 1910 yılından sonra yapılan istikrazların hemen hemen tamamı % 5 faizlidir.

1913 yılında, Balkan Savaşı'nın en kızgın günlerinde ise, Bank-ı Osmani-i Şahane, Osmanlı Devleti'ne, ancak % 7 faizle 100 bin Osmanlı liralık borç vermeye razı olur (Eldem V.).

Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, cilt 2, 1975).

Osmanlı Padişahlarının Saltanat Yılları

I. Osman (1300 - 1326) - Orhan (1326 - 1360) I. Murat (1360 - 1389) - I. Bayezit (1389 - 1402) - I. Süleyman (1402 - 1410) Musa (1410 - 1413) I. Mehmet (1413 - 1421) - II. Murat (1421 1451) II. Mehmet (1451 - 1481) II. Bayezit (1481 -1512) - I. Selim (1512 - 1520) - II. Süleyman (1520 - 1566) - II. Selim (1566 1574) III. Murat (1574 1595) - III. Mehmet (1595 - 1603) - I. Ahmet (1603 1617) I. Mustafa (1617 - 1618 / II. kez: 1622 1623) II. Osman (1618 -1622) IV. Murat (1623 - 1640) İbrahim (1640 1648) IV. Mehmet (1648 1687) III. Süleyman (1687 1691) - II. Ahmet (1691 - 1695) - II. Mustafa (1695 - 1703) - III. Ahmet (1703 - 1730) - I. Mahmut (1730 - 1754) - III. Osman (1754 1757) III. Mustafa (1757 1774) I. Abdülhamid (1774 1789) - III. Selim (1789 - 1807) IV. Mustafa (1807 1808) - II. Mahmut (1808 1839) Abdülmecit (1839 - 1861) - Abdülaziz (1861 - 1876) - V. Murat (1876) - II. Abdülhamit (1876 - 1909) V. Mehmet (1909 - 1918) VI. Mehmet (1918 - 1922).

Osmanlı Devleti (I. Osmanlı Tarihinin Ana Çizgileri. Konunun önemi: Osmanlı Devletinin tarihi Türkler için önemlidir. Oysa kendilerine sorulsaydı, Osmanlı Padişahlarının çoğunun Türklüğü nefret ve şiddetle reddedeceklerini tahmin edilebilir, zira Osmanlı toplumunda Türk, köylü demekti. Fakat buna rağmen Osmanlı hanedanı —kanı ne denli karışık olursa olsun— Türktü. Sarayda Türkçe konuşulurdu, yönetim dili de Türkçeydi. Aynı şekilde Devletin askeri gücünün temeli Türklerdi. Nitekim milliyet bilinci erken uyanmış olan Avrupalılar, Osmanlı kelimesine fazla aldırmadan Osmanlı Devletine Türkiye deyip çıkmışlardı. Neden sonra Türkler, Padişah bendesi ve uyruğu değil de, bir ülkenin haysivetli yurttaşı olduklarını farkettiklerinde, ülkelerinin adını (İtalyanca Turchia, yani Türkiye) Avrupa'dan ithal etmişlerdir. Demek ki, Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devletinin halefi ya da devamı olduğu için Osmanlı tarihi Türkler için önemlidir. Fakat yalnız Türkler için değil, zira Osmanlı Devletinin bazan yüzyıllara varan sürelerle egemen olduğu üç kıtadaki topraklara bugün yirmiden fazla devlet egemendir. Demek ki Osmanlı tarihi bu devletlerin de tarihidir. Osmanlı ülkesinde bazan çok yüksek derecelere ulaşan kültürel ve iktisadi bir alışveriş cereyan etmekteydi. İlber Ortaylı geniş hinterlandlarıyla Kuzey ve Doğu Akdenizdeki bu yaygın devlete «üçüncü ve son Roma İmparatorluğu» adını yakıştırmaktadır. «Roma İmparatorluğu» deyiminin, burada Akdeniz bölgesinde büyük çapta siyasal birlik kurabilme olayı için kullanıldığı göze çarpıyor.

Osmanlı Devletinin ortaya çıkışı: Osmanlı Devletinin kurulabilmesi için Türklerin Orta Asya'dan Güney Batı Asya'ya göç etmeleri gerekiyordu. Bunlardan en batıdakiler Oğuz boylarıydı. İşte bunlardan Kınık boyundan Selçukoğulları 1040'da Gazneli leri Dandanakan'da yenerek İran'a girdiler. Az zaman sonra Selçuklular Abbasî Devletinin yerini alarak Büyük Selçuklu Devletini kurdular. Bizansla yapılan 1071 Malazgirt meydan muharebesi sonucunda Selçuklular o güne değin Bizansın elinde bulunmuş olan Anadolu'ya girdiler. Fakat bu, yalnızca bir siyasal egemenlik değiştirme durumundan ibaret değildi. Malazgirtle birlikte Anadoluya büyük çapta bir Oğuz göçü başladı. Böylece dikkate değer bir olaya, Anadolu'nun hızlı biçimde Türkleşmesi sürecine tanık oluyoruz. Göçün son dönem Abbasî Devletinin geleneklerini büyük ölçüde tevarüs eden Selçuklu Devletinin koruma ve gözetimi altında yapılması, gelen göçebelerin yerleşik düzene geçmelerini, beylikler ve hattâ devletler kurmalarını kolaylaştırdı. 1157'de Sultan Sancar'ın ölümüyle Büyük Selçuklu Devleti sona eriyor, fakat Anadolu Selçuklu Devleti de bağımsızlığını elde ediyordu. 1243 Kösedağ muharebesiyle Selçuklu Devleti İlhanlı Moğolla-

Sultan Orhan

rına boyun eğmek zorunda kaldı. Anadolu Selçuklu Devleti gölge bir varlık olarak 1308'e kadar sürüklendi. İlhanlıların egemenliği 14. yüzyıl ortalarına dek sürdüyse de, Anadolu fiilen bir takım beyliklere bölündü. Konya'da Karamanoğulları, Kütahya'da Germiyanoğulları, Aydın İzmir'de Aydınoğulları, Kastamonu'da Candaroğulları, Elbistan Maraş'ta Dulkadiroğulları, bu beyliklerden bazı örnekler olarak gösterilebilir. Bu arada Ankara'daki Ahiler, bir çeşit derviş esnaf cumhuriyeti kurmak suretiyle hayli farklı bir uygulamaya yönelmiş oldular. İşte bu beyliklerden biri Osmanoğullarının beyliğiydi. Merkezi Eskişehir yöresindeki Söğüt'tü.

Söylentilere göre, burası uç yani sınır beyliği olarak Ertuğrul'a verilmişti. Ertuğrul 1280 civarında öldüğünde, yerine oğlu Osman geçti Uç beyliğinin genişlemesi Osman devrinde olduğu için devlete onun adı verildi. Devletin 1299 ya da 1300'de kurulduğu kabul edilir. 1299'da Bilecik, Yarhisar ve İnegöl fethedildi. 1324'de Osman Gazi'nin ölümü üzerine, yerine Orhan Bey geçti. Orhan, 38 yıl saltanat sürdü. 1326'da Bursa'yı alıp başkenti yaptı. 1329'da Bizans için çok önemli bir şehir olan İznik fethedildi. 1352' de Üsküdar fethedildi. 1354'de Gelibolu zaptedilerek Rumeli'nin fethi başlamış oldu. 1360'da tahta geçen I. Murat, 1361'de Ankara'yı ve Edirne'yi zaptetti. 1368'de başkentin Edirne'ye taşınması, Osmanlıların Rumeli'de yayılma niyetlerinin en açık ifadesiydi.

Cevaplandırılması gereken önemli bir soru, irili ufaklı çok sayıda beylikten nasıl olup da Söğüt'teki uç beyliğinin başına devlet ve imparatorluk «kuşunun» konmuş olduğudur. Bu soruya Paul Wittek cevap aramış ve ilginç sonuçlara ulaşmıştır. Wittek'e göre Anadolu'nun Türkleştirilmesi işi büyük ölçüde Selçuklu Devletinin dışında cereyan eden ve gaza, yani Müslüman olmayanlarla din savaşı amacıyla dolu bir göç hareketinin sonucudur. Gazanın en iyi gerçekleştirilebileceği yer ise Söğüt'tü, çünkü burası Bizans'ın kalbi İstanbul'a varan ana yolun üstündeydi. Böylece Osmanlı beyliği, gaza yapmak isteyen İslam âleminin en girişken, en savaşkan unsurlarının toplandığı yer oldu. Gaza yapan başka beylikler de vardı, ama bir süre sonra deniz kıyısına varınca, gaza işlevleri tıkanıp kalıyordu. Osmanlının önü ise tıkanmadı, tıkanır gibi olunca da, artık durmadılar, Rumeli'ye sıçradı fetihler. Demek ki, Wittek'e göre Osmanlı'nın varlık nedeni, gaza idi. Osmanlı bey ve padişahlarının önde gelen sıfatı gazilikti. Selçuk sultanlarında söz konusu olmayan bir sıfat. Ayrıca, Anadolu beyliklerinin hiçbiri aşiret esasına dayanmıyor, yöreyi fetheden gazi örgütüne dayanıyordu. Bizansın can damarı üzerinde olmanın Osmanlıya sağladığı bir üstünlük daha vardı. Karşılarında esaslı bir direnç olduğu için fetihler yavaş gelişiyor, fakat bu yavaşlık sayesinde fethedilen yerlerin örgütlenmesi aceleye gelmiyor, esaslı oluyordu. Ahilerin Osmanlı beyliğindeki yerleri, Beyliğin Konya ile yakın ilişkileri, ilmiye mensuplarının gerçekleştirdiği mülkî örgütlenmeyi kolaylaştıran diğer unsurlardı. Görülüyor ki gazanın başarıyla sürdürülebilmesi İslam hinterlandından alınacak kuvvetle oluyordu. Bunun bilincinde olan Osmanlılar, batıda ilerledikleri ölçüde bu ilerlemeyi, doğuda bir yayılma ile dengelemek cihetine gitmişlerdir.

Wittek tezinin inandırıcı yönleri olduğu muhakkaktır. Birçok tarihçinin üzerinde durduğu bir nokta, Osmanlı Devletinin başarısında ard arda on tane yüksek ya da hayli yüksek nitelikli padişahın tahta gelmiş olmasının payıdır.

Osmanlı yükselme dönemi: Bilindiği gibi, ülkemizdeki okul tarih kitapları, Osmanlı Devletinin tarihini yükselme (1299-1595), duraklama (1595-1683), gerileme (1699-1922) dönemlerine ayırırlar. Bu dönemler Devletin fetih siyasetinin başarısına göre ayarlanmış olduğu ortadadır. Bir devletin başarısının fethettiği ya da korunabildiği fethedilmiş toprakların miktariyle ölçülmesi bir görüştür. Osmanlıların kendi başarılarını bu kıstasa göre ölçtükleri muhakkaktır. Fakat Cumhuriyet tarihçiliğinin bunu benimsemesi bir zorunluk olmadığı gibi, bir çelişki de sayılabilir. Zira biz bugün Türkiye Cumhuriyetinin başarısını toprak genişlemeleriyle değil, daha çok iktisadî ve toplumsal ilerleme, demokrasi ve insan haklarının işlerliği, kültürel başarılar, hattâ son zamanlarda da asayiş sağlanabilmesiyle ölçüyoruz. Bugünkü ölçütlerimize göre, gerileme devrini ulusal bir devlete yöneliş, feodal sömürü ve istibdadın tasfiyesi olarak, başka bir yükselme devrinin hazırlık dönemi olarak çok olumlu olarak değerlendirmek mümkündür. Zaten insanlığın ve her insan topluluğunun mutlaka ilerlediğine inanıyorsak, başka türlü düşünmek zordur.

Bu eleştirileri kaydettikten sonra, Osmanlının kuruluş döneminde değinilen genişleme temposunun bir istisnayla aşağı yukarı 16. yüzyılın sonuna değin devam ettiğini söyleyelim. I. Murat devrinde Sırpsındığı (1364) ve Kosova (1389) zaferleri Balkanlarda Osmanlı varlığını perçinledi. Yıldırım Bayezit (1389-1402) Balkan siyasetini sürdürmekle birlikte Anadolu'da yayılmak yoluna gitti. Böylece Anadolu birliğinin Osmanlı bayrağı altında gerçekleşmesi kesinleşiyor gibiydi. Fakat Anadolu'daki eski beyler müthiş bir kuvveti devreye soktular. Bu Timur'du. Timur 1402 Ankara zaferiyle Osmanlının imparatorluk hayallerini altüst etti. Anadolu'da beylikler devrini yeniden ihya etti. Bayezit'in oğulları İsa Çelebi Balıkesir'e, Mehmet Çelebi Amasya'ya egemen oldular. Osmanlı uç beyi olma işlevi Edirne'yi merkez yapan Yıldırım'ın başka bir oğlu olan Süleyman'a verildi. Görünüşte Rumeli'deki Osmanlı sınırları değişmemişti. Ama Bayezit oğullarının Timur'un koyduğu düzenle yetinmeye niyetleri yoktu. Üstelik Timur da 1405'de ölmüş bulunuyordu. Fetret devri adını taşıyan ve 1413'e değin süren mücadele sonunda Çelebi Mehmet yeniden dirilmiş Osmanlı Devletinin başına geçebilmişti. II. Murat (1421-51) Tuna sınırına ulaştı. II. Mehmet'in (1451-81) İstanbul'u fethetmesiyle Osmanlı Devletinin beylikten imparatorluğa yükseldiği kabul edilir. Osmanlı, İslam âleminin önde gelen devleti oldu. Kuşatmada nüfusu 60-70.000'den 10.000'e inen İstanbul daha önce de uzun bir süredir bakımsız, koflaşmış bir durumdaydı. Fatih'in büyük çabaları sayesinde yalnız birçok Müslüman İstanbul'a gelmekle kalmadı, Müslüman olmayanlardan geri dönenler ya da buraya yerleşenler oldu. Fatih devrinin sonunda İstanbul tahminen 100.000 kişilik bir şehir haline gelmişti. Yılmaz Öztuna'ya göre, 1700 yılında İstanbul nüfusu bir buçuk milyona erişmiştir.

Fatih, bilindiği gibi, İslamiyetin «ehl-i kitap» sayılan Yahudilere ve Hıristiyanlara karşı aldığı hoşgörülü tavrı iyice benimsedi. Bu tutumun çeşitli nedenleri akla geliyor. Bir tanesi İstanbul'a nüfus sağlamak ve ona kozmopolit bir imparatorluğun merkezine yaraşacak bir renklilik ve çeşitlilik vermek olabilir. Osmanlı padişahlarının ve özellikle Fatih'in ne denli öyle düşündüklerini kesinlikle bilmek herhalde zor olsa gerek, fakat Kemal Tahir'e göre, Osmanlı Devleti Bizansın bir devamıydı. Uzun süre Bizans belirli bir toplum ve devlet düzenini temsil etmişti. Devlet iktisadî hayatın birçok yönlerini deneti altında tutuyordu. Ücret ve fiyatlar hükümetçe saptanıyordu Herkesin ne iş yapacağı da belirlenmişti. Devletin birçok işletmeleri, imalathaneleri, vardı. K. Tahir, Bizans'ın toplum adaletini sağlayan bu düzeninin zamanla yozlaştığını, feodalleşmeye yüz tuttuğunu, bu yüzden kitlelerin desteğini kaybettiğini söylüyor. İşte Osmanlı Devletinin kısa sürede yayılabilme ve uzun süre tutunabilmesinin sırrı buradaydı. Zira o, Bizansın eski hakça düzenini ihya, feodalatiye ve feodal sömürüyü tasfiye etmek üzere ortaya atılmış, böylece kitleleri kazanmıştı. Bu noktada Osmanlının Balkanlarda kolay yayılabilmesinin dinsel nedenini de açıklama gerekir. Başta Ortadokslar, Katolik olmayan Balkanlılar, katolik Venediklilerin, Avusturyalıların ve Macarların başka din veya mezhepten olan kimselere karşı aldıkları hoşgörüsüz, hatta zalimce tutumdan ötürü de Osmanlıya sığınmayı yeğlemişlerdir. Osmanlı yöneticilerinde Bizans'a halef olmak düşüncesi ne ölçüde vardı, söylemek zor olsa gerek, fakat böyle bir düşünce var idiyse, İstanbul'u fetheden ve kozmopolit bir siyaseti en çok benimseyen Fatih'te olmak gerekir. Fatih'in kozmopolitiği başka bir olayda da göze çarpıyor. Devletin geniş asker ihtiyacını karşılamak üzere I. Murat genç Hıristiyan esirleri Müslüman yapıp yeniçeri olarak kullanmağa başlamıştı. I. Beyazıt devşirme denen bu usulü Hıristiyan Osmanlıların çocuklarına da teşmil etti. Bu askerler kul statüsündeydiler, yani bir bakıma Padişahın kölesi oluyorlardı. Fatih'e kadar yüksek devlet görevleri ileri gelen, tanınmış Türk ailelerinin mansuplarına verilirdi. Örneğin Çandarlı ailesi mensupları adeta vezirliğin ve veziriâzamlığın gediklisi olmuşlardı. Bu ve diğer köklü ailelerin padişahın iktidarına bir sınır getirdikleri ortadaydı. İşte Fatih, İstanbul fethinin kendisine sağladığı olağanüstü nüfuzdan yararlanarak kurulu düzene karşı bir darbe yaptı. Vezirazam Çandarlı Halil Paşayı Bizans casusu olmakla suçlayarak tutuklattı ve idamederek servetine elkoydu. Gördüğü tepki üzerine serveti varisleri iade ettiyse de, bundan böyle icra (yürütme) ile ilgili yüksek görevler de kullara verilir oldu. Böylece Hıristiyan asıllı unsurlar yönetimin en yüksek kademelerine tırmanır oldular. Bu durum hem bunların kul statüsü dolayısıyle Padişah mutlakiyetini pekiştirdi, hem Devletin kozmopolit niteliğini artırdı, hem de Hıristiyanlara, kul olarak da olsa toplumsal yükselme kapılarını açtı.

Fatih'in tasarladığı düşünülen büyük cihan imparatorluğu kurabilmesi için askere ve paraya ihtiyacı olduğu ortadaydı. Onun için, tarım topraklarının devlet mülkiyetinde olması demek olan mirî toprak düzeninin özel ve vakıf mülkler aleyhinde alabildiğine genişletti. Böylece feodal bir senyör gibi köylüyü ağır ve keyfî sömürü altında tutmayan, fakat bir devlet memuru olarak yasa gereği alınması gereken hafif sayılabilecek vergileri toplayıp bunlarla geçinen sipahilerin ordusunu çoğaltmış oldu. Aynı zamanda çeşitli maddeleri tekele dönüştürüp, tekel sahiplerinden devlete büyük gelirler sağladı.

Fatih'le ilgili olarak insanı hayale sevkeden noktalardan biri, 11 Ağustos 1479'da İtalya'nın güneyinde Otranto'ya Gedik Ahmet Paşa'nın yaptığı çıkartmadır. Bu kuvvet orada tutunabilmiş, hattâ bunun telaşından Papa ve birçok halk Roma'dan kaçmışlardı. 1481 kışında Paşa Rumeli'ye dönerek yeni kuvvetler toplarken, Fatih'in ölümü duyulmuş, ondan sonraki telaş içinde bu seferden vazgeçilerek Otranto'daki birlikler geri çekilmişti. Başka padişahların düşünmekle birlikte bir daha teşebbüs etmedikleri bu sefer, Fatih'in Doğu Roma'nın halefliği ile yetinmek istemediğinin işaretlerinden sayılabilir.

Fatih'in imparator kimliğinin diğer bir veçhesi, değişik zamanlarda yaptığı üç tane kanunnamedir. Bunlar, devlet ve uyruklarıyla ilgili hemen birçok yönleri düzenleyen geniş kapsamlı kanunnamelerdi. Kanunname yapmanın hem (1) Türk-Moğol geleneğinde (Cengiz Yasası), hem de (2) Bizans geleneğinde (II. Teodosyüs, Justinianus) yeri vardı. Bu vesileyle genel olarak Osmanlı Devletinin her iki gelenekten, ayrıca Arapları çok etkilemiş olan (3) Sasanî (İran) geleneğinden yararlanmış olduğunu belirtmek gerek. Tabii, kendisi de Bizans ve Sasanî geleneklerinden iktibasta bulunmuş olan (4) İslam-Arap geleğinin Selçuklu-Osmanlı Devletindeki etkisini de unutamayız. İslam âleminde bu denli kapsamlı kanunnameler yapan ilk hükümdar Fatih'tir.

Türk-Moğol geleneğine göre, ülke hanedanın ortak malıdır (ülüş). Kimin hakan olacağını hanedan ve ülke ileri gelenlerinden oluşan kurultay saptardı. Hanedanın diğer üyelerine de bir takım görevler verilirdi. Bununla birlikte, kimin asıl hakan olması gerektiği insanların bilemeyeceği tanrısal bir olay sayılırdı. Onun için kurultay kararını beğenmeyen hanedan üyelerinin isyan etmesi, sık sık görülen bir olaydı. Bu durumda aradaki mücadelede hangi taraf yenerse, ilahî tercih ona yönelmiş sayılırdı. Ülüş sistemi Osmanlılarda da birçok yönleriyle geçerliydi. Fakat taht kavgalarının bir ülke için ne denli zararlı olduğu Fetret devrinde iyice ortaya çıkmıştı. Bu sepebledir ki Fatih, kanunnamesinde, veraset usulünü değiştirmemekle birlikte, padişahlık kime «müyesser» olursa kardeşlerini «nizam-ı âlem» için öldürebileceği kuralını getirmiştir. Bu hüküm, veraseti belirleyecek bir kural getirmediği için, Bayezit-Cem taht kavgasını engelleyemedi. Bundan ötürü, zamanla şehzadelerin sancak beyliği yapmaları usulünden vazgeçildi, şehzadeler Topkapı Sarayında hapis hayatı yaşamağa başladılar. 1595'de rahta geçen III. Mehmet'in yalnız 19 erkek kardeşini boğmakla yetinmeyip, 20 kız kardeşini de aynı âkıbete uğratması, kardeş katline karşı bir tepkinin gelişmesine yol açtı. I. Ahmet'ten itibaren (1603), yazılı bir hüküm getirilmeden, hanedanın en büyük erkeğinin tahta geçeceği usulü yerleşti. Bu yüzdendir ki imparatorluğun son zamanlarına doğru genellikle yaşlılar padişah olmuştur.

Fatih'den sonra başa geçen II. Bayezit, bir tepki dönemini (1481-1512) temsil eder. Biraz da Cem'in Rodos şövalyelerinin ve Papanın elinde koz olarak bulunmasının sonucu, fetih siyaseti bir süre adeta terkedildi. Eski mülk sahipleri ve vakıflar topraklarını geri aldılar. Tağşiş, yani değersiz maden katarak paranın değerini düşürme uygulamalarına son verildi. Daha İslamcı bir siyaset güdüldü.

Bayezit'in oğlu Selim (1512-20), babasını fazla edilgin bulduğundan yeniçeri desteğini elde ederek isyan etti ve onu tahttan indirdi. Kanlı bir kardeş mücadelesinden sonra Yavuz Selim fetihlerini doğuya yöneltti. Safevîlerden İsmail'in İran'a egemen olup saldırgan bir Şiîlik siyaseti gütmesi, Sünnîleri kılıçtan geçirip Sünnî camilerini tahrip etmesi, bu arada Bağdat'ı zaptetmesi, Sünnî âlemi için bir tehlike olduğunu belli ediyordu. Ayrıca, Anadolu'ya yüzlerce «halife» göndererek Şiîliği yaymağa başlamıştı. Anadolu'nun göçebe Türkmen kabileleri, Türkmen sayılabilecek Safavî Devletinin bu çağrısına yakınlık göstermiştir. İhtimal, bunda göçebelerin merkeziyetçi, yerleşik düzene taraftar olan Osmanlı Devletine tepkilerinin de payı vardı. Selim'in babasına başkaldırması, Şiî yayılmasını siyasal açıdan yorumlayıp buna gereken tepkiyi göstermemesinden ileri gelmişti. 1514 Çaldıran Muharebesiyle Şah

İsmail yenildi ve Safevî —ve Şiî— tehdidinin önemi büyük ölçüde azaldı. Bu arada Kızılbaş diye adlandırılan binlerce Şiî kılıçtan geçirildi. Osmanlı Devleti böylece Doğu Anadolu'yu ve az zaman sonra Çukurova bölgesiyle G. Doğu Anadolu'yu egemenliği altına aldı. Bu son bölgede Yavuz'un mirî düzeni yerleştirmeyip Kürt beylerinin feodal ayrıcalıklarını onaylaması, bugüne dek süregelmiş feodal yaşantının kaynağıdır. 1516'da Halep yakınındaki Mercidabık ve ertesi yılki Ridaniye muharebeleri Memluk Devletine son verip, Suriye, Filistin, Hicaz ve Mısır'ı Osmanlı ülkesine kattı. Mısır'dan İstanbul'a Mukaddes Emanetler ile Abbasî Halifesi Mütevekkil, 2000 Mısır tüccarı, zanatkâr ve ülemasi getirildiler. Mütevekkil'in daha Kahire'ye dönmesine rağmen, bu olay ve Hicaz'ın Osmanlı ülkesine dahil oluşu, 18. yüzyıl sonundan itibaren Osmanlı padişahları zayıfladıkça halifelik iddialarına kuvvet vermelerine gerekçe oldu.

Kanunî lakabiyle anılan Süleyman'ın padişahlığı hem Osmanlıların en uzun (1520-1566), hem de birçoklarınca en muhteşem saltanatıdır. Zaten Avrupa'da Muhteşem Süleyman diye tanınır. Onun bu ününün daha çok fetihçi, imparatorluk görüşüne göre olduğu söylenebilir. Kanunî devrinde devlet en geniş sınırlarına ulaşmış, bu uğurda padişah 13 büyük sefere çıkmış, ömrünün 10 yılı aşkın bir süresini seferde geçirmişti. Bu seferler sonunda Macaristan, Erdel, Belgrat, Trablusgarp, Cezayir, Cerba, Irak, Doğu Anadolunun Van-Ardahan arası, Gürcistan'ın bir bölümü, Rodos ve Egenin belli başlı adaları fethedildi. Akdeniz'de Habsburglarla ve Kızıldeniz Hint Okyanusu bölgesinde Portekizlilere karşı başarılı savaşlar verildi. 1596 Mohaç, 1529 I. Viyana kuşatması, 1538 Preveze ünlü muharebelerdendir. Fransız kralı Fransuva vaçgeçmeseydi, 1537 yılında Fransızlarla Osmanlılar birlikte İtalya'yı istila edeceklerdi. Süleyman, Kanunî lakabını, eyaletlerle ilgili olarak yapılan bir takım kanunlar bir de adalet ve maliye ile ilgili olarak yapılan bir kanunname dolayısıyla kazanmıştır.

Yavuz'un son dönemi (1518), II. Mehmet'in fetihten sonra başlattığı başta veziriâzamlık, yüksek görevleri hep devşirmelere verme uygulamasına «nâdir üç istisnadan» birine sahne olmuş, devşirme olmayan Pirî Mehmet paşa veziriâzam yapılmıştır. Kanunî de 1523e değin onu yerinde tutmuş, yerine 13 yıl süreyle bu görevde kalacak olan Frenk İbrahim Paşayı getirmiştir. Osmanlı Devletinin başına gelenlerden hep devşirmeleri sorumlu tutmak eğiliminde olan İsmail Hami Danişmend, İbrahim Paşanın, Enderundayken, Kanunî'nin ayağını yıkadığı suyu dalkavukluk uğrunda içtiğini söylüyor. Birçok devşirme devlet adamı gibi, İbrahim gücünü önemli ölçüde Saraydan yaptığı evlilikten alıyordu. Karısı, Yavuz'un kızı Hatice Sultandı. Devşirmelerin kesinleşen egemenliği ister istemez kadınlar saltanatına yol açacaktı. Birer hiç olan kulların, durumlarını sağlamlaştırmak için bu tür bir payanda aramaları ve bulmaları kaçınılmazdı. Stenford Shaw, devşirmelerin egemenliği sürecine koşut olarak, ileri gelen Türklerin küsüp Anadolu'daki çiftliklerine çekildiklerini ve Celalî isyanlarında rol oynayacak hoşnutsuzluk tohumlarından bazılarını oluşturduklarını ileri sürüyor.

Zaten bütün o ihtişamın yanında Anadolu'da dirlik düzeni nerdeyse bir yüzyıla yaklaşan bir süreyle hallaç pamuğu gibi atacak olan Celalî isyanları bu dönemde kuluçkaya yattı ve ilk örneğini verdi. 1526-1527de Baba Zünnûn ve Kalender isyanları Çukurova ve Orta Anadoluyu sarstı. Mustafa Akdağ'ın geniş çalışmasına konu olmuş olan Celalî isyanlarının dolayısıyla Osmanlı bozulmasının nedenleri girift bir etkenler yumağı oluşturur. Bunların başında gelen o sırada bütün Akdeniz havzasında görülen hızlı nüfus artışıdır. Salt Kanunî döneminde nüfusun 12 den 22 milyona yükseldiği tahmin olunuyor ki, bunun bir bölümünün yeni fetihlerden kaynaklandığı hesaplansa bile, yine de büyük bir artıştır. Hele geleneksel teknoloji ile üretim yapan bir toplumda bu durumun kaynakları ve düzeni zorlayacağı ortadadır. Kentlere göç gibi bilinen bir olayın dışında örnek vermek gerekirse: eskiden medrese öğrencileri mezun olduklarında esaslı işler bulabileceklerini umabilirlerken, sonradan medreseleri dolduran konu kalabalıkların ciddî bir istikbal konusunda fazla bir ümitleri olamazdı. O zaman da bu öğrencilerin Celalî isyanları gibi maceralı işlere katılmak konusunda fazla bir tereddütleri olması beklenemezdi. Diğer çok önemli bir etken, II. bölümde de değinilecek olan, Yeni Dünyadan Avrupa'ya akan gümüşün yarattığı durumdu. Enflasyonun nasıl hoşnutsuzluklara yol açabileceği bilinen bir hususdur. Ayrıca, Osmanlının tımar düzeni bütün topluma biçim veren bir kalıptı ve paranın çok kısıtlı olduğu varsayımına dayalıydı. Şimdi doğan nisbî para bolluğu, egemen güçleri tımarları tasfiye edip yerine mukataa (iltizam) düzenine gitmeğe zorluyordu. (Ayrıca ateşli silahların gelişmesi de atlı olan sipahilerin önemini azaltmağa başladı.) Bunun ne büyük hoşnutsuzluklara yol açacağı tahmin edilebilir. Yukarda sayılan iki neden (nüfus artışı ve para iktisadiyatının gelişmesi) ve devşirme egemenliğine tepki olayı dışında, tekâlif-i divaniye ve avarız gibi olağanüstü vergilerin baskısı, göçebe Türkmenlerin yerleşik düzene karşı tepkisi, eski beyliklerin ve Alevîlerin hoşnutsuzlukları, uluslararası ticaret yollarının okyanuslara kayması da kayda değer etkenler sayılabilir. Sonuç şu oldu ki, ancak silahların ve kabadayıların konuştuğu can, mal, ırz güveninin kalktığı bir ortamda köylüler yollara yakın, büyük köyler halinde oturmanın, hali vakti az çok yerinde olmanın başlarına bela olduğunu acı tecrübelerle öğrendiler. Onun üzerine yollardan uzak, verimsiz yerlerde, küçük köyler halinde, «bir lokma bir hırka» iktisadiyatı gütmenin en akıllıca iş en esaslı savunma olduğunu öğrendiler. Bu olaya, tarihimizde, «Büyük Kaçgun» denir. Açıklanması gereken bir husus, Celalî isyanlarının daha çok Anadolu'da cereyan etmiş olmasıdır. Bunun bir sebebi, İstanbul gibi o devrin tarım teknolojisi için beslenmesi hayli zor olan çok kalabalık bir merkezin zorunlu maddeleri için Rumeliye muhtaç olması olabilir. Şöyle ki, merkez, Rumeli'de bir uygunsuzluk olmaması için çok daha uyanık ve dikkatli davranmıştır. Ayrıca Rumeli'de Alevî, göçebe unsurlarının ağırlığı olmaması, Hıristiyan çoğunluğu karşısında isyan etmenin «küffara» yarayacağı bilincinin de payı olduğu düşünülebilir. Sonra, ticaret yollarının kuruması özellikle Anadolu'yu etkilemiştir.

I. Murat

1535'de Osmanlı Devleti, Habsburglardan V. Şarl'ın yönetimindeki Mukaddes Roma Cermen İmparatorluğuna karşı Fransa ile güttüğü işbirliği siyasetinin bir sonucu olarak bu ülkeye kapitülasyon ayrıcalıkları verdi. Türkiye'nin iktisadî çöküşünde kapitülasyonların önemli yeri olduğu için, Kanunî'-

nin bu davranışı birçoklarınca aptalca, ya da bilinçsizce, hattâ haince bulunur. Oysa bu kapitülasyon, daha önce Osmanlıların ve onlardan önce, diyelim, Bizansın ya da Memlüklerin örneğin İtalyanlara tanımış oldukları ayrıcalıklardan pek de farklı değildir. Salt kapitülasyonların bir iktisadî bağımlılaştırma aracı olduğu şüpheli olduğu gibi, Uzak Doğu ile Avrupa arasındaki ticaret yollarının kendi ülkesinden geçmesini isteyen bir ülkenin bu ticarete ve yabancı tüccarlara kolaylıklar sağlayan bu tür bir düzen kurması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Osmanlı Devleti mirî toprak düzeni, loncalar, narhlar, yed-i vâhitler (tekel) memnuat listeleri gibi araçlarla ülkenin iktisadî hayatına o derece egemendi ki, hükümet kararlı olduğu sürece kapitülasyonların uzun boylu bir zarar vermesi ihtimali zayıf sayılabilirdi. Zaten kaptülasyonlar 1740'a değin, Devleti değil, tek tek padişahları bağlardı. Geçerliliklerini sürdürebilmeleri için, yeni tahta geçen padişahın bunları onaylaması gerekirdi. Ancak, 19. yüzyılda kapitülasyonlar, transit ticaretini kolaylaştıran değil, fakat siyaset alanında bağımlı düşmüş Osmanlı Devletinde, Avrupa sanayi devrimi ürünlerinin serbestçe girmesinde ve Osmanlı lonca sanayiinin yıkılmasında bir vasıta olarak zararlı olmuşlardır. Bunun sorumluluğunu ise Kanunî'de aramak abestir.

Kanunî'den sonra tahta geçen oğlu II. Selim (Sarı, ya da Sarhoş Selim) (1566-1574), ve onun oğlu III. Murat (1574-1595) dönemlerinin de yükselme dönemine dahil olduğu genellikle kabul edilir. Her ne kadar bu iki padişahın selefleri gibi erdemlere sahip oldukları söylenemezse de, 1565'den 1579'a değin sürekli veziriâzam olan Boşnak Sokullu Mehmet Paşa'nın devlet adamı nitelikleri sayesinde Osmanlı Devletinin büyüklüğünü muhafaza ettiği görüşü vardır. Sokullu, II. Selim'in damadıydı.

Duraklama dönemi (1595-1683): Duraklama döneminde imparatorluk sınırları fazla değişmedi, hattâ bazan genişledi. Buna karşılık ülke tam bir keşmekeşe yuvarlandı. Birçok tarihçiler Osmanlı Devletinin son derece merkeziyetçi bir mutlakiyetle yönetildiğini de gözönüne alarak ve «baş»tan kaynaklandığı inancıyla hastalığı padişahta ve Sarayda aramışlardır. Saray hayatının bu sırada bir rezaletler kumkuması haline geldiği doğrudur. Yukarda anlatılan bozulma etkenleri yanında buna da bir yer vermek gerekir. Türkleri ve daha geniş olarak aslen Müslüman olanları siyaset sahnesinden hemen tamamen iten devşirmeler, bu sefer kendi aralarında bölünerek adeta bir iç savaşa girlştiler. Anadolu'da sürüp gelden Celalî isyanları iç savaşın başka bir boyutuydu. Daha önce de değinildiği gibi, kullar tek başlarına güçsüz olduklarından, eylilik vesair ilişkilerle Saray kadınlarını vanlarına almak durumundaydılar. Bütün bu hırgürü durdurması gereken padişahlar ise artık eski padişahlar değildi. Şehzadelerin devlet tecrübesi görmeleri için sancak beyliği göreviyle taşraya gönderilmeleri usulüne, taht değişikliklerinde istikrarsızlık unsuru oluyor diye son verilmişti. II. Selim'den itibaren yalnız en büyük şehzade sancağa gönderildi, III. Mehmet'le birlikte bundan da vazgeçildi. Böylece şehzadeler başlarına devlet kuşunun konmasının ya da belki boyunlarına cellat kemencinin (bu, 1603'den sonra hayli azalan bir ihtimaldi) sarılmasını bekleyen kimseler olarak, kadınlar ve harem ağalarının içinde haremin zevkü sefasını yaşayan ve soysuzlaşan, eğitim düzeyleri gitgide düşen kimseler olmağa başladılar. Padişahlar artık sefere çıkmıyorlardı. Belki Devlet doğal sınırlara eriştiği, belki karşı taraf kuvvetlenip (merkezîleşip) örgütlendiği, belki de Osmanlı orduları eski ruh ve gücünü yitirdiği için, seferler, yıllarca sürüklenen, büyük masraflara karşılık ancak mütevazi sonuçlar veren, artık gerçek anlamda «iktisadî» olmaktan çıkmış girişimlere dönüşmüştü. Osmanlı denen büyük ve etkili savaş ve saldırganlık makinesi belki bu yüzden, başkalarını yiyemediği için, kendi kendini yemeğe koyulmuştu. Padişah dahil, devletin en yüksek görevlileri memuriyetleri parayla satıyorlardı. Daha çok para «kazanmak» için de yüksek memurlar (valiler, kadılar v.s.) sık sık değiştiriliyordu. Bu yüzden bu memurlar, rüşvet olarak verdikleri parayı bir an önce toparlayıp «kâra» geçmek ve belki sonraki memuriyetin rüşvetini biriktirebilmek üzere, halkı soyup soğana çeviriyorlardı. Memurların ömrü imparatorluğun bir köşesinden öbür köşesine gitmekle geçiyor, bir yerde uzunca kalabilmek için onlar adına lehlerinde Sarayda kulis yapacak, aleyhlerindeki entrikaları önleyecek bir adamlarını İstanbul'da bulunduruyorlardı. Budin Beylerbeyliğine 141 yıl içinde 70 paşa atandı, fakat bunlardan 28 tanesi iki defa atandıklarına göre, 98 değişiklik olmuş demekti. Yani, bu ortalama olarak bir buçuk yıldan az bir memuriyet süresi eder. Fetihlerin durması, yönetenler sınıfının üst katmanlarının «zengin» harem hayatları sayesinde çok çocuk sahibi olmaları da sistemi baskı altında tutan unsurlardı. (1686'da Kaymakam Mustafa Paşa Mora'da öldüğünde, 70 oğlu vardı.)

Niyazi Berkes'e göre Osmanlı Devleti büyük tarih felsefecisi İbn Haldun'un *Mukaddime*'de anlattığı tipten bir devletti. İbn Haldun'a göre devletler, canlılar gibi doğuş, gelişme, yaşlanma ve ölümü olan kuruluşlardır. Devletler sonlarına doğru gevşer, koflaşır ve çok kez göçebe olabilen bedevî kavimlerin istilasiyle yıkılırlar. Bunlar, medeniyet bakımından geri oldukları için bir yandan yıktıkları devletin medeniyetinden, bir yandan da kendi enerji ve savaşkanlıklarından yararlanarak yeni bir devlet kurarlar. Bu devlet dahi aynı sürece bağlı olacaktır. İbn Haldun hanedan ve devletlerin ortalama varlığını koruyabilme süresini üç kuşak ve ortalama 120 yıl olarak saptamıştır. Hikmet Kıvılcımlı'ya göre, 1402'de Osmanlı Devleti yıkılmış ve bu bakımdan Osmanlı tarihi de İbn Haldun modeline uymuş sayılabilir. Bu konu tartışmaya açık olmakla birlikte, Berkes işin bir bakıma hazin sayılabilecek bir yönüne işaret ediyor. Yaşlanan Osmanlı Devleti ufuktan bir bedevî akımının gelip sefil yaşantısına bir son vermesini beklerken, artık onu yıkabilecek bedevî bir topluluk kalmadığı için sürüklenip durmuştur. Onun yeni düşmanı kapitalist Avrupa idi. Fakat Avrupa Osmanlı Devletini bir bedevî akımı gibi yerle bir etmedi, daha doğrusu edemedi. Orasını burasını kemirdi, fakat burası öyle yakın ve öyle bir yağlı lokmaydı ki, Avrupa devletleri paylaşma konusunda bir türlü anlaşamadılar. Böylece Osmanlı, siyasal bağımsızlığını korudu, fakat iktisaden Avrupanın ortak sömürgesi oldu.

Duraklama döneminin padişahları III. Mehmet (1595-1603), I. Ahmet (1603-1617), II. Osman (1618-1622), I. Mustafa (1622-1623), IV. Murat (1623-1640), İbrahim (1640-1648), IV. Mehmet'tir (1648-1687). Bu dönemin keşmekeşini belki en iyi simgeleyen İbrahim'in ünlü delilikleridir. Devlet ve dolayısıyla ülke hayatının rezil durumunu düzeltmek için birçok girişimler olmuştur. Bunların ortak çizgisi, altın devri kabul edilen Kanunî devrinin düzenine dönmeğe çalışmaktı. Yeni çözümler aramak pek söz konusu değildir ve hunharca kan dökmek işlere çekidüzen vermek için başlıca araç olarak görülmüştür. Islahatçılardan, yeni hattâ köktenci çözümler arayan biri olarak yalnızca Genç Osman göze çarpıyor. O, kapıkulu ocaklarını kaldırıp bunların yerine devşirme olmayan, Müslüman asıllı birlikler oluşturmayı düşünüyordu. Hattâ bunu başarabilmek bakımından baskenti dahi Bursa'ya ya da Ankara'ya taşımak istediği söylenir. Padişahın «aile» hayatının carlvelerle olan ilişkilere münhasır kalması usulüne son

vererek, cariyeleri tasfiyeye yönelmiş, kendisi de Şeyhülislam Esat Efendinin kızıyla evlenmiştir. Ulemanın yetkilerini kısmış, kıyafetlerde değişiklik yapmıştır. Fetih konusunda da iddialı düşünüyor, İtalya'yı fethetmeyi tasarlıyordu. Osman, köktenci yaklaşımının bedelini hayatıyla ödedi.

Safevî padişahı Abbas, Bağdat'taki bir yeniçeri isyanından yararlanarak 1624'de Irak'ı zaptetti. 1638'de bizzat sefere çıkan IV. Murat, bu bölgeyi geri aldı. Bu padişah, tedhişe varan bir disiplin siyaseti gütmüş, serkeşlik, Celalîlik, yolsuzluk ettikleri, ya da içki, tütün, kahve yasağına uymadıkları gerekçesi ya da bahanesiyle 20.000'den fazla kişi idam ettirmiştir. Yüksek mevkide ulema dahi onun keyfî idam cezalarından korunamamıştır.

Diğer bir ıslahatçı, Tarhuncu Ahmet Paşaydı. 1652-1653'de bir yıl bile süremeyen veziriâzamlığı zamanında malî konulara el atmış, bütçe, devlet kapısında çalışanlar arasında tasfiye yapmış, yolsuzlukları ortaya çıkarmağa kalkışmıştır. Herkese gözdağı olsun diye İstanbul'da hapishanelerdeki birkaç yüz kişiyi idam ettirmekle işe başlamış, ama kendisi de aynı âkibete uğramıştır.

Bütün toplumu sarsmakta olan kargaşalık ve yolsuzluklara karşı dinsel tepkiler de eksik olmamıştır. Başa gelenlerin, din yolundan sapmalarından ötürü Allahın cezası olduğunu Kadızade Mehmet Efendi (ölümü 1635) ve onu izleyen Sivasî ve Ustuvani Efendiler öne sürmüşlerdir. Yapılacak şey din kurallarına, hattâ Hazret-i Muhammed'in zamanında uygulandığı ve anlaşıldığı biçimde, sıkı sıkıya sarılmaktı. İçki, tütün, kahve konusundaki tutumuyla IV. Murat da Kadızadeler denen bu din adamlarının görüşlerini benimsemiş oluyordu. Bunların en büyük devaları tarikatler idi. IV. Mehmet devrinde Ustuvani Efendinin de etkisiyle tekkeler kapatıldı, dervişler çeşitli kovuşturmalara uğradılar. Bu dar kafalı dincilik ortamı Devletin dertlerine esaslı çareler bulmayı zorlaştırdığı gibi, Anadolu'daki Celalî hareketlerini büsbütün azdırıyordu. Köprülü Mehmet'in Kadızadeleri İstanbul'dan sürmesiyle etkileri azaltılabildi.

Başka bir ıslahatçı takım da köprülülerdir. 1656'da, Venediklilerin Çanakkale Boğazını abluka altına aldıkları bir sırada, 80 yaşlarında olan Köprülü Mehmet veziriazam oldu. Görevi almadan önce padişaha bir takım şartlar kabul ettirdi. Ablukayı kaldırdı, Erdel ve Abaza Hasan isyanlarını bastırdı. Son olayın ardından Anadolu'da yapılan temizlikte, bütün yıl sürmek üzere İstanbul'a muntazam günde 20-30 kelle gönderilir oldu. Görevde bulunduğu sürece Köprülü Mehmet 100 kadarı devlet adamı olmak üzere 36.000 kişiyi idam ettirmiştir. Öldüğünde yerini oğlu Şam Valisi Fazıl Ahmet Paşa aldı (1661) ve 15 yıl süreyle başvezir kaldı. Babasının tersine, iyi bir tahsili olan Paşa, devlet ve ülke işlerini düzenli yürütmüş, Avusturya ve Lehistan'la başarılı sayılabilecek savaşlar yapmış, bu arada Girit'in Venedik'ten zaptı tamamlanmıştır. 1676'da Paşa genç yaşta içkiden ölünce, yerine Köprülü Mehmet'in damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa geçti. Ve Osmanlı Devleti 1683'de haşmetine yaraşır büyük bir girişimle gerileme devrine ayak bastı: ikinci Viyana kuşatması.

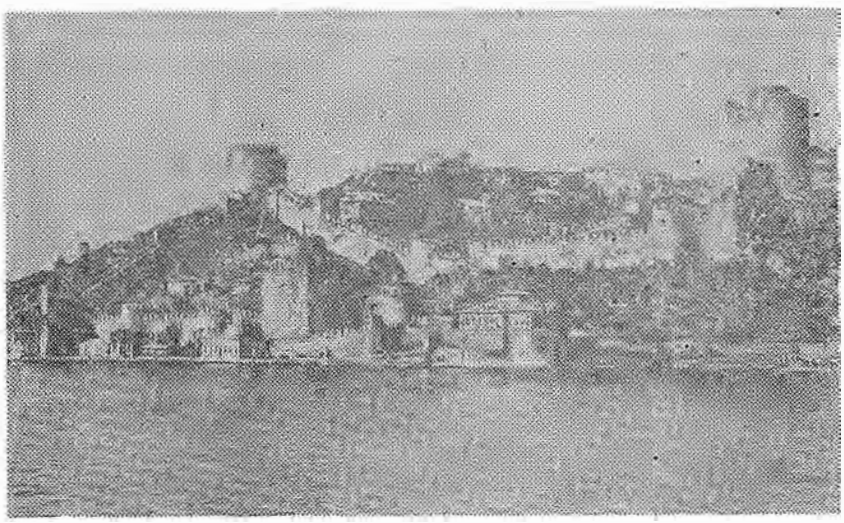

Rumeli Hisarı'nın 1900'lerdeki durumu

Anadolu halkının en mutsuz dönemi, Celalî isyanlarını, daha doğrusu iç savaşını, en yoğun biçimde yayıldığı 1590-1650 yılları olmak gerekir. Uzunluk bakımından bu dönemin Fetret devrini, ya da 1912-1922 dönemini (Balkan, I. Cihan Kurtuluş Savaşları) haylı aştığı gözönünde bulundurularak, Osmanlı Anadolusunun en mutsuz döneminin duraklama devrine rastladığını söyleyebiliriz. Yukarıda andığımız büyük kan dökme örnekleriyle birlikte, 1606-1611 yıllarında veziriâzamlık etmiş olan Kuyucu Murat Paşa'nın kuyular kazdırıp yüzbinden «çok fazla» adamı Celalî diye idam ettirdiğini de kaydedelim.

Gerileme devri: Başarısız Viyana kuşatmasiyle başlayan savaş ancak 1699 Karlofça antlaşmasıyle noktalanabildi. Burada Avusturya'ya Macaristan ve Erdel, Venedik'e Mora ve Dalmaçya terkedildi, Lehistan'ın Ukrayna ve Podolya'da tam egemenliği tanındı. Ertesi yıl Rusya ile yapılan barış sonucunda Azak kalesi de Rusya'ya bırakıldı. Osmanlı'nın sahip olduğu ve üstünlüğünün sonucu olan hediye, haraç gibi bazı hakları da son buldu. Devletin dış siyasetindeki bu zaaf ve gerileme, içerde ademimerkeziyetçi ve feodal eğilimleri kuvvetlendirdi.

1709'da Rusya ile İsveç arasındaki Poltava muharebesinde XII. aşırı (Demirbaş) Büyük Petro'ya yenildi ve Osmanlı Devletine sığındı. Olay Osmanlıları ertesi yıl Rusya ile savaşa çeken bir süreci başlattı. Savaş sırasında Sadrâzam Baltacı Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Çarı ve ordusunu Prut nehri üzerinde kuşattı. 1711 Prut barışı ile Rusya Osmanlıdan bütün aldıklarını iade etmek zorunda kaldı. Zafer, İstanbul'da büyük umutlar uyandırdı. Karlofça ile Mora ve Dalmaçya'yı almış olan Venedik, Osmanlı dişine uygun görünüyordu. Üstelik Rumlar, Mora'daki Katolik baskısından şikâyetçiydiler. 1715'de Mora geri alındı. Fakat Avusturya'nın da harbe girmesi üzerine Osmanlı savaş talihi döndü. 1718 Pasarofça başarıyla Avustuya Belgrat ve Semendere'yi, Temeşvar ve Küçük Eflak'ı aldı. Venedik, Dalmaçya kıyılarında elindeki yerleri muhafaza etmekle birlikte, Morayı kaybetti, Barışı, 1717'de Sadarete gelen, III. Ahmet'in damadı Nevşehirli İbrahim Paşa yaptı.

İbrahim Paşanın barıştan yana olduğu hep söylenir. Bu, biraz da kaçınılmazdı. Karlofça barışı ile noktalanan savaş o denli uzun sürmüştü ki, sonucu raslantılarla, savaş talihi ile açıklamak zordu. Prut zaferi ümitler uyandırmıştı, fakat ardından gelen Avusturya savaşı belki de Prut zaferinin raslantı olduğunu gösteriyordu. Bu sırada Osmanlıların bu darbeleri kendi kendilerine nasıl açıkladıklarını kestirmek kolay değil. Merak uyandıran husus, devletlerin yaşlanmasıyla ilgili

İbn Haldun kuramına ne ölçüde başvurduklarıdır. Bu kuramın bilindiği muhakkaktır. Kâtip Çelebi (Ölümü 1657) ve onu takiben Naima (Ölümü 1716) İbn Haldun'u bildikleri gibi, İbn Halduncu da sayılabilirler. İşte Damat İbrahim Paşanın açtığı ve Lâle Devri adını taşıyan dönem (1718-1730), sanki Paşa'nın böyle bir bilinç sahibi olduğunu gösterir gibidir. Çünkü savaştan kaçınılmakla kalınmamış, Osmanlı Devleti için yepyeni bir hayat felsefesinin somut uygulamasına geçilmiştir. Savaş makinesi «rafa kaldırılmış» yerine zevk ve sefayı yüksek ve ince bir sanat haline getiren bir yaşama usûbuna yönelinmiş, Avrupa merkezlerine tarihte ilk defa elçiler gönderilmiş ve bunlarla yalnız siyasal temaslar yapılmamış, Avrupa'yı tanıtacak raporlar yazmaları da istenmiştir. Nihayet Paris'e giden elçinin oğlu ile Macar dönmesi İbrahim Müteferrika 1729'da ilk matbaayı kurmuşlardır. Osmanlıların feodal tavırdan kaynaklanan yaygın kültür konusundaki ilgisizliğini belirtmek için, bu olayın matbaanın icadından 280 yıl sonraya rastladığını hatırlatalım. Daha ilginci, Yahudiler İstanbul'da 1493'de, Selanik'te 1495'te, Ermeniler ve Rumlar İstanbulda 1567 ve 1627'de matbaa kurmuş bulunuyorlardı. Bu vesileyle Osmanlı eğitim sisteminde Aydın Sayılı'nın işaret ettiği bazı bünye zaaflarına değinelim. 1) Medreseler zaman zaman tıp ve matematikle uğraşmışlarsa da bunlar müsbet, tabii ve hümaniter bilimlere sarih, ya da kurumsal bir yer vermemişlerdir. 2) Sübyan (mahalle) mektepleri ile medreseler arasında bir orta eğitim kademesi yoktu. 3) Öğretim yöntemleri ezberciliğe dayalı ve çok verimsizdi. 4) Şunu da ekleyelim: eğitim yabancı dilde —Arapça— yapılıyordu. Tekrar matbaaya dönersek, Müteferrika matbaasının ne denli cılız bir başlangıç olduğu belirtilmelidir. Bu biricik Müslüman matbaası 17 kitap bastıktan sonra 1742'de kapandı, ancak 1784'de yeniden açılabildi. Yüzyıl boyunca bastığı kitaplar 50'yi bulmuyor. Oysa Avrupa'da, matbaanın icadından 15. yüzyılın sonuna değin 1000 tane kitap, kimisi bir kaç kez baskı yapmak üzere, basılmıştır.

Lâle Devrini Patrona Halil İsyanı noktalamıştır. İran'ın dağılma dönemine girmesi, Osmanlı Devletini İran'da kolay fetih hevesine kaptırmıştır. 1723-1725 arasındaki seferlerle Şirvan, Gence, Erivan, Mogan, Karabağ, Azerbaycan ilhak edilmiştir. Fakat az zaman sonra Avşar aşiretinden Nadir Han'la İran yeniden dirilip de ülkeyi istilacılardan temizlemeğe başlayınca, yeni bir İran seferi gerekmişti. Ne var ki, uğranılan ağır yenilgilerin haberleri, III. Ahmet ve İbrahim Paşa'nın, Üsküdar'da ordugâh kurulmasına rağmen sefere çıkmak konusundaki isteksizlik ve tereddütleri, ağır vergiler ve devlet adamlarının sefahatinden ötürü zaten hoşnutsuz olan kamuoyunu isyan ettirmiştir. İbrahim ve yakınlarının katli dahi isyancıları tatmin etmeyince, III. Ahmet de tahttan indirildi. İsyan sırasında bu devirde inşa edilmiş köşklerden birçoğu, isyancılarca yakıldı, yıkıldı.

III. Ahmet'ten sonra tahta geçen padişahlar I. Mahmut (1730-1754), III. Osman (1754-1757), III. Mustafa (1757-1774) ve I. Abdülhamit'tir (1774-1789). Fransız ihtilalinden önce başa geçen bu padişahlar döneminde genel olarak içte ve dışta nisbî bir sükûnet ve savaştan kaçınma eğilimi, ayrıca bir takım hayli sınırlı ve önemsiz askerî ıslahat girişimleri göze çarpmaktadır. Bu bakımdan Lâle Devri ile bir benzerlikten söz edilebilirse de, Patrona isyanından sonra göze batacak bir «zevkü sefadan» dikkatle kaçınıldığı anlaşılmaktadır. Humbaracı Ahmet Paşa (bu, Müslüman olan Comte de Bonneval adında bir Fransız soylusuydu) 1734 de Hendesehane diye bir süre sonra kapanan bir mektep kurdu, ayrıca askerî bazı ıslahat yaptı. Macar kökenli bir Fransız olan Baron de Tott ise 1773'de Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun mektebini ve Sürat topçuları diye bir birlik kurdu. Bu dönemde İran'la yapılan bazı savaşlar dönüp dolaşıp Kasrı Şirin barışının arazi esaslarında karar kılmıştır (1736 ve 1746 barışları). Bu yıl Avusturya ile başlayan ve Belgrat barışıyla sonuçlanan savaştan Osmanlı Devleti muzaffer çıkmış ve Pasarofça barışıyla ona verdiği yerleri geri almıştır. Buna koşut olarak cereyan eden Rusya savaşı o denli iyi geçmemiş ve sonunda Azak kalesi yıkılıp burası tarafsız toprak olmuştur (Belgrat, 1739).

1768'de Rus Çariçesi Katerina'nın Lehistan'a müdahaleleri yüzünden Rusya ile savaş çıktı. Ruslar bu savaşta başarılı olmuşlar, Eflak ve Buğdan'ı (bugünkü Romanya), Kırım'ı işgal etmişlerdir. Aradaş Ruslar, Akdeniz'e Cebelitarık'tan donanma sokup Çeşme'de Osmanlı donanmasını mağlup etmişlerdir (1770). Donanmanın geleceğini Fransızlar haber vermişlerse de, Osmanlıların coğrafya bilgisi bunun mümkün olabileceğini kabule elverişli olmadığından, yine de gafil avlanmışlar, 1774'de yapılan Küçük Kaynarca barışına göre Kırım hanlığı bağımsız oluyor, Dinyeper ve Buğ nehirleri arasındaki arazi Rusya'ya kalıyor, Ruslar Eflak ve Buğdan işlerinde söz hakkı kazanıyorlardı. İlk kez bu antlaşmayla halifelik dâvâsı ortaya atılıyordu. Padişahın, din işlerinde Kırım Müslümanlarının halifesi olduğu kabul ediliyordu. Buna karşılık Çariçenin İstanbul'da bir kilise yaptırıp himaye etmek hakkı olacaktı ki, zamanla bu, Ruslarca, bütün Osmanlı Ortodoksları hakkında bir himaye hakkı olarak anlaşılacaktı. 1779'da Katerina Kırım'ı ilhak etti, 1784'de Osmanlılar bunu onaylamak zorunda kaldılar. Küçük Kaynarca barışı, Osmanlılar için belki Karlofça antlaşması kadar büyük bir darbe olmuştur. İlk kez bir Müslüman ülkesi, hem de Kırım gibi önemli bir yer, Hıristiyan bir devlete terk edilmiş oluyordu. Bundan sonra yapılan Avusturya (1788-1791) ve Rus (1787-1792) savaşları Osmanlı ordu ve donanmasının yetersizliklerini ortaya koyduysa da, Fransız ihtilalinin patlak vermiş olması, Osmanlı Devletinin ucuz kurtulmasını sağladı.

1789 Fransız ihtilali feodal Avrupayı ideolojik, toplumsal alanda olduğu kadar savaş alanlarında da bir çeyrek yüzyıl boyunca bir deprem gibi sarsacak bir olay olmuştur. Osmanlı Devletinin Avrupa olaylarına olan manevî uzaklık ve yabancılığına rağmen coğrafya yakınlığı nedeniyle bu büyük hengâmenin, en azından savaşlarının, Osmanlıya bulaşmaması imkânsızdı. Kaldı ki, Avrupa etkilerine açık olan Osmanlı Hıristiyanları, diğer yönlerden de ihtilalden etkileneceklerdi. Üstelik 1789'da tahta gelen III. Selim ıslahat konusunda kararlı ve Fransa'ya yakınlık duyan bir kimseydi. Tahta geldikten az zaman sonra devletin ileri gelenlerine yapılması gereken ıslahat konusunda birer layiha yazdırdı. Sipahileri ve Yeniçeri ocaklarını çağdaş savaşın gereklerine (özellikle ateş karşısında dağılmamaları için eğitim ve disiplin) uydurmak için bir takım tedbirler alındıysa da, bu yönde önemli bir ilerleme sağlamak mümkün olmadığından, Levent Çiftliğinde Nizam-ı Cedit adı altında yeni bir piyade ordusu kurulmasına başlandı (1794). Bu kuvvet 1806'da 22.685 er ve 1590 subaylık bir mevcuda sahipti ve tamamen Avrupa usûlünde yetişmişti. 1795'de teknik subaylar yetiştirmek için Mühendishane-i Berrî-i Hümayun kuruldu. Öte yandan, Osmanlı Devletinin zaafı ve Avrupa siyasetinin büyük bir hareketliliğe girmesi, Avrupa'ya kısa süreli elçilik heyetleri göndermek yerine burada daimi elçiliklerin kurulmasını zorunlu kılıyordu. Selim, 1793'de Londra ile başlamak üzere birkaç yıl içinde önde gelen merkezlere elçilikler açtı. 1798'de Napolyon'un Mısır'ı istila etmesi üzerine Fransa ile savaşa girildi, fakat Fransa'nın bu girişimi başarısız oldu ve Mısır 1801'de boşaltıldı. Daha sonra Napolyon savaşlarıyla ilgili olarak Rusya ve İngiltere'yle savaş etmek durumunda da kalınmıştır. 1807'de yeniçeriler, Selim'in Nizam-ı Cedidine karşı Kabakçı Mustafa'nın önayak olmasıyla isyan ettiler. Selim'in bu durumundaki kararsız ve tavizkâr tutumu tahtının kaybına, yaptığı ıslahatın kaldırıl-

masına, birçok ıslahatçının öldürülmesine yol açtı. Yerine IV. Mustafa geçti (1807-1808). Bu isyanda yeniçerilerin askerî ıslahata tepkileri kadar, Nizam-ı Ceditin malî kaynağı olan İrad-ı Cedit hazinesinin yarattığı mağduriyet ve sıkıntıların da payı vardır. Hatırlanacağı üzere, Patrona isyanının da iktisadî ya da mali bir boyutu vardır. Bu gibi hareketleri salt ideolojik kaynaklı gericilik olayları olarak ele almak işin içyüzüne inmeyi çok zorlaştırır.

II. Mahmut dönemi: Bu sırada, timar sisteminin tasfiyesi veya yozlaşması oranında Osmanlı Devleti merkeziyetçi Asya Üretim Tarzı (AÜT) bir toplumdan ademimerkezî, feodal bir topluma dönüşme sürecinin üst noktalarına varmış bulunuyordu. Taşra feodallerine âyan deniyordu ve kimisi başka devletlerle ilişkiler kuracak denli başlarına buyruk olmuşlardı. İşte Selim'in ıslahatçı kadrolarından canını kurtarabilen bir avuç insan Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına sığındılar. Daha önce Selim ve ıslahatına karşı olan Alemdar'ı ikna ettiler. O, yeni padişahı Kabakçı ve takımından kurtarmak bahanesiyle, fakat aslında Selim'i tahta iade için ordusuyla İstanbul'a geldi. Niyeti anlaşıldığında, IV. Mustafa, Osmanoğulları hanedanından kalan diğer iki kişinin, Selim ve Mahmud'un, katledilmesini emretti. Selim öldürüldü, fakat Mahmut kaçıp kurtulabildi. Alemdar onu tahta oturttu (1808-1939) ve kendi de veziriâzam oldu. Fakat Alemdar, sadaretin kudret ve ihtişamının padişahın çıkacak bir çift sözle sıfıra inebileceğinin bilincindeydi. Ayanların fiilî kudretlerini resmîleştirmek için onları İstanbul'a çağırdı. Gelenlerle ve Osmanlı devlet adamlarıyla Sened-i İttifak diye bir belge tanzim edildi. Merkez âyanları, âyanlar merkezi tanıyacak, ona asker ve ilimli olmak şartıyla vergi toplayacak, merkezin kanuna uygun buyruklarına uyacaklar, uymayanlara topluca karşı çıkılacaktı. İttifaka uymayan âyanlar ve isyan eden yeniçeriler müttefiken tedip olunacaktı. Sened-i İttifak konusunda Türkiye'de, çoğu olumsuz olan, çok çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Oysa Osmanlı merkezinin neden ve nasıl âyanlara göre daha üstün ya da erdemli olduğu kanıtlanmağa muhtaç olan bir cihettir. Yine tartışılan bir nokta, Sened-i İttifak ile İngiltere'nin ünlü Magna Carta'sı arasında benzerlik bulunup bulunmadığıdır. Arada ülke ve kıta farkı, ayrıca 4 yüzyıl bulunmasına karşın iki belge toplumbilimsel açıdan benzeşmektedirler.

Yine aynı yılda (1808) Nizam-ı Cedit'in ihyası demek olan Sekban-ı Cedit kuruldu. Fakat bir ay geçmeden yeniçeriler bir daha isyan etmişlerdir. Alemdar onlarla çarpışarak ölmüş, sekbanlarla yeniçeriler birkaç gün çarpışmışlar, fakat sonunda yeniçeriler ağır basmış, Sekban Ocağı kaldırılmıştır. Bu arada II. Mahmut tahtını koruyabilmek için IV. Mustafa'yı idam ettirmiştir. Sonuç olarak Padişah herhalde ıslahatın geri kalmasına üzülmüştür ama Alemdar'la birlikte padişah yetkilerini ilk kez sınırlayan bir iç hukuk belgesi olarak Sened-i İttifakın ortadan kalkmasına memnun olmadığını söylemek galiba yanlış olur. Zira II. Mahmut, padişahlığı boyunca âyanlarla mücadeleyi şiar edinmiştir.

Mahmut döneminin bundan sonraki en önemli olayı, Yunan isyanıdır. Fransız İhtilalinin etkileriyle Osmanlı Devletinin parçalanma sürecine, istilalar dışında veni bir etken daha eklenmiştir: bağımsızlık hareket-

II. Mehmet

leri. Bu hareketlerin başını Balkanlarda ticaret ve gemicilikle gelişen burjuva sınıfı çekiyordu. İlk isyan 1806'da Sırbistan'da çıkmış, fakat bunun başarıya ulaşması geç ve güç olmuştur. İkinci isyan Yunan isyanıdır (1821) ve nispeten kısa zamanda ereğine varmıştır. Bu başarıda, II. Mahmut'un en güçlü âyanlardan Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa ile mücadelesinin önemli payı vardır, zira bu Paşa Rumları deneti altında bulunduruyordu. 1820'de hükümet kendisiyle nihaî bir mücadeleye girmiş ve Yanya kuşatılmıştır. 17 ay kadar süren kuşatma sırasında, 12 Şubat 1821'de, Yunan isyanı her tarafta birden başlamıştı, 3 haftada Mora isyancıların eline geçti, Müslümanlar kılıçtan geçirildi. Bunun üzerine Ortodoks milletinin davranışlarından sorumlu sayılagelmiş olan Rum Ortodoks Patriği Fener'de asılmıştır. Bunlar olup biterken 1822'nin sonuna dek Osmanlı ordusu Tepedelenli ile uğraşmaktaydı. Onun işi «bitirilip» Mora işine dönüldüğünde, Osmanlı ordusunun, yani Yeniçeri Ocağının ayaklanmayı bastırmakta âciz kaldığı görüldü. O zaman Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya başvuruldu, Paşa da oğlu İbrahim'e Mora Valiliğinin verilmesine karşılık onu bir orduyla orya gönderdi. 1825 başında Mora'y çıktı ve bir hamlede, birkaç merkez dışında, Mora'yı ele geçirdi.

Bu, yeniçeri ocağının sonunu işaretliyordu. Gerçi yeniçeriler Avrupa ordularının önünde perişan oluyorlardı ötedenberi. Fakat Tepedelenli Ali Paşa işinin uzaması, Rum reayanın karşısında çaresiz kalmak, üstelik onların bu çaresizliğine karşılık çağdaş bir ordu kurmuş bir valinin işin üstesinden gelmesi, yeniçerileri Osmanlı kamuoyunda mahkûm ediyordu. 1826'da kanlı Vaka-i Hayriye ile Yeniçeri Ocağı tarihe karıştı, Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu kuruldu. Ancak bundan sonra ıslahat işi biraz daha ciddî ve köklü olabildi. İlginçtir ki, Rusya'da (streltsi'ler, 1705) ve Japonya'da da (samurai'ler, 1876) ciddi sayılabilecek çağdaşlaşma, geleneksel askerî kuruluşun ortadan kaldırılmasıyla başlayabilmiştir. Bu, işin bir yönüdür. Diğer bir yönü ise, padişah mutlakiyetinin —şahsiyet kazanmış çağdaş ordu Yeniçeri Ocağının yerini alıncaya değin— ve keyfî davranış imkânlarının büyük ölçüde artmasıydı. Nitekim Namık Kemal, Yeniçeri Ocağının bir çeşit silahlı parlamento olduğundan bahsedebilmiştir. Gerçekten, Yeniçeri Ocağı bir görüşe göre disiplinini yitirip esnaflaştığı için, kamuoyunun yansıtıcısı olabilecek durumdaydı.

1827'de Rusya, İngiltere, Fransa aralarında anlaşıp Mora'ya bir donanma gönderdiler. Rusya Ortodoksluk dâvasıyla, İngiltere ve Fransa Hıristiyanlık, Yunan kültürü ve demokrasi dâvâlarıyle Rumların imdadına koşuyorlardı. Müttefik donanması Navarin'de bulunan Osmanlı-Mısır donanmasına baskın yaparak onu yaktı. Ertesi yıl Rusya ile başlayan savaş, 1829 Edirne antlaşmasıyla noktalandı. Sınır Prut'ta başlıyor. Eflak, Buğdan ve Sırbistan'ın muhtariyeti genişletiliyor, Mora (Yunanistan) muhtariyet kazanıyor, Kafkasya'da Gürcistan, Nahcivan ve Erivan dahil, geniş yerler terkediliyor, Osmanlı hükümeti ağır bir tazminat yükümlülüğü altına giriyordu. 1830'da Osmanlı Devleti Yunanistan bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldı. Bu durumlar hükümetin başına yeni bir dert açıyordu. Mehmet Ali Paşa'ya Mora'nın kaybına karşılık Suriye valiliği vaad edildiği halde sonunda yalnız Girit teklif e-

dilmiş, isyan yatağı olduğu için Paşa bunu kabul etmemişti.

Mehmet Ali'nin isyanı 1831'de İbrahim Paşa ordusunun kuzeye doğru yönelmesiyle başlamış oldu. Paşa karşısına çıkan üç Osmanlı ordusunu dağıttı ve 1833 Şubatında Kütahya'ya girdi. II. Mahmut İngilizlerden ilgi göremeyince «denize düşen yılana sarılır» diyerek Rusları yardıma çağırmıştır. Bunun üzerine Mehmet Ali'yi desteklemekte olan Fransa araya girmiş ve Suriye, Adana, Cidde valilikleri karşılığında Anadolu tahliye edilebilmiştir. Mahmut'un içişlerinde bir meseleyi çözmek için Avrupa devletlerinin ordularına muhtaç olması, Osmanlı gerilemesinin yeni bir aşamaya girmekte, başka bir deyişle bağımsız devlet kimliğini önemli ölçüde yitirmekte olduğunu gösteriyordu. Mahmut, hem kuvvetlenmek, hem de Avrupa kamuoyuna sevimli görünmek için ilk kez hayli kapsamlı bir ıslahata girişti. Avrupa'ya ilk defa öğrenci gönderildi, Tıphane (Tıbbiye) (1827), Mekteb-i Ulum-u Harbiye (Harbiye) (1834), orta öğretim yapacak iki tane rüştiye (1838) açıldı İstanbul'da. 1831'de resmî *«Takvim-i Vekayi»* gazetesi, 1834'de posta teşkilatı kuruldu. Memurlar ve askerler için Avrupa kıyafetleri benimsendi, Avrupa merkezlerinde yeniden elçilikler açıldı, Tercüme Odası kuruldu. Hükümetin ulema karşısındaki gücünü arttırmak üzere vakıfların yönetimi devletin elinde merkezîleştirildi. Tımar sisteminin son kalıntıları da kesin bir tasfiyeye tâbi tutuldu.

Mahmut, Mehmet Ali ile kesin hesaplaşmaya giderken, daha önce Rusları yardıma çağırmış bir padişah olarak, dış desteğini peşin olarak sağlamak istedi. Böylece 1838 Osmanlı - İngiliz Ticaret Antlaşması ortaya çıktı. Bu antlaşma İngiltere'ye, ve az zaman sonra bütün Avrupa'ya yepyeni imkânlar kazandırdı. Gerçi bu tarihe kadar mevcut olan kapitülasyon düzeni yabancılara çok önemli kolaylıklar sağlıyordu. Fakat 1) iç ticaret Osmanlı uyruklarının elindeydi; 2) bazı ithal malları dahil, birçok mallar yed-i vahite (tekele) bağlıydı, devlet, bedeli karşılığında bunların ticaretinin tekelini kişilere veriyordu; 3) iç ticaretten birçok vergiler alınıyordu, iç gümrükler vardı. İşte, Antlaşma ile İngilizler 1) iç ticarete serbestçe girebileceklerdi; 2) yed-i vahit usulü tamamen kaldırılıyordu; 3) İngilizler iç vergi ve gümrükten muaf olacaklardı (oysa Osmanlı uvruklularının bu yükümlülüğü devam ediyordu). Antlaşma ile ithalat vergisi % 5, ihracat vergisi % 12 olarak sınırlanıyordu.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, geleneksel Osmanlı sanayii nerdeyse tamamen çökmüş durumdaydı. 1874'den önce Bursa'da yılda 25,000 okka ipek işleyen 1000 tezgâh varken, sonradan ancak 4000 okka işleyen 75 tezgâhın kaldığı görülüyordu. 1886'da kurulan Islah-ı Sanayi Komisyonu, tabakhanelerin faaliyetlerini büyük ölçüde durdurmak zorunda kaldıklarını, kumaşçı tezgâhlarının 2750'den 25'e indiğini saptıyordu. Belki 1838 antlaşması olmadan da, Avrupa'da sanayi devriminin gelişmesiyle Osmanlı lonca sanayii büyük sarsıntılara uğrayacaktı, ama bu denli kapsamlı bir çöküşte herhalde antlaşmanın payını aramak doğru olur. Mehmet Ali yed-i vahit usulü sayesindedir ki, o denli başarılı olan ıslahat çalışmaları yanında bir de 70.000 işçi istihdam eden bir sanayi kurmuştu. 1838 antlaşması yüzünden bu sanayi büyük sarsıntıya uğradı, sonra da İngiliz işgalinden (1882) sonra tamamen durduruldu. Osmanlı sanayiinin bu büyük tasfiyesi yeniçeriler zamanında olsaydı, herhalde kanlı isyanlara yol

İlk Osmanlı halifesi Yavuz Selim

açar ve belki de önlenirdi. Oysa birçok aileleri perişan eden bu çöküntüye karşı hiçbir önemli tepki gelmemiştir.

Beklenen savaş 1839'da Nizip'te oldu ve İbrahim Paşa, bir kez daha Osmanlı ordusunu bozguna uğrattı. Bu kadar acıya dayanamayan Mahmut öldü. Donanma da Mısır'a kaçtı. Tahta Abdülmecit geldi (1839-1861). Hariciye Nazırı ve Londra elçisi Mustafa Reşit Paşa'nın telkiniyle Gülhane Hatt-ı Hümayunu ya da Tanzimat Fermanı hazırlandı. Bu, ülke iktisadiyatını Avrupa'ya açan 1838 Antlaşmasının hukukî ve idarî gereklerini bütünlüyordu. Başta boyunları kıldan ince, malları da müsadere edilebilir kabul edilegelmiş olan devlet adamları olmak üzere uyruklara can, mal ve ırz güvenliği vergilerin ödeme gücüne göre olması, iltizam usulünün kaldırılması, askerliğin nüfus yoğunluğuna göre olup ömür boyu sürmek yerine 4 - 5 olması, rüşvetin kalkması esasları getiriliyor ve buna uygun yeni yasalar yapılacağı duyuruluyordu. (İltizam usûlünü ancak Cumhuriyet kaldırabilecekti.) Bu yeni esasların ebediyen devamına tanık olmaları için Hattın, dost devletlerin elçilerine resmen bildirileceği de belirtiliyordu. Yani onlar, Hattı garanti edeceklerdi. İşte yaratılan bu ortam ve İngiliz donanması sayesinde Mehmet Ali Paşa Suriye'den de çıkarılarak valiliği veraset imtiyazıyla Mısır'a münhasır kılındı (1841).

Mahmut'un 1838 Antlaşmasındaki davranışı tahlil edilirse tipik bir feodal davranış içinde olduğu görülür. Feodal sömürünün esası tarımın ya da köylünün sömürülmesi olduğundan, feodal davranış, sıkışıklık durumunda ticaret ya da sanayi çıkarlarını daha çok arazi muhafaza etmek uğrunda feda edebilmektedir. Mahmut da, Mısır'ı, Suriyeyi merkeze daha iyi bağlayabilmek için, Osmanlı ticaret ve sanayiini feda edebilmiştir. Bunu andıran bir davranış, Fransız elçisinin Belgrat barışının yapılmasındaki tavassutu karşılığında, Fransa'ya tanınan ve süreklilik esasını getiren 1740 kapitülasyonudur. Daha sonra I. Cihan Savaşı ertesinde Vahdettin de buna benzer bir davranışa girecek, Arap illerinde biçimsel bir egemenlik uğrunda tam bir iktisadî ve malî (dolayısıyla siyasal - idarî) bağımlılığa razı olacağını bildirecektir. Buna karşılık Atatürk ve arkadaşları Arap ülkelerinde bütün haklarından vaçgeçmeye hazır olduklarını, fakat kalan topraklarda tam bağımsızlık istediklerini ifade etmişlerdir.

Tanzimat devri: Bir bakıma 1871'e kadar sürdüğü kabul edilebilecek Tanzimat devrinde en ünlü üç devlet adamı Mustafa Reşit, Âli ve Fuat Paşa'lardır. Bunlardan ilki İngilizci, diğer ikisi Fransızcıydı. Fuat Paşa'nın ünlü bir sözü var. Bir ülkede iki kuvvet olurmuş, yukarıdan ve aşağıdan gelen kuvvetler. Osmanlı Devletinde yukardan gelen kuvvet (Saray) herkesi ezmekteydi. Aşağıdan (halktan) ise kuvvet almağa imkân yoktu. Onun için Tanzimat paşa'ları, yandan bir kuvvete, yanı elçiliklere dayanmaktaydılar. Tanzimat döneminin İngiltere ve Fransa ile ilişkilerinin en sıcak olduğu yıllar Kırım Savaşı yıllarıdır (1853-1856). Bu savaşta Osmanlılar, Fransızlar ve İngilizlerle aynı safta çarpışmışlardır. Ve 1854'de ilk kez Batıdan borç para alınmağa başlanmış ve artık bu âdet haline gelmiştir. Fuat Paşa'ya göre «bu devlet istikrazsız yaşayamaz»dı. İlk önce saray, savaş gemisi yaptırmak, silah almak, maaş ödemek için yapılan çok ağır şartlı borçlanmalar, bir süre sonra borçları ödeyebilmek için yapılır olmuştur. Dikkat edilir-

se, harcama yerleri arasında hiçbir iktisadî yatırım yoktu. Kırım Savaşının sonunda, Paris Kongresinde (1856), Osmanlı toprak bütünlüğü teminat altına alınmış, ayrıca Devletin kendisi de Avrupa devletler hukuku camiasına kabul edilmiştir. Fakat bunun ne denli boş bir şey olduğu, Âli Paşa kapitülasyonların kaldırılması konusunu ortaya atmak istediği zaman karşılaştığı soğuk havadan anlaşılmalıydı. Savaştan muzaffer çıkmış bir müttefik olan Osmanlı Devletine gösterilen sözümona teveccüh karşılıksız da değildi. Bedeli, 1856 Islahat Fermanıydı. Bununla yabancılara gayrımenkul edinme hakkı verileceği vaadediliyor ve Müslüman olmayanlara hemen her alanda eşitlik ya da ayrıcalık tanınıyordu. Halk bu fermanın anlamını şöyle yorumladı: «gâvura gâvur denmeyecekti». Ve tepkisini gösterdi. 1858 Cidde, 1860 Lübnan olayları kanlı din kavgalarıydı. 1859'da ise hükümete karşı bir komplo olan Kuleli Vak'asına tanık oluyoruz. Tepkiler herhalde yalnız Islahat Fermanına karşı değildi. Abdülmecit'in 12 çocuğundan biri olan kızı Fatma Sultan, Reşit Paşa'nın oğlu Ali Galip'le evlenirken, 15 gün düğün yapıldı ve iki milyon Osmanlı altını harcandı. Bu vesileyle şu da belirtilmelidir ki, Avrupa mimarisiyle irşa edilen ve Avrupa mabilyalarıyla döşenen Dolmabahçe, Beylerbeyi, Çırağan gibi muhteşem saraylarda Topkapı'daki harem düzeni imparatorluğun sonuna dek olduğu gibi devam etmiştir.

Abdülmecit ölünce, yerine Abdülaziz (1861 - 1876) geçti. 1871'de önde gelen Tanzimat paşa'larının sonuncusu Âli Paşa da ölünce, Saray hükümet işlerinde ağırlığını yeniden duyurmağa başladı. Âli Paşa'nın ölümü kadar Avrupa'da dengenin değişmesinin de bu olayda payı vardır. Zira 1871 Fransız - Alman Savaşında Fransa yenik düşünce, Kırım Savaşının sonucunda Rusya aleyhine kurulmuş olan denge yıkıldı. Artık Mahmut Nedim gibi Rusçu Paşa'lar ortaya çıktı ve onların tutumu Saraya daha çok yetki tanımak yönünde oldu. Bu, bir bakıma Tanzimatın son bulması demekti. Öte yandan, dış borçlanmanın 21. yılında Osmanlı Devleti iflas etti, bundan böyle borç faizlerinin ancak yarısını ödeyebileceğini duyurdu. Avrupa borsalarında büyük heyecan ve Avrupa kamuoyunda büyük kızgınlık yaratan bu olay. Aynı yıl Hersek'te çıkan isyan, ertesi yıl Bulgaristan'a sıçradı İsyanın bastırılışı, faiz indiriminden ötürü Türkiye'ye karşı tepki içinde olan İngiltere'de alabildiğine istismar edildi. Hüseyin Avni ve Mithat gibi İngilizci devlet adamları, Harbiye öğrencilerini elde ederek Abdülaziz'i tahttan indirdiler (1876). Yerine V. Murat geçtiyse de, çıldırdığından, o da tahttan indirildi ve II. Abdülhamit (1876-1909) padişah oldu. Tahta gelirken, Mithat Paşa'ya meşrutiyeti getirmek vaadinde bulunmuştu. Meşrutiyet, Hıristiyanların ıslahat sorunlarını görüşmek üzere uluslararası bir konferans toplanmak üzereyken, yani İmparatorluğun çok müşkül bir anında, Avrupa'nın gözüne girmek için son çare olarak görünüyordu. Zira Hıristiyanlar, siyasal haklara da sahip olunca, parlamentoda kendi yönetim tarzlarını kendileri tâyin etmek durumuna gelecekler, belki de böylece, dış müdahale kapıları kapanmış olacaktı.

Meşrutiyet hareketinin Osmanlı Devletinde biraz evveliyatı vardı. 1860'da ilk özel Türk gazetesinin kurulmasından sonra, 1865' de Matbuat Nizamnamesi çıkarılmış, bu da özgürlük sorununu gündeme getirmiştir. O yıl, birçok memur ve subayın katılacağı gizli İttifak-ı Hamiyet örgütü kuruldu. 1867' de Mustafa Fazıl Paşa Avrupa'da Padişah'a hitaben bir açık mektup yayımlayarak, bir parlemento kurulmasını istedi. Bu sırada hükümet Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi gazete yazarlarını İstanbul dışına sürmeğe kalkışınca, örgüt bir darbe yapmağa kalkıştı, ama başaramadı. Hürriyetçilerin bir bölümü yurt dışına kaçabildiler ve Mustafa Fâzıl Paşa'nın himayesinde Paris'te Yeni Osmanlılar Cemiyetini kurdular, gazeteler çıkardılar. Âli Paşa ölünce özgürlüğe kavuşacaklarını sanıp memlekete döndülürse de, durumun çok da değişmediğini Namık Kemal Magosa'da hapsedildiği zaman anladılar.

Meşrutiyet, İstanbul konferansı açıldığı sırada (Aralık1876) toplarla ilân edildi. fakat delegeler böyle bir şey olmamış gibi çalışmalarını sürdürdüler. Konferans kararları Bab-ıâli tarafından reddedildi. Konferansın dağılmasından iki hafta sonra, Mithat Paşa sadrâzamlıktan azl ve sürgün edildi. Meşrutiyet beklenen etkiyi yapamamış, 1877-78 Osmanlı - Rus Savaşını (93 Harbi) da önleyemeyecekti. Ne var ki, Kanun-u Esasî bir kez ilân edilmiş bulunuyordu. Mebusan Meclisi iki dönem toplandı. Savaş dolayısıyla Mecliste büyük bir yurtseverlik havası estiyse de, Osmanlı yönetenler sınıfının merkeze bağlı bölümü Müslüman olmayanların mebusluğundan ve özellikle hükümet ve idareye karşı yöneltilen ağır eleştirilerden çok tedirgin oldu. Rus ordusunun İstanbul kapılarına geldiği bir sırada Abdülhamit Meclisi dağıttı ve 1908 ihtilaline değin bir daha toplamadı (4 Şubat 1878).

Savaş, Balkan Müslümanları için büyük bir felaket oldu. Özellikle Bulgaristan'daki Müslümanlardan bir çoğu öldürüldü, pek çoğu yüzyıllardır yurt bildikleri yerlerden sökülüp sürüldüler veya kendiliklerinden kaçmak zorunluğunu duydular. Ayastafanos (Yeşilköy) barışıyla Osmanlı egemenliği altında, Ege'de kıyıları olan özerk, büyük bir Bulgar prensliği kuruluyor, Bosna - Hersek, Arnavutluk, Tesalya ile Trakya arasında kara bağlantısı kalmıyordu. Karadağ, Sırbistan, Romanya bağımsız oluyor, Kars, Ardahan, Batum, Doğu Bayezit Rusya'ya kalıyordu. Fakat bu sonuç, başta İngiltere, Avrupa'nın denge siyaseti bakımından sakıncalı görüldüğü için araya girildi ve Berlin'de yeni bir konferans toplandı (1878). Burada küçük ve özerk bir Bulgar Prensliğinin, Hıristiyan bir vali yönetiminde bir Doğu Rumeli eyaletinin kurulması kabul edildi. Ayrıca, Trakya ve Makedonya da Osmanlıya bırakıldı. Bu iş olup biterken, Büyük Devletlerden her biri Osmanlıdan birer parça kopardı ya da peyledi. Bosna-Hersek ve Yenipazar Avusturya'ya, Kıbrıs İngiltere'ye, Tunus Fransa'ya, Trablusgarp İtalya'ya düştü. «Namuslu aracı» rolünü üstlenen Almanya ise hiç bir şey almadı göründü, fakat daha sonra bütün Osmanlı Devletine tâlip olacaktı.

Abdülhamit zamanla yaman bir polis devleti kurdu. Her yerde hafiyeleri vardı, herkes yanlış ya da hayal mahsulü de olsa, «jurnal»

Çelebi Sultan Mehmet Bedestanı (Edirne)

vermeğe, yani yazılı ihbarlarda bulunmağa teşvik edildi. Bazan ayrıntılara varıncaya değin, hükümet kararları Abdülhamit tarafından alınır oldu. Kabine çok kez basit bir uygulayıcı durumuna indirgendi. Çırağan olayı, Scalieri-Aziz Bey komitesi komplosu, İngilterece desteklenen Masonların V. Murat'ı yeniden tahta geçirmek için girişimleriydi. İngilizlerin Mithat Paşa'yı Taif'teki hapishaneden kaçırmağa niyetlendikleri, Ermeni eylemciliğini teşvik ettiklerini de söyleniyordu. Bu, Abdülhamit'i İngiliz ve Masonlara düşman, Almancı, hattâ bir dereceye kadar Rusçu yaptı (Rusya'da istibdat olduğu için). Tabii, polis devleti kurmasının da başlıca güdüsü oldu (had derecede kuruntulu olması da bir etkendi). Baskı rejimine tepki olmak üzere, 1889'da (Fransız İhtilalinin 100. yılı), sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak olan İttihad-ı Osmanî gizli örgütü kuruldu. 1895 ve 1896'da Ermenilerin İstanbul'da Devletin sonunu haber verir gibi olan büyük çapta eylemleri üzerine örgüt, 1896 ve 1897'de iki başarısız darbe girişimi yaptı. Bu arada yurt dışına kaçanlar (Jön Türkler) canlı bir yayın faaliyetine giriştiler. 1897'de Yunan Savaşındaki Osmanlı zaferi bu çalışmaları tavsattıysa da, değişen bir şey olmadığı, Devletin de yokuş aşağı gitmeğe devam ettiği görüldüğünden, Jön Türkler işe yeniden giriştiler. 1899'da Prens Sabahattin'in kaçması, hareketi hem kuvvetlendirdi, hem de böldü. Sabahattin, meşrutiyeti geri getirme işinde Batı Avrupa'nın, özellikle İngiltere'nin müdahalesinden yararlanmak, İmparatorluğun yönetimine ise ileri derecede bir ademimerkeziyet sokmak istiyordu. Başta Ahmet Rıza Bey, İttihatçılar, her iki talebin çürümüş İmparatorluğu bir anda çökertebilecek tehlikelerle dolu olduğunu düşünüyorlardı. 1905 Japon Savaşındaki yenilgisi üzerine Rusya'da bir komünist ihtilalinin patlak vermesi ve sonuçta Çarlığın meşrutiyet yönetimini kabul etmek zorunda kalması, yepyeni bir uluslararası siyasal ortam yarattı. İran'da meşrutiyet kuruldu (1906). Aynı yıl Mustafa Kemal Şam'da Vatan ve Hürriyet'i, başka bir grup subay da Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyetini kurdular. Bu son örgüt kısa zamanda Rumeli'de ordu içinde yayıldı ve arada İttihat ve Terakki adını benimsedikten sonra, ortaya çıkarak Abdülhamit istibdadına son verdi (23 Temmuz 1908).

Kalkınma açısından ele alındığında, genel olarak Abdülhamit döneminde II. Mahmut'tan beri yapılanlardan daha fazlasının yapıldığı söylenebilir. Bununla birlikte, bundan ötürü Abdülhamit'e ne denli büyük bir şeref payı düştüğü tartışılabilir. Hicaz demiryolu dışında, yapılan demiryolların tümü ve bayındırlık işlerinin pek çoğu yabancı şirketlerin eseridir. Öte yandan, özellikle Sadrıâzam Küçük Sait Paşa'nın çabaları sayesinde, eğitim alanında gerçekten önemli ilerlemeler sağlandı. (Bu durum, sırf eğitim alanında yapılabilecek bazı yatırımlara imkân tanıması bakımından dahi olsa, göige bir bağımsızlığın sömürge statüsüne tercih edilmesi gerektiğinin kanıtı sayılmalıdır.) Pek çok alanda yüksek okullar kurulduğu gibi, bütün önemli merkezlerde rüştiyeler açıldı. 1875'den itibaren İdadîler (liseler) yaygınlaştırıldı. 1900 yılında Darülfünun (üniversite) açıldı. Daha önceki dönemlerin bu alandaki ağır ihmalinin kabahatini biraz hafifletmek bakımından, o dönemlerde Osmanlı Devletinin, Avrupa'nın biraz İstidatsız «cici bebeği» olma dönemini yaşadığını belirtelim. Abdülhamit döneminde ise, büyük bir arazi kaybına rağmen, Devletin istikbali hâlâ son derecede karanlık görünüyordu. Artık Avrupa gözünde «cici» olmak da hiç söz konusu değildi. Hükümetin diğer nisbî bir

III. Murat

başarısı, malî iflas karşısında, Avrupa devletlerinin doğrudan müdahalesi yerine özel alacaklıların Düyun-u Umumiye denen örgüt vasıtasıyla müdahalesinin kabul ettirilebilmiş olmasıdır. Fakat durum yine de çok tatsızdı. Düyun-u Umumiyenin Maliyeye koşut ve hattâ ondan da geniş bir örgütü vardı ve kendisine tahsis edilmiş vergileri bizzat toplardı. Başka bir deyişle, tam devlet içinde devlet durumundaydı. Malî alanda Abdülhamit seleflerinden biraz daha tutumluydu. Yayın hayatında (kitap, dergi, gazete) da önemli gelişmeler göze çarpıyorsa da, bunda hükümetin olumlu bir rolünden bahsetmek zordur. Tersine, bunaltıcı bir sansür, düşünce hayatını azamî ölçüde kısıtlıyor, bu yüzden eğitim alanındaki atılımlar da yeterince verimli olamıyordu.

Meşrutiyet: Meşrutiyet, uzun bir baskı döneminden sonra geldiği için büyük bir sevinç, coşku ve boşalmaya yol açtı. Zenjin bir yayın faaliyeti, kurulan birçok dernek ve siyasal partiler, yoğun bir tartışma ortamı, Türk toplum hayatının ilk kez yaşadığı çok öğretici bir tecrübe oldu. Meşrutiyet, Rumeli'deki İttihat ve Terakkici ordunun talebi ve kendi bölgesinde bizzat meşrutiyeti ilân etmesi sonucu geldiyse de, İstanbul ve diğer yerlerde ancak Abdülhamit'in seçimlerin yapılacağını ilân etmesiyle idrak edilebildi. Zaten Rumeli'deki hareket de Abdülhamit'in şahsına karşı bir talep ortaya atmamıştı. Sonuç olarak Abdülhamit tahtında kaldı, istibdadın bütün sorumluluğu onun çevresindeki bir takım adamların sırtına yüklendi. İttihat ve Terakki genç ve tanınmamış kişilerden oluşuyordu. Hükümet mevkiini ak sakalla ve Paşa'lık (sivil veya askerî) rütbesiyle özdeşleştiren bir toplumda hükümeti kurmak, hattâ hükümete girmek bile İttihatçıların gerçekçi bir talebi olamazdı. Oysa siyasal —ve, özellikle alaylı subayların tasfiyesini sağladıktan sonra, askerî— güç onların elindeydi. Onlar da kurdurdukları hükümetlere çeşitli konularda talimat vererek iktidar olmaya çalıştılar. İşin garibi, kendi listelerinden seçilen mebusların pek çoğuna dahi fazla söz geçiremiyordu. Meşrutiyetin üzerinden bir yıl geçmeden, 13 Nisan 1909'da patlak veren ve 31 Mart denen olayda er ve erbaşlar, İttihat ve Terakkiye ve mektepli subaylara karşı ayaklanıp İstanbul'da duruma egemen oldular. Daha sonra isyan bastırılırken Abdülhamit de tahttan indirildi. Yerine geçen Mehmet Reşat (1909-1918) silik şahsiyetli biriydi. Onun için İttihatçıların iktidar mücadelesi büyük ölçüde kolaylaşmış oldu. Buna karşılık Hareket Ordusunun komutanı Mahmut Şevket Paşa, İttihat ve Terakkinin davranışlarını kısıtlayan bir etken oldu. İttihat ve Terakki'nin bazı unsurları, muhaliflerini sindirmek, yandaşlarını da hizada tutabilmek için tedhişe başvurmaktan kaçınmamış, değişik tarihlerde üç muhalif gazeteciyi vurdurmuşlardır.

Meşrutiyet, Türkiye'ye dış siyasette önce büyük bir nüfuz sağlamışsa da, dış olaylar, isyanlar az zamanda kendini göstermiştir. Önemlilerinden ilki, 1911'de İtalya'nın Trablusgarba saldırmasıdır. Bu savaş oranın kaybıyla sona ererken, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan birleşip Türkiye'ye savaş açmışlardır (1912). Bu feci savaşta pek çok Müslüman kırılmış ya da göç etmek zorunda kalmış, Edirne'nin kay-

bına ramak kalmıştır (1913). 11 Haziran 1913'de Sadrâzam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi olayı üzerine, İttihat ve Terakki, muhalefeti sert ve kararlı bir biçimde tasfiye etmiş ve kurduğu Sait Halim Paşa hükümetiyle tam iktidar olabilmiştir. 1908 1914 dönemi iç ve dış kargaşalıklar, acılar ve İttihat ve Terakki'nin bir çok hatalarıyla dolu olmakla birlikte, yine de olumlu gelişmeler yok değildir. Özellikle, Sarayda somutlaşan feodallik önemli ölçüde zayıflatılmış, mekteplilere tanınan üstünlük ve mektepli olmayanların tasfiyesi sayesinde yönetim ıslah edilmiş, eğitimde büyük bir atılım gerçekleştirilmiş, yerli kapitalizmi geliştiren bir ortam sağlanmıştır. Yıldan yıla sayısı artan şirketler, yerli sermayenin yabancı sermayeye göre çoğalan yüzdesi, bu son noktanın göstergelerindendir.

Avrupa Büyük Savaşa yönelirken, İtti-

III. Ahmet

hat ve Terakki Almanya ile saf tuttu. Rusya'nın öbür tarafta oluşu, İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devletini müttefik olarak yanlarına almak istemeyişleri, İttihat ve Terakki hükümetinin son yıllardaki toprak kayıplarını telafi etmek tutkusu bu kararda rol oynadı. Tam iktidar durumuna yaklaşmış olan İttihat ve Terakki Avrupa'nın gırtlak gırtlağa gelmiş olmasından da yararlanarak, 9 Eylül 1914'da kapitülasyonları ilga ettiğini duyurdu ve bir an için savaşı unutup bu iş için cephe kuran Büyük Devletlerin protestosu ile karşılaştı. Bu, Türkiye'nin tam bağımsızlığını ilân etmesi demekti, Aynı zamanda, İttihat ve Terakki o güne değin Türk olmayanları ürkütmemek için gizli tutmuş olduğu esas ideolojik yönelimini, yani Türkçülüğü yavaş yavaş ortaya koymağa başladı. Savaş ortamında çok sayıda şirket ve banka kuruldu. İttihat ve Terakki savaşın kıtlık ortamında, vurgun yoluyla da olsa (örneğin, «vagon ticareti»), Türk sermayedarları, yani millî bir burjuvazi yaratmak için bilinçli bir siyaset güttü. Merkez bankası olarak Osmanlı Bankasının yerini alacak olan İtibar-ı Millî Bankası kuruldu (1917). Şirketlerin yazı işlerini Türkçe yapmaları zorunlu kılındı. Demiryollarında Türklerin de çalışabilmeleri için özel bir okul kuruldu.

Savaşın kendisine gelince, Enver Paşa, Almanya ile çok yakın bir iş ve kader birliğine inanıyordu. Nitekim Alman cephelerinin yükünü hafifletmek için Sarıkamış ve Kanal seferleri yapılmış, ayrıca Makedonya ve Galiçya gibi Türkiye ile doğrudan ilgisi olmayan cephelere asker gönderilmiştir. Rusya'da ihtilal olup cepheler çökünce, Enver, bu sefer Almanya ile çatışmak pahasına da olsa, Kafkas Türklerini kurtarmak emeline düşmüş, bu yüzden Filistin ve Irak cephelerine adam, cephane, levazım bulunamaz olmuş, oradaki asker perişan durumda ezile ezile geri çekilmek zorunda kalmıştır. Birçok olumsuzluk ve yenilgiler arasında, iki büyük başarı kendini gösterir. Biri Çanakkale, öbürü Kutülamare muharebeleridir. Birincisinde, aylarca ve binbir yoksunluk içinde yapılan çok kanlı muharebeler sonunda İtilaf çıkarma kuvvetleri Çanakkale'yi aşamayıp çekilmek zorunda kalmışlardır. (Bu yüzden savaşın iki yıl uzadığı. Rusya'da ihtilalin başarıya ulaştığı İtilaf çevrelerinde söylenegelmiştir.) İkincisinde, General Townshend ve emrindeki birlikler kuşatılıp esir alınmıştır. Bu iki olay İngiliz emperyalizminin nüfusunu çok sarsmıştır.

Savaşın bitmesinden bir süre önce V. Mehmet öldü, yerine Vahdettin (VI. Mehmet) (1918 - 1922) geçti. Vahdettin mümkün olsa meşrutiyete son verip mutlakiyeti ihya etmek niyetindeydi. Onca yıl süren pek ağır fedakarlıklardan sonra savaşın ağır bir yenilgiyle sonuçlanması. İttihat ve Terakki'nin nüfuzunu tamamen kaldırmıştı. Talat, Enver ve Cemal gibi önde gelen İttihat ve Terakki'liler 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesinin yapılması üzerine selameti kaçmakta buldular. Boğazlar açılıp da İtilaf donanmaları İstanbul önlerinde demirleyince, Osmanlı hükümetinde serbest irade diye bir şey kalmıyordu. Hele Vahdettin de mutlakiyete dönebilmek ve Barış Konferansında Türkiye için hafif şartlar elde edebilmek umuduyla İtilafçılarla el altından saf birliği yapınca, durum daha da ağırlaşıyordu. Padişah ilk fırsatta Mebuşan Meclisini dağıttı anayasal bir zorunluk olan yeni seçimler yapma işine de yan çizdi. Vahdettin için işin kötüsü, başta işbirlikçi bir hükümet de olsa, İtilaf Devletleri savaşın acısını çıkarmak ve kendi sömürgelerine ibret olsun diye Türkiye'yi iyice ezmek kararındaydılar. İzmir çıkarması bunu belli etmişti. Mustafa Kemal ve arkadaşları Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde sınırlı bir ülkede tam bağımsızlık gibi ulusal burjuva ve seçimlerin yapılıp Mebusanın toplanması gibi demokratik taleplerle ortaya çıktılar. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali, Sevres'in şartları ve Yunanlıların Anadolu içine saldırtılması, Vahdettin ve İtilaf Devletleriyle uzlaşma olamayacağını gösteriyordu. Vahdettin'-

II. Mahmut

in, Britanya İmparatorluğunda Canterbury Başpiskoposunun durumunu andıracak bir hilafet hayali peşinde olduğunu gösteren önemli işaretler vardır. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti Sovyet desteğinden ve İngiliz - Fransız rekabetinden de yararlanarak, Yunanlıları denize dökmeyi başardı. Bunu başaramasaydı, yani Sakarya zaferi ile kalınsaydı, Osmanlı hanedanı ile uzlaşmak (Cumhuriyeti belirsiz bir tarihe ertelemek), Doğu Trakya'dan vazgeçmek ve tam bağımsızlık ilkesinden büyük tâvizler vermek zorunda kalacağı muhakkak sayılabilir. Davranışlarıyla kendini mahkûm etmiş olan Vahdettin'in tahtını koruması artık imkânsızdı. Mustafa Kemal gibi bir ihtilalcinin —hele Osmanlı hanedanının demokrasiye

Fatih Köşkü revâkı (Topkapı Sarayı)

olan isteksizlik ve istidatsızlığını da bilince— bu fırsattan yararlanarak saltanatı kaldırması doğaldı. Nitekim öyle oldu (1 Kasım 1922). Böylece tarihin kaydettiği en önemli imparatorluklardan bir tanesi son bulmuş oluyordu.

Klâsik Osmanlı Sınıf Yapısı: Osmanlı Devletinin güç açısından zirvede olduğu dönem «klâsik» sayılabilirse, İstanbul'un fethinden sonraki dönem. özellikle Kanunî Sultan Süleyman dönemi (1520 - 1566) «klasiktir». Bu dönemde kimlerin bu sınıflara dahil oldukları, ne zaman ve şartlarda öbür sınıfa geçecekleri devlet tarafından belirlenmiş iki sınıf vardır:yönetenler, yönetilenler. Yönetenlere, askerlikle doğrudan ya da dolaylı bir ilgileri olmasa da, askerî denirdi. Bunlara, yönetilenlere oranla yüksek bir yaşama düzeyi sağlanırdı. İkinci bir ayrıcalıkları, vergi ödemekle yükümlü olmamalarıydı. Başı padişah olan askerî sınıfa, ulema ile ticari işler gören ve kul statüsündeki askeriler dahildi. Sözü edilen icraî işlerin belli başlıları yönetim ve askerlikti. Yeniçerisinden, sipahisinden sadrıâzamına kadar bu işleri görürlerdi. Bunların kul statüsünde olmaları boyunlarının kıldan ince olması, yani muhakeme edilmeden padişahın buyruğu ile «siyaseten katledilebilmeleri» demekti. (Belirli durumlarda ulema ve reaya da siyaseten katledilebilirdi, ama kul olmaları dolayısiyle bu iktimale en açık olanlar icraî askerîlerdi). Kul olmanın ikinci bir sonucu kulların ölümünde miraslarına elkonmasıydı, ki buna müsadere denirdi. Herhalde müsadere daha çok müsadereye değer serveti olan yüksek görevlilere uygulanıyor olmalıydı. Fakat bunların, ölümlerinden sonra vârislerini gözetmek için kullanabilecekleri bir imkân vardı. Cami, medrese v.s. gibi hayır işleri yapıp bunlar için vakıf kurduklarında, vârislerini vakıf mütevellisi atayıp onları bu yoldan gelir sahibi kılabilirlerdi. Zira vakıflar müsadere edilemezdi.

Yönetenler sınıfının ikinci kolu ulema idi. Alimler devletin din, yargı, eğitim işlerini görürler, icraî işlere fazla karışamazlardı. Askerî sınıfın ayrıcalıklarından yararlanırlardı, yani yüksek gelir sahibiydiler ve vergi ödemezlerdi. Bununla birlikte, icraî askerî sınıf üyeleri gibi kul statüsünde olmadıkları için, muhakeme edilmeden cezalandırılmazlardı, yani bu arada siyaseten katledilemezlerdi ve mirasları müsadere edilemezdi. Alimler, mahalle mektebinden sonra medreselerde okuyarak yetişen Müslüman çocuklarıydı. Oysa Kullar, çok kez devşirme idiler, yani Hıristiyan çocuğu idiler. Yüksek ulema büyük servet sahibi olabildiği gibi, bu serveti çocuklarına intikal ettirebiliyorlardı. Yüksek ulemanın da çocukları ulema oldukları takdirde ki genellikle böyle olmuştur, ortaya bir ulema aristokrasisi ya da soyluluğu (zadegânlık) ortaya çıkıyordu. Yüksek ulemanın çocuklarını kayırmak için daha çocukluklarında rütbe verilir, böylece liyakate bakmadan kolayca yükselmeleri sağlanmış olurdu.

Niyazi Berkes Ziya Gökalp'in bir sözü üzerinde duruyor. Gökalp devşirmelerin yüksek yönetici olmak için devam etikleri Topkapı Sarayındaki Enderun Mektebi ile medreseleri karşılaştırırken, birincisinin Türk olmayanı alıp Türk yaptığını, ikincisinin Türk'ü alıp Türk olmayan haline getirdiğine işaret ediyor. Gerçekten de yönetim dili Türkçe iken, ilim dili Arapçaydı. Bizim bakımımızdan gariplikler bununla bitmiyor. Dine dayalı olduğunu ilân eden bir ülkede cedbeced Müslüman olanlar askerlik ve yönetim işlerine karıştırılmıyorlar, fakat cedbeced Hıristiyan olan bir ailenin çocuğu o ülkenin yazgısını yönetiyordu. Siyaset bilimcisi bunun nasıl belirli bir iktidar düzeni sağlamak için yapıldığını fazla zorluk çekmeden tahlil edebilir ve bu mekanizmanın şaşmaz bir mantığı ve iç tutarlılığı olduğunu gösterebilir. Burada üzerinde durulacak nokta, icraî askerîlerle âlimler arasındaki büyük çekememezlik, hattâ düşman-

lıktır. İcraî askerîler, devletin yönetimi ve orduları ellerindeyken can ve mal güvenliğinden yoksun olmalarına karşılık, böyle can alıcı sorumlulukları olmayan ve sık sık karşılarına din vetosunu çıkararak devletin işlerini çıkmaza sokan, yokuşa süren âlimlerin, üstelik can ve mal güvenliğine sahip oluşlarına isyan ediyorlardı. Alimler ise, herhalde, kendi elleri kolları bağlıvken, bu dünkü «gâvurların» devlet hayatında birinci derecede söz sahibi olmalarına içerliyorlardı.

Yönetici sınıfın bu iki kolu arasındaki, sözü edilen çekememezlik ve rekabetle de canlanan, statü farkı, işbu sınıfın iki kola ayrılıyor sayılması gerektiğini gösterir. İsmail Hami Danişmend'in sözünü ettiği 4 «meslek zümresi» —mülkiyye, ilmiyye, kalemiyye, seyfiyye— ayrımı sonraki ve yöneticilikle askerliğin belirgin olarak farklılaşmağa başladığı bir döneme uygun düşmektedir.Hele mülkiyye terimi açıkça bir örgütlenme düşüncesini yansıtır. Kaldı ki dörtlü ayrım, sınıfsal olmaktan çok, işlevsel ve idarî bir yaklaşımla yapıldığı için, konumuza biraz uzak düşmektedir. İcraî askerî yöneticiler ayırıma tâbi tutulacaksa, kapıkulları ve diğer maaşlılar ile tımarlı sipahi ve zâimler (zeamet sahipleri) diye ayrılabilir. Bu, anlamlı bir ayrımdı, zira maaşlılar, paranın kıt olduğu bir iktisadiyatta ayrıcalıklı idiler. Fakat maaşların zamanında verilmediği, ya da züyuf akçe ile verildiği dönemlerde bunlar, isyana hazır bir hoşnutsuzlar kitlesiydi. Tımarlı sipahi ve zâimlere gelince, bunlar, gelirlerini büyük ölçüde dirliklerindeki köylülerden ayni olarak topladıkları, toprağın hukuken mâliki olmasalar da, başında oturdukları için, fiilen ona egemen olan, fiilî feodallerdi.

Yönetilenler sınıfına gelince, bunun özgün adı reaya idi. Üretim faaliveti reayaya aitti. Aynı zamanda savaş faallyetine de yardımcı olurlardı. Vergi ödemek reayaya ait bir yükümlülüktü. Osmanlı Devleti «platonik» bir devlet olduğu için yönetenlerin, yönetilenlere göre daha müreffeh bir hayat yaşamaları asıldı. Devlet, yönetilenler için olmaktan çok, yönetenler içindi. Reava üç kolda düsünülebilir —kentliler, köylüler, göçebeler—. Kentli reaya deyince akla önce lonca esnafı gelir. Bunlar hem imalatçı, hem satıcı, ya da yalnızca satıcı olan, loncanın sert ve kısıtlayıcı çerçevesi icinde çalışan küçük iktisadî birimlerdi. Bu birimlerin büyümemesi, gelişmemesi, hem loncanın, hem de devletin özen göstercliği bir konuydu. Loncanın dısında, büyük is yapan sarraflar ve şehirlerarası, ya da uluslararası ölçekte çalışan tüccarlar vardı. Hattâ ordunun büyük çaptaki mal ihtyaçlarını karşılamak için tüccarların büyük imalatta bulundukları da oluyordu.

Demek ki klâsik dönemde sınıf yapısı şöyleydi (sıralamadaki öncelik, sınıf ya da tabakanın toplumsal ağırlığını göstermektedir):

1. Yönetenler (askerîler) sınıfı.
   A. İcraî askerîler
      1. Maaşlılar.
      2. Zâimler ve Tımarlı sipahiler.
   B. Ulema
II. Yönetilenler (reaya) sınıfı
   A Kentliler
      1. Lonca esnafı
      2. Tüccarlar ve sarraflar
   B. Köylüler
   C. Göçebeler

Son Osmanlı Halifesi Abdülmecit Efendi

Klasik Osmanlı Sınıf Yapısının İlk Değişmesi - Âyanlar: 16. Yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Yeni Dünyadan Avrupa'ya ve oradan da Osmanlı Devletine akan madenî paralar, büyük ölçekte bir enflasyona yol açtı. Önemli ölçüde parasal olmayan bir iktisadiyatta büyük ordu beslemek ihtiyacının sonucu olan tımar sistemi artık onsuz olmaz olmaktan çıkmağa başladı. Zira aynî vergileri paraya dönüştürmeğe hazır ve arzulu (hattâ talepkâr ve baskılı) bir zümre, mukataacılar (mültezimler, malikâne sahipleri gibi) zümresi, daha parasallaşmış bir iktisadiyatta ortaya çıkabilmişti. Mukataacılar vergileri para olarak devlete peşin ödeyebiliyorlardı, hattâ ileriki yılların vergisini dahi devlete verebiliyorlardı. Bu paralarla devlet başkentte ya da büyük kentlerde maaşlı asker beslemek dahil, istediğini yapabiliyordu. (Fakat, tabiî, devletin toplam geliri de bu arada azalmış oluyordu)

Bir dirliğin gelirlerini mukataacıya havale etmek, o dirlikteki zâim ya da sipahinin kalkmış olması demekti. Oysa devletin taşra üzerindeki egemenliğini sağlayan zâim ve sipahilerdi. İltizam usulünün yavaş yavaş yaygınlaşması tımar sisteminin yavaş yavaş tasfiyesiydi. Bu da merkezin taşra üzerindeki egemenliğinin gevşemesinin ana nedeni olarak gözüküyor. Beliren iktidar boşluğunda çok kez en önde mukataacıların oluşturduğu bir âyan zümresi belirdi. Bunlar yerel yetki sahipleriydiler ve Tepedelenli ve Kavalalı olaylarında görüldüğü üzere, 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyıl başlarında merkeze karşı bağımsızlıklarını ileri noktalara götürebildiler. Askerlik ve vergi işleri ancak âyanların aracılığiyle çözülebilir bir duruma gelmişti. Dikkat edilirse, AÜT'ün merkeziyetçilik unsuru kalkıyor, tarımsal toprakların devlet mülkiyetinde olması ise tamamen boş bir kalıptan ibaret kalıyor ve böylece Osmanlı toplum yapısı feodalliğe benzemeğe başlıyordu.

Tepedelenli ve özellikle Kavalalı'nın çağdaş bir toplum kurma yönündeki ilginç girişimleri bir yana, âyanların yerel yönetimlerinin merkezî Osmanlı yönetiminin küçük ölçekte birer aynası olduğu göze çarpmaktadır. Bu açıdan, âyan zümresini yönetenler sınıfının ademimerkezî bir kolu olarak ele almak daha uygun görünmektedir. Gerçi bunlar bazan bağımsızlığı ileri noktalara götürebiliyorlardı, ancak bu hiçbir zaman resmiyet kazanmıyordu. Tepedelenli ve Kavalalı bile padişahın birer valisi olmak iddiasındaydılar. II. Mahmut'un ordularını dağıta dağıta Mısır'dan Kütahya'ya gelen İbrahim Paşa komutasındaki ordu, kışı Bursa'da geçirmek için Padişahtan «izin» istiyordu. Ayanlık çok uzun süre resmî bir sıfat ve görev olarak yaşamıştır. Resmiyeti kalmadığı zaman da âyanlar merkezin taşradaki yönetıcileri olmuşlar ya da onların arkasındaki gerçek kuvvet olarak kendilerini duyurmuşlar ve yerel olsun, ülke çapında olsun, seçimlerde, taşrada «sandıktan onlar çıkmışlardır». Ayanları yönetenler sınıfına sokarken, klasik düzende yönetenler sınıfı mensuplarının çok kez reaya arasından devşirilip, bir eğitim sonunda askerî sıfatının «tepeden inme» olarak («devlet kuşunun konması» tarzında pek güzel ifade edilir bu) devletçe verildiğini, oysa âyanların feodal nitelikleri olduğunu, bilek, para ve dalavere gücüyle bir kez «zuhur» ettikten sonra, sülâle ve hattâ hanedanlar o-

luşturduklarını (fakat genellikle «mavi kanlı» Avrupalı benzerleri denlî soylulaşamadıklarını) gözönünden kaçırmamak gerekir. Demek ki klasik sınıf taslağının yönetenler katında şöyle bir değişiklik oluyor:

I. Yönetenler (Askerîler) sınıfı
   A. Merkeze bağlı icraî askerîler
      1. Maaşlılar
      2. Zâimler ve Tımarlı Sipahiler
   B. Ademi merkezî Yönetenler (Âyanlar)
   C. Ulema

Tanzimatın Getirdikleri: Tanzimattan önce sınıf yapısı taslağımızda önemli bir değişiklik oldu ve tımar sistemi II. Mahmut tarafından kesin bir biçimde tasfiye edildi. (Bu vesileyle Osmanlı toplumunda bazı değişmelerin ne denli yavaşlıkla cereyan ettiğini görüyoruz). Buna karşılık iki yeni kümenin katıldığı göze çarpıyor. Bunlardan biri alafranga yönetenlerdi. 19. yüzyıla değin icraî askerîlerin en yüksek kademelerinde askerî ve idarî işlevlerin farklılaşması pek yoktu. Devlet adamları hem komutan, hem yönetici idiler. Nitekim, devlet adamlarının çoğunlukla yetiştiği Enderun Mektebinde askerlik bilgileri ve eğitimi de verilirdi. Fransız İhtilâlinin ve Napolyon Savaşlarının getirdiği büyük altüstlüklere çaresiz bulaşan Osmanlılar, hariciyeciliğin kendileri için önemini kavradılar. Hele ister yeniçeri olsun, ister Asakir-i Mansure-i Muhammediye, Osmanlı ordusunun bir iç asayiş kuvveti olarak dahi değeri kalmadığını görünce, Devletin ancak Avrupa devletlerinin desteğiyle yaşayabileceğini ve bu desteğin de Fransızca bilen hariciyeciler tarafından elde edilebileceği sonucuna ulaştılar. Daha önce Farsça ve Arapça dışında dil öğrenmeğe «tenezzül» etmeyip, tercümanlık etmek üzere Frenk dillerini öğrenmeyi Fenerli Rumlara bıraktıkları halde, 1821 Yunan isyanından sonra, en azından güvenlik açısından, bu işi benimsemek zorunda kaldılar Böylece, kurulan Tercüme Odalarında Fransızca öğrenen ve çıraklık yoluyle yetişip, çok kez hariciyecilik de yapan, genellikle askerlikle hiçbir ilgisi bulunmayan alafranga memurlara gün doğdu. Bunlar, Batı ile yakından temas eden ve bu temaslar sonucu icraî askerîlerin kul statüsüne, siyaseten katledilebilmelerine ve müsadereye tâbi olmalarına isyan eden kimselerdi. Nizip Muharebesinin yaratığı felâketli ortamda Tanzimat Fermanının mimarı olan Mustafa Reşit Paşa, onu koruyup yetiştirmiş olan Reisülkütap Pertev Efendinin siyaseten katledilmiş olduğunun acısını, kendisinin de 1838 Ceza Kanununun askerî sınıf için siyaseten katli kaldırılmış olduğu halde, bu âkibete uğramağa hayli yaklaştığını herhalde biliyordu. Onun için Tanzimat Fermanına can ve mal güvenliği maddesini koyarak siyaseten katle ve müsadereye kesin bir son verirken, her şeyden önce icraî askerîleri, yani kendisinin içinde bulunduğu kesimi güvence altına almış oluyordu.

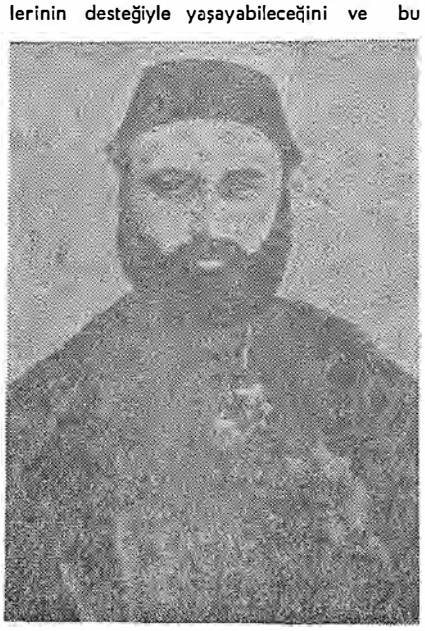

Abdülaziz

Alafranga yönetenler, var olan bir sınıfın farklılaşması sonucu ortaya çıktıkları halde, azınlık burjuvazisi olarak adlandırabileceğimiz kategori yeni ve bir çağdaş sınıftı: Avrupa sanayi devriminin yarattığı büyük ticaret ve sonra da yatırım dalgası ile kaplanmaya başlayan Osmanlı Devletinde, Avrupalıların işlerini gördürtecekleri geniş kadrolara ihtiyaçları vardı. Avrupa, «komprador luk» denebilecek işlevi görmek için herkesden önce Hıristiyanları ve özellikle Rum ve Ermenileri tercih etmekteydi. Fakat bunların efendilerine yararlı olabilmeleri için önce Müslümanlarla eşit haklara sonra da mümkünse, yabancıların ayrıcalıklarına sahip olmaları gerekiyordu. 1838 Osmanlı - İngiliz Antlaşması, Tanzimat Fermanı ve nihayet 1856 Islahat Fermanı bu yolun önemli kilometre taşlarındandır. Azınlıkların yabancıların haklarından yararlanabilmeleri için kapitülasyon hukukunda bir yol vardı: mahmilik. Buna göre, ötedenberi elçilik ve konsoloslukların hizmetinde bulunan Müslüman olmayanlar, Osmanlı yönetimi bakımından aynen hizmetinde bulundukları yabancıların statüsünde sayılıyorlardı. İşte, 1838'den itibaren elçilik ya da konsolosluk hizmetinde olmadan da mahmilik statüsüne girenlerde büyük bir artış belirdi Hele Osmanlı uyrukluğundaki birçok vakitli Rumlar, mahmilikle de yetinmeyerek, büyük sayılar halinde gidip bizzat Yunan uyrukluğuna girdiler. Bunun en önemli sonuçlarından biri, kapitülasyonlarla sayılanlar dışında Osmanlı vergilerinden muaf olmaktı. Rezalet boyutlarına ulaşan duruma bir çare bulmak için Babıâli çok çırpındı ve sonunda —ihtimal 1868'de yabancılara tanınan taşınmaz edinme hakkına «karşılık»— 1869'da Tabiiyet Kanunu çıkardı. Fakat Rusya'nın itirazı dolayısiyle, ancak geçmişe etkili olmamak şartiyle, yürürlüğe girebildi. Olan olmuştu ve belli başlı bütün Osmanlı kentlerinde evleri, yaşama üslûplariyle Avrupa burjuvazisini taklid eden ve müslümanların gözüne batan zengin bir azınlık burjuvazisi ortaya çıkmıştı.

Burada sorulması gereken önemli soru şudur ki, bir burjuvazinin belirmesiyle Osmanlı toplumu kapitalistleşmiş, ya da burjuvalaşmış sayılabilir miydi? Buna verilecek cevap olumsuz olmak gerekir, zira beliren bu sınıf genellikle mahmilik ya da yabancı uyrukluk durumu dolayısivle hukuken yabancı, olan, vergi ödemeyen bir sınıftı. Toplumsal alanda da, kendilerini Osmanlı toplumunun bir parçası saymadıkları, Müslüman toplum da onları reddettiği için, bir yama gibi, iğreti bir durumdaydılar. Varlıklı olmalarına rağmen, Osmanlı hükümet ve yönetimine etkileri yabancı elçilikler aracılığıyle oluyordu. Böylesine maddeten ve mânen yabancılaşmış bir sınıfı Osmanlı toplum yapısı içinde ele almanın tek nedeni, ancak yakın geçmişteki kökenlerinin Osmanlı oluşu olabilir.

Bazı yazarlar 19. yüzyıldan beri, özellikle tarımda süregelen bir kapitalistleşme sürecinden söz ederler. Bu noktada açıklığa kavuşmak için tarımda (ve sanayide) kapitalistleşmenin şunlardan hangisi olduğunu saptamak gerekir: a) Ürünlerin pazarlanması, b) Âlet ve makine kullanımının yaygınlaşması, c) Ücretli ve özgür işgücünün kullanılması. Yalnız ilk iki durumun varlığı, kapitalizme geçildiğinin bir göstergesi olmayabilir. Üçüncü durum ise kapitalizmin kesin bir belirtisidir. 19. yüzyılda Batı Anadoluda ücretli işgücü kullanan İngiliz çiftliklerine raslarsak, bunların kapitalist işletmeler olduğunu söyleyebiliriz ama buna dayanarak Osmanlı toplumundaki bir kapitalistleşmeden söz edebilir miyiz? Herhalde edemeyiz, çünkü bunun için Osmanlı işçilerinin kapitalist sömürüye tâbi olmaları yetmez (hattâ tamamen önemsizdir). Osmanlı kapitalistleşmesinden söz edebilmek için İngiliz değil, Osmanlı kapitalistlerinin varlığı gereklidir.

Pek isabetli gelmeyen başka bir yaklaşıma da değinmek yararlı olabilir. Yuriy,

Beşinci Murat

Petrosyan, Yeni Osmanlılar hareketinin bir burjuva hareketi olduğunu söyleyebilmek için bunun alt yapısını teşkil edecek bir Osmanlı kapitalistleşme süreci hattâ bir Türk sanayi burjuvazisi aramaya koyuluyor, bu yolda hayli zorlanıyor. Oysa bir burjuva hareketinin varlığı için mutlaka bir burjuvazi gerekmez. Bu daha gelişmiş ülkelerden ithal edilmiş bir deoloji olabilir. Nasıl ki, bugün de bazı Afrika ülkelerinde, bir proletarya olmadan da sosyalist hareketler olabilmektedir.

Bu dönemde Osmanlı sınıf yapısının ana çizgileri şöyle olmaktadır (kulluk hukuken son bulduğu halde, zihniyet olarak yaşadığı için ulemayı yine ayrı olarak ele almıştır):

I. Yönetenler
  A Merkeze bağlı icraî yönetenler
    1. Alafranga yönetenler
    2. Alaturka yönetenler.
  B. Ademimerkezî yönetenler (âyanlar)
  C. Ulema.
II. Azınlık Burjuvazisi
III. Yönetilenler (reaya) sınıfı
  A. Kentliler
    1. Tüccarlar
    2. Esnaf
    3. İşçiler (yabancı sermaye yanında)
  B. Köylüler
  C. Göçebeler.

Yüksek Mekteplerin Getirdiği: 1827'de Tıphane (Mekteb-i Tıbbiye), 1834'de Mekteb-I Ulum-u Harbiye, 1859'da Mekteb-i Mülkiye açıldı. Bundan önce ıslahat adı altında açılan yüksek öğretim kurumlarının toplum hayatına ciddî bir etkide bulunduğunu söylemek herhalde zordur. Çağdaş yüksek öğretimin belkemiğini teşkil eden adı geçen üç kurum da derhal ağırlıklarını koyamadılar. Harbiye, öğrencilerini ilkokul düzeyinde aldığı için, ilk mezunlarını ancak 1848'de verebildi. Mülkiye 1877'de esaslı bir yeniden düzenleme sayesinde önem kazandı. 1908'de Hürriyet ilân edildiğinde, Osmanlı ordusunda büyük sayıda alaylı subay vardı. Fakat ne olursa olsun, bu yüksek mektepler ve onları izleyen başka yüksek öğretim kurumları sayesinde 19. yüzyılın ortalarından itibaren çağdaş, yani Batılı bir eğitim gören, dolayısiyle Batılı, burjuva zihniyeti taşıyan bir grup insan oluşmaya başladı: mektepliler. Bunların zihniyeti, kafa yapısı burjuvaydı ama, yine de yönetenler sınıfının bir parçasıydılar. Yönetimdeki yerlerini padişahın lutfuna ya da ona buna «intisap» etmiş olmalarına değil, daha çok, çalışma ve başarılarının nesnel göstergesi olan diplomalarına borçluydular. Dolayısiyle, canlı bir biçimde yaşamağa devam eden kul zihniyetine karşıydılar Amaçları Avrupa tipi, çağdaş, burjuva bir devlet kurmak, Müslüman bir burjuva sınıfı oluşturmaktı. Yaşama üslûbu olarak da önlerinde canlı örnek olarak azınlık burjuvazisini görüyor ve onları çok kıskanıyorlardı. Fakat yönetenler sınıfının bir parçası oldukları şundan da belliydi ki, baş tasaları devletin kurtarılmasıydı. Çağdaşlaşmayı bu amaca hizmet edecek bir âlet olarak görüyorlardı. Yeni Osmanlılar Cemiyeti (1867) mensupları bu gurubun isteklerini belki pek açık - seçik olmasa da, bir süre için dile getirmişlerdi. Ama mekteplilerin asıl örgütü Askerî Tıbbiyede 1889'da kurulan ve İttihat ve Terakki adını alacak olan cemiyetti. Mektepliler, amaçlarına ulaşmak hususunda Sarayın ya da Babıâlinin mutlakiyet engeli ile karşılaştıklarından, siyasal özgürlükler, yani meşrutiyet için mücadele ediyorlardı. Siyasal özgürlüklerle çağdaş, kalkınan devlet formülünün Müslüman olmayanları Devlete bağlayacağına da inanıyorlardı, ya da inanır görünüyorlardı.

1908'de İttihat ve Terakki Abdülhamit istibdadını yıktı. Önce «yarı iktidar», 1913'ten başlayarak da tam iktidar oldu. Cumhuriyet Halk Partisi, kadro olarak değil, ama program ve örgüt olarak büyük ölçüde İttihat ve Terakkinin devamı oldu. Bir Müslüman ve özellikle de Türk burjuvazisi kurmak için meşru olan ve olmayan birçok çareye başvuruldu Tehcir ve mübadele sonucunda adamakıllı azalan azınlık burjuvazisinin yerini almak hayli kolaylaştı. Kul zihniyetli alaylılar, mektepli olmayanlar. devlet hizmetinden tasfiye edildiler. Mutlakiyetçiliği ihya etmek isteyen Vahdettin'e, İngilizlere, kul zihniyetli yönetenlere, feodalizmi muhafaza etmek isteyenlere (Şeyh Sait, Dersim isyanları) karşı büyük mücadeleler verildi. Meşrutiyet ve Cumhuriyet sayesinde halk, yönetilenler, reaya olmaktan çıktı, hiç değilse kuramsal olarak vatandaş oldu. Sanayileşmeyle işçi sınıfının sayısı gelişti. Göçebelik büyük ölçüde yok oldu.

İttihat ve Terakki ile Cumhuriyet Halk Partisinin sınıf yapısında gerçekleştirdikleri değişiklikler ancak ihtilâlci diye nitelenebilir. Ve çağdaş Türk tarihinin başlangıç noktası alınmak gerekirse, bunun 1908 olduğunu kabul etmek gerekir. Vaka-i Hayriye (1826) ya da Tanzimat (1839) olamaz bunun başlangıcı, çünkü bunlar «tepeden inme», dolayısiyle «gevşek» hareketler iken, 1908 hareketi, ihtilâlci br ideolojiye sahip bir toplumsal tabakanın iktidara el koyması ya da başlangıçta mevcut iktidarı yıkması olayıdır. Nasıl coğrafyada havzalar ve havza sınırları varsa ve örneğin havzaları ayıran sınırın ötesine düşen su damlası ile, berisine düşen su damlası apayrı ve belki de birbirinden çok uzak denizlere kavuşacaklarsa, tarihteki dönüm noktaları da toplumların kaderinin bambaşka yönlere doğru ilerlemeğe başladığı anları saptamalıdır. Tabii ki 1908'i dönüm noktası, yol ayrımı kabul etmek, 1923'den sonraki ilerlemelerin, 1908 18 dönemindekilere göre çok daha büyük olduğunu inkâr etmek değildir. Bu, yalnız, Cumhuriyet tarihini anlayabilmek için mutlaka 1908'den başlamak gerektiğini söylemekten ibarettir. Nitekim Tarık Zafer Tunaya, II. Meşrutiyetin Cumhuriyetin «siyaset laboratuvarı» olduğunu söylerken herhalde işte buna işaret etmek istemektedir.

İttihat ve Terakki ile Cumhuriyet Halk Partisinin gerçekleştirdikleri sınıfsal değişikliklerin taslağını vermeden önce, mektepli yönetenlerin 19. yüzyılın son çeyreğinde bir ağırlık haline gelmeleri üzerine, yönetenlerin aldığı durumu taslak olarak verelim:

I. Yönetenler
  A. Merkeze bağlı yönetenler
    1. Kul Zihniyetli, «alaylı» yönetenler
    2. Mektepli Yönetenler
      a. Subay
      b. Memur
  B. Ademimerkezî yönetenler (âyanlar).
  C Ulema

Alaylı deyimi mektepli olmayan, merkeze bağlı yöneten anlamında kullanılmıştır. Gerçekte bu yalnız mektepli olmayan subaylar için kullanıldığından, tırnak içine alınmıştır. Şunu da unutmamalı ki, çıraklıktan

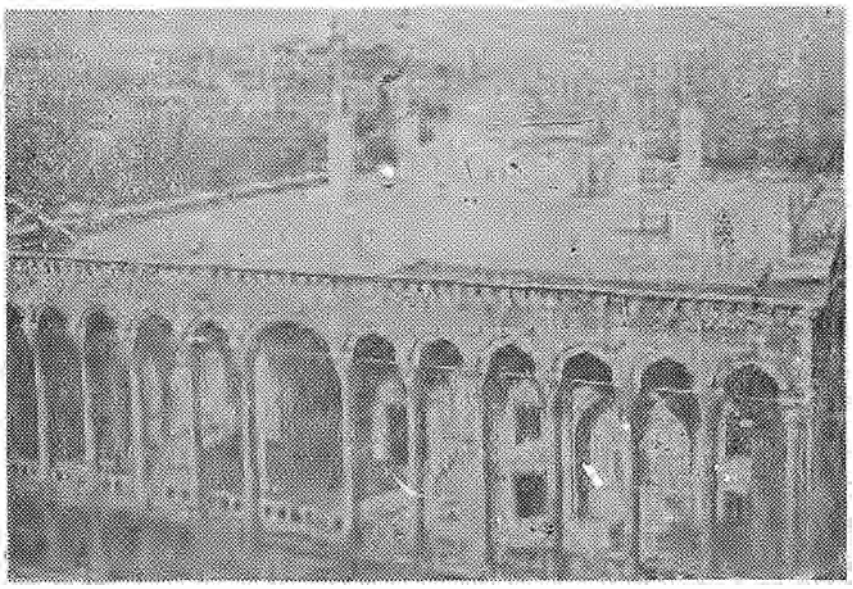

Çinili Köşk'ün 1960'lardaki onarımından sonraki durumu (Topkapı Sarayı)

yetişen memur ve subaylar arasında köken bakımından fark vardı. Şöyle ki, bu tür memurlar genellikle memur çocuğu ya da vakitli aile çocuğu iken, mektepli olmayan subaylar genellikle erlikten gelen halk çocuklarıydı. Bir de açıklamak gerekir ki, Abdülhamit mutlakiyeti karşısında «alafranga» yönetenlerin elçiliklere yaslanarak Babıâlide Saraya karşı sürdürmüş oldukları yarı - özerk durum son bulmuştu. Gerçi Sait ve Kâmil Paşalar gibi İngilizci paşalar vardı ama bu, daha ziyade gerektiğinde İngilizlere yakın görünebilmek için Abdülhamit'in kendilerine verdiği «rollerdir».

İttihat ve Terakki ve CHP'nin gerçekleştirdikleri toplum yapısında âyanlar henüz burjuvazinin önündedirler. Ayanların birçoğu, bölgesel özelliklerine göre, burjuvalaşma sürecine girmişlerdir, fakat genellikle feodal nitelikleri ağır basmaktadır. Burjuvalar, sanayici olmaktan çok, tüccardırlar. Öte yandan, silinmekte olan bir kategori olduğu için göçebelere yer vermemek uygun görünmektedir.

I. Merkezî Yönetenler
  A. Subay
  B. Memur
II. Ademimerkezî yönetenler (âyanlar)
III. Burjuvazi
IV. Din adamları
V. Halk
  A. İşçi
  B. Esnaf
  C. Köylü

Dç. Sina Akşin

Osmanlı Ahrar Fırkası Osmanlı Ahrar Fırkası 10 Eylül 1908 tarihinde kurulmuştur. Kuruluş yeri ve merkezi İstanbul'dur. Kanun-u Esasi'nin ilânıyla alevlenen düşlerin giderek sönmesi ve Abdülhamit istibdadının yerine İttihat ve Terakki baskısının geçmesinin yarattığı şaşkınlık ortamında kurulmuş ilk önemli partidir. Meşrutiyet'in ilk devrinde (1908 - 1912) İttihat ve Terakki'yi izleyen, çoğu azınlıklar tarafından kurulan çok sayıda komite ve cemiyetten sonra, «fırka» adı altında teşkil edilen on siyasî partinin birincisidir.

Partinin kurucuları ve önde gelen üyeleri şunlardır: Nureddin Ferruh (genel sekreter), Avukat Celâlettin Arif (muhasip üye) Ahmet Fazlı (Prens Sabahattin'in süt kardeşi), Mahir Said, Kıbrıslı Mustafa Paşa'nın oğulları Tevfik, Şevket, Nazım Beyler, emekli general Ahmet Paşa...

Osmanlı Ahrar Fırkası ilk kuruluşunda özellikle aydınlar arasında büyük sempati ile karşılandığı için, başta Prens Sabahattin olmak üzere, eski sadrazam Kâmil Paşa, ve Damat Salih Paşa, zamanın politika yazarlarından Hasan Fehmi, Ahmet Samim, Ali Kemal, «*Serbestî*» gazetesi sahibi Mevlânzade Rifat, Dr. Nihat Reşat, Tahir Hayrettin, Miralay İsmail Hakkı ve Beyrut valisi Ethem Bey gibi tanınmış kişiler fırkanın faaliyetlerinde rol almışlardır.

Osmanlı Ahrar Fırkası'nın resmî bir başkanı olmamış, bu mevki açık bırakılmıştır. İttihatçıların organı «*Tanin*» gazetesi, fırka başkanı olarak zaman zaman Prens Sabahattin, Kâmil Paşa ya da Berat meb-usu İsmail Kemal Bey'i göstermiştir. Öte yandan, o dönemin etkin siyaset adamlarından Bezmi Nusret Bey'in anılarında, (*«Bir Roman Gibi»*) fırkanın başkanlık mevkl'inin, muhtemelen, Prens Sabahattin'e duyulan hürmet nedeniyle açık bırakılmış olabileceği kaydedilmektedir. Ancak, Prens Sabahattin'in kendisi, *«Teşebbüsü Şahsî ve Ademi Merkeziyet Hakkında İkinci Bir İzah»* adlı eserinde, değil Ahrar Fırkası'nın «bânisi» (kurucusu) olmak, parti ile olan ilişkisini bile reddetmektedir. T.Z. Tunaya'nın *«Türkiye'de Siyasî Partiler»* kitabında ise, fırka genel sekreteri Nureddin Ferruh'un fırka başkanlığını Prens Sabahattin'e teklif ettiği, ancak Prens'in, siyasal mücadeleye karışmak istemediğini öne sürerek, bu teklifi geri çevirdiği kaydediliyor. Nitekim, Prens Sabahattin, *«Tanin»* baş yazarının kullandığı «Sabahattin Bey fırkası, nâm-ı diğer Fırkai Ahrar» ifadesine, adı geçen kitabında şu karşılığı vermektedir: «Ben ne meb'usluğa namzetliğimi vazettim (adaylığımı koydum), ne Rumlara müracatta bulundum (başvurdum), ne de —lüzumu mevcudiyetini tasdik ile beraber— (kurulması gereğini onaylamakla beraber) Fırkai Ahrar'a rar'a iltihak eyledim (katıldım)! Bu fırkanın müessisleri (kurucuları) içinde Ahmed Fazlı Bey gibi pek eski ve maksadı millî uğrunda maruz olmadığı (başına gelmedik) felâket kalmamış olan bir dostumun bulunması, benim fırkadan olmaklığımı icap etmez (gerektirmez).»

Osmanlı Ahrar Fırkası'nın Meşrutiyet'in ilânından iki ay sonra kurulmasına yolaçan ana sorun, iktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası'nın istibdat eğilimlerine ket vurmak, başı boş gidişini durdurmak olmuştur. Dolayısıyla, Osmanlı Ahrar Fırkası'nın İttihat ve Terakki'ye karşı bir ağırlık oluşturması beklenmiştir. Osmanlı Ahrar Fırkası'nı kurmaya teşebbüs edenler, bütün Meşrutiyet dönemine damgasını vurmuş olan anlayışla, Osmanlı devletinin kurtulabilmesi için izlenecek yöntemlerde, bu devleti oluşturan çeşitli milletlerin hak ve görevler açısından eşitliği ilkesini, bir ana önlem olarak kabul etmiştir. Ahrarcılar, İttihat ve Terakki'nin politikasına, bu anlayışı benimsemediği için şiddetle karşı çıkmışlardır.

Osmanlı Ahrar Fırkası'nın programı: Osmanlı Ahrar Fırkası'nın programını, o dönemde adlî ıslahat dolayısı ile Fransa'dan gelmiş bulunan Kont Ostoroğ'un yardımıyla, Nureddin Ferruh Bey kaleme almıştır. Fırka programı 1 Eylül 1908 tarihli, 25 maddelik geniş kapsamlı bir programı vardır. (Programın tam metni için bakınız:

Prof. Dr. T.Z. Tunaya, «*Türkiye'de Siyasî Partiler* 1859 1952» İstanbul, 1952, s. 247 249). Programın giriş bölümünde, Osmanlı Ahrar Fırkası'nın kurulmasında temel olarak alınan liberal ilkeler dile getirilmekte, ilk sekiz maddesinde ise, Meclis'i Mb'usan ile vekiller heyetinin (bakanlar kurulu) çalışmaları, karşılıklı yetki ve görevleri, aralarında bir anlaşmazlık çıkması halinde izlenecek yollar üstüne ayrıntılı öneriler belirtilmektedir. 11. maddede, Kanun-u Esasi'nin kişisel özgürlüklere aykırı bulunan 113. (ünlü sürgün) maddesinin iptali için girişimde bulunulacağı açıklanmakta, 13. maddede ise devletin resmî dilinin türkçe olduğu, bu nedenle her türlü yazışmanın türkçe yapılması gereği vurgulanmaktadır. 19. maddede herkese ilk okul eğitimi yapması zorunluluğu getirilmektedir. 22. maddede, İstanbul şehri için genel bir plan oluşturularak bunun hemen uygulamaya konması istenmekte, ayrıca, belediyelerin genel yetersizlikleri ve sorunları üzerinde durulmaktadır. 23. maddede ise, işçilerin yaşam düzeyi ve çalışma koşullarının düzeltilmesi, usta ve sermaye sahiplerinin hak ve görevlerinin yasalarla belirlenmesi istenirken, devlet memurlarının sendika kurmalarına karşı çıkılması ilgi çekicidir.

Fırkanın faaliyeti: Osmanlı Ahrar Fırkası Meşrutiyet'in ilk genel seçimlerine yalnız İstanbul'dan katılmış, ancak hiç bir meb'usluk kazanamamıştır. Ankara'dan kişisel çabası ile seçime katılan Mahir Sait Bey Meb'us olmuştur. Fırka, hiç Meb'usu olmamasına rağmen, Meclis içinde iktidara karşı beliren muhalefete katılmış, elliyi aşkın meb'usun fırka idare heyeti ile birleşmesiyle bu grubun «İdare Meclisi» oluşturulmuştur. Bu gruba Arap, Arnavut, Rum ve Ermeni meb'uslar özellikle katılmışlardır.

Osmanlı Ahrar Fırkası'nın iktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası ile ilişkileri her zaman gergin olmuş, Ahrarcılar ittihatçılara muhalefetlerini sonuna dek sürdürmüşlerdir. Bu gerginliği biraz olsun giderebilmek amacıyla «Fırkai Müzahire» ve «Cemiyetl Vatanperverane» girişimlerinde bulunmuşsa da, «*Serbesti*» gazetesinin yazarlarından Hasan Fehmi Efendi'nin öldürülmesi, barışma girişimlerini hepten olanaksız kılmıştır.

Osmanlı Ahrar Fırkası'nın bir yayın organı olmamıştır. Böyle olmakla birlikte, «*İkdam*», «*Sabah*», «*Yeni Gazete*» ve «*Sedayı Millet*» gazeteleri fırkayı desteklemiş, «*Serbesti*» sanki fırkanın organıymışçasına yazılar yayınlamıştır. Prens Sabahattin'in malî yardımı ile çıkarılabilen *Osmanlı* gazetesi, bağımsız olduğunu ilân etmesine rağmen, fırkanın görüşlerini sadakatle dile getirmiştir.

Malî durumu hemen her zaman zayıf kalan Osmanlı Ahrar Fırkası'nın İstanbul'daki genel merkezinin dışında teşkilâtı olmamış, hiçbir kongresi toplanmamıştır.

31 Mart Olayı ve Ahrarın Sonu: 31 Mart Olayı ile baskısını duyuran irtica, Prens Sabahattin ve *Osmanlı* gazetesi tarafından «Cemiyet saltanatı»nı vıkacak bir hareket olarak yorumlanmışsa da, fırka üyelerinin sürekli takibata uğraması, üyelerin yurt dışına gitmesine neden olmuş ve böylece fırka iyice zayıflamıştır. Fırka üyelerinin çoğu Mısır, Yunanistan ve yeni bir Jön Türk hareketi yaratabilmek amacıyla Paris'e gitmişlerdir. Ahrar'ı yeniden canlandırma çabaları verimli olmamış fırkanın bu sıralarda kurulan «Mutedil Hürriyetperveran Fırkası»na katıldığı haberleri reddedilmiştir. Nihayet, **1910** yılında memlekete dönen Nureddin Ferruh Bey, 30 Ocak 1910 tarihinde Osmanlı Ahrar Fırkası'nın çalışmalarına son verdiğini bildiren beyannameyi yayınlamıştır.

Osmanlı Ahrar Fırkası'nın baskıya karşı çıkışı, bir denge unsuru olmaya özen gösterişi, askerî güçlerden çok, fikir mücadelesine ağırlık vermesi, bu nedenle aydınlarca desteklenmesi, dengeli bir muhalefet hareketi yaratmış, ve başlayan bu muhalefet, Ahrar'ın kendi kendisini feshetmesine rağmen, 1911 yılına kadar gelişmiştir.

Zafer Toprak

Osmanlı Çiftçileri Derneği: Osmanlı Çiftçiler Derneği'nin siyasî parti olarak kuruluş tarihi 2 Şubat 1335 (1919)'dur. Kuruluş yeri ve merkezi İstanbul'dur. Partinin kurucularını Çiftçiler Derneği'nin üyeleri oluşturuyor. İlk Merkezî İdare Heyeti üyeleri şunlardır: Hamdullah Emin Paşa, Esat Paşa, Mehmet Emin Paşa, İsa Ruhi Paşa, Mustafa Münif Paşa, Dr. Mustafa Hulusi, Ali Haydar, Yusuf Mazhar, Mehmed Mahfî, Hüseyin Hüsnü, Nâzım, Ali Rıza Beyler. İdare Heyeti üyelerinden Esat Paşa, daha önce 1916'da kurulmuş olan Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'nde idarecilik yapmış; ayrıca, bu cemiyetin reisi olarak 1918 yılında, memleket ölçüsündeki meselelerde görüş birliği sağlanmasını ana başlık olarak seçen Millî Kongre'nin oluşturulmasında büyük çaba sarfetmiştir.

Osmanlı Çiftçiler Derneği 1910 yılında meslekî bir dernek olarak kurulmuştur. 1919 seçimleri öncesinde, Mütareke döneminde (1919 - 1922) İttihat ve Terakki Fırkası'nın nüfuzundan istifade eden çiftçiler Derneği, çok sayıda üyesinin verdiği takrirle bir siyasal partiye dönüşmüştür. Bu açıdan siyasal tarihimizin yakın döneminde hayli ilginç bir örnek oluşturmaktadır.

Çeşitli faaliyetlerini «*Çiftçiler Derneği*» dergisinde halka duyuran dernek, başlıca İstanbul'da, sınırlı bir ölçüde de Anadolu'da teşkilâtlanmıştır. Nitekim, derneğin takririnde, derneğin siyasal fırka olması için İstanbul ve taşradaki üyelerinin ısrarlı taleplerde bulunduğu, böylece gücünü halktan alan, ve bu gücü hiçbir zaman kötüye kullanmayacak, «meşrutiyet ve kanunun nigehbanlığını» (bekçiliğini) yapacak bir fırkanın kurulmasını sağlayacak bir nizamnamenin hazırlanması için, bir kurulun görevlendirilmesi istenmektedir.

Osmanlı Çiftçiler Derneği'nin Nizamnamesinin birinci maddesi, derneğin başlıca amacının çiftçilerin idarî, ziraî, malî vb. alanlardaki koşullarının iyileştirilmesi olduğunu belirtmektedir. Yönetime ilişkin taleplerin dile getirildiği ikinci maddede, meb'us seçimlerinde değişiklik yapılması, belediyelerin bağımsız idare edilmesinin sağlanması, memurların atama ve azillerine ilişkin talimatnamelerin düzenlenmesi, askerlik hizmetinin kısıtlanması gibi konulara değiniliyor.

Nizamnamenin üçüncü maddesi ise Osmanlı Çiftçiler Derneği nin zirai ve malî konulardaki amaçlarını dile getiriyor. Bu amaçlar şöyle sıralanabilir:

— «Arazi kanunnamesinin çiftçilerin menafiini (çıkarlarını) temin edecek surette tadili (değiştirilmesi),

— «Nevahi (bucaklar), kaza ve sancak mekâtibi iptidaiye (ilk okullar) ve taliye (geliştirme) programlarına ziraat ve ahlâkı umumiye dersleri idhali (konulması),

— «Ziraat derslerinin mekteplerde amelî (uygulamalı) surette tatbiki,

— «Her nahiyeye seyyar zıraat muallimleri (tarım öğretmenleri) tayini ile köylüleri arazisinde (topraklarında) fen dairesinden (bilim çerçevesinde) ameliyatı ziraiye (uygulamalı tarım eğitimi) icra ettirilmesi,

— «Münasip yerlere ziraat damızlık ve hayvanat ve haşerat ve emrazı nebatiye (bitkisel hastalık) laboratuarları tesisi (kurulması), tecrübe (deneme) istasyonları ihdası (oluşturulması),

— «Mahsulâtı ziraiyenin (tarım ürünlerinin) dolu, seylâp (sel) ve harika (doğal afet) ve hayvanatın emrazı sariyeye (bulaşıcı hastalıklara) karşı sigortasını deruhte edecek (üstüne alacak) şirketler teşkili (meydana getirilmesi), ihtiyacı mahalliye (bölgesel gereksinimler) ve çiftçilerin menafii (çıkarları) gözetilmek üzere zürraa (çiftçilere) mahsus iktisat sandıkları tesisi (kurulması) ve orman kanununun tadilen ıslahı (değiştirilerek düzeltilmesi), ormanların sun'i surette teşçiri (çoğaltılması),

— «Mikyasat (ölçekler) ve evzanın (tar.

tıların) tevhidi (birleştirilmesi) ve alelumum (genel olarak) mahsulâtı ziraiyenin (tarım ürünlerinin) veznen (tartılarak) alınıp satılmasını temin zımmında (maksadıyla) kanun vaz'ı (yasa konulması),

— «Bataklıkların tebyisi (temizlenmesi ve arazinin ırva ve iskasını (sulama ve suya kandırma) temin edecek kanun vaz'ı,

— «Kadastro usulünün temin ve tatbiki,

— «Alatı ziraiyenin (tarım aletleri) vasî (geniş) bir surette tamim (genelleştirme) ve sureti istimalinin (kullanma) talimi,

— «Alatı ziraiye imal ve tamiri için müesseseler teşkili,

— «Köyler arasında yollar ihdası, ve köylerin turuku umumiyeye (ana yollara) raptı (bağlanması) esbabının (gereklerinin) istikmali (tamamlanması),

— «Âşar ve asir arazi vergilerinin ve arazinin kuvvet inbatiyesine (verimliliğine) sunufa taksimi (sınıflandırılması) ile muktu (parasal) vergiye raptı (bağlanması),

— «Mahsulât borsaları ve ziraat sergileri ihdası ve ziraat odaları tesisi, çarşı pazar ve panayır yerleri, haller tesisi,

— «Her liva merkezinde ziraat idadisi (lisesi) ve istidadı mahalliye (bölgesel yeteneğe) göre birer ihtisas (uzmanlık) mektepleri küşadı (açılması), gülcülük, ipekçilik, sütçülük, arıcılık ve sair sanayii ziraiyeninin (tarımsal endüstrinin) teminî terakkisi (gelişmesini sağlamak) maksadiyle seyyar zirai mütehassısları tayini (gezici tarım uzmanları atanması),

— «Ziraat Bankası'nın hükümetten matlubu (talep ettiği) olan mebaliğin (ödenek miktarı) temini tahsili ile ikrazatın (borç vermelerin) bir usulü salimeye raptı (sağlama alınması),

— «Her nahiyede teavün (yardımlaşma) sandıkları küşadı (açılması),

— «Vergilerin çiftçilern sial hali (elinin bolluğu) ve mevasim (mevsimler) nazarı dikkate (göz önüne) alınarak cibayeti (toplanması), mahsulâtı ziraye (tarım ürünleri) üzerine örfen mevzu (geleneğe dayalı) vergilerln ilgası (kaldırılması),

— «Her nahlye merkezinde altı derslıaneli iptidai mektepleri (ilkokullar) küşadı, köy bütçelerinin tanzimi (düzenlenmesi) ile mekteplerinin ıslâhı (iyileştirilmesi),

— «Mahsulâtı ziraiye müzeleri tesisi, merkezde bir makine, kimya lâboratuarları, rasathaneler tesisi.»

Osmanlı Çiftçiler Derneği nizamnamesinin dördüncü maddesinde, zirai konulardan kaynaklanan davaların kısa sürede tamamlanmasını sağlayacak yasal düzenlemelerin getirilmesi istenirken; genel sağlık koşullarına dair beşinci maddede, nüfusun azalmasına neden olan elverişsiz sağlık koşullarının düzeltilmesi, gerekli sağlık yasalarının çıkarılması, gezici nahiye hakimlerinin sağlanması, küçük sağlık memurları ile baytar memurlarının atanması, her nahiyede eczane açılması, köylünün tüm bulaşıcı hastalıklara karşı korunması, köylülerin evlerindeki sağlık koşullarının düzeltilmesi yeni kurulacak köylerin daha başından belli bir plana göre düzenlenmesi istenmektedir.

Osmanlı Çiftçiler Derneği 1919 seçimlerinde yalnız İstanbul'dan aday göstermekle kalmamış, öteki vilayetlerden de aday göstermiş ve bazılarında kazanmıştır 1919 seçimleri konusunda, İstanbul'dan gösterilecek adayların ortaklaşa desteklenmesine ilişkin öneriyi Sosyal Demokrat Parti ile destekleyen Osmanlı Çiftçiler Derneği, böylece öteki fırka ve cemiyetlerden farklı bir çizgi benimsemiştir,

Meclis'i Meb'usan'ın 1920 yılında feshi üzerine, üyelerinin bir kısmı Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılan Osmanlı Çiftçiler Derneği metrûk kalmıştır.

Zafer Toprak

Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırkai İbad) Osmanlı Demokrat Fırkasının kuruluş çalışmaları 1324 (1908) yılında başlamış, ancak fırkanın resmî kuruluşu 24 Kânunusanî 1325 (6 Şubat 1909) tarihini bulmuştur. Kuruluş yeri ve merkezi İstanbul'dur.

Osmanlı Demokrat Fırkası'nın kurucuları arasında şu kişiler yer alıyor: Selâmeti Umumiye Kulübü'nden İbrahim Naci, Giritli Ali, Fuat Şükrü, Dr. Rıza Abud, Pertev Tevfik, Yenişehirli Salih, Mustafa, Sermakinist Rıza Bey gibi bazı üyeleri, Dr, Abdullah cevdet, Dr. İbrahim Temo.

Fırkanın 1910 yılına kadar ve o tarihten sonra iki ayrı idare heyeti olmuştur. Bu heyetlerde görev alan fırka üyeleri sırasıyla şunlardır: ,

— 1326 (1910) yılına kadar: Dr. İbrahim Temo (reis), Dr. Abdullah Cevdet (ikinci reis), Fuat Şükrü (umumî kâtip), Remzi (faal âzâ).

— 1327 (1911)'den itibaren: Dr. İbrahim Temo (reis), Halil Rıfat Paşazade Ahmet Rıfat (ikinci reis), Bezmi Nusret [Kaygusuz] (umumî kâtip), Seyfeddin Arif (muhasip ve veznedar), Ferruh Niyazi, Muhlis Sabahattin (faal âzalar).

Fırkanın başkanı Ohrili Dr. İbrahim Temo, aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk kurucuları arasında ver almıştır. (Bilindiği gibi, İstanbul, Sirkeci'de Tıbbiyei Askeriye mektebinde gizli olarak «İttihadı Osmanî» adıyla kurulan cemiyetin ad., Paris'tekl Ahmet Rıza Beyle görüşüldükten kısa süre sonra, «İttihat ve Terakki Cemiyeti» olarak değiştirilmiştir.)

Meşrutiyet'in ilânından birkaç yıl önce, 1905 yılında, genç bir tıp talebesi olarak İttihat ve Terakki'nin kuruluş çalışmalarına katılan İbrahim Temo, daha sonrakl yıllarda bu fırkanın en sert muhaliflerinden biri olmuştur.

Çeşitli yayınlardan anlaşıldığına göre, Dr. Temo zamanının siyaset ve yayın çevrelerinde, «bütün manasıyla fâzıl ve hamiyetli bir Osmanlı» sözleriyle ifadesini bulan, dürüst, izlediği çizgiden kuşku duyulmayan, sevilen bir kişiymiş... Dr. Temo'nun siyasal yaşamı hakkındaki başlıca bilgi kaynaklarını, kendisinin Köstene'de bastırdığı *«İttihat ve Terakki Cemiyeti»nin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye ve İnkılâbı Milliye Dair Hatıralarım»* adlı bir kitap ile son yıllarda bulunarak Tiran Üniversitesi tarih araştırmaları enstitüsüne verilen, Temo'nun Arnavutluk'taki dostlarına yazdığı mektuplar oluşturmaktadır.

Fuat Şükrü Bey ise, 1906 - 1907 yıllarında İstanbul'da kurulan Selâmeti Umumiye Kulübü'nün kurucularınadn biridir. Fuat Şükrü Bey, Fransızca Devrimi'nin Convention yıllarındaki ünlü «Comite du Salut Public»den ilhamla (ki bu fikri, o sıralarda Mülkiye'de Fransız Devrimi üstüne dersler veren tarihçi Murat Bey'in verdiği rivayet edilmektedir) «Selâmeti Umumiye Kulübü» adını alan bu cemiyetin kurucularının çoğu gibi hukuk tahsil etmişti. Fuat Şükrü hukuk mektebini bitirdikten sonra Paris'e gitmiş, memlekete dönüşünde ise kendisini Hürriyet mücadelesine vermiştir. Yazılı bir programı ve yayın organı olmayan, üye sayısı ise hayli sınırlı olan Selâmeti Umumiye Kulübü, faaliyet olarak Jön Türklerin yayınlarının gizli olarak dağıtılmasıyla ilgilenmiş, bu nedenle bazı üyeleri koğuşturmaya uğramışlardır.

Hürriyet'in ilânı ile gizliliği bırakan Selâmetl Umumiye Kulübü bir çok toplantı ve konferanslar düzenlemiştir. Merkezi Fuat Şükrü Bey'in eviydi. Hürriyet'in ilânı gününde Bâb'ı Âli'ye «Livâyı Hürrivet»i (yani, Hürriyet bayrağı) çeken, hatta Sadrazam Said Paşa ile kabinesindekl vekilleri kapıya çağırarak, adalet vekilinden siyasal tutukluların serbest bırakılmasını talep eden gençler Selametl Umumi kulübünün üyeleriydi. Hürriyet'in ilk başıboş günlerinde, otoritesiz kalan İstanbul'da, asayişin sağlanması için, Rıza Tevfik ve Selim Sırrı Beylere yine bu kulübün üyesi gençler yardım etmiştir.

Selâmeti Umumiye Kulübü alenivete kavuştuktan sonra resmen tescil edilmiştir. İşte bu kulüp, Osmanlı Demokrat Fırkası'nında çekirdeğini oluşturmuştur. Dr. Temo

ve Abdullah Cevdet'in sürekli ısrarları üzerine, Selâmeti Umumiye Kulübü Osmanlı Demokrat Fırkası'na katılmıştır, ki bu iltihak hükümetçe fırka ruhsatnamesinde tasrih edilmiştir. Fırkanın ilk adı «Fırkai İbad» idi; resmen kurulduğunda ise, fırka adı ruhsat belgesinde «Osmanlı Demokrat Fırkası» olarak kaydedilmiştir.

Osmanlı Demokrat Fırkası, tıpkı Ahrar Fırkası gibi, parlamento dışında kurulmuştu. 1908 yılında yapılan ilk parlemento seçimlerine katılamamış, tek başına adaylığını koyan Fuad Şükrü Bey de seçilememiştir. Dolayısıyla, Görice meb'usu Şakir Taki Bey'in dışında, fırkanın parlamentoda hiçbir üyesi olmamış, fırka sesini mecliste duyuramamıştır.

Osmanlı Demokrat Fırkası'nın kuruluş amacı, fırkaya verilen resmî ruhsat suretinde; «Bilâ tefriki cins ve mezhep (cins ve mezhep ayırımı yapılmaksızın) bütün Osmanlılar arasında muhafazai uhuvvet (kardeşlik bağlarının korunması) ile Osmanlı milletinin hakimiyet ve temamiyeti mülkiyesini (toprak bütünlüğü ve egemenliğini) teyid (sağlamlaştırma) ve her güna tahakkümün (baskının) ref'i (kaldırılması) ve rençber (tarım işçisi), esnaf, amele, köylü ve sair erbabı mesainin (iş sahiplerinin) muhafazai hukuku (haklarının korunması) şeklinde ifade ediliyor.

Osmanlı Demokrat Fırkası'nın Dr. Temo tarafından hazırlanan ve 1909'da neşredilen 15 maddelik siyasî programında şu ilkeler yer alıyor:

1. Halkın çoğunluğunu oluşturan sanayi erbabı ile esnaf, tarım ve fabrika işçileri ve tüm Osmanlıların haklarının, eşitlik çerçevesinde korunma ve savunulması,

2. Meşrutiyetin devamı ile adaletin sağlanması, cehalet ve sefaletin kaldırılması, bu amaçla gece dersleri, genel kütüphaneler, yardım sandıkları, hastahaneler ve yetimhaneler açılması, Osmanlı toprakları üzerindeki aşiretlerin yaşadıkları bölgeler de dahil olmak üzere, her yere gezici öğretmenler atanması, böylece genel eğitim düzeyinin yükseltilmesi için çaba harcanması,

3. Milletçe birlik ve beraberliği bozucu her türlü eyleme karşı bir tutum takınılması,

4. Fabrika, taşocağı, kumpanya ve benzeri yerlerde çalışan işçilerin sermaye sahiplerinin zulmüne maruz kalmaması için, kumpanya ve sermaye sahipleriyle işçiler, esnaf ve işçi heyetleri arasında çeşitli girişimlerde bulunulması,

5. Ülkenin temel gereksinimlerini karşılayan çiftçi, işçi, esnaf ve ötekî çalışanlarla köylüden alınan vergilerin azaltılması, buna karşılık boş yere safahata harcanan birikmiş servetlerden alınan vergilerin arttırılması,

6. Ülkenin gelişmesi ana amaç olarak kabul edildiğine göre, gereksiz harcamalar neden olan çok sayıdaki memuriyelere son verilmesi, devlet yönetiminde aşırı kırtasiyecilikten kaçınılması,

7. Halkın hak ve görevlerinde mutlak eşitliğin sağlanması; düşünce, toplantı ve basın özgürlüğünün tam olarak gerçekleştirilmesi,

8. Fırkanın şehir, kasaba, nahiye ve köylerdeki klüplerinde, ülke çıkarları ile siyasal yaşama ilişkin konuların tartışılması,

9. Osmanlıların genel tahsil düzeyini yükseltmek için, bütün eğitim kurumlarında toplumsal terbiye ile Osmanlı kardeşliği duygularını geliştirecek bir eğitim yapılmasının sağlanması, ayrıca mevcut ilk okullarda bölgesel dillerin serbest bırakılmasının yanısıra, eğitim yabancı ve yaşa-dışı ideolojilerin sızmasının önüne geçilmesi, ve bölgelerin iklim koşullarına göre, tarım, ticaret ve sanayi mektepleri, numunehaneler ve benzeri kuruluşlar açılması, uygulamalı eğitim yapılması, böylece ülkenin refah düzeyinin yükseltilmesi,

10. Tarıma elverişli boş toprakların ve mer'aların, toprak yasası uyarınca, çevredeki köylülerin toprak gereksinimleri göz önüne alınarak, ihtiyacı olan köylülere dağıtılması; ormanlar, maden ocakları ve benzeri ülke zenginliklerinin hükümetçe işletilerek yoksul halka yeni iş olanakları yaratılması, ve böylece halkın yaşam düzeyinin iyileştirilmesi,

11. Seçme ve seçilme hakkının yalnızca vergi verenlere tanınmış bir hak olmaktan çıkarılıp bütün Osmanlıların siyasal ve seçim haklarını kullanmasının sağlanması; seçime ilişkin sakıncalı yasaların terkedilmesi, genel, eşit ve gizli oyla doğrudan seçimlerin gerçekleştirilmesi yolunda çaba harcanması,

12. Memlekette sanayinin gelişmesi ve ticaret olanaklarının genişlemesi için, sanayici ve tüccarlara elverişli koşullarla kredi verebilecek, Ziraat Bankası benzeri, sanayi, ticaret ve toprak bankaları kurulması, Arazi Kanunu'nun düzeltilmesi,

13. Meclis'i Âyan ve Şurayı Devlet hakkında gerekli önlemlerin alınması,

14. Vilâyetlerin daha küçük birimlere bölünmesi, nahiyelere tam yetki verilmesi,

15. Fırkanın siyasî kadrosunun, siyaset ve iktisat ilmi ilkeleri uyarınca, programa, ülkenin çıkarları doğrultusunda yeni maddeler eklemesi.

Osmanlı Demokrat Fırkası'nın yayınları: Türk siyasal tarihinin ilk «demokrat» partisi olarak kabul edilen Osmanlı Demokrat Fırkası hayli yoğun bir yayın hayatına sahip olmuştur. Osmanlı Demokrat Fırkası, doğrudan kendi gazetesini çıkarmasının yanısıra, Rumeli ve Anadolu'da parti gazeteleri çıkaran ilk muhalefet partisi ünvanına da sahiptir. Osmanlı Demokrat Fırkası'nın İstanbul'da yayınlanan *«Türkiye»* gazetesiyle birlikte, Manastır'da yayınlanan *«Hukuku İbad»* İzmir'de yayınlanan *«Feryad»* ve Halep'te yayınlanan *«Adali»* adlı gazeteleri vardı.

Osmanlı Demokrat Fırkası'nı ilk kuruluş günlerinde iyi karşılayan İttihat ve Terakki Fırkası'nın, sonradan bu fırkayı yıpratıcı baskı ve ithamlarını arttırması, fırka gazetelerinin birbiri ardınca kapatılmasına neden olmuştur. Ancak, iktidarın baskılarından yılmayan fırka yazarları, gazeteleri kapandıkça hemen bir yenisini açarak zorlu bir direniş göstermişlerdir. Başta Dr. Temo ve Dr. Abdullah Cevdet olmak üzere Fuad Şükrü, Şirvanzade Mahmut Tahir, Mahmut Sadık, Hamit Suphi, Pertev Tevfik, Bezmi Nusret, İsmail Faik, Sabahattin Süleyman, Seyfettin Arif, Muhlis Sabahattin ve Ferruh Niyazi, bu mücadeleyi sürdüren genç ve idealist fırka yazarlarının başlıcalarıdır.

Fırka gazetesi *«Türkiye»* kapandıktan sonra, onun yerine yayınlanmaya başlanan *«Selâmeti Umumiye»*yi *«Hakimiyeti Milliye»*,*«Yeni Ses»*, *«Muahade»*. *«Hukuku Beşer»* ve *«Genç Türk»* gazeteleri izlemiştir. Osmanlı Demokrat Fırkası, üyelerinin çeşitli koğuşturma ve işkencelere uğramasına rağmen, yayınladığı bu gazetelerle istibdada karşı etkin bir mücadele yürütür ve demokrasi fikirlerini memlekete yayarken, basın tarihimizde cesur bir örnek de oluşturmuştur.

Osmanlı Demokrat Fırkası'nın önde gelen üyeleri arasında bir kadının yer alması, fırkanın bir başka ilginç özelliğini oluşturuyor. Fırka üyelerinden, Cevdet Paşa'nın kızı Emine Seniye Hanım, siyaset tarihimizde fiilen siyasete katılan ilk kadın olarak kaydediliyor. Fransa ve İsviçre'de eğitim görmüş olan Emine Seniye Hanım, daha sonraları Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, bu arada Edirne ve İstanbul'da öğretmenlik yapmış; çeşitli gazetelerde küçük hikâyeler, romanlar, ve pedagoji üzerine yazılar yazmış, 1944'te ölmüştür.

Fırkanın faaliyeti: Osmanlı Demokrat Fırkası, Meclis'i Meb'usan İçinde daha çok «Ahali Fırkası»na sempati göstermiştir. Fırkanın İttihat ve Terakki ile olan ilişkileri, ilk başlardaki olumlu havadan kısa sürede uzaklaşmış, hatta fırka ihtilâl kışkırtıcılığı yaptığı iddialarına maruz kalmıştır. İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefette, tüm karşı güçlerle birlikte hareket eden fırkanın üye-

lerinden «Demokrat Mustafa»ya yapılan işkence haberi, bu nedenle kamuoyunda geniş yankılar uyandırabilmiştir.

Muhalefet çalışmaları sürekli baltalanan Osmanlı Demokrat Fırkası 1910 yılında geçici bir süre için tatil edilmiş, 1911 yılında çalışmalarına yeniden başlamıştır. Fırka iki büyük toplantı yapmış; İstanbul içinde biri Aksaray, öteki Cerrahpaşa'da olmak üzere iki şube açmış, taşrada yirmiye yakın kulübü (başlıcaları Manastır, Adana, Halep) kurulmuştur.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurulduğu 1911 yılında iyice kabaran muhalefet dalgasına kapılan Osmanlı Demokrat Fırkası, 5 Aralık 1911 tarihli toplantıda bu fırkaya katılma kararı vermiştir. Hürriyet ve İtilâf'a katılma kararını yalnızca fırka genel sekreteri Bezmi Nusret (Kaygusuz) kabul etmemiştir. O tarihlerde, fırkanın bazı üyeleri çoktan Osmanlı Sosyalist Fırkası'na geçmişlerdi bile...

Zafer Toprak

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası: Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın 1334 (1918) yılının teşrinisani (kasım) ayında kurulduğu tahmin ediliyor. Tarık Zafer Tunaya *«Siyasî Partiler»* kitabında, fırkanın kesin kuruluş tarihini saptayamadığını belirtmiştir. Fırkanın kuruluş yeri ve merkezi İstanbul'dur. Kurucuları arasında en önde gelen kişiler, eski başvekil ve büyük elçilerden Fethi Okyar ile Karesi meb'usu Hüseyin Kadri Bey'dir. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, İttihat ve Terakki Fırkası'nın 14 - 19 Ekim 1918 tarihleri arasında yapılan son kongresinden önce kurulduğu halde, bu fırkanın devamı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, Hürriyetperver Avam Fırkası, İttihat ve Terakki'nin bu kongreye katılması yolundaki teklifini, ilginç bir tutum benimseyerek, reddetmiştir.

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası 94 maddelik hayli ayrıntılı bir programa sahiptir. Bu programda Osmanlı saltanatının korunması, Kanun-u Esasi'nin milli hakimiyet (ulusal egemenlik) ve parlamentarizm ilkeleri ile uyumlu bir biçime kavuşturulması, çeşitli kamu hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması ana hedefler olarak kaydedilmektedir. Yine bu programda, iç ve dış politika ile eğitim konularında geniş kapsamlı maddeler yer almaktadır.

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın bir teşkilâtı olmamıştır. Meb'usan Meclisi'nde üye bulundurmuş, Osmanlı Meclisi Meb'usan'ında oy kullanma imkânı bulmuştur. Fırkanın çeşitli konulardaki görüşleri ise, *«Minber»* adlı bir gazetede yayınlanmıştır.

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkasının mütareke (1918 - 1922) sırasında çeşitli siyasal partilere, birleşik bir cephe oluşturulması için yaptığı çağrı, ilgi çekici bir girişim olarak nitelendirilmektedir. Söz konusu girişim, Osmanlı siyasal yaşamının o günkü koşullarında hayli gürültü koparmıştır. Ancak teşebbüs davetiyesinin ifadesiyle, «hall hazırın vehameti dolayısıyla hayatî mevcudiyetimizi muhafaza etmek üzere, mevcut fırkaların en muvaffak suretle nasıl çalışacakları noktasının müzakeresi»ni sağlamak için yapılan bu çağrı, yeterince olumlu karşılanmamıştır. Fırkanın İttihat ve Terakki Fırkası yanlısı olarak kabul edilmesi, söz konusu çağrının ağır cevaplara maruz kalmasına neden olmuştur. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası ve onun «arkadaşı» sayılan Teceddüt Fırkası, İttihat ve Terakki Fırkası'nın eski meb'uslarını barındıran birer siyasal kuruluş sayılmışlardır. Dolayısıyla, Meclis'i Meb'usanın 1918 yılında feshedilmesine kadar geçen sürede fırka ancak sınırlı bazı faaliyetlerde bulunabilmiştir.

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası 1919 seçimlerine girmediği gibi, bir kısım üyeleri daha sonra Anadolu hareketine katılmışlardır.

Zafer Toprak

Osmanlı liberalleri kongresi: Pariste Prens Sabahattin'in girişimiyle ve Ahmet Rıza'nın başkanlığında toplanan Jön - Türkler kongresi (4-9 Şubat 1902). Jön - Türklerin iki kanadı arasında ayrılıklar belirmeden Ahmet Rıza, Avrupa'daki Jön Türkler arasında büyük ün kazanan Prens Sabahattinle işbirliği yapmak zorunluğunu duydu. Kongreye Türk, Arap, Rum, Kürt, Arnavut, Ermeni, Çerkez ve Yahudi delegeleri katıldı. «Adem-i Merkeziyet» «yerinden yönetim» ilkesinde, kendilerini ulusal bağımsızlığa götürecek yolu gören azınlıklar, kendi çıkarlarından ötürü Prens Sabahattin ve liberal eğilimli kuruluşlara destekçi ve yardımcı oldular.

Kongre, «Osmanlı imparatorluğunun bütünlüğünün ve bölünmezliğinin sürdürülmesi», «ilerleme (terakki) için ön şart olan içişlerinde düzen ve barışın sağlanması» ve «imparatorluğun temel kanunlarına ve bu kanunların en önemlisi ve Osmanlı halklarının haklarının ve siyasal özgürlüğünün ve genel ıslahatın keyfî idare karşısında tek savunucusu olan 1876 Kanun-i Esasisine saygı beslenmesi» konularında sıradan kararlar aldı. Pozitivist felsefeyi izleyen Ahmet Rıza'nın «barışçı yolu» önermesine karşın, iktidarın ele geçirilmesinde silâhlı mücadeleye başvurulması yolu kongrece benimsendi. «Büyük devletler» konusu gündeme geldiğinde, görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Prens Sabahattin'e göre büyük bir devletin (o günün koşullarına göre de İngiltere'nin) desteği olmadıkça Osmanlı devletinde hiçbir hareket sonuca ulaştırılamazdı. Azınlık temsilcileri de alınan kararlar arasına «büyük Avrupa devletlerini Osmanlı imparatorluğunun zulüm altında ezilen halklarına yardıma çağıran» ek bir bölüm eklemeyi başardılar. Bu bölüm, ilk kararla açıkça çelişiyordu. Ahmet Rıza bu görüşlere itiraz etti ve metne, Avrupalı büyük devletlerle ilgili olarak alınan karara karşı olup da azınlıkta kalanlara ait bir muhalefet şerhi koydurtmayı başardı. Bu kongrenin elle tutulur tek sonuca, Prens Sabahattin grubu ile Ahmet Rıza grubu arasında karşıtlığın vurgulanması ve iki karşıt eğilimin belirmesi oldu. Bu iki karşıt eğilim, sonraki dönemde «İttihat ve Terakki» «Hürriyet ve İtilâf», CHP Serbest Fırka, CHP DP, CHP AP biçimlerinde siyasal yaşamımıza yansıyacaktır.

(M.G.)

Osmanlı İlâ-i Vatan Cemiyeti İlâ-i Vatan Cemiyeti, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na bağlı olarak 15 Teşrinisani 1335 (1919) tarihinde kurulmuş bir cemiyettir. Kuruluş yeri ve merkezi İstanbul'dur. Cemiyetin başlıca kurucuları ve idarecileri şunlardır: Mekkei Mükerreme Emiri Abdülmuttalip oğlu Yahya Adnan Paşa (reisi evvel), Mülga Meclisi Kebiri Maarif âzâlarından Resih Efendi (reisi sânî), Şeyhülislam merhum Hüseyin Hüsnü Efendi zade İbrahim Rüştü Efendi (umumî ve mes'ul kâtip), Bebek Karyesi eşrafından Mehmet Sait (muhasip âzâ), ve öteki üyeler, Eski Şûrayı Devlet âzalarından Tahir Bey, Şair Ziya Paşa hafidi Ahmet Muhtar Bey, sabık Cezayiri Bahri sefit Mektupçusu, *«İleri»* gazetesi muharrirlerinden Namık Fasih, eski Cidde Kadısı İsmail, Ulemâdan Yusuf Ziya Efendiler.

Osmanlı İlâ-i Vatan Cemiyeti esas itibariyle hilâfetçi bir çizgi izlemiş, din işlerinin siyasetten ayrılmasını savunmuştur. Cemiyet, İstanbul hükümetini desteklemiş, dinî kisveli taleplerinin gerçekleşmesi için koşulları yoklamıştır. Nitekim Anadolu hareketine de karşı çıkan Osmanlı İlâ-i Vatan Cemiyeti, başta cemiyet reisi Yahya Adnan Paşa olmak üzere, 1925 yılında İstiklâl Mahkemesi'ne verilmiştir. Yahya Adnan Paşa'nın, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'-

nde, 39 numaralı dosyadaki Mim mim grubu istihbarat raporlarında yer alan şu sözleri, cemiyetin Anadolu hareketini nasıl değerlendirdiğini ortaya koyuyor: «Milleti islâm arasına Türklük efkârını sokan Kuvayı Milliye muzaffer olduktan sonra Ankara'daki hükümeti kökleştirip İstanbul'u bir vilâyet gibi istimal edecekler. Padişahı 'da bir Papa gibi Cuma namazına gitsin gelsin, siyasiyatla alâkası olmasın fikrindedirler.»

Osmanlı İlâ-i Vatan Cemiyeti'nin Mütareke günlerinde İstanbul ve Anadolu'da birtakım gizli faaliyetler yürüttüğü biliniyor. Söz konusu faaliyetlere ilişkin en önemli kaynağı, kurucuların İstiklâl Mahkemesi'nde verdikleri ifadeler oluşturuyor. Örneğin, umumi ve mes'ul kâtip Rüştü Molla'nın ifadesine göre, cemiyetin Kürt Teali Cemiyeti ile bir ilişkisi olmamıştır. Osmanlı İlâ-i Vatan Cemiyeti'ne girenler Hürriyet ve İtilâf mensuplarından olmuştur. Zaten cemiyetin toplam 150 üyesinin hepsi Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndandır. Osmanlı İlâ-i Vatan Cemiyeti'nin dış politikadaki çizgisi işe, İngiliz taraftarlığı olarak tesbit edilmiştir.

Osmanlı İlâ-i Vatan Cemiyeti'nin nizamnamesi «Talimatı Esasiye» adını taşıyor. (Ayrıca, gayrı matbu iki nizamnamesi daha varmış). Talimatı Esasiye'nin birinci maddesinde cemiyetin başlıca gayesi. Padişah hazretlerine riayet, hilâfeti islâmiyenin şan ve şerefle tezyid edilmesi (artırılması) için gayret, hükümeti seniyenin (yüce hükümetin) adil icraatta bulunması için müzaharet etmek (yardımcı olmak) şeklinde ifade edilmektedir. Talimatı Esasiye'nin 11. maddesi cemiyetin hükümet şekli üzerindeki görüşlerini dile getirmektedir, 11. maddeye göre, inceden inceye yapılan araştırmalar sonucunda, cemiyet üyeleri, hükümet şeklinin muhafazakârlık çerçevesi içinde olmasını kabul etmiş, böylece bütün çalışmalarını «meşrutiyeti meşrua»nın sağlamlaştırılmasına yöneltmiş bulunmaktadır.

Anadolu hareketinin başarıya ulaşması Osmanlı İlâyı Vatan Cemiyeti'nin dağılmasına neden olmuştur. Cemiyetin önde gelen üyeleri, daha sonra, Millî Hükümet tarafından muhakeme edilmişlerdir.

(Z.T.)

Osmanlı - İngiliz Ticaret Antlaşması (Bkn. Osmanlı Devleti ve Osmanlı Kapitülasyonları ve Ticaret Antlaşmaları).

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti (Fırkası) Abdülhamid II devrinde kurularak zorbalık düzenine karşı gizli bir örgüt olarak mücadele vermiş, 1908 inkılâbını takiben de Osmanlı İmparatorluğunun yönetiminde etkin rol oynamış olan siyasal örgüt.

Cemiyetin kuruluş ve gelişme evrelerini

İttihat ve Terakki Fırkası yöneticilerinden Enver ve Cemal Paşa

belirli kısımlara ayırarak incelememiz gerekmektedir. Çünkü kurulduğu dönemden siyaset sahnesinden çekilene kadar cemiyet büyük yapı değişikliklerine uğramıştır.

1 — Kuruluş Dönemi : Cemiyet 21 Mayıs 1305 (1889) yılında, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de, İbrahim Edhem Temo'nun önderliğinde Abdullah Cevdet, İshak Sükûti Mehmed Reşid ve Hikmet Emin adlı beş Tıbbiye öğrencisi taarfından kuruldu. Cemiyetin kurulmasına yönelik ilk toplantı İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Mehmed Reşid arasında yapıldı. Bu toplantıya «Dörtler İçtimaı» adı verilmektedir. Daha sonra bu kişilerin önderliğinde birçok Tıbbiye talebesinin katıldığı «Hamam önü İçtimaı» yapıldı. Mektebin hamamı önünde yapıldığı için bu adı alan toplantıda ki odun yığınları üzerinde yapıldığı için bu toplantıya «Hatab Kıraathanesi İçtimaı» adı da verilir, cemiyetin kuruluş safhasına gelindi. Kısa bir süre sonra İbrahim Temo'nun ısrarıyla Midhat Paşa'nın Edirnekapı dışındaki bahçesinde «İncir Ağacı İçtimaı» adı verilen bir toplantı daha yapıldı ve bir nizamname hazırlanarak cemiyet kurulmuş oldu. Cemiyetin kuruluşundaki adı «İnkılâb-ı Osmanî» idi. Tüm gizli cemiyetler gibi cemiyet üyeleri birer numara alıyorlar ve ayrıca bulundukları gruba da bir numara veriliyordu. Örneğin, iki numaralı grubun otuz ikinci üyesi 2/32 gibi. Cemiyetin faaliyete geçmesinden kısa bir süre sonra İbrahim Temo, Kahire'deki Ahmed Verdanî ve Paris'de bulunan Ahmed Rıza Beylerle temasa geçti. Yaklaşık 1892 yılında Ahmed Rıza'nın önerisi üzerine cemiyetin adı «Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti» olarak değiştirildi. Auguste Comte hayranı bulunan Ahmed Rıza «Ordre et Progrès» karşılığı olan «Nizam ve Terakki» ismini önermişti. Ancak İstanbul grubunun buna karşılık ileri sürdüğü «İttihad-ı İslâm» ismiyle bir kaynaşma yapılarak cemiyet bilinen adını almış oldu. İlk kuruluş döneminde Cemiyet son derece dikkatli olarak faalivet gösteriyor ve üyeler ancak çok güvendikleri kimseleri cemiyete alıyorlardı. Bu arada tıbbiyeliler dışındaki kimselerin de bir sene sonra cemiyete üye olmaya başladıklarını görüyoruz ki bunlar arasında bulunan Hocazâde Mehmed Ubeydullah Efendi cemiyetin çeşitli çevrelere yayılmasında önemli rol oynadı. Ancak 1892 yılından sonra yönetim cemiyetin faaliyetlerinin farkına vardı ve geniş tedbirler aldı. İlk tutuklamalarda çok sıkı davranılmayıp tutuklananlar bir süre sonra serbest bırakıldıysa da daha sonra sürgünler başladı. İlk olarak Ermenileri protesto için yapıştırılan afişler nedeniyle sıkı bir soruşturma yapıldı ve Abdullah Cevdet, Hüseyin Tosun, Eczacı Mustafa Bey gibi cemiyetin ileri gelenleri sürüldüler. İbrahim Temo ise sürüleceğini anlayınca Köstence'ye kaçtı. Çeşitli Balkan şehirlerinde şubeler a-

çan Temo buradaki faaliyeti örgütlemeye başladı. Bu sırada Trablusgarb'da, Serasker Receb Paşa'nın yaveri Şevket Bey tarafından Cemiyetin yedi numaralı grubu kuruldu ve sürgüne gönderilenlerle bu şube güçlendi. Bir süre sonra ise o dönemde İngilizlerin idaresinde bulunan Mısır Hidivliğine giden İshak Sükûti, Mısır şubesini genişletti ve çeşitli gazeteler çıkardı. Avrupa'da ise Ahmed Rıza Bey ve Mısır'dan gelen *«Mizan»* gazetesi sahibi Dağıstanlı Murad Bey'in önderliğinde asıl grup toplanmıştı.

2 — Avrupa'da Örgütlenme ve Bölünme Dönemi : Avrupa'da toplanan grup kısa süre içinde genişledi ve bütün önemli üyeleri bünyesinde topladı. İshak Sükûti, Hoca Kadri gibi Mısır şubesinin eski ileri gelenleri, Abdullah Cevdet gibi Trablusgarb'dan kaçanlar Avrupa'da buluştular. Zaten Cemiyetin Abdülhamid'e yapmayı plânladığı suikasdin Numune-i Terakki Mektebi Müdürü Nadir Bey tarafından ihbar edilmesi sonunda İstanbul şubesi hemen hemen tamamiyle çökmüştü. Buradan kaçmayı başaranlar da Avrupa'ya geldiler. Ancak bu genişleme üyeler arasında çeşitli ayrılıkları da su yüzüne çıkardı. Abdullah Cevdet ve İshak Sükûti'nin Avrupa'ya gelişlerinden çok kısa bir süre önce Murad Bey ile Ahmet Rıza Bey ve taraftarları arasında şiddetli tartışmalar başladı. Ahmet Rıza Bey'in pozitivizmine karşı, geleenkçiliği savunan Murad Bey'le bu grub arasındaki tartışma iki grubu ayrılık noktasına kadar getirdi. Murad Bey, Avrupa'ya cemiyet üyelerini geri dönmeleri için ikna etmeye gelmiş bulunan Serhafiye Ahmed Çelâleddin Paşa ile imparatorlukta gerekli reformların yapılması karşılığında anlaşarak İstanbul'a döndü. Kendisinin yakın arkadaşları da İstanbul'a döndüler veya hareketten çekilerek Mısır'a gittiler. Murad Bey'in ayrılması üzerine kendisinin yürüttüğü Cenevre'de bulunan grubu Abdullah Cevdet ve İshak Sükûti önceden Cenevre'ye gelmiş bulunan Tunalı Hilminin yardımıyla sürdürdüler. Bu sırada cemiyetin yayın organı olan *«Meşveret»* gazetesinin türkçe kısmı kapatılınca Cenevre grubunun çıkarmaya başladığı *«Osmanlı»* gazetesi merkez yayın organı haline geldi. Ancak 1899 sonlarında bu grubun liderleri Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Tunalı Hilmi, Şeref vapuruyla Trablusgarb ve Fizan'a sürülen yetmiş sekiz siyasî tutuklunun tahliyesi şartıyla sırasıyla Viyana, Roma ve Madrid Sefaretlerinde görev aldılar. Ancak *«Osmanlı»* bu sırada Avrupa'ya gelen Damad Mahmud Paşa tarafından gene İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet'in denetiminde çıkıyordu. Fakat, bu grup ile Paris'de Ahmed Rıza Bey etrafındaki grup arasındaki anlaşmazlıklar da yoğunlaşıyordu. Bir ittifak sağlanması için toplanan 1902 Paris Kongresi'nde bu anlaşmazlıklar daha da yoğunlaştı. Kongre'de Ahmed Rıza Bey ve arkadaşları Osmanlı İmparatorluğu'na dış güçlerce yapılacak müdahaleyi reddederek «adem-i müdahaleci» adını veren grubu oluşturdular, buna karşılık Damad Mahmud taraftarları Ermeni örgütlerinin de desteğini alarak «müdahale» tezini savundular. Kongre sonunda çoğunluk Damad Mahmud taraftarlarında kaldı. Muhalefette kalan Ahmed Rıza ve arkadaşları cemiyetten ayrılarak «Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti»ni kurdular. *«Meşveret»* (fransızca) ve *«Şûra-yi Ümmet»* gazeteleri bu cemiyetin yayın organı idi. Çoğunluk adına *«Osmanlı»* gazetesini çıkaranlar ise 1904 yılına kadar «Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti» adını kullanmaya devam ettiler. Bu aradaki dönemde hangi grubun eski cemiyetin devamı olduğu konusu tartışılmalıdır. Ancak 1904 yılından sonra *«Osmanlı»* «Osmanlı İttihad ve İnkılâb Cemiyeti»nin vasıta-i neşriyatı olarak çıkmaya başladı. 1906 sonrasında ise Prens Sabahaddin Bey ve arkadaşlarınca faaliyete geçirilen «Adem-i Merkeziyyet ve Teşebbüs-ü Şahsî Cemiyeti» Ahmed Rıza muhaliflerini bünyesinde topladı. Bu tarihten itibaren eski cemiyetin devamı durumu gösteren «Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti»dir.

Bu cemiyet 1906 yılında Selânik'deki «Hürriyet» Cemiyetini de bünyesine aldı. Makedonya'daki askerler arasında yayılan bu cemiyetin katılmasıyla cemiyetin yapısı değişti ve sivil aydınlar yerine askerî kadrolar egemen olmaya başladı. 1907 yılında yapılan İkinci Jön Türk (Muhalifin) Kongresi sonunda ise başta Terakki ve İttihad ve Adem-i Merkeziyyet ve Teşebbüs-ü Şahsî ile Taşnaksutyun komiteleri olmak üzere tüm muhalefet örgütleri mevcut yönetimi devirmek için eylem birliği kararı aldılar. **Ancak 1908 yılında** Makedonya'da dağa çıkan Resneli Niyâzi Bey ve Enver Bey'ler Terakki ve İttihad Cemiyeti'nin emirlerini uyguluyorlardı.

II. Meşrutiyet Sonrası Cemiyet (Fırka) ve İktidar : II. Meşrutiyet sonrasında cemiyet toplumdaki yaygın desteğine rağmen iktidarı doğrudan ele almadı. Ancak 1908 seçimlerinde Ahrar Fırkası'na karşı büyük bir zafer kazanan cemiyet Meclisdeki büyük çoğunluğu ile etkin bir denetim sürdürüyordu. 31 Mart vakası sonrasında cemiyet muhalifi gruplar kısa bir süre için pâyitahtda denetimi ellerine geçirdilerse de büyük ölçüde İttihat ve Terakki tarafından örgütlenen Hareket Ordusu duruma egemen oldu. Abdülhamid II.'nin hal'edilerek yerine Mehmed V (Reşad) in geçirilmesinde cemiyet aktif rol oynadı.

Meclis denetiminin yanısıra cemiyet Sâit Paşa kabinesinden sonra kurulan Kâmil Paşa kabinesine adliye nazırını vererek bir ölçüde de olsa yönetime katıldı. Ancak İngiliz yanlısı ve İttihad ve Terakki aleyhtarı Kâmil Paşa güvensizlik oyu ile Mecliste düşürüldü. Böylece siyasal tarihimizde ilk kez bir hükümet güvensizlik oyu verilerek düşürülüyordu. Aynı şekilde Hüseyin Hilmi Paşanın düşürülmesinde de cemiyet başrolü oynadı. İbrahim Hakkı Paşa kabinelerinden itibaren ise İttihad ve Terakkinin hükümetler üzerindeki egemenliği sürekli hale geldi. Ancak, Trablus savaşının imparatorluk kamuoyunda doğurduğu büyük tepki ve muhalefetin İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin Divan-ı Âli'ye sevki isteğinden sonra Sait Paşa hükümetlerinin de Arnavutluk'ta dağa çıkan Halaskârânların isteği üzerine istifası sonucunda cemiyet iktidardan uzaklaştı. Daha sonra cemiyet Gazi Ahmed Muhtar Paşa başkanlığında kurulan büyük kabine ve Kâmil Paşa hükümetleri döneminde muhalefette kalmak zorunda bırakıldı. Ancak 1912 yılında Balkan Savaşı başarısızlığından yararlanan Cemiyetin aktif üyeleri Bab-ı Âli'yi basarak Harbiye Nazırı Nâzım Paşa ile yaveri Yüzbaşı Tevfik Bey'i vurdular ve Kâmil Paşa kabinesini çekilmeye zorladılar. Mahmud Şevket Paşa'yı sadrıâzâm yapan İttihadçılar 1913'de Mahmud Şevket Paşa'nın suikasd sonucu öldürülmesinden sonra iktidarı tümüyle ellerine geçirdiler, muhalifleri Sinop ve çeşitli illere sürdüler. Said Halim Paşa ve daha sonraki Talât Paşa kabineleri ise tümüyle İttihad ve Terakki'nin istekleri doğrultusunda hareket etmiş ve tüm üyeleri İttihadçılardan oluşmuştur. Talât Paşa'nın istifası sonrasındaki Müşir İzzet Paşa hükümeti de İttihadçı elemanlardan oluşmaktaydı. 14-19 Ekim 1918 tarihleri arasında toplanan son kongresinde ise fırka siyasî hayattan çekilme kararı almıştır. Nihayet 18 Kasım 1918 tarihinde fırka tamamen siyasal hayattan çekilmiş ancak üyeleri yeni kurulan «Teceddüt» fırkası çatısı altında birleşmiştir. Mütareke döneminde, ileri gelen İttihadçılardan bir kısmı dışarıya kaçmış diğer bir kısmı da Anadolu'daki millî mücadele hareketine katılmış, önemli bir bölümü ise İstanbul hükümetleri ve işgal kuvvetleri tarafından hapsolunmuş ya da sürgün edilmişlerdir.

İttihad ve Terakki, bir muhalefet örgütü olarak gizli faaliyette bulunduğu sırada Abdülhamid II.'ye muhalif olan çesitli grupları bünyesinde birleştiriyordu. Ancak 1908 seçimlerinden yaklaşık iki av kadar sonra

İttihad ve Terakki'ye karşı ilk muhalefet hareketleri görülmeye başladı. 1910 yılında fırkadan ayrılan bir grup meb'us «Ahali Fırkası»nı kurdu. Daha sonra 1911 yılındaki Hizb-i Cedid hareketinin bir ayrılık doğurması parti yöneticileri tarafından önlenmiştir. 1911 ve 1912 seçimlerinde İttihadçıların kazandığı başarı seçimlerin yapıldığı ortam bakımından tartışmalar doğurmuştur. 1908 kongresi sonrasında cemiyetin yanısıra fırka olarak örgütlenmeye karar veren İttihad ve Terakki 1913 kongresinden sonra yalnızca fırka olarak faaliyetini sürdürmüştür.

II. Meşrutiyete kadar çeşitli unsurları birarada toplamasına karşın, liberal bir yapıya sahip olan ve Kanun-u Esasî ilânı, Meclislerin oluşumunu savunan İttihad ve Terakki 1908 sonrasındaki iktidar döneminde —1908-1918 arasında fırka (cemiyet)nın dışında oluşan, Tevfik Paşa, Büyük Kabine ve 2. Kâmil Paşa hükümetlerinin yönetimlerinin toplamı yalnızca dört avdır— batılılaşma yanlısı ve milliyetçi bir politika izbu alanda Ziya Gökalp, önemli rol oynamıştır.

Şükrü Hanioğlu

Osmanlı İttihat ve Terakki Fırkası üzerine Görüşler

«... Önderleri alt orta sınıftan gelen ve 1908'e kadar temelce Sultan'ı, 1876 Anayasasına uymaya zorlamak amacını güden bir siyasal dernekken İttihat ve Terakki, ansızın ülkeyi yönetmek görevini üstlenmek zorunda kalmıştır. Bu alanda hazırlıksızlığının farkında olan Cemiyet, önce İktidara geçmemek ve bir «vatani» örgüt olarak kalmak kararını almıştır.

Ancak, yapılan seçimlere katılıp adayları ezici bir çoğunlukla Mebusan Meclisine seçilince, oldukça garip bir durum belirmiş, (cemiyetin, bizzat bir politik parti olmadığını ileri sürmesine rağmen) Sultanın yürütme gücü İttihat ve Terakki üyeleri ve sempatizanlarından meydana gelen yasama meclisinin sıkı bir şekilde kontrolu altına girmiş, ancak, Cemiyetin gizli Merkez Komitesi bütün politik eylemlerin yönetimini elinde tutmuştur.

Böylece, İttihat ve Terakki giderek politikaya girmiş, üyelerinden birini, Sait Paşa'ya Sadrazam olarak atamış ve ancak 1913 de bir politik parti olma kararını almakla birlikte, çoğunluk kendi üyelerinden bazıları tarafından kurulan muhalefet partilerini ortadan kaldırmaya girişmiştir (Kemal Karpat).

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1908 (1324) 5 Teşrinievvel tarihli kongre kararları belli bir ölçüde Prens Sabahattin'in etkilerini taşımaktadır. Örneğin bu kongrede alınan kararlardan 13. süne göre, «terakkiyatı memleketin tevsi (geliştirilmesi) ve idamesi iki türlüdür. Birincisi Hükûmetçe yaptırılacak terakkiyat, ikincisi ahali ve efradı cemiyet (kişiler) tarafından yapılacak terakkiyat. Ahali ve efrad-ı cemiyetin sâyleri (emekleri ile temin edilecek terakkiyat, efrad-ı ümmette, teşebbüsât-ı nafiaya (bayındırlık kalkışımlarına) meyi (eğilim) ve istidat uyandırıp teşciine (desteklemesine) ve devam-ı muvaffakiyetine (başarısının devamına) gayret etmek üzere hayatı merakezden (merkez kurullarından) ahvali mahalliyeye nazaran (bölgesel koşullara göre) bir kaç zat bu işle uğraşmalıdır.

«Hükümetçe yaptırılabilecek terakkiyat, 1) vilâyetlerde maarif, ticaret, sanat, ziraat ve bilûmum terakkiyatın teminine hemen yegâne (biricik) vasıta olan tevsii mezuniyet ve selâhiyetin (yetkilerin genişletilmesinin) bir an evvel valilere itası (verilmesi) için tesirat yapılması, 2) vilâyetlerin daire-i selâhiyeti (yetki alanları) dışında olan umur-u nafia-i umumiye (genel bayındırlık işleri) için tesirat yapılması (etkide bulunulması)» dır.

Görüldüğü gibi benimsenen bu ilkeyle, her türlü ekonomik gelişmenin biricik aracı olarak yetkilerin merkezde toplanmıyarak genişletilmesi gibi, Prens Sabahattin grubunun ana görüşleri savunulmuştur.

Aynı kongre'de «kabul ve tasvip edilen» «siyasî program»da da «Bilcümle Osmanlıların «cins ve mezhep tefrik edilmeksizin müsavat ve hürriyeti tammeye (tam eşitlik ve özgürlüğe) malik ve aynı mükellefiyete tabi» olduğu (mad. 9) belirtildikten sonra, «Amelelerle patronların hukuk ve vezaifi mütekabilelerini (karşılıklı hak ve görevlerini) tayin edecek kanunlar vaz-ı (çıkarılması teklif olunacaktır (mad. 13)» ve «Ashabı arazinin (toprak sahiplerinin) kanunen meri ve mahfuz (geçerli ve saklı) bulunan hukuku tasarrufiyesi (işletme hakları) ihlâl edilmemek şartıyla köylülerin arazi sahibi olmaları eshabının (koşullarının) istihzar edilmesi (hazırlanması) teklif olunacaktır, (mad. 14)» maddeleriyle endüstri burjuvazinin ve toprak sahiplerinin haklarının korunacağını vadetmiştir. Öteyandan 1909 yılında değiştirilen «siyasi program» ın 12. maddesinde, «Arazinin hukuku tasarrufiye ve intikaliyesi (kullanma ve intikal hukuku mümkün olduğu kadar tevsi ve teshil olunacaktır (genişletilip kolaylaştırılacaktır)», ilkesiyle toprakta özel miilkiyetin kökleşmesi için bir adım daha atılmıştır T.Z. Tunaya : Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 206-217, 242

Ayrıca, 1913 (1329) Kongresinde kabul edilen «siyasi program», «Ziraatin terakki ve inkişafı için ucuz faizli, uzun tekasitli (uzun taksitli) sermayenin erbab-ı ziraate temin ve tedariki maksadıyla memleketimizde itibarı akar (Kredi Fonsiye) bankası tesis ve küşadına (açılmasına) gayret olunacaktır, (mad. 18)» T.Z. Tunaya A.g.y. s. 206-217 maddesiyle toprak sahiplerinin sermaye ihtiyacının karşılanması öngörülmüş, «ihtiyacat-ı hazıra-i medeniyyeye (çağdaş ihtiyaçlara) gayrı muvafık olan (uygun olmayan) muamelât-ı ticariye ve adliyeyi (ticaret işlemlerini) tahdit ve eşkâl eden (sınırlayan ve biçimlendiren) mevad-ı kanuniyenin (kanun maddelerinin) tadili (değiştirilmesi) teklif olunacaktır, (mad. 19)» ilkesiyle ticari burjuvaziye özgür gelişme olanağı sağlanması tasarlanmış ve «Teşvik-i Sanayi Kanununun mevki-i tatbika vazı (uygulanması) tesri olunacaktır (hızlandırılacaktır) (mad. 30)» görüşüyle de özel girişkenliği destekleme ve korıma amacı gözetilmiştir.

Bütün bu ilkelere rağmen, iktidarı ele geçiren ittihat ve Terakki'nin uygulanmaları programa uygun olmamış, ülke içindeki mülkiyet ilişkileri sürdürülmekle birlikte

ulusal bir sosyo-ekonomik bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Gerçekten ilk olarak 1913 programında da ifade edildiği şekilde «Fırka siyaset-i iktisadiye-i, milliyenin (ulusal ekonomi politikasının) istiklâlini müşkülâta koyan (güçlüğe sokan) ve ecnebilere taalluk eden imtiyazat ve istisnaatı maliye ve iktisadiyeyi (mali ve ekonomik ayrıcalık ve bağışıklıkları ref'a (kaldırmaya) çalışacağı gibi alelumum kapitülasyonların dahi kaldırılması esbabını istikmal etmeyi (tamamlamayı) en mukaddes gaye addeder (mad. 2)» T.Z. Tunaya: A.g.y. s. 206-217 ilkesiyle ulusal bir ekonominin kurulması tasarlanmış, her nekadar bu tasarı gerçekleşmemişse de yabancı ve yerli işbirlikçi burjuvazinin karşısına çıkılmıştır.

Öte yandan İmparatorluktaki her ulusun eşitlik ve özgürlüğü anlamında, Osmanlılık ilkesine rağmen, Hıristiyan azınlıklara karşı girişilen milliyetçi politika, örneğin 10 Ağustos 1909 tarihli «Cemiyetler Kanunu»nun kabulü ve Girit sorunuyla birlikte Rumların boykot edilmesi v.b.nin sonucu olarak A. B. Kuran: İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, s. 258-261 özellikle yerli ve yabancı ticaret burjuvazisinin tepkisine ve buna bağlı olarak azınlık ulusların direnmesine dış ülkelerin çeşitli komplolarına yol açmıştır.

Merkezi bir yönetimle hemen her «vilâyet ve kaza merkezindeki katib-i umumiler'iyle, hükümet, kontrolunu sosyal ve ekonomik alana yaymış ve böylece «yetkilerin genişletilmesi» ilkesini uygulamamıştır. Prens Sabahattincilere göre, «ülkede yeni bir endüstri ve tarım hayatı doğuracak özgürlüğü, daha doğrusu yetkilerin genişletilmesini sağlamak gerekirken, İttihat ve Terakki, kuvvetle memleketi idare etmeye kalkışarak bütün güçlerin tek bir merkezde toplanması ve merkezden başka her yerin ihmal edilmesi yanlışına düşmüştür.»

Öte yandan, yine aynı görüşe göre «Meşrutiyetin ilânından sora göz önünde tutulacak sorunların başında, öğretim yöntemlerinin düzenlenmesiyle gençlikte kararlı bir kişisel bağımsızlığı yaratmak gelirken, tersine, bütün yüksek okullar Cemiyete bağlılık yeminine zorlanmıştır. Gerçi sonraları Türk Yurtları, Türk Ocakları *gibi bir takım kuruluşlarla gençliğe yeni bir nitelik kazandırılmak istenmişse de, bunda izlenen yol Türklüğün beşiği olan Orta Asya'yı amaçlayan bir özellik kazandığından politik kuşkulara yol açmıştır. A. B. Kuran: A.g.y. s. 258-261*

Görüldüğü gibi, Prens Sabahattincilerin ağır eleştirilerine hedef olan İttihat ve Terakki politikası, milliyetçilik ideolojisini yani Türkçülüğü benimsemiş ulusal küçük bürokrasinin, ülkede ve bağımlı uluslar ve azınlıklar üzerinde merkezi bir yönetim kontrolu kurması olmuştur. Giderek yerli burjuvazinin korunma ve desteklenmesi şeklinde beliren ve milliyetçi amaçlara yönelmiş bağımlı uluslarla yerli işbirlikçi ve yabancı ticaret burjuvazisinin çıkarlarına aykırı düşen bu politika, çok geçmeden, adı geçen çevrelerin örgütlü muhalefetiyle karşılaşmış ve böylece II. Meşrutiyetin çok yoğun ve çekişmeli politika sahnesi açılmıştır.

Muzaffer Sencer,
Türkiye'de siyasal Partilerin Sosyal Temelleri (1974)

Osmanlı Kapitülâsyon ve Ticaret Antlaşmaları. Kapitülâsyon sözcüğünün kökeni Latince «Kapitülâ»dan gelir, (kanun) maddesi anlamındadır; ilk kez Bizanslılar tarafından İstanbul'da Ceneviz'lilere verilen yazılı imtiyazlarda kullanıldı. Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle yapmış olduğu ticaret antlaşmaları için çoğunlukla bu kapitülâsyon sözcüğünün kullanılmış olması, her ticaret antlaşmasında birtakım imtiyazların bulunmasından ötürüdür. Oysa Fransa'ya birer âtifet olarak verilmiş olan kapitülâsyon antlaşmalarındaki koşulların, kendilerinden sonra yapılan ticaret antlaşmalarına geniş bir oranda yansımış olmasına rağmen, Osmanlı ticaret antlaşmalarını kapitülâsyonlardan kesinlikle ayırmak gerekir. Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle çeşitli tarihlerde yapmış olduğu ticaret antlaşmaları, 1899 yılında sona ererek yenilenmemişti. Kapitülâsyonlar ise, 1856 Paris kongresinden beri, Osmanlılarca yürürlükten kaldırılma çabalarında bulunulduğu halde, Lozan Barış antlaşmasına kadar geçerliliğini devam ettirdi. Bu da, kapitülâsyonların, ticaret antlaşmalarından ayrı olduğunu kanıtlar. Fakat bütün bu nedenlere rağmen, ticaret antlaşmalarının kökenini kapitülâsyonlar oluşturduğundan, tümünü birlikte gözden geçirmek yerinde olur. Bu bakımdan antlaşmaları dört döneme ayırmak mümkündür:

I — 1535 Tarihi ile 1740 tarihleri arasında Fransız kapitülâsyonları.

II — 16 Ağustos 1838 tarihli İngiliz ticaret antlaşmasından önce muhtelif devletlerle akdedilmiş olan ticaret antlaşmaları.

III — 16 Ağustos 1838 tarihi ile 29 Nisan 1861 tarihli Fransız ticaret antlaşması arasındaki antlaşmalar.

IV — 29 Nisan 1861 yılından sonraki antlaşmalar.

I — Kapitülâsyonlar: Bu antlaşmalar (Muahedeler) yapılış tarihlerine göre şunlardı:

1 — Kanunî Süleyman döneminde Şubat 1535,

2 — İkinci Selim döneminde Aralık 1569,

3 — Üçüncü Murat döneminde Temmuz 1581,

4 — Üçüncü Mehmet döneminde 25 Şubat 1597,

5 — Birinci Ahmet döneminde 20 Mayıs 1604,

6 — Dördüncü Murat döneminde 5 Haziran 1673,

7 — Birinci Mahmut döneminde 28 Mayıs 1740 tarihli kapitülâsyon antlaşmaları ile Fransız'lara birtakım imtiyazlar bahşedildi. Yedi adet antlaşmadan oluşan bu kapitülâsyonların müşterek karakteri Fransız'lara tanınan birtakım siyasal, idarî, ticarî, dinsel ve özellikle adlî imtiyazlardı. Bu imtiyazların tümü, Osmanlı ticaret antlaşmalarına da yansıdı.

Adlî imtiyazlar Ayni devlet uyruğunda bulunan yabancılar arasındaki hukuk ve ceza işlerine ait davaların kendi konsoloshanelerinde görülmesini ifade eder.

Yabancı iki devlet uyruklusu arasındaki suçların yargılanması da Osmanlı yargı organlarına ait değil idi. Yalnız Osmanlılarla yabancılar arasındaki suçlara ilgili konsoloshanenin bir tercümanı hazır bulunduğu halde Osmanlı yargı organlarında bakılabilirdi. Bir yabancının suçundan dolayı hapis ve tutuklanma olanağı olmaz ve suçüstü hallerinde yabancılar kendi konsoloshanelerine teslim edilmek koşuluyle tutuklanırdı. Osmanlı hukuk mahkemelerinden verilen îlâmların icrasını bazı devletler kendi üzerlerine almış, bazısı da Osmanlı Devleti'ne bırakmıştı. İlâm'ın icrası için yabancıya âit eve, hattâ otel ve matbaa gibi umuma açık yerlere girmek tercümanın huzuruna bağlı idi.

İdarî imtiyazlar: Osmanlı karasula-

rında ve hattâ limanlarında bulunan ticaret gemilerine içlerinde suç vâki olsa bile giremek, bunlara sığınan suçluları alamamak, memleketteki yabancıları idareten sınır dışına çıkaramıyarak bu yetkiyi bile yabancı sefir ve konsoloslarına bırakmak gibi muameleler idi.

Mâli imtiyazlar: Kapitülâsyona sahip devletlerin uyruklusu Osmanlı memleketlerinde otururken emlâk vergisinden ve değiştirilemiyen bir nisbetteki gümrük vergilerinden ve köprü müruriyesi ile tanzifat resminden başka bir vergi ve resim vermezlerdi. Gümrük vergisinin arttırılmasına, tekel tesisine karşı çıkarlardı.

Ticarî imtiyazlar: Fransızlar Osmanlı memleketlerinin her tarafında, alış-verişi yasaklanmış bazı maddelerin dışında hertürlü emtianın ticaretini yapması ve getirdikleri malları satmak hakkına sahip diler.

Dinsel imtiyazlar: Kudüs'te katolik mezhebine mensup rahiplere ve kliselerine önceleri tanınan bâzı kolaylıklar daha sonra katolik ve lâtinleri himaye şekline dönüştürüldü.

Siyasal imtiyazlar: Kapitülâsyonlarla Fransız Kralları'na ve dolayısiyle bu kralları temsilen Osmanlı memleketlerinde bulunan elçi ve konsoloslarına, diğer devlet elçi ve konsoloslarına karşı hertürlü resmî dâvet ve merasimlerde geliş ve karşılanış önceliği tanındı. Elçilik ve konsosluklara, tebaalarını himâye gerekçesiyle siyasî müdahale hakları verildi.

Yukarıda özetlenen bu imtiyazları ilgili olduğu kapitülâsyon antlaşmaları (Muahedeleri) şunlardı

1 — Şubat 1535 tarihli Kapitülâsyonla Fransız'lara Osmanlı memleketlerinde oturabilme ve Osmanlı halkı ile ticarî muamelelerde bulunabilme (Madde: 1); İstanbul'a bir (Baille) Fransız yargıcı veya temsilcisi gönderilerek Osmanlı memleketlerinde yaşayan Fransız'lar arasındaki hukukî (Madde: 5) ve cezaî (Madde: 6) davalarına bakabilme; Osmanlı memleketlerinde sürekli olarak on yıl süreyle oturmuş olan Fransız'lar için bu belli sürenin geçişinden sonra hertürlü vergi ve rusûmdan muaf olma (Madde: 15) imtiyazları verilmişti.

2 — Aralık 1959 Tarihli ikinci kapitülâsyon ile, Fransız bayrağı taşıyan gerek Fransız ve gerekse diğer yabancı memleket ticaret gemileri için Türk sularında ticaret amaciyle hareket edebilme imtiyazı verildi. (Girişte). Bundan önceki Şubat 1535 tarihli kapitülâsyonun (15) inci maddesinde saptanan (On) yıllık sürekli oturma koşulu kaldırıldı. (Madde: 9). Osmanlılarla Fransızlar arasında bir hukukî anlaşmazlık meydana geldiğinde, Osmanlı yargıcının (Kaadı) davaya ancak konsoloshanenin Fransız tercümanı huzurunda bakabilme kuralı getirildi. (Madde: 11).

3 — Temmuz 1581 tarihli üçüncü kapitülâsyon ile Fransız elçilerine öncelik imtiyazı tanındı. Bu konudaki (3)üncü madde aynen şöyle idi; «Hristiyan âleminde icrâ-i saltanat eden hânedanların en kıdemlisi ve şereflisi olan Fransa Hânedanına mensup hükümdarlar Bâb-ı âlimiz ile en evvel tesis-i münasebât ve te'yid-i muvalât (=karşılıklı dostluk, himâye ve muaveneti kuvvetlendirmek) etmiş, haklarında Bâb-ı âlimizce sair Mülûk-ü İseviye'ye nisbetle fazla bir eser-i ihlâs ve muhabbet gösterilmiş muhâdeneti muhîl= (Dostluğu bozan) ve iki hükümdarın teessür ve infiâlini mûcip olmak istidadını hâiz şimdiye kadar hiçbir muamele vukua getirilmemiş olduğundan bu âna kadar gerek divân-ü hümâyunumuz gerek Bâb-ı âlimiz taraflarından Fransa Elçileri hakkında icrâ olunan merâsime bundan sonra dahî riayet edilmek üzere bu elçiler saray veya vüzerâ konaklarına aziymet ettikileri vakit eskiden beri mûtad olduğu veçhile İspanya Kralı'nın vesair Hıristiyan prenslerinin sefirlerine karşı hâiz-i rüçhân ve takaddüm olacaklar ve bu takaddümden âtiyen dahî istifade edeceklerdir.»

4 — 25 Şubat 1959 tarihli dördüncü kapitülâsyon ile, Fransız elçisinin mâiyetindeki tercümanlar da hertürlü vergiden muâf tutuldu. (Madde: 9) Fransız konsoloslarının işledikleri suçlarından tutuklanmıyacaklar ve âdi ve ticarî borçlarından ötürü evleri ve eşyaları haciz olunmıyacaktı. (Madde: 11).

5 — 20 Mayıs 1604 tarihli kapitülâsyon ile, Fransız bayrağı himâvesinde bulunan ve Osmanlı memleketlerine gelen yabancılara serbest ticarette bulunabilme (Madde: 6); ihracı yasak olan (Deri), (Kösele), (Kaytan ip), (Balmumu), (Mensucât-ı kontoniye = pamuklu dokumalar) gibi emtianın Fransız tücarı tarafından yabancı memleketlere götürülmesi (Madde: 8); imtiyazları verildi. Ayni kapitülâsvon ile Fransız tüccarı kasabiye (Madde: 18); meşin ve deri (Madde: 19); manda köselesi (Madde: 20) vergilerinden ve Fransız elçilerine âit esva da (Madde: 33 ve 34) vergiden muaf tutuldu; konsoloslar da aynı haklardan vararlandılar. (Madde: 35).

6 — 5 Haziran 1673 tarihli altıncı kapitülâsyon ile dinsel imtiyazlar verildi ve kapitülâsyonun giriş kısmında bu konuda şöyle denildi: «Ecdâd-ı âzamımız ile Franceli Padişahları aralarında mün'akit olan dostluk üslûp-u sabıkı üzere mer'i olmak mümaileyhin kusvây-i amâl ve eksây-i mâ filbâli = (içtenlikle arzu edilmekte) olup bundan önce Françeli padişahının elçiler ve konsoloslarına ve tâcirlerine, tercümanlarına vesair reayalarına dahl ve taarruz olunmayup zıll-ı zalîl-i maadelet-i entehamızda esved'de ihâl ve müreffe-ül'bâl olalar. = (âdil himâyemizden vararlananlar) deyû (Sultan Mehmet Han) zamân-ı saadetlerinde verilip sonra ceddimiz (Sultan Ahmet) Han zamanında tekrar yenilenüp ellerine verilen ahidnâme-i hümâyunu getürüp ve mümailey âsıtâne-i saadetimizin dostu olup kemâl-ü ittihâz ve hulûs-u vedâd = (girdisiz çıktısız saf dostluk) üzre olmağla zikrolunan ahidnâme-i hümâyun tecdîd ve bazı mevâd ilhâk olunmak bâbında istid'â-yi inâyet = (lütuf ve ihsanımızdan istirham) etmekle iltimas hayr-el kabûlde vâki olup ve mukaddemâ verilen ahidnâme-i hümâyun şevket-ü makrunumuz = (şahâne müsaademiz) ile fermânı kazâ-yi cüvânumuz = (icrâ kaabiliyeti olan cömert fermânımız) sâdir olup Françelu'dan (Fransız) Kuds-ü şerif ziyaretine gelip gidenlere ve (Kamâme) nâm klise'de olan ruhbanlara dahl-ü taarruz olunmıya» Ayni kapitülâsyon ile Fransız tüccarlarından ithal ve ihraç mallarından, öteden beri alınagelmekte olan % 5 gümrük resmi % 3'e indirildi.

7 — 28 Mayıs 1740 tarihli son kapitülâsyon: Bu kapitülâsyon ile kendisinden önceki altı kapitülâsyonun bütün hükümleri yürürlükte olarak kabul edildi. Avni zamanda son kapitülâsyon ile Fransız'lara yeni imtiyazlar tanındı. Bu yeni muafiyetler sunlardı: Osmanlı meleketlerinde oturan Fransız'lar (Haraç), (Cizye) Müslüman olmayan ekalliyetin her yıl vermekle yükümlü oldukları bir nevî askerlik bedel vergisinden muaf oldular. İhraç mallarını başka Osmanlı iskelelerine götüren Fransız tüccarından dahilî vergilerden olan (Kusabiye), (Baç) ve (Yasak kulu) ile 300 akçe'den ziyade (selâmetlik) resmi istenilmemesi kuralı getirildi. Fransız tüccarının Fransız gemisiyle Osmanlı memleketlerine getirdiği ithal mallarını bir başka yabancıya sattığı taktirde (Mastariye) denilen yabancı memleketlerden getirilipte geldiği verde sarfolunacak mallardan alınan vergiden muaf tutuldular. Gümrük târifelerinde % 3'den fazla bir vergiye tâbi tutulan (Cuha)dan da % 3 vergi alınması kuralı tanındı:

Bu kapitülâsyonun en önemli hükmü, antlaşmayı yapan Birinci Mahmut'un, Fransız Kralı Onbeşinci Louis'e vermis olduğu tüm imtiyazların kendisinden sonra gelecek padişahları da bağlayıcı olmasıdır. Antlaşmanın son kısmı aynen şövledir: «İşbu atik ve cedid akdolunan mevâd fi mabaad

tevâif-i erbaa'yi mezkûrenin haklarında mer'î ve mûteber tutulup mevâd-ı merkumenin mefhumatına mugayir mukaddem ve muahhar tevârih ile emir dahî ibraz olunur ise ahidnâme-i hümâyun mûcibince bilâamel mecelleri ref ve terkîn oluna devlet-i âliye'yi mevhubet-i numudum Françelu ile mukaddema ma'kud olan mevâd-ı mesâlemeyi halen tecdid ve bundan böyle dahî ifâyi merâsim-i hulûs için bazı iktiza eyliyen münasip maddeleri zam ve te'kid etmekle fi mabaad ahidnâme-i hümayunumun şurut ve kuyuduna riâyet ve hilâfına hareketten mücanebet olunmak üzere...» (İşbu eski ve yeni akdolunan hükümler bundan böyle de yukarıda adları geçen dört muhtelif ilgililerin haklarında yürürlükte ve mûteber tutulup bu hükümlerin ifade ettiği anlamlarına avkırı önceleri ve sonraki tarihlerle emir dahî ibraz olunur ise ahidnâme-i hümayunu gereğince bu emirlere göre hareket olunmayıp ortadan kaldırıla. Osmanlı Devleti. Fransalı ile eskiden bağlanmış olduğu barış anlaşmalarını hâlen yenilemek ve diplomasi protokolü için bazı gereken münasip hükümleri ilâve ve sağlamlaştırmakla bundan böyle dahi ahidnâme-i hümayunun koşul ve hükümlerine riayet...)

II — 16 Ağustos 1838 tarihinden önce muhtelif devletlerle akdedilmiş olan ticaret antlaşmaları :

16 Ağustos 1833 yılında İngiltere ile yapılan ticaret antlaşmasından önceki dönemde sırasiyle şu antlaşmalar yapıldı: Avusturya Roma İmparatorluğu ile 19.5. 1650, 10.6.1717 ve 19.9.1739 tarihli; Venediklilerle Mayıs 1669, Ağustos 1670, Nisan 1700, 8.7.1717 ve 1732 tarihli; İngilizlerle 1675 tarihli; İrlanda ile 1680 tarihli; Çarlık Rusyası ile 21.10.1720 3.9.1739, 5.7.1774 barış antlaşmalariyle 1782 ticaret antlaşması ve 29.5.1827 tarihli Edirne Antlaşması'nın 7'nci maddesi; İsveç'le 1730 ve Mart 1826 tarihli; Danimarka ile 1756, 1790 tarihli; Prusya Krallığı ile 1761, 31. 1790 tarihli; İspanya ile 1773-1788 tarihli; Sicilya ile 22.1.1798, 1.11.1827 tarihli; Sardunya ile İkinci Mahmut zamanı; Birleşik Amerika ile 9.5.1824 tarihli; Toskana ile 5.2.1832 tarihli ve Belçika ile 4.8.1838 tarihli olmak üzere muhtelif ticaret antlaşmaları yapıldı. Bu antlaşmaların tümünde sınırsız kapitülâsyonlariyle tanınan imtiyazlara aynen rastlanır. Nitekim ilk olarak İngilizlerle 1675, İrlandalılarla 1680 yıllarında yapılan ticaret antlaşmalarında Fransız kapitülâsyon imtiyazlarından bu devletlerin de yararlanacaklarına dair hükümler mevcuttur. Antlaşmalar aynı zamanda gümrük resmi yönünden de temelde müşterek bir karaktere sahip idiler: (Âmediye) denilen ithalât; (Reftiye) denilen ihracat vergileri 5 Haziran 1673 tarihli kapitülâsyon antlaşmasına kadar emtianın kıymeti üzerinden % 5 ve bu tarihten sonra % 3 oranında idi; ancak (Mururiye) denilen transit resmi bütün taraf devlet tüccarlarından ayni oranda alınmakta idi, bu da önceleri % 3 iken 20 Mayıs 1604 tarihli kapitülâsyon ile ortadan kaldırılmasiyle ticaret antlaşmalarına derhal yansıdı.

Osmanlı devleti memleketlerinde içeride uygulanan bir nevî dahili gümrük rusûmu da vardı ki bunlar şehir, kasaba ve geçitlerden alınan (Baç); bir çeşit belediye vergisi olan (İhtisâbiye); kalem ve yazı işleri masrafına karşılık olmak üzere (Kalemiye), (Ruhsatie); (Kantariye) gibi vergilerdi. 20 Mayıs 1604 tarihli kapitülâsyon antlaşmasından sonra bu dahilî vergiler kısmen de ha uygulanamaz oldu ve 28 Mayıs 1740 tarihli son kapitülâsyon ile o tarihten sonticaret antlaşmalarına da yansıdı.

Yukarıda işaret edilen ticaret antlaşmalarının içinde yeni koşullar getirenleri pek azdır. Bunlardan en önemlisi, Avusturya Roma İmparatorluğu ile yapılmış olan 19.5. 1650 tarihli ticaret antlaşmasıdır. Bu antlaşma ile ilk defa 1535 tarihinden beri uygulanan malın kıymeti üzerinden % 5 ithalât ve ihracat gümrük resmi % 3'e indirilmiş ve sonradan bu oran 5 Haziran 1673 tarihli altıncı kapitülasyon ile de kabul edilerek genelleştirilmiştir. Nitekim altıncı kapitülâsyondan iki yıl sonra İngilizlerle yapılan 1675 tarihli ticaret antlaşmasında ithalât ve ihracat gümrük resminin % 3 olarak koşullandığı görülmektedir. İkinci önemli antlaşma ise, Çarlık Rusyası ile 29 Eylül 1827 tarihinde Edirne'de yapılmış olan barış antlasmasının ticarete müteallik (7)'inci maddesi hükmüdür. Bu madde hükmüyle Rus tüccarına Osmanlı memleketlerinde haricî olduğu kadar dahilî ticaret serbestisi verildi ve o tarihe kadar istisnasız bütün yabancı devlet tüccarlarına uygulanan (Yed'i vâhid) tekel usûlünün, Ruslar lehine geçersizliği kabul edildi.

Bir diğer önemli antlaşma da, Belçika ile 4 Ağustos 1838 tarihinde yapılan ticaret antlaşmasıdır. Tanzimat döneminin önde gelen devlet adamı Mustafa Resit Paşa'nın hâriciye nâzırı (Dışişleri Bakanı) olarak imzasını taşıyan ve Belçika ile tarihte ilk defa yapılan bu ticaret antlasmasının kapitülâsyon imtiyazlarının tümünü diğer devlet ticaret antlasmaları gibi kapsamış olması dikkati çeker. Özellikle (8)'inci maddesi hükmü üzerinde durulur Bu madde aynen şöyledir: «Osmanlılar ile Belçikalılar arasında nizâ ve davâ vukuunda tercümanı hazır olmadıkça davalar İstimâ ve faslolunmayıp (500) kuruştan ziyadeye bâliğ olan davaları Bâb-ı âli'ye havâle olunarak hak ve adl üzere ruiyet oluna. Ve Belçika tebaası kendi hallerinde ırz-u edeb ve kâr ve kisb-ü ticaretleriyle meşkul oldukça hiçbir vakitte hükkâm ve zabitan-ı memleket taraflarından dahl ve taarruz ve hapsolunmayıp töhmet ve kabahatleri muhakkak oldukda sair müste'minan (Yabancılar) haklarında muamele olunduğu gibi elçi ve maslahatgüzar ve konsolos ve vekilleri marifetiyle müttehimlerin te'dibine (Cezalandırılmalarına) mübaderet kılına.»

Osmanlı ticaret antlaşmalarının ikinci döneminin en sonuncusu olan 4 Ağustos 1838 tarihli Belçika antlaşmasının ilk defa yeni bir devletle yapılırken kapitülâsyon imtiyazlarına dikkat edilmemesi, üçüncü dönem ticaret antlaşmaları yönünden de bir önem taşır.

III — 16 Ağustos 1838 tarihi ile 29 Nisan 1861 tarihli Fransız ticaret antlaşması arasındaki antlaşmalar: Bu iki tarih arasında yapılan ticaret antlasmalarının tümü 16 Ağustos 1838 tarihli İngiltere ile yapılan antlaşmanın karakterini taşıdı. Bu husus aynı antlaşmanın (6)ıncı maddesinin son fıkarsındaki «...vesair dost devletler tarafından ticaretlerine bu antlasmanın esası olan koşulların uygulanması taleb olunur ise karşı çıkılmaması kabul olunmuştur.» (Metnin aslı: «...Vesair düvel-i mütehabe tarafından umûr-u ticaretlerinin işbu muahedenin esası olan şurût tatbik olunması hususu taleb olunur ise olbabda izhâr ve i'tirâz ve muhâlefet itmemek hususlarına rızâdâde olmuştur.» hükmüyle kesinleşti. Üçüncü dönem ticaret antlaşmalarının model olarak almış olduğu dönemin bu ilk antlaşmasının en önemli hükmü, ikinci ve üçüncü maddelerinde saptandı. Vaktiyle 14 Eylül 1827 tarihinde, Çarlık Rusyası ile Edirne'de yapılmış olan barış antlaşmasının (7)'inci maddesinde temeli atılan Osmanlı memleketlerinde uygulanan ve dahilî ticareti Osmanlı halkı lehine tanzim eden (Yed'i vâhit) = tekel usulünün Rus tüccarları lehine kaldırılarak serbest ticarette bulunmaları esası bu (2)'inci maddeler ile şu şekle girdi:

«İkinci madde: İngiltere Kraliçesi ve Padişahının tebaası ve bunların hizmetlerinde istihdam olunanlar min-baad (Bundan sonra) memâlik-i mahrusanın (Osmanlı memleketleri) herbir mahallinde bilâistisna memâlik-i mahrusa mahsûlü ve kârı (işlenmiş madde) olarak her cins ve nevî emtia ve eşyayi mübayaaya mezun olalar ve saltanat-ı seniyeye dahî gerek ziraat ve herâset ile hasıl olur ve gerek sair cemi'eşya

hakkında (Yed-i vâhid) usulünü ya külliye terk ve ibdâle resmen müteahhit olmuş olmakla emtia mübayaası veyahut mübayaa olunmuş emtianın bir mahalden bir mahalle nakli için zabıtan-ı belde ve emnâ tarafından tezkere mütâlebe ve ahzı usulü cânib-i eşref-i devlet-i âliyeden külliyen terk oluna ve İngiltere devleti tebaası o misüllü tezkere almağa ilcâya ednâ sa'y olunması uhûd-u şurûtun nakisiyetini mûcib bir hareket addolunacağına mebni o makule harekete ibtidar ile müttehîm olabilecek vüzerâ ve memûrin ve a'yân ve mütesellüm vesair emnâ ve zabıtan tarafı devleti âliyeden ekîden te'dip olunup işbu teadivattan dolayı İngiltere tüccarı zarara dûçar olur ise sâbit olan zararı alıverip ihkak-ı hakka himmet oluna.» (İkinci maddenin tükçesi: «İngiltere Kraliçesi ve Padişahının uyruklusu ve bunların hizmetinde çalışanlar bundan böyle Osmanlı memleketlerinin herbir yerinde istisnasız Osmanlı memleketleri ürünleri ve ticareti olarak her cins ve nevi emtia ve eşyayi satın almaya mezun olalar. Osmanlı Devleti dahî gerek tarım ve çiftçilik ile üretilir ve gerek sair eşya hakkında (Yed'i vâhid) tekel usûlünü ya da tamamen terk ve ibtali resmen taahhüt etmiş olmakla emtia satın alınması veyahut satın alınmış emtianın bir yerden bir yere nakli için ilgili memurlar tarafından belge istenilmesi usûlü Osmanlı Devleti tarafından tamamen terk olunan İngiltere uyruklusunun ona benzer belge almağa zorlanması, antlaşmanın koyduğu koşula aykırı bir hareket addolunacağından o şekildeki harekete başvurmuş olan vüzera ve memurlar ve bütün ilgililer Osmanlı Devleti tarafından cezalandırılıp bu hareketten dolayı İngiltere tüccarı zarara uğramış ise usûlüyle kanıtlanacak zararı ödene.)

Üçüncü madde: İngiltere tüccarından veya adamlarından biri memâlik mahruse mahsulü olarak mübayaa edip yine memâlik-i mahruse içinde sarf olunmak üzre fruht edeceği emtianın hıyn-i iştirâ fruhutunda ahzi lâzım gelen rusûmatı müsellüm veyahut reâya'yi devlet-i âliyeden olarak saltanat- seniyyenin ticaret-i dahiliyesiyle meşkul olup daha ziyade mazharı müsaade olan tabaka-i tüccar misullü edâ eylemlerine karar verilmiştir.» (İngiltere tüccar veya adamlarından biri Osmanlı memleketleri ürünü olarak satın alıp yine Osmanlı memleketleri içinde tüketilmek üzere satacağı malın alınışı sırasında ödenmesi gereken vergiler Osmanlı Devleti halkından olarak dahilî ticaret ile meşkul olup daha ziyâde mazhar-ı müsaade olan bu verli tüccarlar gibi ödemelerine karar verilmistir) Bu madde ile ve bu suretle Osmanlı memleketleri açık pazar ilân edilmiş oldu.

Bu üçüncü dönemde ticaret antlaşmalarının tümünde eski gümrük sistemi terk edildi. Dahili gümrüklerin tamamı kaldırıldı. Tanzimat devrinde mâliye ve gümrüklerin yenilenmesi nedenleriyle ihracata mahsus emtiadan % 12; ithal mallarından % 5; transit mallardan da % 3 gümrük resmi alınmaya başlandı.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu ticaret antlaşmaları şunlardı: Sardünya ile 1839 ve 31.7.1854 tarihli; İspanya ile 1839 tarihli; Bremen Hamburg ile 23.4.1839 ve 1841 tarihli; Belçika ile 1840 tarihli; Felemenk ile 1840 tarihli: Prusya ile 22.10.1840 tarihli; İsveç ile 1841 tarihli; Danimarka ile 1.5.1841 tarihli: Toskana ile 7.6.1841 tarihli; Portekiz ile 10.3.1843 tarihli; Rusya ile 30.4.1846 tarihli; Sicilya ile 15.5.1850 ve 5.3.1851 tarihli; Brezilya ile 5.2.1858 tarihli antlaşmalar idi. Bu antlaşmaların tümünde «En ziyade müsaadeye mazhar» kaydı bulunmaktaydı. Bu koşuldan maksat, o devletin uyruğuna yapılacak olan muamelenin diğer devlet tebaasına yapılacak muameleden aşağı olmıyacağı idi, ki, bu suretle imtiyazlar tamamiyle genelleştirilmiş oluyordu; ve bu, yeni bir ilke olarak ticaret antlaşmalarına girmiş oldu. Yukarıda gösterilen ticaret antlaşmalarının müşterek hükümleri şöyle özetlenebilir:

1 — Kapitülâsyonlar ticaret antlaşmalarında kalıyor ve yeni imtiyazlar veriliyor.

2 — En ziyade müsaadeye mazhar millet unsuru getiriliyor.

3 — Osmanlı memleketlerinin hertarafında yerli ürünlerin alım satımı ile yâni ticareti ile yabancılar uğrasabiliyor.

4 — Osmanlı memleketlerinin hertarafında mevcut hertürlü tekel usûlü kaldırıldı ve bu suretle her malın serbestçe alım ve satımı sağlandı.

5 — Hertürlü mal alım ve nakil vesikası istenmiyecek, isteyenler olur ise bunların sıfatı ve rütbesi ne olursa olsun şiddetle cezalandırılacak ve yabancı tüccarın bu yüzden zararı, isbatlanırsa. kendisine ödenecekti.

6 — Yabancı tüccar, memleket dahilindeki ticaretlerinde vermesi gereken hertürlü vergi vesaire itibariyle en ziyade müsaadeye mazhar yerli tüccar muamelesi göreceklerdi.

7 — Yabancı memleket malları Çanakkale ve İstanbul boğazlarından serbestçe geçecek, Osmanlı limanlarında bir başka gemiye nakledilebilecek, transit serbest olacak ve hiç bir vergiye tâbi olmıyacaktı.

IV — 29 Nisan 1861 tarihli Fransızlarla yapılan ticaret antlaşmasından sonraki dönem :

Dördüncü dönem ticaret antlaşmaları, Fransızlarla yapılan 29 Nisan 1861 tarihli antlaşma ile başladı ve 1899 yılına kadar 28 yıllık süreci kapsadı. Bu antlaşmanın getirdiği yenilikler şunlar idi:

1 — İhracat rusûmu (Reftiye) % 12'den % 8'e indirildi ve fakat her yıl % 1 oranında kısıntı yapılarak yedi yıl sonra ihracat vergisinin % 1'de sabit kalması koşullandırıldı. (Madde: 4).

2 — İthalât rusûmu (Âmediye) % 5'den % 8'e çıkarıldı. Vergisi ödenen ithal malı (6) ay içinde satılamadığı taktirde tekrar Osmanlı memleketlerinden dışarıya çıkarılmak istenince bu gibi emtia transit malı addedildi. Önce verilen % 8 ithal rusûmundan yüzde yedisinin iadesi usulü konuldu. (Madde: 5)

3 — Transit rusûmu önce % 2 oranına indirildi ve sekiz yıl içinde % 1'de sâbit bırakıldı. (Madde: 8).

4 — Silâh, top, tüfek gibi savaş araç ve gereçlerinin Osmanlı memleketlerine ithali öteden beri yasak olduğu gibi, bu defa (Tütün) ve (Tuz)un da ithâli yasaklandı. (Madde: 10).

5 — Bu antlaşmanın süresi (28) yıl olarak saptandı ve «sair yabancı devlet tüccarını bu antlaşmanın hâvi olduğu koşullardan hissedar etmek isteyen olduğu halde Osmanlı Devleti bu isteğe karşı kat'iyyen çıkamayacağını ilân eder.» (Madde: 17) Fıkrasiyle de adı geçen antlaşma diğer yabancı devletler için de geçerli sayıldı.

Bu dönemde şu devletlerle ticaret antlaşmaları yenilendi: İngiltere ile 29.4.1861 tarihli; İtalya ile 10.7.1861 tarihli; Belçika ile 10.10.1861 tarihli; Rusya ile 3.2.1862 tarihli; Amerika ile 13.2.1862 tarihli; İsveçle 5.3.1862 tarihli; İspanya ile 13.3.1862 tarihli; Danimarka ile 13.3.1862 tarihli; Prusya ile 20.3.1862 tarihli; Felemenk ile 25.3. 1862 tarihli; Avusturya ile 27.5.1862 tarihli; Bremen Hamburg ile 27.9.1862 tarihli; Meksika ile 6.5.1866 tarihli; ve Portekiz ile 23.2.1868 tarihli ticaret antlaşmaları, adı geçen ticaret antlaşmasının 17'inci maddesinden vararlanılarak akdedildi

29 Nisan 1861 tarihinden 1899 yılına kadar geçerliliğini muhafaza eden Fransız model antlaşmasının birinci maddesi hükmüyle, gerek kapitülâsyon antlaşmalarının ve gerekse 16 Ağustos 1838 tarihli İngiltere Krallığı ile akdedilmiş olan ticaret antlaşmasının yabancılara tanınmış olduğu imtiyazların tümü geçerli sayılmaktaydı. Bu madde aynen şöyle idi: «Eski antlaşmalarla Fransa gemileri ve tebaasına verilen kâffe-i hukuk ve imtiyazlar ve muafiyetler bu antlaşmaların işbu antlaşma ile değiştirilecek olan koşulları istisnasız tastik kılınmış

ve bir de Osmanlı Devleti'nce bilcümle sair yabancı devletler tebaa ve gemilerine hâlen îta olunan ve gelecekte verilebilecek kâffe-i hukuk ve imtiyazlar ve muafiyetlere Fransa tebaa ve gemilerinin dahî hâiz nâil olmaları mahsûsen karar altına alınmıştır.» Bu madde hükmü diğer yabancı devlet antlaşmalarına da aynen yansıdı. Bu suretle son dönemde de hertürlü imtiyazlar yenileriyle birlikte Osmanlı devleti aleyhine yürürlükte bulunuyordu. Yukarılarda adı geçen Fransız antlaşmasının 17'inci maddesi gereğince 1899 yılında ticaret antlaşmalarının sonu gelince, gerek 29 Nisan 1861 tarihli Fransız ticaret antlaşması ve gerekse diğer yabancı devlet antlaşmaları yenilenmedi. Ancak, gümrük târifelerinin yeni baştan tanzimi gerekçesiyle milletlerarası bir komisyon teşkiline dair 5 Temmuz 1890 tarihli bir mukavelenâme imzalandı. Bununla gümrük usûl ve târiflerine birtakım ihraç mallarının kıymeti üzerinden gümrük resmi alınırken bu usûl terk edilerek ağırlık, tûl ve hacim esasları kabul edildi. İhracat ve transit rusûmunun tümü ortadan kaldırıldı. İthal mallarından sanayide kullanılacak olan ham madde ile diğer tüketim malları ayrı ayrı gümrük resmine tâbi tutuldular; bu oran % 3 ile % 20 arasında değişik olarak saptandı; mücevherat, altın gümüş % 3 resme bağlandı; kahve, şeker, çay, alkollü içkiler, kav, kibrit, cam mamûlleri, hazır elbise, möble gibi tüketim ve lüks eşyadan % 20'ye kadar vergi alınması kararlaştırıldı. Adı geçen mukavele bilâahere Lozan Sulh Antlaşması'nın 99'uncu maddesinin (2)inci bendi gereğince yeniden yürürlüğe geçirildi.

Kapitülâsyonlara gelince; bu antlaşmalara karşı Osmanlı devleti ricâli'nin de 1856 tarihli Paris kongresinden beri savaştıkları görülür. Paris Barış Antlaşması'nın (7)'inci maddesi hükmüyle Osmanlı Devleti de «Avrupa hukuk-u umûliyesi»ne dahil olduktan sonra kongreye iştirak eden Osmanlı Devleti mürahhası Âli Paşa, kapitülâsyonların kaldırılması gerektiği yolunda bir hayli çalıştı. Ancak bu işin kongreden sonra toplanacak bir başka komisyonda müzakere konusu yapılmasına karar verildi ise de, bu toplantı hiçbir zaman yapılmadı. Aradan geçen onüç yl sonra 7 Temmuz 1869 tarihli bir muhtıra ile Bab-ı âli, İstanbul'daki elçiliklere göndermiş olduğu bir muhtıra ile yabancı devletler bu konuda protesto edildi. Muhtırada şu hususlar vardı: «Uygulama alanında kapitülâsyon antlaşmalarına esasen hâiz olmadıkları bir genişlik ve elastikiyet verildiği ve bu kâfi değilmiş gibi bir de daimî bir müşkülâta neden olan bazı suistimaller meydana getirildiği malûmdur.» «Kapitülâsyonların Osmanlı memleketlerinde medeniyetin yavaş yavaş yayılmasına karşı ne derece büyük bir engel teşkil ettiğini defalarca isbat eyledik. Hükûmetimiz, kapitülâsyonlardan mütevellit mahzurlar yüzünden bir kat daha tehlikeli bir hal alan suistimallerin devamına göz yumsa hem vazifesinde kusur, hem de şeref ve haysiyetini ihlâl etmiş olur.» (Aristaki, ***Mecmua-i kavânin-i Osmaniye***, c. 2. ve Ali Reşat, Macar İskender çevirisi ***«Kapitülâsyonlar»*** s. 245 - 247). Fakat bu protestoya rağmen yabancı devletlerden olumlu bir yanıt gelmedi. Nihayet 26 Ağustos 1914 yılında zamanın hükûmeti kapitülâsyonları resmen ortadan kaldırdı, lâğvetti. Yayınlanan «imtiyazât-ı ecnebiyenin lâğvından dolayı memurine tebliğ olunacak talimatnâme»nin (1)'inci maddesinde şöyle denilmekteydi. «Eskiden yapılmış antlaşmalar ve sonradan akdedilen mukaveleler ve teessüs eyleyen teamülât ve bunların tefsirleriyle Avrupa hukuk-u umûmiye-i düveline muhalif olarak Osmanlı memleketlerinde carî bilcümle imtiyazât-ı ecnebiye bu kerre küllîyen ref ve ilga edilmiş ve 18 Eylül sene 1330/1 Teşrin-i evvel tarihinden itibaren düvel-i ecnebiye tebaası hakkında Avrupa hukuk-u umûmiye-i düvel ahkâmı carî olarak tab'a-i devlet-i âliye'ye mahsus ve münhasır ve ebvâb ve fusûl-ü âtiyede (Aşağıdaki kısımlarda) meşkûr hukuktan maadâ sair bilcümle mesâil ve hususatta temamiyle Osmanlı tebaası hakkında mer'î usûlün tatbiki tekarrür eylemiştir» ve aynı ta'limatnamenin 15'inci maddesinde de. hukukî ve ticarî ihtilâf ve davalar hakkında şöyle denilmekteydi: «Hukuk ve ticarete müteallik umûrda dahî tab'a-i ecnebiye hakkında tab'a-i Osmaniye misüllû muamele edilecektir.

Ancak bu kararı Avusturya ve İtalyan Devletleri kabul eder görünmüşler ise de, başta Almanya olmak üzere diğer devletler itiraz ettiler. Araya birinci dünya savaşının da girmiş olması nedeniyle askıda kalan kapitülâsyonlar, savaştan yenilgi ile çıkılmasından sonra yapılan Sevr antlaşmasında tekrar ihdâs edildi. Ve nihayet bağımsızlık savaşımız sırasında ilk defa Ankara hükümeti'nin Rusya Sovyetleri Federatif Cumhuriyeti ile yapmış olduğu 16 3.1921 tarihli «Moskova Muahedesi»'nin 7'inci maddesiyle kapitülâsyonların geçersizliği kabul edildi. Yedinci madde aynen şöyle idi: «Madde: 7 — Rusya Sovyetleri Federatif Cumhuriyeti, kapitülâsyonların bütün memleketin neşvünâme-yi millîlerinin hürriyeti inkişâfiyle ve kezâ hukuk-u hükümrânilerinin temamiyeti tatbik ve icrasiyle gayr-i kabil-i tebdilif olduğunu kabul ederek kapitülâsyonlarla bir münasebet ve alâkası olan her hak ve hizmet ve hareketin Türkiye'de mer'î-ül-icrâ olmasını gayr-i vâki ve mefsuh addeder.» Bundan sonra 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan antlaşmasının (28)'inci maddesi hükmü gereğince tümüyle ortadan kaldırıldı. Böylece, 1535 yılında Fransız'lara Kanunî Süleyman ve onu izleyen sultanlar tarafından birer âtifet olarak lütfedilen birtakım imtiyazlarla tam (388) yıl süren bir ekonomik ve kazaî tutsaklık süreci siyasal yönden sona erdirildi.

Necdet Kurdakul

Osmanlı Mesai Fırkası 29 Kânunusanî 1335 (1919) tarihinde kurulmuştur. Kuruluş yeri ve merkezi İstanbul'dur. Osmanlı Mesai Fırkası'nın kurucularını İmâlat'ı Harbiye umum fabrikaları ile şimendifer, fes, mensucat fabrikaları, Ağaçlı madeni, De-işçileri ve bazı özel kuruluşların müstahdemleri tarafından seçilen delegeler oluşturmuştur. İdare heyetinde ise şu kişiler bulunuyordu: Sınai tesisat mütehassısı ve makine mühendisi H. Memduh (reis), muharir Ali Bey (murahhas-ı mesul), ve üyeler Fişek Şube memuru Hasan Muslihittin, Topbane Şube memuru Yusuf, Mensucat ustabaşılarından Vahdettin, Bahriye yeni tamirat fabrikası ustabaşısı Seyit, Demirhane Şube memuru Hüseyin ve Lütfi, Muhabere memuru İsmail, Tapa Şube memuru İhsan Beyler.

Kurucuları arasında memurların çoğunlukta bulunduğu Osmanlı Mesai Fırkası 1919 seçimlerinden sonra iyi teşkilâtlanamamıştır. Bu nedenle fırkanın faaliyetlerinde önemli bir gelişme görülmemiştir. Gerçekte, Osmanlı Mesai Fırkası o dönemde faaliyetlerini sürdüren Sosyalist ve İşçi Partileri'ne karşı bir ağırlık oluşturabilmek amacı ile kurulmuştu, ancak bu yoldaki çabaları pek etkili olamamıştır.

Osmanlı Mesai Fırkası'nın «maksadı beyanname» ve programında kaydedilen talepleri arasında, dünya savaşının sorumlularının araştırılıp bulunması ön sırayı almaktadır. Öteki talepleri ise, savaş zenginlerine ait emval ve nükutun (mallar ve paralar) müsaderesi (el konulması) yer almaktadır. Fırkanın yasamaya ilişkin başlıca fikirlerini Sultan'ın korunması, kuvvetler dengesi ile genel seçimlerin gerçekleştirilmesi teşkil ediyor. Maksadı beyanname ve programda işçi haklarına da arka çıkılmakta, «siyaset-i mesa-i» faslında işçi haklarının korunması için öngörülen tedbirler dile getirilmektedir.

Osmanlı Mesai Fırkası'nın mütareke döneminde (1918 - 1922) Londra barış konferansına bir rapor sunduğu da biliniyor.

(Z.T.)

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti 1908 yılında İstanbul'da kurulan bu cemiyet Sanayii Nefise Mektebi Ali'sinden mezun ressamların yanısıra İstanbul'da yaşayan ve kendini yetiştirmiş resim ustalarının da katılımıyla ilk sanatçı örgütlenmesi olarak resim tarihimizde önemli bir yer alır. Kuruluşundan üç yıl sonra aylık bir sanat gazetesi yayınlamaya başlayan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Sultan Abdülmecidin yakın ilgi ve desteğini sağladı. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti 1921 yılında adını Türk Ressamlar Cemiyeti olarak değiştirmiş, 1929 yılında diğer sanat dallarının da katılımıyla Güzel Sanatlar Birliği adını alarak günümüze kadar sürmüştür. (Bkz. Güzel Sanatlar Birliği).

Osmanlı Sosyalist Fırkası Eylül 1326 (1919) yılında kurulmuştur. Kuruluş veri ve merkezi, İstanbul'da, Nuru Osmaniye Hürriyet Matbaasıdır. *«Türkiye'de Siyasi Partiler»* kitabında bu fırkanın kurucu ve idarecilerini ayrı ve tam olarak saptayamadığını belirten Tarık Zafer Tunaya, Dr. Refik Nevzad'ın 17 Nisan 1950 tarihli, Paris'ten gönderdiği mektuba dayanarak şu isimleri veriyor: *İştirak* gazetesi sahibi Hüsevin Hilmi (reis), *Sosyalist* gazetesi sahibi Namık Hasan, *Muahade* gazetesi sahibi Pertev Tevkif, *İnsaniyet* gazetesi sahibi İbnil Tahir İsmail Faik, Baha Tevfik, Hamid Suphi Beyler.

Fırkanın kurucusu ve sürekli başkanı Hüseyin Hilmi (? - 1923) aslen İzmir'lidir. Önceleri İzmir'de kanun neferi (sivil polis) olarak çalışan Hüseyin Hilmi, biraz miras a konunca Bıçakcızade Hakkı Bey'in haftalık *«İzmir»* dergisini satın almıştır. 23 Temmuz 1907'de çıkmaya başlavan bu dergi sonradan *«Serbest İzmir»* adıvla gazete olarak basılmıştır. Bu gazetenin yazarları arasında Baha Tevkif, Hamit Suphi, Bezmi Nusret, Bıçakcızade, Sabri Güney. Mahmut Nedim, Ermenaklı Hasan Rüştü, İskeçeli Sıtkı, Salih Keramet, Enis Avni, Ömer Seyfettin gibi ünlü isimler yer almışlardır.

Hüseyin Hilmi'nin solculuğu ise İstanbul'da başlamıştır. «İştirakçi» lâkabıyla tanınan Hüseyin Hilmi'nin nasıl sosyalist olduğu (Romanyada bir sosyalist gösteri görüp özendiği ya da doğru dürüst bir meslek sahibi olamadığından yakınırken Baha Tevfik'in kışkırtmasıyla sosyalistikte karar kıldığı) yolundaki söylentiler çeşitlidir.

Hüseyin Hilmi'nin nasıl sosyalist olduğu bir yana, Osmanlı Sosyalisit Fırkası, Meşrutiyet döneminde İstanbul'da beliren solcu çerceveren kaynaklanmıştır. Çevrenin en önemli kişilerinden biri Hüseyin Hilmi, 26 Şubat 1910 günü *«İştirak»* adlı haftalık bir dergi çıkarmaya başlamıştır. 16 sayı düzenli basılan bu dergi, *«Sada-yı Millet»* gazetesi baş yazarı Ahmet Samim'in öldürülmesi üzerine, bu yazara ayırdığı 17. özel sayısından sonra, Divan-ı Harb-i Örfî tarafından kapatılmıştır. Hilmi ve çevresi bu kapatılmadan iki ay kadar sonra, ancak iki sayı basılabilen *«İnsaniyet»* adlı dergiyi yayınlamıştır. Divan-ı Harb-i Örfî'nin belli bir süre sonra, *«İştirak»*in yeniden basılmasına izin verince, *«İnsaniyet»* (gerektiğinde yeniden basılmak üzere) kapanmıştır. *«İştirak»*in yeni yayın dönemi yine bir hayli maceralı olmuş, 19. sayısında Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kuruluşunu haber veren bu dergi, 15 Eylül 1910 tarihli 20. sayısında Fırka Beyanname ve Programını yayınladıktan sonra, sıkıyönetimce ikinci kez yasaklanmıştır.

*«İştirak»*in ikinci kez kapatılmasından iki ay sonra yayınlanmaya başlanan *«Sosyalist»* adlı parti gazetesi de iki sayı sonra sıkıyönetimce yasaklanmıştır. Bunun üzerine, yeniden basılması gereği ortava çıkan *«İnsaniyet»* yayınlanmaya başlanmış, bu gazete ise biraz daha uzun bir süre, ancak üç sayı dayanabilmiştir. Ardı ardına gelen yasaklama kararlarına rağmen, mutlaka bir yayın organını canlı tutmak isteyen Sosyalist Fırka yöneticileri, bu kez *«Medeniyet»* gazetesini, (o da ancak iki sayı çıkabilmiştir) yayına sokmuşlardır. Pertev Tevfik'in demokratik çizgideki günlük *«Muahade»* gazetesinin de fırkayı desteklediği belirtilirse, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın. koşulların büyük ölçüde zorlamasıyla, hayli hareketli bir yayın hayatına sahip olduğu söylenebilir.

*«İştirak»*in 1. sayısında ilk vazısında sunulan Hilmi çevresinin görüşleri. «Milletim nev-i beşerdir, vatanım ruy-i zemin» mısrasında toplanmıştır. Bu yazıda memleketin ilerlemesi, yükselmesi, yoksulluk içinde kahır çeken işçilerin düşünsel kosullarının geliştirilmesi, manevi yaşamlarının zenginleştirilmesi, ülke bütünlüğü ve ulusca birliğin sağlanması başlıca amaçlar olarak belirtilmektedir. Çeşitli yazılarından anlaşıldığına göre, Hilmi çevresi Batı kültürünü pek iyi tanımadığı gibi, sosyalizm hakkında da (Baha Tevfik'in *«İstirak»*te yayınlanan «sosvalistliğin Âtisi [geleceği] başlıklı yazı gibileri dışında) derli toplu bir bilgi sahibi değildir.

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın programında yer alan görüşler hayli liberal, talepler ise daha çok siyasal özgürlüğün gerçekleştirilmesine ilişkindir. İşçilerin çalışma koşulları ve örgütlenme olanaklarının düzeltilmesi, vergi reformu, millileştirme, barışı koruma ile ilgili maddelerde dile getirilen görüşler, doğrudan doğruya sosvalizmi gerçekleştirecek ilkeler olmaktan çok, sosyalizme geçiş için ortamı hazırlavacak öneriler olarak görünmektedir.

Osmanlı Sosyalist Fırkası giderek işçi sorunlarına yakınlaşmayı denemiş; yeterince örgütlenememişlik nedeniyle bir çok işçi grevinin başarısızlıkla sonuçlandığını görünce de, fırkanın desteğini vaad ederek, işçi sendikaları kurulmasını öne sürmüş, sendikaların kurulmasıyla partinin de güçleneceği umulmuştur. Fakat, sonuçta, Osmanlı Sosyalist Fırkası, savaş öncesi yıllarda, halka ve işçilere inerek, gerçek bir «hareket» olamamıştır.

Osmanlı Sosyalist Fırkası içinde, sosyalizmi islâmiyetle bağdaştırma girişimi, ulemadan Karesi Meb'usu Abdülaziz Mecdi (Tolun) efendi'nin yazıları ile birlikte gelişmiş. Her iki girişimin de ana fikri «sosyalist olmak, müslüman olmanın gereğidir» biçiminde özetlenebilirse de, Hüsevin Hilmi sosyalizm için islâmdan yararlanmaya çabalarken, Abdülaziz Mecdi ise sosyalizmi müslümanlık için kullanmak istemiştir. Ancak, Hilmi çevresinin, sonuna kadar İslamiyete saygılı bir tutum benimsediğini belirtmek gerekir..

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın programı: Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın «amelenin ve avamın» siyasal haklarını gerçekleştirmek, çalışanların yaşantılarına az da olsa biraz refah getirebilmek amacıyla düzenlendiği belirtilen 22 maddelik programında şu ilkeler dile getiriliyor:

1. Her türlü intihabatın (seçimin) bilâvasıta (doğrudan) ve re'yiâm usulile (genel oyla) icrası (yapılması)

2. Matbuat (basın) ve ictimaiyat-ı umumiye (toplumsal faaliyetlere) hürriyet-i kamile (tam özgürlük) verilmesi,

3. İdam cezasının ref'i (kaldırılması),

4. İnsanların ihtiyâcât-ı tabiiyesinden doğal gereksinim) olan mevatdan (maddeler) alınan vergilerin lâğvı (iptal edilmesi),

5. Resm-i müterakki (artan vergi) kabulu,

6. Şimendifer (demiryolu) bankalar, madenler, sigorta kumpanyalarının millîleştirilmesi ile her türlü inhisarın (tekel) ref'i,

7. Bir Osmanlının Türkiye'nin her tarafında intihaba (seçilmeye) hakkı olması,

8. Tevsi-i mezuniyetin kabulü,

9. Vakt-ı hazerde (barış zamanında) kuvve-i askeriyenin (askerî güclerin) milislerden teşkili (oluşturulması)

10. Tecavüzî bilûmum (her türlü saldırgan) muharebelerden (savaslar) mücanebet (uzak durulması) olunması

11. Nokta-i nazarı (ana görüşü) muhafaza-ı sulh (barışın korunması) ve sükûn olmayan bilûmum ittifaklara (bağlaşmalar) iştirak edilmemesi (katılınmama-

sı),

12. Meclis'i Meb'usan'a âzâ intihabı üye seçimi için fikrî mücadelât-ı siyasîyeye (siyasal fikir mücadeleleri) girişilmesi,

13. Sosyalistliğin terakkisine (ilerlemesi) kadîm (hizmet eden) bilûmum (her türlü) faydalı nümayişler iştirak edilmesi,

14. Amelelerin hukuk-u sarihasını (açıkça belirtmiş hakları) pâyimal edercesine (ayaklar altına alırcasına) tertip edilen (düzenleyen) grev ve sendika kanunlarının ref-ü ilgası (hükümsüz kılınarak kaldırılması),

15. Tâlim (öğrenim) ve tedrisin (ders verme) her sınıf-ı içtimai (toplumun her sınıfı) için meccanen (parasız) olması,

16. Bilcümle (bütün) masarifat-ı adliyenin (adliye giderleri) ref'i.

17. Bilûmum amelenin (bütün işçilerin) haftada bir gün istirah etmesi (dinlenmesi),

18. Evkat-ı mesainin (çalışma süresi) günde sekiz saate hasredilmesi (sınırlanması),

19. On dört yaşından ufak erkek ve on altı yaşından küçük kızların amelelikten men'i (işçi olmalarının yasaklanması),

20. Bir Amele Nezareti (İşçi Bakanlığı) teşkili

21. Dahilî (içte) ve haricî (dışta) bilûmum Sosyalist kongrelere iştirak edilmesi.

22. Bütün sendikalarına manen ve maddeten muavenet (yardım) edilmesi.

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın faaliyetleri: Hareketli yayın hayatına karşılık, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Meclis'i Meb'usan'da temsilcisi olmamıştır; yalnızca Hilmi çevresiyle iyi ilişkiler içinde olan Ahali Fırkası ve Ermeni Sosyal Demokrat Partisi (Tasnak)'a yakın bazı meb'uslarla, İttihat ve Terakki'nin meb'usu, «*İştirak*»in konuk yazarı Mecdi Efendiden söz edilebilir. Bu meb'usların, Meclis'teki Emlâk Vergisi Kanunu görüşmelerinde, sola yakın bulduklarını için müterakki vergi sisteminden yana çıktıkları biliniyor.

Doğrudan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın temsilcisi olmadıkları halde, Osmanlı Meclis'i Meb'usanında sol bir izleyen meb'uslar arasında, Slav asıllı Selânik meb'usu özel bir yer tutuyor. Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol akımlar 1908 1925* adlı kitabında, Osmanlı topraklarında solcu düşünüşün, önceleri Türk olmayan bölgelerde doğduğunu kaydederken, Selânik'in bu bağlamda önemli bir merkez olduğunu söylüyor. İşte bu çevreden gelen Vlahov Efendi de, 1910 yılı bütçesi görüşülürken devrin Maliye Nazırı Cavit Bey'e karşı sosyalistçe bir tutum takınmış, ayrıca bir yıl sonra yine Meclis'te Kanun-u Esasi'nin 35. maddesi görüşülürken «Osmanlı sosyalistlerinin efkârını (görüşlerini) beyan etmek (belirtmek) üzere söz söylüyorum» diyerek söz almıştır. Ayrıca, 1919 yılı ekim ayı sonlarında hükümetin «Selânik Federasyon Sosyalist klüplerini ve amele sandıklarını sed ve bend (kapatma) etmiş» olması üzerine Vlahof Efendinin «*Jeune Turc*» gazetesine yazdığı mektup, «*Sosyalist*»in 16 Teşrinisani 1326 tarihli 2. sayısında aynen verilmiş ve hükümetin bu yasaklaması Osmanlı Sosyalist Fırkası adına şiddetle protesto edilmiştir. Bu çalışmalarının yanısıra, Vlahof Efendi'nin Meclis'i Meb'usan'da (üçüncü yıl, onikinci toplantıda) işçi sorunları ile ilgili konuşmalar yaptığı biliniyor.

Osmanlı Sosyalist Fırkasının yöneticileri, çıkardıkları gazetelere Fransız solcu yayınların adlarından çevirme adlar koyarak Fransa'daki sol hareketlerden etkilendiklerini açıkça belirtirken, Fransız Sosyalist Partisi Başkanı M. Jean Jaures ile de mektuplaşmışlardır.

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın faaliyetlerinde «*İştirak*»in Ahmet Samim'e ayrılan 17. sayısı bir dönüm noktası olmuş, fırka bu tarihten sonra çalışmalarını liberal bir platformda sürdürmeye başlamıştır. İttihat ve Terakki'nin baskı yöntemlerini yoğunlaştırması, hatta gazeteci cinayetlerine bulaşması üzerine, Osmanlı Sosyalist Fırkası solcu çizgiden fedakârlık ederek, genel bir özgürlük ve hukuk devleti mücadelesi vermeyi yeğlemiştir. «*Sosyalist*»in 1. sayısında «Hükümet ve Şûrayı Millet» başlıklı yazıda yer alan şu sözler, bu ılımlı çizgiyi açıkça ortaya koyuyor:

«Osmanlılar! Bu memlekette dikkat edelim ki, hâkim, hiç bir şahıs, şahsiyet, maddi ve manevî bir cemiyet olmasın ve ancak kanun olsun. Zira: Kanun iledir ki bir millet yaşar.»

1911 yılında İttihat ve Terakki'nin baskılarının iyice yoğunlaşması üzerine sosyalist yayınların ortadan yok olduğunu görüyoruz. Yine bu dönemde, iktidara muhalif güçler, 21 Kasım 1911 tarihinde Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı kurmuşlardır. Savaşlar ve ayaklanmalar nedeniyle iç politika ortamının önemli dalgalanmalar geçirdiği bu dönemde, Osmanlı Sosyalist Fırkası, Hürriyet ve İtilâfçılara yanaşmış, ancak Hilmi çevresi bu ana muhalefet partisine tamamen katılmamış, bağımsızlığını bir ölçüde korumayı başarmıştır.

«İştirak»in yeniden dirilmesi: «*İştirak*» 1911 yılının bütünü ve 1912'nin de ilk yarısında hiç sesini çıkarmamış, 20 Haziran 1912 tarihinde yeniden ortaya çıkmıştır. Bu dönemde «*İştirak*» önceleri on beş günlük bir dergi olarak üç sayı yayınlanmış, sonra haftada iki gün yayınlanan fırka gazetesi olmuştur. *İştirak*'in 20. sayısından sonra ise, her gün çıkan küçük bir akşam gazetesi haline geldiğini görüyoruz. «*İştirak*»in dergi ve gazete biçimleri farklı içeriklere sahip olmuştur: Dergide sosyalizm açıklamalarına ilişkin yazılar ağırlık kazanırken, gazetede yalnızca günlük konulara yer verilmiştir. Tunçay, kitabında, Hilmi çevresinin parti halinde çalışmalar yapma fırsatını buldukça, gazeteyi günlük konuların tartışıldığı bir siyasal yayın organı olarak çıkarmayı tercih ettiğini kaydediyor.

1913-1918 yılları arasındaki dönem, 1913 yılı başlarında ordunun eylemci genç subaylarının işbirliği ile düzenlenen Bâbıâli Baskını, Mahmut Şevket Paşa'nın sedarete getirilmesi, bir süre sonra sadrazamın öldürülmesi ve nihayet apaçık bir İttihat ve Terakki diktatörlüğünün kurulması gibi çok önemli olaylarla yüklüdür. İşte. bu dönemde Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi gerekçe gösterilerek, çok sayıda muhalif «hükümeti devirmek amacıyla ihtilâl ve suikastler düzenlemek» suçuyla Divan-ı Harbe verilmiştir. Hilmi çevresinden Gümülcineli İsmail ile Pertev Tevfik Beyler gıyaben idama mahkûm olurken, bir Avrupa gezisi dönüşü Sirkeci'de tutuklanan Hüseyin Hilmi de önce Sinop'a, sonra Çorum ve Bâlâ'ya sürgün olarak gönderilmiştir. Bilindiği gibi, suikast bahane edilerek bu dönemde 200'ü aşkın siyasetçi «Bahricedit» vapuru ile Sinop'a sürülmüştü. Hüseyin Hilmi, sürgün edilmesi nedeniyle, Mondros Mütarekesi'ne kadar siyasetten uzakta yaşamıştır. Mütareke ile birlikte, Türkiye'de ortaya çıkan iktidar boşluğu, 1908'i anımsatan bir özgürlük havası estirmiş, sürgüne giden politikacılar İstanbul'a dönünce, memleketin iç politik yaşamı bir anda canlanmıştır. İttihat ve Terakki'nin diktatörlüğü sırasında metruk kalan pek çok parti gibi, Hüsevin Hilmi'nin Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın da, mütareke yıllarında bu kez «Türkiye Sosvalist Fırkası» adıyla dirildiğini görüyoruz. (Bkz. Türkiye Sosyalist Fırkası).

Osmanlı Sosyalist Fırkası Paris Şubesi

Osmanlı Sosyalist Fırkası Paris Subesi (eski bir Jön Türk olan) Dr. Refik Nevzat tarafından kurulmuştur. 1894 yılında askerî tıbbiye öğrencilerinin kendi aralarında kurdukları İttihat ve Terakki Cemivetini o sırada Paris'te bulunan Ahmet Rıza'va kabul ettirmek için Paris'e murahhas olarak giden Refik Nevzat, daha sonra burada verleşmiştir. 1908den sonra eski arkadasları ile bozusan Refik Nevzat, İttihat ve Terakki'nin vurt dışındaki muhaliflerinden biri olmustur. Fransız sosyalistlerinden etkilenen Refik

Nevzat, İstanbul'da Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kuran Hüseyin Hilmi çevresi ile ilişki kurmuş ve bu fırkanın Paris Şubesi'ni meydana getirmiştir.

Paris Şubesinde Refik Nevzat'ın yanısıra Avni Kemal, Fuat Nevzat, Memil Zeki ve Kadri Hoca gibi aydınlar da görev almışlar. Bu grup 1911 sonbaharından itibaren yazıp litoğrafya bastıkları *«Beşeriyet»* adlı aylık bir gazete yayınlamışlar, ancak altı kez basılabilen bu gazetenin Türkiye'ye sokulması yasaklanmıştır. Evrimci bir gelişmeden yana ilkeler içeren «Islahat Programı», O.S.F. Paris Şubesi'nin «Hatt-ı Hareket Beyannamesi» ve «Belediye Programı» ile birlikte 1912 yılının Subat ayında basılmıştır.

Dr. Refik Nevzat, solculuğunun yanısıra hayli milliyetçi bir tutum da benimsemiş, İtalya'nın Trablusgarb'a saldırısı üzerine Paris'teki bir mitingde ateşli bir konuşma yapmış, İttihat ve Terakkiye muhalefeti nedeniyle giyaben ölüme mahkûm olduğu halde, Birinci Dünya Savaşı sırasında ülkenin çıkarlarını savunmuştur.

Mütarekeden sonra «Türkiye Sosyalist Fırkası» adıyla ortaya çıkan Hilmi çevresi ile yeniden ilişki kuran Dr. Refik Nevzat, bu fırkanın «Avrupa murahhası» sıfatıyla çalışmalar yapmış, hatta 1919 genel seçimlerinde İstanbul'dan aday gösterilmiştir.

Dr. Refik Nevzat daha sonraki yıllarda *«Aydınlık»* çevresiyle ilgilenmiştir. Daha sonra Türkiye'ye dönen Refik Nevzat, Paris'te kurulan «ileri Jön Türkler» örgütü ile ilişkisi olduğu gerekçesi ile İstanbul Ağır Ceza Mahkemesinde yargılanmış, beraat etmiştir. Refik Nevzat'ın Paris'te geçirdiği uzun yıllar boyunca türkçe ve fransızca yazdığı toplumsal içerikli tiyatro eserleri vardır.

Osmanlı Sosyalist Fırkası - Paris Şubesi'nin «Islahat Programı» : Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Paris Şubesi'nin «Islahat Programı» dokuz bölümden oluşuvor. Birinci bölüm» «Kuvayı mülkiyenin hâkimiyeti âmme veya ümmet esası üzerine zapt ve teshiri» başlığını taşıyor. Bu bölümde her türlü seçimin genel oyla yapılması isteği dile getirilmekte, basın özgürlüğü ve yayın yaşamındaki ayrıcalıklı işlemlere son verilmesi talep edilmektedir. Bölümün son maddesinde, bu vatanın her evlâdının, halkı ilgilendiren toplumsal ve siyasal sorunlarda görüşlerini doğrudan doğruya dile getirme hakkı, yani (adı zikredilerek) «referandum» hakkı isteniyor.

«Muhakim-i adliyenin hâkimiyet-i âmme ve hukuk-u ümmet üzerine teşkilâtı» başlığını taşıyan ikinci bölümde, mevcut mahkemeler yerine, hem sulh hem de ceza mahkemelerinde görev yapmak üzere, hazırlanmış listelerden seçilerek, ileri gelen bilim adamlarının kefalet vereceği itibarlı kimselerden oluşacak jürilerin kurulması öneriliyor. Ayrıca, idam cezasının yanısıra, kara ve deniz mahkemelerinin kaldırılması da isteniyor.

«Hukuk-u eşhas ve ümmete tevfikan ailenin teşkili» başlıklı üçüncü bölümde, toplumsal yaşamda kadınlara eşit haklar tanınması, boşanmaya ilişkin kuralların yasal olarak düzenlenmesi gereği dile getiriliyor.

Eğitim alanında yeni öneriler getiren dördüncü bölüm «Tâlim ve tedrisin insaniyet, millet ve sanayiperverâne bir surette tesisi» başlığını taşıyor. Bu bölümde, ilk başta eğitimin her derecesinin parasız olması önerildikten sonra, ilk, orta ve liselerde eğitim nasıl karşılanması gerektiğine ilişkin ayrıntılı öneriler geliştiriliyor ve sonuçta, her üç derecede eğitim çalışmalarını devletin yürütmesi gereği vurgulanıyor.

«Teavün-ü içtimai nokta-i nazarından vergi usüllerinin izaa-i umûmivesi» başlıklı beşinci bölümde, halkın yaşamını idame ettirmesi için zorunlu temel ihtiyaç maddelerinden alınan vergilerin kaldırılması kişilerin mal varlığındaki artışların istatistikçe belirlenmesi ve bu kayıtlar üzerinden müterakki vergi alınması isteniyor.

Altıncı bölümün başlığı «Sanayide, ticarette, ziyarette sây-ü amelin himayet-i kanuniyesi tahtında intizama alınması.» Bu bölümde, işçilerin haftada bir güp dinlenme hakkının kurallarla belirlenmesi, çalışma süresinin sekiz saatle sınırlandırılması, on dört yaşından küçük çocukların ameliyathane ve tezgâhlarda çalıştırılmasını önlemek için yasalar konması, resit olanların yarım gün çalışması, yaptıkları işin de eğitim ve yetişmelerini sağlayacak nitelikte olması isteniyor. Ayrıca, kadın ve çocukların gece çalışmalarının yasaklanması, çeşitli sanayi dallarında işin zorunlu kılmadığı durumlarda gece mesaisinin ve her sınıftaki gündelikçilerin gece çalıştırılmalarını önleyen yasalar çıkarılması da öneriliyor. İşçilerin ücretlerine ilişkin olarak da, sanayi, ticaret ve ziraatte çalışan işçi ve gündelikçilerin asgari ücretlerinin, bilim adamlarının da yardımıyla, Belediyeler tarafından belirlenmesi, ustaların işçilerin gündeliklerinde kesinti yapmalarını engellemek için önlem yasaları konması, işyerlerinin özel nizamnamelerinin yapılmasına işçilerin de müdahale edebilmesi, işyerlerinin sağlık koşullarının düzeltilmesi ve işverlerinin sağlık koşullarına uygun olup olmadığının devlet ile sendikaların birlikte seçeceği müfettişler tarafından denetlenmesi, bütün iş kollarındaki gündelikçiler için «prodomi», yani usta ve işçilerden oluşan sulh mahkemelerinin kurulması, mahpushanedeki işçilerin emeğine ödenen ücretin, sendikalı işçilerin ücretleri düzeyine çıkarılması, kadın işçilerin doğum öncesi ve sonrası dönemde altışar haftalık dinlenme iznine sahip olması gibi talepler dile getiriliyor.

Yedinci bölümün başlığı söyle: «Tabii ve iktisadi tehlike ve kazalara karşı teminat sigortaları yani «Şirket-i içtimaiye» teşkili.» Bu bölümde, grev, ihtiyarlık, sakatlık, kaza ve hastalık hallerinde, ziraat, ticaret ve sanayi alanlarında çalışan tüm işçilerin korunmaları için, milletçe karşılanacak bir «şirket-i içtimaiye» kurulması öneriliyor. «Şirket-i içtimaiye»nin sermayesinin işçilerin gündeliklerinden hiçbir kesinti yapılmaksızın, üçte ikisi işverenler (sermaye sahipleri), üçte birinin de devletçe karşılanması öngörülüyor. Ayrıca, işçilerin «şirketi içtimaiye»nin işlerinin yürütülmesine katılma ve bu işleri denetleme hakkına sahip olmaları da isteniyor. Bölümün 3. maddesinde ise, iş mahkemelerinin oluşturulması ve bu mahkemelere ilişkin yasaların millet ayırımı yapılmaksızın bütün işçilere uygulanması gereği vurgulanıyor.

«Devletin, vilâyetin, nevahinin sanayi ve ziraat, umur-u nafla hizmetl umûmiyesine tevsi-l mezuniyeti» başlıklı sekizinci bölümde, şimendiferler, maden ocakları, bankalar, şirketler vb.nin kamu mülkivetine geçirilmesi, işçiler için meydana getirilecek «Sây-ü Amel Borsaları»nın yardımıyle, ücretsiz iş bulmak için «Hizmet-i Umumiye Acentaları» kurulması, devlet tarafından bir İkraz-i Zirai Bankası (tarım kredileri verecek banka) açılması, halkın sağlığını koruyucu yasalar çıkarılması isteniyor. Bu bölümde ayrıca, nahiye, kaza ve köylerde ortak tarımsal araç ve gereçlerin satın alınmasına yardımcı olunması, tarım işçilerinin sendikaların denetimi altındaki ortak araziden yararlanmalarını sağlamak amacıyla, depozite mağazaları kurmakl için, bu tarım işçilerine nakit para yardımında bulunulması gereği üzerinde duruluyor.

Tarım işçilerinin tarımsal araç ve gereçlerinin sağlanmasında öngörülen kolaylıkların yanısıra, bu bölümde, işçiler için tek elden ucuz evler yapılması, nahiyelerde ulaşım, su işleri ve aydınlatmanın, nahiyenin malı olmak üzere, işçi örgütlerinin de katılmasıyla, kamu hizmeti olarak yerine getirilmesi öneriliyor. Kamu hizmetlerinde çalışan yövmiyeli ve maaşlı işçilere «sendika» kurma hakkının tanınması da, yine sekizinci bölümde kaydedilen talepler arasında yer alıyor.

«Sulh-ü beynelmilel siyasetini tâkip ve müdafaa-i memlekete hâdim teşkilât-ı askeriyei cedidenin kabulü ile tatbiki»ne dair

dokuzuncu bölümünde, devamlı ordu yerine milislerin, yani halk ordusunun kurulması, buna bağlı olarak da askerlik hizmet süresinin azaltılması öngörülüyor. Askerî Ceza Kanunu'nun değiştirilmesi istenirken, ceza olarak askerliğin uzatılması yolundaki uygulamalara son verilmesi talep ediliyor. Her ne nedenle olursa olsun, saldırgan savaşlara girişilmemesi ve sömürgeci fikirlere iltifat edilmemesi gereği vurgulanırken, barışın korunmasına hizmet etmeyen bağlaşıklıklardan da uzak durulması belirtiliyor.

Zafer Toprak

Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti Kuruluş yılı 1333 (1917), resmî kuruluş tarihi ise 20 Teşarinisani 1334 (1918)'dir. Kuruluş yeri ve merkezi İstanbul'dur.

Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin Ankaradaki fiilî kurucuları şunlardır: Setvet Lûtfi, Ankara eşrafından Toygarzade Naşit, Dava vekili Mustafa Kemal, Meclisi Vilâyet âzası Kırşehirli Müfit Hoca, Hecibanlı Kürt aşiret reisi Balâ'lı Şehsuvarzâde Hacı Osman Bey. Bu cemiyeti İstanbul'da resmen kuranlar ve ilk İdare Heyeti'ni oluşturan kişiler ise şunlardır: Topçu Feriki Ferit Paşa (reis), Şürefadan ve Şerif Abdülmuttalip ahfadından Yahya Adnan Paşa, Piyade Mirilivalığından müstafi Arif Paşa, «*Sabah*» gazetesi başmuhariri Ali Kemal. Sabık Mamuretülaziz Valisi Cemal, Dava vekili Fuad Şükrü, Dava Vekili ve sabık Sûrayı Devlet âzası Sait Molla, Miralaylıktan müstafi Süleyman, İzmir'de «Türk« matbaası sahibi Faik Şemsettin, askeri tabiplikten mütekait Salâhattin, Sabık köprüler baş kontrolörü Salih, Ankara Encümeni Vilâyet âzasından Mehmet Arif Beyler.

Cemiyet reisi olan Ferit Paşa, bir yıl sonra, 14 Kânunusani 1335 (1919) tarihinde Topçu Ferik mütekaidi olarak, yine İstanbul'da kurulan «Sulh ve Selâmeti Osmaniye Fırkası»nın kurucuları arasında yer almıştır. Yine kuruculardan Yahya Adnan Paşa'nın çeşitli fırkaların teşkilâtlanma çalışmalarında görev aldığını görüyoruz. Yahya Adnan Paşa, 1919'da kurulan «Osmanlı İlâ-i Vatan Cemiyeti»nde «reisi evvel» (birinci başkan) olarak, çalışmış, aynı yıl kurulan «Sulh ve Selâmeti Osmaniye Fırkası»nın da kurucuları arasına katılmıştır.

Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin kuruluşu bir kaç aşama geçirmiştir. Cemiyetin ilk adı «Sulh ve Selâmeti Osmaniye Komitesi»dir, ve gizli olarak Keçiören (Ankara) de kurulmuştur. Bu komite Brest Litovs Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Almanya ve mütefiklerinin birbiri ardı sıra yenilgiye uğramalarının yarattığı şaşkınlık ortamında, hükümeti devirmek amacıyla oluşturulmuştur. O sırada Ankara'da bulunan İttihat ve Terakkî Fırkası'nın bazı muhalifleri, hükümeti devirmek amacıyla, örgütün ana hedeflerini belirleyen bir kaç maddelik bir program hazırlamışlardır.

Cemiyetin programı uyarınca, kurucuların Satvet Lütfi müttefiklerle tek başına yapılacak barış şartlarını öğrenmek amacıyla, İnebolu - Rusya yoluyla Avrupa'ya geçecek, ve orada Prens Sabahattin ile görüşecekti. Prens Sabahattin aracılığıyla, İngilizlerle Fransızların koşullarını öğrenen Satvet Lûtfi, barış koşullarını hemen memlekete bildirecekti. Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti, kuruluş amacını gerçekleştirebilmek için, Samsun, Sivas, İstanbul, Konya, Adana gibi merkezlerle ilişki kurmuş, ayrıca teşkilâtta çalışacak elemanlar da hazırlanmıştır.

Ancak, bir kaç ay içinde, Samsun'da cemiyetin faaliyetlerini haber alan İstanbul hükümeti kurucularını Ankara'da tevkif ettirmiş, Satvet Lütfi Bey'i de İstanbul'a getirtmiştir.

Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin kurucu ve idarecilerinin Mütareke yıllarında (1918 1922) yeniden ortaya çıktığını görüyoruz. Yeni bir partî kurmak isteyen Binbaşı Mümtaz Ferid Paşa ve Köprücü Salih Beyler, bu partinin belli bir geçmişe sahip olduğunu göstermek için, Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyetl'nin bir partiye dönüştürülmesini teklif etmişlerdir. Ancak, «ihtilâlci» tanınan bir cemiyetin partiye dönüştürülmesini sakıncalı bulan Prens Sabahattin, yeni partiye Satvet Lûtfl'nin katılmasına da karşı çıkmıştır. Cemiyetin bir kısım önde gelenleri yeni bir program hazırlamışlar, idareci kadrosunda eski isimleri muhafaza etmişlerdir. Hükümete yapılan resmî bir başvuru ile de Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti gizli bir teşkilât olmaktan çıkmıştır.

Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin nizamnamesinin birinci maddesinde, Osmanlıların doğal ve kazanılmış haklarını korumak ve Devleti Osmaniye'nin selâmetini sağlayacak bir barışın gerçekleştirilmesi ana amaç olarak dile getirilmektedir. Nizamnamenin dördüncü maddesinde, cemiyetin, Hanedanı Âli Osman'ın saltanatını koruma-yı ve savunmayı görev saydığı belirtilmektedir. Beşinci maddede ise, «Osmanlı» olduğu özellikle vurgulanan cemiyetin bütün müslim ve gayri müslim vatandaşlara açık olduğu kaydedilmektedir.

Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti nizamnamesinin ikinci maddesi şu görüşlere yer veriyor: «Cemiyet, memleketi Harbi Umumî badiresine sürükleyenleri ve Hanedanı Âli Osman'a, evlâdı arap ile ihalei harameyne, Ermenilere, Rumlara, Türklere, Arnavutlara, Kürtlere velhasıl bilcümle anasırı müslime (müslüman unsurlara) ve gayrı müslimeye ve ricali siyasiye (siyasal mevki sahipleri) ile gazetecilere gerek bilâhüküm (karar olmaksızın) ve gerek hakka müstenid olmadığı dedihî (belli - açık) bulunan hükümlerle icra olunan tesmim (zehirleme), katil, idam ve imha, nefyü tağrib (sürme, memleketten çıkarma), tehcir ve evlcdı mümtazei vatanı memleketten uzakta yaşamağa mecbur eden her nevi tedabir (önlemler) ve mezalimi münferiden (tek başına) veya müçtemian (topluca) ika edenler (yapanlar) veya ispat hususunu temin ve tesçil eyleyenler veya mezalimi mezkürenin (adı geçen zulumün) icrasından sonra dahi menafii şahsiye (özel çıkar) temin edenleri ibareti müessisre (etkili bir örnek) olmak üzere takip ve tecziye ettirmeyi (cezalandırmayı) akdemi (önde gelen) vezaif (önemli iş) bilir.»

Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin faaliyeti pek uzun ömürlü olmamıştır. Bu kısa süre içinde başka fırkalarla birleşebilmek için fırsat kollayan cemiyet, Selâmetl Amme Heyeti ve Hürriyet ve İtilâf ile birleştiği yolundaki haberlerin doğru çıkmamış; nihayet, Selâmeti Osmaniye Fırkası ile birleşerek, «Sulh ve Selâmeti Osmaniye» adında yeni bir parti oluşturmuştur.

Sözü edilen birleşmeye kadar, cemiyet, nizamnamesl uyarınca, ilk önce İttihat ve Terakki Fırkası'nın izlediği siyasete karşı çıkmıştır. Cemiyetin faaliyet gösterdiği konular arasında, Mahmut Şevket Paşa vak'ası nedeniyle idam edilmiş kişilerin en yakın ailelerini arayıp yardım etmek, Ermenilere hastahane açılması Için Hilâll Ahmer Cemiyetl (bugünkü Kızılay)ne başvurması önemli girişimler olarak sayılabilir.

Zafer Toprak

Osmanlılar Döneminde Gösteri Sanatları : Orta Çağ'ın kıt'alar arası göçleri dünyanın siyasal coğrafyasını bir hayli değiştirmişti. X. ve XIII. yüzyıllar arasında, milyonlarca Türkmen Horasan bölgesine, oradan da batıya doğru kollar halinde yayılmaya başlamıştı. Göç eden aşiretler arasında Selçuklular da bulunuyordu. 1040 tarihinde, Büyük Selçuklu Devleti'nl kuran Türkler, XIII. yüzyılın sonlarına kadar ömürlü oldu. Ancak bu devletin gerçekleştirdiği en önemli hareketlerden biri Anadolu'ya yerleşme olanaklarını yaratmış olmasıydı. Selçuklular, 1071'de Bizans ordusunu Malazgirt'te yenip Anadolu'ya girince, ustaca tasarlanmış bir yerleşme siyaseti ile kesin olarak Anadolu'ya yerleştiler. 1080 yılında, Anadolu'nun etnik yüzü çok değiştl. Anadolu Selçuklulara, Büyük Selçuklu Devleti'nln etnik tabanı ve en güçlü uygarlığı olma yoluna girdi.

Anadolu Selçukluları döneminde üst

düzeyde bir kültür etkinliği ve düşünce özgürlüğü vardı. Selçuklu sultanlarının, meliklerinin ve beylerinin bilginlere, ozanlara, din adamlarına ve sanatçılara büyük saygı gösterdikleri çeşitli belgelerden anlaşılıyor. Tuğrul Beyin kentleri aldıktan sonra ilk işinin bilginleri ziyaret etmek olduğu, değişik tarihçiler tarafından yazılmıştır. İslâm dünyasının XI. yüzyıldan sonraki bilginlerinin, matematikçilerinin, tıp bilginlerinin, sanatçılarının, yazarlarının ve ozanlarının Selçuklu Sultanları tarafından beslendikleri biliniyor.

Selçuklu Sultanlarının, özellikle Sancar Bey'in kurduğu kitaplıklar, medreseler, hastahaneler o çağa göre hayret verici derecede çoktu. Bunun için de, çeşitli hastalıkların kaynağı, astronomi, fizik ve kimya alanlarında birçok buluş yine Selçuklular döneminde yapıldı. Birçok yazma, Moğol salgını sırasında yok oldu. Moğol salgınında kitapların ancak en değerlileri kurtarılabilmiş, Moğollar yağma edilen kitapların bir bölümü ile Meraga'da 400.000 ciltlik bir kitaplık kurmuşlardı. Selçukluların elinde bugün için bile önemli sayılacak kitaplıklar olduğu bu olaydan da anlaşılmaktadır.

Anadolu'ya giren Türklerin **mimus**'u Bizanslılardan öğrendiklerini belirten batılı incelemeciler var. Bu sav doğru olabileceği gibi, **mimus**'un aynı zamanda çeşitli biçimlerde İslâm dünyasında da varolması ile Türklerin bunu Abbasîlerden almış olmaları da bir olasılıktır. Ancak Orta Asya'dan göç eden Türklerin meddah, mukallit gibi sanatçıları da olduğu düşünülürse, Türklerde dramatik gösterilerin çeşitli kaynaklardan ortaya çıktığı anlaşılabilir.

Ayrıca, Orta Asya'da dramatik diyaloglarla gelişen kısa gösterilere de rastlanır. Örneğin, Buhara Emiri'nin sarayında oyuncuların günlük yaşamdan sahneler oynadıkları, dans, taklit, oyun, hikâye anlatımı gibi sanat türleri Türklerin yabancısı olduğu şeyler değildi. Türkistan'da sovtarılık, yapma atlar ile yapılan gösteriler sonradan Osmanlı şenliklerinde sık sık izlenen oyunlar olmuştur.

Anadolu'ya gelen Türkler için etki kaynaklarından biri de Bizans'tır. 1836 yılında, İstanbul'da düzenlenen şenlikte, Julie Pardoe adlı bir İngiliz leydisinin oyunları gördükten sonra bunların onbeş yüz yıl öncesinden bu yana yaşatılmış Roma **mimus**'unu sürdürdüklerini belirtmesi hiç de yanlış bir gözlem değildir. Orta Çağ'ın en karanlık dönemlerinde metinli tiyatro gözden silindiğinde Roma **mimus**'unun özellikle Bizans'ta yaşaması ve oradan da Türklere geçmesi akla yatkın gelen bir durumdur.

Bunlardan başka Türklerin eski yurdu Orta Asya'nın kültüründen başka Şamanlığın Anadolu'ya gelen Türklerin kültürü üzerinde geniş ölçüde etkisi vardır. Metin And, «oyun» sözcüğünün bile Şamanlıkla çok sıkı ilişkisi olduğunu belirtir. Şamanlığın Anadolu'daki belirtisi danslarda ve seyirlik oyunlarında görülebilir. Abdülkadir İnan, İslâm dinini kabul etmiş olan Türklerin eski inançlarından kalan gelenek ve törleri yeni dinlerine sokmuş olduklarını belirtir.

İslâm dinini kabul eden Türkler, genellikle, Altay şamanlığının geleneklerini yüzyıllar boyunca unutmamışlardır. *Dedem Korkut* hikâyelerinden anlaşıldığına göre, XI. yüzyılın başlarında tamamen müslüman olarak Horasan'a geçen Selçuklu Oğuzları, XV. yüzyılda da bir çok şaman geleneğini sürdürmüşlerdir. Bu Oğuzların torunları olan bugünkü Anadolu Türklerinde de bu eski inanç ve göreneklerin izlerine hâlâ rastlanmaktadır. Orta Asya'dan göç eden Türklerin yaşamına etki eden şamanlığın ortaya çıkardığı oyunları da dramatik gösterilerin kapsamı içinde saymak gerekir. Bu da, Anadolu'ya giren Türklerde dramatik oyunların bulunduğu sonucunu çıkartmaktadır. Bundan sonra, Türklerin karşılaştıkları uygarlıklardan bir şeyler almaları doğaldır. Türklerin Anadolu'ya geldiklerinde dramatik gösterileri olduğunu bir Bizans kaynağı da doğrular. Bizans Prensesi Anna Comnena, babası Bizans İmparatoru Aleksius Comnenus için yazdığı kroniklerde Selçuklu sarayındaki sanatçıların, babasının damla hastalığı ile alay eden bir oyun oynadıklarını belirtir. Türklerin Anadolu'ya girmelerinden kırkbeş yıl sonra (1116) yazılmış olan bu yazı böylece yukardaki kanıyı desteklemektedir.

Orta Çağ'da, Türklerin dramatik etkinliklerini kanıtlayan bir başka belge de Bizans İmparatoru II. Manuel Palalologos'un Bayezit'ın karargâhında gördüğü **mimus** oyuncularını, çalgıcıları, erkek ve kadın dansçıları, şarkıcıları anlatmak için kardeşi Theodoros'a yazdığı mektuptur. (1390?).

Orta Çağ'da Türklerin dramatik oyunları üzerine olan kaynaklar ne yazık ki sayılıdır. Ama eldeki kaynaklar Türklerin dramatik gösterileri birlikte getirdiklerini ve sonradan çeşitli etkilerle bu alanda gelişmeler kaydettiklerini göstermeleri yönünden yeterlidir.

İstanbul'un Alınışından Sonra Türk Tiyatrosu: Anadolu Selçuklu İmparatorluğu, gerek toplum yapısı gerekse kültür alanında iki önemli etki altındaydı: İslâmlık ve Bizans. Selçuklu Türkleri «iktâ» sistemini İslâm uygarlığından aldı. Ancak küçük bir ayrıcalıkla: İslâmlıkta «iktâ» özel mülkiyete daha yakınlaşırken, Selçuklularda bu askerî bir özellik kazanmıştı. Bizans'tan gelen etki ise, Türklerin ilk kez yerleşik bir toplumla karşılaşıp kendilerine özgü feodal bir yapı kurmaya yönelmelerivdi. XI. ve XIII. yüzyıllar arasında Türk toplumları gittikçe güçlenen bir feodal oluşum içindeydiler.

Moğol salgınından sonra Selçuklu İmparatorluğu'nun yıkılması sonucu bağımsız beyliklerin kuruluşu ve bir anarşi ortamının ortaya çıkışı Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunu hızlandırdı. Ancak I. Murat'a (padişahlık süresi 1362-1389) kadar tamamlanmış bir devlet yapısı ortaya çıkmadı. Bundan sonra, XVI. yüzyıla kadar olan gelişim, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezci bir feodalite kurması ve fetihler yaparak bu sistemi yaygınlaştırması oldu.

Anadolu Selçukluları döneminde kültür ve sanat merkezleri kentlerdi. Selçuklu sultanları, bilginleri ve sanatçıları destekliyorlar ve bu alanda önemli tutarda para sarfediyorlardı. Türklerin ele geçirdikleri topraklar antik uygarlığın kalıntıları ve Hıristiyan kültürünün merkezleriyle çevriliydi. Ayrıca, İslâm uygarlığı bilim ve sanat yönünden Selçuklu Türkleri üzerinde derinlemesine etki yapıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Gösteri Sanatları: Bu etkiler Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'a yerleşmesine değin sürdü. Türk kültürü ve sanatı birçok yönden Anadolu toplum yapısına uymuş ve İslam kültürünün bir uzantısı olmuştu. Bilim, İslâm bilginlerinin, düşünürlerinin Orta Çağ'da atmış oldukları ileri durumlarıyla sürdürülüyordu. Kısacası, Bizans etkisinin yanısıra, Osmanlılar XVI. yüzyıla değin doğunun güçlenmekte olan uzantısıydı.

İstanbul'un alınışı birçok yönden değişiklikler getirdi. İstanbul gibi, Rönesans bilginlerini barındıran ve önemli bir tiecim limanı olan bu kent, Osmanlı mparatorluğu'nu bu özelliklerin mirasçısı yaptı. Artan tecimsel olanaklarla birlikte, Avrupa ile kültür alışverişi gelişti. Üstelik, Osmanlılar Avrupa ile Asya'yı birleştirecek, müslümanlar ile hıristiyanları bir devletin yönetimi altında toplayacak bir bilinçlenme içine girdiler. II. Mehmet'in (padişahlık süresi: 1444 - 1446 ve 1451 1481) söz ve davranışlarında, bilime, felsefeye ve sanata verdiği önemde bu bilinçlenmenin izleri vardı. Böylece, Osmanlılar için örnek, uzun bir süre kendileri oldu. Bu çağdan sonra Osmanlılar artık İslâmlığın ve Bizans'ın izleyicisi değil, daha çok önderi durumuna girdi. Kültür ve sanatın gelişmesi artık doğuya ya da batıya değil, saray çevresinde ortaya çıkan eğilimlere bağlıydı. Bu durum

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına, yâni batıyı örnek alma eğilimine kadar sürdü.

Bütün İslâm ülkeleri içinde seyirlik oyunlarını en çok geliştiren ve bu oyunlardan belli özellikleri alan oyun türleri oluşturan Türkiye'dir. Orta Çağ'da, sonradan daha gelişmiş biçimleriyle Avrupa'da yapılan şenliklere benzer şenlik gösterilerine Osmanlı İmparatorluğu'nda rastlıyoruz. Özellikle Avrupa'da gösterileri daha etkili yapmak için çeşitli kimselerin ortaya çıkardığı teknik buluşlara Osmanlı şenliklerinde fazlasıyle rastlıyoruz. Bu şenlikler incelendiğinde, Osmanlı Türklerinin XVI. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ulaştıkları uygarlık aşamasının çok üstün olduğu görülür. Ö dönemler için «hezarfenler» tarafından yapılan buluşlar arasında, denizaltı gibi suyun altında kalabilen ve su üstünde yüzebilen canavarlar, kuleden uçan adamlar, akıl almaz tehlikeli gösteriler yapan canbazlar, gözbağcılar, hokkabazlar, hünerbazlar. vb. bu şenliklerin çok gelişmiş tekniği ve usta sanatçıları olduğunu ortaya koymaktadır. Bu şenliklerin önemli yanlarından biri de her sınıftan, her tür inançta olan halkı bir araya getirmesi ve gösteri sanatlarının temeli olan topluca katılmayı sağlamasıydı. Osmanlı şenliklerinin, Rönesans Avrupasındaki şenliklerden bir farkı, yazılı metin yoluyla gelişmemiş oluşlarıdır. Bu yönden bu şenliklerin sonraki yüzyıllar kalıcılığı da sınırlıdır. Ayrıca, bu şenliklerdeki oyunlara metin yazılmamış olması, Türk oyun yazarlığını geciktirici bir rol oynadığı üzerinde de durulabilir.

1. Seyirlik Oyunları: Bu şenliklerde bulunmuş olan yabancılar, şenliklerin düzenlenmesi nedenini birkaç noktada topluyorlar. Toplumun çok sevdiği ve dört gözle beklediği bu şenliklerin düzenlenmesindeki ilk neden, ordunun sefere çıkmasıydı. Sefer hazırlığı yapılırken kentler donanır, fener alayları düzenlenir ve eğlenceler yapılırdı. Padişah çocuklarının doğumu, bir zaferin kazanılması, padişah çocuklarının sünnetleri, evlenmeleri, sultanların tahta çıkmaları bu şenliklerin yapılmasına vesile olurdu. Bu şenliklerden biri de padişah oğlunun öğrenime başladığı için yapılmıştır. 1832 Şenliği. II. Mahmut'un oğlu Abdülmecit'in öğrenime başlaması dolayısıyle yapılan kendi türünde tanıtıcı tek şenliktir.

Bugüne dek yaptığımız araştırmalar Osmanlı İmparatorluğu döneminde yüze yakın büyük şenliğin, daha çok sayıda da küçük şenliğin yapıldığını belgelemektedir. Bulduğumuz ilk padişah şenliği, İmparatorluğun kurucusu Kara Osman'ın oğlu Orhan Gazi'nin Yanhisar Beyi'nin kızı Nilüfer (asıl adı Holafira) ile evlenmesi dolayısıyle 1298 yılında yapılan şenliktir. Sonuncu büyük şenlik ise 1899'da İstanbul'da, II. Abdülhamit'in şehzadesi için düzenlettirdiği büyük sünnet şenliğidir..

Bu şenliklerdeki seyirlik oyunlarının toplumun dört kesimiyle yakından ilişkisi vardı. Bu oyunlar saray ve çevresiyle, esnaf loncaları ve gedikleriyle, asker ocaklarıyle ve tarikatlarla ilintili olarak oynanırdı. Sarayın içinde görevli oyuncular, çeşitli alanlarda becerisi olan kimseler olduğu kadar, saray, bu oyuncular dışındaki, yâni saray dışındaki topluluklara ve sanatçılara da yardım ederdi.

İlk büyük çapta şenliğin, 1457 yılında, Fatih Sultan Mehmet'in şehzadelerinin sünneti için Meriç, Tunca ve Arda ırmaklarının birleştiği yerdeki adada yapıldığı biliniyor. Bu şenlikte meddahlar, mukallitler ve akıl almaz gösteriler yapan hünerbazlar, canbazlar olduğu çeşitli belgelerden anlaşılıyor. Mukallitlerin bir araya gelerek konulu oyunlar, güncel sahneler oynadıkları ve oradakileri eğlendirdikleri anlaşılıyor. Ayrıca çeşitli havai fişekleriyle geceleri donanma şenlikleri yapıldığı, şiirler okunduğu da görülüyor.

Büyük şenlikler her zaman aynı amaçla düzenlenmiyordu. Bazan padişahın hoşuna gitmek için sarayın önde gelen kadınları tarafından da şenlikler yaptırılabiliyordu. Söz gelimi, Haseki Sultan'ın II. Osman'ın gözüne girmek için düzenlettirdiği 1622 yılındaki şenlikte padişahın hoşuna gidecek ve onun zaferlerini yansılayacak dramatik savaş oyunları oynanmıştı. Bu oyunda nakkaşlar tarafından hazırlanmış kaleler, gemiler, sütreler, ırmaklar ve orman dekorları arasında danslı ve danssız oyunlar oynanmıştı.

Sarayın tiyatroyu desteklemesi yanısıra, esnaf loncalarının ve gediklerinin de bu gösterilerde katkıları olurdu. Hemen her esnaf loncasında oyuncular, meddahlar, mukallitler, becerisi olan kişiler vardı. Ayrıca oyuncuların da loncası vardı. Oyuncuların kurdukları topluluklara kol deniliyordu. Bu esnaf loncalarının bir bölümü biraraya gelir ve şenlikler dışında yardım toplamak için çeşitli eğlence ve gezinti yerlerinde oyunlar oynarlardı.

Kaynağı Ahilerin örgütlenmesine dayanan esnaf loncaları, olağanüstü durumlarda birer askerî güç oluverirlerdi (Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda Ahilerin askerî alanda da katkıları olmuştu). Esnafın asker ocağı ile olan ilişkisi oyuncuları da aynı durum içine sokuyordu. Bazı incelemeciler halk tulûat tiyatrosu olan **Orta Oyunu**'nun Yeniçeri «orta»larından çıkması olasılığını öne sürer. **Orta Oyunu**'nun **Meydan Oyunu**, ya da elde ettiğimiz bulgulara göre **Yeni Dünya Oyunu** olarak da bilindiği anlaşılıyor. Ahilerin ve Bektaşilerin toplandıkları yerlere «meydan» adı veriliyordu. Yine Yeniçerilerin 196 «orta»sı içinde 101'ine **Cemaat** deniliyordu. **Cemaat** sözcüğü ise oyuncu toplulukları **Kol** adını almadan önce, XVI. yüzyılda oyuncu kolları için kullanılıyordu.

Bu şenliklerde tarikat üyeleri de oyunlar oynuyorlar ve beceri gösteriyorlardı. Özellikle gözbağcılık, hokkabazlık ve dans sanatlarında ustaydılar. Bunlar acıya dayanarak dinsel güçlerini tanıtlayan ve bundan dinsel coşku duyan kişilerdi. Bunlara **deli** denilirdi. Bunlar kulaklarına, gövdelerine bıçaklar saplayıp az kan kaybıyle dayanıklılıklarını gösterirlerdi. XVI. yüzyılda bir yabancı tanık kızgınlıktan beyazlaşmış bir demiri ağzına sokup tükürüğüyle soğutan dervişlerden söz etmektedir. Bunlar bir çeşit **fakirizm**'in temsilcileriydiler. Müslümanlıkta bunlar Rifâîlik, Saadîlik gibi tarikatların müritleri olan dervişlerdi.

Şenlikler hem karada hem su altında ve üstünde düzenleniyordu. Güzel görünüş elde edebilmek için suya yansıyacak fenerler asılıyor, çeşitli donanma fişekleri kullanılıyordu. Bazan süslü sallar üzerinde dramatik oyunlar oynanıyor, kukla gösterilerine yer veriliyordu. III. Ahmet'in (padişahlık süresi 1703 1730) 1720 yılında düzenlediği şenlikte mimar İbrahim Efendi'nin yaptığı denizaltı gibi su altında yarım saat kalabilen ve su üstünde de yüzebilen, içi bu timsahı kullananlarla dolu olan araç yerli ve yabancı seyircileri hayrette bırakmıştı. Bu timsah ağzını açıp kapayabiliyor, su üstüne çıktığında, ağzını açıyor, içinden renk renk giysileriyle beş dansçı çıkıyor ve timsahın üzerinde oynuyorlardı. Karada yapılan şenliklerde ise mekanik dev kuklalar, ağızlarından alev çıkaran ejderler, ip üzerinde yürüyen arabalar, fıskiyeli, müzikli, tekerlekli köşkler bulunuyordu.

Seyirlik oyunlarının dramatik özellikler gösteren hüner dallarından biri hokkabazlıktı. Hokkabaz, yalnız bir gözbağcı değil, aynı zamanda ilerde değineceğimiz **Karagöz** ve **Orta Oyunu**'nda bulunan tekerlemelere benzer güldürücü sözlerle yamağı ile söyleyişlere geçen bir oyuncuydu. Yanlış anlamlar ve söz canbazlıklarıyle geliştirilen bu söyleyişler kısa birer skeç niteliğindeydi ve bunlar hokkabazın gösterdiği hünerle ilgili olduğu kadar, herhangi aktüel bir konuyu da işliyebilirdi. Hokkabazın ustasına, **Orta Oyunu**'nda olduğu gibi **Pişekâr** denilirdi. Yine **Orta Oyunu**'nda izlenen Pişekâr'ın elindeki pastav ya da şak şak adı verilen, ses çıkartan çatal sopa hokkabazda

da vardı.

Hokkabazlığın, XVI. yüzyılda Engizisyon'dan kaçıp Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan Portekizli Yahudilerle geliştiği anlaşılıyor. Bunları ilk kez II. Selim'in (padişahlık süresi 1566 - 1574) sarayına hokkabaz ve soytarı olarak girdiklerini izleriz. Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda, İstanbul'da bulunan oyuncu kollarını sayarken bütün üyeleri Yahudi olan üç önemli oyun topluluğunu gösterir: bunlar «Patlak Kolu», «Haşune Kolu» ve «Samurkaş Kolu»dur.

2. Meddah: Seyirlik oyunlarının en başta gelen sanatçılarından biri **meddah**'tır. Tek kişilik bir tiyatro sayılabilecek olan meddah elindeki sopası ve sol omuzuna attığı büyük mendili ile halkın karşısına çıktığında onlara hem hikâye anlatır, hikâyedeki kişileri canlandırır, taklitlerini yapar ve bazı meddahlar da kalkıp oynardı. Türk Meddahı, kahramanlık destanlarını, dinsel konuları ve tarih içindeki olayları ustalıkla anlatmakla birlikte daha çok gerçekçi hikâyeler anlatmasıyla bir özellik taşır. Köylerde âşıklar, sazlarının eşliğinde bir hikâyeyi ne kadar stilize edip anlatırlarsa, meddahlar hikâyeleri o kadar gerçekçi ve dramatik bir hava içinde söylerlerdi. Kısacası âşıklar hikâye anlatımında epik bir özellik gösterirken, meddahlar dramatik bir özellik içindedirler. «Medhetmek», yâni övmek sözcüğünden türetilen meddah, önceleri övgüler düzen bir kişiyken sonraları, gerçekçi hikâyeler anlatan ve bu hikâyeleri seyirci önünde dramatize eden sanatçı durumunu aldı.

Anadolu ve Rumeli Türklerinin eski yazınsal yaşamında meddahlığın çok büyük bir yeri vardır; çünkü Türkiye'de halk hikâyeciliğini temsil edenler, yüzyıllardan beri meddahlar olmuştur. Kahvehanelerden saraylara kadar, her sınıf, her aşamada insanların gittiği yerlerde aranan ve sevilen hikâyeler, taklitler, nüktelerle her sınıf halkı eğlendiren bu hikâyeciler, tiyatro tarihi açısından önemli bir konu olarak kabul edilmelidirler.

Orta Asya'da Oğuz Türklerinin yaşamında önemli bir yer alan ozanlar, ellerinde kopuzları obadan obaya, kentten kente yolculuk ederek düğünlerde, şölenlerde eski destanları, ***Dedem Korkut Hikâyeleri***'ni söylerlerdi. Bu ozanlar ayrıca yeni olaylar üzerine şiirler düzenlerler, karşılığında değerli giysiler, koyunlar, koçlar alırlardı armağan olarak, XIX. yüzyılda, Orta Asya'nın özellikle Türk boyları arasında incelemeler yapan **Vámbéry**, Türkmenlerde, büyükten küçüğe, herkesin hikâye dinlemeyi çok sevdiğini yazar.

Meddah hikâyeleri dört bölümdür: 1. Bölüm'e «Başlangıç» diyebiliriz. Burada meddah «Hak dostum Hak» diye söze başlayarak ya bir divân okur ya da bir tekerlemeye girer. 2. Bölüm'e «Açıklama» denilebilir; burada uyaklı ya da uyaksız hikâyenin geçtiği dönem, kişiler ve bu kişilerin durumları sergilenir. Bazan bir padişaha övgüde bulunulur. 3. Bölüm «Hikâye» kesimidir. Bu hikâye gevşek dokulu, bazan içinde Mâniler ve türküler bulunan olaylar dizisinin olduğu bölümdür. Bu bölümde bazan —âşıkların anlattıkları hikâyelerde olduğu gibi— kişiler türkülerle konuşturulur. 4. Bölüm «Bitiş»tir; burada çoğu kez bir «kıssadan hisse», yâni hikâyeden ders çıkarma tavrı vardır. Halk töresine uygun bir bitişle, yanlışların doğruların gösterilmesi bu son kesimde yer alır.

Meddah hikâyelerinde zaman ve yer kaygusu yoktur. Minyatürdeki figürler nasıl bir derinlikten ya da üçüncü boyuttan yoksunsa, bu hikâyelerdeki kişiler de birer gölge oyunu tasvirinden daha boyutlu değillerdir. Bunlar, çeşitli yönlerden, anlatıldıkları dönemin siyasal ve toplumsal etkisini kapsarlar. Bir hikâye, her meddah tarafından kendi ustalığı ve yaratıcılığı oranında değişik bir biçimde anlatılır. Aslında bunlar birer senaryodur ve çoğu kez ustadan çırağa, kulaktan kulağa geçer. O hikâyenin herkesçe tanınması, sevilmesi meddahın yeteneği ile orantılıdır.

Eldeki kaynaklara göre adları bilinen ilk meddahlar XIV. yüzyılda yaşamışlardır. I. Bayezit'in (padişahlık süresi 1389 - 1402) Kör Hasan ve Ahmedî adlı iki meddahı olduğu biliniyor. Ayrıca, tarihlere göre, aynı yüzyılda Karaman Bey'in «Harman Danası» adlı bir meddahı varmış. Bu yüzyılda başka bir ünlü meddah da Yusufî'dir. XV. yüzyılda, özellikle II. Murat ile Fatih Sultan Mehmet'in çok sayıda meddahı olduğu görülür. Fatih döneminin en ünlü medahı Balaban Lâl'dır Ayrıca, Kıssahan Mustafa, Molla Hamidî, Meddah Ömer ve Hamzavî gibi şairlerin meddahlık yaptığı da anlaşılıyor. Bu yüzyılda II. Murat'ın (padişahlık süresi 1421 - 1444 ve 1446 1451) Hacı Kıssahan adında ünlü bir meddahı olduğunu da biliyoruz.

XVI. yüzyılda, çok sayıda meddah çinden en ünlüsü, bugün renkli bir minyatürü Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde bulunan Lâlin Kaba'dır. Meddahlık tarihinin hikâyelere geçmiş ilk büyük adı ise XVII. yüzyılda yaşamış olan Trabzonlu Tıflî Ahmet Çelebi'dir (ölümü 1659/60). XVIII. yüzyılad bilinen elli kadar meddahın içinden en tanınmışları Galatalı Şekerci Sâlih, Dilencioğlu, Hekim Ali, Kırımî, Edirneli Külâhî, Galatalı Ahmet Çavuş, Nâim Efendi, Boncuk Çelebi ve Yenibahçeli Hasan Çelebi'dir. Büyük meddahların çok sayıda olduğu dönem XIX. yüzyıldır. Çok sayıda meddah arasından en önemlileri Lüleci Ahmet, Camcı İsmail, Mürekkepçi İzzet, Kız Ahmet, Piç Emin, Hacı Müezzin, Meddah Aşkî, Tespihçioğlu, Meddah İsmet, Nazif Efendi, Musahip Nuri, Ayvazoğlu, Şerbetci Emin, Muhasip Sâid Efendi ve Yağcı İzzet'tir.

Medahlık XX. yüzyılın başlarında sürmüş, son önemli meddahlar Aşkî ve Sururî'dir. Onlardan sonra çeşitli meddahlar, II. Dünya Savaşı'na değin sanatlarını uygulamışlardır. Bugün meddahlık sanatına ilgi gösteren genç sanatçılar vardır ve meddahlığın daha iyi aşamalara geleceği sezilebilmektedir.

3. Kukla : Türkçe bebek anlamına gelen ve günümüzde Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bulunan **korçak, kudurcak, kavur, kabarcuk, kavurcak, soğurçak, konçak** kuçak ve ayrıca Orta Asya Türklerinin kukla oyunları olan **Çadır Hayal ve Kol Korçak** gölge oyunumuz arasında bir ilinti kurulmuş olmasını yanıltıcı bulan bu alanın bir incelemecisi olan Metin And, **Çadır Hayal**'ın ipli kukla **Kol Korçak**'ın ise el kuklası olduğunu belirtir. XIV. yüzyılda Türkler lu'bet sözcüğüne karşılık olarak **kavurcak** sözcüğünü kulanmışlardır. Bundan da daha o dönemde Türklerin kuklayı bildikleri anlaşılmaktadır. Çünkü aynı yazara göre, «Nizâmî'nin **Hüsrev ü Şirin** mesnevisini 1340'da Türkçeye çeviren Kutub'un Farsça kukla karşılığı **Lu'bet**'i **kavurcak** sözcüğüyle çevirmiş» olması bunu doğrulamaktadır. Ayrıca şu kanıtlar da var: XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud, ***Dîvânü Lûgat-it-Türk***'de **kudurcuk** ve XIII. yüzyılın ortalarına doğru yazılan Memlûk-Kıpçak sözlüğünde **kabarcuk**, «bebek» anlamına gelen Arapça **el-lu'ba** sözcüğüyle karşılanmıştır.

Orta Asya'nın etkisiyle kuklanın Türkiye'ye gölge oyunundan daha önce girdiği sanılmaktadır. XIII. yüzyılda Sultan Veled Divânı'ndaki dört dizeye işaret eden Fuat Köprülü, bu türün Türk toplumuna daha önce girdiğini belirtmektedir. Ancak batı kuklasının Türkiye'ye XVIII. yüzyılda girdiği üzerinde durulmaktadır.

İlk başlarda **ayak kuklası, yer kuklası, araba kuklası, dev kukla** gibi çeşitli türler vardı. Yakın çağlarda saptanan kukla türü ise üçtür: **iskemle kuklası, el kuklası ve ipli kukla.**

İskemle Kuklası, Aşağıdan ipleri çekilerek sıçratılıp oynatılan kuklaydı. Bunlar sokak oyuncuları tarafından musiki eşliğindeg österildi.

El kuklası, en bilineniydi. Bu tür kuklaların İtalya'dan gelmiş olduğu sanılmaktadır. Bunların başları, kolları mukavva ya

da tahtadan, gözleri ise bezdendi. Kuklanın oynatılması için el, kuklanın giysisinden içeri sokulur, işaret parmağı ile baş, orta ve baş parmaklarla da kollar oynatılırdı.

İpli kukla daha yakın tarihlerde Türkiye'ye girdi. Yukardan sarkıtılan iplerle oynatılan bu kukla türünde, kukla figürü daha esnek ve çeşitli hareketlerle oynatılabiliyordu. Böylece daha iyi bir anlatıma gidilebiliyordu. Oynatılması daha zor olduğu için el kuklası kadar yaygın değildi. İpli kuklayı Türklere öğreten ve Türkiye'ye yayan İngiliz kuklacısı Thomas Holden'dı. Holden ilk kez 1882'de Türkiye'ye gelmiş ve konulu kukla oyunları oynatmıştı. Onlan etkilenen ve kukla oynatabilen ilk Türk ise «Muzıka-i Humâyûn»dan Halim bey adında biridir. Halim bey II. Abdülhamit'in önünde ipli kukla oynatmıştır.

Yakın çağların Türk kuklası incelendiğinde kukla kişilerinin Türk Gölge Oyunu'nun ve Orta Oyunu'nun kişilerini andırdıkizlenir. **Karagöz** ile **Hacıvat**, Pişekâr ile Kavuklu gibi, kuklacla da İbiş ve İhtiyar vardır. (Bu noktada, İtalyan tulûat tiyatrosundaki uşak - ihtiyar tiplerine paralellik kurabiliriz. Bu tiplerin ortaya çıkmasında Türkiye'ye gelen İtalyan tiyatro topluluklarının etkisi olduğu muhakaktır). İbiş, XIX. yüzyılda ortaya çıkan tulûat tiyatrosundaki gibi hep uşaktır; adı da efendisine olan bağlılığını simgelemek için Sâdık'tır. İhtiyar, varlıklı çift çubuk sahibi bir efendidir. İbiş, kurnaz ve hazır cevaptır. Halk diliyle konuşur, bilerek ya da bilemeyerek yanlış anlar, açık saçık sözler kullanır, çift anlamlı deyimlerle konuşur. Bu yüzü sevimsiz, ama hareketleri sempatik olan İbiş, çoğu kez efendisinin dalaverelerini de yüzüne vururdu. Bu iki baş kişinin yanısıra, erkek ve kadın âşıklar. Arap, Şeytan, Dalkavuk, Efe, Yahudi, Lâz, Balama gibi yan kişiler vardır.

Kukla oyunları gürültülü, dolantılı (entrikalı) gülünç durumları kapsayan, bol dayak sahnesi ile donatılmış gösterilerdi. Bu oyunlar, halk efsanelerini, masalları, aşk hikâyelerini, Karagöz ve Orta Oyunu metinlerini kaynak olarak kullanırdı.

4. Gölge Oyunu: Karagöz Son araştırmalarda, Gölge Oyunu'nun Türkiye'ye, XVI. yüzyılda, Mısır yoluyle geldiği belgelerden anlaşılmaktadır. İslâm ülkeleri ise gölge oyununu, zengin kaynakları olan Cava'dan aldılar; çünkü VIII. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar süren Hindistan ve çevresindeki İslâm fetihleri ile, birkaç devlet dışında, buralara İslâmlık yayılmıştı. Doğu ile İslâm uygarlığı arasında böylece sıkı kültürel bir bağ doğmuştu. Arap gezginleri Kızıldeniz ve Çin kıyılarını dolaşmışlar, oradaki buluşları Orta Doğu'ya getirmişlerdi. Avrupa'da doğudaki birçok buluşu Araplardan öğrenmişti. 1345 yılında, İbni Batuta Cava'ya da uğramıştı.

Cava gölge oyunu, çeşitli yönlerden Türk ve Arap gölge oyunlarına benzer. Her ikisinde de beyaz bir perde, oynatanla perde arasında yağ kandili, (daha sonra elektrik ampulu) vardır. Her ikisinde de görüntüler derindendir. Ayrıca, Cava'da tasvirlere destek olacak muz dallarından yapılmış **gedebok pisang** Türk Gölge Oyunu'ndaki **Hayal Ağacı** denilen çatal desteklere benzer. Cava'da oyun başlamadan önce, perdenin orta ına yaprağa benzeyen bir görüntü konur, bu da Türk Gölge Oyunu'ndaki **göstermelik**'in aynıdır. Benzerlikler bu kadarla kalmaz. Cava, Malaya ve Bali'de **kayon**, bizde **hayat ağacı** aynı anlamdadır. Cava Gölge Oyunu'nun oynatıcısı **dalang**, Karagöz'de olduğu gibi, belli basmakalıp sözleri şarkıyla söyler. Her ikisinde de Tanrı'ya yakarış vardır. Hemen hemen oyun bölümleri de aynıdır. **Vayang kedek**'teki önden olan kadın görüntüleri dışında, her iki gölge oyunu'nun görüntüleri profildendir. Yalnız eski Mısır gölge ovunu'nda hem önden, hem yandan olan görüntüler vardır.

Gölge Oyunu'nun Türkiye'ye, XVI. yüzyılda, Mısır'dan gelmiş olduğunu gösteren ilk kanıtı Georg Jacop vermiştir. Bu kanıt Arap tarihçisi Mehmed bin Ahmed bin İlyâs-ül-Hanefî'nin ***Bedâyi-üz-zuhûr fî vekayi-üd-dühûr*** adlı Mısır tarihinde bulunmaktadır. Bu tarihe göre, Memlûk Sultanı Çakmak (1438 1453) bütün gölge oyunu figürlerini yasaklamış ve bunların yakılmasını buyurmuştu. Aynı kitapta Türk gölge oyunu ile ilgili, daha önemli bir yer vardı. 1517'de Mısır'ı ele geçiren Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim, Memlûk Sultanı II. Tumanbay'ı astırmıştı. Bir gölge oyuncusu da Tumanbay'ın Züvevle Kapısı'nda asılışını canlandırmıştı. Bunu çok beğenen padişah, bu kuklacıyı oğlu Süleyman'ı (Kanun) eğlendirmesi için İstanbul'a götürmüştü. Ayrıca, Yavuz Sultan Selim döneminin güvenilir kaynaklarından biri olan İbn İlyâs'ın verdiği bilgiye göre, gölge oyunu Mısır'dan Türkiye'ye XVI. yüzyılda girmişti. XIII. yüzyılda yazılan birçok Arap gölge oyunu metiniyle sonradan hazırlanan Türk gölge oyunu senaryoları arasında benzerlikler vardır.

Ancak XVI. yüzyılda, bu türün baş figürleri olan Hacıvat ile Karagöz'ün adları henüz bilinmiyordu. Çünkü Mısır oyunlarında da belli, kalıplaşmış tipler yoktu. İlk başlarda Türk gölge oyunu da değişik tiplerle oynandı. Kısa bir süre sonra da Türk halkının özelliklerini kapsayan gölge oyunu, çok renkli, hareketli ve Mısır gölge oyunu'ndan daha değişik bir biçimde gelişmeye başladı. Hatta o kadar ki, Türk gölge oyunu sonradan, kaynağı olan Mısır gölge oyununu bile etkiledi. Böylece, Mısır'dan Türkiye'ye gelen gölge oyunu, Mısır'daki özellikleri değiştirdi ve kendine uydurdu. Bu yüzden bazı yanıltmalar olmus ve gölge oyunu'nun Türkiye'den Mısır'a gittiği sanılmıştı.

Türk gölge oyunu XVII. yüzyılda kesin biçimi aldı. Bu yüzyılda **Karagöz** Türk toplumu içinde yaygınlaşmış, yalnızca Ramazan'da, Sarayda ve belli yerlerde değil, büyük, küçük bütün kentlerde, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde oynanmaya başlanmıştı. Anadolu gibi, İmparatorluğun Avrupa topraklarında da yaygınlaşan gölge oyunu, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya'nın bir bölümü ve Macaristan gibi Balkan ülkelerinde ilgi görmüştü. XVII. yüzvılda, **Karagöz** üzerine en çok bilgiyi Evliya Çelebi'de buluyoruz ve Hacıvat'ın, Karagöz'ün adlarına ilk kez onun ***Seyehatname***'sinde rastlıyoruz.

Hacıvat ile Karagöz'ün yaşayıp yaşamadıkları nasıl karanlıksa, Türk gölge oyununun pîri sayılan Şeyh Küşterî'nin (Tüsterî de denilir) yaşayıp yaşamadığı da kesin değildir. Adı perde gazellerinde geçen Küşterî'nin bir koruyucu simge, bir önder olarak seçilmiş olması önemlidir. Gölge Oyunu perdesine **Küşterî Meydanı** diyen **Karagöz** ustalarının, onun adıyle ciddî, eğitici, öğretici yönlerine bir gerekçe buldukları düşünülmelidir.

XVII. yüzyılda kesin biçimini alan **Karagöz**, gelişimi açısından ve öteki ülkelerin gölge oyunlarından değişik olarak, iki yol izledi: bunlardan biri, Türk toplumunun günlük yaşamını ve dolayısıyle toplumsal, siyasal eleştiriye yönelmesi, öbürü de açık saçıklığıydı. Yabancılar tarafından, **Karagöz** yalnız kaba çizgili ve açık saçık bir güldürü türü olarak kabul edilirken yerli inceleme-ciler de bu açık saçıklığı yadsıma qayretine düşmüşlerdi. Oysa önemli olan, Türk toplumunun yaşamına giren ve bu toplumu kuran halkın çeşitli dertlerini, sorunlarını yansıtan **Karagöz**'ün toplumsal ve siyasal eleştiri niteliğini durmadan geliştirmesiydi. Türkiye'ye gelen yabancı gezginlerin notlarından devlet büyüklerini, hatta sadrazamı bile eleştiren gölge oyunlarının oynandığı

anlaşılmaktadır. Açık saçıklık ise sımsıkı kapalı bir toplumda, çeşitli baskılarla ezilmiş bir halkın kaçamak aramasını ve soluk almasın sağlıyordu. Ustelik, genel tutum içinde, Karagöz'deki açık saçıklık aslında ahlakla ilgili önemli sorunların iletimi ve açıklaması oluyordu. Sultan Abdülaziz (padişahlık süresi 1861 1876) döneminde bu türün yasaklanmasının nedeni yine Türk göige oyununun bu iki özelliği, yâni siyaeleştiri ve açık saçıklık oldu.

d) Halk Tulûat Tiyatrosu: Orta O-.unu Karagöz'ün oyuncular yoluyle yere indirilişi olarak da kabul edilebilecek olan Orta Oyunu na «Canlı Karagöz» de denilir. naık tulûat tiyatrosunun kaynağı kesin .aık bulunamamışsa bile hangi yüzyılda .aya çıktığı ve ne zaman son biçimini al-ığı belgelerden öğrenilmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, XIV. yüzyılın sonunda Beyezit'ın sarayında çalgıcı, dansçı, mu-.allit ve çengilerin bulunduğu oyunlar gösterildiği Bizans Imparatoru Manuel Paleolotarafından anlatılmıştı. Orta Oyunu-.n ilkel biçimi bu olabilir. Sonradan iç ve , etkilerle gelişerek son durumunu almıştır. 1582 Şenliği'ni yazan *III. Murat Sûrnâme*'sinde ve 1675'te Edirne'de düzenlenen şenliği anlatan *Abdi Sûrnâmesi*'nde .a Oyunu tiplerini andıran bazı güldürü-. oyuncuların konulu oyunlar oynadıkları izlenir. XVII. yüzyılda, Evliya Çelebi, oyuncu kol'larını sayarken bazılarının oynadıkları .onulu oyunları da belirtmiştir. Söz gelimi, «Baba Nazlı Kolu» **Gemici Oyunu, Arnavut Kasım, «Akide Kolu» Bahçe ve Bahçevan, Gürcü, «Zümrüt Kolu» Simitçi, Yuvacı, Gümüş Arayıcı, «Cevahir Ko-.» Çingene** oyunlarını, «Samurkaş Kolu» se eşeğe ters bindirilen bir çingene sahne-.i bulunan bir oyunu oynuyorlardı. *Raşit Tu-.hi* de yazıcı oyunundan söz eder. Bu oyunarın bir bölümünü, örneğin, **Bahçe, Yazıcı** gibi oyunları, Bugünkü Orta ve Karagöz seryoları arasında görürüz.

Ayrıca, **XV.** yüzyılın sonları ile XVI. yüzyılın başlarında Portekiz'den ve İspanya'.an gelen Yahudilerin getirdikleri oyunlarla, daha önce Türkler tarafından oynanan o-yunların kaynaştırıldığı da düşünülmesi gereken bir noktadır. **1582** yılındaki şenlikte Yahudilerin çeşitli oyunlar gösterdiği kaynaklar tarafından belirtiliyor. Yahudiler, özellikle hokkabazlık alanında becerili sanatçılardı. Daha önce belirtildiği gibi, hokkabazların ellerinde, Orta Oyunu'nda görülen «şakşak» denilen çatal sopayı kullandıkları ve yardaklarıyle söz canbazlığına, söyleşilere girdikleri biliniyor. Bir de İspanya'dan gelen ve yüzlerine maske takarak, Roma **mimus**'una benzeyen oyunlar oynayan sanatçılar vardı. Nitekim, XVI. yüzyılda oynanan Türk güldürülerinden de çeşitli maskelere rastlanmaktadır. Böylece, daha önce Türkiye'de oynanan güldürülere, taklitlere Yahudilerin ve İspanya'dan gelen **momos**'ların (maskeli **mimus** oyuncuları), bir de **commedia dell'Arte**'nin etkisi olmuştur. Evliya Çelebi de, Yahudilerden kurulu olan «Samurkaş Kolu»nun curcunabazları ve maskeli oyuncuları ile bu tür oyunlar oynadığını belirtmektedir.

Orta Oyunu terimi, eldeki belgelere göre, ilk kez 1834 tarihinde kullanılmıştır. Bir XVIII. yüzyıl yazmasından bu tür oyundan **Yeni Dünya Oyunu** olarak söz edilmektedir. Bu hem oyunun «yeni dünya»dan, yani rönesans'tan geldiğini gösterebilir, hem de oyunda kullanılan **yeni dünya** adlı paravana bu adı getirebilir. Ancak kesin olan «Orta Oyunu» adının XIX. yüzyılın ilk yarısında kullanılmaya başlanmış oluşudur. 1834 yılında, Orta Oyunu'na **Zuhuri Kolu** da denilmiştir. Orta Oyunu ile eş anlamda **Kol Oyunu, Meydan Oyunu, Zuhuri Kolu, Taklit Oyunu** ve **Yeni Dünya Oyunu** gibi terimler vardır. Bütün bu terimleri birbirine bağladığımızda Orta Oyunu'nun kaynağını bir hayli gerilere götürme olanağı ortaya çıkar.

Metin And, **Zuhuri Kolu** teriminin Kavuklu Hamdi'nin (doğumu 1840), Kurmuş olduğu «Zuhuri Kolu» ile karıştırılmaması gerektiğini, çünkü Orta Oyunu'na eş anlamda kullanılan bu terimin ilk kez Hamdi'nin doğumundan altı yıl önce kullanıldığına işaret eder. Zaten Kavuklu Hamdi'nin de kendi topluluğuna bu adı vermesi bir Orta Oyunu topluluğu kurmasından dolayı idi. Macar Türkologu Ignaz Kunoş, Orta Oyunu denilen türün iki çeşit olduğunu ve bunlardan daha resmî, daha kibar bir biçimde, saraylarda oynanılanına **Zuhuri Kolu** denildiğini, daha kaba çizgili ve halk önünde oynanılan çeşidine de **Han Kolu** adı verildiğini belirtir.

Adından da anlaşılacağı gibi, bu tür tulûat tiyatrocu dört bir yanı seyirci ile çevrili bir alanda oynanır. Bu ortadaki oyun alanına **palanga** denilir. Oyuncuların girip çıkması için seyircilerin arasından bir koridor bırakılıyor ve seyirci ile oyuncular yere çakılmış kazıklar arasına gerilmiş halatlarla ayrılır. Oyuncuların girip çıktıkları koridorun, dinlenip giysi değiştirdikleri yere sandık odası denilir. Giriş - çıkış koridoru ise **kapı** adını alır. Çalgıcıların bulunduğu yer hemen bu **kapı**'nın yanıbaşında, seyircilerin biraz önündedir. Seyircilerin görüşünü kapamamak için çalgıcılar yere bir hasırın üzerine bağdaş kurup otururlar.

Orta Oyunu'nda giyim kuşam en aza indirilmiştir. Dekor çok yalındır ve her sahne için kullanılır. Dekor ayrı büyüklükleri olan iki panodur. Bunlardan biri, yüksekliği aşağı yukarı 1.50 ya da 1.75 metre olan iki ya da üç kanatlı, görüş sağlamak için ortası açık, üst ve alt bölümü kafesli **yeni dünya**; öbürü de, aşağı yukarı yerden 60-75 cm. yüksekliğinde, genel olarak iki, bazan da üç kanatlı, alçak bir peykeye benzeyen ve **dükkân** adı verilen panodur. **Yeni dünya**, ev, bahçe duvarı, hamam, köşk, kale, vb. olarak kullanılır. **Dükkân** ise, atölye, muhtarlık, eskici dükkânı, kısacası herhangi bir iş yeri olarak vararlı olur.

Orta Oyunu tiplerinin giyimi de, tiplerin özelliklerine göre biraz da abartılarak hazırlanır. Temelde bu giysiler değişmez. Yalnız ayrıntıda ve bazan renkte değişiklik gösterir. Oyunun yöneticisi ve oyuna yön veren kişi olan Pişekâr'ın dört renkli ve dört dilimli külâhı (bu külâhın kenarına dışından kaplamış ince bir sarık vardır), üstünde, önü ve yakası kenarından kaplanmış, dört parmak eninde bir kürklü cüppe, altında aynı renkte bir çakşır, bir entari ya da bir mintan, ayağında da çelik pabuç bulunur. Oyunun güldürücü kişisi (**nekre**) Kavuklu'nun da büyük ve dilimli bir kavuğu, uçları beline sokulmuş kırmızı bir binişi, Şam kumaşından bir entarisi belinde şal kuşağı, cüppenin kumaşından bir çakşır ve ayağında da çedik pabucu vardır.

Orta Oyunu'nun bu en önemli iki tipi dışındaki, yan kişiler ise eğer Anadolulu iseler kendi yörelerinin giyim kuşamını, İstanbullu ya da başka ülkelerden gelmişlerse kendi özelliklerini belirten giysiler giyerler.

Bu tür oyunda kullanılan eşyalar da azdır. **Yeni dünya**'nın önünde ikinci katı ya da merdiven çıkmayı gerçekleştiren bir iki iskemle, **dükkân**'ın önünde de bir iskemle bulunur. Orta Oyunu'nun en önemli aksesuarı **pastal, pastav** ya da **şakşak** denilen ucu çatallı ve bir yere hafifçe vurunca çok ses çıkaran bir sopadır. Pişekâr bununla oyunu başlattığı gibi, birini dövmek için sopa, atı yürütmek için kırbaç, serinlemek için yelpaze olarak bunu kullanır. Ayrıca, kapı açılmasının sesi, bir merdivenin çıkılması, ayak sesleri, bir eşiğin atlanmasındaki durum bu şakşakla belirtilir.

Orta Oyunu **Curcuna** ile başlar. Bu bölümde dans eden curcunabazların sivri külâhları vardır. Bunların dansları Türkiye'nin çeşitli yörelerindeki halk danslarından alınır. Bundan sonra **Tiryaki** ortaya çıkar ve o dansa katılır. Hep bir ağızdan şarkı söylenir. Sonradan bu giriş bölümü kaldırılmış, Pişekâr'in sahneye çıkması ve çalgı-

cıya dönüp hangi oyunu oynayacaklarını söylemesiyle oyuna girmek töre olmuştur. Oyun başlarken Pişekâr'ın, Kavuklu'nun ve bütün öteki tiplerin birer giriş havası vardır. Oyuncular sahneye çalgıların eşliğinde girerler.

Ondokuzuncu Yüzyılda Türk Tiyatrosu Doğal olarak, Türk tiyatrosunun bugüne değin olan yönetimi tarihsel dönemleri kapsayan gelişim çizgisinden ayrı olarak düşünülemeyeceğine göre, tiyatro tarihimiz açısından gerçekleri verebilmek için XVIII. yüzyılın başlarına doğru gitmemiz gerekiyor. XVIII. yüzyılın başları. Osm. İmparatorluğu'nun doğu kültüründen uzaklaşıp batıya doğru zorunlu bir yönelimi getirir. Siyasal ve ekonomik oluşumlara sık sıkıya bağlı olan sanatın da bu yönelimin içinde yavaş yavaş biçim değiştirdiğini kısaca saptamalıyız.

İmparatorluğun batıya dönme çabası, sömürgeleşme tehlikesine karşı kaçınılmaz bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. Gittikçe batının baskısı altına girmeye başlayan İmparatorluk, bu baskıya karşı ayakta kalabilmek için, tükenerek yozlaşan eski düzenin yerini yenisine bırakması gerekiyordu. XVIII. yüzyılın başında, yerli dokumacılığın desteklenmesi, bu alanda ülkeyi yabancı malların boyunduruğundan kurtarmak için atılan bir adımdı. Bunun için, batılı ülkelerin çalışma sisteminin getirilmesi öngörülmüştü. I. Mahmut döneminde (1730 - 1754), batılı anlamda, «Hendesehâne» adı verilen bir okul kurulmuş ve uzman yetiştirme işi üzerinde durulmuştu. Ayrıca, batının önemli kitapları Türkçeye çevrilmeye başlanmış, batıdan teknisyenler getirtilmişti. Yine aynı dönemde sanayinin geliştirilmesi için kararlar alınmıştı.

Batıya açılma ve reforma gitme düşüncesi daha «Lâle Devri»nde doğmuştu. XVIII. yüzyılda ilk tohumları atılan bu çabanın büyümesi ve sonra da ters bir gelişime girmesi XIX. yüzyılda ortaya çıktı. III. Selim'in (1789 - 1807) başlatıp bazı alanlarda II. Mahmut (1808 1839) tarafından sürdürülen reformlar, devletin yönetim sisteminde ve uzun süredir büyük bir engel olarak süregelen orduda da yapıldı. Ama reformlar aşağıdan yukarıya değil, yukarıdan aşağıya doğruydu.

Sanat ve dolayısıyle tiyatro da yukarıdan aşağıya olan bir reformun içine girdi. Daha III. Ahmet'in padişahlığı sırasında (1703 - 1730) Barok ve Rokoko üslûpları Türk sanatını etkilemişti. 1730'da tahta çıkan I. Mahmut'un saltanatı sırasında batıdan mimarlar, ressamlar çağrıldı ve İstanbul'un çeşitli yerlerinde batılı biçimler yer almaya başladı. XIX. yüzyılda ise, bu alanda temelden bir değişiklik ortaya çıktı.

1. Tanzimat'tan önce Tiyatro Türkiye'ye İtalyan operası ilk kez III. Selim'in saltanatı sırasında girdi. Padişahın, 1797'de, Topkapı sarayının Şevkiyye kasrında yabancı bir opera ve dans topluluğu seyrettiği anlaşılıyor. XIX. yüzyılın ilk yarısında, halkın gece hayatı hemen hemen yoktu. Müslüman halk ancak Ramazan geceleri sokağa çıkar ve çeşitli yerlerde oyun seyrederdi. Oysa hıristiyanlar yeni açılan tiyatrolarda çoğu kez yabancı toplulukları seyrederlerdi. Yabancı toplulukların halka temsiller vermeye başlaması, tiyatro kıpırtısını ilk kez Ermeniler üzerinde gösterdi. 1820 yılından itibaren, zengin Ermeniler batıya özenerek, evlerinde oyunlar oynamaya başladılar.

1824 ile 1828 yılları arasında, II. Mahmut, bir saray orkestrası kurmayı başardı ve bu orkestranın başına önce Mankel adında birini, sonra da ünlü opera bestecisi Gaetano Donizetti'nin kardeşi Giuseppe Donizetti'yi geçirdi. Bu çabanın, opera oynama çabalarını da daha hızlandırdığı izlenir. Nitekim, on yıl kadar sonra, yani 1839'da Abdülmecit tahta geçince, batı tiyatrosunun birçok türleri gibi opera da İstanbul içinde yaygınlaşmaya başladı.

Tanzimat'ın ilânından (1839) önce, bir Türk tiyatro edebiyatının varolduğu sanılmakla birlikte, elde yeterli belge yoktur. Yalnız XIX. yüzyılın başına ait olan ve üzerinde «Ketebe el fakîr İskerleç» tümcesi bulunan, Almancaya, Fransızcaya ve İtalyancaya çevrilmiş bulunan *Vakayi-i Acîbe ve Havâdis-i Garibe-i Kefşger Alımed*, tersi kanıtlanıncaya kadar, belki tiyatro edebiyatının ilk yapıtı olarak kabul edilebilir. Yazma metni Prof. Fahir İz tarafından Viyana Devlet Kitaplığı'nda bulunan bu oyun, Plautus'tan bu yana sık kullanılan «ikizler» ve yanılmalarla gelişen kaba çizgili bir güldürü dokusunu kapsar. İtalyanca çevirisinin üzerinde 1809 tarihi bulunan bu oyunun daha önce, III. Selim döneminde yazıldığı sanılmaktadır. Ancak bu metnin Türkçe öğrenen yabancı biri tarafından, deneme niteliğinde yazılmış olabileceği de akla gelen bir düşüncedir.

2. Tanzimat Tiyatrosu: Batılılaşma taraftarı olan Sultan Abdülmecit ve Mustafa Reşit Paşa'nın çabası ile 1839'da yayımlanan Tanzimat Fermanı, bazı iyi noktaları da kapsamakla beraber, bütün kapıları sayısız şartsız batıya açtı. Bunun için günlük yaşamda önce biçimsel görünüşlerin değiştirilmesi işine girişildi. 1840'ta ilk piyano İstanbul'a girdi. Piyano konserleri ve dersleri verilmeye, İtalyan opera besteleri çalınmaya, giyim kuşamda değişiklik yapılmaya, yabancı dil öğrenimine önem verilmeye başlandı.

Bütün bu yenilikler arasında, batı anlamında bir tiyatronun da hiç olmazsa İmparatorluğun başkentinde yaygınlaşması doğaldı. XIX. yüzyılın ilk yarısında Giustiniani adında bir Venedikli tarafından, İtalyan mimarlık üslûbuna uygun ilk tiyatro binası yapıldı. 1842'den itibaren çeşitli yabancı tiyatro yapıtları Türkçeye çevrilmeye başladı. Bunlar arasından *Belisario* adlı lirik oyunun oynanmasından iki yıl sonra Abdülhak Hâmit'in babası Hayrullah Efendi *Hikâye-i İbrahim Paşa ve İbrahim Gülşeni* adını verdiği bir opera metni yazdı.

Tanzimat'la birlikte tiyatro üzerine yazıların yazıldığı ve tartışmaların başladığı izlenir. İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Teodor Kasap, Ziya Paşa tiyatro üzerine kendi düşüncelerini yazdılar.

III. Selim döneminde yazıldığı sanılan, İskerleç'in yazdığı ya da kopya ettiği, az önce sözünü ettiğimiz *Kefşger Alımed* her ne kadar ilk yapıt olarak öne sürüldüyse de İbrahim Şinasi'nin (1826-1871) *Şair Evlenmesi* (1859) her yönden bir Türk yazarının özelliklerini taşıdığı için ilk Türk komedyası niteliğini taşır. Fransız tiyatrosunu yerinde gören ve doğunun tiyatro geleneğini bilen Şinasi, bu oyununda geleneksel Türk tiyatrosunun özellikleri ile batı estetiğini birleştirerek bir senteze gitmeyi denemiş ve bunda oldukça başarılı olmuştur. Bu oyunda eski dönemlerdeki görücü usûlü evlenme taşlanır.

Tanzimat Tiyatrosu'nun genel havası, Avrupa'da 1830'larda yeni bir özellik kazanan Romantizm'in etkisi altına girdi. Victor Hugo birçok yazara modellik etti. Batıyı izlemeye çalışan Türk yazarları, herne kadar dışarda yazılan oyunların gerisinden gelmekteyseler de anlayış ve özellik açısından pek de geride sayılmazlardı. Çünkü Namık Kemal romantik dramlarını yazarken Tolstoy, Romantik anlayıştaki *Çar Boris*'ini bitirmişti. Bu akımın ikinci evresinin büyük temsilcisi Richard Wagner ise *Parcifal*'i Ebuzziya Tevfik'in *Ecel-i Kaza*'sından on yıl sonra ortaya çıkardı.

Avrupa'da yüzyıla yakın süren Romantizm, Türkiye'de daha kısa süreli oldu ve yine batının etkisiyle Romantizm'in yanısıra Naturalist anlayışta oyunlar vazılmaya başlandı. Batıyı çok yakından izleyen yazarlarımız vardı; ancak Tanzimat dönemi yine de II. Meşrutiyet'le karşılaştırılınca kapalı, kendine özgü sorunları olan bir dönemdi. Onun için Pozitivist yönelim yaygın değildi. Pozitivist yazar ancak XX. yüzyılın başlarında Türkiye'ye girdi.

İlk tragedya denemeleri Ali Havdar Bey'in (1836 - 1914) üç bölümlük *Sergüzest-i Perviz* (1866) ve iki bölümlük *İkinci Er-*

sas (1866) adlı oyunları ile örneklendi. İlk denemeler arasında Yeğenzâde Hüseyin Fâzıl'ın ikinci bölümü kaybolmuş olan *Ahenk* (1872) adlı tragedyası ise manzumdu. Başka bir deneme Mustafa Hilmi'nin *Bahtiyar* (1874) adındaki dört bölümlük mesnevî biçimdeki tragedyasıydı. Bu oyunda sınıf farkından ortaya çıkan trajik bir durum gösteriliyordu.

Romantik tragedyanın en önemli temsilcisi, bugün için oynanma yeteneği olmayan, Abdülhak Hâmit'tir (1852 1937). Racine'nin klasizminden etkilenen, ama Corneille'in özgürlük havasını benimseyen ve Shakespeare ile Schiller'in coşkunluğunu gösteren bu yazar oniki tragedya yazdı. İlk tragedyası *Nesteren* (1877) Corneille'in *Le Cid*'ine çok benzer. Ancak tragedyanın bitişi değişiktir. Bitiş daha çok *Romeo ile Juliet*'in sonunu andırır. *Nazife* (1878) kısmen ve *Tezer* (1880) ise daha çok Racine'nin *Bérénice*'ini anımsatır. Yazarın 1880-'de yazdığı *Eşber*'de yine Racine ve Corneille etkisi vardır. Ozanın 1880'de yazdığı *Zeynep* öncekilerden daha değişiktir. Burada, o, insan yaşamının mistik ve olağanüstü güçlerini arayış içine girer. Oyunda zaman kavramını tamamen ortadan kaldıran yazar, bir masal havasına yönelir. Hâmit XX. yüzyılda yazdığı oyunlarında Türk tarihine döndü. *İlhan* (1913), *Turan* (1916) ve daha sonra *Hakan*'la (1935) dar bir tarih anlayışıyle efsaneleşmiş bir takım hikâyelere saplandı. Bundan sonra Assur tarihine ait bir oyun yazdı. *Sardanapal.* Bu yapıtta Byron etkisi sezilebilir. Yazarın saray politikasını allegorik kişiler ise gösterdiği *Liberte* (1913) ve bu oyunun devamı gibi görünen *Yâdigâr-ı* [illegible]-k (1916) güncel konulara yönelme izlenir.

Bu arada, Hâmit'in ve Ahmet Necip'in masal havasında fantazi oyunlar yazdıkları da görülür. Ama bu dönemdeki oyunların daha önemlileri başta Namık Kemal olmak üzere Şemsettin Sâmi'nin, Hasan Bedreddin'in, Sâmi Paşazâde Sezai'nin, Ahmet Mithat Efendi'nin tarihsel oyunlarıdır. Bütün bunlar Romantizm'in etkisi altında yazılmış yapıtlardı. Aralarında gerçekçi eğilimde olanlar görülse bile, genelde Romantik hava egemendi.

Bu dönemin, en dikkati çeken oyunları arasında Namık Kemal'in romantik dramları yer alır. O, daha çok Schiller ile Victor Hugo'nun tavrına uyan bir yazardı. Onun 1873'te yazdığı *Gülnihal*'i Romantik akımın başlıca teması olan özgürlük düşüncesini işler. Müstebit bir Sancak beyinin zorbalığını, acımasızlığını ve ona karşı girişilen savaşı ele alan oyunun Schiller'in *Haydutlar*'ı ile Hugo'nun *Hernani*'sine benzeyen yanları vardır. Bazı sahneler de Racine'nin *Britannicus*'unu anımsatır. Onun en ünlü yapıtı *Vatan Yahut Silistre*'dir (1873). Oynandığında halktaki birikimi taşıran ve seyirciyi coşturan, bu yüzden yazarının ve bazı arkadaşlarının İstanbul'dan sürülmesine neden olan bu oyun, bir küçük ihtilâl havası yaratmıştır. Onun 1874'te sürüldüğü Magosa Zindanı'nda yazdığı *Akif Bey*'i de aynı havada bir oyunudur. Namık Kemal, Magosa'da *Kara Belâ* adlı bir oyun daha yazdıysa da, bu öncekiler kadar önemli değildir.

Romantik dram alanında *Ecel-i Kaza* (1872) adlı oyunuyle Ebuzziya Tevfik (1849 -1913), *Ya Gazi Ya Şehit*'i (1873) ile Mehmet Rıfat'ı (1851 1907), *Tuna Yahut Zafer*'i (1874) ile Mehmet Saadettin'i sayabiliriz. Ayrıca, Ahmet Mithat'ın konusunu yabancı bir ülkede geçirtiği *Ahz-ı Sar* (1875) korku ve heyecan sahnelerivle doluydu. Bu kesimde, Abdülhak Hâmit'in *Duhter-i Hindu*'su (1876) ile *Finten*'ini (1916) de sayabiliriz. Burada, yazar, kişilerin psikolojik durumlarıyle ilgileniyordu.

Tanzimat döneminin bir başka yaygın türü de melodramdı. Bunların bir bölümü kişisel, başka bir bölümü de toplumsal konuları işliyordu. Bu yapıtlar yine romantik bir anlayış içinde, sınıf farklarının kalkmasını, özgürlük düşüncesini, sorumluluk, namus, ahlâk, fedakârlık kavramlarını vurguluyordu. Kotzebue'nun «popüler ve yüzeyde olan ve toplum içindeki çeşitli sorunlara yönelen» yazarların örnekleri olmuştu. Recaizâde Ekrem'in (1847-1913) *Afife Anjelik'i* Fransız melodramlarının baskısı altında yazılmış, dört bölümlük bir oyundur. Burada namus düşüncesinin savunması yapılır. Ahmet Mithat'ın *Hükm-i Dil* (1874) adlı melodramı, sınıf farklarından doğan dramatik bir durumu ele alır. Ancak bu sınıf farkı, yine romantik bir aşkın gelişmesi içinde incelenir. Bu tür oyunlarla en çok ilgilenenler Hasan Bedreddin ve Mehmet Rıfat'tı. Bu iki yazarın birlikte yazdıkları *Delile* (1876), beş bölümlük, karışık bir olaylar dizisi ile gelişen ve pek de inandırıcı olmayan bir öç alma motifi ile süslenen bir oyundu. Yine aynı yazarların *Kölemenler*'i (1876) Kölemen beylerinin birbirleriyle yarışmaları üzerine kurulmustur. Uzun ve dağınık bir biçimi olan bu ovunda sık sık ilgiyi koparan sahneler yer alır. Bu dönemde, melodram yazanların sayısı bir hayli kabarıktır. Ancak sonuç olarak elimizde bugün için oynanabilecek bir oyun kalmamıştır; bunların hemen hemen tümü tiyatro tarihi açısından ilgi çekicidir.

Melodramlar toplum sorunları ve kişisel ilişkiler, namus, ahlâk kavramları ile uğraşmasına karşın, yaşamı ve insanları bulanık bir biçimde dile getiriyordu. Tanzimat yazarlarının yaşamı ve insanları daha kesin çizgilerle ortaya çıkardığı oyunları XIX. yüzyılın sonlarında yazıldı. Bu oyunlar, batı ile doğu anlayışlarının arasında, havada kalmışlığın ve şaşkınlığın, bazan da kızgınlığın ortaya çıkardığı yapıtlardı. Bu oyunlarda belli bir huzursuzluk sezilir. Toplum düzeni içindeki töreleri, gelenekleri, evlilik kurumunu, ahlâk anlayışını ele alan bu oyunlar belirli bir gerçekçi tutumu yansıtır. İşte bu gerçekçi oyunlar ya da gerçekçiliğe eğilimli oyunlar bence Tanzimat tiyatro edebiyatının daha renkli bölümünü ortaya çıkarır.

Bu gerçekçi eğilimi üç ayrı bölümde ele alabiliriz: İçli gerçekçilik, Entrika komedyası, Töre ve Karakter komedyası.

Romantik anlayışta yazılmış oyunlarla gerçekçi tutumdaki yapıtlar arasında bir köprü sayabileceğimiz, daha çok olağan seyircinin duygularını gıcıklayan oyunları içli gerçekçilik deyimi altında toplayabiliriz. Bu oyunların yazarları, konularını halkın günlük yaşamından alıyorlardı. Bu öbekte ele aldığımız oyunların «içli» (sentimental) yanı, halkın duyarlığından yararlanarak onların acıma duygularına yönelmeleri, «gerçekçi» özelliği ise halkın sorunlarını işlerken sağ duyunun ve gerçeklerin dışına çıkmamalarıydı.

İçli gerçekçiliğin kapsamı içine Namık Kemal'in *Zavallı Çocuk* (1873), Recaizâde Ekrem'in *Vuslat*, Mehmet Rıfat'ın *Görenek*, Mehmet Nuri'nin *Nasihat yahut Kumar Belâsı* (1875) adlı oyunlarını alabiliriz. Bunlarda, kötü alışkanlıklar ve bu alışkanlıkların önüne geçilememesi işlenir. Yanlış evlilik Hasan Bedreddin'in *Islkat-ı Cenin* (1874) adlı oyununda, mirasyedi bir gencin bigisizliği Mehmet Sadi'nin *Afet-i Cehil yahut İnhimak-ı Sefahat*'ında '1875), Kocasını zehirliyen kötü ana M. Ziya'nın *Eden Bulur*'unda (1882). İki karısını da çok seven adamin ikilemi ise Ahmet Mithat'ın *Eyvah*'ında ((1886) yer alıyordu. Bu türe giren daha çok sayıda oyun vardır.

Bu gerçekçi eğilimin içinde en başarılı oyunlar entrika komedyaları idi. Bu yazarlar, Scribe'in «iyi kurulu oyun» tekniği ile yazıyor ve o dönem için seyircinin ilgisini çeken komedyalar ortaya çıkarıyorlardı. Âli Bey'in (1844 - 1899) *Misafiri İstiskal* (1871) vurdum duymaz, iç karartan bir tiple bu tipin konuk olarak kaldığı eve verdiği huzursuzluğu ele alır. Aynı yazarın *Kokona Yatıyor* (1871) komşusunun oğluyla ve evin beyiyle oynaşlık eden bir hizmetçinin aşığına giden madamı eve dönünceye kadar uyuyormuş gibi göstermesinden doğan bir durum komiği ile gelişir. Yazarın iki

bölümlük *Geveze Berber*'i (1873) toplum içindeki kendini bilmezleri taşlayan ve onları alaya alan bir güldürüdür. Âli Bey'in ilk komedyasını yazdığı sırada Hamdi Bey'in «Ben» imzasıyle yayımladığı *İki Karpuz Bir Koltuğa Sığmaz* (1871) adlı oyunu sağlam tekniği olan bir oyundur. Bu alanda da yazılan çok sayıda komedya arasında ilgi çeken oyunlardan biri de Recaizâde Ekrem'in *Çok Bilen Çok Yanılır* (1875) adlı komedyasıdır. Burada kıskançlık ve kötülük duyguları gülünç sahnelerle verilir ve ahlâk yönünden bu duyguların yanlışlığı üzerinde durulur.

Hareketlerin, durumların, vâni dışın komiğini işleyen entrika komedyasına karşılık töre ve karakter komedyası insan yaşamıyle ilgili olan konuları, psikolojiye yönelerek, onların hareketlerini gösterirken kişisel yorumlarını yaparak gösterir. Bu tür oyunlar birey ve toplum taşlamasına, zaman zaman da eleştirisine yönelir. Bu türün en büyük temsilcisi hiç kuşkusuz Molière'dir. Tanzimat'ta en çok etkisi altında kalınmış olan yabancı yazar da Molière'dir. Ahmet Vefik Paşa'nın ondan yaptığı uyarlamalar telif denecek kadar başarılı bir biçimde o dönemdeki Türk toplumunu yansıtabilmektedir. Yine Molière'in etkisiyle ilgi çeken bu tür komedyanın önde gelen bir yazarı da Feraizcizâde Mehmet Şakir'dir (? - 1911). Feraizcizade'yi ilk kez bulan araştırmacı Metin And, onun altı ilginç komedyasını da ortaya çıkartmıştır. Duru bir Türkçe ve sağlam bir teknikle yazan Mehmet Şakir'in ilk oyunlarından biri *Evhamî*'dir (1885). Bu oyun her ne kadar Molière'in *Hastalık Hastası*'nı andırıyorsa da, kişiler, olayın geçtiği çevre ve durumlar yerli özellikler taşır. Onun aynı yıl içinde yazdığı *İcab-ı Gurur yahut İnkılâb-ı Muhabbet*, mirasla zengin olan bir gencin burnunun büyümesi, onu gerçekten seven kızı bırakıp para düşkünü bir kızı seçmesi, ama sonunda onu kurtaranın yine gerçekten onu seven kız olduğunu gösteren bir komedyadır. Onun 1886 yılında yazdığı *Kırk Yalan Köse* ve onun devamı olan *Yalan Tükendi* vine karmaşık olaylar gelişen ve başarılı kisilerivle renklenen bir özelliğe sahiptir. Bu yazarın en başarılı oyunları *İnatçı yahut Cöpcatan* ile *Teehhül yahut İlk Göz Ağrısı*'vdı (1886) İfki Molière'in *Scapin'in Dolapları*'ndan esinlenerek yazılmıştır. İkincisi ise beş bölümlük özgün bir komedyadır. Onun oyunlarında bir Molière etkisi vardır, ama o öykünme yoluna sapmamış ve kendine özgü, başarılı komedyalar yazmıştır.

Bu tür komedyalar arasında adları sayılabilecek olanlar Mustafa Nuri'nin (1843 - 1906) *Zamane Şıkları*, (1874) hazmedilmeden kabuledilen ve biçimsel olarak aktarılan batılı özellikleri eleştirir. Ahmet Hamdi'nin *Sanki Aşk* (1883) yine «alafranga» olmaya özentili bir yaşam kesitini yerer. Ahmet Mithat'ın *Açıkbaş*'ı (1875) ve *Çengi*'si (1877) gelenekler içinde bulunan yanlış alışkanlıkların ve yanlış törelerin taşlanmasını getirir.

Tanzimat döneminde, tiyatro uygulamalarının daha çok batılı anlamda oyun oynama ve gösterme çabasına doğru kaydığı görülür. Türkçeyi iyi bilen ve söyleyen Türk oyuncularının sahneye çıkması ilk kez Güllü Agop'un (Agop Vartovyan) kurduğu «Gedikpaşa Tiyatrosu»nda oldu. 1868 yılında, Güllü Agop'un (1840 - 1891) kurduğu «Tiyatro-yu Osmanî», Gedikpaşa Tiyatrosu adıyle 1882 yılına kadar, birçok Türk yazarını tiyatroya çeken ve Türk oyuncuların sahneye çıkmasını sağlayan başarılı bir kurum olarak gözükür. Türkiye Tiyatrosu tarihi içinde Güllü Agop'un yeri bu yönden önemlidir. 1882 yılında, Güllü Agop, II. Abdülhamit tarafından saray tiyatrosunu yönetmek üzere çağrılınca Gedikpaşa Tiyatrosu'ndan avrıldı.

Tiyatro uygulaması alanında emeği geçmiş sanatçılardan biri de Mardiros Minakyan'dır (1839 1920). Gedikpaşa Tiyatrosu, 1884'te padişahın kızgınlığına çekip onun tarafından yıktırılınca, Türkçe oyunlar oynayan tek tiyatro Minakyan'ın «Osmanlı Dram Kumpanyası» oldu. Elbette, bu arada metinsiz tiyatro alanında, Kavuklu Hamdi, Küçük İsmail, Abdürrezzak, Kel Hasan gibi daha bir çok Türk sanatçısının tiyatro toplulukları vardı. Ancak batılı anlamda Türk tiyatrolarını ilk yönetenler Ermeniler oldu. Minakyan'ın tiyatro topluluğu, Tanzimat ile II. Meşrutiyet'i, batılı anlayıştaki tiyatro yönünden bağlayan en önemli zincir olmuştur.

Molière uyarlamaları ile tanınan Vefik Paşa'nın Bursa valiliği sırasında kurduğu Bursa'daki tiyatro da tiyatro uygulaması yönünden bu dönemin en önemli olaylarından biridir. Kısa bir süre içinde, otuzaltı *localı*, güzel ve oldukça yeterli bir tiyatro yaptıran Ahmet Vefik Paşa, vine kısa bir süre içinde ülkenin en disiplinli ve düzenli batılı anlayıştaki tiyatrosunu ortaya çıkardı. 1882 yılında, Vefik Paşa Bursa valiliğinden uzaklaştırıldı ve tiyatrosuda kapatıldı.

Geleneksel tiyatro ise, bazı biçimsel yenilikler yaparak «Tulûat tiyatrosu» adı altında halk arasında yaşamayı sürdürdü. Orta Oyunu, bir anlamda çerçeve sahneye çıkartılmıştı. Bir senaryo üstünde, sanatçılar yetenekleri oranında doğaçlamaya gidiyorlardı. Bu tür tiyatro uygulaması 1875 yılında ortaya çıktı. Bu türü Pişekâr Küçük İsmail Agâh Efendi, Kavuklu Hamdi ve Büyük İsmail Efendi ortaya çıkardılar. Tulûat tiyatrosu alanında ün yapanlar arasında, 1898'te saraya alınan Abdürezzak Efendi, «İbiş» tipinin yaratıcısı oldu. Onun bu tipini Abdürezzak saraya alındıktan sonra Kel Hasan birtakım değişikliklerle sürdürdü. Kel Hasan yüzünü iyice boyar, yırtık bir fesle, boş bir tenekeyi yuvarlıyarak sahneye çıkardı. Elinde bir tavan süpürgesi vardı. Birçok tulûat sanatçısı arasında bir de «Amelia» takma adıyle sahneye çıkan bir müslüman kadını vardı. Bir Kazaskerin kızı olan Seniye, babası öldükten sonra ekmek parası için sahneye çıkmış, ama müslümanlıkta kadınların sahneye çıkmaları günah sayıldığından bir hıristiyan adını kullanmıştı.

Meşrutiyet Tiyatrosu: İmparatorluğun ana topraklarında da emperyalizmin hortumları uzanmıştı. Madenler yabancı şirketler tarafından işletiliyor, demiryolu gibi, önemli ulaştırma yolları yabancı şirketler tarafından (kilometre başına para alındığından) olabildiği kadar döndürülüp dolaştırılarak bir kentten öbürüne bağlanıyor, hatta özellikle Türklerin ilerdeki bir askerî harekâtını engelliyecek biçimde yapılıyordu. Devlet borçlarının ödetilmesi için alacaklı ülkeler tarafından kurulan büyük bir yabancı örgüt ise İmparatorluk toprakları içindeki her türlü kaynağı elinde tutuyordu. Ve siyasal yönden de Osmanlı İmparatorluğu parçalanıvordu.

Bu çöküntü içinde, II. Abdülhamit, her çeşit özgürlüğü kısıtlayacak tedbirlerle İmparatorluğun ölümünü biraz olsun geciktirmeye çalışıyordu. Böylece tiyatro da sıkı bir sansürün baskısı altına giriverdi. Padişah sarayında temsiller oynatıyordu, ama sıkı ve hatta saçmaya varan sansür uygulamalarıyle bu «İstibdat» döneminde, oyun yazarlığı tamamen felce uğradı. 1884 yılında, Gedikpaşa Tiyatrosu'nun yıkılmasından 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânına değin tiyatronun Tanzimat'tan sonra gösterdiği gelişme tamamen durmuş ve bu yirmi dört yıllık süre içinde tiyatro edebiyatı kaçlar, uygulamaları da hemen hemen ortadan silinmiştir.

1908'de Meşrutiyet'in ilânı ile her yeri büyük bir coşkunluk kapladı. Herkes kara günlerin son bulduğunu, özgürlüğün geleceğini, sorunların çözümleneceğini havkırıp duruyordu. Meşrutiyet'i yapan ivi nivetli, ama temelini tabana dayamamış aydınlar ise «Kanun-ı Esasî» ile her şeyin çözümlenebileceğine inanıyorlardı. Oysa ne toprak reformu düşünülmüş, ne üretim illskileri ele alınmış, ne de yabancı ülkelerin Türkiye üzerine öne sürdükleri hak iddialarına dikkat edil-

mişti. Kısa bir süre sonra kapitülasyonların kalkmadığı, sömürü düzeninin son bulmadığı, düşlerin gerçekleşmediği görüldü ve aşırı iyimserliğin ardından şaşkınlık, hayal kırıklığı ve karamsarlık geldi.

Meşrutiyet'in ilânıyle oyun yazan yığınla yazar ortaya çıktı. Bu kimselerin ele aldıkları konular ilk başta İstibdat dönemini yansıtıyordu. Bu tür oyunlarda halkın, hafiyelerin curnalıyle nasıl haksızlıklara uğradığı, ocakların nasıl söndüğü, zindanlarda halka nasıl işkence edildiği gösteriliyordu. Oyunların çoğunda düşünceden çok, olayların sıralanması yer alıyordu. Bu dönemde yazarlar, toplum sorunlarına Tanzimat döneminkinden daha yürekli bir tutumla eğilmeye başladılar. Bunun için de, oyunlarının kahramanları Jön Türkler, subaylar ve askerler, sürgüne gönderilen aydınlardı.

1908'den, Cumhuriyet'in ilânına kadar [illegible] on beş yıllık dönem içinde çeşitli yönlerde olan yazar grupları vardı. Jön Türk-

temel alan oyunların dışında, gericiliğe yobazlığa karşı savaş açmış yüzlerce yazar ortaya çıktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun ancak batılılaşma ile kurtulacağına inananların başında Salâh Cimcoz ile Celâl Esat vardı. Bu iki yazarın birlikte yazdıkları *Selim-i Sâlis* (1910) sık oynanan oyunlardan biri oldu. O dönemde, Türkçülük üzerine de oyunlar yazıldı. Ziya Gökalp'ın çevresinde toplanan Türkçüler, Orta Asya'ya uzanan bir özlemin getirdiği ütopik oyunlara yöneldiler. Bunların bir bölümü ise tarihsel olayların sahneye çıkarılmasıydı. Ziya Gökalp'ın *Malazgirt Muharebesi* (1913), Mehmet Nafi'nin *Kamer Sultan'ı* (1913), Aka Gündüz'ün *Muhterem Katil*'i (1914) bu eğilimin kapsamı içindeki oyunlardan bir ikisidir. Bu arada sosyalist oyunlar da oynandı. Mınakyan Topluluğu'nun Kadıköy'de oynadığı *Sosyalizm yahut âmir mi hâmi mi?* (1911) adlı oyun oldukça duygusal plânda kalmış, «Amele hayatına ait 5 perdelik piyes» olarak tanıtılan *Sosyalizm yahut Hak Çalışanındır* (1920) teknik yönden zayıf olan oyunlardır. Aynı yıl içinde, *Biçare Amele* adıyle oynanan dört bölümlük oyun da pek etki yapmadı. Bu oyunlar içinde, ötekilere oranla, belki biraz daha ilgi çekici olanı Ömer Hilmi'nin allegorik kişiler kullanarak yazdığı *Hak ve Kuvvet* (1923) adlı oyunu oldu. Tiyatroda halkçılığı temsil eden yazarlardan biri Tunalı Hilmi'ydi. Bu yazar, Memiş Çavuş adını verdiği kahramanı ile çeşitli oyunlar yazdı.

Yazar grupları arasında belli başlıları «Servet-i Fünûn», Edebiyat-ı Cedide», «Fecr-i âtî», «Millî Edebiyat» adlarını alanlardı. Bu gruplar içinde çok ünlü yazarlar vardı. Bunların önemli bir bölümü bu dönemde tiyatro yapıtlarına yöneldi. Bu dönemde en çok oyun yazanlar arasında «Serveti Fünûn»cu Hüseyin Suat, Cenap Şehabettin, Ali Ekrem, «Edebiyat-ı Cedide»ci Mehmet Rauf, Hüseyin Rahmi, «Fecr-i âtî»-ci Şehabettin Süleyman, Tahsin Nahit, Müfit Ratip, Refik Hâlit, İzzet Melih, Yakup Kadri, «Millî Edebiyat»çı Halit Fahri, Yusuf Ziya, Ömer Seyfettin gibi yazarlar da vardır. Ayrıca tiyatro ile yakından uğraşan, modern Türk tiyatrosuna özellikle bu dönemde yazdığı yazılarla büyük katkısı olan Reşat Nuri Güntekin (1892 - 1956) Meşrutiyet döneminde dört oyun yazmıştır. Ama onun önemli oyunları Cumhuriyet dönemine aittir.

Özdemir Nutku

Gazi Osman Paşa

Osman Paşa - Gazi (Tokat - 1832 / İstanbul 1900). Plevne savunması komutanı. Kuleli Askeri İdadisini (lise) ve Harp Okulu'nu bitirerek teğmen rütbesiyle orduya katıldı. Tuna cephesine gönderildi. Paris Barış antlaşması ile Kırım savaşının sona ermesi üzerine İstanbul'a döndü. Bir süre Harp Akademisi'nde okudu. Bitirmeden genel kurmaya alındı. Sonra Teseliya Tümeni kurmay başkanlığına atandı. Kısa sürede orgeneralliğe kadar yükseldi. 1876'da Zayçar'da yapılan savaşta Sırp ordusunu yenmesi üzerine müşir (maraşel) rütbesini kazandı. 1877 yılında Rus savaşı başlayınca Tuna cephesine ordu komutanı olarak gönderildi. 19 temmuz 1877'den itibaren Plevne kentinin savunmasına geçti. 10 aralık 1877'ye kadar üstün Rus ordularına karşı savunmayı sürdürdü. 10 aralık günü Plevne'yi çeviren güçleri yarmacı ile gerçekleştirdiği saldırı başarısızlıkla sonuçlanınca teslim olmak zorunda kaldı. Rusların da kendisine en yüksek askeri nişanlarını verdikleri Osman Paşa, serbest bırakılıp ülkeye dönünce, ölümüne [illegible]ğin, sarayda mabeyn müşirliği görevi yaptı.

Otuz bir Mart Ayaklanması Belirtmek gerekir ki, ayaklanmada, parola, «şeriat isteriz» idiyse de, gerçekte, ayaklanmanın baskın niteliği muhalefetin İT (İttihat ve Terakki)-ye karşı yapmağa kalkıştığı, fakat kötü düzenlendiği için ne olduğu pek belirmemiş, başarıya ulaşamamış bir askeri hükümet darbesidir. İsyan bayrağının şeriat oluşu, bir dini sömürme olayından ibarettir. Olay önem taşıyordu, zira Rumeli'deki ordulardan baskı yapılmağa başlanır başlanmaz Meşrutiyeti ilân eden ve böylece Meşrutiyet düzeninin de adamı oluveren Abdülhamit, 31 Mart Olayı sayesinde tahttan indirilmiş ve böylece İT'nin mutlak iktidarı önünde dikilen önemli engellerden biri kalkmış oldu.

İttihat ve Terakki ile Ahrar Çatışması : Paris'teyken Jön Türkler, Prens Sabahattin'in önderliğindeki Adem-i Merkeziyetçiler ile Ahmet Rıza'yı baş tanıyan İttihatçılar olmak üzere ikiye ayrılmışlardı. Hürriyetin ilânından kısa bir süre sonra (23 Ağustos 1908) iki kuruluşun birleştiği ilân olunmuştu. Fakat 2 eylülde İstanbul'a gelen Sabahattin, umduğunu bulamamış olacak ki, 12 gün sonra Ahrar Fırkasını süt kardeşi ve yardımcısı Ahmet Fazlı'ya kurdurdu. Bu sırada Prensi İT'den ayıran önemli noktalardan biri, onun Abdülhamit'in tahtta bırakılmış olmasına şiddetle karşı koymasıydı. Aynı zamanda Ali Kemal, Mevlanazade Rıfat, Derviş Vahdeti ve Mizancı Murat gibi İT'de «umduklarını» bulamayanlar, muhalefetin keskin sözcüleri olmağa yönelliyorlardı. İT'ye karşı yapılan en önemli itiraz, bunun gizli bir cemiyet olmaya devam etmesi, sürekli olarak hükümet işlerine karışmasıydı. Fakat asıl çekişme konusu, İT'nin, denetı altında tutmak istediği yaşlı İngilizci Sadrazam Kâmil Paşa ile geçinememesi üzerine belirdi. Ahrarcılar Kâmil Paşayı istememenin İngiliz düşmanlığı anlamına geleceğini söylüyorlardı. İT ise İngilizlere hoş görünmek istediği halde, Kâmil Paşa'yı devirirse İngilizlerin güceneceğinden korktuğundan, kararsızlık içindeydi. Nitekim kimi İttihatçıların Sarayda (6 aralık 1908) ve Mebusan Meclisi'nde (13 ocak 1909) Paşayı devirmek istedikleri halde bu işi başaramamaları, Ahrarcılara ve Paşaya büyük güven verdi. Paşa bunun üzerine İT'nin onaylamış olduğu Harbiye ve Bahriye Nazırlarının görevlerine son verip, yerlerine getireceği kendi adamları (başta kendi bulduğu Harbiye Nazırı Nazım Paşa) aracılığıyla İT'-

nin İstanbul'da askerî bir davanak olmak üzere Rumeli'den getirmiş olduğu avcı taburlarını başkent dışına çıkarabileceğini düşündü. Böylece İT'nin hükümet üzerindeki baskısı giderilmiş olacaktı. Fakat Paşa'nın bu yoldaki «darbe» girişimi bosa gitti. Tehlikeyi anlayınca, tam bir seferberliğe giren İT, daha bir ay önce oybirliğiyle Paşaya güven oyu vermiş olan Mebusanın bu sefer azıcı bir çoğunlukla güvensizlik oyu vermesini sağladı (13 şubat). Bu sırada ordu ve donanmanın da bu işe faal olarak karışmaları, muhalefette şöyle bir inancın yerleşmesine yol açtı: askerî bir gösteriyle hiç değilse İstanbul'daki askerin İT'den yana olmadığı, Mebusana gösterilebilse Meclis, İT'nin etkisini silkip atacak ve Kâmil Paşayı, Ahrar Fırkasını destekleyecektir. Meşrutiyetin ilânından beri İstanbul'daki ordudan kadro dışına çıkarılan alaylı subayların yerine Harbiyeli subaylar getirilmişti. Bunların hemen hepsi İttihatçı olduğundan böyle bir askerî «gösteri»yi ancak erler ve erbaşlar yapabilirdi.

Derviş Vahdeti : Erlerin kazanılması işi Ahrar'ın «ayak işleri»ni gören ve İslamiyetçi ağırlar yapan *«Volkan»* gazetesi sahibi Derviş Vahdeti'ye düştü. Vahdeti karikatürlerdeki gerici tiplere pek de benzemeyen bir insandı. Kâmil Paşa'nın memleketi olan İngiliz yönetimi altındaki Kıbrıs'ta esnaftan birinin oğlu olan Derviş, sefalet içinde büyümüş ve uzun süre hafızlık ettikten sonra, İngilizlere yanaşmak için İngilizce öğrenerek ve gerektiğinde onların kıyafetine bürünerek yanlarında iş tutmuştu. Sonra İstanbul'a gelen Derviş, Saraya verdiği bir jurnalin ters tepmesi üzerine Divarbakır'a sürülmüştü. Simdi ise Volkan'da, Ahrarcıların safında adem-i merkezivetçi ve özel teşebbüscü, İslamiyetçi, meşrutiyetçi, insaniyetçi ve medeniyetçi, İngilizci ve Osmanlıcı (azınlık esitliğini savunucu) bir tutum sürdürüyordu. Bu arada İslamiyetçiliği savunacak olan «İttihad-ı Muhammedi Cemiyetini» kurmustu. Yakın arkadası Said-i Kürdi ile (Kürt Sait, yani sonradan Nurculuk akımını kuracak olan Saidi Nursi) birlikte çıkardığı Volkan'da mart ayının sonuna doğru bazı erlerin İttihad-ı Muhammediden yana ve İT've karsı mektupları çıktı 3 nisanda İttihad-ı Muhammedî Avasofya'da büyük kalabalıkların katıldığı bir mevlit okuttu ve merkezinin acılışını yaptı. 6 nisanda Mevlanzade'nin İT've karsı sert muhalefetiyle tanınmış *«Serbesti»* gazetesinin basvazarı Hasan Fehmi, subay kılığında olduğu söylenen biri tarafından öldürüldü. Kimin öldürdüğü belli olmadı, ama cinayet İT've mal edildi. İT ise bu vakıstırmavı valanlamak için fazla bir çaba göstermek gereğini görmedi. Cenaze töreni, medrese öğrencilerinin geniş ölçüde katıldıkları büvük bir gövde gösterisi oldu. Sanki İstanbul'da İT'ye karşı olmayan yok gibiydi.

31 Mart Günü : Bu elverisli hava içinde, 13 nisan 1909'da (Rumi 31 mart 1325) ayaklanma patlak verdi. O gün çıkan —ve bir gün önceden hazırlanmış— muhalif gazeteler sanki olayı biliyorlardı. *«Mizan»*da olağanüstü olarak iri puntoyla çıkan bir yazı, ulemayı İT aleyhindeki akımı desteklemeğe çağırıyordu. Mevlanzade ise gazetesinde «bizi bizden ziyade düşünen» İngilizlerin öğüdünü açıklıyordu: İT «giderilirse» Avrupa sermayesi Osmanlı Devletine büvük yatırımlar yapacaktı.

İlk ayaklanan, Hamdi Çavuş komutasındaki Taşkışla'daki 4. Avcı Taburu oldu. Daha gece yarısında ayaklanan bu tabur, subaylarını tutukladıktan sonra sabahın 4'üne doğru Aysofya'da Mebusan Meclisinin önünde toplandı. Bu sırada Hüseyin Hilmi Paşa Hükümetinin tutumu Osmanlı ayaklanmaları için tipiktir: Ayaklanmayı elindeki üstün kuvvetlerle bastıracağı yerde (1. Ordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa bastırma buyruğunu bütün gün boşuna beklemiştir) nasihatçılar bulmakla, nasihat verdirmekle vakit geçirmiştir. Oysa bu sırada ayaklananlar kışla kışla dolaşıp yavaş yavaş başka birlikleri de saflarına çekmekteydiler. Askerin istekleri konusunda kesin bir liste olmamakla birlikte, çesitli kaynaklardan anlaşıldığına göre, askerin genel istekleri şunlardı: 1) Şeriatın uygulanması, 2) Ayaklanmadan ötürü bir sorumluluk yüklenmemesi, 3) Hükümetin istifası, bazı komutanların değişmesi, 4) Başta Ahmet Rıza, birtakım İttihatçıların istifası ya da uzaklaşması. Ne var ki, birkaç tane istek listesi söz konusudur. Bazı listelere göre, asker, Sadarete Kâmil'i, Harbiyeye Nazım'ı, Meclis Başkanlığına İsmail Kemal'i istediği halde, başka bazı listelerde bu istekler yer almamaktadır. Ayaklanmayı çıkarttıran muhalefetin bu işi sağlama bağlamamış olması iki nedenden ileri gelmiş olabilir: 1) Ayaklanmanın kötü planlanmış olması. 2) İT'ye karşı darbe başarıya ulaştığında meydanın nasıl olsa kendilerine, dolayısıyla adamları olan Kâmil ve Nazım Paşalara kalacağına inanmaları. Oysa bir ihtimal daha vardı: O da meydanın Abdülhamit'e kalması.

Abdülhamit Kazanıyor: Gerçekten de öyle oldu, meydan o gün Abdülhamit'e kaldı. Bir kez askerin, isteklerinin karşılanması için gittiği Meclise, mebuslar korkularından gelemediler; görüşme yetersayısı sağlanamadı. Uzun bekleme ve kararsızlıklardan sonra, İsmail Kemal'in ısrarıyla bir avuç mebus ancak Hükümet hakkında güvensizlik kararı alabildiler (ama yetersayısı bulunmadığı için böyle bir karar sakattı, hatta yoktu). Oysa Hükümet o sıralarda zaten Sarayda istifa etmekle meşguldü. Asıl karar merkezinin Saray olduğunu anlayan ve affolunmak için çırpınan asker, Saraya döndü. Nitekim af da, yeni Sadrazam ve Harbiye Nazırının atanmaları da Saraydan geldi. Muhalefetin ayaklandırdığı askeri, muhalefetin can düşmanı Abdülhamit kazanmıştı. O gün akşam üstü başlamak üzere, İstanbul'daki birtakım askeri birlikler Yıldız'a gelip bağlılıklarını sundular (bunda, sonradan Harp Divanının, üyelerini idam ettirdiği, istibdadın geri gelmesini isteyen gizli cemiyetin de bir payı olabilir). Abdülhamit de hiç değilse balkona çıkıp karşılık göstermeyi ihmal etmedi, çünkü muhalefetin kendisini de tahttan indirmeyi kurduğunun pekala farkındaydı. Fakat askerden bir kötülük gelmesin dive onları okşaması, Meşrutiyetçilerin —hem İT'li, hem Ahrarcı— bu yakınlığı ileri sürerek kendisini ayaklanmayı çıkartmakla suçlamalarına ve tahttan indirilmesine vesile verdi, ya da en azından bunu kolaylaştırdı.

O gün Mebusan Meclisi toplanabilseydi belki, tasarlandığı gibi, duruma el koyup askerin Saraya yönelmesini önlevebilirdi. Fakat askerin —*muhakkak ki tasarlananın* tersine— yer yer mektepli (Harbiyeli) subayları öldürmeye kalkışması, hatta bunun için bazı semtlerde aramalar yapması, herkesin gözünü korkuttu. Bu yüzden Mebusanın toplanması için yapılan özel çağrı da fayda vermedi. Nitekim, 31 Martçı askerin 2 gün içinde en az 20 kişi öldürdüğünü, birçoklarını da yaraladığını biliyoruz. Daha da önemlisi, asker, Hüsevin Cahit'in dive bir Mebusu ve ayrıca Adliye Nazırı Nazım Paşayı —hem de Meclisin önünde— öldürdü. Askerin herhalde hesapta olmayan bu kan dökücülüğü bir yandan İT've karşı yürütülen tahriklerin şiddetinden bir yandan da askerin mektepli subaylara karsı kendi özel tavırlarından ileri geliyordu. Alaylı (erlikten yetişme) subayların komutanlığı genellikle daha gevsek ve anlayışlıydı. Disiplin ve eğitime büvük önem veren mektepli subaylar belki askeri anlamak için de gereken çabayı göstermemişlerdi. Ayrıca şu vardı: alaylılık kurumunun kalkması, hiç değilse bazı erler ve özellikle erbaslar için Paşalığa kadar gidecek olan mutlu yükselme yolunun kapanması demekti.

İsmail Kemal'in, o koşullar altında Meclise gelen Mebuslara milli hakimiyeti temsil eden tek kuvvet olduklarını söylemesi boşunaydı. O Mebusların İsmail Kemal'in ısrarıyla aldıkları kararlar da, su üzerine yazılmış yazılar gibi etkisizdi (gerek kabi-

neye verilen güvensizlik oyu, gerekse Mebus İsmail Hakkı Paşanın Harbiye Nazırı, İsmail Kemal'in de Ahmet Rıza'nın yerine reis seçilmesi gibi).

Sonuç olarak Abdülhamit, Kâmil Paşa'yı değilse de ona yakın sayılabilecek Ahmet Tevfik Paşayı Sadrazam, Osmanlı Yunan Savaşının kahramanı yaşlı Gazi Ethem Paşayı da Harbiye Nazırı yaptı. İsmail Kemal'in çabaları sayesinde İstanbul'daki 1. Ordunun Komutanlığına muhalefetin kahramanı Nazım Paşa geldi. İT önderleri ve mektepli subaylar ya gizlendiler ya da İstanbul dışına kaçtılar. Bir anda İstanbul'da İT'nin etkisi silindi.

31 Martı Kim Düzenledi? Ayaklanmayı kim düzenledi? İşin kanlı bir biçim alması dolayısıyla onu başlatanların ona sahip çıkmaktan çekinmeleri, askerin sonradan Abdülhamit'e yönelmesi, Harp Divanının da siyasal nedenlerle ayaklanmanın derinine gitmekten kaçınması (cezalandırılanların çoğu askerler gibi fiilen ayaklanmaya katılmış olanlardı), olaya bir muamma havası vermiştir. Bu yüzden üç türlü açıklama yapılagelmiştir: Birincisine göre olayı diktatörlük kurmasına vesile olsun diye İT düzenlemiş, fakat ipin ucunu kaçırmıştır. Askeri kuvveti elinde tutan, iktidarda sayılabilecek bir siyasal kuruluşun kendi aleyhinde kendi askerlerini —yapmacık da olsa— ayaklandırması görülmüş şey değildir. Zaten olayların da yalanladığı bu açıklamanın üzerinde durmaya bile değmez. Abdülhamit ise olayı düzenlememiştir. Kendisi düzenlemiş olsaydı, onu ayaklanmadan sorumlu tutarak tahttan indirten ve bu arada suçu, esas itibarıyla istibdatçı özlemler taşımaktan ibaret olanları bile idama mahkûm eden ordunun Harp Divanı, bunun açık kanıtlarını ortaya koyarak tahttan indirmeyi haklı göstermeyi herhalde isterdi. Tabii Abdülhamit'in hürriyetin ilanından sonra (el altından gizli istibdatçılarla ilişki kurup jurnal almağa devam ettiği için) ve hele ayaklanmadan sonra (ayaklananları kınamaktan kaçınması, üstelik onları okşayarak bir tutum benimsediği için) tam Meşrutiyetçi bir Padişah gibi davrandığı söylenemez. Fakat bu, ayaklanmanın sorumluluğu ile ilgili bir konu değildir. Ayrıca, Abdülhamit'in ayaklanmadan, kendine bir zarar gelir diye haklı olarak korktuğu ve telaşa düştüğü bilinmektedir. Üstelik, zaten kendisiyle uzlaşmış durumda bulunan İT'ye karş Abdülhamit'in bir harekette bulunması mantıksızlık olurdu. Kalıyor üçüncü açıklama: Ayaklanmayı muhalefet düzenlemiş ve başlatmıştır. Muhalefet denince, başta Prens Sabahattin olmak üzere, Kâmil Paşa ve oğlu Sait Paşa, İsmail Kemal ve Müfit Beyler, Mizancı Murat, Mevlanzade Rıfat, Said-i Kürdi. Derviş Vahdeti gibileri ve bunların buyruğu ve etkisi altındaki siyasal örgütler, yani Ahrar Fırkası ve onun dinsel kolu olan İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti anlaşılır. Bir de bunlara yardımcı olan güçler vardır. Bunlardan biri özellikle El-İslam Cemiyeti ve gazetesi çevresinde kümelenmiş ulema ile hemen bütün medrese öğrencileridir. Bu sonuncuların İT'ye karşı olmasının nedeni, Hürriyetin İlânından sonra Harbiye Nezaretinin, bunların içindeki başarısız öğrencileri —ki çoğu böyleydi— askere almaya kalkışmasıydı. Oysa medrese öğrenciliği taşralı gençler için (İstanbullular askerlik yapmakla yükümlü değillerdi) askerlik yapmanın biricik yoluydu. Medrese öğrencileri İttihad-ı Muhammedinin mevlidine, Hasan Fehmi'nin cenazesine ve son olarak ayaklanmada Ayasofya'da toplanan askere büyük bir kalabalık halinde katılmışlardı. Bunların daha önce hemşehrileri olan askerleri tahrik etmekte önemli bir payları olduğu tahmin edilebilir. Muhalefetin ikinci bir müttefiki, kadro dışına çıkarılmış bulunan alaylı subaylardı. Askeri tahrik etmekte bunların da pek önemli payı olduğu gibi, bir bölümü de er kıyafetinde ayaklananlara katılmıştır. Üçüncü bir yardımcı gücün de Arnavut ulusçuluğu olduğu söylenebilir. İsmail Kemal, Ergiri Mebusu Müfit Bey, askerin elebaşısı Hamdi Çavuş ve başkaları Arnavut oldukları gibi, Arnavutluk'taki Arnavut ve Başkım kulüpleri, İsmail Kemal ve Müfit Beyden aldıkları telgraflar üzerine ayaklanmayı açıkça Ahrara mal ederek, 31 Marttan yana bir tutum takındılar. Bunun nedeni şuydu: Osmanlı Devletinin Rumeli'de aidici olduğunu sezen Arnavutlar, Hürriyetin İlanından sonra, ulusal kongre, okul, dernek ve yayınlarla büyük bir kültür hamlesi yapmışlardı. Ama bu çalışmaların İT'nin Türkleştirici ve merheziyetçi tutumuyla bağdaşması zordu. Oysa Ahrarın adem-i merkeziyetçiliği Arnavutlara çok uygun geldiği gibi, Ahrarın arkasındaki İngiliz gölgesi de ilerdeki bağımsız ya da özerk Arnavutluk için belki bir teminat olarak görülüyordu.

Ahrarın 31 Marttaki Payı Ahrarın ayaklanmayı düzenlediğinin kanıtları birçok kaynaklarda vardır. Fakat bunların en yetkili olanları şunlardır: 1) Mevlanzade Rıfat'ın İnkılab-ı Osmaniden Bir Yaprak Yahut 31 Mart 1325 Kıyamı adlı kitabı, (bu kitap ayaklanmanın Prens Sabahattin in ve kendisi dahil, diğer muhaliflerin işi olduğunu açık seçik anlatmaktadır.) 2) Hayatında 5 kez hükümet darbesi ya da ayaklanmaya girişmiş veya bunları tasarlamış olan Prens Sabahattin'in «Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah»ı. 3) Harbiye Mektebinde o sırada Ahrarcı bir öğrenci ve elebaşı olarak daha önce okulda bazı başkaldırma hareketlerine önderlik etmiş olan Bedevi Kuran'ın *«Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi»* kitabı ve *«31 Mart Hadisesi Nasıl Oldu?»* (Tarih Dünyası, sayı 13) yazısı, (bunlardan, Ahrarcı Harbiyelilerin Mahmut Muhtar Paşa'nın ayaklanmayı bastırma teklifine aldırmadıklarını. Hamdi Çavuşun ayaklanmaya katılma teklifini de ancak imtihanları «vesile» ederek reddettiklerini, ilk günü ayaklanmanın Abdülhamitçi bir yön alır gibi olması yüzünden Derviş Vahdeti'nin ikinci gün yayımladığı ve Abdülhamit'e yaranmak isteyen açık mektubu üzerine Harbiyelilerin nasıl Mevlanzade'ye, Mizancıya, Said-i Kürdi'ye birer heyet gönderdiklerini, bunların Meşrutiyetin tehlikede olmadığı konusunda dostları Vahdeti hesabına teminat verdiklerini öğreniyoruz). 31 Mart günü asker içinde faaliyet göstrdiği tespit olunan Vahdeti'nin Harp Divanı önündeki şu sözü işi iyi özetlemektedir: «Hadisenin bir irtica olduğunu bugünkü hal ispat ettiği için kabul ederim. Fakat 31 Marttaki iğtişaşın (karışıklığın) irtica değil bir fırka kavgasından ibaret olduğunu zannederim »

31 Marttan ötürü muhalefeti sorumlu tutan bir iddia hemen şu soruyu akla getirecektir: Hareket ordusunun Harp Divanı neden bu işi aydınlatmadı, neden asıl sorumluları cezalandırmadı da alet durumunda olanlarla uğraştı? Hareket Ordusunun niyeti herhalde Prensin de sorumluluğunu tespit ettirip cezalandırmaktı, zira İstanbul işgal edildikten sonra arkadaşlarının bir çoğu gibi kaçmak yolunu seçmemiş olan Prens, tutuklandı. 2-3 gün Harbiye Nezaretinde tutuklu kaldıktan sonra, Mahmut Şevket Paşa ile Harp Divanı Başkanı, odasına gelerek özür dileyip kendisini serbest bıraktılar; bir de aleni «itizarname» yayımlandı. İngilizlerin haklı olarak «adamları» saydıkları Prensle sütkardeşinin salıverilmesinin İngiltere'nin baskısı sonucu olduğu anlaşılıyor. Avrupa kamuoyuna karşı son derecede hassas olan Osmanlı Devletinde bu durum yadırganmamalıdır. Kaldı ki, baskentteki ayaklanmanın ertesi günü patlak veren Adana Ermeni ayaklanmasının, Ermeni kıyımıyla sonuçlanması, büyük devletlerin savaş gemilerini Mersin'e çekmis bulunuyordu. Bu da Osmanlı Devletinin durumunu bir kat daha nazikleştirmişti. Sonra, İngiltere'nin yaptığı baskı dışında, bir de şu vardı: İT, kurdurduğu Meşrutiyet düzeninin Avrupa'da sağladığı ve sağlayacağı itibara adamakıllı bel bağlamıştı. Haklı nedenlerle de olsa, Meşrutiyetin kurulmasından bu yana daha bir yıl bile geçmeden muhalefetin e-

Otuzbir Mart Olayından sonra idamı edilenlerden bazıları

zilmesi ve önderinin idama mahkûm edilmesi Avrupa'da iyi karşılanmayacaktı. Zaten muhalefetin önderlerinden kimi kaçmış ya da Prens gibi gitmek zorunda bırakılmıştı, kimi de ayaklanmadan önce yaptıkları kışkırtıcı yayınlardan dolayı hapis ve sürgün cezalarına mahkûm edilecekti (yalnız Vahdeti gibi çok sivri ve «ayak takımından» bir önder idam edilecekti). Böylece ve biraz da sıkıyönetim nedeniyle muhalefet, hiç değilse bir süre için, zaten susturulmuş bulunuyordu. Şu da akla geliyor. Ayaklanmadan sorumlu tutularak Abdülhamit, Meclis tarafından tahttan indirildi. Aynı olaydan ötürü muhalefetin de suçlu sayılması, İT'ye pamuk ipliğiyle bağlı olan mebus çoğunluğunca hem tutarsız, hem de yanlış görünebilirdi.

Hareket Ordusu Hazırlığı ve O Sırada İstanbul: Yeniden olaylara dönersek, ayaklanma üzerine Selanik'teki 3. Orduyla onun komutanı Mahmut Şevket'in aldıkları kesin tavır göze çarpar. Bir yandan Hareket Ordusunun kurulması ve derhal İstanbul'a doğru yola çıkarılması karar altına alınırken, ertesi gün için Selanik'te büyük bir miting düzenlendi. Ordunun başına Mahmut Şevket, 3. Orduda giden mürettep fırkanın başına da Hüseyin Hüsnü geçti. Kolağası Mustafa Kemal ise bu fırkanın kurmay başkanı oldu.

İstanbul'da Padişah, hükümet ve muhalif gazeteler (İT gazeteleri çıkamıyordu) bunca kargaşalık ve gürültüye rağmen birçok olayları gidermeğe çalışarak, taşraya hiç bir şey olmadığı, herşeyin yolunda olduğu izlenimini vermek için çırpındılar. Saray ve Babıâli Vezirleri 31 Martın kurduğu, İT'siz İstanbul'u bir olupbitti olarak kabullenmiş görünüyorlardı. Ne var ki muhalefet, İT'nin silinmesine sevinmekle birlikte, Abdülhamit kazandığı nüfuzdan son derecede tedirgindi. Muhalif gazetelerin, bazı Mebusların ve ulemanın genel örgütü Cemiyet-i İlmiyenin ısrarlı çağrılarına rağmen ancak 3. gün toplanabilen Mebusan Meclisi, yayımladığı bildirgeyle Saray ve kabine gibi ayaklanmayı onaylamış, telasa yer olmadığını bildirmişti. İstanbul'un bu zoraki sükûnetine karşılık, Rumeli'deki orduların ateşli ve kararlı sefer hazırlıkları, öte yandan her yandan İT örgütlerinin çabasıyla Meclis, Hükümet ve Saraya yağdırılan protesto telgrafları tam bir karşıtlık meydana getiriyordu.

Daha ilk günde ayaklanmanın aldığı renkten hoşlanmayan Prens, Beşiktaş önündeki Hamidiye kruvazöründe donanma süvarileriyle bir toplantı yaparak, ayaklanma daha Abdülhamitçi bir yöne kavarsa, Abdülhamit'in tahttan indirilmesi için gemilerde bir meşveret meclisinin toplanmasını ve kararını top tehdidiyle Saraya kabul ettirmesini kararlaştırdı. İkinci gün Prens, olayların korkulan yönde geliştiğini ileri sürerek donanmanın sözünü tutmasını istedi. «Hamidiye» Süvarisi, ertesi sabah diğer süvarilerle görüştükten sonra harekete geçileceğini bildirdi. Fakat 3. gün süvariler bu işe yanaşmadılar. Yalnız bir tanesi, «Asar-ı Tevfik» Süvarisi Binbaşı Ali Kabulî Bey işe girişmek üzere gemicileri hazırlayıcı konuşmalar yaptı. Fakat bunun üzerine erler ayaklanıp Süvarilerini tutukladılar ve Yıldız'a götürdüler. Pencere önüne gelen Abdülhamit, sarayının topa tutulmak istendiği iddiasını ciddiye alarak Binbaşının kendisine teslim edilmesini istedi. Fakat Binbaşı götürülürken erler üzerine atılıp onu öldürdüler. Abdülhamit bu işe üzüldüğünü söylemekle birlikte, kaatil erlere karşı —ayıplama yollu da olsa— hiçbir şeyin yapılmasını buyurmadı.

Hareket Ordusu İsyanı Bastırıyor: Muhalefetin donanmayla Abdülhamit'i saf dışı kılma girişimi böylece başarısızlığa uğrayınca, meydan Hareket Ordusuna kalmış oldu. İstanbul gazetelerinin ve Mebusan Meclisinin Hareket Ordusu yaklaştığı oranda ayaklanmanın aleyhine dönemleri, Hükümetin de çarpışma olmaması için gösterdiği çabalar, ayaklanan askere yılgınlık vermişti. Bu yüzden 24 nisan 1909'da İstanbul işgal edildiğinde, bu askerin özellikle Beyoğlu kışlalarında gösterdiği direnme, kanlı da olsa, umutsuz bir davranıştı. Bu arada Abdülhamit'in Nazım Paşadan gelen direnme teklifini geri çevirdiği söylenir ki, bu onun lehine sayılacak bir davranıştır. Fakat Yıldız Sarayında çarpışma olmaması için gösterdiği çabaları bütün İstanbul için göstermesi, aleyhine yazılabilecek başka bir noktadır.

İlginç olan diğer bir husus da Derviş Vahadeti'nin Anadolu'ya kaçmadan önce sığınmak üzere başvurduğu iki kapıdır: Biri hemşehrisi Kâmil Paşanın oğlu Sait Paşa, diğeri de İttihad-ı Muhammedi üyesi Şehzade Vahdettin, (böylece Vahdettin'in daha o zamandan İT'nin İngilizci mualifleriyle kader birliği ettiğini anlıyoruz). Her iki kapı da ayaklanmanın işlerine fazla batmış olan Derviş'i korumayı kabul etmemiştir.

Son olarak yabancı devletlerin ayaklanmadaki tutumlarına da değinmek yerinde olur. İngiliz İstihbarat Örgütünün, ayaklanmayı, dağıttığı paralarla desteklediği iddiası henüz kanıtlanmamışsa da, İngiliz Elçiliği ve basının ayaklanmaya büyük yakınlık gösterdiği, Hareket Ordusunun da gelmemesi için elinden geldiği kadar çaba harcadığı da muhakkaktır. Öte yandan, Hareket Ordusu harekâtının da en azından Alman ordusunda bazı çevrelerin sempatisini kazandığı bilinmektedir.

Dç. Sina Akşin

OTYAM, Fikret (Aksaray, Konya - 1923). Yazar gazeteci. Orta ve yüksek öğrenimini İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'n-

Fikret Otyam, Orhan Ke mal (Ankara Gençlik Parla)

de tamamladı. (1953) *«Dünya»* (1952), *«Ulus»* (1956) ve uzun süre *«Cumhuriyet»* gazetelerinde çalıştı. «Yıllar yılı doğu illerini, maden ocaklarını kısaca yurdu, yurt insanlarını, fotoğraf makinasını nereye, kime tutacağını bildiği gibi, kalemini de nasıl yürüteceğini bilerek» (Samim Kocagöz) yansıtan Otyam, röportajlarının yanısıra Ankara Sanat Tiyatrosunca sahneye konan (1968) Mayın adlı bir de oyun yazdı.

Yapıtları: Ha Bu Diyar (1959), *Doğudan Gezi Notları* (1960), *Harran, Hoyrat, Mayın ve Irıp* (T. Dil Kurumu Deneme, Eleştiri, Gezi armağanı, 1961). *Uy Babo* (1962), *Topraksızlar* (1963). *Hu Dost* (1964), *Bir Karış Toprak İçin* (Ankara Gazeteciler Sendikası 1963 Altın Kalem Armağanı kazanan yazıları, 1965), *Oy Fırat, Asi Fırat* (1966), *Korku ve Kaymakam Babo* (Altın Kalem Armağanı, 1968), *Can Pazarı, Vay Kurban, Hayvanlar ve İnsanlar* (1969), *Ne Biçim Amerika, Ne Biçim Rusya* (1970), *Arkadaşım Orhan Kemal ve Mektupları* (1975), *Kara Sevdam Anadolum* (1976), *Mayınlı Topraklar Üzerinde* (1977).

OTYAM, Nedim (İstanbul - 1919). Besteci. Yüksek öğrenimini Ankara Devlet Konservatuarı'nda tamamladı (1942). Bir süre Ankara Radyosu'nun çocuk saatlerini yönetti. Sonra İstanbul'a yerleşerek film müzikleri yaptı. Besteleri arasında en ünlüleri *Masal, Bale Süiti, Orkestra için Fatih Destanı, Mustafa Kemal Atatürk'e adanan Türk Cenaze Marşı, 27 Mayıs Senfonisi*'dir.

OYKUT, Kaya Ömer (Mardin - 1947). Karikatürcü. Grafik öğrenimi gördü. İlk karikatürü *«Yansıma»* dergisinde yayımlandı (1970). Türlü meslek dergilerinde de çizgileri yayımlanan Oykut, uzun süre *«vatan»* gazetesinde karikatürcü ve grafiker olarak çalıştı Sergi ve yarışmalara da katıldı. Akşehir Nasreddin Hoca gençlerarası karikatür yarışmasında Jüri Ödülü (1973); yine Akşehir'de uluslararası karikatür yarışmasında ise Özel Ödül kazandı (1978). Oykut'un karikatürlerini toplumsal koşullar biçimlendirmiştir.

Oyun. Aylık tiyatro dergisi ilk kez 15 Aralık 1954'de çıktı. Derginin kurucusu olan Haldun Taner, aynı zamanda başyazarlığını da üstlendi.

Haldun Taner sunu yazısında; derginin, «yerleşmiş sanat zevksizliğine karşı bir çizgi izlemek amacıyla» çıkarıldığını, «ele güne gösterilebilecek bir Türk Tiyatrosu'nun kurulmasının amaç olarak belirlendiğini» ifade ederek, «derginin özellikle aydınlar için çıkarıldığını, ancak aydınlardan kitlelere yayılmak amacında olduklarını» da belirtmiştir.

İkinci kez *«Oyun»* adıyla yayınlanan aylık tiyatro dergisinin ilk sayısı 1 Kasım 1963'te çıktı. Yazı kurulu Nurten Akarsu ve S. Günay Akarsu'dan oluşan bu dergi İzlem Yayınevi tarafından yayınlandı.

Seyircisini uyaran, düşündüren, etkileyen yazarı, oyuncusu, seyircisiyle bizden olan bir tiyatronun, Türk tiyatrosunun kurulması zorunluluğunu ve tiyatronun eğitici görevini desteklemek üzere çıktığı belirtilen dergide eleştiriler, teknik yazılar, incelemeler, söyleşiler, amatörlerin sorunlarını irdeleyen yazılar ve bazı oyun metinleri yayınladı. Türkiye'de Brecht'i ve epik-diyaletik tiyatro kuramını işleyen bu konuya geniş yer veren bir tiyatro dergisi kimliği kazandı. S. Güney Akarsu, Metin And, Ulvi Uraz, Adalet Cimcoz, Güner Sümer, Asaf Çiğiltepe, Teoman Aktürel, Zihni Küçümen, Muhsin Ertuğrul, Özdemir Nutku, Haldun Taner, Ayperi Akalan, Zühtü Bayer gibi yazarların tiyatro yazıları, Nazım Hikmet'in tiyatro yapıtları ve Brecht, Stanislavski gibi yabancı tiyatro kurumcularının yazılarının çevirileri dergide yer aldı.

«Savaş Oyunu» (Sermet Çağan, Özdemir Nutku), *«Biedarman ile Kundakçılar»* (max Frisch), *«İnek»* (Nazım Hikmet). *«Bozuk Düzen»* (Güner Sümer), *«Güçlü»* (Agust Strinbreg), *«Bu Köy Emperyaliste*

Oyun dergisinin bir sayısı

Buğday Vermez» (Ali Uzunisa), adlı oyunlar yayınlandı.

Ocak 1966'dan itibaren üç aylık dergi olarak çıkmaya başladı. Üçüncü yılında yayımını kesmek zorunda kaldı.

Üçüncü kez *«Oyun»* adıyla yayınlanan aylık tiyatro dergisinin ilk sayısı ise Mart 1979'da çıktı. Baş yazarı ve yönetmen S. Günay Akarsu'nun çıkış amacını «.. Kısaca tanımlamak gerekirse, *Oyun*'un tiyatro olayını toplum bütününden koparmaksızın ele alıp bilimsel bir yöntemle ve bunun doğal sonucu olarak nesnel bir değerlendirmeyle inceleyeceğini buna göre yargılara varacağını, bütün uğraşının bugünden yarına bir köprü kurma savaşımına katkıda bulunmak olduğunu söyleyebiliriz.» biçiminde açıkladığı dergide tiyatro üzerine inceleme yazıları, kuramsal yazılar, söyleşiler, eleştiriler, tiyatro haberleri, oyun metinleri v.b. yer aldı. Brecht'i ve epik tiyatro kuramını açıklayan, tartışan yazılar verildi. Amatör tiyatroların sorunları üzerine ve güncel tiyatro olaylarıyla ilgili mektuplar, bildiriler, yorumlar yayınlandı.

(A.C.)

OZANSOY, Faik Ali (Diyarbakır - 1875 / Ankara 1950). Şair, yazar. Yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladıktan (1901) sonra kaymakam vekilliği (1901 1908), Balya, Pazarköy, Mudanya, kaymakamlığı, Midilli, Kırşehir, Beyoğlu, Kütahya, Gelibolu mutasarrıflığı, Diyarbakır Valiliği bir ay kadar da Dahiliye Vekaleti müsteşarlığı yaptı. (1908 - 18) Bir süre Mülkiye Mektebi'nde Fransızca, Saint Benoit lisesinde Türkçe öğretmenliğinden sonra emekliye ayrıldı (1930). *«Servet-i fünun»* dergisinde yayımladığı şiirlerle ilk gençlik yıllarında Hâmit ve Fikret etkisinde gözüken Faik Ali, özellikle dörtlü kuruluşlara dayanan şiirlerinde biçim yönünden kendi söyleyişini buldu. Bireysel nitelikteki şiirlerinde kadın, aşk konularının romantik bir havaya bürünmesine karşılık, öznel duyarlıklara bağlı doğa temaları somut işlenişler halinde gelişti. (Prof. Kenan Akyüz) Fecr-i Âti topluluğuna başkanlık etmişti.

Yapıtları: Mithat Paşa (biyografya, 1908), *Fani Teselliler* (şiirler 1908), *Temasil* (şiirler, 1913) *Elhan-ı Vatan* (şiirler, 1915 1917) *Payitahtın Kapısında* (2 perde manzum oyun, 1920), *Şairi Âzam'a Mektup* (1923), *Nedim ve Lale Devri* (6 perde, manzum oyun, 1950, 1969).

OZANSOY, Munis Faik (Midilli 1911 / Paris 1975). Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde (1932), yüksek öğrenimini Ankara Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. (1935). Çeşitli resmi görevlerden sonra Ticaret Bakanlığı müfettişliği, Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği, Başbakanlık müsteşarlığı yaptı *«Şark»*, *«Çığır»*, *«Millet»*, *«Bayrak»*, *«Marmara»* (1936 - 37), ve özellikle *«Hisar»* dergilerinde yayımladığı şiir ve yazılarıyla tanındı. Ankara Devlet Tiyatrosu'nun sahneye koyduğu manzum tragedyası, *Medea* (1963), Tahsin Saraç tarafından Fransızcaya çevrildi.

Yapıtları: Büyük Mabedin Eşiğinde (şiirler, 1938), *Hayal Ettiğim Gibi* (şiirler, 1948), *Düşündüğüm Gibi* (denemeler, 1957) *Yakarış* (şiirler, 1959). *Bir Daha* (şiirler, 1959), *Zaman Saati* (Şiirler, 1965), *Yakınma* (şiirler, 1968), *Kaybolan Dünya* (şiirler, 1971).

OZANSOY, Halit Fahri (İstanbul 1891 / İstanbul 1971). Şair, yazar. Orta öğrenimini Bakırköy Rüştiyesi ve Galatasaray Sultanisi'nde tamamladıktan sonra (1914) öğretmenlik sınavlarına girdi, başarı kazandı. Uzun yıllar Muğla, Konya (1916 1918) ve İstanbul liselerinde öğretmenlik yaptı. 1956 da emekli oldu.

İlk şiir deneylerini *«Rübab»* ve *«Şehbal»* (1912 - 13) dergilerinde yayımlayan Ozansoy, bir süre aruz ölçüsünü kullandı. 1918'den sonra *«Yeni Mecmua»*da toplanan hececiler'in hareketine katıldı. Kendi yayımı *«Nedim»*, *«Yarın»*, *«Hayat»*, *«Aydabir»*, *«Yarım Ay»* (1921 - 1942) da hece ve aruz ölçüleriyle yazdığı şiirleri sürdürürken, *«Serveti fünun Uyanış»* dergisinin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. (1926 - 1942). Yeni edebiyat kuşağının ilk çıkışlarını anlayışla karşıladı, derginin bu hareketin temsilci durumuna gelmesine karşı çıkmadı.

Halit Fahri Ozansoy

Şiir Kitapları Rüya (1912), *Cenk Duygular* (1917), *Efsaneler* (1919), *Bulutlara Yakın* (1920), *Gülistanlar ve Harabeler* (1922), *Paravan* (1929), *Balkonda Saatler* (1931), *Sulara Dalan Gözler* (1936), *Hep Onun için* (1962). *Sonsuz Gecelerin Ötesinde* (1964). Romanları: *Sulara Giden Köprü* (1939), *Âşıklar Yolunun Yolcuları* (1939), Oyunları: *Baykuş* (aruz ölçüsüyle, 1917, 5. bas. 1948). *İlk Şair* (1923), *Sönen Kandiller* (hece ölçüsüyle 1926), *Nedim* (1932), *On Yılın Destanı* (hece ölçüsüyle, 1933), *Hayalet* (hece ölçüsüyle, 1936), *Bir Dolaptır Dönüyor* (hece ölçüsüyle, 1958). Anıları: *Edebiyatçılar Geçiyor* (1939), genişletilmiş 2. bas. 1967, *Edebiyatçılar Çevremde* adiyle, 1970, *Darülbedayi Devrinin Eski Günleri* (1964), *Eski İstanbul Ramazanları* (1968).

Ö

ÖĞMEL, Ümit (Ankara - 1946). Karikatürcü. İlk öğrenimi Çanakkale ve Gelibolu'da tamamladı. Orta öğrenimini Ankara'da yaptı. Ankara Halkevi Tiyatro Kursu'nu bitirdi (1963). İlk karikatürü *«Dožan Kardeş»* dergisinde yayımlandı (1961). Uzun süre karikatüre ara verdi ve reklâm alanında çalışmağa başladı. Son yıllarda yeniden çizdiği karikatürler *«Özgür İnsan»* dergisinde yayımlandı (1976).

İzmir Tabip Odası'nın «Halk Sağlığı» karikatür yarışmasında «Büyük Ödül». Nasreddin Hoca'da Özel Ödül, Arkeologlar Derneği'nin karikatür yarışmasında Başarı Ödülü kazandı (1978).

Nasreddin Hoca uluslararası karikatür yarışmasında DİSK Özel Ödülü'nü kazandı (1979); ödülün parasal karşılığını, uzun süre soylu direnişler yapan grevdeki «Mersin Soda İşçileri»ne bağışladı. Sanatçı karikatürlerinde yalın, grafize bir anlatım kullanır.

ÖĞÜNÇ Feridun Şâkir (Ankara 1920): Sendikacı Türk Deniz Ulaş-İş Genel başkanı olmuş ve Kurucu Meclis'te sendikacılar kontenjanından üye olarak yer almıştır. *«Denizci»* gazetesini kuran, Öğünç, 1945 - 1946 yıllarında Denizcilik Bankası TAO Şehir Hatları İşletmesi'nde muhasebe memuru olarak çalışma yaşamına girmiş, 1959'da Türk Deniz Ulaş - İş Federasyonunu Türk Gemi Kâtipleri ve Yardımcıları Sendikası'nı, Gemi Zabitan Sendikası'nı, Türkiye Denizciler Sendikası'nı, Birleşik Denizcilik Sendikası'nı kurarak genel başkanlık görevini üstlenmiştir. On sendikanın katılmasıyla Deniz Ulaş - İş Federasyonunu gerçkleştirmiş ve Türk - İş'in üyesi olmuştur. Türk - İş'in 1968 Genel Kurulunda Türk - İş Yönetim Kuruluna seçilmiş, 1973'de ise Türk - İş yönetici kliniğinin politikasını ve sendikacılık anlayışını eleştirerek Sosyal Demokrat Sendikacı'ların Türk-İş yönetiminden ayrılmalarına öncü olmuştur. 1965'te Türk Hür - İş Konfederasyonunu kurmuş, bu kuruluşa da genel başkan seçilmiştir. Ancak bir süre sonra bazı Türk - İş sendikacılarının ısrarlı istemiyle bu konfederasyonu feshetme yoluna gitmiş, yeniden Türk-İş'e dönmüştür.

Kurucu Meclis üyesiyken 854 sayılı Deniz İş Yasası'nın hazırlanmasını sağlamış ve kanunlaşmasında önemli katkıları olmuştur.

TİP'in ilk kuruluşunda Kurucu Meclis üyesiyken partinin Genel Başkan Vekili olmuş, ancak bu partiden ayrılarak Demirsoy'un yönlendirdiği Çalışanlar Partisini kurma girişiminde yer almış, bu partinin kurulmaması üzerine CHP'ye girmiştir. Sonrada CHP'den de ayrılmıştır.

Feridun Şâkir Öğünç, 1973'te sendikal nedenlerle öldürülmek istenmiştir. Evinin kapısı önünde kurşunlanarak ağır yaralanan Öğünç'ün kiralık katili yakalanmıştır. 1976'dan sonra Genel - İş Sendikası'nın Genel Merkez Danışmanı ve Eğitim Müdürü olmuş, sonra bu görevinden ayrılmış, bu kez de Türkiye Sosyal Demokrat İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu kurmuştur. Bir yıl bu örgütün genel başkanlığını yaptıktan sonra 1979'da emekli sendikacı olarak anılarını ve mücadelelerini yazmağa başlamıştır.

(K.S.)

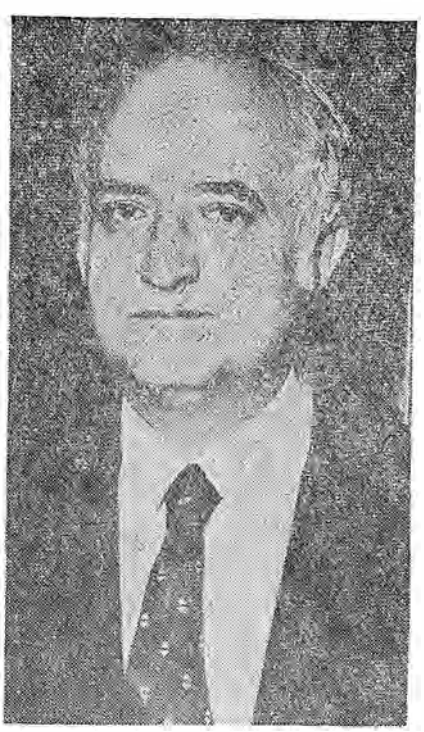

Gündüz Ökçün

ÖKÇÜN, Gündüz (Eskişehir 1936). Pro-

fesör. Dış İşleri Bakanlarından. Orta öğrenimini Eskişehir Lisesi'nde (1954), yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı (1958). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde doktora sınavlarını verdi (1962). Londra Üniversitesinde «Mukayeseli Kanunlar İhtilafı» üzerinde uzmanlık öğrenimi gördü (1967). Ülkeye dönüşünde Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde doçent ve profesör olarak öğretim üyeliği görevinde bulundu. 1977 seçimlerinde Eskişehir'den milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. C.H.P. ağırlıklı hükümet döneminde Dış İşleri bakanlığı yaptı (1978 79).

Başlıca Yapıları: Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti (1962), *Devletler Hususi Hukukunun Kaynakları ve Kamu Düzeni* (1967), *Türkiye İktisat Kongresi* (1968), *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk Azınlık ve Yabancı Payları* (1969), *Osmanlı Sanayii, 1913, 1915 yılları sanayii istatistiki* (1970), *1920 - 1930 yılları arasında kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye* (1971), *Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1973)*, (Ökçün Ahmet R. ile birlikte, 1974).

ÖKMEN, Müntekim (İstanbul 1915). Yazar. Bilimsel sosyalist eylem adamı. Orta öğrenimini Darüşşefeka Lisesi'nde tamamladı (1934). «*Son Posta*»da gazeteciliğe başladı. «*Milliyet*», «*Tan*», «*Vatan*» gazetelerinde istihbarat şefliği, gece sekreterliği, yazı işleri müdürlüğü yaptı. Kişiliğini ortaya koyan yazıları «*Yeni Adam*» (1936 - 38), yönetimine katıldığı «*Söz*» ve «*Yığın*» (1946) dergilerinde çıkmıştır. Özellikle sürekli olarak yazdığı haftalık «*Yeni Adam*» dergisindeki yazılarında uluslararası sorunlara bilimsel sosyalist yaklaşımlarla doğru teşhisler koyan Ökmen 1946'da Dr. Şefik Hüsnü Deymer, Ragıp Vardar, Dr. Habil Amoto, Fuat Bilege vb. ile birlikte Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. Daimi İcra Komiyonu (merkez komitesi)'na seçildi. Partinin İstanbul Sıkı Yönetim Komutanlığı'nca kapatılması üzerine, öteki yöneticilerle birlikte, tutuklandı. Yargılama sonucu mahkum oldu. Cezasının bitimine yakın af yasası uyarınca serbest bırakıldı. Basın mesleğinde çalışma olanağı verilmeyince bir süre muhasebecilik yaparak yaşamını sürdürdü. Sonra serbest çevirmenliğe başladı. Dilimize kazandırdığı yirmiyi aşkın kitap arasında tarih, toplum bilim, felsefe ve edebiyat yapıtları vardır.

ÖKTEM, Haydar Rüştü (Gümüşhane - 1890 / İzmir - 1951). Gazeteci, yazar. Yüksek öğrenimini Selanik Hukuk Mektebi'nde tamamladı. Bir süre edebiyat öğretmenliği yaparken Selanik'te çıkan düşün ve sanat dergilerinde yazmaya başladı. Birinci Dünya Savaşının çıkmasından önce İzmir'e yerleşti. sürekli olarak yazdığı «*Anadolu*» gazetesini satın alarak İzmir'in izgaline kadar aksatmadan çıkardı. Kurtuluş savaşı evresinde gazeteyi Antalya'da çıkararak ulusal savaşım hareketini destekledi. Kurtuluştan sonra tekrar İzmir'e döndü ve gazetesinin yayımını sürdürdü. Tek parti döneminde Denizli, Tunceli ve İzmir'den milletvekili seçilerek parlementoya giren Öktem, cumhuriyet döneminin siyasal iktidara bağlı kalemlerinden biri olarak tanınmıştır.

İmran Öktem

ÖKTEM, İmran (İstanbul - 1904 / Ankara - 1969). Hukukçu. Yargıtay başkanlarından. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Hukuk ve ticaret mahkemelerinde yargıçlık yaptı. Yargıtay üyeliğine (1949), İkinci başkanlığına (1952), başkanlığına seçildi (1966). Özellikle, anayasaya aykırı tutucu dinsel akımları eleştiren konuşmalarıyle kamuoyunun ilgisini çekti. bu nedenle kimi gerici öğeler tarafından, ölümünde, cenaze namazı kılınmasının önlenmek istenmesi üzerine Üniversite öğretim üyeleri olayı Ankara'da düzenledikleri bir yürüyüşle kınadılar. Öktem'in yargıtayın kalıplaşmış hukuk anlayışından sıyrılarak ulusun çağdaş uygarlık düzeyindeki yerini belirleyen bir kurum niteliği kazanmasına çalıştığı kabul edilir.

ÖKTEM, Tankut (1940). Heykelci. Genç kuşak heykelcileri arasında yer alan Tankut Öktem Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nu bitirdikten sonra yurt içinde ve dışında çeşitli sergilere katıldı. 1975 yılından sonra özellikle anıt çalışmalarında bulunan sanatçı Mersin *Kurtuluş Anıtı*, Edirne *Kırkpınar Anıtı*, Orhangazi *Atatürk Anıtı*, İstanbul *Fatih Anıtı* gibi yapıtların yaratıcısıdır.

ÖLÇEN, Ali Nejat (Amasya -1922). Ekonomist. Yüksek öğrenimini İstanbul Teknik Üniversitesinde tamamladı. Hacettepe Üniversitesi'nde doktorasını yaptı. 12 mart döneminde «*Ortam*», «*Yeni Ortam*» dergi ve gazetelerinde yayımladığı yazılarla tanındı. Özellikle «*Ortam*» dergisinde «Ekonomik İzlenim» genel başlığı altında yazdığı yazılarda 1950'lerden sonra hızla artan ekonomik farklılaşma üzerinde durarak bu gerçeğin siyasal yaşam ve yöntemler üzerinde köklü değişiklik önlemleri alma gereksinmesi yarattığını ifade etti Kalkınma planları, Ortak Pazar karşısında izlenen politika, dış borçlanmalar, aşırı tüketim özgürlüğü ve savurganlık konularını işleyerek siyasal iktidarların daha gerçekçi ve bağımsız bir ekonomi politikası izlemek zorunluluğunda bulunduklarını vurguladı. 1973 ve 1977 seçimlerinde İstanbul'dan milletvekili seçilerek parlementoya giren Ökçen, bir dönem C.H.P. grup başkanvekilliği yapmıştır.

ÖMER Seyfettin (Gönen - 1884 / İstanbul 920). Öykücü. Babası Kafkasyalı Binbaşı Ömer Şevki Bey'in görevi nedeniyle İnebolu, Ayancık gibi Anadolu ilçelerinde geçirilen çocukluğun ardından 8 yaşında İstanbul'a geldi. Fransızcaya önem veren Mekteb-i Osmani'nin yalnız subay çocuklarına açılan sınıf -ı mahsûsuna verilerek yatılı öğrenciliğe başladı (1893). Ortaöğrenimini parasız yatılı olarak Eyüp Sultan Baytar Rüştiyesi'nde ve Edirne Askerî İdadîsi'nde (1900), yüksek öğrenimini de Mekteb-i Harbiye'de tamamladı (1903). Önce Kuşadası Redif Taburunda görevlendirilen Ömer Seyfettin ardından İzmir Jandarma Okulu din dersi öğretmenliğine (1907), II. Mesrutiyetin ilanından sonra da Serez'e bağlı Yakorit sınır karakol subaylığına atandı (1909). Karışıklıklarla dolu Rumeli sınır boylarında bir süre (1909-11) çalıştıktan sonra asıl uğraş edineceği yazarlık ve gazeteciliğe daha çok zaman ayırabilmek için askerlikten ayrılıp Selanik'e yerleştiyse de Balkan Savaşının başlaması üzerine yeniden orduya katıldı (1912). Sırplara ve Yunanlılara karşı Komanova ve Yanya cephelerinde savaştı, ancak Yanya kuşatmasında esir düşerek bir yıl kadar Nafliyon kasabasında Yunanlıların elinde kaldı (1913). İstanbul'a dönüşünde ikinci kez ordudan ayrıldı, memurluk yapmak istemediği halde geçim sıkıntısının zorlamasıyla Kabataş Sultanîsi edebiyat ve felsefe öğretmenliğini kabul etti (1914) ve ölene kadar bu görevde kaldı. Ömer Seyfettin pek çok yazı emekçisi gibi edebiyata şiirle başladı. İlk şiiri Edirne İdadîsi öğren-

Ömer Seyfettin (Sağda), Genç Kalemler'i çıkardığı dönemde

cisi iken «*Mecmua-i Edebiye*» de yayımlandı (1900). İzmir dönemi bilgilenerek, Selanik - Yakorit dönemi de gözleyip yaşayarak geçen Ömer Seyfettin İzmir'deyken «*Sebat*», «*Hizmet*», «*Serbest İzmir*», Selanik'teyken de «*Bahçe*», «*Kadın*». «*Hüsn ve Şiir*», «*Piyano*», «*Düşünüyorum*» gibi gazete ve dergilerde şiirleri yanında çevirileriyle de göründü. 1908'den sonra öyküye yöneldi ve Yakorit dönemiyle birlikte bu tür giderek ağırlık kazandı. Öykücülüğü yanında düşünce adamı kimliğini de geliştirmekte ve özellikle dil konusunda Millî Edebiyat akımının görüşlerini oluşturmaktaydı. Bunun sonucu *Servet-i Fünun* Osmanlıcası ile Mehmet Emin Türkçesinde somutlaşan sonuçsuz ve beğenisiz dil anlayışlarına karşı (Ali Canip ve Ziya Gökalp'le birlikte kesin, canlı, uygulanabilir çözümler getirdi. İlki «*Genç Kalemler*»in birinci sayısında (11 nisan 1911) yayımlanan «*Yeni Lisan*» yazılarında Ömer Seyfettin konuşma diliyle yazı dilinin birleşmesini, konuşma diliyle yazılmasını, Türkçe kuralların egemenliğinde tümce kurulmasını, Arapça, Farsça «terkiplerin terk olunması»nı, yine bu dillerin kurallarına göre yapılan çoğulların bırakılmasını, ancak alışılmış yabancı sözcükleri kullanmanın sakıncasızlığını savundu. «Gelenekçilerin korunmaya çalıştığı Osmanlılık bilinci karşısında Türkçeyi, ulus olma aşamasının siyasal ve toplumsal olgusu» (Şükran Kurdakul) saydı. Ömer Seyfettin'in başarısı görüşlerinin canlılığı yanında bu görüşleri kendi türünde de uygulamasındadır. «Hakikati, görüldüğü gibi, edebiyat yapmadan» yazdığı kısa öykülerinde zaman zaman dil ve anlatım bakımından gazete dili kuruluğa düştüğü olduysa da sürekli yalın, açık, şairanelikten uzak bir anlatım ve terkipsiz bir dil kullandı. Öykülerinin, dili dışında övülecek diğer bir yanıda kuruluşlarıdır. Bilgilendiği İzmir'de Fransız öykü ve romanını izledi, özellikle Guy de Maupasant ve Emile Zola'nın etkisinde kaldı. Bu etkiyle Maupassant'ın serim - düğüm gelişim sonuç'tan oluşan tekniğini benimsedi. Klasik öykü tekniğinin tüm olanaklarını kullandı ve kendinden sonrakilere doğru örnek oldu. Fakat batılı teknik içinde ulusal olanı gerektiğince işlediği söylenemez. Gerçi Türk ve Osmanlı tarihi, azınlık yaşamı, dejenere aydınlar, bilisizlik ve bağnazlık kör inançlar, savaşın kötü sonuçları, düşünce bunalımları, haksız kazançlar gibi bize ait olan, bizde bulunan her şeyi öyküleştirdi. Ama kısa ömründe değişik çevreler, değişik heyecanlar, değişik beklentiler ve değişik siyasal toplumsal olaylar içinde yaşama, henüz bilgilenmeden değerlendirme ve yine henüz değerlendirmeden yaşamı öykü etme zorunluluğu onu sürekli başkalaştırdı. Yaşam - bilgi, somut - soyut diyalektiğinin erince ve zamanında işlememesi sonucu öykülerde, yaşanacak bütün dönemler için doğru ve geçerli kavrayışlar verine Ömer Seyfettin'in yaşadığı kısa dönemin tanıklığı ve bu dönemin getirdiği süreksiz bilginin yetersizliği kanısı egemendir. Sözgelimi redif taburu onu halkla, İzmir'deki arkadaşları Baha Tevfik ile Mehmet Necip felsefe ve dil tarih'le, Yakorit özgürlük ve ulusçulukla, Nafliyon utançla, Birinci Dünya Savaşı Turancılık ve Pantürkizmle, Mütareke suçluluk, umutsuzluk ve İttihat - Terakkiciliğin özeleştirisiyle karşılaştırdı. Bu karşılaşmalar, yaşandıktan sonra değerlendirilmek yerine anında öyküleştirildi ve an'ın geçici değerleri ile bütün zamanlar algılanmak istendi. Bu yüzden umutsuz günlerde geçmiş kahramanlıklardan yardım bekledi, onları öyküleştirdi. Küçük burjuva ve bürokrat kaypaklıklarının kurbanı olunduğunda onları eleştirdi, halk filozofu, yerli tip diyebileceğimiz, kişilliğini yaşamdan kazanmış arif adamları övdü. Nafliyon utancını hiç öyküleştirmemesine karşın kimi öykülerinde Türkçülüğü şovence işledi. İslamcılık ve Osmanlıcığı yererken kimi öykülerinde de Türkçülüğü İslamcılıkla pekiştirdi. Her gö-

rüş, yakın gelecekte, değişik çevre koşullarında hiç değiştirilmeyecekmiş gibi şiddetle ve tutkuyla işlendi. Yaşadığı an'a kuvvetle sarılan, çıkardığı bilgiyi şiddetle savunan yazarının mizacı yapıtlarına aynen yansıdı. Zaten anıları, gözlemlerinin ne ölçüde öyküleştiğini göstermesi bakımından ilginçtir. Yaşamının tümünü öyküleştirerek olay öykücülüğünün ilk sanatçısı olduğu gibi tezli edebiyatın da ilk temsilcisi oldu. İnsanı süreç içindeki büyük serüveni ile anlatmak yerine olayları anlatmayı yeğleyerek yaşadığı dönemin siyasal toplumsal bütün aşamalarını izleme olanağı verdi. Bu yüzden ruhsal çözümlemelere değil güncel politikaya önemle eğildi. Olayı, insandan önemli sayan öykücülüğün avantajı, sürprizli bitişleri ve yergisiyle bugün de okuru bulunan bir yazar oldu. Fakat edebiyatımız bu özelliğinden çok dilinden ve öykü tekniğinden yararlandı. İnsanımız da küçük öyküyü sevdiren ve benimseten yazar olarak tanıdı. İttihat Terakki kadrolarında politik görev almadığı halde edebiyatı *Yarınki Turan Devleti*'ndeki (1914) Ziya Gökalp'ın ırk milliyetçiliğinden kültür ulusçuluğu olgunluğuna kadar güncel, çelişik ve uç politikaların emrine verme yanlışını yüklendi, ama edebiyatın politikadan soyutlanamayacağı doğrusunu da getirmiş oldu.

Yapıtları: Aşhâb-ı Kehfimiz (1918), *Harem* (1918), *Efruz Bey* (1919), *Yalnız Efe* (1919), *Yüksek Ökceler* (1926), *Gizli Mabet* (1926), *Bahar ve Kelebekler* (1927) Daha sonra Ahmet Halit Kitapevi *Ömer Seyfettin Külliyatı* (1938, 10, cilt), Raft Zaimler Yayınevi *Ömer Seyfettin'in Toplu Eserleri* (1962-63, 11 cilt), Bilgi Yayınevi *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri* (1970-71, 10 cilt) adlarıyla yazarın bütün ürünlerin yayınladılar.

Necati mert

Ömer Seyfettin

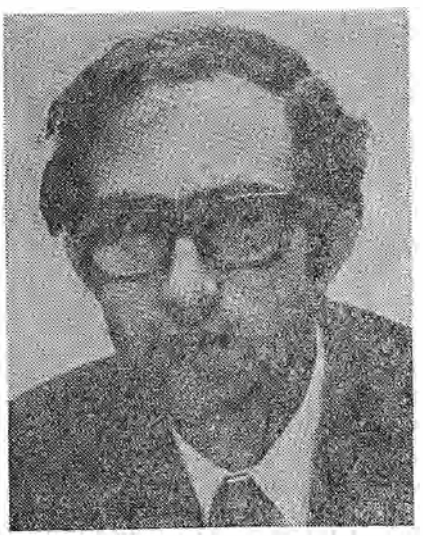

Orhan Önal

ÖNAL, Orhan (İstanbul-1936). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaptı. İlk karikatürü *«Akbaba»* dergisinde yayımlandı. Çoğunlukla spor karikatürleri ile tanınır. *«Cumhuriyet»* gazetesi spor sayfasına çizdiği karikatürler ile Türkiye Spor Yazarları Derneği'nin Başarı Yarışmaları'nda Üçüncülük Ödülleri (1977-1979) kazandı. Halen *Milliyet Çocuk Dergisi*'nde çocukar için bant-karikatürler hazırlamaktadır.

Orhan Önal'ın bir karikatürü

Öncü. Günlük siyasal gazete. 26 ağustos 1960'da yayımlanmaya başladı. Sahibi: Ziya Tansu. Genel Yayın müdürü: Altan Öymen. Sorumlu müdür: Erdoğan Tokatlı. Yazı işleri müdürleri: Ülkü Arman, Erdoğan Tamer, Erdoğan Tokatlı, Öcal Uluç, İstihbarat şefi: Oktay Ekşi, Çıktığı evrede 27 Mayıs hareketinin getirdiği ilkelerin yaşama geçmesi temel düşünüsüne bağlı bir yayın politikası izleyen gazetede Altan Öymen, Prof. Aydın Yalçın, Emil Galip Sandalcı, Mahmut Makal fıkra yazarlığı yaptı. Mete Akyol, Nilüfer Yalçın, Örsan Öymen, Mustafa Ekmekçi, Nejat Çerman haberalma kadrosunda yer aldılar. Gazete yeni Anayasanın kabul ve ilan edilmesinden sonraki evrede, o aşamadaki sosyalist hareketleri yansıtmaya özen göstererek Behice Boran, Müşerref Hekimoğlu, Hilmi Özgen, Doğan Özgüden vb. yazarlara sayfalarını açtı. Türk Ceza Yasasının 141 ve 142. ve Anayasaya aykırılığı ileri sürülen öteki maddeleri üzerine geniş bir soruşturma açtı. Kurulduğu evrede haberleri ve haber - yorum yazılarıyle Türkiye İşçi Partisi'ne de yandaş görüldü.

ÖNER, Kenan (İstanbul - 1881 / İstanbul 1949). Hukuk profesörü, Politikacı. Yüksek öğrenimini İstanbul Hukuk Mektebi'nde tamamladıktan sonra Adalet bakanlığında devlet hizmetine girdi ve bakanlık teftiş heyeti reisliğine yükseldi. Aynı evrede Ankara Adliye Mektebi'nde ceza hukuku okuttu. Sağlık durumunun bozulması nedeniyle bakanlıktaki görevinden ayrılarak İstanbul'a yerleşti. Serbest avukatlık ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde hocalık yaptı.

Siyasal alanda ilk ününü Irkçılık - Turancılık davasında Nihat Atsız, Alpaslan Türkeş ve 23 ırkçı - Turancı sanığın savunmasını üstlenerek yapan Öner 1946'da Demokrat Parti İstanbul İl Örgütünü kurdu. 1947'de Büyük Kongre başkanlığı sırasında Celal Bayar - Menderes grubu ile görüş ayrılığına düştüğünden partiden ayrıldı. Mareşal Fevzi Çakmak, Sadık Aldoğan, Osman Nuri Köni ve başkalarıyla birlikte Millet Partisi kurucuları arasında yer aldı.

Mareşal Çakmak'ın CHP'li Milli Eğitim bakanlarından Hasan Ali Yücel'i bakanlığa komünistleri doldurmakla suçlaması üzerine bu savı destekler nitelikte bildiriler yayınlaması nedeniyle Yücel tarafından açılan davada (ölümünden sonra) mahkûm edildi.

«Öner - Yücel Dâvası» (3 cilt, 1947) *«Siyasi Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi»* (1948) adlı yapıtları vardır.

ÖNEŞ, Mustafa (Giresun - 1935). Eleştirmen. Giresun'da doğdu. Orta öğrenimini Erzurum ve Giresun liselerinde tamamladı (1960). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde okudu. Kitapçılık, dağıtıcılık yaptı.

Giresun'da çıkan *«İleri»* gazetesinde yayımladığı ilk şiir deneylerini *«Varlık»*, *«Yelken»* (1958) dergilerinde sürdüren Öneş, daha sonra eleştirme türünde yazmaya başladı. *Yeni Dergi*'nin açtığı eleştirme yarışmasında Nazım Hikmet'in Şiiri adlı eleştirisiyle birincilik kazandı (1966). *«Soyut»* *«Yeni Dergi»*, *«Milliyet Sanat»* dergilerinde yazdı (1966 - 1979). Başlangıçta öznel eleştiriye eğilim duyarken son yıllarda nesnel eleştiri yöntemlerine bağlı göründü.

ÖNGÖREN, Dr. İbrahim Tali (1875 - 1952). Devlet ve siyaset adamı. 19 Mayıs 1919'da

Atatürk ile Samsun'a çıkıp Kurtuluş Savaşı'na katılanlardan Doktor olarak orduda çeşitli yerlerinde görev yaptı. Yıldırım Orduları sıhhiye Reisi, ordu sıhhiye müfettişi oldu. Şark cephesi Sıhhiye reisliğine atandı. 1920-21'de iki yıl önce müşavir sonra Türk hükümeti temsilcisi olarak Rusya'da kaldı. Doğu Halkları I. kurultayında Anadolu hükûmetini temsil etti. Kongrede hükûmet adına konuşma yaptı. Cumhuriyetten sonra Varşova elçiliği, Doğu ve trakya genel müfettişi oldu. 1950 yılına kadar milletvekili olarak görev yaptı. Kırmızı şeritli istiklal madalyası ve çeşitli savaş ve yararlılık nişanları vardır.

(D.A.)

Ferit Öngören

ÖNGÖREN, Ferit (Diyarbakır - 1932). Yazar, Karikatürcü. Ortaöğrenimini Afyon Lisesi'nde (1954), yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1958). Avukatlıktan sonra karikatür çizdi, ressamlık yaptı. Bir ara Disk üyesi Lastik-İş Sendikası'nın organı *«Lastik - İş»* gazetesini çıkardı (1966). Yaşamını yine ressamlıkla sürdürüyor. Kendi yayımı *«Filiz»*, (Tavşanlı, 1955), *«a»*, *«Köprü»*, *«Yelken»*, *«Ataç»*, *«Değişim»*, *«Şiir Sanatı»*, *«Yeni a»* dergilerinde çıkan yazılarının yanısıra ilkel çağlardan günümüze kadar Anadolu şiiri incelemesinin bir bölüğünü *«Soyut»* dergisinde yayımladı.

Ferit Öngören'in sabırlı bir çalışmanın ürünü olan karikatürleri, eski İstanbul yapılarını çizme yetkinliğinin sonucu olarak kabul edilir. *«Gün»* ve *«Günaydın»* gazetelerinde çalışan Öngören, Karikatürcüler Derneği kurucu üyelerindendir.

«Mizah Öyküleri Antolojisi» (1958), *«İstanbul'dan Çizgiler»* (1970) ve *«50 Yılın Türk Mizahı»* (1976) adlı yapıtları vardır.

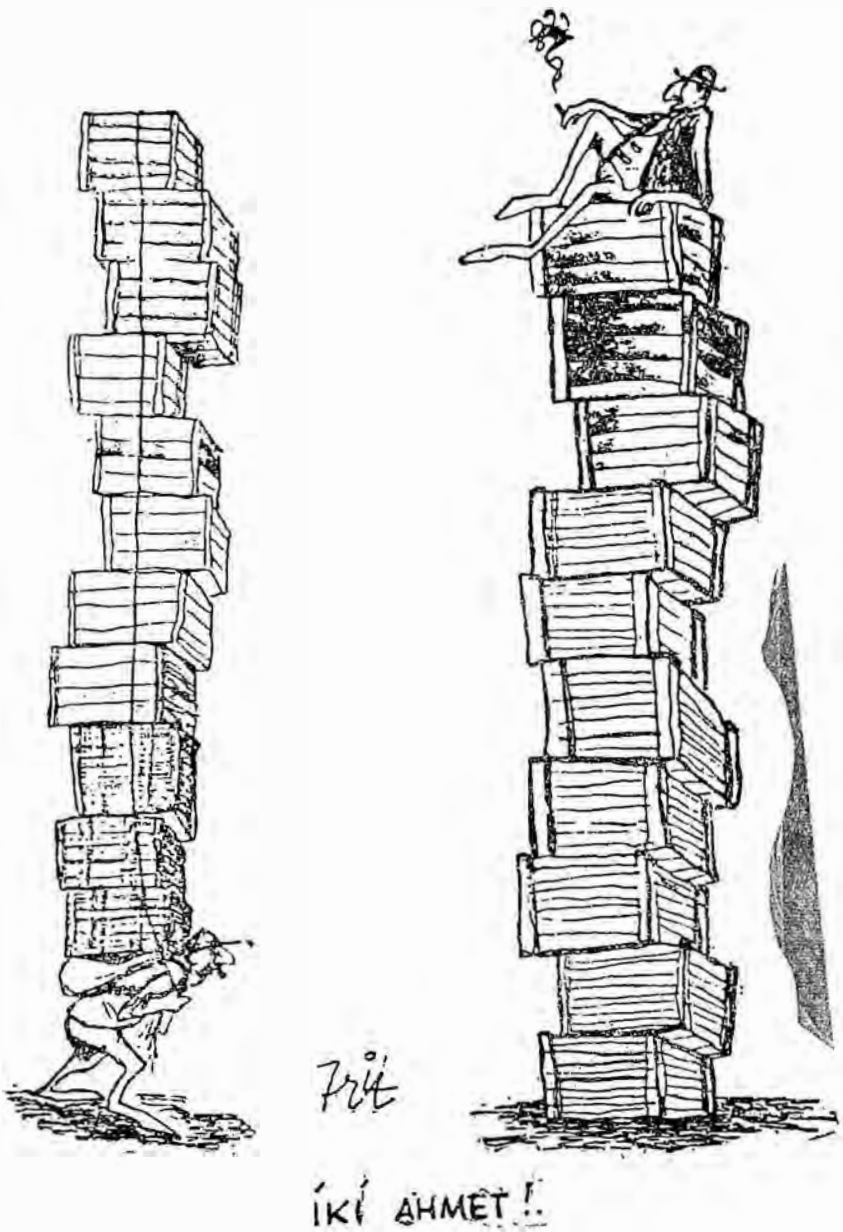

Ferit Öngören'in bir karikatürü

ÖNGÖREN, Vasıf (Tavşanlı 1938). Oyun yazarı, yönetmen. Kütahya Lisesi'ni bitirdikten sonra İsgtanbul Üniversitesi jeofizik bölümünene bir süre devam etti. Bu sırada tiyatroyla ilgilenmeye başladı. İlk Oyunu *«Göç»* Gençlik Tiyatrosun'da sahnelendi. Arkadaşlarıyla gerçekleştirdiği oyunu İstanbul'da yapılan Uluslararası Üniversite Tiyatroları Şenliğinde 2. seçildi. Üniversiteyi tamamlamadan Almanya'ya gitti. Berlin Üniversitesi tiyatro bölümünde ve Brecht'in Berliner Ensemble adlı tiyatroyu yerinde öğrendi. Yurda dönünce Halk Oyuncuları'na girdi. Daha sonra doğru ve Çağdaş ol-

duğuna kesinlikle inandığı epik tiyatro anlayışını uygulayabilmek için Ankara Birliği Tiyatrosu'nu kurdu. Burada kendi yazıp yönettiği *«Asiye Nasıl Kurtulur»* (Basımı 1970) büyük bir başarı kazandı. Öngören Ankara sanatseverler Derneği tarafından yılın en başarılı oyun yazarı ve rejisörü seçildi. 12 Mart ertesinde tutuklandığı için ara verdiği çalışmaları *«Almanya Defteri»* ile (1971-72) yeniden başladı. Bu oyun *«Göç»* adlı oyunun yeniden ele alınmış ve aradan geçen süre içinde gerek kurumsal gerekse uygulama alanında kazandığı birikimlerin katkısıyla

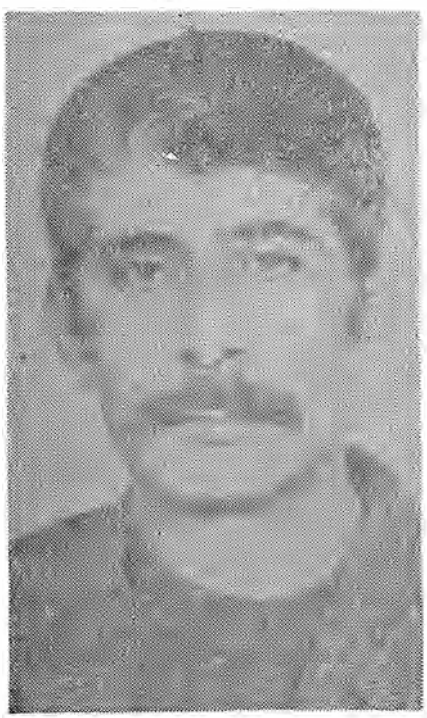

Vasıf Öngören

güçlendirilmiş şekliydi. Bu oyunu da kendi tiyatrosunda epik yöntemle sahneledi. Bundan sonra yazdığı *«Oyun Nasıl Oynanmalı»* 1974'de İB Şehir Tiyatrosu'nda, 1980'de de Ankara Sanat Tiyatrosu'nda sahneye kondu. Bundan sonraki oyunu *«Zengin Mutfağı»* da çeşitli tiyatrolarda oynanmış önemli bir yapıttır. İlk kez Birlik Sahnesi'nde kendi rejisiyle sahnelendi (1977); sonra İBŞT ve AST da aynı oyunu sergiledi. Bunun gibi *«Asiye Nasıl Kurtulur»* adlı oyunu da ilk oynanışından sonra Dostlar Tiyatrosu oyundağarına alındı. Vasıf Öngören'in oyun dışında bir de masal çalışması vardır. *«Masalın Aslı»* adını verdiği on kitaplık dizide çocukların anlayabileceği açıklıkla ve epik-diyalektik anlatımla insanlığın yaşadığı çeşitli üretim biçimlerini simgelere dayanarak sergiler.

Vasıf Öngören yurdumuzda diyalektik tiyatronun gerçekleşmesi için çaba gösterenlerin başında yer alır. Diyalektik maddeci dünya görüşüne uygun tek tiyatro yönteminin epik yöntem olduğunu ve bu yöntem dışındaki yöntemlerle çağdaş tiyatro yapılamayacağını bıkıp usanmadan savunmuş ve sanat uygulamalarıyla bu yolda önemli örnekler getirmiştir. Oyunlarında genellikle ele aldığı durumda sınıfsal çözümlemelere gitmiş ve bu sınıfsal yapının kaçınılmaz olarak dayattığı sonuçları sergilemiştir. Epik yöntemi tek doğru yöntem saydığı için bütün çalışlarında buna dikkat etmiş diyalektik ilişkiler zincirini tartışmalı oyunlarla seyirciyi de yargılayıcı duruma getirerek incelemiştir. Çevremizde her gün rahatça görebileceğimiz somut olaylardan yola çıkması *«Asiye Nasıl Kurtulur»*, *«Zengin Mutfağı»* *«Oyun nasıl Oynanmalı»* seyirciyle istediği diyalektik bağı kurmasında yardımcı olmuştur. Ama bu bağı, Brecht yönteminin gereklerine uyarak özdeşlemeye dönüştürmemek için özen göstermiş, çeşitli yabancılaştırma ögelerinden yararlanarak bunu sağlamıştır.

Aynı yöntemle yürüttüğü sahneye koyma çalışmalarında da amacına ulaşmıştır. Son olarak Nazım Hikmet'in *«Memleketinden İnsan Manzaraları»*dan derlediği tekkişilik oyunda Meral Taygun'un ulaştığı epik oyunculukta onun reji anlayışının katkısı büyüktür.

S. Günay Akarsu

ÖNGÖREN Veysel (Diyarbakır - 1931). Şair, yazar. Orta öğrenimini Afyon Lisesi'nde tamamladı. (1949). Bir süre İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okuduktan sonra ayrılarak 7 yıl Diyarbakır'ın Hacıkan köyünde yerleşti. Ankara'ya gelişinde Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü'ne girdi *«Vatan»* gazetesinde, TRT dış haberler servisinde çalıştı. *«Dost»*, *«Ankara Birliği»* *«Türk Dili»* *«Ulus»* dergi ve gazetesinde Özellikle son yıllarda yöresel deyişlerden ustaca bileşimler çıkararak yeni bir ülke şiirinden duyarlıklar getirdi *Remo ve Salo* (1980) adlı şiir kitabı var.

ÖRİK, Nahit Sırrı (İstanbul 1895 / İstanbul. 1960). Öykücü, romancı. Beşiktaş, «Afitab- Maarif» Rüstiyesi'ni bitirdikten sonra bir süre Galatasaray Sultanisi'nde okudu. Uzun yıllar (1915 - 1928) Paris, Viyana, Roma, Berlin, Kopenhag'da yaşadı. Ülkeye dönünce Milli Eğitim Bakanlığında çevirmen, gazetelerde yazar olarak çalıştı. Gazete ve dergilerde çok sayıda gezi notu, tarih ve edebiyat yazıları yayımlamış, ansiklopedik çalışmaların yanısıra oyunlar yazmıştı. Kişiliğini belirleyen yönü, eski Osmanlı geleneğinden kopmaya çalışarak batıya öykünen Tanzimat sonrası bürokratlarının yeni yaşamını yansıtan öykü ve romanlarıdır. Çocukluğunda içinde yaşadığı çevrelerin beslediği gözlemlere dayanarak kurulan bu öyküler ve romanlarda eski düzyazı anlayışına bağlı kaldığı halde, kalemini edebiyat yapmaya zorlamaz. Kemal Bekir'in oyunlaştırarak İstanbul Şehir tiyatrolarında sahneye koyduğu *«Sultan Hamit Düşerken»* adlı yapıtı ilgiyle karşılanmıştır.

Başlıca Yapıtları: Kırmızı ve Siyah (öyküler (1929), *Sanatkârlar* (1932), *Eski Resimler* (1933), *Eve Düşen Yıldırım* (roman, 1934), *Muharrir* (oyun, 1934), (roman, 1946), *Sultan Hamid Düşerken* (roman 1957),*Eski Zaman Kadınları Arasında* (1958).

ÖRNEK, Sedat Veyis (Zara - 1928). Yazar. Yüksek öğrenimini İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. Almanya'da Tübingen Üniversitesi'nde Dinler Tarihi ve Etnoloji dalında doktora yaptı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde Etnoloji asistanı (1961), doçenti (1966), Profesörü (1971) oldu. *«Varlık»*, *«Değişim»*, *«Türk Dili»*, *«Milliyet Sanat»* dergilerinde yazdı. T. Dorst'dan *Sur Dibinde* (1962), S. Mrozek'ten *Polisler* (1964) adlı oyunları çevirdi. *Kurt* adlı oyunu 1964 1965 tiyatro mevsiminde İstanbul Şehir Tiyatrolarında oynandı.

Yapıtları: Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalariyle İlgili Bâtıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki (araştırma, 1966), *İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane* (inceleme, 1971), *Etnoloji Sözlüğü* (1971), *Anadolu Folklorunda Ölüm* (araştırma, 1971), *Türk Halkbilimi* (1977).

ÖRS, İbrahim (1946). Ressam. 1971 Yılında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümü'nü bitiren İbrahim Örs günümüz genç ressamları arasında özgün sanat anlayışı, figüratif ve elestirel çalışmalarındaki tutarlılığıyla seçkin bir yer alır. Resim öğrenimini bitirdikten sonra 1971 - 72 yılları arasında Kopenhag Akademisi'nde gravür çalışmaları yaptı. Ülkeye dönünce Akademi'nin Yüksek Resim Bölümü'nde asistan olarak görevlendi. Çeşitli sergi ve yarışmalarda başarı ödülleri kazandı. Düzenli sürdürdüğü

resim çalışmalarının yanısıra beton mozayik ve benzeri malzemelerle büyük boyutlu dekoratif duvar panosu çalışmalarıyla da tanındı.

Öykü. Aylık Sanat dergisi (Nisan 1975 Nisan 1976). Çıkaran Mustafa Balel sunu yazısında «...sayfalarının tümünü öyküye, öykücülere, öykü incelemeleri ve eleştirilerine; tartışmalara, soruşturmalara, kısaca öykü sanatına katkısı olabilecek her uğraşıya açan *Öykü*, bu niteliğiyle, öykü yolunda ilerlemek isteyenlerin dergisi olmayı amacladığı belirtildi.

Fakir Baykurt, Talip Apaydın Kerim Korcan, Adnan Özyalçıner gibi ünlü isimlerin yanı sıra Ali Yüce, Mustafa Balel, Celal Özcan, Necati Güngör, Burhan Günel, Abdülkadir Bulut, Mehmet Ergün, Hikmet Altınkaynak, gibi daha çok 12 mart sonrası yazarlarını ve Fahrettin Demir, İbrahim Erdem, Hasan Özkılıç, Mehmet Zeki Gündüz, Ali Aslan, Ali Atmaca gibi ilk yazılarını yayınlayan yazarları bir araya getirmeye büyük özen gösterdiği görüldü. Dergide Baykurt, Osman Şahin, Muzaffer Buyrukçu, ve Kemal Özer üzerine özel sayılar düzenlendi.

ÖYMEN, Altan (İstanbul 1932). Yazar, Politikacı. Orta öğrenimini Ankara Atatürk Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı (1954). *«Ulus»*, *«Yeni Ulus»*, *«Pazar Postası»* (1954 - 55),

Altan Öymen

«Tercüman» (1956) gazetelerinde yazarlık, yayım müdürlüğü temsilcilik görevlerinde bulundu, 1958'den sonra *«Ulus»*, *«Akis»*, *«Kim»* dergi ve gazetelerinde yazarlık yaptı. *«Öncü»*nün genel yayım müdürüyken Ankara Gazteciler Cemiyeti başkanlığına ve basın temsilcisi olarak Kurucu Meclise üyeliğine seçildi (1961). Sonra Bonn Basın ateşeliğine atandı. Aynı elçilikte müşavirliğe yükseltildi. 12 Mart döneminde koğuşturmaya uğradı. Uzun süre tutuklu kaldıktan sonra beraat etti. Arkadaşlariyle birlikte Ankara'da Anka Ajansı'nı kurdu. 1977 Seçimlerine kadar *«Cumhuriyet»* gazetesinde yazdı. C.H.P.'den milletvekili seçilerek parlamentoya girdi ve bir çalışma dönemi grup başkan vekilliği yaptı. Sağ siyasal kuruluşların gizli - açık baskı rejimi eğilimlerine karşı tavır alan yazılariyle tanınır.

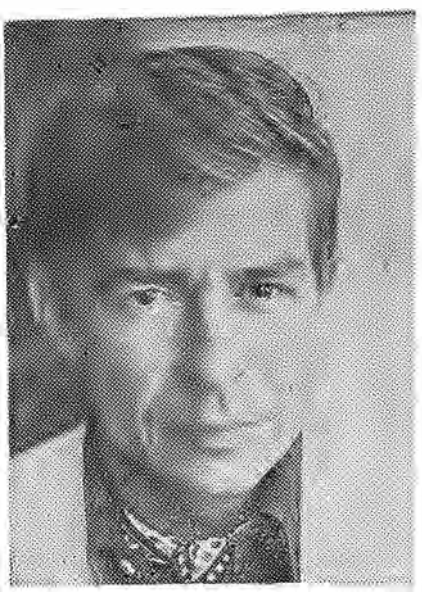

Örsan Öymen

ÖYMEN, Örsan (Ankara - 1938). Orta öğrenimini bitirdikten sonra pek genç yaşta *«Tercüman»* Ankara Bürosu'nda gazeteciliğe başladı (1955). Sonra *«Dünya»*, *«Ulus»*, *«Öncü»* gazetelerinde çalıştı. 1960'da Almanya'ya giderek Köln İşletme Fakültesinde yüksek öğrenimini tamamladı. Die Welt gazetesinde staj yaptı. Alman Radyo Televizyon Kurumu'nda çalışırken *«Milliyet»* gazetesinin Almanya muhabirliği görevini de yürüttü. 1969'da ülkeye dönünce TRT Ankara Televizyonuna girdi. Çeşitli programlar düzenledi. 1971'de kurumdan ayrılarak ağabeyi Altan Öymen'le birlikte Anka Ajansı'nı kurdu. Bir süre *«Günaydın»* gazetesinde yazdı. Sonra sürekli olarak *«Milliyet»*te «Politika Kazanı» genel başlığı altında köşe yazarlığı yaptı. Sermaye çevrelerinin çıkarlarına koşut politika izleyen sağcı partilere karşı yazılarında, güncel konuları işlerken, genel doğrulardan ödün vermedi. Çoğun, yergi ve inceyergi öğelerinden yararlanarak özgün bir yazı tekniği kurmayı başardı.

ÖZAKIN Aysel (Urfa 1942). Öykücü, romancı. İlk ve orta öğrenimini İzmir'de yaptı. Yüksek öğrenimini Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Fransızca Bölümü'nde (1963) tamamladı. Bir süre İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı, sonra kıyıma uğradı.

«Yeni Adımlar» dergisinin düzenlediği Sabahattin Ali Öykü Yarışması (1975)'nda «Tek başarılı öykücü» seçildi. *«Politika»* gazetesi sanat sayfasında (1976) yazdı. Son romanı *«Alnımda Mavi Kuşlar»*, 1978 Orhan Kemal Roman Armağanı'nı kazandı.

Aysel Özakın, ilk romanı *«Gurbet Yavrum»* ile, öfkenin içten içe işlediği yalın bir anlatımla dikkatleri üzerinde topladı. Yayınlandığı zaman, üzerinde söz sövlenen bir kaç yapıttan birisi olma başarısını kazandı. Yüce savlarla ortaya atılmayan bir anlatımla uyumlu, ver yer otobiyografik anısal çağrışımlar, içeriği sergilemede başarılı bir çizgi geliştirdi. Romancılığında olduğu denli, öykücülüğünde de kendine özgü sessiz bir derinliğin, içtenliğin ve sevginin aracısı olarak genç kuşak romancıları içinde verini buldu.

Yapıtları: Gurbet Yavrum (roman, 1975), *Sessiz Bir Dayanışma* (öyküler, 1976), *Alnında Mavi Kuşlar* (roman, 1978). **(T.S.)**

ÖZAKMAN, Turgut (Ankara 1930). Oyun yazarı. Ankara Atatürk Lisesi'ni ve Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi (1951). Kısa bir süre avukatlık yaptıktan sonra Almanya'ya giderek Köln'de Tiyatro Bilgileri Enstitüsü'nde bir yıl okudu. Yurda dönünce Devlet Tiyatroları'nda lektör olarak çalıştı; Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü'nde görev aldı. Bonn Basın Ataşesi, TRT Genel Müdür Muavini oldu (1967). TRT'den ayrıldıktan serbest yazarlık yaptı. Ergin Orbey'in genel müdürlüğü zamanında Devlet Tiyatrosu Genel Müdür Yardımcılığına atandı. Buradan ayrılıp Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tiyatro Bölümü'nde

Turgut Özakman

öğretim görevi üstlendi (1979).

İlk oyunu *«Masum Katiller»* 1946 yılında Halkevi'nde sahneye kondu. *«Hisar»* dergisinde öyküler yazmaya başladı. 1951'de *«Pembe Evin Kaderi»* adlı oyunu Devlet Tiyatrosu'nda oynandı. Bu oyunuyla ün kazandı. Genç yaşta başlayan oyun çalışmaları sırayla şu oyunlarla sürdü: *«Pembe Evin Kaderi»* (1951), *«Güneşte On Kişi»* (1955), *«Tufan»* (1957), *«Duvarların Ötesi»* (1958), *«Kanaviçe»* (1960), *«Ocak»* (1962), *«Paramparça»* (1963), *«Bulvar»* (Müzikli Oyun. Dormen Tiyatrosu 1964), *«Ulusal Kolej Disiplin Kurulu»* (1966), *«Komşularımız»* (1967), *«Sarıpınar 1914»* (Reşat Nuri Güntekin'in *«Değirmen»* adlı romanından uyarlama 1968). Bu son oyunu ile Ankara Sanatseverler Derneği en iyi oyun yazarı ödülünü kazandı. Aynı oyunu İBŞT'de sahneye koyan Ergin Orbey de rejisör olarak Ulvi Uraz ödülünü kazandı (1978).

Konularını daha çok yakın çevremizden seçmiş, bu çevrede insan ilişkilerinin dış görünümüne ağırlık verdiği için oyunları derinlemesine bir çözümlemeden yoksun kalmıştır. Gene aynı yüzeysellik içinde değişen toplum koşullarının ve yaşama biçiminin insanları nasıl etkilediğini şaşırttığını sergiler. Belirgin bir yazım ustalığı vardır. Oyunları hemen hemen her zaman ilgiyle karşılanmıştır. Değer yargılarının değişmesi, kuşaklar arasında bu değişimin özelliklebelirginleşmesi oyunları için hem dayanak noktası hem de espri kaynağı oluşturur. son oyunlarında bireyle toplumsal çevrenin yüzeysel gelişmesi özellikle belirir

S. Günay Akarsu

ÖZALP Kazım (? - 1880 / Ankara 1968). Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanlarından. Yüksek öğrenimini Harbiye ve Kurmay Akademisi'nde tamamladı. Kurmay subay olarak Balkan I. Dünya savaşlarına katıldı. Mondros silahbırakımı evresinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine Balıkesir'e geçerek 61. Tümene komutanlık etti. Hacim Muhittin (Çarlık) ile birlikte Balıkesir Kongresi'nin örgütlenmesine çalıştı. Pek az silah gücü olan tümenin manevi ağırlığını ortaya koyarak Ayvalık-Bigadiç-Sındırgı cephelerinin savunulması için asker toplanmasını sağladı. Bir ara Kocaeli grupu komutanlığına getirildi. Sakarya ve Başkomutanlık meydan savaşlarına katıldı. 1920 yılından, Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidardan düştüğü, 1950 yılına kadar aralıksız milletvekiliği yaptı. Ayrıca Milli Savunma bakanlığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanlığı görevlerinde de bulundu.

ÖZBİLEN, Atıf (Adana 1929). Yazar. Orta öğrenimini tamamladıktan sonra bir süre memurluk yaptı. Sonra İstanbul'a geldi bir işyerinin muhasebe ve personel müdürlüğü görevinde bulundu. İlk yazılarını *«Yeni Adana»* gazetesinde yayımlamış, 1950'de *«Güney Hareketleri»* dergisini çıkarmıştı. Ancak 6 sayı çıkabilen bu derginin kapanışından bir süre sonra *«Güney»* adıyle yeniden yayımlamaya başladı (1954-55). Bu kez de 14 sayı sürdürebildi. İstanbul'a yerleştiği evrede yeniden ve birinci sayıdan yayımına başlattığı dergisini altı yıl sürekli olarak çıkarma başarısı gösterdi (73 sayı, temmuz 1967- eylül 1975). *«Güney»*in bu evresinde Ö.F. Toprak, Metin Eloğlu, Burhan Günel, Ümit Yaşar Oğuzcan, Feriha Aktan, Ferit Celal Güven vb düşün ve sanat adamlarını birleştirmeyi başaran Özbilen'in öykülerinden oluşan *İşte bu* (1947) adlı kitabı var.

ÖZARMAN, Münif Fehim (İstanbul - 1899). Karikatürcü, ressam. Öğrenimini Üsküdar Sultanisi ve Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'de tamamladı. Basın yaşamına *«İleri»* gazetesinde başladı (1921). Burada karikatürler ve resimler çizdi *«İkdam»*, *«Vakit»*, *«SonPosta»*, *«Aydede»*, *«Akbaba»*, *«Yedigün»*, *«20. Asır»*, *«Mizah»*, *«Tercüman»* gazete ve dergilerinde çalıştı. Bir süre Reşat Nuri ve Mahmut Yesari ile *«Kelebek»* dergisini çıkardı. Tarihsel çizgi romanlar da hazırlayan Münif Fehim'in çizgilerinde, devrinin kaçınılmaz bir yansıması olarak «resim gibi»lik egemendir.

Münif Fehim

Münif Fehim'in bir yapıtı

ÖZAY, Mahmut (Manastır - 1908). Öykücü.

Orta öğrenimini İzmir Sanatlâr ve Erkek Öğretmen Okulu nda tamamladı (1928). Birkaç yıl ilkokul öğretmenliğinden sonra orta okul türkçe öğretmenliği sınavlarında başarı gösterdi. Aksaray, Merzifon, Aydın, Kuşadası ortaokul ve liselerinde öğretmenlik yaptı. Genellikle batı anadoluda, ailesinin yoksul yaşayışını, kendi öğretmenlik yıllarının olaylarını betimlediği öykülerinde, küçük kasaba yaşantılarını ve olaylarını anlatırken yaşama karşı duyduğu sevginin ince titreşimleri görüldü, iddiasız bir ustalığa ulaştığı kabul edildi. (Tahir Alangu)

Yapıtları: Yorgo (1965 Sait Faik Hikâye Armağanı, 1964, 1966), *İhtiyar Elma Ağacı* (1966), *Babam Babam* (1970), *Deli Dana* (1974).

ÖZAYTEN, Kadri (1947). Ressam. Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nu 1973 yılında bitirdikten sonra Avusturya Salzburg'da litografi (Taşbaskı) çalışmaları yapan Kadri Özayten yurda dönüşünde aynı okulda asistan oldu. Açtığı çeşitli kişisel resim sergilerinde tutarlı bir anlatım diline ulaştığını kanıtlayan sanatçı genç kuşak ressamları arasında yağlıboyalarıyla olduğu kadar, baskı çalışmalarıyla da incelikli ve duyarlı anlatımını olgun bir düzeye ulaştırmış bir sanatçımızdır.

Naşit Özcan

ÖZCAN, Naşit (1889 - 1943). Oyuncu ilk öğretimini Kuyucu Murat ve Şehzadebaşı okullarında yaptı, Beyazıt Rüştiyesi'nde okudu. Sahneye olan ilgisini bilen ailesi onu Veteriner Okulu'na gönderdi, ama o sahne ile ilişkisini kesmedi. Bunun üzerine onu Enderun-ı Hümayun'a vermek zorunda kaldılar. Viyolonist Zeki beyden keman dersleri aldı. Orada Bertrand, Halim ve Nazif beyler onun sahne sevgisini daha da körüklediler. Sarayda ilk kez bir Orta Oyunu ile oyun alanına adımını attı ve saraydaki büyük gösteri topluluğu II. Abdülhamit in tahttan indirilmesiyle dağılınca, çeşitli tiyatro topluluklarında çalışmaya başladı. Böylece, tulûat şahnelerinin en aranılan sanatçısı oldu.

Sarayda Bertrand'ın kurmuş olduğu sözsüz oyun topluluğunda çalışmıştı. Oradan Muzika-i Hümayun'daki Büyük İtalyan Operet Topluluğuna geçip orada oynamış sonra da Güllü Agop'un sarayda kurmuş olduğu tiyatro topluluğunda çalışmıştı.

Saraydan ayrılınca Kavuklu Hamdi, Küçük İsmail gibi iki seçkin Orta Oyunu sanatçısı ile çalışma olanağı buldu. Burada iyi bir Orta Oyunu eğitimi gördükten sonra Abdürezzak ve Kel Hasan gibi iki tulûat ustasının yanına girdi ve böylece volunu çizdi. Abdürrezzak'tan ayrıldıktan sonra «Fevziye Tiyatrosu»nda kendi topluluğunu kurdu ve Balkan Savaşı sonuna dek Şehzadebaşı «Şark Tiyatrosu»nda, daha sonra da «Millet Tiyatrosu»nda tulûat tiyatrosuna yeni tipler kattı.

«Komik-i Şehir» Naşit, Mınakyan topluluğunda da çeşitli rollerce çıktı ve bunlarda da başarlı oldu. Orta Oyunu, müzikli oyun, tulûat tiyatrosu ve batı anlamında melodramlarda başarıyla oynayan Naşit, özellikle tulûat sahnesinin son büyük sanatçılarındandı. Sahneye yalnızca İbiş tipi ile değil, çeşitli tipler üreterek çıkmış ve tulûat tiyatro geleneğine yeni tipler, yeni tavırlar getirmişti.

Kırk yıl güldürü tiyatrosunun en başta gelen sanatçısı olan Naşit, ölümünden önceki son dört yılını hasta olarak geçirdi. Bu yüzden de yoksulluk içinde öldü. Çok para kazanmasına karşın, her yardıma gereksinme olana elini uzattığından, hastalığında da büyük bir parasal sıkıntı içine girdi. Naşit'in özellikle tulûat sahnesinde sayısız oyunu vardır. Ustalıkla, kadın erkek görünümüne giren çok çeşitli tipleri canlandıran Naşit'ten sonra, tulûat alanında onun yeteneğine ulaşan başka biri olmamıştır.

Özdemir Nutku

ÖZDAĞ, Muzaffer (Pınarbaşı - 1933). Millî Birlik Komitesi üyelerinden, 14'ler grubundan, Emekli Yüzbaşı. Harbokulunu (1952) ve Ankara Hukuk Fakültesini bitirdi. 27 Mayıs'tan önce Harp Akademisindeki subayların hazırlanmasında ve 27 Mayıs hareketine katılmasında çalıştı. 27 Mayıs'tan sonra Milli Birlik Komitesi üyesi oldu. İzmir'de bulunan Org. Cemal Gürsel'i alarak Ankara'va getirdi. Komite içinde beliren görüş ayrılığında, Türkeş'in grubunda yer aldı. Millî Birlik Komitesinin feshedilmesi (13 Kasım 1960) üzerine emekliye ayrıldı ve Tokyo Büvükelçiliği müşavirliğine atanarak yurt dışına gönderildi, 14'ler grubunun yurtdışındaki faalivetlerinde Türkeş'in liderliğini savundu. Türkiye'ye dönmeden (1963) sonra, 21 Mayıs olaylarına karıştığı gerekçesiyle Fazıl Akkoyunlu ve Alparslan Türkeş'le birlikte tutuklanarak Sıkıyönetim Mahkemesinde yargılandı. Yargılama sonucunda beraat ederek tahliye edildi (5.9.1963). Siyasal çalışmalarını Türkeş'le birlikte sürdürdü ve CKMP'ye girdi (31.3.1965). CKMP Genel İdare Kuruluna seçildi (31.7.1965). Milletvekili genel seçimlerinde ulusal artık yoluyle CKMP Muş Milletvekili oldu (1965). CKMP genel sekreter yardımcılığı görevinde de bulundu. CKMP'den bazı görüş ayrılıkları nedeniyle istifa ederek aktif politik yaşamdan çekildi. Hâlen Ankara Barosu avukatlarındandır. Aydınlar Ocağı'nda faaliyette bulunmaktadır. Mamak (Ankara) Sıkıyönetim Mahkemesindeki savunmasını (Türkeş ve Baykal'la birlikte) *«Bazı Gerçekler-Savunmalar»* (1964) kitabında yayımladı.

(M.G.)

ÖZDEMİR, Emin (Kemaliye 1931). Yazar. Araştırmacı. Orta öğrenimini Pamukpınar Köy Enstitüsü'nde (1948), yüksek öğrenimini Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nde tamamladı (1951). Bitirdiği bölümde asistanlık yaptı (1958-62) Colombia Üniversitesi'nde bir yıl ek öğrenim gördü. Dönüşünde (1963) Gazi Eğitim Enstitüsü'ne atandı. Şimdi Hacettepe Üniversitesi Temel Bilimler Yüksek Okulu'nda Türkçe öğretim görevlisi. İlk yazıları *«Varlık»* (1951) *«Kaynak»*, *«Pazar Postası»* (1951-55) dergilerinde çıkmıştı. Sonra mesleğiyle ilgili çalışmalara yöneldi. Son yıllarda sürekli olarak *«Türk Dili»* ve *«Varlık»* dergilerinde yazıyor. Dil, edebiyat araştırmalarının yanısıra dergiler üzerine değinme yazıları yayımlıyor.

Başlıca Yapıtları: Yazma Tekniği (1966), *Türkçe Öğretimi* (1968), *Dil Devrimimiz* (1969), *Öz Türkce Üzerine* (1969), *Yazmak Sanatı Kompozisyon* (1969), *Erdemin Başı Dil* (1969).

ÖZDEMİR, Erol (Çarşamba 1942). Karikatürcü. İlk öğretmen okulunu bitiren Özdemir, Çarşamba'da ilkokul öğretmenliği yapmaktadır. Sağlam bir deseni vardır. Yurt içi ve dışında birçok yarışmaya katıldı. İtalya Tolentino'da Özel ödül kazandı (1975); yapıtları Tolentino Mizah Müzesi'ne alındı.

ÖZDEMİR, Orhan (İstanbul 1938). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaptı. Tiyatro alanında kreatör ve dekoratör olarak çalıştı. Sonra karikatür ve çizgi film yapmaya başladı. Çizgi film çalışmalarını Ali Ulvi ve Yalçın Çetin ile sürdürdü. İtalya Bologna'da «Alla Ribalta» sanat gazetesinin düzenlediği uluslararası karika-

tür yarışmasında «Altın Yontu» ödülünü kazandı (1973). Oldukça yalın bir çizgi anlatımı bulunan sanatçı, Karikatürcüler Derneği yönetim kurulunda da görev aldı (1976).

Öz Demokrat Partisi. 1948'de Demokrat Parti içinde Celal Bayar ve Adnan Menderes diktasına karşı harekete geçen muhalif bir grup adına Afyon Karahisar'da kuruldu. Halil Hilmi Bozca, Hüseyin Haşim Tiryakioğlu, Yusuf Mazhar Aren vb. tarafından kurulan parti liberal ekonomi yanlısı göründü. Partinin görüşleri *«Demokrat Afyon»* adlı gazetede savunuldu. 5 temmuz 1949 tarihinde kurucu üyeleri ve yandaşları Millet Partisi'ne katılarak, Öz Demokrat Partisi'ni kapatmışlardır.

ÖZDENOĞLU, Şinasi (Gümüşhane 1922) Şair, yazar. Orta öğrenimini Trabzon Lisesi'nde yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler (1944) ve Hukuk Fakültelerinde (1953) tamamladı. Hadim (1948), Sürmene. Sorgun, Lüleburgaz (1950-1952) kaymakamlıklarında bulundu. Ankara'da avukatlık yaptı. C.H.P. listesinden milletvekili seçilerek parlamentoya girdi (1969). Gençlik yıllarında *«Ülkü»*, *«İstanbul»* dergilerinde yazmıştı. Sonra şiirleriyle *«Varlık»*, siyasal yazılarivle *«Cumhuriyet»* dergi ve gazetelerinde göründü.

Yapıtları: Teselli (1943), *Anaforda Dönen Adam* (1946), *Edebiyatımızın Beş Ana Meselesi* (1949), *Vatanım Benim* (1973), *Özgürlük İçin Ölmek* (1974), *Acısıyla Yanmak Türkiye'nin* (1975).

ÖZDEŞ, Oğuz (Kırşehir - 1920 / İstanbul 1979) Romancı. Orta öğrenimini Ankara Erkek Lisesi'nde tamamladı (1938). *«Yeni Sabah»* gazetesinde çalışmaya başladıktan sonra *«Yarım Ay»*, *«Kovan»* v.b. edebiyat dergilerde yazıları öyküleri ile göründü. Uzun yıllar *«Hafta»* dergisinde sekreterlik yaptı. Özellikle tarihsel olaylara ünlü kişilerin yaşamlarına bağlı romanları ile tanındı.

Oğuz Özdeş

Başlıca Yapıtları: Aşk Istıraptır (1939), *Vatan Borcu* (1959). *Oğuz Han* (1964), *Karapençe Estrogonda* (1966), *Karapençe Voyvoda'ya Karşı* (1967), *Karapençenin Oğlu* (1967).

Fahri Özdilek

ÖZDİLEK, Fahri (Bursa - 1898). Millî Birlik Komitesi üyelerinden, Emekli Orgeneral, Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik grubu üyesi. Harbokulunu bitirdi (1916). Birinci Dünya ve İstiklâl Savaşlarına katıldı. Süvari sınıfına geçti (1920). Harp Akademisini bitirerek kurmay oldu (1935). Çeşitli askerî kıta ve kurumlarda görevde bulundu. Orgeneralliğe kadar yükseldi (1959). İstanbul 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı (28.4. 1960 - 27.5.1960) iken 27 Mayıs hareketine katıldı ve Millî Birlik Komitesi üyesi oldu. Millî Birlik Komitesinin İstanbul Başkanı idi. 27 Mayıs'tan sonra kurulan ilk hükümette (28.5.1960) Devlet Bakanı Başbakan yardımcısı görevini üstlendi. Daha sonra Milli Savunma Bakanlığı görevini de yürüttü (9.6. 1960-21.10.1960). Bir süre sadece Başbakan Yardımcılığı görevinde kaldı ve Kurucu Meclis döneminde tekrar Başbakan Yardımcısı Devlet Bakanı (3.3.1961) ve daha sonra da tekrar Milli Savunma Bakanlığı (27.6.1961) görevlerini yürüttü. Milli Birlik Komitesinin hukuki varlığının sona ermesinden sonra, Anayasanın 70. maddesi uyarınca Cumhuriyet Senatosu tabii üyesi oldu ve Milli Birlik grubu başkanı olarak Senatoda yasama çalışmalarını sürdürdü. Anıları, «27 Mayıs Anıları» başlığıyla *«Vatan»* gazetesinde yayımlandı (27.5.1976-8.6.1976).

(M.G.)

ÖZDOĞU, Hüsamettin (? / İstanbul - 1974). Türkiye Sosyalist Partisi yöneticilerinden. Kurtuluş savaşı yıllarında Ankara'da İmalatı Harbiye fabrikasında çalışırken Halk İştirakiyun Fırkası'na üye oldu. Savaşınbitiminde Sovyetler Birliği'ne giderek Moskova'da Doğu Üniversitesi'nde (Kutv) öğrenim gördü (1925-26). Ülkeye dönünce İsmail (Bilen), Dr. Hikmet (Kıvılcımlı), Ferit (Kalmuk) vb. ile birlikte gizli örgüt kurma saviyle tutuklandı. Ceza yasasında işçi sınıfının çıkarlarına sahip çıkacak komünist öğretiye bağlı bir partinin kurulmasını yasaklayan bir hüküm bulunmadığı yolundaki savunmasına karşın 4 yıl 6 ay hapse hüküm giydi. 1933'te af yasası ile serbest bırakıldı. 1946'da Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun genel başkanı olduğu Türkiye Sosyalist Partisi'nin yönetimine katıldı. Bu Partinin İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatılması üzerine tutuklandı (aralık 1946). Yargılama sonunda öteki sorumlularla birlikte beraat etti.

ÖZ, Erdal (Yıldızeli - 1935). Öykücü. Ortaöğrenimini Tokat Lisesi'nde yüksek öğrenimini, uzun bir aradan sonra Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1969). Türk Dil Kurumu Yayın Kolu'nda, Ankara Sinematek Derneği'nde çalıştı. Yine Ankara'da «Sergi» Kitabevi'ni kurdu. 12 Mart döneminde kitabevi kapatıldı, Erdal Öz de kitabevinden ve özel bastırılmış paket kâğıtlarından sorumlu tutularak gözaltına alındı. Bı-

Erdal Öz

rakıldıktan bir süre sonra ikinci kez gözaltına alındığında hücrelerde tutuldu. İşkencenin her çeşidine tanık olmak, koğuş «kıdemli»si seçilip idareyle ilişkileri yürütmek, itiraz dilekçeleri yazmak, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının yazılı savunmalarına yardımcı olmak gibi cezaevi ve hücre kesimi ayrıntılarında yaşadı ve bunları notlayıp gelecek ürünlerinin hazırlığını yaptı. Erdal Öz edebiyata *«Kaynak»* dergisinde girdi (1952). Daha sonra şiir ve öyküyü bir arada sürdürerek *«Varlık»* ve *«Seçilmiş Hikâyeler»* dergilerinde görüldü. Giderek şiiri bıraktı hikâye ve eleştirilerini *«Yenilik»*, *«Yeditepe»* *«Pazar Postası»*, *«a»*, *«Değişim»*, *«Dost»*, *«Emek»*, *«Yeni a»*, *«Cumhuriyet»*, *«Milliyet»* dergi ve gazetelerinde yayımladı. Erdal Öz ilk ürünlerinde, çeşitli nedenlerle bir araya gelmiş kişilerin dıştan aksiyonsuz ama içten aksiyonu zengin ilişkilerini küçük burjuva yaklaşımı ile anlattı. Monoton, yalnız, garip, tutsak, karanlık ortamlarda yaşayan, davranışları kestirilemeyen insanları bunalım edebiyatından etkiler taşıyarak ve yeni biçimler arayarak verdi. Önceki şiire, İkinci Yeni'nin tepki olarak gelişmesi gibi toplumcu gerçekçi öyküye karsıt gelişen «a Dergisi Öykücülüğü»nün asosyal özelliklerinden kurtulmak, edebiyat olayına toplumsal sorumlulukla yaklaşmak için 27 Mayıs'la başlayan düşünce özgürlüğü ortamında, 1971'e kadar «kendini ve toplumunu tanımaya» yöneldi, edebiyat alanında «suskunluğu» yaşadı yazmaya bundan sonra yeniden döndüyse de edebiyatı simgelere ve soyutlamaya dayalı bir düşün uğraşı ve yapı işi gören eski anlayışından pek ayrılmadı. 12 Mart muhtırasının taze gözlemleriyle yazdığı son ürünlerinde bile kahramanlarını sosyal ve siyasal kimliklerinden o denli soyutlayarak verdi ki, sol'dan gelen eleştirilerin kimi belgesel yaşam tanıklığından dolayı Erdal Öz'ü överken kimi de soyutlama tekniğinden dolayı yerdi ve adı çevresinde çelişik değerlendirmelere toplandı.

Yapıtları: Yorgunlar (öyküler, 1960), *Odalarda* (roman, 1960), *Kanayan* (öyküler, 1973), *Yaralısın* (Orhan Kemal 1975 Roman Armağanı'nı kazandı, 1974, 8. bas. 1979), *Deniz Gezmiş Anlatıyor* (anılar, 1976), *Allı Turnam* (gezi izlenimleri, 1977) **(N.M.)**

ÖZEL, Mehmet Yalçın (1947). Ressam. Genç sanatçılar arasında resim ve baskı çalışmalarıyla olduğu kadar tahta kullanarak yaptığı heykel çalışmalarıyla da bilinen Mehmet Yalçın Özel 1971 yılında Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'ndan İç Mimarlık Bölümü'nden mezun oldu. Ertesi yıl aynı okulda asistan olarak görev aldı. Pekçok toplu resim sergisine katılan sanatçı ilk kişisel resim sergisini 1977 yılında açtı. 1979 yılında ise İkinci İstanbul Sanat Bayramı Yeni Eğilimler sergisinde başarı ödülü kazandı. Genç sanatçılar arasında verimli çalışmalarıyla ayırdedilen Mehmet Yalçın Özel giderek tahtabaskı yöntemiyle yaptığı eserleriyle dikkati çekti.

ÖZER, Atila (Burdur 1949). Karikatürcü. İlk ve orta öğreniminden sonra, Elâzığ Devlet Mühendislik Mimarlık Fakültesi İnşaat bölümünü bitirdi (1973). Aynı yıl karikatüre başladı; *«Girgir»* dergisinde çizdi. Yurt içi ve yurt dışında sergi ve yarışmalara katıldı. Eskişehir'in yerel gazetesi *«Sakarya»*da sürekli olarak karikatürleri yayımlanmaktadır.

Nasreddin Hoca'nın doğduğu Akşehir'in Hortu köyünde bir kişisel sergi açtı (1978). İzmir Mimarlar Odası'nın düzenlediği karikatür yarışmasında «Birincilik Ödülü», Kültür Bakanlığı «İnsan Hakları» karikatür yarışmasında ise «Başarı Ödülü» kazandı (1978).

ÖZER, Cevat (İstanbul - 1953). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaptı. Tatbikî Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nda grafik öğrenimi gördü.

İlk karikatürü *«Gün»* gazetesinde yayımlandı (1973). Daha sonra *«Akbaba»*, *«Politika»*, *«Çarşaf»*, *«Fırt»*, *«Girgir»*, *«Çivi»*, *«Milliyet»* mizah sayfasında karikatürler çizdi.

ÖZER, Erdoğan (Burdur - 1939). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Burdur'da tamamladı (1957). İzmir İktisadî Ticarî İlimler Akademisi'ni bitirdi (1965). Orta öğreniminden sonra birkaç yıl mozaik işçiliği yaptı. Karikatüre ve gazeteciliğe İzmir'de *«Sabah Postası»* gazetesinde başladı (1960). *«Zübük»*, *«Sosyal Adalet»*, *«Demokrat İzmir»*, *«Ustura»*, *«Ekspres»* ve *«Özgür İnsan»* dergi ve gazeetlerinde karikatür çizdi. Yapıtları yurt dışında da yayımlandı. Kanada Montreal uluslararası karikatür yarışmasında Büyük Ödül kazandı (1966). İstanbul'da *«Sosyal Adalet»* dergisinde teknik yönetmenlik yaptı (1963). Derginin kapatılması üzerine İzmir'e dönerek, *«Demokrat İzmir»* ve *«Ekspres»* gazetelerinde çalıştı; yazı işleri müdürlüklerinde bulundu.

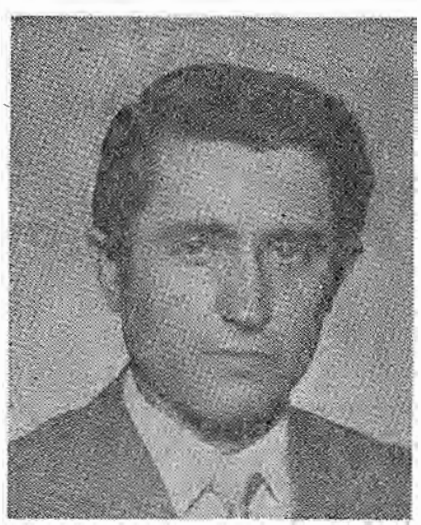

Erdoğan Özer

ÖZERDİM, Sami N. (Hayrabolu 1918). Yazar. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde (1938), Yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Macar Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1943). Lise öğretmenliği, Etnografya müzesinde asistanlık, milli kütüphane müdürlüğü Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliği Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Müdür yardımcılığı yaptı. *«Varlık»*, *«Ulus»*, *«Ataç»*, *«Dost»*, *«Forum»*, *«Cumhuriyet»*, *«Türk Dili»* *«Milliyet - Sanat»* dergi ve gazetelerinde yayımladığı bibliyografya yazıları ve makalelerle tanındı; Macar edebiyatından çeviriler de yayımladı.

Başlıca Yapıtları: 10 Kasım 31 Aralık 1938 Günlerinde Türk Basınında Atatürk İçin Çıkmış Yazıların Bibliyografyası (1958), *Bayraklaşan Atatürk* (1963, 1966) *Atatürk Devrimi Kronolojisi* (1963, 1966), *Sevgiye Saygı* (denemeler, 1975); *Bilinmeyen Atatürk* (yazılar, 1976).

ÖZER, Kemal (İstanbul 1935) Şair. Ortaöğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamladı (1955). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okudu, bitirmeden ayrıldı. Haftalık *«Kim»* dergisinde (1959) çalıştı *«Cumhuriyet»* gaztesi düzeltme servisine girdi (1962). Askerliğinde Uğrak Kitapevi'ni kurarak (1965-1970) kitapçılık, yayımcılık yaptı. *«Cumhuriyet»* gazetesindeki işi sürüyor.

«Kaynak», *«İstanbul»*, *«Türk Sanatı»*, *«Onüç»*, *«Salkım»*, *«Şairler Yaprağı»*, *«Yenilik»*, *«Varlık»*, *«Yelken»*, *«Pazar Postası»*, *«Yeditepe»*, *«a»* dergilerinde ilk evre şiirleri (1952-1960), *«Seçilmiş Hikayeler»*, (1952-1966)de öyküleri yayımlandı. Arkadaşlarıyla birlikte *«a»* ve *«Yeni a»* dergilerini, *«Şiir Sanatı»* (Kasım 1965 Haziran 1967) dergisini yayımladı. *«Yeni dergi»*, *«Yürüyüş»*, *«Militan»*, *«Cumhuriyet»*, *«Milliyet Çocuk»* (1970-1979), *«Edebiyat Cephesi»*, *«Eleştiri»* dergi ve gazetelerinde şiir, öykü, kitap tanıtma, deneme yazıları ve konuşmalar yayınladı. *«Sen de Katılmalısın Yaşamı Savunmaya»* adlı şiir kitabıyla 1976 Türk Dil Kurumu Şiir Ödülü'nü kazandı.

Kemal Özer ilk şiir evresinde görüleceği gibi dönemin egemen özelliklerini benimsedi. Sözcük birimleri, dize kuruluşları yapısal olarak şiirinin kendisiyle uyumlu göründü. sanata, özel olarak şiire uyguladığı baskı sonucu, toplumcu gerçekçi şiir alanlarının kapanışıyla beliren «ikinci yeni» şiir akımının parlak temsilcilerinden sayılan Kemal Özer, dize işçiliğiyle dikkati çekti. Bu evresinde şiirine egemen olan estetik kaygılar, toplumcu gerçekçi akımın ilkelerinin benimsediği aşama'da yeni kaygılara dönüştü. Güncel Sorunlarda bile şiirini ararken başarı kazanmasını sağladı.

Yapıtları: Gül Yordamı (1959), *Ölü Bir Yaz* (1960), *Tutsak Kan* (1963), *Kavganın Yüreği* (şiir, 1973), *Yaşadığımız Günlerin Şiirleri* (şiir, 1974), *Sen de Katılmalısın Yaşamı Savunmaya* (şiir, 1975), *Nasrettin Hoca* (çocuklar için, 1975), *Geceye karşı Söylenmiştir* (şiir, 1978), *Güldeki Şafak* (gezi, 1979) *Sanatçılarla Konuşmalar* (röportaj 1979).

KEMAL ÖZER'den ŞİİR

GÖRÜŞMECİ

Bakıyorum onların yüzüne
ölümden önceki bir pazartesi;
ne çoşkuyu geri çeviren yılgınlık,
ne zamanı kollayan ürperti,
çizmişler kavgayı yüreklerine

Gökte güvercinlerin astığı
kanat seslerinden daha çıplak,
daha yoğun görkemli düşüncelerden,
verilen yargıdan paha güçlü
bir umutla işlemişler yarını.

Aşmışlar dalgalarını işkence denizinin
durgun gözlerinde iki su kabarcığı;
acılardan geçmişler bunca sınavdan.
Öyle bir kıyıya varmış ki artık
ölüm elde edemez inançlarını.

Bakıyorum onların yüzüne
ne yenilmiş, ne eylem yorgunu,
yeşerttiği incecik tohumlar ülkemin;
incecik bir güneşle, ama direnç dolu,
kabukları arasından gelecek günlerin.

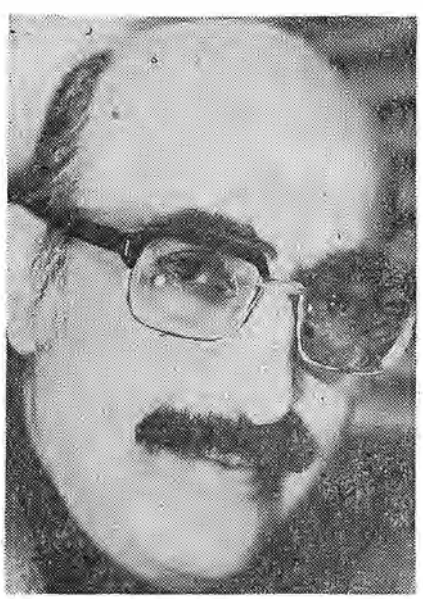

Kemal Özer

ÖZGEN, Hilmi (Dimetoka 1910 / İstanbul 1972). Yazar. Ekonomist. Orta öğrenimini Kastamonu Lisesi'nde (1930), yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1933). İstanbul Defterdarlığında devlet hizmetine girdi. Maliye Müfettiş Muavinliği, Ticaret Vekaleti müfettişliği (1939), Zirai Donatım Kurumu Teftiş Heyeti Müdürlüğü (1951), Yüksek Denetleme Kurulu uzmanlığı görevlerinde bulundu (1960 1972). Sosyalist Kültür Derneği Kurucu üyelerinden olan Özgen, 1965 seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi İstanbul listesinde seçimlere katılmış, *«Yön»*, *«Sosyal Adalet»*, *«Akşam»*, *«Cumhuriyet»* dergi ve gazetelerinde ülke ekonomisine ilişkin incelemeler yayımlamıştır. İlk yapıtı *Yıllar Boyunca* (1961) bir öykü kitabıdır. *Türkiye Sosyalizminin İlkeleri* (1962) ve *Türk Sosyalizmi* (1963) adlı yapıtlarında 1961 Anayasasının ilkeleri önünde Türkiye'ye özgü sosyalizm anlayışını belirtmeyi amaçlar, *Tarımda Sosyalizm* (1964), *Kalkınma ve Sosyalizm* (1966)'de «tarımsal toplumculuk», «dış ticaretin devletleştirilmesi», «Toprak reformu» v.b. konuları araştırmaktadır. Son yapıtı *Ekonomik Sorunlarımız* (1969) adını taşır.

ÖZGENTÜRK, Ali Habip (Adana - 1945). Senaryo yazarı, yönetmen. İlk ve orta öğrenimini Adana'da yaptı. İlkokul yıllarından başlayarak geçimini sağlamak için, pamuk toplama işçiliği, fabrika işçiliği, gazete satıcılığı gibi çeşitli işlerde çalıştı. 1965 yılında üniversite öğrenimi için İstanbul'a geldi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümünü bitirdi. Ortaokul sıralarında tiyatro çalışmalarına başladı. Lise döneminde kurduğu bir amatör tiyatroyla köyleri dolaştı. Başkanı olduğu Adana gençlik örgütünün düzenlediği anti - Amerikan miting nedeniyle tutuklandı, mahkum oldu (1964).

Adana Şehir Tiyatrosunda oyunculuk yaptı. Gençlik tiyatrosunda çalışmalarını sürdürdü. Uluslararası Gençlik Festivallerini düzenledi.

Ali Özgentürk

1966 yılında Arena Tiyatrosunda profesyonel çalışmalarını sürdürdü. Sermet Çağan'la birlikte 1967 yılında Türkiye Öğretmenler Sendikası tiyatrosuyla Anadoluyu dolaştı. 1968'de Mehmet Ulusoy ve Işıl Özgentürk'le birlikte Devrim İçin Hareket Tiyatrosu'nu kurdu. Bu evresinde *«Gecekondu»*

«Grev» *«Amerika»* adlı oyunları yazdı, yönetti. Bu tiyatronun kapatıldığı 1971 12 Mart'ına kadar ayrıca bir işçi gazetesini yönetti. Kamera asistanlığı ile Sinema çalışmalarına yönelen Özgentürk ilk kez, Polonya Uluslararası Festivali'nde ödül alan ***Ferhat*** adlı kısa filmin senaryosunu yazdı, yönetti (1974). Başlıca senaryoları: ***Endişe*** (1975 Antalya en iyi senaryo, 1976 San Remo Şenliği Ödülleri), ***Yasak*** (1975), ***Al Yazmalım*** (Cengiz Aytmatov'un bir öyküsünden uyarlama 1978 Taşkent Film Festivali Ödülü), ***Hazal*** (1979) adlarını taşır. ***Yasak, Al Yazmalım, Hazal'ın*** yönetimini de kendisi yapmıştır. ***Keloğlan Ses Arıyor*** adlı oyunu ile Arkın en iyi çocuk oyunu yarışmasında birincilik kazanmış, ***Yusuf ile Züleyha*** öyküsüyle ***Milliyet*** gazetesi Film öyküsü Ödülünü almıştır.

Işıl Özgentürk

ÖZGENTÜRK, Işıl (Gaziantep - 1948). Öykücü. Orta öğrenimini Çamlıca Kız Lisesi'nde tamamladı. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde okudu. Fakültede öğrenciyken Ali Habip Özgentürk ve Mehmet Ulusoy ile birlikte kurdukları Devrim İçin Hareket Tiyatrosu'nda oyunculuk ve oyun yazarlığı yaptı (1968-71). 12 Mart döneminde Kültür Sarayı'nı yakmakla suçlanarak tutuklandı, beraat etti. *«Cumhuriyet»* gazetesinde röportaj yazarlığı yapan Özgentürk, 1972 yılında Arkın Yayınevi'nin 9 - 14 yaşlarındaki çocuklar için açtığı öykü yarışmasında *«Güneşe Gidenlerin Türküsü»* adlı öyküsü ile birincilik, 1972 yılında aynı yayınevinin açtığı yarışmada *«Önce Selam Ederim»* adlı şiiriyle birincilik ve *«Dünya Olağanüstü Bir Gün»* adlı öyküsüyle ikincilik kazanmıştı.

Yapıtları: Kuş Ne Yana Öter (çocuk romanı, 1976), ***Hayat Okulu*** (1979 Türk Dil Kurumu Çocuk Yazını Ödülü, bas. 1978), ***Dünya'ya Masallar*** (1979).

ÖZGER Z. Arkadaş (Bursa 1948 / Ankara 1973). Yüksek öğrenimini Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksek Okulu'nu (1970) tamamladı. 12 Mart döneminde, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin polisçe basıldığı gün başına yediği ağır darbeler nedeniyle, 5 Mayıs 1973'de bevin kanaması sonucu öldü. Ölmeden önce, TRT Ankara TV'nda kurgucu olarak hayatını kazanıyordu.

İlk şiiri (Ağustos 1978) *«Soyut»* dergisinde (sayı 28) yayınlandı. Sonra, yazı kurulu üyeleri arasında bulunduğu *«Yeni Eylem»*, *«Soyut»*, *«Forum»*, *«Yordam»*, *«Yansıma»*, *«Ulus»* gazetesinin sanat sayfası (1968 - 1973) dergi ve gazetelerinde yazdı.

İlk şiirlerinde «ikinci yeni» akımının biçim içerik etkileriyle görünen Özger, yaşadığı çalkantılı dönemin sonucu olarak, şiirine yeni yollar araştırdı. Bu evre ürünlerini *«Forum»* ve *«Yansıma»* dergilerinde yayımladı. Özellikle *«Yansıma»* (1972 1973) Özger'in, yeni duyarlıklarla, coşkularını şiirsel alanlara yönelttiği yeni bileşkelerle dikkati çekti. Toplumcu gerçekçi coşkuyla duyarlığın mayalandığı ilk ürünleriyle, kuşağı arasında yerini aldı. Şiirleri, ölümünden sonra arkadaşları tarafından (şiirler, 1974) adiyle toplandı.

(T.S.)

ÖZGÜDEN Doğan (Kalecik - 1936) Gazeteci, yazar. Orta öğrenimini Ankara ve İzmir'de yaptı; İzmir İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi'ni bitirdi. Stenografılıkla gazeteciliğe başladı (1952); *«Sabah Postası»*, *«Milliyet»* *«Öncü»*, *«Gece Postası»*, *«Akşam»* gazetelerinde muhabirlikten genel yayın müdürlüğüne değin çeşitli dallarda çalıştı. 1967'de Yaşar Kemal ve Fethi Naci ile kurduğu *«Ant»* dergisini 1971 Nisanına değin çıkarıp yönetti. Dergide haftada bir yayımlanan ve aynı zamanda derneğin siyasal çizgisini yansıtan (Ant maddesine bakınız) yazıları nedeniyle hakkında yüzlerce yıllık hapis cezası istenen Özgüden kimi davalardan mahkûm olduysa da 12 Mart döneminde Türkiye'den ayrılarak Avrupa'ya gitti. Kendisine siyasal sığınma hakkı tanıyan Belçika'da yerleşerek plak ve kitap yayını yapan, aylık haber bültenleri çıkaran Coodif Yayın Ortaklığını kurdu.

ÖZGÜNEŞ, Mehmet (Kayseri 1921). Millî Birlik Komitesi üyelerinden, Emekli Binbaşı, Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik Grubu üyesi (Tabiî Senatör). Harbokulunu bitirdi (1943). Çeşitli kıta ve kurumlarda görev yaptı. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı karargâhında görevliyken 27 Mayıs hareketine katıldı ve Millî Birlik Komitesi üyesi oldu. Millî Birlik grubunda beliren görüş ayrılığında 23'ler kanadı içinde yer aldı. Millî Birlik Komitesi'nin sona ermesinden sonra Anayasa uyarınca tabiî senatör olarak yasama görevini sürdürdü. 12 Mart'tan sonra kurulan Erim kabinesinde din işleriyle görevli Devlet Bakanı olarak görev aldı (26. 3.1971 3.12.1971). Beliren anlaşmazlık sonucunda 11'ler grubu ile birlikte hükümetten çekildi. «Partilerüstü» Sadi Irmak hükümetinde de Devlet Bakanı olarak görev aldı (17.11.1974 - 31.3.1975). Millî Birlik grubunun öteki üyeleriyle anlaşmazlığa düştüğü için bir ara Millî Birlik grubundan istifa ettirilmiş, sonra yeniden gruba katılmıştır.

ÖZGÜ, Halis (Pazar - 1900). Yazar. Yüksek öğrenimini Paris Sorbon Üniversitesi Eğitbilim Bölümü'nde tamamladı. Doktorasını verdikten sonra ülkeye döndü. Uzun süre öğretmenlik yaptı. Son görevi İstanbul Eğitim Enstitüsü'nden emekliye ayrıldı. Özgü Yayın evi'ni kurdu (1964). *«Haber»*, *«Yeni Adam»* gazete ve dergilerinde mesleği ile ilgili yazılarla tanınan Özgü, sonra sürekli olarak *«Cumhuriyet»* gazetesinde yazdı (1948-70).

Başlıca Yapıtları: Aşağılık Duygusu ve

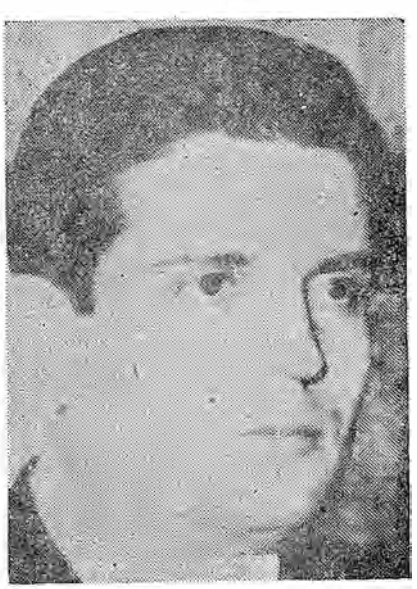

Doğan Özgüden

Karakter (1960), *Aşkın Psikolojisi* (1960), *Alınyazısı* (1961), *Kendimize Nasıl Güvenebiliriz* (1962), *Çocuk Psikolojisi* (1963), *Kompleksler ve İnsanlar* (1969), *Genç Kız Psikolojisi* (1963), *Nasıl Mutlu Olabiliriz* (1969).

ÖZGÜ, Melahat (İstanbul - 1907). Yazar. Berlin Üniversitesi Felsefe Fakültesi'ni bitirdikten sonra bir süre lise öğretmenliği yaptı. Sonra Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'ne asistan olarak girdi. Profesör oldu. Aynı fakültenin Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde uzun yıllar profesörlük etti; Sonra emekli olarak İstanbul'a yerleşti. Profesörlüğü sırasında fakültesinde açılan Tiyatro Enstitüsü'ne de katkılarda bulundu. Bilimsel inceleme ve araştırmaları yanında birçok da çeviri yaptı. Denemeleri, eleştirileri, tiyatro eleştirileri çeşitli gazete ve dergilerde yayımlandı.

ÖZGÜNER, Vecdi (Balıkesir - 1925). Türkiye Emekçi Partisi genel sekreterlerinden. Orta öğrenimini Samsun Lisesi'nde tamamladı (1944). İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi 10 sömestr öğrencisiyken Nazım Hikmet adına Çiçek Palas'ta yapılan toplantı nedeniyle tutuklandı. Genel sekreteri bulunduğu Yüksek Tahsil Gençlik Derneği yöneticilerinin ceza yasasının 141. maddesine aykırı eylemde bulundukları savı ile koğuşturmaya uğramaları üzerine açılan davada yargılandı. Beraat etti. Serbest bırakıldıktan bir süre sonra Dr. Şefik Hüsnü Deymer, Halil Yalçınkaya, Reşat Fuat Baraner, Mihri Belli, Mehmet Bozışık vb. ile birlikte Türkiye Komünist Partisi (TKP)'ni yönettiği savı ile tutuklandı. Yargılama

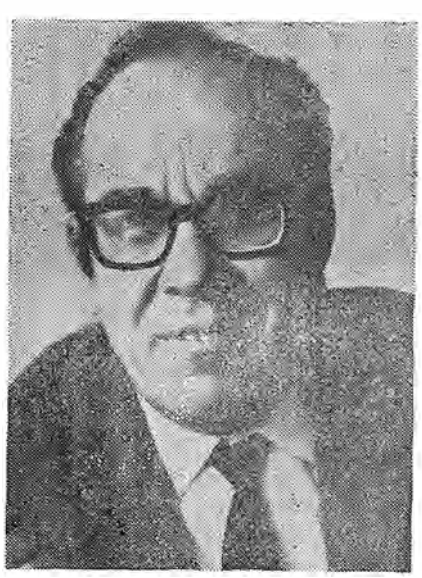

Vecdi Özgüner

Vecdi Özgüner, 1951 tevkifatında tutuklandığı gün

sonucu beş yıla hüküm giydi. Cezasını tamamlayınca bir yıl sekiz ay Beyşehir'de sürgün yaşadı. 1960'dan sonra kimi yazılarıyle *«Türk Solu»* hareketine katılan Özgüner, Mihri Belli, Şevki Akşit, Şaban Ormanlar, Nuran Bozer, Baha İnaikut vb. ile birlikte Türkiye Emekçi Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. Partinin genel sekreterliğine ve merkez yürütme kurulu üyeliğine seçildi.

ÖZGÜR, Özlem (Alaşehir - 1938). Yazar. Ekonomist. Orta öğrenimini İzmir'de, yüksek öğrenimini Ankara Ticari Bilimler Akademisi'nde tamamladı. Bir süre serbest çalıştı. Sonra İsta Haber Ajansı'nın Ankara Bürosunda görev aldı. 1979'da Köy İşleri bakanlığında danışmanlık yaptı. *«Politika»* da «Gündem» genel başlığı altında yayımladığı yazılarıyle anti - emperyalist, anti - kapitalist savaşım çizgisindeki yazarlardan biri olarak tanındı. *100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi* (1972) adlı yapıtında Osmanlı toplumunda kapitalist üretime geçilmesinin geçilememesinin nedenleri araştırılır. Cumhuriyet Türkiyesinde köylülüğün farklılaşması, endüstri kesimi ve dış ticaret incelenerek ülkenin ekonomik yapısı ortaya konur. Bu ekonomik yapının yol açtığı sosyal ve siyasal gelişmeler değerlendirilir. *100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye* (1976) adlı öteki yapıtındaysa kapitalist olmayan kalkınma yolu üzerinde önemle durularak Türkiye'nin geri kalmışlık nedenleri araştırılmıştır.

ÖZGÜR, Selâhattin (İstanbul 1925). Millî Birlik Komitesi üyelerinden, Emekli Deniz Binbaşı, Cumhuriyet Senatosu Tabiî üyesi. Harbokulu'nu bitirdi (1944). Görevli olarak Malta, ABD, Pakistan, İtalya ve Yunanistan'da bulundu. Deniz Yüzbaşı rütbesinde iken 27 Mayıs hareketine katılarak Millî Birlik Komitesi üyesi oldu. Komite'de Bayındırlık İmar Komisyonu üyesi olarak çalıştı. Binbaşılığa kadar yükseldi (30.8.1961). Komitenin görevinin sona ermesinden sonra Anayasa gereğince Cumhuriyet Senatosu Milli Birlik grubu üyesi olarak yasama çalışmalarını sürdürdü (1961).

Selâhattin Özgür

ÖZKAN, Ali İzzet (Şarkışla - 1902). Saz şa- Sivaslı Aşk Sabri'den ders gördü. 13

yaşından bu yana saz çalıp şiir söylemektedir. Kurtuluş Savaşı sırasında Gaziantep cephesinde Doğan Bey çetesine katıldı. Aşık geleneğini günümüzde sürdüren başlıca ozanlardandır. Bazı şiirleri *«Ülkü»* dergisinde yayınlanmıştır. Şiirlerinde kimi zaman İzzeti mahlasını kullanır. Üç yüz kadar şiiri olduğu bilinmektedir. Bir çok kitabı ve plâğı yayınlanmıştır. En çok tanınan kitapları *Türkün Sazından* (1953) ve *Mühür Gözlüm* (1969) adlı olanlardır. Profesör İlhan Başgöz'ün 1979 yılında Ali İzzet Özkan'ı konu alan bir inceleme kitabı yayınlanmıştır.

ÖZKAN, Hakkı (Bursa - 1926). Öykücü, romancı. Sokaklarda hayat, karamela satarak çalışmaya başlayan Özkan özel olarak öğrenimini tamamladıktan sonra matbaa işçiliği ve Nil Yayınevi'nde redaktörlük, İstanbul Belediye Matbaası'nda başmakinistlik yaptı. Hakkı Özkan, kendisi gibi Balkan Türklerinden olan bir arkadaşının roman, şiir denemelerine özenerek edebiyata başlamış ve ondört yaşında ilk romanını yazmıştır. Fakat özkan'ın Türkiye işçi sınıfı içinden yetişen ilk yazar imzasıyle *«Buluş»* dergisinde okuyucu önüne çıkması daha sonradır (1950). Bunu *«Türk Sanatı»*, *«Yelken»*, *«İmece»*, *«Varlık»*, *«Türk Dili»*, *«Yansıma»* dergileriyle çeşitli gazetelerdeki öykü, roman ve röportajları izledi. Otuz kadar yapıtı olan Özkan, romanlarında iyi tanıdığı çevrelerin gerçeğini kolay ve alışık kuruluşlarla anlattı. Öykülerinde dirençli yazı emekçiliğini besleyebilmesi için çevresine dikkatle bakan, her olayı, her izlenimi okuyucuyla paylaşmak isteyen bir yazar olarak görüldü. Öykülerini büyük kent kalabalığı içindeki, genellikle yoksul, dar gelirli ya da ancak geçinebilen insanların günlük yaşamlarından çıkardı. Yoksunluk içindeki ve kaçak işçilikteki çocuklar, «çöplükte esinen insanlar», balıkçılar, gecekonducular, hamallar, çingeneler, seyyar satıcılar... Özkan'ın öykü kahramanları oldu. Bunların yaşamlarından kazanılmış izlenim ve gözlemleri yorumlamadan, değerlendirmeden ve estetik kurguya almadan yalınkat sergiledi. Bu yüzden doğru gözlemlere, kesin betimlere ve kısa diyaloglara karşın öyküleri desen etkisini aşamadı ve bilinen gerçeğin ötesine boyutlanarak geçemedi.

Başlıca yapıtları: Kuşlar Gibi (öyküler 1957), *Kıvılcım* (öyküler 1959), *Umutsuzlar* (roman, 1965), *Bakışların* (öyküler, 1968), *Dönüş* roman, 1968). *Unutulmayan* (öyküler, 1969), *Kırmızı Kırlangıç* (öyküler, 1970), *Kız* (öyküler 1971), *Taş* (çocuk romanı, 1972), *Sürtük* (roman, 1973), *Şans* (çocuk romanı, 1975), *Greve Sonra* (roman, 1976). **(N.M.)**

ÖZKAN, Hüseyin (1909). Heykelci. Ülkemizde yapılmış anıtsal heykellerden en çoğunun altında imzası bulunan Hüseyin Özkan ilk sanat eğitimini Edirne Öğretmen Okulu'nda okuduğu yıllarda resim öğretmeni olarak görevli bulunan heykelci Ratip Asir Acudoğu'dan aldı. Daha sonra heykelci olarak yetenekli görülerek Güzel Sanatlar Akademisi'nde okuma olanağı sağlandı. 1931 yılında girdiği heykel bölümünde Belling'in öğrencisi olarak uzun bir çalışma döneminden sonra 1940 yılında mezun oldu. Sanat çevrelerinde Hüseyin Anka adıyla da tanınan sanatçı hiç yurtdışına çıkmadı, yaşamını sanatsal çalışmalarının ağır ve güçlü işçiliğiyle geçirdi.

Öğrencilik yıllarında heykelciler için en geçerli iş olan İnönü anıtlarının gerçekleştirilmesinde hocaları Ratip Aşir Acudoğu ve Belling'in anıtlarının büyültmelerinde çalıştı. Sağlam malzeme bilgisiyle yetişen Hüseyin Özkan Aydın, Antakya, Manisa, Trabzon, Van, Gönen, Divarbakır gibi kentlerdeki Atatürk anıtlarının yanısıra İstanbul Cağaloğlu'nda Hürriyet gazetesinin binasının cephesindeki bronz rölvefin de yapımcısıdır. En tanınmış yapıtı kuşkusuz Ankara Anıtkabir girişindeki büyük figürlü kompozisyonlardır. Heykelci olarak özgün bir üslup geliştirdiği söylenemez. Nazi ideolojisi etkisindeki Alman sanatcılarının yurdumuzda yaptığı heykellerdeki teknik beceriden büyük ölçüde etkilenen Özkan, onların estetik anlayışı doğrultusunda idealize edilmiş insan anlayışının en belirgin örneklerini de Anıtkabir çalışmasında vermiştir.

(O.T.)

Şükran Özkaya

ÖZKAYA, Şükran (Antalya 1925) «Millî Birlik Komitesi üyelerinden, emekli Kurmay Binbaşı, Cumhuriyet Senatosu Tabiî Üyesi. Harbokulu'nu bitirdi (1943). Harp Akademisi'nden mezun olarak Kurmay oldu. 27 Mayıs hareketine İstanbul'dakl zırhlı birliklere kumanda ederek katıldı ve 27 Mayıs'tan sonra Millî Birlik Komitesi üyesi oldu. Millî Birlik Komitesi İktisat Komisyon'nda çalıştı. Millî Birlik Komitesinin görevinin sona ermesinden sonra da Anayasa gereğince tabiî senatör olarak yasama görevini sürdürdü. MBK üyesi dört üye ile birlikte hükümeti devirmeyi amaçlayan ihtilâlci bir gizli örgüt kurmakla suçlanarak yasama dokunulmazlığı kaldırıldı (12.12.1968). Anayasa Mahkemesi bu kararı iptal etti (2.1. 1969). Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik Grubu üyesidir.

ÖZKIRIMLI Attilâ (Konya 1942) Yazar. Maraş Lisesi'ni (1960), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1968). Hacettepe Üniversitesi Temel Bilimler Yüksek Okulu'nda öğretim görevlisi olarak çalıştı (1969-72). Gazete ve yayınevlerinde düzelticilik ve danışmanlık yaptı (1973-78). İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü'nde yeniden öğretmenliğe başladı, ve şimdi İstanbul Devlet Konservatuvarı'nda edebiyat öğretmeni (1980). Edebiyat yaşamına şiir ve öyküler yazarak giren Özkırımlı daha sonra kitap tanıtma yazıları ve eleştirileriyle tanındı. *Düzlem, Su, Türk Dili, Soyut, Papirüs, Milliyet Sanat* gibi dergilerde ve *Cumhuriyet* gazetesinde yazdı. *Birikim* dergisinde kitap tanıtma yazıları yanında edebiyat sorunlarına değinen yazıları da çıktı. Edebiyat tarihine ilişkin araştırmalarında toplum yapısı ve sanat arasındaki ilişkiyi öne alan bir tutumu benimsedi.

Başlıca Yapıtları Nedim (1974), *Ahmet Haşim* (1974), *Tevfik Fikret* (1978), *Sabahattin Ali* (Filiz Laslo'yla birlikte 1979) adlarını taşır. Ayrıca Mercimek Ahmet'in *Kabusnamе*'sini ve Yakub Kadri'nin romanlarını *(Nur Baba, Sürgün* vb.) baskıya hazırladı.

(E.C.)

ÖZKIRIM Çetin A. (Eskişehir 1930). Yazar. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamladı. 1944'te *«Karikatür»* dergisinde gazeteciliğe başladı. Sonra *«Vakit»*, *«Haber»*, *«Gün»*, *«Akşam»*, *«Milliyet»*, *«Ses»* gazete ve dergilerinde yazarlık, sekreterlik, yazı işleri müdürlüğü yaptı. 1956'da resim dalında ikincilik, 1957'de birincilik; 1975'te fıkra dalında ikincilik ödüllerini kazandı.

ÖZKUL Münir (İstanbul 1925) Oyuncu. Bakırköy Orta okulunu bitirdikten sonra tiyatroyla ilgilenmeye başladı (1940). Liseye giderken Bakırköy Halkevi'nde sahneye çıktı. İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirip İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne bir süre de Sanat Tarihi Bölümü'ne devam etti. Bu sırada amatör tiyatro çalışmalarını hiç bırakmamıştı. 1948-49 tiyatro döneminde Ses Tiyatrosu'nda Şahin Tek'in *Aşk Köprüsü* adlı oyununda profesyonel tiyatroculuğa başladı. Artık yaşamda çizeceği yol belirlenmişti. Fakülteyi bırakarak bütünüyle tiyatroya yöneldi. Muhsin Ertuğrul Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğünden ayrılında İstanbul'da Küçük Sahne'yi kurmuştu. Münir Özkul 1950 yılında Küçük Sahne'de başarılı oyunlar oynadı. Muhsin Ertuğrul'un ayrılmasıyla bir süre daha etkinliğini sürdürdükten sonra dağılan Küçük Sahne'den ayrılıp İ.B. Şehir Tiyatrosu'na girdi (1957). 1958-59 tiyatro döneminde Cüneyt Gökçer yönetimindeki Devlet Tiyatrosu'na geçti. 1960-62 yılları arasında kendi özel topluluğu olan Bulvar Tiyatrosu'nda oynadı. 1962 yılında Münir Özkul Tiyatrosu'nu kurdu. Bu tiyatro 1966 yılına değin sürdü. Bu arada sinemaya yönelmişti Birçok film çevirdi. Ancak 1965'den beri başlayan psikolojik bunalımları yüzünden 1969 yılına değin sanat çalışmalarına ara vermek zorunda kaldı. 1969'da yeniden tiyatroya ve sahneye döndü. 1970'de Haldun Taner'in *Sersem Kocanın Kurnaz Karısı* adlı oyununda büyük bir başarı gösterdi. 1979 yılına değin tiyatroya ara verip sahnelerde şov yaptı. Film çalışmalarını yoğunlaştırdı. 1972 Antalya Film Festivali'nde yılın karakter aktörü seçildi. 1977'de Azerbeycan'da yapılan film şenliğine katıl-

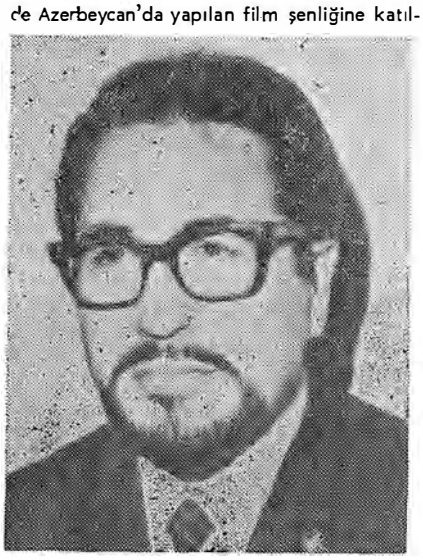

Çetin Özkırım

Münir Özkul

dı. *Yaşar Usta* filmindeki rolüyle Sovyetler Birliği'nde ödül kazandı.

1978-79 tiyatro döneminde İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatrosunda tiyatroya döndü. Eskiden oynadığı *Sersem Kocanın Kurnaz Karısı* adlı oyundaki rolüyle gene başarı kazandı.

(S.G.A.)

ÖZKURT, Faruk (Bursa 1938). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini doğduğu ilde yaptı. Daha sonra Sanat Enstitüsü motor bölümünü bitirdi. Bursa'da grafikerlik ve tabelâcılık yaptı. İlk karikatürü *«Son Posta»* gazetesinde yayımlandı. Bursa yerel gazetelerinde ve *«Pardon»* gülmece dergisinde uzun süre karikatür çizdi. Bursa'da resim ve karikatür sergileri de açan Özkurt, Yugoslavya Sarajevo'da özel ödül (1972), İtalya Marostica'da başarı ödülü (1974) ve Akşehir Nasreddin Hoca'da özel ödül kazandı (1978).

ÖZLÜ Demir (İstanbul 1935). Öykücü ve romancı. Kabataş Lisesi'ni (1953), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi (1959) ve bir süre Paris'de kaldı. İ.Ü. Hukuk Fakültesi'nde Hukuk Felsefesi asistanlığı yaptı. TİP'ne girerek siyasal etkinliklerde bulundu. Zaman zaman vurt dışında bulundu. Şimdi avukat. Özlü sanat yaşamına şiirle başladı (1953). Daha sonra öykücülüğe geçti. İlk öyküleri *«Mavi»*, *«Yeni Ufuklar»*, *«Pazar Postası»*, *«Türk Dili»* gibi dergilerde yayımlandı. Bu öykülerden başlayarak toplumsal düzenin ve siyasal ortamın bireyde yarattığı tepkileri ve bunalımı dolaylı bir yolla anlattı. Varoluşçu bir bakış açısıyla bireyin intihar saplantısına kadar varan çıkmazlarını ruh içözümlemeleriyle sergiledi. Yer yer gerçeküstücü izler taşıyan bu öykülerini *Bunaltı* (1958), *Soluma* (1963) (1964 TDK Hikâye Ödülü) adlı kitaplarda topladı. *Boğuntulu Sokaklar* (1966) ve *Öteki Günler Gibi Bir Gün* (1974) adını taşıyan kitaplardaki öykülerde yine bireyin bunalımı işlenmekle birlikte bakış açısının değiştiği, çözümleyici ve saptayıcı bir nitelik kazandığı görülür. Siyasal ortamın bireyin yaşantısını hangi noktada etkilemeye başladığı, bu etkilemenin özellikle aydın okumuş bireylerde ve kentsoylularda nasıl bir «yorum» yarattığı güncel olayların sınırları içinde verilir. *Yazarın Bir Uzun Sonbaharı* (1976) ve *Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları* (1979) adlarını taşıyan romanlarında da aynı anlayış egemendir. Daha çok bir özyaşam niteliği taşıyan bu yapıtlarda toplumsal ve siyasal çalkantılar içinde düşünsel ve tinsel sorunlarıyla başbaşa kalmış bir aydının bunalımlı yaşantısı anlatılır. Kadın - erkek ilişkilerine yapmacıksız, yürekli ve cinselliğin ağır bastığı bir açıdan bakılır. Özlü'nün çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış düzyazıları da vardır. Bu yazılarda daha çok ülkemizde yazarın durumu ve sorumluluğu konularını işlemiştir.

(E.C.)

Mustafa Nihat Özön

ÖZÖN Mustafa Nihat (İstanbul - 1896 / İstanbul 1979). Edebiyat tarihçisi ve sözlük yazarı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi. Çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. 1933 1961 arası edebiyat okuttuğu Ankara Gazi Eğitim Enstitüsünden

emekli oldu. Öyküler ve edebiyat incelemeleri yazdı. Mütareke yıllarında *«Dergâh»* dergisinin yönetmenliğini yaptı (1921 1923). Ankara'da *«Kalem»* ve *«Oluş»* dergilerini çıkardı (1936 1939). Fransızca ve Rusça'dan çeviirleri bulunan ve Batı metodlarına uygun ilk ders kitabını yazan Mustafa Nihat Özön'ün edebiyat tarihi araştırmaları özellikle Tanzimat dönemini kapsar.

Başlıca yapıtları : Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı (1930), *Türkcede Roman* (monografi 1936), *Namık Kemal ve İbret Gazetesi* (inceleme, antoloji 1938), *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (1941), *Türkçe Tabirler Sözlüğü* (I. cilt A - D. 1943), *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü* (1954), *Osmanlıca - Türkçe Sözlük* (1961). *Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi* (Baha Dürder ile, 1967).

ÖZÖN, Nijat (İstanbul 1927). Sinema eleştirmeni. Ankara'da Atatürk Lisesi'nde ve Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Enstitüsü'nde okudu. Adnan Ufuk takma adıyle çeşitli dergilerde sinema yazıları yayınladıktan sonra, Türkive'nin ilk sinema sanatı dergisi olan *«Sinema»*yı çıkardı (1956). *«Ulus»* gazetesinde film eleştirmeleri yayınladı (1956 1957) Halit Refiğ ile birlikte *«Akis»* dergisinin sinema sayfasını hazırladı (1957 1958). 1962 yılında yayınladığı Türk Sineması Tarihi bu konudaki ilk ciddi yapıttır. Özön'ün *Sinema Sanatı* (1956), *Ansiklopedik Sinema Sözlüğü* (1958), *Sinema Terimleri Sözlüğü* (1963), *Sinema El Kitabı* (1964), *Türk Sineması Kronolojisi* (1968), *İlk Türk Sinemacısı Fuat Uzkınay* (1970) adlı yapıtları ve *Yurttaş Kane* (1965), *Sinemanın Temel İlkeleri* (1966). *Çağdaş Sinemanın Sorunları* (1966). *Potemkin Zırhlısı* (1967) başlıklı çevirileri vardır. Ayrıca *Arkın Sinema Ansiklopedisinin* (1975) hazırlanmasına katkıda bulunmuştur.

(R.T.)

ÖZSEVER, Hüseyin Siret (İstanbul - 1872 / İstanbul - 1959). Şair. Kadıköy Frerler Mektebi'nde ve Mülkiye'nin İdadi bölümünde okudu. Hariciye ve Nafia Nezaretlerinde memurluk yaptı. Abdülhamid II.'nin baskı döneminde Malatya ilçelerinden birine Tahrirat Kâtibi olarak sürgün edildi. Avrupa'ya kaçtığı sırada Damad Mahmud Paşa ve Hoca Kadri beylerle birlikte cinayetle itham ve «erbab-ı fesat» ilân edildi. Paris'te toplanan (4 Şubat 1902) I. Jön Türk Kongresine katıldı; kongrenin açış konuşmasını yaptı. II. Meşrutiyetten sonra Bursa Mektupçuluğu, Mütarekede Hariciye Nezareti Mektupçuluğu görevlerinde bulundu. Uzun yıllar Darüşşefaka Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yaptı. İlk şiirlerini Ömer Senih takma adıyle yayımlayan Özsever, serüven dolu yaşamına bağlı olan duyarlıkları işlediği kimi şiirlerinde, Tevfik Fikret'in etkisinden kurtularak, kendine özgü söyleyişler verebildi. Aşk, sevi, konularında öteki Servet-i Fünun'cular gibi tamlamalara, sözlük oyunlarına düşkünlük gösteren şiirlerinden sonra yalın bir dil kurmaya özen gösterdi, hece ölçüsüyle de yazdı.

Yapıtları : Leyâl-i Girizan (1910), *Bağbozumu* (1928), *Kıvılcımlı Kül* (1937).

İlhan Özsoy «Kerime Salahur'un büstü»

ÖZSOY, İhsan (1867 1944) Heykelci. İlk heykelcilerimizden sayılan İhsan Özsoy, Sanayii Nefise Mektebi Alisi heykel şubesinin de ilk öğrencisidir. Hüseyin Gezer'in aktardığına göre «...okula girişi ilginç bir raslantıyla olmuştur. 1883 yılında bir gün Sanayii Nefise Mektebi Ali'sinin çevresinde dolaşırken Osman Hamdi Bey'le karşılaşmış ve onun «okula mı girmek istiyorsun?» sorusuna «evet» diye cevap vermiştir. Bu bir oldu bittidir. Ve İhsan Özsoy, Sanayii Nefise Mektebi Ali'sinde Oskan Efendi'nin öğrencisi olmuştur. Öğrenciliği dokuz yıl sürmüş sonunda birincilikle mezun olmuş ve o zamanki yönetmenlik hükmüne göre Paris'e gönderilmiştir.» 1891 - 95 yılları arasında Paris'te çeşitli atölyelerde uzmanlık eğitimi gördükten sonra yurda döndü. 1897 yılında arkeoloji müzesine antik eser restoratörü olarak girdi. 1908 yılında ise Oskan Efendi'nin emekliye ayrılması üzerine Akademi'nin heykel öğretmenliğine getirildi. Çok az sayıda eser bırakmış olan sanatçının en ünlü yapıtı Resim ve Heykel Müzesi'nde bulunan *«Uzun Saçlı Kadın»* adlı büsttür.

(O.T.)

ÖZŞEN, Ferit (1943). Heykelci. Günümüz heykelcileri arasında coşkulu ve cüretli tutumuyla ayırdedilen Ferit Özşen 1964 yılında girdiği İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nden daha sonra heykel bölümüne geçti. Hüseyin Gezer'in öğrencisi olarak çalıştı. 1970 yılında öğrenimini tamamlayarak aynı yıl heykel bölümünde asistan olarak görev aldı. Daha çok metal çalışmalarıyla tanınmış olan sanatçı bakır dövmede ve demir kaynağında gelişkin bir anlatıma vardı. Cumhuriyet'in 50. yıldönümü nedeniyle İstanbul'a dikilen heykeller arasında Ferit Özşen'in Arnavutköy akıntı burnundaki *«Yağmur»* adlı yapıtı dikkati çeker.

ÖZTELLİ, Cahit (Erzincan - 1910 / İstanbul 1978). Yazar, Halkbilim araştırmacısı. Orta öğrenimini Trabzon Lisesinde (1936), yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. Lise ve yüksek okullarda edebiyat öğretmenliği Milli Eğitim Bakanlığı Folklor Enstitüsü Müdürlüğü yaptı.

Başlıca yapıtları : Zikeli Şairler (1944), *Karacaoğlan* (1953, 6. bas. 1967), Ayrıca, *Karacaoğlan, hayatı ve şiirleri* adiyle (1970), *Köroğlu ve Dadaloğlu* (1953, 1963), *Halk Türküleri* (1953, 4. bas. 1959), *Dertli Seyrani* (1953, 1964), *Halk Şiiri iki kitap XIV XVII yüzyıl.* (1955), *Kul Nesimi* (1969). *Yunus Emre* (1971), *Pir Sultan* (1971), *Belgelerle Yunus Emre* (1977).

ÖZTURANLI, Zeki (Söke - 1926). Öykücü, oyun yazarı. Orta öğrenimini İzmir II. Erkek Lisesi'nde (Namık Kemal), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1951). Söke'de serbest avukatlık yaptı. Özellikle *«Yeditepe»* dergisinde yayımladığı öykülerinde kırsal kesimin kendine özgü koşulları ile kuşatılmış olan insanlarını işlemiştir. Yer yer sınıf çatışkılarını da konu alan öykülerinden oluşan kitapları *Mühür* (1962), *Tabanca* (1969), *Başakçılar* (1970), *Kör Karga* (1972) adlarını taşımaktadır. Söke yöresindeki Bafa Gölünün öyküsünü işlediği *Batak Göl* adlı oyunu 1969'da sahneye konulmuştur.

ÖZTÜRK, Refik (Yozgat - 1949), Karikatürcü. İlkokulu doğduğu köy Akbucak'ta orta okulu Sorgun ilçesinde ve liseyi Yozgat'ta okudu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakül-

tesi'ni bitirdi (1977). Kaymakamlık stajı yaptı. Öztürk'ün ilk karikatürü «*Milliyet*» gazetesinde yaymlandı. «*Son Havadis*», «*Akşam*», «*Barış*», «*Özgür İnsan*» gazete ve dergilerinde de karikatürler çizdi. Anadolu'nun azgelişmiş bir yöresinde yetişmiş bulunan sanatçı, Anadolu insanının sorunlarını işlemeğe çalışmıştır. Refik Öztürk Türkiye Spor Yazarları Derneği'nin Başarı Yarışmaları'nda İkincilik Ödülü de kazanmıştır (1973).

ÖZTÜRK Talip (Erzurum - 1947 / İstanbul 16 Kasım 1979). Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (Töb-Der) kurucusu, İstanbul şube başkanlarından. Yüksek öğrenimini eğitim enstitüsünde tamamladıktan sonra öğretmenlik yaptı. İlerici öğretmen hareketine katıldı. 12 Martta kapatılan Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS)'nın Sivas Şube Örgütünü kurdu. Töb-Der'in 4. Kurultayı'nda «Birlik Dayanışma Grubu»nun başkan adayı oldu. Barış Derneği'nin de kurucu üyelerinden biri olan Öztürk, İstanbul'da öğretmenlik ettiği Karagümrük Ahmet Rasim Orta Okulu önünde faşistler tarafından öldürüldü.

TALİP ÖZTÜRK'ün Anısına Şiir

VURULAN ARKADAŞIN EŞİNE

Işığı yak bacım
Hava kararda
Çocuklara bu akşam sen masal anlat
Talip başlamıştı, yarım kaldı
Yeşeren ağacı geceye inat
Çocuklara bu akşam sen anlat.

Sofrayı kur artık
Talip gelmeyecek
Çocukları yatır beklemesinler
Babaların bazan dönemediğini
Bebekliklerinden beri bilirler.

Birlikte yürüdünüz yıllardır
Elele kolkola omuzomuza
Yüzünü göremezsin şimdi
Kalabalıkta yürürken ayrı düşülür
O alanın bir ucunda
Sen bir ucunda

Başını dik tut bacım
Alışıksın
Birlikteyiz yürüyoruz yanyana
Yalnızlığım bir asker yalnızlığıdır.
Kocaman orduda

Sabah olunca bacım
Türküler gelir:
«Aslan gibiydi
Sözünün eriydi»
Sabah olunca bacım
Acını bilirim
Güneşi seyretmek için
O yok yanında.

Sennur Sezer

ÖZYALÇINER, Adnan (İstanbul - 1934). Öykücü. İlköğrenimini Kâğıthane Pansiyonlu İlkokulu'nda, ortaöğrenimini Eyüp Ortaokulu ile İstanbul Erkek Lisesi'nde yaptı. Yüksek öğrenim için İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdiyse de bitirmedi. Varlık Yayınevi'nde başlayan düzeltmenlik uğraşını, (1966) «*Cumhuriyet*» gazetesinde sürdürmekte. Özyalçıner 1974'te Türkiye Yazarlar Sendikası kurucu üyeleri arasında da bulundu. A. Özyalçıner tek sayı çıkabilen «*Demet*» dergisindeki öyküsüyle yazarlığa başladı (1953). Öykü ve yazılarını daha sonra «*Onüç*», «*Mavi*», «*Seçilmiş Hikâyeler*», «*Dönem*», «*Yeni Dergi*», «*Halkın Dostları*», «*Eleştiri*» ve arkadaşlarıyla birlikte kurduğu «*a*», «*Yeni a*» dergilerinde yayımladı. Özyalçıner sürekli büyük kent insanını ve onun yalnızlığını işledi. Yoksul semtleri, uygar alanlagemileri, meyhaneleri, çarşıları, surları ve kentlerin akla gelebilecek her detayını malzeme olarak kullandı. Büyüyen, betonlaşan, uygarlaşan kentlerdeki insanın bunalımını ve tedirginliğini anlattı. Amacına aykırı gelişen uygarlaşmadaki insansızlığı,

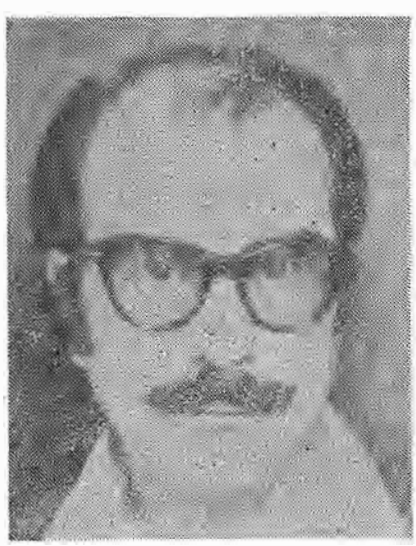

Adnan Özyalçıner

kentleşmede özüyle, eylemiyle yok olup giden insanı sergiledi. Fakat önceleri yoksul çocukluğun anılarından ve yakın çevre yaşamından çıkardığı yaşayan öyküler yanında daha çok kalabalık insanı algılatan, tümel'i tikel'de değil tümel'i tümel'de yaşatan, birey insandan uzak —kendi deyimiyle «alıştırmalar»— öyküler yazdı. Buna karşın kentleşmenin ekonomik, politik ve toplumbilimsel açıdan değerlendirmesini doğru ve açık yapmadı. Kimi öykülerinde bireysel ve metafizik çırpınışları yerinde bulduğu gibi kimilerinde de yadsıyan tutumda oldu. Bunları birbiri içine girmiş çok uzun tümceler, ozanca imgeler, detaya ve çağrışıma açık betimlemeler, yüklü simgeler, gerçekçi hatta klasik öykücülüğümüze karşıt biçim arayışları ile işleyince 1950 60 döneminin ve «*a*» Dergisi Öykücülüğü'nün egemen sanat anlayışına koşut kapalı bir öykü oluştu. Özyalçıner'in doğru bakış ve açık anlatıma yönelmesi 70'li yıllarla olur. Ama bu kez de, doğru bakış yazarın kendi için değil, «henüz bilinclenmemiş okurlara mesaj iletmek» için kullanılınca öyküye yüklenemeyeceği bir görev verildi. simgeler varlığını bu dönemde de korur, ama anlatım daha somut, daha hareketli, daha dışa dönük ve tümceler de uygun uzunluktadır. İşte anlatımın böyle canlanması yanında tümel canlı bireyde yakalandıkça ve ideoloji öykü gerçeği içine sindirildikçe, Adnan Özyalçıner öyküsü yazarının çalışkanlığın ve çalışmalarını öyküde yoğunlaştırmasını olumlu sonuçlandırdı.

ÖZYALÇINER

Yapıtları : Panayır (1960), *Sur* (Sait Faik 1964 Hikâye Armağanı'nı kazandı, 1963), *Yağma* (Türk Dil Kurumu 1972 Hikâye Ödülü'nü kazandı, (1971) *Yıkım* Faik 1978 Hikâye Armağanı'nı kazandı, *Günleri* (1972), *Kırmızı Çini Kâse* (masallar, 1976), *Gözleri Bağlı Adam* (Sait 1977), *Garip Nasıl Okuyacak* (çocuk öyküsü, 1977).

Necati Mert

PAKDİL, Nuri (Maraş - 1934). Yazar. *Edebiyat* dergisinin yönetmeni. Orta öğrenimini Maraş Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Bir süre Devlet Planlama Teşkilâtı'nda uzmanlık yaptı. (1967-73). Devlet hizmetinden ayrılarak serbest çalışmaya başladı. Ankara'da yayımladığı aylık *«Edebiyat»* dergisinde (ilk sayısı, şubat 1969)'nde çıkan deneme, şiir ve şiir çevirileriyle tanınan Pakdil, bu dergide dilimizin türkçeleşmesi akımına koşut, çalışmalar yapan çağdaş islamcı görüşlere bağlı yeni bir edebiyatçı kuşağın ürünlerine yer verdi. *Batı Notları* (1972) adlı kitabı Paris gezisi izlenimlerini sergilemektedir. Denemelerinden oluşan yapıtı *Biat* (1973 1977) adını taşır. *Ay Operası* (1975) adlı kitabında topladığı şiirlerinde özgün söyleyiş olanakları yarattığı söylenebilir. Kendi çevirilerinden oluşan *Çağdaş Arap Şiiri* (1976) adlı bir de antoloji düzenlemiştir.

PAMİR, Zeki Hakkı (İstanbul - 1897 / Ankara - 1955). İç hastalıkları profesörü. 1918 yılında Tıp Fakültesi'ni bitirmiş bir süre Gülhane Es. Tıbbiyede Dahilive asistanlığı yaptıktan sonra Kurtuluş savasının başlamasıyla Anadoluya geçmiştir. Anadolu'nun değişik bölgelerinde ve Ankara Hastanelerinde çalışmış, 1923 yılında Almanya'da tüberküloz tedavisi konusunda eğitim görmüş ve yurda döndüğünde veremle aktif olarak savaşmıştır. Milli Mücadeleye katkıları nedeniyle İstiklâl madalyası olan Pamir uzun yıllar Cumhurbaşkanlığı Başhekimliği yapmıştır. *Klinik teşhis ve semptomatoloji*si adlı bir yapıtı vardır.

PAMUKÇU Sina (İstanbul 1927). DİSK Genel Sekreter Yardımcısı, Sendikalar Hukuk Danışmanı ve çevirmen. Robert Kolej'i bitirince İstanbul Hukuk Fakültesi'ne girdi, mezun olduktan sonra Amerika'ya giderek İş Hukuku öğrenimi gördü (1955). Ülkeye dönüşünde Türkiye Gemi Adamları Sendikası'nda danışmanlık yaptı, 1960 Mayısından sonra Türk-İş'in Eğitim ve Araştırma Müdürü olarak çalıştı, ancak ilerici fikirleri, *«Yön»*, *«Ant»* ve *«Sosyal Adalet»* dergilerine yazması nedeniyle, Seyfi Demirsoy yönetimindeki Türk-İş ekibinin eleştirilerine uğradı ve görevinden ayrılarak İstanbul'a geldi. Maden-İş Sendikası'nın Dış İlişkiler ve Araştırma Dairelerini yönetti. DİSK kurulunca bu örgüte Genel Sekreter Yardımcısı seçildi (1967), bu görevini sürdürmektedir. Aynı zamanda Disk'in Dış İlişkiler Dairesi Müdürlüğünü yapmaktadır.

İCF kısa adıyla tanınan Uluslararası federasyonun Türkiye'deki üye sendikalarının sekreterliğini de yapan Pamukçu, sendikacılıkla ilgili önemli dış kaynaklı raporları çevirerek Maden-İş ve DİSK'e önemli belgeler kazandırdı.

(K.S.)

Papirüs. Aylık düşün ve edebiyat dergisi. Sahibi ve yazı işleri müdürü: Cemal S. Seber. İlk sayısı haziran 1966'da yayınlandı. Cemal Süreyya'nın yönettiği dergi ilk sayılarından itibaren yeni ve eski edebiyatımızın değerlerine tutarlı bağlılığı, inancı ve eleştirileriyle «yerli» bir kimlik kazandı. Bu özelliğini son sayısına kadar korumayı başardı. «Daha çok okur» amacının kaçınılmaz tehlikelerine düşmeden edebiyatımızın çeyrek yüzyıllık gelişmelerine ışık tutan yazılarla eski ile yeni arasındaki verimli ilişkileri gün yüzüne çıkarırken 1960-70 yıllarının sanatçılarını sergilemedeki tutarlılığı ile de başarılı oldu. Mehmet Doğan, Attila Özkırımlı, Füruzan, Afşar Timuçin, Süreyya Berfe, Ataol Behramoğlu, İsmet Özel, Seyfettin Başçılar asıl kişiliklerini ortaya koyan çalışmalarını bu dergide yayımladılar. Cemal Süreyya'nın *«Nazım Hikmet»* (sayı 2), *«Orhan Veli»* (sayı 8), *«Cahit Külebi»* (sayı 11), Mehmet Doğan'ın *«Orhan Veliden Bize Kalanlar»* (sayı 8), *«Saman Sarısı»* (sayı 16), Turgut Uyar'ın *«Büyük Olsun»* (sayı 17), Nermin Menemencioğlu'nun Selim İleri'nin çağdaş şiirimizin belli başlı yapıtları, şairler üzerine inceleme, değerlendirme yazıları çıktı. Rauf Mutluay, *«Konuları ve Kişileriyle Hüseyin Rahmi Gürpınar»* (sayı 33-34), *«Özlemleriyle Orhan Veli»* (sayı 8), Asım Bezirci, *«İlk Şiirler»* (Orhan Veli özel sayısı). Attila Özkırımlı, Murat Belge, Adnan Binyazar, Konur Ertop, Zühtü Bayar, Ahmet Köksal, Mehmet Seyda vb. incelemeler, kitap tanıtma ve eleştiri yazıları yayımladılar. Melih Cevdet Anday, Turgut Uyar, Edip Cansever, Salah Birsel, Cahit Irgat, Cemal Sü-

reyya, Tevfik Akdağ, Ahmet Oktay, Turgay Gönenç, Güven Turan, Adnan Özyalçıner, Demir Özlü, Necati Cumalı, Sevgi Sabuncu (Soysal), Muzaffer Buyrukçu dergide yazan şairler, öykücüler arasında göründü. «*Papirüs*» haziran 1970'de çıkan 47. sayısı ile yayımına son verdi.

(Ş.K.)

Para Değeri Uluslararası finansal ilişkilerde, para değerlerinin saptanmasında kullanılan ölçüler çeşitlidir :

a) Altın ve döviz mevcudu: Yakın zamanlara kadar para değeri saptanmasında başlıca ölçü olarak, dolaşımda bulunan banknotların altınla karşılanması kabul ediliyordu. Ancak bu gün dünyanın hemen hiç bir yerinde artık banknot karşılığında altın verme yükümü öngörülmediği için, bu ölçü eski önemini yitirmiştir, Sözgelimi İsviçre frangı gibi, «altın çekirdekli para» (Goldkernwahrung) sayılan paralar için bile altın, Merkez Bankası nezdinde tutulur ve süresi gelen ödeme bilânçosu açıklarının ödenmesinde kullanılır.

«Altın'sız para» görüşünün savunucularına göre (söz gelimi Hahn), «uluslararası ticaret için sadece ulusal ödeme aracına ihtiyaç vardır. Uluslararası ilişkilerde altın'la ödeşme, yerini kredi ile ödeşmeye terketmiştir. Altın, sadece Merkez Bankaları arasındaki borç kapatmalarında kulanılmaktadır. Altın'a verilen değer, onun mal değerinden ötürü değil, fakat altın kurunun Merkez Bankalarınca garanti edildiği içindir. Bu anlamda olarak altın'a düşen (işlev), bir «kumar piyonu»u olmaktan ibarettir. Altın modern para düzeni için sadece yokluğu çekilebilen bir nesne değil, aynı zamanda zararlı bir araçtır. Çünkü altın, ekonomi politikasında ana amacın «tam istihdam» olarak nitelendirilmesinden.. ve kredi yaratılmasındaki etkenliğinin kalkmasından beri, enflâsyon freni olma fonksiyonunu yitirmiş durumdadır. Altının zararlılığının somut kanıtı ise, artık krönik bir hal alan altın krizleridir.»

Ancak belirtilmelidir ki, altın'sız para düzeni açıklaması, daha çok «tek bir egemenlik ve ekonomi politikası» alanı için geçerli olabilir. Öte yandan devletlerin sayılarının çok oluşu gerçeği konuyu «soyut para» kavramından «somut ulusal para» kavramına götürmektedir. Ulusal paraların böylelikle birden fazla oluşu; devletleri, para yedeklerinin konvertibilite'sini (öteki paralarla değişim yeteneği'ni) en yüksek düzeye ve parasının değerini istikrara ulaştırmağa çaba göstermeğe yöneltmektedir. Böyle bir amaç da, sahibi olan öteki ülkelerin keyif ve eylemleri altında olan dövizlerden yedek bulundurma yerine, altın'a sahibolunmakla daha güven içinde sağlanabilmektedir. Ayrıca bireyler de özellikle enflâsyona karşı, altın edinme'de bir güven unsuru görmektedirler. Bütün bu nedenlerle, her türlü eleştiriye karşın, altın —gerek para yaratma, gerekse ödeme dengesi rahatsızlıklarında— eskiden olduğu gibi bu gün de etkili bir fren işlevi üstlenebilmektedir. Bu gün sadece bir para değeri ölçüsünden ibaret fonksiyonuna rağmen, «sağlam para»ların çoğu bu gün de altın'la karşılanmış durumdadır. Altın'la karşılanma yönünden % 116 oranıyla İsviçre frangı başta gelmekte; bunu % 72 oranla Hollanda gulden'i ve % 50'nin üstündeki oranla Alman markı izlemektedir. Daha sonraki sıraları Belçika, Kanada, Fransa ve İtalyan paraları almakta ve ABD doları bunlardan da sonraki sıralarda yer almaktadır.

Konuyla ilgili ABD özel yasası, ABD doları için % 25 altın karşılığı öngörüyordu, ancak mevcut Amerikan altın stokunun doların dış savunmasına ayrılması zorunluğu doğunca, sonradan bu yasa hükmü tamamen kaldırılmıştı.

Kapitalist ekonomiler açısından altın standardına dayalı sabit döviz kurunun savunulma amacı açıktır. Dalgalı döviz kuru'nda ödemeler bilânçosunun denkliği, döviz değişmeleriyle sağlanabilecektir. Yine güdümlü kambiyo politikaları sonucu, döviz denetiminin tam olarak uygulanabilmesi durumunda da, devletin dolaysız müdahaleleriyle döviz istemi (dışalım), döviz sunu'suna (dışsatım) göre türlü araçlarla ayarlanabilecektir. Bu nedenle hem dalgalı döviz kuru, hem de güdümlü döviz politikası; dışalımın sınırlandırılması, böylelikle ülkelerin büyük dış ticaret açıkları ile karşı karşıya kalmamaları sonucunu sağlayabilecektir. Her iki tür düzenleme ile de dış ticaretteki sömürü, bir oranda sınırlandırılabilmektedir. Oysa altın standardı ile anlatılmak istenen sabit döviz kuru, dilkelerde büyük ölçüde dış ticaret açıklarının oluşması sonucunu doğuracaktır. Bu durumda da, dış ticaret açığı olan ülkeler, güçlü kapitalist ülkeler ve onların güdümündeki uluslararası finansal kuruluşlardan açıklarını kapamak üzere kredi alma durumunda kalacaklar ve bu kredilerin açılış koşulları yoluyla güçsüz ülkeler, onları kapitalist düzenin parçası durumunda tutacak önlemleri almağa zorlanacaklar ve bağımlılıkları bu yoldan gittikçe yoğunlaştırılacaktır.

b) Döviz yedekleri ve dışalım oranı: Bu gün döviz yedeklerinin (rezervlerinin) ülke parasına bağı, gevşek bir ilişkiden ibaret olduğu ve bu yedekler, çoğu zaman sadece ödemeler dengesi güçlüklerinde kullanıldıkları için; bunların ilgili ülkenin dışalımına olan ilişkisi de bir ikincil para değeri ölçüsü olarak kulanılmaktadır. Bu ilişki açısından da İsviçre frangının durumu % 76 ile başta gelmekte, bunu dışalımlarının % 55'ini döviz yedekleriyle karşılıyabilecek durumda olan —frank krizinden önceki— Fransa, İtalya ve ABD izlemekteydi.

Para değerini belirleyen bütün bu kuramsal ölçülerden daha önemlisi, o ülke ödemeler bilânçosunun dengede olup olmadığıdır. İkinci dünya savaşı ertesinde ABD bütün dünya para rezervlerinin 2/3'den fazlasını elinde bulunduruyordu. Ancak sürekli ödemeler dengesi açıkları sonucu durum çoktan değişmiş ve dolar bu açıdan, çoktan istikrarından kuşku duyulan paralar arasına katılmıştır.

c) Para kuru istikrarı: Bir paranın değerine güven, bunlardan başka geniş ölçüde o paranın kambiyo kurunun istikrarına da bağlıdır. Birinci dünya savaşı ertesinden beri Fransız frangının değeri 15 kez düşürülmüş (develüe edilmiş), Alman markı dünya savaşı sonunda tamamen değer değişikliğine uğramış, 1923'te baz'ı yeniden değiştirilmiş, 1948'de yapılan köklü para reformuyla eski imparatorluk markı 10/1 oranına tâbi tutulmuş, 1949'da genel devalüasyona uyularak mark yeniden aşağı doğrultuda değer düzeltmesine konu olmuş, 1961'de 5 katına ve 1969'da 8,5 olarak revalorizasyona (değer yükseltilişine) uğratılmıştır. Bunca değer değişiklik ve düzeltmelerine karşın Alman markı, ödemeler dengesinin aktif oluşu ve döviz rezervlerindeki yükseklik sayesinde bu gün de «sağlam» paralar arasında yer almaktadır.

Birinci dünya savaşı ertesinden beri İtalyan lireti 6, Belçika frangı 8 kez devalüe; Hollanda gulden'in 3 kez devalüe ve 1 kez revalörize edilmişler; İngiliz sterlini 6 kez Avusturya şilini 6, İsviçre kuronu 3 kez revalörize, Kanada doları da 5 kez devalüe edilmişlerdir. Amerikan doları ise 1934'ten sonra da değer düşme ve değişikliklerine uğramıştır.

Sosyalist ülkeler, kapitalist bokla ticaretinde ve ayrıca aralarındaki ticaretin önemli bir bölümünde, kapitalist blok ülkeleri arasında oluşan dünya fiatlarını esas alırlar. Ancak dış ticarette ödemler için geçerli fiatın bulunmasında dolar/ruble kur oranı uygulanır. Aslında döviz kuru kavramı, sosyalist düşünceye yabancıdır. Buna rağmen sosyalist ülke paraları da değerlerinde de zaman zaman değişiklikler yapılmaktadır. Ruble'nin ilk devalüasyonu 1936'da ve ikincisi de (% 55 oranla) 1961'de yapılmış ve ruble 1910'da da revalorizasyona uğramıştı.

Bilindiği gibi Türk parası da, II. dünya savaşı ertesinden beri sürekli değer kaybına konu olmakta ve Türk parasının devalüasyonlarından oluşan tablo, hemen hiç bir dış paranınkiyle karşılaştırılamayacak tam bir kararsızlık göstermektedir. 1946 yılından beri Türk parası 6 büyük ve sayısız «mini» devalüasyonlara konu olmuştur. Türk lirası dolara karşı 1946'da % 112, 1958'de % 221, 1970'de % 67, 1977'de % 30, 1978'de % 82, 1979'da % 33 ve 1980'de % 49 değer düşmesine uğratıldı. Böylelikle son 10 yıl içinde Türk parası «mini» devalüasyonlarla birlikte tam 19 kez değer düşmesine uğradı, dolara oranla 1946'nın 1.000.— TL.'sı 1980'de 18.— TL.'ya düşmüş oldu.

ç) İçte ve dışta (siyasal) huzur: İsviçre frangını «sağlam para» yapan unsurlar arasında bu ülkenin ünlü siyasal bağımsızlık politikası ile iç huzur ve düzenin de rolü önemlidir. Böylelikle para değeri iç satın alma gücü ile de dolaysız bağlantı kurmaktadır. Aslında devalüasyonlar, ilgili ülkedeki iç fiatların dışardakilere göre daha hızlı yükselmesinin de sonucudurlar. Parası sağlam ülkelerin fiat artışları da kuşkusuz sınırlarında kalır. Sözgelimi İsviçre'de 1953 60 arasında ortalama fiat artış oranı % 1 idi. Sonraki yüksek konjonktür yıllarında aynı oran % 4'e çıkmıştı. 1953 100 sayılırsa genel yaşam giderleri endeksi ABD'ne —bu dönemde— 127, Kanada'da 131, Federal Almanya'da 134 ve İsviçre'de 140 olmuştu. İngiltere Fransa, İtalya ve İsveçte aynı oranlar daha yüksekti.

ABD dolarının, kapitalist ekonomilerin para değeri yedek ayırıma aracı olması ve dış ticarette birim olarak kullanılması bu ülkeye büyük yararlar sağlamaktaydı. I. Dünya savaşı öncesinde bu işlev, İngiliz sterlinl tarafından üstlenilmişti. O zamanlar merkez bankaları ve bankalar, Londra'da sterlin üzerine «working blances» tutmak durumunda kalıyorlardı. Bu dönemde dünya dış ticaretinin % 25'i sterlin üzerinden yürütülüyordu. Savaş arası dönemde ABD doları, dünya parası rolüne erişti. Öyle ki II. dünya savaşı ertesinde bütün dünya rezervlerinin 2/3'si ABD'nda bulunuyordu. Öteki ülkelerin doları rezerv olarak tutmağa hazır oluşları, ABD'nin ödemeler dengesi disiplinini yitirmesinin etkenleri arasında yer aldı. ABD, döviz rezrvlerinde bir azalmaya yer olmaksızın, dış ülkelere sermaye aktarabilmekte ve dolaysız dış yatırımlar yapabilmekteydi. Öteki merkez bankalarının hesapları sonucu, ABD bilânçosu, kısa süreli borçlarını karşılayamaz duruma düşüyordu. Ödemeler dengesi güçlükleri eklenince, dolar'ın dünya parası olma özelliğinde ciddî kuşku ve sarsıntılar ortaya çıktı. sağlamlığı ne kadar teslim edilse de, İsviçre frangı dünya parası işlevini sürdürecek nitelikte değildi. İsviçre para piyasasının özelliği, dünyanın her hangi bir köşesinde siyasal ya da parasal bir huzursuzluğun ortaya çıkması durumunda, bütün kaçak paraların İsviçre'ye akmasıdır. Ülkede enflâsyonu özendirecek gelişmelere zamanında karşı koyma zorunluğu açısından da olsa, İsviçre para piyasası, yabancı sermayeyi kabul edecek durumda görülmediğinden, İsviçre bankaları, bu paraları dış ülkelerde yatırımlarda kullanma politikasına önem vermişlerdir.

Öte yandan «kaçak paralar»daki hareketlilik, İsviçre bankalarını ABD Merkez Bankası ile «swap» anlaşmaları yapmağa yöneltilmişti. Ayrıca İsviçre Merkez Bankası'nın rezervlerinin büyük bir bölümünü altına bağlama alışkanlığı da vardır. Rezervlerin % 8 kadarı da, dolar olarak tutulmaktadır. İsviçre'ye kaçak para akışı hızlandıkça, İsviçre Merkez Bankası bunları ABD Merkez Bankası'na aktararak orada altın'a çevirmektedir. Bu yoldan İsviçre Merkez Bankası, kurunu düşürmeden doları tutabilme olanağını elde edebilmektedir.

Dolar'daki cidî sarsıntılar, kapitalist dünya için altın ya da dolar rezervi yerini tutacak yeni düzenlemelere yönelme zorunluğunu doğurdu. ABD, bu genel eğilimi, egemeni olduğu IMF üezrinden kanalize etmeyi başardı ve bu örgüt çerçevesinde «özel çekiş hakları» denilen düzenleme ortaya çıktı. O zamana kadarki uygulamada IMF'den çekiş için, üye ülkenin fon nezdindeki altın ve ulusal para payı ile çekiş arasında bir ilişki gözetilirdi. Bir yıl içinde çekilen paraların sonraki 3 - 5 yıl içinde geri ödenmesi geerkirdi. Özel çekiş hakkı ile, fazlalığı olan ülkeler, döviz rezervlerinin belirli koşullarda ötekilerce kullanılmasına olanak tanıyacaklar ve bunun karşılığında, onlar da ek çekiş hakkı elde edeceklerdir. 1970 yılından beri yapılan bu uygulamaya göre, özel çekme hesabına katılan her üye için, IMF kotasına uygun bir özel çekiş hakkı belirlenmektedir. Üyeler bu haklarını, öteki üyelerin onayıyla konvertbl döviz üzerinden alabilmektedirler. Ancak ödemeler dengesi açığından dolayı bu yola başvuracak üyenin, % 85 oy çoğunluğuyla müsaade alması gerekir. IMF'deki % 25 payı ile bu güne kadar fiilî veto hakkına sahib olan ABD dışında, ortak payları % 17'yi bulan AET ülkeleri de veto hakkını elde etmişlerdir.

Türkiye fonunun % 0,5'inin karşılığı 108 milyon dolarlık bir kotanın sahibi olduğu için, özel çekiş hakı uygulamasından Türkiye'ye yıllık yaklaşık 6 milyon dolarlık bir çekme hakkı doğmuş bulunuyordu.

Bu arada geçen uygulamada fona egemen ülkeler, özel çekiş haklarına «idame hakları» adıyla yeni bir takım sınırlamalar da getirmişlerdir.

Ali Sait Yüksel

PARLAKGÜN Murat (Filibe - 1920). Sendikacı Tekgıda - İş Sendikası Genel Yönetim Kurulu üyesi. Parlakgün Bursa Tütün ve Müskirat / İşçileri Sendikası Başkanı olarak 1946'dan bu yana aktif sendikacılığını sürdürdü. Ücret azlığı, fazla çalışmanın yaygınlaştırılması, erkek ve kadın işçiler arasındaki ücret dengesizliğinin ortaya çıkardığı sosyal huzursuzluk karşısında Bursa Tütün İşçileri Sendikasını kurdu (10.12.1946), sendika Genel Sekreteri olarak göreve başladı. Sendikanın ilk Genel Kurulunda Genel Başkanlığa getirildi (Temmuz 1947). Amatör çalışma ile sendika başkanlığının gereklerini yaparken işverenin tepkisiyle karşılaştı ve işten çıkarıldı. Hiç bir tütün işyerinde çalıştırılmayınca sendika Yönetim Kararıyla profesyonel olarak atandı ve 1954'ten bu yana bu görevini sürdürdü.

Tütün, müskirat ve yardımcı işçilerin Türk - İş içinde tek örgütte toplanması ilkesini savunan Parlakgün, sonradan adı Tekgıda-İş olan millî sendikaya katıldı ve Genel Yönetim Kurulunda uzun süre görev yaptı. 1955 ve 1959 yıllarında Sendikacılık seminerlerine katıldı, 1961'de Türk-İş kontenjanından Amerika'ya inceleme ve sendikacılık araştırması yapma amacıyla gönderildi. SSK Genel Kurullarında ve Türk İş Kongresinde eleştirileri ve işçi haklarını savunucu önerileriyle dikkati çeken bir sendikacıdır.

(K.S.)

Parti Bayrağı. Aylık siyasal dergi. Sahibi: Semih Orcan. Sorumlu yazı işleri müdürü: Nuran Saygılı. «Parti Bayrağı Çıkarken» başlıklı sunu yazısında derginin görevinin «proleteryanın devrimci partisinin inşa bayrağını, proleteryanın Marksist Leninist bayrağını dostun düşmanın gözleri önünde göndere çekmek» olduğu ileri sürülerek «teorik, ideolojik ve siyasi meselelerde proleter devrimci hareketin yolunu» aydınlatma amaciyle çıkarıldığı belirtildi. Derginin birinci sayısında (mart 1978) «devrimci proleteryanın mücadele platformu», «Halkın Yolu Platformunun Eleştirisi», «58 Yıllık Sol Hareketin Değerlendirilmesi», «Emperya-

Parti Bayrağı'nın 1. sayısı

list Savaş ve Proleter Devrimci Tutum» başlıklı yazılara yer verildi. Bu yazılarda devrimin içinde bulunduğu aşama, halk savaşının öncülüğü, demokratik halk iktidarı altında gerçekleştirilecek temel talepler, «devrimci proleteryanın» siyasi parti ve akımlar karşısındaki tavrı» «iki süper devlet arasındaki ilişkilerin yarattığı» sorunlara değinildi.

Partinin Yolu. Aylık siyasal dergi. Sahibi: Hayrabet Honca. Sorumlu yazı işleri müdürü: Güzel Aslaner. «Partinin Yolu Çıkarken» başlıklı sunu yazısında derginin «bütün Marksist ve devrimci birikimin yanlış yollarda çarçur olmasını engellemeye ve Marksist Leninist proleter devrimci hareketin Marksist Leninist çizgisi etrafında birleştirmeyi» amaçladığı belirtildi. Derginin ilk sayısında (15 şubat 1978) «Milli Mesele ve Sömürgecilik Meselesi Üzerine», adlı yazıda «milli meselenin tarihsel evrimi», «milletlerin kaderlerini tayin hakkı», «sömürgecilik», «Çarlık Rusya'sında sömürgeler ve bağımlı milletler», «günümüzde sömürgecilik» «Proleterya ve halk yığınlarının örgütlenmesi» sorunlarına bağlı görüşler tartışıldı.

Parvus (Rusya - 1876 / Almanya - 1924). Siyaset adamı, yazar. Asıl adı Alexander Israel Helphanddır. Türkiye'de, yazılarındaki —Latince «küçük» anlamına gelen— Parvus takma adı ile tanınmıştır. Rusya'da doğdu. Musevi asıllıydı. Almanya'ya giderek (1891) ekonomi doktorası yaptı. Oradaki sosyal demokratlar ve marksistlerle tanıştı; Kautski, Rosa Luxemburg, Lenin ve Troçki ile dostluk kurdu. ***Dünya Pazarı ve Tarımsal Bunalımlar Üzerine, Genel Grev, Rusya ve Devrim, Proleteryanın Sınıf Savaşımı*** vb. adlarını taşıyan yapıtlarıyla ünlendi. 1905 Rus Devrimi başlayınca Troçkiyle birlikte yurduna dönerek St. Petersburg sovyetine üye oldu, «***Russkaya Gazeta***»yı yönetti. Devrim bastırılınca Sibirya'ya sürüldü. Oradan Almanya'ya kaçarak yeniden siyasal eylemlere giriştiyse de sosyalistlerle görüş ayrılıklarına düşmesi nedeniyle çevresinden soyutlandı. Görüş ayrılıklarının başlıca nedeni, ***Sömürgecilik Politikası ve Yıkılışı*** adlı kitabında (1907), sosyalist devrimin emperyalist devletler arasında baş gösterecek bir dünya savaşından sonra gerçekleşeceğini savunmasıydı. Ona göre sömürgecilik yarışına katılan Avrupa devletlerinden iç yapısı çürük olanlar böyle bir savaş sonucunda sarsılacaktı. Kapitalizmin yıkılması, devrimin gerçekleşmesi için yeterli değildi, çünkü söz konusu devletler sömürgeciliğin sağladığı olanaklarla ayakta kalabiliyorlardı.

Bu anlaşmazlıktan sonra, Balkanlardaki çalkantıların bir dünya savaşına yol açacağı inancıyla kısa bir süre Balkanlarda gazetecilik yapan Parvus, İttihat Terakki ileri gelenleriyle ve Türkçü çevrelerle tanıştı. İstanbul'a gelerek «***Tanin***» ve «***Jeune Turc***» gibi İttihatçı yayın organlarıyla «***Türk Yurdu***» ve «***Bilgi Mecmuası***» gibi Türkçü dergilerde yazılar yazdı, birtakım kitaplar yayımladı. Türkçüleri çatısı altında toplayan Türk Bilgi Derneği'nin Türkçülük Şubesi'ne onur üyesi seçildi. «Zorlu bir iş adamı», «oportünist bir kişi» olarak tanımlanan Parvus'un İstanbul'da kaldığı süre içerisinde Balkanlardaki olaylarla pek ilgilenmediği, para kazanmak amacıyla İttihatçılara mali danışmanlık ettiği, vagon ticareti yaptığı anlaşılmıştır.

1915 yılı başında Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliğiyle ilişki kurarak Rusya'nın çökmesi için ulusçularla devrimcilerin ayaklanmalara girişmeleri gerektiği yolundaki görüşünü ileten Parvus, bunun olumlu karşılanması üzerine Berlin'e gitti ve Almanya Dışişleri Bakanlığına bir «muhtıra» sundu. Bunu izleyen yıllarda Almanya, Hollanda ve

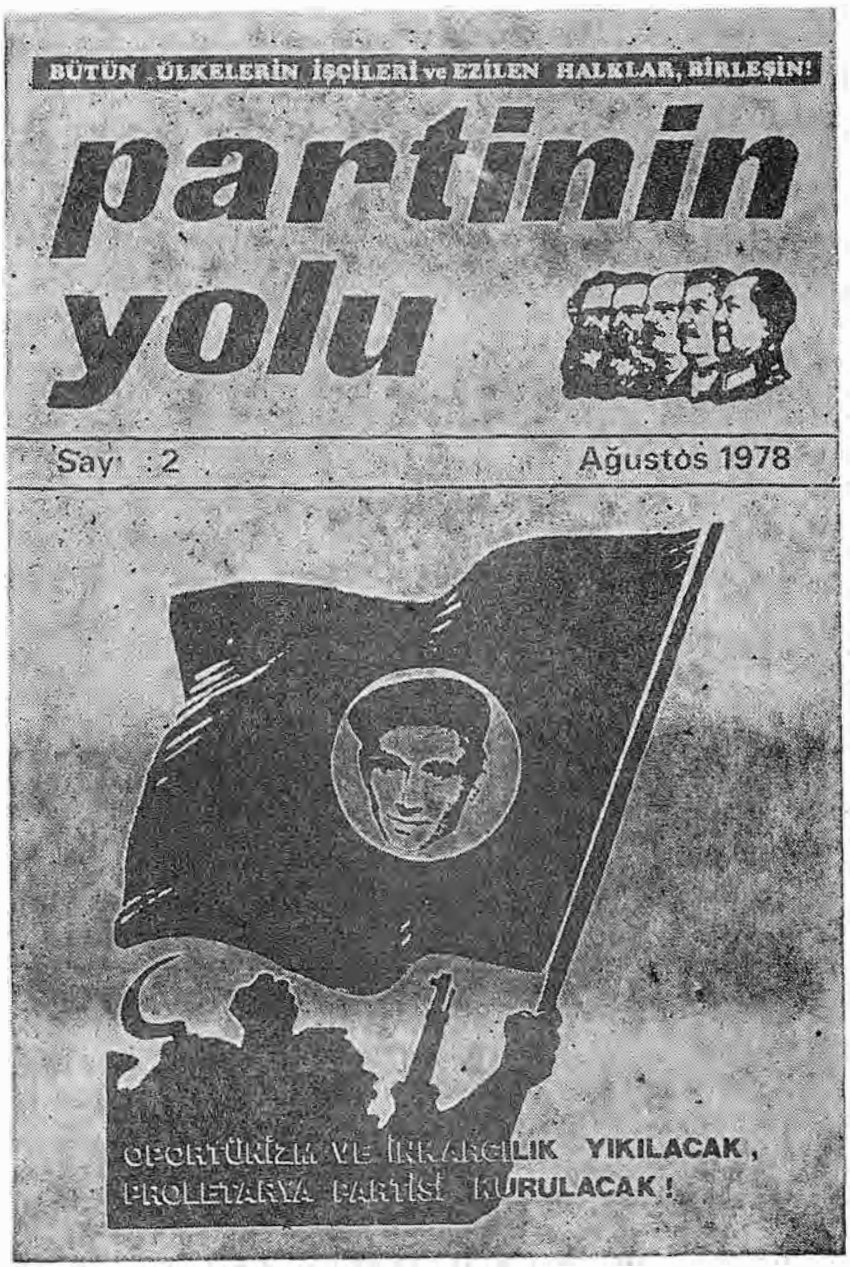

Partinin Yolu dergisinin bir sayısı
Maddesi bir önceki sayfada

İsveç'te kömür, demir - çelik alımsatımına ya da işletmesine girerek büyük kazançlar sağladıktan sonra günlük bir gazete yayımladı. Lenin ve arkadaşlarının 1917 ilkbaharında mühürlü trenle Rusya'ya gitmesinde de onun Alman makamları ile işbirliğinin rol oynadığı söylenmektedir. Birinci Dünya Savaşından sonra Almanya ile Sovyetler Birliği arasında anlaşma sağlanması için arabuluculuk yapmaya çalıştıysa da bu girişiminde başarılı olamadı. Sovyet hükümetine başvurup —yargılanma ve hesap verme koşulunu da kabul ederek— ülkesine dönme izni verilmesini istedi, ancak bu isteği uygun karşılanmadı. Son yıllarında Almanya'da «nüfuzlu» bir kişi oldu; Weimar Cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı Ebert'e danışmanlık yaptı.

Parvus *«Tanin»*, *«Jeunne Turc»*, *«Tasvir-i Efkâr»*, gazeteleriyle *«Türk Yurdu»*, *«İçtihat»* ve *«Bilgi Mecmuası»* adlı dergilerde yazılar yazdı; 1914 yılında *Umumi Harp Neticelerinden: Almanya Galip Gelirse* ve *Umumi Harp Neticelerinden: İngiltere Galip Gelirse* adlı iki kitapçık ile *Türkiye'nin Can Damarı: Devlet-i Osmaniyenin Borçları ve Islahı* adlı bir kitap yayımladı.

Parvus sözü geçen yazı ve kitaplarında Türkiye için sosyalist devrimin gerekli olduğundan söz etmiyor; ülkenin Avrupa sömürgeciliğinden, dolayısıyla kapitülasyonlardan sıyrılabilmesi için borçlarından kurtulması gerektiğini vurguluyordu. Türkiye dünya savaşına katılmalı ve bundan yararlanarak ivedilikle kapitülasyonları kaldırmalıydı. Ancak bundan sonra demokratik bir ulusal devlet kurulabilirdi. *Türkiye'nin Can Damarı...* adlı yapıtında Osmanlı devletinin ekonomisini ve borçlarını ayrıntılı olarak inceledikten sonra Türkiye'de tarımın gelişmesi konusundaki görüşlerini açıkladı. Savaş patlak verince yayımladığı kitapçıklarda, savaşın İngiltere ile Almanya arasında bir hesaplaşma olduğunu savunarak Osmanlı devletinin Almanya safında savaşa girmesi gerektiğini öne sürüyordu.

Parvus'un «telkin»leri İttihatçıları etkilemiş ve ulusçu kalkınmanın devletin ulusal ekonomi politikası gütmesiyle gerçekleşebileceği görüşü üzerinde uzun süre tartışılmıştır.

Alpay Kabacalı

PARVUS'tan Görüşler

KÖYLÜLER VE DEVLET

Türk ulusu, Osmanlı devletinin bütünlüğünü koruma yolunda uğraşmak zorunda olduğu gibi, onun bağımsızlığını savunma yolunda sürekli olarak didinmek durumundadır.

Bugün ulus, biri siyasal, öbürü ekonomik iki tür tutsaklığın baskısı altında kıvranmaktadır.

Osmanlı devletinin eli kolu, kapitülasyonlarla, malî denetime yol açan anlaşmalarla ve başka sözleşmelerle bağlıdır. Bu sözleşmeler uyarınca kimi vilayetlerin gelirleri bile rehnedilmiş, hükümet istediği gibi davranamaz duruma gelmiştir.

Örneğin hükümet, Avrupa ülkelerinin iznini almaksızın,

gümrük vergisini azaltıp çoğaltamaz. Gümrük gelirinin önemli bir bölümü, Duyun-ı Umumiye denen bir yabancı kurumca toplanıp harcanır.

Türkiye, Avrupa sermayesine, Avrupa mallarına, Avrupa teknik ve sanatına gereksinme duyduğundan, Avrupa bankalarının, ve büyük saayiinin tutsaklığı altına girmiştir. Bu tutsaklık, gittikçe güçlenmektedir. Osmanlı hükümeti, borç almak, demiryolu yaptırmak istedi mi, yabancı ülkeler derhal etkinliklerini daha da genişletmeğe çalışmaktadır.

Bu bakımdan Türkiye, kendisini siyasal tutsaklıktan kurtarabilmek için, önce ekonomik tutsaklıktan kurtarmalıdır. Türkiye için, bundan başka kurtuluş yolu yoktur. Bin türlü diplomat inceliği işe yaramaz. Devlet ekonomik açıdan güçsüz oldukça, dostları onu incitecek, yağıları (düşmanları) soyacaktır. Bağımsız yaşamanın tek koşulu, kendi işini kendi görecek duruma gelmektir.

Ekonomik bağımsızlık kazanabilmek, sanayi ve tarımın gelişmesine bağlıdır. Ekicilerin hemen tümü, Türk halkının büyük çoğunluğu köylüdür. Dolayısiyle, önce onları düşünmek gerekir. Türkiye'de köylü sorunu Osmanlı devletinin ekonomik gücü, yani gelecekteki yaşamı sorunudur.

Türkiye'de köylü sorununa, daha önemli bir başka noktadan bakalım:

Devlet kime hizmet eder? Devletin asıl görevi nedir?

Devlet, örneğin, sadece sermaye sahiplerinden ibaret bir sınıfa hizmet edebildiği gibi, aristokratlardan ibaret bir sınıfa da hizmet edebilir. Yöneticiler, bir kliğin, dahası bir ailenin bile buyruğunda olabilir. Bunların tümü, olayların gerçek yönüne geniş açıdan bakan biri için gönenç (memnunluk) verici değildir.

Devletin kimin çıkarına çalıştığı sorusuna verilecek yanıt şu olmalıdır: Devlet, bütün ulusun ekonomice ve uygarlıkça gelişmesine hizmet etmelidir. Gerçek bu merkezde olunca, halkın çoğunluğunu köylülerin biçimlediği bir ülkede hükümet, kuşkusuz, önce köylülerin durumunu dikkate almalıdır.

Şimdi, Osmanlı köylüsünün ne durumda bulunduğunu, onların ülke yaşamında ne gibi yararlar sağladığını ve nasıl bir umut vaad ettiğini inceleyelim:

Bu konuda, aydınlatıcı bilgi maalesef azdır. Köylünün durumuyla, şimdiye değin hiç kimse meşgul olmamıştır. Bu bakımdan onlar, unutulmuş ve terkedilmiş durumda kalmışlardır.

Köylü üzerine bildiklerimiz, onların, durmadan vergi ve asker verdikleridir. Başka konuda, köylüyü anımsıyan olmamıştır. En çok ihmal edilenler de Türk asıllı köylülerdir. Makedonya ve Ermeni köylülerini savunacaklar çıkmıştır. Ermeni, Bulgar, Sırp ve Rum aydınları kendi ırkdaşları olan köylüleri düşünmüşlerdir. Fakat, Türk köylüsünü arayıp soran çıkmamıştır..

Zaten köylü sorununun, ulusal bir sorun niteliği almasının nedeni budur. Gerçekte, köylü sorunu ulusal bir sorun değildir. Çeşitli azınlık grupların tümünü ilgilendiren toplumsal bir sorundur.

Bulgar ve Ermeni aydınlariyle köylüleri arasında az çok bir ilişki vardır. Bu durum, söz konusu aydınların, uygar evrendeki etkinliklerini ve oranlarını (nüfuz ve mevkilerini) yükseltmektedir. Dolayısiyle, bu aydınların ileri sürdüğü savlar ve öneriler, kendi uluslarının savları ve önerileri gibi ele alınmaktadır.

Türk aydınlarına gelince, onlar, tersine köylüden yüz çevirmişler, böylece Türk ulusunu siyaset dışı bıraktıkları gibi, kendilerini belli bir amaçtan yoksun etmişlerdir. Uygar dünyada, Osmanlı hıristiyanlarının, Türk egemenliğine karşı baş kaldırdığı yolunda bir kanı uyanmasının nedeni de, hıristiyan azınlıklar içindeki aydınların, andığımız işlevliğidir.

Türk aydınları Türk köylüsüyle ilişki kurduğu ve halkın çıkarını dile getirdiği takdirde durumun değişeceğine kuşku yoktur.

O zaman, Türk sorunu, Türk ulusallığı ve Türklerin ulusal ilerlemesi sorunu da Bulgar, Ermeni ve başka azınlıkların sorunu sırasına girecek uygar dünya, onlara da öbür uluslara davrandığı gibi davranacaktır.

Durum böyle olunca, değişik azınlıklar arasında şiddetle süren mücadele de, halk katmanlarının çıkarları arasında bir uyuşukluk doğacağından, hafiflemiş olacaktır.

Türk Yurdu dergisi (Mart, 1912)

Pazar Postası. 1955 1962 yılları arasında yayınlanan, o dönemde Türkiye'deki dergiler arasında değişik bir soluğu yansıtan, haftalık dergidir. Sahibi ve Başyazarı Cemil Sait Barlas'tı. Cemil Sait, CHP'nin sol kanat üyelerindendi. 1948'lerde oluşan otuz beşler hareketine katılmış, Nihat Erim, Kasım Gülek'le beraber Şemsettin Günaltay kabinesinde görev almıştı. 1954 seçimlerinden sonra *«Son Havadis»* gazetesi ile *«Pazar Postası»* dergisini yayınlamaya başlamıştır. Dergi, siyaset ve sanat konularına eşit oranda ağırlık veren ve o dönem aydınlarının rahatlıkla yazabildikleri bir yayın politikası izliyordu. Başyazılar genellikle Cemil Sait Barlas tarafından kaleme alınıyordu. İç politika yazıları Cemil Sait Barlas, Baki Kurtuluş, İlhami Soysal tarafından yazılmaktaydı.

1950-60 döneminin temel özelliği olan soğuk savaş olanca şiddetiyle devam ederken, Demokrat Partinin ezici bir çoğunlukla hükümet ettiği Türkiye'de toplumsal sorunlara açık seçik değinme olanağı hemen hemen yoktu. Bu nedenle dergide dış olaylara ve sanata verilen ağırlıkla dolaylı bir yoldan ülke sorunlarına değinilmekteydi. Örneğin: *«Pazar Postası»* Cezair Bağımsızlık Savaşına anti emperyalist bir görüşle eğilerek Türkiye'nin dışa bağımlı ekonomi ve dış politikası dolaylı bir biçimde eleştirmekteydi. *«Pazar Postası»* «Halklar Yenilmeyecek» başlıklı bir yazı ile Fidel Castro'dan Türkiye'de ilk söz eden, Küba'da kanlı Batista rejimine karşı yapılan direnişi anlatan (o dönemde) dergi olma onurunu da taşımıştı. Kuşkusuz anti emperyalist, anti faşist tutumu yanında günün koşullarından gelen bir suskunluğa da zaman zaman bürünmekteydi.

Sanat konusunda bir bölüm yazarı kesin biçimde toplumcu gerçekçiliği savunurken, bir bölümü de biçimsel ögelere ağırlık veren yaklaşımlarla sanata eğiliyorlardı. Örneğin dergi orta sayfasında *«Yazar Emekçidir»* başlığı altında Ataç'a karşı açtığı kampanyada toplumcu bir görüşle yazarı tanımlarken, diğer yandan Ataç'ın ve o dönemdeki yandaşlarınında yazılarına yer veriyor ve bir polemik dergisi gibi hareket ediyordu.

Derginin, kendi içindeki bu tutarsızlıklara rağmen 1955 1960 yılları arasında toplumcu düşün açısından olduğu kadar yeni sanat akımlarının sergilenmesi yönünden de yayın hayatımıza olan katkıları inkâr edilemez. Sanat bölümünde «İkinci Yeni» akımının tanıtılması, *Pazar Postası*'nın bugün de hatırlanacak yönüdür. Başta Muzaffer Erdost olmak üzere bir çok yazar ve sanatçı «İkinci Yeni» tartışmalarına katılmıştır.

Dergide sürekli olarak yazanların başlı-

çaları şunlardı: Muzaffer Erdost, Orhan Duru, Nurullah Ataç, Ahmet Oktay, Güner Sümer, Asaf Çiğiltepe, Yılmaz Pütün (Güney), Fikrat Hakan, Yılmaz Gruda, Özdemir Nutku, Tevfik Çavdar, Can Yücel, Cemal Süreyya, Turgut Uyar, Ece Ayhan, Tarık Dursun K. Demirtaş Ceyhun, Demir Özlü, Atilla İlhan, Asım Bezirci (o dönemde Halis Acarı adıyla yazıyordu) Sezai Karakoç, Tevfik Akdağ, İlhan Berk vb.

1957 seçimleri sırasında Avcıoğlu kardeşlerin de arada yazmalarıyla dergi CHP'nin kampanyasına büyük ölçüde katıldı. Seçimlerin yitirilmesinden sonra gene eski çizgisini sürdürmeye devam etti. 1960 yılına yaklaşırken dergide demokratik özlemler doğrultusundaki yazılara daha sık rastlanır oldu.

Dergi 1960'dan sonra İstanbul'da yayınlandı. Yönetim kadrosu değişmişti. Turhan Tükel genel yayın müdürü gibi çalışıyordu. Bu dönemde derginin eski etkinliği kalmadı. Sadece Orhan Kemal, Kemal Tahir, Yaşar Kemal gibi yazarlarla yapılan «Türkiye'de Köy Romanı»nı gündeme getiren tartışma o günlerde dikkati çekmişti. Pazar Postası, bu döneminde, çok sessiz bir biçimde yayın hayatına son vermiştir.

Tevfik Çavdar

Peçevi (Peç, Macaristan 1574 / Peç 1649). Tarihçi. Bosna alaybeyi Cafer beyin oğludur. İyi bir öğrenim görerek yetiştirildi. Macarca öğrendi. Babasının ölümü üzerine dayısı Ferhat Paşanın ve Lala Mehmet Paşanın yanında büyüdükten sonra orduya girdi (1593), Estergon (1595) ve Eğri kalesi (1596) savaşlarına katıldı. Ahmet Lin tahta çıktığı yıl İstanbul'a geldi. Tokat defterdarlığı verdiler. Aynı görevi Temeşvar ve Bosna'da da yaptı. 1641 de emekliye ayrılarak tarihini yazdı. Gereksiz süs ve oyunlara kapılmadan yalın bir dil kuran Peçevî iki ciltlik tarihinin I. cildinde Kanunî Süleyman dönemini vazarken Celalzade Salih efendinin, Ramazanzade'nin, Kâtip Mehmet efendinin tarihlerinden faydalandı. Yapılan antlaşmaları da gözden geçirdi. (Murat Uraz). 2. ciltte ise Murat II.'ün tahta çıkışıyla (1574 1595) başlayarak Murat IV. ölümüne kadar (1639) süren döneme ışık tuttu. İki cilt olarak basılan tarihinden başka (1864 1866) Macarcadan da çevirdiği bir tarih kitabı vardır. *Peçevi Tarihi*, Murat Uraz tarafından (1968 1969) günümüz diliyle yayımlandı.

Orhan Peker

PEKER, Orhan (1927 1978). Çağdaş Türk resminin etkili ve ünlü kişiliklerinden olan Orhan Peker Güzel Sanatlar Akademisi'nin Bedri Rahmi Eyüboğlu atölyesinde tamamladı. Askerliğini yaptıktan sonra Avrupa'ya gitti. Oskar Cokoschka'nın Salzburg'daki yaz akademisine katılarak çalışmalarını yetkinleştirdi. Aynı yıl Münih'te taş baskılarını sergiledi. 1959 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'na girerek Yayınlar Dairesi'nin grafik işlerini yönetmeye başladı. Bu dönemde yaptığı «Turizm Yılı» afişi Tokyo'da düzenlenen uluslararası yarışmada şeref ödülü kazandı. Daha sonra yine Bayındırlık Bakanlığı'nın açtığı bir yarışmada yüksek mimar Ragıp Buluç'la birlikte katılarak I. Ödülü aldı, Japonya'ya gi-

derek Osaka'da açılan Expo-70 dünya sergisindeki Türkiye pavyonunun iç düzenini yerinde uyguladı. 26. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde kazandığı I. Ödülün yanısıra çeşitli ödüller de kazanan Peker, Ankaralı ressamlar arasında en etkin sanatçılardan biri olarak tanınmıştır.

Resimde soyut bir lekeci anlayışa, çarpıcı renk ve leke düzenlemelerine dayalı bir anlatıma varmak için Orhan Peker çoğu kez hayvan stilizasyonlarından yola çıkar. *«Kuşlar»*, *«Mandalar»*. *«Atlar»*, gibi dizilerinde bu hayvanların kalmamış düzenlemelere ulaşır. Avrupa'da yaptığı gravür çalışmaları Turizm Bakanlığı'ndaki afiş çalışmaları ve kendi özgün baskı denemelerinin de etkisiyle resimlerinde grafik bir üslubun ağır bastığı görülür. Peker'in resim heykel müzesinde, Millî kütüphane koleksiyonunda, birçok özel koleksiyonda yapıtları vardır.

Eleştirmen Nurullah Berk'e göre «Orhan Peker gravür sanatının değişik tekniklerini uygulayan araştırmalarıyla «eklektik seçici» bir kişilik göstermiştir Resimde soyutluğun, çizgi ve renkte metafizik bir anlama, ya da görünüşe varmanın tabiattan uzaklaşmaya bağlı olmadığını Orhan Peker'in kimi eserlerinde görürüz. *«Atlar»* dizisinde olduğu gibi, *«İstakoz»* gravüründe, *«Kuşlar»* desenlerinde normal biçimleri, kökünden bozmamakla beraber. soyut ritmlere varabilmiştir.

Orhan Taylan

PEKER, Recep (İstanbul - 1888 / İstanbul - 1950). Başbakanlardan. Yüksek öğrenimini Harpokulu'nda tamamladı. Kurmay sınıflarına geçmeden orduya katıldı. Yemen, Trablus, Birinci Dünya Savaşlarında çeşitli cephelerde bulundu. Mütareke yıllarında Harp Akademisi'ni bitirerek kurmay binbaşılığa yükseldi ve Anadolu'ya geçti (şubat 1920). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde sekreterlik görevine getirildi. II. Dönemde Kütahya'dan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. 1930'lara kadar iki kez CHP genel sekreterliği maliye, iç işleri, savunma, bayındırlık bakanlığı yaptı. Serbest Fırka'nın kurulduğu evrede üçüncü kez CHP genel sekreterliğine getirilen Peker, parti ile devlet özdeşliği görüşünü savunarak grev hakkını ve sınıf esasına dayalı örgütlerin kurulmasını yasaklayan hükümlerin parti tüzüğünde ve yasalarda yer almasını sağladığı. I. ve II. Saraçoğlu hükümetlerinde de iç işleri görevinde bulundu. Çok partili siyasal yaşama geçildiği evrede başbakanlık görevine getirilince dönemin ileriye dönük hareketlerine karşı tutum aldı. Anayasaya aykırı yasalar zoruyle Demokrat Parti'nin ve öteki siyasal partilerin muhalefet haklarını

Recep Peker

kullanmasına engel olmak istedi. Kemalizmin ilkelerine bağlı görünmesine karşın CHP içindeki sağ kanadın temsilcisi olarak gelişmeye başlayan ticaret burjuvazisinin toprak ağalariyle bağdaşıklığını değerlendiremiyor, bu nedenle egemen güçlerin de güvenini kazanamıyordu. «Cemiyetler Kanunu»nda değişiklik yapılmasının üzerinden bir yıl geçmeden, sosyalist parti, sendika ve gazetelerin sıkı yönetim komutanlıklarınca kapatılması onun başkanlığı dönemindedir.

Recep Peker çağdışı yöntemlere bağlı politikası sonucu CHP içindeki muhalefete ve İsmet İnönü'nün yayımladığı 12 temmuz beyannamesine dayanamayarak başbakanlıktan ayrıldıktan sonra da parti içinde savaşımını sürdürmeye çalışmıştır. Yandaşlariyle birlikte hazırlanarak girdiği 1948 kurultayında İnönü'ye karşı CHP genel başkanlığına adaylığını koymuş, kazanamayınca aktif politikadan çekilmiştir.

(A.C.)

PEPEYİ, Haluk Nihat (Selanik - 1889 / İstanbul 1972). Şair. Orta öğrenimini. Kadıköy Sultanisi'nde, yüksek öğrenimini Mülkiye Mektibinde tamamladı (1921). Karasu, Aralık, Akyazı bucak müdürlüğü, (1922 1924) Nusaybin, Sındırgı, Ayvalık, Kemalpaşa, Eminönü, Çankaya kaymakamlığı, İstanbul Vali Muavinliği, Emniyet Müdürlüğü, Emniyet Umum Müdürlüğü (1924 1946) görevlerinde Erzurum, Antalya Kütahya valiliklerinde bulundu. (1947 1954). Kütahya ve İstanbul'dan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. (1954 1960) I. Dünya savaşından sonra yetişen kuşak içinde epik türünün başarılı örneklerini verdiği kabul edilir.

Başlıca Yapıtları: Geçmiş Zamanın Masalları (şiirler, 1928) *Türk Destanına Giriş* (Tahir ile Zühre ve Şah İsmail ile Gülizar olarak 2 bölüm, 1934), *Mütareke* (destan, 1934), *Çanakkale* (destan, 1938 3. bas. 1947), *Milli Mücadele Destanı* (1940), *Türk Destanından* (destan, 1945), *Erenler, Gaziler* (destan, 1951).

PERİDE Celal (İstanbul. 1914). Romancı. Samsun Ortaokulu ve Sen Puşeri lisesi'nde okudu. Edebiyata *«Yedigün»*. *«Son Posta»* ve *«Cumhuriyet»* gazete ve dergilerinde çıkan öyküleriyle başladı Sonra belli bir düzeyi koruma çabası gösteren aşk ve serüven romanları yazdı. Son yapıtlarından *Üç Yirmidört Saat* (1977) «Sedat Simavi 1977 Edebiyat Ödülü»nü kazandı.

Başlıca Yapıtları: Sönen Alev (1938), *Yaz Yağmuru* (1940), *Ana Kız* (1941-44), *Kızıl Vazo* (1941 44), *Ben Vurmadım* (1941 44), *Atmaca* (1944), *Aşkın Doğuşu* (1944), *Kırkıncı Tepe* (1945), *Dar Yol*, (1949), *Üç Kadının Romanı* (1954) *Kırkıncı Kapı* (1959), *Güz Şarkısı* (1967). *Evli Bir Kadının Günlüğünden* (1971).

PERİNÇEK Doğu (Gaziantep - 1942). Türkiye İşçi Köylü Partisi genel başkanı. İlk, orta ve lise öğrenimini Ankara'da yapan Doğu Perinçek 1964 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi ve aynı yıl Kamu Hukuku Kürsüsüne asistan olarak girdi. Daha önce fakültede okurken iki kez Almanya'ya gitti ve dil öğrendi. Perinçek, 1968 yılında Hukuk Doktoru oldu. 1965 yıllarından itibaren sosyalizmi benimsedi.

Doğu Perinçek

Türkiye İşçi Partisinde çalıştı. 1967 yılında Almanya'da Toplumcular Ocağının kurucuları arasında yer aldı. 1968 yılında Fikir Kulüpleri Federasyonu Genel Başkanı seçildi. Kasım 1968'de arkadaşları ile birlikte *«Aydınlık»* Dergisini ve Temmuz 1969'da da *İşçi - Köylü»* gazetesini yayınlamaya başlayan Perinçek, Türkiye İşçi Partisinden koparak köylülüğü ve toprak devrimini esas alan Milli Demokratik Halk devrimi görüşünü benimsedi.

12 Mart 1971'den bir süre sonra sıkıyönetimce aranmaya başladı. 1972 Mayısında yakalanarak tutuklandı ve Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi davası sanığı olarak 141'inci maddeden 20 yıl ağır hapse mahkum edildi. 1974 yılındaki genel afla hapisten çıktı ve Anti - Sovyetik «Üç dünya» teorisi üstüne oluşan *«Aydınlık»* dergisinin yayınlanmasına öncülük etti. TİKP'nin kurucuları arasında yer aldı ve partiye genel başkan seçildi. Perinçek aynı zamanda 20 Mart 1978'den itibaren günlük olarak çıkan *«Aydınlık»* Gazetesinin başyazarıdır.

Doğu Perinçek'in bu güne kadar yayınlanmış olan kitap ve broşürleri; ***Türkiye'de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması Rejimi, Kemalist Devrim, Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek, Kıbrıs Meselesi, Faşizm Halkın Mücadelesini Durduramaz, Kıvılcımlının Burjuva Devlet ve Ordu Teorisinin Eleştirisi, Doğru Eylem Nedir? Anarşinin Kaynağı ve Devrimci Siyaset, Türkiye Devriminin Yolu, Sosyal Emperyalizme ve Revizyonizme Karşı 1970'de Açılan Mücadele, Sahte TKP'nin Revizyonist Programının Eleştirisi, Fırtınalı Bir Döneme Girerken, Doğacak Olan Güneş.***

PERİN, Mithat (Nevrekop - 1917). Gazeteci, yazar. Orta öğrenimini tamamladıktan sonra Liége Üniversitesi Yüksek Ticaret ve İktisat Bölümü'nde okudu. 1938'de *«Son Posta»* gazetesinde çalışmaya başladı. Sonra *«Vatan»*, *«Tasvir»*, *«İkdam»*, *«Son Telgraf»*, *«Son Saat»*, *«Demokrat İzmir»*, *«Dünya»*, *«Haber»* gazetelerinde çalıştı. Uzun süre *«İstanbul Ekspres»* gazetesini çıkardı *«Durum»* dergisinin genel yayım müdürlüğünü yaptı. Muhalefet yıllarından itibaren Demokrat Parti'ye bağlı kalemlerden biri olarak tanınan Perin, özellikle yeni anayasa döneminde toplumsal gelismelerin eskittiği yazarlar arasında göründü.

PESEN, Mehmet (1923). Ressam. Günümüz resminde halkçı bir çizgiye sahip çıkan sanatıyla Mehmet Pesen sevilen ressamlar arasında yer alır. 1948 yılında İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nden mezun olduktan sonra Gelenbevi Ortaokulu, İstanbul Erkek Lisesi, Giresun Lisesi ve sonuncu olarak da Haydarpaşa Lisesi'nde resim öğretmenliği görevlerinde bulundu. Özellikle Haydarpaşa Lisesi'nde uzun yılları kapsayan öğretmenliği sırasında resim sanatına tutkulu öğrenciler yetiştirmekle tanındı. 1950 yılından bu yana Türk Ressamlar Cemiyeti ve Devlet Resim ve Heykel Sergileri'ne düzenli olarak katıldı. Avrupa merkezlerinde düzenlenen çağdaş Türk sanatı sergilerine de eserler verdi. Mehmet Pesen Türkiye Büyük Millet Meclisi Binası için yerel kesimler yapmak üzere Anadolu'ya gönderilen ressamlar arasında da yer aldı. Yapıtlarında çokça köy yaşamı, gelenekleri, eğlentileri, düğünleri gibi konulardan yola çıkarak yerel motiflerden geliskin bir çağdaş nakışçılığa ulaştı.

«Gelin Alayı», Mehmet Pesen

Peyam-ı Sabah İstanbul'da yayımlanan günlük gazete. 1875 yılında yayına giren *«Sabah»*ın «müdürü» Mihran, birkaç yıl sonra bu gazeteyi satın aldı. Birinci Dünya Savaşından sonra da yönetimini İttihat ve Terakki'ye karşı sert yazılarıyla tanınan *«Peyam»* gazetesi sahibi ve başyazarı Ali Kemal'e (1867 1922) bıraktı. İki gazete birleşek *«Peyam-ı Sabah»* adını aldı. *«Peyam-ı Sabah»*'ta İttihatçılara karşı bir kampanya açan Ali Kemal, onları «hinoğlu hinler» gibi sözlerle aşağılıyor, bu partiyi tutan gazetelere «lahana yaprakları», «karpuz kabukları» gibi sıfatlar yakıştırıyordu. Anadolu'da Kurtuluş Savaşı başlayınca bu kez savaşın önde gelenlerine «bolşevik ajanları», «zırtapozlar» diye saldırmaya, Kuvayı Milliye eylemini yasal davanağı olmayan bir ayaklanma olarak göstermeye, «riya ve yalan kisvesiyle hareket eden bu gibilerin başları yılan başı gibi ezilsin, ocakları söndürülsün» yollu yazılar yayımlamaya yönelidi. Sakarya Meydan Savaşının kazanılmasının ertesi günü (10 Eylül 1922). gazetesine «Türkün Bayramı» dive manşet atmıştı. Başyazısında «Seviniyoruz ama bu sevincimiz bizi eski içtihadımızdan (görüşlerimizden) vazgeçiremez,» divordu. 11 Eylül günlü *«Peyam-ı Sabah»*'ta. Ali Kemal'in gazeteden uzaklaştırıldığı açıklandı. 12 Eylül günü de gazetenin adı değiştirilerek yine *«Sabah»* adıyla yayımlandı. Mihran Efendi *«Sabah»*'ı birkaç hafta yayımladıktan sonra yeni yönetimin kendisini yargılayacağını düşünerek tüm mallarını satıp Avrupa'ya gitti. Ali Kemal ise yargılanmak üzere İzmit'e götürüldü. Sorgusundan sonra halk tarafından linç edildi.

(A.K.)

Peyami Safa (İstanbul 1899 / İstanbul 1961). Yazar, romancı. İlk okuldan sonra öğrenimini sürdürme olanağı bulamadı. Bir süre öğretmenlik (1914-1918) ve memurluk yaptı. Yetiştiği yıllar kendi kendine fransızca öğrenmiş, küçük yaşlarında *Karanlıklar Kralı* (1913) adlı tek hikâyelik bir kitapçık çıkarmıştı. 1. Dünya Savaşı'nın bitiminde ağabeyi ile birlikte kurduğu *«Yirminci Asır»* gazetesinde yayımladığı öyküleriyle edebiyat çevrelerinin dikkatini çekti. Gazetesini kapatmak zorunda kalınca *«Vakit»*te çalışmaya başladı. Ölümüne değin *«Akşam»*, *«Cumhriyet»*, *«Tan»*, *«Tasvir»*, *«Ulus»*, *«Milliyet»*, *«Tercüman»*, *«Son Havadis»* gazetelerinde fıkra yazarlığı, başyazarlık yaptı. *«Kültür Haftası»* (1936, 21 sayı), *«Türk Düşüncesi»* (1953 1960) dergilerini çıkardı. *«Her ay»*, *«Ayda bir»*, *«Hafta»*, *«Yedigün»*, *«Çınaraltı»* dergilerinde yazdı. Nazım Hikmet'le birlikte *«Resimli Ay»* dergisinin sürekli yazan kalemleri arasında sosyalizme yandaş olarak tanınmışken, II. Dünya Savaşı yıllarında faşizmin savunuculuğunu yapan başlıca yazarlardan biri kimliğinde göründü.

40 yılı aşkın bir süre içinde fıkra, makale, araştırma, hikâye ve roman türlerindeki verimli çalışmalariyle düşün ve sanat

dünyamızın etkili kişiliklerinden biri olarak görünen Peyami Safa, —Server Bedii takma adını kullanmadığı— 11 roman, 7 öykü kitabı yayımlamıştır. Romanları arasında, *Sözde Kızlar*, *9. Hariciye K.güşu*, *Fatih -Harbiye* sosyalizme eğilim duyduğu yılların; *Bir Tereddüdün Romanı*, *Matmazel Noralya'nın Koltuğu*, *Yalnızız* idealist felsefeyi benimsediği yılların ürünleri arasında sayılabilir. Genellikle üzerinde durulan yapıtları da bunlardır.

Mütareke yılları İstanbul'unun işbirlikçi burjuva çevrelerinin kokuşmuş yaşamını yansıtan ilk romanı *Sözde Kızlar*'da yazarın kurgu, anlatım ve üslûp yönlerinden belli bir başarı düzeyine ulaştığı görülür. Kimi bölümlerinde «serüven romanı» özellikleri taşımasına karşın savaşın yarattığı toplumsal bunalımların yansıtılması, kişilerin sergilenişi, yan olayların doğallığı, beceriyle kurulmuş diyalogları ile bu dönemin başarılı yapıtlarından sayılır.

Dokuzuncu Hariciye Koğuşu ise —ilk basımını adadığı— Nazım Hikmet'in deyişiyle «bütün bir fakir çocuklar hastahanesinin romanı» olmak niteliği taşımaktadır. «Ruh tahlilleri bile dehşetli ve derin hakikat vesikalarının sanfonisidir.» Peyami Safa bu romanında eski anlamda fotoğraf gerçekçiliği yapmamış, «tahlil ve terkiplerden mürekkep bir konpozisyon vücuda getiren diyalektik bir realizm»e ulaşarak hastahane ortamının onbeş yaşında bir çocuk üzerinde yarattığı etkileri yansıtmıştır.

Fatih-Harbiye'de doğu - batı, alafrangalık özlemi, sınıf değiştirme sorunları işlenir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul'un ikl yakasının yaşama biçimindeki farklılığın yarattığı etkilere kapılan eski ailenin yeni bireylerinin serüvenlerini romanın başkişilerinden Neriman'ın yaşamında buluruz. *Fatih-harbiye* üst yapı değişmelerini devrim, batı kopyacılığını uygarlaşma olarak kabul etme yanılgısının romanıdır.

«Otebiyografik bir nitelik gösterdiği» kabul edilen *Bir Tereddüdün Romanı*, Peyami Safa'nın idealist felsefeye eğilim duyduğu dönemin ilk yapıtıdır. İstanbul'un sanat çevrelerinde yaşayan her türlü amaçtan ve inançtan koparak içkide, kumarda, kokainde çıkar yol arayan bunalım içindeki «behem»ler sergilenir. *Matmazel Noralya'nın Koltuğu* ise yazarın idealizme aşırı bağlanması sonucu ispiritizmaya bile düştüğü yılların ürünüdür. Romanın kişilerinden Ferit'in felsefe öğrenimi yaparken kaldığı «pansiyonda» yalnız adam kimliği içindeki dengesizliğe varan ruhsal sarsıntıları ve bunun sonuçları işlenir.

Bir Teredüdün Romanı'nda Mualla kendisini tanıtırken, «Çocukluğumdanberi her an bir felâkete uğrayacak gibi, sebepsiz korkarım, hatta altı yaşlarımdayken yatakta uyanık olduğum halde yorganın içinde büyük bir kudurmuş köpek var sanırdım ve hırıltılarını duyarak, titremeler içinde an neme sarılırdım.» biçiminde konuşur. (1. bas. sf. 50).

Madmazel Noralya'nın Koltuğu'nun kişilerinden Fikret iradesi hiçe inmiş, yalnız kaldığı zaman gözlerine hayaletler görünen bir hastadır. Bunlar genellikle amaçsız, nançsız, dengesiz kişiler olmalarına karşın, ruhun «resmi ilim vetirelerini altüst eden hakikatler»le bezendiğine inanacak kadar da iddialı görünürler.

Peyami Safa

Peyami Safa'nın romanlarında doğa, kent, sokak gibi geniş çevre betimlemeleri yok denecek kadar azdır. Kişileri genellikle yakın çevre sınırları içine kapandıklarından daha çok eşya ile ilgilenirler. Bu ilgi de özneldir. Yazar bunun nedenini idealizmin başlıca ilkelerinden olan kuşkuculuk ve agnostisizme dayanarak tanımlamaya çalışır. Dış dünyanın kişilere göre değiştiğini savunmaya kalkışır.

Peyami Safa, Gazete yazarı olarak özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında Alman faşizmine yandaş kalemlerin başında görünmüştür.

Başlıca Yapıtları : Sözde Kızlar (roman, 1923, son bas. 1967), *Şimşek* (roman, 1923), *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* (roman, 1930, ilk basımı Nazım Hikmet'e ithaf edilen bu romanın öteki basımlarından bu «ithaf» silindi, 9. bas. 1968), *Fatih - Harbiye* (roman, 1931, 1968), *Bir Tereddüdün Romanı* (1933, 1968), *Türk İnkılabı'na Bakışlar* (1938, 1959) *Felsefi Burhan* (1939), *Matmazel Noralya'nın Koltuğu* (1949, 1964), *Yalnızız* (roman, 1951 1964), *Biz İnsanlar* (roman, 1959), *Sosyalizm* (1961, 1964), *Mistisizm*, (1961), *Nasyonalizm* (1961).

(Ş.K.)

PEYMAN, Güner (1938) Heykelci. Günümüz heykeltıraşları arasında özellikle mask çalışmalarıyla seçkin bir yer alan Peyman cesur ve deneyci biçim çalışmalarıyla dikkati çeker. Yaşam güçlükleri yüzünden Akademi öğrenimini tamamlayamamış olmasına karşın üç resim sergisi, 25'i aşkın heykel ve mask sergisi düzenledi. Sinema ve tiyatro alanında sanat yönetmenliği, dekor, kostüm, aksesuar çalışmaları yaptı. Özellikle tiyatro alanında Ankara Sanat Tiyatrosu'nun Bertolt Brecht'ten uyarladığı *«Yuvarlak Kafalılar Sivri Kafalılar»* oyununun dekor ve kostümüyle dikkati çekti. Moda kreatörlüğü, endüstriyel tasarım çalışmaları alanında da başarılı örnekler verdi. Peyman mask çalışmalarında biçimsel yönden güçlü denemelerinin yanısıra çok çeşitli malzemeyi teknik olanakları sonuna kadar zorlayarak kullanmasıyla da tanındı.

1978 Antalya Uluslararası Sanat Şenliği çerçevesinde yer alan Görsel Sanatlar Sempozyumu'nda hurda alet parçalarını elektrik kaynağıyla bağlayarak yaptığı *«Silahlara Veda»* adlı kompozisyon Antalya belediyesi önündeki park alanına yerleştirildi.

(O.T.)

Pilevne Savunması. «Doksan üç savaşı» olarak anılan 1877 1878 Osmanlı - Rus savaşında Gazi Osman Paşa komutasındaki Tuna ordusunun 145 gün süren savunması, 19 Temmuz 1977 günü kentin doğu ile güney doğu yönlerinden ilerleyen Rus birliklerinin geri püskürtülmesi üzerine Osman Paşa 20 km. uzunluğunda bir savunma hattı oluşturdu. Çekilen Rus kuvvetleri bir süre hazırlandıktan sonra 30 temmuz 1877'de bu kez kuzey - doğu ile güney doğu kesiminden yeni bir saldırıya geçtiler. II. Plevne savaşması olarak adlandırılan çarpışmalarda Osmanlı ordusu 12 bin yitik vermesine karsın çözülmedi. Yine geri çekilen Ruslar özellikle Rumanlardan yardım görerek güçlerini 90 bin kisiye çıkardılar. Üçüncü saldırı 7 eylül günü başladı ve beş gün sürdü. Ruslar, kentin Kavaklıdere kesiminden savunma hattını yarmalarına karşın, üstünlüklerini koruyamadı. III. saldırının da basarısızlıkla sonuçlanması üzerine Rus kuvvetleri 75 km'lik bir çember üzerinde mevzilenerek Plevne'ye giden tüm

yolları kestiler. Böylece kentin, yivecek, silah ve gereç gereksiniminin karşılanması önlenmiş oldu. Buna karşın, merkezlerle ilgisi kesilen Osmanlı ordusu teslim olmadı. 9-10 aralık 1877'de Gazi Osman Paşa komutasındaki güçleri ikiye ayırarak çemberi yarma amaciyle üstün Rus ordularına saldırdıysa da Vid Irmağı yöresindeki çarpışmalarda yenik düştü.

Bu sonuç üzerine Abdülhamid II. İngilizlere başvurarak, yardım edilmediği takdirde Rusya'nın ileri sürdüğü koşullara (bkn. Aya Stefanos Antlaşması) boyun eğileceğini bildirmiş, İstanbul'un alınmasına yol açabilecek tehlikeli durumu önlemiştir.

PİLEVNELİ, Mustafa (1940). Ressam. Gravürcü. Günümüz resim ve gravür sanatçıları arasında seçkin bir yeri olan Mustafa Pilevneli ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'na girdi. Bu okulu 1965 yılında bitirdi. Daha sonra öğretim üyeliği görevi aldı, 1970 yılında Salzburg yaz akademisinde seramik çalıştı Ankara'da San Diego Üniversitesi gravür bölümü başkanı P. Lingren'in yönetiminde düzenlenen kurslara da katılan Pilevneli burada renkli baskı tekniğini yetkinleştirdi. 1968 yılında Stutgart şehri sanatçıları teşvik yarışmasında 2. Ödül, Tarabya Oteli giriş merkezi I. Ödülü, Ankara Oteli Gece Klübü yarışması I. Mansiyon, İstanbul Atatürk Kültür Merkezi Resim Yarışması I. Ödül, fresk yarışması I. mansiyon gibi çeşitli ödüller kazandı. Grafik çalışmalarının yanısıra seramik, mozayik, fresk vb. tekniklerle dekoratif duvar panoları alanında da başarılı calışmalarıyla da ününü yaygınlaştıran Pilevneli grafiklerinde de aynı bezemeci tavrı Anadolu tanrıçalarını konu alarak geliştirdi ve günümüzün en tanınmış genç sanatcıları arasında yer aldı.

(O.T.)

Pir Sultan Abdal (? - ?). XVI. yüzyıl tasavvuf şairlerinden. Yaşamı üzerine kesin bilgi yoktur. Şiirlerinden Sivas'ın Yıldızeli ilçesinin Banaz köyünde doğduğu, asıl adının Haydar olduğu öğrenilmiştir. XVI. yüzyılda katıldığı bir alevi başkaldırmasını bastıran Hızır Paşa tarafından Sivas'ta astırıldığı da yine şiirle söylentilerden anlaşılmıştır. Araştırmacılar İran Şahı Tahmasb (1524 1576) ile Köstendil (1522), Şam (1560) Bağdad (1560) beylerbeyliği yapan Hızır Paşanın yaşamlarında bilinen tarihlerden Pir Sultan'ın XVI. yüzyılda yaşadığı 1560-1570 yılları arasında öldürüldüğünde birleşmişlerdir.

Alevi Bektaşi edebiyatının geleneklerine bağlı kalarak şiirlerinde ideolojisini yayarken güçlü tekniği, buluşları, içtenliğiyle didaktik bir havaya düşmeyen Pir Sultan kimi halk şairleri gibi divan edebiyatının etkisinde kalmamış çok yalın bir dil kullanarak, bu yalın dil içinde derin bir lirizm yaratmayı başarmıştır. Tasavvufa bağlanan öteki şairler gibi bu anlayışın mistik ve metafizik telakkilerini de işlememiş, bu nedenle doğa, dünya ve insanlara bakış açılarında «lâ-dini» olabilmiştir. (Abdülbaki Gölpınarlı - Pertev Boratav)

PİR SULTAN'dan Şiirler

ÇIKTIM YÜCESİNE SEYRAN EYLEDİM

Çıktım yücesine seyran eyledim
Gönül eğlencesi küstü bulunmaz
Dostlar bizden muhabbettin kaldırmış
Hiç bir ikrarında ahdi bulunmaz

Zülüfleri top top olmuş cığalı
Rakiplerin Hak'tan olsun zevâli
Bir günahkâr kulum doğdum doğalı
Günahkâr kulunun dostu bulunmaz

Kanı benim ile lokma yiyenler
Başı canı dost yoluna koyanlar
Sen ölmeden ben ölürüm diyenler
Dostlar da geriye kaçtı bulunmaz

Yine kırcılandı dağların başı
Durmuyor akıyor gözümün yaşı
Vefasız elinden gitse bir kişi
Hakikat ceminde desti bulunmaz

Biz de gezer idik irfanda sazda
Bile bulunurduk cemde niyazda
Bize de gel oldu kanlı Sivas'ta
Hızır Paşa bizi astı bulunmaz

Pir Sultan Abdal'ım destim dâmanda
İsmim Koca Haydar, neslim Yemen'de
Garip başa bir hal gelse zamanda
Orda her kişinin dostu bulunmaz

YÜRÜ BİRE HIZIR PAŞA

Yürü bire Hızır Paşa
Senin de çarkın kırılır
Güvendiğin padişahın
O da bir gün devrilir

Nemrut gibi Anka n'oldu
Bir sinek havale oldu
Davamız mahşere kaldı
Yarın bu senden sorulur

Şah'ı sevmek suç mu bana
Kem bildirin beni Han'a
Can için yalvarmam sana
Şehinşah bana darılır

Hafid-i Peygamber'im hâs
Gel Yezîd, Hüseyn'imi kes
Mansur'um beni dâra as
Ben ölünce il durulur

Ben Musa'yım sen Firavun
İkrarsız şeytan-ı lâin
Üçüncü ölmem bu hain
Pir Sultan ölür dirilir

GELİN CANLAR BİR OLALIM

Gelin canlar bir olalım
Münkire kılıç çalalım
Hüseyn'in kanın alalım
Tevekkeltü teâlallah

Özü öze bağlayalım
Sılar gibi çağlayalım
Bir yürüyüş eyleyelim
Tevekkeltü teâlallah

Açalım kızıl sancağı
Geçsin Yezid'lerin çağı
Elimizde aşk bıçağı
Tevekkeltü teâlallah

Mervan soyunu vuralım
Hüseyn'in kanın soralım
Padişahın öldürelim
Tevekkeltü teâlallah

Pir Sultan'ım geldi cûşa
Münkirlerin aklı şaşa
Takdir olan gelir başa
Tevekkeltü teâlallah

Piri Reis (Gelibolu - 1465 ? / Mısır 1554). Coğrafya bilgini. Kaptanı derya. Amcası Kemal Reisin yanında yetişti. 1498-1502 yıllarında Osmanlı - Venedik savaşına katıldı; Modon kalesinin denizden kuşatılması sırasında donanma komutanı Kemal Reisin maiyetinde bir savaş gemisine «reis» ünvaniyle komuta etti (1500). Kemal Reisin ölümü üzerine (1511) Barbaros'un komutasına girerek, 1516-1517 Osmanlı-Memlûk savaşlarına, Suriye ve Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilmesine donanmada görev alarak katıldı. İlk kez Nil nehrinin haritasını yaptı. 1547 yılında kaptan-ı deryalığa getirilerek Mısır'a gitti. 1551 yılında Aden kalesini denizden kuşattı ve fethetti. Aynı yıl 30 parçalık bir donanma ile Maskat kalesini aldı. Hüzmüz kalesini de topa tuttu, fakat kaleyi elinde tutan Portekizlilerin direnmesi yüzünden burayı alamadı. Basra'ya gidip bir süre bekledikten sonra Portekiz donanmasının Basra'ya saldıracağı haberini aldı. Bunun üzerine, Basra körfezine dağılmış bulunan gemilerin hepsini toplama olanağını bulamadan üç gemiyle körfezden çıktı. Bu gemilerden biri Bahreyn açıklarında battı ve Piri Reis öteki gemilerini Basra körfezinde bırakarak iki gemiyle Mısır'a döndü. Basra valisi Kubat Paşa durumu Mısır valisine, o da Piri Reisi orada alıkoyarak durumu İstanbul'a bildirdi. Bunun üzerine Kanunî Sultan Süleyman Piri Reis'in idam edilmesini emretti ve emir Mısır'da yerine getirildi. Piri Reis'in önemli yapıtı *Kitab-ı Bahriye*'dir. 1521 yılında yazılmış ve 1525 yılında genişletilerek Kanunî'ye sunulmuş olan bu kitabın Türk Tarih Kurumu tarafından tıpkı basımı yapılmıştır. Öteki iki önemli yapıtı 1513 yılında çizdiği ve İspanya, D. Afrika, Atlas okyanusu, Amerika'nın o tarihte bilinen parçaları ve Antil adalarını kapsayan harita ile 1528'de çizdiği ve Atlas Okyanusunun kuzey kesimini, Amerika'nın kuzey kıyılarını, Grönland'dan Florida yarımadasına kadar uzanan sahilleri kapsayan haritadır.

«Kıtab-ı Bahriye» Üzerine

Pirî Reisin, şüphesiz ki, en önemli eseri Kitab-i Bahriye'sidir. Bu kitap ilk defa 927=1521 yılında yazılmış ve ikinci defa 932 = 1525 yılında genişletilerek, Damat İbrahim Paşa aracılığıyle, Kanunî Süleyman'a takdim olunmuştur. Kitap manzum bir önsözle başlayıp, yine manzum bir sonuçla biter. Önsöz dikkatle okunursa, yazarın kuvvetli bir araştırma ve ince bir gözlem kudretiyle zamanının coğrafya eserlerini ve her gezdiği yerin durumunu incelemiş ve eserini öyle yazmış olduğu anlaşılır. İşte bu önsözün mensur olan ilk kısmında Batıda Portulan = Portolano denilen ve kıyıları, adaları, limanları, ulaştırma için tehlikeli kayaları ve yerleri anlatan ve niteleyen denizcilik rehberlerine lüzum olduğunu, çünkü, ne kadar büyük olursa olsun, belirli bir ölçek içinde yapılacak olan haritalara bütün bu bilgileri sıkıştırmanın kabil olmadığını söyledikten sonra, eserin Gelibolu'da 932 tarihinde tamamlandığını ve «padişah-i âlempenah»a takdimi güç olduğu için, beyaza çekilmediğini, fakat Mısır'a yolculuğu sırasında, sadrazam İbrahim Paşa'nın eseri görmesi üzerine (bkz. Hatime, s. 850), tebyiz edildiğini söyler. Bundan sonra manzum önsözde, kendi denizcilik hayatından ve amcası yahut dayısı ünlü denizci Kemal Reisin 900 tarihinde, Beyazıt II. zamanında devlet hizmetine girdiğini söylemeden önce, denizciliğin güçlüğünü ve önemini belirtmek için, gelgit olayını ve limanları sığ ve demir atmaya elverişli yerlerini bilmek lâzım olduğunu anlatır. Bundan sonra fırtınanın tarifi ve açıklanması, rüzgârların çeşitleriyle pusula ve haritanın tarifi ve «rub'-i meskûn denizlerinin durumlarıyle meşgul olur. Önsözün bizi en ziyade ilgilendirecek tarafı arzın küre şeklinde olduğunu her yerde ısrarla söylemesi ve özellikle Portekizli bir papaz tarafından yapılmış bir yerküreyi (globe) gördüğünü söylemesidir. Yazarın iyi tarif ettiği bu yerküre, pek kuvvetli bir ihtimalle, Nürnberg'li Martin Behaim'ın 1492'de yaptığı meşhur yerkürenin bir modeli olacaktır. Nürnberg'li olan bu zat sahiden altı yıl Portekiz'de yaşamış ve hep Portekiz gemicileriyle seyahat etmiştir.

Bundan sonra, yine önsözde daha önemli bir bahis açılıyor ki, o da Amerika'nın keşfi bahsidir. Yazar, Christophe Colomb (bkz. Bahriye, s. 81), elinde güya Büyük İskender'den önce yapılmış bir harita ile yola çıkarak, Antilles adaları kıyılarını keşfetmiş diyor, ve her halde birinci defa olarak, Türkiye'de Amerika'nın keşfinden ve böyle bir kıtanın varlığından bahsediyor.

(A. Adnan Adıvar,
Osmanlı Türklerinde
İlim, 1. bas. 1970)

POLAT Mehmet (Tokat - 1929). Karikatürcü. Orta öğrenimini Ankara Zırhlı Birlikler Assubay Okulu'nda tamamladı (1949). Yetiştiği dönemden itibaren uzun yıllar «*Akbaba*» dergisinde çizdi. Yusuf Ziya'nın ölümünden sonra, bu dergiden ayrılan arkadaşlariyle birlikte «*Papağan*» dergisini çıkardı (1967). Emekliye ayrılınca

*«Gırgır»*da çalışmaya başladı (1973). *«Şenlikli Gün»*, *«Fırt»*, *«Günaydın»* dergi ve ve gazetelerinde göründü. Güçlülük deseni vardır; *«Gırgır»* dergisi çizgisinde güldürü anlayışını sürdürmektedir.

POLATKAN, Hasan (Eskişehir 1915 / İmralı 1961). Maliye Bakanlarından. Orta öğrenimini Eskişehir Lisesi'nde (1933), yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı (1936). Sınavda başarı göstererek Ziraat Bankası müfettiş muavinliğine atandı. Askerliğinden sonra aynı bankada müfettişlik görevinde bulundu 1946 seçimlerinde Demokrat Parti listesinden Eskişehir milletvekili olarak parlamentoya Menderes'in başbakanlığında oluşan ilk kabineye Maliye Bakanı olarak girdi. 1955'te görevinden ayrıldı. 1 Aralık 1956'da ikinci kez aynı göreve getirildi. Milletvekilliği ve bakanlığı 27 Mayıs hareketine kadar sürdü. 27 Mayıs sabahı Menderes'le birlikte Kütahya'da tutuklandı. Yüksek Adalet Divanı'nda yapılan yargılama sonucu verilen idam kararı 15/16 Eylül 1961 günü İmralı Adası'nda yerine getirildi.

Demokrat Parti döneminin dışa bağımlı ekonomi politikasının uygulayıcılarından biri olan Polatkan'ın basılmış yapıtı yoktur.

Ömer Polat

POLAT, Ömer (Ağrı 1943). Romancı. Oyun yazarı. Orta öğrenimini Ağrı Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Erzurum Atatürk Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. Bir süre Ankara'da Almanca öğretmenliği yaptı. Sonra basın ateşesi olarak Almanya'ya gönderildi. Romanlarında olumsuz toplumsal koşullar ve aykırı doğa güçleri içinde sıkışıp kalmış Doğu yöresi insanlarını töresel konumlarına bağlı özellikleriyle yansıtan Polat, üçüncü yapıtı *Dilan* ile 1977 Madaralı Roman Ödülü'nü kazandı. *Aladağlı Mıho* adlı seyirlik oyunu Ankara Sanat Tiyatrosu'nda sahnelendi. Büyük ilgi gördü. Bu oyunda değişik tiyatro tekniği uygulamış, köy seyirlik oyunlarından yola çıkarak çağdaş bir oyuna ulaşmıştı. Aynı zamanda sağlam bir toplum eleştirisi de getiriyordu. İkinci oyunu *804 İşçi* de Ankara Sanat Tiyatrosu'nda oynandı. *Aladağlı Mıho* 1975 - 76 İsmet Küntay Ödülü'nü aldı.

Romanları : Mahmudo ile Hazel (1973), *Saragöl* (1974), *Dilan* (1976). **(S.G.A.)**

Politika
SAVAŞSIZ SOMÜRÜSÜZ BİR DÜNYA İÇİN
bir ekmek bir Politika
1980 Mali Yılı Bütçesi görüşmeleri başladı
7 kilometrelik yürüyüş yapan Samandağ köylüleri, işçi sınıfı partisine özgürlük istedi
Meclis "Tekellerin Bütçesi"ni görüşüyor
Turgut Özal'da Ecevit gibi kredi yerine "vaat" aldı
Baskı ve zamlara karşı işçilerin protesto gösterisi yoğunlaşıyor
Stockholm'de düzenlenen gecede Nazım, Neruda ve Ritsos birlikte anıldı
DEMİREL HÜKÜMETİ "CEVAT YURDAKUL POLİS OKULU"NUN ADINI DEĞİŞTİRDİ
TARİŞ direnişini destekleyen halk cezalandırılmak isteniyor
CİBALİ TEKEL'DE DE İŞBAŞI YAPILDI

Politika gazetesinin bir sayısı

POLİTİKA (Ekonomi - Politika). Günlük siyasal gazete. Haldun Simavi ve Kadri Kaya-şanıyla ilgili bir yayın organı olarak ku-

ruldu. TRT Genel Müdürlüğü'nde dönem içi başında bulunan Milliyetçi Cephe hükümetince engellenen İsmail Cem, Ercan Arıklı ve Kadri Kayabal'ın kurduğu *Politika* Basın Yayın A.Ş.'ne devredildikten sonra, 9 Eylül 1975'ten başlayarak çağdaş, demokratik, ilerici bir içerikle yayınlanmaya başladı. Birçoğu İsmail Cem'in TRT'deki çalışma arkadaşlarından olan yazarlar arasında halûk Şahin, Uğur Dündar, Hilmi Yavuz, Çetin Altan, Adil Özkol, Selahattin Hilav, Sadun Aren, Fethi Naci, Selim İleri, Mete Buharalı, Ahmet Kahraman, Ahmet Yücekök, Uğur Kökden, Hıfzı Topuz bulunuyor, Feruh Doğan, Tan Oral, Ergin Ergönültaş'ın karikatürleri yayınlanıyor, başyazılarıysa İsmail Cem yazıyordu. Bu evrede gazetede özellikle düşün ve inceleme yazılarına yer verildi. 1976'da ortaklığa katılan Vedat Dalokay, bir süre başyazıları da yazdı. Bu arada Genel Yayın Yönetmenliğine Demirtaş Ceyhun getirildi. 1977 başında hisselerinin çoğunluğunu DİSK alınca yeniden başyazıları yazmaya başlayan İsmail Cem, bir süre yayın yönetmenliği de yaptı. 1977 sonunda, hisseleri Maden-İş Sendikası devraldı. «Bir ekmek, bir Politika» belgisiyle gazetenin işçi sınıfı ve emekçi yığınlara mal olması amaçlandı. Yazarları arasında Oya Baydar, Aydın Engin, Özlem Özgür, Sedat Özkol, Şükran Kurdakul, Hüseyin Baş, Ayşe Dicleli, Doç. Ataman Tamgör, Süleyman Üstün, Metin Kurt bulunan gazetede sanat ve spor olaylarına geniş ölçüde yer verildi. MHP ve yandaşı örgütlerin terörle bağı, Afganistan'daki gelişmeler, vb. olayları nesnel olarak sergileyen yazılar, röportajlar ağırlık kazandı. MHP'nin kapatılması konusunda bir kamuoyu araştırması düzenledi. Demokratik örgüt ve yayınlar üzerindeki yasaklara, baskı ve yıldırma girişimlerine, politik ortamın anti-demokratikleştirilmesine karşı çıkan, işçi sınıfının, antifaşist güçlerin birliğini savunan yazılara yer verdi. Yazar ve yöneticileri ceza yasasının 142. maddesine aykırı eylemde bulundukları saviyle koğuşturmaya uğradı. Genel Yayın Yönetmeni Aydın Engin ve yazarları Özlem Özgür, Akın Ergene, Osman İkiz tutuklandılar. Gazetenin yayını da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca yasaklandı.

Pontus Ayaklanması. 1814'de Odesa'da kurulan ve Yunan bağımsızlığının gerçekleşmesinde önemli bir etken olan **Ethniki Heteria (Ulusal Dernek)**, Tanzimattan beri Sinop'tan Batum'a kadar Doğu Karadeniz kıyılarında bağımsız bir Rus Pontos Devleti kurmak için yaptığı çalışmaları daha da yoğunlaştırmış ve İstanbul'da 1904 yılında bir Pontos Derneği kurulmuştu. Bu arada Müdafaai Meşrute ve Mukaddes Anadolu Rumluğu adlı gizli örgütler de köylere kadar yayılmıştı. İkinci Meşrutiyette Meclisi Mebusanda Pontos Rumları 7 milletvekili ile temsil ediliyorlardı.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Rumlar ötedenberi ticareti ellerinde bulunduruyorlardı. Özellikle İnebolu ve Merzifon'da üstlenen Amerikalı misyonerler de Pontos'un geliştirilmesi için çaba harcamışlardı. Birinci Dünya Savaşı sırasında, askerden kaçanların da katıldığı Rum eşkiya çeteleri çoğalmıştı. Çarlık Rusyasının orduları Trabzon'u işgal edince, yönetim yerli Rumlara geçti. Batum'da, 12000 kadar askerin toplanması ile Rum asıllı Rus generali Anonya komutasında bir tümenin örgütlenmesine girişildiyse de Sovyet Devriminin gerçekleşmesi ve Rus askerlerinin Kafkaslardan çekilmeleri üzerine bu birlik dağıldı. Fakat silahlarının çoğu Rumlara kaldı. Giresun'da Belediye Başkanlığı yaptıktan sonra Fransa'ya yerleşen Konstantin Konstantinidis adlı Trabzonlu bir iş adamı Avrupa ve Amerika'da yerleşmiş Rumlardan oluşan Ulusal Pontos Birliği'ni kurdu. Marsilya'da ilk kongresini yapan bu kuruluş, Sovyet Dışişleri Komiseri Troçki'ye bir telgraf çekerek, bağımsız bir Rum Pontos Cumhuriyeti kurulması için yardımcı olmasını istediyse de olumlu bir karşılık alamadı.

Mütareke döneminde ve sonra silahlı çeteciliği sürdüren Pontosçular bir yandan da Avrupa'da propaganda yapıyor, bu arada Trabzon'un Ermenilere bırakılması olasılığına karşı çıkıyorlardı. 4 Mart 1919'da İstanbul'da, Pontos Cumhuriyeti kurulmasını savunan *«Pontos»* adlı gazete yayınlanmağa başladı. Kafkaslardaki Rumlar **Haralambos** adlı birinin çevresinde toplanmışlar, Beyaz Rus subaylarınca eğitimden geçirildikten sonra, Bolşevik devrimini yıkmak amacıyla Kafkaslarda köprübaşı tutmaya çalışan İngiliz ve Fransızlarca Karadeniz'e çıkarılmaya başlamışlardı. 19 Temmuz 1919'da Batum'da Rusyalı Pontos'çuların kongresi yapılmış, Pontos Rum Cemiveti ilân edilerek örgütlenmeye başlamıştı. 1920 başlarında Ermenistan hükümetiyle de bir Rum Ermeni konfederasyonu kurulması için girişimlere başlanmıştı.

1920 yılında Nurettin Paşa'nın komutasında kurulan ve karargâhı Amasya'da bulunan Merkez Ordusu, 1921 Şubat ayılarında Pontosçuları aramaya başladı. Merzifon Amerikan Koleji, Samsun ve Trabzon metropolitleri basıldı, belgeler ele geçirildi. Hükümet, kışkırtıcılık yapan rahiplerin yurt dışına sürülmelerine, bölgedeki bütün Rum köylerinin topluca ülkenin iç bölgesine göç ettirilmesine karar verildi İstiklâl Mahkemeleri ayaklanmanın elebaşıları için ölüm cezaları verdi. Bu durumu protesto eden İtilâf devletlerine Ankara Hükümeti 15 Eylül 1921'de şu karşılığı vermişti: «Mütarekeden Eylül 1921'e kadar Yalnız Samsun çevresinde Rum çeteleri 699 Türkü öldürmüştür, 59 Türkü yaralamışlar, 15 Türkü dağa kaldırmışlar, 13 Türk kadınının ırzına geçmişler, 41 köy, 26 çiftlik ve değirmen yakmışlardır. Devletin hukukuna aykırı olarak Yunan ordusu Türk uyruklu Rumları silah altına almaktadır. Batı Anadolu'daki Yunan ordusunun ileri hareketi halinde Karadeniz Rum halkının Türk ordusunu arkadan vurmasını önlemek için Yunanlılarca silahlandırılmakta olan Karadeniz Rumlarını zararsın hale getirmek düşüncesiyle Anadolu içine nakletme kararı verilmiştir. Yalnız Samsun bölgesindeki Rum köylerinde 2500 tüfek, 1.200.000 mermi ele geçirilmiştir. Bu nakiller sırasında Rum göçmenlerinin öldürüldüğü ve soyulduğu bir iftiradır.» Genelkurmay Başkanlığı Rum hareketinin bastırılması sırasında 10.868 Rum askerinin zararsız hale getirildiği ve 11188'inin öldürüldüğünü açıklamıştı. Merkez Ordusunun kuvvetleri 1922'de 20.000'i bulmuştu. Pontos ayaklanması 6 Şubat 1923'de tamamı ile bastırıldı. Geri kalan Karadeniz Rumları denizyoluyla Yunanistan'a sürüldü. 1919'dan beri harekette önemli rolü olan Trabzon metropoliti Khrysantos 1922'de İstiklâl Mahkemesi'nce idama hüküm giydiyse de Yunanistan'a kaçmış, orada Başpiskopos ve Yunan kilisesinin baskanı olmuş, 1936'da Trabzon kilisesinin tarihi ile ilgili büyük bir kitap yayımlamıştı.

(A.T.)

POROY, Semih (Samsun 1954), Karikatürcü. İlk ve orta okul öğrenimini Samsun'da, lise öğrenimini İskenderun'da tamamladı (1973). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğrenim gördü. Öğrencilik yıllarında bir süre tabelâcılık yaptı. İlk karikatürü *«Akbaba»*da yayımlandı (1975).

Sonra *«Politika»*, *«Vatan»*, *«Milliyet»*, *«Özgür İnsan»* gazete ve dergilerinde de karikatürler yaptı. 1977'de *«Cumhuriyet»* gazetesinin haftalık gülmece savfası *«Cumhuriyet»*te çizmeğe başladı. Aydın'da bir kişisel sergi açtı (1979); az sayıda sergi ve yarışmaya katıldı. Türk Tabipler Birliği Merkez Konseyi'nin düzenlediği «Çocuk Hakları ve Çocuk Sağlığı» uluslararası karikatür yarışmasında «Büyük Ödül» kazandı (1979).

Prens Sabahattin (İstanbul 1877 / Neuchatel, İsviçre - 1944). Düşün adamı. Politikacı. Padişah Abdülmecid'in kızı Seniha Sultan'la Damad Mahmut Celalettin Paşa'nın oğludur. Babasının konağında dönemin dü-

şün adamları İsmail Safa, Muallim Feyzi, Hüseyin Daniş beylerden özel öğrenim gördü. Yirmi yaşlarındayken Lamartine'inden çeviri yapacak düzeyde fransızca, arapça ve farsça öğrendi. Abdülhamid II.'nin baskısına dayanamayıp ülke dışına çıkan babası ile birlikte Paris'e yerleşti (1899). Burada düşün ve sanat çevrelerine girdi. Özellikle «sicience sociale»cilere yakınlaştı. Haeckel, Buchner, Fouillée, La Play, E. Demolins'in yapıtlarını okudu. Özellikle Le Play ve Demolins'in etkisinde kaldı. Bu dönemde Paris'te Abdülhamid II.'nin düşürülmesi ve Meşrutiyet ilânı amaciyle ülke dışına çıkan düşün ve eylem adamlariyle ilişkiler kurarak Birinci (1902) ve İkinci (1907) Jön Türk Kongrelerinin toplanmasına öncülük etti. Teşebüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti'ni kurarak *«Terakki»* gazetesini çıkardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından Ahmet Rıza ile baş-

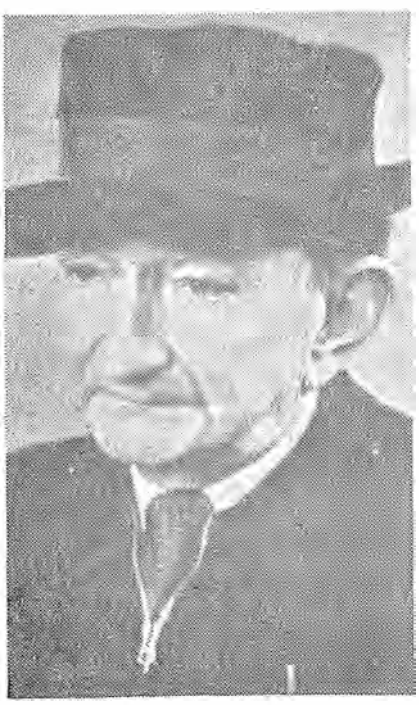

Prens Sabahattin

layan görüş ayrılığı, özellikle Meşrutiyetin ilânından sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nın yöneticileri ve fırkanın ideologları ile daha da derinleşerek sürdü. Yönetimine katılmamakla birlikte görüşlerini benimseyen kişilerce kurulan Ahrar Fırkası'nın ideoloğu sayılarak düzenlediği konferanslardaki konuşmalarından ötürü siyasal iktidarca izlenmeye başladı. Kısa süre tutuklanıp serbest bırakılması üzerine ülke dışına çıkarak 1919'a kadar Mısır'da yaşadı. Birinci Dünya Savaşı yenilgisini izleyen günlerde İstanbul'a döndü. 1924'te, bu kez Osmanoğullarının ülke dışına çıkarılmalarını öngören yasa uyarınca İsviçre'ye sığınmak zorunda kaldı.

Prens Sabahattin, ilk kez *«Terakki»* gazetesinde yayımladığı yazılarda «şahsi teşebbüs» kavramı üzerinde durmuş ve «Vilayetler merkez için değil, merkez vilayetler için» ilkesini ortaya atarak («Ademi merkeziyet merkezden yönetilmezlik») görüşü ile birleştirmeye çalışmıştır. İstanbul'da yaşadığı kısa süre içinde verdiği konferanslarda ve yazılarında merkezden yönetilmezlik programı altında özerk yönetime yandaş olmadığını vurgular. Görüşlerini 1918'de yayımladığı *I. Izah, II. İzah, III. İzah* ve *Türkiye Nasıl Kurtulur* kitaplarında anlatan Prens Sabahattin, toplumbilimle, fizik, kimya kadar müspet bir bilim olduğunu kabul ettiği Science Sociale'i ayırmak gerektiği düşünüşündedir. Çünkü, kendine özgü yöntemleriyle toplumsal sorunların çözümlenmesini başarabilen ilmi içtima öteki çağdaş bilimler gibi gözlem ve deneyden doğmuştur. Toplum bilim ise toplumsal olayları genel ve yüzeysel biçimde kavradığından sorunların derinine inememektedir. Gerçekten bilimsel olabilmek için toplumun yapısını iyi tanımak, aralarındaki ayırımları iyi belirlemek gerekir. Bu yapılmadan reform planları çizerek sorunları çözmeyi ummak Tanzimat'tan sonraki yenilik çabalarını havada bırakmıştır. Yalnız özgürlük, meşrutiyet, eğitimde yenilik ve batılılaşma gereğine bağlanmak ne toplumu ne de onu düzeltmeğe çalışan kesimleri bir karış ileriye götürebilmiştir. Bu nedenle mutlakiyette olduğu gibi meşrutiyet döneminde de zulüm, zorbalık ve anarşiden kurtulmak mümkün olmamıştır. Siyasal çevrelerin programları, temel yapıyı kapsayan bilimsel çözümlemelere değil, bir takım varsayımlara dayanmaktadır. Tutuculuk, liberallik, demokratlık, sosyalistlik, ulusçuluk gibi bir öğretilere bağlanmak bilimsel çözümleme yoksunluğundan doğmuştur.

Meslek-i İçtimai'yi «bilimsel ve pratik» bir anlayış diye tanımlayan Pren Sabahattin'in adem-i merkeziyyet (merkezden yönetilmezlik) olarak ilkeleştirdiği genel hayat'tan, bireysel girişim ekonomik bağımsızlık ahlakî yükselme olarak ilkeleştirdiği özel hayat'a geçiş biçiminde özetlevebileceğimiz temel görüslerinin son çözümlemede liberalizme dayandığını söyleyebiliriz.

«Prens Sabahattin'in Etkileri»

Çeşitli engellere rağmen Sabahattin'in fikirleri hayatımızın türlü alanlarında tesirli olmaktan geri kalmamıştır. Çağdaşı olduğumuz bir düşünürün ve aksiyon adamının yaşamakta olduğumuz hayat üzerindeki tesirlerini belirtmek elbette kolay değildir. Gerçek hükmü zamandan beklemek gerekiyorsa da Sabahattin'e bağlanabilecek çeşitli tesir alanlarının varlığını kabul etmek için beklemeğe lüzum yoktur. Kısa çizgilerle ve kabataslak olarak şu tesir alanlarından söz edilebileceğini sanıyoruz.

Siyasî Alanda : Jön-Türk hareketi içinde yer alan Sabahattin'in muhalifler arasında kurmağa çalıştığı işbirliğiyle Abdülhamit istibdadının yıkılmasında rol oynadığı malûmdur. Bu rolün derecesi tarihçilerden cevabı beklenen bir noktadır.

Önce de bir vesile ile temas ettiğimiz Ahrar Fırkası, Sabahattin'in ana-fikirlerini programlaştırmıştır. 1324 (1908) yılında İstanbul'da faaliyete geçen fırka «İnsanlar hür ve hukuk-u beşer nokta-i nazarından müsavi olarak doğduklarından» hareketle «tevsii mezuniyet ve tefrik-i vezaif usulünün» konulmasını istemekte, milletvekili seçimi ve memuriyetlere tâyinde «cins-ü mezhep tefrik edilmiyerek, anasır-ı Osmaniyenin âdilane bir surette bu hakka nailiyetleri hususuna itina» edileceğini bildirmektedir. Ahrar Fırkasının Sabahattin tarafından savunulan prensipleri benimsediği görülüyor.

Büyük Millet Meclisi'nin 18 Eylül 1337 (1921) tarihli toplantısında İcra Vekilleri Heyeti'nin çalışma programı olarak okunan beyannamenin vilâyetlerle ilgili kısmında açık olarak «ademi merkeziyet»in müdafaa edildiğine şahit olmaktayız. Vilâyetin «muhtariyet-i tamme»yi haiz olduğu, bütün vilâyet işlerinin tanzimi'nin vilâyet meclislerinin yetkileri dahilinde bulunduğu söylenilen bu beyannamenin hazırlanmasında mazbata muharriri olan Burdur meb'usu Sossallıoğlu İsmail Suphi büyük rol

oyamıştı. Son yıllarda kabul edilmiş olan İller Kanunu, valilerin yetkilerini arttırmış olması yönünden merkeziyet anlayışından bir nevi uzaklaşma olarak ele alınabilir.

Fikir alanında Önce bir düşünür, bir ideolog olan Sabahattin memleketin aydın çevrelerinde gittikçe genişlemekte bulunan bir tesir alanı meydana getirmiştir. Fikir hayatımızın çeşitli yönlerinde görülen bu tesirleri şu başlıklar altında ele alabiliriz:

a) Science sociale görüşü, memleketimizdeki sosyoloji çığırlarından biri halini almıştır. Durkheim sosyolojisinin Ziya Gökalp ve devamcıları tarafından temsil edilmesine mukabil Le Play mektebi ve mensupları da Sabahattin ve devamcıları tarafından temsil edilmektedir.

b) Sabahattin'in cemiyet olaylarını tanımalc için tavsiye ettiği monografi metodu devamcıları tarafından başarılı bir şekilde tatbik edilmiş, çeşitli konuları içine alan monografiler yapılmıştır. Mehmet Ali Şevki, Selâhattin Demirkan tarafından bir köy sosyolojisinin kurulması hazırlıklarının, örnekleriyle birlikte, ortaya konulduğuna işaret etmeliyiz.

Prof. Cavit Orhan Tütengil,
Prens Sabahattin (1954)

Proleter Devrimci Teori. Aylık kuram dergisi. Sahibi : Kemal Yalçın. Yazı İşleri Müdürü: Celal Taş. «*Devrimci Halkın Yolu*» gazetesinin eki olarak yayımlandı. «Önsöz» başlıklı sunu yazısında (Haziran 1978), «karşı - devrimci üç dünya teorisine karşı kararlı bir savaşın» gündemde bulunduğu belirtilerek dergide marksist öğretiyi Türkiye gerçekleriyle birleştirme yolunda çaba gösterileceği ifade edildi. İkinci sayısında «Üç Dünya Teorisi Marksizm - Leninizmin İnkârıdır», «Yabancı Bandıra Altında», «Tarafsızlığın Savunulması», «Dünya Siyasetinde Bir Dönüş», «Proleter Devrimci Hareketi Nasıl İncelemeliyiz» adlı yazılar yer aldı. «Üç Dünya Teorisi Marksizm Leninizmin İnkârıdır» başlıklı yazıda bu kuramın ezilen halkların kurtuluş savaşımını yadsıdığı, yeni sömürgeciliğin savunuculuğunu yaptığı, AET'yi destekleyerek Avrupa Birliği'ni savunanlara koşut görüşlerle birleştiği ve «Proleteryanın ideolojik mücadele görevini inkâr ettiği» ileri sürüldü.

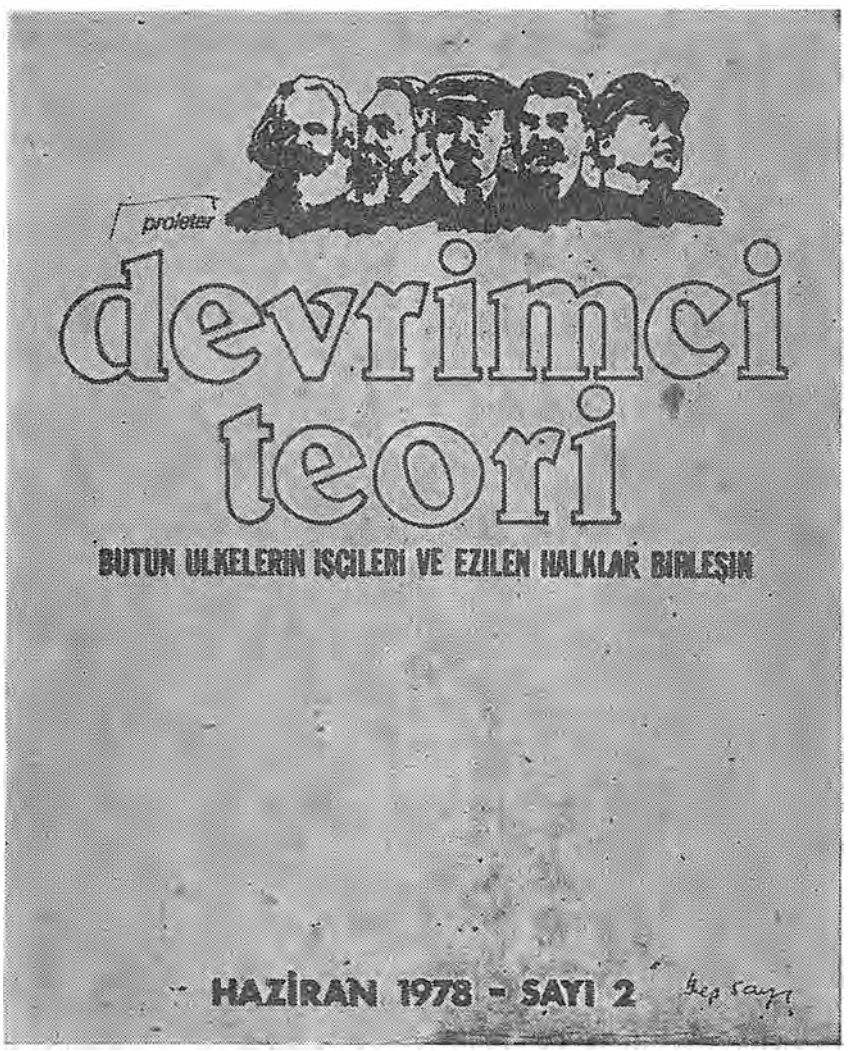

Proleter Devrimci Teorinin 2. sayısı

PULUR, Hasan (İstanbul 1932). Yazar. Gazeteci. Orta öğrenimini Kabataş Lisesi'nde tamamladı. (1953). Bir süre İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okuduktan sonra, lise son sınıftayken, «*Son Saat*»te gazeteciliğe başladı. (1954) «*Yeni İstanbul*», «*Vatan*», «*Akşam*» gazetelerinde (1955-58) muhabirlik yaptı. «*Milliyet*» ve «*Hürriyet*» gazetelerinde yazdı. Yazın dünyasında, yönetimine katıldığı «*Dönüm*» (1953-54) dergisindeki şiirleriyle girmişti. Bu tür çalışmalarını «*Mavi*», «*Yeditepe*», «*Mülkiye*», «*Yeni Ufuklar*» dergilerinde (1954 - 1958) sürdürdü. Bedii Eroğlu ile birlikte «*Son Saat*» gazetesinin Sanat eki'ni yönetti. (1954) «*Çeşme*» adlı şiiri «*Akşam*» gazetesinin sanat eki'nde düzenlenen yarışmada ikincilik kazandı (1953). Değişik buluşları ve yergi havası ağır basan fıkralarıyla tanındı. *Olaylar ve İnsanlar* (1970, 1971) adlı kitabı var.

Hasan Pulur

PURA, Numan (1907) Ressam. Çağdaş resim sanatımız içinde akademik bir eğitim görmeksizin kendi kendini yetiştirmiş sanatçılar arasında ilginç bir yer alır. Aslen Üsküplü olan sanatçı ilk öğrenimini bir tüccar olan babasının yanında dolaşarak, Üsküp, Selanik Manisa ve Bursa'da tamamladı. Liseyi ise Bursa'da bitirdi. Daha sonra Maliye Meslek Okulu'nu da bitirdikten sonra 1928 yılına kadar Bursa'da ticaret yaptı. Daha sonra devlet memurluğunu seçti. 1960 yılına kadar memur olarak çalıştı ve emekliye ayrıldı.

Bu çalışmalarının yanısıra küçük yaştan beri resimle ilgilendi. 1959 yılındaysa Ankara'da Güzel Sanatlar Cemiyeti'ne üye olduktan sonra etki alanını genişletti. Numan Pura'nın hiç bir sanatçının ya da sanat akımının etkisi altında kalmadığından söz eden eleştirmenler, gerçekte sanat eğitimi görmemiş olmasını kastederler. Buna karşın, öncelikle suluboya ressamlığında ayrıca özel bir üslup geliştirdiği yağlı boyalarında duyarlı sanatçı kişiliğini kabul ettirdi. Başta Devlet Resim ve Heykel sergileri olmak üzere pekçok toplu sergiye katılmış, Hollanda ve Chicago'da düzenlenen ulusal sergilerimize eserler vermiştir.

Sanatçı üzerine eleştirmen Fuat Pekin şu görüşlere yer veriyor: «ebedi bir bahara susamış olan kalbini tatmin edemeyen, bozkırlar ve çıplak dağlar yerine münbit tarlalar, su kemerleri, kesif ve loş ormanlarıyla küçücük akuarellerinde parça parça köşe köşe yeni bir tabiat yoğuran ve yaratan Numan, gürültülü modern hayatımız içinde gizlenmiş alçakgönüllü bir romantiktir.»

(O.T.)

R

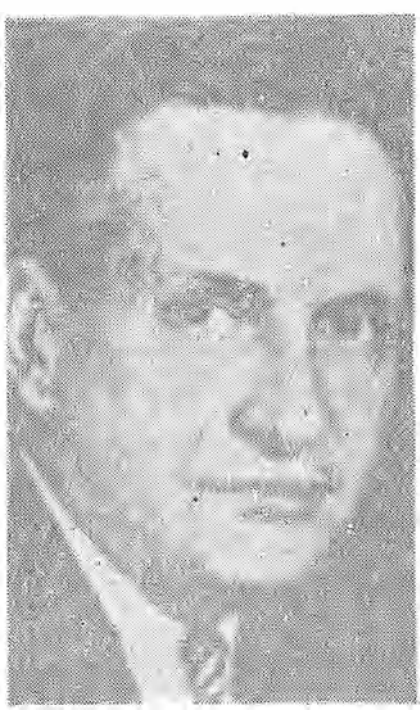

Şevket Rado

RADO, Şevket (Radovişte 1913). Şair, yazar. Yüksek öğrenimini Ankara Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Uzun yıllar «*Akşam*» gazetesinde köşe yazarlığı yaptı (1934-60), «*Resimli Hayat*», «*Hayat*», «*Ses*» dergilerini yönetti. Yayın dünyasına Şevket Hıfzı adiyle «*Varlık* dergisinde çıkan şiirlerle girmişti (1933-34). Çoğunluğu hece ölçüsüyle yazılan bu ürünlerini yıllar sonra *Şiirler* (1970) adlı kitapta topladı. Yönettiği dergilerde çıkan söyleşilerinden oluşan kitapları ve öteki yapıtları şunlardır: *Eşref Saatı* (1956), *Ümit Dünyası* (1957), *Hayat Böyledir* (1962), *Aile Sohbetleri* (1967), *50. Yılında Sovyet Rusya* (1968).

RAMOĞLU, Ziya (Of - 1932). Karikatürcü. Karikatür uğraşısını uzun yıllar Trabzon'da sürdürdü. İlk karikatürleri «*Hayat*» dergisinde (1960) çıktı.

Pek çok kişisel sergiler açtı. Trabzon (1956 1973)'daki sergileri vanında, Avrupa ve Kuzey Afrika ülkelerini kapsayan Akdeniz Turunda da «Yüzen Sergisi» geniş ilgi görmüştür (1971). Paris'teki «Ecole A.B.D. De Dessin»den burs aldı (1959). Yabancı karikatür ajanslarına karikatürler vermekte olan Ramoğlu'nun «*Parola Aşk*» adlı bir karikatür albümü bulunmaktadır (1975). Sanatçının fotoğrafçılıkla da uğraşıyor olması, karikatürde değişik teknikler kullanmasını sağlamaktadır.

Rasim Haşmet (Selanik - 1888 / İstanbul - 1919) Şair. Orta öğrenimini Selânik'te Fransız Mektebi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Hukuk Mektebi'nde tamamladı. Selanik'te kurulan Sosyalist Amele Hevet-i müttehidesi'nin (Sosyalist İşçi Federasyonu) çıkardığı «*Amele*» gazetesini yönetti. (1909) Balkan savaşının çıkması üzerine İstanbul'a geldi. (1913). Konya (1915 1917) ve İstanbul Gelenbevi Sultanilerinde (1917 1919) Felsefe öğretmenliği yaptı. Veremden öldü. Selanik'te «*Yeni Asır*», «*Bahçe*», «*Genç Kalemler*» dergi ve gazetelerindeki şiir ve yazılarının yanısıra «*Felsefe Dergisi*»nde (1910) çıkan *Mezahib-i İştimaiye* başlıklı yazı dizisiyle tanındı. «*Eşref*», *Musavver Eşref*», «*Tenkit*», «*Hale*», «*Rebap*» dergilerinde de yazdı. «İnsanlar, sınıflar, milletler arasında barış ve kardeşliğin kurulması özlemini dile getiren ve sosyalist edebiyatın ilk örneklerinden sayılabilecek şiirleri var.» (Asım Bezirci)

Raşit (İstanbul ? / İstanbul - 1735). Tarihçi, şair. Medrese öğrenimi gördü. Bir süre müderris olarak çalıştıktan sonra «vakanüvis»lik görevine atandı (1714). Mora, Varadin seferine katıldı. (1715-16) 1718'de sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın emriyle, Naima'nın kaldığı yerden (1660) itibaren olayları yazmaya başladı. 1722 yılına kadarki olayları kapsayan ve *Râşit Tarihi* olarak anılan bu tarih *Naima Tarihi*'nin bir devamı olarak yazıldı. Vakanüvislikle birlikte müderrislik görevini de sürdüren Raşit Efendi, 1723 yılında Halep kadılığına atandı. 1724 yılında tekrar İstanbul'a döndü. 1728'de elçi olarak Isfahan'a gönderildi. 1729'da İstanbul kadılığına atandı. 1730'da Patrona Halil ayaklanmasından sonra Bursaya, oradan da Limni adası-

na sürüldü. Üç yıl sonra, Üsküdar'daki yalısında oturması koşulu ile affedildi. 1734'de Anadolu kazaskerliğine getirilerek yeniden devlet hizmetine alındı.

XVIII. yüzyıl divan şiirinin kişilik kazanmış şairlerinden sayılan Raşit Efendinin başlıca yapıtları şunlardır: *Divan* (27 kaside, 260 gazel, 40 tarih manzumesi, 20 kadar dörtlük kapsar); *Sıhhatname* (ağır bir hastalıktan kurtulan Ahmet III.'e sunulan 1500 beyitlik mesnevi); *Münşeat* (mektupları); *Fetihnameler* (Mora zaferi üzerine yazdığı ve komşu ülkelere gönderdiği 50'ye yakın fetih mektubu); *Tarih.*

Reaya: Toprağı işlemekle yükümlü bulunan köylü sınıfı. Osmanlı yasalarında dirlik sahibine **sahib-i arz** denilmektedir. Aslı timarlı sipahi olan **sahib-i arz** ile reaya arasındaki ilişkiler yasalarla saptanmış bulunmaktaydı. Bir dirlik şahibi kendisinin üzerindeki dirliği ömürlerinin sonuna kadar veya mülk olarak kullanamazdı. Dirlik, **sahib-i arz**'a Padişah beratıyla yaptığı görevler karşılığında verilmiştir Görevini iyi yapamadığı veya aksattığı durumlarda dirliği elinden alınarak timar dağıtımıyla ilgili belgelerde geçtiği gibi «harb ve darbe kâdir, müstahak, işe yarar birine» verilirdi. Dirlik sahibi de kendi dirliğinde bulunan reayanın efendisiydi. Devlet miri toprak olan kendisine ait o yeri hizmet karşılığında dirlik sahibine verdiğinden timar sahibi timarını bayındır duruma getirmekle yükümlüydü. Köylünün tarlası, bağ ve bostanı. Devlet adına dirlik sahibi **sahib-i arz** tarafından yönetilirdi. Köylü, **sahib-i arz**'ın reayası olduğundan çalışmaz, toprağı gereği gibi işlemezse timar sahibi köylünün elindeki toprağı tapulayarak bir başkasına verebilirdi. Bununla beraber **saib-i arz**'ın da benim reayam diyerek köylüsüne haksız davranma yetkisi yoktu. Haksız davranış ve işlemler karşısında reayanın sorumlu katlara başvurma hakkı doğardı. Gerektiğinde sorun mahkemede karşılıklı yüzleştirilmek suretiyle haklı ve haksız taraf belirlenirdi.

Reayanın ve *sahib-i arz* denilen dirlik sahibi timarlı sipahinin karşılıklı hak ve ödevleri yasalarla saptanmış bulunmaktaydı. Reaya denilen köylünün yapması gereken belli başlı işler şunlardı. Köylü, kendi başında bulunan sipahisine efendi olarak bağlılık içinde hizmet etmekle yükümlü olarak, köylerine dirlik sahibi geldiğinde her biri üç gün hizmet etmek zorundaydı. Kendisini ve davarlarını beslemek, her hangi bir hizmet emrederse yapmak, Sipahisinin istediği yerde anbar veya ahır inşa etmek, ürünlerini pazara indirmek, gerekirse pazar yerinde depolanmasını sağlayacak depolar yapmak ilgili yasaların emrettiği işler arasında yer almaktaydı. Reayanın toprağı boş brakmayarak ekmesi, işlemesi gerekliydi. Reaya, kendi yerinin bir kısmını ekmeyerek başka sipahinin topraklarını ekerse, kendi sipahisi köylüsünden buna karşılık ceza olarak iki misli öşür alırdı. Reaya, emrinde olduğu sapihisine her yıl mart ayı içinde defterhane kaydında yazılı bulunan çift, bennak, mücerred, gibi vergileri vermek durumundaydı.

Reaya ölümü üzerine yasal olarak yerleri oğullarına geçtiğinde büyük oğlundan bennak resmi alınırdı. Köylü kendi çalışması sonucunda ekime açtığı daha önce işlenmemiş toprağı üç yıl dirlik sahibinin karışması olmaksızın ekip biçmekte serbestti. Üç yıl sonra sipahi isterse, tarıma kazandırılmış o yeri toprağı açana veya bir başkasına vererek buradan resm-i zemin adı altında bir vergi alınırdı. Reaya yetiştirdiği ürünü sipahinin izni olmaksızın başka bir vere gönderirse ürünü elinden alınarak cezalandırılırdı. Reayanın bağlı bulunduğu dirliği izinsiz olarak terk etmesi kesin olarak yasaklanmıştı, başka bir timara her hangi bir nedenden dolayı göç eden reayayı o yerin **sahib-i arz**'ı olan timarlı sipahinin tutuklanarak geri yollanması yasa gereğiydi. Bu tür toprağını terk ederek başka yerlere göçme olayları özellikle savaş ve iç karışıklıkların sürdüğü dönemlerde sık olarak meydana gelirdi. Bu gibi durumlarda Divân-ı Hümâyundan çıkan emirlerle başka yerlere göç etmiş olan reayanın yerlerine dönmesi için özellikle ehl-i örf denilen Beylerbevi, Sancakbeyi, Subaşlar, Bölükbaşılar ve Dergâh-ı âli çavuşlarına bozulan düzenin asâyişin sağlanması için emirler çıkartılırdı. Önceleri özellikle küçük görevlerde ehl-i örf olarak görev alan timarlı sipahilerden kendini gösterenlerin zamanla yerlerini kapıkulu denilen yeniçeri ve atlı sipahilere bıraktıkları görülmektedir. Ehl-i örf takımı ile çeşitli nedenlerden ötürü çift bozan veya baska yere göçerek çiftçiliğe devam eden reava arasında sürtüşmelerin doğması bu durumda kaçınılmaz olmaktaydı. Köylü kullanımında bulunan yerleri kiralayamaz, satamaz ve mukataaya veremezdi. Gene, reaya sipahisinin olurunu almadan dam, ahır, anbar bina edemezlerdi. Sipahinin izni ile yaptıkları taktirde buraları için tapu vermek yasa gereğiydi. Reayanın ölümünden ötürü küçük çocukları geride kaldığında ölen köylünün yerleri bir başkasına devredilerek işletilirdi. Reaya öldüğünde geriye babası kalmışsa toprağı işlemeğe gücü varsa toprak ölen rayanın babası üzerine tapulanırdı. Köylü meyva ağaçları içinde türüne göre **sahib-i arz**'a öşür verirdi. Meyva ağaçları sipahinin izni olmaksızın kesilemezdi. İzinsiz ağaç kesen ceza gördüğü gibi akçe tazminat ödemek zorunda kalırdı. Eğer, reaya meyva ağaçlarını kesmeyi alışkanlık haline getirmişse gerektiğinde eli kesilirdi. Reaya tarifesi tasarlayarak sipahisini dövse veya kötü söz söylese onun dilini kesmeği yasalar buyurmaktaydı. Sipahi bunların dışında ahlaksız ve dinl görevlerini yerine getirmeyen reayasını cezalandırmakla yükümlüydü. Düzenlenmiş yasalar gereği reaya sipahisine tamamen bağlanmış olduğu gibl, dirllk sahibinde reayasına iyi ve dürüst davranmak onu korumak göreviydi. Örneğin dirlik sahibi on-onbeş atlısıyla reayasının köyüne geldiğinde köylünün evinde üç günden fazla kalmaması yasada belirtilmişti. Eğer sipahi timarında oturuyorsa, reayanın her biri kendisini ve atını üçer gün bakarlardı. Kendi reayası istekliyken sipahi timarından başkasına toprak veremezdi. Buna karşılık reayanın da kendisine tapulanmış toprağı eksiksiz olarak ekmesi gerekirdi. Bu ilişkilerin dışında köylünün vergi verdiği toprak vakıf malı ise kendileri o vakfın reayası sayılır öşür ve resmini vakfın mütevellisine verirlerdi. Eğer toprak hazineye aitse o toprağın üzerindeki köylülerde Havass-ı hümâvun reayası sayıldıklarından ilgili toprak kimin üzerine mukataya verilmişse ona vergi öderlerdi. Mülk olan yerlerin reayası da vine aynı şekilde mülk sahibine bağlıydılar.

Reayanın, dirlik sahibi ve toprakla olan ilişkilerinin yasalarla düzenlenmiş pozisyonlarını genel çizgiler içinde inceledikten sonra Osmanlı reayasının feodal Avrupa dönemindeki serf sınıfıyla olan karşılaştırılmasını yapmakta yarar vardır Osmanlı Devletinin sosyo-ekonomik düzeninde serf durumunda köylü sınıfının olup olmadığı günümüzde de tartışma konusudur. Osmanlı Devlet yapısının özellikle feodalitenin yoğun olarak sürdüğü orta çağ Avrupasına göre çok farklı olduğu bilinmektedir. Avrupa feodal düzeninde hiçbir hakkı olmayan serflerle Osmanlı reayasının karşılaştırıldığında Osmanlı köylü sınıfının yukarıda da genel hatlarıyla belirtildiği üzere yasalarla **sahib-i arz**'a karşı Devlet tarafından korunduğu görülmektedir. Bununla beraber asıl reaya sınıfından ayrı olarak XIV. ve XV. yüzyıllarda Osmanlı düzeninde kölelikten türeyen ve vasal durumları itibariylede serf durumundaki «Ortakcı kul», «Kesimci kul», «Sığır oğlanları» veya «Bağban» adı altında serf sütatüsünde köylülerin var olduğu bilinmektedir. Servaj sis-

teminin benzeri olan ve Osmanlı sosyo ekonomik düzeninde çok özel ve sınırlı yeri olan kulluk durumu şu şekilde ortaya çıkmıştır. XIV. ve XV. yüzyıllarda Osmanlı toplumunda bazı zengin ve nüfuzlu kişilerin, esir pazarlarından satın aldıkları köleleri, bazen kendi çiftliklerinde bağımsız köylü işletmeleri duruma getirdikleri topraklara yerleştirdikleri görülmektedir. Bu suretle üzerinde demirbaş sürekli bir iş gücü sağlayarak değerlenen topraklarını satarken veya vakıf ederken toprakla beraber «kesimci kullarını da» sattıkları veya vakf ettikleri anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, savaş alanlarından ele geçirilen esirlerden kendi hisselerine düşenleri zamanın Padişahlarının ve ileri gelen Devlet adamlarının bunları aileleriyle beraber kendilerine ait topraklar üzerine kolonize ederek tarımsal köyler kurmuşlardır. Bu konuda İstanbul çevresinde kurulmuş olan yüz yirmi kadar köyle ilgili 1498 tarihli tahrir ve muhasebe defterinde bu köylerde oluşturulmuş tarımsal işletmelerin serf statülü «kesimci kul»larının nerelerden getirildikleri, aile durumları ellerindeki işledikleri toprak ve ürünlerle ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Yine ilgili defterde «kesimci kul»ların bağlı oldukları statüden de söz edilmektedir. Bu durum bize Osmanlı Devletinde «reâya» ismi verilen ve herzaman için büyük köylü çoğunluğu sınıfından tamamiyle ayrı konumda hukuki durumda ve ayrı defterlere kayıtlı serf niteliğindeki «ortakçı», «kesimci kul»ların varlığını kanıtlamaktadır. Belirlenen yasalarla korunan, dirlik sahibine karşı bir takım hakları olan ve bundan öte başarılı görüldüğü taktirde cebeli olarak tıldığı savaşların sonunda Osmanlı sipahi sınıfına yükselebilen reayanın gerek Avrupa feodal sisteminin serflerinden ve Osmanlı düzeninde özel yeri olan «ortakçı kul»lardan ayrı konumları vardır. Orjinal bir durum gösteren ve XVI. yüz yılda tamamiyle kaybolmağa başlayan «Kesimci - Ortakçı kul»ların bağlı oldukları statü'ye genel hatlarıyla göz atmakta yarar vardır. 1 — Ortakçı kullar ancak kendi aralarında evlenebilirlerdi. 2 — Ortakçı ve kesimci kulların mirası hür insanların mirası gibi dini ve medeni yasa hükümlerine göre paylaştırılmamaktadır. 3 — Meslek ve iş alanlarını seçmek özgürlüğünden yoksundurlar. 4 — Her tür angarya karşısında kendilerine emredileni yerine getirmek zorundadırlar. Ortakçı kulların oturdukları köylere vergi toplamak veya adli araştırmada bulunmak amacıyla Devlet memurları girememektedir. Burada bu konularda da tek söz sahibi ortakçı kulların ait oldukları vakıf mütevellileri ve haslarda ise görevli olan Eminlerdir. 5 — Azad edilmiş köleler, ortakçı kulların yanında ayrı bir sınıf oluşturmaktadır. Kendine özgü bir servaj sistemi oluşturan «ortakcı kullar»ın XVI. yüz yılda üç bin civarında olduğu ve zamanla da ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. Öte yandan reaya denilen köylü sınıfının da tamamen özgür insanlar olduğunu söylemek mümkün değildir. Onların da yasalarla saptanmış sorumluluklarının başında hiç kuşkusuz toprağa bağlılıkları gelmektedir.

Süreyya Şairgil

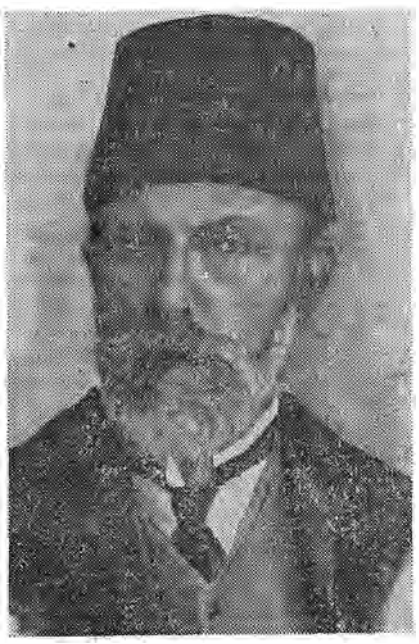

Recaizade Ekrem

Recaizade Mahmut Ekrem (İstanbul - 1847 / İstanbul - 1914) Tanzimat devri şair ve yazarı. Harbiye idadisinde okudu. Hariciye Nezareti Mektubî Kalemine memur oldu (1862) Namık Kemal ile tanıştı ve *Tasvir-i Efkâr* gazetesine yazılar yazmağa başladı. Namık Kemal Avrupa'ya gidince gazetenin idaresi ona kaldı Şûra-yı Devlet üyesi oldu (1877). Mülkiye'de ve Galatasaray Lisesinde edebiyat öğretmenliği yaptı (1880 - 1887). Kısa bir süre Maarif Nazırlığında bulundu (1908). Âyan Meclisine seçildi ve bu görevdeyken öldü.

Recaizade'nin şiir, roman, oyun, öykü, eleştiri, anı, çeviri türlerinde sayısı yirmi beşi bulan yapıtı vardır. En tanınmışları *Afife Anjelik* (oyun, 1870), *Nağme-i Seher* (şiirler, 1871), *Yadigâr-ı Sebeb* (şiirler, 1873), *Vuslat - yahut - Süreksiz Sevinç* (oyun, 1875), *Talim-i Edebiyat* (edebiyat bilgileri, 1882), *Zemzeme* (şiirler, 1883), *Takdir-i Elhan* (eleştiri, 1886), *Muhsin Bey* (öyküler, 1890), *Pejmürde* (şiirler, 1893), *Şemsa* (öyküler, 1893), *Araba Sevdası* (roman, 1896), *Nijad Ekrem* (şiirler, düz yazılar, anılar, 1911), *Çok Bilen Çok Yanılır* (oyun, 1914).

«Sanat sanat içindir» ilkesine bağlı olan Recaizade Ekrem, şiirlerinde aşk, doğa ve ölüm konularını işlemiştir. Üç çocuğunun ölümü onda derin yaralar açmış ve acısını içli ve duygusal şiirlerle dile getirmeye çalışmıştır. Asıl başarısı, edebiyatta Batılılaşma hareketini yaymasında görülür. Serveti Fünun (Edebiyat-ı Cedide) yeniliklerine ortam hazırlamıştır. 1896'ya kadar edebi bir değeri bulunmayan *«Servet-i Fünun»* dergisinin başına Tevfik Fikret'i de getirerek (1876), bu ad ile anılan bir edebi topluluğun oluşmasını sağladı. «Kafiye göz için değil, kulak içindir», «Her güzel şey şiirdir» sözleri, tartışmalara neden olurken edebiyatımıza geniş ufuklar da açmıştır. *Araba Sevdası* romanı ile romantizmden realizme geçişin ilk önemli örneğini vermiştir. *Talim-i Edebiyat*, bizde Batı tekniği ile hazırlanmış ilk edebiyat kitabıdır.

Recaizade Ekrem, zamanının genç edebiyatçılarından çok sevgi ve saygı görmüş, «Üstad Ekrem» diye anılmıştır

Serhat Kestel

REFİĞ, Halit (İzmir - 1934). Film yönetmeni. Şişli Terakki Lisesini bitirdikten sonra bir süre İstanbul Amerikan Kolleji mühendislik bölümüne devam etti. 1956 yılında film eleştirmenliğine başladı. Senaryo çalışmaları ve yönetmen yardımcılığı yaptıktan sonra, *Yasak Aşk* (1961) ile yönetmenliğe geçti. Başarılı bir ilk filmi olan *Yasak Aşk*'taki özenli çalışmasını Zonguldak'taki maden işçilerinin sorunlarına eğildiği *Şehirdeki Yabancı*'da (1963) sürdürdü. *Gurbet Kuşları*'nda (1964) kırsal kesimden büyük kente göç konusuna değindikten sonra, *Haremde Dört Kadın*'da (1965) Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılış dönemiyle, filmin çekildiği yıllar Türkiyesi arasında benzerlikler kurmayı amaçlayan bir çağ filmi çalışması yaptı. Daha sonra, toplumsal gerçekçi anlayıştan uzaklaşarak «halk sineması» ve ardından da «ulusal sinema» kavramlarını ortaya attı. Bu görüşlerden yola çıkarak çevirdiği *Bir Türke Gönül Verdim* (çocuğunun Türk olan babasını aramak için Anadoluya gelen bir Alman kadının öyküsü, 1969) ile *Fatma Bacı* (kırsal bölgeden büyük kente göç eden bir ailenin dağılması, 1973) kaba çizgili, şematik ve inandırıcı olmaktan uzak filmlerdi. Halide Edip Adıvar'ın *Vurun Kahpeye* (1973) uyarlamasından sonra TRT için çektiği, Halit Ziya Uşaklgil'in yapıtı *Aşkı Memnu* (1975) ise başarılı bir çağ filmi oldu.

Başlıca filmleri: Yasak Aşk (1961), *Sevistiğimiz Günler* (1962), *Şehirdeki Yabancı* (1963), *Şafak Bekçileri* (1963),

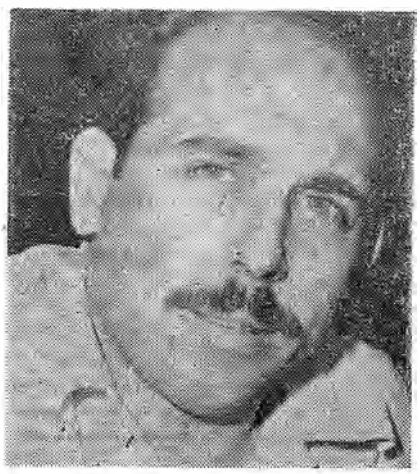

Halit Refiğ

Gurbet Kuşları (1964), *İstanbul'un Kızları* (1964), *Kırık Hayatlar* (1965), *Haremde Dört Kadın* (1965), *Güneşe Giden Yol* (1965), *Bir Türke Gönül Verdim* (1969), *Fatma Bacı* (1973), *Vurun Kahpeye* (1973), *Aşkı Memnu* (1975), *Yaşam Kavgası* (1978).

REFİK Nevzat (? - / 1960). Yazar. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Paris şubesi kurucularından. Askeri Tıbbiye Okulu'nda okurken Abdülhamid II. yönetimine karşı olduğundan ülke dışına çıktı (1894), Öğrenimine Paris'te devam etti. İttihat ve Terakki çevresinde toplanan arkadaşlarından koparak 1909 yılı sonlarında, Paris'te Stockholm elçilerinden Şerif Paşa ile birlikte Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye adlı fırkanın kurucuları arasında yer aldı (Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler)*, Bir süre sonra Fransız sosyalistlerinden etkilenerek *«Beşeriyet»* adlı elyaprak gazeteyi çıkardı. Ve Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Paris şubesini kurdu. Türkiye'de yayımlanan *Sosyalizm ve Rehber-i Amele* (1911) adlı kitabında İttihat ve Terakki iktidarının yasa dışı baskılarla *«Medeniyet»*, *«İştirak»*, *«Sosyalist»*, *«İnsaniyet»* gazetelerinin yayımına engel olduğunu belirterek, sosyalist öğretinin kaynakları, yöntemi, adına verilen mücadeleler üzerine derlediği bilgileri yansıttı. 1919 Seçimlerinde Osmanlı Sosyalist Fırkası tarafından İstanbul'dan aday gösterilen Dr. Refik Nevzat olanak buldukça *«Ahenk»*, *«İfham»*, *«Aydınlık»* gazete ve dergilerinde, yayımladığı küçük kitaplarda düşüncelerinin yayılmasına çalıştı. Türkçe ve fransızca oyunlar yazdı. 1960'dan sonra Türkiye'ye döndüğünde, Paris'te «İleri genç Türklerle» ilgisi olduğu savı ile yakalanarak yargılanmış beraat etmişti (Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, sf. 58. 3. bas.)

REGÜ, Şükrü Enis (Çankırı 1923 / İstanbul 1976). Şair. Lise öğrenimini yarıda bırakarak hayata atıldı. Bir süre Adana Lisesi'nde sekreterlik yaptıktan sonra İstanbula geldi. Uzun yıllar *Doğan Kardeş* dergisinde sekreterlik ve yönetmenlik yaptı. Bir süre de Nebioğlu Yayınevi'nde çalıştı. *«Ulus»*, gazetesinin çocuk sahifesini düzenledi. Çocuk kitapları yayımlayan Yankı yayınevi'ni kurdu. *Servet-i Fünun»*, *«Uyanış»*, *«İstanbul»*, *«Hep Bu Topraktan»*, *«Varlık»*, *«Fikirler»*, *«Diyelim»*, *«Güney»* dergilerinde yayımladığı şiirle tanındı. Sonra kendini çocuk şiir ve masallarının yazımına verdi. Şiir kitapları *Buğu* (1942), *Yağmur* (1944), *Canım Dünya* (1945), *Elma Ağacı* (1971), *Onlar da Çocuktu* (1972).

M. Abdülhalik Renda

RENDA, Mustafa Abdülhalik (Yanya - 1881 / İstanbul 1948). T.B.M.M. Başkanlarından. İlk ve Orta öğreniminin bir kısmını Yanya'da yaptı. İstanbul Mülkive İdadisi ve Mülkiye Mektebini bitirdi (1903). Rodes İdadisi'nde matematik, fransızca öğretmenliği, Cezair'in Bahri Sefid ve Yanya vilayetleri maiyet memurlukları, Tepedelen, Meçova, Payan, Delvine kaymakamlıkları Siirt Mutasarrıflığı, Bitlis, Kastamonu ve Halep valilikleri görevinde bulundu. İçişleri müsteşarlığından sonra Bursa valiliğine atandı. Ancak görevine başlamadan azledildi. Birinci Dünya Savaşı sonunda Malta'ya gönderildi. Dönüşünde önce İktisat sonra İçişleri müsteşarlığına atandı. Bu görevine ek olarak Konya Valiliği görevini de yürüttü. Daha sonra İzmir Valisi oldu. İzmir'de bulunduğu sırada milletvekili seçildi. 1924'de Maliye, 1927'de Milli Savunma Bakanı oldu. Bu sürede, Ticaret, Nafia, Bahriye, Sağlık, İktisat Bakanlıklarına vekaleten baktı. 1934'de CHP Meclis Grubu Başkanlığı vekilliğine ertesi yıl da Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na seçildi. 1939'da Cumhurbaşkanlığı yardımcılığı yaptı. 1946'da Büyük Millet Meclisi Başkanlığından ayrıldı. Aynı yıl Hasan Saka Hükümetinde Devlet Bakanlığı yaptı. 1948'de bu görevinden ayrıldı.

Resimli Ay. Aylık dergi. Çıkaranlar: Sabiha Zekeriya-Mehmet Zekeriya (Sertel). İlk sayısı şubat (1340) 1924'te yayımlandı. Dergi yöneticileri, *«Resimli Ay*, mecmua olarak Türkiye'de ilk çıkan eserdir» başlıklı yazıda alışılmışın dışına çıkılarak «muayyen bir derecede edebi terbiye almış mahdut bir sınıfa hitab eden» edebiyat ve sanat dergilerine benzemiyeceklerini ifade ederek, «okurun ihtiyaçlarını göz önünde tutacaklarını» yazdılar. Derginin birinci sayısında Sabiha Zekeriya «Gençlik Bize Ne Vaad Ediyor-Nereye Gidiyoruz», Hakkı Süha (Gezgin), Hıfzı Tevfik (Gönensoy), Osman Cemal (Kaygılı) yazılarının yanısıra İbnürrefik Ahmet Nuri (Sekizinci)'nin *«Fırtınadan Sonra»* adlı bir perdelik oyunu yayımlandı. Sonraki sayılarda F. Celalettin, Muhsin Ertuğrul, Emin Ali vb. yazarlar derginin yazı kadrosuna katıldılar. Sahiplerinden Mehmet Zekeriya'nın İstiklal Mahkemesi'nce yargılanarak Sinop'a sürüldüğü evrede eşi Sabiha Zekeriya tarafından çıkarıldı. 36. sayıdan sonra (mart 1927) (37/1) biçiminde numaralanarak çıktı. Bu döneminde Ali Canip (Yöntem), Mehmet Rauf *(Kan Davası* romanı), Sadri Ertem, Reşat Nuri (Güntekin) Ercüment Ekrem (Talu), Selim Sırrı (Tarcan, *Nasıl Jön Türk Oldum*, sayı 40/4), derginin sık yazan kalemleri arasında göründüler. Yine bu dönemde Nazım Hikmet, İlhami Bekir, Ercüment Behzat'ın şiirleri çıktı. Nazım Hikmet, *«Putları Yıkıyoruz, No. I - Abdülhak Hamit»* (sayı: 49/1, mart 1928) yazılarını bu dergide yayımladı.

(Ş.K.)

Resm-i Arûs. Bir tür kişisel şer'i vergi. Osmanlı Devleti kanunnamelerinde «Arûsiyye - gelinlik», «arûsâne» ve «gerdek resmi» olarak geçmektedir. Avrupa feodalitesinde görülen senyörlerin ilk gece hakkına benzerlik göstermesi bakımından ilginçtir. Resm-i arûs düzenlenen vergi defterlerinde gerdek değeri belirlenen ölçüler içinde sipahinin hakkıdır denilmektedir. Üzerine timar verilmiş bulunan sipahiye gelir kaynağı olarak

işlenmiş olan bu vergi, timarında bulunan kadınların evlenmeleri esnasında kocalarından alınan ölçüleri belirlenmiş bir vergi türüdür. Bu vergi yalnızca timarı kullanmakta söz sahibi olan sipahinin hakkıdır. Subaşı veya Sancakbeyinin bu vergi üzerinde bir fonksiyonu yoktur. Devlet sınırları içinde geleneksel islâmi vergi anlayışı içinde toplanan «gerdek resmi» yalnızca reayanın yükümlülüğünde değildir. Kendisine resm-i arûs geliri sağlanan sipahilerle birlikte Zaimler (Zeamet sahipleri), avcılar, kale erleri de bu vergiden Subaşına karşı yükümlüdürler. Bunlardan sağlanan «gerdek vergisi» Subaşının yıllık gelirine katılmaktadır. Subaşının kızları da gelin olduğunda aynı vergi Subaşı tarafından Sancakbeyine ödenmektedir. Bu verginin ölçüsü, evlenecek olan kadının bâkire, dul, müslüman veya gayr-i müslim oluşuna göre değişmektedir. Ayrıca evlenecek olanın fakir, orta halli, zengin oluşu vergi miktarının saptanmasında rol oynamaktadır. Bu konuda «Kanunnâme-i âli Osmanda» fakir zenginin yarısı kadar ortahalil ise ortalama bir vergi öder denilmektedir.

Gerdek vergisi bazı küçük farklılıklar dışında genellikle müslüman ve bâkire bir kızla evlenenden altmış akçe alınırken dul ile evlenmelerde evlenenin kullandığı toprağın durumu göz önünde tutulur. Bu konuda genel olarak dul kadın yörük değilse alınacak vergi otuz akçe olur. Evlenen gayr-i müslim kadın bakire ise otuz, dul ise onbeş akçe vergi uygulanmaktadır. Bu verginin alınmasında yörüklerin durumu başkalık göstermektedir. Konar - göçer toprağa bağlı olmayan yörüklerde ere varan yörük kadınlar için sipahi benim toprağımda ere çıktı diye bir hak ileri süremez. Bu hak kadının babasının resmen bağlı olduğu timarın sahibine aittir. Devletin uyruğu olan cariyelerde bu kural açısından değerlendirilirlerdi. Onların kocalarından özgür kadınların kocalarından alınan verginin yarısı istenirdi. Bu vergi kaleminin Osmanlılardan önceki İslâm - Türk devletlerinde de etkisi göze çarpmaktadır. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan döneminde düzenlenen gerdek vergisinde «her arûsiyeden bir koyun alınmaktadır» denilmektedir. Osmanlı vergi hukukunun özelliklerinden olan bağışıklık durumu burada da karşımıza çıkmaktadır. Bazı özellikler gösteren bölge halkının bu vergiyi ödemedikleri bilinmektedir. Örneğin Midilli adası halkı resm-i arûsiye ödeme yükümlülüğünde değildi.

(S.Ş.)

Resm-i Mücerred. Şer'i vergilerin kapsamına giren kişisel nitelik gösteren bir vergi türü. Osmanlı Devleti kıta devleti olmanın verdiği zorunluluklar yüzünden güçlü bir ordu, donanma beslemek sınırların korunmasını sağlamak yanında ülkenin içindede üretimi denetim altında tutmakla yükümlüydü. Özellikle, tarımsal üretimin yeterli bulunması, büyük önem taşımaktaydı. Bundan ötürü Osmanlı Devleti, çalışmaya gücü yeten reayanın toprağı işlemesini yasalardan aldığı yetkiyle istemekteydi. Bunun için çalışmaya gücü olduğu halde çalışmaktan kaçınanlar dolaylı yoldan çalışmaya zorlanırlardı. Bu zorlayış ülkenin çeşitli coğrafi bölgelerine göre «mücerred», «raiyyet», «bennak», «bâdıhava» ve «çaba akçesi» gibi isimler alan bir tür kişisel vergi durumunda bulunan rusûmun uygulamaya konulmasıyla kendini göstermektedir. Yükümlünün bu vergi kalemlerinden kurtulabilmesi için ancak tam veya (yarım) çift araziyi işlemesiyle mümkündü. Bu tür vergilerin miktarı çeşitli bölgelere göre değişmekle beraber, genellikle evliden (caba, bennâk) on iki, bekârdan (mücerred) altı akçedir. Bununla beraber bu kuralın dışında kalmış bazı uygulamalar da görülmekteydi. Örneğin Canik'te (Samsun) vergi tutarı evliden on iki, bekardan dokuz, Karahisar'da evliden on sekiz, bekardan on üç akçedir. Yeni İl (Sivas) de bu oran mücerred vergisinde evliden on sekiz bekardan on iki akçe iken Hüdavendigâr (Bursa) livasında evliden on iki bekardan dokuz akçe alındığı ilgili kanunnamelerde belirtilmektedir.

Yarım çiften daha az yer işlevenler (ekinli bennak) yani, hem bennak resmini, hemde üzerinde olan yerlere karşılık resm-i dönüm denilen vergiyi vermek zorundaydılar. Çeşitli ad ve miktarda toplanan bu vergi kalemlerinin toplanma zamanı Mart ayının ilk günüdür. Bir çok vergi türünde olduğu gibi Osmanlı Devletinin vergi yasaları bazı bağışıklıklar tanımıştır. Din görevlisi olduklarından imam, müezzin ve hatipler bu vergi dışında bırakılmışlardır. İlmi çalışmalara önem verildiği süreler içinde ilim adamları da bu verginin dışında kalmışlardır. Defterde sipahi timarına raiyyet olarak kayt edilmiş bulunan kadı, müderris gibi yasa ve eğitim alanında çalışanlardan da bu tür vergiler alınmazdı. Bu vergi kaleminin bağışıklığı içinde bulunanlardan diğer bir topluluk da «seyyid» ve «şerif» denilen peygamber sülâlesine mensup olanlardı.

(S.Ş.)

REŞAT, Enis (İstanbul - 1909). Romancı. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamladı. Hukuk Fakültesi'nde, Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi'nde okudu. Yüksek öğrenimini bitirmeden *Milliyet* gazetesinde çalışmaya başladı (1930). *Vakit, Haber, Son Dakika, Adana - Bugün, Cumhuriyet, Yeni İstanbul* gazetelerinde sekreterlik, yazı işleri müdürlüğü yaptı. Anadolu Ajansı'ndaki görevinden emekli oldu.

Reşat Enis yazın dünyasına *«Servet-i Fünun - Uyanış»* dergisinde çıkan (1930) öyküleriyle girmiştir. Aynı yıl yayımladığı *Kılıcımı Sürüyorum* adlı kitabında çıraklık yıllarının ürünlerinden seçtiği 18 öykü vardır. Bu türdeki çalışmalarında yer yer röportaj havasında görünür. Üslubu genellikle kalıplaşmış duygusal ifadelerle donanmıştır. Konuları olağanüstü raslantılarla zenginleştirerek etki sağlama çabasındadır. Belki bu nedenle öykülerinde —birbirleriyle ilgileri zayıf görünen— birçok yan olayla karşılaşırız. Özellikle çevre betimlemelerinde yeteneği sezilen yazarın «acı son» için başvurduğu ögeler öyküsünün düzeyini düşürmektedir

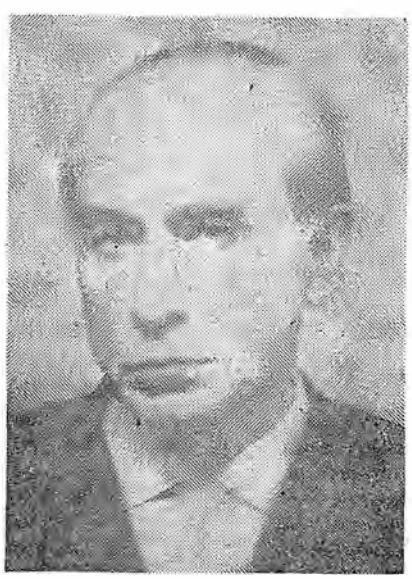

Reşat Enis

Bu zayıf yanından kimi romanlarında da kurtulamadığını söyleyebiliriz. Etkili olmak isterken abartıya düşmek tekniğini bulmakta gecikmesine yol açar. 1932 - 37 yıllarının ürünleri arasında seçkin bir yeri olduğu kabul edilen *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* bile yapısal yönden oturmamıştır. Getirdiği kişiler, uğraştığı sorunlar ve olayların geçtiği çevrelerin yansıtılması yönünden yenilikler taşıyan bu romanın başkişilerinden Osman ve Yıldız tek parti döneminde grev ve toplu sözleşme hakları yasaklanan işçi sınıfının bireylerindendir. Yazar, işçilerin yaşamından kesitler sergilerken, kavgalarını yansıtmaya çalışırken yeni ve başarılıdır. Az topraklı köylülerle ırgatların yaşamları, sorunları işlenen *Toprak Kokusu*'nda tarımsal ilişkilerde egemen güç olan toprak ağası

kişileştirilmiştir. Romanda, tek parti döneminde, «karısına, baldızına âyinler düzenletip Kötüköyü soyup sovana çevirdiği yetmezmiş gibi bir de âyinden topladığı parayı faizde» işleten (sf. 27) Yarım Hacı Hasan Ağanın yoksul köylüleri sömürmek için çevirdiği dolaplar küçük olaylar çerçevesinde verilirken sahipsiz bırakılmış Çukurova köylüsünün kadını, erkeği, genç kızlarıyle yalnızlığı, umarsızlığı sergilenir. *Ağlama Duvarı*, II. Dünya Savaşı yıllarında her sınıf ve tabakadan insanı ile İstanbul halkının yaşamına; *Yolgeçen Hanı*, çok partili düzene geçiş yıllarına ışık tutar. *Despot*, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde, çıkar tezgâhlarını işletebilmek için her türlü ahlak dışı yollara başvuran (düşmanla işbirliği bile yapan) Davud Ağa'nın öyküsüdür. *Sarı İt*'de patronlarla uzlaşan sarı sendikacılar konusu işlenir.

Reşat Enis'in romanlarının yakın tarihimizin en önemli sorunlarını içeren konularıyle edebiyatımızda kendine özgü yerleri vardır. *Toprak Kokusu*, getirdiği kişiler olaylar ve yansıttığı çevre yönüyle edebiyatımızda «köy romanı» diye adlandırılan romanların öncüsüdür. *Sarı İt*, ilk kez patron, işçi sınıfı, sarı sendika ilişkilerinin işlemesi yönüyle yenidir. Yazar ele almak istediği sorunları roman düzeyine ulaştırırken bildiği çevrelerin konumuna özen gösterir. Konunun gelişimi için hemen her romanında olağanüstü olaylara ve «entrika»lara başvurmayı sever. *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın*'da Yıldız, lise çıkışlıların parmakla sayıldığı yıllarda, kol işçisi olur. Fabrikadan ayrılmak zorunda kalınca barda çalışır. Dahası, yıllar sonra, yetişkin yaşlarında, tanımadığı oğluyle sevişmeye kadar gider. *Toprak Kokusu*'nun Elif'i de liseyi bitirme olanağı bulmasına karşın, —seviştiği Doçentten ayrılınca— barlarda çalışmaya başlar. Bu nedenle inanılmaz raslantılarla birbirleriyle karşılaşmaları ve yaşamlarındaki inanılmaz değişiklikler Reşat Enis kişilerinin başlıca özellikleri olarak görünür.

Romanları: Kanun Namına (1932), *Gonk Vurdu* (1933), *Gece Konuştu* (1935), *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* (1937, 1945), *Toprak Kokusu* (1944), *Kara Toprak adiyle* (1969), *Ekmek Kavgamız* (1947, 1974), *Ağlama Duvarı* (1949), *Yol Geçen Hanı* (1952), *Despot* (1957), *Sarı İt* (1968).

Reşit Galip (Rodos 1897 - İstanbul 1934). Milli Eğitim Bakanlarından. İzmir İdadisi'ni ve İstanbul Tıp Fakültesi'ni bitiren Reşit Galip, Tıp Fakültesi'nde öğrenciyken Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'na gönüllü katıldı. Tıp Fakültesi'nde Asistanlık, Darülbedemde doktorluk görevlerinde bulundu. O günlerdeki Türkçülük akımı ve sola kayan milliyetçi aydınlar arasında yer aldı. Birinci Dünya savaşının bitmesine yakın Şam'a IV.'üncü Ordu Hıfzıssıha Kurumuna gönderildi. Savaş bitiminde İstanbul'a döndü. 1919'da köylerde doktorluk yapmak için Anadolu'ya geçti. Kütahya çevresinde Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Kurulması için çalıştı. Kütahya'nın işgalinden sonra Denizli'ye geçerek Kızılay doktorluğu yaptı. 1922'de Ankara'ya gelerek Sağlık Bakanlığı Umumi Hıfzıssıha Yardımcılığı yaptı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra özel doktorluk yapmaya başladı. Türk Ocağı gibi Sosyal Derneklerde çalışan Galip, Dünya görüşünde köylülüğü temel alarak savunduğu antifeodal devrimin ilkelerini şöyle sıralamıştır: «Halkın ve en büyük sınıf olan köylülüğün bağrından çıkacak bir devrimin, ancak iki ilkesi olabilir. Senetsiz, kanunsuz bir biçimde köylüyü borçlandıran karakaplı defterleri yok etmek, yani halkı borç köleliğinden azad etmek. 2 — Büyük toprakları dağıtıp köylüyü kendi payına sahip kılmak. Bu, sermaye ile hükümet nüfusuna dayanan ağalık zihniyetini, zorbalığı yok edecektir.» 1925'de Muhtelif Mübadele Komisyonuna Türk delegesi olarak seçilen Galip, aynı yıl Aydın milletvekili olarak TBMM'ne girdi. Şeyh Sait isyanından sonra kurulan Şark İstiklâl Mahkemesi üyeliğine getirildi. 1931'de bir yıl Milli Eğitim Bakanlığı yaptı. Bir süre Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarında çalıştı, CHP Genel İdare Kurulu Üyeliği de yaptı.

REY, Ahmet Reşit (İstanbul - 1870 / İstanbul 1956). Şair. M. Nazım takma adıyle tanınır. Orta öğrenimini Soğukçeşme askeri Rüştiyesi'nde, yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1888). Mülkiye Mektebi'nde Tabiiye Muallimliği (1891), Mabeyn Katipliği (1892-1906) Kudüs Mutasarrıflığı, Manastır, Ankara, Halep (1906 - 1909) İzmir valiliklerinden sonra Dahiliye Nazırlığı görevinde bulundu. Sadrazam Mahmut Şevket Pasanın ölümü dolayısiyle Mısır'a, kaçtı: 1. Dünya Savaşı yıllarını İsviçre'de geçirdi. Damat Ferit Paşa kabinesinin iktidara geçmesi üzerine yeniden Dahiliye Nazırlığına getirildi. Sevr antlaşmasının hükümlerine karşı çıktığından bu son görevinden ayrıldı.

«*Gülşen*» dergisindeki (1885) *Nevha* adlı şiiriyle edebiyata giren Rey, «*Mektep*» ve «*Servet-i Fünun*»da yayımladığı şiirlerle tanındı (1896). «Şairliği his ve hayal coşkunluklarından ziyade muhakeme ve taklid» ürünleri olarak görüldü. (İbrahim Necmi Dilmen).» Çoğu Dün ve Yarın dizisinde çıkmış çeviri kitaplarından baska, *Nasârriyât-ı Edebiyye* (1912), *Gördüklerim, Yaptıklarım* (1923) adlı yapıtları vardır.

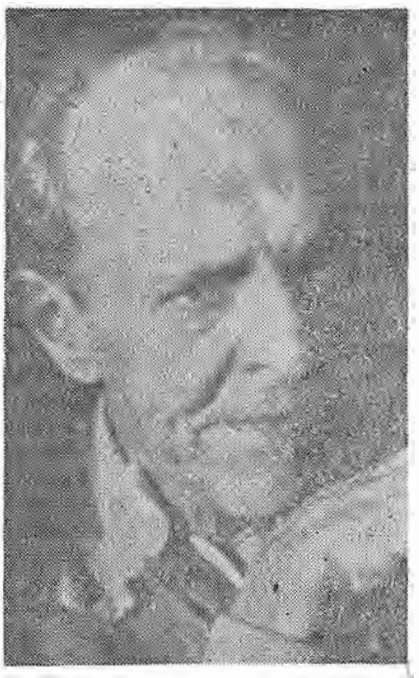

Ekrem Reşit Rey

REY, Ekrem Reşit (İstanbul - 1900 / İstanbul 1959). Operet yazarı. Orta öğrenimini Galatasaray ve Paris'te Buffon liselerinde, yüksek öğrenimini Cenevre Güzel Sanatlar Akademisi'nde tamamladı. Ankara ve İstanbul radyolarında temsil kolu şefliği, Teknik Üniversite'de fransızca okutmanı olarak görev aldı.

Başlıca Yapıtları: Lüküs Hayat (Sahneye kon. 1933), *Deli Dolu* (1934), *Saz Caz* (1935), *Maskara* (1936). *Hava Civa* (1941), *Alabanda* (1942), *Aldırma* (1943), *La Vie de Khaireddine Barbrousse* (Barboros Hayrettin'in Hayatı adlı romanına Fransız hükümetince Officier d'Académie rütbesi verildi).

Ribahur, Riba-hor (Murabahacı) Faizle para veren veya parasını yüksek faiz karşılığı işleten tefecilere verilen isim. Murabaha ise, yasa ile saptanandan fazla faiz koşulunu kapsayan para verme sözleşmesi için kullanılan bir deyimdir. Ribâ, yapılmış hizmet karşılığı olmaksızın genel anlamda her tür yasal olmayan parasal gelir demektir. İslâm dininin kesinlikle red ettiği ribâ hakkında Kur'anda çeşitli hükümler yer almaktadır. «Allah satışı helâl kıldı, ribâ'yı hâram etti», «Ey, iman edenler, mümin (inanmış) iseniz ribâ'yı bırakınız, bunu yapmazsanız Allah'a ve Resûlüne karşı savaşa girdiğinizi biliniz». Bunun benzeri birçok hüküm İslâm dininin haksız kazanca karşı olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle İslâmiyet öncesi

cahileye dönemi olarak anılan çağda, Araplar arasında geniş oranda yayılmış ribâya karşı önlemler alınmak gereği duyuldu. Borç para vererek yüksek faiz oranı ile haksız kazançlar sağlayan murabahacılar içinde bulundukları toplumun dejenere olmasına yoksulların gün geçtikçe ezilmesine neden olurlardı.

Osmanlı devlet düzenide murâbahacılığı tam olarak red etmekle beraber yüksek faizle haksız kazanç sağlanmasına karşıydı. Bununla beraber özellikle XVII. yüzyıldan sonra ileri düzeye ulaşan iltizâm yönteminin özellikle reayayı vergi ödeyemez duruma getirmesi yüzünden tefecilerin eline düştüğü görülmektedir. Osmanlı Devletinin de hazine gelirlerini artırmak amacıyla belirli mukataların geliri karşılığı iç borçlanmaya gittiği bilinmektedir. İslâmi kuralların faizi red etmesine rağmen teokratik karakterini yadsıyamıyacağımız Osmanlı Devletinin mâli zorunluklar karşısında faizle tahvil çıkardığı izlenmektedir. Bu durum toplumda İslâmi değerlere ters düşen bir davranış olarak sergilendiği gibi yüksek gelir sahibi kimselerin murabahacılık yoluyla kısa zamanda toplum çıkarlarını bir kenara bırakarak kişisel gelirlerini arttırmağa yöneltiyordu. Devletin XVIII. yüzyılın sonlarına doğru faiz karşılığı büyük oranda esham çıkardığı anlaşılan Osmanlı toplumunda bu yüzden çıkarılan eshamlara karşılık gösterilen bazı mukataaların battığına tanık olunmaktadır. Örneğin Numan ağa isminde bir mukataa Emini tarafından yönetilen İstanbul Enfiye mukataasının çıkarılan eshamların çokluğu yüzünden faiz taksitlerini ödeyemez duruma geldiği bu yüzden de yeni bir düzenlemeyle Enfiye mukataası adına çıkarılan esham (borç senedi) faiz alacaklarının İstanbul emtia mukataasıyla, kahve rusûmuna devredilmesi zorunluluğu doğduğu anlaşılmaktadır. Bu örnekten de anlaşıldığı gibi faizcilik yüzünden Devletin de güç duruma düştüğü açıkça belirlenmektedir.

Osmanlı reayasının tefeciler elinde ezilmesinin Osmanlı Devletini bir tür yönetsel önlemlere sevk ettiğini görmekteyiz. Çünkü, Osmanlı düzeninin yarattığı ve büyük ölçüde dayandığı küçük çiftçi tipi kendi yoğaltım kapasitesinin üstünde nadiren üretim hacmine erişebildiğinden özellikle vergi vermek bakımından zor durumlarda kalmaktaydı. Reâya ürünün yetersiz olduğu yıllarda yardıma muhtaç bir kesimi oluşturmaktaydı. Bol ürün yıllarında bile pazar için üretim kapasitesi çok düşük bulunan Osmanlı küçük çiftçisi, gerek vergi ödemek gerekse zorunlu yaşam düzeyini sağlamak için çoğunlukla borçlanmak durumunda kalmaktaydı. Kendisine gerekli olan tohum, hayvan ve kredi yi sağlayacak bir koruyucu ve kaynak bulamadığı durumlarda tefecilerin eline düşmekteydi. Bu yüzden bütün varlığını dolayısıyla çiftçilik niteliğini yitirmekle karşı karşıya kalan reayı kurtarmak bir bakıma Osmanlı toprak düzenini korumak zorunluluğu ortaya çıkmaktaydı. Bu tehlikeye karşı oldukça etkin bir mekanizma rolü oynamış olduğu görülen timar sistemi geriledikçe köy - kasaba tefecisinin elinden reayayı kurtarmak Osmanlı toprak düzeni açısından hayati bir önem kazandı. Bu konuda ortava konan yeni sistem mukataaları muaccele adı verilen peşin ücret karşılığında ömür boyu malikâne olarak en yüksek ücreti ödeyen mültezimlere vermekti. Uzun süre bir vergi kaynağını kullanacak bir kişinin onu en verimli şekilde işleteceği ve aynı zamanda dirliğin temeli olan reayayı da murabahacıların eline düşmekten kurtararak koruyacağı düşüncesi öngörülmekteydi. Bütün bu düsünülen önlemlere rağmen reayayı bir zaman tam anlamıyla tefecilerin elinden kurtarmak mümkün olmamıştır.

Bundan ayrı olarak Osmanlı ticari hayatında bir tür murabahacılık yöntemi olan «süftece»lerden söz etmek gerekmektedir. Bir poliçe niteliğinde bulunan süfteçelerin sözlük anlamı sağlamlaştırılmış, pekiştirilmiş demektir. Süftece aracılığı yöntemiyle yapılan ticari anlaşmalarda, borç anlaşmalarında borç verene ek yarar sağladığından ribâ sayılmaktadır. 1887 murabaha nizamnamesine göre yüzde dokuzdan fazla faiz alınması yasaklanmıştır.

(S.Ş.)

Ruhi (Bağdat - ? / Şam - 1605). Divan şairi. Bağdat Valisi Osman Paşa'nın yakınlarından Rumeli'li Mehmet adlı birinin oğlu olduğu söylenen şairin yaşamı üzerine fazla bilgi yoktur. Çok yeri dolaştıktan sonra İstanbul'a da geldiği, daha sonra yerleştiği Şam'da öldüğü bilinmektedir.

Kendisinden sonra gelen Sami, Raşit, Sünbül-zade Vehbi gibi XVII, XVIII. yüzyıl şairlerinden sonra Muallim Naci ve Ziya Paşa gibi Tanzimat dönemi şairlerini de etkileyen Ruhi'nin bilgece edası, toplumdaki dengesizlikler, eşitsizlikler, haksızlıklar karşısındaki baş kaldırı havası, coşkun ve içten söyleyiş özelliklerini birleştiren *Terkib-i Benti*'yle öteki divan şairlerinden ayrı bir yeri olduğu kabul edilmiştir. «Dünya talebiyle kimisi halkın emekte — Kimi oturup zevk ile dünyayı yemekte» biçiminde yergilerin bulunduğu Terkib-i Bent, kimi dizeleriyle *çamat* şiirinde görülen toplumsallık girişimlerine esi kaynağı olmuştur. Özellikle Ziya Paşa, nazire olarak yazdığı *Terkib-i Bent*'inin son dizelerinde onu «şiir alanında essiz bir şair» biçiminde niteler, *Harabat* önsözünde de saygıyla anar. Edebiyatımızda Bağdatlı Ruhi olarak tanınan şairin bine yakın gazelini toplayan divanı basılmıştır (1870).

Ruhsati (Kangal 1856 / Kangal 1899). Halk ozanı. Ali ağa adlı birinin yanında geçen yetişme yıllarında Hoca Fervadi ve Âşık Küsûri'den saz ve söz dersleri aldı. Daha sonra Anadolunun çeşitli illerinde dolaştı. Köyüne yerleşerek evlendi. Kimi şiirlerinde Nakşibendi, kimilerinde ise Bektaşi olduğunu ileri süren Ruhsati'nin sevi, doğa ve tasavvufla ilgili şiirleriyle birlikte düzenle ilgili konuları acı, buruk bir dille yazdığı taşlamaları vardır.

Ruşen Hakkı (Kütahya - 1936). Şair, öykücü. Orta öğrenimini Kütahya Erkek Sanat Okulu'nda tamamladı. İstanbul'da Tapulama Kursunu bitirerek devlet hizmetine girdi. Sarıgöl ve İzmit'te Fen memurluğu yaptı. *«Yelken»*, *«Ataç»*, *«Varlık»*, *«Yansıma»*, *«Yeni Ortam»*, *«Türkiye Yazıları»* vb. dergi ve gazetelerde yayımladığı şiir, öykü, kitap tanıtma yazılarıyle tanındı. *Kent ve Çocuk* adlı öyküsü ile Ankara Belediyesi'nin açtığı yarışmanın öykü dalında birinci ödülü kazandı (1980).

Yapıtları: Köprü (şiirler, 1962), *Yuvarlak Masa Oturumu* (şiirler, 1964), *Hüznün Dalgın Kuşları* (şiirler, 1968), *Dağlama* (şiirler, 1974), *Sokağın Ucu Deniz* (öyküler), *Irmak* (öyküler, 1979).

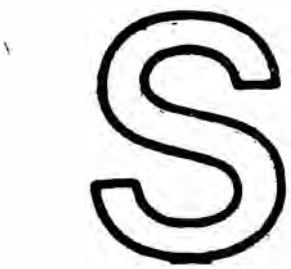

SABAHATTİN Ali (Gümülcine 1906 / Bulgaristan Sınırı 1948). Öykücü, romancı, Bulgaristan'da Gümülcine Sancağına bağlı Eğridere (şimdiki adıyla Ardino) ilçesinde doğdu. (Nüfus kaydı Ayvalık, soyadı «Alı»). Babası Yüzbaşı Ali Sabahattin görevi gereği yurdun çeşitli yerlerinde bulunur ardından Balkan Savaşı'nda yaralanınca (1912) ordudan istifa eder, Edremit'e yerleşir. Bakkal dükkânı açarak geçimini sağlamaya çalışacaktır. 1. Dünya Savaşı başlarında yeniden silah altına alınan Ali Sabahattin Çanakkale'de Şube Başkanlığı yapar ve (1918) emekli olur. Sabahattin Ali, ilkin Üsküdar, «Feyûzat-ı Osmaniye Mektebi»ne gönderilecektir. Fakat, babasının Çanakkale'de yeniden silah altına alınışıyla, ilkokul öğrenimi «Canakkale İptidai Mektebi»ne devamı da, savaş nedeniyle (okulda öğretmen bulunmayışıyla) zorleşır. 1918 sonlarına doğru, dört yıl geçirecekleri İzmir'e yerleşen aile: İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali üzerine. Edremit'te döner, emekli piyade yüzbaşısı Ali Sabahattin, çerçilik yaparak geçim olanakları araştırır. Sabahattin Ali babasının yardımcısı olacaktır bu dönemde.

Edremit «İptidai Mektebi»ni bitiren Sabahattin Ali, ardından Balıkesir «Dar-ül Muallimiye başlar, arkadaşlarıyla hazırladığı okul gazetesinde ilk deneyimleri yayınlanacaktır. Son sınıfı okurken, okuldaki bazı olaylar üzerine İstanbul «Muallim Mektebi»ne geçer, burada öğrenimini tamamlayan Sabahattin Ali (1927) aynı yıl Yozgat'ın Cumhuriyet okuluna, oradan da Millî Eğitim Bakanlığı adına Almanya'ya gönderilir. Öğrenimi (1928 - 30) yarım bırakarak yurda dönmesinin ardından, Gazi Eğitim Enstitüsü'nde açılan Almanca sınavını kazanacak, 1930 31 öğrenim yılı başında Aydın Ortaokulu'nda Almanca dersi öğretmenliğine başlayacaktır.

Sabahattin Ali, Aydın'daki ilk görev yılı sona ererken, öğrencilerin dolaplarında»» T.K.P.'nin *«Kızıl İstanbul»* adlı gazetesi bulunduğu savıyla tutuklanır, üç ay tutuklu kalır ve beraat eder. Tutukluluk süresi, sonradan yazacağı *«Kuyucaklı Yusuf»* romanının kişileriyle tanışmasına neden olacaktır. Konya'ya (31 Eylül 1931) atanır, görev sırasında, Cemal Kutay'ın yerel *«Yeni Anadolu»* gazetesinde, *«Kuyucaklı Yusuf»* romanının bölümleri yayınlanır. gazete telif ücretini ödemeyince, yayın yarım kalır. Bir toplulukta okuduğu *«Memleketten Haber»* başlıklı şiiri gerekçe gösterilerek, Atatürk'ü eleştirdiği savıyla, Sabahattin Ali (26 Aralık 1932) tutuklanır, yargılanma sonucu bir yıl hüküm verilir. Konya ve büyük bölümünü Sinop'da geçirdiği hapislik afla sona erer (29 Ekim 1933). Eski görevine dönmesi için, Sabahattin Ali'den görüşlerini değiştirdiğini kanıtlaması istenir. Bunun üzerine (15 Ocak 1934, *Varlık) «Benim Aşkım»* başlıklı, Atatürk'e duyduğu sevgiyi yansıtan şiiri yayımlanır. Sabahattin Ali «Neşriyat Müdürlüğü Büro» Şefliğine (30 Eylül 1934) oradan da «Talim ve Terbiye Dairesi»nde bir göreve atandıktan sonra, Aliye hanımla (16 Mayıs 1935) evlenecektir. Milli Eğitim Bakanlığı'nda çeşitli görevler, Eskişehir'de yedeksubaylık, «Musiki Muallim Mektebi» Türkçe öğretmenliği, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine yeniden askerlikle geçen yıllar (1935 1941) duyarlıkla yoğrulmuş, ustalaşmış verimli bir yazarın, ilerici bir aydının, yaşama ile yok olma arasında, yoğun savaşım yıllarıdır. Ankara'da yeni kurulan «Devlet Konservatuarı»,' Sabahattin Ali'nin (1941) son görev yaptığı yer olur. Bu dönemde yayınladığı yapıtlar ve ırkçılarda giriştiği savaşımlar sonucu, Sabahattin Ali'nin çevresindeki çember daralıyordu. Nihal Atsız'ın kendisini karalayan yayını üzerine, açılan davayı kazanması (9 Mayıs 1944) da, saldırıları azaltmaya yetmedi. Konservatuar'daki görevinden (1945) ayrılmak zorunda kalınca, İstanbul'a gelerek, yazarlıkla geçimini sağlamayı denedi. *«Tan»* gazetesi olayı üzerine (4 Aralık 1945) yeniden işsiz kaldı. Bundan sonra ilkin «Türkiye Sosyalist Partisi'nin yayın organı *«Gerçek»* gazetesinde, ardından Aziz Nesin ve Rıfat Ilgaz'ın da bulunduğu *«Marko Paşa», «Hür Marko Paşa», «Malum Paşa».» «Merhum Paşa», «Mazlum Paşa», «Yedi Sekiz Hasan Paşa», «Öksüz Paşa», «Geveze». «Alibaba»* gibi mizah gazeteleri siyasal erk tarafından arka arkaya kapatılınca, *«Zincirli Hürriyet»* gazetesinde (1946-47) yazdı. Bu dönemde yayınladığı yazılarla «neşren hakaret» savıyla Cemil Sait Barlas ve Nihal Atsız'ın açtığı davalardan toplam yedi ay hüküm giydi, temyiz sonucu değişmeyince, ilk

dava kesinleşti. Büyük çoğunluğunu Üsküdar Paşakapısı cezaevinde geçirdiği mahkûmiyet tamamlanmadan: *«Sırça Köşk»* Bakanlar Kurulu kararıyla (Ağustos 1947) toplatıldı. İlk üç aylık mahkûmiyet cezasını tamamlayarak tahliye edildi, fakat bir yazısı için yeniden (19 Kasım 1947) tutuklandı. İlk duruşmada (31 Kasım) beraat etti. Bu tarihten sonra, bunalımlarla yoğun üç ay daha yaşayabildi.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardında «soğuk savaş» girişimleriyle kapitalist sistem yeni dengeler peşindedir. Bunun Türkiye'ye yansıması, siyasal iktidarın ağır ceza yasaları getirmesi, ilericileri, demokratları, komünistleri tüm anti-faşist ve anti-emperyalistleri susturmak biçiminde görülecektir. Yalnız Türkiye'nin değil, yeryüzünün de büyük ozanlarından birisi, Nazım Hikmet cezaevlerinde tutulurken, yine Türkiye'nin yetiştirdiği ilk gerçekçi öykü yazarı Sabahattin Ali başta olmak üzere, tüm ilericilere, demokratlara yaşama hakkı tanınmaz. Sabahattin Ali'nin bu dönem siyasal iktidarınca işsiz bırakıldığı, izlendiği ve bir «komplo» ile öldürülüşü bugün kesinlikle bilinen gerçeklerdendir.

Sabahattin Ali'nin *«Değirmen»* adıyla (1935) yayınlanan öyküleri, yazarlığının ilk evre ürünleri sayılır. Ardından *«Kağnı»*, (1936), *«Ses»* (1937), *«Yeni Dünya»* (1943), *«Sırça Köşk»* (1947) öykü toplamları, usta verimliliklerle pes peşe gelirler.

Kendi koşulları ve dönemi içinde başarı gösterdesine yakın düşebilen bir *«Kuyucaklı Yusuf»*a karşın (1937), türünde bir düşüşü gösteren *«İçimizdeki Şeytan»* (1940), *«Kürk Mantolu Madonna»* (1943) romanları Sabahattin Ali'nin, yazarlığını, yeni gerçeklerin arayışında sınayan çalışmaları olacaktır.

Sabahattin Ali Türkiye'nin en önemli geçiş dönemlerini yaşamıştır. Okul öncesi ve okul süresi yaşadığı toplumsal dış dinamikler, aile çevresi, anne-baba-kardeş-arkadaş ilişkileri, doğa ve çevre gözlemleri; onun kalıtsal yetenekleriyle çakıştığı oranda duyarlık alanlarını da, iç dinamiklerini de dokuyup örgülemiş, sanatçı sezgilerini eğitmiş sayılır.

«Kuyucaklı Yusuf» başta olmak üzere, tüm çalışmalarında, öykülerinde; özel bireysel tarihinden gelen duyarlık ipliklerıyle oluşan toplumsal bir dokumayı, akışkan bir ırmak duruluğuyla gözleyebiliriz. Doğumundan ölümüne dek geçen sürede birevsel tarihinin avnasına vuran tüm gerilimlerle yüklü, ama toplumsalla kaynasan özel bir duyarlıktır bu. Sabahattin Ali yaşadığı dönemin siyasal basıncını beyninde ve yüreğinde taşıyarak yaşamış, yaşamaya çalışmış, hem de yazmıştır. Bu nedenle yaşanan acılarla karılmış, zamana karsı dayanıklı öyküler buluruz onda. Dostlarının anlattıklarıyla, sanatçı duyarlığının canlı bileşkesi ve öykü türünde yine başarıya dönüşmesi, onun kendi kişisel gerçeğinin sınırları içine girer. Siyasal egemenler, ona ancak öykü yazacak kadar ömür biçmiştir. bunu unutmak yanlış yargılara neden olur.

Sabahattin Ali

Bu açıdan bakıldığında roman türünü konum dışı tutarsak; kısa kesitleri, günlük yaşama dilimlerini içeren öyküler, 1930 1948 Türkiye belgeseli sayılacak niteliktedir. Günümüze uzayan bir yolu, öncü direnciyle açan bu öyküler, bugün de, Türkiye'de insan gerçeğinin ve çağdaş - duyarlı sorumluluğun tanıklarıdır.

Türkiye'de insan gerçeğine bakarken, kadın konumunda öncülüğü, Sabahattin Ali'de buluruz. Gerçek anlamda, ussal - estetik, gerçek - gerçeküstü algılayışlar nasılsa, kadın olgusunu da, böyle buluruz öykülerde. Türkiye'nin yüzyıllar süren tarihi boyunca birikmiş, tortulaşmış anlayışlarla vaklaşılan kadın, Sabahattin Ali'nin birevsel algılarıyla, toplumsal çerçeve içinde görülürler.

Toplumsal gerilimlerin odak noktasında, kadın umutsuz ve kahrolası bir sevdanın kurbanıdır, ya da ulaşılamayan bir nesnedir. Anadolu'daki toplumsal dokuya, sözlü ve ilk yazılı edebiyat örneklerine bakıldığında, gide rek, günümüzde minübüs müziği olarak karşılaştığımız olgunun kadına yaklaşımı da, bir tarihsel gerçeklikle yüz yüze getirir bizi. Bunu, daha 1930'larda görür Sabahattin Ali. Bu sevda tapınmasını ve yitiriş hummasını, ilkin bireysel kalıtlarıyla, sonra toplumsal düzlemde yakalamakta gecikmez. Geleneksel halk öykülerinde *«Kerem ile Aslı»* (v.b.) Anadolu insanının gerçeklere ters düşürülüşünün ve, sevda karşısında olağanüstü düşsel yaklaşımının tanımları olur.

Sabahattin Ali, kadın olgusuna eğilirken, bu geleneklerle bağlar kurarak, hem de bunların bireysel - toplumsal etkilenimleri altında, ilk öykülerini yazmıştır. Türkiye'de kendisi için sınıfsal erk olmamış büyük yığınların, genel yaklaşımını, kadın olgusu içinde irdeleyiş, eleştirel-gözlemci yetkinliklerle donanımlıdır. *«Değirmen»*, *«Viyolansel»*, *«Kurtarılamayan Şahaser»*, *«Bir Cinayetin Sebebi»*, *«Komiki Şehir»* ilk evre ürünleri olarak böyle bir bağlam içinde ele alınacak örneklerdir.

Türkiye'de insan gerçeğine yaklaşırken, düşlerle dolu Doğu mistitizmine, gelenekleşen bu algılayış biçimine sırtını dönememiştir Sabahattin Ali. Üstelik gerçekçi olamayacaktır bu konumu gözardı etse de. Sabahattin Ali'nin hemen hemen ustalıkla başlayan ilk evre ürünlerinde, böyle bir eleştirel yaklaşım sezgisi duyulur. Gerçeklik, dışsal dinamiklerle, içsel dinamiklerin çakıştığı noktada gerçektir. İnsanlarımız ise, yüzyılar boyu ekonomik altyapının boyunduruğu altında kalmışlar, hem de ussal - estetik bir feodal duyarlıkla kadın konumunda bağımlı kılınmışlardır. Sabahattin Ali, bunu gözlemci - izlenimci dikkatle sergileyişte, insanı uyarıcı görevlerle çıkar karşımıza. Bununla yetinmez. *«Kurtarılamayan Şahaser»*de görüldüğü gibi, doğu mistisizminin (gizemcilik) kalıtına, bir toplumun nasıl bağımlı olduğunu, nasıl bir boyunduruk altında bulunduğunu, araştırır. İlk evre ürünlerinde, elvordamıyla ya da bireysel algılayışın elvordamıyla yola çıksa da, *«Hasan Boğuldu»*, bu konumdaki tüm açılımı ve gelisim evresinin doğruluğunu kanıtlayacak niteliktedir. *«Hasan Boğuldu»* bu açıdan, toplumbilimi ve ekonomiyi bilen bir Türkiye insanının, geldiği kaynakla bağlar kuruşunun kanıtı olmakla da kalmaz. Ekonomik altyapıya bağlı, üstyapı örgütlenmesinin de başarıyla anlatımı sayılacaktır. *«Hasan Boğuldu»* bu geleneksel dokunun, bugün de yaşadığını göstermekle yetinir bir bakıma. Bu nedenle, eleştirel gerçekci bir anlayışın en yetkin örneği sayılmalıdır.

Sabahattin Ali kadın konumunda ikinci bir yol, ikinci bir geleneksel doku daha yakalamakta gecikmez. İlkin *«Kağnı»* (*Varlık*, 1935); ardından *«Sıcak Su»* (*Aydabir*, 1936), madalyonun öteki yüzünde olan ka-

Cemil S. Barlas ve Nihal Atsız'ın «neşren hakaret» savıyla açtığı davalardan yedi ay hüküm giydi. (1946/47)

dını tanıtır bize. Kol gücünün üretimiyle sömürülen kadının, cinsel üretkenliği kan bağı nedeniyle de nasıl acılar içinde tutulduğunun ilk ve en önemli öyküsü olur *«Kağnı»*. Bu yaklaşımla, bugün de aşılamayan *«Kağnı»*nın yanısıra, *«Sıcak Su»*da nitelikli bağlantılarla yakalanan geleneksel doku ise, jandarma zulmü olacaktır. Selçukludan, Osmanlıdan süregelen geleneksel işlerlik, Sabahattin Ali'nin kaleminden en yetkin eleştirel gerçekçi örneklerle bir dönemin tanıklığını da yaşar. Bu tanıklık, sanatçı sezgilerindeki ileriye dönük bakış becerileri, günümüze dek uzayan acılı insan gerçeğinin, boyutlu yoğun yaşarlıklı belgeselidir de.

Ekonomik altyapı gereği çocuğuna besin bulamayan anaların acısını *«Isıtmak İçin»*, çocuğu doğanın ve toplumsal çarkın dişlerine atan sistemi *«Ayran»* insanı, hırsızlığa yönelten çaresizliği *«Kazlar»* düşkün kadınların da güvenilir olduklarını anlatan *«Gramafon Avrat»*, bürokrasinin insan sağlığını ciddiye almayışını *«Sulfata»* kadınların insan olarak korunmadığını *«Komiki Şehir»*; kadın konumuyla bağlantılı bildiriler getirirler. Ötekiler gibi *«İki Kadın»*, bugün de kadınların yaşayışı olurken, *«Kamyon»* ise kentlere başlayan ilk göç habercisi gibidir.

O dönem Türkiyesi'ne bakıldığında, toplam nüfusun büyük çoğunluğu kırsal alanlarda yaşamaktadır. Sabahattin Ali'nin öykülerindeki insan gerçeği de, kırsal alanlara bağlı çoğunlukla örgülenir. Endüstrinin geç ve güç oluşturulması, endüstri emekçilerinin sayısal toplamını da sınırlı tutar kuşkusuz. *«Bir Firar»*, *«Kafa Kâğıdı»*, *«Asfalt Yol»*, *«Candarma Bekir»* ve yukarıda andığımız bir çok öykü kırsal alanlara bağlı milyonların ilk gerçekçi örnekleri olmakla kalmaz. *«Bir Orman Hikâyesi»* orman emekçilerinin özel mülkiyete karşı çıkışını, ekonomik istemlerini sergilemesiyle, Türk öykücülüğünün bu konudaki ilk öyküsü de sayılır. *«Arabalar Beş Kuruşa»*, sınıfsal ayrımların çocuk konumunda işlenişi kadar, yarıaydınlara, küçük kentsoylulara yönelik toplumsal yergiyi de üstlenecektir. Okumuş, topluma katkılar getirme aşamasındaki kişilerin halktan kopukluğu gösterilecektir tüm yapıtlarında. *«Fikir Arkadaşı»*, *«Bir Siyah Fanila İçin»*, *«Bir İskandal»*, *«Cankurtaran»*, *«Sulfata»*, *«Böbrek»* ve hemen hemen tüm yapıtlar, aydınları bürokrasiyi ve giderek dönemin siyasal kadrolarını eleştirel gerçekçilikle gözlemenin ve buradan toplumsal yapıyı bütüncül kavrayışla sergilemenin belgeseli sayılabilirler. *«Kafa Kâğıdı»*, *«Bir Şaka»*, *«Katil Osman»*, *«Çaydanlık»* ve *«Düşman»*, hapishane gerçeğine değindiği kadar, sistemin nasıl suçlu yarattığı, suç olgusunu nasıl hazırladığı ve beslediği, sistemin daha 1935 1940'lar dönemindeki kaynakları anlatılacaktır.

Sabahattin Ali daha 1930 - 1948 Türkiye'sinden bildiriler sunarken, kapitalist sistemin çürümüşlüğünü anlatmakla yetinmez. Kapitalist sistemin, feodal kalıntılarla da nasıl bütünleştiğini daha o dönemde sergileme becerileri geliştirir. *«Kuyucaklı Yusuf»*taki Şahin'de hanım dışında kalan kadınlara, hemen hemen tüm kadın kişiliklere beyniyle ve yüreğiyle bağlı kalırken de, *«Pazarcı»* öyküsündeki İstiklâl Savaşı emeklisi bir satıcının acılı dramını yansıtırken de; kendi çocukluğunu kurtarma çabasını yaşayan *«Hanende Melek»*te de, kapitalist sistemin daha o günlerde çıkmaz yol oluşunu vurgulamıştır. *«Yeni Dünya»*, eskiyenin gidişini, yeni gelenin coşkulu gelişini haber verir gibidir.

Sabahattin Ali'yi, tek tek konularla sınırlamak yanlışlar getirmeye adaydır. Bireysel iç dökme olarak kullandığı, direngiz ve umutsuzlukla yüklü şiirleri sayılmazsa; roman türündeki zorluklar gözönünde tutulursa, Sabahattin Ali'yi daha doğru bir değerlendirmeye alabiliriz. Bu değerlendirme, kapitalist sistemin daha o dönemde çıkmaz sokaklarıyla belgelenmişliğini gözönüne alırken; faşist düşüncenin de dal-

budak sarma, köklenme «*İçimizdeki Şeytan*» evrelerini unutmamakla başlar. Roman tekniğindeki aksaklıkların (zaman konusundaki haklılığın gerekçeleriyle) aşılamamışlığı da, nazizmin ve faşizmin, o dönemde bir sorun olarak ilk kez gündeme alışını gölgeleyemez. Bu nedenle, Sabahattin Ali'nin, sınıf değiştirmiş köylü aydınları, ulusal kurtuluş savaşı felsefesine aykırılaşan bürokrasiyi, eleştirirken, sergilerken; sisteme egemen olan siyasal grupları ve siyasal kadroları, giderek ekonomik altyapıyı da eleştirel gerçekçilikten toplumcu gerçekçiliği yakalama noktasına ulaştırdığı en azından, bu anlayışın temellerini açtığı söylenebilir. Aslında, toplumcu gerçekçi öğretiye tipa tıp uygunlukla, Türkiye'nin o dönem toplumsal birimini açıklamak, oldukça güçtür. Kendileri için sınıf olma bilincine ulaşamamış yığınların büyük çoğunlukla yaşadığı 1930 1948 Türkiye'si gerçeğinde, bu gerçeğe sonuna kadar bağlı bir Sabahattin Ali'idr.

Bu nedenle önemi, hem eleştirel gerçekçi kurama uygun yapıtlar vermesi, bunu biçem içerik örgüsünün yoğun boyutlarıyla vermesi, hemde bunun ilk ve yeni öncüsü olma sorumluluğunu yüklenmesiyle açıklanabilir. Bu kanalda, kendisine yol gösteren bulunmadığı gibi, toplumcu gerçekçi anlayışa dört dörtlük uygun yapıtları daha sonra üretebilmesine, hayatına son verilerek engel olunmuştur. Bugün, onun daha 1935 48'lerde belgelediği konular ve işlediği anlatımla yaşayan bir Türkiye gerçeği, yine de yaşanıyorsa, Sabahattin Ali'nin Türk öykücülüğü içindeki yeri, öncülüğü ve yapabildikleri daha değerbilirlikle anlaşılmış olur.

Tekin Sönmez

SABAHATTİN ALİ'den Bir Öykü

ÇİLLİ

Sıcak ve boğucu bir gündü. Kan ter içinde gece yarılarına kadar boş laf dinlediğim bir ahbabın evinden çıkmış, ağır ağır Kordonda yürüyordum. İzmir'in gündüzlerinden beter olan bu yapışkan, ıslak gecelerinde deniz, serinlik değil, sadece buğu halinde etrafa yayılan bir yosun ve pislik kokusu verir. Yol tenha idi. Birbirinin içine girmiş gibi karmakarışık, sahile yaslanan irili ufaklı yelken gemilerinin direkleri kuru ağaç dalları gibi, hafif hafif kımıldıyor, teknelerin içinden arasıra Giritli kayıkçıların rumca konuşmaları duyuluyordu. Biraz daha ilerde vapur iskelesinin yakınlarında tek tük hammallar ile, arabacılar ıyerlerinde uyuyan bir iki fayton vardı. Bunların ötesinde bir binanın ikinci kat pencerelerinden sokağın kaldırımlarına parlak ışıklar ve kötü bir dans müziği dökülüyordu. Bu rıhtımda dört beş tanesi sıra sıra dizilmiş olan barlardan birinin önündeyiz. Belki bu saate kadar kaldığım evdeki ipe sapa gelmez gevezeliklerin uyuşturucu tesirinden kurtulmak, bir şeyler, kirli veya temiz, ama her halde hareketli bir şeyler görmek için fakat kendi kendime: «Bu sıcakta soğuk bir şey içeyim» bahanesini ileri sürerek, bu gemici barının dar taş merdivenlerinden yukarı çıkmaya başladım.

Bütün masalar dolu değildi. Ama dört beş yerde öbek öbek kalabalık guruplar vardı. Cazın bulunduğu yere yakın bir masada beş altı tane, tuvaletleri de yüzlerinin yorgun ifadesi kadar pörsümüş kız oturuyordu. Müşteriler birbirlerine hiç uymayan çeşittendi. Direklerin arkasında loş bir köşeye çekilmiş olan bir genç, her halde ellerine nasılsa biraz para geçmiş birkaç bekâr memur, iki kişiye bir bira içip, dans başlayınca kadınların bulunduğu masaya doğru koşmakla bu gece müthiş hovardalık ettiklerini sanıyorlardı. Daha ortalama bir masada dört beş Marmarisli gemici, süngercilikten kazandıkları parâ ile aldıkları motorun son seferinde ellerine geçeni, biri Rum, biri Türk iki şişman kadına üst üste bool ısmarlayarak tüketmeye uğraşıyorlardı. Yukarı kat localarından birinde kır saçlı eski bir hovarda, bar sahibi ile ahbaplığına dayanarak üç kadını birden etrafına oturtmuş, az masrafla son çağlarının esaslı bir zevk gecesini yaratmaya uğraşıyordu. Smokininin kolları yıpranmış kirli gömlekli ve kirli tırnaklı bir garson masama yaslanarak ne istediğimi sordu. Bir bira söyledim ve bu sırada başlamış olan dansı seyre koyuldum.

Okumuş yazmış olanla kara cahili, kibar terbiye görmüş olanla ömrünü ekmek parası ardında ve denizde harcarken terbiyeye vakti kalmamış olanı, iyi ile kötüyü aynı hale, aynı tek biçime sokan sarhoşluğun o ilerlemiş haddi bütün erkeklerin suratında yılışık, şehvetli, ama tamamen ruhsuz bir maske halinde sırıtıyordu. Sarhoş olsun olmasın bütün kadınların yüzlerinde, hareketlerinde ise: «Aman Yarabbi, ne zaman bitecek!» diyen bir ifade vardı; ve bununla bu geceyi değil, bu hayatlarını da değil, her şeyi ama her şeyi kasdettikleri besbelli idi. Bu akşam mümkün olduğu kadar çok para bıraktırmak vazifesini üstüne aldığı erkeğin yüzüne meslek icabı, fakat lüzumsuz bir gülüşle bakan kadın, adamın biraz fazlaca sarılması, yahut sakalları fırlamış terli suratını yanağına yapıştırmak istemesi üzerine, derhal kuyruğu çekilmiş bir kedi halini alıyor, heriff iki eliyle birden itiyor, sonra fazla kızdırıp müşteri kaybetmemek için de, hemen sırnaşmaya başlıyordu. Bütün bu değişmeler o kadar keskin hatlarla birbirinden ayrılabiliyordu ki, bunlarda insan hislerinin değişmelerini aramak saçma idi.

İçimde tuhaf bir ezilme ile başımı başka taraflara çevirdiğim zaman; bar kadınlarının masasında tek başına oturan, siyah kadife tuvaletli, bütün sırtı, omuzları ve aşağı yukarı bütün göğsü açık sarışın bir kızın dikkatle bana baktığını gördüm. Yüzü o anda bana pek yabancı gelmedi. Fakat buralardaki kadınlar zamanla o kadar birbirlerine benzer oluyorlar ki, ben de: «Her halde bir yerde görmüş olacağım, yahut benzetiyorum!» dedim ve bunun üzerinde fazla durmadım. Yalnız dans etmek için sıra bekleyen bu kadar delikanlı varken onun masada oturması tuhafıma gitti. Öyle pek çirkin değildi, sonra gecenin bu saatinde erkekler sarılıp ortada dönecekleri kadınların yüzlerine bakmıyorlar, sadece ellerinin dokunacağı bir çıplak et ve burunlarını dolduracak keskin bir kadın kokusu arıyorlardı. Kadının gözlerini hiç çevirmeden bana bakmasından âdeta rahatsız oldum. Başımı tekrar dans edenlere çevirince, düz siyah saçları yüzüne dökülmüş, gözleri sarhoşluktan yarı kapalı, zayıf bir kadınla kırk yaşlarında ciğer gibi kırmızı suratlı bir gemicinin tokatlaştıklarını gördüm. Adamın ustura ile kazınmış başının derisi, ve bir tarafı uzun bir tarafı kısa olan, sigaradan sararmış kır bıyıkları bile hırsından titriyordu. Bir garson belirdi. Kulağıma doğru ahbapça eğilerek kaşları ile, tek başına masada oturan kadını işaret etti:

«Bayan masanıza gelmek istiyor.» dedi.

«Aman arslanım benim öyle yağlı müşterilerden olmadığımı bilirsin.»

«Hayır, sizinle bir şey konuşacakmış!»

«Allah allah, buyursun!»

Garson o tarafa bakıp, başı ile kadını çağırdı. Ben de yüzüme, buna razı olduğumu anlatmak isteyen bir ifade verme-

ye çalışarak o tarafa baktım. Kadın yerinden kalktı, o zaman çok sarhoş olduğunu anladım. Masalara, iskemlelere ve salonda bir baştan bir başa sıralanmış olan direklere tutunarak yürüyor ve güçlükle ayakta duruyordu. Garsonun çektiği iskemleye yığıldı. Başı önünde, biraz durduktan sonra gözlerini bana çevirdi, dikkatle baktı. Bu bakışlarda, çok sarhoş bir insanın bir parça olsun aklını başına toplayabilmek için sarfettiği o müthiş gayretten başka bir şey görmedim. Yalnız, yüzüne yakından baktığım zaman onun bu biraz yukarıya kalkık burnunu, çekik ve tatarımsı gözlerini hele o burnu ile gözlerinin altına doğru yayılan kırmızımtırak çilleri muhakkak tanıdığımı anladım. Ama nereden tanıyorum, diye yine kendimi zorlamadım. Kadın susuyor, hep o faydasız gayretle yüzünün adalelerini oynatıyordu. Bir şey söylemiş olmak için:

«Niçin dans etmiyorsunuz?» dedim.

Eliyle, «haydi be!» der gibi bir işaret yaptı, sonra birdenbire ayağa kalkmak ister gibi toparlandı. Sarhoşluğu hiç belli olmayan bir sesle:

«Beni tanımadın mı Hoca?» dedi.

O zaman birdenbire bir tuhaf olduğumu hissettim. Sırtımdan sıtma titremesine benzeyen bir ürperme geçti.

«Kız» dedim. «Kız... sen...»

«Evet. Ben! Ben...» dedi. «Nigâr... Aydında...»

Çok pencereli, çok aydınlık bir sınıf. Çok aydınlık yüzlü çocuklar ve orta sıraların en önünde oturan iki örgü saçlı, çilli küçük kız çocuğu gözlerimin önünde birdenbire canlanıverdi. Ben onlara Almanca okutuyordum. Eskişehirli bir tren memurunun çocuğu olan bu haşarı kız, bu yabancı kelimeleri ve kaideleri herkesten önce kavrıyor, ezberliyor, ayağa kalktığı zaman: «Ah, bunlar da bir şey mi sanki! Ben daha neler öğrenebilirim!» diyen yarı alaycı bir gülüşle insanın yüzüne bakıyordu. Zil calar calmaz yerinden fırlayıp beni elimden tutar: «Hoca, haydi voleybol oynayalım» diye bahçeye sürükler ve o kısacık boyu ile topu ok gibi filenin öbür tarafına fırlatırdı. On iki yaşlarında ya var, ya yoktu. Ateş gibi, her hareketinden hayat fışkıran bir çocuktu. Bütün bunlar kaç sene önce önceydi? Şöyle bir hesapladım. On dört sene olmuş. Ama onun yüzüne baktıkça artık o güçlükle kendini toparlayan sarhoş kadını değil, benim olduğu kadar bütün mektebin, hocaların ve arkadaşlarının sevgilisi olan küçük «Çilli»yi görüyordum. Sanki hic değişmemişti. O burun, o gözler, o altın sarısı saçlar ve o kızıl çiller.

Akla ilk gelen o boş, o versiz şeyi sormamak, «Kızım, nasıl oldu da buralara düştün?» dememek için kendimi zorladım. Aydınlık sınıfımızda olduğu gibi, gülmemek için kaşlarımı çatmaya çalışarak, yüzüne baktım ve bekledim. O zaman o, benim farkında olmadan beklediğim şeyi söyledi:

«Hoca hiç değişmemissiniz! Bana hep eskisi gibi bakıyorsunuz!» dedi.

«Öyle sin Nigâr!»

«Değilim Hoca!»

Bunu dedikten sonra birden yüzü değişti. Bizi bir anda on dört sene önceye götüren o yakınlığın yavaş yavaş kaybolduğunu hissettim ve çok üzüldüm. Nigâr çıplak kolunu masaya, başını omuzuna dayayarak mırıldandı:

«— Başınızı ağrıtacak değilim Hoca, sizi görünce hemen tanıdım. Ama bir derdim olmasaydı size kendimi tanıtmazdım. Madem ki yüzüme baktığınız halde Çilli'yi tanımadınız...»

Başını omzundan çekti, göğsü ile masaya yaslandı. Damdan düşer gibi:

«— Bir çocuğum var da ondan size geldim!» dedi.

Ne demek istediğini iyice anlamadığım halde, pek anlayışlı görünmek istiyen bir tebessümle: «Devam et!» der gibi ımı salladım.

Çilli: «Bakın size anlatayım...» diye kopuk kopuk cümleler, yarısı ağzından çıkmadan dağılan kelimelerle, ve âdeta başka birinin hayatından bahsediyormuş kadar kavıtsız, şunları söyledi: Babası onu orta mektebi bitirir bitirmez, daha onbeş yaşındayken, İstasyonda şef muavini olan kırkbeşlik birine vermiş. Nigâr: «Ne yapayım oturacaktım herifle! Bu kadar sene de oturdum zaten. Ama adam ellisinden sonra rakıya vurdu. Başkalarının da sarhoş kocaları var diyeceksin. Ama çocukları da var. Onlarla avunuyorlar. Bizimkinde ise çocuk yapacak hal de yoktu. Üstelik bir de kıskanç! Bizim sınıftan Buldanlı bir Kemal vardı ya, o, o zaman Tıbbiyede okuyordu. Şimdi doktor. Eşek. Hani güzel bir çocuktu. Mektepte iken beni bisikletine bindirir gezdirirdi. İşte o, tatilde Aydın'a gelmiş, Parkta gördüm. Mektebi hatırladım. Ayol bize gelsene, dedim. Evi de tarif ettim. Hemen bizim ihtiyara yetiştirmişler. Meyhaneden kalkıp benimle kavga etmeye eve gelmiş. Hiç de bu kadar erken sökün etmezdi, diye şaştım kaldım. Ben daha ağız açmadan bir küfürdür başladı: «Parklarda delikanlılarla konuşmuşsun! Benim bu memlekette namusum var kaltak!» diye üstüme yürüdü. Bende de artık sabır taşmış. «Herif senin neyin var bilmem, ama neyin yok pek iyi biliyorum. Yeter artık sünepe kahrı çektiğim!» deyivermişim.

«Sen misin diyen. Herif kapı arkasından şemsiyesini kaptığı gibi başıma gözüme vurmaya başladı. Bu sırada Kemal de gelmez mi? Halimizi görünce hemen gitmeye kalktı. Ben arkasından bağırdım. Ne bileyim ben, cahillik işte: «Gitme Kemal» dedim. «Senin yüzünden başıma bunlar geldi.» Bizim ihtiyar işte bu lafa yapıştı. Beni bütün Aydın'a rüsva etti. Kemal'le bir geçmişimiz olmadığına kimseyi inandıramadım. Aman Hoca, siz bilirsiniz, ben deli bozuk bir kızım. O herifle vedi sene nasıl oturdum, şaşıyorum. Dedim ya, cahillik. Bu da cahillik Kan başıma çıkıverdi. Kapıyı suratına kapadığım gibi çıktım gittim. Ama ortada ne Kemal var, ne bir şey. Ben arkasından bağırırken o sıvışmış. Akşam da Buldana gitmiş. Bu halde baba evine de gidemem. Zaten laftan bıkmıştım. Orda da oturup gık dediğim bu muameleleri yeni baştan görecek değilim. Bir gece ahbap evinde yattım. Ertesi gün evden eşyalarımı aldırdım, bileziklerimi sattım, İzmir'e geldim. Sizin anlayacağınız İzmir'den de üç beş gün sonra buraya geldim. Ama bu üç sene evvelki gelişim. O zaman altı av çalıştım. Her şeye boş verdim. Ne olacak? Bir can değil mi? İnsan evde de yaşar, burda da yaşar. Ama günün birinde bizim Kemal bir sürü arkadaşı ile beraber bara gelmez mi? Beni görür görmez masama koşsun, bir ağlasın, bir döğünsün! «Ah, sen benim yüzümden buralara düştün. Bu mesuliyet beni mahvediyor!» falan, hep sarhoş ağzı. Ama insanın canı inanmak istiyor işte. «Ben seni burada bırakmam, yürü, gideceğiz, beraber yaşayacağız. Nikâh edeceğim!» deyince kandım. Bar sahibi ile hesabımı kestim. Zaten alacaklı idim. Hepsini bağışladım. Hır çıkarmadan bıraktılar. İstanbul'a gittik. Beş altı av oturduk. «Babamdan izin çıkarsa nikâh edeceğim!» deyip dururdu. Canım, keyfine kalmış bir şey, ister etsin ister etmesin, vız gelir. Ama günün birinde baktım gebeyim. «Hemen çocuğu aldır!» dedi. «Ne lüzumu var?» divecek oldum. «Olmaz, olmaz! Nikâhsızken çocuk istemem!» Dedi. Baktım asıl korkusu, cocuk olursa balta olrum diye. Bana namus numarası yapıyor. Bir gözümden düştü, bir gözümden düştü! Böyle budala yerine koymuyorlar mı, işte insana asıl o dokunuyor. «Peki!» dedim, «Sen üzülme! Ben İzmir'e giderim, tanıdık doktor var, masrafsız, gürültüsüz aldırırım!» Bindim vapura geldim. Hemen bara yerleştim. Beş on kuruş kazandım. Sekiz ay oluyor çocuğu doğurdum. Görme, nur topu gibi bir

oğlan, Hoca. Bir kadın tuttum o bakıyor. Süt veriyor, biz burda her akşam sarhoşuz. Sarhoş südü çocuğa yaramazmış. Elin bakması ana gibi olmuyor ama, ne yaparsın. Kemal adresimi bilmiyor. Mektebi var gelemiyor da, Gelmek istediği de şüpheli ya zaten.

Ne diyecektim? Çocuk bu yaşlarda otellerde sefil oluyor. Sizi görünce aklıma geldi. Ankara'da bildiğiniz çoktur. Orda bir çocuk yuvası varmış. Oraya yerleştiremez misiniz? İki yaşına gelsin alırım. İsteseler bırakmam! Ama böyle kucak çocuğu olmaktan bir çıksın.»

«Elimden geleni yaparım çocuğum!» dedim. «Ama babasına neden haber vermiyorsun?»

Belki de anlattığı şeylerin tesiri ile sarhoşluğu bir hayli azalmış olan Çilli, gözlerini âdeta hiddetle üstüme dikti:

«Ne münasebet?» dedi, «Çocuğunu istemeyene ne diye haber verecekmişim? Onu ben doğurdum, ben büyüteceğim. Haberi bile olmayacak budalanın.»

Yorulmuş gibi idi. Ama gözlerinde çocuğundan bahseden her ananın gözündeki o bir az vahşî pırıltı vardı.

«Yaparsın işimi değil mi, Hoca» dedi. «Bilirim siz beni çok seversiniz. Rahatsız etmeyeyim!»

Kalktı elleri ile masaya dayandı, yüzüme doğru eğilerek fısıldar gibi:

«Göreceksin Hoca», dedi. «Yemiyeceğim, içmiyeceğim oğlumu büyütüp adam edeceğim. Sonra günün birinde oğlumla yolda giderken babasına rasgeleceğim. Oğluma, «Sen yürü!» diyeceğim. Ondan sonra babasının yakasına yapışıp: «Bak pezevenk, diyeceğim, doğmadı sandığın oğlun büyüdü, arslan gibi oldu. Ama seni bilmeyecek, sana baba demiyecek.»

Arkasını döndü, biraz önceki sarhoşluğu tekrar geri gelmiş gibi sallana sallana, masalara ve direklere tutunarak masasına gitti, oturdu.

(1947)

SABAHATTİN Enis (Antalya - 1892 / İstanbul 1942). Romancı. Hukuk Fakültesi'nde okurken, 1. Dünya Savaşının çıkması üzerine askere alındığından öğrenimini tamamlayamadı. Terhis olunca bir süre Âyan Meclisi (senato) katipliğinde bulundu, sonra Deniz Yolları'na geçti; müfettişlik, muhaberat ve neşriyat şefliği yaptı. Memurluğun yanısıra *«İkdam»* *«İleri»*, *«Son Saat»*, *«Cumhuriyet»*, *«Son Posta»* gazetelerinde çalıştı. Öykülerini *«Fağfur»* (1918), *«Şair»* (1919), *«Şebab»* (1920), *«Düşünce»* (1920), *«Resimli Hikâye»* (1927) dergilerinde yayımladı. En verimli dönemi olan 1918-1928 yıllarındaki öykülerinin çoğu gazete ve dergi sütunlarında kaldı. Nesnel gözlemlere bağlı, gerçekçi öykülerinden oluşan ilk kitabı ***Bataklık Çiçeği***, kenar mahalle halkını duygu ve düşünce biçimleriyle kişileştirerek günlük sorunlarını özümleme amacına yönelmişti. Bu özelliği anlatım ustalıklarıyla birleşince başarılı ürünler verdi. ***Zaniyeler*** romanı 1. Dünya Savaşı yılları yaşamını yansıtan az sayıda yapıttan biri sayılır.

Yapıtları: ***Bataklık Çiçeği*** (hikâyeler, 1924), ***Zaniyeler*** (roman, 1926, 1943), ***Sıra*** (roman, 1926), ***Cehennem Yolcuları*** (roman, 1926).

SABA, Ziya Osman (İstanbul - 1910 / İstanbul 1957). Şair, öykücü. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde (1931), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1936). Bir süre Emlak Bankasında memurluk, bir süre de Milli Eğitim Basımevinde düzeltme bürosu şefliği yaptı. 1950'den sonra önemli bir kalp hastalığı geçirdiğinden yazar ve redaktör olarak çalışmalarını evinde sürdürdü.

İlk şirlerini *«Servet-i Fünun - Uyanış»* dergisinde yayımlayan Ziya Osman daha sonra Yedi Meş'ale hareketine katılarak bu

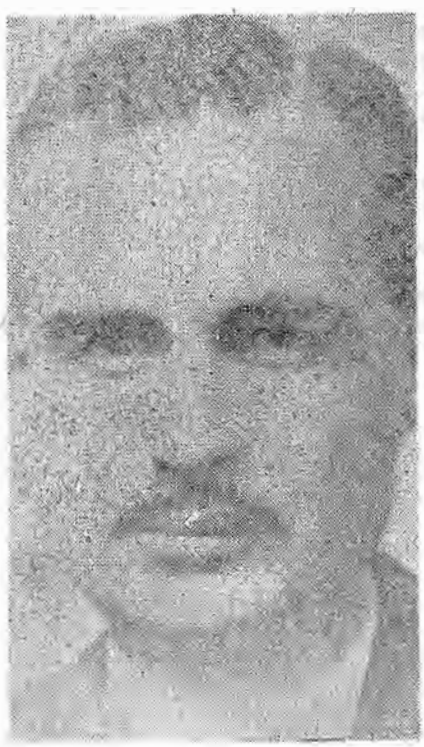

Ziya Osman Saba

edebiyat topluluğunun en genç kalemi olarak tanındı. Kişiliği sonradan ***Sebil ve Güvercinler*** (1943) adlı kitabında topladığı *«Varlık»*, *«Ağaç»*, *«Yücel»* dergilerinde çıkan (1930 1942) şiirlerle belirdi. A. Muhib Dranas, C. Sıtkı Tarancı, F. Hüsnü Dağlarca kuşağının en içe dönük şairi olarak göründü. Genellikle hece ölçüsüyle yazdığı şiirlerde batı nazım biçimlerini kullanmaya eğilim duyduğu halde, öz yönünden XIX. yüzyıl edebiyat anlayışı çerçevesinde kaldı. Ölüm, çocukluk anıları, *«Geçen Zaman»* temaları içinde bir duygu ortamı yaratarak oldukça başarılı bir teknik gösterebildi.

Yapıtları: ***Sebil ve Güvercinler*** (şiirler, 1943), ***Geçen Zaman*** (şiirler, 1947, 3. bas. 1961), ***Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi*** (öyküler, 1952), ***Neşes Almak*** (şiirler, 1957, 1962), ***Değişen İstanbul*** (öyküler, 1959).

Sabah. Günlük siyasal gazete. İlk sahibi: Papadopulas efendi. Başyazarı: Şemsettin Sami. 1882 Yılında Mihran efendi tarafından satın alındı. Bu döneminde Diran Kelekyan, Ahmet Rasim ve Mahmut Sadık başyazarlığını yaptılar. Hüseyin Cahit (Yalçın), Adnan (Adıvar), Yahya Kemal, Ahmet Emin (Yalman), Enis Tahsin (Til) yazı kadrosunda yer aldı. Mütarekenin ilk günlerinde adı *«Peyami Sabah»* olarak değiştirilen gazetenin başyazarlığına Ali Kemal getirildi. Ve bilinen kişiliği ile (bkn. Ali Kemal) Kurtuluş Savaşına karşı yazılar yazdı. Savaşın zaferle sonuçlanması üzerine gazetede Ali Kemal'in işine son verildiği açıklandı. Adı da yeniden *Sabah*'a çevrildi (11 eylül 1922). Sahibi Mihran efendinin bir aya kalmadan ülke dışına çıkması nedeniyle gazetenin 47 yıl süren yayımı kesilmiş oldu.

Sabit (Bosna - 1650 / İstanbul - 1712). Divan şairi. Bosna, Düziçe kasabasında doğdu. Öğrenimini yaptıktan sonra İstanbul'a geldi. Bir süre Seydi Mehmet Paşa Dairesi İmamlığında, daha sonra Bosna, Konya, Diyarbakır, kadılıklarında bulundu. Divan şiirinin en parlak yüzyılında yaşayan Sabit daha çok mesnevileriyle tanındı. Çoğun atasözleri ve tekerlemelerin bulunduğu dizelerinde öz şiir ögelerine ender rastlamakla birlikte, bu yönüyle etkileri görüldü. Halk beğinisi ve şehirli konuşma diline yaklaşma eğilimlerine karşın gelenekten ayrılmadı, kelimecilikten ve mazmun hevesinden kurtulamadı. (Hasibe Mazıoğlu) ***Derename***, ***Berbername***, ***Zafername*** ve ***Ethem-il Hüma***

adlı mesnevilerinden son ikisi başarılı yılır.

Sabotaj Davası. 12 Mart 1971'de Cumhurbaşkanı'na ve meclis başkanlarına verilen askeri muhtıra ile başlayan dönemde açılan, 24 sanıklı bir davanın yaygınlaşmış adı. Hazırlık aşaması 1972'de başlayıp, 9.2.1973'de iddianamenin kamuoyuna açıklanmasına kadar olan süre içinde olgunlaştırılan bir dava. Dava ile sanıklara yöneltilen suç: Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'sının tamamını veya bir kısmını zorla değiştirme ve başkalaştırmaya girişmek, bu suça ikincil ölçüde katılmak, ve sosyal bir sınıfın diğer bir sosyal sınıf üzerinde zorbalıkla egemenlik kurmasına, veya bir sosyal sınıfı ortadan kaldırmaya, ülke içinde kurulu düzeni ve sosyal temelleri zorla devirmeye girişmektir.

Davanın sanıkları Hilmi Taşdemir (Tersane İş Sendikası Genel Başkanı), Zeki Ordu (Haliç Tersanesi'nde İşçi), Hamit Kâhya (Haliç Tersanesi'nde İşçi), Mustafa Erdemir (Haliç Tersanesi'nde İşçi), Ergun Saraç (Sürekli işi olmayan Tersane İş Sendikasına gelip giden bir kişi), Hasan Sabri Kısar (Teknik Üniversite öğrencisi), Levent Yılmaz (Orman Fakültesi öğrencisi), Mehmet Yaşar Yılmaz (Teknik Üniversite öğrencisi), Ali Ekber Karagöz (Teknik Üniversite öğrencisi), Osman Kiper (Stajyer avukat), Yücel Yaman (İktisat Fakültesi öğrencisi), Avni Deniz (Orman Fakültesi öğrencisi), Feyzullah Bigalı (Haliç Tersanesi İşçisi), Cevat Zamanoğlu (Haliç Tersanesi'nde İşçi), İrfan Mete (Işık Mimarlık Mühendislik Okulu öğrencisi ve Haliç Tersanesi'nde İşçi), Kemal İren (Haliç Tersanesi'nde İşçi), Ahmet Ergun Cavuldak (Haliç Tersanesi'nde İşçi), Mahmut Merih Kavukçuoğlu (Yıldız Mühendislik Mimarlık Yüksek Okulu öğrencisi ve Tersane'de İşçi), Hüseyin Esat Yarar (Mühendis), İrfan Solmazer (Emekli Personel Binbaşı tutuklu değil, hakkında tutuklama kararı var), Mehmet Altun (Mühendis), Nuri Yazıcı (Avukat), Abdulvahap Mutlugün (Avukat), Nabi Yağcı (Öğrenci) Sabotaj davasında sanıkların işledikleri öne sürülen suçlar: 27 Kasım 1970'de yani sanıkların yakalanmalarından 22 ay kadar önce Kültür Sarayı'nı yakmak, 4 Mart 1972 günü Marmara gemisini yakarak batmasına neden olmak, 28 Haziran 1972'de de Haliç Tersanesi'nde havuza alınmış olan Eminönü Arabalı vapurunu, havuz kapaklarının bomba ile parçalanmasından sonra batırmak, 22 Eylül 1971'de de Kastamonu Şilebi'nde Yangın çıkararak sabotaj girişiminde bulunmaktır.

Sabotaj Davası'nın 24 sanığından 17'si hakkında 146/1'e göre idam istenilmiştir, öteki tutuklu sanıklar ise, 146/3, 173/3, 31, 33, 40, 36 ve 141/5. maddeler uyarınca yargılanmışlardır.

Dava'da iddiaları kanıtlayacak hiç bir somut delil yoktur. Davanın kanıtları tamamen sanıkların kendileri ve başkaları hakkında verdikleri ifadelerdir. Dava'da delil olarak ileri sürülen «*Şehir Gerillası*» adındaki kitap ise, sabotaj davasının bütün işlevlerini yitirerek çökmesi üzerine, 141'inci maddeden açılan bir başka davanın konusu olmuş ve ilgili sanıkların mahkûm edilmelerine neden olarak, Sabotaj davası'nın sanıklarının mahkûm edildiği seklindeki bir mesajın kamuoyuna ulaşmasına alet edilmiştir.

Davanın maddi dayanağı olan sanıkların kendilerini bile suçlayan, ifadeleri, 12 Mart muhtırası sürecinde 30 güne çıkarılan göz altında tutulma süresinin «işkence» ile değerlendirmesi sonucu sağlanmıştır. Bu nedenle «işkence», dava da en önemli ayırıcı nitelik halindedir.

Dava'nın bir başka özelliği de, başta Hilmi Taşdemir olmak üzere kilit bir kaç sanığın 30 günlük sürenin dışında «polis» gözetiminde kalmış olmalarıdır. Örneğin Hilmi Taşdemir «polis»te 67 gün kalmıştır.

Sabotaj davasında kullanılan işkence, işkencenin yöntemini en iyi anlatan örneklerle doludur. Çünkü davanın maddi hiç bir dayanağı olmadığından, yok olan bir şeyi kabul ettirme yöntemi olarak «işkence», kendi yöntemini en açık ve net olarak bir başka davadan daha çok başarılı biçimde Sabotaj davasında sergiler, gözler önüne serer Olayın kısaca öyküsü şöyledir: 28 Haziran 1972'de Eminönü Arabalı Vapuru'nun havuz içinde batmasından sonra 8 Temmuz'da Zeki Ordu, Hamit Kâhya ve Mustafa Erdemir bir ihbar üzerine gözaltına alınırlar. Ay sonuna kadar göz altında tutularak, Eminönü Arabalı Vapuru'nu batırıp batırmadıkları işkence edilerek sorulur. Bu üç işçi de kendilerine kabul ettirilmek istenen suçları reddederler. Ancak 31 Temmuz'da Tersane İş Sendikası başkanı olarak göz altına alınan Hilmi Taşdemir'in çok kısa bir sürede istenen doğrultuda ifade vermesi üzerine, bu sanıklar tekrar ifade alınmak ve yüzleştirilmek üzere, işkenceye sokulurlar. Bu arada Hilmi Taşdemir'in verdiği ifade doğrultusunda tersane işçileri ve öğrenciler arasında tutuklamalar başlar. Tutuklananlar arasında bulunan Avni Deniz, Ergun Saraç ve Osman Kiper'in ifadeleri üzerine, yeni halkalar tutuklananlar listesine katılır. Bu arada Osman Kiper'in, İrfan Solmazer'i de içeren ifadesi, davanın boyutlarının büyümesine neden olur.

Sabotaj davasının 24 sanığı arasında bulunanlardan bazıları hakkında başka kovuşturmalar da açılmıştır. Örneğin Avni Deniz THKP-C davasının, İrfan Solmazer 83 sanıklı davanın ve ayrıca, Nuri Yazıcı ile ve Abdülvahap Mutlugün'le birlikte de Bomba Davasının, Nabi Yağcı ve Yaşar Yılmaz Dev-Genç Davasının sanıklarıdır. Böylelikle sabotaj davasının İstanbul'da sıkıyönetim mahkemelerinde görülmekte olan üç dava ile organik bağı kurulmuş olmaktadır.

Davanın çeşitli sanıklarından alınan ifadelerle, günün İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın açıkça çelişki içinde olduğu çeşitli politik, askeri çevreler suçlandırılmak istenilmiştir. Örneğin Osman Kiper'den alınan ifade ile İrfan Solmazer suçlanmış ve dolayısıyla İrfan Solmazer'in yakın çevresi sanık sandalyesine oturtulmak istenilmiştir. Avni Deniz'den alınan ifade ile de THKP-C ile ilgi kurulmaya yeltenilmiştir. Bunlara ek olarak Yücel Yaman'dan alınmak istenen ifade ile Türkiye İşçi sınıfının sendikal örgütlerine özellikle günün DİŞK yöneticilerine yönelik suç yaratılmak istenilmiş, ancak bu amaçlarına ulaşamamışlardır. Bomba davası'nın ve Dev-Genç davasının sanıkları ile de organik bağlar vardır. Böylelikle sabotaj davası, 12 Mart muhtırası ile başlayan dönemde, «özel» görevler üslenmiş bir niteliğe bürünmüş olmaktadır.

Dava'nın sanığı pozisyonundaki tek örgüt merkezi TERSANE İŞ Sendikası'dır. Tersane İş Sendikası, ne TÜRK İŞ üyesidir, ne de DİSK. Haliç Tersanesi'nde örgütlü bulunan TÜRK İŞ üyesi sendikaya karşı kurulmuş bir örgüttür. Tersane İş'in bağımsız olma niteliği, sendikanın provakasyona gelmesine önemli bir kolaylık sağlamıştır.

Tersane İş üyesi veya bu örgüte gelip giden sosyalistler, bu dava'da «cuntacı», «Atatürkçü» çevrelerle aynı kefeye konarak hem sosyalizm suçlanmış hem de iktidar için yakın rakip olan «**radikal**», «**Atatürkçü**» çevreler yenik düşürülmüşlerdir.

Yücel Yaman

SABUNCU, Başar (İstanbul - 1943). Oyun yazarı ve yönetmeni, oyuncu. Saint Joseph Lisesi'ni bitirdikten sonra Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ve Fransız Filolojisinde bir süre okumuş bitirmemiştir. 1961 - 1965 Yıllarında aralarında Haldun Dormen Tiyatrosu'nun da bulunduğu çeşitli tiyatrolarda ve Devlet Tiyatrosunda yönetmenlik yaptı. Sonra TRT'ye girdi. Bu kurumda 100'den fazla oyun yönetti. Bunların yirmi kadarını kendi oyunlaştırmıştı (1965 1970). Fransa'ya gitti. 1972 - 74 Tarihleri arasında Fransa'da oyun yönetmenliği konusunda çalıştı. Yurda döndükten sonra 1974 yılında İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatrosu'na

girdi. Yerinden yönetim uygulaması başlayınca bu kurumda ekip sanat yönetmeni oldu. Bir çok oyun sahneye koydu. Nazım Hikmet'in *Ferhad ile Şirin*'i, Brecht'in *Hitler Faşizminden Hayalı Hakikiye Sahneleri* adını koyduğu *Hitler Faşizminin Korku ve Sefaleti*, Vasıf Öngören'in *Zengin Mutfağı* da sayılabilir. Şehir tiyatrosunda yönettiği oyunların sayısı on beşi bulmaktadır. Bunların arasında kendi yazdığı *İşgal* de vardır.

Oyunları: *Kargalar* (Devlet Tiyatrosu 1962), *Şerefiye* (D.T. 1967 / 68, Dormen Tiyatrosu 1969), *Çark* (D.T. 1969), *Zemberek* (Nisa Serezli Tolga Aşkıner T. 1969, Dostlar T. 1971), *Mutemet Ali Rıza Bey'in Yaşanmış Hayat Hikayesi* (D.T. 1972, İ.B.Ş.T. 1974) *İşçi Babası Ömer Ağa ile Küçük Hanımın Şöförü Recep* (Brecht'in Bay Puntila ile Uşağı Matti'nin uyarlaması Oyuncular Birliği 1975), *Memurlar* (Ankara Deneme Sahnesi, 1974, Bu oyun Almanca yayımlanmıştır), *İşgal* (İ.B.Ş.T. 1977). Çeşitli dergilerde yayımlanmış oyunları da vardır: *Lades ya da Aile Ocağı* (1968).

Film Senaryosu çalışmaları da yapmıştır: *Gönüllü Katil* (1975'de Bilge Olgaç yönetti), *Adak* (1979'da Atıf Yılmaz yönetti).

İlhan İskender, Ankara Sanat Severler Derneği, Ulvi Uraz Euro - Theatre ödüllerini kazanan Başar Sabuncu, içinde yaşadığımız toplumun somut koşullarından seçtiği konularla genel bir toplum eleştirmesine yönelir. Olayları sınıfsal açıdan değerlendirerek bu yapıda kesin çözümlere varılamayacağını vurgular. Bizden olan, gerçek kişilerle sağlam oyun kurgusuyla başarıya ulaşır. Bütün oyunlarında tutarlı bir dünya görüşüne dayanması ve bu görüşü zorlamadan usta tiyatro tekniğiyle işlemesi başarısının önemli etkenlerindendir.

S. Günay Akarsu

SADAK, Necmettin (Isparta - 1890 / İstanbul - 1953). Yazar. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Fransa'da Lyon Üniversitesi'nde tamamladı. Dönünce Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme heyetinde çalıştı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde asistan, Gökalp'in ölümü üzerine profesör oldu. Gazeteciliğe Paris'te *Progrès* gazetesinde başlamıştı (1914). Ülkeye dönünce bir süre *«Vakit»* gazetesinde yazdı. Kâzım Şinasi ve Ali Naci Karacan'la birlikte kurduğu *«Akşam»* gazetesinin (1918) başyazarlığını yaptı. Ulusal kurtuluş savaşını destekledi. Sivas'tan milletvekili seçildi. Dış İşleri Bakanı oldu (1947). Carré Liquir'den çevirdiği *Çocuk Terbiyesi İlmi* ve *Sosyoloji* adlı yapıtları var.

Necmettin Sadak

Sadık Bey, (Miralay Sadık) (1860 / İstanbul 1940). Asker ve politikacı; Osmanlı Devleti'nin çöküntü devrinde yetişti. Harbiye'yi bitirdikten sonra Suriye'de, Trablusgarp ve Manastır'da görev aldı. Balkanların özgürlüğe açık bir kenti olan Manastır'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Manastır'da fırkanın merkez örgütünde görev alarak örgütün gelişmesi yolunda çaba sarf etti. Manastır'da etkin bir politik yaşam sürdüren Sadık Bey ikinci meşrutiyetin ilânını duyuran topları Cemiyetin merkezi sayılan Selânik'ten önce Manastır'da arttırdı. Bundan sonra İttihat ve Terakki yöneticileriyle ters düştüğünden cemiyet'den ayrıldı.

Siyasi hayatta İttihat ve Terakki'ye rakip olacak olan Hürriyet ve İtilaf partisini kurdu. Bünyesine genellikle meşrutiyet düşmanlarını alan bu parti İttihat ve Terakki'yle kıyasıya mücadeleye girişti. Enver Paşa ile arkadaşlarının kanlı bir şekilde başardıkları Bâb-ı âli baskınından sonra İttihatcılar kesin olarak siyasi hayata hakim oldular. Bunun üzerine Sadık Bey İstanbul'dan ayrılarak önce Paris'e ardından da Kahire'ye gitti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'a döndü. Siyasi düşmanları onu ulusal mücadelenin karşısında göstererek yüzellilikler arasına girmesine neden oldular. Bu yüzden yirmi iki yıl Romanya'da yaşadı. Çok yaşlandığından zamanın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye başvurarak bağışlanmasını istedi. Ülkeye dönüşünden bir gün sonra öldü.

Sadullah Paşa (Erzurum 1838 / Viyana 1891). Şair. Çocukluğunda çok iyi öğrenim görerek yetiştirildi; genç yaşta Maliye Varidat Kalemi'ne (1853), Tercüme Odası'na girdi. Devlet Şûrası Maarif Dairesi muavinliği (1868), Şûra Üyeliği (1869), Temyiz Mahkemesi Reisliği ve Ticaret Nazırlığı gibi önemli görevlerde bulundu. Abdülhamid II. döneminde Berlin Büyükelçiliği ve Viyana Sefirliği'ne gönderildi. Zorba padişaha karşı özgürlük mücadelesi veren arkadaşlarının tutuklanması haberleri üzerine aşırı üzüntüye kapılarak intihar etti.

Gençliğinde Namık Kemal, Abdülhak Hamid gibi yenilikçilerin etkisinde kalan Sadullah Paşa, Fransız edebiyatını tanıdıktan sonra, XVIII. ve XIX. yüzyıl şairlerinden çeviriler yaptı. Lamartin'in ünlü *Göl* şiiri bunlar arasındadır. Tekniğin uygarlık koşullarını hazırlamadaki işlevine inanan ve kılıcı yazıları yaşadığı dönemin güçlü düzyazı örneklerinden sayılır.

Saffet Nezihi (İstanbul 1871 / İstanbul 1939). Asıl adı Ömer Lütfü'dür. Bir süre Galatasaray Lisesi'nde okuduktan sonra Kapalıçarşı'da baba mesleği olan kuyumculukta çalışmaya başladı. Bir yandan da roman ve öykülerini *«İkdam»*, *«Servet-i Fünun»*, *«Malûmat»* gazete ve dergilerinde yayımlıyordu. İlk kez *İkdam* gazetesinde tefrika edilen *Zavallı Necdet* romanı (1902) ilgiyle karşılandı; Cumhuriyet döneminde yeni basımları yapılacak kadar yaygın bir üne kavuştu. Dil ve anlatım yönünden Mehmet Rauf'un büyük ölçüde etkisinde kaldığı ileri sürülen Saffet Nezihi döneminin ikinci sınıf yazarlarından sayılmıştır.

Başlıca yapıtları: Zavallı Necdet (roman, 1902, 5. bas. 1942), *Teehhül Âleminde* (roman, 1903), *Kadın Kalbi* (roman, 1903), *Müsebbib* (roman 1911).

Saffeti Ziya (İstanbul 1875 / İstanbul 1929). Öykücü, romancı. Öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladıktan sonra bir süre Hariciye Nezareti'nde çalıştı. Devlet Şûrası'na seçildi. Cumhuriyet dönemine kadar Anadolu Şimendiferlerinde neşriyat müdürlüğü yaptı. Cumhuriyetten sonra Dış İşleri Protokol şefliği, Teşkilât Umum Müdürlüğü görevlerinde bulundu.

Edebiyata *«Servet-i Fünun»* dergisinde çıkan öykü ve yazılarıyle başladı. *Hanım Mektupları* genel başlığıyle yayımladığı küçük öykülerle tanındı. Türkiye'deki yabancı azınlığın bulunduğu çevredeki yaşamı yansıtan *Salon Köşelerinde* romanı ile döneminin edebiyat çevrelerinin ilgisini çekti.

Yapıtları: Salon Köşelerinde (roman, 1910), *Haralambos Cankiyadis* (piyes 1911), *Hanım Mektupları* (öyküler, 1911),

Kadın Ruhu (öyküler, 1912), *Bir Safha-i Kalb* (öyküler, 1912), *Silinmiş Çehreler Beliren Simalar* (öyküler, 1924).

SAFİ, İbrahim (1898). Ressam. Cumhuriyet dönemi doğalcı ressamları arasında önemli bir yeri vardır. Kafkasya'da Nahcivan'da doğdu. Sanat çalışmalarına ilk başlaması Erivan Lisesi'nde okuduğu yıllarda başlar. Bu dönemde tanınmış bir ressam olan lise öğretmeninden ve Güzel Sanatlar Akademisi akrabalarından dersler aldı. Lise bitirdikten sonra Moskova'ya giderek, Moskova Güzel Sanatlar Akademisi hazırlık bölümünde bir yıl resim öğrenimi gördü. I. Dünya Savaşı ve Rusya'da devrimin gerçekleşmesi resim öğrenimini yarıda bırakmasına neden oldu. Ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşti. Burada Sanayii Nefise Mektebi Ali'sine girerek 1923 yılında bitirdi. Profesyonel bir ressam olarak hayata atıldı. Yaşamını yalnızca resim yaparak kazanmak için direndi. Bir süre Naci Kalmıkoğlu ile birlikte açlıstıktan sonra düzenli biçimde yurt içinde ve dışında sergiler açmaya başladı. Kısa zamanda tanındı. Empersyonist ressamların izinde bir renk kullanımını beceriyle sürdüren sanatçı büyük ölçüde satış endişesiyle yapılmış izlenimi uyandıran portreler, İstanbul manzaraları ve benzeri konular üzerine çok sayıda ürün verdi.

(O.T.)

Sait Halim Paşa (Kahire - 1864 / Roma 1921). Yüksek öğrenimini Lozan Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Abdülhamid II. döneminde sivil paşalık rütbesi verildi (1888). Meşrutiyetten sonra Âyân Meclisi üyeliğine atandı. «İttihat ve Terakki Fırkası»nca Mahmud Şevket Paşa kabinesinde Dahiliye nazırı olarak görevlendirildi. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine sadrazamlığa getirildi. Bu görevdeyken Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanlara yandaş olarak savaşa katılması yolunda karar alınmasını sağladı. Yenilgiden sonra Roma'da yaşarken Ermeni komitacıları arafından öldürüldü (1921).

Sait Halim Paşa

Buhran-ı İçtimaiyemiz (1916), *Taassup* (1916) adlı kitapçıklarında dinlerin ilerlemeye engel olmadığı görüşünü savunan Sait Halim Paşa, Mısırlı din bilgini Muhammed Abduh'un reformizmini geliştirmeye çalışmış, o da şeriatın taassup olduğu düşünüsünü reddetmişti. Geri kalmışlığın asıl nedenini şeriat ilkelerinin tam uygulanmamasında görüyor, ulusal kurumları ıslah edemedikleri için, ülkede yabancı kurumların egemenliğine boyun eğen yöneticileri eleştirerek, bu hareketin «millî varlık'tan vazgeçiş» anlamına geldiğini yazıyordu.

Buhranlarımız (1919), *Mukallitliklerimiz* (1919) adlı kitaplarında da Avrupadan gerekli şeyleri almakla, Avrupalılaşmanın birbirine karıştırılmasının yarattığı olumsuz sonuçları belirtmeyi amaçladı. İmparatorluğun çöküşüne yol açan en önemli etkenin bu tür yozlaşmalar sonucu kurtuluşu kendi ulusal varlık ve gelişmesinde aramayarak, yabancı düşün, yabancı yasa ve kurumlardan bekleme durumuna düşen II. Meşrutiyetin «ifratla-tefrit» çelişmesi içinde kaldığını belirtti.

1876 ve «tâdil edilmiş» biçimiyle 1909 Anayasalarının, İslâm kökenli bir topluluğun ihtiyaçlarını karşılamada yeterli sayılamayacağını ifade eden Sait Halim Paşa'nın temel düşünüsünün bir kopyacılığından kurtularak islâmlaşmak olduğunu söyliyebiliriz.

(Ş.K.)

Sakarya Savaşı : Yunanistan istilâ ordusuyle yapılan meydan savaşı. 22 gün ve 22 gece sürdü, Yunan ordusunun bozgunu ile sonuçlandı (23 Ağustos - 13 Eylül 1921). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda bir dönüm noktası olması bakımından önemi çok büyüktür. Tarihçilere göre de, Osmanlı - Türk devletinin İkinci Viyana Kuşatması sonucunda başlayan bozgundan (1683) sonraki geri çekilmenin son noktası Sakarya Savaşı'dır. Bu savaştan bir yıl sonra yapılan Başkomutanlık Meydan Savaşı ile Büyük Zafer kazanıldı. Yunan kuvvetleri tüm yurttan çıkarıldı (Bk. Büyük Taarruz).

I. ve II. İnönü Savaşları'nı, üstün kuvvetlerine karşın, kaybeden Yunanlılar, 1921 ilkbaharı içinde büyük hazırlık yaptılar. Yeniden kral olan Konstantin «Büyük Yunanistan» hayali peşindeydi. Anadolu'yu ele geçirerek kendisini son Bizans İmparatoru XII. Konstantin'den sonra XIII. Konstantin ilân etmek istiyordu. Başkomutanlığı da üzerine alan Konstantin, Anadolu'daki Yunan ordusunun insan gücünü 300.000'e çıkardı. Kral Konstantin, saldırıdan önce gazetecilere Ankara'da görüşmek için randevu vermişti. Yunan başkomutanı da Türk başkentinde yapılacak geçit resminde takacağı bütün nişanlarını da yanına almış bulunuyordu. Bu saldırı hazırlıkları karşısında Türk ordusunun durumu şu idi

Geyve'den Afyonkarahisar'a kadar uzanan cephedeki bütün kuvvetler İsmet Paşa'nın komutasına verilmişti. Fakat II. İnönü Savaşı'nı izleyen günlerde T.B.M.M. hükümeti henüz seferberlik ilân etmemiş ve büyük kaynakları ordunun emrine verememişti. Bu işin kısa bir sürede yapılmasına da olanak yoktu. Yol şebekesi elverişli olmadığı gibi gerektiği kadar taşıt aracı da bulunmuyordu. Yunan ordusu insan ve taşıt aracı bakımından Türk ordusuna göre çok üstün durumda idi.

Yunan taarruzu ağırlık merkezi Türk ordusunun sol kanadı olmak üzere başladı (10 Temmuz 1921) ve hızla gelişti. Afyon (13 Temmuz), Kütahya (17 Temmuz) ve Eskişehir (19 Temmuz) Yunanlıların eline geçti. Yunanlıların bu harekâta katılan 100 bin kişilik kuvvetine karşılık Türk ordusu ancak 45 bini buluyordu. Türk ordusunun yaptığı bir karşı - taarruz gelişmeyince (21 Temmuz), daha elverişli koşullarda döğüşebilmek için, kuvvetlerin Sakarya nehri doğusuna çekilmesi emri verildi.

Bundan önceki dönemde tarafların durumu şöyleydi: Türk ordusu, başlıca Eskişehir ve K. Doğusundaki İnönü mevzilerinde, Kütahya Altıntaş havalisinde yoğunlaştırılmıştı. Afyonkarahisar yöresinde iki tümen, Geyve'de ve Menderes yöresinde birer tümen bulunuyordu. Yunan ordusu da, Bursa'da bir ve Uşak'ın doğusunda iki kolordusunu toplu bulunduruyordu. Menderes'te de bir tümeni vardı. Yunan saldırısı ile başlayan ve «Kütahya Eskişehir muharebeleri» adıyla anılan bir dizi muharebe, 15 gün sürdü. Türk ordusu, büyük bölümüyle Sakarya'nın doğusuna çekildi (25 Temmuz 1921). Ordunun geri çekilişi, Yunanlıların ilerleyişi ülkede ve TBMM'de büyük heyecan uyandırdı. Muhalifler, «Ordu neerye gidiyor; millet nereye götürülüyor? Bu harekâtın elbette bir mesulü vardır; o nerededir? Onu göremiyoruz. Bugünkü elîm halin, feci vaziyetin âmili hakikîsini ordunun başında görmek isterdik» diyorlardı. Fevzi Paşa (Cakmak) bir bildiri yayımladı. Bildiride «Düşmanın ilerlemesi ihtimaline karşı halkın katiyen tereddüt ve endişe etmesine yer yoktur. Düşmanın Anadolu içlerine doğru uzanmak isteyen kolları mezarlarına yaklaşıyor; bu yeni sefer, düşmanın ölüm yolculuğudur...» deniyordu. Bundan başka TBMM'den